19.125

C 5501.4

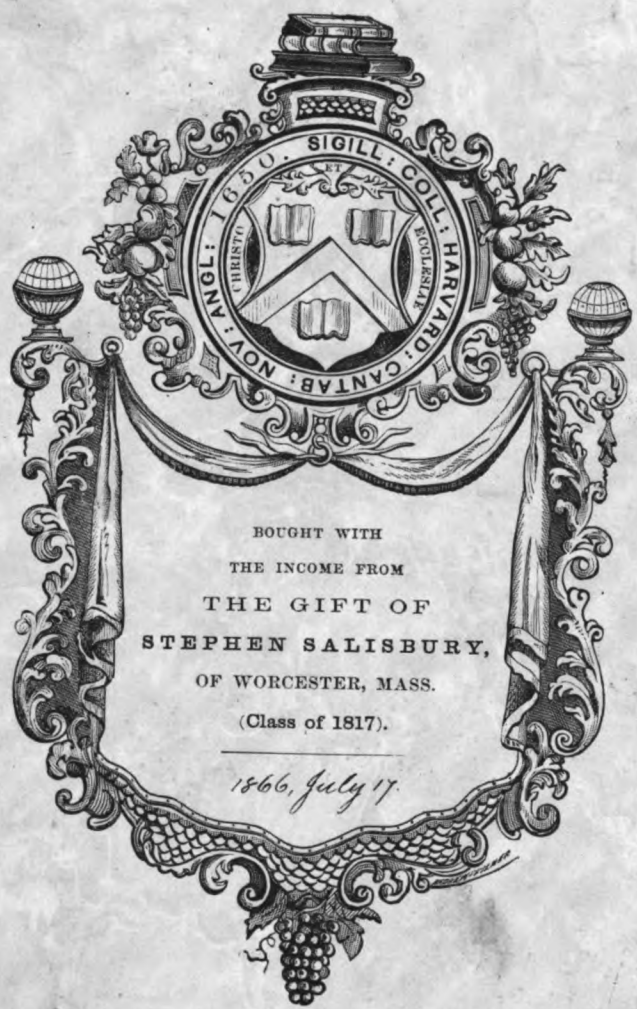

BOUGHT WITH
THE INCOME FROM
THE GIFT OF
STEPHEN SALISBURY,
OF WORCESTER, MASS.
(Class of 1817).

1866, July 17.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS, ET AD CONCILII FLORENTINI TEMPORA (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ; OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS, DETECTIS AUCTA ; INDICIBUS ORDINARIIS VEL ETIAM ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS, SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA ; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DUCENTIS ET QUADRAGINTA INDICIBUS SUB OMNI RESPECTU, SCILICET, ALPHABETICO, CHRONOLOGICO, ANALYTICO, ANALOGICO, STATISTICO, SYNTHETICO, ETC., RES ET AUCTORES EXHIBENTIBUS, ITA UT NON SOLUM STUDIOSO, SED NEGOTIIS IMPLICATO, ET SI FORTE SINT, PIGRIS ETIAM ET IMPERITIS PATEANT OMNES SS. PATRES, LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS INDICIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT :

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, CORRECTIONIS PERFECTIO, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, VEL ETIAM INEDITORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM, ET EX INNUMERIS OPERIBUS TRADITIONEM CATHOLICAM CONFLANTIBUS, OPUS UNICUM MIRABILITER EFFICIENTIUM.

SERIES GRÆCA POSTERIOR,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ GRÆCÆ AB ÆVO PHOTIANO USQUE AD CONCILII FLORENTINI TEMPORA ;

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ cleri universæ,

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIÆ, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIAM NEMPE LATINAM, ALIAM GRÆCO-LATINAM. AMBÆ PARTES PENE JAM INTEGRE EXARATÆ SUNT. LATINA, DUCENTIS ET VIGINTI DUOBUS VOLUMINIBUS MOLE SUA STANS, DECEM ET CENTUM SUPRA MILLE FRANCIS VENIT : GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM UNA CUM VERSIONE LATINA LATERALI COMPLECTITUR, NOVEMQUE ET CENTUM VOLUMINA, PRO PRIMA SERIE GRÆCA, NON EXCEDIT. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET, IDEOQUE INTRA QUINQUE ET QUINQUAGINTA VOLUMINA RETINETUR. SECUNDA SERIES GRÆCO-LATINA SEXAGINTA VOLUMINA PROBABILITER NON SUPERABIT ; DUM HUJUS VERSIO MERE LATINA TRIGINTA VOLUMINIBUS ABSOLVETUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM, SIVE LATINAM, SIVE GRÆCAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT. ATTAMEN, SI QUIS EMAT INTEGRE ET SEORSIM COLLECTIONEM GRÆCO-LATINAM, VEL EAMDEM EX GRÆCO LATINE VERSAM, TUM QUODQUE VOLUMEN PRO NOVEM VEL PRO SEX FRANCIS SOLUM OBTINEBIT. ISTÆ CONDITIONES FUTURIS PATROLOGIÆ SERIEBUS APPLICANTUR, SI TEMPUS EAS TYPIS MANDANDI NON NOBIS DEEST.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS CXXV.

THEOPHYLACTUS BULGARIÆ ARCHIEPISCOPUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE, EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, OLIM PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM, SEU *PETIT-MONTROUGE*, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISINA.

c 1864

Digitized by Google

e550.4

Digitized by Google

TRADITIO CATHOLICA.

SÆCULUM XI. ANNUS 1070.

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

THEOPHYLACTI

BULGARIÆ ARCHIEPISCOPI

OPERA QUÆ REPERIRI POTUERUNT OMNIA.

ACCEDIT

FR. J. F. MARIÆ BERN. DE RUBEIS

DISSERTATIO

DE IPSIUS THEOPHYLACTI ÆTATE, GESTIS, SCRIPTIS AC DOCTRINA,

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS TERTIUS.

VENEUNT QUATUOR VOLUMINA 44 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, OLIM PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM, SEU *PETIT-MONTROUGE*, NUNC VERO INTRA MŒNIA PARISINA.

1864

Digitized by Google

TRADITIO CATHOLICA.

SÆCULUM XI, ANNUS 1070.

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO CXXV CONTINENTUR.

THEOPHYLACTUS BULGARIÆ ARCHIEPISCOPUS.

	col.
Expositio in Epistolam I ad Timotheum.	9
Expositio in Epistolam II ad Timotheum.	90
Expositio in Epistolam ad Titum.	142
Expositio in Epistolam ad Hebræos	186
Præfatio Bonifacii Finetti in tomum tertium Theophylacti edit. Venet.	406
Nuncupatio Sifani.	478
Nuncupatio altera ejusdem.	482
Argumentum libri Actorum una cum capitulis eorum.	483
Expositio in Acta apostolorum.	495
Expositionis ejusdem textus alter ex codice Vaticano.	850
Expositionis ejusdem textus tertius ex codice Florentino.	1062
Argumentum Epistolæ catholicæ S. Jacobi, cum indice capitum.	1131
Expositio in Epistolam catholicam S. Jacobi.	1134
Argumentum Epistolæ I S. Petri, cum capitulis ejusdem.	1190
Expositio in Epistolam I S. Petri.	1191
Argumentum Epistolæ II S. Petri cum capitum indice.	1254
Expositio in Epistolam II S. Petri.	1255

Parisiis. — Ex Typis J.-P. MIGNE.

Digitized by Google

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ
ΤΗΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ
ΠΡΟΣ ΤΙΜΟΘΕΟΝ ΠΡΩΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΕΞΗΓΗΣΙΣ.

—

THEOPHYLACTI
BULGARIÆ ARCHIEPISCOPI
EPISTOLÆ PRIMÆ DIVI PAULI AD TIMOTHEUM EXPOSITIO.

—

Ὑπόθεσις τῆς πρὸς Τιμόθεον πρώτης Ἐπιστολῆς.

Τῶν τοῦ Παύλου μαθητῶν ὁ Τιμόθεος ἦν, καὶ οὕτω τις εὐδόκιμος, καὶ τῷ Παύλῳ προστετηκὼς, ὥστε καὶ περιτμηθῆναι ὑπ' αὐτοῦ ἐλέσθαι δι' οἰκονομίαν, καὶ ταῦτα τοῖς ἄλλοις τὴν περιτομὴν ἀποκηρύσσοντος, καὶ Πέτρῳ δὲ αὐτῷ ἀντιστάντος περὶ αὐτῆς. Καὶ Παῦλος δὲ αὐτὸς πολλαχοῦ μαρτυρεῖ τῷ ἀνδρὶ τούτῳ πολλὴν τὴν ἀρετήν. Τούτῳ γράφει νῦν περὶ πολλῶν ἀναγκαίων 1. [15]. *Ζητήσειε δ' ἄν τις, Τί δήποτε οὔτε Σίλᾳ, οὔτε δὲ Κλήμεντι, οὔτε Λουκᾷ, οὔτε ἄλλῳ τινὶ τῶν συντόντων αὐτῷ, πολλῶν ὄντων, γράφει, ἀλλὰ Τιμοθέῳ καὶ Τίτῳ μόνοις; Καὶ ἔστιν εἰπεῖν, ὅτι ἐκείνους μεθ' ἑαυτοῦ ἔτι περιῆγε, τούτοις δὲ Ἐκκλησίας ἐνεχείρησεν. Ἔδει οὖν τούτους διὰ γραφῶν παρακαλεῖν, καὶ τὰ πρακτέα ἐξηγεῖσθαι* [16]. *Εἰ δὲ ζητοίης* [16a], *Τί δήποτε μὴ πρότερον ἐτελείωσε τούτους ἐν πάσῃ τῇ θείᾳ σοφίᾳ, καὶ τότε εἰς τὸ διδάσκειν κατέστησεν, ἀλλ' ἐγχειρίσας αὐτοῖς τὴν διδασκαλίαν, πάλιν γράφει καὶ καταρτίζει; μάθε πρῶτον μὲν, ὅτι οὐδεὶς τέλειος, κἂν διδάσκαλος καταστῇ, ἀλλὰ καὶ οὗτος δεῖται ἐν πολλοῖς ὁδηγίας ἀπὸ* [16] *τῶν τελεωτέρων· ἄλλως τε καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἄρτι συνισταμένης οὐ ῥᾴδιον ἦν τὸν ἐπίσκοπον πάντα αὐτὸν διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ διατυποῦσθαι. Ἔπειτα σκόπει διὰ πάσης τῆς ἐπιστολῆς, ὅτι οὐ τοιαύτη ἐστὶν ἡ πρὸς τὸν Τιμόθεον διδασκαλία, οἵα ἡ πρὸς τοὺς μαθητὰς, ἀλλ' οἵα διδασκάλῳ πρέπει.*

A **547** *Argumentum primæ Epistolæ ad Timotheum.*

E Pauli discipulis Timotheus erat, atque adeo probatus et adjunctus Paulo, ut ab eo circumcidi elegerit per dispensationem, cum tamen ille aliis circumcisionem prohiberet, ipsique Petro hujus causa restitisset. Insuper ipse Paulus plerisque in locis viro huic magnæ virtutis testimonium perhibet. Isti nunc de variis rebus necessariis scribit. Quærat autem hic quispiam, quare neque Silæ, neque Clementi, neque Lucæ, nec alii cuipiam eorum qui cum ipso erant, cum multi essent, scribat, sed Timotheo Titoque solis? Potest igitur responderi, quod illos secum circumduxerit, istis autem Ecclesias commiserit. Consentaneum itaque erat hos scriptis admonere, et quæ agenda B **548** *essent explicare. Si autem quæras, cur non hos prius in omni sapientia divina perfectos reddidisset, ac tum docendi muneri præficeret, sed postquam eis docendi munus commiserit, rursum illis scribat, ac perficiat? discas primum quidem, quod nemo perfectus sit, etiamsi doctor fuerit, sed et ipse in multis opus habeat institutione atque ductu a perfectioribus: maxime vero in Ecclesia jam recens constituta haud facile erat, ut episcopum per omnia ipsis verbis ipse informaret. Deinde, observa per universam Epistolam hanc, quod non sit talis ad Timotheum institutio, qualis ad discipulos esse solet, sed qualis præceptori convenit.*

Variæ lectiones*.

1. [15] ἀναγκαίων· ἐπιστέλλει δὲ ταύτην αὐτῷ τὴν ἐπιστολὴν ἀπὸ Λαοδικείας m. *Mittit autem ei hanc epistolam ex Laodicea.* [15a] εἰσηγεῖσθαι o. [16] ζητοῖεν o. [16a] παρὰ o.

* Littera o. Oxoniensem, *m.* S. Marci Veneti codicem designat.

Digitized by Google

THEOPHYLACTI COMMENTARIUS

IN PRIMAM EPISTOLAM AD TIMOTHEUM.

549 CAPUT PRIMUM. A

VERS. 1. *Paulus Apostolus Jesu Christi, juxta mandatum Dei Servatoris nostri.* Quia legem est laturus Timotheo, sermonem fide dignum faciens, seipsum apostolum prædicat. Non enim mea, inquit, loquar, sed verba ejus, cujus sum legatus. Quare vide ne sis inobediens. Quia vero fingens erat apostoli dignitas, ne videatur arrogans ostentator, adjicit, *juxta mandatum Dei.* Non ipse, inquit, functionem hanc mihi arrogavi, verum inevitabile debitum mihi incumbit, ac Dominicum mandatum impleo. Istud enim, *secundum mandatum,* efficacius est illo, *vocatus.* Atqui Pater nusquam ei videtur mandasse, sed Christus. *Ad gentes,* inquit, *longinquas mittam te:* et rursus : *Cæsari oportet te sisti;* et, *Tum Spiritus, Segregate mihi* B *Paulum* [1] : attamen quæ Filii sunt et Spiritus, Patris esse dicit. Audi enim quæ sequuntur.

Et Domini Jesu spei nostræ. Viden' commune esse mandatum? Animadverte autem quomodo et David de Patre dicat : *Spes omnium finium terræ* [2]. Quin etiam et iste ipse Paulus alio in loco dicit : *Speravimus in Deum viventem* [3]; nunc autem Filius dicitur spes nostra : sic omnia tam Patris quam Filii sunt communia. Opportune autem hæc cognomina posuit, *Servatori et spei.* Quandoquidem enim præceptor ipse multis colluctetur difficultatibus (universum enim bellum in ipsum convertitur), quasi eo occumbente, etiam qui sub eo sunt facilius C cadant, juxta illud : *Percutiam pastorem, et dispergentur oves* [4] : Non oportet, inquit, succumbere animo : Servatorem enim habemus, non hominem, sed Deum ipsum et Patrem, qui cito nos a periculis liberabit : et si ab his statim servati non fuerimus, meliora tamen sperare oportet : spes enim nostra, quæ pudefieri non potest, Christus est. His enim duabus de causis pericula toleramus, vel quod celeriter ex iis conservamur, vel quia bona spe alimur.

VERS. 2. *Timotheo genuino filio in fide.* Hoc est, per fidem mihi genito. Nam præpositio, *in,* valet, *per :* perinde ac **550** alio in loco dicit : *Per Evangelium vos genui* [5]. Laudans autem eum, Non filius tantum es, inquit, sed et genuinus. Genui- D

ΚΕΦΑΛ. Α'.

Παῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατ' ἐπιταγὴν Θεοῦ Σωτῆρος ἡμῶν. Ἐπειδὴ μέλλει νομοθετεῖν τῷ Τιμοθέῳ, ἀξιόπιστον τὸν λόγον ποιῶν, ἑαυτὸν ἀπόστολον ἀνακηρύττει. Οὐ γὰρ τὰ ἐμαυτοῦ, φησὶ, φθέγξομαι [17], ἀλλὰ τὰ τοῦ ἀποστείλαντος· ὥστε ὅρα μὴ παρακούσῃς. Ἐπεὶ δὲ μέγα ἦν τὸ τοῦ ἀποστόλου ἀξίωμα, ἵνα μὴ δόξῃ ἀλαζονεύεσθαι, ἐπήγαγε, *κατ' ἐπιταγὴν Θεοῦ.* Οὐκ αὐτὸς γὰρ, φησὶν, ἥρπασα τοῦτο, ἀλλ' ἀπαραίτητόν μοι χρέος ἐστὶ, καὶ ἐπίταγμα πληρῶ Δεσποτικόν. Τοῦ γὰρ, *κλητὸς* [18], τὸ, *κατ' ἐπιταγὴν,* ἐνεργέστερόν ἐστι. Καὶ μὴν οὐδαμοῦ ὁ Πατὴρ ἐπιτάξας φαίνεται αὐτῷ, ἀλλ' ὁ Χριστός· *Εἰς ἔθνη* γὰρ, φησὶ, *μακρὰν ἐγώ ἀποστελῶ σε·* καὶ αὖθις· *Καίσαρι δεῖ σε παραστῆναι·* καὶ, *Τὸ Πνεῦμα δὲ, Ἀφορίσατέ μοι* [19] *τὸν Παῦλον.* Ἀλλ' ὅμως τὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Πατρὸς εἶναί φησιν. Ἄκουε γὰρ καὶ τῶν ἑξῆς.

Καὶ Κυρίου Ἰησοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν. Ὁρᾷς πῶς κοινὴ [20] ἡ ἐπιταγή; Ὅρα δὲ καὶ πῶς ὁ μὲν Δαυὶδ περὶ τοῦ Πατρὸς λέγει· *Ἡ ἐλπὶς πάντων τῶν περάτων τῆς γῆς.* Καὶ αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Παῦλος ἀλλαχοῦ, ὅτι *Ἠλπίσαμεν ἐπὶ Θεῷ ζῶντι.* Νῦν δὲ ὁ Υἱὸς λέγεται ἐλπὶς ἡμῶν. Οὕτω πάντα κοινὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Εὐκαίρως δὲ τὰ ἐπώνυμα ταῦτα τέθεικε, τὸ, *Σωτῆρος,* καὶ τὸ, *τῆς ἐλπίδος·* ἐπειδὴ γὰρ ὁ διδάσκαλος πολλοῖς παλαίει ταῖς δυσχερείαις· πᾶς γὰρ ὁ πόλεμος ἐπ' αὐτὸν φέρεται, ὡς ἂν τούτου πεσόντος, εὐχερέστερον καὶ οἱ ὑπ' αὐτὸν πίπτωσι, κατὰ τό· *Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσονται τὰ πρόβατα·* Οὐ χρὴ, φησὶ, καταπίπτειν· Σωτῆρα γὰρ ἔχομεν, οὐκ ἄνθρωπον, ἀλλ' αὐτὸν τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, ὃς ταχέως ἡμᾶς ἀπαλλάξει τῶν κινδύνων· κἂν μὴ ταχέως σωθῶμεν ἀπὸ τούτων, ἐλπίζειν γε χρὴ τὰ χρηστότερα. Ἡ γὰρ ἐλπὶς ἡμῶν ἀκαταίσχυντός ἐστιν ὁ Χριστός. Δυσὶ γὰρ τούτοις φέρομεν τοὺς κινδύνους, ἢ ταχέως ἀπ' αὐτῶν σωζόμενοι, ἢ ἐλπίσι χρηστοῖς τρεφόμενοι.

Τιμοθέῳ γνησίῳ τέκνῳ ἐν πίστει. Τουτέστι, διὰ τῆς πίστεως γεννηθέντι μοι. Τὸ γὰρ *ἐν, διὰ,* ἐστίν· ὥσπερ καὶ ἀλλαχοῦ λέγει· *Διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα.* Ἐγκωμιάζων δὲ αὐτὸν, Οὐ τέκνον, φησὶν, εἰ μόνον, ἀλλὰ καὶ γνήσιον. Γνήσιον δὲ αὐτὸν

[1] Act. XXII, 1; XXVII, 27; XIII, 12. [2] Psal. LXIV, 6. [3] 1 Timoth. IV, 10. [4] Zach. XIII, 7. [5] 1 Cor. IV, 15.

Variæ lectiones.

[17] φθέγγομαι O. [18] ἐγκλήματος O. [19] παραστήσατε O. [20] καινὴ O.

Digitized by Google

λέγει, καὶ διότι Τιμόθεος τὴν πρὸς αὐτὸν ἔσωζεν ὁμοιότητα ὑπὲρ τοὺς λοιποὺς, καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ Παῦλος αὐτὸν γνησίως ἠγάπα. Σοφώτατα δὲ ἔθηκε τὸ, *ἐν πίστει*, ἵνα ἐπὶ πλέον ἀλείψῃ τὸν Τιμόθεον πρὸς ταύτην [21]. Εἰ γὰρ ἐν ἀρχῇ τοσαύτην ἐνεδείξατο πίστιν, ὥστε διὰ ταύτης καὶ Παύλου υἱὸς χρηματίσαι καὶ γνήσιος, πολλῷ μᾶλλον νῦν ταύτῃ ὡπλίσθαι δεῖ, καὶ μὴ καταπίπτειν, μηδὲ θορυβεῖσθαι. Τοῦτο γὰρ πίστεως, τὸ θαρρεῖν περὶ τῶν μελλόντων.

A num autem ideo dicit, quod Timotheus præ cæteris ipsi simillimus erat : et quia ipsum Paulus genuina charitate prosequebatur. Sapientissime autem posuit, *in fide*, quo magis Timotheum ad hanc incitet. Si enim in principio tantam exhibuisset fidem, ut propter hanc et Pauli filius diceretur et germanus : multo magis nunc ea armatum esse oportet, et non animum despondere, neque turbari. Hoc enim fidei munus est, nempe de futuris confidere.

Χάρις, ἔλεος, εἰρήνη. Οὐδαμοῦ τῶν ἄλλων Ἐπιστολῶν ἔθηκε τὸν ἔλεον, ἀλλ' ἐνταῦθα μόνον, ἀπὸ πολλῆς φιλοστοργίας πλείονα ἐπευχόμενος τῷ παιδὶ, ἅτε δεδοικὼς ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τρέμων, ᾧγε καὶ περὶ τοῦ στομάχου ἐπέταττεν, ἅμα δὲ καὶ ὅτι πλείονος οἱ διδάσκαλοι δέονται τοῦ ἐλέους.

Gratia, misericordia, pax. Nusquam in aliis Epistolis posuit *misericordiam*, sed hic tantum, ex magno paterno affectu majora filio exoptans ; utpote metuens ei, ejusque nomine tremens, cui et de stomacho præcipiebat : atque etiam quod præceptores majore misericordia opus habeant.

Ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου [22] *ἡμῶν.* Πάλιν ἐνταῦθα παραμυθία. Εἰ γὰρ Πατὴρ ἡμῶν ὁ Θεὸς, ὡς τέκνων κήδεται· οὐκοῦν καὶ ἐλεήσει, καὶ χάριν δώσει, ὥστε πᾶσιν ἡμᾶς κεχαρισμένους εἶναι, καὶ εἰρήνην ἄγειν ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν.

A Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo Domino nostro. Rursus hic est consolatio. Si enim Deus sit Pater noster, veluti liberorum nostri curam gerit : itaque et miserebitur nostri, gratiamque dabit, ut omnibus nos grati simus, ac pacem habeamus cum hostibus.

Καθὼς παρεκάλεσά σε προσμεῖναι ἐν Ἐφέσῳ, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν. Ὅρα τὸ ἐπιεικὲς, πῶς οὐ διδασκάλου, ἀλλ' ἱκέτου κέχρηται φωνῇ. Οὐ γὰρ εἶπεν, Ἐπέταξα, ἀλλὰ, *Παρεκάλεσα.* Πρὸς γὰρ τοὺς ἡμετέρους μαθητὰς οὕτω διακεῖσθαι χρή· πρὸς δὲ τοὺς διεφθαρμένους καὶ τοὺς μὴ γνησίους, ἑτέρως. Παρακαλεῖ δὲ τοῦτον προσμεῖναι ἐν Ἐφέσῳ. Οὐ γὰρ ἦρκει ἡ ἐπιστολὴ, ἣν ἐπέστειλεν αὐτοῖς Παῦλος. Πρὸς τὰ γράμματα γὰρ καταφρονητικώτερον ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι. Ἴσως δὲ καὶ πρὸ τῆς ἐπιστολῆς τοῦτο ἦν. Ζητεῖται δὲ, εἰ νῦν ἐνίδρυσεν ἐκεῖ τὸν Τιμόθεον· καὶ ἔοικε τοῦτο. Φησὶ γὰρ ἑξῆς·

VERS. 3. *Sicut rogavi te, ut remaneres Ephesi, cum irem in Macedoniam.* Vide mansuetudinem ejus, quemadmodum non doctoris, sed supplicis voce usus sit. Non enim dixit, Mandavi ; sed, *Rogavi.* Erga nostros enim discipulos eo nos affectu imbutos esse oportet : ad perditos autem et non genuinos, secus. Rogat autem hunc ut remaneret Ephesi. Non enim sufficiebat Epistola quam ipsis scripserat Paulus : litteris enim minus curæ adhibere solent homines. Fortasse autem et hoc contigit priusquam eis Epistolam scriberet. Quæritur autem an nunc Timotheum illic episcopum constituerat. Quod quidem verisimile est. Nam deinceps dicit :

Ἵνα παραγγείλῃς τισὶ μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν. Οὐκ εἶπεν, Ἵνα παρακαλέσῃς, ἀλλ', *Ἵνα παραγγείλῃς*, ὅπερ αὐστηρότερόν ἐστιν. Οὐκ εἶπε δὲ τούτους ὀνομαστὶ, ἵνα μὴ ἀναισχυντοτέρους ἐργάσηται τοῖς ἐλέγχοις. Ἑτεροδιδασκαλεῖν δὲ, τὸ ἑτέρας διδασκαλίας παρεισάγειν. Ἦσαν γὰρ πολλοὶ ἐξ Ἰουδαίων ψευδαπόστολοι, ἐπὶ τὸν νόμον ἕλκοντες, ἔρωτι δόξης, καὶ τῷ θέλειν καλεῖσθαι διδάσκαλοι.

Ut denuntiares quibusdam ne aliter docerent. Non dixit, Ut rogares, sed, *ut denuntiares*, quod austerius est. Non expressit autem hos nominatim, ne reprehensione impudentiores faciat. Aliter autem docere, est alia præcepta subintroducere. Fuerunt enim multi ex Judæis pseudapostoli, legi inclinantes præ gloriæ cupiditate, et quod cuperent salutari doctores ac præceptores.

Μηδὲ προσέχειν μύθοις. Μύθοις, οὐ τὸν νόμον φησὶν, ἀλλὰ τὰς παρατηρήσεις, καὶ τὰ παρακεχαραγμένα δόγματα.

VERS. 4. *Neque intenderent fabulis.* Fabulas non legem dicit, sed observationes et prava dogmata.

Καὶ γενεαλογίαις ἀπεράντοις. Πάππους γὰρ καὶ προπάππους ἀπηρίθμουν, ἵνα δόξαν ἱστορίας ἔχωσιν. *Ἀπεράντοις* δὲ, ἢ ταῖς εἰς τοὺς ἄνω χρόνους ἀναβαινούσαις, ἢ ταῖς πέρας οὐδὲν ἐχούσαις χρήσιμον, ἢ εὐσύνοπτον, ἀλλὰ δυσπεριλήπτοις καὶ πολυτρόποις [23]. Εἰκὸς δὲ καὶ Ἕλληνας αὐτὸν ἐνταῦθα αἰνίττεσθαι. Οἱ γὰρ μῦθοι τούτων εἰσὶ, καὶ αἱ γενεαλογίαι, ὡς τοὺς θεοὺς αὐτῶν καταλεγόντων.

Et genealogiis interminatis. Avos enim et proavos enumerabant, ut historiæ gloriam sibi vindicarent. *Infinitis* **551** autem, vel quod ad priora tempora conscenderent, vel quia nullum finem utilem aut intellectu facilem haberent, sed quæ difficulter comprehendi possent, et quæ variæ et intricatæ essent. Verisimile est autem Græcos ipsum hic notare. Illorum enim fabulæ et genealogiæ sunt, quibus deos suos recensent.

Variæ lectiones

[21] ταῦτα o. [22] Θεοῦ o. [23] πολυπλόκοις o.

Digitized by Google

Quæ quæstiones præstant magis quam ædificationem Dei quæ est in fide. Hoc est, Deus quidem ordinavit omnia fide suscipienda fore; isti vero quæstiones suas subintroducentes, Dei ordinem dissolvunt. Vel quia Deus magna nobis donare voluit, ineffabilem etiam dispensationem circa nos exhibuit. Hanc igitur bonitatis ipsius dispensationem fides quidem recipit, genealogiæ vero nequaquam. Quæstiones enim subintroduxerunt, nempe, Quomodo possit hoc fieri? Quomodo credamus de futuris? Quæstio itaque fidem ejicit. Quare itaque Dominus dixit, *Quærite, et invenietis*[6]? et rursus, *Scrutamini Scripturas*[7]? At, *Quærite*, quidem de oratione dixit et ardenti desiderio: *Scrutamini*, vero, ut exactam illarum rationem addiscamus, probeque teneamus eas, ut ita tandem a petitione et inquisitione desistamus.

A

B

Vers. 5. *Finis autem præcepti est charitas ex corde puro.* Si præcipias, inquit, non aliter docere, hoc perficies, nempe charitatem. Quod si hanc inseruerit, omne perversum dogma peribit. Antea enim cum non esset dilectio, invidia erat; ex hac dominatus cupiditas; ex hac porro docendi ambitio nascebatur, indeque hæreses suboriebantur: nunc autem non sic. Charitatem autem sinceram postulat, non eam tantum quæ in verbis est, verum quæ ex corde, eoque puro, non fuco et hypocrisi adumbrato: quæ ex affectu et condolentia constet atque promanet

Et conscientia bona, et fide non ficta. Quia prædones prædones etiam diligunt: at enim isthuc non est ex conscientia bona, sed ex prava; neque ex fide non ficta. Qui enim sincere in Deum credit, non sustinet unquam a vera charitate excidere: siquidem ea omnes complectitur et fovet. Latro autem prætereuntes occidit: unde colligere poteris, eum qui charitate caret, neque fidelem esse.

C

Vers. 6. *De quibus quidem aberrantes, conversi sunt ad vaniloquium.* Ἀστοχεῖν de jaculatoribus dicitur, qui sine arte sagittas emittunt. Hic itaque, inquit, opus erat arte, ut recta collimarent, neque a scopo aberrarent. At enim nonnulli et a fide et a charitate aberrarunt, et propterea deflexerunt ad vaniloquium. Quomodo autem id contigerit, subdit.

D

552 Vers. 7. *Volentes esse legis doctores.* Hoc est, languentes dominatus amore, gloriæque cupiditate insanientes. Non enim tales fuissent, si dilectionem habuissent et fidem.

Non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant. Hic reprehendit eos, tanquam ignorent qui sit scopus legis, et ad quod usque

Αἴτινες ζητήσεις παρέχουσι μᾶλλον ἢ οἰκονομίαν Θεοῦ τὴν ἐν πίστει. Τουτέστιν, ὁ μὲν Θεὸς ᾠκονόμησε πίστει δέχεσθαι πάντα· οὗτοι δὲ ζητήσεις εἰσάγοντες, λύουσι τὴν τοῦ Θεοῦ οἰκονομίαν. Ἢ ὅτι μεγάλα ἡμῖν δοῦναι ἠθέλησεν ὁ Θεὸς [25], καὶ ἄῤῥητον οἰκονομίαν πρὸς [26] ἡμᾶς ἐπεδείξατο. Ταύτην τοίνυν τὴν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ οἰκονομίαν ἡ πίστις μὲν παραδέχεται, αἱ δὲ γενεαλογίαι οὐδαμῶς. Ζητήσεις γὰρ παρεισῆγον [27]· Πῶς ἐνι τοῦτο γενέσθαι; Πῶς πιστεύσομεν περὶ τῶν μελλόντων; ἡ ζήτησις; τοίνυν ἐκβάλλει τὴν πίστιν. Πῶς οὖν ὁ Κύριο; εἶπε, *Ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε*; καὶ αὖθις, *Ἐρευνᾶτε τὰς Γραφάς;* Τὸ μὲν ζητεῖτε, περὶ αἰτήσεως λέγει, καὶ πόθου σφοδροῦ· τὸ δὲ, *ἐρευνᾶτε*, τοῦτ' ἔστιν, ὥστε τὴν ἀκρίβειαν αὐτῶν καταμαθεῖν, καὶ εἰδέναι αὐτὰ; καὶ παύσασθαι αἰτήσεως ἤτοι ζητήσεως [27].

Τὸ τέλος δὲ τῆς παραγγελίας ἐστὶν ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας. Ἐὰν παραγγέλλῃς, φησὶ, μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν, τοῦτο κατορθώσεις, τὴν ἀγάπην. Ἐὰν δὲ ταύτην ἐμφυτεύσῃς, πᾶν δόγμα διεστραμμένον οἰχήσεται. Πρότερον μὲν γὰρ οὐκ οὔσης ἀγάπης, φθόνος ἦν· ἐκ τούτου δὲ φιλαρχία· ἐκ δὲ ταύτης τὸ θέλειν διδάσκειν· κἀντεῦθεν αἱ αἱρέσεις· νῦν δὲ οὐχ οὕτως. Ἀγάπην δὲ ἀπαιτεῖ τὴν εἰλικρινῆ, τὴν οὐ μέχρι ῥημάτων, ἀλλὰ τὴν ἀπὸ καρδίας, καὶ ταύτης καθαρᾶς καὶ μὴ τῇ ὑποκρίσει συνεσκιασμένης [28], ἀλλὰ [29] τὴν ἐκ διαθέσεως καὶ τοῦ συναλγεῖν συνισταμένην.

Καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς, καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου. Ἐπεὶ καὶ λῃσταὶ λῃστὰς; φιλοῦσιν· ἀλλ' οὐκ ἔστι τοῦτο ἐκ [30] συνειδήσεως ἀγαθῆς, ἀλλ' ἀπὸ φαύλης, οὐδὲ ἐκ πίστεως ἀνυποκρίτου. Ὁ γὰρ πιστεύων εἰλικρινῶς εἰς Θεὸν, οὐκ ἀνέχεταί ποτε τῆς ἀληθοῦς ἀγάπης; ἐκστῆναι [31]· ἐκείνη μὲν γὰρ πάντας περιπτύσσεται. Ὁ δὲ λῃστὴς τῶν περιόντων φονεύς. Κἀντεῦθεν δὲ συλλογίσῃ, ὅτι ὁ μηδὲ τὴν ἀγάπην ἔχων, οὐδὲ πιστός ἐστιν.

Ὧν τινες ἀστοχήσαντες, ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν. Τὸ, ἀστοχεῖν, ἐπὶ τῶν τοξευόντων ἀτέχνως λέγεται. Καὶ ἐνταῦθα οὖν, φησὶ, τέχνης μὲν ἔδει, ὥστε κατ' εὐθεῖαν βάλλειν [32], καὶ μὴ ἔξω τοῦ σκοποῦ. Ἀλλά τινὲς; ἠστόχησαν τῆς τε ἀγάπης καὶ τῆς πίστεως, καὶ διὰ τοῦτο ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν. Καὶ πῶς, ἐπάγει.

Θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι. Τουτέστι, φιλαρχίαν νοσοῦντες καὶ δοξομανίαν. Οὐκ ἂν δὲ ἦσαν τοιοῦτοι, εἴπερ ἀγάπην εἶχον καὶ πίστιν.

Μὴ νοοῦντες μήτε ἃ λέγουσι, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται. Ἐνταῦθα διαβάλλει αὐτοὺς ὡς μὴ εἰδότας τὸν τοῦ νόμου σκοπὸν, μηδὲ τὸν καιρὸν μέ-

[6] Matth. vii, 7. [7] Joan. v, 9.

Variæ lectiones.

[25] δωρήσασθαι ἠθέλησεν ἡμῖν ὁ Χριστὸς o. [26] περὶ o. [27] ἀλήθειαν καταμαθεῖν, καὶ εἰδέναι αὐτὴν, καὶ παύσασθαι τῆς ζητήσεως o. [28] κεκαλυμμένης o. [29] καὶ o. [30] ἀπὸ o. [31] διεκστῆναι o. [32] λαλεῖν o.

Digitized by Google

χρι τίνος κύριος ἦν. Οὐκοῦν εἰ [33] ἐξ ἀγνοίας, ἀκατάκριτοί εἰσιν; Οὐδαμῶς· ἀπὸ γὰρ φιλαρχίας ἡ ἄγνοια, καὶ ἀπὸ τοῦ τὴν ἀγάπην μὴ κατέχειν. Θέλοντες γάρ, φησὶν, εἶναι νομοθέται καὶ νομοδιδάσκαλοι, ἀγνοοῦσιν. Ὥστε τῆς ἀγνοίας αὐτοὶ ἑαυτοῖς εἰσιν αἴτιοι. Περὶ τίνων δὲ διαβεβαιοῦνται; Ἴσως περὶ τῶν καθαρσίων καὶ τῶν ἄλλων σωματικῶν παρατηρημάτων.

Οἴδαμεν δὲ ὅτι καλὸς ὁ νόμος, ἐάν τις αὐτῷ νομίμως χρῆται. Τουτέστιν, ἐάν τις μὴ μόνον ἐξηγῆται αὐτὸν διὰ ῥημάτων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ἔργων τελειοῖ. Ὁ γὰρ τὰ τοῦ νόμου διδάσκων μὲν, μὴ ποιῶν δὲ, ἀνόμως κέχρηται τῷ νόμῳ. Ἢ καὶ ἑτέρως, νομίμως χρῆται τῷ νόμῳ ὁ δι' αὐτοῦ εἰς Χριστὸν ποδηγούμενος. Ὁ νόμος γὰρ μὴ ἰσχύων ποδηγῆσαι, ἤτοι δικαιῶσαι, παραπέμπει ἐπὶ [34] Χριστὸν, καὶ τοῦτο σκοπὸς αὐτῷ. Ὥστε τῷ νόμῳ χρᾶται νομίμως, τουτέστιν, ὡς αὐτὸς ὁ νόμος κελεύει, ὃς τὸν Χριστὸν προτιμᾷ τοῦ νόμου.

Εἰδὼς τοῦτο, ὅτι δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται. Διότι οὐ περιμένει τὸ πρακτέον μαθεῖν ἀπ' αὐτοῦ. Οἶδε γὰρ τοῦτο, καὶ οὐδὲ κόλασιν δέδοικε. Δίκαιον δὲ νόει ἐντεῦθεν, τὸν κατωρθωκότα τὴν ἀρετήν· ὃς οὐ διὰ τὸν φόβον τοῦ νόμου, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τὸ καλὸν τήν τε πονηρίαν μισεῖ, καὶ τὴν ἀρετὴν περιπτύσσεται, καὶ μεῖζονα τοῦ νόμου κατορθοῖ, μὴ ἀξιῶν αὐτὸν παιδευτὴν ἔχειν, μάστιγας αὐτῷ ἐπανατεινόμενον· ἀλλ' ἀνδρεῖόν [35] τι φρονῶν, καὶ τὰ παιδικὰ ὑπερβαίνων, ὥσπερ καὶ ὁ ἰατρὸς τῷ τραύματα ἔχοντι καὶ τῷ νοσοῦντι ἡτοίμασται, οὐ τῷ ὑγιαίνοντι· καὶ ὁ χαλινὸς τῷ ἀτακτοῦντι ἵππῳ, οὐχὶ τῷ εὐηνίῳ.

Ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς, [36] *πατραλῴαις καὶ μητραλῴαις, ἀνδροφόνοις, πόρνοις, ἀρσενοκοίταις, ἀνδραποδισταῖς, ψεύσταις, ἐπιόρκοις.* Ἐπεξέρχεται κατ' εἶδος τὰ ἁμαρτήματα, ἵνα πείσῃ ἐπαισχυνθῆναι τὴν τοῦ νόμου ἐπιστασίαν. Ταῦτα δὲ πάντα ἦσαν Ἰουδαῖοι. Οἱ γὰρ συνεχῶς εἰδώλοις προσκυνοῦντες, οἱ τὰ τέκνα τοῖς δαίμοσι θύοντες, οἱ τὸν Μωσῆ λιθάζοντες, ὧν αἱ χεῖρες αἵματος πλήρεις, οὐκ ἀσεβεῖς καὶ ἀνδροφόνοι; Καὶ τἄλλα δὲ πάντα εὑρήσεις αὐτοὺς ὄντας, εἴγε τὰς ἱστορίας ἐπιλέγοις. Διὰ τοῦτο τοίνυν ἐδόθη αὐτοῖς ὁ νόμος, ἵνα ταύτας τὰς κακίας ἀναστείλῃ. Ὅ καὶ ἀλλαχοῦ λέγει· *Ὁ νόμος τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη.* Τοῖς δὲ δικαίοις, ἅτε μὴ πρὸς παραβάσεις βέπουσιν, ὁ νόμος οὐκ ἀναγκαῖος.

Καὶ εἴ τι ἕτερον τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ ἀντίκειται. Καίτοι καὶ τὰ εἰρημένα ἱκανὰ ἦν, ἀλλ' ὅμως καὶ κατὰ περίληψιν [37] εἶπε καθολικῶς, *Καὶ εἴ τι ἕτερον.* Δείκνυται δὲ ἐντεῦθεν, ὅτι ἀπὸ διεφθαρμένων

A tempus auctoritatem suam retineret. Si itaque ex ignorantia peccarunt, non merentur condemnationem? Haudquaquam: nam a cupiditate regnandi ignorantia proveniebat, et quia charitatem non retinebant. Volentes enim esse, inquit, legislatores, legisque doctores, ignorant: proinde ignorantiæ istius ipsi sibi sunt auctores. De quibus autem affirmant? Fortasse de purificationibus cæterisque corporalibus observationibus.

VERS. 8. *Scimus autem quod bona sit lex, si quis ea legitime utatur.* Hoc est, si quis eam non solum per verba explicet, sed per opera etiam perficiat. Nam qui docet quæ legis sunt, nec facit interim, illegitime usus est lege. Aut aliter, legitime utitur lege, qui per eam ad Christum ducitur.

B Lex enim cum non possit nos ducere recte, seu justificare, ad Christum nos remittit, atque hic est ipsi scopus. Quocirca lege utitur legitime, hoc est, quemadmodum ipsa lex jubet, qui Christum legi præfert.

VERS. 9. *Sciens hoc, quod justo non est lex posita.* Quia non expectat ut ab ea discat quid faciendum sit: hoc enim novit, nec supplicium metuit. Justum autem hic intellige, qui virtutem perficit: qui non metu legis, sed propter ipsam honestatem et malitiam odit, et virtutem complectitur, ac majora quam lex postulet, transigit, indigne ferens eam institutricem habere, quæ sibi flagra admoveat: sed virilem virtutem spirans,

C puerilia transcendit, perinde ac medicus vulnera habenti aut ægrotanti paratus est, non valenti probe: ac frenum inordinate se gerenti et inobedienti equo, non obtemperanti et mansueto necessarium est.

VERS. 9, 10. *Sed injustis et inobedientibus, impiis et peccatoribus, sceleratis et contaminatis, patricidis et matricidis, homicidis, fornicatoribus, masculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus, perjuris.* Speciatim peccata explicat, ut legis præfecturam pudori esse persuadeat. Hæc autem omnia Judæi fuerunt. Qui enim frequenter idola adorabant, qui liberos suos dæmonibus immolabant, qui Mosem lapidibus petebant, quorum manus sanguine plenæ erant, nonne hi impii et homi-

D cidæ? Aliaque omnia revera in ipsis invenies, si historias perlustres. Propterea igitur data est illis lex, ut hujusmodi vitia comprimat: quod et alio **553** in loco dicit: *Lex prævaricationis gratia lata est.* Justis autem, quia ad transgressiones non declinant, lex non est necessaria.

Et si quid aliud sanæ doctrinæ adversatur. Etsi quæ commemorata erant, satis certe fuerant, attamen per perilepsin generatim dixit, *Et si quid aliud.* Ostendit autem hic, quod ex corruptis

Variæ lectiones.

[33] αἱ ο. [34] εἰς ο. [35] ἀνδρικὸν ο. [36] *In codicibus impressis interseruntur hic,* ἀνοσίοις καὶ βεβήλοις, *absunt a tribus mss. necnon a Chrysostomo.* [37] παράληψιν, καὶ, περίλειψιν ο.

Digitized by Google

dogmatis hujusmodi affectiones aditum accipiant : sanæ enim doctrinæ hæc omnia sunt contraria.

Vers. 11. *Secundum Evangelium gloriæ beati Dei.* Hanc ad rationem construe : Sanæ doctrinæ, quæ est secundum Evangelium. Gloriæ autem ipsum Evangelium appellat, propter eos qui ob persecutiones pudefiebant, et propter Christi passionem ; commonstrans ipsam Christi passionem et persecutiones esse gloriam et splendorem : vel quod præbeant futuram gloriam. Etiamsi enim præsentia, inquit, ignominiam habeant, futura tamen gloriam : atque hanc nobis annuntiat Evangelium ; omne enim evangelium futurorum est, non præsentium. Vel gloriam cultum Dei appellat, quem Evangelium nobis præmonstrat.

Quod creditum est mihi. Mihi, inquit, non pseudapostolis : horum enim Evangelium est ignominiæ, non gloriæ.

Vers. 12. *Gratiam habeo ei qui me confortavit in Christo Jesu Domino nostro.* Quia dixerat, *quod mihi creditum est*, ne videatur ideo gloriari, ad Deum totum refert, Illi, inquiens, gratia debetur, qui vires mihi dedit ut tale onus suscipere valeam : adversus enim quotidianas mortes consistere, non erat humanæ potentiæ. Hæc est vera humilitas : nostra vero humilitas in verbis, non in affectu mentis consistit.

Quia fidelem me existimavit, ponens in ministerio. Ne quis ex incredulis dicat, Si totum Dei est, et nihil a nobis affertur, curnam Paulum talem fecit, Judam vero non item ? hanc objectionem dluit, inquiens : Non simpliciter roboravit me, neque extra judicium, sed quia inventus sum fidelis. Neque sic tamen locutus est, verum, *Quia fidelem me putavit*, suam ipsius virtutem rursus contegens. Non enim assero, inquit, me fuisse fidelem, verum ille me talem existimavit. Unde hoc perspicuum ? Ex eo quod me posuit in ministerio : quomodo enim me posuisset, nisi aptitudinem in me vidisset ? Hanc ad rationem in familiis œconomi gratias agunt dominis, quod sibi crediderint ædium administrationem, atque hoc pro indicio accipiunt, quod aliis fideliores habentur. Insuper Deus etiam ipse de eo dicit, *Quoniam vas electionis mihi est,* **554** *ut portet nomen meum* [8]. Erat igitur idoneus ut portaret : accepit autem virtutem a Deo, ut opus isthuc perficeret. Qui enim gestaturus est magnum Christi nomen, ut ipsum infigat animis credentium per prædicationem, non exiguo robore indiget. Gestat autem ipsum, quisquis omnia illo digne et cogitat, et dicit, et facit : quemadmodum is qui hujusmodi non fuerit, haudquaquam etiam gestat : qui enim, cum neque Christum omnino in

δογμάτων τὰ τοιαῦτα πάθη λαμβάνει τὴν πάροδον· τῇ γὰρ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ ταῦτα πάντα ἀντίκειται.

Κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ μακαρίου Θεοῦ. Οὕτω σύνταξον τοῦτο· τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ, τῇ οὔσῃ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον. Δόξης δὲ αὐτὸ καλεῖ, διὰ τοὺς αἰσχυνομένους ἐπὶ τοῖς διωγμοῖς, καὶ ἐπὶ τῷ πάθει τοῦ Χριστοῦ, δεικνύων ὅτι δόξα ἐστὶ (Χριστοῦ) καὶ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, καὶ οἱ διωγμοί· ἢ καὶ διότι προξενεῖ τὴν μέλλουσαν δόξαν. Εἰ γὰρ καὶ τὰ παρόντα, φησὶν, αἰσχύνην ἔχει, ἀλλὰ καὶ τὰ μέλλοντα δόξαν. Καὶ ταύτην εὐαγγελίζεται ἡμῖν τὸ Εὐαγγέλιον· πᾶν γὰρ εὐαγγέλιον μελλόντων ἐστὶν, οὐ παρόντων. Ἢ δὲ καὶ τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ φησιν, ἣν τὸ Εὐαγγέλιον ἡμῖν εἰσηγεῖται.

Ὁ ἐπιστεύθην ἐγώ. Ἐγὼ, οὐχ οἱ ψευδαπόστολοι· τὸ γὰρ τούτων Εὐαγγέλιον, αἰσχύνης ἐστὶν, οὐ δόξης.

Χάριν ἔχω τῷ ἐνδυναμοῦντί με ἐν Χριστῷ [38] *Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.* Ἐπειδὴ εἶπεν, ὃ ἐπιστεύθην ἐγὼ, ἵνα μὴ δόξῃ κομπάζειν, ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸ πᾶν ἀνάγει, καί φησιν, ὅτι Ἐκείνῳ χάρις τῷ δόντι δύναμιν εἰς τὸ ὅλως ἰσχύσαι ἀναδέξασθαι τὸ τοιοῦτον [39] φορτίον. Τὸ γὰρ πρὸς τοὺς καθημερινοὺς θανάτους ἱστασθαι, οὐκ ἀνθρωπίνης δυνάμεως ἦν. Τοῦτο ἀληθὴς ταπεινοφροσύνη· τὸ δὲ ἡμέτερον ταπεινορρημοσύνη, οὐ ταπεινοφροσύνη.

Ὅτι πιστόν με ἡγήσατο, θέμενος εἰς διακονίαν. Ἵνα μήτις τῶν ἀπίστων εἴπῃ, ὅτι Εἰ τὸ πᾶν τοῦ Θεοῦ ἐστι, καὶ οὐδὲν παρ' ἡμῶν εἰσφέρεται, τί δήποτε Παῦλον μὲν τοιοῦτον εἰργάσατο [40], τὸν δὲ Ἰούδαν οὐκέτι ; ταύτην ἀναιρεῖ τὴν ἀντίθεσιν, καί φησιν, ὅτι Οὐχ ἁπλῶς οὕτως ἐνεδυνάμωσέ με, οὐδὲ ἀκρίτως, ἀλλὰ διότι εὑρέθην πιστός. Καὶ οὐδὲ οὕτως εἶπεν, ἀλλ', *Ὅτι πιστόν με ἡγήσατο*, πάλιν συσκιάζων τὸ ἑαυτοῦ κατόρθωμα. Οὐ λέγω γὰρ, φησὶν, ὅτι ἤμην πιστὸς, ἀλλ' ἐκεῖνός με ἡγήσατο τοιοῦτον. Πόθεν τοῦτο δῆλον ; Ἀπὸ τοῦ θέσθαι με εἰς διακονίαν. Πῶς γὰρ ἂν ἔθετό με, εἰ μὴ ἐπιτηδειότητα εἶδεν ἐν ἐμοί ; Οὕτω καὶ ἐν ταῖς οἰκίαις οἰκονόμοι χάριν οἴδασι τοῖς κυρίοις αὐτῶν, τοῦ πιστευθῆναι τὴν οἰκονομίαν, καὶ σημεῖον τοῦτο τίθενται τοῦ πιστότεροι τῶν ἄλλων δοκεῖν. Καὶ ὁ Θεὸς δὲ περὶ αὐτοῦ φησιν, *Ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς μοί ἐστι τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου.* Ἦν μὲν οὖν ἐπιτήδειος εἰς τὸ βαστάσαι· ἔλαβε δὲ δύναμιν παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὥστε καὶ τὸ ἔργον τελεῖν. Ὁ γὰρ βαστάζειν μέλλων τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ τὸ μέγα, ὥστε ἐγκαταθεῖναι αὐτὸ ψυχαῖς διὰ τοῦ κηρύγματος, πολλῆς ἰσχύος δεῖται. Βαστάζει δὲ τοῦτο, ὁ πάντα ἀξίως αὐτοῦ [41] καὶ φρονῶν καὶ λέγων καὶ πράττων· ὡς ὅγε μὴ τοιοῦτος, οὐ βαστάζει. Πῶς γὰρ, ὃς οὐδὲ ἔχει ὅλως ἐν ἑαυτῷ τὸν Χριστόν ; Τά τε οὖν ἄλλα πιστὸς [42] ἦν ὁ Παῦλος, καὶ καθὸ οὐδὲν ἐσφετε-

[8] Act. IX, 15.

Variæ lectiones.

[38] ἐνδυναμ- με Χριστῷ O. [39] τηλικοῦτον O. [40] ἀπεδείξατο m. [41] πάντως ἀξ,—αὐτῷ O. [42] χρηστὸς O.

Digitized by Google

ρίζετο τῶν Δεσποτικῶν, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ τὰ ἑαυτοῦ τῷ Δεσπότῃ ἀνετίθει. *Ἐκοπίασα*, φησὶ, *περισσοτέρως πάντων· οὐκ ἐγὼ δὲ, ἀλλὰ ἡ χάρις*· καὶ πολλὰ ἄλλα τοιαῦτα.

A sese habeat? Tum in cæteris itaque fidelis erat Paulus, tum quatenus nihil herilium bonorum sibi vendicabat, sed potius quæ sua erant, Domino referebat accepta. *Laboravi enim*, inquit, *omnibus aliis abundantius: non ego autem, sed gratia*[9]: ac multa id genus alia.

Τὸν πρότερον ὄντα βλάσφημον, καὶ διώκτην, καὶ ὑβριστήν. Ὅρα πῶς ἐπαίρει τὸν ἔλεον τοῦ Θεοῦ, ἐξηγούμενος τὸν πρότερον αὐτοῦ βίον, Καὶ ὅταν μὲν περὶ Ἰουδαίων διαλέγηται, τῶν πάσης καταγνώσεως ἀξίων, οὐδὲν αὐτοῖς τοιοῦτον ἐπιτίθησι, περὶ ἑαυτοῦ δὲ τοιαῦτα καταλέγει· Οὐ μόνον, φησὶ, βλάσφημος ἦμην αὐτὸς, οὐδὲ μέχρι ἐμαυτοῦ ἵστην τὴν κακίαν, ἀλλὰ καὶ τοὺς βουλομένους εὐσεβεῖν ἐδίωκον, καὶ οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ καὶ ὑβριστικώτερον ἀποκεχρημένος τῷ πράγματι.

Vers. 13. *Qui prius blasphemus fui, et persecutor, et contumeliosus.* Expende hic quomodo extollat misericordiam Dei, vitam suam ante actam enarrans. Porro, ubi de Judæis disputat omni condemnatione dignis, nihil tale ad eos refert, de seipso autem talia recenset: Non solum blasphemus, inquit, eram ipse, neque ad me usque ipsum statuebam malitiam: sed etiam alios volentes pie vivere persequebar: nec simpliciter, sed contumeliose et violenter rem ipsam peragens.

B

Ἀλλὰ ἠλεήθην, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα ἐν ἀπιστίᾳ. Δείκνυσιν ἑαυτὸν τιμωρίας ἄξιον· ὁ γὰρ ἔλεος ἐπὶ τοὺς τοιούτους γίνεται. Τίνος δὲ ἕνεκεν οἱ λοιποὶ Ἰουδαῖοι οὐκ ἠλεήθησαν; Ὅτι οὐκ ἐξ ἀγνοίας ἡμάρτανον, ἀλλὰ καὶ σφόδρα εἰδότες. *Πολλοὶ* γὰρ, φησὶν, *ἐκ τῶν Φαρισαίων ἐπίστευον μὲν, οὐχ ὡμολόγησαν*[13] *δέ· ἠγάπησαν γὰρ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἢ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.* Καὶ ὁ Χριστὸς, *Πῶς δύνασθε*, φησὶ, *πιστεύειν, δόξαν παρὰ ἀνθρώπων λαμβάνοντες;* Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Ἰουδαῖοι ἔλεγον, *Ὁρᾶτε ὅτι οὐκ ὠφελεῖτε οὐδὲν, ἴδε ὁ κόσμος ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλθε.* Πανταχοῦ γὰρ αὐτοὺς τὸ τῆς φιλαρχίας πάθος ἐνώχλει. Καὶ πάλιν αὐτοὶ εἶπον, ὅτι *Οὐδεὶς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ μόνος ὁ Θεός*· καὶ εὐθέως· ὁ Ἰησοῦς ἐποίησε τοῦτο, ὅπερ ἔφησαν εἶναι σημεῖον Θεοῦ. Πῶς οὖν οὐκ ἐπίστευσαν; ἄρα ἀγνοίας ταῦτα; Ἴσως δ' ἂν τις εἴπῃ, Ποῦ οὖν Παῦλος ἦν τότε; Παρὰ τοὺς πόδας Γαμαλιήλ, οὐ τοῖς ὄχλοις ἀναμεμιγμένος· ὁ γὰρ Γαμαλιὴλ ἰδιοπράγμων ἄνθρωπος ἦν. Πῶς οὖν μετὰ ταῦτα ὁ Παῦλος ἐφυλάκιζεν; Ὅτι ἐώρα τὸ κήρυγμα αὐξανόμενον, καὶ ἐζήλου λοιπὸν ὑπὲρ τοῦ νόμου, ἐκεῖνο δὲ φιλαρχίας ἕνεκα. Πῶς δὲ ἀκριβὴς ὢν[14] τὰ νομικὰ, οὐκ ἔγνω Παῦλος διὰ τῶν Γραφῶν τὸν Χριστόν; Διὰ τοῦτο καὶ καταγινώσκει ἑαυτὸν ὅτι ἄγνοιαν ἐνόσησεν, ἣν ἡ ἀπιστία ἔτεκε· διὰ τοῦτο καὶ ἐλεηθῆναί φησιν.

Sed misericordiam consecutus sum, quia ignorans feci in incredulitate. Ostendit seipsum supplicio dignum: talibus enim misericordia solet obtingere. Quam vero ob causam reliquorum Judæorum non misertum erat? Quoniam non ex ignorantia peccaverunt, sed valde scientes. *Plerique* enim, inquit, *ex Pharisæis credebant quidem, attamen non confitebantur: gloriam enim hominum magis dilexerunt, quam gloriam Dei*[10]. Et Christus: *Quomodo potestis*, inquit, *credere, cum gloriam ab hominibus accipiatis*[11]? Quin et ipsi Judæi dicebant, *Videtis quod nihil proficitis; ecce mundus post ipsum abit.* Ubique enim eos regnandi libido vexabat ac turbabat. Ac rursus dixerunt isti: *Nemo potest remittere peccata, nisi solus Deus*[12]. Statim autem Jesus fecit hoc, quod dixerunt signum esse Dei. Quomodo igitur non crediderunt? nunquid hæc ignorantiæ sunt peccata? Fortasse autem quispiam dixerit: Ubi igitur Paulus tum erat? Ad pedes Gamalielis, non commixtus turbis. Gamaliel enim homo erat privata sua curans. Quomodo igitur postea Paulus in carcerem conjiciebat? Quia videbat verbum crescere, ac æmulabatur denique pro lege, illi autem regnandi cupiditate æstuabant. Quomodo autem Paulus, utpote in lege exacte institutus, Christum per Scripturas non cognovit? Propterea seipsum condemnat, quod ignorantiæ morbo laboravit, quam incredulitas peperit: propterea et misericordiam se consecutum ait.

C

555

Ὑπερεπλεόνασε δὲ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ μετὰ πίστεως καὶ ἀγάπης τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Εἰπὼν πολλὰ καὶ μεγάλα περὶ τῆς φιλανθρωπίας τοῦ Χριστοῦ[15], ὅτι ἄξιον ὄντα τιμωρίας τῆς ἐσχάτης ἠλέησε· νῦν φησιν, ὅτι οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ υἱοθεσίας ἠξίωσε, καὶ ἀδελφὸν, καὶ υἱὸν, καὶ φίλον, καὶ συγκληρονόμον ἐποίησε· τοσοῦτον ἐπλεόνασεν ἡ χάρις τῆς φιλανθρωπίας αὐτοῦ. Ἵνα δὲ μήτις εἴπῃ, Ὅτι πανταχοῦ ἡ χάρις, ἀνῄρηται τὸ λοιπὸν ἡ ἡμετέρα

D Vers. 14. *Superabundavit autem gratia Dei cum fide ac dilectione quæ est in Christo Jesu.* Cum et multa et magna de Christi clementia dixisset, quod ipsum extremo dignum supplicio miseratus sit, nunc ait: Non solum hoc, verum etiam filiorum adoptione dignatus est, et fratrem, et filium, et amicum, et cohæredem fecit, adeo exuberavit gratia clementiæ ipsius. Ne vero dicat aliquis, Quia ubique gratia est, sublata est igitur nostra

[9] I Cor. xv, 10. [10] Joan. xii, 42. [11] Joan. v, 44; xii, 19. [12] Luc. v, 21.

Variæ lectiones.

[13] ὡμολόγουν o. [14] ἦν καὶ o. [15] Θεοῦ o.

Digitized by Google

voluntas, subdit, *Cum fide ac dilectione.* Fidem enim, inquit, attuli ego, credens quod possit me servare : et charitatem, quam etiam ipse in Christo Jesu acquisivi : dilectionis enim erga Deum Christus mihi conciliator est, non lex. Indicat autem cum fide charitatem simul adducendam : ex charitate enim mandatorum legis est peractio, sicut Dominus dixit : *Si diligitis me, mandata mea servate* [13].

A

Vers. 15. *Fidelis sermo, et omni acceptione dignus, quod Jesus Christus venit in mundum peccatores salvos facere.* Quia dixerat, Mei, cum persecutor essem, misertus est : Ne mireris, inquit, neque magnitudini doni et gratiæ diffidas : nam propter hoc ipsum venit in mundum, ut etiam omnes peccatores salvos faciat. Fidelis igitur sermo

B

dignusque qui suscipiatur. Non enim propterea quod magna sint quæ data sunt, ideo dignum est non credere : verum quia immensa est donantis bonitas, hinc dignum est, ut credamus et recipiamus. Hoc autem ad Judæos etiam, qui legi advertebant animum, extenditur, ut ostendat eis, quod sine fide non possint salvi esse.

Quorum ego primus sum. Quomodo cum alias dixisset, *Secundum justitiam legis factus inculpatus* [14], nunc primum peccatorum seipsum constituit? Quoniam cum justitia quæ est in Christo, justitia legis collata, peccatum est, ut cui nunc tempus non relinquatur. Quamdiu enim tempus suum habebat, tamdiu justitia erat ; perinde ac luna et lucerna nocte quidem lucent. Quando vero Christus tanquam sol illuxit, tunc ipsam occultavit : errat itaque et plane stultus est, qui sole splendente lucerna utitur. Alio autem in loco hoc etiam dicit : *Nam nec glorificatum est, quod claruit* [15].

C

Vers. 16. *Sed ideo misericordiam consecutus sum, ut in me primo ostenderet Jesus Christus omnem longanimitatem, ad informationem eorum qui credituri sunt illi in vitam æternam.* Vide ejus humilitatem. Propterea, inquit, misericordiam consecutus sum, Ut nemo deinceps peccatorum **556** desperet, sed bonam spem concipiat sibi condonari noxam, cum animadvertat Paulum, qui reliquis omnibus gravius peccasset, salvum esse factum. Per hoc vero ostendit seipsum non fuisse dignum condonatione, cæterum propter aliorum salutem se clementiam Dei consecutum esse. Non dixit autem, ut in me ostendat longanimitatem, sed, *omnem* ; perinde quasi dicat : Cum in immensum peccassem, omni misericordia indigebam, universaque ejus clementia, non parte ejus aliqua, ut ii qui ex parte peccatores sunt. *Ad informationem*, inquit : hoc est, ad exemplar, ad consolationem et adhortationem omnium qui credere velint.

D

Vers. 17. *Regi autem sæculorum, immortali, invi-*

προαίρεσις, ἐπάγει, *Μετὰ πίστεως καὶ ἀγάπης.* Πίστιν γὰρ, φησὶν, εἰσήνεγκα ἐγὼ, πιστεύσας ὅτι δύναταί με σῶσαι· καὶ ἀγάπην, ἣν καὶ αὐτὸς [16] ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐκτησάμην· τῆς γὰρ πρὸς Θεὸν ἀγάπης πρόξενός μοι ὁ Χριστὸς, οὐχ ὁ νόμος. Δείκνυσι δὲ ὅτι μετὰ πίστεως δεῖ καὶ ἀγάπην συνεισάγειν. Ἐξ ἀγάπης γὰρ ἡ τῶν ἐντολῶν κατόρθωσις, ὡς ὁ Κύριος εἶπεν· *Ἐὰν ἀγαπᾶτέ με, τὰς ἐντολάς μου τηρήσατε.*

Πιστὸς ὁ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, ὅτι Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς τὸν κόσμον ἦλθεν ἁμαρτωλοὺς σῶσαι. Ἐπειδὴ εἶπεν, ὅτι Διώκτην ὄντα με ἠλέησε, Μὴ θαυμάσῃς, φησὶ, μηδὲ ἀπιστήσῃς ἐπὶ τῷ μεγέθει τῆς δωρεᾶς. Καὶ γὰρ ἐπ' αὐτῷ τούτῳ εἰς τὸν κόσμον ἦλθεν, ἵνα καὶ πάντας ἁμαρτωλοὺς σώσῃ. Πιστὸς οὖν ὁ λόγος, καὶ ἄξιος παραδέχεσθαι. Οὐ γὰρ ἐπειδὴ μεγάλα ἐστὶ τὰ δεδομένα ἄξιόν ἐστιν ἀπιστεῖν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἄπειρος ἡ ἀγαθότης τοῦ δεδόντος, διὰ τοῦτο ἄξιον πιστεύειν καὶ παραδέχεσθαι. Τοῦτο δὲ καὶ πρὸς Ἰουδαίους τοὺς τῷ νόμῳ προσέχοντας ἀποτείνεται, ἵνα δείξῃ αὐτοῖς, ὅτι χωρὶς πίστεως οὐκ ἔστι [17] σωθῆναι.

Ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ. Πῶς ἀλλαχοῦ εἰπών· *Κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ γενόμενος ἄμεμπτος*, νῦν πρῶτον τῶν ἁμαρτωλῶν τάττει ἑαυτόν ; Διότι ὡς πρὸς τὴν ἐν Χριστῷ δικαιοσύνην, ἡ ἐν τῷ νόμῳ δικαιοσύνη ἁμαρτία ἐστὶν, ἅτε καιρὸν νῦν μὴ ἔχουσα. Ἕως μὲν γὰρ εἶχε καιρὸν, δικαιοσύνη ἦν· ὥσπερ καὶ ἡ σελήνη καὶ ὁ λύχνος ἐν νυκτὶ φαίνουσιν. Ὅτε δὲ ὁ Χριστὸς ἐφάνη, ὥσπερ ἥλιος, τότε αὐτὴν ἀπέκρυψε· καὶ λοιπὸν ἁμαρτάνει καὶ ἀνόητός ἐστιν ὁ λύχνῳ χρώμενος, ἡλίου φαίνοντος. Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ τοῦτό φησιν· *Οὐ γὰρ δεδόξασται τὸ δεδοξασμένον.*

Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἠλεήθην, ἵνα ἐν ἐμοὶ πρώτῳ ἐνδείξηται Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τὴν πᾶσαν μακροθυμίαν, πρὸς ὑποτύπωσιν τῶν μελλόντων πιστεύειν ἐπ' αὐτῷ εἰς ζωὴν αἰώνιον. Ὅρα ταπείνωσιν. Διὰ τοῦτο, φησὶν, ἠλεήθην, ἵνα μηδεὶς ἀπαγορεύῃ λοιπὸν τῶν ἡμαρτηκότων, ἀλλ' εὐέλπις ᾖ, ὡς τοῦ πάντων ἁμαρτωλοτέρου Παύλου σωθέντος. Δείκνυσι δὲ διὰ τούτου οὐδὲ ἄξιον ὄντα συγχωρήσεως ἑαυτὸν, ἀλλὰ διὰ τὴν τῶν ἑτέρων σωτηρίαν τῆς φιλανθρωπίας ἀπολαύσαντα. Οὐκ εἶπε δὲ, Ἵνα ἐν ἐμοὶ ἐνδείξηται τὴν μακροθυμίαν, ἀλλὰ, τὴν *πᾶσαν*, ὡς ἂν εἰ τοῦτο λέγων· Ἄπειρα ἡμαρτηκὼς παντὸς ἐλέους ἐδεόμην, καὶ πάσης αὐτοῦ τῆς φιλανθρωπίας, οὐ μερικῆς, ὡς οἱ ἐκ μέρους ἁμαρτωλοί [18]. *Πρὸς ὑποτύπωσιν*, φησὶ· τουτέστι, πρὸς ὑπόδειγμα, πρὸς παράκλησιν, πρὸς προτροπὴν [19] πάντων τῶν θελόντων πιστεύειν.

Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ,

[13] Joan. XIV, 15. [14] Philipp. III, 6. [15] II Cor. III, 10.

Variæ lectiones.

[16] αὐτὴν O. [17] ἔνεστι O. [18] ἁμαρτάνοντες O. [19] προκοπὴν O.

Digitized by Google

μόνῳ σοφῷ Θεῷ τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Ἐπειδὴ περὶ τοῦ Υἱοῦ μεγάλα ἐφθέγξατο, καὶ ὅτι τοὺς ἀπεγνωσμένους σώζει, ἵνα μή τις νομίσῃ ἀποστερεῖσθαι [50] τὸν Πατέρα, ἀναφέρει καὶ αὐτῷ δόξαν. Ταῦτα δὲ πάντα κοινὰ καὶ τοῦ Υἱοῦ. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς βασιλεὺς τῶν αἰώνων. Εἰ γὰρ δημιουργὸς τῶν αἰώνων, πῶς οὐχὶ καὶ βασιλεύς, καὶ ἄφθαρτος, καὶ ἀόρατος τῇ θεότητι, καὶ μόνος σοφός; αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ σοφία τοῦ Πατρός. Ταῦτα δὲ καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος· *Μόνῳ γὰρ σοφῷ*, εἶπεν, οὐ πρὸς ἀντιδιαστολὴν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος· ἄπαγε· ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ ἄγγελοι, καὶ ἄνθρωποι σοφίαν ἔχουσι, δείκνυσιν ὅτι αὐτὸς μόνος ἐστὶ κυρίως σοφός, ὡς πηγὴ καὶ αἴτιος σοφίας· ὅσα δὲ ἄλλα σοφίαν ἔχει κτίσματα, κατὰ μέθεξιν ἔχει ταύτην. *Τιμὴ* δὲ καὶ *δόξα*, οὐ διὰ ῥημάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ πράξεων. Ἐκείνη μὲν γὰρ ἡμᾶς εὐγνώμονας μόνον δείκνυσιν· αὕτη δὲ καὶ μιμητὰς αὐτοῦ, ὃ καὶ μεῖζον. Καὶ τὴν διὰ ῥημάτων γὰρ δόξαν διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖ, ἵνα αὐτὸν ἀγαπῶμεν, καὶ αὐτῷ προσέχωμεν, καὶ αὐτοῦ ὑπακούωμεν, κἀντεῦθεν αὐτοὶ ὠφελούμεθα, ὥσπερ καὶ ὁ τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς τὴν δόξαν θαυμάζων, ἑαυτὸν ὠφελεῖ, ἅτε γανυόμενος τῷ φωτὶ, καὶ ἀπολαύων αὐτοῦ πρὸς τὰ ἔργα· ὥσπερ ὁ ἀγνοῶν τοῦ φωτὸς τὴν δόξαν, ἑαυτὸν ἐζημίωσε, μὴ χρώμενος αὐτῷ εἰς ἐργασίαν.

sibili, soli sapienti Deo honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen. Quia de Filio magna admodum locutus erat, et quod condemnatos servaret, ne quis putet Patrem hic sua gloria privari, ad illum etiam gloriam refert. Hæc autem omnia et ipsi Filio sunt communia : nam et ipse rex est sæculorum. Si enim sæculorum conditor, quomodo non rex, et immortalis, et invisibilis quoad divinitatem, solusque sapiens ? ipse namque est sapientia Patris. Hæc quoque de Spiritu dicuntur. *Soli* enim *sapienti* dixit, non ad discrimen Filii et Spiritus : apage : verum quia et angeli et homines sapientiam habent, ostendit eum solum proprie sapientem esse, quippe qui sit fons et auctor sapientiæ ; quæcunque autem aliæ creaturæ sapientiam habent, per participationem habent. *Honos* autem et *gloria*, non per verba tantum, verum etiam per opera. Illa enim gratos tantummodo nos ostendit, hæc vero imitatores ipsius efficit, quod majus est. Præterea gloriam in verbis propterea postulat, ut ipsum diligamus, eique attenti simus, ipsique obediamus, adeoque hinc ipsi commodum percipiamus : perinde ac qui solis jubar admiratur, sibimetipsi prodest, quia in lumine gaudet, illoque ad opera utitur : quemadmodum is qui ignorat luminis gloriam, seipsum damno afficit, cum non utitur eo ad operationem.

Ταύτην τὴν παραγγελίαν παρατίθεμαί σοι, τέκνον Τιμόθεε. Ἐπειδὴ παραγγελίαν ἔφησεν, ἡ δὲ παραγγελία δεσποτικώτερον γίνεται, ἐπήγαγε, *Τέκνον Τιμόθεε.* Οὐ γὰρ αὐθεντικῶς, φησὶν, ἀλλ' ὡς τέκνῳ, ταῦτά φημι. Εἶπε δὲ καὶ τὸ, *παρατίθεμαι*, ἵνα δηλώσῃ τῆς φυλακῆς [51] τὸ ἀκριβὲς, καὶ ὅτι οὐχ ἡμέτερα ἃ ἔχομεν, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ. Ὅπερ οὖν ἔδωκε, ταῦτα ὀφείλομεν φυλάττειν.

VERS. 18. *Hoc præceptum commendo tibi, fili Timothee.* Cum præceptum dixisset, præceptum autem herile magis sit, subintulit, *Fili Timothee.* Non enim cum auctoritate, inquit, sed ut filio hæc loquor. Dixit autem, *commendo*, ut exactam cautelam indicaret, et quod non sint nostra quæ habemus, sed Dei. Quæ igitur dedit, ista custodire debemus.

Κατὰ τὰς προαγούσας ἐπὶ σὲ [52] *προφητείας.* Τὸ τῆς διδασκαλίας καὶ ἱερωσύνης ἀξίωμα μέγα ὄν, τῆς τοῦ Θεοῦ δεῖται ψήφου, ὥστε τὸν ἄξιον δέξασθαι. Διὸ τὸ παλαιὸν ἀπὸ προφητείας ἐγίνοντο οἱ ἱερεῖς, τουτέστιν, ἀπὸ Πνεύματος ἁγίου, προφητεία γὰρ καὶ τὸ τὰ παρόντα λέγειν. Οὕτω καὶ ὁ Τιμόθεος ἠρέθη [53] ἐπὶ τὴν ἱερωσύνην. Ἐπεὶ δὲ καὶ προφητείας λέγει πολλὰς, ἴσως καὶ ὅτε προσελήφθη εἰς μαθητὴν ἐξ ἀρχῆς, καὶ ὅτε περιετμήθη, καὶ ὅτε ἐχειροτονήθη, πάντα μετὰ προφητείας ἐγένοντο. Φησὶν οὖν, ὅτι *παραγγέλλω σοι κατὰ τὰς προαγούσας ἐπὶ σὲ προφητείας*· τουτέστιν, ἀφορῶν πρὸς ἐκείνας, καὶ οἱονεὶ παρ' ἐκείνων διδασκόμενος τί δεῖ ποιεῖν σε, παραινῶ [54] σοι, ἵνα ἀξίως ἐκείνων περιπατῇς, καὶ μὴ καταισχύνῃς αὐτάς.

Secundum præcedentes in te prophetias. Doctrinæ et sacerdotii dignitas, utpote magna, Dei calculo indiget, ut is qui dignus est, illam suscipiat. Propterea **557** antiquitus a prophetia ereabantur sacerdotes, hoc est, a Spiritu sancto : prophetia enim est, præsentia etiam dicere. Hunc ad modum Timotheus ad sacerdotium electus erat. Quoniam vero prophetias multas esse dicit, fortassis et quando in discipulorum numerum primo adsciscebatur, et quando circumcidebatur, et quando eligebatur, omnia cum prophetia fiebant. Ait ergo, *Præcipio tibi juxta præcedentes in te prophetias* : hoc est, ad illas respiciens, et veluti ab eis doctus quid te facere deceat, adhortor te ut digne illis ambules, nec eas dedecore afficias.

Ἵνα στρατεύῃ ἐν αὐταῖς τὴν καλὴν στρατείαν. Τί παραγγέλλω σοι; *Ἵνα στρατεύῃ ἐν αὐταῖς*, τουτέστιν, ἵνα μὴ παρεξέλθῃς τοὺς νόμους αὐτῶν, ἀλλὰ καθὼς σε εἵλοντο αὗται, καὶ εἰς ὃ εἵλοντο, *ἵνα στρατεύῃ τὴν καλὴν στρατείαν.* Ἔστι γὰρ καὶ κακὴ στρατεία, ὅταν τις παριστᾷ τὰ μέλη ὅπλα τῇ

Ut milites in illis bonam militiam. Quid præcipio tibi ? *Ut milites in ipsis* : hoc est, ut non transgrediaris leges ipsarum, sed quemadmodum te istæ elegerunt, et ad quod elegerunt, *ut milites bonam militiam.* Est enim et mala militia, quando quis membra sua exhibet arma peccato et impuritati,

Variæ lectiones.

[50] ἀποστερῆσθαι o. [51] φύσεως o. [52] προαγούσας πρός σε o. [53] εὑρέθη καὶ ἤρθη o. [54] εἰπεῖν σοι τί δεῖ, παρ. o.

Digitized by Google

Militiæ autem meminit, ut indicet, omnibus esse bellum acre, maxime vero doctori. Proinde cum vigilantem esse decet, neque quidquam laxi ostendere.

VERS. 19. *Habens fidem et bonam conscientiam.* Ne existimes, inquit, quod sufficit tibi cum prophetia sacerdotio fungi, verum oportet te habere fidem, ut verbum recte doceas, bonamque conscientiam, hoc est, vitam irreprehensibilem comparare. Ex hac enim est bona conscientia, ut aliis etiam præsidere possis. Ut enim imperatorem primum oportet bonum esse militem, hunc ad modum doctori convenit, ut ipse habeat ea quæ a discipulis exigit. Hinc autem discamus, etiamsi doctores et præceptores fuerimus, non dedignari neque aspernari superiorum cum judicia tum adhortationes.

Quam quidam repellentes, circa fidem sunt naufragium passi. Quam, bonam conscientiam videlicet. Nec immerito : cum enim vita impura fuerit, dogmata etiam inde perversa nascuntur. Ut enim metu futurorum non torqueantur impure viventes, persuadent sibi omnia nostra vana esse. Porro, qui fidem repulerit, et rationibus omnia permiserit, naufragium facit circa fidem. Fides enim portus est tranquillus, mentem in tranquillitate constituens : quæstiones autem fluctus sunt, mentem tanquam in miserabile naufragium nunc huc, nunc illuc rapientes, petrisque allidentes, vel etiam submergentes.

VERS. 20. *Ex quibus est Hymenæus et Alexander.* Animadvertis quod jam olim fuerint qui perperam docebant, a fide discedentes, rationes et quæstiones sequentes? **558** Ne igitur etiamnum deficias, sicubi ejusmodi conspexeris, sed resiste illis.

Quos tradidi Satanæ, ut discant non blasphemare. Si alios erudit Satanas, quare se ipse non instituit? Non dixit, ut erudiat, sed, *ut erudiantur.* Non enim ille hoc efficit, sed hoc ex eventu accidit. Ut enim tortores innumeris referti malis, aliis in causa sunt, ut moderate vivant : sic et diabolus. Cur autem istos non per sese Paulus punivit, perinde ac illum Bariesum, et ut Petrus Ananiam? Ut cum atrocitate pœnæ major sit contumelia, atque ut ostendat se Satanæ imperare, atque hinc terribilior evadat. Vel potius, infideles quidem ipsi puniebant, ut discerent se non posse latere. Nam et Ananias incredulus erat, cum adhuc tentaret. Qui vero hoc tandem didicissent, et tum postea aversi essent, Satanæ tradebant, indicantes ipsis quod non suæ ipsorum erant potestatis, sed eorum, apostolorum inquam, vigilantiæ commissi fuerant. Vel quia eos qui emendari volebant, non puniebant ipsi ; incorrigibiles vero ipsi puniebant. Quomodo vero tradebatur Satanæ? Ejiciebatur ex Ecclesia, abjiciebatur a grege,

ἁμαρτίᾳ καὶ τῇ ἀκαθαρσίᾳ. Στρατεία; δὲ ἐμνήσθη, ἵνα δηλώσῃ, ὅτι καὶ πᾶσι μὲν πόλεμος σφοδρὸς, μάλιστα δὲ τῷ διδασκάλῳ. Ὥστε δεῖ νήφειν καὶ μηδὲν χαῦνον ἐνδείκνυσθαι.

Ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν. Μὴ νομίσῃς, φησὶν, ἀρκεῖσθαί [56] σοι τὸ μετὰ προφητείας ἱεράσασθαι, ἀλλὰ δεῖ σε ἔχειν πίστιν, ὥστε τὸν λόγον ὀρθοτομεῖν, καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν, τουτέστι, πολιτείαν ἀκατάγνωστον κεκτῆσθαι. Ἐκ γὰρ ταύτης ἡ ἀγαθὴ συνείδησις, ἵνα καὶ τῶν ἄλλων δύνασαι προΐστασθαι. Ὡς γὰρ τὸν στρατηγὸν δεῖ πρότερον ἀγαθὸν στρατιώτην εἶναι, οὕτω καὶ τὸν διδάσκαλον δεῖ αὐτὸν ἔχειν, ἃ τοὺς μαθητὰς ἀπαιτεῖ. Ἐντεῦθεν [57] ἐὰν μανθάνωμεν, κἂν διδάσκαλοι ὦμεν, μὴ ἀπαξιοῦν τὰς τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς ἀξιώσεις καὶ παραινέσεις.

Ἵν τινες ἀπωσάμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν. Ἵν, τὴν ἀγαθὴν συνείδησιν δηλονότι. Εἰκότως· ὅταν γὰρ ὁ βίος ἀκάθαρτος ᾖ, καὶ δόγματα ἐντεῦθεν διεστραμμένα τίκτεται. Ἵνα γὰρ μὴ τῷ φόβῳ τῶν μελλόντων βασανίζωνται [57] οἱ ἀκαθάρτως ζῶντες, πείθουσιν ἑαυτοὺς, ὅτι πάντα τὰ παρ' ἡμῖν ψευδῆ. Καὶ ὁ τὴν πίστιν δὲ ἀπωσάμενος [58], καὶ λογισμοῖς τὸ πᾶν ἐπιτρέψας, ναυαγεῖ περὶ τὴν πίστιν. Ἡ γὰρ πίστις λιμὴν ἄκλυστος, ἐν γαλήνῃ καθιστῶσα τὸν νοῦν· αἱ δὲ ζητήσεις κύματά εἰσι, τὸν νοῦν ὥσπερ εἰς ναυάγιον [59] ἐλκεινὸν ἄλλοτε ἀλλαχοῦ συναρπάζοντα, καὶ πέτραις προσαράττοντα, ἢ καὶ ἀποπνίγοντα.

Ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Ἀλέξανδρος. Ὁρᾷς πῶς ἐκπαλαι ἦσαν οἱ παραδιδάσκοντες, οἱ τῆς πίστεως ἀπεχόμενοι, λογισμοῖς δὲ καὶ ζητήσεσι κατακολουθοῦντες ; Μὴ τοίνυν καὶ νῦν ἐκλύου, ὅταν τοιούτους βλέπῃς, ἀλλ' ἀνθίστασο.

Οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν. Ἄλλους παιδεύων ὁ Σατανᾶς, πῶς οὐχ ἑαυτὸν παιδεύει ; Οὐκ εἶπεν, Ἵνα παιδεύσῃ, ἀλλ', *Ἵνα παιδευθῶσιν.* Οὐ γὰρ ἐκεῖνος τοῦτο ἐργάζεται, ἀλλὰ τοῦτο ἐκβαίνει ἐξ ἀποτελέσματος. Ὥσπερ γὰρ οἱ δήμιοι, μυρίων γέμοντες κακῶν, τοῖς ἄλλοις τοῦ σωφρονεῖν αἴτιοι γίνονται, οὕτω καὶ ὁ διάβολος. Διὰ τί δὲ μὴ δι' ἑαυτοῦ τούτους ὁ Παῦλος ἐκόλασεν, ὥσπερ ἐκεῖνον τὸν Βαριησοῦν, ὡς καὶ Πέτρος Ἀνανίαν ; Ἵνα μετὰ τῆς σφοδρότητος τῆς κολάσεως καὶ ἡ ὕβρις ᾖ μείζων, καὶ ἵνα δείξῃ ὅτι καὶ τῷ Σατανᾷ ἐπιτάσσει, καὶ ἐκ τούτου φοβερώτερος ᾖ. Μᾶλλον δὲ τοὺς μὲν ἀπίστους αὐτοὶ ἐκόλαζον, ἵνα μάθωσιν ὅτι οὐ δύνανται λαθεῖν. Καὶ γὰρ καὶ Ἀνανίας ἄπιστος ἦν, ἔτι πειράζων. Τοὺς δὲ τοῦτο μαθόντας λοιπὸν, εἶτα ἐκτραπέντας, τῷ Σατανᾷ παρεδίδουν, δεικνύντες αὐτοῖς, ὅτι οὐκ οἰκείᾳ δυνάμει, ἀλλὰ τῇ αὐτῶν, τῶν ἀποστόλων φημὶ, συνείχοντο φυλακῇ. Ἢ καὶ ὅτι οὓς μὲν διορθώσασθαι ἠβούλοντο, οὐκ ἐκόλαζον αὐτοὶ, τοὺς δὲ ἀδιορθώτους αὐτοὶ ἐκόλαζον. Πῶς δὲ

Variæ lectiones.

[56] ἀρκεῖν ο. [57] ἐνταῦθα ο. [57] σωφρονίζωνται ο. [58] διαπωτάμενος ο. [59] ὥσπερ ναυαγὸν ο.

Digitized by Google

παρεδίδοτο τῷ Σατανᾷ; Ἐξεβάλετο τῆς Ἐκκλησίας, ἀπερρίπτετο τῆς ἀγέλης, καὶ παρεδίδοτο γυμνὸς τῷ λύκῳ. Ὥσπερ γὰρ πάλαι τὴν σκηνὴν ἡ νεφέλη περιεῖπεν, οὕτω καὶ τὴν Χριστοῦ Ἐκκλησίαν τὸ Πνεῦμα. Εἴ τις οὖν ταύτης ἐκτὸς, καὶ τοῦ Πνεύματός ἐστιν ἐκτὸς, καὶ λοιπὸν ἄθλιος [60] καὶ εὐχείρωτος· τοιοῦτον τὸ τοῦ ἀφορισμοῦ ἐπιτίμιον. Καὶ ὁ Θεὸς δὲ αὐτὸς, νόσοις παραδιδοὺς καὶ κακώσεσι τοὺς ἁμαρτάνοντας, παιδεύει διὰ τούτων. *Κρινόμενοι γὰρ*, φησὶν, *ὑπὸ Κυρίου παιδευόμεθα*. Ὅρα δὲ, ὅτι τὸ, λογισμοῖς ζητεῖν τὰ θεῖα, βλασφημεῖν ἐστιν. Ὕβρις γὰρ τοῖς θείοις, τὸ ὑπ' ἀνθρωπίνων λογισμῶν δοκεῖν καταλαμβάνεσθαι.

ΚΕΦΑΛ. Β'.

Παρακαλῶ οὖν πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχὰς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων, ὑπὲρ βασιλέων, καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων. Πρῶτον πάντων, τουτέστιν, ἐν τῇ καθημερινῇ λατρείᾳ. Καὶ γὰρ ὁ ἱερεὺς, ὥσπερ κοινὸς τῆς οἰκουμένης πατὴρ, ἵσταται πάντων κηδόμενος, ὡς καὶ ὁ Θεὸς ᾧ ἱερᾶται. Ὅρα δὲ τὴν χάριν ἐκτεταμένην. Αἱ γὰρ Ἰουδαϊκαὶ εὐχαὶ οὐχὶ τοιαῦται. Οὐκ εἶπε δὲ εὐθὺς, *ὑπὲρ βασιλέων*, ἵνα μὴ δόξῃ κολακεύων [61]· ἀλλὰ πρότερον εἰπὼν, *ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων*, τότε ἐπήγαγεν, *ὑπὲρ βασιλέων*. Κἂν γὰρ ἄπιστοι ὦσιν οἱ βασιλεῖς, εὔχεσθαι δεῖ· ἐπεὶ τότε τοιοῦτοι ἦσαν. Δύο δὲ τὰ ἀγαθὰ γίνεται ἐκ τοῦ ὑπὲρ πάντων εὔχεσθαι ἡμᾶς, ἥτε ἔχθρα καταλύεται, ἣν ἔχομεν πρός τινας· οὐδεὶς γὰρ δύναται ἀπεχθῶς ἔχειν πρὸς τοῦτον [62], ὑπὲρ οὗ δεήσεις ποιεῖται· καὶ ἔτι αὐτοὶ [63] βελτίους γίνονται, τῷ τε τῆς κακίας μεταβάλλεσθαι διὰ τῆς τῶν εὐχῶν συνεργείας, καὶ τῷ μηκέτι ἐκθηριοῦσθαι πρὸς ἡμᾶς. Ἡλίκον γὰρ ἦν τὸ τοὺς διώκοντας, τοὺς κατακόπτοντας ἀκούειν, ὅτι οἱ ὑπ' αὐτῶν κατακοπτόμενοι ὑπὲρ αὐτῶν εὔχονται; *Δέησις* δὲ καὶ *προσευχὴ*, καὶ *ἔντευξις*, ὡς τὸ αὐτὸ σημαίνοντα παρειλήφθησαν τῷ Ἀποστόλῳ δι' ἐνάργειαν [64], τῇ ἐπιμονῇ τῶν λέξεων ἀπαιτοῦντι ἀπαραιτήτως ποιεῖν τοῦτο ὃ παραινεῖ. Τινὲς δὲ διαφορὰν αὐτῶν περιειργάσαντο, δέησιν μὲν εἰπόντες εἶναι ἱκετηρίαν προσφερομένην ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς τινων λυπηρῶν [65]· προσευχὴν δὲ, αἴτησιν ἀγαθῶν· ἔντευξιν δὲ, κατηγορίαν τῶν ἀσεβούντων, ἢ ἀδικούντων, ἢ ἀδιορθώτων. Σκόπει δὲ ὅπως καὶ ὑπὲρ τῶν εἰς ἄλλους [66] γινομένων ἀγαθῶν εὐχαριστεῖν κελευόμεθα, ὅτι τὸν ἥλιον ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, ὅτι πάντας ἐμπιπλᾷ τῶν ἑαυτοῦ ἀγαθῶν, καὶ τοὺς ἀπίστους, καὶ τοὺς βλασφήμους. Ἐκ τούτου δὲ εἰς φιλαδελφίαν συγκολλώμεθα καὶ ἑνούμεθα. Ὁ γὰρ εὐχαριστῶν ὑπὲρ τῶν τοῦ πέλας ἀγαθῶν, ἀναγκάζεται καὶ φιλεῖν αὐτόν [67]. Πολλῷ οὖν μᾶλλον ὑπὲρ τῶν εἰς [68] ἡμᾶς γινομένων εὐχαριστεῖν δεῖ.

tradebaturque nudus lupo. Ut enim olim tabernaculum protexit nubes, ita quoque Christi Ecclesiam Spiritus. Si quis igitur est extra hanc, est etiam extra Spiritum, ac deinceps miser et capta facilis. Hujusmodi supplicium est excommunicatio. Deus etiam ipse, dum morbis et afflictionibus peccatores tradit, erudit per hæc. *Dum judicamur enim*, inquit, *a Domino erudimur* [16]. Animadverte autem, quod rationibus inquirere divina, sit blasphemare. Injuria enim fit divinis rebus, si quis eas humanis rationibus putet comprehendi posse.

CAPUT II.

Vers. 1. *Obsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones, pro omnibus hominibus, pro regibus et omnibus qui in sublimitate constituti sunt.* Primum omnium, id est, in quotidiano cultu. Etenim sacerdos veluti communis orbis terrarum pater, consistit omnium curam gerens, perinde ac Deus, cui sacerdotio fungitur. Observa autem hic gratiam late patentem : nam Judæorum preces ejusmodi non sunt. Non statim autem dixit, *pro regibus*, ne adulari videatur ; sed cum prius dixisset, *pro omnibus hominibus*, tunc subjunxit, *pro regibus*. Etiamsi enim infideles fuerint reges, pro ipsis tamen orandum : tunc enim tales erant. Duo autem ista bona oriuntur **559** ex eo quod pro cunctis mortalibus intercedimus : inimicitia dissolvitur, quæ nobis cum aliis est ; nemo enim potest hostili animo esse adversus eum pro quo preces ad Deum fundit ; ad hæc, meliores ipsi redduntur, et quod a vitiis auxilio precum nostrarum transferuntur, et quod non amplius erga nos efferantur. Quanta enim res esset, ut ii qui persequebantur et cædebant, eos quos ipsi torquebant, pro ipsis orantes audirent ? *Obsecratio* autem, et *oratio*, et *postulatio*, ceu idem significantia ab Apostolo ob perspicuitatem assumpta sunt, utpote qui istiusmodi verbis immorando efflagitat, ut id ad quod hortatur, sine recusatione præstarent. Nonnulli autem inter hæc discrimen curiose fecerunt, asserentes, obsecrationem esse supplicationem quæ offertur pro liberatione a rebus tristibus : orationem vero petitionem esse bonorum : postulationem vero, accusationem impie agentium, injuriam inferentium, vel qui sint incorrigibiles. Contemplare autem quomodo et gratias agere jubemur pro beneficiis in alios collatis, quod solem suum oriri faciat super bonos et malos, quod omnes bonis suis impleat, et infideles et blasphemos. Ex hoc autem in fraterna charitate conglutinamur et unimur. Qui enim gratias agit pro proximi bonis, ipsum etiam amare cogitur. Multo igitur magis pro beneficiis in nos collatis gratias agere oportet.

[16] I Cor. XII, 32.

Variæ lectiones.

[60] ἄλλοις εὐχείρωτος o. [61] κολακεύειν o. [62] τοιοῦτον o. [63] ἐκεῖνοι, καὶ, αὐτοὶ ἐκεῖνοι o. [64] ἐνέργειαν o. [65] δυσχερῶν o. [66] ἀλλήλους o. [67] οὐκ ἀναγκάζεται καὶ φιλεῖν αὐτὸν o. [68] πρὸς o.

Digitized by Google

VERS. 2. *Ut tranquillam et quietam vitam agamus.* Quia verisimile erat Christiani animum turbari, siquidem mysteriorum tempore pro infidelibus regibus orare jubetur, lucrum apponit, ut ita saltem adhortationem recipiamus. Illorum salus, inquit, nostra est tranquillitas : bellum enim gerunt, ut nos extra metum simus. Quomodo igitur non iniquum est, illos pro nostra securitate pericula subire, nos vero ne labia quidem aperire ut pro ipsis interpellemus?

In omni pietate et castitate. Hoc adjecit, quod cessatio a bellis plerisque deliciarum et injuriæ occasio fiat, ex quibus prava etiam dogmata nascuntur. *Ut* igitur *vivamus*, inquit, non in deliciis aut injuria, sed *in omni pietate :* omni, inquam, non ea solum quæ est in dogmatibus, verum ea etiam quæ est in vita (est enim et in vita impietas, ut cum ait, *Deum confitentur se nosse, factis autem negant* [17]), vel quæ purissima est et ab omnibus hæresibus disjuncta. Similiter et *in* omni *castitate*, non solum a lascivia abstinendo, sed in omni virtute. Oportet igitur nos pacem habentes cum iis qui foris sunt, in anima pariter esse pacatos, viventes in omni pietate et castitate : tum enim vere tranquillam et quietam vitam ducemus. **560** Tria enim sunt bellorum genera : unum quod a barbaris, alterum quod privatim adversum nos geritur ab his qui nobis infensi sunt, tertium quod intra nos ex pravis motibus excitatur. Bellum certe quidem a barbaris illatum regum industria sedat, quibus et nos orationibus succurrere opus est ; reliqua autem duo nos ipsi sedare debemus, hoc sane quod ab osoribus nostris nobis infertur, mansuetudine atque orationibus nostris afflictiones compensando : *Cum his* enim, inquit, *qui oderunt pacem, eram pacificus* [18] ; et : *Detrahebant mihi, ego autem orabam* [19] ; illud vero quod in nobis ipsis est, per omnia justitiæ arma.

VERS. 3. *Hoc enim bonum et acceptum est coram Servatore nostro Deo. Hoc*, quale? Orare pro omnibus, et Græcis et hæreticis. Et natura quidem bonum est : omnes enim ejusdem sumus naturæ consortes : atque ipsi Deo gratum est.

VERS 4. *Qui omnes homines vult salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire.* Si omnes homines ille vult servari, velis et tu, atque imitare Deum : si autem vis, ora. At si ipse hoc vult, dicet aliquis, quid opus est meis precibus? Imo plurimum hoc ipsis commodat, siquidem ad charitatem eos trahit, teque rursus efferari non permittit. Rursus hinc verisimile est eos etiam ad fidem adduci. Salutem enim quæ ex fide est, intellige. *Et ad agnitionem veritatis*, hoc est, fidei in ipsum : sola enim ista est veritas.

VERS. 5. *Unus enim Deus, unus et mediator Dei*

A *Ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν.* Ἐπειδὴ εἰκὸς ἦν τὴν τοῦ Χριστιανοῦ ψυχὴν ταράττεσθαι, εἶγε κελεύεται ἐν τῷ τῶν μυστηρίων καιρῷ εὔχεσθαι ὑπὲρ ἀπίστων βασιλέων, προστίθησι τὸ κέρδος, ἵνα κἂν οὕτω δεξώμεθα τὴν παραίνεσιν. Ἡ ἐκείνων, φησὶ, σωτηρία, ἡμῶν ἐστιν ὀμεριμνίας· στρατεύονται γὰρ ἵν' ἡμεῖς ἐν ἀδείᾳ [69] ὦμεν. Πῶς οὖν οὐκ ἄδικον, ἐκείνους μὲν ὑπὲρ τῆς ἡμῶν ἀσφαλείας [70] κινδυνεύειν, ἡμᾶς δὲ μηδὲ τὰ χείλη διαίρειν ὑπὲρ αὐτῶν εὐχομένους ;

B *Ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι.* Τοῦτο δὲ προσέθηκεν, ἐπειδὴ πολλοῖς ἡ ἀπὸ τῶν πολέμων ἠρεμία τρυφῆς καὶ ὕβρεως ὑπόθεσις γίνεται, ἐξ ὧν καὶ δόγματα πονηρὰ τίκτεται. *Ἵνα* οὖν *διάγωμεν*, φησὶν, οὐκ ἐν τρυφῇ καὶ ὕβρει, ἀλλ' *ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ* · πάσῃ, μὴ μόνον τῇ τῶν δογμάτων, ἀλλὰ καὶ τῇ τοῦ βίου (ἔστι γὰρ καὶ διὰ τοῦ βίου ἀσέβεια, ὡς ὅταν λέγῃ, *Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται*) · ἢ καὶ τῇ καθαρωτάτῃ καὶ πασῶν [71] τῶν αἱρέσεων ἀπῳκισμένῃ. Ὡσαύτως καὶ *ἐν πάσῃ σεμνότητι*, μὴ μόνῃ τῇ ἀπογῇ τῆς ἀσελγείας, ἀλλὰ πάσῃ ἀρετῇ. Δεῖ οὖν ἡμᾶς εἰρηνεύοντας ἀπὸ τῶν ἔξω, εἰρηνεύειν καὶ κατὰ ψυχὴν, διάγοντας ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι· τότε γὰρ ὄντως ἔχοιμεν ἂν ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον. Τρεῖς γὰρ εἰσι πόλεμοι· ὅ τε βαρβαρικὸς, καὶ ὁ ἐκ τῶν ἰδίᾳ πρὸς ἡμᾶς ἀπεχθανομένων ἐπαγόμενος ἡμῖν, καὶ ὁ ἔνδον ἐκ τῶν παθῶν ἐπεγειρόμενος. Τὸν μὲν οὖν βαρβαρικὸν πόλεμον ἡ τῶν βασιλέων δραστηριότης παύει,

C οἷς δεῖ καὶ ἡμᾶς συνεργεῖν διὰ τῶν εὐχῶν · τοὺς δὲ λοιποὺς δύο ἡμεῖς αὐτοὶ παύειν ὀφείλομεν, τὸν μὲν ἐκ τῶν μισούντων ἡμᾶς, τῇ πραΰθυμίᾳ [72] καὶ τῷ εὐχαῖς ἀμείβεσθαι τὰς θλίψεις · *Μετὰ τῶν μισούντων* γάρ, φησὶ, *τὴν εἰρήνην, ἡμὴν εἰρηνικός* · καὶ, *Ἐνδιέβαλόν με, ἐγὼ δὲ προσευχόμην* · τὸν δὲ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, διὰ πάντων τῶν ὅπλων τῆς δικαιοσύνης.

Τοῦτο γὰρ καλὸν καὶ ἀποδεκτὸν ἐνώπιον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ. Τοῦτο ποῖον ; Τὸ εὔχεσθαι ὑπὲρ πάντων, καὶ Ἑλλήνων καὶ αἱρετικῶν. Καὶ τῇ φύσει ἐστὶ καλόν · πάντες γὰρ τῆς αὐτῆς φύσεως κοινωνοῦμεν· καὶ τῷ Θεῷ δὲ ἀποδεκτόν.

D *Ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν.* Εἰ πάντας ἀνθρώπους θέλῃ σωθῆναι ἐκεῖνος, θέλε καὶ σὺ, καὶ μιμοῦ τὸν Θεόν · εἰ δὲ θέλεις, εὔχου. Εἰ τοίνυν αὐτὸς θέλῃ, φησὶ, τί δεῖ τῶν παρ' ἐμοῦ εὐχῶν ; Μεγάλως τοῦτο ἐκείνοις συμβάλλεται · πρὸς ἀγάπην γὰρ αὐτοὺς ἕλκει, καὶ σε πάλιν οὐκ ἀφίησιν ἐκτεθηριῶσθαι · ἐντεῦθεν δὲ πάλιν εἰκὸς ἐστιν ἐκείνους ὑπαχθῆναι εἰς τὴν πίστιν · σωτηρίαν γὰρ τὴν τῆς πίστεως νόει. *Καὶ εἰς ἐπίγνωσιν δὲ ἀληθείας*, τουτέστι, τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως· μόνη γὰρ αὕτη ἀλήθεια.

Εἷς γὰρ Θεὸς, εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀν-

[17] Tit. I, 15. [18] Psal. cxix, 6. [19] Psal. cviii, 2.

Variæ lectiones.

[69] ἐμεριμνίᾳ o. [70] σωτηρίας o. [71] καθαρότητι πα. o. [72] πραϋπαθείᾳ c.

Digitized by Google

ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός. Εἰπὼν ὅτι θέλει πάντας σωθῆναι, κατασκευάζει τοῦτο, καί φησιν, ὅτι διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ μεσίτην πέπομφεν, ἵνα ἀποκαταλλάξῃ ἐκεῖνος αὐτὸν τοῖς ἀνθρώποις. Πῶς οὖν οὐκ ἐσώθησαν πάντες; Ὅτι οὐ θέλουσιν. Εἰπὼν δὲ, εἷς Θεός, οὐ πρὸς ἀντιδιαστολὴν τοῦτο εἶπε τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ τῶν εἰδώλων. Ὅτι γὰρ Θεός ἐστι, δῆλον ἀπὸ τοῦ καὶ μεσίτης εἶναι. Ὁ γὰρ μεσίτης δύο τινῶν ἐστι μέσος [73], καὶ ἀμφοτέροις ὀφείλει κοινωνεῖν [74]. Ἐπεὶ γοῦν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων μεσίτης, ἀμφοτέρων μετέχει, καὶ Θεὸς ὢν καὶ ἄνθρωπος, δύο φύσεις ὁ αὐτὸς, οὔτε Θεὸς γυμνός· οὐ γὰρ ἂν παρεδέξαντο αὐτὸν, οἷς ἔμελλε μεσιτεύειν· οὔτε ἄνθρωπος ψιλός· ἔδει γὰρ τῷ Θεῷ διαλέγεσθαι. Οὐκ εἶπε δὲ φανερῶς καὶ περὶ τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ, ἐπειδὴ πολυθεΐα τότε ἐκράτει, καὶ ἵνα μὴ νομισθῇ καὶ αὐτὸς πολλοὺς θεοὺς παρεισάγειν· ὅπουγε οὐδὲ τὸ, εἷς καὶ εἷς, ὅταν λέγηται, προσήκει συντιθέναι, καὶ λέγειν δύο, ἀλλ', εἷς καὶ εἷς· τοσαύτη γὰρ ἡ εὐλάβεια τῆς Γραφῆς. Διὰ τοῦτο οὐκ ἐμνήσθη οὐδὲ τοῦ Πνεύματος, ἵνα μὴ δόξῃ πολύθεος εἶναι.

et hominum homo Jesus Christus. Cum dixisset Deum omnes velle salvos fieri, hoc jam confirmat, inquiens : Propter hoc enim vel Filium suum mediatorem misit, ut reconciliet ille seipsum hominibus. Quare igitur non servati sunt omnes? Quia nolunt. Porro, cum ait, *unus Deus*, non ad differentiam Filii dixit hoc, sed idolorum. Quod enim Deus sit, vel inde liquet, quod mediator sit : mediator enim duorum quorumdam medium est, ac utriusque debet esse particeps. Quia igitur Filius Dei et hominum mediator est, amborum est particeps, quippe qui Deus sit et homo, idemque duæ naturæ : neque Deus nudus; non enim suscepissent eum inter quos debebat esse mediator : neque homo nudus et simplex ; apud Deum enim causa agenda erat. Non dixit autem manifeste de divinitate Christi, quoniam deorum multorum cultus tunc temporis obtinebat, et ne ipse existimetur deorum multitudinem inducere : siquidem, unus et unus cum dicatur, non oportet conjungere, et dicere duos, sed unus et unus : tanta enim est Scripturæ cautela. Hinc neque **561** Spiritus meminit, ne videatur multorum deorum cultor.

Ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων. Καὶ Ἑλλήνων. Ἐκεῖνος μὲν οὖν ἀπέθανεν ὑπὲρ πάντων, σὺ δὲ εὔξασθαι οὐκ ἀνέχῃ; Ὅρα δὲ τὸ, δοὺς ἑαυτόν. Κατὰ Ἀρειανῶν γὰρ τοῦτο, τῶν λεγόντων ὅτι ἄκων παρεδόθη. Τί δέ ἐστιν ἀντίλυτρον; Ἔνοχος ἦν ἡ φύσις, ὥστε ἀπολέσθαι, ἀλλ' ἀντ' ἐκείνης ἑαυτὸν ἔδωκε

VERS. 6. *Qui dedit seipsum pretium redemptionis pro omnibus.* Etiam pro gentibus. Certe quidem ille pro omnibus mortuus est, tu vero orare non sustines? Observa autem istud : *qui dedit seipsum.* Adversus enim Arianos hoc facit, qui affirmant, quod invitus sit traditus. Quid vero est, *pretium redemptionis?* Natura erat obnoxia interitui, is vero pro illa seipsum dedit.

Τὸ μαρτύριον. Τουτέστι, διὰ τοῦ μαρτυρίου ἐγένετο ὁ Υἱὸς ἀντίλυτρον. Ἢ [75] ἑρμηνεύων τοῦτο, φησὶ νῦν, ὅτι Ἀντίλυτρον τὸ μαρτύριον λέγω, τουτέστι, τὸ πάθος. Ἦλθε γὰρ μαρτυρήσων τῇ ἀληθείᾳ μέχρι θανάτου· καὶ γὰρ αὐτὸς τὸν Πατέρα ἐφανέρωσε, καὶ τὸ ἀληθὲς δόγμα, καὶ τὸν ἀληθῆ καὶ ἀγγελικὸν [76] βίον αὐτὸς εἰσηγήσατο.

Testimonium. Hoc est, per testimonium Filius factus est pretium redemptionis. Vel interpretans hoc, dicit nunc : Redemptionis pretium, testimonium sive martyrium dico, hoc est, passionem. Venit enim testimonium dicturus veritati adusque mortem ; etenim ipse Patrem manifestavit, veramque doctrinam et veram atque angelicam vitam ipse introduxit.

Καιροῖς ἰδίοις. Τουτέστι, τοῖς προσήκουσιν.

Temporibus suis. Id est, convenientibus.

Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κήρυξ καὶ ἀπόστολος. Εἰς ὃ μαρτύριον ἐτέθην ἐγὼ κήρυξ, ὥστε κηρύττειν αὐτὸ, τουτέστι, τὸν σταυρὸν καὶ [77] τὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ. Καὶ οὐχ ἁπλῶς κήρυξ, ὥστε ἐν ἑνὶ τόπῳ μόνον κηρύττειν, ἀλλὰ καὶ ἀπόστολος, ὥστε πανταχοῦ περιτέναι. Καὶ ἄλλως δὲ, μέγα τὸ τοῦ ἀποστόλου ἀξίωμα, καὶ διὰ τοῦτο ἀντιποιεῖται τούτου.

VERS. 7. *Ad quod positus sum ego præco et apostolus.* Ad quod testimonium positus sum ego præco, ut prædicem illud, hoc est, crucem et mortem Christi. Nec simpliciter præco, ut in uno loco tantum prædicem, verum etiam apostolus, ut quocunque circumeam. Porro, magna est apostoli dignitas, ideoque hanc sibi vendicat.

Ἀλήθειαν λέγω, οὐ ψεύδομαι, διδάσκαλος ἐθνῶν. Τὸ ἀξιόπιστον τῷ λόγῳ περιποιεῖται. Ἐπειδὴ γὰρ οἱ ἄλλοι ἀπόστολοι πρὸς τοῦτο ἀπενάρκων, ἅμα μὲν ὡς βδελυσσόμενοι τὰ ἔθνη, ἅμα δὲ ὡς οὐ παραδεχόμενοι [78]· Αὐτὸς, φησὶ, λοιπὸν [79] ἀφωρίσθην ἐθνῶν διδάσκαλος. Εἰ τοίνυν καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ ἐθνῶν ἀπέθανε [80], κἀγὼ αὐτῶν εἰμι διδάσκαλος, σὺ μὴ κατοκνήσῃς ὑπὲρ αὐτῶν εὔχεσθαι.

Veritatem dico, non mentior, doctor gentium. Auctoritatem et fidem verbo suo conciliat. Quia enim alii apostoli ad hoc officium torpebant, partim quod exsecrarentur gentes, partim vero quod eas non susciperent : Ego, inquit, tandem segregatus sum doctor gentium. Si igitur et Filius Dei pro gentibus mortuus est, egoque ipsarum sum præceptor ac doctor, tu ne pigriteris pro eis orare.

Variæ lectiones.

[73] μεσίτης ο. [74] ἀναφέρειν ο. [75] καὶ ο. [76] εὐαγγελικὸν ο. [77] σταυρὸν, ἤγουν τὰ πάθη, καὶ m. [78] παραδεχθησόμενοι ο. [79] ἀληθῶς υ. [80] ἔπαθε ο.

Digitized by Google

In fide et veritate. Animadverte rursus, *in fide.* Non in syllogismis, inquit, aut logicis demonstrationibus, verum in fide. Deinde, ne existimes imposturam esse hanc rem, subintulit, *in veritate.* Non enim, inquit, mendacium est id quod in fide docetur atque traditur, sed in veritate traditur.

VERS. 8. *Volo ergo viros orare in omni loco.* Qui igitur Christus in omni loco orare prohibet? dehortatur enim ne in plateis isthuc faciant, et in cubiculum ingredi jubet [80]. Atqui Christus non vetuit in omni loco orare, verum ex abundanti docens ne isthuc faciant ad ostentationem, cubiculi meminit, perinde atque cum dicit : *Nesciat sinistra tua quid faciat dextera ;* non de manibus hoc dicit, sed modis omnibus docet in eleemosynis faciendis vitandam esse vanam gloriam. Propterea et Paulus **562** in omni loco vult orare viros, tanquam Christus hoc non prohibuerit. Istud autem dixit ad distinctionem Judaicæ orationis : illa enim in uno loco circumscripta erat, templo videlicet, quod erat Hierosolymis. Nobiscum autem non sic agitur : gratia enim incircumscripta est, ac quemadmodum Christianus pro cunctis orat, sic et in omni loco.

Levantes puras manus. Non locum orationis, sed modum exacte cognosci oportet. Puras enim manus exigit, id est, mundas ab avaritia, a rapina, a cædibus, a verberibus, eleemosyna plenas.

Sine ira et disceptatione. Hoc est, absque injuriarum recordatione et commotione adversus fratrem. Disceptationem autem hæsitationem vocat : hoc est, ut non dubitanter et cum hæsitatione accedas, sed credens, et non judicans, hoc est, ambigens an accepturus sis an non, quæ petis. At quomodo hoc fiet? inquit. Si nihil ipsius voluntati contrarium petas, si nihil rege indignum, sed omnia spiritualia, si cum sanctis ac puris manibus et sine ira.

VERS. 9. *Similiter et mulieres.* Volo, inquit, et ipsas sine ira et disceptatione sanctas manus attollere, et non rapaces, non avaras. Cum enim maritum cogit uxor gemmas ei et ornamenta aurea comparare, ille autem aliena rapit, ipsa omnino rapit.

In habitu honesto, cum verecundia et sobrietate ornare seipsas. Majus et eximium quiddam a mulieribus postulat, nempe ut vestiantur honeste, et non curiose : hoc enim est inhonestum. Καταστολὴν autem habitum longiorem dicit, hoc est, ut undique vestiantur et contegantur, et ne impudenter detegantur. Infert enim, *cum verecundia et sobrietate.*

Non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, aut veste pretiosa. Venit enim ut oret, non ut tripu-

[80] Matth. vi, 5.

A Ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ. Ὅρα πάλιν τὸ, ἐν πίστει. Οὐκ ἐν συλλογισμοῖς, φησὶν, ἢ λογικαῖς ἀποδείξεσιν, ἀλλ' ἐν πίστει. Εἶτα ἵνα μὴ νομίσῃς ὅτι ἀπάτη τὸ πρᾶγμά ἐστιν, ἐπήγαγε τὸ, ἐν ἀληθείᾳ. Οὐκ ἔστι γὰρ, φησὶ, ψεῦδος τὸ ἐν πίστει διδασκόμενον καὶ παραδιδόμενον, ἀλλ' ἐν ἀληθείᾳ παραδίδοται.

Βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ. Πῶς οὖν ὁ Χριστὸς κωλύει τὸ ἐν παντὶ τόπῳ εὔχεσθαι; καὶ γὰρ ἀποτρέπει τὸ ἐν ταῖς πλατείαις τοῦτο ποιεῖν, καὶ εἰς τὸ ταμεῖον εἰσέρχεσθαι κελεύει. Οὔτε γοῦν ὁ Χριστὸς ἐκώλυσε τὸ ἐν παντὶ τόπῳ εὔχεσθαι, ἀλλ' ἐκ περιουσίας διδάσκων μὴ πρὸς ἐπίδειξιν τοῦτο ποιεῖν, ταμείου ἐμνήσθη· ὥσπερ καὶ ὅταν λέγῃ· *Μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά τί ποιεῖ ἡ δεξιά*, οὐ περὶ χειρῶν λέγει, ἀλλὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ B ἀκενοδόξως ἐλεεῖν παρίστησι. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος βούλεται τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ προσεύχεσθαι, ὡς τοῦ Χριστοῦ μὴ τοῦτο κωλύσαντος. Τοῦτο δὲ εἶπε πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς Ἰουδαϊκῆς εὐχῆς. Ἐκείνη γὰρ ἐν ἑνὶ περιώριστο τόπῳ, τῷ ναῷ δηλαδὴ τῷ ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἀλλ' ἐφ' ἡμῖν οὐχ οὕτως· ἡ χάρις γὰρ ἀπεριόριστος, καὶ ὥσπερ ὑπὲρ πάντων ὁ Χριστιανὸς εὔχεται, οὕτω καὶ ἐν παντὶ τόπῳ.

Ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας. Οὐ τὸν τόπον τῆς εὐχῆς, ἀλλὰ τὸν τρόπον ἀκριβοῦσθαι δεῖ. Ὁσίους; γὰρ χεῖρας ἀπαιτεῖ, τουτέστι, καθαρὰς ἀπὸ πλεονεξίας, ἀπὸ ἁρπαγῆς, ἀπὸ φόνων, ἀπὸ πληγῶν, ἐλεημοσύνην [81] βρυούσας.

C Χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ. Τουτέστι, χωρὶς μνησικακίας καὶ ἐμπαθείας τῆς πρὸς τὸν ἀδελφόν. Διαλογισμὸν δὲ τὴν ἀμφιβολίαν φησί· τουτέστιν, ἵνα μὴ ἀμφιβόλως καὶ μετὰ δισταγμοῦ προσέρχῃ, ἀλλὰ πιστεύων καὶ μὴ διακρινόμενος, τουτέστιν, ἀμφιβάλλων ὅτι ἢ λήψῃ, ἢ οὐ λήψῃ, ἃ αἰτεῖς. Πῶς οὖν ἔσται τοῦτο; φησίν. Ἂν μηδὲν αἰτῇς ἐναντίον τοῦ θελήματος αὐτοῦ, ἂν μηδὲν ἀνόξιον τοῦ βασιλέως [82], ἀλλὰ πάντα πνευματικὰ, ἂν μετὰ ὁσίων χειρῶν καὶ χωρὶς ὀργῆς.

Ὡσαύτως καὶ τὰς γυναῖκας. Βούλομαι, φησὶ, καὶ αὐτὰς χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ ὁσίους χεῖρας αἴρειν [83], καὶ μὴ διαρπαζούσας, μὴ πλεονεκτούσας. Ὅταν γὰρ τὸν ἄνδρα ἀναγκάζῃ ἡ γυνὴ λίθους αὐτῇ πορίζειν καὶ χρυσία [84], ὁ δὲ πλεονεκτῇ [85], αὐτὴ πάν- D τως ἁρπάζει.

Ἐν καταστολῇ κοσμίᾳ, μετ' αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτάς. Πλέον τι παρὰ τῶν γυναικῶν ἀπαιτεῖ, τὸ ἐστολίσθαι κοσμίως, καὶ μὴ περιέργως· ἀκοσμία γὰρ ἐκεῖνο. Καταστολὴν δὲ λέγει τὸ πάντοθεν περιεσταλῆναι καὶ συγκεκαλύφθαι, ἀλλὰ μὴ ἀνακεκαλύφθαι ἀναισχύντως. Ἐπάγει γὰρ, μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης.

Μὴ ἐν πλέγμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ. Προσεύχεσθαι γὰρ ἔρχεται [86],

Variæ lectiones.

[81] ἐλεημοσύνῃ o. [82] τῆς βασιλείας o. [83] ἔχειν o. [84] ἀργύρια o. [85] -κτεῖ o. [86] προσεύξασθαι γὰρ δέχεσθε o.

Digitized by Google

οὐ χορεῦσαι. Πῶς οὖν ἐμπλέγματα περινοεῖς τῇ κεφαλῇ, βοστρύχους πλέκουσα, καὶ μαργαρίτας τοὺς μὲν ἐξαρτῶσα, τοὺς δὲ περικειμένη, τοὺς δὲ ὑποδουμένη, ὃ καὶ ἐσχάτη ὕβρις; καὶ ταῦτα ἀπὸ δακρύων πενήτων καὶ χηρῶν καὶ ὀρφανῶν; Στερεῖς τὴν χήραν τοῦ ῥάκους, ἵνα σὺ πατῇς μαργαρίτας! Ἆρα οὖν σὺ μεγάλη ἡ ἀνεξικακία τοῦ Θεοῦ; Αἰτησομένη ἦλθες ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ ὥσπερ εἰς θυμέλλην εἰσιοῦσα, οὕτω σεαυτὴν καλλωπίζεις! Καλή γε αὕτη ἡ κατάνυξις· πάνυγε ἐπακούσεταί σου ὁ Θεὸς, τὰ δάκρυα τῶν πενήτων περικειμένης. Εἰ δὲ ἃ πλούτου μόνου ἐστὶ τεκμήρια κωλύει Παῦλος, πολλῷ μᾶλλον ἃ περιεργείας ἐστὶν, οἷον ἐπιτρίμματα παρειῶν, ὑπογραφὰς ὀφθαλμῶν, φωνὴν διακεκλασμένην, ὄμμα ὑγρὸν, καὶ τἆλλα.

A diet. Quomodo igitur plicaturas adhibes capiti, cæsariem nimirum plicans, et margaritas alias quidem suspendens, alias corpori tuo circumponens, alias vero calceamentis accommodans, quæ est extrema injuria? idque ex lacrymis pauperum, viduarum et orphanorum? Privas viduam rudi veste, ut tu pedibus calces margaritas! Nonne igitur magna Dei tolerantia? Venisti petitura remissionem peccatorum, ac tanquam scenam sis ingressura, ita te exornas! Bella sane est hæc compunctio, teque omnino exaudiet Deus, quæ pauperum lacrymis es amicta. Porro, si quæ divitiarum tantum sunt indicia, prohibet Paulus, multo magis quæ curiositatis sunt, ut infectiones genarum, et **563** picturas oculorum, vocem infractam, oculum lubricum, idque genus alia.

B

Ἀλλ' ὃ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν, δι' ἔργων ἀγαθῶν. Ἀλλὰ κοσμεῖν ἑαυτὰς δι' ἔργων ἀγαθῶν· εἶτα διὰ μέσου, Τοῦτο γὰρ πρέπει γυναιξὶ Χριστιαναῖς ταῖς τὸν ἀληθινὸν [87] Θεὸν σεβομέναις. Ἢ καὶ ἄλλως· ἐπειδὴ ἔστι διὰ λόγων ἐπαγγέλλεσθαι εὐσέβειαν [88], προσέθηκε τὸ, δι' ἔργων ἀγαθῶν.

Vers. 10. *Sed quod decet mulieres, promittentes pietatem, per opera bona.* Sed ornare se per opera bona: deinde interserit: Hoc enim decet Christianas mulieres, quæ verum Deum colunt. Vel aliter: quia fieri potest ut aliquis verbis promittat pietatem, adjecit, *per opera bona.*

Γυνὴ ἐν ἡσυχίᾳ μανθανέτω, ἐν πάσῃ ὑποταγῇ. Οὐ μόνον μέχρι σχημάτων καὶ καταστολῆς κοσμία ἔστω ἡ γυνὴ, ἀλλὰ καὶ μέχρι φωνῆς. Μὴ [89] ᾠθεγγέσθω γὰρ, φησὶ, μηδὲ περὶ πνευματικῶν, ἀλλὰ μανθανέτω μόνον. Τοῦτο δὲ αὐτῇ ἔσται μᾶλλον, ἐὰν ἡσυχάσῃ.

Vers. 11. *Mulier in silentio discat, cum omni subjectione.* Non solum ad habitum usque et vestitum ornata sit mulier, verum etiam usque ad vocem. Non enim loquatur, inquit, ne de spiritualibus quidem; cæterum discat tantummodo: hoc autem ipsi potius eveniet, si quieta fuerit.

C

Γυναικὶ δὲ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω, οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρὸς, ἀλλ' εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ. Πᾶσαν ἀφορμὴν λαλιᾶς περιεῖλε τῇ γυναικί. Ἐπειδὴ γὰρ σιγᾷν παρήγγειλεν, ἵνα μὴ προφάσει εὐλόγῳ τοῦ διδάσκειν [90] λαλοῖεν, Μὴ διδασκέτωσαν, φησὶ· τοῦτο γὰρ αὐταῖς αὐθεντεῖν ἐστι καὶ ἐξουσιάζειν τοῦ ἀνδρός. Ἀλλὰ μὴν ἡ γυνὴ ὑποτάττεσθαι ἐκελεύσθη. Πρὸς τὸν ἄνδρα σου γὰρ, φησὶν, ἡ ἀποστροφή σου. Ὥστε ἡσυχάζειν αὐτῇ προσήκει. Διὰ γὰρ τῆς σιγῆς μάλιστα τὴν ὑποταγὴν δείξει. Ἴσθι δὲ ὅτι οὐχ ἁπλῶς διδάσκειν κωλύει τὴν γυναῖκα, ἀλλ' ἐν ἐκκλησίᾳ· ἰδίᾳ γὰρ οὐ κεκώλυται [91], ἐπεὶ καὶ ἡ Πρίσκιλλα τὸν Ἀπολλὼ κατήχησε, καὶ ἡ πιστὴ γυνὴ τὸν ἄνδρα κατηχεῖ.

Vers. 12. *Mulieri autem docere non permitto, neque dominari in virum, sed esse in silentio.* Omnem loquendi occasionem ademit fœminæ. Postquam enim tacere præcepit, ne commodo prætextu docendi loquantur, Ne doceant, inquit: hoc enim est ipsas auctoritatem in maritum habere. Atqui mulieri obedire atque subdi mandatum est. *Ad virum tuum* enim, inquit, *conversio tua* [91]. Proinde decet eam esse tranquillam ac tacitam. Per silentium enim maxime subjectionem monstrabit. Noveris autem quod non simpliciter mulierem docere prohibet, sed in ecclesia: privatim enim non prohibetur; quandoquidem Prisca Apollinem instituerit, et fidelis mulier infidelem virum instituit.

Ἀδὰμ γὰρ πρῶτον ἐπλάσθη, εἶτα Εὔα. Ἐπειδὴ, φησὶ, τῶν πρωτείων ἀπέλαυσε τὸ γένος τῶν ἀνδρῶν ἐν τῇ πλάσει, δευτέρα δὲ ἐπιπλάσθη ἡ Εὔα, ὀφείλουσι λοιπὸν καὶ αἱ λοιπαὶ γυναῖκες τὰ δευτερεῖα ἔχειν τῶν ἀνδρῶν, καὶ ὑποτάττεσθαι. Ὃ γὰρ τότε περὶ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὔαν συνέβη, τοῦ παντὸς γένους τῶν ἀνδρῶν ἢ τῶν γυναικῶν ἐγένετο.

D

Vers. 13. *Adam enim prius formatus est, deinde Eva.* Quia, inquit, sexus masculus in creatione primas obtinuit, ac secundo loco formata est Eva, debent ergo in posterum etiam reliquæ fœminæ secundas obtinere, obedireque viris. Quod enim tum Adamo et Evæ contigit, universo sane generi cum virorum tum mulierum contigit.

Καὶ Ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη, ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα ἐν παραβάσει γέγονε. Πῶς οὐκ ἠπατήθη ὁ Ἀδάμ; Ὅτι οὐδὲ ἡ Γραφὴ τοῦτο λέγει, ἀλλ' ἡ μὲν

Vers. 14. *Et Adam non est seductus, mulier autem seducta in prævaricatione fuit.* Quomodo Adam non est deceptus? Quia neque Scriptura hoc testatur,

[91] Gen. III, 16.

Variæ lectiones.

[87] τὸν ἀληθῶς, καὶ, ἀληθῆ o. [88] θεοσέβειαν o. [89] μηδὲν o. [90] τῇ διδασκαλίᾳ αὐταῖς o. [91] οὐκ ἐκωλύθη o.

Digitized by Google

sed mulier inquit, *Serpens decepit me.* Adam autem non dicit, Mulier imposuit mihi : sed, Dedit mihi. Non est autem æquale persuaderi ab ejusdem generis socio et adjutore, et a bellua serva et subjecta. Illud itaque deceptionis fuit. Ad comparationem igitur feminæ, dicit ipsum non esse deceptum; imo nec Adam quidem lignum vidit quod bonum esset ad cibum, sed mulier conspicata seducta est, ac deinde viro dedit. Illa itaque a cupiditate seducta est, is vero a muliere persuasus est. Dicit igitur : Semel mulier docuit, et omnes subvertit : hoc propter non doceat sexus iste. Levis enim est, et facile suscipit, **364** facileque decipi potest. Observa enim : non dixit, Eva *decepta :* sed, *Mulier*, de ipso videlicet muliebri sexu disputans. Perinde namque ut in Adam tota natura moriebatur, sic per Evam in omnes mulieres levitas pervasit; per quam levitatem sane ipsa transgressio locum habuit in Eva primum.

A γυνή φησιν, ὅτι *Ὁ ὄφις ἠπάτησέ με* · ὁ δὲ Ἀδὰμ οὐ λέγει, ὅτι Ἡ γυνὴ ἠπάτησέ με, ἀλλ' ὅτι Ἔδωκέ μοι. Οὐκ ἔστι δὲ ἴσον τὸ πεισθῆναι ὁμογενεῖ καὶ βοηθῷ, καὶ τὸ πεισθῆναι θηρίῳ δούλῳ καὶ ὑποτεταγμένῳ. Ὥστε ἐκεῖνο ἀπάτης. Πρὸς τὴν σύγκρισιν οὖν τῆς γυναικὸς, αὐτόν φησι μὴ ἠπατῆσθαι ἀλλ' οὐδὲ ὁ Ἀδὰμ εἶδε τὸ ξύλον ὅτι καλὸν εἰς βρῶσιν, ἀλλ' ἡ γυνὴ ἰδοῦσα, ἠπατήθη, εἶθ' οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ ἀνδρί. Ὥστε ἐκείνη μὲν ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας παρῆχθη· οὗτος δὲ τῇ γυναικὶ ἐπείσθη. Φησὶν οὖν, ὅτι Ἅπαξ ἐδίδαξεν ἡ γυνὴ, καὶ πάντας κατέστρεψε· διὰ τοῦτο μὴ διδασκέτω τὸ γένος[92] · κοῦφον γάρ ἐστι καὶ εὐπαράδεκτον, καὶ εὐπαράγωγον. Ὅρα γὰρ, οὐκ εἶπεν· Ἡ δὲ Εὔα *ἀπατηθεῖσα*, ἀλλ' Ἡ *γυνή*, περὶ αὐτῆς τῆς γυναικείας φύσεως διαλεγόμενος. Ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πᾶσα ἡ φύσις ἀπέθνησκεν, οὕτω καὶ ἐπὶ τὰς γυναῖκας πάσας διὰ τῆς Εὔας ἡ κουφότης διέδη· δι' ἣν κουφότητα καὶ ἡ παράβασις ἐν αὐτῇ πρώτῃ τῇ Εὔᾳ χώραν ἔσχεν.

B

Vers. 15. *Salvabitur autem per filiorum generationem.* Quæ? Evane? Non, sed mulier, id est, sexus muliebris. Ne contristemini enim, inquit, o mulieres : dedit vobis Deus occasionem salutis, filiorum generationem : hoc est, ut sobolem recte educetis. Non enim satis est gignere, verum etiam instituere : hæc enim revera liberorum est generatio. Sin minus, non liberorum generatio est, sed pro liberorum corruptione habebitur in mulieribus. Quid igitur de virginibus fiet? quid de viduis? perierunt? Haudquaquam : non hoc dicit, quod ex propria virtute non serventur, sed quod liberorum educatio mulieribus erit occasio salutis. Perspicuum enim est, quod mulier virtute prædita, liberos etiam in virtute educat. Proinde virtus quæ illi insita est, causa est illius quæ in sobolem transfunditur. Igitur et virgo virtutibus ornata citra controversiam servabitur. Mihi autem videtur quod quandoquidem vetuisset ne mulier doceret, veluti eam nunc consolans tradit ei quos docebit. Si enim docere expetis, institue liberos tuos. Nonnulli vero, haud scio qua ratione persuasi, per liberorum generationem illam Deiparæ Virginis intellexere. Ipsa enim genito Servatore salvas reddidit, inquiunt, mulieres. Hujusmodi autem acceptio cum sequentibus omnino non cohæret.

Σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας. Τί; Ἡ Εὔα; Οὐχὶ, ἀλλ' ἡ γυνὴ, τουτέστιν, ἡ γυναικεία φύσις. Μὴ γὰρ κατηφιᾶτε, φησὶν, ὦ γυναῖκες· ἔδωκεν ὑμῖν ὁ Θεὸς ἀφορμὴν σωτηρίας, τὴν τεκνογονίαν· τουτέστι, τὸ τὰ γεννηθέντα ἀναθρέψαι καλῶς· οὐ γὰρ γεννῆσαι μόνον δεῖ, ἀλλὰ καὶ παιδεῦσαι. Τοῦτο γὰρ ὄντως τεκνογονία· εἰ δ' οὔ, οὐκ ἔστι τεκνογονία, ἀλλὰ τεκνοφθορία ἔσται ταῖς γυναιξί. Τί οὖν αἱ παρθένοι; τί δὲ αἱ στεῖραι; ἀπολώλασι λοιπόν; Ἄπαγε, οὐ τοῦτό φησιν, ὅτι ἐξ οἰκείας ἀρετῆς οὐ σωθήσονται, ἀλλ' ὅτι καὶ ἡ τεκνοτροφία[93] ἔσται ταῖς γυναιξὶ πρόφασις σωτηρίας. Πρόδηλον γὰρ ὅτι ἐνάρετος οὖσα ἡ γυνὴ, τρέφει καὶ τὰ τέκνα ἐν ἀρετῇ. Ὥστε ἡ ἐναποκειμένη αὐτῇ ἀρετὴ ποιεῖ καὶ τὴν εἰς τὰ τέκνα διαδιδομένην. Ἄρα οὖν καὶ ἡ παρθένος ἔχουσα ἀρετὴν, ἀναμφιβόλως σωθήσεται. Δοκεῖ μοι δὲ ὅτι καὶ ἐπειδὴ ἐκώλυσε τὴν γυναῖκα τοῦ διδάσκειν, ὡς ἂν εἰ παραμυθούμενος αὐτὴν, νῦν δίδωσιν αὐτῇ οὓς διδάξει. Εἰ γὰρ ἐπιθυμεῖς διδάσκειν, δίδαξον τὰ τέκνα. Τινὲς δὲ, οὐκ οἶδ' ὅπως, τεκνογονίαν ἐνόησαν τὴν τῆς Θεοτόκου. Αὕτη γὰρ γεννήσασα τὸν Σωτῆρα, ἔσωσε, φασὶ, τὰς γυναῖκας. Παντάπασι δὲ ἀσυνάρτητος πρὸς τὰ ἑξῆς ἡ τοιαύτη ἐκδοχή[94]. Ἄκουε γάρ.

C

Si permanserint in fide. Filii videlicet, si conservarint veram fidem atque doctrinam.

Ἐὰν μείνωσιν ἐν τῇ πίστει. Τὰ τεκνα, ἐὰν φυλάξωσι τὴν εὐσεβῆ πίστιν[95] καὶ τὰ δόγματα.

Et charitate. Hoc est, recta vita. Non enim satis est fides : caput autem et fons rectæ vitæ est charitas.

Καὶ τῇ ἀγάπῃ. Τουτέστι, τῷ ὀρθῷ βίῳ. Οὐ γὰρ ἀρκεῖ ἡ πίστις, τὸ κεφάλαιον δὲ καὶ ἡ πηγὴ τοῦ ὀρθοῦ βίου, ἡ ἀγάπη.

Et sanctificatione cum sobrietate. Sanctificationem corporis puritatem appellat. Quia autem non omnes sunt virgines, apposuit, *cum sobrietate.* Σωφροσύνη enim dicitur de iis qui legitime in matrimonio conversantur : vel σωφροσύνην munditiem simpliciter dicit. Quid igitur si mater mala liberos

Καὶ τῷ ἁγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης. Ἁγιασμὸν τὴν καθαρότητα τοῦ σώματός φησιν. Ἐπεὶ δὲ οὐ πάντες παρθένοι, προσέθηκε, *μετὰ σωφροσύνης.* Σωφροσύνη γὰρ λέγεται ἐπὶ τῶν ἐννόμως γάμῳ τρυσομιλησάντων· ἢ σωφροσύνην ἁπλῶς τὴν κοσμιότητά φησι. Τί οὖν ἂν ἡ μήτηρ κακὴ οὖσα κα-

D

Variæ lectiones.

[92] τὸ γένος τῶν γυναικῶν m. [93] τεκνοφορία o. [94] παρεκδοχὴ o. [95] εὐσέβειαν τῆς πίστεως m.

Digitized by Google

λῶς [96] ἀναθρέψῃ. οὐκ εἰκὸς τοῦτο γενέσθαι. Ὅμως εἰ γένηται, λήψεται μισθὸν καὶ ὑπὲρ τούτων. Τί δὲ ἐὰν καλὴ οὖσα κακῶς [97] ἀνάξῃ; εἰ μὲν ἀμελοῦσα, καὶ χαριζομένη αὐτοῖς, πείσεται τὸ τοῦ Ἠλεί· εἰ δὲ πάντα ποιοῦσα καὶ ἐπιμελουμένη, ὅμως οὐκ ἰσχύσει [98] βελτιῶσαι, ὅπερ σπανιάκις ἂν γένοιτο, ὅμως αὕτη τῶν ἰδρώτων τοὺς μισθοὺς λήψεται, ἐπεὶ καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ πάντα ποιῶν καὶ λέγων, ὅμως ὀλίγους εἶχε τοὺς πειθομένους.

A recte educaverit? Haud verisimile est ut hoc faciat: attamen si contingat, accipiet pro his mercedem. Quid vero si bona cum sit, prave instituerat? Certe si eos negligens, illisque indulgens hoc fecerit, id quod Eli contigit, patietur: quod si omnia præstiterit, omnemque curam adhibuerit, et tamen illos meliores reddere nequit (quod raro **565** contigit), ista tamen suorum eudorum mercedem percipiet: quandoquidem et Filius Dei nihil non faciens et dicens, paucos tamen habuerit qui sibi morem gesserint.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Πιστὸς ὁ λόγος. Ἐπειδὴ ἀμφίβολον ἦν, ὅτι δυνήσονται αἱ μητέρες ἀπολαύειν τῆς τῶν τέκνων ἀρετῆς, φησὶν, ὅτι *Πιστὸς ὁ λόγος*, οὐ ψευδές ἐστι τὸ ῥηθὲν, μηδεὶς διταζέτω.

Εἴ τις ἐπισκοπῆς ὀρέγεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ. Ἐν οἷς Τιμοθέῳ περὶ τοῦ ἐπισκόπου διατάττεται, πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκουμένῃ διαλέγεται. Εἴ τις, φησὶν, ὀρέγεται τῆς προστασίας, οὐ κωλύω· ἔργου γὰρ καλοῦ ὀρέγεται. Μὴ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς αὐθεντίας μόνης ἐφιέσθω, ἐπεὶ καὶ Μωσῆς τοῦ ἔργου ἐπεθύμει, οὐ τῆς προστασίας. Προέστη γὰρ τοῦ ἀδικουμένου, πατάξας τὸν ἀδικοῦντα. Ἐπισκοπὴ γὰρ εἴρηται, παρὰ τὸ ἐπισκοπεῖν πάντας.

Δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι. Τουτέστι, πᾶσαν ἀρετὴν ἔχοντα, ὡς μήτε ἄλλους αὐτοῦ, μήτε αὐτὸν ἑαυτοῦ ἐπιλαμβάνεσθαι. Ὥστε εἴ τις ἑαυτῷ συνοῖδεν ἁμάρτημα [99], μηδὲ [1] ἐπιθυμείτω τοῦ πράγματος, οὗ ἑαυτὸν διὰ τῶν ἔργων ἐξέβαλε. Τὸν γὰρ ἄρχοντα φωστῆρα δεῖ εἶναι, ὥστε πρὸς αὐτὸν [2] πάντας ὁρῶντας φωτίζεσθαι καὶ ὁδηγεῖσθαι.

Μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα. Εἰ ὁ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, τὸν δὲ ἐπίσκοπον οὐ δεῖ τὰ τοῦ κόσμου μεριμνᾷν, πῶς φησι, *Μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα;* Τινὲς μὲν οὖν φασιν, ὅτι τὸν ἀπὸ γυναικὸς ἠνίξατο· εἰ δὲ μὴ τοῦτο, ἐχέτω μὲν [3], φησὶ, μίαν γυναῖκα, πλὴν ὡς μὴ ἔχων· τουτέστι, μὴ καταδουλούμενος ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτῆς. Οὐ νομοθετῶν δὲ τοῦτό φησιν, ὅτι δεῖ γεγαμηκότα εἶναι πάντως τὸν ἐπίσκοπον. Πῶς γὰρ ὁ λέγων ὅτι, *Θέλω πάντας εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτόν;* Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ τότε καιρὸς τοιαῦτα ἀπῄτει, Εἰ γένηται, φησὶ, μιᾶς ἔστω ἀνήρ. Τοῦτο καὶ [4] διὰ τοὺς Ἰουδαίους, ἐκείνοις γὰρ ἐφεῖτο ἡ πολυγαμία [5]. Τινὲς δὲ ἀλογίστως περὶ Ἐκκλησίας ἔφασαν [6] λέγειν τὸν Ἀπόστολον τοῦτο, Ἵνα μὴ μεταβαίνῃ, φασὶν, ἀπὸ Ἐκκλησίας εἰς Ἐκκλησίαν· μοιχεία γάρ ἐστι τὸ πρᾶγμα [7].

Νηφάλιον. Τουτέστιν, ὀξὺν, διορατικὸν, ἀγχίνουν, μηδὲ ὑπὸ φροντίδων καὶ ἀθυμιῶν καταβαπτιζόμενον, ἀλλ' ἀεὶ διυπνισμένον, ὥστε πάντα βλέπειν, καὶ πᾶσιν ἐφίστασθαι.

[22] I Cor. vii, 7.

CAPUT III.

VERS. 1. *Fidelis sermo.* Quia ambiguum erat, an matres liberorum suorum virtute frui poterant, subdit, *Fidelis sermo:* non est mendacium quod B dictum est, nemo dubitet.

Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Quæ Timotheo de episcopo præcipit, omnibus in universo terrarum orbe disserit. Si quis, inquit, præsulatum expetit, non prohibeo: nam bonum opus desiderat. Ne igitur auctoritatem solam expetat, quandoquidem et Moses opus desiderabat, non autem præfecturam: præfuit enim injuriam passo, feriens eum qui intulerat. Episcopatus enim dicitur, eo quod omnes speculetur.

VERS. 2. *Oportet igitur episcopum irreprehensibilem esse.* Hoc est, omni virtute conspicuum, ut neque illum alii, neque ipse seipsum reprehendat. Itaque si quis sibi sit ipse peccatorum conscius, ne desideret episcopatum, a quo seipsum per opera C ejecit. Illum enim qui aliis præest, veluti stellam esse oportet, ad omnes in ipsum intuentes illuminandum et dirigendum.

Unius uxoris virum. Si is qui duxerit uxorem, sollicitus est pro rebus mundanis, episcopum vero de mundi negotiis sollicitum esse non oportet, qui dicit, *Unius uxoris maritum?* Certe quidem nonnulli asserunt, quod cælibem innuit: et si hoc fieri nequit, habeat quidem unicam uxorem, verum tamen sic quasi non habeat: hoc est cupiditatibus ejus non subditus. Porro, non ut legem sanciat hoc dicit, quod omnino oporteat episcopum uxoratum esse: qui enim istud statuerit, cum alias dicat, *Volo vos omnes esse sicut meipsum* [22]? Verum quia tempus ita tum postulabat, Si contingat, inquit, sit unius uxoris vir. Id vero Judæorum causa dicebat: illis vero permittebatur polygamia. Quidam vero absque omni ratione, dixerunt Apostolum hæc de Ecclesia dicere: Ne transeat, inquiunt, ab ecclesia ad ecclesiam: istud enim adulterium est.

Sobrium. Hoc est, acutum, perspicacem, solertem, qui curis et mœrore non obruatur, sed semper expergefactum, ut omnia videat, omnibusque astet.

Variæ lectiones.

[96] καλοὺς ο. [97] κακοὺς ο. [98] ἴσχυσου ο. [99] ἁμαρτήματα ο. [1] μὴ ο. [2] τοῦτον ο. [3] οὖν ο. [4] γὰρ ο. [5] πολυπαιδία ο. [6] ἔφθασαν ο. [7] πᾶν ο.

Digitized by Google

Temperantem. Hoc est moderatum.

Ornatum. Hoc est gravitatem præ se ferentem.

566 *Hospitalem.* Si enim indigenis tantum commodat, affectu laborat. Oportet igitur eum erga peregrinos candidiorem esse : hoc enim maxime ad fraternam charitatem attinet.

Doctorem. Quæ supra dicta sunt, etiam a subditis exiguntur ; hoc vero maxime omnium episcopo adesse convenit.

VERS. 3. *Non vinolentum.* Non temulentum hic dicit, sed injuriosum et superbum.

Non percussorem. Non eum qui manibus non feriat, dicit, sed eum qui importune feriat fratrum conscientiam.

Sed modestum, non litigiosum, non avarum. Docet quomodo non sit vinolentus vel percussor : Si modestus, inquit, fuerit et a pugna alienus. Quoniam vero supra dixit, quod oporteat eum esse hospitalem, nunc addit, non avarum, simul quidem docens, quis sit hospitalis, nempe qui non est avarus : simul vero ut non prætextu hospitum opes colligat.

VERS. 4. *Qui suæ domui bene præsit.* Hoc et auctores exteri dicunt, quod is qui œconomicus sit, idem etiam politicus cito fuerit.

Qui liberos habeat in subjectione cum omni castitate. Oportet enim eum domestica præbere exempla. Quis enim credat eum alienum subjecturum, si filium non subjiciat ? Quomodo alios castos faciet, qui propria viscera sinit impudice vivere ? Porro, *cum omni castitate*, dicit, et quæ sit in verbo, et habitu, et opere, et ad omnes, et in omni tempore.

VERS. 5. *Si quis autem domui suæ præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei curam habebit ?* Nihil enim aliud est domus, quam parva Ecclesia. Si igitur modicæ et facile circumscriptili et cognoscibili non possit præesse, quomodo tot animarum sententias, quas cognoscere non possit, gubernabit ? Haud autem abs re fuerit quærere, cujus rei causa, is qui a laicis postulet, *Occidite membra vestra quæ super terram sunt :* et iterum, *Qui vero sunt Christi, carnem suam crucifixerunt* [23] : nunc ab episcopo requirit exigua quædam, ac tanto fastigio indigna, ne sit vinolentus, neque percussor, et quæ sequuntur. Atqui Christus etiam jubet ut crucem tollamus, et, *Pastor*, inquit, *bonus animam suam ponit pro ovibus suis* [24]. Debebat igitur Paulus ab episcopo exigere ut angelicam viveret vitam, quæ affectibus careret, quantum ad diguitatis summitatem attinet. Audi igitur. Pauci exactæ hujusmodi vitæ inveniri poterant : pluribus autem episcopis opus erat, qui singulis civitatibus

A *Σώφρονα.* Τουτέστι κατεσταλμένον.

Κόσμιον. Τουτέστι σεμνοπρεπῆ.

Φιλόξενον. Εἰ γὰρ τοῖς αὐτόχθοσι μόνοις [8] χρηστεύεται, προσπαθής ἐστι. Δεῖ οὖν εἰς τοὺς ξένους αὐτὸν ἁπλούστερον εἶναι · τοῦτο γὰρ μάλιστα φιλάδελφον [9].

Διδακτικόν. Τὰ μὲν προῤῥηθέντα καὶ οἱ ἀρχόμενοι ἀπαιτοῦνται · τοῦτο δὲ πάντων μάλιστα προσεῖναι δεῖ τῷ ἐπισκόπῳ.

Μὴ πάροινον. Οὐ τὸν [10] μέθυσον ἐνταῦθα λέγει, ἀλλὰ τὸν ὑβριστὴν, τὸν αὐθάδη.

Μὴ πλήκτην. Οὐ τὸν μὴ πλήττοντα ταῖς χερσὶ, φησὶν, ἀλλὰ τὸν μὴ εὐκαίρως [11] πλήττοντα τῶν ἀδελφῶν τὴν συνείδησιν.

Ἀλλ' ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφιλάργυρον. Διδάσκει B πῶς ἂν οὐκ εἴη πάροινος οὐδὲ πλήκτης · Ἐὰν ἐπιεικὴς, φησὶ, καὶ ἄμαχος εἴη. Ἐπεὶ δὲ εἶπεν ἄνω, ὅτι δεῖ αὐτὸν εἶναι φιλόξενον, προστίθησι νῦν τὸ ἀφιλάργυρον, ἅμα μὲν διδάσκων τίς ἐστιν ὁ φιλόξενος, ὅτι ὁ ἀφιλάργυρος · ἅμα δὲ καὶ ἵνα μὴ προφάσει τῶν ξένων θησαυρίζῃ.

Τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμενον. Τοῦτο καὶ οἱ ἔξωθέν φασιν, ὅτι ὁ οἰκονομικὸς, καὶ πολιτικὸς ἂν γένοιτο ταχέως.

Τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης σεμνότητος. Δεῖ γὰρ οἴκοθεν αὐτὸν παρέχεσθαι τὰ παραδείγματα. Τίς γὰρ πιστεύσειεν ὅτι τὸν ἀλλότριον ὑποτάξει, ὁ τὸν υἱὸν μὴ ὑποτάξας ; Πῶς ἄλλους ποιήσει σεμνοὺς, ὁ τὰ οἰκεῖα σπλάγχνα ἐάσας ἀσέμνως βιοῦν [12] ; Πάσης δὲ σεμνότητος, τῆς καὶ ἐν λόγῳ, καὶ σχήματι, καὶ ἔργῳ, καὶ πρὸς πάντας, καὶ ἐν παντὶ καιρῷ.

Εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου [13] οἴκου προστῆναι οὐκ οἶδε, πῶς Ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπιμελήσεται ; Οὐδὲν γάρ ἐστιν ὁ οἶκος, ἢ μικρὰ Ἐκκλησία. Εἰ τοίνυν τοῦ μικροῦ καὶ εὐπεριορίστου καὶ εὐδιαγνώστου οὐκ ἠδυνήθη προστῆναι, πῶς τοσούτων ψυχῶν γνώμας ἀκατανοήτους κυβερνήσει ; Ἄξιον δὲ ζητῆσαι, τίνος ἕνεκα ὁ τοὺς λαϊκοὺς ἀπαιτῶν, *Νεκρώσατε τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς* · καὶ πάλιν · *Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν* · νῦν τὸν ἐπίσκοπον ἀπαιτεῖ μικρά τινα καὶ τηλικούτου ὕψους ἀνάξια, τὸ μὴ πάροινον εἶναι, μηδὲ πλήκτην, καὶ τὰ ἑξῆς. Καί- D τοιγε καὶ ὁ Χριστὸς τὸν σταυρὸν αἴρειν διακελεύεται· καὶ, *Ὁ ποιμὴν*, φησὶν, *ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων.* Ἴδει γοῦν τὸν Παῦλον ἀπαιτῆσαι τὸν ἐπίσκοπον ἀγγελικόν [14] τινα βίον μετιέναι, ἀπαθῆ, ὅσον πρὸς τὸ ὕψος τοῦ ἀξιώματος. Ἄκουε οὖν, ὅτι τῆς μὲν ἀκριβείας τοῦ τοιούτου βίου, ὀλίγους ἦν εὑρεθῆναι · ἐπισκόπων δὲ ἔδει πολλῶν, τῶν ἐν ἑκάστῃ πόλει ἡγησομένων. Διὰ τοῦτο σύμμετρον ἀρετὴν ἀπῄτησεν, ἣν πολλοῖς ἐνῆν εὑρεῖν. Ἀλλὰ

[23] Gal. v, 24. [24] Joan. x, 11.

Variæ lectiones.

[8] μόνων o. [9] φιλαδελφία o. [10] οὐ τὸν πάροινον ἤτοι μέθυσον o. [11] ἀκαίρως o. [12] βιοῦνται o. [13] ἰδίου o. [14] ἄγγελον εἶναι o.

Digitized by Google

νῦν, φεῦ! ποῦ ἐξεπέσομεν οἱ ἐπίσκοποι, ὡς μηδὲ τῆς συμμέτρου ταύτης ἀρετῆς μηδὲ σκιὰν ἐν ἡμῖν εὑρίσκεσθαι! Φείσαι, Κύριε.

A praessent. Propterea moderatam ab eis virtutem **567** postulavit, quæ in multis inveniri non potuit. At nunc, proh dolor! quo excidimus episcopi, ut ne umbram quidem adeo moderatæ virtutis in nobis deprehendi liceat! Parce nobis, Domine!

Μὴ νεόφυτον. Οὐ τὸν νεώτερον ἐνταῦθα λέγει, ἐπείτοιγε Τιμόθεος νεώτερος ἦν, ὡς μαθησόμεθα, τοῦ Παύλου λέγοντος· *Μηδείς σου τῆς νεότητος καταφρονείτω*· ἀλλὰ τὸν νεοκατήχητον. *Ἐγὼ* γάρ, φησὶν, *ἐφύτευσα.* Ἐπειδὴ γὰρ ἐξ Ἑλλήνων προσῄεσαν καὶ ἐβαπτίζοντο, Μὴ εὐθέως, φησὶ, νεοβάπτιστος εἰς τὴν τηλικαύτην ὁρχὴν ἀγέσθω.

Vers. 6. *Non neophytum.* Non hic juniores natu dicit, quandoquidem et Timotheus juvenis erat, quemadmodum discemus, dicente Paulo: *Nemo adolescentiam tuam contemnat:* verum eum qui nuper in fide sit institutus. *Ego* enim, inquit, *plantavi.* Quia enim ex Græcis ad fidem accedebant, et baptizabantur, non statim, inquit, recens baptizatus ad tantum principatum ducatur.

Ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρῖμα καὶ παγίδα ἐμπέσῃ τοῦ διαβόλου. Εἰ πρὶν ἀκριβὴς μαθητὴς γενέσθαι, διδάσκαλος γένοιτο, φυσιωθήσεται, φησὶ, καὶ εἰς τὸ κατάκριμα, καὶ εἰς τὴν καταδίκην τοῦ διαβόλου πεσεῖται, ἣν τινα ἐκεῖνος ἀπὸ [18] τῆς ἀπονοίας ὑπέστη.

Ne in superbiam elatus in judicium incidat diaboli. Si priusquam perfectus fuerit discipulus, eum esse doctorem contingat, inflabitur, inquit, et in judicium, et in condemnationem diaboli incidet, quam ille ob arrogantiam sustinuit.

Δεῖ δὲ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἔχειν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν. Τουτέστιν, ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἵνα καὶ αὐτοὶ μὴ ἔχωσί τι ἐπιλαμβάνεσθαι αὐτοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ αἰδεῖσθαι. Τί οὖν ἂν δοκῇ μὲν καλὸς, μὴ ᾖ δέ; Δύσκολον μὲν τοῦτο. Οἱ γὰρ ἐχθροὶ καὶ τοὺς πάνυ διηκριβωμένους μωμεύονται. Πλὴν οὐδὲ τοῦτο μόνον εἶασεν, ἀλλὰ μετὰ τῆς ἄλλης ἀρετῆς ἔφησε· *Δεῖ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν ἔχειν καλήν.* Τί οὖν ἂν κακολογῶσιν αὐτὸν εἰκῇ, ὡς βασκαίνοντες; Οὐκ ἔστι τοῦτο· τὸν γὰρ ἄληπτον ἔχοντα βίον καὶ αὐτοὶ αἰδοῦνται. Κακολογοῦσι μὲν τὸ δόγμα αὐτοῦ, οὐ τὸν βίον· ὥσπερ καὶ τοὺς ἀποστόλους οὐκ ἔλεγον πόρνους, οὐδ' ἀσελγεῖς, ἀλλὰ πλάνους, καὶ ὃ τοῦ κηρύγματος ἦν μόνου. Εἰ δὲ καὶ θῶμεν τοῦτο γενέσθαι, καὶ κατὰ συκοφαντίαν διαβάλλεσθαι τὸν ἄνθρωπον, μὴ καθιστάσθω ἐπίσκοπος. Οὐ γὰρ δεῖ ἀναθολοῦσθαι τὰς τινων ψυχὰς ἐπὶ τῷ φωστῆρι. *Λαμψάτω* γάρ, φησὶ, *τὰ ἔργα ὑμῶν, ὅπως ἂν ἴδωσιν οἱ ἄνθρωποι.* Εἰ δὲ τὴν παρ' ἐχθρῶν μαρτυρίαν δεῖ ἔχειν, πολλῷ μᾶλλον τὴν παρὰ τῶν φίλων.

Vers. 7. *Oportet autem ipsum bonum etiam testimonium habere ab iis qui foris sunt.* Hoc est, a Græcis et infidelibus, ut et illi non habeant quod in illo reprehendant, sed potius eum revereantur. Quid vero si videatur bonus, et tamen non sit? Difficile sane hoc est. Nam adversarii homines vitæ vel exactissimæ carpunt. Verumtamen neque hoc solum reliquit; sed una cum reliqua virtute dixit: *Oportet ipsum testimonium habere bonum.* Quid vero, si illum temere præ invidia calumnientur? Istud fieri nequit: nam qui inculpatæ vitæ est, illum et ipsi venerantur. Vituperant quidem ipsius dogma, sed non vitam: quemadmodum apostolos non vocabant fornicatores, neque libidini deditos; sed impostores, quod solius prædicationis erat. Si vero demus hoc fieri, ut homo aliquis etiam per calumniam traducatur, non constituatur episcopus. Non enim convenit, ut aliquorum animæ propter luminare suum obfuscentur. *Luceant* enim, inquit, *opera vestra, ut videant homines* [25]? Quod si ab hostibus testimonium requirendum sit, multo magis ab amicis.

Ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν ἐμπέσῃ. Μέλλει γὰρ ὀνειδίζεσθαι παρὰ τῶν Ἑλλήνων· ὃ καὶ τοῦ κηρύγματός ἐστιν ἐμποδισμός.

Ut non in opprobrium incidat. Græcorum enim conviciis petendus est: quod et prædicationis impedimentum est.

Καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου. Ἤτοι ὅτι ταχέως αὐτὸν ἀναιρήσουσιν ἐκεῖνοι, ἢ ὅτι τοῖς αὐτοῖς ἁμαρτήμασι περιπεσεῖται οἷς κἀκεῖνοι. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ σκάνδαλον προκεῖσθαι πολλῶν, παγίς ἐστι διαβολική.

Et laqueum diaboli. Sive quod illi celeriter eum tollent, vel quod in eadem peccata incidit, in quæ illi. Porro vel hoc ipsum, in offendiculum multis proponi, laqueus est diaboli.

Διακόνους ὡσαύτως. Τί δήποτε τοὺς πρεσβυτέρους ἀφῆκεν; Ὅτι ἃ περὶ ἐπισκόπων εἶπε, ταῦτα καὶ πρεσβυτέροις ἁρμόττει. Καὶ γὰρ καὶ αὐτοὶ διδασκαλίαν καὶ προστασίαν τῆς Ἐκκλησίας ἐγχειρισμένοι εἰσὶ, μόνῃ τῇ χειροτονίᾳ ὑποβεβηκότες. Φησὶν οὖν,

Vers. 8. *Diaconos similiter.* Cur autem presbyteros prætermisit? Quia quæ de episcopis dixit, ea presbyteris etiam conveniunt. Nam et ipsi docendi munus et præfecturam Ecclesiæ habent, sola ordinatione episcopis inferiores. Ait **568** itaque, quod

[25] Matth. v, 16.

Variæ lectiones.

[18] ὑπό o.

Digitized by Google

et diaconi similiter, id est, eadem habere debent, nimirum hospitales esse, modesti, non pugnaces, dque genus alia.

Pudicos. Ad hæc quæ dicta sunt, habeant quoque pudicitiam.

Non bilingues. Hoc est, fallaces, dolosos, alia sentientes et alia proloquentes, aliaque his, alia vero illis.

Non vino multo deditos, non turpe lucrum sectantes. Non dixit, Non temulentos, hoc enim omnino est indignum, verum, Non multum potantes. Etiamsi enim non sint temulenti, potatio tamen immodica animæ vim laxat. Apud veteres enim, qui templum ingrediebantur, omnino non utebantur vino. Turpe lucrum autem sectatur qui nihil quæstus, undecunque proveniat, rejicit. Hic autem pro non avaro accipe, non turpi lucro inhiantem.

VERS. 9. *Habentes mysterium fidei in pura conscientia.* Hoc est, qui præterquam quod sinceram doctrinam retineant, vitam etiam irreprehensibilem habeant. Pura enim conscientia est in vita quæ reprehendi non potest.

VERS. 10. *Et hi autem probentur primum, deinde ministrent, nullum crimen habentes.* Quemadmodum ab episcopo postulavi, inquit, ut non esset neophytus, sic et ab istis, ut nonnisi probati, et longo tempore explorati, atque inculpati reperti proveherentur : sicut recens empto servo non statim quisquam domus suæ curam committet, priusquam tempore probatus videatur.

VERS. 11. *Mulieres similiter castas.* Non de quibuslibet mulieribus hæc dicit, cæterum de diaconissis. Istud enim Ecclesiæ admodum et necessarium et utile est : nisi enim de his loqueretur, quid erat necessarium, cum de viris diaconis verba faceret, sermonem de mulieribus interserere ?

Non detrahentes. Hoc est, non obtrectatrices, quod anus solent ; ædes circumeuntes, atque de hac ad illam murmurantes.

Sobrias. Hoc est, vigilantes. Quoniam enim levis est iste sexus, facileque illi imponi possit, operæ pretium est eas vigiles esse et prudentes.

Fideles in omnibus. Hoc est, constantes, cum verbo tum operibus.

VERS. 12. *Diaconi sint unius uxoris viri.* Observa qui eamdem a diaconis virtutem exigat quam ab episcopis. Etenim peræque casti et irreprehensibiles esse debent.

Qui filiis bene præsint, et suis domibus. Ubique liberorum curam ponit, ne hanc ob rem cæteri scandalum patiantur.

569 VERS. 13. *Qui enim bene ministraverint, gradum sibiipsis bonum acquirunt, multamque fiduciam in fide quæ est in Christo Jesu.* Gradum, id

A ὅτι καὶ οἱ διάκονοι ὡσαύτως, τουτέστιν, ὀφείλουσι τοιαῦτα [16] ἔχειν, ἤτοι φιλόξενοι εἶναι, ἐπιεικεῖς, ἄμαχοι, καὶ τἄλλα.

Σεμνούς. Ἐχέτωσαν, φησὶ, πρὸς τοῖς εἰρημένοις καὶ σεμνότητα.

Μὴ διλόγους. Τουτέστιν, ὑποῦλους καὶ δολεροὺς [17], ἄλλα φρονοῦντας καὶ ἄλλα λέγοντας, καὶ ἄλλα τούτοις, καὶ ἄλλα ἐκείνοις.

Μὴ οἴνῳ πολλῷ προσέχοντας, μηδὲ αἰσχροκερδεῖς. Οὐκ εἶπε, Μὴ μεθύσους · τοῦτο γὰρ πάνυ ἀνάξιον· ἀλλὰ, Μὴ πολυπότας. Κἂν γὰρ μὴ μεθύσωσιν, ἀλλ' ὅμως ἡ πολυποσία χαυνοῖ τὸν τόνον τῆς ψυχῆς. Καὶ οἱ πάλαι γὰρ εἰς τὸ ἱερὸν εἰσιόντες οὐδόλως ἐχρῶντο οἴνῳ. Αἰσχροκερδὴς δέ ἐστιν, ὁ μηδὲν κέρδος παραιτούμενος κἂν ὁθενδήποτε ᾖ. Ἐνταῦθα δὲ ἀντὶ τοῦ μὴ φιλαργύρου δέξαι τὸν μὴ αἰσχροκερδῆ.

B

Ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει. Τουτέστι, μετὰ τοῦ τὸ δόγμα ὀρθὸν τηρεῖν, ἔχοντας καὶ βίον ἀνεπίληπτον. Ἡ γὰρ καθαρὰ συνείδησις ἐπὶ βίῳ ἀκαταγνώστῳ.

Καὶ οὗτοι δὲ δοκιμαζέσθωσαν πρῶτον, εἶτα διακονείτωσαν, ἀνέγκλητοι ὄντες. Ὥσπερ, φησὶ, τὸν ἐπίσκοπον ἀπῄτησα μὴ νεόφυτον εἶναι, οὕτω καὶ τούτους μὴ ἀδοκιμάστους προάγεσθαι, ἀλλὰ τῷ χρόνῳ βασανισθέντας, καὶ φανέντας [18] ἀνεγκλήτους. Ὥσπερ οὐδὲ νεωνήτῳ δούλῳ [19] προστασίαν τις ἐγχειρίσει τοῦ οἴκου, πρὶν δόκιμος τῷ χρόνῳ φανῇ.

C

Γυναῖκας ὡσαύτως σεμνάς. Οὐ περὶ τῶν τυχουσῶν γυναικῶν λέγει, ἀλλὰ περὶ τῶν διακονισσῶν. Σφόδρα γὰρ ἀναγκαῖον τοῦτο τὸ πρᾶγμα, καὶ χρήσιμον τῇ Ἐκκλησίᾳ. Εἰ μὴ γὰρ περὶ τούτων ἔλεγε, τίς χρεία μεταξὺ τοῦ περὶ τῶν διακόνων ἀνδρῶν λόγου, περὶ γυναικῶν παρεμβαλεῖν;

Μὴ διαβόλους. Τουτέστι, μὴ καταλάλους, ὅπερ αἱ γραῦδες εἰώθασι, τοὺς οἴκους περιερχόμεναι, καὶ ψιθυρίζουσαι τὰ ταύτης πρὸς ἐκείνην.

Νηφαλίους. Τουτέστι, διεγηγερμένας. Ἐπειδὴ γὰρ κοῦφον καὶ εὐεξαπάτητον τοῦτο τὸ γένος, δεῖ, φησὶν, αὐτὰς διυπνισμένας εἶναι καὶ ἀγχίνους.

Πιστὰς ἐν πᾶσι. Τουτέστι, σταθηρότητα [20] ἐχούσας καὶ ἐν τῷ λόγῳ καὶ ἐν τοῖς ἔργοις.

D

Διάκονοι ἔστωσαν μιᾶς γυναικὸς ἄνδρες. Ὅρα πῶς τὴν αὐτὴν ἀπαιτεῖ καὶ παρὰ τῶν διακόνων ἀρετὴν ἣν καὶ παρ' ἐπισκόπων. Καὶ γὰρ ὁμοίως ἁγνοὶ καὶ ἀνεπίληπτοι ὀφείλουσιν εἶναι.

Τέκνων καλῶς προϊστάμενοι, καὶ τῶν ἰδίων οἴκων. Πανταχοῦ τίθησι τὴν τῶν τέκνων προστασίαν, ἵνα μὴ ἀπὸ τούτου οἱ λοιποὶ σκανδαλίζωνται.

Οἱ γὰρ καλῶς διακονήσαντες, βαθμὸν ἑαυτοῖς καλὸν περιποιοῦνται, καὶ πολλὴν παῤῥησίαν ἐν πίστει τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Βαθμὸν, τουτέστι,

Variæ lectiones.

[16] τὰ αὐτὰ ἔχειν, τουτέστι, φιλοξ. o. [17] πονηροὺς o. [18] ὀφθέντας; ἀθῴους m. [19] οἰκέτῃ o. [20] σταθηροτέρας o.

Digitized by Google

προκοπήν. Οἱ γὰρ ἐν τοῖς κάτω δείξαντες ἑαυτοὺς διεγηγερμένους, ταχέως καὶ ἐπὶ τὰ ἀνωτέρω ἐλεύσονται, ὥστε παῤῥησίαν πολλὴν σχεῖν ἐν τῇ πίστει· τουτέστιν, ὥστε ἐνδοξότεροι γενέσθαι, οὐκ ἐν ἀξιώμασι κοσμικοῖς, οὐδὲ ἐν χρήμασιν, ἀλλ' ἐν πίστει, ὅ ἐστιν, ἐν πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν πίστιν λόγοις τε καὶ ἔργοις. Τοιοῦτοι οἱ ἐν Ἐκκλησίᾳ λάμποντες, ἀπὸ διακόνων ἐν πρεσβυτερικῷ βαθμῷ καὶ ἐπισκοπικῷ.

Ταῦτά σοι γράφω, ἐλπίζων ἐλθεῖν πρὸς σὲ τάχιον. Ἐὰν δὲ βραδύνω, ἵνα εἰδῇς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι. Ἵνα μὴ τῷ περὶ τούτων διατάττεσθαι εἰς ἀθυμίαν ἐμβάλῃ τὸν μαθητήν, ὡς οὐκέτι ὀφθησομένου τοῦ Παύλου αὐτῷ· φησὶν, ὅτι Οὐ διὰ τοῦτο ταῦτα γράφω, ὡς οὐκέτι μέλλων ἐλθεῖν· ἀλλ' ἐλεύσομαι μέν· πλὴν εἰ συμβῇ με βραδῦναι, ἵνα ἔχῃς ὑποτύπωσιν πῶς δεῖ ἀναστρέφεσθαι. Καλῶς δὲ εἶπε τὸ, *ἐλπίζων*. Ἐπειδὴ γὰρ Πνεύματι ἀγόμενος οὐκ ᾔδει ποῦ δεῖ ἀπελθεῖν, εἰκότως ἀμφιβάλλει καὶ περὶ τοῦ πρὸς Τιμόθεον ἐλθεῖν.

Ἥτις ἐστὶν Ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος. Μὴ γὰρ εἴπῃς [21] ὅτι ἄνθρωποι αὐτὴν [22] συγκροτοῦσι. Θεοῦ γάρ ἐστι ζῶντος, τουτέστι, φοβεροῦ καὶ ἐκδικητοῦ, καὶ οὐ νεκροῦ καὶ ἀσθενοῦς, οἷοι οἱ τῶν Ἑλλήνων.

Στῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας. Ἐνταῦθα καὶ πρὸς τὸν Ἰουδαϊκὸν συγκρίνει ναὸν [23] τὴν Ἐκκλησίαν, καί φησιν ὅτι Ἐκεῖνος μὲν τύπους περιεῖχε καὶ σκιάς, οἷον κώδωνας καὶ ῥοΐσκους, καὶ ἀρχιερέα μετὰ τῶν θυσιῶν. Ἡ δὲ Ἐκκλησία τῆς ἀληθείας ἐστὶ σύστασις. Πάντα γὰρ τὰ ἐν αὐτῇ τελούμενα, ἀληθινά, καὶ οὐδὲν σκιῶδες, οἷα τὰ τοῦ νόμου. Ἀντὶ γὰρ κωδώνων, κήρυγμα λαμπρόν· ἀντὶ ῥοΐσκων βίος κατεστεμμένος, καὶ ἔνδον ἔχων τὸν καρπόν· καὶ ἀρχιερεὺς, Υἱὸς Θεοῦ· καὶ μέγα θῦμα, τὸ θεῖον αὐτοῦ σῶμα.

Καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον. Καὶ μυστήριόν ἐστιν ἡ ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομία. Καὶ *μέγα*, καὶ *εὐσεβείας*, καὶ *ὁμολογουμένως μέγα*. Οὐ γάρ τις ἀμφιβάλλει περὶ τούτου. Πῶς; δὲ μυστήριον, ὅπερ πάντες ἴσασι; Μάλιστα μὲν, οὐ πάντες. Εἰ δὲ καὶ πάντες ἴσασιν, ἀλλὰ νῦν, πρὸ τούτου δὲ οὐ πᾶσι δῆλον ἦν. Ἄλλως τε, τὸ μὲν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐσαρκώθη, πάντες ἴσασι· τὸ δὲ πῶς, ἀποκέκρυπται. Καὶ διὰ τοῦτο μυστήριόν [24] ἐστιν. Ὅρα δὲ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, εἴπερ τὸ μυστήριον αὐτοῦ ὅλως ἡμῖν ἐγνώρισε.

Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί. Ἐπειδὴ περὶ ἱερέων ὁ Παῦλος διατάττομενος, οὐδὲν τοιοῦτον εἶπεν, οἷον ἐν τῷ Λευϊτικῷ, φησὶ, Μηδεὶς θαυμαζέτω, εἰ μὴ τοιαῦτα μικρολογοῦμαι. Μέγα ἐστὶ τὸ ἡμέτερον, καὶ οὐδὲν τοιοῦτον ἔχει. Ἐνταῦθα γὰρ Θεὸς ἐφανερώθη. Πῶς; Ἐν σαρκί. Τῇ γὰρ θεότητι ἀόρατος.

Ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι. Ἢ τοῦτό φησιν, ὅτι

est, progressum. Qui enim in inferioribus sese vigiles ostendunt, celeriter ad superiora venient, ut multam fiduciam et libertatem in fide habeant, hoc est, ut celebriores efficiantur : non in mundanis dignitatibus, non in pecuniis, sed in fide, id est, in omnibus quæ sunt secundum fidem, cum verbis tum operibus. Tales sunt ii qui in Ecclesia refulgent, a diaconis presbyteri et episcopi facti.

Vers. 14, 15. *Hæc tibi scribo, sperans me venturum ad te cito. Si autem tardavero, ut scias quomodo oporteat te in domo Dei conversari.* Ne de his præcipiendo in tristitiam conjiciat discipulum, ceu Paulum non amplius esset visurus : Non propterea, inquit, hæc scribo, tanquam porro non sim venturus, veniam enim, sed, si contingat me tardare, ut habeas formulam et exemplar quomodo oporteat te vivere. Bene autem dixit, *sperans*. Cum enim a Spiritu ductus ignoraret quo sibi abeundum esset, non immerito dubitat de adventu suo ad Timotheum.

Quæ est Ecclesia Dei viventis. Noli enim dicere quod ex hominibus ipsa sit conflata : Dei enim est viventis ; id est, terribilis et ultoris, non mortui et infirmi, quales sunt Græcorum dii vani.

Columna et firmamentum veritatis. Hic cum templo Judaico Ecclesiam confert, atque ait : Illud sane figuras et umbras habebat, veluti tintinnabula et mala punica, et pontificem cum victimis. Ecclesia autem est cœtus veritatis : omnia enim quæ in ea peraguntur, vera sunt, et nihil in ea est umbrosum, qualia sunt quæ lege sanciuntur. Pro tintinnabulis enim clara prædicatio ; pro malis punicis vita est coronata, intus fructum habens. Porro pontifex est Filius Dei : magnumque sacrificium, divinum ipsius corpus.

Vers. 16. *Et manifeste magnum est pietatis sacramentum.* Sacramentum sive mysterium est dispensatio illa pro nobis facta. Et *magnum*, et *pietatis*, et *manifeste magnum* : non enim quisquam de hoc dubitat. Quomodo autem mysterium est quod omnes noverunt ? Maxime sane : non omnes norunt. Imo etsi omnes norunt, id tamen nunc evenit : antehac vero non omnibus palam fuit. Præterea, quod Deus incarnatus est, omnes noverunt : quomodo vero, occultatum est, eamque ob rem mysterium est. Perpende autem charitatem Dei erga nos, siquidem mysterium suum omnino nobis patefecit.

Deus manifestatus est in carne. Quia **570** Paulus de sacerdotibus præcipiens, nihil tale dixit quale est in Levitico : Nemo, inquit, demiretur quod de rebus tam levibus non disputo : magnum sane nostrum est, et cui nihil ibi simile est. Hic enim Deus manifestatus est. Quomodo ? In carne. Secundum namque divinitatem est invisibilis.

Justificatus est in spiritu. Vel hoc dicit, quod cum

Variæ lectiones.

[21] ἴδῃς o. [22] ταύτην o. [23] λαόν o. [24] μυστήριόν ἐστι τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ o.

Digitized by Google

omnia pro salute humana fecisset, etsi obduratis quibusdam non persuasit, ipse tamen justificatus est, utpote qui quod suum erat fecerit : vel quod peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus : at alii quidem juxta legem justi, spiritu servitutis detinebantur. Metus enim et pœnas continebat lex : quippe quæ non haberet spiritum adoptionis. Dominus autem omnem justitiam implevit in Spiritu sancto, ejusdem cum illo substantiæ exsistens, habensque ipsum naturaliter secum manentem, ac per seipsum nobis donans ut per illum justificemur. Qui enim secundum Evangelium justi sunt, revera spirituales, eis qui olim in lege justificabantur, sunt longe superiores.

A ἐπειδὴ πάντα ποιήσας πρὸς σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων, καὶ σκληρούς τινας ὄντας οὐκ ἔπεισεν, ὅμως αὐτὸς ἐδικαιώθη, ὡς τὸ αὐτοῦ ποιήσας, ἢ ὅτι ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. Ἀλλ' οἱ μὲν κατὰ νόμον δίκαιοι, πνεύματι δουλείας ἐνείχοντο. Φόβους γὰρ καὶ κολάσεις ὁ νόμος περιεῖχε, τὸ πνεῦμα τῆς υἱοθεσίας μὴ ἔχων. Ὁ δὲ Κύριος πᾶσαν δικαιοσύνην ἐπλήρωσεν ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, ὁμοούσιος ὢν αὐτῷ, καὶ ἔχων αὐτὸ συνὸν αὐτῷ φυσικῶς, καὶ δι' ἑαυτοῦ καὶ ἡμῖν δίδους τὸ ἐν τούτῳ δικαιοῦσθαι. Καὶ γὰρ οἱ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον δίκαιοι, ὄντως πνευματικοί, πολλῷ τῶν ἐν νόμῳ δικαιουμένων πάλαι ὑπερέχοντες.

Apparuit angelis. O mysterium ! nobiscum viderunt angeli Filium Dei, cum antea non cernebant. *Ecce* enim, inquit, *accesserunt et ministrabant* [16] ei. Ac simpliciter a tempore quo natus est, tantisper dum in cœlum receptus est. In nativitate enim angeli cum celebrabant, et annuntiabant pastoribus : tum in assumptione angeli ministrabant.

B *Ὤφθη ἀγγέλοις.* Ὦ μυστήριον! μεθ' ἡμῶν εἶδον οἱ ἄγγελοι τὸν Υἱὸν [15] τοῦ Θεοῦ, πρότερον οὐχ ὁρῶντες. *Ἰδοὺ* γὰρ, φησὶν, *ἄγγελοι προσῆλθον, καὶ διηκόνουν αὐτῷ.* Καὶ ἁπλῶς ἀφ' οὗ ἐγεννήθη, ἕως οὗ ἀνελήφθη. Κἂν τῇ γεννήσει γὰρ ὕμνουν ἄγγελοι καὶ εὐηγγελίζοντο τοῖς ποιμέσι· καὶ τῇ ἀναλήψει ἄγγελοι διηκόνουν.

Prædicatus est gentibus, creditus est in mundo. Gentibus desperatis, invisis : nec prædicatus est tantum, verum etiam creditus est universo mundo, quod ingens est potentiæ et veritatis ejus qui prædicabatur argumentum.

Ἐκηρύχθη ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ. Ἔθνεσι τοῖς ἀπεγνωσμένοις, τοῖς διαβεβλημένοις, καὶ οὐκ ἐκηρύχθη μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπιστεύθη τῷ κόσμῳ παντὶ, ὃ μέγα σημεῖον [16] τῆς τοῦ κηρυττομένου δυνάμεως καὶ ἀληθείας.

Assumptus est in gloria. Hoc est, in nubibus, angelis etiam ministrantibus. Atqui in cœlum assumptus est, et non sicut Elias, quasi in cœlum, ne dicam quod et ipsa assumptio sit gloria.

Ἀνελήφθη ἐν δόξῃ. Τουτέστιν, ἐπὶ τῶν νεφελῶν, καὶ ἀγγέλων ὑπηρετούντων. Καίτοι εἰς οὐρανὸν, καὶ οὐ κατὰ τὸν Ἠλίαν, ὡς εἰς οὐρανὸν, ἵνα μὴ λέγω, ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ ἀναληφθῆναι, δόξα.

C

CAPUT IV.

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

VERS. 1. *Spiritus autem manifeste dicit.* Hoc est, palam, perspicue, et non adumbrate, quemadmodum lex et prophetæ.

Τὸ δὲ Πνεῦμα ῥητῶς λέγει. Τουτέστι, φανερῶς, σαφῶς, καὶ οὐ συνεσκιασμένως, ὡς νόμος [17] καὶ προφῆται.

Quod in posterioribus temporibus deficient quidam a fide. Quia supra dixerat, quod nonnulli naufragium passi essent circa fidem : Ne mireris, inquit, quosdam etiamnum judaizare : nam tempus adveniet quando pejora designabunt ii qui Christiani videntur. Hæc enim de Judæis non dicit, siquidem ii jamdudum, imo vero tunc temporis exstiterunt, verum de Marcionistis, Encratistis,

571 Manichæis, et universa illorum officina.

Ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως. Ἐπειδὴ εἶπεν ἄνω ὅτι ἐναυάγησάν τινες περὶ τὴν πίστιν, Μὴ θαυμάσῃς, φησὶν, ὅτι νῦν Ἰουδαΐζουσί τινες· ἔσται καιρὸς ὅτε χείρω [18] ἔσται παρὰ τῶν δοκούντων χριστιανίζειν. Ταῦτα γὰρ λέγει [19] οὐ περὶ Ἰουδαίων· οὗτοι γὰρ ἐν τοῖς πάλαι ἦσαν καιροῖς, ἀλλὰ καὶ τότε· περὶ δὲ Μαρκιωνιστῶν, καὶ Ἐγκρατιτῶν, καὶ Μανιχαίων, καὶ παντὸς αὐτῶν τοῦ τοιούτου ἐργαστηρίου.

Attendentes spiritibus impostoribus, ac doctrinis dæmoniorum. Ab his enim correpti, tum cibos, tum nuptias calumniabantur. Notat autem et omnes alias hæreses. Omnes enim ex deceptione ac doctrina dæmonum oriuntur. Aperte autem earum hic non meminit, ne jam inde animis eas inserat : verum quæ jam tunc cœperat, hanc demonstravit, ciborum nimirum et nuptiarum hæresin.

D *Προσέχοντες πνεύμασι πλάνης, καὶ διδασκαλίαις δαιμόνων.* Ὑπὸ τούτων γὰρ ἐνεργούμενοι, καὶ τὰ βρώματα καὶ τὸν γάμον διέβαλλον. Αἰνίττεται δὲ καὶ πάσας τὰς ἄλλας αἱρέσεις. Πᾶσαι γὰρ ἀπὸ πλάνης καὶ διδασκαλίας δαιμόνων. Ῥητῶς δὲ οὐκ ἐμνήσθη ἐνταῦθα, ἵνα μὴ ἐντεῦθεν ἤδη ἐγκατασπείρῃ αὐτὰς ταῖς ψυχαῖς· τὴν δὲ ἤδη ἀρξαμένην, ταύτην ἤδη παρέδειξε, τὴν τῶν βρωμάτων καὶ τοῦ γάμου.

VERS. 2. *In hypocrisi loquentium mendacium.* Hoc est, ea quæ mentiuntur, non per ignorantiam

Ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων. Τουτέστιν, αὐτὰ ἃ ψεύδονται, οὐ κατὰ ἄγνοιαν ψεύδονται, ἀλλ' εἰδότες

[16] Matth. IV, 11.

Variæ lectiones.

[15] τὸ μυστήριον o. [16] μυστήριον o. [17] ὡς νόμος προφητείας o. [18] πλείον. [19] καὶ o.

Digitized by Google

ὅτι ψευδῆ εἰσιν, ὑποκρίνονται ὡς ἀληθῆ αὐτὰ διδάσκειν.

A mentiuntur, verum scientes falsa esse, illa tanquam vera docere simulant.

Κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν, κωλυόντων γαμεῖν. Τουτέστι, πονηροῦ βίου εἰσί· καὶ ἐπειδὴ συνίασιν ἑαυτοῖς ἀκαθαρσίαν πολλὴν, διὰ τοῦτο τὸ συνειδὸς αὐτῶν ἀνεξαλείπτους ἔχει τοὺς καυτῆρας τοῦ ῥυπαροῦ βίου, καὶ διαβάλλει τὸν γάμον. Ἐπεὶ εἴγε καθαρὸς ἦν αὐτῶν ὁ βίος, καὶ ἡ συνείδησις ἂν αὐτῶν καθαρὰ ἦν, καὶ οὐκ ἂν διέβαλλεν ἃ ὁ Θεὸς ηὐλόγησεν. Ὥσπερ ὁ στομαχιῶν διαβάλλει τὰ βρώματα, αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ ἔχων ἔνδον τοὺς πονηροὺς χυμούς. Τί οὖν; Οὐχὶ καὶ ἡμεῖς κωλύομεν γαμεῖν; μὴ γένοιτο· ἀλλὰ τοὺς μὴ βουλομένους γαμεῖν προτρέπομεν ἐπὶ παρθενίαν· τιμιωτέρα μὲν γὰρ αὕτη· ἀλλ' οὐκ ἤδη ἄτιμος ὁ γάμος, ὥσπερ οὐδὲ ἐπειδὴ ὁ χρυσὸς τιμιώτερος, ἄτιμος ὁ ἄργυρος. Τὸ γὰρ τιμιώτερον, τιμίου τιμιώτερόν ἐστι· καὶ τὸ κάλλιον, καλοῦ κάλλιον, οὐχὶ κακοῦ. Ὁ μὲν οὖν δυνάμενος, ἐχέτω τὸν τῆς παρθενίας χρυσόν· εἰ δὲ μὴ δύναιτο, τὸν τοῦ γάμου ἄργυρον ἀναδεχέσθω.

Et cauteriatam habentium suam conscientiam, prohibentium nubere. Hoc est, pravæ sunt vitæ : et quia conscii sibi sunt multæ impuritatis, propterea conscientia eorum indelebiles notas sordidæ vitæ inustas habet, atque adeo nuptias calumniatur. Nam si pura esset ipsorum vita, conscientia simul munda fuisset, nec criminata esset quibus Deus benedixit : quemadmodum qui stomacho laborat, cibos reprehendit, cum ipse intus in seipso pravis sit humoribus infectus. Quid igitur? Nonne et nos matrimonium prohibemus? Haudquaquam ; cæterum eos qui nubere nolunt, ad virginitatem adhortamur : honoratior enim est ista : attamen nuptiæ B interim non sunt ingloriæ, quemadmodum neque argentum nullius est pretii, quia aurum pretiosius est. Nam quod pretiosius est, pretioso pretiosius est : et quod melius est, bono melius est, non malo. Qui ergo potest, virginitatis aurum retineat : si vero non possit, matrimonii argentum recipiat.

Ἀπέχεσθαι βρωμάτων, ἃ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάληψιν[30] *τοῖς πιστοῖς.* Οὐκ ὀφείλει ἀπὸ κοινοῦ λαβεῖν τὸ, *κωλυόντων*, ἀλλ' ἔξωθεν προσθεῖναι τὸ, *συμβουλευόντων ἀπέχεσθαι βρωμάτων.* Τί δέ; τοῖς ἀπίστοις οὐκ ἔκτισε ταῦτα ὁ Θεός; ; ναὶ, ἀλλ' αὐτοὶ ἑαυτοὺς ἀπείργουσι. Τί οὖν; οὐ κεκώλυται ἡ τρυφή; καὶ σφόδρα· ἀλλ' οὐχ ἡ μετάληψις. Ἡ μὲν γὰρ μετάληψις τὴν συμμετρίαν ἔχει, ἡ δὲ τρυφὴ τὴν ἀμετρίαν[31]. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ τρυφὴ οὐχ ὡς ἀκάθαρτος κεκώλυται, ἀλλ' ὡς ἐκλύουσα διὰ τῆς ἀμετρίας τὴν ψυχήν.

VERS. 3. *Abstinere a cibis, quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus.* Non debes hic repetere, *prohibentium*, sed aliunde addere, *consulentium* abstinere a cibis. Quid vero? nonne et infidelibus Deus cibos creavit? Næ, sed ipsi seipsos inhibent. Quid igitur? nonne deliciæ sunt prohibitæ? Omnino, sed non ipsa participatio. Nam participatio mediocritatem habet, deliciæ vero C immoderationem. Quin etiam ipsæ deliciæ, non veluti immundæ sunt prohibitæ, verum quod animam per immoderatum usum dissolvant.

Καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν. Ἄρα τὰ Ἰουδαϊκὰ τύπος ἦν· νῦν γὰρ ἡ ἀλήθεια. Ἐκωλύοντο δὲ οἱ Ἰουδαῖοι[32] τῶν πολλῶν, οὐχ ὡς ἀκαθάρτων, ἀλλὰ ἵνα τοῦ τρυφᾷν ἐπισχεθῶσι, καὶ ἵνα στενοχωρηθέντες ἀπὸ τῶν πολλῶν, καὶ σφάττοντες βόας καὶ πρόβατα, ἐπιγνῶσι τίνας θεοὺς ἐκτήσαντο[33] οἱ Αἰγύπτιοι. Ἀλήθειαν οὖν, ἢ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν νοήσεις· ἢ ἁπλῶς, τοῖς ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν· ποίαν καὶ εὐθὺς ἐπάγει.

Et iis qui cognoverunt veritatem. Judaica igitur figura erant : nunc enim veritas regnat. Vetabantur autem Judæis multa[27], non quod immunda essent, verum ut a luxu cohiberentur, utque a multis rebus coerciti, et boves et pecudes mactantes, agnoscerent qualesnam deos fecissent Ægyptii. Per veritatem igitur, aut fidem in Christum intelliges, **572** vel simpliciter, iis qui cognoverunt veritatem : qualis autem sit ista, statim infert.

Ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλόν. Πάντα γὰρ, φησὶ, καλὰ λίαν. Εἰπὼν δὲ, *κτίσμα Θεοῦ*, περὶ τῶν ἐδωδίμων βρωμάτων ἁπάντων ἠνίξατο. Καὶ ἤδη προκατασπᾷ τὴν αἵρεσιν τῶν τὴν ἀγέννητον ὕλην εἰσαγόντων, καὶ ἐκείνης ταῦτα λεγόντων εἶναι.

VERS. 4. *Quod omnis creatura Dei bona est.* Omnia enim, inquit, valde bona erant[28]. Dicens autem, *creatura Dei*, de omnibus esculentis clam D locutus est. Jamque hic refellit eorum hæresin qui materiam non genitam, ac cibos ex ea provenire asserunt.

Καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον, μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον· ἁγιάζεται γὰρ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως. Οὐκοῦν εἰ ἁγιάζεται, ἀκάθαρτον λοιπόν ἐστιν; Οὐχὶ, ἀλλὰ κατὰ συγχώρησιν τοῦτο τίθησιν. Πρῶτον μὲν γὰρ κατὰ ἔνστασίν φησιν, ὅτι οὐδὲν ἀκάθαρτον, ἔπειτα κατὰ συγχώρησιν, Δῶμεν, φησὶν, ὅτι γίνεταί τι ἀκάθαρτον· ἀλλ' ἔχεις τὴν ἰατρείαν·

VERS. 4, 5. *Et nihil est rejiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur : sanctificatur enim per verbum Dei et orationem.* Ergone si sanctificatur, immundum est? Minime, verum per concessionem hoc ponit. Nam primum per instantiam dicit, nihil esse immundum : deinde per concessionem, Demus, inquit, quod quiddam sit immundum ; sed habes

[27] Levit. xi, 2 seqq. [28] Gen. i, 31.

Variæ lectiones.

[30] μετάληψιν μετὰ εὐχαριστίας m. [31] ἁμαρτίαν o. [32] Ἰουδαίων πλήθη o. [33] ἐποίησαν o.

Digitized by Google

medicinam : signa, gratias age, glorifica Deum, ac deficit immunditia. Nam gratiarum actio cuncta purgat : qui vero ingratus est, ipse est immundus et pollutus. Num igitur quod idolis est immolatum, hunc in modum mundare possumus? Possumus, si ignoremus idolothytum esse. Si vero scientes sumpserimus, immundi sumus, non quia illud idolothytum sit, sed quia nos legem transgressi sumus, præcipientem non communicandum mensæ dæmoniorum. Voluntas itaque tua coinquinata est, utpote quia non obtemperasti; non cibus natura fuit pollutus.

A σφράγισον, εὐχαρίστησον, δόξασον τὸν Θεὸν, καὶ ἀποπίπτει ἡ ἀκαθαρσία. Ἡ μὲν γὰρ εὐχαριστία πάντα καθαρίζει. Ὁ ἀχάριστος δὲ καὶ αὐτὸς ἀκάθαρτος καὶ μιαρός. Ἆρα οὖν καὶ τὸ εἰδωλόθυτον οὕτω δυνάμεθα καθαίρειν; Ναὶ, ἐὰν μὴ εἰδῶμεν ὅτι εἰδωλόθυτόν ἐστιν· ἐὰν δὲ γνόντες μεταλάβωμεν, ἀκάθαρτοί ἐσμεν, οὐχ ὅτι ἐκεῖνο εἰδωλόθυτόν ἐστιν, ἀλλ' ὅτι ἡμεῖς νόμον παρέβημεν, τὸν κελεύοντα μὴ κοινωνεῖν τραπέζης δαιμονίων. Ὥστε ἡ σὴ προαίρεσις μεμόλυνται ὡς παρακούσαντος· οὐ τὸ βρῶμα ἦν μιαρὸν φύσει.

Vers. 6. *Hæc proponens fratribus, bonus eris minister Jesu Christi.* Hæc, qualia? Quod mysterium magnum est, et quod sic abstinere a cibis et nuptiis, doctrina dæmoniorum est, et alia quæcunque prædixit. Quid autem est, *proponens?* Pro, consulens. Non dixit, Præcipiens, nequaquam enim hic est auctoritas.

Ταῦτα ὑποτιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς, διάκονος ἔσῃ καλὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ταῦτα, ποῖα; Ὅτι τὸ μυστήριον μέγα ἐστὶν· ὅτι τὸ ἀπέχεσθαι οὕτω γάμου καὶ βρωμάτων, δαιμόνων ἐστὶ, καὶ ὅσα ἄλλα προεῖπε. Τί δέ ἐστιν, *ὑποτιθέμενος;* Ἀντὶ τοῦ, συμβουλεύων. Οὐκ εἶπεν, Ἐπιτάττων· οὐδαμοῦ γὰρ αὐθεντία ἐνταῦθα.

Enutritus verbis fidei et doctrinæ bonæ, quam assecutus es. Supra dixit : Hæc aliis propone : jam vero ait : Tu ipse etiam innutritus, hoc est, continuo et sedulo eadem versans animo, et veluti ruminans. Incessabilem enim ad hæc attentionem indicans, dixit, *enutritus.* Perinde enim ut corporis alimentum semper sumimus : sic fidei rationibus et sermonibus semper nos oportet innutriri.

Ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως καὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας, ᾗ παρηκολούθηκας. Εἶπεν, ὅτι Ὑποτίθεσο τοῖς ἄλλοις ταῦτα· νῦν φησιν, ὅτι Καὶ αὐτὸς σὺ ἐντρεφόμενος, τουτέστι, συνεχῶς τὰ αὐτὰ στρέφων, καὶ οἷον ἀναμηρυκώμενος. Τὸ γὰρ ἀδιάλειπτον τῆς εἰς τὰ τοιαῦτα προσοχῆς δηλῶν, εἶπε τὸ, *ἐντρεφόμενος.* Ὥσπερ γὰρ τὴν σωματικὴν τροφὴν ἀεὶ λαμβάνομεν· οὕτω καὶ τοῖς περὶ τῆς πίστεως λόγοις ἀεὶ δεῖ ἐντρέφεσθαι.

Vers. 7. *Ineptas autem et aniles fabulas devita.* Hoc est, tuos commonefac eorum quæ dixi : contra perversos autem ne descendas in arenam : non enim potes illis prodesse, nisi siquando scandalum subnasceretur, veluti nos propter imbecillitatem pugnam adversus ipsos detrectare videamur. Fabulas autem, Judaicas observationes dicit, vel quia commentitiæ sunt, vel quia intempestivæ. Cogita enim in animo virum triginta **573** annos natum lactere volentem, quam ridiculus erit, quod intempestive hoc faciat? Aniles vero, quod antiquatæ sint : profanæ autem et immundæ, propterea quod fidem impediant. In metum enim conjicere animam, quæ his omnibus cæremoniis excellentior sit facta, immundorum est præceptorum.

Τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους παραιτοῦ. Τουτέστι, τοῖς μὲν σοῖς παραίνει ἃ εἶπον· πρὸς δὲ τοὺς διεστραμμένους, μηδὲ εἰς γυμνασίαν καταβῇς· οὐ γὰρ ἔστιν αὐτοὺς ὠφελῆσαι, πλὴν εἴποτε σκάνδαλον ἀναφύοιτο [33], ὡς δι' ἀσθένειαν ἡμῶν παραιτουμένων τὴν πρὸς αὐτοὺς μάχην. Μύθους δὲ, τὰς Ἰουδαϊκὰς παρατηρήσεις λέγει, ἢ ὡς παρεπεποιημένας, ἢ διὰ τὸ ἄκαιρον. Ἔννόησον γάρ μοι ἄνδρα τριάκοντα ἔτη θηλάζειν θέλοντα, πῶς ἔσται καταγέλαστος διὰ τὸ ἄκαιρον. Γραώδεις μὲν οὖν, διὰ τὸ πεπαλαιῶσθαι· βέβηλοι δὲ καὶ ἀκάθαρτοι, διὰ τὸ ἐμποδίζειν τῇ πίστει. Τὸ γὰρ ὑπὸ φόβον ἄγειν τὴν ἀνωτέρω τούτων γενομένην ψυχὴν, τῶν ἀκαθάρτων ἐστὶ παραγγελμάτων.

Exerce autem teipsum ad pietatem. Hoc est, ad fidem puram, vitamque rectam : id enim est pietas. Opus est igitur exercitio et continuis laboribus : qui enim exercetur, etiamsi certamen non sit præsto, certat ut sudores excitet.

Γύμνασον δὲ σεαυτὸν πρὸς εὐσέβειαν. Τουτέστι, πρὸς πίστιν καθαρὰν καὶ βίον ὀρθόν· τοῦτο γὰρ εὐσέβεια. Γυμνασίας ἄρα χρεία καὶ πόνων διηνεκῶν· ὁ γὰρ γυμναζόμενος καὶ ἀγῶνος μὴ ὄντος, ἀγωνίζεται ἱδρῶτας [34] ἔχειν.

Vers. 8. *Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est.* Quidam jejunium corporalem exercitationem esse dicunt, sed non est : nam istud spirituale est. Verum corporis exercitationem intelligit, quæ multos labores habens, modicum prodest corpori, et tempore admodum exiguo.

Ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος. Τινὲς τὴν νηστείαν φασὶ σωματικὴν γυμνασίαν· ἀλλ' οὐκ ἔστι· πνευματικὴ γὰρ αὕτη. Ἀλλὰ τὴν τοῦ σώματος ἄσκησιν σημαίνει, ἥτις πόνους ἔχουσα πολλοὺς, ὀλίγον ὠφέλησε τὸ σῶμα, καὶ πρὸς καιρόν.

Pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens vitæ quæ nunc est, et futuræ. Pietas, inquit,

Ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα ὠφέλιμός ἐστιν ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελ-

Variæ lectiones.

[33] ἀναφύοιτο τοσοῦτο τοῖς πολλοῖς. [34] ἱδρῶτος ἄχρι ο.

Digitized by Google

λυσης. Ἐνταῦθα, φησὶν, ἀνακτᾶται τὸν ἄνθρωπον ἡ εὐσέβεια. Ὁ γὰρ μηδὲν ἑαυτῷ συνειδὼς πονηρὸν, καὶ ἐνταῦθα γάννυται, τὰς ἀπαγγελίας τῶν μελλόντων ἀγαθῶν βεβαίας ἔχων, καὶ ἐκεῖ δὲ τὴν ἀληθῆ ζωὴν ζῇ. Ἀπὸ συγκρίσεως δὲ δείκνυσι τὴν ὑπεροχὴν τῆς εὐσεβείας.

Πιστὸς ὁ λόγος, καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος. Τουτέστι, ἀληθὴς καὶ ἄξιος εὐπαράδεκτος εἶναι πᾶσιν, ὡς ἀναμφίβολος. Ποῖος λόγος ; ὅτι καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐκεῖ ἡ εὐσέβεια ὠφελεῖ. Πανταχοῦ δὲ τῆς Ἐπιστολῆς τοῦτο ἐπάγει, καὶ οὐ δεῖται κατασκευῆς, ἀλλ' ἀποφαίνεται· πρὸς γὰρ Τιμόθεον ἦν ὁ λόγος αὐτῷ.

Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ κοπιῶμεν καὶ ὀνειδιζόμεθα, ὅτι ἠλπίκαμεν ἐπὶ Θεῷ ζῶντι. Δείκνυσι τίς ἡ εὐσέβεια, καὶ ὅτι ἣν αὐτοὶ οἱ ἀπόστολοι μετέρχονται · καὶ κατασκευάζει πῶς τῆς μελλούσης ζωῆς τὰς ἐλπίδας ἔχει, καὶ φησιν, *Εἰς τοῦτο*, ἀντὶ τοῦ, διὰ τοῦτο, *καὶ κοπιῶμεν καὶ ὀνειδιζόμεθα.* Τίνος γὰρ ἕνεκεν κατακοπτόμεθα, εἰ μὴ τὰ μέλλοντα προσδοκῶμεν, ἃ δώσει μετὰ τὸν θάνατον ἡμῖν ὁ ζῶν Θεός ; Ἐνταῦθα μὲν γὰρ πολλάκις στρατιῶται βασιλέως προκινδυνεύσαντες ἀπόλλουσι τὰς ἀμοιβάς, ἀποθανόντος μεταξὺ ἐκείνου · ἡμῶν δὲ ὁ Βασιλεὺς ζῇ ἀεὶ, ὥστε καὶ ἀεὶ δίδωσιν.

Ὅς ἐστι Σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν. Τουτέστι, πάντας θέλει σωθῆναι καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐκεῖ · πλείονα δὲ σπουδὴν ἐνταῦθα περὶ τοὺς πιστοὺς τίθεται [34a]. Εἰ μὴ γὰρ αὐτὸς τούτους ἔσωσε, πῶς ἂν ἀντέσχον ὑπὸ πάντων πολεμούμενοι ; Διὰ δὲ τούτων παρορμᾷ τὸν Τιμόθεον πρὸς τοὺς κινδύνους. Μὴ γὰρ ἐκλύου, φησὶ, τοιοῦτον ἔχων Θεὸν, μηδὲ τὴν παρ' ἑτέρων συμμαχίαν ἐπικαλοῦ, ἀλλ' ἔλπιζε ἐπ' ἐκεῖνον· ζῇ γάρ, καὶ Σωτήρ ἐστι.

Παράγγελλε ταῦτα καὶ δίδασκε. Τῶν πραγμάτων, τὰ μὲν διδασκαλίας δεῖται, τὰ δὲ, ἐπιταγῆς. Οἷον, περὶ τοῦ ἁρπάζειν, οὐ διδάσκειν χρὴ, ἀλλ' ἐπιτάττειν, τουτέστι, μετὰ πλείονος αὐθεντείας ἀπαγορεύειν· περὶ μέντοι τοῦ τὰ ὑπάρχοντα κενοῦν, ἢ περὶ τοῦ παρθενεύειν, ἢ τοῦ πῶς δεῖ πιστεύειν, ἐνταῦθα διδασκαλίας χρεία. Διὰ τοῦτο ἀμφότερα τίθησιν ὁ Ἀπόστολος [35] · *Παράγγελλε καὶ δίδασκε.* Καὶ ἄλλως, ὅταν μὲν εἰδότες τι πονηρὸν εἶναι, ὅμως πράττωμεν αὐτὸ, παραγγελίας δεόμεθα [35a] · ὅταν δὲ μὴ εἰδότες, διδασκαλίας.

Μηδείς σου τῆς νεότητος καταφρονείτω. Ἐπειδὴ ἡ κοινὴ πρόληψις εὐκαταφρόνητον πρᾶγμα ἡγεῖται τὴν νεότητα, φησὶν, Αὐθεντικώτερον παράγγελλε, καὶ μηδείς σου καταφρονείτω, δεῖ γὰρ καὶ ἀκαταφρόνητον εἶναι τὸν διδάσκαλον. Ποῦ οὖν τὸ πρᾶον ; ἔνθα μὲν τὰς εἰς αὐτὸν ὕβρεις ἐκδικῆσαι δεῖ, πρᾶος ἔστω · ἔνθα δὲ ὑπὲρ σωτηρίας ἄλλων αὐστηρίας δεῖ, μετὰ παῤῥησίας ἐπιτατέτω. Ἢ ὅτι Βίον ἐπιδείκνυσο κόσμιον, καὶ οὐ καταφρονηθήσεταί σου ἡ νεότης,

A hominem hic reficit. Qui enim nullius mali sibi conscius est, in hoc ævo delectatur, promissiones futurorum bonorum firmas habens ; illic autem veram vitam vivit. A comparatione autem pietatis excellentiam commonstrat.

Vers. 9. *Fidelis sermo, et omni acceptione dignus.* Hoc est, verus, et dignus est qui accipiatur ab omnibus, utpote qui sit minime dubius. Qualis sermo ? quod et hic et illic pietas utilis sit. Per totam autem Epistolam hoc infert, nec opus habet confirmatione, sed enuntiat : ad Timotheum enim ei sermo erat.

B

Vers. 10. *In hoc enim et laboramus, et maledicimur, quia speramus in Deo vivente.* Ostendit quæ sit pietas, quam ipsi nimirum apostoli exerceant : et confirmat quomodo futuræ vitæ spem habeat, inquiens, *In hoc*, id est, propter hoc, *cum laboramus, tum contumelia afficimur* et conviciis petimur. Quam enim ob causam cædimur, nisi futura exspectaremus, quæ dabit post mortem nobis vivens Deus ? Hic enim sæpenumero milites, qui pro imperatore pericula subiere, illo interim defuncto mercedem amittunt : noster autem Rex semper vivit : itaque et semper dat.

Qui est Servator omnium hominum, maxime fidelium. Hoc est, omnes quidem vult salvos fieri, et hic et illic : majorem autem curam hic circa fideles ostendit : nisi enim ipse hos servaret, quomodo ab omnibus oppugnati sustinerent ? Per hæc autem incitat Timotheum ad pericula toleranda. Ne enim deficias, inquit, cum talem habeas Deum, neque ab aliis auxilium **574** implora in afflictione, sed enim spera in illum : vivit enim, et Servator est.

C

Vers. 11. *Præcipe hæc et doce.* Res aliæ quidem doctrina indigent, aliæ vero mandato : veluti de rapina non docere, sed præcipere oportet, hoc est, cum majori auctoritate prohibere. De facultatum vero in pauperes distributione, de virginitatis statu, vel quomodo credendum sit, hic doctrina opus est. Propterea utraque ponit Apostolus, *Præcipe ac doce.* Ad hæc, quando novimus quidem aliquid esse malum, ac nihilominus illud perpetramus, præcepto opus est : quando vero non novimus, institutione.

D

Vers. 12. *Nemo adolescentiam tuam contemnat.* Quia communis opinio contemptibilem rem putat adolescentiam, Præcipe, inquit, majori cum auctoritate, ac nemo te contemnat : oportet enim non contemptibilem esse præceptorem. Ubi igitur mansuetudo ? ubi injurias, quibus ipse afficitur, ulcisci oporteat, mansuetus esto : ubi vero aliorum salutis gratia opus est austeritate, cum fiducia imperet. Vel, Vitam ostende honestam, et non veniet in con-

Variæ lectiones.

[34a] ἐνδείκνυται o. [35] Παύλο; o. [35a] δεῖ o.

Digitized by Google

temptum juventa tua, in quam natura contemptus cadere solet, sed admirationi potius erit. Infert igitur :

Sed exemplum esto fidelium. Hoc est, Vitæ sis exemplar, optimæque vitæ regula.

In verbo. Ut mansuete colloquaris, utque sermonem promptum et præparatum habeas.

In conversatione. Vel in vita, vel in ecclesiastico ordine.

In charitate. Quæ omnes complectatur.

In spiritu. Hoc est, vel in spirituali statu, vel charismate, ne ob istud efferaris.

In fide. Recta et indubitata, quando quis Deo credit, etiam in iis quæ impossibilia videntur.

In castitate. Hoc est, puritate, virginitate, vel temperantia.

Vers. 13. *Dum venio attende lectioni.* Si Timotheum lectioni divinarum Scripturarum incumbere jubet, quid, quæso, nos facere debemus? Quinetiam ipse Paulus ad finem usque vitæ suæ isti lectioni incubuit, qui et alios ad idem studium cohortabatur. Addit vero ei animum per hoc quod dicit, *Donec venero*, spem faciens ei videndi præceptorem. Verisimile enim erat ipsum præceptore orbatum, Paulum quærere. Cujus autem rei gratia dixit, *Dum venio?* Quia verisimile erat eum, utpote juvenem, multa ignorare, egereque præsentia Pauli, ut hæc disceret, ait : Interea dum venero, lege Scripturas, et inde habebis, quantum fieri potest, **575** legislationes et præcepta : postquam autem venero, ego tibi suggeram reliqua.

Consolationi. Erga mœstos videlicet, vel etiam alios animo deficientes.

Doctrinæ. Quæ est erga omnes simpliciter, ac de quavis re.

Vers. 14. *Ne negligas donum quod in te est, quod datum est tibi per prophetiam.* Doctrinæ donum hic intelligit, quod accepit quando episcopus factus erat. *Per prophetiam* vero, hoc est, imperante Spiritu, ut supra commemoratum est.

Cum impositione manuum presbyterii. Hoc est, episcoporum. Non enim presbyteri episcopum ordinabant. Vide autem horrendum istud, quantum possit impositio manuum sacerdotalium.

Vers. 15. *Hæc meditare, in his esto.* Sæpe de eisdem ei præcipit, ut ostendat ei quod maxime omnium in his oporteat studiose versari episcopum.

Ut tuus profectus manifestus sit in omnibus. Non in vita tantummodo, verumetiam in verbo doctrinæ. Animadverte autem quod in hoc quoque ipsum magnum et admirandum fieri voluerit.

Vers. 16. *Attende tibi et doctrinæ, persevera in ipsis.* Hoc est, attende tibi ipsi, ac alios etiam institue.

Hoc enim faciens, et teipsum salvum facies, et eos qui te audiunt. Nam qui in doctrinæ sermonibus

A φύσει εὐκαταφρόνητος οὖσα, ἀλλὰ θαυμασθήσεται. Ἐπιφέρει οὖν·

Ἀλλὰ τύπος γίνου τῶν πιστῶν. Τουτέστιν, Ἀρχέτυπον τοῦ βίου ἔσο, καὶ κανὼν ἀρίστης πολιτείας.

Ἐν λόγῳ. Ὥστε ὁμιλεῖν μετ' εὐκολίας, καὶ τὸν λόγον ἕτοιμον ἔχειν καὶ παρεσκευασμένον.

Ἐν ἀναστροφῇ. Ἢ τῇ πολιτείᾳ, ἢ τῇ ἐκκλησιαστικῇ τάξει.

Ἐν ἀγάπῃ. Τῇ πρὸς πάντας.

Ἐν πνεύματι. Ἢ τῇ πνευματικῇ καταστάσει, ἢ τῷ χαρίσματι, ὥστε μὴ ἐπαίρεσθαι ἐπὶ τούτῳ.

Ἐν πίστει. Τῇ ὀρθῇ καὶ τῇ ἀδιστάκτῳ, ὅταν τις πιστεύῃ τῷ Θεῷ καὶ περὶ τῶν ἀδυνάτων.

B *Ἐν ἁγνείᾳ.* Τουτέστι, καθαρότητι, παρθενίᾳ. ἢ καὶ σωφροσύνῃ.

Ἕως ἔρχομαι πρόσεχε τῇ ἀναγνώσει. Εἰ Τιμόθεον κελεύει προσέχειν τῇ ἀναγνώσει τῶν θείων Γραφῶν, τί λοιπὸν ἡμᾶς χρὴ ποιεῖν; Καὶ αὐτὸς δὲ Παῦλος ἄχρι τέλους προσεῖχεν ἂν πάντως ταύτῃ, ὅς γε τοῖς ἄλλοις παρήνει. Παραμυθεῖται δὲ αὐτὸν διὰ τοῦ εἰπεῖν, *Ἕως οὗ ἔρχομαι*, ἐλπίδας δοὺς [36] ὅτι ὄψεται τὸν διδάσκαλον. Εἰκὸς γὰρ αὐτὸν ἀπορφανισθέντα ζητεῖν τὸν Παῦλον. Τίνος δὲ ἕνεκεν εἶπεν, *Ἕως ἔρχομαι;* Ἐπειδὴ εἰκὸς ἦν αὐτὸν νέον ὄντα πολλὰ ἀγνοεῖν, καὶ δεῖσθαι τῆς παρουσίας τοῦ Παύλου πρὸς τὸ μαθεῖν ταῦτα, φησίν· Ἕως ἔρχομαι ἀναγίνωσκε τὰς Γραφάς, κἀκεῖθεν ἕξεις, ὡς ἔνεστι, τὰς νομοθεσίας. Ἐπειδὰν δὲ ἔλθω, ἐγώ σοι ὑποθήσομαι τὰ λοιπά.

C

Τῇ παρακλήσει. Τῇ πρὸς τοὺς λελυπημένους, ἢ καὶ ἄλλους ἐκλελυμένως ἔχοντας.

Τῇ διδασκαλίᾳ. Τῇ πρὸς πάντας ἁπλῶς, καὶ περὶ παντὸς πράγματος.

Μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος, ὃ ἐδόθη σοι διὰ προφητείας. Τῆς διδασκαλίας τὸ χάρισμά φησιν ἐνταῦθα, ὃ ἐδέξατο ἐπίσκοπος γενόμενος. *Διὰ προφητείας* δὲ, τουτέστι, προστάξαντος τοῦ Πνεύματος, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴρηται.

Μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου. Τουτέστι, τῶν ἐπισκόπων. Οὐ γὰρ δὴ πρεσβύτεροι τὸν [37] ἐπίσκοπον ἐχειροτόνουν. Ὅρα δὲ φρικτὸν, τί δύναται ἡ ἐπίθεσις τῶν ἱερατικῶν χειρῶν.

D *Ταῦτα μελέτω, ἐν τούτοις ἴσθι.* Πολλάκις περὶ τῶν αὐτῶν αὐτῷ παρεγγυᾷ, ἵνα δείξῃ, ὅτι μάλιστα πάντων ἐν τούτοις δεῖ σπουδάζειν [38] τὸν ἐπίσκοπον.

Ἵνα σου ἡ προκοπὴ φανερὰ ᾖ ἐν πᾶσι. Μὴ ἐν τῷ βίῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ λόγῳ τῷ διδασκαλικῷ. Ὅρα δὲ ὅτι ἠβούλετο αὐτὸν κἀν τούτῳ μέγαν γενέσθαι καὶ θαυμαστόν.

Ἔπεχε σεαυτῷ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ, ἐπίμενε αὐτοῖς. Τουτέστι, Πρόσεχε σεαυτῷ, καὶ δίδασκε καὶ τοὺς λοιπούς.

Τοῦτο γὰρ ποιῶν καὶ σεαυτὸν σώσεις, καὶ τοὺς ἀκούοντάς σου. Ὁ γὰρ τοῖς τῆς διδασκαλίας

Variæ lectiones.

[36] διδοὺς ἤξειν τὸν δ. ο. [37] αὐτὸν ἐχειρ. ο. [38] σχολάζειν ο.

Digitized by Google

ἐντρεφόμενος λόγοις, πρότερον αὐτὸς ὠφελεῖται, ἐν ᾧ ἑτέρους παρατνεῖ, ἑαυτὸν κατανύσσων.

ΚΕΦΑΛ. Ε'.

Πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς, ἀλλὰ παρακάλει ὡς πατέρα. Οὐ περὶ τοῦ ἐν Ἐκκλησίᾳ τὸ ἀξίωμα ἔχοντός φησιν, ἀλλὰ περὶ παντὸς γεγηρακότος. Τί οὖν ἐὰν δέηται διορθώσεως; Οὕτω, φησὶν, αὐτῷ προσφέρου, ὡς πατρί.

Πρεσβύτιδας ὡς μητέρας. Ἐπειδὴ γὰρ τὸ ἐλέγχεσθαι φορτικὸν, καὶ μάλιστα ὅταν παρὰ νέου γίνηται, καὶ πρὸς γέροντα (τριπλῆ γὰρ τότε ἡ προπέτεια), θεράπευε αὐτὸ, φησὶ, διὰ τῆς προσηνείας.

Νεωτέρας, ὡς ἀδελφάς. Ἐπειδὴ ἡ ἡλικία θρασύτητα ἔχει, καὶ οὐ δέχεται τοὺς ἐλέγχους, ἡ ἐπιείκεια, φησὶ, μεσαζέτω.

Ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ. Ἐπειδὴ αἱ πρὸς τὰς νεωτέρας ὁμιλίαι ὑποψίας τίκτουσι, δεῖ δὲ τὸν ἐπίσκοπον καὶ τοιαύταις ὁμιλεῖν, σὺ, φησὶν, ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ ὁμίλει, τουτέστι, μὴ μόνον τὴν τῆς μίξεως ἁμαρτίαν φυλαττόμενος, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ἄλλην ὑποψίας ἀφορμήν. Τιμοθέῳ δὲ ταῦτα ἐπιτάττει, οὐκ ἐκείνου χάριν, ἀλλ' ἡμῶν τῶν μετὰ ταῦτα, ἵνα τὰς ὑποψίας φυλαττώμεθα.

Χήρας τίμα, τὰς ὄντως χήρας. Διὰ τί μηδὲν περὶ παρθένων λέγει; ἴσως ὅτι οὔπω ἦσαν τότε ἐκεῖ. Τιμᾶσθαι δὲ τὰς χήρας προστάττει, διότι οὔτε ἄνδρας ἔχουσι τοὺς προστησομένους, καὶ τὸ πρᾶγμα ἐπονείδιστον δοκεῖ καὶ ἀποτρόπαιον. Διὰ τοῦτο πολλῆς αὐτὰς δεῖ παρὰ τοῦ ἱερέως ἀπολαύειν τῆς τιμῆς· καὶ τὸ μέγιστον, ὅτι καὶ ἄξιαι εἰσὶν, ὡς ὄντως χῆραι. Τίνες δὲ αὗται, προῶν μαθήσῃ. Ἆρα οὖν ἔστι καὶ ἄνδρα μὴ ἔχειν, καὶ μὴ εἶναι χήραν. Τὸ δὲ, *Τίμα*, ἀντὶ τοῦ, Ἐλέει καὶ τὰ ἀναγκαῖα χορήγει.

Εἰ δέ τις χήρα ἢ τέκνα ἢ ἔκγονα ἔχει, μανθανέτωσαν πρῶτον τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν. Τουτέστι, μανθανέτωσαν τὰ τέκνα καὶ τὰ ἔκγονα τιμᾷν τὴν οἰκείαν μητέρα, καὶ εὐποιεῖν καὶ τρέφειν· τοῦτο γὰρ λέγει εὐσεβεῖν, τὸ γηροκομεῖν μητέρα ἢ μάμμην· ἐπεὶ καὶ θεῖον ἀξίωμα τὸ τῶν γονέων· ὥστε ἐκ τοῦ ἐναντίου, ἀσέβεια τὸ μὴ γηροκομεῖν.

Καὶ ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προγόνοις· τοῦτο γάρ ἐστιν ἀποδεκτὸν[39] *ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Τοῖς προγόνοις*, τουτέστι, τῇ μητρὶ καὶ τῇ μάμμῃ. Ὅρα δὲ τὴν σύνεσιν Παύλου, πῶς τὸ εὐσυνείδητον εἰς μέσον προτίθησι, τὸ ἀμείβεσθαι, φησὶ, τοὺς προγόνους, ἕνεκεν τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῆς αὐξήσεως. Καὶ προστίθησι καὶ λογισμὸν, *Ὅτι καὶ τῷ Θεῷ τοῦτο ἀποδεκτόν.*

Ἡ δὲ ὄντως χήρα καὶ μεμονωμένη ἤλπικεν ἐπὶ τὸν Θεόν[40]. Εἶπεν ἄνω, Χήρας τίμα τὰς ὄντως χήρας, καὶ διὰ μέσου παρενθεὶς τὰς μὴ ὄντως χήρας, τὰς ἐχούσας τέκνα τὰ ὀφείλοντα αὐτῶν φροντίζειν, νῦν λέγει τίς ἐστιν ἡ ὄντως χήρα· καί φησιν, ὅτι ἡ μηδένα ἔχουσα κηδεμόνα, μὴ τέκνον, μὴ ἔκγο-

A fuerit inutritus, prius quidem ipse adjuvatur, in quo alios adhortatur, seipsum perficiens.

CAPUT V.

VERS. 1. *Seniorem ne objurgaveris, sed obsecra ut patrem.* Non loquitur de eo qui in Ecclesia dignitatem habet, sed de quovis grandiori natu. Quid vero si emendatione indigeat? Hunc, inquit, ad modum cum eo age, tanquam cum patre.

VERS. 2. *Anus, ut matres.* Quia objurgatio molesta est, maxime si a juvene proficiscatur, idque erga grandævum (triplex enim tum est temeritas), cura eam, inquit, per mansuetudinem.

Juvenculas, ut sorores. Quoniam ætas ista audacior est, nec recipit objurgationes, mansuetudo, inquit, interveniat.

B *In omni castitate.* Quia conversari cum puellis suspiciones parit, et episcopum cum talibus nonnunquam conversari oporteat, cumque eis colloqui, tu, inquit, in omni castitate conversare, non solum mistionis peccatum fugiens, verumetiam omnem aliam suspicionis occasionem. Timotheo autem **576** hæc injungit, non illius gratia, sed nostri post eum, ut suspiciones fugiamus.

VERS. 3. *Viduas honora, quæ vere sunt viduæ.* Cur nihil de virginibus præcipit? quia nondum illic fortassis erant. Honorari autem viduas præcipit, eo quod non habeant maritos qui illis præsideant, atque res ipsa contumeliosa et averruncanda videtur. Hanc ob rem eas multo honore a sacerdote suscipi C oportet, maxime cum dignæ sint, utpote vere viduæ. Quales autem sint istæ, infra disces. Proinde licet et maritum non habere, et viduam non esse. *Honora* autem, est pro, Miserere earum, et necessaria suppedita.

VERS. 4. *Si quæ autem vidua aut filios aut nepotes habet, discant primum domum suam pie tractare.* Hoc est, discant liberi et nepotes venerari matrem suam, ac benefacere ei, et alere eam: hoc enim est pie tractare, nempe, matrem vel aviam senio confectam curare. Parentum enim dignitas divina est. Quocirca e contra, senium non curare, impietas est.

D *Et mutuam vicem reddere parentibus: hoc enim est acceptum coram Deo. Parentibus*, id est, matri et aviæ. Observa hic Pauli prudentiam, quomodo id primum, quod bonam conscientiam faciat, in medium proferat, nempe, progenitoribus vicem rependere, quod nos educarint atque enutrierint, et curam nostri gesserint; adjiciens rationem, *Quoniam et hoc Deo gratum est.*

VERS. 5. *Quæ autem vere vidua est et desolata, sperat in Deum.* Supra dixit, Honora viduas quæ vere sunt viduæ: quoniam vero illas interposuisset quæ non sint vere viduæ, nimirum quæ liberos habent, qui illis prospicere debent, jam quænam sit vere vidua, subdit: Quæ nullum, inquiens,

Variæ lectiones.

[39] Ἔστι καλὸν καὶ ἀποδεκτόν m. [40] Κύριον o.

Digitized by Google

habeat curatorem, non filium, non nepotem, verum in solum Deum sperat : quæ sane honore est afficienda, et misericordia dignanda in omni suppeditatione necessariarum rerum.

Ac perseverat in precationibus et obsecrationibus nocte et die. Idque non immerito : nullum enim alium habens, ad Deum confugit. Cum autem verisimile esset eas contristari, ut quæ omnino tutore et præside careant, consolatur eas per hoc quod Deum vice omnium habeant. Quamvis enim illa quæ liberos alit, mercedem recipit, at vero tua dignitas non est imminuta, ex eo quod liberos non habeas.

VERS. 6. *Nam quæ in deliciis est, vivens est mortua.* Quia non paucæ viduitatis statum eligunt, quo majore cum libertate agant quæ grata sunt, Quæ deliciis, inquit, dedita est, etiamsi videatur vivere sensibilem hanc vitam, mortua tamen est **577** secundum spiritum. Sin autem mulieri, cujus natura semper, atque ætas etiam sæpe infirmitatem conjunctam habet, delicate vivere non permittit, quid viri dicent, qui in deliciis vitam agunt ?

VERS. 7. *Et hæc præcipe, ut sint irreprehensibiles.* Viden' quod hanc rem seu legem esse velit ? Non enim voluntati permittit non deliciari, sed veluti peccatum hoc prohibet : nam, *præcipe*, hoc significat : perinde ac si diceret : Cum severitate prohibe, ne talia attententur.

VERS. 8. *Si quis autem suorum, et maxime domesticorum, curam non habet.* Deliciis dedita, inquit, propterea dum vivit mortua est, adeoque periit, quoniam omnem providentiam in seipsam impendit. *Suorum* enim, id est, fidelium, habenda cura ; *maxime* vero *domesticorum*, hoc est, eorum qui ad genus et sanguinem pertinent, permagna est habenda cura, cum animi, tum corporis nomine.

Fidem negavit. Quomodo ? quoniam opera ejus non sunt ex fide. Si enim credidisset Deo, adivisset cum qui dicit : *Domesticos seminis tui ne despexeris*[39]. *Deum*, inquit, *confitentur se nosse, operibus autem negant*[39*].

Et est infideli deterior. Quoniam ille, etsi alienos non curat, suos tamen non negligit, saltem naturæ suasu ductus : hic vero tam Dei, quam naturæ legem tollit, et injuria afficit. Quis vero talem crediderit amico esse affectu erga alienos ? Quod si autem misereatur alienos, nonne ex inani gloria istud facit ? Expende autem tecum : si infideli est deterior qui suis non providet, quem in ordinem is collocabitur qui injuria eos afficit ? et quod non satis est cupiam ad salutem propria virtus, si ipse virtute præditus affines suos non doceat et adhortetur.

νον, ἀλλ' ἐπὶ μόνον τὸν Θεὸν ἐλπίζουσα · ἣν δεῖ τιμᾶσθαι καὶ ἐλεεῖσθαι ἐν πάσῃ χορηγίᾳ τῶν ἀναγκαίων.

Καὶ προσμένει ταῖς δεήσεσι καὶ ταῖς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας. Εἰκότως. Μηδένα γὰρ ἄλλον ἔχουσα, πρὸς τὸν Θεὸν καταφεύγει. Ἐπειδὴ δὲ εἰκὸς ἦν αὐτὰς λυπεῖσθαι, ὡς πάντα[41] ἀπροστατεύτους, παραμυθεῖται αὐτάς, ὡς τὸν Θεὸν ἀντὶ πάντων ἐχούσας. Εἰ γὰρ καὶ ἡ τεκνοτροφοῦσα ἔχει μισθὸν, ἀλλ' οὐκ ἠλαττώθη καὶ σοὶ τὸ ἀξίωμα ἐκ τοῦ τέκνα μὴ ἔχειν.

Ἡ δὲ σπαταλῶσα, ζῶσα τέθνηκεν. Ἐπειδὴ πολλαὶ τὴν χηρείαν αἱροῦνται, ἵνα μετὰ πλείονος ἀδείας πράττωσι τὰ θυμήρη, φησὶν ὅτι Ἡ σπαταλῶσα, κἂν δοκῇ ζῆν ταύτην τὴν ζωὴν τὴν αἰσθητὴν, τέθνηκε κατὰ πνεῦμα. Εἰ δὲ γυναικὶ οὐ συγχωρεῖ σπαταλᾶν, ἔνθα καὶ ἡ φύσις πάντως, καὶ ἡ ἡλικία πολλάκις ἔχει τὴν ἀσθένειαν, τί ἂν εἴποιεν ἄνδρες σπαταλῶντες;

Καὶ ταῦτα παράγγελλε, ἵνα ἀνεπίληπτοι ὦσιν. Ὁρᾷς ὅτι ὡς νόμον τὸ πρᾶγμα εἶναι θέλει; Οὐ γὰρ τῇ προαιρέσει ἐπιτρέπει τὸ μὴ τρυφᾶν, ἀλλ' ὡς ἁμαρτίαν τοῦτο ἀπαγορεύει. Τὸ γὰρ, *Παράγγελλε*, τοῦτο σημαίνει, ἀντὶ τοῦ, Μετὰ αὐστηρίας κώλυε τοιαῦτα τολμᾶσθαι[42].

Εἰ δέ τις τῶν ἰδίων, καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ. Ἡ σπαταλῶσα, φησὶ, καὶ διὰ τοῦτο τέθνηκε καὶ ἀπόλωλεν, ὅτι πᾶσαν τὴν πρόνοιαν εἰς ἑαυτὴν καταναλίσκει[42*]. Δεῖ γὰρ προνοεῖσθαι *τῶν ἰδίων*, τουτέστι, τῶν πιστῶν · *καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων*, τουτέστι, τῶν πρὸς γένους, πᾶσαν πρόνοιαν, καὶ τὴν κατὰ ψυχὴν καὶ τὴν κατὰ σῶμα.

Τὴν πίστιν ἤρνηται. Πῶς; ὅτι τὰ ἔργα οὐκ εἰσὶ πιστεύοντος. Εἰ γὰρ ἐπίστευε τῷ Θεῷ, ἤκουεν ἂν αὐτοῦ λέγοντος · *Ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψει. Θεὸν*, φησὶν, *ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται.*

Καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων. Διότι ἐκεῖνος μὲν εἰ καὶ τοὺς ἀλλοτρίους, ἀλλά γε τοὺς οἰκείους[43] οὐ περιορᾷ, τῇ φύσει γοῦν πειθόμενος · αὐτὸς δὲ καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν τῆς φύσεως νόμον ἀναιρεῖ καὶ ἀδικεῖ · Τίς δ' ἂν τὸν τοιοῦτον πιστεύσειεν εἶναι φιλόστοργον περὶ τοὺς ἀλλοτρίους; Εἰ δὲ καὶ τοὺς ἀλλοτρίους ἐλεεῖ, πῶς οὐ κενοδοξία τὸ πρᾶγμα; Συλλόγισαι δὲ, ὅτι εἰ ἀπίστου χείρων, ὁ μὴ προνοῶν τῶν οἰκείων, ὁ ἀδικῶν αὐτοὺς ποῦ τετάξεται; καὶ ὅτι οὐκ ἀρκεῖ τινι πρὸς σωτηρίαν ἡ οἰκεία ἀρετὴ, εἴπερ αὐτὸς ἐνάρετος ὤν, μὴ διδάσκει καὶ παραινεῖ[45] τοὺς πρὸς γένους.

[39] Isa LVIII, 7. [39*] Tit. I, 16.

Variæ lectiones.

[41] πάντοθεν O. [42] γίνεσθαι O. [42*] καταναλίσκει, καὶ οὕτως ἑαυτήν τε φθείρει in. *Impendit : sicque se ipsam perimit.* [43] ἔνγιστα O. [45] κατηχεῖ O.

Digitized by Google

Χήρα καταλεγέσθω μὴ ἐλάττων ἐτῶν ἑξήκοντα γεγονυῖα, ἑνὸς ἀνδρὸς γυνή. Ἐπειδὴ εἶπεν ἀνωτέρω, ὅτι ἡ σπαταλῶσα, καὶ μὴ προνοοῦσα τῶν οἰκείων, ἀναξία ἐστὶ τοῦ καταλόγου τῶν χηρῶν, νῦν διδάσκει ἡμᾶς τί δεῖ αὐτὴν ἔχειν· καὶ πρῶτον μὲν περὶ τῆς ἡλικίας ἀκριβολογεῖται· τὴν δὲ αἰτίαν προϊὼν ἐρεῖ. Οὐ γὰρ ἁπλῶς οὕτω τὴν ἑξηκοντοῦτιν ἐγκρίνει· ἔστι γὰρ καὶ τοιαύτην ἀναξίαν εἶναι. Ἔπειτα καὶ μονογαμίαν αὐτὴν ἀπαιτεῖ, ὡς σημεῖον σεμνότητος καὶ φιλοσωφροσύνης[66]. Καὶ τὰ ἄλλα δὲ ἐξῆς ἄκουε.

Ἐν ἔργοις καλοῖς μαρτυρουμένη. Τοῦτό ἐστι τὸ κυρίως αὐτὴν ἀξιοῦν τοῦ καταλόγου· εἶτα ἀριθμεῖ[67] καὶ τὰ ἔργα ἰδικώτερον.

Εἰ ἐτεκνοτρόφησε. Τεκνοτροφεῖν οὐ τοῦτό ἐστι, τὸ τρέφειν τὰ τέκνα ἁπλῶς, ἀλλὰ τὸ ὡς δεῖ· ὥσπερ καὶ ἀνωτέρω εἶπεν· *Ἐὰν ἐπιμείνωσι τῇ πίστει καὶ τῷ ἁγιασμῷ.*

Εἰ ἐξενοδόχησεν. Ὁρᾷς πῶς τὰς πρὸς τοὺς οἰκείους εὐεργεσίας προτέθεικε τῶν πρὸς τοὺς ἀλλοτρίους; Προειπὼν γὰρ, *Εἰ ἐτεκνοτρόφησε*, τότε ἐπήγαγεν, *Εἰ ἐξενοδόχησε*· κἂν τἄλλα δ' ἄπορος εἴη τις, οἰκίαν πάντως ἔχει· οὐ γὰρ δὴ αἴθριος μένει.

Εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψε. Τοῦτο εἶπεν, ἐπειδὴ πολλαὶ ξενοδοχοῦσι μὲν, οὐκ αὐταὶ δὲ δι' ἑαυτῶν ὑπουργοῦσι, ἀλλὰ διὰ τῶν θεραπαινίδων. Βουλόμενος οὖν ἐργατικὴν εἶναι[68] τὴν χήραν, καὶ μὴ βλακικὴν, αὐτὴν δι' ἑαυτῆς ὑπουργεῖν κελεύει· ἡ γὰρ βλακεία σπαταλώσης μᾶλλον. Καὶ ἄλλως δὲ, ἵνα μὴ παντελῆ ἀπορίαν προβάληταί τις πρὸς τὸ μὴ ξενοδοχεῖν, ὡς μηδὲ οἰκίας εὐποροῦσα, φησὶ, Καὶ μὴν τὸ νίψαι οὐκ ἔστι δαπάνης, οὐδὲ εὐπορίας. Ἅγιοι δέ εἰσι πάντες ὅσοι πίστιν ὀρθὴν μετὰ βίου ἔχουσι, κἂν μὴ σημεῖα ἐργάζωνται.

Εἰ θλιβομένοις ἐπήρκεσε. Καὶ διὰ χρημάτων, καὶ διὰ προστασίας, καὶ μεσιτείας.

Εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησε. Οἷον, εἰ αὐτὴ ἐργάσασθαι μὴ ἠδυνήθη, ὅμως ἐκοινώνησεν ἄλλῃ ἐργαζομένῃ, εἰ ὑπούργησε. Τὴν γὰρ σωματικὴν ὑπηρεσίαν εἰσφέρειν προτρέπεται, οἷον, κλίνην στρῶσαι, ἀναπαῦσαι, πρὸς ἃ ἐπιτηδειότεραι αἱ γυναῖκες.

Νεωτέρας δὲ χήρας παραιτοῦ. Τίνος ἕνεκεν περὶ τοῦ χρόνου τῶν παρθένων οὐδὲν διατάττεται, καίτοι μείζονος ὄντος τοῦ ἀγῶνος; Εἰκότως· ὅτι ἀπὸ μείζονος προθυμίας ἐκεῖ ὁ ἀγὼν, καὶ πλείονος τῆς θερμότητος. Ἄλλως τε, ἐν τῷ ζητεῖν ἐπὶ τῶν παρθένων τὸ εὐπρόσεδρον τῷ Κυρίῳ ἀπερισπάστως, καὶ τὸ μεριμνᾷν τὰ τοῦ Κυρίου, πολλὴν ἀκρίβειαν προξενεῖ τε καὶ ἀπαιτεῖ. Ἀπὸ δὲ τούτου καὶ ὁ χρόνος δῆλος. Ἄλλως, χῆραι μὲν νεώτεραι ἐξέπεσον, καὶ διὰ τοῦτο αὐταὶ παρέσχον τὴν ἀφορμὴν τῆς τοιαύτης νομοθεσίας· ἐκεῖ δὲ τοιοῦτον οὐδέν.

A

B

C

D

Vers. 9. *Vidua eligatur, non minus sexaginta annorum, quæ fuerit unius viri uxor.* Cum supra dixisset, quod ea quæ voluptatibus dedita est, et quæ suis non prospicit, indigna est quæ referatur in catalogum viduarum, nunc nos docet quid eam habere oporteat. Ac primum quidem de ætate exacte disserit. Causam vero in progressu dicet. Non enim simpliciter sexagenariam probat : posset enim ejusmodi etiam indigna esse. Deinde ab ea exigit, ut uni marito copulata sit, ceu signum honestatis et pudicitiæ. Alia vero quæ requirat audi in sequentibus.

Vers. 10. *In operibus bonis testimonium habens.* Hoc est quod eam proprie catalogo dignam facit, deinde et opera ejus speciatim enumerat.

Si liberos educavit. Liberos educare, non est simpliciter liberos alere, sed perinde atque oportet : quemadmodum **578** et supra dixit, *Si permanserint in fide et sanctificatione.*

Si hospitio recepit. Animadvertit quomodo beneficentias, quæ erga proprios, illis quæ erga alienos præstandæ sunt, anteposuit ? cum enim prius dixisset, *Si liberos educavit*, tunc intulit : *Si hospitio recepit.* Etiamsi enim aliarum rerum indiga fuerit aliqua, domum omnino habet : non enim sub dio habitat.

Si sanctorum pedes lavit. Hoc dixit, quia multæ hospitio quidem recipiunt, ipsæ autem per seipsas non inserviunt, sed per ancillas. Volens ergo viduam operosam esse, non ignavam, ipsam per sese ministrare jubet : ignavia enim deliciantis potius est. Præterea ne omnino penuriam prætexat aliqua, quominus sit hospitalis, ut quæ non abundet re familiari ; At vero, inquit, abluere pedes non est magni sumptus neque copiæ. *Sancti* autem sunt omnes, quotquot fidem rectam cum vita conjunctam habent, etiamsi miracula non operantur.

Si tribulationem patientibus subministravit. Pecuniis, patrocinio et intercessione.

Si omne opus bonum subsecuta est. Veluti si ipsa operari non potuit, consors tamen fuit alterius quæ operaretur, si subserviit. Corporale enim ministerium afferre adhortatur, quale est lectum sternere, refocillare : ad quæ feminæ magis sunt idoneæ.

Vers. 11. *Juniores autem viduas devita.* Cujus rei gratia de virginum ætate nihil præcipit, cum tamen majus sit virginitatis certamen ? Merito : ibi enim majoris alacritatis est certamen, vehementiorisque fervoris. Ad hæc, dum requirit in virginibus ut Christo inseparabiliter adhæreant, atque ut in iis quæ Domini sunt, sollicitæ sint, magnam sane et exactam diligentiam postulat. Hinc autem et tempus manifestum est. Præterea, cum viduæ juniores a Christo excidissent, occasionem ipsæ dedere Paulo cur has leges sanxerit : in virginibus autem nihil tale contigerat.

Variæ lectiones.

[66] φιλοσοφία; o. [67] ἀπαριθμεῖται o. [68] ἔχειν τὴν χεῖρα o.

Digitized by Google

Cum enim luxuriatæ fuerint adversus Christum, nubere volunt. Hoc est, quando lascivierint et deliciatæ fuerint, ac quando superbierint adversus Christum, ipsum in sponsum non admittentes, in nuptias deinceps excidunt : non enim viduitatis statum elegerunt cum justa consideratione. Animadverte hic quod et vidua Christum sponsum habeat, perinde ac virgo.

A

Vers. 12. *Habentes damnationem, quoniam primam fidem irritam fecerunt.* Fidem appellat fœdus. Fefellerunt, inquit, pactum quod sponso fecerunt, ac propterea habent condemnationem.

579 Vers. 13. *Simul autem et otiosæ discunt circumire domos.* Præter jam commemoratam damnationem, aliud peccatum admittunt, nempe, discunt otiari, ex eo quod ædes circumeant. Omnis autem mali auctor est otium. Quare nedum viros, sed et mulieres otium dedecet.

B

Non solum autem otiosæ, sed verbosæ et curiosæ, loquentes quæ non oportet. Nec immerito. Circumeuntes enim aliud agunt, quam quod quæ de hac audiant, ad illam perferant, et quæ de illa ad hanc : ac necessario tandem ad curiositatem labuntur omnia perscrutando ; et ad nugas ac deliramenta, cum quæ de omnibus audierunt, omnibus etiam dicunt.

Vers. 14. *Volo ergo juniores nubere, filios procreare, matres familias esse.* Inprimis quidem, inquit, optarim eas pacto sua non irrita facere : quia vero matrimonium illæ cupiunt, volo et ego ut nubant, indulgens nimirum eorum votis. Satius enim est eas matresfamilias esse, id est, suæ domus curam gerere, et operari, quam alienas ædes curiose pererrantes nugari et otiari. Cum autem dixit, *Filios procreare*, ostendit quod propter liberorum procreationem contrahendum sit matrimonium, ut plures ad Deum adducat.

C

Vers. 15. *Nullam occasionem dare adversario maledicti gratia : jam enim quædam aversæ sunt post Satanam.* Quia dixerat eas matres familias esse debere, ne videatur libertatem eis dare ad delicias, intulit : *Nullam occasionem dare.* Sic enim, inquit, domus curam habe, ne animam tuam lædas. Præterea, perspicue hic scopum suum indicat, iquare eis indulserit : Ne dent, inquit, occasionem diabolo illudendi se ut quæ sponsæ Christi cum essent, factæ sint adulteræ, propter adolescentiæ inconstantiam. Eam ob rem sub matrimonii jugum eas duco, ne solutæ cum sint, mala supra dicta contrahant.

D

Vers. 16. *Si fidelis quispiam, aut fidelis aliqua habet viduas, subministret illis.* Fidelium enim viduæ ab infidelibus ali non debebant, ne viderentur eorum opera indigere. Cum autem dixit : Subministret illis, quantum satis est, non superfluitatem significavit.

Et non gravetur Ecclesia, ut iis quæ vere viduæ sunt sufficiat. Proinde fideles, si suas ipsorum viduas alant, Ecclesiæ viduis pariter conferunt :

Ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσι. Τουτέστιν, ὅταν ἀκκισθῶσιν, ὅταν θρύψωνται, ὅταν καθυπερηφανεύσωνται τοῦ Χριστοῦ, μὴ καταδεχόμεναι αὐτὸν νυμφίον, ἐκπίπτουσι λοιπὸν εἰς τὸν γάμον· οὐ γὰρ εἵλοντο τὴν χηρείαν μετὰ κρίσεως λογισμοῦ. Ὅρα δὲ ὅτι καὶ ἡ χήρα τὸν Χριστὸν ἔχει νυμφίον, ὡς καὶ ἡ παρθένος.

Ἔχουσαι κρῖμα, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν. Τὴν συνθήκην, λέγει πίστιν. Ἐψεύσαντο οὖν, φησὶ, τὴν συμφωνίαν τὴν πρὸς Χριστὸν, καὶ διὰ τοῦτο ἔχουσι κατάκρισιν.

Ἅμα δὲ καὶ ἀργαὶ μανθάνουσι, περιερχόμεναι τὰς οἰκίας. Σὺν τῷ εἰρημένῳ κρίματι καὶ ἕτερον ἁμαρτάνουσι, τὸ μανθάνειν ἀργεῖν ἐκ τοῦ περιιέναι τὰς οἰκίας. Πᾶν δὲ κακὸν ἐδίδαξεν ἡ ἀργία. Ἆρα οὐ μόνον ἀνδράσιν, ἀλλὰ καὶ γυναιξὶν ἀνοίκειον τὸ ἀργεῖν.

Οὐ μόνον δὲ ἀργαὶ, ἀλλὰ καὶ φλύαροι, καὶ περίεργοι, λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα. Εἰκότως. Περιοδεύουσαι γὰρ τὰς οἰκίας, οὐδὲν ἄλλο ἢ τὰ ταύτης πρὸς ἐκείνην φέρουσι, καὶ τὰ ἐκείνης εἰς ταύτην, καὶ ἀναγκαίως προσφέρειν εἰς περιεργίαν ἐκ τοῦ ἐρευνᾶν πάντα, καὶ φλυαρίαν, ἐκ τοῦ λέγειν τὰ πάντων πρὸς πάντας, ἐκτραχηλίζονται.

Βούλομαι οὖν νεωτέρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν, οἰκοδεσποτεῖν. Προηγουμένως μὲν, φησὶν, ἠβουλόμην αὐτὰς μὴ ἀθετῆσαι τὰς συνθήκας. Ἐπεὶ δὲ αὗται βούλονται τὸν γάμον, βούλομαι κἀγὼ, συγκαταβαίνων. Κρεῖττον γὰρ οἰκοδεσποτεῖν, τουτέστι, τοῦ οἰκείου οἴκου φροντίζειν καὶ ἐργάζεσθαι, ἢ ἀλλοτρίους οἴκους περιερχομένας φλυαρεῖν καὶ ἀργεῖν. Εἰπὼν δὲ, *Τεκνογονεῖν*, ἔδειξεν ὅτι διὰ τεκνογονίαν δεῖ ὑπεισιέναι τὸν γάμον, ἵνα πλείονας προσάξῃ τῷ Θεῷ.

Μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν. Ἤδη γάρ τινες ἐξετράπησαν ὀπίσω τοῦ Σατανᾶ. Ἐπειδὴ εἶπεν, Οἰκοδεσποτεῖν, ἵνα μὴ δόξῃ ἄνεσιν αὐταῖς δοῦναι εἰς τρυφὴν, ἐπήγαγε· *Μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι*. Οὕτω γὰρ, φησὶν, ἐπιμελοῦ τοῦ οἴκου, ὥστε μὴ βλαβῆναι τὴν ψυχήν. Καὶ ἄλλως, ἐνταῦθα ἀριδήλως τὸν ἑαυτοῦ σκοπὸν δηλοῖ, διά τί συγκατέβη ταύταις· Διὰ τὸ μὴ διδόναι, φησὶν, ἀφορμὴν τῷ διαβόλῳ πρὸς τὸ ταύταις ἐμπαίζειν, νύμφαις μὲν οὔσαις Χριστοῦ, μοιχαλίσι δὲ γινομέναις διὰ τὸ ἀστήρικτον τῆς νεότητος· διὰ τοῦτο ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ γάμου ταύτας ἄγω, ἵνα μὴ ἄνετοι οὖσαι, τὰ προειρημένα κακὰ ἐπισύρωνται.

Εἰ δέ τις πιστὸς ἢ πιστὴ ἔχει χήρας, ἐπαρκείτω αὐταῖς. Τὰς γὰρ τῶν πιστῶν χήρας οὐκ ἔδει παρὰ τῶν ἀπίστων τρέφεσθαι, ἵνα μὴ δόξωσι δεῖσθαι αὐτῶν. Διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν, Ἐπαρκείτω, τὴν αὐτάρκειαν ἐδήλωσεν, οὐ τὴν πολυτέλειαν.

Καὶ μὴ βαρείσθω ἡ Ἐκκλησία, ἵνα ταῖς ὄντως χήραις ἐπαρκέσῃ. Ὥστε οἱ πιστοὶ τρέφοντες τὰς ἑαυτῶν χήρας, καὶ ταῖς τῆς Ἐκκλησίας χήραις συμ-

Digitized by Google

βάλλονται, οἷα δὴ μὴ βαρυνομένης τῆς Ἐκκλησίας, καὶ διὰ τοῦτο ἀφθονώτερον τρεφούσης ἃς τρέφει, τὰς ὄντως δηλαδὴ χήρας, τουτέστι, τὰς ἀπροστατεύτους καὶ μεμονωμένας.

A quandoquidem per illas non gravetur Ecclesia, quæ jam opulentius alit quas alit, vere nimirum viduas, hoc est, destitutas ac desertas.

Οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν, μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ. Τίνες οἱ καλῶς προεστῶτες, ὁ Κύριος διδάσκει λέγων· *Ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησι*, μηδενὸς φειδόμενος, χάριν τῆς τῶν προβάτων κηδεμονίας. Τιμὴν δὲ λέγει τὴν τῶν ἀναγκαίων χορηγίαν, ὡς ἐκ τῶν ἐπαγομένων ἔδηλον. Καὶ γὰρ δεῖ τοὺς διδασκάλους ἀφθονίᾳ περιῤῥεῖσθαι τῶν ἀναγκαίων, ἵνα μὴ περισπώμενοι περὶ ταῦτα, ἀμελῶσι τῆς [59] διδασκαλίας. Οὕτω καὶ οἱ Λευῖται διῆγον ἐν τοῖς πάλαι. Διπλῆς δὲ, ὡς πρὸς τὰς χήρας, ἢ πρὸς τοὺς διακόνους, ἢ ἁπλῶς *διπλῆς*, ἀντὶ τοῦ, πολλῆς. Ποῦ δέ εἰσιν οἱ λέγοντες, μὴ χρείαν εἶναι λόγου, ἀλλὰ βίου; Ἀκουέτωσαν νῦν Παύλου, πῶς τὸν λόγον μάλιστα τιμᾷ, λέγων· Δεῖ γὰρ καὶ τούτου, εἴπερ τινὸς ἄλλου. Ὅταν γὰρ περὶ δογμάτων ᾖ ὁ λόγος, ποῖος βίος ἐνταῦθα ἰσχύει; Λόγον δὲ, οὐ τὸν κομπώδη ἀπαιτεῖ, ἀλλὰ τὸν δυνάμεως Γραφικῆς γέμοντα καὶ νοημάτων, κἂν ὁπωσδήποτε λέγηται.

B

Vers. 17. *Qui bene præsunt presbyteri duplici honore digni habeantur, maxime qui laborant* **580** *in verbo et doctrina.* Quinam illi sunt, qui bene præsunt, Dominus docet, inquiens: *Pastor bonus animam suam ponit* [59], sibi in nulla re parcens, ovium curæ causa. Honorem vero dicit, necessariorum suppeditationem, ut ex iis, qui inferuntur, liquet. Doctores enim rerum necessariarum copia abundare oportet, ne illarum curis distracti, doctrinam negligant: hunc ad modum Levitæ in Veteri Testamento vixerunt. Duplici autem honore dixit, vel respectu viduarum, vel diaconorum, vel simpliciter *duplici*, pro, multo. Ubi vero sunt, qui dicunt non esse opus verbo, sed vita? Audiant isti nunc Paulum, quanto honore verbum afficiat, dicens: Est enim eo nobis opus, si quoquam alio. Quando enim quæstio de dogmatibus inciderit, qualis hic vita proderit? Verbum autem non fastuosum exigit, sed Scripturæ potentia refertum, adeoque sententiis, quacunque tandem ratione proferatur.

Λέγει γὰρ ἡ Γραφή· Οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα· καί· Ἄξιος ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ. Προσπλέκει μαρτυρίας, μίαν μὲν ἐκ τοῦ νόμου, ἑτέραν δὲ τοῦ Χριστοῦ. Ὅρα δὲ καὶ ἀμφοτέρωθεν, πῶς ἀπαιτεῖται κάμνειν ὁ διδάσκαλος. Τό τε γὰρ ἀλοᾶν ἐπιπονώτερον πάντων τῶν ἔργων. Ὥστε δεῖ καὶ τὸν διδάσκαλον πρὸς πένιγος παρεσκευάσθαι καὶ ἀνάγκας καὶ πόνους. Καὶ ἐν τῷ εἰπεῖν δὲ, *Ὁ ἐργάτης*, ἐμφαίνει ὅτι οὐ δεῖ τρυφὴν καὶ ἀνέσεις ζητεῖν. Ὁ γὰρ ἐργάτης ἄξιος τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ, ἤτοι τῆς τροφῆς. Ἐκ περιουσίας γὰρ τοῦτο δείκνυσιν. Εἰ γὰρ καὶ μισθοῦ ἄξιος, πολλῷ μᾶλλον τροφῆς. Ὁ δὲ μὴ ἐργάτης, ἀνάξιος.

C

Vers. 18. *Dicit enim Scriptura: Non alligabis os bovi trituranti* [59a]; et, *Dignus est operarius mercede sua* [61]. Testimonia applicat, alterum quidem ex lege, alterum vero Christi. Animadverte autem utrinque, quemadmodum labor a doctore requiratur. Triturare enim, omnibus aliis operibus laboriosius est. Quocirca oportet præceptorem instructum esse ad angorem, ad necessitates et labores. Dein, cum ait, *Operarius*, indicat quod delicias et requiem quærere non oportet: nam operarius dignus est mercede sua, sive alimento. Ex abundanti enim hoc ostendit: nam si mercede dignus, multo magis alimonia. Qui vero non est operarius, indignus est.

Κατὰ πρεσβυτέρου κατηγορίαν μὴ παραδέχου. Κατὰ γὰρ νεωτέρου δεῖ κατηγορίαν [60] παραδέχεσθαι, κατὰ δὲ ἄλλου [61] τινὸς, μὴ [62] γένοιτο. Ἀλλ' ὡς ἂν εἰ λέγει, Μηδὲ κατ' ἄλλου [63] μὲν, μάλιστα δὲ κατὰ πρεσβυτέρου. Οὐκ εἶπε δὲ, Μὴ κατακρίνῃς, ἀλλὰ, Μηδὲ παραδέξῃ ὅλως. Καὶ γὰρ διὰ τὴν ἡλικίαν ἐλάττονα τῶν νέων ἁμαρτάνουσι. Πρεσβύτερον γὰρ ἐνταῦθα τὸν γεγηρακότα [64] φησίν.

D

Vers. 19. *Adversus seniorem accusationem noli recipere.* Ergone adversus juvenem potest accusatio recipi, adversus alium quempiam non item? Absit, sed idem est ac si dicat: Neque adversus alios, maxime vero adversus seniorem non suscipiatur accusatio. Non dixit autem, Non condemnes, sed, Ne suscipias omnino. Etenim propter ætatem minus peccant quam juvenes. Πρεσβύτερον enim hic senio confectum appellat.

Ἐκτὸς εἰ μὴ ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων. Ἐπειδὴ γὰρ πολλὰ [65] ἀπὸ ὑπονοίας κρίνονται, δεῖ, φησὶν, εἶναι μάρτυρας τοὺς ἐλέγχοντας, κατὰ τὸν παλαιὸν νόμον. Τί οὖν ἂν καὶ οὗτοι ψεύδωνται; Σπανιάκις μὲν τοῦτο συμβαίνει· ἔνι δὲ ἀπὸ τῆς κρίσεως ἐξεταζόμενον τοῦτο φανῆναι. Ἀγαπητὸν δὲ καὶ δύο μάρ-

Nisi sub duobus aut tribus testibus. Quia multa ex suspicione judicantur, Oportet, inquit, esse testes qui convincant, secundum veterem legem. Quid autem si et isti mentiantur? Raro sane hoc contingit: potest tamen hoc a judicio explorari et videri. Æquum autem est duos testes adhiberi,

[59] Joan. x, 11. [59a] Deut. xxv, 24; [61] Levit. x, 7.

Variæ lectiones.

[59] τοῦ λόγου o. [60] μαρτυρίαν o. [61] ὅλως o. Malim hanc pericopen, quæ forsan manca est, sic corrigere: Κατὰ γὰρ... κατὰ δὲ ἄλ. τινὸς, οὗ; Μὴ γένοιτο. Edit. Patrol. [62] *Isc.* οὐχὶ o. [63] ἐπὶ ἄλλων o, [64] ἐν γήρᾳ o. [65] πολλοὶ o.

Digitized by Google

eo quod peccata clanculum committuntur. Quid autem si peccata sint in confesso, testes autem non habeant, sed solam pravam suspicionem? De hoc supra dixit : *Oportet eum bonum etiam testimonium habere ab iis qui foris sunt.*

VERS. 20. *Peccantes autem coram omnibus argue, ut et cæteri timorem habeant.* **581** Hoc est, perseverantes in peccato, et quos inquirendo deliquisse inveneris, argue vehementer et severe, non ut indignationem et animum tuum expleas, sed ut reliqui terrore perculsi castigentur. Nam oportet episcopum etiam verendum esse. Quemadmodum enim simpliciter et sine judicio condemnare, arrogans est, hunc ad modum reos non reprehendere, pestilens est, ad multos morbum extendens. Quomodo igitur Dominus dixit in Evangelio, *Si peccaverit in te frater tuus, abi, argue eum inter te et ipsum solum* [31a] ? Atqui et illum in peccatis perseverantem permittit publice argui. Quid igitur ? nonne offendiculum præbet, si publice fiat reprehensio? Imo e diverso magis offendit, si is qui ab omnibus peccasse cognoscitur, non arguatur. Hanc ob causam Deus Pharaonem [31], et Nabuchodonosor [32a], et plerosque alios in medium producens punivit, ut vita mortalium emendetur.

VERS. 21. *Testor coram Deo et Domino Jesu Christo, et electis angelis.* Cum de multis prius positis disseruisset, nunc quoniam de judicio verba facit, obtestatur eum valde horribiliter. Non enim quia Timotheus erat, reverebatur eum, sed munivit eum. Si enim de seipso dixit, *Ne aliis prædicans, ipse reprobus inveniar* [33], multo magis de Timotheo hoc dicere non est veritus. Vocat autem testem et Patrem et Filium, ut in futuro die facile excusari possit, si quid quod non decet, ipso præcipiente, factum sit. At cujus rei gratia angelos simul assumit? eo quod et angeli in futuro judicio Domino affuturi sint satellites. Est autem et nobis in more, et majores et minores personas in testimonium accipere. Hanc ad rationem Jacob Deum et aram in testem assumit. Quin etiam Moses, *Testificor*, inquit, *cælum et terram.* Adeo enim est mansuetus Deus noster, ut vel servos in testimonium productos recipiat. *Electis* autem *angelis* dixit, quandoquidem et dæmones sint angeli, sed rejecti.

Ut hæc custodias sine præjudicio, nihil faciens in alteram partem declinando. Hoc est, ut æqualis sis disceptantibus ; ut non fiat præjudicium : hoc est, ut nemo te præoccupet, sibique te conciliando sit in causa ut pro ipso sententiam feras, causamque dijudices. Neque facias quidquam secundum πρόσκλισιν, hoc est, ex affectu in alteram partem

τυρας ἔχειν, διὰ τὸ γενέσθαι λάθρα τὰ ἁμαρτήματα. Τί οὖν ἂν ὁμολογῆνται μὲν τὰ ἁμαρτήματα, μάρτυρας δὲ μὴ ἔχῃ, ἀλλὰ μόνον ἔχει πονηρὰν ὑπόνοιαν ; Περὶ τούτου εἶπεν ἄνω, ὅτι *Δεῖ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἔχειν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν.*

Τοὺς δὲ ἁμαρτάνοντας, ἐνώπιον πάντων ἔλεγχε, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι. Τουτέστι, Τοὺς ἐπιμένοντας τῇ ἁμαρτίᾳ, καὶ οὓς εὕρῃς μετὰ ἐρεύνης, ἔλεγχε σφοδρῶς καὶ ἀποτόμως [86], οὐχὶ τὸν θυμόν σου θεραπεύων, ἀλλ' ἵνα οἱ λοιποὶ σωφρονισθῶσι φοβηθέντες. Δεῖ γὰρ καὶ φοβερὸν εἶναι τὸν ἐπίσκοπον. Ὥσπερ γὰρ τὸ ἁπλῶς κατακρίνειν, αὔθαδες· οὕτω καὶ τὸ μὴ τοὺς ἐνόχους ἐλέγχειν, λοιμῶδες, εἰς πολλοὺς τὴν νόσον ἐκτεῖνον. Πῶς οὖν εἶπεν ὁ Κύριος ἐν Εὐαγγελίοις· *Ὕπαγε, ἔλεγξον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου, ἐὰν εἰς σὲ ἁμάρτῃ ;* Πλὴν κἀκεῖνον ἐμμένοντα τῇ ἁμαρτίᾳ, συγχωρεῖ κοινῇ ἐλέγχεσθαι. Τί οὖν ; οὐχὶ σκανδαλίζει τὸ κοινῇ ἐλέγχεσθαι ; τοὐναντίον μὲν οὖν μᾶλλον σκανδαλίζει, τὸ παρὰ πάντων γινώσκεσθαι τὸν ἁμαρτάνοντα, καὶ μὴ ἐλέγχεσθαι. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Θεὸς, καὶ τὸν Φαραὼ, καὶ τὸν Ναβουχοδονόσορ, καὶ πολλοὺς ἄλλους εἰς μέσον ἀγαγὼν ἐκόλασεν, ἵνα σωφρονισθῇ ὁ βίος.

Διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων. Διαλεχθεὶς περὶ πολλῶν τῶν ἀνωτέρω, νῦν ὅτι περὶ κρίσεως [87] εἶπε, διαμαρτύρεται αὐτὸν καὶ λίαν φρικτῶς. Οὐ γὰρ ἐπειδὴ Τιμόθεος ἦν, ἠδέσθη, ἀλλ' ἠσφαλίσατο αὐτόν. Εἰ γὰρ περὶ ἑαυτοῦ ἔλεγε· *Μήπως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι,* πολλῷ μᾶλλον περὶ Τιμοθέου οὐκ ἂν ἠδέσθη. Καλεῖ δὲ μάρτυρα καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν, ὡς ἂν ἐν τῇ μελλούσῃ ἡμέρᾳ εὐαπολόγητος ᾖ, εἴ τι γένοιτο παρὰ τὸ δέον, ὡς παραγγείλας. Τοὺς δὲ ἀγγέλους τίνος ; ἕνεκεν συμπαραλαμβάνει ; Διότι ἐν τῇ κρίσει καὶ ἄγγελοι μέλλουσιν εἶναι [88] δορυφόροι τοῦ Δεσπότου. Ἔθος δὲ ἐστι καὶ ἡμῖν, καὶ ὑπερέχοντα καὶ ἐλάσσονα πρόσωπα εἰς μαρτυρίαν παραλαμβάνειν. Καὶ ὁ Ἰακὼβ καὶ τὸν Θεὸν καὶ βουνὸν [89] μάρτυρα παραλαμβάνει. Καὶ Μωσῆς · *Μαρτύρομαι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.* Οὕτω γὰρ ἐστιν ἐπιεικὴς ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὥστε καὶ τοὺς δούλους εἰς μαρτυρίαν συμπαραλαμβανομένους δέχεσθαι. *Ἐκλεκτῶν* δὲ *ἀγγέλων*, εἶπε, διότι ἄγγελοι καὶ οἱ δαίμονες, ἀλλ' ἀπόβλητοι.

Ἵνα ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος, μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν. Τουτέστιν, Ἵνα ἴσος ᾖς τοῖς δικαζομένοις, ἵνα μὴ γένηται πρόκριμα· τουτέστιν, ἵνα μηδεὶς σε προκαταλαμβάνῃ, καὶ προοικειούμενός [90] σε ποιῇ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐντεῦθεν ἤδη προκρίνειν καὶ προαποφαίνεσθαι· μηδὲ ποιῇς τι κατὰ πρόσκλισιν, τουτέστι, κατὰ προσπάθειαν,

[31a] Matth. xviii, 15. [32] Exod. xiv. [32a] Dan. iv. [33] I Cor. ix, 27.

Variæ lectiones.

[86] μετ' ἀποτομίας o. [87] τῆς κρίσεως τῆς τελευταίας m. [88] παρεῖναι o. [89] οὐρανὸν o. [90] προσοικειούμ o.

Digitized by Google

προσκλινόμενος τῷ ἑνὶ μέρει. Κἂν διὰ τοῦ, η, γράφηται, τὸν αὐτὸν νοῦν σημαίνει· ὡς ἂν εἰ γὰρ τοῦτό φησι· προσκαλεῖταί σε τὸ ἓν μέρος εἰς τὸ βοηθεῖν αὐτῷ· μὴ τοίνυν ποιήσῃς [61] κατὰ τὴν ἐκείνου πρόσκλησιν. A

inclinans. Quod si per η scribatur, retinebit eumdem sensum: perinde enim est ac si diceret: Invitat te altera pars, ut ei succurras. Ergo juxta invitationem ejus facere nolito.

Χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει. Ἤλθεν ἐπὶ τὸ κυρώτερον καὶ δ μάλιστα συνέχει τὴν [62] Ἐκκλησίαν, τὸ τῶν χειροτονιῶν, καί φησι· *Μὴ ταχέως*, τουτέστι, μὴ ἐκ πρώτης δοκιμασίας, μηδὲ ἐκ τρίτης, ἀλλὰ πολλάκις ἐξετάσας καὶ ἀκριβῶς. Οὐ γὰρ ἀκίνδυνον τὸ πρᾶγμα. Καὶ πῶς, ἄκουε.

VERS. 22. *Manus cito nemini imposueris.* Venit ad peculiarius quoddam et quod **582** maxime Ecclesiam constringit, nempe ad ordinum collationem, inquiens; *Ne celeriter*, hoc est, non ex prima probatione, neque ex tertia, sed sæpe et exacte explorans. Res enim periculo non vacat. Quomodo vero, audi.

Μηδὲ κοινώνει ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις. Τῶν τε μελλουσῶν ὑπ' αὐτοῦ γίνεσθαι αἴτιος εἶ, καὶ διὰ τοῦτο ὥσπερ τῶν κατορθωμάτων κοινωνεῖς, οὕτω καὶ τῶν ἁμαρτημάτων [63]. Ἀλλὰ δὲ καὶ ἐπὶ ταῖς παρελθούσαις ἐνέχῃ, διότι παρεῖδες αὐτάς, καὶ τὸ σκότος ἐποίησας φῶς, καὶ οὐκ ἀφῆκας αὐτὸν πενθῆσαι, καὶ ἐν καταγύξει γενέσθαι. B

Neque communicaveris peccatis alienis. Nam eorum quæ ille commissurus est, tu causa es, atque idcirco quemadmodum bonorum operum es particeps, sic et peccatorum. Insuper et præteritorum peccatorum es reus, quod ea neglexeris, ac tenebras fecisti lucem, nec dimisisti eum ut lugeret et compungeretur.

Σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει. Περὶ σωφροσύνης αὐτῷ παραινεῖ ἐνταῦθα.

Seipsum castum custodi. Hoc in loco de castitate illi præcipit.

Μηκέτι ὑδροπότει, ἀλλ' οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ, διὰ τὸν στόμαχόν σου καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας. Ὁρᾷς πόσους κόπους ἔχων, ἔτι καὶ ἑαυτὸν συνέτριβεν τῇ ὑδροποσίᾳ; Μάθε δὲ καὶ μὴ δυσχεραίνειν ἐπειδὰν παρακινῶσιν ἡμῖν τινες περὶ σωφροσύνης, καὶ γὰρ καὶ Τιμοθέῳ τοσοῦτον ὑδροποτήσαντι, ὥστε [64] καὶ πυκνῶς ἀσθενεῖν, παραγγέλλει ὁ Παῦλος περὶ ἁγνείας. Οὐκ εἶπε δὲ, *Οἴνῳ χρῶ*, ἀλλ' ἐκόλασεν, *ὀλίγῳ*, προσθείς. Πρὸς ὑγίειαν, φησὶν, οὐ πρὸς τρυφήν. Θερμὸν γάρ τι ἡ νεότης, καὶ ταχέως ὑπὸ τοῦ οἴνου παρακινούμενον. Διὰ τί δὲ μὴ ἐθεράπευσεν αὐτὸν ὁ Παῦλος, ὁ νεκροὺς ἀνιστῶν διὰ τῶν σουδαρίων; Ἵνα καὶ νῦν ἐπειδὰν ἴδωμεν ἁγίους κακοπαθοῦντας, μὴ σκανδαλιζώμεθα, καὶ ἵνα μὴ νομίζωμεν τοὺς παλαιοὺς ὑπὲρ τὴν ἡμετέραν φύσιν [65], ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἀνθρώπους εἶναι πιστεύωμεν· καὶ ἵνα μηδὲ αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Τιμόθεος ἐπαίρηται τῇ ἀρετῇ. Περὶ τούτου δὲ πλατύτερον εἴρηται τῷ μακαρίῳ Ἰωάννῃ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ τῶν Ἀνδριάντων καλουμένου βιβλίου. Δοκεῖ δὲ καὶ φύσει ἐπίνοσος εἶναι ὁ Τιμόθεος, οὐ μόνον κατὰ τὸν στόμαχον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα μέρη. Προσέθηκε γάρ, *τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας.* C

Neque communicaveris peccatis alienis. Nam eorum quæ ille commissurus est, tu causa es, atque idcirco quemadmodum bonorum operum es particeps, sic et peccatorum. Insuper et præteritorum peccatorum es reus, quod ea neglexeris, ac tenebras fecisti lucem, nec dimisisti eum ut lugeret et compungeretur.

Seipsum castum custodi. Hoc in loco de castitate illi præcipit.

VERS. 23. *Ne porro aquam bibas, sed vino modico utere, propter stomachum tuum et frequentes infirmitates tuas.* Videm' quantos labores habens, adhuc seipsum aquæ potatione afflixerit? Disce itaque non ægre ferre si qui nos ad temperantiam hortentur. Paulus enim Timotheo adeo aquam bibenti, ut et frequenter ægrotaret, de castitate præcipit. Non dixit autem, *Vino utere:* sed correxit, apponens, *modico.* Ad sanitatem, inquit, non ad delicias: fervida enim est juventus, facileque a vino irritatur. Quare autem non curavit ipsum Paulus, qui mortuos etiam per sudaria excitavit [65]? Ut etiamnum, si quando videamus sanctos affligi, non offendamur: et ne arbitremur veteres supra nostram naturam constitutos fuisse, verum ut et ipsos homines esse credamus; atque ne ipse etiam Timotheus ob virtutem extollatur. De hoc autem fusius disputatum est a divo Joanne Chrysostomo in principio libri qui de Statuis inscribitur. Videtur autem Timotheus natura fuisse languidus, non solum ex stomacho, verum etiam ex aliis partibus: adjecit enim, *et ob frequentes infirmitates tuas.*

Τινῶν ἀνθρώπων αἱ ἁμαρτίαι πρόδηλοί εἰσι, προάγουσαι εἰς κρίσιν· τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσι θοῦσιν [66]. Ἐπειδὴ περὶ χειροτονιῶν διατατόμενος [67] εἶπε, *Μὴ κοινώνει ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις*, εἰκὸς ἦν ἀνθυπενεγκεῖν τὸν Τιμόθεον καὶ εἰπεῖν· Τί οὖν ἂν ἀγνοῶ; τοῦτο διορθούμενος, φησὶν, ὅτι Τινὲς δῆλα καὶ προφανῆ ἁμαρτάνουσι, προάγοντα αὐτοὺς εἰς κρίσιν, τουτέστιν, ἐντεῦθεν ἤδη αὐτοὺς κατακρίνοντα, καὶ ἔμπροσθεν αὐτῶν προπορευόμενα, ἃ καὶ σὺ διαγνώσῃ· τινῶν δὲ ἄδηλοι μὲν αὐτό- D

VERS. 24. *Quorumdam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad judicium: quosdam autem et subsequuntur.* Quia de ordinationibus præcipiens dixerat, *Ne communicaveris peccatis alienis*, verisimile autem erat ex adverso inferre Timotheum, ac dicere: Quid si ignorem? huic satisfaciens ait: Quidam manifeste et aperte patrant ea quæ ad judicium eos præcedant, hoc est, jam eos condemnantia, ac ante ipsos præcuntia, quæ et tu agnosces. Quorumdam autem obscura adhuc

[61] Act. XIX, 12.

Variæ lectiones.

[61] προσέχου τὴν ἐκ. πρ. ο. [62] τὸν ἐπίσκοπον ο. [63] ἁμαρτημάτων τῷ χειροτονουμένῳ m. [64] ὅσον ο. [65] ὑπερανεστηκέναι τούτους ο. [66] λυ' οὖσαι ο. [67] διαλεγόμενος ο.

Digitized by Google

sunt peccata, fortasse autem explorando deprehendes. Nam, *subsequuntur*, tale quiddam significat: licet igitur tibi de his cavere in electionibus. Vel quia etiamsi hic lateant, eosque elegeris, utpote in istis omnino culpa vacans, at vero illic non latebunt. Non enim simul dissolvuntur cum **583** vita, sed sequuntur. Magnus autem Basilius hunc ad modum istud intellexit, tanquam aliud caput per se esset, et ad sermonem de ordinationibus non pertineat. Verbi gratia: fornicatur quispiam fortassis aut furatur, huic peccatum istud præcedit ad judicium, trahens eum solum. Docet aliquis prava, et in sapientiæ perniciem scholam instituit? hujus peccatum ipsum insequitur. Non enim una cum ipso exstinguitur, sed post eum supersunt hujus ejus successores: quales sunt Græcorum sapientes, quales sunt omnes qui præter ecclesiasticum dogma commentaria scripserunt. Dabunt autem isti pœnas, non solum quod ipsi sint seducti, verum etiam quod aliis sequentibus auctores erroris exstiterint.

Vers. 25. *Similiter et facta bona manifesta sunt, et quæ aliter se habent, abscondi non possunt.* Iis qui bene agunt hoc maximo est solatio, quod bona opera et quæ minus sunt hujusmodi vel hic manifesta erunt, vel illic ubi omnia nuda.

CAPUT VI.

Vers. 1. *Quicunque sub jugo sunt servi, dominos suos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen Dei ac doctrina blasphemetur.* Adhortare, inquit, et institue, ut etiamsi infideles sint domini, obtemperent eis servi, *omni honore*, cum in verbis, tum in operibus eos dignos judicantes. Ne enim existimes te ideo liberum esse, quia fidelis es: liber quidem es natura, sed servus es corpore: quod et ipsum est libertas, servire nimirum pro nomine Christi. Nam infidelis si conspexerit te contumacem, doctrinam vituperabit ceu seditiosos faciat: sin libenter obedientem, potius admirabitur ipsam, utpote quæ mores vel serviles, qui difficulter componuntur, absolvit.

Vers. 2. *Qui autem fideles habent dominos, non contemnant, quia fratres sunt: sed magis serviant, quia fideles sunt et dilecti, qui beneficii sunt participes.* Non enim quia fratrem nactus es dominum per baptisma, eum asperneris, sed magis propter hoc ipsum servias, quoniam fidelis est dilectus, hoc est, frater pro domino. Cogita porro in animo, quod benefactor tuus est, quod pro te angitur, et sollicitus est, ut te alat, ut vestiat, aliaque tibi necessaria curet. Itaque multum habet juris in te præter hoc quod emerit te. Per hoc autem quod ait, *dilectus*, ejicit metum, quo servi erga dominos suos affecti sæpe etiam in odium trahuntur, ac

Θεν εἰσὶν αἱ ἁμαρτίαι, ἴσως δὲ ἐξετάζων εὑρήσεις. Τὸ γὰρ, *ἐπακολουθοῦσι*, τοιοῦτόν τι αἰνίττεται. Ἔξεστιν οὖν σοι καὶ τούτους φυλάττεσθαι ἐν ταῖς χειροτονίαις. Ἡ δὲ ὅτι κἂν ἐνταῦθα λάθωσι, καὶ χειροτονήσῃς αὐτοὺς, ἀναίτιος πάντως ὢν ἐπὶ τούτοις, ἀλλ' ἐκεῖ οὐ λήσονται. Οὐ γὰρ συγκαταλύονται τῷ βίῳ, ἀλλ' ἐπακολουθοῦσιν. Ὁ δὲ πολὺς Βασίλειος οὕτως ἐξεδέξατο τοῦτο, ὡς κεφάλαιον ἕτερον αὐτὸ καθ' αὑτὸ, καὶ μὴ συντεῖνον εἰς τὸν περὶ τῶν χειροτονιῶν λόγον. Ὅτι πορνεύει τις τυχὸν, ἢ κλέπτει, τοῦτον ἡ ἁμαρτία αὕτη προάγει [68] εἰς κρίσιν, ἕλκουσα αὐτὸν μόνον. Διδάσκει τις πονηρὰ, καὶ συγκροτεῖ διδασκαλεῖον ἐπ' ὀλέθρου σοφίας; τούτου ἡ ἁμαρτία ἐπακολουθεῖ. Οὐ γὰρ αὐτῷ συναποσβέννυται, ἀλλ' εἰσὶ μετ' αὐτὸν οἱ τῆς λύμης διάδοχοι, οἷοι οἱ παῦν Ἑλλήνων σοφοί· οἷοι πάντες οἱ τὰ παρὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν δόγμα συγγραψάμενοι. Δώσουσι δὲ οὗτοι δίκας, οὐ μόνον ὅτι αὐτοὶ ἐπλανήθησαν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἄλλοις τοῖς ἐπακολουθήσασιν αἴτιοι τῆς πλάνης γεγόνασιν.

Ὡσαύτως καὶ τὰ ἔργα τὰ καλὰ πρόδηλα εἰσι, καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα, κρυβῆναι οὐ δύναται. Μεγίστη παραμυθία τοῦτο τοῖς κατορθοῦσι, τὸ, ἢ ἐνταῦθα δῆλα εἶναι τὰ ἀγαθὰ ἔργα, καὶ τὰ μὴ τοιαῦτα, ἢ ἐκεῖ, ἔνθα γυμνὰ πάντα.

ΚΕΦΑΛ. Ϛ'.

Ὅσοι εἰσὶν ὑπὸ ζυγὸν δοῦλοι, τοὺς οἰκείους [69] *δεσπότας πάσης τιμῆς ἀξίους ἡγείσθωσαν, ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημῆται.* Παραίνει καὶ δίδασκε, φησὶν, ἵνα κἂν ἄπιστοι ὦσιν οἱ δεσπόται, ὑπείκωσιν αὐτοῖς οἱ δοῦλοι, πάσης τιμῆς, καὶ τῆς διὰ λόγων, καὶ τῆς δι' ἔργων ἀξιοῦντες. Μὴ γὰρ, ὅτι πιστὸς εἶ, νομίσῃς ἐλεύθερος εἶναι· ἐλεύθερος μὲν εἶ [70] τῇ φύσει, δοῦλος δὲ τῷ σώματι· ὃ καὶ αὐτὸ ἐλευθερία ἐστί· τὸ δουλεύειν, φημὶ, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ. Ὁ γὰρ ἄπιστος ἐὰν ἴδῃσε τραχηλιῶντα, κατὰ τοῦ δόγματος, βλασφημήσει ὡς στασιαστὰς ποιοῦντος· ἐὰν δὲ ὑπείκοντα εὐγνωμόνως, θαυμάσεται μᾶλλον αὐτὸ, ὡς καταρτίζον καὶ τὰ δουλικὰ ἤθη τὰ δυσκατάρτιστα.

Οἱ δὲ πιστοὺς ἔχοντες δεσπότας, μὴ καταφρονείτωσαν, ὅτι ἀδελφοί εἰσιν· ἀλλὰ μᾶλλον δουλευσάτωσαν, ὅτι πιστοί εἰσι καὶ ἀγαπητοὶ, οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι. Μὴ γὰρ ὅτι ἀδελφὸν ἔσχες τὸν δεσπότην διὰ τοῦ βαπτίσματος, καταφρονήσῃς αὐτοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τοῦτο δούλευσόν, ὅτι πιστός ἐστι [καὶ αὐτὸς] καὶ ἀγαπητὸς, τουτέστιν, ἀδελφὸς ἀντὶ δεσπότου. Ἀλλ' ἐννόησον ὅτι καὶ εὐεργέτης σοῦ ἐστι, καὶ ὑπὲρ σοῦ κόπτεται καὶ μεριμνᾷ, ἵνα θρέψῃ, ἵνα ἐνδύσῃ, ἵνα τῆς ἄλλης θεραπείας ἀξιώσῃ. Ὥστε πολλὰ ἔχει δίκαια πρὸς σὲ, καὶ χωρὶς τοῦ ὠνήσασθαί σε. Διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν, *ἀγαπητὸς*, ἐκβάλλει τὸν φόβον, ὃν ἔχουσι [71] οἱ δοῦλοι πρὸς-

Variæ lectiones.

[68] προκατέχει o. [69] ἰδίους o. [70] τῶν ἁμαρτιῶν o. [71] ἔχουσιν o.

Digitized by Google

τοὺς δεσπότας. [ὅτ' ὄν] πολλάκις δὲ εἰς μέσος ἔλκονται, καὶ ἀντεισάγει τὴν ἀγάπην. Μᾶλλον μὲν οὖν, φησὶ, δουλευσάτωσαν οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι, τουτέστιν οἱ δοῦλοι. Καθ' ὑπέρβατον γὰρ ὁ λέγει κεῖται· διὰ μέσου δὲ τὸ, *διότι πιστοί εἰσι καὶ ἀγαπητοί*, προσυπακουστέον, οἱ δεσπόται. Ἢ ἁπλῶς ὥσπερ κεῖται νοητέον τὸ, *οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι*, τουτέστιν, οἱ δεσπόται οἱ φροντίζοντες τοῦ εὐεργετεῖν τοὺς δούλους.

Ταῦτα δίδασκε καὶ παρακάλει. Οὐκ ἄρα μόνον αὐθεντείας δεῖ τῷ διδασκάλῳ, ὡς ἐν τῷ, *παράγγελλε*, ἀλλὰ δὲ προσηνείας, ὡς ἐν τῷ, *παρακάλει*, νῦν. Ἰατρὸς γάρ ἐστι, ποτὲ μὲν μαλάσσων, ποτὲ δὲ στύφων.

Εἴ τις ἑτεροδιδασκαλεῖ, καὶ μὴ προσέρχηται ὑγιαίνουσι λόγοις τοῖς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ, τετύφωται, μηδὲν ἐπιστάμενος. Ὁρᾷς ὅτι τὸ μηδὲν ἐπίστασθαι, τοῦτο εἰς ἀπόνοιαν αἴρει [72] καὶ τετυφῶσθαι ποιεῖ; καὶ ὅτι ὁ μὴ τοὺς ὑγιαίνοντας παραδεχόμενος λόγους, ἐκεῖνος τετύφωται; Ὁ γὰρ σῦφος ὄγκος ἐστὶ νοσούσης ψυχῆς, ὥσπερ φλεγμονὴ ἐπὶ τραύματος σώματος. Εἰ οὖν παρεδέχετο τοὺς τοῦ Κυρίου λόγους, οὐκ ἂν ἐτυφοῦτο. Ἐκεῖνος ἑαυτὸν ἐκένωσε, τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν ἔνιψεν· εἶπεν, ὅτι *Μάθητε ἀπ' ἐμοῦ ὅτι ταπεινός εἰμι*· ἐκεῖνος ἐμακάρισε τοὺς ταπεινοὺς τῷ πνεύματι· ἐκεῖνος τὸν τελώνην δικαιούμενον ἀπὸ ταπεινοφροσύνης παρεισήγαγε. Ταῦτα ὁ μὴ παραδεχόμενος, μηδὲν ἐπιστάμενος, ἀναγκαίως τετύφωται.

Ἀλλὰ νοσῶν περὶ ζητήσεις καὶ λογομαχίας. Ἄρα νοσεῖν ἐστι τὸ ζητεῖν [73]· ὅπου γὰρ οὐκ ἔστι πίστις, ἅπαντα νοσεῖ, καὶ οὐδὲν, ἀλλ' ἢ μάχαι τίκτονται λόγων, τοῦ πιθανοτέρου τὸν ἕτερον ἀνατρέπειν δοκοῦντος. Ἡ πίστις ὀφθαλμός ἐστιν· ὁ μὴ ἔχων ὀφθαλμούς, οὐδὲν εὑρίσκει, ἀλλὰ μόνον ζητεῖ.

Ἐξ ὧν γίνεται φθόνος, ἔρις, βλασφημίαι, ὑπόνοιαι πονηραί. Τουτέστι, δόγματα πονηρὰ ἀπὸ τῶν ζητήσεων. Τότε γὰρ βλασφημοῦμεν, καὶ περὶ Θεοῦ ἃ μὴ δεῖ ὑπονοοῦμεν, ὅταν εἰς ζητήσεις ἐμπέσωμεν.

Παραδιατριβαί. Τουτέστι, σχολαὶ μάταιαι. Διατριβὰς γὰρ τὰς σχολὰς ἔθος καλεῖν. Ἢ ὅτι καθάπερ τὰ ψωραλέα τῶν προβάτων παρατριβόμενα, νόσου πληροῖ καὶ τὰ ὑγιαίνοντα· οὕτω καὶ οὗτοι παρατριβόμενοι ἑτέροις, διαφθείρουσιν αὐτούς.

Διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν, καὶ ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν. Ὁρᾷς ὅτι αἱ λογομαχίαι καὶ αἰσχροκέρδειαν τίκτουσιν; Εἰκότως. Καὶ γὰρ μαθητὰς πλείονας οἱ λογομάχοι ἐπισυρόμενοι, ἐκ

A charitatem in ejus locum introducit. Magis igitur serviant, inquit, qui beneficii **584** sunt participes, servi videlicet. Per hyperbaton enim positum est quod dicit: medium autem insertum est, *quia fideles sunt et dilecti*, subaudi, domini. Vel simpliciter quemadmodum jacet textus intelligendus sit: *Beneficii sunt participes*, nempe domini, qui sollicite cogitant quomodo servis beneficium impertiant.

Hæc doce et exhortare. Ergo præceptori opus est, non solum auctoritate, quæ in verbo, *præcipe*, indicatur, verum etiam mansuetudine, ut nunc in verbo, *exhortare*. Medicus enim est, nonnunquam emollientia, nonnunquam vero constipantia adhibens.

B Vers. 3. *Si quis aliter docet, et non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Jesu Christi, et ei quæ secundum pietatem est doctrinæ, inflatus est, nihil sciens.* Viden' quod nihil scire, hoc ipsum ad arrogantiam tollit, inflatosque reddit? et quod sanos sermones qui non admittit, ille inflatur? Inflatio enim est ægrotantis animæ tumor, quemadmodum inflammatio in corporis vulnere. Si igitur susciperet Domini sermones, non inflaretur. Ille exinanivit semetipsum, pedes discipulorum lavit: dixit etiam: *Discite a me quia humilis sum* [35]. Ille humiles spiritu beatos prædicavit [36]: ille publicanum ex humili mente justificatum insinuavit [36*]. Hæc quisquis non recipit neque novit, necessario inflatus est.

C Vers. 4. *Sed languens circa quæstiones et pugnas verborum.* Ergo quæstiones proponere est ægrotare: nam ubi non est fides, illic omnia ægrotant, neque quidquam aliud atque pugnæ verborum nascuntur, cum is qui aptior est ad persuadendum, alterum subvertere putet. Fides oculus est: qui non habet oculos, nihil invenit, sed solummodo quærit.

Ex quibus oritur invidia, lis, blasphemiæ, suspiciones pravæ. Hoc est, prava dogmata e quæstionibus nascuntur. Tum enim blasphemamus, ac de Deo quæ non conveniunt suspicamur, quando in quæstiones inciderimus.

D Vers. 5. *Conflictationes.* Hoc est, inanes scholas, sive disputationes. Nam διατριβὰς, σχολὰς, vocare solent. Vel quod, quemadmodum scabiosæ oves, dum affricant sese, sanas quoque morbo inficiunt: sic et isti, cum aliis conflictantes, corrumpunt eos.

Mente corruptorum hominum, et qui veritate privati sunt, existimantium quæstum esse pietatem. Viden' quod verborum pugnæ turpem quæstum pariant? Et merito quidem. Nam contentiosi plures discipulos ad se trahentes, ex iis **585** lu-

[35] Matth. xi, 29. [36] Matth. v, 3 [36*] Luc. xviii, 15.

Variæ lectiones.

[72] φέρει o. [73] λογομαχεῖν m.

Digitized by Google

eo quod peccata clanculum committuntur. Quid autem si peccata sint in confesso, testes autem non habeant, sed solam pravam suspicionem? De hoc supra dixit : *Oportet eum bonum etiam testimonium habere ab iis qui foris sunt.*

VERS. 20. *Peccantes autem coram omnibus argue, ut et cæteri timorem habeant.* **581** Hoc est, perseverantes in peccato, et quos inquirendo deliquisse inveneris, argue vehementer et severe, non ut indignationem et animum tuum expleas, sed ut reliqui terrore perculsi castigentur. Nam oportet episcopum etiam verendum esse. Quemadmodum enim simpliciter et sine judicio condemnare, arrogans est, hunc ad modum reos non reprehendere, pestilens est, ad multos morbum extendens. Quomodo igitur Dominus dixit in Evangelio, *Si peccaverit in te frater tuus, abi, argue eum inter te et ipsum solum* [31a] ? Atqui et illum in peccatis perseverantem permittit publice argui. Quid igitur? nonne offendiculum præbet, si publice fiat reprehensio? Imo e diverso magis offendit, si is qui ab omnibus peccasse cognoscitur, non arguatur. Hanc ob causam Deus Pharaonem [31], et Nabuchodonosor [32a], et plerosque alios in medium producens punivit, ut vita mortalium emendetur.

VERS. 21. *Testor coram Deo et Domino Jesu Christo, et electis angelis.* Cum de multis prius positis disseruisset, nunc quoniam de judicio verba facit, obtestatur eum valde horribiliter. Non enim quia Timotheus erat, reverebatur eum, sed munivit eum. Si enim de seipso dixit, *Ne aliis prædicans, ipse reprobus inveniar* [33], multo magis de Timotheo hoc dicere non est veritus. Vocat autem testem et Patrem et Filium, ut in futuro die facile excusari possit, si quid quod non decet, ipso præcipiente, factum sit. At cujus rei gratia angelos simul assumit? eo quod et angeli in futuro judicio Domino affuturi sint satellites. Est autem et nobis in more, et majores et minores personas in testimonium accipere. Hanc ad rationem Jacob Deum et aram in testem assumit. Quin etiam Moses, *Testificor*, inquit, *cœlum et terram.* Adeo enim est mansuetus Deus noster, ut vel servos in testimonium productos recipiat. *Electis* autem *angelis* dixit, quandoquidem et dæmones sint angeli, sed rejecti.

Ut hæc custodias sine præjudicio, nihil faciens in alteram partem declinando. Hoc est, ut æqualis sis disceptantibus; ut non fiat præjudicium: hoc est, ut nemo te præoccupet, sibique te conciliando sit in causa ut pro ipso sententiam feras, causamque dijudices. Neque facias quidquam secundum πρόσκλισιν, hoc est, ex affectu in alteram partem

τυρας ἔχειν, διὰ τὸ γενέσθαι λάθρα τὰ ἁμαρτήματα. Τί οὖν ἂν ὡμολόγηνται μὲν τὰ ἁμαρτήματα, μάρτυρας δὲ μὴ ἔχῃ, ἀλλὰ μόνον ἔχει πονηρὰν ὑπόνοιαν; Περὶ τούτου εἶπεν ἄνω, ὅτι *Δεῖ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἔχειν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν.*

Τοὺς δὲ ἁμαρτάνοντας, ἐνώπιον πάντων ἔλεγχε, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι. Τουτέστι, Τοὺς ἐπιμένοντας τῇ ἁμαρτίᾳ, καὶ οὓς εὕρῃς μετὰ ἐρεύνης, ἔλεγχε σφοδρῶς καὶ ἀποτόμως [36], οὐχὶ τὸν θυμόν σου θεραπεύων, ἀλλ' ἵνα οἱ λοιποὶ σωφρονισθῶσι φοβηθέντες. Δεῖ γὰρ καὶ φοβερὸν εἶναι τὸν ἐπίσκοπον. Ὥσπερ γὰρ τὸ ἁπλῶς κατακρίνειν, αὔθαδες· οὕτω καὶ τὸ μὴ τοὺς ἐνόχους ἐλέγχειν, λοιμῶδες, εἰς πολλοὺς τὴν νόσον ἐκτεῖνον. Πῶς οὖν εἶπεν ὁ Κύριος ἐν Εὐαγγελίοις· *Ὕπαγε, ἔλεγξον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου, ἐὰν εἰς σὲ ἁμάρτῃ;* Πλὴν κἀκεῖνον ἐμμένοντα τῇ ἁμαρτίᾳ, συγχωρεῖ κοινῇ ἐλέγχεσθαι. Τί οὖν; οὐχὶ σκανδαλίζει τὸ κοινῇ ἐλέγχεσθαι; τοὐναντίον μὲν οὖν μᾶλλον σκανδαλίζει, τὸ παρὰ πάντων γινώσκεσθαι τὸν ἁμαρτάνοντα, καὶ μὴ ἐλέγχεσθαι. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Θεὸς, καὶ τὸν Φαραὼ, καὶ τὸν Ναβουχοδονόσορ, καὶ πολλοὺς ἄλλους εἰς μέσον ἀγαγὼν ἐκόλασεν, ἵνα σωφρονισθῇ ὁ βίος.

Διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων. Διαλεχθεὶς περὶ πολλῶν τῶν ἀνωτέρω, νῦν ὅτι περὶ κρίσεως [37] εἶπε, διαμαρτύρεται αὐτὸν καὶ λίαν φρικτῶς. Οὐ γὰρ ἐπειδὴ Τιμόθεος ἦν, ᾐδέσθη, ἀλλ' ἠσφαλίσατο αὐτόν. Εἰ γὰρ περὶ ἑαυτοῦ ἔλεγε· *Μήπως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι,* πολλῷ μᾶλλον περὶ Τιμοθέου οὐκ ἂν ᾐδέσθη. Καλεῖ δὲ μάρτυρα καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν, ὡς ἂν ἐν τῇ μελλούσῃ ἡμέρᾳ εὐαπολόγητος ᾖ, εἴ τι γένοιτο παρὰ τὸ δέον, ὡς παραγγείλας. Τοὺς δὲ ἀγγέλους τίνος; ἕνεκεν συμπαραλαμβάνει; Διότι ἐν τῇ κρίσει καὶ ἄγγελοι μέλλουσιν εἶναι [38] δορυφόροι τοῦ Δεσπότου. Ἔθος δέ ἐστι καὶ ἡμῖν, καὶ ὑπερέχοντα καὶ ἐλάσσονα πρόσωπα εἰς μαρτυρίαν παραλαμβάνειν. Καὶ ὁ Ἰακὼβ καὶ τὸν Θεὸν καὶ βουνὸν [39] μάρτυρα παραλαμβάνει. Καὶ Μωσῆς· *Μαρτύρομαι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.* Οὕτω γάρ ἐστιν ἐπιεικὴς ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὥστε καὶ τοὺς δούλους εἰς μαρτυρίαν συμπαραλαμβανομένους δέχεσθαι. *Ἐκλεκτῶν* δὲ *ἀγγέλων*, εἶπε, διότι ἄγγελοι καὶ οἱ δαίμονες, ἀλλ' ἀπόβλητοι.

Ἵνα ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος, μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν. Τουτέστιν, Ἵνα ἴσος ᾖς τοῖς δικαζομένοις, ἵνα μὴ γένηται πρόκριμα· τουτέστιν, ἵνα μηδείς σε προκαταλαμβάνῃ, καὶ προοικειούμενός [40] σε ποιῇ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐντεῦθεν ἤδη προκρίνειν καὶ προαποφαίνεσθαι· μηδὲ ποιῇς τι κατὰ πρόσκλισιν, τουτέστι, κατὰ προσπάθειαν,

[31a] Matth. XVIII, 15. [32] Exod. XIV. [32a] Dan. IV. [33] I Cor. IX, 27.

Variæ lectiones.

[36] μετ' ἀποτομίας O. [37] τῆς κρίσεως τῆς τελευταίας M. [38] παρεῖναι O. [39] οὐρανὸν O. [40] προσοικειούμ O.

Digitized by Google

προσκλινόμενος τῷ ἑνὶ μέρει. Κἂν διὰ τοῦ, η, γράφηται, τὸν αὐτὸν νοῦν σημαίνει· ὡς ἂν εἰ γὰρ τοῦτό φησι· προσκαλεῖταί σε τὸ ἕν μέρος εἰς τὸ βοηθεῖν αὐτῷ· μὴ τρίτην ποιήσῃς [61] κατὰ τὴν ἐκείνου πρόσκλησιν.

Χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει. Ἤλθεν ἐπὶ τὸ κυρώτερον καὶ δ μάλιστα συνέχει τὴν [62] Ἐκκλησίαν, τὸ τῶν χειροτονιῶν, καί φησι· *Μὴ ταχέως*, τουτέστι, μὴ ἐκ πρώτης δοκιμασίας, μηδὲ ἐκ τρίτης, ἀλλὰ πολλάκις ἐξετάσας καὶ ἀκριβῶς. Οὐ γὰρ ἀκίνδυνον τὸ πρᾶγμα. Καὶ πῶς, ἄκουε.

Μηδὲ κοινώνει ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις. Τῶν τε μελλουσῶν ὑπ' αὐτοῦ γίνεσθαι αἴτιος εἶ, καὶ διὰ τοῦτο ὥσπερ τῶν κατορθωμάτων κοινωνεῖς, οὕτω καὶ τῶν ἁμαρτημάτων [63]. Ἀλλὰ δὲ καὶ ἐπὶ ταῖς παρελθούσαις ἐνέχῃ, διότι παρεῖδες αὐτάς, καὶ τὸ σκότος ἐποίησας φῶς, καὶ οὐκ ἀφῆκας αὐτὸν πενθῆσαι, καὶ ἐν κατανύξει γενέσθαι.

Σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει. Περὶ σωφροσύνης αὐτῷ παραινεῖ ἐνταῦθα.

Μηκέτι ὑδροποτεῖ, ἀλλ' οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ, διὰ τὸν στόμαχόν σου καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας. Ὁρᾷς πόσους κόπους ἔχων, ἔτι καὶ ἑαυτὸν συνέτριβεν τῇ ὑδροποσίᾳ; Μάθε δὲ καὶ μὴ δυσχεραίνειν ἐπειδὰν παραινῶσιν ἡμῖν τινες περὶ σωφροσύνης, καὶ γὰρ καὶ Τιμοθέῳ τοσοῦτον ὑδροποτήσαντι, ὥστε [64] καὶ πυκνῶς ἀσθενεῖν, παραγγέλλει ὁ Παῦλος περὶ ἁγνείας. Οὐκ εἶπε δὲ, *Οἴνῳ χρῶ, ἀλλ'* ἐκόλασεν, *ὀλίγῳ*, προσθείς. Πρὸς ὑγίειαν, φησὶν, οὐ πρὸς τρυφήν. Θερμὸν γάρ τι ἡ νεότης, καὶ ταχέως ὑπὸ τοῦ οἴνου παρακινούμενον. Διὰ τί δὲ μὴ ἐθεράπευσεν αὐτὸν ὁ Παῦλος, ὁ νεκροὺς ἀνιστῶν διὰ τῶν σουδαρίων; Ἵνα καὶ νῦν ἐπειδὰν ἴδωμεν ἁγίους κακοπαθοῦντας, μὴ σκανδαλιζώμεθα, καὶ ἵνα μὴ νομίζωμεν τοὺς παλαιοὺς ὑπὲρ τὴν ἡμετέραν φύσιν [65], ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἀνθρώπους εἶναι πιστεύωμεν· καὶ ἵνα μηδὲ αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Τιμόθεος ἐπαίρηται τῇ ἀρετῇ. Περὶ τούτου δὲ πλατύτερον εἴρηται τῷ μακαρίῳ Ἰωάννῃ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ τῶν Ἀνδριάντων καλουμένου βιβλίου. Δοκεῖ δὲ καὶ φύσει ἐπίνοσος εἶναι ὁ Τιμόθεος, οὐ μόνον κατὰ τὸν στόμαχον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα μέρη. Προσέθηκε γάρ, *τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας.*

Τινῶν ἀνθρώπων αἱ ἁμαρτίαι πρόδηλοί εἰσι, προάγουσαι εἰς κρίσιν· τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν [66]. Ἐπειδὴ περὶ χειροτονιῶν διατατόμενος [67] εἶπε, *Μὴ κοινώνει ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις*, εἰκὸς ἦν ἀνθυπενεγκεῖν τὸν Τιμόθεον καὶ εἰπεῖν· Τί οὖν ἂν ἀγνοῶ; τοῦτο διορθούμενος, φησὶν, ὅτι Τινὲς δῆλα καὶ προφανῆ ἁμαρτάνουσι, προάγοντα αὐτοὺς εἰς κρίσιν, τουτέστιν, ἐντεῦθεν ἤδη αὐτοὺς κατακρίνοντα, καὶ ἔμπροσθεν αὐτῶν προπορευόμενα, ἃ καὶ σὺ διαγνώσῃ· τισὶν δὲ ἄδηλοι μὲν αὐτό-

A inclinans. Quod si per η scribatur, retinebit eumdem sensum: perinde enim est ac si diceret: Invitat te altera pars, ut ei succurras. Ergo juxta invitationem ejus facere noli.

B

Vers. 22. *Manus cito nemini imposueris.* Venit ad peculiarius quoddam et quod **582** maxime Ecclesiam constringit, nempe ad ordinum collationem, inquiens; *Ne celeriter*, hoc est, non ex prima probatione, neque ex tertia, sed sæpe et exacte exploraris. Res enim periculo non vacat. Quomodo vero, audi.

Neque communicaveris peccatis alienis. Nam eorum quæ ille commissurus est, tu causa es, atque idcirco quemadmodum bonorum operum es particeps, sic et peccatorum. Insuper et præteritorum peccatorum es reus, quod ea neglexeris, ac tenebras fecisti lucem, nec dimisisti eum ut lugeret et compungeretur.

Teipsum castum custodi. Hoc in loco de castitate illi præcipit.

C

Vers. 23. *Ne porro aquam bibas, sed vino modico utere, propter stomachum tuum et frequentes infirmitates tuas.* Viden' quantos labores habens, adhuc seipsum aquæ potatione afflixerit? Disce itaque non ægre ferre si qui nos ad temperantiam hortentur. Paulus enim Timotheo adeo aquam bibenti, ut et frequenter ægrotaret, de castitate præcipit. Non dixit autem, *Vino utere:* sed correxit, apponens, *modico.* Ad sanitatem, inquit, non ad delicias: fervida enim est juventus, facileque a vino irritatur. Quare autem non curavit ipsum Paulus, qui mortuos etiam per sudaria excitavit [65]? Ut etiamnum, si quando videamus sanctos affligi, non offendamur: et ne arbitremur veteres supra nostram naturam constitutos fuisse, verum ut et ipsos homines esse credamus; atque ne ipse etiam Timotheus ob virtutem extollatur. De hoc autem fusius disputatum est a divo Joanne Chrysostomo in principio libri qui de Statuis inscribitur. Videtur autem Timotheus natura fuisse languidus, non solum ex stomacho, verum etiam ex aliis partibus: adjecit enim, *et ob frequentes infirmitates tuas.*

D

Vers. 24. *Quorumdam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad judicium: quibusdam autem et subsequuntur.* Quia de ordinationibus præcipiens dixerat, *Ne communicaveris peccatis alienis*, verisimile autem erat ex adverso inferre Timotheum, ac dicere: Quid si ignorem? huic satisfaciens ait: Quidam manifeste et aperte patrant ea quæ ad judicium eos præcedant, hoc est, jam eos condemnantia, ac ante ipsos præeuntia, quæ et tu agnosces. Quorumdam autem obscura adhuc

[65] Act. xix, 12.

Variæ lectiones.

[61] προσέχου τὴν ἐκ. πρ. ο. [62] τὸν ἐπίσκοπον ο. [63] ἁμαρτημάτων τῷ χειροτονουμένῳ m. [64] ὅσον ο. [65] ὑπεραναστηκέναι τούτους ο. [66] λυ' οὗσαι ο. [67] διαλεγόμενος ο.

Digitized by Google

sunt peccata, fortasse autem explorando deprehendes. Nam, *subsequuntur*, tale quiddam significat: licet igitur tibi de his cavere in electionibus. Vel quia etiamsi hic latcant, eosque elegeris, utpote in istis omnino culpa vacans, at vero illic non latebunt. Non enim simul dissolvuntur cum **583** vita, sed sequuntur. Magnus autem Basilius hunc ad modum istud intellexit, tanquam aliud caput per se esset, et ad sermonem de ordinationibus non pertineat. Verbi gratia: fornicatur quispiam fortassis aut furatur, huic peccatum istud præcedit ad judicium, trahens eum solum. Docet aliquis prava, et in sapientiæ perniciem scholam instituit? hujus peccatum ipsum insequitur. Non enim una cum ipso exstinguitur, sed post eum supersunt hujus ejus successores: quales sunt Græcorum sapientes, quales sunt omnes qui præter ecclesiasticum dogma commentaria scripserunt. Dabunt autem isti pœnas, non solum quod ipsi sint seducti, verum etiam quod aliis sequentibus auctores erroris exstiterint.

Vers. 25. *Similiter et facta bona manifesta sunt, et quæ aliter se habent, abscondi non possunt.* Iis qui bene agunt hoc maximo est solatio, quod bona opera et quæ minus sunt hujusmodi vel hic manifesta erunt, vel illic ubi omnia nuda.

CAPUT VI.

Vers. 1. *Quicunque sub jugo sunt servi, dominos suos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen Dei ac doctrina blasphemetur.* Adhortare, inquit, et institue, ut etiamsi infideles sint domini, obtemperent eis servi, *omni honore*, cum in verbis, tum in operibus eos dignos judicantes. Ne enim existimes te ideo liberum esse, quia fidelis es: liber quidem es natura, sed servus es corpore: quod et ipsum est libertas, servire nimirum pro nomine Christi. Nam infidelis si conspexerit te contumacem, doctrinam vituperabit ceu seditiosos faciat: sin libenter obedientem, potius admirabitur ipsam, utpote quæ mores vel serviles, qui difficulter componuntur, absolvit.

Vers. 2. *Qui autem fideles habent dominos, non contemnant, quia fratres sunt: sed magis serviant, quia fideles sunt et dilecti, qui beneficii sunt participes.* Non enim quia fratrem nactus es dominum per baptisma, eum asperneris, sed magis propter hoc ipsum servias, quoniam fidelis est dilectus, hoc est, frater pro domino. Cogita porro in animo, quod benefactor tuus est, quod pro te angitur, et sollicitus est, ut te alat, ut vestiat, aliaque tibi necessaria curet. Itaque multum habet juris in te præter hoc quod emerit te. Per hoc autem quod ait, *dilectus*, ejicit metum, quo servi erga dominos suos affecti sæpe etiam in odium trahuntur, ac

Θεν εἰσὶν αἱ ἁμαρτίαι, ἴσως δὲ ἐξετάζων εὑρήσεις. Τὸ γὰρ, *ἐπακολουθοῦσι*, τοιοῦτόν τι αἰνίττεται. Ἔξεστιν οὖν σοι καὶ τούτους φυλάττεσθαι ἐν ταῖς χειροτονίαις. Ἡ δὲ ὅτι κἂν ἐνταῦθα λάθωσι, καὶ χειροτονήσῃς αὐτοὺς, ἀναίτιος πάντως ὢν ἐπὶ τούτοις, ἀλλ' ἐκεῖ οὐ λήσονται. Οὐ γὰρ συγκαταλύονται τῷ βίῳ, ἀλλ' ἐπακολουθοῦσιν. Ὁ δὲ πολὺς Βασίλειος οὕτως ἐξεδέξατο τοῦτο, ὡς κεφάλαιον ἕτερον αὐτὸ καθ' αὑτὸ, καὶ μὴ συντεῖνον εἰς τὸν περὶ τῶν χειροτονιῶν λόγον. Ὅτι πορνεύει τις τυχὸν, ἢ κλέπτει, τοῦτον ἡ ἁμαρτία αὕτη προάγει [68] εἰς κρίσιν, ἕλκουσα αὐτὸν μόνον. Διδάσκει τις πονηρὰ, καὶ συγκροτεῖ διδασκαλεῖον ἐπ' ὀλέθρου σοφίας; τούτου ἡ ἁμαρτία ἐπακολουθεῖ. Οὐ γὰρ αὐτῷ συναποσβέννυται, ἀλλ' εἰσὶ μετ' αὐτὸν οἱ τῆς λύμης διάδοχοι, οἷοι οἱ παρ' Ἕλλησιν σοφοί· οἷοι πάντες οἱ τὰ παρὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸν δόγμα συγγραψάμενοι. Δώσουσι δὲ οὐ τὰ δίκας, οὐ μόνον ὅτι αὐτοὶ ἐπλανήθησαν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἄλλοις τοῖς ἐπακολουθήσασιν αἴτιοι τῆς πλάνης γεγόνασιν.

Ὡσαύτως καὶ τὰ ἔργα τὰ καλὰ πρόδηλα εἰσι, καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα, κρυβῆναι οὐ δύναται. Μεγίστη παραμυθία τοῦτο τοῖς κατορθοῦσι, τὸ, ἢ ἐνταῦθα δῆλα εἶναι τὰ ἀγαθὰ ἔργα, καὶ τὰ μὴ τοιαῦτα, ἢ ἐκεῖ, ἔνθα γυμνὰ πάντα.

ΚΕΦΑΛ. Ϛ'.

Ὅσοι εἰσὶν ὑπὸ ζυγὸν δοῦλοι, τοὺς οἰκείους [69] δεσπότας πάσης τιμῆς ἀξίους ἡγείσθωσαν, ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημῆται. Παραίνει καὶ δίδασκε, φησὶν, ἵνα κἂν ἄπιστοι ὦσιν οἱ δεσπόται, ὑπείκωσιν αὐτοῖς οἱ δοῦλοι, πάσης τιμῆς, καὶ τῆς διὰ λόγων, καὶ τῆς δι' ἔργων ἀξιοῦντες. Μὴ γὰρ, ὅτι πιστὸς εἶ, νομίσῃς ἐλεύθερος εἶναι· ἐλεύθερος μὲν εἶ [70] τῇ φύσει, δοῦλος δὲ τῷ σώματι· ὃ καὶ αὐτὸ ἐλευθερία ἐστί· τὸ δουλεύειν, φησὶ, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ. Ὁ γὰρ ἄπιστος ἐὰν ἴδῃσε τραχηλιῶντα, κατὰ τοῦ δόγματος, βλασφημήσει ὡς στασιαστὰς ποιοῦντος· ἐὰν δὲ ὑπείκοντα εὐγνωμόνως, θαυμάσεται μᾶλλον αὐτὸ, ὡς καταρτίζον καὶ τὰ δουλικὰ ἤθη τὰ δυσκατάρτιστα.

Οἱ δὲ πιστοὺς ἔχοντες δεσπότας, μὴ καταφρονείτωσαν, ὅτι ἀδελφοί εἰσιν· ἀλλὰ μᾶλλον δουλευσάτωσαν, ὅτι πιστοί εἰσι καὶ ἀγαπητοί, οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι. Μὴ γὰρ ὅτι ἀδελφὸν ἔσχες τὸν δεσπότην διὰ τοῦ βαπτίσματος, καταφρονήσῃς αὐτοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τοῦτο δούλευσον, ὅτι πιστός ἐστι [καὶ αὐτὸς] καὶ ἀγαπητὸς, τουτέστιν, ἀδελφὸς ἀντὶ δεσπότου. Ἀλλ' ἐννόησον ὅτι καὶ εὐεργέτης σοῦ ἐστι, καὶ ὑπὲρ σοῦ κόπτεται καὶ μεριμνᾷ, ἵνα θρέψῃ, ἵνα ἐνδύσῃ, ἵνα τῆς ἄλλης θεραπείας ἀξιώσῃ. Ὥστε πολλὰ ἔχει δίκαια πρὸς σὲ, καὶ χωρὶς τοῦ ὠνήσασθαί σε. Διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν, *ἀγαπητὸς*, ἐκβάλλει τὸν φόβον, ὃν ἔχουσι [71] οἱ δοῦλοι πολ-

Variæ lectiones.

[68] προκατέχει o. [69] ἰδίους o. [70] τῶν ἁμαρτιῶν o. [71] ἔχουσιν o.

Digitized by Google

τοὺς δεσπότας. [δι' ὃν] πολλάκις δὲ εἰς μέσος ἔλκονται, καὶ ἀντεισάγει τὴν ἀγάπην. Μᾶλλον μὲν οὖν, φησὶ, δουλευσάτωσαν οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι, τουτέστιν οἱ δοῦλοι. Καθ' ὑπέρβατον γὰρ ὃ λέγει κεῖται· διὰ μέσου δὲ τὸ, *διότι πιστοί εἰσι καὶ ἀγαπητοί*, προσυπακουστέον, οἱ δεσπόται. Ἢ ἁπλῶς ὥσπερ κεῖται νοητέον τὸ, *οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι*, τουτέστιν, οἱ δεσπόται οἱ φροντίζοντες τοῦ εὐεργετεῖν τοὺς δούλους.

A charitatem in ejus locum introducit. Magis igitur serviant, inquit, qui beneficii **584** sunt participes, servi videlicet. Per hyperbaton enim positum est quod dicit: medium autem insertum est, *quia fideles sunt et dilecti*, subaudi, domini. Vel simpliciter quemadmodum jacet textus intelligendus sit: *Beneficii sunt participes*, nempe domini, qui sollicite cogitant quomodo servis beneficium impertiant.

Ταῦτα δίδασκε καὶ παρακάλει. Οὐκ ἄρα μόνον αὐθεντείᾳ δεῖ τῷ διδασκάλῳ, ὡς ἐν τῷ, *παράγγελλε*, ἀλλὰ δὲ προσηνείας, ὡς ἐν τῷ, *παρακάλει*, νῦν. Ἰατρὸς γάρ ἐστι, ποτὲ μὲν μαλάσσων, ποτὲ δὲ στύφων.

Hæc doce et exhortare. Ergo præceptori opus est, non solum auctoritate, quæ in verbo, *præcipe*, indicatur, verum etiam mansuetudine, ut nunc in verbo, *exhortare*. Medicus enim est, nonnunquam emollientia, nonnunquam vero constipantia adhibens.

B

Εἴ τις ἑτεροδιδασκαλεῖ, καὶ μὴ προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις τοῖς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ, τετύφωται, μηδὲν ἐπιστάμενος. Ὁρᾷς ὅτι τὸ μηδὲν ἐπίστασθαι, τοῦτο εἰς ἀπόνοιαν αἴρει [72] καὶ τετυφῶσθαι ποιεῖ; καὶ ὅτι ὁ μὴ τοὺς ὑγιαίνοντας παραδεχόμενος λόγους, ἐκεῖνος τετύφωται; Ὁ γὰρ τῦφος ὄγκος ἐστὶ νοσούσης ψυχῆς, ὥσπερ φλεγμονὴ ἐπὶ τραύματος σώματος. Εἰ οὖν παρεδέχετο τοὺς τοῦ Κυρίου λόγους, οὐκ ἂν ἐτυφοῦτο. Ἐκεῖνος ἑαυτὸν ἐκένωσε, τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν ἔνιψεν· εἶπεν, ὅτι *Μάθητε ἀπ' ἐμοῦ ὅτι ταπεινός εἰμι*· ἐκεῖνος ἐμακάρισε τοὺς ταπεινοὺς τῷ πνεύματι· ἐκεῖνος τὸν τελώνην δικαιούμενον ἀπὸ ταπεινοφροσύνης προεισήγαγε. Ταῦτα ὁ μὴ παραδεχόμενος, μηδὲ ἐπιστάμενος, ἀναγκαίως τετύφωται.

Vers. 3. *Si quis aliter docet, et non acquieseit sanis sermonibus Domini nostri Jesu Christi, et ei quæ secundum pietatem est doctrinæ, inflatus est, nihil sciens.* Viden' quod nihil scire, hoc ipsum ad arrogantiam tollit, inflatosque reddit? et quod sanos sermones qui non admittit, ille inflatur? Inflatio enim est ægrotantis animæ tumor, quemadmodum inflammatio in corporis vulnere. Si igitur susciperet Domini sermones, non inflaretur. Ille exinanivit semetipsum, pedes discipulorum lavit: dixit etiam: *Discite a me quia humilis sum* [35]. Ille humiles spiritu beatos prædicavit [36]: ille publicanum ex humili mente justificatum insinuavit [36*]. Hæc quisquis non recipit neque novit, necessario inflatus est.

C

Ἀλλὰ νοσῶν περὶ ζητήσεις καὶ λογομαχίας. Ἆρα νοσεῖν ἐστι τὸ ζητεῖν [73]· ὅπου γὰρ οὐκ ἔστι πίστις, ἅπαντα νοσεῖ, καὶ οὐδὲν, ἀλλ' ἢ μάχαι τίκτονται λόγων, τοῦ πιθανοτέρου τὸν ἕτερον ἀνατρέπειν δοκοῦντος. Ἡ πίστις ὀφθαλμός ἐστιν· ὁ μὴ ἔχων ὀφθαλμοὺς, οὐδὲν εὑρίσκει, ἀλλὰ μόνον ζητεῖ.

Vers. 4. *Sed languens circa quæstiones et pugnas verborum.* Ergo quæstiones proponere est ægrotare; nam ubi non est fides, illic omnia ægrotant, neque quidquam aliud atque pugnæ verborum nascuntur, cum is qui aptior est ad persuadendum, alterum subvertere putet. Fides oculus est: qui non habet oculos, nihil invenit, sed solummodo quærit.

Ἐξ ὧν γίνεται φθόνος, ἔρις, βλασφημίαι, ὑπόνοιαι πονηραί. Τουτέστι, δόγματα πονηρὰ ἀπὸ τῶν ζητήσεων. Τότε γὰρ βλασφημοῦμεν, καὶ περὶ Θεοῦ ἃ μὴ δεῖ ὑπονοοῦμεν, ὅταν εἰς ζητήσεις ἐμπέσωμεν.

Ex quibus oritur invidia, lis, blasphemiæ, suspiciones pravæ. Hoc est, prava dogmata e quæstionibus nascuntur. Tum enim blasphemamus, ac de Deo quæ non conveniunt suspicamur, quando in quæstiones inciderimus.

Παραδιατριβαί. Τουτέστι, σχολαὶ μάταιαι. Διατριβὰς γὰρ τὰς σχολὰς ἔθος καλεῖν. Ἢ ὅτι καθάπερ τὰ ψωραλέα τῶν προβάτων παρατριβόμενα, νόσου πληροῖ καὶ τὰ ὑγιαίνοντα· οὕτω καὶ οὗτοι παρατριβόμενοι ἑτέροις, διαφθείρουσιν αὐτούς.

D

Vers. 5. *Conflictationes.* Hoc est, inanes scholas, sive disputationes. Nam διατριβάς, σχολάς, vocare solent. Vel quod, quemadmodum scabiosæ oves, dum affricant sese, sanas quoque morbo inficiunt: sic et isti, cum aliis conflictantes, corrumpunt eos.

Διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν, καὶ ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν. Ὁρᾷς ὅτι αἱ λογομαχίαι καὶ αἰσχροκέρδειαν τίκτουσιν; Εἰκότως. Καὶ γὰρ μαθητὰς πλείονας οἱ λογομάχοι ἐπισυρόμενοι, ἐκ

Mente corruptorum hominum, et qui veritate privati sunt, existimantium quæstum esse pietatem. Viden' quod verborum pugnæ turpem quæstum pariant? Et merito quidem. Nam contentiosi plures discipulos ad se trahentes, ex iis **585** lu-

[35] Matth. xi, 29. [36] Matth. v, 3 [36*] Luc. xviii, 15.

Variæ lectiones.

[72] φέρει o. [73] λογομαχεῖν m.

Digitized by Google

crum faciunt, atque eo magis contentiones exercent, ut plures pelliciant.

A talibus abstine. Non dixit, Collidere cum illis, vel reluctare eis, sed, *Abstine*, videlicet post unam et alteram admonitionem. Homines enim pecuniarum causa dimicantes, quando in tuam sententiam adducis? Incorrigibiles igitur cum sint, aversare illos.

VERS. 6. *Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia.* Illi quidem male existimant quæstum esse pietatem : est autem pietati quæstus, non quemadmodum illi arbitrantur, sed longe præstantiori ratione, non quando pecunias habeat, sed quando non habeat. Sufficientia enim est magnæ stabilesque opes. Proinde non deficiant animo pii, tanquam inopes.

VERS. 7. *Nihil enim intulimus in mundum : haud dubium quod nec auferre quid possumus.* Ostendit quæstum cui illi incumbunt, nullum esse : hic enim manet, nec nobiscum ex hoc sæculo migrat. Itaque quid opus est nobis supervluis, si nihil nobiscum eo abducturi sumus?

VERS. 8. *Habentes autem alimenta et quibus tegamur, his contenti erimus.* Definit hic quæ sit sufficientia : tantum, inquit, habere, quantum satis sit ad hoc ut alamur tantum, non ut deliciemur : ac ejusmodi vestiri indumentis quæ corpus contegant : hoc autem et vulgare pallium faciet.

VERS. 9. *Qui autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem et laqueum.* Adhortatur sumpto ab hujus mundi rebus argumento. Prætermitto enim, inquit, futura, sed quæ hic sunt respicite. Non dixit autem, divites, sed, *volentes divites fieri.* Potest enim quispiam pecunias habere atque eas probe dispensare, quippe qui aspernetur eas, atque in usum pauperum eroget : quod non est volentis ditescere. *In tentationem* autem *et laqueum incidunt*, quatenus ob opes a fide aberrant, et periculis objiciuntur, atque omnes reformidant.

Et desideria multa stulta et nociva. Quomodo enim non est stultum simias et cattos alere, et belluas ac pisces in vivariis vel receptaculis concludere, equos exornare auro, et ad tectum aquam sursum ducere, ac in pavimento domus tuæ faciem ceu in speculo contemplari ob splendorem? Hæc sane stulta sunt ac noxia, quæ animæ divitias lædunt, sensibilesque absumunt. Plerique autem tyrannidem affectantes, sibiipsis malum accersiverunt.

Quæ mergunt homines. Ut ne emergere quidem possint.

In interitum et perditionem. Et præsentem, uti dictum est, et futuram.

586 VERS. 10. *Radix enim omnium malorum est avaritia.* Neque enim viventibus parcit, neque mortuis, sed hos quoque deprædatur : in parentes et fratres insurgit, ac quæ Dei sunt spoliat. Tolle

A τούτων χρηματίζονται, καὶ ἐπὶ πλέον τὰς λογομαχίας ἀσκοῦσιν, ἵνα πλείονας ἐπισπάσωνται.

Ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων. Οὐκ εἶπε, Συμπλέκου τοῖς τοιούτοις, καὶ ἀντιμάχου, ἀλλ', *ἀφίστασο*, δηλονότι, μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν· ἀνθρώπους γὰρ χρημάτων ἕνεκα μαχομένους πότε πεῖσαι δυνήσῃ; Ἀδιορθώτους τοίνυν ὄντας ἐκτρέπου.

Ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετὰ αὐταρκείας. Ἐκεῖνοι μέν, φησὶ, κακῶς νομίζουσι πορισμὸν τὴν εὐσέβειαν. Ἔστι δὲ τῇ εὐσεβείᾳ [75] πορισμὸς, οὐχ ὡς ἐκεῖνοι οἴονται, ἀλλὰ μειζόνως· οὐχ ὅταν χρήματα ἔχῃ, ἀλλ' ὅταν μὴ ἔχῃ. Ἡ γὰρ αὐτάρκεια μέγας πλοῦτος καὶ μόνιμος. Ὥστε μὴ καταπιπτέτωσαν οἱ εὐσεβεῖς, ὡς ἀχρήματοι.

B

Οὐδὲν γὰρ εἰσενέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα. Δείκνυσιν ὅτι ὁ πορισμὸς ὃν ἐκεῖνοι σπεύδουσιν, οὐδείς [76] ἐστιν. Ἐνταῦθα γὰρ μένει, καὶ οὐ συναποδημεῖ ἡμῖν. Ὥστε τί δεῖ ἡμῖν τῶν περιττῶν, εἰ μηδὲν μέλλομεν ἐκεῖ συνεπάγεσθαι [76];

Ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα. Ὁρίζεται ἐνταῦθα τίς ἐστιν ἡ αὐτάρκεια, καί φησιν, ἔχειν τοσαῦτα ὅσα πρὸς τὸ θρέψαι ἀρκεῖ μόνον, οὐ πρὸς τὸ τρυφῆσαι, καὶ τοιαῦτα ἀμφιέννυσθαι οἷα σκέπει τὸ σῶμα· τοῦτο δὲ καὶ τὸ τυχὸν ποιήσει ἱμάτιον.

Οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν, ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα. Ἀπὸ τῶν ἐνταῦθα προτρέπει. Ἐῶ γὰρ τὰ μέλλοντα, ἀλλὰ τὰ ἐνταῦθα, φησὶ, βλέπετε. Οὐκ εἶπε δὲ, οἱ πλουτοῦντες, ἀλλ', *οἱ βουλόμενοι πλουτεῖν.* Ἔστι γὰρ καὶ χρήματα ἔχοντα καλῶς οἰκονομεῖν ταῦτα, καταφρονοῦντα δηλαδὴ αὐτῶν καὶ κενοῦντα, ὅπερ οὐκ ἔστι βούλεσθαι πλουτεῖν. *Εἰς πειρασμὸν* δὲ *καὶ παγίδα ἐμπίπτουσι*, καθὸ καὶ τῆς πίστεως ἀποπλανῶνται, καὶ κινδύνοις περιβάλλονται διὰ τὸν πλοῦτον, καὶ πάντας φοβοῦνται.

Καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβερὰς. Πῶς γὰρ οὐκ ἀνόητον τὸ πιθήκους τρέφειν καὶ αἰλούρους, καὶ θηρία καὶ ἰχθύας ἐν ταῖς αὐλαῖς ἀποκλείειν, καὶ ἵππους κοσμεῖν χρυσῷ, καὶ εἰς στέγην [77] ἀνάγειν ὕδωρ, καὶ τῷ ἐδάφει τοῦ οἴκου ἐνοπτρίζεσθαι διὰ τὴν στιλπνότητα; Ταῦτα ἀνόητα καὶ βλαβερὰ καὶ τὸν τῆς ψυχῆς πλοῦτον ῥλάπτοντα, καὶ τὸν αἰσθητὸν δαπανῶντα. Πολλοὶ δὲ καὶ τυραννίδος ἐπιθυμήσαντες, ἐβλάβησαν [78].

Αἴτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους. Ὥστε μηδὲ ἀνενεγκεῖν δύνασθαι.

Εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν. Καὶ τὴν ἐνταῦθα, ὡς εἴρηται, καὶ τὴν μέλλουσαν.

Ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστιν ἡ φιλαργυρία. Οὔτε γὰρ τῶν ζώντων φείδεται, οὔτε τῶν νεκρῶν, ἀλλὰ καὶ τούτους σκυλεύει· γονεῦσι καὶ ἀδελφοῖς ἐπανίστᾳ, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ συλᾷ. Ἄνελε

Variæ lectiones.

[75] ἀληθείᾳ o. [76] οὐδέν o. [76] εἰ μηδενὸς μέλλομεν ἐκεῖ καρποῦσθαι m. [77] εἴσω τῶν στέγης; o. [78] τυραννήσαντες ἐβλ. o.

Digitized by Google

ταύτην, καὶ οὐκ ἔσται πόλεμος ἢ ἔχθρα, οὐδὲ πορνεία· ἡ γὰρ πόρνη ἀργυρίου ἕνεκεν ἑαυτὴν πωλεῖται. A hanc, et nullum bellum aut inimicitia aderit, neque fornicatio : scortum enim argenti causa sese prostituit.

Ἧς τινες ὀρεγόμενοι ἀπεπλανήθησαν τῆς πίστεως. Οὐκ ἐᾷ γὰρ τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας[79·80] ἰδεῖν ἡ φιλαργυρία, ἀνθέλκουσα τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς ἑαυτήν. Πῶς γὰρ πιστεύσει τῷ τὴν πτωχείαν εἰσηγουμένῳ Εὐαγγελίῳ ὁ χρηματιστής; Οὐκ ἔστι τοῦτο.

Quam quidam appetentes, erraverunt a fide. Avaritia enim oculos ad seipsam retrahens, non sinit nos viam veritatis cernere. Quo modo enim is qui lucro deditus est, Evangelio credet paupertatem suadenti? Hoc fieri non potest.

Καὶ περιέπειραν ἑαυτοὺς ὀδύναις πολλαῖς. Καὶ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ. Πόσα γὰρ ἀποδύρονται; πόσα θρηνοῦσι; Καλῶς δὲ τὸ, *Περιέπειραν.* Ὥσπερ γὰρ ἄκανθαί εἰσιν αἱ τοῦ πλούτου μέριμναι, ὡς καὶ ὁ Κύριος εἶπεν. Ὅθεν ἂν ἅψηταί τις, ἤμαξαν τὰς χεῖρας, τραύματα ἐργαζόμεναι[81] καὶ ὀδύνας.

Confixeruntque seipsos doloribus multis. Etiam in hac vita. Quantum enim lugent? quantum lamentantur? Pulchre autem dixit, *Confixerunt.* Spinarum enim instar sunt divitiarum sollicitudines[37], perinde ac Dominus dixit. Unde si tetigerit has quisquam, manus cruentas faciunt, vulnera infligentes, atque dolores parientes. B

Σὺ δέ, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ. Μέγα τὸ ἀξίωμα· πάντες μὲν γὰρ ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ, κυρίως δὲ οἱ δίκαιοι, οὐ κατὰ τὸν τῆς δημιουργίας λόγον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν τῆς οἰκειώσεως. Εἰ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος εἶ, μὴ τὰ ἀποστρέφοντα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ζήτει, ἀλλὰ τί;

VERS. 11. *Tu vero, homo Dei.* Ingens hæc est dignitas. Omnes quidem sunt homines Dei, peculiariter vero justi, non solum creationis ratione, verum etiam proprietatis. Si Dei homo es, ne quæras avertentia te a Deo. Sed quid?

Ταῦτα φεῦγε, δίωκε δὲ δικαιοσύνην. Ἀμφότερα μετὰ ἐπιτάσεως[83]. Οὐ γὰρ εἶπεν, Ἀπόστηθι καὶ πρόσιθι· ἀλλὰ, *Φεῦγε* καὶ *δίωκε· Δικαιοσύνην* δὲ, ὥστε μὴ πλεονεκτεῖν, ὡς οἱ βουλόμενοι πλουτεῖν.

Hæc fuge; sectare autem justitiam. Utraque cum intentione et augmento protulit. Non enim dixit, Discede et accede : sed, *Fuge et sectare : Justitiam* autem, ut non defraudes, quemadmodum qui volunt ditescere.

Εὐσέβειαν. Τὴν τῶν δογμάτων.

Pietatem. Quæ est dogmatum.

Πίστιν. Ἥτις ἐστὶν ἐναντία τῇ ζητήσει.

Fidem. Quæ est contraria quæstioni.

Ἀγάπην. Τουτέστιν, ὀρθὴν πολιτείαν[83]. Ταύτης γὰρ τὸ κεφάλαιον ἡ ἀγάπη. C

Charitatem. Hoc est, rectam conversationem : hujus enim summa et caput est dilectio.

Ὑπομονὴν, πραότητα. Ἀπὸ τῆς ἀγάπης καὶ ἡ ὑπομονὴ, καὶ ἡ πραότης. Πάντα γὰρ στέγει ἡ ἀγάπη, καὶ μακροθυμεῖ[84].

Patientiam, mansuetudinem. A charitate patientia et mansuetudo promanat : charitas enim omnia sustinet, et longanimis est.

Ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως. Τουτέστιν, ὑπὲρ τῆς πίστεως ἴσταso ἐδραῖος καὶ ἀκαταγώνιστος, διά τε λόγου δυνάμεως καὶ βίου καθαρότητος.

VERS. 12. *Certamen bonum fidei certa.* Hoc est, Pro fide firmus invictusque persiste, per verbi potentiam ac vitæ puritatem.

Ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς. Ἰδοὺ καὶ ὁ μισθὸς καὶ τὸ ἔπαθλον, ἡ ζωὴ ἡ αἰώνιος.

Apprehende vitam æternam. Ecce et merces et præmium, æterna vita.

Εἰς ἣν καὶ ἐκλήθης. Ἐπ' ἐλπίδα γὰρ ζωῆς αἰωνίου ἐκλήθης.

In quam vocatus es. Ad spem enim æternæ vitæ vocatus es.

Καὶ ὡμολόγησας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων. Ἐνταῦθα αὐτοῦ τὴν παρρησίαν καὶ τὴν ἀνδρείαν ἐπαινεῖ, ὡς ἐν κινδύνοις D ὁμολογήσαντος τὸν Χριστόν. Ἢ ὁμολογίαν, τὴν ἐν τῇ κατηχήσει λέγει, καθ' ἣν ὁμολογοῦμεν ἀποτάσσεσθαι τῷ Σατανᾷ, καὶ συντάσσεσθαι τῷ Χριστῷ. Ὅρα δὲ, ὅτι οὐχ ὁμολογίας μόνης χρεία, ἀλλὰ καὶ ὑπομονῆς, ὥστε διαπαντὸς ἐμμένειν τῇ ὁμολογίᾳ· καὶ ἀγῶνος σφοδροῦ, ὥστε μὴ παρατραπῆναι.

Et confessus es confessionem bonam coram multis testibus. Hic fiduciam et fortitudinem ejus laudat, ut qui in periculis confessus sit Dominum Christum. Vel confessionem illam dicit quæ est in catechismo, qua profitemur nos Satanæ renuntiare, atque a Christi partibus stare. Animadverte vero, quod non solum confessione opus est, verumetiam patientia, ut semper perduremus in confessione; **587** certamineque vehementi, ne de via deflectamus.

Παραγγέλλω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Καὶ τὸν ῥᾴδιον αὔξων, καὶ ἀσφαλέστερον ποιῶν τὸν μαθητὴν[85], μάρτυρα καλεῖ τὸν Θεὸν, δεικνὺς ὡς οὐκ ἀν-

VERS. 13. *Præcipio tibi coram Deo.* Quo metum adaugeat, et discipulum securiorem reddat, testem vocat Deum, ostendens non esse humana præcepta :

[37] Matth. XIII, 22.

Variæ lectiones.

[79·80] σωτηρίας o. [81] περιποιοῦ ενται o. [82] μεθ' ὑπερβολῆς m. [83] τὴν κατὰ Θεὸν πολ. o. [84] ὁ γὰρ ὑπομένων, καὶ μακρ. o. [85] Τιμόθεον o.

Digitized by Google

crum faciunt, atque eo magis contentiones exercent, ut plures pelliciant.

A talibus abstine. Non dixit, Collidere cum illis, vel reluctare eis, sed, *Abstine*, videlicet post unam et alteram admonitionem. Homines enim pecuniarum causa dimicantes, quando in tuam sententiam adduces? Incorrigibiles igitur cum sint, aversare illos.

VERS. 6. *Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia.* Illi quidem male existimant quæstum esse pietatem : est autem pietati quæstus, non quemadmodum illi arbitrantur, sed longe præstantiori ratione, non quando pecunias habeat, sed quando non habeat. Sufficientia enim est magnæ stabilesque opes. Proinde non deficiant animo pii, tanquam inopes.

VERS. 7. *Nihil enim intulimus in mundum : haud dubium quod nec auferre quid possumus.* Ostendit quæstum eni illi incumbunt, nullum esse : hic enim manet, nec nobiscum ex hoc sæculo migrat. Itaque quid opus est nobis superfluis, si nihil nobiscum eo abducturi sumus?

VERS. 8. *Habentes autem alimenta et quibus tegamur, his contenti erimus.* Definit hic quæ sit sufficientia : tantum, inquit, habere, quantum satis sit ad hoc ut alamur tantum, non ut deliciemur : ac ejusmodi vestiri indumentis quæ corpus contegant : hoc autem et vulgare pallium faciet.

VERS. 9. *Qui autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem et laqueum.* Adhortatur sumpto ab hujus mundi rebus argumento. Prætermitto enim, inquit, futura, sed quæ hic sunt respicite. Non dixit autem, divites, sed, *volentes divites fieri.* Potest enim quispiam pecunias habere atque eas probe dispensare, quippe qui aspernetur eas, atque in usum pauperum eroget : quod non est volentis ditescere. *In tentationem* autem *et laqueum incidunt*, quatenus ob opes a fide aberrant, et periculis objiciuntur, atque omnes reformidant.

Et desideria multa stulta et nociva. Quomodo enim non est stultum simias et cattos alere, et belluas ac pisces in vivariis vel receptaculis concludere, equos exornare auro, et ad tectum aquam sursum ducere, ac in pavimento domus tuæ faciem ceu in speculo contemplari ob splendorem? Hæc sane stulta sunt ac noxia, quæ animæ divitias lædunt, sensibilesque absumunt. Plerique autem tyrannidem affectantes, sibiipsis malum accersiverunt.

Quæ mergunt homines. Ut ne emergere quidem possint.

In interitum et perditionem. Et præsentem, uti dictum est, et futuram.

586 VERS. 10. *Radix enim omnium malorum est avaritia.* Neque enim viventibus parcit, neque mortuis, sed hos quoque deprædatur : in parentes et fratres insurgit, ac quæ Dei sunt spoliat. Tolle

A τούτων χρηματίζονται, καὶ ἐπὶ πλέον τὰς λογομαχίας ἀσκοῦσιν, ἵνα πλείονας ἐπισπάσωνται.

Ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων. Οὐκ εἶπε, Συμπλέκου τοῖς τοιούτοις, καὶ ἀντιμάχου, ἀλλ', ἀφίστασο, δηλονότι, μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν· ἀνθρώπους γὰρ χρημάτων ἕνεκα μαχομένους πότε πεῖσαι δυνήσῃ; Ἀδιορθώτους τοίνυν ὄντας ἐκτρέπου.

Ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετὰ αὐταρκείας. Ἐκεῖνοι μέν, φησὶ, κακῶς νομίζουσι πορισμὸν τὴν εὐσέβειαν. Ἔστι δὲ τῇ εὐσεβείᾳ [75] πορισμὸς, οὐχ ὡς ἐκεῖνοι οἴονται, ἀλλὰ μειζόνως· οὐχ ὅταν χρήματα ἔχῃ, ἀλλ' ὅταν μὴ ἔχῃ. Ἡ γὰρ αὐτάρκεια μέγας πλοῦτος καὶ μόνιμος. Ὥστε μὴ καταπιπτέτωσαν οἱ εὐσεβεῖς, ὡς ἀχρήματοι.

B

Οὐδὲν γὰρ εἰσενέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα. Δείκνυσιν ὅτι ὁ πορισμὸς ὃν ἐκεῖνοι σπεύδουσιν, οὐδείς [76] ἐστιν. Ἐνταῦθα γὰρ μένει, καὶ οὐ συναποδημεῖ ἡμῖν. Ὥστε τί δεῖ ἡμῖν τῶν περιττῶν, εἰ μηδὲν μέλλομεν ἐκεῖ συνεπάγεσθαι [76];

Ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα. Ὁρίζεται ἐνταῦθα τίς ἐστιν ἡ αὐτάρκεια, καί φησιν, ἔχειν τοσαῦτα ὅσα πρὸς τὸ θρέψαι ἀρκεῖ μόνον, οὐ πρὸς τὸ τρυφῆσαι, καὶ τοιαῦτα ἀμφιέννυσθαι οἷα σκέπει τὸ σῶμα· τοῦτο δὲ καὶ τὸ τυχὸν ποιήσει ἱμάτιον.

Οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν, ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα. Ἀπὸ τῶν ἐνταῦθα προτρέπει. Ἐῶ γὰρ τὰ μέλλοντα, ἀλλὰ τὰ ἐνταῦθα, φησὶ, βλέπετε. Οὐκ εἶπε δὲ, οἱ πλουτοῦντες, ἀλλ', *οἱ βουλόμενοι πλουτεῖν.* Ἔστι γὰρ καὶ χρήματα ἔχοντα καλῶς οἰκονομεῖν ταῦτα, καταφρονοῦντα δηλαδὴ αὐτῶν καὶ κενοῦντα, ὅπερ οὐκ ἔστι βούλεσθαι πλουτεῖν. *Εἰς πειρασμὸν δὲ καὶ παγίδα ἐμπίπτουσι,* καθὸ καὶ τῆς πίστεως ἀποπλανῶνται, καὶ κινδύνοις περιβάλλονται διὰ τὸν πλοῦτον, καὶ πάντας φοβοῦνται.

Καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβερὰς. Πῶς γὰρ οὐκ ἀνόητον τὸ πιθήκους τρέφειν καὶ αἰλούρους, καὶ θηρία καὶ ἰχθύας ἐν ταῖς αὐλαῖς ἀποκλείειν, καὶ ἵππους κοσμεῖν χρυσῷ, καὶ εἰς στέγην [77] ἀνάγειν ὕδωρ, καὶ τῷ ἐδάφει τοῦ οἴκου ἐνοπτρίζεσθαι διὰ τὴν στιλπνότητα; Ταῦτα ἀνόητα καὶ βλαβερὰ καὶ τὸν τῆς ψυχῆς πλοῦτον ῥλάπτοντα, καὶ τὸν αἰσθητὸν δαπανῶντα. Πολλοὶ δὲ καὶ τυραννίδος ἐπιθυμήσαντες, ἐβλάβησαν [78].

Αἴτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους. Ὥστε μηδὲ ἀνενεγκεῖν δύνασθαι.

Εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν. Καὶ τὴν ἐνταῦθα, ὡς εἴρηται, καὶ τὴν μέλλουσαν.

Ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστιν ἡ φιλαργυρία. Οὔτε γὰρ τῶν ζώντων φείδεται, οὔτε τῶν νεκρῶν, ἀλλὰ καὶ τούτους σκυλεύει· γονεῦσι καὶ ἀδελφοῖς ἐπανίστᾳ, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ συλᾷ. Ἄνελε

Variæ lectiones.

[75] ἀληθείᾳ o. [76] οὐδέν o. [76] εἰ μηδενὸς μέλλομεν ἐκεῖ καρποῦσθαι m. [77] εἴσω τῶν στέγης; o. [78] τυραννήσαντες ἐβλ. o.

Digitized by Google

ταύτην, καὶ οὐκ ἔσται πόλεμος ἢ ἔχθρα, οὐδὲ πορνεία· ἡ γὰρ πόρνη ἀργυρίου ἕνεκεν ἑαυτὴν πρᾶξεται.

A hanc, et nullum bellum aut inimicitia aderit, neque fornicatio : scortum enim argenti causa sese prostituit.

Τινες ὀρεγόμενοι ἀπεπλανήθησαν τῆς πίστεως. Οὐκ ἐᾷ γὰρ τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας[79-80] ἰδεῖν ἡ φιλαργυρία, ἀνθέλκουσα τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς ἑαυτήν. Πῶς γὰρ πιστεύσει τῷ τὴν πτωχείαν εἰσηγουμένῳ Εὐαγγελίῳ ὁ χρηματιστής; Οὐκ ἔστι τοῦτο.

Quam quidam appetentes, erraverunt a fide. Avaritia enim oculos ad seipsam retrahens, non sinit nos viam veritatis cernere. Quo modo enim is qui lucro deditus est, Evangelio credet paupertatem suadenti? Hoc fieri non potest.

Καὶ περιέπειραν ἑαυτοὺς ὀδύναις πολλαῖς. Καὶ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ. Πόσα γὰρ ἀποδύρονται; πόσα θρηνοῦσι; Καλῶς δὲ τὸ, *Περιέπειραν.* Ὥσπερ γὰρ ἀκανθαί εἰσιν αἱ τοῦ πλούτου μέριμναι, ὡς καὶ ὁ Κύριος εἶπεν. Ὅθεν ἂν ἅψηταί τις, ἤμαξαν τὰς χεῖρας, τραύματα ἐργαζόμεναι[81] καὶ ὀδύνας.

Confixerunt que seipsos doloribus multis. Etiam in hac vita. Quantum enim lugent? quantum lamentantur? Pulchre autem dixit, *Confixerunt.* Spinarum enim instar sunt divitiarum sollicitudines[37], perinde ac Dominus dixit. Unde si tetigerit has quisquam, manus cruentas faciunt, vulnera inflB gentes, atque dolores parientes.

Σὺ δέ, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ. Μέγα τὸ ἀξίωμα· πάντες μὲν γὰρ ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ, κυρίως δὲ οἱ δίκαιοι, οὐ κατὰ τὸν τῆς δημιουργίας λόγον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν τῆς οἰκειώσεως. Εἰ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος εἶ, μὴ τὰ ἀποστρέφοντα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ζήτει, ἀλλὰ τί;

VERS. 11. *Tu vero, homo Dei.* Ingens hæc est dignitas. Omnes quidem sunt homines Dei, peculiariter vero justi, non solum creationis ratione, verum etiam proprietatis. Si Dei homo es, ne quæras avertentia te a Deo. Sed quid?

Ταῦτα φεῦγε, δίωκε δὲ δικαιοσύνην. Ἀμφότερα μετὰ ἐπιτάσεως[83]. Οὐ γὰρ εἶπεν, Ἀπόστηθι καὶ πρόσιθι· ἀλλὰ, *Φεῦγε* καὶ *δίωκε· Δικαιοσύνην* δὲ, ὥστε μὴ πλεονεκτεῖν, ὡς οἱ βουλόμενοι πλουτεῖν.

Hæc fuge; sectare autem justitiam. Utraque cum intentione et augmento protulit. Non enim dixit, Discede et accede : sed, *Fuge et sectare : Justitiam* autem, ut non defraudes, quemadmodum qui volunt ditescere.

Εὐσέβειαν. Τὴν τῶν δογμάτων.

Pietatem. Quæ est dogmatum.

Πίστιν. Ἥτις ἐστὶν ἐναντία τῇ ζητήσει.

Fidem. Quæ est contraria quæstioni.

Ἀγάπην. Τουτέστιν, ὀρθὴν πολιτείαν[83]. Ταύτης γὰρ τὸ κεφάλαιον ἡ ἀγάπη.

Charitatem. Hoc est, rectam conversationem : hujus enim summa et caput est dilectio.

Ὑπομονὴν, πραότητα. Ἀπὸ τῆς ἀγάπης καὶ ἡ ὑπομονὴ, καὶ ἡ πραότης. Πάντα γὰρ στέγει ἡ ἀγάπη, καὶ μακροθυμεῖ[84].

Patientiam, mansuetudinem. A charitate patientia et mansuetudo promanat : charitas enim omnia sustinet, et longanimis est.

Ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως. Τουτέστιν, ὑπὲρ τῆς πίστεως ἵστασο ἑδραῖος καὶ ἀκαταγώνιστος, διά τε λόγου δυνάμεως καὶ βίου καθαρότητος.

VERS. 12. *Certamen bonum fidei certa.* Hoc est, Pro fide firmus invictusque persiste, per verbi potentiam ac vitæ puritatem.

Ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς. Ἰδοὺ καὶ ὁ μισθὸς καὶ τὸ ἔπαθλον, ἡ ζωὴ ἡ αἰώνιος.

Apprehende vitam æternam. Ecce et merces et præmium, æterna vita.

Εἰς ἣν καὶ ἐκλήθης. Ἐπ' ἐλπίδα γὰρ ζωῆς αἰωνίου ἐκλήθης.

In quam vocatus es. Ad spem enim æternæ vitæ vocatus es.

Καὶ ὡμολόγησας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων. Ἐνταῦθα αὐτοῦ τὴν παρρησίαν καὶ τὴν ἀνδρείαν ἐπαινεῖ, ὡς ἐν κινδύνοις ὁμολογήσαντος τὸν Χριστόν. Ἢ ὁμολογίαν, τὴν ἐν τῇ κατηχήσει λέγει, καθ' ἣν ὁμολογοῦμεν ἀποτάσσεσθαι τῷ Σατανᾷ, καὶ συντάσσεσθαι τῷ Χριστῷ. Ὅρα δὲ, ὅτι οὐχ ὁμολογίας μόνης χρεία, ἀλλὰ καὶ ὑπομονῆς, ὥστε διαπαντὸς ἐμμένειν τῇ ὁμολογίᾳ· καὶ ἀγῶνος σφοδροῦ, ὥστε μὴ παρατραπῆναι.

Et confessus es confessionem bonam coram multis testibus. Hic fiduciam et fortitudinem ejus laudat, D ut qui in periculis confessus sit Dominum Christum. Vel confessionem illam dicit quæ est in catechismo, qua profitemur nos Satanæ renuntiare, atque a Christi partibus stare. Animadverte vero, quod non solum confessione opus est, verum etiam patientia, ut semper perduremus in confessione; **587** certamineque vehementi, ne de via deflectamus.

Παραγγέλλω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Καὶ τὸν ῥῖζον αὔξων, καὶ ἀσφαλέστερον ποιῶν τὸν μαθητὴν[85], μάρτυρα καλεῖ τὸν Θεὸν, δεικνὺς ὡς οὐκ ἀν-

VERS. 13. *Præcipio tibi coram Deo.* Quo metum adaugeat, et discipulum securiorem reddat, testem vocat Deum, ostendens non esse humana præcepta :

[37] Matth. XIII, 22.

Variæ lectiones.

[79-80] σωτηρίας o. [81] περιποιοῦ ναι o. [82] μεθ' ὑπερβολῆς m. [83] τὴν κατὰ Θεὸν πολ. o. [84] ὁ γὰρ ὑπομένων, καὶ μακρ. o. [85] Τιμόθεον o.

Digitized by Google

utque testem semper in mente gerens, recordatione ejus animo commoveatur.

Qui omnia vivificat. In his consolatio est adversus pericula, et resurrectionis commonitio : perinde quasi dicat : Ne metuas mortem : Dei enim servus es qui potest omnia vivificare.

Et Christo Jesu, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem. Rursum adhortatio sumpta est a doctore. Testatus est ille, debemus igitur et nos ipsum imitari. Interroganti enim Pilato, *Tunc rex es?* respondit : *Ego in hoc natus sum :* et : *Veni ut testimonium perhibeam veritati*[87a] ; multa que alia confessus ac testatus est.

VERS. 14. *Ut serves mandatum sine macula et irreprehensibile.* Hoc est, neque quoad dogmata, neque quoad vitam labem aliquam tibiipsi imprimas.

Usque in adventum Domini nostri Jesu Christi. Hoc est, usque ad obitum et exitum tuum ex hoc sæculo. Atqui sic non dixit, sed, *usque in adventum*, ut magis ipsum excitet, tremendam illam gloriam ei in memoriam revocando.

VERS. 15. *Quem ostendet temporibus suis.* Hoc est, convenientibus, destinatis : ne igitur mœreas quod jam non venerit.

Beatus et solus potens. Et hæc consolationem præbent ; ut non ad hæc, quæ in hoc mundo beata videntur, defigat oculos, verum ad illum potius, qui est ipsa beatitudo, in quo nihil triste est aut injucundum : nec metuat qui hic sunt potentes et reges. Simul autem confirmat quod ostendet adventum suum : solus enim potens est. Hæc autem omnia de Filio dicuntur. Dixit autem, *solus*, ad discrimen mortalium, vel deorum falso ita dictorum, et non reliquarum sanctarum personarum.

VERS. 16. *Rex regum, et Dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem.* Proprie enim ipse essentialiter habet immortalitatem : angeli autem, etsi immortales sint, hoc tamen non a natura, sed gratia possident : itaque non habent, sed participant.

Et lucem inhabitat inaccessibilem. Numquid igitur loco continetur? Aliudne lumen, et aliud ipse est? Atqui is ipsum lumen est. Animadvertis quod si quidquam ardui loqui velimus, lingua nostra sit impotens? Inaccessibilem autem dicit, quam nemo accedere possit ob nimium splendorem.

588 *Quem nullus hominum vidit, neque videre potest.* Secundum divinitatem videlicet : nam secundum humanitatem visus est. Divus autem Joannes Chrysostomus supra quidem de Filio, deinde tanquam principaliter de Patre dicantur, ista omnia intellexit, etiamsi et Filio et Spiritui conveniant.

[87a] Joan. XVIII, 37, 41.

A Θρώπινά τὰ παραγγέλματα· καὶ ἵνα τὸν μάρτυρα ἀεὶ ἐν τῇ διανοίᾳ ἔχων, κατασείηται τὴν διάνοιαν τῇ μνήμῃ.

Τοῦ ζωοποιοῦντος τὰ πάντα. Ἐνταῦθα παράκλησίς ἐστι πρὸς τοὺς κινδύνους, καὶ τῆς ἀναστάσεως ὑπόμνησις· ὡς ἂν εἰ ἔλεγε· Μὴ φοβηθῇς τὸν θάνατον· Θεοῦ γὰρ εἶ δοῦλος, τοῦ δυναμένου τὰ πάντα ζωογονεῖν.

Καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν. Πάλιν ἀπὸ τοῦ διδασκάλου ἡ προτροπή. Ἐμαρτύρησεν ἐκεῖνος, ὀφείλομεν καὶ ἡμεῖς μιμεῖσθαι αὐτόν. Εἰπόντος γὰρ τοῦ Πιλάτου, *Εἰ βασιλεὺς εἶ;* φησίν[87b]· Ἐγὼ εἰς τοῦτο γεγέννημαι· καὶ, Ἦλθον μαρτυρῆσαι τῇ ἀληθείᾳ, καὶ πολλὰ ἕτερα ἐμαρτύρησε
B καὶ ὡμολόγησε.

Τηρῆσαί σε τὴν ἐντολὴν ἄσπιλον καὶ ἀνεπίληπτον. Τουτέστι, μήτε δογμάτων ἕνεκεν, μήτε βίου, κηλίδά τινα ἑαυτῷ προστριβόμενον.

Μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τουτέστι, μέχρι τῆς τελευτῆς σου, μέχρι τῆς ἐξόδου. Ἀλλ' οὐκ εἶπεν οὕτως, ἀλλὰ, *μέχρι τῆς ἐπιφανείας,* ἵνα μᾶλλον αὐτὸν διεγείρῃ, ἀναμνήσας τῆς δόξης ἐκείνης τῆς φρικτῆς.

Ἣν καιροῖς ἰδίοις δείξει. Τουτέστι, τοῖς προσήκουσι, τοῖς ἀφωρισμένοις. Μὴ τοίνυν λυποῦ ὅτι μὴ ἤδη γέγονεν.

Ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης. Καὶ ταῦτα εἰς παράκλησιν, ἵνα μὴ πρὸς τὰ ἐνταῦθα δοκοῦντα
C μακάρια βλέπῃ, ἀλλὰ πρὸς ἐκεῖνον, ὅς ἐστιν αὐτομακαριότης, ἐν ᾧ οὐδὲν λυπηρὸν ἢ ἀηδές· μηδὲ φοβῆται τοὺς ἐνταῦθα δυνάστας καὶ βασιλεῖς. Ἅμα δὲ καὶ κατασκευάζει ὅτι δείξει τὴν ἐπιφάνειαν[87]. Δυνάστης γάρ ἐστι μόνος. Ταῦτα δὲ πάντα περὶ τοῦ Υἱοῦ. Τὸ δὲ *μόνος,* πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν ἀνθρώπων, ἢ τῶν ψευδωνύμων θεῶν, οὐχὶ τῶν ἄλλων ἁγίων ὑποστάσεων.

Ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων, ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν. Κυρίως γὰρ αὐτὸς ἔχει οὐσιωδῶς τὴν ἀθανασίαν· ἄγγελοι δέ, εἰ καὶ ἀθάνατοι, ἀλλ' οὐ φύσει, χάριτι δέ· ὥστε οὐκ ἔχουσιν, ἀλλὰ μετέχουσι.

Φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον. Ἆρα τόπῳ ἐμπεριείληπται; Ἆρα ἄλλο τὸ φῶς καὶ ἄλλο αὐτός; Καὶ μὴν
D αὐτόφως ἐστίν. Ὁρᾷς ὅτι καὶ ὅταν τι μέγα φθέγξασθαι βουληθῶμεν, ἀδυνατεῖ ἡ γλῶττα; Ἀπρόσιτον δέ, ᾧ οὐδεὶς προσελθεῖν δύναται διὰ τὴν ἄγαν λαμπρότητα.

Ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύναται. Κατὰ τὴν θεότητα δηλαδή· κατὰ γὰρ τὴν ἀνθρωπότητα[88] ὥράθη. Ὁ δὲ μακάριος Ἰωάννης ἄνω μὲν περὶ τοῦ Υἱοῦ, εἶτα ὡς προηγουμένως λεγόμενα περὶ τοῦ Πατρὸς ταῦτα πάντα ἐδέξατο, εἰ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι οἰκεῖα.

Variæ lectiones.

[86] εἶπεν o. [87] τῇ ἐπιφανείᾳ o. [88] σάρκα o.

Digitized by Google

Ὦ τιμὴ καὶ κράτος αἰώνιον. Ἀμήν. Εἰ τοίνυν ἀεὶ κράτος αὐτῷ, μὴ δείσῃς, κἂν νῦν οὐ δείκνυται. Ἀεὶ τιμὴ αὐτῷ, μὴ καταπέσῃς, κἂν νῦν ἀτιμάζηται. Τοῦτο μόνον δυνάμεθα πάντες ποιεῖν ἀκαταχρίτως, δοξάζειν αὐτὸν, οὐ περιεργάζεσθαι. Καλῶς δὲ ἐνταῦθα θεολογεῖ. Ἐπειδὴ γὰρ μάρτυρα ἐκάλεσε τὸν Θεὸν, καταλέγει τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἵνα ἀκούων μᾶλλον ἐντραπῇ.

Cui honor et imperium sempiternum. Amen. Si igitur ipse imperium semper obtinet, ne metuas, etiamsi nunc non ostendatur. Semper honor ipsi: ne desperes, si nunc cernas ipsum contumelia affici. Hoc tantum omnes inculpate præstare possumus, illum nimirum glorificare, et non curiose de eo inquirere. Egregie autem hic theologum agit. Cum enim testem vocasset Deum, gloriam ejus recenset, quo majorem reverentiam auditori incutiat.

Τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι. Εἰσὶ καὶ ἄλλοι πλούσιοι, ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, ἀλλ' ἐν τῷ μέλλοντι, οἱ δίκαιοι δηλαδή.

Παράγγελλε μὴ ὑψηλοφρονεῖν. Ἀπόνοιαν γὰρ καὶ ἀλαζονείαν τὰ χρήματα τίκτουσι.

Μηδὲ ἠλπικέναι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι. Εὐθέως αὐτοὺς κατέσπασεν. Τί γὰρ ἐπαίρῃ, φησὶν, ἐπὶ πράγματι ἀδήλῳ, καὶ εὐμεταπτώτῳ, καὶ ἀστάτῳ;

Ἀλλ' ἐπὶ Θεῷ τῷ ζῶντι τῷ παρέχοντι ἡμῖν πάντα πλουσίως εἰς ἀπόλαυσιν. Τουτέστιν, ἀέρα, ὕδωρ, φῶς, ἐτησίους τροπὰς, καὶ ὥρας, καὶ τἆλλα πάντα, καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ἀφθονίας, κἂν ἡ πλεονεξία ἰδιοποιῇ ὅσα λαμβάνει. Οὗτος [89] πλοῦτος μόνιμος καὶ ζῶν, οὐ φθειρόμενος. Καὶ ἐντεῦθεν δὲ μαθήσῃ, ὅτι πλούσιον ὁ Θεὸς πάντα ἄνθρωπον ἐποίησε, πάντα τὰ κοινὰ χαρισάμενος· μάταιος τοίνυν ὁ λυπούμενος ὡς ὢν πένης.

Sed in Deo vivente, qui præstat nobis omnia abunde ad fruendum. Hoc est, aerem, aquam, lumen, annuas temporum conversiones, et anni tempora, cæteraque omnia, eaque in magna copia, etiamsi avaritia omnia sibi ascribat quæcunque accipit. Iste enim est divitiæ stabiles, et viventes, nunquam corrumpendæ. Hinc autem disces, quod Deus omnem hominem divitem fecerit, quippe qui cuncta donaverit communia. Vanus igitur est, qui perinde ac si pauper esset, contristatur.

Ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς. Ἀπὸ κοινοῦ τὸ, Παράγγελλε αὐτοῖς ἀγαθοεργεῖν, καὶ τὰ ἑξῆς· εἰ γὰρ πλουτεῖν θέλεις, ἐν ἀγαθοεργίᾳ πλούτει.

Εὐμεταδότους εἶναι. Τοῦτο τῶν χρημάτων [90].

Κοινωνικούς. Τοῦτο τῆς ἀγάπης. Κοινωνικοὺς γὰρ νόει τοὺς ὁμιλητικοὺς, τοὺς προσηνεῖς.

Facile tribuere. Hoc pecuniarum est.

Communicare. Istud est charitatis. Per communicantes enim, societatis amantes et humanos intellige.

Ἀποθησαυρίζοντας ἑαυτοῖς θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον. Ὅπου θεμέλιος, ἐκεῖ πάντα βέβαια καὶ ἀκίνητα· ἐπεὶ οὖν τὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἑδραῖα, διὰ τοῦτο θεμελίου ἐμνήσθη.

Thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum. Ubi fundamentum est, ibi omnia sunt firma et immobilia. Quia vero virtutis et futuri sæculi bona stabilia sunt, eam ob causam fundamenti meminit.

Ἵνα ἐπιλάβωνται τῆς αἰωνίου ζωῆς. Ἡ γὰρ τῶν ἀγαθῶν ἔργων πρᾶξις, ἣν καὶ θεμέλιον ὠνόμασε, τὴν ἀπόλαυσιν [91] ἐκείνης προξενῆσαι δύναται.

Ut apprehendant vitam æternam. Bonorum enim operum peractio, quam et fundamentum nominavit, illius fruitionem præstare possunt.

Ὦ Τιμόθεε, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον. Ταῦτα πάντα ἃ ὑπ' ἐμοῦ ἐντάλθης, ὡς Δεσποτικὰ ὄντα φύλαξον, μηδὲν τούτων ἐλαττώσῃς.

VERS. 20. *O Timothee, depositum custodi.* Hæc omnia, quæ a me tibi sunt mandata, tanquam a Domino provenientia **589** custodi, neque horum aliquid imminuas.

Ἐκτρεπόμενος [92] τὰς βεβήλους κενοφωνίας. Τὰς ἀκαθάρτους, τὰς μιαράς. Κενοφωνίας δὲ τὰς ματαιολογίας φησίν. Ἆρα οὖν ἐστι καὶ κενοφωνία οὐ βέβηλος. Ὁ δὲ μακάριος Ἰωάννης τὰς νεωτέρας

Devitans profanas vocum vanitates. Impuras nimirum et pollutas. Vocum autem vanitates vaniloquentias dicit. Est igitur vocum quædam vanitas, quæ non est profana. Divus autem

Variæ lectiones.

[89] καὶ γὰρ ὁ πλοῦτος οὗτος μόνιμος, ὁ μέλλων. Ἐντεῦ. o. [90] χρημάτων, ἤγουν ἐλευθεριότητος; m. [91] αἰώνιον ζωήν o. [92] ἐκτρέπου o.

Digitized by Google

Joannes Chrysostomus recentes adhortationes καινόφωνίας dixit, per αι diphthongum in prima syllaba scribens, ut videtur.

Et oppositiones falsi nominis scientiæ. Quando enim fides non adfuerit, sed ab humanis cogitationibus omnia nascuntur, scientia non est, sed mentitur nomen. Observa autem objectiones quasdam esse, ad quas ne respondere quidem oportet, sed istas vitare, et cum talibus non congredi.

VERS 21. *Quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt.* Necesse enim est eum qui humanas rationes sectatur, a fide aberrare : fides enim rationes non admittit. Opinor autem Apostolum hæc dicere de iis qui tum nominabantur Gnostici, qui omni impuritate repleti erant : ideoque vocum novitates profanas nominavit. Istorum autem hæresi præfuit Nicolaus, qui unus erat e septem diaconis.

590 *Gratia tecum, Amen.* Sigillum omnium ipsi comprecatur, nempe gratiam Dei, a qua omne bonum et datur et custoditur : qua et nos utinam abunde fruamur, non perdentes bona quæ ab ipsa accepimus, sed conservantes hæc per ipsam, et glorificantes Christum charismatum datorem, cum Patre et Spiritu ; cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

A παρακινέσεις καινοφωνίας εἶπε, διὰ τῆς, αι, διφθόγγου τὸ, και, γράφων, ὡς ἔοικε.

Καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως. Ὅταν γὰρ πίστις μὴ ᾖ, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων λογισμῶν πάντα τίκτηται, γνῶσις οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ ψεύδεται τὸ ὄνομα. Σημείωσαι δὲ ὅτι εἰσὶν ἀντιθέσεις, πρὸς ἃς οὐδὲ ἀποκρίνεσθαι χρή, ἀλλ' ἐκτρέπεσθαι ταύτας, καὶ μὴ συμπλέκεσθαι τοῖς τοιούτοις.

Ἥν τινες ἐπαγγελλόμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἠστόχησαν. Ἀνάγκη γὰρ τὸν λογισμοῖς ἀκολουθοῦντα[93] ἀνθρωπίνοις, τῆς πίστεως ἀστοχεῖν· ἡ γὰρ πίστις λογισμοὺς οὐ παραδέχεται. Οἶμαι δὲ ταῦτα λέγειν τὸν Ἀπόστολον περὶ τῶν τότε λεγομένων Γνωστικῶν, τῶν πάσης ἀκαθαρσίας πεπληρωμένων, διὸ καὶ βεβήλους ὠνόμασε κενοφωνίας. Τούτων δὲ τῆς αἱρέσεως προστάτης Νικόλαος, ὁ τῶν ἑπτὰ διακόνων εἷς.

B

Ἡ χάρις μετὰ σοῦ, Ἀμήν. Τὴν σφραγῖδα πάντων ἐπεύχεται αὐτῷ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, ἀφ' ἧς καὶ δίδοται πᾶν ἀγαθὸν καὶ φυλάττεται. Ἧς καὶ ἡμεῖς ἀπολαύοιμεν δαψιλῶς, ἃ παρ' αὐτῆς ἐδεξάμεθα ἀγαθὰ μὴ ἀπολλύντες, ἀλλὰ συντηροῦντες ταῦτα δι' αὐτῆς, καὶ δοξάζοντες Χριστὸν τὸν τῶν χαρισμάτων δοτῆρα, σὺν Πατρὶ καὶ Πνεύματι· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Variæ lectiones.

[93] προσομιλοῦντα ΠΓ.

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ

ΤΗΣ

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

ΠΡΟΣ ΤΙΜΟΘΕΟΝ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΕΞΗΓΗΣΙΣ.

—

THEOPHYLACTI

BULGARIÆ ARCHIEPISCOPI

EPISTOLÆ SECUNDÆ DIVI PAULI AD TIMOTHEUM EXPOSITIO.

—

Argumentum secundæ Epistolæ ad Timothæum.

C **591** Ὑπόθεσις τῆς πρὸς Τιμόθεον δευτέρας Ἐπιστολῆς.

Curnam alteram hanc Timotheo Epistolam scribit? Dixerat in priori : Spero me ad te venturum celerius ; non contigit autem hoc, detinebatur enim a Nerone. Consolatur itaque illum per litteras vice

Τί δήποτε καὶ δευτέραν ἐπιστέλλει τῷ Τιμοθέῳ Ἐπιστολήν; Εἶπεν ἐν τῇ προτέρᾳ· Ἐλπίζω πρός σε ἐλθεῖν τάχιον. Οὐκ ἐξεγένετο δὲ τοῦτο· κατείχετο γὰρ παρὰ τοῦ Νέρωνος. Παραμυθεῖται

Digitized by Google

οὖν αὐτὸν δεῖ γραμμάτων ἀντὶ τῆς παρουσίας, ἴσως τεθλιμμένον καὶ διὰ τὴν ἀπουσίαν, καὶ διὰ τὸ βάρος τῆς ἀρχῆς. Καὶ οἱ μεγάλοι γὰρ πρὸς κυβέρνησιν Ἐκκλησίας ὀκλάζουσι, πολλοῖς βαπτιζόμενοι κύμασι πάντοθεν, καὶ μάλιστα τότε, ὅτε πανταχοῦ πόλεμοι. Καλεῖ δὲ αὐτὸν καὶ πρὸς ἑαυτόν. Πρὸς γὰρ τῷ τέλει ἤδη ἦν.

A *adventus sui : qui fortasse affligebatur jam propter absentiam, et propter onus episcopatus. Nam et magni viri ad Ecclesiæ gubernationem labefactantur, multis immersi undique procellis, tum vero maxime, quando undique* **592** *bella instant. Invitat autem Timotheum ad se. Jam enim fini proximus erat.*

THEOPHYLACTI COMMENTARIUS

IN II EPISTOLAM AD TIMOTHEUM.

ΚΕΦΑΛ. Α'.

B

CAPUT I.

Παῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, κατ' ἐπαγγελίαν ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Εὐθὺς ἐκ τοῦ προοιμίου διανέστησεν αὐτοῦ τὴν ψυχήν. Μὴ γάρ μοι τοὺς ἐνταῦθα κινδύνους εἴπῃς, φησίν. Οὗτοι τίκτουσιν [ἐν] ἡμῖν τὴν αἰώνιον ζωήν. Ἀπόστολοι γεγόναμεν, ἵνα ἀποθάνωμεν καὶ ζήσωμεν αἰωνίως. Ἵνα γὰρ μὴ ἀκούσας ὅτι ἐν κινδύνοις ἐστὶν ὁ διδάσκαλος, ἀντὶ τοῦ παρακληθῆναι, μᾶλλον λυπηθῇ, διὰ τοῦτο ἐξ ἀρχῆς παραμυθεῖται. Εἰ δὲ κατ' ἐπαγγελίαν ἐστί, μὴ ζήτει αὐτὴν ἐντεῦθεν ἤδη. Ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ δὲ ἡ ζωή, τουτέστιν ἡ σὺν Χριστῷ· ἢ ὅτι αὐτὸς ἡμῖν ταύτην καὶ δίδωσι καὶ συνέχει. Ἡ μὲν γὰρ αἰσθητικὴ [94] ζωὴ ἐν βρώμασι καὶ πόμασιν· ἡ δὲ νοητικὴ [95] ἐν Χριστῷ συνέχεται. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡμῖν τὰ πάντα.

593 Vers 1. *Paulus apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, secundum promissionem vitæ quæ est in Christo Jesu.* In ipso statim proœmio excitavit ejus animum. Ne enim mihi dicas, inquit, præsentia pericula : nam illa nobis pariunt æternam vitam. Apostoli facti sumus, ut moriamur, et vivamus in sempiternum. Ne enim, cum audiret præceptorem suum in periculis constitutum, solatii loco magis turbetur, propterea in ipso statim principio eum consolatur. Si autem secundum promissionem est, ne quæras eam statim evenire. In Christo autem Jesu vita est id est, cum Christo : vel quia ipse hanc nobis donat et continet. C Vita enim sensitiva in cibo et potu constat : intellectualis autem in Christo continetur. Ipse enim est nobis omnia.

Τιμοθέῳ ἀγαπητῷ τέκνῳ. Ἔστι καὶ τέκνον εἶναι, ἀλλ' οὐκ ἀγαπητόν. Ὁ τοίνυν Τιμόθεος ἀγαπητὸς ἦν, διὰ τὴν ἀρετὴν πάντως. Δείκνυσιν οὖν ἐκ τούτου, ὅτι οὐχ ὡς ὀργισθεὶς αὐτῷ, ἢ κατεγνωκώς τι αὐτοῦ ἀπολιμπάνεται· Ἀγαπητὸς γάρ μοι εἶ· ἀλλὰ βίᾳ καὶ ἀνάγκῃ.

Vers. 2. *Timotheo dilecto filio.* Potest aliquis esse filius, sed non dilectus. Timotheus autem dilectus erat, propter virtutem omnino. Ostendit igitur ex hoc, quod non veluti iratus ipsi, aut quod aliquid in eo damnet, ipsum relinquat; Dilectus enim mihi es, inquit : sed vis et necessitas id effecit.

Χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Ἅπερ καὶ πρότερον, ταῦτα καὶ νῦν αὐτῷ ἐπεύχεται. Ἀνάγνωθι οὖν τὴν ἐν τῇ προτέρᾳ Ἐπιστολῇ εἰς ταῦτα παραγραφήν.

Gratia, misericordia, pax a Deo Patre et Christo Jesu Domino nostro. Quæ prius, eadem etiamnum ipsi comprecatur. Lege igitur quæ in priore Epistola ad hunc locum annotata sunt.

Χάριν ἔχω τῷ Θεῷ. Ὁρᾷς ἀγάπης ὑπερβολήν; D Εὐχαριστῶ, φησὶ, τῷ Θεῷ, ὅτι ἀγαπῶν σε μέμνημαί σου. Τοῦτο ἔστιν ἀγάπη ἀληθής, ὅταν ἐγκαλλωπίζηταί τις τῇ πρὸς τὸν δεῖνα φιλίᾳ.

Vers. 3. *Gratias ago Deo.* Viden' charitatis magnitudinem? Gratias ago, inquit, Deo, quoniam diligens te memini tui. Hæc est vera dilectio, quando quis amicitiam qua alium diligit, sibi gloriæ esse ducit.

ὯΙ λατρεύω ἀπὸ προγόνων ἐν καθαρᾷ συνειδήσει. Πῶς ἐν καθαρᾷ συνειδήσει, ὅπου γε ἠγνόει τὸν Χριστὸν ἐξ ἀρχῆς; Ἤτοι οὖν συνείδησιν ἐνταῦθα τὸν βίον φησί· κἂν γὰρ ἰουδάϊζεν, ἀλλὰ σεμνός τις τὸν βίον ἦν· ἢ ὅτι καὶ ὅτε ἐδίωκε, κατὰ ζῆλον

Cui servio a progenitoribus in pura conscientia. Quomodo in pura conscientia, cum Christum ab initio ignorarit? Aut igitur conscientiam hic vitam dicit : etsi enim judaizabat, puram tamen et honestam vitam ducebat : vel quia tum etiam cum

Variæ lectiones.

[94] αἰσθητὴ ο. [95] νοητὴ ο.

Digitized by Google

persequeretur Christum, ex zelo persequeretur, et non ex humana ratione, perinde ac plerique ob vanam gloriam hæresin constituentes, in qua multæ putredinis conscii sunt. Quod autem dicit, tale est : Ne suspiceris me alia cogitare, et alia dicere : pura est mihi conscientia ut semper, 594 sic etiamnum. Non mentior igitur, cum dicam quod te amo, ac semper memini tui.

Quod sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis nocte ac die, desiderans te videre. Gratias ago Deo, quod memini tui. Non simpliciter autem, sed in precationibus, die ac nocte Deum interpellans pro te, ut impleat desiderium meum quod habeo ut videam te. Quomodo igitur me ipsum tanta voluptate libenter privarem, si modo venire possem ? Quare autem manifeste non dicit causam, quod retineatur impediaturque a Nerone ? Ne statim in exordio ipsum perturbet. In fine autem hanc causam revelat.

Vers. 4. *Memor lacrymarum tuarum, ut gaudio implear.* Sic construe : Desiderans te videre, ut gaudio implear : deinde interjecto, *memor lacrymarum tuarum.* Etsi enim natura ab amicitiæ affectu alienus essem, lacrymæ tamen tuæ sufficiunt ut me flectant, cum ad memoriam mihi redeunt. Verisimile enim erat Timotheum a Paulo divulsum, lamentari magis, quam infantem a mamma abstractum.

Vers. 5. *Recordationem accipiens ejus fidei quæ est in te non ficta.* Non solum lacrymarum tuarum recordatus, desidero te videre, verum etiam fidei tuæ non fucatæ. Magna enim et justa hæc tibi causa est, ut a me diligaris.

Quæ primum inhabitavit in avia tua Loide, et matre tua Eunice. Aliud præterea est encomium, quod non ab infidelibus ortum duxerit, sed a fidelibus, etsi ex Judæis. Pater tamen ejus Græcus erat. Observa autem quomodo lex cœperit dissolvi, hujusmodi factis jam tum commistionibus.

Persuasus sum autem quod et in te. Quoniam majorum bona, si quidem nos tales simus, nobis in gloriam cedunt, sin minus, contumeliæ nobis loco sunt : propterea, inquit, majorum fides etiam in te est, uti certo persuasus sum. Merito igitur non fucatam hanc habes, ut quæ a majoribus tuis in te etiam fundata sit, ut adeo non possit concuti.

Vers. 6. *Propter quam causam admoneo te ut resuscites gratiam Dei.* Quia, inquit, novi te non simulatam habere fidem, excito te, ut gratiam Spiritus, quam accepisti ad præfecturam Ecclesiæ, ad signorum operationem, et simpliciter ad omnem quæ episcopum deceat virtutem, ut hanc exsuscites, hoc est, ut semper vivam et floridam facias. Quemadmodum enim ignis lignis indiget, hunc ad modum gratia Spiritus opus habet promptitudine, et attentione, et vigilantia, ut semper ferveat : nam nisi hæc præsto sint, exstinguitur ; quemadmodum 595 et alio in loco dicit : *Spiritum nolite exstinguere.*

ἐδίωκε, καὶ οὐ κατὰ ἀνθρώπινον λογισμόν, ὡς οἱ πολλοὶ διὰ δόξαν αἱρεσιν συνιστῶντες, ἣ συνίδασι πολλὴν τὴν ταθρότητα. Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστι· Μὴ ὑποπτεύσῃς με ἄλλα φρονεῖν, καὶ ἄλλα λέγειν· καθαρόν μοί ἐστι τὸ συνειδός, ὥσπερ ἀεί, καὶ νῦν. Οὐ ψεύδομαι τοίνυν λέγων ὅτι φιλῶ σε, καὶ ἀεὶ μέμνημαί σου.

Ὡς ἀδιάλειπτον ἔχω τὴν περὶ σοῦ μνείαν ἐν ταῖς δεήσεσί μου νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ἐπιποθῶν σε ἰδεῖν. Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ, ὅτι μέμνημαί σου. Οὐχ ἁπλῶς δὲ, ἀλλ' ἐν ταῖς δεήσεσι, καὶ νυκτὸς καὶ ἡμέρας τὸν Θεὸν παρακαλῶν ὑπὲρ σοῦ, ὡς ἂν πληρώσῃ μου τὸν πόθον, ὃν ἔχω, ὥστε ἰδεῖν σε. Πῶς οὖν ἐστέρησα ἂν ἐμαυτὸν ἑκὼν τοσαύτης ἡδονῆς, εἴγε ἠδυνάμην ἐλθεῖν ; Διὰ τί οὖν οὐ λέγει φανερῶς τὴν αἰτίαν, τὸ κατέχεσθαι παρὰ Νέρωνος ; Ἵνα μὴ λυπήσῃ αὐτὸν ἐξ ἀρχῆς. Πρὸς τῷ τέλει δὲ ταύτην ἀνακαλύπτει.

Μεμνημένος σου τῶν δακρύων, ἵνα χαρᾶς πληρωθῶ. Οὕτω σύνταξον· Ἐπιποθῶν σε ἰδεῖν, ἵνα χαρᾶς πληρωθῶ· εἶτα διὰ μέσου, *μεμνημένος σου τῶν δακρύων.* Εἰ γὰρ καὶ σφόδρα ἄφιλος φύσει ἦμην, ἀλλ' οὖν γε τὰ δάκρυά σου ἱκανὰ κάμψαι με, εἰς μνήμην ἐλθόντα. Εἰκὸς γὰρ ἦν τὸν Τιμόθεον ἀποσχιζόμενον Παύλου, ὀδύρεσθαι μᾶλλον ἢ παιδίον τοῦ μαθοῦ ἀποσπώμενον.

Ὑπόμνησιν λαμβάνων τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως. Οὐ μόνον τῶν δακρύων μεμνημένος, ἐπιποθῶ σε ἰδεῖν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀδόλου σου πίστεως· μέγα γάρ τοι καὶ τοῦτο δικαίωμα πρὸς τὸ ἀγαπᾶσθαι ὑπ' ἐμοῦ.

Ἥτις ἐνῴκησε πρῶτον ἐν τῇ μάμμῃ σου Λωΐδι, καὶ τῇ μητρί σου Εὐνίκῃ. Καὶ ἄλλο ἐγκώμιον, ὅτι οὐκ ἀπὸ ἀπίστων ἐγένετο, ἀλλ' ἀπὸ πιστῶν, εἰ καὶ ἐξ Ἰουδαίων. Ὁ μέντοι πατὴρ αὐτοῦ Ἕλλην ἦν. Ὅρα δὲ πῶς ὁ νόμος ἤρξατο καταλύεσθαι, τῶν ἐπιμιξεων τούτων γινομένων.

Πέπεισμαι δὲ ὅτι καὶ ἐν σοί. Ἐπειδὴ τὰ τῶν προγόνων καλὰ, ἐὰν μὲν καὶ ἡμεῖς τοιοῦτοι ὦμεν, δοξάζει ἡμᾶς, εἰ δὲ μὴ, εἰς αἰσχύνην μᾶλλον ἡμῖν εἰσι, διὰ τοῦτό φησιν, ὅτι ἡ τῶν προγόνων πίστις καὶ ἐν σοί ἐστιν, ὡς ἀκριβῶς πέπεισμαι. Εἰκότως οὖν ἀνυπόκριτον ἔχεις ταύτην, ὡς ἄνωθεν τεθεμελιωμένην, καὶ σαλεύεσθαι οὐκ ἔχουσαν.

Δι' ἣν αἰτίαν ἀναμιμνήσκω σε ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα τοῦ Θεοῦ. Διότι, φησὶν, οἶδά σε ἀνυπόκριτον ἔχοντα πίστιν, διεγείρω σε, ὥστε τὴν χάριν τοῦ Πνεύματος, ἣν ἔλαβες εἰς προστασίαν τῆς Ἐκκλησίας, εἰς σημείων ἐργασίαν, καὶ ἁπλῶς, εἰς πᾶσαν τὴν ἐπισκόπῳ πρέπουσαν ἀρετήν. ταύτην ἀναζωπυρεῖν, τουτέστιν, ἀεὶ ζῶσαν καὶ ἀκμάζουσαν ἐργάζεσθαι. Ὥσπερ γὰρ τὸ πῦρ δεῖται ξύλων, οὕτω καὶ ἡ χάρις τοῦ Πνεύματος δεῖται προθυμίας, καὶ προσοχῆς, καὶ νήψεως, ἵνα ἀεὶ ἀναζέῃ· ὡς ἐὰν μὴ ταῦτα παρῶσι, σβέννυται, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ λέγει· *Τὸ Πνεῦμα μὴ σβέννυτε.*

Digitized by Google

Ὃ ἐστιν ἐν σοὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου. Ἔστι μὲν ἐν σοὶ ἡ χάρις αὕτη, ἣν ἔλαβες ἅμα τῷ ἐπιθεῖναί μέ σοι τὰς χεῖρας, ὅτε σε ἐχειροτόνουν ἐπίσκοπον· πλὴν σφοδρότερον τὸ πῦρ ἔργασαι. Ὃν ἔλαβες λόγον, παῤῥησίας ἔμπλησον καὶ ἀνδρείας· στῆθι γενναίως.

Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμεως. Τουτέστιν, οὐ διὰ τοῦτο ἐλάβομεν τὸ Πνεῦμα, ἵνα ὑποστελλώμεθα, ἀλλ' ἵνα δυνατοὶ ὦμεν πρὸς τοὺς πειρασμούς, καὶ παῤῥησιαζώμεθα· πολλοῖς γὰρ δίδωσι πνεῦμα δειλίας, ὡς ἐν ταῖς Βασιλείαις γέγραπται· Καὶ ἐπέπεσε πνεῦμα δειλίας ἐπ' αὐτούς· τουτέστι, φόβον αὐτοῖς ἐνέθηκε.

Καὶ ἀγάπης. Τῆς τε πρὸς αὐτὸν, καὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον. Καὶ τὸ ἀγαπᾷν γὰρ τὸν Θεὸν ὡς πατέρα, ἐκ τοῦ Πνεύματος ἔχομεν τοῦ ποιοῦντος ἡμᾶς κράζειν· Ἀββᾶ ὁ Πατήρ. Καὶ τὸ μὴ σαλεύεσθαι ἐκ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, χάρισμά ἐστιν ἀπὸ θείας δυνάμεως γινόμενον, ὥσπερ αὖ τὸ σκανδαλίζεσθαι, ἀπὸ δειλίας καὶ μικροψυχίας. Πλὴν δεῖ καὶ ἡμᾶς πρότερόν τι ἐπιδείκνυσθαι τὰ παρ' ἑαυτῶν.

Καὶ σωφρονισμοῦ. Ἢ ἵνα σώφρονες ὦμεν, καὶ ὑγιεῖς τὴν διάνοιαν, καὶ ἐν καταστάσει· ἢ ἵνα σωφρονισμὸν ἔχωμεν τὸ Πνεῦμα, κἂν τις πειρασμὸς ἡμῖν ἐπιγένηται, πρὸς σωφρονισμὸν τοῦτον δεχώμεθα· ἢ ἵνα καὶ ἄλλοις ὦμεν σωφρονισταὶ καὶ παιδευταί.

Μὴ οὖν ἐπαισχυνθῇς τὸ μαρτύριον τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Πολλοὶ τριστάθλιοι ἀνθρωπίνοις λογισμοῖς ἐξετάζοντες τὰ ὑπὲρ κατάληψιν, αἰσχύνην νομίζουσι τὸ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ σταυρωθῆναι λέγειν, ἀγνοοῦντες ὅτι διὰ τοῦ σταυροῦ τούτου ὁ κατάδικος ἄνθρωπος υἱὸς Θεοῦ ἐγένετο. Σὺ οὖν, ὦ Τιμόθεε, μὴ ἐπαισχυνθῇς τὸ μαρτύριον καὶ τὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ, τὸν διὰ τοῦ σταυροῦ, ἀλλὰ παῤῥησιάζου μᾶλλον, καὶ κήρυττε τοῦτον. Οὐκ εἶπε δὲ, Μὴ δείσῃς, ἀλλὰ, Μὴ ἐπαισχυνθῇς, ἵνα δείξῃ ὅτι οὐκ ἔχει κίνδυνον τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ μόνον αἰσχύνην· εἰ ταύτης καταφρονήσεις, ἀκίνδυνα τἄλλα.

Μηδὲ ἐμὲ τὸν δέσμιον αὐτοῦ. Μὴ αἰσχυνθῇς, εἰ ἐγὼ ὁ νεκροὺς ἐγείρων, ὁ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλος, δέδεμαι. Οὐ γὰρ ὡς κακοῦργος δέδεμαι, ἀλλ' αὐτοῦ εἰμι δέσμιος, τουτέστι, δι' αὐτόν. Εἰ γὰρ ἐκεῖνος σταυρὸν οὐκ ἐπαισχύνθη, πῶς ἐγὼ τὰ δεσμά;

Ἀλλὰ συγκακοπάθησον τῷ Εὐαγγελίῳ. Τουτέστι, μὴ ἁπλῶς δείξῃς, ὅτι οὐκ ἐπαισχύνῃ, ἀλλὰ τῇ πείρᾳ καὶ διὰ τῶν ἔργων, καὶ κοινωνὸς γενοῦ καὶ τῷ Χριστῷ καὶ ἐμοὶ τῶν αὐτῶν. Ταῦτα δὲ καὶ διὰ τῶν ἀνωτέρω ἠνίξατο, εἰπών, ὅτι Δέδωκεν ἡμῖν Πνεῦμα δυνάμεως. Τί δέ ἐστι, συγκακοπάθησον τῷ Εὐαγγελίῳ; Ἆρα ὡς τοῦ εὐαγγελίου κακοπαθοῦντος; Οὐκ ἔστι τοῦτο· ἀλλ' ἢ τοῦτο λέγει, ὅτι Συγκακοπάθησον ἐμοὶ, διὰ τὸ Εὐαγγέλιον, ἢ Εὐαγγέλιον λέγει πάντας τοὺς τοῦ Εὐαγγελίου κήρυκας καὶ μύστας, ὡς καὶ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους. Συγκακοπάθησον οὖν τοῖς τοῦ Εὐαγγελίου. Ἴσως δέ τις

[38] II Cor. IX, 12.

Quæ est in te per impositionem manuum mearum. In te quidem habitat ipsa gratia, quam accepisti cum imponerem ego tibi manus, quando episcopum te consecrabam. Atqui ignem istum vehementiorem effice : quod accepisti verbum fiducia et fortitudine impleas : fortiter persta.

Vers. 7. *Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis.* Hoc est, non propterea accepimus Spiritum, ut submittamur, verum ut potentes simus adversus tentationes, et libere loquamur : plerisque enim dat spiritum timoris, ut in Regum libris memoriæ proditum est : *Ac cecidit spiritus timoris super eos :* hoc est, metum ipsis incussit.

Et charitatis. Tum erga ipsum, tum erga proximum. Quod enim Deum veluti patrem diligamus, a Spiritu habemus faciente nos clamare : *Abba, Pater.* Præterea, quod a proximi dilectione non excutimur, donum est a divina potentia proveniens : quemadmodum rursus offendi, est a metu et pusillanimitate. Verumtamen oportet et nos prius ostendere quæ sunt a nobis ipsis.

Et sobrietatis. Vel ut sobrii simus, et sanæ mentis et constitutionis ; vel ut Spiritum ipsum loco castigationis habeamus, ac si qua nobis tentatio acciderit, ipsam ad emendationem accipiamus, vel ut aliis etiam simus castigatores et institutores.

Vers. 8. *Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri.* Plerique ter miseri, humanis rationibus explorantes quæ sunt ultra humani ingenii captum, ignominiam putant asseverare Filium Dei cruci affixum esse, ignorantes quod per crucem hanc homo morti obnoxius, filius Dei factus sit. Te itaque, o Timothee, haud pudeat testimonii sive martyrii, necnon mortis Christi quam in cruce sustinuit : sed eo potius liberius loquere, et prædicato illam. Non dixit autem, Ne metuas, sed, Ne erubescas : ut ostendat nihil esse periculi in re, sed solam ignominiam : quam si contempseris, cætera periculo vacant.

Neque me vinctum ejus. Ne pudeſias, inquit, si ego qui mortuos excito, orbis terrarum doctor, vinctus sim. Non enim ut maleficus vinctus sum, sed *ejus* vinctus sum, hoc est propter ipsum. Si enim ille crucem non erubuit, quomodo me vinculorum pudebit?

Sed simul affligere cum Evangelio. Hoc est, non simpliciter ostendas quod non te pudet, verum experientia et per opera ostende, et Christi et mei in iisdem particeps esto. Hæc autem et per superiora **596** indicavit, dicens : *Dedit nobis Spiritum virtutis.* Quid autem est, *simul affligere cum Evangelio?* Num Evangelium affligitur? Haudquaquam : sed vel hoc dicit : Simul mecum affligere propter Evangelium : vel Evangelium appellat omnes et Evangelii præcones et mystas, sicut et in priori ad Corinthios [38]. Simul igitur affligere cum Evangelii ministris. Fortasse autem aliquis curiosius afflic-

Digitized by Google

tionem Evangelii dicet impedimentum et incredulitatem in illud. Tu igitur una cum Evangelio hunc in modum laboranti periclitare.

Secundum virtutem Dei. Quia molestum erat quod dixit, *simul affligere*, lenit illud: Non enim, inquit, tua virtute, sed Christi, hoc facies: tua est electio et promptitudo.

VERS. 9. *Qui servavit nos, et vocavit vocatione sancta.* Potentiæ Dei signa ob oculos ponit. Servavit enim, inquit, nos, et cum procul eramus, vocavit ad seipsum, ut sanctos nos faceret. Qui igitur nolentes servavit, multo magis nunc volentibus succurret.

Non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum et gratiam. Nullo agente, nemine consulente, verum ex proprio proposito, hoc est, per sese, sua bonitate motus.

Quæ data est nobis in Christo Jesu ante tempora sæcularia. Hoc est, præformatum, sine principio, et ante sæcula, ut daretur nobis per Christum Jesum Dominum nostrum. Non parvi autem est momenti res, Deum non ex consilii sui mutatione, sed ante sæcula de nobis ista voluisse.

VERS. 10. *Manifestata est autem nunc per apparitionem Servatoris nostri Jesu Christi.* Etiamsi enim prædefinita erat gratia, nunc tamen primum manifestata est, quando apparuit Servator.

Qui destruxit quidem mortem, illuminavit autem vitam et incorruptionem per Evangelium In proprio quidem corpore re ipsa mortem delevit, cum illud incorruptum reddidit: nos vero per Evangelium illuminavit, ut vitam speremus et immortalitatem. Nondum enim actu immortalitate donati sumus, verum exspectamus, atque spem istam nobis ratam fecit Evangelium.

VERS. 11. *Ad quod positus sum ego prædicator et apostolus, doctorque gentium.* Cujus rei gratia doctorem gentium nunc se appellavit? Ut Timotheo ostendat oportere etiam ipsum cum gentibus conversari, neque propterea decidere animo, sed me imitari, qui propter Evangelii præconium jam vinctus sum.

VERS. 12. *Ob quam causam etiam hæc patior.* Quod sim prædicator gentium. Non enim ceu malefactor. Simul autem **597** sermoni suo parit fidem: Nisi enim, inquit, credidissem mortem esse abolitam, ista non paterer.

Sed non pudefio. Animadvertis quomodo operibus probat, quod Timotheum docebat, nimirum, ne puderet eum afflictionum?

Scio enim cui credidi, et certus sum quod potens est depositum meum servare in illum diem. Deus bone! quanta hæc fiducia! quam indubitata spes! Novi, inquit, sumque certo persuasus. *Depositum* autem vel fidem ac prædicationem dicit, quod ipse

περιεργότερον κακοπάθειαν τοῦ Εὐαγγελίου ἐρεῖ τὸν ἐμποδισμὸν καὶ τὴν πρὸς αὐτὸ ἀπιστίαν. Συγκινδύνευσον[96] οὖν καὶ σὺ τῷ οὕτω πάσχοντι[97] Εὐαγγελίῳ.

Κατὰ δύναμιν Θεοῦ. Ἐπεὶ φορτικὸν ἦν τὸ *κακοπάθησον*, παραμυθεῖται αὐτό[98]· Μὴ γάρ, φησί, δυνάμει τῇ σῇ, ἀλλὰ τῇ τοῦ Χριστοῦ· σὸν τὸ ἐλέσθαι καὶ ἡ προθυμία.

Τοῦ σώσαντος ἡμᾶς, καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγίᾳ. Δείκνυσι τὰ τεκμήρια τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ. Ἔσωσε γὰρ ἡμᾶς, φησί, καὶ πόρρω ὄντας ἐκάλεσε πρὸς ἑαυτόν, ὡς ἂν ἁγίους ἡμᾶς ἐργάσηται. Ὁ οὖν μὴ θέλοντας σώσας, πολλῷ μᾶλλον νῦν θέλουσι συνεργήσει.

Οὐ κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατὰ ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν. Οὐδενὸς ἀναγκάζοντος, οὐδενὸς συμβουλεύοντος, ἀλλ' ἐξ ἰδίας προθέσεως, τουτέστιν, εἰκῆ ἐκ τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ ὁρμώμενος.

Τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰωνίων. Τουτέστι, προτυπωθεῖσαν ἀνάρχως; καὶ προαιωνίως δοθῆναι ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Οὐ μικρὸν δὲ καὶ τοῦτο, τὸ μὴ ἐκ μεταμελείας, ἀλλὰ προαιωνίως ταῦτα τὸν Θεὸν βούλεσθαι ἐφ' ἡμῖν.

Φανερωθεῖσαν δὲ νῦν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εἰ γὰρ καὶ προώριστο ἡ χάρις, ἀλλὰ νῦν ἐφανερώθη, ὅτε ἐπέφηνεν ὁ Σωτήρ.

Καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον, φωτίσαντος δὲ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν διὰ τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐν μὲν τῷ οἰκείῳ σώματι κατήργησεν ἐμπράκτως τὸν θάνατον, ἀφθαρτίσας αὐτό· ἡμᾶς δὲ ἐφώτιζε διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἐλπίζειν τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀφθαρσίαν. Οὐ γὰρ ἤδη ἡμεῖς ἠφθαρτίσθημεν ἐνεργείᾳ, ἀλλὰ μέλλομεν, καὶ τὴν ἐλπίδα ταύτην τὸ Εὐαγγέλιον ἡμῖν ἐβεβαίωσεν.

Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κήρυξ καὶ ἀπόστολος, καὶ διδάσκαλος ἐθνῶν. Τίνος ἕνεκεν διδάσκαλον ἑαυτὸν ἐθνῶν νῦν ὠνόμασε; Τῷ Τιμοθέῳ δεικνύων ὅτι Δεῖ καὶ σὲ τοῖς ἔθνεσιν ὁμιλεῖν, καὶ μὴ καταπίπτειν, ἀλλ' ἐμὲ μιμεῖσθαι τὸν διὰ τὴν διδασκαλίαν Εὐαγγελίου δεδεμένον.

Δι' ἣν αἰτίαν καὶ ταῦτα πάσχω. Διὰ τὸ εἶναι κήρυξ τῶν ἐθνῶν. Οὐ γὰρ ὡς κακοῦργος. Ἅμα δὲ καὶ ἀξιόπιστον ποιεῖ τὸν λόγον, ὅτι Ἐὰν μὴ ἐπίστευον καταβληθῆναι[99] τὸν θάνατον, οὐκ ἂν ταῦτα ἔπασχον.

Ἀλλ' οὐκ ἐπαισχύνομαι. Ὁρᾷς πῶς διὰ τῶν ἔργων ἐνδείκνυται ὃ ἐδίδασκε τὸν Τιμόθεον, τὸ μὴ αἰσχύνεσθαι τὰ πάθη;

Οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, καὶ πέπεισμαι ὅτι δυνατός ἐστι τὴν παραθήκην μου φυλάξαι εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν. Βαβαὶ τῆς παῤῥησίας, καὶ τῆς ἀδιστάκτου ἐλπίδος! Οἶδα, φησί, καὶ πέπεισμαι ἀσφαλῶς. *Παραθήκην* δὲ ἢ τὴν πίστιν

Variæ lectiones.

[96] συγκακοπάθησον o. [97] ὄντως κάμνοντι o. [98] τοῦ.ο o. [99] καταλιθῆναι o.

Digitized by Google

φησὶ καὶ τὸ κήρυγμα, ὅτι αὐτὸς ὁ παρα[θ]έμενός μοι Χριστὸς φυλάξει ταῦτα, καὶ πάσχω πάντα ὥστε τὸν θησαυρόν μου μὴ συληθῆναι· ἢ τοὺς πιστοὺς λέγει, οὓς παρέθετο αὐτῷ ὁ Χριστὸς, ἢ οὓς αὐτὸς παρέθετο τῷ Κυρίῳ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ φησι· Παρατίθεμαι ὑμᾶς τῷ Κυρίῳ· ὡς ἂν εἰ ἔλεγεν, ὅτι Οὐκ αἰσχύνομαι, ἐλπίζων ὅτι πολλοὺς προσάξω τῷ Θεῷ, οὓς καὶ φυλάξει, ὡς ἂν με ὑπὲρ αὐτῶν δοξάσῃ [1]. Ἡ *παρακαταθήκην* λέγει τὴν ἀντιμισθίαν· καὶ γὰρ πᾶς ὁ καλόν τι ποιῶν, τῷ Θεῷ αὐτὸ παρατίθησιν, ὡς ἂν ἐν καιρῷ ὑπὲρ αὐτοῦ στεφανωθῇ.

Ὑποτύπωσιν ἔχε τῶν ὑγιαινόντων λόγων. Ὥσπερ ζωγράφος ἔγραψά σοι, καὶ ὑπετυπωσάμην εἰκόνα καὶ ἀρχέτυπον, ἵνα πρὸς τοῦτο ἀφορῶν καὶ αὐτὸς ζωγραφῇς ταύτην τὴν ὑποτύπωσιν τῶν ἐμῶν λόγων· τουτέστι, τὸ ἀρχέτυπον ἔχε, κἂν τι δέῃ ζωγραφῆσαι, ἀπ' αὐτῆς λάμβανε καὶ ζωγράφει. Πάντα γὰρ ἐκεῖ ἐναπόκεινται.

Ὧν παρ' ἐμοῦ ἤκουσας. Οὐ διὰ γραμμάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ στόμα κατὰ στόμα. Μὴ τοίνυν ἐλλειπῶς ἔχειν νομίζομεν τὰς Ἐπιστολάς, ὡς μὴ περὶ πάντων διαλαμβανούσας [2], ὅπου γε ἀγράφως πολλὰ παρέθετο.

Ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Τουτέστιν, οἱ λόγοι μου καὶ περὶ πίστεως καὶ ἀγάπης διαγορεύουσιν [3]· ὃ ἐστι περὶ δογμάτων καὶ περὶ βίου· κἂν τι δέῃ δογματίσαι ἐνάρετον, ἢ εἰπεῖν, ἢ πρᾶξαι, ἐκεῖθέν σοι λαβεῖν ἔξεστι.

Τὴν καλὴν παρακαταθήκην φύλαξον, διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν ἡμῖν. Τὰς περὶ πίστεως, τὰς περὶ βίου παρατεθείσας σοι ἐντολὰς, ἢ τὸ χάρισμα ὃ ἔλαβες, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπε. Πῶς δὲ φυλάξεις; Οὐκ ἀνθρωπίνῃ ἰσχύει, ἀλλὰ διὰ Πνεύματος ἁγίου, ὃ ἐνοικεῖ ἐν ἡμῖν διὰ τοῦ βαπτίσματος. Ἐὰν δὲ τηρήσωμεν αὐτὸ καὶ οὐ διώξωμεν διὰ τῶν φαύλων πράξεων, φυλάξει καὶ αὐτὸ ἡμῖν πάντα ὅσα παρὰ Θεοῦ ἔχομεν. Σπούδασον οὖν φυλάττειν τὸ Πνεῦμα, καὶ αὐτὸ πάλιν τηρήσει σοι τὴν παρακαταθήκην. *Ἐὰν γὰρ μὴ Κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς ματὴν ἠγρύπνησεν ὁ φυλάσσων.*

Οἶδας τοῦτο, ὅτι ἀπεστράφησάν με πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὧν ἐστι Φύγελλος καὶ Ἑρμογένης. Ἐξηγεῖται τοὺς πειρασμοὺς, οὐχ ἵνα καταβάλλῃ τὸν μαθητὴν, ἀλλ' ἵνα μᾶλλον πείσῃ, εἴγε καὶ αὐτὸς τοῖς ἴσοις περιπέσοι, μὴ ξένον τι παθεῖν, ἀλλὰ φέρειν. Ἐπειδὴ γὰρ συνελήφθη ὑπὸ Νέρωνος, κατέλιπον αὐτὸν πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ, τουτέστιν, οἱ ἐκ τῆς Ἀσίας ἐνδημοῦντες τῇ Ῥώμῃ.

Δῴη ἔλεος ὁ Κύριος τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ. Ὅρα φιλοσοφίαν· τοὺς μὲν καταλιπόντας οὐ κατηράσατο, ἀλλ' ἁπλῶς μόνον [4] ἀφηγήσατο τὸ γεγονός. Τῷ δὲ φροντίσαντι αὐτοῦ ἐπεύχεται, καὶ οὐκ αὐτῷ μόνῳ, ἀλλὰ καὶ παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ· οὕτως ἦσαν ἐνάρετοι, οὕτως αὐτοὺς Ὀνησιφόρος ἐπαίδευσεν.

A qui hæc apud me reposuit, Christus, eadem servabit : omniaque patior, ne thesauro isto meo spolier ; vel fideles dicit, quos Christus ipsi commendavit, aut quos ipse commendavit Domino : sicut et alio in loco dicit, Commendo vos Domino. Perinde ac si dicat : Non erubesco, sperans me non paucos adducturum Deo, quos et custodiet, ut illorum gratia me glorificet. Vel *depositum* mercedem dicit. Qui enim boni quidquam agit, veluti apud Deum isthuc reponit, ut propter ipsum tempore opportuno coronetur.

VERS. 13. *Formam habe sanorum sermonum.* Pictoris instar depinxi atque expressi tibi imaginem et archetypum, ad quem ipse respiciens, hanc sermonum meorum formam depingere possis : B hoc est, archetypum habe, ac si quid pingendum fuerit, ab illa imagine sume, ac pinge : illic enim omnia reposita sunt.

Quos a me audivisti. Non per litteras tantum, verum coram. Ne igitur mancas putemus Epistolas, quippe quod de omnibus non pertractent, siquidem multa tradidit sine litteris.

In fide et dilectione, quæ est in Christo Jesu. Hoc est, sermones mei de fide et charitate disserunt, hoc est de doctrina et vita : et si quid docere, vel dicere, vel agere oportet quod virtutem spiret, illinc tibi petere licet.

VERS. 14. *Bonum depositum custodi, per Spiritum sanctum qui inhabitat in nobis.* Nimirum quæ de C fide, quæ de vita tradita sunt tibi præcepta, vel gratiam quam accepisti, quemadmodum supra dixit. Quomodo autem custodies ? Non humano robore, sed per Spiritum sanctum, qui inhabitat in nobis per baptisma. Quod si ipsum servaverimus, et non per prava opera propulerimus, ipse etiam omnia quæ a Deo habemus, nobis custodiet. Da igitur operam, ut custodias Spiritum, et ipse rursus servabit tibi depositum. *Nisi enim Dominus custodierit civitatem, frustra vigilat qui custodit eam* [a].

VERS. 15. *Novisti hoc, quod averti sint a me* **598** *omnes qui sunt in Asia, ex quibus est Phygellus et Hermogenes.* Tentationes recenset, non ut dejiciat discipulum, sed ut magis persuadeat, ne is, si in D consimiles tentationes incidat, nova se pati arbitretur, sed æquo animo ferat. Postquam enim a Nerone comprehensus esset, dereliquerunt eum omnes qui in Asia erant, hoc est, qui ex Asia Romæ tum præsentes erant.

VERS. 16. *Det misericordiam Dominus Onesiphori domui.* Vide philosophiam ejus. Eos qui a se defecerant, non exsecratus est, sed simpliciter rem gestam tantummodo narravit. Pro illo autem qui sui curam gesserat, preces fundit : nec ipsi tantummodo, verum etiam universæ ejus domui ; adeo virtute fulserunt, adeo præclare eos Onesiphorus instituerat.

[a] Psal. CXXVII, 1.

Variæ lectiones.

[1] αὐτοῦ δοξασθῇ o. [2] διαλαβούσας o. [3] διαλαμβάνουσιν o. [4] μᾶλλον o.

Digitized by Google

Quoniam sæpe me refrigeravit. Tanquam athletam quempiam afflictionum æstu detentum, refrigeratione me dignatus est, non semel, sed sæpius. Hanc ad rationem et nos facere oportet, ac semper incitare eos qui boni quidpiam exercent : sic enim fiet ut participes præmii eorum reddamur. Nolito enim mihi Paulum objicere. Certe Paulus, etiamsi neminem adjutorem habuisset, firmus tamen permansisset. At alius aliquis fortasse non perseverabit, nisi aliquem habuerit, qui suffulciat eum. Si igitur aliquis inventus fuerit qui eum adjuvet, ejusque curam gerat, planum est talem victoriæ ejus consortem fieri : quod si victoriæ, coronarum etiam. Nam et in bellis apud veteres, qui sarcinas et impedimenta custodiebant, æqualem cum militibus prædam sortiebantur.

A

Nec puduit eum catenæ meæ. Ubique pudorem dicit, non periculum, fiduciam Timotheo reddens, quasi solus pudor, et non periculum rei inesset. Atqui periculum certe aderat : nam et Nero sæviebat adversus Paulum, ut qui instituisset quempiam ex domesticis ipsius.

B

Vers. 17. *Verum cum esset Romæ, diligentius quæsivit me, et invenit.* Non solum, inquit, non fugit meum occursum, verum etiam me quæsivit, et invenit : quod magnæ et fortitudinis et fidei argumentum.

Vers. 18. *Det ei Dominus invenire misericordiam a Domino in die illa.* Misertus est mei, inquit : recipiat igitur retributionem in tremenda die, quando multa misericordia opus erit omnibus, imo ipsis sanctis. Si autem Onesiphorus, qui pro Christi nomine periculis sese objecit, per misericordiam servatur, multo magis nos. Hic autem prosiliunt qui Marcionis dogmate inficiuntur. En duo, inquiunt, Domini. Sed non ita se res habet. Unus est enim Dominus [40], sicut et hic ipse Paulus alio in loco ait. Est autem in more Scripturæ sic **599** loqui, ut, *Pluit Dominus a Domino* [41], hoc est, a seipso. Hunc ad modum et hic. Quod si et Patrem et Filium hic significari acceperis, nihil absurdi admittetur : nam et Pater Dominus est, et Filius Dominus, et Spiritus Dominus : sed unus tamen Dominus in tribus personis indicatur. Animadverte autem quod hic non dixerit, Det ei Dominus aliud quiddam, sed, *misericordiam.*

C

D

Et quanta Ephesi ministravit mihi, tu melius nosti. Assuefactus est, inquit, ad bona opera : non semel fecit, sed et Ephesi et Romæ. Talem oportet esse Christianum, qui semper bonum operetur, etiam per omnem vitæ cursum.

CAPUT II.

Vers. 1. *Tu igitur, fili mi, confortare.* Quid ais? Dixisti te vinctum esse, adeoque omnes te deseruisse : jam vero quasi nihil triste patiaris, in-

Ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε. Καθάπερ ἀθλητήν τινα ὑπὸ αὐχμοῦ συνεχόμενον τῶν θλίψεων, ἀναψύξεως ἠξίωσεν, οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ πολλάκις. Οὕτω δεῖ καὶ ἡμᾶς ποιεῖν, πάντοθεν καὶ ἀεὶ συγκροτεῖν τοὺς ἀγαθόν τι μετιόντας· οὕτω γὰρ κοινωνοὶ αὐτοῖς ἐσόμεθα τῶν μισθῶν. Μὴ γάρ μοι τὸν Παῦλον εἴπῃς. Ὁ Παῦλος, κἂν μηδένα εἶχε τὸν συγκροτοῦντα, ἔμεινεν ἂν ἑδραῖος. Ἀλλ' ἴσως ἄν τις ἄλλος οὐ καρτερήσει, ἐὰν μὴ ἔχῃ τὸν ἀντιστηρίζοντα. Ἐὰν οὖν εὑρεθῇ τις συγκροτῶν αὐτὸν καὶ ἐπιμελούμενος αὐτοῦ, πρόδηλον ὅτι τῆς νίκης κοινωνεῖ· εἰ δὲ τῆς νίκης, καὶ τῶν στεφάνων. Κἀν τοῖς πολέμοις δὲ τὸ παλαιὸν οἱ τὰ σκεύη φυλάττοντες, τοῖς στρατιώταις ἐξ ἴσου διελάγχανον τῶν λαφύρων.

Καὶ τὴν ἅλυσίν μου οὐκ ἐπησχύνθη. Πανταχοῦ τὴν αἰσχύνην λέγει, οὐ τὸν κίνδυνον, παραθαρρύνων Τιμόθεον, ὡς αἰσχύνης μόνης, καὶ οὐ κινδύνου προσόντος. Καίτοι γε καὶ κίνδυνος προσῆν· ὁ γὰρ Νέρων ἐμαίνετο κατὰ Παύλου, ὡς κατηχήσαντός τινα τῶν οἰκείων αὐτῷ.

Ἀλλὰ γενόμενος ἐν Ῥώμῃ σπουδαιότερον ἐζήτησέ με, καὶ εὗρεν. Οὐ μόνον οὐκ ἔφυγέ μου τὴν συντυχίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπεζήτησέ με, καὶ εὗρεν, ὃ μεγάλης ἀνδρείας καὶ πίστεως.

Δῴη αὐτῷ ὁ Κύριος εὑρεῖν ἔλεος παρὰ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. Ἠλέησέ με, φησί· λάβοι τοίνυν τὴν ἀνταπόδοσιν ἐν τῇ φρικτῇ ἡμέρᾳ, ὅτε πολλοῦ ἐλέους χρεία πᾶσι, καὶ τοῖς ἁγίοις. Εἰ δὲ Ὀνησιφόρος, ὁ κινδύνοις ἑαυτὸν παραβάλλων, διὰ Χριστὸν, ἀπὸ ἐλέους σώζηται, πολλῷ μᾶλλον ἡμεῖς. Ἐνταῦθα δὲ ἐπιπηδῶσιν οἱ τὰ Μαρκίωνος νοσοῦντες [5], Ἰδού, λέγοντες, δύο Κύριοι· Ἀλλ' οὐκ ἔστι τοῦτο. Εἷς γὰρ Κύριος, ὡς οὗτος αὐτὸς ὁ Παῦλος ἀλλαχοῦ φησιν. Ἔθος δὲ τῇ Γραφῇ οὕτω κεχρῆσθαι τῷ λόγῳ, ὡς τὸ *Ἔβρεξε Κύριος παρὰ Κυρίου*, τουτέστι παρ' ἑαυτοῦ. Οὕτω καὶ ἐνταῦθα. Εἰ δὲ καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν δηλοῦσθαι ἐνταῦθα δέξῃ, οὐδὲ τοῦτο ἄτοπον. Καὶ ὁ Πατὴρ γὰρ Κύριος, καὶ ὁ Υἱὸς Κύριος, καὶ τὸ Πνεῦμα Κύριος· ἀλλ' εἷς Κύριος ταῖς τρισὶν ὑποστάσεσιν ἐμφαινόμενος. Ὅρα δὲ ὅτι οὐκ εἶπε· Δῴη αὐτῷ ὁ Κύριος ἕτερόν τι, ἀλλ', *ἔλεος.*

Καὶ ὅσα ἐν Ἐφέσῳ διηκόνησε, βέλτιον σὺ γινώσκεις. Συνήθης ἐστὶ, φησὶ, τῇ ἀγαθοεργίᾳ· οὐχ ἅπαξ ἐποίησεν, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἐφέσῳ καὶ ἐν Ῥώμῃ. Τοιοῦτον εἶναι δεῖ τὸν Χριστιανὸν, ἀεὶ τὸ ἀγαθὸν ἐργάζεσθαι, καὶ δι' ὅλης τῆς ζωῆς.

ΚΕΦΑΛ. Β'.

Σὺ οὖν, τέκνον μου, ἐνδυναμοῦ. Τί λέγεις; Εἶπας ὅτι δέδεσαι, ὅτι πάντες σε ἀπεστράφησαν, καὶ ὥσπερ οὐδὲν δεινὸν εἰπὼν, ἐπιφέρεις· *Σὺ οὖν,*

[40] Ephes. IV, 5. [41] Gen. XIX, 24.

Variæ lectiones.

[5] φρονοῦντες O.

Digitized by Google

τέκνον μου, ἐνδυναμοῦ; Ναὶ, δι' αὐτὸ τοῦτο μᾶλλον, ὅτι ἐγὼ ἐν δεινοῖς, σὺ ἐνδυναμοῦ· εἰ μὲν γὰρ ἐγὼ ὁ διδάσκαλος οὐκ ἔπασχον τοιαῦτα, ἴσως ἔδει σε καταπίπτειν, ὡς ἐν κινδύνοις βεβηκότα νέον καὶ ἄπειρον. Νῦν δὲ οὐ μικρά σοι παράκλησις πρὸς τὸ φέρειν γενναίως τὰ συμπίπτοντα, ὅτι καὶ αὐτὸς τοιαῦτα πάσχω, ὡς τῆς τοῦ πράγματος φύσεως ἐχούσης τοὺς κινδύνους, ἀλλ' οὐ τῆς σῆς ἀπειρίας. Ἐπεὶ καὶ καθόλου πᾶς ἐλάττων ἐν οἱῳδήποτε πράγματι κινδύνοις περιπεσὼν παρακαλεῖται [6] μεγάλως, ὅταν καὶ τὸν αὐτοῦ μείζονα ἐν τοῖς αὐτοῖς ὁρᾷ. Ὅρα δὲ μετὰ πόσης φιλοστοργίας παραινεῖ, *τέκνον μου*, λέγων· ὡς ἂν εἰ γὰρ τὴν ψυχὴν τῷ ῥήματι ἐνεστάλαξεν. Εἰ τέκνον εἶ, τὸν πατέρα μιμοῦ.

Ἐν τῇ χάριτι, τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Μὴ μόνον ἀπὸ τοῦ κατ' ἐμὲ ὑποδείγματος ἐνδυναμοῦ, ἀλλὰ μάλιστα διὰ τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ. Ἐκείνην ἔχε συναγωνιζομένην [7], δι' ἧς ἐλάβομεν ἐξουσίαν πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ὑπὸ μηδενὸς ἀδικεῖσθαι.

Καὶ ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων. Ἃ ἤκουσας, οὐχ ἃ συνεζήτησας· ἡ γὰρ πίστις ἐξ ἀκοῆς. Ἤκουσας δὲ οὐ λάθρα, ἀλλὰ μετὰ παῤῥησίας, πολλῶν παρόντων. Τινὲς δὲ, *πολλοὺς μάρτυρας*, νόμον καὶ προφήτας ἐνόησαν. Γραφικαῖς γὰρ μαρτυρίαις [8] συνεκροτεῖτό μοι ὁ λόγος.

Ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις. Οὐκ εἶπεν· Εἰπὲ, ἀλλὰ· *Παράθου*, καθάπερ ἐπὶ θησαυροῦ. Τὸ γὰρ παρατιθέμενον, ἐν ἀσφαλείᾳ παρακατατίθεται [9]. Ποιεῖ δὲ διὰ τούτου τὸν μαθητὴν προσεκτικώτερον. *Πιστοῖς*, οὐ συλλογιστικοῖς καὶ συζητικοῖς· *πιστοῖς* δὲ, τοῖς μὴ προδιδοῦσι τὴν παρακαταθήκην.

Οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἑτέρους διδάξαι. Τί γὰρ ὄφελος, ὅταν τις αὐτὸς μὲν πιστὸς ᾖ, καὶ πάντα δέχεται ἀζητήτως, μὴ δύναται δὲ καὶ εἰς ἑτέρους ἐξάγειν [10] τὴν διδασκαλίαν; Καὶ αὖ, εἰ μὴ προδιδῷ μὲν τὸν λόγον αὐτὸς, οὐ δύνηται δὲ καὶ ἄλλους τοιούτους ποιεῖν; Δύο τοίνυν ἔχειν δεῖ, καὶ πιστὸν εἶναι, καὶ διδακτικὸν τὸν διδάσκαλον. Ταῦτα γὰρ δῆλον, ὅτι περὶ πρεσβυτέρων καὶ ἐπισκόπων αὐτῷ διατάττεται, οὐ περὶ λαϊκῶν· τοῦτο γὰρ ἄτοπον, ὅπου γε αὐτὸς ὁ Παῦλος καὶ Ἕλλησι καὶ Ἰουδαίοις ἐπέστελλεν [11]. Οἶμαι δὲ ὅτι καὶ περί τινων μυστικωτέρων λέγει, ἃ δεῖ πιστοῖς καὶ διδακτικοῖς παρατίθεσθαι.

Σὺ οὖν κακοπάθησον ὡς καλὸς στρατιώτης Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁρᾷς ὅτι τὸ κακοπαθεῖν στρατιώτου; Ὥστε τὸ μὴ κακοπαθεῖν οὐ στρατιώτου. Οὐ τοίνυν χρὴ δυσχεραίνειν, εἰ κακοπαθεῖ τις ἐν στρατιώταις ταχθείς. Ὅσον δὲ τὸ ἀξίωμα εἶναι

fers: *Tu igitur, fili mi, confortare?* Næ, ob hoc ipsum tu magis, quia ego captivus detineor, robustus esto. Si enim ego præceptor tuus talia non paterer, potuisses forsan tu succumbere, quippe qui juvenis et inexpertus in pericula incidisses. Jam vero haud parum tibi consolationis præbet, ut generose feras quæ tibi evenient, quandoquidem et ipse hujusmodi patiar; tanquam rei natura pericula habeat, non tua imperitia. Siquidem in universum unusquisque inferior, in quocunque negotio in pericula inciderit, magnam accipit consolationem, si videat seipso majorem iisdem immergi. Expende autem quam paterno affectu adhortetur, *Fili mi*, dicens: quodammodo enim animam cum verbo instillavit. Si filius es, patrem imitare.

In gratia quæ est in Christo Jesu. Non solum meo exemplo confortare, verum præcipue per gratiam Christi. Illam habe certaminis sociam, per quam accepimus potestatem, ut conculcemus serpentes et scorpiones, et omnem potentiam hostis, et ut a nemine injuria afficiamur.

VERS. 2. *Et quæ audivisti a me per multos testes.* Quæ audivisti, non quæ inquisivisti: fides enim ex auditu. Audivisti autem non clanculum, sed libere et palam, multis præsentibus. Nonnulli autem, *multos testes*, legem et prophetas intellexerunt. Nam sermo meus Scripturæ testimoniis instruebatur.

Hæc commenda fidelibus hominibus. Non ait: Dic, sed: *Commenda*, veluti de thesauro. Quod enim commendatur et deponitur, ut in tuto sit reponitur. **600** Reddit autem per hæc discipulum attentiorem. *Fidelibus*, non syllogisticis et disputativis: *fidelibus* vero, depositum non prodentibus.

Qui idonei erunt et alios docere. Quid enim prodest, si quis ipse fidelis sit, ac omnia citra inquisitionem et hæsitationem accipiat, doctrinam autem aliis depromere nequeat? ac rursus cum non prodat ipse quidem verbum, non possit autem alios consimiles reddere? Duo igitur habere oportet doctorem: alterum, ut fidelis sit, alterum, ut docere possit. Perspicuum enim est quod hæc de presbyteris et episcopis ipsi præcipit, non de laicis: nam hoc absurdum est: siquidem ipse Paulus et Græcis et Judæis scripserit. Opinor autem ipsum de quibusdam secretioribus hæc dicere, quæ fidelibus, iisque qui alios instituere possint, committenda sunt.

VERS. 3. *Tu igitur feras afflictionem, ut bonus miles Jesu Christi.* Animadvertis quod adversa pati ad militem spectat? Itaque adversa non pati, haudquaquam militis est officium. Non est igitur ægre ferendum animo, si quis in militum ordine

Variæ lectiones.

[6] παραμυθεῖται ο. [7] συναγωνιστήν ο. [8] γραφαῖς γὰρ μυρίαις ο. [9] παρατίθεται ο. [10] ἐξέχειν. ο. [11] ἐκήρυττεν ο.

Digitized by Google

constitutus calamitates sustineat. At quanta dignitas est, militem esse Christi, cum magnificum quid existiment quidam terreni regis milites esse ?

A στρατιώτην Χριστοῦ, ὅπου γε μέγα τινὲς οἴονται τὸ τοῦ ἐπιγείου βασιλέως στρατιῶται εἶναι ;

Vers. 4. *Nemo qui militat, implicatur vitæ negotiis, ut ei qui ipsum in militiam delegit placeat.* Hæc ad omnes tam episcopos quam doctores dicta sunt. Significantem autem vim habet, *Implicatur.* Hujusmodi enim negotia vincula revera sunt et serpentes. *Negotiis* porro dicens, tumultus ac turbas notavit, per ipsa etiam vocabula dehortans. Quid teipsum implicas ? quid in turbas atque negotia teipsum immittis ? Solam militiam cura, sic placebis imperatori tuo Christo, qui te in militiam delegit.

Οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ. Ταῦτα πρὸς πάντας εἴρηται ἐπισκόπους καὶ διδασκάλους. Ἐμφαντικὸν δὲ τὸ, *Ἐμπλέκεται.* Τῷ ὄντι γὰρ δεσμὰ καὶ ὄφεις εἰσὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ *πραγματείαις* δὲ εἰπὼν, τοὺς θορύβους καὶ τὰς ὀχλήσεις ἠνίξατο, καὶ ἀπὸ αὐτῶν τῶν λέξεων ἀποτρέπων. Τί σεαυτὸν ἐνδεσμεῖς ; τί εἰς ὀχλήσεις καὶ πραγματείας[13] σεαυτὸν ἐμπλέκεις ; Τῆς στρατείας μόνης φρόντιζε, καὶ οὕτως ἀρέσεις Χριστῷ τῷ εἰς στρατείαν ἐκλεξαμένῳ σε.

Vers. 5. *Quod si certet etiam aliquis, non coronatur, nisi legitime certaverit.* Hoc est, non si certamen inierit, hoc satis est : neque si inunctus fuerit, neque si magnus conseruerit, nisi et de cibo potuque ac temperantia athletis sancitas leges observarit, atque eas quæ luctæ modum referunt. Non enim simpliciter pro sua cuique libidine permittitur luctari, verum leges athleticæ hac de re feruntur. Porro vide ejus sapientiam. Militis meminit, ut indicet quod ad eædem et mortes oporteat paratos esse : atque etiam athletæ, ut in omnibus perseveret, ac in exercitio semper vivat.

B *Ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, οὐ στεφανοῦται, ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ.* Τουτέστιν, οὐκ ἐὰν εἰς τὸν ἀγῶνα εἰσέλθῃ, ἀρκεῖ τοῦτο, οὐδὲ ἐὰν ἀλείψηται, οὐδὲ ἐὰν συμπλακῇ, ἀλλ' ἐὰν μὴ καὶ τοὺς περὶ βρωμάτων καὶ ποτῶν, καὶ σωφροσύνης ἀθλητικοὺς[14] νόμους φυλάξῃ, καὶ τοὺς ἐν τῷ τρόπῳ τῆς πάλης. Οὐ γὰρ ἁπλῶς καὶ ὡς θέλει ἕκαστος, ἐφεῖται αὐτῷ παλαίειν, ἀλλὰ νόμοι καὶ περὶ τούτου ἀθλητικοί. Ὅρα δὲ σοφίαν. Στρατιώτου ἐμνήσθη, ἵνα δείξῃ ὅτι εἰς σφαγὰς καὶ θανάτους δεῖ ἡτοιμάσθαι · καὶ ἀθλητοῦ, ἵνα πάντα καρτερῇ, καὶ ἐν ἀσκήσει ᾖ διαπαντός.

Vers. 6. *Laborantem agricolam oportet primum de fructibus accipere.* Tertium exemplum profert, quod præceptori magis est conveniens. Militis enim et **661** athletæ paradigmata subditis etiam conveniunt : colonus autem non sui ipsius curam gerit, sed terræ, haudque exiguam compensationem accipit a frugum proventu. Hunc ad modum præceptor non inutiliter laborat, verum præ aliis ipse fruetur suis sudoribus, Deo abunde mercedem ei reddente. Ne quis igitur ob mercedis dilationem iniquo fiat animo, Jam nunc, inquit, accipis, in ipso labore est retributio : si nihil aliud, saltem animarum utilitas magno inde tibi lucro cedet. Nonnulli autem de honore doctoribus exhibendo hæc dicunt : at id rationi non est consentaneum. Animadverte porro, quod non simpliciter agricolam dixerit, sed, *laborantem*, hoc est, qui affligitur, non qui simpliciter operatur.

C *Τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν.* Λέγει καὶ τρίτον ὑπόδειγμα, ὃ διδασκάλῳ μᾶλλον ἁρμόδιον. Τὰ γὰρ τοῦ στρατιώτου καὶ τοῦ ἀθλητοῦ, καὶ τοῖς ἀρχομένοις οἰκεῖα · ὁ γεωργὸς οὐχ ἑαυτοῦ ἐπιμελεῖται, ἀλλὰ τῆς γῆς, καὶ ἀμοιβὴν οὐ μικρὰν λαμβάνει τὴν ἀπὸ τῆς καρποφορίας. Οὕτω καὶ ὁ διδάσκαλος οὐκ ἀνόνητα πονεῖ, ἀλλὰ πρὸ τῶν ἄλλων αὐτὸς ἀπολαύσει τῶν οἰκείων ἱδρώτων, τοῦ Θεοῦ δαψιλῶς αὐτὸν ἀμειβομένου. Ἵνα τοίνυν μὴ δυσχεραίνῃ τις πρὸς τὸ μέλλον τῆς ἀντιμισθίας, Ἤδη, φησὶν, ἀπολαμβάνεις, ἐν αὐτῷ τῷ κόπῳ ἡ ἀντίδοσις, εἰ μηδὲν ἄλλο, ἡ ὠφέλεια γοῦν τῶν ψυχῶν[15] μέγα σοι κέρδος ἐντεῦθεν ἥδη. Τινὲς δὲ περὶ τοῦ τιμᾶσθαι τοὺς διδασκάλους φασὶ τοῦτο, ἀλλ' οὐκ ἔχει λόγον. Ὅρα δὲ, οὐχ ἁπλῶς γεωργὸν εἶπεν, ἀλλὰ, τὸν *κοπιῶντα*, τουτέστι τὸν κοπτόμενον, οὐχ ἁπλῶς ἐργαζόμενον.

D

Vers. 7. *Intellige quæ dico.* Quia obscure quadamtenus omnia dixit, de milite, de athleta, de agricola, *Intellige*, inquit. Hujus enim rei gratia hæc dixi, ut te exacuam. Deinde comprecatur ei, ut genuino filio.

Νόει ἃ λέγω. Ἐπειδὴ αἰνιγματωδῶς πάντα εἶπε, τὰ τοῦ στρατιώτου, τὰ τοῦ ἀθλητοῦ, τὰ τοῦ γεωργοῦ, *Νόει*, φησί. Τούτου γὰρ χάριν ταῦτα εἶπον οὕτως, ἵνα σε ὀξύνω[16]. Εἶτα ἐπεύχεται, ὡς γνησίῳ τέκνῳ.

Detenim tibi Dominus intellectum in omnibus. Non solum in his quæ dixi, verum etiam in omnibus et verbis et operibus.

Δώῃ γάρ σοι ὁ Κύριος σύνεσιν ἐν πᾶσιν. Οὐ μόνον τούτοις οἷς εἶπον, ἀλλὰ πᾶσι καὶ λόγοις καὶ ἔργοις.

Vers. 8. *Memor esto Dominum Jesum Christum resurrexisse a mortuis, ex semine David.* Hoc dicit

Μνημόνευε Ἰησοῦν Χριστὸν ἐγηγερμένον ἐκ νεκρῶν, ἐκ σπέρματος Δαβίδ. Τοῦτο λέγει καὶ διὰ

Variæ lectiones.

[13] πράγματα o. [14] ἀθλητοῖ, o. [15] ἀσφάλεια ἀγνοούντων ψυ. o. [16] σε δόκιμον δείξω m.

Digitized by Google

τοὺς αἱρετικούς. Ἦσαν μὲν γάρ τινες καὶ τότε, οἳ αἰσχύνην ἐνόμιζον τὸ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ παθεῖν, καὶ διὰ τοῦτο ἴσως τὴν φαντασίαν εἰσῆγον. Οὕτω γὰρ ἐταπεινώθη ὁ Θεὸς δι' ἡμᾶς, ὡς καὶ αἰσχύνεσθαι τοὺς ἀνθρώπους περιάπτειν Θεῷ τὴν τοσαύτην ταπείνωσιν. Λέγει δὲ καὶ διὰ τὸ παραμυθήσασθαι αὐτὸν, δεικνὺς ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ διδάσκαλος Χριστὸς διὰ πάθους ἐνίκησε τὸν θάνατον. Τούτου μνημόνευε, καὶ οὐκ ὀκλάσεις πρὸς τὰ πάθη.

Κατὰ τὸ Εὐαγγέλιόν μου. Ἦσαν γάρ τινες ἕτερα εὐαγγελιζόμενοι· ἀλλ' οὐκ ἐκείνοις, ἀλλὰ τῷ ἐμῷ Εὐαγγελίῳ δεῖ προσέχειν.

Ἐν ᾧ κακοπαθῶ μέχρι δεσμῶν, ὡς κακοῦργος. Ἡλίκην ἀφ' ἑαυτοῦ παραμυθεῖται τὸν μαθητὴν, καὶ ὅτι κακοπαθεῖ λέγων, καὶ ὅτι πονηρὰν δόξαν ἀποφέρεται.

Ἀλλ' ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ οὐ δέδεται. Ἵνα μήτις εἴπῃ· Καὶ τί τὸ ὄφελος; Τί δὲ τὸ θαῦμα, εἰ δέδεσαι; Δεῖξόν μοι κέρδος, δεῖξόν μοι θαυμαστόν τι· φησὶν, ὅτι ὁ λόγος οὐ δέδεται. Μὴ γὰρ αἰσθητὸν ἔργον ἐστὶν, ἵνα ἐμποδίζηται τοῦ σώματος δεδεμένου. Λόγος ἐστὶ θεῖον χρῆμα, καὶ Θεοῦ λόγος· ἡμῶν δεδεμένων, λέλυται καὶ τρέχει. Ἰδοὺ γὰρ καὶ δεδεμένοι γράφομεν καὶ κηρύττομεν. Εἶδες θαῦμα, εἶδες κέρδος.

Διὰ τοῦτο πάντα ὑπομένω [16] *διὰ τοὺς ἐκλεκτούς.* Ἰδοὺ καὶ τοῦτο προτροπή. Οὐχ ὑπὲρ ἐμαυτοῦ γὰρ, φησὶ, πάσχω, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ἑτέρων σωτηρίας· οὐχ ἵνα αὐτὸς δοξασθῶ, ἀλλ' ἵνα ἕτεροι. Τίνες δὲ οὗτοι; Οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ. Εἰ οὖν Θεὸς αὐτοὺς ἐξελέξατο, πάντα δεῖ ἡμᾶς πάσχειν ὑπὲρ αὐτῶν.

Ἵνα καὶ αὐτοὶ σωτηρίας τύχωσι τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Καὶ αὐτοὶ, ὥσπερ καὶ ἡμεῖς. Ὥσπερ δι' ἡμᾶς, φησὶν, ὁ Θεὸς ἔπαθεν, ἵνα σωθῶμεν, οὕτω καὶ ἡμεῖς πάσχομεν δι' ἐκείνους [17]. Ὥστε ἀνταπόδοσίς ἐστι τὸ πρᾶγμα, οὐ χάρις. Εἶτα, ἵνα μὴ εἴπῃ τις αὐτῷ· Τί λέγεις; Σὺ ἐν δεσμοῖς μέλλεις [18] ἀπολέσθαι, καὶ ἄλλοις σωτηρίας αἴτιος γενέσθαι ἀλαζονεύῃ; Οὐ ταύτης, φησὶ, λέγω τῆς σωματικῆς σωτηρίας, ἀλλὰ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῆς ἀληθινῆς, τῆς ἐνδόξου· ἡ γὰρ σωματικὴ σωτηρία ἄδοξος. Ἄκουε γὰρ καὶ τῶν ἑφεξῆς.

Μετὰ δόξης αἰωνίου. Οὐ μόνον ἵνα σωθῶσιν, ἀλλὰ τὸ μεῖζον, ἵνα καὶ δοξασθῶσι μεθ' ἡμῶν αἰωνίως. Ὥστε εἰ καὶ αἰσχύνην ἔχει τὰ δεσμὰ, ἀλλὰ καὶ δόξαν προξενεῖ τοῖς ἐκλεκτοῖς, καὶ ταύτην αἰώνιον. Εἰ δὲ ἄλλοις, πολλῷ μᾶλλον ἐμοὶ, τῷ ταῦτα περιχειμένῳ. Μὴ οὖν ἀδημόνει ἐπ' ἐμοί.

Πιστὸς ὁ λόγος. Ἐπειδὴ πολλοὶ ἀμφιβάλλουσι περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς καὶ δόξης, λέγοντες· Ὅτε ζῶ, τότε θανάτῳ ἐκδίδομαι, καὶ ὅτε ἀποθάνω, ζήσω; καὶ τὰ τοιαῦτα· διὰ τοῦτο βεβαιοῖ τὸν

A propter hæreticos. Nam et tum fuerunt nonnulli qui ignominiam arbitrabantur, quod Filius Dei pateretur, ac propterea fortasse passionem phantasticam induxerunt. Adeo enim humiliatus est Deus propter nos, ut erubescant etiam homines tantam humiliationem Deo applicare. Ista autem ideo dicit, ut animum ei addat, ostendens quod et ipse præceptor noster Christus per passionem mortem vicerit. Isthuc recordare, et haud labefactaberis ad afflictiones.

Secundum Evangelium meum. Fuerunt enim quidam qui diversa prædicabant: atqui non illis, verum Evangelio meo est intendendum.

B Vers. 9. *In quo laboro usque ad vincula, quasi male operans.* Iterum a seipso discipulum consolatur, dicens et quod affligitur, et quod pravam opinionem aufert.

Sed verbum Dei non est alligatum. Ne quis dicat, Ecquæ est commoditas? quid vero mirum quod ligatus es? Ostende mihi lucrum, ostende mihi aliquid mirandum; Verbum, inquit, non est ligatum: non enim sensibile opus est, ut illud corpore ligato impediatur. Divina res est verbum, Deique verbum: nobis ligatis solutum est et currit: ecce enim ligati scribimus et prædicamus. Vidisti quod est admirandum, vidisti lucrum.

Vers. 10. *Ideo omnia sustineo propter electos.* En et isthuc habet adhortationem. **602** Non pro meipso enim patior, inquit, sed pro aliorum salute non ut ego glorificer, sed ut alii. Qui vero sunt isti? C Electi Dei. Si igitur Deus ipsos elegit, omnia oportet nos pati pro ipsis.

Ut et ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Jesu. Ipsi, quemadmodum et nos. Sicut propter nos, inquit, Deus passus est ut servemur, sic et nos patimur propter illos. Compensatio itaque hæc res est, non gratia. Præterea, ne quis ei objiciat, Quid ais? tu in vinculis periturus es, et te aliorum salutis auctorem fore ostentas? Non hanc, inquit, corporalem salutem dico, sed eam quæ est in Christo Jesu, veram ac celebrem: corporalis enim salus est ingloria. Audi enim quæ sequuntur.

D *Cum gloria æterna.* Non solum ut serventur, sed quod majus est, ut glorificentur nobiscum in sempiternum. Quare etiamsi ignominiam habeant vincula, gloriam tamen præbent electis, eamque sempiternam. Quod si aliis, multo magis et mihi, qui hisce sum constrictus. Ne igitur mei causa contristeris.

Vers. 11. *Fidelis sermo.* Quia plerique ambigunt de futura vita et gloria, dicentes: Quando vivo, tum morti trador; et quando mortuus fuero, vivam? idque genus alia: propterea sermonem confirmat,

Variæ lectiones.

[16] πάσχω o. [17] ἐκεῖνον o. [18] θέλεις o.

Digitized by Google

inquiens, *Fidelis sermo.* Qualis ? Quod electi celebrem et æternam salutem assequentur.

Nam si commortui sumus, et convivemus. Confirmat idem humanis etiam rationibus. Atqui supra hujus rei indicium dedit cum diceret : *Memento Jesum resurrexisse a mortuis ;* indicavit enim quod post mortem resurrexerit. Quomodo igitur confirmat ? Si in tristibus communicamus, in bonis non similiter ? Hoc ne homo quidem faceret, quanto minus Deus, qui fons est justitiæ et bonitatis ? Mortem autem dicit, tum eam quæ per baptisma est, tum eam quæ per passiones et tentationes.

VERS. 12. *Si sustinemus, et conregnabimus.* Non satis est semel in mortem se quempiam tradere, sed semper. *In singulos enim dies,* inquit, *morior* [18]. Multa igitur patientia nobis opus est ad hoc, ut simul regnare cum Christo nobis obveniat.

Si negabimus, et ille negabit nos. Sermonem suum etiam ab iis quæ contra eveniunt confirmat. Non enim in bonis tantummodo, verum etiam in malis sunt compensationes. *Qui enim,* inquit, *negaverit me, negabo et eum* [19]. Cogita autem tecum quanta sit ille passurus, qui a Christo abnegatus fuerit.

VERS. 13. *Si non credimus, ille fidelis permanet.* **603** Si non credimus quod resurrexit, nihil is inde læditur : ipse namque verus est, stabilis est, sive asseramus, sive negemus.

Negare seipsum non potest. Hoc est, non potest non esse : non habet naturam, ut in nihilum abeat: semper manet, etiamsi nos non confiteamur illum. Proinde non ad illum venit commodum aut damnum, sive profiteamur ipsum, sive negemus, verum ad nos utraque perveniunt.

VERS. 14. *Hæc commone.* Ne quis existimet Timotheum ipsum ista discere oportere, Alios, inquit, admoneas.

Testificans coram Domino, non contendere verbis ad nullam utilitatem ad subversionem audientium. Quia voluptas huic rei inest, animaque humana nunquam non cupit inquirere atque verbis contendere, Tu, inquit, ipsis testificare coram Deo, ne sint contentiosi : hoc est, præcipe ipsis, in testem Deum assumens, ut sciant quod si te contempserint, ille eos judicabit. Non solum enim nihil prodest verborum pugna, neque quidquam lucri affert, verum etiam magnum detrimentum inde oritur. Subvertitur enim auditorum fides, veluti turris aliqua, disputationum phalangis.

VERS. 15. *Solicite cura teipsum probatum exhibere Deo, operarium inconfusibilem.* Interpretatur quomodo probatus fiat, nimirum si operarius sit *inconfusibilis :* hoc est, si ipsum nihil eorum quæ ad pietatem pertinent, facere pudeat. Sic enim

[18] I Cor. xv, 31. [19] Matth. x, 33.

λόγον, καὶ φησι· *Πιστὸς ὁ λόγος.* Ποῖος; Ὅτι οἱ ἐκλεκτοὶ ἐνδόξου καὶ αἰωνίου σωτηρίας ἐπιτεύξονται.

Εἰ γὰρ συναπεθάνομεν, καὶ συζήσομεν. Κατασκευάζει τὸ αὐτὸ καὶ διὰ λογισμῶν ἀνθρωπίνων. Καίτοι καὶ ἀνωτέρω τεκμήριον τούτου [19] δέδωκεν εἰπών· *Μνημόνευε Ἰησοῦν ἐγηγερμένον ἐκ νεκρῶν·* ἔδειξε γὰρ ὅτι μετὰ θάνατον ἀνέστη. Πῶς οὖν κατασκευάζει; Εἰ ἐν τοῖς σκυθρωποῖς κοινωνοῦμεν, ἐν τοῖς χρηστοῖς οὐκ ἔστι τοῦτο; Οὐδὲ ἄνθρωπος ποιήσειε, πόσῳ μᾶλλον ὁ Θεὸς, ἡ πηγὴ τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀγαθότητος; Θάνατον δὲ λέγει, τόν τε διὰ τοῦ βαπτίσματος, τόν τε διὰ τῶν παθημάτων καὶ πειρασμῶν.

Εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν. Οὐκ ἀρκεῖ τὸ ἅπαξ εἰς θάνατον ἐκδοῦναί τινα ἑαυτὸν, ἀλλὰ τὸ διαπαντός. *Καθ' ἡμέραν* γὰρ, φησὶν, *ἀποθνήσκω.* Πολλῆς οὖν δεῖ ὑπομονῆς εἰς τοῦτο, ἵνα καὶ τὸ συμβασιλεῦσαι ἡμῖν περιγένηται.

Εἰ ἀρνησόμεθα, κἀκεῖνος ἀρνήσεται ἡμᾶς. Καὶ ἀπὸ τῶν ἐκ τοῦ ἐναντίου συμβησομένων κατασκευάζει τὸν λόγον. Οὐ γὰρ ἐν τοῖς χρηστοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἐναντίοις αἱ ἀμοιβαί. *Ὃς* γὰρ, φησὶν, *ἀρνήσεταί με, ἀρνήσομαι κἀγὼ αὐτόν.* Ἐννόησον δὲ τί παθεῖν εἰκὸς τὸν ἀρνηθέντα ὑπὸ Χριστοῦ.

Εἰ ἀπιστοῦμεν, ἐκεῖνος πιστὸς μένει. Εἰ ἀπιστοῦμεν ὅτι ἀνέστη, οὐδὲν ἀπὸ τούτου βλάπτεται. Ἐκεῖνος γὰρ ἀληθής ἐστι, βέβαιός ἐστιν, ἐάν τε εἴπωμεν, ἄν τε μὴ εἴπωμεν.

Ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται. Τουτέστιν, οὐ δύναται μὴ εἶναι. Οὐκ ἔχει φύσιν εἰς τὸ μὴ ὂν αὐτὸν χωρῆσαι· ἀεὶ μένει, κἂν ἡμεῖς μὴ ὁμολογῶμεν αὐτόν. Ὥστε οὐκ εἰς ἐκεῖνον ἔρχεται ἡ ὠφέλεια ἢ ἡ βλάβη, κἄν τε ὁμολογῶμεν, κἄν τε ἀρνώμεθα, ἀλλ' εἰς ἡμᾶς ἀμφότερα.

Ταῦτα ὑπομίμνησκε. Ἵνα μή τις νομίσῃ ὅτι αὐτὸς ὁ Τιμόθεος ἐδεῖτο ταῦτα διδαχθῆναι, φησί· Τοὺς ἄλλους ὑπομίμνησκε.

Διαμαρτυρόμενος ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, μὴ λογομαχεῖν εἰς οὐδὲν χρήσιμον, ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων. Ἐπειδὴ λιχνίαν ἔχει τὸ πρᾶγμα, καὶ ἀεὶ βούλεται ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ συζητεῖν καὶ λογομαχεῖν, Σὺ, φησὶ, διαμαρτύρου αὐτοῖς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, μὴ λογομαχεῖν· ἀντὶ τοῦ, Παράγγελλε, μάρτυρα παραλαμβάνων τὸν Θεὸν, ἵνα εἰδῶσιν, ὅτι ἐάν σου καταφρονῶσιν, ἐκεῖνος αὐτοὺς κρινεῖ. Οὐ μόνον γὰρ οὐδὲν χρησιμεύει ἡ λογομαχία, οὐδὲ φέρει τι κέρδος, ἀλλὰ καὶ βλάβη πολλὴ γίνεται. Καταστρέφεται γὰρ ἡ πίστις τῶν ἀκουόντων, ὥσπερ τις πύργος, ὑπὸ μοχλῶν τινων τῶν συζητήσεων.

Σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι τῷ Θεῷ, ἐργάτην ἀνεπαίσχυντον. Ἑρμηνεύει πῶς ἂν δόκιμος γένοιτο, εἰ ἐργάτης ἀνεπαίσχυντος εἴη· τοῦτέστιν, εἰ μηδὲν τῶν εἰς εὐσέβειαν ἡκόντων ἐπαισχύνεται ποιεῖν. Οὕτω γὰρ εὐδοκιμήσεις παρὰ τῷ

Variæ lectiones.

[19] τὸ μυστήριον τοῦτο ο.

Digitized by Google

Δεσπότῃ, πάντα ὑφιστάμενος ὑπὲρ αὐτοῦ, πάντα ἐργαζόμενος. Πανταχοῦ δὲ πολλὴν περὶ τῆς αἰσχύνης ποιεῖται τὴν σπουδήν, διότι τοῖς πολλοῖς αἰσχύνη ἦν καὶ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸ κήρυγμα αὐτοῦ, ὡς ἰδιωτικόν· καὶ αὐτοὶ οἱ ἀπόστολοι, ὡς εὐτελεῖς, καὶ τὰ ἔσχατα πάσχοντες. Σὺ οὖν, φησὶ, μὴ ἐπαισχύνου.

Ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Πολλοὶ γὰρ παρασπῶσιν αὐτὸν καὶ παρέλκουσιν, ἀλλὰ σὺ πρὸς τὸ ὀρθὸν ἄγε. Ἢ ἐπειδὴ οὐκ εἶπεν, *ἀπευθύνοντα*, ἄλλο τι δέδωκε νοεῖν. Ὥσπερ ἐπὶ δέρματός τινος καὶ ἱμάντος περιττά τινα καὶ νόθα ἔχοντος, Τέμνε, φησὶ, τὰ ἀλλότρια ἐκ τοῦ κηρύγματος, καὶ ἔκκοπτε τῇ μαχαίρᾳ τοῦ λόγου.

Τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας περίστασο. Τουτέστι, παραιτοῦ. Πανταχοῦ δὲ ὁ μακάριος Ἰωάννης κενοφωνίας, τὰς καινοτομίας δίδωσι νοεῖν. Τινὲς δὲ τὸ, περίστασο, ἀντὶ τοῦ, περισσῶς ἵστασο, εἰς τὸ παῦσαι καὶ κωλύσαι, νοοῦσιν· ὅπερ οὐκ ἔστιν.

Ἐπὶ πλεῖον γὰρ προκόψουσιν ἀσεβείας. Καὶ ὁ λόγος αὐτῶν, ὡς γάγγραινα, νομὴν ἕξει. Ἀκάθεκτον, φησὶν, ἐστὶ τὸ κακὸν, οὐκέτι ἰατρείαν δεχόμενον. Τὸ πᾶν γὰρ λυμαίνονται, καὶ ἀδιόρθωτοί εἰσι. Γάγγραινα γὰρ νόσημά ἐστι σηπεδόνας ἐγράζόμενον, καὶ τὰ κύκλῳ ἐπινεμόμενον.

Οἵτινες περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν, λέγοντες τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι, καὶ ἀνατρέπουσι τήν τινων πίστιν. Καλῶς ἀνωτέρω εἶπε τὸ, *Ἐπὶ πλεῖον προκόψουσιν ἀσεβείας.* Δοκεῖ μὲν γὰρ τοῦτο μόνον εἶναι τὸ δεινὸν, τὸ περὶ τῆς ἀναστάσεως· πολλὰ μέντοι ἐξ αὐτοῦ τίκτεται. Εἰ γὰρ ἡ ἀνάστασις ἤδη γέγονεν, ἀνῄρηται ἡ κρίσις καὶ ἡ ἀνταπόδοσις, καὶ οἱ μὲν ἀγαθοὶ ἀπέλαυσαν ὀδυνῶν καὶ θλίψεων· οἱ δὲ φαῦλοι ἐκολάσθησαν [20] τρυφῶντες. Καὶ τί δεῖ λοιπὸν ἀρετῆς, εἰ αἱ ἀμοιβαὶ τοιαῦται; Οὐκ εἶπε δὲ, ὅτι τὴν πάντων πίστιν, ἀλλὰ, τὴν τινῶν, τουτέστι, τῶν σαθροτέρων. Ἐπιφέρει οὖν·

Ὁ μέντοι στερεὸς θεμέλιος τοῦ Θεοῦ ἕστηκε. Ὃ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· Οὐ πάντες ἀνετράπησαν, ἀλλ' οἱ ἀβέβαιοι. Εἰ γὰρ μὴ τοιοῦτοι ἦσαν, οὐκ ἂν κατέπεσον. Ὥσπερ οὐδὲ ὁ Ἀδὰμ πρὸ τῆς προσβολῆς βέβαιος ἦν· οἱ μέντοι πεπηγότες ἑστήκασι βέβαιοι καὶ ἀκίνητοι. Ὅρα δὲ, καὶ *στερεὸς*, καὶ *θεμέλιος*. Οὕτως ἔχεσθαι δεῖ τῆς πίστεως.

Ἔχων τὴν σφραγῖδα ταύτην. Ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ· καὶ, Ἀποστήτω ἀπὸ ἀδικίας πᾶς ὀνομάζων τὸ ὄνομα Κυρίου. Τουτέστιν, ἔχων ὡσανεὶ λίθος τις γράμματά τινα καὶ γνωρίσματα ἐγκεκολαμμένα αὐτῷ δι' αὐτῶν τῶν ἔργων, καὶ αὐτῷ ἐφαρμόζοντα, τὸ, *Ἔγνω Κύριος*, καὶ τὰ ἑξῆς. Τουτέστι, προεγνώσθησαν ὑπὸ Θεοῦ, ὡς αὐτοῦ ὄντες

A probatus eris apud Dominum, si omnia ejus causa sustineas, omnia opereris. Ubique autem sedulo mentionem facit pudoris eo quod multis ignominiosa res videbatur et crux Christi, et prædicatio ejus, utpote quæ rudis erat, atque ipsi etiam apostoli, ceu contemptibiles, atque extrema passi. Tu igitur, inquit, ne rubore suffundaris.

Recte tractantem verbum veritatis. Plerique enim divellunt et torquent ipsum; tu vero ad id quod rectum est adducito. Vel quia non dixit, *dirigentem*, aliud quiddam nobis intelligendum dedit. Veluti enim de pelle quapiam et loro, superflua quædam et corrupta continente, A prædicatione tua aliena abscinde, inquit, et verbi gladio disseca.

B Vers. 16. *Profana autem inaniloquia devita.* Hoc est, aversare. Ubique autem *Chrysostomus* pro κενοφωνίας, id est, vaniloquentias, καινοτομίας, hoc est, vocum vel rerum novarum studium intelligendum innuit. Nonnulli autem, περίστασο, pro, valde insta, ut cessare facias et prohibeas, accipiunt: quod sane non convenit.

Vers. 17. *Ad majorem enim impietatem proficient.* **604** *Quorum sermo ut cancer serpit.* Malum est, inquit, quod cohiberi non possit, nec ulterius medicinam admittit: nam omnia vastant, et sunt incorrigibiles. Cancer enim morbus est putredinem efficiens, adeoque circumcirca omnia depascens.

C Vers. 18. *Ex quibus est Hymenæus et Philetus. Qui a veritate exciderunt, dicentes resurrectionem jam factam esse, ac subvertunt quorumdam fidem.* Recte paulo ante dixit, *Ad majorem impietatem proficient.* Videtur enim malum hoc unicum esse, quod de resurrectione disseminant: multa tamen ex eo alia absurda nascuntur. Si enim resurrectio jam facta est, sublatum est judicium et retributio, et boni quidem hic retulerunt mœrores et afflictiones: pravi vero, per delicias scilicet ac voluptates, puniti sunt. Quid itaque virtute opus est, si hujusmodi sint remunerationes? Non dixit autem, omnium fidem, sed, *quorumdam*, nempe debiliorum. Infert igitur:

D Vers. 19. *Sed firmum fundamentum Dei stat.* Quod dicit, est hujusmodi: Non omnes subversi sunt, sed instabiles tantum. Nisi enim tales fuissent, non excidissent a fide. Quemadmodum neque Adam ante oppugnationem firmus erat: at vero qui fixi sunt, steterunt illi et immobiles. Adverte autem, et *firmum*, dixit, et *fundamentum*. Hunc in modum fidei adhærendum est.

Habens signaculum hoc: Novit Dominus qui sint sui: ac, Discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini. Hoc est, habens tanquam lapis aliquis litteras quasdam et notas sibi insculptas per ipsa opera, easque sibi convenientes, istud: *Novit Dominus*, et quæ sequuntur: hoc est, a Deo sunt prægogniti, ut qui omnino ad eum pertineant,

Variæ lectiones.

[20] ἐδοξάσθησαν o.

Digitized by Google

atque præelecti sunt, ne pervertantur cum putridioribus. Iniquitatem autem errorem appellat in dogmatibus, vel simpliciter quamcunque injustitiam. Qui enim injurius est, non est fundamenti, non est Dei. Quomodo enim, cum ille justus est? Non habet signaculum. Expende autem, quod si is qui nominat nomen Domini, ab injustitia desistere debet; qui non desistit, ne dignus quidem est qui nomen Domini nominet. Non est enim speciosa laus in ore peccatoris.

A ὁλοτελῶς· καὶ προεξελέγησαν, ὥστε μὴ συνανατραπῆναι τοῖς σαθροτέροις. Ἀδικίας δὲ, τῆς ἐν δόγμασι πλάνης, φησὶν, ἢ ἁπλῶς πάσης ἀδικίας; Ὁ ἀδικῶν οὐκ ἔστι τοῦ θεμελίου, οὐκ ἔστι τοῦ Θεοῦ. Πῶς γάρ; ἐκείνου δικαίου ὄντος; οὐκ ἔχει τὴν σφραγῖδα. Ὅρα δὲ ὅτι εἰ ὁ ὀνομάζων τὸ ὄνομα Κυρίου, ὀφείλει ἀφίστασθαι ἀπὸ ἀδικίας, ὁ μὴ ἀφιστάμενος, οὐδὲ ὀνομάζειν ἄξιος. Οὐχ ὡραῖος γὰρ αἶνος ἐν στόματι ἁμαρτωλοῦ.

Vers. 20. *In magna autem domo non solum sunt vasa aurea et argentea, verum etiam lignea atque testacea.* Quia multi turbati quærunt quam ob causam sint in mundo pravi, aliis causis dimissis, nunc hanc reddit: propterea quod in magna domo vasa sunt diversa. Magnam autem domum mundum dicit, non ipsam Ecclesiam: in ea enim nihil vult esse ligneum, sed omnia aurea et argentea, **605** ubi Christi corpus est, ubi Virgo est quæ maculam non habet.

Ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα. Ἐπειδὴ πολλοὶ ταράττονται, διά τί εἰσιν ἐν τῷ κόσμῳ οἱ πονηροὶ, ἀφεὶς τὰς ἄλλας αἰτίας ὁ Παῦλος, νῦν ταύτην φησί· διότι καὶ ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ B σκεύη εἰσὶ διάφορα. Μεγάλην δὲ οἰκίαν τὸν κόσμον φησὶν, οὐ γὰρ τὴν Ἐκκλησίαν· ἐν ταύτῃ γὰρ οὐδὲν ξύλινον εἶναι βούλεται, ἀλλὰ πάντα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἔνθα σῶμα Χριστοῦ, ἔνθα Παρθένος [21] μὴ ἔχουσα σπίλον.

Et quædam quidem sunt in honorem, quædam autem in contumeliam. Aurea sane vasa, hoc est virtutibus compti, ad honorem; lignea vero ac testacea, hoc est scelerati, ad ignominiam servantur. Non autem dixit, in usum et inutilitatem: pravi enim etsi non ad virtutem, ad mundi tamen constitutionem utiles sunt, et ad quasdam dispensationes, ut Pharao.

Καὶ ἃ μέν ἐστιν εἰς τιμὴν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν. Τὰ μὲν χρυσᾶ, ἤτοι οἱ ἐνάρετοι, εἰς τιμήν· τὰ δὲ ξύλινα καὶ ὀστράκινα, τουτέστιν, οἱ φαῦλοι, εἰς ἀτιμίαν. Οὐκ εἶπε δὲ, εἰς χρῆσιν καὶ ἀχρηστίαν, διότι καὶ οἱ φαῦλοι, εἰ καὶ μὴ πρὸς ἀρετὴν, ἀλλά γε πρὸς τὴν τοῦ κόσμου ἁπλῶς σύστασιν χρησιμεύουσι, καὶ πρός τινας δὲ οἰκονομίας, ὡς ὁ Φαραώ.

Vers. 21. *Si quis ergo emundaverit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatum.* Animadvertis quod non est naturæ, neque materialis necessitatis, ut C Manichæi dicunt, esse aureum ac testaceum quempiam, sed voluntatis nostræ? Licet enim cuivis seipsum emundare, hoc est, perfecte mundare a testacea ac lignea voluntate, aureamque et argenteam efficere. Paulus erat testaceus, sed factus est aureus: Judas contra aureus erat, sed factus est testaceus. Atqui si testacea vituperantur, quomodo alio in loco dicit: *Habentes thesaurum hunc in vasis fictilibus* [22]? Illic de corporis natura loquitur. Quemadmodum enim testa nihil est aliud atque lutum torrefactum, sic et corpus nostrum nihil aliud est atque lutum animæ calore firmatum. Hic autem de voluntate loquitur.

Ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων [22], *ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν ἡγιασμένον.* Ὁρᾷς ὅτι οὐ φύσεώς ἐστιν, οὐδὲ τῆς ὑλικῆς ἀνάγκης, ὡς οἱ Μανιχαῖοί φασι, τὸ εἶναι χρυσοῦν ἢ ὀστράκινον, ἀλλὰ τῆς προαιρέσεως ἡμῶν; Ἔξεστι γὰρ ἑκάστῳ ἑαυτὸν ἐκκαθαίρειν, τουτέστι, τελείως ἀποκαθαίρειν ἀπὸ τῆς ὀστρακίνης καὶ ξυλίνης προαιρέσεως, καὶ χρυσῆν καὶ ἀργυρᾶν ἐγκαθιστᾷν. Ὁ Παῦλος ὀστράκινος ἦν, ἀλλ' ἐγένετο χρυσοῦς· ὁ Ἰούδας χρυσοῦς ἦν, ἀλλ' ἐγένετο ὀστράκινος. Εἰ οὖν διαβέβληται τὰ ὀστράκινα, πῶς ἀλλαχοῦ φησιν· *ἔχοντες τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν*; Ἐκεῖ περὶ τῆς τοῦ σώματος φύσεώς φησιν. Ὥσπερ γὰρ τὸ ὄστρακον οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ πηλὸς ὠπτημένος, οὕτω καὶ τὸ σῶμα ἡμῶν οὐδὲν ἄλλο ἢ πηλὸς τῇ θερμότητι τῆς ψυχῆς στερεούμενος. Ἐνταῦθα δὲ περὶ τῆς προαιρέσεως.

Et utile Domino. Lignea igitur inutilia sunt ad præcipuum scopum Domini Dei, qui vult omnes homines salvos fieri, etiamsi alia quadam ratione, ut dictum est, utilia esse videantur.

Καὶ εὔχρηστον τῷ Δεσπότῃ. Ἆρα οὖν τὰ ξύλινα ἄχρηστά εἰσι πρὸς τὸν προηγούμενον σκοπὸν τοῦ Δεσπότου Θεοῦ, ὅστις θέλει πάντας σωθῆναι, κἂν, ὡς εἴρηται, δοκῶσι κατ' ἄλλον τρόπον χρησιμεύειν.

Ad omne opus bonum paratum. Hoc est, etiamsi tempus vel opportunitas agendi non fuerit, attamen paratum erit sive ad martyrium, sive ad virginitatem.

Εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον. Τουτέστι, κἂν μὴ καιρὸς ἐπιστῇ τοῦ πρᾶξαι, ὅμως ἕτοιμον καὶ παρεσκευασμένον ἔσται, κἂν πρὸς μαρτυρίαν, κἂν πρὸς παρθενίαν.

Vers. 22. *Juvenilia autem desideria fuge.* Juveniles cupiditates non solius fornicationis sunt, verum etiam omnis absurda concupiscentia, sive imperium

Τὰς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε. Νεωτερικαὶ ἐπιθυμίαι, οὐχ αἱ τῆς πορνείας μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἄτοπος ἐπιθυμία, κἂν δυναστείας ἐρᾷ τις, κἂν

[22] II Cor. IV, 4.

Variæ lectiones.

[21] παρθενία O. [22] τῶν τοιούτων Θ.

Digitized by Google

χρημάτων · ἀνόητοι [48] γὰρ αὗται αἱ ἐπιθυμίαι καὶ φαντασίαι, καὶ φρενῶν ἀβεβαίων. Ὅρα πῶς καὶ γήρων νεωτερίζεται [49].

Δίωκε δὲ δικαιοσύνην. Δικαιοσύνην τὴν καθόλου ἀρετὴν λέγει.

Πίστιν. Τὴν ἀληθῆ καὶ βεβαίαν, καὶ πρὸς τοὺς φιλουμένους συνδιάθεσιν · ὡσανεὶ ἔλεγε · Μὴ ἔσο ἄπιστος καὶ ἀβέβαιος. Ἐπιφέρει οὖν εὐθύς ·

Ἀγάπην, εἰρήνην μετὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν Κύριον ἐκ καθαρᾶς καρδίας. Τουτέστιν, ἐκείνοις θάῤῥει μόνοις, τοῖς ἀνυπούλως καὶ ἀδόλως ἐπικαλουμένοις τὸν Κύριον, τοῖς εἰρηνικοῖς, τοῖς ἀμάχοις [50], μετ' ἐκείνων ἀναμίγνυσο.

Τὰς δὲ μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις παραιτοῦ, εἰδὼς ὅτι γεννῶσι μάχας. Ὁρᾷς πῶς πανταχοῦ ἀπάγει αὐτὸν τῶν ζητήσεων ; οὐχ ὅτι οὐκ εἶχεν ἱκανῶς ἀνατρέπειν αὐτάς · εἶχε γάρ · ἀλλὰ διότι ἄχρηστον καὶ τὸ ὅλως εἰς τοιούτους ἀγῶνας παρεμβάλλειν ἑαυτόν. Οὐδὲν γὰρ ἀγαθὸν τέλος ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' ἢ μάχαι καὶ ἐπέχθειαι. Ταύτας οὖν παραιτοῦ, τὰς μωράς. Ὥστε εἰσὶν ἕτεραι ζητήσεις, αἱ περὶ τῶν Γραφῶν, ἃς οὐ δεῖ παραιτεῖσθαι ὡς μὴ γεννώσας δηλαδὴ μάχας. Ὅρα λοιπὸν πῶς σφάλλονται οἱ μαχόμενοι ἐν ταῖς περὶ τῶν Γραφῶν δῆθεν ζητήσεσι.

Δοῦλον δὲ Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ' ἤπιον εἶναι πρὸς πάντας. Ἤπιον, τουτέστι, πρᾶον. Πῶς οὖν λέγει · *Ἔλεγχε αὐτοὺς μετὰ πάσης ἐπιταγῆς καὶ ἀποτόμως*, καὶ, *Μηδείς σου τῆς νεότητος καταφρονείτω;* Διότι ὁ σφοδρὸς ἔλεγχος [51] τότε μάλιστα δάκνει, ὅτε μετ' ἐπιεικείας γένηται. Ἔνεστι γὰρ μετὰ πραότητος καθάψασθαι μᾶλλον, ἢ μετὰ θρασύτητος ἐντρέψαι.

Διδακτικόν. Πρὸς τοὺς μαθεῖν βουλομένους. *Αἱρετικὸν γὰρ μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ.*

Ἀνεξίκακον. Μάλιστα τοῦτο ἔχειν χρὴ, καὶ ἀναμένειν τὴν ἐπιστροφήν, καὶ ἀεὶ λέγειν, καὶ μὴ εὐθὺς ἐκκόπτειν. Ὅρα γὰρ καὶ τὸ παρεπόμενον [52].

Ἐν πραότητι παιδεύοντα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους [53]. Μετὰ θρασύτητος γὰρ καὶ μάχης οὐκ ἄν τι τῶν χρησίμων δυνηθείη συνιδεῖν ἡ ψυχὴ, διότι τὸν μέλλοντά τι τῶν χρησίμων μαθεῖν, χρὴ πρὸ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἡδέως ἔχειν πρὸς τὸν διδάσκοντα [54]. Πῶς δ' ἂν ἡδέως ἔχοι πρὸς τὸν θρασυνόμενον καὶ ὑβρίζοντα; Πῶς οὖν φησιν, ὅτι *Αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ;* Ἐκεῖ τὸν ἀδιόρθωτον λέγει, ὃν οἶδεν ἀνίατα νοσοῦντα · ἐνταῦθα δὲ περὶ τῶν οὔπω ἀνιάτων, ὃ καὶ ἐκ τῶν ἑξῆς δῆλον.

sive opes expetat aliquis : stultæ enim sunt ejusmodi cupiditates et imaginationes, instabilium**que** mentium. Vide autem quomodo grandævus ac senio confectus juvenum mores imitatur.

Sectare justitiam. Per justitiam omnem virtutem complectitur.

Fidem. Veram et stabilem, et erga eos quos **ames**, affectum, perinde quasi dicat : Ne sis infidelis et instabilis. Statim igitur infert :

Charitatem, pacem cum iis qui invocant Dominum ex puro corde. Hoc est, illis tantummodo fide, qui citra dolum invocant Dominum, pacificis, pugna carentibus, cum illis conversare.

VERS. 23. *Stultas autem et sine disciplina quæstiones devita, sciens quod generent* **606** *pugnas.* Viden' quomodo nusquam non abducat ipsum a quæstionibus ? non quod non abunde satis posset eas confutare : poterat enim ; verum quod inutile erat omnino in hujusmodi sese certamina injicere : nihil enim boni ex eis proficiscitur, præterquam pugnæ et odia. Hasce igitur devita, stultas nimirum. Proinde sunt et aliæ quæstiones, nempe de Scripturis quæ non fugienda, utpote quæ pugnas non pariant. Observa itaque quomodo aberrent qui in quæstionibus utique quæ de Scripturis sunt contendunt.

VERS. 24. *Servum autem Domini non oportet pugnare, sed mansuetum esse erga omnes.* Ἤπιον, id est, mitem, mansuetum. Quomodo igitur dicit : *Argue ipsos cum omni imperio, et severe* [55] ? et, *Nemo tuam adolescentiam contemnat* [56] ? Eo quod vehementes reprehensio tum maxime mordeat, quando cum mansuetudine fit. Licet enim magis cum mansuetudine perstringere, quam cum asperitate pudefacere.

Propensum ad docendum ? Eos videlicet qui discere volunt. *Hæreticum enim post unam et secundam admonitionem devita* [57].

Patientem. Hoc eum potissimum habere convenit, et ut exspectet conversionem, et ut semper prædicet, et non statim abscindat. Considera enim quod sequitur.

VERS. 25. *Cum mansuetudine erudientem eos qui resistant.* Cum exasperatione namque et pugna haud quidquam utile cernere poterit tua anima, eo quod eum qui aliquid commodi percepturus sit, oporteat præ omnibus aliis amico esse affectu erga præceptorem. Quomodo autem bene affectus esse possit erga insolescentem et contumeliosum ? Qui igitur dicit : *Hæreticum hominem post unam et secundam admonitionem devita ?* Illic incorrigibilem dicit, quem novit insanabili morbo laborare : hic autem de illis loquitur, qui nondum omnem medicinam refugiunt : quod e sequentibus etiam planum est.

[55] I Tim. IV, 12. [56] Tit. II, 25. [57] Tit. III, 10.

Variæ lectiones.

[48] ἀνόνητοι o. [49] νεωτερικεύεται o. [50] τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸν Κύριον o. [51] σφόδρα ἐλεγχόμενος o. [52] ἐπαγόμενον o. [53] ἀντικαθισταμένους o. [54] καθηγητήν m.

Digitized by Google

Si quando dederit eis Deus pœnitentiam ad cognoscendam veritatem. Fortasse, inquit, corrigentur. Istud autem, *fortasse*, de incertis est ac dubiis. Proinde ab iis qui manifeste sunt insanabiles abstinendum est : de quorum autem salute adhuc hæsitatur, correctio est tentanda. Porro hic tecum reputa, quomodo docens humilem mentis affectum non dixerit, fortasse possis, sed, *fortasse dederit eis Dominus respiscere.* Et si quid contingat, Domini est, inquit, tu itaque ne attollere. Quamobrem etsi cupiam nos persuaserimus, ne existimemus quod ipsi persuadeamus.

A *Μή ποτε δῷ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν, εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας.* Ἴσως, φησίν, ἔσται τις διόρθωτις. Τὸ δὲ, *ἴσως*, ἐπὶ τῶν ἀδήλων ἐστὶ καὶ ἀμφιβόλων. Ὥστε τῶν μὲν προδήλως ἀνιάτων ἀφίστασθαι χρή· τοὺς δὲ ἀμφιβόλους πειρᾶσθαι διορθοῦν. Ὅρα δὲ πῶς διδάσκων ταπεινοφρονεῖν, οὐκ εἶπε, μήποτε δυνηθῇς, ἀλλὰ, μήποτε δῷ αὐτοῖς Κύριος ἀνανῆψαι. Κἂν γένηταί τι, φησὶ, τοῦ Κυρίου ἐστὶ, σὺ μὴ ἐπαίρου. Ὥστε κἂν πείσωμέν τινα καὶ ἡμεῖς, μὴ λογιζώμεθα ὡς αὐτοὶ πείθομεν.

Vers. 26. *Et resipiscant a diaboli laqueo.* Hæc non de doctrina tantum, verum etiam de vita intellige. In laqueo namque **607** diaboli sunt homines, B non solum dogmatum causa, verum etiam vitæ. Quocirca et qui circa vitam labuntur, patienter corrigendi sunt. Ut enim passer, etiamsi una tantum parte, pede nimirum, contineatur, in ejus potestate est qui laqueum fixit : consimilem ad modum et nos, etiamsi non utrisque, hoc est, fide et vita detineamur, sed solum vita, in potestate diaboli sumus.

Καὶ ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος. Ταῦτα μὴ περὶ δογμάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ βίου νόει. Ἐν τῇ παγίδι γὰρ τοῦ διαβόλου εἰσὶν οἱ ἄνθρωποι, οὐ δογμάτων ἕνεκεν, ἀλλὰ καὶ βίου. Ὥστε καὶ τοὺς περὶ τὸν βίον σφαλλομένους ἀνεξικάκως διορθοῦσθαι δεῖ. Ὡς γὰρ ὁ στρουθὸς, κἂν ἐξ ἑνὸς μέρους, τοῦ ποδὸς λέγω, κατέχηται, ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν ἐστὶ τοῦ τὴν παγίδα στήσαντος· οὕτω καὶ ἡμεῖς, κἂν μὴ ἐξ ἀμφοῖν, πίστεως λέγω καὶ βίου, κατεχώμεθα, ἀλλ' ἐκ τοῦ βίου μόνου, ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν ἐσμὲν τοῦ διαβόλου.

A quo captivi tenentur ad ipsius voluntatem. In errore, inquit, natant, sed capti a Deo ad ipsius voluntatem, id est Dei, fortasse resipiscent ab aquis erroris. Voluntas autem Dei est, non solum credere, verum etiam recte vivere. Quare de vita etiam hæc intellige, non solum de dogmatibus. Quidam autem istud, *a quo captivi tenentur*, de C diabolo intellexerunt, et reliqua ad eumdem modum.

Ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα. Ἐν πλάνῃ, φησὶ, νήχονται· ἀλλὰ ζωγρηθέντες ὑπὸ Θεοῦ εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα, τουτέστι τοῦ Θεοῦ, ἴσως ἀνανήψουσιν ἀπὸ τῶν ὑδάτων τῆς πλάνης. Θέλημα δὲ τοῦ Θεοῦ, οὐ τὸ πιστεύειν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ βιοῦν ὀρθῶς. Ὥστε καὶ περὶ βίου ταῦτα νόει, μὴ μόνον περὶ δογμάτων. Τινὲς δὲ τὸ, *ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ*, τοῦ διαβόλου ἐνόησαν, καὶ τὰ ἑξῆς ὡσαύτως.

CAPUT III.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Vers. 1. *Hoc autem scito, quod in diebus novissimis instabunt tempora periculosa.* Quia tunc temporis multi improbi erant, ne ob ista Timotheus perturbaretur, prædixit ei, *In domo magna*, et cætera : nunc vero ait, tales etiam posthac futuros. Quinetiam temporibus Moysis Joannes et Jambres fuerunt. Quare non est hodie nova isthæc res, neque ad te usque pertinget tantum. Ne igitur ægre feras. *Tempora* porro *periculosa*, id est, valde mala. Non de diebus autem hoc intelligendum est, (quæ enim diei malitia est ?) verum de illorum dierum D malis et rebus et hominibus. Nam et nos in consueto sermone tempora dicimus mala et bona, a rebus quæ in iis eveniunt, aut ab hominibus.

Τοῦτο δὲ γίνωσκε, ὅτι ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἐνστήσονται καιροὶ χαλεποί. Ἐπειδὴ πολλοὶ πονηροὶ κατὰ τοὺς τότε καιροὺς ἦσαν, ἵνα μὴ θορυβῆται ὁ Τιμόθεος ἐπὶ τούτοις, προεῖπε μὲν αὐτῷ, ὅτι *Ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ*, καὶ τὰ ἑξῆς· λέγει δὲ καὶ νῦν ὅτι μετὰ ταῦτα ἔσονται. Ἀλλὰ μὴν καὶ ἐπὶ Μωϋσέως Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς ἦσαν. Ὥστε οὐ κενοφανὲς τὸ πρᾶγμα, οὐδὲ μέχρι σοῦ στήσεται. Μὴ τοίνυν δυσχέραινε. Καιροὶ δὲ χαλεποὶ, τουτέστι πάνυ πονηροί. Οὐ περὶ ἡμερῶν δὲ τοῦτο νοητέον, (τίς γὰρ πονηρία ἡμέρας ;) ἀλλὰ περὶ τῶν ἐν ταῖς ἡμέραις πονηρῶν καὶ πραγμάτων καὶ ἀνθρώπων. Καὶ ἡμεῖς ἐν τῇ συνηθείᾳ οὕτω λέγομεν καιροὺς πονηροὺς καὶ οὐ πονηροὺς, ἀπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς συμβαινόντων πραγμάτων, ἢ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων.

Vers. 2. *Erunt enim homines seipsos amantes.* Statim quod omnium malorum est causa ponit, non quæ proximi sunt, sed quæ sua tantum ipsius, spectare, Φίλαυτος enim ille est, qui se solum amat : ex quo contingit, ut ne seipsum quidem tandem vere amet. Quemadmodum enim in membris unius damnum ad reliqua etiam membra pertransit, et in ædificiis pari ratione : sic et in Ecclesia, qui fratrem suum negligit, seseque tantummodo curat, seipsum etiam perdit.

Ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι. Εὐθὺς τὸ πάντων αἴτιον τῶν κακῶν τίθησι, τὸ μὴ τὰ τοῦ πλησίον, ἀλλὰ τὰ αὐτοῦ μόνου σκοπεῖν. Φίλαυτος γὰρ ὁ ἑαυτὸν μόνον φιλῶν· ἐξ οὗ συμβαίνει τὸ μηδὲ ἑαυτὸν φιλεῖν. Ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς μέλεσιν ἡ τοῦ ἑνὸς βλάβη καὶ εἰς τὰ λοιπὰ διαβαίνει, καὶ ἐπὶ τῶν οἰκοδομημάτων ὡσαύτως· οὕτω καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὁ ἀμελῶν τοῦ ἀδελφοῦ, καὶ ἑαυτὸν μόνον τημελῶν, καὶ ἑαυτῷ λυμαίνεται.

Digitized by Google

Φιλάργυροι. Εἰπὼν τὴν ῥίζαν, ἐπάγει ἰδικῶς καὶ τοὺς ἀπ' αὐτῆς κλάδους, ὧν πρῶτος καὶ μέγιστος ἡ φιλαργυρία (a). Ὥσπερ γὰρ ἐκ τῆς ἀγάπης πᾶν καλὸν, οὕτως ἐκ τῆς φιλαυτίας πᾶν κακὸν, ἀντικειμένης τῇ ἀγάπῃ. Ἡ μὲν γὰρ πλατεῖά ἐστι, καὶ πανταχοῦ ἐκκέχυται· ἡ δὲ φιλαυτία στενοῖ τὸ πλάτος ταύτης, καὶ εἰς ἕνα μόνον συστέλλει.

Ἀλαζόνες. Κατὰ ἄνθρωπον κομπάζοντες.

Ὑπερήφανοι, βλάσφημοι. Προκοπτούσης τῆς κακίας, ἤδη καὶ ἐπὶ Θεὸν ἡ ὕβρις. Ὅταν γάρ τις τῶν ἀνθρώπων καταλαζονεύηται, εἶτα καὶ πᾶν κατόρθωμα ἑαυτῷ ἐπιγράφῃ, καὶ οὐχὶ τῇ θείᾳ χάριτι, τότε ἤδη καὶ βλασφημεῖ.

Γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀχάριστοι, ἀνόσιοι, ἄστοργοι, ἄσπονδοι. Εἰκότως· εἰ γὰρ Θεὸν βλασφημοῦσι, πῶς γονεῖς τιμήσουσιν; Ὁ δὲ γονεῖς μὴ τιμῶν, καὶ πρὸς πάντας ἔσται ἀχάριστος. Ὁ δὲ τοιοῦτος καὶ ἀνόσιος, ὅτι τὴν ὁσίαν καὶ τὸ ὀφειλόμενον ἀθετεῖ· ἀλλὰ καὶ ἄστοργος. Τίνα γὰρ στέρξει ἄλλον, ὁ τὸν εὐεργέτην ἀποπτύσας; Καὶ *ἄσπονδος*, μηδενὶ σπενδόμενος, εἴγε μηδὲ τῷ εὐεργέτῃ.

Διάβολοι. Τουτέστι, πάντας κακολογοῦντες. Ὁ γὰρ μηδὲν ἑαυτῷ συνειδὼς ἀγαθὸν, πάντας διαβάλλει, ἑαυτῷ παραμυθίαν τινὰ περιποιούμενος, τῷ δοκεῖν, καὶ ἐπινοῶν.

Ἀκρατεῖς. Καὶ γλώττης, καὶ γαστρὸς, καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων.

Ἀνήμεροι. Ὁρᾷς τίνας ποιεῖ ἡ φιλαυτία καὶ ἡ φιλαργυρία; Θηρία ἀντὶ ἀνθρώπων.

Ἀφιλάγαθοι. Παντὸς ἀγαθοῦ ἐχθροί.

Προδόται. Τῆς φιλίας.

Προπετεῖς. Τουτέστιν, ἀβέβαιοι, οὐδὲν σταθερὸν ἔχοντες.

Τετυφωμένοι. Ἀπονοίας πεπληρωμένοι.

Φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι. Ἀναγκαίως· ἔνθα γὰρ φιλία τῶν τοῦ κόσμου τερπνῶν, ἐκεῖ θεῖος πόθος οὐκ ἔστιν.

Ἔχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι. Τουτέστι, σχηματίζονται μόνον τὴν ἀσέβειαν καὶ ὑποκρίνονται, διὰ δὲ τῶν ἔργων ἀρνοῦνται ταύτην. Σημείωσαι δὲ ὅτι ἡ δύναμις τῆς εὐσεβείας, καὶ τὰ οἱονεὶ νεῦρα, ἐν τοῖς ἔργοις δείκνυνται. Εἰκότως οὖν λέγεται χωρὶς ἔργων νεκρὰ εἶναι. *Μόρφωσιν* δὲ ἀλλαχοῦ ὁ Ἀπόστολος ἐπὶ καλοῦ παρέλαβεν· ὁ γὰρ διδάσκαλος μόρφωσιν γνώσεως ἔχει, τουτέστι, πλάττει καὶ μορφοῖ τὴν γνῶσιν ἐν τοῖς μαθηταῖς.

Καὶ τούτους ἀποτρέπου. Εἰ ἐν ὑστέροις καιροῖς ἔσονται, πῶς φησι, *Τούτους ἀποτρέπου*; Εἰκὸς μὲν καὶ τότε τοιούτους εἶναί τινας, εἰ καὶ μὴ μεθ' ὑπερβολῆς, ἀλλ' ὅμως εἶναι, ὡς ἂν εἰ ἔλεγε, Τοὺς τοιού-

Avari. Cum dixisset radicem, infert speciatim et ab ea enatos ramos, quorum et primus et maximus est avaritia: perinde namque ac ex charitate omne bonum, sic ex philautia, utpote charitati opposita, omne malum profluit. Nam charitas est lata, et quocunque effunditur: philautia vero latitudinem ejus in arctum constringit, et in unum tantummodo contrahit.

608 *Elati.* Qui sese adversus alios efferunt et ostentant.

Superbi, blasphemi. Procedente malitia, ad Deum usque injuria pertingit. Quando enim aliquis adversus homines arrogans fuerit, sibique omnem virtutem ascripserit, et non divinæ gratiæ, tum demum blasphemus est.

Parentibus non obedientes, ingrati, scelesti, sine affectione, sine pace. Idque non immerito: nam si Deum blasphemant, quomodo parentes venerabuntur? Qui autem parentes suos non honorat, ergo omnes ingratus erit. Qui autem talis est, is est et scelestus, quia sanctitatem et officium rejicit. Quinetiam a charitatis affectu alienus: quem enim alium dilectionis affectu complectetur, qui benefactorem suum respuit? Et *sine pace*, nemini reconciliatur, siquidem non ipsi benefactori.

Vers. 3. *Criminatores.* Hoc est, omnibus maledicentes. Qui enim nullius boni sibi conscius est, omnes alios criminatur, sibi ipsi hoc pacto consolationem quamdam acquirere visus et excogitans.

Incontinentes. Lingua scilicet et ventre aliisque cunctis.

Immites. Animadvertis quosnam faciat amor sui et avaritia? Belluas nimirum pro hominibus.

Sine benignitate. Omnis boni hostes.

Vers. 4. *Proditores.* Amicitiæ.

Præcipites. Hoc est, instabiles, nihil stabile habentes.

Fumidi. Arrogantia pleni.

Voluptatum amatores magis quam Dei. Necessario hoc sequitur. Ubi enim est hujus mundi voluptatum amor, illic divinum desiderium non est.

Vers. 5. *Habentes speciem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes.* Hoc est, speciem quamdam pietatis præ se ferunt ac simulant tantum, operibus autem eam negant. Observa autem hic vim fidei atque adeo nervos per opera monstrari: merito igitur dicitur sine operibus esse mortua. *Speciem* autem alio in loco Apostolus in bonam partem assumpsit: præceptor enim formationem cognitionis et scientiæ habet, hoc est, fingit et format scientiam in discipulis.

Et hos devita. Si in extremis temporibus erunt, quomodo dicit, *Et hos devita?* Verisimile quidem est tunc etiam tales fuisse quosdam, etsi non omnino tanta copia, fuisse tamen, perinde ac si dicat

(a) Aut hic legendum φιλαυτία, ut habet cod. S. Marci Venet., aut paulo post legendum φιλαργύρία, *avaritia*, ut sensus recte se habeat.

Digitized by Google

Cum tales etiamnum inveniuntur, devita : sicut et subdit ; *Ex his sunt qui penetrant domos.* Vel quia postremos dies eos dicit Paulus, qui obitum statim suum secuturi essent, in quibus Timotheus adhuc superstes **609** futurus erat. Vel, quod etiam verius magnus ille Chrysostomus judicat, per Timotheum omnes adhortatur ut tales fugiant.

VERS. 6. *Ex his enim sunt qui penetrant domos.* Impudentiam eorum indicat per hoc quod ait : *qui penetrant ;* necnon honestatis absentiam, adulationem et imposturæ magnitudinem.

Et captivas ducunt mulierculas. Non dixit, decipientes, sed, *captivas ducentes*, tanquam mancipiis utentes ; talis enim est qui decipitur. Observa autem mulierum esse decipi, imo potius mulierB cularum. Proinde vir si in fraudem inducatur, muliercula dici queat.

Oneratas peccatis. Peccatorum copiam indicat, et inordinatam et confusam vitam. Non enim simpliciter mulieribus imponunt, nec enim natura est accusanda, verum habentes cumulum peccatorum, decipiunt. Qui enim nullius sibi boni conscius est, pravis doctoribus cito obtemperat, seipsum consolans quasi non sit daturus pœnas propter opera sua.

Quæ variis desideriis aguntur. Pecuniarum videlicet, gloriæ, deliciarum, mundi muliebris : notat autem et turpes cupiditates. Observa autem istud, *aguntur*, tanquam de brutis animalibus dictum.

C

VERS. 7. *Semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenire valentes.* Num itaque venia dignæ sunt? Nequaquam, sed venia potius privandæ. Quia enim seipsas peccatis accumularunt et cupiditatibus, excæcata est illarum mens. Quare quod non possint discere, non est naturæ, sed voluntati earum ascribendum.

VERS. 8. *Quemadmodum autem Jannes et Jambres restiterunt Mosi, ita et hi resistunt veritati.* Magi isti fuerunt Mosis temporibus. Unde autem nomina eorum norat Paulus, cum Scriptura non indicarit? Vel citra Scripturam tradita sunt per majorum memoriam et commemorationem : vel per Spiritum sanctum verisimile est ea novisse Paulum.

Homines mente corrupti, reprobi circa fidem. Quando mentem quispiam perturbationibus corruperit, tum reprobus efficitur circa fidem. *Dixit enim insipiens, Non est Deus* [48]. Unde? Quia corrupti sunt et execrabiles facti sunt in iniquitatibus. Incorrupta igitur mens fidem admittit. Est ergo navanda nobis opera, ne pravis affectionibus corrumpamur, et locum apud nos inveniat fidei adulteratio.

γ τους καὶ νῦν εὑρισκομένους [καλῶς ποιῶν] ἀποτρέπου· ὥσπερ καὶ ἐπιφέρει· *Ἐκ τούτων εἰσὶν οἱ ἐνδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας.* Ἡ ὅτι ὑστέρας ἡμέρας τὰς εὐθὺς μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευτὴν ὁ Παῦλος λέγει, ἐν αἷς περιεῖναι ἔτι ὁ Τιμόθεος ἔμελλεν· ἢ, ὃ καὶ ἀληθέστερον ὁ μέγας Ἰωάννης ἐπικρίνει, διὰ Τιμοθέου πᾶσι παραινεῖ ἐκτρέπεσθαι τοὺς τοιούτους.

Ἐκ τούτων γάρ εἰσιν οἱ ἐνδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας. Τὸ ἀναίσχυντον αὐτῶν διὰ τοῦ, *ἐνδυνόντες*, δηλοῖ, καὶ τὸ ἀνελεύθερον, καὶ κολακικὸν, καὶ ἀπάτης γέμον.

Καὶ αἰχμαλωτίζοντες γυναικάρια. Οὐκ εἶπεν, ἀπατῶντες, ἀλλ', *αἰχμαλωτίζοντες*, ὡς δούλοις χρώμενοι· τοιοῦτος γὰρ ὁ ἀπατώμενος. Ὅρα δὲ ὅτι γυναικῶν τὸ ἀπατᾶσθαι, μᾶλλον δὲ γυναικαρίων. Ὥστε καὶ ὁ ἀνὴρ ἀπατώμενος γυναικάριον λεχθείη.

Σεσωρευμένα ἁμαρτίαις. Τὸ πλῆθος τῶν ἁμαρτιῶν δηλοῖ, καὶ τὸ ἄτακτον καὶ συγκεχυμένον. Οὐχ ἁπλῶς γὰρ γυναῖκας ἀπατῶσιν (οὐ γὰρ τῆς φύσεως κατηγορητέον), ἀλλὰ τὰς ἐχούσας σωρὸν ἁμαρτημάτων. Ὁ γὰρ μηδὲν ἑαυτῷ συνειδὼς ἀγαθὸν, τοῖς πονηροῖς δογματισταῖς ταχέως [50] πείθεται, ἑαυτὸν παραμυθούμενος, ὡς μὴ δίκην δώσων ἐπὶ τοῖς ἔργοις.

Ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις. Τουτέστι, χρημάτων, δόξης, τρυφῆς, καλλωπισμοῦ· αἰνίττεται δὲ καὶ αἰσχρὰς ἐπιθυμίας. Ὅρα δὲ καὶ τὸ, *ἀγόμενα*, ὡς ἐπὶ ἀλόγων.

D

Πάντοτε μανθάνοντα, καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα. Ἆρα οὖν συγγνώμης εἰσὶν ἄξιαι; Οὐδαμῶς, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἀσύγγνωστοι. Ἐπειδὴ γὰρ ἑαυτὰς κατέχωσαν ταῖς ἁμαρτίαις καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις, ἐπωρώθη αὐτῶν ὁ νοῦς. Ὥστε τὸ μὴ δύνασθαι μαθεῖν, οὐ φυσικὴν, ἀλλὰ προαιρετικὸν αὐταῖς.

Ὃν τρόπον δὲ Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς ἀντέστησαν Μωσεῖ, οὕτω καὶ οὗτοι ἀνθίστανται τῇ ἀληθείᾳ. Οἱ μάγοι ἦσαν οὗτοι, οἱ ἐπὶ Μωσέως. Πόθεν δὲ τὰ ὀνόματα αὐτῶν ᾔδει ὁ Παῦλος, τῆς Γραφῆς μὴ λεγούσης ταῦτα; Ἢ ἀγράφως παραδέδοται [51], ἢ ἐκ Πνεύματος ἁγίου εἰκὸς ἦν εἰδέναι τὸν Παῦλον.

Ἄνθρωποι κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν, ἀδόκιμοι περὶ τὴν πίστιν. Ὅταν τις τὸν νοῦν φθαρῇ ἐν τοῖς πάθεσι, τότε ἀδόκιμος περὶ τὴν πίστιν γίνεται. *Εἶπε γὰρ ἄφρων· Οὐκ ἔστι Θεός.* Πόθεν; Διότι διεφθάρησαν, καὶ ἐβδελύχθησαν ἐν ἀνομίαις. Ἆρα ὁ ἀδιάφθορος νοῦς τὴν πίστιν παραδέχεται. Προσεκτέον οὖν, μὴ διαφθαρῶμεν τοῖς πάθεσι, καὶ εὕρῃ χώραν ἐν ἡμῖν ἡ τῆς πίστεως κιβδηλία.

[48] Psal. XIII, 1.

Variæ lectiones.

[50] ῥᾳδίως o. [51] ἢ δι' ἀγράφου παραδόσεως m.

Digitized by Google

Ἀλλ' οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον. Πῶς οὖν ἀλλαχοῦ λέγει· *Προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον ἀσεβείας;* Ἐκεῖ τοῦτό φησιν, ὅτι ἀρξάμενοι τῶν πονηρῶν δογμάτων καὶ τοῦ πλανᾷν οὐ στήσονται, ἀλλ' ἀεὶ καινότερα ἐξευρήσουσιν· ἐνταῦθα δὲ τοῦτό φησιν, ὅτι οὐκ ἀπατήσουσιν, οὐδὲ συναρπάσουσι πολλούς, ἀλλὰ κἂν ἐν πρώτοις δόξωσιν ἀπατῆσαι, ὅμως εὐφώρατοι ἔσονται. Ἐπιφέρει οὖν·

Ἡ γὰρ ἄνοια αὐτῶν ἔκδηλος ἔσται πᾶσιν, ὥσπερ καὶ ἡ ἐκείνων ἐγένετο. Εἰ ἀπιστεῖς, μάθε ἀπὸ τῶν ἐκείνοις τοῖς μάγοις συμβάντων. Καὶ γὰρ ἐκεῖνοι ἠλέγχθησαν κατὰ φαντασίαν θαυματοποιοῦντες καὶ ἀπατῶντες, ὅτε Μωσῆς ἐτερατούργησεν ἀληθῶς. Ὥστε πάντα τὰ τῆς ἀπάτης πρὸς καιρὸν ἀνθεῖ.

Σὺ δὲ παρηκολούθηκάς μου τῇ διδασκαλίᾳ. Ἐκεῖνοι μὲν, φησὶ, τοιοῦτοι, σὺ δὲ οἶδας τὰ ἡμέτερα ἀκριβῶς, ὅτι οὐ τοιαῦτα· οὐ γὰρ ἁπλῶς συνεγένου, ἀλλὰ *παρηκολούθηκας*, τουτέστι, μακρὸν συνεγένου μοι χρόνον, καὶ πᾶσι προσεῖχες τοῖς ἐμοῖς· ὥστε ἰσχυρὸς ἔσο, καὶ ἀντίβαινε τοῖς ἐναντίοις. *Τῇ διδασκαλίᾳ*, τοῦτο περὶ λόγου.

Τῇ ἀγωγῇ. Τοῦτο περὶ βίου καὶ πολιτείας.

Τῇ προθέσει. Τουτέστι, τῇ προθυμίᾳ, καὶ τῷ ἀνδρείῳ παραστήματι τῆς ψυχῆς. Οὐ γὰρ ἔλεγον μόνον, φησὶν, ἀλλὰ καὶ ἐποίουν.

Τῇ πίστει. Τουτέστι, τῇ ἐν τοῖς δόγμασι τῆς ἀληθείας ἑδραιότητι, ἢ τῇ ἐν τοῖς κινδύνοις μὴ ἀπογινώσκειν ποιούσῃ, ἀλλὰ πιστεύειν τῷ Θεῷ, ὅτι ἐξελεῖται.

Τῇ μακροθυμίᾳ. Τῇ πρὸς τοὺς αἱρετικούς· οὐ γὰρ ἐταραττόμην, ἀλλὰ μετὰ πραότητος πάντα ἐδεχόμην.

Τῇ ὑπομονῇ. Τῇ πρὸς τοὺς διωγμούς.

Τοῖς διωγμοῖς, τοῖς παθήμασιν. Οὐ μόνον ἐδιωκόμην, φησὶν, ἀλλὰ καὶ ἔπασχον. Ἐπειδὴ δὲ δύο ταῦτα ταράττει μάλιστα τὸν διδάσκαλον, τό τε αἱρετικοὺς εἶναι, καὶ τὸ πάσχειν· περὶ μὲν τῶν αἱρετικῶν πολλὰ διελέχθη, πείθων Τιμοθέῳ μὴ ταράττεσθαι. Ἐπὶ δὲ ταῖς θλίψεσι τὰ ἑαυτοῦ καταλέγει, παραθαῤῥύνων τὸν μαθητήν.

Οἷά μοι ἐγένετο ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Ἰκονίῳ, ἐν Λύστροις. Ἀντιόχειαν τὴν τῆς Πισσιδίας λέγει. Λύστρα δὲ, ὅθεν ἦν ὁ Τιμόθεος. Διὰ τί δὲ τούτων μόνων μέμνηται; Ἐπειδὴ γνωριμώτερα ἦν τῷ Τιμοθέῳ, ἢ καὶ νεαρώτερα τῶν ἄλλων. Ὅρα δὲ πῶς οὐ λέγει ταῦτα κατ' εἶδος· οὐ γὰρ ἐπιδείξεως ἕνεκεν, ἀλλὰ παραμυθίας τοῦ μαθητοῦ, ταῦτα γράφει ἀναγκαίως.

Οἵους διωγμοὺς ὑπέμεινα, καὶ ἐκ πάντων με ἐῤῥύσατο ὁ Κύριος. Ἀμφότερα ταῦτα δείκνυσι τῷ Τιμοθέῳ, ὅτι Καὶ ἐγὼ προθυμίαν[32] παρειχόμην, ὥστε

A

B

C

D

Vers. 9. *Sed ultra non proficient.* Quomodo igitur alio in loco dicit: *Ad majorem impietatem proficient?* Illic hoc affirmat, prava dogmata inchoantes non **610** desistent ab impostura, sed semper magis nova invenient: hic autem hoc dicit, quod non decipient, neque arripient multos, verum etiamsi maximi impostores videantur, deprehendentur tamen. Infert igitur:

Insipientia enim eorum perspicua erit omnibus, sicut et illorum fuit. Si dubitas, ex iis quæ Magis illis contigerunt disce. Nam illi convicti sunt, quod per vanam illusionem miracula ederent atque seducerent, cum Moses revera prodigia operaretur. Quocirca omnis impostura ad tempus durat.

Vers. 10. *Tu autem assecutus es meam doctrinam.* Illi quidem tales sunt, inquit: tu vero nostra exacte nosti, quod non sint talia: non enim simpliciter apud me moratus es, verumtamen *assecutus*, id est, longo apud me tempore permansisti, et omnibus meis rebus attendisti animum: fortis itaque esto, ac resiste adversariis. *Doctrinam*: hoc ad sermonem attinet.

Institutionem. Hoc de vita et moribus accipiendum.

Propositum. Id est, promptitudinem, adeoque virilem animæ constitutionem. Non enim, inquit, dicebam solum, verum et faciebam.

Fidem. Hoc est, in doctrina veritatis constantiam, vel eam quæ in periculis non sinit desperare, sed fidere Deo facit, quod is nos sit erepturus.

Longanimitatem. Erga hæreticos, non enim tumultuabar, sed omnia cum mansuetudine excipiebam.

Patientiam. In persecutionibus.

Vers. 11. *Persecutiones, passiones.* Nedum, inquit, persecutionibus obnoxius eram, verum etiam patiebar. Quia vero hæc duo maxime perturbant doctorem, cum quod hæretici sint, tum quod afflictiones patiatur: de hæreticis multa sane disseruit, persuadens Timotheo ne turbetur. Quod autem ad afflictiones attinet, suas ipsius calamitates enarrat, discipulo animum addens.

Qualia mihi facta sunt Antiochiæ, Iconii, Lystris [49]. Antiochiam Pisidiæ dicit: Lystram vero, unde Timotheus oriundus. Quam ob causam autem horum tantummodo meminit? Quia Timotheo notiora erant, vel aliis recentiora. Observa autem quod ista speciatim non recenset: non enim ostentationis causa, sed ut discipulum consoletur, hæc necessario scribit.

Quales persecutiones sustinui, et ex omnibus eripuit me Dominus. Utraque hæc indicat Timotheo: Et ego, inquit, promptitudinem ad patiendum

[49] Act. XIII, 14.

Variæ lectiones.

[32] προθυμίας εἰχόμην o.

Digitized by Google

exhibebam, et Deus non deserebat me. Quare et tu sis promptus, et non derelinqueris.

VERS. 12. *Et omnes qui pie volunt vivere* **611** *in Christo Jesu, persecutionem patientur.* Et hæc sane maxima est consolatio. Quid enim, inquit, de me solo verba facio? Quotquot pie vivere instituunt, et secundum Evangelium, persecutionem patientur. Persecutiones autem hic dicit non eas solas quæ ab incredulis imminent, sed etiam afflictiones istas simpliciter, et mœrores ac dolores, quos virtute prædili sustinent. Tentationis enim locus est vita hominis, uti Jobus ait, et qui angustum iter ingreditur, necessario premitur.

VERS. 13. *Mali autem homines et seductores proficient in pejus, errantes et in errorem mittentes.* Nihil te perturbet, si isti in tranquillitate agant, tu vero in tentationibus : rerum natura sic se habet. Exutus es ad certamen : necesse est sudoribus te abundare. Stolidum est igitur in certamine requiem quærere. Nam etiamsi progredi videantur, hoc tamen non est progressus, nimirum in errore feliciter pergere. Interpretans enim quid sit *pejus*, dixit, in errorem mittere et errare.

VERS. 14. *Tu vero mane in iis quæ didicisti, et credita sunt tibi.* Tu autem, inquit, impermutabilis esto, *et noli æmulari in malignantibus : neque in homine qui prosperatur in via sua* [50]. Non simpliciter autem didicisti, sed et credita sunt tibi, hoc est, cum certitudine didicisti. Proinde etiamsi diversum cernas ab eo quod credidisti, ne turberis : quandoquidem et Abraham postquam audivisset, *In Isaac vocabitur tibi semen*, cum posthac jugulare cum juberetur, non turbabatur.

Sciens a quo didiceris, et quod ab infantia sacras litteras nosti. Duas causas adducit propter quas oporteat eum immobilem permanere ; et quod non a vulgari aliquo didicisti, inquit, sed a Paulo ; vel, quod idem valet, a Christo : et quia non heri, aut nuper didicisti, sed ab infantia, ac radices egit in te scientia pietatis : quare non permittet te aliquid stulte facere, ut plerique solent. Qui enim Scripturas perinde novit ut oportet, nunquam pervertetur. Sacras autem litteras divinam appellat Scripturam. Hoc porro est adversus Simonem, et Manetem, et omnes qui Vetus Testamentum pravum appellant.

VERS. 15. *Quæ te possunt instruere ad salutem, per fidem quæ est in Jesu Christo.* Non quemadmodum externa scientia hominem instituit ad fraudem et imposturas, et verborum pugnas, ex quibus animæ interitus provenit, sic divina cognitio, sed ea instituit ad salutem. Qualem ? Non eam quæ est per opera, non quæ per verba, sed quæ est per fidem Jesu Christi. Sacræ enim Scripturæ **612** ducunt hominem ut Christo credat, qui salutem illi conciliat.

[50] Psal. XXXVI, 1.

A [δεῖ] ὑπομένειν, καὶ ὁ Θεὸς οὐ κατελίμπανέ με. Ὥστε καὶ σὺ προθυμοῦ, καὶ οὐκ ἐγκαταλειφθήσῃ.

Καὶ πάντες δὲ οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, διωχθήσονται. Καὶ τοῦτο μεγίστη παραμυθία. Τί γὰρ λέγω, φησὶ, περὶ ἐμαυτοῦ μόνου; Πάντες οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῆν καὶ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον, διωχθήσονται. Διωγμοὺς δὲ ἐνταῦθα λέγει, οὐ τοὺς παρὰ ἀπίστων μόνους, ἀλλὰ καὶ τὰς θλίψεις ἁπλῶς, καὶ τὰς ὀδύνας, ἃς οἱ ἐνάρετοι ὑφίστανται. Πειρατήριον γάρ ἐστιν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὸν Ἰώβ, καὶ ὁ τὴν στενὴν ὁδεύων, ἐξ ἀνάγκης θλίβεται.

B *Πονηροὶ δὲ ἄνθρωποι καὶ γόητες προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον, πλανῶντες καὶ πλανώμενοι.* Μηδέν σε θορυβείτω, εἰ ἐκεῖνοι ἐν εὐθυμίᾳ, σὺ δὲ ἐν πειρασμοῖς· οὕτως ἔχει ἡ φύσις τῶν πραγμάτων. Ἀπεδύσω εἰς τὸν ἀγῶνα, ἀνάγκη ἐστὶν ἱδρώτων σε γέμειν. Ἀνόητον οὖν τὸ ἐν ἀγῶνι ἄνεσιν ζητεῖν. Εἰ γὰρ καὶ δοκοῦσι προκόπτειν, ἀλλ' οὐκ ἔστι τοῦτο προκοπὴ, τὸ εὐοδοῦσθαι αὐτοὺς ἐν τῇ πλάνῃ. Ἑρμηνεύων γάρ τί ἐστι *τὸ χεῖρον*, εἶπε, τὸ πλανᾶν καὶ πλανᾶσθαι.

Σὺ δὲ μένε ἐν οἷς ἔμαθες καὶ ἐπιστώθης. Σὺ δὲ, φησὶν, ἀπερίτρεπτος ἴσο, *καὶ μὴ παραζήλου ἐν πονηρευομένοις, μηδὲ ἐν ἀνθρώπῳ κατευοδουμένῳ* [51] *ἐν τῇ ὁδῷ αὐτοῦ.* Οὐχ ἁπλῶς δὲ ἔμαθες, ἀλλὰ καὶ ἐπιστώθης, τουτέστι, μετὰ πληροφορίας ἔμαθες. Ὥστε κἂν ἐναντία ὁρᾷς τῶν πιστευθέντων, C μὴ θορυβοῦ, ἐπεὶ καὶ Ἀβραὰμ ἀκούσας, ὅτι *Ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα*, εἶτα σφάξαι τοῦτον κελευόμενος, οὐκ ἐταράττετο.

Εἰδὼς παρὰ τίνος ἔμαθες, καὶ ὅτι ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας. Δύο αἰτίας λέγει τοῦ δεῖν αὐτὸν ἀπερίτρεπτον μένειν, Ὅτι τε οὐ παρὰ τοῦ τυχόντος ἔμαθες, φησὶν, ἀλλὰ παρὰ Παύλου, Ἴσον δὲ εἰπεῖν, ὅτι καὶ Χριστοῦ· καὶ ὅτι οὐ χθὲς καὶ πρώην ἔμαθες, ἀλλὰ ἀπὸ βρέφους, καὶ ἐρριζωμένη ἐστὶν ἐν σοὶ ἡ θεία γνῶσις. Ὥστε οὐκ ἀφήσει σε ἀνόητόν τι παθεῖν, καὶ οἷον οἱ πολλοί. Ὁ γὰρ τὰς Γραφὰς εἰδὼς, ὡς δεῖ, οὐδέποτε περιτραπήσεται. Ἱερὰ δὲ γράμματα τὴν θείαν λέγει Γραφήν. Τοῦτο κατὰ Σίμωνος, καὶ Μάνεντος, καὶ πάντων τῶν τὴν D Παλαιὰν πονηρὰν ἀποκαλούντων.

Τὰ δυνάμενά σε σοφίσαι εἰς σωτηρίαν διὰ πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Οὐχ ὥσπερ ἡ ἔξω γνῶσις σοφίζει τὸν ἄνθρωπον εἰς ἀπάτην καὶ σοφίσματα καὶ λογομαχίας, ἐξ ὧν ἀπώλεια ψυχῆς, οὕτω καὶ ἡ θεία γνῶσις, ἀλλ' αὐτὴ σοφίζει εἰς σωτηρίαν. Ποίαν; Οὐ τὴν δι' ἔργων, οὐ τὴν διὰ λόγων, ἀλλὰ τὴν διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁδηγοῦσι γὰρ αἱ ἅγιαι Γραφαὶ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ πιστεῦσαι Χριστῷ, σωτηρίαν αὐτῷ περιποιοῦντι.

[51] εὐδοκιμοῦντι m.

Variæ lectiones.

Digitized by Google

Πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος. Πολλοὺς εἰρηκὼς παραμυθίας τρόπους, νῦν καὶ τὴν μεγίστην ἐπάγει, τὴν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν Γραφῶν. Μέλλει γὰρ λυπηρόν τι αὐτῷ ἀγγέλλειν, ὅτι τελειοῦται. Ἵνα οὖν μὴ καταπέσῃ, ὡς στερεούμενος τοῦ αὐτὸν συνιστῶντος, Ἔχεις, φησὶ, τὰς Γραφάς ἀντ' ἐμοῦ δυναμένας ὠφελεῖν σε. Ζητοῦσι δέ τινες πῶς εἶπε, *Πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος.* Ἆρα οὖν καὶ αἱ τῶν Ἑλλήνων γραφαὶ θεόπνευστοι ; Καὶ βιαζόμενοί τινες στίζουσιν εἰς τὸ, *θεόπνευστος*, καὶ φασιν, ὅτι πᾶσα γραφὴ, ἥτις ἐστὶ θεόπνευστος, ἐκείνη καὶ ὠφέλιμος. Ἔδει δὲ αὐτοὺς συνιδεῖν, ὅτι εἰπὼν ἀνωτέρω, *Τὰ ἱερὰ Γράμματα οἶδας*, λέγει νῦν, ὅτι *πᾶσα γραφή*· Ποία ; *Περὶ* ἧς διελέγετο, περὶ ἧς εἶπεν, ὅτι ἱερά. Πᾶσα οὖν ἡ τοιαύτη, θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος, πρὸς πάντα ἃ ἐξῆς ἐπιφέρει.

Πρὸς διδασκαλίαν. Ὠφελεῖ, φησὶ, διδάσκουσα ἡμᾶς, εἴ τι δεῖ μαθεῖν. Οὐδὲν γάρ ἐστιν, ὃ μὴ διὰ τῆς θείας Γραφῆς δύναται λυθῆναι.

Πρὸς ἔλεγχον. Εἰ ἐλέγξαι δεῖ τὰ ψευδῆ, καὶ τοῦτο ἐκεῖθεν.

Πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ. Εἴπερ δεῖ, φησὶν, ἐπανορθωθῆναι καὶ παιδευθῆναι, τουτέστι, σωφρονισθῆναι πρὸς δικαιοσύνην, τουτέστι πρὸς τὰ δίκαια πράττειν, καὶ τοῦτο ἐκ τῶν Γραφῶν σοι περίεστιν.

Ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος. Ἡ ἐπανόρθωσις, φησὶ, γίνεται ἐκ τῶν Γραφῶν, ἵνα μηδὲν τῶν καλῶν λείπῃ τῷ κατὰ Θεὸν ἀνθρώπῳ. Ὥστε καὶ σὺ ἐὰν βούλῃ ἄρτιος εἶναι, τουτέστι, τέλειος καὶ ὑγιὴς, καὶ ἀεὶ ἴσος, οὔτε τοῖς λυπηροῖς συστελλόμενος οὔτε τοῖς χρηστοῖς φυσώμενος, τοῦτο γὰρ ἀνισότητος [a] γνώμης, ταύτας ἔχε συμβούλους ἀντ' ἐμοῦ. Εἰ δὲ Τιμοθέῳ τῷ Πνεύματος πλήρει ἔγραφε περὶ ἀναγνώσεως, πόσῳ μᾶλλον ἡμῖν ; Ὅρα δὲ, ὅτι χωρὶς τῶν Γραφῶν οὐκ ἔστιν ἄρτιον γενέσθαι.

Πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀπηρτισμένος. Οὐχ ἁπλῶς μετέχων ἀγαθῶν πράξεων, ἀλλ' ἀπηρτισμένος, τουτέστι τετελειωμένος· οὐ πρὸς τόδε μὲν, τόδε οὔ, ἀλλὰ πρὸς πᾶν.

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

Διαμαρτύρομαι οὖν ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ μέλλοντος κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς. Ἐφόβησε μὲν τὸν Τιμόθεον καὶ ἄλλοτε εἰπών· *Παραγγέλλω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, τοῦ [ζῶντος καὶ] ζωοποιοῦντος τὰ πάντα·* νυνὶ δὲ φοβερώτερον ποιεῖ τὸν λόγον, τῆς κρίσεως ἐκείνης ἀναμνήσας. Ἐκεῖνον γὰρ, φησὶ, τὸν μέλλοντα εὐθύνας ἀπαιτεῖν, μάρτυρα ποιοῦμαι, ὅτι οὐδὲ τοῦτο ἔκρυψα ἀπὸ σοῦ. Ζῶντας δὲ καὶ νεκροὺς, ἢ ἁμαρτωλοὺς λέγει καὶ δικαίους, ἢ τοὺς ἤδη ἀπελθόντας

A VERS. 16. *Omnis scriptura divinitus inspirata et utilis.* Cum non paucos consolationis modos dixisset, maximam jam nunc profert, quæ est ex lectione Scripturarum. Denuntiaturus est enim ei triste quiddam, nimirum quod instet sibi vitæ terminus. Ne igitur despondeat animum, veluti confirmatore suo orbatus, Habes, inquit, scripturas, quæ mei loco te juvare possunt. Quærunt autem aliqui quomodo dixerit : *Omnis scriptura divinitus inspirata :* nunquid igitur et Græcorum scripturæ divinitus sunt inspiratæ ? Ac ita quidem pressi distinctionem ponunt ad istud, *divinitus inspirata*, dicentes : Omnis Scriptura, quæ est divinitus inspirata, illa est etiam utilis. Oportebat autem eos novisse quod cum supra dixerit : *Sacras* B *Litteras nosti*, nunc ait : *Omnis scriptura :* qualis ? De qua disserebat, ac de qua dixit quod sacra est. Omnis igitur hujusmodi divinitus inspirata est, et utilis ad omnia quæ deinceps recenset.

Ad docendum. Prodest, inquit, docens nos, si quid sit discendum. Nihil enim est quod per Scripturam sacram dilui non possit.

Ad arguendum. Si falsa sint arguenda, inde etiam fieri potest.

Ad corrigendum, ad erudiendum in justitia. Si quid sit, inquit, corrigendum, si instituendus quisquam, hoc est, erudiendus ad justitiam, hoc est, ut justa transigat, hoc etiam e Scripturis tibi præsto erit.

C VERS. 17. *Ut sit perfectus homo Dei.* Correctio, inquit, fit ex Scripturis, ut nihil bonorum desit homini Dei. Quocirca si tu quoque velis perfectus esse, hoc est consummatus et sanus, et semper idem, neque in tristibus contractus, neque in secundis inflatus, quod evenire solet iis qui instabili mente fluctuant, has habe consultrices mei vice. Quod si Timotheo Spiritus sancti pleno scripsit de lectione, quanto potius hoc nobis præcipit ? Observa autem quod sine Scripturis quisquam non possit esse perfectus.

Ad omne opus bonum consummatus. Non simpliciter bonorum operum particeps, sed consummatus, hoc est perfectus : non ad hoc quidem, ad isthuc vero non item, sed ad omne.

D

CAPUT IV.

VERS. 1. *Testificor igitur ego coram Deo et Domino Jesu Christo, qui judicaturus est vivos et mortuos.* Perterrefecit Timotheum cum alibi dixisset : *Præcipio tibi coram Deo, qui vivificat omnia* [b] : nunc autem horribiliorem facit **613** sermonem, judicii illius mentione facta. Illum enim, inquit, qui pœnas exacturus est, testem facio, quod neque hoc te celaverim. Viventes autem et mortuos, vel peccatores dicit et justos, vel qui jam abierunt ex hoc sæculo, et qui tum relinquendi sunt viventes :

[b] I Tim. VI, 13.

Variæ lectiones.

[a] ἐν ἰσότητι o.

Digitized by Google

quidam autem et animas et corpora intellexerunt.

Per adventum suum et regnum suum. Quando judicaturus est? In apparitione sua, quæ erit cum gloria et regno. Non enim tum adeo vilis et contemptus adveniet, uti prius.

VERS. 2. *Prædica verbum.* Quid est quod obtestor? Prædica verbum, ne cohibeas donum quod in te est. Terrore concutiamur qui non prædicamus.

Insta opportune, importune. Veluti cum immoratione et instantia loquere, non semel, sed semper. Non sit tibi statum tempus, sed et *opportune*, hoc est, cum in pace et timore vacuus fueris, et cum in Ecclesia : sed *importune* etiam, hoc est, cum in periculis fueris, et extra Ecclesiam, loquere et prædica. Opportunum enim et importunum juxta vulgi opinionem dixit : arbitrantur enim opportunitatem, quietem et laxationem : importunitatem vero, tempus periculosum. Ac rursus opportunitatem doctrinæ vocat, in Ecclesia esse : importunitatem vero, extra hanc esse. Vel aliter, ne exspectes tempus lapsus : verum etiam priusquam impingat, doce.

Argue. Cum videris istud fieri debere, hoc est, cum videris peccantem vel peccaturum, non reformida.

Increpa. Postquam argueris atque demonstraveris eum deliquisse, tum increpa : id est, pœnam et supplicium impone.

Consolare. Increpatio similis videtur sectioni, consolatio vero pharmaco suavi. Consolationis ergo pharmacum appone, ne sola sectio dolores vehementiores faciens, in desperationem præcipitet.

In omni longanimitate ac doctrina. Hoc prædictis omnibus conjunge. Arguere enim in omni longanimitate oportet, ut non omnibus simpliciter credamus : et docentes, ut doceatur quomodo is peccaverit, et quodnam sit peccatum. Sic decet etiam increpare in longanimitate, nec tanquam hosti pœnam irrogare aut infligere, sed velut filio institutionem dare. Et in doctrina, hoc est, docere eum quodnam sit lucrum mulctæ. Consolatio autem maxime opus habet et longanimitate et doctrina. Nec in vulgari longanimitate, sed *in omni*, hoc est, quæ omnibus modis demonstratur, operibus nimirum, verbis atque habitu

VERS. 3. *Erit enim tempus, quando sanam doctrinam* 614 *non sustinebunt.* Priusquam ergo labefactentur, anteverte eos. Propterea et supra dixit, *opportune, importune*, tantisper dum obtemperent, omnia age.

Sed ad sua desideria coacervabunt sibi doctores. Temerariam doctorum turbam per verbum, *coacervabunt*, significavit, et propterea quod a vulgo diligantur, quod nihil pro ratione facit, sed eos

καὶ τοὺς τότε καταλειφθησομένους ζῶντας Τινὲς δὲ καὶ ψυχὰς καὶ σώματα ἐνόησαν.

Κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Πότε κρίνειν μέλλοντος; Ἐν τῇ ἐπιφανείᾳ αὐτοῦ, τῇ μετὰ δόξης καὶ βασιλείας γενησομένῃ. Οὐχ οὕτω γὰρ ἥξει εὐτελὴς ὡς πρότερον.

Κήρυξον τὸν λόγον. Τί ἐστιν ὃ διαμαρτύρομαι; Κήρυξον τὸν λόγον, μὴ συνέξῃς τὸ χάρισμα. Φοβηθῶμεν οἱ μὴ κηρύσσοντες.

Ἐπίστηθι εὐκαίρως, ἀκαίρως. Οἷον μετὰ ἐπιμονῆς [35] καὶ ἐπιστασίας λάλησον, μὴ ἅπαξ, ἀλλ' ἀεί. Μὴ ἔστω σοι καιρὸς ὡρισμένος, ἀλλὰ καὶ *εὐκαίρως*, τουτέστιν, ἐν εἰρήνῃ, ἐν ἀδείᾳ, καὶ ἐπ' Ἐκκλησίας [36] ὤν· ἀλλὰ καὶ *ἀκαίρως*, τουτέστιν, ἐν κινδύνοις ὤν, καὶ ἔξω τῆς Ἐκκλησίας, λάλει καὶ κήρυττε. Τὸ εὔκαιρον γὰρ καὶ τὸ ἄκαιρον, πρὸς τὴν ὑπόληψιν τῶν πολλῶν εἶπεν· οἴονται γὰρ εὐκαιρίαν μὲν τὴν ἄνεσιν, ἀκαιρίαν δὲ τὸν κινδυνώδη καιρόν. Καὶ αὖ καιρὸν διδασκαλίας τὸ ἐν Ἐκκλησίᾳ εἶναι· ἀκαιρίαν δὲ τὸ ἔξω ταύτης. Ἢ καὶ ἄλλως· Μὴ ἀναμείνῃς τὸν καιρὸν τοῦ πτώματος [37], ἀλλὰ καὶ πρὶν ἢ πέσοι [38], δίδαξον.

Ἔλεγξον. Ὅταν ὁρᾷς ὅτι δεῖ ποιῆσαι τοῦτο, τουτέστιν, ὅταν εὕρῃς ἁμαρτόντα, ἢ μέλλοντα ἁμαρτεῖν, μὴ ὑποσταλῇς.

Ἐπιτίμησον. Μεθ' ὃ ἐλέγξεις καὶ ἀποδείξεις αὐτὸν ἁμαρτόντα, τότε ἐπιτίμησον· τουτέστι, τὸ πρόστιμον καὶ τὴν τιμωρίαν ἐπίθες.

Παρακάλεσον. Ἡ ἐπιτίμησις τομῇ ἔοικεν· ἡ παράκλησις, φαρμάκῳ ἱλαρῷ. Ἐπίθες οὖν τὸ φάρμακον τῆς παρακλήσεως, ἵνα μὴ ἡ τομὴ μόνη τὰς ἀλγηδόνας σφοδροτέρας ποιοῦσα, εἰς ἀπόγνωσιν ῥίπτῃ.

Ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ διδαχῇ. Τοῦτο πᾶσι τοῖς προῤῥηθεῖσι σύνταξον. Καὶ ἐλέγχειν γὰρ ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ δεῖ, ὥστε μὴ πᾶσιν ἁπλῶς πιστεύειν· καὶ ἐν διδαχῇ, διδάσκοντας ὅπως ἥμαρτε, καὶ τίς ἡ ἁμαρτία· καὶ ἐπιτιμᾷν ὡσαύτως; ἐν μακροθυμίᾳ, μὴ ὡς ἐχθρῷ ποινὴν ἐπιτιθέντας, ἀλλ', ὡς τέκνῳ, παιδείαν. Καὶ ἐν διδαχῇ, τουτέστι, διδάσκοντας αὐτὸν τὸ κέρδος τοῦ ἐπιτιμίου. Ἡ δὲ παράκλησις καὶ μάλιστα χρῄζει καὶ μακροθυμίας [39] καὶ διδαχῆς. Οὐκ ἐν τῇ τυχούσῃ δὲ μακροθυμίᾳ, ἀλλ' *ἐν πάσῃ*, τουτέστι, τῇ παντοιοτρόπως δεικνυμένῃ, καὶ δι' ἔργων, καὶ διὰ λόγων, καὶ διὰ σχημάτων.

Ἔσται γὰρ καιρὸς, ὅτε τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας οὐκ ἀνέξονται. Ὥστε πρὶν ἢ ἐκτραχηλισθῆναι αὐτοὺς προκατάλαβε. Διὰ τοῦτο καὶ ἀνωτέρω εἶπεν, *εὐκαίρως, ἀκαίρως*, ἕως ἔτι ἔχεις πειθομένους, πάντα πράττε.

Ἀλλὰ κατὰ τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας ἑαυτοῖς ἐπισωρεύσουσι διδασκάλους. Τὸ ἀδιάκριτον πλῆθος τῶν διδασκάλων διὰ τοῦ *ἐπισωρεύσουσιν*, ἐδήλωσε, καὶ διὰ τοῦ ὑπὸ τῶν λαῶν χειροτονεῖσθαι, οὐδὲν

Variæ lectiones.

[35] ἐπιστολῆς ο. [36] ἐκκλησιῶν ο. [37] πταίσματος ο. [38] πταίσῃ ο. [39] μετὰ μακροθυ ο.

Digitized by Google

κατὰ λόγον ποιούντων, ἀλλὰ τοὺς συντρέχοντας ταῖς ἑαυτῶν ἐπιθυμίαις, καὶ τὰ πρὸς ἡδονὴν αὐτοῖς καὶ λέγοντας, καὶ ποιοῦντας, τούτους χειροτονούντων.

Κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν. Τουτέστι, τερπόμενοι τὴν ἀκοήν, καὶ γαργαλιζόμενοι, καὶ ἀεὶ ἐπιθυμοῦντες τὰ πρὸς χάριν ἀκούειν.

Καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ἀληθείας τὴν ἀκοὴν ἀποστρέψουσιν· ἐπὶ δὲ τοὺς μύθους ἐκτραπήσονται. Ὁρᾷς ὅτι οὐχ ὡς ἀγνοοῦντες σφάλλονται, ἀλλ' ἑκόντες; Ἀποστρέψουσι γὰρ τὴν ἀκοήν, φησὶ, καὶ ἐκτραπήσονται. Ὥστε ἑκούσιον τὸ κακόν. Ταῦτα δὲ λέγει, οὐχ ἵνα εἰς ἀθυμίαν ἐμβάλῃ τὸν μαθητήν, ἀλλ' ἵνα πείσῃ, τῷ μὲν παρόντι τῆς ἀδείας καιρῷ εἰς δέον κεχρῆσθαι· ὅταν δὲ ἐκβῇ, γενναίως φέρειν· ὥσπερ καὶ ὁ Χριστὸς ἔλεγε· *Παραδώσουσιν ὑμᾶς καὶ μαστιγώσουσι.* Καὶ ὁ αὐτὸς οὗτος· *Μετὰ τὴν ἄφιξίν μου εἰσελεύσονται λύκοι βαρεῖς.*

Σὺ δὲ νῆφε ἐν πᾶσι, κακοπάθησον. Ὁρᾷς ὅτι διὰ τὸ νήφειν ταῦτα προλέγει; ὡσανεὶ ἔλεγε, Πρὶν ἢ τὴν λύμην ἐκείνην ἐπελθεῖν, ἕως οὐ πάρεισιν οἱ λύκοι, κακοπάθησον, καὶ ἑκουσίως καὶ ἀκουσίως, ἵνα ἐν ἀσφαλεῖ τὰ πρόβατα [60] καταστήσῃς.

Ἔργον εὐαγγελιστοῦ [61]. Ἆρα τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ εὐαγγελιστοῦ τὸ κακοπαθεῖν, καὶ παρ' ἑαυτοῦ, καὶ παρὰ τῶν ἔξωθεν.

Τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον. Τουτέστι, πλήρωσον. Ὥστε τότε ἡ διακονία πληροῦται, ὅταν τις κακοπαθῇ.

Ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκεν. Οὐκ εἶπε, Θύομαι, ἀλλὰ τὸ πλέον. Τῆς μὲν γὰρ θυσίας οὐ τὸ πᾶν ἀναφέρεται τῷ Θεῷ, τῆς δὲ σπονδῆς τὸ ὅλον.

Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι. Τίνος ἕνεκα Παῦλος νῦν ταῦτα μεγαληγορεῖ; Οὐ μεγαληγορεῖ, ἀλλὰ παραμυθεῖται τὸν μαθητήν, ὡς ἂν μὴ ἀλγῇ ὑπὲρ αὐτοῦ, ἅτε καλῆς ἐπιτυχόντος τελευτῆς, καὶ πρὸς στεφάνους ἀπιόντος. Ὡσπερανεὶ πατὴρ ἀποθνήσκων, παραμυθούμενος τὸ παιδίον παρακαθήμενον καὶ κλαῖον, λέγῃ· Τέκνον, μὴ κλαῖε, ἐζήσαμεν καλῶς, τρόπαια ἐστήσαμεν, μεγάλας ἡμῖν οἶδεν ὁ βασιλεὺς τὰς χάριτας, ἔχεις καὶ σὺ θαυμάζεσθαι ἐπὶ τῶν ἡμῖν πεπραγμένων. Δῆλον γὰρ ὅτι ταῦτα λέγει ὁ πατὴρ, ἀνιστὰς τὸν παῖδα τοῖς ἐγκωμίοις πρὸς τὸ κούφως φέρειν τὸν χωρισμόν. Οὕτω καὶ Παῦλος ἐνταῦθα παραμυθεῖται Τιμόθεον, ὡσανεὶ διαθήκην συντιθεὶς τὴν ἐπιστολήν. Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι· οὐκοῦν καὶ σὺ αὐτοῦ ἐπιλαβοῦ. Ἔνθα οὖν ἅλυσις, ἔνθα δεσμὰ, ὦ Παῦλε, οὗτος; ἀγὼν καλός; Ναὶ, δι' αὐτὸ τοῦτο, ὑπὲρ γὰρ Χριστοῦ γίνεται ταῦτα. Ἐν τοῖς ἔξω ἀγῶσι πολλὰς ἡμέρας πονοῦσιν [62] οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἐν ὥρᾳ μιᾷ τὸν στέφανον λαμβάνουσιν· ἐνταῦθα δὲ διαπαντὸς ἡ λαμπρότης

A eligit qui cupiditatibus ipsius consentiant, ac quæ ad voluptatem ejus pertinent, tum dicant, tum agant.

Prurientes auribus. Hoc est, oblectati auribus, ac titillati, semper concupiscentes audire quæ placeant.

B Vers. 4. *Et a veritate quidem auditum avertent; ad fabulas autem convertentur.* Animadvertis quod non ex ignorantia errent, sed suapte sponte? *Avertent* enim *aures*, inquit, *et convertentur.* Malum itaque voluntarium est. Hæc autem dicit, non ut in mœrorem conjiciat discipulum, sed ut persuadeat ei, ut præsenti tempore, quod formidine vacat, utatur quemadmodum convenit: quando autem contigerit, ut generose ferat: quemadmodum Christus dixit: *Tradent vos et flagellabunt* [62]: et ipse Paulus: *Post abitum meum intrabunt lupi graves* [63].

Vers. 5. *Tu autem vigila in omnibus, malum sustine.* Viden' quod propterea ut vigilaret, hæc prædixerit? perinde ac si dicat, Priusquam adveniat vastatio illa, quandiu non adsunt lupi, sustine afflictiones, cum voluntarias, tum violentas, ut in tuto oves colloces.

Opus fac evangelistæ. Proinde opus evangelistæ est malum sustinere, tum a seipso, tum ab aliis qui foris sunt.

Ministerium tuum imple. Id est, comple. Tum itaque ministerium completur, cum aliquis malum sustinet.

C Vers. 6. *Ego enim jam delibor, ac tempus resolutionis meæ instat.* Non dixit, sacrificor, sed quod majus est. Non enim tota victima Deo offertur, libamen vero totum.

Vers. 7. *Bonum certamen certavi.* Cur jam Paulus istis gloriatur? Non gloriatur, verum discipulum suum consolatur, ne doleat super ipso, quippe qui finem jam bonum assecutus sit, et ad coronas abeat. Quemadmodum si pater moribundus consoletur filium assidentem sibi, atque plorantem, et dicat: Fili mi, plorare noli, bene viximus, tropæa ereximus, rex noster magnas agit nobis gratias, poteris etiam tu admirationi esse et laudari ob res a nobis gestas. Est enim planum quod hæc dicat D pater, gnatum suum laudibus excitans ad discessum suum leviter ferendum. Consimilem **615** ad rationem Paulus hic Timotheum consolatur, hanc veluti testamentum condens Epistolam. Certamen, inquit, bonum certavi: proinde tu etiam, Timothee, idem apprehende. Atqui ubi catena, ubi vincula, bonumne id certamen est, o Paule? Nae, inquit, propter hoc ipsum: propter Christum enim hæc fiunt. In certaminibus externis multos dies homines laborant, et in una hora coronam acci-

[62] Matth. x, 17. [63] Act. xxiii, 29.

Variæ lectiones.

[60] πράγματα o. [61] Ἔργον ποίησον εὐαγγελιστοῦ m. [62] ποιοῦσι

piunt : hic autem in perpetuum splendor apud certantes perdurabit. Eapropter bonum est certamen, hoc est, delectabile atque decorum.

Cursum consummavi. Ab Jerusalem enim et circuitu ejus usque ad Illyricum implevit Evangelium : usque adeo currebat, innumera dissecans impedimenta, mortes, insidias, calamitates, quasi igneas alas haberet.

Fidem servavi. Haud pauca enim erant quæ hanc deprædari tentabant, minæ, mortes, suavium rerum promissiones : verum ipse omnibus restitit, sobrius, semperque vigilans, ac furem observans.

VERS. 8. *In reliquo mihi reposita est corona justitiæ.* Sufficiebant sane quæ dixerat ad consolationem : atqui præmia etiam hic apponit, quo eum magis excitet. Non enim dolere oportet, inquit, quod abeam coronam accepturus. Justitiam autem hic rursus omnem virtutem appellat.

Quam reddet mihi Dominus in illa die, justus judex, Non dixit, dabit, sed, *reddet,* veluti debitum quoddam : justus enim cum sit, omnino laboribus mercedem deliniet. Debitum itaque est corona, propter judicis justitiam.

Non solum autem mihi, verum etiam omnibus diligentibus adventum ipsius. Hic Timotheum ipsum rursus excitat : si enim omnibus, multo magis tibi. Quis autem diligit ejus adventum? Qui digna eo facit ; adeo ut is qui non facit, non videtur diligere apparitionem adventumque ejus, imo deprecari etiam ipsum, ne digna factis accipiat. Ἐπιφάνεια autem dicitur, eo quod a superuis appareat, ac e supernis oriatur. Ante universalem autem apparitionem ejus, altera quædam est, secundum quam ipse seipsum dignis exhibet, sed non mundo. Et rursus : *Ego,* inquit, *et Pater veniemus, et mansionem apud eum faciemus* [84].

VERS. 9. *Festina ad me venire cito.* Cur ad sese Timotheum vocat, maxime cum Ecclesia Ephesina ei esset concredita cum tota illa gente? Quia vinctus detinebatur, et conclusus erat a Nerone, nec poterat ipse ad eum proficisci, hanc ob rationem Romam illum accersit, volens fortasse multa ei, priusquam mortem oppetat, commendare.

616 VERS. 10. *Demas enim me reliquit, diligens hoc sæculum, et abiit Thessalonicam.* Non dixit, ut te videam priusquam ego moriar, ne mœrore eum afficiat ; verum quia solus sum, nec habeam qui adjuvet me, in Evangelio, festina venire. Quid autem est quod ait : *diligens hoc sæculum?* Hoc est, amans otium, et vitam periculorum expertem ac securam ; maluit potius domi suæ in deliciis agere, quam mecum affligi. Hunc autem solum accusat, non eo consilio ut criminetur eum, sed ut nos fulciat, ne in periculis langueamus : simul etiam ut Timotheum ad sese citius pertrahat.

A τοῖς ἀγωνιζομένοις. Διὰ τοῦτο καλὸς ὁ ἀγών, τουτέστι τερπνὸς καὶ εὐπρεπής.

Τὸν δρόμον τετέλεκα. Ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ γὰρ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πεπλήρωκε τὸ Εὐαγγέλιον, οὕτως ἔτρεχε μυρία διακόπτων κωλύματα, θανάτους, ἐπιβουλάς, συμφορὰς, ὡσανεὶ πτερὰ ἔχων ἀπὸ πυρός.

Τὴν πίστιν τετήρηκα. Πολλὰ γὰρ ἦν τὰ συλῆσαι [83] ταύτην ἐπιχειροῦντα, ἀπειλαὶ, θάνατοι, ὑποσχέσεις ἡδέων· ἀλλ' αὐτὸς πρὸς ἅπαντα ἀντέστη, νήφων καὶ ἐγρηγορὼς ἀεὶ, καὶ τὸν κλέπτην ἐπιτηρῶν.

Λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος. Ἱκανὰ μὲν καὶ τὰ ῥηθέντα πρὸς παραμυθίαν· ὧδε καὶ τὰ ἑπαθλα προστίθησιν, ἵνα ἐκὶ πλέον B διαναστήσῃ. Οὐ γὰρ ἀλγεῖν χρὴ, φησὶν, ὅτι ἀπειμι στεφανωθησόμενος. Δικαιοσύνην δὲ τὴν καθόλου ἀρετὴν κἀνταῦθά φησιν.

Ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτής. Οὐκ εἶπε, Δώσει, ἀλλ', *ἀποδώσει,* ὡσανεί τινα ὀφειλὴν καὶ χρέος· δίκαιος γὰρ ὢν, πάντως τοῖς πόνοις τὴν ἀντιμισθίαν ὁρίσει. Ὥστε ὀφειλὴ ὁ στέφανος, διὰ τὸ δίκαιον τοῦ κριτοῦ.

Οὐ μόνον δὲ ἐμοὶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ. Ἐνταῦθα καὶ αὐτὸν διανίστησι τὸν Τιμόθεον. Εἰ γὰρ πᾶσι, πολλῷ μᾶλλον σοί. Τίς δὲ ἀγαπᾷ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ ; Ὁ πράττων ἄξια ταύτης· ὡς ὅστις μὴ πράττων, οὐκ ἔοικε ταύτην ἀγαπᾷν, ἀλλὰ καὶ ἀπεύχεσθαι αὐτὴν, ἵνα μὴ τὰ ἄξια τῶν ἔργων ἀπολάβῃ. Ἐπιφάνεια δὲ C λέγεται, διὰ τὸ ἐπάνω φαίνεσθαι, καὶ ἄνωθεν ἀνατέλλειν. Πρὸ δὲ τῆς καθολικῆς ἐπιφανείας ἔστι καὶ ἑτέρα, καθ' ἣν ἐμφανίζει αὐτὸς ἑαυτὸν τοῖς ἀξίοις, οὐχὶ τῷ κόσμῳ. Καὶ αὖθις· *Ἐγὼ,* φησὶ, *καὶ ὁ Πατὴρ ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν.*

Σπούδασον ἐλθεῖν πρός με ταχέως. Τί δήποτε πρὸς ἑαυτὸν καλεῖ τὸν Τιμόθεον, καὶ ταῦτα Ἐκκλησίαν ἐμπεπιστευμένον τὴν τῆς Ἐφέσου, καὶ ἔθνος ὁλόκληρον ; Διότι ἐν δεσμοῖς ἦν καὶ συνεκέκλειστο ὑπὸ Νέρωνος, καὶ οὐκ εἶχεν αὐτὸς πρὸς αὐτὸν ἐλθεῖν, διὰ τοῦτο ἐκεῖνον καλεῖ εἰς Ῥώμην, ποθῶν πρὸ τῆς τελευτῆς ἴσως αὐτῷ πολλὰ παραθέσθαι.

Δημᾶς γάρ με ἐγκατέλιπεν, ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, καὶ ἐπορεύθη εἰς Θεσσαλονίκην. Οὐ λέγει, ἵνα σε ἴδω πρὶν ἀποθανεῖν με, ἵνα μὴ λυπήσῃ· ἀλλ' ἐπειδὴ μόνος εἰμὶ, καὶ οὐδένα ἔχω τὸν συναντιλαμβανόμενόν μοι τοῦ Εὐαγγελίου, σπούδασον ἐλθεῖν. Τί δέ ἐστιν, *ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα;* Τουτέστι, τῆς ἀνέσεως ἐρασθεὶς, καὶ τοῦ ἀκινδύνου βίου καὶ ἀσφαλοῦς, εἵλετο μᾶλλον οἴκοι τρυφᾶν, ἢ μετ' ἐμοῦ ταλαιπωρεῖσθαι. Τοῦτον δὲ μόνον διαβάλλει, οὐκ αὐτὸν διαβάλλειν βουλόμενος, ἀλλ' ἡμᾶς στηρίξαι, ὥστε μὴ μαλακίζεσθαι ἐν τοῖς κινδύνοις· ἅμα δὲ καὶ τὸν Τιμόθεον μᾶλλον ἐφέλκεσθαι [85] βουλόμενος.

[84] Joan. XIV, 21.

Variæ lectiones.

[83] συλλαβεῖν o. [85] ἐφελκύσασθαι. o.

Digitized by Google

Κρήσκης εἰς Γαλατίαν, Τίτος εἰς Δαλματίαν. A Τούτους οὐκέτι διαβάλλει· καὶ γὰρ ὁ Τίτος τῶν σφόδρα θαυμαστῶν ἦν, ὡς καὶ Κρήτην ἐμπιστευθῆναι. Οὗτοι οὖν οἱ δύο, οὐχ ὡς ἀγαπήσαντες τὸν νῦν αἰῶνα ἀπῆλθον, ἀλλὰ διὰ τὸ κήρυγμα ἴσως, ἢ δι' ἄλλην χρείαν.

Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam. Hos jam non accusat : nam Titus usque adeo admirandus erat, ut Creta insula illi committeretur. Hi duo igitur, non veluti diligentes mundum hunc abierunt, sed prædicandi forsan gratia, vel aliam ob necessitatem.

Λουκᾶς ἐστι μόνος μετ' ἐμοῦ. Οὗτος γὰρ ἀδιαπάστως εἶχεν αὐτοῦ, ὁ καὶ τὸ Εὐαγγέλιον γράψας, καὶ τὰς Πράξεις τὰς καθολικάς. Περὶ τούτου φησὶ γράφων· *Οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν.*

VERS. 11. *Lucas est solus mecum.* Iste enim inseparabiliter illi adhærebat, qui et Evangelium conscripsit Actaque catholica. De hoc scribens Paulus : *Cujus laus*, inquit, *est in Evangelio per omnes Ecclesias* [48].

Μάρκον ἀναλαβὼν ἄγε μετὰ σεαυτοῦ· ἔστι γάρ μοι εὔχρηστος εἰς διακονίαν. Οὐκ εἰς τὴν ἀνάπαυσιν λέγει τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν διακονίαν τοῦ Εὐαγγελίου. Καὶ γὰρ ἐν δεσμοῖς ὢν, οὐκ ἔληγε κηρύττων. Ἆρα οὖν καὶ τὸν Τιμόθεον, οὐχ ἑνεκεν ἑαυτοῦ ἐκάλει· ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ Εὐαγγελίου, ὥστε μηδεμίαν ταραχὴν γενέσθαι τοῖς πιστοῖς κατὰ τὴν αὐτοῦ τελευτήν, τῶν αὐτοῦ μαθητῶν πολλῶν παρόντων, καὶ κωλυόντων τὸν θόρυβον, καὶ παραμυθουμένων τοὺς ἀφορήτως φέροντας αὐτοῦ τὴν τελευτήν. Καὶ γὰρ ἄνδρας ἀξιολόγους εἰκὸς εἶναι τοὺς πεπιστευκότας ἐπὶ τῆς Ῥώμης.

Marcum assume et adduc tecum : est enim mihi utilis ad ministerium. Non ad sui recreationem dicit, verum ad ministerium Evangelii. Etenim in vinculis agens, a prædicatione non desistebat. Timotheum igitur non suiipsius causa vocabat, sed Evangelii, ut nulla perturbatio fidelibus nasceretur obitus sui tempore, multis ejus discipulis præsentibus, prohibentibusque perturbationem, adhortantibusque et consolantibus eos qui ejus obitum ægre ferrent. Etenim versimile est homines auctoritate magnos fuisse, qui Romæ crediderant.

Τυχικὸν δὲ ἀπέστειλα εἰς Ἔφεσον. Ὥστε μόνος ἐγκαταλέλειμμαι, καὶ ἀναγκαία ἡ σὴ παρουσία.

VERS. 12. *Tychicum autem misi Ephesum.* Solus itaque relictus sum, atque opus habeo præsentia tua.

Τὸν φελόνην, ὃν ἀπέλιπον ἐν Τρωάδι παρὰ Κάρπῳ, ἐρχόμενος φέρε, καὶ τὰ βιβλία. Ἱμάτιόν τι λέγει ἐνταῦθα· ζητεῖ δὲ τοῦτο, ὥστε μὴ δεηθῆναι παρ' ἑτέρων λαβεῖν. Πανταχοῦ γὰρ πολλὴν πρόνοιαν C ποιεῖται, τοῦ μὴ δεῖσθαι ἑτέρων. Τινὲς δὲ τὸ γλωσσόκομόν φασιν, ἔνθα τὰ βιβλία ἔκειντο. Τί δὲ τῶν βιβλίων ἐδεῖτο, μέλλων ἀποδημεῖν πρὸς Θεόν; Ἵνα αὐτὰ τοῖς πιστοῖς παράθηται, ὥστε ἀντ' αὐτοῦ ἔχειν.

VERS. 13. *Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, veniens tecum affer et libros.* Pallium quoddam hic dicit, quod ideo quærit, ne habeat opus ab alio accipere. Ubique enim magnam curam gerit ut non indigeat aliis. Nonnulli vero capsulam hic intelligunt, qua libri repositi erant. Quid autem libris opus habebat, migraturus ad Deum? Ut ipsos fidelibus commendaret, quos suiipsius loco haberent.

Μάλιστα τὰς μεμβράνας. Ἴσως αὗται ὠφελιμώτερά τινα περιεῖχον.

Maxime membranas. Istæ fortassis utiliora quædam continebant.

Ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο. Μέμνηται τοῦ πειρασμοῦ τούτου, οὐχ ἵνα ἐκεῖνον διαβάλλῃ, ἀλλ' ἵνα τὸν μαθητὴν πείσῃ γενναίως φέρειν καὶ τοὺς παρά τινων εὐτελῶν καὶ ἀτίμων προσαγομένους πειρασμούς. Πολλοὶ γὰρ ὑπὸ μὲν ἀξιολόγων τινῶν πειραζόμενοι, φέρουσι, παραμυθίαν ἔχοντες τὴν τῶν πειραζόντων ὑπεροχήν· τὸ δὲ ὑπὸ εὐτελῶν καὶ ἀπερριμμένων πάσχειν, μεγάλην τὴν [49] ἀνίαν. Διὸ καὶ Παῦλός φησι· *Πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο*, ἀντὶ τοῦ, Ἔθλιψέ με ὑπερβαλλόντως, ἢ καὶ διαφόρως. Καὶ ἄλλως γὰρ οἱ ἄσημοι καὶ ἄτιμοι, ἐλάχιστα τῆς ὑπολήψεως τῶν πολλῶν φροντίζοντες, ἐπειδὰν ἄρξωνταί τινας κακοῦν, οὐδόλως φείδονται.

VERS. 14. *Alexander æarius multa mala mihi ostendit.* Meminit tentationis hujus, non ut eum accuset, verum ut discipulo persuadeat magno animo ferre tentationes quæ a vilibus et ingloriis adducebantur. Plerique enim a gravibus **617** viris et magnis tentati, istud ferunt, consolationem habentes ipsam affligentium excellentiam : verum a vilibus et objectis pati, vehementer angit. Propterea et Paulus dixit : *Multa mala mihi ostendit*, pro, vehementer afflixit, vel etiam multifariam. Præterea, qui inglorii sunt et obscuri, multitudinis existimationem minimi facientes, si quempiam affligere cœperint, nullo modo parcunt.

Ἀποδῴη αὐτῷ Κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Θάρρει, φησὶν· οὐκ ἀτιμωρητὶ ταῦτα αὐτῷ προχωρήσει, ἀλλ' *ἀποδῴη αὐτῷ Κύριος*, ἀντὶ τοῦ, ἀποδώσει· μᾶλλον γὰρ προφητεία ἐστὶν, ἢ ἀρά.

Reddat ei Dominus secundum opera ejus. Confide, inquit, haud impune hæc ei succedent, sed *reddat ei Dominus*, pro, *reddet*. Nam prophetia potius est, quam imprecatio. At vero non tanquam sancti

[48] II Cor. VIII, 18.

Variæ lectiones.

[49] μεγάλην ἔχει τὴν m.

Digitized by Google

consentiant suppliciis, hoc a divo Paulo dictum est ; verum quod verbi prædicatio eorum qui ipsi erant impedimento repressione opus habuit, et quod imbecilliores etiam hinc maxime consolarentur.

A Οὐχ ὡς τῶν ἁγίων δὲ ταῖς τιμωρίαις ἐπιτρεχόντων, τοῦτο εἴρηται παρὰ τοῦ Παύλου, ἀλλ' ὡς τοῦ κηρύγματος δεομένου τῆς τῶν ἐμποδιζόντων αὐτῷ συστολῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀσθενεστέρων ἐκ τούτου παραμυθουμένων τὰ μέγιστα.

Vers. 15. *Quem et tu devita.* Non dixit : Supplicio affice, aut puni (etiamsi licebat per gratiam Spiritus hæc facere), sed devitare, hoc est, declinare et secedere ab eo jubet, ac Deo vindictam relinquere.

Valde namque restitit verbis nostris. Hoc est, pugnat adversum me, atque Evangelii verbis adversatur.

Vers. 16. *In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me dereliquerunt.* Rursum alias tentationes enarrat, quo magis discipulum ad certamen excitet. Primam autem defensionem qualem dicit ? Sistebatur primum Neroni, et effugit mortem, adeo ut ab eo etiam tempore prædicaret verbum. Postquam vero pincernam ejus in fide instituisset, insania exæstuans Nero obtruncavit eum. Tristitiam autem indicat quod ait : *Omnes me dereliquerunt :* perinde quasi dicat, Domestici mei me prodiderunt, omnique consolatione destitutus sum. Quocirca et tu in periculis destitutus me exemplum tibi sume ad consolationem.

Non imputetur ipsis. Animadvertis quomodo parcat suis ? Atqui rem gravem admiserant familiares atque domestici ejus, adeoque cooperatores, cum deseruerunt eum. Non enim æquale habetur, C ab externis contemni et ab amicis. Attamen precatur ne istud imputetur eis, apud Deum videlicet, cum alias peccatum sit ingens, ac dignum quod imputetur.

Vers. 17. *Dominus autem mihi astitit.* Discipulo istud rursus est solatio : ostendit enim quod Deus non sinat eum gravia pericula sustinere, qui ab hominibus derelinquitur.

Et confortavit me. Hoc est, fiduciam dedit, nec permisit me succumbere.

618 *Ut per me prædicatio impleatur.* Observa ingentem ejus humilitatem. Non enim quod dignus sim ejus dono, confortavit me, inquit, sed *ut prædicatio per me impleatur*, hoc est, stabiliatur, vel ad finem perveniat et impleatur : quemadmodum si quis purpuram ac diadema regium gestet, ac propter hæc servetur.

Et audiant omnes gentes. Hoc est, ut perspicua fiat et verbi gloria, et divinæ providentiæ de me cura.

Ac liberabit me ex ore leonis. Hoc est, Neronis. Istum enim leonem appellat, propter imperii ejus robur et invictas vires. Vide autem quam parum a morte abfuerit, cum in leonis fauces inciderit.

Vers. 18. *Et liberabit me Dominus ab omni opere*

Οὐκ εἶπε, Τιμώρησον, κόλασον (καίτοιγε ἐνῆν διὰ τῆς χάριτος τοῦ Πνεύματος ταῦτα ἐργάσασθαι), ἀλλὰ φυλάσσεσθαι, τουτέστιν ἐκκλίνειν, ἀναχωρεῖν ἀπ' αὐτοῦ κελεύει, τῷ Θεῷ παραχωροῦντα τῆς τιμωρίας.

Ἀνθέστηκε γὰρ ἀνθέστηκε τοῖς ἡμετέροις λόγοις. Τουτέστι, πολεμεῖ καὶ ἐναντιοῦται τοῖς τοῦ Εὐαγγελίου [46] λόγοις.

Ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ οὐδείς μοι συμπαρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον. Πάλιν B ἑτέρους πειρασμοὺς διηγεῖται, ἵνα μᾶλλον ἀλείψῃ [47] τὸν μαθητήν. Πρώτην δὲ ἀπολογίαν ποίαν λέγει ; Παρέστη πρότερον τῷ Νέρωνι, καὶ διέφυγε τὸν θάνατον, ὥστε καὶ κηρύσσειν ἔκτοτε· ἐπεὶ δὲ τὸν οἰνοχόον αὐτοῦ κατήχησε, τότε ὑπερζέσας Νέρων τῇ μανίᾳ, ἀπέτεμεν αὐτόν. Ἀθυμίαν δὲ ἐμφαίνει τὸ, *Πάντες με ἐγκατέλιπον·* ὡσανεὶ ἔλεγε· Καὶ οἱ οἰκεῖοί μοι προέδωκαν, καὶ πάσης ἐστερήθην παραμυθίας. Ὥστε καὶ σὺ ἐν δεινοῖς καταλειφθεὶς ἔχε παραμυθίαν τὰ κατ' ἐμέ.

Μὴ αὐτοῖς λογισθείη. Ὁρᾷς πῶς φείδεται τῶν οἰκείων ; καίτοι ἔργον εἰργάσαντο δεινὸν οἱ οἰκεῖοι οἱ συνεργοί, ἐγκαταλιπόντες αὐτόν. Οὐ γάρ ἐστιν ἴσον παρὰ τῶν ἔξωθεν καταφρονηθῆναι, καὶ παρὰ τῶν οἰκείων. Ἀλλ' ὅμως εὔχεται μὴ λογισθῆναι αὐτοῖς τοῦτο, παρὰ Θεῷ δηλαδή, ἄλλως ἁμάρτημα ὂν μέγα, καὶ ἄξιον λογίζεσθαι.

Ἀλλ' ὁ Κύριός μοι παρέστη. Τοῦτο [48] πάλιν παραμυθία τῷ μαθητῇ· δείκνυσι γάρ, ὅτι τὸν παρὰ ἀνθρώπων ἐγκαταλειπόμενον οὐκ ἀφήσει τι δεινὸν παθεῖν ὁ Θεός.

Καὶ ἐνεδυνάμωσέ με. Τουτέστι, παῤῥησίαν ἐχαρίσατο, οὐκ ἀφῆκε καταπεσεῖν.

Ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ. Ὅρα τὴν πολλὴν αὐτοῦ ταπεινοφροσύνην. Οὐχ ὡς ἄξιον γάρ, φησὶ, τυχεῖν τῆς δωρεᾶς ἐνεδυνάμωσέ με, ἀλλ' *ἵνα τὸ κήρυγμα δι' ἐμοῦ πληροφορηθῇ*, τουτέστι D βεβαιωθῇ, ἢ εἰς πέρας ἔλθῃ καὶ πληρωθῇ· ὥσπερ ἂν εἴτις ἁλουργίδα καὶ διάδημα βαστάζοι, καὶ διὰ ταῦτα σώζοιτο.

Καὶ ἀκούσῃ πάντα τὰ ἔθνη. Τουτέστιν, ἵνα κατάδηλος πᾶσι γένηται καὶ τοῦ κηρύγματος ἡ δόξα, καὶ τῆς περὶ ἐμὲ προνοίας ἡ κηδεμονία.

Καὶ ἐῤῥύσατό με ἐκ στόματος λέοντος. Τουτέστι τοῦ Νέρωνος. Λέοντα γὰρ τοῦτόν φησι, διὰ τὸ ἰσχυρὸν αὐτοῦ τῆς βασιλείας καὶ ἀκατάπληκτον. Ὅρα δὲ πῶς παρὰ μικρὸν ἦλθεν ἀποθανεῖν, εἰς αὐτὸν τὸν φάρυγγα τοῦ λέοντος ἐμπεσών.

Καὶ ῥύσεταί με ὁ Κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου

Variæ lectiones.

[46] κηρύγματος o. [47] ὀξύνῃ m. [48] ἰδοὺ o.

Digitized by Google

πονηροῦ. Τότε μὲν τοῦ σωματικοῦ με θανάτου ἐξ- A *malo.* Tum quidem a corporali morte me eripuit : ἥρπασεν· ἐπεὶ δὲ ἱκανῶς ἐκήρυξα, ἐλπίζω ὅτι ῥύσεταί με, οὐκέτι μὲν θανάτου σωματικοῦ, ἤδη γὰρ σπένδομαι, ἀλλὰ παντὸς ἁμαρτήματος, τουτέστιν, οὐκ ἐάσει με μαλακισθῆναι πρὸς τὸν θάνατον, ἀλλὰ δώσει μέχρις αἵματος ἀντικαταστῆναι πρὸς τὴν ἁμαρτίαν, ὅπερ ἐστὶ ῥυσθῆναι τοῦ νοητοῦ λέοντος. Μείζων οὖν αὕτη ἡ σωτηρία, ὅτε δοκεῖ ἐκδεδόσθαι, ἢ ἡ πρότερον, ὅτε ἐξέφυγε.

posteaquam vero satis prædicaverim, spero quod liberabit me, non deinceps quidem a morte corporea, jam enim delibor, cæterum ab omni peccato : hoc est, non sinet me labefactari ad mortem, verum dabit mihi ut ad sanguinem usque resistam adversus peccatum, quod est liberari a spirituali leone. Major igitur hæc salus est, quando videtur esse traditus in mortem, quam prior, quando evasit.

Καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον. Τουτέστιν, ἐξαρπάσει με πάσης [49] ἁμαρτίας, ἐκεῖ δὲ φυλάξει. Τοῦτο γάρ ἐστι σωθῆναι εἰς τὴν βασιλείαν, τὸ ἐνταῦθα δι' αὐτὸν ἀποθανεῖν. *Ὁ μισῶν γὰρ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν.* Ἆρα ἡ ὄντως [50] σωτηρία αὕτη B ἐστὶν, ὅταν ἐκεῖ διαλάμπωμεν.

Et salvum faciet in regnum suum cæleste. Hoc est, eripiet me ex omni peccato, illic autem custodiet. Hoc enim est servari in regnum, nempe in hoc mundo propter eum mori. Nam *Qui odit animam suam, in vitam æternam custodiet eam* [56]. Proinde ista vera salus est, quando illic fulgebimus.

ὯΙ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Ἰδοὺ δοξολογία τοῦ Υἱοῦ, ὡς καὶ τοῦ Πατρός· οὗτος γὰρ ὁ Κύριος.

Cui gloria in sæcula sæculorum. Amen. Ecce gloriam perinde Filio tribuit ac Patri : nam ipse est Dominus.

Ἀσπάσαι Πρίσκιλλαν καὶ Ἀκύλαν. Οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν Ἀπολλὼ προσλαβόμενοι καὶ κατηχήσαντες, παρ' οἷς καὶ αὐτὸς Παῦλος κατήχθη [51], ὧν συνεχῶς μέμνηται. Προτίθησι δὲ τὴν γυναῖκα, ὡς πιστοτέραν καὶ σπουδαιοτέραν· καὶ γὰρ καὶ τὸν Ἀπολλὼ αὕτη κατήχησεν· ἢ καὶ ἀδιαφόρως τοῦτο ποιεῖ. Τὸν δὲ ἀσπασμὸν ποιεῖται, ὁμοῦ μὲν παραμυθούμενος, ὁμοῦ δὲ καὶ τιμὴν καὶ ἀγάπην ἐνδεικνύμενος διὰ τούτου· τὸ δὲ μεῖζον, καὶ πολλῆς μεταδοὺς χάριτος. Ἀρκεῖ γὰρ καὶ ἀσπασμὸς μόνος τοῦ μακαρίου καὶ ἁγίου ἐκείνου, πολλῆς ἐμπλῆσαι χάριτος τὸν προσαγορευόμενον.

VERS. 19. *Saluta Priscillam et Aquilam.* Hi sunt qui Apollinem assumpserunt institueruntque, quorum hospitio et ipse Paulus usus est, quorum subinde meminit. Priori autem loco feminam ponit, ut quæ in fide magis enituerit, et fervention fuerit : nam et Apollinem ipsa instituerat in fide. Vel sine discrimine hoc facit. Salutationem porro texit, partim ut consolationem præbeat, partim ut honorem et charitatem per istam indicet : ac, quod majus est, multam gratiam per hanc impertiens. Sufficit enim vel sola beati sanctique illius salutatio multa gratia implere eum qui salutatur.

Καὶ τὸν Ὀνησιφόρου οἶκον. Τουτέστι, τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ. Αὐτὸς γὰρ ἐν Ῥώμῃ ἦν, ἐπιμελούμενος Παύλου ἐν δεσμοῖς, ὡς προεῖρηται. Διὰ δὲ τῆς προσαγορεύσεως κἀκείνους προθυμοτέρους ποιεῖ, ὥστε τοιαῦτα μετιέναι.

Et Onesiphori domum. Hoc est, eos qui sunt in ædibus ejus. Nam ipse Romæ erat, Paulo in vinculis serviens, ut prædictum est. Per salutationem autem hanc ipsos promptiores reddit, ut alia hujusmodi aggrediantur.

Ἔραστος ἔμεινεν ἐν Κορίνθῳ· Τρόφιμον δὲ ἀπέλιπον ἐν Μιλήτῳ ἀσθενοῦντα. Ἐπεὶ τούτων οὐκ ἐμνήσθη, νῦν μέμνηται, καὶ δείκνυσιν ἑαυτὸν πάντοθεν μεμονωμένον, ὥστε ἐφέλκεσθαι τὸν Τιμόθεον τάχιον ἐλθεῖν. Τίνος δὲ ἕνεκεν οὐκ ἰάσατο τὸν Τρόφιμον ἀσθενοῦντα; Ὅτι οὐ πάντα ἠδύναντο οἱ ἅγιοι, τοῦ Θεοῦ τοῦτο ποιοῦντος, ἵνα μὴ οἱ ἄνθρωποι αὐτοὺς θεοποιήσωσιν. Οὕτω καὶ Μωσῆς ἰσχνόφωνος γεγονὼς ἐκ νέου καὶ ὤν, οὐκ ἰάσατο ἑαυτὸν, οὐδὲ εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας εἰσῆλθεν, ἵνα μὴ θεὸς νομισθῇ. Οὕτω καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Παῦλος σκόλοπα εἶχεν. Ἡ δὲ Μίλητος τῆς Ἐφέσου ἐγγύς ἐστιν. Ἆρα οὖν ἢ ὅτε ἀπέπλεεν ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν, ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν Μιλήτῳ Παῦλος, ἢ μετὰ τὸ γενέσθαι ἐν Ῥώμῃ, πάλιν ἀνῆλθεν εἰς ταῦτα τὰ μέρη, οὐκ ἔχομεν εἰπεῖν.

619 VERS. 20. *Erastus mansit Corinthi : Trophimum autem reliqui infirmum Mileti.* Quia horum nonnum meminit, nunc mentionem illorum facit, ostendens undique sese destitutum, ut attrahat ad se Timotheum, quo celerius veniat. Cujus autem rei gratia non curavit Trophimum ægrotantem ? Quia non omnia potuerunt sancti, Deo hoc faciente, ne homines ipsos deos faciant. Sic et Moses cum a puero gracilis et infirmæ vocis esset, non sanavit semetipsum, neque in terram promissionis ingressus est, ne deus existimaretur. Hunc ad modum ille ipse Paulus stimulum habebat. Miletus autem prope Ephesum est. Num igitur quando navigabat in Judæam, reliquerit ipsum Mileti Paulus, vel postquam Romam venisset, rursus in eas terras redierit, affirmare haud possumus.

Σπούδασον πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν. Ἐπειδὴ πάν-

VERS. 21. *Festina ante hiemem venire.* Quia un-

[56] Joan. XII, 25.

Variæ lectiones.

[49] με ἀπὸ πάσης m. [50] ἆρα ἡ ἀμετάπτωτος, καὶ ὄντως m. [51] κατηχήθη o.

Digitized by Google

dique relictus sum, ut videre licet, matura adventum tuum. Non dixit autem, Priusquam morior ego : triste namque hoc erat : verum, Ne ab hieme prohibearis, et non videas me videlicet, etiamsi hoc non sit dictum.

Salutat te Eubulus, et Pudens, et Linus. Hunc Linum tradunt nonnulli secundum post Petrum Ecclesiæ Romanæ episcopum fuisse.

Et Claudia. Animadvertis quomodo et fœminæ servidæ fuerint, et crucifixæ mundo ? Sexus enim iste virili non est inferior, si velit. Etenim in rebus ad vitam conservandam necessariis plurimum conferunt ; quippe quæ domus curam susceperint, atque viros a curis liberent quo liberius civilia negotia tractent. Quinetiam, in spiritualibus temperantiam exercere magis possunt quam viri, et sanctificationem et puritatem exhibere, atque jejunium. Denique nihil omnino feminis obstat, quominus virtutem exercere queant, si modo velint.

Et fratres omnes. Non porro nominatim horum meminit : sed cum tot essent fideles, illorum duntaxat meminit nominatim, utpote qui magis inclarescebant, quippe quod excesserant jam ex hujus mundi rebus, spirituque ferventiores erant.

VERS. 22. *Dominus Jesus Christus cum spiritu tuo.* Ne doleas, inquit, quod discedam : Dominus enim tecum est. Nec dixit, tecum, sed, *cum spiritu tuo.* Duplex est auxilium, alterum gratiæ Spiritus, alterum Dei succurrentis ipsi gratiæ. Quin et aliud indicat, tum nimirum Dominum esse nobiscum, quando Spiritum ejus nobiscum habuerimus, non abigentes ipsum per malitiam.

Gratia nobiscum. Amen. Sibi ipse **620** tandem precatur, ut semper sit Deo gratus, gratiamque apud ipsum obtineat. Quemadmodum enim is qui imperatorem cernit, apudque eum gratiam obtinet, nihil triste sentit : hunc ad modum etsi amicis destituamur, et in pericula incidamus, nullius sensum percipiemus, si gratia ista nobis adfuerit atque muniverit. Hoc autem alia ratione contingere non potest, quam si placentia Domino operemur. Sicut enim in ædibus servi illi apud heros suos gratiam inveniunt, qui grata ipsis faciunt : eadem ratione unusquisque nostrum gratiam habebit apud communem Dominum, si quæ illius sunt curet. Sic enim illius providentiam per omnia consequetur. Ipsi gloria in sæcula. Amen.

A τοθεν μεμόνωμαι, ὡς συνορᾷν ἔστι [51], σπούδασον ἐλθεῖν. Οὐ λέγει δὲ, πρὶν ἢ θανεῖν με, λυπηρὸν γὰρ τοῦτο, ἀλλ' ἵνα μὴ κωλυθῇς τῷ χειμῶνι, καὶ οὐκ ἴδῃς με δηλονότι, εἰ καὶ μὴ εἴρηται.

Ἀσπάζεταί σε Εὔβουλος, καὶ Ποὺδης, καὶ Λῖνος. Τοῦτον τὸν Λῖνον ἱστοροῦσί τινες δεύτερον μετὰ Πέτρον ἐπίσκοπον τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας γενέσθαι.

Καὶ Κλαυδία. Ὁρᾷς πῶς καὶ γυναῖκες διάπυροι ἦσαν καὶ θερμαὶ, καὶ ἐσταυρωμέναι τῷ κόσμῳ ; καὶ γὰρ οὐδὲν ἐλαττοῦται τὸ γένος τοῦτο τῶν ἀνδρῶν, ἐὰν θέλῃ. Καὶ ἐν τοῖς βιωτικοῖς γὰρ μεγάλα συμβάλλονται τῷ βίῳ · ἅτε τὴν οἰκουρίαν ἀναδεδεγμένα, καὶ τοὺς ἄνδρας ἀμερίμνως τὰ πολιτικὰ μετοχειρίB ζεσθαι παρασκευάζουσαι. Καὶ ἐν τοῖς πνευματικοῖς δὲ καὶ σωφροσύνην ἀσκῆσαι μᾶλλον δύνανται τῶν ἀνδρῶν, καὶ τὸν ἁγιασμὸν καὶ κοσμιότητα ἐπιδείξασθαι καὶ νηστείαν. Καὶ ὅλως οὐδὲν ἐμπόδιον ταῖς θηλείαις πρὸς ἀρετὴν, ἐὰν βούλοιντο.

Καὶ οἱ ἀδελφοὶ πάντες. Οὐκέτι ὀνομαστὶ τούτων ἐμνήσθη · τοσούτων δὲ ὄντων πιστῶν, ἐκείνων μέμνηται ὀνομαστὶ μόνον, ὡς μᾶλλον λαμπόντων, ἅτε καὶ ἐκβεβηκότων ἔξω τῶν κοσμικῶν πραγμάτων, καὶ θερμοτέρων ὄντων.

Ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς μετὰ τοῦ πνεύματός σου. Μὴ ἄλγει, φησὶν, ὅτι ἀφίσταμαι · ὁ Κύριος γὰρ μετὰ σοῦ. Καὶ οὐκ εἶπε, μετὰ σοῦ, ἀλλὰ, *μετὰ τοῦ πνεύματός σου.* Διπλῆ ἡ βοήθεια, τῆς χάριτος C τοῦ Πνεύματος, καὶ τοῦ Θεοῦ βοηθοῦντος αὐτῇ [52]. Καὶ ἄλλως δὲ τοῦτο αἰνίττεται, ὅτι τότε ἐστὶν ὁ Κύριος μεθ' ἡμῶν, ὅτε καὶ τὸ Πνεῦμα μεθ' ἡμῶν ἔχομεν, μὴ διώξαντες αὐτὸ διὰ κακίας.

Ἡ χάρις μεθ' ἡμῶν. Ἀμήν. Καὶ ἑαυτῷ λοιπὸν ἐπεύχεται, ὥστε ἀεὶ εὐάρεστον [53] εἶναι τῷ Θεῷ, καὶ χάριν ἔχειν παρ' αὐτῷ. Ὥσπερ γὰρ ὁ τὸν βασιλέα ὁρῶν, καὶ χάριν ἔχων παρ' αὐτῷ, οὐδενὸς αἰσθάνεται λυπηροῦ · οὕτω κἂν τῶν φίλων ἀπολιμπανώμεθα, κἂν δεινοῖς περιπέσωμεν, οὐδενὸς αἴσθησιν ληψόμεθα, τῆς χάριτος ἐκείνης συνούσης καὶ τειχιζούσης ἡμᾶς. Τοῦτο δ' οὐκ ἂν ἄλλως γένοιτο, εἰ μὴ διὰ τοῦ ἐργάζεσθαι ἡμᾶς τὰ ἀρεστὰ τῷ Δεσπότῃ. Ὥσπερ γὰρ ἐν ταῖς οἰκίαις ἐκεῖνοι τῶν δούλων χάριν εὑρίσκουσι παρὰ τοῖς δεσπόταις, οἱ τὰ ἀρεστὰ αὐτοῖς D ποιοῦντες · οὕτω καὶ ἡμῶν ἕκαστος χάριν ἕξει παρὰ τῷ κοινῷ Δεσπότῃ, ἐὰν τὰ ἐκείνου μεριμνᾷ. Οὕτω γὰρ τῆς ἐκείνου προνοίας διὰ πάντων ἐπιτεύξεται. Αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Variæ lectiones.

[51] ἔνεστι o. [52] αὐτοῦ o. [53] εὐχαρίστους καὶ εὐαρέστους o.

Digitized by Google

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ

ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΠΡΟΣ ΤΙΤΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΕΞΗΓΗΣΙΣ.

THEOPHYLACTI

BULGARIÆ ARCHIEPISCOPI

EPISTOLÆ DIVI PAULI AD TITUM EXPOSITIO.

A

Ὑπόθεσις τῆς πρὸς Τίτον Ἐπιστολῆς.

Τῶν Παύλῳ συνόντων δοκιμώτατος ὁ Τίτος ὤν, ἐπίσκοπός τε τῆς Κρήτης μεγάλης οὔσης, δι' αὐτὸ τοῦτο κεχειροτόνητο, καὶ τοσούτων ἐπισκόπων κρίσιν [55] καὶ χειροτονίαν ἐπετράπη. Καὶ τὰ ἐλλείποντα δὲ ἀναπληρῶσαι, ὡς δοκιμώτατος [56] πάντως προστάττεται διὰ ταύτης τῆς Ἐπιστολῆς, ἣν γράφει Παῦλος αὐτῷ πρὶν ἢ δεθῆ [57], καὶ ἐν ἀδείᾳ ὤν. Οὐδαμοῦ γὰρ πειρασμῶν ἐνταῦθα μέμνηται. Ὅθεν δοκεῖ μοι καὶ πρότερον εἶναι τῆς πρὸς Τιμόθεον· ἐκείνην γὰρ πρὸς τῷ τέλει ὢν ἔγραψε. Συνεχῶς δὲ μνημονεύει ἐνταῦθα τῆς χάριτος, δι' ἧς ἐσώθημεν, ἱκανὴν τοῦτο εἰδὼς παράκλησιν. Ὁ γὰρ ἀναμνησθεὶς τίς ὢν πρότερον [58], τίνων ἠξιώθη μετὰ ταῦτα δωρεῶν [59] καὶ χάριτος, σπουδάσει πάντως μὴ παροργίσαι τὸν εὐεργέτην. Ἀποτείνεται δὲ καὶ πρὸς Ἰουδαίους. Εἰ δὲ ὁλόκληρον τὸ γένος ὑβρίζει, μὴ θαυμάσῃς. Οὐ γὰρ ὡς ὑβριστὴς, ἀλλ' ὡς ἐραστὴς τοῦ Θεοῦ καὶ ζηλωτὴς τοῦτο ποιεῖ, ὥσπερ καὶ ὁ Χριστὸς μυρία ἠλοιδόρει τοῖς Γραμματεῦσιν, οὐχ ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅτι τοὺς ἄλλους ἀπώλλυον. Βραχεῖαν δὲ ποιεῖ τὴν Ἐπιστολὴν, ἵνα κἀντεῦθεν τοῦ Τίτου μάθωμεν. Ὁ τοιοῦτος γὰρ οὐ δεῖται πολλῶν λόγων, ἀλλ' οἷον ὑπομνήσεώς τινος [60].

621 *Argumentum Epistolæ ad Titum.*

Inter omnes qui cum Paulo versati sunt, probatissimus cum esset Titus, episcopus propterea Cretæ, magnæ illius insulæ, electus est, totque episcoporum cum judicium tum ordinatio ei demandata est. Porro quæ desint, replere ipse, ceu omnino probatissimus, per hanc jubetur Epistolam, quam scripsit ei Paulus priusquam vinctus teneretur, cumque adhuc extra metum consisteret. Nusquam enim tentationum hic meminit. Unde hæc mihi videtur prior esse ea quam ad Timotheum dedit: nam illam scripsit, cum proxime finem esset. Frequenter autem hic gratiæ meminit, qua servati sumus, sufficientem isthanc consolationem esse sciens. Qui enim apud sese reputat quisnam olim **622** *fuerit, et quantis sit postea donatus et donis et gratia, dabit operam omnino ne ad iracundiam provocet benefactorem. Invehitur autem adversus Judæos. Quod si vero universum genus contumeliose insectatur, ne mireris. Non enim ut contumeliosus, cæterum veluti amore ac zelo Dei percitus, hoc facit: perinde ac Christus innumeris modis Scribis conviciabatur, non suo nomine, sed quia alios perdebant. Brevem autem conscribit Epistolam, ut vel hinc Titi virtutem discamus. Nam hujusmodi vir multis verbis non indiget, sed veluti admonitione quadam.*

B

Variæ lectiones.

[55] χρίσις m. [56] δόκιμος o. [57] δεθῆναι o. [58] πρώην o. [59] δωρεὰν καὶ χάριτι, καὶ, κατὰ δωρεὰν καὶ χαριτι o. [60] τινος. Ἐπιστέλλει δὲ ταύτην τὴν ἐπιστολὴν αὐτῷ ἀπὸ Νικοπόλεως m. *Mittit autem hanc epistolam a Nicopoli.*

Digitized by Google

THEOPHYLACTI COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM AD TITUM.

623 CAPUT I.

A

ΚΕΦΑΛ. Α'.

Vers. 1. *Paulus servus Dei, apostolus autem Jesu Christi.* Indiscriminatim hæc posuit, alias quidem servum Christi, apostolum autem Dei: nunc vero vice versa. Nullam enim novit differentiam inter Patrem et Filium.

Παῦλος δοῦλος Θεοῦ, ἀπόστολος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀδιαφόρως ταῦτα τίθησι, ποτὲ μὲν δοῦλον Χριστοῦ, ἀπόστολον δὲ Θεοῦ, νῦν δὲ τὸ ἀνάπαλιν. Οὐδεμίαν γὰρ οἶδε διαφορὰν μεταξὺ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ.

Secundum fidem electorum Dei, et agnitionem veritatis quæ est secundum pietatem. Multipliciter hoc intelliges, vel quod apostolus sum, ut electi per me credant: vel quod sim factus apostolus, non ob mea merita, verum quod ita Deo placuerit ut crederet mihi electos suos. Quocirca totum est gratiæ ejus qui concredidit mihi hoc munus, et non quod dignus sim, sed propter electos accepi dignitatem hanc. Deinde ut ostendat quod et nos aliquid conferre oporteat, intulit, *et agnitionem veritatis*, hoc est, eo quod agnovi veritatem dogmatis hujus, propterea mihi concreditum est. Imo vero ne agnitio quidem nostra est, sed vel ejusdem ipse etiam auctor est. Prius enim agniti sic agnoscimus. Vel quia credidi, perinde ac reliqui electi, agnovique veritatem. Ad discrimen porro Judaicarum cæremoniarum dixit, *veritatis*. Illæ namque non sunt veritas, neque tamen mendacium, verum typus et umbra sunt. Et quia nos electos dicit, istos sane tollit. Etsi enim olim illi fuerunt electi, jam tamen non sunt. Observa autem primo loco fidem occurrere, deinde ab hac cognitionem emergere, non a rationibus. Porro cum dixisset, *veritatis*, addidit, *quæ est secundum pietatem*, eo quod in mundanis etiam rebus vera sit cognitio. Exempli gratia: Agriculturam aliquis et architecturam vere novit. De illa vero veritate ei hic non est sermo, verum de ea quæ est secundum pietatem.

B

Κατὰ πίστιν ἐκλεκτῶν Θεοῦ, καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας τῆς κατ' εὐσέβειαν. Πολλαχῶς τοῦτο νοήσεις, ἢ ὅτι ἀπόστολός εἰμι πρὸς τὸ πιστεῦσαι τοὺς ἐκλεκτοὺς δι' ἐμοῦ· ἢ ὅτι ἀπόστολος προεχειρίσθην, οὐ καθ' ὃ κατώρθωτά τι, ἀλλὰ καθ' ὃ ηὐδόκησεν ὁ Θεὸς πιστεῦσαί μοι τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ. Ὥστε τὸ πᾶν τῆς τοῦ [πνεύματος] πιστεύσαντος χάριτός ἐστι· καὶ οὐχ ὡς ἄξιος, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς ἔλαβον τὸ ἀξίωμα τοῦτο. Εἶτα, ἵνα δείξῃ ὅτι καὶ ἡμᾶς συνεισφέρειν τι δεῖ, ἐπήγαγε, *καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας*· τουτέστι, διότι ἐπέγνων τὴν ἀλήθειαν τοῦ κτήσαντος καὶ] τοῦ δόγματος, διὰ τοῦτο ἐνεπιστεύθην. Μᾶλλον δὲ, οὐδὲ ἡ ἐπίγνωσις ἡμῶν ἐστιν, ἀλλὰ καὶ τούτου αὐτοῦ αἴτιος αὐτός. Πρότερον γὰρ ἐπιγνωσθέντες οὕτως ἐπιγινώσκομεν. Ἢ ὅτι ἐπίστευσα καθάπερ οἱ λοιποὶ ἐκλεκτοὶ καὶ ἐπέγνων τὴν ἀλήθειαν. Πρὸς ἀντιδιαστολὴν δὲ τῶν Ἰουδαϊκῶν εἶπε, *τῆς ἀληθείας*. Ἐκεῖναι γὰρ οὐκ ἀλήθεια, οὐ μὴν οὐδὲ ψεῦδος, ἀλλὰ τύπος καὶ σκιά· καὶ διὰ τοῦ ἐκλεκτοὺς δὲ εἰπεῖν ἡμᾶς, ἐκείνους καθαιρεῖ. Εἰ γὰρ καὶ ἦσαν ποτὲ, ἀλλ' οὐκ ἔτι. Ὅρα δὲ ὅτι πρῶτον ἡ πίστις, εἶτα ἀπὸ ταύτης ἡ ἐπίγνωσις, καὶ οὐκ ἀπὸ λογισμῶν. Εἰπὼν δὲ, *ἀληθείας* [61], προσέθηκε, *τῆς κατ' εὐσέβειαν*, διότι καὶ ἐν βιωτικοῖς πράγμασίν ἐστι γνῶσις ἀληθής. Οἷον, οἷδέ τις ἀληθῶς τὰ γεωργικὰ, ἢ τὰ τεκτονικά. Οὐ τοίνυν περὶ ἐκείνης τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ τῆς κατ' εὐσέβειαν ὁ λόγος.

C

Vers. 2. *In spem vitæ æternæ.* Dinumeratis beneficiis quibus in præsenti sæculo nos exornavit Deus, recenset simul jam quæ in futuro daturus sit. Siquidem ipsa veritatis cognitio magnæ nobis beneficentiæ loco est, qui liberati sumus ab errore. Is vero pro hac ipsa compensationem nobis largitur vitam æternam. Quia enim agnovimus ipsum, inquit, vitam pariter sempiternam speramus. **624** Animadvertis qui ex ipso statim exordio beneficia Dei recenseat, ut et ipsum episcopum, imo potius discipulos ejus promptiores reddat ut benefactori complaceant? Porro cum ait, *in spem vitæ æternæ*, Judaicos ritus concutit. Illi enim vitam præsentem pro mercede habebant.

D

Ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου. Εἰπὼν πόσα πρὸς τὸ παρὸν εὐηργέτησεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς, λέγει καὶ ὅσα ἐν τῷ μέλλοντι δώσει. Καὶ αὐτὴ μὲν γὰρ ἡ ἐπίγνωσις τῆς ἀληθείας, μεγίστη ἡμῖν εὐεργεσία ἀπαλλαγεῖσι τῆς πλάνης· ὁ δὲ καὶ ὑπὲρ αὐτῆς ταύτης ἀμοιβὴν ἡμῖν δίδωσι ζωὴν αἰώνιον. Διότι γὰρ ἐπέγνωμεν αὐτὸν, ἐλπίζομεν, φησὶ, καὶ ζωὴν αἰώνιον. Ὁρᾷς πῶς εὐθὺς ἐκ προοιμίων τὰς εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ καταλέγει, ἵνα καὶ αὐτὸν τὸν ἐπίσκοπον, καὶ μᾶλλον τοὺς μαθητευομένους προθυμοτέρους ποιήσῃ εἰς τὸ ἀρέσκειν τῷ εὐεργέτῃ; Ἐν τῷ εἰπεῖν δὲ, *ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου*, τὰ Ἰουδαϊκὰ διασαλεύει. Ἐκεῖνοι γὰρ τὴν παροῦσαν ζωὴν εἶχον ἀντιμισθίαν.

Variæ lectiones.

[61] τὴν ἀλήθειαν ο.

Digitized by Google

Ἣν ἐπηγγείλατο ὁ ἀψευδὴς Θεὸς πρὸ χρόνων αἰωνίων. Εἰ ἀψευδής, πάντως δώσει ἃ ἐπηγγείλατο, καὶ μετὰ θάνατον. Ἄνωθεν δὲ, φησὶ, ταῦτα προώρισε, καὶ οὐκ ἐκ μεταμελείας· οὐδὲ ἐπειδὴ Ἰουδαῖοι οὐ προσῆλθον, διὰ τοῦτο ἡμῖν ταῦτα δίδωσιν, ἀλλ' ἄνωθεν οὕτω τετύπωντο [60], καὶ πρὸ τῶν αἰώνων ἡμᾶς ἠγάπησεν. Εὐγενείας δὲ ἀπόδειξις, τὸ ἐξ ἀρχῆς ἀγαπᾶσθαι [61] ἡμᾶς.

Ἐφανέρωσε δὲ καιροῖς ἰδίοις τὸν λόγον αὐτοῦ ἐν κηρύγματι. Ἵνα μή τις εἴπῃ, Διά τί τὰ πρὸ χρόνων αἰωνίων ὡρισμένα ἀνεβάλλετο δοῦναι; φησὶν ὅτι οἰκονομίας χάριν, καὶ τοῦ εὐκαίρως ποιῆσαι. Καιρὸν γὰρ τὸ εὔκαιρον οἶδεν ἡ Γραφὴ, ὡς τὸ, *Καιρὸς τοῦ ποιῆσαι τῷ Κυρίῳ.* Ἰδίοις οὖν, φησὶ, καιροῖς, τουτέστι τοῖς ἁρμόζουσι τοῖς ὠφειλημένοις. Τί δὲ ἐφανέρωσε; Τὸν λόγον, φησὶν, αὐτοῦ, τουτέστι τὸ Εὐαγγέλιον. Πῶς; Ἐν κηρύγματι, τουτέστι φανερῶς, μετὰ παῤῥησίας. Ὁ κηρύσσων οὔτε προστίθησιν, οὔτε ὑφαιρεῖ [62]· οὕτω καὶ ἡμεῖς ἃ προσετάγημεν, ταῦτα κηρύττομεν, μόνον μέντοι ἐν ἐπηκόῳ πάντων, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς εἶπε· *Κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων*, διὰ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ τόπου τὸ εὐπαῤῥησιαστον τοῦ δόγματος παριστῶν. Σκόπει δὲ ὅτι ἡ μὲν ἀκολουθία ἀπήτει εἰπεῖν οὕτως· Ἐφανέρωσε δὲ καιροῖς ἰδίοις αὐτὴν, τουτέστι τὴν αἰώνιον ζωήν· ὁ δὲ οὐχ οὕτως ἐπήγαγεν, ἀλλ', *ἐφανέρωσε τὸν λόγον αὐτοῦ.* Εἰκότως. Τὸ Εὐαγγέλιον γὰρ πάντα περιέχει, καὶ τὰ πρὸς τὸ παρὸν ἡμῖν δοθέντα, οἷον τὴν εὐσέβειαν, τὴν πίστιν, τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὰ ἐν τῷ μέλλοντι, ἤγουν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον. Τινὲς δὲ λόγον αὐτὸν τὸν Υἱὸν ἐνόησαν.

Ὃ ἐπιστεύθην ἐγὼ, κατ' ἐπιταγὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ. Ὅπερ, φησὶ, κήρυγμα ἐπιστεύθην ἐγώ. Εἰ τοίνυν ἐπιστεύθην, οὐ δεῖ με ἀνάξια τοῦ ἐμπιστεύσαντός μοι φρονεῖν, οὐδὲ ἀκχίζεσθαι ἢ δυσχεραίνειν πρὸς τὸ πιστευθέν. Ἀλλὰ καὶ *κατ' ἐπιταγήν* μοι τοῦτό ἐστιν, ἀντὶ τοῦ, καὶ ἄκων ἀναγκάζομαι τοῦτο ἐργάζεσθαι. Τῶν γὰρ πρακτέων τὰ μὲν κατ' ἐπιταγὴν γίνονται, τὰ δὲ κατὰ προτροπήν· οἷον τὸ, *Διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου*, ἐπίταγμά ἐστι, καὶ ὁ μὴ ποιῶν κολάζεται· τὸ δὲ, *Πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα* [ἂν θέλῃς], καὶ τὸ, *Ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρείτω*, προτροπαί εἰσι, καὶ ὁ μὴ ποιῶν, οὐ κολάζεται. Ἐγὼ τοίνυν, φησὶν, ἐπιστεύθην τὸ κήρυγμα κατ' ἐπιταγὴν, τουτέστιν, ὥστε αὐτὸ ποιεῖν ἀναγκαίως. *Οὐαὶ γάρ μοι*, φησὶν, *ἐὰν μὴ εὐαγγελίζωμαι.* Καὶ οὐ φιλαρχίας ἐστὶ τοῦτο, ἀλλὰ ἀνάγκης. Τίνος δὲ ἡ ἐπιταγή; *Τοῦ Σωτῆρος Θεοῦ.* Ὥστε ἐπεὶ ὁ βουλόμενος σώζεσθαι ἡμᾶς Θεὸς ταῦτα ἐπέταξε, πῶς οὐχ ὑπουργήσω εἰς σωτηριώδη πρᾶξιν;

Quam promisit qui non mentitur Deus, ante tempora sæcularia. Si verax est, omnino dabit quæ promisit, etiam post mortem. Ab æterno autem hæc decrevit, et non ex consilii mutatione. Neque quia Judæi Christo non accesserunt, propterea nobis ista dedit, verum ab æterno sic destinatum erat, ac ante sæcula dilexit nos. Est autem ingenuitatis nostræ demonstratio, quod a principio nos dilexerit.

Vers. 3. *Manifestavit autem temporibus suis verbum suum in prædicatione.* Ne quis dicat, Cur eorum largitionem quæ ante tempora sæcularia præfinita erant distulerit? Dispensationis causa, inquit, et ut opportune istud faceret. Tempus enim opportunitatem Scriptura vocat, ut illo in loco, *Tempus faciendi Domino.* Suis itaque temporibus, inquit, id est convenientibus ac debitis. Quid autem manifestavit? Verbum (inquit) suum, id est Evangelium. Quomodo? In prædicatione, hoc est manifeste, cum libertate ac fiducia. Qui prædicat, neque adjicit quicquam, neque adimit: sic et nos, quæ nobis injuncta sunt, ista prædicamus, tantummodo vero omnibus audientibus, sicut et Christus dixit: *Prædicate super tecta* [63], per locum et modum dogmatis libertatem commendans. Observa autem quod rerum consecutio sic requirebat dicere: Manifestavit autem temporibus suis ipsam, hoc est, æternam vitam: verum is sic non intulit, sed, *manifestavit verbum suum* Nec immerito. Nam Evangelium omnia complectitur, cum ea quæ in præsenti nobis data sunt, ut pietatem, fidem, veritatem, tum quæ in futuro nobis evenient, nempe vitam æternam. Quidam autem per verbum ipsum Filium intellexerunt.

Quæ credita est mihi, secundum præceptum Salvatoris nostri Dei. Quæ prædicatio, inquit, mihi concredita est. Si igitur mihi concredita est, illo qui istam meæ fidei commisit indigna cogitare non debeo, neque dissimulare, neque iniquo esse animo erga id quod mihi creditum est. Quinetiam *secundum præceptum* istud mihi est injunctum, pro eo quod est: Vel invitus ista cogor facere. Agendorum enim alia quidem ex mandato fiunt, alia vero ex hortatu; exempli gratia: *Reconciliare fratri tuo* [64], mandatum est, et qui non facit istud punitur. Illud vero, *Vende omnes tuas facultates* [65]; et, *Qui potest capere capiat* [66]; **625** adhortatio est, et qui non facit, non punitur. Mihi igitur, inquit, credita est prædicatio verbi per mandatum, id est, ita ut me istud exsequi necesse sit. *Væ enim mihi*, inquit, *si non prædicavero* [67]. Neque est ambitionis hoc, sed necessitatis. Cujus vero mandatum est? *Servatoris Dei.* Proinde cum Deus servare nos volens hæc injunxerit, quomodo non inserviam ei ad salutiferum istud opus?

[60] Matth. x, 27. [61] Matth. v, 25. [62] Matth. xix, 21. [63] Matth. xix, 12. [64] I Cor. ix, 16.

Variæ lectiones.

[60] τετύπωτο o. [62] πεῖσαι o. [64] ἀφαιρεῖ o.

Digitized by Google

VERS. 4. *Tito genuino filio.* Potest enim aliquis esse filius, sed non genuinus : quemadmodum Christianus, si fornicetur, aut avarus sit, filius quidem est, quatenus ex baptismate renatus est : non genuinus autem, quoniam Patre est indignus.

A

Τίτῳ γνησίῳ τέκνῳ. Ἔστι γὰρ καὶ τέκνον εἶναι καὶ μὴ γνήσιον, ὡς ὁ πόρνος Χριστιανός, ἢ ὁ πλεονέκτης, τέκνον μὲν καθ' ὃ ἀνεγεννήθη ἐν τῷ βαπτίσματι, οὐ γνήσιον δὲ, ἐπειδὴ ἀνάξιον τοῦ Πατρός.

Secundum communem fidem. Cum Titum filium nominasset, ipseque patris officium assumpsisset, hunc honorem rursus imminuit : Nulla, inquiens, in re te excello, quod ad fidem attinet : communis enim est, et per ipsam natus sum et ego et tu. Quomodo igitur filium ipsum vocat ? Vel ideo, ut ostendat paternum erga ipsum affectum : vel quia ipse illum baptismate tinxerit. Quatenus enim eadem utrisque fides, fratres sunt inter sese : quatenus vero Paulus Titum baptizarit, pater. Quod igitur ait, *juxta communem fidem*, fraternitatem indicat.

B

Κατὰ κοινὴν πίστιν. Εἰπὼν τὸν Τίτον τέκνον, καὶ πατρὸς τάξιν αὐτὸς λαβὼν, πάλιν καὶ ταύτην τὴν τιμὴν ἐλαττοῖ, λέγων, ὅτι Οὐδὲν ἔχω σου πλέον κατὰ τὴν πίστιν, κοινὴ γάρ ἐστι, καὶ δι' αὐτῆς κἀγὼ ἐτέχθην καὶ σύ. Πῶς οὖν τέκνον αὐτὸν καλεῖ ; Ἢ ἵνα δηλώσῃ τὴν φιλοστοργίαν, ἢ διότι αὐτὸς αὐτὸν ἐβάπτισε. Καθ' ὃ μὲν γὰρ ἡ αὐτὴ πίστις ἀμφοτέρους, ἀδελφοὶ ἀλλήλων. Καθ' ὃ δὲ Παῦλος τὸν Τίτον ἐβάπτισε, πατήρ. Τὸ δ' οὖν, *κατὰ τὴν κοινὴν πίστιν*, τὴν ἀδελφότητα δηλοῖ.

Gratia, misericordia, pax, a Deo Patre, et Domino Jesu Christo, Servatore nostro. Ex hoc etiam fraternitatem declarat, cum ait, *a Deo Patre*, excitatque Titum ut recordetur cujus sit filius, nempe Dei. Animadverte autem hic, quomodo quæ privatis exoptet, eadem quoque comprecatur episcopo ac doctori. Magis enim ipse gratia Dei indiget, ut qui multa onera bajulet : et misericordia, ut qui multis sit obnoxius : et pace, ut qui turbis et innumeris telis impetatur. Unica enim res bene gesta episcopum ad cœlum evehit, et unum peccatum eundem ad inferos deducit.

Χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν. Καὶ ἐκ τούτου [68] τὴν ἀδελφότητα δείκνυσιν ἐκ τοῦ εἰπεῖν, *Θεοῦ Πατρὸς*, καὶ διαναστᾷ τὸν Τίτον, ὥστε ἀναμνησθῆναι τίνος ἐστὶν Υἱὸς, καὶ ὅτι Θεοῦ. Ὅρα δὲ πῶς ἃ τοῖς ἰδιώταις ἐπεύχεται, ταῦτα καὶ τῷ ἐπισκόπῳ καὶ διδασκάλῳ. Μᾶλλον γὰρ αὐτὸς δεῖται τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἅτε πολλὰ βάρη βαστάζων· καὶ τοῦ ἐλέους, ὡς πολλοῖς ἔνοχος ὤν· καὶ τῆς εἰρήνης, ὡς ἐν ταραχαῖς καὶ μυρίοις πολέμοις [69]. Καὶ γὰρ ἓν κατόρθωμα τὸν ἐπίσκοπον εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνάγει, καὶ ἓν ἁμάρτημα εἰς τὸν ᾅδην κατάγει.

C

Vers. 5. *Hujus rei gratia reliqui te in Creta, ut quæ desunt, corrigas.* Quemadmodum in familia qui diversis ministeriis præsunt, diversa agunt ; hunc ad modum et isti aliam alius orbis partem distributam habebant, omnesque operabantur. Hoc igitur et hic tacite indicat, cum dicit : *Reliqui te in Creta*, tanquam videlicet ipse alio prædicandi gratia concessisset. Animadverte autem quomodo non erubescat scribere discipulo, Ut corrigas, inquiens, quæ ego prætermisi. Ad publicum enim commodum spectabat, non ad privatum honorem. Observa porro quomodo quæ laboros habebant et certamina, ipse per sese corrigebat : quæ autem vel honorem vel laudem adferebant, ista discipulo **626** committit, episcoporum nimirum ordinationes, et alia quæcunque majori perfectione indigebant.

Τούτου χάριν κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ, ἵνα τὰ ἐλλείποντα ἐπιδιορθώσῃ. Ὥσπερ ἐν οἰκίᾳ ἄλλος ἄλλο τι πράττει τῶν ταῖς διακονίαις ἐφισταμένων, οὕτω καὶ οὗτοι, ἄλλος ἄλλο μέρος τῆς οἰκουμένης διενεῖμαντο, καὶ πάντες εἰργάζοντο. Τοῦτο οὖν καὶ ἐνταῦθα αἰνίττεται διὰ τοῦ εἰπεῖν· *Κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ*, ὡς αὐτὸς δηλαδὴ ἀλλαχοῦ ἀπελθὼν, ἵνα ἐκεῖ ἐργάζηται. Ὅρα δὲ πῶς οὐκ αἰσχύνεται τῷ μαθητῇ γράφων, ἵν' ἐπιδιορθώσῃ τὰ παρ' ἐμοῦ ἐλλειφθέντα. Πρὸς γὰρ τὸ κοινὸν κέρδος ἐώρα, οὐ πρὸς τὴν οἰκείαν τιμήν. Σκόπει δὲ καὶ ὅπως ὃ μὲν κόπους [67] εἶχε καὶ ἀγῶνας, αὐτὸς κατώρθου· ἃ δὲ πρὸς τιμὴν ἔφερον ἢ ἔπαινον, ταῦτα ἐπιτρέπει τῷ μαθητῇ, τῶν ἐπισκόπων λέγω τὰς χειροτονίας, καὶ τἄλλα, ὅσα ἐδεῖτο πλείονος κατορθώσεως.

D

Et constituas per civitates presbyteros, sicut ego disposui tibi. Episcopos hic ait, quemadmodum in Epistola ad Timotheum. *Per civitates* autem inquit. Noluit enim universam insulam uni commissam esse, sed quamlibet urbem proprium habere pastorem. Sic enim et labor levior esset, et cura exactior.

Καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλεις πρεσβυτέρους, ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην. Τοὺς ἐπισκόπους οὕτως ἐνταῦθά φησιν, ὡς καὶ ἐν τῇ πρὸς Τιμόθεον. *Κατὰ πόλεις* δέ φησιν. Οὐ γὰρ ἐβούλετο πᾶσαν τὴν νῆσον ἐπιτετράφθαι ἑνὶ, ἀλλ' ἑκάστην πόλιν ἴδιον ποιμένα ἔχειν. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ πόνος κουφότερος, καὶ ἡ ἐπιμέλεια ἀκριβεστέρα.

Vers. 6. *Si quis sine crimine est.* Si ab accusatione liberam vitam ducit, si nemo ejus mores

Εἴ τίς ἐστιν ἀνέγκλητος. Εἰ κατηγορίας ἐλεύθερον ἔχῃ τὸν βίον, εἰ μηδεὶς ἐπελάβετο τῆς διαγω-

Variæ lectiones.

[68] ἰδοὺ καὶ ἐκ τούτου m. [69] ταραχαῖς μυρίαις καὶ θορύβοις o. [67] πόνους o.

Digitized by Google

γῆς αὐτοῦ. Εἰ γὰρ τὸ φῶς, φησὶ, σκότος, τὸ σκότος πόσον;

Μιᾶς γυναικὸς ἀνήρ. Ἵνα μὲν ἐπιστομίσῃ τοὺς αἱρετικοὺς, τοὺς τὸν γάμον διαβάλλοντας, δέχεται εἰς ἐπισκοπὴν τὸν γεγαμηκότα. Οὕτω γὰρ τίμιος ὁ γάμος, ὥστε μετ' αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τὸν ἄγιον θρόνον δύνασθαι ἀναβαίνειν. Ἵνα δὲ τοὺς ἀσελγεῖς κολάσῃ, *μιᾶς*, ρησὶ, *γυναικὸς ἀνήρ.* Ὁ γὰρ πρὸς τὴν ἀπελθοῦσαν μηδεμίαν φυλάξας εὔνοιαν, πῶς Ἐκκλησίας καλῶς προστήσεται; Ἀνέγκλητον δεῖ εἶναι τὸν ἐπίσκοπον. Ὁ δὲ δίγαμος οὐκ ἀνέγκλητος, εἰ καὶ τοῖς ἔξω νόμοις ἔκειτο.

Τέκνα ἔχων πιστὰ, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας, ἢ ἀνυπότακτα. Ὁ γὰρ τὰ οἰκεῖα τέκνα μὴ παιδεύσας, πῶς ἄλλους ῥυθμίζει; Πρόδηλον γὰρ ὅτι εἰ ἐξ ἀρχῆς καλῶς ἀνῆγε τοὺς παῖδας καὶ ἐπιμελῶς, οὐκ ἂν ἀπέδησαν ἀνυπότακτοι. Οὐ γὰρ φύσει εἰσὶ τὰ ἁμαρτήματα, ἵνα τοσαύτης ἐπιμελείας περιγένωνται. Οὐκ εἶπε δὲ ἁπλῶς, μὴ ἄσωτα, ἀλλὰ μηδὲ διαβολὴν ὅλως ἔχοντα ἐπὶ ἀσωτίᾳ, μηδὲ πονηρᾶς ὄντα ὑπολήψεως.

Δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι, ὡς Θεοῦ οἰκονόμον. Πῶς δ' ἂν εἴη ἀνέγκλητος, εἰ ἀπίστους καὶ ἀπαιδεύτους ἔχῃ τοὺς παῖδας; Ὁ Θεὸς αὐτὸν ἐπέστησε τῷ οἰκείῳ οἴκῳ· τὸν τόπον ἐπέχει τοῦ Θεοῦ, δεῖ οὖν αὐτὸν διηκριβῶσθαι πάντοθεν.

Μὴ αὐθάδη. Οἱ μὲν γὰρ ἔξωθεν ἄρχοντες ἀκόντων κρατοῦσι, διὸ καὶ τῇ αὐθαδείᾳ ἤτοι τῇ αὐταρεσκείᾳ χρῶνται. Ἐπίσκοπος δὲ ἑκόντων ἄρχων, οὐκ ὀφείλει αὐθάδης εἶναι, ὥστε αὐτογνώμως καὶ αὐτοβούλως, καὶ ἄνευ γνώμης τῶν ἀρχομένων πράττειν· τυραννικὸν γὰρ τοῦτο.

Μὴ ὀργίλον. Τῇ αὐταρεσκείᾳ ἕπεται καὶ ἡ ὀργιλότης ἀναγκαίως, ἧς καὶ αὐτῆς ἀπέχεσθαι δεῖ ἀκολούθως τὸν ἐπίσκοπον. Πῶς γὰρ ἑτέρους παιδεύσει κρατεῖν τοῦ πάθους τούτου, ἑαυτὸν μὴ παιδεύσας;

Μὴ πάροινον. Τουτέστιν, ὑβριστήν. Τί γὰρ δεῖ ὕβρεως; Φοβεῖν δεῖ τῇ τῆς γεέννης ἀπειλῇ τοὺς ἀπειθεῖς, οὐχ ὑβρίζειν.

Μὴ πλήκτην. Μήτε διὰ χειρῶν πλήττοντα, μήτε διὰ πικρῶν λόγων καὶ ἀποτόμων ἀκαίρως. Ἰατρὸς γάρ ἐστιν. Ὁ δὲ ἰατρὸς ἰᾶται τὰ πεπληγότα μᾶλλον, οὐκ αὐτὸς πλήττει.

Μὴ αἰσχροκερδῆ. Τουτέστι πολλὴν ὑπεροψίαν χρημάτων ἐπιδεικνύμενον. Πᾶν γὰρ κέρδος, κἂν δίκαιον ᾖ, αἰσχρόν ἐστιν ἐπισκόπῳ.

Φιλόξενον. Οὐ μόνον οὐ κερδαίνοντα ἀπ' ἄλλων, ἀλλὰ καὶ τὰ αὐτοῦ τοῖς ξένοις προτέμενον.

Φιλάγαθον. Τὸν ἐπιεικῆ οὕτω φησὶ, τὸν μέτριον, τὸν μὴ φθονοῦντα.

Σώφρονα. Τουτέστι καθαρόν.

Δίκαιον. Τὰ πρὸς ἀνθρώπους, τουτέστιν, ἀπροσωπόληπτον.

sugillavit. Si enim inquit, lumen, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ?

Unius uxoris vir. Ut hæreticorum ora compescat, qui nuptias criminabantur, recipit ad episcopatum matrimonio junctum. Adeo enim pretiosa res est matrimonium, ut cum ipso sancta sedes ascendi queat. At vero ut lascivos cohibeat, *unius*, inquit, *uxoris vir*. Qui enim nullam servavit benevolentiam erga eam quæ obiit, quomodo Ecclesiæ bene præerit? Oportet episcopum irreprehensibilem esse. Digamus autem non est inculpatus, etsi hoc legibus exoticis permissum est.

Filios habens fideles, non in accusatione luxus, aut non subditos. Nam qui proprios liberos non instituit, quomodo alios formabit? Planum enim est, si primum bene ac sedulo educasset pueros, non evasissent inobedientes. Non enim a natura sunt peccata, ut tantam diligentiam exsuperent. Non dixit autem simpliciter, intemperantes, sed, ut ne omnino quidem aliquam intemperantiæ accusationem habeant, neque pravæ suspicioni sint obnoxii.

Vers. 7. *Oportet enim episcopum sine crimine esse, tanquam Dei dispensatorem.* Quomodo autem irreprehensibilis erit, si liberos infideles et non probe institutos habeat? Deus ipsum propriæ domui præfecit; locum Dei obtinet: oportet igitur ipsum undique esse exactum.

Non superbum. Mundi hujus principes etiam in invitos dominantur, propterea arrogantia et suo arbitratu utuntur. Episcopus autem qui voluntariis præsidet, non debet arrogans esse, ut suo consilio et voluntate, et citra subditorum sententiam omnia agat; nam tyrannicum hoc.

Non iracundum. Arrogantiam necessario iracundia comitatur, a qua etiam ipsa consequenter episcopus abstinere debet. Quomodo enim alios instituet ut sibi ab affectu hoc temperent, qui se ipse non erudit?

Non vinolentum. Hoc est, non injurium. Quid enim injuria et contumelia opus est? Terrere oportet inobedientes gehennæ comminatione, non injuria afficere.

627 *Non percussorem.* Neque manibus ferientem, neque amarulentis verbis et exasperatis importune. Medicus enim est. Jam vero medicus curat vulnera, non ipse etiam vulnerat.

Non turpis lucri cupidum. Hoc est, magnum pecuniarum contemptum ostendentem. Omnis enim quæstus, etiamsi justus fuerit, turpis est episcopo.

Vers. 8. *Hospitalem.* Non solum quæstum non inquirentem ab aliis, sed sua etiam peregrinis impertientem.

Amantem boni. Mitem sic vocat, et moderatum, minime invidum.

Sobrium. Hoc est, purum.

Justum. In iis quæ ad homines spectant, hoc est, absque personarum delectu.

Digitized by Google

Sanctum. Hoc est, pium in rebus divinis, nihil eorum quæ ad Deum pertinent omittentem.

Continentem. Non solum in cibis, verum etiam in linguam, et manus, et oculos impudicos imperium exercentem : nam hæc est vera continentia.

VERS. 9. *Amplectentem eum, qui est secundum doctrinam, fidelem sermonem.* Hoc est, curantem, in hoc incumbentem. Fidelem autem dicit, hoc est verum, vel per fidem traditum, et non a rationibus humanis. Eam autem ob rem dixit, *eum qui est secundum doctrinam*, indicans quod sine externa sapientia docere possit. Non enim opus est fastu verborum, sed Scripturarum peritia, conceptuumque potentia ; ex his enim verbi doctrina felicius procedit, quemadmodum et ipsius Pauli.

Ut potens sit et adhortari in doctrina sana, et eos qui contradicunt arguere. Hoc est, ut suos custodiat et fulciat, hostes vero arceat. Nam qui neque cum hostibus dimicare, neque captivum ducere omnem intellectum ad obedientiam Christi, neque suos consolari et adhortari et confirmare potest, pseudepiscopus est. Alias enim virtutes etiam in subditis invenire licet, hospitalitatem scilicet et sobrietatem, idque genus alia : at vero præcipuus episcopi character est docendi facultas.

VERS. 10. *Sunt enim plerique inobedientes, vaniloqui, et seductores.* Radicem omnium malorum dixit, nempe inobedientiam. Qui enim inobediens est et non vult subesse, sed impetum facit, ut aliis imperet, merito nihil sani recteve didicisse comperietur : non enim sustinuit doceri. Vaniloquus est et impostor, cum se tum alios decipiens.

Maxime vero qui sunt ex circumcisione. Istis ipse Dominus regnandi cupiditatem exprobrabat, quia post fidem etiam morbum istum non deposuerunt.

628 VERS. 11. *Quos oportet redarguere.* Hoc est, vehementer objurgare, ut ipsorum ora occludas. Ecquid autem lucri, dummodo inobedientes sint ? Ipsis quidem nihil ; at vero aliis alioqui corrumpendis, si taceat episcopus, quorum corruptionis ipse rationem dabit. Eam ob rem horum ora sunt obturanda : quod si non possis, ne sis episcopus.

Qui universas domos subvertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia. Observas quemadmopum avaritia et turpe lucrum una cum inobedientia domos subvertunt ? vectes enim sunt diaboli, quibus domos Dei demolitur.

VERS. 12. *Dixit quidam ex illis, proprius ipsorum propheta : Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri. Testimonium hoc verum est.* Quæritur

Ὅσιον. Τουτέστιν, εὐλαβῆ περὶ τὰ θεῖα, μηδὲν τῶν τῷ Θεῷ ὀφειλομένων ἐλλείποντα.

Ἐγκρατῆ. Οὐ σιτίων μόνον, ἀλλὰ καὶ γλώττης, καὶ χειρῶν, καὶ ὀφθαλμῶν ἀκολάστων κυριεύοντα· τοῦτο γὰρ καὶ κυρίως ἐγκράτεια.

Ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ λόγου. Ἀντὶ τοῦ, φροντίζοντα, ἔργον τοῦτο ἔχοντα. Πιστοῦ δὲ, ἢ τοῦ ἀληθοῦς, ἢ τοῦ διὰ πίστεως παραδεδομένου, καὶ οὐκ ἀπὸ συλλογισμῶν. Διὰ τοῦτο δὲ εἶπε, *τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν*, δεικνύων ὅτι καὶ χωρὶς τῆς ἔξω σοφίας διδάσκειν δύναται. Οὐ γὰρ χρεία κόμπου ῥημάτων, ἀλλὰ Γραφῶν ἐμπειρίας, καὶ νοημάτων δυνάμεως· ἐκ τούτων γὰρ ἡ διδαχὴ εὐοδοῦται, ὥσπερ καὶ ἡ τοῦ Παύλου αὐτοῦ.

Ἵνα δυνατὸς ᾖ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ὑγιαινούσῃ, καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν. Τουτέστιν, ἵνα καὶ τοὺς οἰκείους φυλάττῃ καὶ στηρίζῃ, καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἀποτρέπῃ· ὡς ὅγε μήτε τοῖς ἐχθροῖς μάχεσθαι, καὶ αἰχμαλωτίζειν πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ, μήτε τοὺς οἰκείους παρακαλεῖν καὶ νουθετεῖν καὶ στηρίζειν δυνάμενος, ψευδεπίσκοπός ἐστι. Τὰς μὲν γὰρ ἄλλας ἀρετὰς καὶ ἐν τοῖς ἀρχομένοις εὕροι τις, τὸ φιλόξενον, τὸ σῶφρον, καὶ τὰ λοιπά· τὸ δὲ μάλιστα χαρακτηρίζον τὸν ἐπίσκοπον τὸ διδάσκειν [68] ἐστίν.

Εἰσὶ γὰρ πολλοὶ ἀνυπότακτοι, ματαιολόγοι, καὶ φρεναπάται. Τὴν ῥίζαν εἶπε πάντων τῶν κακῶν, τὴν ἀνυποταξίαν. Ὁ γὰρ ἀνυπότακτος μὴ θέλων ἄρχεσθαι, ἀλλ' ἐπιπηδῶν τῷ ἄρχειν ἑτέρων, εἰκότως μηδὲν μαθὼν ὑγιὲς καὶ ὀρθόν ἐστιν· οὐ γὰρ ἠνέσχετο διδαχθῆναι. Ματαιολόγος ἐστὶ καὶ φρεναπάτης, καὶ ἑαυτὸν καὶ ἄλλους ἀπατῶν.

Μάλιστα δὲ οἱ ἐκ περιτομῆς. Τούτοις καὶ ὁ Κύριος τὴν φιλαρχίαν ὠνείδιζεν, ὅτι καὶ μετὰ τὴν πίστιν οὐκ ἀπέθεντο τὸ νόσημα.

Οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν. Τουτέστιν, ἐλέγχειν σφοδρῶς, ὥστε ἀποκλείειν αὐτοῖς τὰ στόματα. Καὶ τί τὸ κέρδος, εἴπερ ἀνυπότακτοί εἰσιν ; Αὐτοῖς μὲν οὐδὲν, ἑτέροις δὲ, τοῖς διαφθαρησομένοις [69] ἂν εἰ ὁ ἐπίσκοπος σιγήσῃ [70], ὧν τῆς διαφθορᾶς αὐτὸς δώσει λόγον. Διὸ ἐπιστομίζειν δεῖ τοὺς τοιούτους· εἰ δὲ οὐ δύνασαι, μηδὲ ἐπίσκοπος ἴσθι.

Οἵτινες ὅλους οἴκους ἀνατρέπουσι, διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ, αἰσχροῦ κέρδους χάριν. Ὁρᾷς μετὰ τοῦ ἀνυποτάκτου τὴν φιλαργυρίαν [71] καὶ τὴν αἰσχροκέρδειαν, πῶς τοὺς οἴκους ἀνατρέπουσι ; μοχλοὶ γάρ εἰσι τοῦ διαβόλου, δι' ὧν καθαιρεῖ τοὺς τοῦ Θεοῦ οἴκους.

Εἶπέ τις ἐξ αὐτῶν ἴδιος αὐτῶν προφήτης· Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί. Ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθής. Ζητεῖται τί δή-

Variæ lectiones.

[68] διδασκαλικόν ο. [69] διεφθαρμένοις ο. [70] σιγώῃ βλάβος ιη. [71] φιλαρχίαν ο.

Digitized by Google

ποτε ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἤγαγε μαρτυρίαν, καὶ ἐπαινεῖ αὐτὴν, καὶ ταῦτα μὴ καλῶς ἔχουσαν; Ἔτι τε τίς ὁ ταῦτα εἰρηκώς; Ὁ μὲν οὖν εἰρηκὼς Ἐπιμενίδης ἐστὶν, ἐν τοῖς μάλιστα τῶν παρ' Ἕλλησι σοφῶν θειασμοῖς καὶ ἀποτροπιασμοῖς προσέχων, καὶ μαντικὴν δοκῶν κατορθοῦν. Οὗτος οὖν ὁρῶν τοὺς Κρῆτας τάφον δειμαμένους τῷ Διΐ, καὶ τιμῶντας ὡς ἕνα τῶν ἀνθρώπων, ὥσπερεὶ ζηλώσας ὑπὲρ τοῦ οἰκείου Θεοῦ, τοιαῦτα πρὸς τὸν] Δία ποιεῖ· Οἱ τάδε καὶ τάδε ὄντες Κρῆτες, τύμβον σοι ἐδομήσαντο· Σὺ δ' οὐ θάνες, ἐσσὶ γὰρ αἰεί [72]. Ταύτῃ τῇ χρήσει νῦν ὁ Παῦλος προσμαρτυρεῖ ἀλήθειαν. Πῶς οὖν τοῦτο ποιεῖ; εἰ γὰρ ἀληθῶς εἴρηται, καὶ ὁ Ζεὺς ἄρα ἀθάνατός ἐστιν. Ἀλλ' οὐ πρὸς τοῦτο βλέπων εἶπε τὴν μαρτυρίαν ἀληθῆ, ἀλλ' ὅτι ψεύστας καὶ τἄλλα τοὺς Κρῆτας ἐκάλεσε. Καὶ τίς χρεία Ἑλληνικῆς μαρτυρίας; Μάλιστα οὕτως αὐτοὺς ἐνέτρεπεν, οἰκοθεν τὴν μαρτυρίαν τῆς ὕβρεως καὶ ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῖς προβάλλων. Εἴωθε δὲ τοῦτο ποιεῖν ὁ Παῦλος, ὥσπερ καὶ τοῖς Ἀθηναίοις ἀπὸ τοῦ Ἀράτου διελέχθη· ἃ ἐκεῖνος τῷ ψευδωνύμῳ Θεῷ τῷ Διΐ ἐπιτίθησι, ταῦτα αὐτὸς τῷ ἀληθεῖ Θεῷ ἐπιμαρτυρῶν· ἐπεὶ καὶ μᾶλλον ἀπὸ τῶν οἰκείων ἐπιστομίζονται· ὥσπερ καὶ τοῖς Ἰουδαίοις ἀεὶ ἀπὸ τῶν προφητῶν διαλέγεται, καὶ οὐκ ἀπὸ τῶν Εὐαγγελίων. Τοῦτο καὶ ὁ Θεὸς ποιεῖ, ἑκάστους ἀπὸ τῶν αὐτοῖς συνήθων καὶ πιστευομένων ἐφελκόμενος, οἷον τοὺς μάγους δι' ἀστέρος, τὸν Σαοὺλ διὰ τῆς ἐγγαστριμύθου, ἐπειδὴ αὐτῇ ἐπίστευσεν ἐκεῖνος· καὶ τοὺς μάντεις ἀπὸ τῶν βοῶν τῶν συρόντων τὴν κιβωτόν· οὐχ ὅτι ἀληθεύουσιν οἱ μάντεις, ἀλλ' ἀπὸ τῶν οἰκείων στομάτων αὐτοὺς ἐλέγχει. Καὶ τὸν Βαλαὰμ συγχωρεῖ εὐλογεῖν καὶ προφητεύειν. Εἴωθε γὰρ ἀεὶ συγκαταβαίνειν πρὸς τὴν ἡμῶν ὠφέλειαν. Πῶς οὖν ὁ Χριστὸς, καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ Παῦλος ἐκώλυον τοὺς δαίμονας λαλεῖν καὶ μαρτυρεῖν αὐτοῖς; Ὅτι τὰ σημεῖα ἱκανὰ ἦσαν πεῖθειν, καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν ὁ Χριστὸς ἐκήρυττε καὶ ἤρκει. Καὶ οἱ δαίμονες δὲ οὐχὶ προσεκυνοῦντο [73], οὐ γὰρ εἴδωλον ἦν τὸ φθεγγόμενον. Διὰ τοῦτο κωλύονται λαλεῖν.

A hic, curnam ex Græcis testimonium protulerit, commendaveritque isthuc, præsertim cum non recte habeat? Adhæc, quis ista dixerit? Certe quidem qui ista dixit, Epimenides est, sapientissimus apud Græcos judicatus, divinationibus numinumque placationibus incumbens, vaticinandique munere clarus. Hic sane cum animadverteret, Cretenses Jovi sepulchrum exstruxisse, atque colere eum tanquam mortalium quempiam, ceu æmulatione accensus pro deo suo patrio, hæc in Jovis gratiam carmina condidit: Cretenses qui tales ac tales sunt, hi exstruxerunt tibi tumulum: atqui tu non es mortuus, tu enim semper es. Hoc oraculum Paulus nunc verum esse testatur. At vero, qui istud facit? nam si vere dictum est, tum B Jupiter immortalis est. Atqui non huc respiciens, verum esse dixit testimonium, sed quia Cretenses mendaces aliaque appellavit. Quæ vero Græci testimonii est commoditas? Maximum ita ruborem eis injecit, injuriæ eorum ex domestico vate testimonium ipsis proferens. Consuevit autem hoc agere Paulus, quemadmodum et Atheniensibus ex Arato disseruit, quæ ille Jovi deo falso dicto attribuit, hæc ipse ad verum Deum refert: quandoquidem et acrius suis ipsorum testimoniis obstruuntur: quemadmodum et cum Judæis perpetuo ex prophetis disputat, non ex Evangeliis. Idem et Deus facit, per consueta sibi et credita quosvis attrahens; ut magos per stellam [62], Saulem per feminam [62a] pythonem in se habentem, quia C huic feminæ ille fidem adhibebat: et vates a bobus quæ arcam trahebant: non quod verum loquerentur vates, sed eos ex ipsorum ore arguit. Præterea, Balaamum benedicere et prophetare permittit [63]. Consuevit enim semper ad nostram utilitatem condescendere. Qui igitur Christus, et hic ipse Paulus prohibebant dæmones loqui, ac testimonium **629** sibi dicere? Quia signa satis erant ad persuadendum, et ipse Christus seipsum prædicabat, idque satis erat. Porro dæmones non adorabantur; non enim idolum erat quod loquebatur: ideirco loqui prohibentur.

Δι' ἣν αἰτίαν ἔλεγχε αὐτοὺς ἀποτόμως. Ἐπειδὴ, φησὶ, καὶ ψεῦσταί εἰσιν, ὅπερ ἐστὶ δολιότητος, καὶ ἀναίσχυντοι, καὶ γαστρίμαργοι, σφοδροῦ αὐτοῖς δεῖ καὶ πληκτικοῦ λόγου, ἐπεὶ ἡ πραότης τούτους οὐκ ὠφελεῖ. Ὡς γὰρ ὁ τὸν ἐπιεικῆ πλήττων, ἀναιρεῖ, οὕτως ὁ τὸν ἀναιδῆ κολακεύων, διαφθείρει, μὴ ἐῶν ἐπιγνῶναι ἑαυτόν. Ἐνταῦθα δὲ, οὐ τοὺς ἀλλοτρίους, φησὶν, ἀλλὰ οἰκείους δεῖ ἐλέγχειν.

Vers. 13. *Quam ob causam increpa eos dure.* Quia mendaces sunt, quod est fraudulentiæ, et D impudentes et gastrimargi, opus habent acri et penetrante sermone: nam mansuetudo apud eos nihil proficit. Quemadmodum enim qui mitem acrius feriat, perdit eum: sic qui impudenti adulatur eum corrumpit, seipsum agnoscere non permittens. Hic autem non alienos, sed proprios arguendos esse dicit.

Ἵνα ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίστει, μὴ προσέχοντες Ἰουδαϊκοῖς μύθοις. Ἆρα τοῦτο ὑγεία, τὸ μηδὲν νόθον μηδὲ ἀλλότριον ἐπεισάγειν τῇ πίστει· ὡς τόγε ἑαυτὸν ὑποβάλλειν τῷ νόμῳ, οὐ θαῤῥοῦντός

Ut sani sint in fide, non attendentes Judaicis fabulis. Sanitas igitur est, nihil adulterinum, neque alienum fidei superinducere: ut seipsum subjicere legi, non est ejus qui fidei confidit, ceu ad salutem

[62] Matth. II. [62a] I Reg. XVIII. [63] Num. XXIII, 24.

Variæ lectiones.

[72] ζῇς γὰρ ἀεὶ o. [73] προσκυνοῦντες o.

Digitized by Google

sufficienti : isthuc autem est malum haud exiguum. Judaica autem, duplici ratione fabulæ sunt ; cum quod intempestiva res, ac deinceps inutilis ; tum quia noxium est iis applicare animum. Quemadmodum igitur fabulis non est credendum, ita neque istis. Atqui sacri Veteris Testamenti libri recte intellecti, haudquaquam sunt fabulæ : qua enim ratione fabulæ essent, cum veritatem evangelicam inde doceamur ? Pravæ autem interpretationes, et traditiones Judæorum, istæ sunt fabulæ. Audi igitur et quæ sequuntur.

A ἐστι τῇ πίστει, ὡς ἱκανῇ σῶσαι. Τοῦτο δὲ νόσος οὐ μικρά. Διπλῆ δὲ μῦθοί εἰσι τὰ Ἰουδαϊκά, ὅτι τε παρὰ καιρόν ἐστι τὸ πρᾶγμα, καὶ λοιπὴν ἄχρηστον, καὶ ὅτι καὶ βλαβερὸν τὸ προσέχειν τούτοις. Ὥσπερ οὖν μύθοις οὐ δεῖ πείθεσθαι, οὕτως οὐδὲ τούτοις. Τὰ μὲν οὖν ἅγια τῆς Παλαιᾶς βιβλία καλῶς νοούμενα, οὐ μῦθοι. Πῶς γάρ, παρ' ὧν τὴν τοῦ Εὐαγγελίου ἀλήθειαν διδασκόμεθα ; Αἱ δὲ παρεξηγήσεις, καὶ αἱ δευτερώσεις, ταῦτα μῦθοι. Ἄκουε οὖν καὶ τὰ ἑξῆς.

Vers. 14. *Et mandatis hominum aversantium veritatem.* Viden' quas vocet fabulas? Mandata nimirum hominum, ut et in Isaia et Evangelio [64] scriptum est, aliaque, videlicet observationes ciborum, ut ex sequentibus planum fit.

Καὶ ἐντολαῖς ἀνθρώπων ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν. Ὁρᾷς τίνας καλεῖ μύθους ; Τὰς ἐντολὰς τῶν ἀνθρώπων, ὡς καὶ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ, καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ γέγραπται, τά τε ἄλλα, δηλαδὴ καὶ τὰς παρατηρήσεις τῶν βρωμάτων, ὡς ἐκ τῶν ἑπομένων [74] δῆλον.

B

Vers. 15. *Omnia quidem munda mundis ; coinquinatis autem et infidelibus nihil mundum, sed coinquinatæ sunt illorum mens et conscientia.* Itaque non sua natura pura sunt aut impura, sed ex voluntate assumentium. Nam cum illi mente puri sint et religiosi, noverunt omnia esse munda, ut Dei creaturas, solum autem peccatum esse impurum. Nam etsi lex immunda quædam habebat, non simpliciter hoc agebat, verum ut voluptatem cohiberet, ut quæ sciret Judæos utpote gulæ deditos haud obedituros. Quod si impuri et impii fuerint qui vescuntur, his certe omnia sunt immunda. Quomodo ? Quoniam et pisces, ut qui sæpe humana carne vescantur, et aves quæ mundæ videntur, cum tamen fimum edant, sic illas expendenti immundæ videri queant. Proinde sordida mens perperam de his cogitando, sibi hæc coinquinat, quæ tamen natura haud sunt ejusmodi : perinde **630** ac qui stomacho laborat, cibos injucundos esse putat, etiamsi suaves sint : et vertigine laboranti, terra videtur circumagi, quæ tamen fixa persistit : ejus enim morbi talis est opinio. Hæc etiam adversus Manichæos conveniunt, et contra Marcionistas, et recens ab iis exortos hæreticos, qui vulgo appellantur Galatæ.

Πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς· τοῖς δὲ μεμιασμένοις καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρόν, ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις. Ὥστε οὐ παρὰ τὴν οἰκείαν φύσιν καθαρὰ ἢ ἀκάθαρτα, ἀλλὰ κατὰ τὴν προαίρεσιν τῶν μεταλαμβανόντων. Οὗτοι γὰρ καθαροὶ μὲν καὶ εὐσεβεῖς ὄντες, πάντα καθαρὰ οἴδασιν, ὡς Θεοῦ ποιήματα, μόνην δὲ τὴν ἁμαρτίαν ἀκάθαρτον. Εἰ γὰρ καὶ ὁ νόμος εἶχέ τινα ἀκάθαρτα, ἀλλ' οὐχ ἁπλῶς, ἵνα δὲ τὴν τρυφὴν ἐπικόψῃ [75], εἰδὼς ὅτι ἁπλῶς οὐκ ἂν ἐπείσθησαν αὐτῷ Ἑβραῖοι, ὡς γαστρίμαργοι. Εἰ μέντοι ἀκάθαρτοι καὶ ἀσεβεῖς [76] εἶεν οἱ μεταλαμβάνοντες, τούτοις πάντα ἀκάθαρτα. Πῶς ; Διότι καὶ οἱ ἰχθύες ὡς ἀνθρωποφαγοῦντες πολλάκις, καὶ οἱ δοκοῦντες καθαροὶ ὄρνιθες, ὡς κοπροφαγοῦντες, τῷ οὕτως ἐξετάζοντι ἀκάθαρτοι δόξαιεν. Ὥστε καὶ ἡ ῥυπαρὰ διάνοια κακῶς περὶ τούτων λογιζομένη, ἑαυτῇ συμμιαίνει ταῦτα, μὴ ὄντα φύσει τοιαῦτα. Ὥσπερ καὶ ὁ στομαχιῶν νομίζει τὰ βρώματα ἀηδῆ, κἂν ἡδέα ὦσι· καὶ τῷ ἰλιγγιῶντι δοκεῖ περιστρέφεσθαι ἡ γῆ πηγία ἑστῶσα· τοῦ γὰρ πάθους αὐτοῦ ἡ τοιαύτη ὑπόνοια. Ταῦτα καὶ πρὸς Μανιχαίους ἁρμόζει, καὶ πρὸς Μαρκιωνιστάς, καὶ τοὺς ἀπ' αὐτῶν νεοφανεῖς αἱρετικούς, τοὺς λεγομένους παρὰ πολλοῖς Γαλάτας [77].

C

Vers. 16. *Confitentur se nosse Deum, factis autem negant, exsecrabiles cum sint, et inobedientes, et ad omne opus bonum reprobi.* Vides quid faciat immundos et exsecrabiles? Opera prava et sordida. Revera enim fides sine operibus mortua est [65]. Mortuus autem exsecrabilis est, et ad quidvis reprobus.

Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς, καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι. Ὁρᾷς τί ποιεῖ ἀκαθάρτους καὶ βδελυκτούς ; Τὸ ἔργα ἔχειν πονηρὰ καὶ ῥυπαρά. Ὄντως γὰρ πίστις χωρὶς ἔργων, νεκρά. Ὁ δὲ νεκρὸς βδελυκτὸς, καὶ πρὸς πᾶν ὁτιοῦν ἀδόκιμος.

D

CAPUT II.

Vers. 1. *Tu autem loquere quæ decent sanam doctrinam.* Etiamsi inobedientes sint illi ac reprobi, tu tamen quod tui muneris est, facito : ne taceas, etiamsi illi non recipiant.

ΚΕΦΑΛ. Β'.

Σὺ δὲ λάλει ἃ πρέπει τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ. Κἂν ἀπειθεῖς ὦσιν ἐκεῖνοι καὶ ἀδόκιμοι, ἀλλὰ σὺ τὰ σαυτοῦ ποίει· μὴ σιγήσῃς, κἂν ἐκεῖνοι μὴ παραδέχωνται.

Vers. 2. *Senes ut sint sobrii.* Quia senii vitium

Πρεσβύτας νηφαλίους εἶναι. Ἐπειδὴ ἐλάττωμα

[64] Isa. xxix ; Matth. xv. [65] Jac. ii, 17.

Variæ lectiones.

[74] ἐπαγομένων o. [75] ἐπικωλύῃ o. [76] ἀπιθεῖς o. [77] Γοβάτας m.

Digitized by Google

τοῦ γήρως ἐστὶ τὸ νωθρὸν καὶ ληθαργικὸν καὶ δυσκίνητον, διὰ τοῦτό φησι, *Νηφάλιοι ἔστωσαν*, τουτέστι διεγηγερμένοι, ὀξεῖς.

Σεμνούς, σώφρονας. Τοὺς φρονίμους ὀνομάζει σώφρονας, παρὰ τοῦ σώας ἔχειν τὰς φρένας. Εἰσὶ γὰρ καὶ ἐν γέρουσι μαινόμενοι καὶ λυττῶντες, καὶ παράφρονες, οἱ μὲν ὑπὸ οἴνου, οἱ δὲ ὑπὸ μικροψυχίας.

Ὑγιαίροντας τῇ πίστει, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ. Μάλιστα ἡ ὑπομονὴ ἁρμοδιώτατον γέρουσι παράγγελμα, διὰ τὸ ἀκρόχολον αὐτῶν καὶ μικρόλυπον.

Πρεσβύτιδας ὡσαύτως ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς. Τὰς γραῦδας λέγει, ἃς καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ σχήματος καὶ τῆς καταστολῆς δεῖ κοσμίας φαίνεσθαι. Τινὲς δὲ τὰς ἐν Ἐκκλησίᾳ διακόνους φασὶν, ἃς καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀμφιάσεως ἀπαιτεῖ φαίνεσθαι ἱεροπρεπεῖς, τουτέστι, ταῖς ἱεραῖς ἐμπρεπούσας ὑπηρεσίαις.

Μὴ διαβόλους, μὴ οἴνῳ πολλῷ δεδουλωμένας. Ἐπειδὴ γὰρ ψυχρὸν τὸ γῆρας, ποθεῖ τὸν οἶνον, εἶτα μὴ δυνάμενον ἀντέχειν ὡς ἀσθενὲς, καταπαλαίεται, οὐχ ὑπὸ τοῦ συμμέτρου, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ πολλοῦ, ἐκ τούτου δὲ καὶ τὸ πρὸς διαβολὰς ἐπιῤῥεπές.

Καλοδιδασκάλους. Πῶς οὖν ἀλλαχοῦ φησι, *Γυναικὶ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω*; Ἐκεῖ περὶ τῆς ἐν Ἐκκλησίᾳ κοινῆς διδασκαλίας φησὶν, ἥτις ἀπείρηται ταῖς γυναιξὶν, ἐνταῦθα δὲ περὶ τῆς ἐν οἴκῳ γινομένης, καὶ ἰδίᾳ πρὸς γυναῖκας. Ὅτι δὲ τοῦτο λέγει, ἄκουε τῶν ἑξῆς.

Ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας, φιλάνδρους εἶναι. Οὐ τὰς οἰκείας μόνον θυγατέρας, ἀλλὰ καὶ καθόλου πάσας τὰς νέας. Ἑκάστη γὰρ πρεσβυτέρα τὴν νεωτέραν παιδευέτω· καὶ πρῶτον τὸ κεφάλαιον τῶν ἐν οἰκίᾳ ἀγαθῶν, τὴν φιλανδρίαν. Τούτου γὰρ ὄντος, καὶ τὰ λοιπὰ ἕψεται, εὐθηνία οἴκου, καὶ χρημάτων περιουσία, ὥσπερ ἀπόντος, πάντα κἂν παρῶσιν, ἐμποδίσονται.

Φιλοτέκνους. Ἡ γὰρ τὴν ῥίζαν ἤτοι τὸν πατέρα ἀγαπῶσα, πολλῷ μᾶλλον καὶ τοὺς καρποὺς ἤτοι τοὺς παῖδας ἀγαπήσει.

Σώφρονας, ἁγνὰς, οἰκουροὺς, ἀγαθάς. Ἡ γὰρ φιλοῦσα τὸν ἄνδρα, καὶ σώφρων ἔστι καὶ ἁγνὴ, τουτέστι, καὶ σώματι καὶ διανοίᾳ καθαρὰ ἀπὸ τῆς τῶν ἀλλοτρίων καὶ μίξεως καὶ ἐπιθυμίας· ἀλλὰ καὶ οἰκουρὸς ἀγαθὴ, τουτέστιν, οἰκονομική. Ἀγαπῶσα γὰρ τὸν ἄνδρα, καὶ τοῦ οἴκου ἐπιμελεῖται, οὔτε περὶ τρυφὴν, οὔτε περὶ σπατάλας [78] ἀκαίρους καὶ καλλωπισμοὺς ἀσχολουμένη. Τίνι γὰρ καὶ ἄλλῳ ἀρέσει ἅπαξ τῷ ἀγαπητῷ ἀρέσασα; Σκόπει δὲ πῶς ὁ ἀφιστῶν τῶν βιωτικῶν ὁ Παῦλος, νῦν φροντίδα ποιεῖται

A est segnities et oblivio et torpor, propterea dicit, *Sobrii sint*, hoc est excitati, prompti.

Pudici, prudentes. Prudentes appellavit σώφρονας, eo quod sanas mentes habeant. Sunt enim senes etiam insani, et rabiosi ac dementes: alii quidem ex vino, alii vero ex pusillanimitate.

Sani in fide, dilectione, et patientia. Patientia grandioribus natu est commodissimum præceptum, quod facile excandescant, et levi de causa contristentur.

B Vers. 3. *Anus similiter in habitu sancto.* Anus dicit, quas et ab ipso habitu et ornatu honestas videri oportet. Quidam autem diaconissas in Ecclesia hic intelligunt, quas et ipso etiam vestitu vult sane ornatas conspici, hoc est, sacris ministeriis insignes.

Non calumniatrices, non multo vino servientes. Quia enim senectus est frigida, vinum desiderat: deinde cum non possit sustinere, utpote imbecilla vincitur, non a moderato vino, sed a multo: ex hoc autem ad calumnias fiunt propensiores.

Bene docentes. Quomodo igitur alio in loco dicit: *Docere mulieri non permitto* [66]? Illic de communi in Ecclesia doctrina loquitur, quæ mulieribus est prohibita: hic autem de domestica, quæ privatim fit ad mulieres. Quod autem hoc dicat, audi ex
C sequentibus.

Ut instituant adolescentulas, ut sint amantes maritorum. Non tantum filias **631** suas, verum in universum omnes adolescentulas. Quælibet enim natu grandior juniorem puellam erudiat, ac primum caput domesticorum bonorum eas doceat, nempe ut sint amantes maritorum. Nam si hoc affuerit, sequentur etiam reliqua, nempe prosperitas domus, facultatumque copia: quemadmodum e diverso si absit amor maritalis, etiamsi omnia affuerint, diffluent ac pessum ibunt.

Filios suos diligant. Quæ enim radicem seu patrem diligit, multo magis etiam fructus sive filios diliget.

D Vers. 5. *Ut sint sobriæ, castæ, domus curam habentes, bonæ.* Quæ enim maritum suum diligit, et sobria erit et casta, hoc est, et corpore et mente pura ab omni aliena tam mixtione, quam concupiscentia. Quinetiam bonam domus curam habebit, id est, materfamilias erit. Nam quæ maritum diligit, domus etiam curam gerit, neque circa intempestivas delicias et ornatus occupatur. Cui enim alii placebit quæ semel dilecto placuit? Considera autem quomodo Paulus ille qui a rebus hujus

[66] I Tim. II, 12.

Variæ lectiones.

[78] ἀπάνας o.

Digitized by Google

sæculi abducere solet, nunc tantam sollicitudinem habeat rerum domesticarum: nam his bene habentibus, spiritualia etiam bene habebunt.

Ut non blasphemetur verbum Dei. Vides quod præcipue verbi, non mundanarum rerum curam gerat? Si enim fidelis mulier cum infideli marito cohabitans, non sit virtute conspicua, vituperatio ad fidem transit.

6. *Juvenes similiter hortare ut sint sobrii.* Puellis junioribus matronas seniores institutrices præfecit, nimirum feminas feminis; junioribus autem viris ipsum Titum, virum viris: decorum enim ubique servat. Quid vero est, quod hortari vel commonefacere istos debet? Ut sint sobrii. Nam juvenilem ætatem ignis absurdarum voluptatum maxime interturbat, quem oportet exstinguere et ad sobrietatem festinare.

7. *In omnibus teipsum præbens exemplum bonorum operum.* Doceant sane grandiores natu feminæ adolescentulas, tu vero ipse minores natu viros. Cæterum publica institutio exemplarque virtutis tuæ vitæ splendor sit, ceu imago quædam et velati archetypus, omnibus præpositus qui aliquid imitari volunt eorum quæ in ipso bona conspexerint.

In doctrina incorruptibilitatem. Repete, *præbens.* Ne sint, inquit, corrupta et vana quæ doces, sed sana, et rectæ rationis.

Gravitatem. Ut nihil juvenile et quod insipientes præ levitate diffundat, contineat doctrina, sed omnia sint veneranda dignaque Deo.

632 Vers. 8. *Verbum sanum, irreprehensibile.* Hoc est, rectæ fidei, quod nihil reprehensibile habeat.

Ut is qui ex adverso est, vereatur, nihil habens de nobis dicere mali. Eum qui ex adverso est, vel diabolum dicit, vel quemvis ei ministrantem.

Vers. 9. *Servos dominis suis subditos esse, in omnibus beneplacentes.* Itaque is qui uxores a maritis continentiæ prætextu disjungit, servosque ab heris deficere facit prætextu pietatis, non est irreprehensibilis: multas enim occasiones dat omnibus, omniumque ora adversus fidem aperit.

Vers. 10. *Non contradicentes, non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes.* Animadverte quod illa a servis exigit, quæ omnium maxime heros placant, nempe, non contradicere, non furari, sed fideles eos esse. Iis enim qui mundi negotiis sunt addicti hæc maxime sunt curæ.

Ut doctrinam Salvatoris nostri Dei ornent in omnibus. Nam si tales se servi gesserint, ad gloriam hoc Christianismi cedit. Cum enim Græcus viderit servum suum sic a Christianismo institutum, quomodo non mirabitur dogma, cui tantæ

A τοσαύτην τῶν κατὰ τὴν οἰκίαν, ὅτι περ τούτων καλῶς ἐχόντων, καὶ τὰ πνευματικὰ εὖ ἕξει.

Ἵνα μὴ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται. Ὁρᾷς, ὅτι προηγουμένως τοῦ κηρύγματος φροντίζει, οὐχὶ τῶν κοσμικῶν πραγμάτων; Ἂν γὰρ πιστὴ γυνὴ ἀπίστῳ συνοικοῦσα, μὴ εἴη ἐνάρετος, ἡ βλασφημία ἐπὶ τὴν πίστιν διαβαίνει.

Νεωτέρους ὡσαύτως παρακάλει σωφρονεῖν. Ταῖς μὲν νεωτέραις τὰς πρεσβυτέρας διδασκάλους ἐπέστησε, γυναῖκας γυναιξί· τοῖς δὲ νεωτέροις αὐτὸν τὸν Τίτον, ἄνδρα ἀνδράσι· τὸ εὐπρεπὲς γὰρ πανταχοῦ φυλάττει. Τί δὲ δεῖ παρακαλεῖν τούτους ἢ νουθετεῖν; Σωφρονεῖν· μάλιστα γὰρ τῇ νέᾳ ἡλικίᾳ τὸ πῦρ τῶν ἀτόπων ἡδονῶν ἐνοχλεῖ, ὃ δεῖ σβεννύειν, καὶ σπεύδειν σωφρονεῖν.

B

Περὶ πάντα σεαυτὸν παρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων. Διδασκέτωσαν μὲν καὶ αἱ πρεσβύτεραι τὰς νεωτέρας, καὶ σὺ δὲ αὐτὸς τοὺς νεωτέρους. Πλὴν κοινὸν διδασκαλεῖον καὶ ὑπόδειγμα ἀρετῆς ἡ τοῦ σοῦ βίου λαμπρότης ἔστω, οἷόν τις εἰκὼν ἀρχέτυπος πᾶσι προκειμένη τοῖς βουλομένοις ἐναπομάξασθαί τι τῶν ἐν αὐτῇ καλῶν.

Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν. Ἀπὸ κοινοῦ τὸ, *παρεχόμενος*, ἵνα μὴ ὦσι, φησὶ, διεφθαρμένα καὶ ψευδῆ ἃ διδάσκεις, ἀλλ' ὑγιῆ, καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου.

C *Σεμνότητα.* Ἵνα μηδὲν νεώτερον καὶ διαχέον τοὺς ἄφρονας ἔχῃ ἡ διδασκαλία, ἀλλὰ πάντα σεβάσμια καὶ ἄξια Θεοῦ.

Λόγον ὑγιῆ, ἀκατάγνωστον. Τουτέστιν, ὀρθόδοξον, μηδὲν ἐπιλήψιμον ἔχοντα.

Ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐντραπῇ, μηδὲν ἔχων περὶ ἡμῶν φαῦλον λέγειν. Ἐξ ἐναντίας, ἢ τὸν διάβολόν φησιν, ἢ πάντα τὸν αὐτῷ ὑπηρετούμενον.

Δούλους ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι. Ὥστε ὁ τῶν ἀνδρῶν τὰς γυναῖκας διαζευγνὺς προφάσει τῆς ἐγκρατείας, καὶ δούλους δεσποτῶν ἀφιστῶν προσχήματι εὐσεβείας, οὐκ ἔστιν ἀκατάγνωστος. Πολλὰς γὰρ λαβὰς πᾶσι δίδωσι, καὶ τὰ πάντων στόματα κατὰ τῆς πίστεως

D ἀνοίγει.

Μὴ ἀντιλέγοντας, μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσιν [79] *ἐνδεικνυμένους ἀγαθήν.* Ὅρα ὅτι ἐκεῖνα ἀπαιτεῖ τοὺς δούλους, ἃ μάλιστα πάντων ἀναπαύει τοὺς δεσπότας, τὸ μὴ ἀντιλέγειν, τὸ μὴ κλέπτειν, ἀλλὰ πιστοὺς εἶναι. Τοῖς γὰρ βιωτικοῖς μάλιστα ταῦτα περισπούδαστα.

Ἵνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσι. Καὶ γὰρ ἐὰν ὦσιν οἱ δοῦλοι τοιοῦτοι, εἰς δόξαν εἰσὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὅταν γὰρ ἴδῃ ὁ Ἕλλην τὸν δοῦλον αὐτοῦ οὕτως ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ παιδευθέντα, πῶς οὐ θαυμάσεται τὸ

Variæ lectiones.

[79] πᾶσαν C

Digitized by Google

δόγμα, ὡς τοσαύτην ἰσχὺν ἔχον, ὥστε τοιαύτην ψυχὴν βελτιῶσαι; Ἀεὶ γὰρ τὸ δουλικὸν γένος ἰταμόν πώς ἐστι καὶ δυστράπελον, διὰ τὸ μὴ καλῶς ἀνάγεσθαι, ἀμελούμενον ὑπὸ τῶν δεσποτῶν, μηδὲ ὑπὸ λόγων ἢ συνδιαγωγῆς ἀνδρῶν σπουδαίων ῥυθμίζεσθαι. Οὐκ ἄρα μάτην ἀλλαχοῦ ἔλεγεν ὁ Παῦλος, *Ὡς τῷ Θεῷ δουλεύοντες, καὶ οὐκ ἀνθρώποις.* Κἂν γὰρ τῷ δεσπότῃ διακονῇς, ἀλλ' ἡ τιμὴ εἰς Θεὸν ἀνατρέχει, ὅτι καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου ἐκείνου ἡ πρὸς τὸν δεσπότην εὔνοια τὴν ἀρχὴν ἔχει.

Ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις. Ἐπειδὴ πολὺ καὶ μέγα ἀπῄτησε παρὰ τῶν οἰκετῶν, φησὶ δὴ τὸ κοσμεῖν τὴν τοῦ Κυρίου διδασκαλίαν διὰ τῆς αὐτῶν ἐναρέτου πολιτείας, δείκνυσι νῦν ὅτι εἰκότως τούτους τὰ τηλικαῦτα ἀπαιτεῖ. Καὶ γὰρ καὶ αὐτοῖς ἡ χάρις ἐπέφανεν, εἰ καὶ δοῦλοί εἰσι. *Πᾶσι* γάρ, φησὶν, *ἀνθρώποις.* Καὶ ἐχαρίσατο καὶ αὐτοῖς ἄφεσιν πολλῶν ἁμαρτημάτων, καὶ ὀφείλουσι λοιπὸν καὶ αὐτοὶ πρὸς δόξαν τοῦ εὐεργέτου πολιτεύεσθαι.

Παιδεύουσα ἡμᾶς, ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν, καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας. Καὶ ἐντεῦθεν ἐντρέπει αὐτούς. Παιδευτοῦ γὰρ, φησὶ, τυχόντες Θεοῦ, πῶς οὐκ ὀφείλετε ἀξίως αὐτοῦ βιοῦν; Ἡ χάρις δὲ, φησὶν, αὕτη οὐκ ἔστιν ἄχρι τῆς ἀφέσεως τῶν προγεγονότων κακῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ μέλλον ἡμᾶς ἀσφαλίζεσθαι. Παιδεύει γὰρ ἡμᾶς, ἵνα τοῦ λοιποῦ σωφρόνως ζήσωμεν, οἱ πρότερον πάντως ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας. Διὰ μὲν οὖν τοῦ ἀρνήσασθαι τὴν ἐκ διαθέσεως ὁλοψύχου ἀποστροφὴν σημαίνει· ἀσέβειαν δὲ τὴν εἰδωλολατρίαν ὀνομάζει [80], καὶ τὰ πονηρὰ δόγματα. Κοσμικὰς δὲ ἐπιθυμίας, πλεονεξίαν, τρυφὴν καὶ τὰς ἄλλας, ὅσαι μὴ διαβαίνουσιν εἰς τὸν οὐρανὸν, ἀλλ' ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ χρησιμεύουσι, καὶ αὐτῷ συγκαταλύονται. Διὰ τοῦτο οὖν ἦλθεν ὁ Χριστὸς, ἵνα ἀρνησώμεθα καὶ τὰ ἀσεβῆ δόγματα, καὶ τὸν ἐναγῆ βίον, μετὰ τῆς αὐτῆς διαθέσεως ἀμφότερα μισήσαντες.

Σωφρόνως καὶ δικαίως, καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν. Τὸ, σωφρόνως, οὐ τὴν ἀποχὴν μόνον τῆς πορνείας σημαίνει, ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν λοιπῶν παθῶν. Καὶ χρημάτων γὰρ ἐρῶν, οὐ σωφρονεῖς, μᾶλλον δὲ καὶ ἀκολαστότερος εἶ, ὅσῳ οὐδὲ φυσικὸν τὸ πάθος [81]. Καὶ ἁπλῶς, πάντων τῶν ἄλλων παθῶν ἡττώμενός τις, οὐ σώφρων.

Ἐν τῷ νῦν αἰῶνι. Οὗτος γὰρ ἔχει τὸν ἀγῶνα· ὁ δὲ μέλλων τὰς ἀντιδόσεις.

Προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα, καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ, καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἰδοὺ καὶ τὸ ἔπαθλον, ἡ δευτέρα ἐπιφάνεια, ἡ ὄντως μακαρία. Καλῶς δὲ εἶπε, *τῆς δόξης.* Δύο γὰρ ἐπιφανείας λέγει. Καὶ ἡ μὲν πρώτη, καθὼς καὶ ἀνωτέρω

A vires insint, ut hujusmodi animam in melius revocet? Semper enim servorum genus est improbum et morosum, eo quod non liberaliter instituantur, utpote a dominis neglecti, neque verbis, neque conversatione bonorum virorum recte formentur. Non igitur frustra alio in loco dixit Paulus: *Tanquam Deo servientes, et non hominibus* [67]. Etsi enim hero tuo inservias, honos tamen ad Deum recurrit, quoniam a timore illius, quæ erga herum est benevolentia, principium ducit.

Vers. 11. *Apparuit enim gratia Dei salutaris omnibus hominibus.* Cum multum et magnum a servis postulasset, nimirum ut ornent doctrinam Domini per honestam suam conversationem, commonstrat nunc quod non immerito ab illis tanta

B postulet: nam et illis gratia apparuit, etiamsi servi sint. *Omnibus* enim *hominibus*, inquit. Atque ipsis etiam multorum peccatorum remissionem donavit; quare par est ut et ipsi in posterum ad gloriam benefactoris sui vitam suam instituant.

Vers. 12. *Erudiens nos, ut abnegantes impietatem et sæcularia desideria.* Atque hinc eos pudefacit. Institutorem enim Deum nacti, quomodo non debetis digne eo vivere? Gratia autem ista, inquit, non extenditur ad condonationem tantummodo præteritorum delictorum, verum de futuro etiam nos securos reddit. Erudit enim nos, ut deinceps sobrie vivamus, qui omnino prius abnegavimus

633 impietatem atque mundanas cupiditates. Per abnegationem itaque aversionem significat;

C quæ ex animo fiat totoque mentis affectu. Impietatem autem idololatriam pravaque dogmata appellat. Sæcularia autem desideria, avaritiam, delicias, et alia quæcunque in cœlum haud transeunt, sed in mundo hoc suam habent utilitatem, atque cum ipso dissolvuntur. Eam igitur ob rem venit Christus, ut abnegemus et impia dogmata, et vitam sceleratam, cum eodem affectu utraque odio prosequentes.

Sobrie et juste et pie vivamus. Sobrie, non tantum abstinentiam a fornicatione significat, sed a reliquis etiam affectibus. Nam si pecunias amas, non es sobrius, imo vero ideo intemperantior es, quandoquidem a natura non sit hic affectus. Ac

D simpliciter, quisquis ab aliis quibusvis motibus vincitur, non est sobrius.

In præsenti sæculo. Præsens enim certamen habet: futurum autem, præmium et retributiones.

Vers. 13. *Exspectantes beatam spem, et adventum gloriæ magni Dei, et Servatoris nostri Jesu Christi.* En præmium, secundus ille adventus, qui revera est beatus. Pulchre autem dixit, *gloriæ*. Duorum enim adventuum mentionem facit. S quidem primus, quemadmodum supra dictum est,

[67] Ephes. VI, 7.

Variæ lectiones.

[80] σημαίνει o. [81] οὐδὲ φυσικὴν τὸ πάθος ἀρχὴν ἔχει m.

Digitized by Google

gratiam habebat et remissionem, qui cum mansuetudine et humilitate contigit : secundus autem retributionem, cum gloria exhibitus ; perinde ac in Evangelio dicitur : *Quando venerit Filius hominis in gloria sua* [68]. Ubi autem sunt qui Filium imminuunt, et ne Deum quidem ipsum dicere sustinent ? Audiant hic quod et Deus sit, et magnus. Magnus autem de Deo dicitur, non per comparationem ad alium quemdam parvum, sed absolute, ut qui natura ipse per sese magnus sit. Si autem nos, cum hostes eramus, servavit, quid non tum daturus est, si probatos nos inveniat ?

A εἴρηται, χάριν εἶχε καὶ ἄφεσιν, μετὰ ἐπιεικείας καὶ εὐτελείας γενομένη· ἡ δὲ δευτέρα, ἀνταπόδοσιν, μετὰ δόξης δεικνυμένη [69]· ὡς καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· *Ὅταν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ*. Ποῦ δέ εἰσιν οἱ τὸν Υἱὸν ἐλαττοῦντες, καὶ οὐδὲ Θεὸν αὐτὸν ἀνεχόμενοι λέγειν ; Ἀκουέτωσαν ὅτι καὶ Θεός ἐστι, καὶ μέγας. Τὸ δὲ, μέγας, ἐπὶ Θεοῦ λέγεται, οὐ κατὰ σύγκρισιν τὴν πρὸς ἄλλον μικρὸν, ἀλλ' ἀπολελυμένως, ὡς φύσει αὐτομεγάλου ὄντος. Εἰ δὲ ἐχθροὺς ὄντας ἔσωσε, τί οὐ δώσει τότε, εὐδοκιμοῦντας ; ἡμᾶς εὑρών ;

VERS. 14. *Qui dedit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate.* Hoc etiam potentiæ ejus signum est, quod dederit semetipsum : non quidem ut ab hoc aliquo liberaret, ab alio vero B non item ; cæterum, *ab omni iniquitate*. Hanc itaque revereamur redemptionem.

Ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα λυτρώσηται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας. Καὶ τοῦτο τῆς αὐτοῦ ἐξουσίας δεῖγμα, τὸ δοῦναι ἑαυτόν· καὶ οὐχ ἵνα τοῦδε μὲν λυτρώσηται, τοῦδε δὲ οὔ· ἀλλ' *ἀπὸ πάσης ἀνομίας*. Ὥστε δυσωπηθῶμεν τὴν λύτρωσιν.

Et mundaret sibi populum acceptabilem. Per lavacrum divini baptismi, operationemque suorum mandatorum divinorum purgandique vim habentium. Περιούσιος autem significat, pecularis, sive domesticus, per metaphoram sumptam a famulis, qui circa substantiam et facultates domini sui versantur, quasi dicat, electum, excellentem, nihil habentem commune cum reliquis.

Καὶ καθαρίσῃ ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον. Διὰ τοῦ λουτροῦ τοῦ θείου βαπτίσματος, καὶ τῆς ἐργασίας τῶν θείων καὶ καθαρτικῶν ἐντολῶν αὐτοῦ. Περιούσιος δὲ, ὁ οἰκεῖος, ἐκ μεταφορᾶς τῶν περὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὸν πλοῦτον τοῦ δεσπότου στρεφομένων οἰκετῶν, οἷον, ἐξειλεγμένον, ἐξαίρετον, οὐδὲν ἔχοντα κοινὸν πρὸς τοὺς λοιπούς.

634 *Sectatorem bonorum operum.* Hoc est, cum fervore quodam ad virtutem euntem, zelumque ostendentem in omnibus bonis operibus, ignitamque imitationem. Redemptio itaque ipsius solius est, opera vero æmulari, nostrum etiam C est.

Ζηλωτὴν καλῶν ἔργων. Τουτέστι, μετὰ θερμότητος ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἰόντα, καὶ ζῆλον ἐνδεικνύμενον ἐν πᾶσι τοῖς καλοῖς, καὶ μίμησιν διάπυρον. Ἡ μὲν οὖν λύτρωσις αὐτοῦ μόνου, τὸ δὲ ζηλοῦν τὰ ἔργα, καὶ ἡμῶν.

VERS. 15. *Hæc loquere, et exhortare, et argue cum omni imperio.* Loquere primum et exhortare, hoc est, cum mansuetudine doce : deinde argue : neque id simpliciter, sed, *cum omni imperio*, hoc est, cum severitate, cum auctoritate. Quoniam enim asperis moribus præditi erant, severitatem adversus eos utendam suadet. Sunt sane nonnulla quæ non opus habent severitate, verum adhortatione et persuasione, ut omnino pecunias contemnere. Sunt autem alia quæ severitate opus habent, ut adulteria, furta, circumventiones, veneficia.

Ταῦτα λάλει, καὶ παρακάλει, καὶ ἔλεγχε μετὰ πάσης ἐπιταγῆς. Λάλει πρῶτον καὶ παρακάλει, τουτέστιν ἡμερώτερον δίδασκε· εἶτα ἔλεγχε· καὶ οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ, *μετὰ πάσης ἐπιταγῆς*, τουτέστι μετὰ ἀποτομίας, μετὰ αὐθεντίας. Ἐπειδὴ γὰρ σκληροὶ ἦσαν, τὴν ἀποτομίαν ἐπ' αὐτοὺς εἰσηγεῖται. Εἰσὶ μὲν οὖν ἃ οὐ δέονται ἀποτομίας, ἀλλὰ παραινέσεως καὶ πειθοῦς, ὡς τὸ πάντη καταφρονεῖν χρημάτων. Εἰσὶ δὲ ἃ δέονται, ὡς μοιχεῖαι, κλοπαὶ, πλεονεξίαι, γοητεῖαι.

Nemo te contemnat. Πρό, καταφρονείτω, nempe omnino opportune perstringentem : nam qui importune objurgat, magis contemnitur. D

Μηδείς σου περιφρονείτω. Ἀντὶ τοῦ, καταφρονείτω, εὐκαίρως πάντως στύφοντος, ὡς ὄντος ἀκαίρως ἐπιπλήσσοντος [63], μᾶλλον καταφρονεῖται.

CAPUT III.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

VERS. 1. *Admone illos principibus et potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse.* Ubique fideles vult obtemperare magistratibus. Ostendit autem quomodo subjiciantur, nempe, si ad omne opus bonum præparati fuerint : unde manifestum est, quod qui ad mala instructi

Ὑπομίμνησκε αὐτοὺς ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑποτάσσεσθαι, πειθαρχεῖν, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἑτοίμους εἶναι. Πανταχοῦ τοὺς πιστοὺς ταῖς ἀρχαῖς ὑποτάσσεσθαι βούλεται. Δείκνυσι δὲ καὶ πῶς ἂν ὑποταγείεν, εἰ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν παρεσκευασμένοι ὦσιν. Ὅθεν δῆλον, ὅτι οἱ πρὸς τὸ

[68] Matth. XXV, 31.

Variæ lectiones.

[69] δεικνυμένην o. [63] ἐπιστύφων m.

Digitized by Google

κακὰ παρεσκευασμένοι, οὗτοι ἀπειθοῦσι ταῖς ἀρ- A sunt, illi magistratibus minime parent. Vel parati
χαῖς. Ἢ καὶ ὅτι ἕτοιμοι ἔστωσαν, ἵνα πρὸς τὰ sint ut ad bona flectantur, non ad impietatem, aut
καλὰ πείθωνται, μὴ πρὸς ἀσέβειαν, ἢ ἄλλο τι ψυχο- aliquod aliud quod animæ noceat.
βλαβές.

Μηδένα βλασφημεῖν, ἀμάχους εἶναι, ἐπιεικεῖς. Κἂν κακῶς πράττῃ τις, μηδὲ τοῦτον βλασφήμει, τουτέστι, μὴ λοιδόρει. Καθαρὸν γὰρ εἶναι δεῖ ἡμῶν τὸ στόμα ἀπὸ λοιδορίας. Εἴτε γὰρ ἀληθής ἐστιν αὕτη, οὐχ ἡμῶν τὸ κρίνειν, εἴτε ψευδής. Ὅρα πόσος ὁ κίνδυνος.

VERS. 2. *Neminem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos.* Etiamsi quis male faciat, ne cum blasphema, id est, non conviciare. Oportet enim os nostrum esse purum a convicio. Nam sive hoc verum sit, sive falsum, non est nostrum judicare. Vide quantum subsit periculi.

Πᾶσαν ἐνδεικνυμένους πραότητα πρὸς πάντας ἀνθρώπους. Καὶ Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας, καὶ μοχθηροὺς καὶ ἀδικοῦντας.

Omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines. Judæos et Græcos, scelerates et injurios.

Ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις. Ἐν μὲν τῇ πρὸς Κορινθίους [84] ἀπὸ τῶν B μελλόντων φοβεῖ, ὥστε μὴ κρίνειν, λέγων· *Ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ·* ἐνταῦθα δὲ ἀπὸ τῶν παρελθόντων σωφρονεστέρους ποιεῖ, λέγων· Μὴ λοιδορῶμεν ἄλλους, ἐπειδὴ καὶ αὐτοὶ χείρω ἡμάρτομεν πάλαι. Ὃ καὶ ὁ λῃστὴς πρὸς τὸν ἕτερον λῃστὴν ἔλεγεν· *Ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι ἐσμεν.* Πότε δὲ ἀνόητοι ἦμεν; Πρὸ Χριστοῦ. Πῶς γὰρ οὐκ ἄνοησις, τὸ τοῖς τοιούτοις θεοῖς λατρεύειν; Ἀνθρωποθυτεῖν, πῶς οὐ πλάνη μεγίστη; ἀλλὰ καὶ ἐπιθυμίαις ποικίλαις [85] καὶ ἡδοναῖς ἐδουλεύομεν. Ἐνταῦθα ἀῤῥενογαμίας, καὶ μητρογαμίας, καὶ ἀδελφογαμίας νόει, καὶ τὰς ἄλλας ἀκαθαρσίας· ποικίλως γὰρ ἐνέπαιξεν ὁ διάβολος ἡμῖν.

VERS. 3. *Eramus enim aliquando et nos insipientes, inobedientes, errantes, servientes desideriis et voluptatibus variis.* In Epistola quidem ad Corinthios a futuris terret, ut non judicent, inquiens : *Qui se existimat stare, videat ne cadat* [69] : hic vero a præteritis temperantiores reddit, dicens : Ne conviciemur aliis, quandoquidem et ipsi nos olim pejus peccaverimus ; quod et latro ad alterum latronem dicebat : *Quoniam in eadem condemnatione sumus* [70]. Quando autem insipientes eramus ? Ante Christum natum. Quomodo enim non stultitia erat hujusmodi **635** diis servire ? Nonne maximus erat error homines sacrificare ? Quinetiam cupiditatibus et variis voluptatibus serviebamus. Hic masculas nuptias, et cum matre et cum sorore connubia perpetrata intellige, aliasque impuritates : varie namque nobis illusit diabolus.

Ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες στυγητοί, μισοῦντες [86] ἀλλήλους. *Ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες*, τουτέστι, μνησικακίᾳ καὶ φθόνῳ διατρίβοντες ἀεί, καὶ οἷον βίον ταῦτα ἔχοντες· ὅθεν καὶ ἄξιοι μίσους ἦμεν, ὡς ἀλλήλους μισοῦντες. Εἰκότως· ἀπὸ τοῦ φθόνου γὰρ καὶ τὸ μῖσος.

In malitia et invidia agentes, odibiles, odientes invicem. In malitia et invidia agentes, hoc est, in vindictæ cupiditate et invidia commorantes semper, ac veluti vitam in iis habentes, unde et odio digni eramus, quoniam nos invicem odio prosequebamur. Idque non immerito : nam ex invidia odium nascitur.

Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπέφανε τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ. Ὅτε ἐσαρκώθη δηλαδὴ ὁ Μονογενὴς, καὶ ἡμῖν ὡμοιώθη.

VERS. 4. *Cum autem benignitas et humanitas apparuit Servatoris nostri Dei.* Quando incarnatus est videlicet Unigenitus, nobisque assimilatus.

Οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ, ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον ἔσωσεν ἡμᾶς. Ἔσωσεν ἡμᾶς, οὐκ ἐξ ἔργων ὧν ἐποιήσαμεν· ἀντὶ τοῦ, οὔτε ἐποιήσαμεν ἔργα δικαιοσύνης [87], οὔτε ἐσώθημεν ἐκ τούτων, ἀλλὰ τὸ πᾶν ἡ ἀγαθότης αὐτοῦ ἐποίησε.

VERS. 5. *Non ex operibus justitiæ, quæ fecimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit.* Salvos nos fecit, non ex operibus quæ fecimus : hoc est, neque fecimus opera justitiæ, neque per hæc conservati sumus, sed bonitas ipsius totum operata est.

Διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας καὶ ἀνακαινώσεως Πνεύματος ἁγίου, οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν. Βλέπε, ὅτι οὕτως ἦμεν ἐν τῇ κακίᾳ βεβαπτισμένοι, ὡς μηδὲ δύνασθαι καθαρθῆναι, ἀλλ' ἀναγεννήσεως δεηθῆναι. Τοῦτο γὰρ ἡ παλιγγενεσία καὶ ἀνακαίνισις, ἡ δευτέρα γέννησις, καὶ νέα πλάσις. Ὥσπερ γὰρ οἰκίαν *Per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti, G. Quem effudit in nos abunde per Jesum Christum Servatorem nostrum.* O rem mirabilem ! Adeo vitiis eramus immersi, ut ne purgari quidem possemus, sed opus fuit regeneratione. Nam regeneratio et renovatio secundam nativitatem novamque formationem significant. Ut enim

[84] I Cor. x, 12. [70] Luc. XXIII, 40.

Variæ lectiones.

[84] Γαλάτας o. [85] μεγάλαις o. [86] μισητοὶ στυγοῦντες o. [87] ἔργα ἄξια δικαιώσεως m.

Digitized by Google

domum plane veterem non suffulcimus, verum ad fundamenta usque diruimus, novamque ædificamus : consimilem ad rationem Deus non reconcinnavit nos, sed denuo condidit. Quomodo ? Per Spiritum sanctum. Ne enim quæras modum : Spiritus, inquit, totum transegit. Unde hoc perspicuum ? *Quem effudit*, inquit, *abunde in nos*. Non enim tantummodo per illum refinxit nos, sed large ipsum etiam nobis impertiit, ut et illud per hoc monstretur. Ac merito. Postquam enim mundavit nos, tum et Spiritu suo abunde nos implevit, hoc enim est, quod ait : *Effudit*. Quod enim impurum non ingreditur. Hæc autem *per Jesum* contigerunt, siquidem ipse omnium bonorum et mediator et largitor est.

A παμπάλαιον οὐχ ὑποστηρίζομεν, ἀλλὰ μέχρι τῶν θεμελίων καθαιροῦντες, ἐκ καινῆς κτίζομεν· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς οὐκ ἐπεσκεύασεν ἡμᾶς, ἀλλ' ἄνωθεν κατεσκεύασε. Πῶς ; Διὰ Πνεύματος ἁγίου. Ἵνα γὰρ μὴ ζητῇς τὸν τρόπον, τὸ Πνεῦμα, φησὶ, κατώρθωσε τὸ πᾶν. Πόθεν τοῦτο δῆλον ; Ὁ ἐξέχεε, φησὶ, *πλουσίως ἐφ' ἡμᾶς*. Οὐ μόνον γὰρ δι' αὐτοῦ ἀνέπλασεν, ἀλλὰ καὶ δαψιλῶς τούτου μετέδωκεν, ἵνα κἀκεῖνο διὰ τούτου δειχθῇ. Καὶ εἰκότως. Ἐπειδὴ γὰρ ἐκαθάρισε, τότε καὶ τοῦ Πνεύματος ἐπλήρωσεν ἡμᾶς ἀφθόνως. Τοῦτο γὰρ τὸ, *ἐξέχεεν*. Εἰς γὰρ ἀκαθάρτους οὐκ εἰσέρχεται τὸ καθαρόν. Ταῦτα δὲ *διὰ Ἰησοῦ* · αὐτὸς γὰρ ἡμῖν μεσίτης καὶ πρόξενος πάντων τῶν ἀγαθῶν.

Vers. 7. *Ut justificati gratia ipsius, hæredes simus secundum spem vitæ æternæ.* Rursus *gratia*, non debito dicit. Hoc autem nos humilitatem docet. Non enim ipsi aliquid transegimus. Insuper nos bene sperare facit de futuris bonis. Si enim nos adeo desperatos et perditos per gratiam servavit, multo magis justificatis ventura bona largietur. Ut efficiamur, **636** inquit, hæredes æternæ vitæ, perinde ac speramus. Vel quia jam hæredes simus, quatenus ad spem.

B *Ἵνα δικαιωθέντες τῇ ἐκείνου χάριτι, κληρονόμοι γενώμεθα κατ' ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου.* Πάλιν τὸ, *χάριτι*, οὐκ ὀφειλῇ. Τοῦτο δὲ καὶ ταπεινοφροσύνην διδάσκει. Οὐ γὰρ αὐτοί τι κατωρθώσαμεν. Καὶ εὐέλπιδας ποιεῖ περὶ τῶν μελλόντων. Εἰ γὰρ οὕτως ἀπεγνωσμένους χάριτι ἔσωσε, πολλῷ μᾶλλον δικαιωθεῖσι τὰ μέλλοντα δώσει. Ἵνα, φησὶ, κληρονόμοι γενώμεθα ζωῆς αἰωνίου, καθὰ καὶ ἐλπίζομεν. Ἢ ὅτι ἤδη κληρονόμοι ἐσμὲν, ὅσον γε τῇ ἐλπίδι.

Vers. 8. *Fidelis sermo.* Quia de futuris locutus erat, autoritatem verbo suo addit. Planum enim est a præcedentibus. Nam qui talia dedit, futura etiam daturus est.

Πιστὸς ὁ λόγος. Ἐπειδὴ περὶ μελλόντων εἶπε, τὸ ἀξιόπιστον τῷ λόγῳ προστίθησι. Δῆλον γὰρ ἀπὸ τῶν προλαβόντων · ὁ γὰρ τοσαῦτα δούς, καὶ ταῦτα δώσει.

Et de his volo te confirmare, ut curent bonis operibus præesse qui credunt Deo. Quia Dei bonitatis ineffabilis mentionem fecit, Volo te, inquit, ita de istis docere, ut discant fideles non solummodo humiliter sapere, et non conviciari aliis, verum etiam misereri. Qui enim secum reputaverit misericordiam quam ipse a Deo sit assecutus, ipse etiam miserebitur. *Ut curent*, inquit, hoc est, ut assiduam dent operam, sedulo que adnitantur injuste oppressis succurrere : viduis, orphanis, et, ut uno verbo dicam, quibusvis indigentibus prospicere : hoc enim indicat, *bonis operibus præesse :* nec exspectent tantisper dum egentes ad eos pervenerint, sed ipsi eorum curam gerant.

C *Καὶ περὶ τούτων βούλομαί σε διαβεβαιοῦσθαι, ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι οἱ πεπιστευκότες Θεῷ.* Ἐπειδὴ ὑπέμνησε τῆς τοῦ Θεοῦ ἀφάτου ἀγαθότητος, φησὶν, Οὕτω βούλομαί σε διδάσκειν περὶ τούτων, ἵνα μάθωσιν οἱ πιστοὶ μὴ μόνον ταπεινοφρονεῖν, καὶ μὴ ὀνειδίζειν ἄλλοις, ἀλλὰ καὶ ἐλεεῖν. Ὁ γὰρ ἐννοῶν τὸν ἔλεον τοῦ Θεοῦ οὗ αὐτὸς ἔτυχεν, ἐλεήσει καὶ αὐτός. *Ἵνα φροντίζωσι*, φησὶ, τουτέστιν, ἔργον καὶ σπούδασμα διηνεκὲς ἔχωσι βοηθεῖν ἀδικουμένοις· χηρῶν, ὀρφανῶν, καὶ ἁπλῶς, τῶν δεομένων προνοεῖσθαι · τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ, *καλῶν ἔργων προΐστασθαι*, καὶ μὴ ἀναμένωσι τοὺς δεομένους πρὸς αὐτοὺς ἐλθεῖν, ἀλλ' αὐτοὶ περὶ αὐτῶν μεριμνῶσι.

Hæc sunt bona et utilia hominibus. Cura et præfectura bonorum operum, vel ipsa etiam bona opera.

Ταῦτά ἐστι τὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις. Ἡ φροντὶς καὶ ἡ προστασία τῶν καλῶν ἔργων, ἢ αὐτὰ τὰ καλὰ ἔργα.

Vers. 9. *Stultas autem quæstiones, et genealogias, et contentiones, et pugnas legis devita. Sunt enim inutiles et vanæ.* Stultas inutiles vocat, quales Judæi fidelibus inferunt. Genealogias autem, quas iidem conficiunt, suam ad patriarchas genealogiam referentes, et majoribus illis gloriantes. *Devita* igitur, hoc est, rejice. Neque enim prætermittenda sunt necessaria opera, tempusque in vaniloquentia inutilibusque pugnis consumendum. Quæ enim conflictus istiusmodi utilitas, ubi nemo ad Christum captivus ducitur ? Quomodo igitur supra dedit in mandatis, ut obstrueret ora contradicentium ? Si aliis officiant, tum sunt compescendi. Ipsorum

Μωρὰς δὲ ζητήσεις, καὶ γενεαλογίας, καὶ ἔριδας, καὶ μάχας νομικὰς περίϊστασο · εἰσὶ γὰρ ἀνωφελεῖς καὶ μάταιοι. Μωρὰς τὰς ἀνωφελεῖς φησιν, οἷας οἱ Ἰουδαῖοι ἐπάγουσι τοῖς πιστοῖς. Γενεαλογίας δὲ, ἃς οἱ αὐτοὶ ποιοῦνται, τοὺς πατριάρχας γενεαλογοῦντες προγόνους αὐτῶν, καὶ τούτοις ἐγκαυχώμενοι. *Περίϊστασο* οὖν, ἀντὶ τοῦ, παραιτοῦ. Οὐδὲ γὰρ δεῖ ἀφιέναι τὰ ἀναγκαῖα ἔργα, καὶ δαπανᾷν τὸν καιρὸν εἰς ματαιολογίας καὶ μάχας ἀκερδεῖς. Τί γὰρ κέρδος μάχεσθαι, ἔνθα οὐ μέλλει τις αἰχμαλωτισθῆναι εἰς Χριστόν ; Πῶς οὖν ἀνωτέρω παρεκελεύσατο ἐπιστομίζειν τοὺς ἀντιλέγοντας ; Ὅταν ἐπὶ βλάβῃ ἄλλων ὦσι, τότε δεῖ ἐπιστομίζειν · γάϊον δὲ

Digitized by Google

τῆς αὐτῶν ὠφελείας, μηδὲ ἐπιχειρῆσαι ὅλως αὐτοῖς ὁμιλεῖν, οὐδὲ γὰρ ὠφεληθήσονται, ὡς ἀδιόρθωτοι.

A autem utilitatis gratia, ne omnino coneris cum illis colloqui : nihil enim proficient, ut qui incorrigibiles sint.

Αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ, εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἁμαρτάνει, ὢν αὐτοκατάκριτος. Πῶς οὖν ἑτέρωθί φησι· *Μήποτε δῷ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν;* Ἐκεῖ μὲν περὶ τῶν ἐλπίδα διορθώσεως ὑποφαινόντων· ἐνταῦθα δὲ τὸν ἀδιόρθωτον λέγει αἱρετικὸν, ἐὰν πάντα διεστραμμένον, ὃς καὶ αὐτοκατάκριτός ἐστιν, τουτέστιν ἀναπολόγητος. Οὐ γὰρ ἔχει εἰπεῖν ὅτι Οὐδεὶς ἐνουθέτησέ με, οὐδεὶς ἐδίδαξεν. Ὅταν οὖν μετὰ τὴν παραίνεσιν τοῖς αὐτοῖς ἐπιμένῃ, αὐτοκατάκριτός ἐστιν.

Verse 10, 11. *Hæreticum hominem post unam et alteram correptionem devita, sciens quod subversus est qui ejusmodi est, et delinquit, cum sit proprio judicio condemnatus.* Quomodo igitur alio in loco ait : *Forsan dederit eis Deus pœnitentiam* [71] ? Illic loquitur de iis qui spem emendationis suæ ostendunt : hic vero incorrigibilem hæreticum dicit, qui omnino perversus est, quique a se condemnatus est, hoc est, qui defendere sese non valet. Non enim dicere potest : Nemo me corripuit, nemo docuit. Quando igitur post admonitionem in iisdem permanserit, suo ipse judicio se condemnavit.

Ὅταν πέμψω Ἀρτεμᾶν πρός σε, ἢ Τυχικὸν, σπούδασον ἐλθεῖν πρός με εἰς Νικόπολιν· ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσαι. Τίνος ἕνεκεν Ἐκκλησίαν τοσαύτην [88] καὶ τηλικαύτην νῆσον πιστεύσας Τίτῳ, πάλιν πρὸς ἑαυτὸν περιέλκει ἀπὸ τῶν τοῦ ἔργου; Ἵνα πλείω ὠφελήσῃ αὐτὸν, καὶ καταρτίσῃ ἔτι μᾶλλον πρὸς τὸ ἔργον, ἀνακρίνας αὐτὸν ἐφ' οἷς ἐπιστεύθη. Ἡ δὲ Νικόπολις τῆς Θρᾴκης ἐστὶ, τῷ Ἴστρῳ ἐπικειμένη.

Verse 12. *Cum misero ad te Arteman aut Tychicum, festina ad me venire Nicopolin : ibi enim statui hyemare.* Cujus rei gratia, cum tot Ecclesias et tantam insulam Tito credidisset, eum rursus ad seipsum ab operis instituto retrahit ? Ut plus ei prosit, eumque adhuc magis ad officium suum perficiat, ipso exanimato in iis quæ ei credita erant. Nicopolis autem Thraciæ urbs est, Istro adjacens. B 637

Ζηνᾶν [89] *τὸν νομικὸν, καὶ Ἀπολλὼ σπουδαίως πρόπεμψον, ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ.* Τὸν τῶν Ἰουδαϊκῶν νόμων ἔμπειρον οὕτω φησί· τοιοῦτος γὰρ ἦν ὁ Ζηνᾶς· ὁ δὲ Ἀπολλὼς λογιώτερος καὶ δυνατὸς [90] ἐν ταῖς Γραφαῖς. Οὔπω δὲ ἦσαν οὗτοι Ἐκκλησίας πιστευθέντες. Τὸ δὲ, *Ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ*, ἀντὶ τοῦ [91], Ἐν ἀφθονίᾳ πάσῃ αὐτοὺς ποίει τῶν ἀναγκαίων, τροφῆς δηλαδὴ, καὶ ἐνδυμάτων.

Verse 13. *Zenam legisperitum, et Apollo sollicite præmitte, ut nihil eis desit.* Judaicarum legum peritum sic dicit : talis enim erat Zenas. Apollo autem eloquentior, et potens erat in Scripturis. Nondum autem erant illis Ecclesiæ commissæ. Quod autem ait, *ut nihil eis desit*, intelligendum est ita : Cura ut quibus opus habent, abunde ea subministrentur ipsis, ne quapiam re destituantur, alimento nimirum, et vestitu. C

Μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι καλῶν ἔργων προΐστασθαι εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας, ἵνα μὴ ὦσιν ἄκαρποι. Ὡσανεὶ τοῦτό φησιν· Ἐνῆν μοι καὶ ἑτέρως ἀνενδεεῖς ποιῆσαι τοὺς ῥηθέντας, ἀλλ' οὐ βούλομαι, ὡς ἂν *οἱ ἡμέτεροι*, τουτέστιν, οἱ περὶ σὲ, μάθωσιν ἐκ τοῦ τούτους ἐφοδιάσαι, *καλῶν ἔργων προΐστασθαι*, τουτέστι, κήδεσθαι τῶν δεομένων, καὶ ἐν χρήμασι, καὶ ἐν ῥήμασι, καὶ πᾶσι τρόποις· οὐχ ἵνα οἱ δεόμενοι κερδάνωσι τοσοῦτον, ἀλλ' ἵνα αὐτοὶ καρποὺς ἔχωσιν ἐκ τῆς πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς φιλανθρωπίας. Καὶ γὰρ καὶ ὁ Κύριος ὁ πεντακισχιλίους θρέψας, ἠδύνατο πάντως καὶ ἑαυτὸν τρέφειν ἀεὶ, καὶ τοὺς μαθητὰς, ἀλλ' ὅμως ὑπὸ γυναικῶν ἠθέλησε τρέφεσθαι, ὡς ἂν ἐκεῖναι κερδάνωσιν. Οὕτω καὶ ἐφ' ἡμῖν, οὐ τοσοῦτον τοὺς πένητας ὠφελεῖ διὰ τῆς ἡμετέρας μεταδόσεως, ὅσον ἡμᾶς δι' ἐκείνων. Ἀφέσεως γὰρ ἁμαρτιῶν, καὶ παῤῥησίας τῆς πρὸς Θεὸν αἴτιοι ἡμῖν οἱ πένητες.

Verse 14. *Discant autem et nostri bonis operibus præesse ad usus necessarios, ut non sint infructuosi.* Perinde quasi diceret : Potuissem et aliter jam commemoratis, ne ulla re indigerent, prospicere, sed nolo ; ut *nostri*, hoc est, qui sunt apud te, discant ex hoc quod viatico et necessariis ad iter rebus hos instruxeris, *bonis operibus præesse*, hoc est, rationem habere indigentium, pecuniis, verbis, omnibusque modis : non tam ut indigentes inde commodum accipiant, sed potius ut ipsi humanitatis suæ, qua erga congeneres suos usi sunt, fructum percipiant. Nam et Dominus qui quinquies mille aluit, potuisset omnino et seipsum alere semper ac discipulos, attamen a mulierculis ali maluit, ut illæ lucrum inde consequerentur. Sic et de nobis, non tantam affert pauperibus utilitatem per nostram eleemosynam, quantam nobis per illos. Dimissionis enim peccatorum et fiduciæ erga Deum pauperes nobis sunt auctores. D

Ἀσπάζονταί σε οἱ μετ' ἐμοῦ πάντες. Ἄσπασαι τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει. Ἢ τοὺς φιλοῦντας αὐτὸν πιστῶς καὶ ἀδόλως, ἢ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτὸν πιστοὺς, ἤτοι Χριστιανούς.

Verse 15. *Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide.* Vel amantes ipsum fideliter citraque dolum, vel diligentes ipsum fideles, aut Christianos.

[71] II Tim. II. 25.

Variæ lectiones.

[88] ἐκκλησίας τοσαύτας, καὶ τηλικαύτας m. [89] μηνᾶν m. [90] δυνάμενος o. [91] τουτέστι o.

Digitized by Google

638 *Gratia cum omnibus vobis. Amen.* Exoptat ut eis conservetur donum Dei, vel ut benevolentia Dei cum ipsis sit semper, per gratiam eos conservans. Quæ et nobiscum sit qui maxime ea indigemus, et custodiat animas nostras et corpora in Spiritu sancto. Cui gloria in sæcula sæculorum. Amen. A *Ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.* Ἐπεύχεται φυλάττεσθαι αὐτοῖς τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ, ἢ ἵνα ἡ φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ μετ' αὐτῶν ἀεὶ ᾖ, χάριτι αὐτοὺς τηροῦσα. Ἢ καὶ μεθ' ἡμῶν εἴη τῶν μάλιστα δεομένων αὐτῆς, καὶ φρουροίη καὶ ψυχὰς ἡμῶν καὶ σώματα ἐν ἁγίῳ Πνεύματι. Ὧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ
ΤΗΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΠΡΟΣ ΦΙΛΗΜΟΝΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ
ΕΞΗΓΗΣΙΣ

—

THEOPHYLACTI
BULGARIÆ ARCHIEPISCOPI
EPISTOLÆ DIVI PAULI AD PHILEMONEM
EXPOSITIO.

—

639 *Argumentum Epistolæ ad Philemonem.* B *Ὑπόθεσις τῆς πρὸς Φιλήμονα Ἐπιστολῆς.*

Neque servos neque heros ad se accedentes Christus rejicit : unus est enim Dominus omnium ipse, imo potius Pater : atque id cum ex multis aliis, tum vero præcipue ex hac Epistola liquet, in qua Philemon quidem dominus, Onesimus autem servus ; uterque, ut nihil dicam amplius, Paulo dilectus. Philemon itaque vir ab ipso principio admirandus erat, genere sane Phryx, fidelis autem vita et moribus, et necessitatibus sanctorum succurrens, et eleemosynas faciens. Onesimus autem primum transfuga erat : nam sublatis ex domo Philemonis pecuniis aufugerat. Hic cum Romam venisset, Pauli doctrinam audivit, et ab eo dum in vinculis erat, institutus et baptizatus, **640** *clarus et admirandus ipse etiam factus est. Non pium itaque ratus Apostolus perturbari* C *Philemonem propter Onesimi fraudulentiam et fugam, volensque mundare vulnus cordis ipsius, quod a servo acceperat, remittit illum ad ipsum cum Epistola hac commendatitia. Asseverant autem nonnulli, non oportere hanc connumerari reliquis, quippe quæ sit de re vili : verum expende quanta sint ex hac commoda. Primum quidem instituit nos, ut etiam pro iis qui*

Οὔτε δοῦλον οὔτε δεσπότην ὁ Χριστὸς προσιόντας αὐτῷ ἀποβάλλεται. Εἷς γάρ ἐστι Δεσπότης πάντων αὐτὸς, μᾶλλον δὲ πατήρ. Καὶ τοῦτο δῆλον μὲν καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν, καὶ ἐκ ταύτης δὲ τῆς Ἐπιστολῆς, ἐν ᾗ Φιλήμων μὲν ὁ δεσπότης, Ὀνήσιμος δὲ ὁ οἰκέτης· ἀμφότεροι, ἵνα μηδὲν εἴπω πλέον, ἀγαπητοὶ Παύλου. Ὁ μὲν οὖν Φιλήμων καὶ ἐξ ἀρχῆς θαυμαστός τις ἦν ἀνὴρ, Φρὺξ μὲν τὸ γένος, πιστὸς δὲ τὸν τρόπον, καὶ ταῖς χρείαις τῶν ἁγίων κοινωνῶν, καὶ ἐλεημοσύνας ποιῶν. Ὀνήσιμος δὲ δραπέτης μὲν τὰ πρῶτα· καὶ γὰρ κλέψας χρήματα ἐκ τῆς οἰκίας[91] τοῦ Φιλήμονος, ἀπέδρα. Γενόμενος δὲ ἐν Ῥώμῃ, διήκουσε Παύλου, καὶ κατηχηθεὶς παρ' αὐτοῦ καὶ βαπτισθεὶς ἐν δεσμοῖς ὄντος, θαυμάσιός τις καὶ αὐτὸς γέγονεν. Οὐχ ὅσιον οὖν κρίνας ὁ Ἀπόστολος λυπεῖσθαι τὸν Φιλήμονα ἐπὶ τῇ τοῦ Ὀνησίμου κακουργίᾳ τε καὶ φυγῇ, καὶ θέλων καθαρίσαι τὴν πληγὴν τῆς καρδίας αὐτοῦ, ἣν ἐπὶ τῷ δούλῳ ἐδέξατο, ἀποπέμπει τοῦτον πρὸς αὐτὸν μετὰ καὶ τῆς Ἐπιστολῆς ταύτης, παραθετικὴν αὐτὴν ποιήσας. Φασὶ δέ τινες, μὴ

Variæ lectiones.

[91] πρόβατα ἐκ τοῦ οἴκου ὁ.

Digitized by Google

χρῆναι ταύτην συναριθμεῖσθαι ταῖς λοιπαῖς, ἅτε ὑπὲρ εὐτελοῦς οὖσαν πράγματος· ἀλλ' ὅρα πόσα ἐκ ταύτης τὰ χρήσιμα. Πρῶτον μὲν παιδεύει ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ τῶν δοκούντων εὐτελῶν σπουδάζειν. « Μὴ καταφρονήσατε γὰρ, φησὶν ὁ Κύριος, ἑνὸς τῶν μικρῶν. » *Δεύτερον δὲ, ὅτι εἰ δοῦλος οὕτως ἰταμὸς καὶ κακοῦργος ὑπέστρεψεν, οὐ χρὴ ἀπογινώσκειν ἑαυτῶν, καὶ μάλιστα ἐν ἐλευθερίᾳ ἀνατραφέντων*[93]. *Τρίτον, ὅτι οὐ χρὴ προφάσει εὐλαβείας δούλους ἀποσπᾶν τῶν δεσποτῶν μὴ βουλομένων. Τέταρτον, ὅτι οὐ χρὴ ἡμᾶς ὑπερφρονεῖν τῶν δούλων ἐναρέτων ὄντων, οὐδὲ ἐπαισχύνεσθαι αὐτούς, ὁπότε Παῦλος καλεῖ τέκνον τὸν Ὀνήσιμον. Τίς γοῦν ἐστιν ὁ ἀπαξιῶν ταύτην ταῖς λοιπαῖς συναριθμεῖν*[94]*, τοσαύτης ὠφελείας γέμουσαν;*

A *nobis videntur esse viles, solliciti simus.* « Ne contemnatis *enim, inquit Dominus,* unum ex pusillis hisce [73]. » *Alterum, si servus tam audax et fraudulentus conversus est, non oportet nos desperare de nobisipsis, maxime qui in libertate educati sumus. Tertium, non oportere nos pietatis prætextu servos a dominis, ipsis invitis, avellere. Quartum, non esse nobis despicatui habendos servos virtute insignes, neque eorum nos pudere oportet, quandoquidem Paulus filium vocet Onesimum. Quis igitur est qui hanc tanta commoditate refertam cæteris annumerare dignetur?*

[73] Matth. XVIII, 10.

Variæ lectiones.

[93] ἀναστραφέντων o. [94] συναριθμεῖσθαι m.

THEOPHYLACTI COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM.

Παῦλος δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εὐθέως ἐκ προοιμίων παιδεύει τὸν δεσπότην μὴ ἐπαισχύνεσθαι τὸν δοῦλον, σύνδουλον νῦν γεγονότα. Πάντα γὰρ διὰ τὸν Χριστὸν καλὰ, καὶ τὰ δεσμὰ, οἷς καὶ αὐτὸς χαίρει, ὥστε καὶ ὀνομάζεσθαι ἀπ' αὐτῶν. Ἅμα δὲ καὶ δυσωπεῖ, δεικνὺς ὅτι δίκαιον τῷ διὰ τὸν Χριστὸν δεσμουμένῳ[95] δοθῆναι τὴν χάριν.

Καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφός. Ὥσπερ οὐκ ἀρκῶν αὐτὸς εἰς ἱκεσίαν, συμπαραλαμβάνει καὶ τὸν Τιμόθεον συνικέτην, ἵνα τὴν τῶν πλειόνων ἱκεσίαν δυσωπηθῇ.

Φιλήμονι τῷ ἀγαπητῷ καὶ συνεργῷ ἡμῶν. Εἰ ἀγαπητὸς, δώσει τὴν χάριν· εἰ συνεργὸς, οὐ καθέξει τὸν δοῦλον, ἀλλὰ πάλιν ἀποστελεῖ πρὸς ὑπηρεσίαν τοῦ κηρύγματος, οὗ καὶ αὐτὸς ἐργάτης ἐστί. Καὶ γὰρ καὶ τὸ ἔργον τοῦ δεσπότου ἀνακληρώσει, ἐὰν αὖθις ἀποδοθῇ.

Καὶ Ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ, καὶ Ἀρχίππῳ τῷ συστρατιώτῃ ἡμῶν. Ἴσως ἡ Ἀπφία γαμετὴ ἦν, καὶ ὁ Ἄρχιππος φίλος. Εἰ συστρατιώτης δὲ, καὶ ἐν τούτῳ ἀγωνιεῖται. Οὗτος δὲ ἦν περὶ οὗ γράφει Κολασσαεῦσιν· *Εἴπατε τῷ Ἀρχίππῳ, Βλέπε τὴν διακονίαν ἣν παρέλαβες.*

Καὶ τῇ κατ' οἶκόν σου Ἐκκλησίᾳ. Ἐκκλησίαν, πάντας τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ πιστοὺς λέγει, συμπαραλαβὼν[96] καὶ δούλους. Ὅρα δὲ ταπεινοφροσύνην, ὅπως καὶ τούτους παρακαλεῖ συλλαβέσθαι αὐτῷ τῆς πρεσβείας.

641 VERS. 1. *Paulus vinctus Jesu Christi.* Statim ab exordio instituit dominum, ne servi eum pudeat, qui jam conservus ipsius factus sit. Nam propter Christum omnia sunt pulchra, ipsa etiam vincula, quibus et ipse gaudet, ita ut ab eis nominetur. Simul etiam exorat, ostendens par esse, ut sibi propter Christum vincto detur hæc gratia.

Ac Timotheus frater. Tanquam ipse non sufficiat ad supplicationem, assumit etiam Timotheum una supplicantem, ut plurium intercessionem veneretur.

Philemoni dilecto et adjutori nostro. Si dilectus, dabit veniam : si cooperator, non retinebit servum, sed remittet eum ad ministerium verbi, cujus et ipse minister est. Nam opus Domini replebit, si denuo reddatur.

VERS. 2. *Et Apphiæ dilectæ, et Archippo commilitoni nostro.* Forsan Apphia uxor erat Philemonis, Archippus autem amicus. Quod si commilito est, in hoc etiam certabit. Iste autem erat de quo scribit Colossensibus : *Dicite Archippo, Vide ministerium quod accepisti* [73].

Et Ecclesiæ quæ in domo tua est. Ecclesiam, omnes qui in ædibus ejus erant, fideles appellat, complectens etiam servos. Animadverte autem humilitatem ejus, quemadmodum hos etiam obsecret, ut sibi in intercessionibus opitulentur.

[73] Coloss. IV, 17.

Variæ lectiones.

[95] δεσμίῳ o. [96] συμπαρακαλῶν καὶ τούτους o.

Digitized by Google

VERS. 5. *Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo.* Quomodo autem erit gratia Dei in nobis? Si et nos debitoribus nostris remittamus. Qui vero pax? Si et tu reconcilieris servo.

VERS. 4. *Gratias ago Deo meo semper, memoriam tui faciens in orationibus meis.* Quoties, inquit, tui recordatus fuero, recordor autem semper cum oro, toties gratias ago Deo pro tua virtute. Quæ autem sit illa, infert.

VERS. 5. *Audiens charitatem tuam et fidem quam habes erga Dominum et erga omnes sanctos.* Hic veluti misericordem ipsum prædicat. Porro haud e Phrygia Romam usque pervenisset fama de charitate et fide ejus, nisi maxima fuisset. Quoniam igitur omnes sanctos, sive fideles dilectione complecteris, debes etiam Onesimum pari charitate complecti, **642** fidelis enim est, ut et Dominum diligere videaris. Vides quantam habeant vim hæc deprecandi verba?

VERS. 6. *Ut communicatio fidei tuæ efficax sit in agnitione omnis boni quod in vobis est.* Gratias, inquit, ago Deo pro charitate tua, hoc etiam obsecrans, Ut fides tua, quam communem habes nobiscum, efficax sit et operativa, ac veluti vivens, te omne bonum opus agnoscente, hoc est, amante et peragente. Tum enim fides nostra vivit, cum omne opus bonum aggredimur ac peragimus: sicut mortua est, operibus destituta. Adjecit autem: *Quod est in vobis*, ut ostendat Philemonem ipsum etiamnum omne opus bonum in se habere, perinde quasi dicat: Omnis operis boni, quod etiamnum in vobis, hoc est, in te est. Porro cum dicit, *Communicatio fidei*, connectit sibi Philemonem ipse Paulus, unumque facit. Communis enim fides unit: Quocirca oportet te idem sapere mecum. Vel fidei communicationem eleemosynam vocat, ut quæ a multa fide fiat. Ait ergo: Mentionem tui facio in precibus meis, orans ut communicativa liberalisque tua mens numquam cesset, sed omne potius bonum, *quod in vobis est*, hoc est, quod tibi adest, effundas in egentes.

In Christum Jesum. Ad Christum Jesum, inquit, refertur quidquid boni egentibus impertieris, maximeque sanctis. Proinde si etiamnum Onesimum receperis, mihique hanc gratiam et beneficium impenderis, Christo impendis.

VERS. 7. *Gratiam habemus multam, et consolationem in charitate tua.* Hoc est, gaudium habemus, et non solum gaudium, sed etiam maximam consolationem in vinculis ob tuam charitatem, id est, ob benignam et liberalem animi tui sententiam.

Quod viscera sanctorum refocillata sunt per te, frater. Sapientissime rem ipsam aggreditur, ad memoriam ei revocans beneficia quæ in alios contulit, ut eo magis leniat eum, dum reputaverit quod si aliis vel ignotis det, multo magis præceptori suo Paulo. Nec simpliciter dixit, Das sanctis: sed, *Re-*

A *Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.* Πῶς δὲ ἔσται ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν; Ἐὰν καὶ ἡμεῖς τοῖς ὀφειλέταις χαρισώμεθα. Πῶς δὲ εἰρήνη; Ἂν καὶ σὺ καταλλαγῇς τῷ δούλῳ.

Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου πάντοτε, μνείαν σου ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου. Ὁσάκις, φησὶ, μνησθῶ σου, μιμνήσκομαι δὲ πάντοτε ὅταν προσεύχωμαι, τοσαυτάκις εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ ὑπὲρ τῆς σῆς ἀρετῆς. Τίς δὲ αὕτη, ἐπιφέρει.

Ἀκούων σου τὴν ἀγάπην καὶ τὴν πίστιν ἣν ἔχεις πρὸς τὸν Κύριον καὶ πρὸς πάντας τοὺς ἁγίους. Ἐνταῦθα ὡς ἐλέημονα αὐτὸν ἐπαινεῖ. Οὐκ ἂν δὲ ἀπὸ Φρυγίας εἰς Ῥώμην ἠκούσθη ἡ ἀγάπη καὶ ἡ πίστις αὐτοῦ, εἰ μὴ μεγίστη ἦν. Ἐπεὶ οὖν πάν- B τας τοὺς ἁγίους, ἤτοι πιστοὺς ἀγαπᾷς, ὀφείλεις καὶ τὸν Ὀνήσιμον ἀγαπῆσαι, πιστὸς γὰρ, ἵνα καὶ τὸν Κύριον φανῇς ἀγαπῶν. Ὁρᾷς βίαν νοημάτων δυσωπητικῶν;

Ὅπως ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου ἐνεργὴς γένηται ἐν ἐπιγνώσει παντὸς ἀγαθοῦ τοῦ ἐν ὑμῖν. Εὐχαριστῶ, φησὶ, τῷ Θεῷ ὑπὲρ τῆς ἀγάπης σου, προσευχόμενος καὶ ὑπὲρ τούτου, ἵνα ἡ πίστις σου, ἣν κοινὴν ἔχεις ἡμῖν, ἐνεργὴς γένηται καὶ ἐμπρακτος, καὶ οἷον ζῶσα, ἐν τῷ ἐπιγινώσκειν σε πᾶν ἔργον ἀγαθὸν, τουτέστιν, ἀγαπᾷν καὶ μεταχειρίζεσθαι. Τότε γὰρ ἡ πίστις ζῇ, ὅταν πᾶν ἀγαθὸν ἔργον μετερχώμεθα, ὥσπερ καὶ νεκρά ἐστι χωρὶς ἔργων οὖσα. Προσέθηκε δὲ, *τοῦ ἐν ὑμῖν*, ἵνα δείξῃ C ὅτι καὶ νῦν ὁ Φιλήμων πᾶν ἀγαθὸν ἔργον ἐν ἑαυτῷ ἔχει, ὡσανεὶ τοῦτο λέγων· Παντὸς ἀγαθοῦ ἔργου τοῦ καὶ νῦν ἐν ὑμῖν, τουτέστιν ἐν σοὶ ὄντος. Ἐν τῷ εἰπεῖν δὲ, *κοινωνία τῆς πίστεως*, συνάπτει τὸν Φιλήμονα πρὸς ἑαυτὸν ὁ Παῦλος, καὶ ἑνοποιεῖ. Ἡ γὰρ κοινὴ πίστις, καὶ ἑνοποιός ἐστιν· ὥστε δεῖ σε καὶ τὸ ἓν φρονεῖν ἐμοί. Ἡ κοινωνία πίστεως τὴν ἐλεημοσύνην καλεῖ, ὡς ἀπὸ πίστεως πολλῆς γενομένην. Φησὶν οὖν ὅτι Μνείαν σου ποιοῦμαι, εὐχόμενος ἵνα ἡ κοινωνικὴ καὶ εὐμετάδοτός σου γνώμη μηδέποτε παύσηται, ἀλλὰ μᾶλλον πᾶν ἀγαθὸν, *ὃ ἐστιν ἐν ὑμῖν*, τουτέστιν ὅπερ σοὶ πρόσεστιν, ἐκχέῃς πρὸς τοὺς δεομένους.

Εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν. Εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, φη- D σὶν, ἀναφέρεται ὅ τι ἂν ἀγαθὸν ποιῇς τοῖς δεομένοις, καὶ μάλιστα ἁγίοις· ὥστε καὶ νῦν εἰ τὸν Ὀνήσιμον δέξῃ, καὶ χάριν ἐμοὶ ταύτην καταθήσεις, Χριστῷ δίδως αὐτήν.

Χάριν ἔχομεν πολλὴν καὶ παράκλησιν ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ σου. Τουτέστι χαρὰν ἔχομεν, καὶ οὐ μόνον χαρὰν, ἀλλὰ καὶ παρηγορίαν μεγίστην ἐν τοῖς δεσμοῖς ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ σου, ὅπερ ἐστὶ τῇ φιλανθρώπῳ καὶ μεταδοτικῇ σου προαιρέσει.

Ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων ἀναπέπαυται διὰ σοῦ, ἀδελφέ. Σοφώτατα τὸ πρᾶγμα μεταχειρίζεται, ἀναμιμνήσκων αὐτὸν τῶν πρὸς ἄλλους εὐεργεσιῶν, ἵνα μᾶλλον μαλάξῃ, ἐννοήσαντα ὅτι Εἰ ἄλλοις ἀγνοουμένοις δίδωμι, πολλῷ μᾶλλον τῷ διδασκάλῳ Παύλῳ. Καὶ οὐχ ἁπλῶς εἶπεν ὅτι Δίδως τοῖς ἁγίοις,

Digitized by Google

ἀλλ' ὅτι Ἀναπαύεις τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων, τουτ- A *focillas viscera sanctorum*, hoc est, tota anima re-
ἔστιν ὁλοψύχως· ἀποδέχονται τὴν φιλανθρωπίαν cipiunt humanitatem tuam, ceu abunde et officiose
σου, ὡς ἀφθόνως καὶ θεραπευτικῶς[97] εἰς αὐτοὺς ipsis communicatam.
γινομένην.

Διὸ καὶ πολλὴν ἐν Χριστῷ παῤῥησίαν ἔχων Vers. 8, 9. *Propter quod multam fiduciam habens in Christo imperandi tibi quod ad rem pertinet, propter charitatem magis obsecro.* Quia erga omnes, inquit, sanctos talis es, ut corda illorum per te refocillentur, multo magis ego in Christo, hoc est, tanquam qui secundum **643** Christum te genuerim, libertatem habebam imperandi tibi, non tanquam dominarer in te, sed propter charitatem, quam ego erga te habeo, tuque erga me. Quod vero ait, *Quod ad rem pertinet*, hoc est, vel injungere tibi quod conveniat, id est, ad usum meum veniat, B ut ipsum repleas; vel : Omnium sanctorum curam geris, et ego igitur secundum id quod conveniat, hoc est, quantum ad me pertinet, libertatem habebam injungendi tibi; sed tamen obsecro. Adeo enim necessaria mihi res est, ut etiam obsecrem.

ἐπιτάσσειν σοι τὸ ἀνῆκον, διὰ[98] τὴν ἀγάπην μᾶλλον παρακαλῶ. Ἐπειδὴ, φησὶ, πρὸς πάντας ἁγίους τοιοῦτος εἶ, ὥστε τὰς καρδίας αὐτῶν ἐπαναπαύεσθαί σοι, πολλῷ μᾶλλον ἐγὼ ἐν Χριστῷ, τουτέστιν ὡς κατὰ Χριστὸν γεννήσας σε, παῤῥησίαν εἶχον ἐπιτάσσειν σοι, οὐχ ὡς δεσπόζων σου, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀγάπην, ἣν κἀγὼ ἔχω πρὸς σὲ, καὶ σὺ πρὸς ἐμέ. Τὸ ἀνῆκον δὲ, ἢ ὅτι ἐπιτάσσειν σοι τὸ ἀνῆκον, τουτέστι τὸ εἰς χρείαν μου ἐλθὸν, ὡς ἂν αὐτὸ ἀποπληροῖς· ἢ ὅτι Πάντας θεραπεύεις τοὺς ἁγίους· κἀγὼ οὖν κατὰ τὸ ἀνῆκον, τουτέστι τὸ ἐπιβάλλον B μοι μέρος, παῤῥησίαν εἶχον ἐπιτάσσειν σοι, ἀλλ' ὅμως παρακαλῶ. Οὕτω γὰρ ἔχω ἀναγκαῖον τὸ πρᾶγμα, ὥστε δεῖσθαι.

Cum talis sim, ut Paulus senex, nunc autem et vinctus Jesu Christi. Talis cum sim, inquit, legatus, atque ita audiri dignus, ut par est Paulum senem, hoc est, et a docendi dignitate, et a tempore auctoritatem habentem, nunc autem et aliud majus adeptum, nimirum, propter Christum ligatum esse. Viden' quotas ad persuadendum occasiones sumat?

Τοιοῦτος ὢν ὡς ὁ Παῦλος πρεσβύτης, νῦν δὲ καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τοιοῦτος ὢν, φησὶ, πρεσβευτὴς, καὶ οὕτως ἄξιος ἀκούεσθαι, ὡς εἰκὸς Παῦλον πρεσβύτην, τουτέστι, καὶ ἀπὸ τοῦ διδασκαλικοῦ ἀξιώματος, καὶ τοῦ χρόνου τὸ αἰδέσιμον ἔχοντα, νῦν δὲ καὶ μεῖζον ἄλλο προσλαβόντα, τὸ διὰ Χριστὸν δεδέσθαι. Ὁρᾷς; ὅσαι ἀφορμαὶ πρὸς τὸ πεῖσαι.

Vers. 10. *Obsecro igitur te pro filio meo quem genui in vinculis meis.* Nondum nominis meminit ejus pro quo intercedit. Primum enim mitigat Philemonem, servum ejus laudando per hoc quod filium vocat. Quam ob causam autem ipsum sic appellas? Quia genui ipsum, hoc est, in fide Christi institui, effecique ut baptismate mergeretur, idque cum in summa necessitate essem, nempe in vinculis. Per hæc igitur consopita indignatione ejus, sic tandem nominis meminit.

Παρακαλῶ οὖν σε περὶ τοῦ ἐμοῦ τέκνου, ὃν C ἐγέννησα ἐν τοῖς δεσμοῖς μου. Οὔπω τοῦ ὀνόματος ἐπεμνήσθη τοῦ μεσιτευομένου. Προκαταλεαίνει γὰρ τὸν Φιλήμονα, ἐγκωμιάζων τὸν οἰκέτην ἐν τῷ καλεῖν αὐτὸν τέκνον. Διὰ τί δὲ αὐτὸν οὕτω καλεῖς; Ὅτι ἐγέννησα αὐτὸν, τουτέστι, κατήχησα, καὶ βαπτισθῆναι ἐποίησα, καὶ ταῦτα ἐν ἀναγκαίαις· ἐν δεσμοῖς γάρ. Διὰ τούτων οὖν κατακοιμήσας τὸν θυμὸν αὐτοῦ, οὕτω μέμνηται τοῦ ὀνόματος.

Vers. 11. *Onesimo qui tibi aliquando inutilis fuit.* Novit quod peccati confessio iram exstinguit : propterea sic dicit.

Ὀνήσιμον τὸν ποτέ σοι ἄχρηστον. Οἶδεν ὅτι ἡ τοῦ ἁμαρτήματος ὁμολογία σβεννύει τὸν θυμόν· διὸ καὶ οὕτω φησί.

Nunc autem et tibi et mihi utilis. Quia pius sanctusque factus est, utrique utilis est, inquit. Si D enim Paulo, qui mores tam exactos requirit, utique et Philemoni utilis erit. Pariter autem et hoc adumbrat, quod Cum utilis mihi sit, remittatur ad me.

Νυνὶ δέ σοι καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον. Διότι εὐλαβὴς καὶ ἅγιος γέγονεν, ἀμφοτέροις ἐστὶν εὔχρηστος, φησίν. Εἰ γὰρ Παύλῳ, τῷ τοσαύτην ἀκρίβειαν ἀπαιτοῦντι, δηλονότι καὶ Φιλήμονι. Ἅμα δὲ καὶ τοῦτο αἰνίττεται, ὅτι Εὔχρηστός μοι ὤν, αὖθις ἀποσταλήτω πρὸς μέ.

Vers. 12. *Quem remisi.* Hoc est, tibi trado hunc, eo pro arbitratu tuo utere. Quia vero reddit ipsum, iracundiam ejus magis demulcet.

Ὃν ἀνέπεμψα. Τουτέστι, σοὶ παραδίδωμι τοῦτον, ὡς βούλει χρῆσαι αὐτῷ. Διὰ δὲ τοῦ παραδοῦναι, μᾶλλον πραΰνει τὴν ὀργήν.

Σὺ δὲ αὐτὸν, τουτέστι, τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, προσλαβοῦ. Ἀντὶ τοῦ, μετὰ ἀγάπης δέξαι αὐτὸν, μᾶλλον δὲ οὐκ αὐτὸν, ἀλλὰ τὰ ἐμὰ σπλάγχνα· οὕτω γὰρ αὐτὸν ἀγαπῶ, καὶ ἐν τῇ ψυχῇ περιφέρω.

Vers. 13. *Quem ego volebam apud meipsum deti-*

Ὃν ἐγὼ ἠβουλόμην πρὸς ἐμαυτὸν κατέχειν,

Variæ lectiones.

[97] φιλανθρωπευτικῶς o. [98] ἐπὶ o.

Digitized by Google

here, ut pro te mihi ministraret in vinculis Evangelii. Animadverte sapientiam, quomodo in heri locum propemodum ipsum constituit : nam, *ut pro te*, inquit, *mihi ministraret*. Ostendit autem se domini utilitatem velle. Si enim tua interest ut mihi servias, ipse autem tui loco istud faciat, lucrum certe inde tibi accedit.

644 VERS. 14. *Sine consilio autem tuo nihil volui facere.* Per hoc etiam maxime Philemonem emollit. Res enim erat admodum necessaria : in vinculis enim, iisque propter Deum, ipsi ministraturus erat, attamen præter ejus sententiam facere noluit. Quocirca quomodo ei non est donanda hæc gratia, qui cum posset vel sine ipso eam sibi usurpare, noluerit tamen?

Uti ne velut ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntarium. Non dixit : Ex necessitate, sed, *Velut ex necessitate* ; perinde quasi hoc dicat : Etiamsi præter animi tui sententiam eum retinuissem, vere quidem te non contristassem. Videbatur tamen plerisque quod ex necessitate et te invito istud contingeret. Nunc itaque malui ut nulla ratione involuntarium aliquibus videretur, sed indubio spontaneum.

VERS. 15. *Forsitan enim ideo discessit ad horam.* O sapientiam Pauli! Cum enim Onesimus ex fraudulenta mente fugisset, invertit jam Paulus fugam, quasi propter majorem utilitatem facta fuisset. Forsan enim, inquit, ex divina providentia fugit. Leni autem loquendi modo fugam secessionem appellat, ne fugæ nomine herum exacerbet. Porro cum tempus contrahit, iram etiam sedat. *Ad horam* enim, inquit, *secessit*. Pariter autem indicat, quod quanto tempore cum Paulo fuerat, Philemoni etiam servierit. Illo igitur tempore tantum abfuit, quantum consumpsit priusquam ad Paulum perveniret : hoc autem exiguum erat, ac velut unica hora. Proinde si remissus abs te mihi deinceps serviat, cogita illum servire tibi.

Ut æternum illum reciperes. Hoc est, fruaris eo.

VERS. 16. *Non porro ut servum, sed supra servum, fratrem dilectum, maxime mihi, quanto autem magis tibi et in carne et in Domino?* Ad multa, inquit, profuit fuga : pro hora enim una habes ipsum perpetuum. Ac universa quidem vita hominis respectu æterni nihil est ; multo autem magis fugæ tempus ; tum pro servo fratrem, pro inutili dilectum : *et in carne*, hoc est, mundanis ministeriis dignum qui diligatur, ut qui ea curare possit : et *in Domino*, hoc est in rebus spiritualibus.

VERS. 17. *Si ergo habes me socium, suscipe illum sicut me.* Hoc est, si eadem mecum sentire te confiteris, haud secus ac me illum suscipe. Quem non in sententiam suam induxisset? quis enim noluisset Paulum suscipere?

A *Ἵνα ὑπὲρ σοῦ μοι διακονῇ ἐν τοῖς δεσμοῖς τοῦ Εὐαγγελίου.* Ὅρα σοφίαν, πῶς κατὰ μικρὸν εἰς τὸν τόπον τοῦ δεσπότου[99] αὐτὸν κατέστησεν· *Ἵνα* γάρ, φησὶν, *ὑπὲρ σοῦ μοι διακονῇ*. Δείκνυσι δὲ καὶ ὅτι τὸ τοῦ δεσπότου συμφέρον βούλεται. Εἰ γὰρ σὺ, φησὶ, χρεωστεῖς τὸ διακονεῖν μοι, οὗτος δὲ ἀντὶ σοῦ τοῦτο ποιεῖ, σὺ κερδαίνεις.

Χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι. Καὶ διὰ τούτου μάλιστα καταμαλάσσει τὸν Φιλήμονα. Πρᾶγμα γὰρ οὕτως ἀναγκαῖον· ἐν δεσμοῖς γὰρ, καὶ τούτοις ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ, ἔμελλε διακονεῖν, ὅμως παρὰ γνώμην αὐτοῦ ποιῆσαι οὐκ ἠθέλησεν. Ὥστε πῶς οὐ προσήκει δοῦναι τὴν χάριν τῷ δυναμένῳ μὲν καὶ χωρὶς αὐτοῦ ταύτην καρποῦσθαι, μὴ θελήσαντι δέ;

B *Ἵνα μὴ ὡς κατ' ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν σου ᾖ, ἀλλὰ ὡς κατὰ ἑκούσιον.* Οὐκ εἶπε, Κατὰ ἀνάγκην, ἀλλ', Ὡς κατὰ ἀνάγκην, ὡσανεὶ τοῦτο λέγων, ὅτι Καὶ παρὰ γνώμην σου κατέχων τοῦτον, ἀληθῶς μὲν οὐκ ἐλύπουν σε· ἐφαίνετο δὲ ὅμως τοῖς πολλοῖς, ὅτι Κατὰ ἀνάγκην καὶ ἀκοντός σου γίνεται. Νῦν οὖν εἰλόμην μᾶλλον τὸ μηδὲ ὅλως τισὶ δοκεῖν τοῦτο ἀκούσιον, ἀλλ' ἑκούσιον ἀναμφιβόλως.

Τάχα γὰρ διὰ τοῦτο ἐχωρίσθη πρὸς ὥραν. Βαβαὶ τῆς σοφίας· ἐπειδὴ γὰρ Ὀνήσιμος ἀπὸ κακούργου γνώμης ἔφυγε, μεταστρέφει Παῦλος τὴν φυγὴν, ὡς πρὸς συμφέρον γενομένην. Τάχα γὰρ, φησὶ, κατὰ θείαν οἰκονομίαν ἔφυγεν. Εὐφήμως δὲ καὶ τὴν φυγὴν χωρισμὸν καλεῖ, ἵνα μὴ τῷ ὀνόματι τῆς φυγῆς παροξύνῃ τὸν δεσπότην. Καὶ ἐν τῷ συστεῖλαι δὲ τὸν χρόνον, παύει τὴν ὀργήν· *Πρὸς ὥραν* γὰρ, φησὶν, *ἐχωρίσθη*. Ἅμα δὲ καὶ δείκνυσιν, ὅτι ὅσον χρόνον μετὰ Παύλου ἦν, Φιλήμονι συνῆν. Ἐκεῖνο οὖν μόνον ἀπῆν, ὅσον πρὸ τοῦ συγγενέσθαι τῷ Παύλῳ· τοῦτο δὲ ὀλίγον, καὶ οἷον ὥρα μία. Ὥστε καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν, εἰ ἐμοὶ συνέσται ἀποσταλεὶς παρὰ σοῦ, λογίζου σοὶ συνεῖναι αὐτόν.

C *Ἵνα αἰώνιον αὐτὸν ἀπέχῃς.* Τουτέστιν, ἀπολαύῃς.

Οὐκέτι ὡς δοῦλον, ἀλλ' ὑπὲρ δοῦλον, ἀδελφὸν ἀγαπητὸν, μάλιστα ἐμοὶ, πόσῳ δὲ μᾶλλόν σοι, καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ. Πρὸς πολλὰ, φησὶν, ὠφέλησεν ἡ φυγή· ἀντὶ γὰρ ὥρας μιᾶς, ἔχεις αὐτὸν αἰώνιον. Καὶ ὁ πᾶς μὲν γὰρ βίος τοῦ ἀνθρώπου, ὡς πρὸς τὸν αἰῶνα, οὐδέν ἐστι· πολλῷ δὲ μᾶλλον ὁ τῆς φυγῆς καιρός· καὶ ἀντὶ δούλου ἀδελφὸν, ἀντὶ ἀχρήστου ἀγαπητόν· *καὶ ἐν σαρκὶ*, τουτέστι, καὶ ἐν ταῖς κοσμικαῖς ὑπηρεσίαις ἄξιον ἀγαπᾶσθαι, ὡς θεραπευτικὸν, *καὶ ἐν Κυρίῳ*, τουτέστι καὶ ἐν ταῖς πνευματικαῖς.

D *Εἰ οὖν με ἔχεις κοινωνὸν, προσλαβοῦ αὐτὸν ὡς ἐμέ.* Τουτέστιν, εἰ τὰ αὐτά μοι φρονεῖν ὁμολόγησας, ὡς ἐμὲ δέξαι αὐτόν. Τίνα οὐκ ἂν κατεδυσώπησε; Τίς γὰρ οὐκ ἂν ἠθέλησε Παῦλον προσδέξασθαι;

Variæ lectiones.

[99] τῷ δεσπότῃ m.

Digitized by Google

Εἰ δέ τι ἠδίκησεν, ἢ ὀφείλει, ταῦτα ἐμοὶ ἐλλόγει. Οὐκ εἶπεν, Ἔκλεψεν, ἀλλ' εὐφημότερον, *ἠδίκησεν, ἢ ὀφείλει.* Εἰκὸς γὰρ ἦν αὐτὸν καταναλῶσαι τὰ κλαπέντα. Διό φησιν, Ἐμοὶ εἰς χρέος τοῦτο λόγισαι, ἐμὲ ἔχε ὀφειλέτην. A

Ἐγὼ Παῦλος ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρὶ, ἐγὼ ἀποτίσω. Χαριέντως ταῦτά φησι [1], μετὰ πνευματικῆς χάριτος γράφων, καὶ ὡσανεὶ τοῦτο λέγων· Πρὸς ἀσφάλειαν πλείονα, ὅτι ἀποδώσω [2] τὸ χρέος, ἰδιόχειρά μοι τὰ γράμματα.

Ἵνα μὴ λέγω, ὅτι καὶ σεαυτόν μοι προσοφείλεις. Ἵνα μὴ δόξῃ ὥσπερ ὑβρίζειν τὸν Φιλήμονα, ὅτι οὐκ ἐθάρρησεν ὑπὲρ κλοπῆς ἑτέρου, οἰκέτου, ἁπλῶς οὕτως αἰτήσασθαι αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ χειρόγραφον αὐτῷ ποιεῖ· τοῦτο γὰρ ὠμόν τινα καὶ πρὸς τὸν διδάσκαλον ἀσπλαγχνον ἐδείκνυ τὸν Φιλήμονα, δείκνυσιν ὅτι καὶ σφόδρα αὐτῷ θαρρεῖ. Οὐ μόνον γάρ, φησὶ, τὰ σὰ, ἀλλὰ πρὸς τούτοις καὶ σεαυτόν μοι προσοφείλεις. B

Ναὶ, ἀδελφὲ, ἐγώ σου ὀναίμην ἐν Κυρίῳ. Ἦλθε πάλιν ἀπὸ τοῦ χαρίεντος ἐπὶ τὸ σπουδαιότερον, καὶ παρακαλεῖ. *Ἐγώ σου,* φησὶν, *ὀναίμην,* τουτέστιν, ἀπολαύσαιμι τῶν σῶν χαρίτων, οὐκ ἐν κοσμικοῖς πράγμασιν, ἀλλ' ἐν τοῖς κατὰ Κύριον [3].

Ἀνάπαυσόν μου τὰ σπλάγχνα ἐν Χριστῷ. Ἀνάπαυσόν μου, φησὶ, τὴν περὶ σὲ ἀγάπην, ἢ τὴν καρδίαν μου διὰ τὸν Χριστόν. Οὐκ ἐμοὶ γὰρ τὴν χάριν δίδως, ἀλλὰ τῷ Χριστῷ.

Πεποιθὼς τῇ ὑπακοῇ σου ἔγραψά σοι, εἰδὼς, ὅτι καὶ ὑπὲρ ὃ λέγω, ποιήσεις. Οὐκ ἐπιτάττων, φησὶν, οὐδὲ αὐθαδιαζόμενος ἔγραψά σοι, ἀλλὰ θαρρῶν τῇ ὑπακοῇ σου. Ποῖον σίδηρον ταῦτα οὐκ ἐμάλαξαν; C

Ἅμα δὲ καὶ ἑτοίμαζέ μοι ξενίαν. Ὅπερ ἴσως ἂν ὑπενόησεν ὁ Φιλήμων ὅτι Εἰ μὴ διὰ Ὀνήσιμον, οὐδὲ λόγου με ἠξίου, τοῦτο νῦν θεραπεύει ὅτι Οὐ δι' ἐκεῖνον μόνον ἔγραψα, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο ἔγραψα, φησὶν, ἵνα ἑτοιμάσῃς μοι ξενίαν· ἅμα δὲ καὶ ὅπως φοβηθῇ, ὅτι ἥξει ὁ Ἀπόστολος, καὶ καταγνώσεταί αὐτοῦ, εἰ μὴ παραδέξηται τὸν Ὀνήσιμον.

Ἐλπίζω γὰρ ὅτι διὰ τῶν προσευχῶν ὑμῶν χαρισθήσομαι ὑμῖν. Δύο ταῦτα μανθάνομεν· ἓν μὲν, ὅτι πολλὴ ἡ τῶν εὐχῶν δύναμις, εἴγε καὶ ὁ τηλικοῦτος Παῦλος δεῖται τῆς ἐκ τούτων βοηθείας· καὶ ἕτερον δὲ, ὅτι δεῖ ταπεινοφρονεῖν, εἴγε ὁ Παῦλος τῶν εὐχῶν τῶν μαθητῶν χρῄζει. D

Ἀσπάζεταί σε Ἐπαφρᾶς ὁ συναιχμάλωτός μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Οὗτος ὁ Ἐπαφρᾶς παρὰ Κολασσέων ἦν ἀπεσταλεὶς πρὸς Παῦλον· ὥστε εἶναι δῆλον, ὅτι ἀπὸ Κολασσαέων ἦν ὁ Φιλήμων. Συναιχμάλωτον δὲ αὐτὸν καλεῖ, δεικνὺς ὅτι καὶ Ἐπαφρᾶς ἐν πολλῇ θλίψει ἐστὶ, καὶ διὰ τοῦτο ἐντρέπων τὸν Φιλήμονα, εἴγε ἐκεῖνος μὲν καὶ συγκακοπαθῇ Παύλῳ, αὐτὸς δὲ οὐδὲ τὴν ἐπὶ Ὀνησίμου χάριν παρέξει αὐ-

VERS. 18. *Si autem aliquid nocuit tibi, aut debet, hoc mihi imputa.* Non dixit, Furatus est, sed quod lenius, *nocuit, aut debet.* Verisimile namque erat ipsum insumpsisse quæ sublegerat; propterea **645** inquit, Hoc mihi pro debito adscribe, me habe debitorem.

VERS. 19. *Ego Paulus scripsi mea manu, ego rependam.* Festive hæc dicit, cum spirituali gratia scribens, perinde quasi dicat: En, ad majorem securitatem, quod debitum persolvam, chirographum meum habes.

Ut non dicam, quod et teipsum mihi debes. Ne videatur veluti contumelia Philemonem afficere, quod ob furtum a servo commissum sic rogare ipsum simpliciter non ausus fuit, nisi chirographum adjiceret, hoc enim crudelem, et nullo charitatis affectu erga præceptorem suum imbutum Philemonem indicaret, ostendit jam quod plurimum ei confidat. Non solum enim tua, inquit, verum etiam teipsum insuper mihi debes.

VERS. 20. *Ita, frater, ego te fruar in Domino.* A festivis verbis jam ad graviora redit, et obsecrat. *Ego te,* inquit, *fruar,* hoc est, fac quæso ut tuis beneficiis perfruar, non in mundanis rebus, sed in iis quæ ad Dominum spectant.

Refice viscera mea in Christo. Refocilla meam erga te charitatem, inquit, vel cor meum propter Christum. Non mihi enim beneficium impertis, sed Christo.

VERS. 21. *Confidens obedientiæ tuæ scripsi tibi, sciens quod et super id quod dico, facies.* Non tibi imperans, inquit, nec mihi quicquam arrogans, hæc scripsi tibi, sed confidens obedientiæ tuæ. Quale ferrum hæc non emollirent?

VERS. 22. *Simul autem et para mihi hospitium.* Quod suspicari potuisset Philemon: Nisi Onesimi causa scripsisses, ne verbo quidem me dignatus esses; huic jam medetur, inquiens: Non propter illum tantummodo scripsi, sed eam etiam ob rem scripsi, ut pares mihi hospitium; simul autem ut terreatur, quia Apostolus veniet, illumque reprehendet, nisi Onesimum receperit.

Spero autem quod per orationes vestras donabor vobis. Duo hæc discimus: alterum, quod sit ingens orationum virtus, siquidem Paulus talis tantusque illarum ope indigeat; alterum, quod oporteat nos humili esse spiritu, quandoquidem Paulus discipulorum precibus egeat.

VERS. 23. *Salutat te Epaphras concaptivus meus in Christo Jesu.* Iste Epaphras a Colossensibus ad Paulum missus erat. Quare planum est Philemonem Colossensem fuisse. Concaptivum autem appellat, ostendens Epaphram etiam in multa afflictione esse, ac propterea ruborem Philemoni injicit, siquidem is cum Paulo affligitur, ipse autem ne Onesimi quidem nomine ei obsequi velit. Conca-

Variæ lectiones.

[1] λέγει ο. [2] ἀποτίσω ο. [3] Θεὸν υ.

Digitized by Google

ptivus **646** autem est, inquit, non ob humanum quiddam, sed propter Christum Jesum, Evangelii nomine adversa perpetiens.

VERS. 24. *Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas, adjutores mei.* Demas primum insignis erat, utpote cui hoc testimonium hic adscribitur, quod sit Pauli adjutor : postea vero ad ignaviam relapsus a Paulo descivit, perinde ac in Epistola ad Timotheum Paulus scribit, quæ procul dubio hac posterior est : *Demas enim me reliquit, Lucas est solus mecum* [13]. Qui igitur postremus hic collocatur Lucas, primus tandem omnium factus est, cum Demas defecisset. Adeo non oportet quempiam confidere sibi, sed qui stat, videat ne cadat. Cum istos appellat coadjutores, ostendit quod Isti etiam una mecum rogant, ac tot tantisque merito gratificari debes. Animadvertis quantum simus adjuti ex hac quæ brevis et perspicua videbatur Epistola? Proinde nullus Scripturæ locus inexploratus prætermittendus est, verum ex omnibus, ut quæ per Spiritum sint enarrata, spiritualis quidam sensus inquirendus est. Paracletus autem qui ista locutus est, iis qui recte quærunt quæsitum invenire omnino dabit. A quo et nos illuminati, ad divini cum verbi tum vitæ veritatem semper ducamur, neque vanis opinionibus subditi, neque mendacio voluptatis mundanæ inescati : et qui servi sumus nos ipsos per fidem et virtutem ingenuos reddamus : domini vero, cum servos nostros videamus sanctos et apostolos, studeamus non multo ignobiliores illis inveniri in regno Domini, qui propter nos etiam servus apparuit, Christi veri Dei nostri. Cui gloria, et potestas, et honor nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

[13] II Tim. IV, 9.

A τῷ. Συνσιχμάλωτος δέ ἐστι, φησίν, οὐ διά τι ἀνθρώπινόν, ἀλλὰ διὰ τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν, συγκακοπαθῶν ὑπὲρ τοῦ Εὐαγγελίου.

Μάρκος, Ἀρίσταρχος, Δημᾶς, Λουκᾶς, οἱ συνεργοί μου. Ὁ Δημᾶς τὴν μὲν ἀρχὴν εὐδόκιμος ἦν, ὡσπεροῦν καὶ ἐνταῦθα μαρτυρεῖται ὡς Παύλου συνεργός· ὕστερον δὲ ῥαθυμήσας ἀπέστη τοῦ Παύλου, ὥσπερ δὴ καὶ ἐν τῇ πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολῇ γράφει Παῦλος, ὑστέρᾳ προδήλως ταύτης οὔσῃ· *Δημᾶς γάρ με ἐγκατέλιπε, Λουκᾶς ἐστι μόνος μετ' ἐμοῦ.* Ὁ τελευταῖος οὖν ἐνταῦθα ταχθεὶς Λουκᾶς, γέγονε πρῶτος πάντως, τοῦ Δημᾶ ἀποστάντος. Οὕτως οὐ δεῖ τινα θαῤῥεῖν ἑαυτῷ, ἀλλὰ τὸν ἱστάμενον βλέπειν, μὴ πέσῃ. *Συνεργοί* δὲ εἰπὼν, δείκνυσιν ὅτι Καὶ οὗτοι σὺν ἐμοὶ παρακαλοῦσί σε, καὶ ἄξιος ἂν εἴης δοῦναι τοῖς τοσούτοις τὴν χάριν. Ὁρᾷς πόσα ὠφελούμεθα ἐκ τῆς βραχείας ταύτης καὶ σαφοῦς δοκούσης Ἐπιστολῆς; Οὕτως ἄρα οὐδὲν τῶν τῆς Γραφῆς ἀνεξέταστον δεῖ καταλιπεῖν, ἀλλ' ἐκ πάντων. ὡς Πνεύματι λαληθέντων, ἐπιζητεῖν πνευματικόν τινα νοῦν καὶ ὠφέλιμον. Πάντως δὲ ὁ ταῦτα λαλήσας Παράκλητος δώσει τοῖς καλῶς ζητοῦσι τοῦ ζητουμένου τὴν εὕρεσιν. Ὑφ' οὗ καὶ ἡμεῖς φωτιζόμενοι, ὁδηγοίμεθα ἀεὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ κατὰ Θεὸν λόγου καὶ βίου, μήτε ψευδοδοξίαις ὑπαγόμενοι, μήτε τῷ ψεύδει τῆς τοῦ κόσμου ἡδονῆς δελεαζόμενοι· καὶ οἵ τε δοῦλοι ἑαυτοὺς διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀρετῆς ἐξευγενίζοιμεν, οἵ τε δεσπόται δούλους ὁρῶντες ἁγίους καὶ ἀποστόλους, σπουδάζοιμεν μὴ πολλῷ τούτων ἀτιμότεροι εὑρεθῆναι ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Δεσπότου, καὶ δι' ἡμᾶς δούλου φανέντος, Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν. ὯΙ ἡ δόξα, καὶ τὸ κράτος, καὶ ἡ τιμὴ νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Digitized by Google

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ
ΤΗΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ
ΠΡΟΣ ΕΒΡΑΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ
ΕΞΗΓΗΣΙΣ.

—

THEOPHYLACTI
BULGARIÆ ARCHIEPISCOPI
EPISTOLÆ DIVI PAULI AD HEBRÆOS
EXPOSITIO.

—

Ὑπόθεσις τῆς πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς.

Ἐθνῶν μὲν ἀπόστολος ἦν ὁ μακάριος Παῦλος, καθὰ δὴ καὶ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους φησίν. Οὐ γὰρ ἠνέσχοντο ἂν αὐτοῦ Ἑβραῖοι κηρύσσοντος αὐτοῖς, ἅτε δὴ ἀπεχθανόμενοι αὐτῷ πλέον ἢ τοῖς ἄλλοις, ὡς διὰ τῆς ἀθρόας αὐτοῦ μεταβολῆς ὕμαχον δεικνύντι τὴν τοῦ Χριστοῦ δύναμιν, τὴν οὕτω σφοδρὸν διώκτην ἑλκύσασαν. Σημεῖον γὰρ μέγα τῆς ἀληθείας τοῦ καθ' ἡμᾶς κηρύγματος, τὸ Παῦλον τὸν θερμότατον ζηλωτὴν τοῦ νόμου ἐξαίφνης Χριστῷ προσελθεῖν. Διὰ τοῦτο ἐκθύμως ἐπολέμουν αὐτῷ, καὶ οὐδὲ φωνῆς ἂν ἠνέσχοντο. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐξ Ἑβραίων πιστεύσαντες, οὐδὲ οὗτοι πάνυ τι προσεῖχον αὐτῷ, ἅτε τοῦ νόμου ἀπάγοντι παντελῶς, καὶ τὴν περιτομὴν λύοντι. Ἀλλ' εἰ καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀπεστάλη κήρυξ, ὅμως καὶ πρὸς Ἑβραίους γράφει. Ὥσπερ γὰρ οὐκ ἐπετράπη μὲν βαπτίζειν, ἐβάπτιζε δὲ ὅμως, οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ἐκωλύθη· οὕτω καὶ Ἑβραίοις ἐκ περιουσίας ἐπιστέλλει. Καὶ γὰρ σφόδρα αὐτῶν ἐκήδετο, ὑπὲρ ὧν καὶ ἀνάθεμα γενέσθαι ηὔχετο. Τοῖς ἐν Παλαιστίνῃ δὲ, καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπιστέλλει. Οὗτοι γὰρ ὑπὸ τῶν ἀπίστων Ἑβραίων καὶ τὰ ὑπάρχοντα διηρπάγησαν, καὶ μυρίαις κακώσεσιν ὑπεβλήθησαν[1]. Ὅθεν καὶ τῆς πρὸς τούτους ἐλεημοσύνης σφόδρα φροντίζει, καὶ Κορινθίους

A

B

Argumentum Epistolæ ad Hebræos.

Gentium erat Apostolus divus Paulus, sicut et ipse in Epistola ad Romanos affirmat. Hebræi enim eum ipsis prædicantem non sustinebant, quia majori eum odio prosequerentur quam cæteros, ut qui per repentinam suam conversionem, invictam Christi potentiam ostenderet, quæ tam vehementem persecutorem ad sese traxerit. Ingens enim argumentum est veritatis verbi Evangelii, Paulum ferventissimum legis æmulatorem, subito ac derepente Christo accessisse. Propterea ex vehementi iracundia adversus eum pugnabant, adeo ut ne vocem quidem ejus sustinerent. Quinetiam qui ex Hebræis crediderant, ne ipsi quidem illi satis animum advertebant, utpote qui a lege omnino abduceret, ac circumcisionem 648 *tolleret. Atqui etiamsi ad gentes demandatus est præco, ad Hebræos tamen scribit. Ut enim non erat ei demandatum ut baptizaret, baptizabat tamen, neque enim ei vetitum erat; ita etiam Hebræis ex abundanti scribit hanc Epistolam. Nam magna eorum sollicitudine tangebatur, pro quibus anathema fieri optabat. Porro iis qui in Palæstina et Hierosolymis erant, scribit. Isti enim ab infidelibus Hebræis bonis suis spoliati fuerant, innumerisque afflictionibus subjiciebantur. Unde sollicitus est in colligenda ad horum suppetias eleemosyna, cum Corinthios tum Macedo-*

Variæ lectiones.

[1] περιτομῆς ο. [2] ὑπεβάλλοντο ο.

Digitized by Google

nas ad hoc excitans. Et quando cum Petro prædicationem diviserat, fideles Hebræos pauperes qui Hierosolymis erant communes facit. Necessario igitur istis scribit, ut eos jam animo concidentes consoletur. Nam afflictionibus a contribulibus suis illatis admodum confecti erant, quippe qui suo jure Hierosolymis vivebant, potestate sibi facta judicandi et in carcerem trahendi quoscunque vellent. Hoc etiam ipse indicat, ubi ait : « Demissas manus et soluta genua erigite [76]. » *Cum enim Judæi essent, ac didicissent majores suos præsentibus bonis esse usos, valde animo concidebant, ut qui nondum assecuti essent relaxationem. Propterea multa de fide in hac Epistola disputat, ac de sanctis qui a condito mundo fuerunt, nec tamen bonorum usum sunt adepti, duo sane as ruens : unum quidem, omnia quæ accidant generose ferenda esse ; alterum, omnino exspectandam esse compensationem. Non enim negliget Deus sanctos suos, quos a sæculo habuit. Itaque tum vos quoque recipietis. Multa autem dicit de Veteri et Novo Testamento, ostenditque legem non porro esse ratam ; nam etsi templum adhuc stabat, indicat tamen quod ad tempus usque aliquod sit duraturum, nostram autem religionem esse veram. Scribit autem Epistolam hanc ex Italia. Antiquior autem ista est ea quam ad Timotheum scribit. Nam in illa ostendit finem sibi vitæ imminere.* « Ego enim, *inquit*, jam delibor, ac tempus resolutionis meæ instat [76]. » *In hac autem promittit Hebræis quod ipse sit visurus eos :* Cognoscite *enim, inquit*, fratrem Timotheum dimissum : cum quo, si celerius venerit, videbo vos [76]. *Verisimile est autem hoc accidisse. Biennium enim Romæ vinctus detentus est, deinde dimissus est, quemadmodum et ipse indicat dicens :* « In prima mea defensione nemo mihi affuit [77] : » *et,* « Liberatus sum ex ore leonis, » *Neronis videlicet. Deinde in Hispanias profectus, illinc fortassis Hebræos visit, ac Romam postea rediit, quando et a Nerone sublatus est.*

καὶ Μακεδόνας εἰς τοῦτο διεγείρων. Καὶ πρὸ τὸν Πέτρον τὸ κήρυγμα διελόμενος, τοὺς ἐν Ἱερουσαλὴμ πιστοὺς Ἑβραίους πένητας κοινοὺς ποιεῖται. Ἀναγκαίως οὖν τούτοις γράφει, παραμυθούμενος αὐτοὺς καταπίπτοντας· σφόδρα γὰρ ἦσαν τεταριχευμένοι ταῖς παρὰ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν κακώσεσιν, ἅτε καὶ αὐτονομουμένων ἐν Ἱεροσολύμοις, καὶ ἐξουσίαν ἐχόντων καὶ κρίνειν καὶ φυλακίζειν οὓς ἂν ἐθέλοιεν. Καὶ τοῦτο δὲ αὐτὸς ἐμφαίνει λέγων· « Τὰς παρειμένας χεῖρας, καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε. » Ἅτε γὰρ Ἰουδαῖοι ὄντες, καὶ μαθόντες ὅτι οἱ πατέρες αὐτῶν παρὰ πόδας ἀπελάμβανον [a] τὰ ἀγαθὰ, σφόδρα κατέπιπτον, ὡς μήπω τυχόντες ἀνέσεως. Διὸ καὶ πολλὰ περὶ πίστεως διαλέγεται ἐν ταύτῃ τῇ Ἐπιστολῇ, καὶ τῶν ἐξ αἰῶνος ἁγίων, ὡς μήπω ἀπολαβόντων τὰ ἀγαθὰ, δύο κατασκευάζων· ἓν μὲν, τὸ δεῖν φέρειν πάντα γενναίως τὰ συμπίπτοντα· ἕτερον δὲ, τὸ πάντως προσδοκᾷν τὴν ἀμοιβήν. Οὐ γὰρ περιόψεται Κύριος τοὺς ἀπ' αἰῶνος ἁγίους· ὥστε τότε καὶ ὑμεῖς ἀπολήψεσθε. Ποιεῖται δὲ πολὺν λόγον καὶ περὶ τῆς Παλαιᾶς, καὶ περὶ τῆς Καινῆς, καὶ δείκνυσι τὸν νόμον οὐκέτι σεμνόν· εἰ γὰρ καὶ ὁ ναὸς ἔτι συνειστήκει, ἀλλ' οὖν αἰνίττεται ὅτι ἄχρι καιροῦ ἔσται τινὸς, καὶ ὅτι τὰ ἡμέτερα ἀληθῆ. Γράφει δὲ τὴν Ἐπιστολὴν ἀπὸ Ἰταλίας. Πρεσβυτέρα δὲ αὕτη τῆς πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολῆς. Ἐν ἐκείνῃ μὲν γὰρ ἐνδείκνυται ὅτι τέλος ἔχει αὐτῷ ἡ ζωή· « Ἐγὼ γὰρ ἤδη, φησὶ, σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκεν. » Ἐν ταύτῃ δὲ ἐπαγγέλλεται τοῖς Ἑβραίοις, ὅτι ὄψεται αὐτούς. « Γινώσκετε γὰρ, φησὶ, τὸν ἀδελφὸν Τιμόθεον ἀπολελυμένον· μεθ' οὗ, ἐὰν τάχιον ἔρχηται, ὄψομαι ὑμᾶς. » Εἰκὸς δὲ τοῦτο ἐκβῆναι. Καὶ γὰρ δύο μὲν ἔτη ἐπολιήσατο ἐν Ῥώμῃ δεδεμένος, εἶτα ἀφείθη, ὡσπεροῦν καὶ αὐτὸς δηλοῖ, λέγων· « Ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ οὐδείς μοι συμπαρεγένετο· » καὶ, « Ἐρρύσθην ἐκ στόματος λέοντος, » τοῦ Νέρωνος δηλαδή. Εἶτα εἰς τὰς Σπανίας ἐλθὼν, ἐκεῖθεν ἴσως εἶδε καὶ τοὺς Ἑβραίους, εἶτα εἰς Ῥώμην ἦλθεν αὖθις, ὅτε καὶ ὑπὸ Νέρωνος ἀνῃρέθη.

[76] Hebr. XII, 12. [76] II Tim. IV, 6. [76] Hebr. XIII, 23. [77] II Tim. IV, 16.

Variæ lectiones.

[a] ἀπέλαβον O.

THEOPHYLACTI COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM AD HEBRÆOS.

CAPUT I.

649 VERS. 1. *Multifariam, multisque modis olim Deus locutus patribus in prophetis.* Quia afflicti malis arbitrabantur se relictos esse a Deo, neque adeo se illi curæ esse ut majores ipsorum fuerant, Pau-

ΚΕΦΑΛ. Α'.

Πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις. Ἐπειδὴ ταλαιπωρούμενοι ὑπὸ τῶν κακῶν, ἡγοῦντο ἑαυτοὺς ἐγκαταλελειμμένους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐχ ὡς τοὺς

Digitized by Google

πατέρας αὐτῶν ἐπιμελείας παρ' ἐκείνου ἀξιουμένους, δείκνυσι τοὐναντίον ὁ Παῦλος, ὅτι Μείζονος ἀπελαύσατε χάριτος ὑμεῖς, ἢ ἐκεῖνοι. Πρὸς ἐκείνους μὲν γὰρ προφήτας ἔπεμψε· πρὸς ὑμᾶς δὲ αὐτὸν τὸν Υἱόν. Τί δέ ἐστι τὸ *πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως*; ἀντὶ τοῦ, διαφόρως καὶ πολυειδῶς. Ἐγὼ γάρ, φησὶν, *ὁράσεις ἐπλήθυνα, καὶ ἐν χερσὶ προφητῶν ὡμοιώθην*. Ὥστε τί δυσχεραίνετε καὶ μικροψυχεῖτε τοιούτων ἀξιωθέντες;

Ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ. Καὶ ἐν τούτῳ[7] αὐτοὺς διανίστησι λέγων ὅτι Ἡ συντέλεια ἐγγύς. Ὁ γὰρ ἐν τῷ ἀγῶνι καταμαλακισθεὶς, ἐπειδὰν ἀκούσῃ τοῦ ἀγῶνος τὸ τέλος, ἀναπνεῖ μικρόν. Καὶ ἄλλο δέ τι αἰνίττεται διὰ τοῦ εἰπεῖν· *Ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν*. Ὅτε γὰρ, φησὶν, οὐκέτι ὑπελείπετο χρόνος εἰς διόρθωσιν, ἀλλὰ κολάσεως ἦμεν ὑπεύθυνοι, ὅτε ἀπεγνώσθημεν, ὅτε ἐπελελοίπει τὰ χαρίσματα, τότε τὸ πλέον ἐσχήκαμεν. Τὸ δὲ, *Ἐν Υἱῷ*, ἀντὶ τοῦ, *διὰ τοῦ Υἱοῦ* ἐστι. Καὶ σημείωσαι τοῦτο πρὸς τοὺς λέγοντας ἀποκεκληρῶσθαι τὴν *ἐν*, πρόθεσιν τῷ Πνεύματι. Διὰ τί δὲ οὐκ εἶπεν, Ἐλάλησεν ἡμῖν ὁ Χριστός; Ἅμα μὲν, διὰ τὸ ἀσθενεῖς εἶναι αὐτοὺς, καὶ μήπω δύνασθαι ἀκοῦσαι περὶ τοῦ Χριστοῦ· ἅμα δὲ καὶ δεικνύων, ὅτι ἡ Παλαιὰ καὶ ἡ Καινὴ, ἑνός ἐστι καὶ τοῦ αὐτοῦ. Ὅρα δὲ καὶ τὸ, *ἡμῖν*· ἑνοποιεῖ γὰρ καὶ ἐξισοῖ τοῖς μαθηταῖς καὶ αὐτοὺς καὶ ἑαυτόν. Καίτοι γε οὐκ αὐτοῖς ἐλάλησεν, ἀλλὰ τοῖς ἀποστόλοις, καὶ δι' ἐκείνων τοῖς πολλοῖς· ὅμως ἐπαίρει τὸ πρᾶγμα, καὶ δείκνυσιν ὅτι καὶ αὐτοῖς ἐλάλησε, καὶ τοῦτο πρὸς παράκλησιν.

A lus contrarium ostendit, Majorem, inquiens, gratiam vos adepti estis, quam illi. Nam ad illos prophetas misit, ad vos autem ipsum Filium suum. Quid autem est quod ait : *Multifariam, multisque modis* ? pro, diversimode, et multis speciebus. *Ego* enim, inquit, *visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum assimilatus sum* [78]. Proinde quid ægre fertis, estisque pusillanimes, talibus tantisque donati ?

In novissimis diebus hisce locutus est nobis in Filio. Etiam per hoc eos excitat, inquiens : Consummatio prope est. Nam in certamine defatigatus, simul atque audiverit certaminis adesse finem, respirat paululum. Porro aliud quiddam indicat per hoc quod ait : *In novissimis diebus.* Quando B enim, inquit, non reliquum erat tempus ad emendationem, sed pœnis eramus obnoxii, quando nulla spes supererat, quando dona cessaverant ; tunc, inquit, plura cæteris habuimus. Quod autem ait, *In Filio*, est pro, *per Filium*. Observa etiam hunc locum adversus eos qui dicunt præpositionem (*in*) attributam esse Spiritui. Quare autem non dixit, Locutus est nobis Christus ? Partim quidem quia imbecilles erant, nec poterant adhuc audire de Christo : partim vero ut ostendat Vetus et Novum Testamentum esse unius et ejusdem. Verum perpende etiam quod ait, *nobis* : conjungit enim et adæquat discipulis cum ipsos tum sese. Tametsi ipsis non est locutus, verum apostolis, et per illos multis aliis : attamen exaggerat rem, indicans C quod et ipsis locutus sit, atque istud iis est solatio.

Ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων. Τουτέστι τοῦ κόσμου παντὸς ἐποίησε Κύριον. Οὐκέτι γὰρ μερὶς Κυρίου ὁ Ἰακὼβ, ἀλλὰ πάντες. Κληρονόμον δὲ εἶπε, δεικνὺς καὶ τὸ τῆς Υἱότητος γνήσιον, καὶ τὸ τῆς Κυριότητος ἀναπόσπαστον. Πῶς δὲ ἐποίησεν αὐτὸν Κύριον; Ὡς ἄνθρωπον, ὡς καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ φησὶ ψαλμῷ· *Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου*. Ποίαν δὲ κυριότητα ἐνταῦθά φησι; Τὴν τῶν ἑκουσίως ὑποταττομένων, τὴν προαιρετικήν. Αὕτη γὰρ ἐδόθη τῷ Υἱῷ ὡς ἀνθρώπῳ, ἐπιγνόντων αὐτὸν πάντων· ἐπεὶ τήν τε[8] φυσικὴν καὶ ἀκόντων, καθὸ εἴρηται, *Τὰ σύμπαντα δοῦλα σά*, πρὸ πάντων τῶν αἰώνων εἶχεν.

Vers. 2. *Quem constituit hæredem universorum.* Hoc est, totius mundi fecit Dominum. Non adhuc enim pars Domini est Jacob, sed omnes. Hæredem autem dixit, ostendens eum genuinum esse Filium, Dominumque hujusmodi, a quo dominatus avelli non possit. Quomodo autem fecit ipsum Dominum ? **650** Secundum humanam naturam, proinde ac in psalmo secundo ait : *Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam* [79]. Qualem autem hic dominatum dicit ? In eos nempe qui suapte sponte obediunt, voluntarium scilicet. Iste enim Filio, quatenus homini, datus est, omnibus ipsum agno- D scentibus : nam naturale quidem imperium in eos qui inviti obtemperant, secundum quod dictum est : *Omnia tibi serviunt* [80], ante omnia sæcula habebat.

Δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν. Εἰπὼν περὶ τῆς σαρκὸς τοῦ Υἱοῦ τῆς χθὲς καὶ πρώην συστάσης, ἀνάγει σε λοιπὸν καὶ ἐπὶ τὸ ὕψος τῆς προαιωνίου αὐτοῦ θεότητος. Ποῦ δέ εἰσιν οἱ λέγοντες· Ἦν ὅτε οὐκ ἦν; Αὐτὸς τοὺς αἰῶνας ἐποίησε, καὶ πῶς ἦν αἰὼν, ὅτε οὐκ ἦν αὐτός; Ἐπειδὴ δὲ αἴτιος ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ, εἰκότως καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων. Διὰ τοῦτό φησι, Δι' οὗ. Ὁ Πατὴρ γὰρ δοκεῖ ποιεῖν,

Per quem et fecit sæcula. Cum de carne Filii dixisset, quæ heri et nudiustertius coaluit, deinceps te ad sempiternæ divinitatis ejus fastigium perducit. Ubi autem sunt ii qui dicunt : Erat quando non erat ? Ipse sæcula condidit, et quomodo erat sæculum, quando non erat ipse ? Quoniam vero Pater est auctor Filii, non immerito auctor etiam eorum quæ ab ipso Filio facta sunt. Propterea

[78] Osee XII, 1. [79] Psal. II, 8. [80] Psal. CXVIII, 91.

Variæ lectiones.

[7] ἀντὶ τοῦ διὰ Υἱοῦ καὶ ἐν τούτῳ m. [8] ἐπὶ τῇ γε φυσικῇ o.

Digitized by Google

dixit, *Per quem*. Pater enim videtur facere, ut qui creantem Filium generavit. Sabellius hinc feritur, cum duæ hic Personæ introducuntur. Paulus etiam Samosatensis lethale vulnus accipit, qui recentem dicebat Filium, et ex Maria duxisse principium. Præterea et Arius hoc loco trajicitur, verumtamen non usque adeo : apprehendit enim istud, *Per quem*, ceu auxilium quoddam, Filium ministrum esse affirmans. At vero quæ sequuntur ipsum perimunt.

A ὁ τὸν ποιήσαντα Υἱὸν γεννήσας. Καὶ Σαβέλλιος δὲ ἐντεῦθεν πλήττεται, ἅτε δύο ὑποστάσεων εἰσαγομένων. Καὶ Παῦλος δὲ ὁ Σαμοσατεὺς καιρίαν λαμβάνει πληγήν, ὃς πρόσφατον ἔλεγε τὸν Υἱόν, καὶ ἐκ Μαρίας ἀρξάμενον. Καὶ Ἄρειος δὲ σὺν τούτῳ βάλλεται μέν, πλὴν ἀλλ' οὐ τοσοῦτον, ἐπιδράττεται γὰρ τοῦ, *Δι' οὗ*, ὡς βοηθήματός τινος, ὑπουργὸν τὸν Υἱὸν λέγων. Τὰ μέντοι ἐφεξῆς αὐτὸν θανατοῦσιν.

Qui cum sit splendor gloriæ. Ad ipsum fastigium eorum quæ de Filio magnifice prædicantur ascendit, et gloriæ splendorem ipsum dicit : ut hoc discas, quod sit ex ipso, quod sine passione, quod eo non imminuto, quod ejusdem sit substantiæ, hoc est, lumen ex lumine. Nam animas nostras ille illuminavit, ac Patrem ipse expressit. Propterea etiam dixit : *Ego sum lux mundi*[81], quoniam simul ab æterno cum ipso lucebat. Nam splendor una cum re ipsa quæ splendorem emittit, collucet. Nam neque sol sine splendore unquam apparuit, neque Pater intelligitur sine Filio. Quando igitur Arianos audias dicentes, Si ex Patre Filius, posterior ergo est Patre : responde eis, splendorem a sole esse, nec tamen eo posteriorem esse : simul enim sol cum suo splendore deprehenditur.

Ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης. Ἐπ' αὐτὸ τὸ ὕψος ἀνέβη[9] τῆς περὶ τοῦ Υἱοῦ μεγαληγορίας, καὶ ἀπαύγασμα αὐτὸν λέγει δόξης· ἵνα τοῦτο μάθῃς, ὅτι ἐξ αὐτοῦ, ὅτι ἀπαθῶς, ὅτι οὐ μειωθέντος, οὐδὲ ἐλαττωθέντος, ὅτι τῆς αὐτῆς οὐσίας, τουτέστι, φῶς ἐκ φωτός. Καὶ γὰρ καὶ τὰς ἡμετέρας ψυχὰς ἐφώτισε, καὶ τὸν Πατέρα αὐτὸς ἐσήμανε. Διὸ καὶ ἔλεγεν· *Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου*, ὅτι συναϊδίως αὐτῷ συνεμφαινόμενος· καὶ γὰρ τὸ ἀπαύγασμα τῷ ἀπαυγάζοντι συνεμφαίνεται. Οὔτε γὰρ ἥλιος ὠράθη ποτὲ χωρὶς ἀπαυγάσματος, οὔτε Πατὴρ νοεῖται χωρὶς Υἱοῦ. Ὅταν οὖν ἀκούσῃς τῶν Ἀρειανῶν λεγόντων ὅτι Εἰ ἐκ Πατρὸς ὁ Υἱός, λοιπὸν ὕστερος αὐτοῦ· ἀντίθες αὐτοῖς, ὅτι Καὶ τὸ ἀπαύγασμα ἐκ τοῦ ἡλίου, καὶ οὐχ ὕστερον αὐτοῦ· ἅμα γὰρ ἥλιος, ἅμα ἀπαύγασμα.

Et figura substantiæ ejus. Cum dixisset splendorem, ac propterea Filium Patri coæternum, et ejusdem cum eodem essentiæ commonstrasset, rursus, quia splendor substantia caret, curat jam absurditatem quæ ab isto exemplo colligi potuit, ne Marcello et Sabellio hic locus relinquatur, qui dicebant non esse Filium in propria persona et a Patre distincta. Dicit ergo : *Et figura substantiæ ejus est* : hoc est, quemadmodum **651** Pater in sua persona subsistens, nullius alterius indiget ad sui perfectionem, sic et Filius. Postquam enim ostenderat ei nullam esse dissimilitudinem, proprium etiam primi exemplaris characterem esse per hæc demonstrat Apostolus. Character enim aliud quiddam est ab archetypo, ut qui ipse per se subsistat, sine ullo tamen discrimine prototypo similis. Gregorius autem Nyssenus ait : Quemadmodum per splendorem connexionem ejus indicavit, sic per figuram, naturæ æqualitatem. Qui enim suppositi magnitudinem animo concepit per visibilem characterem, omnino metiebatur ipsum suppositum : neque enim suppositum excellit character, ne sit sine subsistentia, quatenus excellat : neque suppositum majus est charactere, alioqui partem illam characteris expertem haberet : quemadmodum cum alibi dicit Filium in forma Dei esse, hoc ipsum nos intelligere velit, nempe per formam quidem, hypostasin ; per characterem autem, Dominum qui in ipsa cernitur. Commonstrat autem omnino Filium

Καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Εἰπὼν ἀπαύγασμα, καὶ διὰ τοῦτο τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ὁμοούσιον καὶ συναΐδιον δείξας τοῦ Υἱοῦ, αὖθις, ἐπειδὴ τὸ ἀπαύγασμα ἀνυπόστατόν[10] ἐστι, θεραπεύει τὸ ἐκ τοῦ ὑποδείγματος ἄτοπον, ἵνα μὴ λάθῃ χώραν Μάρκελλος καὶ Σαβέλλιος, οἱ ἔλεγον, μὴ εἶναι τὸν Υἱὸν ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει παρὰ τὸν Πατέρα. Φησὶν οὖν· *Καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ἐστιν*, οἷον, ὥσπερ ἐστὶν αὐτὸς ἀνυπόστατος οὐδενὸς δεόμενος εἰς τελείωσιν, οὕτω καὶ ὁ Υἱός. Μετὰ γὰρ τὸ δεικνύναι τὸ ἀπαράλλακτον, ἔτι καὶ τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τοῦ πρωτοτύπου δείκνυσι διὰ τούτων ὁ Ἀπόστολος. Ὁ γὰρ χαρακτὴρ ἄλλος τίς ἐστι παρὰ τὸ πρωτότυπον, ὡς ὑφεστὼς αὐτὸς καθ' ἑαυτόν, ἐοικὼς μέν τοι ἀπαραλλάκτως τῷ πρωτοτύπῳ. Ὁ δὲ Νύσσης Γρηγόριος. Ὥσπερ διὰ τοῦ ἀπαυγάσματος, φησί, τὸ συναφὲς ἔδειξεν, οὕτω διὰ τοῦ χαρακτῆρος τὸ ἰσοστάσιον. Ὁ γὰρ τὸ μέγεθος τῆς ὑποστάσεως ἐν νῷ λαβὼν, τῷ ἐπιφαινομένῳ χαρακτῆρι πάντως ἐμέτρει καὶ τὴν ὑπόστασιν. Οὔτε γὰρ ὑπερέχει τῆς ὑποστάσεως ὁ χαρακτὴρ, ἵνα μὴ ἀνυπόστατος ᾖ, καθὸ ὑπερέχει· οὔτε ἡ ὑπόστασις πλείων ἐστὶ τοῦ χαρακτῆρος· ἢ γὰρ ἂν ἀχαρακτήριστον ἔχοι ἐκεῖνο τὸ μέρος· ὥσπερ οὖν καὶ ἀλλαχοῦ λέγων, τὸν Υἱὸν ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχειν, αὐτὸ τοῦτο δίδωσιν ἡμῖν ἐννοεῖν, μορφὴν μέν, τὴν ὑπόστασιν, χαρακτῆρα δὲ τὸν Κύριον ἐν αὐτῇ θεωρούμενον. Δείκνυσι δὲ πάντως τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ἰσόμετρον τοῦ Υἱοῦ. Τῇ γὰρ μορφῇ ἡ τοῦ Πατρὸς

[81] Joan. VIII, 12.

Variæ lectiones.

[9] ἀναβαίνει O. [10] ἀνυπόστ. O.

Digitized by Google

μεγαλειότης ἐνθεωρεῖται, οὐδαμοῦ αὐτῆς ὑπερπίπτουσα· ἢ γὰρ ἂν ἄμορφον εἴη καὶ ἀπαλλὲς τὸ ἔξω τῆς μορφῆς πίπτον, ὅπερ ἄτοπον περὶ τοῦ Πατρὸς ἐννοεῖν. Εἰ δὲ τοσαύτη ἐστὶν ἡ μεγαλειότης τοῦ Πατρὸς, ὅση καὶ ἡ μορφή, ὁ δὲ χαρακτὴρ ἰσόμετρος τῇ μορφῇ· ἔχοι ἂν καὶ ὁ χαρακτὴρ τοσαύτην τὴν μεγαλειότητα, ὅση τῇ μορφῇ τοῦ Θεοῦ ἐνθεωρεῖται.

Φέρων τε τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Ὁ πρώην ὑποδραττόμενος τοῦ, *δι' οὗ* [11], καὶ ὡς ὑπουργὸν αὐτὸν τιθεὶς, ἄκουε νῦν, εἰ δύνασαι συνεῖναι, πῶς ἐνταῦθα δίδωσιν ὁ Παῦλος τῷ Υἱῷ τὴν αὐθεντίαν. Οὐκ εἶπε δὲ, Φέρων τῇ δυνάμει, ἀλλὰ, *τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως*, τουτέστι, τῷ γέμοντι δυνάμεως τῷ δυνατὸν αὐτὸν δεικνύντι. Ὡς γὰρ λέγεις καὶ τὸν Πατέρα εἰπεῖν· *Γενηθήτω φῶς, καὶ ἐγένετο φῶς*· οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς ῥήματι φέρει τὰ πάντα, τουτέστι, κυβερνᾷ, συγκρατεῖ [12]. Μᾶλλον δὲ μεῖζον τοῦ παραγαγεῖν τὰ πάντα, τὸ διαστασιάζοντα, καὶ εἰς τὸ μὴ εἶναι μέλλοντα προχωρῆσαι συγκρατεῖν. Καὶ οὐκ εἶπε, Κυβερνῶν, ἀλλὰ, *φέρων*, ἐκ μεταφορᾶς τῶν δακτύλῳ τι ποιούντων [13] κινεῖσθσι καὶ μεταφέρεσθαι. Τὸν γὰρ τηλικοῦτον ὄγκον τῆς κτίσεως τὸν ὑπέρμεγαν, ὡς οὐδὲν αὐτὸς διαβαστάζει καὶ λόγῳ μόνῳ πάντα δυναμένῳ. Οὐ γὰρ ψιλὸν ἐπὶ Θεοῦ τὸ ῥῆμα, ὡς ἐφ' ἡμῶν. Εἶτα τοσούτων αἱρέσεων ἀνατρεπομένων ἐν προοιμίοις εὐθὺς τῆς Ἐπιστολῆς, πῶς; τολμῶσί τινες; ἀθετεῖν αὐτὴν, ὡς μὴ τῷ Παύλῳ προσήκουσαν, τεκμήριον τὸν χαρακτῆρα τῆς γραφῆς ποιούμενοι παρηλλαγμένον τοῦ τῶν ἄλλων Ἐπιστολῶν; Ἔδει γὰρ αὐτοὺς συνιδεῖν, ὅτι τὸ μεγαλεῖον [14] τῶν νοημάτων, καὶ ἡ ἀναντίῤῥητος [15] αὐτῶν ἰσχὺς, τίνος ἄλλου ἢ Παύλου, τοῦ τὸν Χριστὸν ἔχοντος λαλοῦντα ἐν ἑαυτῷ; Εἰ δὲ τὸν χαρακτῆρα σκάνδαλον τίθενται, μαθέτωσαν ὅτι Παῦλος μὲν Ἑβραΐδι γλώττῃ τὴν Ἐπιστολὴν ὑπηγόρευσεν, ἅτε πρὸς Ἑβραίους τὸν λόγον ποιούμενος· εἰς δὲ τὴν Ἑλλάδα μετετέθη, ὡς μέν τινες, ὑπὸ Λουκᾶ, ὡς δὲ ἔνιοί φασιν, ὑπὸ Κλήμεντος, οὗ δὴ καὶ μᾶλλον σώζει τὸν χαρακτῆρα. Ὅμοιον οὖν τι πλημμελοῦσιν, ὡς εἰπεῖν, οἱ ταύτην ἀφαιρούμενοι Παύλου, ὥσπερ ἂν εἰ Παῦλον ἀφῃροῦντο Χριστοῦ.

Δι' ἑαυτοῦ καθαρισμὸν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν. Εἰπὼν περὶ τοῦ μεγαλείου τῆς θεότητος τοῦ Λόγου, λέγει λοιπὸν καὶ περὶ τῆς διὰ σαρκὸς εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ κηδεμονίας· ὃ πολλῷ μεῖζον τοῦ φερειν τὰ πάντα. Δύο δὲ τίθησιν ἐνταῦθα, τό τε καθαρίσαι τῶν ἁμαρτιῶν ἡμᾶς, καὶ τὸ, δι' ἑαυτοῦ τοῦτο ποιῆσαι· καὶ πολλαχοῦ ἐν τούτῳ σεμνύνεται τῷ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦτο γενέσθαι. Διὰ τοῦ σταυροῦ γὰρ καὶ τοῦ θανάτου, οὗ αὐτὸς ὑπέστη, ἐκαθάρισεν ἡμᾶς, οὐ μόνον ὡς ἀποθανὼν ὑπὲρ τῆς ἡμῶν ἁμαρτίας ὁ ἀναμάρτητος, καὶ δοὺς δίκην, ἣν οὐκ ὤφειλεν αὐτὸς, καὶ λύσας τὴν φύσιν ἁπλῶς τῆς ἐπὶ τῇ τοῦ Ἀδὰμ ἁμαρτίᾳ καταδίκης·

esse Patri æqualem. In forma enim Patris majestas animadvertitur, nequaquam ipsam exsuperans: alioqui informe esset, et pulchritudine vacaret id quod formam excederet, id quod de Patre cogitare absurdum est. Si autem tanta est majestas Patris, quanta et forma est, character autem æqualis est ipsi formæ : habebit etiam tantam amplitudinem character, quanta in Dei forma esse conspicitur.

Portans omnia verbo potentiæ suæ. Tu qui non ita pridem apprehendens istud, *Per quem*, ipsum tanquam ministrum constituebas, audi jam nunc, si intelligere potes, quomodo hic Filio auctoritatem tribuat. Non dixit autem, Portans potentia, sed, *verbo potentiæ*, hoc est, quod refertum est potentia, quod ipsum potentem esse arguit. Perinde namque ut ais Patrem dixisse : *Fiat lux, et facta est lux :* sic et Filius verbo gestat omnia, id est, gubernat, continet : imo majus est, dissidentia, et ad non esse abitura, continere et conservare, quam omnia producere. Nec dixit, Gubernans, sed, *portans*, sumpta metaphora ab iis qui digito faciunt ut quidquam moveatur transferaturque. Tale namque tantumque pondus creaturarum veluti nihil esset, ipse vel solo verbo quod omnia potest, bajulat. Non enim perinde exigua res est in Deo verbum, ut in nobis. At interim cum tot hæreses in exordio statim hujus Epistolæ sint eversæ, quomodo nonnulli hanc Epistolam, tanquam Paulo non convenientem, rejicere audent, hujusce rei indicium facientes styli characterem, utpote a cæteris ipsius Epistolis diversum ? Istud enim eos considerare oportebat, quod conceptuum **652** majestas, ipsorumque robur cui contradici non possit, non esse alterius quam Pauli, Christum in sese loquentem habentis. Quod si omnino hujus Epistolæ dictione offendantur, noverint Epistolam hanc a Paulo Hebraica lingua concinnatam esse, ut qui Hebræis in hac ipsa loqueretur : in Græcam vero linguam a Luca, ut quibusdam placet, translatam ; vel, ut alii sentiunt, a Clemente, cujus stylum potius retinet. Simile igitur quiddam delinquunt, ut ita dicam, qui hanc Epistolam Paulo auferunt, perinde ac si Paulum a Christo divellerent.

Per seipsum purgationem faciens peccatorum nostrorum. Cum locutus esset de majestate divinitatis Verbi, deinceps de cura ipsius quam in homines per carnem gerit, disserit, quod multo majus est, quam quod omnia sustineat. Duo autem hic ponit, tum quod mundarit nos a peccatis, tum quod per seipsum hoc fecerit : et multis locis in hoc gloriatur quod per Filium ipsum istud factum sit. Nam per crucem et mortem quam ipse sustinuit, purgavit nos, non solum quod mortuus sit pro peccato nostro, quum ipse omni peccato vacaret, quodque pœnas luerit quibus ipse non erat obnoxius, ac solveret naturam quæ simplici-

Variæ lectiones.

[11] δι' Υἱοῦ, καὶ, τοῦ Υἱοῦ ο. [12] συγκροτεῖ ο. [13] κινούντων καὶ ποιούντων περιχέρεσθαι ο. [14] μέγεθος ο. [15] ἀναντιγώνιστος ο.

Digitized by Google

ter ob Adami peccatum condemnata erat : verum etiam per hoc quod dederit nobis baptisma, imaginem mortis suæ, per quod semper præteritorum peccatorum condonationem nos recipimus qui baptizamur, atque potentiam ne posthac adeo facile peccatis succumbamus.

A ἀλλὰ καὶ ὡς δοὺς τὸ βάπτισμα ἡμῖν, εἰκόνα τοῦ θανάτου αὐτοῦ· δι' οὗ ἑκάστοτε τὴν ἄφεσιν τῶν προγεγονότων ἡμῖν ἁμαρτημάτων λαμβάνομεν οἱ βαπτιζόμενοι, καὶ τὴν πρὸς τὸ μὴ τοῦ λοιποῦ εὐχείρωτοι εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ δύναμιν.

Sedet ad dextram majestatis in excelsis. Crucis mentione facta, de Resurrectione et Assumptione sermonem infert. Non dixit autem : Jussus est sedere, verum, *Sedet*, idque ad dextram, et in excelsis : non quod loco concludatur Deus, verum ut æqualis cum Patre honoris esse commonstretur. Ad ipsum enim Patrium usque tronum pervenit, et perinde ac Pater in excelsis est, sic et ipse. Quod si quis dicat : At vero scriptum est, *Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dexteram* [62] ; primum quidem respondebimus, quod non dixerit, Jussit, verum, *Dixit*. Deinde, ne ipsum principii vel causæ expertem existimes, eam ob causam hæc verba ita formata sunt.

B *Ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλοσύνης ἐν ὑψηλοῖς.* Μνησθεὶς τοῦ σταυροῦ, τὸν περὶ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς Ἀναλήψεως λόγον ἐπάγει. Οὐκ εἶπε δὲ, Ἐκελεύσθη καθίσαι, ἀλλ', *ἐκάθισε*, καὶ ἐν δεξιᾷ, καὶ ἐν ὑψηλοῖς. Οὐχ ὅτι τόπῳ περικλείεται ὁ Θεὸς, ἀλλ' ἵνα τὸ ὁμότιμον αὐτοῦ δειχθῇ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα. Πρὸς αὐτὸν γὰρ ἔφθασε τὸν θρόνον τὸν Πατρικὸν, καὶ ὥσπερ ὁ Πατὴρ ἐν ὑψηλοῖς, οὕτω καὶ αὐτός. Εἰ δέ τις εἴποι ὅτι Καὶ μὴν γέγραπται· *Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου*· πρῶτον μὲν τοῦτο ἐροῦμεν ὅτι οὐκ εἶπεν ὅτι Ἐκέλευσεν, ἀλλ' ὅτι *Εἶπεν*. Ἔπειτα ἵνα μὴ ἄναρχον αὐτὸν νομίσῃς καὶ ἀναίτιον, διὰ τοῦτο οὕτως ἐσχημάτισται ὁ λόγος.

Vers. 4. *Tanto melior angelis effectus, quanto excellentius præ ipsis nomen hæreditavit.* Principio quidem prophetis eum comparabat, ob auditorum imbecillitatem : jam vero in procursu vel angelis ipsum anteponit, paulatim auditores ad veritatem admovens. *Effectus* autem dixit, pro, demonstratus, uti Joannes ait : *Qui post me venit, ante me factus est* [63], hoc est, honoratior me demonstratus **653** est : non enim de substantiæ natura hic loquitur. Carnis autem causa omnino dictum est, *Hæreditavit.* Nam ut Deus Verbum hoc nomen semper habebat. Hunc ad modum et nos de homine et sublimia et humilia loquimur, veluti si dicamus, Magnum est homo, a potiori totum appellamus : quando vero dicimus : Terra et cinis, a deteriori. Consimilem ad modum de Domino quoque loquimur, alias quidem ab attributis Deitati peculiaribus, alias vero nominibus ad carnem spectantibus totum appellamus.

Τοσούτῳ κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων, ὅσῳ διαφορώτερον παρ' αὐτοὺς κεκληρονόμηκεν ὄνομα. Ἐν ἀρχῇ μὲν πρὸς τοὺς προφήτας συνέκρινεν αὐτὸν, διὰ τὴν τῶν ἀκουόντων ἀσθένειαν· νῦν δὲ προϊὼν καὶ τῶν ἀγγέλων αὐτὸν ὑπερτίθησιν, ἠρέμα προσάγων τῇ ἀληθείᾳ τοὺς ἀκούοντας. Τὸ δὲ, *γενόμενος*, ἀντὶ τοῦ, ἀποδειχθείς, ὥσπερ καὶ ὁ Ἰωάννης λέγει· *Ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἔμπροσθέν μου γέγονε*· τουτέστιν, ἐντιμότερός μου C ἀπεδείχθη. Οὐ γὰρ δὴ περὶ οὐσιώσεως ἐνταῦθα λέγει. Διὰ δὲ τὴν σάρκα εἴρηται πάντως τὸ, *Κεκληρονόμηκεν*· ἐπείτοιγε ὡς Θεὸς Λόγος, τοῦτο τὸ ὄνομα ἀεὶ εἶχεν. Οὕτω καὶ ἡμεῖς φθεγγόμεθα περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ταπεινὰ καὶ ὑψηλά· οἷον, ὅταν εἴπωμεν, Μέγα ἄνθρωπος, ἀπὸ τοῦ κρείττονος τὸ πᾶν καλοῦμεν· ὅταν δὲ εἴπωμεν, Γῆ καὶ σποδὸς, ἀπὸ τοῦ χείρονος. Οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Κυρίου, ποτὲ μὲν ἀπὸ τῶν τῆς Θεότητος οἰκείων τὸ πᾶν καλοῦμεν, ποτὲ δὲ ἀπὸ τῶν τῆς σαρκός.

Cui enim dixit aliquando angelorum : Filius meus es tu, hodie genui te ? Unde, inquit, perspicuum est quod sit præstantior angelis ? Ex nomine : nomen enim, *Filius*, germanitatem indicat, hoc est, quod ex ipso sit genitus. Quod si ex gratia Filius est, minor est angelis. Quod igitur ait : *Ego hodie genui te*, nihil aliud significat, quam quod sit a principio, ex quo Pater est. Quemadmodum enim, *Qui est*, dicitur a præsenti tempore, illud enim potissimum ipsi convenit : sic et *hodie*. Nonnulli autem, *Hodie genui te*, non de æterna, sed de ea quæ est secundum carnem nativitate, dictum esse acceperunt. Nam et ipsa a supernis fuit : ex Spiritu enim sancto, beneplacito Patris.

Τίνι γὰρ εἶπέ ποτε τῶν ἀγγέλων· Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε ; Πόθεν, φησὶ, δῆλον ὅτι κρείττων ἐστὶ τῶν ἀγγέλων ; Ἀπὸ τοῦ ὀνόματος· τὸ γὰρ *Υἱὸς* ὄνομα, τὴν γνησιότητα δηλοῖ, τουτέστι, τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι. Εἰ δὲ χάριτί ἐστιν Υἱὸς, ἐλάττων ἐστὶ τῶν ἀγγέλων. Τὸ οὖν· *Ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε*, οὐδὲν ἕτερον δηλοῖ, ἢ ὅτι ἀπ' ἀρχῆς, ἐξ οὗ ἐστιν ὁ Πατήρ. Ὥσπερ γὰρ, ὤν, λέγεται ἀπὸ τοῦ ἐνεστῶτος καιροῦ· οὗτος γὰρ μάλιστα ἁρμόζει αὐτῷ· οὕτω καὶ τὸ, *σήμερον*. Τινὲς δὲ τὸ, *Σήμερον γεγέννηκά σε*, οὐ περὶ τῆς προαιωνίου, ἀλλὰ περὶ τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως τοῦτο εἰρῆσθαι ἐξεδέξαντο. Καὶ γὰρ καὶ αὕτη ἄνωθεν ἦν· ἐκ Πνεύματος γὰρ ἁγίου, εὐδοκίᾳ Πατρός.

Et rursum : Ego ero ipsi in Patrem, et ipse erit mihi in Filium. Hoc propter carnem aperte dictum est. Postquam enim hanc attigit Paulus, intrepide reliqua deinceps loquitur. Assumpta itaque natura,

Καὶ πάλιν· Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς Πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς Υἱόν. Τοῦτο διὰ τὴν σάρκα προδήλως εἴρηται. Ὅταν γὰρ αὐτῆς ἐπιλάβηται, λοιπὸν ἀδεῶς ἅπαντα φθέγγεται. Ἡ τοίνυν προσ-

[62] Psal. cix, 1. [63] Joan. i, 15.

Digitized by Google

ληρθεῖσα φύσις τὸ, Υἱὸς, ὄνομα τὸ γνήσιον, ὃ ὁ ἐνωθεὶς αὐτῇ Λόγος εἶχεν, ἐκληρονόμησεν, ἅτε ἐν ἐκείνῳ ὑποστᾶσα· καθὸ καὶ ὁ ἄγγελος εἶπε· *Καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον, κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ*· καὶ πάλιν· *Ἔσται δὲ μέγας, καὶ Υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται.* Τοῦτο δὲ οὐδεὶς τῶν ἀγγέλων. Εἰ δὲ καί τινες τῶν δικαίων υἱοὶ Θεοῦ, ἀλλὰ χάριτι· ἐπὶ δὲ τοῦ Χριστοῦ οὐχ οὕτως, ἀλλ' ὑποστατικῇ ταυτότητι ἡ Υἱότης τῷ προσλήμματι.

A genuinum Filii nomen, quod Verbum ipsi naturæ unitum habebat, hæreditavit, quippe quæ in illo subsistat : quemadmodum et angelus dixit : *Et quod nascetur sanctum, vocabitur Filius Dei* [84]; et iterum : *Erit autem magnus, et Filius Altissimi vocabitur.* Hoc autem nemini angelorum convenit. Etiamsi autem justorum quidam sunt filii Dei, gratia tamen sunt ; at vero cum Christo sese res aliter habet, sed in hypostatica identitate, Filii nomen carni assumptæ inditum est.

Ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν Πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει. Ὁ μὲν Χριστὸς τὴν ἔνσαρκον αὐτοῦ παρουσίαν ἔξοδον καλεῖ, ὡς ὅταν λέγει· *Ἐξῆλθον ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν*· καὶ πάλιν· *Ἐγὼ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον.* Καὶ δὴ εἰκότως. Ἔξω γὰρ ἦμεν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐξελθὼν πρὸς ἡμᾶς ὡς πρέσβυς, καὶ ὁμιλήσας, καὶ καθαρίσας, ἀποκατήλλαξε τῷ Βασιλεῖ. Ὁ δὲ Παῦλος εἴσοδον ταύτην νῦν ὀνομάζει, ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν κληρονομούντων καὶ νομὴν παραλαμβανόντων καὶ κτῆσίν τινα. Τὸ γὰρ, *εἰσαγάγῃ*, τοῦτο σημαίνει, ὅταν ἐγχειρίσῃ τῷ Υἱῷ τὴν οἰκουμένην ὁ Πατήρ. Τότε γὰρ ἐκτήσατο αὐτὴν ἑκουσίως ὑποταγεῖσαν, ὅτε καὶ ἐγνώσθη. Εἰσάγεται δὲ οὐκ ἄλλως, ἀλλ' ἐν σαρκί. Ὡς γὰρ Θεὸς Λόγος ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο. Τὸν Πατέρα δὲ ποιεῖ εἰσαγαγόντα τὸν Υἱὸν, ἵνα εὐπαράδεκτον ποιήσῃ τὸν λόγον. Ὁ δὲ Νύσσης Γρηγόριος, καὶ ὁ ἐν ἁγίοις Κύριλλος οὕτως ἐνόησαν τὸ, *εἰσαγαγεῖν*, ὅτι πρὸ μὲν τῆς σαρκώσεως οὐδὲν κοινὸν εἶχε πρὸς τὴν κτίσιν, ἅτε Θεὸς ὢν ἄσαρκος· ὅτε δὲ ἐσαρκώθη, τότε κοινωνήσας τῇ κτίσει, καθὸ τὸ κτιστὸν ἥνωσεν ἑαυτῷ, εἰσαχθῆναι λέγεται εἰς τὴν κτίσιν.

Vers. 6. *Iterum autem cum introduxit Primogenitum in orbem terræ, dicit.* Christus sane adventum suum in carne exitum vocat, ut cum ait : *Exiit qui seminat, seminare* [85], et iterum : *Ego a Patre exivi.* Idque non immerito : nam extra Deum eramus, ac egressus ad nos veluti legatus, et nobiscum conversatus, nosque mundans, reconciliavit Regi. At vero Paulus eumdem introitum nunc nominat, per metaphoram sumptam ab iis qui hæreditatem adeunt, aut dotem aliquam sive possessionem accipiunt. Hoc enim significat, *introduxit*, quando Pater terrarum orbem Filio tradidit. Tum enim ipsum possedit, voluntario **654** subjectum, quando et agnitus erat. Introducitur autem non aliter quam in carne. Nam ut Deus Verbum in mundo erat, et mundus per ipsum factus est. Patrem autem facit introducere Filium, ut gratum faciat sermonem. Gregorius autem Nyssenus ac divus Cyrillus sic, *introducere*, intellexerunt, nempe quod ante incarnationem nihil commune habebat cum creatura, ut qui Deus esset carne vacans ; quando vero carnem assumpsit, tum communicans creaturæ, quatenus id quod creatum erat sibi univit, introductus esse in creaturam dicitur.

Καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. Τῷ μετὰ σαρκὸς δηλαδή. Δείκνυσι δὲ κἀνταῦθα ὅσῳ κρείττων, καὶ ὅτι ὅσῳ δεσπότης δούλων· ὡς ἂν εἴ τις εἰς οἰκίαν εἰσαγαγών τινα, τοὺς προεστῶτας αὐτῆς εὐθέως κελεύει προσκυνεῖν αὐτῷ.

Et adorent eum omnes angeli Dei [86]. Eum scilicet qui carnem assumpsit. Indicat autem hic quanto sit ipsis præstantior, quanto videlicet Dominus servis est potior : veluti si quis in domum introducens quempiam, præsides ejus illico jubeat adorare ipsum.

Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους λέγει· Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα. Ἰδοὺ ἡ μεγίστη διαφορὰ, ὅτι οἱ μὲν κτιστοὶ, ὁ δὲ ἄκτιστος. Τὸ γὰρ, *ποιῶν*, τὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγωγὴν δηλοῖ. Οὐ πρὸς ἀγγέλους δὲ μόνους τὸ ἐξαίρετον ἔχει, ἀλλὰ καὶ πρὸς πᾶσαν τὴν λειτουργικὴν δύναμιν. Οὐκ εἶπε δὲ, Ποιήσας, ἀλλὰ, *ποιῶν*, τουτέστι, συντηρῶν τῷ λόγῳ, καθ' ὃν ἐγένοντο. Τοιοῦτον καὶ τὸ παρὰ τῷ Εὐαγγελίῳ· *Ὁ Πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται*, τουτέστι, συνέχει τὰ γεγενημένα καὶ ἐξειργασμένα ἤδη, καὶ φυλάσσει, ὡς ἐξειργάσθησαν.

Vers. 7. *Et ad angelos quidem dicit : Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis* [87]. En maximum discrimen, quoniam illi quidem sunt creati, hic vero increatus. Nam quod ait, *Qui facit*, significat ex non esse ad esse productionem. Non autem quoad angelos tantum excellentiam habet, verum etiam quoad omnem ministrantem virtutem. Non dixit autem : Qui fecit : sed, *Qui facit*, hoc est, conservans verbo per quod facti sunt. Hujusmodi est quod et in Evangelio dicit : *Pater meus usque modo operatur* [88], hoc est, continet quæ facta sunt, et effecta, et custodit perinde ac facta sunt.

Πρὸς δὲ τὸν Υἱόν· Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Οἱ μὲν ἄγγελοι, φησὶ, κτίσματα καὶ ποιήματα· περὶ αὐτῶν γὰρ εἴρηται τὸ, *Ὁ ποιῶν*. Ὁ δὲ Υἱὸς οὐ κτίσμα ἐστὶν· οὐδὲ γὰρ

Vers. 8. *Ad Filium autem : Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi.* Angeli quidem, inquit, creaturæ sunt et opera : de ipsis enim dictum est : *Qui facit.* Filius autem non est creatura : non

[84] Luc. I, 35. [85] Matth. XIII, 3. [86] Psal. XCVI, 8. [87] Psal. CIII, 4. [88] Joan. V, 17.

Digitized by Google

enim de ipso etiam dictum est : *Qui facit*, sed, Rex. Dominus, ac Deus. Thronus enim ei tribuitur, qui regni est indicium, ac thronus æternus [89]. Hoc autem est adversus Paulum Samosatensem, qui simplicem hominem introducit eum qui Deus revera sit, Rexque æternus : et adversus Arium.

εἴρηται· καὶ περὶ αὐτοῦ τὸ, *Ὁ ποιῶν*, ἀλλὰ, Βασιλεὺς, καὶ Δεσπότης, καὶ Θεός. Θρόνος γὰρ αὐτῷ προσμαρτυρεῖται, ὁ βασιλείας σύμβολον, καὶ θρόνος αἰώνιος. Τοῦτο δὲ κατὰ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως, ψιλὸν ἄνθρωπον εἰσάγοντος τὸν ὄντως Θεὸν καὶ Βασιλέα αἰώνιον· καὶ κατὰ Ἀρείου.

Virga æquitatis, virga regni tui. Eu rursus aliud regni symbolum.

Ῥάβδος εὐθύτητος, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἰδοὺ πάλιν καὶ ἄλλο βασιλείας σύμβολον.

Vers. 9. *Dilexisti justitiam et, odisti iniquitatem.* Hæc incarnato Deo Verbo aptantur, ceu carne humilia recipiente.

Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν. Ταῦτα ὡς σαρκωθέντι τῷ Θεῷ Λόγῳ προσάπτονται, ἅτε τῆς σαρκὸς ἀναδεχομένης τὰ ταπεινά.

Propterea unxit te, Deus, Deus tuus, oleo exsultationis præ participibus tuis. Hoc adversus Judæos, et Sabellium et Marcellum pugnat, utpote duas personas indicans, Deum et Deum : et contra Marcionistas, qui non putant Filium assumpsisse carnem, quoniam divinitas non ungitur, sed humanitas. Ait igitur : **655** O Deus, unxit te Deus tuus, hoc est, Pater quidem tuus secundum divinitatem, Deus vero secundum carnem. *Oleo exsultationis*, id est, Spiritu sancto, præ aliis hominibus. Non enim per mensuram Spiritum sanctum accepit Christus, neque ut is qui per Spiritum operatur mirifica, verum inunctus est præsentia, adeoque toto unguento, ac toto inungente. Participes autem ejus sunt omnes spirituales, ut qui ejus participatione sint sanctificati. Nam et qui in lege perfecti et spirituales erant, per fidem in Christum Spiritum sunt assecuti : ob quam causam et Christi, hoc est, uncti, appellati sunt, ut : *Nolite tangere Christos meos* [90]. Et qui in gratia sunt Evangelii, longe apertius Christi sunt participes, ut qui mortis ipsius sint facti consortes per baptisma, et uncti Spiritu, qui oleum exsultationis dicitur, ut qui a peccatorum tristitia nos liberaverit, ac futurorum bonorum spe nos gaudere fecerit. Quod vero, *Deus*, sit pro, O Deus, testis est fide dignus hostis Symmachus, qui ita interpretatur : Propterea unxit te, o Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ sociis tuis. Observa autem quod, ὁ Θεὸς, cum articulo, de Filio dicatur, propter eos qui urgent, quod illud, Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, sine articulo, ipsum esse Deum improprie infert.

Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε, ὁ Θεὸς, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Τοῦτο κατὰ Ἰουδαίων, καὶ Σαβελλίου, καὶ Μαρκέλλου, ὡς δύο πρόσωπα ἐμφαῖνον, Θεὸν καὶ Θεόν· καὶ κατὰ Μαρκιωνιστῶν δὲ, οἰομένων μὴ σάρκα λαβεῖν τὸν Υἱὸν, ὅτι θεότης οὐ χρίεται, ἀλλ' ἀνθρωπότης. Φησὶν οὖν, ὅτι Ὁ Θεὸς, τουτέστιν, ὦ Θεὲ, ἔχρισέ σε ὁ Θεός· τουτέστιν, ὁ Πατὴρ μέν σου κατὰ τὴν θεότητα, Θεὸς δὲ κατὰ τὴν σάρκα. *Ἔλαιον δὲ ἀγαλλιάσεως*, τουτέστι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, παρὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Οὐ γὰρ ἐκ μέτρου ἔλαβεν ὁ Χριστὸς τὸ Πνεῦμα, οὐδὲ ὡς ἐνεργούμενος, ἀλλ' ἐχρίσθη παρουσίᾳ καὶ ὅλου τοῦ χρίσματος καὶ ὅλου τοῦ χρίοντος. Μέτοχοι δὲ αὐτοῦ οἱ πνευματικοὶ πάντες, ὡς τῇ αὐτῇ μεθέξει ἁγιασθέντες. Καὶ οἱ ἐν νόμῳ γὰρ τέλειοι καὶ πνευματικοὶ, τῇ εἰς Χριστὸν πίστει τοῦ Πνεύματος ἔτυχον. Διὸ καὶ Χριστοὶ ἐκλήθησαν· ὡς τὸ, *Μὴ ἅπτεσθε τῶν Χριστῶν μου*. Καὶ οἱ ἐν τῇ χάριτι δὲ ἐκδηλότερον μέτοχοι Χριστοῦ, ὡς καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ κοινωνήσαντες ἐν τῷ βαπτίσματι, καὶ χρισθέντες τῷ Πνεύματι, ὃ ἔλαιον ἀγαλλιάσεως λέγεται, ὡς τῆς ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις σκυθρωπότητος ἡμᾶς ῥυσάμενον, καὶ χαίρειν τῇ ἐλπίδι τῶν μελλόντων παρασκευάσαν. Ὅτι δὲ τὸ, *Ὁ Θεὸς*, ἀντὶ τοῦ, ὦ Θεὲ ἔστι, μάρτυς ἀξιόπιστος ὁ ἐχθρὸς Σύμμαχος, ἐκδοὺς οὕτω· Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε, Θεὲ, ὁ Θεός σου, ἔλαιον χαρᾶς παρὰ ἑταίρους σου. Σημείωσαι δὲ τὸ, ὁ Θεὸς, μετὰ [16] τοῦ ἄρθρου, ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ, διὰ τοὺς λέγοντας, ὅτι, Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, χωρὶς τοῦ ἄρθρου ὄν, οὐ κυρίως Θεὸν αὐτὸν εἰσάγει.

Vers. 10. *Et, Tu in principio (a), Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt cæli.* Ne cum supra audiveris quod primogenitum introducat in orbem terrarum, existimes tanquam donum esse, quod ei postremo datum sit a Patre, commonstrat eum ipsius Conditorem fuisse, non in

Καὶ, Σὺ κατ' ἀρχὰς, Κύριε, ἐθεμελίωσας τὴν γῆν, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί. Ἵνα μὴ ἀκούσας ἀνωτέρω, *Ὅταν εἰσαγάγῃ τὸν Πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην*, νομίσῃς ὡς δῶρον εἶναι ὕστερον αὐτῷ προσδοθὲν παρὰ τοῦ Πατρὸς, δείκνυσι νῦν αὐτὸν Δημιουργὸν αὐτῆς, οὐχ ἑπ' ἐσχάτων, ἀλλ'

[89] Psal. xliv, 7. [90] Psal. civ, 15.

Variæ lectiones.

[16] δ.λ ο.

NOTÆ.

(a) Nisi verbum hoc *in principio* exponatur ut in primis verbis Geneseos, id est in Filio, frustra quis, puto, laborabit in eo ut locum hunc ex psalmo ci referat ad Filium, cum nihil præterea in eo sit unde Filium quis accipi posse ostendat.

Digitized by Google

ἄνωθεν. Τοῦτο δὲ καὶ κατὰ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως, παριστῶν ὡς καὶ πρὸ τῆς Μαρίας ὁ Χριστὸς, ὅς γε καὶ Δημιουργὸς τῆς κτίσεώς ἐστι· καὶ κατὰ Ἀρείου, τοῦ ὑπουργὸν αὐτὸν, μᾶλλον δὲ ὄργανον ποιοῦντος, διότι ἀνωτέρω ἐλέχθη· *Δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν.* Ἰδοὺ γὰρ ἐνταῦθα αὐτὸς κτίστης εἰσάγεται. Ὅρα δὲ πῶς συμπλέκονται ὁ περὶ τῆς ἀκτίστου φύσεως λόγος, καὶ ὁ τῆς οἰκονομίας, καὶ ποτὲ μὲν ὑψηλὰ δι' ἐκείνην, ποτὲ δὲ ταπεινὰ διὰ ταύτην. A novissimis temporibus, sed jam olim a principio. Atque istud etiam est contra Paulum Samosatensem. Affirmat enim Christum ante Virginem Mariam fuisse, quippe qui creaturæ sit Opifex: necnon contra Arium, qui ipsum ministrum, vel potius instrumentum faciebat, eo quod supra dixerat: *Per quem et sæcula fecit.* Ecce enim hic ceu creator introducitur. Observa autem quomodo sermo de increata natura, et de dispensatione mutuo complicetur, atque uti alias sublimia propter divinitatem, alias vero humilia propter humanitatem proferuntur.

Αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις, καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται· καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἑλίξεις αὐτούς, καὶ ἀλλαγήσονται· σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσι. Μεῖζόν τι τῆς δημιουργίας ἠνίξατο, τὴν μετασχηματίσιν τοῦ κόσμου. Ἀλλαγήσονται γὰρ πάντα ἀπὸ τῆς φθορᾶς εἰς ἀφθαρσίαν, καὶ οὕτως εὐκόλως, ὥσπερ ἂν εἴ τις περιβόλαιον ἑλίξει. Εἰ δὲ τὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον μετασχηματίσιν καὶ δημιουργίαν οὕτως εὐκόλως ἐργάζεται, ἐπὶ τῆς ἐλάττονος δημιουργίας; ἑτέρου ἐδεῖτο; Παραμυθία δὲ οὐ μικρα τοῖς ἐνταῦθα κακουμένοις πιστοῖς, τὸ γνῶναι ὅτι οὐκ ἔσται οὕτω τὰ πράγματα, ἀλλὰ μεταβολὴν λήψεται. Καὶ ὅτι ὑπ' αὐτῶν θεραπευόμενος μένει ζῶν καὶ διαπαντός. *Τὰ γὰρ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσι.* B Vers. 11, 12. *Ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnes ut vestimentum veterascent: et velut amictum vertes eos, et mutabuntur: tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient.* Majus quiddam quam sit creatio, hic innuit Apostolus, transfigurationem videlicet mundi. Mutabuntur enim omnia a corruptione in incorruptibilitatem: et adeo facile, ut si quis amictum circumvolvat. Quod si permutationem illam in **656** melius, et mundi creationem adeo facile operatur, in minori opere alterius indigebat? Porro haud parum solaminis præbet fidelibus in hoc mundo oppressis, novisse res non ita perpetuo duraturas, cæterum acceptaras mutationem: et quod is quem ipsi colunt, in sempiternum permanet, semperque vivit. *Anni* enim *tui non deficient.*

Πρὸς τίνα δὲ τῶν ἀγγέλων εἴρηκέ ποτε· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου; Ἰδοὺ πάλιν αὐτοὺς παραθαρρύνει· εἶγε μέλλοιεν οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν ἡττηθήσεσθαι, καὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν οἱ αὐτοὶ ὦσιν οἱ καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ. Οὐχ ὡς τοῦ Υἱοῦ δὲ ἀδυνατοῦντος, ὁ Πατὴρ λέγεται ὑποτάττειν τοὺς ἐχθρούς· ὁ γὰρ μέλλων ἐκεῖ κρίνειν Υἱὸς, πολλῷ μᾶλλον ὧδε ἂν ἀνταπέδωκεν αὐτοῖς· ἀλλ' ἵνα τὴν τιμὴν τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱὸν δείξῃ. Τὸ γὰρ τὸν Πατέρα ὀργίζεσθαι τοῖς ἐχθροῖς τοῦ Υἱοῦ, πῶς οὐ τιμῆς; πῶς οὐ πολλῆς πρὸς τὸν Υἱὸν ἀγάπης; Εἴρηται δὲ καὶ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους πρώτῃ πλατύτερον περὶ ταύτης τῆς περικοπῆς· καὶ ζήτει τὰ ἐκεῖ παραγραφέντα. C Vers. 13. *Ad quem autem angelorum dixit aliquando: Sede a dextris meis, quoad usque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*[91]? En rursus animum illis addit: siquidem futurum erat ut ipsorum hostes prosternerentur, et ipsorum hostes iidem essent qui et Christo adversarentur. At vero non tanquam Filius imbecillior esset, ideoque hoc non possit, Pater dicitur subjicere hostes: Filius enim qui ibi judicaturus est, multo magis hic ipsis retribuet, verum ut ostendat quo honore Pater Filium prosequatur. Patrem enim irasci hostibus Filii, quomodo non cedat in gloriam Filii? quomodo non sit magnæ in Filium dilectionis symbolum? Dictum autem est fusius hac de re in priore ad Corinthios: quæ illic ergo annotata sunt, require.

Οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα πρὸς[17] *διακονίαν, ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν;* Ἐπαίρει τὰ φρονήματα τῶν ἀκροατῶν, δεικνὺς πολλὴν περὶ ἡμᾶς τοῦ Θεοῦ τὴν κηδεμονίαν· εἶγε καὶ ἀγγέλους τοὺς ὑπερέχοντας ἡμῶν ἔταξε διακονεῖν τὰ πρὸς σωτηρίαν ἡμῶν. Δοκεῖ δὲ καὶ πρός τινας ἀποτείνεσθαι τοῖς ἀγγέλοις προσέχοντας· μάλιστα δὲ καὶ πρὸς αὐτοὺς πάντας τοὺς Ἑβραίους, προστετηκότας τῷ δι' ἀγγέλων δοθέντι νόμῳ, καὶ ταῖς ἐν τούτῳ αὐτῶν διακονίαις, καὶ προτιθέντας τούτους Χριστοῦ. Μὴ οὖν προσέχετε τούτοις, φησὶν· αὐτοὶ γὰρ ὁμόδουλοι ἡμῶν εἰσιν. Ὅρα D Vers. 14. *Nonne omnes sunt administratorii spiritus, in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capient salutis?* Auditorum mentes erigit, ingentem Dei erga nos curam in medium promens: quandoquidem angelos nobis excellentiores ordinarit, ut inserviant nobis in rebus ad salutem nostram pertinentibus. Videtur autem quosdam perstringere, qui angelis intenti erant, potissimum vero ipsos Hebræus in universum omnes, qui legi, utpote per angelos traditæ, eorumque in ista ministeriis inhærebant, adeo ut hos etiam Christo præferant. Ne igitur ipsis, inquit, intenti sitis:

[91] Psal. cix, 8.

Variæ lectiones.

[17] εἰς o.

Digitized by Google

nam et conservi nostri sunt. Observa porro quomodo creaturis non magnam excellentiam tribuit: quanquam multum sit discriminis inter angelos et homines, nobis tamen eos proximos statuit: creaturæ namque a creaturis parum distant. Ministrarunt autem angeli in Veteri Testamento multa, atque etiam in Novo [93]; Josephe per insomnium responsum dant, pastoribus Evangelium annuntiant, in monumento sedentes Resurrectionem prædicant; et in Ascensione docebant eum sic reversurum, quemadmodum ascendisset. Ad Cornelium venit angelus [94], ad Philippum venit angelus, ad Petrum etiam in carcere, ac simpliciter innumera hujusmodi. Considera hic angelicum esse inservire saluti mortalium, imo ipsius etiam Christi. Proinde ejusmodi ministerium non est negligendum.

A δὲ πῶς οὐ πολλὴν δίδωσι τοῖς κτίσμασι διαφοράν· καίτοι πολὺ τὸ μέσον ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων, ἀλλ' ὅμως ἐγγὺς ἡμῶν τούτους ἔστησε· κτίσματα γὰρ κτισμάτων ὀλίγον ὑπερέχει. Διηκόνησαν δὲ ἄγγελοι καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ μὲν πολλὰ, καὶ ἐν τῇ Καινῇ δὲ, τῷ Ἰωσὴφ χρηματίζοντες, τοῖς ποιμέσιν εὐαγγελιζόμενοι, ἐν τῷ μνήματι καθιζόμενοι, καὶ τὴν ἀνάστασιν μηνύοντες, καὶ ἐν τῇ ἀναλήψει διδάσκοντες, ὅτι οὕτως ἐλεύσεται. Πρὸς τὸν Κορνήλιον ἄγγελος, πρὸς τὸν Φίλιππον, πρὸς τὸν Πέτρον ἐν τῇ φυλακῇ, καὶ ἁπλῶς μυρία τοιαῦτα. Σημείωσαι δὲ ὅτι ἀγγελικόν ἐστι τὸ διακονεῖν σωτηρίᾳ ἀνθρώπων, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ. Ὥστε δεῖ μὴ ἀμελεῖν τῆς τοιαύτης διακονίας.

657 CAPUT II.

VERS. 1. *Propterea abundantius oportet observare nos ea quæ audivimus.* Quia, inquit, tanta est excellentia Filii qui locutus est nobis, supra prophetas et angelos Veteris Testamenti ministros, majori cura nobis observanda sunt quæ dicit, quam quæ lex loquitur: attamen palam hoc non dicit, ne in principio eos feriat; voluit autem ut ex consequenti hoc colligeretur. Nec vero Novum Testamentum Veteri comparans hæc dicit, absit, verum adversus opinionem eorum qui plurimum de Veteri gloriabantur, Novum autem contemnebant.

Ne quando pereffluamus. Hoc est, ne excidamus, ne pereamus. Accepit autem dictionem hanc ex Parœmiis: *Fili* enim, inquit, *ne pereffluas* [95]: ut ostendat lapsus facilitatem, et interitus gravitatem. Nam quod præterfluit, haud facile redit.

VERS. 2. *Si enim qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus.* Eu revelat hic voluntatem suam. Per sermonem autem *per angelos* enuntiatum, vel decalogus intelligendus est: verisimile enim est angelos tum adfuisse, quibus gens Hebræa commissa fuerit, atque illi tubas faciebant, idque genus alia, ut ignem, caliginem, perinde ac in Epistola ad Galatas, *Ordinata per angelos* [96]; et iterum, *Accepistis legem per dispositiones angelorum* [97]: vel per sermonem omnia jussa per angelos in Veteri Testamento dispensata, accipienda sunt, ut in ploratu, in judicibus, in Sampsone. Eam ob rem non dixit, lex, sed, *sermo*, ut ista indicet. Omnia igitur hæc firma, hoc est, vera sunt facta, et ad opus interminationes sunt perductæ, neque quidquam horum excidit

Et omnis prævaricatio et inobedientia accepit justam mercedis retributionem. Non hæc quidem, illa vero non item, sed omnis, neque quidquam inultum permansit. Pœnam autem mercedem appel-

B

ΚΕΦΑΛ. Β'.

Διὰ τοῦτο δεῖ περισσοτέρως ἡμᾶς προσέχειν τοῖς ἀκουσθεῖσιν [98]. Ἐπειδὴ, φησὶ, τοσοῦτόν τὸ ὑπερέχον τοῦ λαλήσαντος ἡμῖν Υἱοῦ, πρός τε τοὺς προφήτας καὶ ἀγγέλους τοὺς τῇ Παλαιᾷ διακονήσαντας, δεῖ τοῖς ὑπὸ τούτου λαληθεῖσι προσέχειν περισσοτέρως τοῦ νόμου. Ἀλλὰ φανερῶς μὲν τοῦτο οὐκ εἶπεν, ἵνα μὴ πλήξῃ κατ' ἀρχὰς αὐτούς· δέδωκε δὲ ἐκ τοῦ ἀκολούθου συλλογίζεσθαι τοῦτο. Οὐ συγκρίνων δὲ τὴν Παλαιὰν τῇ Νέᾳ ταῦτά φησι· μὴ γένοιτο· ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐκείνων ὑπόληψιν μεγάλα δοξαζόντων περὶ τῆς Παλαιᾶς, τῆς δὲ Νέας καταφρονούντων.

Μήποτε παραῤῥυῶμεν. Τουτέστι, μὴ ἐκπέσωμεν, μὴ ἀπολώμεθα. Ἔλαβε δὲ τὴν λέξιν ἀπὸ τῶν Παροιμιῶν· *Υἱὲ* γὰρ, φησὶ, *μὴ παραῤῥυῇς*· ἵνα δείξῃ καὶ τὸ εὔκολον τοῦ ὀλίσθου, καὶ τὸ χαλεπὸν τῆς ἀπωλείας. Τὸ γὰρ παραῤῥυὲν, δύσκολον ἐπανελθεῖν.

Εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος, ἐγένετο βέβαιος. Ἰδοὺ ἀποκαλύπτει τὸ βούλημα αὐτοῦ. Λόγον δὲ δι' ἀγγέλων λαληθέντα ἤτοι τὸν δεκάλογον νοητέον· καὶ γὰρ εἰκὸς ὅτι ἄγγελοι ἂν παρῆσαν τότε, οἱ τὸ ἔθνος ἐμπεπιστευμένοι, καὶ αὐτοὶ τὰς σάλπιγγας ἐποίουν, καὶ τἄλλα, τὸ πῦρ, τὸ γνόφον, ὡς ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας· *Διαταγεὶς δι' ἀγγέλων* [99]· καὶ πάλιν, *Ἐλάβετε νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων*· ἢ λόγον, πάντα τὰ προστάγματα τὰ ἐν τῇ Παλαιᾷ διὰ τῶν ἀγγέλων οἰκονομηθέντα· οἷον ἐπὶ τοῦ κλαυθμῶνος, ἐπὶ τῶν κριτῶν, ἐπὶ τοῦ Σαμψών. Διὸ οὐκ εἶπε, νόμος, ἀλλὰ, *λόγος*, ἵνα ταῦτα δηλώσῃ. Πάντα οὖν ταῦτα βέβαια, τουτέστιν ἀληθῆ ἐγένοντο, καὶ εἰς ἔργον ἐξέβησαν αἱ ἀπειλαὶ, καὶ οὐδὲν τούτων διέπεσε.

Καὶ πᾶσα παράβασις, καὶ παρακοὴ ἔλαβεν ἔνδικον [100] *μισθαποδοσίαν.* Οὐχ ἡ μὲν, ἡ δὲ οὔ· ἀλλὰ πᾶσα, καὶ οὐδὲν ἀνεκδίκητον ἔμεινεν. Τὴν κόλασιν δὲ μισθὸν καλεῖ, καίτοι γε ἐπὶ εὐφήμων τιθεμένου

[93] Luc. II, 24. [94] Act. I, 10. [95] Eccl. XIX, 18. [96] Gal. III, 19. [97] Act. VII, 53.

Variæ lectiones.

[98] λαληθεῖσιν o. [99] δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου m. [100] ἔκδικον o,

Digitized by Google

τοῦ ὀνόματος, ἀλλ' οὐ φροντίζει λέξεων ὁ Ἀπόστολος.

Πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα, τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας; Ἐκεῖ λόγος, ἐνταῦθα σωτηρία. Εἰ δὲ ἐκεῖ σωτηρία, ἀλλ' οὐ μεγάλη· ἐκ πολεμίων γὰρ διεσώζοντο, καὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς ἐδέχοντο· ἐνταῦθα δὲ σφόδρα μεγάλη. Διὰ τοῦτο εἶπε, *τηλικαύτης*. Θανάτου γὰρ κατάλυσις, καὶ δαιμόνων ἀπώλεια, καὶ οὐρανῶν βασιλεία, ἅπαντα διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ [21] λαληθέντων ὑμῖν περιγίνεται.

Ἥτις ἀρχὴν λαβοῦσα λαλεῖσθαι διὰ τοῦ Κυρίου, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη. Τὸ ἀξιόπιστον ἐπάγων φησὶν, ὅτι Ἡ σωτηρία αὕτη οὐ διὰ προφητῶν ἢ ἀγγέλων ἐλαλήθη, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Δεσπότου πάντων, ἀπ' αὐτῆς τῆς πηγῆς ἔσχε τὴν ἀρχήν· εἶτα διεπορθμεύθη καὶ εἰς ἡμᾶς; βεβαίως καὶ πιστῶς δι' αὐτῶν τῶν αὐτοπτῶν τοῦ Λόγου καὶ ὑπηρετῶν. Ὅ καὶ ὁ Λουκᾶς φησιν. Αὐτοὶ γὰρ βεβαίως ἡμᾶς ἐπληροφόρησαν. Πῶς οὖν ἀλλαχοῦ οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων φησὶν ἀκοῦσαι; Διότι ἐκεῖ μὲν μέγα καὶ ἀναγκαῖον ἦν τὸ κατεπεῖγον αὐτὸν συστῆσαι, ὅτι οὐκ ἀνθρώπων ἐστὶ μαθητής. Διεβάλλετο γὰρ ὡς μὴ τοῦ Κυρίου ἀκούσας· καὶ διὰ τοῦτο ἐκινδύνευε τὸ αὐτοῦ κήρυγμα παρὰ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἀπιστηθῆναι. Νῦν δὲ οὐ τοσαύτη χρεία τούτου. Οὔτε γὰρ Ἑβραίοις ἐκήρυξεν, οὔτε διεβάλλετο πρὸς τούτους, ὡς ἀνθρώπων μαθητής, καὶ οὐχὶ Χριστοῦ. Ἢ ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἐπάγων· *Συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ σημείοις καὶ τέρασι*, δείκνυσιν ὅτι οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ παρέλαβε ταῦτα.

Συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ σημείοις καὶ τέρασι. Εἰπὼν ὅτι *ἐβεβαιώθη*, δείκνυσι πῶς. Ἵνα γὰρ μήτις εἴπῃ, ὅτι Οἱ ἀκούσαντες ἔπλασαν· Ὁ Θεὸς, φησὶ, συνεπιμαρτυρεῖ· οὐκ ἂν δὲ ἐπεμαρτύρει, εἰ πλάσματα ἦσαν. Μαρτυροῦσι, φησὶν, αὐτοὶ, συνεπιμαρτυρεῖ δὲ καὶ ὁ Θεὸς, οὐ φωνὴν ἀφιείς, ἀλλὰ διὰ σημείων καὶ τεράτων βεβαιῶν ἃ λέγουσιν. Ὥστε Θεῷ πιστεύομεν, οὐκ ἀνθρώποις.

Καὶ ποικίλαις δυνάμεσι. Τὴν ἀφθονίαν τῶν χαρισμάτων δηλῶν, εἶπε τὸ, *ποικίλαις*. Οὐδέποτε γὰρ τοσαῦτα σημεῖα καὶ οὕτω διάφορα γεγένηνται. Ἐπειδὴ καὶ οἱ γόητες ποιοῦσι πολλὰ, εἶπε τὸ, *δυνάμεσιν*. Ἐκεῖνα γὰρ οὐ δυνάμεις, ἀλλ' ἀσθένεια, καὶ φαντασία, καὶ διάκενα πράγματα.

Καὶ Πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς, κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν. Καὶ τοῦτο διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ἐπήγαγε. Τὰ γὰρ τῶν γοητῶν οὐ Πνεύματος ἁγίου εἰσὶν, ἀλλ' ἀκαθάρτων δαιμόνων ἀπάται. Αἰνίττεται δέ τι καὶ ἕτερον. Εἰκὸς γὰρ μὴ εἶναι πολλοὺς ἐκεῖ χαρίσματα ἔχοντας, ἐκλελοιπέναι δὲ ταῦτα διὰ τὴν

A hat, etsi vocabulum μισθαποδοσία in bonam partem accipiatur: at non perinde vocum curam gerit Apostolus.

Vers. 3. *Quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem?* Illic sermo est, hic vero salus. Quod si illic salus fuerit, non tamen magna erat; siquidem ab adversariis liberabantur, bonaque terræ accipiebant: hic vero magna prorsus est; propterea dixit, *tantam*. Mortis enim destructio, dæmonum interitus, ac cœlorum regnum, omnia hæc per ea quæ Filius locutus est, nobis eveniunt.

Quæ cum initium accepisset enarrari per **658** *Dominum, ab eis qui audierunt, in nos confirmata est.* Fidem verbis suis concilians: Salus, B inquit, hæc non per prophetas aut angelos est promulgata, verum ab ipso omnium Domino, ab ipsoque fonte principium sumpsit: deinde transiit ad nos firmiter atque fideliter per eos qui ipsi fuere Verbi spectatores et ministri, id quod et Lucas ait. Nam ipsi nos certos reddiderunt. Quomodo igitur alio in loco sese non ab hominibus audivisse dicit? Quia illic arduum erat et necessarium, quo urgebatur, nempe, confirmare se non esse hominum discipulum. Calumniabantur enim eum, ceu Dominum non audivisset. Quare periculum erat ne prædicationi ejus apud discipulos suos non adhiberetur fides. Nunc autem non est tanta confirmationis necessitas. Neque enim Hebræis prædicavit, neque apud istos male audiebat, tanquam C hominum discipulus esset, et non Christi. Vel quia hic infert: *Contestante Deo signis et portentis*, innuit quod non ab hominibus hæc, sed a Deo acceperit.

Vers. 4. *Contestante Deo signis et portentis.* Cum dixisset *Confirmata est*, indicat jam quanam istud ratione factum sit. Ne enim dicat aliquis, Qui audiverunt, finxerunt: Deus, inquit, testimonium simul reddit. Non enim testimonium daret, si figmenta fuissent. Testantur, inquit, ipsi, Deus vero simul testimonium illis exhibet, non vocem aliquam edens, sed per signa et prodigia confirmans atque stabiliens quæ dicunt. Deo itaque credimus, non hominibus.

D *Et variis virtutibus.* Charismatum copiam indicans, dixit, *variis*. Nunquam enim tanta et tam varia signa facta sunt. Quoniam autem et præstigiatores multa edunt, adjecit *virtutibus*. Illa enim non sunt virtutes, sed imbecillitas, et imaginatio, et res inanes.

Et Spiritus sancti distributionibus, secundum suam voluntatem. Atque hoc propter eamdem causam intulit. Quæ enim præstigiatorum sunt, non Spiritus sancti sunt, verum immundorum dæmonum imposturæ. Porro, aliud quiddam innuit. Verisimile enim erat multos esse apud Hebræos,

Variæ lectiones.

[21] Θεοῦ o.

Digitized by Google

qui charismata haberent, ista vero defecisse propter eorum torporem. Ut igitur eos in hoc consoletur : Distributiones, inquit, Spiritus juxta ipsius voluntatem factæ sunt; ipse novit quid cuique conducat, sicque donum suum partitur et gratiam. Sæpe ob impuram vitam aliquis non accipit donum; ac rursus cui pura est vita, sæpe item non accipit, ne attollatur: ideoque humilibus et simplicibus potius dabantur.

A αὐτῶν νωθρείαν. Ἵνα τοίνυν παραμυθήσηται αὐτοὺς κἀν τούτῳ, φησὶν ὅτι οἱ μερισμοὶ τοῦ Πνεύματος κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν γίνονται. Αὐτὸς οἶδε τί ἑκάστῳ συμφέρει, καὶ οὕτω καταμερίζει τὴν χάριν. Πολλάκις δι' ἀκάθαρτον βίον οὐ λαμβάνει τις χάρισμα· πολλάκις βίον καθαρὸν ἔχων οὐ λαμβάνει, ἵνα μὴ ἐπαρθῇ. Διὸ καὶ τοῖς ταπεινοῖς καὶ ἀφελέσι μᾶλλον ἐδίδοντο.

Vers. 5. *Non enim angelis subjecit orbem* **659** *terræ futurum.* Demonstrans adhuc Filii excellentiam, qua angelos exsuperat: Non his, inquit, subjecit terrarum orbem, vel mundum hunc, sed Filio. Futurum autem dicit, quia Filius Dei semper erat, orbis vero terrarum producendus erat, qui antea videlicet non fuerat. Quantum igitur attinet ad sempiternam Filii essentiam, orbis futurus erat.

Οὐ γὰρ ἀγγέλοις ὑπέταξε τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν. Ἔτι τὴν πρὸς τοὺς ἀγγέλους ὑπεροχὴν τοῦ Υἱοῦ δεικνὺς, φησὶν ὅτι οὐ τούτοις ὑπέταξε τὴν οἰκουμένην, ἤτοι τὴν κτίσιν ταύτην, ἀλλὰ τῷ Υἱῷ. Μέλλουσαν δὲ αὐτὴν φησι, διότι ὁ μὲν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἦν ἀεὶ, αὕτη δὲ ἔμελλε γενέσθαι, μὴ B οὖσα πρότερον δηλαδή. Ὅσον οὖν πρὸς τὴν ἀΐδιον ὕπαρξιν τοῦ Υἱοῦ, μέλλουσα ἦν ἡ οἰκουμένη.

De quo loquimur. Hoc est, de quo supra diximus, *Cum introducit primogenitum in orbem terræ.* Ne igitur alium orbem inquirat mens tua seducta. Nonnulli autem per futurum orbem, futurum mundum intellexerunt : *De quo*, inquit, nos omnino *loquimur*. Tum enim angeli ut servi assistent; Filius autem ut judex sedebit.

Περὶ ἧς λαλοῦμεν. Τουτέστι, περὶ ἧς ἀνωτέρω εἴπομεν ὅτι, *Ὅταν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην.* Μὴ οὖν ἄλλην ἐπιζητείτω σου ὁ νοῦς ἀποπλανώμενος. Τινὲς δὲ, μέλλουσαν οἰκουμένην, τὸν ἐσόμενον κόσμον ἐνόησαν· *Περὶ οὗ*, φησὶν, *ὁ πᾶς λόγος ἡμῖν.* Τότε γὰρ οἱ μὲν ἄγγελοι ὡς δοῦλοι παραστήσονται· ὁ δὲ Υἱὸς κριτὴς καθεδεῖται.

Vers. 6, 7. *Testificatus est autem quidam alicubi dicens : Quid est homo quod memor es ejus? aut Filius hominis, quoniam visitas eum? Minuisti eum paulo minus ab angelis : gloria et honore coronasti eum, et omnia subjecisti sub pedibus ejus.* Non explicat nomen auctoris, quia disputat cum Scripturarum gnaris. Hæc autem omnia generatim de universa humana natura dicta sunt, speciatim tamen Christo secundum humanitatem quadrant. Nam Filius Dei humanam naturam, quæ nihil erat, visitavit : qua assumpta, sibique unita, cunctis superior est demonstratus.

Διεμαρτύρατο δέ πού τις, λέγων· Τί ἐστιν ἄνθρωπος ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ; ἢ Υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν; Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους· δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτόν· πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Οὐ λέγει τὸ ὄνομα τοῦ εἰπόντος, ἅτε πρὸς ἐπιστήμονας τῶν Γραφῶν διαλεγόμενος. Ταῦτα δὲ πάντα καὶ εἰς τὴν κοινὴν μὲν ἀνθρωπότητα εἴρηται, κυριώτερον δ' ὅμως ἁρμόσειεν ἂν τῷ Χριστῷ C κατὰ σάρκα. Καὶ γὰρ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ οὐδὲν οὖσαν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐπεσκέψατο, καὶ προσλαβόμενος αὐτὴν, καὶ ἑνώσας ἑαυτῷ, πάντων ἀνώτερος ἐδείχθη.

Vers. 8. *In eo enim quod omnia ei subjecit, nihil dimisit non subjectum ei : nunc autem nondum videmus ei omnia subjecta.* Quia persecutionibus illi obnoxii erant, ac adversa patiebantur, ne objiciant : Qui dicis Deum omnia subjecisse, cum nos persecutionem patiamur, atque exagitemur misere ab hostibus ipsius? Itaque nondum subjecti sunt ei, sed decipis nos : propterea, inquit, ne tumultuare, neque pusillanimis esto : futurum est enim ut omnia ipsi subjiciantur. Propterea enim Scriptura dixit quod subdiderit, quod omnino eventurum est, etiamsi nondum contigerit, quasi jam evenerit, ponens. Ne igitur mœreas quasi acerba patiaris : nondum omnia superavit prædicatio, nondum tempus adest ut perfecte subjiciantur; subjicientur tamen omnino.

Ἐν γὰρ τῷ ὑποτάξαι αὐτῷ τὰ πάντα, οὐδὲν ἀφῆκεν αὐτῷ ἀνυπότακτον· νῦν δὲ οὔπω ὁρῶμεν τὰ πάντα [22] *ὑποτεταγμένα.* Ἐπειδὴ ἐδιώκοντο οὗτοι, καὶ κακῶς ἔπασχον, ἵνα μὴ εἴπωσι· Πῶς λέγεις ὅτι πάντα ὑπέταξεν, ὅπου γε ἡμεῖς διωκόμεθα, D διελαυνόμεθα παρὰ [23] τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ; ὥστε οὔπω ὑπετάγησαν, καὶ ἀπατᾷς ἡμᾶς· διὰ ταῦτα οὖν φησι· Μὴ θορυβοῦ, μηδὲ μικροψύχει· μέλλει γὰρ ὑποτάττεσθαι αὐτῷ τὰ πάντα. Διὰ τοῦτο γὰρ ἡ Γραφὴ εἶπεν, ὅτι Ὑπέταξε, τὸ πάντως ἐκβησόμενον, εἰ καὶ μήπω ἐγένετο, ὡς ἐμβεβηκὸς τιθεῖσα. Μὴ τοίνυν ἀδημόνει ὡς πάσχων κακῶς· οὕτω πάντων περιγέγονε τὸ κήρυγμα, οὕτω καιρὸς τέλεον ὑποταγῆναι, ὑποτα-γήσονται μέντοι πάντως.

Vers. 9. *Eum autem, qui modico quam angeli minoratus est, videmus Jesum, propter passionem mortis,*

Τὸν δὲ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου

Variæ lectiones.

[22] ὁρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα m. [23] ὑπὸ o.

Digitized by Google

δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον. Σπουδάζει δεῖξαι τὰ ῥηθέντα τῷ Χριστῷ προσαρμόζοντα, καί φησιν ὅτι Εἰ καὶ τὸ, *Πάντα ὑπέταξεν*, οὕτω δοκεῖ ἁρμόζειν αὐτῷ, καίτοι ἐδείξαμεν ὅτι πάντως καὶ τοῦτο ἐκβήσεται. Ἀλλ' οὖν τὸ, Βραχύ τι ἠλαττῶσθαι παρ' ἀγγέλους, τούτῳ ἁρμόζει ἢ ἡμῖν [20]. Καὶ γὰρ ὁ μὲν τρεῖς ἡμέρας γεγονὼς ἐν τῷ ᾅδῃ ὡς ἄνθρωπος, βραχὺ ἠλάττωται τῶν ἀγγέλων, ἅτε μηδόλως θανάτου ὑπαγομένων ἐκείνων· ἡμεῖς δὲ ἐπὶ πολὺ φθειρόμενοι, οὐ βραχὺ, ἀλλὰ πάμπολυ αὐτῶν ἠλαττούμεθα. Καὶ τὸ, *Δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανῶσθαι διὰ τὸ πάθος* ἐκείνῳ μᾶλλον ἁρμόζει, ἢ ἡμῖν. *Πάθημα δὲ θανάτου* εἰπὼν, τὸν ἀληθῆ θάνατον ἐδήλωσεν. Οὐ φαντασία γὰρ θανάτου, ἀλλὰ πάθημα ἦν ἐνεργόν [21]. Ἀνέμνησε δὲ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου, ἵνα πείσῃ αὐτοὺς γενναίως φέρειν τὰς θλίψεις, εἰς τὸν Διδάσκαλον ἀφορῶντας. Ἀλλὰ καὶ δόξα, φησὶ, καὶ τιμὴ ὁ σταυρὸς ἐκείνῳ γέγονεν· οὐκοῦν καὶ ὑμῖν αἱ θλίψεις, καὶ τὰ πάθη. Τί οὖν ἀποπηδᾶτε τῶν στεφανούντων; Ἐκεῖνος ὑπὲρ σοῦ τοῦ δούλου ἔπαθε· σὺ ὑπὲρ αὐτοῦ οὐκ ἀνέχῃ θλιβῆναι τοῦ Δεσπότου;

Ὅπως χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γεύσηται θανάτου. Οὐ γὰρ ὀφείλων ἡμῖν ὁ Θεὸς, ἀλλὰ χάριτι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἔδωκεν εἰς θάνατον, οὐχ ὑπὲρ τῶν πιστῶν δὲ μόνον, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης. Εἰ γὰρ καὶ μὴ πάντες ἐσώθησαν, ἀλλ' αὐτός γε τὸ αὐτοῦ πεπλήρωκε. Καλῶς δὲ εἶπε [22], *γεύσηται*. Ὥσπερ γὰρ ὄντως ἀπογευσάμενος, οὕτω μικρὸν καὶ ἐν τῷ θανάτῳ ποιήσας διάστημα, εὐθέως ἀνέστη. Ὅθεν καὶ κατὰ τοῦτο κρείττων τῶν ἀγγέλων, ὅτι ἀνώτερος θανάτου ἐδείχθη. Ὥσπερ γὰρ ἰατρὸς παρεσκευασμένων σιτίων ὁρῶν τὸν ἄῤῥωστον δεδιότα ἀπογεύσασθαι, αὐτὸς πρότερον ἀπογεύεται, ἵνα πείσῃ θαῤῥῆσαι τὸν ἄῤῥωστον τὴν μετάληψιν· οὕτω καὶ ὁ Κύριος ὁρῶν ἡμᾶς δεδιότας τὸν θάνατον, ἀπεγεύσατο τούτου, καίτοι μὴ ἔχων ἀνάγκην. Οὐ γὰρ ὑπέκειτο τούτῳ, ἀλλὰ χάριτι τὸ ὅλον ἦν, ὡς ἂν δείξας τὸ μηδὲν ὄντα, πείσῃ καταθαῤῥεῖν τούτου καὶ ἡμᾶς. Οἱ δὲ Νεστοριανοὶ παραποιοῦντες τὴν Γραφὴν φασι· Χωρὶς Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γεύσηται, ἵνα συστήσωσιν, ὅτι ἐσταυρωμένῳ τῷ Χριστῷ οὐ συνῆν ἡ θεότης, ἅτε μὴ καθ' ὑπόστασιν αὐτῷ ἡνωμένη, ἀλλὰ κατὰ σχέσιν. Πρὸς οὓς ὀρθόδοξός τις χλευάζων τὴν ἀνοησίαν αὐτῶν εἶπεν, ὅτι Ἐχέτω, ὡς φατε, ἡ Γραφὴ, καὶ οὕτως οὖν ὑπὲρ ἡμῶν ἐστι τὸ λεγόμενον. Χωρὶς γὰρ Θεοῦ, ὑπὲρ παντὸς ἄλλου ἀπέθανεν ὁ Κύριος, καὶ ὑπὲρ τῶν ἀγγέλων αὐτῶν, ἵνα λύσῃ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἔχθραν αὐτῶν, καὶ χαρὰν αὐτοῖς περιποιήσηται.

Ἔπρεπε γὰρ αὐτῷ, δι' ὃν τὰ πάντα. Τουτέστι, τῷ Πατρί· δι' αὐτὸν δὲ τὰ πάντα, τουτέστιν, αὐτὸς αἴτιος πάντων.

Καὶ δι' οὗ τὰ πάντα. Ὅρα τὸ, *δι' οὗ*, ἐπὶ Πατρὸς κείμενον. Οὐκ ἂν δὲ, εἰ ἐλαττώσεως ἦν, καὶ τῷ

gloria et honore coronatum. Conatur ostendere, ea quæ dicta sunt, Christo convenire, et ait : Etiamsi illud, *Omnia subjecisti*, nondum videatur ipsi quadrare, atqui monstravimus omnino hoc eventurum. At vero illud, parum quiddam ab angelis imminutum esse, huic potius convenit quam nobis : et enim ille triduum apud inferos commoratus ut homo, paululum inferior factus est angelis, quandoquidem **660** illi prorsus non sint obnoxii morti. Nos vero qui ut plurimum corruptioni sumus obnoxii, haud parum certe, sed omnino multum angelis sumus inferiores. *Gloria* porro *et honore coronatum esse propter passionem*, illi magis convenit, quam nobis. Dicens autem, *passionem mortis*, veram mortem indicavit. Non enim vana mortis apparitio fuit, sed passio operosa. Meminit autem crucis et mortis, ut persuadeat eis generose ferre afflictiones, ad Præceptorem oculos defigendo. Quin etiam gloria, inquit, et honor crux illi fuit : proinde et vobis ærumnæ et cruciatus in gloriam cedent. Quid igitur resilitis ab his quæ coronam pariunt? Ille pro te servo passus est, tu vero pro ipso Domino tuo affligi non sustines?

Ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem. Deus enim non ex debito, sed ex gratia Filium suum nobis dedit in mortem, non pro fidelibus tantum, sed pro universo terrarum orbe. Etsi enim omnes non sunt servati, ipse tamen quod sui officii erat implevit. Pulchre autem dixit, *gustaret*. Nam veluti revera gustasset, sic, modica in morte facta mora, protinus resurrexit. Unde et secundum hoc præstantior est angelis, quoniam superior morte demonstratus est. Perinde enim ac medicus animadvertens ægrotum metuentem præparatos sibi cibos degustare, ipse prior degustat, uti ægroto audacter sumere persuadeat, hunc ad modum Dominus, videns nos metuere mortem, gustavit eam, licet nulla necessitate urgeretur : non enim illi subditus erat, sed totum ex gratia egit, ut cum ostendisset eam nihili esse, persuadeat etiam nobis adversus illam confidere. Nestoriani autem depravantes Scripturam, dicunt : Ut absque Deo, pro quovis gustaret mortem, ut probent crucifixo Christo non adfuisse divinitatem, ut quæ secundum personam ei unita non fuerit, sed secundum habitum. Quorum insipientiam orthodoxus quispiam ridens : Esto, inquit, ita se habeat Scriptura, ut dicitis; pro nobis tamen vel sic erit quod dicitur. Deo enim dempto, pro quovis alio mortem obiit Dominus, etiam pro angelis ipsis, ut inimicitiam eorum erga nos solveret, ac lætitiam ipsis acquireret.

Vers. 10. *Decebat enim ipsum, propter quem omnia.* Hoc est, Patrem : propter ipsum autem omnia, hoc est, ipse est auctor omnium.

Et per quem omnia. Animadverte, *per quem*, ad Patrem relatum. Nam si imminutionis esset, solique

Variæ lectiones.

[21] μᾶλλον ἢ. [22] καὶ ἔργον ο. [16] καλῶς δὲ οὐκ εἶπεν, ἀποθάνῃ, ἀλλὰ γεύσηται ο.

Digitized by Google

Filio conveniret, Patri non apponeretur. Disce autem quid significat, *per quem*. Quia dixerat, *propter quem omnia*, ne quisquam absurdum quidpiam intelligeret, **661** quasi omnibus ipse indigeret, quandoquidem et præpositio, *propter*, tale quiddam significet, veluti si dicamus, Propter hominem producta est creatura, intulit, *per quem*, interpretans illud *propter quem*, sic intelligendum, quasi per ipsum, hoc est, ab ipso facta sint omnia. Hunc ad modum igitur et de Filio si dicatur, *per quem*, accipe pro, a quo.

A Υἱῷ προσῆκον μόνῳ, τῷ Πατρὶ προσετίθετο. Τί δὲ σημαίνει τὸ, *δι' οὗ*, μάνθανε. Ἐπειδὴ εἶπε, *δι' ὃν τὰ πάντα*, ἵνα μή τις ἄτοπόν τι ἐννοήσῃ, ὅτι δεῖται τῶν πάντων αὐτός· ἡ γὰρ, *διὰ*, πρόθεσις καὶ τοιοῦτόν τι σημαίνει, ὡς ὅταν εἴπωμεν, Διὰ τὸν ἄνθρωπον παρήχθη ἡ κτίσις· ἐπήγαγε τὸ, *δι' οὗ*, ἑρμηνεύων ὅτι τὸ, *δι' ὃν*, οὕτω νόει, ὡς δι' αὐτοῦ, τουτέστιν, ὑπ' αὐτοῦ γενομένων πάντων. Ὥστε καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ ὅταν λέγηται τὸ, *δι' οὗ*, οὕτω τοῦτο δέχου, ἀντὶ τοῦ, ὑφ' οὗ.

Qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum per passionem consummare. Adhuc illius, *Gloria et honore coronasti eum*, meminit. Quod autem ait, est ejusmodi : Quod benignitatem suam decuit, id Pater fecit, cum primogenitum omnium filiorum, qui gloriæ ejus participes futuri erant, clariorem et splendidiorem omnibus commonstravit per passiones, ut ostendat etiam aliis quomodo sit certandum. Principem autem salutis appellat, hoc est, auctorem. Observa autem quantum sit discrimen : ipse enim Filius est, et nos filii sumus : sed ipse quidem salvos facit, nos vero salvi efficimur : conjungimur ipsi, et rursus separamur. Per illud quod ait, *Qui multos filios in gloriam adduxerat*, ipsi communicamus : per istud vero, *Auctorem salutis ipsorum*, distamus ab ipso. Observa autem afflictiones esse consummationem et causam salutis : et qui pro quopiam patitur, non illum solum adjuvat, verum etiam ipse clarior redditur et perfectior. Consummationem autem hic intellige gloriam qua glorificatus est : atque hanc secundum humanitatem intellige. Vel quod naturaliter quidem habebat gloriam, cæterum quoad nos inglorius erat, utpote non agnitus. At vero cum post crucem cognitus et glorificatus fuerit, accipere dicitur gloriam, quam cum natura habebat, certe a nobis delatum non habuit. Divus autem Cyrillus perfectionem immortalitatem dicit, quæ quidem Christo, quatenus erat homo, defuit : complevit autem hanc ipsi Pater per resurrectionem. Postquam enim resurrexit, non porro in eum mors dominatur. Quin et universam naturam in ipso hac perfectione dignatus est.

Πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειῶσαι. Ἔτι τοῦ, *Δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας*, ἔχεται. Ὃ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Ἄξιον τῆς φιλανθρωπίας[27] αὐτοῦ πεποίηκεν ὁ Πατὴρ, τὸν πρωτότοκον πάντων τῶν υἱῶν τῶν μελλόντων ἀπολαῦσαι τῆς δόξης αὐτοῦ, λαμπρότερον πάντων ἀποδείξας διὰ παθημάτων, ἵνα δείξῃ καὶ τοῖς ἄλλοις ὅπως δεῖ ἀθλεῖν. Τὸν ἀρχηγὸν δὲ τῆς σωτηρίας, τουτέστι, τὸν αἴτιον. Ὅρα δὲ ὅσον τὸ μέσον· καὶ οὗτος Υἱὸς, καὶ ἡμεῖς υἱοί· ἀλλ' ὁ μὲν καὶ σώζει, ἡμεῖς δὲ σωζόμεθα· συναπτόμεθα αὐτῷ, καὶ πάλιν διιστάμεθα. *Πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα*, τούτῳ κοινωνοῦμεν· *Τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν*, τούτῳ διιστάμεθα. Σημείωσαι δὲ, ὅτι τελείωσις τὰ παθήματα, καὶ αἴτια σωτηρίας· καὶ ὅτι ὁ παθὼν ὑπέρ τινος, οὐκ ἐκεῖνον ὠφελεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς λαμπρότερος γίνεται καὶ τελειότερος. Τελείωσιν δὲ ἐνταῦθα νόει, τὴν δόξαν ἣν ἐδοξάσθη· καὶ ταύτην κατὰ τὸ ἀνθρώπινον ἐκδέχου· ἢ ὅτι φυσικῶς μὲν εἶχε τὴν δόξαν, πλὴν ὅσον τὸ ἐφ' ἡμῖν ἄδοξος ἦν, ἅτε μὴ ἐπιγινωσκόμενος. Ἐπεὶ δὲ μετὰ τὸν σταυρὸν ἐγνώσθη καὶ ἐδοξάσθη, προσλαβεῖν λέγεται δόξαν, ἣν ἔχων φυσικῶς, παρ' ἡμῶν γοῦν οὐκ εἶχε προσαγομένην[28] αὐτῷ. Ὁ δὲ ἅγιος Κύριλλος, τελείωσιν τὴν ἀθανασίαν φησὶν, ἥτις ἐνέλειπε μὲν τῷ Χριστῷ καθ' ὃ ἄνθρωπος· ἀνεπλήρωσε δὲ ταύτην αὐτῷ ὁ Πατὴρ διὰ τῆς ἀναστάσεως. Ἀναστάντος γάρ, θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει. Καὶ πᾶσαν δὲ τὴν φύσιν ἐν αὐτῷ ταύτης τῆς τελειώσεως ἠξίωσεν.

B

C

Vers. 11. *Qui enim sanctificat, et qui santificantur, ex uno omnes.* En rursus indicat nos esse fratres Christi, tantoque affectos honore. *Qui enim sanctificat*, hoc est, Christus; *et qui sanctificantur*, hoc est, nos, *ex uno omnes*, hoc est, ex Patre : at ille quidem ut germanus Filius, et ex ipsa substantia Patris : nos autem veluti creaturæ. Animadverte autem excellentiam quamdam vel in ipsis dictionibus. Ille sanctificat, nos autem sanctificamur. Proinde et identitas est et excellentia.

Propter quam causam non erubescit fratres eos vocare. Hoc etiam in loco **662** excellentiam observa.

D *Ὅ τε γὰρ ἁγιάζων, καὶ οἱ ἁγιαζόμενοι, ἐξ ἑνὸς πάντες.* Ἰδοὺ πάλιν τοῦτο δείκνυσιν, ὅτι ἀδελφοὶ Χριστοῦ ἐσμεν, καὶ οὕτω τετιμήμεθα. *Ὅ τε γὰρ ἁγιάζων*, φησὶ, τουτέστιν, ὁ Χριστὸς, *καὶ οἱ ἁγιαζόμενοι*, τουτέστιν, ἡμεῖς, *ἐξ ἑνὸς πάντες*, τουτέστι, τοῦ Πατρός. Ἀλλ' ὁ μὲν, ὡς γνήσιος Υἱὸς καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς οὐσίας τοῦ Πατρός· ἡμεῖς δὲ, κτίσματα. Ὅρα δὲ ἐν αὐταῖς ταῖς λέξεσι τὴν ὑπεροχήν. Ἐκεῖνος ἁγιάζει, ἡμεῖς δὲ ἁγιαζόμεθα. Ὥστε καὶ ταυτότης, καὶ ὑπεροχή.

Δι' ἣν αἰτίαν, οὐκ ἐπαισχύνεται ἀδελφοὺς αὐτοὺς καλεῖν. Ὅρα κἀνταῦθα τὴν ὑπεροχήν. Διὰ

Variæ lectiones.

[27] φιλοτιμίας o. [28] καταγομένην o.

Digitized by Google

γὰρ τοῦ εἰπεῖν, *οὐκ ἐπαισχύνεται*, δείκνυσιν οὐ τῆς τοῦ πράγματος φύσεως ὂν τοῦτο, ἀλλὰ τῆς φιλοστοργίας τοῦ μὴ ἐπαισχυνομένου. Εἰ γὰρ καὶ ἐξ ἑνός ἐσμεν, ἀλλὰ πολὺ τὸ μέσον, καὶ ὅσον Κτίστου καὶ κτισμάτων.

Λέγων· Ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου· ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε. Τὴν γὰρ σάρκα ἐνδυσάμενος, ἐνεδύσατο καὶ τὴν ἀδελφότητα, καὶ συνῆλθεν [29-30] ὁμοῦ ἡ ἀδελφότης. Πλὴν καὶ πάλιν ὑπεροχή. Ἀπαγγελῶ γάρ, φησὶ, τοῖς ἐσκοτισμένοις, τοῖς ἀγνοοῦσιν· ὅμοιον τὸ, *Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις.*

Καὶ πάλιν· Ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ. Καὶ διὰ τούτου δείκνυσιν, ὅτι ἄνθρωπος, καὶ ἀδελφὸς ἡμῶν γέγονεν. Ὥσπερ γὰρ ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων, οὕτω καὶ αὐτός πέποιθεν ἐπ' αὐτῷ, τουτέστι, τῷ Πατρί· ἅμα καὶ δεικνύων ἡμῖν, ἵνα ἐπὶ Θεῷ μόνῳ πεποιθότες ὦμεν, ὅπου γε καὶ αὐτὸς Υἱὸς ὤν, καὶ ἀνενδεὴς, ὅμως ἐπὶ τῷ Πατρὶ πεποιθέναι φησί. Τινὲς δὲ οὕτως ἐξεδέξαντο· Ἐπειδὴ, φασὶν, ἄνω μὲν εἶπεν ἀδελφὸν τὸν Χριστὸν, κάτω δὲ πατέρα, ἐν μέσῳ δείκνυσιν, ὅτι ἐκεῖνα μὲν τῆς ἐπ' ἐσχάτων οἰκονομίας ὀνόματα· τὸ δὲ προαιώνιον αὐτοῦ ὄνομα, Θεός ἐστι. Τίς γὰρ ἐπὶ ἄλλῳ πέποιθε κυρίως, ἢ ἐπὶ Θεῷ; Ὡσανεὶ ἔλεγε· Μὴ ἀκούοντες αὐτὸν ἀδελφὸν καὶ πατέρα, νομίσητε εἶναι ἕνα τῶν πολλῶν· Θεός ἐστι, φησὶν, ἐφ' ᾧ χρῆναι πεποιθέναι γέγραπται· ὥστε μὴ εἶναι τὸν λόγον, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ τοῦ προφήτου λέγοντος ὅτι Πεποιθὼς ἔσομαι ἐγὼ ὁ προφήτης ἐπ' αὐτῷ τῷ Χριστῷ, ὡς Θεῷ. Ἀλλ' οὐκ εὐάρμοστος ἡ τοιαύτη ἐκδοχή.

Καὶ πάλιν· Ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός. Ἐνταῦθα πατέρα μὲν ἡμῶν ποιεῖ τὸν Χριστόν. Τὸ δὲ, *ἔδωκε*, διὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς τὴν ἐπὶ τῷ σαρκωθῆναι αὐτόν. Εἰ μὴ γὰρ εὐδόκησε σαρκωθῆναι τὸν Υἱὸν, οὐκ ἂν οὐδὲ παιδία αὐτῷ ἦσαν.

Ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος, καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐτῶν. Αἰσχυνέσθωσαν ἐνταῦθα οἱ κατὰ φαντασίαν [31] καὶ δόκησιν λέγοντες αὐτὸν παραγεγενῆσθαι. Οὐκ εἶπε γὰρ μόνον, ὅτι μετέσχε σαρκὸς καὶ αἵματος, ὥσπερ τὰ παιδία, τουτέστιν, οἱ λοιποὶ ἄνθρωποι· καίτοι, εἰ καὶ τοῦτο εἶπεν, ἱκανὸν ἦν παραστῆσαι, ὅτι ἀληθῶς ἐσαρκώθη· ἀλλὰ καὶ τὸ, *παραπλησίως*, προσέθηκε, ἵνα τὴν ἀπαράλλακτον πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἀληθινὴν σάρκωσιν παραστήσῃ.

Ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι, τὸν διάβολον. Τὴν αἰτίαν τίθησι τῆς οἰκονομίας. Ὅπως, φησὶ, διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὃν ἀνεδέξατο, ὡς σαρκὸς καὶ αἵματος δηλαδὴ μετασχὼν, καταργήσῃ τὸν διάβολον, ὃς ἐκράτει τοῦ θανάτου. Πῶς; Διὰ τῆς ἁμαρτίας.

A Per hoc enim quod dicit, *non erubescit*, indicat hoc non esse naturæ rei, sed paterni affectus ejus qui non erubescit. [Etsi enim ex uno simus, multum tamen est intervalli, quantum videlicet inter Creatorem et creaturas.

Vers. 12. *Dicens : Nuntiabo nomen tuum fratribus meis : in medio Ecclesiæ laudabo te* [97]. Carne indúta, induit simul fraternitatem, ac simul colit fraternitas. Rursus autem inde excellentia prodit. Denuntiabo enim, inquit, iis qui tenebris circumsepti sunt et ignorantibus. Non est dissimile ei : *Nomen tuum hominibus manifestavi* [98].

Vers. 13. *Et iterum : Ego ero fidens in eum.* Per hoc itidem indicat se hominem fratremque nostrum factum esse. Perinde enim ac quilibet hominum, sic et ipse confidit in eum, hoc est, Patrem : simul monstrans nobis, ut soli Deo confidamus, quandoquidem ipse qui Filius erat et nihil indigebat, in Patrem tamen confidere sese dicat. Nonnulli vero sic intellexerunt : Quia, inquiunt, supra Christum fratrem dixit, infra autem patrem, in medio declarat illa quidem esse nomina dispensationis postremis temporibus patefactæ : sempiternum autem nomen ejus, quod omnia sæcula præcessit, Deus est. Quis enim in alium proprie confidit, quam in Deum? Perinde quasi dicat : Ne, cum fratrem et patrem eum esse auditis, existimetis eum esse unum ex vulgo : Deus est, inquit, in quem fiduciam esse collocandam Scriptura testatur : ut sermo non sit ex persona Christi, sed prophetæ dicentis : Ego propheta ero fidens in ipsum Christum, ut Deum. At vero ista acceptio non quadrat.

Et iterum : Ecce ego et pueri, quos mihi dedit Deus. Hic Patrem quidem nostrum facit Christum. *Dedit* autem, est ob beneplacitum Patris quod in Filii incarnatione exhibuit. Nisi enim ipsi placuisset ut Filius incarnaretur, nequaquam ei liberi fuissent.

Vers. 14. *Quia ergo pueri communicaverunt carni et sanguini, et ipse similiter participavit eisdem.* Pudefiant igitur qui asserunt eum per imaginationem et apparentiam advenisse. Non solum enim dixit quod particeps fuit carnis et sanguinis, sicut pueri, hoc est, reliqui homines ; atqui etiamsi hoc dixisset, satis fuisset ad confirmandum, quod vere incarnatus esset; verum etiam *similiter* adjecit, ut a nostra nihil differentem et veram incarnationem nobis exhibeat.

Ut per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium, hoc est, diabolum. Causam reddit divinæ dispensationis. Ut per mortem suam, inquit, quam suscepit, ut carnis et sanguinis videlicet particeps, destrueret diabolum, qui imperium **663** tenebat mortis. Quomodo? per peccatum. Quia enim per

[97] Psal. xxi, 23. [98] Joan. xvii, 6.

Variæ lectiones.

[29-30] συνεισῆλθεν g. [31] συκοφαντίαν καὶ λέγοντες καὶ φλεναφοῦντες κατὰ φ. καὶ δόκ.

Digitized by Google

primam illam inobedientiam homines peccare fecit, ipse fuit qui mortem condidit, ipsa veluti milite ac fortibus armis adversus humanam naturam utens. Hac ipsa igitur Christus etiam usus est adversus illum. Quod revera multæ potentiæ ac sapientiæ fuit, jugulare hostem iis armis, quibus ipse multos jugulabat. Quidam autem sic intellexerunt : Eum qui habebat peccatum, inquiunt, hoc est, diabolum : peccatum enim est fortitudo roburque mortis.

A Ἐπειδὴ γὰρ ἁμαρτάνειν ἐποίει τοὺς ἀνθρώπους ἐκ τῆς πρώτης ἐκείνης παρακοῆς, αὐτὸς ἦν ὁ τὸν θάνατον δημιουργήσας, ὥσπερ τινὶ στρατιώτῃ αὐτῷ καὶ ὅπλῳ ἰσχυρῷ χρώμενος κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Τούτῳ οὖν αὐτῷ ὁ Χριστὸς ἐχρήσατο κατ' αὐτοῦ. Ὃ καὶ τῷ ὄντι πολλῆς δυνάμεως καὶ σοφίας, τὸ σφάξαι τὸν ἐχθρὸν διὰ τοῦ ὅπλου ᾧ ἐκεῖνος πολλοὺς ἔσφαττεν. Τινὲς δὲ οὕτως ἐνόησαν· Τὸν ἔχοντα [32], φασὶ, τὴν ἁμαρτίαν, τουτέστι, τὸν διάβολον, ἤτις ἐστὶ κράτος καὶ ἰσχὺς τοῦ θανάτου.

Vers. 15. *Et liberaret eos qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti.* Hoc est, ut liberaret homines, qui servi erant mortis, metuebantque sibi ab ea, illique obnoxii erant, hoc est, detenti servitute quæ sub ipsa erat, ut quæ nondum erat destructa : vel quia in timore continuo vivebant prisci mortales, semper sese mox morituros exspectantes, ac præ ista formidine nullius voluptatis sensum accipere potuerunt. Hoc enim adumbravit, cum dixit : *Per totam vitam.* Obnoxii itaque erant servituti, hoc est, semper timebant, ceu servi dominum asperum, ipsam mortem, nullam plane voluptatem e re aliqua percipientes. Hinc vero collige, quod is qui mortem metuit, expers est libertatis omniumque servus. Porro, istud fidelibus afflictis est solatio : siquidem illi acti et carceribus mancipati liberius ac jucundius vivunt quam ii, qui olim summis in deliciis vitam ducere videbantur, quando vigebat mors et vires suas obtinebat. Nam illi mortis metu concussi, servi erant : vos autem ab eo metu liberati estis.

Καὶ ἀπαλλάξῃ τούτους ὅσοι φόβῳ θανάτου διὰ παντὸς τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δουλείας. Τουτέστιν, ἵνα ἐλευθερώσῃ τοὺς ἀνθρώπους, ὅσοι δοῦλοι ἦσαν τοῦ θανάτου, καὶ ἐφοβοῦντο αὐτὸν, καὶ ἔνοχοι αὐτῷ ἦσαν, τουτέστιν, ἐγκατεχόμενοι τῇ ὑπ' B αὐτὸν δουλείᾳ, ἅτε μηδέπω καταλυθέντι· ἢ ὅτι φόβῳ διηνεκεῖ συνέζων οἱ πάλαι ἄνθρωποι, ἀεὶ τεθνήξεσθαι προσδοκῶντες, καὶ διὰ τὸν φόβον τοῦτον οὐδεμιᾶς ἡδονῆς αἴσθησιν λαβεῖν ἠδύναντο. Τοῦτο γὰρ ᾐνίξατο, *διὰ παντὸς τοῦ ζῆν*, εἰπών. Ἔνοχοι οὖν ἦσαν δουλείας, τουτέστιν, ἀεὶ ἔτρεμον, ὡς δοῦλοι δεσπότην πικρὸν, τὸν θάνατον, οὐδενὸς ἀπολαύοντες τερπνοῦ. Συνάγαγε [33] δὲ ἐντεῦθεν, ὅτι ὁ θάνατον δεδοικὼς, ἀνελεύθερος καὶ πάντων δοῦλος. Παράκλησις καὶ τοῦτο τοῖς θλιβομένοις πιστοῖς, εἴγε οἱ ἐλαυνόμενοι νῦν καὶ δεσμούμενοι, ἐλευθερώτερον διάγουσι καὶ ἥδιον τῶν πάλαι τρυφᾷν δοκούντων, ὅτε ἴσχυεν ὁ θάνατος. Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ τῷ φόβῳ τοῦ θανάτου κατασειόμενοι, δοῦλοι C ἦσαν· ὑμεῖς δὲ τούτου ἀπηλλάγητε.

Vers. 16. *Nusquam enim angelos apprehendit.* Hoc est, non angelorum naturam assumpsit, neque eam gestavit. Hoc autem multam erga humanum genus charitatem Dei indicat. Quod enim angelis, inquit, non donavit, hoc hominibus dedit, ut ex ipsorum natura carnem assumeret.

Οὐ γὰρ δήπου ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται. Τουτέστιν, οὐ τῆς τῶν ἀγγέλων φύσεως ἐδράξατο, οὐδὲ ταύτην ἐφόρεσε. Τοῦτο δὲ τὴν πολλὴν πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀγάπην τοῦ Θεοῦ δείκνυσιν. Ὃ γὰρ ἀγγέλοις, φησὶν, οὐκ ἐχαρίσατο, τοῦτο ἀνθρώποις δέδωκε, τὸ, ἐξ αὐτῶν σάρκα προσλαβέσθαι.

Sed semen Abrahæ reprehendit. Non dixit, suscepit, sed *apprehendit*, ut ostendat quod fugientem naturam nostram, et longius remotam insecutus sit, et antevertens apprehenderit, complexusque sit, sibi uniens, ac sistens ipsam a fuga qua ab ipso fugiebat. Non dixit autem, naturam hominum, sed *semen Abrahæ :* partim quidem cupiens eos attollere, ac generis ipsorum splendorem commonstrare, et quod in hoc sint gentibus excellentiores, quatenus ex ipsis est Dominus. Semper enim ipsis, ubi citra offensam licet, gratificatur : partim vero promissionem eis ad memoriam revocans : *Tibi et semini tuo dabo terram hanc* [34].

Ἀλλὰ σπέρματος Ἀβραὰμ ἐπιλαμβάνεται. Οὐκ εἶπεν, ἀνέλαβεν, Ἀλλ', *ἐπιλαμβάνεται*, ἵνα δείξῃ ὅτι φεύγουσαν τὴν φύσιν ἡμῶν, καὶ μακρυνθεῖσαν ἐδίωξε· καὶ φθάσας ἐπελάβετο αὐτῆς, καὶ περιεπλάκη ἑνώσας ἑαυτῷ, καὶ στήσας αὐτὴν τῆς ἀπ' C αὐτοῦ φυγῆς. Οὐκ εἶπε δὲ, Φύσεως ἀνθρώπων, ἀλλὰ, *σπέρματος Ἀβραάμ*· ἅμα μὲν βουλόμενος αὐτοὺς ἐπᾶραι, καὶ δεῖξαι τὸ γένος αὐτῶν τίμιον, καὶ ὅτι πλέον ἔχουσι τῶν ἐθνικῶν ἐν τούτῳ, καθὸ [35] ἐξ αὐτῶν ὁ Κύριος· ἀεὶ γὰρ χαρίζεται αὐτοῖς, ἐν οἷς οὐδεὶς βλάπτεται· ἅμα δὲ καὶ τῆς ἐπαγγελίας ἀναμιμνήσκων αὐτοὺς, ὅτι *Σοὶ καὶ τῷ σπέρματί σου δώσω τὴν γῆν ταύτην.*

664 Vers. 17. *Unde debebat per omnia fratribus assimilari.* Quia placuit ei semel nostram appre-

Ὅθεν ὤφειλε κατὰ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιωθῆναι. Ἐπειδὴ, φησὶν, ἅπαξ κατεδέξατο τῆς

[32] Gen. XIII, 15.

Variæ lectiones.

[31] ἐχθρὸν o. [33] σύνες o. [35] καθότι o.

Digitized by Google

ἡμῶν δράξασθαι φύσεως, ἀκόλουθον ἦν πάντως κατὰ πάντα ἡμῖν ὁμοιωθῆναι, τουτέστι, τεχθῆναι, τραφῆναι, αὐξηθῆναι, παθεῖν πάντα ἅπερ ἐχρῆν, τέλος θανεῖν· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ, κατὰ πάντα ὁμοιωθῆναι.

A hendere naturam, consequens erat prorsus per omnia ipsum nobis assimilari, hoc est, ut nasceretur, ut aleretur, ut cresceret, omniaque pateretur quæ oporteret eum pati, et tandem ut moreretur : hoc enim est per omnia assimilari.

Ἵνα ἐλεήμων γένηται, καὶ πιστὸς Ἀρχιερεὺς, τὰ πρὸς τὸν Θεόν. Δι' οὐδὲν ἄλλο, φησὶ, τὴν σάρκα τὴν ἡμετέραν ἔλαβεν, ἢ ἵνα δι' αὐτῆς ἐλεήσῃ ἡμᾶς, καὶ ἀναστήσῃ κάτω κειμένους. Πῶς; Ἀρχιερεὺς ἡμῶν γενόμενος, καὶ προσενέγκας τὴν σάρκα ταύτην, ἣν ἐξ ἡμῶν προσείληφεν, ἀντ' ἄλλου τινὸς ἱερείου, ἵνα τῶν ἁμαρτιῶν ἡμᾶς καθαρίσῃ, καὶ μεσιτεύσῃ ἡμῖν τὰ πρὸς τὸν Θεόν· ἐκπεπολεμωμένοι γὰρ ἦμεν τούτῳ. *Πιστὸς* δὲ, ἀντὶ τοῦ, ἀληθινὸς, καὶ δυνάμενος τὸ ἔργον τοῦ ἀρχιερέως πληροῦν· τοῦτο γὰρ ἀρχιερέως ἀληθινοῦ, τὸ ἁμαρτιῶν ἀπαλλάττειν τοὺς ὧν ἐστιν ἀρχιερεύς· ἢ ὅτι εὐπαράδεκτος τῷ Θεῷ ἐν ταῖς πρὸς αὐτὸν μεσιτείαις.

Ut misericors fieret, et fidelis Pontifex in iis quæ sunt ad Deum. Nullam aliam ob causam carnem nostram accepit, inquit, quam ut nostri misereretur, ac erigeret depressos. Qua istud ratione? Pontifex noster factus, ac offerens carnem hanc quam ex nobis assumpsit, loco alterius cujusdam sacrificii, ut a peccatis nos mundaret, ac mediator noster esset apud Deum. Hostes enim ejus eramus. *Fidelis* autem, pro, verus, et qui possit pontificis opus implere : hoc enim est veri pontificis officium, nempe, a peccatis liberare eos quorum est pontifex : vel quia gratus est Deo in suis ad eum intercessionibus. B

Εἰς τὸ ἱλάσκεσθαι τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ. Ἔδειξε τί ἐστι, *πιστὸς τὰ πρὸς τὸν Θεόν*· τουτέστιν, ὥστε ἱλάσκεσθαι τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ. Τοῦτο γὰρ τὸ μέγα δεῖγμα τῆς ἀγάπης αὐτοῦ, ὅτι πάντα ἐποίησεν, ὥστε τὰς ἁμαρτίας λῦσαι. Διὰ τί δὲ οὐκ εἶπε, τὰς ἁμαρτίας τῆς οἰκουμένης, ἀλλὰ, τοῦ λαοῦ; Ὅτι τέως περὶ τῶν Ἰουδαίων ἦν ὁ λόγος τῷ Κυρίῳ, καὶ διὰ τούτους ἦλθε προηγουμένως, ἵνα τούτων σωθέντων, καὶ οἱ ἄλλοι δι' αὐτῶν σωθῶσιν, εἰ καὶ τοὐναντίον γέγονε. Καὶ ὁ ἄγγελος δὲ πρὸς τὸν Ἰωσὴφ, Αὐτὸς, φησὶ, *σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν*. Τὴν εὐγένειαν οὖν ἐνταῦθα δείκνυσι τὴν Ἰουδαϊκὴν, καὶ ὅσου λόγου ἠξιοῦντο παρὰ τῷ Κυρίῳ.

Ut repropitiaret delicta populi. Planum fecit quid sit, *fidelis in iis quæ sunt ad Deum* : hoc est, ut placet atque expiet peccata populi. Id enim ingens argumentum est charitatis suæ, quod omnia fecit ut peccata tolleret. Cur autem non dixit, peccata orbis, sed, populi? Quia antea rationem gerebat Judæorum Dominus, qui populus ejus erant, propter quos inprimis venerat, ut his conservatis et alii salvi fierent ; etiamsi diversum factum sit. Unde et angelus ad Josephum ait : *Ipse servabit populum suum a peccatis* [1]. Judaicam itaque nobilitatem hic indicat, et quanto in pretio fuerint apud C Dominum.

Ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθείς, δύναται τοῖς πειραζομένοις βοηθῆσαι. Ταπεινὸν [35] μὲν τοῦτο καὶ εὐτελὲς, καὶ ἀνάξιον Θεοῦ δοκεῖ. Ὅταν γὰρ ἐπιλάβηται Παῦλος τῆς σαρκὸς, πάντα ταπεινὰ φθέγγεται, πλὴν οὐκ ἀνάξιον τῆς σαρκός· καὶ οὐδὲν θαυμαστόν· ἐπεὶ καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς, τοῦ μὴ σαρκωθέντος, πολλὰ ἀνθρωποπρεπῆ καὶ ταπεινὰ φησιν ἡ Γραφή· *Κύριος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ διέκυψε, καὶ εἶδε τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων*· καὶ, *Καταβὰς ὄψομαι*· καὶ μυρία τοιαῦτα. Πολλῷ οὖν μᾶλλον περὶ τοῦ Χριστοῦ τοῦ δὲ σαρκωθέντος καὶ παθόντος ἐν σαρκὶ, ἄλλως τε καὶ πρὸς πληροφορίαν τῶν ἀκουόντων, καὶ διὰ τὴν αὐτῶν ἀσθένειαν εἴρηται· καὶ γὰρ οἱ ἄνθρωποι τὴν πεῖραν πιστοτέραν πάντων ἡγοῦνται. Ὃ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· Οὐχ ὡς Θεὸς μόνος οἶδεν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἄνθρωπος διὰ τῆς πείρας ἔγνω. Καὶ ἡ σὰρξ γὰρ αὐτὴ τοῦ Χριστοῦ πολλὰ ἔπαθεν· οἶδε τί ἐστι θλῖψις, οἶδε τί ἐστι πειρασμός· ὥστε δύναται βοηθῆσαι, ἀντὶ τοῦ, πρόθυμός [36] ἐστιν εἰς τὸ δοῦναι χεῖρα συμπαθείας.

VERS. 18. *In eo enim in quo passus est ipse et tentatus, potest eis* [1] *qui tentantur auxiliari.* Humile quidem hoc, et vile, Deoque indignum videtur. Cum enim Paulus de carne disserit, omnia humilia loquitur, verumtamen non est indignum carne. Neque hoc mirum cuipiam videri debet : quandoquidem et de Patre qui non incarnatus, pleraque ad hominem pertinentia et humilia Scriptura loquatur, ut : *Dominus de cœlo prospexit, et vidit filios hominum* [2] ; ac : *Descendam et videbo* [3], innumeraque alia hujusmodi. Multo potius igitur de Christo incarnato, et in carne passo, præsertim ut certiores redderentur auditores, et propter ipsorum imbecillitatem multa dicta sunt. Etenim homines experientiam omnibus aliis certiorem arbitrantur. Quod autem dicit, est hujusmodi : Non quatenus solus Deus novit, verum etiam quatenus homo novit per experientiam. Nam ipsa Christi caro haud pauca toleravit : novit quid sit **665** afflictio, novit quid sit tentatio. Itaque potest auxiliari, hoc est, promptus est ad manum compassionis afflictis porrigendam. D

[1] Matth. I, 21. [2] Psal. XIII, 2. [3] Gen. XVIII, 21.

Variæ lectiones.

[35] πάνυ ταπεινὸν τοῦτο o. [36] μετὰ πολλῆς προθυμίας ὀρέξει χ.

Digitized by Google

CAPUT III.

VERS. 1. *Unde, fratres sancti, vocationis cœlestis participes. Unde*, hoc est, postquam talem ipsum Pontificem esse dixi, nimirum fidelem, et qui propitius esset peccatis nostris, et posset nobis auxiliari : considerate isthuc, et invenietis omnino sic sese habere. *Vocationis* autem *cœlestis participes*, dixit, hoc est, illic vocati sumus : nihil ergo hic quæramus : illic merces est, illic retributio.

Considerate apostolum et pontificem confessionis nostræ Jesum Christum. Propter carnem omnia sunt humilia, ut sæpius dictum est. Apostolus itaque ideo dicitur, quod sit ablegatus ad oves domus Israel. Pontifex autem *confessionis nostræ*, hoc est, fidei : non enim legalis cultus Pontifex est, sed nostræ fidei.

VERS. 2. *Qui fidelis est ei qui præfecit illum, sicut et Moses in tota domo ejus.* Christum Mosi antepositurus, pontificatum in medium protulit, et huic et illi populum commissum inquiens, majora tamen Christo quam Mosi concredita fuisse. Principio tamen statim non indicat eam excellentiam, ne resilirent : etiamsi namque fideles erant, omnino tamen adhuc adhærebant Mosi : interim tamen Dominum illi adæquat, inquiens : Fidelis est ille Patri, qui fecit eum pontificem et apostolum. Non enim hic de essentiæ ratione sermo est, verum de commissione. Fidelis igitur est, hoc est, benevolus, curam gerens eorum quæ sunt Patris, et non sinens ea corrumpi, sed salutem potius eorum quærens. *Quemadmodum et Moses in tota domo ejus*, hoc est, in populo. Domum enim populum vocat, perinde ac nos consuevimus dicere, Ille ex hac domo est. Cæterum, *Ejus*, sive Dei, sive Mosis. Nam et Mosis dicebatur populus, ut : *Populus tuus peccavit.* Tanquam procurator et œconomus domus, inquit, sic erat Moses in populo.

VERS. 3, 4. *Ampliori enim gloriæ iste præ Mose dignus est habitus, quanto ampliorem honorem habet domo is qui fabricavit illam. Omnis namque domus fabricatur ab aliquo. Qui autem omnia creavit, Deus est.* Ecce hic est excellentia qua Dominus Mosen exsuperat. Fidelis, inquit, erat et ille in tota domo, hoc est, in populo : verumtamen et ipse erat unus ex domo. Homo enim et ipse perinde ac cæteri; etiamsi sanctus erat, et conservus ipsis erat : quemadmodum in 666 ædibus procuratores, etiamsi cæteros præcellant, aliis tamen conservi sunt. Quoniam igitur et ipse pars domus erat, conditus est et ipse a quopiam, et qui condidit ipsum, excellit eum omnino. Condidit autem eum Filius Dei, qui carnem accepit, et pontifex propter ipsum audiit : excellit itaque eum. Animadverte itaque

ΚΕΦΑΛ. Γ.

Ὅθεν, ἀδελφοὶ ἅγιοι, κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχοι. Ὅθεν, τουτέστιν, ἐπειδὴ τοιοῦτον εἶπον αὐτὸν ἀρχιερέα εἶναι πιστὸν, καὶ ἱλασκόμενον ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν, καὶ δυνάμενον βοηθεῖν· σκοπήσατε καὶ εὑρήσετε πάντως τοῦτο οὕτως ἔχον. *Κλήσεως* δὲ, φησὶν, *ἐπουρανίου μέτοχοι*· τουτέστιν, ἐκεῖ ἐκλήθημεν, μηδὲν ἐνταῦθα ζητῶμεν· ἐκεῖ ὁ μισθὸς, ἐκεῖ ἡ ἀνταπόδοσις.

Κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Διὰ τὴν σάρκα, πάντα ταπεινὰ, ὡς πολλάκις εἴρηται. Ἀπόστολος μὲν οὖν, παρὰ τὸ ἀπεστάλθαι εἰς τὰ πρόβατα οἴκου Ἰσραήλ. Ἀρχιερεὺς δὲ τῆς *ὁμολογίας ἡμῶν*, τουτέστι, τῆς πίστεως· οὐ γὰρ τῆς κατὰ νόμον λατρείας ἀρχιερεύς ἐστιν, ἀλλὰ τῆς ἡμετέρας πίστεως.

Πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, ὡς καὶ Μωϋσῆς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. Μέλλων [37] τὸν Χριστὸν προτιθέναι τοῦ Μωϋσέως, ἤγαγε μὲν εἰς μέσον τὴν ἀρχιερωσύνην, καί φησιν, ὅτι Καὶ οὗτος κἀκεῖνος λαὸν ἐγκεχείρισται, πλὴν ἀλλ' ἐπὶ μείζοσιν οὗτος. Τέως δὲ ἐν ἀρχῇ οὐ δείκνυσι τὴν ὑπεροχὴν, ἵνα μὴ ἀποπηδήσωσιν· εἰ γὰρ καὶ πιστοὶ ἦσαν, ὅμως πάνυ τι προσδέκειντο τῷ Μωσεῖ· ἀλλὰ τέως ἐξισοῖ τὸν Κύριον ἐκείνῳ, καί φησιν, ὅτι Πιστός ἐστι καὶ οὗτος τῷ Πατρὶ τῷ ποιήσαντι αὐτὸν ἀρχιερέα καὶ ἀπόστολον. Οὐ γὰρ περὶ οὐσιώσεως ἐνταῦθα ὁ λόγος, ἀλλὰ περὶ προχειρήσεως· Πιστὸς οὖν ἐστι, τουτέστιν, εὐνοϊκὸς, προϊστάμενος τῶν τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐκ ἐῶν αὐτὰ φθείρεσθαι, ἀλλὰ τὴν σωτηρίαν αὐτοῖς περιποιούμενος. *Ὡς καὶ Μωϋσῆς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ*, τουτέστιν, ἐν τῷ λαῷ. Οἶκον γὰρ τὸν λαὸν λέγει [38], ὡς καὶ ἡμεῖς εἰώθαμεν λέγειν, Ὁ δεῖνα τῇδε τῆς οἰκίας ἐστίν. *Αὐτοῦ* δὲ, ἤτοι τοῦ Θεοῦ, ἢ τοῦ Μωϋσέως. Καὶ γὰρ καὶ τοῦ Μωϋσέως ἐλέγετο ὁ λαὸς, ὡς τὸ, *Ὁ λαός σου ἥμαρτεν.* Ὡς ἐπίτροπος, φησὶ, καὶ οἰκονόμος οἰκίας, οὕτως ἦν Μωσῆς τῷ λαῷ.

Πλείονος γὰρ δόξης οὗτος παρὰ Μωσῆν ἠξίωται, καθ' ὅσον πλείονα τιμὴν ἔχει τοῦ οἴκου ὁ κατασκευάσας αὐτόν. Πᾶς γὰρ οἶκος κατασκευάζεται ὑπό τινος· ὁ δὲ τὰ πάντα κατασκευάσας, Θεός. Ἰδοὺ ἐνταῦθα καὶ ἡ ὑπεροχὴ, ἣν ἔχει ὁ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν. Φησὶν οὖν, ὅτι Πιστὸς μὲν ἦν κἀκεῖνος ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ, τουτέστιν, ἐν τῷ λαῷ· πλὴν καὶ αὐτὸς εἷς ἦν τοῦ οἴκου· ἄνθρωπος γὰρ καὶ αὐτὸς, ὡς καὶ οἱ λοιποί· εἰ καὶ ἅγιος, καὶ ὁμόδουλος αὐτοῖς· ὡς καὶ ἐν ταῖς οἰκίαις οἱ ἐπίτροποι, εἰ καὶ προέχουσι τῶν λοιπῶν, πλὴν ὁμόδουλοι τοῖς ἄλλοις. Ἐπεὶ οὖν καὶ αὐτὸς μέρος τοῦ οἴκου ἦν, ἐκτίσθη καὶ αὐτὸς ὑπό τινος, καὶ ὁ κτίσας αὐτὸν ὑπερέχει αὐτοῦ πάντως. Ἔκτισε δὲ αὐτὸν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ σάρκα λαβὼν, καὶ Ἀρχιερεὺς δι' αὐτὸν [39] χρηματίσας· καὶ ὑπερέχει ἄρα αὐτοῦ. Ὅρα οὖν πῶς

Variæ lectiones.

[37] θέλων m. [38] καλεῖ o. [39] αὐτὴν o.

Digitized by Google

ἤρξατο μετὰ τῆς συγκρίσεως ἀπὸ τῆς σαρκὸς, ἀνέβη δὲ εἰς τὴν θεότητα, καὶ [60] ἀσυγκρίτως ὑπερέχειν τὸν Ποιητὴν τοῦ ποιήματος ἔδειξε.

A quomodo comparationem a carne auspicatus est : conscendit autem ad divinitatem, et conditorem operibus incomparabiliter præstantiorem esse demonstravit.

Καὶ Μωσῆς μὲν πιστὸς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ὡς θεράπων, εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων· Χριστὸς δὲ ὡς Υἱός. Ἰδοὺ καὶ ἄλλην ὑπεροχὴν δείκνυσιν· ὅτι ὁ μὲν Μωσῆς πιστὸς ἦν, ὡς θεράπων, διὰ τοῦτο καταστὰς, ἵνα λαλῇ τὰ τοῦ Δεσπότου τοῖς λοιποῖς οἰκέταις, καὶ μάρτυς ᾖ τῷ Θεῷ ἐν τῇ κρίσει τῶν λαληθέντων. Εἰ γὰρ καὶ οὐρανὸν καλεῖ μάρτυρα καὶ γῆν, ὡς τὸ, *Ἄκουε, οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου ἡ γῆ*· καὶ φάραγγας, ὡς τὸ, *Ἀκούσατε φάραγγες τὰ θεμέλια τῆς γῆς*· πολλῷ μᾶλλον ἄνθρωπον. Ὁ δὲ Χριστὸς πιστός ἐστιν, ὡς Υἱὸς γνήσιος καὶ κληρονόμος, τὰ Πατρῷα διοικῶν κατὰ τὸ τοῦ Πατρὸς θέλημα. Πάμπολυ δὲ καὶ ἀσύγκριτον τὸ μέσον τοιούτου Δεσπότου καὶ δούλου.

Vers. 5. *Et Moses quidem fidelis erat in tota domo ejus, tanquam famulus, in testimonium eorum quæ dicenda erant : Christus vero tanquam Filius.* En aliam hic præstantiam adducit. Moses, inquit, erat fidelis veluti minister, propterea constitutus ut Domini negotia cæteris famulis explicaret, atque ut in judicio Deo testis esset eorum quæ dicta erant. Si enim cœlum ac terram vocat testes, quemadmodum illud : *Audi cœlum, et ausculta terra* [3] ; et valles, ut in eo loco : *Audite valles fundamenta terræ* [4] ; multo magis hominem. Christus autem fidelis est, B ut Filius genuinus et hæres, res Paternas administrans secundum Patris voluntatem. Magnum autem et omnino incomparabile discrimen est inter talem Dominum et servum.

Ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ· οὗ οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς, ἐὰν περ τὴν παῤῥησίαν καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος ἄχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν. Οἶκος ἦν τοῦ Μωϋσέως ὁ λαὸς, οὗ μέρος καὶ αὐτὸς ἦν. Οἶκον ἔχει καὶ ὁ Χριστὸς, ἡμᾶς· ἀλλ' ἐὰν μέχρι τέλους ἐστῶτες ὦμεν, καὶ μὴ καταπέσωμεν. Ἐνταῦθα γὰρ [61] προτρέπει αὐτοὺς καρτερεῖν ἐν ταῖς θλίψεσι, καὶ μὴ ἐκλύεσθαι· οὕτω γὰρ ἐσόμεθα οἶκος Θεοῦ, ὥσπερ ἦν Μωσῆς. Ἐγκωμιάζει δὲ αὐτοὺς, δεικνὺς ὅτι ἤρξαντο μὲν, δεῖ δὲ καὶ τέλος [62] προσθεῖναι. Καλῶς δὲ εἶπε, *παῤῥησίαν καὶ καύχημα ἐλπίδος.* Καὶ γὰρ ἐλπίζων τις βεβαίως, ὅτι ἔσται ἀνταπόδοσις, καυχᾶται ἐντεῦθεν ἤδη, ὡς ἐπιγεγενημένοις τοῖς ἐλπιζομένοις, καὶ οὐ καταδύεται, ἀλλὰ παῤῥησίαν ἔχει μᾶλλον, ὅταν θλίβηται διὰ τὸν ἀγαπώμενον αὐτῷ Χριστόν.

Vers. 6. *In domo sua : cujus domus nos sumus, si fiduciam et gloriationem spei ad finem usque firmam retineamus.* Domus Mosis erat populus, cujus et ipse pars erat. Christus etiam domum habet, nos videlicet : at si ad finem usque persistamus, neque decidamus. Hic enim adhortatur eos perseverare in afflictionibus, et non labefactari : hac enim ratione erimus domus Dei, perinde ac erat Moses. Laudat autem eos, ostendens quod inceperint quidem, oportet autem et finem addere. Pulchre C autem dixit, *fiduciam et gloriationem spei.* Firmiter enim quispiam sperans futuram compensationem, jam inde gloriatur, ceu quæ sperarit, præsto sint, nec animo dejicitur, sed fiduciam potius habet, si quando affligatur propter dilectum sibi Christum.

Διὸ, καθὼς λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ· οὗ ἐπείρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐδοκίμασάν με, καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη. Διὸ προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ, καὶ εἶπον· Ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ· αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδούς μου. Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου. Περὶ ἐλπίδος διελέχθη, καὶ ὅτι χρὴ βεβαίως προσδοκᾶν μισθόν τινα ἐκεῖ, καὶ ἀνάπαυσιν ἀντὶ τῶν ἐνταῦθα καμάτων· καὶ δείκνυσι τοῦτο ἀπὸ τοῦ προφήτου λέγοντος, ὅτι μέλλουσιν εἰσελθεῖν εἰς κατάπαυσιν οἱ πιστεύοντες, ὡς οἵγε ἀπιστοῦντες οὐκ εἰσελεύσονται, ὥσπερ οὐδὲ οἱ πάλαι ἐκεῖνοι. Μετὰ γὰρ τὸ περάσαι τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν οἱ Ἑβραῖοι, καὶ μυρία λαβεῖν ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς τοῦ Θεοῦ περὶ αὐτοὺς κηδεμονίας καὶ δυνάμεως τεκμήρια, ἐβουλεύσαντο κατασκόπους πέμψαι διασκε-

Vers. 7, 11. *Quapropter, sicut dicit Spiritus sanctus : Hodie si vocem ejus audiveritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione, secundum diem tentationis in deserto, ubi tentaverunt me patres vestri, probaverunt me, et viderunt opera mea quadraginta annis. Propter quod infensus fui generationi huic, et dixi : Semper errant corde : ipsi autem non cognoverunt vias meas. Sicut juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam.* De spe disputavit, ac quod mercedem aliquam et requiem pro D laboribus quos hic toleramus, illic exspectare oporteat ; atque istud ex propheta **667** ostendit, qui dicit, quod ii qui credunt, in requiem introibunt, quemadmodum qui non credunt, non ingredientur, ut neque olim illi. Nam Hebræi postquam mare Rubrum pertransissent, ac in deserto innumera Dei erga se curæ et potentiæ indicia accepissent, decreverunt speculatores mittere, qui terræ naturam explorarent, ad quam ingressuri erant. Isti vero qui profecti fuerant, reversi sunt, naturam quidem

[3] Deut. xxxii, 1. [4] Mich. vi, 1, 2.

Variæ lectiones.

[60] ἔνθα o. [61] δὲ o. [62] τὸ πέρας o.

Digitized by Google

terræ admirantes, sed asseverantes inexpugnabiles esse homines qui eam terram inhabitarent. Populus igitur, cum debuisset expendere Dei insuperabilem potentiam, consternati potius sermonibus hisce, murmurabant, atque in Ægyptum reverti oportere censebant. Indignatus itaque Deus quod adeo celeriter tot admirabilium operum suorum memoriam repulissent, juravit non ingressuram generationem illam quæ murmurasset in terram promissionis : omnes etiam perierunt in deserto, præter Chaleb et Jesum. Quia igitur David post generationem illam loquens, dixit : Hodie si vocem ejus audiveritis, non obduretis corda vestra, ne eadem patiamini quæ majores vestri, ac orbemini requie : videlicet quasi alia quædam sit requies quam nos obtinere debemus, hæc dicit. Nam si revera requiem accepissent, quam ob causam diceret : Hodie ne induretis corda vestra, patrum vestrorum instar, ne non ingrediamini in requiem? Quæ igitur alia est requies præter regnum cœlorum, cujus imago fuit et Sabbatum, et typice factus ingressus in Palestinam per incredulæ generationis filios? Tres enim sunt quietes : prima est Sabbati, in quo Deus quievit ab operibus suis, de qua nunc Davidem non est loqui verisimile, ut quæ olim sit facta. Altera est, ingressus in terram promissionis, in quam ingressi Judæi cessaturi erant, ac quietem habituri a præliis et errore. Neque de hac nunc dicit : Palæstina enim omnino tum occupabatur ab Hebræis temporibus Davidis. Quomodo igitur de hac, tanquam adhuc restaret, locutus est? Videtur igitur alia quædam requies esse, in quam Jesus filius Nave non potuit introducere populum. Quæ autem ista fiet, præter eam quæ est in cœlis! Date ergo operam, ne ab hac excidatis propter incredulitatem, perinde ac majores vestri. Hæc ergo hujus loci sententia est, quæ longe extenditur : at vero singula speciatim pertractanda sunt. Considera autem, a Deo non esse exigendam rationem, sed sive tueatur, sive non tueatur, credendum ei. Nam et ideo eos accusat, quod tentarint illum, hoc est, non citra hæsitationem in ipsum speraverint, ut qui omnia posset.

τὸν, τουτέστιν, οὐκ ἀδιακρίτως ἐπ' αὐτῷ ἤλπιζον, ὡς πάντα δυναμένῳ.

668 VERS. 12. *Videte, fratres, nequando sit in aliquo vestrum cor malum infidelitatis.* Perterrefacientis hoc dictum est. Verisimile enim est quosdam fuisse, qui ea quæ de retributione dicebantur vera esse non credebant, et propterea periculum facere cupiebant divinæ erga se potentiæ atque providentiæ in ipsos in tentationibus quibus quatiebantur. Propterea munit eos, ad memoriam eis revocans quæ olim passi sunt increduli. Futura enim pericula plerosque adeo non cohibent, quantum quæ præterierunt, omnibusque jam sunt cognita. Observa etiam hic, ab incredulitate quempiam devenire, ut prava cogitet, eademque peragat.

A ψομένους τὴν φύσιν τῆς γῆς, εἰς ἣν ἔμελλον εἰσελθεῖν. Οἱ δὲ ἀπελθόντες ὑπέστρεψαν, τὴν μὲν φύσιν τῆς γῆς[63] θαυμάζοντες, ἀνθρώπους μέντοι ἀπροσμαχήτους κατοικεῖν ταύτην λέγοντες. Ὁ τοίνυν λαὸς δέον ὑπολογίσασθαι τὴν τοῦ Θεοῦ ἀκαταμάχητον δύναμιν, καταπλαγέντες τοῖς λόγοις τούτοις, ἐγόγγυζον[64], καὶ εἰς Αἴγυπτον ἀποστρέφεσθαι τούτους δεῖν ἐνόμιζον. Ὀργισθεὶς οὖν ὁ Θεὸς, ὅτι περ οὕτω ταχέως τὴν τῶν τοσούτων θαυμασίων μνήμην ἀπώσαντο, ὤμοσε μὴ εἰσελθεῖν τὴν γενεὰν ἐκείνην τὴν γογγύσασαν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας· καὶ δὴ πάντες ἀπώλοντο ἐν τῇ ἐρήμῳ, πλὴν Χαλὲβ καὶ Ἰησοῦ. Ἐπεὶ οὖν μετὰ τὴν γενεὰν ἐκείνην ὁ[65] Δαβὶδ διαλεγόμενος ἔλεγεν, ὅτι Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, καὶ μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας B ὑμῶν, ἵνα μὴ τὰ αὐτὰ πάθητε ἅπερ οἱ πρόγονοι οἱ ὑμέτεροι, καὶ ἀποστερηθῆτε τῆς καταπαύσεως· δῆλον ὅτι ὡς οὔσης τινὸς ἑτέρας καταπαύσεως, ἣν ὀφείλομεν κατασχεῖν, ταῦτα λέγει. Ἐπεὶ εἰ ἀπειληφότες ἦσαν ὄντως τὴν κατάπαυσιν, τίνος ἕνεκεν λέγει, Σήμερον μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς οἱ πατέρες, καὶ οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν κατάπαυσιν; Τίς οὖν ἐστιν ἄλλη κατάπαυσις, ἢ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, ἧς εἰκὼν τό τε Σάββατον, καὶ ἡ τυπικῶς γενομένη εἰς τὴν Παλαιστίνην εἴσοδος τῶν τέκνων τῆς ἀπιστησάσης[66] γενεᾶς; Τρεῖς γάρ εἰσι καταπαύσεις· ἥ τε τοῦ Σαββάτου, ἐν ᾗ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, περὶ ἧς οὐκ ἔοικε νῦν λέγειν ὁ Δαβὶδ, ἅτε πάλαι γεγενημένης· καὶ ἡ εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας εἴσοδος, εἰς C ἣν εἰσελθόντες Ἰουδαῖοι, ἔμελλον ἀναπαύσασθαι τῶν πολέμων καὶ τῆς πλάνης. Οὐδὲ περὶ ταύτης νῦν λέγει· ἡ γὰρ Παλαιστίνη τότε κατείχετο τοῖς Ἑβραίοις ἐπὶ τῶν χρόνων Δαβίδ. Πῶς οὖν ἔλεγε[67] περὶ ταύτης, ὡς ὑπολειπομένης; Ἔοικεν οὖν ἑτέρα τις εἶναι κατάπαυσις, εἰς ἣν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ οὐκ ἠδύνατο εἰσαγαγεῖν τὸν λαόν. Τίς δὲ ἂν εἴη αὕτη, ἢ ἡ ἐν οὐρανοῖς; Σπουδάσατε οὖν, ἵνα ταύτης μὴ ἐκπέσητε διὰ τὸ ἀπιστῆσαι, ὡς καὶ οἱ πρόγονοι ὑμῶν. Οὗτος μὲν οὖν ὁ νοῦς ὅλου τοῦ χωρίου ἄχρι πολλοῦ διήκων· ἐπεξιτέον δὲ καὶ τοῖς κατὰ μέρος. Ἐννόει δὲ, ὅτι οὐ δεῖ τὸν Θεὸν εὐθύνας ἀπαιτεῖν, ἀλλ' ἂν τε προΐσταται, ἄν τε μὴ, πιστεύειν αὐτῷ. Καὶ γὰρ κἀκείνοις τοῦτο ἐγκαλεῖ, ὅτι ἐπείρασαν αὐ-

D *Βλέπετε, ἀδελφοὶ, μήποτε ἔσται ἔν τινι ὑμῶν καρδία πονηρὰ ἀπιστίας.* Φοβοῦντός ἐστι τὸ ῥῆμα. Ἔοικε γὰρ ὅτι ἦσάν τινες ἀπιστοῦντες, ὡς οὐκ ὄντων ἀληθῶν τῶν λεγομένων περὶ ἀνταποδόσεως, καὶ διὰ τοῦτο βουλόμενοι πεῖραν λαβεῖν τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, καὶ τῆς εἰς αὐτοὺς προνοίας ἐν τοῖς πειρασμοῖς οἷς εἶχον. Διὰ ταῦτα οὖν ἀσφαλίζεται αὐτοὺς, ἀναμιμνήσκων ὧν ἔπαθον πάλαι οἱ ἀπιστήσαντες. Οὐ τοσοῦτον γὰρ τὰ μέλλοντα φοβερὰ συστέλλει τοὺς πολλοὺς, ὅσον τὰ παρελθόντα, καὶ ἤδη γνώριμα γεγονότα. Ὅρα δὲ ὅτι καὶ ἀπὸ ἀπιστίας ἔρχεταί τις εἰς τὸ καὶ λογίζεσθαι πονηρὰ καὶ πράττειν ταῦτα.

Variæ lectiones.

[63] χώρας υ. [64.65] κατεγόγγυζον ο. [65] ἐκείνην τὴν γογγύσασαν m. [66] ἀντιστάσης ο. [67] ἔμελλε λέγειν ο.

Digitized by Google

Ἐν τῷ ἀποστῆναι ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος. Ἄλλως γὰρ οὐχ εὑρίσκει πάροδον ἡ ἀπιστία, εἰ μὴ ἀποστῇ τις ἀπὸ Θεοῦ. Ἕως γὰρ ἂν ᾖ ἐχόμενος τοῦ Θεοῦ, καὶ πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ, ὡς πάντα δυναμένῳ, οὐδὲν ἡγεῖται ἀδύνατον.

Ἀλλὰ παρακαλεῖτε ἑαυτοὺς καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται. Τουτέστιν, οἰκοδομεῖτε ἀλλήλους, καὶ ὑποστηρίζετε, ὥστε μὴ πεσεῖν. Εἰ δὲ καὶ πέσῃ τις, διορθοῦσθε αὐτὸν ἄχρις οὗ ζῇ· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ, *ἄχρις οὗ τὸ σήμερον*· ἐλπὶς γάρ ἐστι. Μάλιστα μὲν οὖν, μηδὲ ἔστω καρδία πονηρὰ ἔν τινι· εἰ δὲ καὶ γένοιτο, μὴ εἰς ἀπόγνωσιν πιπτέτω, ἀλλὰ παρακαλεῖτέ αὐτὸν [68] καὶ ἀναλαμβάνετε.

Ἵνα μὴ σκληρυνθῇ τις ἐξ ὑμῶν ἀπάτῃ τῆς ἁμαρτίας. Τουτέστιν, ἵνα μὴ ἐκ τῆς ἀπογνώσεως εἰς πώρωσιν ἔλθῃ, καὶ ἀνίατος μείνῃ. Ὥσπερ γὰρ τὰ πεπωρωμένα σώματα καὶ σκληρὰ οὐκ εἴκει ταῖς τῶν ἰατρῶν χερσίν· οὕτω καὶ αἱ σκληρυνθεῖσαι ψυχαὶ οὐκ εἴκουσι τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ. Ἀπάτην δὲ ἁμαρτίας καλεῖ, ἢ τὴν ἀπάτην τοῦ διαβόλου, τουτέστι, τὸ μὴ ἐλπίζειν ὅτι ἔσται ἀνταπόδοσις, ἢ τὴν ἀναλγησίαν. Τὸ γὰρ λέγειν, ὅτι Λοιπὸν ἅπαξ ἥμαρτον, οὐκ ἔχω ἐλπίδας, ἀπάτη ὄντως ἐστὶν ἁμαρτίας. Ἀπατῶσα γὰρ ἡ ἁμαρτία, καὶ πρὸς ἑαυτὴν ἐπισπωμένη, τοιαῦτα λογίζεσθαι ποιεῖ, κατὰ τὸ εἰρημένον· *Ἀσεβὴς εἰς βάθος κακῶν ἐμπεσὼν, καταφρονεῖ.* Ὁ δὲ καταφρονῶν, οὐδὲ πιστεύειν ἀνέχεται. Ἐξ ἁμαρτίας ἄρα ἡ ἀπιστία. Εἶπον γὰρ, φησὶν, ὅτι *Οὐκ ὄψεται Κύριος, οὐδὲ συνήσει ὁ Θεὸς τοῦ Ἰακώβ.* Καὶ πάλιν· *Εἶπε γὰρ ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, Οὐκ ἐκζητήσει·* καὶ, *Ἐπιλέλησται ὁ Θεός·* καὶ ὅσα τοιαῦτα.

Μέτοχοι γὰρ γεγόναμεν τοῦ Χριστοῦ. Τουτέστιν, ἓν ἐγενόμεθα ἡμεῖς καὶ αὐτός· καὶ οὕτω μετέχομεν αὐτοῦ, ὡς σῶμα κεφαλῆς. Ἐνταῦθα δὲ ἐλπίδας αὐτοῖς ἐντίθησιν, ὡσανεὶ ταῦτα λέγων· Ὁ οὕτως ἀγαπήσας ἡμᾶς, ὥστε καὶ σῶμα αὐτοῦ ποιῆσαι, οὐκ ἐάσει ἡμᾶς ἀπορράγῆναι αὐτοῦ, ἐὰν μόνον ἡμεῖς θέλωμεν. Ἅμα δὲ καὶ ἐκεῖνο αἰνίττεται τὸ εἰρημένον ἐτέρωθι· *Εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν.* Τῶν αὐτῶν γὰρ μετέχοντες νῦν, ὧν καὶ ὁ Χριστὸς, τῶν θλίψεων δηλαδὴ, σπουδάσωμεν καὶ τότε μετασχεῖν τῆς δόξης.

Ἐάπερ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως βεβαίαν κατάσχωμεν μέχρι τέλους. Τουτέστι, τὴν πίστιν· δι' αὐτῆς γὰρ ὑπέστημεν καὶ οὐσιώθημεν τὴν θείαν καὶ πνευματικὴν οὐσίωσιν, καὶ ἀναγέννησιν. Καὶ ἐνταῦθα δὲ τὸ μέχρι τέλους στῆναι βεβαίως ἐν τῇ πίστει ἀπαιτεῖ.

Ἐν τῷ λέγεσθαι· Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν,

A *Ut deficiat a Deo vivente.* Non enim aliter invenit aditum incredulitas, nisi quis a Deo desciscat. Quamdiu enim aliquis Deo adhæserit, atque in ipsum spem suam collocarit, tanquam in eum qui omnia possit, nihil arbitratur impossibile.

Vers. 13. *Verum adhortamini vosipsos per singulos dies, donec hodie vocatur.* Hoc est, ædificate vos mutuo, et confirmate ac fulcite, ne cadatis. Si quis autem ceciderit, corrigite ipsum quoad vixerit; hoc enim significat quod ait, *Donec hodie vocatur.* Spes enim superest. Maxime vero cor pravum alicui non insit: Sin fuerit, ne cadat propter ea in desperationem, verum adhortamini ipsum et

B suscipite.

Ut non induretur quis ex vobis fallacia peccati. Hoc est, ne ex desperatione in excæcationem veniat, et callum inducat, atque insanabilis maneat. Quemadmodum enim corpora obdurata et quæ callum induxerunt, medicorum manibus non cedunt: hunc ad modum induratæ animæ non cedunt verbo Dei. Fallaciam autem peccati vocat, vel deceptionem diaboli, nimirum, non sperare futuram retributionem, vel indolentiam. Dicere enim, Prorsus relapsus sum deinceps in peccatum, nulla mihi spes veniæ: revera est peccati impostura. Peccatum enim dum decipit et ad se pertrahit, talia cogitare facit, juxta id quod dictum est: *Impius cum in profundum malorum inciderit, contemnit* [a]. Qui autem contemnit, is neque credere sustinet. Ex peccato igitur incredulitas. Dixerunt enim: *Non videbit Dominus, neque intelliget Deus Jacob* [b]. Et rursus: *Dixit enim in corde suo, Non exquiret* [c]: et, *Oblitus est Deus*, et quæcunque sunt hujusmodi.

Vers. 14. *Participes enim Christi effecti sumus.* Hoc est, unum facti sumus nos et ipse: et sic participamus ejus, ut corpus capitis. Hic autem spem eis facit, perinde quasi sic dicat: Qui nos adeo dilexit, ut nos suum corpus faceret, haud sinet nos a se divelli, si modo **669** nos velimus. Simul autem et illud tacite indicat, quod alio in loco dictum est: *Si sustinuerimus, et conregnabimus.* Quandoquidem enim earumdem etiamnum participes sumus, quarum et Christus, afflictionum videlicet, studeamus etiam tum consortes esse gloriæ.

Si tamen initium substantiæ ad finem usque firmum retineamus. Hoc est, fidem. Per ipsam enim subsistimus, et divina necnon spirituali essentia fundati sumus, atque regeneratione. Hic itaque firmiter ad finem usque in fide persistere exigit a nobis.

Vers. 15. *Dum dicitur, Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodum*

[a] Prov. XVIII, 3. [b] Psal. XCIII, 7. [c] Psal. IX, 34.

Variæ lectiones.

[68] ἑαυτούς.

Digitized by Google

in exacerbatione. Confirmat quomodo dixerit, *ad finem usque*, et hoc significatur, inquit, per, *Hodie.* Nam hodie, semper est ; sicut supra dixit : *Adhortamini vos mutuo, donec hodie vocatur.* Vel quod magis probandum est, utpote a divo Chrysostomo dictum, hyperbaton est : *Dum dicitur, Hodie si vocem ejus audieritis,* etc. *timeamus ne quando relicta promissione* [7], et quæ deinceps sequuntur.

A ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ. Κατασκευάζει πῶς εἶπε τὸ, *μέχρι τέλους* · καί φησιν, ὅτι τοῦτο δηλοῦται ἐν τῷ λέγεσθαι, *σήμερον.* Τὸ γὰρ σήμερον, ἀεί ἐστιν · ὥσπερ καὶ ἀνωτέρω εἶπε· *Παρακαλεῖτε ἀλλήλους, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται.* Ἤ, ὃ καὶ μᾶλλον ἐγχριτέον, ὡς παρὰ τοῦ ἐν ἁγίοις Ἰωάννου ῥηθὲν, καθ' ὑπερβατόν ἐστιν · *Ἐν τῷ λέγεσθαι, Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς ἀκούσητε,* καὶ τὰ ἑξῆς, *φοβηθῶμεν μήποτε καταλειπομένης ἐπαγγελίας,* καὶ τὰ ἑξῆς.

Vers. 16. ***Quidam enim audientes exacerbaverunt.*** Audita, inquit, promissione Dei, nimirum, Dabo vobis terram Chananæorum, non adhibuerunt ei fidem, cæterum exasperarunt Deum per incredulitatem. Videte igitur ne et vos promissis non credatis. Non enim proderit vobis audire solum, nisi et crediderit is : perinde ac neque illis B profuit auditus : quin potius ob id justius interierunt, quoniam Dei sermonibus non crediderunt.

Τινὲς γὰρ ἀκούσαντες παρεπίκραναν. Ἀκούσαντες, φησὶ, τῆς ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ, ὅτι Δώσω ὑμῖν τὴν γῆν τῶν Χαναναίων, ἠπίστησαν, καὶ παρεπίκραναν τὸν Θεὸν διὰ τὴν ἀπιστίαν. Βλέπετε οὖν μὴ καὶ ὑμεῖς ἀπιστήσητε τοῖς ἐπηγγελμένοις. Οὐ γὰρ ὠφελήσει ὑμᾶς τὸ ἀκοῦσαι μόνον, ἐὰν μὴ καὶ πιστεύσητε. Ὥσπερ οὐδὲ ἐκείνους ὠφέλησεν ἡ ἀκοὴ, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τοῦτο ἀπώλοντο δικαιότερον, ὅτι Θεοῦ λόγοις ἠπίστησαν.

Sed non universi qui profecti sunt ab Ægypto per Moysen. Caleb enim et Jesus non fuerunt increduli : eam ob causam assecuti sunt promissionem, ingressique sunt in Palæstinam.

Ἀλλ' οὐ πάντες οἱ ἐξελθόντες ἐξ Αἰγύπτου διὰ Μωϋσέως. Ὁ γὰρ Χαλὲβ καὶ Ἰησοῦς οὐκ ἠπίστησαν. Διὸ καὶ ἔτυχον [69] τῆς ἐπαγγελίας, καὶ εἰσῆλθεν εἰς Παλαιστίνην.

Vers. 17. ***Quibus autem infensus est quadraginta annis ? nonne iis qui peccaverant, quorum cadavera prostrata sunt in deserto ?*** Per interrogationem sermonem texit, quo clarior sit, minusque contradictionis habeat. Interrogationes namque in confessis atque certis ponuntur. Proponit autem et pœnam. Prostrata sunt enim, inquit, in deserto ipsorum κῶλα, hoc est, magna femoris ossa. A C parte autem tota corpora significavit.

Τίσι δὲ προσώχθισε τεσσαράκοντα ἔτη ; Οὐχὶ τοῖς ἁμαρτήσασιν, ὧν τὰ κῶλα ἔπεσον ἐν τῇ ἐρήμῳ ; Κατ' ἐρώτησιν ποιεῖται τὸν λόγον, διὰ τὸ σαφέστερον καὶ ἀναντιῤῥητότερον. Τὰ γὰρ κατ' ἐρώτησιν, ἐπὶ τῶν ὁμολογουμένων τίθενται. Προτίθησι δὲ καὶ τὴν τιμωρίαν. Ἔπεσον γὰρ, φησὶ, τὰ κῶλα αὐτῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, τουτέστι, τὰ μεγάλα καὶ μυριαῖα ὀστᾶ. Ἀπὸ μέρους δὲ τὰ ὅλα σώματα ἐδήλωσε.

Vers. 18, 19. ***Quibus autem juravit non intraturos in requiem suam, nisi illis qui increduli fuerunt ? Et videmus quod non potuerunt introire propter incredulitatem.*** Paulo ante dixit, *iis qui peccaverant :* nunc autem, *iis qui non crediderunt.* Videtur igitur indicare fidelibus istis Hebræis, quod in alia etiam peccata non pauci eorum sint lapsi, præter pusillanimitatem et futurorum incredulitatem. **670** Videmus igitur, quod infideles non sint ingressi in requiem, hoc est, ob oculos nobis posita est et in confesso peccati pœna.

Τίσι δὲ ὤμοσε μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἀπειθήσασι ; Καὶ βλέπομεν ὅτι οὐκ ἠδυνήθησαν εἰσελθεῖν διὰ τὴν ἀπιστίαν. Ἀνωτέρω μὲν, *ἁμαρτήσασιν,* εἶπε · νῦν δὲ, *ἀπειθήσασιν.* Ἔοικεν οὖν αἰνίττεσθαι τοῖς ἐξ Ἑβραίων τούτοις πιστοῖς, ὅτι καὶ εἰς ἄλλας ἁμαρτίας πολλοὶ αὐτῶν ἐξωλίσθησαν, μετὰ τοῦ καὶ μικροψυχεῖν καὶ ἀπιστεῖν τοῖς μέλλουσιν. Οἱ τοίνυν ἀπειθήσαντες, βλέπομεν ὅτι οὐκ εἰσῆλθον · τουτέστι, πρὸ ὀφθαλμῶν ἡμῖν ἐστι καὶ ὡμολογημένον τὸ τῆς ἁμαρτίας ἐπιτίμιον.

CAPUT IV.

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

Vers. 1. ***Timeamus ergo nequando relicta pollicitatione introeundi in requiem ejus.*** Hic est redditio illius, *Dum dicitur, Hodie si vocem ejus audieritis,* et quæ sequuntur : metuamus ne et nobis eadem contingant. Cæterum, *Ergo,* ideo positum est, quod longius sit dilata oratio, prinsquam redditio sequeretur.

D *Φοβηθῶμεν οὖν μήποτε καταλειπομένης ἐπαγγελίας εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ.* Ἐνταῦθα ἡ ἀπόδοσις τοῦ, *Ἐν τῷ λέγεσθαι, Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε,* καὶ τὰ ἑξῆς· Φοβηθῶμεν μήπως καὶ ἡμῖν τὰ αὐτὰ συμβῇ. Τὸ δὲ, *οὖν,* ἐτέθη διὰ τὸ διὰ μακροῦ ἀποδεδόσθαι τὸν λόγον, ἐπαναλήψεως γενομένης.

Videatur aliquis deesse. Hoc est, ne quo modo deficiat, ac frustretur ingressu in requiem hanc promissam. Hilariorem autem et minus molestam ora-

Δοκῇ τις ὑστερηκέναι· Τουτέστι, μήπως ὑστερήσῃ καὶ ἀπολειφθῇ τοῦ εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπαυσιν ταύτην τὴν ἐπηγγελμένην. Ἱλαρώτερον δὲ καὶ

[7] Hebr. IV, 3.

Variæ lectiones.

[69] ἐπέτυχον o.

Digitized by Google

ἀνεπαχθέστερον τὸν λόγον ποιῶν, οὐκ εἶπε· Μὴ ὑστερήσῃ, ἀλλὰ, *Μὴ δοκῇ ὑστερηκέναι.*

Καὶ γὰρ ἐσμεν εὐηγγελισμένοι καθάπερ ἐκεῖνοι· ἀλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνους. Εὐηγγελίσθημεν καὶ ἡμεῖς περὶ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ὥσπερ ἐκεῖνοι τυπικῶς περὶ τῆς γῆς. Ἀλλ' ἁπλῶς οὐκ ὠφελήσει ἡμᾶς τοῦτο, ἐὰν μὴ καὶ πιστεύωμεν, καὶ πᾶσαν μικροψυχίαν ἀποθώμεθα, ὥσπερ οὐδὲ ἐκείνους ἡ ἀκοὴ ὠφέλησεν. Ὅρα δὲ πῶς ἐφ' ἡμῶν μὲν εὐαγγελισμὸν τὸ πρᾶγμα ἐκάλεσεν, ὡς ἀληθινῶν ἀγαθῶν ὑπόσχεσιν, καὶ ὡς ἀπὸ τροπαίου καὶ νίκης διδομένων· ἐπ' ἐκείνων δὲ, *Λόγον ἀκοῆς.*

Μὴ συγκεκραμένους τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασι. Τουτέστι, μὴ ἑνωθέντας μηδὲ συμφρονήσαντας διὰ [10] τῆς πίστεως τοῖς ἀκούσασιν, ἀλλὰ ἀποῤῥαγέντας αὐτῶν. Θαυμασίως δὲ οὐκ εἶπε, Μὴ συμφωνήσαντας, ἀλλὰ, *Μὴ συγκεκραμένους*, ἵνα τὴν ἄκραν ἕνωσιν δηλώσῃ. Ἀκούσαντας δὲ ἐνταῦθα λέγει τοὺς πιστεύσαντας· οὗτοι γὰρ τῷ ὄντι ἀκούσαντες ἂν λέγοιντο. Ὁ δὲ ἐν ἁγίοις Ἰωάννης, μὴ συγκεκραμένους ἐνόησε τοὺς περὶ Χαλὲβ καὶ Ἰησοῦν. Οὗτοι γὰρ ἀστασίαστοι ἔμειναν, οὐδὲ συνανεκράθησαν, οὐδὲ συνίστησαν καὶ συνεφθάρησαν τοῖς ἄλλοις στασιάζουσι, καὶ μίαν πᾶσι γνώμην σχοῦσι. Τίσι δὲ τούτοις; Τοῖς ἀκούσασι καὶ μηδὲν ὠφεληθεῖσι. Τοῦτο δὲ κατὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ καὶ βαθεῖαν σοφίαν ὁ ἅγιος οὗτος εἰπών, ἐμοὶ γοῦν τῷ ἀναξίῳ οὐκ ἔδωκε νοῆσαι πῶς αὐτὸ εἶπεν.

Εἰσερχόμεθα γὰρ εἰς τὴν κατάπαυσιν οἱ πιστεύσαντες, καθὼς εἴρηκεν· Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου. Πόθεν δῆλον ὅτι εἰσελευσόμεθα εἰς τὴν κατάπαυσιν οἱ πιστεύσαντες; Ἐκ τοῦ εἰπεῖν τὸν Θεὸν, ὅτι οὐκ εἰσελεύσονται οἱ ἀπιστήσαντες. Ἐξ ἀντιδιαστολῆς γὰρ τοῦτο νοεῖται, καὶ ὥσπερ τοῖς ἀπιστήσασιν ἀντιμισθία τῆς ἀπιστίας τὸ μὴ εἰσελθεῖν· οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐκ τοῦ ἐναντίου πιστεύσαντες, ἀμοιβὴν τῆς πίστεως λῃψόμεθα τὸ εἰσελθεῖν.

Καίτοι τῶν ἔργων ἀπὸ τῆς καταβολῆς κόσμου γενηθέντων. Εἴρηκε γάρ που περὶ τῆς ἑβδόμης οὕτω· Καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ. Καὶ ἐν τούτῳ πάλιν· Εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου. Δοκεῖ ἀνακόλουθος εἶναι ὁ λόγος, οὐκ ἔστι δέ· ἀλλὰ τοῦτό φησιν, ὅτι Οὐκ ἔχει τις εἰπεῖν, ὅτι Δαβὶδ περὶ τῆς καταπαύσεως λέγει τῆς τοῦ Σαββάτου· πῶς γάρ, ἥτις πάλαι γεγένητο [11], καὶ ὅτε κατ' ἀρχὰς ὁ κόσμος τὴν σύστασιν ἔλαβεν; Ἀλλὰ δῆλον ὅτι περὶ ἄλλης τινὸς λέγει ὁ Δαβὶδ καταπαύσεως· ἥτις καὶ εἰς τὸν μέλλοντα ἐγκέκλιται, ὡς ὀφειλόντων δηλαδή τινων μετὰ ταῦτα εἰσελθεῖν. Καὶ ὥσπερ τὸ Σάββατον κατάπαυσις λέγεται παρὰ τῇ Γραφῇ, καὶ οὐδὲν ἐκώλυσε κατάπαυσιν μετὰ ταῦτα

tionem faciens, non dixit, Ne deficiat; sed : *Ne videatur deficere.*

Vers. 2. *Etenim et nobis nuntiatum est, quemadmodum et illi, sed non profuit eis sermo auditus.* Annuntiatum est, inquit, perinde nobis de futuris bonis, atque illis typice de terra : verum id simpliciter nobis non proderit, nisi etiam credamus, omnemque pusillanimitatem deponamus, ut neque illis profuit audiisse. Animadverte autem quomodo de nobis loquens, rem ipsam εὐαγγελισμὸν appellavit, tanquam verorum bonorum promissionem, ac quæ veluti post trophæa et victoriam dantur : cum de illis autem loquitur, *sermonem auditus* dixit.

Non admixtis fide iis qui audierant. Hoc est, non unitis neque consentientibus per fidem cum iis qui audiverant, sed ab ipsis avulsis. Mire autem non dixit, consentientibus ; sed, *non admixtis*, ut summam unionem significet. Qui audierant autem, eos hic dicit, qui crediderant : isti enim revera audisse dici queant. Divus autem Joannes Chrysostomus non admistos intellexit Caleb et Jesum. Illi enim extra seditionem permanserunt, neque cæteris commisti sunt, neque simul insurrexerunt et consumpti sunt cum aliis seditiosis, omnibus unam sententiam habentibus. Quibus autem his? nimirum his qui audierunt, nullamque utilitatem receperunt. Hoc vero juxta magnam et profundam suam sapientiam sanctus iste dixit ; mihi autem indigno non dedit intellectum quomodo illud dixerit.

Vers. 3. *Ingrediemur enim in requiem qui credimus, quemadmodum dixit : Sicut juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam.* Unde perspicuum est quod ingrediemur in requiem nos qui **671** credidimus? ex eo quia dicit Deus, non ingressuros eos qui non crediderunt. E contrario enim hoc intelligitur, et quemadmodum iis qui non crediderunt merces incredulitatis erat, quod requiem non ingrederentur ; ita e contra nos qui credidimus, ceu fidei mercedem introitum accipiemus.

Vers. 3-5. *Et quidem operibus ab institutione mundi perfectis. Dixit enim in quodam loco de die septima sic : Et requievit Deus die septima ab omnibus operibus suis. Et in isto rursus : Si introibunt in requiem meam.* Videtur oratio hæc esse non admodum consequens, sed secus est : sed hoc dicit, quod non possit aliquis affirmare Davidem de Sabbati requie loqui. Qui enim de hac loqueretur, cum ea jam olim fuerit, nimirum cum mundus primo conderetur? Sed manifestum est quod de alia quapiam quiete David verba faciat, nempe ingressu in regnum cœlorum ; quod ingrediendi vocabulum in futuro declinatur, tanquam deberent nonnulli post hæc ingredi. Ac quemadmodum Sabbatum requies dicitur in Scriptura, et nihil impedi-

Variæ lectiones.

[10] περὶ ο. [11] γέγονε ο.

Digitized by Google

vit quominus posthac introitus in terram promissionis etiam diceretur requies : sic jam nihil prohibet post hanc rursus requiem vocari futuram, regnum videlicet cœlorum, in quod ii qui non crediderunt, non ingredientur.

VERS. 6 8. *Quoniam ergo superest introire quosdam in illam, et ii, quibus prioribus annuntiatum est, non introierunt, propter incredulitatem, iterum terminat diem quemdam : Hodie, in David dicendo, post tantum temporis, quemadmodum dictum est : Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra. Nam si eis Jesus requiem præstitisset, nunquam de alia loqueretur posthac die.* Universum hoc conatur ostendere, quod Jesus Filius Nave non potuerit introducere in hanc requiem, de qua David locutus est, atque nos etiamnum loquimur. Quoniam vero ille non introduxit, David autem rursus post tot annos dicit : Ne induretis corda vestra, quemadmodum patres qui propter incredulitatem non sunt ingressi, datque nobis e contrario intelligere, quod si crediderimus, ingrediemur; perspicuum est quod ista requies futura est, atque nos exspectat. De Palæstina enim utique non promittebat David : eam enim tunc temporis occupabant. Sed neque de septimo die locutus est : nam ea a constitutione mundi fuerat. Tertia igitur quies est, nempe regnum cœlorum, in quod verus Jesus nos introducit, adeoque fides in ipsum.

VERS. 9. *Itaque relinquitur Sabbatismus populo Dei.* Non dixit, requies ; sed, *Sabbatismus*, proprium nomen ponens, **672** et in quo gaudebant, et ad quod accurrebant. Sic autem appellat regnum cœlorum. Quemadmodum enim in Sabbato ab omnibus operibus carnalibus crassis abstinere lex jubebat, ac sacerdotes ea sola perficere mandabat quæ ad cultum Dei pertinebant, et quæcunque animæ commodabant : ita tum omnia spiritualia erunt ac divina, nihil carnale, nihil laboriosum, ubi aufugit dolor, mœror, atque gemitus. Audi jam quid ipse dicat.

VERS. 10. *Qui enim ingressus est in requiem ejus, etiam ipse requievit ab operibus suis, sicut et a suis Deus.* Interpretatur quomodo talem requiem Sabbatismum appellavit : Propterea quod, inquit, cessamus et nos ab operibus nostris, quemadmodum et Deus, postquam quievisset ab operibus suis in condenda mundi machina, Sabbatum diem illam appellavit. Nam hic etiam justis multum laboris et certaminis imminet, tum propter alia cum propter virtutis sudores : illic vero, ne virtutis quidem moralis operatio est, sed Dei inexplebilis fruitio. Quod igitur audire expetebant, videlicet quod ab hujus mundi laboribus liberandi essent, idipsum dixit, ut refocillet eos.

VERS. 11. *Festinemus ergo ingredi in illam requiem.* Postquam ostenderit tertiam quamdam esse

A λεχθῆναι [72] καὶ τὴν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας εἴσοδον· οὕτως οὐδὲ νῦν κωλύει μετὰ ταύτην πάλιν κατάπαυσιν κληθῆναι τὴν μέλλουσαν, τὴν τῶν οὐρανῶν φημι βασιλείαν, εἰς ἣν οἱ ἀπιστήσαντες οὐκ εἰσελεύσονται.

Ἐπεὶ οὖν ἀπολείπεταί τινας εἰσελθεῖν εἰς αὐτὴν, καὶ οἱ πρότερον εὐαγγελισθέντες οὐκ εἰσῆλθον δι' ἀπείθειαν, πάλιν τινὰ ὁρίζει ἡμέραν, Σήμερον, ἐν Δαβὶδ λέγων, μετὰ τοσοῦτον χρόνον, καθὼς εἴρηται· Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν. Εἰ γὰρ αὐτοὺς Ἰησοῦς κατέπαυσεν, οὐκ ἂν περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας. Τὸ ὅλον τοῦτο σπεύδει δεῖξαι, ὅτι Ἰησοῦς μὲν ὁ τοῦ Ναυῆ οὐκ ἠδυνήθη εἰσαγαγεῖν εἰς ταύτην τὴν κατάπαυσιν, B περὶ ἧς καὶ τῷ Δαβὶδ ὁ λόγος, καὶ ἡμῖν νῦν. Ἐπειδὴ δὲ ἐκεῖνος μὲν οὐκ εἰσήγαγεν, ὁ δὲ Δαβὶδ λέγει πάλιν μετὰ τοσαῦτα ἔτη· Μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς οἱ πατέρες, οἱ διὰ τὴν ἀπιστίαν μὴ εἰσελθόντες, καὶ δίδωσιν ἡμῖν νοεῖν ἐκ τοῦ ἐναντίου, ὅτι ἐὰν πιστεύωμεν, εἰσελευσόμεθα· δῆλον, ὅτι ἡ κατάπαυσις αὕτη μέλλουσά ἐστι, καὶ περιμένει ἡμᾶς. Περὶ γὰρ τῆς Παλαιστίνης οὐκ ἐπηγγέλλετο δήπου ὁ Δαβίδ· ταύτην γὰρ κατεῖχον τότε. Ἀλλ' οὐδὲ περὶ τῆς ἑβδόμης· αὕτη γὰρ ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ἦν. Ἄρα οὖν τρίτη τις ἐστὶν, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, εἰς ἣν ὁ ἀληθινὸς εἰσάγει Ἰησοῦς, καὶ ἡ εἰς αὐτὸν πίστις.

Ἄρα ἀπολείπεται Σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ. Οὐκ εἶπε, Κατάπαυσις, ἀλλὰ *Σαββατισμὸς*, C τὸ οἰκεῖον ὄνομα θεὶς, καὶ ᾧ ἔχαιρον καὶ ἐπέτρεχον. Οὕτω δὲ καλεῖ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Σαββάτῳ πάντων μὲν ἔργων σαρκικῶν καὶ παχέων ἀπέχεσθαι ἐκέλευεν ὁ νόμος, ἐκεῖνα δὲ μόνα τελεῖν τοὺς ἱερεῖς, ὅσα πρὸς λατρείαν Θεοῦ, καὶ ὅσα ψυχὴν ὠφελεῖ· οὕτω καὶ τότε πάντα πνευματικὰ καὶ θεῖα ἔσται· οὐδὲν σαρκικὸν, οὐδὲν ἔγκοπον, ἔνθα ἀπέδρα ὀδύνη, λύπη καὶ στεναγμός. Ἄκουε δὲ τί καὶ αὐτός φησιν.

Ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τῶν ἰδίων ὁ Θεός. Ἑρμηνεύει πῶς Σαββατισμὸν ὠνόμασε τὴν τοιαύτην κατάπαυσιν. D Διότι, φησὶ, καταπαύομεν καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τῶν ἔργων τῶν ἡμετέρων ὥσπερ καὶ ὁ Θεὸς καταπαύσας ἀπὸ τῶν ἔργων τῶν εἰς σύστασιν τοῦ κόσμου, Σάββατον τὴν ἡμέραν ὠνόμασεν [73]. Ἐνταῦθα μὲν γὰρ καὶ τοῖς δικαίοις πολὺς ὁ κόπος καὶ ὁ ἀγὼν, τά τε ἄλλα καὶ διὰ τοὺς τῆς ἀρετῆς ἱδρῶτας· ἐκεῖ δὲ οὐδὲ ἀρετῆς ἠθικῆς ἐστιν ἐργασία, ἀλλὰ Θεοῦ ἄπληστος ἀπόλαυσις. Ὅπερ οὖν ἐπεθύμουν ἀκοῦσαι, ὅτι ἀπαλλαγήσονται τῆς νῦν ἐργωδίας, τοῦτο εἶπεν ἀναπτώμενος αὐτούς.

Σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν. Ἐπειδὴ ἀπέδειξε καὶ τρίτην εἶναι κα-

Variæ lectiones.

[72] ῥηθῆναι o. [73] ἐκάλεσεν o.

Digitized by Google

τάπαυσιν, λοιπὸν προτρέπεται αὐτοὺς εἰσελθεῖν εἰς αὐτήν. Καλῶς δὲ εἶπε τὸ, *σπουδάσωμεν*. Οὐ γὰρ ἡ πίστις αὐτὴ καθ' αὐτὴν ἀρκεῖ εἰσαγαγεῖν εἰς ἐκείνην, εἰ μὴ καὶ πολιτεία χρηστὴ συμπαρῇ.

A requiem, deinceps hortatur eos, ut in illam introeant. Pulchre autem dixit, *Festinemus*. Fides enim ipsa per se in illam introducere non sufficit, nisi et proba conversatio simul adfuerit.

Ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας. Ἐν τῷ αὐτῷ τοῖς Ἰσραηλίταις. Ὥσπερ γὰρ οὗτοι τὸ πλέον τῆς ὁδοῦ ἀνύσαντες καὶ κακοπαθήσαντες, ὅμως διὰ τὴν ἀπιστίαν ἐξέπεσον· οὕτω καὶ ὑμεῖς ὁρᾶτε μήπως μετὰ τοσούτους οὓς ὑπέστητε ἀγῶνας, πέσητε, ὡς μέχρι τέλους μὴ ἀνδριάμενοι· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ὄντως πεσεῖν.

Ne in idem quis incidat incredulitatis exemplum. In idem cum Israelitis. Quemadmodum enim illi plurimum itineris emensi, et multa sane adversa perpessi, propter incredulitatem tamen exciderunt: sic et vos videte ne quo modo post tot perpessa certamina, cadatis, quippe quod ad finem usque non vos viros fortes gesseritis. Hoc enim est revera cadere.

Ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνεργὴς, καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον. Ὥσπερ τότε, φησὶν, οὐ πόλεμος, οὐ μάχαιρα ἐκείνους ἀπώλεσεν, ἀλλ' ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος· αὐτόματοι γὰρ κατέπιπτον· οὕτω καὶ ἐφ' ἡμῖν ἔσται. Ὁ γὰρ αὐτὸς λόγος καὶ ἐκείνους ἐκόλασε καὶ ἡμᾶς κολάσει. Ζῇ γὰρ ἀεὶ, καὶ οὐκ ἐσβέσται. Καὶ ἄλλως δὲ εἶπε τὸ, *ζῶν*· ἵνα μὴ λόγον ἀκούσας, ῥῆμα ἀνυπόστατον νομίσῃς, Ζῶν ἐστὶ, φησὶ, τουτέστιν, ὑφεστὼς καὶ ἐνεργὴς, καὶ εἰς ἣν ἂν ἐμπέσῃ ψυχὴν, πληγὰς ἐργάζεται χαλεπάς. Ὅρα δὲ συγκατάβασιν, πῶς μαχαίρας καὶ τομῆς ἐμνήσθη, τῶν συνήθων καὶ ἡμῖν ἐγνωσμένων, ἵνα δείξῃ ἀπὸ τούτων τὸ ὑπερέχον τῆς δυνάμεως.

VERS. 12. *Virus est enim sermo Dei et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti.* Quemadmodum tum, inquit, non bellum, non ensis eos perdidit, sed Dei verbum: per se enim, sine vi extrinsecus B illata decidebant: sic nobiscum etiam eveniet. Idem namque verbum quod eos punivit, et nos afficiet supplicio: vivit enim semper, et nunquam exstinguitur. Dixit etiam aliam ob rationem, *vivus*: ne cum verbum audis, verbum quod subsistentia caret existimes, Vivum est, inquit, hoc est, subsistit et efficax est, et in quam inciderit animam, in ea gravia vulnera efficit. Animadverte autem quomodo se captui nostro attemperet. Nam ensis et sectionis meminit, quæ nobis sunt consueta **673** et cognita, ut ex hisce excellentem ejus potentiam demonstret.

Καὶ διικνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς καὶ πνεύματος. Φοβερόν τι λέγει, ἢ ὅτι τὸ πνεῦμα διαιρεῖ ἀπὸ τῆς ψυχῆς, καὶ ἐγκαταλιμπάνει αὐτὴν ἔρημον τῆς ἐκ τούτου ἁγιωσύνης, ἣν ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ διχοτομίαν ὠνόμασεν. Ὥσπερ γὰρ βασιλεὺς ἄρχοντος ἁμαρτόντος τὴν ζώνην ἀφαιρεῖται, καὶ τὸ ἀξίωμα πρότερον, καὶ τότε κολάζει· οὕτω κἀνταῦθα τοῦ πνευματικοῦ ἀξιώματος στερεῖται ὁ ἄνθρωπος, εἶτα κολάζεται. Ἢ ὅτι καὶ τῶν ἀσωμάτων αὐτῶν καθικνεῖται. Τινὲς δὲ οὕτως ἐξεδέξαντο τὸν λόγον, ἐμοὶ δοκεῖν, οὐκ ἀκολούθως τῷ ἀποστολικῷ σκοπῷ· ὅτι ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος εἰσελθὼν εἰς τὴν ψυχὴν, διαιρεῖ καὶ μερίζει τὰ ταύτης μέρη, δεκτικὴν αὐτὴν ποιῶν καὶ χωρητικὴν τοῦ μυστηρίου. Ὥσπερ γὰρ τὸ βέλος διαιροῦν τὴν σάρκα, οὕτως εἰς αὐτὴν εἰσδύεται· οὕτω καὶ ὁ λόγος, ἐὰν μὴ τὰ συμπεφραγμένα τῆς ψυχῆς μέρη διέλῃ, οὐκ ἂν εἰς αὐτὴν εἰσέλθοι.

Ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν. Ἵνα μὴ τὰ τῆς ψυχῆς ἀκούσαντες ῥᾳθυμήσωσιν, ὡς ἀδήλου οὔσης τῆς κολάσεως, προτίθησι καὶ τὰ τοῦ σώματος. Τὰ γὰρ ἐμφανέστερα, μᾶλλον καταπλήττει.

Compagum quoque ac medullarum. Ne audientes animæ hic mentionem fieri, torpeant, ceu pœnam incertam esse cogitantes, proponit etiam quæ sunt corporis. Quæ enim manifestiora sunt, magis feriunt.

Καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν τῆς καρδίας. Τὴν θεότητα ἐνταῦθα δηλοῖ τοῦ Λόγου. Θεοῦ γὰρ τὸ ἀνακρίνειν, τουτέστιν, ἐτάζειν [76] καὶ εἰδέναι τὰς ἐνθυμήσεις. *Ἐτάζων* γὰρ, φησὶ, *καρδίας καὶ νεφροὺς ὁ Θεός.*

Et discretor cogitationum et intentionum cordis. Divinitatem Verbi hic innuit. Dei enim est judicare, hoc est, explorare ac novisse cogitationes. *Scrutans* enim, inquit, *corda et renes Deus.*

[8] Psal. VII, 10.

Variæ lectiones.

[76] ἐξετάζειν m.

Digitized by Google

VERS. 13. *Et non est ulla creatura invisibilis in conspectu ejus.* Non solum, inquit, hominum corda explorat et scrutatur, verum etiamsi angelos dicas et archangelos, et Cherubim, et Seraphim, omnia illi sunt perspicua. Nihil est quod oculum ejus latere possit

Omnia autem sunt nuda et aperta oculis ejus. Ut clarius patefaciat quomodo sint omnia nuda et aperta coram Deo Verbo, dictione usus est per metaphoram sumptam ab ovibus quibus pellis est detracta. Nam sicut illis in cervicem resupinatis, sive cultrum per cervicem recipientibus, atque jugulatis, detracta dehinc pelle omnia interiora revelantur : sic et Deo cuncta sunt perspicua. Quidam autem, τετραχηλισμένα, ornamenta ex collo, vel potius de collo pendentia intellexerunt. Alii autem, τετραχηλισμένα, pro, humi spectantia, adeoque cervicem inclinantia acceperunt, eo quod non possent figere oculos in gloriam judicis et Dei nostri Jesu Christi. Tu vero primum amplectere.

Ad quem nobis sermo. Ipsi, inquit, operum nostrorum rationem reddere debemus. Animadvertis quomodo rem **674** exaggeraverit? Ne enim cum audis, *In eodem exemplo incredulitatis*, arbitreris eamdem pœnam esse et nobis et Israelitis, ostendit per hæc, nostra longe esse horribiliora.

VERS. 14. *Habentes igitur Pontificem magnum, qui penetravit cœlos, Jesum Filium Dei.* Quasi aliquis interrogaret, Da igitur nobis consilium, ut neque cadamus, neque desperemus : Poterant, inquit, ea quæ dicta sunt erudire nos præ timore, atque securiores reddere : verum enimvero præter hæc magnus est nobis Pontifex, qui nobis esse auxilio queat, si modo teneamus confessionem. Non enim est parvus et vulgaris quispiam, sed magnus et præclarus : Filius enim Dei est. Nec talis est, qualis Moses. Ille enim neque ipse ingressus est in requiem, neque populum introduxit; iste autem cœlos pertransiens considet apud Patrem, potestque nobis in cœlos ingressum dare, atque promissæ quietis hæredes facere.

Teneamus confessionem. Non totum pontifici tribuit, verum etiam nostra requirit : potest equidem ille, sed si nos etiam digni fuerimus. Qualem autem confessionem hic dicit? Quod est resurrectio scilicet, quod retributio, quod innumera sint illic reposita bona, quod Christus sit Deus. Hanc confessionem teneamus, neque sinamus ipsam defluere a nobis : verum quæ confessi sumus in principio fidei, hæc firmiter retineamus, ac tum omnia terribilia pessum ibunt.

VERS. 15. *Non enim habemus pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris.* Admonens eos ut confidant, orationi suæ fidem conciliat, inquiens: Non est pontifex qui nostra ignoret, quales multi

A *Καὶ οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ.* Οὐ μόνον, φησὶν, ἀνθρώπων ἐτάζει καὶ ἐρευνᾷ καρδίας, ἀλλὰ κἂν ἀγγέλους, κἂν ἀρχαγγέλους [75], κἂν Χερουβὶμ καὶ Σεραφὶμ, πάντα δῆλά ἐστιν ἐκείνῳ. Οὐδέν ἐστιν ὃ λαθεῖν ἐκείνου τὸν ὀφθαλμὸν δύναται.

Πάντα δὲ γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ. Ἵνα ἐναργέστερον δηλώσῃ πῶς εἰσι πάντα γυμνὰ καὶ φανερὰ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ Λόγου, λέξει ἐχρήσατο ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν ἐκδερομένων προβάτων. Ὥσπερ γὰρ ἐκείνων τραχηλισθέντων, ἤτοι κατὰ τοῦ τραχήλου τὴν μάχαιραν δεξαμένων καὶ σφαγέντων, μετὰ τὸ καθελκυσθῆναι τὸ δέρμα πάντα καὶ τὰ ἔνδον ἐκκαλύπτεται, οὕτω καὶ τῷ Θεῷ πάντα δῆλα. Τινὲς δὲ, τετραχηλισμένα, τὰ ἐκ B τοῦ τραχήλου, ἢ μᾶλλον κατὰ τοῦ τραχήλου κρεμάμενα ἐνόησαν. Ἄλλοι δὲ, τετραχηλισμένα, τὰ κάτω κύπτοντα, καὶ τὸν τράχηλον ὑποκεκλικότα, διὰ τὸ μὴ ἰσχύειν ἀτενίσαι τῇ δόξῃ τοῦ κριτοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Σὺ δὲ τὸ πρῶτον δέξαι.

Πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος. Αὐτῷ, φησὶ, μέλλομεν δοῦναι τοὺς λόγους καὶ τὰς εὐθύνας τῶν πεπραγμένων. Ὁρᾷς ποῦ ἐκορύφωσε τὸ πρᾶγμα; Ἵνα γὰρ μὴ ἀκούσας, ὅτι *Ἐν τῷ αὐτῷ ὑποδείγματι τῆς ἀπειθείας*, νομίσῃς τὴν αὐτὴν κόλασιν καὶ ἡμῖν καὶ τοῖς Ἰσραηλίταις εἶναι, δείκνυσι διὰ τούτων, ὡς πολλῷ φρικτότερα τὰ ἡμέτερα.

Ἔχοντες οὖν ἀρχιερέα μέγαν, διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς, Ἰησοῦν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. C Ὥσπερ τινὸς ἐρωτήσαντος, Πῶς οὖν μὴ πέσωμεν, μηδὲ ὀλιγοψυχήσωμεν, συμβούλευσαι ἡμῖν · φησὶν ὅτι Ἱκανὰ μὲν καὶ τὰ ῥηθέντα παιδεῦσαι ἡμᾶς τῷ φόβῳ, καὶ ἀσφαλεστέρους ποιῆσαι · πλὴν ἀλλὰ καὶ Ἀρχιερέα ἔχομεν, δυνάμενον βοηθῆσαι ἡμῖν, μόνον ἐὰν κρατῶμεν τῆς ὁμολογίας· οὐ γάρ ἐστι μικρὸς καὶ ὁ τυχὼν, ἀλλὰ μέγας · ὁ Υἱὸς γὰρ τοῦ Θεοῦ. Καὶ οὐ τοιοῦτος, οἷος Μωϋσῆς. Ἐκεῖνος μὲν γὰρ οὔτε αὐτὸς εἰσῆλθεν εἰς τὴν κατάπαυσιν, οὔτε τὸν λαὸν εἰσήγαγεν · οὗτος δὲ διεληλυθὼς τοὺς οὐρανοὺς, συνεδριάζει τῷ Πατρὶ, καὶ δύναται ἡμῖν τὴν εἰς οὐρανοὺς εἴσοδον δοῦναι, καὶ τῆς ἐν ἐπαγγελίαις καταπαύσεως κληρονόμους ποιῆσαι.

Κρατῶμεν τῆς ὁμολογίας. Οὐ δίδωσι τὸ πᾶν τῷ D ἀρχιερεῖ, ἀλλὰ καὶ τὰ παρ' ἡμῶν ἐπιζητεῖ. Δύναται μὲν γὰρ ἐκεῖνος, ἀλλ' ἐὰν καὶ ἡμεῖς ἄξιοι ὦμεν. Ποίαν δὲ ὁμολογίαν ἐνταῦθα λέγει; Ὅτι ἀνάστασίς ἐστι, ὅτι ἀντίδοσις, ὅτι μυρία ἀγαθὰ ἐκεῖ, ὅτι ὁ Χριστὸς Θεός ἐστι. Ταύτης τῆς ὁμολογίας κρατῶμεν, μὴ ἐῶμεν αὐτὴν ἀπορρυῆναι ἡμῶν · ἀλλ' ἅπερ ὡμολογήσαμεν ἐν ἀρχῇ τῆς πίστεως, ταῦτα βεβαίως παρακατέχωμεν, καὶ πάντα τὰ φοβερὰ οἰχήσεται.

Οὐ γὰρ ἔχομεν ἀρχιερέα μὴ δυνάμενον συμπαθῆσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν. Παρακαλῶν αὐτοὺς ὥστε πεποιθέναι, ἀξιόπιστον τὸν λόγον ποιεῖται, καί φησιν, ὅτι Οὐκ ἔστιν ὁ ἀρχιερεὺς ἀγνοῶν τὰ

Variæ lectiones.

[75] ἀρχαγγέλους εἴπῃς m.

Digitized by Google

ἡμέτερα, οἷον οἱ πολλοὶ τῶν ἀρχιερέων, οἳ οὐκ ἴσασιν οὐδὲ ὅ τι ποτέ ἐστι θλῖψις· διὸ οὐδὲ πρόθυμοί εἰσι βοηθεῖν τοῖς θλιβομένοις· ἀλλὰ πάντα ὑπέστη ὁ ἡμέτερος Ἀρχιερεύς, καὶ μετὰ τὸ ὑποστῆναι τότε ἀνέβη, ἵνα δύνηται συμπαθεῖν.

Πεπειρασμένον δὲ κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα χωρὶς ἁμαρτίας. Τουτέστιν, ἐδιώχθη, ἐνεπτύσθη, ἐσκωφαντήθη, ἀπηλάθη, τέλος ἐσταυρώθη. Πάντα ταῦτα ὑπέμεινε καθ' ὁμοιότητα τὴν ἡμετέραν, τουτέστι, παραπλησίως ἡμῖν, χωρὶς μέντοι ἁμαρτίας· οὔτε γὰρ ἁπλῶς ἁμαρτίαν εἰργάσατο, οὔτε ὅτε ταῦτα ἔπασχεν ἁμαρτητικόν τι ἢ εἶπεν ἢ ἔδρασεν. Ὥστε δύνασθε καὶ ὑμεῖς ἐν ταῖς θλίψεσι χωρὶς ἁμαρτίας διαγενέσθαι. Πῶς οὖν ἐκλέλυσθε καὶ παρειμένοι ἐστέ; Τινὲς δὲ τὸ, *χωρὶς ἁμαρτίας*, οὕτως ἐνόησαν, ὅτι οὐχ ἁμαρτιῶν, φασὶ, τινυόν δίκας ταῦτα ἔπασχε.

A sunt pontifices, qui non noverunt quidnam sit afflictio : quare neque proni sunt ad succurrendum afflictis : verum Pontifex noster omnia sustinuit : et postquam tolerasset, tunc ascendit, ut posset nobis compati.

Tentatum vero per omnia pro similitudine absque peccato. Hoc est, persecutionem passus est, conspútus est, calumniam sustinuit, actus est, et pulsus, ac tandem crucifixus. Omnia hæc sustinuit pro similitudine nostra, hoc est, simili nobiscum ratione, citra tamen peccatum. Neque enim omnino peccatum fecit, neque tum hæc pateretur, quidquam fecit vel dixit quod peccatum redoleret. Itaque potestis et vos in afflictionibus sine peccato perseverare. Quare igitur soluti ac remissi estis? B Nonnulli autem, *sine peccato*, sic intellexerunt, nempe quod hæc passus sit, non luens peccatorum pœnas.

Προσερχώμεθα οὖν μετὰ παῤῥησίας τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος. Ἐπειδὴ, φησὶν, ἀναμάρτητον ἔχομεν Ἀρχιερέα καταγωνισάμενον τὸν κόσμον· *Θαῤῥεῖτε* γὰρ, φησὶν, ἐγὼ *νενίκηκα τὸν κόσμον*· ὀφείλομεν μετὰ παῤῥησίας προσέρχεσθαι, τουτέστι, μὴ συνειδὸς ἔχοντες πονηρὸν, ἢ μὴ διστάζοντες, ἀλλὰ πεποιθότες ἐπὶ τῷ Ἀρχιερεῖ. Εἰ γὰρ καὶ ἡμεῖς ἁμαρτίας ἔχομεν, ἀλλὰ αὐτὸς ἀναμάρτητός ἐστιν. Ἀλλὰ καὶ θρόνος χάριτος, οὐ κρίσεως· ὥστε δεῖ μετὰ παῤῥησίας προσιέναι, θαῤῥοῦντες, ὅτι χαρίσεται ἡμῖν ἃ βουλόμεθα. Δύο γὰρ θρόνοι εἰσὶν, ὁ μὲν νῦν χάριτος, ᾧ οἱ προσερχόμενοι λαμβάνουσι θείᾳ χάριτι τὴν ἀπολύτρωσιν τῶν ἁμαρτιῶν· ὁ δὲ τῆς δευτέρας παρουσίας θρόνος, οὐ χάριτος, οὐδεὶς γὰρ τότε λαμβάνει ἄφεσιν, ἀλλὰ κρίσεως. Θρόνου δὲ ἐμνήσθη, ἵνα μὴ ἀκούσας Ἀρχιερέα, νομίσῃς ὅτι ἵσταται. Εἰ γὰρ ὡς ἄνθρωπος λέγεται Ἀρχιερεὺς διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς χάριν καὶ συγκατάβασιν, ἀλλ' οὖν καὶ ἐπὶ τοῦ θείου θρόνου κάθηται.

Vers. 16. *Adeamus ergo cum fiducia ad thronum* **675** *gratiæ.* Quia, inquit, Pontificem habemus peccati expertem, qui ipse mundum debellarit atque devicerit : *Confidite* enim, inquit, *ego vici mundum*[9], debemus cum fiducia accedere, hoc est, non pravam habere conscientiam, nec hæsitare, sed in Pontificem confidere. Etsi enim nos peccatum habemus, ipse tamen absque peccato est. Insuper thronus est gratiæ, non judicii; proinde oportet nos cum fiducia accedere, confidentes eum daturum nobis quæ cupiamus. Duo enim throni sunt, præsens quidem est gratiæ, ad quem accedentes C accipiunt per divinam gratiam a peccatis suis liberationem; alter autem secundi adventus thronus, non est gratiæ, nemo enim tum accipiet remissionem, sed judicii. Throni autem meminit, ne audiens Pontificem, existimes eum stare. Nam etiamsi quatenus homo dicatur Pontifex ob gratiam erga nos et submissionem, super divino tamen throno sedet.

Ἵνα λάβωμεν ἔλεον, καὶ χάριν εὕρωμεν εἰς εὔκαιρον βοήθειαν. Νῦν γὰρ ἐὰν προσέλθωμεν, ἔλεον εὑρήσομεν καὶ χάριν· εὐκαίρως γὰρ προσερχόμεθα· ἂν δὲ τότε, οὐκέτι· οὐ γάρ ἐστι τότε θρόνος χάριτος. Νῦν κάθηται χαριζόμενος ὁ βασιλεύς· τότε ἐγείρεται εἰς κρίσιν. *Ἀνάστα* γὰρ, φησὶν, *ὁ Θεὸς, κρῖνον τὴν γῆν.*

Ut misericordiam consequamur, et gratiam inveniamus in auxilio opportuno. Nunc enim si accesserimus, misericordiam inveniemus et gratiam : opportune enim accedimus. Si vero tum, non ita : tunc enim gratiæ thronus non est. Nunc sedet ut rex clemens, et gratiam impertiens : tum vero exD citatur ad judicium. Ait enim : *Surge, Deus, judica terram*[10].

ΚΕΦΑΛ. Ε'.

Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς ἐξ ἀνθρώπων λαμβανόμενος, ὑπὲρ ἀνθρώπων καθίσταται τὰ πρὸς τὸν Θεόν. Θέλει λοιπὸν δεῖξαι ὅτι πολλῷ βελτίων ἡ Νέα Διαθήκη τῆς Παλαιᾶς· καὶ ἄρχεται πρῶτον συγκρίνειν τὰς ἱερωσύνας, τήν τε τῶν παλαιῶν ἱερέων, καὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ· καὶ δείκνυσι πολλὴν τὴν ὑπεροχὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ. Τέως δ' οὖν ἐπειδὴ ἀντέπιπτεν αὐτῷ, ὅτι πολλὰ τῶν τοῖς ἱερεῦσι προσεῖναι ὀφειλόντων οὐ πρόσεστι τῷ Χριστῷ, οὔτε γὰρ φυλῆς ἦν ἱερατικῆς, οὔτε ἐπὶ τῆς γῆς ἱερεύς, οὔτε ὑπὸ ἀνθρώ-

CAPUT V.

Vers. 1. *Omnis enim pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in iis quæ sunt ad Deum.* Vult deinceps ostendere Novum Testamentum esse longe præstantius Veteri. Ac primum orditur comparare sacerdotia veterum sacerdotum et Christi, et ostendit Christi sacerdotium esse longe præstantius. Interim vero, quia ipsi adversabatur, quod multa quæ sacerdotibus adesse debent, Christo non competerent (neque enim ex tribu sacerdotali erat, neque super hanc terram sacerdos, neque ab homini-

[9] Joan. xvi, 33. [10] Psal. viii. 5.

Digitized by Google

bus electus in Pontificem, neque, ut semel dicam, aliquam corporalem speciem habebat forma sacerdotii ejus, veluti tintinnabula et laminas, sed omnia spiritualia erant), primum recenset quæ sint communia Christo cum reliquis pontificibus, deinde ponit ea in quibus excellit. Tum enim revera excellens per comparationem quispiam ostenditur, quando in aliis quidem communicaverit, in aliis vero excellentior fuerit. Ex hominibus itaque assumi, commune est Christo cum reliquis : nam et ipse homo cum esset, factus est Pontifex. Tum quod pro hominibus constituitur in iis quæ ad Deum pertinent, hoc est, ut **676** pro nobis interpellet, et isthuc est commune ipsi cum reliquis.

A των προκεχειρισμένος, οὔτε, ἁπλῶς εἰπεῖν, σωματικήν τινα φαντασίαν εἶχε τὸ σχῆμα τῆς αὐτοῦ ἱερωσύνης, οἷον κώδωνας, καὶ πέταλα, ἀλλὰ πάντα πνευματικά), καταλέγει πρῶτον ἃ κοινά ἐστι τῷ Χριστῷ πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀρχιερεῖς, εἶτα τίθησι καὶ τὰ ἐξαίρετα. Τότε γὰρ ὄντως ἡ κατὰ σύγκρισιν ὑπεροχή τινος γίνεται, ὅταν ἐν μὲν τοῖς κοινωνῇ, ἐν δὲ τοῖς ὑπερέχῃ. Τὸ τοίνυν ἐξ ἀνθρώπων λαμβάνεσθαι, κοινὸν τῷ Χριστῷ πρὸς τοὺς λοιπούς. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς ἄνθρωπος ὤν, γέγονεν Ἀρχιερεύς. Καὶ τὸ ὑπὲρ ἀνθρώπων καθίστασθαι τὰ πρὸς τὸν Θεὸν, τουτέστι, λειτουργεῖν, καὶ τοῦτο κοινόν.

Ut offerat munera et sacrificia pro peccatis. Interpretatus est quid sit, *ab hominibus constitui in iis quæ sunt ad Deum*, nempe pro peccatis nostris placare Deum. Et hoc igitur commune est Christo cum aliis, sed non totum : nam ipse seipsum obtulit, illi vero alia quædam. Munus autem et sacrificium quomodo quidem, si exactam speetes rationem, discrepant, in Scripturis autem sine discrimine ponuntur, infra disces.

B *Ἵνα προσφέρῃ δῶρά τε καὶ θυσίας ὑπὲρ ἁμαρτιῶν.* Ἡρμήνευτε τί ἐστι τὸ, *καθίστασθαι ὑπὲρ ἀνθρώπων πρὸς Θεὸν*, τὸ ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν, φησὶν, ἱλάσκεσθαι τὸν Θεόν. Καὶ τοῦτο δὲ κοινὸν τῷ Χριστῷ πρὸς τοὺς ἄλλους· πλὴν οὐχ ὅλον· αὐτὸς μὲν γὰρ ἑαυτὸν προσήνεγκεν· ἐκεῖνοι δὲ ἄλλα τινά. Δῶρον δὲ καὶ θυσία πῶς κατὰ μὲν τὸν ἀκριβῆ λόγον διαφέρουσι, παρὰ δὲ τῇ Γραφῇ ἀδιαφόρως κεῖνται, μαθήσῃ κατωτέρω.

Vers. 2. *Qui condolere possit iis qui ignorant et errant.* Hoc est, qui possit moderate affici, compati, condescendere, ac condonare iis qui ex ignorantia peccant. Animadverte autem omne peccatum ex ignorantia et errore nasci : nam etiamsi videatur quis novisse quid malum sit, tempore tamen transactionis peccati tenebris circumfusus, ignorantia et errore languet, voluptatis illecebris C præcipitatus.

Μετριοπαθεῖν δυνάμενος τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις. Τουτέστι συμμετρεῖν, συμπαθεῖν, συγκαταβαίνειν, καὶ συγγινώσκειν τοῖς ἐξ ἀγνοίας ἁμαρτάνουσιν. Ὅρα δὲ ὅτι πᾶν ἁμάρτημα ἄγνοια καὶ πλάνη γεννᾷ. Κἂν γὰρ δοκῇ τις εἰδέναι τὸ κακὸν, ἀλλ' οὖν ἐν τῷ τῆς πράξεως καιρῷ σκοτιζόμενος, ἄγνοιαν καὶ πλάνην νοσεῖ, τῷ λείῳ τῆς ἡδονῆς κατακρημνιζόμενος.

Quoniam et ipse circumdatus est infirmitate. Simpliciorem ac veriorem sententiam esse hanc opinor, propterea videlicet ignorantibus condolere Pontificem, quod et ipse infirmitate sit amictus, et humanæ imbecillitatis mensuram ex seipso agnoscens, veniam quoque admetitur. Nonnulli tamen sic acceperunt, quod in hoc solo discrepat a populo pontifex, quod condonet : quandoquidem ipse in aliis non aliter ac reliqui, infirmitate circumfusus sit.

Ἐπεὶ καὶ αὐτὸς περίκειται τὴν ἀσθένειαν. Ἡ μὲν ἁπλουστέρα ἐκδοχὴ, οἶμαι δὲ καὶ ἀληθεστέρα, αὕτη ἐστὶν, ὅτι διὰ τοῦτο μετριοπαθεῖ ὁ Ἀρχιερεὺς τοῖς ἀγνοοῦσι, διότι καὶ αὐτὸς ἀσθένειαν περίκειται, καὶ εἰδὼς τὸ μέτρον τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας ἐφ' ἑαυτῷ, ἐπιμετρεῖ καὶ τὴν συγγνώμην· τινὲς μέντοι οὕτως ἐξεδέξαντο· ὅτι ἐν τούτῳ μόνῳ διαφέρει τοῦ λαοῦ ὁ ἀρχιερεὺς, ἐν τῷ συγγινώσκειν· ἐπεὶ τἄλλα καὶ αὐτὸς ἀσθένειαν ἴσως τοῖς πολλοῖς περίκειται.

Vers. 3. *Et propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam et pro seipso offerre pro peccatis.* Hæc omnia non habet communia Christus cum reliquis, verum in his excellit. Neque enim Dominus peccatorum infirmitatem habebat, neque pro seipso obtulit, sed pro reliquis hominibus.

Καὶ διὰ ταύτην ὀφείλει, καθὼς περὶ τοῦ λαοῦ, οὕτω καὶ περὶ ἑαυτοῦ προσφέρειν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν. D Ταῦτα πάντα οὐκέτι κοινὰ τῷ Χριστῷ πρὸς τοὺς λοιποὺς, ἀλλ' ἐν τούτοις ὑπερέχει. Οὔτε γὰρ ἀσθένειαν εἶχεν ὁ Κύριος, τὴν τῶν ἁμαρτιῶν, οὔτε ὑπὲρ ἑαυτοῦ προσήνεγκεν, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων.

Vers. 4. *Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui vocatur a Deo.* Aliud pontificis indicium ponit, quod peræque Christo convenit, nempe quod non ipse ad pontificatum assiliat, sed vocetur a Deo, atque ita acceperit. Perstringit autem hic Judæorum tum temporis pontifices, qui ipsi assiliebant ad honorem, emptitium istum possidentes, legem corrumpentes.

Καὶ οὐχ ἑαυτῷ τις λαμβάνει τὴν τιμὴν, ἀλλὰ ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἕτερον γνώρισμα τίθησιν ἀρχιερέως, ἐμφαινόμενον καὶ τῷ Χριστῷ, τὸ, μὴ ἑαυτὸν ἐπιπηδᾷν τῇ ἱερωσύνῃ, ἀλλὰ καλούμενον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οὕτω ταύτην ἀναδέχεσθαι. Αἰνίττεται δὲ ἐνταῦθα τοὺς τότε ἀρχιερεῖς τῶν Ἰουδαίων, οἳ ἐπεπήδων τῇ τιμῇ, ὠνητὴν ταύτην κτώμενοι, καὶ τὸν νόμον διαφθείροντες.

Quemadmodum et Aaron. Etenim Aaron primum a Deo per Mosen vocatus, sic functus est sacerdotio,

Καθάπερ καὶ Ἀαρών. Καὶ γὰρ Ἀαρὼν κατ' ἀρχὰς ὑπὸ Θεοῦ διὰ Μωσέως κληθεὶς, οὕτως ἱερεύσατο,

Digitized by Google

οὐκ αὐτὸς ἐπιπηδήσας. Καὶ αὖ ὅτε ἡ ῥάβδος ἐβλάστησεν, ἐδείχθη ὅτι θεοπρόβλητος ἦν· καὶ ὅτε τὸ πῦρ κατέφαγε τοὺς ἐπιπηδήσαντας τῇ ἱερωσύνῃ.

neque ipse assilit. Ac rursus quando virga floruit, commonstratum est quod divinitus missus erat : et quando ignis devoravit eos qui sacerdotium per se invasissent.

Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς, οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασε γενηθῆναι Ἀρχιερέα, ἀλλ' ὁ λαλήσας πρὸς αὐτόν· Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Καθὼς καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Ὅπερ ὁ Χριστὸς πανταχοῦ ἔλεγεν, ὅτι *Ἀπεστάλην παρὰ τοῦ Πατρὸς*, καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλήλυθα, τοῦτο καὶ Παῦλος νῦν δείκνυσιν, ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἀπέσταλται, καὶ οὐκ αὐτὸς ἐδόξασεν αὑτὸν, ἀλλ' ὁ λαλήσας πρὸς αὐτὸν, τουτέστιν, ἐκεῖνος ἐδόξασεν αὐτόν· τοῦτο γὰρ δέξαι κατὰ κοινοῦ. Ἐπεὶ οὖν ὁ μετὰ Ἀαρὼν πολλὰ τεκμήρια αἰσθητὰ εἶχε τοῦ θεοπρόβλητος εἶναι, καθὸ προείρηται, ὁ δὲ Χριστὸς οὐδὲν αἰσθητὸν, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ οἱ ἐναντιωθέντες αὐτῷ, καὶ ἀποκτείναντες, τέως εὐδοκίμουν, καὶ πάντα ἦγον καὶ ἔφερον, δείκνυσι τὸ μεῖζον, ἀπὸ προφητείας μαρτυρούμενον αὐτὸν ὅτι θεοπρόβλητός ἐστι. Δοκεῖ δὲ ἀνάρμοστος εἶναι ἡ ἐκ τοῦ δευτέρου ψαλμοῦ προφητεία πρὸς τὸ προκείμενον. Προῦκειτο μὲν γὰρ δηπουθεν ἀποδειχθῆναι θεοπρόβλητον ἀρχιερέα τὸν Χριστὸν, αὕτη δ' ἡ μαρτυρία τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγεννῆσθαι δηλοῖ. Μάλιστα μὲν οὖν, καὶ τὸ ὑπὸ Θεοῦ γεγεννῆσθαι, προκατασκευή ἐστι τοῦ ὑπὸ Θεοῦ χειροτονηθῆναι. Ἔπειτα καὶ τόδε προσλογίζου, ὅτι ἐπειδὴ καὶ ἐν τῷ ἑκατοστῷ ἐννάτῳ Ψαλμῷ εἴρηκεν· *Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἑωσφόρου γεγέννηκά σε.* Εἶτα μετὰ βραχὺ ἐπήγαγε· *Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ*· ἤνωσεν ὁ Παῦλος ἐνταῦθα τὰ ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ψαλμοῖς περὶ γεννήσεως λεγόμενα, ὡσανεὶ τοῦτο λέγων· Μὴ ὑπολάβῃς ὅτι περὶ ἄλλου τινὸς λέγεται τὸ, *Σὺ Ἱερεὺς εἶ εἰς τὸν αἰῶνα*, ἀλλ' ἢ περὶ τοῦ γεννηθέντος πρὸ Ἑωσφόρου· οὗτος δὲ οὐκ ἄλλος ἐστὶν, ἢ ὁ ἐν τῷ δευτέρῳ ψαλμῷ λεγόμενος *σήμερον γεγεννῆσθαι*· τό τε γὰρ, *πρὸ Ἑωσφόρου*, τὸ ἄχρονον δηλοῖ· καὶ τὸ, *σήμερον*, τὸ ἀπ' ἀρχῆς, τουτέστι, ἀφ' οὗ ὁ Πατήρ. Ὁ δὲ δεύτερος ψαλμὸς πρόδηλον ὅτι πάντα εἰς Χριστὸν ἀναφέρει. Περὶ Χριστοῦ ἄρα καὶ τὸ, *Σὺ Ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα*. Εἰπάτωσαν δὲ Ἰουδαῖοι, τίς ἕτερος ἱερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἐγένετο, εἰ μὴ ὁ Χριστός. Οὐ πάντες ὑπὸ νόμον ἦσαν; Οὐ πάντες ἐσαββάτιζον καὶ τὰς θυσίας προσέφερον; Προδηλότατα οὖν εἰς Χριστὸν ταῦτα εἴρηται, μόνος γὰρ οὗτος ἄρτῳ καὶ οἴνῳ τὴν θυσίαν ἀφωσιώσατο, ὡς καὶ ὁ Μελχισεδέκ. Πῶς δὲ εἶπε τὸ, *εἰς τὸν αἰῶνα*; ὅτι καὶ νῦν μετὰ τοῦ σώματος, ὃ ὑπὲρ ἡμῶν ἔθυσεν, ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν τῷ Θεῷ καὶ Πατρί· τουτέστιν, αὐτὰ τὰ ὑπὲρ ἡμῶν πάθη μεγάλην δυσωπίαν προβάλλεται, ἀλαλήτως λαλῶν τῷ Πατρὶ, ὅτι Ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ὁ σὸς Υἱὸς ὑπέστη ταῦτα· ἐλέησον οὖν τούτους ὑπὲρ ὧν ἀνεσχόμην ἐγὼ παθεῖν. Ἢ ὅτι ἡ καθ' ἑκάστην γινομένη καὶ γενησομένη εἰς τὸν αἰῶνα προσφορὰ, διὰ τῶν τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν, αὐτὸν ἔχει Ἀρχιερέα καὶ Ἱερέα τὸν Κύριον, καὶ ἱερεῖον, ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἁγιάζοντα, καὶ κλώμενον, καὶ διδό-

VERS. 5, 6. *Sic et Christus non seipsum glorificavit ut fieret Pontifex, sed qui locutus est ad ipsum : Filius meus es tu, ego hodie genui te. Quemadmodum et in* **677** *alio loco dicit : Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.* Quod Christus passim dicebat : *Missus sum a Patre*, et a meipso non veni, hoc et Paulus nunc indicat, quod a Deo missus sit : nec ipse glorificavit seipsum, sed qui locutus est ad eum, hoc est, ille glorificavit eum : hoc enim est repetendum. Quia igitur Aaron multa indicia sensibilia habebat quod a Deo missus esset, ut dictum est, Christus autem nihil sensibile habebat, quia potius qui adversabantur ei, et occidebant, in pretio tum erant, et pro arbitrio agebant, ac versabant omnia : producit jam majus testimonium ex prophetia, quod testetur eum a Deo vocatum. Videtur autem inconveniens esse e secundo psalmo petita prophetia ad institutum. Propositum enim erat ut demonstraretur Christum Pontificem esse a Deo vocatum et electum : testimonium autem istud a Patre natum asserit. Maxime autem a Deo natum esse, præparatio est ad hoc, ut a Deo etiam ordinatus sit. Insuper et hoc tecum reputa, quod postquam in centesimo nono Psalmo dixerit : *Ex utero ante Luciferum genui te :* deinde paulo post intulit : *Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec :* conjunxit hic Paulus quæ in utroque Psalmo de generatione dicuntur : perinde ac si dicat : Ne existimes de alio quopiam dici, *Tu es Sacerdos in æternum*, nisi de eo qui natus est ante Luciferum. Is porro non est alius, quam qui in secundo psalmo dicitur, *Hodie genitus esse.* Quod enim ait, *ante Luciferum*, æternitatem designat temporis expertem. *Hodie* vero, a principio significat, hoc est, ex quo Pater erat. Porro planum est quod secundus psalmus ad Christum omnia referat. De Christo itaque etiam dictum est, *Tu es Sacerdos in æternum.* Dicant autem Judæi, quisnam fuerit alius sacerdos secundum ordinem Melchisedech, præter Christum. Nonne omnes sub lege fuerunt? Nonne omnes Sabbatum celebrabant, et victimas offerebant? Manifestissime igitur de Christo hoc dictum est : solus enim ille pane et vino sacrificium consecravit, perinde ac Melchisedec. Qui vero dixit, *in æternum?* Quoniam etiamnum una cum corpore quod pro nobis immolavit, apud Deum Patrem intercedit, hoc est, ipsas quas pro nobis pertulit afflictiones, ut multum commoveat, proponit, sine voce Patri ita loquens : Pro humana natura Filius tuus sustinuit hæc : miserere igitur horum, pro quibus ego pati et mori sustinui. Vel quia quæ in singulos dies fit et futura est in perpetuum oblatio per Dei ministros, ipsum habet Pontificem et Sacerdotem Dominum, atque **678** adeo ipsam hostiam, qui seipsum pro nobis san-

Digitized by Google

ctificat, et frangitur, et distribuitur. Quoties enim hæc fiunt, mors Domini annuntiatur.

VERS. 7. *Qui in diebus carnis suæ.* Per dies carnis suæ, tempus quo hic vixit, vel dies quos in vita hac carnali transegit, significat : non quod nunc carnem deposuerit : nequaquam : retinet enim eam, sed incorruptibilem ac superiorem carnalibus et inculpabilibus passionibus, nimirum, fame, siti, labore, idque genus aliis. Hunc autem textum Apostolus a Davide desumpsit, qui dicit in psalmo centesimo decimo quarto : *Et in diebus meis invocabo* [11]. Totum enim psalmum ad Christum refert Apostolus.

Preces et supplicationes ad eum qui posset illum salvum facere a morte cum clamore volido et lacrymis offerens. Hæc de carne dicta sunt : non enim ut Deus precabatur. Esto autem quod precaretur, non tamen cum clamore et lacrymis : ista enim non sunt Dei : cæterum irrefragabiliter humanæ naturæ unius Christi hæc tribuenda sunt, partim quidem, ut assumptæ naturæ veritas demonstretur, partim vero, ut et cura ipsius erga nos, ac dilectionis excellentia indicetur. Pro nobis enim hæc orabat, quod nostrum est sibi vindicans, ut in seipso naturæ humanæ formidinem, qua mortem metuit, absumeret. Reputa enim tecum, quod nusquam in Evangeliis scriptum sit, quod oraverit pro resurrectione sui, sed contra potius, ex potentia sua dixerit aperte : *Solvite templum hoc et excitabo ipsum* [12] ; et *Potestatem habeo sumendi animam meam* [13].

VERS. 7, 8. *Et exauditus pro reverentia, tametsi Filius esset.* Hoc etiam propter carnem et auditorum imbecillitatem dixit : nondum enim magnam de eo opinionem habebant. Quod igitur dicit, est hujusmodi : Tanta ipsius est reverentia, ut ejus potius opus esset, quam gratiæ Dei, quod exaudiretur ipse ; atque ex hac reverentia reveritus est cum Deus, et veluti pudore motus exaudivit eum, quanquam Filius esset, haberetque erga ipsum naturalem fiduciam : adeo magna erat et pudore digna. Ne igitur desperetis, cum Dominum habeatis, qui a Patre exaudiatur. Si igitur quidquam ipsum petieritis, dabit vobis : quod et ipse Christus discipulis in Evangelio ait : *Si diligeretis me, gauderetis utique, quoniam ego ad Patrem meum vado, quoniam Pater meus major me est* [14] ; et, *Quæcunque petieritis in nomine meo, dabit vobis.*

Didicit ex iis quæ passus est, obedientiam. Didicit, inquit, Deo Patri obedire, ex afflictionibus illud edoctus. Videtur autem omnino absurdum quod **679** dicitur. Qui enim didicit obedientiam ex iis quæ passus est, cum priusquam pateretur, Patri esset adeo obediens, ut vel ipsas afflictiones ex obedientia susciperet? *Factus est enim*, inquit, *obe-*

μενον. Ὁσάκις γὰρ ταῦτα γίνεται, ὁ θάνατος τοῦ Κυρίου καταγγέλλεται.

Ὃς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Ἡμέρας τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, τὰς ἐν τῇ σαρκικῇ αὐτοῦ ζωῇ ἡμέρας δηλοῖ· οὐχ ὅτι νῦν ἀπέθετο τὴν σάρκα· ἄπαγε· ἔχει γὰρ αὐτὴν, εἰ καὶ ἄφθαρτον καὶ ἀνωτέραν καὶ αὐτῶν τῶν σαρκικῶν [16] καὶ ἀδιαβλήτων παθῶν, πείνης, δίψης, κόπου, καὶ τῶν τοιούτων. Ταύτην δὲ τὴν χρῆσιν ὁ Ἀπόστολος ἀπὸ Δαβὶδ ἔλαβε, λέγοντος ἐν ἑκατοστῷ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ ψαλμῷ, *Ἐν ταῖς ἡμέραις μου ἐπικαλέσομαι.* Πάντα γὰρ τὸν ψαλμὸν εἰς Χριστὸν ἐκλαμβάνει ὁ Ἀπόστολος.

Δεήσεις καὶ ἱκετηρίας πρὸς τὸν δυναμενον αὐτὸν σώζειν ἐκ θανάτου μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων προσενέγκας. Ταῦτα περὶ τῆς σαρκὸς εἴρηται, οὐ γὰρ δὴ ὡς Θεὸς ἐδεῖτο. Ἔστω δὲ ὅτι καὶ ἐδεῖτο, οὐ δήπου καὶ μετὰ κραυγῆς καὶ δακρύων· ταῦτα γὰρ οὐ Θεοῦ, ἀλλ' ἀναντιῤῥήτως τῷ ἀνθρωπίνῳ τοῦ ἑνὸς Χριστοῦ ταῦτα προσαναθετέον· ἅμα μὲν ἵνα δειχθῇ τὸ ἀληθὲς τῆς προσληφθείσης φύσεως, ἅμα δὲ ἵνα καὶ τὸ πρὸς ἡμᾶς κηδεμονικὸν, καὶ τῆς ἀγάπης ἡ ὑπερβολὴ φανῇ [17]· ὑπὲρ γὰρ ἡμῶν ταῦτα ηὔχετο, τὸ ἡμέτερον οἰκειούμενος, ἵνα ἐν ἑαυτῷ δαπανήσῃ τὴν πρὸς τὸν θάνατον δειλίαν τῆς φύσεως. Ἐπεὶ σκόπει ὅτι οὐδαμοῦ [18] τῶν Εὐαγγελίων γέγραπται εὐξάμενος περὶ τοῦ ἀναστήσεσθαι, ἀλλὰ τοὐναντίον, κατ' ἐξουσίαν ἀποφαίνεται λέγων *Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐγερῶ αὐτόν·* καὶ, *Ἐξουσίαν ἔχω λαβεῖν τὴν ψυχήν μου.*

Καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας, καίπερ ὢν Υἱός. Καὶ τοῦτο διὰ τὴν σάρκα, καὶ διὰ τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀκουόντων· οὕπω γὰρ μεγάλην περὶ αὐτοῦ δόξαν εἶχον. Ὃ οὖν λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν, ὅτι Τοσαύτη αὐτοῦ ἡ εὐλάβεια, ὥστε αὐτῆς εἶναι κατόρθωμα μᾶλλον ἢ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, τὸ εἰσακουσθῆναι αὐτόν· καὶ ἀπὸ ταύτης ἠδέσθη αὐτὸν ὁ Θεὸς, καὶ κατεδυσωπήθη, καίτοιγε ὄντα καὶ Υἱὸν, καὶ ἔχοντα πρὸς αὐτὸν τὴν φυσικὴν παῤῥησίαν· οὕτως ἦν πολλὴ καὶ ἀξία αἰδοῦς. Ὥστε μὴ ἀλύετε, Δεσπότην ἔχοντες εἰσακουόμενον παρὰ τοῦ Πατρός. Ἐὰν οὖν τι αἰτήσησθε αὐτὸν, ποιήσει ὑμῖν· ὅπερ καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ φησὶ τοῖς μαθηταῖς· *Εἰ ἠγαπᾶτέ με, ἐχάρητε ἄν, ὅτι ἐγὼ πρὸς τὸν Πατέρα μου πορεύομαι, ὅτι ὁ Πατήρ μου μείζων μου ἐστί·* καὶ, *Ὅσα ἂν αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, δώσει ὑμῖν.*

Ἔμαθεν, ἀφ' ὧν ἔπαθε, τὴν ὑπακοήν. Ἔμαθε, φησὶν, ὑπακούειν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ἀπὸ τῶν παθημάτων τοῦτο διδαχθείς. Φαίνεται δὲ ἁπλῶς ἄτοπον τὸ λεγόμενον. Πῶς γὰρ ἔμαθε τὴν ὑπακοὴν ἀφ' ὧν ἔπαθεν, ὅς γε καὶ πρὶν παθεῖν, τοσοῦτον ὑπήκοος ἦν τῷ Πατρὶ, ὥστε καὶ αὐτὰ τὰ πάθη διὰ τὴν ὑπακοὴν ἀναδέξασθαι; Ἐγένετο γάρ, φησὶν, *ὑπήκοος μέχρι*

[11] Psal. CXIV. 2. [12] Joan. II, 19. [13] Joan. X, 18. [14] Joan. XIV, 28.

Variæ lectiones.

[16] φυσικῶν o. [17] δειχθῇ o. [18] οὐδενί o.

Digitized by Google

θανάτου. Μάνθανε οὖν ὅτι ἐπειδὴ ἀφηνιάζειν οὗτοι ἐδόκουν ὡς μικρόψυχοι, λέγει ταῦτα τὰ ταπεινὰ περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐκ περιουσίας πείσῃ αὐτοὺς πείθεσθαι καὶ ὑπακούειν τῷ τοῦ Θεοῦ βουλήματι, καὶ μὴ πρὸς τὰς θλίψεις ἀποδυσπετεῖν, ἀλλ' ἀναμένειν τὴν ἄνωθεν ἐπικουρίαν. Καὶ γὰρ, φησὶ, καὶ ὁ Υἱὸς ὑπομείνας τὸ πάθος, διὰ τὴν ὑπακοὴν εἰσηκούσθη παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐξῃρέθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἐκ τοῦ θανάτου. Καὶ ἔκτοτε ἔμαθε συνεχῶς ὑπακούειν τῷ Θεῷ, ὡς πολλὰ τῆς ὑπακοῆς δυναμένης. Εἰ οὖν ἐκεῖνος ἐκέρδανεν ἀπὸ τῶν παθημάτων, πολλῷ μᾶλλον ὑμεῖς. Εἶδες πῶς διὰ τὴν τῶν ἀκροατῶν ὠφέλειαν οὕτω συγκατέβη Παῦλος, ὥστε καὶ ἄτοπά τινα λέγων φαίνεσθαι. Ἄκουε δὲ καὶ τῶν ἑξῆς.

A *diens ad mortem usque*. Disce igitur, quod cum isti præ pusillanimitate repugnare viderentur, hæc humilia de Filio Dei loquatur, ut ex abundanti persuadeat eis obtemperare voluntati Dei, nec statim ad tribulationes animum despondere, sed supernum auxilium exspectare. Nam et Filius, inquit, cum sustinuisset passionem, propter obedientiam exauditus est a Patre, atque erepta est anima ipsius ex morte. Atque hinc perpetuo morem gerere didicit Deo, quippe quia obedientia multum posset. Si igitur ille ex afflictionibus lucratus est, vos multo magis. Vidisti quomodo Paulus propter auditorum utilitatem ita condescenderit, ut absurda quædam dicere videatur. Audi vero quæ sequuntur.

Καὶ τελειωθείς. Ἆρα οὖν τελείωσις διὰ τῶν παθημάτων γίνεται· πῶς οὖν ὑμεῖς δυσχεραίνετε ἐπὶ ταῖς τελειοποιοῖς θλίψεσιν.

B Vers. 9. *Et consummatus*. Consummatio igitur fit per afflictiones. Quomodo igitur vos ægre estis animo in malis, quæ vos consummatos reddunt?

Ἐγένετο πᾶσι τοῖς ὑπακούουσιν αὐτῷ αἴτιος σωτηρίας αἰωνίου. Τουτέστιν, οὐ μόνον αὐτὸς ἐσώθη, ἀλλὰ καὶ ἑτέροις σωτηρίαν προεξένησε· καὶ οὐ πρόσκαιρον, οἷον ἐκ πολέμων, ἀλλ' αἰώνιον. Τίσι τούτοις; τοῖς ὑπακούουσι. Πῶς οὖν ὑμεῖς ἀπειθεῖτε καὶ κινδυνεύετε τῆς σωτηρίας ἐκπεσεῖν; Ὁρᾷς ὅτι τὸ πᾶν τοῦ λόγου οὕτως ἐσχημάτισται διὰ τὴν τῶν ἀκουόντων μικροψυχίαν; Πλὴν ὅρα κἀνταῦθα τὸ ὑψηλόν. *Αἴτιος* γὰρ *σωτηρίας ἐγένετο*, ὅπερ τῆς θεότητος. Οὐδεὶς γὰρ ἄλλος, εἰ μὴ Θεὸς, τοιαύτης σωτηρίας αἴτιος.

Factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æternæ. Hoc est, nedum ipse servatus est, verumetiam aliis salutem conciliavit: neque eam temporariam, perinde ac ex bellis, sed æternam. Quibus hisce? obedientibus. Quomodo igitur vos inobedientes estis, adeo ut a salute vos excidere periculum sit? Videsne universam hanc orationem ita formatam esse propter auditorum pusillanimitatem? Attamen hic rursus sublimitatem orationis intuere. *Causa*, inquit, *salutis factus est*: quod sane divinitatis est. Nemo enim alius hujusmodi salutis auctor præter Deum.

Προσαγορευθεὶς ὑπὸ Θεοῦ Ἀρχιερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Διότι, φησὶν, ἔπαθε, διὰ τοῦτο ἀρχιερεὺς προσηγορεύθη, ὡς ἑαυτὸν προσενέγκας. Πλὴν εἰ καὶ αἷμα προσήνεγκεν, ἀλλ' οὖν οὐ κατὰ τὴν τάξιν τῶν Ἰουδαϊκῶν ἀρχιερέων, ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ Μελχισεδέκ. Ὥσπερ γὰρ ἐκεῖνος οὐχ ὑπὸ ἀνθρώπου ἐχρίσθη· οὕτως οὐδὲ ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ὑπὸ Θεοῦ, τῷ ὁμοουσίῳ αὐτοῦ Πνεύματι. Ὥσπερ γὰρ ἐκεῖνος οὐ νομικὰς προσῆγε θυσίας, οὕτως οὐδὲ οὗτος· ἐκεῖνος βασιλεὺς, οὕτω καὶ οὗτος· καὶ μυρία ἄλλα.

C Vers. 10. *Appellatus a Deo Pontifex secundum ordinem Melchisedec*. Quia passus est, inquit, propterea appellatus est Pontifex, veluti semetipse offerens. Verumtamen etsi sanguinem obtulit, istud tamen non fecit juxta ordinem Judaicorum pontificum, verum secundum ordinem Melchisedec. Ut enim ille ab homine non est inunctus, sic neque Christus, sed a Deo, per ejusdem secum essentiæ Spiritum. Quemadmodum enim ille legis sacrificia non obtulit, sic neque iste. Ille Rex erat; similiter et iste, aliaque innumera.

Περὶ οὗ πολὺς ἡμῖν ὁ λόγος, καὶ δυσερμήνευτος λέγειν· ἐπεὶ νωθροὶ γεγόνατε ταῖς ἀκοαῖς. Μέλλων εἰς τὴν διαφορὰν τῆς ἱερωσύνης καθεῖναι τὸν λόγον, πρότερον αὐτοῖς ἐπιτιμᾷ, δεικνὺς ὅτι διὰ τὸ νηπιῶδες αὐτῶν τοσαῦτα ταπεινὰ ἐφθέγξατο, καὶ τῷ κατὰ σάρκα λόγῳ ἐνδιέτριψεν. Εἰ γὰρ μὴ ἦσαν ἀσθενεῖς, πάλαι ἂν τῶν ὑψηλοτέρων ἐμνήσθη. Διὰ τὴν ὑμετέραν οὖν νωθρείαν, φησὶ, δυσερμηνευτός ἐστιν ὁ λόγος ὁ περὶ τοῦ, πῶς ἐστιν ὁ Χριστὸς Ἀρχιερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Καὶ διότι οὐ συνίετε ὑμεῖς, διὰ τοῦτο ἐγὼ καλῶς ἑρμηνεῦσαι οὐ δύναμαι. Τοῖς μὲν οὖν Κορινθίοις, μὴ δύνασθαι διαλεχθῆναι περὶ πνευματικῶν φησιν, ἅτε δὴ ζήλους καὶ ἔριδας ἐχουσι· διὸ καὶ σαρκικοὺς αὐτοὺς καλεῖ. Τούτους δὲ ἐπειδὴ τὸ ἀμαθὲς ἀπὸ τῶν θλίψεων ἐπεγένετο, οὐ σαρκικοὺς, ἀλλὰ νωθροὺς καλεῖ. Εἰπὼν δὲ τὸ, γεγόνατε, δείκνυσιν αὐτοὺς πάλαι ὑγιαίνοντας, ὕστερον δὲ τοιούτους γεγονότας.

D Vers. 11. *De quo multus est nobis sermo, explicatuque difficilis; quoniam segnes facti estis auribus*. Perducturus orationem ad sacerdotii discrimen, prius ipsos objurgat, indicans quod propter infantiam ipsorum adeo humilia protulerit, atque immoratus sit in oratione de humanitate Christi. Nisi enim infirmi fuissent, jamdudum sublimiorum rerum meminisset. Ob vestrum igitur torporem, **680** inquit, haud facile explicabilis est sermo de eo, quomodo Christus sit Pontifex secundum ordinem Melchisedec. Et quia non intelligitis, propterea ego commode interpretari non possum. Certe quidem Corinthiis ait se non posse loqui de spiritualibus, quippe quod æmulationes et contentiones inter se foverent: propterea et carnales eos vocat. Ilos autem, quia discendi difficultas ex afflictionibus obvenerat, non carnales, verum segnes vocat. Cum autem ait, *facti estis*, ostendit ipsos primum bene valuisse, postea vero tales factos.

Digitized by Google

VERS. 12. *Etenim cum deberetis esse doctores propter tempus.* Accusationem encomio miscet, inquiens: Aliorum vos debebatis esse doctores. Ostendit enim jam olim illos credidisse, arcanaque religionis audiisse. Ambo autem hæc laude digna, si modo ad socordiam non essent prolapsi. Tempus, inquit, fortiores reddit: vos vero dissoluti hoc frustra abusi estis.

Rursus indigetis ut vos doceamini quæ sunt elementa exordii sermonum Dei. Elementa, ea quæ sunt de humanitate Christi vocat. Ut enim in externis litteris prima elementa discenda sunt, hunc ad modum hic primum doceri oportet de humanitate Christi, atque humilibus assuescendum, deinde accedendum est ad ea quæ sunt Deitatis, quæ perfectiori intellectus opus habent. Ecce jam ab ipso Paulo manifeste didicisti, quam ob causam in humilibus sermonibus immoratur, raro autem sublime aliquid loquitur, et quod ob infirmitatem auditorum ista faciat. Ecce igitur et hæc Epistola humilibus est referta. Si autem aliquid sublime habet, hoc paucis transigitur.

Et facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo. Non dixit, Opus habetis, sed, *facti estis*, hoc est, vosipsi vosipsos eo perduxistis, vestra sponte tales facti. Lac autem, humilem orationem appellat et hic, et in Epistola ad Corinthios: solidum vero cibum, perfectiora et altiora. Non oportebat igitur, inquit, nunc introducere legalia, et ab istis comparationem facere incomparabilis Christi, nimirum quod sit Pontifex, quod sacrum fecerit, quod cum clamore precatus sit, ac supplicationes fecerit: attamen quia vos hisce alimini, præpono hæc. Observa autem quod quæ nunc nobis adsunt, ea tum alebant illos, et quod verum sunt alimentum eloquia Dei. *Dabo* enim, inquit, *famem illis audiendi verbum Domini.*

VERS. 13. *Omnis enim qui lactis est particeps, inexpertus est sermonis justitiæ:* **681** *parvulus enim est.* Justitiam, hic vel exactam vivendi rationem appellat, tanquam hoc dicens, quod imperfectus, inexpertus est supernæ philosophiæ, nec potest recipere summam et exactam vitam; quod et Christus exigebat, dicens: *Nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum et Pharisæorum* [18]; vel justitiam, ipsum *Christum* vocat, hoc dicens: Qui particeps est humilium de incarnatione sermonum, verba sublimia Christoque digna non admittit, utpote qui infans est, atque ista capere nequit.

VERS. 14. *Perfectorum autem est solidus cibus.* Hoc est, sublimes institutiones de divinitate Christi. Vides infantiam alteram quæ et in grandævis est, mentis videlicet: ac perfectionem, quam et juvenes habere nihil impedit.

Qui pro ipsa consuetudine exercitatos habent sensus

[18] Matth. v, 20.

Καὶ γὰρ ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον. Ἐγκωμίῳ μίγνυσι τὴν κατηγορίαν, εἰπών, ὅτι, Καὶ ἄλλοις ἔδει ὑμᾶς εἶναι διδασκάλους. Δείκνυσι γὰρ ἐκ πολλοῦ πεπιστευκότας αὐτοὺς, καὶ μυστηρίων ἀκούσαντας· ἄμφω δὲ ταῦτα ἐπαίνου ἄξια, εἴπερ αὐτοὶ μὴ ἐῤῥᾳθύμησαν. Ὁ χρόνος, φησὶ, μᾶλλον ἰσχυροὺς ποιεῖ· ὑμεῖς δὲ μάτην τούτῳ κατεχρήσασθε ἐκλυθέντες.

Πάλιν χρείαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς τίνα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ. Στοιχεῖα, τὰ περὶ τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ Χριστοῦ φησιν. Ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τῶν ἔξωθεν γραμμάτων τὰ στοιχεῖα πρῶτον δεῖ μαθεῖν, οὕτω δὴ καὶ ἐνταῦθα πρῶτον περὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἔδει διδαχθῆναι, καὶ τοῖς ταπεινοῖς ἐνεθισθῆναι, εἶτα τοῖς τῆς θεότητος προσδῆναι, τελειοτέρας διανοίας δεομένοις. Ἰδοὺ ἀριδήλως ἔμαθες παρ' αὐτοῦ τοῦ Παύλου, τίνος ἕνεκεν τοῖς μὲν ταπεινοῖς λόγοις ἐνδιατρίβει, σπανιάκις δὲ ὑψηλόν τι λέγει, καὶ ὅτι τῆς ἀσθενείας τῶν ἀκουόντων τοῦτο χάριν ποιεῖ. Ἰδοὺ γοῦν καὶ αὕτη ἡ Ἐπιστολὴ τῶν μὲν ταπεινῶν γέμει [19]. Εἰ δέ τι καὶ ὑψηλὸν ἔχει, βραχὺ τοῦτο.

Καὶ γεγόνατε χρείαν ἔχοντες γάλακτος, καὶ οὐ στερεᾶς τροφῆς. Οὐκ εἶπεν, ὅτι, Χρείαν ἔχετε, ἀλλὰ, γεγόνατε, τουτέστιν, ὑμεῖς αὐτοὶ ἑαυτοὺς εἰς τοῦτο κατεστήσατε, ἐκ προαιρέσεως τοιοῦτοι γεγονότες. Γάλα δὲ τὸν ταπεινὸν λόγον καλεῖ καὶ ἐνταῦθα, καὶ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους· στερεὰν δὲ τροφὴν, τὰ τελειότερα καὶ ὑψηλότερα. Οὐκ ἔδει οὖν, φησὶ, νῦν ἐπεισάγειν τὰ νομικὰ, καὶ ἀπὸ τούτων ποιεῖσθαι τὴν σύγκρισιν τοῦ ἀσυγκρίτου Χριστοῦ, ὅτι τε Ἀρχιερεὺς, καὶ ὅτι ἔθυσε, καὶ ὅτι μετὰ κραυγῆς ἐδεήθη καὶ ἱκετηρίας· ἀλλ' ὅμως ἐπειδὴ τρέφεσθε τούτοις ὑμεῖς, προτίθημι καὶ ταῦτα. Σημείωσαι δὲ ὅτι ἃ [20] ἡμῖν προτίσταται νῦν, ἐκείνους τότε [21] ἔτρεφε, καὶ ὅτι τροφὴ ἀληθὴς τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ. Δώσω γὰρ, φησὶ, λιμὸν αὐτοῖς τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου.

Πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος, ἄπειρος λόγου δικαιοσύνης· νήπιος γάρ ἐστι. Δικαιοσύνην ἐνταῦθα ἢ τὸν βίον τὸν ἠκριβωμένον φησὶν, ὡσανεὶ τοῦτο λέγων, ὅτι, Ὁ ἀτελὴς ἄπειρός ἐστι τῆς ἄνω φιλοσοφίας, καὶ οὐ δύναται παραδέξασθαι βίον ἄκρον· ὅπερ καὶ ὁ Χριστὸς ἀπῄτει, λέγων· Ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλέον τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων· ἢ δικαιοσύνην, τὸν Χριστὸν φησιν αὐτὸν, τοῦτο λέγων, ὅτι Ὁ μετέχων τῶν ταπεινῶν καὶ περὶ τῆς σαρκώσεως λόγων, τοὺς ὑψηλοὺς καὶ ἀξίους Χριστοῦ λόγους οὐ δέχεται, οἷα νήπιος καὶ τούτων ἀπαράδεκτος.

Τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφή. Τουτέστι, τὰ ὑψηλὰ δόγματα, τὰ περὶ τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ. Ὁρᾷς νηπιότητα ἑτέραν, ἣν καὶ γέροντες ἔχουσι, τὴν τῶν φρενῶν· καὶ τελειότητα, ἣν καὶ νέους ἔχειν οὐδὲν ἐμποδίζει.

Τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια ἐχόντων γε-

Variæ lectiones.

[19] μέμνηται o. [20] ὃ o [21] τοῦτο o.

Digitized by Google

γεγυμνασμένα πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. Ἔξιν, τὴν τελειότητα καὶ παγιότητα τῶν ἠθῶν φησιν. Ὁ τοίνυν πάγιος τὸ ἦθος, οὗτος καὶ τὰ αἰσθητήρια τῆς ψυχῆς ἔχει γεγυμνασμένα ταῖς θείαις Γραφαῖς, πρὸς διάκρισιν δογμάτων ὑψηλῶν καὶ ταπεινῶν, ὑγιῶν καὶ διεφθαρμένων. Οὐ γὰρ περὶ βίου ἐνταῦθά φησι· τοῦτον γὰρ πᾶς διακρίνει, καὶ οἶδεν ὅτι φαῦλον ἡ κακία, καὶ ἀγαθὸν ἡ ἀρετή. Ὅρα δὲ ὅτι γυμνασίας χρεία, καὶ ἀσκήσεως, καὶ ἐμπειρίας τῶν Γραφῶν, εἰ μέλλοιμεν διακρίνειν τίνα τῶν αἱρετικῶν, καὶ τίνα οὔ· καὶ [83] μὴ ἁπλῶς πᾶσιν ἐκδιδόναι τὰ ὦτα. Λάρυγξ μὲν γὰρ σῖτα γεύεται· ψυχὴ δὲ δοκιμάζει λόγους.

ad discretionem boni et mali. Consuetudinem, hic consummationem et firmitatem morum nominat. Qui igitur moribus vitaque firmus est, is etiam animæ sensoria habet exercitata in divinis Scripturis, ad dijudicationem humilium et sublimium dogmatum, sanorum item et corruptorum. Non enim de vita hic loquitur : eam enim unusquisque dijudicat, ac novit quod res prava sit malitia, et res bona virtus. Animadverte autem opus esse exercitatione, et meditatione, et peritia Scripturarum, si dijudicaturi simus quænam sint hæretica, et quæ non, et non simpliciter omnibus accommodare aures. Guttur enim cibum gustat ; anima vero sermones probat.

ΚΕΦΑΛ. Ϛ'.

Διὸ ἀφέντες τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον, ἐπὶ τὴν τελειότητα φερώμεθα. Εἶπεν ἀνωτέρω ὅτι νωθροὶ γεγόνατε, καὶ ὅτι νήπιοι, καὶ εἰς χρείαν κατέστητε τοῦ πάλιν τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς πίστεως μανθάνειν· καὶ νῦν οὖν φησιν, ὅτι, Δεῖ ὑμᾶς ὡς τελείους λοιπὸν φρονεῖν, καὶ ὑπερβῆναι τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον, τουτέστι, τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς πίστεως, καὶ ἐπὶ τὴν τελειότητα φέρεσθαι, τουτέστι, τῶν ὑψηλοτέρων εἶναι δεκτικούς. Ἢ καὶ οὕτω τοῦτο νοήσεις· ὅτι ἐπειδὴ χωλεύειν περὶ τὴν πολιτείαν [83a] οὗτοι ἐδόκουν, λέγει νῦν αὐτοῖς περὶ βίου ἀνεπιλήπτου, ὡσανεὶ τοῦτο λέγων, ὅτι, Οὐ δεῖ ὑμᾶς [83] ἀεὶ περὶ τὴν ἀρχὴν στρέφεσθαι, τουτέστι, περὶ πίστεως διδάσκεσθαι, ὥσπερ εἰσαγωγικούς τινας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὴν τελειότητα φέρεσθαι, τουτέστιν, ἐπὶ τὸν ἄριστον βίον. Τέλειος γὰρ ἐκεῖνος, ὃς μετὰ τῆς πίστεως καὶ βίον ἔχει ὀρθόν. Ἀρχὴ μὲν γὰρ καὶ θεμέλιος ἡ πίστις, καὶ ἄνευ ταύτης οὐδὲν ὠφεληθήσεται, ὥσπερ οὐδὲ ἄνευ στοιχείων γένοιτ' ἄν τις ἔμπειρος γραμμάτων. Πλὴν οὔτε ἀεὶ περὶ τὰ στοιχεῖα στρέφεσθαι δεῖ, οὔτε ἀεὶ ὡς νηπίους καὶ ἀτελεῖς περὶ πίστεως διδάσκεσθαι. Εἰ δέ τις τὴν μὲν προτέραν ἐκδοχὴν παραδέχοιτο, ταύτην δὲ ἀποδοκιμάζει ὡς ἀνακόλουθον οὖσαν τοῖς προρρηθεῖσιν ὑπὸ τοῦ Παύλου, ἐννοείτω ὡς ἔθος αὐτῷ ἐστι περὶ ἄλλων λέγοντι εἰς ἄλλα μεταπηδᾷν· ὡς ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους, περὶ τῶν δείπνων λέγων, εἰς τὸν περὶ τῶν μυστηρίων λόγον ἐνέβαλεν. Οὕτως οὖν καὶ νῦν ὀνειδίζων ἐν ἀρχῇ τούτοις νωθρότητα καὶ ἀσθένειαν πρὸς τὰ τελειότερα παραδέξασθαι, εἰσβάλλει εἰς τὸν περὶ τῆς πολιτείας λόγον, ἀτελεῖς καλῶν αὐτούς, καὶ διὰ τοῦτο, ὅτι μὴ πίστει τὸν βίον προσέθεσαν.

CAPUT VI.

VERS. 1. *Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem feramur.* Supra dixit : Segnes facti estis, et infantes, atque ad eam adacti estis necessitatem, ut jam sitis in fidei elementis instituendi ; nunc vero, Oportet, inquit, vos deinceps ceu perfectos sapere, ac transcendere sermonem primordii Christi, hoc est, prima fidei rudimenta, et ad perfectionem ferri, hoc est, altiorum esse capaces. Vel hunc ad modum hunc locum intelligere poteris : Quia illi in vitæ conversatione claudicare videbantur, verba jam eis facit de vita irreprehensibili, perinde quasi hoc dicat : Non oportet vos semper circa principia versari, hoc est, de fide doceri, tanquam novitios quosdam ; sed ad perfectionem etiam est pergendum, hoc est, ad optimam vitam. Perfectus enim ille est, qui cum fide vitam rectam habet. Nam principium et fundamentum fides est, citra quam nihil erit solidum, perinde ac neque sine elementis quispiam gnarus fiat litterarum. **682** Atqui non semper circa elementa nos versari oportet, neque semper in fide institui, ut infantes et imperfectos. Sin vero quisquam priorem sententiam recipere malit, hanc vero rejiciat, ut quæ sit inconsequens iis quæ a Paulo præmemorata sunt, noverit quod ille dum de uno aliquo disserit, ad alia transilire solet : ut in Epistola ad Corinthios, de cœnis et conviviis loquens, in sermonem de mysteriis incidit. Hanc ad rationem etiam nunc in principio objiciens eis segnitiem et imbecillitatem in perfectioribus recipiendis, in sermonem de moribus et conversatione fertur, imperfectos eos vocans, propterea quod fidei suæ vitam non adjecerint.

Μὴ πάλιν θεμέλιον καταβαλλόμενοι μετανοίας ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, καὶ πίστεως ἐπὶ Θεόν. Τουτέστι, μὴ πάλιν ἐξ ἀρχῆς τοιαῦτα ποιοῦντες, οἷα ἐποιεῖτε ὁπηνίκα ἐμέλλετε βαπτίζεσθαι, οἷον τὴν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων μετάνοιαν, τουτέστι, τὴν ἀποταγὴν τῶν ἔργων τοῦ Σατανᾶ. Ὁ γὰρ προσερχόμενος τῷ Χριστῷ, πρόδηλον ὅτι μετανοῶν ἐπὶ τῷ προτέρῳ

Non rursum jacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, et fidei ad Deum. Hoc est, non rursus ex integro facientes quæ faciebatis quando baptismate abluendi eratis, nempe pœnitentiam e mortuis operibus, hoc est, renuntiationem operum Satanæ. Qui enim Christo accedit, planum est quod pœnitentia prioris dogmatis et vitæ ductus, sic

Variæ lectiones.

[83] ἀλλὰ ο. [83a] πίστιν ο. [83] ἡμᾶς ο.

Digitized by Google

accedat : nisi enim condemnarit priorem, quomodo novam vitam ordietur ? Eam ob rem infert, *et fidei in Deum.* Pœnitentiam enim a mortuis operibus fides sequitur. Ait itaque, Non oportet jam vos in fide institui, tanquam jam primum incipieretis : jampridem enim credidistis. Per hæc autem innuit, quod concutiebantur, ac propterea fundamento indigebant.

καὶ δόγματι καὶ βίῳ, οὕτω πρόσεισιν· εἰ μὴ γὰρ καταγνῷ τοῦ προτέρου, πῶς τοῦ δευτέρου ἅψεται; Διὸ ἐπάγει, *καὶ πίστεως ἐπὶ Θεόν.* Μετὰ γὰρ τὴν ἐπὶ τοῖς νεκροῖς ἔργοις μετάνοιαν, τότε ἡ πίστις. Φησὶν οὖν, ὅτι, Οὐ δεῖ ὑμᾶς περὶ πίστεως διδάσκειν ὡς ἀρχομένους· ἤδη γὰρ ἐπιστεύσατε. Αἰνίττεται δὲ διὰ τούτων, ὅτι καὶ ἐσαλεύοντο, καὶ διὰ τοῦτο ἐδέοντο θεμελίου.

VERS. 2. *Baptismum doctrinæ.* Non ceu multa sint baptismata, in plurali numero hoc Paulus dixit ; unum enim est baptisma [16] : sed quod velut ex consequenti hoc contingat. Si enim iterum eos in primordiis religionis instituerent, rursus baptizaret ; et postquam lapsi essent baptizaret, atque iterum, per hujusmodi reiterationem necessario essent baptismi multi : verum hoc est absurdum. Non oportet igitur vos reiterare baptisma, sed in priori baptismate perseverare. Fortasse autem et illi, ut qui legi adhuc affixi erant, multos baptismos Judaico more etiam sub gratia prædicabant. Observa autem quod pœnitentiam baptismus excipiebat. Quoniam enim pœnitentia ipsa per sese non possit puros reddere, propterea baptizamur, ut universum sit gratiæ Christi.

Βαπτισμῶν διδαχῆς. Οὐχ ὡς πολλῶν ὄντων τῶν βαπτισμῶν πληθυντικῶς τοῦτο εἶπεν ὁ Παῦλος· ἓν γάρ ἐστι βάπτισμα· ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ ἀκολούθου τοῦτο συμβαῖνον. Εἰ γὰρ πάλιν κατήχει, καὶ πάλιν ἐβάπτιζε· καὶ πάλιν παραπεσόντας ἐβάπτιζε· καὶ πάλιν πολλοὶ οἱ βαπτισμοὶ ἀναγκαίως· ἀλλὰ τοῦτο ἄτοπον. Οὐχ ἄρα δεῖ ἀναβαπτίζειν ὑμᾶς, ἀλλὰ μένειν ἐπὶ τοῦ πρότερου βαπτίσματος. Ἴσως [63a] δὲ οὗτοι ὡς ἔτι τοῦ νόμου ἀντεχόμενοι πολλοὺς βαπτισμοὺς Ἰουδαϊκῶς καὶ ἐν τῇ χάριτι ἐπρέσβευον. Ὅρα δὲ ὅτι μετὰ τὴν μετάνοιαν τὸ βάπτισμα. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ μετάνοια αὐτὴ καθ' αὑτὴν οὐκ ἐπίσχυε καθαροὺς δεῖξαι, διὰ τοῦτο βαπτιζόμεθα, ἵνα τῆς τοῦ Χριστοῦ χάριτος τὸ πᾶν ᾖ.

Impositionis quoque manuum. Per quas Spiritum accipiebant, ut prophetarent et miracula ederent. Nam cum imposuisset illis manus Paulus, acceperunt, inquit, Spiritum sanctum.

Ἐπιθέσεώς τε χειρῶν. Δι' ὧν τὸ Πνεῦμα ἐλάμβανον, ὥστε προφητεύειν, καὶ θαύματα ποιεῖν. Ἐπιθέντος γὰρ, φησὶν, αὐτοῖς Παύλου τὰς χεῖρας, ἔλαβον Πνεῦμα ἅγιον.

Et resurrectionis mortuorum. Hoc enim in baptismate efficitur per figuram immersionis in aquam, et in confessione confirmatur : confitemur enim credere resurrectionem mortuorum.

Ἀναστάσεώς τε νεκρῶν. Τοῦτο γὰρ καὶ ἐν τῷ βαπτίσματι γίνεται διὰ τοῦ σχήματος τῆς ἀνοδύσεως, καὶ ἐν τῇ ὁμολογίᾳ βεβαιοῦται, ὁμολογοῦμεν γὰρ πιστεύειν ἀνάστασιν νεκρῶν.

683 *Et judicii æterni.* Hoc est, quod sempiterna sive bona, sive supplicia largitur. Hæc autem dicere videtur, quia verisimile erat eos concuti, etiamsi jam olim crediderant, vel minime Christiane vivere, ac signiter, Vigilate, inquiens. Non enim affirmare licet, quod si segniter vivamus, aut fide excidamus, rebaptizari nobis dabitur, aut peccata denuo abluere poterimus, ac eadem consequi quæ prius. Erratis enim hæc existimantes.

Καὶ κρίσεως [64] *αἰωνίου.* Τουτέστι, τῆς κρίσεως τῆς αἰνώνια διδούσης ἢ ἀγαθὰ ἢ κολάσεις. Ταῦτα δοκεῖ λέγειν, ἐπειδὴ εἰκὸς ἦν αὐτοὺς παρασαλεύεσθαι, καίτοι ἤδη πεπιστευκότας, ἢ κακῶς βιοῦν, καὶ ῥᾳθύμως, Νήψατε, λέγων. Οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὅτι ἐὰν ῥᾳθύμως ζήσωμεν, ἢ τῆς πίστεως ἐκπέσωμεν, πάλιν βαπτισθησόμεθα, πάλιν δυνησόμεθα τὰ ἁμαρτήματα ἀπολούσασθαι, καὶ τῶν αὐτῶν τυχεῖν ὧν καὶ πρότερον. Σφάλλεσθε γὰρ, φησὶ, ταῦτα νομίζοντες.

VERS. 3. *Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus.* Hoc faciemus : quale ? Ut ad perfectionem feramur, si Deus velit. Hoc autem dixit, non tanquam Deus hæc non permitteret, verum perinde ac dicere solemus : Si Deus velit, hoc faciam. Simul autem hinc docet nos, omnem rem ex ipsius voluntate dependere, neque etiam in confessis bonis, proprio fidere judicio atque potentiæ. Hoc autem aperte ipse etiam Judas apostolus admonet.

Καὶ τοῦτο ποιήσομεν, ἐάνπερ ἐπιτρέπῃ ὁ Θεός. Τοῦτο ποιήσομεν· ποῖον; τὸ ἐπὶ τὴν τελειότητα φέρεσθαι, ἐὰν καὶ ὁ Θεὸς θέλῃ. Τοῦτο δὲ εἶπεν, οὐχ ὡς τοῦ Θεοῦ μὴ ἐπιτρέποντος ταῦτα, ἀλλ' ὡς εἰώθαμεν λέγειν, ὅτι, Ἐὰν καὶ ὁ Θεὸς θέλῃ, τόδε βούλομαι ποιῆσαι· ἅμα δὲ καὶ διδάσκει ἡμᾶς ἐντεῦθεν, τὸ πᾶν τῆς ἐκείνου ἐξαρτᾷν θελήσεως, καὶ μηδὲ ἐπὶ τῶν ὁμολογουμένως καλῶν τῇ οἰκείᾳ θαῤῥεῖν καὶ κρίσει καὶ δυνάμει. Τοῦτο δὲ ῥητῶς καὶ ὁ ἀπόστολος Ἰούδας [65] παραινεῖ.

VERS. 4. *Impossibile enim est eos qui semel sunt illuminati.* Non dixit, inutile ac indecorum, sed, impos-

Ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας. Οὐκ εἶπεν ὅτι ἀσύμφορον, ἢ ἀπρεπὲς, ἀλλὰ, ἀδύνατον,

[16] Ephes. IV, 5.

Variæ lectiones.

[63a] Ἰστέον Ο. [64] κρίματος Ο. [65] Ἰάκωβος Ο.

Digitized by Google

ὥστε εἰς ἀπόγνωσιν αὐτοὺς ἐμβαλεῖν τοῦ δεύτερον ἐλπίζειν λουτρόν.

Γευσαμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου. Τουτέστι, τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν. Οὐδεὶς γὰρ δύναται τοιαῦτα διδόναι, εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός.

Καὶ μετόχους γενηθέντας Πνεύματος ἁγίου. Μετὰ τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, τότε ἡ μετοχὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· οὐ γὰρ οἰκεῖ ἐν σώματι καταχρέῳ ἁμαρτίαις. Διὰ δὲ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν ἐδίδοτο ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴρηται.

Καὶ καλὸν γευσαμένους Θεοῦ ῥῆμα. Οὐκ εἶπεν ἀνακεκαλυμμένως τί ἐστι τοῦτο· δίδωσι δέ μοι ἡμῖν νοεῖν, ὅτι περὶ πάσης πνευματικῆς διδασκαλίας τοῦτό φησι.

Δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος. Ἢ τὸ θαύματα ἐπιτελεῖν οὕτω καλεῖ, ἢ τὸ ζῆν ἀγγελικῶς, τῷ μηδενὸς δεῖσθαι τῶν παρόντων, ἀλλὰ πρὸς τὰ μέλλοντα ἀποβλέπειν, καὶ ἤδη ἀῤῥαβῶνα ἔχειν τῆς μελλούσης ζωῆς τὴν ἐνταῦθα ἄϋλον καὶ πνευματικήν.

Καὶ παραπεσόντας πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν. Τουτέστι, διὰ μετανοίας. Τί οὖν; ἐκβέβληται ἡ μετάνοια; Μὴ γένοιτο· ἀλλ' ὁ διὰ τοῦ δευτέρου λουτροῦ ἀνακαινισμός. Τοῦ λουτροῦ γὰρ μόνου ἐστὶ τὸ ἀνακαινίζειν, ὡς καὶ ὁ προφήτης· *Ἀνακαινισθήσεται ὡς ἀετοῦ ἡ νεότης σου*, τῆς δὲ μετανοίας ἐστὶ, τὸ τῆς παλαιότητος ἀπαλλάξαι, καὶ ὀτεμβροὺς ἐργάζεσθαι. Εἰς ἐκείνην μέντοι τὴν λαμπρότητα ἀναγαγεῖν οὐκ ἔνι. Ἐκεῖ γὰρ τὸ ὅλον ἡ χάρις ἦν. Εἰς μετάνοιαν οὖν, φησὶ, τὴν τοῦ βαπτίσματος. Πρότερον γάρ τις μετανοεῖ ἐπὶ τῷ προτέρῳ βίῳ, εἶτα βαπτίζεται, ὡς καὶ αὐτὸς προεῖπε, *Μετανοίας τῆς ἀπὸ νεκρῶν ἔργων.* Δῆλον δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἑξῆς, ὅτι τὸ δεύτερον λουτρὸν ἀπαγορεύων ταῦτά φησιν.

Ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Τὸ βάπτισμα σταυρός ἐστι. *Συνεσταυρώθη γὰρ ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος, καὶ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ.* Καὶ πάλιν· *Συνετάφημεν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος.* Ὥσπερ γὰρ ἐκεῖνος ἀπέθανεν ἐν σταυρῷ σαρκὶ, οὕτως ἡμεῖς ἐν τῷ βαπτίσματι τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπεθάνομεν. Ὁ τοίνυν δεύτερον βαπτιζόμενος, ὅσον τὸ ἐφ' ἑαυτῷ, δεύτερον σταυροῖ τὸν Χριστόν. Ἀλλὰ μὴν τοῦτο ἄτοπον. Ἅπαξ γὰρ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, καὶ θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει. Οὐκ ἄρα ἐστὶ δεύτερον βάπτισμα, ὅτι μηδὲ δεύτερος σταυρός. Τί γὰρ κωλύει καὶ τρίτον καὶ τέταρτον, καὶ τοῦτο ἐπ' ἄπειρον; Οὐκ εἶπε δὲ, *ἀνασταυροῦντας*, καὶ ἔστη· ἀλλὰ προσέθηκε, καὶ τὸ, *ἑαυτοῖς*, ἵνα δείξῃ, ὅτι ῥᾳθύμως τὸν καθ' ἡμᾶς βίον οἰκονομοῦντες, ὥσπερ ὄντος ἑτέρου βαπτίσματος, οὕτω πάντα διαπραττόμεθα, ὡς ἂν ἐν ἑαυτοῖς πονηρὰν δόξαν ὑποστησάμενοι.

Καὶ παραδειγματίζοντας. Τουτέστι, θριαμβεύοντας, καταισχύνοντας· τοῦτο δὲ διχῶς νοήσεις· ἢ ὅτι τότε οἱ σταυρώσαντες τὸν Κύριον, ἐπὶ αἰσχύνῃ αὐτοῦ τοιοῦτον τρόπον θανάτου ἐπενόησαν, τὸν ἐπι-

A sibile, ut ad desperationem eos injiciat, ne omnino sperent se denuo baptisma posse consequi.

Gustaverunt etiam donum cœleste. Hoc est, remissionem peccatorum; nemo enim talia dare potest nisi unus Deus.

Et participes facti sunt Spiritus sancti. Post dimissionem peccatorum, tum est participatio Spiritus sancti: non enim habitat in corpore subdito peccatis. Per impositionem autem manuum dabatur, uti supra dictum est.

VERS. 5. *Gustaveruntque bonum Dei verbum.* Non dixit aperte quid sit hoc: interim tamen nos colligere facit, se de omni spirituali doctrina loqui.

Et virtutes futuri sæculi. Vel miracula facere sic B appellat, vel angelice vivere, ita ut nullo præsentium indigeat, sed ad futura respiciat, ac futuræ vitæ arrham habeat, præsentem a materia rebusque crassis semotam et spiritualem.

VERS. 6. *Et prolapsi sunt, rursus renovari ad pœnitentiam.* Hoc est, per pœnitentiam. Quid igitur? ejecta est pœnitentia? Haudquaquam, sed per secundum baptisma renovatio est rejecta. Renovare namque solius est lavacri, perinde ac Propheta dicit: *Renovabitur ut aquilæ juventus tua*[17]: pœnitentiæ autem est, a vetustate liberare, fortesque facere: ad illum tamen splendorem ducere non licet: illic enim totum gratia erat. Ad pœnitentiam igitur dicit, nempe baptismatis. Primum enim quispiam ducitur pœnitentia ob transactam vitam, C **684** deinde baptizatur, sicut et ipse prædixit, *Pœnitentiæ ab operibus mortuis.* Manifestum autem est ex sequentibus, quod baptismatis reiterationem prohibens hæc dicit.

Rursum crucifigentes sibiipsis Filium Dei. Baptisma crux est. *Simul enim crucifixus est vetus noster homo, ac simul insiti sumus similitudini mortis ejus.* Et rursus: *Consepulti sumus ipsi per baptisma.* Perinde namque ut mortuus est ille in cruce carni, sic et nos in baptismate mortui sumus peccato. Qui igitur secunda vice baptizatur, quantum in se est, rursus cruci Christum affigit. Atqui hoc absurdum est: semel enim mortuus est, et resurrexit, et mors in eum porro non dominatur. Non D igitur est secundum baptisma, quandoquidem neque secunda crux sit. Quid enim prohiberet, si secundum permitteretur, quominus tertium et quartum concederetur, atque ita in infinitum? Non dixit autem, *rursum crucifigentes*, ac destitit, sed adjecit, *sibi ipsis*, ut ostendat quod vitam nostram ignave transigentes, quasi alter baptismus esset, ita omnia perficimus, ceu malam opinionem in nobis ipsis sustinentes.

Et ostentui habentes. Hoc est, triumphantes, ignominia afficientes. Hoc autem bifariam intelliges: vel quia qui tum crucifixerunt Dominum, ad ignominiam ejus talem mortis rationem excogitarunt,

[17] Psal. CII, 5.

Digitized by Google

maledictam videlicet et contumeliosam, ac sceleratis destinatam : vel quia Christus semel cruci affixus, immortalis deinceps creditur. Qui igitur recrucifigit ipsum, mendacium hoc facit, quod Christo contumeliam affert, quippe qui post mortem suam quam semel sustinuit, immortalitatem deinceps gustaverit. Bifariam itaque rem impossibilem esse dicit : primo quidem, quod indignus est qui tantis bonis donatus sit, atque omnia profudit, rursus iisdem frui : secundo vero quod horribilius est, quod impossibile sit Filium Dei rursum crucifigi.

A κατάρατον καὶ ἐπονείδιστον δηλαδή, καὶ τοῖς κακούργοις ἀφωρισμένον · ἢ ὅτι ἅπαξ σταυρωθεὶς ὁ Χριστὸς, ἀθάνατος λοιπὸν εἶναι πιστεύεται. Ὁ τοίνυν ἀνασταυρῶν αὐτὸν, ψεῦδος τοῦτο ποιεῖ · ὅπερ αἰσχύνην τῷ Χριστῷ φέρει, ὡς γευσαμένῳ [16] τὴν μετὰ τὸ ἅπαξ ἀποθανεῖν τοῦ λοιποῦ ἀθανασίαν. Δυσὶ τοίνυν τρόποις τὸ πρᾶγμα ἀδύνατόν φησιν εἶναι · ἑνὶ μὲν, ὅτι οὐκ ἄξιός ἐστιν ὁ τοιούτων καταξιωθεὶς, καὶ πάντα προέμενος, αὖθις ἀπολαῦσαι τῶν αὐτῶν, ἑτέρῳ δὲ τῷ φρικωδεστέρῳ, ὅτι ἀδύνατόν ἐστι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀνασταυροῦσθαι.

Vers. 7. *Terra enim sæpe venientem super se bibens imbrem.* Terram quidem animam, imbrem vero doctrinam vocat, ut alio in loco, *Mandabo nubibus*, inquit Deus, *ne pluant imbrem in vineam* [17]. Et rursus : *Fluvius Dei impletus est aquis*, hoc est, qui a Deo ut alios doceat gratia donatus est, impletus est supernis aquis, sive donis. Innuit autem istos et suscepisse et imbibisse sermonem, et cum sæpe ipsum essent adepti, ne sic quidem ipsos profecisse : quod et supra dixit : *Cum deberetis esse doctores propter tempus.*

Γῆ γὰρ ἡ πιοῦσα τὸν ἐπ' αὐτῆς πολλάκις ἐρχόμενον ὑετόν. Γῆν μὲν τὴν ψυχὴν, ὑετὸν δὲ τὴν διδασκαλίαν καλεῖ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, Ἐντελοῦμαι ταῖς νεφέλαις, φησὶν ὁ Θεὸς, τοῦ μὴ βρέξαι ὑετὸν B εἰς τὸν ἀμπελῶνα. Καὶ πάλιν · Ὁ ποταμὸς τοῦ Θεοῦ ἐπληρώθη ὑδάτων, τουτέστιν, ὁ ἐκ τοῦ Θεοῦ περὶ τὸ διδάσκειν χαριτωθεὶς, ἐπληρώθη τῶν ἄνωθεν ὑδάτων, ἤτοι χαρισμάτων. Αἰνίττεται δὲ ἐνταῦθα τούτους καὶ δεξαμένους καὶ συμπίοντας τὸν λόγον, καὶ πολλάκις τούτου τυχόντας, καὶ οὐδὲ οὕτως ἀποναμένους, ὃ καὶ ἀνωτέρω εἶπεν · Ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον.

685 *Et germinans herbam opportunam.* Hoc est, vitam virtutibus comptam. Nihil enim adeo est opportunum, hoc est, conveniens et aptum, ut vitæ puritas.

Καὶ τίκτουσα βοτάνην εὔθετον. Τουτέστι, βίον ἐνάρετον. Οὐδὲν γὰρ οὕτως εὔθετον, τουτέστι, πρόσῆκον καὶ εὐάρμοστον, ὡς βίου καθαρότης.

Illis, per quos et colitur. Herbam, inquit, hoc est, bonam conversationem illis parit terra, per quos colitur, atque illis conveniens est ipsa : nam illi ipsi qui virtutem colunt, fruentur etiam ea. Quidam autem, *illis*, ad doctores retulerunt : etenim per illos optima vitæ conversatio excolitur, ut qui et ipsi discipulorum suorum virtutis sint consortes.

Ἐκείνοις δι' οὓς καὶ γεωργεῖται. Τὴν βοτάνην, φησὶ, τουτέστι, τὴν ἀγαθὴν πολιτείαν ἐκείνοις τίκτει ἡ γῆ, δι' οὓς καὶ γεωργεῖται, καὶ ἐκείνοις ἐστὶν εὔθετος αὕτη. Καὶ γὰρ αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ καρποφοροῦντες τὴν ἀρετὴν, ἀπολαύσουσι ταύτης. Τινὲς δὲ τὸ, *ἐκείνοις*, ἀντὶ τοῦ, τοῖς διδασκάλοις, ἐνόησαν · καὶ γὰρ καὶ δι' αὐτοὺς γεωργεῖται ἡ ἀρίστη πολιτεία, ὡς καὶ αὐτῶν μετεχόντων τῆς τῶν μαθητῶν ἀρετῆς.

Accipit benedictionem a Deo. Hic tacite ferit Græcos, virtuti terræ frugum proventum ascribentes. Neque enim colonorum manus sunt quæ fructus faciant, verum totum, inquit, Deo referendum est acceptum : ipse benedicit terræ, ac fertilitatem largitur.

Μεταλαμβάνει εὐλογίας ἀπὸ Θεοῦ. Ἐνταῦθα ῥῆμα πλήττει τοὺς Ἕλληνας, τοὺς τῇ δυνάμει τῆς γῆς τὴν τῶν καρπῶν φορὰν ἐπιγράφοντας. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ γεωργικαὶ χεῖρές εἰσιν αἱ τοὺς καρποὺς ποιοῦσαι, ἀλλὰ τὸ πᾶν, φησὶ, τοῦ Θεοῦ ἐστιν · αὐτὸς εὐλογεῖ, καὶ τὴν εὐφορίαν δίδωσιν.

Vers. 8. *Proferens autem spinas et tribulos.* Non dixit, germinans, ut supra de herba, sed, *proferens*, perinde ac dicat aliquis, ebulliens, ac veluti superfluitatem emittens. Spinæ autem ac tribuli sunt vitæ sollicitudines, ac impostura divitiarum, ac simpliciter omne peccatum; sicut et David dicit : *Conversus sum in ærumna, dum infigitur mihi spina* [18]. Non enim simpliciter accedit; sed infigitur : et nisi totam evellimus, sed minimum quiddam remanserit, cruciat, atque opus est cura ac diligentia. Insuper tribulus est : unde si eam retineas, vulnerat, atque omni ex parte injucunda est, cum hic ignominiam pariens, tum in futuro sæculo potissimum.

Ἐκφέρουσα δὲ ἀκάνθας καὶ τριβόλους. Οὐκ εἶπε, τίκτουσα, ὥσπερ ἀνωτέρω ἐπὶ τῆς βοτάνης, ἀλλ', ἐκφέρουσα, ὡς ἂν εἴποι τις, ἐκβράσσουσα, καὶ οἷόν τι περίττωμα ἀπορρίπτουσα. Ἄκανθαι δὲ καὶ τρίβολοι, αἵ τε μέριμναι τοῦ βίου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου, καὶ ἁπλῶς πᾶσα ἁμαρτία · ὡς καὶ ὁ Δαβὶδ φησιν · Ἐστράφην εἰς ταλαιπωρίαν ἐν τῷ ἐμπαγῆναί μοι ἄκανθαν. Οὐ γὰρ ἁπλῶς ἐπέρχεται, ἀλλ' ἐμπήγνυται · κἂν μὴ πᾶσαν ἐξέλωμεν, ἀλλὰ μικρόν τι ἐναπομείνῃ, ὀδυνᾷ, καὶ δεῖ θεραπείας καὶ ἐπιμελείας. Ἀλλὰ καὶ τρίβολός ἐστιν · ὅθεν ἂν αὐτὴν κατάσχῃς, πλήττει, καὶ πάντοθέν ἐστιν ἀηδὴς, καὶ ἐνταῦθα αἰσχύνην φέρουσα, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι δὲ αἰῶνι μάλιστα.

[16] Psal. LXIV, 10. [17] Psal. XXXI. 4.

Variæ lectiones.

[16] ψευσαμένῳ o.

Digitized by Google

Ἀδόκιμος καὶ κατάρας ἐγγύς. Τὴν μὲν ἀγαθὴν γῆν εὐλογεῖσθαι ἔφη ὑπὸ Θεοῦ· τὴν δὲ ἄκαρπον, οὐκ εἶπεν ἁπλῶς ἐπικατάρατον, ἀλλ' ἐγγὺς κατάρας, ἵνα μὴ ἀπογινώσκωμεν. Ὁ γὰρ ἐγγὺς κατάρας, δυνήσεται καὶ μακρὰν γενέσθαι.

Ἧς τὸ τέλος εἰς καῦσιν. Καὶ τοῦτο, ἵνα μὴ ἀπογινώσκωμεν. Οὐ γὰρ εἶπεν, ἧτις κατακαήσεται, ἀλλ', ἧς τὸ τέλος εἰς καῦσιν· τουτέστιν, ἐὰν μέχρι τέλους ἐπιμείνῃ τῇ ἀκαρπίᾳ. Ὥστε δύναται ἀποστῆναι τῆς ἀκαρπίας, καὶ καταπαῦσαι[87] μὲν τὰς ἀκάνθας, δόκιμος δὲ γενέσθαι, καὶ εὐλογίας μετασχεῖν.

Πεπείσμεθα δὲ περὶ ὑμῶν, ἀγαπητοὶ, τὰ κρείττονα καὶ ἐχόμενα σωτηρίας, εἰ καὶ οὕτω λαλοῦμεν. Καθαφάμενος αὐτῶν ἱκανῶς καὶ φοβήσας, θεραπεύει πάλιν, ἵνα μὴ πάντη ὑπτίους ἐργάσηται. Τὸν γὰρ νωθρὸν ὁ πάνυ πλήττων, νωθρότερον ἐργάζεται. Φησὶν οὖν, ὅτι, Οὐχ ὡς κατεγνωκὼς ὑμῶν ταῦτα λέγω, οὐδὲ ὡς νομίζων ὑμᾶς ἀκανθῶν πλήρεις, ἀλλὰ δεδοικὼς ἵνα μὴ τοῦτο γένηται. Καὶ οὐκ εἶπε, Προσδοκῶμεν περὶ ὑμῶν, ἀλλὰ, Πεπείσμεθα, τουτέστιν, ἐν βεβαιότητί ἐσμεν περὶ ὑμῶν, ὅτι οὐχ οὕτως ἔχετε, ἀλλὰ κρειττόνως, καὶ ὅτι τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας φροντίζετε, κἂν οὕτως ἐλαλήσαμεν πληκτικῶς. Ἢ οὖν περὶ τῆς πολιτείας αὐτῶν τοῦτό φησιν, ὅτι, Οὐκ ἐστὲ ὑμεῖς τοιοῦτοι ἀκανθώδεις· ἢ περὶ ἀντιδόσεως, ὅτι, Οὐκ ἐστὲ κατάρας ἐγγὺς, οὐδὲ πρὸς καῦσιν, ἀλλά τις ἄλλη ἀντιμισθία ὑμῖν ἀπόκειται. Ὅρα δὲ καὶ τὸ ἑπαγόμενον.

Οὐ γὰρ ἄδικος ὁ Θεὸς ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἔργου ὑμῶν. Ἴδε πῶς αὐτοὺς ἀνεκτήσατο καὶ ἀνέῤῥωσε πρὸς τὸ ἐλπίζειν τὰ βελτίω, ἀναμνήσας αὐτοὺς τῶν προτέρων, καὶ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ· εἰ γὰρ δίκαιος ὁ Θεὸς, οὐκ ἐπιλήσεται τοῦ ἔργου ὑμῶν, τουτέστι, τῆς εὐσπλαγχνίας, τῆς φιλαδελφίας, ἀλλ' ἀντιδώσει ὑμῖν. Ὥστε μὴ μικροψυχεῖτε, ἀλλὰ πάντως ἐλπίζετε τὰ βελτίω, ἐπειδὴ καὶ πάντως ὁ Θεὸς δίκαιος. Οὐκοῦν περὶ ὑμῶν εἶπον ἃ εἶπον, πληκτικῶς· οἶδα γὰρ ὅτι οὐ κατάρας ἄξιοι ὑμεῖς.

Καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης ἧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διακονήσαντες τοῖς ἁγίοις, καὶ διακονοῦντες. Μεγάλα αὐτοῖς μαρτυρεῖ· οὐκ ἔργα μόνον, ἀλλὰ καὶ μετὰ προθυμίας ἔργα. Τὸ γὰρ διακονεῖν προθυμίας σημαντικόν. Ἀγάπην καὶ τὴν ἐλεημοσύνην φησὶν, ἣν ἀπεδείξαντο, οὐκ εἰς τοὺς ἀδελφοὺς, ἀλλ' εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Ὅρα μεγίστην παράκλησιν, ὅτι οὐκ ἀνθρώποις ποιοῦμεν, ἀλλὰ Θεῷ· ὡς καὶ ὁ Χριστὸς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· Ἐμοὶ ἐποιήσατε, φησίν. Ὁ γὰρ διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τιμελῶν τὸν ἄδικον[88], τῷ Θεῷ τοῦτο ποιεῖ. Τοῖς ἁγίοις δὲ, τουτέστι, τοῖς πιστοῖς. Πᾶς γὰρ πιστὸς ἅγιος, κἂν κοσμικὸς ᾖ. Ἡγίασται γὰρ, φησὶν, ὁ ἀνὴρ ὁ ἄπιστος ἐν τῇ γυναικὶ, καὶ ἡγίασται ἡ

Reproba est, et maledicto proxima. Bonam terram benedici dixit a Deo: infrugiferam autem non dixit simpliciter exsecratam, sed *exsecrationi vicinam*, ut non desperemus. Nam qui prope exsecrationem est, poterit et longe removeri.

Cujus consummatio in combustionem. Hoc etiam adjecit, ne desperemus. Non enim dixit, quæ comburetur, sed, *cujus finis ad combustionem:* hoc est, si ad finem usque in sterilitate perseverarit. Potest itaque desistere a sterilitate, atque spinas compescere, probata item reddi, atque benedictionis particeps.

Vers. 9. *Confidimus autem de vobis, dilecti, meliora, et viciniora saluti, tametsi ita loquimur.* cum eos abunde satis carpsisset ac perterrefecisset, rursus medetur, ne omnino supinos laxosque reddat. Nam qui segnem nimis objurgat, segniorem reddit. Ait ergo: Non quasi vos damnarim ista dico, neque quod vos spinarum plenos esse sentiam, sed metuens ne hoc fiat. Nec dixit, *De* 686 *vobis* exspectamus: sed, *Confidimus*, id est, certi ac firmati sumus quod non sic habetis, sed melius, et quod vestri ipsorum salutis curam geritis, etiamsi nos tam aspere locuti sumus. Vel igitur de conversatione et moribus eorum hæc dicit, quod Vos non estis hujusmodi spinosi: vel de retributione, quod Non estis exsecrationi proximi, neque in combustionem, sed alia quædam vobis merces est reposita. Expende autem quod sequitur.

Vers. 10. *Non enim injustus Deus, ut obliviscatur operis vestri.* Animadverte quomodo ipsos erexerit et confortarit ut sperent meliora, revocans eis ad memoriam priora, ac justitiam Dei. Si enim justus est Deus, non obliviscetur operis vestri, hoc est, misericordiæ, fraternæ dilectionis, sed retribuet vobis. Proinde ne despondeatis animum, sed omnino meliora sperate, quandoquidem et Deus omnino justus est. Non igitur de vobis dixi, quæ dixi, ut animum vestrum percellam: novi enim quod vos non sitis digni exsecratione.

Ac dilectionis quam ostendistis in nomine ejus, qui ministrastis sanctis, et ministratis. Magna eis tribuit, non solum opera, verumetiam opera cum alacritate. Ministrare namque promptitudinis est indicium. Per dilectionem autem eleemosynam intelligit, quam impertierunt, non in fratres, sed in nomen Dei. Animadverte maximam consolationem, quod non hominibus, sed Deo facimus eleemosynam, perinde ac Christus in Evangelio inquit: *Mihi fecistis.* Qui enim propter nomen Dei injusto prospicit, Deo istud facit. *Sanctis*, hoc est, fidelibus. Omnis enim fidelis sanctus est, etiamsi in mundo fuerit. *Sanctificatus est enim*, inquit, *vir infidelis in uxore, et sanctificata est uxor infi-*

Variæ lectiones.

[87] καταχαῦσαι m. [88] ἀδελφόν m.

Digitized by Google

delis in marito [20]. Fides igitur hic sanctificationem facit. Ne igitur erga eremitas tantummodo curam impendamus, tanquam sanctos, verum etiam erga mundanos. Sancti enim illi sunt et fide et vita: porro ipsi laici sancti sunt in fide, plerique etiam in vita. Observa autem quomodo eos leniat ac mitiget. Non enim dixit, *qui ministrastis*, et ita quievit: verum adjecit, *et ministratis*, hoc est, eadem hodieque facitis.

A γυνὴ ἡ ἄπιστος ἐν τῷ ἀνδρί. Ἡ πίστις οὖν ἐνταῦθα τὸν ἁγιασμὸν ποιεῖ. Ὥστε μὴ πρὸς τοὺς ἐν ἐρήμῳ μόνους σπουδαῖοι ὦμεν, ὡς ἁγίους, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς κοσμικούς· ἅγιοι μὲν γὰρ ἐκεῖνοι καὶ πίστει καὶ βίῳ· ἅγιοι δὲ καὶ οἱ λαϊκοὶ τῇ πίστει, πολλοὶ δὲ καὶ βίῳ. Ὅρα δὲ πῶς θεραπεύει αὐτούς. Οὐ γὰρ εἶπε, *διακονήσαντες*, καὶ ἔστη· ἀλλὰ προσέθηκε, *καὶ διακονοῦντες*· τουτέστι, καὶ ἔτι τὸ αὐτὸ ποιοῦντες.

Vers. 11. *Cupimus autem unumquemque vestrum eamdem ostendere sollicitudinem ad expletionem spei usque in finem.* Perinde ac si quis dicat: Quam ergo ob causam, o Paule, hæc dixisti, si noluisti nos ferire et increpare? Hæc dixi, inquit, cupiens ut in futurum etiam recte curratis: non quod priora condemnem, verum quod de futuris metuam. Nec dixit, Volo, quod erat **687** præceptoriæ auctoritatis: sed, *Cupio*, quod est paterni affectus. Non enim verbis tantum hoc desidero, sed animus meus pro vobis æstuat. Tale enim quiddam intellige per ἐπιθυμῶ. Nec simpliciter pro vobis, sed, pro unoquoque vestrum: adeo omnium sive majorum sive minorum cura tangebatur, omnesque norat. Ut sitis solliciti, *ad expletionem spei*, hoc est, ut plenam et perfectam fidem ostendatis, et non perturbemini. Observa autem quomodo non aperte ferit, neque dicit, Desperastis, recolligite vos deinceps: verum tantum non hoc dicit: Equidem volo te semper sollicitum esse, et ut qualis fuisti antehac, talem etiam in posterum te exhibeas.

Ἐπιθυμοῦμεν δὲ ἕκαστον ὑμῶν τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος ἄχρι τέλους. Ὥσπερ τινὸς εἰπόντος· Τίνος οὖν ἕνεκεν ταῦτα εἶπας, ὦ Παῦλε, εἰ μὴ ἔμελλες ἡμᾶς πλήττειν; φησίν, ὅτι, Ταῦτα εἶπον, ἐπιθυμῶν ἵνα καὶ πρὸς τὸ μέλλον εὐδρομῆτε· οὐχ ὡς τῶν B προτέρων καταγινώσκων, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν μελλόντων δεδοικώς. Καὶ οὐκ εἶπε, Θέλω, ὅπερ ἦν διδασκαλικῆς αὐθεντίας· ἀλλ', *Ἐπιθυμῶ*, ὃ πατρικῆς ἐστι φιλοστοργίας. Οὐ γὰρ μέχρι ῥημάτων τοῦτο βούλομαι, ἀλλ' ἡ ψυχή μου καίεται ὑπὲρ ὑμῶν. Τοιοῦτον γάρ τι νόει τὸ, ἐπιθυμῶ. Καὶ οὐχ ἁπλῶς ὑπὲρ ὑμῶν, ἀλλ' ὑπὲρ ἑνὸς ἑκάστου· οὕτω πάντων ἐκήδετο, καὶ μικρῶν καὶ μεγάλων, καὶ πάντας ἠπίστατο. Ὡς ἂν σπουδάζητε *πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος*, τουτέστιν, ἵνα πλήρη καὶ τελείαν τὴν ἐλπίδα [89] ἐνδείξησθε, καὶ μὴ σκυλευθῆτε. Ὅρα δὲ [90] πῶς οὐ πλήττει φανερῶς, οὐδὲ λέγει ὅτι, Ἀπηλπίσατε, καὶ ἀνακτήσασθε ἑαυτοὺς λοιπόν, ἀλλ' ὡσανεὶ τοιαῦτα λέγει: Θέλω σε σπουδάζειν ἀεὶ, καὶ οἷος ἦς πρότερον, τοιοῦτον εἶναι καὶ νῦν καὶ εἰς τὸ μέλλον. C

Vers. 12. *Ut non segnes efficiamini.* Hoc itidem ad mitigationem eorum dicit: ad futurum enim tempus hoc ducit. Atqui supra dixit: *Quoniam segnes facti estis:* sed auditu, ad auditum enim usque segnitiem statuit: Jam vero, inquit, curam gero, ne animum vestrum segnities ista attingat. Ut enim corpus otium et immobilitas lædit, sic et animam a bonis operibus cessatio, supinam magis efficit.

Ἵνα μὴ νωθροὶ γένησθε. Καὶ τοῦτο πρὸς θεραπείαν αὐτῶν· εἰς γὰρ τὸν μέλλοντα χρόνον ἐξάγει αὐτό. Καίτοι ἀνωτέρω εἶπεν· *Ἐπειδὴ νωθροὶ γεγόνατε, ἀλλὰ ταῖς ἀκοαῖς*· μέχρι γὰρ τῆς ἀκοῆς ἔστησε τὴν νωθρότητα· νῦν δὲ, φησὶ, προνοοῦμαι [91] ἵνα μὴ τῆς ψυχῆς ὑμῶν ἅψηται αὕτη. Ὡς γὰρ τὸ σῶμα ἡ ἀργία καὶ ἀκινησία βλάπτει, οὕτω καὶ τὴν ψυχὴν ἡ τῶν ἀγαθῶν ἀργία ὑπτιωτέραν ἐργάζεται.

Verum imitatores eorum qui per fidem et longanimitatem promissiones hæreditate capiunt. Supra commonefecit ipsos eorum quæ antea ipsi gesserant, domesticum ipsis exemplum proferens: nunc vero ad patriarcham eos subvehit. Ne existiment enim se nullo esse numero dignos, ac veluti contemptos sese a Deo relictos esse, planum facit jam quod isthuc maxime sit fortium virorum, tentari scilicet, et quod magnos viros sic exercuerit Deus. Si enim statim daret quod promisisset, fides eorum haud demonstraretur. Nunc autem differt dena sua, ut fides ipsorum per patientiam inclarescat. Tum etiam planum fit quempiam credere ei qui promisit, quando post multum temporis elapsum non acceperit, et tamen se accepturum

Μιμηταὶ δὲ τῶν διὰ πίστεως καὶ μακροθυμίας κληρονομούντων τὰς ἐπαγγελίας. Ἀνέμνησεν αὐτοὺς ἀνωτέρω, ὧν αὐτοὶ κατώρθωσαν πρότερον, εἶχοθεν αὐτοῖς φέρων τὰ ὑποδείγματα. Νῦν δὲ καὶ D ἐπὶ τὸν πατριάρχην αὐτοὺς ἀνάγει. Ἵνα γὰρ μὴ νομίσωσιν ὅτι ὡς οὐδενὸς ἄξιοι λόγου καταφρονηθέντες ὑπὸ Θεοῦ ἐγκατελείφθησαν, δείκνυσιν ὅτι μάλιστα τῶν γενναίων ἀνδρῶν τοῦτό ἐστι, τὸ πειράζεσθαι, καὶ ὅτι τοῖς μεγάλοις ἀνδράσιν οὕτω κέχρηται ὁ Θεός. Εἰ μὲν γὰρ εὐθὺς ἐδίδου ἃ ἐπηγγείλατο, οὐκ ἂν ἡ πίστις αὐτῶν διεδείκνυτο· νῦν δὲ ἀναβάλλεται τὰς δόσεις, ἵνα φανῇ ἡ πίστις αὐτῶν διὰ τῆς ὑπομονῆς. Τότε γάρ τις φαίνεται, ὅτι πιστεύει τῷ ἐπαγγειλαμένῳ, ὅτε πολλοῦ καιροῦ διελθόντος μὴ λαμβάνων, ὅμως πιστεύει ὅτι λήψεται, καὶ οὐκ

[20] I Cor. vii, 14.

Variæ lectiones.

[89] πίστιν o. [90] σύνεσιν o. [91] προθυμοῦμαι o.

Digitized by Google

ὀτονπρκᾷ[39]. Διὰ τοῦτο οὖν ταῦτα τὰ πληκτικὰ λέγω ὑμῖν, ἵνα διαναστήσω ὑμᾶς, καὶ γένησθε μιμηταὶ τῶν κληρονομησάντων τὰς ἐπαγγελίας διὰ πίστεως καὶ μακροθυμίας. Τίνες δέ εἰσιν οὗτοι, μετὰ ταῦτα ἐρεῖ. Ὅρα δὲ πῶς πρῶτον εἶπε τὴν πίστιν, εἶτα μακροθυμίαν, ὅτι ἀπὸ πίστεως ἡ μακροθυμία. Εἰ μὴ γὰρ πιστεύει τις ὅτι πάντως δώσει ὁ ἐπαγγειλάμενος, οὐδὲ μακροθυμεῖ.

Τῷ γὰρ Ἀβραὰμ ἐπαγγειλάμενος ὁ Θεὸς, ἐπεὶ κατ' οὐδενὸς εἶχε μείζονος ὀμόσαι, ὤμοσε καθ' ἑαυτοῦ λέγων· Ἢ μήν, εὐλογῶν εὐλογήσω σε, καὶ πληθύνων πληθυνῶ σε. Πολλῶν ὄντων τῶν διὰ τῆς πίστεως κληρονομησάντων τὰς ἐπαγγελίας, τοὺς ἄλλους μὲν τέως νῦν παρῆκε, τοῖς ἑξῆς αὐτοὺς ταμιεύων, μόνον δὲ τοῦ Ἀβραὰμ μέμνηται, διά τε τὸ ἀξίωμα τοῦ προσώπου, καὶ ὅτι μάλιστα οὗτος καὶ ἐπαγγελίας ἠξιώθη καὶ ἐπέτυχε. Καὶ διὰ τοῦτο δείκνυσιν ὅτι οὐ δεῖ μικροψυχεῖν, ἀλλ' ἀναμένειν τὸν Θεὸν, ἔθος ἔχοντα μὴ ταχέως ἐπάγειν τὰ ἐπηγγελμένα, ἀλλὰ διὰ μακροῦ τοῦ χρόνου. Πότε δὲ ὤμοσε καθ' ἑαυτοῦ ὁ Θεός; Ἢ ἐν αὐτοῖς τοῖς λόγοις οἷς φησιν, ὅτι *Κατ' ἐμαυτοῦ ὤμοσα*· ἴσως δὲ καὶ τὸ, *ἢ μήν*, εἶπει ἄν τις ὅρκον εἶναι τοῦ Θεοῦ καθ' ἑαυτοῦ· τὸ γὰρ *ἢ μήν*, ἀντὶ τοῦ *ὄντως μήν*, σημαίνει. Ὅπερ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ βεβαιωτικὸν τῆς ἀληθείας· ἀλήθεια δὲ τίς ἂν εἴη ἄλλος, ἢ ὁ Θεός; οὕτω καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὁ Κύριος, *Ἀμὴν, ἀμὴν*, λέγων, τὸν αὐτὸν ὅρκον ὀμνύει, ἐκ τοῦ μὴ ἔχειν κατὰ μείζονος ὀμῶσαι, καθ' ἑαυτοῦ ὀμνὺς, ὡς καὶ ὁ Πατήρ. Καίτοι τινὲς καὶ τῷ Ἀβραὰμ αὐτὸν τότε τὸν Υἱὸν ὁμιλῆσαι ἐνόησαν· λέγει γὰρ ἡ Γραφὴ, ὅτι, *Εἶπε δὲ πρὸς Ἀβραὰμ ὁ ἄγγελος.* Οὐ δήπου δὲ, φασὶν, ὁ Πατὴρ εἴη ἂν ἄγγελος, ἀλλ' ὁ Υἱὸς ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς.

Καὶ οὕτω, μακροθυμήσας ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας. Πῶς πρὸς μὲν τῷ τέλει τῆς Ἐπιστολῆς λέγει, ὅτι οὗτοι πάντες οὐκ ἐκομίσαντο τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόρρωθεν αὐτὰς εἶδον καὶ ἠσπάσαντο· νῦν δέ φησιν, ὅτι ὁ Ἀβραὰμ ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελλίας; Οὐ περὶ τῶν αὐτῶν λέγει ἐνταῦθα κἀκεῖ, ἀλλ' ἐνταῦθα μὲν περὶ τῶν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἐπηγγελμένων φησὶν, ὧν ἐπέτυχεν ὁ Ἀβραὰμ μετὰ μακρὸν χρόνον· ἐκεῖ δὲ περὶ τῶν οὐρανίων, ὧν οὔπω ἐπέτυχεν. Ἀμφότερα μέντοι, καὶ τὸ ἐπιτυχεῖν αὐτὸν, καὶ τὸ μήπω ἐπιτυχεῖν, εἰς παράκλησίν ἐστι τοῖς ὀλιγοψύχοις· τὸ μὲν, ὅτι καὶ ἡμεῖς, ἐὰν μακροθυμήσωμεν, τευξόμεθα· τὸ δὲ, ὅτι ἐκείνου μήπω τυχόντος τοῦ πρὸ τοσούτων ἐτῶν τελειωθέντος, ἀνόητοι ἡμεῖς λοιπὸν οἱ ἀσχάλλοντες, ὅτι οὕτω τυγχάνομεν. Ὅρα δὲ πῶς εἶπεν, ὅτι μακροθυμήσας ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας, ἵνα δείξῃ μεγάλην τὴν δύναμιν τῆς μακροθυμίας, καὶ ὅτι οὐχ ἡ ἐπαγγελία μόνη τὸ πᾶν εἰργάσατο, ἀλλὰ καὶ ἡ μακροθυμία. Ἐνταῦθα δὲ καὶ φοβεῖ αὐτοὺς, διδοὺς ἐννοεῖν ἐκ τοῦ ἐναντίου, ὅτι ἐγκόπτε-

credit, et non torpet. Propterea igitur hæc objurgatoria vobis dico, ut excitem vos, et ut connumeremini inter hæredes promissionis per fidem et longanimitatem. Quinam vero sint illi, posthac exponet. Observa autem quomodo primo loco fidem collocarit, deinde longanimitatem, quoniam ex fide est longanimitas. Nisi enim credat aliquis omnino daturum eum qui promisit, nunquam erit longanimis.

Vers. 13, 14. *Abrahæ namque promittens Deus, quoniam neminem habeat per quem juraret majorem, per semetipsum juravit, dicens : Vere benedicens benedicam te, et multiplicans multiplicabo te.* Cum plerique alii essent qui per fidem **688** hæreditarint promissiones, alios quidem nunc prætermisit, reponens eos inter eos qui sequuntur; solius Abrahami autem meminit, tum ob personæ dignitatem, tum quod hic præ cæteris promissione dignatus sit, eamque sit consecutus. Per hoc pariter indicat non esse desperandum nobis, sed Deum potius exspectandum, cui in more est non statim præstare quæ promisit, sed post multum temporis. Quando autem juravit per seipsum Deus? Vel ipsis verbis quibus ait : *Per memetipsum juravi.* Forsan autem et particulam, ἢ μήν, quispiam dixerit juramentum Dei per sese. Nam ἢ μήν, *revera*, significat. Quod nihil sane est aliud, quam confirmatio quædam veritatis. Veritas autem, quisnam alius fuerit præter Deum? Sic et in Evangelio Dominus, *Amen, amen*, dicens, idem juramentum jurat, cum non possit per majorem jurare, per seipsum jurans, perinde ac Pater. Nonnulli tamen putarunt ipsum Filium tum cum Abrahamo collocutum : ait enim Scriptura: *Dixit autem ad Abraham angelus.* Nequaquam enim, inquiunt, Pater angelus esse poterat, sed Filius, magni consilii angelus.

Vers. 15. *Et sic, longanimiter ferens, assecutus est promissionem.* Qui igitur in fine Epistolæ dicit, quod isti omnes non acceperunt promissiones, sed eminus eas intuiti sunt et salutaverunt, hic vero ait Abrahamum consecutum esse promissionem? Non de iisdem hic et illic loquitur, verum hic de iis quæ in vita ei promissa erant loquitur, quæ Abraham sane longo post tempore assecutus est : illic autem de cœlestibus, quæ nondum erat assecutus. Utrumque vero, et quod consecutus sit, et quod nondum sit consecutus, ad consolationem pusillanimibus inserviunt : alterum quidem, quod et nos, si patienter exspectamus, assequemur : alterum vero, quod si ille nondum est assecutus, qui ante tot annos consummatus est, admodum insipientes nos sumus, cum ægre ferimus nos nondum assequi. Observa autem quomodo dixerit, per longanimitatem eum consecutum promissionem, ut ingentem longanimitatis vim atque potentiam ob oculos ponat, et quod promissio sola

Variæ lectiones.

[39] ἀπονπρκᾷ πρὸς τὴν πίστιν m.

Digitized by Google

totum hoc non effecerit, sed etiam longanimitas. Illic autem etiam terret eos, ex contrario significans promissionem abscindi per pusillanimitatem. Atque hoc contigit populo olim in deserto, qui in pusillanimitatem lapsi, nulla ratione sunt assecuti promissionem. Dicat igitur quispiam: Quomodo autem sancti etiamsi longanimes fuerunt, non tamen sunt assecuti, ut sub Epistolæ finem dicit? At vero assequuntur **689** omnino, verum qui ex populo murmurarunt, neque assecuti sunt, neque assequentur.

A ται ἡ ἐπαγγελία δι' ὀλιγοψυχίας [93]. Καὶ τοῦτο συνέβη τῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ πάλαι λαῷ, οἱ ὀλιγοψυχήσαντες οὐκ ἔτυχον τῆς ἐπαγγελίας ὅλως. Εἶποι οὖν ἄν τις· Καὶ πῶς οἱ ἅγιοι καίτοι μακροθυμήσαντες οὐκ ἔτυχον, ὡς πρὸς τῷ τέλει φησίν; Ἀλλὰ τεύξονται πάντως. Οἱ δὲ τοῦ λαοῦ γογγυσταὶ [94] οὔτε ἔτυχον, οὔτε τεύξονται.

Vers. 16. *Homines enim per majorem jurant, et omnis controversiæ ipsis finis est ad confirmationem juramentum.* Hoc est per juramentum solvitur omnis contentionis controversia. Etenim dicuntur quidem multa, et contradicuntur utrinque, sed enim jusjurandum postremo accedens, ac stabiliens, cuncta dubia solvit.

B Ἄνθρωποι μὲν γὰρ κατὰ τοῦ μείζονος ὀμνύουσι, καὶ πάσης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν ὅρκος. Τουτέστιν, ἐκ τοῦ ὅρκου λύεται πάσης ἀντιλογίας ἀμφισβήτησις. Καὶ γὰρ λέγονται μὲν πολλὰ, καὶ ἀντιλέγονται ἐξ ἑκατέρου μέρους, ὁ δὲ ὅρκος τελευταῖς ἐπεισιὼν καὶ βεβαιῶν, τὰ ἀμφίβολα λύει πάντα.

Vers. 17. *In quo abundantius volens Deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilii sui, juramento stabilivit.* Hoc est, propterea quod, quandoquidem ita se res habet, ut hominibus juramentum omnem fidem afferat, ob eam rem Deus etiam jurat. Vel, *in quo*, hoc est, quia juravit per seipsum Deus, ex abundanti monstravit nobis, quod omnino et impermutabiliter facturus sit quæ nobis promiserit. Nam Deo etiam sine juramento fides adhibenda erat, propter nos tamen demittit sese, nec suam dignitatem contemplatur, verum ut nobis persuadeat, indigna etiam de seipso dici patitur. Nos enim fideles promissionis sumus hæredes, qui in semine ejus, qui Christus est, benedicti sumus. Animadverte autem quomodo etiam tum Filium dicat mediatorem Dei et hominum fuisse: per ipsum enim tanquam Verbum juravit Deus et Pater.

Ἐν ᾧ περισσότερον βουλόμενος ὁ Θεὸς ἐπιδείξασθαι τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, ἐβεβαίωσεν [95] ὅρκῳ. Τουτέστι, διὸ, ἐπειδὴ καὶ τοῖς ἀνθρώποις ὁ ὅρκος πᾶσαν πίστιν ἐπιφέρει, διὰ τοῦτο καὶ ὁ Θεὸς ὀμνυσιν. Ἢ, ἐν ᾧ, ἀντὶ τοῦ, ἐν τῷ ὀμόσαι, φησὶ, καθ' ἑαυτοῦ ὁ Θεὸς, ἐκ περιουσίας ἔδειξεν ἡμῖν, ὅτι πάντως καὶ ἀμεταθέτως ποιήσει ἃ ἐπηγγείλατο. Ἔδει μὲν γὰρ καὶ χωρὶς ὅρκου πιστεύεσθαι τὸν Θεὸν, ἀλλ' ὅμως δι' ἡμᾶς συγκάτεισι, καὶ οὐ τὴν αὐτοῦ ἀξίαν σκοπεῖ, ἀλλ' ὅπως ἡμᾶς πείσῃ, ἀνάξια περὶ αὐτοῦ ἀνέχεται λέγεσθαι. Ἡμεῖς γὰρ οἱ πιστοὶ τῆς ἐπαγγελίας ἐσμὲν κληρονόμοι, οἱ ἐν τῷ σπέρματι αὐτοῦ, ὅς ἐστι Χριστὸς, εὐλογηθέντες. Ὅρα πῶς καὶ τότε λέγει τὸν Υἱὸν μεσίτην Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων γεγονέναι. Δι' αὐτοῦ γὰρ ὡς Λόγου ὤμνυεν ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ.

Vers. 18. *Ut per duas res immobiles, in quibus impossibile mentiri Deum.* Quales et cujusmodi? Quod simpliciter diceret ac promitteret, tum quod jusjurandum promissioni apponeret. Quoniam enim apud homines hoc videtur esse firmius, jusjurandum videlicet, propterea ipse illud apposuit. *In quibus*, pro, ex quibus his duabus rebus, certissima demonstratur promissio, ac impossibile est mentiri Deum. Quemadmodum igitur juravit propter nos, etsi indignum erat ipso jurare, ita istud, *didicit ex quibus passus est*, intellige. Etenim homines id existimant esse credibilius et certius, quod experientia comprobatum est.

Ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεόν. Ποίου καὶ ποίου; Τοῦ τε ἁπλῶς εἰπεῖν καὶ ὑποσχέσθαι, καὶ τοῦ ὅρκον προσθεῖναι τῇ ὑποσχέσει. Ἐπειδὴ γὰρ παρὰ ἀνθρώποις τοῦτο δοκεῖ πιστότερον, τὸ τοῦ ὅρκου, διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς τοῦτο προσέθηκεν. Ἐν οἷς, ἀντὶ τοῦ, ἐξ ὧν, τούτων τῶν δύο, πιστοτάτη δείκνυται ἡ ἐπαγγελία, καὶ ἀδύνατον ψεύσασθαι τὸν Θεόν. Ὥσπερ οὖν ὤμνυσε δι' ἡμᾶς, καίτοι ἀνάξιον αὐτοῦ τὸ ὀμνύναι, οὕτω καὶ τὸ, *ἔμαθεν ἐξ ὧν ἔπαθε*, νόει. Καὶ γὰρ οἱ ἄνθρωποι τοῦτο νομίζουσιν ἀξιοπιστότερον, τὸ διὰ τῆς πείρας ἐλθεῖν.

Fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spem. Hoc est, magnam admonitionem et adhortationem. Non enim magis propter Abrahamum, quam propter nos hoc dictum est, qui confugimus ad eum, hoc est, speravimus. Quorsum autem habemus adhortationem? ad hoc ut teneamus propositam spem, hoc est, ut ab illis quæ sunt Abrahamo data, de iis etiam quæ ad nos pertinent certiores reddamur, neque quidquam am-

Ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν, οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι προκειμένης ἐλπίδος. Τουτέστι, παραίνεσιν μεγάλην καὶ προτροπήν. Οὐ μᾶλλον γὰρ διὰ τὸν Ἀβραὰμ, ἢ δι' ἡμᾶς τοῦτο εἴρηται, τοὺς καταφυγόντας ἐπ' αὐτὸν [96], τουτέστιν, ἠλπικότας. Ποῦ δὲ ἔχομεν τὴν προτροπήν; Εἰς τὸ κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος· τουτέστιν, ἵνα ἀπ' ἐκείνων τῶν τῷ Ἀβραὰμ δοθέντων, καὶ περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς πληροφορηθῶμεν, καὶ μὴ διστάζωμεν περὶ τῶν

Variæ lectiones.

[93] ὀλιγωρίας o. [94] γογγύζοντες o. [95] ἐμεσίτευσεν o. [96] αὐτήν o.

Digitized by Google

μελλόντων καὶ οὐρανίων, ἃ ἐλπίζομεν, ἀλλὰ βεβαίως καὶ ἀσφαλῶς κρατῶμεν ταύτης τῆς ἐλπίδος, καὶ μὴ ἀπολύσωμεν αὐτήν. Καὶ γὰρ ἡ πρὸς τὸν Ἀβραὰμ ἐπαγγελία καὶ πρὸς ἡμᾶς ἐστι, καὶ κυρίως πρὸς ἡμᾶς τοὺς πιστεύσαντας τῷ Χριστῷ, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται.

A bigamus de futuris, adeoque cœlestibus bonis quæ speramus, sed firmiter ac tuto retineamus hanc spem, nec dimittamus ipsam. **690** Etenim quæ Abrahamo facta est promissio, ad nos etiam spectat, ac proprie ad nos qui Christo credimus, ut in superioribus dictum est.

Ἣν ὡς ἄγκυραν ἔχομεν τῆς ψυχῆς ἀσφαλῆ καὶ βεβαίαν. Ἣν ἐλπίδα ἔχομεν ὡς ἄγκυραν. Καὶ γὰρ ὥσπερ ἐκεῖναι τὰ πλοῖα ἐν καιρῷ ζάλης ἵστησιν εὐδρία, οὕτω καὶ ἡ ἐλπὶς τοὺς σαλευομένους τοῖς πειρασμοῖς, εὐδρίους καὶ ὑπομονητικοὺς εἶναι ποιεῖ. Οὐχ ἁπλῶς δὲ εἶπεν, ἄγκυραν, ἀλλὰ *ἀσφαλῆ καὶ βεβαίαν.* Ἔστι γὰρ ἄγκυρα μὴ φυλάττουσα τὸ σκάφος ἀσάλευτον, ἢ ὅταν σαθρὰ, ἢ ὅταν ἐλαφροτέρα. Εἰκότως δὲ οὐ θεμελίου ἐμνήσθη, ἀλλ' ἀγκύρας· διότι ὁ μὲν ἐπὶ τῶν σφόδρα στερρῶν καὶ φιλοσόφων τίθεται· ἡ δὲ ἄγκυρα ἐπὶ τῶν ζάλην ἐχόντων, οἷοι ἦσαν οὗτοι τοῖς πειρασμοῖς κλυδωνιζόμενοι.

VERS. 19. *Quam sicut anchoram habemus animæ, tutam ac firmam.* Quam spem habemus veluti anchoram. Nam perinde ut illa naves tempestatis tempore firmas constituit, consimilem ad rationem spes agitatos et concussos tentationibus, stabiles et patientes efficit. Non simpliciter autem, anchoram, dixit, verum, *tutam ac firmam.* Est enim anchora quæ non conservet scapham inconcussam, vel si putrida fuerit, vel quando plus æquo levior. Merito autem B non fundamenti meminit, sed anchoræ, eo quod fundamentum in valde solidis ac sapientibus ponitur: anchora vero in iis quæ tempestate quatiuntur, quales fuerunt isti qui tentationibus agitabantur et fluctuabant.

Καὶ εἰσερχομένην εἰς τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος. Εἶπεν ἀνωτέρω ὅτι Ἀναμείνατε· γενήσεται γὰρ τὰ ἐλπιζόμενα· νῦν τελειότερον πληροφορῶν, λέγει, ὅτι καὶ ἤδη ἔχομεν αὐτὰ τῇ ἐλπίδι. Αὕτη γὰρ εἰσελθοῦσα ἔνδον τοῦ οὐρανοῦ, ἐποίησεν ἡμᾶς ἤδη εἶναι ἐν τοῖς ἐπαγγελμένοις, κἂν ἔτι κάτω ὦμεν, κἂν μήπω[97] ἐλάβομεν. Τοσαύτην ἔχει τὴν ἰσχὺν ἡ ἐλπὶς, ὥστε τοὺς ἐπιγείους οὐρανίους ποιεῖν. Ὥσπερ δὲ ἐν τῇ Παλαιᾷ τὸ καταπέτασμα διεῖργε τὸ ἅγιον ἀπὸ τῆς λοιπῆς σκηνῆς· οὕτω καὶ ὁ οὐρανὸς ἡμῖν καταπέτασμα, διείργων τὰ κάτω ἀπὸ τῶν θειοτέρων καὶ ὑπερουρανίων.

Et incedentem usque ad interiora velaminis. In superioribus dixit, Exspectate: evenient enim quæ sperantur. Jam perfectius certos faciens, ait quod etiamnum ea habemus in spe. Ista namque ingressa in cœlum fecit jam nos esse in promissis bonis, etiamsi adhuc infra in terris simus, etiamsi nondum acceperimus. Spes tantas vires habet, ut terrestres cœlestes faciat. Quemadmodum vero in Veteri Testamento velamen disjunxit Sanctum a reliquo tabernaculo: ita cœlum nobis velamen est, C disjungens inferiora a divinioribus et supercœlestibus.

Ὅπου πρόδρομος ὑπὲρ ἡμῶν εἰσῆλθεν Ἰησοῦς. Εἰπὼν ὅτι ἡ ἐλπὶς ἡμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰσέρχεται, βεβαιοῖ τὸ ῥηθὲν, διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν τοῦτο πιστούμενος. Καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς ἐκεῖνος εἰσῆλθε· καὶ οὐχ ἁπλῶς εἰσῆλθεν, ἀλλὰ πρόδρομος εἰσῆλθε, τουτέστιν, ὡς καὶ ἡμῶν ὀφειλόντων εἰσελθεῖν. Ὁ γὰρ πρόδρομος, τινῶν ἐστιν ἀκολουθούντων πρόδρομος, καὶ οὐδὲ πάνυ πολὺ τὸ μέσον τοῦ προδρόμου καὶ τῶν ἑπομένων, ὥσπερ οὐδὲ Ἰωάννου καὶ Χριστοῦ. Μὴ τοίνυν ἀσχάλλετε· ὅσον οὔπω εἰσελευσόμεθα ὅπου ὁ πρόδρομος ἡμῶν. Οὐκ ἠρκήσθη δὲ εἰπὼν, *πρόδρομος*, ἀλλὰ προσέθηκε καὶ τὸ, *ὑπὲρ ἡμῶν*, εἰς πλεῖω πίστωσιν, ὡσανεὶ τοῦτο λέγων· Οὐκ αὐτὸς ἐδεῖτο τοῦ ἐκεῖσε ἐλθεῖν· πῶς γὰρ θεὸς ὤν; ἀλλ' ὥσπερ σάρκα δι' ἡμᾶς ἔλαβεν, οὕτω καὶ δι' ἡμᾶς εἰσῆλθεν ἐσώτερον τοῦ οὐρανοῦ, ἵνα ἡμῖν ἀνοίξῃ τὴν ὁδόν. Ὥστε ἀναγκαίως εἰσελευσόμεθα καὶ αὐτοί. Ἢ τὸ, *Ὑπὲρ ἡμῶν*, ἀντὶ τοῦ, ἵνα ἐντυγχάνῃ ὑπὲρ ἡμῶν τῷ Πατρὶ, ὡς καὶ ὁ ἀρχιερεὺς εἰσῄει εἰς τὸ Ἅγιον ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἐξιλασκόμενος ὑπὲρ τοῦ λαοῦ.

VERS. 20. *Ubi præcursor pro nobis introiit Jesus.* Cum spem nostram cœlos ingressam dixerit, confirmat quod dictum est, per res ipsas hoc stabiliens. Etenim Christus ille ingressus est: et non simpliciter ingressus est, sed præcursor ingressus est, hoc est tanquam et nos videlicet debeamus ingredi. Præcursor enim quorumdam sequentium est præcursor, nec valde multum est intervalli inter præcursorem ac sequentes, quemadmodum neque inter Joannem et Christum. Ne igitur ægre feratis: mox ingressuri sumus in eum locum, in quo præcursor noster est. Nec contentus fuit dicere, *præcursor:* sed apposuit, *pro nobis*, ad majorem confirmationem; perinde quasi hoc dicat: Ipse non habebat opus eo ingredi: quomodo enim, cum Deus esset? Atenim sicut carnem propter nos assumpsit, sic et propter nos interius cœlum subiit, ut nobis patefaceret iter. Necessario itaque ingrediemur et ipsi. Vel, *pro nobis*, est pro, ut intercedat pro nobis ad Patrem, quandoquidem et pontifex ingrediebatur in Sanctum semel in anno ut pro populo interpellaret.

Κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ, Ἀρχιερεὺς γενόμενος εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ τοῦτο μεγίστη παρά-

Secundum ordinem Melchisedec, Pontifex factus in æternum. Hæc maxima **691** etiam nobis est con-

Variæ lectiones.

[97] Ἔτι μήπω.

Digitized by Google

solatio, siquidem Pontifex noster est in supernis, ac multo præstantior iis qui sunt apud Judæos. Primo secundum modum: non enim juxta eorum ordinem, sed secundum ordinem Melchisedec. Deinde loco et tabernaculo: supra enim in cœlis est; postea, Testamento: de melioribus enim et perfectoribus bonis; item duratione: sempiternus enim, et non temporarius. Postremo, persona: Filius enim Dei est. Proinde ne langueatis animo. Hæc autem omnia propter carnem dicta sunt: secundum hanc enim factus est Pontifex.

A κλησις, εἴγε ἄνω ὁ Ἀρχιερεὺς ἡμῶν, καὶ πολὺ βελτίων τῶν παρὰ Ἰουδαίοις. Καὶ τῷ τρόπῳ· οὐ γὰρ κατὰ τὴν τάξιν ἐκείνων, ἀλλὰ κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Καὶ τῷ τόπῳ καὶ τῇ σκηνῇ· ἄνω γὰρ καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ. Καὶ τῇ Διαθήκῃ· ἐπὶ γὰρ μείζοσι καὶ τελειοτέροις, καὶ τῷ μονίμῳ· αἰώνιος γὰρ, καὶ οὐ πρόσκαιρος· καὶ τῷ προσώπῳ· Υἱὸς γὰρ Θεοῦ. Ὥστε μὴ ἀθυμεῖτε. Ταῦτα δὲ πάντα διὰ τὴν σάρκα εἴρηται· κατὰ γὰρ ταύτην ἐγένετο[98] Ἀρχιερεύς.

CAPUT VII.

VERS. 1-3. *Hic enim Melchisedec, rex Salem, sacerdos Dei summi, qui obviavit Abrahæ regresso a cæde regum, et benedixit ei. Cui et decimas omnium divisit Abraham.* Scopus est apostolo, commonstrare discrimen Veteris et Novi Testamenti: atque hoc statim in exordio indicavit, cum diceret, *Patribus quidem locutus est Deus per servos, prophetas: nobis autem*, qui sumus in Novo Testamento, *locutus est per Filium.* Quia vero infirmi erant auditores, quippe qui languido essent animo in tentationibus, illorum pusillanimitatem interim refocillavit, et deinceps, cum abunde eos refecisset, rursus de excellentia Novi Testamenti, qua Vetus exsuperat, inducit sermonem. Considera vero ejus sapientiam. Ostendit Melchisedec, qui erat typus Christi, excellentiorem Abrahamo fuisse. Nisi enim fuisset præstantior, non benedixisset ei, nec decimas ab eo accepisset. Quoniam vero ab Abrahamo deducebantur sacerdotes legis, istos quoque Melchisedec præcellit, quatenus ipsis et benedixit, ac decimas ab ipsis accepit, quandoquidem et progenitori eorum benedixerit, ac decimas sumpserit. Quod si figura Christi Melchisedec tantum excellit sacerdotes legis, quanto potius verus Melchisedec Christus? Hæc quidem est sententia totius loci. Abbrevians autem narrationem de Melchisedec, subinfert contemplationem, mystice et spiritualiter historiam ad allegoriam transferens.

ΚΕΦΑΛ. Ζ'.

Οὗτος γὰρ ὁ Μελχισεδὲκ βασιλεὺς Σαλὴμ, ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, ὁ συναντήσας Ἀβραὰμ ὑποστρέφοντι ἀπὸ τῆς κοπῆς τῶν βασιλέων, καὶ εὐλογήσας αὐτόν· ᾧ καὶ δεκάτην ἀπὸ πάντων ἐμέρισεν Ἀβραάμ. Σκόπος τῷ ἀποστόλῳ δεῖξαι τὸ διάφορον τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς· καὶ τοῦτο εὐθὺς μὲν καὶ ἐν προοιμίοις[99] ἔδειξεν εἰπών, ὅτι *Τοῖς μὲν πάλαι ὠμίλησε διὰ τῶν δούλων ὁ Θεὸς, τῶν προφητῶν· ἡμῖν δὲ τοῖς ἐν τῇ Καινῇ, ἐν τῷ Υἱῷ.* Ἐπεὶ δὲ ἀσθενεῖς ἦσαν οἱ ἀκούοντες, ἅτε ὀλιγοψυχήσαντες ἐν τοῖς πειρασμοῖς, ἀνεκτήσατο αὐτῶν τὴν ὀλιγοψυχίαν ἐν τῷ μεταξὺ, καὶ λοιπὸν μετὰ τὸ ἱκανῶς αὐτοὺς ἀνακτήσασθαι, πάλιν τὸν περὶ τοῦ ὑπερέχειν τὴν Καινὴν τῆς Παλαιᾶς εἰσάγει λόγον. Καὶ ὅρα σοφίαν. Δείκνυσι τὸν Μελχισεδὲκ, ὃς τύπος ἦν τοῦ Χριστοῦ, ὑπερέχοντα τοῦ Ἀβραάμ. Εἰ μὴ γὰρ ὑπερεῖχεν, οὐκ ἂν εὐλόγει αὐτὸν, καὶ δεκάτας ἀπ' αὐτοῦ ἐλάμβανεν. Ἐπεὶ δὲ ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ κατήγοντο οἱ νομικοὶ ἱερεῖς, δηλονότι καὶ τούτων ὑπερέχει ὁ Μελχισεδὲκ, ὡς καὶ αὐτοὺς εὐλογῶν καὶ ἀποδεκατῶν, ἐν οἷς τὸν προπάτορα αὐτῶν εὐλόγει καὶ ἐδεκάτου. Εἰ δὲ ὁ τύπος τοῦ Χριστοῦ ὁ Μελχισεδὲκ τοσοῦτον διαφέρει τῶν νομικῶν ἱερέων, πόσῳ μᾶλλον ὁ ἀληθινὸς Μελχισεδὲκ ὁ Χριστός; Οὗτος μὲν ὁ νοῦς ἅπας τοῦ χωρίου. Συντεμὼν δὲ τῶν περὶ τοῦ Μελχισεδὲκ διήγησιν, ἐπιφέρει τὴν θεωρίαν μυστικῶς καὶ πνευματικῶς ἀλληγορῶν τὴν ἱστορίαν.

Primum quidem ex interpretatione dicitur rex justitiæ. Declarat hoc loco quanam ratione Melchisedec sit figura Christi: ac primum quidem ab ipso nomine disce exactam rationem. Melchi enim, *rex*; Sedec *justitiam* valet. Quis autem alius est rex justitiæ, præter Dominum nostrum Jesum Christum?

Πρῶτον μὲν ἑρμηνευόμενος βασιλεὺς δικαιοσύνης. Δείκνυσιν ἐνταῦθα πῶς ὁ Μελχισεδὲκ τύπος τοῦ Χριστοῦ. Καὶ πρῶτον ἀπ' αὐτοῦ, φησὶ, τοῦ ὀνόματος μάνθανε τὴν ἀκρίβειαν. Μελχὶ μὲν γὰρ, *βασιλεύς*· Σεδὲκ δὲ, *δικαιοσύνη*. Τίς δὲ ἄλλος βασιλεὺς δικαιοσύνης, ἀλλ' ἢ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός;

Deinde autem et rex Salem, quod est rex pacis. Ab urbis nomine, inquit, id etiam planum est. Salem enim *pacem* valet, si interpreteris. Quis autem **692** alius pacis rex est præter Christum, qui pacificavit ea quæ sunt in cœlis, et quæ super terram? Nulli mortalium convenit, justitiæ pacisque esse regem, præterquam uni Christo.

Ἔπειτα δὲ καὶ βασιλεὺς Σαλήμ· ὅ ἐστι βασιλεὺς εἰρήνης. Καὶ ἀπὸ τῆς πόλεως, φησὶ, τοῦτο δῆλον. Σαλὴμ γὰρ ἑρμηνεύεται εἰρήνη. Τίς δὲ ἄλλος βασιλεὺς εἰρήνης ἢ ὁ Χριστὸς, ὁ εἰρηνοποιήσας τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς; Οὐδενὶ ἀνθρώπων ἁρμόζει τὸ, τῆς δικαιοσύνης καὶ εἰρήνης βασιλεὺς[1], εἰ μὴ μόνῳ Χριστῷ.

VERS. 3. *Sine patre, sine matre, sine genealogia.*

Ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος. Ἔχεις καὶ

Variæ lectiones.

[98] γέγονεν ο. [99] ἐκ προοιμίων ο. [1] εἶναι βασιλέα ο.

Digitized by Google

ἑτέραν ὁμοιότητα. Ὥσπερ γὰρ ὁ Μελχισεδὲκ ἀπάτωρ ἐστὶ καὶ ἀμήτωρ, οὐχ ὅτι οὐκ εἶχε πατέρα ἢ μητέρα, εἶχε γὰρ καὶ αὐτὸς, ὡς εἷς τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἐγενεαλογήθη παρὰ τῇ Γραφῇ, οὐδὲ ἐμφαίνεται ὄνομα τῶν γονέων αὐτοῦ· οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἀπάτωρ ἐστὶ κατὰ τὴν κάτω γέννησιν· ἐκ μόνης γὰρ τῆς Παρθένου Μαρίας ἐγεννήθη τὸ κατὰ σάρκα· ἀμήτωρ δὲ κατὰ τὴν ἄνω γέννησιν· ἐκ μόνου γὰρ τοῦ Πατρὸς πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ἀῤῥήτως καὶ ἀνεπινοήτως γεγέννηται. Ἀλλὰ καὶ ἀγενεαλόγητος. *Τὴν γὰρ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται;* Ἐπεὶ καὶ ὁ ἄνω γεννήσας Πατὴρ, ἀνερμήνευτος, καὶ αὐτὸς ὁ τρόπος τῆς γεννήσεως. Καὶ ἡ κάτω δὲ γεννήσασα μήτηρ, λόγῳ οὐχ ὑποπίπτει, κατά γε τὸν τρόπον τῆς γεννήσεως, οἷον, πῶς ἐγέννησε παρθένος, πῶς ἄνευ ὠδίνων, καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὁ μὲν οὖν Χριστὸς ἀληθῶς καὶ ἀμήτωρ καὶ ἀπάτωρ ἐστίν. Ὁ δὲ Μελχισεδὲκ ἀπάτωρ καὶ ἀμήτωρ, οὐκ ἀληθῶς· ἀνένδεκτον γὰρ τοῦτο· ἀλλὰ τῷ μὴ ἐμφέρεσθαι τῇ Γραφῇ τοὺς αὐτοῦ γονεῖς, ὥστε τὸ, *ἀγενεαλόγητος, ὥσπερ* ἑρμηνευτικόν ἐστι τοῦ, *ἀπάτωρ καὶ ἀμήτωρ*· οἱονεὶ λέγοντος τοῦ Ἀποστόλου· Οὕτως εἶπον τὸν Μελχισεδὲκ ἀπάτορα καὶ ἀμήτορα, ὡς ἀγενεαλόγητον, καὶ ὡς μὴ μνημονευθείσης τῆς γενεᾶς αὐτοῦ παρὰ τῇ Γραφῇ.

A Aliam hic similitudinem habes. Quemadmodum enim Melchisedec sine patre est et sine matre, non quod non habuerit patrem aut matrem, habebat enim ipse, uti mortalium unus, sed quia genealogia ejus non exstat in Scriptura, neque parentum ejus nomen apparet : hunc ad modum : Christus sine patre est secundum inferiorem generationem : ex sola namque Virgine Maria genitus est, quatenus ad carnem attinet : sine matre autem est secundum supernam nativitatem : ex solo enim Patre ante omnia sæcula ineffabiliter et incomprehensibiliter generatus est. Præterea genealogia etiam vacat. Nam *generationem ejus quis enarrabit?* Quandoquidem et qui superne in cœlis genuit eum Pater, sit etiam inexplicabilis, atque adeo ipse modus generationis. B Porro et quæ inferne in terris eum peperit mater sub rationem non cadit secundum modum generationis, nimirum quomodo virgo peperit, quomodo sine doloribus, ac similia. Christus igitur revera sine patre ac sine matre est : Melchisedec vero et sine patre et sine matre, non revera (fieri enim hoc non potest), sed quatenus parentes ejus in Scriptura non exprimuntur. Quare quod ait : *sine genealogia*, veluti interpretatur quid sit, *sine patre ac sine matre*, perinde quasi Apostolus diceret : Hanc ad rationem dixi Melchisedec patre ac matre vacare quod genealogia ejus in Scriptura non exprimatur, nec mentio generis ejus in Scriptura fiat.

Μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν, μήτε ζωῆς τέλος ἔχων· ἀφωμοιωμένος δὲ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ, μένει ἱερεὺς εἰς τὸ διηνεκές. Καὶ τοῦτο οὕτω νοήσεις ὡς καὶ τὰ προειρημένα. Ὡς μὲν γὰρ ἄνθρωπος, εἶχεν ὁ Μελχισεδὲκ πάντως καὶ ἀρχὴν ἡμερῶν, καὶ τέλος ζωῆς· πλὴν καθὸ ἡμεῖς οὐκ ἴσμεν οὔτε πότε ἐγεννήθη, οὔτε πότε ἐτελεύτησεν, ὡς πρὸς τὴν ἡμετέραν γνῶσιν, οὔτε ἀρχὴν ἔχει, οὔτε τέλος. Ὁ μέντοι Χριστὸς ἀληθῶς, ἅτε Θεὸς, οὔτε ἀρχὴν ἡμερῶν ἔχει· ἄναρχος γὰρ κατὰ τὴν ἀπὸ χρόνου ἀρχὴν, εἰ καὶ τὸν Πατέρα ἔχει ἀρχὴν ὡς αἴτιον· οὔτε τέλος· ἀτελεύτητος γάρ· τὸ δὲ σύμπαν εἰπεῖν, ἀΐδιος. Ποῦ τοίνυν οἱ Ἀρειανοί; Ἀκουέτωσαν ὅτι ὁ Υἱὸς [a] ἀρχὴν οὐκ ἔχει. Οὕτως οὖν δίδωσιν ἡμῖν ὁ Παῦλος λύειν [b]· καὶ ὅπερ ἂν ἀπορήσειέ τις, πῶς ὁ Χριστὸς ἱερεύς; εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ, ὅπου γε ὁ Μελχισεδὲκ ἐτεθνήκει, καὶ οὐκ ἐγένετο εἰς τὸν αἰῶνα ἱερεύς. Λύσομεν γὰρ ἐντεῦθεν, τοῦτο λέγοντες, ὅτι ὁ μὲν Χριστὸς αἰώνιος ὢν καὶ ἀτελεύτητος, ἀεί ἐστιν ἱερεὺς τῇ ἀληθείᾳ. Καὶ νῦν μὲν γὰρ ἑκάστοτε ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν προσφέρειν πιστεύεται διὰ τῶν λειτουργῶν αὐτοῦ, ἄλλως τε καὶ ὡς ἐντυγχάνων τῷ Πατρὶ ὑπὲρ ἡμῶν· καὶ τότε δὲ τὰ τελεώτερα ἱερουργήσει ἡμῖν καὶ μυστικώτερα, ἑαυτὸν ἡμῖν εἰς βρῶσιν καὶ πόσιν προτιθεὶς καινῶς καὶ ὑπὲρ πᾶσαν νόησιν. Ὁ δὲ Μελχισεδὲκ ἀτελεύτητον λέγεται ἔχειν τὴν ἱερωσύνην, οὐχ ὅτ, ζῇ ἀεί· ἐτεθνήκει γάρ· ἀλλὰ καθὸ οὐκ ἐμφέρεται τῇ Γραφῇ τὸ τέλος αὐτοῦ, ἵν' ἐντεῦθεν ἔχοιμεν γινώσκειν, πότε ἡ ἱερωσύνη αὐτοῦ ἐπαύσατο. Ὥσπερ οὖν καὶ ἐν τοῖς

Neque initium dierum, neque vitæ finem habens; assimilatus autem Filio Dei, manet sacerdos in perpetuum. Hoc etiam perinde intelliges, ut præmemorata. Quatenus enim homo erat, habebat prorsus Melchisedec cum principium dierum, tum finem C vitæ : verum quatenus nos nescimus quando natus sit aut mortuus, quod attinet ad nostram cognitionem, neque principium neque finem habet. Christus tamen revera, ut Deus, neque initium dierum habet : principio enim caret, juxta principium quod a tempore dicitur, etiamsi Patrem habeat principium tanquam causam : neque finem : immortalis enim est, atque ut summatim dicam, sempiternus. Ubi sunt igitur Ariani? Audiant Filium principium non habere. Hanc ad rationem Paulus nos instituit, quomodo istud sit diluendum : atque etiam sicubi aliquis dubitaverit, quomodo Christus sacerdos sit in æternum secundum ordinem Melchisedec, quandoquidem Melchisedec mortuus est, nec factus D est sacerdos in sempiternum. **693** Diluemus igitur hinc, dicentes, Christum, cum æternus sit et immortalis, revera semper esse sacerdotem. Nam et nunc quidem semper et ubique seipsum pro nobis offerre creditur per ministros suos, præsertim cum apud Patrem pro nobis intercedit : tum vero perfectiora et magis mystica sacra pro nobis perficiet, seipsum nobis in cibum et potum proponens, novo quodam modo omnem ingenii captum exsuperante. Melchisedec autem æternum habere sacerdotium dicitur, non quod vivat semper, mortuus enim est

Variæ lectiones.

[a] Χριστός ο. [b] λέγειν ο.

Digitized by Google

verum quia non traditur in Scriptura finis ejus, ut inde possimus cognoscere quando sacerdotium ejus cessaverit. Quemadmodum igitur nomina in illo sane solæ appellationes fuerunt, Melchisedec et rex Salem, in Christo autem rerum veritas : sic et quod neque principium neque finem habuerit, in illo quidem, quia sacris Litteris non esset insertum, typus erat : in Christo autem, secundum veritatem. Si enim undique futura erat similitudo, non jam figura essent ac veritas, verum aut utraque typus, aut utraque veritas. Nonne autem et hoc in imaginibus cernimus? Etenim hic umbratilis pictura ad perfectam jam imaginem similitudinem quamdam habet, quatenus characterem ejus per lineas obscure denotat : habet et dissimilitudinem, necnon evidentiorem formam suscepit.

A ὀνόμασιν, ἐπ' ἐκείνου μὲν προσηγορίαι μόναι ἦσαν τὸ, Μελχισεδὲκ, καὶ τὸ, βασιλεὺς Σαλήμ, ἐπὶ δὲ Χριστοῦ πραγμάτων ἀλήθεια· οὕτω καὶ τὸ, μήτε ἀρχὴν ἔχειν μήτε τέλος, ἐπ' ἐκείνου μὲν, διὰ τὸ μὴ γεγράφθαι, τύπος γὰρ ἦν· ἐπὶ δὲ Χριστοῦ κατ' ἀλήθειαν. Εἰ γὰρ πανταχοῦ ἔμελλεν εἶναι ἡ ὁμοιότης, οὐκέτι τύπος ἂν ἦν καὶ ἀλήθεια, ἀλλ' ἢ ἀμφότερα τύποι, ἢ ἀμφότερα ἀλήθεια. Ἢ οὐχὶ καὶ ἐπὶ τῶν ἐκείνου εἰκόνων τοῦτο θεωροῦμεν; Καὶ γὰρ κἀνταῦθα ἡ σκιαγραφία πρὸς τὴν ἀποτελεσθεῖσαν ἤδη εἰκόνα ἔχει καὶ ὅμοιόν τι, καθὸ ἀποτυποῖ διὰ τῶν γραμμῶν ἀμυδρῶς τὸν χαρακτῆρα· ἔχει καὶ ἀνόμοιον, καθὸ ἡ εἰκὼν διὰ τῶν χρωμάτων, ἐναργέστερον καὶ ἐκφανέστερον τὸν χαρακτῆρα ἐδέξατο.

quatenus imago per colores magis perspicuam

Vers. 4. *Intuemini autem quantus sit iste, cui et decimas dedit de spoliis Abraham patriarcha.* Postquam figuram veritati adaptaverat, vel quæ sunt Melchisedec, Christo, confidenter jam deinceps demonstrat, typum ipsum, hoc est Melchisedec, ipsis apud Judæos veris sacerdotibus splendidiorem esse : nec ipsis solis, verum etiam ipso patriarcha. Si autem typus, multo potius verus Pontifex Christus istis erit præstantior. Videte igitur, inquit, quantus sit iste, et quantum excellat, cui dona offerebat, non vulgaris certe homo, sed Abraham talis tantusque patriarcha : non enim citra rationem, *Patriarcha*, apposuit, verum ut efferret personam : et, *De spoliis*, hoc est, exuviis præstantiorum et honoratiorum. Nec dici potest, quod veluti ei qui una bellum gesserit cum eo, ac auxiliatus sit ei, diviserit compensationem laboris, sed domi residenti. Eam enim ob rem et supra præfixit, quod occurrerit Abrahamo revertenti a cæde regum. Si autem ipso patriarcha major est, quod ipsa decimarum datio sane indicat, multo magis sacerdotibus legis.

B *Θεωρεῖτε δὲ πηλίκος οὗτος, ᾧ καὶ δεκάτην Ἀβραὰμ ἔδωκεν ἐκ τῶν ἀκροθινίων ὁ πατριάρχης.* Ἐπειδὴ τὸν τύπον τῇ ἀληθείᾳ ἐφήρμοσεν, ἤγουν τὰ τοῦ Μελχισεδὲκ τῷ Χριστῷ, θαρρεῖ λοιπὸν, καὶ ἀποδείκνυσιν ὅτι ὁ τύπος, τουτέστιν, ὁ Μελχισεδὲκ, αὐτῶν τῶν παρ' Ἰουδαίοις ἀληθῶν ἱερέων λαμπρότερος· καὶ οὐκ αὐτῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ πατριάρχου αὐτοῦ. Εἰ δὲ ὁ τύπος, πολλῷ μᾶλλον ὁ ἀληθινὸς Ἀρχιερεὺς Χριστὸς ὑπερέξει τούτων. Ἴδετε οὖν, φησὶ, πηλίκος ἐστὶν οὗτος, καὶ πόσον ὑπερέχει, ᾧ δῶρα προσέφερεν οὐχ ὁ τυχὼν ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ Ἀβραὰμ, ὁ τοσοῦτος ὁ πατριάρχης· οὐκ ἀλόγως γὰρ τὸ, *πατριάρχης*, προσέθηκεν, ἀλλ' ἵνα ἐξάρῃ τὸ πρόσωπον· καὶ, *ἐκ τῶν ἀκροθινίων*, τουτέστιν, ἐκ τῶν λαφύρων τῶν κρειττόνων καὶ τιμιωτέρων. Καὶ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὅτι ὡς συστρατευσαμένῳ καὶ συμπονήσαντι ἀπεμέρισέ τινα ἀμοιβὴν τοῦ καμάτου, ἀλλ' οἴκοι καθημένῳ. Διὰ τοῦτο γὰρ προεῖπεν ἀνωτέρω, ὅτι συνήντησε τῷ Ἀβραὰμ ὑποστρέφοντι ἀπὸ τῆς κοπῆς τῶν βασιλέων. Εἰ δὲ τοῦ πατριάρχου μείζων, καὶ τοῦτο δηλοῖ ἡ τῆς δεκάτης δόσις, πολλῷ μᾶλλον τῶν νομικῶν ἱερέων.

C

Vers. 5, 6. *Et quidem de filiis Levi sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere a populo secundum legem, hoc* **694** *est, a fratribus suis, quanquam et ipsi exierint de lumbis Abrahæ. Cujus autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham.* Probat jam quomodo Melchisedec sit Abrahamo major, inquiens : Qui ex Levitica tribu sacerdotio fungebantur, decimas sumebant a populo, utpote qui præstantiores atque honoratiores essent propter sacerdotii dignitatem. Nam propter quid aliud populus ipse, qui laboribus et ærumnis affligitur, sacerdotibus non laborantibus neque agrum colentibus omnis generis decimas offerunt, nisi quia diviniores sunt, majorique operi vacant? Tanta est sacerdotii dignitas, adeoque qui eo funguntur sublimiores sunt propriis fratribus, atque iis qui ex iisdem lumbis sint egressi. Quandoquidem igitur Melchisedec Abrahamum decimavit, cum tamen ex eo non denumeraretur ei genealogia, id est, cum non esset ex ejus genere, alienigena enim erat, potior ipso est et sublimior.

Καὶ οἱ μὲν ἐκ τῶν υἱῶν Λευὶ τὴν ἱερωσύνην λαμβάνοντες, ἐντολὴν ἔχουσιν ἀποδεκατοῦν τὸν λαὸν κατὰ τὸν νόμον, τουτέστι, τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν, καίπερ ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος Ἀβραάμ. Ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, δεδεκάτωκε τὸν Ἀβραάμ. Νῦν κατασκευάζει πῶς μείζων ἐστὶν ὁ Μελχισεδὲκ τοῦ Ἀβραάμ· καὶ φησιν, ὅτι ὁ ἐκ τῆς Λευϊτικῆς φυλῆς ἱερατεύοντες ἐδεκάτουν τὸν λαὸν, πρόδηλον ὡς κρείττους καὶ τιμιώτεροι ὄντες διὰ τὸ τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα. Τίνος γὰρ ἄλλου ἕνεκεν οἱ τοῦ λαοῦ κοπτόμενοι αὐτοὶ καὶ ταλαιπωρούμενοι, τοῖς ἱερεῦσιν οὐ κοπιῶσιν, οὐδὲ γεωργοῦσι προσφέρουσι τὰς ἐκ παντὸς γένους δεκάτας, ἢ πάντως ὡς θειοτέροις, καὶ μείζονι ἔργῳ προσασχολουμένοις; Τοσοῦτόν ἐστι τὸ τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα, καὶ οὕτως οἱ τοῦτο ἔχοντες ὑψηλότεροί εἰσι τῶν οἰκείων ἀδελφῶν, καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς ὀσφύος ἐξεληλυθότων. Καὶ ὁ Μελχισεδὲκ τοίνυν ἐπειδὴ δεδεκάτωκε τὸν Ἀβραὰμ, καὶ ταῦτα μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτοῦ, τουτέστι, μὴ τοῦ αὐτοῦ ὢν γένους, ἀλλόφυλος γὰρ ἦν, κρείττων αὐτοῦ ἐστι καὶ ὑψηλότερος. Πῶς

Digitized by Google

γὰρ ἂν ἔδωκεν ἀλλοφύλῳ δεκάτας ὁ Ἀβραὰμ, εἰ μὴ πολλῇ ἦν ἡ τιμή; Εἰ δὲ ὁ Μελχισεδὲκ, ὁ τύπος, ὑπερέχει, καὶ ταῦτα τοῦ Ἀβραὰμ, πολλῷ μᾶλλον ὁ ἀληθινὸς Ἀρχιερεὺς ὑπερέχει τῶν νομικῶν ἱερέων. A

Καὶ τὸν ἔχοντα τὰς ἐπαγγελίας εὐλόγηκεν. Ἐπειδὴ ἄνω καὶ κάτω τοῦτο ἦν τὸ μεγαλύνον τὸν Ἀβραὰμ, τὸ τὰς ἐπαγγελίας λαβεῖν παρὰ Θεοῦ, προστίθησι τοῦτο νῦν, ὅτι τὸν τοσοῦτον καὶ τηλικοῦτοι τῆς ὁμιλίας; θείας; ἀξιωθέντα, καὶ ἔχοντα ὀφειλέτην τὸν Θεὸν, τοῦτον εὐλόγησεν ὁ τύπος τοῦ Χριστοῦ.

Χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται. Εἶπεν ὅτι εὐλόγησεν ὁ Μελχισεδὲκ τὸν τηλικοῦτον Ἀβραάμ. Πάντες δὲ κοινῶς καὶ ἀναντιῤῥήτως οἴδαμεν, ὅτι ὁ εὐλογῶν κρείττων ἐστὶ τοῦ εὐλογουμένου· κρείττων ἄρα καὶ ὁ Μελχισεδὲκ, ὁ τὸν Χριστὸν προτυπῶν, τοῦ πατριάρχου. B

Καὶ ὧδε μὲν δεκάτας ἀποθνήσκοντες ἄνθρωποι λαμβάνουσιν· ἐκεῖ δὲ μαρτυρούμενος ὅτι ζῇ. Καὶ ἕτερος λογισμὸς, ἀποδεικνύων μείζονα τῶν τοῦ νόμου ἱερέων τὸν Μελχισεδέκ. Οἱ μὲν γὰρ ὧδε, τουτέστιν, ἐν τῷ νόμῳ λαμβάνοντες δεκάτας, ἀποθνήσκουσιν· *ἐκεῖ* δὲ, τουτέστιν, ἐν τῷ κατὰ τὸν Μελχισεδὲκ πράγματι, ἔλαβε δεκάτας ὁ μαρτυρούμενος παρὰ τῆς Γραφῆς, ὅτι ζῇ. *Σὺ γὰρ*, φησὶν, *ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.* Τὸ δὲ ζῆν ἀεὶ τὸν Μελχισεδὲκ, οὕτω δέξαι, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴρηται· τουτέστιν ὡς μὴ μνημονευομένης τῆς τελευτῆς αὐτοῦ παρὰ τῇ Γραφῇ. Τινὲς δὲ τὸ ἀποθνήσκειν μὲν τοὺς Λευΐτας, ζῆν δὲ τὸν Μελχισεδὲκ, οὕτω νοοῦσιν· ὅτι ὁ μὲν τρόπος τῆς τῶν Λευϊτῶν ἱερωσύνης θνητὸς ἦν· κατήργηται γάρ· ὁ δὲ τῆς τοῦ Μελχισεδὲκ, ἤτοι τῆς κατὰ Χριστὸν [ζωῆς], ζῇ καὶ μένει, καὶ ἔσται ἀεί. C

Καὶ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, δι' Ἀβραὰμ καὶ Λευὶ ὁ δεκάτας λαμβάνων δεδεκάτωται. Ἵνα μὴ ἔχωσι λέγειν οἱ νομικοὶ ἱερεῖς· Καὶ τί πρὸς ἡμᾶς, εἰ ὁ Ἀβραὰμ δεδεκάτωται; φησὶν ὅτι διὰ μέσου τοῦ Ἀβραὰμ καὶ Λευὶ δεδεκάτωται, ὁ ἀρχηγὸς τῆς κατ' ἡμᾶς ἱερωσύνης, ὁ δεκάτας λαμβάνων. Ἆρα οὖν οὐκ ἔστι καὶ τοῦ Λευὶ κρείττων ὁ Μελχισεδὲκ, ὡς καὶ παρ' αὐτοῦ δεκάτας λαβεῖν ἐοικὼς, διὰ μέσου [a] τοῦ Ἀβραάμ; Τὸ δὲ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἢ τοῦτο σημαίνει, ὅτι καὶ ἐν συντόμῳ εἰπεῖν, ἢ ἀντὶ τοῦ, ἵνα οὕτως εἴπω. Ἐπειδὴ γὰρ τόλμημα ἐδόκει τὸ εἰπεῖν, ὅτι ὁ Λευὶ, μήπω εἰς γένεσιν παραχθεὶς, ἐδεκατώθη παρὰ τοῦ Μελχισεδὲκ, ἐκόλασε τοῦτο. D

Ἔτι γὰρ ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν, ὅτε συνήντησεν αὐτῷ ὁ Μελχισεδέκ. Κατασκευάζει πῶς ὁ Λευὶ ἐδεκατώθη, καί φησιν ὅτι τοῦ προπάτορος δεκατωθέντος, καὶ αὐτὸς δυνάμει δεδεκάτωται, ὢν ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ Ἀβραὰμ ὢν, καὶ ἐκ τοῦ

Quomodo enim alienigenæ dedisset decimas Abrahamus, ni multo honore ac dignitate floruisset? Quod si Melchisedec, qui typus erat, sublimior est, et quidem ipso Abrahamo, multo magis verus Pontifex excellet sacerdotes legis.

Et hunc, qui habebat repromissiones, benedixit. Quia istud ubique et passim Abrahamum magnum et splendidum reddebat, nempe quod promissiones a Deo accepisset: apponit hoc nunc, quod tanto ac tali, qui divino colloquio dignus fuisset habitus, quique haberet debitorem Deum, huic inquam, figura Christi benedixit.

Vers. 7. *Sine ulla autem contradictione, quod minus est, a meliori benedicitur.* Dixit tantum ac talem Abrahamum ab ipso Melchisedec benedictum fuisse. Omnes autem palam et sine contradictione scimus, quod benedicens est præstantior eo cui benedicitur. Ergo Melchisedec, qui Christum præfigurabat, ipso patriarcha major erat.

Vers. 8. *Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt, illic autem testimonium habens quod vivat.* Aliud est argumentum, quo demonstrat majorem sacerdotibus legis Melchisedecum. *Hic* enim, hoc est in lege, decimas accipientes moriuntur: *illic autem*, hoc est in causa secundum Melchisedecum, decimas accepit is cui testimonium Scriptura dicit quod vivat. *Tu enim*, inquit, *sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.* Vivere autem semper Melchisedecum sic intellige perinde ac supra memoratum est, hoc est, quod Scriptura non faciat mentionem obitus ejus. Nonnulli vero mori Levitas, et vivere Melchisedecum etiam sic intelligunt, quod modus quidem sacerdotii Levitarum **695** mortalis erat; abolitus est enim: ratio autem Melchisedeci, sive secundum Christum, vivit et manet, semperque durabit.

Vers. 9. *Atque, ut ita dicam, per Abrahamum et Levi qui decimas accipit, decimatus est.* Ne dicere queant legales sacerdotes, Ecquid ad nos si Abrahamus decimatus est? ait, quod per Abrahamum, ut medium, Levi etiam qui sacerdotii nostri princeps erat, decimasque accipiebat, decimas dedit. Nonne igitur Levi Melchisedecus est melior, tanquam qui ab ipso etiam decimas accipere visus sit, intermediante Abrahamo? Quod autem ait, ὡς ἔπος εἰπεῖν, vel hoc significat, ut breviter dicam, vel, ut sic dicam. Quia enim audacius dictum videbatur, affirmare quod Levi priusquam in mundum productus esset per nativitatem, decimas dederit Melchisedeco, correxit hoc.

Vers. 10. *Adhuo enim in lumbis patris erat, quando obviavit ei Melchisedec.* Astruit, quanam ratione Levi decimatus sit, atque quod cum progenitor ejus decimatus esset, ipse potentia pariter decimatus est, quippe qui tum in lumbis Abrahami

Variæ lectiones.

[a] μεσίτου ο.

Digitized by Google

erat, ac ex semine ejus nasciturus, etsi nondum natus esset. Nec dixit, Levitæ, sed, *Levi*, ut excellentiam ostendat. Papæ! quantum ausus est! foras ejecit Judaica, eamque ob rem in superioribus prædixit, *Segnes facti estis* : quia talia dicturus erat, ne resilirent. Præparatis igitur ipsis atque præmunitis, uti volebat, sic jam dicit quæ vult. Non enim quemadmodum terra recepto semine auget, ac crescere illud facit, sic anima verbum continet et fovet. Illic enim natura est quæ stabilitatem habet : hic autem voluntas, res varia et facile mutabilis. Quare præceptor multa præstruere debet.

A σπέρματος αὐτοῦ μέλλων γενέσθαι, εἰ καὶ μηδέπω ἐτέχθη. Καὶ οὐκ εἶπεν, οἱ Λευῖται, ἀλλ' *ὁ Λευΐ*, ἵνα δείξῃ τὴν ὑπεροχήν. Βαβαί, τί ἐτόλμησεν; Ἐξέβαλεν ἔξω τὰ Ἰουδαϊκά. Διὰ τοῦτο προέλεγεν, ὅτι *Νωθροὶ γεγόνατε*, ἐπειδὴ τοιαῦτα ἔμελλεν εἰπεῖν, ἵνα μὴ ἀποσκιρτήσωσι. Προκατασκευάσας οὖν, καὶ προκαταρτίσας αὐτοὺς ὡς ἠβούλετο, οὕτως ἤδη λέγει ἃ βούλεται. Οὐ γὰρ ὥσπερ ἡ γῆ παραλαβοῦσα τὸ σπέρμα, αὔξει αὐτό, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ τὸν λόγον κατέχει καὶ τρέφει. Ἐκεῖ μὲν γὰρ φύσις ἐστὶν, ἥτις τὸ στάσιμον ἔχει· ἐνταῦθα δὲ προαίρεσις, πολυτροπώτατον χρῆμα καὶ εὐμετάπτωτον. Διὸ χρὴ τὸν διδάσκαλον πολλὰ προοικονομεῖν.

Vers. 11. *Si ergo consummatio per sacerdotium Leviticum erat (populus enim sub ipso legem accepit), quid adhuc necessarium fuit, secundum ordinem Melchisedec alium surgere sacerdotem, et non secundum ordinem Aaronis dici?* Jam ante Melchisedecum in sacerdotum ordine tum Abrahamo, tum Levi longe præstantiorem fuisse ostendit. Nunc rursus aliud argumentum adducit, ostendens quod sacerdotium secundum Christum longe sit excellentius Levitarum sacerdotio, et quod Christi sacerdotium sit perfectum, illorum autem imperfectum. Nam si perfectum erat sacerdotium legis, secundum ordinem Aaronis oportebat exsurgere sacerdotem : nam Aaron ex tribu Levitica erat. Atqui non secundum ordinem Aaronis, verum secundum ordinem Melchisedec dicitur exsurgere sacerdos. Reliquum est igitur, ut veluti imperfecto illo, aliud quoddam **696** introducatur. Porro hæc particula, ἔτι, magnam habet emphasin, propemodum enim hoc dicit : Si Christus secundum ordinem Melchisedeci fuisset antea, aç deinde lex esset data, non immerito quis diceret, quod veluti imperfectum esset Melchisedeci sacerdotium, datum sit sacerdotium secundum legem, Aaronis nimirum. Nunc autem posterior est Christus, et aliam sacerdotii formam accepit. Perspicuum est igitur quod, veluti imperfectiore exsistente sacerdotio Aaronis, aliud introducitur. Quid autem est, *Sub ipso legem accepit?* Hoc est, non potest quispiam dicere quod perfectum quidem sit sacerdotium secundum Aaronem : aliis vero datum est, non ipsis Hebræis : sed enim omnino populo datum est, atque sub ipso sacerdotio populus legem accepit : hoc est, præfinitum erat ut isto uteretur, sicque incederet, atque per ipsum omnia ageret. Cur igitur ejectum est, nisi quod invalidum erat?

B *Εἰ μὲν οὖν τελείωσις διὰ τῆς Λευϊτικῆς ἱερωσύνης ἦν, ὁ λαὸς γὰρ ἐπ' αὐτῇ νενομοθέτητο, τίς ἔτι χρεία, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἕτερον ἀνίστασθαι ἱερέα, καὶ μὴ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν λέγεσθαι;* Ἔδειξεν, ὅτι ὁ Μελχισεδὲκ πολὺ βελτίων ἦν καὶ τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ τοῦ Λευΐ, ἐν τάξει ἱερέων αὐτὸς γενόμενος. Νῦν αὖθις ἕτερον ἐπιχείρημα εἰσάγει, δεικνὺς ὅτι ἡ κατὰ Χριστὸν ἱερωσύνη πολλῷ ὑπερέχει τῆς τῶν Λευϊτῶν· καὶ ὅτι ἡ μὲν τοῦ Χριστοῦ τελεία, ἡ δὲ ἐκείνων ἀτελής. Καὶ γὰρ εἰ ἦν τελεία ἡ νομικὴ ἱερωσύνη, κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν ἔδει ἀναστῆναι ἱερέα· ὁ γὰρ Ἀαρὼν τῆς Λευϊτικῆς ἦν φυλῆς. Ἀλλὰ μὴν οὐ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ λέγεται ἀνίστασθαι ἱερεύς. Λοιπὸν οὖν, ὡς ἀτελοῦς οὔσης ἐκείνης, ἄλλη ἀντεισάγεται. Καὶ τὸ, *ἔτι*, δὲ πολλὴν τὴν ἔμφασιν ἔχει· C ὡσανεὶ γὰρ τοῦτο λέγει ὅτι, Εἰ μὲν ἦν ὁ Χριστὸς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ πρότερον, εἶτα ὁ νόμος ἐδόθη, εἰκότως ἄν τις εἶπεν, ὅτι ὡς ἀτελοῦς οὔσης τῆς κατὰ τὸν Μελχισεδὲκ, ἐδόθη ἡ κατὰ τὸν νόμον ἱερωσύνη, τουτέστιν ἡ τοῦ Ἀαρών. Νῦν δὲ ὕστερός ἐστιν ὁ Χριστὸς, καὶ ἕτερον λαμβάνων τύπον ἱερωσύνης. Πρόδηλον οὖν, ὅτι ὡς ἀτελεστέρας οὔσης τῆς τοῦ Ἀαρὼν, ἀντεισάγεται ἑτέρα. Τί δέ ἐστι τὸ, *Ἐπ' αὐτῇ νενομοθέτητο;* Τοῦτ' ἔστιν, οὐκ ἔχει τις εἰπεῖν, ὅτι τελεία μέν ἐστιν ἡ κατὰ Ἀαρὼν ἱερωσύνη· ἄλλοις δὲ ἐδόθη, καὶ οὐ τοῖς Ἑβραίοις, ἀλλὰ πάντως τῷ λαῷ ἐδόθη, καὶ ἐπ' αὐτῇ ἐνομοθετήθη ὁ λαός· τουτέστιν, ὡρίσθη, ὥστε κεχρῆσθαι αὐτῇ, καὶ ταύτῃ στοιχεῖν, καὶ δι' αὐτῆς ἅπαντα πράττειν. Διὰ τί τοίνυν ἐξεβλήθη, ἢ δηλονότι ὡς ἀνίσχυρος;

Vers. 12. *Translato enim sacerdotio, necesse est ut legis translatio fiat.* Ostendit jam legem abolitam esse ex consequenti, ac aliud testamentum surrogatum. Si enim sacerdotium translatum est, necesse est legem etiam aliam esse : sacerdos namque absque testamento et legibus et præceptis non est. Translatum est autem sacerdotium non solum ritu, hoc est, ut non sit porro secundum ordinem Aaronis, sed secundum ordinem Melchisedeci, verum etiam secundum tribum. Etenim a tribu sacerdotali Aaronis ad regiam tribum Judæ est transpositum.

D *Μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης, ἐξ ἀνάγκης καὶ νόμου μετάθεσις γίνεται.* Νῦν δείκνυσι καὶ τὸν νόμον καταργούμενον ἀκολούθως, καὶ ἑτέραν διαθήκην ἀντεισαγομένην. Εἰ γὰρ ἡ ἱερωσύνη μετετέθη, ἀνάγκη καὶ νόμον ἕτερον εἶναι, ἱερεὺς γὰρ χωρὶς διαθήκης καὶ νόμων καὶ προσταγμάτων οὐκ ἔστι. Μετετέθη δὲ ἡ ἱερωσύνη οὐ μόνον τῷ τρόπῳ, τουτέστι, τῷ μὴ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν εἶναι, κατὰ δὲ τὴν τοῦ Μελχισεδὲκ, ἀλλὰ καὶ τῇ φυλῇ. Καὶ γὰρ ἀπὸ φυλῆς ἱερατικῆς τῆς Ἀαρὼν εἰς βασιλικὴν τὴν τοῦ Ἰούδα μετετέθη. Καὶ ἴδε τὸ μυστήριον. Πρῶτον ἦν

Digitized by Google

βασιλικὴ, καὶ τότε γέγονεν ἱερατική· ὡς καὶ ὁ Χριστὸς βασιλεὺς μὲν ἀεὶ, ἐπ' ἐσχάτων δὲ ἀρχιερεὺς, ὅτε τὴν σάρκα ἔλαβεν, ὅτε τὴν θυσίαν προσήνεγκεν.

A Considera hic mysterium. Primum erat regia, deinde facta est sacerdotalis : perinde ac Christus semper quidem rex, postremo autem Pontifex factus est, quando carnem accepit, quando victimam obtulit.

Ἐφ' ὃν γὰρ λέγεται ταῦτα, φυλῆς ἑτέρας μετέσχηκεν. Δείκνυσι πῶς μετετέθη ἡ ἱερωσύνη κατὰ τὴν φυλὴν, καί φησιν, ὅτι, Ὁ Χριστὸς, ἐφ' ὃν, ἀντὶ τοῦ, περὶ οὗ λέγεται ταῦτα, καὶ εἰς ὃν ἐξέβη, ἑτέρας φυλῆς ἐστι, τῆς τοῦ Ἰούδα.

Vers. 13. *In quem enim dicuntur hæc, de alia tribu est.* Quomodo sacerdotium quoad tribum translatum sit, monstrat ; Christus, inquiens, in quem, hoc est de quo dicuntur hæc, et in quem evenerunt, alterius est tribus, nempe Judæ.

Ἀφ' ἧς οὐδεὶς προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ. Ἀφ' ἧς τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς, *οὐδεὶς προσέσχηκε*, τουτέστι, προσέστη τῷ θυσιαστηρίῳ, καὶ ἐπεμελήθη ἱερατικῶν ἔργων.

De qua nullus altari præsto fuit. De qua tribu Judæ *nullus præsto fuit*, hoc est astitit altari, curamque gessit sacerdotalium operum.

B

Πρόδηλον γὰρ, ὅτι ἐξ Ἰούδα ἀνατέταλκεν ὁ Κύριος ἡμῶν. Σεμνὴ ἡ λέξις τὸ, Ἀνατέταλκε, καὶ ἐκ τῆς τοῦ Βαλαὰμ προφητείας ληφθεῖσα, Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακὼβ, λέγοντος, καὶ ἐκ τοῦ Μαλαχίου δὲ, Ἥλιον δικαιοσύνης ἀποκαλοῦντος αὐτόν. Δι' ὧν δηλοῦται τὸ εἰς φωτισμὸν τοῦ κόσμου τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου γενέσθαι.

Vers. 14. *Manifestum est enim quod ex Juda ortus est Dominus noster.* Insignis est dictio, *exortus est*, et ex Balaami prophetia desumpta dicentis : *Orietur stella ex Jacob*[21] : et ex Malachia, Solem justitiæ appellante ipsum. Per quæ ostenditur ad illustrationem mundi adventum Domini factum esse.

Εἰς ἣν φυλὴν οὐδὲν περὶ ἱερωσύνης Μωσῆς ἐλάλησε. Πάντα γὰρ τὰ τῆς ἱερωσύνης εἰς τὴν Λευϊτικὴν ἀνέθηκε φυλήν· εἰς δὲ τὴν Ἰούδα, τὰ τῆς ἐν πολέμοις ἡγεμονίας.

Ad quam tribum nihil de sacerdotio Moses locutus est. Omnia enim quæ **697** ad sacerdotium pertinebant, ad Leviticam tribum retulit : ad tribum vero Judæ, quæ ad rei bellicæ imperium spectabant.

Καὶ περισσότερον ἔτι κατάδηλόν ἐστιν, εἰ κατὰ τὴν ὁμοιότητα Μελχισεδὲκ ἀνίσταται ἱερεὺς ἕτερος. Τί ἐστι κατάδηλον; Τὸ μέσον ἑκατέρας ἱερωσύνης, ἢ ὅτι τὸ ἐναλλαγήσεσθαι καὶ τὴν ἱερωσύνην καὶ τὴν διαθήκην, οὐ μόνον ἐκ τούτου δηλοῦται, ἐκ τοῦ ἐξ ἑτέρας φυλῆς εἶναι τὸν ἀνιστάμενον ἱερέα, καὶ μηκέτι ἐκ τῆς Λευϊτικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτου οὗ ἐροῦμεν, περισσότερον καταφαίνεται· εἴγε κατὰ τὴν ὁμοιότητα Μελχισεδὲκ, καὶ τὰ ἑξῆς, τουτέστιν, ἐπειδὴ κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἀνίσταται ἱερεύς.

Vers. 15. *Et amplius adhuc manifestum est, si secundum similitudinem Melchisedec exsurgat alius sacerdos.* Quid est manifestum ? Discrimen utriusque sacerdotii : vel quod immutabitur sacerdotium et testamentum, non solum ex hoc indicatur, quod ex alia tribu sit qui exsurgat sacerdos, et non ex Levitica, verum etiam ex hoc quod dicemus, amplius demonstratur : siquidem juxta similitudinem Melchisedec, et quæ sequuntur, hoc est, quandoquidem secundum ordinem Melchisedec exsurgit sacerdos,

C

Ὃς οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς γέγονεν, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου. Ὃς, Μελχισεδὲκ, οὐχ ὡς οἱ νομικοὶ ἱερεῖς ἐγένετο· ἐκεῖνοι γὰρ ἐλάμβανον τὴν ἱερωσύνην ἀπὸ νόμου σαρκικὰς ἐντολὰς ἔχοντος. Περίτεμε γὰρ τὴν σάρκα, καὶ λοῦσον τὴν σάρκα, καὶ ἄργησον τῇ σαρκὶ, καὶ τεύξῃ ἀγαθῶν σαρκικῶν. Ὁ δὲ Μελχισεδὲκ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ δυνάμει θείᾳ, ὥστε ζῇν ἀεὶ, καὶ ἀκατάλυτον εἶναι τὴν ἱερωσύνην αὐτῷ. Τὸ δὲ ζῇν οὕτω δέξαι, ὡς καὶ ἀνωτέρω, διὰ τὸ ἀγνοεῖσθαι δηλαδὴ τὴν τελευτὴν αὐτοῦ. Ἢ τὸ, ὃς, περὶ τοῦ ἱερέως δέξαι, ὡσεὶ ἔλεγεν· Ὅστις ἱερεὺς ἕτερος, τουτέστιν, ὁ Χριστὸς, οὐ κατὰ νομικὴν ἐντολὴν σαρκικὴν ἔλαβε τὴν ἱερωσύνην, ἀλλὰ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Πατρὸς, ἤτοι τῆς οἰκείας αὐτοῦ, καὶ ἀκατάλυτον ἔχει τὴν ἱερωσύνην. Ἀκόλουθον δὲ ἦν πρὸς τὸ, σαρκικῆς, πνευματικῆς ἐπαγαγεῖν· πῶς οὖν ἐπήγαγε, *κατὰ*

Vers. 16. *Qui non secundum legem mandati carnalis factus est, sed secundum virtutem vitæ indissolubilis.* Qui Melchisedec non legalium sacerdotum instar factus est : illi enim accipiebant sacerdotium a lege carnalia mandata habente. Circumcide enim carnem, inquit, et ablue carnem, et otiare carni, et consequeris bona carnalia. Melchisedecus autem non sic, sed divina virtute factus est sacerdos, ut vivat semper, ac indissolubile sit ei sacerdotium. *Vivere* autem, ut supra intellige ; nimirum quod non sit cognita ejus mors. Vel, *qui*, de sacerdote accipe, perinde quasi dicat : Qui sacerdos alius, hoc est, Christus, non juxta legale mandatum carnale accepit sacerdotium, sed per potentiam Patris, vel propriam suam, ac indissolubile sacerdotium retinet. Consectaneum autem erat, in oppositione ad carnale, spirituale intulisse : Quomodo

D

[21] Num. XXIV, 17.

Digitized by Google

igitur intulit, *Secundum virtutem vitæ indissolubilis?* Propterea quod per carnale, temporarium illud esse significavit. Et congrue in oppositione ad temporarium intulit, *vitæ indissolubilis*, hoc est, propria virtute ac potentia vivit Christus.

A *δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου;* Διότι τὸ πρόσκαιρον ἐδήλωσε διὰ τοῦ σαρκικοῦ. Καὶ εἰκότως πρὸς τὸ πρόσκαιρον ἐπήγαγε τὸ, *ζωῆς ἀκαταλύτου*· τουτέστι, τῇ οἰκείᾳ δυνάμει ζῇ ὁ Χριστός.

Vers. 17. *Contestatur enim, Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.* Confirmat qui dixerit, *indissolubilis vitæ :* nempe, quoniam Scriptura dicit, in sempiternum eum esse sacerdotem. Quidam vero non hoc eum probare putarunt, cæterum qui non sit factus secundum legem mandati carnalis. Nam si secundum legem factus esset, oportebat eum secundum ordinem Aaronis dici sacerdotem. Nunc vero postquam *secundum ordinem Melchisedec* scriptum est, planum est quod non secundum legem, sed aliam divinioremquandam rationem factus sit.

Μαρτυρεῖται γάρ· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Κατασκευάζει πῶς εἶπε τὸ, *ἀκαταλύτου ζωῆς*, καὶ φησιν, ὅτι ἡ Γραφὴ λέγει αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα εἶναι ἱερέα. Τινὲς δὲ οὐ τοῦτο κατασκευάζειν αὐτὸν ἐνόησαν, ἀλλὰ τὸ, πῶς οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς γέγονεν. Εἰ γὰρ κατὰ τὸν νόμον, φησὶν, ἐγένετο, ἔδει αὐτὸν κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν λέγεσθαι· νῦν δὲ ἐπειδὴ *κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ* γέγραπται, δῆλον ὡς οὐ κατὰ τὸν νόμον, ἀλλὰ τινὰ ἕτερον τρόπον θειότερον. B

Vers. 18, 19. *Reprobatio quidem fit præcedentis mandati, propter infirmitatem ejus et inutilitatem : nihil enim ad perfectum adduxit lex.* Legis translationem fieri dixit : quo demonstrato, inquirit deinceps **698** causam. Nos enim homines tum tandem quiescimus, cum causam didicerimus. Ac dicit, propter hoc factam esse rejectionem, hoc est immutationem et ejectionem præcedentis mandati, hoc est prioris Testamenti, eo quod inventum sit infirmum et inutile. Quid igitur ? Nemini profuit lex? Profuit quidem : verum ut perfectos faceret, non profuit. Infert enim : *Nullum enim ad perfectum adduxit.* Quomodo autem erat infirma ? Quod C solis denuntiaret litteris, Hoc fac, istud prætermitte : nihil autem virium subministrabat, quibus mandata perficerentur, quod nunc contigit nobis per Spiritum. At vero insultant hic legem calumniantes hæretici : Ecce, inquiunt, etiam Paulus legem reprehendit. Atenim non dixit eam pravam, o insipientes, verum inutilem et infirmam, ad consummandum videlicet. Quemadmodum enim hæc utile est infantibus pro temporum ratione, adultis autem et perfectis inutile : haud secus lex imperfectis Judæis erat utilis, abducens eos ab idolis, et Deo adducens, convenientiaque mandata eis tradens. Perfectiorum autem indigentibus non ita. Carnales enim præcipiebat cum victimas, tum D purificationes, quibus spirituales non indigent. Propterea nunc reprobata est. Reprobatio autem est regnantium reprobatio. Lex itaque regnabat olim, cum tempus ei superesset.

Ἀθέτησις μὲν γὰρ γίνεται προαγούσης ἐντολῆς, διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενὲς καὶ ἀνωφελές. Οὐδὲν γὰρ ἐτελείωσεν ὁ νόμος. Εἶπεν ὅτι νόμου μετάθεσις γίνεται καὶ ἔδειξε τοῦτο· ζητεῖ λοιπὸν καὶ τὴν αἰτίαν. Οἱ γὰρ ἄνθρωποι τότε ἀναπαυόμεθα, ὅταν τὴν αἰτίαν μάθωμεν. Καί φησιν, ὅτι διὰ τοῦτο ἀθέτησις ἐγένετο, τουτέστιν ἐναλλαγή, καὶ ἐκβολὴ τῆς προαγούσης ἐντολῆς, τουτέστι, τῆς προλαβούσης Διαθήκης, διότι εὑρέθη ἀνωφελὴς καὶ ἀσθενής. Τί οὖν; Οὐδένα ὠφέλησεν ὁ νόμος ; Ὠφέλησε μέν· ἀλλὰ πρὸς τὸ ποιῆσαι τελείους οὐκ ὠφέλησεν. Ἐπιφέρει γάρ· *Οὐδέν γὰρ ἐτελείωσε.* Πῶς δὲ ἦν ἀσθενής ; Διότι γράμματα ἦν μόνα διαγορεύοντα, Τόδε πράττε, καὶ τόδε, μή· δύναμιν δὲ οὐδεμίαν ἐνετίθει πρὸς τὸ τὰς ἐντολὰς κατεργάζεσθαι, ὃ νῦν γίνεται ἡμῖν διὰ τοῦ Πνεύματος. Ἀλλ' ἐπιπηδῶσιν οἱ τὸν νόμον διαβάλλοντες αἱρετικοί· Ἰδού, λέγοντες, διαβάλλει καὶ Παῦλος τὸν νόμον. Ἀλλ' οὐκ εἶπεν, ἀνόητοι, αὐτὸν πονηρόν, ἀλλ' ἀνωφελῆ καὶ ἀσθενῆ, ὡς πρὸς τὸ τελειῶσαι δηλαδή. Ὥσπερ γὰρ τὸ γάλα τοῖς μὲν βρέφεσιν ὠφέλιμον κατὰ τοὺς ἐνδεχομένους καιροὺς, τοῖς δὲ τελείοις ἀνώφελές· οὕτω καὶ ὁ νόμος τοῖς μὲν ἀτελέσιν Ἰουδαίοις ὠφέλιμος, ἐξάγων αὐτοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων, καὶ τῷ Θεῷ προσάγων, καὶ ἐντολὰς συμμέτρους παραδιδούς, τοῖς δὲ τελειοτέρων δεομένοις, οὐκέτι. Σαρκικὰς γὰρ ἐνετέλλετο καὶ θυσίας καὶ καθάρσεις, ὧν οἱ πνευματικοὶ οὐ δέονται. Διὰ τοῦτο ἠθετήθη νῦν. Ἡ δὲ ἀθέτησις τῶν κρατούντων ἐστὶν ἀθέτησις. Ὥστε ἐκράτει ποτὲ ὁ νόμος, ὅτε ἦν καιρὸς αὐτοῦ.

Introductio autem melioris spei, per quam proximamus ad Deum. Reprobatum est, inquit, præceptum legale : superinducta vero est spes, non qualis erat Judaica : sperabant enim et illi, si Deo placerent, se terra potituros, hostibus item superiores se futuros, adeoque omnino corporalia bona sperabant. Nostra vero spes non est ejusmodi, sed multo potior : cœlum enim speramus, ac ut vicini simus Deo, atque assistamus ac ministremus ei una cum angelis. In superioribus sane dixit : *Ingredientem in interiora velaminis :* nunc autem : *Per*

Ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος, δι' ἧς ἐγγίζομεν τῷ Θεῷ. Ἠθετήθη μέν, φησὶν, ἡ νομικὴ ἐντολή, ἐπεισήχθη δὲ ἐλπὶς, οὐχ οἵα ἡ Ἰουδαϊκή· εἶχον γὰρ κἀκεῖνοι ἐλπίδα, εὐαρεστοῦντες Θεῷ, κρατῆσαι τῆς γῆς, ὑπέρξειν τῶν ἐχθρῶν, καὶ ὅλως σωματικὰ ἀγαθὰ ἠλπιζον. Ἀλλ' ἡ ἡμετέρα ἐλπὶς οἱ τοιαύτη, ἀλλὰ κρείττων· οὐρανὸν γὰρ ἐλπίζομεν, καὶ τὸ ἐγγὺς εἶναι Θεοῦ, καὶ παρεστάναι, καὶ λειτουργεῖν αὐτῷ μετ' ἀγγέλων. Ἀνωτέρω μὲν οὖν εἶπεν· *Εἰσερχομένην εἰς τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος·* νῦν δὲ, *Δι' ἧς ἐγγίζομεν*, φησὶ, *Θεῷ.*

Digitized by Google

Ἡ γὰρ ἐλπὶς παρ' αὐτὸν ἡμᾶς ἄγει τὸν θεῖον θρόνον, καὶ μετὰ τῶν Χερουβὶμ ἱστᾷ.

Quam appropinquamus Deo. Spes enim nos ducit ad ipsum divinum thronum, atque cum Cherubim collocat.

Καὶ καθόσον οὐ χωρὶς ὁρκωμοσίας. Ἰδοὺ καὶ ἄλλη διαφορὰ τοῦ τε νέου ἱερέως πρὸς τοὺς παλαιοὺς, καὶ τῆς Διαθήκης πρὸς τὴν Διαθήκην. Οὐ γὰρ ἁπλῶς ἐπήγγελτο ἡ τοῦ Χριστοῦ ἱερωσύνη, ἀλλὰ μετὰ ὅρκου, ἵνα ἐκ περιουσίας πιστωθῇ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ· ὅπερ καὶ ἀνωτέρω ἔλεγεν, ὅτι Ὤμοσεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ, ὑπὲρ πλείονος πληροφορίας.

Vers. 20. *Et quantum est non sine jurejurando.* Et aliud discrimen novi sacerdotis et veterum, et utriusque Testamenti. Non enim simpliciter promissum est Christi sacerdotium, sed cum jurejurando; ut abunde satis verbum Dei ratum et firmum redderetur; quod et supra dixit, Juravit Deus Abrahamo, ob majorem certitudinem.

Οἱ μὲν γὰρ χωρὶς ὁρκωμοσίας ἱερεῖς γεγονότες· ὁ δὲ μετὰ ὁρκωμοσίας, διὰ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτόν· Ὤμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμελεθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Οἱ μὲν γὰρ νομικοὶ, φησὶν, ἱερεῖς, χωρὶς ὁρκωμοσίας καθίστανται· ἐπ' οὐδενὸς γὰρ εὕρηται ὀμόσας ὁ Θεὸς, ὅτι Σὺ ἔσῃ ἱερεὺς κατὰ τὸν νόμον· ὁ δὲ Χριστὸς μετὰ ὁρκωμοσίας τῆς γενομένης διὰ Θεοῦ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτόν· Σὺ ἱερεὺς, καινῷ τινι τρόπῳ. Οὐ γὰρ κατὰ τὸν Ἀαρὼν, ἀλλὰ κατὰ τὸν Μελχισεδέκ.

Vers. 21. *Alii enim sine jurejurando sunt facti sacerdotes, hic vero cum jurejurando, per eum qui dixit ad illum: Juravit Dominus, et non pœnitebit eum: Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem* **699** *Melchisedec.* Sacerdotes, inquit, legis absque jurejurando constituuntur. De nullo enim inventus est jurasse Deus, Tu eris sacerdos secundum legem: Christus autem cum jurejurando facto per Deum dicentem ad eum: Tu es sacerdos, novo quodam modo. Non enim secundum Aaronem, sed secundum Melchisedec.

Κατὰ τοσοῦτον κρείττονος Διαθήκης γέγονεν ἔγγυος Ἰησοῦς. Τουτέστι, καθόσον ὤμοσεν ἀεὶ αὐτὸν ἔσεσθαι ἱερέα· οὐκ ἂν γὰρ ὤμοσεν, εἰ μὴ μείζων ἦν. Ὥστε καὶ ἡ Νέα Διαθήκη τῆς Παλαιᾶς μείζων. Τί δέ ἐστι τὸ, ἔγγυος; Ἐγγυητὴς, μεσίτης.

Vers. 22. *In tantum melioris Testamenti sponsor factus est Jesus.* Hoc est, quatenus juravit semper ipsum fore sacerdotem. Non enim jurasset, nisi major esset. Proinde Novum quoque Testamentum Veteri est præstantius. Quid autem est ἔγγυος? Fidejussor, mediator.

Καὶ οἱ μὲν πλείονές εἰσι γεγονότες ἱερεῖς, διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν· ὁ δὲ, διὰ τὸ μένειν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην. Τὴν ὑπεροχὴν καὶ ἐνταῦθα δείκνυσιν, ἣν ἔχει ὁ Χριστὸς πρὸς τοὺς νομικοὺς ἀρχιερεῖς· καί φησιν, ὅτι ἐκεῖ μὲν πολλοί εἰσι, διὰ τὸ θνητοὶ εἶναι· ἐνταῦθα δὲ εἷς, διὰ τὸ ἀθάνατος εἶναι. Ἀπαράβατον οὖν ἔχει τὴν ἱερωσύνην, τουτέστιν ἀδιάκοπον, ἀδιάδοχον. Ὁρᾷς πόσῳ μείζων ἐστὶν; ὅσον τὸ ἀθάνατον τοῦ θνητοῦ.

Vers. 23, 24. *Et alii quidem plures facti sunt sacerdotes, propterea quod morte prohiberentur permanere: hic autem eo quod maneat in æternum sempiternum habet sacerdotium.* Excellentiam hic etiam indicat, quam Christus habet supra legis pontifices; Illic, inquiens, multi sunt, eo quod mortales sunt; hic vero unus est, eo quod sit immortalis. Habet igitur sacerdotium ἀπαράβατον, hoc est, quod non præcidatur, nec successionem recipiat. Animadvertis quanto major est? Nempe quanto immortale mortali præstat.

Ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ. Ἐπειδὴ, φησὶν, ἀθάνατός ἐστι, δύναται πάντων προΐστασθαι καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελές· τουτέστιν, οὐ πρόκαιρον σωτηρίαν διδόναι, ἀλλὰ παντελῆ, καὶ ἐνταῦθα δηλαδὴ, καὶ ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῆς Παλαιᾶς, ὁ ἀρχιερεὺς, εἰ καὶ θαυμαστὸς ἦν, μέχρι τοῦ καιροῦ ἐκείνου προσέφερε τῷ Θεῷ, ἐν ᾧ ἦν, οἷον ὁ Σαμουὴλ καὶ οἱ τοιοῦτοι· μετὰ δὲ ταῦτα οὐκέτι· τεθνήκασι γάρ. Ἐνταῦθα δὲ αἰώνιος καὶ ἀείζωος ὁ Ἀρχιερεύς. Οὐκοῦν καὶ παντελῶς δύναται σώζειν, τουτέστιν ἀδίδιως, τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ, τουτέστι διὰ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως. Ὁ γὰρ εἰς τὸν Υἱὸν πιστεύων, τῷ Πατρὶ προσέρχεται πάντως· αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ πρὸς τὸν Πατέρα ὁδὸς, καὶ ὁ ταύτης δραξάμενος ἐκεῖ καταλύει.

Vers. 25. *Unde et salvare in perpetuum potest accedentes per ipsum ad Deum.* Quia, inquit, immortalis est, potest omnibus præesse ac servare in perpetuum, hoc est, non temporariam salutem impertiri, sed perpetuam, tam hic quam in futura vita. Siquidem in Veteri Testamento pontifex, etiamsi præclarus et admirationi esset, illo tamen solummodo tempore offerebat, in quo vixerat, velut Samuel, et qui illiusmodi; posthac autem non item. Nam mortui sunt. Hic autem sempiternus, ac nunquam non vivens est Pontifex. Perpetuo itaque, id est semper, servare potest eos qui per ipsum accedunt, hoc est per fidem in ipsum. Nam qui in Filium credit, omnino ad Patrem accedit: nam ipse est via ad Patrem: quam qui apprehenderit, illic hospitatur.

Πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν. Διὰ τὴν σάρκα οὕτω ταπεινῶς τοῦτο εἴρηται. Κατὰ γὰρ τὴν σάρκα ἀρχιερεύς ἐστι δήπου· καθὸ δὲ ἀρχιερεὺς, κατ' αὐτὸ ἐντυγχάνειν λέγεται. Ἐπεὶ ὁ ἐγείρων τοὺς νεκροὺς, καὶ ζωοποιῶν ὡς ὁ Πατὴρ,

Semper vivens ad interpellandum pro ipsis. Propter carnem adeo humiliter hoc dictum est: secundum carnem enim pontifex est sane; quatenus autem pontifex est, eatenus intercedere dicitur. Nam qui mortuos excitat et vivificat instar Patris, quo-

Digitized by Google

modo jam ubi conservare eum convenit, interpellat? Qui omne judicium habet, quomodo intercedit? Qui mandat angelos, ut hos quidem in caminum injiciant, illos vero conservent? Propter humanam igitur naturam hoc dictum est, quod intercedat. Condescendens enim auditoribus Paulus : Ne metuatis, inquit, neque dicatis : Næ, amat quidem nos, et fiduciam habet 700 apud Patrem, sed non semper potest nostri curam gerere. Ne hoc dicatis. Vivit enim, et semper pontificium opus pro nobis perficere potest. Quando autem humanitatem dixero, non segrego ipsam a divinitate (una enim utriusque est persona vel subjectum), sed velim ut auditores id intelligant, quod utrique naturæ convenit. Præterea illud ipsum quod Filius carnem ferens Patri assidet, intercessio est pro nobis, tanquam caro pro nobis exoret Patrem, ut quæ ob hoc ipsum omnino sit assumpta, nimirum ob nostram salutem.

A πῶς ἔνθα σῶσαι δεῖ, ἐντυγχάνει; Ὁ πᾶσαν ἔχων τὴν κρίσιν, πῶς ἐντυγχάνει; Ὁ ἀποστέλλων τοὺς ἀγγέλους, ὥστε τοὺς μὲν εἰς κάμινον ἐμβαλεῖν, τοὺς δὲ σῶσαι; Διὰ γοῦν τὴν ἀνθρωπότητα τὸ, ἐντυγχάνειν, εἶπε. Συγκαταβαίνων γὰρ τοῖς ἀκούουσιν ὁ Παῦλος· Μὴ δείσητε, φησὶ, μὴ εἴπητε, Ναὶ, φιλεῖ μὲν ἡμᾶς, καὶ παῤῥησίαν ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, ἀλλ' οὐκ ἀεὶ δύναται προΐστασθαι ἡμῶν. Μὴ τοῦτο εἴπητε. Ζῇ γὰρ, καὶ ἀεὶ δύναται τὸ ἀρχιερατικὸν ἔργον ποιεῖν ὑπὲρ ἡμῶν. Ὅταν δὲ ἀνθρωπότητα εἴπω, οὐ διαιρῶ αὐτὴν τῆς θεότητος (μία γὰρ ὑπόστασις ἀμφοῖν), ἀλλὰ δίδωμι τοῖς ἀκούουσι τὰ πρέποντα περὶ ἑκατέρας φύσεως ἐννοεῖν. Καὶ αὐτὸ δὲ τοῦτο, τὸ σάρκα φοροῦντα τὸν Υἱὸν συγκαθῆσθαι τῷ Πατρὶ, ἔντευξίς ἐστιν ὑπὲρ ἡμῶν· ὡσανεὶ τῆς B σαρκὸς ὑπὲρ ἡμῶν δυσωπούσης τὸν Πατέρα, ὡς δι' αὐτὸ τοῦτο προσληφθείσης πάντως, διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν.

Vers. 26. *Talis enim decebat ut nobis esset Pontifex, sanctus, innocens.* Perspicuum est ex his, quod et hæc de carne loquatur, et quæ antehac dixit. Quis enim de Deo talia dixerit, et non erubescat incomprehensibili illi naturæ hæc apponere? Sanctus igitur est, qui nihil eorum quæ facere debet omittit : ἄκακος autem, qui dolo et malo caret. *Non enim inventus est in ore ejus dolus,*

Impollutus. Neque has quispiam dixerit Dei esse laudes ; naturam enim habet quæ pollui non potest. Atqui perspicuum est quod de humanitate C unius Christi hæc dicat.

Segregatus a peccatoribus, et excelsior cœlis factus. Pontifices legales, inquit, etiamsi in cæteris fuerint sancti, ut homines tamen aliquid vitii attrahunt, nec omnino sejuncti sunt a peccatoribus. Qui enim hoc fieri possit, cum et ipsi peccatis sint obnoxii? Præterea, nemo ipsorum in cœlis fuit : noster vero hic Pontifex, præterquam quod plenus sit omnis virtutis, et a peccatoribus segregatus, altior etiam ipsis cœlis factus est, super paterno solio sedens. Cum autem ait, *factus*, omnibus perspicuum est quod de Christo loquatur secundum carnem. Nam ut Deus Verbum, semper erat cœlis altior.

Vers. 27. *Qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum pontifices, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi.* Cum dixisset, nostrum Pontificem a peccatoribus segregatum esse, nunc istud amplificat, aitque : Adeo liber est a peccatis, ut et victimam offerens proprium corpus, non pro semetipso hoc obtulerit, quomodo enim, qui peccatum non fecerat[a]? sed pro nobis. Insuper et aliud colligitur. Legis Mosaicæ pontifices quotidie offerebant, ceu qui prorsus purificare non potuissent. Noster autem Pontifex hujusmodi obtulit sacrificium, quod adeo præclara potuerit, ut

Τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν ἔπρεπεν ἀρχιερεὺς, ὅσιος, ἄκακος. Προφανὲς ἐκ τούτων, ὅτι περὶ τοῦ κατὰ σάρκα λέγει τὰ πρὸ τούτων, καὶ ταῦτα. Τίς γὰρ ἂν περὶ Θεοῦ τοιαῦτα εἴποι, καὶ οὐκ αἰσχυνθήσεται τῇ ἀκαταλήπτῳ ἐκείνῃ φύσει ταῦτα προσανατιθεὶς; Ὅσιος μὲν οὖν ἐστιν, ὁ μηδὲν τῶν ὠφειλημένων αὐτῷ παραλιμπάνων· ἄκακος δὲ, ὁ ἄδολος καὶ ἀπόνηρος. Οὐχ εὑρέθη γὰρ δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ.

Ἀμίαντος. Οὐδὲ ταῦτα Θεοῦ ἐπαίνους εἴποι ἂν τις· φύσιν γὰρ ἔχει μὴ μιαίνεσθαι. Ἀλλὰ δῆλον ὅτι περὶ τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ ἑνὸς Χριστοῦ ταῦτα.

Κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος. Οἱ μὲν νομικοὶ, φησὶν, ἀρχιερεῖς, κἂν ἅγιοι εἶεν τάτε ἄλλα, ὡς ἄνθρωποι ἐπισύρονταί τι τῆς κακίας, καὶ οὐ πάντη κεχωρισμένοι εἰσὶ τῶν ἁμαρτωλῶν. Πῶς γὰρ, οἵγε καὶ αὐτοὶ ἁμαρτίαις ἔνοχοι; Καὶ προσέτι, οὐδεὶς αὐτῶν ἐν οὐρανῷ ἐγένετο· ὁ δὲ ἡμέτερος Ἀρχιερεὺς μετὰ τοῦ πάσης ἀρετῆς ὑπερπλήρης εἶναι, καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν κεχωρίσθαι, ἔτι καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γέγονεν, εἰς αὐτὸν τὸν πατρικὸν θρόνον καθίσας. Τὸ δὲ, *γενόμενος*, δῆλον πᾶσιν, ὅτι περὶ τοῦ κατὰ σάρκα. Ὡς γὰρ Θεὸς Λόγος, ἦν ἀεὶ τῶν οὐρανῶν ὑψηλότερος.

D *Ὃς οὐκ ἔχει καθ' ἡμέραν ἀνάγκην, ὥσπερ οἱ ἀρχιερεῖς, πρότερον ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν θυσίας ἀναφέρειν, ἔπειτα τῶν τοῦ λαοῦ.* Εἰπὼν ὅτι κεχωρισμένος ἐστὶ τῶν ἁμαρτωλῶν ὁ ἡμέτερος Ἀρχιερεὺς, ἐμπλατύνεται τούτῳ, καί φησιν, ὅτι τοσοῦτον ἐλεύθερός ἐστιν ἁμαρτιῶν, ὥστε καὶ θυσίαν προσενεγκὼν τὸ ἴδιον σῶμα, οὐχ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τοῦτο προσήνεγκε· πῶς γὰρ, ἁμαρτίαν μὴ ποιήσας; ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ ἄλλο. Οἱ μὲν νομικοὶ ἀρχιερεῖς καθ' ἑκάστην προσῆγον, ὡς μὴ δυνάμενοι ἅπαξ καθαρίσαι· οὗτος δὲ τοιαύτην θυσίαν προσήνεγκε[b], καὶ οὕτω μεγάλα δυναμένην, ὥστε ἅπαξ

[a] I Petr. II, 22.

Variæ lectiones.

[b] προσήγαγε o.

Digitized by Google

καθαρίσαι [6] δι' αὐτῆς τὸν κόσμον. Ἄρα καὶ ἐν τούτῳ ὑπερέχει ἐκείνων.

Τοῦτο γὰρ ἐποίησεν ἐφάπαξ, ἑαυτὸν ἀνενέγκας. Ποῖον τοῦτο; Τὸ προσενεγκεῖν ὑπὲρ τῶν τοῦ λαοῦ ἁμαρτιῶν, οὐχ ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Ἅπαξ, φησίν, ἱερούσατο· μετὰ ταῦτα δὲ κάθηται ὡς Δεσπότης. Ἵνα γὰρ μὴ ἀκούων ἱερέα, νομίσῃς αὐτὸν ἀεὶ ἑστάναι, καὶ λειτουργὸν εἶναι, δείκνυσιν ὅτι κατ' οἰκονομίαν ἱερεὺς γέγονε. Τῆς δὲ οἰκονομίας τελεσθείσης, αὖθις τοῦ οἰκείου ὕψους ἐπελάβετο.

Ὁ νόμος γὰρ ἀνθρώπους καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἔχοντας ἀσθένειαν. Ἵνα μὴ νομίσῃς, ὅτι ἅπαξ μὲν προσήνεγκε, πλὴν καὶ ὑπὲρ ἑαυτοῦ· κατασκευάζει νῦν ὅτι οὐχ ὑπὲρ οἰκείων ἁμαρτιῶν προσήνεγκεν. Ὁ μὲν γὰρ νόμος ψιλοὺς ἀνθρώπους; καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἔχοντας ἀσθένειαν, τουτέστι, μὴ δυναμένους; ἀντιστῆναι [6*] τῇ ἁμαρτίᾳ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ὡς ἀσθενεῖς ὑποπίπτοντας πταίσμασιν. Ὁ δὲ οὕτως ὢν δυνατὸς ὡς Υἱός, πῶς ἂν ἔχοι ἁμαρτίαν; μὴ ἔχων δέ, τίνος ἕνεκεν προσέφερεν ἂν περὶ ἑαυτοῦ; Ἀλλ' οὐδὲ ὑπὲρ τῶν ἄλλων πολλάκις, ἀλλ' ἅπαξ. Δυνατὸς γὰρ ὤν, ἤρκει καὶ διὰ τοῦ ἅπαξ προσαγαγεῖν τὸ πᾶν ἀνῦσαι. Νοήσεις δὲ ἀσθένειαν καὶ αὐτὴν τὴν ἁμαρτίαν, ὡς πολλαχοῦ φησιν αὐτὸς οὗτος ὁ Παῦλος, ἢ καὶ τὸν θάνατον. Θνητοὶ γὰρ ὄντες οἱ νομικοὶ ἀρχιερεῖς, καὶ ἀσθενεῖς, οὔτε αὐτοὶ ἀναμάρτητοι ἦσαν, οὔτε ἄλλους ἠδύναντο καθαρίσαι· ὁ δὲ ἀθάνατος καὶ ἰσχυρός. Ἄκουε δὲ καὶ τῶν ἑξῆς.

Ὁ λόγος δὲ τῆς ὁρκωμοσίας τῆς μετὰ τὸν νόμον, Υἱὸν εἰς τὸν αἰῶνα τετελειωμένον. Ὅρα τὰς ἀντιδιαστολάς· ἐκεῖ νόμος, ἐνταῦθα λόγος ὁρκωμοσίας, τουτέστι, βεβαιότατος, ἀληθέστατος· ἐκεῖ ἄνθρωποι δοῦλοι πάντως, ἐνταῦθα Υἱὸς, δεσπότης δηλαδή· ἐκεῖ ἀσθενεῖς, τουτέστι, προσπταίοντες, ἁμαρτίαν ἔχοντες, θανάτῳ ὑποκείμενοι· ἐνταῦθα εἰς τὸν αἰῶνα τετελειωμένος, τουτέστιν ἀΐδιος, δυνατὸς, οὐ νῦν μόνον ἀναμάρτητος, ἀλλ' ἀεί. Εἰ τοίνυν τέλειός ἐστιν, εἰ μηδέποτε ἁμαρτάνει, εἰ ἀεὶ ζῇ, τίνος ἕνεκεν προσήνεγκεν ἂν ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἢ ὅλως ὑπὲρ ἄλλων πολλάς [7]; A

ΚΕΦΑΛ. Η'.

Κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, τοιοῦτον ἔχομεν ἀρχιερέα, ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Κεφάλαιον ἀεὶ τὸ μέγιστον λέγεται· ὅταν τις ἐν ὀλίγῳ τὰ κυριώτερα παρλαδεῖν μέλλῃ, ἐν κεφαλαίῳ φησὶ ποιεῖσθαι τὸν λόγον· ὥσπερ καὶ ἡ κεφαλὴ μικρὰ οὖσα τὸ κυριώτερόν ἐστι τοῦ σώματος. Φησὶν οὖν καὶ νῦν ὁ Ἀπόστολος· *Κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις*, τουτέστιν, ἵνα εἴπω τὸ μέγιστον καὶ συνεκτικώτερον, Θεὸν ἔχομεν Ἀρχιερέα. Τὸ γὰρ καθῆσθαι, οὐδενὸς ἄλλου, ἢ Θεοῦ. Ὅρα δὲ πῶς ταπεινὰ πολλὰ εἰπών, τὸ, ἀρχιερεὺς, τὸ, ἐντυγχάνει, καὶ

penitus per ipsum universum mundum purgarit. Quare et in hoc excellit illos Christus.

Hoc enim fecit semel, se offerendo. Quale hoc? Ut offerret pro populi peccatis, non pro semetipso. Semel, inquit, **701** sacrum fecit, postea vero ut Dominus sedet. Ne enim cum audis eum esse sacerdotem, existimes eum perpetuo stare ac ministrum esse, ostendit quod per dispensationem factus est sacerdos : dispensatione autem transacta, proprium rursus decus et fastigium recepit.

Vers. 28. *Lex enim homines constituit pontifices infirmitatem habentes.* Ne intelligas, quod semel quidem obtulerit, verum et pro semetipso, astruit nunc quod non pro propriis peccatis victimam obtulerit. Lex enim nudos homines pontifices facit, infirmitati obnoxios, hoc est, qui non possint obsistere peccato, sed qui ceu infirmi impingant, et in errores et peccata ruant. At vero qui adeo potens est ut Filius, quomodo peccatum habeat? Peccato autem non infectus, cur offerret pro seipso? Sed neque pro aliis quidem sæpe, sed semel tantum. Cum enim potens esset, sufficiebat per oblationem quæ semel fieret, totum perficere. Per infirmitatem autem ipsum pariter peccatum intelliges, perinde ac sæpenumero ipse Paulus dicit, vel ipsam adeo mortem. Nam cum mortales essent legales pontifices et infirmi, neque ipsi peccatis caruerunt, neque alios ab iis mundare potuerunt. Iste vero immortalis est et fortis. Audi vero quæ sequuntur. B C

Sermo autem jurisjurandi quod post legem est, Filium in æternum perfectum. Observa contraria. Illic lex, hic vero sermo jurisjurandi, hoc est, certissimus, verissimus : illic homines servi omnino, hic vero Filius, Dominus videlicet : illic infirmi, hoc est impingentes, peccatis infecti, mortis obnoxii, hic vero in sempiternum perfectus, hoc est sempiternus, potens, non nunc solummodo impeccabilis, sed semper. Si igitur perfectus est, si nunquam peccat, si semper vivit, quomodo pro seipso obtulit, aut omnino pro aliis frequenter?

CAPUT VIII.

Vers. 1. *Capitulum autem super ea quæ dicuntur, Talem habemus Pontificem, qui consedit in dextera sedis majestatis in cœlis.* Capitulum semper quod maximum est, dicitur, si quando quispiam quod præcipuum est, se pancis comprehensurum dicit, in summa sese verba facturum dicit : quemadmodum caput, licet parvum sit, præcipua tamen corporis pars est. Ait igitur etiam nunc Apostolus : *Caput autem eorum quæ dicuntur*, hoc est, ut dicam quod maximum est et præcipuum, Deum habemus Pontificem. Considere enim nullius est alterius, quam Dei. Observa **702** autem quod cum multa humilia D

Variæ lectiones.

[6] καθάρα: o. [6*] ἀντιδῆναι o. [7] πολλάκις o.

Digitized by Google

dixisset, qualia sunt, pontifex, intercedere apud Patrem, et quæcunque ad humanitatem spectabant, in altum ascendit, jet ad id quod deitatis est, nempe sedere. Facit autem hoc semper, sicut et præceptor ejus in Evangelio, ut per humilia quidem manu ducat auditorem ut verbum percipiat : alioqui enim non assequitur auditor, nisi paulatim ascendat : per sublimia vero doceat, quod illa se demittendo dixerit. Thronum autem majestatis, patrium dicit, vel quod Pater etiam majestas dicatur : vel quod simpliciter thronus majestatis sit thronus maximus.

A ὅσα τῆς ἀνθρωπότητος, ἐπὶ τὸ ὑψηλὸν ἀνέβη, καὶ ὁ τῆς θεότητός ἐστι. Ποιεῖ δὲ τοῦτο ἀεί, ὥσπερ καὶ ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· ἵνα διὰ μὲν τῶν ταπεινῶν χειραγωγήσῃ τὸν ἀκροατὴν ὥστε παραδέξασθαι τὸν λόγον· ἄλλως γὰρ οὐ παρακολουθεῖ ὁ ἀκούων, εἰ μὴ κατὰ μικρὸν ἀναβαίνει· διὰ δὲ τῶν ὑψηλῶν διδάξῃ, ὅτι συγκατάβασις ἦν ἐκεῖνα. Θρόνον δὲ μεγαλωσύνης τὸν πατρικόν φησιν, ἢ ὅτι καὶ ὁ Πατὴρ λεχθείη ἂν αὐτῷ μεγαλωσύνη· ἢ ὅτι ἁπλῶς οὕτω θρόνος μεγαλωσύνης ὁ μέγιστος θρόνος.

Vers. 2. *Sanctorum minister.* Quemadmodum terreni pontifices ingredientes in Sancta sanctorum ministrabant : hunc ad modum et iste revera sanctorum et verorum arcanorum, supercœlestium nimirum, est minister. Videtur autem sibi ipse hic adversari Paulus. In principio enim dixit : *Ad quem angelorum dixit, Sede?* et : *Nonne omnes administratorii spiritus sunt?* quasi videlicet administer sedere non deberet. Hic vero postea quam asseruisset eum sedere in dextera throni, rursus inducit eum ministrum. Qui igitur istud dicit, nisi ut omnino indulgeat auditoribus, atque humilia summis permisceat? Nonnulli autem intellexerunt, *minister sanctorum*, pro hominum ab ipso sanctificatorum. Noster enim, inquit, Pontifex est.

Τῶν ἁγίων λειτουργός. Ὥσπερ οἱ κάτω ἀρχιερεῖς εἰσερχόμενοι εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων ἐλειτούργουν· οὕτω καὶ οὗτος τῶν ὄντως ἁγίων, τῶν ἀληθινῶν ἀδύτων, τῶν ἐπουρανίων ἐστὶ λειτουργός. Φαίνεται δὲ ἐνταῦθα ἐναντιολογεῖν Παῦλος. Ἐν μὲν γὰρ προοιμίοις εἴρηκε· *Πρὸς τίνα τῶν ἀγγέλων εἶπε· Κάθου; Οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα;* ὡς δηλαδὴ τοῦ λειτουργοῦ μὴ ὀφείλοντος καθῆσθαι· νῦν δὲ εἰπὼν, ὅτι ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου, πάλιν εἰσάγει αὐτὸν λειτουργόν. Πῶς οὖν τοῦτό φησιν, ἢ πάντως συγκαταβαίνων, καὶ ἀναμιγνὺς τοῖς ὑψηλοῖς τὰ ταπεινά; Τινὲς δὲ τὸ, *λειτουργὸς τῶν ἁγίων*, οὕτως ἐνόησαν, ἀντὶ τοῦ τῶν ἡγιασμένων ὑπ' αὐτοῦ ἀνθρώπων· ἡμῶν γάρ ἐστι, φησὶν, ἀρχιερεύς.

Ac tabernaculi veri, quod fixit Deus, et non homo. Hic excitat eos qui ex Judæis crediderant. Quia enim verisimile erat eos dubitando dicere : Tabernaculum hujusmodi non habemus : En majus, inquit, tabernaculum hic et verum, cœlum ipsum. Vetus namque tabernaculum figura erat hujus; et illud quidem homo fixit, vel Beseleel, vel Moses, hoc autem Deus. Hinc autem observa secundum divum Joannem Chrysostomum, quod cœlum neque moveatur, neque rotundum sit : utraque enim tollit quod ait, *fixit.*

Καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος. Ἐνταῦθα διανίστησι τοὺς ἐξ Ἰουδαίων πεπιστευκότας. Ἐπειδὴ γὰρ εἰκὸς ἦν αὐτοὺς ἀπορεῖσθαι, ὅτι σκηνὴν οὐκ ἔχομεν τοιαύτην· Ἰδοὺ, φησὶ, μείζων σκηνὴ καὶ ἀληθινὴ, ὁ οὐρανός. Ἡ γὰρ παλαιὰ τύπος ἦν ταύτης· κἀκείνην μὲν ἄνθρωπος ἔπηξεν, ἢ ὁ Βεζελεὴλ [a], ἢ ὁ Μωϋσῆς, ταύτην δὲ Θεός. Ἐντεῦθεν δὲ σημείωσαι κατὰ τὸν μακάριον Ἰωάννην, ὅτι οὔτε κινεῖται ὁ οὐρανὸς, οὔτε σφαιροειδής ἐστιν· τὸ γὰρ, *ἔπηξεν*, ἀμφότερα ἀναιρεῖ.

Vers. 3. *Omnis enim pontifex ad offerendum munera et hostias constituitur : unde necesse est et hunc habere aliquid quod offerat.* Quia dixerat eum sedere, ne imposturam arbitreris quod sacerdos dicitur ; etiamsi, inquit, sedeat, propterea tamen non desiit esse pontifex. Omnia namque quæ sunt pontificum, habet, ac quemadmodum illi offerunt, sic et ipse ablulit semetipsum. Sedere enim dignitatis est ipsius : pontificatu autem fungi, multæ magnæque est clementiæ. Prætereà, quandoquidem nonnulli inquirerent, cur mortem subiisset, si Filius Dei ac sempiternus erat, diluit hoc inquiens : Quandoquidem sacerdos erat, sacerdos autem sine hostia non est, necessarium erat habere quiddam et hunc **703** *quod offerat.* Hoc autem nihil erat præter ipsius corpus. Necessario itaque mortuus est. Inter autem donum et victi-

Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ προσφέρειν δῶρά τε καὶ θυσίας καθίσταται· ὅθεν ἀναγκαῖον ἔχειν τι καὶ τοῦτον ὃ προσενέγκῃ. Ἐπειδὴ εἶπεν ὅτι κάθηται, ἵνα μὴ ἀπάτην νομίσῃς τὸ ἱερέα αὐτὸν εἰρῆσθαι, φησὶν, ὅτι εἰ καὶ κάθηται, ἀλλ' οὖν οὐκ ἀπώλεσε τὸ ἀρχιερεὺς εἶναι· πάντα γὰρ τὰ τῶν ἀρχιερέων ἔχει, καὶ ὥσπερ ἐκεῖνοι προσφέρουσιν, οὕτω καὶ αὐτὸς προσήνεγκεν ἑαυτόν. Τὸ μὲν γὰρ καθῆσθαι, τῆς ἀξίας αὐτοῦ· τὸ δὲ ἀρχιερατεῦσαι, τῆς φιλανθρωπίας τῆς πολλῆς. Καὶ ἄλλως δὲ, ἐπειδὴ ἐζήτουν τινὲς, τίνος ἕνεκεν ἀπέθανεν, εἴγε Υἱὸς ἦν, καὶ ἀϊδιος· λύει τοῦτο, καί φησιν, ὅτι, Ἐπειδὴ ἱερεὺς ἦν, ἱερεὺς δὲ χωρὶς θυσίας οὐκ ἔστιν, ἀναγκαῖον ἦν ἔχειν τι καὶ τοῦτον, ὃ *προσενέγκῃ*· τοῦτο δὲ οὐδὲν ἦν, ἀλλ' ἢ τὸ ἑαυτοῦ σῶμα, Ἀναγκαίως ἄρα ἀπέθανε. Δώρου δὲ καὶ θυσίας τῷ μὲν ἀκριβεῖ λόγῳ ἐστὶ διαφορά. Θυσίαι μὲν γάρ εἰσιν αἱ δι' αἵματος· καὶ κρεῶν

Variæ lectiones.

[a] Βεσελεήλ m.

Digitized by Google

προσαγωγαί· ἢ τόγε ἀκριβέστερον, πάντα τὰ διὰ A mas, si exactam spectes rationem, aliquid est
πυρὸς θυμιώμενα[9]· θυσία γὰρ κυρίως παρὰ τὸ discriminis. Victimæ enim sunt oblationes per
θύεσθαι, ὅ ἐστι, θυμιᾶσθαι. Δῶρα δὲ, οἷον καρποὶ, sanguinem et carnem factæ : vel quod exactius
καὶ ὅσα ἄλλα ἀναίμακτα καὶ ἄπυρα. Πλὴν καὶ ἀδια- est, omnia, quæ per ignem sacrificantur. Θυ-
φόρως εὑρίσκονται παρὰ τῇ Γραφῇ κείμενα, ὡς τό· σία enim, id est victima, proprie est a verbo
Ἐπεῖδεν ὁ Θεὸς ἐπὶ Ἄβελ, καὶ ἐπὶ τοῖς δώροις θύεσθαι, quod est θυμιᾶσθαι, hoc est, suffitum edere.
αὐτοῦ, καίτοιγε ἀπὸ τῶν πρωτογεννημάτων τῶν Dona autem sunt fructus, et quæcunque alia san-
προβάτων ἦσαν. Ἐπὶ δὲ Κάϊν καὶ ἐπὶ ταῖς θυ- guine et igne carentia. Verumtamen et indiscri-
σίαις αὐτοῦ οὐ προσέσχε, καίτοιγε ἀπὸ τῶν καρ- minatim in Scriptura usurpata inveniuntur, ut :
πῶν τῆς γῆς ἦσαν. Εἰ δέ τις ἐξομαλίζειν τοῦτο *Respexit Deus ad Abel, et ad dona ejus*[11], licet fue-
πειρῶτο ψυχραῖς λύσεσιν, ἃς οὐδὲ αὐτοὶ ἀγνοοῦμεν, rant ex ovium primogenitis. *Ad Cain autem et*
ἀλλά γε ἑαυτὸν οὐκ οἶδα πῶς ἀπολύσει τοῦ ἐπὶ τῇ *victimas ejus non attendit*, licet a fructibus terræ
ἐκμελεῖ[10] ἀναγνώσει τῶν Γραφῶν ἐγκλήματος. erant. Sin quisquam hoc frigidis dilutionibus ex-
Πολλαχοῦ γὰρ ἀλλαχοῦ ἀδιαφόρως ταῦτα κεῖνται, planare conetur, quas ne ipsi quidem ignoramus,
καὶ παρεθέμην ἂν μυρία ἐπὶ μυρίοις, εἰ μὴ ἀπειρο- seipsum tamen nescio quomodo absolvet, ne indili-
καλίας ἐδόκει τὸ πρᾶγμα. Πλὴν ἀρκέσει ἡμῖν ὁ αὐτὸς B gentis Scripturarum lectionis insimuletur. Sæpe
οὗτος ἀπόστολος, ἁπλῶς δῶρα πάντα τὰ προσφερό- namque alibi indiscriminatim hæc sunt posita,
μενα ὀνομάσας ἐν τοῖς ἑξῆς. Καὶ ἄκουε. atque innumeros locos innumeris conferre potui,
nisi ineptum hoc videretur negotium. Attamen sufficiat nobis hic ipse Apostolus, qui simpliciter
quæcunque offeruntur, munera appellare consuevit in sequentibus. Audi enim.

Εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς, οὐδ' ἂν ἦν ἱερεὺς, Vers. 4. *Nam si super terram esset, non esset*
ὄντων τῶν ἱερέων προσφερόντων κατὰ τὸν νόμον *sacerdos, cum sint sacerdotes qui offerant secundum*
τὰ δῶρα. Ἔτι ἐκεῖνο κατασκευάζει, ὅτι, εἰ καὶ *legem munera.* Adhuc illud confirmat, quod, licet
μὴ κάτω ἔχει σκηνὴν, ἀλλ' ἄνω ἐστὶν, ὅμως οὐ κω- tabernaculum infra non habeat, sed supra, attamen
λύεται ἐκ τούτου πρὸς τὸ εἶναι ἱερεύς. Καὶ ὅρα hinc non prohibetur quo minus sit sacerdos.
σοφίαν. Ἐξ οὗ μᾶλλον κατασκευάσειεν ἄν τις, ὅτι Animadverte autem ejus sapientiam. Ex quo enim
οὐκ ἔστιν ἱερεὺς, φημὶ δὴ ἐκ τοῦ μὴ σχεῖν τόπον aliquis magis probaret eum non esse sacerdotem,
ἐπὶ γῆς ἐν ᾧ ἱερώσατο, ἐκ τούτου μᾶλλον αὐτὸς nimirum quod non habeat locum super terram,
κατασκευάζει ὅτι ἱερεύς ἐστι· καὶ φησιν, ὅτι δι' in quo pontificatus munere fungatur, ex hoc ipse
αὐτὸ τοῦτο ἱερεύς ἐστι, διότι ἐπὶ γῆς τόπον οὐκ potius confirmat quod sit sacerdos. Propter hoc
ἔσχεν· *Εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς, οὐκ ἂν ἦν ἱερεύς.* ipsum, inquit, sacerdos est, quod in terris locum
Ἦσαν γὰρ ἕτεροι, καὶ ἐπανάστασις ἂν ἐδόκει τὸ C non sit nactus. *Si enim super terram esset, sacerdos*
πρᾶγμα. Νῦν δὲ τὸν οὐρανὸν ἔχων τόπον, καὶ ἐκεῖ *non esset.* Erant enim alii in terris sacerdotes, et
ἀναγαγὼν τὸ οἰκεῖον σῶμα, ἐκεῖ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ad factionem res ista pertinere videretur. Jam
ἡμῶν τῷ Πατρί. Ὥστε ἐπειδὴ ἄνω ἐστὶ, διὰ τοῦτο vero cum ipsum cœlum habeat locum, et illuc
μᾶλλον ἱερεύς ἐστι. corpus suum transtulerit, illic interpellat pro nobis
apud Patrem. Itaque quia in supernis est, propterea
magis est sacerdos.

Οἵτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν Vers. 5. *Qui exemplari et umbræ deserviunt cœ-*
ἐπουρανίων. Ἐνταῦθα τὴν ὑπεροχὴν δείκνυσι τῆς *lestium.* Hic excellentiam sacerdotii Christi ostendit, Vetus quidem, exemplar et umbram nominans ; nostra vero, cœlestia. Quando enim nihil terrestre, sed omnia sint spiritualia quæ in mysteriis transiguntur, ubi hymni angelici, ubi claves regni cœlorum, peccatorumque remissio, et rursus ligatio ; quando nostra conversatio in cœlis est ; quomodo nostra non sint cœlestia ? Horum igitur figuræ fuerunt et exemplaria, hoc est obscuræ repræsentationes, **704** ac veluti umbratiles delineationes, quæ in Veteri Testamento submonstrata sunt Mosi.

Καθὼς κεχρημάτισται Μωϋσῆς, μέλλων ἐπι- *Sicut responsum est Moysi, cum consummaturus*
τελεῖν τὴν σκηνήν. Ὅρα γὰρ, φησὶ, ποιήσεις *esset tabernaculum. Vide enim, inquit, omnia facies*
πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ *secundum exemplar quod tibi ostensum est in monte.*
ὄρει. Ἐπειδὴ τὰ δι' ὀφθαλμῶν ἡμῖν ὁρώμενα μᾶλ- Quoniam ea quæ oculis nostris cernuntur, magis

[11] Gen. IV, 4.

Variæ lectiones.

[9] θυόμενα o. [10] ἐμμελεῖ, [illegible] μελεῖ o.

Digitized by Google

verum quia non traditur in Scriptura finis ejus, ut inde possimus cognoscere quando sacerdotium ejus cessaverit. Quemadmodum igitur nomina in illo sane solæ appellationes fuerunt, Melchisedec et rex Salem, in Christo autem rerum veritas : sic et quod neque principium neque finem habuerit, in illo quidem, quia sacris Litteris non esset insertum, typus erat : in Christo autem, secundum veritatem. Si enim undique futura erat similitudo, non jam figura essent ac veritas, verum aut utraque typus, aut utraque veritas. Nonne autem et hoc in imaginibus cernimus? Etenim hic umbratilis pictura ad perfectam jam imaginem similitudinem quamdam habet, quatenus characterem ejus per lineas obscure denotat : habet et dissimilitudinem, necnon evidentiorem formam suscepit.

A ὀνόμασιν, ἐπ' ἐκείνου μὲν προσηγορίαι μόναι ἦσαν τὸ, Μελχισεδὲκ, καὶ τὸ, βασιλεὺς Σαλήμ, ἐπὶ δὲ Χριστοῦ πραγμάτων ἀλήθεια· οὕτω καὶ τὸ, μήτε ἀρχὴν ἔχειν μήτε τέλος, ἐπ' ἐκείνου μὲν, διὰ τὸ μὴ γεγράφθαι, τύπος γὰρ ἦν· ἐπὶ δὲ Χριστοῦ κατ' ἀλήθειαν. Εἰ γὰρ πανταχοῦ ἔμελλεν εἶναι ἡ ὁμοιότης, οὐκέτι τύπος ἂν ἦν καὶ ἀλήθεια, ἀλλ' ἦ ἀμφότερα τύπος, ἦ ἀμφότερα ἀλήθεια. Ἢ οὐχὶ καὶ ἐπὶ τῶν ἐκείνου εἰκόνων τοῦτο θεωροῦμεν; Καὶ γὰρ κἀνταῦθα ἡ σκιαγραφία πρὸς τὴν ἀποτελεσθεῖσαν ἤδη εἰκόνα ἔχει καὶ ὅμοιόν τι, καθὸ ἀποτυποῖ διὰ τῶν γραμμῶν ἀμυδρῶς τὸν χαρακτῆρα· ἔχει καὶ ἀνόμοιον, καθὸ ἡ εἰκὼν διὰ τῶν χρωμάτων, ἐναργέστερον καὶ ἐκφανέστερον τὸν χαρακτῆρα ἐδέξατο.

quatenus imago per colores magis perspicuam

Vers. 4. *Intuemini autem quantus sit iste, cui et decimas dedit de spoliis Abraham patriarcha.* Postcaquam figuram veritati adaptaverat, vel quæ sunt Melchisedec, Christo, confidenter jam deinceps demonstrat, typum ipsum, hoc est Melchisedec, ipsis apud Judæos veris sacerdotibus splendidiorem esse : nec ipsis solis, verum etiam ipso patriarcha. Si autem typus, multo potius verus Pontifex Christus istis erit præstantior. Videte igitur, inquit, quantus sit iste, et quantum excellat, cui dona offerebat, non vulgaris certe homo, sed Abraham talis tantusque patriarcha : non enim citra rationem, *Patriarcha*, apposuit, verum ut efferret personam : et, *De spoliis*, hoc est, exuviis præstantiorum et honoratiorum. Nec dici potest, quod veluti ei qui una bellum gesserit cum eo, ac auxiliatus sit ei, diviserit compensationem laboris, sed domi residenti. Eam enim ob rem et supra prædixit, quod occurrerit Abrahamo revertenti a cæde regum. Si autem ipso patriarcha major est, quod ipsa decimarum datio sane indicat, multo magis sacerdotibus legis.

B *Θεωρεῖτε δὲ πηλίκος οὗτος, ᾧ καὶ δεκάτην Ἀβραὰμ ἔδωκεν ἐκ τῶν ἀκροθινίων ὁ πατριάρχης.* Ἐπειδὴ τὸν τύπον τῇ ἀληθείᾳ ἐφήρμοσεν, ἤγουν τὰ τοῦ Μελχισεδὲκ τῷ Χριστῷ, θαρρεῖ λοιπὸν, καὶ ἀποδείκνυσιν ὅτι ὁ τύπος, τουτέστιν, ὁ Μελχισεδὲκ, αὐτῶν τῶν παρ' Ἰουδαίοις ἀληθῶν ἱερέων λαμπρότερος· καὶ οὐκ αὐτῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ πατριάρχου αὐτοῦ. Εἰ δὲ ὁ τύπος, πολλῷ μᾶλλον ὁ ἀληθινὸς Ἀρχιερεὺς Χριστὸς ὑπερέξει τούτων. Ἴδετε οὖν, φησὶ, πηλίκος ἐστὶν οὗτος, καὶ πόσον ὑπερέχει, ᾧ δῶρα προσέφερεν οὐχ ὁ τυχὼν ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ Ἀβραὰμ, ὁ τοσοῦτος ὁ πατριάρχης· οὐκ ἀλόγως γὰρ τὸ, *πατριάρχης*, προσέθηκεν, ἀλλ' ἵνα ἐξάρῃ τὸ πρόσωπον· καὶ, *ἐκ τῶν ἀκροθινίων*, τουτέστιν, ἐκ τῶν λαφύρων τῶν κρειττόνων καὶ τιμιωτέρων. C Καὶ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὅτι ὡς συστρατευσαμένῳ καὶ συμπονήσαντι ἀπεμέρισέ τινα ἀμοιβὴν τοῦ καμάτου, ἀλλ' οἴκοι καθημένῳ. Διὰ τοῦτο γὰρ προεῖπεν ἀνωτέρω, ὅτι συνήντησε τῷ Ἀβραὰμ ὑποστρέφοντι ἀπὸ τῆς κοπῆς τῶν βασιλέων. Εἰ δὲ τοῦ πατριάρχου μείζων, καὶ τοῦτο δηλοῖ ἡ τῆς δεκάτης δόσις, πολλῷ μᾶλλον τῶν νομικῶν ἱερέων.

Vers. 5, 6. *Et quidem de filiis Levi sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere a populo secundum legem, hoc* **694** *est, a fratribus suis, quanquam et ipsi exierint de lumbis Abrahæ. Cujus autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham.* Probat jam quomodo Melchisedec sit Abrahamo major, inquiens : Qui ex Levitica tribu sacerdotio fungebantur, decimas sumebant a populo, utpote qui præstantiores atque honoratiores essent propter sacerdotii dignitatem. Nam propter quid aliud populus ipse, qui laboribus et ærumnis affligitur, sacerdotibus non laborantibus neque agrum colentibus omnis generis decimas offerunt, nisi quia diviniores sunt, majorique operi vacant? Tanta est sacerdotii dignitas, adeoque qui eo funguntur sublimiores sunt propriis fratribus, atque iis qui ex iisdem lumbis sint egressi. Quandoquidem igitur Melchisedec Abrahamum decimavit, cum tamen ex eo non denumeraretur ei genealogia, id est, cum non esset ex ejus genere, alienigena enim erat, potior ipso est et sublimior.

Καὶ οἱ μὲν ἐκ τῶν υἱῶν Λευὶ τὴν ἱερωσύνην λαμβάνοντες, ἐντολὴν ἔχουσιν ἀποδεκατοῦν τὸν λαὸν κατὰ τὸν νόμον, τουτέστι, τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν, καίπερ ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος Ἀβραάμ. Ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, δεδεκάτωκε τὸν Ἀβραάμ. Νῦν κατασκευάζει πῶς μείζων ἐστὶν ὁ Μελχισεδὲκ τοῦ Ἀβραάμ· καὶ φησιν, ὅτι ὁ ἐκ τῆς Λευϊτικῆς φυλῆς ἱερατεύοντες ἐδεκάτουν D τὸν λαὸν, πρόδηλον ὡς κρείττους καὶ τιμιώτεροι ὄντες διὰ τὸ τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα. Τίνος γὰρ ἄλλου ἕνεκεν οἱ τοῦ λαοῦ κοπτόμενοι αὐτοὶ καὶ ταλαιπωρούμενοι, τοῖς ἱερεῦσιν οὐ κοπιῶσιν, οὐδὲ γεωργοῦσι προσφέρουσι τὰς ἐκ παντὸς γένους δεκάτας, ἢ πάντως ὡς θειοτέροις, καὶ μείζονι ἔργῳ προσασχολουμένοις; Τοσοῦτόν ἐστι τὸ τῆς ἱερωσύνης ἀξίωμα, καὶ οὕτως οἱ τοῦτο ἔχοντες ὑψηλότεροί εἰσι τῶν οἰκείων ἀδελφῶν, καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς ὀσφύος ἐξεληλυθότων. Καὶ ὁ Μελχισεδὲκ τοίνυν ἐπειδὴ δεδεκάτωκε τὸν Ἀβραὰμ, καὶ ταῦτα μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτοῦ, τουτέστι, μὴ τοῦ αὐτοῦ ὢν γένους, ἀλλόφυλος γὰρ ἦν, κρείττων αὐτοῦ ἐστι καὶ ὑψηλότερος. Πῶς

Digitized by Google

γὰρ ἂν ἔδωκεν ἀλλοφύλῳ δεκάτας ὁ Ἀβραάμ, εἰ μὴ πολλῇ ἦν ἡ τιμή; Εἰ δὲ ὁ Μελχισεδὲκ, ὁ τύπος, ὑπερέχει, καὶ ταῦτα τοῦ Ἀβραάμ, πολλῷ μᾶλλον ὁ ἀληθινὸς Ἀρχιερεὺς ὑπερέχει τῶν νομικῶν ἱερέων. A Quomodo enim alienigenæ dedisset decimas Abrahamus, ni multo honore ac dignitate floruisset? Quod si Melchisedec, qui typus erat, sublimior est, et quidem ipso Abrahamo, multo magis verus Pontifex excellet sacerdotes legis.

Καὶ τὸν ἔχοντα τὰς ἐπαγγελίας εὐλόγηκεν. Ἐπειδὴ ἄνω καὶ κάτω τοῦτο ἦν τὸ μεγαλύνον τὸν Ἀβραὰμ, τὸ τὰς ἐπαγγελίας λαβεῖν παρὰ Θεοῦ, προστίθησι τοῦτο νῦν, ὅτι τὸν τοσοῦτον καὶ τηλικοῦτον τῆς ὁμιλίας θείας ἀξιωθέντα, καὶ ἔχοντα ὀφειλέτην τὸν Θεὸν, τοῦτον εὐλόγησεν ὁ τύπος τοῦ Χριστοῦ. *Et hunc, qui habebat repromissiones, benedixit.* Quia istud ubique et passim Abrahamum magnum et splendidum reddebat, nempe quod promissiones a Deo accepisset: apponit hoc nunc, quod tanto ac tali, qui divino colloquio dignus fuisset habitus, quique haberet debitorem Deum, huic inquam, figura Christi benedixit.

Χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται. Εἶπεν ὅτι εὐλόγησεν ὁ Μελχισεδὲκ τὸν τηλικοῦτον Ἀβραάμ. Πάντες δὲ κοινῶς καὶ ἀναντιῤῥήτως οἴδαμεν, ὅτι ὁ εὐλογῶν κρείττων ἐστὶ τοῦ εὐλογουμένου· κρείττων ἄρα καὶ ὁ Μελχισεδὲκ, ὁ τὸν Χριστὸν προτυπῶν, τοῦ πατριάρχου. B Vers. 7. *Sine ulla autem contradictione, quod minus est, a meliori benedicitur.* Dixit tantum ac talem Abrahamum ab ipso Melchisedec benedictum fuisse. Omnes autem palam et sine contradictione scimus, quod benedicens est præstantior eo cui benedicitur. Ergo Melchisedec, qui Christum præfigurabat, ipso patriarcha major erat.

Καὶ ὧδε μὲν δεκάτας ἀποθνήσκοντες ἄνθρωποι λαμβάνουσιν· ἐκεῖ δὲ μαρτυρούμενος ὅτι ζῇ. Καὶ ἕτερος λογισμὸς, ἀποδεικνύων μείζονα τῶν τοῦ νόμου ἱερέων τὸν Μελχισεδέκ. Οἱ μὲν γὰρ *ὧδε*, τουτέστιν, ἐν τῷ νόμῳ λαμβάνοντες δεκάτας, ἀποθνήσκουσιν· *ἐκεῖ* δὲ, τουτέστιν, ἐν τῷ κατὰ τὸν Μελχισεδὲκ πράγματι, ἔλαβε δεκάτας ὁ μαρτυρούμενος παρὰ τῆς Γραφῆς, ὅτι ζῇ. *Σὺ γὰρ*, φησὶν, *ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.* Τὸ δὲ ζῇν ἀεὶ τὸν Μελχισεδὲκ, οὕτω δέξαι, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴρηται· τουτέστιν ὡς μὴ μνημονευομένης τῆς τελευτῆς αὐτοῦ παρὰ τῇ Γραφῇ. Τινὲς δὲ τὸ ἀποθνήσκειν μὲν φασὶ τοὺς Λευΐτας, ζῆν δὲ τὸν Μελχισεδὲκ, οὕτω νοοῦσιν· ὅτι ὁ μὲν τρόπος τῆς τῶν Λευϊτῶν ἱερωσύνης θνητὸς ἦν· κατήργηται γάρ· ὁ δὲ τῆς τοῦ Μελχισεδὲκ, ἤτοι τῆς κατὰ Χριστὸν [ζωῆς], ζῇ καὶ μένει, καὶ ἔσται ἀεί. C Vers. 8. *Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt, illic autem testimonium habens quod vivat.* Aliud est argumentum, quo demonstrat majorem sacerdotibus legis Melchisedecum. *Hic* enim, hoc est in lege, decimas accipientes moriuntur: *illic autem*, hoc est in causa secundum Melchisedecum, decimas accepit is cui testimonium Scriptura dicit quod vivat. *Tu enim*, inquit, *sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.* Vivere autem semper Melchisedecum sic intellige perinde ac supra memoratum est, hoc est, quod Scriptura non faciat mentionem obitus ejus. Nonnulli vero mori Levitas, et vivere Melchisedecum etiam sic intelligunt, quod modus quidem sacerdotii Levitarum **695** mortalis erat; abolitus est enim: ratio autem Melchisedeci, sive secundum Christum, vivit et manet, semperque durabit.

Καὶ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, δι' Ἀβραὰμ καὶ Λευὶ ὁ δεκάτας λαμβάνων δεδεκάτωται. Ἵνα μὴ ἔχωσι λέγειν οἱ νομικοὶ ἱερεῖς· Καὶ τί πρὸς ἡμᾶς, εἰ ὁ Ἀβραὰμ δεδεκάτωται; φησὶν ὅτι διὰ μέσου τοῦ Ἀβραὰμ καὶ Λευὶ δεδεκάτωται, ὁ ἀρχηγὸς τῆς κατ' ἡμᾶς ἱερωσύνης, ὁ δεκάτας λαμβάνων. Ἆρα οὖν οὐκ ἔστι καὶ τοῦ Λευὶ κρείττων ὁ Μελχισεδὲκ, ὡς καὶ παρ' αὐτοῦ δεκάτας λαβεῖν ἐοικὼς, διὰ μέσου [a] τοῦ Ἀβραάμ; Τὸ δὲ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἢ τοῦτο σημαίνει, ὅτι καὶ ἐν συντόμῳ εἰπεῖν, ἢ ἀντὶ τοῦ, ἵνα οὕτως εἴπω. Ἐπειδὴ γὰρ τόλμημα ἐδόκει τὸ εἰπεῖν, ὅτι ὁ Λευὶ, μήπω εἰς γένεσιν παραχθεὶς, ἐδεκατώθη παρὰ τοῦ Μελχισεδὲκ, ἐκόλασε τοῦτο. D Vers. 9. *Atque, ut ita dicam, per Abrahamum et Levi qui decimas accipit, decimatus est.* Ne dicere queant legales sacerdotes, Ecquid ad nos si Abrahamus decimatus est? ait, quod per Abrahamum, ut medium, Levi etiam qui sacerdotii nostri princeps erat, decimasque accipiebat, decimas dedit. Nonne igitur Levi Melchisedecus est melior, tanquam qui ab ipso etiam decimas accipere visus sit, intermediante Abrahamo? Quod autem ait, ὡς ἔπος εἰπεῖν, vel hoc significat, ut breviter dicam, vel, ut sic dicam. Quia enim audacius dictum videbatur, affirmare quod Levi priusquam in mundum productus esset per nativitatem, decimas dederit Melchisedeco, correxit hoc.

Ἔτι γὰρ ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν, ὅτε συνήντησεν αὐτῷ ὁ Μελχισεδέκ. Κατασκευάζει πῶς ὁ Λευὶ δεδεκατώθη, καὶ φησιν ὅτι τοῦ προπάτορος δεκατωθέντος, καὶ αὐτὸς δυνάμει δεδεκάτωται, οἷα δὴ ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ Ἀβραὰμ ὢν, καὶ ἐκ τοῦ Vers. 10. *Adhuc enim in lumbis patris erat, quando obviavit ei Melchisedec.* Astruit, quanam ratione Levi decimatus sit, atque quod cum progenitor ejus decimatus esset, ipse potentia pariter decimatus est, quippe qui tum in lumbis Abrahami

Variæ lectiones.

[a] μεσίτου o.

Digitized by Google

erat, ac ex semine ejus nasciturus, etsi nondum natus esset. Nec dixit, Levitæ, sed, *Levi*, ut excellentiam ostendat. Papæ! quantum ausus est! foras ejecit Judaica, eamque ob rem in superioribus prædixit, *Segnes facti estis* : quia talia dicturus erat, ne resilirent. Præparatis igitur ipsis atque præmunitis, uti volebat, sic jam dicit quæ vult. Non enim quemadmodum terra recepto semine auget, ac crescere illud facit, sic anima verbum continet et fovet. Illic enim natura est quæ stabilitatem habet : hic autem voluntas, res varia et facile mutabilis. Quare præceptor multa præstruere debet.

A σπέρματος αὐτοῦ μέλλων γενέσθαι, εἰ καὶ μηδέπω ἐτέχθη. Καὶ οὐκ εἶπεν, οἱ Λευῖται, ἀλλ' *ὁ Λευΐ*, ἵνα δείξῃ τὴν ὑπεροχήν. Βαβαί, τί ἐτόλμησεν; Ἔρριψεν ἔξω τὰ Ἰουδαϊκά. Διὰ τοῦτο προέλεγεν, ὅτι *Νωθροὶ γεγόνατε*, ἐπειδὴ τοιαῦτα ἔμελλεν εἰπεῖν, ἵνα μὴ ἀποσκιρτήσωσι. Προκατασκευάσας οὖν, καὶ προκαταρτίσας αὐτοὺς ὡς ἠβούλετο, οὕτως ἤδη λέγει ἃ βούλεται. Οὐ γὰρ ὥσπερ ἡ γῆ παραλαβοῦσα τὸ σπέρμα, αὔξει αὐτό, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ τὸν λόγον κατέχει καὶ τρέφει. Ἐκεῖ μὲν γὰρ φύσις ἐστὶν, ἥτις τὸ στάσιμον ἔχει· ἐνταῦθα δὲ προαίρεσις, πολυτροπώτατον χρῆμα καὶ εὐμετάπτωτον. Διὸ χρὴ τὸν διδάσκαλον πολλὰ προοικονομεῖν.

Vers. 11. *Si ergo consummatio per sacerdotium Leviticum erat (populus enim sub ipso legem accepit), quid adhuc necessarium fuit, secundum ordinem Melchisedec alium surgere sacerdotem, et non secundum ordinem Aaronis dici?* Jam ante Melchisedecum in sacerdotum ordine tum Abrahamo, tum Levi longe præstantiorem fuisse ostendit. Nunc rursus aliud argumentum adducit, ostendens quod sacerdotium secundum Christum longe sit excellentius Levitarum sacerdotio, et quod Christi sacerdotium sit perfectum, illorum autem imperfectum. Nam si perfectum erat sacerdotium legis, secundum ordinem Aaronis oportebat exsurgere sacerdotem : nam Aaron ex tribu Levitica erat. Atqui non secundum ordinem Aaronis, verum secundum ordinem Melchisedec dicitur exsurgere sacerdos. Reliquum est igitur, ut veluti imperfecto illo, aliud quoddam **696** introducatur. Porro hæc particula, ἔτι, magnam habet emphasin, propemodum enim hoc dicit : Si Christus secundum ordinem Melchisedeci fuisset antea, aç deinde lex esset data, non immerito quis diceret, quod veluti imperfectum esset Melchisedeci sacerdotium, datum sit sacerdotium secundum legem, Aaronis nimirum. Nunc autem posterior est Christus, et aliam sacerdotii formam accepit. Perspicuum est igitur quod, veluti imperfectiore exsistente sacerdotio Aaronis, aliud introducitur. Quid autem est, *Sub ipso legem accepit?* Hoc est, non potest quispiam dicere quod perfectum quidem sit sacerdotium secundum Aaronem : aliis vero datum est, non ipsis Hebræis : sed enim omnino populo datum est, atque sub ipso sacerdotio populus legem accepit : hoc est, præfinitum erat ut isto uteretur, sicque incederet, atque per ipsum omnia ageret. Cur igitur ejectum est, nisi quod invalidum erat?

B *Εἰ μὲν οὖν τελείωσις διὰ τῆς Λευϊτικῆς ἱερωσύνης ἦν, ὁ λαὸς γὰρ ἐπ' αὐτῇ νενομοθέτητο, τίς ἔτι χρεία, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἕτερον ἀνίστασθαι ἱερέα, καὶ μὴ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν λέγεσθαι;* Ἔδειξεν, ὅτι ὁ Μελχισεδὲκ πολὺ βελτίων ἦν καὶ τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ τοῦ Λευΐ, ἐν τάξει ἱερέων αὐτὸς γενόμενος. Νῦν αὖθις ἕτερον ἐπιχείρημα εἰσάγει, δεικνὺς ὅτι ἡ κατὰ Χριστὸν ἱερωσύνη πολλῷ ὑπερέχει τῆς τῶν Λευϊτῶν· καὶ ὅτι ἡ μὲν τοῦ Χριστοῦ τελεία, ἡ δὲ ἐκείνων ἀτελής. Καὶ γὰρ εἰ ἦν τελεία ἡ νομικὴ ἱερωσύνη, κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν ἔδει ἀναστῆναι ἱερέα· ὁ γὰρ Ἀαρὼν τῆς Λευϊτικῆς ἦν φυλῆς. Ἀλλὰ μὴν οὐ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ λέγεται ἀνίστασθαι ἱερεύς. Λοιπὸν οὖν, ὡς ἀτελοῦς οὔσης ἐκείνης, ἄλλη ἀντεισάγεται. Καὶ τὸ, *ἔτι*, δὲ πολλὴν τὴν ἔμφασιν ἔχει· C ὡσανεὶ γὰρ τοῦτο λέγει ὅτι, Εἰ μὲν ἦν ὁ Χριστὸς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ πρότερον, εἶτα ὁ νόμος ἐδόθη, εἰκότως ἂν τις εἶπεν, ὅτι ὡς ἀτελοῦς οὔσης τῆς κατὰ τὸν Μελχισεδὲκ, ἐδόθη ἡ κατὰ τὸν νόμον ἱερωσύνη, τουτέστιν ἡ τοῦ Ἀαρών. Νῦν δὲ ὕστερός ἐστιν ὁ Χριστὸς, καὶ ἕτερον λαμβάνων τύπον ἱερωσύνης. Πρόδηλον οὖν, ὅτι ὡς ἀτελεστέρας οὔσης τῆς τοῦ Ἀαρὼν, ἀντεισάγεται ἑτέρα. Τί δέ ἐστι τὸ, *Ἐπ' αὐτῇ νενομοθέτητο;* Τοῦτ' ἔστιν, οὐκ ἔχει τις εἰπεῖν, ὅτι τελεία μέν ἐστιν ἡ κατὰ Ἀαρὼν ἱερωσύνη· ἄλλοις δὲ ἐδόθη, καὶ οὐ τοῖς Ἑβραίοις, ἀλλὰ πάντως τῷ λαῷ ἐδόθη, καὶ ἐπ' αὐτῇ ἐνομοθετήθη ὁ λαός· τουτέστιν, ὡρίσθη, ὥστε κεχρῆσθαι αὐτῇ, καὶ ταύτῃ στοιχεῖν, καὶ δι' αὐτῆς ἅπαντα πράττειν. Διὰ τί τοίνυν ἐξεβλήθη, ἢ δηλονότι ὡς ἀνίσχυρος;

Vers. 12. *Translato enim sacerdotio, necesse est ut legis translatio fiat.* Ostendit jam legem abolitam esse ex consequenti, ac aliud testamentum surrogatum. Si enim sacerdotium translatum est, necesse est legem etiam aliam esse : sacerdos namque absque testamento et legibus et præceptis non est. Translatum est autem sacerdotium non solum ritu, hoc est, ut non sit porro secundum ordinem Aaronis, sed secundum ordinem Melchisedeci, verum etiam secundum tribum. Etenim a tribu sacerdotali Aaronis ad regiam tribum Judæ est transpositum.

D *Μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης, ἐξ ἀνάγκης καὶ νόμου μετάθεσις γίνεται.* Νῦν δείκνυσι καὶ τὸν νόμον καταργούμενον ἀκολούθως, καὶ ἑτέραν διαθήκην ἀντεισαγομένην. Εἰ γὰρ ἡ ἱερωσύνη μετετέθη, ἀνάγκη καὶ νόμον ἕτερον εἶναι, ἱερεὺς γὰρ χωρὶς διαθήκης καὶ νόμων καὶ προσταγμάτων οὐκ ἔστι. Μετετέθη δὲ ἡ ἱερωσύνη οὐ μόνον τῷ τρόπῳ, τουτέστι, τῷ μὴ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν εἶναι, κατὰ δὲ τὴν τοῦ Μελχισεδὲκ, ἀλλὰ καὶ τῇ φυλῇ. Καὶ γὰρ ἀπὸ φυλῆς ἱερατικῆς τῆς Ἀαρὼν εἰς βασιλικὴν τὴν τοῦ Ἰούδα μετετέθη. Καὶ ἴδε τὸ μυστήριον. Πρῶτον ἦν

Digitized by Google

βασιλική, καὶ τότε γέγονεν ἱερατική· ὡς καὶ ὁ Χριστὸς βασιλεὺς μὲν ἀεί, ἐπ' ἐσχάτων δὲ ἀρχιερεύς, ὅτε τὴν σάρκα ἔλαβεν, ὅτε τὴν θυσίαν προσήνεγκεν.

A Considera hic mysterium. Primum erat regia, deinde facta est sacerdotalis : perinde ac Christus semper quidem rex, postremo autem Pontifex factus est, quando carnem accepit, quando victimam obtulit.

Ἐφ' ὃν γὰρ λέγεται ταῦτα, φυλῆς ἑτέρας μετέσχηκεν. Δείκνυσι πῶς μετετέθη ἡ ἱερωσύνη κατὰ τὴν φυλήν, καί φησιν, ὅτι, Ὁ Χριστὸς, ἐφ' ὃν, ἀντὶ τοῦ, περὶ οὗ λέγεται ταῦτα, καὶ εἰς ὃν ἐξέβη, ἑτέρας φυλῆς ἐστι, τῆς τοῦ Ἰούδα.

VERS. 13. *In quem enim dicuntur hæc, de alia tribu est.* Quomodo sacerdotium quoad tribum translatum sit, monstrat ; Christus, inquiens, in quem, hoc est de quo dicuntur hæc, et in quem evenerunt, alterius est tribus, nempe Judæ.

Ἀφ' ἧς οὐδεὶς προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ. Ἀφ' ἧς τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς, *οὐδεὶς προσέσχηκε*, τουτέστι, προσέστη τῷ θυσιαστηρίῳ, καὶ ἐπεμελήθη τῶν ἱερατικῶν ἔργων.

De qua nullus altari præsto fuit. De qua tribu Judæ *nullus præsto fuit*, hoc est astitit altari, curamque gessit sacerdotalium operum.

B

Πρόδηλον γὰρ, ὅτι ἐξ Ἰούδα ἀνατέταλκεν ὁ Κύριος ἡμῶν. Σεμνὴ ἡ λέξις τὸ, *Ἀνατέταλκε*, καὶ ἐκ τῆς τοῦ Βαλαὰμ προφητείας ληφθεῖσα, *Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακὼβ*, λέγοντος, καὶ ἐκ τοῦ Μαλαχίου δὲ, Ἥλιον δικαιοσύνης ἀποκαλοῦντος αὐτόν. Δι' ὧν δηλοῦται τὸ εἰς φωτισμὸν τοῦ κόσμου τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου γενέσθαι.

VERS. 14. *Manifestum est enim quod ex Juda ortus est Dominus noster.* Insignis est dictio, *exortus est*, et ex Balaami prophetia desumpta dicentis : *Orietur stella ex Jacob*[21] : et ex Malachia, Solem justitiæ appellante ipsum. Per quæ ostenditur ad illustrationem mundi adventum Domini factum esse.

Εἰς ἣν φυλὴν οὐδὲν περὶ ἱερωσύνης Μωσῆς ἐλάλησε. Πάντα γὰρ τὰ τῆς ἱερωσύνης εἰς τὴν Λευϊτικὴν ἀνέθηκε φυλήν· εἰς δὲ τὴν Ἰούδα, τὰ τῆς ἐν πολέμοις ἡγεμονίας.

Ad quam tribum nihil de sacerdotio Moses locutus est. Omnia enim quæ **697** ad sacerdotium pertinebant, ad Leviticam tribum retulit : ad tribum vero Judæ, quæ ad rei bellicæ imperium spectabant.

Καὶ περισσότερον ἔτι κατάδηλόν ἐστιν, εἰ κατὰ τὴν ὁμοιότητα Μελχισεδὲκ ἀνίσταται ἱερεὺς ἕτερος. Τί ἐστι κατάδηλον; Τὸ μέσον ἑκατέρας ἱερωσύνης, ἢ ὅτι τὸ ἐναλλαγήσεσθαι καὶ τὴν ἱερωσύνην καὶ τὴν διαθήκην, οὐ μόνον ἐκ τούτου δηλοῦται, ἐκ τοῦ ἐξ ἑτέρας φυλῆς εἶναι τὸν ἀνιστάμενον ἱερέα, καὶ μηκέτι ἐκ τῆς Λευϊτικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτου οὗ ἐροῦμεν, περισσότερον καταφαίνεται· εἴγε κατὰ τὴν ὁμοιότητα Μελχισεδὲκ, καὶ τὰ ἑξῆς, τουτέστιν, ἐπειδὴ κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἀνίσταται ἱερεύς.

C VERS. 15. *Et amplius adhuc manifestum est, si secundum similitudinem Melchisedec exsurgat alius sacerdos.* Quid est manifestum ? Discrimen utriusque sacerdotii : vel quod immutabitur sacerdotium et testamentum, non solum ex hoc indicatur, quod ex alia tribu sit qui exsurgat sacerdos, et non ex Levitica, verum etiam ex hoc quod dicemus, amplius demonstratur : siquidem juxta similitudinem Melchisedec, et quæ sequuntur, hoc est, quandoquidem secundum ordinem Melchisedec exsurgit sacerdos,

Ὃς οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς γέγονεν, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου. Ὃς, Μελχισεδὲκ, οὐχ ὡς οἱ νομικοὶ ἱερεῖς ἐγένετο· ἐκεῖνοι γὰρ ἐλάμβανον τὴν ἱερωσύνην ἀπὸ νόμου σαρκικὰς ἐντολὰς ἔχοντος. Περίτεμε γὰρ τὴν σάρκα, καὶ λοῦσον τὴν σάρκα, καὶ ἄργησον τῇ σαρκὶ, καὶ τεύξῃ ἀγαθῶν σαρκικῶν. Ὁ δὲ Μελχισεδὲκ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ δυνάμει θείᾳ, ὥστε ζῇν ἀεὶ, καὶ ἀκατάλυτον εἶναι τὴν ἱερωσύνην αὐτῷ. Τὸ δὲ ζῇν οὕτω δέξαι, ὡς καὶ ἀνωτέρω, διὰ τὸ ἀγνοεῖσθαι δηλαδὴ τὴν τελευτὴν αὐτοῦ. Ἢ τὸ, ὃς, περὶ τοῦ ἱερέως δέξαι, ὡσεὶ ἔλεγεν· Ὅστις ἱερεὺς ἕτερος, τουτέστιν, ὁ Χριστὸς, οὐ κατὰ νομικὴν ἐντολὴν σαρκικὴν ἔλαβε τὴν ἱερωσύνην, ἀλλὰ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Πατρὸς, ἤτοι τῆς οἰκείας αὐτοῦ, καὶ ἀκατάλυτον ἔχει τὴν ἱερωσύνην. Ἀκόλουθον δὲ ἦν πρὸς τὸ, σαρκικῆς, πνευματικῆς ἐπαγαγεῖν· πῶς οὖν ἐπήγαγε, *κατὰ*

D tium a lege carnalia mandata habente. Circumcide enim carnem, inquit, et ablue carnem, et otiare carni, et consequeris bona carnalia. Melchisedecus autem non sic, sed divina virtute factus est sacerdos, ut vivat semper, ac indissolubile sit ei sacerdotium. *Vivere* autem, ut supra intellige ; nimirum quod non sit cognita ejus mors. Vel, *qui*, de sacerdote accipe, perinde quasi dicat : Qui sacerdos alius, hoc est, Christus, non juxta legale mandatum carnale accepit sacerdotium, sed per potentiam Patris, vel propriam suam, ac indissolubile sacerdotium retinet. Consectaneum autem erat, in oppositione ad carnale, spirituale intulisse : Quomodo

[21] Num. XXIV, 17.

Digitized by Google

igitur intulit, *Secundum virtutem vitæ indissolubilis?* Propterea quod per carnale, temporarium illud esse significavit. Et congrue in oppositione ad temporarium intulit, *vitæ indissolubilis*, hoc est, propria virtute ac potentia vivit Christus.

A δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου; Διότι τὸ πρόσκαιρον ἐδήλωσε διὰ τοῦ σαρκικοῦ. Καὶ εἰκότως πρὸς τὸ πρόσκαιρον ἐπήγαγε τὸ, ζωῆς ἀκαταλύτου· τουτέστι, τῇ οἰκείᾳ δυνάμει ζῇ ὁ Χριστός.

Vers. 17. *Contestatur enim, Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.* Confirmat qui dixerit, *indissolubilis vitæ :* nempe, quoniam Scriptura dicit, in sempiternum eum esse sacerdotem. Quidam vero non hoc eum probare putarunt, cæterum qui non sit factus secundum legem mandati carnalis. Nam si secundum legem factus esset, oportebat eum secundum ordinem Aaronis dici sacerdotem. Nunc vero postquam *secundum ordinem Melchisedec* scriptum est, planum est quod non se- B cundum legem, sed aliam diviniorem quamdam rationem factus sit.

Μαρτυρεῖται γάρ· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Κατασκευάζει πῶς εἶπε τὸ, ἀκαταλύτου ζωῆς, καί φησιν, ὅτι ἡ Γραφὴ λέγει αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα εἶναι ἱερέα. Τινὲς δὲ οὐ τοῦτο κατασκευάζειν αὐτὸν ἐνόησαν, ἀλλὰ τὸ, πῶς οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς γέγονεν. Εἰ γὰρ κατὰ τὸν νόμον, φησὶν, ἐγένετο, ἔδει αὐτὸν κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν λέγεσθαι· νῦν δὲ ἐπειδὴ *κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ* γέγραπται, δῆλον ὡς οὐ κατὰ τὸν νόμον, ἀλλὰ τινὰ ἕτερον τρόπον θειότερον.

Vers. 18, 19. *Reprobatio quidem fit præcedentis mandati, propter infirmitatem ejus et inutilitatem : nihil enim ad perfectum adduxit lex.* Legis translationem fieri dixit : quo demonstrato, inquirit deinceps **698** causam. Nos enim homines tum tandem quiescimus, cum causam didicerimus. Ac dicit, propter hoc factam esse rejectionem, hoc est immutationem et ejectionem præcedentis mandati, hoc est prioris Testamenti, eo quod inventum sit infirmum et inutile. Quid igitur ? Nemini profuit lex? Profuit quidem : verum ut perfectos faceret, non profuit. Infert enim : *Nullum enim ad perfectum adduxit.* Quomodo autem erat infirma ? Quod C solis denuntiaret litteris, hoc fac, istud prætermitte : nihil autem virium subministrabat, quibus mandata perficerentur, quod nunc contigit nobis per Spiritum. At vero insultant hic legem calumniantes hæretici : Ecce, inquiunt, etiam Paulus legem reprehendit. Atenim non dixit eam pravam, o insipientes, verum inutilem et infirmam, ad consummandum videlicet. Quemadmodum enim lac utile est infantibus pro temporum ratione, adultis autem et perfectis inutile : haud secus lex imperfectis Judæis erat utilis, abducens eos ab idolis, et Deo adducens, convenientiaque mandata eis tradens. Perfectiorum autem indigentibus non ita. Carnales enim præcipiebat cum victimas, tum D purificationes, quibus spirituales non indigent. Propterea nunc reprobata est. Reprobatio autem est regnantium reprobatio. Lex itaque regnabat olim, cum tempus ei superesset.

Ἀθέτησις μὲν γὰρ γίνεται προαγούσης ἐντολῆς, διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενὲς καὶ ἀνωφελές. Οὐδὲν γὰρ ἐτελείωσεν ὁ νόμος. Εἶπεν ὅτι νόμου μετάθεσις γίνεται καὶ ἔδειξε τοῦτο· ζητεῖ λοιπὸν καὶ τὴν αἰτίαν. Οἱ γὰρ ἄνθρωποι τότε ἀναπαυόμεθα, ὅταν τὴν αἰτίαν μάθωμεν. Καί φησιν, ὅτι διὰ τοῦτο ἀθέτησις ἐγένετο, τουτέστιν ἐναλλαγή, καὶ ἐκβολὴ τῆς προαγούσης ἐντολῆς, τουτέστι, τῆς προλαβούσης Διαθήκης, διότι εὑρέθη ἀνωφελὴς καὶ ἀσθενής. Τί οὖν; Οὐδένα ὠφέλησεν ὁ νόμος; Ὠφέλησε μέν· ἀλλὰ πρὸς τὸ ποιῆσαι τελείους οὐκ ὠφέλησεν. Ἐπιφέρει γάρ· *Οὐδένα γὰρ ἐτελείωσε.* Πῶς δὲ ἦν ἀσθενής; Διότι γράμματα ἦν μόνα διαγορεύοντα, Τόδε πράττε, καὶ τόδε, μή· δύναμιν δὲ οὐδεμίαν ἐνετίθει πρὸς τὸ τὰς ἐντολὰς κατεργάζεσθαι, ὃ νῦν γίνεται ἡμῖν διὰ τοῦ Πνεύματος. Ἀλλ' ἐπιπηδῶσιν οἱ τὸν νόμον διαβάλλοντες αἱρετικοί· Ἰδοὺ, λέγοντες, διαβάλλει καὶ Παῦλος τὸν νόμον. Ἀλλ' οὐκ εἶπεν, ἀνόητοι, αὐτὸν πονηρὸν, ἀλλ' ἀνωφελῆ καὶ ἀσθενῆ, ὡς πρὸς τὸ τελειῶσαι δηλαδή. Ὥσπερ γὰρ τὸ γάλα τοῖς μὲν βρέφεσιν ὠφέλιμον κατὰ τοὺς ἐνδεχομένους καιροὺς, τοῖς δὲ τελείοις ἀνωφελές· οὕτω καὶ ὁ νόμος τοῖς μὲν ἀτελέσιν Ἰουδαίοις ὠφέλιμος, ἐξάγων αὐτοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων, καὶ τῷ Θεῷ προσάγων, καὶ ἐντολὰς συμμέτρους παραδιδοὺς, τοῖς δὲ τελειοτέρων δεομένοις, οὐκέτι. Σαρκικὰς γὰρ ἐνετέλλετο καὶ θυσίας καὶ καθάρσεις, ὧν οἱ πνευματικοὶ οὐ δέονται. Διὰ τοῦτο ἠθετήθη νῦν. Ἡ δὲ ἀθέτησις τῶν κρατούντων ἐστὶν ἀθέτησις. Ὥστε ἐκράτει ποτὲ ὁ νόμος, ὅτε ἦν καιρὸς αὐτοῦ.

Introductio autem melioris spei, per quam proximamus ad Deum. Reprobatum est, inquit, præceptum legale : superinducta vero est spes, non qualis erat Judaica : sperabant enim et illi, si Deo placerent, se terra potituros, hostibus item superiores se futuros, adeoque omnino corporalia bona sperabant. Nostra vero spes non est ejusmodi, sed multo potior : cœlum enim speramus, ac ut vicini simus Deo, atque assistamus ac ministremus ei una cum angelis. In superioribus sane dixit : *Ingredientem in interiora velaminis :* nunc autem : *Per*

Ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος, δι' ἧς ἐγγίζομεν τῷ Θεῷ. Ἠθετήθη μέν, φησὶν, ἡ νομικὴ ἐντολὴ, ἐπεισήχθη δὲ ἐλπὶς, οὐχ οἵα ἡ Ἰουδαϊκή· εἶχον γὰρ κἀκεῖνοι ἐλπίδα, εὐαρεστοῦντες Θεῷ, κρατῆσαι τῆς γῆς, ὑπέρξειν τῶν ἐχθρῶν, καὶ ὅλως σωματικὰ ἀγαθὰ ἠλπιζον. Ἀλλ' ἡ ἡμετέρα ἐλπὶς οὐ τοιαύτη, ἀλλὰ κρείττων· οὐρανὸν γὰρ ἐλπίζομεν, καὶ τὸ ἐγγὺς εἶναι Θεοῦ, καὶ παρεστάναι, καὶ λειτουργεῖν αὐτῷ μετ' ἀγγέλων. Ἀνωτέρω μὲν οὖν εἶπεν· *Εἰσερχομένην εἰς τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος·* νῦν δὲ, *Δι' ἧς ἐγγίζομεν*, φησὶ, *Θεῷ.*

Digitized by Google

Ἡ γὰρ ἐλπὶς παρ' αὐτὸν ἡμᾶς ἄγει τὸν θεῖον θρόνον, καὶ μετὰ τῶν Χερουβὶμ ἱστᾷ. A

quam appropinquamus Deo. Spes enim nos ducit ad ipsum divinum thronum, atque cum Cherubim collocat.

Καὶ καθόσον οὐ χωρὶς ὁρκωμοσίας. Ἰδοὺ καὶ ἄλλη διαφορὰ τοῦ τε νέου ἱερέως πρὸς τοὺς παλαιοὺς, καὶ τῆς Διαθήκης πρὸς τὴν Διαθήκην. Οὐ γὰρ ἁπλῶς ἐπήγγελτο ἡ τοῦ Χριστοῦ ἱερωσύνη, ἀλλὰ μετὰ ὅρκου, ἵνα ἐκ περιουσίας πιστωθῇ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ· ὅπερ καὶ ἀνωτέρω ἔλεγεν, ὅτι Ὤμοσεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ, ὑπὲρ πλείονος πληροφορίας.

Vers. 20. *Et quantum est non sine jurejurando.* Et aliud discrimen novi sacerdotii et veterum, et utriusque Testamenti. Non enim simpliciter promissum est Christi sacerdotium, sed cum jurejurando ; ut abunde satis verbum Dei ratum et firmum redderetur ; quod et supra dixit, Juravit Deus Abrahamo, ob majorem certitudinem.

Οἱ μὲν γὰρ χωρὶς ὁρκωμοσίας ἱερεῖς γεγονότες· ὁ δὲ μετὰ ὁρκωμοσίας, διὰ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτόν· Ὤμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Οἱ μὲν γὰρ νομικοὶ, φησὶν, ἱερεῖς, χωρὶς ὁρκωμοσίας καθίστανται· ἐπ' οὐδενὸς γὰρ εὕρηται ὀμόσας ὁ Θεὸς, ὅτι Σὺ ἔσῃ ἱερεὺς κατὰ τὸν νόμον· ὁ δὲ Χριστὸς μετὰ ὁρκωμοσίας τῆς γενομένης διὰ Θεοῦ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτόν· Σὺ ἱερεὺς, καινῷ τινι τρόπῳ. Οὐ γὰρ κατὰ τὸν Ἀαρὼν, ἀλλὰ κατὰ τὸν Μελχισεδέκ.

Vers. 21. *Alii enim sine jurejurando sunt facti sacerdotes, hic vero cum jurejurando, per eum qui dixit ad illum : Juravit Dominus, et non pœnitebit eum : Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem* **699** *Melchisedec.* Sacerdotes, inquit, legis absque jurejurando constituuntur. De nullo enim inventus est jurasse Deus, Tu eris sacerdos secundum legem : Christus autem cum jurejurando facto per Deum dicentem ad eum : Tu es sacerdos, novo quodam modo. Non enim secundum Aaronem, sed secundum Melchisedec. B

Κατὰ τοσοῦτον κρείττονος Διαθήκης γέγονεν ἔγγυος Ἰησοῦς. Τουτέστι, καθόσον ὤμοσεν ἀεὶ αὐτὸν ἔσεσθαι ἱερέα· οὐκ ἂν γὰρ ὤμοσεν, εἰ μὴ μείζων ἦν. Ὥστε καὶ ἡ Νέα Διαθήκη τῆς Παλαιᾶς μείζων. Τί δέ ἐστι τὸ, ἔγγυος; Ἐγγυητὴς, μεσίτης.

Vers. 22. *In tantum melioris Testamenti sponsor factus est Jesus.* Hoc est, quatenus juravit semper ipsum fore sacerdotem. Non enim jurasset, nisi major esset. Proinde Novum quoque Testamentum Veteri est præstantius. Quid autem est ἔγγυος? Fidejussor, mediator.

Καὶ οἱ μὲν πλείονές εἰσι γεγονότες ἱερεῖς, διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν· ὁ δὲ, διὰ τὸ μένειν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀπαρίβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην. Τὴν ὑπεροχὴν καὶ ἐνταῦθα δείκνυσιν, ἣν ἔχει ὁ Χριστὸς πρὸς τοὺς νομικοὺς ἀρχιερεῖς· καί φησιν, ὅτι ἐκεῖ μὲν πολλοί εἰσι, διὰ τὸ θνητοὶ εἶναι· ἐνταῦθα δὲ εἷς, διὰ τὸ ἀθάνατος εἶναι. Ἀπαράβατον οὖν ἔχει τὴν ἱερωσύνην, τουτέστιν ἀδιάκοπον, ἀδιάδοχον. Ὁρᾷς πόσῳ μείζων ἐστίν; ὅσον τὸ ἀθάνατον τοῦ θνητοῦ. C

Vers. 23, 24. *Et alii quidem plures facti sunt sacerdotes, propterea quod morte prohiberentur permanere : hic autem eo quod maneat in æternum sempiternum habet sacerdotium.* Excellentiam hic etiam indicat, quam Christus habet supra legis pontifices ; Illic, inquiens, multi sunt, eo quod mortales sunt ; hic vero unus est, eo quod sit immortalis. Habet igitur sacerdotium ἀπαράβατον, hoc est, quod non præcidatur, nec successionem recipiat. Animadvertis quanto major est? Nempe quanto immortale mortali præstat.

Ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ. Ἐπειδὴ, φησὶν, ἀθάνατός ἐστι, δύναται πάντων προΐστασθαι καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελές· τουτέστιν, οὐ πρόκαιρον σωτηρίαν διδόναι, ἀλλὰ παντελῆ, καὶ ἐνταῦθα δηλαδὴ, καὶ ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῆς Παλαιᾶς, ὁ ἀρχιερεὺς, εἰ καὶ θαυμαστὸς ἦν, μέχρι τοῦ καιροῦ ἐκείνου προσέφερε τῷ Θεῷ, ἐν ᾧ ἦν, οἷον ὁ Σαμουὴλ καὶ οἱ τοιοῦτοι· μετὰ δὲ ταῦτα οὐκέτι· τεθνήκασι γάρ. Ἐνταῦθα δὲ αἰώνιος καὶ ἀείζωος ὁ Ἀρχιερεύς. Οὐκοῦν καὶ παντελῶς δύναται σώζειν, τουτέστιν ἀϊδίως, τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ, τουτέστι διὰ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως. Ὁ γὰρ εἰς τὸν Υἱὸν πιστεύων, τῷ Πατρὶ προσέρχεται πάντως· αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ πρὸς τὸν Πατέρα ὁδὸς, καὶ ὁ ταύτης δραξάμενος ἐκεῖ καταλύει. D

Vers. 25. *Unde et salvare in perpetuum potest accedentes per ipsum ad Deum.* Quia, inquit, immortalis est, potest omnibus præesse ac servare in perpetuum, hoc est, non temporariam salutem impertiri, sed perpetuam, tam hic quam in futura vita. Siquidem in Veteri Testamento pontifex, etiamsi præclarus et admirationi esset, illo tamen solummodo tempore offerebat, in quo vixerat, velut Samuel, et qui illiusmodi ; posthac autem non item. Nam mortui sunt. Ille autem sempiternus, ac nunquam non vivens est Pontifex. Perpetuo itaque, id est semper, servare potest eos qui per ipsum accedunt, hoc est per fidem in ipsum. Nam qui in Filium credit, omnino ad Patrem accedit : nam ipse est via ad Patrem : quam qui apprehenderit, illic hospitatur.

Πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν. Διὰ τὴν σάρκα οὕτω ταπεινῶς τοῦτο εἴρηται. Κατὰ γὰρ τὴν σάρκα ἀρχιερεύς ἐστι δήπου· καθὸ δὲ ἀρχιερεὺς, κατ' αὐτὸ ἐντυγχάνειν λέγεται. Ἐπεὶ ὁ ἐγείρων τοὺς νεκροὺς, καὶ ζωοποιῶν ὡς ὁ Πατὴρ,

Semper vivens ad interpellandum pro ipsis. Propter carnem adeo humiliter hoc dictum est : secundum carnem enim pontifex est sane ; quatenus autem pontifex est, eatenus intercedere dicitur. Nam qui mortuos excitat et vivificat instar Patris, quo-

Digitized by Google

modo jam ubi conservare eum convenit, interpellat? Qui omne judicium habet, quomodo intercedit? Qui mandat angelos, ut hos quidem in caminum injiciant, illos vero conservent? Propter humanam igitur naturam hoc dictum est, quod intercedat. Condescendens enim auditoribus Paulus : Ne metuatis, inquit, neque dicatis : Nec, amat quidem nos, et fiduciam habet **700** apud Patrem, sed non semper potest nostri curam gerere. Ne hoc dicatis. Vivit enim, et semper pontificium opus pro nobis perficere potest. Quando autem humanitatem dixero, non segrego ipsam a divinitate (una enim utriusque est persona vel subjectum), sed velim ut auditores id intelligant, quod utrique naturæ convenit. Præterea illud ipsum quod Filius carnem ferens Patri assidet, intercessio est pro nobis, tanquam caro pro nobis exoret Patrem, ut quæ ob hoc ipsum omnino sit assumpta, nimirum ob nostram salutem.

πῶς ἔνθα σῶσαι δεῖ, ἐντυγχάνει; Ὁ πᾶσαν ἔχων τὴν κρίσιν, πῶς ἐντυγχάνει; Ὁ ἀποστέλλων τοὺς ἀγγέλους, ὥστε τοὺς μὲν εἰς κάμινον ἐμβαλεῖν, τοὺς δὲ σῶσαι; Διὰ γοῦν τὴν ἀνθρωπότητα τὸ, ἐντυγχάνειν, εἶπε. Συγκαταβαίνων γὰρ τοῖς ἀκούουσιν ὁ Παῦλος· Μὴ δείσητε, φησὶ, μὴ εἴπητε, Ναὶ, φιλεῖ μὲν ἡμᾶς, καὶ παῤῥησίαν ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, ἀλλ' οὐκ ἀεὶ δύναται προΐστασθαι ἡμῶν. Μὴ τοῦτο εἴπητε. Ζῇ γὰρ, καὶ ἀεὶ δύναται τὸ ἀρχιερατικὸν ἔργον ποιεῖν ὑπὲρ ἡμῶν. Ὅταν δὲ ἀνθρωπότητα εἴπω, οὐ διαιρῶ αὐτὴν τῆς θεότητος (μία γὰρ ὑπόστασις ἀμφοῖν), ἀλλὰ δίδωμι τοῖς ἀκούουσι τὰ πρέποντα περὶ ἑκατέρας φύσεως ἐννοεῖν. Καὶ αὐτὸ δὲ τοῦτο, τὸ σάρκα φοροῦντα τὸν Υἱὸν συγκαθῆσθαι τῷ Πατρὶ, ἔντευξίς ἐστιν ὑπὲρ ἡμῶν· ὡσανεὶ τῆς σαρκὸς ὑπὲρ ἡμῶν δυσωπούσης τὸν Πατέρα, ὡς δι' αὐτὸ τοῦτο προσληφθείσης πάντως, διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν.

Vers. 26. *Talis enim decebat ut nobis esset Pontifex, sanctus, innocens.* Perspicuum est ex his, quod et hæc de carne loquatur, et quæ antehac dixit. Quis enim de Deo talia dixerit, et non erubescat incomprehensibili illi naturæ hæc apponere? Sanctus igitur est, qui nihil eorum quæ facere debet omittit : ἄκακος autem, qui dolo et malo caret. *Non enim inventus est in ore ejus dolus,*

Impollutus. Neque has quispiam dixerit Dei esse laudes ; naturam enim habet quæ pollui non potest. Atqui perspicuum est quod de humanitate unius Christi hæc dicat. [illegible]

Segregatus a peccatoribus, et excelsior cœlis factus. Pontifices legales, inquit, etiamsi in cæteris fuerint sancti, ut homines tamen aliquid vitii attrahunt, nec omnino sejuncti sunt a peccatoribus. Qui enim hoc fieri possit, cum et ipsi peccatis sint obnoxii? Præterea, nemo ipsorum in cœlis fuit : noster vero hic Pontifex, præterquam quod plenus sit omnis virtutis, et a peccatoribus segregatus, altior etiam ipsis cœlis factus est, super paterno solio sedens. Cum autem ait, *factus*, omnibus perspicuum est quod de Christo loquatur secundum carnem. Nam ut Deus Verbum, semper erat cœlis altior.

Τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν ἔπρεπεν ἀρχιερεὺς, ὅσιος, ἄκακος. Προφανὲς ἐκ τούτων, ὅτι περὶ τοῦ κατὰ σάρκα λέγει τὰ πρὸ τούτων, καὶ ταῦτα. Τίς γὰρ ἂν περὶ Θεοῦ τοιαῦτα εἴποι, καὶ οὐκ αἰσχυνθήσεται τῇ ἀκαταλήπτῳ ἐκείνῃ φύσει ταῦτα προσανατιθεὶς; ; Ὅσιος μὲν οὖν ἐστιν, ὁ μηδὲν τῶν ὠφειλημένων αὐτῷ παραλιμπάνων· ἄκακος δὲ, ὁ ἄδολος καὶ ἀπόνηρος. Οὐχ εὑρέθη γὰρ δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ.

Ἀμίαντος. Οὐδὲ ταῦτα Θεοῦ ἐπαίνους εἴποι ἂν τις· φύσιν γὰρ ἔχει μὴ μιαίνεσθαι. Ἀλλὰ δῆλον ὅτι περὶ τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ ἑνὸς Χριστοῦ ταῦτα.

Κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος. Οἱ μὲν νομικοὶ, φησὶν, ἀρχιερεῖς, κἂν ἅγιοι εἶεν τάτε ἄλλα, ὡς ἄνθρωποι ἐπισύρονταί τι τῆς κακίας, καὶ οὐ πάντη κεχωρισμένοι εἰσὶ τῶν ἁμαρτωλῶν. Πῶς γὰρ, οἷγε καὶ αὐτοὶ ἁμαρτίαις ἔνοχοι; Καὶ προσέτι, οὐδεὶς αὐτῶν ἐν οὐρανῷ ἐγένετο· ὁ δὲ ἡμέτερος Ἀρχιερεὺς μετὰ τοῦ πάσης ἀρετῆς ὑπερπλήρης εἶναι, καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν κεχωρίσθαι, ἔτι καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γέγονεν, εἰς αὐτὸν τὸν πατρικὸν θρόνον καθίσας. Τὸ δὲ, *γενόμενος*, δῆλον πᾶσιν, ὅτι περὶ τοῦ κατὰ σάρκα. Ὡς γὰρ Θεὸς Λόγος, ἦν ἀεὶ τῶν οὐρανῶν ὑψηλότερος.

Vers. 27. *Qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum pontifices, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi.* Cum dixisset, nostrum Pontificem a peccatoribus segregatum esse, nunc istud amplificat, aitque : Adeo liber est a peccatis, ut et victimam offerens proprium corpus, non pro semetipso hoc obtulerit, quomodo enim, qui peccatum non fecerat[a]? sed pro nobis. Insuper et aliud colligitur. Legis Mosaicæ pontifices quotidie offerebant, ceu qui prorsus purificare non potuissent. Noster autem Pontifex hujusmodi obtulit sacrificium, quod adeo præclara potuerit, ut

Ὃς οὐκ ἔχει καθ' ἡμέραν ἀνάγκην, ὥσπερ οἱ ἀρχιερεῖς, πρότερον ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν θυσίας ἀναφέρειν, ἔπειτα τῶν τοῦ λαοῦ. Εἰπὼν ὅτι κεχωρισμένος ἐστὶ τῶν ἁμαρτωλῶν ὁ ἡμέτερος Ἀρχιερεὺς, ἐμπλατύνεται τούτῳ, καί φησιν, ὅτι τοσοῦτον ἐλεύθερός ἐστιν ἁμαρτιῶν, ὥστε καὶ θυσίαν προσενεγκὼν τὸ ἴδιον σῶμα, οὐχ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τοῦτο προσήνεγκε· πῶς γὰρ, ἁμαρτίαν μὴ ποιήσας; ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ ἄλλο. Οἱ μὲν νομικοὶ ἀρχιερεῖς καθ' ἑκάστην προσῆγον, ὡς μὴ δυνάμενοι ἅπαξ καθαρίσαι· οὗτος δὲ τοιαύτην θυσίαν προσήνεγκε[b], καὶ οὕτω μεγάλα δυναμένην, ὥστε ἅπαξ

[a] I Petr. II, 22.

Variæ lectiones.

[b] προσήγαγε O.

Digitized by Google

καθαρίσαι [6] δι' αὐτῆς τὸν κόσμον. Ἄρα καὶ ἐν τούτῳ ὑπερέχει ἐκείνων.

Τοῦτο γὰρ ἐποίησεν ἐφάπαξ, ἑαυτὸν ἀνενέγκας. Ποῖον τοῦτο; Τὸ προσενεγκεῖν ὑπὲρ τῶν τοῦ λαοῦ ἁμαρτιῶν, οὐχ ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Ἅπαξ, φησίν, ἱερούργησε· μετὰ ταῦτα δὲ κάθηται ὡς Δεσπότης. Ἵνα γὰρ μὴ ἀκούων ἱερέα, νομίσῃς αὐτὸν ἀεὶ ἑστάναι, καὶ λειτουργὸν εἶναι, δείκνυσιν ὅτι κατ' οἰκονομίαν ἱερεὺς γέγονε. Τῆς δὲ οἰκονομίας τελεσθείσης, αὖθις τοῦ οἰκείου ὕψους ἐπελάβετο.

Ὁ νόμος γὰρ ἀνθρώπους καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἔχοντας ἀσθένειαν. Ἵνα μὴ νομίσῃς, ὅτι ἅπαξ μὲν προσήνεγκε, πλὴν καὶ ὑπὲρ ἑαυτοῦ· κατασκευάζει νῦν ὅτι οὐχ ὑπὲρ οἰκείων ἁμαρτιῶν προσήνεγκεν. Ὁ μὲν γὰρ νόμος ψιλοὺς ἀνθρώπους καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἔχοντας ἀσθένειαν, τουτέστι, μὴ δυναμένους ἀντιστῆναι [6*] τῇ ἁμαρτίᾳ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ὡς ἀσθενεῖς ὑποπίπτοντας πταίσμασιν. Ὁ δὲ οὕτως ὢν δυνατὸς ὡς Υἱός, πῶς ἂν ἔχοι ἁμαρτίαν; μὴ ἔχων δὲ, τίνος ἕνεκεν προσέφερεν ἂν περὶ ἑαυτοῦ; Ἀλλ' οὐδὲ ὑπὲρ τῶν ἄλλων πολλάκις, ἀλλ' ἅπαξ. Δυνατὸς γὰρ ὤν, ἤρκει καὶ διὰ τοῦ ἅπαξ προσαγαγεῖν τὸ πᾶν ἀνύσαι. Νοήσεις δὲ ἀσθένειαν καὶ αὐτὴν τὴν ἁμαρτίαν, ὡς πολλαχοῦ φησιν αὐτὸς οὗτος ὁ Παῦλος, ἢ καὶ τὸν θάνατον. Θνητοὶ γὰρ ὄντες οἱ νομικοὶ ἀρχιερεῖς, καὶ ἀσθενεῖς, οὔτε αὐτοὶ ἀναμάρτητοι ἦσαν, οὔτε ἄλλους ἠδύναντο καθαρίσαι· ὁ δὲ ἀθάνατος καὶ ἰσχυρός. Ἄκουε δὲ καὶ τῶν ἑξῆς.

Ὁ λόγος δὲ τῆς ὁρκωμοσίας τῆς μετὰ τὸν νόμον, Υἱὸν εἰς τὸν αἰῶνα τετελειωμένον. Ὅρα τὰς ἀντιδιαστολάς· ἐκεῖ νόμος, ἐνταῦθα λόγος ὁρκωμοσίας, τουτέστι, βεβαιότατος, ἀληθέστατος· ἐκεῖ ἄνθρωποι δοῦλοι πάντως, ἐνταῦθα Υἱὸς, δεσπότης δηλαδή· ἐκεῖ ἀσθενεῖς, τουτέστι, προσπταίοντες, ἁμαρτίαν ἔχοντες, θανάτῳ ὑποκείμενοι· ἐνταῦθα εἰς τὸν αἰῶνα τετελειωμένος, τουτέστιν ἀΐδιος, δυνατὸς, οὐ νῦν μόνον ἀναμάρτητος, ἀλλ' ἀεί. Εἰ τοίνυν τέλειός ἐστιν, εἰ μηδέποτε ἁμαρτάνει, εἰ ἀεὶ ζῇ, τίνος ἕνεκεν προσήνεγκεν ἂν ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἢ ὅλως ὑπὲρ ἄλλων πολλάς [7]; A

Hoc enim fecit semel, se offerendo. Quale hoc? Ut offerret pro populi peccatis, non pro semetipso. Semel, inquit, **701** sacrum fecit, postea vero ut Dominus sedet. Ne enim cum audis eum esse sacerdotem, existimes eum perpetuo stare ac ministrum esse, ostendit quod per dispensationem factus est sacerdos : dispensatione autem transacta, proprium rursus decus et fastigium recepit.

Vers. 28. *Lex enim homines constituit pontifices infirmitatem habentes.* Ne intelligas, quod semel quidem obtulerit, verum et pro semetipso, astruit nunc quod non pro propriis peccatis victimam obtulerit. Lex enim nudos homines pontifices facit, infirmitati obnoxios, hoc est, qui non possint obsistere peccato, sed qui ceu infirmi impingant, et in errores et peccata ruant. At vero qui adeo potens est ut Filius, quomodo peccatum habeat? Peccato autem non infectus, cur offerret pro seipso? Sed neque pro aliis quidem sæpe, sed semel tantum. Cum enim potens esset, sufficiebat per oblationem quæ semel fieret, totum perficere. Per infirmitatem autem ipsum pariter peccatum intelliges, perinde ac sæpenumero ipse Paulus dicit, vel ipsam adeo mortem. Nam cum mortales essent legales pontifices et infirmi, neque ipsi peccatis caruerunt, neque alios ab iis mundare potuerunt. Iste vero immortalis est et fortis. Audi vero quæ sequuntur. B C

Sermo autem jurisjurandi quod post legem est, Filium in æternum perfectum. Observa contraria. Illic lex, hic vero sermo jurisjurandi, hoc est, certissimus, verissimus : illic homines servi omnino, hic vero Filius, Dominus videlicet : illic infirmi, hoc est impingentes, peccatis infecti, morti obnoxii, hic vero in sempiternum perfectus, hoc est sempiternus, potens, non nunc solummodo impeccabilis, sed semper. Si igitur perfectus est, si nunquam peccat, si semper vivit, quomodo pro seipso obtulit, aut omnino pro aliis frequenter?

ΚΕΦΑΛ. Η'.

CAPUT VIII.

Κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, τοιοῦτον ἔχομεν ἀρχιερέα, ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Κεφάλαιον ἀεὶ τὸ μέγιστον λέγεται· ὅταν τις ἐν ὀλίγῳ τὰ κυριώτερα παραλαβεῖν μέλλῃ, ἐν κεφαλαίῳ φησὶ ποιεῖσθαι τὸν λόγον· ὥσπερ καὶ ἡ κεφαλὴ μικρὰ οὖσα τὸ κυριώτερόν ἐστι τοῦ σώματος. Φησὶν οὖν καὶ νῦν ὁ Ἀπόστολος· *Κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις*, τουτέστιν, ἵνα εἴπω τὸ μέγιστον καὶ συνεκτικώτερον, Θεὸν ἔχομεν Ἀρχιερέα. Τὸ γὰρ καθῆσθαι, οὐδενὸς ἄλλου, ἢ Θεοῦ. Ὅρα δὲ πῶς ταπεινὰ πολλὰ εἰπών, τὸ, ἀρχιερεὺς, τὸ, ἐντυγχάνει, καὶ D

Vers. 1. *Capitulum autem super ea quæ dicuntur, Talem habemus Pontificem, qui consedit in dextera sedis majestatis in cœlis.* Capitulum semper quod maximum est, dicitur, si quando quispiam quod præcipuum est, se pancis comprehensurum dicit, in summa sese verba facturum dicit : quemadmodum caput, licet parvum sit, præcipua tamen corporis pars est. Ait igitur etiam nunc Apostolus : *Caput autem eorum quæ dicuntur*, hoc est, ut dicam quod maximum est et præcipuum, Deum habemus Pontificem. Considere enim nullius est alterius, quam Dei. Observa **702** autem quod cum multa humilia

Variæ lectiones.

[6] καθάρα: o. [6*] ἀντιβῆναι o. [7] πολλάκις o.

Digitized by Google

dixisset, qualia sunt, pontifex, intercedere apud Patrem, et quæcunque ad humanitatem spectabant, in altum ascendit, et ad id quod deitatis est, nempe sedere. Facit autem hoc semper, sicut et præceptor ejus in Evangelio, ut per humilia quidem manu ducat auditorem ut verbum percipiat : alioqui enim non assequitur auditor, nisi paulatim ascendat : per sublimia vero doceat, quod illa sedemittendo dixerit. Thronum autem majestatis, patrium dicit, vel quod Pater etiam majestas dicatur : vel quod simpliciter thronus majestatis sit thronus maximus.

A

Vers. 2. *Sanctorum minister.* Quemadmodum terreni pontifices ingredientes in Sancta sanctorum ministrabant : hunc ad modum et iste revera sanctorum et verorum arcanorum, supercœlestium nimirum, est minister. Videtur autem sibi ipse hic adversari Paulus. In principio enim dixit : *Ad quem angelorum dixit, Sede?* et : *Nonne omnes administratorii spiritus sunt?* quasi videlicet administer sedere non deberet. Hic vero postea quam asseruisset eum sedere in dextera throni, rursus inducit eum ministrum. Qui igitur istud dicit, nisi ut omnino indulgeat auditoribus, atque humilia summis permisceat? Nonnulli autem intellexerunt, *minister sanctorum*, pro hominum ab ipso sanctificatorum. Noster enim, inquit, Pontifex est.

B

Ac tabernaculi veri quod fixit Deus, et non homo. Hic excitat eos qui ex Judæis crediderant. Quia enim verisimile erat eos dubitando dicere : Tabernaculum hujusmodi non habemus : En majus, inquit, tabernaculum hic et verum, cœlum ipsum. Vetus namque tabernaculum figura erat hujus; et illud quidem homo fixit, vel Beseleel, vel Moses, hoc autem Deus. Hinc autem observa secundum divum Joannem Chrysostomum, quod cœlum neque moveatur, neque rotundum sit : utraque enim tollit quod ait, *fixit.*

C

Vers. 3. *Omnis enim pontifex ad offerendum munera et hostias constituitur : unde necesse est et hunc habere aliquid quod offerat.* Quia dixerat eum sedere, ne imposturam arbitreris quod sacerdos dicitur ; etiamsi, inquit, sedeat, propterea tamen non desiit esse pontifex. Omnia namque quæ sunt pontificum, habet, ac quemadmodum illi offerunt, sic et ipse obtulit semetipsum. Sedere enim dignitatis est ipsius : pontificatu autem fungi, multæ magnæque est clementiæ. Præterea, quandoquidem nonnulli inquirerent, cur mortem subiisset, si Filius Dei ac sempiternus erat, dilnit hoc inquiens : Quandoquidem sacerdos erat, sacerdos autem sine hostia non est, necessarium erat habere quiddam et hunc **703** *quod offerat.* Hoc autem nihil erat præter ipsius corpus. Necessario itaque mortuus est. Inter autem donum et victi-

D

Ὅσα τῆς ἀνθρωποτήτος, ἐπὶ τὸ ὑψηλὸν ἀνέβη, καὶ ὁ τῆς θεότητός ἐστι. Ποιεῖ δὲ τοῦτο ἀεὶ, ὥσπερ καὶ ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· ἵνα διὰ μὲν τῶν ταπεινῶν χειραγωγήσῃ τὸν ἀκροατὴν ὥστε παραδέξασθαι τὸν λόγον· ἄλλως γὰρ οὐ παρακολουθεῖ ὁ ἀκούων, εἰ μὴ κατὰ μικρὸν ἀναβαίνει· διὰ δὲ τῶν ὑψηλῶν διδάξῃ, ὅτι συγκατάβασις ἦν ἐκεῖνα. Θρόνον δὲ μεγαλωσύνης τὸν πατρικόν φησιν, ἢ ὅτι καὶ ὁ Πατὴρ λεχθείη ἂν αὐτῷ μεγαλωσύνη· ἢ ὅτι ἁπλῶς οὕτω θρόνος μεγαλωσύνης ὁ μέγιστος θρόνος.

Τῶν ἁγίων λειτουργός. Ὥσπερ οἱ κάτω ἀρχιερεῖς εἰσερχόμενοι εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων ἐλειτούργουν· οὕτω καὶ οὗτος τῶν ὄντως ἁγίων, τῶν ἀληθινῶν ἀδύτων, τῶν ἐπουρανίων ἐστὶ λειτουργός. Φαίνεται δὲ ἐνταῦθα ἐναντιολογεῖν Παῦλος. Ἐν μὲν γὰρ προοιμίοις εἴρηκε· *Πρὸς τίνα τῶν ἀγγέλων εἶπε· Κάθου; Οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα;* ὡς δηλαδὴ τοῦ λειτουργοῦ μὴ ὀφείλοντος καθῆσθαι· νῦν δὲ εἰπὼν, ὅτι ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου, πάλιν εἰσάγει αὐτὸν λειτουργόν. Πῶς οὖν τοῦτό φησιν, ἢ πάντως συγκαταβαίνων, καὶ ἀναμιγνὺς τοῖς ὑψηλοῖς τὰ ταπεινά; Τινὲς δὲ τὸ, *λειτουργὸς τῶν ἁγίων*, οὕτως ἐνόησαν, ἀντὶ τοῦ τῶν ἡγιασμένων ὑπ' αὐτοῦ ἀνθρώπων· ἡμῶν γάρ ἐστι, φησὶν, ἀρχιερεύς.

Καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος. Ἐνταῦθα διανίστησι τοὺς ἐξ Ἰουδαίων πεπιστευκότας. Ἐπειδὴ γὰρ εἰκὸς ἦν αὐτοὺς ἀπορεῖσθαι, ὅτι σκηνὴν οὐκ ἔχομεν τοιαύτην· Ἰδοὺ, φησὶ, μείζων σκηνὴ καὶ ἀληθινὴ, ὁ οὐρανός. Ἡ γὰρ παλαιὰ τύπος ἦν ταύτης· κἀκείνην μὲν ἄνθρωπος ἔπηξεν, ἢ ὁ Βεζελεὴλ [a], ἢ ὁ Μωϋσῆς, ταύτην δὲ Θεός. Ἐντεῦθεν δὲ σημείωσαι κατὰ τὸν μακάριον Ἰωάννην, ὅτι οὔτε κινεῖται ὁ οὐρανὸς, οὔτε σφαιροειδής ἐστιν· τὸ γὰρ, *ἔπηξεν*, ἀμφότερα ἀναιρεῖ.

Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ προσφέρειν δῶρά τε καὶ θυσίας καθίσταται· ὅθεν ἀναγκαῖον ἔχειν τι καὶ τοῦτον ὃ προσενέγκῃ. Ἐπειδὴ εἶπεν ὅτι κάθηται, ἵνα μὴ ἀπάτην νομίσῃς τὸ ἱερέα αὐτὸν εἰρῆσθαι, φησὶν, ὅτι εἰ καὶ κάθηται, ἀλλ' οὖν οὐκ ἀπώλεσε τὸ ἀρχιερεὺς εἶναι· πάντα γὰρ τὰ τῶν ἀρχιερέων ἔχει, καὶ ὥσπερ ἐκεῖνοι προσφέρουσιν, οὕτω καὶ αὐτὸς προσήνεγκεν ἑαυτόν. Τὸ μὲν γὰρ καθῆσθαι, τῆς ἀξίας αὐτοῦ· τὸ δὲ ἀρχιερατεῦσαι, τῆς φιλανθρωπίας τῆς πολλῆς. Καὶ ἄλλως δὲ, ἐπειδὴ ἐζήτουν τινὲς, τίνος ἕνεκεν ἀπέθανεν, εἴγε Υἱὸς ἦν, καὶ ἀϊδιος· λύει τοῦτο, καί φησιν, ὅτι, Ἐπειδὴ ἱερεὺς ἦν, ἱερεὺς δὲ χωρὶς θυσίας οὐκ ἔστιν, ἀναγκαῖον ἦν ἔχειν τι καὶ τοῦτον, ὃ *προσενέγκῃ*· τοῦτο δὲ οὐδὲν ἦν, ἀλλ' ἢ τὸ ἑαυτοῦ σῶμα, Ἀναγκαίως ἄρα ἀπέθανε. Δώρου δὲ καὶ θυσίας τῷ μὲν ἀκριβεῖ λόγῳ ἐστὶ διαφορά. Θυσίαι μὲν γάρ εἰσιν αἱ δι' αἵματος· καὶ κρεῶν

Variæ lectiones.

[a] Βεσελεήλ in.

Digitized by Google

προσαγωγαί· ἢ τόγε ἀκριβέστερον, πάντα τὰ διὰ A mas, si exactam speetes rationem, aliquid est
πυρὸς θυμιώμενα[9]· θυσία γὰρ κυρίως παρὰ τὸ discriminis. Victimæ enim sunt oblationes per
θύεσθαι, ὅ ἐστι, θυμιᾶσθαι. Δῶρα δὲ, οἷον καρποὶ, sanguinem et carnem factæ : vel quod exactius
καὶ ὅσα ἄλλα ἀναίμακτα καὶ ἄπυρα. Πλὴν καὶ ἀδια- est, omnia, quæ per ignem sacrificantur. Θυ-
φόρως εὑρίσκονται παρὰ τῇ Γραφῇ κείμενα, ὡς τό· σία enim, id est victima, proprie est a verbo
Ἐπεῖδεν ὁ Θεὸς ἐπὶ Ἄβελ, καὶ ἐπὶ τοῖς δώροις θύεσθαι, quod est θυμιᾶσθαι, hoc est, suffitum edere.
αὐτοῦ, καίτοιγε ἀπὸ τῶν πρωτογεννημάτων τῶν Dona autem sunt fructus, et quæcunque alia san-
προβάτων ἦσαν. Ἐπὶ δὲ Κάϊν καὶ ἐπὶ ταῖς θυ- guine et igne carentia. Verumtamen et indiscri-
σίαις αὐτοῦ οὐ προσέσχε, καίτοιγε ἀπὸ τῶν καρ- minatim in Scriptura usurpata inveniuntur, ut :
πῶν τῆς γῆς ἦσαν. Εἰ δέ τις ἐξομαλίζειν τοῦτο *Respexit Deus ad Abel, et ad dona ejus* [11], licet fue-
πειρῶτο ψυχραῖς λύσεσιν, ἃς οὐδὲ αὐτοὶ ἀγνοοῦμεν, rant ex ovium primogenitis. *Ad Cain autem et*
ἀλλά γε ἑαυτὸν οὐκ οἶδα πῶς ἀπολύσει τοῦ ἐπὶ τῇ *victimas ejus non attendit*, licet a fructibus terræ
ἐκμελεῖ[10] ἀναγνώσει τῶν Γραφῶν ἐγκλήματος. erant. Sin quisquam hoc frigidis dilutionibus ex-
Πολλαχοῦ γὰρ ἀλλαχοῦ ἀδιαφόρως ταῦτα κεῖνται, planare conetur, quas ne ipsi quidem ignoramus,
καὶ παρεθέμην ἂν μυρία ἐπὶ μυρίοις, εἰ μὴ ἀπειρο- seipsum tamen nescio quomodo absolvet, ne indili-
καλίας ἐδόκει τὸ πρᾶγμα. Πλὴν ἀρκέσει ἡμῖν ὁ αὐτὸς B gentis Scripturarum lectionis insimuletur. Sæpe
οὗτος ἀπόστολος, ἁπλῶς δῶρα πάντα τὰ προσφερό- namque alibi indiscriminatim hæc sunt posita,
μενα ὀνομάσας ἐν τοῖς ἑξῆς. Καὶ ἄκουε. atque innumeros locos innumeris conferre potui,
nisi ineptum hoc videretur negotium. Attamen sufficiat nobis hic ipse Apostolus, qui simpliciter
quæcunque offeruntur, munera appellare consuevit in sequentibus. Audi enim.

Εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς, οὐδ' ἂν ἦν ἱερεὺς, ὄντων τῶν ἱερέων προσφερόντων κατὰ τὸν νόμον τὰ δῶρα. Ἔτι ἐκεῖνο κατασκευάζει, ὅτι, εἰ καὶ μὴ κάτω ἔχει σκηνὴν, ἀλλ' ἄνω ἐστὶν, ὅμως οὐ κωλύεται ἐκ τούτου πρὸς τὸ εἶναι ἱερεύς. Καὶ ὅρα σοφίαν. Ἐξ οὗ μᾶλλον κατασκευάσειεν ἂν τις, ὅτι οὐκ ἔστιν ἱερεὺς, φημὶ δὴ ἐκ τοῦ μὴ σχεῖν τόπον ἐπὶ γῆς ἐν ᾧ ἱερώσατο, ἐκ τούτου μᾶλλον αὐτὸς κατασκευάζει ὅτι ἱερεύς ἐστι· καὶ φησιν, ὅτι δι' αὐτὸ τοῦτο ἱερεύς ἐστι, διότι ἐπὶ γῆς τόπον οὐκ ἔσχεν· *Εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς, οὐκ ἂν ἦν ἱερεύς.* Ἦσαν γὰρ ἕτεροι, καὶ ἐπανάστασις ἂν ἐδόκει τὸ C πρᾶγμα. Νῦν δὲ τὸν οὐρανὸν ἔχων τόπον, καὶ ἐκεῖ ἀναγαγὼν τὸ οἰκεῖον σῶμα, ἐκεῖ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν τῷ Πατρί. Ὥστε ἐπειδὴ ἄνω ἐστὶ, διὰ τοῦτο μᾶλλον ἱερεύς ἐστι.

Ver. 4. *Nam si super terram esset, non esset sacerdos, cum sint sacerdotes qui offerant secundum legem munera.* Adhuc illud confirmat, quod, licet tabernaculum infra non habeat, sed supra, attamen hunc non prohibetur quo minus sit sacerdos. Animadverte autem ejus sapientiam. Ex quo enim aliquis magis probaret eum non esse sacerdotem, nimirum quod non habeat locum super terram, in quo pontificatus munere fungatur, ex hoc ipse potius confirmat quod sit sacerdos. Propter hoc ipsum, inquit, sacerdos est, quod in terris locum non sit nactus. *Si enim super terram esset, sacerdos non esset.* Erant enim alii in terris sacerdotes, et ad factionem res ista pertinere videretur. Jam vero cum ipsum cœlum habeat locum, et illuc corpus suum transtulerit, illic interpellat pro nobis apud Patrem. Itaque quia in supernis est, propterea magis est sacerdos.

Οἵτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων. Ἐνταῦθα τὴν ὑπεροχὴν δείκνυσι τῆς κατὰ Χριστὸν ἱερωσύνης, τὴν μὲν παλαιὰν ὑπόδειγμα καὶ σκιὰν καλῶν· τὰ δὲ ἡμέτερα ἐπουράνια. Ὅταν γὰρ μηδὲν ἐπίγειον, ἀλλὰ πάντα πνευματικὰ ἐν τοῖς μυστηρίοις τελούμενα, ἔνθα ὕμνοι ἀγγελικοὶ, ἔνθα κλεῖδες τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ ἄφεσις ἁμαρτιῶν, καὶ αὖ πάλιν δεσμά, ὅταν ἡμῶν τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει, πῶς οὐκ ἐπουράνια τὰ καθ' ἡμᾶς; Τούτων οὖν τύποι ἦσαν καὶ ὑποδείγματα, τουτέστιν, ἀμυδρὰ δείγματα, καὶ οἷον σκιαγραφήματα, τὰ ἐν τῇ Παλαιᾷ ὑποδειχθέντα τῷ Μωσεῖ.

Ver. 5. *Qui exemplari et umbræ deserviunt cœlestium.* Hic excellentiam sacerdotii Christi ostendit, Vetus quidem, exemplar et umbram nominans; nostra vero, cœlestia. Quando enim nihil terrestre, sed omnia sint spiritualia quæ in mysteriis transiguntur, ubi hymni angelici, ubi claves regni cœlorum, peccatorumque remissio, et rursus ligatio; quando nostra conversatio in D cœlis est; quomodo nostra non sint cœlestia? Horum igitur figuræ fuerunt et exemplaria, hoc est obscuræ repræsentationes, **704** ac veluti umbratiles delineationes, quæ in Veteri Testamento submonstrata sunt Mosi.

Καθὼς κεχρημάτισται Μωϋσῆς, μέλλων ἐπιτελεῖν τὴν σκηνήν. Ὅρα γὰρ, φησὶ, ποιήσεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει. Ἐπειδὴ τὰ δι' ὀφθαλμῶν ἡμῖν ὁρώμενα μᾶλ-

Sicut responsum est Moysi, cum consummaturus esset tabernaculum. Vide enim, inquit, omnia facies secundum exemplar quod tibi ostensum est in monte. Quoniam ea quæ oculis nostris cernuntur, magis

[11] Gen. IV, 4.

Variæ lectiones.

[9] Θυόμενα o. [10] Ἐμμελεῖ, fs. ἀμελεῖ o.

Digitized by Google

comprehendimus, quam quæ per auditum discimus, propterea Deus Mosi monstravit omnia, non solum constitutionem tabernaculi, verum etiam quæ ad sacrificia et alium cultum pertinerent.

λον καταλαμβάνομεν, ἢ ἃ δι' ἀκοῆς μανθάνομεν, διὰ τοῦτο Θεὸς τῷ Μωσεῖ ὑπέδειξε πάντα, οὐ μόνον τὴν κατασκευὴν τῆς σκηνῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ θυσιῶν καὶ τῆς ἄλλης λατρείας.

Vers. 6. *Nunc autem excellentius assecutus est ministerium.* Ab illa sententia hæc dependent, nimirum : *Si enim super terram esset, non esset sacerdos.* Jam vero cum super terram non sit, sed cœlum habeat sacerdotio suo locum, *excellentius assecutus est ministerium :* hoc est, non est ei ministerium tale, quale est pontificum super terram, sed cœleste, tanquam locum habens proprii sacerdotii cœlum.

Νυνὶ δὲ διαφορωτέρας τέτυχε λειτουργίας. Ἐκείνου τοῦ νοήματος ἤρτηται ταῦτα, τοῦ· *Εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς, οὐκ ἂν ἦν ἱερεύς.* Νυνὶ δὲ μὴ ὢν, φησὶν, ἐπὶ γῆς, ἀλλὰ τὸν οὐρανὸν ἔχων ἱερατεῖον, *διαφορωτέρας ἐπέτυχε λειτουργίας* · τουτέστιν, οὐκ ἔστιν αὐτοῦ ἡ λειτουργία τοιαύτη, οἵα ἡ τῶν ἐπὶ γῆς ἀρχιερέων, ἀλλ' οὐράνιος, ἅτε τόπον ἔχουσα τῆς οἰκείας τελετῆς τὸν οὐρανόν.

Quanto et melioris Testamenti est mediator. Cum extulisset Christi sacerdotium, a loco, a sacerdote, et victima, deinde Testamenti excellentiam ponit. Atqui dixit quidem prius imbecille esse et inutile Vetus Testamentum, propter infantiam et imbecillitatem auditorum, sed subito reconciliatus erat. Nunc autem hac de re disserendo diutius immoratur, commonstratque Novum Testamentum esse præstantius Veteri : hoc est Evangelium, cujus et mediator ac dator est Christus. Ipse namque nobis Evangelii minister factus est, servi forma accepta, quemadmodum legis mediator erat Moyses.

Ὅσῳ καὶ κρείττονός ἐστι Διαθήκης μεσίτης. Ἐπάρας τὴν κατὰ Χριστὸν ἱερωσύνην, ἀπὸ τοῦ τόπου, καὶ τοῦ ἱερέως, καὶ τῆς θυσίας, οὕτω καὶ τῆς Διαθήκης τὸ μέσον τίθησι. Καί τοι εἶπε μὲν καὶ πρότερον, ὅτι ἀσθενὴς ἦν ἡ Παλαιὰ καὶ ἀνωφελὴς, διὰ τὸ νηπιώδες τῶν ἀκουόντων· ἀλλὰ ταχέως ἀπηλλάγη. Νῦν δὲ ἐνδιατρίβει τῷ περὶ ταύτης λόγῳ, καὶ δείκνυσιν, ὅτι ἡ Νέα Διαθήκη ἐκείνης κρείττων· τουτέστι, τὸ Εὐαγγέλιον, οὗ μεσίτης καὶ δότης ἐστὶν ὁ Χριστός· αὐτὸς γὰρ ἡμῖν διάκονος τοῦ Εὐαγγελίου γέγονε, δούλου μορφὴν λαβών, ὥσπερ τοῦ νόμου μεσίτης ὁ Μωϋσῆς.

Quod in melioribus repromissionibus sancitum est. Quod potissimum eos qui ex Judæis crediderant refocillabat, hoc ponit, nempe quod Testamenti nostri promissiones meliores sunt. Non enim terræ bona prolisque felicitas et liberorum abundantia, sed cœlorum regnum Evangelium servantibus promissum est. Ne igitur sitis pusillanimes : excellentiores sunt Evangelii promissiones ; stultum est autem potiora habentes defatigari.

Ἅτις ἐπὶ κρείττοσιν ἐπαγγελίαις νενομοθέτηται. Ὅ μάλιστα τοὺς ἐξ Ἰουδαίων πιστοὺς ἀνέψυχε, τοῦτο τίθησιν, ὅτι ἐπὶ κρείττοσιν ἐπαγγελίαις ἐστὶν ἡ ἡμετέρα Διαθήκη. Οὐ γὰρ γῆς ἀγαθὰ, καὶ εὐτεκνία καὶ πολυτεκνία, ἀλλὰ βασιλεία οὐρανῶν ἐπήγγελται τοῖς τὸ Εὐαγγέλιον τηροῦσι. Μὴ τοίνυν μικροψυχεῖτε· κρείττους εἰσὶν αἱ τοῦ Εὐαγγελίου ἐπαγγελίαι· ἀνόητον δὲ τὸ τὰ κρείττονα ἔχοντας ἀποκάμνειν.

Vers. 7. *Si enim primum illud erat irreprehensibile, non utique secundi locus inquireretur.* Considera ordinem. Dixit Christi Testamentum melius esse Veteri. Unde hoc planum fit? Quoniam, inquit, in melioribus promissionibus sancitum est. Nam si potiores sunt promissiones et retributiones, perspicuum est quod melius sit etiam Testamentum, ac præcepta diviniora. Unde autem liquet quod præstantiores sint promissiones? Quia illud quidem rejectum est, inquit, hoc vero surrogatum. Propterea enim Novum Testamentum primatum obtinet, quia melius et perfectius. Etenim si illud **705** esset irreprehensibile, hoc est, si irreprehensibiles faceret, nequaquam alterum introduceretur. Quemadmodum autem proprie dicere solemus : Non est irreprehensibilis domus, pro, Defectum habet, vel putredinem : sic et Vetus Testamentum dicit non esse irreprehensibile, non quod pravum sit, verum quod meliores reddere non posit, utpote parvulis traditum.

Εἰ γὰρ ἡ πρώτη ἐκείνη ἦν ἄμεμπτος, οὐκ ἂν δευτέρας ἐζητεῖτο τόπος. Ὅρα τάξιν. Εἶπεν ὅτι κρείττων ἐστὶν ἡ κατὰ Χριστὸν Διαθήκη τῆς Παλαιᾶς. Καὶ πόθεν δῆλον; Διότι, φησὶν, ἐπὶ κρείττοσιν ἐπαγγελίαις νενομοθέτηται. Εἰ γὰρ κρείττους αἱ ἐπαγγελίαι καὶ αἱ ἀντιμισθίαι, εὔδηλον ὅτι καὶ ἡ Διαθήκη κρείττων, καὶ τὰ ἐπιτάγματα[11] θειότερα. Πόθεν δῆλον, ὅτι κρείττους αἱ ἐπαγγελίαι; Ἐξ ὧν, φησὶν, ἐκείνη μὲν ἐξεβλήθη, αὕτη δὲ ἀντεισήχθη. Διὰ γὰρ τοῦτο ἡ Νέα κρατεῖ, ὅτι βελτίων καὶ τελειοτέρα. Εἰ γὰρ ἐκείνη ἦν ἄμεμπτος, τουτέστιν, εἰ ἀμέμπτους ἐποίει, οὐκ ἂν δευτέρα εἰσήγητο. Ὥσπερ δὲ ἰδιωτικώτερον εἰώθαμεν λέγειν, Οὐκ ἔστιν ἄμεμπτος ἡ οἰκία, ἀντὶ τοῦ, Ἐλάττωμα ἔχει, σάθρωμα· οὕτω καὶ τὴν Παλαιὰν ἔφη μὴ εἶναι ἄμεμπτον, οὐχ ὡς πονηρὰν, ἀλλ' ὡς μὴ δυναμένην βελτιῶσαι, οἷα νηπίοις δοθεῖσαν.

Vers. 8. *Incusans enim eos dicit.* Non dixit, in-

Μεμφόμενος γὰρ αὐτοῖς λέγει. Οὐκ εἶπε, μεμ-

Variæ lectiones.

[11] ἐπαγγέλματα o.

Digitized by Google

φόμενος αὐτῇ, ἀλλὰ, *μεμφόμενος αὐτοῖς*, τουτ- A
έστι, τοῖς Ἰουδαίοις, τοῖς μὴ δυναμένοις τελειωθῆναι
διὰ τῶν νομικῶν προσταγμάτων.

Ἰδοὺ, ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα διαθήκην καινήν. Τρανώτερον ἐνταῦθα δείκνυσιν, ὅτι ἐκβέβληται ἡ Παλαιά. Τὸν γὰρ Θεὸν διὰ τοῦ Ἱερεμίου παράγει λέγοντα, ὅτι *ἕτερον διαθήσομαι διαθήκην καινὴν*, τουτέστι, πάντη νέαν· οὐχ ὥσπερ νοοῦσιν οἱ Ἑβραῖοι, ὅτι ὁ Ἔσδρας ἀνεκαίνισε τὴν Γραφήν. Οὐ γὰρ καινὴ γέγονεν ἡ Γραφὴ, ἀλλὰ παλαιὰ ἔμεινεν, εἰ καὶ ὑπ' ἐκείνου ἀπεμνημονεύθη.

Οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν διεθέμην τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς B
Αἰγύπτου. Ἵνα μήτις ὑπολάβῃ ἐκείνης τῆς διαθήκης ἐκβολὴν γίνεσθαι τῆς πρὸς τὸν Ἀβραὰμ γενομένης, προσέθηκεν, *Ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν.* Τὴν γὰρ ἐν τῇ Ἐξόδῳ διαθήκην, φησὶν, ἐκβαλεῖν μέλλω [18], τὴν ἐν τῷ ὄρει τῷ Σινᾶ δοθεῖσαν πρὸς τοὺς μοσχοποιήσαντας πατέρας ὑμῶν, ὡς ἦγε πρὸς τὸν Ἀβραὰμ διαθήκη ἐν Χριστῷ τὸ πέρας ἔλαβεν. *Ἐν γὰρ τῷ σπέρματί σου,* φησὶν, *εὐλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη·* ὅς ἐστι Χριστός.

Ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν, λέγει Κύριος. Ὁρᾷς; πρῶτον παρ' ἡμῶν ἀρχόμενα τὰ κακά; *Αὐτοὶ,* φησὶν, *οὐκ ἐνέμειναν*, καὶ διὰ τοῦτο *ἠμέλησα αὐτῶν.* C
Τὰ μέντοι ἀγαθὰ, καὶ αἱ εὐεργεσίαι, παρ' αὐτοῦ ἄρχονται. Ὡσανεὶ δὲ ἀπολογούμενος τὴν αἰτίαν τίθησι, δι' ἣν ἐγκαταλιμπάνει αὐτούς· ὅτι διὰ τὴν αὐτῶν ἀκαταστασίαν.

Ὅτι αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος. Μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας· ποίας; Οἱ μὲν λέγουσι, τὰς τῆς ἐξόδου, ἐν αἷς ἐδόθη ὁ Μωσαϊκὸς νόμος. Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ περὶ ἐκείνων τῶν ἡμερῶν λέγειν, περὶ ὧν ἀνωτέρω εἶπεν· *Ἰδοὺ, ἡμέραι ἔρχονται.* Μεθ' ὃ οὖν διέλθωσιν αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι, τοιαύτην διαθήκην διαθήσομαι, οἵαν ἐξῆς ἀκούσῃ.

Διδοὺς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς. Δειξάτω τοῦτο ὁ Ἰουδαῖος, πότε ἄγραφον παρέλαβε νόμον. D
Καὶ γὰρ μετὰ τὴν ἐκ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, ἐν γράμμασιν ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἔσδρα· ἀλλ' οἱ ἀπόστολοι παρέλαβον γραπτὸν, ἀλλ' ἐν ταῖς καρδίαις ἐδέξαντο τὸν νόμον τοῦ Πνεύματος. Διὸ καὶ ὁ Χριστὸς ἔλεγεν, ὅτι *Ὁ Παράκλητος ἐλθὼν, ἀναμνήσει ὑμᾶς πάντα, καὶ διδάξει ὑμᾶς πάντα.*

Καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεὸν, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν. Τοῦτο κατώρθωτο διὰ τοῦ Εὐαγγελίου. Οἱ γὰρ πρότερον εἰδωλολατροῦντες, νῦν τὸν ἀληθῆ Θεὸν ἐπιγνόντες, λαὸς αὐτοῦ γεγόνασι.

cusans ipsum, sed : *incusans eos*, hoc est Judæos, qui non potuerunt consummari per legis præcepta.

Ecce dies venient, dicit Dominus, et consummabo super domum Israel, et super domum Juda Testamentum Novum. Apertius hoc demonstrat Vetus Testamentum esse antiquatum. Deum enim per Jeremiam inducit loquentem : *Aliud novum fœdus disponam*, hoc est omnino novum : non quemadmodum intelligunt Hebræi, quod Esdras renovarit Scripturam. Non enim nova facta est Scriptura, sed rursus vetus mansit, etiamsi ab illo recollecta sit.

Vers. 9. *Non secundum testamentum quod feci patribus eorum, in diebus quibus apprehendi manum eorum, ut educerem illos de terra Ægypti.* Ne quis suspicetur fœdus illud ejectum esse, quod pepigerit Dominus cum Abrahamo, adjecit : *In die qua apprehendi manum eorum.* Fœdus enim, inquit, quod est in Exodo, ejicere volo, quod datum est in monte Sina patribus vestris qui vitulum fecerant : adeo ut fœdus cum Abrahamo factum, in Christo consummatum est. Ait enim : *In semine tuo benedicentur omnes gentes :* id est in Christo [19].

Quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus. Viden' primum a nobis mala initium ducere? *Ipsi*, inquit, *non permanserunt*, propterea *neglexi eos.* Bona vero et beneficia ab ipso ordiuntur et originem ducunt. Porro, quasi se defenderent, causam ob quam derelinquit eos ponit : Propter ipsorum, inquit, inconstantiam.

Vers. 10. *Quia hoc est testamentum quod disponam domui Israel post dies illos, dicit Dominus. Post dies illos :* quales? Nonnulli dicunt dies exitus, in quibus data est lex Mosaica. Mihi autem videtur de illis diebus loqui, de quibus paulo ante dixit : *Ecce dies venient.* Cum ergo præterierint dies illi, hujusmodi testamentum disponam, quale deinceps audies.

Dans leges meas in mentem ipsorum, et in corda eorum inscribam illas. Ostendat hoc, quæso, Judæus, quando legem sine scriptis acceperit. Etenim **706** post reditum e captivitate Babylonica litteris mandata est ab Esdra. Apostoli vero nihil scriptum acceperunt, sed in cordibus suis acceperunt legem Spiritus. Hinc Christus dixit : *Paracletus ubi venerit, suggeret vobis omnia, ac docebit vos omnia* [20].

Et ero eis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum. Hoc effectum est per Evangelium. Qui enim antea idola colebant, nunc verum Deum agnoscentes populus ejus facti sunt.

[19] Gen. XXII, 18. [20] Joan. XIV, 26.

Variæ lectiones.

[18] Θέλω o.

Digitized by Google

VERS. 11. *Et non docebunt unusquisque proximum suum, et unusquisque fratrem suum, dicens: Cognosce Dominum: quoniam omnes scient me, a parvo ipsorum usque ad magnum ipsorum.* Doctrinam hic laboriosiorem institutionem dicit. Ecce enim palam cernimus, quod non multis verbis apud mentis compotes indigeamus, ut persuadeamus eis, ut Christo fidem adhibeant. Nam Judaica quidem lex in unum angulum conclusa erat, paucique hanc norant: apostolorum autem sonus in omnem terram est egressus. Præterea, cum Deus super terram in carne versatus esset, naturamque nostram per assumptionem deificasset, resplenduit in omnium animis veræ cognitionis Dei lumen, ac veluti quædam aptitudo insita erat humano ingenio per gratiam, ut Deum vere agnosceret.

VERS. 12. *Quia propitius ero iniquitatibus eorum, et peccatorum eorum et iniquitatum eorum non memorabo amplius.* Per baptisma abluens nos a præteritorum peccatorum sordibus, non amplius meminit eorum quæ antea fuere ablutа.

VERS. 13. *Cum dicit, novum, antiquavit primum.* Interpretatur propheticum vocabulum, inquiens: Hoc ipsum quod omnino novum nominavit, indicio est, primum vetus videri.

Quod autem antiquatur et senescit, prope interitum est. Accepta a propheta libertate et fiducia, deinceps legem taxat, ostendens nostra nunc florere. Certe quidem e prophetico dicto vetustatis vocabulum adeptus est, a seipso autem illud senectutis adjecit, ac deinceps necessario intulit obscurationem debitam legi: perinde quasi dicat: Non importune novum vetus cessare fecit, sed propter senium, propter vetustatem ejus, hoc est, propter imbecillitatem et inutilitatem: perinde ac alio in loco dicit: *Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem* [16].

CAPUT IX.

VERS. 1. *Habebat quidem prius justificationes culturæ.* A sacerdote, a sacerdotio, **707** a testamento commonstravit quod finem illic habiturum esset: jam et ab ipsius tabernaculi forma idem commonstrat. Tres enim fuerunt loci, exterior quidem omnibus, et Judæis et Græcis destinatus: deinde erat velamen, intra quod ingrediebantur sacerdotes quotidie sacrum facientes. Hic autem locus appellabatur sancta: quæ typus fuerunt Veteris Testamenti, quippe quod sacrificia per sanguinem illic peragebantur. Sancta vero sanctorum nostri mysterii sive sacramenti figura fuerunt. Habebat igitur primum, hoc est Vetus Testamentum, justificationes, hoc est symbola, instituta, legislationes. Atenim tum habebat, nunc vero non habet: cessavit enim.

Et sanctum sæculare. Sæculare appellat, quia omnibus ad id patebat aditus, eratque locus con-

A *Καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, λέγων· Γνῶθι τὸν Κύριον· ὅτι πάντες εἰδήσουσί με ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν.* Διδαχὴν, ἐνταῦθα τὴν ἐπιπονωτέραν διδασκαλίαν λέγει. Ἰδοὺ γὰρ ὁρῶμεν, ὅτι οὐ πλειόνων λόγων πρὸς τοὺς ὑγιαίνοντας τὸν νοῦν δεόμεθα εἰς τὸ πεῖσαι πιστεύειν τῷ Χριστῷ. Ἡ μὲν γὰρ Ἰουδαϊκὴ νομοθεσία ἐν μιᾷ γωνίᾳ περιεκέκλειστο, καὶ ὀλίγοι ἤδεσαν ταύτην· τῶν δὲ ἀποστόλων ὁ φθόγγος εἰς πᾶσαν ἐξῆλθε τὴν γῆν. Καὶ ἄλλως δὲ, τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ἐν σαρκὶ διατρίψαντος, καὶ τὴν φύσιν ἡμῶν τῇ προσλήψει θεώσαντος, ἔλαμψεν ἐν ταῖς πάντων ψυχαῖς τὸ τῆς ἀληθοῦς θεογνωσίας φῶς, καὶ οἷόν τις ἐπιτηδειότης ἐνετέθη τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ὑπὸ τῆς χάριτος, πρὸς τὸ τὸν ὄντως εἰδέναι Θεόν.

B *Ὅτι ἵλεως ἔσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι.* Διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀποπλύνων ἡμᾶς τοῦ ῥύπου τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων, οὐκέτι μέμνηται αὐτῶν τῶν προαποπλυθέντων [16'].

Ἐν τῷ λέγειν, καινὴν, πεπαλαίωκε τὴν πρώτην. Ἑρμηνεύει τὴν προφητικὴν ῥῆσιν, καί φησιν, ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ ὅλως ὀνομάσαι καινὴν, ἐνδεικτικόν ἐστι τοῦ τὴν πρώτην παλαιὰν λοιπὸν δοκεῖν.

Τὸ δὲ παλαιούμενον καὶ γηράσκον, ἐγγὺς ἀφανισμοῦ. Λαβὼν ἀπὸ τοῦ προφήτου τὴν παρῥησίαν, καθάπτεται λοιπὸν τοῦ νόμου, δεικνὺς ὅτι τὰ ἡμέτερα νῦν ἀνθεῖ· ἐκ μὲν οὖν τοῦ προφητικοῦ ῥητοῦ ἐπορίσατο τὸ τῆς παλαιᾶς ὄνομα, παρ' ἑαυτοῦ C δὲ προσέθηκε τὸ τοῦ γήρως, καὶ λοιπὸν ἀναγκαίως ἐπήγαγεν ὀφειλόμενον τὸν ἀφανισμὸν τῷ νόμῳ· ὡσανεὶ τοῦτο λέγων· Οὐκ ἀκαίρως κατέπαυσεν ἡ νέα τὴν παλαιὰν, ἀλλὰ διὰ τὸ γῆρας, διὰ τὴν παλαιότητα αὐτῆς, τουτέστι διὰ τὸ ἀσθενὲς καὶ ἀνωφελές· ὡς καὶ ἀλλαχοῦ λέγει· *Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου, ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκός.*

ΚΕΦΑΛ. Θ'.

Εἶχε μὲν οὖν ἡ πρώτη δικαιώματα λατρείας. Ἔδειξεν ἀπὸ τοῦ ἱερέως, ἀπὸ τῆς ἱερωσύνης, ἀπὸ τῆς διαθήκης, ὅτι ἔμελλε τέλος ἔχειν ἐκεῖ· δείκνυσι νῦν καὶ ἀπ' αὐτοῦ τῆς σκηνῆς τοῦ σχήματος. Τρεῖς γὰρ ἦσαν τόποι. Ὁ μὲν ἔξω, ἀφωρισμένος πᾶσι, καὶ Ἰουδαίοις καὶ Ἕλλησιν· εἶτα ἦν καταπέτασμα οὗ ἔνδον εἰσήρχοντο οἱ ἱερεῖς, τὰς λατρείας καθ' D ἑκάστην ἐπιτελοῦντες. Οὗτος δὲ ὁ τόπος ἐκαλεῖτο Ἅγια· ἅτινα τύπος ἦσαν τῆς Παλαιᾶς, ἅτε τῶν δι' αἵματος θυσιῶν τελουμένων ἐκεῖ. Τὰ δὲ Ἅγια τῶν ἁγίων, τύπος ἦσαν τοῦ παρ' ἡμῖν μυστηρίου. Εἶχε μὲν οὖν, φησὶν, ἡ πρώτη, τουτέστιν ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, δικαιώματα, τουτέστι σύμβολα, ἢ θεσμούς· καὶ νομοθεσίας· ἀλλὰ τότε εἶχε, νῦν δὲ οὐκ ἔχει· πέπαυται γάρ.

Τό τε ἅγιον κοσμικόν. Κοσμικὸν εἶπεν [18], ἐπειδὴ πᾶσιν ἐφεῖτο ἐπιβαίνειν, καὶ δῆλος ἦν τόπος

[16] Rom. VIII, 3.

Variæ lectiones.

[16'] προαπολυθέντων m. [18] λέγει o.

Digitized by Google

ἐν τῷ αὐτῷ οἴκῳ ἔνθα [14] οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ Ναζαραῖοι, οἱ προσήλυτοι, οἱ Ἕλληνες. Ἐπεὶ οὖν καὶ Ἕλλησιν ἐπιβατὸν ἦν, *κοσμικὸν* αὐτὸ καλεῖ.

Σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη ἡ πρώτη, ἐν ᾗ ἥ τε λυχνία καὶ ἡ τράπεζα, καὶ ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων, ἥτις λέγεται Ἅγια. Πρώτην λέγει ταύτην, ὡς πρὸς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων, ἐπείτοιγε μέση αὕτη ἦν. Πρὸ δὲ αὐτῆς ἦν τὸ χαλκοῦν θυσιαστήριον, τὸ τῶν ὁλοκαυτωμάτων, ἐν ὑπαίθρῳ ἱστάμενον· εἶτα καταπετάσματος τεταμένου, μᾶλλον δὲ ἐπισπάστρου, ἦν αὕτη ἡ μέση, ἐν ᾗ ἥ τε λυχνία, καὶ ἡ τράπεζα, καὶ ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων.

Μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα, σκηνὴ ἡ λεγομένη Ἅγια ἁγίων. Ὁρᾷς ὅτι ἦν μὲν πρῶτον καταπέτασμα, ὃ ἐπίσπαστρον καλεῖ ἡ Γραφὴ, ὡς ἐπισπώμενον καὶ ἑφελκόμενον, ὃ διεῖλε τὴν αὐλὴν εἰς ἣν εἰσήρχοντο πάντες κοινῶς, ἐν ᾗ καὶ ἔθυον κατὰ τοῦ χαλκοῦ θυσιαστηρίου ἀπὸ τῆς σκηνῆς ἑκάστοτε δεχομένης τοὺς ἱερεῖς τὰς λατρείας ἐπιτελοῦντας. Μεθ' ὃ δὲ ταύτην διῆλθες, ἦν αὖθις ἕτερον [15] καταπέτασμα, καὶ ἔσωθεν τούτου σκηνὴ, ἡ λεγομένη Ἅγια ἁγίων, εἰς ἣν οὐδεὶς ἕτερος εἰσῄει εἰ μὴ μόνος ὁ ἀρχιερεὺς, καὶ οὗτος ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ. *Σκηνὴν* δὲ πανταχοῦ καλεῖ, διὰ τὸ σκηνοῦν ἐκεῖ τὸν Θεόν.

Χρυσοῦν ἔχουσα θυμιατήριον, καὶ τὴν κιβωτὸν τῆς Διαθήκης περικεκαλυμμένην πάντοθεν χρυσίῳ. Κιβωτὸν Διαθήκης ταύτην καλεῖ, ὡς τὰς πλάκας ἔχουσαν, αἵτινες τὸν νόμον περιεῖχον.

Ἐν ᾗ στάμνος χρυσῆ ἔχουσα τὸ Μάννα, καὶ ἡ ῥάβδος Ἀαρὼν ἡ βλαστήσασα, καὶ αἱ πλάκες τῆς Διαθήκης. Ταῦτα πάντα τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀγνωμοσύνης ἦν ὑπομνήματα. *Ἡ* μὲν *στάμνος* ἔχουσα τὸ Μάννα, διότι ἐγόγγυσαν τούτῳ τρεφόμενοι καινοτρόπως, ἵνα καὶ εἰς τοὺς ἐκγόνους παραπεμφθῇ ἡ μνήμη καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ χρηστότητος καὶ τῆς αὐτῶν πικρίας. *Ἡ ῥάβδος* δὲ Ἀαρὼν, διὰ τὴν ἀντιλογίαν τὴν γενομένην ἐπ' αὐτῷ. *Αἱ πλάκες* δὲ *τῆς Διαθήκης*, διότι κατέσξαν τὰς πρώτας διὰ τῆς εἰδωλολατρείας. Ζητήσεις δὲ Πῶς ἐν μὲν ταῖς Βασιλείαις γέγραπται, ὅτι οὐκ ἦν ἄλλο τι ἐν τῇ κιβωτῷ, εἰ μὴ αἱ πλάκες, νῦν δὲ καὶ τὴν στάμνον φησὶν ὁ Ἀπόστολος, καὶ τὴν ῥάβδον Ἀαρὼν ἐν ταύτῃ ἀποτεθεῖσθαι; Ἴσως οὖν ἅτε ἄριστα παιδευθεὶς τὰ Ἑβραϊκὰ ὑπὸ τοῦ Γαμαλιὴλ, ἐκ παραδόσεως ἂν εἶχε τοῦτο· ἐπεὶ καὶ νῦν οἱ Φαρισαϊάζοντες τῶν Ἑβραίων συντίθενται τοῦτο οὕτως ἔχειν. Πλὴν οὐκ ἐξ ἀρχῆς, ἀλλ' ὅτε ἔμελλε κρυβῆναι ἡ Κιβωτὸς ἐπὶ Ἱερεμίου, ἴσως ἀπετέθησαν ἄν, φασὶ, καὶ ταῦτα ἐν αὐτῇ.

Ὑπεράνω δὲ αὐτῆς. Τουτέστι, τῆς κιβωτοῦ.

Χερουβὶμ δόξης. Ἢ τὰ ἔνδοξα, ἢ τὰ λειτουργικὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ πρὸς δόξαν αὐτοῦ ὄντα. Ταῦτα δὲ ἐπίτηδες ἐπαίρει, ἵνα δείξῃ μείζονα ὄντα τὰ καθ' ἡμᾶς.

Κατασκιάζοντα τὸ ἱλαστήριον. Ἱλαστήριον ἐλέ-

A spicuus in ea domo, ubi Judæi, Nazaræi, proselyti, Græci. Quia igitur et Græci in illud ascendere poterant, *sæculare* appellat.

Vers. 2. *Tabernaculum enim factum est primum, in quo erant candelabra, et mensa, et propositio panum quæ dicitur Sancta.* Primum appellat hoc, respectu ejus loci qui dicitur Sancta sanctorum, nam medium erat hoc. Ante ipsum autem erat æreum altare holocaustorum, sub dio constitutum: deinde, velamine extenso, imo vero attractorio potius, medium hoc erat tabernaculum, in quo erant candelabra, et mensa, et panum propositio.

Vers. 3. *Post secundum autem velamen, tabernaculum quod dicitur Sancta sanctorum.* Animadvertis hic primum fuisse velamen quod attractorium Scriptura appellat, veluti quod convolvatur, et attrahatur, quod dirimebat atrium, in quod ingrediebantur omnes communiter, et in quo sacrificabant super æreo altari, a tabernaculo quotidie capiente sacerdotes sacra ministeria perficientes. Hoc ubi transisses, erat rursus alterum volamen, et intra hoc tabernaculum quod dicitur Sanctum sanctorum, in quod nemo alius introibat præter solum pontificem, atque iste nisi semel in anno. *Tabernaculum* autem ubique vocat, quod illic Deus habitat.

Vers. 4. *Aureum habens thuribulum, et arcam testamenti circumcontectam ex omni parte auro.* Arcam testamenti appellat, ut quæ tabulas haberet quæ legem complectebantur.

In qua urna aurea habens Manna, et virga Aaron quæ fronduerat, et tabulæ Testamenti. Hæc omnia Judaicæ ingratitudinis erant monumenta. *Urna* quidem quæ Manna continebat, eo quod, cum isto cibo mirum in modum alerentur, obmurmurarunt, et ut in posteros **708** memoria Dei benignitatis, et illorum armarulentiæ transmitteretur. *Virga* autem Aaronis, propter contradictionem adversus illum excitatam. *Tabulæ* vero *testamenti*, quia primas confregerant per idololatriam. Quæras autem: Qui ergo in libris Regum scriptum sit, quod non erat aliud quiddam in arca præter tabulas; nunc vero et urnam Apostolus, et virgam Aaronis hic repositam asserit? Fortassis, utpote qui optime institutus erat in rebus Judaicis a Gamaliele, ex traditione hoc habebat: quandoquidem nunc etiam Hebræi, qui Pharisæos sectantur, istud ita se habere assentiuntur. Verumtamen non ab initio; sed quando arca temporibus Jeremiæ occultanda erat, forsan, inquiunt, et hæc tum ibi reposita erant.

Vers. 5. *Supra ipsam autem.* Videlicet, arcam.

Cherubim gloriæ. Vel quod celebria essent, vel quod ministrarent Deo, et ad gloriam ejus pertinerent. Hæc autem consulto extollit quo nostra ostendat esse majora.

Obumbrantia propitiatorium. Propitiatorium dice-

Variæ lectiones.

[14] ἔνθα οἱ ἱερεῖς ἐστήκεισαν ο. [15] δεύτερον ο.

Digitized by Google

batur operculum arcæ, ut ex ipsa Scriptura exactius disces, et ne quorumdam sermonibus deceptus, aliud quiddam esse putes. Significabat autem Christum, qui propitiatio factus est pro peccatis nostris. Obsignavit autem omnia quæ erant in Veteri Testamento, atque communivit.

De quibus non est modo dicendum per singula. Indicat hic non fuisse sola hæc quæ cernerentur, sed ænigmata quædam fuisse, quorum consideratio et explicatio longiori temporis spatio indigent.

VERS. 6. *His vero ita compositis, in primum quidem tabernaculum semper ingrediuntur sacerdotes sacrificiorum officia consummantes.* Hæc quidem ita erant, inquit: at vero Judæi istis non fruebantur, quippe quod velamen eos dispescuit. Nobis enim ista servabantur, quibus prædicebantur.

VERS. 7. *In secundum autem semel in anno solus pontifex.* Observas figuras jam præcessisse? Ne enim dicant, Semel tantum per Christum oblata est hostia, et quomodo omnes sanctificavit? commonstrat hoc antea fuisse, quandoquidem sanctior erat magisque tremenda, quæ in Veteri Testamento semel a pontifice oblata erat.

Non sine sanguine. Quia hostiam appellavit crucem, neque ignem habentem, neque ligna, neque sæpius oblatam, ostendit sacrificium antiquum hujusmodi fuisse: semel enim in sanguine offerebatur. Quæsiverunt autem nonnulli, quomodo in Exodo scriptum sit: *Faciet suffitum super aureum altare*, quod **709** videlicet in Sanctis sanctorum erat, *Aaron, ex incenso confectionis subtilis mane: mane quando apparaverit lucernas, faciet suffitum super ipso; et quando accenderit Aaron lucernas ad vesperam, uret thymiama sempiternum*[27]. Proinde quolibet die bis ingrediebatur, inquiunt, pontifex in Sancta sanctorum, ut faceret suffitum ubi erat aureum altare. Quomodo igitur Apostolus hic dicit semel in anno ingressum? Diluunt autem hoc, nempe quod cum sanguine quotannis semel ingrederetur; cum thymiamate vero, bis in die. Noveris tamen quod perperam dubitarunt et inscienter: non enim aureo thuribulo bis in die suffitum faciebat Aaron, sed super aureo altari: hoc vero non erat in Sanctis sanctorum, verum in medio tabernaculo, in quo erant candelabra et mensa: quandoquidem cum aureo thuribulo semel ingrediebatur in anno in Sancta sanctorum: aliud enim thuribulum, aliud altare erat. Apposui autem dubitationem, ne ille qui ista legerit, hanc ab aliis audiens, in errorem inducatur, existimans eam esse sanam.

Quem offert pro seipso, et populi ignorantiis. Rursus, *pro seipso*, inquit, pontifex enim legalis pro seipso offerebat, Christus autem non pro seipso: quomodo enim, qui segregatus erat a peccato τὸ πῶμα τῆς κιβωτοῦ, ὡς ἐκ τῆς Γραφῆς αὐτῆς μαθήσῃ ἀκριβέστερον, καὶ μὴ ἀπατηθεὶς τοῖς τινων λόγοις, ἄλλο τι νοήσῃς τοῦτο εἶναι. Ἐδήλου μέντοι Χριστὸν, ὃς ἱλασμὸς μὲν ἐγένετο τῶν ἡμετέρων ἁμαρτιῶν. Ἐπεσφράγισε δὲ πάντα τὰ ἐν τῇ Παλαιᾷ, καὶ ἐπησφαλίσατο.

Περὶ ὧν οὐκ ἔστι νῦν λέγειν κατὰ μέρος. Ἐμφαίνει ἐνταῦθα, ὅτι οὐ ταῦτα ἦν μόνα τὰ ὁρώμενα, ἀλλ' αἰνίγματά τινα ἦν, ἃ τὸ θεωρεῖν καὶ ἐξηγεῖσθαι μακροτέρου δεῖται χρόνου.

Τούτων δὲ οὕτω κατεσκευασμένων, εἰς μὲν τὴν πρώτην σκηνὴν διαπαντὸς εἰσίασιν οἱ ἱερεῖς τὰς λατρείας ἐπιτελοῦντες. Ἦν μὲν, φησὶ, ταῦτα· οὐκ ἀπήλαυον[16] δὲ τούτων οἱ Ἰουδαῖοι, ἅτε τοῦ καταπετάσματος διείργοντος αὐτούς. Ἡμῖν γὰρ ἐτηρεῖτο ταῦτα, οἷς προεφητεύετο.

Εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνος ὁ ἀρχιερεύς. Ὁρᾷς ἤδη τοὺς τύπους προκαταβεβλημένους; Ἵνα γὰρ μὴ λέγωσιν, Ἅπαξ ἐγένετο ἡ κατὰ Χριστὸν θυσία, καὶ πῶς πάντας ἡγίασε; δείκνυσιν ῥᾳδίως ἄνωθεν ὂν, εἴγε ἁγιωτέρα ἦν καὶ φρικτὴ, ἡ ἅπαξ προσφερομένη καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως.

Οὐ χωρὶς αἵματος. Ἐπειδὴ θυσίαν ἐκάλεσε τὸν σταυρὸν, οὔτε πῦρ ἔχοντα, οὔτε ξύλα, οὔτε πολλάκις προσφερόμενον, δείκνυσιν ὅτι καὶ ἡ παλαιὰ θυσία τοιαύτη ἦν· ἅπαξ γὰρ προσεφέρετο ἐν αἵματι. Ἐξήτησαν δέ τινες, πῶς ἐν μὲν τῇ Ἐξόδῳ γέγραπται· *Ὅτι θυμιάσει ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ θυσιαστηρίου*[17], ὃ δηλαδὴ ἐν τοῖς Ἁγίοις τῶν ἁγίων ἦν, *Ἀαρὼν θυμίαμα συνθέσεως λεπτῆς τὸ πρωΐ· πρωΐ ὅταν ἐπισκευάζῃ τοὺς λύχνους, θυμιάσει ἐπ' αὐτοῦ· καὶ ὅταν ἅπτῃ ὁ Ἀαρὼν τοὺς λύχνους τὸ ὀψὲ, θυμιάσει θυμίαμα ἐνδελεχισμοῦ*· ὥστε ἑκάστην ἡμέραν δὶς εἰσῄει, φησὶν, ὁ ἀρχιερεὺς εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων θυμιάσων, ἔνθα ἦν τὸ χρυσοῦν θυσιαστήριον. Πῶς οὖν ἐνταῦθα φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ τοῦτον εἰσιέναι; Καὶ ἐπιλύονται, ὅτι μετὰ αἵματος ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰσῄει, μετὰ δὲ θυμιάματος δὶς τῆς ἡμέρας. Πλὴν ἴσθι ὅτι κακῶς ἠπόρησαν, καὶ ἀνεπιστημόνως· οὐ γὰρ ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ θυμιατηρίου ἐθυμία ὁ Ἀαρὼν δὶς τῆς ἡμέρας, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ θυσιαστηρίου· τοῦτο δὲ οὐκ ἐν τοῖς Ἁγίοις τῶν ἁγίων ἦν, ἀλλ' ἐν μέσῃ τῇ σκηνῇ, ἐν ᾗ ἥ τε λυχνία καὶ ἡ τράπεζα. Ἐπεὶ μετά γε τοῦ χρυσοῦ θυμιατηρίου ἅπαξ εἰσῄει τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων. Ἄλλο γὰρ θυμιατήριον, καὶ ἄλλο θυσιαστήριον. Παρεθέμην δὲ καὶ τὴν ἀπορίαν, ἵνα μὴ παρ' ἄλλων ἀκούσας ταύτην, ὁ ἀναγινώσκων ταῦτα πλανηθῇ, δόξας αὐτὴν ὑγιῶς ἔχειν.

Ὃ προσφέρει ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων. Καὶ πάλιν τὸ, Ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Ὁ μὲν γὰρ νομικὸς, φησὶν, ἀρχιερεὺς, ὑπὲρ ἑαυτοῦ προσέφερεν· ὁ Χριστὸς δὲ, οὐχ ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Πῶς γὰρ,

[27] Exod. xxx, 7, 8.

Variæ lectiones.

[16] ἀπέλαζον o. [17] θυμιατηρίου o.

Digitized by Google

ὅστις κεχώρισται τῶν ἁμαρτωλῶν; Ὥστε πάμπολυ τὸ διάφορον τούτου πρὸς ἐκεῖνον. Τῶν ἀγνοημάτων δὲ εἶπεν, οὐχὶ ἁμαρτημάτων, εἰς πλείω φόβον ἐμβάλλων καὶ τοὺς πάλαι Ἰουδαίους, καὶ πάντας, καὶ καταστέλλων τὸ φρόνημα. Εἰ γὰρ καὶ μὴ ἑκὼν ἥμαρτες, ἀλλ' ἄκων καὶ ἀγνοήσας, καὶ τούτου οὐδείς ἐστι καθαρός. Τινὲς δὲ ἔφησαν ὅτι κἀντεῦθεν τὸ διάφορον δεικνὺς τῆς κατὰ Χριστὸν θυσίας καὶ τῶν νομικῶν, οὕτως εἶπεν. Αἱ μὲν γὰρ νομικαὶ τὰ ἐν ἀγνοίᾳ συνεχώρουν πλημμελήματα· ἡ δὲ τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὰ ἐν εἰδήσει ἁμαρτήματα ἀφίησι.

A toribus? Itaque magnum est discrimen inter hunc et illum. *Ignorantiis* autem dixit, non peccatis, in majorem metum conjiciens et veteres Judæos, et omnes, ac comprimens superbiam. Etsi enim voluntarie non peccasti, ignorans tamen peccasti, a quo nemo est purus. Quidam autem dixerunt quod, hinc discrimen ostendens sacrificii Christi et legis oblationum, sic dixerit. Legis enim oblationes, delicta ex ignorantia admissa remittebant : Christi autem oblatio, peccata etiam scienter commissa condonat.

Τοῦτο δηλοῦντος τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, μήπω πεφανερῶσθαι τὴν τῶν ἁγίων ὁδὸν, ἔτι τῆς πρώτης σκηνῆς ἐχούσης στάσιν. Ἄρχεται λοιπὸν ἀναγωγικώτερον θεωρεῖν τὰ περὶ τῶν σκηνῶν, καὶ φησιν, ὅτι Ἐπειδὴ τὰ μὲν Ἅγια τῶν ἁγίων ἄβατα ἦν τοῖς ἄλλοις ἱερεῦσιν, ἃ τύπος εἰσὶ τοῦ οὐρανοῦ· ἡ μέντοι πρώτη σκηνή, τουτέστιν, ἡ μετὰ τὸ ἔξωθεν θυσιαστήριον τὸ χαλκοῦν πρώτη εὐθὺς οὖσα, βάσιμος ἦν αὐτοῖς διαπαντὸς, σύμβολον οὖσα τῆς κατὰ νόμον λατρείας, ἐδηλοῦτο συμβολικῶς, ὅτι ἕως οὗ ἵσταται ἡ σκηνὴ αὕτη, τουτέστιν, ἕως οὗ κρατεῖ ὁ νόμος, καὶ αἱ κατ' αὐτὸν λατρεῖαι τελοῦνται, οὐκ ἔστι βάσιμος ἡ τῶν ἁγίων ὁδὸς, τουτέστιν, ἡ εἰς τὸν οὐρανὸν εἴσοδος, τοῖς τὰς τοιαύτας λατρείας ἐπιτελοῦσιν· ἀλλὰ τούτοις μὲν ἀφανὴς ἐστι, καὶ ἀποκέκλεισται, μόνῳ δὲ τῷ ἑνὶ Ἀρχιερεῖ Χριστῷ ἀφωρίσθη ἡ ὁδὸς αὕτη.

B Verse. 8. *Hoc significante Spiritu sancto, nondum propalatam esse sanctorum viam, primo tabernaculo adhuc habente statum.* Orditur deinceps magis mystice contemplari ea quæ de tabernaculis dicuntur, aitque : Quandoquidem Sancta sanctorum inaccessibilia erant reliquis sacerdotibus, quæ figura sunt cœli : at vero primum tabernaculum, hoc est, quod post exteriorem æream aram primo statim occurrebat, perpetuo ipsis quidem patebat, utpote symbolum cultus legalis, typice significabat, quod quamdiu consisteret tabernaculum hoc, hoc est, tantisper dum lex floreret, perficerenturque secundum eam culturæ et sacra, in Sancta sanctorum non pateret aditus, hoc est, in cœlum ingressus, talia sacra perficientibus : verum non conspicuus esset hisce, sed occlusus, soli autem uni Pontifici Christo segregata fuit hæc via.

Ἥτις παραβολὴ εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἑνεστηκότα, καθ' ὃν δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται, μὴ δυνάμεναι κατὰ συνείδησιν τελειῶσαι τὸν λατρεύοντα. Ὅπερ προεῖπον, ἐκεῖνο νῦν φησιν ὁ Ἀπόστολος, ὅτι ἡ σκηνὴ ἐκείνη, ἐν ᾗ διαπαντὸς εἰσήρχοντο οἱ ἱερεῖς, παραβολὴ ἦν, τουτέστι, τύπος καὶ σκιαγραφία τοῦ κατὰ τὸν νόμον ἑνεστηκότος καιροῦ, τοῦ πρὸ τῆς Χριστοῦ παρουσίας· καθ' ὃν καιρὸν τοιαῦται θυσίαι προσφέρονται, καὶ οὕτως ἀσθενεῖς, ὥστε μὴ δύνασθαι κατὰ συνείδησιν, τουτέστι, κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον, τελειῶσαι τοὺς ταύτας προσφέροντας. Σωμάτων γὰρ ῥύπους, οὐ ψυχῶν ἁμαρτίας ἐκάθαιρον. Οὐ γὰρ μοιχείαν, ἢ φόνον, ἢ ἱεροσυλίαν ἀφιέναι ἠδύναντο.

C **710** Verse. 9. *Quæ est parabola temporis instantis, in quo munera et hostiæ offeruntur, quæ non possunt juxta conscientiam perfectum facere servientem.* Quod ante dixi, illud nunc Apostolus ait : nempe, tabernaculum illud, in quod semper ingrediebantur sacerdotes, erat parabola, id est, figura et adumbratio temporis secundum legem instantis ante adventum Christi : quo tempore ejusmodi sacrificia offeruntur, atque adeo imbecillia, ut non possint secundum conscientiam, hoc est, interiorem hominem, consummare eos qui illa offerebant. Corporum enim sordes, non animarum peccata purgabant. Non enim adulterium, homicidium, aut sacrilegium remittere potuerunt.

Μόνον ἐπὶ βρώμασι καὶ πόμασι, καὶ διαφόροις βαπτισμοῖς, καὶ δικαιώμασι σαρκὸς, μέχρι καιροῦ διορθώσεως ἐπικείμενα. Μόνον, φησὶν, ἐπικείμενα τοῖς τότε ἀνθρώποις καὶ διαταττόμενα περὶ βρωμάτων καὶ πομάτων. Τόδε γάρ, φησὶ, φάγε, καὶ τόδε μὴ φάγῃς. Πῶς δὲ εἶπε, *πόμασι*; καίτοι περὶ πομάτων διαφορᾶς οὐ διελάμβανεν ὁ νόμος. Ἢ τοίνυν τοῦτό φησι περὶ τοῦ τὸν ἱερέα μὴ πίνειν οἶνον, ὅταν ἐμέλλεν εἰσελθεῖν εἰς τὸ Ἅγιον· ἢ καὶ περὶ τῶν εὐχὰς, τουτέστιν ὑποσχέσεις περὶ ἀποχῆς οἴνου ποιουμένων, ὥσπερ καὶ οἱ Ναζαραῖοι· ἢ ἁπλῶς ἐξευτελίζων τὰ τοιαῦτα διατάγματα καὶ διασύρων, τοῦτο εἶπε. Διάφοροι δὲ βαπτισμοὶ ἦσαν. Καὶ γὰρ κἂν νεκροῦ ἅψατο, κἂν λεπροῦ, κἂν γονορρυοῦς ἐγένετό τις, ἐβαπτίζετο, καὶ οὕτως ἐδόκει καθαρίζεσθαι. Ταῦτα δὲ δικαιώματα ἦσαν σαρκὸς, τουτέστιν

D Verse. 10. *Tantummodo in cibis et potibus, et in variis baptismatis et justificationibus carnis, ad tempus usque correctionis imposita.* Tantummodo, inquit, imposita hominibus qui tum vivebant, et injuncta de cibis et potu. Hoc enim, inquit, vescere, hoc vero ne vescaris. Quomodo autem dixit, *in potibus?* atqui de potuum differentia nihil tradidit lex. Vel igitur hoc dicit, quod sacerdos non debuerit bibere vinum quando ingressurus esset in Sancta : vel de his dicit, qui vota, hoc est, promissiones faciebant a vino abstinendi, sicut et Nazaræi : vel simpliciter, ut vilescere faciat hujusmodi ordinationes et ritus, atque ut eos perstringat, hoc dixit. Varii autem baptismi apud eos erant. Nam si mortuum attigisset quispiam vel leprosum, et si seminis fluxum pateretur aliquis, abluebatur, ca-

Digitized by Google

que ratione videbatur mundus reddi. Hæ autem justificationes fuerant carnis, hoc est, mandata carnalia, carnem purgantia, adeoque carnaliter justificantia eos qui secundum carnem impuri censebantur. Non tamen ad finem usque imponenda erant, cæterum *ad tempus correctionis*, hoc est, ad Christi usque adventum, qui hæc emendaturus erat, ac verum et spiritualem Dei cultum introducturus. Quia vero lex grave jugum erat, merito dixit, *Imposita;* perinde ac in Actis memoriæ proditum est : *Quid tentatis imponere jugum super cervices discipulorum, quod neque patres nostri bajulare potuerunt* [18]?

A ἐντολαὶ σάρκιναι, σάρκα; καθαίρουσαι, καὶ σαρκικῶς δικαιοῦσαι τοὺς κατὰ σάρκα ζοχοῦντας ἀκαρθάρτους. Οὐ μέντοι ἄχρι τέλους ἔμελλον ἐπικεῖσθαι, ἀλλ' *ἄχρι καιροῦ διορθώσεως*, τουτέστιν, ἄχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας τοῦ μέλλοντος διορθώσασθαι ταῦτα, καὶ τὴν ἀληθινὴν καὶ πνευματικὴν λατρείαν ἐπεισαγαγεῖν. Ἐπεὶ δὲ ζυγὸς ἦν ὁ νόμος βαρὺς, εἰκότως εἶπε τὸ, *ἐπικείμενα*. Ὡς καὶ ἐν ταῖς Πράξεσι γέγραπται· *Τί πειράζετε ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν ἐβάστασαν;*

VERS. 11. *Christus autem accedens Pontifex futurorum bonorum.* Veteris, inquit, Testamenti cultus in cœlum non introduxit. *Christus autem accedens,* B semel ingressus est in Sancta : ibi enim est redditio sensus. Non dixit autem, factus Pontifex, sed, *accedens Pontifex*, hoc est, in hoc ipsum veniens. Non prius accessit, et deinde casu ita eveniente, factus est Pontifex : sed scopus cur in terram veniret, pontificatus erat. Non dixit autem, eorum quæ mactantur **711** Pontifex; sed, *futurorum bonorum :* tanquam sermone universum exacte exprimere non valente, simpliciter et indefinite bona vocavit quæ nobis conferuntur. Futura vero hæc dixit, respectu temporis legis. Ut enim illud instans vocavit, sic quæ Christi sunt, futura appellat, ad comparationem illius, vel revelandorum nobis in futuro sæculo mysteriorum.

Χριστὸς δὲ παραγενόμενος Ἀρχιερεὺς τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Ἡ μὲν Παλαιὰ, φησὶ, λατρεία οὐκ εἰσῆγεν [18] εἰς τὸν οὐρανόν· *ὁ δὲ Χριστὸς παραγενόμενος* εἰσῆλθεν ἐφάπαξ εἰς τὰ Ἅγια· ἐκεῖσε γὰρ ἀποδέδοται ἡ ἔννοια. Οὐκ εἶπε δὲ, γενόμενος ἀρχιερεὺς, ἀλλὰ *παραγενόμενος Ἀρχιερεὺς*, τουτέστιν εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐλθών. Οὐ πρότερον παρεγένετο, εἶτα συμβὰν οὕτω, ἐγένετο Ἀρχιερεύς· ἀλλ' ὁ σκοπὸς τοῦ παραγεγονέναι αὐτὸν εἰς τὴν γῆν, ἡ ἀρχιερωσύνη ἦν [19]. Οὐκ εἶπε δὲ, Ἀρχιερεὺς τῶν θυομένων, ἀλλὰ *τῶν μελλόντων ἀγαθῶν*, ὡς οὐκ ἰσχύοντος τοῦ λόγου παραστῆσαι τὸ πᾶν ἀκριβῶς, ἁπλῶς καὶ ἀδιορίστως ἀγαθὰ ἐκάλεσε, τὰ εἰς ἡμᾶς γενόμενα. Μέλλοντα δὲ ταῦτα εἶπεν, ὡς πρὸς τὸν τοῦ νόμου καιρόν. Ὥσπερ γὰρ ἐκεῖνον ἐνεστηκότα ἐκάλεσεν, οὕτω μέλλοντα τὰ κατὰ Χριστὸν ὀνομάζει, ὡς πρὸς σύγκρισιν ἐκείνου, ἢ καὶ τῶν ἐν τῷ C μέλλοντι αἰῶνι ἀνακαλυφθησομένων ἡμῖν μυστηρίων.

Per amplius et perfectius tabernaculum. Carnem hic dicit, quæ majus quidem erat, quatenus et Deus Verbum, et omnis Spiritus operatio demoratur in ipsa. Non enim ei ex mensura impertiit Deus Spiritum. *Perfectius* autem, tanquam perfectiora transigens.

Διὰ τῆς μείζονος καὶ τελειοτέρας σκηνῆς. Τὴν σάρκα ἐνταῦθα λέγει, μείζονα μὲν οὖσαν, καθὸ καὶ ὁ Θεὸς Λόγος, καὶ πᾶσα ἡ τοῦ Πνεύματος ἐνέργεια οἰκεῖ ἐν αὐτῇ. Οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δέδωκεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα. *Τελειοτέρας* δὲ οὔσης, ὡς τελειότερα κατορθούσης.

Non manufactum, id est, non hujus creationis. Hic insultant hæretici, dicentes cœleste esse corpus et æthereum. Atqui si cœleste putasset Apostolus et æthereum, quomodo dixisset, *non hujus* esse *creationis?* non enim extra creaturas cœlum est. Quid igitur est quod dicit? Quod vetus tabernaculum manus Beseleelis artificum fecerunt, Dei autem Verbi tabernaculum Spiritus constituit. Propterea dixit ipsum non esse *hujus creationis*, id est, non harum creaturarum, cæterum spirituale et divinum. Creatura enim nulla habet in se Deum Verbum secundum substantiam : tabernaculum autem illud huic hypostatice unitum erat. Secundum materiam igitur corpus Domini nostri erat simile, et ejusdem nobiscum essentiæ, nempe ex immaculato sanguine sanctæ Virginis compactum : secundum modum vero constitutionis supra nos fuit, et quia Deo Verbo hypostatice unitum erat. Vel quia

Οὐ χειροποιήτου, τουτέστιν, οὐ ταύτης τῆς κτίσεως. Ἐνταῦθα ἐπιπηδῶσιν οἱ αἱρετικοὶ, λέγοντες οὐράνιον εἶναι τὸ σῶμα καὶ αἰθέριον. Καὶ μὴν καὶ εἰ οὐράνιον αὐτὸ ἐδόξαζεν ὁ Ἀπόστολος καὶ αἰθέριον, πῶς εἶπεν *οὐ ταύτης τῆς κτίσεως* εἶναι; Οὐ γὰρ ἔξω τῶν κτισμάτων ὁ οὐρανός. Τί οὖν D ἐστιν ὃ λέγει; Ὅτι τὴν μὲν παλαιὰν σκηνὴν χεῖρες τῶν περὶ Βεζελεὴλ τεχνιτῶν ἐποίησαν· τὴν δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγου σκηνὴν, τὸ Πνεῦμα συνεστήσατο. Διὸ εἶπεν αὐτὴν μὴ εἶναι *ταύτης τῆς κτίσεως*, τουτέστιν οὐ τούτων τῶν κτισμάτων, ἀλλὰ πνευματικὴν καὶ θείαν. Τῶν μὲν γὰρ κτισμάτων οὐδὲν ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεὸν Λόγον καθ' ὑπόστασιν· ἐκείνη δὲ καθ' ὑπόστασιν ἥνωτο τούτῳ. Κατὰ μὲν οὖν τὴν ὕλην, τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου καθ' ἡμᾶς ἦν, καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν, ὡς ἐκ τῶν ἀχράντων αἱμάτων τῆς ἁγίας Παρθένου συμπαγέν· κατὰ δὲ τὸν τρόπον τῆς συστάσεως, ὑπὲρ ἡμᾶς, καὶ ὅτι καθ' ὑπόστασιν ἥνωτο τῷ

[18] Act. xv, 10.

Variæ lectiones.

[18] εἰσῆλθεν o. [19] ἦγουν τὸ θῦσαι; τὸ ἴδιον σῶμα ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν o.

Digitized by Google

Θεῷ Λόγῳ. Ἡ ἐπειδὴ ἡ ὕλη τῆς παλαιᾶς σκηνῆς ξύλα καὶ δέρματα ἦσαν, καὶ χρυσὸς, καὶ ἄργυρος, καὶ χαλκὸς, καὶ ὑφάσματά τινα, πρὸς ἐκεῖνα ὁρῶν ὁ Ἀπόστολος εἶπεν, ὅτι Οὐ ταύτης τῆς κτίσεως, ἧς ἐδείκθη ἡ παλαιὰ σκηνή. Τὸ γὰρ ὅλον συγκριτικῶς ἐκφέρει τὸν λόγον, καὶ δείκνυσι τὴν κατὰ Χριστὸν ὑπεροχήν. Καλεῖ δὲ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ σκηνήν, ὡς ἐνταῦθα, διὰ τὸ τὸν Μονογενῆ σκηνῶσαι ἐν αὐτῇ· καὶ καταπέτασμα, ὡς ἀποκρύπτουσαν τὴν θεότητα. Καλεῖ καὶ τὸν οὐρανὸν τοῖς αὐτοῖς τούτοις ὀνόμασι· σκηνὴν, ὡς ἐκεῖ ὄντος τοῦ ἀρχιερέως· καταπέτασμα, ὡς ἀποτειχιζομένων τῶν ἁγίων δι' αὐτοῦ.

A materia veteris tabernaculi ligna et pelles fuerunt, et aurum, et argentum, et æs, et texturæ quædam; ad hæc respiciens Apostolus dixit, quod non sit hujus creationis, qua indiguerit tabernaculum vetus. Omnino enim per comparationem profert orationem, et Christi excellentiam ostendit. Vocat autem corpus Domini tabernaculum, quemadmodum in hoc loco, eo quod commoretur in eo unigenitus Dei Filius : et velamentum, eo quod contegat divinitatem. Vocat et cœlum iisdem his nominibus : tabernaculum scilicet, eo quod illic sit pontifex ; velamen autem, eo quod sancti per ipsum communiuntur.

Οὐδὲ δι' αἵματος τράγων καὶ μόσχων, διὰ δὲ τοῦ ἰδίου αἵματος. Ἰδοὺ πάντα ἐξηλλαγμένα καὶ ὑπερῳχὴ, ὅση αἵματος θείου πρὸς τὰ τῶν ζώων, μεθ' ὧν ὁ νομικὸς ἀρχιερεὺς εἰσήρχετο.

B Vers. 12. *Neque per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinem.* En omnia sunt diversa, atque istis tanto excellentiora, quanto sanguis divinus sanguine animalium, cum quibus pontifex sub lege ingrediebatur.

Εἰσῆλθεν ἐφάπαξ εἰς τὰ Ἅγια. Τουτέστιν εἰς τὸν οὐρανόν.

Introiit semel in Sancta. Hoc est, in cœlum.

Αἰωνίαν λύτρωσιν εὑρόμενος. Οὐ πρόσκαιρον καθαρμὸν [10], ὡς ἐκεῖνοι, ἀλλ' αἰωνίαν ἐλευθερίαν ψυχικῶν ἁμαρτιῶν. Ἢ ὅτι ἅπαξ εἰσελθὼν, διὰ μιᾶς εἰσόδου ἀΐδιον εὐεργεσίαν ἡμῖν κατέθετο. Ὅρα δὲ καὶ τὸ, *εὑρόμενος*, ὡς παρὰ προσδοκίαν γενομένου τοῦ πράγματος, οὕτω ταύτῃ τῇ λέξει ἐχρήσατο. Ἄπορον γὰρ ἦν τὸ τῆς ἐλευθερίας ἡμῖν· ἀλλ' αὐτὸς εὗρε τοῦτο.

712 *Æterna redemptione inventa.* Non temporaria purgatione, ut erat illorum, sed æterna libertate animarum a peccatis. Vel quia semel ingressus, per unum introitum æternum nobis beneficium contulit. Vide autem quod ait, *inventa*, ceu præter exspectationem res facta esset, sic hac dictione usus est. Libertas enim nobis dubia erat, verum ipse hanc invenit.

Εἰ γὰρ τὸ αἷμα ταύρων καὶ τράγων, καὶ σποδὸς δαμάλεως, ῥαντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους, ἁγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα. Ἐπειδὴ ἀπίθανον ἂν ἴσως ἔδοξε πολλοῖς, τὸ διὰ μιᾶς θυσίας καὶ αἵματος ἑνὸς, λύτρωσιν αἰωνίαν παρασχεῖν, κατασκευάζει τοῦτο, καὶ δείκνυσιν πιθανὸν τοῦτο ἐκ τῆς παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις δόξης. Εἰ γὰρ ὑμεῖς, φησὶν, ἐπιστεύετε καθαίρεσθαι ῥαντιζόμενοι τῷ αἵματι τῆς δαμάλεως, καὶ αὖ τῇ σποδῷ ὕδατι φυρομένῃ (ἐτηρεῖτο γὰρ ἡ σποδὸς εἰς κάθαρσιν τῶν κεκοινωμένων, τουτέστι, τῶν μεμιασμένων), πῶς τὸ τοῦ Χριστοῦ αἷμα οὐ καθαριεῖ τὰς ψυχάς; Ὅρα δὲ σύνεσιν. Οὐκ εἶπεν, ὅτι ἐκαθάρισε τὸ αἷμα τῶν τράγων, ἀλλ' ἡγίαζεν· οὐχ ὡς δοξάζων τὰ νομικὰ, ἀλλ' ἵνα κατορθώσῃ ὃ βούλεται. Εἰ γὰρ αἷμα τράγου ἁγιασμὸν παρεῖχεν, ὡς πιστεύετε, πολλῷ μᾶλλον πεισθῆναι χρεὼν ἦν παρέχειν ἁγιασμὸν τὸ τοῦ Χριστοῦ αἷμα. Ὅτι γὰρ οὐχ ἵνα ἐπάρῃ τὰ Ἰουδαϊκὰ τοῦτο εἶπεν, ὅρα πῶς προσέθηκε· *Πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα.* Ἅγιον γὰρ, φησὶν, ἦν οὐ πρὸς τὸ τὰς ψυχὰς καθαίρειν, ἀλλὰ τὴν σάρκα.

C Vers. 13. *Si enim sanguis taurorum et hircorum, et cinis vitulæ aspersus, inquinatos sanctificat ad emundationem carnis.* Quia fortasse plerisque improbabile videbatur, per oblationem unam et sanguinem unius, redemptionem æternam exhibere: confirmat hoc, indicans hoc verisimile esse ex ipsorum Judæorum opinione. Si enim vos, inquit, sanguine vitulæ conspersi mundari credebatis, ac rursus cinere aquæ admisto, servabatur enim cinis in purificationem profanatorum, hoc est, pollutorum, quomodo Christi sanguis non purgabit animas? Animadverte autem ejus prudentiam. Non dixit, quod sanguis hircorum purgavit, sed sanctificavit : non ut legalia glorificet, sed ut efficiat quæ velit. Si enim sanguis hirci præstitit sanctificationem, uti vos creditis ; multo potius credere debetis Christi sanguinem sanctificationem præstare. Quod enim hæc non dixerit ut Judaica efferat, vide quomodo apposuerit, *Ad emundationem carnis.* Sanctum enim erat, inquit, non ut animas purgaret, sed carnem.

D

Πόσῳ μᾶλλον τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ὃς διὰ Πνεύματος αἰωνίου ἑαυτὸν προσήνεγκεν ἄμωμον τῷ Θεῷ. Οὐκ ἀρχιερεύς τις προσήνεγκεν τὸν Χριστὸν, ἀλλ' αὐτὸς ἑαυτόν· καὶ οὐ διὰ πυρὸς, ὡς αἱ δαμάλεις, ἀλλὰ διὰ Πνεύματος αἰωνίου, ὥστε καὶ τὴν χάριν καὶ τὴν ἀπολύτρωσιν διαιωνίζειν. Καὶ *ἄμωμον*, τουτέστιν, ἀναμάρτητον. Καὶ γὰρ καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ ἡ δάμαλις ἄμωμος ἀπῃτεῖτο εἶναι.

Vers. 14. *Quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum æternum seipsum obtulit immaculatum Deo.* Non pontifex quispiam obtulit Christum, sed ipse seipsum : et non per ignem, ut ipsæ vitulæ, sed per Spiritum æternum, ut jam et gratia et redemptio sint æterna. Et *immaculatum*, hoc est, peccati expertem. Nam in Veteri Testamento vitula exigebatur, quæ omni macula careret.

Variæ lectiones.

[10] καθαρισμόν.

Digitized by Google

Emundabit conscientiam nostram ab operibus mortuis. Illic quidem dixit, *sanctificat;* sed tamen addidit, *ad emundationem carnis:* hic vero cum dixisset, *Emundabit*, protinus excellentiam demonstravit. Addit enim quod conscientiam mundabit, hoc est, interiorem hominem, quod sane ille non erat. Et illic quidem qui attigisset mortuum, mundabatur : hic vero puritas datur a mortuis operibus, quæ vere coinquinare possunt, et a Deo abducere.

Ad serviendum Deo viventi et vero ? Proinde qui mortua opera attingit, non servit Deo viventi et vero, sed opera quæ eligit pro Deo habet. Sic is qui ventri deditus est, ventrem Deum facit : **713** sic avarus idolorum cultor est. Hujusmodi igitur opera mortua sunt, non solum quod a sempiterna vita aliena sint, verum etiam quod, dum peraguntur, exsecrabilia sint, atque adeo vana et mendacia, ut quæ nos inescant et suavia videntur, cum minime sint.

VERS. 15. *Et ideo Novi Testamenti mediator est.* Quod non paucos imbecilliorum turbabat, mors videlicet Christi : Si enim mortuus est, inquiunt, quomodo dabit quæ promisit? huic jam Paulus medicinam adhibens, ostendit propter hoc ipsum ratum et firmum esse testamentum, quia mortuus est : viventium enim testamentum non dicitur. Eam ob rem, inquit, mortuus est, ut nos mundaret, ac in testamento reliquit nobis condonationem, et paternorum bonorum fruitionem, mediator factus inter Patrem et nos. Pater enim noluit dimittere nobis hæreditatem, sed irascebatur ut filiis contumacibus et abalienatis. Christus itaque mediator factus erat, atque ipsum nobis reconciliavit. Quomodo ? Quod nos oportebat pati, mori enim debuissemus, hoc ipse pro nobis sustinuit, nosque dignos testamento reddidit, atque deinceps testamentum stabile redditum est per mortem Filii, eo quod non ad indignos hæreditatem transmiserat. Etenim testamentum quosdam hæredes habet :—audi itaque testamentum Christi : *Volo ut ubi ego sum, et illi sint*[28] ;— alios autem exhæredes : *Non pro omnibus vero rogo*, inquit, *sed pro iis qui per verbum ipsorum credunt in me*[29]. Testamentum porro testes habet : *Testatur autem de me qui misit me*[30] ; ac : *Paracletus testimonium mihi dicet;* et : *Vos testes mei estis.*

Ut morte intercedente in redemptione eorum prævaricationum quæ erant sub priori testamento. Animadvertis Christi mortem ob nostram redemptionem factam esse? Quomodo igitur eam imbecillitatis esse putas, cum adeo potens fuerit, ut quæ in lege erant prævaricationes sanarit ? Quomodo igitur ad legem confugis, quæ adeo est infirma, ut neque prævaricationes quæ in ipsa fiunt corrigere potuerit? Non quia prava erat, sed quia infirma.

Promissionem accipiant, qui vocati sunt, æternæ

A *Καθαριεῖ τὴν συνείδησιν ἡμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων.* Ἐκεῖ μὲν εἶπε τὸ, Ἁγιάζει· ἀλλὰ προσέθηκε καὶ τὸ, *πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα* · ἐνταῦθα δὲ, *Καθαριεῖ*, εἰπών, ἔδειξεν εὐθὺς τὴν ὑπεροχήν. Ἐπάγει γὰρ, ὅτι τὴν συνείδησιν καθαριεῖ, τουτέστι, τὸν ἐντὸς ἄνθρωπον, ὅπερ ἐκεῖ οὐκ ἦν. Κακεῖ μὲν ὁ ἁψάμενος νεκροῦ, ἐκαθαρίζετο· ἐνταῦθα δὲ ἡ κάθαρσις ἀπὸ νεκρῶν ἔργων τῶν ἀληθῶς μιαίνειν δυναμένων, καὶ ἀπάγειν Θεοῦ.

Εἰς τὸ λατρεύειν Θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ ; Ὥστε ὁ νεκρῶν ἔργων ἁπτόμενος, οὐ λατρεύει Θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ, ἀλλὰ τὰ ἔργα ἃ προαιρεῖται ἐκεῖνα θεοποιεῖ. Οὕτως ὁ γαστρίμαργος θεοποιεῖ τὴν κοιλίαν· οὕτως ὁ πλεονέκτης εἰδωλολατρεῖ. Νεκρὰ οὖν B εἰσι τὰ τοιαῦτα, οὐ μόνον ὡς τῆς αἰωνίου ζωῆς ἀλλότρια, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ πράττεσθαι βδελυκτά εἰσι, καὶ ψευδῆ δὲ, ὡς ὀλεκάζοντα ἡμᾶς, καὶ δοκοῦντα μὲν ἡδέα, μὴ ὄντα δέ.

Καὶ διὰ τοῦτο Διαθήκης Καινῆς μεσίτης ἐστίν. Ὅπερ ἐτάραττε πολλοὺς τῶν ἀσθενεστέρων, ὁ θάνατος δηλαδὴ τοῦ Χριστοῦ· Εἰ γὰρ ἀπέθανε, φασὶ, πῶς δώσει ἃ ἐπήγγελται; τοῦτο νῦν ὁ Παῦλος θεραπεύων, δείκνυσιν ὅτι δι' αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο βεβαία ἐστὶν ἡ διαθήκη αὐτοῦ, διότι ἀπέθανεν· ἐπὶ γὰρ ζώντων διαθήκη οὐ λέγεται. Διὰ τοῦτο, φησὶ, διὰ τὸ καθαρίσαι ἡμᾶς, ἀπέθανε, καὶ ἐν διαθήκῃ κατέλειψεν ἡμῖν τὴν ἄφεσιν, καὶ τὴν ἀπόλαυσιν τῶν πατρώων ἀγαθῶν, μεσίτης γενόμενος τοῦ Πατρὸς καὶ C ἡμῶν. Ὁ γὰρ Πατὴρ οὐκ ἤθελεν ἀφεῖναι ἡμῖν κληρονομίαν, ἀλλ' ὠργίζετο ὡς υἱοῖς ἀθετήσασι καὶ ἀπηλλοτριωμένοις. Ὁ οὖν Χριστὸς μεσίτης ἐγένετο, καὶ κατήλλαξεν αὐτόν. Καὶ πῶς; Ὅπερ ἔδει ἡμᾶς παθεῖν, ἀποθανεῖν γὰρ ὠφείλομεν, τοῦτο αὐτὸς ὑπὲρ ἡμῶν ὑπέστη, καὶ ἐποίησεν ἡμᾶς ἀξίους τῆς διαθήκης, καὶ λοιπὸν ἡ διαθήκη βεβαία ἐγένετο διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Υἱοῦ, ὡς οὐκ εἰς ἀναξίους τὴν κληρονομίαν παραπέμψασα. Καὶ γὰρ ἡ διαθήκη τοὺς μὲν κληρονόμους ἔχει·— ἄκουε γοῦν τῆς κατὰ Χριστὸν διαθήκης· *Θέλω ἵνα ὅπου ἐγώ εἰμι, καὶ οὗτοι ὦσι*· — τοὺς δὲ ἀποκλήρους· *Οὐ περὶ πάντων δὲ ἐρωτῶ, ἀλλὰ περὶ τῶν πιστευόντων διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν* D *εἰς ἐμέ.* Ἡ διαθήκη μάρτυρας ἔχει· *Μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με* . καὶ, *Ὁ Παράκλητος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ*· καὶ, *Ὑμεῖς δὲ μαρτυρεῖτε.*

Ὅπως θανάτου γενομένου εἰς ἀπολύτρωσιν τῶν ἐπὶ τῇ πρώτῃ διαθήκῃ παραβάσεων. Ὁρᾷς ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ἀπολυτρώσεως ἐγένετο ; Πῶς οὖν τοῦτον ἀσθενείας εἶναι νομίζεις τὸν οὕτως ἰσχύσαντα, ὥστε καὶ τὰς ἐν τῷ νόμῳ παραβάσεις ἰάσασθαι ; Πῶς οὖν προστρέχεις τῷ νόμῳ τῷ οὕτως ἀδυνάτῳ, ὥστε μηδὲ τὰς ἐπ' αὐτῷ παραβάσεις δύνασθαι διορθώσασθαι ; Οὐχ ὅτι πονηρὸς ἦν, ἀλλ' ὅτι ἀσθενής.

Τὴν ἐπαγγελίαν λάβωσιν οἱ κεκλημένοι τῆς

[28] Joan. XVII, 24. [29] Joan. VIII, 20. [30] ibid. 18.

Digitized by Google

αἰωνίου ζωῆς καὶ κληρονομίας. Εἰ γὰρ μὴ ὁ Θάνατος τοῦ Χριστοῦ ἀπήλλαξεν ἡμᾶς τῶν ἁμαρτιῶν, δι' ἃς ἐξεπολεμώσαμεν ἑαυτοῖς τὸν Πατέρα πῶς ἂν ἐλάβομεν τὴν οὐράνιον κληρονομίαν; Τὸ δὲ, *κεκλημένοι*, τοῦτο δηλοῖ, ὅτι παρὰ μὲν τὴν ἀρχὴν πρὸς ἡμᾶς, ὡς πατὴρ πρὸς υἱοὺς, διέκειτο ὁ Θεὸς, καὶ κεκλημένοι ἦμεν εἰς τὴν κληρονομίαν· ὕστερον δὲ, αὐτοὶ ἑαυτοὺς διὰ τῶν ἁμαρτιῶν ἀναξίους ἐποιήσαμεν ταύτης.

A *hæreditatis*. Nisi enim mors Christi liberasset nos a peccatis, quibus Patrem hostem nobis fecimus, quomodo accepissemus cœlestem hæreditatem? *Vocati* autem, hoc significat, quod primum quidem erga nos, ut pater erga filios, Deus affectus erat, vocatique eramus ad hæreditatem: postea vero, ipsi nosipsos per peccata ista indignos fecimus.

Ὅπου γὰρ διαθήκη, θάνατον ἀνάγκη φέρεσθαι τοῦ διαθεμένου. Διαθήκη γὰρ ἐπὶ νεκροῖς βεβαία. Μὴ τοίνυν ταρασσέτω ὑμᾶς ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ· εἰ μὴ γὰρ ἀπέθανεν, οὔτε διαθήκην ἂν ἐποίησεν, ὥστε κληρονομῆσαι ἡμᾶς. Ἀναμφίβολον γὰρ ὅτι ἡ διαθήκη μετὰ θάνατον κρατεῖ· οὔτε ὅλως ἄξιοι ἂν ἦμεν κληρονομίας, ὡς τῆς ἔχθρας μὴ λυθείσης.

VERS. 16, 17. *Ubi enim testamentum, mors necesse est intercedat testatoris. Testamentum* **714** *enim in mortuis firmum est.* Ne igitur turbet vos mors Christi: nisi enim mortuus esset, neque testamentum quidem condidisset, ut nos hæredes essemus, est enim extra omnem controversiam, testamentum post mortem esse ratum, neque omnino digni essemus hæreditate, utpote inimicitia nondum soluta.

Ἐπεὶ μήποτε ἰσχύει, ὅτε ζῇ ὁ διαθέμενος; Ἐρωτηματικῶς τοῦτο καὶ ἀνάγνωθι καὶ νόησον.

Alioqui nunquid valet dum vivit qui testatus est? Per interrogationem hoc lege et intellige.

Ὅθεν οὐδὲ ἡ πρώτη χωρὶς αἵματος ἐγκεκαίνισται. Οὐ μόνον ἀπὸ τῆς κοινῆς συνηθείας ἐπιστώσατο ὃ ἔλεγεν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ συμβάντων, ὃ μᾶλλον τοὺς Ἑβραίους ὑπῆγετο. *Ὅθεν*, φησὶ, τουτέστι, διότι ἀναγκαῖόν ἐστι τὸ θάνατον προηγεῖσθαι τῆς διαθήκης, διὰ τοῦτο καὶ ἡ πρώτη διαθήκη οὐ χωρὶς αἵματος ἐνεκαινίσθη. Αἷμα δὲ θανάτου σύμβολον. Ἀλλ' ἐκεῖ μὲν ἀμνοῦ αἷμα· τύπος γὰρ ἦν· ἐνταῦθα δὲ τῆς ἀληθείας λαμψάσης ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ σαρκὶ ἀπέθανεν ὑπὲρ ἡμῶν. Τί δέ ἐστι τὸ, *ἐγκεκαίνισται*; Τοῦτ' ἔστι, τὴν ἀρχὴν τῆς συστάσεως καὶ τῆς βεβαιώσεως ἔλαβεν. Οὐκ ἄλλως γὰρ ἔλαβεν ἀρχὴν τοῦ ἐνεργεῖν, εἰ μὴ αἱματεκχυσία προέβη.

B

VERS. 18. *Unde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est.* Non solum a communi consuetudine firmavit quod dixit, verum etiam ab iis quæ in Veteri Testamento contigerunt, id quod Hebræos magis suadebat. *Unde*, inquit, hoc est, quia necessarium est mortem præcedere testamentum, propterea primum testamentum non citra sanguinem dedicatum est. Sanguis autem mortis est indicium. Sed illic quidem agni sanguis; typus enim erat: hic vero, veritate refulgente, Filius Dei mortuus est secundum carnem pro nobis. Quid autem est, *dedicatum est*? hoc est, principium constitutionis et confirmationis accepit. Non enim alias principium operandi accepisset, nisi sanguinis effusio præcessisset.

Λαληθείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς κατὰ τὸν νόμον ὑπὸ Μωϋσέως παντὶ τῷ λαῷ. Κατὰ τὸν νόμον, τουτέστι καθὼς ὁ Θεὸς ἐνομοθέτησεν, ἵνα λαληθῶσιν εἰς τὰ ὦτα παντὸς τοῦ λαοῦ· ἢ πάσης ἐντολῆς τῆς κατὰ τὸν νόμον, τουτέστι τῆς νομοθετηθείσης.

VERS. 19. *Cum enim pronuntiatum esset universum mandatum secundum legem a Moyse omni populo. Secundum legem*, id est, perinde ac Dominus lege sanxerat, ut mandata ejus pronuntiarentur ad aures universi populi: vel universum mandatum secundum legem, hoc est, quod lege cautum fuerat.

Λαβὼν τὸ αἷμα τῶν μόσχων καὶ τράγων μετὰ ὕδατος καὶ ἐρίου κοκκίνου καὶ ὑσσώπου, αὐτό τε τὸ βιβλίον καὶ πάντα τὸν λαὸν ἐρράντισε. Τίνος ἕνεκα τὸ βιβλίον ἐρραντίζετο καὶ ὁ λαός; Ἢ τοῦ τιμίου αἵματος ἄνωθεν σχηματιζομένου, δι' οὗ ἐρραντίσθημεν ἡμεῖς καὶ αἱ καρδίαι ἡμῶν· αὗται γάρ εἰσι βιβλία, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπε· *Διδοὺς νόμους ἐπὶ καρδίᾳ αὐτῶν.* Καὶ τὸ ὕδωρ δὲ σύμβολον τοῦ βαπτίσματος. Ἐνταῦθα δὲ παραλαμβάνονται τὸ αἷμα καὶ τὸ ὕδωρ, τάχα μὲν καὶ διὰ τὸ ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Κυρίου ἀπορρυὲν[21] αἷμα καὶ ὕδωρ· τάχα δὲ καὶ ὅτι τὸ βάπτισμα οὗ τὸ ὕδωρ σύμβολον, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλει, οὗ τὸ αἷμα ἐνδεικτικόν. Τὸ δὲ ὕσσωπον παρελαμβάνετο ὡς συγκρατητικὸν διὰ τὸ πυκνὸν, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἔριον. Ἢ

C

D *Accepto sanguine vitulorum cum aqua et lana coccinea, et hyssopo, ipsum quoque librum et omnem populum aspersit.* Quam ob rem liber aspergebatur et populus? Vel ut pretiosus sanguis antea præfiguraretur, quo nos conspersi sumus, et corda nostra: ipsa enim sunt libri, perinde ac supra dixit, *Dans leges meas in corda ipsorum.* Aqua autem baptismatis symbolum fuit. Hic autem assumuntur sanguis et aqua, fortasse quidem eo quod ex latere Christi profluxerit sanguis et aqua: vel fortasse quod baptisma, cujus aqua symbolum est, mortem Domini annuntiat, cujus sanguis est indicium. Hyssopum autem assumebatur ob vim retinendi propter densitatem, ac lana similiter. Vel

Variæ lectiones.

[21] ἀπορρεῦσαν m.

Digitized by Google

quia ovis esset Christus : ac propterea coccinea erat, ut ipso colore sanguinis præ se formam ferret.

Vers. 20. *Dicens : Hic est sanguis testamenti, quod mandavit ad vos Deus.* Christus vero ait : *Hic est sanguis Novi Testamenti in remissionem peccatorum :* illic autem neque novum est, neque remissio peccatorum. Observas igitur quomodo **715** sanguinem testamentum nominaverit ? ut adeo necessario mors intelligatur, ubi testamentum dicitur.

Vers. 21. *Etiam tabernaculum, et omnia vasa ministerii, sanguine similiter aspersit.* Et hæc sane figura fuerunt. Nos enim sumus tabernaculum, juxta illud : *Inhabitabo in ipsis, et inambulabo* [21]. Et vasa magnæ domus Dei, alia quidem aurea, alia vero argentea. Conspersi itaque sumus vero sanguine Christi, sanctificatique sumus in mortem ipsius per baptismum.

Vers. 22. *Et omnia pene in sanguine secundum legem mundantur, et sine sanguinis effusione non fit remissio.* Cur *Pene* apposuit ? Quia illa non erant perfecta mundatio, neque perfecta remissio. Quomodo enim, cum peccata non remitterentur ?

Vers. 23. *Necesse est igitur exemplaria quidem cœlestium his mundari.* Cœlestia nostra dicit, adeoque illa quæ ad Ecclesiam pertinent. Dictum autem est in superioribus, quomodo cœlum sit Ecclesia. Horum igitur exemplaria et figuræ fuerunt res Judaicæ : propterea purgabantur sanguine vitulorum, ac cinere juvencæ, aliisque usque adeo vilibus.

Ipsa autem cœlestia. Hoc est, quæ sunt Ecclesiæ, quæ nostra sunt.

Melioribus hostiis quam istis. Quandoquidem enim nostra Judaicis tanto meliora sunt, quanto cœlum terra, siquidem illi bona terrestria expectabant, nostra vero hæreditas cœlum est, non immerito et præstantiori et magnificentiori sacrificio dignata fuerint, sanguine nimirum Filii Dei, qui mundavit nos perfectius. Mors igitur Christi non solum fuit ut stabiliret testamentum, verumetiam ut veram purificationem efficeret, animæ videlicet. Hanc autem ob causam mortis beneficiorum meminit, eo quod multis ignominiosissima videbatur, maxime vero mors in cruce tolerata.

Vers. 24. *Non enim in manufacta sancta introiit Christus, exemplaria verorum, sed in ipsum cœlum, ut nunc appareat vultui Dei pro nobis.* Admodum superbiebant Templi nomine Judæi, neque enim hujusmodi delubrum in aliis terris erat, quod vel pulchritudinis nomine, vel sumptuum magnitudine cum hoc conferri posset. Quia enim rebus corporalibus alliciebantur Judæi, præcepit Deus magni-

A τικὸν τυγχάνον διὰ τὴν πυκνότητα· καὶ τὸ ἔριον ὡσαύτως· ἢ διότι πρόβατον ὁ Χριστὸς, διὰ τοῦτο καὶ κόκκινον, ἵνα καὶ τῇ χροιᾷ τύπον φέρῃ τοῦ αἵματος.

Λέγων· Τοῦτο τὸ αἷμα τῆς διαθήκης ἧς ἐνετείλατο πρὸς ὑμᾶς ὁ Θεός. Ὁ δὲ Χριστὸς· *Τοῦτο τὸ αἷμα τῆς Διαθήκης Καινῆς, Τὸ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.* Ἐκεῖ δὲ, οὔτε καινὴ, οὔτε ἄφεσις ἁμαρτιῶν. Ὁρᾷς οὖν πῶς τὸ αἷμα διαθήκην ὠνόμασεν; Ὥστε ἀνάγκη θάνατον νοεῖσθαι, ὅπου διαθήκη λέγεται.

Καὶ τὴν σκηνὴν δὲ, καὶ πάντα τὰ σκεύη τῆς λειτουργίας, τῷ αἵματι ὁμοίως ἐῤῥάντισε. Καὶ ταῦτα τύπος ἦσαν· ἡμεῖς γὰρ ἐσμεν ἡ σκηνὴ, κατὰ B τό· *Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω.* Καὶ σκεύη τῆς μεγάλης οἰκίας τοῦ Θεοῦ, τὰ μὲν χρυσᾶ, τὰ δὲ ἀργυρᾶ. Ἐῤῥαντίσθημεν οὖν τῷ ἀληθινῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡγιάσθημεν εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ βαπτισθέντες.

Καὶ σχεδὸν ἐν αἵματι πάντα καθαρίζεται κατὰ τὸν νόμον, καὶ χωρὶς αἱματεκχυσίας οὐ γίνεται ἄφεσις. Διὰ τί τὸ, *Σχεδὸν*, προσέθηκε ; Διότι ἐκεῖνα οὐκ ἦν καθαρισμὸς τέλειος, οὐδὲ ἄφεσις τελεία. Πῶς γὰρ, ἁμαρτιῶν μὴ ἀφιεμένων;

Ἀνάγκη οὖν τὰ μὲν ὑποδείγματα τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τούτοις καθαρίζεσθαι. Οὐράνια τὰ καθ' ἡμᾶς λέγει, τὰ τῆς Ἐκκλησίας. Εἴρηται δὲ ἀνωτέρω, πῶς οὐρανὸς ἡ Ἐκκλησία. Τούτων οὖν ὑποδείγματα ἦσαν καὶ τύποι τὰ Ἰουδαϊκά· διὰ τοῦτο C καὶ ἐκαθαρίζοντο αἵματι μόσχων, καὶ σποδῷ δαμάλεως, καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς οὕτω; εὐτελέσιν.

Αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια. Τουτέστι, τὰ τῆς Ἐκκλησίας, τὰ ἡμέτερα.

Κρείττοσι θυσίαις παρὰ ταῦτα. Ἐπειδὴ καὶ κρείττονά εἰσι τῶν Ἰουδαϊκῶν, καὶ τοσοῦτον ὅσον γῆς οὐρανὸς, εἴγε ἐκείνοις μὲν τὰ ἀγαθὰ γήϊνα, ἡμῖν δὲ κλῆρος οὐρανὸς, εἰκότως καὶ μείζονος [22] καὶ μεγαλοπρεπεστέρας θυσίας ἠξίωνται, τοῦ αἵματος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ καθαρίσαντος ἡμᾶς τελεώτερον. Ἆρα οὖν ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ, οὐ μόνον διὰ τὸ βεβαιῶσαι τὴν διαθήκην ἐγένετο, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ τὸν ἀληθινὸν καθαρισμὸν ἀπεργάσασθαι, τὸν τῆς ψυχῆς. D Διὰ τοῦτο δὲ τῶν τοῦ θανάτου εὐεργεσιῶν μνημονεύει, διότι τοῖς πολλοῖς ἀτιμότατος ἐδόκει, καὶ μάλιστα ὁ διὰ σταυροῦ.

Οὐ γὰρ εἰς χειροποίητα ἅγια εἰσῆλθεν ὁ Χριστὸς, ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανὸν, νῦν ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν. Μέγα ἐφρόνουν ἐπὶ τῷ ναῷ Ἰουδαῖοι· οὔτε γὰρ ἦν ἀλλαχοῦ γῆς τοιοῦτος ναὸς, οὐ κάλλους ἕνεκεν, οὐ πολυτελείας. Ἐπειδὴ γὰρ τοῖς σωματικοῖς ἐφείλκοντο οἱ Ἰουδαῖοι, προσέταξεν ὁ Θεὸς φιλοτιμότατα αὐτὸν κατασκευασθῆναι. Διὸ καὶ

[21] I Cor. VI, 16.

Variæ lectiones.

[22] κρείττονος O.

Digitized by Google

ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς πρὸς αὐτὸν ἤρχοντο. Τί οὖν ὁ Παῦλος; Ὥσπερ ἐπὶ τῶν θυσιῶν ἐποίησε καὶ καθεῖλεν αὐτὰς, ἀντιστήσας τὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ· οὕτω καὶ ἐνταῦθα, τῷ ναῷ ἀντιστήσας τὸν οὐρανὸν, δείκνυσι τὸ διάφορον. Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι ἀρχιερεῖς εἰς τὰ χειροποίητα ἅγια εἰσήρχοντο, ἅτινα ἦσαν ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, τουτέστι, τοῦ οὐρανοῦ ἦσαν τύπος. Οὗτος γὰρ τὰ ἀληθινὰ ἅγια. Ὁ δὲ Χριστὸς εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανὸν εἰσῆλθε, καίτοι τὰ πάντα πληροῖ, καὶ πάρεστι πανταχοῦ· ἀλλὰ διὰ τὸ ἀνθρώπινον ταῦτά φησιν. Οὐ μόνον δὲ διὰ τούτου δείκνυσι τὴν διαφορὰν, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ δεῖξαι τὸν ἡμέτερον ἀρχιερέα ἐγγύτερον γενόμενον τοῦ Θεοῦ. Οἱ μὲν γὰρ παλαιοὶ ἀρχιερεῖς διὰ συμβόλων ἐώρων τὸν Θεὸν, ὁ δὲ Χριστὸς αὐτὸν τὸν Θεὸν ὁρᾷ τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ἐμφανισθείς. Καὶ τοῦτο δὲ συγκαταβατικῶς διὰ τὸ ἀνθρώπινον εἴρηται. Τί ἐστι τὸ *ὑπὲρ ἡμῶν*; Μετὰ θυσίας, φησὶν, εἰσῆλθε δυναμένης ἐξιλεώσασθαι τὸν Πατέρα, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀγγέλοις ἀποκαταλλάξαι ἡμᾶς. Καὶ γὰρ κἀκεῖνοι ἀπηχθάνοντο ἡμῖν ὡς ἐχθροῖς τοῦ αὐτῶν Δεσπότου. Νῦν οὖν ὑπὲρ ἡμῶν ἐμφανίζεται, τοῦτο γὰρ τὸ, *νῦν*, ὅτι εἰσῆλθεν ὡς Ἀρχιερεύς· διὰ γὰρ τὴν ἡμετέραν καταλλαγὴν εἰσῆλθεν.

Οὐδ' ἵνα πολλάκις προσφέρῃ ἑαυτόν, Οὐδὲ εἰσῆλθε νῦν εἰς τὸν οὐρανὸν, ἵνα καὶ ἄλλοτε εἰσέλθῃ προσφέρων ἑαυτόν.

Ὥσπερ ὁ ἀρχιερεὺς εἰσέρχεται εἰς τὰ Ἅγια κατ' ἐνιαυτόν. Ὅρα τὴν ὑπεροχήν. Ἐκεῖνος κατ' ἐνιαυτὸν, ὁ Χριστὸς ἅπαξ.

Ἐν αἵματι ἀλλοτρίῳ. Καὶ τοῦτο τῆς ὑπεροχῆς. Ὁ μὲν γὰρ ἐν αἵματι ἀλλοτρίῳ, ταύρων καὶ τράγων· Χριστὸς δὲ ἐν ἰδίῳ.

Ἐπεὶ ἔδει αὐτὸν πολλάκις παθεῖν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Ἐπεὶ, εἰ ἔμελλε, φησὶ, πολλάκις προενεγκεῖν, ἔδει αὐτὸν καὶ πολλάκις ἀποθανεῖν, διὰ τὸ ἴδιον αἷμα ὀφείλειν προσάγειν.

Νῦν δὲ ἅπαξ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας, διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ πεφανέρωται. Ἐνταῦθά τι καὶ ἀποκαλύπτει μυστήριον, διὰ τί ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων μετὰ πολλὰ ἁμαρτήματα [22]. Εἰ μὲν γὰρ παρὰ τὴν ἀρχὴν ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐγένετο, ὅτε οὐκ ἐχύθη οὕτως ἡ ἁμαρτία, εἶτα οὐδεὶς ἐπίστευσεν, οὐκ ἔδει δὲ δεύτερον ἀποθανεῖν, ἀνόνητα ἂν ἦν ἅπαντα. Νῦν δὲ ἐπειδὴ ὕστερον πολλὰ ἦν τὰ ἁμαρτήματα, εἰκότως πεφανέρωται ὁ Θεὸς [23] ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, ἵνα ἀθετήσῃ, τουτέστι, καταβάλῃ, καὶ ἀπαρρησίαστον ποιήσῃ τὴν ἁμαρτίαν *διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ*, τουτέστι, τοῦ θανάτου τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Τοιοῦτον καὶ ἀλλαχοῦ εἶπεν· *Ὅπου ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις*. Πῶς δὲ ἀπαρρησίαστος ἐγένετο ἡ ἁμαρτία; Καθὸ οἱ ταύτην ἐνεργοῦν-

A ficentissime illud apparari. Unde et a finibus orbis terrarum ad illud veniebant. Quid igitur Paulus? Itidem ut in oblationibus fecit, auferens eas, subrogata in eorum loco morte Christi: sic hoc loci, Templi vice cœlum statuens, discrimen ob oculos ponit. Alii quidem pontifices in manufacta **716** sancta ingrediebantur, quæ fuerunt exemplaria verorum, hoc est, cœli figura fuerunt: illud enim vera sancta; Christus autem in ipsum cœlum introiit, etsi omnia implet, et ubique adest: sed propter humanam naturam hæc dicit. Non autem solum per hoc differentiam demonstrat, verum etiam per hoc quod ostenderit Pontificem nostrum Deo viciniorem redditum. Veteres enim pontifices per symbola quædam cernebant Deum: B Christus autem ipsum Deum videt, ipsius vultui apparens. Atque hoc cum demissione propter humanam naturam dicitur. Quid autem est, *Pro nobis?* Cum oblatione, inquit, ingressus est, quæ posset placare quidem Patrem, imo et angelis nos reconciliare; siquidem et ipsi infensi nobis erant ceu Domini sui hostibus. Nunc igitur pro nobis apparet, hoc enim indicat *nunc*, quod ingressus est veluti Pontifex: propter nostram enim reconciliationem est ingressus.

Vers. 25. *Neque ut sæpe offerat semetipsum.* Neque introiit nunc in cœlum, ut alias posthac ingrediatur, seque ipsum offerat.

Quemadmodum pontifex intrat in Sancta per singulos annos. Vide Christi excellentiam. Pontifex C quotannis ingreditur, Christus vero semel.

In sanguine alieno. Et hoc ad excellentiam pertinet. Ille enim in sanguine alieno, taurorum et hircorum; Christus autem in proprio.

Vers. 26. *Alioqui oportebat eum frequentius pati a constitutione mundi.* Alioquin, inquit, si sæpe oblaturus erat seipsum, oportebat eum et sæpius mori, quandoquidem per proprium sanguinem oblationem facere debuisset.

Nunc autem semel in consummatione sæculorum, ad destitutionem peccati, per hostiam suam apparuit. Hic arcani quiddam revelat, cur in consummatione sæculorum post multa peccata apparuerit. Si enim in principio mortem subiisset, quando D peccatum non perinde diffunderetur, ac tum nemo credidisset, non autem secundo mori oportebat, inutilia fuissent omnia. Jam vero postquam extremis temporibus ingens peccatorum copia erat, merito apparuit Deus in consummatione sæculorum, ut destituat, hoc est, dejiciat peccatum, eique fiduciam et potestatem adimat *per hostiam suam*, hoc est, per mortem carnis suæ. Tale quiddam alio in loco dixit: *Ubi exuberavit delictum, superexuberavit gratia* [24]. Quomodo autem fiducia et potestate orbatum est peccatum? Eo quod qui

[22] Rom. v, 20.

Variæ lectiones.

[23] πεφανέρωται o. [24] τῷ Θεῷ o.

Digitized by Google

illud commiserant, impunes sint dimissi. Peccati enim fiducia et libertas est supplicium adducere. Quæsivit etiam Gregorius **717** Nyssenus in Sermone Catechetico, et de Natalitio Christi, de hoc ipso, quare in consummatione sæculorum incarnatus sit Filius; ac in hunc modum diluit: Quemadmodum optimi medici, intus adhuc febri corpus inflammante et per causas morbi effectrices incendente, nullum adhibent ægroto ex cibis auxilium, exspectantes tantisper dum malum ad summum increverit: sic et nobiscum actum est. Exspectavit animarum Medicus, donec universa malitiæ ægritudo panderetur, ut nihil jam abditorum incuratum maneret, medico solummodo quod patet visui curante. Fusius autem disces quæ dicit divinus vir, si tibi placuerit ipsas ejus Conciones legere.

Vers. 27. *Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, postea autem judicium.* Causam jam nunc exprimit quare Christus semel sit mortuus: nempe quod unius mortis factus sit pretium. Statutum enim erat hominibus semel mori. Semel itaque mortuus est pro universis. Quid igitur? nunc ergo non morimur? Næ, sed morte non ita detinemur, ut antehac, sed per spem resurrectionis, cujus dux factus est qui pro nobis mortem subiit Christus, ne mors quidem est mors ista, verum somnus. Quia igitur mors omnes detentura erat, propterea mortuus est, ut nos liberaret. Vel non hoc nunc voluit indicare Apostolus, quod mortem quæ debebatur nobis in supplicium ipse persolverit, verum quia vere homo erat Christus præter hoc quod Deus esset, sicut homines semel moriuntur, deinde judicium, sic et ipse semel est mortuus. Audi autem quæ sequuntur.

Vers. 28. *Sic et Christus semel oblatus.* A quo? Ipse a seipso. Etiamsi enim pontifex est, est tamen et sacrificium, et victima.

Ut multorum offerret peccata. Quemadmodum in sacra Liturgia offerimus peccata, dicentes, Sive inviti sive voluntarii peccavimus, condona: hoc est, meminimus eorum primum, ac deinde condonationem petimus: haud secus et ipse locutus est ad Patrem: *Pro ipsis ego sanctifico meipsum*[33]. Vel obtulit peccata, hoc est, abstulit ea ab hominibus, et obtulit Patri, ut ipsa dimittat. Quare autem dixit *Multorum* et non, Omnium? Quoniam non omnes credidderant. Mors enim ejus fuit æquivalens omnium interitui, ac, quantum in ipso est, pro omnibus mortuus est. Non omnium autem peccata obtulit, eo quod noluerint ipsi. Proinde inutilem sibi Filii Dei mortem ipsi fecerunt, quæ res est sane horrenda. Hæc divi Joannis Chrysostomi est sententia. Reperi autem **718** apud eum in hunc Evangelii locum, *Ut animam suam in redemptionem daret pro multis*[34], annotationem quo-

A τες ἀτιμώρητοι ἀφείθησαν. Ἁμαρτίας γὰρ παῤῥησία, τὸ τιμωρίαν ἐπάγειν. Ἠπόρησε δὲ καὶ ὁ Νύσσης ἔν τε τῷ Κατηχητικῷ, καὶ τῷ εἰς τὰ τοῦ Χριστοῦ γενέθλια λόγῳ περὶ αὐτοῦ τούτου, Διὰ τί ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων ἐσαρκώθη ὁ Υἱός; Καὶ ἐπιλύεται, ὅτι, ὥσπερ οἱ ἄριστοι ἰατροὶ, ἐνδοθεν ἔτι τοῦ πυρετοῦ τὸ σῶμα ὑποσμύχοντος, καὶ διὰ τῶν νοσοποιῶν αἰτίων ἐξαπτομένου, οὐδεμίαν ἐπάγουσι τῷ ἀσθενοῦντι ἐκ τῶν σιτίων βοήθειαν, ἀναμένοντες εἰς ἀκμὴν προσελθεῖν τὸ πάθος· οὕτω καὶ ἐφ' ἡμῶν. Ἀνέμεινεν ὁ τῶν ψυχῶν Ἰατρὸς τὴν τῆς κακίας νόσον πᾶσαν ἐκκαλυφθῆναι, ὡς ἂν μηδὲν τῶν κεκρυμμένων ἀθεράπευτον μείνῃ, τοῦ ἰατροῦ μόνον τὸ φανὲν θεραπεύοντος. Πλατύτερον δὲ μαθήσῃ, ἃ φησιν ὁ θεῖος ἀνὴρ, εἴγε σοι βουλομένῳ ἐστὶν ἐντυχεῖν αὐ- B τοῖς τοῖς ἐκείνου λόγοις.

Καὶ καθ' ὅσον ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθανεῖν, μετὰ δὲ τοῦτο κρίσις. Νῦν καὶ τὴν αἰτίαν λέγει διὰ [35] τί ἅπαξ ἀπέθανεν ὁ Χριστός· διότι, φησὶν, ἑνὸς θανάτου ἀντίλυτρον ἐγένετο. Ἀπέκειτο γὰρ τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθανεῖν. Τοῦτο οὖν τὸ ἅπαξ ἀπέθανεν ὑπὲρ πάντων. Τί οὖν; Νῦν οὐκ ἀποθνήσκομεν; Ναί· ἀλλ' οὐκ ἐγκρατούμεθα τῷ θανάτῳ, ὥσπερ πρώην, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως, ἧς ἀρχηγὸς ἐγένετο ὁ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανὼν Χριστὸς, οὐδὲ θάνατός ἐστιν ὁ θάνατος οὗτος, ἀλλ' ὕπνος. Ἐπεὶ οὖν ἔμελλε πάντας κατέχειν ὁ θάνατος, διὰ τοῦτο ἀπέθανεν, ἵνα ἡμᾶς ἀπολύσῃ. Ἢ οὐ τοῦτο βούλεται νῦν δηλοῦν ὁ Ἀπόστολος, ὅτι τὸν ὀφειλόμενον ἡμῖν εἰς τιμωρίαν θάνατον αὐτὸς C ἀπέτισεν, ἀλλ' ὅτι ἐπειδὴ ἄνθρωπος ἦν ἀληθῶς ὁ Χριστὸς μετὰ τοῦ καὶ Θεὸς εἶναι, ὥσπερ οἱ ἄνθρωποι ἅπαξ ἀποθνήσκουσιν, εἶτα ἡ κρίσις, οὕτω καὶ αὐτὸς ἅπαξ ἀπέθανεν. Ἄκουε οὖν καὶ τῶν ἑξῆς.

Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἅπαξ προσενεχθείς. Ὑπὸ τίνος; Αὐτὸς ὑφ' ἑαυτοῦ. Εἰ γὰρ καὶ ἀρχιερεύς ἐστιν, ἀλλὰ καὶ θῦμα, καὶ ἱερεῖον.

Εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας. Ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἁγίας λειτουργίας ἀναφέρομεν τὰ ἁμαρτήματα, καὶ λέγομεν, Εἴτε ἄκοντες, εἴτε ἑκόντες ἡμάρτομεν, συγχώρησον· τουτέστι, μεμνήμεθα αὐτῶν πρῶτον, καὶ τότε τὴν συγχώρησιν αἰτούμεν· οὕτω καὶ αὐτὸς εἶπε τῷ Πατρί· *Ὑπὲρ αὐτῶν ἐγὼ ἁγιάζω ἐμαυτόν.* Ἢ ἀνήνεγκε τὰ ἁμαρτήματα, D τουτέστιν, ἦρεν αὐτὰ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, καὶ προσήνεγκε τῷ Πατρὶ, ἵνα αὐτὰ ἀφῇ. Τίνος δὲ ἕνεκεν εἶπε; *Πολλῶν*, καὶ οὐ, Πάντων; Ἐπειδὴ μὴ πάντες ἐπίστευσαν. Ὁ μὲν γὰρ θάνατος αὐτοῦ ἀντίῤῥοπος ἦν τῆς πάντων ἀπωλείας, καὶ ὅσον τὸ ἐπ' αὐτῷ, ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν· οὐ πάντων δὲ τὰς ἁμαρτίας ἀνήνεγκε, διὰ τὸ μὴ θελῆσαι αὐτούς. Ὥστε ἄχρηστον ἑαυτοῖς τὸν θάνατον τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐποίησαν, ὃ καὶ φρίκης ἄξιον. Οὕτω μὲν ὁ μακάριος Ἰωάννης. Εὗρον δὲ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εἰς τὸ, *Καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν,*

[33] Joan. xvii, 19. [34] Matth. xxvi, 28.

Variæ lectiones.

[35] διὰ ἣν Β.

Digitized by Google

παραγραφὴν ἐκδεχομένην τὸ, *πολλῶν*, ἀντὶ τοῦ, *πάντων*· πολλοὶ γὰρ καὶ οἱ πάντες.

Ἐκ δευτέρου χωρὶς ἁμαρτίας ὀφθήσεται τοῖς αὐτὸν ἀπεκδεχομένοις εἰς σωτηρίαν. Ἀπέθανε μὲν, φησὶ, βαστάζων τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν, καὶ προσφέρων τῷ Πατρὶ, ἵνα αὐτοὺς ἐξαλείψῃ ὑπὲρ ὧν καὶ ἀπέθανε. Τὸν γὰρ μὴ γνόντα ἁμαρτίαν, φησὶν, ἁμαρτίαν ἐποίησεν ὁ Πατὴρ, ὡς τὰ ἡμῶν οἰκειούμενον. Ὀφθήσεται δὲ ἐκ δευτέρου οὐκέτι ἁμαρτίας ἐπιφερόμενος, οὐδὲ θανάτου δευτέρου δι' αὐτὰς δεόμενος, ἀλλ' ὡς κριτὴς εἰς σωτηρίαν τοῖς αὐτὸν ἀπεκδεχομένοις, τουτέστι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς αὐτὸν, καὶ ἐλπίζουσι τὴν αὐτοῦ παρουσίαν· πρόδηλον δὲ ὅτι καὶ ἀξίως αὐτῆς ζῶσι. Καίτοιγε οὐ μόνον εἰς σωτηρίαν ἥξει, ἀλλὰ καὶ εἰς τιμωρίαν τῶν ἀπίστων καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν· ἀλλ' ὅμως τὸ φαιδρὸν εἶπε.

A rundam, qui intelligerent *multis*, pro *omnibus*: omnes enim multi sunt.

Secundo sine peccato apparebit expectantibus ipsum in salutem. Obiit, inquit, bajulans peccata nostra, et offerens Patri, ut ea oblitteraret, pro quibus et mortuus est. Eum enim qui non norat peccatum, inquit, peccatum fecit Pater, quia nostra sibi vindicabat. Apparebit autem secundo haud porro peccatis subjiciendus, neque secundæ mortis propterea indigus, verum ut judex ad salutem expectantibus ipsum, hoc est, credentibus in ipsum, et sperantibus ejus adventum: perspicuum autem est, quod et digne ipso viventibus. Atqui non tantum ad salutem veniet, verum etiam ad supplicium infidelium et peccatorum aderit: attamen quod gratiosum erat, dixit. B

ΚΕΦΑΛ. Ι'.

Σκιὰν γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Τουτέστι τύπος ὢν τῶν κατὰ τὴν Νέαν Διαθήκην μελλόντων δίδοσθαι παρὰ Χριστοῦ ἀγαθῶν τοῖς ταύτην παραδεξαμένοις.

Οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων. Τουτέστιν, οὐκ αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν. Πραγμάτων δὲ ποίων; Τῆς θυσίας, τῆς ἀφέσεως. Σκιαγραφίᾳ γὰρ ἐῴκεισαν τὰ παλαιὰ, ἀμυδρὰ ὄντα· τὰ δὲ νέα, εἰκόνι, τουτέστιν ἀληθείᾳ, ὡς λαμπρῶς ὑφεστῶτα καὶ τελεστιουργηθέντα. Οὕτω μὲν οὖν ὁ ἐν ἁγίοις Ἰωάννης. Οὐκ ἄχρηστον δὲ παραλιπεῖν καὶ ἃ ὁ Θεολόγος Γρηγόριος ὑποβάλλει νοεῖν ἐν τῷ τόπῳ. Ἐκεῖνος γὰρ λέγει καὶ ἐν ἄλλοις μὲν, πλὴν ἀριδηλότερον ἐν τῷ εἰς τὸ Πάσχα λόγῳ ὅτι Τὸ νομικὸν Πάσχα, τολμῶ καὶ λέγω, τύπου τύπος ἦν ἀμυδρότερος. Ὥστε δίδωσι νοεῖν, σκιὰν μὲν τὸν νόμον λέγεσθαι παρὰ τοῦ Ἀποστόλου· εἰκόνα δὲ, τὰ νῦν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τελούμενα, ὡς ἄλλων τελειοτέρων ὄντα ἐμφάσεις, τῶν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι μεταληφθησομένων τοῖς ἀξίοις· ἃ καὶ πράγματα καλεῖ νῦν ὁ Ἀπόστολος. Ὥσπερ οὖν ἡ εἰκὼν ἀπέχει τι τοῦ πρωτοτύπου πράγματος, οὕτω καὶ τὰ νῦν μυστήρια τῶν ἐν τῷ μέλλοντι πραγμάτων τῶν τελειοτέρων· καὶ ὥσπερ τῆς εἰκόνος ἡ σκιαγραφία λείπεται, οὕτω καὶ ὁ νόμος τῆς νέας ἀπολείπεται.

CAPUT X.

VERS. 1. *Umbram enim habens lex futurorum bonorum.* Hoc est, cum sit typus bonorum Novi Testamenti, quæ Christus iis qui istud acciperent communicaturus erat.

Non ipsam imaginem rerum. Hoc est, non ipsam veritatem. Rerum autem qualium? sacrificii, remissionis. Umbratili namque picturæ similia erant vetera, utpote obscura: nova vero, imagini, hoc est, veritati, ut quæ clare subsistant et perfecta sint. Hunc ad modum divus Joannes Chrysostomus intelligit. Haud abs re autem fuerit in medium proferre quæ Gregorius Theologus in hunc locum tradit. Ille enim aliis quidem in locis, magis tamen in concione de Paschate memoriæ prodidit, nimirum, quod Pascha legale, audacter dico, typo typus fuerit obscurior. Dat itaque intelligere, umbram quidem legem dici apud Apostolum: imaginem vero, quæ nunc in Ecclesia perficiuntur, ceu quæ aliorum perfectiorum bonorum significationes sunt, quæ in futuro sæculo dignis sunt impertienda; quæ nunc Apostolus res vocat. Perinde igitur ut imago distat nonnihil a primo exemplari, consimilem ad modum præsentia mysteria distant a perfectioribus futuri sæculi rebus. Quemadmodum porro prima delineatio est inferior imagine ipsa, hunc ad modum Lex Novo Testamento est inferior. C

Κατ' ἐνιαυτὸν ταῖς αὐταῖς θυσίαις, ἃς προσφέρουσιν εἰς τὸ διηνεκὲς, οὐδέποτε δύνανται τοὺς προσερχομένους τελειῶσαι. Ἡ διάνοια τοῦ χωρίου τοιαύτη ἐστίν· Εἴπερ ἰσχὺν εἶχον αἱ νομικαὶ θυσίαι, οὐκ ἂν διηνεκῶς προσεφέροντο· ἅπαξ γὰρ προσενεχθεῖσαι, καὶ ὠφελήσασαι, ἐπαύσαντο ἄν. Νῦν δὲ ἐπειδὴ κατ' ἐνιαυτὸν προσεφέροντο εἰς τὸ διηνεκὲς, πρόδηλον ὅτι ἠσθένουν τελειῶσαι. Καὶ διὰ τοῦτο μετὰ τὴν πρώτην θυσίαν, δευτέραν, καὶ ἄλλην μετ' αὐτὴν προσέφερον. Ὥσπερ καὶ τῶν φαρμάκων ἰσχυρὰ μὲν, ἃ ἅπαξ ἐπιτεθέντα θεραπεύει· τὰ δὲ πολλάκις ἐπιτιθέμενα, αὐτόθι δηλοῦνται ἀνίσχυρα. Ζητεῖται δὲ, Τί οὖν; Οὐχὶ καὶ ἡμεῖς ἀεὶ θυσίας ἀναιμάκτους προσφέρομεν; Ναί· ἀλλ' ἀνάμνησιν ποιούμεθα τοῦ D

Per singulos annos eisdem ipsis hostiis quas offerunt indesinenter, nunquam possunt accedentes perfectos facere. Hujus loci sensus est hujusmodi: Si robur habuissent 719 victimæ legales, non perpetuo offerrentur: semel enim oblatæ, fructu prolato, cessassent. Jam vero quia quotannis perpetuo offerebantur, planum est quod infirmiores erant, quam ut possent quemquam perfectum reddere. Atque hanc ob causam post primam oblationem, secundam ac tertiam offerebant. Quemadmodum inter pharmaca ea valida habentur, quæ vel semel imposita curant: quæ autem sæpius imponuntur, hoc ipso ostenduntur esse minus fortia. Suboritur autem hic quæstio: Quid igitur? Nonne et nos hu-

Digitized by Google

stias incruentas perpetuo offerimus? Omnino: sed memoriam facimus mortis Domini. Estque ista unica, non multæ, quandoquidem semel oblatus est. Illam eumdem semper offerimus, imo potius memoriam illius oblationis facimus, qua se ipse obtulit, ceu jam nunc facta sit. Proinde unicum est sacrificium. Nam quod ad quæstionem attinet, cum multis in locis offertur, num igitur multi Christi? nequaquam: sed unus est ubique, et hic plenus, et illic plenus et perfectus, unumque corpus. Quemadmodum enim Christus in multis locis oblatus unum corpus est, et non multa corpora, sic et unum sacrificium. Nam illam hostiam offerimus, quæ tum erat oblata. Illic autem alius erat qui heri oblatus erat, agnus fortasse, a victima quæ hodie offertur; nec veluti commemoratio erat hesternæ oblationis, qui hodie offerebatur agnus, sed ipse per seipsum sacrificium perficiebat. Quomodo igitur hic ait Apostolus, *iisdem sacrificiis?* Eadem sacrificia fuerunt, quandoquidem eædem species offerebantur, veluti agnus hodie, et in crastinum agnus: numero vero diversa. Nonnulli autem easdem has esse dixerunt modo oblationis; hoc est, quod vel per cædem, vel crematione fieri juberentur: specie vero diversas, ut oves, boves, turtures, columbas. Porro etiamsi exemplaria quædam δύνανται scribant cum ν, inveni tamen adnotationem, verbum [isthuc sine ν scribendum esse censentem: Umbram enim, inquit, habens lex futurorum bonorum, nunquam *potest* accedentes perfectos facere. Ac vere quidem, quatenus juxta grammaticæ exactam rationem sic oporteat hunc locum habere, ne solœcismus emergat. Quia vero Scriptura artium subtilitates non moratur, ita etiam istud intelligamus, sicut exemplaria habent: Nunquam enim *possunt* (offerentes videlicet) perfectos facere accedentes.

A θανάτου. Καὶ μία ἐστὶν αὕτη, οὐ πολλαί. ἐπειδὴ ὅπαξ προτηνέχθη. Τὸν γὰρ αὐτὸν ἀεὶ προσφέρομεν, μᾶλλον δὲ ἀνάμνησιν τῆς προσφορᾶς ἐκείνης ποιοῦμεν, ὡς νῦν γινομένης. Ὥστε μία ἐστὶν ἡ θυσία. Ἐπεὶ ὅσον γε κατὰ τὸ ζητούμενον, ἐπειδὴ πολλαχοῦ προσφέρεται, ἄρα πολλοὶ Χριστοί; Οὐδαμῶς· ἀλλ' εἷς πανταχοῦ, καὶ ἐνταῦθα πλήρης ὤν, καὶ ἐκεῖ πλήρης, ἓν σῶμα. Ὥσπερ οὖν πολλαχοῦ προσφερόμενος ἓν σῶμά ἐστι, καὶ οὐ πολλὰ σώματα, οὕτω καὶ μία θυσία. Ἐκείνην γὰρ προσφέρομεν τὴν τότε προσενεχθεῖσαν. Ἐκεῖ δὲ ἕτερος ἦν, ὁ χθὲς προσενεχθείς, ἀμνὸς τυχὸν, παρὰ τὸν σήμερον. Καὶ οὐχ ὡς ἀνάμνησιν τοῦ χθὲς, προσήγετο ὁ σήμερον, ἀλλ' ὡς αὐτὸς καθ' αὐτὸν θυσίαν τελῶν. Πῶς οὖν ὁ Ἀπόστολος λέγει, *ταῖς αὐταῖς θυσίαις;* Αἱ αὐταὶ

B μὲν οὖν ἦσαν θυσίαι, καθὸ τὰ αὐτὰ εἶδη προσήγοντο, οἷον ἀμνὸς σήμερον, καὶ αὔριον ἀμνός· ἑτέραι δὲ τῷ ἀριθμῷ. Τινὲς δὲ τὰς αὐτὰς μὲν εἶναι ταύτας τῷ τρόπῳ τῆς προσαγωγῆς εἶπον· τουτέστιν, ἢ διὰ σφαγῆς, ἢ διὰ ὁλοκαυτώσεως γίνεσθαι προστατ:ομένας· τῷ δὲ εἴδει, ἑτέρας· οἷον πρόβατα, βόας, τρυγόνας, περιστεράς. Τὸ δὲ *δύνανται*, εἰ καὶ τὰ ἀντίγραφα ἔχουσι μετὰ τοῦ, ν, ἀλλ' ὅμως εὗρον παραγραφὴν χωρὶς τοῦ, ν, τοῦτο γράφειν ἀξιοῦσαν· Σκιὰν γὰρ ἔχων, φησὶν, ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, οὐδέποτε *δύναται* τοὺς προστερχομένους τελειῶσαι. Καὶ ἀληθῶς γε, ὅσον κατὰ τὸ τῆς γραμματικῆς ἀκριβείας ἀκόλουθον, οὕτω δεῖ ἔχειν τὴν

C Γραφὴν, ἵνα μὴ σολοικισμὸς ἀνακύψῃ. Ἐπειδὴ δὲ τῇ Γραφῇ τεχνολογιῶν οὐδεὶς λόγος, καὶ οὕτως αὐτὸ νοήσωμεν ὡς τὰ ἀντίγραφα ἔχουσιν· Οὐδέποτε γὰρ *δύνανται*, οἱ προσφέροντες δηλαδὴ, τελειῶσαι τοὺς προσερχομένους.

Vers. 2. *Alioqui non cessassent offerri, quod nullam haberent ultra conscientiam peccatorum, cultores semel purgati.* Per interrogationem lege. Si enim peccata removissent, nonne etiam hostiæ desiissent offerri, quippe iis abunde satis adjutis, **720** qui earum commoditate indigerent, neque ullam porro peccati conscientiam haberent? hoc est, nihil sibi conscii alicujus rei, quæ cura opus habeat, propterea quod sint sanati, purgati semel.

Ἐπεὶ οὐκ ἂν ἐπαύσαντο προσφερόμεναι, διὰ τὸ μηδεμίαν ἔχειν ἔτι συνείδησιν ἁμαρτιῶν τοὺς λατρεύοντας, ἅπαξ κεκαθαρμένους. Κατ' ἐρώτησιν ἀνάγνωθι. Εἰ γὰρ ἔπαυον, φησὶν, ἁμαρτίαι, οὐ μὴ ἐπαύσαντο καὶ αὗται προσφερόμεναι, ἅτε τῶν δεομένων τῆς αὐτῶν ὠφελείας ἱκανῶς ὠφεληθέντων, καὶ μηδεμίαν ἔτι συνείδησιν ἁμαρτιῶν ἐχόντων; τουτέστι, μηδὲν ἔτι συνειδότων ἑαυτοῖς ἄξιον θεραπείας, διὰ τὸ θεραπεύεσθαι ἅπαξ καθαρθέντας.

Vers. 3. *Sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit.* Nihil aliud, inquit, efficiunt victimæ, quam quod peccatorum tantum commemorationem faciant, hoc est, indicium. Non enim remissionem præstant, sed per assiduam istam oblationem [demonstrant populi peccata non esse remissa. Si enim remissa essent peccata, quid opus erat sacrificiis? *Commemorationem* autem dicens, dedit tibi intelligere quod victimæ istæ non ob futura peccata perficiebantur, verum ob præterita, ut quæ non essent condonata videlicet. Per singulos enim annos, ut ita dicam, vituli sanguis pro po-

D *Ἀλλ' ἐν αὐταῖς ἀνάμνησις ἁμαρτιῶν κατ' ἐνιαυτόν.* Οὐδὲν ἄλλο, φησὶ, κατορθοῦσιν αἱ θυσίαι, εἰ μὴ μόνον ἀνάμνησιν ἁμαρτιῶν, τουτέστιν, ἔλεγχον. Οὐ γὰρ ἄφεσιν παρέχουσιν, ἀλλ' ἀποδεικνύουσι διὰ τοῦ ἀεὶ προσφέρεσθαι, ὅτι ἄλυτοί εἰσιν αἱ ἁμαρτίαι τοῦ λαοῦ. Εἰ γὰρ ἐλύθησαν αἱ ἁμαρτίαι, τί ἔδει θυσιῶν; Ἀνάμνησιν δὲ εἰπὼν, δέδωκέ σοι νοεῖν, ὅτι αἱ θυσίαι οὐκ ἐπὶ ἁμαρτίαις ἐπιγινομέναις [27] ἐτελοῦντο, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ταῖς προγεγονυίαις, ὡς μὴ ἀφεθείσαις δηλονότι. Κατ' ἐνιαυτὸν γὰρ, φέρε εἰπεῖν, προσήγετο ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τὸ αἷμα τοῦ μόσχου. Ἆρα οὖν ὡς τῶν αὐτῶν ἁμαρτιῶν οὐσῶν, ἡ αὐτὴ θυσία

Variæ lectiones.

[26] αἷμα o. [27] ἐπαγομέναις o.

Digitized by Google

τροσήγετο. Οὐδέ που δὲ αἱ ἐπιγεγονυῖαι ἁμαρτίαι αἱ αὐταὶ ἦσαν ταῖς προγεγονυίαις. Ἀλλὰ πρόδηλον ὅτι ἄλυτοι αἱ πρότεραι ἐκεῖναι ἔμενον, καὶ διὰ τοῦτο ἀεὶ ἡ αὐτὴ θυσία· ὥσπερ καὶ φάρμακον προσαγόμενον ἀεὶ τὸ αὐτό, δηλοῖ τὴν αὐτὴν νόσον ἀεὶ ἐνοχλεῖν τῷ κάμνοντι.

A pulo offerebatur. Ergo quasi eadem peccata essent, idem sacrum offerebatur. Nequaquam autem sequentia peccata eadem erant cum præcedentibus. Itaque perspicuum est quod præterita scelera non dimissa permanebant, eamque ob causam idem semper sacrificium : quemadmodum pharmacum quod semper idem admovetur, significat eamdem assiduo ægritudinem perturbare laborantem.

Ἀδύνατον γὰρ αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρεῖν ἁμαρτίας. Βεβαιότερον ποιεῖ τὸν λόγον ἀπὸ τῆς εὐτελείας τῶν προσαγομένων, καὶ τοῦ μεγέθους τοῦ νοσήματος. Ὥσπερ ἂν εἴ τις ἔμπειρος ἰατρικῆς, ὁρῶν ἐλεφαντιῶντι προσαγομένην τὴν λινόζωστιν καλουμένην βοτάνην, εἴποι, Ἀδύνατον ἐλέφαντος ἀπαλλάξαι λινόζωστιν.

Vers. 4. *Impossibile est enim sanguine hircorum vel taurorum auferri peccata.* Firmiorem facit rationem suam a vilitate rerum quæ offerebantur, et a magnitudine morbi. Quemadmodum si quis artis medicæ peritus, ei qui elephantiasi laborat, herbam Mercurialem dictam adhiberi videns, diceret, Impossibile est, ut herba Mercurialis ab elephantiasi liberet.

B

Διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον λέγει. Ὁ Χριστὸς εἰς τὸν κόσμον εἰσερχόμενος ἐν σώματι, λέγει διὰ τοῦ Δαβίδ. Ὁ δὲ σκοπὸς τῷ Ἀποστόλῳ ἐνταῦθα τοιοῦτος· Ἐπειδὴ ἔδειξεν ἀσθενεῖς καὶ ἀνωφελεῖς τὰς θυσίας, ἵνα μή τις εἴποι αὐτῷ· Πῶς οὖν ἔτι ἐπιτελοῦσι ταύτας οἱ Ἰουδαῖοι; ἔτι γὰρ τότε ἵστατο ὁ ναὸς αὐτοῖς, καὶ πάντα ἐτελεῖτο τὰ νόμιμα. πῶς δὲ οὐκ ἐπαύσαντο; τοῦτο νῦν δεικνύει, καί φησιν, ὅτι Ἐπαύσαντο μὲν κατὰ τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα· οἱ δὲ Ἰουδαῖοι φιλόνεικοι ὄντες, καὶ ἀεὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἀντιπίπτοντες, ἔτι περιέχονται τούτων. Δείκνυσι δὲ καὶ ὅτι πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου ἀπεβλήθησαν παρὰ τῷ Θεῷ. Καὶ ὅρα ὅτι τοῦτο βούλεται ὁ Ἀπόστολος. Οὐ γὰρ εἶπεν, εἰσελθών, ἀλλ' *εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον*, ἵνα δείξῃ ὅτι καὶ πρὶν εἰσέλθῃ ἐμεμίσητο.

Vers. 5. *Ideo ingrediens mundum, dicit.* Christus in mundum ingressurus in corpore, dicit per Davidem. Scopus autem Apostolo hic est ejusmodi ; Quia demonstravit infirmas et inutiles esse victimas, ne quis ipsi dicat : Quomodo ergo eas Judæi adhuc perficiunt? tum enim templum eis adhuc stabat, omniaque legalia perficiebantur ; quomodo vero non cessarunt? hoc jam indicat, inquiens : Cessarunt quidem quantum ad Dei voluntatem ; Judæi vero utpote contentiosi, et nunquam non Spiritui sancto repugnantes, adhuc in istis occupantur. Ostendit præterea quod ante etiam Domini incarnationem rejectæ fuerint a Deo. Considera autem id Apostolum hic velle. Non enim dixit, ingressus ; sed, *ingrediens in mundum*, ut ostendat quod priusquam ingrederetur in terrarum orbem, ea oderit.

C

Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, Τὰς διὰ τοῦ νόμου διατεταγμένας δηλονότι. Προσφορὰ δὲ παρὰ τὴν θυσίαν ἄλλο τι δηλοῖ ἐνταῦθα, καὶ οἶμαι τὰ ἄνευ αἵματος δηλοῦσθαι διὰ τοῦ ὀνόματος.

Hostiam et oblationem noluisti. Per legem videlicet institutas. Oblatio autem ab hostia diversum quiddam hic significat : **721** opinor autem per id vocis significari exanguia sacra.

Σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι. Τουτέστι τὸ σῶμά μου κατηρτισμένην καὶ τελείαν θυσίαν ἀφώρισας γενέσθαι.

Corpus autem aptasti mihi. Hoc est, corpus meum consummatum et perfectum sacrificium fieri decrevisti.

Ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ εὐδόκησας. Οὔτε ὁλοκαυτώματα εὐδόκησας, τουτέστιν ἠθέλησας, δεκτὰ ἡγήσω, οὔτε τὰ περὶ ἁμαρτίας προσαγόμενα. Διάφορα δὲ ἦσαν ὀνόματα θυσιῶν, κατὰ διαφόρους δηλαδὴ αἰτίας. Τὰ μὲν περὶ ἁμαρτίας, τὰ δὲ πλημμελείας, τὰ δὲ σωτηρίου, τὰ δὲ ἱλασμοῦ, τὰ δὲ εὐχῶν, τὰ δὲ καθαρισμοῦ. Πάντα οὖν ἀνῃρέθησαν, ἐπειδὴ θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας.

Vers. 6. *Holocautomata et pro peccato non placuerunt tibi.* Neque holocautomata placuerunt tibi, hoc est, voluisti, accepta putasti, neque ea quæ pro peccatis offeruntur. Varia autem fuerunt nomina sacrificiorum, juxta varias nimirum causas : alia enim pro peccato, alia pro errore, alia salutis, alia propitiationis, alia votorum, alia purificationis. Omnia igitur sublata sunt, postquam sacrificium et oblationem nolueris.

D

Τότε εἶπον· Ἰδοὺ ἥκω, ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ, τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεός, τὸ θέλημά σου. Ὁρᾷς ὅτι αἱ θυσίαι ἐξεβέβληντο [28] καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως; Μετὰ γὰρ τὸ ἀπώσασθαί σε τὰς θυσίας, τότε εἶπον ἐγὼ ὁ Χριστός· *Ἰδοὺ ἥκω ἕνεκεν τοῦ ποιῆσαι τὸ θέλημά σου.* Θέλημα δὲ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, τὸ τὸν Υἱὸν ὑπὲρ τοῦ

Vers. 7. *Tunc dixi : Ecce venio, in capite libri scriptum est de me, ut faciam, Deus, voluntatem tuam.* Animadvertis hic legis sacrificia etiam ante incarnationem esse rejecta? Cum enim repulisses sacrificia, tum dixi ego Christus : *Ecce venio, ut faciam voluntatem tuam.* Voluntas autem Dei Patris est, quod Filius pro mundo immoletur, et ut homines

Variæ lectiones.

[28] ἐμεμίσητο o.

Digitized by Google

just.ficentur, non in sacrificiis legis, sed in morte Filii sui. *Annuntiavi* enim, inquit, *justitiam tuam in ecclesia magna.* Deinde interponitur : *In capite libri scriptum est de me.* Sic enim syntaxis est ordinanda. Caput autem libri, legis volumen dicit, seu Veteris Testamenti librum. In ista igitur Scriptura proditum est memoriæ de meo adventu, et quomodo sim pro mundo sacrificandus. Vel caput libri, principium Veteris Testamenti librorum dicit. Etenim in primo Mosis volumine, in Genesi, cum dicit : *Faciamus hominem ad imaginem nostram* [34], cognitionem divinitatis Christi statim prædicit ac revelat.

A κόσμου τυθῆναι, καὶ δικαιωθῆναι τοὺς ἀνθρώπους, οὐκ ἐν θυσίαις, ἀλλ' ἐν τῷ θανάτῳ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ. *Εὐηγγελισάμην γάρ, φησὶ, δικαιοσύνην ἐν Ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ.* Εἶτα διὰ μέσου· *Ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ·* οὕτω γὰρ δεῖ συντάξαι. Κεφαλὶς δὲ βιβλίου, τὸ εἰλιτάριον [35] τοῦ νόμου, ἤτοι τὸ τῆς παλαιᾶς λέγει βιβλίον. Ἐν οὖν τῇ Γραφῇ ταύτῃ [36] γέγραπται περὶ τῆς ἐμῆς ἐλεύσεως, καὶ τοῦ μέλλειν με τυθῆναι ὑπὲρ τοῦ κόσμου. Ἢ κεφαλὶς βιβλίου, τὴν ἀρχὴν τῶν τῆς παλαιᾶς βιβλίων λέγει [37]. Καὶ γὰρ ἐν τῷ πρώτῳ τοῦ Μωϋσέως βιβλίῳ τῷ τῆς Γενέσεως, ὅταν λέγῃ· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν*, τὴν γνῶσιν τῆς θεότητος τοῦ Χριστοῦ [38] προανοίγει.

VERS. 8, 9. *Superius dicens : Hostiam et oblationem et holocaustomata et pro peccato noluisti, nec placitæ sunt tibi quæ secundum legem offeruntur, tum dixit : Ecce venio ut faciam, Deus, voluntatem tuam.* Ipse Paulus interpretatur Davidicum dictum. Ambigere autem hic possis : Quid igitur? sacrificia secundum legem, nonne fuerunt voluntas Dei? Voluntas quidem fuerunt ; cæterum duplex est voluntatis significatio. Vult enim quis aliquid primario, ut Paulus, *Volo omnes homines esse ut meipsum* [39], hoc est, cælibes. Vult etiam quispiam quiddam permissu ; ut cum Paulus inquit, *Volo juniores viduas nubere* [40], hæc est voluntas permissoria et indulgens : ne enim libidinentur adversus Christum, propterea obsecundat eis. Hunc ad modum Deus primo et præcipuo scopo non voluit nidores et sanguinem ; quia vero videbat Hebræos dæmonibus sacrum offerre, atque eorum sacrificiis supra modum occupari, obsecundando permisit eis, ut **722** in suum quidem honorem sacrificia offerrent. Quam vero ob causam divus Paulus hoc testimonium protulit, cum haberet innumerata alia? Propter impudentiam Judæorum. Quandoquidem enim illi veterem rempublicam dicerent esse abolitam, non propter imperfectionem ejus, sed propter peccata eorum qui offerrent sacrificia : ac proferrent in medium, quod et Isaias peccata ipsorum reprehendat, dicens : *Manus vestræ sanguine plenæ sunt* [41] ; tum et David ipse, cum dixisset : *Non accipiam ex domo tua vitulos* [42], ac reliqua quæ illic sequuntur, infert : *Peccatori dixit Deus ;* cum igitur hæc loquerentur contentiosiores Hebræi, producit testimonium Paulus, in quo ipsa per sese vetus politia, rejectitia apud Deum reputatur propter imperfectionem ejus, non propter peccata populi. Nusquam enim in trigesimo nono psalmo, ex quo testimonium istud depromptum est, peccatorum populi mentionem fecit Propheta. Quod enim ea de causa memorato testimonio sit usus, audi ipsum :

B Ἀνωτέρω λέγων, ὅτι *Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, καὶ ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἠθέλησας, οὐδὲ εὐδόκησας, αἵτινες κατὰ τὸν νόμον προσφέρονται· τότε εἴρηκεν· Ἰδοὺ ἥκω τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεός, τὸ θέλημά σου.* Αὐτὸς ὁ Παῦλος ἑρμηνεύει τὸ Δαυϊτικὸν ῥητόν. Ζητήσεις δὲ, Τί οὖν; Αἱ κατὰ νόμον θυσίαι οὐκ ἦσαν θέλημα τοῦ Θεοῦ; Θέλημα μέν· ἀλλ' ἡ τοῦ θελήματος σημασία διττή. Θέλει γάρ τις τόδε τι προηγουμένως, ὡς ὁ Παῦλος· *Θέλω πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς ἐμαυτὸν*, τουτέστιν, ἀγάμους. Θέλει τις καὶ συγκαταβατικῶς, ὡς ὁ αὐτὸς Παῦλος. *Βούλομαι νεωτέρας χήρας γαμεῖν·* τοῦτο συγκαταβατικὸν θέλημα. Ἵνα γὰρ μὴ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, διὰ τοῦτο συγκατέβη. Οὕτω καὶ ὁ Θεὸς προηγουμένως μὲν οὐκ ἤθελε κνίσσας καὶ αἵματα. Ἐπειδὴ δὲ C ἐώρα, ὡς οἱ Ἑβραῖοι θύοντες δαίμοσι, σφόδρα αὐτῶν δὴ τῶν θυσιῶν περιέχονται, συγκατέβη αὐτοῖς, ἵνα εἰς τιμὴν αὐτῷ τὴν θυσίαν προσάγωσι. Τίνος δὲ ἕνεκεν ὁ Παῦλος ταύτην τὴν μαρτυρίαν προηγαγε, μυρίας ἔχων ἑτέρας; Διὰ τὴν ἀναισχυντίαν τῶν Ἰουδαίων. Ἐπειδὴ γὰρ ἐκεῖνοι ἔλεγον, ὅτι ἡ παλαιὰ καταλέλυται πολιτεία, οὐ διὰ τὸ ἀτελὲς αὐτῆς, ἀλλὰ διὰ τὰς ἁμαρτίας τῶν προσφερόντων τὰς θυσίας· καὶ προέφερον ὅτι καὶ Ἡσαΐας τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν αἰτιᾶται λέγων· *Αἱ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πλήρεις·* καὶ ὁ Δαβὶδ δὲ αὐτὸς, μετὰ τὸ εἰπεῖν, *Οὐ δέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους*, καὶ τὰ ἑξῆς, ἐπάγει· *Τῷ δὲ ἁμαρτωλῷ εἶπεν ὁ Θεός.* Ἐπεὶ οὖν ταῦτα ἔλεγον οἱ φιλονεικότεροι τῶν Ἑβραίων, παράγει D μαρτυρίαν ὁ Παῦλος, ἐν ᾗ αὐτὴ καθ' αὑτὴν ἡ παλαιὰ πολιτεία ἀπόβλητος λογίζεται τῷ Θεῷ διὰ τὸ αὐτῆς ἀτελὲς, οὐ διὰ τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ. Οὐδαμοῦ γὰρ ἐν τῷ τριακοστῷ καὶ ἐννάτῳ ψαλμῷ, ἐξ οὗ ἡ μαρτυρία αὕτη, ἁμαρτιῶν λαοῦ μέμνηται ὁ Προφήτης. Ὅτι γὰρ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἐχρήσατο τῇ ῥηθείσῃ μαρτυρίᾳ, ἄκουε αὐτοῦ·

Aufert primum, ut secundum statuat. Quale est *primum hoc?* sacrificia. Quale *secundum?* Voluntas

Ἀναιρεῖ τὸ πρῶτον, ἵνα τὸ δεύτερον στήσῃ. Ποῖόν ἐστι τὸ πρῶτον; Αἱ θυσίαι. Ποῖον τὸ δεύτερον;

[34] Gen. I, 26. [35] I Cor. VII, 7. [36] I Timoth. V, 14. [37] Isa. II, 15. [38] Psal. XLIX, 6.

Variæ lectiones.

[35] εἰλικτάριον o. εἰλητήριον m. [36] πάσῃ o. [37] ἤτοι γένεσιν, ἐν ᾗ ἀναγέγραπται τὰ κατὰ τὸν Ἰσαάκ, ὃς τύπος ἦν τοῦ Χριστοῦ υ. [38] αὐτοῦ o

Τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, τουτέστιν ἡ διὰ σταυροῦ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ θυσία. Ἐκβάλλονται οὖν ἐκεῖναι ἵνα σταθῇ [33] καὶ βεβαιωθῇ ἡ διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ σφαγῆς προσφορὰ ἣν ἠθέλησεν ὁ Πατήρ. Ὥστε οὐ διὰ τὰς ἁμαρτίας τῶν προσφερόντων ἐκβέβληνται αἱ θυσίαι, ἀλλὰ διὰ τὸ αὐτῶν ἀτελές.

A Patris, hoc est, per crucem corporis Christi sacrificium. Ejiciantur itaque illa, ut statuatur et confirmetur per Christi cædem oblatio quam voluit Pater. Quocirca non ob peccata offerentium rejecta sunt sacrificia, sed propter suam ipsorum imperfectionem.

Ἐν ᾧ θελήματι ἡγιασμένοι ἐσμὲν, οἱ διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐφάπαξ. Ἐν ᾧ θελήματι, φησὶ, τοῦ Πατρὸς ἡγιάσθημεν, οἱ διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ τῆς ἐφάπαξ γενομένης, ἁγιασθέντες· τοῦτο γὰρ ἔξωθεν προσυπακουστέον. Οἱ γὰρ πιστεύσαντες ἁγιασθῆναι διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ Μονογενοῦς, ἐν τῷ θελήματι τοῦ Πατρὸς ἡγιάσθημεν. Ὥστε οὐ τὰ νομικὰ θελήματα τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἡ κατὰ Χριστὸν προσφορὰ, καὶ ὁ διὰ ταύτης ἁγιασμός.

Vers. 10. *In qua voluntate sanctificati sumus, qui per oblationem corporis Christi semel.* In qua voluntate Patris sanctificati sumus, qui per oblationem corporis Christi semel factam sanctificati sumus; hoc enim subaudiendum est. Nos enim qui credidimus nos esse sanctificatos per oblationem Unigeniti, in voluntate Patris sanctificati sumus. Proinde legalia non sunt voluntas Dei, sed oblatio Christi, et quæ per hanc est sanctificatio.

B

Καὶ πᾶς μὲν ἱερεὺς ἕστηκε καθ' ἡμέραν λειτουργῶν, καὶ τὰς αὐτὰς πολλάκις προσφέρων θυσίας, αἵτινες οὐδέποτε δύνανται περιελεῖν ἁμαρτίας. Ἆρα τὸ ἑστάναι, τοῦ λειτουργεῖν σημεῖόν ἐστι· τὸ δὲ καθίσαι, ὥσπερ καὶ ὁ Χριστὸς, τοῦ λειτουργεῖσθαι.

Vers. 11. *Et omnis quidem sacerdos stat quotidie ministrans, et easdem sæpe offerens hostias, quæ nunquam possunt auferre peccata.* Stare igitur signum servitutis est: sedere autem, perinde ut Christus, signum dominatus cui ministerium exhibetur.

Αὐτὸς δὲ μίαν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσενέγκας θυσίαν εἰς τὸ διηνεκές. Αὐτὸς δὲ ὁ Χριστὸς μίαν, φησὶ, προσήνεγκε θυσίαν τὸ ἑαυτοῦ σῶμα, ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτιῶν, εἰς τὸ διηνεκὲς ἀρκοῦσι ἡμῖν, ὥστε μὴ δευτέρας δεηθῆναι.

Vers. 12. *Ipse autem una pro peccatis oblata hostia in perpetuum.* Ipse autem Christus unam, inquit, obtulit hostiam, nempe corpus suum, pro peccatis nostris, in perpetuum nobis sufficientem, ut secunda non indigeamus.

Ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρός [34]. *Τὸ λοιπὸν ἐκδεχόμενος, ἕως τεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ.* Ὥστε οὐκ ἔστι μόνον Ἀρχιερεὺς, ἀλλὰ καὶ Θεός. Μετὰ γοῦν τὸ πληρῶσαι τὸ ἔργον, δι' ὃ καὶ Ἀρχιερεὺς ᾠκονόμησε χρηματίσαι, ἐκάθισε λοιπὸν ὡς Θεὸς, καὶ ἐκδέχεται ἵνα τεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Ἐχθροὶ δὲ τούτου, καὶ πάντες μὲν οἱ ἄπιστοι καὶ οἱ δαίμονες, εἰ καὶ αὐτοὶ ὑποταγήσονται· τουτέστιν ἀνενέργητος ἡ κακία αὐτῶν μένει τῷ ἀσβέστῳ πυρὶ παραδεδομένων. Τέως δὲ νῦν ὁ Παῦλος ἐξαιρέτως ἐχθροὺς λέγει τοὺς ἀπίστους Ἑβραίους, παραμυθούμενος τοὺς ἐξ Ἰουδαίων πιστοὺς, μυρία δεινὰ παθόντας παρ' αὐτῶν. Μὴ γὰρ μικροψυχεῖτε, φησὶν, ὑποταγήσονται, μᾶλλον δὲ τὸ μεῖζον, καταπατηθήσονται οἱ νῦν ὑμῶν κατεπανιστάμενοι. Καὶ τοῦτο δῆλον ἀπὸ τοῦ καθίσαι τὸν Χριστὸν ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρός. Ἐπεὶ γὰρ τοῦτο γέγονε, κἀκεῖνο γενήσεται, κατὰ τὸ ἐν Ψαλμοῖς εἰρημένον. Πῶς οὖν οὐκ ἐτέθησαν εὐθέως ὑπὸ τοὺς πόδας, τουτέστιν, οὐκ ἐκ μέσου ἐγένοντο; Διὰ τοὺς μέλλοντας ἐξ αὐτῶν τίκτεσθαι πιστούς.

Vers. 13. *Sedet in dextera Patris. De cætero expectans donec ponantur inimici ejus scabellum pedum ejus.* Itaque non est **723** tantum Pontifex, sed Deus etiam. Completo namque opere, propter quod et Pontifex divina quædam providentia est appellatus, sedet deinceps ut Deus, et exspectat ut ponantur hostes ejus subter pedes ejus. Hostes autem hujus sunt et omnes infideles, et dæmones, qui et ipsi subjicientur: hoc est, inefficax eorum malitia manebit, quippe qui inexstinguibili igni tradentur. Interim autem Paulus præcipue hostes dicit infideles Hebræos, consolationem præbens iis qui ex Judæis Christo nomen dederant, atque innumerata mala ab illis paterentur. Ne sitis pusillanimes, inquit. Subjicientur, imo quod majus est, pedibus proterentur, qui nunc insurgunt adversum vos. Atque hoc inde liquet, quod Christus a dextris Patris sedeat. Postquam enim hoc factum est, et illud continget, juxta illud quod in Psalmis dictum est. Quomodo igitur non statim positi sunt sub pedes, hoc est, sublati ex medio? Propter fideles qui ex ipsis procreandi erant.

C

D

Μιᾷ γὰρ προσφορᾷ τετελείωκεν εἰς τὸ διηνεκὲς τοὺς ἁγιαζομένους. Τελείως, φησὶν, ἁμαρτιῶν ἀπήλλαξε τοὺς ἁγιαζομένους καὶ χριομένους τῷ αἵματι αὐτοῦ, διὰ τοῦ βαπτισθῆναι εἰς τὸν θάνατον. Πάντας γὰρ οἱ βαπτιζόμενοι, σύμφυτοι γενόμενοι τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, δῆλον ὡς τῷ αἵματι αὐτοῦ ἁγιάζονται.

Vers. 14. *Una enim oblatione consummavit in sempiternum sanctificatos.* Perfecte, inquit, a peccatis liberavit sanctificatos, et a sanguine ipsius perunctos, eo quod baptizati sint in mortem ejus. Omnes enim qui baptizantur, cum simul fiant insiti similitudini mortis ejus, perspicuum est quod in sanguine ipsius sanctificantur.

Variæ lectiones.

[33] σταθμηθῇ o. [34] Θεοῦ o.

Digitized by Google

VERS. 15. *Contestatur autem nos et Spiritus sanctus.* Quid contestatur? quod perfecte nos liberaverit a peccatis per unam oblationem, ut non opus habeamus secunda.

VERS. 16, 17. *Postquam enim dixit: Hoc est Testamentum quod testabor ad illos post dies illos, dicit Dominus, dans leges meas in corda ipsorum, et in mentes eorum inscribam eas: Et peccatorum eorum et iniquitatum eorum non recordabor amplius.* Observas testari Deum, quod peccatorum remissionem dederit? Tunc autem dedit, quando Novum Testamentum dabat. Novum autem Testamentum per mortem Filii sui tum dedit, tum stabilivit, sicut antea demonstratum est.

VERS. 18. *Ubi autem horum remissio, jam non est oblatio pro peccato.* Si enim peccatorum remissio data est per unam hostiam, quid posthac opus est altera hostia? Demonstratum est itaque quod per unam oblationem Christi consummati simus, peccatorum remissione accepta, neque porro indigeamus alia hostia. Judaicæ itaque oblationes supervacaneæ sunt, et per contentionem peraguntur, utpote quæ ab iis a quibus peraguntur, olim inutiles fuisse coarguerentur.

VERS. 19. *Habentes igitur, fratres, fiduciam.* Pontificis nostri qua veteres exsuperat, **724** ac Testamenti ad Testamentum, oblationis ad oblationem excellentia demonstrata, atque etiam oblationis Christi ad legales hostias, quodque per ipsam a peccatis liberati simus, desistit jam a dogmatica hujusmodi oratione, auditorem respirare permittens. Ad moralem autem transit admodum opportune. Cum enim proxime mentionem fecisset remissionis peccatorum, adhortatur deinceps ne in eadem relabamur, inquiens: Habentes igitur fiduciam ex hoc quod nobis dimissa sint peccata. Ut enim scelus admissum, pudorem incutit ac facit.

Ad introitum sanctorum. Etenim dimissis nobis sceleribus, fiduciam habemus ut introeamus in Sancta, hoc est, in cœlum.

In sanguine Jesu. Hoc est, per sanguinem. Per crucem enim et sanguinem Christi noxæ condonatione donati, fiduciam accepimus.

VERS. 20. *Quam initiavit nobis viam recentem et viventem.* Ad quem introitum sanctorum ipse nobis viam initiavit, hoc est, novam viam fecit, ut qui hanc primus orsus sit, adeoque primus iverit. *Recentem* porro pro nova dixit, et quæ nostris temporibus apparuerit. Hæc autem nobis est gloriatio, quod quibus Abraham non est dignatus, nos iis dignati sumus, nunc que nobis cœlum est apertum. *Viventem* autem, quod prima via mortifera erat, ad sancta videlicet legis ducens. Illa enim amplius

A *Μαρτυρεῖ δὲ ἡμῖν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.* Τί μαρτυρεῖ; ὅτι τελείως ἡμᾶς ἁμαρτιῶν ἀπήλλαξε διὰ τῆς μιᾶς προσφορᾶς, ὥστε μὴ δεηθῆναι δευτέρας.

Μετὰ γὰρ τὸ εἰρηκέναι· Αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι πρὸς αὐτοὺς μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου ἐπὶ καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῶν διανοιῶν αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς. Καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι. Ὁρᾷς ὅτι μαρτυρεῖ ὁ Θεὸς, ὡς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ἔδωκεν; Τότε δὲ δέδωκεν, ὅτε τὴν Νέαν Διαθήκην ἐδίδου. Τὴν δὲ Νέαν Διαθήκην διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ καὶ δέδωκε καὶ ἐβεβαίωσεν, ὡς προαποδέδεικται.

B *Ὅπου δὲ ἄφεσις τούτων, οὐκέτι προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας.* Εἰ γὰρ ἐδόθη ἄφεσις ἁμαρτιῶν διὰ τῆς μιᾶς θυσίας, εἰσέτι λοιπὸν τίς χρεία θυσίας δευτέρας; Ὥστε ἀποδέδεικται, ὅτι διὰ τῆς μιᾶς προσφορᾶς τοῦ Χριστοῦ ἐτελειώθημεν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβόντες, καὶ οὐκέτι δεόμεθα ἑτέρας θυσίας. Περιττὰι ἄρα αἱ Ἰουδαϊκαὶ, καὶ κατὰ φιλονεικίαν τελούμεναι, νῦν παρ' ὧν τελοῦνται πάλαι ἀχρηστίαν καταγνωσθεῖσαι.

Ἔχοντες οὖν, ἀδελφοὶ, παῤῥησίαν. Ἐπειδὴ ἔδειξε τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Ἀρχιερέως ἡμῶν πρὸς τὴν Διαθήκην, καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ προσφορᾶς πρὸς τὰς νομικὰς θυσίας, καὶ ὅτι δι' αὐτῆς ἀπηλλάγημεν τῶν ἁμαρτιῶν, ἀναπαύει μὲν τὸν δογματικὸν λόγον, C διδοὺς ἀναπνεῦσαι τῷ ἀκροατῇ· εἰς τὸν ἠθικὸν δὲ μεταβαίνει εὐκαιρότατα. Προσεχῶς γὰρ μνησθεὶς τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, λοιπὸν παραινεῖ, ὥστε μηκέτι τοῖς αὐτοῖς περιπεσεῖν· Ἔχοντες οὖν, φησὶ, παῤῥησίαν ἐκ τοῦ ἀφεθῆναι ἡμῖν τὰ ἁμαρτήματα. Ὥσπερ γὰρ ἡ ἁμαρτία αἰσχύνην ἐμποιεῖ, καὶ τὸ ἀπαῤῥησίαστον· οὕτως ἡ ἄφεσις θαῤῥεῖν δίδωσιν. fiduciam aufert: sic dimissio noxæ confidere

Εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων. Καὶ γὰρ ἐπειδὴ ἀφείθησαν ἡμῖν τὰ ἁμαρτήματα, παῤῥησίαν ἔχομεν πρὸς τὸ εἰσέρχεσθαι εἰς τὰ Ἅγια, τουτέστιν εἰς τὸν οὐρανόν.

D *Ἐν τῷ αἵματι Ἰησοῦ.* Τουτέστι διὰ τοῦ αἵματος. Διὰ γὰρ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ τῆς ἀφέσεως ἀξιωθέντες, τὴν παῤῥησίαν ἐλάβομεν.

Ἣν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν ὁδὸν πρόσφατον καὶ ζῶσαν. Ἥντινα εἴσοδον τῶν ἁγίων αὐτὸς ἡμῖν ὁδὸν ἐνεκαίνισε, τουτέστι νέαν ὁδὸν ἐποίησεν [38], αὐτὸς ταύτης ἀρξάμενος, καὶ αὐτὸς ταύτην βαδίσας πρῶτος. *Πρόσφατον* δὲ, ἀντὶ τοῦ, νέαν, καὶ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων χρόνων φανεῖσαν. Καύχημα δὲ ἡμῖν τοῦτο, ὅτι ὧν Ἀβραὰμ οὐκ ἠξιώθη, τούτων ἡμεῖς ἠξιώθημεν, καὶ νῦν ἠνοίχθη ἡμῖν ὁ οὐρανός. *Ζῶσαν* δὲ, διότι ἡ πρώτη ὁδὸς θανατηφόρος ἦν, ἡ εἰς τὰ νομικὰ δηλαδὴ Ἅγια. Οὐκέτι γὰρ χώραν ἔχει ἐκείνη, ἀλλὰ

Variæ lectiones.

[38] ἐνεποίησεν o.

Digitized by Google

τοῖς αὐτὴν παραδεχομένοις θανάτου αἰτία καθίστατο. Αὕτη δὲ τοσοῦτον εἰς ζωὴν φέρει, ὅτι καὶ αὐτὴ ζῇ καὶ διαιωνίζει. Ἢ τὸ, *ζῶσαν*, ὁμοίως νόησον τῷ, πρόσφατον, ἀντὶ τοῦ, νέαν καὶ θάλλουσαν, ὡς πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς εἰς τὰ παλαιὰ ἅγια εἰσόδου· ἐκείνη γὰρ νενέκρωται.

A locum non habet, sed suscipientibus ipsam mortis causa exstitit. Hæc autem adeo ad vitam ducit, ut et ipsa vivat et æterna sit. Vel, *virentem*, perinde intellige atque recentem, pro viva et florente, ad discrimen introitus ad vetera sancta : mortuus enim ille est.

Διὰ τοῦ καταπετάσματος, τουτέστι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Ἐνεκαίνισον ἡμῖν τὴν ὁδὸν ταύτην τὴν εἰς οὐρανὸν, διὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ· ὅτε γὰρ ἤρθη ἐν τῷ σταυρῷ αὕτη, καὶ ἀνελήφθη, τότε ἀπεκάλυψεν ἡμῖν τὰ οὐράνια. Διὸ καὶ εὐκαίρως καταπέτασμα αὐτὴν ἐκάλεσε. Τοῦτο γὰρ ἴδιον τοῦ καταπετάσματος, τὸ, ὅταν ἀρθῇ, ἀνακαλύπτειν τὰ ἔνδον.

Per velamen, hoc est carnem suam. Initiavit nobis viam hanc ad cœlos ducentem, per carnem suam. Quando enim in crucem caro sublata erat, et in cœlum recepta, tum revelavit nobis cœlestia. Propterea et opportune velamen eam appellavit. Istud enim proprium est velamenti, ut cum remotum fuerit, revelet quæ sint intus.

Καὶ ἱερέα μέγαν, ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ. Ἔχοντες δηλαδὴ ἱερέα μὲν τὸν Χριστὸν, οἶκον δὲ, ἡμᾶς τοὺς πιστοὺς, κατὰ τό· *Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω.* Ἢ ὅπερ οἶμαι μᾶλλον, τὸν οὐρανόν· ἐκεῖνον γὰρ καὶ Ἅγια καλεῖ, καὶ ἐν ἐκείνῳ λειτουργεῖν τὸν Ἀρχιερέα λέγει, ὑπὲρ ἡμῶν ἐντυγχάνοντα.

B

Vers. 21. *Et sacerdotem magnum super domum Dei.* Habentes videlicet sacerdotem quidem Christum ; domum vero, nos fideles, juxta illud : *Inhabitabo in ipsis, et inambulabo in eis.* Vel, quod reor esse potius, cœlum : illud enim et sancta appellat, et in eo Pontificem ministrare dicit, pro nobis videlicet intercedendo.

Προσερχώμεθα. Τίνι ; τῇ πίστει, καὶ τῇ πνευματικῇ λατρείᾳ· ἢ τῷ οὐρανῷ, ἔνθα ὁ Ἀρχιερεὺς ἡμῶν.

Vers. 22. *Accedamus.* Ad quid ? Ad fidem et spiritualem cultum : vel ad cœlum, ubi noster est Pontifex.

Μετὰ ἀληθινῆς καρδίας. Τουτέστιν ἀδόλου, ἀνυποκρίτου πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς, ἢ ἀδιστάκτου, μηδὲν ἀμφιβαλλούσης, μηδὲν ἐνδοιαζούσης περὶ τῶν μελλόντων, καὶ διὰ τοῦτο μικροψυχούσης. Ἐπάγει οὖν·

725 *Cum vero corde.* Hoc est, experte doli, non fucato erga fratres, vel nihil hæsitante, nihil ambigente, nihil dubitante de futuris, ac propterea in pusillanimitatem recidente. Infertur :

Ἐν πληροφορίᾳ πίστεως. Διδάσκει ἡμᾶς πῶς οὐ μικροψυχήσομεν, ἐὰν πληροφορίαν ἔχωμεν πίστεως, τουτέστι, πίστιν ἀπηρτισμένην καὶ τελειοτάτην. Ἔστι γὰρ πιστεύειν μὲν, οὐκ ἐν πληροφορίᾳ δέ. Ὅσπερ τινὲς λέγουσιν, ὅτι ἐνίων μὲν ἔσται ἀνάστασις, τινῶν δὲ οὐκ ἔσται· τοῦτο οὐκ ἔστι πλήρης πίστις, ἀλλ' ἀτελής. Ἐν πληροφορίᾳ οὖν πίστεως προσερχώμεθα. Ἐπειδὴ γὰρ οὐδέν ἐστιν ὁρατὸν, οὔτε ὁ ναὸς ὁ οὐρανὸς, οὔτε ὁ ἀρχιερεὺς ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ κέκρυπται, ὥσπερ καὶ τὸ παλαιὸν ὁ ἀρχιερεὺς ἀπεκρύπτετο εἰσελθὼν, διὰ τοῦτο δεῖ πίστεως πεπληρωμένης καὶ ἀδιστάκτου.

C

In plenitudine fidei. Docet nos quo pacto non simus desponsuri animum, nempe, si fidei plenitudinem habuerimus, hoc est, fidem consummatam et perfectissimam. Nam fieri potest ut quisquam credat, non tamen in plenitudine : quemadmodum nonnulli dicunt quorumdam futuram resurrectionem, quorumdam vero non futuram. Hæc sane non est plena fides, sed imperfecta. In plenitudine igitur fidei accedamus. Quandoquidem enim nihil oculis nostris subjectum est, neque templum ipsum cœlum, neque pontifex Christus, sed abdita sunt, uti olim pontifex ingressus in sancta occultabatur ; propterea opus est fide perfecta et indubitata.

Ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς. Εἰπὼν περὶ πίστεως, δείκνυσι νῦν, ὅτι οὐ πίστις μόνη, ἀλλὰ καὶ βίος ἐνάρετος ζητεῖται. Ἰουδαῖοι μὲν οὖν τὸ σῶμα ἐῤῥαντίζοντο, ἡμεῖς δὲ τὰς καρδίας, ὥστε μηδὲν ἑαυτοῖς συνειδέναι πονηρόν. Ῥαντισθησόμεθα δὲ αὐτῇ τῇ ἀρετῇ, ἢ καὶ τῇ χάριτι τοῦ Πνεύματος, τοῦ ἀφιέντος ἡμῖν ἐν τῷ λουτρῷ τὰς ἁμαρτίας, καὶ ἐνισχύσαντος, ὥστε ἐὰν σπουδάσωμεν, μηκέτι τοῖς αὐτοῖς περιπίπτειν.

D

Aspersi corda a conscientia mala. Cum de fide locutus esset, nunc ostendit non solam fidem, verum etiam vitam virtutibus ornatam requiri. Judæi quidem corpore conspergebantur, nos vero corde, ut nihil mali nobis conscii simus. Conspergemur autem et ipsa virtute, vel gratia Spiritus, qui remisit nobis in baptismate peccata, et confortavit nos, ut si animum adverterimus, non porro in ea recidamus.

Καὶ λελουμένοι τὸ σῶμα ὕδατι καθαρῷ. Τῷ τοῦ βαπτίσματος· καθαρῷ δὲ, ἢ τῷ καθαροὺς ποιοῦντι, ἢ τῷ μὴ ἔχοντι αἷμα μεμιγνυμένον, ὡς τὸ παλαιὸν τὸ τῆς σποδοῦ. Εἰ τάχα γὰρ ἡ ἐν τῷ λουτρῷ χάρις τοῦ Πνεύματος καὶ ψυχὰς καθαίρει, ὅμως τὸ ὁρατὸν τῷ ὁρατῷ[16] ἐνταῦθα Παῦλος συνέταξεν.

Vers. 23. *Et abluti corpus aqua pura.* Baptismatis scilicet : pura vero, vel quod puros facit, vel quod non habeat admixtum sanguinem, ut olim cinerea illa. Etsi enim gratia Spiritus in baptismate animas purget, visibile tamen hic visibili Paulus conjunxit. Siquidem in ipso usu baptis-

Variæ lectiones.

[16] ἀοράτῳ ο.

Digitized by Google

matis, corporis causa aqua assumitur. Cum enim nos gemini simus, gemina etiam purificatio est.

Teneamus spei confessionem immotam. Hoc est, quam professi sumus spem, eam retineamus stabilem. Speravimus enim in principio fidei, quod et ipsi cœlum ingressuri simus : et professi sumus, quando fœdus fidei feriebamus, resurrectionem mortuorum nos credere, et vitam æternam. Hanc igitur confessionem retineamus.

Fidelis enim est qui promisit. Vires nobis largitur uti spem firmam teneamus ; nempe, si dignitatem ejus qui promisit, animo perpendamus. Fidelis enim est, hoc est verus, ipse Christus qui dixit : *Ubi ego sum, et minister meus erit.*

Vers. 24. *Et consideremus nos mutuo ad provocationem charitatis et bonorum operum.* Charitatis perfectionem addit. *Consideremus* enim, inquit, *nos mutuo*, hoc est, **726** inspiciamus, si quis virtute insignis, ut hunc imitemur : non ut invideamus ei, sed potius ut incitemur, ut eadem cum ipso opera perficiamus. Provocatio autem hæc charitatis est, non invidiæ. Ut enim ferrum ferro exacuitur : sic anima cum anima commercium habens, ad eadem ipsam incitat, verumtamen in charitate. Vel conversemini mutuo, quo accendamini ut mutuo diligatis et diligamini.

Vers. 25. *Non deserentes collectionem nostram.* Compertum habet, conventum mutuum dilectionem generare : ideo monet eos ne omittant inter sese congregari, neque separationes et conciliabula prava moliantur. *Ubi enim sunt duo vel tres congregati, illic sum in medio eorum* [39]. Quin etiam Ecclesiæ oratio Petrum a vinculis solvit, et a carcere liberavit.

Sicut consuetudinis est quibusdam. Hic accusat eos qui ab Ecclesia separantur.

Sed consolantes vos ipsos. Hoc est, ut mutuo alter alteri sitis solatio, admonentes vos vicissim, ac docentes, et consolantes, ac levamen malorum impertientes. *Frater enim a fratre adjutus, quasi civitas firma* [40].

Ac tanto magis, quanto videtis appropinquantem diem. Consummationis nimirum. Propediem enim separabimur a mundo hoc, quare ergo nos ipsos alter ab altero dissociamus ? Id vero consolationi eis erat, tentationibus nempe defatigatis, perinde ac alio in loco dicit : *Dominus prope est, nihil sitis solliciti.*

Vers. 26. *Voluntarie enim peccantibus nobis.* Adhortatus est ab his quæ utiliora erant, nempe quod fiduciam habemus, quod peccatorum condonatione donati sumus : nunc a tristioribus terrorem incutit. Observa autem quam propensus est ad ve-

A Ἐπεὶ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ χρείᾳ τοῦ βαπτίσματος, τοῦ σώματος ἕνεκα παραλαμβάνεται τὸ ὕδωρ. Διττῶν γὰρ ὄντων ἡμῶν, διττὴ καὶ ἡ κάθαρσις.

Κατέχωμεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος ἀκλινῆ. Τουτέστι, τὴν ὁμολογηθεῖσαν ἡμῖν ἐλπίδα, κατέχωμεν αὐτὴν βεβαίαν. Ἠλπίσαμεν γὰρ ἐν ἀρχῇ τῆς πίστεως, ὅτι καὶ αὐτοὶ εἰς τὸν οὐρανὸν εἰσελευσόμεθα· καὶ ὡμολογήσαμεν ὅτε τὰς συνθήκας τῆς πίστεως ἐποιούμεθα, εἰς ἀνάστασιν νεκρῶν πιστεύειν, καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον. Ταύτην τοίνυν τὴν ὁμολογίαν κατέχωμεν.

Πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος. Δίδωσιν ἰσχὺν πῶς καθεξόμεν τὴν ἐλπίδα βεβαίαν· ἐὰν ἐννοήσωμεν τὸ ἀξιόπιστον τοῦ ἐπαγγειλαμένου. Πιστὸς γάρ, τουτέστιν ἀληθής, ὁ Χριστὸς ὁ εἰπών· *Ὅτι ὅπου* B *εἰμὶ ἐγὼ, καὶ ὁ διάκονος ὁ ἐμὸς ἔσται.*

Καὶ κατανοῶμεν ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων. Τὸ τέλειον [37] προστίθησι τῆς ἀγάπης. Κατανοῶμεν γάρ, φησὶν, ἀλλήλους· τουτέστιν, ἐπισκοπῶμεν εἴ τις ἐνάρετος, ἵνα τοῦτον μιμώμεθα· οὐχ ἵνα φθονῶμεν, ἀλλ' ἵνα παροξυνώμεθα μᾶλλον εἰς τὸ τὰ αὐτὰ ἐκείνῳ καλὰ ἔργα ποιεῖν. Ὁ δὲ παροξυσμὸς οὗτος ἀγάπης ἐστὶν, οὐχὶ φθόνου [38]. Ὥσπερ γὰρ σίδηρος σίδηρον ὀξύνει, οὕτω καὶ ψυχὴ πρὸς ψυχὴν ὁμιλοῦσα, παροξύνει αὐτὴν εἰς τὰ αὐτὰ, πλὴν ἐν ἀγάπῃ. Ἢ καὶ ὅτι σύνεσθε ἀλλήλοις, ὥστε ἐκθερμαίνεσθαι εἰς τὸ ἀγαπᾷν καὶ ἀγαπᾶσθαι.

Μὴ ἐγκαταλείποντες τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν. Οἶδεν ὅτι τὸ συνέρχεσθαι ἀλλήλοις τὴν ἀγάπην C γεννᾷ, διὸ παραινεῖ μὴ ἐγκαταλείπειν τὸ ἐπισυνάγεσθαι, μηδὲ χωρισμοὺς καὶ παρασυναγωγὰς ἐπιτηδεύειν. *Ὅπου γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν.* Καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἡ προσευχὴ καὶ Πέτρον ἔλυσε τῶν δεσμῶν, καὶ τῆς φυλακῆς ἀπέλυσε.

Καθὼς ἔθος τισίν. Ἐνταῦθα μέμφεται τοῖς χωριζομένοις.

Ἀλλὰ παρακαλοῦντες ἑαυτούς. Τουτέστιν, ἀλλήλοις ὄντες εἰς παραμυθίαν, καὶ εἷς τὸν ἕνα νουθετοῦντες, καὶ διδάσκοντες, καὶ παρηγοροῦντες. *Ἀδελφὸς γὰρ ὑπὸ ἀδελφοῦ βοηθούμενος, ὡς πόλις ὀχυρά.*

Καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ βλέπετε ἐγγίζουσαν D *τὴν ἡμέραν.* Τὴν τῆς συντελείας. Ὅσον γὰρ οὔπω, φησὶ, χωριζόμεθα τοῦ κόσμου τούτου, τί ἑαυτοὺς ἀλλήλων χωρίζομεν; Τοῦτο δὲ παραμυθία ἦν αὐτοῖς, ἀπειρηκόσιν ὑπὸ τῶν πειρασμῶν, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ φησιν· *Ὁ Κύριος ἐγγὺς, μηδὲν μεριμνᾶτε.*

Ἑκουσίως γὰρ ἁμαρτανόντων ἡμῶν. Προετρέψατο ἀπὸ τῶν χρηστοτέρων, ὅτι παῤῥησίαν ἔχομεν, ὅτι ἀφέσεως ἠξιώθημεν· νῦν καὶ ἀπὸ τῶν σκυθρωποτέρων φοβεῖ. Ὅρα δὲ πῶς ἐστι συγγνωμικός. *Ἑκουσίως γὰρ ἁμαρτανόντων*, φησὶν· ὡς ἐὰν

[39] Matth. xviii, 20. [40] Prov. xviii, 19.

Variæ lectiones.

[37] Ισ. τέλος ο. [38] ἀφθόνου ο.

Digitized by Google

ἀκουσίως, ἐστί τι; μετρία συγγνώμη. Ὅρα δὲ πῶς οὐκ εἶπεν, ἁμαρτόντων, ἀλλ', ἁμαρτανόντων, τουτέστιν, ἐμενόντων τῇ ἁμαρτίᾳ ἀμετανοήτως. Ὡς ἐάν γε μὴ ἐπιμμένωμεν, ἀλλὰ μετάνοιαν ἐνδειξώμεθα, ἔστι συγγνώμη. Ποῦ οὖν οἱ τὴν μετάνοιαν ἀναιρεῖσθαι ἐνταῦθα λέγοντες;

A niam dandam. Ait enim, *voluntarie peccantibus*; adeo ut invito peccantibus facilis parata est venia. Considera autem, quod non dixit, Iis qui peccarunt, sed, *peccantibus*, hoc est, in peccato sine resipiscentia permanentibus. Nam si non permanemus, sed pœnitentiæ specimen exhibuerimus, veniæ certe locus erit. Ubi sunt igitur qui hic pœnitentiam tolli clamant?

Μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας. Ἡ τοῦ Χριστοῦ, ἢ πάντων τῶν δογμάτων.

Post acceptam notitiam veritatis. Vel Christi, vel omnium dogmatum.

Οὐκέτι περὶ ἁμαρτιῶν ἀπολείπεται θυσία. Οὐ τὴν μετάνοιαν ἀναιρῶν λέγει ταῦτα, ὥς τινες παρενόησαν[39], ἀλλὰ δείκνυσιν, ὅτι οὐκ ἔστι δεύτερον βάπτισμα· διὸ οὐδὲ δεύτερος θάνατος τοῦ Χριστοῦ. Θυσίαν γὰρ τοῦτον καλεῖ, ὡς καὶ ἐν τοῖς κατόπιν. Μιᾷ γὰρ θυσίᾳ τετελείωκεν εἰς τὸ διηνεκές· τὸ γὰρ βάπτισμα ἡμῶν τὸν θάνατον εἰκονίζει τοῦ Χριστοῦ. Ὥσπερ οὖν ἐκεῖνος εἷς, οὕτω καὶ τοῦτο ἕν. Τί τοίνυν ἁμαρτάνεις οὕτως ἀδεῶς, μὴ οὔσης ἐλπίδος ὅτι διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀταλαιπώρως ἀπαλείψῃς τὰ ἁμαρτήματα; Καλῶν οὖν ἔργων ἀντιποιοῦ.

B *Jam non relinquitur pro peccatis hostia.* Non ut pœnitentiam auferat, hæc dicit, ut quidam perperam intellexerunt: sed ostendit non esse locum secundo baptismati, ideoque nec secundæ morti Christi. Hostiam enim eam appellat, ut posthac videbimus. Una enim hostia consummavit in perpetuum. Nostrum enim baptisma mortem Christi repræsentat. Ut igitur mors Christi una, sic et baptisma unum. Quid igitur adeo intrepide **727** peccas, cum non sit spes amplius te per baptisma denuo sine labore peccata delere posse? Bona igitur opera tibi vendica.

Φοβερὰ δέ τις ἐκδοχὴ κρίσεως, καὶ πυρὸς ζῆλος, ἐσθίειν μέλλοντος τοὺς ὑπεναντίους. Ὅρα πῶς οἷον ἐψύχωσε τὸ πῦρ. Καθάπερ γὰρ θηρίον παροξυνόμενον οὐ παύεται ἕως οὗ λάβῃ τινά, καὶ καταφαγὸν κορέσῃ τὸν θυμόν· οὕτω κἀκεῖνο τὸ πῦρ, ζηλοῦν ὑπὲρ τῶν τοῦ Θεοῦ ἐντολῶν τῶν παραβαθεισῶν, καὶ ἀγριαῖνον ὑπὲρ ἐκείνων, ὃν ἂν συλλάβῃ, τοιοῦτον διαβιβρώσκει ἀεί. Οὐ γὰρ εἶπε, φαγεῖν μέλλον, ἀλλ', ἐσθίειν, ἀϊδίως δηλαδή. Ὑπεναντίους δὲ, οὐ μόνον τοὺς ἀπίστους, ἀλλὰ καὶ τοὺς πιστοὺς μὲν, τὰ ἐναντία δὲ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ ἐργαζομένους.

C Vers. 27. *Sed terribilis quædam expectatio judicii et ignis æmulatio, quæ consumptura est adversarios.* Animadverte quomodo ignem, quasi animatus esset, inducit. Perinde enim ut bellua exacerbata non desistit tantisper dum apprehenderit quempiam, quo devorato exsaturet cupiditatem suam: sic et ille ignis pro transgressione mandatorum sæviens, ac propter illa efferatus, quemcunque apprehenderit, devorat semper. Non enim dixit, Manducatura, sed, Devoratura, in sempiternum videlicet. Adversarios autem, non solos infideles, verum ipsos etiam fideles quidem, indigna tamen mandatis Dei patrantes.

Ἀθετήσας τις νόμον Μωσέως. Ἀπὸ τοῦ ἐλάττονος; δείκνυσι δικαίως γενησομένην τὴν τιμωρίαν, ἵνα καὶ μᾶλλον πιστότερος ὁ λόγος ᾖ. Νόμον δὲ Μωϋσέως λέγει, διότι πολλὰ αὐτὸς διετάξατο.

Vers. 28. *Irritam quis faciens legem Mosis.* A minori ostendit merito futurum supplicium, ut plus fidei orationi suæ conciliet. Legem autem Mosis dicit, quandoquidem multa eis ipse injunxerit.

Χωρὶς οἰκτιρμῶν, ἐπὶ δυσὶν ἢ τρισὶ μάρτυσιν ἀποθνήσκει. Ἡ σύνταξις οὕτως· Ἀθετήσας τις νόμον Μωσέως, ἐπὶ δυσὶν ἢ τρισὶ μάρτυσι χωρὶς οἰκτιρμῶν ἀποθνήσκει· τουτέστιν, ἐὰν ὁμολογηθῇ ὑπὸ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων, ὅτι παρέβη τὸν νόμον.

D *Sine ulla miseratione, duobus aut tribus testibus moritur.* Constructio est hujusmodi: Si quis legem Mosaicam rejecisset, sub duobus aut tribus testibus sine ulla miseratione moritur: hoc est, si confessum fuerit a duobus tribusve testibus quod prævaricatus sit legem.

Πόσῳ δοκεῖτε χείρονος ἀξιοῦσθαι τιμωρίας, ὁ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ αἷμα τῆς Διαθήκης κοινὸν ἡγησάμενος; Τὴν κρίσιν αὐτοῖς ἐπιτρέπει· ὅπερ εἰώθαμεν ποιεῖν ἐπὶ τῶν σφόδρα ὁμολογουμένων, τοὺς ἀκροατὰς δικαστὰς ποιοῦντες. Τί δέ ἐστι τὸ, *καταπατήσας;* τοῦτ' ἔστι, καταφρονήσας. Ὥσπερ γὰρ τῶν καταπατουμένων οὐδένα λόγον ἔχομεν, οὕτω καὶ τοῦ Χριστοῦ μηδένα λόγον ἔχοντες, οὕτως ἐπὶ τὸ ἁμαρτάνειν ἐρχόμεθα. *Καὶ τὸ αἷμα τῆς Διαθήκης κοινὸν ἡγησά-*

Vers. 29. *Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui Filium Dei conculcaverit, et sanguinem Testamenti pollutum duxerit?* Ipsis judicium permittit: quod in valde apertis facere solemus, cum auditores arbitros faciamus. Quid autem est, *Qui conculcaverit?* hoc est, qui contempserit. Ut enim conculcatorum nullam rationem habemus, ita Christi nulla ratione habita ad peccandum venimus. *Et sanguinem Testamenti pollutum duxerit*, hoc est, nihil ab alio cruore differre putarit. *Te-*

Variæ lectiones.

[39] ὑπενόησαν O.

Digitized by Google

VERS. 15. *Contestatur autem nos et Spiritus sanctus.* Quid contestatur? quod perfecte nos liberaverit a peccatis per unam oblationem, ut non opus habeamus secunda.

VERS. 16, 17. *Postquam enim dixit: Hoc est Testamentum quod testabor ad illos post dies illos, dicit Dominus, dans leges meas in corda ipsorum, et in mentes eorum inscribam eas: Et peccatorum eorum et iniquitatum eorum non recordabor amplius.* Observas testari Deum, quod peccatorum remissionem dederit? Tunc autem dedit, quando Novum Testamentum dabat. Novum autem Testamentum per mortem Filii sui tum dedit, tum stabilivit, sicut antea demonstratum est.

VERS. 18. *Ubi autem horum remissio, jam non est oblatio pro peccato.* Si enim peccatorum remissio data est per unam hostiam, quid posthac opus est altera hostia? Demonstratum est itaque quod per unam oblationem Christi consummati simus, peccatorum remissione accepta, neque porro indigeamus alia hostia. Judaicæ itaque oblationes supervacaneæ sunt, et per contentionem peraguntur, utpote quæ ab iis a quibus peraguntur, olim inutiles fuisse coarguerentur.

VERS. 19. *Habentes igitur, fratres, fiduciam.* Pontificis nostri qua veteres exsuperat, **724** ac Testamenti ad Testamentum, oblationis ad oblationem excellentia demonstrata, atque etiam oblationis Christi ad legales hostias, quodque per ipsam a peccatis liberati simus, desistit jam a dogmatica hujusmodi oratione, auditorem respirare permittens. Ad moralem autem transit admodum opportune. Cum enim proxime mentionem fecisset remissionis peccatorum, adhortatur deinceps ne in eadem relabamur, inquiens: Habentes igitur fiduciam ex hoc quod nobis dimissa sint peccata. Ut enim scelus admissum, pudorem incutit ac facit.

Ad introitum sanctorum. Etenim dimissis nobis sceleribus, fiduciam habemus ut introeamus in Sancta, hoc est, in cœlum.

In sanguine Jesu. Hoc est, per sanguinem. Per crucem enim et sanguinem Christi noxæ condonatione donati, fiduciam accepimus.

VERS. 20. *Quam initiavit nobis viam recentem et viventem.* Ad quem introitum sanctorum ipse nobis viam initiavit, hoc est, novam viam fecit, ut qui hanc primus orsus sit, adeoque primus iverit. *Recentem* porro pro nova dixit, et quæ nostris temporibus apparuerit. Hæc autem nobis est gloriatio, quod quibus Abraham non est dignatus, nos iis dignati sumus, nunc que nobis cœlum est apertum. *Viventem* autem, quod prima via mortifera erat, ad sancta videlicet legis ducens. Illa enim amplius

A *Μαρτυρεῖ δὲ ἡμῖν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.* Τί μαρτυρεῖ; ὅτι τελείως ἡμᾶς ἁμαρτιῶν ἀπήλλαξε διὰ τῆς μιᾶς προσφορᾶς, ὥστε μὴ δεηθῆναι δευτέρας.

Μετὰ γὰρ τὸ εἰρηκέναι· Αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι πρὸς αὐτοὺς μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου ἐπὶ καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῶν διανοιῶν αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς. Καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι. Ὁρᾷς ὅτι μαρτυρεῖ ὁ Θεὸς, ὡς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ἔδωκεν; Τότε δὲ δέδωκεν, ὅτε τὴν Νέαν Διαθήκην ἐδίδου. Τὴν δὲ Νέαν Διαθήκην διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ καὶ δέδωκε καὶ ἐβεβαίωσεν, ὡς προαποδέδεικται.

B *Ὅπου δὲ ἄφεσις τούτων, οὐκέτι προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας.* Εἰ γὰρ ἐδόθη ἄφεσις ἁμαρτιῶν διὰ τῆς μιᾶς θυσίας, εἰσέτι λοιπὸν τίς χρεία θυσίας δευτέρας; Ὥστε ἀποδέδεικται, ὅτι διὰ τῆς μιᾶς προσφορᾶς τοῦ Χριστοῦ ἐτελειώθημεν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβόντες, καὶ οὐκέτι δεόμεθα ἑτέρας θυσίας. Περιττὰι ἄρα αἱ Ἰουδαϊκαὶ, καὶ κατὰ φιλονεικίαν τελούμεναι, νῦν παρ' ὧν τελοῦνται πάλαι ἀχρηστίαν κατεγνωσθεῖσαι.

Ἔχοντες οὖν, ἀδελφοὶ, παῤῥησίαν. Ἐπειδὴ ἔδειξε τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Ἀρχιερέως ἡμῶν πρὸς τὴν Διαθήκην, καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ προσφορᾶς πρὸς τὰς νομικὰς θυσίας, καὶ ὅτι δι' αὐτῆς ἀπηλλάγημεν τῶν ἁμαρτιῶν, ἀναπαύει μὲν τὸν δογματικὸν λόγον, διδοὺς ἀναπνεῦσαι τῷ ἀκροατῇ· εἰς τὸν ἠθικὸν δὲ C μεταβαίνει εὐκαιρότατα. Προσεχῶς γὰρ μνησθεὶς τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, λοιπὸν παραινεῖ, ὥστε μηκέτι τοῖς αὐτοῖς περιπεσεῖν· Ἔχοντες οὖν, φησὶ, παῤῥησίαν ἐκ τοῦ ἀφεθῆναι ἡμῖν τὰ ἁμαρτήματα. Ὥσπερ γὰρ ἡ ἁμαρτία αἰσχύνην ἐμποιεῖ, καὶ τὸ ἀπαῤῥησιαστον· οὕτως ἡ ἄφεσις θαῤῥεῖν δίδωσιν. fiduciam aufert: sic dimissio noxæ confidere

Εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων. Καὶ γὰρ ἐπειδὴ ἀφείθησαν ἡμῖν τὰ ἁμαρτήματα, παῤῥησίαν ἔχομεν πρὸς τὸ εἰσέρχεσθαι εἰς τὰ Ἅγια, τουτέστιν εἰς τὸν οὐρανόν.

Ἐν τῷ αἵματι Ἰησοῦ. Τουτέστι διὰ τοῦ αἵματος. D Διὰ γὰρ τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ τῆς ἀφέσεως ἀξιωθέντες, τὴν παῤῥησίαν ἐλάβομεν.

Ἣν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν ὁδὸν πρόσφατον καὶ ζῶσαν. Ἥντινα εἴσοδον τῶν ἁγίων αὐτὸς ἡμῖν ὁδὸν ἐνεκαίνισε, τουτέστι νέαν ὁδὸν ἐποίησεν [35], αὐτὸς ταύτης ἀρξάμενος, καὶ αὐτὸς ταύτην βαδίσας πρῶτος. *Πρόσφατον* δὲ, ἀντὶ τοῦ, νέαν, καὶ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων χρόνων φανεῖσαν. Καύχημα δὲ ἡμῖν τοῦτο, ὅτι ὧν Ἀβραὰμ οὐκ ἠξιώθη, τούτων ἡμεῖς ἠξιώθημεν, καὶ νῦν ἠνοίχθη ἡμῖν ὁ οὐρανός. *Ζῶσαν* δὲ, διότι ἡ πρώτη ὁδὸς θανατηφόρος ἦν, ἡ εἰς τὰ νομικὰ δηλαδὴ Ἅγια. Οὐκέτι γὰρ χώραν ἔχει ἐκείνη, ἀλλὰ

Variæ lectiones.

[35] ἐνεποίησεν ο.

Digitized by Google

τοῖς αὐτὴν παραδεχομένοις θανάτου αἰτία καθίστατο. Αὕτη δὲ τοσοῦτον εἰς ζωὴν φέρει, ὅτι καὶ αὐτὴ ζῇ καὶ διαιωνίζει. Ἢ τὸ, *ζῶσαν*, ὁμοίως νόησον τῷ, πρόσφατον, ἀντὶ τοῦ, νέαν καὶ θάλλουσαν, ὡς πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς εἰς τὰ παλαιὰ ἅγια εἰσόδου· ἐκείνη γὰρ νενέκρωται.

A locum non habet, sed suscipientibus ipsam mortis causa exstitit. Hæc autem adeo ad vitam ducit, ut et ipsa vivat et æterna sit. Vel, *virentem*, perinde intellige atque recentem, pro viva et florente, ad discrimen introitus ad vetera sancta : mortuus enim ille est.

Διὰ τοῦ καταπετάσματος, τουτέστι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Ἐνεκαίνισον ἡμῖν τὴν ὁδὸν ταύτην τὴν εἰς οὐρανὸν, διὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ· ὅτε γὰρ ἤρθη ἐν τῷ σταυρῷ αὕτη, καὶ ἀνελήφθη, τότε ἀπεκάλυψεν ἡμῖν τὰ οὐράνια. Διὸ καὶ εὐκαίρως καταπέτασμα αὐτὴν ἐκάλεσε. Τοῦτο γὰρ ἴδιον τοῦ καταπετάσματος, τὸ, ὅταν ἀρθῇ, ἀνακαλύπτειν τὰ ἔνδον.

Per velamen, hoc est carnem suam. Initiavit nobis viam hanc ad cœlos ducentem, per carnem suam. Quando enim in crucem caro sublata erat, et in cœlum recepta, tum revelavit nobis cœlestia. Propterea et opportune velamen eam appellavit. Istud enim proprium est velamenti, ut cum remotum fuerit, revelet quæ sint intus.

Καὶ ἱερέα μέγαν, ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ. Ἔχοντες δηλαδὴ ἱερέα μὲν τὸν Χριστὸν, οἶκον δὲ, ἡμᾶς τοὺς πιστοὺς, κατὰ τό· *Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω.* Ἢ ὅπερ οἶμαι μᾶλλον, τὸν οὐρανόν· ἐκεῖνον γὰρ καὶ Ἅγια καλεῖ, καὶ ἐν ἐκείνῳ λειτουργεῖν τὸν Ἀρχιερέα λέγει, ὑπὲρ ἡμῶν ἐντυγχάνοντα.

VERS. 21. *Et sacerdotem magnum super domum Dei.* Habentes videlicet sacerdotem quidem Chris- B stum ; domum vero, nos fideles, juxta illud : *Inhabitabo in ipsis, et inambulabo in eis.* Vel, quod reor esse potius, cœlum : illud enim et sancta appellat, et in eo Pontificem ministrare dicit, pro nobis videlicet intercedendo.

Προσερχώμεθα. Τίνι; τῇ πίστει, καὶ τῇ πνευματικῇ λατρείᾳ· ἢ τῷ οὐρανῷ, ἔνθα ὁ Ἀρχιερεὺς ἡμῶν.

VERS. 22. *Accedamus.* Ad quid ? Ad fidem et spiritualem cultum : vel ad cœlum, ubi noster est Pontifex.

Μετὰ ἀληθινῆς καρδίας. Τουτέστιν ἀδόλου, ἀνυποκρίτου πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς, ἢ ἀδιστάκτου, μηδὲν ἀμφιβαλλούσης, μηδὲν ἐνδοιαζούσης περὶ τῶν μελλόντων, καὶ διὰ τοῦτο μικροψυχούσης. Ἐπάγει οὖν·

725 *Cum vero corde.* Hoc est, experte doli, non fucato erga fratres, vel nihil hæsitante, nihil ambigente, nihil dubitante de futuris, ac propterea in pusillanimitatem recidente. Infert igi- tur :

Ἐν πληροφορίᾳ πίστεως. Διδάσκει ἡμᾶς πῶς οὐ μικροψυχήσομεν, ἐὰν πληροφορίαν ἔχωμεν πί- C στεως, τουτέστι, πίστιν ἀπηρτισμένην καὶ τελειοτάτην. Ἔστι γὰρ πιστεύειν μὲν, οὐκ ἐν πληροφορίᾳ δέ. Ὥσπερ τινὲς λέγουσιν, ὅτι ἐνίων μὲν ἔσται ἀνάστασις, τινῶν δὲ οὐκ ἔσται· τοῦτο οὐκ ἔστι πλήρης πίστις, ἀλλ' ἀτελής. Ἐν πληροφορίᾳ οὖν πίστεως προσερχώμεθα. Ἐπειδὴ γὰρ οὐδέν ἐστιν ὁρατὸν, οὔτε ὁ ναὸς ὁ οὐρανὸς, οὔτε ὁ ἀρχιερεὺς ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ κέκρυπται, ὥσπερ καὶ τὸ παλαιὸν ὁ ἀρχιερεὺς ἀπεκρύπτετο εἰσελθὼν, διὰ τοῦτο δεῖ πίστεως πεπληρωμένης καὶ ἀδιστάκτου.

In plenitudine fidei. Docet nos quo pacto non simus desponsuri animum, nempe, si fidei plenitudinem habuerimus, hoc est, fidem consummatam et perfectissimam. Nam fieri potest ut quisquam credat, non tamen in plenitudine : quemadmodum nonnulli dicunt quorumdam futuram resurrectionem, quorumdam vero non futuram. Hæc sane non est plena fides, sed imperfecta. In plenitudine igitur fidei accedamus. Quandoquidem enim nihil oculis nostris subjectum est, neque templum ipsum cœlum, neque pontifex Christus, sed abdita sunt, uti olim pontifex ingressus in sancta occultabatur ; propterea opus est fide perfecta et indubitata.

Ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς. Εἰπὼν περὶ πίστεως, δείκνυσι νῦν, ὅτι οὐ πίστις μόνη, ἀλλὰ καὶ βίος ἀνάρετος ζητεῖται. Ἰουδαῖοι μὲν οὖν τὸ σῶμα ἐῤῥαντίζοντο, ἡμεῖς δὲ τὰς καρδίας, ὥστε μηδὲν ἑαυτοῖς συνειδέναι πονηρόν. Ῥαντισθησόμεθα δὲ αὐτῇ τῇ ἀρετῇ, ἢ καὶ τῇ χάριτι τοῦ Πνεύματος, τοῦ ἀφιέντος ἡμῖν ἐν τῷ λουτρῷ τὰς ἁμαρτίας, καὶ ἐνισχύσαντος, ὥστε ἐὰν σπουδάσωμεν, μηκέτι τοῖς αὐτοῖς περιπίπτειν.

Aspersi corda a conscientia mala. Cum de fide locutus esset, nunc ostendit non solam fidem, ve- D rum etiam vitam virtutibus ornatam requiri. Judæi quidem corpore conspergebantur, nos vero corde, ut nihil mali nobis conscii simus. Conspergemur autem et ipsa virtute, vel gratia Spiritus, qui remisit nobis in baptismate peccata, et confortavit nos, ut si animum adverterimus, non porro in ea recidamus.

Καὶ λελουμένοι τὸ σῶμα ὕδατι καθαρῷ. Τῷ τοῦ βαπτίσματος· καθαρῷ δὲ, ἢ τῷ καθαροὺς ποιοῦντι, ἢ τῷ μὴ ἔχοντι αἷμα μεμιγνυμένον, ὡς τὸ παλαιὸν τὸ τῆς σποδοῦ. Εἰ τάχα γὰρ ἡ ἐν τῷ λουτρῷ χάρις τοῦ Πνεύματος καὶ ψυχὰς καθαίρει, ὅμως τὸ ὁρατὸν τῷ ὁρατῷ[16] ἐνταῦθα Παῦλος συνέταξεν.

VERS. 23. *Et abluti corpus aqua pura.* Baptismatis scilicet : pura vero, vel quod puros facit, vel quod non habeat admixtum sanguinem, ut olim cinerea illa. Etsi enim gratia Spiritus in baptismate animas purget, visibile tamen hic visibili Paulus conjunxit. Siquidem in ipso usu baptis-

Variæ lectiones.

[16] ὁρᾴτῳ ο.

Digitized by Google

matis, corporis causa aqua assumitur. Cum enim nos gemini simus, gemina etiam purificatio est.

Teneamus spei confessionem immotam. Hoc est, quam professi sumus spem, eam retineamus stabilem. Speravimus enim in principio fidei, quod et ipsi cœlum ingressuri simus : et professi sumus, quando fœdus fidei feriebamus, resurrectionem mortuorum nos credere, et vitam æternam. Hanc igitur confessionem retineamus.

Fidelis enim est qui promisit. Vires nobis largitur uti spem firmam teneamus ; nempe, si dignitatem ejus qui promisit, animo perpendamus. Fidelis enim est, hoc est verus, ipse Christus qui dixit : *Ubi ego sum, et minister meus erit.*

Vers. 24. *Et consideremus nos mutuo ad provocationem charitatis et bonorum operum.* Charitatis perfectionem addit. *Consideremus* enim, inquit, *nos mutuo*, hoc est, **726** inspiciamus, si quis virtute insignis, ut hunc imitemur : non ut invideamus ei, sed potius ut incitemur, ut eadem cum ipso opera perficiamus. Provocatio autem hæc charitatis est, non invidiæ. Ut enim ferrum ferro exacuitur : sic anima cum anima commercium habens, ad eadem ipsam incitat, verumtamen in charitate. Vel conversemini mutuo, quo accendamini ut mutuo diligatis et diligamini.

Vers. 25. *Non deserentes collectionem nostram.* Compertum habet, conventum mutuum dilectionem generare : ideo monet eos ne omittant inter sese congregari, neque separationes et conciliabula prava moliantur. *Ubi enim sunt duo vel tres congregati, illic sum in medio eorum* [39]. Quin etiam Ecclesiæ oratio Petrum a vinculis solvit, et a carcere liberavit.

Sicut consuetudinis est quibusdam. Hic accusat eos qui ab Ecclesia separantur.

Sed consolantes vos ipsos. Hoc est, ut mutuo alter alteri sitis solatio, admonentes vos vicissim, ac docentes, et consolantes, ac levamen malorum impertientes. *Frater enim a fratre adjutus, quasi civitas firma* [40].

Ac tanto magis, quanto videtis appropinquantem diem. Consummationis nimirum. Propediem enim separabimur a mundo hoc, quare ergo nos ipsos alter ab altero dissociamus ? Id vero consolationi eis erat, tentationibus nempe defatigatis, perinde ac alio in loco dicit : *Dominus prope est, nihil sitis solliciti.*

Vers. 26. *Voluntarie enim peccantibus nobis.* Adhortatus est ab his quæ utiliora erant, nempe quod fiduciam habemus, quod peccatorum condonatione donati sumus : nunc a tristioribus terrorem incutit. Observa autem quam propensus est ad ve-

A Ἐπεὶ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ χρείᾳ τοῦ βαπτίσματος, τοῦ σώματος ἕνεκα παραλαμβάνεται τὸ ὕδωρ. Διττῶν γὰρ ὄντων ἡμῶν, διττὴ καὶ ἡ κάθαρσις.

Κατέχωμεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος ἀκλινῆ. Τουτέστι, τὴν ὁμολογηθεῖσαν ἡμῖν ἐλπίδα, κατέχωμεν αὐτὴν βεβαίαν. Ἠλπίσαμεν γὰρ ἐν ἀρχῇ τῆς πίστεως, ὅτι καὶ αὐτοὶ εἰς τὸν οὐρανὸν εἰσελευσόμεθα· καὶ ὡμολογήσαμεν ὅτε τὰς συνθήκας τῆς πίστεως ἐποιούμεθα, εἰς ἀνάστασιν νεκρῶν πιστεύειν, καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον. Ταύτην τοίνυν τὴν ὁμολογίαν κατέχωμεν.

Πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος. Δίδωσιν ἰσχὺν πῶς καθέξομεν τὴν ἐλπίδα βεβαίαν· ἐὰν ἐννοήσωμεν τὸ ἀξιόπιστον τοῦ ἐπαγγειλαμένου. Πιστὸς γάρ, τουτέστιν ἀληθής, ὁ Χριστὸς ὁ εἰπών· *Ὅτι ὅπου* B *εἰμὶ ἐγὼ, καὶ ὁ διάκονος ὁ ἐμὸς ἔσται.*

Καὶ κατανοῶμεν ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων. Τὸ τέλειον [37] προστίθησι τῆς ἀγάπης. Κατανοῶμεν γάρ, φησὶν, ἀλλήλους· τουτέστιν, ἐπισκοπῶμεν εἴ τις ἐνάρετος, ἵνα τοῦτον μιμώμεθα· οὐχ ἵνα φθονῶμεν, ἀλλ' ἵνα παροξυνώμεθα μᾶλλον εἰς τὸ τὰ αὐτὰ ἐκείνῳ καλὰ ἔργα ποιεῖν. Ὁ δὲ παροξυσμὸς οὗτος ἀγάπης ἐστὶν, οὐχὶ φθόνου [38]. Ὥσπερ γὰρ σίδηρος σίδηρον ὀξύνει, οὕτω καὶ ψυχὴ πρὸς ψυχὴν ὁμιλοῦσα, παροξύνει αὐτὴν εἰς τὰ αὐτὰ, πλὴν ἐν ἀγάπῃ. Ἢ καὶ ὅτι σύνεσθε ἀλλήλοις, ὥστε ἐκθερμαίνεσθαι εἰς τὸ ἀγαπᾷν καὶ ἀγαπᾶσθαι.

Μὴ ἐγκαταλείποντες τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν. Οἶδεν ὅτι τὸ συνέρχεσθαι ἀλλήλοις τὴν ἀγάπην C γεννᾷ, διὸ παραινεῖ μὴ ἐγκαταλείπειν τὸ ἐπισυνάγεσθαι, μηδὲ χωρισμοὺς καὶ παρασυναγωγὰς ἐπιτηδεύειν. *Ὅπου γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι, ἐκεῖ εἰμὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν.* Καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἡ προσευχὴ καὶ Πέτρον ἔλυσε τῶν δεσμῶν, καὶ τῆς φυλακῆς ἀπέλυσε.

Καθὼς ἔθος τισίν. Ἐνταῦθα μέμφεται τοῖς χωριζομένοις.

Ἀλλὰ παρακαλοῦντες ἑαυτούς. Τουτέστιν, ἀλλήλοις ὄντες εἰς παραμυθίαν, καὶ εἷς τὸν ἕνα νουθετοῦντες, καὶ διδάσκοντες, καὶ παρηγοροῦντες. *Ἀδελφὸς γὰρ ὑπὸ ἀδελφοῦ βοηθούμενος, ὡς πόλις ὀχυρά.*

Καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ βλέπετε ἐγγίζουσαν D *τὴν ἡμέραν.* Τὴν τῆς συντελείας. Ὅσον γὰρ οὔπω, φησὶ, χωριζόμεθα τοῦ κόσμου τούτου, τί ἑαυτοὺς ἀλλήλων χωρίζομεν; Τοῦτο δὲ παραμυθία ἦν αὐτοῖς, ἀπειρηκόσιν ὑπὸ τῶν πειρασμῶν, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ φησιν· *Ὁ Κύριος ἐγγὺς, μηδὲν μεριμνᾶτε.*

Ἑκουσίως γὰρ ἁμαρτανόντων ἡμῶν. Προετρέψατο ἀπὸ τῶν χρηστοτέρων, ὅτι παῤῥησίαν ἔχομεν, ὅτι ἀφέσεως ἠξιώθημεν· νῦν καὶ ἀπὸ τῶν σκυθρωποτέρων φοβεῖ. Ὅρα δὲ πῶς ἐστι συγγνωμικός. *Ἑκουσίως γὰρ ἁμαρτανόντων*, φησὶν· ὡς ἐὰν

[39] Matth. xviii, 20. [40] Prov. xviii, 19.

Variæ lectiones.

[37] Ισ. τέλος ο. [38] ἀφθόνου ο.

Digitized by Google

ἀκουσίων, ἐστί τι; μετρία συγγνώμη. Ὅρα δὲ πῶς οὐκ εἶπεν, ἁμαρτόντων, ἀλλ', ἁμαρτανόντων, τουτέστιν, ἐμενόντων τῇ ἁμαρτίᾳ ἀμετανοήτως. Ὡς ἐάν γε μὴ ἐπιμμένωμεν, ἀλλὰ μετάνοιαν ἐνδειξώμεθα, ἔσται συγγνώμη. Ποῦ οὖν οἱ τὴν μετάνοιαν ἀναιρεῖσθαι ἐνταῦθα λέγοντες;

A niam dandam. Ait enim, *voluntarie peccantibus*; adeo ut invito peccantibus facilis parata est venia. Considera autem, quod non dixit, iis qui peccarunt, sed, *peccantibus*, hoc est, in peccato sine resipiscentia permanentibus. Nam si non permanemus, sed pœnitentiæ specimen exhibuerimus, veniæ certe locus erit. Ubi sunt igitur qui hic pœnitentiam tolli clamant?

Μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας. Ἡ τοῦ Χριστοῦ, ἢ πάντων τῶν δογμάτων.

Post acceptam notitiam veritatis. Vel Christi, vel omnium dogmatum.

Οὐκέτι περὶ ἁμαρτιῶν ἀπολείπεται θυσία. Οὐ τὴν μετάνοιαν ἀναιρῶν λέγει ταῦτα, ὥς τινες παρενόησαν[39], ἀλλὰ δείκνυσιν, ὅτι οὐκ ἔστι δεύτερον βάπτισμα· διὸ οὐδὲ δεύτερος θάνατος τοῦ Χριστοῦ. Θυσίαν γὰρ τοῦτον καλεῖ, ὡς καὶ ἐν τοῖς κατόπιν. Μιᾷ γὰρ θυσίᾳ τετελείωκεν εἰς τὸ διηνεκές· τὸ γὰρ βάπτισμα ἡμῶν τὸν θάνατον εἰκονίζει τοῦ Χριστοῦ. Ὥσπερ οὖν ἐκεῖνος εἷς, οὕτω καὶ τοῦτο ἕν. Τί τοίνυν ἁμαρτάνεις οὕτως ἀδεῶς, μὴ οὔσης ἐλπίδος ὅτι διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀταλαιπώρως ἀπαλείψῃς τὰ ἁμαρτήματα; Καλῶν οὖν ἔργων ἀντιποιοῦ.

Jam non relinquitur pro peccatis hostia. Non ut pœnitentiam auferat, hæc dicit, ut quidam perperam intellexerunt: sed ostendit non esse locum secundo baptismati, ideoque nec secundæ morti Christi. Hostiam enim eam appellat, ut posthac videbimus. Una enim hostia consummavit in perpetuum. Nostrum enim baptisma mortem Christi repræsentat. Ut igitur mors Christi una, sic et baptisma unum. Quid igitur adeo intrepide **727** peccas, cum non sit spes amplius te per baptisma denuo sine labore peccata delere posse? Bona igitur opera tibi vendica.

Φοβερὰ δέ τις ἐκδοχὴ κρίσεως, καὶ πυρὸς ζῆλος, ἐσθίειν μέλλοντος τοὺς ὑπεναντίους. Ὅρα πῶς οἷον ἐψύχωσε τὸ πῦρ. Καθάπερ γὰρ θηρίον παροξυνόμενον οὐ παύεται ἕως οὗ λάβῃ τινὰ, καὶ καταφαγὸν κορέσῃ τὸν θυμόν· οὕτω κἀκεῖνο τὸ πῦρ, ζηλοῦν ὑπὲρ τῶν τοῦ Θεοῦ ἐντολῶν τῶν παραβαθεισῶν, καὶ ἀγριαῖνον ὑπὲρ ἐκείνων, ὃν ἂν συλλάβῃ, τοιοῦτον διαβιβρώσκει ἀεί. Οὐ γὰρ εἶπε, φαγεῖν μέλλον, ἀλλ', ἐσθίειν, ἀϊδίως δηλαδή. Ὑπεναντίους δὲ, οὐ μόνον τοὺς ἀπίστους, ἀλλὰ καὶ τοὺς πιστοὺς μὲν, τὰ ἐναντία δὲ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ ἐργαζομένους.

VERS. 27. *Sed terribilis quædam expectatio judicii et ignis æmulatio, quæ consumptura est adversarios.* Animadverte quomodo ignem, quasi animatus esset, inducit. Perinde enim ut bellua exacerbata non desistit tantisper dum apprehenderit quempiam, quo devorato exsaturet cupiditatem suam: sic et ille ignis pro transgressione mandatorum sæviens, ac propter illa efferatus, quemcunque apprehenderit, devorat semper. Non enim dixit, Manducatura, sed, Devoratura, in sempiternum videlicet. Adversarios autem, non solos infideles, verum ipsos etiam fideles quidem, indigna tamen mandatis Dei patrantes.

Ἀθετήσας τις νόμον Μωσέως. Ἀπὸ τοῦ ἐλάττονος δείκνυσι δικαίως γενησομένην τὴν τιμωρίαν, ἵνα καὶ μᾶλλον πιστότερος ὁ λόγος ᾖ. Νόμον δὲ Μωϋσέως λέγει, διότι πολλὰ αὐτὸς διετάξατο.

VERS. 28. *Irritam quis faciens legem Mosis.* A minori ostendit merito futurum supplicium, ut plus fidei orationi suæ conciliet. Legem autem Mosis dicit, quandoquidem multa eis ipse injunxerit.

Χωρὶς οἰκτιρμῶν, ἐπὶ δυσὶν ἢ τρισὶ μάρτυσιν ἀποθνήσκει. Ἡ σύνταξις οὕτως· Ἀθετήσας τις νόμον Μωσέως, ἐπὶ δυσὶν ἢ τρισὶ μάρτυσι χωρὶς οἰκτιρμῶν ἀποθνήσκει· τουτέστιν, ἐὰν ὁμολογηθῇ ὑπὸ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων, ὅτι παρέβη τὸν νόμον.

Sine ulla miseratione, duobus aut tribus testibus moritur. Constructio est hujusmodi: Si quis legem Mosaicam rejecisset, sub duobus aut tribus testibus sine ulla miseratione moritur: hoc est, si confessum fuerit a duobus tribusve testibus quod prævaricatus sit legem.

Πόσῳ δοκεῖτε χείρονος ἀξιοῦσθαι τιμωρίας, ὁ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ αἷμα τῆς Διαθήκης κοινὸν ἡγησάμενος; Τὴν κρίσιν αὐτοῖς ἐπιτρέπει· ὅπερ εἰώθαμεν ποιεῖν ἐπὶ τῶν σφόδρα ὁμολογουμένων, τοὺς ἀκροατὰς δικαστὰς ποιοῦντες. Τί δέ ἐστι τὸ, *καταπατήσας*; τοῦτ' ἔστι, καταφρονήσας. Ὥσπερ γὰρ τῶν καταπατουμένων οὐδένα λόγον ἔχομεν, οὕτω καὶ τοῦ Χριστοῦ μηδένα λόγον ἔχοντες, οὕτως ἐπὶ τὸ ἁμαρτάνειν ἐρχόμεθα. *Καὶ τὸ αἷμα τῆς Διαθήκης κοινὸν ἡγησά-*

VERS. 29. *Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui Filium Dei conculcaverit, et sanguinem Testamenti pollutum duxerit?* Ipsis judicium permittit: quod in valde apertis facere solemus, cum auditores arbitros faciamus. Quid autem est, *Qui conculcaverit?* hoc est, qui contempserit. Ut enim conculcatorum nullam rationem habemus, ita Christi nulla ratione habita ad peccandum venimus. *Et sanguinem Testamenti pollutum duxerit*, hoc est, nihil ab alio cruore differre putarit. *Te-*

Variæ lectiones.

[39] ὑπενόησαν ο.

Digitized by Google

stamenti autem, quod testamentum, quod bonorum nobis hæreditatem impertit, ut supra memoravimus, per ipsum stabilitum est. Hæc autem de sacramento cœnæ Dominicæ dicta sunt. Quando enim assumentes impollutum corpus et sanguinem Christi, in cœno ac luto corporalis impuritatis carnem nostram quæ illud assumpsit, volutamus, nonne Filium Dei conculcamus? Lutum enim terræ non adeo indignum est corpore divino, quam impuritas. Uteris autem hoc loco adversus Nestorianos. Nam illi merum hominem existimantes Christum, sanguinem ejus communem censuerunt, neque quidquam a reliquis differre.

In quo sanctificatus est. Stupiditatem et ingratitudinem hic ostendit. Oportebat enim, inquit, sanctificationem revereri, qua in sanguine donatus est.

Et Spiritui gratiæ contumelium fecerit? **728** Qui enim beneficium collatum non recte administrarit, injuria afficit eum qui contulit. Fecit te filium Dei, tu vero servus efficeris affectuum? Venit ut in te habitaret, tu vero superinducis tibi diabolum? Nonne ista est contumelia Spiritus?

VERS. 30. *Scimus enim eum qui dixit: Mihi vindicta, ego retribuam, dicit Dominus. Et iterum: Dominus judicabit populum suum. Horrendum est incidere in manus Dei viventis.* Hæc dixit ex consequenti, ut ostendat Dominum ultionem sumpturum de peccatoribus. Nam id per Prophetam dixit. Consolatur autem eos, qui ob Judæorum tentationes quibus exercebantur, animo jam concidebant. Propemodum enim hæc dicit: Ne despondeatis animum, habetis qui vos sit vindicaturus, ac compensaturus vestros labores, eum qui semper vivit, quem illi qui vos affligunt, nulla ratione effugient. Vos quidem in illorum manus incidistis, qui sunt homines, et morti obnoxii: isti vero in manus Dei semper viventis, quem propterea effugere non poterunt.

VERS. 32. *Rememoramini autem pristinos dies.* Non ergo frustra diximus, quod istud, *Mihi vindicta*, ad consolationem eorum clam inducit. Ecce enim clarius nunc cum illis disserit, adhortans eos ne deficiant a patientia. Proinde ne alios, inquit, imitemini, sed ipsi vosmetipsos. Principio enim fidei vestræ certastis: hoc certamen semper vobiscum expendite: ea quæ primum recte certando assecuti estis, per socordiam ne amittatis. Comtemplare autem hic spiritualem sapientiam. Cum antea concussisset illorum mentes per gehennæ commemorationem, nunc per encomia lenit, non adulans eis, sed per hæc ipsa eos exhortans. Facilius enim persuadet, qui cuipiam consulit ut seipsum imitetur, in iis operibus quæ antea perfecit.

In quibus illuminati, magnum certamen sustinuistis afflictionum. Vel de baptismate dicit, *illumi-*

A *μερος*· τουτέστι, μηδὲν πλέον ἔχων τῶν λοιπῶν. *Διαθήκης* δὲ, ὅτι δι' αὐτῆς ἐβεβαιώθη ἡ πρὸς ἡμᾶς διαθήκη, ἡ τὴν κληρονομίαν ἡμῖν διδοῦσα τῶν ἀγαθῶν, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν. Ταῦτα δὲ περὶ τῶν μυστηρίων εἴρηται. Ὅταν γὰρ μεταλαμβάνοντες τοῦ ἀχράντου σώματος καὶ αἵματος, τῷ βορβόρῳ τῆς σωματικῆς ἀκαθαρσίας τὴν μεταλαβοῦσαν σάρκα ἐγκυλίωμεν, ἆρα οὐ καταπατοῦμεν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ; Ὁ πηλὸς γὰρ τῆς γῆς οὐ τοσοῦτον ἀνάξιος τοῦ θείου σώματος, ὡς ἡ ἀκαθαρσία. Χρήσῃ δὲ τῷ ῥητῷ [40] καὶ κατὰ Νεστοριανῶν. Οὗτοι γὰρ ψιλὸν ἄνθρωπον οἰόμενοι τὸν Χριστὸν, καὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ κοινὸν οἴονται [41], καὶ οὐδὲν τῶν λοιπῶν διαφέρον.

Ἐν ᾧ ἡγιάσθη. Τὸ ἀναίσθητον καὶ ἀγνώμον ἐνταῦθα δείκνυσιν· ἔδει γὰρ, φησὶ, τὸν ἁγιασμὸν B δυσωπηθῆναι, οὗ ἠξιώθη ἐν τῷ αἵματι.

Καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυβρίσας; Ὁ γὰρ τὴν δεδομένην εὐεργεσίαν μὴ ἀξίως οἰκονομήσας, ὕβρισε τὸν παρασχόντα. Ἐποίησέ σε Υἱὸν Θεοῦ, σὺ δὲ δοῦλος γίνῃ παθῶν; Ἦλθεν ἐνοικῆσαί σοι, σὺ δὲ ἐπεισάγεις σαυτῷ τὸν διάβολον; Ἆρα ταῦτα οὐχ ὕβρις τοῦ Πνεύματος;

Οἴδαμεν γὰρ τὸν εἰπόντα· Ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος. Καὶ πάλιν· Κύριος κρινεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ. Φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος. Ταῦτα εἴρηκε μὲν καὶ κατὰ τὸ ἀκόλουθον, πρὸς τὸ ἀποδεῖξαι, ὅτι ἐκδίκησιν μέλλει ποιήσασθαι ἐπὶ τοῖς ἁμαρτανομένοις ὁ Κύριος. Εἶπε γὰρ τοῦτο διὰ τοῦ προφήτου. Παραμυθεῖται δὲ καὶ αὐτοὺς μικροψυχοῦντας διὰ τοὺς ἐκ C τῶν θλιβόντων αὐτοὺς Ἰουδαίων πειρασμούς· ὡσανεὶ γὰρ τοιαῦτά φησι· Μὴ καταπίπτετε, ἔχετε τὸν ἐκδικοῦντα καὶ ἀνταποδιδόντα, ὅστις ἀεὶ ζῇ, καὶ οὐκ ἐκφεύξονται αὐτὸν πάντως οἱ ἐπηρεάζοντες ὑμᾶς. Ὑμεῖς μὲν εἰς τὰς ἐκείνων χεῖρας ἐνεπέσατε θνητῶν ἀνθρώπων· ἐκεῖνοι δὲ, εἰς τὰς τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀεὶ ζῶντος, καὶ διὰ τοῦτο ἀναποδράστου.

Ἀναμιμνήσκεσθε δὲ τὰς πρότερον ἡμέρας. Οὐκ ἄρα μάτην ἐλέγομεν [42] ὅτι τό· *Ἐμοὶ ἐκδίκησις*, πρὸς παραμυθίαν αὐτῶν εἰσάγει λεληθότως. Ἰδοὺ γὰρ ἐκδηλότερον αὐτοῖς διαλέγεται, προτρεπόμενος μὴ ἐκστῆναι τῆς ὑπομονῆς. Φησὶν οὖν, ὅτι μὴ ἄλλους τινὰς μιμήσασθε, ἀλλ' αὐτοὶ ἑαυτούς. Ἐν ἀρχῇ D γὰρ τῆς πίστεως ὑμῶν ἠγωνίσασθε· τοῦτον τὸν ἀγῶνα ἀεὶ ἀναλογίζεσθε· μὴ διὰ ῥᾳθυμίαν ἀπολέσητε τὰ προηγωνισμένα. Ὅρα δὲ πνευματικὴν σοφίαν· πρότερον κατασείσας αὐτῶν τὰς ψυχὰς, διὰ τοῦ τῆς γεέννης ἀναμνῆσαι, νῦν μαλάττει δι' ἐγκωμίων, οὐ κολακεύων, ἀλλὰ δι' αὐτῶν τούτων προτρεπόμενος. Ἀξιοπιστότερος γὰρ ὁ συμβουλεύων τινὶ ἑαυτὸν μιμήσασθαι, καὶ ἃ προειργάσατο ἔργα.

Ἐν αἷς φωτισθέντες, πολλὴν ἄθλησιν ὑπεμείνατε παθημάτων. Ἢ περὶ τοῦ βαπτίσματός

Variæ lectiones.

[40] τὸ ῥητόν o. [41] ἥγηνται o. [42] ὃ λέγομεν o.

Digitized by Google

φησι τὸ, *φωτισθέντες*, ἢ περὶ τῆς ἐπιγνώσεως ἁπλῶς τοῦ μυστηρίου, καὶ τῶν διαδεξαμένων τοὺς πιστοὺς ἀγαθῶν. Φωτισθέντες γὰρ τὴν γνῶσιν τῶν μελλόντων, οὕτως ὑπεμείνατε. Οὐκ εἶπε, πειρασμούς, ἀλλ', *ἆθλησιν*, ὃ γενναιότητος καὶ καρτερίας ἐνδεικτικὸν, καὶ ταύτην πολλήν.

A *nati*, vel de cognitione mysterii simpliciter, ac de bonis quæ fideles exceptura sunt. Illuminati enim cognitione futurorum bonorum sic sustinuistis. Non dixit, Tentationes, sed, *certamen*, quod ingenuitatis et fortitudinis est indicium et istud quidem magnum.

Τοῦτο μὲν, ὀνειδισμοῖς τε καὶ θλίψεσι θεατριζόμενοι. Ὅρα ἐγκώμιον. Γενναίας γὰρ τῷ ὄντι δεῖται ψυχῆς, τὸ ὑπομεῖναι ὀνειδισμοὺς, ὡς καὶ ὁ Προφήτης μαρτυρεῖ· *Ἐγενήθη τὰ δάκρυά μου ἐν τῷ λέγεσθαί μοι, ποῦ ἐστιν ὁ Θεός σου;* Καὶ· *Εἰ ὁ ἐχθρὸς ὠνείδισέ με, ὑπήνεγκα ἄν.* Καὶ· *Ὄνειδος ἄρρωτί ἔδωκάς με.* Καὶ Ἰὼβ ἐδυσχέρανε πρὸς τὸν ὀνειδισμὸν, καίτοι τἄλλα ὡς ἀδάμας καρτερήσας. Εἰ δὲ καὶ παῤῥησία γίγνοιτο καὶ ἐνώπιον πολλῶν ὁ ὀνειδισμὸς, ἔτι μᾶλλον χρεία γενναιοτέρας ψυχῆς· ὃ καὶ ἐνταῦθα ἐδήλωσε, *θεατριζόμενοι*, εἰπών. Ἐννόησον δὲ πῶς ἦσαν μεγάλοι οὗτοι, καταφρονήσαντες μὲν διὰ Χριστὸν καὶ δόξης καὶ πλούτου. Ὑβριζόμενοι δὲ καὶ θεατριζόμενοι, τουτέστιν, ὥσπερ ἐπὶ θέατρον παραδειγματιζόμενοι, καὶ ταῦτα τυχὸν παρ' εὐτελῶν τινων, καὶ οὐδαμινῶν, καὶ ἀνεχόμενοι.

Vers. 33. *Partim quidem opprobriis et tribulationibus spectaculum facti.* Vide illorum encomium. Generosa enim profecto anima opus est ut opprobria perferas, sicut et Propheta testatur: *Factæ sunt mihi lacrymæ meæ, cum diceretur mihi: Ubinam est Deus tuus* [41]? Et: *Si hostis conviciatus esset mihi, sustinuissem equidem* [42]. Et: *Opprobrium insipienti dedisti* **729** *me* [43]. Et Job, licet in cæteris adamantis instar sustinuit, opprobrium tamen ægre ferebat animo. Quod si aperte palam, adeoque coram multis contumelia fiat, eo magis anima fortiori opus est: id quod hoc in loco significavit, cum dicit, *Spectaculum facti.* Considera autem quam magni fuerint isti, qui tum gloriam tum opes propter Christum contempserint. Porro injuriam passi et spectaculum facti, hoc est, velut in theatro ignominiæ expositi, idque fortassis a vilibus ac nullius pretii homuncionibus, sustinebant tamen idque animo forti, et malorum toleranti.

B

Τοῦτο δὲ, κοινωνοὶ τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων γεγηθέντες. Οὐ μόνον, φησὶ, τὰς ὑμετέρας θλίψεις, ἀκουσίως δοκούσας ἐπάγεθαι, ὑπεμείνατε, ἀλλ' οὕτως ἦτε γενναῖοι, ὥστε καὶ κοινωνοὶ ἐγένεσθε τῶν ἀποστόλων τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων, τουτέστιν, ἐν θλίψεσι καὶ ὀνειδισμοῖς, καὶ ἑκόντες ὑπεθήκατε ἑαυτοὺς, ὥστε συγκακουχεῖσθαι ἐκείνοις, καὶ κοινωνεῖν τῶν αὐτῶν παθημάτων. Οὐκ εἶπε δὲ, ἐμοῦ μόνου, ἀλλὰ, κοινῶς πάντων, ἵνα τὸ ἐγκώμιον αὐτῶν αὐξήσῃ.

C

Partim vero socii taliter conversantium effecti. Nedum, inquit, vestras afflictiones, quæ per vim invitis vobis videbantur adduci, sustinuistis, sed adeo strenui fuistis, ut et socii facti sitis apostolorum taliter conversantium, hoc est in calamitatibus et opprobriis, et vestra sponte subjecistis vos ipsos ut una cum illis adversa sustineatis, ac consortes afflictionum eorum efficiamini. Non dixit autem, Mei solius, sed Communiter omnium, quo magis eorum laudes adaugeat.

Καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς μου συνεπαθήσατε. Οὐ μόνον ἐν τοῖς ὑμετέροις οὐκ ἐδεήθητε παρακλήσεως, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐγένεσθε παράκλησις, καὶ μάρτυς ἐγώ.

Vers. 34. *Nam et vinculis meis compassi estis.* Non solum in vestris calamitatibus non indiguistis consolatione, verum etiam aliis facti estis solatium, cujus rei ego sum testis.

Καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς προσεδέξασθε. Εἶπεν ἰδικῶς πῶς τοῖς ἄλλοις ἐκοινώνησαν, νῦν πάλιν λέγει, πῶς καὶ τὰς εἰς αὐτοὺς θλίψεις ὑπέμειναν. Καὶ τὸ διαρπαγῆναι μὲν γὰρ μέγα· διότι γὰρ ἐπιστεύσατε, διὰ τοῦτο διηρπάγητε. Ἐξῆν γὰρ πάντως ὑμῖν μὴ πιστεῦσαι. Τὸ δὲ καὶ *προσδέξασθαι* τὴν ἐκουσίαν ὑπομονὴν δηλοῖ, καὶ ὅτι εἵλοντο ἀσμένως. Καὶ τὸ, μετὰ χαρᾶς δὲ, τοῦτο τοῖς ἀποστόλοις ὑμᾶς ἐξισοῖ, οἳ ὑπέστρεψαν χαίροντες ὅτι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἠτιμάσθησαν.

D

Partim vero socii taliter conversantium effecti. Speciatim dixit quomodo aliorum socii essent effecti, nunc rursus dicit quomodo afflictiones ipsi suas toleraverint. Nam facultatibus quidem spoliari, magnum est. Quia enim credidistis, ideo spoliati estis. Nam potuissetis omnino a fide alieni permanere. Quod autem ait, *Accepistis*, voluntariam eorum patientiam significat, et quod libenter elegerint. Porro, quod cum gaudio accepistis, id sane apostolis vos adæquat, qui reversi sunt gaudentes quod pro nomine Domini contumelia affecti essent.

Γινώσκοντες ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς καὶ μένουσαν. Καὶ τοῦτο, φησὶν, ἐποιεῖτε μετὰ κρίσεως καὶ λογισμοῦ καὶ πίστεως. Ἐγινώσκετε γὰρ ὅτι κρείττονα ὕπαρξιν καὶ μένουσαν ἔχετε, οὐκ ἀπολλυμένην καὶ διαρπαζομένην, ὡς ταύτην.

Cognoscentes habere vos meliorem substantiam et permanentem. Et hoc, inquit, faciebatis cum judicio, deliberatione ac fide. Agnoscebatis enim quod meliorem substantiam et manentem habetis, quæ nec perire nec diripi posset, uti hæc.

Μὴ ἀποβάλητε οὖν τὴν παῤῥησίαν ὑμῶν. Ἐν τῷ εἰπεῖν *μὴ ἀποβάλητε*, δείκνυσιν, ὅτι οὔπω ἐκπεπτώκασι, δέονται μέντοι καὶ βεβαιώσεως καὶ

Vers. 35. *Ne abjiciatis igitur confidentiam vestram.* Cum dicit, *Ne abjiciatis*, ostendit quod nondum exciderant, opus tamen haberent confirma-

[41] Psal. xli, 4. [42] Psal. liv, 13. [43] Psal. xxxviii, 6.

Digitized by Google

tione et munitione. Fiduciam autem dixit, eo quod qui talia propter Deum patienter tulerint, magnam habent confidentiam.

Quæ magnam habet remunerationem. Vos enim estis testes, qui agnovistis præstantiora vos bona habere in cœlis.

VERS. 36. *Patientia enim vobis necessaria est.* **730** Nulla re porro indigetis alia, præterquam sola patientia: cætera habetis omnia, neque opus est quidquam addere.

Ut voluntatem Dei facientes, reportetis promissionem. Voluntas Dei est, ut ad finem usque sustineamus. *Qui enim*, inquit, *perseveraverit adusque finem, hic salvus erit* [44]. Ista autem adhortatur Apostolus, perinde ac si quis cernens athletam, qui omnes adversarios debellaverit, ac certando vicerit, deinde moræ impatientem, cum videat eos qui victoriæ coronas largiuntur, tempus protrahere, meditari fugam, eo quod diutius sitim ac æstum ferre nolit, eum his verbis alloquatur: Omnia gnaviter transegisti, expecta paulisper, ac referes coronas. Certa etiam adversus ipsam coronarum dilationem, hanc quoque patientia vince.

VERS. 37. *Adhuc enim modicum aliquantulumque, et qui venturus est veniet, et non tardabit.* Producit prophetam Habacuc dicentem quod prope sit judex, qui redditurus est mercedem. Quod si Habacuc tunc dicebat: *Modicum aliquantulum, et qui venturus est veniet:* manifestum est quod nunc est vicinior. Quod vero ait ὅσον ὅσον, valde parum significat.

VERS. 38. *Justus autem ex fide vivet. Quod si subtraxerit sese, non oblectatur anima mea in ipso.* Oportet igitur nos credere, si justi futuri simus. Sin autem subtraxerit se justus, id est, ambiguitatem quamdam patiatur vel hæsitationem; vel *subtraxerit*, id est tentationibus succubuerit, non habet oblectationem in eo anima mea. Cujus autem anima mea? Dei, juxta modum loquendi Scripturæ usitatum: ut in eo, Ferias vestras odit anima mea. Vel Christi.

Nos autem non sumus subtractionis in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ. Quia perterrefecerat eos cum diceret: *Anima mea non habet oblectationem in ipso:* asserit jam nos non esse ex eorum numero qui pereant propter subtractionem aut propter acediam vel hæsitationem, sed eorum qui in fide stabiles persistunt, ut acquirant suas ipsorum animas, hoc est possideant, custodiant, et servent. Acquisitio enim est possessio, peculium.

CAPUT XI.

Est autem fides sperandarum substantia rerum. Describit nobis posthac fidem, inquiens: Fides est essentia eorum quæ nondum sunt, substantia eorum quæ non subsistunt: exempli gratia, resurrectio nondum subsistit, sed fides statuit eam, atque ob oculos nobis ponit.

[44] Matth. x, 22.

A ἀσφαλισμοῦ. Παῤῥησίαν δὲ εἶπε, διότι οἱ τὰ τοιαῦτα μεθ' ὑπομονῆς ἐνεγκόντες διὰ Θεὸν, μεγάλην ἔχουσι παῤῥησίαν.

Ἥτις ἔχει μισθαποδοσίαν μεγάλην. Ὑμεῖς γὰρ μάρτυρες, οἱ ἐπέγνωτε κρείττονα ἔχειν ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς.

Ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν. Ἄλλου τινὸς οὐ δεῖ ὑμῖν, ἀλλ' ὑπομονῆς μόνης· πάντα τἆλλα ἔχετε, οὐδὲν δεῖ προσθεῖναι.

Ἵνα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες, κομίσησθε τὴν ἐπαγγελίαν. Θέλημα Θεοῦ, τὸ ἄχρι τέλους ὑπομεῖναι. *Ὁ ὑπομείνας γὰρ*, φησὶν, *εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.* Παραινεῖ δὲ ταῦτα τούτοις ὁ Ἀπόστολος, ὥσπερ ἂν εἴ τις ὁρῶν ἀθλητὴν πάντας B μὲν καταγωνισάμενον τοὺς ἀνταγωνιστὰς, εἶτα μὴ μένοντα τοὺς στεφανώσαντας βραδύνοντας, ἀλλὰ βουλόμενον ἀποδρᾶναι διὰ τὸ μηκέτι φέρειν τὸ δίψος καὶ τὸν φλογμὸν, λέγει πρὸς αὐτόν· Πάντα κατώρθωσας, μικρὸν ἀνάμεινον καὶ κομίσῃ τοὺς στεφάνους. Ἀνταγώνισαι καὶ πρὸς τὴν ἀναβολὴν τῶν στεφάνων, νίκησον καὶ ταύτην τῇ ὑπομονῇ.

Ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον ὁ ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ χρονιεῖ. Παράγει τὸν προφήτην Ἀβακοὺμ λέγοντα, ὅτι ἐγγὺς ὁ κριτὴς ὁ μέλλων ἀποδοῦναι. Εἰ δὲ καὶ ὁ Ἀβακοὺμ τότε ἔλεγε, *μικρὸν ὅσον ὅσον ὁ ἐρχόμενος ἥξει*, δῆλον ὅτι νῦν ἐγγύτερός ἐστι. Τὸ δὲ ὅσον ὅσον, τὸ πάνυ μικρὸν δηλοῖ.

C *Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται· καὶ ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ.* Δεῖ οὖν πιστεύειν, εἴγε μέλλοιμεν δίκαιοι εἶναι. Ἐὰν δὲ ὑποστείληται ὁ δίκαιος, τουτέστιν, ἀμφιβολίαν τινὰ πάθῃ καὶ δισταγμόν· ἢ τὸ, *ὑποστείληται*, ἀντὶ τοῦ, ὑποταπεινωθῇ τοῖς πειρασμοῖς, οὐκ εὐδοκεῖ, τουτέστιν, οὐκ εὐαρεστεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ. Τίνος δὲ ψυχή; τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸ ἰδίωμα τῆς Γραφῆς· ὡς τὸ, Τὰς ἑορτὰς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχή μου. Ἢ τοῦ Χριστοῦ.

D *Ἡμεῖς* [45] *δὲ οὐκ ἐσμὲν* [46] *ὑποστολῆς εἰς ἀπώλειαν, ἀλλὰ πίστεως εἰς περιποίησιν ψυχῆς.* Ἐπειδὴ ἐφόβησεν ἐν τῷ εἰπεῖν· Ὅτι *οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου*· φησὶν ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν τῶν ἀπολυμένων διὰ τὸ ὑποστέλλεσθαι καὶ ἀποῤῥαθυμεῖν ἢ διστάζειν, ἀλλὰ τῶν ἐν τῇ πίστει βεβαίων, ὥστε περιποιῆσαι τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς, τουτέστι κτήσασθαι, φυλάξαι, καὶ σῶσαι. Περιποίησις γὰρ ἡ πρόσκτησις, ὁ προσπορισμός.

ΚΕΦΑΛ. ΙΑ'.

Ἔστι δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις. Λοιπὸν ὑπογράφεται ἡμῖν τὴν πίστιν, καί φησιν ὅτι οὐσίωσίς ἐστι τῶν μήπω ὄντων καὶ ὑπόστασις τῶν μὴ ὑφεστώτων· οἷον ἡ ἀνάστασις οὔπω ὑφέστηκεν, ἀλλ' ἡ πίστις ὑφιστᾷ αὐτὴν, καὶ πρὸ ὀφθαλμῶν ἡμῖν τίθησι.

Variæ lectiones.

[45] Ὑμεῖς; o. [46] ἐστέ o.

Digitized by Google

Πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων. Ἔλεγχος, τουτέστι, δεῖξις, φανέρωσις ἀδήλων πραγμάτων. Ποιεῖ γὰρ ταῦτα βλέπεσθαι τῷ νῷ ἡμῶν ὡς παρόντα. Εἰ τοίνυν τοιαῦτα δύναται ἡ πίστις, τί ὑμεῖς βούλεσθε αὐτὰ πρακτικῶς [45] ἰδεῖν, ἵνα ἐκπέσητε τῆς πίστεως; Τοῦτο δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν, ἢ ἐκπεσεῖν ἀπὸ τοῦ δίκαιοι εἶναι. Ὁ γὰρ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.

Ἐν αὐτῇ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν οἱ πρεσβύτεροι. Τουτέστιν, ἐν αὐτῇ τῇ πίστει ἐμαρτυρήθησαν παρὰ τοῦ Θεοῦ οἱ παλαιοὶ πάντες· ἐμολογήθησαν ὅτι ἐθεράπευσαν αὐτόν.

Πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι. Ἐπειδὴ ἡ πίστις διαβάλλεται παρὰ τοῖς μὴ νοοῦσι τὴν δύναμιν αὐτῆς, πρᾶγμα ἀναπόδεικτον αὐτὴν λέγουσι, καὶ ἀπάτην πρόδηλον, δείκνυσιν, ὅτι τὰ μέγιστα διὰ πίστεως, καὶ οὐ διὰ λογισμῶν κατορθοῦται. Καὶ γὰρ ὅτι ὁ Θεὸς λόγῳ τὰ ὄντα ἐκ μὴ ὄντων ἐποίησε, ποία ἀπόδειξις ἡμῖν παρέστησεν; οὐδεμία, ἀλλὰ πίστις μόνη. Πίστει οὖν *νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας*, τουτέστι, γενέσθαι ῥήματι Θεοῦ. Διὰ τί πίστει; διότι ἐκ μὴ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γέγονεν· ὃ πίστεως δεῖται. Ἢ καὶ οὕτω· Ῥήματι Θεοῦ γενομένῳ διὰ τὸ προαχθῆναι τὰ ὄντα ἐκ μὴ ὄντων. Αἰῶνας δὲ ἀκούων, καὶ τὰ ἐμπεριεχόμενα τούτοις αἰώνια [46] νόει, καὶ μὴν καὶ χρόνους καὶ πάντα τὰ ἔγχρονα, καταχρηστικώτερον τῶν αἰώνων καὶ τοὺς χρόνους δηλούντων· ἐπεὶ ὁ κυρίως αἰὼν, ἄλλο τι παρὰ τὸν χρόνον, καὶ εἷς, οὐ πολλοί.

Πίστει πλείονα θυσίαν Ἄβελ παρὰ Κάϊν προσήνεγκε τῷ Θεῷ. Ἐπειδὴ μέγα ἡ πίστις, καὶ γενναίας δεῖται ψυχῆς, οἱ δὲ Ἑβραῖοι πιστοὶ ἐξησθένησαν, καὶ κατ' ἀρχὴν μὲν πίστιν ἐνεδείξαντο, ὕστερον δὲ ἀπὸ τῆς συνεχείας τῶν θλίψεων ὠλιγοψύχουν, παρεκάλεσε μὲν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν κατορθωθέντων αὐτοῖς, καὶ ἀπὸ τῆς Γραφῆς, εἰπών· Ὅτι ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται· καὶ ἀπὸ λογισμῶν, εἰπών· *Ἔστι δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις*· νῦν δὲ ἀπὸ τῶν μεγάλων καὶ παλαιῶν ἀνδρῶν. Ὅταν γὰρ εὕρῃ ὁ ἄνθρωπος κοινωνοὺς παθῶν, ἀναπαύεται καὶ ἀναπνεῖ. Παράγει οὖν τὸν Ἄβελ, καὶ φησιν ὅτι πίστει προσήνεγκε θυσίαν πλείονα, τουτέστι, τιμιωτέραν παρὰ τὴν τοῦ ἀδελφοῦ. Τίνα γὰρ εἶδεν ἄλλον πρὸ αὐτοῦ; τὸν πατέρα, ἢ τὴν μητέρα, καὶ μὴν προσέκρουσαν τῷ Θεῷ· ἀλλὰ τὸν ἀδελφόν; καὶ οὗτος ἠτίμασε. Πίστει οὖν μόνῃ ὡδηγήθη εἰς τὸ προσενεγκεῖν ὧν εἶχε τὰ κρείττονα, πιστεύσας, ὅτι τὸν μισθὸν λήψεται.

Δι' ἧς ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὁ γὰρ πρὸς τὸν Κάϊν εἰρηκὼς Θεὸς, Οὐκ ἂν ὀρθῶς μὲν προσενέγκῃς, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς· ἐμαρτύρησε τῷ Ἄβελ,

Argumentum non apparentium. Argumentum, **731** hoc est, demonstratio et manifestatio rerum quæ non sunt conspicuæ. Facit enim ut ista mente nostra cernamus, haud secus ac si præsentia essent. Si igitur talia potest fides, quid vos ea actualiter videre velitis, ut excidatis a fide? Quod sane nihil est aliud quam excidere a justitia. Justus enim ex fide vivet.

Vers. 2. *In ipsa enim testimonium consecuti sunt seniores.* Hoc est, in ipsa fide testimonium assecuti sunt omnes veteres a Deo, ac confessi sunt quod eum coluerint.

Vers. 3. *Fide intelligimus aptata esse sæcula verbo Dei, ut ex invisibilibus visibilia fierent.* Quia fides reprehenditur ac iis qui potentiam ejus non intelligunt, qui asseverant eam esse rem indemonstrabilem adeoque manifestam imposturam; ostendit quod maxima quæque per fidem transigantur, et non per ratiocinationes. Nam quod Deus verbo, ea quæ sunt, ex iis quæ non sunt, creavit, quæ demonstratio nobis exhibuit? Nulla sane, sed sola fides. Fide igitur *intelligimus aptata esse sæcula*, hoc est, facta esse verbo Dei. Cur fide? quippe quod ex invisibilibus, et ex iis quæ non videntur, facta sint quæ videntur: quod fide opus habet. Vel sic: Verbo Dei, quo factum est ut producerentur ex iis quæ non sunt, ea quæ sunt. Cum autem audis, *sæcula*, ea simul intellige æterna quæ istis continentur, imo vero tempora, adeoque cuncta temporaria, inusitatiore loquendi modo sæculis etiam tempora significantibus. Nam proprie sæculum aliud quidquam quam tempus est, et unum, non multa.

Vers. 4. *Fide copiosiorem hostiam Abel quam Cain obtulit Deo.* Quia res magna est fides, et generosa anima indiget, Hebræi autem fideles infirmi erant, ac primum quidem fidem demonstrarunt, deinceps vero ob afflictionum frequentiam pusillanimes reddebantur, adhortatus est eos a rebus per eos præclare gestis, et a Scriptura, dicens, quod justus ex fide sit victurus: et a ratiocinationibus, inquiens: *Fides est eorum quæ sperantur subsistentia:* nunc vero a magnis et priscis viris etiam argumenta profert. Cum enim homo invenerit participes adversitatum, recreatur ac respirat. Producit igitur Abelum, inquiens: Fide obtulit victimam majorem, hoc est pretiosiorem, quam frater. Quem enim videbat alium ante se? patremne aut matrem? at illi impegerant adversus Deum. At fratrem? verum et is Deum non coluerat. Fide ergo sola perductus est ut offerret Deo ex melioribus quæ habebat, credens se mercedem accepturum.

Per quam testimonium consecutus est, quod esset justus, testimonium perhibente Deo super donis ejus. Cum enim ad **732** Cainum dixisset Deus: Non recte offers, nec recte dividis: testimonium perhi-

Variæ lectiones.

[45] πραγματικῶς o. [46] πάντα o.

Digitized by Google

buit Abelo, quod et recte obtulerit, quatenus datori Deo obtulit quæ ab illo accepit: ac recte divisit, quatenus meliora ceu Domino suo separavit. Fertur etiam quod ignis e cœlis descendens absumpserit sacrificium, atque inde agnovit Cain sibi antelatum esse Abelum. Unde enim alias habuisset compertum? Hinc aliquis eorum qui Hebræa in Græcam linguam transtulerunt, sic vertit: *Intuitus est in victimas Abeli Dominus, et incendit.*

A ὅτι καὶ ὀρθῶς προσήνεγκε, καθὸ τῷ δόντι προσήγαγεν, ἃ ἐξ ἐκείνου εἶχε, καὶ ὀρθῶς διεῖλε, καθὸ τὰ κρείττω, ὡς δεσπότῃ. Λέγεται δὲ ὅτι καὶ πῦρ κατελθὸν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ ἀνήλωσε τὴν θυσίαν, καὶ ἐκ τούτου καὶ ὁ Κάϊν ἐπέγνω ὅτι προετιμήθη ὁ Ἄβελ. Πῶς γὰρ ἂν ἄλλως; Διὸ καίτις τῶν μεταθεμένων τὴν Ἑβραΐδα εἰς τὴν Ἑλλάδα γλῶτταν, οὕτως ἔθηκεν· *Ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὰς θυσίας Ἄβελ ὁ Κύριος, καὶ ἐνέπρησε.*

Et per illam defunctus adhuc loquitur. Hoc est, per ipsam fidem adhuc loquitur, id est, fides fecit eum hodie vivere, ac doctorem omnibus constitui, loquentem propemodum: Imitamini me, mortales, ac justi facti placete Creatori. Loquitur igitur, hoc est, cum glorificatur, cum prædicatur, cum memoria ejus instauratur, loquitur: perinde ac cœlum B loquitur, cum a nobis solummodo cernitur. Non enim tantum sermo perficit, quantum illius afflictio. Hoc autem dixit, ut ostendat infirmis quod justus quadantenus etiam hic fruatur honore: itaque et vos fruemini. Nonnulla vero exemplaria λαλεῖται habent, non recte, ut opinor.

Καὶ δι' αὐτῆς ἀποθανὼν ἔτι λαλεῖ. Τουτέστι, καὶ δι' αὐτῆς τῆς πίστεως ἔτι λαλεῖ, τουτέστιν, ἡ πίστις αὐτὸν ἐποίησεν ἔτι ζῆν, καὶ διδάσκαλον καθίστασθαι πᾶσι λαλοῦντα μονονουχί· Μιμήσασθέ με, ἄνθρωποι, καὶ εὐαρεστεῖτε[47] τῷ πλάσαντι, δίκαιοι γενόμενοι. Λαλεῖ οὖν, τουτέστι, δοξαζόμενος, φημιζόμενος, μνημονευόμενος λαλεῖ· ὡς καὶ ὁ οὐρανὸς λαλεῖ ὁρώμενος μόνον. Οὐ τοσοῦτον γὰρ λόγος ἀνύει, ὅσον τὸ ἐκείνου πάθος. Τοῦτο δὲ εἶπεν, ἵνα δείξῃ τοῖς ὀλιγοψύχοις, ὅτι ἐν μέρει ἀπολαύει τιμῆς καὶ ἐνταῦθα ὁ δίκαιος. Ὥστε καὶ ὑμεῖς ἀπολαύσεσθε. Τινὰ δὲ τῶν ἀντιγράφων, λαλεῖται, ἔχουσιν, οὐ καλῶς οἶμαι.

VERS. 5. *Fide Enoch translatus est, ne videret mortem, et non inveniebatur, quia transtulerit eum Deus: ante translationem enim ejus testimonium habuit quod placuerit Deo.* Iste majorem fidem quam Abel demonstravit. Nam quæ Abelo contigerunt, potuerunt ipsi esse scandalo, quod Abel justus cum esset, permissus sit occidi a fratre. Quid enim prodest punitum esse occisorem? Quid inde C commodi retulit Abel, cum jam antea e medio esset sublatus? Magnam itaque fidem demonstravit Enoch, credens Deum retributorem fore in futuro sæculo, licet non in præsenti, perque eam fidem placuit Deo, ac beneplacens translatus est. Fide igitur translatus est: hoc est, fides in causa fuit cur in cœlum transferretur, per quam placuerat Deo. Animadverte autem quomodo Deus per Abelum mortis sententiam veram esse demonstravit: rursus per Enoch sententiam illam temporariam esse ostendit, atque abolendam. Proinde quod vivens translatus sit, et quod vivat, scimus: ubi autem, aut quomodo, incertum est, Scriptura non patefaciente.

Πίστει Ἐνὼχ μετετέθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον, καὶ οὐκ εὑρίσκετο, διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός· πρὸ γὰρ τῆς μεταθέσεως αὐτοῦ, μεμαρτύρηται εὐαρεστηκέναι τῷ Θεῷ. Οὗτος μείζω πίστιν τοῦ Ἄβελ ἐπεδείξατο. Τὰ γὰρ εἰς τὸν Ἄβελ γενόμενα, ἱκανὰ ἦν αὐτὸν σκανδαλίσαι, ὅτι δίκαιος ὢν συνεχωρήθη σφαγῆναι ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ. Τί γὰρ εἰ ἐτιμωρήθη ὁ σφαγεύς; τίς ὠφέλεια ἐκείνῳ ἐκποδὼν ἤδη γεγονότι[48]; Μεγάλην οὖν πίστιν ἐπεδείξατο, πιστεύσας ὅτι ἐστὶ μισθαποδότης ὁ Θεὸς ἐν τῷ μέλλοντι, εἰ καὶ μὴ νῦν[49]· καὶ δι' αὐτῆς εὑηρέστησε τῷ Θεῷ, καὶ εὐαρεστήσας μετετέθη. Πίστει οὖν μετετέθη, τουτέστιν, ἡ πίστις αὐτὸν μετέθηκε, δι' ἧς εὑηρέστησεν. Ὅρα δὲ πῶς διὰ μὲν τοῦ Ἄβελ ἔδειξεν ὁ Θεὸς τὴν ἀπόφασιν τὴν περὶ τοῦ θανάτου, ἀληθῆ· διὰ δὲ τοῦ Ἐνὼχ πάλιν ἔδειξεν, ὅτι πρόσκαιρος ἡ ἀπόφασις, καὶ ἀναιρεθήσεται. Ὅτι μὲν οὖν ζῶν μετετέθη, καὶ ὅτι ἔτι ζῇ, ἴσμεν· ποῦ δὲ, ἢ πῶς; Ἄδηλον, τῆς Γραφῆς μὴ εἰπούσης.

VERS. 6. *Sine fide autem impossibile est placere.* Nisi enim crediderit quispiam compensationem esse bonorum et malorum, non beneplacebit Deo. Quomodo enim laboriosum virtutis iter ingrediatur, non persuasus in futuro sæculo multiplices ac stabiles esse retributiones? Audi porro sequentia.

D *Χωρὶς δὲ πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι.* Εἰ γὰρ μὴ πιστεύσῃ τις ἀντίδοσιν εἶναι καλῶν καὶ κακῶν, οὐκ ἂν εὐαρεστήσῃ. Πῶς γὰρ ἂν τὴν ἐπίπονον τῆς ἀρετῆς ὁδὸν βαδίσῃ, μὴ πεισθεὶς εἶναι ἐν τῷ μέλλοντι πολλαπλασίας καὶ μονιμωτέρας τὰς ἀμοιβάς; Ἄκουε δὲ καὶ τῶν ἑξῆς.

Credere enim oportet accedentem ad Deum, **733** *quod sit, et quod inquirentibus se remunerator sit.* Quod Deus est, et quod remunerator est, per fidem tenemus: quidam enim a casu esse omnes res censent: quid vero sit Deus secundum substantiam, incomprehensibile prorsus apud moderatiores habebatur. Quid vero est, *inquirentibus ipsum?* hoc

Πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ, ὅτι ἔστι, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται. Τὸ μὲν, ὅτι ἔστι Θεὸς, καὶ μισθαποδότης γίνεται, διὰ πίστεως ἔχομεν· τινὲς γὰρ αὐτόματά φασιν εἶναι τὰ ὄντα, τὸ δὲ, τί ἐστι κατ' οὐσίαν, ἀνεπιχείρητον ὅλως τοῖς γε σωφρονοῦσι. Τί δέ ἐστι, *τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτόν;* τουτέστι, τοῖς διὰ βίου εὐ-

Variæ lectiones.

[47] ἐυαρεστεῖν ο. [48] γενομένῳ ο. [49] αἰῶνι ἡμῖν ο.

Digitized by Google

ἀρεστεῖν αὐτῷ σπεύδουσιν, οὐχὶ τοῖς περιεργαζομένοις διὰ τῆς ἔξω σοφίας. Ὅρα δὲ σοφίαν Παύλου, πῶς ὑποσπείρει πανταχοῦ τὸ, μισθαποδότης, διὰ τοὺς ὀλιγοψυχοῦντας Ἑβραίους πιστούς.

Πίστει χρηματισθεὶς Νῶε περὶ τῶν μηδέπω βλεπομένων, εὐλαβηθεὶς κατεσκεύασε κιβωτὸν εἰς σωτηρίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Ὁ Νῶε, φησὶν, ἐχρηματίσθη παρὰ τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν, ἐδιδάχθη περὶ ἀδήλων πραγμάτων, καὶ οὐκ ἠπίστησεν. Ἀλλὰ καίτοι αἰθρίας οὔσης, καὶ πάντων τρυφώντων, καὶ μηδὲν δεινὸν προσδοκώντων· οὐδὲ γὰρ ὡρᾶτο οὐδὲν τοιοῦτον· ὅμως αὐτὸς πιστεύσας τῷ Θεῷ, ηὐλαβήθη τὸν κατακλυσμὸν, καὶ κατεσκεύασε κιβωτὸν, δι' ἧς σέσωκεν ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ πάντας τοὺς τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Σημείωσαι δὲ, ὅτι χρηματίζει Θεὸς, χρηματίζει καὶ τὸ Πνεῦμα· κατὰ τὸ γεγραμμένον περὶ τοῦ Συμεών· *Ἦν αὐτῷ κεχρησματισμένον ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου.* Θεὸς ἄρα τὸ Πνεῦμα.

Δι' ἧς κατέκρινε τὸν κόσμον. Τουτέστιν, ἔδειξεν αὐτοὺς ἀξίους κολάσεως, οἵτε οὐδὲ κατασκευαζομένην ἐν τοσούτῳ χρόνῳ τὴν κιβωτὸν ὁρῶντες εἰς συναίσθησιν ἦλθον, ἢ ἐπίστευσαν ὅτι ἔσται κατακλυσμός.

Καὶ τῆς κατὰ πίστιν δικαιοσύνης ἐγένετο κληρονόμος. Τουτέστιν, ἐκέρδησε τὸ, δίκαιος φανῆναι παρὰ Θεῷ, ὅπερ τὸ τῆς δικαιοσύνης, φησὶν, ὄνομα αὐτῷ ἡ πίστις ἐχαρίσατο [50].

Πίστει καλούμενος Ἀβραὰμ, ὑπήκουσεν ἐξελθεῖν εἰς τὸν τόπον ὃν ἔμελλε λαμβάνειν εἰς κληρονομίαν. Ἐπειδὴ πρὸς τοῦτον καὶ τοὺς λοιποὺς πατριάρχας ἀπέβλεπον οἱ ἐξ Ἑβραίων πιστοὶ, ὡς μυρίων ἀπολαύσαντας ἀγαθῶν, μέλλει δεῖξαι ὅτι οὐδεὶς οὐδέπω οὐδὲν ἐκομίσατο. Φησὶν οὖν ὅτι πίστει ὑπήκουσεν Ἀβραὰμ, κελευόμενος ἀφεῖναι τὴν πατρίδα. Τίνα γὰρ εἶδεν, ἵνα ζηλώσῃ; Ὁ Πατὴρ αὐτῷ εἰδωλολάτρης ἦν, προφητῶν οὐκ ἤκουσεν. Ὥστε πίστεως ἦν τὸ ὑπακοῦσαι ὡς ἀληθεύοντι τῷ Θεῷ περὶ ὧν ὑπισχνεῖτο, καὶ ἀφεῖναι τὰ ἐν χερσί.

Καὶ ἐξῆλθε μὴ ἐπιστάμενος ποῦ ἔρχεται. Καίτοιγε καὶ εἰ ἤδει, τίς ἠνάγκαζεν αὐτὸν καταλείψαντα τὰ ἕτοιμα διώκειν τὰ ἀνέτοιμα; Ὁ δὲ οὐδὲ ἤδει, τίς ἐστιν ἡ γῆ ὅλως ἐκείνη εἰς ἣν καλεῖται.

Πίστει παρῴκησεν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, ὡς ἀλλοτρίαν. Τὴν γῆν, φησὶν, ἐκείνην ἣν ἐπηγγείλατο ὁ Θεὸς δοῦναι αὐτῷ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, ταύτην κατῴκει ὡς ἀλλοτρίαν. Πῶς ἀλλοτρίαν; Καὶ γὰρ καὶ τὸν τάφον τῆς Σάρρας ἐξωνήσατο, καὶ ὅμως οὐ διεκρίθη, οὐδὲ εἶπεν· Ἐψεύσατο ὁ Θεός· ἀλλ' ἐπίστευσεν, ὅτι ἀναμφιβόλως δώσει ταύτην ὁ εἰπών.

Ἐν σκηναῖς κατοικήσας. Τοσοῦτον ὡς ἀλλοτρίαν αὐτὴν κατῴκει, ὥστε οὐδὲ οἰκίαν εἶχεν, ἀλλ' ἐν σκηναῖς κατῴκει, ὅπερ τῶν ξένων ἐστὶ, τῶν ἄλλοτε εἰς ἄλλο μέρος μεταβαινόντων, διὰ τὸ μὴ ἔχειν τι ἴδιον.

est, in vita placere studentibus, non externa sapentia curiosis. Considera Pauli sapientiam, quomodo subterserat undique Deum esse retributorem, ob vacillantes fideles Hebræos.

Vers. 7. *Fide Noe, responso accepto, de iis quæ nondum videbantur, metuens aptavit arcam in salutem domus suæ.* Noe, inquit, a Deo responsum accepit, hoc est, edoctus est de rebus obscuris, et non fuit incredulus. Sed etsi aer serenus erat, et omnes voluptatibus ac deliciis indulgerent, neque quidquam periculi exspectarent, neque enim ullum tale cernebatur, attamen ille credens Deo, metuit diluvium, construxitque arcam, qua conservavit omnes qui ex sua domo erant. Observa autem, quod oraculum edit Deus, et oraculum edit Spiritus sanctus; perinde ac scriptum est de Simeone: *Responsum acceperat a Spiritu sancto* [48]. Deus igitur est ipse Spiritus.

Per quam damnavit mundum. Hoc est, commonstravit eos supplicio dignos, utpote qui arcam tanto temporis spatio fabricatam videntes, neque sic tamen ad consentiendum adducebantur, aut diluvium futurum credebant.

Ac justitiæ, quæ est per fidem, hæres est institutus. Hoc est, lucratus est, ut justus videretur apud Deum: quod justitiæ nomen, inquit, fides ei largita est.

Vers. 8. *Fide vocatus Abraham, obedivit in locum exire quem accepturus erat in hæreditatem.* Quia ad hunc et ad reliquos patriarchas defigerent oculos Hebræi fideles, tanquam qui innumera bona a Deo accepissent, ostensurus est quod nullus unquam quidquam mercedis retulerit. Ait ergo: Fide Abraham obsecutus est, jussus relinquere patriam. Quem autem ille conspexerat, ut imitaretur? Patrem idololatra erat, prophetas non audiverat. Proinde fidei erat, obedire Deo ceu vera loquenti de iis quæ pollicebatur, ac relinquere ea quæ in manibus erant.

Et exiit nesciens quo iret. Atqui etiamsi scivisset, quisnam cogebat eum, ut iis omissis quæ in promptu erant, ea persequeretur quæ non essent in promptu? At vero ille, quænam omnino erat illa terra ad quam vocatur, nescivit.

Vers. 9. *Fide demoratus est in terra promissionis, tanquam in aliena.* Terram, inquit, illam quam promiserat Deus sese daturum illi et semini ejus, incoluit tanquam alienam. Quomodo alienam? Nam **734** et Sarrhæ sepulcrum emit, neque tamen dubitavit, neque dixit: Mentitus est Deus; sed credidit quod haud dubie daturus esset hanc is qui promiserat.

In casulis habitando. Adeo tanquam in aliena terra illic habitabat, ut ne propriam quidem domum haberet, sed in tentoriis habitaret, quod peregrinorum est alias ad alios fines transeuntium, propterea quod nihil proprii possident.

[48] Luc. II, 26.

Variæ lectiones.

[50] ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια m.

Digitized by Google

Cum Isaac et Jacob cohæredibus promissionis ejusdem. Isaac, inquit, et Jacob perinde incoluerunt eam, ut alienam. Philistæi Isaaco invidebant, et Abimelech puteos ejus auferebat et conjugem ipsam, et subinde ad alium atque alium transibat locum. Jacob autem non solum a fratre Esau persecutionem patiens sibi metuebat, verum etiam ex Mesopotamia reversus, emit locum, in quo fixit tabernaculum. Et jam quidem in Bethel, jam vero in Ephrata migrabat, nullo loco certus manens, instar advenæ. Interim tamen et ipsi promissionis hæredes fuerunt, ut pater. Tibi enim dabo, inquit, et semini tuo. Attamen incredduli non fuerunt. A *Μετὰ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ τῶν συγκληρονόμων τῆς ἐπαγγελίας τῆς αὐτῆς.* Καὶ ὁ Ἰσαάκ, φησὶ, καὶ ὁ Ἰακὼβ οὕτω ταύτην κατῴκησαν ὡς ἀλλοτρίαν. Ὁ μὲν Ἰσαὰκ φθονούμενος ὑπὸ τῶν Φιλισταίων, καὶ ἀφαιρούμενος τὰ φρέατα ὑπὸ τῶν περὶ Ἀβιμέλεχ, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτὴν, καὶ ἄλλοτε εἰς ἄλλον τόπον μεταβαίνων. Ὁ δὲ Ἰακὼβ, οὐ μόνον ὡς ἐλαυνόμενος ὑπὸ τοῦ φόβου τοῦ Ἡσαῦ, ἀλλ' ὅτι καὶ ἀπὸ τῆς Μεσοποταμίας ἀνελθὼν, ἐξωνήσατο τὸν τόπον, ἔνθα ἔστησε τὴν σκηνήν· καὶ νῦν μὲν εἰς Βαιθὴλ, νῦν δὲ εἰς Ἐφραθὰ μετέβαινεν, ἀστατῶν ὡς πάροικος. Καίτοιγε καὶ αὐτοὶ κληρονόμοι ἦσαν τῆς ἐπαγγελίας, ὡς καὶ ὁ πατήρ. Σοὶ γὰρ δώσω αὐτὴν, καὶ τῷ σπέρματί σου. Ἀλλ' ὅμως οὐκ ἠπίστησαν.

Vers. 10. *Exspectabat enim fundamenta habentem civitatem.* Eam ob rem, inquit, erant advenæ, et commorabantur in tabernaculis fundamentum non habentibus, quod exspectabant cœlestem urbem, quæ vera fundamenta habeat, quæ semper consistant, neque unquam marcida reddantur. Propterea et Deus animadvertens eos aspernari terrenas promissiones, distulit eas, majores ipsis præparans utpote qui illis digni erant, quæ scilicet de rebus terrestribus non erant. Deinde illi promissionem terrestrium accipientes, eam contemnebant, ac cœlum expetebant. Vos autem, o fideles, cœlesti promissione accepta, terram expetitis: ecqui non ejus vos pudet? B *Ἐξεδέχετο γὰρ τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν.* Διὰ τοῦτο, φησὶ, τὴν γῆν παρῴκουν ἐν σκηναῖς, αἳ θεμέλιον οὐκ ἔχουσι[81], διότι ἐξεδέχοντο τὴν οὐράνιον πόλιν, ἥτις ἀληθινοὺς ἔχει θεμελίους, ἀεὶ ἑστῶτας, καὶ μηδέποτε σαθρουμένους. Διὸ καὶ ὁ Θεὸς ὁρῶν αὐτοὺς καταφρονοῦντας τῶν γηΐνων ἐπαγγελιῶν, ἀνεβάλετο ταύτας, τὰς μείζους αὐτοῖς[82] ἑτοιμάζων, ὡς ἐκείνων ἀξίοις, οὐ τῶν τῆς γῆς. Εἶτα ἐκεῖνοι γῆς ἐπαγγελίαν λαμβάνοντες, κατεφρόνουν, καὶ τοῦ οὐρανοῦ ἐφίεντο. Ὑμεῖς δὲ, ὦ πιστοὶ, οὐράνιον ἐπαγγελίαν λαβόντες, γῆς ἐπιθυμεῖτε, καὶ πῶς οὐκ αἰσχύνεσθε;

Cujus artifex et conditor Deus. Papæ, quantum est urbis istius encomium, architectum habere Deum! C *Ἧς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός.* Βαβαὶ, οἷον τὸ τῆς πόλεως ἐκείνης ἐγκώμιον, τὸ ἀρχιτέκτονα σχεῖν τὸν Θεόν;

Vers. 11. *Fide et ipsa Sarrha, sterilis cum esset.* Pudefacere valet, quod ait, *Et ipsa Sarrha*, perinde ac si dicat: Femina credidit, et vos non erubescitis, si muliere in animi magnitudine inferiores deprehendamini? Qui vero credidit quæ risit? Profecto credidit, etiamsi riserit: postea enim reprehensa perterrefacta est: quod fidei erat indicium. Planum enim est quod magnum quemdam arbitraretur, adeoque supra hominis esse naturam eum, qui secum loqueretur. *Πίστει καὶ αὐτὴ Σάρρα στεῖρα οὖσα.* Ἐντρεπτικόν ἐστι, *Καὶ αὐτὴ Σάρρα*, ὡσανεὶ ἔλεγεν· Ἡ γυνὴ ἐπίστευσε, καὶ ὑμεῖς οὐκ αἰσχύνεσθε, εἰ γυναικὸς μικροψυχότεροι εὑρίσκεσθε; Πῶς δὲ ἐπίστευσεν ἡ γελάσασα; Ναὶ ἐπίστευσεν, εἰ καὶ ἐγέλασεν· καὶ γὰρ ὕστερον ἐλεγχθεῖσα ἐφοβήθη· ὅπερ πίστεως ἦν. Δῆλον γὰρ ὅτι μέγαν τινὰ καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐπίστευσεν εἶναι τὸν προσδιαλεγόμενον.

Virtutem ad conceptionem seminis accepit. Hoc est, confortata est ut reciperet ac contineret dejectum in ipsam semen Abrahami. Vel quia istarum rerum studiosi indagatores asserunt, mulierem **735** etiam veluti semen quoddam a sese conferre, forsan sic accipiendum est, *ad conceptionem seminis*, pro eo quod est, ut et ipsa subministraret semen. D *Δύναμιν εἰς καταβολὴν σπέρματος ἔλαβε.* Τουτέστιν, ἐνεδυναμώθη εἰς τὸ ὑποδέξασθαι καὶ κρατῆσαι τὸ καταβληθὲν εἰς αὐτὴν σπέρμα τοῦ Ἀβραάμ. Ἢ ἐπειδή φασιν οἱ ταῦτα ἀκριβωσάμενοι, καὶ τὴν γυναῖκα οἷόν τι σπέρμα ἀφ' ἑαυτῆς συνεισάγειν, μήποτε οὕτως ἐκληπτέον τὸ, *εἰς καταβολὴν σπέρματος*, ἀντὶ τοῦ, εἰς τὸ καταβαλεῖν καὶ αὐτὴ σπέρμα.

Ac præter ætatis tempus peperit. Paulo ante eam sterilem dixit: nunc ait quod et præter tempus ætatis peperit. Itaque duplicem habebat defectum, unum naturæ, quod sterilis erat: alterum senectutis. *Καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας ἔτεκεν.* Εἶπεν ἄνω, ὅτι στεῖρα ἦν· νῦν λέγει, ὅτι καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας ἔτεκεν. Ὥστε διπλῆν εἶχε πήρωσιν[83], τήν τε ἀπὸ φύσεως, ὅτι στεῖρα ἦν, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ γήρως.

Quia fidelem credidit eum qui promiserat. Fide- *Ἐπεὶ πιστὸν ἡγήσατο τὸν ἐπαγγειλάμε-*

Variæ lectiones.

[81] Θεμ. οὐκ ἐχούσαις o. [82] ἐκείνοις o. [83] στείρωσιν o.

Digitized by Google

vor. Πιστὸν, τουτέστιν ἀληθῆ, ἐπηγγείλατο γάρ· *Κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἐλεύσομαι, καὶ ἔσται τῇ Σάρρᾳ υἱός.*

A lem, id est verum; promiserat enim: *Circa illud tempus veniam, et erit Sarrhæ filius.*

Διὸ καὶ ἀφ' [54] *ἑνὸς ἐγεννήθησαν, καὶ ταῦτα νενεκρωμένου, καθὼς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλήθει, καὶ ὡς ἡ ἄμμος ἡ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης, ἡ ἀναρίθμητος.* Οὐ τοῦτο μόνον ἐποίησεν ἡ πίστις, τὸ γεννῆσαι, ἀλλ' ὅτι καὶ τοσούτους, ὅσους οὐδὲ αἱ εὔφοροι γυναῖκες. Ὥστε δύο θαύματα. Πῶς δὲ ἦσαν ἀναρίθμητοι; Ἠριθμήθησαν γὰρ πολλάκις. Ἦτοι γοῦν ὑπερβολικῶς τοῦτο εἴρηται κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς Γραφῆς, ὡς τό· *Εἴδομεν πόλεις ἄχρι τοῦ οὐρανοῦ*· ἢ διὰ τοὺς ἀεὶ ἐπιγινομένους εἶπε τὸ ἀναρίθμητον.

VERS. 12. *Propter quod et ab uno orti sunt, eoque emortuo, tanquam sidera cœli in multitudinem, et sicut arena quæ est ad oram maris innumerabilis.* Non hoc tantum effecit fides ut pariat, verum etiam ut tot quot ne fecundæ quidem mulieres. Itaque duo hic sunt miracula. Quomodo autem fuerunt innumerabiles? Nam haud raro numerabantur. Aut igitur hoc hyperbolice dictum est, juxta Scripturæ consuetudinem, ut illud: *Vidimus urbes ad cœlum usque eductas* [55]: aut quod semper nascantur alii, ideo innumerabile dixit.

Κατὰ πίστιν ἀπέθανον οὗτοι πάντες, μὴ κομισάμενοι [56] *τὰς ἐπαγγελίας.* Δύο ἐνταῦθα ζητεῖται· πῶς εἰπὼν περὶ τοῦ Ἐνὼχ, ὅτι, *Μετετέθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον*· νῦν λέγει, *Ἀπέθανον οὗτοι πάντες;* Καὶ πάλιν, πῶς εἶπε νῦν, ὅτι οὐκ ἔλαβον τὰς ἐπαγγελίας, καίτοιγε τὸν Ἄβελ ἔτι λαλεῖν εἶπε, διὰ τοῦ παρὰ πᾶσι δοξάζεσθαι; Καὶ τὸν Ἐνὼχ μετατεθῆναι, τὸν Νῶε μισθὸν λαβεῖν, τὸ σωθῆναι μετὰ τοῦ οἴκου αὐτοῦ, καὶ τὸ δίκαιον κληθῆναι· καὶ τὸν Ἀβραὰμ παιδοποιῆσαι ἐκ τῆς Σάρρας. Τὸ μὲν οὖν· *Ἀπέθανον οὗτοι πάντες*, δέξαι ἀντὶ τοῦ· Οἱ τεθνηκότες, ὑπεξῃρημένου δηλαδὴ τοῦ μὴ ἰδόντος θάνατον. Τὸ δὲ μὴ λαβεῖν τὰς ἐπαγγελίας, ἀληθὲς περὶ πάντων λεγόμενον. Οὐ γὰρ ἐπὶ τούτοις μόνοις ὁ μεγαλόδωρος Θεὸς διέλυσε τοὺς μισθοὺς τῶν μεγάλων καμάτων τῆς πίστεως, τῷ μὲν Ἄβελ ἐπὶ τῇ παρ' ἀνθρώποις δόξῃ, τῷ δὲ Ἐνὼχ ἐπὶ τῇ μεταθέσει, τῷ δὲ Νῶε ἐπὶ τῇ ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ σωτηρίᾳ, καὶ τῷ Ἀβραὰμ ἐπὶ τῇ παιδοποιΐᾳ· ἀλλὰ δῆλον, ὡς ταῦτα μὲν γεύματα καὶ ἀρραβῶνές εἰσι τῶν ἀληθινῶν ἐπαγγελιῶν, διὰ τοὺς μικροψύχους ἡμᾶς τοῖς ἁγίοις προδιδόμενα, ἵνα ἀπὸ τούτων καὶ περὶ ἐκείνων πιστεύωμεν. Ἄλλα δέ τινα μεγάλα, καὶ ἃ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἡτοίμασται αὐτοῖς, ἃ οὔπω ἔλαβον, ὥσπερ καὶ ὁ Κύριός φησιν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι ἑκατονταπλασίονα λήψεσθαι τὸν ἀποταξάμενον, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ζωὴν αἰώνιον.

VERS. 13. *Juxta fidem defuncti sunt omnes isti, non acceptis repromissionibus.* Duo hic quæruntur: Quomodo cum de Enoch dixisset: *Translatus est ne videret mortem*, nunc dicat, *Mortui sunt isti omnes?* Ac rursus, qui dixerit nunc, eos non accepisse promissiones, cum Abelum tamen adhuc loqui affirmarit, quandoquidem apud cunctos celebretur? Deinde ipsum Enoch translatum esse, ac Noe mercedem accepisse, ut conservaretur ipse cum domo sua, et ut justus vocaretur: Abrahamum etiam liberos procreasse ex Sarrha. Proinde istud; *Mortui sunt isti omnes*, accipe pro: Mortui quidem sunt, excepto eo qui mortem non vidit. At vero quod non acceperint promissiones, vere de omnibus dictum est. Non enim per hæc tantum munificentisssimus Deus persolvit magnorum fidei laborum mercedes, Abelo quidem per gloriam apud homines, Enoch vero per translationem, tum Noe ipsi per conservationem ex diluvio, deinde Abrahæ per filii procreationem: verum perspicuum est hæc esse veluti gustus quosdam et arrhabones verarum promissionum, propter pusillanimitatem nostram sanctis prius tradita, ut ab his docti, de illis etiam in fide firmemur. Alia porro quædam ingentia, et quæ in cor hominis non conscenderunt, parata sunt eis, quæ nondum acceperunt, sicut et Dominus dixit in Evangelio, fore ut is qui omnibus renuntiasset, centuplum in hoc sæculo reciperet [57], et vitam æternam in futuro.

Ἀλλὰ πόρρωθεν αὐτὰς ἰδόντες καὶ ἀσπασάμενοι. Ἐνταῦθα αἰνίττεται αὐτοὺς τὰ περὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ τῆς ἀναστάσεως, καὶ τῶν ἀῤῥήτων ἀγαθῶν μυστήρια καὶ ἰδόντας καὶ ἀσπασαμένους, τουτέστιν ἡσθέντας, ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν πλεόντων, καὶ πόρρωθεν ὁρώντων πόλεις ποθουμένας, ἃς πρὶν ἢ εἰσελθεῖν εἰς αὐτὰς, προφθάνοντες οἰκειοῦνται τῇ προσρήσει. Ἢ καὶ τοὺς περὶ Ἀβραάμ φησιν, ὅτι αὐτοὶ μὲν οὐκ ἔλαβον τὰς ἐπαγγελίας τὰς περὶ τῆς γῆς, πόρρωθεν δὲ προεῖδον αὐτὰς, τουτέστι, πρὸ τεσσάρων γενεῶν· ὅτι οἱ ἔκγονοι αὐτῶν ἐξ Αἰγύπτου ἀνιόντες κληρονομήσουσι ταύτας. Αὕτη δὲ

Propter longe eas aspicientes et salutantes. **736** Hic innuit eos de regno cœlorum, et resurrectione, et ineffabilibus bonis mysteria tum vidisse tum salutasse, hoc est sensisse, sumpta metaphora a navigantibus et procul cernentibus urbes desideratas, quas, priusquam ingrediantur in eas, prævenientes familiariter salutant. Vel Abrahamum cum sua sobole sua intelligit, quoniam ipsi non acceperunt promissiones de terra, a longe autem prævideruntas, hoc est, ante quatuor generationes: quod posteri eorum ex Ægypto ascendentes, hæreditatem earum adirent. Hæc autem

[54] Num. XIII, 29. [57] Matth. XIX, 29.

Variæ lectiones.

[54] ἐξ o. [56] λαβόντες o.

Digitized by Google

enarratio non sequitur ea quæ diximus ad istud, *Isti omnes*, ut quæ soli Abrahamo ejusque nepotibus conveniat.

A ἡ ἐξήγησις οὐκ ἀκολουθεῖ τοῖς εἰρημένοις εἰς τό· *Οὗτοι πάντες*, ὡς ἁρμόζουσα μόνοις τοῖς περὶ Ἀβραάμ.

Et confessi quod peregrini sint et hospites super terram. Non solum in terra promissa, verum etiam in toto terrarum orbe. Propterea haud æquum censebant istam accipere; non enim ipsa digni fuerunt patres illi, sed cœlo. Posteri autem eorum acceperunt eam: illi terra fuerunt digni. Peregrinum autem et advenam se esse Abrahamus apud Chetæos disertis verbis professus est. Quinetiam omnes tales fuerunt, ut David testatur, *Advena ego sum* [48], dicens, *sicut et omnes patres mei.*

Καὶ ὁμολογήσαντες ὅτι ξένοι καὶ παρεπίδημοί εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς. Οὐ μόνον τῆς ἐπηγγελμένης, ἀλλὰ πάσης τῆς οἰκουμένης [66]. Διὰ τοῦτο οὐδὲ ἠξίουν ταύτην λαβεῖν. Οὐ γὰρ ἦσαν αὐτῆς ἄξιοι, ἀλλὰ τοῦ οὐρανοῦ. Οἱ δὲ ἔκγονοι αὐτῶν ἔλαβον ταύτην· ἐκεῖνοι γὰρ ἦσαν τῆς γῆς ἄξιοι. Ξένος δὲ εἶναι καὶ πάροικος ὡμολόγησεν ὁ Ἀβραὰμ πρὸς τοὺς Χετταίους αὐταῖς λέξεσι. Πλὴν καὶ πάντες τοιοῦτοι ἦσαν, καὶ μαρτυρεῖ Δαβίδ, *Πάροικος ἐγώ εἰμι, λέγων, καθὼς πάντες οἱ πατέρες μου.*

Vers. 14, 15, 16. *Qui enim hæc dicunt, significant se patriam inquirere. Et si quidem ipsius meminissent, de qua exierunt, habebant utique tempus revertendi. Nunc autem meliorem appetunt, cœlestem.* Confitentes, inquit, seipsos hospites, significant, hoc est, indicant se patriam inquirere. Videamus igitur qualem patriam inquirant: terrestremne quam reliquerant, ut Abraham Mesopotamiam? Atqui licebat ei reverti ad eam. Quoniam vero reversus non est, manifestum est quod neque hujus meminerit, neque hæc fuerit patria ejus; cæterum aliam expetebat meliorem, nempe cœlestem, in quam nondum opportunum erat ei conscendere.

Οἱ γὰρ τοιαῦτα λέγοντες, ἐμφανίζουσιν ὅτι πατρίδα ἐπιζητοῦσι. Καὶ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημόνευον ἀφ' ἧς, ἐξῆλθον, εἶχον ἂν καιρὸν ἀνακάμψαι. Νυνὶ δὲ κρείττονος ὀρέγονται, τουτέστιν ἐπουρανίου. Λέγοντες, φησὶν, ἑαυτοὺς ξένους, ἐμφανίζουσιν, ἀντὶ τοῦ, δεικνύουσιν, ὅτι πατρίδα ἐπιζητοῦσιν. Ἴδωμεν οὖν ποταπὴν πατρίδα ἐπιζητοῦσι· τὴν γήϊνον ἣν κατέλειψαν, ὡς Ἀβραὰμ τὴν Μεσοποταμίαν; Καὶ μὴν ἐξῆν αὐτῷ ὑποστρέψαι εἰς ἐκείνην. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ὑπέστρεψε, πρόδηλον ὡς οὔτε ταύτης ἐμνημόνευσεν, οὔτε αὕτη ἦν αὐτῷ πατρὶς, ἀλλ' ἄλλης ἐπεθύμει κρείττονος, τουτέστιν ἐπουρανίου, εἰς ἣν οὔπω εἶχε καιρὸν ἀναβῆναι.

Ideo non confunditur Deus, vocari Deus eorum. Ob hujuscemodi, inquit, eorum virtutem Deus adeo eos magni facit, ut cum sit totius mundi Deus, tum invisibilis, tum ejus qui sub visum nostrum cadit, non erubescit peculiariter vocari eorum Deus, perinde quasi ipsi omnibus creaturis sint æquiparandi. Vel potius, Deus mundi quidem visibilis Deus dicitur, tanquam Conditor et Dominus; qua ratione ethnicorum etiam est Deus: horum autem veluti amicus, quod majus est.

Διὸ οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτοὺς ὁ Θεὸς, Θεὸς ἐπικαλεῖσθαι αὐτῶν. Διὰ τὴν τοιαύτην αὐτῶν ἀρετὴν ὁ Θεὸς, φησὶν, οὕτως ἔχει αὐτοὺς μεγάλους, ὥστε τοῦ κόσμου παντὸς ὢν Θεὸς, τοῦ τε ἀοράτου καὶ τοῦ ὁρωμένου, οὐκ ἐπαισχύνεται ἰδίως καλεῖσθαι αὐτῶν Θεὸς, ὡς ἰσοτίμων ὄντων πάσης τῆς κτίσεως· μᾶλλον δὲ τοῦ μὲν ὁρατοῦ κόσμου Θεὸς λέγεται ὁ Θεὸς, ὡς ποιητὴς καὶ Κύριος· κατὰ τοῦτο δὲ καὶ Ἑλλήνων Θεός· τούτων δὲ, ὡς φίλος, ὁ μεῖζον.

Pararit enim illis civitatem. Adeo eum illorum non pudet, sed familiares eos habet, ut et urbem quam illi desiderabant, nempe cœlestem, paraverit eis.

Ἡτοίμασε γὰρ αὐτοῖς πόλιν. Τοσοῦτον οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτοὺς, ἀλλ' οἰκείους ἔχει, ὥστε καὶ τὴν πόλιν, ἣν ἐπεθύμουν τὴν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἡτοίμασεν αὐτοῖς.

Vers. 17. *Fide obtulit Abraham Isaacum, quum tentaretur.* Major omnibus in fide Abrahamus. Hic enim non solum natura pugnabat, sed et verbum Dei cum mandato divino. Is enim qui dixerat, *Tibi et semini tuo dabo terram* [49], is imperat, *Macta filium tuum.* Propterea dicitur tentari Abrahamus, non quod Deus opus haberet experiri ejus virtutem, verum ut nos experientia ipsa et operibus discamus virtutem ejus. Observa autem quod tentationes adeo utiles sunt, ut nedum ab aliis Deus permittat eas superinduci fidelibus, verum ipse etiam tentet, ut probatiores ostendat.

737

Πίστει προσενήνοχεν Ἀβραὰμ τὸν Ἰσαὰκ πειραζόμενος. Μεῖζων πάντων τῇ πίστει ὁ Ἀβραάμ. Ἐνταῦθα γὰρ οὐ μόνον φύσις ἐμάχετο, ἀλλὰ καὶ λόγος Θεοῦ θείῳ προστάγματι. Ὁ γὰρ εἰπὼν· *Σοὶ καὶ τῷ σπέρματί σου δώσω τὴν γῆν*, οὗτος προστάσσει, *Σφάξον τὸ τέκνον* [67] *σου.* Διὸ λέγεται πειράζεσθαι Ἀβραὰμ, οὐχ ὡς τοῦ Θεοῦ δεομένου μαθεῖν τὴν αὐτοῦ ἀρετὴν, ἀλλ' ἵνα ἡμεῖς τῇ πείρᾳ αὐτῇ καὶ τοῖς ἔργοις μάθωμεν τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ. Σημείωσαι δὲ, ὅτι τοσοῦτον ὠφέλιμοι οἱ πειρασμοί, ὥστε οὐ μόνον παρ' ἄλλων συγχωρεῖ Θεὸς ἐπάγεσθαι τούτους τοῖς πιστοῖς, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς πειράζει, ἵνα δοκιμωτέρους δείξῃ.

Vers. 17, 18, 19. *Et unigenitum offerebat, qui*

Καὶ τὸν μονογενῆ προσέφερεν ὁ τὰς ἐπαγγε-

[48] Psal. xxxviii, 13. [49] Gen. xv, xvii.

Variæ lectiones.

[66] γῆς o. [67] σπέρμα o.

Digitized by Google

λίας δεξάμενος [58], πρὸς ὃν ἐλαλήθη· Ὅτι ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα· Λογισάμενος ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγεῖραι δυνατὸς ὁ Θεός. Τοῦτο τὸ θαυμαστὸν, ὅτι ἕτερον μὴ ἔχων παῖδα, δι' οὗ προσεδόκα τὴν ἐπαγγελίαν ἐκβήσεσθαι, ἀλλὰ τοῦτον μόνον, ὅμως προσήνεγκεν αὐτόν. Πόθεν γοῦν; ἀπὸ πολλῆς πίστεως. Ἐπίστευσε γὰρ ὅτι δύναται ὁ Θεὸς καὶ μετὰ τὸ σφαγῆναι, ἐκ νεκρῶν ἐγείρας αὐτὸν, τὴν ἐπαγγελίαν πληρῶσαι, καὶ δι' αὐτοῦ ἀναβεβιωκότος πληθύναι τὸ σπέρμα. Πῶς δὲ μονογενὴς ἦν Ἰσαάκ, ὅπουγε καὶ τὸν Ἰσμαὴλ εἶχε; Ἀλλ' ὅσον κατὰ τὸν ἐπαγγελίας λόγον μονογενής· οὗτος γὰρ καὶ κυρίως σπέρμα. Ἐν Ἰσαὰκ γὰρ κληθήσεταί σοι σπέρμα.

promissiones acceperat, ad quem dictum erat: In Isaac vocabitur tibi semen. Arbitrans quod et a mortuis suscitare potens sit Deus. Hoc sane valde est admirandum, quod cum alium non haberet filium, per quem promissionem evenire speraret, præter hunc solum, eum tamen obtulerit. Unde scilicet? ex multa et ingenti fide. Credidit enim quod possit Deus post cædem, a mortuis ipso suscitato, complere promissionem, ac per ipsum redivivum multiplicare semen. Quomodo autem unigenitus erat Isaac, cum et Ismaelem haberet? At quatenus ad promissionem pertinet, unigenitus erat: ille namque proprie semen erat. *In Isaac enim vocabitur tibi semen.*

Ὅθεν αὐτὸν καὶ ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο. Τί ἐστι τὸ, ἐν παραβολῇ; ἀντὶ τοῦ, ἐν τύπῳ, εἰς ἔνδειξιν μυστηρίου τοῦ κατὰ Χριστόν. Ὥσπερ γὰρ τότε ὁ μὲν Ἰσαὰκ ἀφείθη, ὁ δὲ κριὸς ἐσφάγη· οὕτως ὁ εἷς Χριστὸς, Θεὸς ὢν καὶ ἄνθρωπος ὁ αὐτὸς, κατὰ μὲν τὸ ἀνθρώπινον ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη, ἡ δὲ θεότης ἀπαθὴς διέμεινε. Καὶ ἄλλως δὲ, ὁ Ἀβραὰμ τύπος ἦν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, ὁ Ἰσαὰκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ ἔμελλεν ὁ Θεὸς τὸ μέγα τοῦτο καὶ ὑπὲρ νοῦν μυστήριον οἰκονομῆσαι, καὶ δοῦναι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ὑπὲρ ἡμῶν, σφόδρα φιλάνθρωπος ὢν· οὐδὲ τοῦτο ἠβουλήθη ὡς χάριν αὐτοῦ ἰδίαν δοῦναι, ἀλλ' ὡς ὀφειλὴν ἀποδοῦναι. Ὡσανεὶ τοιαῦτα λέγων· Οὐδὲν καινὸν δίδωμι τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ὑπὲρ αὐτῆς τὸν Υἱόν μου θύων. Ὁ γὰρ Ἀβραὰμ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἀνήνεγκεν ὑπὲρ ἐμοῦ σφαγιάσαι. Ὥστε τὴν ὀφειλὴν ἀποδίδωμι, οὐ χάριν δίδωμι. Ἢ τὸ, ἐν παραβολῇ, ἀντὶ τοῦ, ἐν τῷ κριῷ ἐκομίσατο αὐτὸν ὁ Ἀβραὰμ, τουτέστιν, ἐν τῇ ἀντιδόσει τοῦ κριοῦ· ὃς κριὸς τύπος ἦν τοῦ Ἰσαὰκ, τουτέστιν, ἀντίτυπος τοῦ Ἰσαὰκ ἐσφάγη.

Unde et ipsum in parabola accepit. Quid est quod ait, *In parabola?* id est, in figura, ad demonstrationem mysterii quod in Christo erat. Ut enim tum Isaac dimissus est, aries autem cæsus: sic unus Christus, qui et Deus est et homo, secundum humanam naturam, pro nobis immolatus est, Deitas vero expers passionis permanebat. Quin etiam Abraham fuit typus Dei Patris, Isaac vero Filii Dei: quandoquidem Deus ceu supra modum clemens et benignus, magnum hoc et humani ingenii captum exsuperans mysterium dispensaturus esset, ac Filium suum pro nobis daturus; neque hoc voluit ceu donum suum proprium ex gratia dare, sed veluti debitum reddere. Perinde quasi dicat: Nihil novi humanæ naturæ impertio, Filium meum pro ipsa immolans. Abraham enim pro me et in mei gratiam filium suum immolare sustinuit. Itaque debitum reddo, non gratiam do. Vel, *in similitudine* hoc est, in ariete obtulit ipsum Abraham, hoc est in permutatione arietis: qui aries typus erat Isaaci, hoc est, figura Isaaci cæsa erat.

Πίστει περὶ μελλόντων εὐλόγησεν Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ καὶ τὸν Ἡσαῦ. Πόθεν γὰρ ἐπηγγέλετο τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ τοσαῦτα ἀγαθὰ αὐτὸς ἐν ξένῳ [59] καθήμενος, εἰ μὴ ἐπίστευσεν, ὅτι ὁ Θεὸς δώσει τὰ ἐπηγγελμένα; Τί δέ ἐστι, περὶ μελλόντων; Ἢ ὅτι τῶν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι, τὴν γὰρ ἀνάστασιν ᾔδεσαν, καὶ νοηταὶ ἦσαν αἱ εὐλογίαι, ἢ περὶ τῶν ἐν τῇ γῇ ἀγαθῶν, ὧν ἔμελλον αὐτοὶ λαμβάνειν, ἢ οἱ ἐξ αὐτῶν τεχθησόμενοι. Προτάττει δὲ τὸν Ἰακὼβ τοῦ Ἡσαῦ, ὡς ἐνάρετον, καὶ ὡς τὰ πρωτοτόκια εἰληφότα, καὶ ἐν πᾶσιν ἄξιον προτάττεσθαι.

VERS. 20. *Fide de futuris benedixit Isaac Jacob et Esau.* Unde enim promisisset filiis suis tanta bona, ipse in peregrina terra considens, nisi Deum promissa daturum **738** credidisset? Quid vero est quod ait, *de futuris?* Vel de iis quæ contingent in futuro sæculo, resurrectionem enim norant, et spirituales fuerunt promissiones, vel de terræ bonis quæ ipsi accepturi erant, vel ex ipsis oriundi. Præfert autem Jacob ipsi Esau, ceu cum qui virtute claruerit, et qui jus primogenituræ acceperit, ac in omnibus dignus erat qui præferretur.

Πίστει Ἰακὼβ ἀποθνήσκων ἕκαστον τῶν Υἱῶν Ἰωσὴφ εὐλόγησε, καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. Υἱοὶ Ἰωσὴφ, ὁ Μανασσῆς καὶ ὁ Ἐφραΐμ· καὶ ὁ μὲν Μανασσῆς πρῶτος [60]· ὁ δὲ Ἐφραΐμ, ὕστερος· ὅμως Ἰακὼβ εὐλόγησε τὸν Ἐφραΐμ μείζοσιν εὐλογίαις, καὶ τῇ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἐναλλάγδην ἐπιθέσει, καὶ τοσοῦτον ἐπίστευσεν ὅτι ἐκβήσονται αἱ εὐλογίαι, καὶ βασιλεύσει ἡ τοῦ Ἐφραΐμ φυλὴ, ὥστε καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῖς ἔδειξε. Προσεκύνησε γὰρ τῷ Ἰωσὴφ, τὴν παντὸς τοῦ λαοῦ

VERS. 21. *Fide Jacob moriens singulos filiorum Joseph benedixit, et adoravit ad fastigium virgæ ejus.* Filii Joseph, Manasses et Ephraim: Manasses quidem prior erat, Ephraim vero posterior: attamen Ephraim Jacob majoribus benedictionibus benedixit, dextræque manus per transversum impositione, ac in tantum credidit eventuras benedictiones, et quod tribus Ephraim regnatura erat; ut et operibus ipsis commonstraverit. Adoravit enim Josephum, totius populi adorationem denuntians. Quomodo

Variæ lectiones.

[58] ἀναδεξ. o. [59] ἐν ξένῃ m. [60] πρότερος m.

Digitized by Google

autem adoravit? ad summitatem virgæ ejus, hoc est, innixus virgæ ob senectutem. Nonnulli vero inquiunt, *ad summitatem virgæ Joseph adoravit*, regni sceptrum per virgam adorandum significans.

προσκύνησιν δηλῶν. Πῶς δὲ προσεκύνησεν; ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ [61], τουτέστιν, ἐπερειδεὶς τῇ ῥάβδῳ διὰ τὸ γῆρας. Τινὲς δὲ, *ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου τοῦ Ἰωσὴφ*, φασὶ, προσεκύνησε, σημαίνων τὸ τῆς βασιλείας σκῆπτρον διὰ τῆς ῥάβδου προσκυνηθήσεσθαι μέλλον.

Vers. 22. *Fide Joseph moriens de exitu filiorum Israel memoratus est, ac de ossibus suis mandavit.* Adeo, inquit, credidit Israelitas ex Ægypto liberandos, ut et adjurarit ipsos ut ossa sua secum asportarent. Hoc autem fecit, non quod sepulcri cura duceretur, qui enim adeo sapiens ignorasset Domini esse terram? verum ut perfectam certitudinem populo daret, quod promissio Dei omnino eveniet, atque egredientur: et quod tantopere Deo placeat, quod in Ægypto ipsi non permaneant propter loci impietatem, ut ne ipsi quidem placuerit ut vel ossa ejus in Ægypto reconderentur.

Πίστει Ἰωσὴφ τελευτῶν περὶ τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐμνημόνευσε, καὶ περὶ τῶν ὀστέων αὐτοῦ ἐνετείλατο. Τοσοῦτον, φησὶν, ἐπίστευσεν ὅτι ἐλευθερωθήσονται οἱ Ἰσραηλῖται τῆς Αἰγύπτου, ὥστε καὶ ὥρκωσεν αὐτοὺς, ἵνα τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ συνανενέγκωσι. Τοῦτο δὲ ἐποίησεν, οὐχ ὅτι μνημείων ἐφρόντιζε· πῶς γὰρ ὁ οὕτω σοφὸς οὐκ ᾔδει ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ γῆ; ἀλλ' ἵνα τελείαν πληροφορίαν τῷ λαῷ δῷ, ὅτι πάντως ἡ ἐπαγγελία τοῦ Θεοῦ ἐκβήσεται, καὶ ἐξελεύσονται. Καὶ ὅτι τοσοῦτόν ἐστι θεάρεστον τὸ μὴ ἐναπομεῖναι αὐτοὺς τῇ Αἰγύπτῳ διὰ τὴν ἐκεῖ ἀσέβειαν, ὥστε οὐδὲ αὐτῷ ἀρεστὴ ἡ ἐν Αἰγύπτῳ τῶν ὀστῶν κατάθεσις.

Vers. 23. *Fide Moses natus, occultatus est mensibus tribus a parentibus suis, eo quod vidissent elegantem infantem, et non timuerunt regis edictum.* Enumeratis magnis viris qui fide transegerint ea quæ fecerint, de parentibus etiam Mosis obscuris quibusdam loquitur, ruborem eliciens infirmis illis, et pusillo animo imbutis, quandoquidem hujusmodi viris inferiores sint. In progressu scortorum etiam mentionem facit, ut pudorem majorem inducat. Ait igitur: Quam ob causam abdiderunt eum ad trimestre spatium, cum mandatum regis publicatum esset, masculos Hebræos e medio tollendos? Quare non metuerunt? Planum sane est credidisse eos a Domino puerum conservandum. Unde vero crediderunt quod servandus erat? Quoniam conspexerunt puerum elegantem, hoc **739** est pulchrum, aspectu gratiosum, crediderunt que eum ista amabilitate ab ipsis statim incunabilis a Deo donatum. Nam, ut aiunt, abjecturi eum erant; cæterum cum blande arrisisset, dimiserunt: adeo omnia ipsi divina erant.

Πίστει Μωσῆς γεννηθεὶς ἐκρύβη τρίμηνον ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, διότι εἶδον ἀστεῖον τὸ παιδίον, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως. Καταλέξας ἄνδρας μεγάλους, πίστει ἐργασαμένους ἃ ἐποίησαν, λέγει καὶ περὶ τῶν γονέων τοῦ Μωϋσέως, ἀσήμων τινῶν, ἐντρέπων τοὺς ὀλιγοψυχοῦντας ἐκείνους, εἴγε τοιούτων ἀνδρῶν τὰ δεύτερα φέρονται. Προϊὼν δὲ, καὶ πόρνας εἰς μέσον παράγει [62], ἵνα πλέον ἐντρέψῃ. Φησὶν οὖν, τίνος ἕνεκεν ἐκρυψαν τρίμηνον, καὶ ταῦτα, προστάγματος ὄντος τὰ ἄῤῥενα φονεύεσθαι; Πῶς οὐκ ἐφοβήθησαν; Ἢ δῆλον, ὡς ἐπίστευσαν ὅτι σωθήσεται. Πόθεν δὲ ἐπίστευσαν ὅτι σωθήσεται; ὅτι εἶδον τὸ παιδίον ἀστεῖον, τουτέστιν ὡραῖον, τῇ ὄψει χαρίεν, καὶ ἐπίστευσαν ὅτι ὁ Θεὸς ἐχαρίτωσεν αὐτὸ εὐθὺς ἐν σπαργάνοις. Φασὶ γάρ τοι, ὅτι καὶ ἔμελλον ῥίψαι αὐτὸ, ἀλλὰ προσμειδιάσαν μετὰ χάριτος ἀφῆκαν· οὕτως ἦσαν αὐτῷ θεῖα πάντα.

Vers. 25. *Fide Moses grandis factus, negavit se esse filium filiæ Pharaonis, magis eligens potius affligi cum populo Dei, quam temporariam peccati habere jucunditatem.* Pervenit ad exemplum ipsis familiarissimum, Mosen videlicet: propterea immoratur, fusius illud tractans. Constructio autem est hujusmodi: Fide Moses renuit dici filius filiæ Pharaonis. Quando? magnus factus, hoc est, cum in virum jam crevisset. Perspicuum enim est eum majora expectasse accepturum sese. Verbum autem, *negavit*, intensum odium significat, ac propensam ejus a regia Pharaonis abalienationem. Animadverte vero, quomodo peccatum nominarit, *non affligi una cum fratribus*. Hoc per prophetas objicit Deus: *Nihil patiebantur super contritione Josephi* [63], et rursus: *Non est egressu ad plangendum*

Πίστει Μωσῆς μέγας γενόμενος, ἠρνήσατο λέγεσθαι Υἱὸς θυγατρὸς Φαραὼ, μᾶλλον ἑλόμενος συγκακουχεῖσθαι τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ, ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν. Ἦλθεν ἐπὶ τὸ μάλιστα οἰκειότατον αὐτοῖς ὑπόδειγμα τὸν Μωσῆν, διὸ καὶ ἐπιμένει πλατύνων τὰ τούτου. Ἡ δὲ σύνταξις οὕτω· Πίστει Μωσῆς ἠρνήσατο λέγεσθαι Υἱὸς θυγατρὸς Φαραώ. Πότε; Μέγας γενόμενος; τουτέστιν ἀνδρωθεὶς ἤδη. Πρόδηλον γὰρ ὅτι μείζονά τινα προσεδόκα ἀντιλαβεῖν. Τὸ δὲ, ἠρνήσατο, τὸ ἐπιτεταμένον μῖσος δηλοῖ, καὶ τὴν ἐνδιάθετον πρὸς τὰ βασίλεια ἀλλοτρίωσιν. Ὅρα δὲ πῶς ἁμαρτίαν ὀνομάζει τὸ *μὴ συγκακουχεῖσθαι τοῖς ἀδελφοῖς*. Τοῦτο καὶ διὰ τῶν προφητῶν ὀνειδίζει ὁ Θεός· *Οὐκ ἔπασχον οὐδὲν ἐπὶ τῇ συντριβῇ τοῦ Ἰωσήφ*. Καὶ πάλιν· *Οὐκ ἐξῆλθεν ἀνακόψασθαι οἶκον ἐχόμενον αὐτῆς*. Καὶ

[63] Amos VI, 6.

Variæ lectiones.

[61] τοῦ Ἰωσήφ o. [62] παράξει o.

Digitized by Google

ἐπὶ μὲν τοὺς καταστενάζοντας ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ δίδοται τὸ σημεῖον· τοὺς δὲ μηδὲν τοιοῦτον πάσχοντας κόπτειν κελεύονται οἱ ἄγγελοι. Εἰ δὲ οἱ μὴ συγκακουχούμενοι ἑκόντες τοῖς κακοπαθοῦσιν, ἁμαρτάνουσι, τί λογιστέον περὶ τῶν κακουχούντων καὶ κακοποιούντων; *Πρόσκαιρον οὖν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν* τὴν τῆς βασιλείας τρυφῆς μετουσίαν ὁλοῖ[63].

A *vicinam domum.* Ac super ingemiscentes in Ezechiele datum est signum : eos vero qui nihil hujusmodi paterentur, angeli jubentur exscindere. Quod si ii qui voluntarie una cum afflictis non affliguntur, peccant ; quid, quæso, de iis cogitandum est, qui male tractant alios, et ipsi male faciunt ? Ergo per *temporariam peccati jucunditatem* regiarum deliciarum participationem significat.

Μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν Αἰγύπτου θησαυρῶν τὴν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ. Οὐκ εἶπε, τὰ ἐν οὐρανοῖς ἀποκείμενα ἀγαθὰ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρετὴν ἐκείνου δεικνὺς, καὶ αὐτοὺς ἀνακτώμενος, *τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ* εἶπεν. Ὥσπερ γὰρ ὕστερον τὸν Χριστὸν ὠνείδιζον οἱ παρ' αὐτοῦ εὐεργετούμενοι, καὶ τελευταῖον ἐσταύρωσαν· οὕτω καὶ πρότερον Μωσῆν οἱ παρ' αὐτοῦ εὐεργετούμενοι. Ὁ γὰρ ἐκ τοῦ Αἰγυπτίου ῥυσθεὶς ὑπὸ Μωσέως Ἑβραῖος, αὐτὸς ἐκεῖνος αὔριον εἶπεν αὐτῷ· *Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμᾶς; μὴ ἀνελεῖν με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνεῖλες τὸν Αἰγύπτιον;* Καθόλου γὰρ τὸ παρὰ τῶν οἰκείων καὶ εὐεργετουμένων ὀνειδίζεσθαι ἢ κακουχεῖσθαι, ὀνειδισμός ἐστι τοῦ Χριστοῦ. Καὶ πᾶς ὁ διὰ τὸ καλὸν κατὰ τοῦ πράττοντος αὐτὸ γινόμενος ὀνειδισμὸς, καὶ ἁπλῶς ἡ μάτην ἐπίθεσις, ὀνειδισμός ἐστι τοῦ Χριστοῦ. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Κύριος ἐδυσφημεῖτο, φίλος τελωνῶν ἀκούων, διὰ τὸ συνεσθίειν ἐκείνοις ἐπὶ σωτηρίᾳ αὐτῶν. Ὥσπερ οὖν ἡ ἄνεσις, τῆς ἁμαρτίας ἐστὶν, οὕτως ὁ ὀνειδισμὸς τοῦ Χριστοῦ. Μὴ τοίνυν ἀγανακτεῖτε ὑμεῖς παρὰ τῶν συμφυλετῶν θλιβόμενοι, πρὸς τὸν Μωσῆν τὸν οὕτως ἔνδοξον ἀποβλέποντες, καὶ τὸ μεῖζον, τὸν Χριστόν. Ὀνειδισμὸς τοῦ Χριστοῦ καὶ ὁ ἐπὶ τῇ πέτρᾳ κατὰ Μωσέως γογγυσμός. Χριστὸς γὰρ[64] ἦν ἡ πέτρα.

B

C

Vers. 26. *Majores divitias existimans Ægypti thesauris improperium Christi.* Non dixit, quæ in cœlis reposita sunt bona, verum virtutem ejus demonstrans, et illos refovens atque erigens, *improperium Christi*, dixit. Quemadmodum enim postea Christum contumelia afficiebant, qui ab eo beneficia acceperant, ac tandem cruci affixerunt : sic et antea Mosen ignominia notabant ii in quos beneficia contulerat. Qui enim ab Ægyptio per Mosen liberatus erat Hebræus, ille ipse postero die dixit ei : *Quis te constituit principem et judicem super nos? numquid me occidere vis, perinde ac interfecisti Ægyptium*[61] ? Omnino enim a domesticis et beneficio affectis contumelia affici vel affligi, Christi est opprobrium. Quinetiam omnis contumelia adversus eum qui bonum facit, ac simpliciter molitio frustra suscepta, Christi est opprobrium. Sic enim et Dominus diffamabatur, dicebaturque publicanorum amicus, quod cum illis cibum caperet propter eorum salutem. Ut igitur deliciæ sunt peccati, sic improperium est Christi. Ne igitur ægre feratis vos, si a contribulibus affligamini, ad Mosen virum tam celebrem et inclytum respicientes, et quod majus est, in ipsum **740** Christum. Sic contumelia erat Christi murmur apud petram contra Mosen factum. Nam petra erat Christus.

Ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν. Τοῖς τῆς πίστεως δηλαδὴ ὀφθαλμοῖς.

Aspiciebat enim ad remunerationem. Fidei nimirum oculis.

Πίστει κατέλιπεν Αἴγυπτον, μὴ φοβηθεὶς τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως. Τί λέγεις; καὶ μὴν ἐν τῇ Ἐξόδῳ γέγραπται· *Ἐφοβήθη δὲ Μωσῆς, ὅτι ἐμφανὲς ἐγένετο τὸ ῥῆμα.* Ἀλλὰ τὸ, *μὴ φοβηθεὶς*, ἐνταῦθα δέξαι, ὡς πρὸς τὸ πάλιν ἐπιστῆναι τῇ Αἰγύπτῳ, καὶ ἀναδέξασθαι τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἑβραίων. Φοβουμένου μὲν γὰρ ἦν τὸ μηδόλως ὑποστρέψαι, μηδὲ ἐγχειρίσαι οἷς καὶ πρώην. Ἐπεὶ δὲ πάλιν ὑπέστρεψεν, ἔδειξεν ὅτι πιστεύει τῷ Θεῷ. Πῶς οὖν οὐκ ἔμεινεν ἐν Αἰγύπτῳ, ἀλλὰ κατέλιπε τὴν Αἴγυπτον, εἴγε οὐκ ἐφοβεῖτο; Ὅτι τὸ εἰς πρόοπτον κίνδυνον ἐπιῤῥίπτειν ἑαυτὸν, καὶ λέγειν, εἰ ἄρα σώσει με ὁ Θεὸς, ἐκπειράζοντός ἐστι τὸν Θεὸν, καὶ διαβολικόν· Ὥσπερ καὶ ὁ διάβολος τῷ Κυρίῳ ἔλεγε· *Βάλε σεαυτὸν κάτω.* Ἢ τὸ, *Οὐ φοβηθεὶς τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως*, οὕτω νόησον, ὅτι ἔφυγε πιστεύσας, ὅτι διαδράσει, καὶ οὐκ ἐπιδιώξεται αὐτὸν ὁ βασιλεὺς, ὡς θυμούμενος κατ' αὐτοῦ, οὐδὲ εἰ καὶ ἐπιδιώξει, κατα-

D

Vers. 27. *Fide reliquit Ægyptum, non veritus indignationem regis.* Ecquid ais? In Exodo tamen scriptum est : *Perterrefactus est autem Moses, quia res isthæc patefacta erat.* Cæterum, *non veritus*, hic accipe, quasi dixisset, Ægypto rursus præesse, atque Hebræorum præfecturam suscipere. Nam non omnino reverti neque ea quæ prius aggredi, metuentis erat. Quia vero reversus est, indicavit se fidem adhibere Deo. Quare igitur non mansit in Ægypto, sed reliquit eam si non metuebat? Quoniam in manifestum periculum seipsum conjicere, ac dicere, Fortasse me servabit Deus, tentantis est Deum, ac plane diabolicum : sicut et Satanas Domino dicebat : *Mitte te deorsum*[62]. Vel, *non veritus indignationem regis*, hunc ad modum intellige, nempe quod fugerit credens quod sit evasurus, neque persecuturum regem, tanquam succensentem ipsi, nec etiamsi persequeretur, ap-

[61] Exod. II, 14. [62] Matth. IV, 6.

Variæ lectiones.

[63] λέγει o. [64] δὲ o.

Digitized by Google

prehensurum. Hujus autem rei signum est, quod in vicinia morari selegerit, atque ibi latuerit. Proinde fidei et hoc est.

Invisibilem enim tanquam videns, sustinuit. Perinde enim quasi videret Deum secum conversantem, sic omnia constanter tolerabat. Plurimum enim ad patientiam confert, habere semper in mente Deum, perinde ac David inquit : *Providebam Dominum in conspectu meo* [63], et quæ sequuntur.

A λήψεται. Τούτου δὲ σημεῖον, ὅτι καὶ ἐκ γειτόνων διατρίβειν εἵλετο καὶ ἔλαθεν. Ὥστε τῆς πίστεως τοῦτο.

Τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν ἐκαρτέρησεν. Ὡσανεὶ γὰρ ὁρῶν τὸν Θεὸν συνόντα αὐτῷ, οὕτως ἐκαρτέρει πάντα. Μεγάλης γὰρ ὑπομονῆς ποιητικὸν τὸ ἔχειν ἀεὶ ἐν νῷ τὸν Θεόν· ὡς καὶ ὁ Δαβὶδ φησι. *Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου* · καὶ τὰ ἑξῆς.

Vers. 28. *Fide celebravit Pascha et effusionem sanguinis, ne qui vastabat primogenita, tangeret eos.* Paulus ubique obiter mysterium interponit, quemadmodum hoc in loco inter consolandum Paschatis sacramenti meminit. Effusio enim sanguinis illius, hoc est, inunctio postium, Dominici sanguinis effusionem significabat, quo peruncti, fugimus in nocte vitæ hujus exterminantem non peruncti primogenita. Moses igitur cum tum credidisset sanguinis inunctionem conservaturam primogenita, demandabat populo hoc facere. Atqui ille agni sanguis erat. Attamen quatenus sanguinis Christi figura erat, tantam vim et virtutem demonstrabat. Vos autem vero sanguine peruncti, non confiditis isto communiri ? Imo certe. Porro, Pascha celebravit, hoc est, esum agni, et azymorum, et lactucarum agrestium, et credidit populum ex Ægypto egressum conservatum iri. Erat autem ratio cœnæ illius egressui ipsorum accommoda.

Πίστει πεποίηκε τὸ Πάσχα, καὶ τὴν πρόσχυσιν τοῦ αἵματος, ἵνα μὴ ὁ ὀλοθρεύων τὰ πρωτότοκα, θίγῃ αὐτῶν. Πανταχοῦ ὁ [64] Παῦλος ἐν παρέργῳ παρεμβάλλει μυστήριον, ὥσπερ οὖν καὶ ἐνταῦθα ἐν τάξει παρακλήσεως τὸ τοῦ Πάσχα μυστήριον καταλέγει. Ἡ γὰρ πρόσχυσις αἵματος ἐκείνου, τουτέστιν ἡ χρίσις τῶν φλιῶν, τὸν τοῦ δεσποτικοῦ αἵματος ἐδήλου, δι' οὗ χριόμενοι, φεύγομεν τὴν ἐν τῇ νυκτὶ τοῦ βίου τούτου ὀλοθρεύοντα τὰ πρωτότοκα τῶν μὴ κεχρισμένων. Ὁ Μωσῆς τοίνυν τότε πιστεύσας, ὅτι τοῦ αἵματος ἡ χρίσις φυλάξει τὰ πρωτότοκα, παρῄγγειλε τῷ λαῷ τοῦτο ποιῆσαι. Καίτοι ἐκεῖνο ἀμνοῦ αἷμα ἦν· ἀλλ' ὅμως, καθὸ ἐτύπου τὸ τοῦ Χριστοῦ αἷμα, τοσαύτην ἰσχὺν ἔδειξεν. Ὑμεῖς δὲ τῷ ἀληθινῷ αἵματι χρισθέντες, οὐ θαρρεῖτε τούτῳ τειχίζεσθαι; Ναὶ μήν. Καὶ τὸ Πάσχα ἐτέλεσε, τουτέστι τὴν βρῶσιν τοῦ ἀμνοῦ, καὶ τῶν ἀζύμων, καὶ τῶν πικρίδων, καὶ ἐπίστευσεν ὅτι ὁ λαὸς ἐξελθὼν τῆς Αἰγύπτου διασωθήσεται. Ἐξόδιος γὰρ ἦν ὁ τρόπος τοῦ δείπνου ἐκείνου.

Vers. 29. *Fide transierunt mare Rubrum, tanquam* 741 *per aridam.* Ne dicant, Ut quid profers in medium viros inimitabiles ? protulit et populum in exemplum. Imitamini enim, inquit, istos saltem e vulgo, qui crediderunt sese haud submergendos aqua, sicque ausi fuerunt, confidentes Deo quod veluti peraridam sint pertransituri : adeo quæ sunt impossibilia, fides possibilia efficit. Quare itaque vos diffiditis?

Quod experti Ægyptii, devorati sunt. Ac nemo, inquit, dicere potest, quod imaginarium erat, aqua non erat. Nam quod mare erat, Ægyptii sunt indicio, utpote qui ingredi quidem tentabant, absorpti vero sunt ab eo, toto simul contra eos permoto, quod in transitu Hebræorum instar muri erectum constiterat : perinde ac postea flamma adversum tres pueros parata, commonstravit quod flamma erat, cum Babylonios devorarit : itidem Danielis leones, qui delatores ejus dilaniarunt.

Πίστει διέβησαν τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, ὡς διὰ [66] *ξηρᾶς.* Ἵνα μὴ λέγωσι, τί φέρεις εἰς μέσον ἀμιμήτους ἄνδρας; ἤνεγκε καὶ λαὸν εἰς ὑπόδειγμα. Μιμήσασθε γάρ, φησὶ, τούτους γοῦν τοὺς τοῦ πλήθους, οἳ ἐπίστευσαν ὡς οὐκ ἐπικλύσει αὐτοὺς τὸ ὕδωρ, καὶ οὕτω κατετόλμησαν, θαρρήσαντες τῷ Θεῷ, ὅτι ὡς διὰ ξηρᾶς ἐλεύσονται· οὕτω τὰ ἀδύνατα δυνατὰ ποιεῖ ἡ πίστις· καὶ πῶς ὑμεῖς ἀπιστεῖτε;

Ἧς πεῖραν λαβόντες Αἰγύπτιοι, κατεπόθησαν. Καὶ οὐκ ἔχει τις εἰπεῖν, φησὶν, ὅτι κατὰ φαντασίαν ἦν; Ὕδωρ οὐκ ἦν· ὅτι γὰρ θάλασσα ἦν, ἔδειξαν οἱ Αἰγύπτιοι, πειράσαντες μὲν εἰσελθεῖν, καταποθέντες δὲ ὑπ' αὐτῆς, ἀθρόας κινηθείσης κατ' αὐτῶν, τῆς ἐν τῇ διαβάσει τῶν Ἑβραίων ὡς τεῖχος ἱσταμένης· ὥσπερ καὶ ὕστερον ἡ κατὰ τοὺς τρεῖς παῖδας φλὸξ, ἔδειξε φλὸξ οὖσα, ὅτε τοὺς Βαβυλωνίους διεβοσκήθη· καὶ οἱ κατὰ τὸν Δανιὴλ λέοντες τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ λαφύξαντες.

Vers. 30. *Fide muri Jericho corruerunt, circumdati ad septem dies.* Fide : Deo enim istud mandante, neque Josue neque populus hæsitabant, nec dixerunt, Ecquid hoc est ? Num tubarum sonitus naturam habet dejiciendi lapides et munitiones ? Sed enim crediderunt sic fore, et sic factum est.

Πίστει τὰ τείχη Ἰεριχὼ ἔπεσε, κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας. Πίστει· τοῦ γὰρ Θεοῦ προστάξαντος, οὐ διεκρίθησαν ὅ τε Ἰησοῦς καὶ ὁ λαὸς, καὶ εἶπον, Τί τοῦτο; Σαλπίγγων ἦχος φύσιν ἔχει καταβάλλειν λίθους καὶ ἐπάλξεις; ἀλλ' ἐπίστευσαν ὅτι ἔσται, καὶ ἐγένετο.

[63] Psal. xv, 8.

Variæ lectiones.

[64] πολλαχοῦ καὶ ὁ o. [66] ἐπὶ o.

Digitized by Google

Πίστει Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐ συναπώλετο τοῖς A *ἀπειθήσασι, δεξαμένη τοὺς κατασκόπους μετ' εἰρήνης*[47]. Ἰδοὺ, ὅπερ καὶ ἀνωτέρω εἶπον, ἀτιμότατον πρόσωπον παράγει, ἵνα ἐντρέψῃ καὶ διὰ τούτου εἴγε τοιαύτης γυναικὸς ἧττους φαίνοιντο, καὶ ἅμα δείξῃ καὶ τὴν δύναμιν τῆς πίστεως μεγάλην οὖσαν, εἴγε καὶ ἐν τοῖς κατεγνωσμένοις τοιαῦτα κατορθοῖ. Πίστιν οὖν ἐνεδείξατο καὶ αὕτη, κρύψασα τοὺς ἄνδρας ζητουμένους ὡς κατασκόπους. Οὐκ ἂν δὲ ἔκρυψεν, εἰ μὴ ἐπίστευσεν ὅτι ἁλώσεται ἡ πόλις. Οὕτω γὰρ ἔφη· *Ἐπίσταμαι ὅτι λήψεσθε τὴν χώραν ταύτην· ἠκούσαμεν γὰρ τὰ ἔργα ὑμῶν.* Καὶ αὐτὴ μὲν τοῖς ἀκουσθεῖσιν ἐπίστευσεν· οἱ δὲ μὴ πιστεύσαντες τοῖς τοῦ Θεοῦ θαυμασίοις, ἀπώλοντο.

Καὶ τί ἔτι λέγω; Καταλύσας τὸν λόγον εἰς τὴν πόρνην, καὶ ἱκανῶς δυσωπήσας αὐτοὺς ἀπὸ τῆς τοῦ B προσώπου ποιότητος, λοιπὸν συντομίας χάριν κατὰ μέρος μὲν πᾶσιν οὐκ ἐπεξέρχεται, ἵνα μὴ ἀπειρόκαλος δόξῃ· πλὴν οὔτε πάντη ἀποσιωπᾷ, ἀλλὰ δοκῶν παραλείπειν, οὐ παραλείπει· καὶ οὕτως οὔτε τὸν ἀκροατὴν ἀποκναίει, καὶ οὐδὲν ἧττον κατασκευάζει διὰ πλειόνων ὃ βούλεται.

Ἐπιλείψει γάρ με διηγούμενον ὁ χρόνος. Ποῖος; ἢ ὁ πᾶς· εἴρηται δὲ τοῦτο, ὡς σύνηθες ἡμῖν λέγειν, ὑπερβολικῶς· ἢ ὁ τῇ Ἐπιστολῇ σύμμετρος.

Περὶ Γεδεὼν, Βαράκ τε, καὶ Σαμψὼν, καὶ Ἰεφθάε, Δαβίδ τε, καὶ Σαμουὴλ, καὶ τῶν προφητῶν. Ζητοῦσί τινες, τίνος ἕνεκεν Ἰεφθάε καὶ Σαμψὼν καὶ Βαρὰκ τίθησιν ἐνταῦθα. Τί λέγεις; Τὴν πόρνην θεὶς, τούτους οὐ θήσει; Μὴ γάρ μοι τὸν C ἄλλον αὐτῶν εἴποις βίον, ἀλλ' εἰ μὴ ἔλαμψαν ἐν τῇ πίστει, τοῦτο σκόπει. Οὐ γὰρ βίων ἐξέτασιν ποιεῖται, ἀλλὰ πίστεως ἔνδειξιν.

Οἱ διὰ πίστεως κατηγωνίσαντο βασιλείας. Οἱ περὶ τὸν Γεδεών.

Εἰργάσαντο δικαιοσύνην. Τίνες; αὐτοὶ οὗτοι καὶ ὁ Σαμψών. Καὶ γὰρ τοὺς ἐχθροὺς τῶν συγγενῶν καὶ ὁμοφύλων ἠμύναντο, τοῖς μὲν οἰκείοις φιλάνθρωποι φανέντες, τοῖς δὲ ἀδικοῦσιν ἐχθροῖς ἐπεξελθόντες. Τοῦτο δὲ δικαιοσύνης, τὸ ἑκάστῳ ἀπονέμειν τὸ κατ' ἀξίαν.

Ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν. Οἷον ὁ Δαβίδ. *Ὤμοσε* γὰρ, φησὶ, *Κύριος τῷ Δαβίδ· Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τοῦ θρόνου σου.* Ὅπερ D αἰσθητῶς μὲν εἰς Σολομῶντα ἀπέβη, νοητῶς δὲ, εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν τὸν ὄντως Σολομῶντα, τὸν εἰρηνικὸν, τὸν εἰρήνην αὐτόχρημα. Τοῦτο γὰρ ἑρμηνεύεται Σολομῶν, εἰρηνικός.

Ἔφραξαν στόματα λεόντων. Ὁ Δανιὴλ καὶ ὁ Σαμψών.

Ἔσβεσαν δύναμιν πυρός. Οἱ τρεῖς παῖδες. Οὐκ εἶπε δὲ, Ἔσβεσαν πῦρ, ἀλλὰ, *Δύναμιν πυρὸς*, ὃ καὶ μεῖζον· ἐξαπτόμενον γὰρ, ὅλως δύναμιν τοῦ καίειν οὐκ εἶχε κατ' αὐτῶν.

[47] Psal. CXXXI, 11.

VERS. 31. *Fide Rahab meretrix non periit cum inobedientibus, excipiens exploratores in pace.* Ecce, quod et supra dixi, contumeliosissimam personam producit, ut pudefaciat eos, cum tali muliercula inferiores esse videantur, ac simul ut fidei potentiam magnam esse ostendat, cum vel in reprobis talia efficiat. Fidem igitur ipsa submonstravit, cum abderet viros qui quærebantur ceu exploratores. Non occuluisset autem, nisi credidisset urbem esse intercipiendam. Sic enim dixit: *Compertum habeo quod capietis hunc locum: audivimus enim opera vestra.* Et ipsa quidem auditis credidit: qui vero Dei mirandis rebus gestis non adhibuerunt fidem, perierunt.

VERS. 32. *Ecquid adhuc dicam?* Postquam sermonem in meretricem finiisset, ac abunde satis eis a personæ qualitate pudorem induxisset, deinceps compendii gratia sigillatim omnes alios non explicat, ne ineptus esse videatur: verum nec omnino tamen reticet, sed visus prætermittere, non prætermittit. Sic neque auditorem tædio afficit, ac nihilominus quæ vult pluribus conficit.

Deficiet enim me tempus renarrantem. Quale tempus? Vel universum: dictum autem est istud ut solemus nos loqui, hyperbolice: vel tempus quod Epistolæ convenit.

De Gedeon, Barac, Sampson et Jephthe, David, Samuel, et prophetis. **742** Quærunt nonnulli, qua de causa Jepthe et Sampson et Barac hic ponat. Quid ais? Qui scortum posuit, hos prætermitteret? Nec enim est quod reliquam eorum vitam mihi recenseas; sed num in fide resplenduerint, hoc tecum reputa. Non enim vitarum explorationem facit, sed fidei indicationem.

VERS. 33. *Qui per fidem vicerunt regna.* Hi scilicet qui cum Gedeone militarunt.

Operati sunt justitiam. Quinam? Illi ipsi, et Sampson. Etenim hostes congenerum et contribulium suorum ulti sunt, domesticis et amicis suis clementes visi: adversus autem vim inferentes hostes, insurgentes. Justitiæ porro istud munus est, unicuique pro merito tribuere.

Adepti sunt promissiones. Ut David. *Juravit* enim, inquit, *Dominus Davidi: De fructu ventris tui ponam super sedem tuam*[48]. Quod sensibiliter quidem in Salomone evenit, spiritualiter autem in Domino Jesu qui vere Salomon, pacificus, ac reipsa pax est. Id enim Salomon valet, si interpreteris, pacificus videlicet.

Obturaverunt ora leonum. Daniel et Sampson.

VERS. 34. *Exstinxerunt impetum ignis.* Tres pueri. Non dixit autem, Exstinxerunt ignem, sed, *Vim ignis*, quod majus est. Etiamsi enim accenderetur, virtutem tamen urendi adversum ipsos non habebat.

[48] Psal. CXXXI, 11.

Variæ lectiones.

[47] ἐν εἰρήνῃ o.

Digitized by Google

Effugerunt aciem gladii. Hi quoque tres pueri, vel ut magis proprie dicamus, Elias gladium Jezabelis, et ipse David Sauli. A

Confortati sunt ab infirmitate. Ex captivitate Babylonis reversi : nihil enim ab ossibus mortuorum differebant, ut apud Ezechielem dictum est. Quinetiam Ezechias ægrotans, vitæ appendicem accepit.

Fortes facti sunt in bello, castra verterunt exterorum. Hæc et illis ipsis a Babylone reversis quadrant. Nam finitimas gentes semper invidentes eis, ac insurgentes tum magis quam antea, Dei tamen virtuti confidentes, per fidem debellarunt. Conveniunt etiam Sampsoni potissimum.

Vers. 35. *Acceperunt mulieres ex resurrectione* B *mortuos suos.* Sareptana per Eliam et Sunamitis per Elisæum.

Alii autem distenti sunt. Hoc est, decollati sunt, ut Joannes, ut Jacobus, filius Zebedæi. Quidam autem *distendi*, pro fustibus verberari, acceperunt.

Non suscipientes redemptionem. Hoc est, potuissent non reprehendere quos **743** reprehendebant, ac liberari ab eo quod ipsis inferebatur supplicio, verum noluerunt hoc.

Ut meliorem resurrectionem assequerentur. Meliorem, non talem, qualem pueri mulierum : vel meliorem respectu aliorum mortalium. Sancti enim ad occursum Domini splendidi in nubes attollentur, quod alio in loco ἐξανάστασιν vocat. Præterea et in C vitam æternam. Reliqui autem infra manebunt, et ad supplicium æternum ipsis erit resurrectio.

Vers. 36. *Alii vero ludibria.* Quemadmodum Elisæus illusus a pueris, vel Sampson ab alienigenis, postquam effodissent ei oculos.

Et verbera experti. Et multi prophetarum, et Petrus postea, et Joannes.

Insuper vincula et carcerem. Ut Jeremias, Michæas, et apostoli postea.

Vers. 37. *Lapidati sunt.* Ut Nabuthe, ac Stephanus postea.

Secti sunt. Isaias a Manasse, quem et lignea serra aiunt sectum esse, ut eo tristius et acerbius D esset supplicium, cum ita supra modum cruciaretur.

In occisione gladii mortui sunt. Ut Michæas, et Zacharias, et Joannes, et Jacobus. Animadverte autem quomodo alii quidem per fidem ora gladii evaserint, alii vero in occisione gladii mortem obierint. Hujusmodi enim res fides est, quæ et magna perficit, et magna patitur, et nihil tamen pati se æstimat. Qui igitur vos nihil adhuc tale passi, mœretis ac tristes estis ?

Circumierunt in melotis, in pellibus caprinis. Ut

Ἔφυγον στόματα μαχαίρας. Καὶ οἱ τρεῖς παῖδες, ἢ ὁ Ἠλίας, οἰκειότερον εἰπεῖν, τῆς Ἰεζάβελ, καὶ Δαβὶδ δὲ αὐτὸς τῆς τοῦ Σαούλ.

Ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας. Καὶ οἱ ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπανελθόντες· νεκρῶν γὰρ ὀστέων οὐδὲν διέφερον, ὡς παρὰ τῷ Ἰεζεκιὴλ εἴρηται. Ἀλλὰ μὲν καὶ Ἐζεκίας ἀσθενήσας, προσθήκην ζωῆς ἔλαβεν.

Ἐγερθήσαν ἰσχυροὶ ἐν πολέμῳ παρεμβολὰς ἐκλιναν ἀλλοτρίων. Ταῦτα καὶ αὐτοῖς μὲν τούτοις τοῖς ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπανελθόσιν ἁρμόττει. Καὶ γὰρ τὰ πρόσικα ἔθνη ἀεὶ διαφθονοῦντα αὐτοῖς, καὶ ἐπιτιθέμενα μᾶλλον τότε, θαῤῥοῦντες ὅμως τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει, διὰ πίστεως κατεπολέμησαν [68]. Ἁρμόττει δὲ καὶ τῷ Σαμψὼν μάλιστα.

Ἔλαβον γυναῖκες ἐξ ἀναστάσεως τοὺς νεκροὺς αὐτῶν. Ἡ Σαραφθία διὰ τοῦ Ἠλιοῦ, καὶ ἡ Σουναμῖτις διὰ τοῦ Ἐλισαίου.

Ἄλλοι δὲ ἐτυμπανίσθησαν. Τουτέστιν ἀπετμήθησαν, ὡς Ἰωάννης, ὡς Ἰάκωβος, ὁ Ζεβεδαίου. Τινὲς δὲ τὸ, τυμπανισθῆναι, ῥοπάλοις τυφθῆναι εἶπον.

Οὐ προσδεξάμενοι τὴν ἀπολύτρωσιν. Τουτέστιν, ἠδύναντο μὴ ἐλέγχειν οὓς ἤλεγχον, καὶ λυτρωθῆναι τῆς ἐπαγομένης αὐτοῖς τιμωρίας, ἀλλ' οὐκ ἠθέλησαν τοῦτο.

Ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τύχωσι. Κρείττονος, οὐ τοιαύτης, οἵας τὰ παιδία τῶν γυναικῶν· ἢ κρείττονος παρὰ τὴν τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων. Οἱ μὲν γὰρ ἅγιοι εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου λαμπροὶ ἐν νεφέλαις ἁρπάσονται, ὅπερ ἀλλαχοῦ ἐξανάστασιν ὀνομάζει. Καὶ ἄλλως, ὅτι εἰς ζωὴν αἰώνιον. Οἱ δὲ λοιποὶ κάτω τε μενοῦσι, καὶ εἰς κόλασιν αἰώνιον ἡ ἀνάστασις αὐτοῖς.

Ἕτεροι δὲ ἐμπαιγμῶν. Ὡς ὁ Ἐλισσαῖος παιζόμενος ὑπὸ τῶν παιδαρίων, ἢ ὁ Σαμψὼν ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων, μετὰ τὸ ἐκκοπῆναι, τοὺς ὀφθαλμούς.

Καὶ μαστίγων πεῖραν ἔλαβον. Καὶ πολλοὶ τῶν προφητῶν, καὶ Πέτρος ὕστερον, καὶ Ἰωάννης.

Ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς. Ὡς Ἱερεμίας καὶ Μιχαίας, καὶ οἱ ἀπόστολοι ὕστερον.

Ἐλιθάσθησαν. Ὡς ὁ Ναβουθαὶ, καὶ ὁ Στέφανος δὲ ὕστερον.

Ἐπρίσθησαν. Ὧν ὁ Ἡσαΐας ὑπὸ Μανασσῆ, ὃν καὶ ξυλίνῳ πρίονί φασι πρισθῆναι, ἵνα ἀλγεινοτέρα αὐτῷ εἴη ἡ τιμωρία ἐπὶ πλεῖον κολαζομένῳ.

Ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον. Ὡς Μιχαίας, καὶ Ζαχαρίας, καὶ Ἰωάννης, καὶ Ἰάκωβος. Ὅρα δὲ πῶς οἱ μὲν ἀπὸ πίστεως στόματα μαχαίρας ἔφυγον, οἱ δὲ ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον. Τοιοῦτον γὰρ ἡ πίστις καὶ ἀνύει μεγάλα, καὶ πάσχει μεγάλα, καὶ οὐδὲν οἴεται πάσχειν. Πῶς οὖν ὑμεῖς μήπω μηδὲν τοιοῦτον παθόντες, ἀδημονεῖτε;

Περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν.

Variæ lectiones.

[68] κατετόλμησαν ο.

Digitized by Google

Ὡς οἱ περὶ Ἠλίαν, οὕτως ἦσαν ἀκτήμονες. Ἐπειδὴ γὰρ οὔπω τοσαύτην εἶχον ὑπόληψιν περὶ τῶν ἀποστόλων, μετὰ τὸ ἐκείνων μνησθῆναι, ἐπὶ τὸν προφήτην τὸν ἔνδοξον καὶ ἀναληφθέντα ἦκεν. Τὸ δὲ, *Περιῆλθον*, τὸ διώκεσθαι αὐτοὺς δηλοῖ καὶ ἀστατεῖν. Μηλωτὴ δὲ, τὸ τοῦ *μήλου*, ἤτοι τοῦ προβάτου δέρμα.

A Elias, et qui cum eo erant ; adeo rerum possessione carebant. Quia enim nondum tantam de apostolis opinionem conceperunt, postquam illorum mentionem fecisset, ad inclytum prophetam qui in cœlum sublatus, venit. Quod autem ait : *Circumierunt*, eos persecutionem esse passos indicat, et in uno loco non potuisse morari : *Melote* autem, ovis vel pecudis est pellis.

Ὑστερούμενοι. Ὡς αὐτὸς οὗτος Ἠλίας καὶ Ἐλισσαῖος. Γυναῖκες γὰρ αὐτοὺς ἔτρεφον.

Θλιβόμενοι, κακουχούμενοι. Οὐ μικρὰ γὰρ Ἠλίαν Ἰεζάβελ ἔθλιβε διώκουσα.

Egentes. Ut ille ipse Elias et Elisæus. Mulieres enim eos alebant.

Angustiati, afflicti. Haud parum enim Eliam Jezabel persecutione sua afflixit.

Ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος. Οὐκ ἔχετε, φησὶν, εἰπεῖν ὅτι ἁμαρτωλοὶ ὄντες, τοιαῦτα [69] ἔπασχον, ἀλλὰ τοιοῦτοι, οἷοι καὶ τοῦ κόσμου αὐτοῦ τιμιώτεροι εἶναι. Κόσμον δὲ, καὶ τὸ πλῆθος καὶ τὴν κτίσιν αὐτὴν φησιν ἡ Γραφή. Κάνταῦθα οὖν ἀμφότερα. Ἐὰν πᾶσαν οὖν, φησὶ, τὴν κτίσιν μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ ἀνθρώπων ἀντιστήσῃς ταύτοις, οὐδὲν ἀντάξιον εὑρήσεις τούτων. Ἐνταῦθα δὲ διανίστησιν αὐτῶν τὰς καρδίας, ὥστε μηδὲν ζητεῖν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, εἴγε ὁ κόσμος οὐκ ἔστιν ἄξιος τῶν ἁγίων. Ὕβρις γάρ σου ἐστὶν, ἐὰν ἐνταῦθα λάβῃς τὸν μισθόν· ἔδειξας γὰρ σαυτὸν οὐδαμινῶν ὄντα ἄξιον. Εἰ πᾶς ὁ κόσμος οὐκ ἔστιν ἄξιος ἑνὸς ἁγίου, τί μέρος ζητεῖς ;

B Vers. 38. *Quibus dignus non erat mundus.* Non potestis dicere, inquit, quod peccatores cum essent, hæc sint passi : verum tales fuerunt, ut et ipso mundo honoratiores essent. Mundum autem et hominum multitudinem, et mundi structuram Scriptura appellat. Utraque autem hic accipiuntur. Si itaque universam, inquit, mundi structuram cum hominibus qui in eo sunt cum istis conferas, nihil invenies quod illis dignitate respondeat. Hic autem excitat eorum **744** corda, ut nihil mundanum quærant : siquidem mundus est indignus sanctis. Injuria enim tua est, si hic acceperis mercedem. Monstrasti enim teipsum nullius esse pretii. Si universus mundus non est dignus uno sancto, quid partem quæritis ?

Ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι, καὶ ὄρεσι, καὶ σπηλαίοις, καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς. Ὡς Ἠλίας, καὶ οἱ προφῆται δὲ οἱ ὑπὸ Ἀβδίου τρεφόμενοι κρύβδην ἐν τῷ σπηλαίῳ. Οὐδὲ τὴν ἐρημίαν, φησὶ, μετὰ ἀδείας οἰκεῖν συνεχωροῦντο, ἀλλὰ κἀκεῖθεν ἠλαύνοντο τῷ φόβῳ, καὶ ἄλλοτε ἀλλαχοῦ ἐπλανῶντο. Ἀλλ' ὅμως ἐπίστευον παράκλησιν αἰώνιον λήψεσθαι παρὰ Θεοῦ, καὶ ὑπέμενον ταῦτα.

In solitudinibus errantes, et montibus, et speluncis et cavernis terræ. Ut Elias, et prophetæ, qui clanculum ab Abdia in spelunca alebantur. Neque solitudinem, inquit, sine timore incolere permittebantur, verum inde etiam metu abigebantur, et nunc hic, nunc illic oberrabant. Attamen credebant sese consolationem æternam accepturos a Deo, ideoque hæc patiebantur.

C

Καὶ οὗτοι πάντες μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν. Τί, φησὶ, μικροψυχεῖτε, ὅτι ἐν τῷ ἀγῶνι ὄντες οὔπω τὰς ἀμοιβὰς ἐδέξασθε ; Οἱ εἰρημένοι πάντες ἅγιοι, καίτοι ἤδη μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως εὐηρεστηκέναι, οὔπω τετυχήκασι τῶν ἐν οὐρανοῖς ἐπαγγελιῶν. Τῶν γὰρ κάτω τινὲς ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν, ὡς ὁ Δαβίδ. Ἀλλ' οὐ τοῦτο τὸ ζητούμενον· τὰ δὲ ἐν οὐρανοῖς, ταῦτά εἰσιν ὄντως ἐπαγγελίαι.

Vers. 39. *Et hi omnes, testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem.* Quid, inquit, pusillanimes estis, quod cum in certamine sitis, nondum acceperitis præmium ? Prædicti omnes sancti, etiamsi testimonium haberent quod Deo per fidem placebant, nondum tamen assecuti sunt cœlestium bonorum promissiones. Inferas quidem adeoque terrestres promissiones nonnulli adepti sunt, ut David. Cæterum id non erat quod quærebatur : D sed quæ in cœlis sunt, ista revera sunt promissiones.

Τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσιν. Κρεῖττόν τι, τουτέστι, πρὸς τιμὴν ἡμῶν. Ἵνα γὰρ μὴ δοκῶσι πλεονεκτεῖν ἡμῶν τῷ πρώτους στεφανοῦσθαι, ἕνα πᾶσι καιρὸν ὥρισε τῶν στεφάνων. Καὶ οὐκ εἶπεν, Ἵνα μὴ στεφανωθῶσιν, ἀλλ', Ἵνα μὴ τελειωθῶσιν. Ὥστε καὶ τέλειοι τότε φαίνονται. Ἄλλως τε νῦν ἀρραβῶνας ἔχουσι τῆς τιμῆς. Πόθεν γὰρ αὐτοῖς ἡ εἰς τὸ βοηθεῖν τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτοὺς δύναμις ; πόθεν τὸ παῤῥησίαν ἔχειν εἰς τὸ πρεσβεύειν ; τὸ δὲ

Vers. 40. *Deo de nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur.* Melius aliquid, hoc est, ad honorem nostrum. Ne videantur enim nobis esse potiores si primi coronarentur, unum omnibus coronarum tempus statuit. Nec dixit, Ut non coronarentur, sed, *Ut non consummarentur.* Proinde tunc perfecti videbuntur. Præterea, jam nunc arrhabonem et pignus honoris habent. Unde enim eis potestas auxiliandi invocantibus se ? Unde ipsis fiducia intercedendi ? Perfectionem au-

Variæ lectiones.

[69] ταῦτα ο.

Digitized by Google

tem et consummationem tum accipient. Nonne igitur injustus est illis Deus, si nos anteverterint laboribus, in coronis autem nos exspectent? Minime : nam et illis hoc gratum est, ut cum fratribus consummentur. Corpus unum omnes sumus. Majorem igitur corpori voluptatem præbet, si communiter secundum omnia membra sua coronetur. Deus est Pater liberorum amantissimus, qui varios habet filios ; alii quidem, perfectis operibus suis, ex agris celerius redeunt, alii vero laborantes adhuc ibi persistunt. Dedit iis qui primum laborarunt, prægustationem quamdam, dicens ac mandans eis, ut ad perfectum usque convivium fratres exspectent : qui, humani cum sint, læti exspectant, ut in commune exhilarentur.

A τέλειον τότε ἀπολήψονται. Ἆρα οὖν οὐκ ἀδικεῖ ὁ Θεὸς ἐκείνους, εἴγε προέλαβον μὲν ἐν τοῖς καμάτοις, ἐν δὲ τοῖς στεφάνοις ἡμᾶς περιμένουσιν ; ἀλλὰ κἀκείνοις τοῦτο ἄσπαστον, τὸ μετὰ τῶν ἀδελφῶν τελεωθῆναι. Σῶμα ἓν οἱ πάντες ; ἐσμέν· μείζων τῷ σώματι ἡδονὴ ὅταν κοινῇ στεφανῶται. Πατὴρ φιλόστοργος ὁ Θεὸς, διαφόρους ἔχων υἱούς· οἱ μὲν ἐπανῆλθον ἐκ τῶν ἀγρῶν τάχιον, τὰ ἔργα ἀνύσαντες, οἱ δὲ ἔτι μένουσιν ἐκεῖ ἐργαζόμενοι. Δέδωκε τοῖς πρώτοις καμοῦσι πρόγευμά τι, εἰπὼν περιμένειν εἰς τὴν τελείαν εὐωχίαν τοὺς ἀδελφούς· οἱ δὲ φιλάνθρωποι ὄντες χαίροντες ἀναμένουσιν, ἵνα καὶ κοινῇ εὐφρανθῶσι.

CAPUT XII.

B

ΚΕΦΑΛ. ΙΒ'.

745 VERS. 1, *Ideoque et nos tantam habentes circumpositam nubem testium.* Non dixit, elevatam super nos, sed, *circumpositam*, hoc est, undique nos ambientem. Testes autem non eos tantum vocat qui sunt in Novo Testamento, sed qui in Veteri etiam. Nam et ipsi testimonium præbuerunt Dei magnificentiæ, uti tres pueri, Daniel et omnes prophetæ. Non dixit autem, Multitudinem, sed *Nubem*, proprio maxime usus vocabulo ad præsens argumentum. Quoniam enim ipsi afflictionum æstu premebantur, Testium, inquit, memoria instar nubeculæ cujusdam undique ambientis vos refocillabit.

Τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς τοσοῦτον ἔχοντες περικείμενον νέφος μαρτύρων. Οὐκ εἶπεν, ὑπεραιρούμενον ἡμῶν, ἀλλὰ, *περικείμενον*, τουτέστι, πάντοθεν ἡμᾶς περιέχον. Μάρτυρας δὲ, οὐ τοὺς ἐν τῇ Καινῇ καλεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐν τῇ Παλαιᾷ. Καὶ γὰρ καὶ αὐτοὶ ἐμαρτύρησαν τῇ τοῦ Θεοῦ μεγαλειότητι, ὡς οἱ τρεῖς παῖδες, καὶ Δανιὴλ, καὶ πάντες οἱ προφῆται. Οὐκ εἶπε δὲ, πλῆθος, ἀλλὰ, *νέφος*, οἰκειότατα πρὸς τὴν παροῦσαν ὑπόθεσιν. Ἐπεὶ γὰρ καύσωνα εἶχον αὐτοὶ τῶν θλίψεων, ὥσπερ τις νεφέλη, φησὶν, ἡ μνήμη τῶν μαρτύρων ἀναψύξει ὑμᾶς πάντοθεν περιέχουσα.

Peponentes omne pondus. Hoc est, terrestrium negotiorum sarcinam, et curas illis admistas. Nihil enim aliud sunt quam vana sarcina. Quid igitur ægre fertis ab istis liberari?

C

Ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα. Τουτέστι, τὸ βάρος τῶν γηΐνων πραγμάτων καὶ τῶν ἐπ' αὐτοῖς φροντίδων. Οὐδὲν γὰρ, φησὶν, ἄλλο εἰσὶν ἢ ὄγκος μάταιος. Τί οὖν ἐπὶ τῇ ἀπαλλαγῇ τούτων δυσχεραίνετε ;

Et facile circumstans peccatum. Vel quod facile nos circumstet, vel quod facile devictionem pati possit : facile enim est, si modo velimus, vincere peccatum. Vel propter quod facile quisquam in pericula incidit : nihil enim adeo periculosum ut peccatum.

Καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν. Ἢ τὴν εὐκόλως περιισταμένην ἡμᾶς, ἢ τὴν εὐκόλως περίστασιν παθεῖν δυναμένην. Ῥᾴδιον γὰρ, ἐὰν θέλωμεν, περιγενέσθαι τῆς ἁμαρτίας. Ἢ δι' ἣν εὐκόλως τις εἰς περιστάσεις ἐμπίπτει, οὐδὲν γὰρ οὕτω κινδυνώδες ὡς ἁμαρτία.

Per patientiam curramus propositum nobis certamen. Non dixit, Pugilatum exerceamus aut luctemur, sed quod omnium facillimum erat, quod ad cursum spectat, istud in medium profert. Neque dixit : Addamus cursui ; verum, In illo ipso permaneamus. Alii enim per continentiam, alii per eleemosynam, alii per aliam virtutem currere debent ; vos vero per patientiam : vobis enim isthac opus est, uti supra dictum est.

D

Δι' ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα. Οὐκ εἶπε, Πυκτεύωμεν, οὐδὲ παλαίωμεν, ἀλλ' ὃ πάντων κουφότερον ἦν τὸ τοῦ δρόμου, τοῦτο εἰς μέσον τέθεικεν. Οὐδὲ εἶπε, Προσθῶμεν τῷ δρόμῳ, ἀλλ', Ἐν αὐτῷ τούτῳ ὑπομείνωμεν. Ἄλλοι μὲν γὰρ δι' ἐγκρατείας, ἄλλοι δι' ἐλεημοσύνης, ἄλλοι δι' ἄλλης ἀρετῆς ὀφείλουσι τρέχειν· ὑμεῖς δὲ δι' ὑπομονῆς. Ταύτης γὰρ ὑμῖν χρεία, ὡς καὶ ἀνωτέρω προεῖρηται.

VERS. 2. *Aspicientes in auctorem fidei et consummatorem Jesum.* Hoc est, si velimus discere quomodo per patientiam sit currendum, ad Christum respiciamus, quemadmodum qui artes discunt, præceptores suos intuentur, quod et ipse dixit : *Discite a me*[84] ; et rursus : *Quod si patremfamilias Beelzebub appellarunt, quanto potius vos domesticos*

Ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν. Τουτέστιν, ἐὰν θέλωμεν μαθεῖν τὸ τρέχειν[70] δι' ὑπομονῆς, πρὸς τὸν Χριστὸν ἀφορῶμεν, ὥσπερ οἱ τέχνας μανθάνοντες πρὸς τοὺς διδασκάλους· ὅπερ οὖν καὶ αὐτὸς ἔλεγε· *Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ* · καὶ πάλιν· *Εἰ τὸν οἰκοδεσπότην Βεελζεβοὺλ ἐκάλεσαν, πόσῳ μᾶλλον τοὺς οἰκιακοὺς*

[84] Matth. xi, 29.

Variæ lectiones.

[70] φιλάδελφοι m. [71] φέρειν m.

Digitized by Google

αὐτοῦ; καὶ, Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον. Τί δέ ἐστιν, ἀρχηγὸν καὶ τελειωτήν; τουτέστιν Αὐτὸς καὶ τὴν πίστιν ἡμῖν ἐξ ἀρχῆς ἐνέθηκεν·—Οὐ γὰρ ὑμεῖς με, φησὶν, ἐξελέξασθε, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς· — καὶ τὸ τέλος αὐτὸς ἐπιθήσει, ὡς τελειοτάτην αὐτὴν ἔχειν ὑμᾶς.

A

ipsius [55]? et: *Non est discipulus supra magistrum* [56]. Quid autem est quod ait, *auctorem et consummatorem*? Hoc est, Ipse fidem nobis ab initio imposuit,—*Non enim vos me*, inquit, *elegistis, sed ego vos elegi* [57], — ac finem etiam et consummationem ipse apponet, ut vos eam perfectissimam habeatis.

Ὃς ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς, ὑπέμεινε σταυρὸν, αἰσχύνης καταφρονήσας. Ἐξῆν γὰρ αὐτῷ μὴ παθεῖν, μὴ ἀποθανεῖν· ἀναμάρτητος γὰρ ὢν, θανάτῳ οὐχ ὑπέκειτο· ὃ καὶ αὐτὸς λέγει· Ἔρχεται ὁ τοῦ κόσμου ἄρχων, καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν. Εἰ οὖν οὐκ ἤθελεν, οὐκ ἂν ἐσταυρώθη· ὃ καὶ αὐτὸς ἔλεγεν· Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι τὴν ψυχήν μου. Ἀλλ' ὅμως σταυρὸν ὑπέμεινε, τουτέστιν, οὐχ ἁπλῶς θάνατον, ἀλλὰ τὸν ἐπονείδιστον, καὶ κατεφρόνησε τῆς ἐπὶ τοιούτου θανάτου αἰσχύνης. Οὐκ εἶπε δὲ, Λύπης καταφρονήσας· οὐδὲ γὰρ μετὰ λύπης ταῦτα ἔφερεν.

Qui pro proposito sibi gaudio sustinuit crucem, ignominia contempta. Licebat enim ipsi non pati, non mori. Cum enim peccati omnis expers esset, morti non subjiciebatur: quod et ipse ait: **746** *Venit mundi princeps, et in me non habet quidquam* [58]. Si igitur noluisset, non esset crucifixus: quod et ipse dixit: *Potestatem habeo ponendi animam meam* [59]. Attamen crucem sustinuit, hoc est, non simpliciter mortem, sed contumeliosam, aspernatusque est ignominiam inde provenientem. Non autem dixit, Tristitia contempta: neque enim cum tristitia ista ferebat.

B

Ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ κεκάθικεν. Ὁρᾷς τὸ τέλος τῆς ὑπομονῆς ποῦ ἀναβιβάζει; ὃ καὶ ἀλλαχοῦ φησι· Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, τὸ κατὰ σάρκα λέγων. Ὥστε δύναται καὶ ὑμᾶς ἀμείψασθαι ὑπὲρ τῶν δι' αὐτὸν θλίψεων. Ἡ γὰρ ἐν δεξιᾷ καθέδρα, τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ἰσόκτιμον δηλοῖ.

Atque in dextera sedis Dei sedet. Vides finem patientiæ, quo perducit? id quod alibi dixit: *Propterea Deus etiam superexaltavit eum* [60]: de carne loquens. Potest itaque vobis mercedem rependere pro afflictionibus suo nomine toleratis. Cathedra enim et sessio ad dextram, æqualitatem cum Patre significat.

Ἀναλογίσασθε γὰρ τὸν τοιαύτην ὑπομεμενηκότα ὑπὲρ τῶν ἁμαρτωλῶν εἰς αὐτὸν ἀντιλογίαν. Καίτοι εἰ καὶ ὁμοδούλων πάθη ἀναλογίζεταί τις, ἱκανῶς παραμυθεῖται, πόσῳ μᾶλλον τὰ τοῦ Δεσπότου τοῦ τοιαύτην ἀντιλογίαν ὑπομείναντος; ὅ ἐστι, γέλωτας, χλευασίας, ὀνείδη, κατὰ πρόσωπον πληγὰς, ὅσα ἀντέλεγον ταῖς διδασκαλίαις αὐτοῦ, τὰς ἐπὶ Πιλάτου κραυγὰς, τελευταῖον σταυρόν. Ἐμφαντικὸν γὰρ τὸ, τοσαύτην, τουτέστιν, ἄχρι θανάτου φέρουσαν, καὶ ταῦτα, τοῦ μετὰ λῃστῶν, καὶ ταῦτα ὑπὸ ἁμαρτωλῶν, τῶν ἐθνικῶν δηλαδὴ, ἢ καὶ αὐτῶν τῶν Ἰουδαίων.

Vers. 3. *Recogitate enim eum qui talem sustinuit a peccatoribus adversum se contradictionem.* Quod si quis conservorum suorum afflictiones reputans, abunde se consolatur, quanto magis si Domini sui, qui tantam contradictionem pertulit, afflictiones secum expendat? hoc est, risus, subsannationes, convicia, in faciem verbera, quæcunque contra doctrinam ejus dicebant, clamores apud Pilatum, postremo crucem ipsam. Emphatica enim est ista dictio, *Talem*, hoc est, ad mortem usque perducentem, idque una cum latronibus, idque a peccatoribus, ethnicis videlicet, sive ipsis Judæis.

C

Ἵνα μὴ κάμητε ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν ἐκλυόμενοι. Τὸ γὰρ ἀναλογίσασθαι τὸν Χριστὸν, τονώσει ὑμῶν τὰς ψυχὰς καὶ νευρώσει, καὶ οὐκ ἐάσει ἐκλελύσθαι καὶ ἀπαγορεῦσαι πρὸς τὰς θλίψεις.

Ne defatigemini animabus vestris deficientes. Christum enim in animo versare, animabus vestris et vires ac nervos addet, nec sinet deficere, nec in afflictionibus desperare.

Οὔπω μέχρις αἵματος ἀντικατέστητε. Δύο εἴδη παρακλήσεως ἀλλήλοις εἰσὶν ἐναντία· ἓν μὲν, ὅταν πρός τινα λέγῃ τις, ὅτι Μεγάλα πέπονθας. ἀναμνήσθητι ἐκείνων· ἕτερον δὲ, ὅταν λέγῃ· Οὐδὲν μέγα οὔπω πέπονθας. Τὸ μὲν γὰρ κάμνουσαν ἀνακτᾶται τὴν ψυχὴν, ἔχουσαν πολλοὺς συνίστορας τῶν παθημάτων αὐτῆς· τὸ δὲ φυσᾶσθαι μέλλουσαν κατασπᾷ, καὶ ῥᾳθυμοῦσαν διεγείρει. Τούτοις τοῖς δυσὶ χρῆται Παῦλος νῦν πρὸς Ἑβραίους. Εἰπὼν γὰρ ἀνωτέρω, ὅτι Πολλὴν ἄθλησιν ὑπεμείνατε παθημάτων, καὶ προτρεψάμενος μιμήσασθαι ἑαυτοὺς, νῦν τὸ ἐναντίον, δείκνυσιν αὐτοὺς μήπω μηδὲν ἀξιόλογον ὑποστάντας, ὡς ἂν μὴ ἐπαρθῶσι. Καὶ ὅρα σοφίαν. Μεθ' ὃ ἐμνήσθη τῶν ἀρχαίων ἁγίων τῶν μεγάλα ὑποστάντων, καὶ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, τότε δείκνυσι τὰ αὐτῶν οὐδὲν ὄντα. Οὔπω γὰρ, φησὶν, ἄχρι θανάτου

D

Ne defatigemini animabus vestris deficientes. Duæ sunt adhortationis et consolationis species inter se contrariæ: altera quidem, cum quis alicui dicat: Magna quidem passus es, memento illorum; altera vero, cum dicat: Nihildum ardui passus es. Illud enim animam fatiscentem refocillat, dum multos afflictionum suarum testes habet. Istud vero intumescentem deducit, et languentem excitat. Hisce duabus nunc utitur Paulus ad Hebræos. Cum enim supra dixisset: Magnum certamen sustinuistis passionum [60*], adhortatusque esset ut seipsos imitarentur, nunc e contra ostendit eos nondum quidquam æstimatione dignum sustinuisse, ne efferantur. Ac vide ejus sapientiam. Posteaquam priscorum sanctorum, qui magna sustinuerant, atque adeo Domini ipsius meminisset, tunc ostendit eo-

[55] Matth. x, 25. [56] ibid. 24. [57] Joan. xv, 16. [58] Joan. xiv, 30. [59] Joan. x, 18. [60] Philipp. ii, 9. [60*] Hebr. x, 32.

Digitized by Google

enarratio non sequitur ea quæ diximus ad istud, *Isti omnes*, ut quæ soli Abrahamo ejusque nepotibus conveniat.

A ἡ ἐξήγησις οὐκ ἀκολουθεῖ τοῖς εἰρημένοις εἰς τό· *Οὗτοι πάντες*, ὡς ἁρμόζουσα μόνοις τοῖς περὶ Ἀβραάμ.

Et confessi quod peregrini sint et hospites super terram. Non solum in terra promissa, verum etiam in toto terrarum orbe. Propterea haud æquum censebant istam accipere; non enim ipsa digni fuerunt patres illi, sed cœlo. Posteri autem eorum acceperunt eam: illi terra fuerunt digni. Peregrinum autem et advenam se esse Abrahamus apud Chetæos disertis verbis professus est. Quinetiam omnes tales fuerunt, ut David testatur, *Advena ego sum* [48], dicens, *sicut et omnes patres mei.*

Καὶ ὁμολογήσαντες ὅτι ξένοι καὶ παρεπίδημοί εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς. Οὐ μόνον τῆς ἐπηγγελμένης, ἀλλὰ πάσης τῆς οἰκουμένης [66]. Διὰ τοῦτο οὐδὲ ἠξίουν ταύτην λαβεῖν. Οὐ γὰρ ἦσαν αὐτῆς ἄξιοι, ἀλλὰ τοῦ οὐρανοῦ. Οἱ δὲ ἔκγονοι αὐτῶν ἔλαβον ταύτην· ἐκεῖνοι γὰρ ἦσαν τῆς γῆς ἄξιοι. Ξένος δὲ εἶναι καὶ πάροικος ὡμολόγησεν ὁ Ἀβραὰμ πρὸς τοὺς Χετταίους αὐταῖς λέξεσι. Πλὴν καὶ πάντες τοιοῦτοι ἦσαν, καὶ μαρτυρεῖ Δαβίδ, *Πάροικος ἐγώ εἰμι, λέγων, καθὼς πάντες οἱ πατέρες μου.*

Vers. 14, 15, 16. *Qui enim hæc dicunt, significant se patriam inquirere Et si quidem ipsius meminissent, de qua exierunt, habebant utique tempus revertendi. Nunc autem meliorem appetunt, cœlestem.* Confitentes, inquit, seipsos hospites, significant, hoc est, indicant se patriam inquirere. Videamus igitur qualem patriam inquirant: terrestremne quam reliquerant, ut Abraham Mesopotamiam? Atqui licebat ei reverti ad eam. Quoniam vero reversus non est, manifestum est quod neque hujus meminerit, neque hæc fuerit patria ejus; cæterum aliam expetebat meliorem, nempe cœlestem, in quam nondum opportunum erat ei conscendere.

Οἱ γὰρ τοιαῦτα λέγοντες, ἐμφανίζουσιν ὅτι πατρίδα ἐπιζητοῦσι. Καὶ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημόνευον ἀφ' ἧς, ἐξῆλθον, εἶχον ἂν καιρὸν ἀνακάμψαι. Νυνὶ δὲ κρείττονος ὀρέγονται, τουτέστιν ἐπουρανίου. Λέγοντες, φησὶν, ἑαυτοὺς ξένους, ἐμφανίζουσιν, ἀντὶ τοῦ, δεικνύουσιν, ὅτι πατρίδα ἐπιζητοῦσιν. Ἴδωμεν οὖν ποταπὴν πατρίδα ἐπιζητοῦσι· τὴν γήϊνον ἣν κατέλειψαν, ὡς Ἀβραὰμ τὴν Μεσοποταμίαν; Καὶ μὴν ἐξῆν αὐτῷ ὑποστρέψαι εἰς ἐκείνην. Ἐπεὶ δὲ οὐχ ὑπέστρεψε, πρόδηλον ὡς οὔτε ταύτης ἐμνημόνευσεν, οὔτε αὕτη ἦν αὐτῷ πατρὶς, ἀλλ' ἄλλης ἐπεθύμει κρείττονος, τουτέστιν ἐπουρανίου, εἰς ἣν οὔπω εἶχε καιρὸν ἀναβῆναι.

Ideo non confunditur Deus, vocari Deus eorum. Ob hujuscemodi, inquit, eorum virtutem Deus adeo eos magni facit, ut cum sit totius mundi Deus, tum invisibilis, tum ejus qui sub visum nostrum cadit, non erubescit peculiariter vocari eorum Deus, perinde quasi ipsi omnibus creaturis sint æquiparandi. Vel potius, Deus mundi quidem visibilis Deus dicitur, tanquam Conditor et Dominus; qua ratione ethnicorum etiam est Deus: horum autem veluti amicus, quod majus est.

Διὸ οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτοὺς ὁ Θεὸς, Θεὸς ἐπικαλεῖσθαι αὐτῶν. Διὰ τὴν τοιαύτην αὐτῶν ἀρετὴν ὁ Θεὸς, φησὶν, οὕτως ἔχει αὐτοὺς μεγάλους, ὥστε τοῦ κόσμου παντὸς ὢν Θεὸς, τοῦ τε ἀοράτου καὶ τοῦ ὁρωμένου, οὐκ ἐπαισχύνεται ἰδίως καλεῖσθαι αὐτῶν Θεὸς, ὡς ἰσοτίμων ὄντων πάσης τῆς κτίσεως· μᾶλλον δὲ τοῦ μὲν ὁρατοῦ κόσμου Θεὸς λέγεται ὁ Θεὸς, ὡς ποιητὴς καὶ Κύριος· κατὰ τοῦτο δὲ καὶ Ἑλλήνων Θεός· τούτων δὲ, ὡς φίλος, ὃ μεῖζον.

Pararit enim illis civitatem. Adeo eum illorum non pudet, sed familiares eos habet, ut et urbem quam illi desiderabant, nempe cœlestem, paraverit eis.

Ἡτοίμασε γὰρ αὐτοῖς πόλιν. Τοσοῦτον οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτοὺς, ἀλλ' οἰκείους ἔχει, ὥστε καὶ τὴν πόλιν, ἣν ἐπεθύμουν τὴν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἡτοίμασεν αὐτοῖς.

Vers. 17. *Fide obtulit Abraham Isaacum, quum tentaretur.* Major omnibus in fide Abrahamus. Hic enim non solum natura pugnabat, sed et verbum Dei cum mandato divino. Is enim qui dixerat, *Tibi et semini tuo dabo terram* [49], is imperat, *Macta filium tuum.* Propterea dicitur tentari Abrahamus, non quod Deus opus haberet experiri ejus virtutem, verum ut nos experientia ipsa et operibus discamus virtutem ejus. Observa autem quod tentationes adeo utiles sunt, ut nedum ab aliis Deus permittat eas superinduci fidelibus, verum ipse etiam tentet, ut probatiores ostendat.

737

Πίστει προσενήνοχεν Ἀβραὰμ τὸν Ἰσαὰκ πειραζόμενος. Μεῖζων πάντων τῇ πίστει ὁ Ἀβραάμ. Ἐνταῦθα γὰρ οὐ μόνον φύσις ἐμάχετο, ἀλλὰ καὶ λόγος Θεοῦ θείῳ προστάγματι. Ὁ γὰρ εἰπών· *Σοὶ καὶ τῷ σπέρματί σου δώσω τὴν γῆν*, οὗτος προστάσσει, *Σφάξον τὸ τέκνον* [67] *σου.* Διὸ λέγεται πειράζεσθαι Ἀβραὰμ, οὐχ ὡς τοῦ Θεοῦ δεομένου μαθεῖν τὴν αὐτοῦ ἀρετὴν, ἀλλ' ἵνα ἡμεῖς τῇ πείρᾳ αὐτῇ καὶ τοῖς ἔργοις μάθωμεν τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ. Σημείωσαι δὲ, ὅτι τοσοῦτον ὠφέλιμοι οἱ πειρασμοὶ, ὥστε οὐ μόνον παρ' ἄλλων συγχωρεῖ Θεὸς ἐπάγεσθαι τούτους τοῖς πιστοῖς, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς πειράζει, ἵνα δοκιμωτέρους δείξῃ.

Vers. 17, 18, 19. *Et unigenitum offerebat, qui*

Καὶ τὸν μονογενῆ προσέφερεν ὁ τὰς ἐπαγγε-

[48] Psal. XXXVIII, 13. [49] Gen. XV, XVII.

Variæ lectiones.

[66] γῆς o. [67] σπέρμα o.

Digitized by Google

λίας δεξάμενος [58], πρὸς ὃν ἐλαλήθη· Ὅτι ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα· Λογισάμενος ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρειν δυνατὸς ὁ Θεός. Τοῦτο τὸ θαυμαστόν, ὅτι ἕτερον μὴ ἔχων παῖδα, δι' οὗ προσεδόκα τὴν ἐπαγγελίαν ἐκδήσεσθαι, ἀλλὰ τοῦτον μόνον, ὅμως προσήνεγκεν αὐτόν. Πόθεν γοῦν; ἀπὸ πολλῆς πίστεως. Ἐπίστευσε γὰρ ὅτι δύναται ὁ Θεὸς καὶ μετὰ τὸ σφαγῆναι, ἐκ νεκρῶν ἐγείρας αὐτὸν, τὴν ἐπαγγελίαν πληρῶσαι, καὶ δι' αὐτοῦ ἀναβεβιωκότος πληθύναι τὸ σπέρμα. Πῶς δὲ μονογενὴς ἦν Ἰσαάκ, ὅπουγε καὶ τὸν Ἰσμαὴλ εἶχε; Ἀλλ' ὅσον κατὰ τὸν ἐπαγγελίας λόγον μονογενής· οὗτος γὰρ καὶ κυρίως σπέρμα. *Ἐν Ἰσαὰκ γὰρ κληθήσεταί σοι σπέρμα.*

promissiones acceperat, ad quem dictum erat; In Isaac vocabitur tibi semen. Arbitrans quod et a mortuis suscitare potens sit Deus. Hoc sane valde est admirandum, quod cum alium non haberet filium, per quem promissionem evenire speraret, præter hunc solum, eum tamen obtulerit. Unde scilicet? ex multa et ingenti fide. Credidit enim quod possit Deus post cædem, a mortuis ipso suscitato, complere promissionem, ac per ipsum redivivum multiplicare semen. Quomodo autem unigenitus erat Isaac, cum et Ismaelem haberet? At quatenus ad promissionem pertinet, unigenitus erat: ille namque proprie semen erat. *In Isaac enim vocabitur tibi semen.*

Ὅθεν αὐτὸν καὶ ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο. Τί ἐστι τὸ, *ἐν παραβολῇ;* ἀντὶ τοῦ, ἐν τύπῳ, εἰς ἔνδειξιν μυστηρίου τοῦ κατὰ Χριστόν. Ὥσπερ γὰρ τότε ὁ μὲν Ἰσαὰκ ἀφείθη, ὁ δὲ κριὸς ἐσφάγη· οὕτως ὁ εἷς Χριστὸς, Θεὸς ὢν καὶ ἄνθρωπος ὁ αὐτὸς, κατὰ μὲν τὸ ἀνθρώπινον ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη, ἡ δὲ θεότης ἀπαθὴς διέμεινε. Καὶ ἄλλως δὲ, ὁ Ἀβραὰμ τύπος ἦν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὁ Ἰσαὰκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ ἔμελλεν ὁ Θεὸς τὸ μέγα τοῦτο καὶ ὑπὲρ νοῦν μυστήριον οἰκονομῆσαι, καὶ δοῦναι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ὑπὲρ ἡμῶν, σφόδρα φιλάνθρωπος ὢν· οὐδὲ τοῦτο ἠβουλήθη ὡς χάριν αὐτοῦ ἰδίαν δοῦναι, ἀλλ' ὡς ὀφειλὴν ἀποδοῦναι. Ὡσανεὶ τοιαῦτα λέγων· Οὐδὲν καινὸν δίδωμι τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ὑπὲρ αὐτῆς τὸν Υἱόν μου θύων. Ὁ γὰρ Ἀβραὰμ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἀνήνεγκεν ὑπὲρ ἐμοῦ σφαγιάσαι. Ὥστε τὴν ὀφειλὴν ἀποδίδωμι, οὐ χάριν δίδωμι. Ἢ τὸ, *ἐν παραβολῇ*, ἀντὶ τοῦ, ἐν τῷ κριῷ ἐκομίσατο αὐτὸν ὁ Ἀβραὰμ, τουτέστιν, ἐν τῇ ἀντιδόσει τοῦ κριοῦ· ὃς κριὸς τύπος ἦν τοῦ Ἰσαὰκ, τουτέστιν, ἀντίτυπος τοῦ Ἰσαὰκ ἐσφάγη.

Unde et ipsum in parabola accepit. Quid est quod ait, *In parabola?* id est, in figura, ad demonstrationem mysterii quod in Christo erat. Ut enim tum Isaac dimissus est, aries autem cæsus: sic unus Christus, qui et Deus est et homo, secundum humanam naturam, pro nobis immolatus est, Deitas vero expers passionis permanebat. Quin etiam Abraham fuit typus Dei Patris, Isaac vero Filii Dei: quandoquidem Deus ceu supra modum clemens et benignus, magnum hoc et humani ingenii captum exsuperans mysterium dispensaturus esset, ac Filium suum pro nobis daturus; neque hoc voluit ceu donum suum proprium ex gratia dare, sed veluti debitum reddere. Perinde quasi dicat: Nihil novi humanæ naturæ impertio, Filium meum pro ipsa immolans. Abraham enim pro me et in mei gratiam filium suum immolare sustinuit. Itaque debitum reddo, non gratiam do. Vel, *in similitudine* hoc est, in ariete obtulit ipsum Abraham, hoc est in permutatione arietis: qui aries typus erat Isaaci, hoc est, figura Isaaci cæsa erat.

Πίστει περὶ μελλόντων εὐλόγησεν Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ καὶ τὸν Ἠσαῦ. Πόθεν γὰρ ἐπηγγέλετο τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ τοσαῦτα ἀγαθὰ αὐτὸς ἐν ξένῳ [59] καθήμενος, εἰ μὴ ἐπίστευσεν, ὅτι ὁ Θεὸς δώσει τὰ ἐπηγγελμένα; Τί δέ ἐστι, *περὶ μελλόντων;* Ἢ ὅτι τῶν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι, τὴν γὰρ ἀνάστασιν ᾔδεσαν, καὶ νοηταὶ ἦσαν αἱ εὐλογίαι, ἢ περὶ τῶν ἐν τῇ γῇ ἀγαθῶν, ὧν ἔμελλον αὐτοὶ λαμβάνειν, ἢ οἱ ἐξ αὐτῶν τεχθησόμενοι. Προτάττει δὲ τὸν Ἰακὼβ τοῦ Ἠσαῦ, ὡς ἐνάρετον, καὶ ὡς τὰ πρωτοτόκια εἰληφότα, καὶ ἐν πᾶσιν ἄξιον προτάττεσθαι.

VERS. 20. *Fide de futuris benedixit Isaac Jacob et Esau.* Unde enim promisisset filiis suis tanta bona, ipse in peregrina terra considens, nisi Deum promissa daturum **738** credidisset? Quid vero est quod ait, *de futuris?* Vel de iis quæ contingent in futuro sæculo, resurrectionem enim norant, et spirituales fuerunt promissiones, vel de terræ bonis quæ ipsi accepturi erant, vel ex ipsis oriundi. Præfert autem Jacob ipsi Esau, ceu eum qui virtute clarueri, et qui jus primogenituræ acceperit, ac in omnibus dignus erat qui præferretur.

Πίστει Ἰακὼβ ἀποθνήσκων ἕκαστον τῶν Υἱῶν Ἰωσὴφ εὐλόγησε, καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. Υἱοὶ Ἰωσὴφ, ὁ Μανασσῆς καὶ ὁ Ἐφραΐμ· καὶ ὁ μὲν Μανασσῆς πρῶτος [60]· ὁ δὲ Ἐφραΐμ, ὕστερος· ὅμως Ἰακὼβ εὐλόγησε τὸν Ἐφραΐμ μείζοσιν εὐλογίαις, καὶ τῇ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἐναλλάγδην ἐπιθέσει, καὶ τοσοῦτον ἐπίστευσεν ὅτι ἐκβήσονται αἱ εὐλογίαι, καὶ βασιλεύσει ἡ τοῦ Ἐφραΐμ φυλὴ, ὥστε καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῖς ἔδειξε. Προσεκύνησε γὰρ τῷ Ἰωσὴφ, τὴν παντὸς τοῦ λαοῦ

VERS. 21. *Fide Jacob moriens singulos filiorum Joseph benedixit, et adoravit ad fastigium virgæ ejus.* Filii Joseph, Manasses et Ephraim: Manasses quidem prior erat, Ephraim vero posterior: attamen Ephraim Jacob majoribus benedictionibus benedixit, dextræque manus per transversum impositione, ac in tantum credidit eventuras benedictiones, et quod tribus Ephraim regnatura erat; ut et operibus ipsis commonstraverit. Adoravit enim Josephum, totius populi adorationem denuntians. Quomodo

Variæ lectiones.

[58] ἀναδεξ. o. [59] ἐν ξένῃ m. [60] πρότερος m.

Digitized by Google

autem adoravit? ad summitatem virgæ ejus, hoc est, innixus virgæ ob senectutem. Nonnulli vero inquiunt, *ad summitatem virgæ Joseph adoravit*, regni sceptrum per virgam adorandum significans.

προσκύνησιν δηλῶν. Πῶς δὲ προσεκύνησεν; ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ [61], τουτέστιν, ἐπερεισθεὶς τῇ ῥάβδῳ διὰ τὸ γῆρας. Τινὲς δὲ, *ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου τοῦ Ἰωσὴφ*, φασὶ, προσεκύνησε, σημαίνων τὸ τῆς βασιλείας σκῆπτρον διὰ τῆς ῥάβδου προσκυνηθήσεσθαι μέλλον.

Vers. 22. *Fide Joseph moriens de exitu filiorum Israel memoratus est, ac de ossibus suis mandavit.* Adeo, inquit, credidit Israelitas ex Ægypto liberandos, ut et adjurarit ipsos ut ossa sua secum asportarent. Hoc autem fecit, non quod sepulcri cura duceretur, qui enim adeo sapiens ignorasset Domini esse terram? verum ut perfectam certitudinem populo daret, quod promissio Dei omnino eveniet, atque egredientur: et quod tantopere Deo placeat, quod in Ægypto ipsi non permaneant propter loci impietatem, ut ne ipsi quidem placuerit ut vel ossa ejus in Ægypto recondererentur.

Πίστει Ἰωσὴφ τελευτῶν περὶ τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐμνημόνευσε, καὶ περὶ τῶν ὀστέων αὐτοῦ ἐνετείλατο. Τοσοῦτον, φησὶν, ἐπίστευσεν ὅτι ἐλευθερωθήσονται οἱ Ἰσραηλῖται τῆς Αἰγύπτου, ὥστε καὶ ὥρκωσεν αὐτοὺς, ἵνα τὰ ὀστᾶ αὐτοῦ συνανενέγκωσι. Τοῦτο δὲ ἐποίησεν, οὐχ ὅτι μνημείων ἐφρόντιζε· πῶς γὰρ ὁ οὕτω σοφὸς οὐκ ᾔδει ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ γῆ; ἀλλ' ἵνα τελείαν πληροφορίαν τῷ λαῷ δῷ, ὅτι πάντως ἡ ἐπαγγελία τοῦ Θεοῦ ἐκβήσεται, καὶ ἐξελεύσονται. Καὶ ὅτι τοσοῦτόν ἐστι θεάρεστον τὸ μὴ ἐναπομεῖναι αὐτοὺς τῇ Αἰγύπτῳ διὰ τὴν ἐκεῖ ἀσέβειαν, ὥστε οὐδὲ αὐτῷ ἀρεστὴ ἡ ἐν Αἰγύπτῳ τῶν ὀστῶν κατάθεσις.

Vers. 23. *Fide Moses natus, occultatus est mensibus tribus a parentibus suis, eo quod vidissent elegantem infantem, et non timuerunt regis edictum.* Enumeratis magnis viris qui fide transegerint ea quæ fecerint, de parentibus etiam Mosis obscuris quibusdam loquitur, ruborem eliciens infirmis illis, et pusillo animo imbutis, quandoquidem hujusmodi viris inferiores sint. In progressu scortorum etiam mentionem facit, ut pudorem majorem inducat. Ait igitur: Quam ob causam abdiderunt eum ad trimestre spatium, cum mandatum regis publicatum esset, masculos Hebræos e medio tollendos? Quare non metuerunt? Planum sane est credidisse eos a Domino puerum conservandum. Unde vero crediderunt quod servandus erat? Quoniam conspexerunt puerum elegantem, hoc **739** est pulchrum, aspectu gratiosum, crediderunt eum ista amabilitate ab ipsis statim incunabilis a Deo donatum. Nam, ut aiunt, abjecturi eum erant; cæterum cum blande arrisisset, dimiserunt: adeo omnia ipsi divina erant.

Πίστει Μωσῆς γενηθεὶς ἐκρύβη τρίμηνον ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, διότι εἶδον ἀστεῖον τὸ παιδίον, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως. Καταλέξας ἄνδρας μεγάλους, πίστει ἐργασαμένους ἃ ἐποίησαν, λέγει καὶ περὶ τῶν γονέων τοῦ Μωϋσέως, ἀσήμων τινῶν, ἐντρέπων τοὺς ὀλιγοψυχοῦντας ἐκείνους, εἴγε τοιούτων ἀνδρῶν τὰ δεύτερα φέρονται. Προϊὼν δὲ, καὶ πόρνας εἰς μέσον παράγει [62], ἵνα πλέον ἐντρέψῃ. Φησὶν οὖν, τίνος ἕνεκεν ἔκρυψαν τρίμηνον, καὶ ταῦτα, προστάγματος ὄντος τὰ ἄρρενα φονεύεσθαι; Πῶς οὐκ ἐφοβήθησαν; Ἢ δῆλον, ὡς ἐπίστευσαν ὅτι σωθήσεται. Πόθεν δὲ ἐπίστευσαν ὅτι σωθήσεται; ὅτι εἶδον τὸ παιδίον ἀστεῖον, τουτέστιν ὡραῖον, τῇ ὄψει χαρίεν, καὶ ἐπίστευσαν ὅτι ὁ Θεὸς ἐχαρίτωσεν αὐτὸ εὐθὺς ἐν σπαργάνοις. Φασὶ γάρ τοι, ὅτι καὶ ἔμελλον ῥίψαι αὐτὸ, ἀλλὰ προσμειδιάσαν μετὰ χάριτος ἀφῆκαν· οὕτως ἦσαν αὐτῷ θεῖα πάντα.

Vers. 25. *Fide Moses grandis factus, negavit se esse filium filiæ Pharaonis, magis eligens potius affligi cum populo Dei, quam temporariam peccati habere jucunditatem.* Pervenit ad exemplum ipsis familiarissimum, Mosen videlicet: propterea immoratur, fusius illud tractans. Constructio autem est hujusmodi: Fide Moses renuit dici filius filiæ Pharaonis. Quando? magnus factus, hoc est, cum in virum jam crevisset. Perspicuum enim est eum majora expectasse accepturum sese. Verbum autem, *negavit*, intensum odium significat, ac propensam ejus a regia Pharaonis abalienationem. Animadverte vero, quomodo peccatum nominarit, *non affligi una cum fratribus*. Hoc per prophetas objicit Deus: *Nihil patiebantur super contritione Josephi* [63], et rursus: *Non est egressa ad plangendum*

Πίστει Μωσῆς μέγας γενόμενος, ἠρνήσατο λέγεσθαι Υἱὸς θυγατρὸς Φαραὼ, μᾶλλον ἑλόμενος συγκακουχεῖσθαι τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ, ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν. Ἦλθεν ἐπὶ τὸ μάλιστα οἰκειότατον αὐτοῖς ὑπόδειγμα τὸν Μωσῆν, διὸ καὶ ἐπιμένει πλατύνων τὰ τούτου. Ἡ δὲ σύνταξις οὕτω· Πίστει Μωσῆς ἠρνήσατο λέγεσθαι Υἱὸς θυγατρὸς Φαραώ. Πότε; Μέγας γενόμενος; τουτέστιν ἀνδρωθεὶς ἤδη. Πρόδηλον γὰρ ὅτι μείζονά τινα προσεδόκα ἀντιλαβεῖν. Τὸ δὲ, ἠρνήσατο, τὸ ἐπιτεταμένον μῖσος δηλοῖ, καὶ τὴν ἐνδιάθετον πρὸς τὰ βασίλεια ἀλλοτρίωσιν. Ὅρα δὲ πῶς ἁμαρτίαν ὀνομάζει τὸ *μὴ συγκακουχεῖσθαι τοῖς ἀδελφοῖς*. Τοῦτο καὶ διὰ τῶν προφητῶν ὀνειδίζει ὁ Θεός· *Οὐκ ἔπασχον οὐδὲν ἐπὶ τῇ συντριβῇ τοῦ Ἰωσήφ.* Καὶ πάλιν· *Οὐκ ἐξῆλθεν ἀνακόψασθαι οἶκον ἐχόμενον αὐτῆς.* Καὶ

[63] Amos VI, 6.

Variæ lectiones.

[61] τοῦ Ἰωσὴφ o. [62] παράξει o.

Digitized by Google

ἐπὶ μὲν τοὺς καταστενάζοντας ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ δίδοται τὸ σημεῖον· τοὺς δὲ μηδὲν τοιοῦτον πάσχοντας κόπτειν κελεύονται οἱ ἄγγελοι. Εἰ δὲ οἱ μὴ συγκακουχούμενοι ἑκόντες τοῖς κακοπαθοῦσιν, ἁμαρτάνουσι, τί λογιστέον περὶ τῶν κακουχούντων καὶ κακοποιούντων; *Πρόσκαιρον οὖν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν τὴν τῆς βασιλείας τρυφῆς μετουσίαν ὀηλοῖ*[83].

A *vicinam domum.* Ac super ingemiscentes in Ezechiele datum est signum: eos vero qui nihil hujusmodi paterentur, angeli jubentur exscindere. Quod si ii qui voluntarie una cum afflictis non affliguntur, peccant; quid, quæso, de iis cogitandum est, qui male tractant alios, et ipsi male faciunt? Ergo per *temporariam peccati jucunditatem* regiarum deliciarum participationem significat.

Μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν Αἰγύπτου θησαυρῶν τὴν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ. Οὐκ εἶπε, τὰ ἐν οὐρανοῖς ἀποκείμενα ἀγαθὰ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρετὴν ἐκείνου δεικνὺς, καὶ αὐτοὺς ἀνακτώμενος, *τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ* εἶπεν. Ὥσπερ γὰρ ὕστερον τὸν Χριστὸν ὠνείδιζον οἱ παρ' αὐτοῦ εὐεργετούμενοι, καὶ τελευταῖον ἐσταύρωσαν· οὕτω καὶ πρότερον Μωσῆν οἱ παρ' αὐτοῦ εὐεργετούμενοι. Ὁ γὰρ ἐκ τοῦ Αἰγυπτίου ῥυσθεὶς ὑπὸ Μωσέως Ἑβραῖος, αὐτὸς ἐκεῖνος αὖριον εἶπεν αὐτῷ· *Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμᾶς; μὴ ἀνελεῖν με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνεῖλες τὸν Αἰγύπτιον;* Καθόλου γὰρ τὸ παρὰ τῶν οἰκείων καὶ εὐεργετουμένων ὀνειδίζεσθαι ἢ κακουχεῖσθαι, ὀνειδισμός ἐστι τοῦ Χριστοῦ. Καὶ πᾶς ὁ διὰ τὸ καλὸν κατὰ τοῦ πράττοντος αὐτὸ γινόμενος ὀνειδισμὸς, καὶ ἁπλῶς ἡ μάτην ἐπίθεσις, ὀνειδισμός ἐστι τοῦ Χριστοῦ. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Κύριος ἐδυσφημεῖτο, φίλος τελωνῶν ἀκούων, διὰ τὸ συνεσθίειν ἐκείνοις ἐπὶ σωτηρίᾳ αὐτῶν. Ὥσπερ οὖν ἡ ἄνεσις, τῆς ἁμαρτίας ἐστὶν, οὕτως ὁ ὀνειδισμὸς τοῦ Χριστοῦ. Μὴ τοίνυν ἀγανακτεῖτε ὑμεῖς παρὰ τῶν συμφυλετῶν θλιβόμενοι, πρὸς τὸν Μωσῆν τὸν οὕτως ἔνδοξον ἀποβλέποντες, καὶ τὸ μεῖζον, τὸν Χριστόν. Ὀνειδισμὸς τοῦ Χριστοῦ καὶ ὁ ἐπὶ τῇ πέτρᾳ κατὰ Μωσέως γογγυσμός. Χριστὸς γὰρ[84] ἦν ἡ πέτρα.

B Vers. 26. *Majores divitias existimans Ægypti thesauris improperium Christi.* Non dixit, quæ in cœlis reposita sunt bona, verum virtutem ejus demonstrans, et illos refovens atque erigens, *improperium Christi*, dixit. Quemadmodum enim postea Christum contumelia afficiebant, qui ab eo beneficia acceperant, ac tandem cruci affixerunt: sic et antea Mosen ignominia notabant ii in quos beneficia contulerat. Qui enim ab Ægyptio per Mosen liberatus erat Hebræus, ille ipse postero die dixit ei: *Quis te constituit principem et judicem super nos? numquid me occidere vis, perinde ac interfecisti Ægyptium*[81]? Omnino enim a domesticis et beneficio affectis contumelia affici vel affligi, Christi est opprobrium. Quinetiam omnis contumelia adversus eum qui bonum facit, ac simpliciter molitio frustra suscepta, Christi est opprobrium. Sic enim et Dominus diffamabatur, dicebaturque publicanorum amicus, quod cum illis cibum caperet propter eorum salutem. Ut igitur deliciæ sunt peccati, sic improperium est Christi. Ne igitur ægre feratis vos, si a contribulibus affligamini, ad Mosen virum tam celebrem et inclytum respicientes, et quod majus est, in ipsum **740** Christum. Sic contumelia erat Christi murmur apud petram contra Mosen factum. Nam petra erat Christus.

C

Ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν. Τοῖς τῆς πίστεως ὀηλαδὴ ὀφθαλμοῖς.

Aspiciebat enim ad remunerationem. Fidei nimirum oculis.

Πίστει κατέλιπεν Αἴγυπτον, μὴ φοβηθεὶς τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως. Τί λέγεις; καὶ μὴν ἐν τῇ Ἐξόδῳ γέγραπται· *Ἐφοβήθη δὲ Μωσῆς, ὅτι ἐμφανὲς ἐγένετο τὸ ῥῆμα.* Ἀλλὰ τὸ, *μὴ φοβηθεὶς*, ἐνταῦθα δέξαι, ὡς πρὸς τὸ πάλιν ἐπιστῆναι τῇ Αἰγύπτῳ, καὶ ἀναδέξασθαι τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἑβραίων. Φοβουμένου μὲν γὰρ ἦν τὸ μηδόλως ὑποστρέψαι, μηδὲ ἐγχειρίσαι οἷς καὶ πρώην. Ἐπεὶ δὲ πάλιν ὑπέστρεψεν, ἔδειξεν ὅτι πιστεύει τῷ Θεῷ. Πῶς οὖν οὐκ ἔμεινεν ἐν Αἰγύπτῳ, ἀλλὰ κατέλιπε τὴν Αἴγυπτον, εἴγε οὐκ ἐφοβεῖτο; Ὅτι τὸ εἰς πρόοπτον κίνδυνον ἐπιῤῥίπτειν ἑαυτὸν, καὶ λέγειν, εἰ ἄρα σώσει με ὁ Θεὸς, ἐκπειράζοντός ἐστι τὸν Θεὸν, καὶ διαβολικόν· Ὥσπερ καὶ ὁ διάβολος τῷ Κυρίῳ ἔλεγε· *Βάλε σεαυτὸν κάτω.* Ἢ τὸ, *Οὐ φοβηθεὶς τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως*, οὕτω νόησον, ὅτι ἔφυγε πιστεύσας, ὅτι διαδράσει, καὶ οὐκ ἐπιδιώξεται αὐτὸν ὁ βασιλεὺς, ὡς θυμούμενος κατ' αὐτοῦ, οὐδὲ εἰ καὶ ἐπιδιώξει, κατα-

D Vers. 27. *Fide reliquit Ægyptum, non veritus indignationem regis.* Ecquid ais? In Exodo tamen scriptum est: *Perterrefactus est autem Moses, quia res isthæc patefacta erat.* Cæterum, *non veritus*, hic accipe, quasi dixisset, Ægypto rursus præesse, atque Hebræorum præfecturam suscipere. Nam non omnino reverti neque ea quæ prius aggredi, metuentis erat. Quia vero reversus est, indicavit se fidem adhibere Deo. Quare igitur non mansit in Ægypto, sed reliquit eam si non metuebat? Quoniam in manifestum periculum seipsum conjicere, ac dicere, Fortasse me servabit Deus, tentantis est Deum, ac plane diabolicum: sicut et Satanas Domino dicebat: *Mitte te deorsum*[82]. Vel, *non veritus indignationem regis*, hunc ad modum intellige, nempe quod fugerit credens quod sit evasurus, neque persecuturum regem, tanquam succensentem ipsi, nec etiamsi persequeretur, ap-

[81] Exod. II, 14. [82] Matth. IV, 6.

Variæ lectiones.

[83] λέγει o. [84] δέ o.

Digitized by Google

prehensurum. Hujus autem rei signum est, quod in vicinia morari selegerit, atque ibi latuerit. Proinde fidei et hoc est.

Invisibilem enim tanquam videns, sustinuit. Perinde enim quasi videret Deum secum conversantem, sic omnia constanter tolerabat. Plurimum enim ad patientiam confert, habere semper in mente Deum, perinde ac David inquit : *Providebam Dominum in conspectu meo* [53], et quæ sequuntur.

VERS. 28. *Fide celebravit Pascha et effusionem sanguinis, ne qui vastabat primogenita, tangeret eos.* Paulus ubique obiter mysterium interponit, quemadmodum hoc in loco inter consolandum Paschatis sacramenti meminit. Effusio enim sanguinis illius, hoc est, inunctio postium, Dominici sanguinis effusionem significabat, quo peruncti, fugimus in nocte vitæ hujus exterminantem non peruncto rum primogenita. Moses igitur cum tum credidisset sanguinis inunctionem conservaturam primogenita, demandabat populo hoc facere. Atqui ille agni sanguis erat. Attamen quatenus sanguinis Christi figura erat, tantam vim et virtutem demonstrabat. Vos autem vero sanguine peruncti, non confiditis isto communiri ? Imo certe. Porro, Pascha celebravit, hoc est, esum agni, et azymorum, et lactucarum agrestium, et credidit populum ex Ægypto egressum conservatum iri. Erat autem ratio cœnæ illius egressui ipsorum accommoda.

VERS. 29. *Fide transierunt mare Rubrum, tanquam* 741 *per aridam.* Ne dicant, Ut quid profers in medium viros inimitabiles ? protulit et populum in exemplum. Imitamini enim, inquit, istos saltem e vulgo, qui crediderunt sese haud submergendos aqua, sicque ausi fuerunt, confidentes Deo quod veluti peraridam sint pertransituri : adeo quæ sunt impossibilia, fides possibilia efficit. Quare itaque vos diffiditis?

Quod experti Ægyptii, devorati sunt. Ac nemo, inquit, dicere potest, quod imaginarium erat, aqua non erat. Nam quod mare erat, Ægyptii sunt indicio, utpote qui ingredi quidem tentabant, absorpti vero sunt ab eo, toto simul contra eos permoto, quod in transitu Hebræorum instar muri erectum constiterat : perinde ac postea flamma adversum tres pueros parata, commonstravit quod flamma erat, cum Babylonios devorarit : itidem Danielis leones, qui delatores ejus dilaniarunt.

VERS. 30. *Fide muri Jericho corruerunt, circumdati ad septem dies.* Fide : Deo enim istud mandante, neque Josue neque populus hæsitabant, nec dixerunt, Ecquid hoc est ? Num tubarum sonitus naturam habet dejiciendi lapides et munitiones ? Sed enim crediderunt sic fore, et sic factum est.

A λήψεται. Τούτου δὲ σημεῖον, ὅτι καὶ ἐκ γειτόνων διατρίβειν εἵλετο καὶ ἔλαθεν. Ὥστε τῆς πίστεως τοῦτο.

Τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν ἐκαρτέρησεν. Ὡσανεὶ γὰρ ὁρῶν τὸν Θεὸν συνόντα αὐτῷ, οὕτως ἐκαρτέρει πάντα. Μεγάλης γὰρ ὑπομονῆς ποιητικὸν τὸ ἔχειν ἀεὶ ἐν νῷ τὸν Θεόν· ὡς καὶ ὁ Δαβὶδ φησι. *Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου* · καὶ τὰ ἑξῆς.

Πίστει πεποίηκε τὸ Πάσχα, καὶ τὴν πρόσχυσιν τοῦ αἵματος, ἵνα μὴ ὁ ὀλοθρεύων τὰ πρωτότοκα, θίγῃ αὐτῶν. Πανταχοῦ ὁ [65] Παῦλος ἐν παρόδῳ παρεμβάλλει μυστήριον, ὥσπερ οὖν καὶ ἐνταῦθα ἐν τάξει παρακλήσεως τὸ τοῦ Πάσχα μυστήριον καταλέγει. Ἡ γὰρ πρόσχυσις αἵματος ἐκείνου, τουτέστιν ἡ χρίσις τῶν φλιῶν, τὸν τοῦ δεσποτικοῦ αἵματος ἐδήλου, δι' οὗ χριόμενοι, φεύγομεν τὴν ἐν τῇ νυκτὶ τοῦ βίου τούτου ὀλοθρεύοντα τὰ πρωτότοκα τῶν μὴ κεχρισμένων. Ὁ Μωσῆς τοίνυν τότε πιστεύσας, ὅτι τοῦ αἵματος ἡ χρίσις φυλάξει τὰ πρωτότοκα, παρῄγγειλε τῷ λαῷ τοῦτο ποιῆσαι. Καίτοι ἐκεῖνο ἀμνοῦ αἷμα ἦν· ἀλλ' ὅμως, καθὸ ἐτύπου τὸ τοῦ Χριστοῦ αἷμα, τοσαύτην ἰσχὺν ἔδειξεν. Ὑμεῖς δὲ τῷ ἀληθινῷ αἵματι χρισθέντες, οὐ θαρρεῖτε τούτῳ τειχίζεσθαι; Ναὶ μήν. Καὶ τὸ Πάσχα ἐτέλεσε, τουτέστι τὴν βρῶσιν τοῦ ἀμνοῦ, καὶ τῶν ἀζύμων, καὶ τῶν πικρίδων, καὶ ἐπίστευσεν ὅτι ὁ λαὸς ἐξελθὼν τῆς Αἰγύπτου διασωθήσεται. Ἐξόδιος γὰρ ἦν ὁ τρόπος τοῦ δείπνου ἐκείνου.

Πίστει διέβησαν τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, ὡς διὰ [66] *ξηρᾶς.* Ἵνα μὴ λέγωσι, τί φέρεις εἰς μέσον ἀμιμήτους ἄνδρας; ἤνεγκε καὶ λαὸν εἰς ὑπόδειγμα. Μιμήσασθε γάρ, φησί, τούτους γοῦν τοὺς τοῦ πλήθους, οἳ ἐπίστευσαν ὡς οὐκ ἐπικλύσει αὐτοὺς τὸ ὕδωρ, καὶ οὕτω κατετόλμησαν, θαρρήσαντες τῷ Θεῷ, ὅτι ὡς διὰ ξηρᾶς ἐλεύσονται· οὕτω τὰ ἀδύνατα δυνατὰ ποιεῖ ἡ πίστις· καὶ πῶς ὑμεῖς ἀπιστεῖτε;

Ἧς πεῖραν λαβόντες Αἰγύπτιοι, κατεπόθησαν. Καὶ οὐκ ἔχει τις εἰπεῖν, φησὶν, ὅτι κατὰ φαντασίαν ἦν; Ὕδωρ οὐκ ἦν· ὅτι γὰρ θάλασσα ἦν, ἔδειξαν οἱ Αἰγύπτιοι, πειράσαντες μὲν εἰσελθεῖν, καταποθέντες δὲ ὑπ' αὐτῆς, ἀθρόας κινηθείσης κατ' αὐτῶν, τῆς ἐν τῇ διαβάσει τῶν Ἑβραίων ὡς τεῖχος ἱσταμένης· ὥσπερ καὶ ὕστερον ἡ κατὰ τοὺς τρεῖς παῖδας φλὸξ, ἔδειξε φλὸξ οὖσα, ὅτε τοὺς Βαβυλωνίους διεβοσκήθη· καὶ οἱ κατὰ τὸν Δανιὴλ λέοντες τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ λαφύξαντες.

Πίστει τὰ τείχη Ἰεριχὼ ἔπεσε, κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας. Πίστει· τοῦ γὰρ Θεοῦ προστάξαντος, οὐ διεκρίθησαν ὅ τε Ἰησοῦς καὶ ὁ λαὸς, καὶ εἶπον, Τί τοῦτο; Σαλπίγγων ἦχος φύσιν ἔχει καταβάλλειν λίθους καὶ ἐπάλξεις; ἀλλ' ἐπίστευσαν ὅτι ἔσται, καὶ ἐγένετο.

[53] Psal. xv, 8.

Variæ lectiones.

[65] πολλαχοῦ καὶ ὁ o. [66] ἐπὶ o.

Digitized by Google

Πίστει Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐ συναπώλετο τοῖς A *ἀπειθήσασι, δεξαμένη τοὺς κατασκόπους μετ' εἰρήνης*[67]. Ἰδοὺ, ὅπερ καὶ ἀνωτέρω εἶπον, ἀτιμότατον πρόσωπον παράγει, ἵνα ἐντρέψῃ καὶ διὰ τούτου εἴγε τοιαύτης γυναικὸς ἧττους φαίνοιντο, καὶ ἅμα δείξῃ καὶ τὴν δύναμιν τῆς πίστεως μεγάλην οὖσαν, εἴγε καὶ ἐν τοῖς κατεγνωσμένοις τοιαῦτα κατορθοῖ. Πίστιν οὖν ἐνεδείξατο καὶ αὕτη, κρύψασα τοὺς ἄνδρας ζητουμένους ὡς κατασκόπους. Οὐκ ἂν δὲ ἔκρυψεν, εἰ μὴ ἐπίστευσεν ὅτι ἁλώσεται ἡ πόλις. Οὕτω γὰρ ἔφη· *Ἐπίσταμαι ὅτι λήψεσθε τὴν χώραν ταύτην· ἠκούσαμεν γὰρ τὰ ἔργα ὑμῶν.* Καὶ αὐτὴ μὲν τοῖς ἀκουσθεῖσιν ἐπίστευσεν· οἱ δὲ μὴ πιστεύσαντες τοῖς τοῦ Θεοῦ θαυμασίοις, ἀπώλοντο.

Καὶ τί ἔτι λέγω; Καταλύσας τὸν λόγον εἰς τὴν πόρνην, καὶ ἱκανῶς δυσωπήσας αὐτοὺς ἀπὸ τῆς τοῦ B προσώπου ποιότητος, λοιπὸν συντομίας χάριν κατὰ μέρος μὲν πᾶσιν οὐκ ἐπεξέρχεται, ἵνα μὴ ἀπειρόκαλος δόξῃ· πλὴν οὔτε πάντη ἀποσιωπᾷ, ἀλλὰ δοκῶν παραλείπειν, οὐ παραλείπει· καὶ οὕτως οὔτε τὸν ἀκροατὴν ἀποκναίει, καὶ οὐδὲν ἧττον κατασκευάζει διὰ πλειόνων ὃ βούλεται.

Ἐπιλείψει γάρ με διηγούμενον ὁ χρόνος. Ποῖος; ἢ ὁ πᾶς· εἴρηται δὲ τοῦτο, ὡς σύνηθες ἡμῖν λέγειν, ὑπερβολικῶς· ἢ ὁ τῇ Ἐπιστολῇ σύμμετρος.

Περὶ Γεδεὼν, Βαράκ τε, καὶ Σαμψὼν, καὶ Ἰεφθάε, Δαβίδ τε, καὶ Σαμουὴλ, καὶ τῶν προφητῶν. Ζητοῦσί τινες, τίνος ἕνεκεν Ἰεφθὰς καὶ Σαμψὼν καὶ Βαρὰκ τίθησιν ἐνταῦθα. Τί λέγεις; Τὴν πόρνην θεὶς, τούτους οὐ θήσει; Μὴ γάρ μοι τὸν C ἄλλον αὐτῶν εἴποις βίον, ἀλλ' εἰ μὴ ἔλαμψαν ἐν τῇ πίστει, τοῦτο σκόπει. Οὐ γὰρ βίων ἐξέτασιν ποιεῖται, ἀλλὰ πίστεως ἔνδειξιν.

Οἱ διὰ πίστεως κατηγωνίσαντο βασιλείας. Οἱ περὶ τὸν Γεδεών.

Εἰργάσαντο δικαιοσύνην. Τίνες; αὐτοὶ οὗτοι καὶ ὁ Σαμψών. Καὶ γὰρ τοὺς ἐχθροὺς τῶν συγγενῶν καὶ ὁμοφύλων ἠμύναντο, τοῖς μὲν οἰκείοις φιλάνθρωποι φανέντες, τοῖς δὲ ἀδικοῦσιν ἐχθροῖς ἐπεξελθόντες. Τοῦτο δὲ δικαιοσύνης, τὸ ἑκάστῳ ἀπονέμειν τὸ κατ' ἀξίαν.

Ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν. Οἷον ὁ Δαβίδ. *Ὤμοσε* γάρ, φησὶ, *Κύριος τῷ Δαβὶδ· Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τοῦ θρόνου σου.* Ὑπὲρ αἰσθητῶς μὲν εἰς Σολομῶντα ἀπέβη, νοητῶς δὲ, εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν τὸν ὄντως Σολομῶντα, τὸν εἰρηνικὸν, τὸν εἰρήνην αὐτόχρημα. Τοῦτο γὰρ ἑρμηνεύεται Σολομῶν, εἰρηνικός.

Ἔφραξαν στόματα λεόντων. Ὁ Δανιὴλ καὶ ὁ Σαμψών.

Ἔσβεσαν δύναμιν πυρός. Οἱ τρεῖς παῖδες. Οὐκ εἶπε δὲ, Ἔσβεσαν πῦρ, ἀλλὰ, *Δύναμιν πυρὸς*, ὃ καὶ μεῖζον· ἐξαπτόμενον γὰρ, ὅλως δύναμιν τοῦ καίειν οὐκ εἶχε κατ' αὐτῶν.

[67] Psal. CXXXI, 11.

VERS. 31. *Fide Rahab meretrix non periit cum inobedientibus, excipiens exploratores in pace.* Ecce, quod et supra dixi, contumeliosissimam personam producit, ut pudefaciat eos, cum tali mulierecula inferiores esse videantur, ac simul ut fidei potentiam magnam esse ostendat, cum vel in reprobis talia efficiat. Fidem igitur ipsa submonstravit, cum abderet viros qui quærebantur ceu exploratores. Non occuluisset autem, nisi credidisset urbem esse intercipiendam. Sic enim dixit: *Compertum habeo quod capietis hunc locum: audivimus enim opera vestra.* Et ipsa quidem auditis credidit: qui vero Dei mirandis rebus gestis non adhibuerunt fidem, perierunt.

VERS. 32. *Ecquid adhuc dicam?* Postquam sermonem in meretricem finiisset, ac abunde satis eis a personæ qualitate pudorem induxisset, deinceps compendii gratia sigillatim omnes alios non explicat, ne ineptus esse videatur: verum nec omnino tamen reticet, sed visus prætermittere, non prætermittit. Sic neque auditorem tædio afficit, ac nihilominus quæ vult pluribus conficit.

Deficiet enim me tempus renarrantem. Quale tempus? Vel universum: dictum autem est istud ut solemus nos loqui, hyperbolice: vel tempus quod Epistolæ convenit.

De Gedeon, Barac, Sampson et Jephthe, David, Samuel, et prophetis. **742** Quærunt nonnulli, qua de causa Jepthe et Sampson et Barac hic ponat. Quid ais? Qui scortum posuit, hos prætermitteret? Nec enim est quod reliquam eorum vitam mihi recenseas; sed num in fide resplenduerint, hoc tecum reputa. Non enim vitarum explorationem facit, sed fidei indicationem.

VERS. 33. *Qui per fidem vicerunt regna.* Hi scilicet qui cum Gedeone militarunt.

Operati sunt justitiam. Quinam? Illi ipsi, et Sampson. Etenim hostes congenerum et contribulium suorum ulti sunt, domesticis et amicis suis clementes visi: adversus autem vim inferentes hostes, insurgentes. Justitiæ porro istud munus est, unicuique pro merito tribuere.

Adepti sunt promissiones. Ut David. *Juravit* enim, inquit, *Dominus Davidi: De fructu ventris tui ponam super sedem tuam*[83]. Quod sensibiliter quidem in Salomone evenit, spiritualiter autem in Domino Jesu qui vere Salomon, pacificus, ac reipsa pax est. Id enim Salomon valet, si interpreteris, pacificus videlicet.

Obturaverunt ora leonum. Daniel et Sampson.

VERS. 34. *Exstinxerunt impetum ignis.* Tres pueri. Non dixit autem, Exstinxerunt ignem, sed, *Vim ignis*, quod majus est. Etiamsi enim accenderetur, virtutem tamen urendi adversum ipsos non habebat.

[83] Psal. CXXXI, 11.

Variæ lectiones.

[67] ἐν εἰρήνῃ o.

Digitized by Google

Effugerunt aciem gladii. Illi quoque tres pueri, vel ut magis proprie dicamus, Elias gladium Jezabelis, et ipse David Sauli.

Confortati sunt ab infirmitate. Ex captivitate Babylonis reversi : nihil enim ab ossibus mortuorum differebant, ut apud Ezechielem dictum est. Quinetiam Ezechias ægrotans, vitæ appendicem accepit.

Fortes facti sunt in bello, castra verterunt exterorum. Hæc et illis ipsis a Babylone reversis quadrant. Nam finitimas gentes semper invidentes eis, ac insurgentes tum magis quam antea, Dei tamen virtuti confidentes, per fidem debellarunt. Conveniunt etiam Sampsoni potissimum.

VERS. 35. *Acceperunt mulieres ex resurrectione mortuos suos.* Sareptana per Eliam et Sunamitis per Elisæum.

Alii autem distenti sunt. Hoc est, decollati sunt, ut Joannes, ut Jacobus, filius Zebedæi. Quidam autem *distendi*, pro fustibus verberari, acceperunt.

Non suscipientes redemptionem. Hoc est, potuissent non reprehendere quos **743** reprehendebant, ac liberari ab eo quod ipsis inferebatur supplicio, verum noluerunt hoc.

Ut meliorem resurrectionem assequerentur. Meliorem, non talem, qualem pueri mulierum : vel meliorem respectu aliorum mortalium. Sancti enim ad occursum Domini splendidi in nubes attollentur, quod alio in loco ἐξανάστασιν vocat. Præterea et in vitam æternam. Reliqui autem infra manebunt, et ad supplicium æternum ipsis erit resurrectio.

VERS. 36. *Alii vero ludibria.* Quemadmodum Elisæus illusus a pueris, vel Sampson ab alienigenis, postquam effodissent ei oculos.

Et verbera experti. Et multi prophetarum, et Petrus postea, et Joannes.

Insuper vincula et carcerem. Ut Jeremias, Michæas, et apostoli postea.

VERS. 37. *Lapidati sunt.* Ut Nabuthe, ac Stephanus postea.

Secti sunt. Isaias a Manasse, quem et lignea serra aiunt sectum esse, ut eo tristius et acerbius esset supplicium, cum ita supra modum cruciaretur.

In occisione gladii mortui sunt. Ut Michæas, et Zacharias, et Joannes, et Jacobus. Animadverte autem quomodo alii quidem per fidem ora gladii evaserint, alii vero in occisione gladii mortem obierint. Hujusmodi enim res fides est, quæ et magna perficit, et magna patitur, et nihil tamen pati se æstimat. Qui igitur vos nihil adhuc tale passi, mœretis ac tristes estis ?

Circumierunt in melotis, in pellibus caprinis. Ut

A *Ἔφυγον στόματα μαχαίρας.* Καὶ οἱ τρεῖς παῖδες, ἡ ὁ Ἠλίας, οἰκειότερον εἰπεῖν, τῆς Ἰεζάβελ, καὶ Δαβὶδ δὲ αὐτὸς τῆς τοῦ Σαούλ.

Ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας. Καὶ οἱ ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπανελθόντες· νεκρῶν γὰρ ὀστέων οὐδὲν διέφερον, ὡς παρὰ τῷ Ἰεζεκιὴλ εἴρηται. Ἀλλὰ μὲν καὶ Ἐζεκίας ἀσθενήσας, προσθήκην ζωῆς ἔλαβεν.

Ἐγενήθησαν ἰσχυροὶ ἐν πολέμῳ παρεμβολὰς ἐκλίναι ἀλλοτρίων. Ταῦτα καὶ αὐτοῖς μὲν τούτοις τοῖς ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπανελθόσιν ἁρμόττει. Καὶ γὰρ τὰ πρόσοικα ἔθνη ἀεὶ διαφθονοῦντα αὐτοῖς, καὶ ἐπιτιθέμενα μᾶλλον τότε, θαῤῥοῦντες ὅμως τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει, διὰ πίστεως κατεπολέμησαν [68]. Ἁρμόττει δὲ καὶ τῷ Σαμψὼν μάλιστα.

B *Ἔλαβον γυναῖκες ἐξ ἀναστάσεως τοὺς νεκροὺς αὐτῶν.* Ἡ Σαραφθία διὰ τοῦ Ἠλιοῦ, καὶ ἡ Σουναμῖτις διὰ τοῦ Ἐλισαίου.

Ἄλλοι δὲ ἐτυμπανίσθησαν. Τουτέστιν ἀπετμήθησαν, ὡς Ἰωάννης, ὡς Ἰάκωβος, ὁ Ζεβεδαίου. Τινὲς δὲ τὸ, *τυμπανισθῆναι*, ῥοπάλοις τυφθῆναι εἶπον.

Οὐ προσδεξάμενοι τὴν ἀπολύτρωσιν. Τουτέστιν, ἠδύναντο μὴ ἐλέγχειν οὓς ἤλεγχον, καὶ λυτρωθῆναι τῆς ἐπαγομένης αὐτοῖς τιμωρίας, ἀλλ' οὐκ ἠθέλησαν τοῦτο.

Ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τύχωσι. Κρείττονος, οὐ τοιαύτης, οἵας τὰ παιδία τῶν γυναικῶν· ἢ κρείττονος παρὰ τὴν τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων. Οἱ μὲν γὰρ ἅγιοι εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου λαμπροὶ ἐν C νεφέλαις ἁρθήσονται, ὅπερ ἀλλαχοῦ ἐξανάστασιν ὀνομάζει. Καὶ ἄλλως, ὅτι εἰς ζωὴν αἰώνιον. Οἱ δὲ λοιποὶ κάτω τε μενοῦσι, καὶ εἰς κόλασιν αἰώνιον ἡ ἀνάστασις αὐτοῖς.

Ἕτεροι δὲ ἐμπαιγμῶν. Ὡς ὁ Ἐλισσαῖος παιζόμενος ὑπὸ τῶν παιδαρίων, ἢ ὁ Σαμψὼν ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων, μετὰ τὸ ἐκκοπῆναι, τοὺς ὀφθαλμούς.

Καὶ μαστίγων πεῖραν ἔλαβον. Καὶ πολλοὶ τῶν προφητῶν, καὶ Πέτρος ὕστερον, καὶ Ἰωάννης.

Ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς. Ὡς Ἱερεμίας καὶ Μιχαίας, καὶ οἱ ἀπόστολοι ὕστερον.

Ἐλιθάσθησαν. Ὡς ὁ Ναβουθαὶ, καὶ ὁ Στέφανος δὲ ὕστερον.

Ἐπρίσθησαν. Ὧν ὁ Ἡσαΐας ὑπὸ Μανασσῆ, ὃν D καὶ ξυλίνῳ πρίονί φασι πρισθῆναι, ἵνα ἀλγεινοτέρα αὐτῷ εἴη ἡ τιμωρία ἐπὶ πλεῖον κολαζομένῳ.

Ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον. Ὡς Μιχαίας, καὶ Ζαχαρίας, καὶ Ἰωάννης, καὶ Ἰάκωβος. Ὅρα δὲ πῶς οἱ μὲν ἀπὸ πίστεως στόματα μαχαίρας ἔφυγον, οἱ δὲ ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον. Τοιοῦτον γὰρ ἡ πίστις καὶ ἀνύει μεγάλα, καὶ πάσχει μεγάλα, καὶ οὐδὲν οἴεται πάσχειν. Πῶς οὖν ὑμεῖς μήπω μηδὲν τοιοῦτον παθόντες, ἀθημονεῖτε;

Περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν.

Variæ lectiones.

[68] κατετόλμησαν o.

Digitized by Google

Ὡς οἱ περὶ Ἠλίαν, οὕτως ἦσαν ἀκτήμονες. Ἐπειδὴ γὰρ οὔπω τοσαύτην εἶχον ὑπόληψιν περὶ τῶν ἀποστόλων, μετὰ τὸ ἐκείνων μνησθῆναι, ἐπὶ τὸν προφήτην τὸν ἔνδοξον καὶ ἀναληφθέντα ἦκει. Τὸ δὲ, *Περιῆλθον*, τὸ διώκεσθαι αὐτοὺς δηλοῖ καὶ ἀστατεῖν. Μηλωτὴ δὲ, τὸ *τοῦ μήλου*, ἤτοι τοῦ προβάτου δέρμα.

A Elias, et qui cum eo erant; adeo rerum possessione carebant. Quia enim nondum tantam de apostolis opinionem conceperunt, postquam illorum mentionem fecisset, ad inclytum prophetam qui in cœlum sublatus, venit. Quod autem ait: *Circumierunt*, eos persecutionem esse passos indicat, et in uno loco non potuisse morari: *Melote* autem, ovis vel pecudis est pellis.

Ὑστερούμενοι. Ὡς αὐτὸς οὗτος Ἠλίας καὶ Ἐλισσαῖος. Γυναῖκες γὰρ αὐτοὺς ἔτρεφον.

Θλιβόμενοι, κακουχούμενοι. Οὐ μικρὰ γὰρ Ἠλίαν Ἰεζάβελ ἔθλιβε διώκουσα.

Egentes. Ut ille ipse Elias et Elisæus. Mulieres enim eos alebant.

Angustiati, afflicti. Haud parum enim Eliam Jezabel persecutione sua afflixit.

Ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος. Οὐκ ἔχετε, φησὶν, εἰπεῖν ὅτι ἁμαρτωλοὶ ὄντες, τοιαῦτα [99] ἔπασχον, ἀλλὰ τοιοῦτοι, οἷοι καὶ τοῦ κόσμου αὐτοῦ τιμιώτεροι εἶναι. Κόσμον δὲ, καὶ τὸ πλῆθος καὶ τὴν κτίσιν αὐτὴν φησιν ἡ Γραφή. Κἀνταῦθα οὖν ἀμφότερα. Ἐὰν πᾶσαν οὖν, φησὶ, τὴν κτίσιν μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ ἀνθρώπων ἀντιστήσῃς ταύτοις, οὐδὲν ἀντάξιον εὑρήσεις τούτων. Ἐνταῦθα δὲ διανίστησιν αὐτῶν τὰς καρδίας, ὥστε μηδὲν ζητεῖν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, εἴγε ὁ κόσμος οὐκ ἔστιν ἄξιος τῶν ἁγίων. Ὕβρις γάρ σου ἐστὶν, ἐὰν ἐνταῦθα λάβῃς τὸν μισθόν· ἐδείξας γὰρ σαυτὸν οὐδαμινῶν ὄντα ἄξιον. Εἰ πᾶς ὁ κόσμος οὐκ ἔστιν ἄξιος ἑνὸς ἁγίου, τί μέρος ζητεῖς;

B Vers. 38. *Quibus dignus non erat mundus.* Non potestis dicere, inquit, quod peccatores cum essent, hæc sint passi: verum tales fuerunt, ut et ipso mundo honoratiores essent. Mundum autem et hominum multitudinem, et mundi structuram Scriptura appellat. Utraque autem hic accipiuntur. Si itaque universam, inquit, mundi structuram cum hominibus qui in eo sunt cum istis conferas, nihil invenies quod illis dignitate respondeat. Hic autem excitat eorum **744** corda, ut nihil mundanum quærant: siquidem mundus est indignus sanctis. Injuria enim tua est, si hic acceperis mercedem. Monstrasti enim teipsum nullius esse pretii. Si universus mundus non est dignus uno sancto, quid partem quæritis?

Ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι, καὶ ὄρεσι, καὶ σπηλαίοις, καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς. Ὡς Ἠλίας, καὶ οἱ προφῆται δὲ οἱ ὑπὸ Ἀβδίου τρεφόμενοι κρύβδην ἐν τῷ σπηλαίῳ. Οὐδὲ τὴν ἐρημίαν, φησὶ, μετὰ ἀδείας οἰκεῖν συνεχωροῦντο, ἀλλὰ κἀκεῖθεν ἠλαύνοντο τῷ φόβῳ, καὶ ἄλλοτε ἀλλαχοῦ ἐπλανῶντο. Ἀλλ' ὅμως ἐπίστευον παράκλησιν αἰώνιον λήψεσθαι παρὰ Θεοῦ, καὶ ὑπέμενον ταῦτα.

C *In solitudinibus errantes, et montibus, et speluncis et cavernis terræ.* Ut Elias, et prophetæ, qui clanculum ab Abdia in spelunca alebantur. Neque solitudinem, inquit, sine timore incolere permittebantur, verum inde etiam metu abigebantur, et nunc hic, nunc illic oberrabant. Attamen credebant sese consolationem æternam accepturos a Deo, ideoque hæc patiebantur.

Καὶ οὗτοι πάντες μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν. Τί, φησὶ, μικροψυχεῖτε, ὅτι ἐν τῷ ἀγῶνι ὄντες οὔπω τὰς ἀμοιβὰς ἐδέξασθε; Οἱ εἰρημένοι πάντες ἅγιοι, καίτοι ἤδη μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως εὐηρεστηκέναι, οὔπω τετυχήκασι τῶν ἐν οὐρανοῖς ἐπαγγελιῶν. Τῶν γὰρ κάτω τινὲς ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν, ὡς ὁ Δαβίδ. Ἀλλ' οὐ τοῦτο τὸ ζητούμενον· τὰ δὲ ἐν οὐρανοῖς, ταῦτά εἰσιν ὄντως ἐπαγγελίαι.

Vers. 39. *Et hi omnes, testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem.* Quid, inquit, pusillanimes estis, quod cum in certamine sitis, nondum acceperitis præmium? Prædicti omnes sancti, etiamsi testimonium haberent quod Deo per fidem placebant, nondum tamen assecuti sunt cœlestium bonorum promissiones. Inferas quidem adeoque terrestres promissiones nonnulli adepti sunt, ut David. Cæterum id non erat quod quærebatur: D sed quæ in cœlis sunt, ista revera sunt promissiones.

Τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσιν. Κρεῖττόν τι, τουτέστι, πρὸς τιμὴν ἡμῶν. Ἵνα γὰρ μὴ δοκῶσι πλεονεκτεῖν ἡμῶν τῷ πρώτους στεφανοῦσθαι, ἕνα πᾶσι καιρὸν ὥρισε τῶν στεφάνων. Καὶ οὐκ εἶπεν, *Ἵνα μὴ στεφανωθῶσιν*, ἀλλ', *Ἵνα μὴ τελειωθῶσιν.* Ὥστε καὶ τέλειοι τότε φαίνονται. Ἄλλως τε νῦν ἀῤῥαβῶνας ἔχουσι τῆς τιμῆς. Πόθεν γὰρ αὐτοῖς ἡ εἰς τὸ βοηθεῖν τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτοὺς δύναμις; πόθεν τὸ παῤῥησίαν ἔχειν εἰς τὸ πρεσβεύειν; τὸ δὲ

Vers. 40. *Deo de nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur.* Melius aliquid, hoc est, ad honorem nostrum. Ne videantur enim nobis esse potiores si primi coronarentur, unum omnibus coronarum tempus statuit. Nec dixit, Ut non coronarentur, sed, *Ut non consummarentur.*

Proinde tunc perfecti videbuntur. Præterea, jam nunc arrhabonem et pignus honoris habent. Unde enim eis potestas auxiliandi invocantibus se? Unde ipsis fiducia intercedendi? Perfectionem au-

Variæ lectiones.

[99] ταῦτα o.

Digitized by Google

tem et consummationem tum accipient. Nonne igitur injustus est illis Deus, si nos anteverterint laboribus, in coronis autem nos exspectent? Minime : nam et illis hoc gratum est, ut cum fratribus consummentur. Corpus unum omnes sumus. Majorem igitur corpori voluptatem præbet, si communiter secundum omnia membra sua coronetur. Deus est Pater liberorum amantissimus, qui varios habet filios ; alii quidem, perfectis operibus suis, ex agris celerius redeunt, alii vero laborantes adhuc ibi persistunt. Dedit iis qui primum laborarunt, prægustationem quamdam, dicens ac mandans eis, ut ad perfectum usque convivium fratres exspectent : qui, humani cum sint, læti exspectant, ut in commune exhilarentur.

A τέλειον τότε ἀπολήψονται. Ἆρα οὖν οὐκ ἀδικεῖ ὁ Θεὸς ἐκείνους, εἴγε προέλαβον μὲν ἐν τοῖς καμάτοις, ἐν δὲ τοῖς στεφάνοις ἡμᾶς περιμένουσιν ; ἀλλὰ κἀκείνοις τοῦτο ἄσπαστον, τὸ μετὰ τῶν ἀδελφῶν τελειωθῆναι. Σῶμα ἓν οἱ πάντες ; ἐσμέν· μείζων τῷ σώματι ἡδονὴ ὅταν κοινῇ στεφανῶται. Πατὴρ φιλόστοργος ὁ Θεὸς, διαφόρους ἔχων υἱούς· οἱ μὲν ἐπανῆλθον ἐκ τῶν ἀγρῶν τάχιον, τὰ ἔργα ἀνύσαντες, οἱ δὲ ἔτι μένουσιν ἐκεῖ ἐργαζόμενοι. Δέδωκε τοῖς προκαμοῦσι πρόγευμά τι, εἰπὼν περιμένειν εἰς τὴν τελείαν εὐωχίαν τοὺς ἀδελφούς· οἱ δὲ φιλάνθρωποι[70] ὄντες χαίροντες ἀναμένουσιν, ἵνα καὶ κοινῇ εὐφρανθῶσι.

CAPUT XII.

B

ΚΕΦΑΛ. ΙΒ'.

745 VERS. 1, *Ideoque et nos tantam habentes circumpositam nubem testium.* Non dixit, elevatam super nos, sed, *circumpositam*, hoc est, undique nos ambientem. Testes autem non eos tantum vocat qui sunt in Novo Testamento, sed qui in Veteri etiam. Nam et ipsi testimonium præbuerunt Dei magnificentiæ, uti tres pueri, Daniel et omnes prophetæ. Non dixit autem, Multitudinem, sed *Nubem*, proprio maxime usus vocabulo ad præsens argumentum. Quoniam enim ipsi afflictionum æstu premebantur, Testium, inquit, memoria instar nubeculæ cujusdam undique ambientis vos refocillabit.

Τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς τοσοῦτον ἔχοντες περικείμενον νέφος μαρτύρων. Οὐκ εἶπεν, ὑπεραιρούμενον ἡμῶν, ἀλλὰ, *περικείμενον*, τουτέστι, πάντοθεν ἡμᾶς περιέχον. Μάρτυρας δὲ, οὐ τοὺς ἐν τῇ Καινῇ καλεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐν τῇ Παλαιᾷ. Καὶ γὰρ καὶ αὐτοὶ ἐμαρτύρησαν τῇ τοῦ Θεοῦ μεγαλειότητι, ὡς οἱ τρεῖς παῖδες, καὶ Δανιὴλ, καὶ πάντες οἱ προφῆται. Οὐκ εἶπε δὲ, πλῆθος, ἀλλὰ, *νέφος*, οἰκειότατα πρὸς τὴν παροῦσαν ὑπόθεσιν. Ἐπεὶ γὰρ καύσωνα εἶχον αὐτοὶ τῶν θλίψεων, ὥσπερ τις νεφέλη, φησὶν, ἡ μνήμη τῶν μαρτύρων ἀναψύξει ὑμᾶς πάντοθεν περιέχουσα.

Deponentes omne pondus. Hoc est, terrestrium negotiorum sarcinam, et curas illis admistas. Nihil enim aliud sunt quam vana sarcina. Quid igitur ægre fertis ab istis liberari ?

C

Ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα. Τουτέστι, τὸ βάρος τῶν γηΐνων πραγμάτων καὶ τῶν ἐπ' αὐτοῖς φροντίδων. Οὐδὲν γὰρ, φησὶν, ἄλλο εἰσὶν ἢ ὄγκος μάταιος. Τί οὖν ἐπὶ τῇ ἀπαλλαγῇ τούτων δυσχεραίνετε ;

Et facile circumstans peccatum. Vel quod facile nos circumstet, vel quod facile devictionem pati possit : facile enim est, si modo velimus, vincere peccatum. Vel propter quod facile quisquam in pericula incidit : nihil enim adeo periculosum ut peccatum.

Καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν. Ἢ τὴν εὐκόλως περιισταμένην ἡμᾶς, ἢ τὴν εὐκόλως περίστασιν παθεῖν δυναμένην. Ῥᾴδιον γὰρ, ἐὰν θέλωμεν, περιγενέσθαι τῆς ἁμαρτίας. Ἢ δι' ἣν εὐκόλως τις εἰς περιστάσεις ἐμπίπτει, οὐδὲν γὰρ οὕτω κινδυνώδες ὡς ἁμαρτία.

Per patientiam curramus propositum nobis certamen. Non dixit, Pugilatum exerceamus aut luctemur, sed quod omnium facillimum erat, quod ad cursum spectat, istud in medium profert. Neque dixit : Addamus cursui ; verum, In illo ipso permaneamus. Alii enim per continentiam, alii per eleemosynam, alii per aliam virtutem currere debent ; vos vero per patientiam : vobis enim isthac opus est, uti supra dictum est.

D

Δι' ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα. Οὐκ εἶπε, Πυκτεύωμεν, οὐδὲ παλαίωμεν, ἀλλ' ὃ πάντων κουφότερον ἦν τὸ τοῦ δρόμου, τοῦτο εἰς μέσον τέθεικεν. Οὐδὲ εἶπε, Προσθῶμεν τῷ δρόμῳ, ἀλλ', Ἐν αὐτῷ τούτῳ ὑπομείνωμεν. Ἄλλοι μὲν γὰρ δι' ἐγκρατείας, ἄλλοι δι' ἐλεημοσύνης, ἄλλοι δι' ἄλλης ἀρετῆς ὀφείλουσι τρέχειν· ὑμεῖς δὲ δι' ὑπομονῆς. Ταύτης γὰρ ὑμῖν χρεία, ὡς καὶ ἀνωτέρω προεῖρηται.

VERS. 2. *Aspicientes in auctorem fidei et consummatorem Jesum.* Hoc est, si velimus discere quomodo per patientiam sit currendum, ad Christum respiciamus, quemadmodum qui artes discunt, præceptores suos intuentur, quod et ipse dixit : *Discite a me*[56] ; et rursus : *Quod si patremfamilias Beelzebub appellarunt, quanto potius vos domesticos*

Ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν. Τουτέστιν, ἐὰν θέλωμεν μαθεῖν τὸ τρέχειν[70] δι' ὑπομονῆς, πρὸς τὸν Χριστὸν ἀφορῶμεν, ὥσπερ οἱ τέχνας μανθάνοντες πρὸς τοὺς διδασκάλους· ὅπερ οὖν καὶ αὐτὸς ἔλεγε· *Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ* · καὶ πάλιν· *Εἰ τὸν οἰκοδεσπότην Βεελζεβοὺλ ἐκάλεσαν, πόσῳ μᾶλλον τοὺς οἰκιακούς*

[56] Matth. xi, 29.

Variæ lectiones.

[70] φιλάδελφοι m. [71] φέρειν m.

Digitized by Google

αὐτοῦ; καὶ, Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον. Τί δέ ἐστιν, ἀρχηγὸν καὶ τελειωτήν; τουτέστιν Αὐτὸς καὶ τὴν πίστιν ἡμῖν ἐξ ἀρχῆς ἐνέθηκεν·—Οὐ γὰρ ὑμεῖς με, φησίν, ἐξελέξασθε, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς· — καὶ τὸ τέλος αὐτὸς ἐπιθήσει, ὡς τελειοτάτην αὐτὴν ἔχειν ὑμᾶς.

A ipsius [55]? et: *Non est discipulus supra magistrum* [56]. Quid autem est quod ait, *auctorem et consummatorem*? Hoc est, Ipse fidem nobis ab initio imposuit,—*Non enim vos me*, inquit, *elegistis, sed ego vos elegi* [57],— ac finem etiam et consummationem ipse apponet, ut vos eam perfectissimam habeatis.

Ὃς ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς, ὑπέμεινε σταυρὸν, αἰσχύνης καταφρονήσας. Ἐξῆν γὰρ αὐτῷ μὴ παθεῖν, μὴ ἀποθανεῖν· ἀναμάρτητος γὰρ ὢν, θανάτῳ οὐχ ὑπέκειτο· ὃ καὶ αὐτὸς λέγει· Ἔρχεται ὁ τοῦ κόσμου ἄρχων, καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν. Εἰ οὖν οὐκ ἤθελεν, οὐκ ἂν ἐσταυρώθη· ὃ καὶ αὐτὸς ἔλεγεν· Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι τὴν ψυχήν μου. Ἀλλ' ὅμως σταυρὸν ὑπέμεινε, τουτέστιν, οὐχ ἁπλῶς θάνατον, ἀλλὰ τὸν ἐπονείδιστον, καὶ κατεφρόνησε τῆς ἐπὶ τοιούτου θανάτου αἰσχύνης. Οὐκ εἶπε δὲ, Λύπης καταφρονήσας· οὐδὲ γὰρ μετὰ λύπης ταῦτα ἔφερεν.

Qui pro proposito sibi gaudio sustinuit crucem, ignominia contempta. Licebat enim ipsi non pati, non mori. Cum enim peccati omnis expers esset, morti non subjiciebatur: quod et ipse ait: **746** *Venit mundi princeps, et in me non habet quidquam* [58]. Si igitur noluisset, non esset crucifixus: quod et ipse dixit: *Potestatem habeo ponendi animam meam* [59]. Attamen crucem sustinuit, hoc est, non simpliciter mortem, sed contumeliosam, aspernatusque est ignominiam inde provenientem. Non autem dixit, Tristitia contempta: neque enim cum tristitia ista ferebat.

Ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ κεκάθικεν. Ὁρᾷς τὸ τέλος τῆς ὑπομονῆς ποῦ ἀναβιβάζει; ὃ καὶ ἀλλαχοῦ φησι· Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, τὸ κατὰ σάρκα λέγων. Ὥστε δύναται καὶ ὑμᾶς ἀμείψασθαι ὑπὲρ τῶν δι' αὐτὸν θλίψεων. Ἡ γὰρ ἐν δεξιᾷ καθέδρα, τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ἰσόκτιμον δηλοῖ.

Atque in dextera sedis Dei sedet. Vides finem patientiæ, quo perducit? id quod alibi dixit: *Propterea Deus etiam superexaltavit eum* [60]: de carne loquens. Potest itaque vobis mercedem rependere pro afflictionibus suo nomine toleratis. Cathedra enim et sessio ad dextram, æqualitatem cum Patre significat.

Ἀναλογίσασθε γὰρ τὸν τοιαύτην ὑπομεμενηκότα ὑπὲρ τῶν ἁμαρτωλῶν εἰς αὐτὸν ἀντιλογίαν. Καίτοι εἰ καὶ ὁμοδούλων πάθη ἀναλογίζεταί τις, ἱκανῶς παραμυθεῖται, πόσῳ μᾶλλον τὰ τοῦ Δεσπότου τοῦ τοιαύτην ἀντιλογίαν ὑπομείναντος; ὅ ἐστι, γέλωτας, χλευασίας, ὀνείδη, κατὰ πρόσωπον πληγὰς, ὅσα ἀντέλεγον ταῖς διδασκαλίαις αὐτοῦ, τὰς ἐπὶ Πιλάτου κραυγὰς, τελευταῖον σταυρόν. Ἐμφαντικὸν γὰρ τὸ, τοσαύτην, τουτέστιν, ἄχρι θανάτου φέρουσαν, καὶ ταῦτα, τοῦ μετὰ λῃστῶν, καὶ ταῦτα ὑπὸ ἁμαρτωλῶν, τῶν ἐθνικῶν δηλαδὴ, ἢ καὶ αὐτῶν τῶν Ἰουδαίων.

Vers. 3. *Recogitate enim eum qui talem sustinuit a peccatoribus adversum se contradictionem.* Quod si quis conservorum suorum afflictiones reputans, abunde se consolatur, quanto magis si Domini sui, qui tantam contradictionem pertulit, afflictiones secum expendat? hoc est, risus, subsannationes, convicia, in faciem verbera, quæcunque contra doctrinam ejus dicebant, clamores apud Pilatum, postremo crucem ipsam. Emphatica enim est ista dictio, *Talem*, hoc est, ad mortem usque perducentem, idque una cum latronibus, idque a peccatoribus, ethnicis videlicet, sive ipsis Judæis.

Ἵνα μὴ κάμητε ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν ἐκλυόμενοι. Τὸ γὰρ ἀναλογίσασθαι τὸν Χριστὸν, τονώσει ὑμῶν τὰς ψυχὰς καὶ νευρώσει, καὶ οὐκ ἐάσει ἐκλελύσθαι καὶ ἀπαγορεῦσαι πρὸς τὰς θλίψεις.

Ne defatigemini animabus vestris deficientes. Christum enim in animo versare, animabus vestris et vires ac nervos addet, nec sinet deficere, nec in afflictionibus desperare.

Οὔπω μέχρις αἵματος ἀντικατέστητε. Δύο εἴδη παρακλήσεως ἀλλήλοις εἰσὶν ἐναντία· ἓν μὲν, ὅταν πρός τινα λέγῃ τις, ὅτι Μεγάλα πέπονθας. ἀναμνήσθητι ἐκείνων· ἕτερον δὲ, ὅταν λέγῃ· Οὐδὲν μέγα οὔπω πέπονθας. Τὸ μὲν γὰρ κάμνουσαν ἀνακτᾶται τὴν ψυχὴν, ἔχουσαν πολλοὺς συνίστορας τῶν παθημάτων αὐτῆς· τὸ δὲ φυσᾶσθαι μέλλουσαν κατασπᾷ, καὶ ῥᾳθυμοῦσαν διεγείρει. Τούτοις τοῖς δυσὶ χρῆται Παῦλος νῦν πρὸς Ἑβραίους. Εἰπὼν γὰρ ἀνωτέρω, ὅτι Πολλὴν ἄθλησιν ὑπεμείνατε παθημάτων, καὶ προτρεψάμενος μιμήσασθαι ἑαυτοὺς, νῦν τὸ ἐναντίον, δείκνυσιν αὐτοὺς μήπω μηδὲν ἀξιόλογον ὑποστάντας, ὡς ἂν μὴ ἐπαρθῶσι. Καὶ ὅρα σοφίαν. Μεθ' ὃ ἐμνήσθη τῶν ἀρχαίων ἁγίων τῶν μεγάλα ὑποστάντων, καὶ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, τότε δείκνυσι τὰ αὐτῶν οὐδὲν ὄντα. Οὕπω γὰρ, φησὶν, ἄχρι θανάτου

Vers. 4. *Nondum ad sanguinem usque restitistis.* Duæ sunt adhortationis et consolationis species inter se contrariæ: altera quidem, cum quis alicui dicat: Magna quidem passus es, memento illorum; altera vero, cum dicat: Nihildum ardui passus es. Illud enim animam fatiscentem refocillat, dum multos afflictionum suarum testes habet. Istud vero intumescentem deducit, et languentem excitat. Hisce duabus nunc utitur Paulus ad Hebræos. Cum enim supra dixisset: Magnum certamen sustinuistis passionum [60*], adhortatusque esset ut seipsos imitarentur, nunc e contra ostendit eos nondum quidquam æstimatione dignum sustinuisse, ne efferantur. Ac vide ejus sapientiam. Posteaquam priscorum sanctorum, qui magna sustinuerant, atque adeo Domini ipsius meminisset, tunc ostendit eo-

[55] Matth. x, 25. [56] ibid. 24. [57] Joan. xv, 16. [58] Joan. xiv, 30. [59] Joan. x, 18. [60] Philipp. ii, 9. [60*] Hebr. x, 32.

Digitized by Google

rum afflictiones nullas esse. Nondum enim ad mortem usque, inquit, pervenistis, sed ad persecutiones usque, et usque ad rapinas : Christus autem usque ad mortem venit. Porro cum ait, *restitistis*, ostendit peccatum vehemens quiddam spirare, esseque eis oppositum, ipsos autem stantes et contranitentes, **747** nondum tamen in lethalibus, verum in levioribus.

A ἐφθάσατε, ἀλλὰ ἄχρι διωγμῶν, ἄχρις ἁρπαγῆς· ὁ δὲ Χριστὸς ἄχρι θανάτου ἦλθεν. Ἀντικατέστη δὲ, εἰπὼν, δείκνυσι καὶ τὴν ἁμαρτίαν σφοδρόν τι πνέουσαν, καὶ ἀντικειμένην, καὶ αὐτοὺς δὲ ἑστῶτας καὶ ἀγωνιζομένους, οὔπω μέντοι ἐν τοῖς καιριωτέροις, ἀλλὰ τοῖς κουφοτέροις.

Adversus peccatum repugnantes. Contra diabolum, qui est peccatum ipsum, utpote primus inventor ejus et præceptor. Vel contra ipsum peccatum, ejusque ignominiosos affectus, nobis inimicos et perniciosos.

Πρὸς ἁμαρτίαν ἀνταγωνιζόμενοι. Πρὸς τὸν διάβολον τὸν αὐτόχρημα ἁμαρτίαν, ὡς εὑρετὴν αὐτῆς καὶ διδάσκαλον· ἢ πρὸς αὐτὴν τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὰ αὐτῆς ἄτιμα πάθη, τὰ πολέμια ἡμῖν καὶ ὀλέθρια.

Vers. 5. *Et obliti estis adhortationis.* Adeo, inquit, remissi estis et in segnitiem resoluti, ut adhortantium vos ad fortitudinem sermonum sitis B obliti, etsi nondum magni quidquam passi estis. Ingentes enim ac dignæ ratione aliqua afflictiones, oblivionem sæpenumero incutiunt rerum necessariarum.

Καὶ ἐκλέλησθε τῆς παρακλήσεως. Τοσοῦτον παρεῖθητε καὶ ἐξελύθητε, ὥστε καὶ τῶν παρακαλούντων εἰς ἀνδρείαν λόγων ἐπελάθεσθε, καίτοι μήπω παθόντες τι μέγα. Τὰ γὰρ μεγάλα καὶ ἀξιόλογα πάθη λήθην ἐμποιοῦσι πολλάκις τῶν ἀναγκαίων.

Quæ vobis tanquam filiis loquitur : Fili mi, noli negligere disciplinam Domini [61]. Non enim propriis filiis loquebatur Salomon, sed omnibus qui audire poterant, et vobis omnino : propterea, *tanquam*, apponitur.

Ἥτις ὑμῖν ὡς υἱοῖς διαλέγεται· Υἱέ μοι, μὴ ὀλιγώρει παιδείας Κυρίου. Οὐ γὰρ ἰδίοις υἱοῖς ὁ Σολομὼν ἐλάλει, ἀλλὰ πᾶσι τοῖς ἀκούειν δυναμένοις, καὶ ὑμῖν δὲ πάντως· διὰ τοῦτο τὸ, ὡς, κεῖται.

Neque defatigeris dum ab eo argueris. A Deo igitur tentationes adducuntur : quod si a Deo, ad commoditatem omnino nobis cedent. Aut enim ipsi imprimis placet ut nos tentemur, quo a peccatis liberemur : aut nos tentari permittit, ad probatio- C nem, utque plures consequamur coronas.

Μὴ ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος. Ἆρα οὖν παρὰ Θεοῦ οἱ πειρασμοὶ ἐπάγονται· εἰ δὲ παρὰ Θεοῦ, πρὸς ὠφέλειαν ἡμῶν πάντως. Αὐτὸς γὰρ ἢ προηγουμένως εὐδοκεῖ ἡμᾶς πειράζεσθαι πρὸς ἀπόθεσιν ἁμαρτιῶν, ἢ παραχωρεῖ πρὸς δοκιμασίαν καὶ στεφάνους πλείους.

Vers. 6. *Quem enim diligit Dominus, castigat : flagellat autem omnem filium quem recipit.* Fieri non potest ut quispiam inveniatur dilectus Deo citra afflictiones. Nonne igitur latrones et fures flagris cæduntur? filiine et illi sunt? Minime gentium. Non enim dixit, Quisquis flagellatur, est filius, sed, Omnis filius flagellatur. Latrones igitur non filiorum instar flagellantur, verum ut scelerati puniuntur. Hic autem cum prius dixisset, *Castigat*, intulit postea, *Flagellat* : ut non veluti sceleris ultionem, sed veluti eruditionem intelligas flagellationem filii. *Quem recipit*, hoc est, quem admittit, quem præ cæteris assumit, et familiarem amicum sibi conciliat.

Ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει, μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται. Ἀδύνατον γὰρ εὑρεῖν τινα τῶν ἀγαπωμένων τῷ Κυρίῳ χωρὶς θλίψεων. Ἆρα οὖν οὐ μαστιγοῦνται καὶ λῃσταὶ καὶ κλέπται; Υἱοὶ οὖν καὶ οὗτοι; Οὐχί. Οὐ γὰρ εἶπεν, ὅτι πᾶς ὁ μαστιγούμενος, υἱὸς, ἀλλὰ πᾶς υἱὸς μαστιγοῦται. Λῃσταὶ μὲν οὖν οὐχ ὡς υἱοὶ μαστιγοῦνται, ἀλλ' ὡς κακοὶ κολάζονται. Ἐνταῦθα δὲ προειπὼν, ὅτι *παιδεύει*, τότε ἐπήγαγε τὸ, *μαστιγοῖ*, ἵνα μὴ ὡς κακίας ἔκτισιν, ἀλλ' ὡς παίδευσιν νοήσῃς τὴν μαστίγωσιν τοῦ υἱοῦ. Ὃν δὲ *παραδέχεται*, τουτέστιν, ὃν ἀποδέχεται, ὃν προσλαμβάνεται πλέον τῶν ἄλλων, ὃν οἰκειοῦται.

D

Vers. 7. *Si castigationem sustinetis, tanquam filiis offert se vobis Deus. Quis enim est filius quem non castigat pater? Quod si extra disciplinam estis, cujus participes facti sunt omnes, ergo adulterini, et non filii estis.* Ex quibus illi putabant sese a Deo derelictos, ex iis ostendit eis quod Deo curæ fuerint. Si enim, inquit, afflictionibus caruissetis, nothi fuissetis, illegitimique filii, et non genuini. Cui enim parentum nothorum institutio curæ est? Quia vero affligimini, exhinc autem obvenit vobis, ut ornate atque moderate vivatis, perinde ac omnes præmemorati, videlicet justi, qui et filii Dei vocati

Εἰ παιδείαν ὑπομένετε, ὡς υἱοῖς ὑμῖν προσφέρεται ὁ Θεός. Τίς γάρ ἐστιν υἱὸς ὃν οὐ παιδεύει πατήρ; Εἰ δὲ χωρίς ἐστε παιδείας, ἧς μέτοχοι γεγόνασι πάντες, ἄρα νόθοι ἐστὲ, καὶ οὐχ υἱοί. Ἀφ' ὧν ἐνόμιζον αὐτοὶ ἐγκαταλελεῖφθαι ὑπὸ Θεοῦ, ἀπὸ τούτων δείκνυσιν αὐτοὺς μεμελημένους τῷ Θεῷ. Εἰ μὲν γὰρ ἐκτὸς θλίψεων ἦτε, ἐφαίνεσθε ἂν ὅτι νόθοι ἐστὲ [καὶ οὐχ υἱοί. Τίς γὰρ πατὴρ φροντίζει παιδεύσεως νόθων υἱῶν, καὶ κοσμιότητος; Ἐπεὶ δὲ θλίβεσθε, ἐκ δὲ τούτου περιγίνεται ὑμῖν τὸ κοσμίως καὶ κατεσταλμένως ζῆν, ὥσπερ καὶ πάντες οἱ προρρηθέντες, δηλαδὴ δίκαιοι, οἳ καὶ υἱοὶ Θεοῦ

[61] Prov. III, 11

Digitized by Google

ἐχρημάσισαν· πρόδηλον καὶ ἀναντίῤῥητον, ὅτι ὡς A υἱοῖς ὑμῖν προσφέρεται ὁ Θεὸς, καὶ διὰ φροντίδος ὑμᾶς ἔχει, ἵνα μὴ ἀπαίδευτοι ἀποβῆτε, καὶ ἐκ τούτου ἀποκλήρους ὑμᾶς ἐξωθήσῃ.

Εἶτα τοὺς μὲν τῆς σαρκὸς ἡμῶν πατέρας εἴχομεν παιδευτὰς, καὶ ἐνετρεπόμεθα. Οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑποταγησόμεθα τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων, καὶ ζήσομεν. Ἐκ τῶν κατ' αὐτοὺς πάλιν ἀποδείκνυσιν ὅτι δεῖ ὑπομένειν. Εἰ γὰρ ὅταν οἱ σαρκικοὶ πατέρες ἐπαίδευον ἡμᾶς, οὐκ ἐτολμῶμεν ἀποπηδῆσαι, ἀλλ' ἐνετρεπόμεθα καὶ ὑπεμένομεν, ὅσα ἂν ἐπέφερον· πόσῳ μᾶλλον νῦν τοῦ Θεοῦ παιδεύοντος; Ὅρα δὲ, οὐκ εἶπε Πόσῳ μᾶλλον ὑπομενοῦμεν, ἀλλ', *ὑποταγησόμεθα*· δεικνὺς ὅτι ἀντιστάτου ἐστι καὶ ἀντιθέου, τὸ μὴ ὑπομένειν θλίψιν. *Πατέρα* δὲ *πνευμάτων*, ἢ τῶν χαρισμάτων, ἢ τῶν B ἀσωμάτων δυνάμεων, ἤ, ὅπερ καὶ οἰκειότερον, τῶν ψυχῶν. Πρὸς γὰρ ἀντιδιαστολὴν τῶν σαρκικῶν πατέρων, εἶπε τὸ πνευματικόν. *Καὶ ζήσομεν* δὲ προσέθηκεν, ἵνα δείξῃ, ὅτι ὁ ἀνυπότακτος οὐδὲ ζῇ. Ἔξω γάρ ἐστι τοῦ Θεοῦ, ὅς ἐστι ζωή.

Οἱ μὲν γὰρ πρὸς ὀλίγας ἡμέρας. Οὔτε γὰρ ἰσχύουσι δι' ὅλου παιδεύειν ἡμᾶς, ἵνα τελείους ἐργάσωνται. Ἢ γὰρ θάνατος τοῦ πατρὸς, ἡ αὔξησις, ἡ σκληρότης τοῦ παιδὸς, ἵστησι τὴν παιδείαν· ὁ δὲ Θεὸς ἀεὶ παιδεύων, δύναται τελείους ποιεῖν.

Κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς, ἐπαίδευον. Οὐ πάντως δὲ τὸ δοκοῦν τῷ πατρὶ λυσιτελεῖ τῷ υἱῷ· πολλοὶ C γὰρ καὶ αἰσχρὰς διδάσκουσι τέχνας.

Ὁ δὲ ἐπὶ τὸ συμφέρον, πρὸς τὸ μεταλαμβάνειν[72] *τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ.* Ὁ δὲ Θεὸς πρὸς τὸ συμφέρον ἡμῖν ἐπάγει τὴν παιδείαν· οὐχ ἵνα λάβῃ τι παρ' ἡμῶν, ἀλλ' ἵνα μεταδῷ μᾶλλον τῆς ἁγιότητος, τουτέστι, τῆς καθαρότητος αὐτοῦ· ὥστε, φησὶ, γενέσθαι ἡμᾶς δεκτικοὺς τῶν αὐτοῦ ἀγαθῶν. Ἄρα οὖν ἡ παιδεία μετάληψις ἁγιότητός ἐστι· καὶ εἰκότως· συστρέφει γὰρ τὴν ψυχὴν πρὸς τὸν ἅγιον Θεὸν, μὴ ἐῶσα αὐτὴν πρὸς ἀνθρώπινόν τι ῥέμβεσθαι.

Πᾶσα δὲ παιδεία πρὸς μὲν τὸ παρὸν οὐ δοκεῖ χαρᾶς εἶναι, ἀλλὰ λύπης. Πάλιν ἀπὸ τῆς κοινῆς ἐννοίας τὰς ἀφορμὰς ἔλαβε τῆς παραινέσεως, καὶ D φησι· *Πᾶσα δὲ παιδεία*, καὶ θεία καὶ ἀνθρωπίνη, *οὐ δοκεῖ χαρᾶς εἶναι, ἀλλὰ λύπης.* Καλῶς; τὸ, *Δοκεῖ*· οὐ γὰρ ἀληθῶς ἐστι λύπης. Πῶς γὰρ ἂν εἴη κυρίως λύπης, εὐφροσύνης οὖσα μήτηρ; Ἀλλ' ὡς πρὸς ἡμᾶς τοὺς δυσχεραίνοντας πρὸς τὰς παιδείας τὸ, *Δοκεῖ*, εἴρηται.

Ὕστερον δὲ καρπὸν εἰρηνικὸν τοῖς δι' αὐτῆς γεγυμνασμένοις ἀποδίδωσι δικαιοσύνης. Τί ἐστιν, *εἰρηνικόν*; τοῦτ' ἔστιν, ἀτάραχον, λεῖον, ἡδύν. Ὁ μὲν γὰρ λυπούμενος ταράττεται· ὁ δὲ χαίρων λειότητά τινα ἔχει καὶ γαλήνην. Ὁ δὲ καρπὸς οὗτος δικαιοσύνης ἐστὶ, διότι δίκαιος ὢν[73] ὁ

sunt: planum est et irrefragabile quod vobis ut filiis sese offerat Deus, atque vestri curam gerat, **748** ne disciplinæ expertes evadatis, atque hinc vos hæreditate abdicet.

Vers. 9. *Deinde patres quidem carnis nostræ habuimus eruditores, et reverebamur eos : non multo magis obtemperabimus patri spirituum, et vivemus?* Ex rebus eorum demonstrat rursus quod oporteat eos patientes esse. Si enim cum carnales patres nos castigabant, non audebamus resilire, sed pudore suffundebamur, et patienter sustinebamus quæcunque nobis inferebant, quanto potius nunc Deo nos castigante? Animadverte autem : non dixit, Quanto magis sufferemus, sed, *obtemperabimus*, ostendens quod sit contranitentis et adversantis Deo, non sustinere afflictionem. *Patrem* autem *spirituum*, vel donorum, vel incorporearum virtutum dixit, vel, quod magis proprium est, animarum. Ad discrimen enim carnalium parentum, spirituale posuit. Porro addidit, *et vivemus*, ut submonstret inobedientem non vivere : alienus enim est a Deo, qui est vita.

Vers. 10. *Et illi quidem tempore paucorum dierum.* Neque enim possunt omnino nos erudire, ita ut perfectos reddant. Aut enim obitus patris, vel ætas provectior, vel duritiæ filii institutionem sistit : at vero Deus, utpote qui semper erudit, perfectos efficere potest.

Secundum voluntatem suam erudiebant nos. Non autem omnino quod patri visum est, utile est etiam filio : plerique enim turpes etiam docent artes.

Hic vero ad id quod utile est in recipiendo sanctificationem ejus. Deus autem ad commoditatem nostram castigationem inducit, non ut quidquam a nobis accipiat, verum ut impertiat nobis potius sanctitatem, hoc est, puritatem suam, ut simus, inquit, nos capaces bonorum ejus. Disciplina igitur est participatio sanctitatis : nec immerito : convertit enim animam ad Deum sanctum, non sinens eam ad humanum quiddam devolvi.

Vers. 11. *Omnis autem disciplina in præsenti quidem non videtur esse gaudii, sed mœroris.* Rursus a vulgari opinione, adhortationis occasionem accepit, et ait : *Omnis disciplina*, tam divina quam humana, *non videtur esse gaudii, sed mœroris.* Pulchre autem dicit : *Videtur :* non enim vere est mœroris ; quomodo enim proprie fuerit mœroris, cum sit lætitiæ mater? Sed nostri respectu, qui ægre ferimus disciplinam, *Videtur*, dictum est.

Postea vero fructum pacatum exercitatis per eam reddit justitiæ. Quid est, *pacatum?* Hoc est, turba vacantem, lævem, suavem. Qui enim contristatur, conturbatur : qui vero lætatur, lævorem quemdam habet, ac tranquillitatem. **749** Fructus autem ille justitiæ est, nempe quod Deus, cum sit justus, in

Variæ lectiones.

[72] μεταλαβεῖν o. [73] ἐστιν o.

Digitized by Google

hoc sæculo turbatos illic refocillat. Observa autem, quod exercitationem vocet disciplinam, quippe quæ confortet fideles, ac velut quosdam athletas et robustiores faciat. Quid igitur eam aversamini quæ animas vestras confirmat?

VERS. 12. *Propterea remissas manus ac dissoluta genua erigite.* Veluti ad pugiles quosdam et certatores disserit. Ex Isaia autem hunc sibi desumpsit locum, indicans per metaphoram præcipuarum partium, quod toti sint soluti animo. Manus enim operationis, pedes vero motionis sunt symbolum. Mœrentis igitur, imprimis animæ, instrumenta, deinde et corporis ex consequenti sunt remissa.

VERS. 13. *Et gressus rectos facite pedibus vestris, ut ne quod claudum est aberret, magis autem sanetur.* Hic veluti ad cursores disserit, perinde ac in superioribus dictum est: *Per patientiam curramus.* Ait ergo, *Gressus rectos facite.* Τροχιὰ vero, est vel vestigium rotæ currus, quod terræ imprimitur, vel locus currentium pedibus subjectus. Sint igitur, inquit, orbitæ, vel viæ vestræ læves, planæ et æquales, hoc est, nihil asperum, vel triste, vel inæquale sit in animabus vestris: verum æqualiter et plane et citra mœrorem currite, ut non claudicantes, hoc est, natura pusillanimes, Judæorum in morem: hujus enim gens est Hebræa, vel etiam claudicantes circa fidem futurorum, adhuc offendatis, aberrentque pedes vestri, hoc est, omnino perversi fiant. Qui enim naturali, ac quæ principio ei accidit, pusillanimitate impellitur, non cohibens seipsum, sed dedens potius, clam in desperationis præcipitium omnino incidit, adeo ut inde vix revocari possit. Date autem potius operam, ut quod in vobis claudum est, curetur: hoc est, etiamsi hactenus incredulitatis nonnihil habuistis, corrigite potius: ubinam enim esset in patiente incredulitas? Animadverte autem quomodo manifeste inducat pœnitentiam, atque istud observa propter Novatianos.

VERS. 14. *Pacem persequimini cum omnibus.* Quod supra dixit: *Non deserentes collationem nostram*, id nunc etiam agit, ad dilectionem congregans: nec solum erga amicos ac familiares, verum etiam erga hostes pacem habere ac sectari admonet. *Cum omnibus* enim, inquit, et Græcis, et Judæis, et hostibus. *Quantum* enim, inquit, *in vobis est, cum omnibus hominibus pacem habete* [68]. Si hujusmodi propositum habueritis, non eritis pusillanimes in afflictione. Reputa etiam quod **750** dixit: *Persequimini*, hoc est, pacem, etiam quæ procul est, studete comprehendere, eam ad vos ipsos attrahentes.

Et sanctimoniam. Hoc est, puritatem: si quidem innuptus quispiam est, virginitatem; si autem

Θεὸς, τοὺς ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ λυπηθέντας [74] ἐκεῖ ἀναπαύει. Ὅρα δὲ ὅτι γυμνασίαν καλεῖ τὴν παιδείαν, ῥωννύουσαν τοὺς πιστοὺς, καὶ οἷόν τινας ἀθλητὰς, καὶ εὐτονωτέρους ποιοῦσαν. Τί οὖν ἀποφεύγετε τὴν ἐνισχύουσαν τὰς ψυχὰς ὑμῶν;

Διὸ τὰς παρειμένας χεῖρας καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε. Ὡς πρὸς πύκτας τινὰς καὶ ἀγωνιστὰς διαλέγεται. Ἀπὸ τῆς Γραφῆς δὲ τοῦ Ἡσαΐου τοῦτο ἔλαβε, δεικνύων ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν κυριωτέρων μερῶν, ὅτι ὅλοι παρειμένοι εἰσὶ τῇ ψυχῇ. Αἱ μὲν γὰρ χεῖρες, ἐνεργείας· οἱ δὲ πόδες, κινήσεως σύμβολον. Τοῦ οὖν ἀθυμοῦντος, καὶ τὰ ψυχικὰ μὲν ὄργανα προηγουμένως, καὶ τὰ σωματικὰ ἀκολούθως παρεῖνται.

Καὶ τροχιὰς ὀρθὰς ποιήσατε τοῖς ποσὶν ὑμῶν, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, ἰαθῇ δὲ μᾶλλον. Ἐνταῦθα ὡς πρὸς δρομεῖς διαλέγεται, καθὼς καὶ ἀνωτέρω εἴρηκε· *Δι' ὑπομονῆς τρέχωμεν.* Φησὶν οὖν, *Ποιήσατε τροχιὰς ὀρθάς.* Τροχιὰ δέ ἐστιν ἢ τὸ ἴχνος τοῦ ἁρματείου τροχοῦ, ὃ κατὰ τῆς γῆς χαράττεται, ἢ ἡ ὑποκειμένη χώρα τοῖς τῶν τρεχόντων ποσίν. Ἔστωσαν οὖν, φησὶν, αἱ τροχιαὶ ὑμῶν, ἤγουν αἱ ὁδοὶ ὑμῶν λεῖαι καὶ ὁμαλαὶ, τουτέστι, μηδὲν τραχὺ καὶ λυπηρὸν καὶ ἀνώμαλον ἐν ταῖς ὑμετέραις ψυχαῖς ἦτω, ἀλλ' ὁμαλῶς καὶ ἀλύπως καὶ λείως τρέχετε, ἵνα μὴ χωλοὶ ὄντες, τουτέστι φύσει μικροψυχότερον διακείμενοι, ἅτε Ἰουδαῖοι· τοιοῦτον γὰρ τὸ ἔθνος· ἢ καὶ χωλεύοντες περὶ τὸ πιστεύειν τοῖς μέλλουσιν, ἔτι προσπλαγῆτε [75], καὶ ἐκτραπῶσιν οἱ πόδες ὑμῶν, τουτέστι παντελῶς στρεβλοὶ γένωνται. Ὁ γὰρ τῇ φυσικῇ, ἢ τῇ ἐξ ἀρχῆς προσπεσούσῃ μικροψυχίᾳ συνεπαγόμενος, καὶ μὴ ἀνέχων ἑαυτὸν, ἀλλ' ἐνδιδοὺς, λανθάνει παντάπασιν ἐκπίπτων εἰς τὸν τῆς ἀπογνώσεως χρημνὸν [76] καὶ δυσανάκλιτος ἐκεῖθεν ὤν. Ἀλλὰ μᾶλλον σπουδάσατε, ἵνα ἰαθῇ τὸ ἐν ὑμῖν χωλεῦον, τουτέστι κἂν τινα ἀπιστίαν ἔχητε μέχρι τοῦ νῦν, διορθώθητε μᾶλλον. Ποῦ γὰρ ἐν τῷ ὑπομένοντι ἀπιστία; Ὅρα δὲ πῶς εἰσάγει φανερῶς τὴν μετάνοιαν, καὶ σημείωσαι τοῦτο διὰ τοὺς Ναυατιανούς.

Εἰρήνην διώκετε μετὰ πάντων. Ὑπερ ἀνωτέρω εἶπε· *Μὴ ἐγκαταλείποντες τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν*, τοῦτο καὶ νῦν ποιεῖ, εἰς ἀγάπην συνάγων. Καὶ οὐ μόνον πρὸς τοὺς οἰκείους, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς εἰρηνεύειν παραινεῖ. *Μετὰ πάντων* γὰρ, φησὶ, καὶ Ἑλλήνων, καὶ Ἰουδαίων, καὶ τῶν ἐχθρῶν. *Ὅσον γὰρ, φησὶ, ἐφ' ὑμῖν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύετε.* Ἐὰν δὲ τοιαύτην πρόθεσιν ἔχητε, οὐδὲν μικροψυχήσετε ἐπηρεαζόμενοι. Ὅρα δὲ καὶ τὸ, *Διώκετε*, τουτέστι καὶ πόρρω οὖσαν τὴν εἰρήνην σπουδάζετε καταλαβεῖν, πρὸς ἑαυτοὺς ἐφέλκοντες.

Καὶ τὸν ἁγιασμόν. Τουτέστι, τὴν καθαρότητα· εἰ μὲν ἄγαμός ἐστί τις, φυλάττων τὴν παρθενίαν·

[68] Rom. xii, 8.

Variæ lectiones.

[74] ἀνιαθέντας; ἐκεῖ ἀναπαύων o. [75] προσπληγῆτε m. [76] βυθὸν o.

Digitized by Google

εἰ δὲ ἐν γάμῳ, τὴν σωφροσύνην· οὐχ ὅτι ἁγιασμός A
ἐστιν ὁ γάμος, ἀλλ' ὅτι τηρεῖ τὸν ἀπὸ τοῦ βαπτί-
σματος ἁγιασμὸν ἀναπόβλητον διὰ τῆς νομίμου μί-
ξεως. Τίμιος μὲν γὰρ ὁ γάμος, οὐχ ἅγιος δέ, ἀλλὰ
τοῦ ἁγιασμοῦ φύλαξ.

Οὗ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν Κύριον. Οὔτε γὰρ
πόρνοι, οὔτε μοιχοὶ, οὔτε μαλακοὶ, οὔτε ἀρσενοκοῖ-
ται, βασιλείαν Θεοῦ κληρονομήσουσι. Καὶ ὁ Κύριος
δὲ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· *Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρ-
δίᾳ, ὅτι αὐτοὶ ὄψονται τὸν Θεόν.*

*Ἐπισκοποῦντες μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάρι-
τος τοῦ Θεοῦ.* Καθάπερ ὁδόν τινα μακρὰν ὁδευόν-
των αὐτῶν ἐν συνοδίᾳ πολλῇ, φησί· *Βλέπετε μή τις
ἀπέμεινεν.* Οὐ γὰρ τοῦτο ζητῶ μόνον, ἵνα ὑμεῖς B
παραγένησθε, ἀλλ' ἵνα καὶ τοὺς ἄλλους ἐπισκοπῆτε,
τουτέστι ἐπισκέπτησθε, καταλαμβάνητε, καταμα-
θάνητε, ὅπερ ἐστὶν ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν· κἂν εἷς ᾖ ὁ
ὑστερῶν, μηδὲ τούτου καταμελήσητε. Χάριν δὲ Θεοῦ
τὴν πίστιν φησὶ, καὶ τὴν ἀρίστην πολιτείαν, καὶ
τὰ μέλλοντα ἀγαθά. Πάντα γὰρ ταῦτα, τῆς τοῦ Θεοῦ
ἐστι χάριτος.

Μή τις ῥίζα πικρίας ἄνω φύουσα ἐνοχλῇ. Τοῦτο
ἐν τῷ Δευτερονομίῳ κεῖται. Ἔλαβε δὲ αὐτὸ ἀπὸ
μεταφορᾶς τῶν φυτῶν. Ὁ δὲ ἀλλαχοῦ γράφει,
Μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ, τοῦτο καὶ
ἐνταῦθά φησι, Μή τις πονηρὸς εἰς λύμην πλειόνων
εἶναι συγχωρείσθω· ἔκκοπτε τὴν τῆς πικρίας ῥίζαν,
τουτέστι, τῆς ἁμαρτίας, ἵνα μὴ βλαστοὺς ἐνέγκῃ,
τουτέστι μὴ ἄλλους τοιούτους ποιήσῃ. Ὅτι δὲ πικρὰ C
ἡ ἁμαρτία, μᾶλλον δὲ οὐδὲν πικρότερον αὐτῆς,
ἴσασιν οἱ μετὰ τὸ πρᾶξαι ὑπὸ τοῦ συνειδότος τηκό-
μενοι. Ὅρα δὲ, οὐκ εἶπεν ὅτι πικρὰ ῥίζα, ἀλλὰ
πικρίας ῥίζα· τὴν μὲν γὰρ πικρὰν ῥίζαν ἔστι καρ-
ποὺς γλυκεῖς [77] προσενεγκεῖν· τὴν δὲ πικρίας ῥίζαν,
τουτέστι τὴν πηγὴν καὶ ὑπόθεσιν, οὐκ ἔνι ποτὲ
γλυκὺν ἐνεγκεῖν καρπόν.

Καὶ διὰ ταύτης μιανθῶσι πολλοί. Τοὺς γὰρ ἀσε-
βεῖς ὁρῶντες, εἰς ζῆλον αὐτῶν ἔρχονται οἱ ῥᾳθυ-
μοι [78], καὶ μιαίνονται τὰς ψυχάς. Ἐκκοπτέσθωσαν
οὖν αἱ τοιαῦται ῥίζαι.

*Μή τις πόρνος, ἢ βέβηλος, ὡς Ἡσαῦ, ὃς ἀντὶ
βρώσεως μιᾶς ἀπέδοτο τὰ πρωτοτόκια αὐτοῦ.* D
Οὐ τοῦτό φησιν, ὅτι πόρνος ἦν Ἡσαῦ, ἀλλ' ἄχρις
αὐτοῦ στῆσον, *Μή τις πόρνος ἐν ὑμῖν ἦτω.* Αἰ-
νίττεται γάρ τινας παρ' αὐτοῖς τοιούτους, οὐ μέν-
τοι βούλεται ἐλέγχειν αὐτοὺς, ἀλλὰ προσποιεῖται
ἄγνοιαν, ὡς ἂν διορθώσωνται. Εἶτα ἀπ' ἄλλης ἀρχῆς
εἰπὲ, *Μηδὲ βέβηλος ὡς Ἡσαῦ*, τουτέστι γαστρί-
μαργος, κοσμικὸς, τὰ πνευματικὰ βεβηλῶν καὶ
καταπατῶν. Τὴν γὰρ παρὰ Θεοῦ δοθεῖσαν τιμὴν τῶν
πρωτοτοκίων ἀπέδοτο, καὶ ταῦτα βρώσεως μιᾶς.
Τοῦτο δέ ἐστι βεβήλωσις, ἡ καταφρόνησις τῶν θείων.
Ἐνταῦθα δείκνυσιν αὐτοῖς πόσον κακὸν ἡ ῥᾳθυμία,

matrimonio junctus est, sobrietatem custodiens : non quod nuptiæ sint sanctificatio, sed quia sanctificationem a baptismate partam, per legitimum coitum, inviolatam servant. Honorabile quippe connubium, non autem sanctum, sed sanctificationis custos.

Sine qua nemo videbit Dominum. Neque enim fornicatores, neque mœchi, neque molles, neque masculorum concubitores regnum Dei hæreditabunt [62*]. Ac Dominus in Evangelio : *Beati*, inquit, *mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt* [63].

Vers. 15. *Considerantes ne quis desit gratiæ Dei.* Perinde quasi longum iter cum multo comitatu emensi sint, dicit : *Videte ne quis remanserit.* Non enim hoc quæro solum, ut vos accedatis : B sed ut alios etiam consideretis, hoc est, visitetis, cognoscatis, perdiscatis ; quod est de infirmis : et si vel unus tantummodo posterior fuerit, ne hunc quidem neglexeritis. Gratiam autem Dei, fidem dicit, et optimam vitæ rationem, adeoque futura bona. Hæc enim omnia sunt Dei gratiæ.

Ne qua radix amaritudinis sursum germinans inturbet. Hoc in Deuteronomio habetur. Est autem metaphora a plantis sumpta. Quod vero alio in loco scribit : *Modicum fermenti totam massam fermentat* [64] : istud et hic dicit, Ne quis pravus ad plurimum perniciem permittatur, exscinde amaritudinis radicem, hoc est peccati, ne germina proferat, hoc est, ne alios tales faciat. Quod autem C amarum sit peccatum, imo vero nihil ipso amarulentius, ii noverunt qui post commissum flagitium conscientia macerantur. Observa autem quod non dixerit radicem esse amaram, sed amaritudinis radicem : potest enim amara radix fructus dulces proferre. Amarulentiæ autem radicem, hoc est, fontem, et causam, non est possibile dulcem proferre fructum.

Et per illam inquinentur multi. Segniores enim, cum impios vident, ad eorum æmulationem deveniunt, ipsorumque animi inquinantur. Itaque hujusmodi radices exscindantur.

Vers. 16. *Ne quis fornicator, aut profanus ut Esau, qui propter unam escam vendidit primitiva sua.* Non hoc dicit, quod Esau fornicator fuerit, D sed hic siste ad, *Ne quis fornicator in vobis sit.* Innuit enim tales apud eos quosdam fuisse, non tamen eos vult palam arguere, sed **751** ignorantiam simulat, ut emendentur. Deinde ab alio principio dic : *Neque profanus ut Esau*, hoc est, gastrimargus, helluo, vorax, mundanus, spiritualia profanans et conculcans. Datum enim a Deo honorem primogenituræ vendidit, idque pro una esca. Hæc vero est profanatio, contemptus nimirum divinarum rerum. Hic ipsis ostendit

[62*] 1 Cor. IV, 9, 10. [63] Matth. V, 8. [64] Gal. V, 9.

Variæ lectiones.

[77] καλοὺς ο. [78] ῥᾳθυμώτεροι ο.

Digitized by Google

quantum malum sit segnities : nempe, quod prior, pusillanimis redditus, neque adversus cibi cupiditatem resistens, posterior factus est.

A ὅτι ὁ πρῶτος, ὕστερος γέγονεν ὀλιγοψυχήσας, καὶ μὴ ἀντιστὰς πρὸς τὴν τῆς βρώσεως ἐπιθυμίαν.

Vers. 17. *Novistis enim, quod et postea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus sit.* Reprobatus est a patre dicente ei : *Si ipsum dominum tuum feci, tibi vero quid faciam, fili* [66] ? Quidam autem, *reprobatus est a Deo*, dixerunt. Primum igitur a Deo reprobatus est. Deus enim in causa fuit cur deceptus Isaac Jacobo benedixerit. Quod vero posthac cum benedictionem quæreret, rejectus sit, de patre est intelligendum, vel tum etiam ab utrisque : planum est enim, quod et pater secundum Deum ipsum reprobarit.

Ἴστε γὰρ ὅτι καὶ μετέπειτα θέλων κληρονομῆσαι τὴν εὐλογίαν, ἀπεδοκιμάσθη. Ἀπεδοκιμάσθη παρὰ τοῦ πατρὸς εἰπόντος πρὸς αὐτόν· Εἰ κύριον αὐτὸν ἐποίησά σου, σοὶ δὲ τί ποιήσω, τέκνον ; Τινὲς δὲ, ἀπεδοκιμάσθη παρὰ τοῦ Θεοῦ, εἶπον. Τὸ μὲν οὖν πρῶτον, παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀπεδοκιμάσθη. Ὁ γὰρ Θεὸς αἴτιος τοῦ, τὸν Ἰσαὰκ ἀπατηθέντα εὐλογῆσαι τὸν Ἰακώβ. Τὸ δὲ μετὰ ταῦτα τὴν εὐλογίαν ζητοῦντα ἀποδοκιμασθῆναι, παρὰ τοῦ πατρὸς νοητέον, ἢ καὶ τότε παρ' ἀμφοτέρων· δῆλον γὰρ ὅτι καὶ ὁ πατὴρ κατὰ Θεὸν ἀπεδοκίμασεν αὐτόν.

Non enim invenit pœnitentiæ locum, quanquam cum lacrymis inquisisset eam (*a*). Numquid igitur rejicit hic pœnitentiam Paulus ? Haudquaquam. Quomodo igitur dicit quod pœnitentiæ locum non invenerit, etiamsi cum lacrymis eam inquisierit ? Primum igitur hoc accipe, quod per, *eam*, non pœnitentiam oporteat intelligere, sed benedictionem. Ponitur autem per parenthesin, *Pœnitentiæ enim locum non invenit.* Deinde et pœnitentiam quæsivit quidem, non tamen ut oportet. Quomodo enim pœnitentiæ est dicere, *Appropinquent dies luctus patris mei, et occidam fratrem meum* ? Itaque propter hoc non invenit pœnitentiam, quia non ut oportuit eam quæsivit. Etiamsi enim lacrymas haberet, non fuere tamen pœnitentiæ lacrymæ, sed invidiæ et amarulentiæ ejus, qui non sustineret, neque reprobationem libenter amplecteretur. Quemadmodum neque mœror Caini, pœnitentiæ mœror erat, sed invidiæ, et indicavit etiam cædes fratris eamdem. Aut igitur hoc est quod dixi, aut quod sapientissime Paulus eos qui nondum exciderunt, perterrefacit, inquiens magnis peccatis non esse relictum pœnitentiæ locum, ex industria hoc faciens, ut per metum conservet eos ne cadant. Cum vero nonnullos cecidisse conspexerit, iterum eos revocat, ut non desperent : quemadmodum ad Galatas : *Filioli mei*, inquit, *quos iterum parturio, donec formetur in vobis Christus* [68]. Non igitur rejicit hic pœnitentiam Paulus, sed munit eos qui ex Hebræis crediderant, ut non cadant.

B Μετανοίας γὰρ τόπον οὐχ εὗρε, καίτοι μετὰ δακρύων ἐκζητήσας αὐτήν. Ἆρα μὴ ἐκβάλλει τὴν μετάνοιαν ἐνταῦθα Παῦλος ; Μὴ γένοιτο. Πῶς οὖν φησιν, ὅτι μετανοίας τόπον οὐχ εὗρε, καίτοι μετὰ δακρύων ἐκζητήσας αὐτήν ; Πρῶτον μὲν οὖν τοῦτο δέξαι, ὅτι, *αὐτὴν*, οὐ τὴν μετάνοιαν δεῖ νοεῖν, ἀλλὰ τὴν εὐλογίαν· διὰ μέσου δὲ τὸ, *Μετανοίας γὰρ τόπον οὐχ εὗρεν*. Ἔπειτα καὶ τὴν μετάνοιαν ἐζήτησε μὲν, οὐχ ὡς δεῖ δέ. Πῶς γὰρ μετανοίας τὸ λέγειν· *Ἐγγισάτωσαν αἱ ἡμέραι τοῦ πένθους τοῦ πατρός μου, καὶ ἀποκτενῶ τὸν ἀδελφόν μου* ; Ὥστε διὰ τοῦτο οὐχ εὗρε τὴν μετάνοιαν, ἐπειδὴ μὴ ὡς ἐχρῆν, αὐτὴν ἐζήτησεν. Εἰ γὰρ καὶ δάκρυα εἶχεν, ὅμως οὐ μετανοίας τὰ δάκρυα, ἀλλὰ φθόνου καὶ πικρίας, μὴ ἀνεχομένου μηδὲ στέργοντος τὴν παρευδοκίμησιν. Ὥσπερ οὐδὲ ἡ λύπη τοῦ Κάϊν ἦν μετανοίας, ἀλλὰ φθόνου, καὶ ἐδήλωσεν ὁ φόνος. Ἢ οὖν τοῦτο ἔστιν ὃ ἔφην, ἢ ὅτι σοφώτατα Παῦλος, τοὺς μὲν μήπω πεσόντας φοβεῖ λέγων, ὅτι ἐπὶ τοῖς μεγάλοις ἁμαρτήμασι τόπος μετανοίας οὐκ ἔστιν· οἰκονομικῶς τοῦτο ποιῶν, ὡς ἂν τῷ φόβῳ συντηρήσῃ αὐτοὺς, ὥστε μὴ πεσεῖν. Ὅταν δὲ ἴδῃ τινὰς πεσόντας, πάλιν ἀνακαλεῖται, ἵνα μὴ ἀπογνῶσιν· ὥσπερ πρὸς Γαλάτας· *Τεκνία μου*, φησὶν, *οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν*. Οὐ τοίνυν ἐκβάλλει ἐνταῦθα ὁ Παῦλος μετάνοιαν, ἀλλ' ἀσφαλίζεται τοὺς ἐξ Ἑβραίων πιστοὺς, πρὸς [70] τὸ μὴ πεσεῖν.

C

Vers. 18. *Non enim accessistis ad montem tractabilem,* **752** *et accensum ignem, et turbinem, et caliginem, et procellam, et tubæ sonum.* Ob oculos ponit, eos majoribus esse obnoxios malis si non sustinue-

D Οὐ γὰρ προσεληλύθατε ψηλαφωμένῳ ὄρει καὶ κεκαυμένῳ πυρὶ, καὶ γνόφῳ, καὶ σκότῳ, καὶ θυέλλῃ, καὶ σάλπιγγος ἤχῳ. Δείκνυσιν ὅτι μειζόνων εἰσὶν ὑπεύθυνοι, ἐὰν μὴ ὑπομένωσιν, ἀλλὰ ἀπι-

[66] Gen. xxvii, 37. [68] Galat. iv, 19.

Variæ lectiones.

[70] ὥστε μὴ o.

Notæ.

(*a*) Si pœnitentia in nobis ipsis sita est eo modo quo Deum placamus, et cujus gratia nobis remittuntur peccata, qui fieri potest ut eam quis cum lacrymis inquirat, nec inveniat ? Esau igitur non suam pœnitentiam quæsivit, sed patris sui Isaac. Quæsivit enim benedictionem primogeniti quam fraudulenter præripuerat Jacob (ita volente Deo) ; sed ipsam a patre impetrare non potuit quanquam cum lacrymis eum obsecrasset. Isaac igitur pœnitere non voluit benedictionis datæ Jacob. « Benedixi eum, inquit, et erit ille benedictus. » Non est ergo aliter exponendus hic locus, quia pœnitentia semper impetrat a Deo veniam, modo vera sit ; nisi ubi a Deo ipso aliter certo definitum sit, ut in Pharaone. Latinus Latinius.

Digitized by Google

στῶσι τῷ ἐπαγγειλαμένῳ, ἢ οἱ ἐν τῇ Παλαιᾷ. Καὶ ὅρα πῶς ποιεῖται τὴν σύγκρισιν. Μεθ' ὃ ἔδειξε τὴν ὑπεροχὴν τῆς Νέας πρὸς τὴν Παλαιὰν διὰ πλειόνων, ὡς ἔγνωσται, τίθησι νῦν καὶ τὰ μεγάλα παρὰ τοῖς πάλαι καὶ θαυμαστὰ, τὰ ἐν τῷ Σινᾷ ὄρει γενόμενα, καὶ ἀποφαίνει ταῦτα μικρὰ ὄντα, καὶ οὐκ ἀξιόλογα πρὸς τὰ τῆς Νέας. Ἐκεῖ μὲν γὰρ, φησὶ, φαντασία πολλὴ πρὸς ἔκπληξιν τοῦ νηπιώδους ἐκείνου λαοῦ. Καὶ γὰρ τὸ πῦρ, ἵνα δηλωθῇ τὸ κολαστικὸν τοῦ νομοθέτου, προσετέθη, καὶ φοβερὸς εὐθὺς φανῇ. Ὁ γνόφος καὶ ὁ σκότος, ἐδήλουν τὸ συνεσκιασμένον τῆς Παλαίας. Εἰ γὰρ ἐκείνη τύπος ἦν, δῆλον ὅτι ἕως οὗ ἦλθεν ἡ ἀλήθεια, ἀσαφεῖς ἦσαν οἱ τύποι, μὴ γινωσκόμενοι τί δηλοῦσι. Καὶ τὸ ἀόρατον δὲ τοῦ Θεοῦ ἐδηλοῦτο διὰ τούτων. *Γνόφος* γὰρ, φησὶν, *ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ*. Ἡ δὲ θύελλα ῥᾳθύμους ὄντας τοὺς Ἑβραίους διήγειρεν, ὥστε προσέχειν. Αἱ δὲ σάλπιγγες, ὡς παρόντος βασιλέως. Τοῦτο γὰρ καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ ἔσται.

A rint, sed diffidant ei qui promisit, quam qui Veteris Testamenti tempore vixerint. Expende vero qua ratione comparationem faciat. Postenquam ostendit excellentiam Novi Testamenti supra Vetus multis nominibus, uti notum est, nunc res magnas et admirandas a priscis illis gestas proponit, nempe quæ in monte Sina contigerunt, atque ostendit ea esse exigua, nec habere rationem vel pondus quo Novo adæquari queant. Illic enim multæ erant rerum imagines in terrorem puerilis istius populi. Ignis enim additus est, ut significaretur punitio quam illaturus erat legislator, et ut tremendus protinus videretur. Turbo et caligo significabant adumbrationem Veteris Instrumenti. Si enim figura esset Vetus illud, perspicuum est quod donec B advenisset veritas, obscuri sane typi exstiterunt, cum non cognosceretur quidnam significarent. Invisibile autem Dei indicabatur per hæc. *Caligo* enim, inquit, *sub pedibus ejus*. Procella autem Hebræos, utpote socordes, ad attentionem excitavit. Tubæ autem, veluti præsente rege. Id enim et in secundo Christi adventu aderit.

Καὶ φωνῇ ῥημάτων, ἧς οἱ ἀκούσαντες παρῃτήσαντο μὴ προστεθῆναι αὐτοῖς λόγον. Ὁ γὰρ Θεὸς ἠκούετο λαλῶν, ἵνα ἀξιόπιστος ἡ νομοθεσία γένηται, καὶ μὴ δόξωσι Μωσέως εἶναι τὰ ῥήματα. Ἤντως δὲ ἡ μὲν τοῦ Θεοῦ φωνὴ φοβερὰ, ἡ δὲ τοῦ Μωσέως ἰσχνή. Διὸ παρῃτήσαντο ἐκεῖνοι τὸν Θεὸν, εἰπόντες Μωσεῖ· *Λάλει πρὸς ἡμᾶς σὺ, καὶ μὴ λαλείτω ἡμῖν ὁ Θεός*.

VERS. 19. *Et vocem verborum, quam qui audierunt excusaverunt se ne iis fieret verbum.* Deus enim audiebatur loqui, ut auctoritas legislationi concilietur, neque existiment Mosis esse verba. Omnino autem Dei vox terribilis erat, Mosis vero exilis. Unde recusabant illi Deum, dicentes Mosi : *Loquere tu ad nos, et ne loquatur nobis Deus* [66].

Οὐκ ἔφερον γὰρ τὸ διαστελλόμενον. Τουτέστι τὸ διαλαλούμενον [80] παρὰ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἠδύναντο τοῖς ὠσὶ στέγειν, ὢν φοβερόν. Ἆρα αὐτοὶ γεγόνασιν αἴτιοι τοῦ διὰ σαρκὸς φανῆναι τὸν Θεὸν, ὡς ἂν C χωρητὸς αὐτοῖς γένηται.

VERS. 20. *Non enim portabant quod dicebatur.* Hoc est, quod a Deo dicebatur, non potuerunt auribus suis ferre, adeo terribile erat. Proinde ipsi fuerunt in causa cur Deus per carnem apparuerit, ut possent eum capere.

Κἂν θηρίον θίγῃ τοῦ ὄρους, λιθοβοληθήσεται. Καὶ οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον. Δείκνυσι καὶ ἐν τούτῳ τὴν ὑπεροχὴν τῆς Νέας. Ἡ μὲν γὰρ Παλαιὰ καίτοι μηδὲν ἔχουσα μέγα, καὶ οἷον ἡ Καινὴ, φοβερά τις ἦν, καὶ οὔτε θηρίον τοῦ ὄρους ἅπτεσθαι ἐξῆν· τουτέστι κτῆνός τι ἐξ ὧν ὁ λαὸς εἶχεν. Ἡ δὲ Νέα, πάντα τέλεια ἔχουσα, οὐδὲν ἐνδείκνυται φοβερὸν, ἀλλὰ πάντα ἥπια.

VERS. 21. *Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur. Et ita terribile erat quod videbatur.* Per hoc quoque Novi Testamenti excellentiam indicat. Vetus enim, etsi nihil adeo magnum haberet ac Novum, terribile erat, neque belluam montem attingere licebat, hoc est, jumentum aliquod eorum quæ populus habebat. Novum autem omnia perfecta habens, nihil terrificum præ se fert, sed omnia blanda.

Μωσῆς εἶπεν· Ἔμφοβός εἰμι καὶ ἔντρομος. Εἰ δὲ Μωσῆς οὕτως ὁ εἰσελθὼν εἰς τὸν γνόφον ὁ μέγας, ὁ λαὸς πόσον;

VERS. 22. *Moses dixit : Exterritus sum et tremebundus.* Si Moses autem qui caliginem erat ingressus, adeo magnus et mirificus, metu ita perculsus est, quanto magis populus?

Ἀλλὰ προσεληλύθατε. Ἐκεῖνοι οὐ προσῆλθον, ἀλλὰ πόῤῥωθεν εἱστήκεισαν· ὑμεῖς δὲ προσεληλύθατε. Ὁρᾷς τὴν ὑπεροχήν;

Sed accessistis. Illi non accesserunt, sed procul D steterunt : vos vero accessistis. Viden' excellentiam?

Σιὼν ὄρει καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ. Ἀντὶ τοῦ Σινᾶ, ἔχομεν Σιὼν ὄρος νοητὸν, καὶ πόλιν νοητὴν Ἱερουσαλήμ· τουτέστιν αὐτὸν τὸν οὐρανὸν, οὐκ ἔρημον, ὡς ἐκεῖνοι.

753 *Ad montem Sion, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem.* Pro Sina habemus Sion montem spiritualem, et urbem spiritualem Jerusalem, hoc est, ipsum cœlum, non solitudinem, illorum instar.

Καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει. Ἀντὶ τοῦ

Et ad innumerum angelorum conventum. Pro

[66] Exod. xx, 18.

Variæ lectiones.

[80] τὸ ἐντελλούμενον καὶ διαλαλούμενον m.

Digitized by Google

populo, inquit, habemus nos angelorum myriadas, adeoque pro pavore gaudium : hoc enim per, *Consentum*, significatur. Ubi enim panegyris, ibi est lætitia. Panegyris igitur ista in myriadibus angelorum consistit.

A λαοῦ ἔχομεν ἡμεῖς ἀγγέλων μυριάδας, ἀντὶ τοῦ φόβου χαράν, τοῦτο γὰρ δηλοῦται διὰ τοῦ, *Παηγύρει*. Ἔνθα γὰρ πανήγυρις, ἐκεῖ χαρά. Ἡ πανήγυρις οὖν αὕτη ἐν μυριάσιν ἀγγέλων συνίσταται.

Vers. 23. *Et ad Ecclesiam primogenitorum qui conscripti sunt in cœlis.* Primogenitos appellat fideles, consecratos Deo ac sanctificatos, quorum nomina sunt in libro vitæ, perinde ac Dominus etiam discipulis dicebat : *Vestra autem nomina scripta sunt in cœlis* [67]. Quoniam vero Deus est communis omnium Pater, omnes quidem homines sunt filii ejus communiter : horum vero primogeniti sunt fideles, adeoque digni adoptione filiorum, quæ est secundum propositum. Vel simpliciter omnes quidem credentes, filii sunt ; primogeniti autem, qui B Deo bene placent, et in verbo vitæque conversatione legationibus apud Deum dignati sunt.

Καὶ Ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς. Πρωτοτόκους καλεῖ τοὺς πιστοὺς, τοὺς ἀφιερωμένους Θεῷ, τοὺς ἡγιασμένους, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς, καθὰ καὶ ὁ Κύριος τοῖς μαθηταῖς ἔλεγεν· *Ὑμῶν δὲ τὰ ὀνόματα ἐγράφη ἐν τοῖς οὐρανοῖς.* Ἐπειδὴ δὲ κοινός ἐστι Πατὴρ πάντων ὁ Θεὸς, πάντες μὲν ἄνθρωποι υἱοί εἰσιν αὐτοῦ κοινῶς· πρωτότοκοι δὲ τούτων, οἱ πιστεύσαντες, καὶ ἄξιοι τῆς κατὰ πρόθεσιν [81] υἱοθεσίας. Ἢ καὶ πάντες μὲν ἁπλῶς οἱ πιστεύοντες, υἱοί· πρωτότοκοι δὲ οἱ εὐάρεστοι, καὶ τῶν πρεσβειῶν ἐν λόγῳ καὶ πολιτείᾳ ἠξιωμένοι παρὰ Θεῷ.

Et judicem Deum omnium. Hic quoque perterrefacit eos. Omnium enim, non Judæorum tantum, cæterum et fidelium judex est. Illum ergo timete. Ostendit autem quomodo illi veteribus excellentiores sunt, siquidem illi ne nuda quidem verba sustinebant, neque monti quidem appropinquare audebant : vos autem ipsum judicem adiistis, id est, Christum. *Pater* enim *non judicat quemquam, sed judicium omne dedit Filio* [68].

Καὶ κριτῇ Θεῷ πάντων. Ἐνταῦθα καὶ φοβεῖ αὐτούς. Πάντων γὰρ, οὐχὶ Ἰουδαίων μόνον, ἀλλὰ καὶ πιστῶν ἐστι κριτής. Φοβήθητε οὖν τοῦτον. Δείκνυσι δὲ ἅμα καὶ τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν, τὴν πρὸς τοὺς πάλαι, εἴγε ἐκεῖνοι μὲν οὐδὲ ῥημάτων ψιλῶν ἠνείχοντο, οὐδὲ ἐτόλμων ἐγγίσαι οὐδὲ τῷ ὄρει· ὑμεῖς δὲ καὶ αὐτῷ τῷ κριτῇ προσεληλύθατε, τουτέστι Χριστῷ. *Οὐ γὰρ Πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ Υἱῷ.*

Et ad spiritus justorum perfectorum. Hoc est, ad animas eorum qui clari et perfecti visi sunt apud Deum, per fidem videlicet, uti demonstravit : quibus etiam adjungendi estis, si modo illos fueritis imitati. C

Καὶ πνεύμασι δικαίων τετελειωμένων. Τουτέστι, ταῖς ψυχαῖς τῶν εὐδοκιμησάντων καὶ τελείων φανέντων παρὰ Θεῷ, διὰ τῆς πίστεως δηλαδὴ, ὡς ἀπέδειξεν· οἷς μέλλετε συνταγῆναι, ἐὰν ζηλώσητε τούτους.

Vers. 24. *Ac Testamenti Novi mediatorem Jesum.* Non servum Mosen adiistis, sed Jesum Dominum nostrum.

Καὶ Διαθήκης Νέας μεσίτῃ Ἰησοῦ. Οὐχὶ Μωσῇ τῷ δούλῳ, ἀλλὰ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

Et sanguinem aspersionis. Hoc est, purificationis. Sanguis enim Christi conspersus super nos, purgavit nos et sanctificavit.

Καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ. Τουτέστι καθαρισμοῦ. Τὸ γὰρ αἷμα τοῦ Χριστοῦ ῥαντισθὲν ἐφ' ἡμᾶς, ἐκάθαρε καὶ ἡγίασε.

Melius loquentem, quam Abel. Sanguis igitur Abelis locutus est? Omnino. *Vox* enim, inquit, *sanguinis fratris sui clamat ad me* [69]. Vel quod supra dictum est, loquitur nunc, cum celebratur et decantatur apud omnes mortales. At Christi sanguis splendidiorem vocem edit et significantiorem, et clariorem, per res ipsas clamans, quod omnes D sanctificavit. Quin et alias loquitur : ubi invenerit mentem sinceram, excitat eam, et facit **754** loqui. *Spiritus* enim *loquitur gemitibus inenarrabilibus* [70]. Divus autem Cyrillus sic intellexit, quod sanguis Abelis clamaverit adversus occisorem : Christi autem sanguis pro nobis loquitur ad Patrem suum.

Κρεῖττον λαλοῦντι παρὰ τὸ Ἅβελ. Τὸ γὰρ τοῦ Ἅβελ ἐλάλησε; Ναί. *Φωνὴ* γὰρ, φησὶν, *αἵματος τοῦ ἀδελφοῦ σου βοᾷ πρός με.* Ἅπερ καὶ ἀνωτέρω εἴρηται, ὅτι λαλεῖ καὶ νῦν φημιζόμενον καὶ ᾀδόμενον παρὰ πᾶσιν. Ἀλλὰ τὸ τοῦ Χριστοῦ λαμπροτέραν φωνὴν ἀφίησι καὶ εὐσημοτέραν, διὰ τῶν πραγμάτων βοῶν, ὅτι πάντας ἡγίασε. Καὶ ἄλλως δὲ λαλεῖ· ἔνθα εὕρῃ διάνοιαν εἰλικρινῆ, διανίστησιν αὐτὴν, καὶ ποιεῖ λαλεῖν. *Τὸ γὰρ Πνεῦμα λαλεῖ ἐν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις.* Καὶ ὁ ἅγιος δὲ Κύριλλος οὕτω πως ἐδέξατο, ὅτι τὸ μὲν αἷμα τοῦ Ἅβελ, κατέκραγε τοῦ φονευτοῦ [82]· τὸ δὲ τοῦ Χριστοῦ, ὑπὲρ ἡμῶν λαλεῖ πρὸς τὸν αὐτοῦ Πατέρα.

Vers. 25. *Videte ne recusetis loquentem.* Eo quod non creditis ejus promissionibus, sed despe-

Βλέπετε μὴ παραιτήσησθε τὸν λαλοῦντα. Διὰ τοῦ ἀπιστῆσαι ταῖς αὐτοῦ ἐπαγγελίαις, καὶ ἀπο-

[67] Joan. v, 22. [68] Luc. x, 22. [69] Gen. iv, 10. [70] Rom. viii, 26.

Variæ lectiones.

[81] προαίρεσιν o. [82] ἀδελφοῦ o.

Digitized by Google

γνῶναι. Τίς δὲ ὁ λαλῶν, ἢ ὁ Χριστός; Εἰ γὰρ τὸ αἷμα αὐτοῦ λαλεῖ, πολλῷ μᾶλλον αὐτὸς ζῇ. A

ratis. Quis autem est qui loquitur, nisi Christus? Quod si sanguis ejus loquitur, multo potius ipse vivit.

Εἰ γὰρ ἐκεῖνοι οὐκ ἐφυγον, τὸν ἐπὶ γῆς παραιτησάμενοι χρηματίζοντα. Τί οὐκ ἔφυγον; Τὴν τιμωρίαν, τὴν ἀπώλειαν. Ἐπὶ γῆς δὲ χρηματίζοντα, τὸν Μωσῆν λέγει, ἢ καὶ τὸν Θεὸν, τὸν ἀπ' οὐρανοῦ μὲν καταβάντα, ἐπὶ γῆς δὲ ὅμως χρηματίζοντα διὰ Μωσέως. Ἐν γὰρ τῷ ὄρει τῷ Σινᾷ ἐχρημάτισε, τουτέστιν ὡμίλησε, διελέχθη, διετάξατο.

Si enim illi non effugerunt, recusantes eum qui super terram loquebatur. Quid non effugerunt? Supplicium, perniciem. Per eum autem qui super terram oraculum reddebat, Mosen intelligit, vel Deum, qui e cœlis quidem descendebat, super terram tamen oraculum edebat per Mosen. In monte namque Sina ἐχρημάτισε, hoc est, locutus est, disseruit, ordinavit.

Πολλῷ μᾶλλον ἡμεῖς, εἰ τὸν ἀπ' οὐρανῶν ἀποστρεφόμενοι. Τουτέστι τὸν Χριστὸν τὸν ἀπ' οὐρανῶν χρηματίζοντα· τουτέστι τὸν μετὰ τὸ ἀναλῆφθῆναι τὸν νόμον ἡμῖν δόντα διὰ τοῦ Πνεύματος. Οὐχ ὡς ἄλλου δὲ ὄντος τότε καὶ ἄλλου νῦν, τοῦτο εἶπεν, B ἀλλ' ὁ τρόπος τῆς νομοθεσίας διαφέρει. Τότε μὲν γὰρ ἐπὶ τῆς γῆς χρηματίζων, ἔδωκε τὸν νόμον· νῦν δὲ ἀναληφθεὶς, ὡς εἴρηται. Ὥστε φοβερώτερος ἂν εἴη. Ὅτι γὰρ οὐκ ἄλλος ἦν τότε, καὶ ἄλλος νῦν, ἄκουε αὐτοῦ [83] τούτου ἑφεξῆς.

Multo potius nos, qui de cœlis loquentem nobis avertimus. Hoc est, Christum e cœlis loquentem, id est, qui post assumptionem suam, legem nobis dedit per Spiritum. Non autem veluti alius sit nunc, alius vero tunc, hoc dixit, sed modus legislationis differt. Tum enim super terram agens, et res ordinans, legem sancivit : nunc vero in cœlum assumptus, uti dictum est. Proinde terribilior esset. Quod enim haud alius fuerit tunc, alius vero nunc, audi hunc ipsum in sequentibus.

Οὗ ἡ φωνὴ τὴν γῆν ἐσάλευσε τότε. Ὁρᾷς ὅτι καὶ τότε ὁ λαλῶν αὐτὸς ἦν, ὁ νῦν ἀπ' οὐρανοῦ χρηματίζων ἡμῖν. Ἡ γὰρ φωνὴ αὐτοῦ τότε ἐν τῷ τῆς νομοδοσίας καιρῷ, τὴν γῆν ἔσεισε.

Vers. 26. *Cujus vox terram tunc movit.* Animadvertis eum tum quoque fuisse qui loqueretur, qui hodie e cœlis nobis responsa edit. Vox enim ejus tum legislationis tempore terram concussit.

Νῦν δὲ ἐπήγγελται λέγων· Ἔτι ἅπαξ ἐγὼ σείω, οὐ μόνον τὴν γῆν, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανόν. Δύο σεισμοὺς ἔχομεν ἀπὸ τῆς Γραφῆς γεγενημένους· πρότερον μὲν τὸν ἐπὶ τῆς [84] Σινᾶ νομοθεσίας· *Γῆ* γάρ, φησὶν ὁ Δαβὶδ, *ἐσείσθη* · δεύτερον δὲ τὸν ἐπὶ τῆς ἐν σαρκὶ ἐπιδημίας. *Ἐσείσθη* γάρ, φησὶ, *πᾶσα Ἱερουσαλὴμ* · καὶ, *Σεισθήσεται τὰ χειροποίητα τῆς Αἰγύπτου.* Ἐσείσθησαν γὰρ, τουτέστι τῆς τοῦ πλανᾶν τοὺς ταῦτα σεβομένους στάσεως ἀπεκινήθησαν, καὶ κατεβλήθη ἡ ἰσχὺς αὐτῶν. Τὸ οὖν, *Ἔτι ἅπαξ*, τρίτον σεισμὸν δηλοῖ, τὸν μετὰ τὸν δεύτερον συμβησόμενον, ἤγουν τὴν ἐπὶ τῇ συντελείᾳ τοῦ κόσμου καινοτομίαν, ὅτε μεταστήσονται τὰ πάντα, ἀπὸ τῆς φθορᾶς εἰς ἀφθαρσίαν ἐναλλαττόμενα. Ἀγγαίου [85] δὲ τὸ ῥητόν. C

Nunc autem promisit dicens: Adhuc semel ego concutio non solum terram, sed et cœlum. Duos motus fuisse ex Scriptura tenemus. Prior erat, cum in monte Sina lex sanciretur. *Terra* enim, inquit David, *mota est* [71]. Alter, cum in carnem Christus venisset. *Mota est* enim, inquit, *universa Jerusalem* [72] : et, *Concutientur idola manufacta Ægypti* [73]. Concussa sunt enim, hoc est, a statione sua sublata sunt, ne suos fallant cultores, ac dejectum est robur ipsorum. Quod ergo ait, *Adhuc semel*, tertiam concussionem significat, quæ post secundam est eventura : vel eam, quæ in mundi consummatione futura est, innovationem, quando cuncta immutabuntur, a corruptibilitate ad incorruptionem alteranda. Aggæi autem prophetæ hoc dictum est.

Τὸ δὲ, Ἔτι ἅπαξ, δηλοῖ τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων. Τουτέστι, τῆς φθαρτῆς κτίσεως τὴν μετάθεσιν, τῆς ἐχούσης φύσιν σαλεύεσθαι, ἅτε δὴ πεποιημένης, τουτέστιν, ἀρχὴν λαβούσης τοῦ εἶναι, καὶ ἀναγκαίως δηλαδὴ καὶ τέλος ἐχούσης. Πᾶν γὰρ τὸ ποιηθὲν, ἤρξατο, καὶ διὰ τοῦτο, ὅσον γε τῇ οἰκείᾳ φύσει καὶ τελευτὴν ἔχει. Καὶ γὰρ καὶ οἱ ἄγγελοι κατὰ φύσιν μὲν οὐκ ἀτελεύτητοι, ἐπειδὴ οὐδὲ ἄναρχοι· χάριτι δὲ θείᾳ τὸ ἀτελεύτητον ἔλαβον. D

Vers. 27. *Quod autem, Adhuc semel, dicit, declarat mobilium translationem, tanquam factorum.* Hoc est, corruptibilis creaturæ transmutationem, cui natura est ut moveatur, ut quæ facta sit, id est, principium acceperit essentiæ, ac necessario etiam finem habeat. Omne enim **755** quod factum est, exordium habuit : unde quatenus ad naturam ejus attinet, finem etiam habiturum est. Nam angeli secundum naturam quidem non carent fine, quandoquidem ne principio quidem carent : gratia autem divina, quod fine careant, sintque immortales, acceperunt.

Ἵνα μένῃ τὰ μὴ σαλευόμενα. Τουτέστι τὰ

Ut maneant ea quæ sunt immobilia. Hoc est, fu-

[71] Psal. LXXV, 9. [72] Matth. II, 3. [73] Isa. XIX, 1.

Variæ lectiones.

[83] τῶν ἐφεξ. o. [84] γῆς ἐν Σ. ν. o. [85] αὐτοῦ o.

Digitized by Google

tura bona. Cum enim mutata fuerint hæc corruptibilia, omnia tum justis eventura incorruptibilia erunt et inconcussa, nulli seu translationi seu permutationi obnoxia.

A μέλλοντα ἀγαθά. Ἐπειδὴν γὰρ ἀλλαγῇ ταῦτα τὰ φθαρτὰ, πάντα τὰ τότε τοῖς δικαίοις ἐσόμενα ἔσται ἄφθαρτα καὶ ἀσάλευτα, μηδεμίαν μετάθεσιν ἢ ἀλλαγὴν ὑφιστάμενα.

Vers. 28. *Itaque regnum immobile suscipientes, habeamus gratiam.* Quandoquidem, inquit, talibus ornandi simus bonis, immutabilibus scilicet et inconcussis, ac tale tantumque regnum accipiemus, hinc jam arrham ejus sumentes, spiritualia charismata, *habeamus gratiam* : hoc est, non doleamus, neque decidamus animo, sed gratias agamus ei qui talia cum dedit, tum daturus est.

Διὸ *βασιλείαν ἀσάλευτον παραλαμβάνοντες, ἔχωμεν χάριν*[86]. Ἐπειδὴ, φησὶ, τοιούτων μέλλομεν ἀξιοῦσθαι ἀγαθῶν, ἀμεταθέτων καὶ ἀσαλεύτων, καὶ τοιαύτην βασιλείαν παραλαμβάνομεν, ἐντεῦθεν ἤδη ἀῤῥαβῶνας αὐτῆς δεχόμενοι τὰ πνευματικὰ χαρίσματα, *ἔχωμεν χάριν* · τουτέστι, μὴ ἀλγῶμεν, μηδὲ ἀποδυσπετῶμεν, ἀλλ' εὐχαριστῶμεν τῷ τοιαῦτα καὶ ἤδη δόντι, καὶ μέλλοντι δώσειν.

Per quam servimus, placentes Deo. Per quam, gratiarum actionem scilicet. Si enim grati fuerimus, tum Deo ita inservimus, ut bene ei placeamus, ac veluti scientes qualem Dominum habeamus. Nisi enim et pro tranquillitate et pro afflictionibus grati sumus, neque eum ita colimus, ut ei gratum sit. Quis enim servus, qui murmuret adversus dominum (murmurat enim, qui ei prout decet, non servit) gratum hero exhibet ministerium? Propterea et hic ipse alio in loco dicit, *Nolite murmurare*[74]; et iterum : *Omnia facite sine murmurationibus*[75]. Israelitæ vero in deserto ceciderunt, ut murmuratores.

B *Δι' ἧς λατρεύομεν εὐαρέστως τῷ Θεῷ. Δι' ἧς*, εὐχαριστίας. Ἐὰν γὰρ ὦμεν εὐχάριστοι, τότε καὶ λατρεύομεν εὐαρέστως, καὶ ὡς εἰδότες ποῖον Δεσπότην ἔχομεν. Ἐὰν γὰρ μὴ εὐχαριστοῦμεν καὶ ὑπὲρ ἀνέσεων καὶ ὑπὲρ θλίψεως, οὐδὲ λατρεύομεν εὐαρέστως. Τίς γὰρ δοῦλος γογγύζων κατὰ τοῦ δεσπότου (γογγύζει γὰρ ὁ μὴ ὡς δεῖ τούτῳ δουλεύων), δουλεύει εὐαρέστως; Διὸ καὶ αὐτὸς οὗτος ἀλλαχοῦ φησι, *Μὴ γογγύζετε* · καὶ αὖθις, *Πάντα ποιεῖτε χωρὶς γογγυσμῶν*. Καὶ Ἰσραηλῖται δὲ ἔπεσον ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὡς γογγυσταί.

Cum reverentia et religione. Hoc est, nihil impudens loquamur, nihil inverecundum, sed vel habitus externus verecundiam habeat erga homines, et religionem erga Deum.

Μετὰ αἰδοῦς[87] *καὶ εὐλαβείας*. Τουτέστι, μηδὲν ἰταμὸν φθεγγώμεθα, μηδὲν ἀναίσχυντον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔξω σχῆμα αἰδῶ ἐχέτω πρὸς ἀνθρώπους, καὶ εὐλάβειαν πρὸς Θεόν.

Vers. 29. *Etenim Deus noster ignis consumens est.* Quoniam Veteris Testamenti res terribiles fuisse ostendit, Novi vero nihil hujusmodi habere; ne illarum mansuetudinem despicatui habeant, ait : *Cum reverentia et religione gratias agamus Deo.* Anima enim quæ in afflictionibus desperat, pudorem abjicit. Vel quia servitus nostra cum reverentia et religione fieri solet. Nam Deus noster ignis est, ac oportet religiosos esse nos, ne veluti contemptores ac negligentes consumamur. *Reverentes* enim, inquit, *facite filios Israel.* Porro istud consolationem eis præbet, siquidem ejusmodi habeamus Deum, qui possit adversarios nostros consumere.

C *Καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον.* Ἐπειδὴ τὰ μὲν τῆς Παλαιᾶς φοβερὰ ἔδειξε, τὰ δὲ τῆς Καινῆς οὐδὲν ἔχοντα τοιοῦτον · ἵνα μὴ καταφρονήσωσι τῆς πραότητος, φησί· *Μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας εὐχαριστῶμεν τῷ Θεῷ.* Ψυχὴ γὰρ ἐν ταῖς θλίψεσιν ἀπαναισχυντεῖ ἀπογινώσκουσα. Ἢ ὅτι ἡ λατρεία ἡμῶν μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας πέφυκε γίνεσθαι. Καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ ἐστι, καὶ δεῖ εὐλαβεῖς εἶναι ἡμᾶς, ἵνα μὴ καταναλωθῶμεν ὡς καταφρονηταὶ καὶ ἀδιάφοροι. *Εὐλαβεῖς* γὰρ, φησὶ, *ποιήσατε τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ.* Τοῦτο δὲ καὶ παράκλησιν αὐτοῖς φέρει, εἴγε τοιοῦτον ἔχομεν Θεὸν, δυνάμενον τοὺς ὑπεναντίους ἡμῶν καταναλῶσαι.

756 CAPUT XIII.

ΚΕΦΑΛ. ΙΓ'.

Vers. 1, 2. *Charitas fraternitatis maneat. Hospitalitatis ne obliviscamini.* Non dixit, Comparate fratrum charitatem et hospitalitatem : habebant enim has, ut videtur : verum, quia ob frequentes afflictiones periculum erat ne circa has virtutes flaccescerent, *Charitas*, inquit, *fraterna maneat*, stabilis consistat, ne sinatis eam effugere vos. Ac *hospitalitatis*, inquit, *ne obliviscamini.* Tanquam enim spoliati essent facultatibus suis, fortasse parcius se gerebant. Vel in futurum eos munit.

D *Ἡ φιλαδελφία μενέτω. Τῆς φιλοξενίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε.* Οὐκ εἶπεν, ὅτι Κτήσασθε φιλαδελφίαν καὶ φιλοξενίαν · εἶχον γὰρ ταύτας, ὡς ἔοικεν· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκ τῶν συνεχῶν θλίψεων ἐκινδύνευον περὶ ταύτας τὰς ἀρετὰς ἀπορῥαθυμῆσαι, φησὶν, ὅτι *Μενέτω ἡ φιλαδελφία*, ἑδραία ἔστω, μὴ ἐάσητε αὐτὴν ἀποφυγεῖν ὑμᾶς. Καὶ *Τῆς φιλοξενίας*, φησὶ, *μὴ ἐπιλανθάνεσθε*[88]. Ὡς γὰρ διηρπασμένοι τὰ ὄντα, ἴσως φειδομένως ἂν διέκειντο. Ἢ καὶ εἰς τὸ μέλλον ἀσφαλίζεται.

[74] I Cor. x, 10. [75] Philipp. II, 14.

Variæ lectiones.

[86] χάριν · ἡ γὰρ βασιλεία, τοῦτ' ἔστιν ἡ τῶν δικαίων ἀπόλαυσις αἰώνιος καὶ ἀπέραντος m. *Gratiam : Regnum enim, hoc est justorum felicitas, æternum est ac infinitum.* [87] δέους o. [88] — θάνεσθαι σπουδάζετε o.

Digitized by Google

Διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους. Οὕτω μέγα ἡ φιλοξενία, καὶ τὸ πάντας ἁπλῶς ὑποδέχεσθαι, καὶ μὴ φυλοκρινεῖν[89], ὥστε καὶ τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ Λὼτ πρόφασις ἐγένετο αὕτη πρὸς τὸ ὑποδέξασθαι ἀγγέλους. Τὸ δὲ, *Ἔλαθον*, ἀντὶ τοῦ, ἠγνόησαν ὅτι ἄγγελοι ἦσαν οἱ ξενιζόμενοι, καὶ ὅμως φιλοτίμως αὐτοὺς ἐξένισαν· ὃ καὶ μεγάλους αὐτοὺς ποιεῖ, ὡς εἴγε ᾔδεισαν, οὐδὲν μέγα ἐποίουν. A

Per hanc enim latuerunt quidam angelis hospitii receptis. Adeo præclara res est hospitalitas, ac quosvis simpliciter suscipere, nec curiose de qua quispiam familia sit explorare, ut et Abrahamo et Lot ea fuit occasio ut angelos exceperint hospitio. *Latuerunt* autem, est pro, Nesciverunt eos angelos esse, quos hospitio receperant, attamen amanter et honorifice eos tractarunt. Quæ res magnos eos facit. Nam si scivissent, nihil magni fecissent.

Μιμνήσκεσθε τῶν δεσμίων, ὡς συνδεδεμένοι. Ὁ γὰρ συνδεδεμένος τινὶ, κἂν θέλῃ ἐπιλαθέσθαι, οὐ δύναται.

Vers. 3. *Mementote vinctorum, tanquam simul vincti.* Qui enim alicui alligatus est, etiamsi oblivisci velit, haud potest.

Τῶν κακουχουμένων, ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι. Τῶν κακουχουμένων ἢ ἐν φυλακαῖς, ἢ ἐν λιμῷ, ἢ ἄλλῃ θλίψει. Ὁ γὰρ λογιζόμενος, ὅτι καὶ B αὐτὸς ὁμοιοπαθὴς περίκειται σῶμα, ἀντιποιήσεται τούτων, διά τε τὴν συμπάθειαν, καὶ διὰ τὸ φοβηθῆναι, μὴ καὶ αὐτὸς τοῖς ὁμοίοις περιπεσεῖν συγχωρηθῇ διὰ τὸ ἀφιλάνθρωπον.

Afflictorum, tanquam et ipsi in corpore morantes. Afflictorum, vel carcere, vel fame, vel alia quapiam calamitate. Qui enim secum reputat, se vestitum esse corpore iisdem afflictionibus obnoxio, illos defendet, tum quod condoleseat, tum quod metuat, ne et ipse in similia mala incidere permittatur propter inhumanitatem suam.

Τίμιος ὁ γάμος ἐν πᾶσι, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος. Ὅρα πόσος περὶ σωφροσύνης αὐτῷ λόγος. Καὶ γὰρ καὶ ἀνωτέρω ἁγιασμοῦ μνημονεύων, περὶ ταύτης ἔλεγε, καὶ πάλιν μετὰ ταῦτα ἐρεῖ περὶ πόρνων καὶ μοιχῶν. *Ἐν πᾶσιν* οὖν, μὴ ἐν τοῖς προβεβηκόσι μὲν, ἐν δὲ τοῖς νέοις οὔ· ἀλλ' ἐν πᾶσιν. Ἢ καὶ ἐν πᾶσι τρόποις, καὶ ἐν πᾶσι καιροῖς. Μὴ ἐν θλίψει μὲν, ἐν ἀνέσει δὲ οὔ· μὴ ἐν τούτῳ μὲν τῷ μέρει τίμιος, ἐν ἄλλῳ δὲ οὔ· ἀλλ' ὅλος δι' ὅλου τίμιος ἔστω. Ἐνταῦθα δὲ ἐντρέπονται οἱ τὸν γάμον διαC βάλλοντες αἱρετικοί. Ἰδοὺ γὰρ τίμιος ὀνομάζεται, ὅτι ἐν σωφροσύνῃ τηρεῖ.

Vers. 4. *Honorabile connubium in omnibus, et thorus immaculatus.* Expende quanta sit ei ratio temperantiæ et continentiæ. Nam supra sanctimoniæ mentionem faciens, de hac dicebat, ac rursus post hæc de fornicatoribus et mœchis dicet. *In omnibus* igitur; non in solis provectioris ætatis hominibus, in juvenibus autem non item, verum in omnibus. Vel omnibus modis ac omni tempore: non in afflictione quidem, in tranquillitate autem non item: non in hac quidem parte pretiosum et honoratum, in illa vero secus; sed totum per omnia pretiosum sit. Hic pudefiunt hæretici, qui matrimonium calumniantur. Ecce enim honorabile dicitur, eo quod in temperantia hominem conservet.

Πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ Θεός. Καὶ ἐνταῦθα μετὰ ἐπιτιμίων ἡ ἀπαγόρευσις τῆς πορνείας. *Κρινεῖ* γὰρ ὁ Θεὸς, ἀντὶ τοῦ, κατακρινεῖ. Καὶ εἰκότως. Εἰ γὰρ ὁ γάμος συγκεχώρηται, δικαίως ὁ πόρνος καὶ ὁ μοιχὸς κολάζονται.

Fornicatores autem et mœchos judicabit Deus. Hic etiam cum adjuncta multa, fornicationis est prohibitio. *Judicabit* enim *Deus*, hoc est, condemnabit. Nec immerito: si enim matrimonium **757** est permissum, fornicator et mœchus merito puniuntur.

Ἀφιλάργυρος ὁ τρόπος. Οὐκ εἶπε, Μηδὲν κέκτησθε[90], ἀλλὰ, Κἂν ἔχητε, μὴ ἦτε δεδουλωμένοι, ἀλλ' ἐλευθερίως ταῦτα ἔχετε, ὥστε κἂν ποτε ἐκπέσητε τούτων, μὴ δυσχεραίνειν· ὅπερ καὶ ἀνωτέρω D εἶπεν, ὅτι *Τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς προσεδέξασθε.* Καὶ ἄλλως δὲ, ἐπειδὴ πολλοὶ μετὰ τὸ κενῶσαι τὰ ὑπάρχοντα, σπουδάζουσιν ἀνακτᾶσθαι πάλιν, προφάσει τοῦ δεῖν ἐλεεῖν, φησίν· *Ἀφιλάργυρος ὁ τρόπος.* Διὸ καὶ ἐπάγει·

Vers. 5. *Sint mores sine avaritia.* Non dixit, Nihil possideatis; sed, Si habueritis facultates, ne redigamini in carum servitutem, sed libere eas habete, ut si quando contingat vos eas amittere, non ægro animo feratis: quod et supra dixit: *Rapinam possessionum vestrarum cum lætitia excepistis.* Deinde quia haud pauci postquam res suas amiserint, eas recuperare moliuntur, prætextu eleemosynæ in alios conferendæ, dicit: *Sint mores sine avaritia.* Propterea etiam infert:

Ἀρκούμενοι τοῖς παροῦσιν. Δείκνυσι πῶς ἂν ἀφιλάργυροι εἴημεν. Ἐὰν ἀρκούμεθα τοῖς παροῦσιν, ἐὰν μηδὲν πλέον ζητῶμεν τῆς χρείας καὶ τῶν ἀναγκαίων. Ὁ γὰρ πλέον ὢν ἔχει, ζητῶν, πρόδηλον ὡς φιλάργυρος.

Contenti præsentibus. Ostendit quemadmodum ab avaritia alieni esse possimus, nempe, si contenti simus præsentibus, si nihil præter usum et necessitatem inquiramus. Qui enim plura quam habet quærit, planum est eum avarum esse.

Αὐτὸς γὰρ εἴρηκεν· Οὐ μή σε ἀνῶ, οὐδὲ οὐ

Ipse enim dixit: Non te deseram, neque te dere-

Variæ lectiones.

[89] φιλοκρινεῖν ο. [90] Ἔχοντες ο.

Digitized by Google

linquam [76]. Quia verisimile erat nonnullos dicturos : At quid faciemus, si necessaria nobis non suppetant? Hoc, inquit, nullo modo fieri potest. Deus enim per Isaiam dicit: *Non te deseram*, neque quidquam mentitur. Sed et illos ipsos Judæos verisimile erat dicere : Et quibus præsentibus contenti erimus? Nos facultatibus nostris spoliati sumus, et nihil nobis superest. Dicit igitur, Potestis iis quæ supersunt, quantumvis pauca fuerint, contenti esse: Deus enim dixit: *Non te deseram*, hoc est, non te omittam. Ac etiamsi Apostolus fortasse de rebus necessariis acceperit, tu vero de omni negotio accipies hoc Dei dictum.

A μή σε ἐγκαταλίπω. Ἐπειδὴ εἰκὸς ἦν τινας εἰπεῖν· Τί οὖν ἂν οὐδὲ τὰ ἀναγκαῖα ἔχωμεν; φησίν· Οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν. Ὁ γὰρ Θεὸς διὰ τοῦ Ἡσαΐου λέγει, ὅτι *Οὐ μή σε ἀνῶ* · καὶ οὐ ψεύδεται πάντως. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς δὲ τούτους τοὺς ἐξ Ἰουδαίων εἰκὸς ἦν εἰπεῖν, ὅτι Ποίοις παροῦσιν ἀρκεσθησόμεθα; Ἡμεῖς διηρπάγημεν, οὐδὲν ἔχομεν λοιπόν. Φησὶν οὖν ὅτι Δύνασθε τοῖς ὑπολειφθεῖσι, κἂν βραχέα εἶεν, ἀρκεῖσθαι. Ὁ γὰρ Θεὸς εἴρηκεν *Οὐ μή σε ἀνῶ*, τουτέστιν Οὐ μή σε ἐάσω. Εἰ τάχα δὲ καὶ ὁ Ἀπόστολος περὶ τῶν χρειωδῶν ἐξεδέξατο τοῦτο, ἀλλά γε καὶ ἐπὶ παντὸς πράγματος δέξαι τοῦτο ῥηθὲν ὑπὸ Θεοῦ.

Vers. 6. *Ut confidentes dicamus : Dominus mihi adjutor, non timebo quid faciat mihi homo.* Quandoquidem hæc Deus dixit, certa omnino sunt. Deinceps igitur confidenter dicamus, quod diripientes bona nostra, nos in angustias non protrudent.

B Ὥστε θαῤῥοῦντας ἡμᾶς λέγειν· *Κύριός μοι βοηθός, καὶ οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος.* Ἐπεὶ ταῦτα εἶπεν ὁ Θεὸς, πιστὰ πάντως εἰσί. Λοιπὸν οὖν θαῤῥοῦντες λέγωμεν, ὅτι οἱ διαρπάζοντές τὰ ὑπάρχοντα ἡμῶν, οὐ στενώσουσιν ἡμᾶς.

Vers. 7. *Mementote præpositorum vestrorum, qui locuti sunt vobis verbum Dei.* Ad hoc Thessalonicenses quoque adhortabatur, ut eos abundantius honore afficerent. Ac quemadmodum illi verbum impertiunt, sic illi, si fieri possit, succurrant eis in externis corporis necessitatibus. Hoc enim innuit per, *Mementote*. Vel ad imitationem eorum istos excitat.

Μνημονεύετε τῶν ἡγουμένων ὑμῶν, οἵτινες ἐλάλησαν ὑμῖν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο καὶ Θεσσαλονικεῦσι παρῄνει, ὥστε ἔχειν αὐτοὺς ἐν τιμῇ ὑπερεκπερισσοῦ. Καὶ ὥσπερ ἐκεῖνοι τοῦ λόγου μεταδιδόασιν, οὕτως, εἰ ἔνεστι βοηθεῖν αὐτοῖς ἐν ταῖς σωματικαῖς χρείαις. Τοῦτο γὰρ αἰνίττεται διὰ τοῦ, *Μνημονεύετε*. Ἢ καὶ πρὸς μίμησιν αὐτῶν ἐπαλείφει τούτους.

Quorum intuentes exitum conversationis, imitamini fidem. Hoc est, exactius considerantes. Ac quemadmodum discipuli pictoris ad primum exemplar, sic et vos nunquam non defigentes oculos ad exitum, hoc est, ad finem ipsorum conversationis, id est, morum et vitæ, quod bonum finem nacta sit, imitamini ipsorum fidem. Ex fide enim vita pura nascitur. Si enim futuris fidem **758** non adhiberent, sed dubitarent, conversationem irreprehensibilem non ostendissent. Rursus autem pusillanimitatem eorum curat; vel fidem dogmatum dicit. Infert igitur:

C Ὧν ἀναθεωροῦντες τὴν ἔκβασιν τῆς ἀναστροφῆς, *μιμεῖσθε τὴν πίστιν.* Τουτέστιν, ἀκριβέστερον ἀνασκοποῦντες. Καὶ ὥσπερ μαθηταὶ ζωγράφου πρὸς τὸ ἀρχέτυπον, οὕτως ὑμεῖς ἀεὶ βλέποντες [91] πρὸς τὴν ἔκβασιν, τουτέστι τὸ τέλος τῆς αὐτῶν ἀναστροφῆς, ὅ ἐστι πολιτείας, ὅτι χρηστὸν τέλος ἔσχε, μιμεῖσθε αὐτῶν τὴν πίστιν. Ἀπὸ γὰρ τῆς πίστεως ὁ βίος ὁ καθαρός. Εἰ μὴ γὰρ ἐπίστευον τοῖς μέλλουσιν, ἀλλὰ ἀδίσταζον, οὐκ ἂν ἐπεδείξαντο πολιτείαν ἀμεμπτον. Πάλιν δὲ τὸ μικρόψυχον αὐτῶν θεραπεύει· ἢ πίστιν τὴν τῶν δογμάτων λέγει. Ἐπάγει οὖν·

Vers. 8. *Jesus Christus heri et hodie idem, et in sæcula.* Nonnulli enim uti videtur, exstiterunt fidem adulterantes, et dicentes : Alius veniet, quem hodie usque exspectant Judæi. Ait igitur: Idem est Christus *heri*, id est, omni præterito D tempore, *et hodie*, hoc est, præsenti tempore, *et in sæcula*, futura scilicet, adeoque infinita, nec veniet alius. Ne erretis igitur. Vel : Quemadmodum præpositos vestros non deseruit, sed in omnibus adjuvit eos, hunc ad modum et vobis auxiliabitur. Idem enim est.

Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ὡς ἔοικε γὰρ, ἦσάν τινες παραχαράττοντες τὴν πίστιν, καὶ λέγοντες, ὅτι Ἕτερος ἥξει, ὃν καὶ μέχρι τοῦ νῦν προσδοκῶσιν Ἑβραῖοι. Φησὶν οὖν ὅτι Αὐτός ἐστι Χριστὸς χθὲς, τουτέστι, τὸν παρελθόντα πάντα χρόνον, καὶ σήμερον, τουτέστι, κατὰ τὸν ἐνεστῶτα, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας, τοὺς μέλλοντας καὶ ἀπεράντους, καὶ οὐχ ἥξει ἕτερος. Μὴ τοίνυν πλανᾶσθε. Ἢ ὅτι ὥσπερ τοὺς ἡγουμένους ὑμῶν οὐ κατέλιπεν, ἀλλ' ἐν πᾶσιν ἀντελαμβάνετο αὐτῶν, οὕτω καὶ ὑμῶν ἀντιλήψεται. Ὁ αὐτὸς γάρ ἐστι.

Vers. 9. *Doctrinis variis et peregrinis ne circumferamini. Variis*, id est, nunc his, nunc illis, et aliquando ab istis, aliquando ab illis. Præterea,

Διδαχαῖς ποικίλαις καὶ ξέναις μὴ περιφέρεσθε. *Ποικίλαις*, ταῖς ἄλλοτε ἄλλαις, καὶ παρ' ἄλλων καὶ ἄλλων, ἀλλὰ καὶ ξέναις τοῦ ὀρθοῦ δόγματος. Ἔστι

[76] Jos. I, 5.

Variæ lectiones.

[91] ἀποβλέποντες O.

Digitized by Google

γὰρ ποικίλην μὲν εἶναι διδασκαλίαν, μὴ ξένην δέ· καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἀδόκιμον. Ὅταν δὲ καὶ ποικίλαι, τουτέστι, παρὰ τοῦδε τόδε, καὶ τοῦδε τόδε· καὶ ξέναι, τουτέστιν, ἀλλότριαι τῆς ἀληθείας, τότε δεῖ φυλάττεσθαι. Ἡ γὰρ ἀλήθεια μονοειδὴς, καὶ πρὸς ἓν ἀφορῶσα. Ὅρα δὲ τὸ, *Περιφέρεσθε*, ὡς ἐπὶ τινῶν κούφων, καὶ ἐνταῦθα κἀκεῖ ῥᾳδίως περιαγομένων.

Καλὸν γὰρ χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν, οὐ βρώμασιν, ἐν οἷς οὐκ ὠφελήθησαν οἱ περιπατήσαντες. Αὗται αἱ ξέναι διδασκαλίαι. Αἰνίττεται γὰρ τοὺς τὴν Ἰουδαϊκὴν παρατήρησιν τῶν βρωμάτων εἰσάγοντας. Φησὶν οὖν, ὅτι *Τῇ χάριτι*, τουτέστι, τῇ πίστει βεβαιοῦσθαι δεῖ ἡμᾶς, καὶ πληροφορεῖσθαι, ὅτι οὐδὲν ἀκάθαρτον, ἀλλὰ πάντα τῷ πιστεύοντι καθαρά. Πίστεως οὖν δεῖ, οὐ βρωμάτων παρατηρήσεως. Οἱ γὰρ ἐν τοῖς βρώμασι περιπατήσαντες, τουτέστι, τῇ τῶν βρωμάτων παρατηρήσει στοιχήσαντες διαπαντὸς, οὐδὲν εἰς ψυχὴν ὠφελήθησαν, ὡς τῆς πίστεως ἔξω ὄντες, καὶ τῷ νόμῳ τῷ ἀνωφελεῖ δουλεύοντες. Καὶ ἄλλως δὲ, τί ὠφελοῦντο ἀπὸ τῆς παρατηρήσεως, φησὶν, ὅπουγε οὕτως[29] ἦσαν μιαροὶ, ὥστε μὴ δύνασθαι μετέχειν τῶν θυσιῶν;

Ἔχομεν θυσιαστήριον ἐξ οὗ φαγεῖν οὐκ ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες. Ἐπειδὴ εἶπεν ὅτι οὐ δεῖ παρατηρεῖσθαι βρώματα, ἵνα μὴ δόξῃ εὐκαταφρόνητα εἶναι τὰ ἡμέτερα διὰ τὸ ἀπαρατήρητον[30], φησὶν ὅτι, Καὶ ἡμεῖς ἔχομεν παρατήρησιν, ἀλλ' οὐκ[31] ἐπὶ βρώμασι τοιούτοις, ἀλλ' ἐπὶ τῷ θυσιαστηρίῳ, ἤτοι τῇ ἀναιμάκτῳ θυσίᾳ τοῦ ζωοποιοῦ σώματος. Ταύτης γὰρ οὐδὲ τοῖς νομικοῖς ἀρχιερεῦσι μεταλαβεῖν ἔξεστιν, ἕως ἂν λατρεύωσι τῇ σκηνῇ, τουτέστι, τοῖς νομικοῖς τύποις, τοῖς παροδικοῖς, τοῖς καταλυομένοις, τοιοῦτον γὰρ ἡ σκηνὴ, ἢ τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὥσπερ τῶν νομικῶν θυσιῶν οὐ μετεῖχον οἱ λαοὶ[32], ὡς ἀνάξιοι.

Ὧν γὰρ εἰσφέρεται ζώων τὸ αἷμα περὶ ἁμαρτίας εἰς τὰ Ἅγια διὰ τοῦ ἀρχιερέως, τούτων τὰ σώματα κατακαίεται ἔξω τῆς παρεμβολῆς. Διὸ καὶ Ἰησοῦς, ἵνα ἁγιάσῃ διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος τὸν λαὸν, ἔξω τῆς πύλης ἔπαθε. Δείκνυσι τὰ παρ' Ἰουδαίοις σεμνὰ τύπους ὄντα τῶν ἡμετέρων, καὶ φησιν, ὅτι, Οὐδὲν ἦσαν ἐκεῖναι αἱ θυσίαι, ὧν ἐκωλύοντο μετέχειν οἱ τοῦ λαοῦ· τῆς δὲ ἡμετέρας θυσίας οὐδὲ οἱ τοῦ νόμου ἀρχιερεῖς μετέχουσι. Ταύτην γὰρ ἐκεῖναι ἐτύπουν. Ὥσπερ γὰρ τῶν ζώων τῶν ὑπὲρ ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ προσφερομένων, τὸ μὲν αἷμα εἰς τὰ Ἅγια εἰσῆγεν ὁ ἀρχιερεὺς, τὰ δὲ σώματα ἔξω τοῦ στρατοπέδου κατεκαίετο· οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς, ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ κόσμου παθὼν, τὸ μὲν αἷμα αὐτοῦ εἰς τὰ Ἅγια εἰσεκόμισε τῷ Πατρὶ ὡς Ἀρχιερεὺς, τὸ δὲ σῶμα ἀνεσκολοπίσθη ἔξω τῆς παρεμβολῆς. Ἀνάμνησιν οὖν τῆς θυσίας ἐκείνης τε-

A *peregrinis*, a recta doctrina nimirum. Potest enim varia esse doctrina, quæ tamen non sit peregrina, ac propterea ne rejicienda quidem. Quando autem et variæ fuerint, hoc est, ut ab hoc illud doceatur, et ab illo aliud: et peregrinæ, hoc est, alienæ a veritate, tum necessum est ut præcaveamus nobis. Veritas enim simplex est, et ad unum respicit. Observa autem, *Circumferamini*, ceu de quibusdam levibus, qui facile huc illuc circumferuntur.

Bonum est enim gratia stabiliri cor, non escis, quæ non profuerunt ambulantibus in eis. Hæ sunt peregrinæ doctrinæ. Latenter enim carpit eos qui Judaicam observationem ciborum introducebant. Ait igitur, *Gratia*, hoc est fide, stabiliri nos oportet, ac certos reddi, quod nihil sit immundum, B sed omnia credenti sunt munda. Fide igitur, non ciborum observatione opus est. In cibis enim obambulantes, hoc est, in ciborum observatione versantes semper, animæ suæ nihil commodarunt, quippe quia extra fidem, ipsique legi inutili inservientes. Adhæc, quid emolumenti habebant, inquit, ex ciborum observatione, quandoquidem adeo polluti fuerint, ut ne participes quidem esse potuerint sacrificiorum?

Vers. 10. *Habemus altare, de quo non habent edendi potestatem, qui tabernaculo serviunt.* Postquam dixerat non esse observandos cibos, ne videantur nostra despicatui habenda, quod observatione careant: Nos, inquit, observationem C habemus, verum haud eam quæ sit in hujusmodi cibis, sed super altari, sive incruenta hostia vivifici corporis. Hujus enim ut sint participes, ne pontificibus quidem legalibus permittitur, tantisper dum tabernaculo inserviunt, hoc **759** est, legalibus umbris et figuris quæ transeunt ac dissolvuntur, tale quiddam enim tabernaculum erat, vel mundo huic, perinde ac legalium sacrificiorum vulgus, utpote indignum, haud erat particeps.

Vers. 11-12. *Quorum enim animalium sanguis infertur pro peccato in Sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra castra. Propter quod et Jesus, ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est.* Demonstrat, ea quæ præclara apud Judæos fuerunt, rerum nostrarum D figuras exstitisse: nullius asserens pretii fuisse ea sacra, quorum non potuerit esse consors populus. At nostri sacrificii ne legis quidem pontifices consortes esse possunt: siquidem nostri sacri illæ oblationes typus erant. Ut enim eorum animalium quæ pro populi peccatis offerebantur sanguinem quidem intulit in Sancta Pontifex, corpora vero extra castra cremabantur: hunc ad modum Christus pro mundi peccatis passus, sanguinem quidem suum in Sancta intulit Patri tanquam Pontifex, corpus autem palo affixum est extra castra. Memo-

Variæ lectiones.

[29] τοιοῦτοι o. [30] ἀπαραίτητον o. [31] οὐ τῶν ἐν o. [32] λαϊκοὶ m.

Digitized by Google

riam itaque illius sacrificii perficientes nostri pontifices, sanguinem Domini in nostra sancta et ad altare, tanquam in cœlum ferunt. Hanc ob rem legis pontificibus non licet ex hoc altari edere, tanquam alienigenis, et qui supra mundum hunc non sapiant: nos autem secus.

A λοῦντες οἱ παρ' ἡμῖν ἀρχιερεῖς, τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου εἰς τὰ παρ' ἡμῖν ἅγια, καὶ εἰς τὸ θυσιαστήριον εἰσκομίζουσιν, ὡς εἰς οὐρανόν. Διὸ τοῖς νομικοῖς ἀρχιερεῦσιν οὐκ ἔξεστιν ἐκ τούτου τοῦ θυσιαστηρίου φαγεῖν, ὡς ἀλλογενέσι, καὶ ὡς μὴ ὑπὲρ τὸν κόσμον τοῦτον φρονοῦσιν· ἡμεῖς δὲ οὐχ οὕτως.

Vers. 13. *Exeamus igitur ad eum extra castra, improperium ejus portantes.* Quia extra portam Christus passus est, egrediamur et nos ad ipsum extra portam, hoc est, extra mundum, *improperium ejus ferentes*, hoc est, eadem cum ipso patientes. Ipse instar condemnati ac latronis, cruci est affixus foris: nos itaque e mundo ejusque rebus splendidis exire non pudeat, etiamsi ignominia hoc videatur. Rursus autem eos adhortatur ea ferre quæ a Judæis inferuntur ipsis, sive injuriæ, sive B rapinæ fuerint.

Τοίνυν ἐξερχώμεθα πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς παρεμβολῆς, τὸν ὀνειδισμὸν αὐτοῦ φέροντες. Ἐπεὶ ἔξω τῆς πύλης ἔπαθεν ὁ Χριστὸς, ἐξερχώμεθα καὶ ἡμεῖς πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς πύλης, τουτέστι, τοῦ κόσμου, *τὸν ὀνειδισμὸν αὐτοῦ φέροντες*, τουτέστι, τὰ αὐτὰ αὐτῷ πάσχοντες. Ἐκεῖνος ὡς κατάδικος καὶ λῃστὴς ἐσταυρώθη ἔξω· μὴ τοίνυν μηδὲ ἡμεῖς αἰσχυνθῶμεν ἐξιέναι ἔξω τοῦ κόσμου καὶ τῶν τούτου λαμπρῶν, κἂν ἀτιμία δοκῇ τοῦτο. Πάλιν δὲ προτρέπεται αὐτοὺς φέρειν τὰ παρὰ τῶν Ἰουδαίων ἐπαγόμενα αὐτοῖς, κἂν ὕβρεις εἶεν, κἂν ἁρπαγαί.

Vers. 14. *Non enim habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus.* Confirmat hic necessarium esse ut egrediamur extra portam, hoc est mundum. Non habemus enim participationem aliquam in hoc mundo, quandoquidem neque maneat. Debemus igitur fugere extra hunc, et ad futuram urbem accurrere, hoc est ad cœlum.

Οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν. Τὸ δεῖν ἐξέρχεσθαι ἔξω τῆς πύλης, τουτέστι τοῦ κόσμου, κατασκευάζει. Οὐκ ἔχομεν γὰρ μετοχήν τινα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἐπεὶ οὐδὲ μένει. Ὀφείλομεν οὖν φεύγειν ἐκ τούτου, καὶ πρὸς τὴν μέλλουσαν πόλιν τρέχειν, τουτέστι τὸν οὐρανόν.

Vers. 15. *Per ipsum igitur offeramus hostiam laudis semper Deo, id est, fructus labiorum confitentium nomini ejus.* Per ipsum ceu per Pontificem secundum carnem, offerimus Patri hostiam laudis, hoc est gratiarum actionem. Gratias enim agimus Patri, quia Filium suum dederit pro sanctificatione nostra: hoc autem propter infirmos. Nam C quod Filii sit 760 gratia, planum est ex eo quod sit æqualis ei cum Patre honos. *Ut* enim *omnes*, inquit, *Filium honorent, quemadmodum honorant Patrem.* Ista igitur gratiarum actio, fructus est labiorum confitentium, hoc est, laudantium nomen ejus. Itaque neque hujus sacrificii possunt esse participes legis pontifices. Non possunt enim gratias agere pro sanguine Christi, qui non omnino per ipsum sanctificati sunt, eo quod permaneant in incredulitate. Animadverte autem, qui rursus eos ad gratiarum actionem impellat, ut neque murmurent, neque asperum quiddam ac temerarium loquantur præ pusillanimitate aut desperatione.

Δι' αὐτοῦ οὖν ἀναφέρωμεν θυσίαν αἰνέσεως διαπαντὸς τῷ Θεῷ, τουτέστι, καρπὸν χειλέων ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Δι' αὐτοῦ, ὡς δι' Ἀρχιερέως τὸ κατὰ σάρκα, ἀναφέρομεν Πατρὶ θυσίαν αἰνέσεως, τουτέστιν, εὐχαριστίαν. Εὐχαριστοῦμεν γὰρ τῷ Πατρὶ, ὡς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ δόντι ὑπὲρ τοῦ ἁγιάσαι ἡμᾶς. Τοῦτο δὲ διὰ τοὺς ἀσθενεῖς. Ἐπεὶ ὅτι τοῦ Υἱοῦ ἡ χάρις, δῆλον ἐκ τοῦ ἴσην εἶναι τὴν τιμήν. *Ἵνα* γὰρ, φησὶ, *τιμῶσι πάντες τὸν Υἱὸν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα.* Αὕτη οὖν ἡ εὐχαριστία καρπός ἐστι χειλέων ὁμολογούντων, τουτέστιν, ἐξομολογουμένων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Ὥστε οὐδὲ ταύτης τῆς θυσίας ἔξεστι μεταλαβεῖν τοῖς νομικοῖς ἀρχιερεῦσιν. Οὐ γὰρ δύνανται εὐχαριστῆσαι ὑπὲρ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, οἱ μηδόλως αὐτῷ ἁγιασθέντες, διὰ τὸ ἀπομεῖναι ἐν αὐτῇ τῇ ἀπιστίᾳ. Ὅρα δὲ πῶς πάλιν εἰς τὸ εὐχαριστεῖν αὐτοὺς συνωθεῖ, καὶ μὴ γογγύζειν, μηδὲ θρασύ τι καὶ τολμηρὸν φθέγγεσθαι ἀπὸ μικροψυχίας.

Vers. 16. *Beneficentiæ vero et communicationis nolite oblivisci.* Ubi sunt ii qui prætexentes egestatem, ejus nomine nihil impertire volunt? Audiant hic, quod pauperrimos, nempe quibus facultates direptæ erant, adhortetur Paulus ne eleemosynæ obliviscantur. Hanc autem communicationem nominat; quam vero ob causam, sæpe diximus.

Τῆς δὲ εὐποιΐας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε. Ποῦ οἱ προφασιζόμενοι πενίαν, καὶ διὰ τοῦτο D μὴ μεταδιδόντες; Ἀκουσάτωσαν ὅτι τοῖς πενεστάτοις, τοῖς διαρπαγεῖσι παραινεῖ Παῦλος μὴ ἐπιλανθάνεσθαι τῆς ἐλεημοσύνης. Ταύτην δὲ κοινωνίαν ὀνομάζει, δι' ἣν πολλαχοῦ αἰτίαν εἴπομεν.

Talibus enim hostiis promeretur Deus. Gratiarum actionis, et beneficentiæ. Qui enim gratus est, planum est eum ad impertiendum propensum esse, ut qui sciat quantis bonis sit donatus.

Τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ Θεός. Ταῖς τῆς εὐχαριστίας καὶ τῆς εὐποιΐας. Ὁ γὰρ εὐχάριστος, πρόδηλον ὅτι καὶ εὐμετάδοτός ἐστιν, ἅτε εἰδὼς τίνων ἠξίωται.

Vers. 17. *Obedite præpositis vestris.* Episcopos hic intelligit. Cum autem prius eos laudibus evexisset, fideles eos appellando, ac dignos quos imitarentur ii qui eos contemplarentur, et ob ocu-

Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν. Περὶ ἐπισκόπων λέγει. Πρότερον δὲ ἐπαινέσας αὐτοὺς ἐν τῷ εἰπεῖν, πιστοὺς, καὶ ἀξίους τοῦ ζηλοῦσθαι παρὰ τῶν ἀναθεωρούντων αὐτοὺς, τότε ἐπάγει· *Πείθεσθε.* Τί

Digitized by Google

οὖν; Παντὶ ἄρχοντι πείθεσθαι δεῖ, κἂν κακὸς ᾖ; Πῶς λέγεις τὸ, *κακός*; Ἐὰν μὲν περὶ τὴν πίστιν, φεῦγε αὐτὸν, κἂν ἄγγελος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ᾖ. Ἐὰν δὲ περὶ τὸν βίον ᾖ κακὸς, πείθου αὐτῷ. *Πάντα γὰρ ὅσα ἂν λέγωσιν ὑμῖν ποιεῖν, ποιεῖτε· κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποεῖτε.* Περὶ δὲ τῶν κατὰ πίστιν διεφθαρμένων λέγει· *Διδαχαῖς ποικίλαις καὶ ξέναις μὴ περιφέρεσθε.* Τί δήποτε; Ὅτι ὁ μὲν κακῶς ποιῶν [33], οὐκ ἂν *κακῶς* βιοῦν συμβουλεύσῃ τοῖς ἄλλοις· καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς ταῦτα πράττων αἰσχύνεται· καὶ δῆλον ἐκ τοῦ μηχανᾶσθαι πάντα τρόπον κρύπτειν ἃ πράττει· ὁ δὲ περὶ τὴν πίστιν κακὸς, καὶ τῷ λαῷ ἂν κηρύξει τὸ αὐτοῦ φρόνημα.

A los ponerent, tunc infert: *Obedite.* Quid ergo? numquid omni magistratui obtemperandum est, licet malus fuerit? Quomodo dicis, *malus?* Si circa fidem, fuge eum, etiamsi angelus de cœlo fuerit. Si autem in moribus malus sit, obtempera ei. *Omnia enim quæcunque dixerint vobis ut faciatis, facite: secundum autem opera eorum nolite facere* [77]. De iis autem qui circa fidem sunt corrupti, ait: *Doctrinis variis et peregrinis nolite circumagi.* Quid ita? Nam male agens, haud aliis consulet ut male vivant. Nam et ipse talia perpetrans, rubore suffunditur; quod vel inde liquet, quia conatur omni ratione occultare quod perpetrat. Qui vero in fide perversus fuerit, populo etiam suam opinionem promulgare cupit.

Καὶ ὑπείκετε. Τὴν ἐπιτεταμένην πειθὼ διὰ τοῦ, *ὑπείκετε*, δηλοῖ, ὥστε καὶ δι' ἔργων αὐτοῖς δουλεύειν, εἰ δεήσει.

B *Et subjacete eis.* Intensam hic obedientiam per verbum, ὑπείκετε, indicat, adeo ut etiam in operibus serviamus iis, si res exigit.

Αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς λόγον ἀποδώσοντες. Ἀκουέτωσαν οἱ ἡγούμενοι, ὅτι ὥσπερ τὸν λαὸν πειθήνιον εἶναι χρὴ, οὕτω καὶ τὸν ἱερέα ἀγρυπνον ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, ὡς μέλλοντα δοῦναι λόγον ὑπὲρ ὧν αὐτοὶ ἁμαρτάνουσιν.

Ipsi enim vigilant pro animabus vestris, tanquam rationem reddituri. Audiant hic præpositi, quod perinde ut populum morigerum esse convenit, sic sacerdotem esse excubitorem pro populo, ut qui rationem sit pro peccatis eorum redditurus.

Ἵνα μετὰ χαρᾶς τοῦτο ποιῶσι, καὶ μὴ στενάζοντες· ἀλυσιτελὲς γὰρ ὑμῖν τοῦτο. Ἐὰν μὲν ὑπείκῃς, φησὶ, καὶ θεραπεύῃς τὸν ἡγούμενόν σου, τὸ βάρος τῆς ὑπὲρ σοῦ φροντίδος κοῦφον ποιεῖς αὐτῷ, ἅτε χαίροντι ἐπὶ τῷ ὑποτάσσεσθαί σε. Ἐὰν δὲ ἀπαναισχυντῇς, σύτὸς μὲν καὶ οὕτως ἀγρυπνήσει ὑπὲρ τῆς σῆς ψυχῆς· πλὴν, ἐὰν μὴ διορθώσῃ τὸ ἀνυπότακτον, στενάξει κατὰ σοῦ πρὸς τὸν Θεόν· ὅπερ ἀλυσιτελές σοι. Ὅρα δὲ, οὐκ ἐπιτρέπει τῷ ἡγουμένῳ ἄλλως ἀμύνασθαι, εἰ μὴ διὰ στεναγμοῦ. Τοῦτο δὲ αὐτῷ μὲν πραϋπάθειαν ἐγκαθιστᾷ· τῷ μέντοι ἀδιορθώτῳ ἐκείνῳ, μείζονα τὴν πυρὰν τῆς κολάσεως ὑπανάπτει, αὐστηρότερον κολαστὴν παρακινοῦντι τὸν Θεόν. Ὥστε μὴ ἐπειδὴ στεναγμός ἐστι, καταφρονήσῃς, ὁ τῷ ἡγουμένῳ ἀπειθῶν, ἀλλὰ πλέον φοβήθητι, ὅτι τῷ Θεῷ σε παραδίδωσι.

Ut cum gaudio hoc faciant, et non gementes: hoc enim non expedit vobis. Si cesseris, inquit, et morem gesseris præposito tuo, onus quod ex cura tui ille gerit, ei leve reddis ac facile, ut qui gaudeat propter obedientiam tuam. Sin impudens sis et inobediens, ipse quidem etiam C sic vigilabit pro anima tua: nisi tamen correxeris inobedientiam tuam, ingemiscet adversus te ad Deum: quod sane tibi inutile futurum est. Expende autem, quod præposito non aliter vindictam permittat, quam per gemitum. Istud autem mansuetudinem in ipso operatur: ille vero qui vitæ suæ mores in melius non mutat, majorem supplicii pyram accendit, utpote qui Deum severiorem vindicem excitat. Quocirca tu qui præposito immorigerus es, noli eum contemnere quia gemitus tantum edit: quin potius metue, quia Deo te tradit.

Προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν· πεποίθαμεν γὰρ ὅτι καλὴν συνείδησιν ἔχομεν ἐν πᾶσιν. Ἐπειδή τινες διέβαλλον τὸν Ἀπόστολον, ὡς ἀποστασίαν ἐκ τοῦ νόμου διδάσκοντα, διὰ τοῦτο ἀπεχθῶς εἶχον πολλοὶ τῶν Ἑβραίων [34] πρὸς αὐτόν. Διὸ οὔτε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς Ἐπιστολῆς τέθεικεν, ὡς μὴ ἀνεχομένων αὐτῶν μηδὲ τοῦτο ἀκοῦσαι. Ἀπολογούμενος οὖν νῦν πρὸς αὐτοὺς, πρῶτον μὲν ἀξιοῖ αὐτοὺς εὔχεσθαι ὑπὲρ αὐτοῦ, ὃ παρὰ τῶν φιλούντων εἰώθαμεν αἰτεῖσθαι· ἔπειτα καὶ δείκνυσιν αὐτὸν ἀθῶον. Ἐν πᾶσι γὰρ, οὐ μόνον τοῖς ἐθνικοῖς, ἀλλὰ καὶ ὑμῖν, οὐδὲν μετὰ ὑποκρίσεως πεποιήκαμεν, ἀλλὰ τὸ συνειδὸς ἡμῶν καθαρόν ἐστι, καὶ οὐ συνοίδαμεν ἑαυτοῖς

D Vers. 18. *Orate pro nobis: confidimus enim quod bonam conscientiam habemus in omnibus.* Cum nonnulli Apostolum calumniabantur, ceu defectionem a lege doceret, eam ob rem plerique ex Hebræis erga illum infenso erant animo. Hanc ob rem ne nomen quidem suum in Epistolæ hujus principio posuit, quandoquidem illud aures ipsorum non ferrent. Nunc ergo sese excusans apud eos, primum quidem rogat, ut ipsi pro se ad Deum preces fundant: id quod ab amicis nostris solemus efflagitare: deinde se innocentem monstrat. In omnibus enim, non solum apud gentes, sed ne apud vos quidem quidquam per simulationem aut fucum

[77] Matth. xxiii, 3.

Variæ lectiones.

[33] βιῶν o. [34] τῶν πιστῶν Ἑβραίων in.

Digitized by Google

egimus, sed conscientia nostra pura est : nec sumus conscii nobis quod insidias vobis struximus, aut mali quidquam adversum vos perpetravimus, aut vos calumniati sumus.

A ὅτι ἐπεβουλεύσαμεν ὑμῖν, ἢ πονηρόν τι καθ' ὑμῶν εἰργασάμεθα, ἢ διεβάλλομεν ὑμᾶς.

Bene volentes conversari. Hoc est, cupientes citra offendiculum vitam ducere, citraque scandalum. Etenim hoc ipsum quod dico, legem abrogatam esse, non est inimici neque hostis. Namque legis completionem potius induco, adeoque adumbrationem illam consummationem jam tandem accepisse ostendo. Quomodo igitur defectionem hanc dicetis? ecqui non potius ego benefactor vester judicor, ad perfectionem vos totos ducens, ac omnino transferens vos ab umbra, et infantili affectu?

Καλῶς θέλοντες ἀναστρέφεσθαι. Τουτέστιν, ἀπροσκόπως [35] διάγειν σπουδάζοντες καὶ ἀσκανδάλιστως. Καὶ γὰρ τοῦτο αὐτὸ ὃ λέγω, ὅτι κατήργηται ὁ νόμος, οὐχ ἐχθροῦ οὐδὲ πολεμίου ἐστί. Πλήρωσιν γὰρ μᾶλλον εἰσάγω τοῦ νόμου, καὶ τὴν σκιαγραφίαν δείκνυμι τὸ τέλειον λαβοῦσαν. Πῶς οὖν ἀποστασίαν τοῦτο; Πῶς δὲ οὐκ εὐεργέτης ὑμῶν ἐγὼ, ἐπὶ τὸ τέλειον ὅλους ἄγων, καὶ πάντη ἀφιστῶν τῆς σκιᾶς, καὶ τῆς νηπιώδους διαθέσεως;

Vers. 19. *Amplius autem deprecor vos hoc facere, quo celerius restituar vobis.* Hoc valde amantis est ipsorum, quod ita ardenter et ex animo pro sese illos precari cupiat, ut celerius restituatur ipsis. Simul autem ostendit sese conscientiæ suæ fidere, ac eam ob rem ad eos accurrere : quod sane haud fecisset, **762** si sibi alicujus mali fuisset conscius.

B *Περισσοτέρως δὲ παρακαλῶ τοῦτο ποιῆσαι, ἵνα τάχιον ἀποκατασταθῶ ὑμῖν.* Τοῦτο σφόδρα φιλοῦντος ἦν αὐτοὺς, τὸ θέλειν οὕτως εὔξασθαι αὐτοὺς θερμῶς καὶ μετὰ πάσης σπουδῆς, ὥστε τάχιον ἀποκατασταθῆναι αὐτοῖς. Ἅμα δὲ καὶ δείκνυσιν ὅτι θαῤῥεῖ τῷ συνειδότι, καὶ διὰ τοῦτο προστρέχει αὐτοῖς· ὅπερ οὐκ ἂν ἐποίησεν, εἴπερ συνῄδει ἑαυτῷ πονηρόν τι.

Vers. 20. *Deus autem pacis.* Cum primum ab ipsis petiisset orationes, eosque hac in re honore affecisset, pro ipsis etiam deinceps hoc modo preces ad Deum ipse fundit. Quandoquidem, inquit, Deus pacis est, non oportet vos dissidere a me, idque propter rumorem solum.

Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης. Πρῶτον παρ' αὐτῶν αἰτήσας τὰς εὐχὰς, καὶ τιμήσας κἀν τούτῳ, οὕτως ἤδη καὶ αὐτὸς ἐπεύχεται αὐτοῖς. Ἐπειδὴ, φησὶ, Θεὸς εἰρήνης ἐστὶν, οὐ δεῖ ὑμᾶς διαστασιάζειν πρὸς ἐμὲ, καὶ ταῦτα ἀπὸ ἀκοῆς ψιλῆς.

Qui reduxit ex mortuis pastorem ovium illum magnum. Sermonem de Resurrectione apud ipsos confirmat, ex Isaiæ vaticinio locum adducens. Tanquam vero et alii pastores quidem sint, sed parvi, *magnum*, dixit. Multi namque Prophetæ doctores sunt; sed unus præceptor omnium Christus.

C *Ὁ ἀναγαγὼν ἐκ νεκρῶν τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν.* Τὸν περὶ ἀναστάσεως αὐτοῖς βεβαιοῖ λόγον, ἐκ τῆς Ἡσαΐου προφητείας τὴν χρῆσιν λαβών. Ὡς ὄντων δὲ καὶ ἄλλων ποιμένων μὲν, μικρῶν δὲ, εἶπε τὸ, *μέγαν*. Πολλοὶ γὰρ προφῆται διδάσκαλοι, ἀλλ' εἷς καθηγητὴς ὁ Χριστός.

In sanguine Testamenti æterni, Dominum nostrum Jesum. Hoc est, excitavit ipsum ex mortuis qui mortuus fuerat, et sanguinem suum effuderat, ut daret nobis Testamentum, non, ut legale illud, dissolvendum, verum quod in sempiternum duret. Vel hunc ad modum intelligas : Excitavit ipsum ex mortuis cum sanguine testamenti æterni. Excitato enim ipso, sanguis ejus nobis donatus est in testamentum. Nisi enim excitatus esset, sanguis ejus in testamentum nobis haud obtigisset.

Ἐν αἵματι Διαθήκης αἰωνίου, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν. Τουτέστιν, ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀποθανόντα καὶ ἐκχέαντα τὸ αἷμα αὐτοῦ, ὥστε δοῦναι ἡμῖν Διαθήκην [36], οὐ καταλυομένην, ὡς ἡ νομικὴ, ἀλλὰ διαιωνίζουσαν. Ἢ καὶ οὕτως· Ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν σὺν αἵματι Διαθήκης αἰωνίου. Ἐγερθέντος γὰρ, τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐχαρίσθη ἡμῖν εἰς διαθήκην. Εἰ μὴ γὰρ ἐγήγερτο, οὐκ ἂν ἦν ἡμῖν τὸ αἷμα αὐτοῦ εἰς διαθήκην.

Vers. 21. *Perficiat vos in omni opere bono.* Innuit quod opera quidem bona sint exorsi, opus autem habebant in ipsis consummari : id quod optat ipsis evenire. Hic expende primum oportere nos ordiri, deinde consummationem ipsam a Deo petere.

D *Καταρτίσαι ὑμᾶς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ.* Δείκνυσιν ὅτι ἤρξαντο τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἐδέοντο δὲ τοῦ τελειωθῆναι ἐν αὐτοῖς· ὃ καὶ ἐπεύχεται αὐτοῖς· Ὅρα δὲ ὅτι δεῖ ἡμᾶς πρότερον ἄρχεσθαι, καὶ τότε αἰτεῖσθαι [37] τὸ τέλος παρὰ τοῦ Θεοῦ.

Ut faciatis voluntatem ejus. Nam qui in omni opere bono consummatus est, ille facit voluntatem Dei, non qui ex dimidia parte boni particeps est.

Εἰς τὸ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ. Ὁ γὰρ ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ τελειωθεὶς, ἐκεῖνος ποιεῖ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, οὐχ ὁ ἐξ ἡμισείας τὸ καλὸν μετιών.

Faciens in vobis quod placeat coram se, per Jesum Christum. Cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

Ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον ἐνώπιον αὐτοῦ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. ὯΙ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας

Variæ lectiones.

[35] εὐδοκίμως m. [36] κληρονομίαν m. [37] τελεῖσθαι αἰτεῖν. o.

Digitized by Google

τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Ὥστε ὅταν ποιῶμεν ἡμεῖς τὸ καλὸν, ὁ Θεὸς ποιεῖ τοῦτο ἐν ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τουτέστι, μεσίτῃ καὶ ἐνεργῷ ἐκείνῳ χρώμενος. Ὁ γὰρ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν ἐξ ἀρχῆς ἐνεργήσας, τί θαυμαστὸν εἰ καὶ ἐν τῇ ἐργασίᾳ τῶν ἀρετῶν μεσίτης γίνεται, καὶ τὸ Πατρικὸν θέλημα ἐν ἡμῖν πληροῖ αὐτὸς ἐνισχύων ἡμᾶς καὶ ἐνδυναμῶν πρὸς τὰς ἀγαθὰς πράξεις; Εἰπὼν δὲ τὸ, *εὐάρεστον*, προσέθηκε τὸ, *ἐνώπιον αὐτοῦ*. Τότε γὰρ ὄντως εὐαρεστοῦμεν, ὅταν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καλοὶ φαινώμεθα, οὐχ ὅταν ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων. Ὅ καὶ ὁ Δαβὶδ λέγει· *Κατὰ τὴν καθαριότητα τῶν χειρῶν μου ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ*. Καὶ ὁ Ἡσαΐας· *Ἀφέλεσθε τὰς πονηρίας ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν μου*. A

Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, ἀνέχεσθε τοῦ λόγου τῆς παρακλήσεως. Ὁρᾷς; ὃ μηδενὶ ἐπέσταλκε, τοῦτο τούτοις ἐπιστέλλει. Οὐ λέγει δὲ, τῆς παραινέσεως, ἀλλὰ, *τῆς παρακλήσεως*, τουτέστι, τῆς παραμυθίας, τῆς εἰς τὸ ὑπομένειν προτροπῆς, διὰ τὸ πρὸς τοὺς θλιβομένους εἶναι αὐτῷ τὸν λόγον.

Καὶ γὰρ διὰ βραχέων ἐπέστειλα ὑμῖν. Τοσαῦτα εἰπὼν, ὅμως βραχέα ταῦτά φησιν, ὅσον πρὸς ἃ ἐπεθύμει λέγειν. Ὡσανεὶ δὲ τοῦτο λέγει αὐτοῖς· Εἰ καὶ ὀλιγοψυχεῖτε, ἀνέχεσθέ μου, οὐ γὰρ ἔχει τις πρὸς μῆκος τῶν λεχθέντων ἀπαγορεῦσαι· ὃ καὶ ἐν τοῖς ὀλιγοψύχοις ὁρῶμεν γινόμενον. Τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶ τὸ μὴ ἀνέχεσθαι λόγου μακροῦ.

Γινώσκετε τὸν ἀδελφὸν Τιμόθεον ἀπολελυμένον. Μᾶλλον πρὸς τὸν Τιμόθεον οὐκ εἶχον ἀπεχθῶς, διὸ καὶ αὐτὸν προεστήσατο. Ἀπολελυμένον δὲ πόθεν; Ἢ ἐν φυλακῇ ἦν, καὶ ἀπελύθη· ἢ ἐξ Ἀθηνῶν ἀπελέλυτο· ἐκεῖ γὰρ ἦν. C

Μεθ' οὗ, ἐὰν τάχιον ἔρχηται, ὄψομαι ὑμᾶς. Καὶ τοῦτο ἱκανὸν αὐτοὺς πεῖσαι καθυφεῖναι τῆς πρὸς αὐτὸν ἀπεχθείας, εἴγε ἕτοιμός ἐστιν ἐλθεῖν μετὰ τοῦ μαθητοῦ. Ἴσως δὲ εἰκὸς τοῦτο ἐκβῆναι, καὶ ἀπελθεῖν εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἀπὸ Ῥώμης. Ἀπελύθη γὰρ τὴν πρώτην ὑπὸ Νέρωνος, καθὰ καὶ ἐν προοιμίοις τῆς Ἐπιστολῆς εἴπομεν.

Ἀσπάσασθε πάντας τοὺς ἡγουμένους ὑμῶν, καὶ πάντας τοὺς ἁγίους. Ὅρα πῶς αὐτοὺς τιμᾷ, εἴγε δι' αὐτῶν τοὺς ἡγουμένους προσαγορεύει· μᾶλλον γὰρ ἔδει τοῖς ἡγουμένοις ἐπιστεῖλαι, καὶ δι' ἐκείνων τοὺς ἀρχομένους προσαγορεῦσαι· ὁ δὲ σοφώτατα τοὺς ἀσθενεστέρους ἐθεραπεύει. D

Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. Οὕτως ὑμῶν περιέχομαι, ὥστε μὴ μόνος ἐγὼ ἀσπάζεσθαι ὑμᾶς, ἀλλὰ καὶ ἄλλοις ἐγκαταστῆσαι τὸν πρὸς ὑμᾶς πόθον τοσοῦτον, ὥστε καὶ ἀπὸ τοσούτου διαστήματος ἐρᾷν ἐκείνους ὑμῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἀσπάζεσθαι.

Ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν. Ἐπειδὴ κοινόν τι ἐστὶν ἡ χάρις, κοινῇ ταύτην πᾶσι καὶ ἡγουμένοις καὶ ἀρχομένοις ἐπεύχεται. Τίς δέ ἐστιν ἡ χάρις; Ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν, ἡ κάθαρσις, ἡ τοῦ Πνεύματος μετάληψις. Πῶς δ' ἂν εἴη μεθ' ὑμῶν; Ἐὰν μὴ ὑβρίζητε ταύτην, ἐὰν μὴ ἀναξίως αὐτῆς

Itaque quando fecerimus quod bonum est, Deus facit hoc in nobis per Jesum Christum, hoc est, illo mediatore atque operatore usus. Qui enim in principio nobis salutem est operatus, quid mirum si in operatione etiam virtutum mediator sit, ac Paternam in nobis voluntatem impleat ipse nos confortans, et robur inspirans ad bonorum operum transactiones? Porro, cum dixisset, *quod placeat*, adjecit, *coram se*. Tum enim revera ei placemus, cum coram Deo boni apparemus, non quando coram hominibus. Quod et Propheta David inquit: *Secundum puritatem manuum mearum coram oculis ejus*[78]: et Isaias: *Auferte malum e conspectu oculorum meorum*[79].

763 Vers. 22. *Rogo autem vos, fratres, sustinete verbum consolationis.* Viden'? quod nemini scripsit, hoc istis scribit. Non dicit autem, admonitionis, sed παρακλήσεως, hoc est consolationis, ad tolerantiam adhortationis, eo quod ad afflictos loquebatur. B

Etenim paucis scripsi vobis. Cum tot dixisset, brevia tamen dicit, respectu eorum quæ dicere cupivit. Propemodum autem hoc eis dicit: Etsi pusillanimes estis, sustinete me: non enim quisquam de prolixitate dictorum conqueri potest, quod in despondentibus animum fieri cernimus. Tales enim prolixum sermonem non ferunt.

Vers. 23. *Cognoscite fratrem Timotheum absolutum.* Erga Timotheum non adeo erant infenso animo, propterea ipsum primum produxit. Dimissum autem, unde? Vel in carcere erat, ac dimissus est: vel Athenis dimissus est: illic enim erat.

Cum quo, si celerius venerit, videbo vos. Hoc satis est ut persuadeat eis quo desistant ab hostili adversus ipsum animo, siquidem paratus est venire cum discipulo. Forsan autem verisimile est hoc ita contigisse, illumque a Roma in Judæam profectum esse. Absolutus est enim primo sub Nerone, perinde ac in hujus Epistolæ præfatione diximus.

Vers. 24. *Salutate omnes præpositos vestros et sanctos.* Expende hic quanto eos honore afficiat, siquidem per ipsos, præpositos salutat: magis enim convenichat, ut præpositis scriberet, et per illos eorum subditos salutaret: ipse vero prudentissime imbecilliores curat ac fovet.

Salutant vos qui sunt ab Italia. Adeo, inquit, amore vestri ego teneor, ut non solus ego salutem vobis impertiam, verum et aliis inseram tantum vestri desiderium, ut tanto a vobis dissiti intervallo, vos illi ament, et propterea salvere vos jubeant.

Vers. 25. *Gratia cum omnibus vobis. Amen.* Quia commune quiddam est gratia, communiter hanc ipsam et præpositis et subditis exoptat. Quæ autem est illa gratia? Remissio peccatorum, purificatio, Spiritus participatio. Quomodo autem fuerit vobiscum? Si eam injuria non affeceritis, si non

[78] Psal. xvii, 25. [79] Isa. i, 16.

Digitized by Google

indigne ea vivatis. Perseverat enim apud nos, quando opera bona habemus : avolat autem a nobis, quando secundum mandata ejus qui hanc nobis impertiit, non vivimus. Faxit autem Christus, ut gratiam illam et quanta per illam acceperimus, nos agnoscentes, non cum injuria ejus qui tanta nobis bona largitus est, vivamus : sed per bona operá glorificantes illum, adeoque **764** commonstrantes quod non in ingratos ac beneficii immemores gratiam istam reposuerit, teneamus haudquaquam diminutam in animabus nostris, in ipso Christo benefactore animarum nostrarum. Cum quo Patri sit gloria, una cum sancto Spiritu, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

A πολιτεύσησθε. Παραμένει μὲν γὰρ, ὅταν ἔργα χρηστὰ ἔχωμεν· ἀφίπταται δὲ, ὅταν μὴ κατὰ τὴν ἐντολὴν [35] τοῦ ταύτην διδόντος ἡμῖν ζῶμεν. Ἀλλὰ γένοιτο ἐπιγινώσκοντας ἡμᾶς ταύτην, καὶ ὅσα δι' αὐτῆς ἐλάβομεν, μὴ ἐπὶ ὕβρει τοῦ τοσαῦτα ἀγαθὰ χαρισαμένου ἡμῖν πολιτεύεσθαι· ἀλλὰ διὰ τῶν ἀγαθῶν ἔργων δοξάζοντας ἐκεῖνον, καὶ δεικνύντας ὡς οὐκ εἰς ἀχαρίστους καὶ ἀγνώμονας τὴν χάριν ταύτην κατέθετο, ἔχειν ταύτην ἀνελάττωτον ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν, ἐν αὐτῷ τῷ Χριστῷ τῷ εὐεργέτῃ τῶν ἡμετέρων ψυχῶν. Μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ δόξα, ἅμα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Variæ lectiones.

[35] τὰς ἐντολάς ιπ.

Digitized by Google

BONIFACII FINETTI

ORDINIS PRÆDICATORUM

IN TERTIUM TOMUM * THEOPHYLACTI

PRÆFATIO.

1. Cum viri gravissimi, quorum auctoritate commoveri me æquissimum erat, impense optare se mihi significassent, ut tertii hujus edendi tomi in me curam reciperem, laborem hunc detrectandum mihi minime censui, præsertim cum ii, qui suo me pene imperio compellere potuissent, pro eximia humanitate sua ad id muneris subeundum persuadere ratione maluerint; neminem aientes id magis decere, quam me, qui inedita Theophylacti Opera, quibus tomi istius pars maxima constat, Latine vertenda suscepissem. Cum igitur ad id, quod sine piaculo recusare vix poteram, aggrediendum animum appulissem, facile intellexi, assumpti partem operis esse nonnulla in tomum eumdem præfari, quibus operum, quæ continet, laborisque, quem in eodem insumpsi, rationem aliquam lectoribus redderem. Qua in re illud omnium primo purgandum videretur, quod tertius iste Theophylacti tomus multo fortasse serius, quam spes facta fuisset, in lucem nunc demum proferatur; nisi quæ dicenda inferius mihi sunt, labore me isto levarent. Ex iis enim planum compertumque fiet, nullius incuria, sed rei melius gerendæ studio moram tantam injectam fuisse. Cum namque pleraque opera quæ volumen istud complectitur, aut admodum rara, aut plane inedita forent, ac quædam etiam detecta recentissime, in iis colligendis (quod nonnisi aliena opera præstari poterat), in eisdemque ad prelum parandis plus temporis insumi oportuit quam putabatur. Necesse itaque fuit cœptam tomi hujus impressionem aliquandiu intermittere. Verum ne interim res omnino et undequaque suspensa maneret, et ne plus æquo studiosorum hominum exspectatio produceretur, solertes editionis hujus curatores tomum quartum, qui et ultimus erit, prelo subjiciendum curarunt, ut quo serius studiosi tertium istum accipiunt, eo maturius sint tomum ultimum accepturi: cujus cum impressio multum progressa jam sit, polliceri certo possumus, eum paucis posthac mensibus proditurum in lucem. Quam sane brevem dilationem eo æquiore animo tolerabit benevolus lector, quo majorem est ex hujus voluminis lectione voluptatem percepturus cum ob eximiam operum in eo contentorum præstantiam, tum propter insignem eorumdem varietatem, qua præsertim iis, qui jam editi sunt, tomus iste præcellit. Cum enim *exegetica* illi tantum opera exhibeant, hic et *exegetica*, et *oratoria*, et *sacra*, et *profana*, et *historica*, et *politica*, et *dogmatica* haud injucunda sane permistione complectitur, ut patet ex ipsorum operum catalogo, qui sequens est. I. *Commentarius in Acta apostolorum*, editus olim a Sifano. II. Alter in eadem Acta *Commentarius* recens erutus ex bibliotheca Vaticana. III. *Commentarius in Epistolas Catholicas*. IV. *Oratio in adorationem crucis*. V. *Oratio in præsentationem B. Mariæ Virginis*. VI. *Martyrium quindecim martyrum*, qui passi sunt imperante Juliano Apostata. VII. *Allocutio de iis in quibus Latini reprehenduntur a Græcis*. VIII. *Institutio regia ad Constantinum Porphyrogenitum*. IX. *Encomium in imperatorem Alexium Comnenum*. X. *Epistolæ viginti* recens erutæ ex bibliotheca *Vaticana*. XI. Extrema pars *homiliæ* undecimæ in *Resurrectionem*. XII. *Commentarius in Acta apostolorum* ex bibliotheca *Florentino Medicea*. XIII. *Epistolæ a Meursio et Lamio editæ*. Quoniam vero de omnibus his aliqua præmonenda sunt, quo quisque ad eorum lectionem accedat paratior, Præfationem hanc in totidem quot partes tomi hujus sunt, dividam sec-

* Editionis Venetæ quam sequimur.

Digitized by Google

tiones, cum majoris claritatis gratia, tum ut quisque, quæ ad singula præmonentur opera, reperire pro libito possit.

SECTIO I.

De Commentario in Acta apostolorum edito a Sifano.

II. Operum omnium, quæ hoc volumine continentur, agmen ducit ***Commentarius in Acta apostolorum***, Latine versus editusque a Laurentio Sifano Prunsfeldio, J. U. doctore, Coloniæ apud hæredes Arnoldi Birckmanni anno 1557. Quæ illi occasio hujus edendi operis fuerit, quodve consilium, qua in eo Latine vertendo usus sit diligentia, quid demum ad ejus perfectionem præstiterit, ipse declarat cum in nuncupatoria Epistola ad Fuggeros fratres, tum in altera ad Joannem Sambucum ; quas idcirco hac in editione prætermittendas non duxi. Versio satis accurata ac nitida est. At dolendum, quod, cum Græcum, quo usus est, textum corruptum mutilumve identidem detexisset, aut saltem dubitasset, id solum ad marginem adnotare contentus, *fontem*, unde illa manavit Expositio, nempe Magni Chrysostomi in Acta apostolorum *Homilias*, consulere et expendere vel neglexerit, vel ei in mentem non venerit ; haud enim dubito, quin hac ratione plerique textus sui loca sarcire ac emendare potuisset. Hoc sane feliciter a me præstitum esse, ex Commentario, qui sequitur, lector clare perspiciet Quin, cum periculum fecerim de aliquibus locis, quæ corrupta vel mutilata merito suspicatus est ipse Sifanus, facile comperi, eorumdem defectum hujuscemodi collatione reparari commode potuisse. Sed cur, inquies, ego ipse non præstiti, quod a Sifano fieri debuisse putabam ? Quia scilicet in alienum opus manum immittere nolui. Unicum vero locum, quem edito in textu Græco non codicis, ut ego puto, defectu, neque Sifani culpa, sed mera typographi incuria, linea integra mutilatum deprehendi, ex Chrysostomi fonte sarcivi : ut videre potes pag. 11. Commentarium igitur istum, ut a laudato Sifano editus est, ipse recudendum curavi : nisi quod ex usu lectorum esse censui, versiculorum capitumque numeros, quorum alteri nullo modo, alteri rarius, et ad marginem tantum adnotati erant, accurate suis in locis ascribere. Pauca etiam ex margine expunxi, ne quid esset, quod vel teneriores quorumdam animos offendere utcunque posset.

III. An Commentarius vero iste genuinus Theophylacti nostri sit fœtus, neque Sifanus, neque quisquam alius, quem viderim, in dubium hactenus revocavit. Omnes scilicet indubiam illius, unde exscriptus est, codicis epigraphe, qua Theophylacto ascribitur, fidem præstitere. Attamen mihi, ut primum oculos in ipsum conjeci, dubium hac de re aliquod subortum est, quod a Theophylacti genio ejusque commentandi ratione paulo longius abesse videretur. Cum enim in aliis, quos edidit, Commentariis, nempe *in Evangelia*, et *in Epistolas divi Pauli*, magistrum suum Chrysostomum compendio colligat, et si quid ex aliis decerpat Patribus, id, eorum suppressis nominibus, brevi oratione subnectat; auctor hujus Commentarii ita plerumque prolixus est, ut Chrysostomum ipsum, moralibus illius subductis parænesibus, superet, tametsi in epigraphe *brevitas* et *concisio* ipsius jactetur (*a*) : ac præterea ad marginem, plurium Patrum scriptorumve nomina, ut in eo Commentariorum genere, qui *Catenæ* vulgo appellantur, fieri solet, ascribat. Quamvis tamen ista mihi aliquem injicerent scrupulum, tamen a communi opinione minime abducebant, quod probe nossem, auctores non semper eodem scribendi genere uti, etiam in rebus non dissimilibus; et majorem vel minorem prolixitatem in majorem vel minorem materiæ, quæ parata sit, copiam refundi posse : nomina vero Patrum, cum fere solum in margine appareant, ab alio fortasse adjungi potuisse, eaque non satis esse, ut *Catena* potius dicatur quam *Commentarius;* præsertim cum verba Patrum ita invicem connexa sint, ut continentem expositionem conficiant : solum idcirco ex his inferri posse Theophylacti lucubrationi aliqua ab aliis addita esse. Id vero non mirum in hujus rationis opere, quod, cum totum ferme ex alienis dictis contextum sit, eruditus quisque arbitrari poterat, ea sibi omnia adjungere licere, quæ ex usu esse putaret. His ipse mihi obortum scrupulum,

(*a*) Nempe in ea habetur, κατὰ συντομίαν συλλεγεῖσαι (supplendum, ut puto, ἐξηγήσεις) quod Sifanus vertit, *concise ac breviter collectæ*.

Digitized by Google

sin omnino sustuli, saltem utcunque sopivi. Quid eum excitaverit denuo, ex mox dicendis perspicuum fiet.

SECTIO II.

De Commentario in Acta apostolorum recens eruto ex bibliotheca Vaticana.

IV. Præcedentis Commentarii impressio ad umbilicum ferme pervenerat, cum Roma allata sunt tria folia alterius Commentarii in eadem apostolorum Acta, qui in codice bibliothecæ Vaticanæ Theophylactum præfert auctorem. Facta collatione deprehendimus, Romanum a Sifaniano cum in aliis, tum præsertim brevitate discrepare. Hoc vero nedum priorem dubitationem circa genuinum illius Commentarii auctorem denuo excitavit, sed etiam animum eo inclinavit, ut crederem, hunc potius recens detectum, quam illum Theophylacto auctori ascribendum esse : præsertim quod brevior multo sit, adeoque ad Theophylacteam commentandi rationem propius accedere videatur. Nonnulla alia subinde Roma accepta folia non solum hanc mihi suspicionem firmarunt, sed etiam editionis hujus curatoribus consilium injecerunt, hunc quoque Commentarium in lucem emittendi ; ut quem æqualis, unius nempe codicis, auctoritas velut Theophylacti fœtum commendaret, is etiam æquali publicæ lucis honore frueretur. Consilio huic, quanquam ipse auctor esse noluerim, repugnandum tamen mihi esse non censui, quippe qui perspectum haberem, eruditos homines nedum certa, sed et dubia opera eodem volumine edere consuevisse. Hæc quidem opera ad calcem voluminis plerumque rejiciuntur : at quod hoc istum locum teneret, in causa fuit jam absoluta Commentarii præcedentis impressio. Censuerunt enim editores, Commentarios, qui circa eamdem versarentur materiem, eodemque ferme dubio laborarent, loco sejungendos non esse. Hinc, cæteris interim prætermissis, quæ præ manibus habebam, hujus Latine vertendi laborem aggressus sum. Quod dum exsequor, et Commentarium ipsum propius attentiusque perspicio, in prioribus quidem sex capitibus et septimi dimidia ferme parte perpauca esse deprehendo, quæ in Commentario Sifaniano non inessent, ac ferme solum in eo discrepare, quod ille multo prolixior sit, seu multo plura contineat. Insuper fere omnia quæ utrique communia sunt, adeo cum verbis Chrysostomi congruere, ut definiri vix aut omnino non queat, utrum quæ Vaticanus Commentarius in prædictis capitibus habet, ex Sifaniano, vel simili aliquo exemplari, an immediate ex ipso Chrysostomo desumpta fuerint. Illud certum videtur, ea in parte adeo purum putum exhiberi Chrysostomum, ut hic illi titulus merito aptari posset : *Scholia in Acta apostolorum ex Chrysostomo.* Alia perpauca, quæ ei insunt ex alio penu deprompta, Commentario jam confecto superaddi allena manu potuere.

V. Sed illud hoc loco animadvertendum est, quod, cum Chrysostomus in qualibet ex illis homiliis propositum Lucæ textum bis percurrat ; seu post primam, eamque brevem verborum explanationem, aliam æque brevem et quandoque breviorem, his aut similibus verbis præmissis, subnectat : Ἀλλ' ἴδωμεν ἄνωθεν τὰ εἰρημένα, *sed superius dicta repetamus* : auctor istius, quisquis demum ille fuerit, Commentarii modo ex prima, modo ex altera Explanatione verba depromit ; et quidem plerumque ut in textu Chrysostomi jacent : solum mutatis, additis, vel demptis, majoris claritatis vel brevitatis gratia, quibusdam quandoque verbis, ut qui non tam de verbis, quam de sensu Chrysostomi laboraret. Qua tamen in re, si, quod mihi videor comperisse, candide fateri liceat, non semper satis feliciter suo ille defunctus est munere : interdum enim aut supprimit verba, quæ perficiendo sensui necessaria erant : aut superflua, quæ sensum interturbent potius quam clariorem reddant, adjungit ; vel in scholiorum delectu præterit meliora. Quam ob rem Commentarius iste Theophylacto, viro doctrina et judicii maturitate præstanti, abjudicandus videri jure posset, nisi hæc omnia in subsequentium librariorum oscitantiam, vel imperitiam, ac sæpius temeritatem refundere præstaret. Illud mihi exploratum, exemplar, quod Latine vertendum accepi, mendis aliisque defectibus esse respersum : cujus rei culpa non ei qui ipsum exaravit, qui satis diligentiæ præ se fert, sed Vaticano codici tribuenda videtur. Quidquid vero hac de re sit, eo certe major mihi in Latina concinnanda versione impendendus fuit labor, quo frequentius necesse habui cum Chrysostomi fonte illud conferre ;

Digitized by Google

ut et ejus menda corrigerem, et, ubi deesset aliquid, supplerem. In iis vero, quæ ex alio fonte hausta sunt, cum Sifaniano Commentario, et apographo Florentino, de quo inferius, eumdem in finem contuli : plura enim singulis hisce commentariis communia sunt, adeo ut alius ex alio emendari quandoque possit, atque suppleri. Quantum hujusmodi collationibus Commentarii, quo de loquor, textum ego perfecerim, compertum, exploratumque lector habebit, si advertat, verba a me ex dictis fontibus addita hisce signis [ ] inclusa esse. Ad marginem vero lateralem ascriptas reperiet variantes lectiones, non tamen omnes ; cum superfluum et inutile visum mihi fuerit, quoties manifestum aliquod mendum expungendum fuit, toties nota aliqua marginali Lectorem monere, ut alias fecit Sifanus : ob quam rem tamen eum reprehendendum non puto, cum non ad diligentiam vel peritiam suam ostentandam, sed ad omnem infidelitatis amovendam suspicionem id egisse facile credam.

VI. Hunc conferendi laborem, exemplaris emendandi supplendive causa, non solum in prioribus, ut jam innui, capitibus, sed in qualibet ipsius parte subivi. Chrysostomus tamen non ita frequenter adire opus mihi fuit, cum a medio circiter septimo capite a Chrysostomo magis discedere, et Commentario in Acta apostolorum sub nomine OEcumenii jam dudum vulgato ad amussim fere convenire deprehenderim. Eo tamen multo est brevior, quia plures longioresque in illo contentas expositiones, quæ fortasse mera additamenta sunt, prætermittit. Sed me fortasse hic quisquam interpellabit rogans : Tune igitur *OEcumenii* Commentarium in Theophylacti editione nobis exhibes? Minime vero. Sed Commentarium Theophylacto ereptum, Vaticano codice sententiam pro illo ferente, eidem Theophylacto restituo; quod in alio ejusdem commentario contigit (*a*). Neque quisquam hic mihi ducentorum circiter annorum possessionem pro OEcumenio obtrudat. Nam promptum est regerere, eam quidem ad lites de prædiorum possessione, non vero de auctorum germanitate dirimendas valere. Si enim legitimus alicujus operis auctor vetusti codicis auctoritate detegatur, illi profecto restituendum quod proprium ipsius esse cognoscitur, nulla habita ratione temporis vel possessionis; præsertim si hæc sine justo, ut dici solet, titulo acquisita sit, ut in præsentia arbitror contigisse. Nam Donatus Veronensis, qui Commentarium illum OEcumenio inscriptum, Græce tantum, vulgavit omnium primus, nullum, cur ei tribuendus sit, fundamentum aut titulum affert; Hentenius vero, qui eumdem Latine in lucem emisit, in OEcumenii favorem solam affert styli similitudinem cum alio Commentario quem OEcumenii esse jure dubitari non potest. Sed hoc argumentum, cum plerumque imbecillum, tum in hoc operum genere nullius plane roboris est : hæc enim, cum alienis plerumque contexta sint verbis, unum eumdemque stylum continenter præ se ferre non possunt. Et sane in hoc Commentario pleraque ex Chrysostomo, illius quoque verbis plerumque retentis, mutuata sunt; alia ex aliis Patribus . quod quidem constat ex eo quod plura in Græcorum *Catenis*, ut aiunt, eisdem verbis expressa legantur. Ubinam ergo OEcumenii stylus? Cum hic non de auctore, sed de collectore agatur ad alia, si quæ sint, argumenta confugere oportet. At nulla suppetunt pro OEcumenio Donatus quidem Veronensis supra laudatus in Græca ad lectorem Epistola editioni suæ præfixa *multa* in id *argumenta*, πολλὰ τεκμήρια in promptu se habere affirmat : *quæ tamen*, subdit, *non affero, ne in specie Epistolæ, plus quam deceret, prolixus essem*, ἵνα μὴ ἐν σχήματι Ἐπιστολῆς πέραν τοῦ δέοντος μακρολογήσω. At ego quidem lubenter illius prolixitatem epistolæ tulissem, ut hujusmodi argumenta, seu conjecturas in aperto poneret : quin et simplici ejus testimonio fidem non detrectarem, nisi Vaticani codicis auctoritas ab ejus me sententia avocaret. Quanquam, ne quid dissimulem, diminutum nonnihil sit Vaticani codicis hac de re testimonium. Non enim simpliciter hoc opus, ut fert consuetudo, inscribitur : Θεοφυλάκτου Ἑρμηνεία, *Theophylacti Commentarius*, vel *Interpretatio;* sed : Ἑρμηνεία ἀπὸ τῆς φωνῆς Θεοφυλάκτου, κ. τ. λ., *Commentarius* vel *Interpretatio ex voce Theophylacti*, etc. At quid ex hujusmodi inscriptionis diversitate colligi queat, haud intelligo, nisi, vel hunc Commen-

(*a*) Commentarius Theophylacti in Epistolas Pauli primo editus est a Porsena sub nomine *Athanasii*.

Digitized by Google

tarium ex ore ipsius Theophylacti, dum Acta apostolorum populo suo explanaret, a tachygrapho aliquo exceptum esse; vel ex alio fusiore ejusdem Commentario depromptum. Sed neutrum ex his contigisse, quanquam alterutrum ad eum Theophylacto adjudicandum sufficeret, argumento est similis inscriptio præfixa Proœmio Commentarii ejusdem in quatuor Evangelia, quod exstat in bibliotheca Cæsareo-Vindobonensi codice 271, quæ hoc modo se habet : Ἑρμηνεία τῶν τεσσάρων Εὐαγγελιῶν ἀπὸ φωνῆς Θεοφυλάκτου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας, *Interpretatio quatuor Evangeliorum ex voce Theophylacti archiepiscopi Bulgariæ :* et tamen quod ibidem sequitur *Proœmium in quatuor Evangelia* est illud idem quod codices ii præferunt, qui consueta prænotantur epigraphe, nimirum : Θεοφυλάκτου Ἑρμηνεία εἰς τέσσαρα Εὐαγγέλια, *Theophylacti Interpretatio in quatuor Evangelia;* quamvis ipse Commentarius in citato codice, nescio qua de causa, non exstet : est quippe Proœmium ab ipsius Commentarii corpore avulsum. Fortasse iis, qui ita inscripsere, φωνῆ, *vox*, perinde est ac *Expositio ;* quo etiam in sensu γλῶσσα, *lingua* interdum usurpatur. Hæc aliquanto fusius persecutus sum, non ut hunc Commentarium certo vindicem Theophylacto, quòd nec fieri posse cognosco, cum alius codex æque, sin magis, vetustus alium diversumque Commentarium in eadem apostolorum Acta Theophylacto diserte tribuat, is nempe, qui a Sifano est editus ; sed ut eorum sententiam minime improbandam ostenderem, qui eum in tertio hujus editionis volumine locum habere voluerunt, tametsi maxima ex parte jampridem sub Œcumenii nomine prodiisset. Sed et eo magis mihi hæc disserenda putavi, quod Œcumenio etiam Commentarius insequens eripiatur. Quo jure paulo post demonstrabo, ubi primum absolvero ea quæ de hocce Commentario mihi adhuc dicenda supersunt.

VII. Ubi Commentarium hunc cum Œcumeniano, ita eum appello, qui ejus nomine inscriptus prodiit, modo supra dicto congruere animadverti, quoties meum exemplar mendosum aut mutilum esse, quod frequenter contigit, suspicabar, ipsum adii, ut detectis medicinam vulneribus reperirem ; quod plerumque feliciter succedebat : siquidem ille ex nitidiore magisque integro codice desumptus esse videtur. Interdum tamen textus uterque corruptus mihi visus est, quod neuter congruum sensum mihi funderet. Tum vero vel ad Sifanianum Commentarium, vel ad apographum Florentinum, vel ad præcipuum omnium fontem Chrysostomum, et quandoque ad omnes illos confugiebam. Nonnulla hujus rei exempla in inferiore margine paginarum adnotata lector observare poterit. Cum vero recte se habebat sensus, etsi viderem Chrysostomum, aut aliquem ex memoratis Commentariis vel verbis, vel ordine discrepare, nihil in exemplari meo immutandum censui : non enim alios quoscunque Commentarios, quantumvis interdum vel copia, vel concinnitate præferendos, sed hunc duntaxat Vaticanum edere mihi constitutum erat : quamobrem de illo tantummodo corrigendo et a librariorum injuriis vindicando mihi laborandum existimavi. Hinc etiam ita illum excudendum curavi, ut quo propius fieri posset, Vaticanum ipsum codicem repræsentaret. Quam ob causam, cum in Vaticano codice sacræ Scripturæ textus in varias, quæ a Græcis in sacra liturgia, Paschali tempore, perleguntur, lectiones dispertitus primo exhibeatur, et quo quæque die ab eisdem recitanda sit, adnotetur ; ac præterea integer Actuum apostolorum liber non in octo supra viginti, ut apud nos Græcosque communiter, sed in quadraginta capita dividatur ; hoc totum ipse retinendum putavi. Attamen ut studiosorum commodo et utilitati consulerem, cum ad lateralem marginem, tum in fronte paginarum eorumdem capitum numerum juxta nobis Græcisque consuetam partitionem adjunxi. Quia vero prædictæ lectiones non sese sine medio excipiunt, sed modo plura, modo pauciora, quæ in sacra liturgia perlegi nequaquam solent, interjecta identidem sunt, ideo qui Vaticanum codicem exaravit, ad earumdem initium terminumque indicandum, in margine, vel etiam intra paginæ corpus apposuit has voces : ἀρχὴ, *initium*, τέλος, *finis*. Et quia omnes istæ lectiones, quemadmodum in nostra, ita in Græcorum liturgia incipiunt his verbis : Ἐν ἐκείναις ἡμέραις, *In diebus illis ;* sæpe etiam aliqua verba ad clariorem sensus inchoationem adduntur vel repetuntur : hæc quoque librarius e regione ascripsit in margine. Verum cum hæc minus necessaria forent, imo aliquam parere confusionem lectoribus possent, ex alia vero parte non satis accurate adnotata reperissem, satius duxi ea prorsus omittere : præsertim, cum ex ecclesiastico

Digitized by Google

Græcorum libro, qui *Apostolus* vulgo dicitur, quisque facile rescire possit, quid a Græcis ex Actibus apostolicis perlegi in sacra liturgia soleat, ac quo capite quove capitis versu singulæ illæ lectiones aut incipiant aut desinant. Sed hic antequam ultra progredior, animadvertere præstat pag. 216 mendum irrepsisse in designanda Dominica, ad quam pertinet lectio, quæ ibi sequitur : nam pro *Dominica secunda post Pascha*, legendum est, *Dominica secunda Paschæ* (*a*). Cæterum, posito, ut diximus, Scripturæ textu, sequitur in codice nostro Commentarius, isque vel omnino solus, hoc est, prorsus omissis textus verbis, vel iis tantummodo compellatis, quæ respondentem inchoant versum. Hoc cum incommodum lectori futurum animadverterem, quod hinc Commentarii sensus obscurior interdum redderetur, ego sin semper, frequenter tamen, intacto quidem Græco textu, in versione Latina pauca illa Scripturæ verba addidi, quæ ad faciliorem Commentarii intelligentiam necessaria videbantur. Nonnunquam etiam unam vel alteram particulam, vel voculam, quam textus Græcus non haberet, inserui, quo commodior de una ad alteram commentationis partem transitus fieret. Et hæc quidem de hocce Commentario, meoque in illum labore.

VIII. Perpauca nunc de Vaticano codice, in quo ille continetur, dicenda manent. Codex ille, ut ipse, qui Commentarium descripsit, certiorem me fecit, inter Vaticanos est ordine sexcentesimus quinquagesimus secundus, in folio minore, initialibus litteris optime figuratis et pictis ornatus. Nota temporis, quo scriptus fuit, caret ; sed decimo quarto circiter sæculo exaratus ex characteris ratione conjicitur. Præter alia, continet primo Commentarium, quem edimus, in Acta apostolorum : cui præmittitur Index capitum istius libri, ejusque Argumentum, cujusmodi exstant, ille quidem ante Sifanianum, hoc ante OEcumenianum Commentarium. Exhibet præterea *Peregrinationes Pauli*, prout in Milliana Novi Testamenti editione, et apud OEcumenium habentur ; hoc est paulo aliter ac in Sifani editione leguntur, et a nobis hic post ipsius Sifani Epistolas et hypothesin libri Actuum proferuntur (*b*).

SECTIO III.

De Commentario in Epistolas Catholicas.

IX. Diu multumque ab hujus editionis curatoribus laboratum est, priusquam de hocce Commentario emittendo in lucem decernerent, aut decernere se jure posse arbitrarentur. Polliciti quidem illi erant, sese inter cætera etiam ineditum *Theophylacti* in *Epistolas Catholicas* Commentarium esse daturos : idque jure optimo polliceri poterant, cum jam possiderent Græcum Commentarium ex codice celeberrimæ bibliothecæ Cæsareo-Vindobonensis descriptum, quem Cl. Lambecius in Commentariis ejusdem bibliothecæ ad codicem 220, quemadmodum etiam Nesselius ejusdem abbreviator ita Theophylacto tribuunt, ut nullam de genuino ejus auctore ingerant suspicionem, nullamque cuilibet dubitandi ansam suppeditent. Verum, cum illud apographum Latinitate donandum mihi traditum esset, versione vix inchoata, de ipsius auctore haud exigua mihi est oborta suspicio : tantumque ea progressu versionis excrevit, ut paucis foliis Latine redditis, in eam sententiam devenerim, Commentarium illum vix ac ne vix quidem esse Theophylacto adjudicandum ; adeo ab ejus genio atque a vera consuetaque commentandi ratione mihi visus est abhorrere. Verumtamen ne penitus opinioni huic adhærerem, in causa erat inaudisse me, codicem, ex quo depromptum fuerat apographum, vetustate usuque adeo attritum esse, ac perdifficili etiam charactere exaratum, ut a peritissimo quoque vix legi integre posset. Quamobrem quidquid in eo dissonum minusque consentaneum occurreret, id in amanuensis imperitiam vel infidelitatem refundi posse arbitrabar. Ut hunc mihi scrupulum eximerem, ab iis, quorum intererat, impetravi, ut saltem pauca folia ab aliquo peritissimo viro ex eodem codice denuo exscribenda curarent. Quod pro eximio suo in sacras litteras studio præstare voluit vir clarissimus et linguarum orientalium peritissimus Adamus Franciscus

(*a*) Ea scilicet quæ a nobis *Dominica in Albis* appellatur, Græci eam vocant Κυριακὴν τοῦ Ἀντιπάσχα, *Dominicam Antipaschæ* seu *Contrapascha* ; quod, ut puto, sancto dici Paschæ e regione, hebdomada Paschali mediante, respondeat.

(*b*) Vide infra num. XLV, ubi de Commentario in Acta apostolorum ex bibliotheca Mediceo-Florentina erato.

Digitized by Google

de Kollar, laudatæ bibliothecæ custos meritissimus. Idem vero ei describenti, quod mihi interpretanti, incidit dubium. Sed ille, quod mihi summopere cupienti facere non licebat, executioni mandavit. Consuluit scilicet codicem 222, in quo pariter Theophylacti in Epistolas Catholicas Commentarium contineri Lambecius et Nesselius affirmant, ut hac utriusque codicis contentione detegeret, an idem vel diversus in utroque Commentarius esset. Reperit autem non sine admiratione diversum; et præterea talem, qui tanto magis Theophylacti genium, indolem, ordinem, stylum, suo judicio, præ se ferret, quanto alter ab his omnibus videbatur sibi magis alienus. Neque vero hic substitit vir publici boni amantissimus: sed tria posterioris hujus Commentarii folia, quæ specimenis loco essent, exscribendi laborem ultro suscepit; eisdemque foliis cum aliis duobus ex priore Commentario ad editores transmissis, de sua dubitatione certiores eos fecit, operamque suam in rem publicam humanissime obtulit. Illi, re diligenter perpensa, priorem Commentarium ab hac editione rejiciendum esse, confestim decreverunt: præsertim cum interea detectum a me esset, eum nihil aliud esse, quam meram Græcorum quorumdam Patrum in eas Epistolas *Catenam*, plane similem illi quæ exstat Oxonii in bibliotheca Collegii Novi codice 58, ex qua nonnulla selegit et protulit Christianus Wolfius tom. III *Anecdotorum Græcorum* a pag. 92, et tom. IV, a pag. 1. Facta namque collatione, ea omnia in prædicto apographo verbotenus exstare compereram, eo solo discrimine, quod in Oxoniensi codice nomina Patrum, quorum verba referuntur, accurate essent adnotata; in Vindobonensi vero, uno tantum, vel altero excepto, sint penitus prætermissa: quæ res interpretantem me valde torquebat; quia sublatis nominibus illis, neque ullo inter ea quæ dicerentur nexu apparente, non Commentarius aliquis, sed scopæ dissutæ, et arena sine calce, ut dici solet, viderentur. Verum, si ita est, inquies, quomodo cl. Lambecius Commentarium ejusmodi Theophylacto indubitanter ascripsit? Eadem nempe ratione, respondeo, qua et duos in easdem Epistolas Commentarios, tametsi diversos, uni eidemque tribuit auctori. Scilicet eos Commentarios ipse non legit, neque de eorum statuendis auctoribus adlaboravit; sed notis in fronte codicum repertis, fidem sine ullo examine præstitit. Cum igitur illi Commentario manu Tegnagnelii, sui in custodia Cæsareæ bibliothecæ præcessoris, prænotatum legisset: *Commentarius Theophylacti*, ut et ipse cum ea in urbe versarer, vidi, hoc satis esse duxit, ut eum inter Theophylacti Opera percenseret. Et tamen liquido constat, Tegnagnelium non alia ratione, ea sane infirmissima, Commentarium hujusmodi Theophylacto adjudicasse, quam quod eodem in codice certis quibusdam Theophylacti Commentariis esset adjunctus, eademque manu exaratus videretur.

X. Prædicto itaque Commentario a germanis Theophylacti Operibus omnino rejecto, curatores hujus editionis opportunum esse duxerunt, alium, qui, cl. Kollario judice, Theophylacti genium ac stylum præ se fert, in illius locum subrogare; in eumque finem mihi Latine reddendum tradidere. Antequam vero ipse hujusmodi versioni manum admoverem, pauca illa folia, quæ specimenis gratia huc Vindobona transmissa dixi, cum OEcumenii Commentario conferre mihi placuit, præsertim, cum primum perlegens folium, simile quidpiam jam in alio auctore, qui tum in mentem non incidebat, legisse mihi viderer. Collatis itaque iis foliis, comperi alterum Commentarium ita cum altero convenire, ut Vindobonensem et OEcumenianum unum eumdemque esse perspicerem: non quidem, quod plane et undequaque congruerent; sed quia qualiscunque inesset diversitas, ea facile posset in cod.cum varietatem refundi. Hoc cum rescissent editionis curatores, omnia primo conanda sibi constituerunt, ut Germanum aliquem et ab OEcumeniano diversum in Epistolas Catholicas Commentarium detegerent; sin vero id minus ex voto succederet, inquirendum, num satis valida argumenta præsto essent, quibus OEcumenianus ipse Commentarius in hanc editionem æquo jure asciscerétur, ac Theophylacti nomine inscriptus ederetur in lucem. Spe prima paulo post dejecti ex inexspectatissima morte Ignatii Inici Caraccioli, pontificii ad Hispaniarum regem legati, cujus ope duntaxat se consequi posse sperabant apographum illius Commentarii Theophylacto inscripti in Epistolas Catholicas, qui in celeberrima Escorialensi bibliotheca asservari dicitur, quique unus supererat consulendus, ad alteram animum operamque suam converterunt: cujus compotes evasisse

Digitized by Google

sese, jure meritoque arbitrati sunt. Cum enim juxta effatum evangelicum : *In ore duorum, vel trium stet omne verbum*, seu duobus, vel tribus testibus satis veritas quæque firmetur, nos ad ejusmodi Commentarium Theophylacto vindicandum totidem nacti sumus testimonia : primo scilicet laudatum codicem Cæsareo-Vindobonensem Theophylacto Commentarium illum diserte ascribentem ; alium præterea codicem ejusdem bibliothecæ signatum n. 223, qui solum quidem continet Commentarios Theophylacto inscriptos in quatuor postremas Epistolas Catholicas ; sed cum illi plane consentiant cum Commentariis in easdem Epistolas memorati codicis, quemadmodum ipse cum Viennæ degerem, inita collatione certo deprehendi, illud sane testimonium, etiam pro reliquis Commentariis, nempe *in Jacobum, et Petrum*, Theophylacto adjudicandis inservit ; cum par omnino ratio sit omnium et singulorum. Denique huic plane simile est, quod ex codice Vaticano num. 227 depromitur. Nam et iste continet Commentarios in quatuor postremas Catholicas Epistolas, hac præmissa epigraphe : Θεοφυλάκτου ἐξήγησις ἀκριβὴς τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ ἠγαπημένου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, Ἰούδα τοῦ ἀποστόλου, καὶ τοῦ θεσπεσίου καὶ οὐρανοφοίτου Παύλου, *Theophylacti Expositio accurata Epistolarum dilecti Joannis theologi, Judæ apostoli, et divini cælumque petentis Pauli* ; sed hæ postremæ eo in codice desunt : at vero priores aliquot lineæ ex singulis illis Commentariis Roma, me petente, transmissæ, satis ostendunt, eos à nostris minime discrepare. Porro tria hæc testimonia (*a*) satis nobis fundamenti præbere existimavimus, quo integer iste in septem Epistolas Catholicas Commentarius cæteris recens detectis Theophylacti operibus adjungi merito posset. Et ego quidem neminem futurum arbitror, librariis præsertim iis quæ superiore numero dicta a me sunt, qui hoc consilium reprehendat ob eam rationem, quod hujusmodi Commentarius jamdudum sub OEcumenii nomine publica luce fruatur, quousque saltem vel unicus codex in medium proferri possit, qui in fronte hujus Commentarii nomen OEcumenii tanquam auctoris præfixum gerat. Cujusmodi nullum esse, facile quisque sibi persuaserit, cum neque Donatus Veronensis, qui eum primo Græce edidit, neque Hentenius, qui Latine transtulit, neque Parisienses editores, qui Græce Latineque recudendum curarunt, ullum omnino protulerint, aut alicubi exstare indicarint.

XI. Quanquam vero Commentarius codicis Vindobonensis ita cum OEcumeniano conveniat, ut idem quoad substantiam haberi possit ac debeat ; quia tamen et brevior est, et in pluribus differt, atque etiam non pauca, quibus caret ille, complectitur, ideo curatores istius editionis non ut exstat in OEcumenii editione, quod multo facilius fieri potuisset, sed omnino ut est in codice Vindobonensi edendum existimarunt : quod iste duntaxat Theophylacti præferat nomen ; ac proinde quæ in OEcumeniano redundant, aut discrepant, aliena manu inserta fuisse censeri possint. Quamobrem me Vindobonam per id temporis contendentem rogarunt, ut eumdem Commentarium a perito aliquo amanuensi quam accuratissime exscribi curarem, cum ipse in me tantum laboris suscipere nullatenus possem. Eo itaque appulsus nihil antiquius habui, quam ut negotium istud absolverem. Verum post varios multiplicesque conatus reperire poteram neminem, qui et esset ad id idoneus, et qui æqua pecunia conductus hoc onus in se assumere vellet. Cum vero hac de causa haud parum anxius hærerem, et ferme conciderem animo, dominus de Kollar, quem honoris causa nomino, ad litterariæ reipublicæ, imo, quod et ipse aiebat, Ecclesiæ beneficium, laborem istum, studiis aliis gravissimis, quibus detinebatur, intermissis, subire sponte voluit. Quam ob causam cum cæteri omnes sacrarum litterarum cultores plurimum illi debent, tum vero ipse me illi summe obstrictum profiteor, cum in mei quoque gratiam tam gravem molestiam sibi duxerit perferendam. Venetias igitur cum apographo redux, cum jam tempus instaret illius imprimendi, primo quidem Hentenianam versionem

(*a*) Quartum his simile testimonium me habiturum sperabam ex publica Lugduni Batavorum bibliotheca. Cum enim in ejus Catalogo legissem, in codice 1227, Commentarios, de quibus agimus reperiri ; rogavi per litteras cl. Abrahamum Gronovium, ejusdem bibliothecæ custodem meritissimum, ut certiorem facere me vellet, quemnam illiusmodi Commentarii præferrent auctorem. At ille humanissime ac promptissime respondit, equidem in prima illius codicis pagina *jactari* ejusmodi Commentarios ; re tamen ipsa in eo codice nequaquam exstare.

Digitized by Google

in quibus cum OEcumeniano Commentarius iste consentit (consentit autem ut plurimum), mihi retinendam existimabam. Sed facto rei periculo, cum ob frequentem rerum ordinisque varietatem, atque etiam ob ea quæ in alterutro vel prætermissa essent, vel addita, plurimum mihi laboris ac tædii subeundum viderem, ac præterea versio ipsa Henteniana non mihi ubique probaretur, mutato consilio, novam integramque hujus Commentarii versionem adornare constitui, ut saltem esset illa ubique sibi consentiens, ac non pro varietate partium varia et quasi versicolor appareret. Versionem aggressus statim animadverti, mihi cum codice mendoso ac frequenter mutilo luctandum esse : quod tamen novum minime accidit, quippe qui jam scirem, eumdem codicem esse, ex quo Sifanus suum in Acta apostolorum Commentarium deprompsit ; utrumque proinde eisdem subesse defectibus oportere. Illius corruptionem, menda, defectus agnovit, adnotavitque in margine ipse Sifanus. Sed illud mihi præ Sifano commodius, magisque opportunum obtigit, quod Commentarius iste sub alius, nempe OEcumenii, nomine, maxima saltem ex parte editus esset ex codice magis integro et emendato ; ex quo proinde quamplura sarcire et corrigere mihi licuit, ingenti tamen et apprime molesto labore : nam eam ob causam frequentissime ac ferme perpetuo alterum cum altero conferre necesse fuit. Quanquam vero multa in OEcumeniano sint, quæ in Vindobonensi Commentario desiderantur, ego tamen nonnisi ea quæ perficiendo mei apographi sensui visa sunt necessaria, verba plerumque desumpsi ; eaque, ut in Commentario præcedente, signis, queis distinguerentur, inclusi. Correctiones majoris momenti, ac variantes lectiones æque in hoc, atque in illo ad marginem adnotavi. Ubi vero præpositum videris hoc compendium τσ., seu τσως, *fortasse*, scias velim, ea me ex sola conjectura apposuisse. Menda notiora et magis obvia sustuli, nulla addita admonitione. Notas aliquas, de quibus sub finem hujus Præfationis pauca dicam, ad calcem paginarum adjunxi. Codex Cæsareo-Vindobonensis, qui hunc continet Commentarium, chartaceus est in folio minore, et eleganti quidem, sed minutiore charactere exaratus. A Lambecio vetustissimus ac præstantissimus dicitur : sed mihi in eum attente intuenti nec pervetustus, neque adeo præstans esse videtur ob defectus superius indicatos. Et sane, tametsi, nota temporis deficiente, certo definire non liceat qua ætate fuerit exaratus, nihilominus ante sæculum XIV vix crediderim eum fuisse conscriptum. Id tamen satis mihi videtur ad concludendam testimonio istius codicis auctoritatem in eo quod Theophylactus istiusmodi Commentarii auctor dicatur. Sed jam de ipso Commentario nonnulla addere præstat.

XII. Is, mea quidem sententia, satis præclarus est. Litteralem plerumque sensum optime explicat, et occasione data, si qua occurrit dubitatio, opportune discutit breviterque resolvit. Nonnulla tamen veluti extranea, aut non omnino consona veritati, quæque eruditum commentatorem dedecent, reperiuntur. Sed hæc scioli alicujus adjecta manu fuisse, vix dubito. Commentario sub OEcumenii nomine edito brevior plerumque est, quo ad Theophylacti indolem propius accedit, quippe qui nonnulla prorsus omittit ; alia vero magis contrahit atque restringit. Quam vero ob causam verba sensui necessaria sæpenumero omittantur, ignoro. Illud certum videtur, non primi auctoris, sed cujuspiam librarii culpa id accidisse : quemadmodum longiora quædam ac genio Theophylacti minus consentanea, ab aliquo videntur intrusa. Nomina auctorum, si Chrysostomum et Cyrillum excipias, nulla afferuntur : attamen dictis veterum Patrum plerumque in compendium redactis sin omnia, plurima saltem in eo contexi, argumentum est, quod mihi sæpe eadem prorsus occurrerint, quæ in Catena Vindobonensi, de qua supra, perlegeram ; adeoque ejus ope Commentarii hujus textum emendare nonnunquam potui : quare non omnino inutilis ea Catena nobis fuit. Hic vero, antequam de hoc Commentario præfari desino, animadvertere præstat, primo textum sacræ Scripturæ in hoc codice non semper ita divisum digestumque esse, ut Scripturæ verba immediate excipiat expositio Theophylacti ; sed hæc aliquando præcedit, aliquando simul præcedit subsequiturque. Quamobrem qui cujuspiam textus explanationem exquirit, nedum subsequentia, sed et proxime antecedentia legat, necesse est. Quia vero in apographo meo quandoque reperi expositionem ab ipso textu ita distantem, ut vix dignosci posset quibusnam verbis responderet, ideo ad difficultatem de

Digitized by Google

medio tollen lam alterum ex his præstiti : vel aliqua Scripturæ verba, Græco textu prorsus intacto, in versione iterato posui; vel, si id confusioni tollendæ minus sufficeret, ipsum Scripturæ textum alio transtuli, et Commentarii sedem paulo inverti. Confusam hanc et minus aptam sacri textus collocationem non in hoc solum, sed etiam in aliis aliorum scriptorum, imo et Theophylacti Commentariis identidem animadverti. Quæ præpostera dispositio ex eo orta videtur, quod non suo quæque textui subjecta principio fuerit expositio; sed in margine laterali ab auctoribus vel collectoribus posita interdum e regione, interdum etiam inferius, cujus rei multa supersunt exempla; deinde vero a librariis textui sacro ad libitum vel ex imperitia dissecto supposita fuerit. Certum saltem videtur, eam, quæ in diversis codicibus inest, varietatem, vel in uno eodemque codice confusionem, potuisse ex hoc capite oriri; ut mirari proinde nemo debeat, si aliter hic atque in OEcumeniano Commentario dispositus Scripturæ textus divisusque cernatur: quamvis etiam Hentenius aliquam ibi mutationem invexerit, ut ipsemet, allata mutationis ratione, fatetur. Alterum, de quo Lectorem præmonitum velim, est, in codice Vindobonensi singulis quidem Epistolis uniuscujusque argumentum præmitti; sed Epistolas ipsas et Commentarios illarum non interrupto filo absque versiculorum aut capitum distinctione esse digesta. Hæc addenda censui majoris commodi gratia juxta consuetam Latinorum Græcorumque numerandi rationem. Argumenta vero Epistolarum eodem modo reliqui quo in codice sunt, ne me aliquis arguat infidelitatis, unaque lector agnoscat, quot in capita auctor Commentarii, vel alius quicunque fuerit, Epistolas singulas secari voluerit : nam plura in unaquaque enumerat capita, quam enumerari communiter soleant. Ea capitum enumeratio, quæ in editione OEcumeniana, exhibetur etiam in Commentariis. Insuper ad calcem cujuslibet commentarii notatur numerus versiculorum, quos Epistola in eo exposita commentario complectitur : qui numerus multo major est, præsertim in posterioribus, numero consueto. Menda, quæ in ejusmodi numeros fortasse irrepserunt, corrigere nolui, ratus fieri potuisse, ut auctor, sicuti plura capita, ita et plures enumerarit versiculos, licet rei hujusce causam prorsus ignorem. Sed de hoc opere satis.

SECTIO IV.

De oratione in Adorationem S. crucis.

XIII. Exegeticorum Theophylacti operum in Novi Testamenti Scripturam, quoad mihi constat, numerum claudit Commentarius in Epistolas Catholicas. In sequenti volumine quarto alios ejusdem Commentarios in Vetus Testamentum invenies. In hoc vero varia Theophylacti opuscula subjiciuntur, queis magna ex parte tomus iste conflatur. Primum est *Oratio in adorationem S. crucis;* quæ quidem oratio Græce Latineque edita fuit jam pridem a doctissimo Societatis Jesu theologo Jacobo Gretsero, tomo secundo *De S. cruce.* Nos tamen textum Græcum non ex eodem Gretsero, sed ex codice Cæsareo-Vindobonensi descriptum exhibemus. Suum ille deprompsit ex codice Bavarico-Monachiensi. Sed quoad colligere licuit ex accurata utriusque textus collatione, deprehendi vel alterum ex altero vel utrumque ex uno eodemque codice fuisse descriptum. Ita enim conveniunt inter sese, ut ne variantes quidem lectiones, si unam, vel alteram excipias, suppeditarit ista collatio. Quodque majus est, lacunulas duas, quarum alteram ex conjectura ipse supplevi, eodem in loco eodemque modo habet uterque. Versionem Latinam, quam Gretserus Græcæ linguæ peritissimus adornavit, subjicio. Pauculas in fine orationis notas adjecit ille; ex quibus duas, quæ alicujus momenti visæ sunt, selegimus, suoque in loco collocavimus, nempe pagina 458. Nos unam, vel alteram, cui aliqua codicum varietas ansam præbuit, addidimus. Cæterum egregia est isthæc oratio, et Theophylacto maxime digna, ejusque genium ac stylum, meo quidem judicio, præ se fert: quamobrem nulla esse debet de illius auctore suspicio. Medio Jejuniorum tempore, ut ex ejus titulo constat, habita est, die scilicet aliquo hebdomadæ quartæ Quadragesimæ, quæ a Græcis μεσονήστιμος, *medii jejunii* vocatur, quia nempe ex septem hebdomadis, quas jejunium Quadragesimale apud Græcos complectitur integras, quarta medium sibi vindicat locum. Tota hac hebdomada crux populo adoranda a sacerdote solemniter exhibetur. Quocirca Dominica tertia, qua insequens

Digitized by Google

inchoatur hebdomada, Κυριακὴ σταυροπροσκυνήσεως, *Dominica adorationis crucis* a Græcis dicitur. Præter hanc Theophylacti homiliam exstant aliæ plures ab antiquioribus Græciæ Patribus habitæ in hac ipsa solemnitate, quas prælaudatus Gretserus accuratissime collegit ediditque in prædicto opere *De cruce*. Ex quibus illud saltem efficitur, Græcam cum Latina Ecclesiam in hoc dogmate de crucis adoratione seu veneratione planissime consentire; et hoc potissimum est, quod exinde petitur, emolumentum.

SECTIO V.

De oratione in Præsentationem B. Mariæ Virginis in templo.

XIV. Orationem hanc Latine reddidit ediditque Franciscus Combefisius ordinis Prædicatorum, quam inseruit *Bibliothecæ* suæ *concionatoriæ* tom. VIII. Cum Græcus ejusdem textus ex codice bibliothecæ Regiæ Parisiensis exscriptus in manus meas incidisset, cum Latina Combefisii versione contuli : quæ licet satis accurata, mihi paulo visa est obscurior; adeoque clariorem aliam ac nitidiorem efficere conatus sum. Quod utrum sim assecutus, illorum judicium esto, qui conferre utramque voluerint. Interim cum cl. *Præviæ Dissertationis* auctor orationem hanc cum nova ipsius versione enuntiaverit prodituram, eam, qualis demum cunque sit, in lucem emitto. Si quis alteram malit, prædictam adeat *Bibliothecam*. Versione hac a me jamdiu absoluta, aliud ejusdem orationis exemplar ex codice 15 Seldeniano celeberrimæ bibliothecæ Bodleianæ descriptum, mihi allatum Oxonio est. Utramque conferens sua in utroque menda detexi, atque alterum alteri pro locorum diversitate præstare. Quamvis vero Oxoniensi Parisiense nonnihil concedere videretur, nihilominus ad Parisiense exemplar hanc editionem exigere malui, tum quod primo illud Latine translatum a Combefisio editum esset, tum quod ex ipso pariter meam ego versionem efficuissem. Verumtamen variantes codicis Barocciani lectiones (quarum aliquæ dicendæ potius sunt correctiones) ad inferiorem marginem diligentissime adnotavi; quæ loco ipsius codicis haberi merito possunt. Quoad ipsam attinet orationem, adeo præstans visa est Combefisio, ut asserere non dubitarit, Theophylactum et in hac oratione *sapientissimum ostendi:* nec immerito quidem, cum multiplex eloquentiæ, eruditionis et vividioris ingenii in ea lumen effulgeat. Severiores tamen critici fortasse non probabunt in eo, quod Mariæ Virginis deductionem in templum, aliaque his affinia minutim adeo describat, ac si suismet oculis lustrasset omnia. Sed facile scriptori Græco danda venia est, utpote qui, traditionem suis in regionibus jam receptam secutus, ea sibi omnia nedum referenda, sed etiam oratorio stylo exornanda putavit. Illud certe in Theophylacto suscipiendum, quod cum probe cognosceret, quid potissimum adversaretur suæmet narrationi (estque illud idem, quod aliquos recentium criticorum in contrariam sententiam impulit), strenue allaboravit in eo de medio tollendo, reique universæ concilianda probabilitate : ne de moralibus documentis, quæ exinde sapienter elicit, verba faciam.

SECTIO VI.

De martyrio quindecim martyrum Tiberiopoli, imperante Juliano Apostata.

XV. Hæc Theophylacti *Oratio* (sic enim ipse lucubrationem istam appellat) non modo typis excusa hucusque nunquam fuit, sed ita etiam fugit eruditorum notitiam, ut ex omnibus iis qui vel data opera de Theophylacto ejusque operibus scripsere, hujus mentionem fecerit omnino nullus. Ea Oxonii in celeberrima bibliotheca Bodleiana inter mss. Baroccianos latebat in codice qui varia alia auctorum opuscula complectitur. Neque vero illius forte notitia ad nos pervenisset unquam, nisi vehemens desiderium hujus editionis curatorum nihil omnino prætermittendi quod Theophylactum haberet auctorem, nobis stimulos addidisset, ut inter alios etiam *Catalogum librorum mss. Angliæ et Hiberniæ*, Oxonii editum an. 1697 in hunc finem evolveremus. In hoc itaque incumbentes incidimus pag. 28, tom. I, num. 197, in hujusmodi titulum: *Martyrium XV martyrum sub Juliano imperatore, auctore Theophylacto*. Hac de re certior factus hujus editionis fautor summus (de quo nonnulla habes in Prævia Dissertat., num. 104) pro eximio suo in sacras litteras

Digitized by Google

studio, nihil cunctandum est ratus, quin per Venetum ablegatum ad regem Angliæ illud exscribendum curaret. Transmissum Oxonio apographum mihi traditum est Latine vertendum; quod quidem pluribus de causis gratum fuit: quia scilicet et præstantissimo senatori rem gratam me esse facturum intelligerem; et benemeritis editionis hujus curatoribus officium hoc exhiberem; ac denique qualemcumque laborem operamque meam studiosis sacrarum litterarum accommodarem. Ut vero primum oculos in apographum conjeci, fuit equidem quod majori me afficeret voluptate, nimirum hujus opusculi utilitas atque præstantia; sed fuit etiam, quod mihi plurimum displiceret, nempe summa apographi ac pene incredibilis vitiositas. Sed de hac posteriore alias; nunc de priore. Orationis hujus præstantiam utilitatemque nemo, ut arbitror, inficiabitur, qui perspectum exploratumque habeat illius argumentum et rem in ipso contentam. Nempe continet historiam satis ignotam martyrii quindecim martyrum, qui sub Juliano imperatore apostata Tiberiopoli sanguinem fuderunt pro Christo: tum illorum corporum translationem jussu Michaelis, primi Bulgarorum regis Christiani, peractam; deinde varia ac prorsus insignia cum ante, tum post translationem illam a Deo patrata eorumdem martyrum intercessione, miracula. Huic vero narrationi præmittuntur aliqua de Christianæ fidei triumpho sub Constantino M. et filiis illius tribus: sed multo plura narrantur de iis quæ Juliano Apostata imperante perpessi sunt Christi fideles. Quæ quidem omnia ex historiæ ecclesiasticæ penu deprompta haud inconcinne, cujusdam proœmii loco, hic exhibentur, et quemadmodum ipse loquitur Theophylactus, ut hæc *Oratio caput haberet, et esset membris omnibus perfecta.* Præterea texitur longa narratio de Cinamonis cujusdam Adrianopolitani a Bulgaris in captivitatem abducti invicta in fide constantia; deque Enrabota, Bulgarici regis fratre, opera ejusdem Cinamonis ad fidem converso, obitoque pro eadem fide martyrio. In hac igitur oratione continentur pauca quidem, sed plurimi facienda ecclesiasticæ historiæ monumenta, ad quam maxime pertinet, acta SS. martyrum, aliaque cum iis connexa, posterorum memoriæ commendare. Quid vero, si profanæ etiam historiæ quidpiam illa afferat emolumenti? Atqui nonnulla reperies in ea de Bulgariæ regibus, quæ alibi frustra perquiras. Alia vero, queis confirmari emendarive possunt (ut ex subjectis notis constabit) quæ ab aliis dicta fuere: proinde jure ac merito dictum a principio sit, hujusmodi opusculum satis utile ac præstans esse, dignumque ut tandem aliquando emittatur in lucem.

XVI. Verumenimvero haud mediocriter illius decresceret pretium, si vel de genuino ejusdem auctore, vel de historiæ quam continet veritate jure ambigi posset. At neutrum, ut mihi quidem videtur, in dubium quis revocaverit. Non primum; quia codex, quem supra laudavimus, Theophylacto, Bulgariæ archiepiscopo, diserte illud ascribit: neque hæc epigraphe aliis codicibus redarguitur; imo nullus omnino est (quod nobis innotuit) qui eamdem orationem exhibeat. Neque vero quod in unico exstare codice deprehendatur, prudens de illius auctore dubium ingerere cuiquam debet; cum plane constet, plurium auctorum opera uno codice fuisse servata; quin tamen in dubium revocent eruditi an auctoris illius sit quem codex ipse præ se fert. Et ne ab ipsius Theophylacti operibus recedamus, unicum quod sciam, in bibliotheca Bavarico-Monachiensi exstat exemplar *Encomii in Alexium Comnenum* imperatorem: unicumque fortasse in bibliotheca Cæsareo-Vindobonensi (nam quod aliud in Scorialensi Hispaniarum regis bibliotheca servetur exemplar, ut aliqui ferunt, nobis incertum) ejusdem in *Epistolas Catholicas* Commentarii. Ex alia vero parte nihil hoc in sermone legitur, quod auctori Theophylacto non congruat. Quidquid in eo narratur, præcessit sane ætatem ipsius. Stylum pariter a Theophylacti genio nequaquam abludere, nemo, ut arbitror, inficias iverit, qui in legendis auctoris hujus operibus tantisper versatus sit. Duplex enim (quoad comperisse mihi videor) in eo styli genus occurrit: alterum, quo usus est in Scripturarum Commentariis conscribendis; alterum, quo epistolas, et peculiaria quædam opuscula, sive sermones orationesque digessit. In iis prioribus perficiendis pellucido planissimoque usus est stylo; seu quod in eo scribendi genere hunc cæteris anteferendum existimaret; seu quod aliorum, quorum Commentarios in compendium redigeret, ac præsertim Chrysostomi, plerumque verba usurparit. Quocirca ex istiusmodi Commentariis

Digitized by Google

proprium Theophylacti stylum deprehendi non posse, reor. At in aliis operibus, ubi ex suo veluti penu et sensa et verba depromit, altiori difficiliorique et minus pervio utitur stylo; qui stylus perquam simillimus illi est quo plerique scriptores Græci illius ævi a majorum simplicitate et puritate dicendi recedentes, uti solebant. In his itaque Theophylactus sæpe sæpius metaphoris, allegoriis aliisque vividioribus tropis sive figuris, et prolixiore periodo, ac demum solutiore, seu magis implicata utitur phrasi. Passim etiam interserit Scripturæ verba non ea tantum de causa, ut illius auctoritate sua sensa confirmet; sed etiam ut ea verbis exprimat Scripturarum. Hoc dicendi genere constat præsens oratio: sed quia plerumque versatur in rebus historicis, ideo paulo etiam clarior planiorque videtur esse hic quam alibi. Cæterum nonnullæ dicendi phrases Theophylacto (ut alias observavimus) familiares identidem hic quoque recurrunt. Præter styli rationem nonnullæ etiam Theophylacto favent sententiæ, seu dicta, quæ auctorem in Bulgaria scribentem præseferunt: ut cum quindecim martyres Bulgariæ thaumaturgos appellat ἁγίους τοὺς καθ' ἡμᾶς, *sanctos nostros*, vel *qui apud nos sunt*. Bulgarum quoque, seu Bulgariæ incolam, ni fallor, se esse subindicat, dum singulari quadam incredibilique lætitia ob Bulgarorum ad fidem catholicam conversionem exsultat, eosdemque jam fidelibus aggregatos summis laudibus effert; atque etiam dum peculiares Bulgarorum consuetudines sibi perspectas esse patefacit; ut cum ex. g. refert, Bulgaros facere consuesse tantæ magnitudinis panes, ut eorum quilibet decem saturandis hominibus satis esset. Quanquam enim hæc alii cuique in Bulgaria scribenti non convenire non possint; quia tamen nemo alius istius auctor opusculi effertur, ideo Theophylactum illius esse parentem, haud leviter, meo quidem judicio, confirmant.

XVII. Jam vero si Theophylactus hujus sermonis auctor habeatur, ut habendum esse censeo, prudens sane dubium nemini subesse poterit, quin historica illius narratio cum veritate plane consentiat: neque enim simile vero est, gravem illum eruditumque virum putidam adoptasse fabellam, eamque venditare aliis voluisse. Sed quidquid in hac sua oratione narrat, illud facile poterat vel ex aliquo monumento in Bulgariæ tabulariis exsistente, vel ex certa perennique incolarum traditione perspectum habere. Et sane, tametsi horum martyrum passio multo ante contigerit, hoc est quarto declinante Ecclesiæ sæculo, Juliano Apostata imperante, translatio tamen illorum corporum non adeo remota fuerat a Theophylacti ætate, ut certa ei suppetere monumenta non possent: solum quippe præcessit duobus circiter sæculis (ut ex dicendis infra constabit) illius in Bulgaria episcopatum. Ex quo nemo non videt, quam facile hoc temporis intervallo servari possit, ac soleat rei alicujus, quæ magni momenti sit, recordatio, tametsi nullum visibile monumentum supersit. Quod vero ad prædictos attinet martyres, adhuc Theophylacti tempore stabat (ut ex sermone ipso colligi posse videtur) templum in eorumdem martyrum honorem exstructum; exstabant et arcæ quibus occlusi cineres erant, ac demum marmoreæ tabulæ quæ illorum urnas principio contexerant. Ex his vero, utpote quibus singulorum martyrum nomina inscripta erant, et vitæ genus, et dignitas, et officium, ut Theophylactus ipse testatur, haurire facile potuit, quæ multo ante, nimirum sub Juliano contigerant, eaque memoriæ hominum sempiternæ sermone hoc commendare. Quocirca non video cur huic historiæ (tametsi ab alio quopiam minoris Theophylacto auctoritatis conscripta esset) fides integra habenda non sit; nisi forte videatur obesse altum de re hac cæterorum scriptorum silentium; ac quod neque in Græcorum Menæis, neque in Ruthenorum aut Moschorum Menologiis prædicti martyres commemorentur. Verum quoad primum, quis certo asserere queat, hunc, de quo agimus, dumtaxat auctorem consignasse litteris horum XV martyrum cum passionis, tum eorum translationis historiam, cum notum exploratumque sit, permulta veterum scriptorum opera penitus intercidisse? Deinde quot habentur ut certa tum in ecclesiastica, tum etiam in profana historia, quæ unius tantum scriptoris auctoritate ac testimonio nituntur? Præsertim vitæ ac gesta sanctorum aliquando unius etiam anonymi narratione innoteseunt. At peculiaris in casu nostro potuit subesse ratio, cur non ab aliis memoriæ proditum sit eorumdem martyrium. Si enim et loci, et temporis, quo id accidit, ratio habeatur, quisque statim intelliget, rem hanc facillime illius ævi scriptores fugere

Digitized by Google

potuisse. Etenim eo tempore martyrii palmam sunt adepti, quo Julianus Apostata labentem idololatriæ cultum erigere atque in pristinum honorem restituere adnitebatur; adeoque res Christianorum iniquissimo loco erant : et plerique illorum vel miseram in exsilio vitam degebant, vel per solitudines montesque sponte sua errabant. Locus vero ubi martyres occubuere, magis impervius abditusque esse vix poterat, nimirum urbs perexigua, sive oppidulum quoddam in altissimo montis Hæmi cacumine positum : talis enim eo tempore Tiberiopolis erat, ut infra ostendemus. Quid itaque mirum, si intra illius limites diu perstitit præstantissimi hujus triumphi notitia? Quod si res ita se habuit, no illud quidem mirum videbitur, quod in Græcorum Menæis eorumdem mentio desideretur, atque adeo in Menologiis Ruthenorum atque Moschorum, utpote quæ ex Græcis desumpta translataque sunt. Quod si in his posterioribus quorumdam fiat commemoratio sanctorum, de quibus nulla apud Græcos est mentio, ex iis illi sunt quorum memoria celebratur in universa Ruthenorum Ecclesia, non ex eorum numero, quorum festivitas alicujus loci vel regionis sit propria; cujusmodi videtur esse horum XV martyrum, de quibus in præsentia est sermo. Hujus enim generis sanctorum memoria non in communibus Menæis, sed in peculiaribus loci, ubi cultus eorum viget, tabulis consignata esse solet : qualem memoriam ne hisce quidem martyribus deesse, inferius ostendemus. Verum etsi nulla omnino alibi mentio de eisdem occurreret, nihil inde auctoritatis et pretii huic orationi detractum esset : imo præstantius vel ex hoc ipso judicandum videretur, nobisque impensius gratulandum, quod tandem aliquando prodeat in lucem; et plurium martyrum thaumaturgorumque memoria ab omnimoda oblivione et tenebris vindicetur.

XVIII. Talis ac tanta orationis hujus utilitas atque præstantia levem mihi imo et jucundum interpretandi reddidisset laborem, nisi apographi summa, ut initio dixi, vitiositas haud exiguam, imo valde magnam mihi molestiam creasset. Erat quippe talis ac tanta, ut mendosius quidquam scribi potuisse vix putem. Nam passim et litterarum variatio, et plurium copulatio dictionum, et e contrario unius ejusdemque divisio in eo identidem occurrebat. Præsertim vero in vocalibus peccatum maxime est : nam vocales atque diphthongi, quæ eodem nunc sono pronuntiantur a Græcis, nempe η, ι, υ, ει, οι, ε, αι, ο, ω, indiscriminatim positæ sunt. Ex quo facile colligas, amanuensem, qui codicem unde desumptum apographum est, exaravit (in scriptorem nostri apographi hanc culpam non cadere aliunde scio), ignorasse penitus Græcæ grammaticæ leges; præterea que non ex ipso exemplari oculis supposito (sic enim litteras, quæ erant transcribendæ, perspiciens rarius aberrasset), sed dictante aliquo, et juxta hodiernum Græcorum morem litteras pronuntiante, sonum auribus perceptum Græcis utcunque litteris consignasse. Ex quo factum est, ut in dictione dissyllaba, vel trissyllaba quatuor vel quinque menda (præsertim si et spirituum et accentuum habeatur ratio) non infrequenter occurrerent. Quantam vero hæc vitia pariant perturbationem, quantamque interpretanti molestiam, cum omnes intelligere possint, tum ii præsertim qui Græci idiomatis non sunt ignari. Prius igitur quam Latinam versionem aggrederer, et menda de medio tollere, et textum suæ veræ lectioni restituere opus fuit. Ratio autem, quam in hoc munere obeundo institui, hæc est : errata quæ certo et absque ulla dubitatione detexi, in ipso textu emendavi, nulla ad marginem adnotatione posita; alioquin totum fere marginem iis oppleri fuisset opus. At ubi incertus eram, an aliqua vox in mendo cubaret; vel etiamsi id certo deprehenderem, nihilominus vocem, quæ substituenda esset, certa aliqua conjectura assequi non poteram; eam cujusmodi in apographo erat, in textu reliqui, vocemque quæ conjectanti mihi legenda videbatur, in inferiori margine apposui, præmisso fort. seu τσως, *fortasse;* ut felicioribus aliorum conjecturis locum ansamque præberem. Nonnulla tamen eisdem adjeci, de quorum vera germanaque correctione levissimum vel plane nullum mihi inerat dubium, ut ex iis specimenis loco peritus lector colligat ingentia errata quibus ipsum exemplar in qualibet fere parte scatebat. Cum vero adeo indiligenter exscriptus codex ille sit, ut diximus, illud etiam suspicari licet, integras quandoque dictiones præ oscitantia prætermissas fuisse : quæ quidem suspicio interpretanti mihi haud semel oborta est. Loca, ubi apographum nedum mendosum, sed et mutilum visum mihi est, in notis aliqua indicabo; alia per sese lector

Digitized by Google

fortasse deprehendet. Verum de apographi qualitate jam satis. Nunc de loco ac tempore quo et passi martyres sunt, et eorum translata corpora, adjungere pauca lubet, quæ res in hac oratione narratas aliquo modo illustrabuntque.

XIX. De loco primum et tempore quo SS. martyres pertulere martyrium, vix ulla esse potest difficultas, cum utrumque satis diserte exprimat auctor inquiens, Tiberiopolim locum, tempus vero illud fuisse quo impius Julianus summam imperii tenebat. Neque solum urbis, in qua passi sunt, nomen patefacit; sed situm etiam designat inquiens, eam *positam esse ad septentrionalem plagam Thessalonices*, κατ' ἀρχὰς τῆς χώρας Ἰλλυρίδος, *in principio Illyrici*. In orationis epigraphe adjungitur, vocari eam Bulgarice *Strumitzam* : sed hæc postrema verba ab aliquo deinde librario adjecta fuisse, pro certo habeo : tum quod in oratione tota civitas illa perpetuo *Tiberiopolis*, nunquam *Strumitza* nuncupetur; tum quod ea verba alieno sita loco cernantur : neque enim vetusto *Tiberiopolis* nomini, ut congruum erat, adhærescunt; sed post ea verba, *passi sunt*, minus apte translata sunt. Accedit fuisse in codice vitiosam constructionem (quam ego in edito emendavi); cum enim Τιβεριουπόλει in casu esset, ut inquiunt, dativo, sequebatur, interjecta voce μαρτυρησάντων, in genitivo ἐπονομαζομένης Στρουμίτζης. Quisquis tamen ea addiderit verba, eo illum consilio addidisse arbitror, ut Lector in ipso statim exordio *Tiberiopolim*, in qua illi subiere martyrium, a cæteris ejusdem nominis civitatibus distinguendam esse intelligeret. Nam et alia Tiberiopolis fuit in ea Phrygiæ majoris parte, quæ dicitur Pacatiana; alia in insula Cypro, alia denique in Europa ad Pontum Euxinum; si quidem ea quæ nunc *Barna* vel *Varna* vocatur (estque haud ignobilis urbs, utpote archiepiscopali aucta dignitate), fuerit olim, ut multi sentiunt, *Tiberiopolis* appellata. Alii tamen in ea sunt opinione, quod *Varna* idem ac prisca *Dionysiopolis* sit; alii vero *Odyssus*, vel *Odessus*. Ab omnibus his ea fortasse diversa est, solumque ob loci propinquitatem modo pro una, modo pro alia vetustarum urbium sumpta. Certum illud videtur, omnino decipi eos qui Tiberiopolim, nunc Strumitzam (de qua hic loquimur), cum Varna seu Barna confundunt : nam quantum Tiberiopolis Strumitziana (si claritatis gratia ita loqui licet) a Ponto distet Euxino, constat ex dictis. Quis enim, nisi geographiæ prorsus ignarus, dixerit, *Varnam esse ad septentrionalem plagam Thessalonices in principio Illyridis*, quemadmodum Theophylactus asseruit de Tiberiopoli? Ex hac porro descriptione manifestum videtur, hujus Tiberiopolis locum intra limites Macedoniæ fuisse ea in parte quæ proxime spectat Mœsiam superiorem (nunc *Serviam* vocant), quæ Macedoniæ pars aliquandiu paruit Bulgarorum imperio : quippe quod, regnante Crubo, Thessalonicam usque protendebatur, ut Theophylactus in hac ipsa oratione testatur. Situs vero iste Tiberiopoleos optime congruit cum Strumitzæ situ, ut colligitur ex Nicephoro Gregora, qui eam ingressus est, dum Byzantio una cum legatis ad Cralem, seu regem Serviæ illac transiens Scupios proficisceretur. Nonnulla verba, quibus iter ille suum describit, juvat hic in medium proferre; quippe quæ peropportuna videntur confirmandis iis quæ de Tiberiopolis seu Strumitzæ situ exiguitateque supra diximus. *Posteram* (inquit ille *Histor. Byzant* lib. VIII, cap. 14, num. 6) a transitu *Strymonis* fluvii *diem in itinere totam consumpsimus, et ad oppidulum* (πολίχνιον, *parvulam civitatem*) *devenimus, quod pene supra nubes eminet* (*Strumitza ab incolis vocatur*), *adeo prærupto et excelso monti impositum, ut homines in propugnaculis sedentes e valle suspicientibus avicularum similes viderentur.... Tertio inde die ad oppidulum*, πολίχνιον, *Scopiorum divertimus, ipsos jam Triballorum fines ingressi, ac præterlabentem vidimus Axium fluvium*, etc. Quibus ex verbis perspicuum efficitur: 1. Strumitzam inter fluvios Strymonem et Axium fuisse interjectam, et a priore unius circiter diei itinere dissitam, ab alio vero, ubi Scupios præterlabitur (proinde et ab ipsis Scupiis), trium dierum intervallo distantem. 2. Eam, si ad Thessalonicam referatur, septentrionalem fuisse, cujusmodi et Tiberiopolis erat Theophylacto teste. 3. Civitatem fuisse parvulam, sive etiam oppidulum uni ex præaltis Hæmi montis verticibus insidens; quippe mons iste Macedoniam dividit ab utraque Mœsia (*a*). Hæc omnia per-

(*a*) Cum his omnibus consentit descriptio hujus urbis, quam exhibet Meletius archiepiscopus Athe-niensis in sua *Geographia* παλαιᾷ καὶ νέᾳ, *vetere et nova*, quæ edita est hic Venetiis Græce tantum

Digitized by Google

spicua sunt, nisi mea me fallit opinio. Verum illud obscurius, qua nempe ratione Theophylactus hanc Tiberiopolis urbem, seu Strumitzam, affirmare potuerit esse κατ' ἀρχὰς τῆς χώρας Ἰλλυρίδος, *proxime in principio regionis Illyridis seu Illyrici*, cum ab Illyride proprie sumpta, quam Drinus fluvius a Macedonia disterminat, procul esset quorumdam intervallo dierum : et Illyrici latius accepti medium fere teneret, cujus pars orientalis, seu Illyricum, ut vocabant, Orientale, Macedoniam una cum Daciis ac Mœsiis suo ambitu complectebatur. Verum difficultas evanescit omnis, si ita intelligantur Theophylacti verba, quemadmodum intelligenda esse persuasissimum mihi est, videlicet Ἰλλυρίδος χώρας, *Illyridis* nomine hic significari tractum omnem terrarum, quem Bulgari Illyrica, seu Slavica lingua utentes (ut et modo utuntur) occupabant, atque in suam redegerant potestatem; et quem tum etiam incolebant, cum imperatori Constantinopolitano (ut tempore Theophylacti) parebant. Jam vero Illyridis sic acceptæ prima quæ occurrit civitas ex Græcia, ac potissimum Thessalonica, venientibus hæc est, de qua loquimur, Strumitza; idque constat ex eo, quod et alibi animadvertimus, nimirum Bulgaros usque ad Thessalonicæ fines suum protulisse imperium; atque etiam ex eo quod subindicat Nicephorus Gregoras, sacra paschalia, quibus ille interfuit, Bulgarica seu Slavonica lingua fuisse Strumitzæ celebrata. Ex quo plane consequens est, tum eam habitasse Bulgaros, seu gentem Illyricam. Sed ipsum referre Gregoram præstat, qui satis lepide describit cantum quo Bulgari Strumitziani paschalem solemnitatem celebrabant. *Ibi Pascha* (ait loco supra citato) *moleste et præter veterem nostram consuetudinem, sed tamen celebravimus. Ibi enim omnis doctrina, rhythmi et sacræ hymnodiæ musica pro nugis habentur : quippe oppidani barbara fere lingua utantur, et iis sint moribus qui aratrum et ligonem in primis deceant. Neque enim eum sonum edebant, qui, etsi semibarbarus, tamen modulatus foret, et aliquis ipse quoque esse censeretur, ut semilydius, et si fas dicere, semiphrygius : sed belluinum plane et montanum sonabant : quo ritu nomades ipsi canerent gregibus suis præeuntes ad juga et sylvas vere novo, cum cymbia lacte exundant.* Hæc hyperbolica scribendi ratio Græco homini, principisque civitatis cultui assueto condonari potest. Interim vero ex illa colligi videtur, incolas Strumitzianos neque natione Græcos, neque Græca in sacris lingua usos fuisse; adeoque vel Bulgaros, vel Servios, vel certe aliquem ex Illyrico populum. Neque enim lingua, qua Strumitziani sacra peragebant, alia fuisse videtur præter Schlavonicam (*a*). Quid quod Gregoras ipse præcedenti num. monet, *loci illius* (tum vero adhuc aberat Strumitza fere integrum itineris diem) *incolas plerosque Mysorum* (seu *Mœsorum*) *colonos fuisse.* Persuasum vero habeo, *Mysorum*, seu *Mœsorum* nomine hic Bulgaros significari, vel Servios (uterque est Schlavonicus populus) qui utramque Mœsiam jamdiu incolebant. Ex quibus, ni fallor, satis est exploratum, non immerito Theophylactum asserere potuisse, Strumitzam, seu Tiberiopolim fuisse *proxime in principio regionis Illyricæ.*

XX. Sed alicui fortasse scrupulum ingeret, quod nemo veterum scriptorum memoraverit ullam *Tiberiopolis* urbem eo loci, ubi postmodum Strumitza fuit, exsistentem. Sane Cellarius, antiquæ geographiæ solertissimus investigator, Tiberiopolim ibi nullam agnoscit. Neque etiam in sex *Notitiis* Græcis *Patriarchatuum et sedium episcopalium*, quæ referuntur ad calcem Codini *De officiis* in Corpore historiæ Byzantinæ, ulla fit mentio de episcopatu Tiberiopolitano vel Strumitziano. In Expositione quidem Andronici Palæologi senioris metropolibus annumeratur ipsa etiam *Tiberiopolis* urbs, diciturque ex LXIII facta LXXV. Sed hujusmodi Tiberiopolim urbem haud esse Strumitzam in principio Illy-

an. 1728. Ejus verba sunt : Στρούμιτζα πόλις τῶν Τριβαλλῶν εἰς τὰ πέρατα τῆς Μακεδονίας μεταξὺ τοῦ Στρύμονος καὶ τοῦ Ἄξίου ποταμῶν εὑρισκομένη εἰς χρημνώδες καὶ ἀπότομον ὄρος, ἀπέχον ἀπὸ τοῦ Σκωπίου τριῶν ἡμερῶν δρόμον... Αὕτη ἡ Στρούμιτζα ἐκαλεῖτο τὸ πρῶτον Τιβεριούπολις. *Strumitza urbs Triballorum inter fluvios Strymonen et Axium ad fines Macedoniæ reperitur, in præcipiti et abrupto monte : distatque Scupiis trium dierum itinere. Hæc urbs primum vocabatur Tiberiopolis.* Cæterum cum Gregoras, tum Meletius de veteri Strumitza, in qua passi sunt XV martyres, et quæ vere in monte erat, loquuntur. At hodiernam, quæ et *Nova* dici potest, Strumitzam ad pedem ejusdem montis exstare, veterisque tantummodo ruinas superesse, inaudivi a viro locorum illorum perito.

(*a*) Hoc ut meram conjecturam propono. Alias inaudivi, illic nunc sacra celebrari lingua Græca. Fortasse etiam solum Græcæ linguæ corruptionem notare voluit Gregoras, cum ait, illos *barbara fere lingua* usos esse.

Digitized by Google

rici sitam, sed potius Varnam ad Pontum Euxinum, eo loci diserte affirmatur. Sed hæc, quamvis vera, movere tamen neminem debent. Neque enim omnia omnino loca vel cognita a veteribus geographis sunt, vel memoriæ tradita posterorum ; sed vel aliqua ignorata, vel præ sua exiguitate prætermissa. Scriptores vero reliqui nonnisi opportunitate data, mentionem facere consueverunt civitatum aliorumque locorum. Quamobrem Cellarius, tametsi diligentissimus, locos aliquos prætermisit ; præsertim vero (quod facit in rem nostram) nullam ad Pontum Euxinum Tiberiopolim memorat, quam tamen exstitisse dubitari vix potest. In Græcis quoque Notitiis quæ adhuc supersunt, episcopatus fuere aliquot prætermissi, ut eruditi jampridem adnotavere. Cæterum ex eo etiam oriri potuit silentium episcopatus Tiberiopolitani, quod hæc civitas, quandiu nomen istud retinuit, unum fortasse, vel alterum habuerit episcopum ; cum haud multo post martyrium Theodori, primi ejusdem civitatis episcopi, vastata fuerit primo quidem ab Ombris, deinde a Bulgaris, ut satis indicat vel istius auctor opusculi. Quod vero neque alio subnomine, nimirum *Strumitzæ*, annumerata sedibus episcopalibus inveniatur, illud videtur in causa fuisse quod archiepiscopo *αὐτοκεφάλῳ*, *sui juris*, seu nullius sub patriarchæ ditione constituto, subesset (nam in prædictis Notitiis solummodo recensentur sedes episcopales quæ quinque suberant patriarchis) : nisi dicere malis, urbem hanc non *Strumitzæ* nomine (quippe quod Bulgaricum est) sed Græco alio vocabulo in eisdem Notitiis designari : aut demum ideo Strumitzam non recenseri, quia sedis episcopalis honorem aut nimis sero sit adepta, aut cito nimis amiserit, aut solum certis temporum intervallis ea dignitate fuerit insignita (quemadmodum et aliis contigit parvulis civitatibus), adeoque tum potuit hac prærogativa carere, cum episcopalium sedium catalogi qui ad nos usque pervenerunt conscriberentur. Cæterum illud saltem videtur in dubium revocari non posse, episcopum fuisse Strumitzæ, dum in vivis ageret Theophylactus : quippe qui epistola 32 juxta Meursii editionem testatur, se *Pelagonio* (seu *Pelagoniæ*) καὶ πρὸς τὸν Στρομβίτζης, *et Strombitzæ*, *et Malesobæ episcopis scripsisse. Strombitzam* enim idem ac *Strumitzam* esse, ipsa nominis similitudo affinitasque dubitare non sinit : præsertim cum supra demonstraverimus, Strumitzam (de qua hic sermo) parum a Pelagonia distasse ; atque etiam, ut ipse arbitror, a Malesoba : Theophylactus vero ad episcopos illos tres, utpote finitimos, suas misisse epistolas videatur. Neque vero Theophylactus duntaxat ipsum Strumitzæ nomen paululum immutavit ; sed et Cedrenus eam Στρούμπιτζαν et Στρούπιτζαν, *Strumpitzan* et *Strupitzan* (nisi in alterutrum locum irrepserit mendum typographicum) vocat. Et quidem eo loci Cedrenum de Strumitza, de qua nos loquimur, sermonem habere, compertum ex eo est quod Basilii imperatoris iter *Serris Scopia* sive *Scupos* describens, eumdem referat Strumpitzæ appropinquasse : quo illum Strumpitzæ situm designat, quem nos Strumitzæ constituimus Nicephori Gregoræ verbis innixi. Alii minore adhuc diversitate eamdem *Strumnitzam* nuncupant, ut Ananias ejusdem episcopus, qui anno 1565 synodo Constantinopoli celebratæ (qua synodo dejectus ob simoniæ crimen e throno patriarchico est Joasaphus illius urbis archiepiscopus) subscripsit his verbis : *Ego humilis episcopus Strumnitzæ Ananias volens meo consilio subscripsi*, ut ecclesiastica seu patriarchica refert historia Emmanuelis Malaxi, Peloponnesii ; quam Martinus Crusius, Academiæ Tubingensis professor, Latine reddidit, ediditque lib. II *Turco-Græciæ*. Ex quo consequitur, Strumitzam nedum sæculo, quo vivebat Thophylactus, undecimo, sed etiam decimo sexto episcopali sede ornatam fuisse. Sedem hanc etiam nunc temporis superesse, imo et metropolitica dignitate fuisse auctam, testatus mihi est Jacobus Nicolai, hieromonachus *Olympiota*, seu ex monasterio montis Olympi, quem paucis ante diebus, quam hæc typis mandarentur, ad hanc urbem appulsum, ut deinde in Transylvaniam pergeret, sacerdotis munere apud suæ gentis homines ibidem functurus, semel et iterum allocutus sum. Hic me in primis certiorem fecit, fere integrum mensem se Strumitzæ moratum esse. Tum mihi de quindecim hisce martyribus sciscitanti respondit, non modo illorum memoriam ea in urbe vigere ; sed etiam a sacerdotibus eo loci celebrantibus commemorationem quotidie fieri : quotannis vero solemnem celebrari eorumdem martyrum festivitatem : quin et peculiare officium et lectiones de ipsorum martyrio haberi : eaque omnia contineri peculiari quodam libello impresso Bo-

Digitized by Google

scopoli, vel, ut communiter pronuntiant Græci, Voscopoli, in Macedonia, in qua urbe paucis abhinc annis instituta est typographia. Notitia hæc, quam mihi diu multumque inquirenti ex hoc uno sacro monacho haurire licuit, egregie confirmat historiæ, quæ in hac Theophylacti oratione describitur, veritatem : præsertim cum omnia, quæ ipse referrem ex prædicta oratione, ille se legisse affirmarit in memorato libello. Solum hoc non satis memoria ille tenebat, an martyres illi sub Juliano Apostata martyrium subiisse eo in libello dicantur. Et hæc de loco, ubi passi sunt martyres, ejusque occasione sint dicta

XXI. Tempus vero quo id contigit definiri facile potest. Nam ex epigraphe ipsaque oratione innotescit, eos imperante Juliano Apostata sanguinem pro Christo fudisse. Cum autem perbrevi tempore moderatus ille imperium sit (nimirum a mense Novembri anni 361 ad diem usque 26 Junii anni 363), perspicuum est, nos in definiendo martyrii tempore vix posse anno integro a vero aberrare. Ex historia siquidem ecclesiastica constat eum aliquanto post initum imperium persecutionem inchoasse contra Christianos ; atque in hoc ipso opusculo legimus, martyres, de quibus hic sermo, post fugam primum quidem ex urbe Nicæa, deinde ex Thessalonica, aliquandiu commoratos esse Tiberiopoli, ejusque cives, et finitimorum locorum incolas qua prædicatione, qua miraculis ad Christi fidem perduxisse : in quo temporis spatium aliquod illudque non adeo exiguum insumptum esse oportet. Hinc vero magna probabilitate deducitur, paucis ante Juliani obitum mensibus, adeoque circa anni 363 initium, aut certe sub finem anni 362, eos martyrium subiisse. Neque hac de re plura : tantummodo animadvertendum martyrii diem in hoc ipso opusculo poni sub die 28 Novembris.

XXII. Diligentius inquirendum videtur tempus et locus quo horum martyrum corpora solemni pompa translata fuere. At nemo tamen hic annum hujus translationis proprium a nobis postulet designari : id enim fieri nullatenus potest, cum nullibi adnotatus occurrat. Quare tempora proximiora utcunque indicare sufficiet. Id vero pendet a tempore quo Bulgarica gens amplexa est Christi Domini fidem : nam sub primo Bulgarorum rege Christiano translationem illam fuisse peractam, diserte asseritur in hoc sermone. Qua de re nonnulla diximus in Notis, quas in inferiore hujus orationis margine, ac præsertim pag. 501 apposuimus. Neque opus esse arbitror, eam rem fusius hic persequi aut accuratius investigare ; cum scriptores omnes qui hanc historiæ ecclesiasticæ partem attigere, conversionem Bulgarorum nono sæculo accidisse consentiant ; solumque viginti annorum spatio citius alii, alii serius autumant evenisse. Nam scriptores Græci eam fere ad annum octingentesimum quadragesimum sextum revocare videntur. Anastasius vero Bibliothecarius in Vita Nicolai I ea tradit, ex quibus colligere pronum est, nationem Bulgaricam Christianæ religioni nomen non dedisse ante annum ejusdem sæculi sexagesimum sextum. In eo etiam omnes fere consentiunt, quod rex Bulgarorum primus Christianæ religioni addictus ante baptismum Bogoris (Theophylactus in hac oratione *Borisim* scribit, voce paululum immutata), postmodum vero *Michael* fuerit appellatus. Sed rursum ii valde discrepant in assignanda causa, qua inductus ille fuerit ad Christianam fidem amplectendam. Alii enim sororis suæ adhortationibus, quæ dum Constantinopoli moraretur, Christianis erat imbuta mysteriis, permotum fuisse tradunt ; alii bellorum famisque calamitatibus impulsum : alii vivida futurorum cruciatuum imagine, quam hauserat ex insigni pictura, perculsum divinitus infusæ luci oculos aperuisse, narrant. Sed hæc enucleare nostra non interest. Satis mihi est, Bogorim, sive *Borisim* quamcunque demum ob causam, et sive una, sive multiplex fuerit, nonnisi circa dimidium sæculi noni religionis Christianæ mysteriis fuisse initiatum : inde enim compertum efficitur exploratumque SS. martyrum, de quibus nunc sermo est, translationem eodem inclinante jam sæculo contigisse ; adeoque Theophylacti ætatem duobus circiter sæculis præcessisse, ut superius innuimus.

XXIII. Verum quo clarius innotescit tempus saltem proximum istiusmodi translationis, eo nobis obscurior est locus ad quem delata sacra pignora sunt. Auctor quidem orationis hunc sæpenumero vocat Βραγαληνίτζαν, *Bragalinitzan* (vel si β pronuntietur recentium more Græcorum, *Vragalinitzan*) eamque et πόλιν, *urbem*, et ἐπαρχίαν, *provinciam*, seu me-

Digitized by Google

tropolim nuncupat. Sed quænam et quo loco posita sit, vel olim fuerit civitas hæc, nondum mihi inquirenti satis detegere licuit, cum neque in geographicis mappis adnotatam, neque ab alio aliquo auctore memoratam repererim. Cum vero ex indole linguæ Slavonicæ, haud mihi prorsus ignotæ, atque ex similibus quæ passim occurrunt, etiam apud Theophylactum, exemplis compertum haberem, hoc vocabulum Bulgarica, quæ lingua Slavicæ seu Slavonicæ dialectus est, terminatione desinere, illud statim perquirere cœpi, utrum, detracta saltem terminatione *itza*, vel *nitza*, hujus similisve nominis urbs in Bulgaria esset, vel in alia regione, cujus incolæ lingua uterentur Bulgarica, cujusmodi fuit *Bragalinitza*, ut ex ipsa oratione constat. Verum non aliam urbem offendi, quæ aliqua ratione cum illa congruere videretur, quam *Bargala* pertinens ad Macedoniam secundam orientalis Illyrici partem : nam *Bargalæ* nomen, quod dempta terminatione Bulgarica, remanet, cum illa fere consensit ; neque a Tiberiopoli multum abesse videtur. Quocirca credibile est, intra Bulgarici fines imperii eam tum exstitisse, adeoque et Bulgaricæ linguæ in ea usum tunc temporis viguisse.

XXIV. Huc usque scripseram, cum supra laudatus monachus Olympiota certiorem me fecit, exstare etiamnum in secunda Macedonia urbem *Bragalinitzam*, seu, ut ipse efferebat, *Bragarinitzam* ; sed e magna urbe ad pagi conditionem redactam, habitarique a Turcis, paucis immistis Christianis : distare vero a Strumitza quinque circiter horarum itinere : ac in ea non solum de peracta ad ipsam sanctorum martyrum translatione memoriam vigere ; sed etiam se, cum illac transiret, propriis vidisse oculis fundamenta templi quod in eorum honorem olim exstructum dicebatur. Plura de hisce sanctis mihi dicenda non suppetunt. Cæterum clarissimi et de Christiana republica optime meriti Bollandi continuatores suo tempore totam hanc historiam accuratissime, summaque, ut assolent, eruditionis vi discutient, illustrabunt, expedient. Interim haud infima laus hujus editionis erit, ansam præbuisse præclarissimis viris negotium hoc perficiendi : ut reipsa præbitura videtur ; quandoquidem ex illis unus, vir omnigena eruditione clarus, Joannes Stiltingius, quem hac de re per litteras ipse consului, solita humanitate respondit, *se horum martyrum acta non vidisse.*

SECTIO VII.

De Allocutione ad Familiarem circa ea quorum incusantur Latini.

XXV. Allocutio hæc, quam alii *Epistolam ad Nicolaum diaconum et canstrisium* vocant (*a*) tunc etiam celebris erat, cum adhuc in quibusdam insignioribus bibliothecis inedita latitaret. Non modo enim de ea mentionem fecerant ii omnes qui de Theophylacti operibus disseruere ; sed aliqua etiam ejusdem fragmenta tum in *Jure Græco-Romano*, quod Leunclavius vulgavit, inserta, tum in *Græcia Orthodoxa* ab Allatio edita, obvia omnibus perstabant. Hæc vero ita acuerant eruditorum animos, ut summopere exoptarent, ex ipso fonte detegere, quænam auctori satis vetusto, doctissimoque et celebri archiepiscopo mens insedisset quoad ea quæ Græcam a Latina Ecclesiam infando schismate diremptam jam dudum tenent. Primus (quem equidem noverim) qui justissimis his litteratorum hominum votis explendis serio adjecerit animum, fuit editionis hujus fautor amplissimus, de quo jam diximus supra, quique jam ab anno 1753 dedit operam, ut ex codice Cæsareo-Vindobonensi exscriberetur, ut huic tertio volumini Operum Theophylacti, velut non mediocre ipsius ornamentum, insereretur. Insequenti anno eam ipse Latinitate donavi : ex qua cl. præviæ *Dissertationis* auctor particulas aliquas in rem suam excerpsit. Quod ea in hac editione publici juris facienda esset, admoniti sunt eruditi cum in Dissertatione prædicta, tum etiam in *Declaratione* Græco-Latina, quæ simul cum tomo primo emissa in lucem est anno 1754. Sed cum voluminis hujus impressio ob eam, quam memoravimus, causam longius produceretur, vir doctissimus Joannes Aloysius Mingarellius, canonicus regularis S. Augustini congregationis Rhenanæ, fortasse ut aliquanto maturius eruditorum exple-

(*a*) Vide Dissertationem tomo I præfixam, num. LIV.

Digitized by Google

ret vota, suo *Anecdotorum Fasciculo*, quem edidit an. 1756, inserendam existimavit. Quod quidem tametsi editionis hujus fautoribus paulo injucundius acciderit, eo quod exinde præreptum ei aliquid laudis suspicarentur, mihi tamen percommodum cessit: sic enim collationem, quam cum Bononiensi textu facere meditabar, eo jam edito, multo facilius exsequi potui. Cæterum Mingarellius Græco textui Latinam versionem adjunxit sane accuratam et nitidam : quam propterea, ut in hanc editionem asciscerem, animo diu multumque propendi. Sed tandem nil esse ratus, cur versionem meam eo jure privarem, quod ratione temporis acquisierat, et postquam haud mediocri nisu eluctata ex exemplari esset pluribus de causis perarduo, eam innoxiam tenebris damnarem perpetuis, ipsam hic apponendam censui. Cæterum cum Bononiensis codex codice Cæsareo-Vindobonensi, qui haud ita magnam redolet antiquitatem, mihi aliquando nitidior visus sit, emendatiorque, illius ope nonnulla mei exemplaris corrigere menda (prius quidem sola conjectura plura sustuleram), indeque et versionem meam aliquantulum perficere mihi licuit : ut proinde non omnino suo exciderit voto præstantissimus Mingarellius, qui ea præ cæteris ad evulgandam Allocutionem hanc ratione se inductum fuisse monet, *ut Theophylacti Operum editio magis magisque perfici possit.* At et codicem Bononiensem, tametsi plerumque Vindobonensi nitidiorem, vicissim posse, imo et debere in aliquibus corrigi et ipse codice Vindobonensi, perspiciet facile lector ex variantibus lectionibus, quas ad paginarum calcem adtexui. Et sane lectionem Vindobonensem in quibusdam anteferendam esse Bononiensi, nemo, ut puto, inficiabitur, qui pauculas, quas adjecimus, notas expendere velit. Variantes quoque lectiones, quæ in Chomateni excerptis occurrunt, addidimus, non quidem omnes, sed eas tantum quæ alicujus esse momenti visæ sunt. Sed jam de ipsamet Allocutione nonnulla dicamus.

XXVI. Erunt fortasse qui hanc Theophylacti opellam nonnisi Photii sectatoribus in suo schismate obfirmandis usui esse posse arbitrantes, eam a nobis in publicam efferri lucem, ægre ferant, aut saltem demirentur. Sed nos ab eorum qui ita sentiunt opinione adeo procul absumus, ut non modo nullum in ea edenda periculum subesse suspicemur, sed fructum etiam multiplicem exinde nobis obventurum confidamus : 1 scilicet, ut integerrima in evulgandis Theophylacti Operibus fides nostra omnibus explorata fiat : deinde ut Latini nominis hostes perspiciant, ita nos æquitati causæ nostræ confidere, ut quæ contra afferuntur argumenta in medium producere non vereamur : denique ut Photiani (ita eos appellare lubet, qui ex Græcis schismati adhærent, ut ab inclyta eorum natione, quam magnopere diligo, et, ut decet, colo, secernam) aliquando discant æquius de Latina Ecclesia sentire, animosque capiant moderatiores. Quod ita quidem eventurum confido, si sedato passionum æstu, ac præjudiciis paulisper sepositis, ad Theophylacti placita (quem alias magni, nec immerito, faciunt) animum mentemque suam exigere velint. Hoc si præstiterint, fatebuntur sane, *neque* (*a*) *multos esse Latinorum errores, neque tales, qui ad discindendas Ecclesias sint idonei, eorumque nullum ad fidei caput pertinere.* Fatebuntur ejusmodi, ut ipsi putant, errores ultra rationem omnem et modum a *fervidioribus* quibusdam (*b*) *orthodoxiæ zelatoribus* amplificari; aliquosque *nullius*, alios vero *mediocris emendationis indigere*, ita ut *non magni intersit Ecclesiæ, si ea perficiatur*. Fatebuntur omnem ferme dissensionis Græcos inter ac Latinos causam revocandam esse ad particulam *Filioque* Symbolo adjectam (*c*), adeoque *nec propter azyma, neque propter jejunia* (*d*), *multo vero minus propter reliqua*, pacem esse cum *Latina* Ecclesia turbandam. Fatebuntur multa, quæ ipsis *errores sunt, meras consuetudines* (*e*) esse, *quasdam quidem ex pietate, alias ex provida dispositione* introductas. Fatebuntur denique, ex solo *charitatis defectu, ambitione* ac *superbia* (*f*), ex *zelo non secundum scientiam, ex cæco sui amore* (*g*) tot congeri

(*a*) Verba Theophylacti Alloc. num. I, pag. 513.
(*b*) Num. II.
(*c*) Ib. et num. III.
(*d*) Num. XV.
(*e*) Ibid.
(*f*) Huc spectant verba quæ habet num. I : *Non enim fraterne suscipimus*, etc.; tum quæ habet num. XVI, ubi graphice describit quorumdam ex suis *popularibus* ὑδερικὸν ὄγκον, *hydropicum tumorem.*
(*g*) Num. XI in fine.

Digitized by Google

Latinorum errores, eosque tanta acerbitate improperari. Itaque legant et perlegant, accuratiusque perpendant, quæ magnus illorum doctor, nullatenus certe Latinis addictus, contra nimium immodicumque, atque a ratione prorsus alienum Photianorum sui temporis zelum in hac sua *Allocutione* conscripsit; nec velint ipsi limites ab eodem præstitutos adeo enormiter transilire. Cogitent etiam, atque etiam, quid esset ille scripturus, si in hæc incidisset tempora, quibus eorum zelus, seu potius odium in Latinam Ecclesiam ad furorem usque exarsit. Et sane, quo nunc animo esset, aut quid, amabo, conscriberet, si in *Patriarcharum Historia* a Dositheo conscripta, auctaque a Chrysantho, et Bucherestæ in Valachia edita anno præsentis sæculi decimo tertio, ea omnia in Romanam Ecclesiam congesta deprehenderet genera calumniarum, quas vel infensissimi illius hostes commenti usquam fuere? Quid si in Theophylacti manus incideret libellus ante biennium Constantinopoli editus, qui encyclicam Eugenii scholarchæ in *Monte sancto* epistolam continet, in qua præconcepti Latinorum errores quamplurimi, *innumerabilesque* dicuntur, et mirum in modum amplificantur, Ἔτι δὲ περιέχει τὸ, *Πάτερ ἡμῶν*, ἐπιτηδείως ὅλον ἁρμοσθὲν ὑπὸ σοφοῦ τινος ἱερέως εἰς τὸν πάπαν ὡς Λατίνων ὄντα Θεόν, *atque etiam Orationem Dominicam exhibet totam a docto quodam sacerdote concinne in papam, tanquam Latinorum Deum, aptatam.* O præclarum sane doctissimi sacerdotis inventum (*a*)! Quid si Theophylactus vel obiter percurreret *Pseudoevangelicam* illam Macarii cujusdam *Tubam*, anno 1754 furtivis in hac urbe typis impressam (cujus proinde exemplaria auctoritate publica flammis addicta fuere), eo præsertim fine conflatam et inflatam, ut loco Christianæ dilectionis, majorem in modum populi odium incenderet inflammaretque: cuique præmissa præfatio est a Græco homine Ephraimo ipsimet operi apprime respondens, ubi summa incredibilique impudentia scribit, Latinos ἀληθῶς πνευματομάχους εἶναι, ἀντιχρίστους καὶ ἀντιθέους, ὡς λατρεύοντας τῇ κτίσει ἤγουν τῷ ἰδίῳ πάπᾳ, παρὰ τὸν Κτίσαντα, esse *revera pneumatomachos, antichristos et antitheos*, seu *Dei adversarios; quippe qui adorant creaturam, nempe suum papam, loco Creatoris;* ac Romanum ipsum pontificem non modo ait, ἀναιρεῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ Κυρίου ἐπὶ τῆς γῆς, *destruere potestatem Domini super terram*, καὶ περικλεῖν τὸν Χριστὸν εἰς οὐρανὸν μόνον, διὰ νὰ φαίνεται ἐπίγειος θεός, et *concludere Christum solo cœlo, ut ipse terrenus Deus appareat;* sed et eum non amplius χειροτονεῖσθαι προσευχῇ καὶ ἐπικλήσει Πνεύματος, *ordinari oratione et invocatione Spiritus sancti;* verum τῇ τῶν μορίων θεωρίᾳ καὶ ψηλαφήσει, quæ verba naturalis pudor vetat interpretari. Quid demum, si dictum illud *satanicum* (utor Theophylacteo verbo, neque enim hic aptius ullum occurrit), si illud, inquam, inaudiret, quod terere dicitur Photianorum vulgus, simplicique plebeculæ altius inculcari, videlicet, Κρεῖττον Μουαμεδισμὸς ἢ Λατινισμός, *Muhamedismus melior Latinismo est?* Nonne hæc inaudiens summo animi dolore atque indignatione correptus exclamaret:

Quis furor, o cives, quæ tanta licentia linguæ (*b*)!

Verumenimvero illud vereor, ne nunc temporis Theophylacto accidat, quod suamet ætate

(*a*) Titulus istius libelli ita se habet: Βιβλιάριον κατὰ Λατίνων, ἔχον ὄνομα, Ἐγκύκλιος Ἐπιστολὴ γραφεῖσα παρὰ τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐγενίου διδασκάλου τῆς ἤδη συγκροτηθείσης ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ Ὄρει σχολῆς, συντόμως ἀπαριθμοῦσα τὰς τῶν Λατίνων μίαν πρὸς μίαν καινοτομίας ἐκπομπεύει. Hoc est: *Libellus contra Latinos, cui nomen est: Epistola Encyclica, conscripta a sapientissimo domino Eugenio magistro scholæ jam institutæ in Monte, qui Sanctus cognominatur, quæ breviter pandit omnes Latinorum innovationes, eas singillatim enumerans.* Editor hujus libelli est Christophorus ieromonachus, qui eum patriarchæ Cyrillo dedicavit, ac prolixum proœmium adjecit. In eo auctor triginta Latinorum καινοτομίας, *innovationes*, velut in aliarum *innumerabilium* specimen nominatim recenset; nempe quidquid a receptis inter Græcos sententiis vel ab eorum moribus abhorret. In his magnam illam καινοτομίαν, *innovationem*, de barbæ clericorum tonsione non præterit; sed his verbis proponit. Δι' εὐταξίαν καὶ σεμνοπρέπειαν ἐπεκράτησεν ἔθος ἐπαινετὸν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ νὰ τρέφωσι καὶ τῆς κεφαλῆς τὴν κόμην, καὶ τοῦ προσώπου τὸν πώγωνα· ὅθεν ὁ θεῖος Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἱερὸν κόσμον τοῦτον ὠνόμασε· καὶ αὐτοὶ οἱ Λατῖνοι, καὶ ἱερεῖς, καὶ ἀρχιερεῖς ξυρίζουσιν ὁμοῦ μὲ αὐτὰ καὶ τὸν μύσταχα, καὶ παραστήκουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν κεφαλὴν τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ἐξυρημένην. *Decoris et gravitatis gratia invaluit laudabilis consuetudo, ut ecclesiastici et capitis cæsariem et faciei barbam nutriant; quocirca sacrum ornatum rem hanc appellat Clemens Alexandrinus. At ipsi* (Latini) *sive presbyteri sint, sive episcopi radunt cum ipsis etiam pilos labii superioris* (vulgo la *basetta*, vel propius ad Græcam vocem μύσταχα, *mystaca*, *i mostacchi*), *et nobis opponunt caput Ecclesiæ Latinæ rasum.* Hem! Siccine amittitur ecclesiasticus decor et gravitas si abjiciatur, quod brutis etiam quibusdam convenit?

(*b*) Ex Lucano lib. I, v. 8, mutata voce *ferri* in *linguæ*.

Digitized by Google

verebatur ille eventurum sibi, nempe quod nonnulli ex *fervidioribus Photianis*, legentes quam acriter in sua hac opella perstringat eorumdem *immoderantiam zeli, charitatis defectum, ambitionem atque hydropicum tumorem*, æstimatione in contemptum versa, eum condemnent *inscitiæ crassioriaque in rebus sacris judicii, vel incuriæ, imo et orientalium dogmatum proditionis*. Alii tamen, sperare juvat, gravissimi hujus viri auctoritate permoti sibi facile persuadebunt, *nec multos esse Latinorum errores, neque tales qui ad discindendas Ecclesias sint idonei; nec ullum qui ad fidei caput pertineat*. At ii ipsi fortasse ejusdem auctoritate freti contendent, se jure a Latinorum communione abhorrere, quippe qui illud Symbolo addiderint, quo Spiritum sanctum et a Filio procedere enuntiatur. Hos igitur amice et fraterne, utque verbis utar Theophylacti, *simpliciter et candide, atque ut piscatorum discipulum omnino decet*, nunc paucis alloqui lubet.

XXVII. Ac primo quidem eos, quoad præsens attinet, præmonitos velim, potius animi dispositionem quam verba esse in Theophylacto spectanda; deinde quæcunque ejus mens fuerit, non magni esse faciendam illius hac in re auctoritatem. Quoad primum attinet, pro certo habeo, ita eum fuisse animo comparatum, ut si quo tempore vixit, per aliquod concilium ex Græcis Latinisque coactum ad examen vocata ac definita fuisset processio Spiritus sancti etiam a Filio, procul dubio concilii judicio ac sententiæ stetisset: quemadmodum plurimi sanctitate ac doctrina præstantissimi Patres stetere synodo, Florentinæ, eique perpetuo et constantissime adhæserunt. Hac fuisse Theophylactum animi dispositione affectum, ipse colligo ex eximio ejus pacis unionisque amore, qui cum in aliis operibus, tum potissimum in hac ipsa *Allocutione* luculenter se prodit. Verum cum ante floruerit quam controversia hæc definita esset in aliqua œcumenica synodo (primo enim definita est in concilio generali Lugdunensi II, an. 1274), cumque per id tempus dissidii et schismatis æstus primum excitatus a Photio, tum a Michaele Cerulario non ita pridem renovatus, ferveret quam vehementissime, haud valde mirandum si et Theophylactus se quoque abripi passus utcunque sit. At quia tamen ob eam, quam supra memoravimus, causam ignotum nobis est, an illius fervor ad hæreticam usque pertinaciam excreverit, ideo neque illum hæreseos, neque *formalis*, ut aiunt, schismatis condemnamus (*a*) quin nec *sancti* viri appellationem, qua vulgo ab Orientalibus insignitur, nos ullatenus ipsi invidemus.

XXVIII. Verum hoc ipsum quod Theophylacto ab his criminibus purgando, sive excusando deservit, ad minuendam quoque hac in parte illius auctoritatem quam maxime facit Cum enim controversia hæc in concilio ex Græcis Latinisque coacto nondum data opera communique consensu subjecta esset examini, quod primo factum est in prædicta generali synodo, ignorare is facile potuit quibus niteretur fundamentis Latinorum sententia, vel quo in sensu assererent hi, Spiritum sanctum etiam a Filio procedere, et quam legitima ratio seu causa eis fuerit, ut particulam *Filioque* in suæmet usum Ecclesiæ Symbolo fidei adjiciendam putarint. Hæc reipsa ab Theophylacto ignorata fuisse, dubitari vix potest, si argumenta queis suam ipse causam propugnat, paulo attentius expendantur. Anne enim usus unquam verbis illis evangelicis fuisset *Ostende nobis Patrem* (qui nempe doceat Spiritum sanctum a Filio procedere), *et sufficit nobis* (*b*), si cognovisset, tot esse Patres, et *probatissimos* quidem, et non modo Latinos, qui floruere ante dissensionis initium (quibus proinde *probatorum Patrum* et nomen et gradum nemo sane, qui recte sentiat, abjudicarit), sed etiam Græcos, qui nostram tradidere sententiam? Hic vero, antequam ultra progredior, cohibere me non possum, quin vehementer querar expostulemque de apertissima injuria quam Græci nostræ hujus ætatis non Latinæ tantum, sed et universæ Ecclesiæ inferre haud reformidant, dum controversiam hanc fidei ad Græcos tantum exigendam esse Patres, ex eorumque placitis definiendam esse contendunt. Quid enim? An catholica

(*a*) Hac ratione eum excusarunt auctores editionum ann. 1531, 1542 et 1554, quas videre mihi licuit. Enarrationum ipsius in quatuor Evangelia. Verba illorum ad calcem Joannis hæc sunt: *Propterea reprehendendus non est Theophylactus* (quod ita locutus fuerit de Spiritus sancti processione), *quia minime tunc ab Ecclesia universali definitum erat, eum ab utroque procedere.*

(*b*) Num. III.

Digitized by Google

Ecclesia intra solius Græciæ vel Orientis fines etiam primis Ecclesiæ sæculis conclusa erat? Aut *divina traditio*, cujus propria dos est, *semper* et *ubique* vigere, ex *Orientali* tantum Ecclesia haurienda pensandaque est? Ecquis hac prærogativa Orientales donavit? An Christus, qui Evangelium in universo mundo prædicandum edixit? An apostoli, qui illud annuntiarunt ubique terrarum; eorumque coryphæus Petrus Romam cum doctrinæ suæ, tum etiam potestatis sedem constituit? ubi etiam Paulus doctoris munere functus biennio est : ut de cæteris sileam apostolis, quorum aliqui per seipsos, alii per discipulos ab se institutos in varias Occidentis provincias ac regna doctrinam evangelicam disseminarunt. Quamvis igitur nullum ex Græcis Patribus afferri posset pro Latino dogmate testimonium, nonne satis esset unanimis Latinorum Patrum sententia, ut nedum ab omnis suspicione erroris absolveretur, sed etiam ut apostolis ipsis referretur acceptum? Et sane si Theophylactum non latuit isthæc Latinorum consensio Patrum, qua ratione ausus est affirmare, *a nullo ex probatis Patribus id edoceri*, provocareque nos evangelicis verbis : *Ostende nobis Patrem?* An non *probati* Patres Cyprianus et Ambrosius, quorum utitur testimoniis tertia synodus œcumenica, sive Ephesina? Nonne probatissimus Pater Leo Magnus, cujus scripta quarta synodus στήλην ὀρθοδοξίας, *columnam orthodoxiæ* appellavit. Nonne probatus Pater Augustinus, quem sexta synodus summis prosecuta est laudibus æque ac ipsum Ambrosium atque Leonem? Si vero hoc ille ignoravit, consequens est, multo breviorem ecclesiasticæ eruditionis supellectilem illi fuisse, quam decuisset tanti nominis archiepiscopum : adeoque illius auctoritatem, ad hoc quod attinet, non esse magnopere faciendam. Quod vero magis displicet, est illud quod subdit : *Si enim probatus est, non dixit; et si dixit, probatus non est.* Quæ verba hæreticum spiritum redolere videntur : hæretici enim ex opinione propria Patrum auctoritatem metiri solent, de eaque judicium ferre : dumque ab eisdem dissentiunt, eos flocci ac nihili faciunt. Sed mitius sentire præstat de Theophylacto, atque ea verba benigne interpretari, velut non eo spiritu sensuque prolata; sed quia sibi nimium blandiretur, atque confideret, ex Græcis illustrioribus Patrem reperiri neminem posse, nam de Latinis nihil sollicitus fuisse videtur, qui Spiritum sanctum etiam a Filio procedere docuisset. Pretium igitur operæ est, accuratius investigare, quibus ille et quam validis fundamentis innixus tantopere sibi ipsi præfideret. Sed paulo post videtur et ipse sibi non satis tutus, cum subdat : *Deinde etsi hoc daremus, non utique quod rarius est, in argumentum trahendum.* Quid vero, si non pauci rarique sint, nedum Latini, sed Græci etiam Patres, qui dogma nostrum tradiderint vel disertis vel æquivalentibus verbis?

XXIX. Sed antequam id demonstro, jure omni abs Theophylacto et Photiani schismatis propugnatoribus postulo, ut ex eorum *probatis Patribus* vel unum *nobis ostendant*, qui ante Photiana tempora inficiatus fuerit, Spiritum sanctum a Filio procedere. Sed *quamvis diu multumque fatigentur*, indicare ne unicum quidem possunt (Damascenum enim, quem solum specie aliqua veri opponere valent, a nobis minime dissidere postea demonstrabimus). Alias vero dogmati nostro censendi minime sunt adversari, qui vel hac de re penitus silent, vel solum aiunt, Spiritum *a Patre procedere*. Quis enim ignorat, rem esse plane diversam non asserere, Spiritum sanctum procedere a Filio, atque id negare? aliud pariter affirmare, eum *a Patre* procedere, aliud *a solo Patre?* Quare nullatenus intelligere valeo, quomodo Theophylactus omnesque Photiani nos veluti Christo Patribusque adversantes traducant, eo quod simpliciter ii asserant, Spiritum sanctum *a Patre procedere*, atque a nobis fieri καινοτομίαν, seu *innovationem in fide* contendant, dum eumdem asserimus etiam a Filio procedere; ea solum ratione quod Christus tantummodo dixit, *a Patre*. Verum si quid addere est innovare, cur et ipsi quidpiam addunt dicentes, *a solo Patre?* Ubinam Christus, ubi Patres id (saltem ante Photii tempora) asseruere? Quid enim? An nobis exprimere vetitum, quod Christus Dominus non expressit; illis limitare liceat, quod a Christo limitatum non est? Si ille non dixit, Spiritum sanctum a Filio, hoc est a seipso procedere, neque id etiam negavit. Cur itaque Photiani negant? Et si quidem tantummodo non assererent, ferendum eorum silentium esset; verum et negant, et eos qui asserunt condemnant dirisque omnibus devovent; tritum illud (in quod etiam Theophylactus ab

Digitized by Google

iniquitate causæ suæ præceps est actus), ac puerile argumentum usurpantes : *Si Spiritus sanctus etiam ex Filio procedit* (*a*), *quid prohibuit ne ita Christus loqueretur : Qui ex Patre et ex me procedit?* Sed mihi subdere liceat : *Si a solo Patre* procedit, quid prohibuit, ne id Christus exprimeret; præsertim cum ipse jam prænovisset quot et quanta ex illius voculæ præteritione oritura aliquando essent dissidia? Quid ad hæc Photiani respondeant, nihil habent; at nobis in promptu est, quid contra eos regeramus : videlicet, Christum sin eo, saltem aliis in locis; sin expressis, saltem æquivalentibus verbis, docuisse Spiritum etiam a seipso procedere: quod quidem nostri homines millies demonstrarunt, et ex eo quod Christus Dominus ait Joan. x, 30, *Ego et Pater unum sumus;* ex quo inferunt *unum* etiam esse Filium cum Patre quoad rationem principii Spiritus sancti. Et ex eo (*Joan.* xvi, 15), *Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt :* ergo, inquiunt et virtus producendi Spiritum sanctum est Filii, seu convenit Filio. Et ex illo (*ibidem* 14) : *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet.* Quid enim, aiunt, Spiritus sanctus accipere a Filio potest, nisi ipsum esse? Et ex eo demum quod Joan. xv, 26, ait se *missurum* Spiritum sanctum : cum *missio* in divinis nil aliud esse aut intelligi possit, quam processio æterna cum ordine ad quidpiam extrinsecus producendum. Quid quod et ipsis verbis, quibus tantopere fidunt adversarii, videlicet, *qui a Patre procedit*, docet implicite, etiam a seipso procedere. Nam quidquid *in Scripturis de una persona dicitur, etiam de alia oportet intelligi, nisi repugnet proprietati personali ipsius*, ut verissimum effert theologorum cum S. Thom. in cap. Gen., cap. 25, axioma, ea ratione nixum, quod tres divinæ personæ unum idemque sunt omnes, iis tantum exceptis quæ ad personalem pertinent proprietatem. Quod adeo certum est ut, etiamsi Christus eo loci dixisset, *Qui a Patre solo procedit*, non inde tamen abdicanda ei esset Spiritus sancti productio. Fortene mirantur vel hoc negant Photiani. Ergo pariter negent Patrem a Spiritu sancto *cognosci*, vel etiam *nosse* seipsum, propterea quod dixerit Christus Matth. xi, 22, *Nemo novit Patrem, nisi Filius;* vel negent cum Socinianis, Filium ipsum esse verum Deum, quia ipse Patrem alloquens ait (*Joan.* xvii, 3), *Ut cognoscant te solum verum Deum.*

XXX. En quo tandem abit argumentum a Photianis adeo decantatum : a Photianis, inquam, qui et tritum illud et per sese luculentissimum ignorare videntur : *Qui unum asserit, aliud non negat, nisi ei quod asserit repugnet.* Nam probaruntne unquam, aut aliquando probaturi sunt, ullam in eo esse repugnantiam, quod Filius una cum Patre sit principium Spiritus sancti? Quid enim? Anne aliquid virtutis, quæ insit Patri, deesse Filio putandum erit? Vel rationi Filii repugnat producere aliam a seipso personam? Vel demum quod habet principium, nequit esse principium alterius? Nihil horum profecto. Cur igitur ovantes adeo argumentum istud obtrudunt : *Evangelium Christi ore clare docet fideles, Spiritum sanctum a Patre procedere; at ipsi angeli tenebrarum* (Latini) *prædicant, etiam a Filio :* ergo Evangelio contraria docent. Ita sane post innumeros alios Eugenius in citato libello, cujus Græca verba sunt hæc : Τὸ Εὐαγγέλιον διὰ στόματος τοῦ Χριστοῦ εὐαγγελίζεται εἰς τοὺς πιστοὺς φανερὰ ὅτι Πνεῦμα παρὰ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ αὐτοὶ οἱ ἄγγελοι σκότους εὐαγγελίζονται, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. O præclaram scholarchæ Montis Ἀγιονύμου ratiocinatio! Sic, cine? *Procedit a Patre; non igitur a Filio* : cum potius dicendum foret : *Procedit a Patre, ergo et a Filio*, ob indicatas rationes. Sed et ipse Theophylactus male famæ suæ consulit, dum prædictum argumentum *simplicem vocat absolutamque rationem* (*b*), addiditque, alium nobis esse quærendum doctorem præter *unum magistrum nostrum Christum*, si huic dogmati adhærere velimus. At vero, si Christus aiendo : *qui a Patre procedit*, nobis nullatenus adversatur, multo minus censendi sunt nobis contrarii esse quicunque ex Græcis Patribus docent solummodo, affirmantque Spiritum sanctum *a Patre procedere*. Cum igitur Græcorum nemo inficietur eumdem et a Filio procedere, nonnulli autem ex illis una cum Latinis omnibus affirment, profecto illud negare præfracte velle, imo et hæreseos nos condemnare quia id asserimus, *res illorum est* [verba regero quæ habet Theophylactus (*c*)] *qui spiritu erroris pleni sunt.*

(*a*) Num. III.
(*b*) Ibidem.
(*c*) Ibidem.

Digitized by Google

XXXI. Sed jam age proferamus in medium Græcos, eosque *probatos*, imo et *probatissimos* Patres, qui nobiscum in hoc dogmate sentiunt; ut qui sapiunt, inde perspiciant quam inconsulte Theophylactus nos provocarit iis verbis : *Ostende nobis Patrem*, etc. *Probati* sane ac *probatissimi* Patres sunt Athanasius, Epiphanius, Gregorius Nyssenus, Cyrillus Alexandrinus, Basilius, quibus addendus est Didymus summa saltem venerabilis antiquitate. Porro satis aperte hi omnes docent Spiritum sanctum procedere a Filio. Quanquam enim, ut candide quod est, fatear, Græcorum nemo prior Symeone Metaphraste voce ipsa ἐκπορεύεσθαι ad id exprimendum utatur, tamen vocabula et phrases ejusdem omnino valoris adhibent, ut προϊέναι, *progredi;* προχεῖσθαι, *profundi, emanare;* εἶναι, *esse,* ὑπάρχειν *exsistere;* ὕπαρξιν ἔχειν, *exsistentiam habere*, et similia, quibus æternam Spiritus sancti productionem a Filio significari, nemo inficias ierit, qui in defendendo errore penitus obfirmatus non fuerit. Et sane phrases εἶναι, *esse*, ὑπάρχειν, *exsistere*, ὕπαρξιν ἔχειν, *exsistentiam habere*, per sese ad id quod intendimus, significandum claræ sunt : verbo autem προϊέναι, *progredi* vel *profluere* utitur etiam Theophylactus ad substantialem Spiritus sancti *processionem* indicandam, dum in *Allocutione* num. IV explicans, cur *Spiritus Christi* ipse dicatur, non, inquit, ὡς ἐξ ἐκείνου προϊὸν, *quod ex ipso profluat; sed*, etc. Cur itaque hodierni Græci legentes in suis Patribus Spiritum sanctum προϊέναι, *profluere*, seu *progredi ex Filio*, id ad temporaneam ejusdem Spiritus *missionem* seu diffusionem referendum contendunt? Profecto pari ratione et illud Christi Domini ὃς παρὰ Πατρὸς ἐκπορεύεται, *qui ex Patre procedit*, posset quis de temporanea missione explicare; adeoque æternam ejus etiam a Patre productionem seu processionem inficiari. Sed jam ipsa Patrum Græcorum testimonia ob oculos ponenda sunt.

XXXII. Igitur 1. S. Epiphanius, ut ab iis qui clarius sese exprimunt, incipiam, in *Ancorato*, n. 67 : Χριστὸς, ait, ἐκ τοῦ Πατρὸς πιστεύεται Θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἢ παρ' ἀμφοτέρων, *Christus ex Patre creditur esse Deus de Deo, et Spiritus sanctus ex Christo, sive ab ambobus* (a). Et n. 71 : Θεὸς Υἱὸν καλεῖ τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα τὸ παρ' ἀμφοτέρων. Et præced. n. 8 ait Spiritum sanctum esse ἐν μέσῳ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, τρίτον τῇ ὀνομασίᾳ, *in medio Patris et Filii, ex Patre et Filio, tertium appellatione.* Et n. præcedente, esse ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα ἅγιον, *ex ipsa substantia Patris et Filii Spiritum sanctum.* Et hæresi 74, n. 8, εἶναι φῶς τρίτον παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, *esse lumen tertium a Patre et Filio.* Esse etiam παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, *a Patre et Filio*, bis repetit n. 9. Et antea ibidem n. 7 dixerat, esse τὸ ἅγιον Πνεῦμα παρ' ἀμφοτέρων, *Spiritum sanctum ab ambobus.* Similia habet n. 10, et hæresi 62, n. 4. Ut proinde nemo fortasse ex Latinis Patribus aut clarius aut frequentius hac de re locutus fuerit.

2. S. Gregorius Nyssenus lib. I *Contra Eunomium* duo præsertim ait, ex quibus ineluctabiliter sequitur, Spiritum sanctum a Filio procedere. Primum est, Filium habere rationem *causæ* seu *principii* relate ad Spiritum sanctum, et hac sola ratione ipsi præintelligi, quemadmodum se habet Pater respectu Filii. Verba ejus sunt : Ὡς συνάπτεται Πατρὶ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἔχων οὐκ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὕπαρξιν· οὕτω πάλιν καὶ τοῦ Μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοίᾳ μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως, *Quemadmodum Patri copulatur Filius, et ex ipso habens esse, posterior tamen exsistentia non est; sic rursus Spiritus sanctus proxime hæret Unigenito, qui sola consideratione secundum rationem causæ* (seu *principii*), *præintelligitur personæ Spiritus sancti.* Est igitur Filius αἰτία, *causa*, seu *principium* Spiritus sancti; igitur hic ab illo procedit. Dictum alterum Nysseni est, Τοῦ λόγου τῆς αἰτίας ὑπεξῃρημένου, ἐν μηδενὶ τὴν ἁγίαν Τριάδα πρὸς ἑαυτὴν ἀσυμφώνως ἔχειν, *Subtracta ratione principii, nulla re sanctam Trinitatem a se ipsa dissidere;* hoc est nullam esse inter sanctissimæ Trinitatis personas distinctionem nisi ex ratione principii. Cum igitur Filius et Spiritus sanctus sint ab invicem realiter distincti,

(a) Non tantum Epiphanius asserit Spiritum esse ex *Christo* seu Filio, et quidem eodem modo quo Christus est ex Deo Patre, hoc est, substantialiter; sed etiam probat esse ex utroque iisdem verbis evangelicis, quibus nos idem probamus; ita enim immediate subdit : Ὡς φησὶν ὁ Χριστός· *Ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται*, καὶ, *Οὗτος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται. Ut Christus asserit* (*Joan.* XV, 26). « *Qui a Patre procedit ;* » *et* (XVI, 24). « *Hic de meo accipiet.* »

Digitized by Google

spicua sunt, nisi mea me fallit opinio. Verum illud obscurius, qua nempe ratione Theophylactus hanc Tiberiopolis urbem, seu Strumitzam, affirmare potuerit esse κατ' ἀρχὰς τῆς χώρας Ἰλλυρίδος, *proxime in principio regionis Illyridis seu Illyrici*, cum ab Illyride proprie sumpta, quam Drinus fluvius a Macedonia disterminat, procul esset quorumdam intervallo dierum : et Illyrici latius accepti medium fere teneret, cujus pars orientalis, seu Illyricum, ut vocabant, Orientale, Macedoniam una cum Daciis ac Mœsiis suo ambitu complectebatur. Verum difficultas evanescit omnis, si ita intelligantur Theophylacti verba, quemadmodum intelligenda esse persuasissimum mihi est, videlicet Ἰλλυρίδος χώρας, *Illyridis* nomine hic significari tractum omnem terrarum, quem Bulgari Illyrica, seu Slavica lingua utentes (ut et modo utuntur) occupabant, atque in suam redegerant potestatem; et quem tum etiam incolebant, cum imperatori Constantinopolitano (ut tempore Theophylacti) parebant. Jam vero Illyridis sic acceptæ prima quæ occurrit civitas ex Græcia, ac potissimum Thessalonica, venientibus hæc est, de qua loquimur, Strumitza; idque constat ex eo, quod et alibi animadvertimus, nimirum Bulgaros usque ad Thessalonicæ fines suum protulisse imperium; atque etiam ex eo quod subindicat Nicephorus Gregoras, sacra paschalia, quibus ille interfuit, Bulgarica seu Slavonica lingua fuisse Strumitzæ celebrata. Ex quo plane consequens est, tum eam habitasse Bulgaros, seu gentem Illyricam. Sed ipsum referre Gregoram præstat, qui satis lepide describit cantum quo Bulgari Strumitziani paschalem solemnitatem celebrabant. *Ibi Pascha* (ait loco supra citato) *moleste et præter veterem nostram consuetudinem, sed tamen celebravimus. Ibi enim omnis doctrina, rhythmi et sacræ hymnodiæ musica pro nugis habentur : quippe oppidani barbara fere lingua utantur, et iis sint moribus qui aratrum et ligonem in primis deceant. Neque enim eum sonum edebant, qui, etsi semibarbarus, tamen modulatus foret, et aliquis ipse quoque esse censeretur, ut semilydius, et si fas dicere, semiphrygius : sed belluinum plane et montanum sonabant : quo ritu nomades ipsi canerent gregibus suis præeuntes ad juga et sylvas vere novo, cum cymbia lacte exundant.* Hæc hyperbolica scribendi ratio Græco homini, principisque civitatis cultui assueto condonari potest. Interim vero ex illa colligi videtur, incolas Strumitzianos neque natione Græcos, neque Græca in sacris lingua usos fuisse; adeoque vel Bulgaros, vel Servios, vel certe aliquem ex Illyrico populum. Neque enim lingua, qua Strumitziani sacra peragebant, alia fuisse videtur præter Schlavonicam (*a*). Quid quod Gregoras ipse præcedenti num. monet, *loci illius* (tum vero adhuc aberat Strumitza fere integrum itineris diem) *incolas plerosque Mysorum* (seu *Mœsorum*) *colonos fuisse*. Persuasum vero habeo, *Mysorum*, seu *Mœsorum* nomine hic Bulgaros significari, vel Servios (uterque est Schlavonicus populus) qui utramque Mœsiam jamdiu incolebant. Ex quibus, ni fallor, satis est exploratum, non immerito Theophylactum asserere potuisse, Strumitzam, seu Tiberiopolim fuisse *proxime in principio regionis Illyricæ*.

XX. Sed alicui fortasse scrupulum ingeret, quod nemo veterum scriptorum memoraverit ullam *Tiberiopolis* urbem eo loci, ubi postmodum Strumitza fuit, exsistentem. Sane Cellarius, antiquæ geographiæ solertissimus investigator, Tiberiopolim ibi nullam agnoscit. Neque etiam in sex *Notitiis* Græcis *Patriarchatuum et sedium episcopalium*, quæ referuntur ad calcem Codini *De officiis* in Corpore historiæ Byzantinæ, ulla fit mentio de episcopatu Tiberiopolitano vel Strumitziano. In Expositione quidem Andronici Palæologi senioris metropolibus annumeratur ipsa etiam *Tiberiopolis* urbs, diciturque ex LXIII facta LXXV. Sed hujusmodi Tiberiopolim urbem haud esse Strumitzam in principio Illy-

an. 1728. Ejus verba sunt : Στρούμιτζα πόλις τῶν Τριβαλλῶν εἰς τὰ πέρατα τῆς Μακεδονίας μεταξὺ τοῦ Στρύμονος καὶ τοῦ Ἀξίου ποταμῶν εὑρισκομένη εἰς κρημνώδες καὶ ἀπότομον ὄρος, ἀπέχον ἀπὸ τοῦ Σκιοῦπι τριῶν ἡμερῶν δρόμον... Αὕτη ἡ Στρούμιτζα ἐκαλεῖτο τὸ πρῶτον Τιβεριούπολις. *Strumitza urbs Triballorum inter fluvios Strymonen et Axium ad fines Macedoniæ reperitur, in præcipiti et abrupto monte : distatque Scupiis trium dierum itinere. Hæc urbs primum vocabatur Tiberiopolis.* Cæterum cum Gregoras, tum Meletius de veteri Strumitza, in qua passi sunt XV martyres, et quæ vere in monte erat, loquuntur. At hodiernam, quæ et *Nova* dici potest, Strumitzam ad pedem ejusdem montis exstare, veterisque tantummodo ruinas superesse, inaudivi a viro locorum illorum perito.

(*a*) Hoc ut meram conjecturam propono. Alias inaudivi, illic nunc sacra celebrari lingua Græca. Fortasse etiam solum Græcæ linguæ corruptionem notare voluit Gregoras, cum ait, illos *barbara fere lingua* usos esse.

Digitized by Google

rici sitam, sed potius Varnam ad Pontum Euxinum, eo loci diserte affirmatur. Sed hæc, quamvis vera, movere tamen neminem debent. Neque enim omnia omnino loca vel cognita a veteribus geographis sunt, vel memoriæ tradita posterorum ; sed vel aliqua ignorata, vel præ sua exiguitate prætermissa. Scriptores vero reliqui nonnisi opportunitate data, mentionem facere consueverunt civitatum aliorumque locorum. Quamobrem Cellarius, tametsi diligentissimus, locos aliquos prætermisit ; præsertim vero (quod facit in rem nostram) nullam ad Pontum Euxinum Tiberiopolim memorat, quam tamen exstitisse dubitari vix potest. In Græcis quoque Notitiis quæ adhuc supersunt, episcopatus fuere aliquot prætermissi, ut eruditi jampridem adnotavere. Cæterum ex eo etiam oriri potuit silentium episcopatus Tiberiopolitani, quod hæc civitas, quandiu nomen istud retinuit, unum fortasse, vel alterum habuerit episcopum ; cum haud multo post martyrium Theodori, primi ejusdem civitatis episcopi, vastata fuerit primo quidem ab Ombris, deinde a Bulgaris, ut satis indicat vel istius auctor opusculi. Quod vero neque alio subnomine, nimirum *Strumitzæ*, annumerata sedibus episcopalibus inveniatur, illud videtur in causa fuisse quod archiepiscopo αὐτοκεφάλῳ, *sui juris*, seu nullius sub patriarchæ ditione constituto, subesset (nam in prædictis Notitiis solummodo recensentur sedes episcopales quæ quinque suberant patriarchis) : nisi dicere malis, urbem hanc non *Strumitzæ* nomine (quippe quod Bulgaricum est) sed Græco alio vocabulo in eisdem Notitiis designari : aut demum ideo Strumitzam non recenseri, quia sedis episcopalis honorem aut nimis sero sit adepta, aut cito nimis amiserit, aut solum certis temporum intervallis ea dignitate fuerit insignita (quemadmodum et aliis contigit parvulis civitatibus), adeoque tum potuit hac prærogativa carere, cum episcopalium sedium catalogi qui ad nos usque pervenerunt conscriberentur. Cæterum illud saltem videtur in dubium revocari non posse, episcopum fuisse Strumitzæ, dum in vivis ageret Theophylactus : quippe qui epistola 32 juxta Meursii editionem testatur, se *Pelagonio* (seu *Pelagoniæ*) καὶ πρὸς τὸν Στρομβίτζης, *et Strombitzæ, et Malesobæ episcopis scripsisse. Strombitzam* enim idem ac *Strumitzam* esse, ipsa nominis similitudo affinitasque dubitare non sinit : præsertim cum supra demonstraverimus, Strumitzam (de qua hic sermo) parum a Pelagonia distasse ; atque etiam, ut ipse arbitror, a Malesoba : Theophylactus vero ad episcopos illos tres, utpote finitimos, suas misisse epistolas videatur. Neque vero Theophylactus duntaxat ipsum Strumitzæ nomen paululum immutavit ; sed et Cedrenus eam Στρούμπιτζαν et Στρούπιτζαν, *Strumpitzan* et *Strupitzan* (nisi in alterutrum locum irrepserit mendum typographicum) vocat. Et quidem eo loci Cedrenum de Strumitza, de qua nos loquimur, sermonem habere, compertum ex eo est quod Basilii imperatoris iter *Serris Scopia* sive *Scupos* describens, eumdem referat Strumpitzæ appropinquasse : quo illum Strumpitzæ situm designat, quem nos Strumitzæ constituimus Nicephori Gregoræ verbis innixi. Alii minore adhuc diversitate eamdem *Strumnitzam* nuncupant, ut Ananias ejusdem episcopus, qui anno 1565 synodo Constantinopoli celebratæ (qua synodo dejectus ob simoniæ crimen e throno patriarchico est Joasaphus illius urbis archiepiscopus) subscripsit his verbis : *Ego humilis episcopus Strumnitzæ Ananias volens meo consilio subscripsi*, ut ecclesiastica seu patriarchica refert historia Emmanuelis Malaxi, Peloponnesii ; quam Martinus Crusius, Academiæ Tubingensis professor, Latine reddidit, ediditque lib. II *Turco-Græciæ*. Ex quo consequitur, Strumitzam nedum sæculo, quo vivebat Thophylactus, undecimo, sed etiam decimo sexto episcopali sede ornatam fuisse. Sedem hanc etiam nunc temporis superesse, imo et metropolitica dignitate fuisse auctam, testatus mihi est Jacobus Nicolai, hieromonachus *Olympiota*, seu ex monasterio montis Olympi, quem paucis ante diebus, quam hæc typis mandarentur, ad hanc urbem appulsum, ut deinde in Transylvaniam pergeret, sacerdotis munere apud suæ gentis homines ibidem functurus, semel et iterum allocutus sum. Hic me in primis certiorem fecit, fere integrum mensem se Strumitzæ moratum esse. Tum mihi de quindecim hisce martyribus sciscitanti respondit, non modo illorum memoriam ea in urbe vigere ; sed etiam a sacerdotibus eo loci celebrantibus commemorationem quotidie fieri : quotannis vero solemnem celebrari eorumdem martyrum festivitatem : quin et peculiare officium et lectiones de ipsorum martyrio haberi : eaque omnia contineri peculiari quodam libello impresso Bo-

Digitized by Google

scopoli, vel, ut communiter pronuntiant Græci, Voscopoli, in Macedonia, in qua urbe paucis abhinc annis instituta est typographia. Notitia hæc, quam mihi diu multumque inquirenti ex hoc uno sacro monacho haurire licuit, egregie confirmat historiæ, quæ in hac Theophylacti oratione describitur, veritatem : præsertim cum omnia, quæ ipse referrem ex prædicta oratione, ille se legisse affirmarit in memorato libello. Solum hoc non satis memoria ille tenebat, an martyres illi sub Juliano Apostata martyrium subiisse eo in libello dicantur. Et hæc de loco, ubi passi sunt martyres, ejusque occasione sint dicta

XXI. Tempus vero quo id contigit definiri facile potest. Nam ex epigraphe ipsaque oratione innotescit, eos imperante Juliano Apostata sanguinem pro Christo fudisse. Cum autem perbrevi tempore moderatus ille imperium sit (nimirum a mense Novembri anni 361 ad diem usque 26 Junii anni 363), perspicuum est, nos in definiendo martyrii tempore vix posse anno integro a vero aberrare. Ex historia siquidem ecclesiastica constat eum aliquanto post initum imperium persecutionem inchoasse contra Christianos ; atque in hoc ipso opusculo legimus, martyres, de quibus hic sermo, post fugam primum quidem ex urbe Nicæa, deinde ex Thessalonica, aliquandiu commoratos esse Tiberiopoli, ejusque cives, et finitimorum locorum incolas qua prædicatione, qua miraculis ad Christi fidem perduxisse : in quo temporis spatium aliquod illudque non adeo exiguum insumptum esse oportet. Hinc vero magna probabilitate deducitur, paucis ante Juliani obitum mensibus, adeoque circa anni 363 initium, aut certe sub finem anni 362, eos martyrium subiisse. Neque hac de re plura : tantummodo animadvertendum martyrii diem in hoc ipso opusculo poni sub die 28 Novembris.

XXII. Diligentius inquirendum videtur tempus et locus quo horum martyrum corpora solemni pompa translata fuere. At nemo tamen hic annum hujus translationis proprium a nobis postulet designari : id enim fieri nullatenus potest, cum nullibi adnotatus occurrat. Quare tempora proximiora utcunque indicare sufficiet. Id vero pendet a tempore quo Bulgarica gens amplexa est Christi Domini fidem : nam sub primo Bulgarorum rege Christiano translationem illam fuisse peractam, diserte asseritur in hoc sermone. Qua de re nonnulla diximus in Notis, quas in inferiore hujus orationis margine, ac præsertim pag. 501 apposuimus. Neque opus esse arbitror, eam rem fusius hic persequi aut accuratius investigare ; cum scriptores omnes qui hanc historiæ ecclesiasticæ partem attigere, conversionem Bulgarorum nono sæculo accidisse consentiant ; solumque viginti annorum spatio citius alii, alii serius autumant evenisse. Nam scriptores Græci eam fere ad annum octingentesimum quadragesimum sextum revocare videntur. Anastasius vero Bibliothecarius in Vita Nicolai I ea tradit, ex quibus colligere pronum est, nationem Bulgaricam Christianæ religioni nomen non dedisse ante annum ejusdem sæculi sexagesimum sextum. In eo etiam omnes fere consentiunt, quod rex Bulgarorum primus Christianæ religioni addictus ante baptismum Bogoris (Theophylactus in hac oratione *Borisim* scribit, voce paululum immutata), postmodum vero *Michael* fuerit appellatus. Sed rursum ii valde discrepant in assignanda causa, qua inductus ille fuerit ad Christianam fidem amplectendam. Alii enim sororis suæ adhortationibus, quæ dum Constantinopoli moraretur, Christianis erat imbuta mysteriis, permotum fuisse tradunt ; alii bellorum famisque calamitatibus impulsum : alii vivida futurorum cruciatuum imagine, quam hauserat ex insigni pictura, perculsum divinitus infusæ luci oculos aperuisse, narrant. Sed hæc enucleare nostra non interest. Satis mihi est, Bogorim, sive *Borisim* quamcunque demum ob causam, et sive una, sive multiplex fuerit, nonnisi circa dimidium sæculi noni religionis Christianæ mysteriis fuisse initiatum : inde enim compertum efficitur exploratumque SS. martyrum, de quibus nunc sermo est, translationem eodem inclinante jam sæculo contigisse ; adeoque Theophylacti ætatem duobus circiter sæculis præcessisse, ut superius innuimus.

XXIII. Verum quo clarius innotescit tempus saltem proximum istiusmodi translationis, eo nobis obscurior est locus ad quem delata sacra pignora sunt. Auctor quidem orationis hunc sæpenumero vocat Βραγαληνίτζαν, *Bragalinitzan* (vel si β pronuntietur recentium more Græcorum, *Vragalinitzan*) eamque et πόλιν, *urbem*, et ἐπαρχίαν, *provinciam*, seu me-

Digitized by Google

tropolim nuncupat. Sed quænam et quo loco posita sit, vel olim fuerit civitas hæc, nondum mihi inquirenti satis detegere licuit, cum neque in geographicis mappis adnotatam, neque ab alio aliquo auctore memoratam repererim. Cum vero ex indole linguæ Slavonicæ, haud mihi prorsus ignotæ, atque ex similibus quæ passim occurrunt, etiam apud Theophylactum, exemplis compertum haberem, hoc vocabulum Bulgarica, quæ lingua Slavicæ seu Slavonicæ dialectus est, terminatione desinere, illud statim perquirere cœpi, utrum, detracta saltem terminatione *itza*, vel *nitza*, hujus similisve nominis urbs in Bulgaria esset, vel in alia regione, cujus incolæ lingua uterentur Bulgarica, cujusmodi fuit *Bragalinitza*, ut ex ipsa oratione constat. Verum non aliam urbem offendi, quæ aliqua ratione cum illa con gruere videretur, quam *Bargala* pertinens ad Macedoniam secundam orientalis Illyrici partem : nam *Bargalæ* nomen, quod dempta terminatione Bulgarica, remanet, cum illa fere consensit ; neque a Tiberiopoli multum abesse videtur. Quocirca credibile est, intra Bulgarici fines imperii eam tum exstitisse, adeoque et Bulgaricæ linguæ in ea usum tunc temporis viguisse.

XXIV. Huc usque scripseram, cum supra laudatus monachus Olympiota certiorem me fecit, exstare etiamnum in secunda Macedonia urbem *Bragalinitzam*, seu, ut ipse efferebat, *Bragarinitzam* ; sed e magna urbe ad pagi conditionem redactam, habitarique a Turcis, paucis immistis Christianis : distare vero a Strumitza quinque circiter horarum itinere : ac in ea non solum de peracta ad ipsam sanctorum martyrum translatione memoriam vigere ; sed etiam se, cum illac transiret, propriis vidisse oculis fundamenta templi quod in eorum honorem olim exstructum dicebatur. Plura de hisce sanctis mihi dicenda non suppetunt. Cæterum clarissimi et de Christiana republica optime meriti Bollandi continuatores suo tempore totam hanc historiam accuratissime, summaque, ut assolent, eruditionis vi discutient, illustrabunt, expedient. Interim haud infima laus hujus editionis erit, ansam præbuisse præclarissimis viris negotium hoc perficiendi : ut reipsa præbitura videtur ; quandoquidem ex illis unus, vir omnigena eruditione clarus, Joannes Stiltingius, quem hac de re per litteras ipse consului, solita humanitate respondit, *se horum martyrum acta non vidisse.*

SECTIO VII.

De Allocutione ad Familiarem circa ea quorum incusantur Latini.

XXV. Allocutio hæc, quam alii *Epistolam ad Nicolaum diaconum et canstrisium* vocant (*a*) tunc etiam celebris erat, cum adhuc in quibusdam insignioribus bibliothecis inedita latitaret. Non modo enim de ea mentionem fecerant ii omnes qui de Theophylacti operibus disseruere ; sed aliqua etiam ejusdem fragmenta tum in *Jure Græco-Romano*, quod Leunclavius vulgavit, inserta, tum in *Græcia Orthodoxa* ab Allatio edita, obvia omnibus perstabant. Hæc vero ita acuerant eruditorum animos, ut summopere exoptarent, ex ipso fonte detegere, quænam auctori satis vetusto, doctissimoque et celebri archiepiscopo mens insedisset quoad ea quæ Græcam a Latina Ecclesiam infando schismate diremptam jam dudum tenent. Primus (quem equidem noverim) qui justissimis his litteratorum hominum votis explendis serio adjecerit animum, fuit editionis hujus fautor amplissimus, de quo jam diximus supra, quique jam ab anno 1753 dedit operam, ut ex codice Cæsareo-Vindobonensi exscriberetur, ut huic tertio volumini Operum Theophylacti, velut non mediocre ipsius ornamentum, insereretur. Insequenti anno eam ipse Latinitate donavi : ex qua cl. præviæ *Dissertationis* auctor particulas aliquas in rem suam excerpsit. Quod ea in hac editione publici juris facienda esset, admoniti sunt eruditi cum in Dissertatione prædicta, tum etiam in *Declaratione* Græco-Latina, quæ simul cum tomo primo emissa in lucem est anno 1754. Sed cum voluminis hujus impressio ob eam, quam memoravimus, causam longius produceretur, vir doctissimus Joannes Aloysius Mingarellius, canonicus regularis S. Augustini congregationis Rhenanæ, fortasse ut aliquanto maturius eruditorum exple-

(*a*) Vide Dissertationem tomo I præfixam, num. LIV.

Digitized by Google

ret vota, suo *Anecdotorum Fasciculo*, quem edidit an. 1756, inserendam existimavit. Quod quidem tametsi editionis hujus fautoribus paulo injucundius acciderit, eo quod exinde præreptum ei aliquid laudis suspicarentur, mihi tamen percommodum cessit: sic enim collationem, quam cum Bononiensi textu facere meditabar, eo jam edito, multo facilius exsequi potui. Cæterum Mingarellius Græco textui Latinam versionem adjunxit sane accuratam et nitidam : quam propterea, ut in hanc editionem asciscerem, animo diu multumque propendi. Sed tandem nil esse ratus, cur versionem meam eo jure privarem, quod ratione temporis acquisierat, et postquam haud mediocri nisu eluctata ex exemplari esset pluribus de causis perarduo, eam innoxiam tenebris damnarem perpetuis, ipsam hic apponendam censui. Cæterum cum Bononiensis codex codice Cæsareo-Vindobonensi, qui haud ita magnam redolet antiquitatem, mihi aliquando nitidior visus sit, emendatiorque, illius ope nonnulla mei exemplaris corrigere menda (prius quidem sola conjectura plura sustuleram), indeque et versionem meam aliquantulum perficere mihi licuit : ut proinde non omnino suo exciderit voto præstantissimus Mingarellius, qui ea præ cæteris ad evulgandam Allocutionem hanc ratione se inductum fuisse monet, *ut Theophylacti Operum editio magis magisque perfici possit.* At et codicem Bononiensem, tametsi plerumque Vindobonensi nitidiorem, vicissim posse, imo et debere in aliquibus corrigi et ipse codice Vindobonensi, perspiciet facile lector ex variantibus lectionibus, quas ad paginarum calcem adtexui. Et sane lectionem Vindobonensem in quibusdam anteferendam esse Bononiensi, nemo, ut puto, inficiabitur, qui pauculas, quas adjecimus, notas expendere velit. Variantes quoque lectiones, quæ in Chomateni excerptis occurrunt, addidimus, non quidem omnes, sed eas tantum quæ alicujus esse momenti visæ sunt. Sed jam de ipsamet Allocutione nonnulla dicamus.

XXVI. Erunt fortasse qui hanc Theophylacti opellam nonnisi Photii sectatoribus in suo schismate obfirmandis usui esse posse arbitrantes, eam a nobis in publicam efferri lucem, ægre ferant, aut saltem demirentur. Sed nos ab eorum qui ita sentiunt opinione adeo procul absumus, ut non modo nullum in ea edenda periculum subesse suspicemur, sed fructum etiam multiplicem exinde nobis obventurum confidamus : 1 scilicet, ut integerrima in evulgandis Theophylacti Operibus fides nostra omnibus explorata fiat : deinde ut Latini nominis hostes perspiciant, ita nos æquitati causæ nostræ confidere, ut quæ contra afferuntur argumenta in medium producere non vereamur : denique ut Photiani (ita eos appellare lubet, qui ex Græcis schismati adhærent, ut ab inclyta eorum natione, quam magnopere diligo, et, ut decet, colo, secernam) aliquando discant æquius de Latina Ecclesia sentire, animosque capiant moderatiores. Quod ita quidem eventurum confido, si sedato passionum æstu, ac præjudiciis paulisper sepositis, ad Theophylacti placita (quem alias magni, nec immerito, faciunt) animum mentemque suam exigere velint. Hoc si præstiterint, fatebuntur sane, *neque* (*a*) *multos esse Latinorum errores, neque tales, qui ad discindendas Ecclesias sint idonei, eorumque nullum ad fidei caput pertinere.* Fatebuntur ejusmodi, ut ipsi putant, errores ultra rationem omnem et modum a *fervidioribus* quibusdam (*b*) *orthodoxiæ zelatoribus* amplificari; aliquosque *nullius*, alios vero *mediocris emendationis indigere*, ita ut *non magni intersit Ecclesiæ, si ea perficiatur*. Fatebuntur omnem ferme dissensionis Græcos inter ac Latinos causam revocandam esse ad particulam *Filioque* Symbolo adjectam (*c*), adeoque *nec propter azyma, neque propter jejunia* (*d*), *multo vero minus propter reliqua*, pacem esse cum *Latina* Ecclesia turbandam. Fatebuntur multa, quæ ipsis *errores sunt, meras consuetudines* (*e*) esse, *quasdam quidem ex pietate, alias ex provida dispositione* introductas. Fatebuntur denique, ex solo *charitatis defectu, ambitione* ac *superbia* (*f*), ex *zelo non secundum scientiam, ex cæco sui amore* (*g*) tot congeri

(*a*) Verba Theophylacti Alloc. num. I, pag. 513.
(*b*) Num. II.
(*c*) Ib. et num. III.
(*d*) Num. XV.
(*e*) Ibid.
(*f*) Huc spectant verba quæ habet num. I : *Non enim fraterne suscipimus*, etc.; tum quæ habet num. XVI, ubi graphice describit quorumdam ex suis *popularibus* ὑδερικὸν ὄγκον, *hydropicum tumorem.*
(*g*) Num. XI in fine.

Digitized by Google

Latinorum errores, eosque tanta acerbitate improperari. Itaque legant et perlegant, accuratiusque perpendant, quæ magnus illorum doctor, nullatenus certe Latinis addictus, contra nimium immodicumque, atque a ratione prorsus alienum Photianorum sui temporis zelum in hac sua *Allocutione* conscripsit; nec velint ipsi limites ab eodem præstitutos adeo enormiter transilire. Cogitent etiam, atque etiam, quid esset ille scripturus, si in hæc incidisset tempora, quibus eorum zelus, seu potius odium in Latinam Ecclesiam ad furorem usque exarsit. Et sane, quo nunc animo esset, aut quid, amabo, conscriberet, si in *Patriarcharum Historia* a Dositheo conscripta, auctaque a Chrysantho, et Bucherestæ in Valachia edita anno præsentis sæculi decimo tertio, ea omnia in Romanam Ecclesiam congesta deprehenderet genera calumniarum, quas vel infensissimi illius hostes commenti usquam fuere? Quid si in Theophylacti manus incideret libellus ante biennium Constantinopoli editus, qui encyclicam Eugenii scholarchæ in *Monte sancto* epistolam continet, in qua præconcepti Latinorum errores quamplurimi, *innumerabilesque* dicuntur, et mirum in modum amplificantur, Ἔτι δὲ περιέχει τὸ, *Πάτερ ἡμῶν*, ἐπιτηδείως ὅλον ἁρμοσθὲν ὑπὸ σοφοῦ τινος ἱερέως εἰς τὸν πάπαν ὡς Λατίνων ὄντα θεόν, *atque etiam Orationem Dominicam exhibet totam a docto quodam sacerdote concinne in papam, tanquam Latinorum Deum, aptatam.* O præclarum sane doctissimi sacerdotis inventum (*a*)! Quid si Theophylactus vel obiter percurreret *Pseudoevangelicam* illam Macarii cujusdam *Tubam*, anno 1754 furtivis in hac urbe typis impressam (cujus proinde exemplaria auctoritate publica flammis addicta fuere), eo præsertim fine conflatam et inflatam, ut loco Christianæ dilectionis, majorem in modum populi odium incenderet inflammaretque: cuique præmissa præfatio est a Græco homine Ephraimo ipsimet operi apprime respondens, ubi summa incredibilique impudentia scribit, Latinos ἀληθῶς πνευματομάχους εἶναι, ἀντιχρίστους καὶ ἀντιθέους, ὡς λατρεύοντας τῇ κτίσει ἡγοῦν τῷ ἰδίῳ πάπᾳ, παρὰ τὸν Κτίσαντα, esse *revera pneumatomachos, antichristos et antitheos*, seu *Dei adversarios; quippe qui adorant creaturam, nempe suum papam, loco Creatoris;* ac Romanum ipsum pontificem non modo ait, ἀναιρεῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ Κυρίου ἐπὶ τῆς γῆς, *destruere potestatem Domini super terram*, καὶ περικλεῖν τὸν Χριστὸν εἰς οὐρανὸν μόνον, διὰ νὰ φαίνεται ἐπίγειος θεός, et *concludere Christum solo cœlo, ut ipse terrenus Deus appareat;* sed et eum non amplius χειροτονεῖσθαι προσευχῇ καὶ ἐπικλήσει Πνεύματος, *ordinari oratione et invocatione Spiritus sancti;* verum τῇ τῶν μορίων θεωρίᾳ καὶ ψηλαφήσει, quæ verba naturalis pudor vetat interpretari. Quid demum, si dictum illud *satanicum* (utor Theophylacteo verbo, neque enim hic aptius ullum occurrit), si illud, inquam, inaudiret, quod terere dicitur Photianorum vulgus, simplicique plebeculæ altius inculcari, videlicet, Κρεῖττον Μουαμεδισμὸς ἢ Λατινισμός, *Muhamedismus melior Latinismo est?* Nonne hæc inaudiens summo animi dolore atque indignatione correptus exclamaret:

Quis furor, o cives, quæ tanta licentia linguæ (*b*)!

Verumenimvero illud vereor, ne nunc temporis Theophylacto accidat, quod suamet ætate

(*a*) Titulus istius libelli ita se habet: Βιβλιάριον κατὰ Λατίνων, ἔχον ὄνομα, Ἐγκύκλιος Ἐπιστολὴ γραφεῖσα παρὰ τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐγενίου διδασκάλου τῆς ἤδη συγκροτηθείσης ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ Ὄρει σχολῆς, συντόμως ἀπαριθμοῦσα τὰς τῶν Λατίνων μίαν πρὸς μίαν καινοτομίας ἐκπομπεύει. Hoc est: *Libellus contra Latinos, cui nomen est: Epistola Encyclica, conscripta a sapientissimo domino Eugenio magistro scholæ jam institutæ in Monte, qui Sanctus cognominatur, quæ breviter pandit omnes Latinorum innovationes, eas singillatim enumerans.* Editor hujus libelli est Christophorus ieromonachus, qui eum patriarchæ Cyrillo dedicavit, ac prolixum proœmium adjecit. In eo auctor triginta Latinorum καινοτομίας, *innovationes*, velut in aliarum *innumerabilium* specimen nominatim recenset; nempe quidquid a receptis inter Græcos sententiis vel ab eorum moribus abhorret. In his magnam illam καινοτομίαν, *innovationem*, de barbæ clericorum tonsione non præterit; sed his verbis proponit. Δι' εὐταξίαν καὶ σεμνοπρέπειαν ἐπεκράτησεν ἔθος ἐπαινετὸν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ νὰ τρέφωσι καὶ τῆς κεφαλῆς τὴν κόμην, καὶ τοῦ προσώπου τὸν πώγωνα· ὅθεν ὁ θεῖος Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἱερὸν κόσμον τοῦτον ὠνόμασε· καὶ αὐτοὶ οἱ Λατῖνοι, καὶ ἱερεῖς, καὶ ἀρχιερεῖς ξυρίζουσιν ὁμοῦ μὲ αὐτὰ καὶ τὸν μύσταχα, καὶ παραστήκουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν κεφαλὴν τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ἐξυρημένην. *Decoris et gravitatis gratia invaluit laudabilis consuetudo, ut ecclesiastici et capitis cæsariem et faciei barbam nutriant; quocirca sacrum ornatum rem hanc appellat Clemens Alexandrinus. At ipsi* (Latini) *sive presbyteri sint, sive episcopi radunt cum ipsis etiam pilos labii superioris* (vulgo la *basetta*, vel propius ad Græcam vocem μύσταχα, *mystaca*, *i mostacchi*), *et nobis opponunt caput Ecclesiæ Latinæ rasum.* Hem! Siccine amittitur ecclesiasticus decor et gravitas si abjiciatur, quod brutis etiam quibusdam convenit?

(*b*) Ex Lucano lib. I, v. 8, mutata voce *ferri* in *linguæ*.

Digitized by Google

verebatur ille eventurum sibi, nempe quod nonnulli ex *fervidioribus Photianis*, legentes quam acriter in sua hac opella perstringat eorumdem *immoderantiam zeli, charitatis defectum, ambitionem atque hydropicum tumorem*, æstimatione in contemptum versa, eum condemnent *inscitiæ crassioriaque in rebus sacris judicii, vel incuriæ, imo et orientalium dogmatum proditionis*. Alii tamen, sperare juvat, gravissimi hujus viri auctoritate permoti sibi facile persuadebunt, *nec multos esse Latinorum errores, neque tales qui ad discindendas Ecclesias sint idonei; nec ullum qui ad fidei caput pertineat.* At ii ipsi fortasse ejusdem auctoritate freti contendent, se jure a Latinorum communione abhorrere, quippe qui illud Symbolo addiderint, quo Spiritum sanctum et a Filio procedere enuntiatur. Hos igitur amice et fraterne, utque verbis utar Theophylacti, *simpliciter et candide, atque ut piscatorum discipulum omnino decet*, nunc paucis alloqui lubet.

XXVII. Ac primo quidem eos, quoad præsens attinet, præmonitos velim, potius animi dispositionem quam verba esse in Theophylacto spectanda; deinde quæcunque ejus mens fuerit, non magni esse faciendam illius hac in re auctoritatem. Quoad primum attinet, pro certo habeo, ita eum fuisse animo comparatum, ut si quo tempore vixit, per aliquod concilium ex Græcis Latinisque coactum ad examen vocata ac definita fuisset processio Spiritus sancti etiam a Filio, procul dubio concilii judicio ac sententiæ stetisset: quemadmodum plurimi sanctitate ac doctrina præstantissimi Patres stetere synodo, Florentinæ, eique perpetuo et constantissime adhæserunt. Hac fuisse Theophylactum animi dispositione affectum, ipse colligo ex eximio ejus pacis unionisque amore, qui cum in aliis operibus, tum potissimum in hac ipsa *Allocutione* luculenter se prodit. Verum cum ante floruerit quam controversia hæc definita esset in aliqua œcumenica synodo (primo enim definita est in concilio generali Lugdunensi II, an. 1274), cumque per id tempus dissidii et schismatis æstus primum excitatus a Photio, tum a Michaele Cerulario non ita pridem renovatus, ferveret quam vehementissime, haud valde mirandum si et Theophylactus se quoque abripi passus utcunque sit. At quia tamen ob eam, quam supra memoravimus, causam ignotum nobis est, an illius fervor ad hæreticam usque pertinaciam excreverit, ideo neque illum hæreseos, neque *formalis*, ut aiunt, schismatis condemnamus (*a*) quin nec *sancti* viri appellationem, qua vulgo ab Orientalibus insignitur, nos ullatenus ipsi invidemus.

XXVIII. Verum hoc ipsum quod Theophylacto ab his criminibus purgando, sive excusando deservit, ad minuendam quoque hac in parte illius auctoritatem quam maxime facit. Cum enim controversia hæc in concilio ex Græcis Latinisque coacto nondum data opera communique consensu subjecta esset examini, quod primo factum est in prædicta generali synodo, ignorare is facile potuit quibus niteretur fundamentis Latinorum sententia, vel quo in sensu assererent hi, Spiritum sanctum etiam a Filio procedere, et quam legitima ratio seu causa eis fuerit, ut particulam *Filioque* in suæmet usum Ecclesiæ Symbolo fidei adjiciendam putarint. Hæc reipsa ab Theophylacto ignorata fuisse, dubitari vix potest, si argumenta queis suam ipse causam propugnat, paulo attentius expendantur. Anne enim usus unquam verbis illis evangelicis fuisset: *Ostende nobis Patrem* (qui nempe doceat Spiritum sanctum a Filio procedere), *et sufficit nobis* (*b*), si cognovisset, tot esse Patres, et *probatissimos* quidem, et non modo Latinos, qui floruere ante dissensionis initium (quibus proinde *probatorum Patrum* et nomen et gradum nemo sane, qui recte sentiat, abjudicarit), sed etiam Græcos, qui nostram tradidere sententiam? Hic vero, antequam ultra progredior, cohibere me non possum, quin vehementer querar expostulemque de apertissima injuria quam Græci nostræ hujus ætatis non Latinæ tantum, sed et universæ Ecclesiæ inferre haud reformidant, dum controversiam hanc fidei ad Græcos tantum exigendam esse Patres, ex eorumque placitis definiendam esse contendunt. Quid enim? An catholica

(*a*) Hac ratione eum excusarunt auctores editionum ann. 1531, 1542 et 1554, quas videre mihi licuit. Enarrationum ipsius in quatuor Evangelia. Verba illorum ad calcem Joannis hæc sunt: *Propterea reprehendendus non est Theophylactus* (quod ita locutus fuerit de Spiritus sancti processione), *quia minime tunc ab Ecclesia universali definitum erat, eum ab utroque procedere.*

(*b*) Num. III.

Digitized by Google

Ecclesia intra solius Græciæ vel Orientis fines etiam primis Ecclesiæ sæculis conclusa erat? Aut *divina traditio*, cujus propria dos est, *semper* et *ubique* vigere, ex *Orientali* tantum Ecclesia haurienda pensandaque est? Ecquis hac prærogativa Orientales donavit? An Christus, qui Evangelium in universo mundo prædicandum edixit? An apostoli, qui illud annuntiarunt ubique terrarum; eorumque coryphæus Petrus Romam cum doctrinæ suæ, tum etiam potestatis sedem constituit? ubi etiam Paulus doctoris munere functus biennio est : ut de cæteris sileam apostolis, quorum aliqui per seipsos, alii per discipulos ab se institutos in varias Occidentis provincias ac regna doctrinam evangelicam disseminarunt. Quamvis igitur nullum ex Græcis Patribus afferri posset pro Latino dogmate testimonium, nonne satis esset unanimis Latinorum Patrum sententia, ut nedum ab omnis suspicione erroris absolveretur, sed etiam ut apostolis ipsis referretur acceptum? Et sane si Theophylactum non latuit isthæc Latinorum consensio Patrum, qua ratione ausus est affirmare, *a nullo ex probatis Patribus id edoceri*, provocareque nos evangelicis verbis : *Ostende nobis Patrem?* An non *probati* Patres Cyprianus et Ambrosius, quorum utitur testimoniis tertia synodus œcumenica, sive Ephesina? Nonne probatissimus Pater Leo Magnus, cujus scripta quarta synodus στήλην ὀρθοδοξίας, *columnam orthodoxiæ* appellavit. Nonne probatus Pater Augustinus, quem sexta synodus summis prosecuta est laudibus æque ac ipsum Ambrosium atque Leonem? Si vero hoc ille ignoravit, consequens est, multo breviorem ecclesiasticæ eruditionis supellectilem illi fuisse, quam decuisset tanti nominis archiepiscopum : adeoque illius auctoritatem, ad hoc quod attinet, non esse magnopere faciendam. Quod vero magis displicet, est illud quod subdit : *Si enim probatus est, non dixit; et si dixit, probatus non est.* Quæ verba hæreticum spiritum redolere videntur : hæretici enim ex opinione propria Patrum auctoritatem metiri solent, de eaque judicium ferre : dumque ab eisdem dissentiunt, eos flocci ac nihili faciunt. Sed mitius sentire præstat de Theophylacto, atque ea verba benigne interpretari, velut non eo spiritu sensuque prolata; sed quia sibi nimium blandiretur, atque confideret, ex Græcis illustrioribus Patrem reperiri neminem posse, nam de Latinis nihil sollicitus fuisse videtur, qui Spiritum sanctum etiam a Filio procedere docuisset. Pretium igitur operæ est, accuratius investigare, quibus ille et quam validis fundamentis innixus tantopere sibi ipsi præfideret. Sed paulo post videtur et ipse sibi non satis tutus, cum subdat : *Deinde etsi hoc daremus, non utique quod rarius est, in argumentum trahendum.* Quid vero, si non pauci rarique sint, nedum Latini, sed Græci etiam Patres, qui dogma nostrum tradiderint vel disertis vel æquivalentibus verbis?

XXIX. Sed antequam id demonstro, jure omni abs Theophylacto et Photiani schismatis propugnatoribus postulo, ut ex eorum *probatis Patribus* vel unum *nobis ostendant*, qui ante Photiana tempora inficiatus fuerit, Spiritum sanctum a Filio procedere. Sed *quamvis diu multumque fatigentur*, indicare ne unicum quidem possunt (Damascenum enim, quem solum specie aliqua veri opponere valent, a nobis minime dissidere postea demonstrabimus). Alias vero dogmati nostro censendi minime sunt adversari, qui vel hac de re penitus silent, vel solum aiunt, Spiritum *a Patre procedere*. Quis enim ignorat, rem esse plane diversam non asserere, Spiritum sanctum procedere a Filio, atque id negare? aliud pariter affirmare, eum *a Patre* procedere, aliud *a solo Patre?* Quare nullatenus intelligere valeo, quomodo Theophylactus omnesque Photiani nos veluti Christo Patribusque adversantes traducant, eo quod simpliciter ii asserant, Spiritum sanctum *a Patre procedere*, atque a nobis fieri καινοτομίαν, seu *innovationem in fide* contendant, dum eumdem asserimus etiam a Filio procedere; ea solum ratione quod Christus tantummodo dixit, *a Patre*. Verum si quid addere est innovare, cur et ipsi quidpiam addunt dicentes, *a solo Patre?* Ubinam Christus, ubi Patres id (saltem ante Photii tempora) asseruere? Quid enim? An nobis exprimere vetitum, quod Christus Dominus non expressit; illis limitare liceat, quod a Christo limitatum non est? Si ille non dixit, Spiritum sanctum a Filio, hoc est a seipso procedere, neque id etiam negavit. Cur itaque Photiani negant? Et si quidem tantummodo non assererent, ferendum eorum silentium esset; verum et negant, et eos qui asserunt condemnant dirisque omnibus devovent; tritum illud (in quod etiam Theophylactus ab

Digitized by Google

iniquitate causæ suæ præceps est actus), ac puerile argumentum usurpantes: *Si Spiritus sanctus etiam ex Filio procedit* (*a*), *quid prohibuit ne ita Christus loqueretur: Qui ex Patre et ex me procedit?* Sed mihi subdere liceat: *Si a solo Patre* procedit, quid prohibuit, ne id Christus exprimeret; præsertim cum ipse jam prænovisset quot et quanta ex illius voculæ præteritione oritura aliquando essent dissidia? Quid ad hæc Photiani respondeant, nihil habent; at nobis in promptu est, quid contra eos regeramus: videlicet, Christum sin eo, saltem aliis in locis; sin expressis, saltem æquivalentibus verbis, docuisse Spiritum etiam a seipso procedere: quod quidem nostri homines millies demonstrarunt, et ex eo quod Christus Dominus ait Joan. x, 30, *Ego et Pater unum sumus;* ex quo inferunt *unum* etiam esse Filium cum Patre quoad rationem principii Spiritus sancti. Et ex eo (*Joan.* xvi, 15), *Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt:* ergo, inquiunt et virtus producendi Spiritum sanctum est Filii, seu convenit Filio. Et ex illo (*ibidem* 14): *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet.* Quid enim, aiunt, Spiritus sanctus accipere a Filio potest, nisi ipsum esse? Et ex eo demum quod Joan. xv, 26, ait se *missurum* Spiritum sanctum: cum *missio* in divinis nil aliud esse aut intelligi possit, quam processio æterna cum ordine ad quidpiam extrinsecus producendum. Quid quod et ipsis verbis, quibus tantopere fidunt adversarii, videlicet, *qui a Patre procedit*, docet implicite, etiam a seipso procedere. Nam quidquid *in Scripturis de una persona dicitur, etiam de alia oportet intelligi, nisi repugnet proprietati personali ipsius*, ut verissimum effert theologorum cum S. Thom. IV cap. Gen., cap. 25, axioma, ea ratione nixum, quod tres divinæ personæ unum idemque sunt omnes, iis tantum exceptis quæ ad personalem pertinent proprietatem. Quod adeo certum est ut, etiamsi Christus eo loci dixisset, *Qui a Patre solo procedit*, non inde tamen abdicanda ei esset Spiritus sancti productio. Fortene mirantur vel hoc negant Photiani. Ergo pariter negent Patrem a Spiritu sancto *cognosci*, vel etiam *nosse* seipsum, propterea quod dixerit Christus Matth. xi, 22, *Nemo novit Patrem, nisi Filius;* vel negent cum Socinianis, Filium ipsum esse verum Deum, quia ipse Patrem alloquens ait (*Joan.* xvii, 3), *Ut cognoscant te solum verum Deum.*

XXX. En quo tandem abit argumentum a Photianis adeo decantatum: a Photianis, inquam, qui et tritum illud et per sese luculentissimum ignorare videntur: *Qui unum asserit, aliud non negat, nisi ei quod asserit repugnet.* Nam probaruntne unquam, aut aliquando probaturi sunt, ullam in eo esse repugnantiam, quod Filius una cum Patre sit principium Spiritus sancti? Quid enim? Anne aliquid virtutis, quæ insit Patri, deesse Filio putandum erit? Vel rationi Filii repugnat producere aliam a seipso personam? Vel demum quod habet principium, nequit esse principium alterius? Nihil horum profecto. Cur igitur ovantes adeo argumentum istud obtrudunt: *Evangelium Christi ore clare docet fideles, Spiritum sanctum a Patre procedere; at ipsi angeli tenebrarum* (Latini) *prædicant, etiam a Filio:* ergo Evangelio contraria docent. Ita sane post innumeros alios Eugenius in citato libello, cujus Græca verba sunt hæc: Τὸ Εὐαγγέλιον διὰ στόματος τοῦ Χριστοῦ εὐαγγελίζεται εἰς τοὺς πιστοὺς φανερὰ ὅτι Πνεῦμα παρὰ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ αὐτοὶ οἱ ἄγγελοι σκότους εὐαγγελίζονται, καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. O præclaram scholarchæ Montis Ἀγιονύμου ratiocinatio! Sic, cine? *Procedit a Patre; non igitur a Filio:* cum potius dicendum foret: *Procedit a Patre, ergo et a Filio*, ob indicatas rationes. Sed et ipse Theophylactus male famæ suæ consulit, dum prædictum argumentum *simplicem vocat absolutamque rationem* (*b*), addiditque, alium nobis esse quærendum doctorem præter *unum magistrum nostrum Christum*, si huic dogmati adhærere velimus. At vero, si Christus aiendo: *qui a Patre procedit*, nobis nullatenus adversatur, multo minus censendi sunt nobis contrarii esse quicunque ex Græcis Patribus docent solummodo, affirmantque Spiritum sanctum *a Patre procedere*. Cum igitur Græcorum nemo inficietur eumdem et a Filio procedere, nonnulli autem ex illis una cum Latinis omnibus affirment, profecto illud negare præfracte velle, imo et hæreseos nos condemnare quia id asserimus, *res illorum est* [verba regero quæ habet Theophylactus (*c*)] *qui spiritu erroris pleni sunt.*

(*a*) Num. III.
(*b*) Ibidem.
(*c*) Ibidem.

Digitized by Google

XXXI. Sed jam age proferamus in medium Græcos, eosque *probatos*, imo et *probatissimos* Patres, qui nobiscum in hoc dogmate sentiunt; ut qui sapiunt, inde perspiciant quam inconsulte Theophylactus nos provocarit iis verbis : *Ostende nobis Patrem*, etc. *Probati* sane ac *probatissimi* Patres sunt Athanasius, Epiphanius, Gregorius Nyssenus, Cyrillus Alexandrinus, Basilius, quibus addendus est Didymus summâ saltem venerabilis antiquitate. Porro satis aperte hi omnes docent Spiritum sanctum procedere a Filio. Quanquam enim, ut candide quod est, fatear, Græcorum nemo prior Symeone Metaphraste voce ipsa ἐκπορεύεσθαι ad id exprimendum utatur, tamen vocabula et phrases ejusdem omnino valoris adhibent, ut προϊέναι, *progredi;* προχεῖσθαι, *profundi, emanare;* εἶναι, *esse,* ὑπάρχειν *exsistere;* ὕπαρξιν ἔχειν, *exsistentiam habere*, et similia, quibus æternam Spiritus sancti productionem a Filio significari, nemo inficias ierit, qui in defendendo errore penitus obfirmatus non fuerit. Et sane phrases εἶναι, *esse*, ὑπάρχειν, *exsistere*, ὕπαρξιν ἔχειν, *exsistentiam habere*, per sese ad id quod intendimus, significandum claræ sunt : verbo autem προϊέναι, *progredi* vel *profluere* utitur etiam Theophylactus ad substantialem Spiritus sancti *processionem* indicandam, dum in *Allocutione* num. IV explicans, cur *Spiritus Christi* ipse dicatur, non, inquit, ὡς ἐξ ἐκείνου προϊὸν, *quod ex ipso profluat; sed*, etc. Cur itaque hodierni Græci legentes in suis Patribus Spiritum sanctum προϊέναι, *profluere*, seu *progredi ex Filio*, id ad temporaneam ejusdem Spiritus *missionem* seu diffusionem referendum contendunt? Profecto pari ratione et illud Christi Domini ὃς παρὰ Πατρὸς ἐκπορεύεται, *qui ex Patre procedit*, posset quis de temporanea missione explicare; adeoque æternam ejus etiam a Patre productionem seu processionem inficiari. Sed jam ipsa Patrum Græcorum testimonia ob oculos ponenda sunt.

XXXII. Igitur 1. S. Epiphanius, ut ab iis qui clarius sese exprimunt, incipiam, in *Ancorato*, n. 67 : Χριστὸς, ait, ἐκ τοῦ Πατρὸς πιστεύεται Θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἢ παρ' ἀμφοτέρων, *Christus ex Patre creditur esse Deus de Deo, et Spiritus sanctus ex Christo, sive ab ambobus* (a). Et n. 71 : Θεὸς Υἱὸν καλεῖ τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα τὸ παρ' ἀμφοτέρων. Et præced. n. 8 ait Spiritum sanctum esse ἐν μέσῳ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, τρίτον τῇ ὀνομασίᾳ, *in medio Patris et Filii, ex Patre et Filio, tertium appellatione.* Et n. præcedente, esse ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα ἅγιον, *ex ipsa substantia Patris et Filii Spiritum sanctum.* Et hæresi 74, n. 8, εἶναι φῶς τρίτον παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, *esse lumen tertium a Patre et Filio.* Esse etiam παρὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, *a Patre et Filio*, bis repetit n. 9. Et antea ibidem n. 7 dixerat, esse τὸ ἅγιον Πνεῦμα παρ' ἀμφοτέρων, *Spiritum sanctum ab ambobus.* Similia habet n. 10, et hæresi 62, n. 4. Ut proinde nemo fortasse ex Latinis Patribus aut clarius aut frequentius hac de re locutus fuerit.

2. S. Gregorius Nyssenus lib. I *Contra Eunomium* duo præsertim ait, ex quibus ineluctabiliter sequitur, Spiritum sanctum a Filio procedere. Primum est, Filium habere rationem *causæ* seu *principii* relate ad Spiritum sanctum, et hac sola ratione ipsi præintelligi, quemadmodum se habet Pater respectu Filii. Verba ejus sunt : Ὡς συνάπτεται Πατρὶ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἔχων οὐκ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὕπαρξιν· οὕτω πάλιν καὶ τοῦ Μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐπινοίᾳ μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως, *Quemadmodum Patri copulatur Filius, et ex ipso habens esse, posterior tamen exsistentia non est; sic rursus Spiritus sanctus proxime hæret Unigenito, qui sola consideratione secundum rationem causæ* (seu *principii*), *præintelligitur personæ Spiritus sancti.* Est igitur Filius αἰτία, *causa*, seu *principium* Spiritus sancti; igitur hic ab illo procedit. Dictum alterum Nysseni est, Τοῦ λόγου τῆς αἰτίας ὑπεξῃρημένου, ἐν μηδενὶ τὴν ἁγίαν Τριάδα πρὸς ἑαυτὴν ἀσυμφώνως ἔχειν, *Subtracta ratione principii, nulla re sanctam Trinitatem a se ipsa dissidere;* hoc est nullam esse inter sanctissimæ Trinitatis personas distinctionem nisi ex ratione principii. Cum igitur Filius et Spiritus sanctus sint ab invicem realiter distincti,

(a) Non tantum Epiphanius asserit Spiritum esse *ex Christo* seu Filio, et quidem eodem modo quo Christus est ex Deo Patre, hoc est, substantialiter; sed etiam probat esse ex utroque iisdem verbis evangelicis, quibus nos idem probamus; ita enim immediate subdit : Ὡς φησὶν ὁ Χριστός· *Ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται*, καὶ, *Οὗτος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται. Ut Christus asserit* (*Joan.* xv, 26). « *Qui a Patre procedit ;* » et (xvi, 24). « *Hic de meo accipiet.* »

Digitized by Google

oportet ut inter eos intercedat ratio principii, adeoque, ut hic ab illo procedat. Principium idem clarius et ἐμφατικοτέρως proponit in epistola ad *Ablabium* his præcipue verbis : Τὴν κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν οὐκ ἀρνούμεθα (esse in Deo), ᾧ μόνῳ διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν, τῷ τὸ μὲν αἴτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου, *Diversitatem secundum rationem causæ et causati* (seu juxta rationem principii) *et ejus quod est a principio* (in Deo) *non negamus : quo solo alterum ab altero secerni comprehendimus, quatenus unum quidem principium esse credimus, alterum ex principio.* Quæ cum ait Nyssenus, quis neget eum credidisse Spiritum sanctum esse a Filio tanquam ἐκ τοῦ αἰτίου, cum ab ipso distingui non dubitaverit?

3. Didymus, libro II *De Spiritu sancto* Christum rationem afferentem inducit, cur de Spiritu sancto dixerit Joan. XVI, 13 : *Non enim loquetur a semetipso* his verbis : *Quia non ex se, sed ex Patre et me est; hoc enim ipsum quod subsistit, ex Patre et me illi est.* Clarissima vero sunt verba, quæ ibidem paucis interpositis, habet : *Neque quid aliud est Filius exceptis iis quæ ei dantur a Patre ; sic neque alia substantia est Spiritus sanctus præter id quod datur ei a Filio.* Igitur Spiritus sanctus accipit substantiam a Filio : ergo ab eo substantialiter procedit.

4. Cyrillus Alexandrinus, lib. I, *De adorat.*, Ἔστι τοῦ Θεοῦ, ait, καὶ Πατρὸς, καὶ μὴν καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοῖν, εἴτουν ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ Πνεῦμα, *est ex Deo, et Patre, et Filio ille, qui substantialiter ex ambobus, seu ex Patre per Filium profluit Spiritus.* Anne vero istum *substantialem* Spiritus sancti ex utroque *effluxum* de donorum ejus, atque *charismatum* effusione interpretabuntur Photiani? Sed ridendi sunt, non confutandi, si eo usque insaniant : præsertim cum idem in *Comment. in Joel.* cap. II, satis indicet Spiritum sanctum eodem modo esse ex Filio sicuti est in ipso, hoc est *substantialiter :* absolute enim ait : Ἴδιον αὐτοῦ (Υἱοῦ) τε, καὶ ἐν αὐτῷ, καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμά ἐστι, *proprius est et ipsius* (Filii), *et in ipso, et ex ipso est Spiritus.* Sed quomodo, beatissime Cyrille, Spiritus sanctus est in Filio? Καθάπερ, respondet, ἀμέλει καὶ ἐπ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, *quemadmodum videlicet in ipso intelligitur Deo ac Patre.* Et in responsione ad Orientalium objecta, ad *Anathematismum* 9, Filius, inquit, ἴδιον ἔχων τὸ ἐξ αὐτοῦ, καὶ οὐσιωδῶς ἐμπεφυκὸς αὐτῷ Πνεῦμα ἅγιον, *proprium habet eum, qui ex ipso est, et substantialiter ei inest, Spiritum sanctum.* Pari modo lib. XXXIV *Thesauri* de eodem Spiritu sancto ait : Πρόεισι δὲ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. *Progreditur autem ex Patre et Filio;* et ne quis de progressione temporali hoc intelligat, subdit eum τῆς θείας εἶναι οὐσίας, οὐσιωδῶς ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς προϊόν, *Divinæ esse substantiæ, in ipsa et ex ipsa progredientem :* ut perinde Cyrillo sit esse ex Patre et Filio, ac ex substantia Patris et Filii. Quis sanæ mentis hoc ad temporariam Spiritus sancti effusionem trahat? Par huic est quod eodem libro ait : Ἐν αὐτῷ (Χριστῷ) καὶ ἐξ αὐτοῦ φυσικῶς ὑπάρχον τὸ Πνεῦμα, *in ipso* (Christo) *et ex ipso naturaliter exsistit Spiritus sanctus ;* et : Ἀνάγκη τὸ Πνεῦμα τῆς οὐσίας ὁμολογεῖν τοῦ Υἱοῦ, ὡς γὰρ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν ὑπάρχον, *necesse est fateri Spiritum sanctum esse ejusdem cum Filio substantiæ : nam ut ex ipso naturaliter exsistens,* etc. (*a*) Similia habet dialogo I, *De Trin.* Et in *Comment. in Joannem* ait, eum a Filio κατὰ φύσιν προχεῖσθαι, *secundum naturam,* seu *naturaliter profundi.* Denique ut cætera quæ multa sunt, testimonia prætereram, peremptorium videtur esse illud quod habet *Comment.* lib. X, *in Joannem,* ubi postquam dixit de Spiritu sancto, Ἔστι πνεῦμα Χριστοῦ καὶ νοῦς αὐτοῦ, *est spiritus Christi et mens ipsius* (quæ vel sola verba satis esse deberent ad astruendam ejusdem a Filio processionem : quomodo enim *mens ejus* est, si ab ipso non est?), paulo post subdit : Ὡς πνεῦμα αὐτοῦ, καθάπερ ἀρτίως εἰρήκαμεν, καὶ εἰδὼς ἀδιδάκτως πάντα τὰ (αὐτοῦ) ἐξ οὗ καὶ ἐν ᾧπέρ ἐστι, τὰ θεῖα τοῖς ἁγίοις ἀποκαλύπτει μυστήρια, *tanquam Spiritus ipsius, uti modo dicebamus, et ut cognoscens, nemine docente, omnia quæ sunt ejus, ex quo et in quo est, divina sanctis mysteria patefacit.* Audin', Photiane, ἐξ οὗ καὶ ἐν ᾧπέρ ἐστι, *ex quo et in quo est ;* et adhuc sustinebis ex eo non esse, seu non procedere?

(*a*) Quam recta Cyrillo adversatur Theophylactus, dum num. IV ait : Λέγεται Πνεῦμα Χριστοῦ, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐξ ἐκείνου προϊὸν, ἀλλ' ὡς οἰκεῖον αὐτοῦ, συγγενὲς γάρ. *Dicitur Spiritus Christi, non quia ex ipso profluit ; sed quia proprius illius est, cognatus enim est.*

Digitized by Google

5. Sanctus Basilius hæc habet lib. III *contra Eunomium* : Ἀξιώματι μὲν δευτερεύειν (τὸ Πνεῦμα) τοῦ Υἱοῦ, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον, καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν καὶ ὅλως τῆς αἰτίας ἐκείνης ἐξημμένον παραδίδωσιν ἴσως ὁ εὐσεβείας λόγος, *Spiritum sanctum dignitate secundum esse a Filio, ut qui esse ab illo habeat, et ab ipso accipiat, et omnino ex illa causa pendeat, pietatis sermo fortasse tradit.* En quam clare Magnus Basilius dogma Latinorum tradit. Equidem Marcus Ephesinus in concilio Florentino, cum non aliud quod ad evidens hoc responderet testimonium, illi suppeteret, magna contentione sustinuit, textum hunc falsatum et interpolatum esse. Sed quanta injuria! Nam, ut Joannes Niger, qui illud attulerat, regessit, codex unde depromptus est, optimæ notæ erat, Constantinopoli a cardinali Cusano advectus, in membranis, sexcentis ante concilium Florentinum annis, adeoque ante exortum Græcos inter ac Latinos hac de re dissidium, exaratus. Unde ergo corruptionis suspicio? Sed plures codices ita non habent, opponebat Ephesinus. Quid inde, si vetustiores et ante schisma conscripti textum ut attulimus exhibeant? Alii vero, quocunque numero sint, a Photianis potius data opera corrupti dicendi sunt, eo majore fundamento, quod sunt omnes post exortum schisma confecti, et in nonnullis verba dogmati nostro faventia cultro erasa deprehensa sunt. Adde, textum hunc, prout a nobis affertur, nihil continere quod cum reliquis Magni Basilii dictis pugnet : pugnat autem, ut a Photianis legitur. Ita enim legunt illi, ut consequens foret, eum dubium hæsisse, an Spiritus sanctus dicendus sit secundus dignitate a Filio et a Patre tertius : cum tamen exploratum sit, ipsum hac de re dubitasse nunquam; quandoquidem cum aliis in locis, tum præsertim in fine epistolæ trecentesimæ, *ad canonicas*, ait nefas esse, Spiritum sanctum ante Filium collocare, aut aliter quam ordine tertium a Patre : quod et alii Patres docuerunt. Insititium igitur est illud ἴσως, *fortasse*, quod post παραδίδωσιν, *tradit*, ipsi legunt. Sed si hoc ratum habeatur, ut haberi procul dubio debet, vel ex hoc solum verosimilius fit, controversa verba eum addidisse; cum vel ex hoc solo invicte demonstretur ejus sententia fuisse Spiritum sanctum item a Filio procedere : non enim ulla divina persona esse potest secunda vel tertia τάξει, *ordine*, vel ἀξιώματι, *dignitate*, ab alia, nisi ab ipsa procedat : sane non alium ordinem in divinis agnoscunt catholici doctores et Patres.

6. S. Athanasius in libro *De humana natura suscepta* ait, Filium esse πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, *fontem Spiritus sancti*. Sic et alii Patres Græci. Certum autem est apud Patres πηγὴν, *fontem*, perinde esse ac αἴτιον, *principium*. Quare et Athanasius ipse orat. II, *contra Arianos* Patrem vocat πηγὴν, *fontem* Filii; et Basilius eumdem Patrem esse dicit ῥίζαν καὶ πηγὴν, *radicem et fontem*, Spiritus sancti. Idem S. Pater in epist. *ad Serapionem*, ait Spiritum sanctum ἴδιον εἶναι κατ' οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ, *proprium esse secundum substantiam Filii*; ex quo plane consequitur, eum nostro dogmati adhæsisse, siquidem oratione II (juxta aliquos I) *contra Arianos* hac ratione probat Filium esse ex Deo (Patre), et in Deo. Verba ejus sunt : Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Λόγος ἐστὶν ἴδιος φύσει τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἐξ αὐτοῦ τέ ἐστι, καὶ ἐν αὐτῷ. *Quoniam igitur Verbum proprium est natura substantiæ Dei, et ex ipso est, et in ipso.* Sed Athanasii mens adhuc clarius perspicitur ex eo quod homilia 4 (juxta Græcos 3) *contra Arianos* ait : Αὐτὸς (Υἱὸς) γὰρ, ὥσπερ εἴρηται, τὸ Πνεῦμα δίδωσι · καὶ ὅσα ἔχει τὸ Πνεῦμα, ταῦτα παρὰ τοῦ Λόγου ἔχει, *ipse enim* (Filius), *ut dictum est, dat Spiritum sanctum; et quæcunque habet Spiritus sanctus, ea a Verbo accipit.* Cum vero Spiritus sanctus in primis habeat naturam et essentiam, quis dubitare potest quin Athanasius senserit, hanc eum a Filio recepisse?

7. S. Joannes Chrysostomus, seu alius vetustus auctor homiliæ *De incarnatione Domini*, quam Chrysostomo tribuit Photius cod. 277, Ὁ Χριστὸς, inquit, ἔδωκεν ἡμῖν τὸ ἐξ αὐτοῦ Πνεῦμα, *Christus dedit nobis Spiritum sanctum, qui ex ipso est.* Anastasius Sinaita, Antiochenus episcopus, in primo *De rectis dogmatibus* : Καὶ μὴν ὁ Κύριος δεικνὺς αὐτὸ ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχειν, ἐμφυσῶν τοῖς μαθηταῖς ἔλεγε, *Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον. At vero Dominus ostendens ex semetipso Spiritum exsistere, insufflans discipulis dixit* : « *Accipite Spiritum sanctum.* » Demum S. Symeon Metaphrastes in Martyrio S. Dionysii : Τὸ ἐκπορευόμενον αὐτοῦ Πνεῦμα ἐπὶ τῇ τῶν ἀπίστων ἐθνῶν καταπέμπει τοῖς μαθηταῖς ὁδηγίᾳ, *Christus procedentem a se Spiritum ad infideles deducendas gentes, in discipulos immittit.*

Digitized by Google

XXXIII. Alia plura Græcorum Patrum testimonia hic sane congerere possem, quo constans eorumdem Patrum de Spiritu sancto a Filio procedente sententia magis magisque elucesceret. Sed ex superius allatis satis superque compertum esse arbitror, quam temere imprudenterque protulerit Theophylactus ea verba : *Ostende nobis Patrem*, etc. Nos multo potiori jure et ipsum Theophylactum et nostræ ætatis Photianos provocare possumus, atque iterum iterumque repetere : *Ostendite nobis Patres*, etiam ex Græcis, qui ante Photiana tempora diserte negaverint Spiritum sanctum a Filio procedere. Verum etiamsi *diu multumque fatigentur*, non alios profecto, specie aliqua, producere queunt, quam Theodoretum et Damascenum : quorum alter hac saltem in re *probatus* procul dubio non est; cum verba nobis objecta in eo exstent libello quem pro Nestorio edidit contra Cyrillum, quique propterea tanquam hæreticus ab Ecclesia proscriptus in quinta synodo est (præterquam quod non solum *ex Filio*, sed etiam *per Filium* esse, inficiatur) : alter vero, tametsi doctus et pius, cum floruerit sæculo duntaxat octavo, nullatenus est cum Athanasiis, Basiliis, Epiphaniis, Cyrillis aliisque Patribus, qui dogmati nostro aperte favent, auctoritate comparandus. Quid vero, si ne ille quidem nobis reipsa adversetur? Equidem lib. 1, *De fide orthodoxa*, cap. 11, hæc habet : Τὸν δὲ Υἱὸν αἴτιον οὐ λέγομεν, *Filium vero non dicimus auctorem* seu *principium*. Et paulo post : Ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐ λέγομεν, Πνεῦμα δὲ Υἱοῦ ὀνομάζομεν, *ex Filio autem Spiritum non dicimus* (a), *sed eum Filii Spiritum nominamus*. Et cap. 13 : Καὶ Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον· μόνος γὰρ αἴτιος ὁ Πατήρ. *Sed et Filii Spiritus est; non tanquam ex ipso, sed quod per ipsum ex Patre procedat: solus enim Pater auctor seu principium est.*

XXXIV. Non negaverim, verba hæc nobis in speciem esse contraria : pro certo tamen habemus, Damasceni mentem a dogmate quod tuemur minime esse alienam. Nam juxta diversam notionem et ideam, quæ subjicitur particulæ ἐξ, *ex*, et nomini αἴτιος, *principium*, vel affirmari potest, vel etiam negari, cum Spiritum sanctum esse ex Filio, tum Filium αἴτιον, *principium* esse Spiritus sancti. Nam si vim istiusce vocis inspicias, duo hæc significat, scilicet esse *primum*, et esse causam alterius, cujuscunque sit generis causa. Sed et τὸ *primum* spectari dupliciter potest; vel *absolute*, cum nihil in eo genere prius esse intelligitur; vel *relative*, nimirum in ordine ad aliud, quod ex illo promanat. Duplex etiam est αἰτία, *causa* : altera *primordialis*, seu *primigenia*, quæ producendi vim ab alia non recipit, sed habet a se; eamque Græci appellitant προκαταρκτικήν; alia vero *secunda*, quæ causæ principi subjecta est, utpote ex qua agendi vim obtinet, et quacum operatur et agit quidquid agit. Ut priorem illam exprimant Græci, frequentius utuntur particula ἐξ, *ex*; ut vero indicent posteriorem, plerumque adhibent particulam διά, *per*. Et hæ quidem particulæ ac commodatiores tali sensui fundendo sunt : nam particula ἐξ, *ex*, nihil per se indicat aut supponit anterius : verum particula διὰ, per, ita causæ seu principii rationem exprimit, ut priorem aliam et quidem principem causam menti exhibeat. Verumtamen istarum usum particularum non ita Græci coarctant, quin et particula ἐξ, *ex*, causæ *secundæ*, et particula διὰ, *per*, *primordialis*, seu προκαταρκτικῆς significandæ gratia interdum utantur; quoties nimirum in illis solum inspiciunt significationem illam, in qua ambæ conveniunt, nempe causæ qualiscunque rationem; adeoque ad causarum discrimen, cui significando vel innuendo magis videntur idoneæ, minime attendunt. Hinc vero perspicuum exploratumque fit, juxta diversam harum particularum notionem affirmari posse, Spiritum sanctum *esse ex Filio*, et *non esse ex Filio*, *esse ex Patre per Filium*, et *esse per Patrem et Filium*. Reipsa multiplices has loquendi rationes in Græcis Patribus reperiri, ex eorum textibus, quos attulimus supra, exploratum est. Sic itaque et Damasceni verba nobis objecta explicare par est, quod nempe inficietur, Spiritum *dici*, aut *esse ex Filio*, tanquam ἐξ αἰτίας προκαταρκτικῆς, a *causa primigenia* ac *primordiali principio*, quod non ab alio producendi virtutem acceperit; atque hac ratione solum Patrem esse αἴτιον, *auctorem* sive *principium* (quod et nos lubentissime asserimus ac probamus) : non autem neget, Spiritum esse ex Filio tan-

(a) Mirum, quod proferre hoc potuerit Damascenus, cum tam multi Patres ante eum dixerint, esse *ex Filio*, ut vidimus.

Digitized by Google

quam ex causa, seu principio *secundario*, quod simul cum Patre operetur, et quidem eadem Patris virtute sibi communicata, et in se, quatenus est *unum cum Patre*, recepta, producat.

XXXV. Ab hoc inficiando alienus adeo censendus est Damascenus, ut potius id asserere intelligendus sit eo ipso quod subdat, Spiritum sanctum *esse per Filium*. Quid enim Damasceno, quid cæteris Patribus qui hac loquendi formula usi fuere, significet aliud, aut significare queat τὸ *per Filium*, neque ego, neque alius quispiam intelliget. Cum enim particula διὰ, *per*, tria valeat indicare, nempe *causam efficientem*, præsertim quæ agat virtute ab alio recepta; insuper solum *instrumentum inanime;* ac demum *vehiculum iners* nulla præditum energia; primum solummodo potest ab omni imperfectione sejungi, reliqua duo manifestam imperfectionem involvunt. Ex quo consequens est, particulam illam nonnisi in sensu priore posse in divinis de Filio enuntiari. Ita igitur Damascenus intellexerit oportet, Spiritum sanctum procedere, seu esse *per Filium*, sicut omnes Catholici intelligunt ea Scripturæ verba, *Omnia per ipsum facta sunt :* et qua ratione ait etiam Cyrillus, eum procedere *per Patrem*, ut nempe Filius nullatenus excludatur a productione Spiritus sancti, adeoque sic statuenda res est : Pater *primo et principaliter*, seu *primordialiter*, προκαταρκτικῶς producit Spiritum sanctum quatenus suapte virtute a nullo alio recepta producit; adeoque primum omnino est, nullumque præsupponit anterius, ac vere προκαταρκτικὴ αἰτία Spiritus sancti. Producit etiam *per Filium*, quatenus virtus illa productrix una eademque est cum divina natura Filio communicata et in ipso recepta. Quare producit etiam Filius vi et actione a Patre recepta; non producit vero virtute propria et *primigenia*, seu quam non receperit ab ipsomet Patre, neque actione diversa et distincta ab actione Patris. Hinc si virtus et actio illa, qua producitur Spiritus sanctus, spectetur ut a Patre recepta, propriissime dicitur Spiritus procedere *a Patre per Filium;* at si eadem virtus et actio consideretur ut facta jam propria Filii, adeoque Filium afficiens, eumque constituens actorem, sic dici jure optimo potest, Spiritum etiam procedere *ex*, vel *a Filio :* ita tamen ut si particulæ *ex* illigetur significatio *primigenii*, seu *primi* omnino *principii*, προκαταρκτικῆς αἰτίας, æquo jure negari possit, Spiritum procedere ex Filio. Ut igitur pax et consensio nos inter et Græcos, quoad præsens caput attinet, redintegretur, non aliud ab eis postulamus quam ut æquissimæ huic conditioni acquiescant. Nos cum Damasceno οὐ λέξομεν, *minime dicemus*, imo etiam, si malint, *negabimus*, Spiritum sanctum esse a Filio, tanquam scilicet ex *primordiali principio*, ἐκ προκαταρκτικῆς αἰτίας, quodque operetur virtute et actione diversa a virtute et actione Patris, et non ab eodem Patre recepta. Illi contra fateantur, Spiritum a Filio esse, tanquam a *secundaria* causa, sive principio Patri subjecto, virtuteque ab ipsomet Patre recepta operante, imo et eadem Patris actione sibi communicata una cum natura divina.

XXXVI. Nil porro impedimento esse merito potest, quominus sic, amota dissidii causa, tandem aliquando invicem redeamus in gratiam. Quid enim, aut quam ob rem Photiani pugnant contra Latinos? pro simplicine voce ἐξ, *ex*, an pro re significata per vocem? Si primum, nihil indignius, quodque magis dedeceat inclytam nationem Græcorum; si alterum, quæso igitur explicent, qua ratione Pater *per Filium* producat Spiritum sanctum, absque eo quod operetur et Filius ad productionem Spiritus sancti, adeoque reipsa producat; id enim nullo mentis conatu intelligi potest. Præterea si Filius productricem Patris actionem vel solum deferat tanquam *vehiculum*, vel in se tanquam *instrumentum* recipiat, explicent nobis quomodo non summam id afferat imperfectionem Filio. Quomodo etiam Pater propriam Filio naturam, seu essentiam indivise communicans, non eidem communicet *fecunditatem* et actionem spirandi, quæ minime pugnat cum ratione hypostatica Filii. Explicent, quomodo Spiritus sanctus sit persona a Filio distincta, si, Nysseno (cujus verba supra retulimus) teste, *subtracta ratione principii*, nulla est in Trinitate distinctio. Explicent quomodo Filius *mittat* Spiritum sanctum, quin mittens sit misso superior, et missus mittenti ministerium exhibeat, si missio æternam productionem non exprimat aut includat; quemadmodum Pater hac ipsa ratione misisse dicitur Filium in mundum. Explicent quomodo Spiritus vel *audiat* a Filio, vel de suo *accipiat*, nempe quod est ipsius Filii, quin vel *discipuli* rationem subeat, vel *indigentis*, si id non significet, habere essentiam

Digitized by Google

et naturam a Filio. Cum igitur omnia hæc explicare nullatenus valeant, tandem fateantur nobiscum, Spiritum esse et procedere *a Filio* et *per Filium*. Sed jam ad Theophylactum nostra revertatur oratio.

XXXVII. Quam infeliciter illi cesserit illud : *Ostende nobis Patrem*, jam constat ex dictis. Nunc mihi demonstrandum foret, quam imbecilla sint, tantoque indigna doctore argumenta, queis Latinum dogma refellere aggreditur, nisi cum plures alii, tum nuperrime cl. præviæ Dissertationis auctor a num. 75 cumulate id præstitisset. Perpauca tamen adjicere liceat, ut magis magisque infringatur illius vis argumenti, quod petitur ex duobus principiis, quæ in productione Spiritus sancti a nobis admitti arbitratur, vel saltem necessario consequi ex dogmate quod propugnamus. Mirum sane, quod vir præstanti ingenio præditus in crassissimum hunc errorem impegerit; sed nullo modo ferendum, quod Photiani hunc ipsum errorem nobis adhuc objicere et exprobrare non desinant, postquam et centies, et millies, et luculentissime quidem hæc a nostris contrita objectio est. Quid vero dicendum de Ephraimo jam alibi memorato, qui in præfatione prædicta, non modo jactitat, nos ἐμπεσεῖν εἰς τὸ βάραθρον τῆς δυαρχίας, *incidere in barathrum duplicis principii;* sed etiam, ut majorem nobis conflet invidiam, effutit, Latinos asserere, Spiritum sanctum *ex Filio* esse ὡς ὅθεν μὴ ἔχον, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευθὲν, τὴν τελειότητα, *quia scilicet non habet, quatenus a Patre procedit, perfectionem;* adeoque ὡς ἀτελὲς, *ut imperfectum* procedere etiam a Filio ἵνα τὸ τέλειον προσλάβῃ, *ut perfectionem recipiat*. Verum, o bone, si ex sententia nostra consequitur, Spiritum sanctum a Patre *imperfecte procedere*, quia juxta nos procedit etiam a Filio, nonne consequens erit juxta vos, Patrem *imperfecte* producere universum, quia non ab una, sed ab omnibus singulisque personis producitur? Et si nos Spiritum sanctum a duabus personis esse docentes, in δυαρχίας, *duorum principiorum* errorem prolabimur, vos ergo in barathrum τριαρχίας, *trium principiorum* inciditis, cum nemo aliquis vestrum inficietur, aut inficiari queat, fuisse mundum a tribus personis ex nihilo eductum. Quidquid igitur ad propugnandam in creatione universi μοναρχίαν, *unitatem principii* dictum a vobis fuerit, id ipsum asseremus et nos ad tollendam in productione Spiritus sancti τῆς δυαρχίας, *duorum principiorum* exstantiam. Quid enim vobis aliud suppetit dicendum, nisi ad multiplicanda creationis principia satis minime esse, quod plures operentur personæ; sed insuper, oportere, quod et virtute, et actione diversa, et absque unius ab altera dependentia, subordinatione vel ordine operentur et agant? Eodem igitur pacto et nos respondemus, Patrem et Filium non duplex, sed *unum* esse *principium* Spiritus sancti, quia sicut est eadem utriusque natura et essentia, ita et eadem numerica virtus, et actio individua utriusque : seu quia Filius nonnisi virtute actioneque a Patre recepta producit : et non quatenus refertur ad Patrem ab eoque distinguitur; sed quatenus *unum* idemque cum illo est. Quemadmodum igitur ob rationem allatam omnes et singulæ Trinitatis personæ sunt *unum* creationis *principium*, unusque rerum omnium κτιστὴς, *creator;* ita et eamdem ob causam Pater et Filius sunt *unicum* Spiritus sancti principium, unicusque προβολεὺς, *spirator* simplicissimus. Res sane perspicua et cuique pervia est. Quare nos minime asserimus, ideo Spiritum sanctum etiam a Filio procedere, quia *imperfectus* seu imperfecto modo procedat a Patre (quod absit); sed quia hoc ipso, quod a Patre procedit, a Filio quoque procedere necessum est; cum una eademque virtus et actio, qua Pater producit, exstet etiam in Filio communicata ab ipsomet Patre : quemadmodum res creatæ, eo ipso quod producuntur a Patre, etiam a Filio et a Spiritu sancto producantur oportet, cum neuter, ad hoc quod attinet, secernatur a Patre. Mirandum sane iterumque mirandum, quod rem adeo perspicuam Theophylactus non viderit, sicque argumentationem instituat num. VI : Εἰ μὲν οὖν ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος αἴτιος, δύο ἀρχαὶ τοῦ ἑνός. *Si itaque Filius auctor est etiam Spiritus sancti, duo sunt unius personæ principia.* At quem in transversum non agant firmata jam præjudicia, et causæ, quæ propugnatur, iniquitas? Est vero perridiculum (pace tanti viri dixerim) quod subdit : *Quod autem pluribus principiis opus habet ad exsistendum, vel majus erit eo quod ex uno principio habet esse, vel æquale, vel minus. Sed æquale esse non potest, alioquin esset id quoque ex uno principio. Restat igitur ut majus sit aut minus. Igitur etiam Spiritus sanctus aut major Filio erit... aut minor.* Quæ argumentandi ratio non

Digitized by Google

solum peccat in eo quod Patrem et Filium duo esse principia Spiritus sancti jam præsupponat, sed in eo potissimum, quod non satis animadverterit Theophylactus, processionem Spiritus sancti e duabus personis non ex aliqua illius indigentia proficisci, sed ex unitate atque identitate virtutis et actionis spirantis, quæ in utraque persona est; quam ob rem oriri non potest a Patre quin simul oriatur a Filio, quemadmodum creari mundus a Patre non potuit quin et aliæ personæ concurrerent in creationem. Sed piget in his, quæ vel ipsis theologiæ tironibus explorata sunt, diutius immorari.

XXXVIII. Quemadmodum porro nihili facienda est, ad hoc quod attinet, auctoritas Theophylacti, utpote infirmissimis argumentis innixi, ita probanda illius animi moderatio, quod a censura qualibet disputando abstinuerit; cum ex Photianis aliqui tanquam *hæreticam*, alii ut *blasphemam in Spiritum sanctum* traducere Latinorum sententiam, atque adeo dogma catholicum, non vereantur, ut furibundus ille sycophanta Ephræmus. Theophylactus contra videtur ut falsam tantummodo opinionem queis potest argumentis refellere. Hinc num. III τὸ μέγιστον Λατίνων σφάλμα, *maximum Latinorum errorem* docet esse non ipsam, quam tuemur, sententiam, sed τὴν ἐν τῷ πίστεως Συμβόλῳ καινοτομίαν, invectam *in fidei Symbolum innovationem*, seu additionem particulæ, *Filioque*; et num. XIII in placitis Latinorum velut τὴν πατρίκην πίστιν σαλεῦον, *fidem concutiens SS. Patrum*, solum affert τὸ ἐν τῷ Συμβόλῳ περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος προστιθέμενον, *id, quod de Spiritu sancto adjectum est Symbolo*. Ad hunc autem *errorem Latinorum maximum* profligandum non alio utitur argumento, quam hoc : Δεῖ δὲ εἶναι τοῦ πιστοῦ τὸ σύμβολον πάσης ἀπηλαγμένον περιποιήσεως, *Oportet enim fidelis symbolum immune esse ab omni adulteratione et corruptione*. Sed ad hoc facilis responsio est, neque Theophylactum, licet acri ingenio præditum, probasse, neque alium quempiam esse unquam probaturum, falsam esse Latinorum doctrinam quoad Spiritus sancti etiam a Filio processionem. Quo igitur jure per additionem vocis *Filioque* dici poterit Symbolum *adulteratum* sive *corruptum?* Cæterum de Ephesinæ synodi interdicto, quod adeo jactitant Photiani, et pro quo tam altos clamores cient, quo nempe vetitum putant, ne quidquam Symbolo vel majoris tantum explicationis gratia adderetur (quasi vero vel hac solum de causa rejicienda esset ut impia atque illegitima memoratæ particulæ additio), nullum Theophylactus verbum facit; quod mihi argumento luculentissimo est, persuasum illi fuisse, interdictum Ephesinum esse aliter, atque a Photianis assolet, intelligendum : adeoque nullatenus improbare additionem, in quam illi adeo conclamant. Sed de hac celebri *Allocutione* ne plura. Quidquid enim Theophylactus adjungit vel contra legitimum azymorum usum in Eucharistiæ confectione, vel contra Latinorum jejunium in Sabbato, abunde refutata jam habes in prævia Dissertatione: præterquam quod Theophylactus ipse fatetur, duo hæc tanti momenti non esse, ut Latinos inter et Græcos dissidia parere debeant, multoque minus unius Ecclesiæ ab altera separationem.

SECTIO VIII.

De Institutione regia, ad Constantinum Porphyrogenitum.

XXXIX. Allocutionem de iis, quos Græci Latinis affingunt, erroribus excipit *Institutio regia ad Constantinum Porphyrogenitum*, imperatoris Ducæ IV, et Mariæ ex Iberiæ regibus prognatæ filium. Egregium sane opus, et Theophylacti ingenio, eruditione ac sapientia dignum. Divisum est in partes duas; quarum altera in Mariæ imperatricis eximiis animi dotibus, regiique pueri cum animi, tum etiam corporis exponendis extollendisque prærogativis tota est. Altera vero multa, eaque sapientissima præcepta complectitur, queis Theophylactus ipse Constantinum, cujus præceptor erat, ad bene feliciterque imperandum instituit. Et sane in hac parte absolutissime functus suo munere est : quemadmodum in alia priore diserti oratoris, fortasse et periti aulici partes solerter explevit. Libellum hunc ex bibliotheca Florentino-Medicea primus eruit doctissimus Græcæque linguæ peritissimus Petrus Possinus, inclytæ Societatis Jesu alumnus et ornamentum; eumque libellum epistola data Romæ anno (ut vulgo dicitur) *sancto* 1650, Ludovico XIV, Galliæ et Navarræ regi, tum adhuc adolescenti, et sub matris tutela regnum administranti, nuncupavit, ea præsertim (ut ipse testatur) ratione ductus, quod in hac opella describi ad amussim et graphice

Digitized by Google

videretur ipsemet Ludovicus, et qualis tunc esset quoad corporis animique dotes, et qualis etiam futurus progressu temporis esset aut esse deberet. Etsi vero epistola nuncupatoria scripta sit Romæ anno, ut diximus, 1650, editio tamen nonnisi anno insequente 1651, eaque non Romæ, sed Parisiis secuta est typis regiis, volumine, ut aiunt, *in-quarto*. Inserta postmodum est corpori Byzantinæ historiæ, tomo, juxta Venetam editionem, XX; inde vero in hoc translata volumen est. Tempus, quo hanc Theophylactus opellam verosimilius elucubravit, videsis in præviæ Dissertationis n. VIII. Græco textui versionem addidit elegantissimam ab se elaboratam idem Possinus; quam tamen propterea nonnulli reprehendendam censent, quia nitidiori puriorique stylo intentus a Theophylacti verbis paulo liberius quandoque vagatur. Sed ego sin omnino probandum, saltem excusandum censeo Possinum, dum eloquentiæ suæ, qua maxime præstabat, flumine raptus, intra rigidioris versionis limites sese cohibere non potuit; maluitque sensa reddere auctoris *ut orator*, quam *ut interpres*: quod idem in versione Demosthenis præstitisse se aliquando Tullius ipse testatur. Mihi potius admirationem ingerit, quod in epigraphe istius operis Theophylactum τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν, *S. Patris nostri* titulo condecorarit. Valde enim dubito, utrum in eo, quo usus est, codice elogium hujusmodi revera exstet: quandoquidem in codicibus, quos mihi inspicere licuit, nulli ipsius operi id præfixum reperiatur. Alias vero Possinus in Theophylacti laudes paulo liberalior videtur, utpote qui etiam in Epistola nuncupatoria eumdem non *sapientissimum* modo ac *reverabilem archiepiscopum*, verum etiam *Ecclesiæ doctorem* appellat; quod quidem absolute et sine aliqua limitatione de eo recte dici posse non puto.

SECTIO IX.

De Encomio in imperatorem Alexium Comnenum.

XL. Theophylacti operum nunquam hactenus editorum unum est etiam, quod sequitur, elegantissimum *Encomium in imperatorem Alexium Comnenum*. Dominus de OEfeld (quem honoris causa nomino), celeberrimæ serenissimi ducis atque electoris Bavariæ bibliothecæ præfectus meritissimus, illud propria manu descriptum ex vetusto codice bibliothecæ prædictæ editionis hujus fautoribus humanissime suppeditavit; quo sane beneficio sese obstrictos fatebuntur ii omnes qui eximii hujus opusculi perjucunda lectione fruentur. Quo illud tempore Theophylactus scripserit ac recitarit, in Dissertatione prævia num. LVI solerter et erudite expeditum jam habes. Sed hic forte percontaberis, quo potissimum fundamento Encomium istud Theophylacto, cujus opera in hoc eduntur volumine, tribuatur. Responsio in promptu est, illud Theophylacto ascriptum in vetusto codice reperiri, quin ullus sit codex qui repugnet. Per id vero temporis alium aliquem Theophylactum, præterquam Bulgariæ archiepiscopum, floruisse non constat. Stylus a stylo Theophylacti nostri minime abhorret, tametsi pro ratione encomiasticæ orationis paulo floridior sit, majorique profana eruditione refertus. Demum bibliographi quique magna consensione illud adjudicant Theophylacto, Bulgarorum antistiti.

XLI. Attamen, ut candide fatear quod sentio, hæc mihi argumenta haud satis esse videntur ad dubitationem omnem hac de re amovendam. Prædictæ siquidem orationi insunt nonnulla quæ Theophylacto nostro minus videntur congruere. Et primo quidem mirum est, quod cum cætera Theophylacti opera (quoad mihi videre licuit) illius nomini adjunctam ejus dignitatem præferant, *Encomii* hujus epigraphe solum putumque *Theophylacti* nomen exhibeat. Equis autem asserere certo possit, non alium eo tempore in regia urbe Theophylactum fuisse, qui *Encomio* huic concinnando esset idoneus? Deinde si istius intimam veluti formam structuramque paulo accuratius quis expendere velit, gravitatem illam et zelum, qui provectæ jam ætatis archiepiscopum deceat, vix, ac ne vix quidem in illo deprehendet. Et sane archiepiscopumne et non potius *sophistam* illud præ se ferre videtur, quod in tanta imperatoris lætitia non ecclesiasticum quidpiam, seu Ecclesiæ utilitatem respiciens, sed *sophisticen* tantum, hoc est, *oratoriam* ac *philologiam* semel iterumque commendet? *Sophista* igitur, seu professor rhetorices, qui tum floruerit Constantinopoli, hujus auctor *Encomii* esse videtur. Equidem si a Theophylacto nostro adhuc juvene ha-

Digitized by Google

bita fuisset isthæc oratio, quæ supra attulimus, nullum negotium facesserent : nam aliquando eo munere functum, cum ex aliis monumentis, tum præsertim ex secunda ex epistolis illis viginti, quas nunc primum in lucem emittimus, satis explorata res est (*a*). At Theophylacto jam senescenti, et a pluribus annis amplissimæ Ecclesiæ regimini addicto quam parum ista conveniant, nemo non videt. Alias vero *Encomii* hujus auctorem *sophistæ* et *scholarchæ* munus eodem tempore, quo illud publice recitavit, exercuisse, aperte colligitur (nisi mea me fallit opinio) ex verbis illius postremis, quibus suos ita discipulos ipsum, ut videtur, circumstantes alloquitur : *At vero ego quidem, o pueri, debitæ imperatori nostro faustæ precationis ac laudis telæ stamen jam posui ; vos subtegmen adjicite. Ego vobis artem monstravi, qua elegantius picta atque perfectior tela fiat.* Cæterum etsi hæc omnia suspicionem aliquam ingerere possint de germano orationis hujus auctore, jure tamen impedimento nobis esse non debent, quominus in hoc volumine una cum aliis Theophylacti operibus edatur : malumus enim incertum illi fetum tribuere quam forte legitimum detrahere.

SECTIO X.

De Epistolis viginti recens erutis ex bibliotheca Vaticana.

XLII. Solertissimi editionis hujus curatores cum epistolas quasdam ineditas Theophylacti nostri in bibliotheca Vaticana latere inaudissent, eas sibi procurandas omnino putarunt, ne ulla ex parte imminuta prodiret præsens editio. Voti compotes effecti fuere humanitate summa celeberrimi viri Josephi Evodii Assemani, ejusdem bibliothecæ præfecti, qui viginti epistolas ex pluribus collectas codicibus, atque optimo charactere exaratas huc misit, ut a nobis producerentur in lucem. Eas reipsa fuisse a Theophylacto conscriptas, nullus esse videtur ambigendi locus; cum et diserte præferant Theophylacti nomen, et eumdem stylum easdemque ferme res, quas aliæ jam editæ, contineant. Quare nil dubito quominus futuræ sint Lectori gratissimæ. Peculiari tamen voluptate eum auguror afficiendum ex epistolis decima septima, decima octava, et decima nona, quæ eamdem continuare seriem videntur cum tricesima secunda ex editis a Meursio : ubi et Theophylactum perspicies auctoritatem suam in episcopum Triaditzæ exercentem, cum humanitate tamen, quæ Ecclesiæ antistitem decet, conjunctam. Ex secunda vero inscripta *Joanni Sebasto Augustæ fratri*, deprehendet, haud certum esse (ut aliqui putant) Theophylactum patria Constantinopolitanum fuisse. In ea siquidem *consanguineos et affines suos, qui in Euripo sunt*, principi viro commendans, non obscure significat, se quoque ex loco eodem, proindeque ex *Eubœa* oriundum esse ; quod colligitur etiam ex versibus, quos Patavinus S. Justinæ codex vetustissimus continet; quosque Latine redditos supra (tom. I, col. 137) apponendos ipse curavi. In aliis epistolis rudes agrestesque Bulgarorum mores, qui tum vigebant, graphice lepideque descriptos a Theophylacto Lector offendet : qui et querulo seni hyperbolicis quandoque phrasibus cum hac in re, tum in aliis calamitatibus deplorandis utenti veniam, ut arbitror, dabit. Quoad primam vero attinet adnotare hic lubet, quod post ejus impressionem accuratiore collatione deprehendi, nempe eam partem posteriorem facere epistolæ secundæ ex editis a Joanne Lami, quæ inscripta est *Magno domestico*. Animadvertenda vero est varians lectio unius vocis, quæ exstat in Lamiana editione : ubi pro νῖκος, *victoria*, quod legitur in prædicta prima epistola, inibi habetur νεῖκος, *contentio* : quam lectionem alteri præferendam, imo solam veram esse puto : quippe quæ sensum multo meliorem aptioremque fundit. Cæterum etiam Lamiana editio ex illa alia corrigi et suppleri aliquatenus potest, ut conferenti patebit.

XLIII. An epistolæ aliæ ejusdem auctoris ineditæ adhuc latitent in bibliothecis, nobis plane incompertum. Hoc jure optimo asserere possumus, nulli parcitum esse labori, ut, si quæ essent, producerentur in lucem. Quare cum in librorum mss. catalogo bibliothecæ publicæ Augustanæ legissem, ibi codicem reperiri Theophylacti epistolas continentem,

(*a*) Hæc enim eo loci verba habet : Τίς δ' ἄν μοι ῥητόρων χορὸν συνεκρότησεν, ἵνα τούτων κορυφαῖος γενόμενος, ὅπερ ἦν τότε... κοινῇ τὴν λογικὴν χορείαν ἐπλήρωσα ; *Quis mihi rhetorum aajunxerit chorum, ut illorum coryphæus factus, ut olim eram... una cum eis choream oratoriam versolvam.*

Digitized by Google

earumque penultimam ut ineditam notari, confestim scripsi ad cl. virum ac dictæ bibliothecæ custodem dignissimum Gotfridum Heckingium, rogans ut de ea epistola notitiam mihi aliquam submitteret. At ille non modo absque mora perquam humane rescripsit, sed ipsam etiam epistolam, de qua certior fieri exoptabam, accurate nitideque descriptam ad nos transmisit. Vix ea accepta deprehendi, non a Theophylacto Bulgarorum episcopo, sed ab alio Theophylacto fuisse conscriptam, cui *Simocatæ* cognomen erat; quique alias quamplures in suorum forte discipulorum usum (erat quippe professione *sophista*, seu præceptor rhetorices) elucubravit. Hanc utpote ineditam, et alioqui brevissimam, veniam lector optimus dabit, si velut parergon hoc loci apposuero una cum versione Latina in gratiam eorum qui ejusmodi studiis delectantur. Est vero :

Dæmodocus Antigono.

Si vitæ pignora Socrates non possidet, pædagogus filii tui non constituatur. *Pignora vitæ* intelligantur filii. Quem enim esse patrem natura docuit, hunc pædagogum esse, consentaneum est : quippe qui experientia novit generationis affectionem et amoris dolores.

Δαιμόδοκος Ἀντιγόνῳ.

Εἰ μὴ βίου Σωκράτης ἐνέχυρα κέκτηται, παιδαγωγὸς τοῦ σοῦ μὴ προχειριζέσθω παιδός. *Ἐνέχυρα δὲ βίου* παῖδες νοεῖσθωσαν. Ὃν γὰρ εἶναι πατέρα φύσις ἐδίδαξε, τοῦτον καὶ παιδαγωγόν ἐστιν ἀξιόπιστον, πεῖραν μανθάνοντα καὶ γενέσεως σχέσιν καὶ στοργῆς ἀλγηδόνας.

SECTIO XI.

De postrema parte homiliæ undecimæ, In resurrectionem.

XLIV. Quæ de hac postrema parte homiliæ Theophylacti dicenda hic mihi forent, in Dissertationis prævіæ num. L jam præoccupata fuere. Quare hic solum admoneo, me quidquid ex historia Eusebii derivatum in eam est, cum ipsomet fonte contulisse, eoque mei exemplaris supplesse defectus, atque etiam variantes lectiones pauculas addidisse. Codex Cæsareo-Vindobonensis, unde hæc homiliæ undecimæ pars desumpta est, integrum continet *Homiliarium*, seu in totius anni Evangelia decerptas ex variis Patribus homilias. Ex quo mihi valde verosimile fit, eum, qui prædictum concinnavit *Homiliarium*, postremam hanc homiliæ undecimæ partem suo addidisse arbitratu, ut errorem vulgi in patria sua nimis forte vigentem de Joanne in vita adhuc superstite, omnino tolleret et eliminaret. Ideo autem nunc editur hæc homiliæ pars, quia constitutum nobis est, nihil in hac editione quod Theophylacti nomine inscriptum sit, præterire.

SECTIO XII.

De Commentario in Acta apostolorum ex bibliotheca Florentino-Medicea.

XLV. Theophylacti *Commentarius in Acta apostolorum* a Sifano editus adeo rarus evasit, ut cum editionis hujus curatores eum diu quæsivissent, invenire nullibi venalem potuerint. Quod si eum aliquando nacti sunt, ex Græcia duplici editionis hujus corpore commutandum receperunt. Interea dum jamdiu supervacaneam eidem quomodolibet comparando navassent operam, deque exitu negotii hujus hærerent incerti, in eam sententiam ventum est, ut ejus apographum, qui in Florentino codice reperitur bibliothecæ Mediceo-Laurentianæ, quemque Theophylacto ascribit Montefalconius in sua *Bibliotheca bibliothecarum*, sibi procurandum existimarint, rati, eumdem omnino esse cum eo qui editus a Sifano est : atque adeo, quidquid demum accidisset, variantes saltem lectiones, atque etiam correctionum subsidia suppeditaturum. At non ita res cessit. Eo enim apographo Florentia nobis allato, primum turbati sumus nullam in eo invenientes epigraphen, qua Theophylacto Bulgarorum archiepiscopo ascriberetur, deinde eum nobis evolventibus nullum apparuit indicium, cur tribuendus Theophylacto esset : adeoque mirari cœpimus, a Montefalconio indubitanter fuisse Theophylacto adjudicatum. Tandem vix ulla superfuit dubitatio, eum esse ab legitimis Theophylacti operibus expungendum, cum inter aliorum nomina Patrum, quæ citantur in margine, etiam semel Θεοφ., *Theoph.*, seu ut legendum videbatur, Θεοφύλακτος, *Theophylactus* occurrisset; ac præsertim postquam inspeximus verba ibidem allata exstare in Commentario edito a Sifano. Hinc enim plane consequens videbatur, opus, in quo Theophylactus ipse citatur, ejusque commentarius aliis aliorum Patrum

Digitized by Google

commentariis annumeratur, nullatenus ipsi esse adjudicandum. Verum hoc argumentum vim pene omnem amittere visum est, postquam ex Catena Oxoniensi (de qua superius) intellexi, expositionem illam Theodori Heracleensis esse, utpote qui diserte citatur pagina 58 ejus codicis, cujus exemplar, ut rei hujus certior fierem, postulavi et obtinui. Hinc enim suborta mihi suspicio est, oscitantia veteris aut recentioris amanuensis scriptum in codice Florentino, vel nostro exemplari fuisse Θεοφ., *Theoph.*, pro Θεοδ., *Theod.* Sed quomodocunque res ista se habeat, ut certum puto, Montefalconium non alio niti fundamento potuisse ad Commentarium hunc Theophylacto asserendum, quam quod, dum raptim illum evolveret, in aliqua inciderit loca continentia illud idem quod ante in Sifaniano Commentario perlegisset. Mihi saltem non aliud animo fundamentum occurrit. Id vero quam sit imbecillum in Commentariis, qui vel puram Catenæ rationem habent, vel ad illam proxime accedunt, quisquis facile intelligit.

XLVI. Verum si res ita se habet, cur igitur hic a nobis in lucem emittitur? Cur etiam Græce duntaxat? In lucem hic emitti respondeo, primum, quod viro sane doctissimo visus fuerit esse Theophylacti; neque certo aliquo perspicuoque argumento refelli possit ista hæc opinio. 2. Quia æquum non censui, apographum istud omnino interire; quippe quod esse fortasse poterit alicui posteris usui, quemadmodum mihi non inutile fuit, ut Commentarii Vaticani (de quo dictum est supra) exemplar emendarem atque supplerem. Et quidem quoad ejus attinet usum, breviter patefaciam, quod mihi eum percurrenti venit in mentem : nimirum ex tribus hisce *in Acta apostolica* Commentariis, quos volumen istud complectitur (præsertim si Chrysostomi fontis omnium præcipui adnotationes addantur) perfectum confici posse, absolutumque in eadem Acta Commentarium; cum singuli cæteroquin haud parum procul sint a debita perfectione. Poterit igitur quispiam ex singulis ea quæ ad rem maxime faciunt, seligendi curam laboremque suscipere : quem forte egomet suscepissem, nisi aliæ, quibus distrahor, curæ et valetudinis imbecillitas inhibuissent. En igitur ratio, cur illum ediderim. Græce autem tantum edidi, quia ex una parte levissimum est fundamentum Commentarii hujus Theophylacto adjudicandi : ex altera vero expositiones ejus pleræque in alterutro ex iis, qui voluminis hujus initio impressi sunt, Sifaniano scilicet, et Vaticano, non modo quoad sensum, sed etiam quoad verba sæpenumero insunt. Hinc pretium operæ minime esse censui, novum hunc subire laborem, et aliquorum accessione foliorum nulla propemodum utilitate volumen hoc onerare.

XLVII. Quamvis autem Commentarium hunc Latine non verterim, non ideo tamen ab omni in eo edendo labore me absolvi. Lacunas enim, quibus apographum frequenter hiabat (præsertim sub ejus initium) explere pro viribus studui. Et initio quidem, ubi spissiores lacunæ erant, mihi in hanc rem incumbenti percommodum fuit Catenæ Oxoniensis in eadem Acta primum, quod habebam præ manibus, folium : cum ipsa quippe Catena apographum meum sic inibi convenire deprehendi, ut idem esse opus videretur, nisi ex postrema illius parte, atque ex duobus aliis, quæ mihi cernere licuit, ejus foliis omnino cognovissem, Catenam Oxoniensem multa complecti, quæ in Florentino Commentario desiderantur. Posterior iste fortasse excerptus est ex illa priore. Ad sarciendas vero, quæ occurrerent in progressu, lacunas alterutro ex Commentariis prædictis, Sifaniano scilicet, et Vaticano, sed omnium frequentissime magno Chrysostomo usus sum; et ea quidem felicitate, ut ex plurimis, quæ inerant antea, lacunis una tantum, vel altera inexpleta mihi remanserit. Verba a nobis addita ex signis, quibus uti in similibus solemus, Lector agnoscet. Ad calcem Commentarii, ne integra pagina omnino vacua remaneret, ab eo loco pag. 629, col. 2, Ἔστιν οὖν ὁ πᾶς χρόνος, rogatu typographi adjeci verba, quibus Catena Oxoniensis absolvitur. Neque id Lectori injucundum fore confido : sic enim prædictæ Catenæ, quam *præstantissimam* appellat Fabricius in *Bibl. Græca*, initium tenebit et finem.

SECTIO XIII.

De Epistolis a Meursio editis, et a Lamio.

XLVIII. Forte mirabitur Lector, quod istæ epistolæ ab aliis viginti sejunctæ huic editioni fuerint insertæ, cum nemo non videat, naturalem ordinem postulasse ut conjunctim ederentur omnes. Consilii itaque nostri hanc rationem habeto. Principio fuerat

Digitized by Google

constitutum, ut viginti duntaxat Theophylacti epistolæ hoc in volumine sedem haberent, quæ nondum publicam lucem aspexerant; cum eæ tantum huic tertio volumini, quod ineditis Theophylacti operibus excipiendis destinatum in primis erat, explendo satis esse viderentur, adjectis tamen duobus operibus adhuc ineditis, quorum alterum Parisiis, alterum Florentia præstolabamur. Sed primum illud sæpe promissum, nunquam perlatum ad nos est. Alterum quidem accepimus; sed illud perpendentibus nobis non suspicio duntaxat, sed certa persuasio insedit, ad Theophylactum nullatenus pertinere. Nos vero in errorem perduxerat, quæ apud Montefalconium legitur in *Biblioth. bibliothecarum* t. I, pag. 35, immiuuta inscriptio, quæ sequitur : *Threnodia super beatæ memoriæ viro D. Theophylacto.* Scilicet ejusmodi titulus nos erexerat in spem, *Threnodiam*, de qua hic sermo, genus aliquod orationis funebris esse in Theophylactum jam mortuum, quæ huic volumini ea ratione inseri posset, quod aliqua ex gestis virtutibusque (ut in hujusmodi orationibus accidere solet) illius celebris archiepiscopi complecteretur. At sola lectio epigraphes exemplaris ad nos transmissi ab omni omnino spe et præconcepta nos opinione dejecit; ita enim se habet : Θρηνῴδη ἐπὶ τῷ μακαρίτῳ κύρῳ Θεοφυλάκτῳ τῷ Βελισσαρίτῳ, *Lamentatio super felicis memoriæ viro domino Theophylacto Belissarito.* Porro vel ipsum *Belissariti* cognomen satis procul dubio fuisset, ut Theophylactum hunc a Bulgarorum archiepiscopo secerneremus, etiamsi quæ continentur in hac oratione lugubri aliquo modo fuissent ambigua. Sed et res in ipsa contentæ Theophylactum exhibent a nostro plane diversum : tota enim impenditur in deplorando immaturo juvenis cujusdam nobilis interitu, qui cum generis nobilitate, tum virtutum ornamento præstabat : quique dum Athenis studio operam daret, faucibus angina interclusis, migravit e vita, datis ante pluribus pietatis indiciis. Eum igitur solum ex hoc opusculo fructum referre potuerunt curatores istiusce editionis, ut magis magisque perspectam omnibus testatamque redderent diligentiam, qua usi sunt, maximam in conquirendis undique, nulla sumptus ratione habita, operibus ad Theophylactum nostrum quomodolibet pertinentibus. Cum igitur hujus alteriusque defectu operis non pauca deessent folia ad præstitutam hujus voluminis molem, curatores prædicti, impressis jam epistolis viginti, et Græco Commentario insequente, consilium capessivere (ad alium tomum reservato opere, quod Parisiis præstolantur) adjiciendi etiam epistolas a Meursio et Lamio editas, ne tomus iste æquo brevior evaderet; simulque celeritate summa curandi ipsius impressionem, ne eruditorum vota diutius fatigarentur. Hinc vero hoc solum incommodi accidit (quod enim ejusmodi epistolæ ab aliis sejunctæ prodeant, pro nihilo habendum esse a viris prudentibus puto) quod Marinerianæ versionis emendationem, quam aggredi ac perficere stato tempore constitueram, capto a curatoribus novo inopinatoque consilio, et re maxime properata, præstare non potuerim. At versionem illam tolerabilem ad minus esse, vel ex eo mihi persuadeo, quod Lamius, vir doctissimus, Græcique idiomatis peritissimus, in celebri editione Meursiana, cui præest, eam collocare non dubitarit. Nullam igitur in his edendis epistolis ipse operam posui, adeoque nihil de iisdem superest mihi dicendum. Et hæc quoad singulas hujus voluminis partes. Nunc pauca de versione mea, additisque notis, antequam Præfationem absolvo, adjicere lubet.

XLIX. Usus sum liberiore versionis genere; non quidem, ut eam redderem elegantiorem, sed ut clariorem magisque perspicuam. Etenim in ea semper sententia fui, eum haud perfecte fungi *interpretis* munere, qui accurate quidem verba transferre satagit, auctoris vero sensum obscurum relinquit. Hujus siquidem explicationem potissimum ad *interpretem* pertinere, patet vel ex eo quod ii etiam qui cujuspiam auctoris sensum tametsi in eadem lingua, clariorem reddunt, soleant *interpretes* appellari. Plerumque igitur in id tantummodo laboravi, ut sensum quem auctoris verba diligentius expensa continere censui, phrasi, quoad potui, clariore, verbisque æquivalentibus exhiberem. Sicubi vero auctoris mens minus certa exploratague mihi visa est, tum pressius hærere verbis consultius existimavi, acuto Lectori potestatem ut facerem ea ut sibi probabilius videretur interpretandi. In hujusmodi scopulos semel et iterum incidi dum verterem Epistolas, quæ mihi ubique difficiles, alicubi visæ sunt etiam satis obscuræ. Fortasse

Digitized by Google

Theophylactus in eis conscribendis clariore stylo usus non est, quia ad familiares et domesticos scribens, clarius sese explicare aut neglexit aut noluit. In variis tomi hujus operibus a me Latine redditis diversitatem aliquam in ipsa versione fortasse Lector offendet, ita ut modo magis, modo minus elaborata ei videatur atque expolita; quandoque etiam magis, quandoque minus Theophylacti verbis astricta. Cujus diversitatis eam causam esse sciat, quod ego non continenter, sed per varia temporis intervalla, adeoque et varia utens corporis valetudine, variisque curis plus minusve distentus, versiones hujusmodi elucubrarim : unde aliquam styli atque interpretationis diversitatem oriri necesse fuit. Quoad notas attinet, noverit Lector, me minime id muneris mihi sumpsisse, ut notis de more subjectis Theophylacti opera illustrarem : neque enim necesse id erat, neque per occupationes meas et corporis valetudinem præstare id mihi licuisset. Solum igitur notas aliquas operibus a me translatis hac illacque aspersi, ubi vel major aliqua urgere necessitas videbatur, vel promptum omnino erat, quod adnotarem. Illud postremo loco monendum superest, sacræ Scripturæ textus juxta versionem Vulgatam attulisse me, ut Catholicorum qui ei assueti sunt, commodo præsertim inservirem; atque non Novi duntaxat, sed etiam Veteris Testamenti verba afferendo : licet Theophylactus, utpote Græcus auctor, quoad secundum, utatur versione τῶν LXX. Cum vero Vulgatæ verba adeo differrent a verbis per Theophylactum allatis, ut ejus fini minime consentanea viderentur, tunc pressius ea vertere necessarium omnino visum est.

L. Jam vero, lector optime, habes omnium, quæ tomus iste complectitur, operum laborisque a me in eo insumpti rationem. Quoad duplicem enim Indicem, Græcum unum, alterumque Latinum, quos postremo loco adjeci, nihil habeo, quod dicam, nisi me in eo spectasse delectum potius quam copiam. Nihil etiam de impressionis accurata correctione dicam; quippe quæ ad me non spectat, sed ad eum qui specimina correxit. Solum igitur nunc superest, ut te etiam atque etiam rogem, meum hunc qualemcunque laborem ut si probare omnino non possis, conatum saltem meum æquo gratoque animo excipere velis.

Nobilibus, generosis atque magnificis viris D. Marco et Joanni Fuggeris fratribus, Antonii filiis, Kirchpergæ et Weissenhorni baronibus, etc., dominis suis charissimis et amicis summis, Laurentius SIFANUS, Prunsfeldius, J. U. Doctor, S. P. D.

Cum abhinc triennium, viri generosi, Arnoldus Bircomannus, Agrippinensis bibliopola, hoc opus scholiorum in Acta apostolica divi Lucæ, ex Austria a clarissimo viro D. Joanne Sambuco ad se missum, mihi exhibuisset : quod erat exemplar obsoletum, et compendio litterarum adeo intricatum atque obscuratum, ut ab admodum paucis Coloniæ legi posset, mecum agere cœpit, ut susciperem ejus describendi laborem. Haud enim ignorabat me olim Lutetiæ ejusmodi describendis vetustis codicibus Græcis exercitatum, haud multum in lectione esse laboraturum. Ego vero cum intelligerem eum opus illud Græce simul et Latine divulgare in animo habere, cupiebam quidem et illi pro amicitia morem gerere et publicæ utilitati consulere ; sed deterrebat me cum scripturæ exilitas oculis inimica, tum exemplum minus emendatum, præsertim cum deesset aliud apographum unde corrigi hujus atque emendari vitia possent. Itaque, quanquam ægre, concessi tamen petenti, et rem suscepi : et cum vitandæ pestiferæ contagionis causa me in patriam ex urbe recepissem, apud Jacobum Panhusium abbatem cœnobii Steinveldii, virum et litteris, et pietate, et prudentia ornatissimum, hoc opus haud sine maximo labore ac læsione oculorum descripsi ; quod ubi transcriptum Bircomanno tradidi. Ille porro mecum agere cœpit, ut quod descripseram, etiam converterem in sermonem Latinum. Ego vero (quod haud ignorabam quantopere mihi æstuandum atque sudandum esset in opere, cujus unum duntaxat exstaret exemplum, idque multis in locis mutilum atque depravatum), aliquantisper cunctatus, tandem Ecclesiæ, in tam utili præsertim ac pio opere, juvandæ studio, atque etiam tolerabili a Bircomanno proposita conditione, rem aggressus sum : ac vix tandem absolvi. Nam sæpenumero, dum in loca mutila atque corrupta incidebam, tædio laboris frequenter irriti, ac propemodum desperatione rei feliciter absolvendæ (cum nec semper otium esset), ab opere cessavi, quod plerumque etiam facere solco, ubi mihi ipse non satisfacio: nec enim mihi persuadere possum, ab aliis probatum iri, quod mihimetipsi displiceat. Itaque cum perpe-

Digitized by Google

tuum in convertendo morem servare soleo, ut non ante pergam opere instituto, quam prioris diei labores recognovero, et usque eo correxero, ut animo meo aliquo modo satisfiat. Ac quanquam mihi non ubique satisfeci (qui enim potuissem in iis locis, ubi corrupto penitus ac mutilato apographo conjecturas sequi necesse habui ?), malui tamen re suscepta fidem meam liberare, nec hominum exspectationem frustrari, et aliquid potius in parte operis, quod aliquando sarciatur, minus probari, quam totum opus diu desiderari. Habetis simul consilium meum in suscipienda re, et re suscepta, causam cur tam sero opus absolutum atque perfectum prodeat in lucem. Cum igitur operi jam propemodum finis impositus esset, atque ego mecum deliberarem atque consultarem quem his laboribus meis potissimum deligerem patronum, amicis aliis alios, eosque amplissimos quidem viros, sed quibuscum mihi nulla propemodum notitia intercederet, proponentibus : ego cum ineptum et importunum esse judicabam, magnorum virorum eorumque ignotorum, et ad quos nullum quis aditum habeat, amicitias appetere, ac sese non modo serviliter, verum etiam impudenter insinuare : tum meæ naturæ atque ingenio videbam rem esse maxime adversam et inimicam. Atque haud ignorabam eos, quibus ignotis ejusmodi honos habetur, non absque causa suspicari solere suam ab hominibus importunis munificentiam atque liberalitatem sollicitari : sed si quis beneficio affectus animi sui gratitudinem declarare studeat, eum non modo non offendere, verum etiam laudem, si nihil aliud proficiat, ab hominibus ferre solere. Quæ cum animo agitarem, atque perplexus hærerem cui hos meos labores absque offensione atque obtrectatione cujusquam dedicarem (non enim convenire nec expedire videbatur, librum absque patrono atque defensore judicium hominum subire, præsertim cujus auctor etiam nunc superesset : quippe cum vivi magis quam mortui invidiæ obnoxii simus et obtrectantibus opportuni), vos mihi in primis, ut par est, in mentem venistis, quibus non modo propter vetera, verum etiam ob recentia merita, imo vero propter perpetuam erga me beneficentiam atque liberalitatem, omnium longe plurimum deberem. Non me præterit, auribus vestris ingratam et injucundam esse immodicam ac nimiam liberalitatis vestræ prædicationem : verum date, quæso, hanc veniam mihi, cui nihil unquam petenti denegastis, sed plurima non petenti tribuistis, ut summatim saltem in me collata beneficia vestra percurram. Nam patris vestri, amplissimi atque optimi viri, in me summa collata beneficia, alio loco abunde satis commemoravi, quo vita defuncto, vos non modo facultatum et opum illius hæredes exstitistis, verum etiam virtutum et liberalitatis in primis imitatores fuistis : quæ tanta exstitit erga me, ut illius mortui liberalitatem atque munificentiam haud magnopere desiderarim. Nam, ut superiora præteream, quæ frequentia atque ingentia fuerunt, primum vos ante biennium, cum in hoc opere versarer, nihil tale non modo petenti, verum etiam ne cogitanti quidem bonam pecuniæ summam mihi suppeditari ac subministrari curastis : deinde, cum jam liberalitatem vestram citius fatigatam esse suspicatus fuissem, quam aliquid ejusmodi sperare, nedum petere, ausus essem, ante paucos menses præteritos æque magna atque biennio ante me summa pecuniæ donastis. Quo beneficio tempore opportunissimo a vobis accepto, cum videlicet deliberarem quem potissimum huic partui meo tutorem ac defensorem pararem, omnis dubitatio cunctatioque mihi propemodum exempta est : nam restabat etiam nunc scrupulus unus. Quoniam etiam sciebam, quo minus appetitis, eo plures vobis honores deferri, ac multos homines doctos vobis suos labores atque lucubrationes dedicasse, subverebar ne animos vestros talibus epulis satiatos atque repletos intempestiva benevolentia offenderem citius quam hoc genere officii gratiam a vobis inirem. Sed tamen cum liber absque patrono omnino non divulgandus, nec hominum judicio objiciendus esse videretur, et non satis pie nec recte me facturum esse judicarem, si vobis præteritis alios mihi patronos quærerem (non enim cæterorum hominum eadem quæ vestra sunt judicia) malui in hanc partem peccare, quam cuiquam minus prudenti non satis gratus videri. Non enim video nec sperare possum fore aliquando tempus, quo alio officii genere atque hoc, vestra beneficia remunerari possim, quippe cum nihil mihi suppetat præter voluntatem. Huc accedit quod videbam haud facile alios ex numero amicorum præter vos me reperire posse, qui cum propter utriusque linguæ peritiam haud vulgarem optime de hujusmodi scriptis judicare possent, tum candide atque sincere judicaturi essent. Quamobrem a vobis pro vestra in me perpetua ac maxima benevolentia majorem in modum peto quæsoque, ut hunc parvum et exiguum partum, quem vobis in clientelam et fidem commendo, ab invidis omni ope tueri, a calumniatoribus et obtrectatoribus omnibus viribus defendere velitis : qui si a vobis dignus judicatus fuerit quem amplectamini, quem in familiam vestram recipiatis atque foveatis, si hominibus piis et studiosis aliquando utilis fuerit, nihil mihi istic vindicabo, in vos omnes meum jus transfero, quorum opibus adjutus et sustentatus, hunc fœtum produxi : qui sicubi deformior minusve perfectus et in aliqua parte sui mutilus ac depravatus apparuerit, hoc partim vitiis matris Græcæ, quæ mihi haud incorrupta conciliata est, attribuitote : partim meæ imbecillitati assignatote, a quo, superante malo vires et ingenium artificis, omnia corrigi et emendari non potuerunt. Nam si quis iniquior et malignior judex hæc, quæ de matris Græcæ vitiis dico, minus sincera atque integra fide a me proferri suspicabitur, producam eorum quæ dico locupletissimum testem, clarissimum doctissimumque virum D. Joannem Sambucum Pannonium : in ejus enim potestate matris istius parentes sunt, et clarissima,

Digitized by Google

gravissima firmissimaque exstant eorum, quæ dico, signa atque documenta. Hæc vos idcirco monendos esse judicavi, ut instructiores sitis adversus eos qui istum fœtum voluerint impugnare, nam quantum in me fuit, nulli nec labori nec diligentiæ in eo fingendo atque formando unquam peperci. Quid præstiterim quidve assecutus sim, quoniam exstant documenta Græce atque Latine, atque adeo cæterorum hominum utriusque linguæ peritorum, si vitiorum modo memoratæ matris Græcæ rationem habueritis, judicio permitto.

Quod attinet ad rationem temporum, quibus vixerit Theophylactus Bulgariæ archiepiscopus, nondum mihi satis constare potuit : ut enim conjicere possum, plures hoc nomine fuerunt. Nam Nicephorus, *Ecclesiasticæ Historiæ* lib. XIV, cap. 39, ubi de translatione aliquot episcoporum agit, Basilio Porphyrogenneta Constantinopoli imperante, Theophylactum quemdam Sebastiæ episcopum Rosiam translatum esse scribit. Wilhelmus Lindanus, sacræ theologiæ professor Lovaniensis, in chronologia quam ad frontem suæ *Panopliæ* apposuit, Theophylactum quemdam, quem in illa sua *Panoplia* inter cæteros auctorem secutus sit, anno a nativitate Domini septingentesimo vixisse significat, sed cujus civitatis episcopus fuerit, non adjicit. Est autem verisimile, quoniam nullius alterius, quod equidem sciam, scripta exstant, hunc archiepiscopum Bulgariæ ab illo significari, quem etiam Erasmus Chrysostomi abbreviatorem esse dixit, et titulus hujus operis hoc præ se fert. Nam non solum ex Joanne Chrysostomo, verum etiam ex Basilio, Cyrillo, Severo, et nonnullis aliis, quæ ad propositum et rem institutam pertinere viderentur, desumpsit et in unum corpus contraxit : quam rem non modo genus dicendi, si quis animum attendat, verum etiam nomina auctorum in margine annotata significant atque declarant. Joannes Œcolampadius, in præfatione quam apposuit Theophylacti quatuor Evangeliorum explicationibus ab sese conversis, nihil aliud quam illum inter Græcos theologos recentiorem fuisse significat, sed haud falsis eum laudibus ornat, quas si quis requirit, ne ab aliis bene dicta mihi cum fastidio legentium repetere necesse sit, illinc petat, atque etiam ex præfatione Nicolai Beraldi, quæ præposita est Commentariis illius *in Epistolas divi Pauli*, a Christophoro Porsena, Romano, in Latinum sermonem conversis : qui (quod præterire non possum) « Unum hoc, inquit, satis constat, in his Commentariis pia esse omnia et orthodoxa longeque ab iis dissidentia quæ theologorum vulgus quotidie magno supercilio indoctæ plebis auribus inculcat. Ubique enim apostolicum pectus non modo explicat operis hujus auctor, sed etiam refert, sapit ac spirat, id quod quam paucis merito tribuendum sit, facile intelliget, qui novitios theologos antiquis illis, cum Latinis tum Græcis, composuerit. » Hæc Beraldus. Œcolampadius prolixius ac singulatim Theophylacti virtutes persequitur atque recenset. Christophorus Porsena, in sua Præfatione ad Sixtum IV pontificem Romanum, Theophylacti temporum nullam facit mentionem. Misit ad nos D. Joannes Sambucus orationem Græcam hac inscriptione : Θεοφυλάκτου λόγος εἰς τὸν αὐτοκράτορα κύριον Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν. Quod si is est noster Theophylactus, nempe archiepiscopus Bulgariæ, jam non amplius dubium esse potest quo tempore vixerit. Nihil aliud ego neque de vita neque de temporibus hujus nostri Theophylacti diligenter scrutando atque inquirendo potui invenire. Quod reliquum est, vos etiam atque etiam rogo ac vehementer peto, ut hoc exiguum atque adeo tenuissimum munusculum, vobis licet indignum vestrisque in me summis beneficiis ac meritis impar, æqui tamen facere bonique consulere, et ut ab animi benevolentia atque gratitudine profectum, hilari vultu lætaque fronte accipere velitis. Hoc si a vobis consecutus fuero, abunde satis magnos laborum me fructus cepisse existimabo. Bene valete, viri amplissimi.

Ex monasterio Steinweldio XII Kalendas Septembris, anno Domini 1567.

Clarissimo excellentissimoque viro, D. Joanni Sambuco, Pannonio, Cæsareæ Majestatis medico et historiographo, Laurentius SIFANUS, Prunsfeldius, J. U. Doctor, S. P. D.

En prodit tandem in publicum, vir clarissime, Theophylactus tuus Græcus a me factus Latinus : tuum dico, quo careremus, nisi tu quod separatim habere tibi proprium licebat, commune ac publicum bonum esse maluisses. Causa cur tam sero prodeat, ut etiam librarii culpam recipiam in me, hæc est, quod dum ille de me Latine, ego de illo Græce discere nitebamur, ubi alter alterum minus intelligebamus, cum interpres utrique deesset, atque haud incorruptis ministris uteremur, conjecturis quibus alter alterius sensa assequeremur, multis in locis uti habuimus necesse. Cujus rei quoniam clara documenta sunt in promptu, ne inepta prolixitate verborum typographo festinanti sim in mora, te etiam atque etiam rogo, ut hæc ipsa quæ dico documenta scrutando atque examinando, æquum te mihi judicem atque faventem præbere, et istam operam quam præstiti æqui bonique facere velis. Quod reliquum est, magnas tibi et agimus et habemus gratias, qui istud mancipium publicæ utilitatis inservire, quam domi privatum

Digitized by Google

habere maluisti : ac te hortamur, ut deinceps macta ista virtute sis, et ea quæ etiam nunc penes te habes ejusdem generis, atque etiam diversæ nationis mancipia manumittere ac bono publico dicare velis. Illud quod pene præterieram, te admonitum velim, me in iis locis, ubi lectio scripti exempli prorsus non tolerari nec excusari posse videbatur, ad marginem e regione posuisse illam ipsam lectionem quam correxi, adjecto videlicet verbo *habetur* aut *habebatur* : ut si (quod alicubi fieri potuit) errassem, lectoris judicium integrum esset, utram lectionem sequi mallet. Sed ubi dubitavi de lectione (scis enim unico me duntaxat tuo usum esse apographo), ibi in margine apposui aliam lectionem, quam conjecturas secutus veram esse aut esse debere puto, adjecta videlicet dictione ἴσως. Atque hoc ut admonerem studiosos, quibus ea facultas est, ut adhibitis correctioribus exemplaribus, ipsi sibi juxta ac reipublicæ consulant in istiusmodi locis, ubi hoc ad intelligendum melius explicationem Theophylacti conducere videbatur, in scholiis repetivi verba divi Lucæ, atque etiam iterata inserui exemplari Græco ; quod collatione facta cum tuo manuscripto propemodum necessarium fuisse videbis in multis locis, quæ a minus prudenti lectore parum intellecta præteriri potuissent.

Bene vale. Raptim ex monasterio Steinweldio x Kalendas Septembris, anno Domini 1567.

—

In Theophylacti in Acta apostolorum Explicationes a Laurentio Sifano Latine factas, Petri Kempensis Epigramma.

Betula cur geminos diffundit vertice ramos,
Quæ viret his scriptis, docte Sifane, tuis ?
Quorum hos populeis docta insitione videmus,
Atque illos lauri luxuriare comis.
Necnon Argolicos simili ambitione lepores,
Ambas spirare et Ausonias Veneres.
Esse quid hoc dicam ? num quod tua scripta columnis
Graiis et Latiis discriminata nitent ?
Queis satis ostendis linguæ tibi gloria quanta,
Dum versas Latio Graia scripta stylo.
An potius quæ pressa diu latuere sub alto,
Nomina neglectu, et squalidiore situ,
Incepere tuis tandem juvenescere chartis,
Et fieri voto splendidiora tuo ?
Scriptaque Grajugenis tantum celebrata Lycæis
Permittis cœlo liberiore frui ?
Et Latii spirare fidem, Latiumque nitorem
Dum subiit cultus lingua Pelasga novos ?
Cum Herculeus labor hic, pietas et Apolline digna,
Magna venit meritis gratia danda tuis.
Propterea ipse suas Tirynthius explicat umbras,
Implicet ut meritum lecta corona caput.
Καὶ σοῦ, Λαυρέντι, χροτάφους περίδησεν Ἀπόλλων
Κορικίοις δάφνης πλέγμασι χρυσοκόμου,
Ἴσον ὅτ' ἀμφοτέρων σοφίῃ, γλώττῃ τ' ὑπερέχεις,
Δείγματα μειλιχίης ἀμφοτέρου χάριτος.
Hoc pretium studii vigilatorumque laborum,
Hic studiis partus te comitatur honos.
Te merito hæc igitur comitatur gloria lauri,
Famaque per nullos interitura dies.

—

LAURENTII SIFANI ADMONITIUNCULA AD LECTORUM.

Admonendus Lector, ubi diversa in margine translatio apposita est, per V. *Vulgatam versionem significari: diversam ab hoc meam esse. Quod attinet ad diversam lectionem Græcam, ubi in margine appositum est,* habebatur *aut* habetur, *illic a me correctam esse procul dubio corruptam in manuscripto lectionem ; sed ubi ascriptum est ad Græcam in margine positam diversam lectionem,* ἴσως, *id est,* forsitan, *ibi me conjecturis usum ita legendum esse putare.*

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΒΙΒΛΟΥ ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ

ΣΥΝ ΤΟΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΙΣ ΑΥΤΩΝ.

—

ARGUMENTUM LIBRI ACTORUM

UNA CUM CAPITULIS EORUM.

—

Acta apostolorum liber hic vocatur, quoniam simul continet acta apostolorum : qui autem hæc

Πράξεις ἀποστόλων τὸ βιβλίον καλεῖται, ἐπειδὴ τὰς πράξεις ὁμοῦ τῶν ἀποστόλων περιέχει. Ὁ δὲ

Digitized by Google

διηγούμενος ταῦτα, ἐστὶ Λουκᾶς ὁ εὐαγγελιστής, ὁ καὶ τὸ βιβλίον συγγράφων· Ἀντιοχεὺς γὰρ οὗτος ὑπάρχων τὸ γένος, ἰατρός τε τὴν ἐπιστήμην, συναπεδήμει γὰρ [1] τοῖς τε ἄλλοις ἀποστόλοις, καὶ μάλιστα τῷ Παύλῳ, καὶ εἰδὼς ἀκριβῶς γράφει. Διηγεῖται δὲ ἐν αὐτῷ, πῶς ἀγγέλων ὑπολαβόντων ἀνελήφθη ὁ Κύριος. Καὶ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔκχυσιν γενομένην ἐν τῇ Πεντηκοστῇ ἐπί τε τοὺς ἀποστόλους [2] καὶ πάντας τοὺς τότε παρόντας· τήν τε κατάστασιν τοῦ Ματθία [3] ἀντὶ Ἰούδα τοῦ προδότου· καὶ τὴν κατάστασιν τῶν ἑπτὰ Διακόνων· καὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Παύλου· καὶ ὅσα ἔπαθε· καὶ ὅσα οἱ ἀπόστολοι διὰ προσευχῆς καὶ τῆς εἰς αὐτὸν τὸν Χριστὸν πίστεως ἐθαυματούργησαν. Καὶ τέλος τὴν εἰς Ῥώμην ἀποδημίαν αὐτοῦ. Τῶν δὲ ἀποστόλων τὰς πράξεις, καὶ τὰ σημεῖα τὰ παρ' αὐτῶν γενόμενα διηγεῖται Λουκᾶς· καὶ ἔστιν ἃ καὶ ἐξηγεῖται σημεῖα ταῦτα·

A exponit, Lucas est evangelista, qui et librum conscripsit. Hic enim patria Antiochenus, arte medicus, peregrinabatur tum una cum cæteris apostolis, tum maximam partem una cum Paulo : atque ea scribit, quæ plene comperta habebat. Narrat autem in eo, quemadmodum, angelis suscipientibus, Dominus assumptus est : et ut Spiritus sanctus in die Pentecostes, cum super apostolos, tum super omnes, qui tunc aderant, effusus sit : adhæc ut Matthias in locum Judæ proditoris substitutus sit ; describit item creationem septem diaconorum, et electionem Pauli, quæque passus sit ; præterea miracula, quæ per orationem et fidem in Christum apostoli fecerunt, et ut tandem Paulus Romam pervenerit. Apostolorum autem acta, et signa ab iis B facta, Lucas exponit. Signa vero, quæ ab illo narrantur, sunt hæc :

α'. Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἐθεράπευσαν ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου τὸν ἐκ γεννητῆς χωλὸν, τὸν ἐν τῇ Ὡραίᾳ πύλῃ καθήμενον.

1. Petrus et Joannes per nomen Domini, eum, qui claudus natus ad portam Pulchram sedebat (mendicans), curaverunt.

β'. Πέτρος Ἀνανίαν καὶ Σαπφείραν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ἤλεγξε νοσφισαμένους ἀπὸ τῆς ἐπαγγελίας τῆς εἰς Θεόν· καὶ γεγόνασι παραχρῆμα νεκροί.

2. Petrus Ananian et Sappheiran ejus uxorem de pretio, quod Deo promiserant, seposuisse convicit, et e vestigio mortui sunt.

γ'. Πέτρος τὸν παράλυτον Ἐνέαν [4] ἀνέστησεν.

3. Petrus Ænean, qui paralysi laborabat, excitavit.

δ'. Πέτρος ἐν Ἰόππῃ τὴν ἀποθανοῦσαν νεκρὰν Δορκάδα εὐξάμενος ἤγειρε.

4. Petrus Joppæ vita defunctam Dorcada per orationem a morte excitavit.

ε'. Πέτρος τὸ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καθιέμενον σκεῦος πλῆρες παντὸς ζώου ἑώρακε.

5. Petrus vidit vas, quod refertum omni genere animalium de cœlo demittebatur.

C

ς'. Πέτρου ἡ σκιὰ ἐρχομένη ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας, ἐθεράπευεν αὐτούς.

6. Petri umbra, si ad ægrotantes pertineret, eos sanabat.

ζ'. Πέτρος τηρούμενος καὶ δεδεμένος ἐν τῇ φυλακῇ, ὑπὸ ἀγγέλου ἀπελύθη, μὴ εἰδότων τῶν στρατιωτῶν· καὶ Ἡρώδης σκωληκόβρωτος γενόμενος ἐξέψυξε.

7. Petrus cum vinctus in carcere asservaretur, insciis militibus, ab angelo solutus et dimissus est : et Herodes a vermibus erosus exspiravit.

η'. Στέφανος ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα.

8. Stephanus prodigia atque miracula faciebat.

θ'. Φίλιππος ἐν Σαμαρίᾳ πολλὰ πνεύματα ἐξέβαλε· καὶ χωλοὶ καὶ παραλελυμένοι ἐθεραπεύθησαν ὑπ' αὐτοῦ.

9. Philippus (Diaconus) in Samaria multos spiritus ejecit. Claudi item ac paralytici ab eo curati sunt.

ι'. Παῦλος ἐγγίζων τῇ Δαμασκῷ, εἶδεν ὀπτασίαν. καὶ εὐθὺς γέγονεν εὐαγγελιστής.

10. Paulus appropinquans Damasco, vidit visionem, et statim factus est Evangelii prædicator.

ια'. Ὁ αὐτὸς Φίλιππος τὸν εὐνοῦχον ὑπήντησεν ἀναγινώσκοντα καὶ ἐβάπτισε.

11. Idem Philippus obviam processit eunucho, eumque baptizavit.

ιβ'. Παῦλος ἐν Λύστροις χωλὸν ἐκ γεννητῆς ὄντα ἐθεράπευσεν ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. D

12. Paulus Lystris per nomen Domini claudum natum curavit.

ιγ'. Παῦλος ἀπὸ ὀπτασίας εἰς Μακεδονίαν ἐκλήθη.

13. Paulus per visionem in Macedoniam vocatus est.

ιδ'. Παῦλος γυναῖκα τὴν ἔχουσαν πνεῦμα Πύθωνος ἐκαθάρισεν [5] ἐν Φιλίπποις.

14. Paulus mulierem habentem spiritum Pythonis Philippis curavit.

ιε'. Παῦλος καὶ Σίλας εἰς φυλακὴν ἐβλήθησαν· καὶ ἠσφαλισμένους εἶχον τοὺς πόδας ἐν τῷ ξύλῳ. Ἐν δὲ τῷ μεσονυκτίῳ σεισμὸς γέγονε· καὶ λέλυνται αὐτῶν τὰ δεσμά.

15. Paulus et Silas in carcerem conjecti, eorumque pedes ligno constricti erant : nocte vero media terræmotus factus est, et eorum vincula soluta fuerunt.

ις'. Ἀπὸ τοῦ χρωτὸς Παύλου ἀπέφερον σουδάρια

16. A corpore Pauli deferebant sudaria super

Variæ lectiones.

[1] *locus videtur corruptus.* [2] τῶν ἀποστόλων *habebatur.* [3] Ματθίας *habebatur.* [4] Αἰνέαν *et* Αἰναΐαν, *habebatur in excusis.* [5] ἐκαθαίρησεν, *erat.*

Digitized by Google

ægrotos, et dæmoniis correptos : quo facto curabantur.

17. Paulus Troade de fenestra delapsum et mortuum Eutychum excitavit, dicens : Anima ejus in eo est.

18. Paulus in Cypro increpuit Elyman magum : atque ipse magus cæcus evasit.

19. Paulus dum Romam navigaret, tempestate jactatus est, et ipse, et omnes, qui erant in navi ad dies et noctes quatuordecim. Omnibus autem mortem exspectantibus, cum Dominus Paulo astaret, dixit ei : Propter te vitam his concessi : et salvi evaserunt omnes.

20. Egressum Paulum e navi, vipera momordit, atque omnes putabant fore ut moreretur : ut autem mansit integer et incolumis, putabant eum esse deum.

21. Principem insulæ Publium dysenteria correptum, impositis manibus Paulus sanavit : multos item alios ægrotos curavit.

A ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας καὶ δαιμονιῶντας · καὶ ἐθεραπεύοντο.

ιζ'. Παῦλος ἐν Τρῳάδι πεσόντα Εὔτυχον ἀπὸ τῆς θυρίδος, καὶ ἀποθανόντα ἤγειρε λέγων· Ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστι.

ιη'. Παῦλος ἐν Κύπρῳ ἐπετίμησε τῷ μάγῳ Ἐλύμᾳ · καὶ ἐγένετο τυφλὸς αὐτὸς ὁ μάγος.

ιθ'. Παῦλος ὡς ἔπλεεν ἐν Ῥώμῃ [6], ἐχειμάσθησαν αὐτός τε καὶ πάντες οἱ ἐν τῷ πλοίῳ ἐπὶ νυχθήμερα ιδ'. Πάντων δὲ προσδοκώντων ἀποθανεῖν, ἐπιστὰς ὁ Κύριος εἶπεν αὐτῷ τῷ Παύλῳ, ὅτι Διὰ σὲ κεχάρισμαι τούτοις τὸ ζῆν · καὶ ἐσώθησαν πάντες.

κ'. Ἐξελθόντα τὸν Παῦλον ἀπὸ τοῦ πλοίου, ἔχις ἔδακε · καὶ οἱ μὲν πάντες ἐνόμιζον αὐτὸν γίνεσθαι B νεκρόν. Ὡς δὲ ἀπαθὴς ἔμεινεν, ἐνόμισαν αὐτὸν εἶναι θεόν.

κα'. Τὸν πρῶτον Πούπλιον ἐν τῇ νήσῳ δυσεντερίᾳ συνεχόμενον, χειροθετήσας, ἰάσατο ὁ Παῦλος · καὶ ἄλλους πολλοὺς ἀσθενοῦντας ἐθεράπευσεν.

Peregrinationes sancti Pauli apostoli.

Ab Damasco exorsus est, et ascendit Hierosolymam : inde Tarsum : atque illinc Antiochiam et rursus iterum Hierosolymam profectus est : et rursus iterum Antiochiam : atque illinc una cum Barnaba destinatus apostolatui, descendit Seleuciam : deinde in Cyprum : ubi et Paulus cœpit vocari : post hæc Pergam, et Antiochiam Pisidiæ : deinde Iconium et Lystram et Derbam Lycaoniæ : postea in Pamphyliam : deinde rursus Pergam : postea Attaliam : deinde rursus tertium Antiochiam Syriæ : postea rursus tertium Hierosolymam propter circumcisionem : deinde rursus quartum Antiochiam : postea peragravit Syriam et Ciliciam : deinde rursus iterum Derbam et Lystram : ubi Timotheum circumcidit : posthæc profectus est in Phrygiam et Galaticam regionem : deinde in Mysiam : postea Troadem : atque illinc Neapolim : deinde Philippos Macedoniæ urbem : postea, peragrata Amphipolim et Apolloniam, venit Thessalonicam : deinde Berrhœam et Athenas : postea Corinthum et Ephesum : inde Cæsaream : posthæc iterum Antiochiam Pisidiæ : inde in Galaticam regionem et Phrygiam : posthæc iterum reversus est Ephesum. Deinde, peragrata Macedonia, venit in Græciam ; atque inde peragrata Macedonia, iterum reversus est Philippos, a Philippis Troadem rursus profectus est : ubi etiam Eutychum lapsum excitavit : deinde Asson profectus est et Mitylenen ; mox ad loca sita e regione Chii : postea Samum : atque inde Miletum. Unde, accersitis ad se Ephesiis, sermocinatus est ac valedixit : postea venit in Coum : mox Rhodum : inde Patara deinde Tyrum : postea Ptolemaida : atque inde Cæsaream : unde rursus quartum ascendit Hierosoly-

Περίοδοι τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Παύλου.

Ἀπὸ Δαμασκοῦ ἤρξατο, καὶ ἦλθεν [7] εἰς Ἱερουσαλήμ· ἐκεῖθεν εἰς Ταρσόν · κἀκεῖθεν εἰς Ἀντιόχειαν, καὶ πάλιν δεύτερον εἰς Ἱερουσαλήμ · καὶ πάλιν δεύτερον εἰς Ἀντιόχειαν, κἀκεῖθεν ἀφορισθεὶς μετὰ Βαρνάβα εἰς τὴν ἀποστολήν, κατῆλθεν εἰς Σελεύκειαν· εἶτα εἰς Κύπρον · ἔνθα καὶ Παῦλος ἤρξατο καλεῖσθαι · εἶτα εἰς Πέργην · [8] εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας· εἶτα εἰς Ἰκόνιον · εἶτα εἰς Λύστραν καὶ Δέρβην καὶ Λυκαονίαν [9] · εἶτα εἰς Παμφυλίαν · εἶτα C πάλιν εἰς Πέργην · εἶτα εἰς Ἀττάλειαν · εἶτα πάλιν τρίτον εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Συρίας · εἶτα πάλιν τρίτον εἰς Ἱερουσαλήμ, διὰ τὴν περιτομήν. Εἶτα πάλιν τέταρτον εἰς Ἀντιόχειαν.[10] Εἶτα πάλιν δεύτερον εἰς Δέρβην καὶ Λύστραν· ἔνθα τὸν Τιμόθεον περιέτεμεν· εἶτα εἰς τὴν Φρυγίαν καὶ Γαλατικὴν χώραν · εἶτα εἰς Μυσίαν · εἶτα εἰς Τρωάδα · κἀκεῖθεν εἰς Νεάπολιν · εἶτα εἰς Φιλίππους τῆς Μακεδονίας · εἶτα, διελθὼν τὴν Ἀμφίπολιν καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν, ἦλθεν εἰς Θεσσαλονίκην · εἶτα εἰς Βέρροιαν, εἶτα εἰς Ἀθήνας · εἶτα εἰς Κόρινθον · εἶτα εἰς Ἔφεσον · εἶτα εἰς Καισάρειαν · εἶτα δεύτερον εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας · εἶτα εἰς τὴν Γαλατικὴν χώραν καὶ Φρυγίαν· εἶτα πάλιν δεύτερον εἰς Ἔφεσον · εἶτα, διελθὼν D τὴν Μακεδονίαν,[11] ἦλθε πάλιν δεύτερον εἰς Φιλίππους. Καὶ ἀπὸ Φιλίππων [12] πάλιν εἰς Τρωάδα · ἔνθα καὶ τὸν Εὔτυχον ἤγειρε πεσόντα · εἶτα εἰς τὴν Ἄσσον · εἶτα εἰς Μιτυλήνην · εἶτα [13] ἀντικρὺ Χίου. Εἶτα εἰς Σάμον, κἀκεῖθεν εἰς Μίλητον · ἐκεῖθεν, εἰσπεμψάμενος [14] τοὺς ἐν Ἐφέσῳ, ὡμίλησεν αὐτοῖς · εἶτα εἰς Χῶν · εἶτα εἰς Ῥόδον · κἀκεῖθεν εἰς Πάταρα · κἀκεῖθεν εἰς Τύρον · εἶτα εἰς Πτολεμαΐδα · κἀκεῖθεν εἰς Καισάρειαν · κἀκεῖθεν πάλιν τέταρτον ἀνῆλθεν εἰς Ἱερουσαλήμ · κἀκεῖθεν παρεπέμφθη εἰς

Variæ lectiones et notæ.

[6] *Ισ.* εἰς Ῥώμην. [7] *γρ.* ἀνῆλθεν. [8] ἀλλαχοῦ προστίθεται τὸ εἶτα. [9] *γρ.* τῆς Λυκαονίας. [10] προστίθεται ἀλλαχοῦ, εἶτα, διῆλθε τὴν Συρίαν κατὰ (*ἴσ.* καὶ) τὴν Κιλικίαν. [11] *Addita hæc sunt in exemso :* ἦλθεν εἰς Ἑλλάδα · κἀκεῖθεν διελθὼν τὴν Μακεδονίαν. [12] Φιλίπποις, *habebatur.* [13] *γρ.* εἰς τὰ ἀντικρύ. [14] *γρ.* μεταπεμψάμενος.

Digitized by Google

Καισάρειαν. Καὶ λοιπὸν δέσμιος ἐπὶ Ῥώμην. Οὕτως[15] ἀπὸ Καισαρείας ἦλθεν εἰς Σιδῶνα· κἀκεῖθεν εἰς Μύρα τῆς Λυκίας· εἶτα εἰς Κνίδον· κἀκεῖθεν πολλὰ παθὼν ἦλθεν εἰς τὴν νῆσον. Ἔνθα ἡ ἔχιδνα καθήψατο τῆς χειρὸς αὐτοῦ καὶ ἔμεινεν ἀβλαβής· εἶτα εἰς Συρακούσας· εἶτα εἰς Ῥήγιον τῆς Καλαβρίας· εἶτα εἰς Ποτιόλους· κἀκεῖθεν πεζὸς ἀνῆλθεν εἰς Ῥώμην, ἀπαντησάντων αὐτῷ τῶν ἀδελφῶν εἰς Ἀππίου φόρον καὶ τριῶν Ταβερνῶν[16]. Καὶ λοιπὸν εἰσελθὼν εἰς Ῥώμην, καὶ διδάξας χρόνον ἱκανὸν, ὕστερον ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ ἐμαρτύρησεν, αὐτόθι τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἀγωνισάμενος. Ῥωμαῖοι δὲ περικαλλέσιν οἴκοις καὶ βασιλείοις τὰ λείψανα τούτου καθήρξαντες[17] ἐπέτειον αὐτῷ ἡμέραν μνήμης πανηγυρίζουσι τὴν πρὸ τριῶν Καλανδῶν Ἰουλίων[18]. Πολλὰς δὲ καὶ πρὸ τούτου ἤδη παραινέσεις ὑπὲρ τοῦ βίου καὶ ἀρετῆς ὁ μακάριος ἐποιήσατο, καὶ πολλὰ περὶ τῶν πρακτέων τοῖς ἀνθρώποις εἰσηγήσατο. Ἔτι δὲ ὅλως καὶ διὰ τῆς ὑφῆς τῶν δεκατεσσάρων Ἐπιστολῶν αὐτοῦ τὴν ὅλην ἀνθρώποις διέγραψε πολιτείαν.

A mam : atque inde Cæsaream, ac deinceps Romam vinctus transmissus est. Ita a Cæsarea venit Sidonem : atque inde Myra Lyciæ urbem : mox in Cnidum : atque inde multa passus, venit in insulam, ubi vipera manum ejus invasit, et mansit integer et incolumis. Postea venit Syracusas : deinde Rhegium Calabriæ urbem : deinceps Puteolos : atque inde pedes Romam ascendit, obviam ei progressis fratribus ad Appii usque forum et tres Tabernas : ac deinceps Romam ingressus, cum multo tempore docuisset in ipsa urbe Roma, martyrium subiit, et inibi pulchrum illud certamen peregit. Romani autem reliquias ejus præpulchra æde atque basilica cinxerunt, memoriam ejus et martyrii ferias, tertio Kalendas Julias, nempe sexto mense totius anni celebrantes. Sed jam antea quoque beatus ille multas pro vitæ honestate atque virtute composuerat admonitiones, ac de officiis multa edidit hominibus præcepta : præterea vero summatim etiam per contextum suarum quatuordecim Epistolarum, totam hominibus vitæ degendæ rationem descripsit.

B

Τὰ Κεφάλαια τῶν Πράξεων τῶν ἁγίων ἀποστόλων.

Capita Actorum sanctorum apostolorum.

α'. *Περὶ τῆς ἐξ ἀναστάσεως διδασκαλίας Χριστοῦ, καὶ ὀπτασίας πρὸς τοὺς μαθητὰς, καὶ περὶ ἐπαγγελίας τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος δωρεᾶς· θέας τε καὶ τρόπου τῆς ἀναλήψεως τοῦ Κυρίου· καὶ περὶ τῆς ἐνδόξου δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας*

1. *De doctrina Christi post resurrectionem, et quemadmodum se conspiciendum præbuerit discipulis, et de promisso dono Spiritus sancti : atque spectaculo et modo Domini assumptionis : ac de glorioso ejus adventu secundo.*

C

β'. *Πέτρου διάλογος πρὸς τοὺς μαθητευθέντας, περὶ θανάτου καὶ ἀποβολῆς Ἰούδα τοῦ προδότου.*

2. *Petri sermocinatio cum discipulis de morte et rejectione Judæ proditoris.*

γ'. *Περὶ θείας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοιτήσεως ἐν ἡμέρᾳ τῆς Πεντηκοστῆς γενομένης εἰς τοὺς πιστεύσαντας.*

3. *De divino appulsu et accessu sancti Spiritus, qui accidit ad eos qui crediderant, in die Pentecostes.*

δ'. *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ θεραπείας τοῦ ἐκ γενετῆς χωλοῦ, Πέτρου τε κατηχήσεως ἐλεητικῆς, συμβουλευτικῆς, συμπαθητικῆς πρὸς σωτηρίαν*

4. *De curato in nomine Christi eo, qui claudus natus erat, de doctrina item Petri propensa ad misericordiam et condolentiam, qua consilium suum exponit, quemadmodum ad salutem perveniri possit.*

ε'. *Περὶ ὁμοψύχου καὶ καθολικῆς κοινωνίας τῶν πιστευσάντων.*

5. *De unanimi et universali eorum, qui crediderant, communione.*

ς'. *Ὅτι τοὺς ἀποστόλους ἐμβληθέντας ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ νύκτωρ ἐξέωσεν, ἐπιτρέψας ἀκωλύτως κηρύσσειν τὸν Ἰησοῦν*

D 6. *Ut apostolos in carcerem conjectos angelus Dei octu eduxerit, atque præceperit, ut palam ac libere Jesum prædicarent.*

ζ'. *Περὶ χειροτονίας τῶν ἑπτὰ διακόνων.*

7. *De electione, creatione atque ordinatione septem diaconorum.*

η'. *Ἰουδαίων ἐπανάστασις καὶ συκοφαντία κατὰ Στεφάνου, αὐτοῦ δὲ δημηγορία περὶ τῆς πρὸς Ἀβραὰμ διαθήκης τοῦ Θεοῦ, καὶ περὶ τῶν ιβ' πατριαρχῶν.*

8. *Importunus adversus Stephanum impetus atque calumnia Judæorum : ejus item concio de testamento ac fœdere Dei cum Abrahamo : adhæc de duodecim patriarchis.*

θ'. *Περὶ διωγμοῦ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ταφῆς Στεφάνου.*

9. *De persecutione Ecclesiæ et sepultura Stephani.*

Variæ lectiones et notæ.

[15] οὗτος *habebatur.* [16] τρεῖς Ταβερνάς. [17] γρ. καθείρξαντες. [18] προσετέθη ἀλλαχοῦ· Ἔκτῳ τῶν ὅλων μηνὶ τοῦτο μαρτύριον ἑορτάζοντες.

Digitized by Google

10. *De Simone mago, qui crediderat, et una cum* A *aliis pluribus baptizatus est.*

ι'. *Περὶ Σίμωνος τοῦ μάγου πιστεύσαντος καὶ τοῦ βαπτισθέντος σὺν ἑτέροις πλείοσιν*

11. *Quod non pretio neque hypocritis, sed sanctis per fidem detur participatio atque communio Spiritus sancti.*

ια'. *Ὅτι οὐκ ἀργυρίου, οὐδὲ ὑποκριταῖς, ἀλλὰ ἁγίοις διὰ πίστεως ἡ μετοχὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος δίδοται.*

12. *Quod bonis ac fidelibus Deus largiatur salutem, exemplo videlicet eunuchi.*

ιβ'. *Ὅτι τοῖς ἀγαθοῖς καὶ πιστοῖς εὐδοκεῖ ὁ Θεὸς τὴν σωτηρίαν, δῆλον ἐκ τῆς κατὰ τὸν εὐνοῦχον ὑποθέσεως.*

13. *De Paulo a Deo cœlitus vocato ad apostolatum Christi.*

ιγ'. *Περὶ τῆς οὐρανόθεν θείας κλήσεως Παύλου εἰς ἀποστολὴν Χριστοῦ.*

14. *De Ænea paralytico Lydiæ per Petrum sanato.*

ιδ'. *Περὶ Αἰνέα [19] παραλυτικοῦ ἰαθέντος ἐν Λυδίᾳ [20] διὰ Πέτρου.*

15. *De Cornelio : ut angelus ad eum venerit ; itemque de iis, quæ Petro cœlitus de vocatione gentium dicta sunt.*

ιε'. *Περὶ Κορνηλίου, ὅτε [21] ἦλθε πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος, καὶ ὅσα πάλιν Πέτρου [22] οὐρανόθεν περὶ κλήσεως ἐθνῶν ἐρρήθη.*

16. *Quomodo Petrus, cum prophetia sua in disceptationem venisset,* B *ordine singula, quæ facta erant, apostolis exposuerit : et ut tunc Barnabas missus sit ad fratres qui erant Antiochiæ.*

ις'. *Ὡς Πέτρος καθεξῆς ἕκαστα τῶν γεγονότων διηγεῖται τοῖς ἀποστόλοις διακριθεῖσι προφητείας [23] αὐτοῦ, τὸ τηνικαῦτα δὲ Βαρνάβαν ἐκπέμψαι πρὸς τοὺς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀδελφούς.*

17. *Prophetia Agabi de fame per totum orbem terrarum futura : munus item ac subsidium, quod missum est ad fratres qui erant in Judæa.*

ιζ'. *Προφητεία Ἀγάβου περὶ λιμοῦ οἰκουμενικοῦ · [24] καὶ καρποφορία πρὸς τοὺς ἐν Ἀντιοχείᾳ [25] ἀδελφούς.*

18. *Jacobi apostoli cædes, ac Petri liberatio* [a] *: ubi etiam de supplicio custodum, ac postea de acerba atque calamitosa morte impii Herodis.*

ιη'. *Ἰακώβου ἀποστόλου κατασφαγή. [26] Ἐν ᾧ καὶ περὶ τῆς τῶν φυλάκων κολάσεως καὶ μετέπειτα τῆς τοῦ ἀσεβοῦς Ἡρώδου πικρᾶς καὶ ὀλεθρίου καταστροφῆς.*

19. *De Barnaba et Saulo a divino Spiritu missis in Cyprum : quæ item egerint in nomine Christi, de Elyma mago.*

ιθ'. *Ἀποστολὴ Βαρνάβα καὶ Σαύλου παρὰ τοῦ θείου Πνεύματος εἰς Κύπρον · ὅσα τε εἰργάσαντο ἐν ὀνόματι Χριστοῦ περὶ Ἐλύμα τοῦ Μάγου.*

20. *Pauli tum ex lege, tum deinceps ex prophetis* C *luculenta historica et evangelica de Christo doctrina.*

κ'. *Παύλου εὐθαλὴς Διδασκαλία εἰς Χριστὸν, ἔκ τε τοῦ νόμου καὶ καθεξῆς τῶν προφητῶν ἱστορικὴ καὶ εὐαγγελική.*

21. *Ut apostoli cum Iconii Christum prædicassent, ac multi credidissent, vi quæ parabatur adversus eos provisa, ex urbe profugere coacti sint.*

κα'. *Ὅπως ἐν Ἰκονίῳ κηρύξαντες τὸν Χριστὸν πολλῶν τε πιστευσάντων ἐδιώχθησαν οἱ ἀπόστολοι.*

22. *De eo qui Lystris claudus natus per apostolos sanatus est. Quamobrem et dii esse, et ad loci incolas accessisse visi sunt, ubi nimirum Paulus etiam lapidatur.*

κβ'. *Περὶ τοῦ ἐν Λύστροις ἐκ γεννητῆς χωλοῦ ἰαθέντος διὰ τῶν ἀποστόλων · διόπερ εἶναί τε θεοὶ, καὶ παρεῖναι ἐδοξαν τοῖς ἐγχωρίοις, ἔνθα δὴ καὶ λιθάζεται ὁ Παῦλος.*

23. *Quod non oporteret eos qui ex gentibus credidissent, circumcidi. Decreta apostolorum et usus eorum.*

κγ'. *Ὅτι οὐ δεῖ περιτέμνεσθαι τοὺς ἐξ ἐθνῶν. Δόγματα καὶ νενόσεις τῶν ἀποστόλων.*

24. *De institutione Timothei, ac de eo qui, revelatione intercedente, accidit, adventu Pauli in Macedoniam.* D

κδ'. *Περὶ κατηχήσεως Τιμοθέου, καὶ τῆς κατὰ ἀποκάλυψιν ἀφίξεως Παύλου εἰς Μακεδονίαν.*

25. *De seditione mota Thessalonicæ propter prædicationem : et ut fugerit Paulus Berrhœam atque inde Athenas.*

κε'. [27] *Περὶ στάσεως γενομένης ἐν Θεσσαλονίκῃ τοῦ κηρύγματος ἕνεκεν · φυγῆς τε τοῦ Παύλου εἰς Βέρροιαν, κἀκεῖθεν εἰς Ἀθήνας.*

26. *De inscriptione quæ Athenis in ara insculpta*

κς'. *Περὶ τῆς Ἀθήνας [28] ἐπιθωμίου γραφῆς, φιλο-*

Variæ lectiones et notæ

[19] Αἰνέα. [20] Λύδδα, ἴσως. [21] ἴσως, ὅπως. [22] Πέτρῳ, ἴσως. [23] ἴσως, διακριθείσης τῆς προφητείας. [24] λειμοῦ, *habebat, et* οἰκουμενικῆς. [25] ἴσως, ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ. [27] *Desiderari videtur,* Πέτρου ἀπαλλαγή. [27] *Hic amplius dimidii capitis decimi sexti, historia de Lydia et puella habente spiritum Pythonis, curata, et in carcerem ob id factum conjectis apostolis et divinitus liberatis, et conversо ad fidem carceris custode, prætermittur.* [28] ἴσως, Ἀθήνας.

[a] *Hæc aut similia in Græco desiderata, prætermittenda visa non sunt.*

Digitized by Google

σόφου τε κηρύγματος καὶ εὐσεβείας τοῦ Παύλου. A

κζ'. Περὶ Ἀκύλα καὶ Πρισκίλλης, καὶ τῆς Κορίνθου ἀπειθίας [29]· τῆς τε κατὰ πρόγνωσιν ἐπ' αὐτοὺς εὐδοκίας ἀποκαλυφθείσης τῷ Παύλῳ.

κη'. Περὶ βαπτίσματος, καὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος δωρεᾶς δοθείσης διὰ προσευχῆς Παύλου τοῖς ἐν Ἐφέσῳ πιστεύσασι, καὶ περὶ ἰάσεως Παύλου.

κθ'. Περίοδος Παύλου ἐκ τῆς περὶ θανάτου καὶ ἀναλήσεως Εὐτυχοῦ διὰ προσευχῆς ἐν Τρωάδι, παραίνεσίς τε ποιμαντικὴ πρὸς τοὺς ἐν Ἐφέσῳ πρεσβυτέρους.

λ'. Ἀγάβου προφητεία περὶ τῶν συμβησομένων B τῷ Παύλῳ ἐν Ἱερουσαλήμ.

λα'. Παραίνεσις Ἰακώβου πρὸς Παῦλον, περὶ τοῦ μὴ δοκεῖν κωλύειν Ἑβραίους περιτέμνεσθαι.

λβ'. Περὶ τῆς ἐν Ἱερουσαλὴμ κατὰ Παύλου κινηθείσης ἀταξίας, ὅπως τε αὐτὸν ὁ χιλίαρχος τοῦ πλήθους ἐξαιρεῖται [30].

λγ' Ὅσα ὁ Παῦλος καταβὰς εἰς τὸ συνέδριον ἔπαθε καὶ εἶπε καὶ εὐθυβόλως ἔπραξε

λδ'. Περὶ ἐπιβουλῆς μελετωμένης κατὰ τοῦ Παύλου ὑπὸ Ἰουδαίων, καὶ μηνύσεως αὐτοῦ πρὸς Λυσίαν.

λε'. Τερτύλλου περὶ Παύλου κατηγορία, καὶ ἀπολογία αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος.

λς'. Περὶ Φήλικος διαδόχου, καὶ τῆς Φήστου C προαγωγῆς, τέλος τε ἐπ' αὐτοῦ διακρίσεως Παύλου καὶ ἐφέσεως.

λζ'. Ἀγρίππα καὶ Βερνίκης παρουσία· καὶ πεῦσις τῶν κατὰ Παῦλον.

λη'. Πλοῦς Παύλου ἐπὶ Ῥώμης κινδύνων τε πλείστων [31] καὶ μεγίστων ἔμπλεως.

λθ'. Ὅπως ἀπὸ Μελίτης εἰς Ῥώμην κατήντησεν ὁ Παῦλος.

μ'. Περὶ διαλέξεως Παύλου τῆς πρὸς τοὺς ἐν Ῥώμῃ Ἰουδαίους.

erat, philosophicaque prædicatione ac pietate Pauli.

27. De Aquila ac Priscilla, atque Corinthiorum propensa ad credendum voluntate: itemque de propensa adversus eos voluntate Dei, quæ ex præscientia atque providentia divina profecta, Paulo revelata est [b].

28. De baptismate ac dono sancti Spiritus, per preces Pauli dato iis qui Ephesi crediderant; et ut per Paulum ægroti et infirmi curati sint [c].

29. Peragratio Pauli in qua de Eutycho Troade per preces a morte revocato, adhæc admonitio pastoralis, qua usus est apud presbyteros Ephesios.

30. Prophetia Agabi de iis quæ Paulo in Hierusalem essent eventura.

31. Verba Jacobi ad Paulum, quibus eum admonuit, ut daret operam, ne videretur Judæos circumcidi prohibere.

32. De eo, qui in Jerusalem adversus Paulum concitatus est tumultus: et ut eum tribunus ex multitudine exemerit.

33. Quæ Paulus, cum descendisset in concilium, passus sit, ac dixerit, et recte fecerit.

34. De insidiis quæ Paulo parabantur ab Judæis, et ut eæ Lysiæ tribuno indicatæ sint.

35. Ut Tertullus Paulum coram præside accusaverit, et ille se defenderit.

36. Ut Felix Festum successorem acceperit, et ut ille Paulum produxerit, ac tandem hinc coram eo causam dixerit et appellaverit.

37. Agrippæ et Bernices adventus, atque cognitio causæ Pauli.

38. Pauli Romam versus navigatio plurimorum ac maximorum plena periculorum.

39. Ut a Melita Paulus Romam pervenerit.

40. De sermocinatione Pauli, et collocutione cum Judæis qui Romæ erant.

Variæ lectiones et notæ.

[29] ἴσως, εὐπειθίας. [30] ἐξαιρεῖται *habebatur*. [31] πλήστων, *habebatur*.

[b] Et hic plusquam dimidium caput decimum octavum, de Judæorum calumnia coram Gallione: ac de oriori ad Ephesum adventu et peregrinatione Pauli, deque Apollo, præteritur. [c] Et hic reliqua capitis decimi noni de filiis Scævæ exorcistis, et seditione Ephesi per Demetrium, prætereuntur.

Digitized by Google

ΕΚ ΤΩΝ ΕΞΗΓΗΤΙΚΩΝ

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΚΑΙ ΤΙΝΩΝ ΕΚ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ

ΕΞΗΓΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΡΑΞΕΙΣ

ΚΑΤΑ ΣΥΝΤΟΜΙΑΝ ΣΥΛΛΕΓΕΙΣΑΙ

ΠΑΡΑ ΤΟΥ

ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ.

—

EX S. JOANNIS CHRYSOSTOMI EXEGETICIS

ET NONNULLORUM PATRUM

EXPOSITIONES IN ACTA APOSTOLORUM

CONCISE AC BREVITER COLLECTÆ

A BEATISSIMO THEOPHYLACTO

BULGARIÆ ARCHIEPISCOPO.

—

Sancti Patris nostri Joannis Chrysostomi Commentarius in Acta sanctorum apostolorum.

Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ὑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν ἁγίων ἀποστόλων.

1 Multis hic liber, non uni soli, nec ipse, nec qui scripsit atque composuit eum, notus est. Quamobrem etiam necessario statui me demittere in hanc commentationem ; ut et ignorantes doceam, nec sinam tantum latere et occultum esse thesaurum. Nec enim minus, quam ipsa Evangelia, prodesse nobis poterit, si tanta philosophia rectisque sententiis, ac maxime scientia earum rerum quæ a Spiritu repræsentatæ sunt, fuerimus repleti. Ne igitur prætereamus eum : sed cum omni cura ac 2 diligentia scrutemur. Etenim prædictiones, quas Christus in Evangeliis præsignificaverat, has reipsa evenisse ac præstitas esse, et in ipsis negotiis veritatem resplendentem, hic possumus videre. Adhæc magna discipulorum in melius commutatio, quæ a Spiritu eis ingenerabatur videri, præterea certæ stabilesque hic inveniri sententiæ possunt : quæ, nisi hic liber exstaret, nemini ita plane notæ essent : sed caput et summa nostræ salutis abscondita jaceret, et nonnulla, quæ et ad vitam et ad certas stabilesque de fide sententias pertinent, incognita et incerta essent.

Πολλοῖς τουτὶ τὸ βιβλίον, οὐδ' ὅτι ἑνὶ γνώριμόν ἐστιν, οὔτε αὐτὸ, οὔτε ὁ γράψας αὐτὸ καὶ συνθείς. Διὸ καὶ ἀναγκαίως εἰς ταύτην ἐμαυτὸν ἔκρινα καθεῖναι τὴν πραγματείαν· ὥστε καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας διδάξαι, καὶ μὴ ἀφεῖναι τοσοῦτον λανθάνειν καὶ ἀποκρύπτεσθαι θησαυρόν. Οὐ δὲ γὰρ ἔλαττον αὐτῶν τῶν Εὐαγγελίων ἡμᾶς [32] ὠφελῆσαι δυνήσεται τοσαύτης ἐμπεπλῆσθαι φιλοσοφίας καὶ δογμάτων ὀρθότητος, καὶ μάλιστα τῶν παρὰ τοῦ Πνεύματος εἰργασμένων. Μὴ δὴ παρατρέχωμεν αὐτὸ, ἀλλὰ μετὰ ἀκριβείας πάσης ἐξετάσωμεν· καὶ γὰρ τὰς προρρήσεις, ἃς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὁ Χριστὸς προαναφωνεῖ, ταύτας εἰς ἔργον ἐξελθούσας ἐνταῦθα ἔστιν ἰδεῖν, καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων διαλάμπουσαν τὴν ἀλήθειαν, καὶ πολλὴν τῶν μαθητῶν τὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον μεταβολὴν, τὴν ἀπὸ τοῦ Πνεύματος αὐτοῖς ἐγγινομένην ἔστιν ἰδεῖν, ἔτι τε καὶ δόγματα ἐνταῦθα εὑρεῖν, ἅπερ, εἰ μὴ τοῦτο ἦν τὸ βιβλίον, οὐδενὶ σαφῶς οὕτω γνώριμα ἦν· ἀλλὰ τὸ κεφάλαιον τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἀπεκρύπτετο καὶ ἄδηλα [33] ἦν καὶ βίου καὶ δογμάτων ἔνια [34].

Variæ lectiones et notæ.

[32] ἡμῶν, *erat correctum et substitutum pro vetustate obsoleto.* [33] *Hic litteræ evanuerant, atque is qui emendare ac restituere eas conatus est, magis rem obscuravit quam correxit. Ego sicuti posui existimo legendum.* [34] ἔναα, *erat.*

Digitized by Google

Τὸ δὲ πλέον τῶν ἐνταῦθα ἐγκειμένων, Παύλου A πράξεις εἰσὶ, τοῦ περισσότερον πάντων κοπιάσαντος. Τὸ δὲ αἴτιον, αὐτοῦ φοιτητὴς ἦν ὁ τὸ βιβλίον τοῦτο συνθεὶς, Λουκᾶς ὁ μακάριος· οὗ τὴν ἀρετὴν πολλαχόθεν μὲν καὶ ἀλλαχόθεν ἔστιν ἰδεῖν· μάλιστα μὲν [88] ἐκ τοῦ πρὸς τὸν διδάσκαλον ἀδιασπάστως ἔχειν, καὶ διὰ παντὸς αὐτῷ παρακολουθεῖν. Ὅ τε γοῦν Δημᾶς καὶ Ἑρμογένης αὐτὸν ἐγκατέλιπον· ὁ μὲν εἰς Γαλατίαν, ὁ δὲ εἰς Δαλματίαν ἀπελθών. Ἄκουσον, τί φησι περὶ τούτου· Λουκᾶς ἐστι μόνος μετ' ἐμοῦ. Καὶ Κορινθίοις δὲ ἐπιστέλλων, περὶ αὐτοῦ φησιν· Οὗ ἔπαινος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν. Καὶ ὅταν λέγῃ, ὅτι Ὤφθη Κηφᾷ, εἶτα τοῖς δώδεκα· καὶ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ὃ παρελάβετε, τὸ τούτου λέγει. Ὥστε οὐκ ἄν τις ἁμάρτοι B τὴν πραγματείαν ταύτην αὐτῷ ἀναθεὶς· ὅταν δὲ εἴπῳ τοῦτῳ, τῷ Χριστῷ λέγω.

Εἰ δέ τις λέγει· Καὶ τί δήποτε οὐχὶ πάντα ἀνέγραψε μέχρι τέλους ὢν μετ' αὐτοῦ; Ἐκεῖνο ἂν εἴποιμεν, ὅτι καὶ ταῦτα ἀρκοῦντα ἦν τοῖς βουλομένοις προσέχειν· καὶ ὅτι πρὸς τὰ κατεπείγοντα ἀεὶ ἵστατο· καὶ ὅτι οὐκ ἐν τῷ λογογραφεῖν ἦν αὐτοῖς ἡ σπουδὴ· πολλὰ γὰρ καὶ ἀγράφῳ παραδόσει παρέδωκαν. Πάντα μὲν οὖν ἄξια θαύματος, τὰ ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ κείμενα· μάλιστα δὲ τῶν ἀποστόλων ἡ συγκατάβασις, ἣν καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῖς ὑπέβαλε, παρασκευάζων αὐτοὺς τῷ τῆς οἰκονομίας ἐνδιατρίβειν λόγῳ· διὰ δὴ τοῦτο, τοσαῦτα περὶ αὐτοῦ διαλεχθέντες, ὀλίγα περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ εἰρήκασι. Τὰ C δὲ πλέονα περὶ τῆς ἐνανθρωπότητος διελέγοντο, καὶ τοῦ πάθους, καὶ τῆς ἀναστάσεως, καὶ τῆς ἀναβάσεως. Τὸ γὰρ ζητούμενον τέως, τοῦτο ἦν, τὸ πιστευθῆναι ὅτι ἀνέστη, καὶ ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς. Ὥσπερ οὖν αὐτὸς ὁ Χριστὸς μάλιστα πάντων ἐσπούδαζε δεῖξαι, ὅτι παρὰ τοῦ Πατρὸς ἥκει, οὕτω καὶ οὗτος, ὅτι ἀνέστη, καὶ ἀνελήφθη, καὶ πρὸς αὐτὸν ἀπῆλθε, καὶ παρ' αὐτοῦ ἀφίκετο. Εἰ γὰρ μὴ τοῦτο ἐπιστεύθη πρότερον, πολλῷ μᾶλλον, τῆς προσθήκης γενομένης, τῆς κατὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἀνάληψιν, ἄπιστον ἅπαν τὸ δόγμα τοῖς Ἰουδαίοις ἔδοξεν εἶναι. Διὸ ῥῆμα καὶ κατὰ μικρὸν αὐτοὺς ἐπὶ τὰ ὑψηλότερα ἀνάγει· ἐν δὲ Ἀθήναις καὶ ἄνθρωπον αὐτὸν ἁπλῶς ὁ Παῦλος καλεῖ, οὐδὲν πλέον εἰπών, εἰκότως. Εἰ γὰρ αὐτὸν τὸν Χριστὸν, διαλεγόμενον περὶ τῆς εἰς τὸν Πατέρα ἰσότητος, λιθάσαι πολλάκις ἐπεχείρησαν, καὶ βλάσφημον διὰ τοῦτο ἐκάλουν· Σχολῇ γοῦν παρὰ τῶν ἁλιέων τοῦτον τὸν λόγον ἐδέξαντο, καὶ ταῦτα τοῦ σταυροῦ προχωρήσαντος.

Καὶ τί δεῖ λέγειν τοὺς Ἰουδαίους, ὅπου καὶ αὐτοὶ πολλάκις οἱ μαθηταὶ τῶν ὑψηλοτέρων ἀκούοντες δογμάτων, ἐθορυβοῦντο καὶ ἐσκανδαλίζοντο; Διὰ τοῦτο

Porro major pars earum, quæ hic continentur, Pauli sunt acta, qui amplius quam omnes laboravit. Ejus autem rei causa est, quod discipulus illius erat is, qui hunc librum composuit, nempe beatus Lucas : cujus virtus cum ex multis quidem rebus aliis, tum vero maxime ex eo, quod a magistro non potuit divelli, sed continenter eum assectatus est, videri potest. Nam Demas et Hermogenes cum deseruerunt, hic quidem in Gallogræciam, ille in Dalmatiam profectus. Audi quid dicat de hoc : Lucas mecum est solus. Atque etiam Corinthiis scribens de eo dicit : Cujus laus est in Evangelio per omnes Ecclesias : et cum dicit : Visus est Cephæ, deinde illis duodecim : et secundum Evangelium quod accepistis, hujus dicit Evangelium. Itaque nemo erraverit, hunc commentarium huic acceptum ferens : cum autem, huic, dico, Christo dico.

Quod si quis dicat : Et cur tandem non omnia litteris mandavit, cum usque ad finem esset una cum illo? huic responderim, quod etiam hæc abunde satis multa sint iis, qui attendere velint : et quod ad ea, quæ urgebant, semper consisterent : quod non in libris scribendis studium suum collocarent, nam multa etiam viva voce, quæ scripta non exstant, tradebant. Atque cum omnia quidem, quæ in hoc libro continentur, admiratione digna sunt : tum vero maxime apostolorum συγκατάβασις, id est, ea virtus, qua se accommodabant ad tempora atque personas, et quasi una cum illis condescendebant ac sese demittebant : quam virtutem Spiritus eis suggerebat, aptos et idoneos eos efficiens ad hoc, ut incumberent in rationem dispositionis et administrationis. Idcirco nimirum tam multa de Christo locuti, pauca de divinitate ejus dixerunt : majorem autem partem de humanæ naturæ assumptione, de passione, de resurrectione et ascensione loquebantur. Nam hoc erat, quod tunc initio requirebatur, ut crederetur resurrexisse et in cœlos ascendisse. Quemadmodum igitur ipse Christus omnium maxime studebat ostendere, se a Patre venire : sic etiam hic demonstrare 3 conatur eum resurrexisse et assumptum esse, et ad illum abiisse, et ab illo venisse. Nisi enim illud prius creditum D fuisset, multo magis adjectione facta earum rerum, quæ circa resurrectionem et assumptionem acciderunt, incredibilis esse fidei universa doctrina Judæis visa fuisset : quamobrem sensim ac paulatim eos ad altiora subduxit, atque Athenis illum Paulus etiam simpliciter hominem vocat, nulla re amplius adjecta, ac merito. Nam si Christum ipsum verba facientem de sua cum Patre æqualitate parique conditione, lapidibus obruere sæpenumero tentaverunt, et blasphemum, id est, læsæ majestatis divinæ reum, idcirco vocabant : profecto vix eam orationem piscatoribus proferentibus probassent, præsertim cum crux præcessisset.

Et quid attinet dicere de Judæis? quandoquidem etiam ipsi sæpenumero discipuli de altioribus sententiis loquentem Christum audientes, turbaban-

Variæ lectiones et notæ.

[88] μέντοι *Isc.*

Digitized by Google

tur et offendebantur; propterea etiam dicebat : Multa habeo, quæ dicam vobis, sed non potestis portare nunc. Quod si illi non poterant, qui tanto tempore una cum eo vixerant, qui tot arcanarum rerum participes fuerant, qui tot miracula viderant : qui potuissent illi, qui ab altaribus et simulacris et victimis, et felibus et crocodilis : talia enim erant ea, quæ pro numinibus a Græcis et paganis colebantur : et aliis malis tunc primum avulsi erant, de sublimibus sententiis verba repente unoque momento probassent? Qui item Judæi quoque, qui quotidie discunt, quorumque aures his vocibus legis undique circumsonant : Audi Israel : Dominus Deus tuus, unus est, ac præter eum non est alius : qui item in cruce clavis affixum illum conspexerant : maxime vero qui etiam illum crucifixerant et sepeliverant ac ne resurrexisse quidem eum viderant, audientes hunc ipsum Deum esse ac Patri æqualem, non omnium maxime resiluissent, et abrupti essent? Quamobrem paulatim ac sensim illos ad hoc adducunt, ac multa quidem condescensionis et accommodationis ratione et administratione utuntur, largiore autem Spiritus gratia potiuntur : ac majora quam ipse Christus fecerat, illius nomine gerunt : ut utroque modo illos humi jacentes excitarent, ac fidem facerent orationi de resurrectione. Etenim id potissimum est hic liber, nempe demonstratio documentumque resurrectionis : hujus namque rei fide facta, reliqua quoque prospere succedebant. Et argumentum quidem atque propositum libri universum, ut aliquis re est : audiamus autem deinceps ipsa principia.

A καὶ ἔλεγε· Πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι. Εἰ δὲ ἐκεῖνοι οὐκ ἠδύναντο, οἱ συγγενόμενοι χρόνον τοσοῦτον αὐτῷ, καὶ τοσούτων κοινωνήσαντες ἀπορρήτων, καὶ τοσαῦτα θεασάμενοι θαύματα, πῶς ἂν οἱ ἀπὸ βωμῶν καὶ εἰδώλων καὶ θυσιῶν καὶ αἰλούρων καὶ κροκοδείλων· τοιαῦτα γὰρ ἦν τῶν Ἑλλήνων τὰ σεβάσματα· καὶ τῶν ἄλλων κακῶν τότε πρῶτον [36] ἀποσπασθέντες, ἀθρόον τοὺς ὑψηλοὺς τῶν δογμάτων ἐδέξαντο λόγους; Πῶς δ' ἂν καὶ Ἰουδαῖοι, οἱ καθ' ἑκάστην ἡμέραν μανθάνοντες καὶ ἐνηχούμενοι ὑπὸ τοῦ νόμου τὸ, Ἄκουε, Ἰσραήλ· Κύριος ὁ Θεός σου εἷς ἐστι, καὶ πλὴν αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἄλλος· καὶ ἐν τῷ σταυρῷ ἰδόντες αὐτὸν προσηλωμένον, μάλιστα δὲ καὶ σταυρώσαντες καὶ θάψαντες καὶ οὐδὲ ἀναστάντα ἰδόντες, ἀκούοντες ὅτι B Θεός ἐστιν αὐτὸς οὗτος καὶ τῷ Πατρὶ ἴσος, οὐκ ἂν μάλιστα πάντων ἀπεπήδησάν τε καὶ ἀπερράγησαν; Διὰ τοῦτο ἠρέμα καὶ κατὰ μικρὸν αὐτοὺς προβιβάζουσι, καὶ πολλῇ μὲν κέχρηνται τῇ τῆς συγκαταβάσεως οἰκονομίᾳ, δαψιλεστέρας τε [37] ἀπολαύουσι τῆς τοῦ Πνεύματος χάριτος· καὶ μείζονα ὧν αὐτὸς πεποίηκεν ἐργάζονται τῷ αὐτοῦ ὀνόματι· ἵνα ἑκατέρωθεν αὐτοὺς χαμαὶ κειμένους ἀναστήσωσι, καὶ τὸν περὶ τῆς ἀναστάσεως πιστώσωνται λόγον· καὶ γὰρ τοῦτο μάλιστά ἐστι τουτὶ τὸ βιβλίον ἀναστάσεως ἀπόδειξις· τούτου γὰρ πιστευθέντος, ὁδῷ καὶ τὰ ἄλλα προῤῥαίνειν. Ἡ μὲν οὖν ὑπόθεσις καὶ ὁ τοῦ βιβλίου σκοπὸς ἅπας, ὡς ἂν τις παχυμερῶς συλλαβὼν εἴποι, οὗτος [38] μάλιστά ἐστιν· ἀκούσωμεν δὲ λοιπὸν αὐτῶν τῶν προοιμίων.

crassius comprehensa dixerit, hoc potissimum

CAPUT I.

C ΚΕΦΑΛ. Α'.

Vers. 1. *Primum quidem librum confeci, o Theophile, de omnibus.*

Commonefacit Theophilum Evangelii, ut exquisitam et accuratam suam diligentiam ostendat. Etenim in initio illius operis : Visum est, inquit, etiam mihi, qui omnia a capite diligenter investigavi, deinceps tibi scribere ; non simpliciter autem, sed quemadmodum tradiderunt nobis qui ab initio spectatores et ministri Verbi fuerunt. Mentionem igitur facit illius commentarii, diligentiam, qua usus est illic, et redigens in memoriam. Diligentiæ autem illum commonefacit, ut illam ipsam, et eam, qua usus est in hoc libro mente atque memoria tenens, ad ea quæ scribuntur, maxime animum attendat. Quamobrem ne opus quidem hic habuit alia D commendatione. Nam qui idoneus ac gravis scriptor habitus sit, ac fidem fecerit earum rerum, quæ audivit, huic ea, quæ non ab aliis accepit, sed ipse vidit, componenti longe major fides haberi debebit. Idcirco non dicit : Primum quidem Evangelium, quod conscripsi : sed, Primum quidem librum seu commentarium : non enim erat vanus, et inanis

Τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην περὶ πάντων, ὦ Θεόφιλε.

Ἀναμιμνήσκει τὸν Θεόφιλον τοῦ Εὐαγγελίου, ὥστε τὴν οἰκείαν ἀκρίβειαν ἐνδείξασθαι· καὶ γὰρ ἀρχόμενος [39] ἐκείνης τῆς πραγματείας, φησίν· Ἔδοξε κἀμοὶ παρακολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς καθεξῆς σοι γράψαι, οὐχ ἁπλῶς δὲ, ἀλλὰ καθὼς παρέδοσαν [40] ἡμῖν οἱ ἀπαρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ Λόγου. Μέμνηται οὖν τῆς πραγματείας ἐκείνης, τῆς ἐκεῖσε ἀναμιμνήσκων ἀκριβείας· τῆς ἀκριβείας δὲ ἀναμιμνήσκει, ἵνα τὴν αὐτὴν ταύτην καὶ τὴν τοῦ παρόντος βιβλίου κατέχων ταῖς διανοίαις, προσέχῃ [41] μάλιστα τοῖς γραφομένοις· Διὸ οὐδὲ ἐδεήθην [42] ἐνταῦθα ἑτέρας συστάσεως. Ὃ [43] γὰρ ἄπερ ἤκουσεν, ἀξιόπιστος γενόμενος γράψαι καὶ πιστευθεὶς, πολλῷ μᾶλλον, ἃ μὴ παρ' ἑτέρων ἤκουσεν, ἀλλ' αὐτὸς εἶδε, ταῦτα συντιθεὶς, δίκαιος ἂν εἴη πιστεύεσθαι. Διὰ τοῦτο οὐ λέγει, Τὸ μὲν πρῶτον Εὐαγγέλιον, ὃ εὐηγγελισάμην, ἀλλὰ, Τὸν μὲν πρῶτον λόγον, διὰ τὸ ἄτυφον αὐτὸν εἶναι καὶ μετριόφρονα, καὶ μείζονα ἑαυτοῦ νομίζειν εἶναι τοῦ Εὐαγγελίου τὴν προσηγορίαν· καίτοι γε ὁ ἀπόστολος

Variæ lectiones et notæ.

[36] πρώτοις *erat.* [37] *pro*, τε, *lego* δέ. [38] οὗτος, *erat.* [39] ἀργόμενον, *erat.* [40] παρέδωσαν, *erat.* [41] προσέχει, *erat.* [42] ἴσ. ἐδεήθη. [43] ἃ, *erat in apographo; existimo scribendum*, ὅ.

Digitized by Google

αὐτὸν ἐντεῦθεν κοσμεῖ, Οὗ ὁ ἔπαινος, λέγων, ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ.

A gloriæ cupidus : sed moderate de se sentiebat, ac majorem esse putabat Evangelii appellationem, quam quod ab se sumi deberet, quanquam Apostolus eum hinc ornat, Cujus laus est, inquiens, in Evangelio.

Τῷ δὲ, Περὶ πάντων, εἰπεῖν, δοκεῖ ἐναντιοῦσθαι τῷ εὐαγγελιστῇ Ἰωάννῃ· εἴ γε ὁ μὲν φησίν· Οὐκ ἦν πάντα γράψαι· ὁ δὲ Περὶ πάντων τὸν λόγον πεποιῆσθαι [16] ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τῆς ἀναλήψεως. Τί οὖν φαμεν; Ὅτι, Περὶ πάντων, οὗτός φησι, τῶν συνεχόντων καὶ κατεπειγόντων μηδὲν παραλιπεῖν, ἐξ ὧν ἡ τοῦ κηρύγματος θειότης καὶ ἀλήθεια καταλαμβάνεται· ταῦτα γὰρ ἃ δι' ὧν ἔστι καταμαθεῖν τὴν τοῦ κηρύγματος θειότητα καὶ ἀλήθειαν, καὶ ὁ Λουκᾶς καὶ ἕκαστος τῶν εὐαγγελιστῶν τῷ ἰδίῳ λόγῳ κεφαλαιωδῶς, καὶ ὡς ἐν ὑποτυπώσει ἀκριβῶς ἐγκατέταξαν· καὶ αὐτὸς δὲ ὁμοίως ὁ θεολόγος Ἰωάννης περὶ πάντων τούτων διέλαβεν. Οὐ γὰρ ἐνέλιπόν τι, δι' ὧν ἥ τε κατὰ σάρκα τοῦ Λόγου οἰκονομία πιστεύεταί τε καὶ ἐπιγινώσκεται, καὶ ἡ κατὰ τὴν θεότητα αὐτοῦ μεγαλειότης διαλάμπει τε καὶ ἐμφανίζεται. Μὴ χωρῆσαι μέν τοι τὰ γραφόμενα βιβλία τὸν κόσμον ὁ Ἰωάννης φησὶν, εἰ κατὰ μέρος καὶ ἐπὶ λεπτῷ πάντα γράφοιτο, ἃ ὁ Δεσπότης εἶπέ τε καὶ ἐποίησε· μάλιστα δὲ εἰ καὶ τοὺς λόγους τῶν πραγμάτων καὶ εἰρημένων ἐπιζητῶν τις συντάττειν βούλοιτο τῇ Γραφῇ. Οἱ γὰρ τούτων λόγοι καὶ τὰ αἴτια, καθ' ἃ ἐνήργει καὶ ἔλεγεν, οὔτε λογισμοῖς ἀνθρωπίνοις ληπτοὶ, οὔτε γνωστοὶ, πλὴν ὅτι ὡς ὁ Θεὸς ἔπραττεν, ἃ ἔπραττε, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν πιστούμενος· οὔτε λόγῳ ῥηθῆναι δυνατοὶ, ἀλλ' οὐδὲ γραφῇ παραδοῦναι χωρητοί· ἄλλως τε δὲ καὶ τὸ, οἶμαι, προστεθὲν, τὴν ὑπερβολὴν κολάζει τοῦ λόγου, καὶ οὐκ ἐξάπαντος δείκνυσι διατεινόμενον μὴ χωρῆσαι

Porro quod, de omnibus dixit, hoc verbo videtur Joanni evangelistæ adversari : siquidem ille dicit, non potuisse omnia scribi, hic vero, sese de omnibus scripsisse a principio usque ad assumptionem. Quid igitur dicimus ? nempe hunc, quod dicit, de omnibus, significare se ex iis, quibus res nitebatur, quæve in primis requirebantur, ex quibus divinitas prædicationis et veritas deprehenditur, nihil prætermisisse. Nam illa, per quæ divinitas et veritas prædicationis cognosci potest, cum Lucas, tum evangelistarum quisque in suum librum summatim, ac quasi per delineationem industrie diligenterque retulerunt, atque ipse similiter Joannes ille Theologus ac Deitatis præco de his omnibus commentatus est atque tractavit. Non enim aliquid earum rerum prætermiserunt, per quas tum ea, quæ in carne contigit, administratio Verbi creditur atque cognoscitur, tum ea quæ in deitate ejus est, majestas elucet atque declaratur. At Joannes mundum ait non capturum ea, quæ exararentur volumina, si particulatim ac minutatim omnia scriberentur, quæ Dominus et dixit et fecit : maxime vero si quis etiam rationes factorum atque dictorum requirens scriptura persequi atque complecti velit. Illorum enim rationes et causæ propter quas aliquod vel dicebat vel faciebat cogitationibus humanis neque percipi, neque cognosci, neque oratione explicari possunt, præter quid quod tanquam Deus agebat, quod agebat, etiam humanam interim naturam præ se ferens : atque adeo ne scripturæ quidem mandari atque comprehendi possunt, et alioquin etiam verbum, opinor, appositum exsuperationem et superlationem corrigit orationis et ostendit eum non contendentem et asseverantem, mundum prorsus ac penitus capturum non fuisse.

B C D

Ἔστι δὲ καὶ τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι οὗτος ὁ εὐαγγελιστὴς, ἐπεὶ μᾶλλον τῶν ἄλλων τῇ θεωρίᾳ ἐνδιατρίβει, εἰκότως ἅπαντα αὐτοῦ τὰ ἔργα καὶ ποιήματα γινώσκει, οὐ μόνον ἃ μετὰ σαρκὸς ἐπεδείξατο, ἀλλὰ καὶ ἅπερ ἐξ αἰῶνος ἐδημιούργησεν ἀσώματά τε καὶ μετὰ σώματος· ὧν τῆς οὐσίας πέρας καὶ τῆς προσαγωγῆς καὶ τῆς διαφορᾶς καὶ τῆς ὑπάρξεως, καὶ τῶν ἄλλων, εἴ τις γράφειν καθ' ἕκαστον ἐπιχειροίη, οὐτ' ἂν, εἴ τις καὶ δοίη τοῦτο κατὰ συγχώρησιν, δυνατὸν εἴη τὸν κόσμον τὰ γραφόμενα βιβλία χωρῆσαι. Εἰ δέ τις καὶ κόσμον ἐνταῦθα οὐ τὸν κόσμον ἁπλῶς, ἀλλὰ τὸν ἐπὶ πονηρῷ κείμενον ἄνθρωπον καὶ τὰ τοῦ κόσμου καὶ τὰ τῆς σαρκὸς ἐκλάβοι φρονοῦντα· πολλαχοῦ γὰρ καὶ οὕτως εἴληπται τῆς Γραφῆς· εἰκότως λέγει ὁ Ἰωάννης, ὅτι Εἰ πάντα [17] τὰ θαυματουργηθέντα παρὰ τοῦ Χριστοῦ θελήσει τις ἀναγράφειν, οὐκ ἂν χωρήσαιεν οἱ τοιοῦτοι, τῷ πλήθει τῶν ἔργων καὶ τῇ μεγαλειότητι εἰς ἀπιστίαν μᾶλλον, ἢ εἰς πίστιν φιλοῦντες ὑπάγεσθαι. Καὶ γὰρ διὰ

Potest autem hoc quoque dici, hunc evangelistam, quia magis quam cæteri speculationi insistit, merito universa illius opera ac facta intelligere, non ea modo quæ cum carne præstitit, verum etiam ea quæ a sæculo effecit incorporea corporeaque : quorum naturæ finem et productionis et differentiæ et substantiæ cæterorumque si quis singulatim scribere aggrediatur, ne, si quis etiam hoc det per concessionem, fieri quidem posset, ut mundus caperet volumina, quæ scriberentur. Quod si quis etiam mundum hic, non mundum simpliciter, sed eum, qui improbitate obsitus ac præditus est, hominem, ac mundana atque carnalia animo agitantem accipiat : in multis enim locis Scripturæ etiam sic accipitur : recte dicit Joannes, Quod si quis omnia, quæ a Christo mirabiliter facta sunt, litteris mandare velit, capere non posse eos, qui tales sunt, multitudine ac magnificentia operum ad incredulitatem soliti adduci. Etenim

Variæ lectiones et notæ.

[16] πεποιεῖσθαι, *erat.* [17] πάντες, *erat.*

Digitized by Google

idcirco multis in locis evangelistæ, ac sæpenumero totas catervas eorum, qui sanati fuerunt, silentio prætermittunt, ac multa miracula transeunt: tantummodo significantes, multos a variis morbis liberatos, et multa facta esse miracula, et hujusmodi, narrationem autem non exponunt. Plurium enim particularis narratio crassioribus et errore præoccupatis, incredulitatem potius atque detrectationem et aversationem auscultationis, quam fidem et alacritatem ad auscultandum solet ingenerare.

A τοῦτο πολλαχοῦ οἱ εὐαγγελισταὶ καὶ πολλάκις δῆμον ὅλον ἰαθέντων παρατρέχουσι, καὶ πολλὰ τῶν θαυματουργημάτων ὑπερβαίνουσι, μόνον ἐπισημαινόμενοι, ὅτι πολλοὶ ἐκ ποικίλων παθῶν ἀπηλλάγησαν· καὶ πολλὰ ἐγένοντο θαύματα, καὶ τοιαῦτα· τὴν δὲ ἐξήγησιν οὐ ποιοῦνται. Τῶν γὰρ πλειόνων ἡ κατὰ μέρος διήγησις τοῖς παχυτέροις καὶ τῇ πλάνῃ προκατεσχημένοις, ἀπιστίαν μᾶλλον καὶ ὄκνον τῆς ἀκροάσεως, ἢ πίστιν καὶ προθυμίαν εἰς τὴν ἀκρόασιν ἐμποιεῖν εἴωθεν.

Quæ Jesus cœpit tam facere, quam docere.

Miracula atque doctrinam dicit: non solum autem hoc, verum etiam, quod faciendo doceret. Non enim verbis quidem hominibus mandabat, ut facerent, ipse vero non faciebat, sed per ea, quæ B ipse faciebat, etiam homines admonebat, ut ad sui imitationem et studium virtutis sese transferrent. Sciendum est autem Theophilum unum fuisse de numero piorum, qui ab ipso Luca ad pietatem erant instituti. Ac ne mireris, si unius hominis gratia adeo sollicitus fuit, eumque tanti 6 fecit, ut integros libros atque tractatus scriberet. Servabat enim Dominicam vocem, quæ dicit: Non est voluntas Patris mei, ut pereat unus de parvis his. Sed cur uni cum scriberet Theophilo, non unum librum fecit, sed in duas partes divisit argumenta? Propter perspicuitatem, et ut reficeret auditorem, atque etiam argumento divisi tractatus erant, itaque recte ipse quoque hæc opera in duas partes C divisit.

Ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν.

Τὰ θαύματα καὶ τὰς διδασκαλίας φησίν· οὐ τοῦτο δὲ μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐν τῷ ποιεῖν ἐδίδασκεν· οὐ γὰρ λόγῳ μὲν ἐπέτρεπε τοῖς ἄλλοις [46] πράττειν, αὐτὸς δὲ οὐκ ἔπραττεν, ἀλλὰ δι' ὧν αὐτὸς ἔπραττε, διὰ τούτων παρῄνει καὶ τοὺς ἀνθρώπους εἰς μίμησιν ἑαυτοῦ καὶ ἀρετῆς ἐπιμέλειαν μετατίθεσθαι. Ἰστέον δὲ ὅτι ὁ Θεόφιλος εἷς ἦν τῶν εὐσεβῶν, τῶν κατηχηθέντων ὑπ' αὐτοῦ τὴν εὐσέβειαν. Καὶ μὴ θαυμάσῃς εἰ ἕνεκεν ἀνδρὸς ἑνὸς τοσαύτην φροντίδα κατεδάλετο, ὡς δύο αὐτῷ γράψαι πραγματείας ὁλοκλήρους· καὶ γὰρ φύλαξ ἦν τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς, τῆς λεγούσης· Οὐκ ἔστι θέλημα τοῦ Πατρός μου, ἵνα ἀπόληται ἐξ τῶν μικρῶν τούτων. Τίνος δὲ ἕνεκεν ἑνὶ γράψων τῷ Θεοφίλῳ, οὐχ ἓν βιβλίον ἐποίησεν, ἀλλ' εἰς δύο διεῖλε τὰς ὑποθέσεις; Σαφηνείας ἕνεκεν, καὶ τοῦ διαναπαῦσαι τὸν ἀκροατήν· ἔτι καὶ ὑποθέσει διῃρημέναι ἦσαν αἱ πραγματεῖαι· καὶ εἰκότως καὶ αὐτὸς εἰς δύο διεῖλε ταύτας τὰς πραγματείας.

Vers. 2. *Usque ad eum diem, quo posteaquam mandata dedit apostolis per Spiritum sanctum, quos elegerat, assumptus et subvectus est.*

Posteaquam per Spiritum sanctum mandata dedit: id est, posteaquam locutus est ad eos spiritualia verba. Nihil hoc sit humanum, quod per Spiritum eis mandavit; quemadmodum etiam ipse Dominus humilius et ad dispositionem et administrationem accommodatius loquens dicebat: Sin autem per Spiritum Dei ego dæmonia ejicio. Aut: Per Spiritum ubi mandata dedit, dicit, non quod Filius Spiritu indiguerit: sed quod ubi (quid) Filius conficit et exsequitur, illic etiam Spiritus, utpote ejusdem cum eo naturæ atque conditionis, D et in opere versatur, et una adest. Sed quid mandavit? Ite, docete omnes nationes, eosque baptizate in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti: ac docete eos servare quæcunque mandavi vobis. Posteaquam mandata dedit, inquit, in sublime exceptus et subvectus est. Non dixit, Ascendit; sed adhuc tanquam de homine loquitur. Hinc autem intelligimus, quod etiam post resurrectionem, docebat discipulos. Sed tempus hoc nemo plene et exacte descripsit; sed Joannes quidem magis quam cæteri omnes immoratur in eo: omnia autem nemo plane exposuit: ad aliud enim festinabant.

Ἄχρι ἧς ἡμέρας ἐντειλάμενος τοῖς ἀποστόλοις διὰ Πνεύματος ἁγίου, οὓς ἐξελέξατο, ἀνελήφθη.

Διὰ Πνεύματος ἐντειλάμενος, τουτέστι, πνευματικὰ πρὸς αὐτοὺς εἰπὼν ῥήματα· οὐδὲν ἀνθρώπινον ἦν τοῦτο, ὅτι ἐν Πνεύματι αὐτοῖς [47] ἐνετείλατο, καθὼς καὶ αὐτὸς ὁ Δεσπότης ταπεινότερον καὶ οἰκονομικώτερον φάσκων ἔλεγεν· Εἰ δὲ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐγὼ ἐκβάλλω [48] τὰ δαιμόνια· ἦ, Διὰ Πνεύματος, φησὶν, ἐντειλάμενος, οὐχ ὅτι ὁ Υἱὸς ἐδεήθη τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' ὅτι ἔνθα ἂν ὁ Υἱὸς διαπράττηται, ἐκεῖ καὶ τὸ Πνεῦμα, ὡς ὁμοφυὲς, καὶ ἐνεργεῖ καὶ συμπάρεστι. Τί δὲ ἐνετείλατο; Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα, ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν. Ἐντειλάμενος, φησὶν, ἀνελήφθη· οὐκ εἶπεν, Ἀνέβη· ἀλλ' ἔτι ὡς περὶ ἀνθρώπου διαλέγεται. Ἐντεῦθεν δὲ μανθάνομεν ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐδίδασκε τοὺς μαθητάς, ἀλλὰ τὸν χρόνον τοῦτον οὐδεὶς εἶπε μετὰ ἀκριβείας· ἀλλ' ἐγχρονίζει μὲν αὐτῷ ὁ Ἰωάννης τῶν ἄλλων πάντων [49]· πάντα δὲ σαφῶς οὐδεὶς ἀπήγγειλε· πρὸς γὰρ ἕτερον ἠπείγοντο.

Variæ lectiones et notæ.

[46] *Ισ.* ἀνθρώποις. [47] αὐτοὺς, *erat.* [48] ἐκβάλω, *erat.* [49] *Ισ.* πλέον.

Digitized by Google

Οἷς καὶ παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν αὐτὸν ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα.

Εἰπὼν περὶ τῆς ἀναλήψεως πρότερον, λέγει καὶ περὶ τῆς ἀναστάσεως. Ἐπειδὴ ἤκουσας ὅτι ἀνελήφθη, ἵνα μὴ νομίσῃς ὑφ' ἑτέρων αὐτὸν ἀνειλῆφθαι, ἐπήγαγεν· Οἷς καὶ παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα. Εἰ γὰρ ἐν τῷ μείζονι ἑαυτὸν παρέστησε, πολλῷ μᾶλλον ἐν τῷ ἐλάττονι, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα, ἀλλ' οὐκ ἐν ἡμέραις τεσσαράκοντα. Οὐ γὰρ ὥσπερ πρὸ τῆς ἀναστάσεως συνεχῶς αὐτοῖς συνῆν, οὕτω καὶ τότε, ἀλλ' ἐφίστατο καὶ ἀφίστατο πάλιν, ἀνάγων αὐτῶν τὰς διανοίας, καὶ οὐκέτι συγχωρῶν ὁμοίως πρὸς αὐτὸν διακεῖσθαι, ὥσπερ καὶ ἔμπροσθεν· ἀλλ' ἑκάτερα μετὰ πολλῆς σοφίας καὶ ἀκριβείας κατεσκεύαζε, καὶ τὸ πιστευθῆναι τὴν ἀνάστασιν, καὶ τὸ μείζονα αὐτὸν νομισθῆναι λοιπὸν, ἢ κατὰ ἄνθρωπον, καίτοι γε ταῦτα ἐναντία ἦν. Ὑπὲρ γὰρ τοῦ πιστευθῆναι τὴν ἀνάστασιν, πολλὰ ἂν ἀνθρώπινα ἔδει γενέσθαι, ὑπὲρ δὲ θατέρου, τοὐναντίον. Ἀλλ' ὅμως ἀμφότερα γέγονε μετὰ τοῦ προσήκοντος καιροῦ· δι' ἡμερῶν γὰρ τεσσαράκοντα τῶν ἀπὸ τῆς ἀναστάσεως μέχρι τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀνόδου, ἐν αἷς καὶ συνέφαγε καὶ συνέπιεν αὐτοῖς, δεικνὺς ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ σταυρωθεὶς καὶ ταφεὶς καὶ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν. Τίνος δὲ ἕνεκεν οὐ πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀποστόλοις[80] ἐφάνη; Ὅτι φάντασμα ἂν ἔδοξε τοῖς πολλοῖς, οὐκ εἰδόσι τὸ ἀπόῤῥητον τοῦ μυστηρίου. Εἰ γὰρ καὶ αὐτοὶ οἱ μαθηταὶ ἠπίστουν τὴν ἀρχὴν καὶ ἐθορυβοῦντο, καὶ ἁφῆς ἐδέήθησαν, τῆς διὰ χειρὸς καὶ τραπέζης, τί τοὺς πολλοὺς εἰκὸς ἦν παθεῖν; Διά τοι τοῦτο ἐκ τῶν σημείων ὧν ἔλαβον χάριν ποιεῖν οἱ ἀπόστολοι, ἀναμφίβολον ποιεῖ τῆς ἀναστάσεως τὴν ἀπόδειξιν καὶ κοινήν· ὥστε μὴ τοῖς τότε μόνον, ὅπερ ἐκ τῆς ὄψεως ἔμελλε γίνεσθαι, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς μετὰ ταῦτα φανερὰν γενέσθαι τὴν ἀνάστασιν.

A

B

C

Vers. 3. *Quibus etiam, postcaquam supplicio fuisset affectus, multis argumentis et signis viventem sese per dies quadraginta præbuit.*

Postquam dixit de assumptione prius, dicit etiam de resurrectione. Quandoquidem audivisti, assumptus est, ne putes eum ab aliis assumptum esse, subjunxit : Quibus etiam exhibuit sese viventem. Nam si in majori sese exhibuit, multo magis in minori. Per dies, sive intra dies quadraginta, et non in diebus quadraginta. Non enim, sicut ante resurrectionem continenter una cum eis erat, ita etiam tunc: sed accedebat et rursus discedebat, sursum erigens eorum mentes, et non amplius concedens, ut similiter atque superiore tempore adversus sese affecti essent, sed utraque cum magna sapientia atque cautione agebat, ut et resurrectio crederetur, et ipse major posthac, quam pro homine 7 haberetur, quanquam hæc sane contraria erant. Nam pro hoc, ut resurrectio crederetur, multa humana fieri oportebat: pro altero vero, contrarium. Verumtamen utraque convenienti tempore facta sunt : videlicet intra dies quadraginta, qui intercesserunt a resurrectione usque ad ascensionem et reditum in cœlum, in quibus etiam una cum iis comedit ac bibit, ostendens interim, quod ipse esset is, qui crucifixus, qui sepultus esset, qui a mortuis resurrexisset. Sed quare non omnibus, sed solis apostolis apparuit ? Quia vulgo hominum, qui arcanum mysterium non noverant, spectrum esse visum fuisset. Nam si etiam ipsi discipuli initio fidem non habebant, sed turbabantur, et tactu manus et mensa opus habebant: qualem verisimile est vulgi affectum futurum fuisse ? Idcirco per signa, quæ faciendi causa acceperunt apostoli, non ambiguam, sed certam efficit resurrectionis demonstrationem erant : quod ex aspectu fieri debebat : verum etiam facta sit.

Atque communem, ut non iis duntaxat, qui tunc omnibus, qui postea fuerunt, manifesta resurrectio

Ὀπτανόμενος αὐτοῖς, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

Καὶ συναλιζόμενος παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, ἣν ἠκούσατέ μου.

Vers. 3. *Dum conspicitur ab eis, ac loquitur ea quæ pertinent ad regnum Dei.*

Vers. 4. *Et una cum eis vescens, præcepit illis, ne discederent Hierosolymis, sed exspectarent promissum Patris, quam, inquit, audivistis ex me.*

Βασιλείαν αὐτὸς ὁ Κύριος ἐκάλεσε τοῦ Πατρὸς καθ' ὃν[81] ἐπηγγείλατο τοῖς μαθηταῖς τὸ καινὸν συμπίνειν ποτήριον· καινὴν πόσιν καλῶν, ἣν μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἑαυτοῦ συνέπιεν αὐτοῖς. Καὶ καινὴν βρῶσιν συνέφαγεν, οὐ κατὰ τὴν προτέραν τάξιν, ἣν συνήσθιεν αὐτοῖς καὶ συνέπινε πρὸ τῆς ἀναστάσεως. Τότε γὰρ κατὰ πάντα, χωρὶς ἁμαρτίας, ὁμοιωθεὶς ἡμῖν, ἤσθιε καὶ ἔπινε καθάπερ ἡμεῖς, ἐκὼν ἐνδιδοὺς τῇ σαρκὶ τὴν τῆς τροφῆς χρείαν ἐπιζητεῖν· διὸ καὶ τὸ τῆς πείνης βουλόμενος προσήκατο πάθος· μετὰ δέ γε τὴν ἀνάστασιν οὐκέτι κατὰ χρείαν ἔφαγέ τε καὶ ἔπιεν, ἀλλὰ μόνον πιστούμενος ἅπασι τὴν ἀληθῆ

D

Regnum Patris Dominus ipse vocavit, in quo novum una cum eis poculum discipulis promiserat bibiturum : novum potum vocans, quem una cum illis bibit post resurrectionem : atque etiam novum una cum illis cibum comedit, non quemadmodum prius instituerat, cum una cum eis comedebat et bibebat antequam resurrexisset. Tunc enim, excepto peccato, omnino nobis assimilatus, comedebat et bibebat quemadmodum nos, ultro carni indulgens, ut requireret necessariúm usum cibi. Quamobrem famis quoque affectum volens admisit : sed post resurrectionem sane non amplius necessario co-

Variæ lectiones et notæ.

[80] *desiderari videtur*, μόνοις. [81] *Isc.* καθ' ἣν.

Digitized by Google

medit et bibit, sed solummodo ut universis fidem faceret veræ corporis naturæ, quod et supplicio volens affectus esset et divinitus resurrexisset. Hunc igitur novum cibum et potum vocavit, quibus una cum discipulis post resurrectionem, non quemadmodum prius consueverat, usus est. Etenim in quadraginta diebus, inquit, συνηλίζετο, id est, una cum eis vescebatur, videlicet communi utens sale et mensa. Sed quomodo, nostrum non est dicere. Hæc enim non solito more, sed magis admirabili modo acciderunt : non quod natura deinceps cibis indigeret, sed quod condescensio atque accommodatio fieret ad demonstrandam resurrectionem. Et patefaciens 8 regni mysteria, præcepit, etc. Cur tandem hoc eis ut facerent, mandavit ? Nam primum quidem eos metu perculsos atque trementes in Galilæam eduxit, ut securi ea, quæ diceret, audirent : parati enim erant ad locum et munus suum deserendum ; deinde postquam audiverant, ac quadraginta dies una conversati erant, mandavit ne ab Hierosolymis discederent. Cur tandem? Quia quemadmodum milites, siqui multitudini objiciendi sunt, nemo antequam sese armaverint, exire sinit : neque ex carceribus equos prosilire antequam aurigam acceperint : ita nimirum etiam illos, antequam Spiritus descendisset, ne a multitudine facile capi ac subigi possent, in acie conspici non sinebat ; non solum autem idcirco, sed quod multi etiam illic crediturі erant. Atque etiam tertia causa est, ne qui dicerent, eos, notis relictis, ad peregrinos ostentatum et jactatum sese venisse, idcirco apud illos ipsos, qui cædem fecerant, qui crucifixerant, qui sepeliverant, in ipsa urbe, in qua nefarium facinus committere ausi erant, argumenta ac signa proferunt, quæ non poterant refelli. Sed quando audiverunt illum promittentem? Quando dicebat : Expedit vobis ut ego abeam. Nisi enim ego abiero, Paracletus ille non veniet ad vos. Et rursus, Rogabo Patrem, et alium Paracletum mittet vobis. Sed cur non illo præsente, neque digresso statim advenit, sed post octo aut novem dies, sive cum complerentur dies Pentecostes sive quinquagesimæ? ac præterea, quomodo, si nondum Spiritus advenerat, dicebat : Accipite Spiritum sanctum ? Potest igitur dici hoc idcirco ab illo dictum esse, quod vellet eos capaces maximeque idoneos efficere atque sufficientes ad Spiritum recipiendum : acceperunt autem illum, cum ad eos descendit : aut, quod de futuro, tanquam de re jam præsente et instante locutus sit : ut cum dicit : Calcate super serpentes et scorpiones et super omnes copias inimici.

A φύσιν τοῦ σώματος ὅτι καὶ πέπονθεν ἑκὼν, καὶ ἀνέστη θεοπρεπῶς. Ταύτην οὖν καινὴν βρῶσιν καὶ πόσιν ἐκάλεσε, τὴν μετὰ τὴν ἀνάστασιν γεγενημένην αὐτῷ μετὰ τῶν μαθητῶν, οὐ κατὰ τὴν προτέραν συνήθειαν· καὶ γὰρ, φησὶν, ἐν τεσσαράκοντα ἡμέραις αὐτοῖς συνηλίζετο [82], τουτέστι, κοινωνῶν ἁλῶν, καὶ κοινωνῶν τραπέζης. Τὸ δὲ πῶς, οὐχ ἡμέτερον εἰπεῖν. Τρόπῳ γάρ τινι παραδοξοτέρῳ ταῦτα ἐγένετο· οὐχ ὡς τῆς φύσεως δεομένης βρωμάτων λοιπὸν, ἀλλὰ συγκαταβάσεως γενομένης πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀναστάσεως. Καὶ τὰ περὶ τῆς βασιλείας ἀποκαλύπτων μυστήρια [83]. Τί δήποτε παρήγγειλεν αὐτοῖς τοῦτο ποιεῖν; Πρῶτον μὲν οὖν αὐτοὺς δεδοικότας καὶ τρέμοντας εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἐξήγαγεν, ἵνα μετὰ ἀδείας ἀκούσωσι τῶν λεγομένων· ἕτοιμοι γὰρ ἦσαν εἰς τὸ λειποτακτῆσαι· B εἶτα ἐπειδὴ ἤκουσαν καὶ τεσσαράκοντα διέτριψαν ἡμέρας, παρήγγειλεν ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι. Τί δήποτε; Ὅτι καθάπερ τινὰς στρατιώτας μέλλοντας εἰς πλῆθος ἐμπίπτειν, οὐδεὶς ἀφίησιν ἐξελθεῖν ἕως ἂν ὁπλίσωνται, οὐδὲ ἵππους προπηδᾷν τῆς βαλβίδος, ἕως ἂν τὸν ἡνίοχον λάβωσιν· οὕτω δὴ καὶ αὐτοὺς πρὸ τῆς τοῦ Πνεύματος καθόδου φανῆναι ἐπὶ τῆς παρατάξεως οὐκ ἀφίει, ὥστε μὴ γενέσθαι εὐχειρώτους καὶ ἁλωσίμους τοῖς πολλοῖς· οὐ διὰ τοῦτο δὲ μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ πολλοὶ ἦσαν οἱ μέλλοντες πιστεύειν αὐτόθι· καὶ τρίτον, ἵνα μή τινες λέγωσιν, ὅτι τοὺς γνωρίμους ἀφέντες, παρὰ τοῖς ξένοις [84] ἦλθον κομπᾶσαι, τούτου χάριν παρ' αὐτοῖς τοῖς πεφονευκόσι παρέχουσι τὰ τεκμήρια· παρ' αὐτοῖς τοῖς ἐσταυρωκόσι, τοῖς θάψασιν, ἐν αὐτῇ τῇ πόλει, C ἐν ᾗ τὸ παράνομον ἐτολμήθη. Πότε δὲ ἤκουσαν τὴν ἐπαγγελίαν; Ὅτε ἔλεγε· Συμφέρει ὑμῖν, ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω· ἐὰν γὰρ ἐγὼ μὴ ἀπέλθω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς· καὶ πάλιν, Ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον πέμψει [85] ὑμῖν. Τίνος δὲ ἕνεκεν οὐχὶ παρόντος αὐτοῦ, οὐδὲ ἀπελθόντος εὐθέως παρεγένετο, ἀλλὰ μετὰ ὀκτὼ ἢ ἐννέα ἡμέρας, ἤτοι ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς; Ἔτι δὲ πῶς, εἰ μηδέπω τὸ Πνεῦμα παρεγέγονει, ἔλεγε, Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον; Ἔστιν οὖν εἰπεῖν, ὅτι τοῦτο μὲν ἔλεγε, δεκτικοὺς αὐτοὺς καὶ ἐπιτηδειοτάτους παρασκευάζων καὶ ἀρκοῦντας εἰς τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Πνεύματος· ἔλαβον δὲ, ὅτε κατῆλθεν ἐπ' αὐτούς· ἢ, ὅτι τὸ μέλλον ἔσεσθαι, ὡς ἤδη παὸν καὶ ἐνεστηκὸς, εἴρηκεν, ὡς ὅταν λέγῃ· Πατεῖτε D ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλως εἰπεῖν, ὅτι τοῦ Πνεύματος ἡ δόσις ποικίλη τίς ἐστι καὶ πολυμερής· ἡ μὲν γὰρ καθαρτικὴ, ἡ δὲ τελειωτική· καὶ ἡ μὲν ἁγιάζουσα, ἡ δὲ ἁγιαστικοὺς δημιουργοῦσα· ἡ μὲν γλωσσῶν πριστικὴ, ἡ δὲ προφητείας· ἡ μὲν τερατουργημάτων, ἡ δὲ ἑρμηνείας παρεκτική· καὶ

Variæ lectiones et notæ.

[82] *Exponit dictionem*, συναλιζόμενος, *quam Erasmus vertit*, « *congregans.* » *Sane dicto simplex* ἁλίζω *alias significat*, « *congrego* » *et* « *accumulo;* « *unde* ἅλις, « *abunde, cumulate :* » *alias* « *in pulvere volutor, pulvere inquinor, in pulvere luctor;* » *unde* ἡ ἅλως, *et* ἡ ἀλών, « *area,* » *in qua spicæ conservantur et volutantur. Significat item,* « *sale conspergo,* » *et* « *condio.* » *Hinc compositum* συναλίζομαι, « *simul utor sale, eadem uti mensa,* » *quod vetus interpres* « *convesci* » *dixit : quem, utpote propius accedentem ad interpretationem Theophylacti, ego quoque sequor.* [83] *Addendum forte* παρήγγειλεν, *quod interpres supplevit.* [84] *Ἰσ.* τοὺς ξένους. [85] πέμψῃ *erat.*

Digitized by Google

μυρία ἄλλα. Οὐδὲν οὖν κωλύει κατὰ τὴν ποικίλην καὶ πολυμερῆ τοῦ Πνεύματος διανομὴν, διαφόρως αὐτοὺς καὶ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάριν δέξασθαι· ἡ μέντοι τελεία καὶ τελειοποιὸς, ὥστε καὶ ἑτέρους τελειοποιεῖν τοῦ Πνεύματος τοῖς ἀποστόλοις ἐπιφοίτησις, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς Πεντηκοστῆς γέγονεν· ὅτε καὶ ἐν εἴδει γλωσσῶν αὐτοῖς πυρίνων ἐπιφανὲν, ὅλης αὐτοῦ τῆς ἐνεργείας ἐνέπλησε. Διὰ τοῦτο δὲ αὐτὸς ἀπέστη, καὶ ἐκεῖνο τότε ἦλθε· καὶ τότε, οὐδὲ εὐθέως· ἵνα ἐν ἐπιθυμίᾳ γενόμενοι, οὕτω λάβωσι τὴν χάριν. Εἰ δὲ παρόντος ἐκείνου τὸ Πνεῦμα ἐπέστη· καὶ ὁ μὲν ἀπῆλθε, τὸ δὲ ἔμεινεν, οὐκ ἦν τοσοῦτον τῆς παραμυθίας. Καὶ γὰρ σφόδρα αὐτοῦ δυσαποσπάστως εἶχον· διὸ ἄνεισι καὶ οὐδὲ εὐθέως ἐπιφοιτᾷ τὸ Πνεῦμα· ἵνα καὶ μικρὸν ἀθυμήσαντες, καὶ ἐν ἐπιθυμίᾳ καὶ χρείᾳ τῆς ἐπαγγελίας καταστάντες, καθαρὰν καὶ ἀπηρτισμένην δέξωνται τὴν ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ ἡδονήν. Ἄλλως δὲ, ἔδει ἐν οὐρανῷ φανῆναι τὴν ἡμετέραν φύσιν καὶ τὰς καταλλαγὰς γενέσθαι ἀπηρτισμένας, καὶ τότε ἐλθεῖν τὸ Πνεῦμα. Σκόπει δὲ, ἡλίκην αὐτοῖς ἀνάγκην ἐπέθηκεν ἐν Ἱεροσολύμοις μένειν διὰ τοῦ ὑποσχέσθαι· ἵνα γὰρ πάλιν μετὰ τὴν ἀνάληψιν μὴ φύγωσι, τῇ προσδοκίᾳ ταύτῃ, καθάπερ τινὶ δεσμῷ, κατέχει πάντας αὐτοὺς ἐκεῖσε, διὰ τῶν χρηστοτέρων ἐλπίδων κεχηνέναι ποιῶν αὐτοὺς τῷ ἀδήλῳ τῶν ἐπηρτημένων ἐλπίδων. Οὐκ ἂν δέ τις ἁμάρτοι, καὶ τότε εἰληφέναι αὐτοὺς λέγων ἐξουσίαν τινὰ καὶ χάριν πνευματικήν· οὐχ ὥστε νεκροὺς ἐγείρειν, ἀλλ' ὥστε ἀφιέναι ἁμαρτήματα. Διὸ καὶ ἐπήγαγεν· Ὧν ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς, καὶ τὰ ἑξῆς, δεικνὺς ὁποῖον εἶδος ἐνεργείας δίδωσι. Νῦν μὲν γὰρ ταύτῃ περιβάλλει τῇ δυνάμει· μετὰ δὲ τεσσαράκοντα ἡμέρας τὴν τῶν σημείων ἐνέργειαν παρέχει. Διό φησι· Λήψεσθε δύναμιν, καὶ τὰ ἑξῆς.

A Potest autem aliter quoque dici, donationem videlicet Spiritus variam quamdam multasque in partes esse distributam. Nam alia quidem vim habet expiandi, alia vero facultatem consummandi : atque alia quidem consecrat, alia vero consecrandi vi præditos efficit : alia quidem linguas suppeditat, alia vero prophetiam : alia quidem miraculorum efficientiam, alia vero interpretationem præbet : atque alia sexcenta. Nihil igitur vetat, prout varia est ac in multas partes divisa largitio Spiritus, etiam diversis modis illos gratiam sancti Spiritus accepisse. Perfectus tamen ille, ac perfectorum effector, qui etiam alios perfectos reddere poterat, ad apostolos Spiritus sancti appulsus et accessus accidit in tempore Pentecostes : quando etiam in
B 9 specie linguarum ignearum cum eis apparuisset, tota sua illos efficientia replevit. Idcirco autem discessit, et ille tunc venit : et tunc, non autem statim, ut cupidi effecti, ita tandem gratiam acciperent. Quod si præsente illo Spiritus supervenisset, et ille quidem abiisset, hic vero mansisset, non tanta consolatio fuisset. Etenim admodum ab illo inviti divellebantur, idcirco ascendit, ac nec protinus advenit Spiritus, ut et parumper contristati, et cupidi facti atque promissionis egentes, puro atque perfecto propter præsentiam Spiritus gaudio fruerentur. Atque alioquin etiam in cœlo nostram naturam apparere, reconciliationesque perfectas fieri, ac tunc venire Spiritum oportebat. Vide quantam, C es Hierosolymis manendi per promissionem imposuerit necessitatem. Nam ne rursus fugerent post assumptionem, hac exspectatione, quasi vinculo quodam omnes eos detinet illic per spem rerum commodiorum, incertæ spei rerum suspensarum eos faciens inhiare. Cæterum non peccaverit, si quis dicat, etiam tunc illos accepisse quamdam potestatem ac gratiam spiritualem : non ut mortuos resuscitarent, sed ut peccata remitterent. Quamobrem etiam subjunxit : Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis, etc., nempe ostendens, quam speciem efficientiæ daret. Nam tunc quidem eos illa potestate præditos efficit, sed post quadraginta dies signorum efficientiam præbet. Quamobrem dicit : Accipietis virtutem, etc.

Ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι· ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας.

VERS. 5. *Quoniam Joannes quidem aqua baptizavit. vos autem baptizabimini Spiritu sancto post hosce dies haud multos..*

Εἰπὼν περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, D Ἣν ἠκούσατέ μου, ἐπήγαγεν, ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, καὶ τὰ ἑξῆς· καὶ δείκνυσι λοιπὸν τὸ μέσον αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Ἰωάννου φανερῶς, καὶ οὐκέτι, ὡς πρὸ τούτου συνεσκιασμένως, ὡς ὅτε ἔλεγεν· Ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν μείζων αὐτοῦ ἐστι· νῦν δὲ φανερῶς φησιν· Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι· ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ· καὶ δείκνυσιν αὐτοὺς ἤδη μείζους γεγενημένους Ἰωάννου, εἴγε καὶ αὐτοὶ ἔμελλον βαπτίζειν ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Οὐκ εἶπε δὲ, Βαπτίσω ὑμᾶς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ· ἀλλὰ, Βαπτισθήσεσθε, πανταχοῦ τῆς ταπεινοφροσύνης μέτρα καὶ τύπους καταλιμπάνων ἡμῖν· τοῦτο γὰρ λοιπὸν ἀπὸ τῆς μαρτυρίας Ἰωάννου δῆλον ἦν, ὅτι αὐτὸς ἦν ὁ βαπτί-

Cum dixisset, ut exspectarent promissum Patris, de quo ex ipso audissent, subjunxit : Nam Joannes quidem aqua baptizavit ; etc. ac deinceps, quid inter ipsum et Joannem interesset, aperte demonstrat, et non amplius, ut antehac, tecte et quasi sub umbra : quemadmodum cum diceret : Sed qui minor est in regno cœlorum, major est illo. Nunc autem aperte dicit : Joannes quidem aqua baptizavit : vos autem baptizabimini Spiritu sancto ; et ostendit illos jam majores evasisse Joanne, si quidem ipsi quoque baptizaturi erant Spiritu sancto. Non dixit autem, Baptizabo vos Spiritu sancto ; sed, Baptizabimini, ubique animi demissi modestiam et exemplum nobis relinquens. Nam id jam tunc deinceps ex Joannis testimonio con-

Digitized by Google

stabat et liquebat, ipsum videlicet esse, qui baptizaret : Ipse enim nos baptizabit Spiritu sancto et igne. Sed qui dixit, Baptizamini, seu perfundemini, cum aqua in cœnaculo non esset? Quia majore vi ac potestate Spiritus præditus est : per quem etiam aqua operatur, quemadmodum nimirum etiam ipse dicitur unctus esse, cum nusquam oleo unctus sit, sed Spiritum acceperit : atque alioquin **10** etiam aqua baptizari illos in diversis temporibus reperiri potest : nam in nobis utraque sub unum temporis articulum cadere possint ; tunc vero diversis etiam temporibus ac separatim ; nam initio apostoli aqua baptizati sunt ab Joanne, sed postea etiam Spiritu sancto. Sed cur Dominus non etiam declaravit, quando Spiritus superventurus esset : sed solummodo ait, Post dies hosce non multos? Ac Post haud multos quidem ait idcirco ne inciderent in desperationem : sed tempore statuto, quando, non dixit, ut semper vigilarent exspectantes. Quid igitur admiraris, si pacem consummationis sæculi non præsignificat eis? quandoquidem etiam hoc præstitutum tempus, quod adeo propinquum erat, propter eam, quam diximus causam, noluit facere manifestum. Dictio baptizari, id est, immergi, tingi, perfundi, et prolui, abundantiam et quasi divitias communicationis et participationis sancti Spiritus significat : quemadmodum etiam in eo, quod sensu percipitur, se habet aliquo modo is, qui baptizatur, id est, perfunditur aqua, dum toto corpore madefit, cum is, qui sumit aquam simpliciter, non penitus ex omnibus locis humectetur. Non sunt igitur contraria divinis Evangeliis ea, quæ nunc dicta sunt. Significatur enim quod si etiam dictum erat ad apostolos, posteaquam Christus a mortuis resurrexerat : Accipite Spiritum sanctum, etiam illos accepisse : sed illic quidem eos accepisse Spiritum sanctum dictum est : hic vero, Baptizabimini, sive perfundemini ac proluemini : quod verbum effusionem ac divitias muneris significat, quod dedit illis posteaquam ad Patrem ascendit. Ut enim cum fidem haberent, accedentes dixerunt : Adde nobis fidem : ita nimirum etiam hic præter eam, quam jam habebant, Spiritus communicationem, additamentum adauctæ participationis Spiritus sancti, qui eis supervenit, accipiebant.

ζων · αὐτὸς γὰρ ἡμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί. Πῶς δὲ εἶπε, Βαπτισθήσεσθε, ὕδατος οὐκ ὄντος ἐν τῷ ὑπερῴῳ; Ὅτι κυριώτερον τὸ Πνεῦμά ἐστι · δι' οὗ καὶ τὸ ὕδωρ ἐνεργεῖ, ὥσπερ οὖν καὶ αὐτὸς κεχρίσθαι λέγεται, οὐδαμοῦ χρισάμενος ἐλαίῳ, ἀλλὰ Πνεῦμα δεξάμενος · ἄλλως δὲ καὶ ὕδατι βαπτιζομένους αὐτοὺς ἔστιν εὑρεῖν ἐν διαφόροις καιροῖς · ἐφ' ἡμῖν γὰρ ἄμφω ὑφ' ἓν γένηται, τότε δὲ καὶ διεσπαρμένως· παρὰ γὰρ τὴν ἀρχὴν οἱ ἀπόστολοι ὑπὸ Ἰωάννου ὕδατι ἐβαπτίσθησαν, μετὰ ταῦτα δὲ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι. Διὰ τί δὲ οὐκ ἐδήλωσεν ὁ Δεσπότης, πότε ἐπελεύσεται καὶ τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ μόνον φησὶν, Οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας; τὸ μὲν οὖν, Οὐ μετὰ πολλὰς, φησὶν, ἵνα μὴ εἰς ἀθυμίαν ἐμπέσωσιν · ὡρισμένους δὲ πότε[86], οὐκ εἶπεν, ἵνα ἀεὶ ἐγρηγορῶσιν ἐκδεχόμενοι. Τί τοίνυν θαυμάζεις, εἰ τὴν εἰρήνην τῆς συντελείας μὴ λέγει αὐτοῖς; ὅπου γε καὶ ταύτην τὴν οὕτως ἐγγὺς οὖσαν προθεσμίαν οὐκ ἠθέλησε, δι' ἣν εἴπομεν αἰτίαν, ποιῆσαι κατάδηλον. Ἡ Βαπτισθῆναι λέξις τὴν δαψίλειαν, καὶ οἱονεὶ τὸν πλοῦτον τῆς μετουσίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος σημαίνει · ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ αἰσθητοῦ ἔχει τι ὁ βαπτιζόμενος ἐν ὕδατι, ὅλον τὸ σῶμα βρέχων, τοῦ λαμβάνοντος ἁπλῶς ὕδωρ, οὐ πάντως ὑγραινομένου ἐξ ὅλων τῶν τόπων · οὐκ ἔστιν οὖν ἀπεναντία ἔχοντα τοῖς θείοις Εὐαγγελίοις τὰ νῦν εἰρημένα. Δηλοῦται γὰρ ὡς εἰ καὶ εἴρητο πρὸς τοὺς ἀποστόλους μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ τὸ, Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον · καὶ ἔλαβον · ἀλλ' ἐκεῖ μὲν εἰληφέναι Πνεῦμα ἅγιον εἴρηται· ἐνταῦθα δὲ, Βαπτισθήσεσθε · ὅπερ τὴν ἐπίχυσιν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς χορηγίας σημαίνει · ἧς δέδωκεν αὐτοῖς ἀνελθὼν πρὸς τὸν Πατέρα. Ὥσπερ γὰρ ἔχοντες πίστιν προσῆλθον λέγοντες, Πρόσθες ἡμῖν πίστιν· οὕτω δὴ καὶ ἐνταῦθα, πρὸς ἣν ἤδη εἶχον κοινωνίαν τοῦ Πνεύματος, προσθήκην ἐπιτεταμένης μετουσίας ἐλάμβανον ἐπελθούσης[87] αὐτοῖς τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Vers. 6. *Atque illi quidem cum convenissent sciscitantes ab eo dicebant : Domine, an in hoc tempore restituis regnum Israeli?*

Vers. 7. *At ille ad eos, Non est vestrum, inquit, nosse tempora, aut articulos temporum quos Pater in sua potestate posuit :*

Vers. 8. *Sed accipietis virtutem supervenientis in vos Spiritus sancti.*

Cum sciscitaturi essent, simul accedunt, ut multitudine moverent eum et exorarent. Sciebant enim, id quod ante dictum est, summoventis et non ignorantis, sed rejicientis illam fuisse responsionem, videlicet : Nemo novit diem : idcirco rursus interrogant. Quandoquidem enim audiverant, se Spi-

Οἱ μὲν οὖν συνελθόντες ἐπηρώτων αὐτὸν λέγοντες · Κύριε, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραήλ;

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς · Οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι χρόνους ἢ καιρούς οὓς ὁ Πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ ·

Ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς.

Ὅταν μέλλωσιν ἐρωτᾷν, ὁμοῦ προσέρχονται, ἵνα τῷ πλήθει δυσωπήσωσιν · ᾔδεισαν γὰρ ὅτι τὸ πρώην εἰρημένον, διακρουομένου καὶ οὐκ ἀγνοοῦντος, ἀλλ' ἀναβαλλομένου τὴν ἀπόκρισιν· οἷον, Οὐδεὶς οἶδε τὴν ἡμέραν· διὰ τοῦτο πάλιν ἐρωτῶσιν. Ἐπειδὴ γὰρ ἤκουσαν, ὅτι τὸ Πνεῦμα μέλλουσι λαμβάνειν, ὡς

Variæ lectiones et notæ.

[86] Δὲ πότε, *erat.* [87] Ἰσ., ἐπελθόντος.

Digitized by Google

ἄξιοι λοιπὸν ἦθελον μαθεῖν καὶ ἀπαλλαγῆναι τῶν δυσχερῶν ἐπεθύμουν· οὐ γὰρ ἐβούλοντο πάλιν εἰς τοὺς ἐσχάτους ἑαυτοὺς καθεῖναι κινδύνους. Οὐκ ἠρώτων δὲ, Πότε; ἀλλ', Εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραήλ; Εἰ νῦν, φησίν [68]· οὕτως ἐπεθύμουν τὴν ἡμέραν. Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ, οὐδὲ τετρανῶσθαι [69] πῶς [70] αὐτοῖς, τίς ποτε ἦν ἡ βασιλεία· οὔπω γὰρ ἦν τὸ Πνεῦμα διδάξαν αὐτούς. Οὐκ εἶπον δὲ, Πότε ἐστὶν, ἀλλ', Εἰ ἀποκαθιστάνεις αὐτός· οὕτω λοιπὸν μείζονα περὶ αὐτοῦ ἐφαντάζοντο. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ἀνειμένως [71] αὐτοῖς διαλέγεται· οὐκέτι γὰρ λέγει, ὅτι οὐδὲ ὁ Υἱὸς οἶδε τὴν ἡμέραν· ἀλλὰ τί; Οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι χρόνους ἢ καιρούς. Οὐ γὰρ ἀγνοῶν αὐτὸς τῶν χρόνων τὸ συμπέρασμα, τῷ Πατρὶ τὴν εἴδησιν παρέπεμψεν· ἀλλ' ἐπειδὴ περιττή τις ὑπῆρχεν ἡ ἐρώτησις, συμφερόντως παρεσιώπησε. Σκοπὸς γὰρ ἦν αὐτῷ τὴν εἰς τοῦτο πολυπραγμοσύνην ἀνακόψαι τῶν μαθητῶν. Κηρύττειν γὰρ αὐτοὺς ἀπέστειλε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, οὐ τὴν ποσότητα τῶν χρόνων κατασημαίνειν. Οὐ λέγει δὲ αὐτοῖς τὸν καιρὸν, τὰ πολλῷ μείζω διδάξας· ἵνα, ὡς πολλάκις ἔφαμεν, ἐγρηγορότες ὦσι· καὶ ὅτι οὐδὲν ἐβλάπτοντο μὴ εἰδότες· ἐπεὶ πολλῷ μείζονα τούτου ἐδίδαξεν· ὅτι Υἱός ἐστι τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅτι ὁμότιμος τῷ Πατρί· ὅτι ἀνέστη, ὅτι ἀνάστασις ἔσται, ὅτι κρίσις, ὅτι ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρός. Τί γάρ, εἰπέ μοι, μεῖζον; τὸ μαθεῖν ὅτι βασιλεύσει, ἢ τὸ πότε; Ἔμαθε Παῦλος ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλεῖν· καὶ Μωϋσῆς ἔμαθε τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου· καὶ πότε· καὶ πρὸ πόσων χρόνων· καὶ ἀριθμεῖ τὰ ἔτη· καίτοι ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους εἰς γνῶσιν, ὡς ἐπίπαν, δυσκολώτερον· ἄλλως δὲ, ἐκεῖνοι οὐδὲ περὶ τῆς καθόλου αὐτὸν ἠρώτων συντελείας· ἀλλ', Εἰ τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραήλ; Ὁ δὲ οὐδὲ τοῦτο αὐτοῖς ἐξεκάλυψεν· ἀλλ' ὥσπερ ἐκεῖ ἀπεκρίνατο ἀπάγων αὐτοὺς τοῦ νομίζειν τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν δυσχερῶν εἶναι πλησίον· ἀλλ' ὅτι καὶ πολλοῖς περιπεσοῦνται κινδύνοις, οὕτω καὶ ἐνταῦθα, πλὴν ἡμερώτερον· ἀλλὰ, Λήψεσθε δύναμιν. Εἶτα, ἵνα μὴ πάλιν αὐτὸν ἐρωτῶσιν, εὐθέως; ἀνελήφθη. Εἶτα, [Ἵνα μὴ εἴπωσι, Διατί ἐπαίρεις τὸ πρᾶγμα; φη]σὶν ὁ Υἱός· Οὓς ὁ Πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ· ἡ δὲ τοῦ Πατρὸς ἐξουσία, δηλονότι καὶ τοῦ Υἱοῦ· ὥσπερ γὰρ ὁ Πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ Υἱός, οὓς θέλει, ζωοποιεῖ. Εἰ δὲ ἔνθα ἐργάσασθαι δεῖ τὰ φρικώδη καὶ ἀπόῤῥητα μετὰ τῆς ἐξουσίας ὁ [72]. ὁ Πατὴρ [73] ἐργάζεται, πολλῷ μᾶλλον, ἔνθα δεῖ εἰδέναι. Πολλῷ γὰρ μεῖζον τὸ [74] νεκροὺς ἐγείρειν μετὰ τῆς ἴσης καὶ τῆς αὐτῆς ἐξουσίας τῷ Πατρὶ, ἢ τὴν ἡμέραν εἰδέναι. Διὰ τί

A ritum esse accepturos, tanquam digni deinceps scire volebant, 11 et ab ærumnis et molestiis liberari atque defungi cupiebant. Non enim rursus volebant sese extremis periculis offerre. Non sciscitabantur autem, Quando? sed, An in hoc tempore restituis regnum Israeli? An nunc, inquiunt: adeo diem scire cupiebant. Mihi autem videtur, ne tunc quidem adhuc planum factum illis fuisse, quodnam regnum tandem esset: nondum enim erat Spiritus, qui doceret illos. Non dixerunt autem, Quando erit: sed, An restituis ipse. Adeo majora deinceps de illo imaginabantur et animo concipiebant. Idcirco etiam ipse placide et leniter cum illis sermocinatur. Non enim jam amplius dicit: Ne Filius quidem diem novit: sed quid? Non est B vestrum scire tempora et momenta temporum. Non enim, quia ipse ignoraret temporum consummationem ad Patrem scientiam rejicit: sed quonlam supervacua quidam erat interrogatio, utiliter reticuit. Nam id agebat, ut ejus rei curiosam discipulorum scrutationem reprimeret atque inhiberet. Mittebat enim eos, ut prædicarent regnum cœ'orum, non ut rationem temporum notarent. Non edit autem illis articulum temporis, cum multo majora docuisset, ut, quemadmodum sæpe dixit, vigilantes essent: et quod nihil eis illa ignorantia noceret, quoniam longe majora, quam hæc res erat, docuerat, quod Filius Dei esset, quod Patri æqualis, quod resurrexisset: quod resurrectio, quod judicium futura sint: quod sedebat ad dexte- C ram Patris. Quid enim, dic mihi, majus? scire quod regnaturus sit, an, quando? Didicerat Paulus, quæ homini loqui non licebat, et Moyses didicerat initium mundi: et, quando: et, ante quam multa tempora: et numerat annos: atqui principium in universum cognitu difficilius est quam finis. Atque aliter: Illi nec de universali quidem consummatione eum interrogabant: sed, An in hoc tempore restituis regnum Israeli? At ille ne hoc quidem eis patefecit: sed quemadmodum illic ita respondit, ut abduceret eos ab illa opinione, ne putarent finem molestiarum et ærumnarum appropinquare, sed futurum esse, ut in multa deinceps etiam pericula inciderent: ita etiam hic, præterquam quod mitius: Sed accipietis virtutem. D Deinde ne rursus eum interrogarent statim assumptus est. Præterea, ne rursus dicerent: Cur rem differs et suspendis? Filius, Quos Pater, inquit, posuit in sua potestate. Patris autem potestas videlicet etiam Filii potestas est. Quemadmodum enim Pater, ita etiam Filius, quos vult resuscitat

Variæ lectiones et notæ.

[68] *Ισ.*, φασιν. [69] *τρανῶσθαι πως, erat.* [70] *Ισ. πω.* [71] *ἀνιγμένως, erat: in margine correctum deprehendi, ut posui.* [72] *Erat enim ejusmodi nota, quoniam non poteram assequi nisi conjectura.* [73] *Ισ. ὁ Υἱὸς καὶ ὁ Πατὴρ, ἢ, ὡς ὁ Πατήρ.* [74] *τὸν erat.*

* Verba hæc uncinulis conclusa desunt in editione Siphani. Ea procul dubio typographi incuria exciderunt. Nos, quibus codicem, unde ea manavit editio, inspicere non licet, ea ex Chrysostomo restituimus: nam ex Latina interpretatione, et ex iis quæ sequuntur, patet, Theophylactum, hoc loco, sicut in plerisque aliis, ipsa Chrysostomi verba usurpasse. *Editor Venetus.*

Digitized by Google

mortuos et vivificat. Quod si, ubi efficere cum potestate oportet horrenda atque arcana, sicut Pater operatur : multo magis, ubi oportet scire. Longe enim majus est, mortuos excitare cum **12** pari et eadem cum Patre potestate, quam diem scire. Sed cur ad ea, quæ discipuli interrogabant, Christus non respondit, sed dixit : Accipietis virtutem ? Respondens dixerat : Non est vestrum scire, et tunc subjunxit : sed accipietis virtutem. Etenim hæc dictio accessum quemdam, et, ut ita dicam, affluentiam Spiritus significat. Dicendum igitur de secta Phrygum, qui putant post ducentos fere annos ab assumptione Christi Paracletum missum esse in mulieres, quas putant esse prophetissas, Priscillam et Maximillam, et in eum, qui eodem cum illis furore correptus fuit, Montanum. Tunc enim aiunt præstitum esse illud promissum : Mittam vobis Paracletum. Sed cur id, quod sciscitati non erant, docet, videlicet : Accipietis virtutem. Quia magister est, qui non, quæ vult discipulus, sed, quæ expedit scire, docet.

A δὲ μὴ πρὸς ἃ ἠρώτησαν οἱ μαθηταὶ, ἀπεκρίθη ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ἔφη, ὅτι, Λήψεσθε δύναμιν; Ἀπεκρίθη εἰπών· Οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι· καὶ τότε ἐπήγαγεν, ἀλλὰ, Λήψεσθε δύναμιν. Καὶ αὕτη γὰρ ἡ λέξις ἐπέλευσίν τινα, καὶ ἵν' οὕτως εἴπω, ἐπίῤῥοιαν τοῦ Πνεύματος δηλοῖ. Λεκτέον οὖν τῶν Φρυγῶν τὴν αἵρεσιν οἰομένων που μετὰ δισκόσια ἔτη τῆς ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ πεπέμφθαι τὸν Παράκλητον ἐν ταῖς γυναιξὶν, ἃς οἴονται προφήτιδας εἶναι, Πρισκίλλῃ καὶ Μαξιμίλλῃ, καὶ ἐν τῷ συμμανέντι αὐταῖς Μοντανῷ· τότε γὰρ λέγουσι πεπληρῶσθαι τὴν, Πέμψω ἡμῖν τὸν Παράκλητον, ἐπαγγελίαν. Διὰ τί δὲ, ὃ οὐκ ἠρώτησαν, διδάσκει, ὅτι, Λήψεσθε δύναμιν; ὅτι διδάσκαλός ἐστιν, ὁ μὴ, ἃ βούλεται ὁ μαθητὴς, ἀλλὰ συμφέρει μαθεῖν, διδάσκων.

Et eritis mihi testes et in Hierusalem, et in tota Judæa Samariaque, et usque ad extremos fines terræ.

B *Καὶ ἔσεσθέ μοι μάρτυρες ἔν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ, καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.*

Quoniam antea dixerat [d] : In viam gentium ne abieritis, et in civitatem Samaritanorum ne ingrediamini, quia primum Judæis verbum prædicari volebat, sed nunc in universum orbem terrarum prædicationem diffundi oportebat : idcirco recte sane adjicit, et ait, Et in Judæa et Samaria ; deinde, Et usque ad extremos fines terræ. Porro quod dicit : Eritis mihi testes, simul et adhortatio est, et firma certaque prophetia : nam Usque ad extremos fines terræ prædicationem testatam reliquerunt.

Ἐπειδὴ ἔμπροσθεν ἔλεγεν· Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε, βουλόμενος πρῶτον τοῖς Ἰουδαίοις τὸν λόγον κηρυχθῆναι, νῦν δὲ λοιπὸν εἰς τὴν οἰκουμένην ἔδει τὸ κήρυγμα χύθῆναι, εὐλόγως οὖν προστίθησι καὶ φησι· Ἔν τε Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ· εἶτα, Καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Τὸ δὲ, Ἔσεσθέ μοι μάρτυρες, ἅμα καὶ προτροπή ἐστι καὶ ἀδιάπτωτος προφητεία· Ἕως γὰρ ἐσχάτου τῆς γῆς τὸ κήρυγμα διεμαρτύραντο.

Vers. 9. *Atque hæc locutus, inspectantibus illis, sublevatus est, et nubes illum oculis eorum subduxit :*

Καὶ ταῦτα εἰπὼν, βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη· καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

C

Vers. 10. *Et ut abeunte illo intentis oculis cœlum contuebantur.*

Καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν, εἰς τὸν οὐρανὸν πορευομένου αὐτοῦ.

Inspectantibus illis non surrexit, sed Inspectantibus illis sublevatus est, quoniam ne hic quidem quidquid res postulabat inspectio poterat præstare. Etenim resurrectionis finem quidem viderunt, principium autem non viderunt : et assumptionis principium quidem viderunt, finem vero non viderunt Quare ? Quia illic, cum ipse, qui resurrexerat, coram præsens adesset, atque adeo loqueretur, et monumentum declararet eum non ibi esse, supervacaneum erat, principium videre : hic vero opus erat etiam scire finem. Non enim oculi assequi atque præstare poterant, ut ostenderent altitudinem atque docerent, utrum in ipsum cœlum ascendisset, an etiam aliquatenus subvectus restitisset. Idcirco angeli assistentes docent ea, quæ per inspectionem non poterant comprehendi. Nubes autem excepit eum : quia hæc signum est Dominicum, atque divinæ potestatis : nusquam enim aliqua alia potestas in nube apparet. Quamobrem etiam David de Patre dicit : **13** *Qui ponit nubes ambulationem et*

Βλεπόντων αὐτῶν οὐκ ἀνέστη· Βλεπόντων δὲ αὐτῶν ἐπήρθη· ἐπεὶ οὐδὲ ἐνταῦθα ἡ ὄψις τὸ πᾶν ἴσχυσε· καὶ γὰρ τῆς ἀναστάσεως τὸ μὲν τέλος εἶδον, τὴν δὲ ἀρχὴν οὐκ εἶδον· καὶ τῆς ἀναλήψεως τὴν μὲν ἀρχὴν εἶδον, τὸ δὲ τέλος οὐκ εἶδον, διὰ τί; Ὅτι ἐκεῖ παρέλκον ἦν τὴν ἀρχὴν ἰδεῖν, αὐτοῦ τοῦ ἀναστάντος παρόντος, καὶ ταῦτα φθεγγομένου καὶ τοῦ μνήματος δηλοῦντος, ὅτι οὐκ ἔστιν ἐκεῖ. Ἐνταῦθα δὲ χρεία μαθεῖν καὶ τὸ τέλος· οὐ γὰρ ἐξήρκουν οἱ ὀφθαλμοὶ δεῖξαι τὸ ὕψος, οὐδὲ διδάξαι πότερον εἰς αὐτὸν ἀνῆλθε τὸν οὐρανὸν, ἢ καὶ μέχρι τινὸς ἔστη. Διὰ τοῦτο ἄγγελοι ἐπιστάντες διδάσκουσιν, ἃ καταλαβεῖν οὐκ ἐνῆν διὰ τῆς ὄψεως. Νεφέλη δὲ αὐτὸν ὑπέλαβεν, ὅτι σύμβολόν ἐστιν αὕτη Δεσποτικὸν, καὶ θείας δυνάμεως· οὐδαμοῦ γὰρ ἄλλη τις δύναμις ἐπὶ νεφέλης φαίνεται. Διὸ καὶ ὁ Δαβὶδ περὶ τοῦ Πατρὸς λέγει· *Ὁ τιθεὶς νέφη τὴν ἐπίβασιν αὐτοῦ*· καὶ ἄλλως [63]· *Ἐπὶ νεφέλης κούφης ὁ Θεὸς κάθηται*· καὶ μυρία ἄλλα. Ἄλλως οὐδὲ τοῦτο εἰκῇ καὶ ἁπλῶς πεποίηκεν. Εἰδὼς γὰρ ὁ Κύριος ὅτι ἐὰν ὁρᾶτως,

[d] Matth. x, 5.

Variæ lectiones et notæ.

[63] *Ἰσ.* ἄλλοθι.

Digitized by Google

αὐτοῖς ἀναβῇ, ὡς καὶ κατέβη, μᾶλλον δὲ, ὡς συγκατέβη, οὔτε φαινομένου τοῦ Πνεύματος πιστεύεται, ὡς αὐτὸ ἐκεῖνό ἐστιν, ὃ πρὸ ὀλίγων τούτων τῶν ἡμερῶν ἐπηγγείλατο αὐτοῖς πέμψειν· καὶ ἑαυτὸν οὐκ ἀπὸ τῶν οὐρανῶν ἐληλυθότα παρασκευάζειν ὑπονοεῖσθαι, καὶ ὅτι οὔτ' ἂν μετὰ ταῦτα ἄνωθεν καλέσῃ Παῦλον· οὔτ' ἂν ἐκεῖθεν ἀποστείλῃ τὴν ἀχειρότευκτον Πέτρῳ σινδόνα, πιστεύοιτο, ὅτι αὐτὸς ταῦτα μετὰ τὴν ἀποφοίτησιν ποιεῖ τὴν σωματικήν, ἀνέβη, Βλεπόντων αὐτῶν· ἀπὸ νεφέλης δὲ τῆς Παρθένου εἰς νεφέλην ἦλθε καὶ διὰ νεφέλης ἀνῆλθεν, ὅπου ἦν τὸ πρότερον. Τὸ δὲ, ὅπου ἦν, μὴ τυπικῶς ἐκδέχου, μήτε τὴν σάρκα ἀποθέμενον, ἄσαρκον ἔχειν, ὡς τὸ πρὶν, τὴν ἑαυτοῦ σαρκωθεῖσαν θεότητα, ἀλλὰ τὸ, ὅπου ἦν, νόει μοι, εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀσωματώσεως ἐν τῇ σωματώσει, εἰς τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς ἀσαρκώσεως ἐν τῇ σαρκώσει· εἰς τὴν αὐτοῦπαρκτον τῆς ἀναλλοιώσεως σεσαρκωμένης αὐτοῦ ἀξίαν, τῆς ἐκουσίου αὐτοῦ ταπεινώσεως· εἰς τὸ μηκέτι ἀνθρώποις συναναστρέφεσθαι ὀφθαλμοφανῶς, ἢ συναυλίζεσθαι.

A *ascensionem suam*, atque alibi : *Super nubem levem ac tenuem sedet Deus*, ac sexcenta alia. Alioqui ne hoc quidem temere ac simpliciter fecit. Nam cum sciret Dominus, quod si non inspectantibus illis ascendisset, quemadmodum etiam descendit, imo vero condescendit, fore, ut neque apparente Spiritu crederetur illum ipsum esse Spiritum, quem ante paucos illos dies eis promisisset se esse missurum : et occasionem suspicandi præbitum iri se non de cœlis descendisse : futurum item, ut neque si postea superne Paulum vocasset, neque si illinc Petro sindonem non manu factam misisset, crederetur ipsum hæc post corporalem habitationem facere : ascendit, Inspectantibus illis. A nube autem Virginis in nubem venit, ac per B nubem ascendit, ubi erat prius. Verbum autem, ubi erat, ne de loco accipias : neque, ut intelligas, illum deposita carne, carne carentem, ut prius, habere suam incarnatam deitatem : sed verbum, ubi erat, intellige mihi : In sublimitatem incorporalitatis in corporalitate : in eam, quæ per se et carentiam, incarnata illius dignitate, voluntaria

ab se initium et subsistentiam habet alterationis ejus atque spontanea humiliatione atque demissione ; in eam conditionem et statum, ut non amplius (quod oculis apparere et judicari possit) cum omnibus conversetur, aut eodem domicilio cum iis atque contubernio utatur.

Καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο παρειστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθῆτι λευκῇ,

Οἳ καὶ εἶπον· Ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε βλέποντες[66] *εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ Ἰησοῦς, ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, οὕτως ἐλεύσεται ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν.*

Et ecce viri duo iis astiterunt in vestibus albis.

VERS. 11. *Qui etiam dixerunt : Viri Galilæi, quid statis cœlum contuentes? Hic Jesus, qui receptus est a vobis in cœlum, ita veniet, quemadmodum spectastis eum abeuntem in cœlum.*

Δεικτικῶς ἐχρήσαντο τῇ λέξει εἰπόντες· Οὗτος ὁ Ἰησοῦς, ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, οὕτως ἐλεύσεται, ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν. Οὐκ εἶπε[67] δὲ, Ἀναλαμβανόμενον, οὐδὲ βασταζόμενον, ἀλλὰ, Πορευόμενον· εἰ γὰρ πρὸ τοῦ σταυροῦ ἐπὶ τῶν ὑδάτων ἐφέρετο, παθητικὸν ἔτι καὶ βαρὺ περικείμενος σῶμα· μηδεὶς ἀπορείτω, εἰ μετὰ τὸ ἄφθαρτον αὐτὸ λαβεῖν, τὸν ἀέρα ἔτεμεν. Ἐλεύσεται δὲ, φησὶν, οὐ, Πεμφθήσεται. Οὕτως ἐλεύσεται· τουτέστι μετὰ σώματος· ὃ ἐπόθουν ἀκοῦσαι· καὶ ὅτι πάλιν οὗτος[68] ἥξει ἐν τῇ κρίσει ἐπὶ νεφέλης. Ἄνδρας δὲ αὐτοὺς καλεῖ, τὸ ἐναργὲς τῆς ὄψεως δηλῶν· καὶ γὰρ καὶ εἰς ἄνδρας ἑαυτοὺς οἱ ἄγγελοι ἀκριβῶς ἐναπετύπωσαν, ὥστε μὴ πτοῆσαι. Δύο δὲ παρέστησαν ἄνδρες, ὅτι ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων στόματος πᾶν ῥῆμα σταθήσεται. Εἰπόντες δὲ, Τί ἑστήκατε βλέποντες εἰς τὸν οὐρανὸν, οὐκέτι εἶασαν αὐτοὺς προσκαρτερεῖν τῷ τόπῳ, καὶ προσδοκᾷν αὐτὸν ὄψεσθαι πάλιν· ἀλλ' ἐπέστρεψαν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς θέας ἐκείνης ἐπὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ, ἐπὶ τὸν τοῦ κηρύγματος λοιπὸν σκοπὸν καὶ λόγον. Πανταχοῦ δὲ ἄγγελοι ὡς Δεσπότῃ ὑπηρετοῦσι, καὶ ἐν τῇ γεννήσει, καὶ ἐν τῇ ἀναστάσει, καὶ ἐν τῇ ἀναλήψει· καὶ πρό γε τούτων, ὅτε ἐπιδημεῖν ἔμελλε

Demonstrative usi sunt dictione, cum dicerent : Hic Jesus, qui receptus est a vobis in cœlum, ita veniet, quemadmodum spectavistis illum abeuntem in cœlum. Non dixerunt autem, eum, qui recipitur, aut eum, qui portatur et vehitur : sed Abeuntem. Nam si ante crucem ferebatur super aquas, patibili etiam nunc et gravi obsitus corpore : nemo dubitet, an, posteaquam incorruptibile illud (corpus) accepit, aerem secuerit. Veniet autem, dixit : non, mittetur. Ita veniet : id est, cum corpore, quod audire desiderabant : et quod rursus sic venturus sit in judicio super nube. Viros autem illos vocat, D claram et evidentem significans inspectionem. Etenim figuras virorum angeli quoque absolutas sibi sumpserant et induerant, ne perterrefacerent. Cæterum duo viri astiterunt : quoniam in ore duorum aut trium testium omne verbum consisteret. Porro cum dicerent, Quid statis cœlum intuentes, non amplius 14 sinebant eos in illo loco permanere, et sperare se rursus illum esse visuros : sed ab illo spectaculo Hierosolymam ad prædicationis deinceps institutum ac rationem illos converterunt. Ubique autem angeli tanquam Domino ministrant, et in nativitate, et in resurrectione, et in assum-

Variæ lectiones et notæ.

[66] *Codices vulgati habent*, ἐμβλέποντες. [67] *Ist.* εἶπον. [68] *Ist.* οὕτως.

Digitized by Google

tione : et quidem antea, cum in mundum per carnem proditurus et versaturus esset. Ita autem angeli apparebant, quemadmodum fieri poterat, ut illi ab hominibus viderentur. Porro, In vestibus albis, quod dicit, aut puritatem angelorum significat : aut eam, quam sancti apostoli accepturi erant, illuminationem. Atque aliter ad dictionem, Inspectantibus. Quoniam sciebat Dominus corrupta mente præditos homines fore, qui se opponerent, ac dicerent, neque de cœlo illum esse vel venisse, neque assumptum, in cœlum esse receptum, sed procul in aliquem locum situm extra orbem terrarum translatum : quorum de numero sunt qui Vitalis sectæ adhærent : in conspectu illorum, ca-

A τῷ κόσμῳ διὰ σαρκός. Οὕτω δὲ ἐφαίνοντο οἱ ἄγγελοι, ὡς δυνατὸν ἦν τοὺς ἀνθρώπους ἰδεῖν. Τὸ δὲ, Ἐν ἐσθῆτι λευκῇ, ἢ τὸ καθαρὸν τῶν ἀγγέλων σημαίνει, ἢ τὸν μέλλοντα δοθήσεσθαι [69] τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις φωτισμόν· καὶ ἄλλως εἰς τὸ, Βλεπόντων. Εἰδὼς ὁ Κύριος ὅτι ἐνστήσονται ἄνθρωποι πεφθαρμένοι τὸν νοῦν, λέγοντες μήτε ἀπ' οὐρανοῦ εἶναι ἢ ἐληλυθέναι [70] αὐτὸν, μήτε ἀναληφθέντα, εἰς οὐρανὸν ἀναληφθῆναι, ἀλλ' [71] ἀπεκτοπίσθη εἴς τινα ἔξω τῆς οἰκουμένης τόπον, ὧν εἰσι καὶ οἱ τῆς Βιταλίου αἱρέσεως· κατ' ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἀτενιζόντων αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνελήλυθε.

lum oculis intentis contuentibus ipsis, ascendit.

VERS. 12. *Tunc reversi sunt Hierosolymam a monte, qui vocatur Oliveti : qui prope ab Hierusalem abest, iter (videlicet) Sabbati.*

Tunc, quando ? Cum audissent. Non enim sustinuissent, nisi in alium illos adventum rejecissent. Videntur autem mihi hæc etiam in Sabbato accidisse : non enim ita spatium, quod intercedebat, edidisset : a monte, qui vocatur Oliveti, qui prope ab Hierusalem abest iter Sabbati. Etenim definita erat longitudo itineris, quod in die Sabbati Judæis facere licebat. Nam Josephus quoque in vicesimo libro rerum antiquarum tradit ab Hierosolymis abesse stadia septem, atque etiam Origenes in quinto volumine, Iter Sabbati, inquit *, trium cubitorum erat. Imo vero tabernaculum sanctum et arca tantum intervallum præoccupabat ac præcedebat ante castra, et ab tanto spatio collocabatur : quod spatium adorantibus tabernaculum sanctum pedibus conficere in Sabbato licebat, quod est milliare unum.

Τότε ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου Ἐλαιῶνος· ὅ ἐστιν ἐγγὺς Ἱερουσαλὴμ Σαββάτου ἔχον ὁδόν.

B Τότε, πότε ; Ὅτε ἤκουσαν. Οὐ γὰρ ἂν ἠνέσχοντο, εἰ μὴ εἰς ἑτέραν αὐτοὺς παρουσίαν ὑπερέθεντο. Δοκεῖ δέ μοι καὶ ἐν Σαββάτῳ γεγονέναι ταῦτα· ὡ γὰρ ἂν οὕτω τὸ διάστημα εἶπεν· Ἀπὸ ὄρους, τοῦ καλουμένου Ἐλαιῶνος· ὅ ἐστιν ἐγγὺς Ἱερουσαλήμ· Σαββάτου ἔχον ὁδόν. Καὶ γὰρ ὡρισμένον τὸ μῆκος τῆς ὁδοιπορίας ἦν, ὃ ἐξῆν βαδίζειν τοῖς Ἰουδαίοις ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου. Ἱστορεῖ δὲ καὶ Ἰώσηπος ἐν τῷ εἰκοστῷ λόγῳ τῆς ἀρχαιολογίας, ἀπέχειν ἀπὸ Ἱεροσολύμων στάδια ἑπτά. Καὶ Ὠριγένης δέ φησιν ἐν τῷ πέμπτῳ στρώματι· ἡ τοῦ Σαββάτου ὁδὸς τριῶν πηχῶν ὑπῆρχε. Καὶ μᾶλλον ἡ ἁγία Σκηνὴ καὶ ἡ Κιβωτὸς τοσοῦτον διάστημα προελάμβανε τὴν παρεμβολὴν καὶ ἀπὸ τοσούτου διαστήματος C ἐσκήνου· ὃ διάστημα ἐξῆν τοῖς προσκυνοῦσι τὴν ἁγίαν σκηνὴν βαδίζειν ἐν Σαββάτῳ· ὅ ἐστι μίλιον ἕν.

VERS. 13. *Et cum ingressi essent, ascenderunt in cœnaculum, ubi manere solebant Petrus et Jacobus, et Joannes et Andreas, Philippus et Thomas, Bartholomæus et Matthæus, Jacobus Alphæi et Simon zelotes, et Judas Jacobi.*

Καὶ ὅτε εἰσῆλθον, ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον, οὗ ἦσαν καταμένοντες ὁ Πέτρος [72] καὶ Ἰάκωβος, καὶ Ἰωάννης καὶ Ἀνδρέας, Φίλιππος καὶ Θωμᾶς, Βαρθολομαῖος καὶ Ματθαῖος, Ἰάκωβος Ἁλφαίου καὶ Σίμων ὁ ζηλωτής, καὶ Ἰούδας Ἰακώβου.

VERS. 14. *Hi omnes unanimiter perseverabant in precatione et oratione una cum mulieribus et Maria Matre Jesu, et una cum fratribus illius.*

Οὗτοι πάντες ἦσαν προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν τῇ εὐχῇ [73] καὶ τῇ δεήσει, σὺν γυναιξὶ καὶ Μαρίᾳ τῇ Μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ.

Recte mentionem fecit discipulorum : quoniam alius quidem prodiderat : alius **15** autem abnegaverat : alius item non crediderat. Sed ostendit, quod, præterquam proditor, omnes erant salvi. Qui ergo dixit, Una cum Matre Jesu ? atqui dixit Joannes : Et ex illo tempore recepit eam discipulus in domum suam ? Nequaquam contrarium est. Nam si ipse quoque discipulus una erat, nihil erat quid vetaret etiam illam una adesse. Qui ergo Josephi mentionem hic non facit ? Quia mortuus erat. Nam si fratres crediderant, et aderant, qui ante sæpenumero non crediderant, multo magis ille,

Καλῶς ἐμνημόνευσε τῶν μαθητῶν· ἐπειδὴ ὁ μὲν προὔδωκεν· ὁ δὲ ἠρνήσατο· ὁ δὲ ἠπίστησε. Δείκνυσι D δὲ ὅτι, πλὴν τοῦ προδότου, πάντες ἦσαν σῶοι. Πῶς οὖν λέγει, Σὺν τῇ Μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ ; καίτοι εἶπε· καὶ ἀπὸ τότε ἔλαβεν αὐτὴν ὁ μαθητὴς εἰς τὰ ἴδια ; οὐδαμῶς ἐστιν ἐναντίον· εἰ γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ μαθητὴς συνῆν, οὐδὲν ἦν τὸ κωλύον καὶ αὐτὴν συμπαρεῖναι. Πῶς οὖν τοῦ Ἰωσὴφ ἐνταῦθα οὐ μνημονεύει ; Ὅτι τετελευτηκὼς ἦν. Εἰ γὰρ οἱ ἀδελφοὶ ἐπίστευσαν καὶ παρῆσαν, οἱ πολλάκις διαπιστήσαντες πρότερον, πολλῷ μᾶλλον ἐκεῖνος, εἰ ἔτι ἦν ἐν βίῳ, καὶ ἐπιστεύκει, καὶ τοῖς τοιαύτης σὺν ἀπελιμπάνετο

Variæ lectiones et notæ.

[69] δοθήσεται, *erat.* [70] ἠληλυθέναι, *erat.* [71] *Videtur desiderari dictio,* οὖν. [72] *In Vulgatis est* ὅ τε Πέτρος. [73] *In vulgatis est,* τῇ προσευχῇ.

* *Locus procul dubio corruptus.*

Digitized by Google

χηρείας [14], ὁ μηδέποτε μηδαμοῦ φανεὶς ἐνδειάσας.

Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ἀναστὰς Πέτρος ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν, εἶπεν· ἦν τε ὄχλος ὀνομάτων ἐπὶ τὸ αὐτό, ὡς ἑκατὸν εἴκοσιν·

Ἄνδρες ἀδελφοί, ἔδει πληρωθῆναι τὴν Γραφὴν ταύτην, ἣν προεῖπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διὰ στόματος Δαβὶδ περὶ Ἰούδα, τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τὸν Ἰησοῦν.

Ὅτι κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν, καὶ ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης.

Ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ταῖς πρὸ τῆς Πεντηκοστῆς δηλονότι, ἀναστὰς Πέτρος, ὡς θερμὸς, καὶ ὡς ἐμπιστευθεὶς παρὰ τοῦ Χριστοῦ τὴν ποίμνην, καὶ ὡς κορυφαῖος. Ὅρα δὲ αὐτὸν ἅπαντα μετὰ κοινῆς ποιοῦντα γνώμης, οὐδὲν αὐθεντικῶς, οὐδ' ἀπ' ἐξουσίας· παραμυθεῖται δὲ αὐτοὺς καὶ ἀπὸ τῆς προῤῥήσεως, καὶ οὐ λέγει, Ἦν Δαβὶδ εἶπεν· ἀλλὰ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ· εἶτα περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τὸν Ἰησοῦν. Ὅρα καὶ ἐνταῦθα τὸ φιλόσοφον τοῦ ἀνδρὸς, πῶς διηγούμενος οὐχ ὑβρίζει, οὐδὲ λέγει, τοῦ μιαροῦ καὶ παμμιάρου· ἀλλ' ἁπλῶς τὸ γενόμενον δηλοῖ. Καὶ οὐ λέγει, ὅτι Ἰουδαῖοι ἐκτήσαντο, ἀλλ', αὐτὸς ἐκτήσατο· εἰκότως. Ὁ γὰρ τίμημα καταβαλὼν, εἰ καὶ ἕτεροι οἱ ἠγορακότες εἶησαν [15], αὐτὸς ἂν εἴη δίκαιος λογίζεσθαι κύριος· αὐτοῦ γὰρ ἦν τὸ τίμημα· ἄκουε γάρ.

Οὗτος μὲν οὖν ἐκτήσατο χωρίον ἐκ μισθοῦ τῆς ἀδικίας· καὶ πρηνὴς γενόμενος [16], ἐλάκισε μέσως [17]· καὶ ἐξεχύθη [18] τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ.

Καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλήμ.

Περὶ τῆς παρούσης δίκης, ἣν ἔδωκεν Ἰούδας, ἀλλ' οὐ περὶ τῆς μελλούσης διαλέγεται· τῶν γὰρ ἀσθενεστέρων αἱ ψυχαὶ οὐχ οὕτω πρὸς τὰ μέλλοντα ὁρῶσιν, ὡς πρὸς τὰ παρόντα. Ὅρα δὲ ὅτι οὐκ ἐν τῷ ἁμαρτήματι, ἀλλ' ἐν τῇ τιμωρίᾳ τὸν λόγον ἐπῆρεν· οὐ γὰρ ἐναπέθανε τῇ ἀγχόνῃ ὁ Ἰούδας, ἀλλ' ἐπεθύμησε καθαιρεθεὶς πρὸ τοῦ ἀποπνιγῆναι. Καὶ τοῦτο σαφέστερον ἱστορεῖ Παπίας ὁ Ἰωάννου μαθητὴς ἐν τῷ τετάρτῳ τῆς Ἐξηγήσεως τῶν Κυριακῶν λόγων, λέγων οὕτω· Μέγα δὲ ἀσεβείας ὑπόδειγμα ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ περιεπάτησεν ὁ Ἰούδας, πρηνεθεὶς ἐπὶ τοσοῦτον τὴν σάρκα, ὥστε μηδὲ ὁπόθεν ἅμαξα ῥᾳδίως διέρχεται, ἐκεῖναν δύνασθαι διελθεῖν· ἀλλὰ μηδὲ

A si adhuc in vita fuisset, et credidisset, et a tali coetu non abfuisset, qui nunquam uspiam visus est dubitasse.

Vers. 15. *Et in diebus illis cum surrexisset Petrus in medio discipulorum : et erat simul numerus capitum fere centum viginti :*

Vers. 16. *Viri fratres, inquit, oportet impleri Scripturam hanc, quam prædixit Spiritus sanctus per os Davidis de Juda, qui fuit dux itineris iis, qui comprehenderunt Jesum :*

Vers. 17. *Quia in numerum nostrum cooptatus, et adeptus erat sortem hujus ministerii.*

In diebus illis, videlicet, qui fuerunt ante Pentecostem, cum surrexisset Petrus : utpote ardens
B et animosus : ut qui a Christo gregem Dei suæ commissum haberet, et tanquam princeps. Vide autem illum cuncta de communi sententia facientem, nihil cum auctoritate atque potestate. Consolatur autem illos etiam a prædictione : ac non dicit, quam David locutus est, sed, Spiritus sanctus per os Davidis : deinde de Juda, qui fuit itineris dux iis, qui comprehenderunt Jesum. Vide etiam hic humanitatem et moderationem viri : ut rem narrans contumeliosis verbis non insultat, neque dicit, illo impuro, et omnibus modis impuro : sed simpliciter id, quod acciderat, exponit. Ac non dicit : Judæi possederunt, sed : Ipse possedit, et recte. Nam qui pretium depromit, etiamsi
C alii mercati sint, æquum fuerit, ut is dominus reputetur : ejus enim erat pretium. Audi enim :

Vers. 18. *Atque hic quidem possedit fundum nefaria et justa mercede comparatum, et suspensus, rupit medius, et effusa sunt viscera ejus.*

Vers. 19. *Et notum factum est omnibus incolentibus Jerosolymam.*

De pœna, quam in præsenti sæculo Judas sustinuit, non de futura loquitur. Animi enim infirmiorum non perinde futura atque præsentia spectabant. Considera autem illum non a peccato, sed a pœna occasione sumpta, orationem tollere et amplificare. Non enim in laqueo **16** Judas mortuus est, sed supervixit demptus antequam suffocaretur. Atque id apertius tradit Papias discipulus Joannis in quarto libro Expositionis Dominicorum verbo-
D rum, ubi ita dicit : Magnum exemplum impietatis in hoc mundo Judas versatus est, cujus caro inflammata adeo intumuit, ut ne qua plaustrum quidem facile traducitur, ille potuerit transire : at ne

Variæ lectiones et notæ.

[14] *Locus corruptus. Littera adeo est obscurata vetustate, ut mihi constare non possit, utrum* χήρειας, *ut posui, an* χορείας, *quod magis mihi placet, scriptum sit. Nam si* χηρείας *velis legere, pro* τῆς τοιαύτης, τῆς ταύτης *legere convenientius fuerit.* [15] εἶην, *erat*; Ἰσ., εἶεν. [16] *Ita habet et vulgata, et aliorum versio quos auctores, qui et suæ interpretationis ex Matthæo sumpserunt occasionem (ubi de Juda scriptum exstat,* καὶ ἀπελθὼν ἀπήγξατο, *hoc est, et ut recessit, laqueo se suspendit), ego quoque sequor, etsi haud ignoro dictionem* πρηνὴς γενόμενος *id apud bonos scriptores Græcos non solere significare; nam* πρηνὴς γενόμενος, *potius* « præcipitatus » *significat quam suspensus. Utcunque sit etiam hujus scholii auctor significat, illum laqueo suspensum fuisse.* [17] *In vulgatis est,* ἐλάκησε, *ab* λακέω, *quod interpretes secuti* « crepuit » *verterunt. Exemplum, quo ego sum usus, admodum vetustum,* ἐλάκισεν, *habet, ab* λακίζω : *quam lectionem atque scripturam ego sequor.* [18] *In vulgatis adjectum est,* πάντα.

Digitized by Google

ipsa quidem capitis illius moles sola. Nam palpebras oculorum illius in tantum intumuisse ferunt, ut ipse quidem lucem prorsus non videret, oculi vero ejus ne per medici quidem dioptram cerni possent : tanta altitudine ab externa superficie introrsus abscesserant : pudenda vero illius quavis re deformi fœdiora atque injucundiora ac majora apparerent, per quæ vermes sanie commisti ex toto corpore confluentes per ipsas solas, nimirum, necessarias partes corporis elaberentur. Post multas autem pœnas et cruciatus in suo prædio aiunt illum mortuum esse : atque ab iis, qui juxta illam viam habitant atque versantur, fundum illum usque ad hoc tempus desertum, et ab incolis vacuum esse : ad ne hodiernum quidem usque diem quemquam per illum locum posse transire, nisi nares manibus obturet. Tantus per carnem illius etiam in terram fluxus delatus est. Hoc solatium apostolis afferebat. Quemadmodum autem Judæ, ita Arii quoque hæretici intestina diffusa sunt.

Adeo ut appellatus sit fundus ille lingua eorum vernacula, Aceldama, hoc est, prædium sanguinis.

VERS. 20. *Scriptum est enim in libro psalmorum : Fiat villa illius deserta, et non sit, qui habitet in ea, et præfecturam ejus accipiat alter.*

[f] Atque Judæi quidem hac appellatione ac nomine vocaverunt illum fundum, non propter hoc, sed propter Judam. Hic autem ad hoc traduxit eum, inimicos per nomen quod posuerunt, testes producens. Porro illud membrum orationis : Fiat villa ejus deserta, de fundo hoc, et casa illius dictum est. Illud vero : Episcopatum, seu præfecturam illius accipiat alter, hoc est, principatum sacerdotii. Fiat villa illius deserta. Ecquid fuerit magis desertum, quam sepulcrum, et sepulcrum commune? quod fundus ille evasit.

VERS. 21. *Oportet igitur unum eorum virorum, qui nobiscum versati sunt omni tempore, quo Dominus Jesus ingressus et egressus est inter nos,*

VERS. 22. *Exorsus a baptismate Joannis ad eum usque diem, quo receptus est a nobis, unus nobiscum testem fieri resurrectionis illius.*

Communicat (rem) cum illis, ne in 17 controversiam deduceretur, et inciderent in contentionem. Ideirco etiam in exordio concionis dicebat : Viri fratres, oportet eligere ex vobis ; his verbis multitudini judicium permittens, simulque eos, qui eligerentur, venerabiles efficiens, et ipse evitans aliorum offensionem. Ac quod quidem fieri oporteret, quod proponebat, cum ipse dicit, tum propheticum testem producit. Ex quibus autem oportet? Ex iis,

A αὐτὸν μόνον τὸν τῆς κεφαλῆς ὄγκον αὐτοῦ. Τὰ μὲν γὰρ βλέφαρα τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ φασι τοσοῦτον ἐξοιδῆσαι, ὡς αὐτὸν μὲν καθόλου τὸ φῶς μὴ βλέπειν τοὺς ὀφθαλμοὺς δὲ αὐτοῦ μηδὲ ὑπὸ ἰατροῦ διόπτρας[99] ὀφθῆναι δύνασθαι· τοσοῦτον βάθος εἶχον ἀπὸ τῆς ἔξωθεν ἐπιφανείας· τὸ δὲ αἰδοῖον αὐτοῦ πάσης μὲν ἀσχημοσύνης ἀηδέστερον καὶ μεῖζον φαίνεσθαι· φέρεσθαι δὲ δι' αὐτοῦ τοὺς ἐξ ἅπαντος[100] τοῦ σώματος συῤῥέοντας ἰχῶράς τε καὶ σκώληκας εἰς ὕδρην δ' αὐτῶν μόνον τῶν ἀναγκαίων. Μετὰ πολλὰς δὲ βασάνους καὶ τιμωρίας, ἐν ἰδίῳ φασὶ χωρίῳ τελευτήσαντα, καὶ τοῖς ἐπὶ τῆς[101] ὁδοῦ, ἔρημον καὶ ἀοίκητον τὸ χωρίον μέχρι τῆς νῦν γενέσθαι· ἀλλ' οὐδὲ μέχρι τῆς σήμερον δύνασθαί τινα ἐκεῖνον τὸν τόπον παρελθεῖν, ἐὰν μὴ τὰς ῥῖνας ταῖς χερσὶν ἐπιφράξῃ· B τοσαύτη διὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ καὶ ἐπὶ γῆς ἔκρυσις ἐχώρησε. Τοῦτο παραμυθίαν τοῖς ἀποστόλοις ἔφερεν. Ὥσπερ δὲ διεχύθη τὰ ἔγκατα τοῦ Ἰούδα, οὕτω καὶ Ἀρείου τοῦ αἱρετικοῦ.

Ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Ἀκελδαμᾶ[102], τουτέστι χωρίον αἵματος.

Γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ[103] Ψαλμῶν· Γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος· καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ· καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβῃ[104] ἕτερος.

Οἱ μὲν οὖν Ἰουδαῖοι ταύτῃ τῇ προσηγορίᾳ ἐκάλεσαν αὐτὸ, οὐ διὰ τοῦτο, ἀλλὰ διὰ τὸν Ἰούδαν· οὗτος δὲ εἰς τοῦτο αὐτὸ μετήγαγε, μάρτυρας φέρων C τοὺς ἐχθροὺς δι' ὧν ὠνόμασαν. Τὸ δὲ, Γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, περὶ τοῦ χωρίου τούτου καὶ τῆς οἰκίας αὐτοῦ εἴρηται. Τὸ δὲ, Τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβῃ ἕτερος, τοῦτο ἐστι, τὴν ἀρχὴν τῆς ἱερωσύνης. Γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος. Τί δ' ἂν εἴη ἐρημότερον τάφου, καὶ τάφου κοινοῦ; ὅ τὸ χωρίον ἐκεῖνο γέγονε.

Δεῖ οὖν τῶν συνελθόντων ἡμῖν ἀνδρῶν ἐν παντὶ χρόνῳ, ἐν ᾧ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς,

Ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου, ἕως τῆς ἡμέρας, ἧς ἀνελήφθη ἀφ' ἡμῶν, μίαν, σὺν ἡμῖν τούτων. D

Ἀνακοινοῦται αὐτοῖς, ἵνα μὴ τὸ πρᾶγμα περιμάχητον γένηται, καὶ εἰς φιλονεικίαν ἐμπέσωσι. Διὰ τοῦτο καὶ ἀρχόμενος τῆς δημηγορίας ἔλεγεν, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, δεῖ ἐκλέξασθαι ἐξ ὑμῶν, τῷ πλήθει τὴν κρίσιν ἐπιτρέπων· ἅμα τε τοὺς ἐκλεγομένους αἰδεσίμους ποιῶν, καὶ αὐτὸς ἀπαλλασσόμενος τῆς πρὸς ἄλλους ἀπεχθείας. Καὶ ὅτι μὲν δεῖ γενέσθαι, αὐτός τε λέγει, καὶ τὸν προφήτην εἰσάγει μάρτυρα. Ἐκ τίνων δὲ δεῖ; Ἐκ τῶν συνελθόντων ἡμῖν ἐν

Variæ lectiones et notæ.

[99] δι' ὄπτρας, *scriptum erat.* [100] ἐξάπαντα, *erat.* [101] τοῖς, *erat.* [102] *In vulgatis est,* ἀκελδαμά. [103] *In vulgatis est* βιβλίῳ. [104] *In vulgatis,* λάβοι.

[f] *Videtur locus esse mutilus.*

Digitized by Google

παντὶ χρόνῳ· τοῦτο γὰρ ἀναγκαίως καὶ ὤφειλεν εἶναι. Καὶ οὐκ εἶπεν, ἐκ τῶν ἐπιεικῶν τῶν σὺν ἡμῖν· τοὺς ἄλλους γὰρ ἂν οὕτως ἐδόκει ὑβρίζειν· νῦν δὲ τῷ χρόνῳ [88] τὸ πρᾶγμα ἐπέτρεψε. Μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν· ἵνα μὴ ἀκροτηριασμένος ᾖ ὁ τῶν μαθητῶν χορός. Τῆς ἀναστάσεώς φησι γενέσθαι, οὐ τῶν ἄλλων μάρτυρα. Καὶ γὰρ ὁ ταῦτα ἀξιόπιστος φανεὶς μαρτυρεῖν, ὅτι ἐκεῖνος, ὁ φαγὼν καὶ πιὼν μεθ' ἡμῶν, καὶ σταυρωθεὶς, αὐτὸς ἀνέστη, εὐπαράδεκτος ἂν εἴη, [89] πολλῷ καὶ περὶ τῶν ἄλλων μαρτυρεῖν. Τὸ γὰρ ζητούμενον, ἡ ἀνάστασις ἦν· λάθρα γὰρ αὕτη γέγονε· τὰ δ' ἄλλα δῆλα ἦν.

A qui nobiscum in omni tempore conversati sunt. Nam hoc fieri etiam necessario debebat. Ac non dixit : Ex viris bonis ac probis, qui una nobiscum sunt. Nam ita visus esset alios afficere contumelia : nunc vero tempori rem permisit. Una nobiscum testem fieri resurrectionis illius. Ne qua parte careret, et quasi mutilatus esset discipulorum chorus. Resurrectionis, non aliarum rerum gestarum fieri testem dicit oportere. Etenim si fides illius in dubium non venerit, qui hæc pro testimonio dicat, ille ipse qui nobiscum bibit et comedit, atque adeo crucifixus est, surrexit : multo magis etiam de aliis testimonium dicens admitti atque probari debet. Nam id quod quærebatur et in dubium veniebat, resurrectio erat. Clam enim acciderat : reliqua vero aperta et clara erant.

Καὶ ἔστησαν δύο, Ἰωσὴφ, τὸν καλούμενον B *Βαρσαβᾶν, ὃς ἐπεκλήθη Ἰοῦστος, καὶ Ματθίαν* [87].

Vers. 23. *Et statuerunt duos, Josephum, qui vocabatur Barsabas, qui cognominatus est Justus, et Matthiam.*

Καὶ προσευξάμενοι, εἶπον· Σὺ, Κύριε, καρδιογνῶστα πάντων, ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο.

Vers. 24. *Et in hunc modum precati sunt : Tu, Domine, qui corda omnium cognita habes, designa, utrum elegeris ex his duobus.*

Ἵνα λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς, ἐξ ἧς παρέβη Ἰούδας, πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον.

Vers. 25. *Ut alterutrum accipiat sortem et conditionem ministerii hujus et apostolatus : ex quo prætergressus excidit Judas, ut abiret in locum suum.*

Καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν· καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ματθίαν· καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἑνδεκα ἀποστόλων.

Vers. 26. *Et dederunt sortes eorum : et recidit sors super Matthiam, et additus est ad numerum undecim apostolorum.*

Καὶ ἔστησαν δύο. Διὰ τί μὴ πολλούς; Ἵνα μὴ μείζων [90] ἡ ἀθυμία γένηται, μηδὲ εἰς πολλοὺς περιστῇ. Εὐκαίρως δὲ νῦν εὐχόμενοι Καρδιογνώστην καλοῦσιν. Εἶτα οὐ λέγουσιν, Ἔκλεξαι· ἀλλ', Ἀνάδειξον τὸν ἐκλεγέντα, εἰδότες ὅτι πάντα παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πρὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐνθυμήσεως ὥριστει. Κλῆρον δὲ αὐτὸν πανταχοῦ καλεῖ· δεικνὺς τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας τὸ πᾶν ὂν [91] καὶ τῆς ἐκλογῆς [92]· καὶ ἀναμιμνήσκων αὐτοὺς τῶν παλαιῶν; ὅτι καθάπερ τοὺς Λευίτας, οὕτω καὶ αὐτοὺς ἑαυτῷ ἐκληρώσατο [93]. Τίνες δὲ ἦσαν οἱ ἄνδρες; Ἴσως τῶν μετὰ τῶν δώδεκα οἱ ἑβδομήκοντα, καὶ τῶν ἄλλων τῶν πιστευσάντων οἱ θερμότερα καὶ ἐπιεικέστεροι· οἷος ἦν ἐξ αὐτῶν καὶ ὁ Ἰωσὴφ καὶ ὁ Ματθίας. Καλεῖ δὲ τὸν Ἰωσὴφ καὶ Βαρσαβᾶν καὶ Ἰοῦστον, ἴσως μὲν καὶ διὰ τὰς ἐν αὐτοῖς ὁμωνυμίας· ἄλλως δὲ καὶ μεταβολῆς βίου· ἴσως δὲ καὶ προαιρέσεως ἡ ὀνομασία ἦν. Τίνος δὲ ἕνεκεν Ἰάκωβος τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπισκοπὴν λαβὼν, οὐκ ἀπάρχεται τοῦ λόγου, ἀλλὰ Πέτρῳ παραχωρεῖ τὴν δημηγορίαν; Ὅτι ἐπιεικὴς ἦν· ὅτι οὐδὲν ἀνθρώπινον ἀφρόνουν, ἀλλὰ τὸ κοινῇ λυσιτελοῦν ἐσκόπουν· καὶ γὰρ κἀκεῖνοι διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν παραχωροῦσιν αὐτῷ τοῦ θρόνου· καὶ οὐ φιλονεικοῦσιν οὐδὲ ἐρίζουσι πρὸς αὐτόν. Πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον. Ἰδίαν τόπον καλεῖ, ὃν ἔμελλεν ἀξίως ὁ Ματθίας κατέχειν. Ὥσπερ γὰρ τοῦ Ἰούδα ἀλλότριος γέγονε καὶ πρὶν ἢ ἐκεῖθεν ἐκπέσῃ, ἀφ' οὗ τὰ τῆς φιλαργυρίας καὶ προδοσίας

Et statuerunt duos. Cur non multos? Ne major animorum consternatio existeret, neu ad multos res redigeretur. Opportune autem nunc precantes Cardiognosten, id est cognitorem et censorem cordis (Deum) vocant. Deinde non dicunt, Elige : sed, Designa electum, quia noverant omnia apud Deum etiam ante cogitationem hominum destinata esse. Sortem autem eam ubique vocat, ostendens totum negotium pendere ab humanitate Dei, et eumdem auctorem esse electionis : simul commonefaciens eos rerum antiquarum, quod quemadmodum Levitas, ita hos quoque sibi sortitus sit. Quinam autem erant illi viri? Fortasse ex illis, qui cum duodecim fuerunt septuaginta, et ex aliis, qui crediderant, cæteris ardentiores ac probiores, qualis erat ex illis etiam Joseph et Matthias. 18 Vocat autem Josephum etiam et Barsaban et Justum. Fortasse quidem etiam propter ea, quæ inter illos erant communia nomina : atque aliter etiam causa vitæ mutationis : fortassis autem etiam instituti erat illa nomenclatio. Sed cur Jacobus, quod episcopatum Hierosolymitanum acceperat, orationem non exorditur, sed Petro concionem permittit? Quia vir probus et modestus erat. Quia nihil humanum cogitabant et curabant, sed communem utilitatem propositum habebant. Etenim etiam illi propter eamdem causam ei solium concedebant, et non contendebant, neque decertabant adversus illum.

Variæ lectiones et notæ.

[88] Ισ., τῷ κλήρῳ, *sorti.* [89] *Desiderari videtur dictio,* μᾶλλον, *aut aliud quid.* [87] *In vulgatis,* Ματθίαν. [90] μείζον, *erat.* [91] Ισ. ἦν. [92] *Locus mutilus videtur, quem conjectura ductus verto.* [93] ἐκληρώσαντο, *erat.*

Digitized by Google

Ut abiret in locum suum. Suum seu proprium locum vocat, quem Matthias ita, ut dignum et æquum erat, obtentaeus erat. Quemadmodum enim Judas alienus fuit, etiam prius, quam illinc excidisset, ex quo morbo, nimirum, avaritiæ atque proditionis laborare cepit : ita proprius fuit Matthiæ etiam prius quam illum obtinuisset, ex quo dignum sese præstitit tanto munere. Cur sortito potius celebrant electionem? Quia nondum sese dignos existimabant, qui per aliquod signum certiores fierent. Quia etiam Spiritus nondum supervenerat in illos, neque opus erat, quia tantumdem valuit sors. Nam si, ubi neque precatio præcesserat, neque alicujus pretii homines erant, tantum valuit sors, propterea quod ex recto animo accidisset in Jona : longe potius hic. Atque aliter : Locum proprium. Unusquisque factis suis aut bonum sibi, aut malum conciliat ac parat locum. Hoc igitur dicit, quod Judas abierit in illum locum malum, quem prodito Jesu sibi ædificaverat. Non enim natura nobis loci aut boni aut mali sunt, sed factis nostris locum nobis exstruimus. Ita obstetrices quoque Hebræorum Deum timentes, sibi domicilia ædificaverunt. Ita etiam impii audient : Ite in lumen ignis vestri, et flammam quam excitastis. Vocabulum locus multa significat, atque inter cætera etiam ordinem quemdam significat. Ita enim dicimus locum episcopi, atque etiam præsbyteri seu senioris, atque etiam in contrario idem potest spectari, unoquoque actis suis locum sibi proprium et suum faciente. Sic igitur aliquis locum falsi doctoris et falsi apostoli adipiscetur, quinetiam tyranni, et aliarum rerum malarum. Quoniam nunc etiam Judas sponte sua desiderio pecuniæ atque avarhia correptus, proditoris ordinem ac partes suscepit, recte in locum suum abire dictus est. Cum enim factis suis amisisset locum, ut esset una cum apostolis, construxit sibi proprium locum.

A ἐνόησεν, οὕτως [93] ἴδιος γέγονε τοῦ Ματθίου, καὶ πρὶν ἢ τοῦτον κατασχεῖν, ἀφ' οὗ ἄξιον αὐτὸν τῆς τηλικαύτης δωρεᾶς παρεσκεύασε. Τίνος ἕνεκεν κλήρους [93] μᾶλλον τὴν ἐκλογὴν ποιοῦνται; Ὅτι οὔπω ἀξίους ἡγοῦντο ἑαυτοὺς εἶναι τοῦ διά τινος σημείου μαθεῖν· οὐ μὴν οὐδὲ τὸ Πνεῦμα ἦν ἐπελθὸν αὐτοῖς οὔπω. Οὐ δεῖ [94] δὲ, ὅτι τοσοῦτον ἴσχυσε κλῆρος. Εἰ γὰρ ἔνθα οὔτε εὐχὴ, οὔτε ἀξιόλογοι ἄνδρες, κλῆρος τοσοῦτον ἴσχυσε διὰ τὸ ἐξ ὀρθῆς γενέσθαι γνώμης ἐπὶ τοῦ Ἰωνᾶ, πολλῷ μᾶλλον ἐνταῦθα. Καὶ ἄλλως. Τὸν τόπον τὸν ἴδιον· Ἕκαστος ἀφ' ὧν πράττει ἢ καλὸν ἑαυτῷ, ἢ κακὸν προξενεῖ τόπον. Τοῦτο οὖν φησιν ὅτι ἐπορεύθη Ἰούδας εἰς ἐκεῖνον τὸν τόπον, τὸν πονηρὸν· ὃν τῇ προδοσίᾳ τοῦ Ἰησοῦ ἑαυτῷ ᾠκοδόμησεν. Οὐ γὰρ κατὰ φύσιν ἡμῖν οἱ τόποι ἢ καλοὶ B ἢ κακοί· ἀλλ' ἀφ' ὧν ποιοῦμεν, τόπον ἑαυτοῖς ἐχείρομεν. Οὕτω καὶ αἱ μαῖαι τῶν Ἑβραίων φοβηθεῖσαι τὸν Θεὸν, ᾠκοδόμησαν ἑαυταῖς οἰκίας [95]· οὕτω καὶ οἱ ἀσεβεῖς ἀκούουσι· Πορεύεσθε τῷ φωτὶ τοῦ πυρὸς ὑμῶν, καὶ τῇ φλογὶ ᾗ ἐξεκαύσατε. [ΔΙΑΥΜΟΥ.] Ἡ τόπος φωνὴ πολλὰ σημαίνει. Δηλοῖ πρὸς ἑτέροις καὶ τάξιν τινά· οὕτω γὰρ λέγομεν τόπον ἐπισκόπου, ἀλλὰ καὶ πρεσβυτέρου· καὶ ἐπὶ τὸ ἐναντίον τὸ αὐτὸ ἔστι σκοπεῖν, ἑκάστου δι' ὧν πράττει τόπον ἴδιον ἑαυτοῦ ποιοῦντος. Οὕτω γοῦν τόπον τις ψευδοδιδασκάλου καὶ ψευδαποστόλου σχήσει, ἀλλὰ καὶ τυράννου καὶ τῶν ἄλλων φαύλων. Ἐπεὶ νῦν καὶ Ἰούδας πόθῳ τῷ πρὸς ἀργύρια προαιρετικῷ συναρπαγείς, τὴν προδότου τάξιν εἵλετο, εἰκότως εἰς τὸν ἴδιον τόπον πορεύεσθαι εἴρηται. Ἀπολέσας [96] γὰρ δι' ὧν C ἔπραξε τὸ εἶναι μετὰ τῶν ἀποστόλων, συνέταξεν ἑαυτῷ ἴδιον τόπον.

19 CAPUT II.

ΚΕΦΑΛ. Β'.

Vers. 1. *Et cum compleretur dies Pentecostes, erant omnes simul in eodem loco.*

Καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς, ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό.

Vers. 2. *Et factus est repente de cœlo sonus tanquam ruentis flatus vehementis : et replevit totam domum ubi considebant.*

Καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος, ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας· καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον, οὗ ἦσαν καθήμενοι.

Vers. 3. *Et visæ sunt illis linguæ quasi ignea, quæ dispertiebantur, conseditque super unumquemque eorum.*

Καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι, ὡσεὶ πυρὸς, ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν. D

Vers. 4. *Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et cœperunt loqui diversis linguis, prout Spiritus dabat illis, ut eloquerentur.*

Καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου· καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι.

Quare, cum compleretur dies Pentecostes? Quia, quando falcem in messem immittere oportebat, quando fruges colligere conveniebat, tunc falcem sermonis quoque adhibere oportebat : quemadmodum etiam loco falcis Spiritus sanctus advolabat. Et Christus ait : Messis quidem multa est : operarii autem pauci sunt, et alibi, Videte, inquit, agros : quia jam albi sunt ad messem.

Διὰ τί ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς; Ὅτι, ὅτε τὸ δρέπανον ἐπιβάλλειν δεῖ τῷ ἀμητῷ, ὅτε τοὺς καρποὺς συνάγειν ἐχρῆν, τότε καὶ τὸ δρέπανον ἐπιβάλλειν δεῖ τοῦ λόγου. Καθάπερ γὰρ [97] ἀνεὶ δρεπάνου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἠκονημένον ἐφίπτατο. Καί φησιν ὁ Χρισσός· Ὁ μὲν θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι καὶ ἀλλαχοῦ· Θεάσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη. Τὴν δὲ

Variæ lectiones et notæ.

[93] οὕτος, *erat.* [93] *Isc.* κληρωτήν. [94] *Isc.* οὐδ' ἴδει. [95] οἰκίαις, *erat.* [96] ἀπωλέσας, *erat.* [97] *Isc.* καί.

Digitized by Google

ἀπαρχὴν λαβὼν, αὐτὸς ἀνήγαγε πρότερος· αὐτὸς ἐπέβαλε τὸ δρέπανον πρότερος. Διὰ τί δὲ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι; Ὅτι ἑορτῆς πάλιν οὔσης, ἔδει ταῦτα γενέσθαι· ἵνα οἱ παρόντες τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ, οὗτος καὶ ταῦτα ἴδωσι. [ΣΕΥΗΡΟΥ.] Διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρός. Παθὼν γὰρ ὁ Θεὸς σαρκὶ τὸ ἑκούσιον πάθος, καὶ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, συνανέστησεν ἑαυτῷ τοὺς τῇ ἁμαρτίᾳ νενεκρωμένους ἡμᾶς, καὶ τὸ τοῦ διαβόλου κράτος κατέλυσε. Διὰ τοῦτο μέχρι τῆς Πεντηκοστῆς, εἰς γῆν οὐ κλινόμεθα προσευχόμενοι, κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ψάλλοντες· Αὐτοὶ συνεποδίσθησαν[98] καὶ ἔπεσον· ἡμεῖς δὲ ἀνέστημεν καὶ ἀνορθώθημεν. Ἐν δὲ πυρίναις γλώσσαις τοῦ Πνεύματος ἐπιφανέντος ἡμῖν, γόνυ κάμπτομεν, τὴν θέαν οὐ φέροντες· καὶ δηλοῦντες ὅτι διὰ τοῦ Πνεύματος τὴν ἐν Τριάδι τελείαν προσκύνησιν μεμαθήκαμεν. Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεός· καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. [ΣΕΥΗΡΙΑΝΟΥ.] Ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς Πεντηκοστῆς ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοίτησις γέγονε διὰ τήνδε τὴν αἰτίαν. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς Πεντηκοστῆς, κατὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἐδόθη νόμος. Ἐχρῆν οὖν καθ' ἣν ἡμέραν ἐδόθη νόμος διὰ πλακῶν, κατ' αὐτὴν δοθῆναι τὴν νομοθεσίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὐκ ἐν πλαξὶν, ἀλλ' ἐν καρδίαις γραφομένην. Τῇ ἡμέρᾳ τῆς Πεντηκοστῆς ὁ λαὸς ἐδέξατο νόμον ἐν τῇ ἐρήμῳ Σινᾶ· τῇ ιδ' γὰρ ἡμέρᾳ τοῦ πρώτου μηνὸς, τοῦ κατὰ σελήνην ἀριθμουμένου, ἐξῆλθον οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου, ὅτε τὸ Ἄζυμον ἐπετέλησαν καὶ τὸ τοῦ Πάσχα μυστήριον. Ἀπὸ τῆς ιδ' ψήφισον τὸ τοῦ μηνὸς ἀναπλήρωμα, τουτέστιν ἡμέρας ις' τοῦ δευτέρου μηνὸς τοῦ τρίτου· ἡ Πεντηκοστὴ[99] τῇ ἑορτῇ τῶν Ἀζύμων τοῦ Πάσχα. Ἀπὸ οὖν τῆς ιδ' ἕως τῆς γ' τοῦ τρίτου μηνὸς γίνονται ἡμέραι ν'. Διὰ τοῦτο λέγει· Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ τρίτῳ μηνὶ, ἐξελθόντων αὐτῶν ἐκ τῆς Αἰγύπτου, εἶπε Κύριος πρὸς Μωσῆν· Κατάβηθι, ἁγίασον τὸν λαὸν σήμερον καὶ αὔριον· τῇ νεομηνίᾳ αὐτῶν λαλεῖ· καὶ τῇ γ', φησὶ, φανήσεται Κύριος ἐπὶ τὸ ὄρος Σινᾶ. Ἔδει οὖν καθ' ἣν ἡμέραν ἐδόθη ὁ παλαιὸς νόμος, κατ' αὐτὴν δοθῆναι καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος χάριν. Ὥσπερ γὰρ ὁ Σωτὴρ μέλλων ἐπιτελεῖν τὸ ἅγιον πάθος καὶ οὐκ ἠνέσχετο ἄλλῳ καιρῷ ἑαυτὸν ἐκδοῦναι τῷ πάθει, ἀλλὰ καθ' ὃν καιρὸν ἐθύετο τὸ πρόβατον, ἵνα αὐτῷ τῷ τύπῳ συνάψῃ τὴν ἀλήθειαν· οὕτω καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἐπιφοίτησις οὐκ ἠνέσχετο ἄλλῳ καιρῷ δοθῆναι, ἢ καθ' ὃν καιρὸν ἐδόθη νόμος· ἵνα δειχθῇ ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ τότε ἐνομοθέτησε, καὶ νῦν νομοθετεῖ. Ἐδόθη μὲν οὖν νόμος ἐν τῇ Παλαιᾷ κατὰ τὴν ἡμέραν τὴν ν', μετὰ δὲ τὸ ἐλθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, τοῦτο ἦν αὐτοῖς τῆς ἑορτῆς σύμβολον· ἀπαρχῆς τῶν νέων καρπῶν καὶ δραγμάτων νέων σταχύων προσεφέρετο τῷ Θεῷ. Ἦν δὲ ἐκεῖνο σύμβολον ταύτης τῆς ἑορτῆς. Ἐπεὶ γὰρ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς Πεντηκοστῆς τῶν νέων καρπῶν δράγμα[1] συνήγετο, καὶ ὑπὸ μίαν δῆιν συνήρχοντο δεδρεπανισμένοι, ἔμελλε δὲ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἀπὸ

A Porro primitias acceptas ipse obtulit primus: ipse falcem immisit primus. Quare, cum compleretur dies Pentecostes? Quia, cum rursus esset dies festus, hæc fiesi oportebat: ut, qui adfuerant cruci Christi, illi etiam hæc viderent. Linguæ quasi igneæ, quæ dividerentur. Nam cum Christus carne passus esset voluntarium supplicium, et a mortuis resurrexisset, una secum nos, qui peccato quasi mortificati et morti destinati eramus, excitavit, et imperium diaboli evertit. Idcirco usque ad Pentecosten, precantes humi non procumbimus adversus inimicos nostros psallentes: Illi irretiti sunt et occubuerunt; nos autem excitati sumus et erecti. Sed posteaquam igneis linguis Spiritus nobis apparuit, genuflectimus, spectaculum non B ferentes, atque significantes per Spiritum perfectam et absolutam nos didicisse Trinitatis adorationem. Spiritus enim Deus est: et adorantes illum in Spiritu et veritate oportet adorare. In die Pentecostes accessus sancti Spiritus accidit ob hanc causam. In die Pentecostes, ut habetur in Veteri Testamento, lex data est. Conveniebat igitur, quo die data est lex in tabulis lapideis, eodem die sancti Spiritus legem promulgari[1], quæ non in tabulis lapideis, sed in cordibus scribitur. In die Pentecostes populus accepit legem in deserto Sina. Nam decimo quarto die primi mensis, cujus numerus juxta cursum lunæ inibatur, egressi sunt filii Israel ex Ægypto, cum infermentato pane usi essent, et mysterium Paschæ celebrassent. 20 Ab C decimo quarto die numera mensis completionem, id est, dies decem et septem: secundi mensis dies triginta: deinde treis mensis tertii. Pentecoste die festo azymorum Paschæ. Igitur a decimo quarto usque ad tertium tertii mensis, existunt dies quinquaginta. Idcirco dicit: Et accidit in mense tertio, egressis illis ex Ægypto, dixit Dominus ad Mosen: Descende, sanctifica populum hodie et cras: de novilunio illorum dicit: et die tertio, inquit, apparebit Dominus in monte Sina. Oportebat igitur quo die data est vetus lex, eo dari Spiritus quoque gratiam. Quemadmodum enim etiam Servator sanctum supplicium subiturus, non alio tempore sustinuit sese dedere ad supplicium, quam D quo tempore anni agnus immolabatur, ut ipsi figuræ conjungeret veritatem: ita Spiritus quoque sancti accessus non alia tempestate dari voluit, quam qua tempestate data est lex, ut ostendatur, Spiritum sanctum et tunc legem tulisse, et nunc legem ferre. Atque in Veteri quidem Testamento lex data est die quinquagesimo: sed postquam venerunt in terram promissam, hoc erat eis feriarum signum. De primitiis novorum fructuum, et de manipulis novarum spicarum Deo fiebat oblatio. Erat autem illud signum hujus diei festi. Nam quoniam in die Pentecostes novorum fructuum

Variæ lectiones et notæ.

[98] συνεποδίστησαν *erat.* [99] *Locus corruptus videtur et mutilus.* [1] *Isc.*, δράγματα.

Digitized by Google

manipuli cogebantur, et sub unum aspectum conveniebant divisi atque diversi, futurumque erat, ut hoc die ex omni natione diversarum gentium, quæ sub cœlo sunt, in unum manipulum pietatis conventus fieret, qui per apostolicam orationem Deo offerretur: pro futuri figura instituit manipulum spicarum, ut præsignificaret manipulos animarum, quæ ex diversis quidem regionibus sumerentur, una autem in primitias Deo offerrentur. Quare non sine signis, quæ sensu percipiuntur, Spiritus accidit accessus? quia, si hoc etiam facto dicebant, Vino repleti sunt: si hoc factum non esset, quid non dixissent? Non simpliciter autem sonitus factus est, sed de cœlo, atque etiam repentinus, quo magis excitarentur, tanquam ruentis et ingruentis flatus violenti. Magnum et vehementem impetum Spiritus dicit: qui efficit, ut omnes illo concurrerent et convenirent. Et replevit, etc. Totam domum replebat, ut ostenderetur donum non quibusdam particulariter ac specialiter, sed toti corpori Ecclesiæ datum esse. Domus enim mundi signum erat, quemadmodum [5] etiam piscina fuit aquæ, hoc autem affluentiæ et vehementiæ signum. Non ignis autem domum replevit. Metu namque perculsos fugasset. Sed, quod mirabilius est, ipsæ linguæ dividuæ [h], quæ super unumquemque consederunt. Pulchre autem dicit, dispertitæ, 21 ut scias, eamdem esse efficientiam, quæ a Paracleto missa est. Pulchre sane dicit, quasi igneæ, et, tanquam flatus, ne quid, quod sensu percipi possit, de Spiritu cogites et imagineris. Non igitur simpliciter ventus erat, aut ignis, sed Spiritus sanctus, qui illic apparebat. Vide autem, quod quando Joanni quidem oportebat Spiritum notum fieri, conveniebat tanquam ignem. Consediteque super unumquemque eorum. Id est, mansit apud illos, et requievit super illos. Sedere enim stabilitatis et manendi significationem habet. Super quos autem Spiritus sedit? Super duodecim apostolos duntaxat, an super illos centum viginti? videlicet super omnes. Non enim simpliciter ac temere Petrus prophetam produxit, cum diceret: Et erit in extremis diebus, effundam de Spiritu meo super omnem carnem. Et non simpliciter acceperunt, sed repleti sunt. Et, omnes, inquit, non apostoli soli. Observa autem: cum incumberent orationi ac precationi: cum dilectione prædicti essent: tunc Spiritus accedit. Sed cur in specie ignis apparuit? Ut ostenderet se ejusdem esse naturæ cum illo, qui super rubum visus est in specie ignis. Ac sedit quidem super caput, verum totus homo repletus est. Videbatur enim super caput illorum ignis, non comburens, sed sanctifi-

A παντὸς ἔθνους τῶν [2] ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἐκ διαφόρων ἐθνῶν εἰς ἓν δράγμα εὐσεβείας συνέρχεσθαι· καὶ διὰ τοῦ ἀποστολικοῦ λόγου τῷ Θεῷ προσαγαγέσθαι [3], προετύπωσε τὸ δράγμα τῶν ἀσταχύων· ἵνα προερμηνεύσῃ τὰ δράγματα τῶν ψυχῶν, τῶν ἐκ διαφόρων μὲν χωρῶν ἐκλαμβανομένων, εἰς μίαν δὲ ἀπαρχὴν σταχύων τῷ Θεῷ προσαγομένων. Διὰ τί μὴ χωρὶς συμβόλων αἰσθητῶν ἡ τοῦ Πνεύματος γέγονεν ἐπιφοίτησις; Ὅτι, εἰ καὶ τούτου γενομένου ἔλεγον, ὅτι Γλεύκους μεμεστωμένοι εἰσίν· εἰ μὴ τοῦτο ἐγένετο, τί οὐκ ἂν εἶπον; Οὐχ ἁπλῶς δὲ ἦχος γέγονεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τὸ αἰφνίδιον δὲ, εἰς τὸ μᾶλλον διαναστῆναι αὐτοὺς, ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας. Πολλὴν καὶ σφοδρὰν τὴν ῥύμην λέγει τοῦ Πνεύματος· καὶ πάντας ἐκεῖσε συνδραμεῖν καὶ
B συνελθεῖν ἐποίησε. Καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον. Τὸν οἶκον ὅλον ἐπλήρου, ἵν' ἡ δωρεὰ δεδομένη δειχθῇ μὴ μερικῶς τίς ἐστιν [4], ἀλλ' ὅλῳ τῷ τῆς Ἐκκλησίας πληρώματι. Ἡ οἰκία γὰρ τοῦ κόσμου σύμβολον ἦν, καθάπερ γὰρ [5] κολυμβήθρα γέγονεν ὕδατος· τῆς δὲ ῥᾳδιλείας δὲ τοῦτο τεκμήριον καὶ τῆς σφοδρότητος. Οὐ τὸ πῦρ δὲ τὸν οἶκον ἐπλήρωσεν· ἐξέστησε γὰρ ἄν· ἀλλ', ὅ τι θαυμασιώτερον, τὸ διαμερισθῆναι καὶ ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν ἐπικαθίσαι. Καλῶς δέ φησι, διαμεμερισμέναι· ἵνα μάθῃς, ὅτι ἐνέργειά ἐστιν ἡ αὐτὴ ἀπὸ τοῦ Παρακλήτου πεμφθεῖσα. Καλῶς οὖν φησι, ὡσεὶ πυρός· καὶ καθάπερ πνοῆς· ἵνα μὴ αἰσθητόν τι περὶ τοῦ Πνεύματος νοήσῃς. Οὐκ ἄρα ἁπλῶς ἄνεμος ἦν, οὐδὲ πῦρ, ἀλλὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα
C ἐνταῦθα ἐπιφαινόμενον. Σκόπει δὲ ὅτι ὅτε μὲν Ἰωάννῃ ἔδει [6] τὸ Πνεῦμα γνωρισθῆναι, ἐχρῆν, ὡσεὶ πῦρ [7]. Ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν. Τουτέστι· παρέμεινεν, ἐπανεπαύσατο. Τὸ γὰρ καθίσαι τοῦ ἑδραίου σημαντικὸν καὶ τοῦ μεῖναι. Ἐπὶ τίνας δὲ ἐκάθισε τὸ Πνεῦμα, ἐπὶ τοὺς ιβ' μόνον, ἢ ἐπὶ τοὺς ρκ'; Δηλονότι ἐπὶ πάντας. Οὐ γὰρ ἂν ἁπλῶς παρῆγαγε τὸν προφήτην ὁ Πέτρος λέγων· Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. Καὶ οὐχ ἁπλῶς ἔλαβον, ἀλλ' ἐπλήσθησαν· καὶ ἅπαντες, φησίν· οὐχ οἱ ἀπόστολοι μόνον. Σκόπει δὲ, ὅταν προσκαρτερῶσι τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει, ὅταν ἀγάπην ἔχωσι, τότε τὸ Πνεῦμα παραγίνεται. Διὰ τί δὲ ἐν εἴδει πυρὸς ὤφθη; Ἵνα δείξῃ, ὅτι τῆς αὐτῆς ἐστιν οὐσίας τοῦ ὀφθέντος [8] ἐπὶ
D τῆς βάτου ἐν εἴδει πυρός. Καὶ ἐκάθισε μὲν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν, ἀπὸ δὲ τῆς κεφαλῆς ἐπληρώθη ὁ ἄνθρωπος ὅλος· ἦν γὰρ ἰδεῖν ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν πῦρ, οὐ καῖον, ἀλλ' ἁγιάζον καὶ καταλάμπον. Διὰ τί δὲ τὰς γλώσσας οὐκ ἐπὶ τοῦ στόματος, ἀλλ' ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐδέξαντο; Οὐκ εἰς τὴν γλῶσσαν, τουτέστιν εἰς τὸ τῆς φύσεως ὄργανον ἐδόθη τὸ Πνεῦμα· ἵνα μὴ νομισθῶσιν ἐκ τῶν ἰδίων λαγόνων καὶ ἐκ τοῦ ἰδίου στόματος προφέρειν ἃ μὴ εἶχον· ἀλλ' ὥσπερ εἰς

Variæ lectiones et notæ.

[2] την, *erat.* [3] προσαγαγέσθαι *erat,* [4] *Isv.*, τισίν. [5] *Isv.*, καὶ. [6] *Isv.* εἶδε. [7] *Locus valde corruptus et mutilus. Hoc enim velle dicere videtur:* « *Quando Joannes quidem vidit Spiritum, vidit tanquam columbam: apostolis autem illum apparere oportebat in specie ignis;* » *atque ita multa defuerint.* [8] *Isv.* τῷ ὀφθέντι *aut,* τῇ τοῦ ὀφθέντος.

[5] *Locus corruptus valde et mutilus.* [h] *Locus item corruptus.*

Digitized by Google

οὐρανὸν τὰ ὕδατα λαμβανόμενα, τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων καταλαμβάνουσι, καὶ ἀπὸ τῶν ὑψωμάτων ἐπὶ τὰς φάραγγας καταφέρονται· οὕτω τὴν κορυφὴν, ὡς ὄρος καταλαμβάνουσα ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις, ἐπεχορήγησε λοιπὸν ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῷ ἐγκεφάλῳ, εἶτα τῷ στόματι καὶ τῇ καρδίᾳ, καὶ ὅλον δι' ὅλου τὸν ἄνθρωπον ἐπλήρωσεν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς. Διὰ τί δὲ πάλιν ἐπὶ τὴν κεφαλήν; Ἐπειδὴ οἱ ἀπόστολοι ἐχειροτονοῦντο τῆς οἰκουμένης διδάσκαλοι. Χειροτονία δὲ ἁπλῶς οὐ γίνεται, εἰ μὴ ἐν τῇ κεφαλῇ. Τὸ οὖν τὰς γλώσσας ἐπὶ τῶν κεφαλῶν εἶναι δείκνυσι χειροτονίας σχῆμα. Ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς γὰρ τίθεται ἡ χειροτονία· καθὼς καὶ ἕως νῦν ἐκράτησε τὸ πρᾶγμα. Ἐπειδὴ γὰρ ἀόρατός ἐστιν ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοίτησις, ἐπιτίθεται τῇ κεφαλῇ τοῦ μέλλοντος χειροτονεῖσθαι ἀρχιερέως τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ὅταν ἐπιτεθῇ, οὐδὲν ἄλλο ἔστιν ἰδεῖν, ἢ γλῶσσαν πυρὸς, ἐπικειμένην τῇ κεφαλῇ γλῶσσαν, διὰ τὸ κήρυγμα πυρὸς, διὰ τὸν λέγοντα· *Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν*. Οὐκ εἶπε δὲ, ἠδράσθη, ἢ κατήντησεν, ἀλλ', ἐκάθισεν, οὐδὲ, ἐπεπόλασεν, ἀλλ', ἐκάθισεν ἐπάνω· ἵνα δείξῃ ὅτι πᾶς ἀνὴρ δεχόμενος λειτουργίαν, θρόνος ἐστὶ Θεοῦ. Καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις. Ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις ᾠκονόμησεν ἀπ' ἀρχῆς τοῖς ἀποστόλοις ἐμπρακτον εἶναι τὸν λόγον. Τίς γὰρ χρεία ἦν κηρύκων, τῶν ἀκουόντων οὐκ ὄντων; Ἐπεὶ οὖν ἐχρῆν τὴν ἀπαρχὴν τῶν ἐθνῶν ἐξ αὐτῶν τῶν προοιμίων τάξιν λαβεῖν, ἐπάγει ὁ συγγραφεὺς, Καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις. Τίνος δὲ ἕνεκεν, πρὸ τῶν ἄλλων χαρισμάτων, τὸ τῶν γλωσσῶν ἔλαβον οἱ ἀπόστολοι; Ἐπειδὴ παντὸς διέρχεσθαι ἔμελλον, καὶ ὥσπερ ἐν τῷ καιρῷ τῆς πυργοποιίας ἡ μία γλῶττα εἰς πολλὰς διετέμνετο, οὕτω τότε αἱ πολλαὶ γλῶσσαι εἰς ἕνα ἄνθρωπον ἦσαν, καὶ ὁ αὐτὸς καὶ τῇ Περσῶν, καὶ τῇ Ῥωμαίων, καὶ τῇ Ἰνδῶν, καὶ ἑτέραις πολλαῖς διελέγετο γλώσσαις, τοῦ Πνεύματος ἐνηχοῦντος αὐτῷ. Καὶ τὸ χάρισμα ἐκαλεῖτο χάρισμα γλωσσῶν, ἐπειδὴ πολλαῖς ἅθρόον ἠδύναντο λαλεῖν φωναῖς, καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι. Οὐ γὰρ ἀφ' ἑαυτῶν ἐφθέγγοντο, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπεφθέγγοντο προφητεύοντες, ἤγουν, συνιέντες καὶ λέγοντες τὰ διὰ τῶν ἁγίων προφητῶν ἐπὶ Χριστῷ μαρτύρια.

cans et illuminans. Cur item linguæ non in ore, sed in capite acceperunt? Non in linguam, hoc est, in illud instrumentum naturæ datus est Spiritus: ne existimarentur ex suis lateribus et ex suo ore proferre, quæ non habebant, sed quemadmodum in cœlum, cum aquæ suscipiuntur montium vertices occupant, et a summitatibus deferuntur in convalles: eodem modo gratia Spiritus verticem, ut montem occupans, de vertice delinceps cerebro suppeditavit, deinde ori et cordi, et totum penitus hominem a capite replevit. Sed cur, inquam, super caput? Quia apostoli orbis terrarum doctores designabantur et ordinabantur. Designatio autem, seu ordinatio simpliciter non fit, nisi in capite. Igitur per hoc, quod linguæ erant super capita, ostenditur figura ordinationis. Super caput enim manu extensa posita ordinatio fit. Quemadmodum etiam ad hoc usque tempus res obtinuit. Quandoquidem enim invisibilis est sancti Spiritus accessus, imponitur capiti ordinandi pontificis Evangelium: quod cum fuerit impositum, nihil aliud videtur, quam lingua ignea insidens capiti: lingua, propter prædicationem: ignea propter eum, qui dicebat: «*Ignem veni ut mittam in terram.*» Non dixit autem, Fundatus seu collocatus est: aut, Descendit et pervenit: sed, Consedit, neque in superficie exstitit, et quasi emicuit, sed sedit supra: 22 ut ostenderet, quemvis hominem, qui alicujus muneris et operis administrationem atque sanctionem suscipit, esse solium Dei. Et cœperunt loqui diversis linguis. Divina gratia ab initio disposuit et ordinavit, ut apostolorum sermo efficax esset. Quis enim usus esset præconum, si desint qui audiant? Quoniam igitur oportebat primitias gentium ab ipsis principiis ordinem et locum accipere, subjungit scriptor: Et cœperunt loqui diversis linguis. Sed cujus rei gratia ante cætera dona donum linguarum Apostoli acceperunt? quia omnes partes peragraturi erant: ac quemadmodum quo tempore turris exstruebatur, una lingua in multas dissecabatur, ita tunc multæ linguæ in unum hominem coibant: et ille idem et Persarum, et Romanorum, et Indorum, et aliis diversis multis linguis loquenatur, Spiritu nimirum illi insonante et insusurrante. Ac donum, vocabatur donum linguarum, Quandoquidem multis repente et in uno temporis momento poterant loqui linguis: quemadmodum Spiritus dabat illis, ut eloquerentur. Non enim ab semetipsis loquebantur, sed a sancto Spiritu eloquebantur, prophetantes, sive intelligentes et dicentes ea, quæ per sanctos prophetas prodita sunt testimonia de Christo.

Ἦσαν δὲ ἐν Ἰερουσαλὴμ κατοικοῦντες Ἰουδαῖοι, ἄνδρες εὐλαβεῖς ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν.

VERS. 5. *Erant autem Hierosolymis inquilini Judæi homines religiosi ex omni natione eorum, qui sub cœlo sunt.*

Γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης, συνῆλθε τὸ πλῆθος καὶ συνεχύθη ὅτι ἤκουον εἷς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων αὐτῶν.

VERS. 6. *Igitur hac re divulgata, convenit multitudo, et confusa est, quod audirent unusquisque sua propria lingua illos utentes.*

Ἄνδρες εὐλαβεῖς. Καὶ αὐτὸ τὸ κατοικεῖν ἐκεῖ καταλιπόντας πατρίδας, εὐλαβείας ἦν σημεῖον, μάλιστά γε ἐκ διαφόρων ἐθνῶν ἀπάραντας, καὶ ἀφέντας οἰκίας[1]

Viri religiosi. Atque id ipsum, quod relicta patria illic habitabant, signum erat religionis, maxime certe, quod ex diversis nationibus profecti, domo,

Variæ lectiones et notæ.

[1] *Isc.* οἰκείους.

Digitized by Google

propinquis, familiaribus, necessariis atque cognatis relictis, in Jerusalem habitabant. Ex omni autem natione dixit pro, ex multis nationibus. Dictionem enim, omni, pro, multis, ὑπερβολικῶς, id est incredibiliter tollendo, Scriptura sumit et usurpat. Ita etiam, ὑπερβολικῶς nimirum, dictum est illud : *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem ;* et illud : *Omnes ea, quæ sua, non quæ Jesu Christi sunt, quærunt :* et illud : *Nam est justus, ne unus quidem.* Per universale enim ac generale multos significat. Deinde hac re divulgata, confluxit multitudo, et confusa est, id est, turbata est, mirata est. Quando quidem enim in ædibus factum erat, quod accidit, foris nimirum, multitudo concurrebat. Quod audirent quisque propria sua lingua. Sciebant enim, quod cum Galilæi essent, et maxime apostoli (illos enim magis, quam cæteros spectabant), 23 sexcentis illis linguis utebantur. Confusa est autem multitudo haud immerito. Existimabant enim illos sibi molestiam exhibituros esse propter temerarium adversus Christum facinus commissum : et conscientia animos eorum concutiebat, cum manibus cædes etiamnunc teneretur : et omnia illos terrebant. Sed id apostolos corroborabat, quod ab auditoribus etiam donum mirificum esse discebant. Nam quod Parthice, verbi gratia, dicebatur ipsi nesciebant, sed ab illis discebant. Meminit autem nationum, quæ illis erant hostiles et inimicæ : Cretensium, Arabum et aliorum : atque hoc signum erat, quod omnium victores erant futuri. Illic igitur partibus, testimonium perhibetur a civibus, ab peregrinis, a proselytis, id est advenis Judaismum professis.

καὶ συγγενεῖς, ἐν Ἱερουσαλὴμ κατοικεῖν. Τὸ δὲ, ἀπὸ παντὸς ἔθνους, ἀντὶ τοῦ, ἀπὸ πολλῶν ἐθνῶν. Τὸ γὰρ, παντὸς, ἐπὶ πολλῶν ἐκλαμβάνει ἡ Γραφὴ ὑπερβολικῶς χρωμένη. Οὕτως εἴρηται καὶ τό· Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα· καὶ τό· Οἱ πάντες τὰ ἑαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ τό· Οὐκ ἔστι δίκαιος οὐδὲ εἷς· ἀπὸ τοῦ καθόλου τοὺς πολλοὺς σημαίνουσα. Εἶτα γενομένης τῆς φωνῆς, συνῆλθε τὸ πλῆθος καὶ συνεχύθη, ἤγουν ἐταράχθη, ἐθαύμασεν· ἐπειδὴ γὰρ ἐν οἰκίᾳ ἐγένετο τὸ γενόμενον, εἰκότως ἔξωθεν συνέδραμε, ὅτι ἤκουον ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ. Ἤδεισαν γὰρ ὅτι Γαλιλαῖοι ὄντες, καὶ μάλιστα οἱ ἀπόστολοι· πρὸς γὰρ ἐκείνους μᾶλλον ἔβλεπον· τὰς μυρίας ἐκείνας ἐλάλουν γλώσσας. Συνεχύθη δὲ τὸ πλῆθος, εἰκότως· ἐνόμιζον γὰρ αὐτοῖς παρέχειν πράγματα διὰ τὴν γενομένην τόλμαν κατὰ τοῦ Χριστοῦ· καὶ τὸ συνειδὸς κατέσειεν αὐτῶν τὰς ψυχὰς, ἐν χερσὶν οὔσης ἔτι τῆς σφαγῆς· καὶ πάντα αὐτοὺς ἐπτόει. Τοῦτο δὲ τοὺς ἀποστόλους ἐνεύρου, ὅτι καὶ παρὰ τῶν ἀκροατῶν ἐμάνθανον τοῦ θαύματος τὴν χάριν· ὅτι γὰρ ἦν τυχὸν Παρθιστὶ, αὐτοὶ οὐκ ἤδεισαν, ἀλλὰ παρ' ἐκείνων ἐμάνθανον. Ἐθνῶν δὲ μέμνηται πολεμίων αὐτοῖς, Κρητῶν, Ἀράβων καὶ τῶν ἄλλων· καὶ τοῦτο σύμβολον ἦν ὅτι πάντων κρατήσουσιν. Ἐκεῖ δὲ ἐν αἰχμαλωσίᾳ ἦσαν πολλοί. Πάντοθεν τοίνυν ἡ μαρτυρία παρὰ πολιτῶν, παρὰ ξένων, παρὰ προσηλύτων.

Vers. 7. *Perculsi autem et attoniti stabant omnes, et admirantes aliud ad alium dicebant : Annon ecce omnes isti, qui loquuntur, Galilæi sunt ?*

Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ ἐθαύμαζον, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους· Οὐκ ἰδοὺ πάντες οὗτοί εἰσιν οἱ λαλοῦντες Γαλιλαῖοι ;

Vers. 8. *Et qui fit nos audiemus eos propria quisque lingua sua, in qua nati sumus, utentes ?*

Καὶ πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἡμῶν, ἐν ᾗ ἐγεννήθημεν ;

Vers. 9. *Parthi et Medi, et Elamitæ, et qui incolimus Mesopotamiam, Judæam et Cappadociam, Pontum et Asiam,*

Πάρθοι καὶ Μῆδοι, καὶ Ἐλαμῖται, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν [10] τε καὶ Καππαδοκίαν, Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν,

Vers. 10. *Phrygium et Pamphyliam, Ægyptum et partes Libyæ, quæ pertinet ad Cyrenas, et advenæ Romani, Judæi atque proselyti,*

Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης, τῆς κατὰ Κυρήνην, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι.

Vers. 11. *Cretenses et Arabes audimus eos nostris linguis loquentes magnifica opera Dei.*

Κρῆτες καὶ Ἄραβες [11] ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ.

Vers. 12. *Itaque attoniti atque perculsi stabant omnes et ambigentes, causamque alius ex alio quærentes dicebant : Quid hoc sibi vult ?*

Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ διηπόρουν, πρὸς ἀλλήλους [12] λέγοντες· Τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι ;

Vers. 14. *Alii cavillantes dicebant : Musto repleti sunt.*

Ἕτεροι δὲ χλευάζοντες ἔλεγον, ὅτι Γλεύκους μεμεστωμένοι εἰσί.

Ubique virtuti nequitia adjuncta est. Hi quidem mirabantur, illi vero cavillabantur et irridebant. Revera illi religiosi erant. Etenim idcirco habita-

Πανταχοῦ μετὰ τῆς ἀρετῆς ἡ μοχθηρία. Οἱ μὲν ἐθαύμαζον, οἱ δὲ ἐχλεύαζον· ὄντες [13] εὐλαβεῖς ἐκεῖνοι ἦσαν· καὶ γὰρ διὰ τοῦτο ᾤκουν ἐκεῖ, ἵνα

Variæ lectiones et notæ.

[10] *In vulgatis hic interpositum est,* Ἰουδαίαν. [11] *In vulgatis* Ἄραβες. [12] *In vulgatis est,* ἄλλος πρὸς ἄλλον. [13] Ισ., ὄντως.

Digitized by Google

ἐξῆ αὐτοῖς κατὰ τὸν νόμον τρὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ φαίνεσθαι ἐν τῷ ναῷ. Ὅρα δὲ τῶν ἄλλων τὴν ἀπόνοιαν. Γλεύκους, φησί, μεμεστωμένοι εἰσί· καίτοι οὐδὲ καιρὸς ἦν τοιοῦτος, Πεντηκοστὴ γὰρ ἦν, καὶ ὥρα τρίτη· ἀλλ' οὐδὲν ὀκνεῖ ἡ οἰκία [15]. Τὸ δὲ δεινότερον, ὅτι ἐκείνων θαυμαζόντων καὶ ὁμολογούντων Ἰουδαίων ὄντων, Ῥωμαίων ὄντων, προσηλύτων ὄντων, τῶν σταυρωσάντων ἴσως, ἐξ ἐθνῶν σχεδὸν ἁπάντων, τούτων κηρυττόντων ὅτι ταῖς γλώσσαις αὐτῶν λαλοῦσιν, εὑρέθησαν ὅμως τινὲς χλευάζοντες. Πότερον δὲ οἱ χλευάζοντες συνίεσαν λαλούντων γλώσσαις τῶν ἀποστόλων, ἢ οὐχί; Εἰ μὲν γὰρ οὐ συνίεσαν, πῶς πάσαις γλώσσαις ἐλάλουν οἱ ἀπόστολοι; Εἰ δὲ συνίεσαν, πῶς ἐθάρρησαν μέθην αἰτιάσασθαι, παρὰ πόδας ἔχοντες τοὺς ἐλέγχους, αὐτοὺς τοὺς ἀκούοντας καὶ συνιέντας ὅτι γλώσσαις λαλοῦσι καὶ οὐ μεθύουσιν; Οὕτω μὲν ἄν τις διαπορήσειεν. Ἐγὼ δὲ τοὐναντίον φημὶ, ὡς εἰ μὴ συνίεσαν, οὐδ' ἂν εἰς μέθην τὸ θαῦμα διέβαλλον· τί γὰρ ἄν τις καὶ διαβάλλειν ἐπιχειροίη, ὅπερ οὐδὲν αὐτὸν παραλυπεῖ; Διὸ καὶ ὁ Λουκᾶς, χλευάζοντες, φησὶν, οἷον διασύροντες, ἐνδιαβάλλοντες. Διέβαλλον οὖν ὡς συνιέντες μὲν, μὴ ἀρεσκόμενοι δὲ τοῖς λεγομένοις· τὰ γὰρ μεγαλεῖα ἔλεγον ἐκεῖνοι τοῦ Θεοῦ. Πῶς οὖν συνιέντες εἰς μέθην ἀνέφερον τὰ λεγόμενα; Ἀπὸ πολλῆς ἀπονοίας, ἐξ ὑπερβαλλούσης ὠμότητος. Ἔθος γάρ ἐστι τοῖς πολλοῖς, ἂν μὴ ἀρέσκωνται [16] τοῖς λεγομένοις, δαιμονᾷν ἢ παραπαίειν ἡγεῖσθαι τὸν λέγοντα, ἢ μέθην αἰτιᾶσθαι καὶ μὴ συνιέναι ἃ λέγει· καίτοι κἀκείνου ἀσφαλῶς φθεγγομένου, καὶ τοῦ χλευάζοντος αἰτιωμένου ὅμως ἀκούοντος καὶ συνιέντος. Ἐκεῖνοι δὲ καὶ μᾶλλον ἐθάρρουν ἐγκαλεῖν μέθην, ὅτι καὶ τῇ ἰδίᾳ γλώσσῃ ἀκούοντες, καὶ τοὺς ἄλλους μὴ συνιέναι νομίζοντες, ἅτε δὴ ἑτερογλώσσους ὄντας. Αὐτοὶ μὲν γὰρ συνίεσαν τὰ λεγόμενα· τοὺς δὲ λοιποὺς, δι' οὓς καὶ μέθην ἐχλεύαζον, τὸ θαῦμα οὐκ ἐνόμιζον συνιέναι. Ὥσπερ γὰρ ὅτε ἐξέβαλεν ὁ Δεσπότης τὰ δαιμόνια, συνίεσαν μὲν καὶ ἔβλεπον τὰ ἱερατουργήματα, δέον δὲ ὑμνεῖν, εἰς Βεελζεβοὺλ ἐνδιέσυρον, καὶ νόσους πάσας καὶ πάθη ὁρῶντες θεραπευόμενα, τὰς θαυματουργίας φθόνου καὶ συκοφαντίας καὶ φόνου ὕλην ἐποιοῦντο. Οὕτω καὶ νῦν, ἀρνήσασθαι μὴ ἔχοντες τὸ παράδοξον καὶ ὑπερφυὲς τῶν γλωσσῶν, ὅμως εἰς μέθην τὸ θαῦμα διασύρειν ἀπετόλμησαν. Ὅρα δὲ καὶ κακουργίαν. Ἐπειδὴ ἀπίθανον ἦν τὸ μεθύειν ἐν ὥρᾳ τοιαύτῃ, καὶ μάλιστα ἀνθρώπους ἐν κινδύνοις καὶ φόβοις ἐξεταζομένους, τῇ ποιότητι τὸ πᾶν ἐπιγράφουσι, Γλεύκους, λέγοντες, μεμεστωμένοι εἰσίν. Ἔνθα γὰρ ἰταμότης, ἔνθα ζητεῖ μόνον εἰπεῖν, ὅτι δήποτε, οὐχ ὅπως τι λόγου ἐχόμενον εἴποι· διὰ τοῦτο καὶ ὁ δοκοῦσι περιεσκιασμένως εἰπεῖν, πολλῆς ἀνοίας γέμει καὶ μανίας. Ὅρα δὲ τὴν κακίαν καὶ ἀπὸ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ὥρας ἐλεγχομένην. Ἐν τῇ Πεντηκοστῇ πόθεν γλεῦκος; Γλεῦκος γὰρ λέγεται ὁ νέος οἶνος. Εἶτα μέθη διαφόρους γλώσσας δίδωσιν, ἢ καὶ τὴν οὖσαν [17] ἀφανίζει; Ὅρα

A bant illic, ut liceret sibi juxta legis præscriptum ter quotannis comparere in templo. Vide autem aliorum dementiam. Musto inquiunt, repleti sunt; atqui ne tempus quidem anni tale erat. Pentecoste enim erat, et hora tertia. Sed nihil non audet nequitia. Et quod gravius erat, illis mirantibus et confitentibus, qui Judæi erant, qui Romani erant, qui proselyti erant, qui fortasse crucifixerant, qui ex omnibus fere nationibus erant: illis prædicantibus, quod eorum lingua loquerentur, exstiterunt tamen nonnulli, qui cavillarentur et irriderent. Utrum autem illi, qui cavillabantur, 24 intelligebant linguis loquentes apostolos, annon? Nam siquidem non intelligebant, qui linguis omnibus utebantur apostoli? Sin autem intelligebant, qua confidentia B audebant in ebrietatem causam conferre, cum ad pedes haberent eos a quibus refutarentur et convincerentur, nempe illos, qui audiebant et intelligebant, quod linguis loquerentur et non ebrii essent? Atque ita quidem aliquis disceptando quæsiverit. Ego vero contrarium dico. Nam siquidem non intelligebant, nec ebrietatem quidem objicientes miraculo detrahebant. Nam cur etiam aliquis calumnietur, a quo nulla molestia afficiatur? Quamobrem etiam Lucas, cavillantes, inquit, quasi obtrectantes, criminantes. Calumniabantur igitur quasi intelligentes quidem, sed ea, quæ dicebantur, non probantes. magnifica namque opera Dei illi exponebant. Qui ergo cum intelligerent, in ebrie- C tatem conferebant ea, quæ dicebantur? Permagna amentia: propter ingentem crudelitatem. Mos est enim multitudini, ut, si non probet ea, quæ dicuntur, dæmonio correptum esse et insanire atque delirare putet dicentem, aut in ebrietatem causam conferat, et se non intelligere simulet, quæ dicantur: tametsi et ille recte et integre loquatur, et cavillator etiamsi criminetur, tamen audiat et intelligat. Illi vero magis etiam audebant ebrietatem objicere, quod et sua lingua audiebant, et alios, ut homines nimirum diversæ linguæ, non intelligere putabant. Nam ipsi quidem intelligebant ea quæ dicebantur; reliquos autem, propter quos etiam ebrietatem cavillantes (apostolis) objiciebant, miraculum intelligere non putabant. Quemadmodum D enim, cum Dominus ejiceret dæmonia, intelligebant quidem et videbant prodigia, quæ fiebant, sed cum laudare deberent, Beelzebul illi objiciebant, morbos item omnes et affectiones cum curari viderent, ex mirificis operibus invidiæ et calumniæ et cædis materiam sumebant. Ita etiam nunc, etsi non poterant negare inopinatum illud, quodque naturam superabat donum linguarum, tamen ebrietatem objicientes miraculo obtrectare audebant. Animadverte autem etiam malitiam. Quoniam enim dictu absurdum et non probabile erat in tali hora ebrios esse, præsertim homines, quos in pe-

Variæ lectiones et notæ.

[15] *Ισ.* ἡ κακία. [16] ἀρέσκεσθαι, *erat.* [17] οὐσίαν, *erat.*

Digitized by Google

riculo ac metu versari constaret, qualitati rem omnem ascribunt: Musto, inquiunt, repleti sunt. Ubicunque enim petulantia est, unum duntaxat quærit quod dicat, quodcunque tandem fuerit: non ut aliquid dicat, quod ratione nitatur: propterea etiam id quod videntur obumbrate ac tecte dixisse, multæ amentiæ atque adeo furoris plenum est. Vide autem malitiam, quæ et a tempore anni, et ab hora convincitur **25** et refutatur. In die Pentecostes unde mustum? Mustum enim dicitur novum vinum. Deinde ebrietas utrum diversas linguas largitur, an etiam eam, quæ suppetit, corrumpit et labefactat? Vide autem quid moliatur Deus, Nisi cavillatio suspecta fuisset, Judæi recusassent intrare et audire. Permisit Deus, ut cavillatio multos congregaret.

A δὲ τί κατασκευάζει Θεός· εἰ μὴ ὑπενοήθη ἡ χλεύη, παρῆν τοῦτο οἱ Ἰουδαῖοι εἰσελθεῖν καὶ ἀκοῦσαι. Συνεχώρησεν ὁ Θεὸς, ἵνα ἡ χλεύη πολλοὺς συναγάγῃ.

Vers. 14. *Stans autem Petrus una cum illis undecim, alta voce dixit ad eos: Viri Judæi, et universi habitatores Hierosolymorum, hoc vobis notum sit, et auribus percipite verba mea.*

Σταθεὶς δὲ Πέτρος σὺν τοῖς ἕνδεκα, ἐπῆρε τὴν φωνὴν αὐτοῦ, καὶ ἀπεφθέγξατο αὐτοῖς· Ἄνδρες Ἰουδαῖοι καὶ οἱ κατοικοῦντες Ἰερουσαλὴμ ἅπαν-
B *τες, τοῦτο ὑμῖν γνωστὸν ἔστω, καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά μου.*

Vers. 15. *Nam isti non, ut vos suspicamini, ebrii sunt: est enim hora diei tertia.*

Οὐ γὰρ, ὡς ὑμεῖς ὑπολαμβάνετε, οὗτοι μεθύουσιν· ἔστι γὰρ ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας.

Vidisti illic providentiam et sollicitudinem: vide item fortitudinem hic. Nam si omnes auditores admirantes habuisset, annon etiam sic miranda res fuisset, si homo litterarum imperitus et idiota in tanta multitudine vocem rupisset? Sed cum etiam irridentes et ad cædem propensos haberet auditores, qui potuit res non esse super humanam conditionem? Sed vide, ut statim simul ac vocem edidit, calumniam refutet, et ostendens illos non ebrios esse, ac ne alienata quidem esse mente, quemadmodum furiosi. Quid est autem, una cum illis undecim? Communem proposuit sententiam et vocem: et omnium ipse orator erat. Assistebant autem reliqui undecim, ea quæ dicebantur, testimonio suo comprobantes. Quod autem dicit, alta voce, id est, cum multa fiducia: ut statim in initio scirent gratiam Spiritus. Qui enim non sustinuerat interrogationem villis puellæ, hic in medio multitudinum ad cædem inclinatarum cum tanta fiducia verba facit. Antequam accepisset donum linguarum, Petrus cum ab una puella interrogaretur, territus est, ac dixit: Non novi hominem. Illic una puella atque timiditas multa; hic infinita multitudo, et vox intrepida atque fiduciæ plena. Non dixit autem, ut vos cavillamini, isti ebrii non sunt: sed, ut suspicamini: mitius enim loquebatur, et nolebat ostendere, dedita opera atque maligne illos hoc dicere: sed initio ignorantiam illis attribuit, non improbitatis arguit, viam præmuniens illis ad conversionem. Et quid hoc est, non solent homines ebrii esse hora tertia? Sed in hoc non immoratur. Neque enim illi ita sentiebant de iis: sed obtrectantes et cavillantes ita dicebant.

Εἶδες ἐκεῖ κηδεμονίαν· ὅρα δὲ τὴν ἀνδρείαν ἐνταῦθα. Εἰ γὰρ θαυμάζοντας εἶχε τοὺς ἀκροατὰς πάντας, οὐχὶ καὶ οὕτω θαυμαστὸν ἦν μεταξὺ τοσούτων ῥῆξαι φωνὴν ἄνθρωπον ἀγράμματον καὶ ἰδιώτην; ὅτε δὲ καὶ γελῶντας καὶ φανῶντας [17], πῶς οὐχὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον; Ἀλλ' ὅρα, εὐθέως ἀπὸ τῆς φωνῆς ἐλέγχει τὴν συκοφαντίαν, ὅτι οὐ μεθύουσιν. Ἀλλ' οὐδὲ ὅτι ἐξεστήκασι, καθάπερ οἱ μανέντες. Τί δέ ἐστι, σὺν τοῖς ἕνδεκα; Κοινὴν προεβάλετο γνώμην καὶ φωνήν· καὶ πάντων αὐτὸς ἦν τὸ στόμα. Παρειστήκεισαν δὲ οἱ ἕνδεκα, τοῖς λεγομένοις μαρτυροῦντες. Τὸ δὲ, ἐπῆρε τὴν φωνὴν αὐτοῦ, τουτέστι, μετὰ πολλῆς παῤῥησίας· ἵνα εὐθέως ἀρχομένου, μάθωσι τοῦ Πνεύματος τὴν χάριν. Ὁ γὰρ μὴ ἐνεγκὼν ἐρώτησιν κορασίου εὐτελοῦς, οὗτος ἐν μέσῳ δήμων φονώντων μετὰ τοσαύτης διαλέγεται παῤῥησίας. [ΣΕΥΗΡΙΑΝΟΥ.] Πρὸ τοῦ δέξασθαι τὰς γλώσσας, ὁ Πέτρος ὑπὸ μιᾶς παιδίσκης ἐρωτώμενος [18] ἐφοβήθη, καὶ λέγει· Οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον. Ἐκεῖ μία παιδίσκη καὶ δειλία πολλή· ὧδε πλῆθος ἄπειρον, καὶ φωνὴ εὐπαῤῥησιαστος. Οὐκ εἶπε δὲ [19], Ὡς ὑμεῖς χλευάζετε, οὗτοι μεθύουσιν· ἀλλ', ὡς ὑπολαμβάνετε, ἐπιεικέστερον φθεγγόμενος, καὶ οὐκ ἐπίτηδες ἀπὸ κακουργίας βουλόμενος [20] αὐτοὺς δεῖξαι τοῦτο λέγοντας· ἀλλὰ τέως περιτίθησιν αὐτοῖς ἄγνοιαν, οὐ πονηρίας ἔγκλημα, προοδοποιῶν αὐτοῖς τὴν ἐπιστροφήν. Καὶ τί τοῦτο, Οὐκ ἔνι ὥρᾳ τρίτῃ μεθύειν; Ἀλλ' οὐκ ἔσται [21] πρὸς τοῦτο· οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνοι οὕτως εἶχον περὶ αὐτῶν· ἀλλὰ διασύροντες καὶ χλευάζοντες οὕτως ἔλεγον.

Vers. 16. *Sed hoc est, quod dictum est per prophetam Joelem:*

Ἀλλὰ τοῦτό ἐστι τὸ εἰρημένον διὰ τοῦ προφήτου Ἰωήλ·

Vers. 17. *Et accidet in extremis diebus, dicit Dominus, effundam de Spiritu meo super omnem carnem: et prophetabunt filii vestri, et filiæ vestræ, et juvenes*

Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, λέγει ὁ Θεὸς, ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν καὶ αἱ

Variæ lectiones et notæ.

[17] φωνῶντας, *erat.* [18] ἐρωτωμένως, *erat.* [19] *Videtur desiderari,* οὐχ. [20] βαλόμενος, *erat.* [21] *Ισ.* ἔστη.

Digitized by Google

θυγατέρες ὑμῶν, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις ὄψονται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται.

A *vestri* **26** *visiones videbunt, et seniores vestri somniis occupabuntur* [1].

Καὶ γε [32-33] *ἐπὶ τοὺς δούλους μου καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου, καὶ προφητεύσουσιν.*

Οὐδαμοῦ τέως ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, οὐδὲ ἐπαγγελία αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ Πατρὸς ἡ ἐπαγγελία. Ὅρα δὲ σύνεσιν. Οὐ παρῆλθε καὶ εἶπεν εὐθέως τὰ κατὰ Χριστὸν, ὅτι Ἐκεῖνος ἡμῖν μετὰ τὸ σταυρωθῆναι ταῦτα ἐπηγγείλατο. Ἡ γὰρ ἂν οὕτως εἰπὼν, πάντα ἀνέτρεψε· καίπερ ἱκανὰ ἦν δεῖξαι αὐτοῦ τὴν θεότητα, ἀλλὰ ἀπιστούμενα. Τὸ δὲ ζητούμενον, πιστευθῆναι ἦν· μὴ πιστευόμενα δὲ, καταλευσθῆναι ἂν αὐτοὺς ἐποίησε. Τὰς ἀπορίας ἄλλο οὐ λύει, ἢ μαρτυρία προφητική. Ὅταν οὖν ἀνακύπτῃ τι τῶν ἀπόρων ζητημάτων, μὴ καταφεύγῃς ἐπὶ τοὺς λογισμούς. Ἐνθυμήσεις γὰρ λογισμῶν καὶ ἀνατρέπονται καὶ συνίστανται, Θεοῦ δὲ φωνὴν τίς λύει; Λογισμὸς λύεται· Γραφὴ οὐ λύεται. Οὐκ εἶπεν, Ἐκχεῶ τὸ Πνεῦμά μου, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου. Οὐ τὸ Πνεῦμα ἐκχείται, ἀλλ' ἡ δωρεὰ τοῦ Πνεύματος, ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, δηλαδὴ τὴν πιστεύσασαν, τουτέστιν, ἐπὶ τὰ ἔθνη· ἀλλ' οὐδέπω τέως ἀποκαλύπτει αὐτοῖς τοῦτο. Τὸ δὲ, ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, δίδωσι καὶ αὐτοῖς ἐλπίδας χρηστάς. Καὶ οὐκ ἀφίησιν ἴδιον αὐτῶν μόνον εἶναι τὸ πλεονέκτημα, ταύτῃ καὶ τὸν φθόνον ὑποτεμνόμενος. Ὅρα δὲ πῶς διάφορος ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀποκάλυψις. Ὁ μὲν προφητεύει, ἔχων τοῦ Πνεύματος τὴν χάριν· ἄλλος ἀτονῶν πρὸς τὸ ὑπηρετήσασθαι τοιούτῳ πράγματι, λαμβάνει τὸ τῶν ὁράσεων· ὡς εἶδεν ἕκτῃ ὥρᾳ τὴν εἰκόνα ὁ Πέτρος· ὡς ὁ Κορνήλιος ἐννάτῃ ὥρᾳ εἶδε τὸν ἄγγελον. Τὸ ἐν τῇ καρδίᾳ οὐ λέγεται ὅραμα, ἀλλ' ὅρασις. Ἄλλως, βλέπει τις ὅρασιν, ὡς φησιν ὁ ὁρῶν· Βάδιζε, ἄλλως δὲ, οὐ τῇ ὄψει θεωρῶν τὸ θεώρημα, ἄλλως, ὅταν ἐνύπνιον τῇ φαντασίᾳ παιδεύηται.

B

C

Vers. 18. *Et quidem super servos meos et super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, et prophetabunt.*

Nusquam interim nomen Christi, neque promissum illius, sed Patris promissum. Vide autem prudentiam. Non prodiit ac statim dixit ea, quæ ad Christum pertinebant, nempe: Ille nobis ex; quo crucifixus est, hæc promisit. Nam profecto, si ita dixisset, omnia evertisset, quamquam sufficientia erant ad demonstrandum illius Deitatem, sed non credebantur. Porro, quod desiderabatur, hoc erat nimirum, ut fides haberetur, et crederentur esse vera, quæ dicebantur. Quod si vera esse non crederentur, fieri potuisset, ut lapidibus obruerentur. Ambigituates nihil aliud solvit, quam testimonium propheticum. Cum igitur exsistit aliqua quæstio inexplicabilis, ne confugias ad rationes. Rationes enim excogitatæ tam evertuntur, quam approbantur, sed Dei vocem quis solvit? Ratio solvitur: Scriptura non solvitur. Non dixit: Effundam Spiritum meum, sed, de Spiritu meo. Spiritus non effunditur, sed donum Spiritus. Super omnem carnem, videlicet quæ crediderit, hoc est, super gentes: sed interim nondum detegit illis hoc. Hoc autem, quod dicit, Super omnem carnem, etiam ipsis bonam spem facit, et non sinit ipsorum duntaxat proprium esse commodum, hoc modo etiam invidiam præcidens. Vide autem quam diversa ac vera sit sancti Spiritus revelatio. Hic quidem adeptus gratiam Spiritus, prophetat: alius, cui vires non suppetunt, ut tali ministerio fungatur, accipit donum visionum: ut vidit hora sexta Petrus imaginem lintei: ut Cornelius hora nona vidit angelum. Quod est in corde, non dicitur ὅραμα, id est visum, sive aspectus, sed ὅρασις, id est visio. Aliter, videt quis visionem: ut inquit, qui videbat: Vade; aliter autem, non visu speculans et contemplans speculamentum, seu rem contemplandam: aliter, cum quis in summo per imaginationem eruditur atque docetur.

Καὶ δώσω τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σημεῖα ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, αἷμα, καὶ πῦρ, καὶ ἀτμίδα καπνοῦ.

Ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, πρὶν ἢ ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν Κυρίου, τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ.

Vers. 19. *Et eadem prodigia in cœlo supra, et signa in terra subter sanguinem et ignem et vaporem fumi.*

Vers. 20. *Sol convertitur in tenebras, et luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini ille magnus* D *et illustris.*

Καὶ ἔσται, πᾶς ὃς ἂν [21] *ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.*

Vers. 21. *Et futurum est, ut omnis quicunque invocaverit nomen Domini, servetur.*

Ταῦτα καὶ περὶ τῆς μελλούσης κρίσεως, καὶ περὶ τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τῆς τότε αἰχμαλωσίας, καὶ τὰ ἐπὶ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ γενησόμενα, προδιδάσκει σαφῶς, καὶ τὰ δι' αὐτὸν τοῖς Ἰουδαίοις συμβαίνοντα διὰ τοῦ Ῥωμαίων πολέμου· αἵματος μὲν ὑπὸ τούτων πλείστου ἐχεομένου κατὰ τὴν Ἰουδαίαν, καπνοῦ δὲ ἐγγινομένου, τῶν πόλεων καὶ τῶν κωμῶν

Hæc et de futuro judicio, et de Hierosolymis, eaque, quæ tunc Judæis accidit, captivitate, et ea, quæ propter **27** crucem Christi futura erant, ante docent aperte: et ea, quæ propter illum Judæis per bellum Romanorum acciderunt, cum sanguis quidem ab illis plurimus per Judæam effunderetur, fumus item ingeneraretur, oppidis et vicis incen-

Variæ lectiones et notæ.

[32-33] καίτοι *in vulgatis.* [21] *In vulgatis est,* ἐάν.

[1] Vulg. *somnia somniabunt.*

Digitized by Google

sis, pœnas in Christum petulantiæ pendentibus Judæis : quam petulantiam cum nec ipse quidem sol sustineret, oculum suum, illuminatricem scilicet vim, contrahebat, et luna in ruborem argenteam suam speciem convertebat. Atque etiam ex affectione patientium id accidit. Dicuntur tamen etiam multa talia facta esse in cœlo circa tempus captivitatis et excidii Hierosolymorum, ut Josephus testatur. Atque alioquin eo, quod ait lunam in sanguinem esse conversam, immoderatam et inexsuperabilem mactationis atrocitatem declarat. Sed cur hæc fiunt hora tertia? Quia tunc claritas ignis ostenditur, cum clara est dies, cum omnes sunt in foro. At scriptor hymnorum aliter accipit hoc dictum : sanguinem, pro incarnatione ; ignem, pro deitate : vaporem autem fumi, pro Spiritu sancto, qui superne venit in Virginem, et mundum odoris suavitate replevit : diem autem Domini, diem resurrectionis intelligit. Deus autem est, qui dicit : Effundam de Spiritu meo priusquam veniat dies Domini. Dic Judæo : Si una persona est, et unum Dei nomen, et ipse loquitur de sese, cur non dixit, priusquam veniat dies meus? Cum, inquit, impune nunc peccatis, ne idcirco animo obmisso atque fiducia præditi sitis. Hæc enim principia sunt magni cujusdam et acerbi gravisque dici. Deinde cum his verbis concussisset ac perterrefecisset corda illorum, permittit eis, ut respirent et habeant bonam spem. Et futurum est, ut omnis quicunque invocaverit nomen Domini, servetur, sive servus, sive liber, sive sacerdos, sive Græcus et ethnicus, sive Judæus fuerit. Quod enim attinet ad Christum Jesum, non est masculinum, non femininum genus, non servus, non liber. Invocaverit autem. Non simpliciter videlicet. Non enim omnis, inquit, qui dicit mihi, Domine, Domine, etc. sed cum affectione, cum optima vita. Ipse vero in præsentia levem reddit orationem, rationem fidei introducens : nempe per invocationem homines consequi salutem. Nomen autem Domini de Christo quidem dictum est, quemadmodum Paulus explanat : sed hic illis hoc tunc non ausus est revelare.

A ἐμπιπραμένων· εἶκην τινυόντων τῶν Ἰουδαίων τῆς εἰς Χριστὸν παροινίας [28]· ἣν οὐδ' αὐτὸς ὁ ἥλιος ἀνασχόμενος, τὸν ἴδιον ὀφθαλμὸν, τὴν φωτιστικὴν δύναμιν συνέστελλε· καὶ ἡ σελήνη εἰς ἐρύθημα τὴν ἀργυροειδῆ μετέβαλεν αὐτῆς ἰδέαν. Καὶ ἀπὸ τῆς διαθέσεως δὲ τῶν πασχόντων τοῦτο γίνεται· λέγεται μέντοι καὶ πολλὰ τοιαῦτα γεγενῆσθαι ἐν τῷ οὐρανῷ κατὰ τὸν τῆς ἁλώσεως καιρὸν, ὡς Ἰώσηπος μαρτυρεῖ. Ἄλλως τε καὶ τῷ τὴν σελήνην μεταστραφῆναι εἰς αἷμα φάσκειν, τῆς σφαγῆς δηλοῖ τὴν ὑπερβολήν. Διὰ τί δὲ ἐν τρίτῃ ὥρᾳ ταῦτα γίνεται; Ὅτι τότε τὸ λαμπρὸν τοῦ πυρὸς δείκνυται, ὅτε λαμπρὰ ἡ ἡμέρα, ὅτε πάντες εἰσὶν ἐπ' ἀγορᾶς. Ὁ δὲ ὑμνογράφος ἄλλως τὸ ῥητὸν ἐκλαμβάνει τοῦτο· αἷμα, τὴν Σάρκωσιν· πῦρ, τὴν Θεότητα· ἀτμίδα δὲ καπνοῦ, τὸ B Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ ἐπελθὸν τῇ Παρθένῳ καὶ κόσμον εὐωδιάσαν· ἡμέραν δὲ Κυρίου, τῆς ἀναστάσεως φησί. Θεὸς δέ ἐστιν ὁ λέγων· Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου πρὶν ἢ ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν Κυρίου. Εἶτα τῷ Ἰουδαίῳ· Εἰ ἓν πρόσωπόν ἐστι, καὶ ἓν θεϊκόν ἐστιν ὄνομα· καὶ αὐτὸς λαλεῖ περὶ ἑαυτοῦ· διὰ τί μὴ εἶπε· Πρὶν ἢ ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν; Μὴ ἐπειδὴ, φησὶν, ἀτιμωρητὶ νῦν ἁμαρτάνετε, θαρσεῖτε· ταῦτα γὰρ προοίμιά ἐστι μεγάλης τινὸς ἡμέρας καὶ χαλεπῆς. Εἶτα κατασείσας αὐτῶν τούτους καὶ ἐκφοβήσας τὰς καρδίας, δίδωσιν ἀναπνεῦσαι καὶ ἐλπίδας ἔχειν χρηστάς. Καὶ ἔσται, πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται [26], κἂν δοῦλος, κἂν ἐλεύθερος, κἂν ἱερεὺς, κἂν Ἕλλην, κἂν C Ἰουδαῖος. Ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ οὐκ ἄρσεν, οὐ θῆλυ, οὐ δοῦλος, οὐκ ἐλεύθερος. Ἐπικαλέσεται [27] δὲ, οὐχ ἁπλῶς δηλονότι· Οὐ γὰρ πᾶς, φησὶν, ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε· ἀλλὰ μετὰ διαθέσεως, μετὰ βίου ἀρίστου. Αὐτὸς δὲ τέως κοῦφον ποιεῖ τὸν λόγον, τὸ τῆς πίστεως εἰσάγων, ὅτι ἐν ἐπικλήσει ἡ σωτηρία. Τὸ δὲ ὄνομα Κυρίου εἴρηται μὲν παρὰ [28] τοῦ Χριστοῦ, καθὼς Παῦλος διατρανοῖ· οὗτος δὲ τέως οὐ τεθάρρηκεν αὐτοῖς ἀποκαλύψαι τοῦτο.

Vers. 22. *Viri Israelitæ, audite verba hæc. Jesum Nazarenum, virum a Deo ostentatum inter vos virtutibus et prodigiis ac signis, quæ per illum fecit Deus in medio vestrum, sicut et ipsi nostis :*

Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, ἀκούσατε τοὺς λόγους τούτους. Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα ἀπὸ τοῦ D Θεοῦ ὑποδεδειγμένον [29] εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι, καὶ τέρασι, καὶ σημείοις, οἷς ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ οἴδατε·

28 Vers. 23. *Hunc certo destinatoque consilio atque providentia præjudicioque Dei deditum cum accepissetis, per manus sceleratorum affixum sustulistis :*

Τοῦτον τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ ἔκδοτον λαβόντες διὰ χειρῶν ἀνόμων προσπήξαντες ἀνείλετε·

Vers. 24. *Quem Deus solutis crucialibus mortis exsuscitavit.*

Ὃν ὁ Θεὸς ἀνέστησε λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου.

Non est id, quod dicit, adulatio, sed postquam illos vehementer reprehendit et objurgavit, mitigat et excitat eos, et redigit illis in memoriam generis auctores, adhortans eos, ut illorum fidem imiten-

Οὐκ ἔστι κολακεία τὸ ῥῆμα· ἀλλ' ἐπειδὴ καθῆψατο αὐτῶν σφοδρῶς, ἀνίησιν [30] αὐτοὺς, καὶ ἀναμιμνήσκει τοὺς προπάτορας, προτρεπόμενος αὐτοῖς [31] τούτων μεμνῆσθαι [32] τὴν πίστιν· καὶ

Variæ lectiones et notæ.

[26] παροινίας, *erat.* [26] σωθήσει. *erat.* [27] ἐπικαλέσεσται, *erat.* [28] *Isc.* περί. [29] *In vulgatis est*, ἀποδεδειγμένον. [30] ἀνύησιν, *erat.* [31] *Isc.*, αὐτούς. [32] *Isc.* μιμεῖσθαι.

Digitized by Google

πάλιν ἀπὸ προοιμίου ἄρχεται, ἵνα μὴ θορυβηθῶσιν· ἐπειδὴ ἔμελλεν αὐτοὺς τοῦ Ἰησοῦ ἀναμιμνήσκειν. Ἀνωτέρω μὲν γὰρ οὐκ ἂν ἐθορυβήθησαν τοῦ Προφήτου ἀκούοντες [33]. Καὶ ὅρα πῶς οὐδὲν λέγει τῶν ὑψηλῶν, ἀλλ' ἀπὸ τῶν σφόδρα ταπεινῶν ἄρχεται. Τὸν Ναζωραῖον, φησίν· ἀπὸ τῆς πατρίδος ὀνομάζων, ἥτις εὐτελὴς ἐδόκει εἶναι. Ὥσπερ γὰρ ὁ Χριστὸς ὅτ' ἂν λέγηται δύναμις Θεοῦ, καὶ Θεοῦ σοφία, περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ τὰ λεγόμενα ἐκλαμβάνομεν, οὕτως, ὅταν λέγηται ἀνὴρ καὶ τεθνηκὼς ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, περὶ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ τὸ λεγόμενον ἐκλαμβάνομεν. Ὅρα γὰρ καὶ αὐτὸν ποτὲ μὲν λέγοντα· Ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι ἄνθρωπον, ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα· ποτὲ δὲ, Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἓν ἐσμεν. Ἐντεῦθεν μανέντες οἱ ἀπὸ Ἀρτεμᾶ οἷς ἠκολούθησαν καὶ οἱ ἀπὸ Σαμοσάτων, οἴονται [34] ψιλὸν ἄνθρωπον τὸν Ἰησοῦν, διὰ τὴν προκειμένην τάξιν. Δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σημείοις. Πρὸς ταύτην [35] τὴν διάνοιαν τείνει καὶ τὸ εἰρημένον ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ· τοῦ ὁρισθέντος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει· τουτέστι, τοῦ διὰ τῶν ἔργων ἀποδειχθέντος καὶ τῆς δυνάμεως τῶν θαυμάτων· ὡς ἔστιν ἀληθῶς Υἱὸς τοῦ Πατρός. Κατ' οὐδὲν γὰρ διαφέρει τὸ εἰπεῖν, ὁρισθῆναι αὐτὸν Υἱὸν Θεοῦ ἐν δυνάμει, καὶ τὸ εἰπεῖν, ἀποδειχθῆναι αὐτὸν δυνάμεσι, καὶ τέρασι, καὶ σημείοις, οἷς ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν. Τέως ὁ Θεὸς καθάπερ δι' Υἱοῦ. Δι' αὐτοῦ γὰρ θεοπρεπῶς καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησε. Διὰ δὲ τοῦ· Ἐν μέσῳ ὑμῶν, μάρτυρας αὐτοὺς τῶν λεγομένων καλεῖ· [36] οὐ λάθρα, οὐδὲ ἐν γωνίᾳ. Εἶτα ἐμπεσὼν εἰς τὸ τόλμημα αὐτῶν, πειρᾶται αὐτοὺς ἀπαλλάττειν αὐτοῦ, καί φησι· Τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ, δεικνὺς ὅτι οὐ τῇ αὐτῶν ἰσχύϊ ἔπραξαν ὅπερ ἐτόλμησαν, ἀλλ' ὅτι ἑκόντος ἐκείνου, καὶ ὅτι ἄνωθεν ὡρισμένον ἦν. Εἶτα, ἵνα μὴ πάλιν ἀθῷοι δόξωσιν· εἰ γὰρ καὶ ὡρισμένον, ὅμως οὐδὲν ἧττον ἐκεῖνοι ἀνδροφόνοι [37] ἦσαν· ἐπάγει· Διὰ χειρῶν ἀνόμων· ἤτοι διὰ τοῦ παραδόντος Ἰούδα· ἢ διὰ τῶν σταυρωσάντων στρατιωτῶν. Εἰ δὲ ἄνομοι οἱ προσπήξαντες, καὶ οἱ ἀνελόντες δῆλον· τέως δὲ συνεσκιασμένως αὐτὸ λέγει, ἵνα μὴ αὐτοὺς εἰς ἀπόγνωσιν ἐμβάλῃ. Ὃν ὁ Θεὸς ἀνέστησε. Βαβαὶ οἷον ἐτόλμησεν εἰπεῖν μεταξὺ τῶν φονώντων, ὅτι ἀνέστη. Τὸ δὲ ἐγηγέρθαι αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς λέγεσθαι, διὰ τῶν ἀκουόντων τὸ ἀσθενές· ἐν τίνι γὰρ ὁ Πατὴρ ἐνεργεῖ; Ἐν τῇ οἰκείᾳ δυνάμει δηλονότι· δύναμις δὲ τοῦ Πατρὸς, ὁ Χριστός. Οὐκοῦν ἑαυτὸν ἀνέστησε, καὶ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐγηγέρθαι λεγόμενος. Λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου. Δείκνυσιν ὅτι καὶ ὁ θάνατος ὠδίνε κατέχων αὐτὸν καὶ τὰ δεινὰ ἔπασχε. Ὠδῖνα γὰρ θανάτου ἡ παλαιὰ κίνδυνον καὶ συμφορὰν φησιν. Ὁ ὠδίνων οὐ κατέχει τὸ κατεχόμενον, οὐδὲ δρᾷ, ἀλλὰ πάσχει καὶ ῥίψαι σπεύδει. Εὖ δὲ λύσιν ὠδίνων τοῦ θανάτου τὴν ἀνάστασιν προσηγόρευσεν, ἵνα εἴπῃ· Ἔρρηξε καὶ ἀνέῤῥηξε τὴν ἔγκυον [38] καὶ ὀγκωμένην καὶ

A tur, ac rursus incipit a proœmio, ne tumultuentur, quoniam de Jesu illos commonefacturus erat. Nam paulo ante, cum prophetam audirent, nullam causam habuerunt, cur tumultuarentur. Ac vide, ut nihil dicat excelsum, sed a vehementer humilibus exorditur. Nazarenum dicit, cognomen sumens a patria, quæ vilis esse videbatur. Quemadmodum enim, cum Christus dicitur potentia Dei et Dei sapientia, de deitate illius ea verba accipimus : ita quando dicitur, vir ac mortuus pro peccatis nostris, de carne illius quod dicitur, accipimus. Vide enim etiam illum ipsum alias quidem dicentem : Conamini me occidere hominem, qui veritatem vobis dixi : alias autem : Ego et Pater unum sumus. Hinc insanientes qui ab Artema profecti sunt (quos Samosatenses quoque sequuntur), nudum hominem esse putant Jesum, propter propositum locum. Virtutibus, et prodigiis, et signis. Ad hanc sententiam pertinet etiam illud dictum in Epistola ad Romanos, declarato Filio Dei per potentiam, hoc est, per opera atque facultatem miraculorum demonstrato, ut est revera Filius Patris. Nam nulla ratione diversum est, sive quis dicat, illum declaratum esse Filium Dei per potentiam, sive demonstratum esse illum virtutibus seu facultatibus et prodigiis ac signis, quæ per illum fecit Deus in medio vestrum. Revera Deus tanquam per Filium. Per illum enim divinitus etiam sæcula fecit. Porro per id, quod dicit : in medio vestri, testes illosmet ipsos appellat eorum, quæ dicit. In medio : non clam, neque in angulo. Deinde cum incidisset in temerarium illud facinus eorum, conatur eos ab illo absolvere atque liberare, et ait : destinato certoque consilio : et ostendit illos non suis ipsorum viribus egisse, quod ausi sunt, sed illo volente, et quod antiquitus ita destinatum et constitutum erat. Postea, ne rursus innocentes viderentur : nam etiamsi statutum ac destinatum erat, nihilominus illi homicidæ erant, subjungit : per manus sceleratorum : sive per proditorem Judam, aut per milites, qui crucifixerunt. Quod si scelerati sunt, qui affixerunt, nemo dubitabit, quin etiam illi, qui sustulerunt et interfecerunt. Atque id interim 29 in initio tecte dicit, ne illos injiciat in desperationem. Quem Deus exsuscitavit. Papæ, quale verbum inter cædis avidos ausus est profere, illum videlicet resurrexisse. Porro quod dicitur a Patre exsuscitatus esse, id fit propter audientium infirmitatem. Per quem enim Pater operatur? Per propriam videlicet potentiam. Porro potentia Patris est Christus. Igitur seipsum excitavit, etiamsi a Patre exsuscitatus esse dicatur. Solutis cruciatibus mortis. Ostendit etiam mortem, cum illum detineret, quasi parturiisse et acerbos dolores sustinuisse. Parturam enim, seu dolorem

B

C

D

Variæ lectiones et notæ.

[33] ἀκούοντος, *erat.* [34] οἷόν τε, *erat.* [35] ταῦτα, *erat.* [36] *fortasse repetendum*, ἐν μέσῳ ὑμῶν. [37] ἀνδροφόνοι, *erat.* [38] ἔγγυον, *erat.*

Digitized by Google

mortis parturientis Vetus Testamentum periculum et calamitatem appellat. Qui parturit, non detinet id, quod detinetur, neque agit, sed patitur, et ejicere festinat. Recte autem solutionem mortis parturientis dolorum resurrectionem appellavit, ut dicat : Rupit et erupit ex gravido et tumido atque parturiente ventre mortis, tanquam ex utero quodam parturiente. Intelligendum puto nimirum, ex vinculis mortis et Orci recessibus ac penetralibus Servatore Christo emergente ac prodeunte, tanquam ex partu peregrino resurrectionis. Idcirco nimirum etiam vocatus est primogenitus ex mortuis.

A ὠδίνουσαν γαστέρα τοῦ θανάτου ὥσπερ ἐκ κοιλίας τινὸς ὠδινούσης, φημὶ δὴ τῶν τοῦ θανάτου δεσμῶν καὶ τῶν τοῦ ᾅδου μυχῶν, ἀναδύντος τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, καὶ προελθόντος ὡς ἐκ τοκετοῦ ξένου τῆς ἀναστάσεως. Ταύτῃ τοι καὶ ὠνόμασται πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν.

Propterea quod fieri non poterat, ut teneretur ab illa.

Καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ.

Vers. 25. *David enim dicit de eo : Prospiciebam Dominum ante me semper : quoniam a dextris est mihi, ne concutiar.*

Δαυὶδ γὰρ λέγει εἰς αὐτόν· Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διαπαντός· ὅτι ἐκ δεξιῶν B *μού ἐστιν*[39]*, ἵνα μὴ σαλευθῶ.*

Vers. 26. *Idcirco lætatum est cor meum, et exsultavit lingua mea. Præterea vero caro quoque mea acquiescet in spe.*

Διὰ τοῦτο εὐφράνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά μου· ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι.

Vers. 27. *Quia non derelinques animam meam in inferno, nec committes, ut sanctus tuus videat corruptionem.*

Ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδην[40]*· οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.*

Vers. 28. *Notas fecisti mihi vias vitæ : replebis me lætitia cum facie tua.*

Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς· πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου.

Propterea quod fieri non poterat. Athletæ si ungantur, ab adversariis prehendi et capi non possunt : et incantatores uncti, ita muniti et tuti evadunt, ut a dentibus serpentis nec appetantur nec attingantur; itidem cum ad Christum, qui suo Spiritu unctus cum morte conflixit ac pestem illam subegit, adversarius accessisset, fractus est. C Porro, quod dicit, propterea quod fieri non poterat, etc. intelligendum nimirum est, quatenus inventus est Deus ex Deo natus, et is, qui nullius capax esset mutationis, sive in deterius traductionis : et quod ita surrexit, ut qui amplius posthac moriturus non sit. Deinde producit Davidem, qui tollit omnem rationem humanam. Talis enim res est prophetia, et ait : David enim dicit de illo, non de seipso. Ac rursus **30** ab humilioribus exordiatur. Nam etiamsi nunc, inquit, factum est, attamen antiquum est, et ab initio Deus hæc volebat, et ita dispositum et constitutum erat. Prospiciebam Dominum ante me semper. Dominum suum Patrem vocat, propterea quod ipse sumpsit formam servi. Porro quod dicitur Pater stare nunc a dextris Filii, atque alias rursus a dextris Patris Filius sedere, æqualitatem ac parem significat conditionem. Præterea vero caro quoque mea acquiescet in spe. Quam Jesus, hunc cum mortem sustinuit, carnem, quam juxta dispositionem sumpserat, deposuit, ut rursus eam a morte excitaret : recte hanc carnem suam ait in spe acquievisse, propter exspectationem resurrectionis. Illud autem : Non derelinques animam meam apud Orcum. Essi nonnulli ex persona Davidis dictum esse id accipiunt, etsi demon-

Διὰ τοῦτο εὐφράνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά μου· ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι. Ἐπεὶ Ἰησοῦς, καθὸ ἐνεδέξατο θάνατον, ἀπέθετο ἣν κατ' οἰκονομίαν ἔλαβε σάρκα ἐπὶ τὸ πάλιν ἀναστῆσαι αὐτὴν ἀπὸ τοῦ θανάτου· εἰκότως τὴν σάρκα ταύτην οὖσαν ἑαυτοῦ ἐπ' ἐλπίδι κατεσκηνωκέναι διὰ τὴν προσδοκίαν τῆς ἀναστάσεως. Τὸ δὲ, Οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου, εἰ καί τινες ἐκ προσώπου τοῦ Δαυὶδ εἰρῆσθαι αὐτὸ ἐκλαμβάνουσι, εἰ καὶ μὴ οἷόν τέ εἰσι περιστῆν ὃ φρονοῦσιν, ἀλλ' οὖν εὐσεβῶς διάκεινται, φάσκοντες τὴν σάρκα ἀνίστασθαι ἐπὶ τὸ εἶναι ἄφθαρτον καὶ

Variæ lectiones et notæ.

[39] *Scholiastes videtur hic legere, pro,* ἐστιν, ἑστη, *id est, stetit, vel stabat. Vide infra in scholio,* προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διαπαντός. [40] *In vulgatis est,* εἰς ᾅδου. [41] *Ισ.* γεγεννημένον. [42] ἀνεπιδέητον, *erat.* [43] ἔρχεται, *erat.* [44] διετύπωτο, *erat ; Ισ.* διετυπώσατο.

Digitized by Google

πνευματικὸν σῶμα. Ἡ γὰρ ἐγειρομένη σὰρξ μετὰ τὴν ἔγερσιν πνευματικὸν καὶ ἄφθαρτον σῶμά ἐστιν. Ὁδοὺς δὲ ζωῆς φησιν, ἃς αἱ ψυχαὶ τῶν δικαίων μετὰ τοῦ Σωτῆρος ἐκ τῶν κάτω χωρίων ἔτρυψαν ἀνεβαίνουσαι. Τὸ δὲ, Πληρώσεις με εὐφροσύνης [48] μετὰ τοῦ προσώπου σου, πρόσωπον Κυρίου νοητέον, τὴν θεοπρεπεστάτην θεοφάνειαν, καὶ τὴν ἡμετέραν ἐπισκοπὴν, ἣν ἡμᾶς τὸ τελειότερον ἐπισκέψηται.

A strare non possunt id, quod sentiunt, attamen animo pio præditi sunt, cum dicunt carnem resurgere, ut sit corpus incorruptibile atque spirituale. Nam caro, quæ resurgit, post resurrectionem spirituale et incorruptibile corpus exsistit. Vias autem vitæ dicit, quas animæ justorum una cum Servatore ex inferis locis ascendentes triverunt. Cæterum quod dicit : Replebis me lætitia cum facie tua, per faciem Domini intelligenda est, divinam majestatem maxime decens apparitio Dei, nostrique inspectio, qua nos perfectius et absolutius visitaturus et inspecturus est.

Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παῤῥησίας πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πατριάρχου Δαυὶδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη· καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἐστιν ἐν ἡμῖν, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης.

Vers. 29. *Viri fratres, licitum sit libere apud vos loqui de patriarcha Davide. Nam et mortuus et sepultus est, et monumentum illius apud nos est usque ad hunc diem.*

Προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν [49] αὐτῷ ὁ Θεὸς, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα, ἀναστήσειν τὸν Χριστὸν, καθίσαι ἐπὶ θρόνου [50] αὐτοῦ,

Vers. 30. *Cum igitur propheta esset, ac sciret, quod Deus sibi jurejurando affirmasset, fore ut de fructu lumborum ejus, quod attinet ad carnem, excitaret Christum, qui sederet in solio illius,*

Προϊδὼν ἐλάλησε περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅτι οὐκ ἐγκατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ᾅδου, οὐδὲ ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν.

Vers. 31. *Re prævisa locutus est de resurrectione Christi, quod anima ejus non derelicta sit in inferno, neque caro illius viderit corruptionem.*

Πληρώσας τὴν τοῦ Δαυὶδ μαρτυρίαν, ἐπάγει· Ἄνδρες ἀδελφοί. Ὅταν μέλλῃ [51] τι λέγειν μέγα, τούτῳ κέχρηται τῷ προοιμίῳ, διεγείρων αὐτοὺς καὶ οἰκειούμενος· ἔνθα δὲ οὐδὲν ἔβλαπτε, πολλῇ κέχρηται τῇ μετριοφροσύνῃ. Εἰ γὰρ εἶπεν οὕτως ἁπλῶς ὅτι Ταῦτα εἴρηται περὶ [52] τοῦ Δαυὶδ, τραχὺς ἂν ἔδοξε καὶ εἰς ὀργὴν αὐτοὺς ἀνακινῶν, ἢ πειθηνίους ποιῶν. Τῇ δὲ πολλῇ περὶ τὸν μακάριον Δαυὶδ τιμῇ, εὐπαράδεκτον περὶ τοῦ Χριστοῦ εἰρῆσθαι τὴν προφητείαν κατασκευάζει· καὶ ὅλος ὁ λόγος αὐτοῦ οὕτως ὠκονόμηται οὕτως. Εἰπὼν γὰρ, ὅτι Καὶ ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη, οὐκ εἶπε, Καὶ ἀνέστη· ἀλλὰ, Καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἐν ἡμῖν ἐστιν· ὅπερ ἴσον ἐστὶ τῷ [53], Οὐκ ἀνέστη. Εἶτα οὐδὲ οὕτως ἦλθεν εἰς τὸν Χριστόν· ἀλλὰ πάλιν ἐγκωμιάζεται [54] ὁ Δαυὶδ, καὶ διὰ τῶν εἰς ἐκεῖνον ἐγκωμίων πρόεισιν ὁ σκοπός· καὶ γὰρ διὰ τοῦτο ταῦτα λέγει, ἵνα διὰ τὴν εἰς ἐκεῖνον τιμὴν καὶ τὸ γένος δέξωνται τὸν περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγον· ὡς καὶ τῆς προφητείας βλαπτομένης, εἰ μὴ τοῦτο εἴη, καὶ τῆς εἰς αὐτοὺς τιμῆς διαφθειρομένης. Ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεός. Οὐκ εἶπεν, ἐπηγγείλατο, ἀλλ' ὤμοσε, τὸ ἀπαράβατον τῆς ὑποσχέσεως παριστῶν. Καθίσαι ἐπὶ θρόνου αὐτοῦ. Ἐν πολλοῖς τόποις τῆς θείας Γραφῆς, ἀντὶ βασιλείας, ὁ θρόνος ὀνομάζεται· ὡς καὶ ἐνταῦθα· καὶ ἐν τῷ, Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Τὸ δὲ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστόν. Τὸ κατὰ σάρκα, φησὶν· τὸ γὰρ κατὰ τὴν θεότητα, σύνεσιν ἀΐδιος συνεδριάζων τῷ Πατρί. Πάντα δὲ ἀνατίθησι τῷ Πατρὶ, ἵνα παραδέξωνται τέως τὰ λεγόμενα. Ἀλλὰ πῶς ἐκάθισεν ἐπὶ θρόνου Δαβίδ; Ὅτι βασιλεύει καὶ Ἰουδαίων καὶ πολλῷ μᾶλλον τῶν σταυρωσάντων.

Edito atque exposito testimonio Davidis, subjungit : Viri fratres. Magnum aliquid dicturus hoc utitur principio, excitans illos et concilians. Nam ubi nihil nocebat, magna usus est animi moderatione. Nam si dixisset ita simpliciter : Hæc a David dicta sunt, aspor esse, et ad iram concitare magis, quam obsequentes illos reddere velle visus esset. Magno autem, quo beatum Davidem prosequitur, honore, efficit, ut facile admittatur atque probetur, de Christo dictam 31 esse illam prophetiam. Ac tota hæc illius oratio disposita est hac ratione. Nam cum dixisset, Et mortuus est, et sepultus est : non dixit : Et resurrexit : sed, Monumentum illius est apud nos. Quod perinde est, ac si dixisset : Non resurrexit. Deinde ne sic quidem venit ad Christum : sed rursus David laudatur, ac per laudes, quibus illum celebrat, progreditur quo oratio spectabat. Etenim idcirco hæc dicit, ut propter illius honorem et genus probent orationem de resurrectione : quasi et prophetia lædatur, nisi hoc esset, et illorum honor labefactetur. Jurejurando confirmasset ei Deus. Non dixit, promisisset, sed, jurasset, promissum significans, in quo fallere ac frustrari fas non esset. Qui sederet in solio illius. In multis locis divinæ Scripturæ, pro regno solium accipitur : ut etiam in hoc loco, et in illo : Solium tuum, Deus, in sæculum sæculi ; illud autem, quod ad carnem attinet, excitaret Christum : Quod ad carnem attinet, inquit. Nam quod attinet ad deitatem, una cum Patre est a sempiternis sæculis sedens. Patri autem omnia attribuit, ut admittant ac probent interim quæ dicebantur. Sed quomodo sedit in solio Davidis? Quia rex est Judæorum, et multo magis eorum qui crucifixerunt.

Variæ lectiones et notæ.

[48] μὴ εὐφροσύνης, *erat.* [49] ὤμωσεν, *erat.* [50] *In vulgatis,* ἐπὶ τοῦ θρόνου. [51] μέλλειν, *erat.* [52] περὶ *erat.* [53] τὸ, *erat.* [54] ἐγκωμιάζηται, *erat.*

Digitized by Google

VERS. 32. *Hunc Jesum resuscitavit Deus, cujus* A *omnes nos sumus testes,*

VERS. 33. *Dextera igitur Dei exaltatus, ac promissum Spiritum sanctum a Patre consecutus, effudit hoc, quod* i *vos nunc videtis et auditis.*

VERS. 34. *Non enim David ascendit in cœlos : sed ipse ait, Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis,*

VERS. 35. *Quoad effecero* k *inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*

VERS. 36. *Certo sciat ergo tota domus Israelis et Dominum et Christum a Deo factum esse hunc ipsum Jesum, quem vos cruci affixistis.*

Τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ Θεὸς οὗ πάντες ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες.

Τῇ δεξιᾷ οὖν τοῦ Θεοῦ ὑψωθείς, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαβὼν παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἐξέχεε τοῦτο, ὃ νῦν ὑμεῖς βλέπετε καὶ ἀκούετε.

Οὐ γὰρ Δαυὶδ ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς, λέγει δὲ αὐτός· Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,

Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

Ἀσφαλῶς οὖν γινωσκέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ, ὅτι καὶ Κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε τοῦτον τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε.

Rursus ad Patrem confugit, quanquam satis erat B dixisse prius : sed noverat, quantam hoc auditoribus afferret utilitatem ad susceptionem et approbationem earum rerum, quæ urgebant et in primis requirebantur atque necessariæ erant. Porro per dictionem, ὑψωθεὶς, id est exaltatus, recte significat, illum et in sublime evectum esse, et in cœlis versari, sed ne hoc quidem tunc in initio aperte. Vide autem, ut in initio orationis non dixerit Christum demisisse Spiritum, sed Patrem, quando etiam Joelem prophetam testem producebat. Postquam autem mentionem fecit et signorum ejus, et illarum rerum, quæ in 32 ipsum factæ sunt, ac de resurrectione locutus est, confidenter deinceps ait illum effudisse Spiritum. Itaque de illo propheta dicebat : *Et accidet in extremis diebus.* Promissum autem dicit, vel id nimirum, quod nobis apostolis promiserat, vel quod promiserat illi Pater antequam crucifigeretur et supplicio afficeretur. Cum enim magnum quiddam atque sublime dicturus erat, nempe Christum effudisse Spiritum, velut ac tegit id dicendo, Patrem illi hunc promisisse. Quod enim aliquis dixerit, nisi utilem exitum ac finem habuerit, temere ac frustra dicit. Ostendit autem, quod crux et humiliorem non modo reddiderit, verum etiam splendidiorem effecerit : si tunc quidem promisit, prout Joannes dicit : Ipse vos baptizabit Spiritu sancto et igne : nunc autem post crucem dedit. Sed ipse ait : *Dixit Dominus Domino meo.* Hic non amplius cum reformidatione ac repressione loquitur, sumpta nimirum fiducia ab iis, quæ dicta erant. Sed quid dixit Dominus Domino meo ? Quod si David Dominum illum vocat, multo magis illi non despicient et indignum repotabunt. Per id autem, quod dicit : *Donec effecero inimicos tuos,* metum illis incussit, fore videlicet, ut vincantur et subjugentur. Ne autem sibi fides derogetur, Patri dictum tribuit et ascribit. Quoniam autem magna quoque locutus erat, rursus ad humilia deducit orationem. *Sede a dextris meis.* Per hoc, quod

Πάλιν ἐπὶ τὸν Πατέρα καταφεύγει, καίτοι γε ἤρκει εἰπεῖν τὸ πρότερον· ἀλλ' οἶδεν ὅσον τὰς ἀκροατὰς εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν κατεπειγόντων τοῦτο χρησιμεύει. Τὸ δὲ, ὑψωθεὶς, καὶ περὶ τῆς ἀναλήψεως ἠνίξατο [53], καὶ ὅτι ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἐστιν· ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο τέως φανερῶς. Ὅρα δὲ, πῶς ἀρχόμενος τοῦ λόγου, οὐχὶ τὸν Χριστὸν ἔλεγε καταπεμφέναι τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ τὸν Πατέρα· ὅτε καὶ τὸν προφήτην Ἰωὴλ παρῆγεν εἰς μαρτυρίαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐμνήσθη καὶ τῶν σημείων αὐτοῦ, καὶ τῶν εἰς αὐτὸν γεγενημένων, καὶ περὶ τῆς ἀναστάσεως διελέχθη θαρσῶν, λοιπὸν φησιν αὐτὸν ἐκχέαι τὸ Πνεῦμα· ὥστε περὶ αὐτοῦ ὁ προφήτης ἔλεγε· *Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις.* Ἐπαγγελίαν δέ φησιν, ἢ ἦν ἡμῖν τοῖς ἀποστόλοις ἐπηγγείλατο, ἢ ἦν ἐπηγγείλατο αὐτῷ ὁ Πατὴρ πρὸ τοῦ σταυροῦ καὶ πρὸ τοῦ παθεῖν. Ἐπεὶ γὰρ μέγα καὶ ὑψηλὸν ἔμελλεν εἰπεῖν τὸ ἐκχέαι τὸν Χριστὸν τὸ Πνεῦμα, συσκιάζει αὐτὸ τῷ εἰπεῖν, ὅτι ὁ Πατὴρ αὐτῷ ἐπηγγείλατο τοῦτο. Ὁ γὰρ ἂν εἴπῃ τις, εἰ μὴ εἰς τὸ συμφέρον τελευτήσει, εἰκῇ καὶ μάτην λέγει. Καὶ δείκνυσιν, ὅτι ὁ σταυρὸς οὐ μόνον αὐτὸν οὐκ ἠλάττωσεν, ἀλλὰ καὶ λαμπρότερον εἰργάσατο, εἴγε τότε μὲν ἐπηγγείλατο κατὰ τὴν τοῦ Ἰωάννου φωνήν· Αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί· νῦν δὲ μετὰ τὸν σταυρὸν ἔδωκε. Λέγει δὲ αὐτός· *Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου.* Ἐνταῦθα οὐκ ἔτι μεθ' ὑποστολῆς λέγει, ἔχων τὸ ἀπὸ τῶν εἰρημένων θάρσος, ἀλλὰ τί εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου; Εἰδὲ Δαυὶδ Κύριον αὐτὸν καλεῖ, πολλῷ μᾶλλον αὐτοὶ οὐκ ἀπαξιώσουσι. Διὰ δὲ τοῦ· *Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου,* φόβον ἐπέσεισεν αὐτοῖς, τὴν αὐτῶν ἐπικράτησιν. Ἵνα δὲ μὴ ἀπιστῆται [54], τῷ Πατρὶ ἀνατίθησιν. Ἐπεὶ δὲ καὶ μεγάλα ἐφθέγξατο, πάλιν ἐπὶ τὰ ταπεινὰ [55] κατάγει τὸν λόγον. *Κάθου ἐκ δεξιῶν μου.* Διὰ τοῦ, *Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,* τὸ ἰσότιμον Υἱοῦ καὶ Πατρὸς νοοῦμεν. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῆς ἀσωμάτου οὐσίας, οὐ δυνατὸν νοεῖσθαι δεξιὸν ἢ ἀριστερόν. Τίνες [56] δὲ εἶεν οἱ ἐχθροὶ, ὁ Ἀπόστολος δηλοῖ βοῶν· Ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἐξουσίαν, ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θα-

Variæ lectiones et notæ.

[53] ἠνίξαθο, *erat.* [54] ἀπιστῆτε, *erat.* [55] τοὺς ταπεινοὺς, *erat.* [56] τινές, *erat.*

i V. *hunc, quem.* k V. *Donec ponam.*

Digitized by Google

νατος· ὅτι καὶ Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε. Τὸ, ἐποίησεν, ἀντὶ τοῦ, κατέστησεν. Οὐ γάρ ἐστιν, οὐκ ἔστι περὶ οὐσιώσεως καὶ ὑποστάσεώς τις λόγος. Εἶτα οὔπω τῶν ταπεινῶν ἀφίσταται. Δέον γὰρ ἐπαγαγεῖν· ἀσφαλῶς γινωσκέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ, ὅτι ἐκ δεξιῶν κάθηται· τοῦτο γὰρ ἐκ τῶν εἰρημένων συνεπεραίνετο οὐ τοῦτό φησιν· ἀλλὰ τὸ πολὺ ταπεινότερον· ὅτι καὶ Κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς κατέστησε· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τό, ἐποίησεν. Οὕτω χρὴ πανταχοῦ σκοπεῖν, δι' ὧν τοῖς ἀκροαταῖς ὠφέλεια γίνεται.

A dicit, *Sede a dextris meis*, æqualitatem intelligimus, et parem Filii et Patris conditionem. Nam in incorporea natura non potest intelligi dextrum aut sinistrum. Quinam autem sint inimici, Apostolus significat ubi clamat: Cum aboleverit omnem principatum et omnem potestatem, ultimus inimicus aboletur mors. Et Dominum, et Christum a Deo factum, esse hunc ipsum. Factum esse, pro eo quod est constitutum esse. Nullus enim prorsus est sermo de usiosi, id est de substantiatione seu essentiatione et hypostasi, id est, subsistentia. Deinde nondum humilibus supersedet atque desistit. Nam cum oporteret subjungere: Certo sciat tota domus Israelis, illum a dextris sedere: hoc enim ex antedictis colligebatur: non hoc ait, sed quod multo humilius et abjectius est, nempe Dominum illum et Christum a Deo constitutum esse: hoc enim significat verbum, factum esse. Ita oportet ubique dispicere atque considerare, qua ratione auditores capiant utilitatem.

Ἀκούσαντες δὲ κατενύγησαν[56] τῇ καρδίᾳ, εἶπόν τε πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους· Τί ποιήσομεν, ἄνδρες ἀδελφοί;

B Vers. 37. *His autem illi auditis, corde compuncti sunt, dixeruntque ad Petrum et ad reliquos apostolos: Quid agemus, viri fratres?*

Πέτρος δὲ[57] ἔφη πρὸς αὐτούς· Μετανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· καὶ λήψεσθε τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

33 Vers. 38. *At Petrus ad illos: Delictorum vos, inquit, pœniteat, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu Christi in remissionem peccatorum: et accipietis donum Spiritus sancti.*

Ὑμῖν γάρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία, καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν, καὶ πᾶσι τοῖς εἰς μακρὰν, ὅσους ἂν προσκαλέσηται Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν.

Vers. 39. *Ad vos enim et ad liberos vestros pertinet promissio, et ad omnes longinquos quoscunque advocaverit Dominus Deus noster.*

Ἑτέροις τε λόγοις πλείοσι διεμαρτύρατο[58], καὶ παρεκάλει λέγων· Σώθητε[59] ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς σκολιᾶς ταύτης.

Vers. 40. *His ille aliisque verbis compluribus eos quasi protestans admonebat et cohortabatur. Servamini et evadite, inquiens, ex isto hominum genere pravo.*

Ὁρᾷς ὅσον ἐστὶν ἐπιείκεια· ὡς αὐτῇ μᾶλλον τῆς C σφοδρότητος τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων κατακεντᾷ καὶ μαλάττει· καὶ γὰρ ἐνταῦθα ὁ μακάριος Πέτρος ἀνέμνησε μὲν αὐτοὺς τῶν οἰκείων τολμημάτων, ἀλλὰ πράως, καὶ οὐδὲν τιμωρίας προσέθηκεν. Ἠδέσθησαν οὖν τοῦ Πέτρου τὴν ἐπιείκειαν, ὅτι τοῖς τὸν Δεσπότην αὐτοῦ θανάτῳ παραδεδωκόσι· καὶ ἔτι κατ' αὐτῶν ἐκείνων φονῶσι καὶ ἀνελεῖν ἐπιθυμοῦσιν, αὐτὸς ὅμως ἐν τάξει πατρὸς καὶ διδασκάλου κηδεμονικῶς αὐτοῖς διελέγετο. Κατενύγησαν γάρ, φησίν· Οὐχ ἁπλῶς ἐπείσθησαν, ἀλλὰ καταγνόντες ἑαυτῶν. Καὶ γάρ φησι, Τί ποιήσομεν, ἀδελφοί; ὡς ἀποροῦντες, ὡς ἐναγώνιοι ὄντες ὑπὲρ ὧν τετολμήκασιν. Οὓς δὲ πλάνους ἐκάλουν, ἀδελφοὺς καλοῦσι, καὶ τοῦτο οὐχὶ[60] παῤῥησιαζόμενοι αὐτοῖς διὰ τῆς τοιαύτης κλήσεως, ἀλλὰ τὴν φιλοστοργίαν, καὶ ὅσον πρὸς αὐτοὺς ᾠκειώθησαν D ἐνδεικνύμενοι. Διότι καὶ αὐτοὶ οἱ ἀπόστολοι οὕτως αὐτοὺς ἐκάλεσαν, ἀρχομένου τῆς δημηγορίας Πέτρου. Πάντων δὲ ἐρωτηθέντων, πάλιν ὁ Πέτρος ἀποκρίνεται. Αὐτοῦ[61] γὰρ αὐτοὶ προὐβάλλοντο στόμα, καί φησι· Μετανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οὐ μάχεται δὲ τοῦτο τῷ, Βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος·

Vides quanta res sit humanitas et animo moderato magis, quam asperitas et acerbitas, ut hæc corda hominum compungat et molliat. Etenim in hoc loco Beatus Petrus redegit quidem illis ipsorum facinora in memoriam, sed hoc leniter fecit, ac nullam pœnæ mentionem adjecit. Reveriti sunt igitur humanitatem et lenitatem Petri, qui cum iis, qui Dominum ad mortem tradiderant, atque etiam illorum adeo ipsorum cædem appetebant, ac de medio tollere eos cupiebant, tanquam pater ac magister, et illorum studiosus et curam gerens, sermocinaretur. Compuncti sunt enim, inquit: non simpliciter orationem dicentis probarunt, sed tum demum, cum seipsos damnassent. Etenim, Quid, inquiunt, agemus, fratres? quasi hæsitantes et animo fluctuantes atque perplexi, tanquam solliciti et laborantes pro suis facinoribus. Quos autem antea impostores vocaverant, nunc fratres vocant, et id faciunt non aperte ac libere ad eos tali appellatione utentes, sed amorem benevolentiamque, ac quantopere conciliati ac bene affecti essent erga illos, ostendentes. Nam etiam ipsi apostoli, Petro concionem exordiente, ita illos vocaverant. Porro cum omnes interrogarentur, Petrus rursus respon-

Variæ lectiones et notæ.

[56] κατηνύγησαν, *erat.* [57] *In vulgatis non est* δὲ. [58] *In vulgatis est,* διεμαρτύρετο. [59] σύνθητε, *erat.* [60] οὐχ, *erat.* [61] αὐτὸν, *erat.*

Digitized by Google

det; ejus enim ore illi se tueri volebant; et ait : Delictorum vos pœniteat, et ad sanitatem redite, baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu Christi. Non pugnat autem hoc cum illo : Baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Individuam enim intelligit Ecclesia sanctam Trinitatem, adeo ut, propter unitionem consubstantialem, sive unitatem ejusdem essentiæ atque naturæ in tribus hypostasibus sive personis, is, qui baptizatur, in nomine Christi, in Trinitatem baptizetur, quippe cum non separentur alius ab alio, nec dividantur inter sese Pater et Filius et Spiritus sanctus. Nisi enim nomen Patris esset Deus : et nomen Filii, Deus ; et nomen Spiritus sancti, Deus ; oporteret dicere : in nomen Dei Jesu : aut etiam, in Filium duntaxat. Verum, in nomine Jesu Christi, ait, quia non ignorabat nomen Jesu Deum esse, quemadmodum **34** etiam Patris et Spiritus sancti nomen, Deus est. Et consequemini donum sancti Spiritus. Vide, ut unum esse donum ostendat Christi et sancti Spiritus, quippe cum una sit dignitas : quod supra verba faciens, idixerat promissum. Deinde, etiam liberis vestris. Majus enim donum est, cum habeant etiam hæredes bonorum. Et omnibus longinquis. Quod si longinquis, multo magis vobis propinquis. Vide autem, quando vocationem gentium illis recte significet per id, quod dicit, longinquis. Quando ? quando comperiebat eos compunctos esse ac semetipsos damnasse. Cum enim animus seipsum condemnaverit, non etiam nunc amplius invidere potest.

A ἀδιαίρετον γὰρ ἡ Ἐκκλησία νοεῖ τὴν ἁγίαν Τριάδα, ὡς διὰ τὴν ἕνωσιν τὴν ὁμοούσιον ἐν τρισὶν ὑποστάσεσι, τὸν βαπτιζόμενον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, εἰς Τριάδα βαπτίζεσθαι, οὐκ ἀπομεριζομένου τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Εἰ γὰρ μὴ ἦν τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, Θεός· καὶ τοῦ Υἱοῦ, Θεὸς, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, Θεὸς, ἐχρῆν εἰπεῖν, Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἢ καὶ, εἰς τὸν Υἱὸν μόνον. Ἀλλ', εἰς τὸ ὄνομα Ἰησοῦ Χριστοῦ, φησὶν, εἰδὼς ὅτι τὸ ὄνομα Ἰησοῦ, ὁ Θεός ἐστιν· ὥσπερ καὶ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Πνεύματος. Καὶ λήψεσθε τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὅρα πῶς μιαν δωρεὰν ἀνέδειξε τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος, ὡς μιᾶς οὔσης τῆς ἀξίας· ἣν εἶπεν ἐπαγγελίαν B ἄνω διαλεγόμενος. Εἶτα καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν. Μείζων γὰρ ἡ δωρεὰ, ὅταν καὶ κληρονόμους ἔχωσι τῶν ἀγαθῶν. Καὶ πᾶσι τοῖς εἰς μακράν. Εἰ δὲ τοῖς εἰς μακρὰν, πολλῷ μᾶλλον ὑμῖν τοῖς ἐγγύς. Ὅρα δὲ πότε τὴν κλῆσιν τῶν ἐθνῶν αὐτὴν [64] ἠνίξατο διὰ τοῦ εἰπεῖν, τοῖς εἰς μακράν. Πότε; Ὅτε εὗρεν αὐτοὺς κατανενυγμένους καὶ κατεγνωκότας ἑαυτῶν. Ψυχὴ γὰρ ὅταν ἑαυτὴν καταδικάσῃ, οὐκέτι φθονεῖν δύναται.

Vers. 41. *Atque illi haud cunctanter, probata ejus oratione, baptizati sunt, et adjunctæ sunt in die illo animæ circiter ter mille.*

Οἱ μὲν οὖν ἀσμένως ὑποδεξάμενοι [65] τὸν λόγον αὐτοῦ ἐβαπτίσθησαν, καὶ προσετέθησαν τῇ ἡμέρᾳ [66] ἐκείνῃ ψυχαὶ ὡσεὶ τρισχίλιαι.

Vers. 42. *Vacabant autem et assiduam operam dabant doctrinæ apostolorum* [1], *communioni, fractioni panis ac precationibus.*

Ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν C ἀποστόλων, καὶ τῇ κοινωνίᾳ, καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, καὶ ταῖς προσευχαῖς.

Vers. 43. *Atque omnium hominum animos timor invasit : multaque prodigia et signa per apostolos edebantur.*

Ἐγένετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβος· πολλά τε τέρατα καὶ σημεῖα διὰ τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο [67].

Vers. 44. *Omnes autem qui credebant una erant, omniaque communia habebant.*

Πάντες δὲ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ εἶχον ἅπαντα κοινά.

Vers. 45. *Et prædia facultatesque suas vendebant ac distribuebant omnibus ea, prout cuique opus erat.*

Καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον, καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσι, καθ' ὅ τι ἄν τις χρείαν εἶχε.

Vers. 46. *Ac quotidie assidue in templo* [m] *unanimiter versantes,* [n] *ac in æde panem frangentes, sumebant cibum, cum exultatione et animi integritate atque candore laudantes Deum,*

Καθ' ἡμέραν τε προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές τε κατ' οἶκον ἄρτον, μετελάμβανον τροφῆς, ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας,

Vers. 47. *Et apud omnem plebem gratia pollentes. Dominus autem quotidie Ecclesiæ qui servarentur, adjiciebat.*

Αἰνοῦντες τὸν Θεὸν, καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς D ὅλον τὸν λαόν· ὁ δὲ Κύριος προσετίθει τοὺς σῳζομένους καθ' ἡμέραν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

Hic impletur prophetia, quæ dicit : Quis audivit tale ? ecquis vidit tale sic ? an parturivit terra in uno die ? an etiam nata est gens semel ? quia parturivit et peperit Sion parvos liberos suos. Atque omnium hominum animos timor invasit. Non enim

Ἐνταῦθα πληροῦται ἡ προφητεία, ἡ λέγουσα· Τίς ἤκουσε τοιοῦτον, καὶ τίς ἑώρακε τοιοῦτον οὕτως; Εἰ ὠδῖνε γῆ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ; Εἰ καὶ ἐτέχθη ἔθνος εἰς ἅπαξ ; Ὅτι ὠδῖνε καὶ ἔτεκε Σιὼν τὰ παιδία αὐτῆς. Ἐγένετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβος. Οὐ γὰρ ὡς τυ-

Variæ lectiones et notæ.

[64] *pro* αὐτὴν *lego* αὐτοῖς. [65] *In vulgatis est*, ἀποδεξάμενοι. [66] *In vulgatis est*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ. [67] *In vulgatis est*, ἐγένετο.

[1] V. *Erant autem perseverantes in doctrina apostolorum.* [m] V. *Perdurantes unanimiter in templo.* [n] *Hoc loco sequor interpretationem quæ subjicitur proximo scholio.*

Digitized by Google

χόντων κατεφρόνουν. Ἐπειδὴ γὰρ ἄνωθεν ἦν πολὺς ρέων ὁ Πέτρος, καὶ ἐδείκνυ τὰς ἐπαγγελίας καὶ τὰ μέλλοντα, εἰκότως ἐξέστησαν τῷ φόβῳ· ἐμαρτύρει γὰρ τοῖς λεγομένοις καὶ τὰ τελούμενα τέρατα καὶ σημεῖα. Καθάπερ γὰρ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ, πρότερον σημεῖα, εἶτα διδασκαλία, εἶτα θαύματα· οὕτω καὶ νῦν. Πάντες δὲ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτό· οὐ τόπῳ, ἀλλὰ διαθέσει καὶ γνώμῃ, καὶ τῇ πρὸς ἀλλήλους ἀδιαστάτῳ ὁμονοίᾳ καὶ στοργῇ. Τὸ δὲ, καθ' ὅ ἄν τις χρείαν εἶχεν, οὐχ ἁπλῶς φησιν, ἀλλ' οἰκονομικῶς· τοῦτο γὰρ, καθ' ὅ ἄν τις χρείας εἶχεν. Οὐ καθάπερ δὲ οἱ παρ' Ἕλλησι σοφοί· οἱ μὲν ἀνῆκαν τὴν γῆν, οἱ δὲ εἰς θάλασσαν ἔῤῥιψαν πολὺ χρυσίον. Τοῦτο δὲ ἦν οὐχ ὑπεροψία χρημάτων, ἀλλὰ μωρία καὶ ἄνοια. Ἐσπούδασε γὰρ ὁ διάβολος τοῦ Θεοῦ τὰ κτίσματα διαβάλλειν, οὐ κενὸν [66] καλῶς χρήσασθαι χρήμασι. Καθ' ἡμέραν τε προσκαρτεροῦντες· οὐ μίαν ἡμέραν, ἢ δύο, ἢ τρεῖς, ἀλλὰ καθ' ἡμέραν· καὶ ὁμοθυμαδὸν, ὡς ἐν μιᾷ ψυχῇ. Σκόπει δὲ πῶς οὐδὲν ἕτερον ἐποίουν οἱ Ἰουδαῖοι οἱ πιστεύοντες, ἀλλὰ τῷ ἱερῷ προσήδρευον· ἅτε δὴ σπουδαιότεροι γεγενημένοι, καὶ περὶ τὸν τόπον εὐλάβειαν πλείονα εἶχον. Καὶ οἱ ἀπόστολοι οὐκ ἀπέσπων [67] αὐτοὺς τέως ἐκεῖθεν ὥστε μὴ βλάψαι. Κλωντες κατ' οἶκον ἄρτον· οἶκον τὸ ἱερὸν καὶ νῦν λέγει. Ἐν αὐτῷ γὰρ ἤσθιον. Τὸ δὲ, κλῶντες ἄρτον, τὴν πολλὴν αὐτῶν ἐγκράτειαν καὶ λιτότητα δηλοῖ τῆς τροφῆς. Μετελάμβανον γὰρ, φησὶ, τροφῆς, ἀλλ' οὐκ ἐτρύφων. Οὕτω καὶ τὸν βίον ἀπὸ τῆς πίστεως ἐπὶ τὸ κρεῖττον μετερυθμίζοντο [68]. Πῶς δὲ εἶχον χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν; Λέγει γάρ· Καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν. Πῶς; Δι' ὧν ἔπραττον· Διὰ τῆς ἐλεημοσύνης· διὰ τῆς καθαρᾶς ἀναστροφῆς. Εἰ γὰρ καὶ ἱερεῖς ἀπὸ φθόνου καὶ βασκανίας ἐπέστησαν αὐτοῖς, ἀλλὰ πρὸς τὸν λαὸν χάριν εἶχον.

A tanquam viles despiciebant. Quoniam enim superne magna gratia Petrus abundabat, et ostendebat promissiones et res futuras, haud immerito metu perculsi sunt. Nam et signa atque prodigia, quæ edebantur, dicta comprobabant. Quemadmodum enim tempore Christi, prius signa edebantur, deinde doctrina, postea miracula consecuta sunt; ita etiam nunc. Omnes autem, qui credebant, una erant: non loco, sed affectu et animo continuaque inter ipsos concordia atque amore ac benevolentia. Illud autem, prout cuique opus erat, non simpliciter dicit, sed adhibita ratione administrandi ac dispensandi: hoc enim est, prout quisque opus habebat: **35** non autem quemadmodum sapientes Græcorum, alii quidem terram reliquerunt et agros colere B destiterunt, alii vero magnam vim auri in mare projecerunt. Hoc vero non erat contemptus pecuniarum, sed stultitia atque amentia. Conatus est enim diabolus creaturas Dei calumniari et invisas reddere. Non enim est res vana bene pecuniis uti. Ac quotidie assidue versantes, non unum diem, aut duos, aut tres, sed quotidie, et unanimiter, quasi uno animo. Considera autem, ut nihil aliud faciebant Judæi, quia credebant, nisi ut assidui versarentur in templo, ut qui nimirum studiosiores evasissent, etiam erga locum illum majori religione tenebantur. Atque apostoli illos in initio illinc non avellebant et avocabant, ne illis nocerent et incommodarent. In æde panem frangentes. Ædem templum nunc quoque dicit. In illo enim comedebant. Illud autem, Panem frangentes, magnam C illorum temperantiam significat et victus tenuitatem. Sumebant enim, inquit, cibum, non autem delicate vivebant, ac genio indulgebant. Adeo etiam vitam a suscepta fide in melius emendabant et corrigebant.

Sed qui gratia valebant apud omnem plebem? dicit enim: Et gratia pollentes apud omnem plebem: quo pacto? Propter ea, quæ agebant: propter eleemosynam, propter puram conversationem. Nam etiamsi sacerdotes, invidia atque æmulatione moti, illos oppresserunt et invaserunt, attamen apud plebem gratia pollebant.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Ἐπὶ τὸ αὐτὸ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀνέβαινον εἰς τὸ ἱερὸν ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐνάτην [69].

Καί τις ἀνὴρ χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων ἐβαστάζετο· ὃν ἐτίθουν καθ' ἡμέραν πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ, τὴν λεγομένην Ὡραίαν, τοῦ αἰτεῖν ἐλεημοσύνην παρὰ τῶν εἰσπορευομένων εἰς τὸ ἱερόν.

Ὃς ἰδὼν Πέτρον καὶ Ἰωάννην μέλλοντας εἰσιέναι εἰς τὸ ἱερὸν, ἠρώτα ἐλεημοσύνην [70].

Ἀτενίσας δὲ Πέτρος εἰς αὐτὸν σὺν τῷ Ἰωάννῃ, εἶπον· Βλέψον εἰς ἡμᾶς.

Ὁ δὲ ἐπεῖχεν αὐτοῖς, προσδοκῶν τι παρ' αὐτῶν λαβεῖν.

Εἶπε δὲ Πέτρος· Ἀργύριον καὶ χρυσίον οὐχ

CAPUT III.

VERS. 1. *Una autem Petrus et Joannes ascendebant in templum ad horam precationis nonam:*

VERS. 2. *Et vir quidam, qui ex quo editus erat ex utero matris suæ, claudus manserat, portari ac collocari quotidie solebat ad portam templi, quæ dicitur Speciosa, ut peteret eleemosynam ab iis qui* D *introirent in templum:*

VERS. 3. *Qui conspicatus Petrum et Joannem ingressuros in templum, rogabat eleemosynam.*

VERS. 4. *Intuitus autem Petrus in eum una cum Joanne dixit: Aspice ad nos.*

VERS. 5. *At ille intendebat oculos in eos, sperans se aliquid accepturum ab eis.*

VERS. 6. *Petrus autem dixit: Argentum et aurum*

Variæ lectiones et notæ.

[66] γὰρ *desiderari videtur.* [67] ἀπέσπουν, *erat.* [68] μετερυθμίζετο, *erat.* [69] ἐννάτην *est in vulgatis.* [70] *In vulgatis additur,* λαβεῖν. [71] εἶπε, *est in vulgatis.*

Digitized by Google

mihi non suppetit: sed quod habeo, hoc tibi do. In nomine Jesu Christi Nazareni surge et ambula.

Vers. 7. *Et apprehensa ejus dextra, illum erexit.*

Ubique valde isti videntur inter sese esse concordes: huic innuit Petrus, una ad sepulcrum venerunt, de hoc ait 36 Christo: Hic autem quid[a]? Atque alia quidem signa auctor libri singulatim exponere prætermittit: sed illud signum, quo omnes moti sunt, non prætermittendum duxit. Ascendebant autem in templum, cur? nunquid adhuc more Judaico vivebant? absit. Nam utiliter, et ad hominem se captum accommodantes, ac quasi condescendentes hoc faciebant. Vide autem, ut assidue precibus vacabant: et hora nona simul illic precabantur. Meminit autem accurate etiam loci et temporis, demonstrans ea, quæ scribit. Qui fit igitur, ut non edat nomen claudi? quia nec ipsi quidem apostoli noverant illud. Prorsus enim ille homo ipsis erat ignotus, atque hoc fortasse, ne gratificari et ex affectione sanare viderent: neu quis suspicionem aliquam simulationis, vel ab impudentissimis exciperet, nonnullos videlicet ex iis qui apostolis noti essent, in gratiam eorum sanationes in sese factas esse fingere atque simulare. Qui fit igitur, ut post sanationem nomen non sciscitati sint? Quia non erat illis otium, ut in rebus nihil utilitatis et commodi allaturis occuparentur. Mihi vero ne vulgus quidem nomen viri scivisse videtur, sed a vitio claudum illum duntaxat vocabant. Adeo namque notum et insigne vitium universis erat, ut simulatque aliquis claudum nominari audivisset: etsi fortasse etiam alii claudi erant: statim hunc acciperet. Unde ergo sciebant, illum, ex quo de utero matris editus erat, claudum mansisse? Ab communi omnium voce ac fama: ab omnium testimonio communi: omnibus enim notus erat, ex eo quod templo assidere consueverat: quin etiam ab illo ipso, qui sanatus erat, id resciscere poterant. Qui ergo illum ad Christum non adduxerant, ut sanaretur? Forsitan incredduli quidam erant, qui templo assidere solebant: quandoquidem nec ad apostolos quidem illum adduxerunt, cum viderent illos introeuntes, et miracula talia fecisse illos haud ignorarent. Argentum et aurum mihi non est. Non dixit: Non habeo hic: qualia nos dicere solemus: sed, prorsus non habeo. Vide autem, ut Joannes ubique taceat: Petrus vero etiam pro illo loquatur. Quid ergo? Negligis atque aversaris supplicem, quod non habeas pecuniam? Non: sed quod habeo, inquit, hoc do. Ita Christus quoque faciebat, sæpenumero verbo solo curans, sæpe etiam tangens, sicubi forte fide imbecilliores essent, ne fortuito fieri viderentur, quæ fiebant. Et

ὑπάρχει μοι· ὃ δὲ ἔχω, τοῦτό σοι δίδωμι· ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου ἔγειραι καὶ περιπάτει.

Καὶ πιάσας[72] αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἤγειρε.

Πανταχοῦ φαίνονται οὗτοι πολλὴν τὴν ὁμόνοιαν ἔχοντες. Τούτῳ νεύει ὁ Πέτρος· ὁμοῦ εἰς τὸν τάφον ἦλθον· περὶ αὐτοῦ φησι τῷ Χριστῷ· Οὗτος δὲ τί; Τὰ μὲν οὖν ἄλλα σημεῖα παρατρέχει κατ' ἔπος εἰπεῖν ὅτι τὸ βιβλίον[73] γράφων· ἐκεῖνο δὲ λέγει τὸ σημεῖον, ἀφ' οὗ πάντες ἐκινήθησαν. Ἀνῆσαν δὲ εἰς τὸ ἱερόν· Διὰ τί; ἆρα ἔτι Ἰουδαϊκῶς ἔζων; Μὴ γένοιτο. Ἀλλὰ χρησίμως καὶ συγκαταβατικῶς τοῦτο ἐποίουν. Ὅρα δὲ πῶς ταῖς προσευχαῖς προσεκαρτέρουν, καὶ τὴν ἐννάτην ὥραν ὁμοῦ ἐκεῖ ἤυχοντο. Μέμνηται δὲ καὶ τοῦ τόπου καὶ χρόνου ἀκριβῶς, ἔλεγχον διδοὺς ὧν γράφει. Πῶς οὖν οὐ φησι τὸ ὄνομα τοῦ χωλοῦ; Ὅτι οὐδὲ ἀπόστολοι ᾔδεισαν αὐτό· παντελῶς γὰρ ὁ ἄνθρωπος ἄγνωστος ἦν αὐτοῖς· καὶ τοῦτο ἴσως μήτε[74] χαριζόμενοι φαίνωνται[75] καὶ κατὰ προσπάθειαν ποιούμενοι τὰς ἰάσεις, μήτε τις ὑπόνοιαν ὑποκρίσεως μηδὲ παρὰ τῶν αἰσχυντοτάτων[76] ὑπολαμβάνηται· ὅτι πρὸς χάριν τινὲς τῶν ἀποστόλων ἐκ τῶν αὐτοῖς γνωρίμων τὰς περὶ αὐτοὺς ἰάσεις ὑπεκρίνοντο. Πῶς οὖν οὐκ ἔμαθον μετὰ ταῦτα τὸ ὄνομα; Ὅτι οὐκ ἦν αὐτοῖς σχολὴ περὶ τὰ μηδὲν λυσιτελοῦντα κατασχολεῖσθαι. Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ, μηδὲ τοὺς πολλοὺς εἰδέναι τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρός· ἀλλὰ χωλὸν μόνον αὐτὸν ἐκάλουν, ἀπὸ τοῦ πάθους. Οὕτω γὰρ ἦν ἐπίσημον καὶ ἐγνωσμένον τὸ νόσημα ἅπασιν, ὥστε ἐπειδάν τις χωλὸν ἤκουσε, καίτοι καὶ ἄλλων ἴσως ὄντων, εὐθέως ἐκεῖνο[77] ἐνενόει. Πόθεν οὖν ᾔδεισαν, ὅτι ἐκ κοιλίας μητρὸς χωλὸς ἦν; Ἀπὸ τῆς πάντων φωνῆς· ἀπὸ τῆς πάντων μαρτυρίας. Πάντες γὰρ αὐτὸν ἐγίνωσκον ἀπὸ τῆς ἐν τῷ ἱερῷ προεδρείας, ἀλλὰ καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ ἰαθέντος. Πῶς οὖν αὐτὸν οὐ προσήγαγον ἰαθῆναι τῷ Χριστῷ; Ἴσως τινὲς ἦσαν ἄπιστοι οἱ προσεδρεύοντες τῷ ἱερῷ· ὅπουγε οὐδὲ τοῖς ἀποστόλοις αὐτὸν προσήγαγον, ἰδόντες αὐτοὺς εἰσιόντας, καὶ θαύματα πεποιηκότας τοιαῦτα. Ἀργύριον καὶ χρυσίον οὐχ ὑπάρχει μοι. Οὐκ εἶπεν· Οὐκ ἔχω ἐνταῦθα· οἷα ἡμεῖς λέγομεν· ἀλλὰ ὅλως οὐκ ἔχω. Ὅρα δὲ πῶς ὁ Ἰωάννης πανταχοῦ σιγᾷ· ὁ δὲ Πέτρος καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ ἀπολογεῖται. Τί οὖν; Παροράς τὸν ἱκέτην[77'] ἀργύριον μὴ ἔχων; Οὐχί· ἀλλ' ὃ ἔχω, τοῦτο δίδωμι, φησί. Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἐποίει, πολλάκις λόγῳ μόνῳ θεραπεύων· πολλάκις καὶ ἁπτόμενος, ἔνθα κατὰ τὴν πίστιν ἀσθενέστεροι ἐτύγχανον· ἵνα μὴ δόξῃ ἀπὸ ταυτομάτου γίνεσθαι τὰ γενόμενα. Καὶ πιάσας[77''] αὐτὸν, φησὶ, τοῦτον ἤγειρε. Τοῦτο ἐποίησε δήλην τὴν ἀνάστασιν. Ἀναστάσεως γὰρ εἰκὼν ἦν τὸ γινόμενον.

Variæ lectiones et notæ.

[72] *In vulgatis est*, κρατήσας. [73] *Isc.* ὁ τὸ βιβλίον, ἢ, ὁ τοῦτο τὸ βιβλίον. [74] ἵνα μήτε, *Isc.* μήπως, *Isc.* [75] φαίνοντα, *erat.* [76] *Isc.* ἀναισχυντοτάτων [77] *Isc.* ἐκεῖνον [77'] οἰκέτην, *erat.* [77''] πιστεύσας, *erat.*

[a] *Joan* XIII, 24.

Digitized by Google

apprehensa manu ejus dextra, inquit: Excitavit illum. Hoc manifestam fecit resurrectionem. Nam id quod per Petrum fiebat, resurrectionis erat imago.

Παραχρῆμα δὲ αὐτοῦ ἐστερεώθησαν αἱ βάσεις A *καὶ τὰ σφυρά.*

Καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη καὶ περιεπάτει· καὶ εἰσῆλθε σὺν αὐτοῖς εἰς τὸ ἱερὸν περιπατῶν καὶ ἀλλόμενος, καὶ αἰνῶν τὸν Θεόν.

Καὶ εἶδεν αὐτὸν πᾶς ὁ λαὸς περιπατοῦντα καὶ αἰνοῦντα τὸν Θεόν.

Ἐπεγίνωσκόν τε αὐτὸν, ὅτι οὗτος ἦν ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος ἐπὶ τῇ Ὡραίᾳ πύλῃ τοῦ ἱεροῦ· καὶ ἐπλήσθησαν θάμβους καὶ ἐκστάσεως ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι αὐτῷ [78].

Περιπατῶν καὶ ἀλλόμενος, πειράζων ἑαυτὸν καὶ πλείονα τὴν βάσανον ποιούμενος, εἰ ἄρα ἀληθῶς ἀνωρθώθη· καὶ γὰρ διὰ τὸ παράδοξον καὶ ἀνέλπιστον εἰκὸς ἦν καὶ αὐτὸν ἀμφιβάλλειν περὶ ἑαυτοῦ. B Τινὲς δέ φησιν [79], ὅτι καὶ ἠγνόει περιπατεῖν· διὰ τοῦτο καὶ ὥσπερ ἀλλόμενος ἐποιεῖτο τὴν διὰ τῶν ποδῶν κίνησιν. Ὅρα δὲ πῶς οὐκ ἠρέμει· τοῦτο μὲν ἀπὸ τῆς ἡδονῆς· τοῦτο δὲ ἐπιστομίζων αὐτούς, ἵνα μὴ νομισθῇ ὑπόκρισις. Διὰ τοῦτο ἤλλετο· ὡς καὶ ἀγνοουμένου λοιπὸν σχεδὸν ἀπὸ τοῦ πράγματος [80]. Ταύτῃ γὰρ τῇ λέξει κεχρήμεθα ἐπὶ τῶν μόλις γνωριζομένων. Ἀπὸ δὲ τῆς εὐνοίας τῆς εἰς αὐτοὺς καὶ τῆς στοργῆς οὐκ ἐχωρίζετο αὐτῶν· ἴσως εὐχαριστῶν αὐτοῖς· καὶ δι' εὐθυμίας ἄγων αὐτούς. Ἐν τῷ ἱερῷ δὲ τὸ θαῦμα γίνεται· εἰς πλειόνων σωτηρίαν καὶ ὠφέλειαν.

Κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν Πέτρον C *καὶ Ἰωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς ὁ λαὸς ἐπὶ τῇ στοᾷ, τῇ καλουμένῃ Σολομῶντος* [81] *ἔκθαμβοι.*

Ἰδὼν δὲ Πέτρος ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν λαόν· Ἄνδρες Ἰσραηλῖται· τί θαυμάζετε ἐπὶ τούτῳ; ἢ ἡμῖν τί ἀτενίζετε, ὡς ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ πεποιηκόσι τοῦ περιπατεῖν αὐτόν;

Ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἐδόξασε τὸν Παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν· ὃν ὑμεῖς μὲν [82] *παρεδώκατε καὶ ἠρνήσασθε* [83] *αὐτὸν κατὰ πρόσωπον Πιλάτου, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν.*

Ὑμεῖς δὲ τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε, καὶ ᾐτήσασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν.

Τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε· ὃν ὁ D *Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν· οὗ ἡμεῖς μάρτυρές ἐσμεν.*

Καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τοῦτον, ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε, ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ· καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ τὴν ὁλοκληρίαν ταύτην ἀπέναντι πάντων ὑμῶν.

37 *Ac protinus confirmati sunt pedes ejus et tali.*

VERS. 8. *Et exsiliens stabat et incedebat, ingrediebaturque cum illis in templum, ambulans et saliens Deumque laudans.*

VERS. 9. *Et vidit illum cunctus populus incedentem, Deumque laudantem;*

VERS. 10. *Et agnovit illum esse eum, qui eleemosynæ petendæ causa sedere solitus erat ad Speciosam portam templi: et repleti sunt stupore et extasi, id est mentis alienatione, propter id, quod acciderat illi.*

Ambulans et saliens: tentans seipsum, majusque periculum faciens, an vere videlicet sanatus et restitutus esset. Etenim propter rei, quæ præter spem acciderat, novitatem, credibile est, etiam illum ipsum de sese dubitasse. Nonnulli autem dicunt illum etiam nescivisse incedere, atque idcirco tanquam salientem pedum motum fecisse. Vide autem, ut non quiescat, partim quidem præ gaudio atque lætitia, partim autem illis os obturans, ne simulatio esse putaretur. Idcirco saliebat, quasi qui deinceps etiam propemodum ignotus esset propter rem gestam. Hac enim dictione utimur de illis, qui vix agnoscuntur. Propter benevolentiam autem, qua illos prosequebatur et amorem, non discedebat ab illis, gratias eis forsitan agens, et exhilarans ipsos. In templo autem miraculum fit: ad complurium videlicet salutem et utilitatem.

VERS. 11. *Cum teneret autem Petrum et Joannem is, qui claudus sanatus erat, concurrit ad eos in porticu, quæ vocatur Salomonis, cuncta plebs, attoniti et admiratione obstupefacti.*

VERS. 12. *Quod conspicatus Petrus, ad plebem ita locutus est: Viri Israelitæ, cur hæc res vobis est admirationi? aut nos cur intuemini, quasi nostra virtute aut pietate effecerimus, ut hic incedat?*

VERS. 13. *Deus Abrahami et Isaaci et Jacobi, Deus patrum majorumque nostrorum illustravit* [o] *Filium suum Jesum: quem vos quidem prodidistis et abnegastis coram Pilato, cum ille judicasset eum esse absolvendum;*

VERS. 14. *Sed vos sanctum et justum repudiastis* [p], *et ut virum homicidam vobis condonaret, petiistis.*

VERS. 15. *Auctorem autem vitæ interfecistis: quem Deus suscitavit ex mortuis, cujus rei nos testes sumus:*

VERS. 16. *Et propter fidem nominis ejus, hunc, quem videtis et nostis consolidavit* [q], *ac restituit, inquam, nomen illius, et fides, quæ per eum prædicata est, dedit ei integram istam coram omnibus vobis sanitatem.*

Variæ lectiones et notæ.

[78] *Hæc perperam infra posita in exemplari, ante* ὅρα δὲ πῶς, *huc transposui in suum, ut existimo locum.* [79] Ισ., φασιν. [80] *Videtur hic aliquid desiderari.* [81] *In vulgatis est,* Σολομῶνος. [82] μὲν, *non est in vulgatis.* [83] ἠρνήσασθε, *est in vulgatis, et melius.*

[o] V. *glorificavit.* [p] V. *negastis.* [q] V. *confirmavit.*

Digitized by Google

38 Quid sibi vult id, quod dicit : Cum teneret A is, qui claudus cum fuisset, sanatus ac restitutus erat, Petrum et Joannem ? Metuebat, ne avelleretur ab illis. Arbitrabatur enim tantisper se vitio illo liberatum esse, dum illos detineret et contingeret : idcirco maxime quod etiam Petrus quoque cum apprehendisset et erexisset illum, ita demum sanaverat. In porticu quæ vocatur, etc. Hæc sola porticus restabat de structura Salomonis. Nabuchodonosor enim templum incenderat, quod Cyrus rex Persarum restituerat. Viri Israelitæ, cur hæc res vobis est admirationi ? Majori referta est hæc concio dicendi libertate : non quod in prima metueret, sed quia illi, utpote cavillatores ac petulantes, nondum ferre eam libertatem potuissent. Itaque illam concionem exordiens, statim eos in principio reddit attentos his verbis : *Hoc vobis notum sit, et auribus percipite verba mea;* hic vero non opus habet hoc artificio. Non enim torpebant, nec segniter et oscitanter auscultabant : sed quoniam signum universos eos converterat et attentos reddiderat, etiam pleni timoris erant et animi consternationis. Vide autem, ut existimationem de se rejiciat atque propulset. Nihil enim tam prodest auditoribus, quam, si is, qui dicit, non modo nihil de se magnificum dicat, verum etiam dicere volentem prohibeat. Atque hi spreta gloria, quam ab hominibus consequi poterant, majorem sibi gloriam pepererunt : cum ostendissent id, quod factum erat, non esse beneficium humanum, sed divinum. Deus patrum nostrorum illustravit Filium suum Jesum. Adhuc humilioribus insistit, facinus tamen illorum exaggerat, non, ut prius, obvolvit. Id autem facit, quo magis illos alliciat et adducat. Quanto enim magis illos crimini obnoxios et sontes ostendebat, tanto magis id eveniebat. Quem vos prodidistis et abnegastis coram Pilato, cum ille judicasset eum esse absolvendum. Duo crimina proponuntur : Pilatus homo Græcus et gentilis, qui nullum viderat signum, qui neminem prophetarum cognoverat, absolvere et dimittere volebat : et vos, quod estis ad tædium usque assuefacti, qui in prophetiis de Christo occupamini, illo absolvere volente, vos noluistis. Sanctum et justum repudiastis, et postulastis virum homicidam. Cum dixisset autem : Pro D illo homicidam petiistis, rem clare patefecit. Ostendit enim, etiam potuisse illos absolvere ; nam si latronem, multo magis insontem : at illi maleficum solum liberarunt, benefactorem autem interfecerunt. Auctorem autem vitæ. Si enim auctor est vitæ, ipse sese resuscitavit, quippe in sese vitam et vitæ causam habens. Cujus rei nos testes **39** sumus. Non, sicut prius, ad prophetiam confugit : sed, quoniam ei jam fidem habebant, cœtum apostolorum testes producit : Cujus rei nos, inquit, sumus testes. Confirmavit ac restituit, inquam, no-

Τί ἐστι τὸ, Κρατοῦντος τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην ; Ἐδεδοίκει ἀπεσπασθῆναι αὐτῶν. Ἐνόμιζε γὰρ μέχρι τούτου ἑαυτὸν ἀπηλλάχθαι τοῦ πάθους, μέχρις ἂν κατέχῃ αὐτοὺς καὶ ἐφάπτηται αὐτῶν · μάλιστα ὅτι καὶ ὁ Πέτρος κρατήσας αὐτὸν καὶ ἀναστήσας, οὕτως ἰάσατο. Ἐν τῇ στοᾷ δέ. Αὕτη μόνη ἡ στοὰ ἵστατο ἀπὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ Σολομῶντος. Ἐνέπρησε γὰρ τὸ ἱερὸν ὁ Ναυουχοδονόσορ, καὶ ᾠκοδόμησε Κῦρος ὁ Πέρσης. Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, τί θαυμάζετε ἐπὶ τούτῳ ; Πλείονος αὕτη γέμει *παῤῥησίας* ἡ δημηγορία· οὐκ ἐπειδὴ ἐν τῇ προτέρᾳ ἐφοβεῖτο, ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδέπω ἤνεγκον[84] ἂν ἐκεῖνο, χλευασταὶ ὄντες καὶ ἰταμοί. Ὅθεν ἐκείνης μὲν ἀρχόμενος καὶ ἐπιστρέφει αὐτοὺς διὰ τοῦ προοιμίου λέγων · *Τοῦτο* B *ὑμῖν γνωστὸν ἔστω · καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά μου* · Ἐνταῦθα δὲ οὐ δεῖται ταύτης τῆς κατασκευῆς. Οὐ γὰρ ἐῤῥᾳθύμουν · ἀλλ' ἐπεὶ τὸ σημεῖον αὐτοὺς ἐπέστρεψεν ἅπαντας, καὶ δέους καὶ ἐκπλήξεως ἦσαν μεστοί. Ὅρα δὲ πῶς διακρούεται τὴν δόξαν τὴν περὶ αὐτῶν. Οὐδὲν γὰρ οὕτως ὠφελεῖ τοὺς ἀκούοντας, ὥστε [85] μηδὲν περὶ ἑαυτοῦ λέγειν μέγα, ἀλλὰ καὶ τὸν βουλόμενον λέγειν κωλύειν. Καταφρονήσαντες δὲ οὗτοι τῆς παρὰ τῶν ἀνθρώπων δόξης, μᾶλλον ἑαυτοὺς ἐδόξασαν · δείξαντες οὐκ ἀνθρώπινον, ἀλλὰ θεῖον τὸ γεγονός. Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Ἔτι τῶν ταπεινοτέρων ἔχεται, ὅμως τὸ τόλμημα αὐτῶν ἐπαίρει, οὐχ ὡς πρότερον συσκιάζει. Ποιεῖ δὲ τοῦτο μᾶλλον αὐτοὺς ἐπαγαγέσθαι βουλόμενος. Ὅσῳ γὰρ ἐδείκνυ C ὑπευθύνους, τοσούτῳ μᾶλλον τοῦτο ἐγίνετο. Ὃν ὑμεῖς παρεδώκατε καὶ ἠρνήσασθε αὐτὸν κατὰ πρόσωπον Πιλάτου κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν. Δύο τὰ ἐγκλήματα· ὅτι Πιλάτος ἤθελεν ἀπολύειν, ἄνθρωπος Ἕλλην, μηδὲν σημεῖον ἰδών, μηδένα τῶν προφητῶν ἐγνωκώς · καὶ ὅτι ὑμεῖς, Ἰουδαῖοι ὄντες, τοῖς σημείοις ἐγκατατριβέντες, ταῖς τοῦ Χριστοῦ προφητείαις ἐνασχολούμενοι, ἐκείνου θέλοντος ἀπολύειν, οὐκ ἠθελήσατε. Τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε, καὶ ᾐτήσασθε ἄνδρα φονέα · εἰπὼν δὲ, ὅτι Ἀντ' αὐτοῦ λῃστὴν ᾐτήσασθε, σφόδρα ἐδήλωσε τὸ πρᾶγμα · Δείκνυσι γὰρ ὅτι καὶ ἡδύναντο ἀπολύειν. Εἰ γὰρ τὸν λῃστὴν, πολλῷ μᾶλλον τὸν ἀναίτιον· οἱ δὲ τὸν κακοῦργον μόνον ἠθώουν · τὸν δὲ εὐεργέτην ἀπέκτειναν. Τὸν γὰρ [86] ἀρχηγὸν D τῆς ζωῆς. Εἰ γὰρ ἀρχηγὸς τῆς ζωῆς, αὐτὸς ἑαυτὸν ἀνέστησεν, ὡς ἐν ἑαυτῷ ἔχων τὴν ζωὴν καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ζωῆς. Οὗ ἡμεῖς μάρτυρές ἐσμεν. Οὐκέτι ὥσπερ πρότερον εἰς προφητείαν καταφεύγει · ἀλλ' ἐπειδὴ ἀξιόπιστος αὐτοῖς ἦν, τὸν χορὸν παράγει τῶν ἀποστόλων · οὗ ἡμεῖς, φησὶν, ἐσμὲν μάρτυρες · Ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Εἰπὼν, *ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ* · ἐπειδὴ οὕτω πιστεύσας ἦν ὁ ὀρθωθείς, ἐπιδιορθούμενος τὸν λόγον φησὶ, τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐστερέωσεν αὐτόν. Τουτέστι, τί λέγω ὅτι πιστεύσας ἐπὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐστερεώθη ; Καὶ πρὶν ἢ πιστεύσας [87] τὸ ὄνομα μόνον ἐπικληθὲν ἐστερέ-

Variæ lectiones et notæ.

[84] ἤνεγκεν. [85] *Ισ.*, ὡς τὸ. [86] *Ισ.*, δὲ. [87] πιστεῦται. *Ισ.*

Digitized by Google

ωσεν αὐτόν. Τοσαύτην ἔχει τὴν ἰσχὺν καὶ πηγάζει τὴν χάριν. Καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ. Τίς δέ ἐστιν ἡ πίστις, ἡ δι' αὐτὸν κηρυχθεῖσα, αὐτὸς ἑρμηνεύει· ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν· καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν. Ἵνα γὰρ μή τις εἴπῃ· οὐκοῦν κἂν ἄπιστος ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, κἂν ἐπὶ θεραπείᾳ ἀπίστους[88] οὐδὲν ἧττον ἴασις προχωρήσει, εἴπερ ἡ ἐπίκλησις μόνη τοῦ ὀνόματος ἐστερέωσεν· ἵνα οὖν μή τις τοῦτο εἴπῃ, ἐπήγαγε, *καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ*, τουτέστι· μέγα μέν ἐστι τὸ ὄνομα καὶ φοβερὸν καὶ βρύει ἰάσεις· ἀλλὰ δεῖται καὶ ψυχῶν δυναμένων ἀξιωθῆναι τῆς χάριτος, καὶ πρεσβευτῶν ἱκανῶν ἱλεώσασθαι τὸν χορηγὸν τῶν ἰάσεων. Ἀπίστου γὰρ μέλλοντος μένειν τοῦ τῆς ἰάσεως δεομένου, οὐκ ἂν οὕτως ἁπλῶς ἴασις ἔσται· καὶ ὑπὸ ἀπίστων τὸ ὄνομα ἐπικαλούμενον, οὐκ ἂν τὸ οἰκεῖον ἐνεργήσῃ· καὶ μὴν οἱ υἱοὶ Σκευᾶ οὐ μόνον ἄλλους οὐκ ὠφέλησαν, ἀλλὰ καὶ ἑαυτοὺς ἐζημίωσαν. Οὕτω μὲν ἡμεῖς. Ἕτεροι δὲ οὕτως ἐξηγήσαντο· Καὶ μὴν ἡ πίστις ἡ αὐτή ἐστιν ἡ τοῦτο ἐργασαμένη· οὐ γὰρ εἶπε, Διὰ τοῦ ὀνόματος, ἀλλ' ἐν τῷ ὀνόματι· ἀλλ' οὕπω ἐθάρρουν εἰπεῖν· Ἡ εἰς αὐτὸν πίστις· ἵνα δὲ μὴ τὸ, δι' αὐτοῦ, παντελῶς ᾖ ταπεινόν, ἐπήγαγε· καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐστερέωσεν αὐτόν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τοῦτο πάλιν ὑψηλὸν καὶ τέλειον ἦν, ἐκύρωσεν αὐτὸ ἐπαγαγών· *Καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ*, ταπεινὰ ὑψηλοῖς ἀναμιγνύς· τὰ μὲν τῇ φύσει[89] νέμων τοῦ πράγματος, τὰ δὲ τῇ διαθέσει καὶ τῇ δυνάμει τῶν ἀκροατῶν. Ταπεινὸν μὲν γὰρ τὸ, ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ· καὶ τὸ, *ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ*· ὑψηλὸν δὲ καὶ τέλειον τὸ εἰπεῖν· Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐστερέωσεν αὐτόν· ὅπερ γυμνὸν ῥηθὲν ἐτράχυνεν ἂν τοὺς Ἰουδαίους· τοῖς δὲ ἄλλοις συνταγὲν καὶ παρατεθὲν εὐπαράδεκτον κατέστη.

A men illius. Cum dixisset, *Propter fidem nominis ejus* : quia ita crediderat is, qui restitutus erat, corrigens orationem, Nomen, inquit, illius confirmavit, et restituit eum. Hoc est : Quid dico : propterea quod fidem et fiduciam habuerit in nomine illius, eum restitutum esse? etiam antequam fidem habuisset et fiduciam cepisset, solum nomen invocatum eum confirmavit. Tantas habet vires tantaque gratia ac beneficio redundat. Et fides quæ per eum prædicata est, etc. Quænam autem sit fides, quæ per illum prædicata est, ipse interpretatur : Ut cognoscant te, inquiens, qui solus verus es Deus, et quem misisti Jesum. Nam ne quis dicat : Ergo, etiam si infidelis invocaverit nomen illius, etiamsi propter curationem alterius infidelis, nihilo minus sanatio prospere succedet, si quidem nominis invocatio sola confirmavit eum : ne quis igitur hoc dicat, subjunxit : *Et fides, quæ per eum prædicata est* : hoc est : Magnum quidem nomen ac formidabile est, et abundat sanationibus, sed opus habet et animis, qui possint eo beneficio digni censeri, et deprecatoribus idoneis ad exorandum sanationum suppeditatorem. Nam si infidelis mansurus sit is, qui sanationis indiget, non ita simpliciter sanatio procedet : itemque si ab infidelibus nomen invocetur, suo munere non fungetur. Enimvero filii Scevæ non modo aliis non profuerunt, verum etiam sibi ipsis nocuerunt. Sic quidem nos : alii vero sic exposuerunt. Atqui fides eadem est, quæ hoc effecit. Non enim dixerat : Per nomen : sed, in nomine. Sed nondum audebant dicere : Fides seu fiducia in illum. Ne autem illud dictum : quæ per illum prædicata est, prorsus humile esset, subjunxit : Et nomen illius confirmavit eum. Sed quoniam etiam hoc sublime ac perfectum erat, confirmat id subjiciens : *Et fides, quæ per eum prædicata est*, humilia sublimibus invicem commiscens : alia quidem rei naturæ tribuens : alia vero affectioni et viribus auditorum. Humile enim erat illud quidem : Propter fidem nominis ejus, et illud : *Fides quæ per illum prædicata est* : sublime autem atque perfectum id quod dixit : Nomen illius eum confirmavit, ac restituit : quod si nudum prolatum fuisset, exasperasset Judæos : aliis vero conjunctum et appositum, acceptum fuit et facile admissum atque approbatum.

B

C

Καὶ νῦν, ἀδελφοί, οἶδα ὅτι κατὰ ἄγνοιαν ἐπράξατε ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν.

D

Vers. 17. *Et nunc, fratres, scio vos imprudentes hoc commisisse, sicut et magistratus et principes vestros.*

Ὁ δὲ Θεὸς ἃ προκατήγγειλε διὰ στόματος πάντων προφητῶν αὐτοῦ, παθεῖν τὸν Χριστὸν, ἐπλήρωσεν οὕτως.

Vers. 18. *Sed Deus, quæ per os omnium prophetarum* 40 *suorum præsignificaverat* [r], *fore videlicet ut Christus supplicio afficeretur, hoc modo implevit.*

Ἐπειδὴ σφόδρα αὐτῶν καθήψατο, πάλιν ἀνίησι[90] διδοὺς αὐτοῖς ἐξουσίαν μετανοίας· καὶ μίαν μὲν αὐτοῖς ἀπολογίας ἀφορμὴν χαρίζεται, τὴν ἄγνοιαν· δευτέραν δὲ, ὅτι καὶ προκατηγγελμένα ἦσαν τὰ λεχθέντα· πῶς δὲ οὐ τίθησι περὶ τῆς σταυρώσεως αὐτοῦ μαρτυρίαν Γραφικήν· ἀλλὰ καὶ ἔμπροσθεν μέν φησι, τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει ἔκδοτον λαβόντες. Καὶ νῦν δὲ πλατύτερον ἐκτίθεται λέγων· Ἃ προκατήγγειλε διὰ στόματος πάντων τῶν προφητῶν

Posteaquam eos vehementer reprehenderat, rursus mitigat, dans eis potestatem resipiscendi, atque unum iis defensionis subsidium largitur, ignorantiam : alterum item, quod ea quæ dixerat præsignificata essent. Sed qui fit, ut non ponat de crucifixione ejus testimonium Scripturæ? verum et ante quidem dixerat : certo consilio et præscientia deditum cum accepissetis : et nunc item id latius exponit, dum dicit : quæ per os omnium suorum

Variæ lectiones et notæ.

[88] *Isc.* ἀπίστου. [89] φῦ, *erat.* [90] ἀνύησι, *erat.*

[r] V. *prænuntiaverat.*

Digitized by Google

prophetarum præsignificaverat. Non ponit autem ita nudum testimonium : quia unumquodque illorum cum multis criminibus ac pœnis adversus illos statutis prolatum est : sicut et hoc : *Et dabo improbos pro sepultura ejus, et divites pro morte ejus.* Consolans autem eos : *Non vestrum*, inquit, *facinus est : sed Deus ita voluit :* ac simul etiam verbis illis occurrens, quæ etiam exprobrantes in cruce pendenti dicebant : *Si vult eum, servet eum*, et : *Si Filius Dei est, descendat de cruce*, et similia tantum non dicens : Nugæ ista erant, o stulti. Nam si ita fieri oportebat, atque omnes id suo testimonio prophetæ comprobant : perspicuum est eum non propter infirmitatem condescendisse, sed potius propter ineffabilem potentiam atque excellentem potestatem et innumerabilem humanitatem.

A αὐτοῦ. Οὐ τίθησι δὲ οὕτω ψιλὴν τὴν μαρτυρίαν· ὅτι ἑκάστη αὐτῶν μετὰ πολλῶν ἐγκλημάτων καὶ τῆς κολάσεως τῆς κατ' αὐτῶν εἴρηται· ὥσπερ καὶ αὖτη· *Καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ*, Παραμυθούμενος δὲ αὐτούς, φησὶν, ὅτι *Οὐχ ὑμῶν γέγονε τὸ τόλμημα· ἀλλ' ἠβουλήθη ὁ Θεὸς οὕτω·* ἅμα δὲ καὶ πρὸς τὰ ῥήματα ἀπαντῶν. Ἃ καὶ ὀνειδίζοντες ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἔλεγον· *Εἰ θέλει αὐτὸν, σωσάτω αὐτόν·* καὶ, *Εἰ Υἱός ἐστι τοῦ Θεοῦ, καταβάτω ἀπὸ τοῦ σταυροῦ*, καὶ τὰ ὅμοια· μονονουχὶ λέγων· ὅτι Λῆρος ἦν, ὦ ἀνόητοι, ταῦτα· εἰ γὰρ οὕτω γενέσθαι ἔδει· καὶ πάντες οἱ προφῆται τοῦτο μαρτυροῦσι· φανερὸν ὅτι οὐ παρὰ ἀσθένειαν συγκατέβη, ἀλλὰ B μᾶλλον παρὰ δύναμιν ἄφατον καὶ ἐξουσίαν ὑπερβάλλουσαν καὶ φιλανθρωπίαν ἀναρίθμητον.

VERS. 19. *Resipiscite igitur, et redite ad sanitatem, quo peccata vestra deleantur, ut si venerint tempora recreationis a conspectu Domini ;*

Μετανοήσατε οὖν καὶ ἐπιστρέψατε εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι ὑμῶν τὰς ἁμαρτίας· ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροὶ ἀναψύξεως, ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου·

VERS. 20. *Et miserit eum, qui vobis repræsentatus est Christum Jesum :*

Καὶ ἀποστείλῃ τὸν προκεχειρισμένον[91] *ὑμῖν Χριστὸν Ἰησοῦν·*

VERS. 21. *Quem oportet cœlum quidem capere, usque ad tempora restitutionis et consummationis omnium, quæ locutus est Deus per os omnium sanctorum suorum a sæculo prophetarum.*

Ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων, ὧν ἐλάλησεν ὁ Θεὸς διὰ στόματος πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ προφητῶν ἀπ' αἰῶνος.

Quo peccata vestra, etc. Non de eo loquitur peccato, quod in cruce Domini committere ausi erant, nam supra dixerat : *Et nunc scio vos imprudentes et inscientes hoc commisisse, sicut et principes vestri.* Quid autem erat, quod dixit illic : Et nunc scio ? Nunc scio, inquit. Ita dicere expedit, ut lucrifaciam vestram salutem. Aut : Nunc scio, vos imprudentes fecisse, quia multos ex vobis video ad sanitatem redire atque servari. Nam, ut verisimile est, ad eos, qui jam ex illis ad sanitatem reverterant atque crediderant, hoc ait. Sed qui hoc imprudentes commiserant? Nam quod latronem sibi condonari postulaverunt ; quod eum qui judicio Pilati absolvi debebat, accipere noluerunt : quod illum **41** ipsum insuper interficere voluerunt : cujusnam ignorantiæ est ? Verum ita dicebat ut aperiret eis januam resipiscentiæ et ad sanitatem reversionis. Idcirco non dicit : Resipiscite, ac pœniteat vos eorum, quæ in cruce committere ausi estis : sed ut aboleantur interim alia vestra peccata. Resipiscite igitur, inquit, ut veniant tempora recreationis atque refocillationis. Ostendit autem hic æruminis ac miseriis multis eos esse conflictaturos ; nam hic sermo cum eo, qui in fletu ac luctu futurus sit, et consolationis nonnihil desideret, recte haberi possit. Vide autem, ut via quadam certa

Οὐ λέγει τὴν ἐν τῷ σταυρῷ τετολμημένην[91], ἐπειδὴ προεῖπεν ἄνω· *Καὶ νῦν οἶδα ὅτι κατὰ ἄγνοιαν ἐπράξατε, ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν.* C Τί δὲ ἦν ὃ εἶπεν ἐκεῖ· Καὶ νῦν οἶδα· Νῦν οἶδα, φησὶν· οὕτω συμφέρον εἰπεῖν, ἵνα κερδήσω τὴν σωτηρίαν ὑμῶν· ἢ ὅτι Νῦν οἶδα, ὅτι κατὰ ἄγνοιαν ἐπράξατε· ἐξ ὧν ὁρῶ πολλοὺς ὑμῶν ἐπιστρέφοντας καὶ σωζομένους. Εἰκὸς γὰρ πρὸς τοὺς ἐπιστρέψαντας ἤδη ἐξ αὐτῶν καὶ πιστεύσαντας τοῦτό φησι. Πῶς δὲ κατὰ ἄγνοιαν ἔπραξαν; Τὸ γὰρ λῃστὴν αἰτῆσαι, τὸ μὴ λαβεῖν τὸν κριθέντα ἀπολυθῆναι, τὸ καὶ θελῆσαι ἀνελεῖν, ποίας ἀγνοίας; Ἀλλ' οὕτως ἔφη, θύραν αὐτοῖς ἀνοίγων ἐπιστροφῆς· διὰ τοῦτό οὐ λέγει· Μετανοήσατε περὶ τῶν ἐν τῷ σταυρῷ τετολμημένων ὑμῖν· ἀλλ', εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι τέως τὰς ἑτέρας ὑμῶν ἁμαρτίας. Μετανοήσατε οὖν, φησιν, ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροὶ D ἀναψύξεως. Δείκνυσι δὲ ἐνταῦθα ταλαιπωρίαις πολλαῖς μέλλοντας αὐτοὺς περιπίπτειν· πρὸς γὰρ τὸν μέλλοντα κλαίειν καὶ παραμυθίας τινὸς ἐπιθυμοῦντα ὁ λόγος ἂν οὗτος ἁρμόσειεν. Ὅρα δὲ πῶς ὁδῷ προβαίνει. Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ δημηγορίᾳ τὴν ἀνάπαυσιν[92] καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἡνίξατο κάθισιν· ἐνταῦθα δὲ καὶ τὴν ἐμφανῆ παρουσίαν. Ἦν καιρὸν, φησὶν, ἀναψύξεως· τίνες γὰρ εἶεν οἱ καιροὶ τῆς ἀναψύξεως; ἢ οἱ τῆς ἀναστάσεως; Οὓς καὶ Παῦλος ἐπιζητεῖ λέγων·

Variæ lectiones et notæ.

[91] *In vulgatis plerisque est*, προκεχηρυγμένον. *Deesse aliquid videtur orationi supplendum : nempe, « possitis intrepidi et cum fiducia bene vobis conscii stare ante tribunal Christi, » aut simile quid. Erasmus : « Ut cum venerint », etc. Ego malim, « ut veniant, » ut etiam in scholio transtuli.* [92] *Isc.* τὰ τετολμημένα, ἢ τὴν τετολμημένην, δηλονότι, ἀδικίαν. [93] *Isc.*, ἀνάστασιν.

Digitized by Google

Καὶ ἡμεῖς οἱ ἐν τῷ σκήνει τούτῳ στενάζομεν βαρούμενοι. Εἰ δέ τις καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν λέγει καιροὺς ἀναψύξεως, οὐδὲν κωλύει. Καὶ γὰρ τοὺς τῆς κακώσεως αὐτῶν καὶ αἰχμαλωσίας διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς ἐκολόβωσεν ὁ Θεός· ἵνα οἱ πιστεύσαντες εὕρωσιν ἀνάψυξιν, καὶ διασωθῶσιν ἀπὸ τῆς σφοδρᾶς ἐκείνης ἀνάγκης. Καὶ ἀποστείλῃ τὸν προκεχειρισμένον ὑμῖν Χριστὸν Ἰησοῦν. Ἀντὶ τοῦ, Ἀνάγκη ἐστὶ δέξασθαι αὐτὸν, ἅτε δὴ Θεὸν ὑπάρχοντα, καὶ συνεδριάζειν ἀεὶ ὀφείλοντα τῷ Πατρί. Ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων. Τὴν αἰτίαν δηλοῖ, διὰ τί νῦν οὐκ ἔρχεται. Ἀποκαταστῆναι δεῖ, φησὶ, καὶ εἰς πέρας ἐλθεῖν ἅπαντα, καὶ τότε ἐλεύσεται. Ἀλλὰ πῶς φησιν ἄνω· Ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι. Ἆρα οὔπω ἦν αὐτὸν δεξάμενος; Καὶ πάνυ. Πῶς οὖν οὐκ εἶπεν, ὃν οὐρανὸς ἐδέξατο· τοῦτο, ὡς περὶ τῶν ἄνω χρόνων διαλεγόμενος, φησί. Τὸ δὲ ἄχρι, καὶ τὸ, ἕως, παρὰ τῇ θείᾳ Γραφῇ, οὐ χρόνου ἐστὶ συμβατικόν. Ἐπεὶ [96] γὰρ νοητέον τὸ εἰρημένον πρὸς τὸν Θεὸν, ἕως τοῦ αἰῶνος σὺ εἶ; Ἔστιν οὖν ὁ νοῦς τοῦ προκειμένου· Πολλὰ, φησὶ, εἶπον οἱ προφῆται γίνεσθαι, ἃ οὔπω Πάντα πεπλήρωται· ἀλλ' ἔτι γίνονται καὶ γενήσονται ἕως τῆς συντελείας. Ἀναληφθεὶς γὰρ ὁ Χριστὸς εἰς οὐρανοὺς, μένει ἐκεῖ ἕως τῆς τοῦ κόσμου συντελείας, ἐλευσόμενος τότε μετὰ δυνάμεως, ἀποκαταστάντων πάντων λοιπὸν ὧν προεθέσπισαν οἱ προφῆται· ἤτοι ὅταν τὸ τέλος ἐνστῇ, καὶ παύσηται τὰ αἰσθητὰ, τότε ὁ Χριστὸς ἔσται τῶν οὐρανῶν ὑψηλότερος.

A progrediatur. In prima quidem concione resurrectionem et in cœlis sessionem latenter indicavit : hic etiam illustrem adventum, quem tempus recreationis esse dicit. Nam quænam fuerint tempora recreationis alia atque resurrectionis? quæ Paulus etiam requirit, ubi dicit : Et nos, qui versamur in hoc tabernaculo, ingemiscimus, dum gravamur. Quod si quis etiam dicat ea tempora esse recreationis quæ expugnationem Jerosolymorum consecuta sunt, nihil vetat. Etenim tempora afflictionis et captivitatis eorum propter electos Deus contraxit et abbreviavit : ut illi qui crediderint, adipiscantur recreationem, ac serventur ab illa vehementi necessitate. Et mittat eum, qui vobis repræsentatus est, Christum Jesum. Pro eo, quod est :
B Necesse est, ut capiat eum, quippe nimirum qui Deus sit, et una cum Patre semper debeat sedere. Quem oportet cœlum quidem capere usque ad tempora. Causam declarat, cur nunc non veniat : Restitui, inquit, oportet, et ad finem perduci universa, et tunc veniet. Sed quo modo, supra dicit : Quem oportet cœlum quidem capere. An nondum recepérat eum? Maxime. Qui fit igitur, ut non dicat : quem cœlum recepit? Hoc, tanquam de superioribus temporibus verba faciens, dicit. At dictiones ἄχρι, id est *usque ad*, ἕως, id est *donec*, in divina Scriptura certi temporis significativæ non sunt. Nam qui intelligendum fuerit illud dictum ad Deum : Usque in sæculum tu es? Est igitur sententia propositi loci : Multa, inquit, prophetæ dixerunt esse futura : quæ nondum omnia evenerunt et impleta sunt : sed etiam nunc fiunt, et fient usque ad rerum consummationem. Sursum enim in cœlos Christus exceptus, manet illic usque ad mundi consummationem; tunc venturus cum copiis validis, restitutis postea omnibus, quæ prædixerunt prophetæ : videlicet cum finis exstiterit, et finem habuerint ea, quæ sensibus percipiuntur, tunc Christus erit sublimior cœlis.

C *Μωσῆς* [98] *μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν, ὅτι Προφήτην ἡμῖν* [99] *ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε* [97] *κατὰ πάντα, ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς.*

VERS. 22. *Nam Moyses quidem ad patres dixit : Prophetam nobis excitabit Dominus Deus noster de fratribus nostris, ut me.* 42 *Ei dicto audientes estote in omnibus, quæcunque dixerit ad vos.*

Ἔσται δὲ, πᾶσα ψυχὴ, ἥτις ἐὰν [98] *μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ.*

VERS. 23. *Futurum est enim, ut omnis anima quæcunque non obediverit illi prophetæ de populo tollatur* [a].

Καὶ πάντες καὶ οἱ προφῆται ἀπὸ Σαμουὴλ, καὶ τῶν καθεξῆς, ὅσοι ἐλάλησαν, καὶ κατήγγειλαν τὰς ἡμέρας ταύτας.

VERS. 24. *Et omnes item prophetæ a Samuele ac deinceps quotquot vaticinati sunt, etiam hos dies annuntiaverunt.*

Ὑμεῖς ἐστε υἱοὶ τῶν προφητῶν, καὶ τῆς διαθήκης, ἧς διέθετο ὁ Θεὸς πρὸς τοὺς πατέρας ὑμῶν, λέγων πρὸς Ἀβραάμ· Καὶ ἐν τῷ σπέρματί σου ἐνευλογηθήσονται [99] *πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῆς γῆς.*

VERS. 25. *Vos estis filii prophetarum et testamenti, quod ordinavit Deus cum patribus nostris dicens ad Abrahamum : Et per semen tuum benedicentur omnes familiæ terræ.*

D

Ὑμῖν πρῶτον ὁ Θεὸς ἀναστήσας τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ἀπέστειλεν [1] *εὐλογοῦντα ὑμᾶς, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πονηρῶν ὑμῶν* [2].

VERS. 26. *Vobis primum Deus resuscitatum Filium suum Jesum misit, qui benediceret vobis, ita ut convertat se unusquisque vestrum ab improbitate* [b] *sua.*

Variæ lectiones et notæ.

[96] Ισ., πῶς. [98] *In vulgatis est*, Μωϋσῆς. [96] ὑμῖν, *est in vulgatis, et mox* ὑμῶν. [97] *In vulgatis est*, ἀκούσεσθε. [98] ἂν, *est in vulgatis.* [99] εὐλογηθήσονται, *est in vulgatis.* [1] αὐτὸν *hic insertum est in vulgatis.* [2] ἡμῶν, *erat.*

[a] V. *exterminetur.* [b] V. *nequitia.*

Digitized by Google

Dixit, etc. *Prophetam ut me.* Cæterum quod dicit, ut me, non de natura, sed de actione accipiendum et intelligendum est. Non igitur natura, sed rebus gestis. Nam si essentia atque natura, dixisset, ut me : non unus surrexisset, sed multi. *Prophetam excitabit vobis Dominus*, etc. Propheta nominatus est Emmanuel propter humanam naturam, qui tanquam loco Moysis Dei et hominum mediator et intercessor est. Dixerim enim cum etiam Moysen cum Moyse [u] per similitudinem comparatum : cum umbra videlicet veritatem. Nascitur enim Christus in Bethleem, sicuti Moyses in Ægypto ; Israelita ille fuit, etiam hic quod attinet ad carnem ; de genere autem ille sacerdotali, hic de Davide oriundus propter Virginem ; Pharao regnavit illius ætate, hujus Herodes ; infantes ille tollit, hic infantes interficit ; masculos ille, masculos et hic ; per matrem ille servatur ; per matrem et una cum matre servatus est etiam hic. Tolletur de populo. Cum immortalis sit anima hominis, non prorsus ac plane tollitur ac disperit, sed ex bono quodam ordine ac loco, ubi [prius] erat collocata, [ejicitur]. Sic etiam Judas ejectus et motus est ordine et cœtu apostolorum. Quoniam igitur immortalis est anima, per exterminationem et ejectionem ejus intelligimus, eam excidere atque privari bonis, quibus futurum erat, ut frueretur, si modo, ut Deus præscripsit, vitam transegisset. Vos estis filii prophetarum. Prophetarum dicit, pro eo quod est : Non animo consternari [v], neque existimare oportet vos alienos factos esse promissionum. Vos estis filii prophetarum. Itaque vobis dicebant, ac propter vos hæc facta sunt. Quid est, filii testamenti ? pro eo, quod est hæredes, hæredes autem, non recens ac modo scripti ; sed tanquam filii, atque alioquin, ut ostendat, quatenus jure adoptionis. Quasi diceret : Si igitur et vos ipsi vultis, hæredes estis. Idcirco vos estis, **43** inquit, filii prophetarum et testamenti. Jesum misit, qui benediceret vobis. Misit quidem etiam aliis, sed prius vobis, qui crucifixistis et interfecistis. Ecquando ? an ex cruce duntaxat ? quin etiam postea, postque resurrectionem. Etenim vobis primum, inquit, resuscitatum misit : quid ut faceret ? ut benediceret vobis, ut servaret vos, si utique etiam ipsi volueritis desistere a peccatis vestris.

[ΚΥΡΙΛΛΟΥ.] *Εἶπων*, [s] *Προφήτην ὡς ἐμέ*· τὸ δὲ ὡς ἐμὲ, οὐκ ἐπὶ τῆς φύσεως, ἀλλ' ἐπὶ τῆς πράξεως ἐκληπτέον. Οὐ τῆς οὐσίας οὖν, ἀλλὰ τοῖς [t] *πράγμασιν*· εἰ γὰρ, τῇ οὐσίᾳ, ἔφη, ὡς ἐμὲ, οὐχ εἷς ἀνέστη, ἀλλὰ πολλοί. *Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος*. Προφήτης ὠνόμασται διὰ τὸ ἀνθρώπινον ὁ Ἐμμανουὴλ, ὁ ὡς ἐν τάξει Μωϋσέως [s] μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων· φαίην γὰρ ἂν αὐτὸν καὶ Μωσέα· Μωϋσῆν ἐν παραβολῇ συγκρινόμενον, τῇ σκιᾷ ἡ ἀλήθεια. Γεννᾶται γὰρ ἐν Βηθλεὲμ ὁ Χριστὸς, ὡς ὁ Μωσῆς ἐν Αἰγύπτῳ· Ἰσραηλίτης ἐκεῖνος, οὗτος τὸ κατὰ σάρκα, ἐκ γένους δὲ ἱερατικοῦ, οὗτος ἐκ Δαβὶδ διὰ τὴν Παρθένον. Φαραὼ ἐπ' ἐκείνου, Ἡρώδης ἐπὶ τούτου· βρέφη φονεύει ἐκεῖνος, βρέφη οὗτος ἀναιρεῖ· ἀρρενικὰ ἐκεῖνος, ἀρρενικὰ καὶ οὗτος· διὰ μητρὸς σώζεται ἐκεῖνος, διὰ μητρὸς ἐσώθη καὶ μετὰ μητρὸς οὗτος. Ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ. [ΔΙΔΥΜΟΥ.] Ἀθάνατος οὖσα τοῦ ἀνθρώπου ἡ ψυχὴ, οὐ καθάπαξ ἐξολοθρεύεται, ἀλλ' ἔκ τινος τάγματος ἀγαθοῦ, ὅπου ἦν τεταγμένη πρότερον. Οὕτω καὶ Ἰούδας ἐξωλοθρεύθη ἐκ τοῦ χοροῦ τῶν ἀποστόλων. Ἐπεὶ οὖν ἀθάνατός ἐστιν ἡ ψυχὴ, ἐξολόθρευσιν αὐτῆς νοοῦμεν τὸ ἔξω γενέσθαι τῶν ἀγαθῶν, ὧν ἐμελλεν ἀπολαύειν, εἴγε θεοπρεπῶς ἐπολιτεύσατο. Ὑμεῖς ἐστε υἱοὶ τῶν προφητῶν. Προφητῶν λέγει, ἀντὶ τοῦ, μὴ πτοεῖσθε μηδὲ νομίζετε [s] δεῖ ἀλλοτριῶσθαι ἑαυτοὺς τῶν ἐπαγγελιῶν. Ὑμεῖς ἐστε υἱοὶ τῶν προφητῶν· ὥστε ὑμῖν ἔλεγον, καὶ δι' ὑμᾶς ταῦτα γέγονε. Τί ἐστιν, υἱοὶ τῆς διαθήκης ; Ἀντὶ τοῦ, κληρονόμοι· κληρονόμοι δὲ, οὐ προσφάτως ἐγγραφέντες, ἀλλ' ὡς υἱοὶ, ἄλλως τε δὲ ἵνα δείξῃ ὅτι ὅσον ἀπὸ τῆς υἱοθεσίας. Εἰ ἄρα καὶ αὐτοὶ βούλεσθε, κληρονόμοι ἐστέ. Διὰ τοῦτό φησιν, Ὑμεῖς ἐστε υἱοὶ τῶν προφητῶν καὶ τῆς διαθήκης. Ἰησοῦν ὃν ἀπέστειλεν εὐλογοῦντα ὑμᾶς. Ἀπέστειλε μὲν γὰρ ἑτέροις, ἀλλ' ὑμῖν πρότερον τοῖς σταυρώσασι καὶ ἀποκτείνασι. Καὶ πότε ; Ἀπὸ τοῦ σταυροῦ μόνον ; ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν. Καὶ γάρ, φησὶν, ὑμῖν πρῶτον ἀναστήσας ἀπέστειλε, τί ποιῆσαι ; Εὐλογῆσαι ὑμᾶς καὶ σῶσαι, ἂν ἄρα καὶ αὐτοὶ ἕλοισθε ἀποστρέψαι ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν.

CAPUT IV.

VERS. 1. *Facientes autem illos ad populum hæc verba, subito interventu suo oppresserunt et interpellaverunt sacerdotes cum præsidio templi, et Sadducæi,*

VERS. 2. *Offensi propterea quod illi populum docerent* [x], *et annuntiarent per Jesum resurrectionem mortuorum :*

VERS. 3. *Qui injecerunt illis manus, et tradide-*

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

Λαλούντων δὲ αὐτῶν πρὸς τὸν λαὸν [r] *τὰ ῥήματα ταῦτα ἐπέστησαν αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς καὶ ὁ στρατὸς* [s] *τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι,*

Διαπονούμενοι διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὺς τὸν λαὸν, καὶ καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν [y].

Καὶ ἐπέβαλον αὐτοῖς τὰς χειρας, καὶ ἔθεντο

Variæ lectiones et notæ.

[s] εἶπεν, *Isc.* [t] *Locus corruptus.* [s] Μωϋσέος, *erat.* [s] *Isc.* πτοεῖσθαι μηδὲ νομίζεσθαι δεῖ. ἢ, νομίζητε ; δῆ. ἢ, δεῖν ἀλλοτριοῦσθαι, ἀναγνωστέον. [r] *Ista desiderantur in vulgatis.* [s] Ὁ στρατηγὸς, *est in vulgatis. In vulgatis est*, τὴν ἐκ νεκρῶν.

[u] *Locus corruptus.* [v] *Locus corruptus.* [x] V. *dolentes, quod docerent.*

Digitized by Google

εἰς τήρησιν εἰς τὴν αὔριον · ἦν γὰρ ἑσπέρα ἤδη.

Οὕπω τῶν προτέρων ἀναπνεύσαντες πειρασμῶν, εἰς ἑτέρους ἀνέβαινον. Καὶ ὅρα πῶς οἰκονομεῖται τὰ πράγματα. Πρῶτον ἐχλευάσθησαν πάντες ὁμοῦ · δεύτερον εἰς κινδύνους ἐμβαίνουσιν · ἀλλ' οὐκ ἐφεξῆς. Ἀλλὰ πρότερον εὐδοκιμήσαντες ἐν ταῖς δημηγορίαις · καὶ θαῦμα ἐργασάμενοι μετὰ ταῦτα μέγα, οὕτω δὴ λοιπὸν μετὰ τὸ θαρρῆσαι Θεοῦ, συγχωρήσαντος, τῶν ἀγώνων ἅπτονται. Σὺ δέ μοι τὴν ἐπὶ πονηρίᾳ καὶ ἰταμότητι προκοπὴν τῶν Ἰουδαίων θέα · ὅτι ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ τὸν παραδώσοντα ζητοῦντες, ἐνταῦθα λοιπὸν αὐτοὶ τὰς χεῖρας ἐπιβάλλουσι · θρασύτεροι γεγονότες καὶ ἀναισχυντότεροι μετὰ τὸν σταυρόν. Σὺν αὐτοῖς δὲ, φησὶ, καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ · ἵνα πάλιν δημόσιον ἔγκλημα περιθῶσι τοῖς γεγενημένοις, καὶ μὴ ὡς ἰδιωτικὸν ἐκδικῶσιν · ὅπερ πανταχοῦ, φησὶ, σπουδάζουσι ποιεῖν. Καὶ ἔθεντο εἰς τήρησιν εἰς τὴν αὔριον. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν βουλόμενοι μαλάξαι αὐτοὺς, τοῦτο ἐποίουν καὶ ἐφύλαττον · τοὺς δὲ ἀποστόλους ἡ ἀναβολὴ τοῦ χρόνου θαρσαλεωτέρους εἰργάζετο.

Πολλοὶ δὲ τῶν ἀκουσάντων τὸν λόγον ἐπίστευσαν · καὶ ἐγενήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ὡσεὶ χιλιάδες πέντε.

Τί τοῦτο; Μὴ γὰρ εὐδοκιμήσαντας [10] εἶδον τοὺς ἀποστόλους, ἀλλ' οὐχὶ δεθέντας; Πῶς οὖν ἐπίστευσαν; Ὁρᾷς ἐνέργειαν θείαν φανεράν; Καὶ μὴν ἔδει καὶ τοὺς ἤδη πιστεύσαντας ἀσθενεστέρους γενέσθαι · ἀλλ' ἡ Πέτρου δημηγορία θείῳ πνεύματι συγκροτουμένη εἰς τὸ βάθος τῆς διανοίας τὰ σπέρματα κατέβαλε, καὶ αὐτῆς τῆς ψυχῆς αὐτῶν ἥψατο. Ἐνώπιον δὲ ἐκεῖνοι τοῦ πλήθους τοὺς ἀποστόλους ἐδέσμευσαν, ἵνα καὶ αὐτοὺς ὁρῶντας δειλοτέρους ἐργάσωνται. Τὸ δὲ ἐναντίον ἐγένετο, καὶ κατ' ἰδίαν δὲ αὐτοὺς ἐξετάζουσιν · ἵνα μὴ ἀπὸ τῆς παῤῥησίας αὐτῶν οἱ ἀκούοντες κερδήσωσιν.

Ἐγένετο δὲ ἐπὶ τὴν αὔριον συναχθῆναι αὐτῶν τοὺς ἄρχοντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ Γραμματεῖς εἰς Ἰερουσαλήμ.

Καὶ Ἄννας τὸν ἀρχιερέα, καὶ Καϊάφαν, καὶ Ἰωάννην, καὶ Ἀλέξανδρον, καὶ ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ.

Καὶ στήσαντες αὐτοὺς ἐν [11] μέσῳ, ἐπυνθάνοντο, ἐν ποίᾳ δυνάμει, ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποιήσατε τοῦτο ὑμεῖς;

Τότε [12] ὁ Πέτρος πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου, εἶπε πρὸς αὐτούς · Ἄρχοντες τοῦ λαοῦ καὶ πρεσβύτεροι τοῦ Ἰσραήλ.

Εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσωσται;

runt asservandos vinctos [y] *usque in crastinum. Erat enim jam vesper.*

Cum nondum a prioribus tentationibus respirassent, aliis occurrunt. Ac vide ut res disponantur. Primum irrisi sunt simul omnes : deinde in pericula incidunt ; sed non continenter atque conjuncte. Nam cum prius in concionibus prosperos successus habuissent, ac rem bene gessissent, miraculumque magnum postea effecissent, ita demum fiduciam cum deinceps sumpsissent, promissu Dei certamina capessunt. At tu mihi Judæorum in improbitate atque audaci impudentiâ progressum et profectum specta. Nam qui in Christo, qui eum traderet, requirebant, nunc deinceps ipsi manus injiciunt, post crucem audaciores et impudentiores effecti. Cum eis autem ait etiam fuisse templi præsidii præfectum, ut rursus publicum crimen actis circumdarent, ac non tanquam privatum vindicarent ; quod ubique, ut inquit, facere student. Et tradiderunt asservandos vinctos in crastinum. Atque illi quidem hoc faciebant ut vinctos eos asservarent, quia volebant animos eorum mollire. Sed apostolos mora temporis interjecta confidentiores effecit.

Vers. 4. *Porro multi eorum, qui concioni interfuerant, crediderunt : ac redactus est numerus virorum ferme millia quinque.*

Quid hoc est? Nunquid prospero successu rei commendatos atque probatos, et non vinctos viderant apostolos? Qui igitur crediderunt? Videsne efficientiam et operationem Dei manifestam? Atqui oportebat etiam eos, qui jam crediderant, fieri infirmiores, sed Petri concio divino Spiritu composita in altitudinem mentis semina dejecerat, et in ipsam animam eorum penetraverat. In conspectu autem multitudinis illi apostolos vinxerunt : 44 ut et eos, qui viderent, timidiores efficerent, sed contrarium evenit. Privatim itęm remotisque arbitris eos examinant, ne quid lucri ex illorum libertate sermonis caperent qui audirent.

Vers. 5. *Accidit autem postridie, ut cogerentur principes eorum et seniores et Scribæ Jerosolymam.*

Vers. 6. *Et Annas pontifex et Caiphas et Joannes et Alexander, et quotquot erant de genere pontificali :*

Vers. 7. *Eosque in medium adductos interrogabant, qua facultate ac vi* [z]*, cujusve nomine fecistis hoc vos?*

Vers. 8. *Tunc Petrus repletus Spiritu sancto, dixit ad eos : Principes populi et seniores Israelis :*

Vers. 9. *Si nos hodie interrogamur* [a] *propter beneficium collatum in hominem debilem, qua ratione iste sanatus sit* [b],

Variæ lectiones et notæ.

[10] Εὐδοκιμήσαντες, *erat.* [11] *In vulgatis additur,* τῷ. [12] *In vulgatis deest,* ὁ.

[y] V. *et posuerunt eos in custodiam.* [z] E. *qua virtute.* [a] E. *examinamur.* V. *dijudicamur.* [b] *salvus factus.*

Digitized by Google

VERS. 10. *Notum omnibus vobis et toti plebi Israeliticæ esto, per nomen Jesu Christi Nazareni, quem vos cruci affixistis, quem Deus excitavit a mortuis, per illum, inquam, hunc coram vobis sanum astare.*

Præter alia mala atque incommoda, ne legis quidem ab illis instituta servabantur. Vide enim multitudinem pontificum, cum unus duntaxat quoad viveret, esse deberet. Formam autem judicii etiam hic rei, quæ agebatur, circumdant, ut injusti judicii rei et obnoxii fierent. Sciscitabantur qua vi ac facultate, quove nomine. Atqui sciebant. Dolentes enim illos per Jesum annuntiare resurrectionem, detinebant eos. Cur ergo interrogant? Quia sperabant eos metu judicii ac multitudinis inficiaturos, atque ita putabant totum negotium recte ab sese compositum iri. Vide enim quam vafre et astute interrogent. Quo nomine, inquit, fecistis? Malebant enim apostolos suum opus illud esse confiteri, quam Christi potestatis atque virtutis. Vide autem ut reprimebantur, quia ne nominare quidem volebant claudi sanationem. Nam cur non dicunt, quale id esset: sed ita, fecistis, inquiunt, hoc? Principes populi, et seniores Israelis. Vide philosophiam: considera item, ut, ubi usus postulat, etiam vehementer eos reprehendat. Nominavit quidem eos honorifice: sed posteaquam ad rem pervenit, non prætermittit convenientem reprehensionem [c], latenter eis in memoriam redigens, quod propter talia semper et in judicio disceptarent et offenderentur. Porro quod dicit, ejusmodi est: Maxime quidem decebat nos coronari ob has res, et tanquam benefactores proclamari: sed quoniam in judicium vocamur et causam dicimus, notum sit omnibus vobis et toti plebi Israeliticæ, quod maxime eos male habebat: id autem est, 45 quod et Christus eis dicebat: Quod in aurem audivistis, prædicate in tectis. Per nomen Jesu Christi Nazareni. Ne putetis, inquit, nos patriam celare. Quin etiam hanc edimus: atque adeo cum supplicium confitemur, tum prædicamus resurrectionem. Quem vos crucifixistis. Redegit eis in memoriam verbum, quod satis eos poterat terrere. Qualia enim illos putas his verbis accepisse vulnera?

VERS. 11. *Hic est ille lapis, qui* [d] *rejectus est a vobis ædificantibus, qui redactus est ad caput anguli.*

VERS. 12. *Nec est in alio quoque salus: nec enim nomen est aliud, quod datum sit, inter homines, per quod nos oporteat* [e] *servari* [f].

Hic est lapis, id est, vehementer probatus atque spectatus: qui factus est caput coagmentatorum per eum in unum ædificium Ecclesiæ duorum illorum populorum: nempe Judaici, qui

Γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν καὶ παντὶ τῷ [12] *Ἰσραὴλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Ναζωραίου, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὃν ὁ θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, ἐν τούτῳ οὗτος παρέστηκεν ἐνώπιον ὑμῶν ὑγιής.*

Μετὰ τῶν ἄλλων αὐτοῖς κακῶν, οὐδὲ τὰ τοῦ νόμου ἐφυλάττετο. Ὅρα γὰρ καὶ πλῆθος ἀρχιερέων· ἑνὸς διὰ βίου ὀφείλοντος εἶναι. Σχῆμα δὲ δικαστηρίῳ κάνταῦθα τῷ πράγματι περιτιθέασιν· ἵνα ὑπεύθυνοι τῇ ἀδίκῳ κρίσει γένωνται. Ἐπυνθάνοντο ἐν ποίᾳ δυνάμει ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι. Καὶ μὴν ᾔδεισαν. Διαπονούμενοι γὰρ ἐν τῷ καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν, κατεῖχον [14] αὐτούς. Τίνος οὖν ἕνεκεν ἐρωτῶσι; Προσδοκῶντες αὐτοὺς τὸ δικαστήριον καὶ τὸ πλῆθος φοβηθέντας, ἐξάρνους γενέσθαι· καὶ τὸ πᾶν διὰ τοῦτο νομίζοντες κατορθωκέναι. Ὅρα γὰρ πῶς κακούργως ἐρωτῶσιν. Ἐν ποίῳ ὀνόματι, φησὶν, ἐποιήσατε; Μᾶλλον γὰρ ἐβούλοντο τοὺς ἀποστόλους ἑαυτῶν εἶναι τὸ ἔργον ὁμολογεῖν, ἢ τῆς δυνάμεως τοῦ Χριστοῦ. Ὅρα δὲ πῶς ἀπεπνίγοντο· ὅτι οὐδὲ ὀνομάσαι ἤθελον τὴν θεραπείαν τοῦ χωλοῦ. Διὰ τί γὰρ μὴ λέγουσι ποῖον; Ἀλλ' οὕτω, φασὶν, ἐποιήσατε τοῦτο. Ἄρχοντες τοῦ λαοῦ καὶ πρεσβύτεροι τοῦ Ἰσραήλ. Ὅρα φιλοσοφίαν· σκόπει δὲ ἔνθα ἡ χρεία καλεῖ, πῶς καὶ σφόδρα αὐτῶν καθάπτεται. Ὠνόμασε γὰρ αὐτοὺς μετὰ τιμῆς· ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸ πρᾶγμα ἀνέβη, οὐκ ἀφίσταται τοῦ πρέποντος ἐλέγχου, λεληθότως ἀνιμιμνήσκων, ὅτι ἐπὶ τοῖς τοιούτοις αὐτοὶ καὶ ἔκρινον καὶ ἐδυσχέραινον ἀεί. Ὃ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν ὅτι μάλιστα μὲν ἐχρῆν στεφανοῦσθαι ἡμᾶς ἐπὶ τούτοις, καὶ ὡς εὐεργέτας ἀνακηρύττεσθαι· ἐπειδὴ δὲ κρινόμεθα, γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν καὶ παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραὴλ, ὃ μάλιστα αὐτοὺς ἐλύπει· τοῦτο δέ ἐστι καὶ ὃ ἔλεγεν αὐτοῖς ὁ Χριστός· Ὃ ἠκούσατε εἰς τὸ οὖς, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Ναζωραίου. Μὴ νομίσητε, φησὶν, ὅτι κρύπτομεν τὴν πατρίδα· ἀλλὰ καὶ ταύτην λέγομεν· ναὶ δὴ καὶ τὸ πάθος ὁμολογοῦμεν, καὶ κηρύττομεν τὴν ἀνάστασιν. Ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε. Ἀνέμνησεν αὐτοὺς καὶ ῥήματος, ἱκανοῦ φοβῆσαι· ποίας γὰρ οἴει λαμβάνειν αὐτοὺς τούτοις τοῖς λόγοις πληγάς;

Οὗτος [13] *ὁ λίθος ὁ ἐξουθενηθεὶς ὑφ' ὑμῶν τῶν οἰκοδομούντων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας.*

Καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία· οὔτε γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς.

Οὗτος ὁ λίθος, τουτέστιν ὁ σφόδρα δόκιμος, ὃς ἐγένετο κεφαλὴ τῶν συναρμοσθέντων δι' αὐτοῦ εἰς μίαν οἰκοδομὴν Ἐκκλησίας τῶν δύο λαῶν· τουτέστι τοῦ Ἰουδαϊκοῦ τοῦ πεπιστευκότος, καὶ παντὸς τοῦ

Variæ lectiones et notæ.

[12] *In vulgatis adjectum est,* λαῷ. [14] Κατέχον, *erat.* [13] *In vulgatis adjectum est,* ἐστὶν.

[c] *Non supersedet convenienti reprehensione.* [d] V. *reprobatus.* [e] *per quod servandi simus.* [f] V. *salvos fieri.*

Digitized by Google

ἐξ ἐθνῶν, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία. Ἐνταῦθα καὶ ὑψηλὰ φθέγγεται. Ὅτι [16] μὲν γὰρ διδάξαι ἐχρῆν, καὶ προφητείας παράγουσιν· ὅτι δὲ παῤῥησιάσασθαι, μόνον ἀποφαίνονται. Ὅταν γὰρ μὴ ᾖ τι [17] κατορθῶσαι, ἀλλὰ παῤῥησίᾳ ἐνδείξασθαι, οὐ φείδεται. Οὐ γὰρ ἐδεδοίκει νῦν μὴ πλῆξαι ὡς ἐν ἄλλοις ποιεῖ· πρὸς τὴν τῶν ἀκουόντων σωτηρίαν τοὺς λόγους οἰκονομούμενος. Πᾶσι δῆλον, φησί, ὅτι οὐχ ἡμῖν μόνοις ἐδόθη τὸ ὄνομα, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν, ὅτι, φησί, καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ἐνόμιζον ἀνάστασιν· ἀλλὰ ψυχρὰν καὶ μειρακιώδη.

A credidérit, et cujuslibet ex gentilibus. Nec est in alio quoquam salus. Hic etiam sublimia loquitur. Nam ubi docere quidem oportebat, etiam prophetias producunt : ubi vero libere loqui, solummodo sententiam suam exponunt. Cum enim nulla esset occasio rei bene gerendæ et lucri faciendi, sed libere indicandi, non parcebat. Nam nunc non metuebat, ne perterrefaceret et vulneraret, sicut in aliis facit ad auditorum salutem verba adaptans atque disponens. Omnibus perspicuum est, inquit, non nobis solis datum esse nomen, verum etiam omnibus, quia etiam Judæi [g], inquit, resurrectionem esse putabant, sed frigidam ac puerilem.

Θεωροῦντες δὲ τὴν τοῦ Πέτρου παῤῥησίαν καὶ Ἰωάννου, καὶ καταλαβόμενοι ὅτι ἄνθρωποι ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται, ἐθαύμαζον· ἐπεγίνωσκόν τε αὐτοὺς, ὅτι σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν. B

Τὸν δὲ ἄνθρωπον βλέποντες σὺν αὐτοῖς ἑστῶτα τὸν τεθεραπευμένον, οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν.

Ἔστι γὰρ καὶ ἀγράμματον εἶναι, καὶ μὴ ἰδιώτην· καὶ ἰδιώτην, καὶ μὴ ἀγράμματον, ἐνταῦθα δὲ τὰ δύο συνέδραμον· διὸ καὶ ἐθαύμαζον, λεγόντων καὶ καταῤῥητορευόντων αὐτῶν. Πόθεν δὲ κατελάβοντο; Ἐξ αὐτῶν ἐκείνων ἐξ ὧν ἔλεγον· Οὐχ ἁπλῶς δὲ τοῦτο φησι τὸ, Ἐπιγίνωσκόν τε αὐτούς· ἀλλὰ σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν ἐν τῷ πάθει· οὗτοι γὰρ τότε μόνοι ἦσαν σὺν αὐτῷ· καὶ ἑώρων αὐτοὺς ταπεινοὺς καὶ συνεσταλμένους τότε, καὶ τοῦτο αὐτοὺς ἐξένιζε μάλιστα ἡ ἀθρόα μεταβολή. Ὁ γὰρ τότε μηδὲ παιδίσκης διερωτώσης ἀντισχών, νῦν εἰς αὐτοὺς μέσους τοὺς ἀρχιερεῖς περιελθὼν καὶ τὸ συνέδριον, μετὰ παῤῥησίας φθέγγεται. C

Vers. 13. *Videntes autem liberam in dicendo contumaciam [h] Petri et Joannis, et homines illiteratos et idiotas eos esse compertum habentes admirabantur, et recognoscentes eos Jesu comites fuisse ;*

Vers. 14. *Hominemque, qui sanatus fuerat, una cum eis stantem videntes, nihil poterant contradicere.*

Potest enim quis esse illitteratus, et non idiota : et idiota, et non illitteratus. Sed hic utraque concurrebant. Quamobrem etiam mirabantur, se ab talibus eloquentia vique dicendi confutari atque convinci. Sed unde compertum habuerunt (eos esse tales)? Ex iis, quæ dicebant. Non simpliciter autem hoc dicit, Et recognoverunt eos ; sed quod cum Jesu essent tempore passionis atque supplicii. Nam hi tunc soli erant cum illo, ac viderant eos tunc esse animo demisso atque contracto : atque repentina illa mutatio maxima admiratione eos afficiebat. Nam qui tunc ne ancillulam quidem interrogantem sustinuerat, nunc in medium ipsorum pontificum atque concilii progressus, **46** loquitur confidenter atque constanter.

Κελεύσαντες δὲ αὐτοὺς ἔξω τοῦ συνεδρίου ἀπελθεῖν, συνέβαλλον [18] πρὸς ἀλλήλους,

Λέγοντες· Τί ποιήσωμεν [19] τοῖς ἀνθρώποις τούτοις; Ὅτι μὲν γὰρ γνωστὸν σημεῖον γέγονε δι' αὐτῶν, πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλὴμ φανερόν· καὶ οὐ δυνάμεθα ἀρνήσασθαι.

Ἀλλ' ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον διανεμηθῇ εἰς τὸν λαὸν, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα [20] αὐτοῖς μηκέτι λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ μηδενὶ ἀνθρώπῳ [21].

Vers. 15. *Jussis igitur illis egredi extra concilium, communicabant [i] inter sese,*

Vers. 16. *Dicentes : Quid faciemus hominibus his? Nam signum quidem illustre [j] per eos editum esse, omnibus incolentibus Hierosolymam manifestum est, et non possumus negare :*

Vers. 17. *Sed ne latius spargatur ac divulgetur in populum, minaciter interdicamus eis [k], ne posthac amplius homini cuiquam loquantur in nomine hoc.*

Καὶ καλέσαντες αὐτοὺς, παρήγγειλαν αὐτοῖς, τὸ καθόλου [22] μὴ φθέγγεσθαι, μηδὲ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ. D

Vers. 18. *Et vocatis eis præceperunt, ne prorsus loquerentur, neu docerent in nomine Jesu.*

Ὁ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀποκριθέντες πρὸς αὐτοὺς εἶπον· Εἰ δίκαιόν ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὑμῶν ἀκούειν μᾶλλον ἢ τοῦ Θεοῦ, κρίνατε.

Vers. 19. *At Petrus et Joannes respondentes dixerunt ad eos : An justum sit coram Deo, vobis potius obedire quam Deo, judicate.*

Variæ lectiones et notæ.

[16] Ἰσ, ὅτε, *hic et mox.* [17] Ἤ τι, *erat.* [18] *In vulgatis est,* συνέβαλον. [19] *In vulgatis est,* ποιήσομεν. [20] *In vulgatis est,* ἀπειλησόμεθα. [21] ἀνθρώπων, *est in vulgatis.* [22] Τὸ, καθόλου, *in vulgatis deest.*

[g] *Videtur locus esse mutilus.* [h] V. *constantiam.* [i] V. *conferebant.* [j] V. *conspicuum.* [k] V. *comminemur eis.*

Digitized by Google

VERS. 20. *Non enim possumus nos, quæ vidimus et audivimus non loqui.*

VERS. 21. *Illi autem vehementius interminati dimiserunt eos, nihil invenientes cur animadverterent in illos, etiam per populum id sibi facere non licere videntes ; quia omnes propter id, quod acciderat, Deum glorificabant.*

VERS. 22. *Nam is homo, erga quem* [l] *editum fuerat signum illud sanationis, annos natus erat amplius quam quadraginta.*

Cur eos non ducunt ad Pilatum, sed ipsi per se judicant ? quia erubescebant et pudebat eos eorum, quæ prius commiserant, ac verebantur, ne illorum quoque nomine reprehenderentur et incusarentur.

VERS. 23. *Dimissi autem apostoli venerunt ad suos, ac nuntiaverunt quæcumque dixerant ad eos pontifices et seniores.*

VERS. 24. *Quibus illi auditis, unanimiter ad Deum vocem extulerunt ac dixerunt : Domine, tu es Deus, qui fecisti cœlum et terram, et mare, et omnia, quæ in eis sunt.*

VERS. 25. *Qui per os Davidis pueri tui dixisti : Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania.*

VERS. 26. *Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus.*

VERS. 27. *Coierunt* [m] *enim revera adversus sanctum Filium tuum Jesum, quem unxisti, et Herodes et Pontius Pilatus cum gentibus, et populus Israel,*

VERS. 28. *Ut facerent quæ manus tua et consilium tuum ut fierent prædestinaverat.*

47 *Et renuntiaverunt.* Non ambitionis causa narrant, sed ut ostenderent gratiæ Christi certa argumenta. *Tu es Deus, qui fecisti.* Vide autem ut exquisitæ, acutæ et absolutæ sint preces eorum. Nam cum sibi designari orarent eum, qui idoneus et aptus esset ad apostolatum : *Tu, Domine, qui omnium corda nosti,* precantes dicunt; sed postea quam hic adversariorum ora obturari oportebat : *Domine,* implorantes dicunt, *tu es Deus, qui fecisti cœlum et terram.* Multi autem hæreticorum dividunt Deitatem, dicentes alium esse Deum mundi factorem; et alium, Patrem Christi. Unde etiam Scripturam dividentes, vetus quidem fœdus et testamentum, mundi factoris : novum vero, Patris Christi esse dicunt : ac, quod ipsorum impiæ opinioni conveniens et consentaneum est : contrarios inter sese hos Deos esse dicunt et Scripturas eorum : ut qui confugiunt ad Dominum, mundi factoris inimici sint, et meliores quam ille; quemadmodum nimirum etiam homines mundi

A *Οὐ δυνάμεθα γὰρ ἡμεῖς ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν.*

Οἱ δὲ προσαπειλησάμενοι, ἀπέλυσαν αὐτούς, μηδὲν εὑρίσκοντες τὸ πῶς [23] *κολάσονται αὐτοὺς διὰ τὸν λαόν· ὅτι πάντες ἐδόξαζον τὸν Θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι.*

Ἐτῶν γὰρ ἦν πλειόνων τεσσαράκοντα ὁ ἄνθρωπος, ἐφ' ὃν ἐγεγόνει τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἰάσεως.

Διὰ τί οὐκ ἄγουσιν αὐτοὺς πρὸς Πιλᾶτον, ἀλλ' αὐτοὶ δι' ἑαυτοὺς κρίνουσιν; Αἰσχυνόμενοι καὶ ἐρυθριῶντες τὰ πρότερα· μὴ καὶ ὑπὲρ ἐκείνων ἐγκληθῶσιν.

B *Ἀπολυθέντες δὲ οἱ* [24] *ἀπόστολοι ἦλθον πρὸς τοὺς ἰδίους, καὶ ἀνήγγειλαν* [24a] *ὅσα πρὸς αὐτοὺς οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι εἶπον.*

Οἱ δὲ ἀκούσαντες, ὁμοθυμαδὸν ἦραν φωνὴν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ εἶπον· Δέσποτα, σὺ εἶ [25] *ὁ Θεὸς, ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς,*

Ὁ διὰ στόματος Δαβὶδ, παιδός σου εἰπών· Ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά;

Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς· καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ.

Συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἀληθείας ἐπὶ τὸν ἅγιον C *παῖδά σου Ἰησοῦν, ὃν ἔχρισας, Ἡρώδης τε καὶ Πόντιος Πιλᾶτος σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς* [26] *Ἰσραήλ,*

Ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου καὶ ἡ βουλή σου προώρισε γενέσθαι.

Οὐχὶ φιλοτιμίας ἕνεκεν διηγοῦνται, ἀλλὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ χάριτος τὰ τεκμήρια ἐπιδεικνύντες. Ὅρα δὲ πῶς εἰσιν ἠκριβωμέναι αὐτῶν αἱ εὐχαί. Ὅτε μὲν γὰρ τὸν [27] ἄξιον εἰς ἀποστολὴν ἠξίουν αὐτοῖς ἀναδειχθῆναι· *Σὺ, Κύριε, καρδιογνῶστα πάντων,* εὔχονται· προγνώσεως γὰρ ἦν ἐκεῖ χρεία· ἐπειδὴ δὲ ἐνταῦθα τοὺς ἐναντίους ἐπιστομισθῆναι ἐχρῆν, *Δέσποτα,* ἐπιβοῶνται, *σὺ, εἶ ὁ Θεὸς, ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.* Πολλοὶ [28] δὲ τῶν ἀπὸ αἱρέσεων διαιροῦσι τὴν Θεότητα· λέγοντες ἄλλον D εἶναι Θεὸν τὸν κοσμοποιὸν, καὶ ἄλλον τὸν Πατέρα Χριστοῦ. Ὅθεν καὶ τὴν Γραφὴν διαιρήσαντες, τὴν μὲν Παλαιὰν Διαθήκην τοῦ κοσμοποιοῦ, τὴν δὲ Καινὴν τοῦ Πατρὸς Χριστοῦ λέγουσιν εἶναι. Ἐπόμενον δὲ τῇ δυσσεβεῖ γνώμῃ αὐτῶν, ἀπεναντίως ἔχειν λέγουσι πρὸς ἑαυτοὺς, τοὺς Θεοὺς τούτους· καὶ τὰς Γραφὰς αὐτῶν, ὡς τοὺς προσφεύγοντας τῷ Κυρίῳ, ἐχθροὺς εἶναι τοῦ κοσμοποιοῦ καὶ βελτίονας αὐτοῦ τυγχάνειν· ὥσπερ οὖν οἱ τοῦ κοσμοποιοῦ ἄνθρωποι διαβεβλημένοι εἰσὶ πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν διδα-

Variæ lectiones et notæ.

[23] εὑρίσκοντες, τὸ, πῶς, *est in vulgatis.* [24] *Non sunt hæc in vulgatis.* [24a] ἀπήγγειλαν, *est in vulgatis. In apographo erat,* ἀνήγγειλον. [25] εἶ *desideratur in vulgatis.* [26] λαοῖς *est in vulgatis.* [27] τὸ, *erat.* [28] πολλοὶ, *erat.*

[l] V. *in quo.* [m] V. *convenerunt.*

Digitized by Google

σκαλίαν αὐτοῦ· τούτου χάριν οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι τὴν αἵρεσιν ταύτην ἐκκόπτοντες, διὰ τῆς εὐχῆς παριστῶσιν, ὡς αὐτός ἐστι Θεὸς κοσμοποιὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Σωτῆρος ὑπάρχων· καθ' ὅτι παρ' αὐτοῦ δέδονται ἀμφότεραι αἱ διαθῆκαι. Ὁ διὰ στόματος Δαβὶδ τοῦ παιδός σου εἰπών· ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη; Καθάπερ συνθήκας ἀπαιτοῦντες τὸν Θεὸν, τὴν προφητείαν εἰς μέσον ἄγουσιν· ἅμα καὶ ἑαυτοὺς παραμυθούμενοι, ὅτι εἰκῇ ταῦτα μελετῶσιν οἱ ἐχθροί.

A factoris apud Christum atque ejus doctrinam male audiunt, et obtrectationi sunt apud Christum ejusque doctrinam. Idcirco sancti apostoli hanc hæresim et sectam exscindentes intelligendum præbent, eumdem esse Deum, qui et mundi factor et Pater Servatoris sit, quoniam ab illo datum est utrumque testamentum. Qui per os Davidis pueri tui dixisti: Quare fremuerunt gentes? Tanquam fœdus et pacta a Deo postulantes, prophetiam in medium adducunt: simul etiam seipsos consolantes, quod hæc frustra meditarentur inimici.

Καὶ τὰ νῦν, Κύριε, ἔπιδε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν· καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου μετὰ παῤῥησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον σου.

Vers. 29. *Et nunc, Domine, aspice ad minas eorum: et da servis tuis, ut cum omni fiducia loquantur sermonem tuum,*

Ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε εἰς ἴασιν καὶ σημεῖα καὶ τέρατα γενέσθαι [29] διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου παιδός σου Ἰησοῦ.

B

Vers. 30. *Manum tuam extendendo ad sanationes et signa atque prodigia facienda per nomen sancti Filii tui Jesu.*

Καὶ δεηθέντων αὐτῶν, ἐσαλεύθη ὁ τόπος, ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι· καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου· καὶ ἐλάλουν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μετὰ παῤῥησίας.

Vers. 31. *Et finitis precibus eorum, motus est concussus est locus, ubi erant congregati: et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et libere* [n] *sermonem Dei eloquebantur.*

Ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου καὶ ἡ βουλή σου προώρισε. Τουτέστιν, Οὐκ αὐτοὶ ἴσχυσαν· ἀλλὰ σὺ εἶ ὁ τὸ πᾶν ἐπιτρέψας, καὶ εἰς πέρας ἀγαγών· ὁ εὐμήχανος καὶ σοφός· ὁ τοῖς ἐχθροῖς εἰς τὸ βούλημά σου χρησάμενος. Συνῆλθον μὲν γὰρ ἐκεῖνοι ὡς ἐχθροὶ, ἐποίουν δὲ ἃ σὺ ἐβούλου. Τί δέ ἐστιν, ἡ χείρ σου; Ἐνταῦθα τοῦτό μοι [30] δοκεῖ λέγειν δύναμιν καὶ βουλήν· ὅτι ἀρκεῖ βουληθῆναί σε μόνον. Οὐδεὶς γὰρ δυνάμει προορίζει· τουτέστιν, ὅσα διέταξας. Ὅρα, οὐκ εἶπον, ῥῆξον [31] αὐτοὺς καὶ βάλε αὐτούς· ἀλλά τί, Ἔπιδε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν· καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου μετὰ παῤῥησίας λαλεῖν τὸν λόγον σου. Καὶ δεηθέντων αὐτῶν, ἐσαλεύθη ὁ τόπος αὐτῶν, ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι. Τοῦ ἀκουσθῆναι αὐτοὺς, καὶ τῆς ἐπισκέψεως τοῦτο τεκμήριον γέγονε. Ποτὲ μὲν γὰρ ὀργῆς ἐστι τοῦτο· ποτὲ δὲ ἐπισκέψεως. Ἤρχοντο δὲ οἱ ἀπόστολοι· οὐχὶ αὐτοὶ παραιτούμενοι δυσχερές τι παθεῖν· ἀλλὰ περὶ τοῦ κηρύγματος. Διὰ τί δὲ ἔσεισεν ὁ Θεὸς τὸν οἶκον; φοβῶν μὲν τοὺς ἀπειλοῦντας· εἰς θάρσος δὲ ἀνάγων [32] τοὺς ἀποστόλους· ἐπειδὴ ἀρχὴ ἦν, καὶ, αἰσθητοῦ ἐδέοντο σημείου. Ἐσαλεύθη οὖν ὁ τόπος καὶ μᾶλλον ἐστερέωσεν αὐτούς. Καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου· τουτέστιν, ἀνεζωπυρήθησαν, καὶ ἀνεκαίοντο ἐν αὐτοῖς τὸ χάρισμα.

Ut facerent quæcunque manus tua et consilium tuum præstituerat ac prædestinaverat. Hoc est: Non ipsi potuerunt: sed tu es is, qui quidquid accidit, fieri permisisti, et ad finem perduxisti: qui facile rem quamque expedire et explicare scis, qui sapiens et solers es, qui inimicorum tuorum, in iis quæ decreveras, opera usus es. Coierunt enim illi, ut inimici: faciebant autem, quæ tu volebas. Quid autem est id, quod dicit, Quæcunque manus tua. Hic mihi rem eamdem dicere videtur per potentiam et voluntatem, quia sufficit te duntaxat voluisse. Nemo enim viribus atque potentia **48** præstituit atque prædestinat. Id est quæcunque constituisti atque decrevisti. Et nunc aspice. Animadverte, non dixit, disrumpe eos, et feri atque prosterne eos, sed quid? Aspice minas eorum, et da servis tuis libere eloqui verbum tuum. Et finitis precibus eorum, motus est locus, in quo erant congregati. Hoc significabatur eos exauditos et a Deo visitatos esse. Nam id alias quidem iræ, nonnunquam etiam visitationis est signum. Orabant autem apostoli, non recusantes ac deprecantes, ne quid ipsis accideret incommodi: sed laborabant de prædicatione. Sed cur Deus concussit domum? ut terreret quidem minitabundos: ad animi vero præsentiam atque fiduciam reduceret apostolos, quoniam principium erat, et signo, quod sensu perciperetur, opus habebant. Concussus est ergo locus, et magis eos confirmavit. Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, hoc est, excitati ac recreati sunt: et intra sese gratia accendebantur.

C

D

Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία· καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς [33] ἔλεγεν ἴδιον εἶναι· ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά.

Vers. 32. *Porro multitudinis eorum qui crediderant erat cor unum et anima una: nec quisquam suorum bonorum quicquam suum esse dicebat: sed erant eis omnia communia.*

Variæ lectiones et notæ.

[29] Γίνεσθαι, *est in vulgatis.* [30] *Ισ.* ταὐτό μοι. [31] Ῥῆξον, *Ισ.* [32] Ἀνάγειν, *erat.* [33] *In vulgatis est,* αὐτῷ. *In apographo erat scriptura adeo obsoleta, ut discernere non possem,* αὐτοῖς, *esset, an* αὐτῶν.

[n] V. *cum fiducia.*

Digitized by Google

VERS. 33. *Ac magna virtute atque constantia apostoli testimonium reddebant resurrectionis Domini Jesu : magnaque gratia præditi erant omnes.*

A Καὶ μεγάλῃ δυνάμει ἀπεδίδουν οἱ ἀπόστολοι τὸ μαρτύριον τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ[34], χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς.

VERS. 34. *Neque enim ullus egenus erat inter illos. Quotquot enim erant domini fundorum* [o] *aut ædium, eas vendebant, et allata pretia rerum venditarum*

Οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς· ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων,

VERS. 35. *Ponebant juxta pedes apostolorum. Distribuebatur autem singulis, prout quisque opus habebat.*

Καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. Διεδίδοτο δὲ ἑκάστῳ, καθ' ὅτι ἂν τις χρείαν εἶχεν.

Cor unum, etc. Cor et anima idem significant hic. Ac magna virtute reddebant testimonium resurrectionis. Tanquam concreditum ac fideicommissum aliquid habentes eos ostendit: ac quasi de debito dicit, hoc est, quod dicit: *Testimonium* B *reddebant.* Neque enim egens ullus erat. Idcirco gratia: quia nullus erat egens, hoc est, propter magnam alacritatem et animi promptitudinem eorum, qui contribuebant ac largiebantur, nullus erat egenus. Non enim partim quidem dabant, partim vero reservabant : nec omnia quidem dabant: sed tanquam sua. Verum cuncti qui credebant quasi de una domo alebantur. *Et allata pretia rerum venditarum ponebant*, etc. Hoc magnum honorem et reverentiam religionemque apportantium significat: quod ne in manus quidem tradere audebant: sed juxta pedes ponebant, illos dominos ac dispensatores efficientes, ut tanquam de communibus expenderentur, non tanquam de propriis atque privatis: hoc autem etiam illos, qui dabant, a vana gloria **49** liberabat, et accipientibus duplex gaudium præbebat, cum et inopiam levaret, et a pudore liberos præstaret.

Καρδία καὶ ψυχὴ, τὸ αὐτὸ δηλοῖ ἐνταῦθα. Καὶ μεγάλῃ δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον τῆς ἀναστάσεως· καθάπερ ἐγχειρισθέντας αὐτούς τι [35] δείκνυσι· καὶ ὡς περὶ ὀφλήματος λέγει· τοῦτο ἔστι τὸ, Μαρτύριον ἀπεδίδουν. Οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχε. Διὰ τοῦτο ἡ χάρις, ὅτι οὐδεὶς ἦν ἐνδεής· τοῦτ' ἔστιν, ἀπὸ τῆς πολλῆς προθυμίας τῶν ἐπιδιδόντων οὐδεὶς ἦν ἐνδεής. Οὐ γὰρ μέρη μὲν ἐδίδοσαν, μέρη δὲ ἐταμιεύοντο· οὐδὲ πάντα μὲν, ὡς ἴδια δέ· ἀλλ' ἦσαν οἱ πιστεύοντες ἅπαντες ὡς ἀπὸ μιᾶς οἰκίας τρεφόμενοι. *Πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμάς.* Τοῦτο τὴν πολλὴν τιμὴν καὶ εὐλάβειαν τῶν προσαγόντων δηλοῖ· ὅτι οὐδὲ εἰς τὰς χεῖρας ἐτόλμων δοῦναι· ἀλλὰ παρὰ τοὺς πόδας ἐτίθουν· αὐτοὺς κυρίους καὶ οἰκονόμους ποιοῦντες, ἵνα ὡς ἐκ κοινῶν ἀναλίσκωνται [36], μὴ ὡς ἐξ ἰδίων· τοῦτο δὲ καὶ τοὺς διδόντας κενοδοξίας ἀπήλλαττε, καὶ τοῖς λαμβάνουσι [37] διπλῆν παρεῖχε τὴν εὐφροσύνην, τήν τε ἀπορίαν παραμυθούμενον, καὶ αἰσχύνης ἐλευθέρους ποιούμενον.

VERS. 36. *Joses* [p] *autem, qui cognominatus est Barnabas ab apostolis, quod est, si interpreteris, filius consolationis, Levita, Cyprius natione,*

C Ἰωσῆς[38] δὲ ὁ ἐπικληθεὶς Βαρνάβας ἀπὸ [39] τῶν ἀποστόλων, ὅ ἐστι [μεθερμηνευόμενον [40]], υἱὸς παρακλήσεως, Λευίτης, Κύπριος τῷ γένει.

VERS. 37. *Cum haberet fundum, vendidit, et attulit pecuniam* [q], *et posuit ad pedes apostolorum.*

Ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας ἤνεγκε τὸ χρῆμα, καὶ ἔθηκε πρὸς [41] τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων.

CAPUT V.

ΚΕΦΑΛ. Ε'.

VERS. 1. *Sed vir quidam nomine Ananias cum Sapphira uxore sua, vendito prædio,*

Ἀνὴρ δέ τις Ἀνανίας ὀνόματι σὺν Σαπφείρῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ ἐπώλησε κτῆμα.

VERS. 2. *Partem pretii amotam sibi reservaverat, conscia etiam uxore sua, et allatam partem reliquam posuit juxta pedes apostolorum.*

Καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς, συνειδυίας καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, καὶ ἐνέγκας μέρος τι, παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων ἔθηκεν.

VERS. 3. *Dixit autem Petrus ad eum : Anania, cur implevit Satanas cor tuum, ut mentiendo indificareris Spiritum sanctum, et amoveres de pretio fundi ?*

Εἶπε δὲ Πέτρος [πρὸς αὐτὸν [42]], Ἀνανία, διὰ D τί ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ νοσφίσασθαί σε ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου ;

VERS. 4. *Nonne cum non alienatus maneret, tibi manebat ? et cum esset venundatus, nonne in tua*

Οὐχὶ μένον, σοὶ ἔμενε [43], καὶ πραθὲν, ἐπὶ τῇ σῇ [44] ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε ; τί ὅτε ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ

Variæ lectiones et notæ.

[34] *In vulgato*, ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. [35] *Τί erat.* [36] ἀναλίσκονται, *erat.* [37] τοὺς λαμβάνοντας, *erat.* [38] Ἰωσῆ, *erat.* [39] ὑπὸ, *est in vulgato.* [40] *Desideratur in vulgato.* [41] παρὰ, *est in vulgato.* [42] *Desiderantur item istæ duæ dictiones in vulgato.* [43] Ἔμενε, *est in vulgato.* [44] Ἐν τῇ σῇ *est in vulgato.*

[o] V. *possessores agrorum.* [p] V. *Joseph.* [q] V. *pretium.*

Digitized by Google

σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο; Οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ.

erat potestate? Quare hoc facere in animum tuum induxisti [r]? Non es mentitus hominibus, sed Deo.

Ἀκούων δὲ ὁ [65] Ἀνανίας τοὺς λόγους τούτους, πεσὼν ἐξέψυξε· καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

VERS. 5. *Quibus verbis Ananias auditis, collapsus est et exspiravit. Magnusque metus invasit omnes, qui hæc audiebant.*

Ἀναστάντες δὲ οἱ νεώτεροι, συνέστειλαν αὐτὸν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν.

VERS. 6. *Porro cum surrexissent juniores, correptum* [s] *constrinxerunt eum* [s], *et elatum sepeliverunt.*

Οὐ δοκεῖ μοι οὗτος ἐκεῖνος εἶναι, ὁ μετὰ Ματθίου. Ἐκεῖνος γὰρ καὶ Ἰοῦστος ἐλέγετο· οὗτος δὲ Βαρνάβας, ὃ ἐστιν υἱὸς παρακλήσεως. Δοκεῖ δέ μοι καὶ ἀπὸ τῆς ἀρετῆς τὸ ὄνομα εἰληφέναι. Πῶς δὲ καὶ Λευίτης ἦν καὶ Κύπριος; Ὅτι ὁ νόμος ἤδη ἀπαραφυλάκτως ἐλύετο· καὶ λοιπὸν καὶ μετῴκουν καὶ ἐχρημάτιζον Λευῖται. Μέλλων δὲ διηγεῖσθαι τὸ κατὰ Ἀνανίαν καὶ Σάπφειραν, καὶ θέλων δεῖξαι αὐτοὺς ἡμαρτηκότας, πρῶτον μέμνηται τοῦ κατορθωκότος· ὅτι τοσούτου πλήθους ὄντος τοῦ ταῦτα ποιοῦντος, τοσούτων σημείων, τοσαύτης χάριτος, ὑπ' οὐδενὸς τούτων παιδευθεὶς τὸν ὄλεθρον ἑαυτῷ ἐπήγαγε. Τὸ δὲ δεινὸν, ὅτι μετὰ τῆς συγκαταθέσεως ἡ ἁμαρτία, καὶ οὐδεὶς ἕτερος εἶδε τὸ γενόμενον· ὅθεν ἐπῆλθε τῷ ἀθλίῳ τοῦτο ἐργάσασθαι. Φασί τινες ὅτι εἰ ὁ Σατανᾶς ἐπλήρωσε τὴν καρδίαν τοῦ Ἀνανίου, τί τὴν τιμωρίαν ὑπέσχεν ἐκεῖνος; Ὅτι αὐτὸς ἐγένετο αἴτιος, ὁ εὐτρεπίσας ἑαυτὸν εἰς τὸ δέξασθαι τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ καὶ πληρωθῆναι. Οὐχὶ μένον, σοὶ ἔμεινε; Μὴ γὰρ ἀνάγκης ἦν βία; Μὴ γὰρ ἄκοντας ὑμᾶς ἕλκομεν; Τί ὅτι ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο; Τρία ἐν τῷ αὐτῷ σημεῖα· τὸ τὰ λάθρα γεγονότα εἰδέναι· τὸ τὰ ἐν τῇ διανοίᾳ μελετηθέντα μὴ ἀγνοῆσαι· καὶ τρίτον, τὸ καὶ προστάγματι ἀνελεῖν. Πολλοὶ τῶν ἀμελῶν [66] τὰ περὶ Ἀνανίαν καὶ Σάπφειραν προβαλλόμενοι, φόνου γράφονται τὸν Κορυφαῖον τῶν ἀποστόλων. Ἡ δὲ κατηγορία οὐ τοῦ Πέτρου, μᾶλλον δὲ τοῦ Πνεύματος ἅπτεται τοῦ ἁγίου, τοῦ τὴν ψῆφον κατ' αὐτῶν ἐξοίσαντος δικαίως. Ὁ γὰρ Πέτρος ἤλεγξε μόνον τὸ ψεῦδος· τὸ δὲ Πνεῦμα ἐξουσίαν ἔχον τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου τοὺς εἰς αὐτὸ ἁμαρτήσαντας ἀνεῖλε. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ Σαπφείρας ἔστιν εἰπεῖν· ὅτι οὐχ ὁ Πέτρος ἀνεῖλεν αὐτήν· ἀλλ' ἐπεὶ τῶν δύο γέγονε τὸ παράπτωμα, ὁ κριτὴς ἀμφοτέρους ἐπίσης κατεδίκασε. Διὸ καὶ τοῦτο μὴ ἀγνοήσας ὁ Πέτρος, ὁ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πανταχοῦ φθεγγόμενος, ταύτην παρ' αὐτοῦ δεξάμενος ἐφθέγξατο τὴν φωνήν.

Joseph autem. Non videtur mihi hic esse ille, qui cum Matthia fuit comparatus. Nam ille etiam Justus dicebatur : hic vero, Barnabas, quod est filius consolationis. Videtur autem mihi etiam propter virtutem nomen nactus esse. Sed qui et Levita erat et Cyprius? Quia lex jam non servata solvebatur. Itaque etiam ad exteros migrabant, et inter eos habitantes negotiabantur Levitæ. Porro cum narraturus esset id, quod acciderat Ananiæ et Sappheiræ, et ostendere vellet illos peccasse, prius mentionem facit ejus, qui recte fecerat. Nam cum tanta multitudo esset, qui hæc faceret : cum tot signa ederentur : cum tanta gratia esset : a nulla harum rerum emendatus et ad sanitatem reversus perniciem et exitium sibi ascivit. Mirum autem, quod cum consensu peccatum commissum erat, et nullus alius viderat id, quod factum erat. Unde accidit, ut miser hoc facere in animum induceret. Cur implevit Satanas. Aiunt nonnulli. Quod si Satanas impleverat cor Ananiæ, cur pœnam ille sustinuit? Quia ille fuit in causa, qui sese paraverat ad recipiendum efficaciam et vim illius occultam, qua impleretur. Nonne cum nondum alienatus **50** maneret, tibi manebat? Nunquid enim necessitatis vis erat? Nunquid invitos vos trahimus? Quare hoc agere in animum tuum induxisti? Tria exsistebant in eadem re signa : quod ea, qui clam facta erant, noverat : quod ea, quæ in animo habita atque meditata erant, haud ignorabat : et tertium, quod mandato et edicto interficiebat. Multi homines inculti ea quæ circa Ananiam et Sappheiram acta sunt præferentes, cædis accusant principem apostolorum. Verum accusatio non ad Petrum, sed potius pertinet ad Spiritum sanctum, qui juste adversus illos sententiam tulerat. Nam Petrus mendacium duntaxat arguit : at Spiritus, qui vitæ necisque potestatem habet, eos qui in sese peccaverant interficit. Atque idem etiam de Sappheira dici potest : nempe, Petrum non interfecisse illam : sed quoniam amborum fuerat delictum, judex utrumque æqualiter condemnavit. Idcirco etiam Petrus, cum hoc non ignorasset, ut qui per Spiritum sanctum ubique loquebatur, hanc vocem ab illo acceptam elocutus est.

Ἐγένετο δὲ ὡς ὡρῶν τριῶν διάστημα, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς, εἰσῆλθεν.

VERS. 7. *Intercesserat autem spatium ferme trium horarum, cum uxor ejus ignorans quod viro ejus accidérat, ingressa est.*

Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῇ ὁ Πέτρος· Εἰπέ μοι· εἰ τοσ-

VERS. 8. *Ad quam Petrus, Dic mihi, inquit :*

Variæ lectiones et notæ.

[65] ὁ, *desideratur in vulgato.* [66] ἀμελῶν, *Isg.*

[r] *Verbum pro verbo redditum sonat :* « *Quid est, quod hoc factum posuisti in corde tuo ?* » [s] V. *amoverunt eum.*

Digitized by Google

un tanti fundum vendidistis? Illa respondit : Ita, tanti.

A *οὑτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε ; Ἡ δὲ εἶπε· Ναί, τοσούτου.*

VERS. 9. *Petrus autem dixit ad illam : Cur inter vos convenit, ut tentaretis Spiritum Domini? Ecce pedes eorum, qui sepelierunt virum tuum, sunt præ foribus, et efferent te.*

Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτὴν, τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν πειρᾶσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου ; Ἰδοὺ οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου ἐπὶ τῇ θύρᾳ, καὶ ἐξοίσουσί σε.

VERS. 10. *Ac statim collapsa est juxta pedes ejus, et exspiravit. Ingressi autem juvenes, invenerunt eam mortuam, quam elatam sepelierunt juxta virum suum.*

Ἔπεσε δὲ παραχρῆμα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ ἐξέψυξεν. Εἰσελθόντες δὲ οἱ νεανίσκοι, εὗρον αὐτὴν νεκράν· καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς.

VERS. 11. *Et magnus terror invasit totam Ecclesiam, et omnes, qui audiebant hæc.*

Καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐφ' ὅλην τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούσαντας ταῦτα.

Trium horarum spatium præterierat : necdum uxor resciverat, neque quisquam ex iis, qui interfuerant, rem protulerat : metuebant enim. Hoc igitur scriptor admirans, utrumque posuit, et horarum ferme trium spatium intercessisse, et ignaram rei, quæ acciderat, mulierem introiisse. Porro animadverte, Petrus non vocat eam, sed exspectat potius, ut illa, quando vellet, intraret : spatium ei dans, ut, si vellet, eam pœniteret ac resipisceret. Non ausus est autem quisquam ei rem gestam enunciare ; hoc fiebat partim quod metuerint magistrum, partim quod ei obtemperarent et obedirent. Dic mihi, an tanti fundum vendidistis ? hanc volebat servare : Ille enim auctor fuerat peccati : idcireo huic dat certum spatium sui defendendi ac pœnitendi. Dic mihi, inquiens, an tanti ? Forsitan autem quispiam dixerit, a Petro illos aspere atque acerbe tractatos fuisse. Sed qualis asperitas **51** C ea fuit ? Si quis contra legem ligna collegit, lapidatur : multo potius sacrilegus : nam illæ pecuniæ sacræ erant. *Collapsa est juxta pedes ejus.* Qui collapsa est juxta pedes ejus ? quia prope eum steterat. Prope se autem eam statuerat, ut si vellet resipiscere et confiteri, non vereretur alios, tanquam audituros. *Ingressi autem juvenes, invenerunt eam mortuam : et elatam sepeliverunt.* Animadverte illos posthac non amplius juxta legis præscriptum cavere, ne immunda contingant : sed simpliciter et absque qualicunque observatione mortuos attingebant. Nota porro etiam hoc, nempe in domesticis quidem illos esse vehementes et acres : in alienis vero pœna atque supplicio non utuntur, utrumque recte atque convenienter : hoc D quidem, ne viderentur etiam homines invitos metu pœnæ vi cogere ut accederent ad fidem ; illud autem idcireo, quod eos, qui semel accessissent, et digni habiti essent, qui doctrinam ac gratiam spiritualem consequerentur, contemptores atque sacrilegos esse non sinebant : idque maxime in principio. Hoc enim calumniandi prædicationem præbere potuisset occasionem. Et magnus terror invasit totam Ecclesiam. Illi pœnas dederunt : et alii lucrum fecerunt. Atqui prius etiam signa edita erant, sed non erat tantus terror. Verum est igitur, quod dicitur : *Cognoscitur Dominus dum judicia facit.*

Τριῶν ὡρῶν διῆλθε διάστημα· καὶ οὐκ ἔμαθεν ἡ γυνὴ, οὐδὲ ἐξεῖπε τις τῶν παρόντων· ἐφοβοῦντο γάρ. Τοῦτο γοῦν θαυμάζων ὁ συγγραφεὺς, ἄμφω τέθεικε· καὶ τὸ ὡς ὡρῶν τριῶν διάστημα, καὶ ὅτι μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς, εἰσῆλθεν. Ὅρα δὲ ὅτι οὐ καλεῖ αὐτὴν ὁ Πέτρος· ἀλλ' ἀναμένει μᾶλλον, ὥστε ἐκείνην ὅτε βούλοιτο [47] εἰσελθεῖν· διδοὺς εἴπερ ἤθελε μεταμεληθῆναι. Οὐκ ἐτόλμησε δέ τις αὐτῇ τὸ γεγονὸς ἐξειπεῖν. Τοῦτο φόβος διδασκάλου, τοῦτο ὑπακοή. Εἰπέ μοι, εἰ τοσούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε ; Ταύτην ἐβούλετο σῶσαι· ἐκεῖνος γὰρ ἦν ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἁμαρτίας. Διὰ τοῦτο αὐτῇ δίδωσι προθεσμίαν ἀπολογίας καὶ μεταμέλειαν, λέγων, εἰπέ μοι, εἰ τοσούτου ; Ἴσως δὲ εἴποι τις, ὅτι πικρῶς αὐτοῖς ἐχρήσατο. Ἀλλὰ ποῖα πικρία ; Εἰ ξύλα τις συλλέξας παρὰ τὸν νόμον καταλεύεται· πολλῷ μᾶλλον ὁ ἱερόσυλος· ταῦτα γὰρ ἱερὰ τὰ χρήματα ἦν. Πῶς παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ἔπεσεν; Ὅτι πλησίον αὐτοῦ εἱστήκει. Πλησίον δὲ αὐτοῦ ἔστηκεν [48], ἵνα εἰ βούλοιτο μετανοῆσαι καὶ ὁμολογῆσαι, μὴ αἰσχύνοιτο τοὺς ἄλλους ὡς ἀκούοντας. *Εὗρον δὲ αὐτὴν νεκράν· καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν.* Σκόπει ὅτι οὐκέτι λοιπὸν ἀκαθάρτων ἅπτεσθαι κατὰ τὸν νόμον ἐφυλάττοντο· ἀλλ' ἁπλῶς καὶ χωρὶς τῆς οἰκοσοῦν παρατηρήσεως ἥπτοντο νεκρῶν. Ὅρα δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ἐν μὲν τοῖς οἰκείοις εἰσὶ σφοδροὶ· ἐν δὲ τοῖς ἀλλοτρίοις οὐ κέχρηνται τιμωρίᾳ· ἑκάτερον οἰκείως· τὸ μὲν, ἵνα μὴ δόξωσι καὶ μὴ θέλοντας τοὺς ἀνθρώπους φόβῳ τιμωρίας ἐκβιάζεσθαι αὐτοὺς προσέρχεσθαι τῇ πίστει· τὸ δὲ, ὅτι τοὺς ἅπαξ προσελθόντας καὶ ἀξιωθέντας διδασκαλίας καὶ χάριτος πνευματικῆς, οὐκ ἀφῆκαν [49] καταφρονητὰς καὶ ἱεροσύλους· καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἀρχῇ. Τοῦτο γὰρ εἰς διαβολὴν ἐγεγόνει ἂν τοῦ κηρύγματος. Καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐφ' ὅλην τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐκεῖνοι ἐτιμωρήθησαν, καὶ ἄλλοι ἐκέρδησαν. Καίτοι πρότερον καὶ σημεῖα ἐγένοντο· ἀλλ' οὐκ ἦν φόβος τοιοῦτος. Ἀληθὲς οὖν ἐστιν ὅτι: *Γινώσκεται Κύριος κρίματα ποιῶν.*

Trium horarum spatium præterierat : necdum uxor resciverat, neque quisquam ex iis, qui interfuerant, rem protulerat : metuebant enim. Hoc igitur scriptor admirans, utrumque posuit, et horarum ferme trium spatium intercessisse, et ignaram rei, quæ acciderat, mulierem introiisse. Porro animadverte, Petrus non vocat eam, sed exspectat potius, ut illa, quando vellet, intraret : spatium ei dans, ut, si vellet, eam pœniteret ac resipisceret. Non ausus est autem quisquam ei rem gestam enunciare ; hoc fiebat partim quod metuerint magistrum, partim quod ei obtemperarent et obedirent. Dic mihi, an tanti fundum vendidistis ? hanc volebat servare : Ille enim auctor fuerat peccati : idcireo huic dat certum spatium sui defendendi ac pœnitendi. Dic mihi, inquiens, an tanti ? Forsitan autem quispiam dixerit, a Petro illos aspere atque acerbe tractatos fuisse. Sed qualis asperitas ea fuit ? Si quis contra legem ligna collegit, lapidatur : multo potius sacrilegus : nam illæ pecuniæ sacræ erant. *Collapsa est juxta pedes ejus.* Qui collapsa est juxta pedes ejus ? quia prope eum steterat. Prope se autem eam statuerat, ut si vellet resipiscere et confiteri, non vereretur alios, tanquam audituros. *Ingressi autem juvenes, invenerunt eam mortuam : et elatam sepeliverunt.* Animadverte illos posthac non amplius juxta legis præscriptum cavere, ne immunda contingant : sed simpliciter et absque qualicunque observatione mortuos attingebant. Nota porro etiam hoc, nempe in domesticis quidem illos esse vehementes et acres : in alienis vero pœna atque supplicio non utuntur, utrumque recte atque convenienter : hoc quidem, ne viderentur etiam homines invitos metu pœnæ vi cogere ut accederent ad fidem ; illud autem idcireo, quod eos, qui semel accessissent, et digni habiti essent, qui doctrinam ac gratiam spiritualem consequerentur, contemptores atque sacrilegos esse non sinebant : idque maxime in principio. Hoc enim calumniandi prædicationem præbere potuisset occasionem. Et magnus terror invasit totam Ecclesiam. Illi pœnas dederunt : et alii lucrum fecerunt. Atqui prius etiam signa edita erant, sed non erat tantus terror. Verum est igitur, quod dicitur : *Cognoscitur Dominus dum judicia facit.*

VERS. 12. *Per manus autem apostolorum edita sunt*

Διὰ δὲ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων ἐγένετο [50]

Variæ lectiones et notæ.

[47] ἐβούλοιτο, *erat.* [48] ἔστηκεν, *erat.* [49] ἀφῆκε, *erat.* [50] ἐγίνετο, *est in vulgato.*

Digitized by Google

σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ πολλά. Καὶ ἦσαν ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες ἐν τῇ στοᾷ Σολομῶντος [51].

A *in populo signa et prodigia multa. Et erant cuncti unanimiter in porticu Salomonis.*

Τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς· ἀλλ' ἐμεγάλυνεν αὐτοὺς ὁ λαός.

VERS. 13. *Ac nemo cæterorum audebat se eis adjungere : sed populus eos magnificiebat.*

Μᾶλλον δὲ προσετίθεντο [52] πιστεύοντες τῷ Κυρίῳ πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν.

VERS. 14. *Accedebat autem major in dies Domino credentium et virorum et feminarum multitudo.*

Ὥστε κατὰ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τιθέναι ἐπὶ κλινῶν καὶ κραββάτων, ἐρχομένου Πέτρου κἂν ἡ σκιὰ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν.

VERS. 15. *Adeo ut per plateas exportarent ægrotos et ponerent in lectis et grabbatis, ut transeuntis Petri vel umbra quempiam obumbraret eorum.*

Συνήρχετο δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν πέριξ πόλεων εἰς Ἱερουσαλὴμ, φέροντες ἀσθενεῖς καὶ ὀχλουμένους ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων, οἵτινες ἐθεραπεύοντο ἅπαντες.

B VERS. 16. *Confluebat item ex vicinis quoque oppidis Hierosolymam multitudo hominum portantium ægrotos et eos, qui vexabantur a spiritibus immundis : qui sanabantur universi.*

Μετὰ τὸ γενέσθαι τὸν φόβον αὐτῶν, πλείονα σημεῖα ἐποίει αὐτὸς καὶ οἱ λοιποί. Ἦσαν δὲ ἐν τῇ στοᾷ Σολομῶντος. Οὐκέτι ἐν οἰκίᾳ, ἀλλ' ἐν τῷ ἱερῷ διάτριβον. Ἐπειδὴ εἶπεν, ἐν τῇ στοᾷ Σολομῶντος, ἵνα μὴ θαυμάσῃς πῶς συνεχώρουν οἱ ὄχλοι, φησὶν, Ὅτι οὐδεὶς αὐτοῖς προσεγγίσαι ἐτόλμα· ἀλλ' ἐμεγάλυνε τοὺς ἀποστόλους ὁ Ἰουδαϊκὸς λαός. Ὥστε κατὰ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς. Τοῦτο ἐπὶ Χριστοῦ οὐ γέγονεν, ἵνα διὰ τῶν πλατειῶν καὶ τῆς σκιᾶς ἕλκωσι τὰς ἴασεις οἱ νοσοῦντες· καὶ μηδένα τολμᾷν προσεγγίζειν. Πῶς οὖν ἐνταῦθα γίνεται; Ὅτι αὐτοῦ ἦν ἔργον, τοῦ εἰπόντος· Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, τὰ ἔργα, ἃ ποιῶ ἐγὼ, κἀκεῖνος ποιήσει· καὶ μείζονα τούτων ποιήσει. Πανταχόθεν δὲ αὐτοῖς ηὔξανε τὸ θαῦμα· ἀπὸ τῶν πιστευσάντων· ἀπὸ τῶν θεραπευθέντων· ἀπὸ τῶν κολασθέντων· ἀπὸ τῆς πρὸς τὸ κήρυγμα παῤῥησίας. Καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης ἀρετῆς καὶ ἐπιμελείας τῆς κατὰ τὸν βίον. Οὐ γὰρ δὴ τῶν σημείων μόνον ἦν τὸ γενόμενον· ἀλλὰ καὶ ὁ βίος καὶ ἡ ἀρετὴ τῶν ἀνδρῶν πολλὴ ἦν, καὶ ἀληθῶς ἀποστολική.

Posteaquam cœpissent homines eos metuere, plura signa cum ipse Petrus tum reliqui apostoli faciebant. *Et erant in porticu Solomonis.* Non jam amplius posthac domi, sed in templo versabantur. Cum dixit : *in porticu Solomonis :* ne mireris ut hoc turbæ permitterent : nullus, inquit, ad eos propius accedere audebat : sed populus Judaicus apostolos magnifaciebat. Adeo ut vicatim efferrent ægrotos. Hoc tempore Christi non accidit, ut per plateas et **52** umbram traherent ægroti sanationes, neu quisquam proprius accedere auderet. Qui igitur hic fit ? Quia illius erat opus, qui dixerat : *Qui credit in me, opera, quæ ego facio, etiam ille faciet : et majora quam hæc faciet.* Ab omnibus autem partibus eis miraculum crescebat : ab iis, qui crediderant : ab iis, qui curati erant : ab iis, qui puniti erant : ab eo, quod confidenter opus prædicationis capessebant : ab alia item virtute ac vitæ honestioris cura atque exercitatione. Non enim signorum solummodo nimirum erat id, quod factum est : sed et vita et virtus virorum magna erat et vere apostolica.

C

Ἀναστὰς δὲ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτῷ, ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν Σαδδουκαίων, ἐπλήσθησαν ζήλου.

VERS. 17. *Itaque surgens pontifex cum omnibus suis quæ est secta ac factio Sadducæorum, invidiæ pleni,*

Καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας [53] ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους· καὶ ἔθεντο αὐτοὺς ἐν τηρήσει δημοσίᾳ.

VERS. 18. *Manus apostolis injecerunt, et eos in custodiam publicam tradiderunt.*

Ἄγγελος δὲ Κυρίου διὰ τῆς νυκτὸς ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, ἐξαγαγών τε αὐτοὺς εἶπε·

D VERS. 19. *Sed angelus Domini noctu fores carceris aperuit : eductisque illis,*

Πορεύεσθε, καὶ σταθέντες λαλεῖτε ἐν τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης.

VERS. 20. *Ite, inquit, et stantes in templo loquimini populo omnia verba vitæ hujus.*

Ἀκούσαντες δὲ εἰσῆλθον ὑπὸ τὸν ὄρθρον εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ ἐδίδασκον. Παραγενόμενος δὲ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, συνεκάλεσαν τὸ συνέδριον, καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ ἀπέστειλαν εἰς τὸ δεσμωτήριον συναχθῆναι [54] αὐτούς.

VERS. 21. *Quibus illi auditis sub diluculum in templum ingressi docebant. Cum venisset autem pontifex cum suis, convocarerunt concilium, et omnem seniorum ordinem Israelitarum, miseruntque in carcerem qui illos simul adducerent.*

Variæ lectiones et notæ.

[51] Σολομῶνος, *est in vulgato.* [52] προσετίθοντο, *erat.* [53] *In vulgato post,* χεῖρας, *adjectum est* αὐτῶν. [54] ἀχθῆναι, *est in vulgato.*

Digitized by Google

VERS. 22. *Quo cum ministri venissent, nec eos in carcere invenissent, reverterunt.*

Οἱ δὲ ὑπηρέται παραγενόμενοι, οὐχ εὗρον αὐτοὺς ἐν τῇ φυλακῇ· ἀναστρέψαντες δὲ ἀπήγγειλαν,

VERS. 23. *Ac carcerem quidem summa diligentia atque cautione clausum custodesque pro foribus stantes sese reperisse, sed apertis foribus neminem sese intus invenisse renuntiaverunt.*

Λέγοντες, ὅτι τὸ μὲν δεσμωτήριον εὕρομεν κεκλεισμένον ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, καὶ τοὺς φύλακας [55] ἑστῶτας πρὸ τῶν θυρῶν· ἀνοίξαντες δὲ, ἔσω οὐδένα εὕρομεν.

VERS. 24. *Ut autem hæc verba audierunt, et summus pontifex et templi præsidii præfectus, cæterique pontifices, solliciti ambigebant de illis, quidnam rei hoc esse potuisset.*

Ὡς δὲ ἤκουσαν τοὺς λόγους τούτους ὅ τε ἀρχιερεὺς [56] καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, διηπόρουντο περὶ αὐτῶν, τί ἂν γένοιτο τοῦτο.

VERS. 25. *Adveniens autem quidam ad eos, Ecce, inquit, viri, quos tradideratis in custodiam, stant in templo ac populum docent.*

Παραγενόμενος δέ τις ἀπήγγειλεν αὐτοῖς, ὅτι ἰδοὺ οἱ ἄνδρες, οὓς ἔθεσθε ἐν τῇ φυλακῇ, εἰσὶν ἐν τῷ ἱερῷ ἑστῶτες καὶ διδάσκοντες τὸν λαόν.

Quid, est, quod dicit, surgens? excitatus, motus ob ea quæ dicebantur. Ac nunc vehementius et acrius eos aggrediuntur, sed non statim eos adducunt in judicium : quia putabant se magis eos perterrefacturos esse publica custodia. Animadverte autem mihi, ut apostolorum vita pertexeretur. Primum propter sublationem Christi animi consternatio atque mœror fuit : deinde propter Spiritus descensum animi tranquillitas atque lætitia : rursus tristitia propter eos, a quibus deridebantur : deinde lætitia **53** propter fideles et signum : rursus tristitia propterea, quod detinerentur in custodia : deinde lætitia propter defensionem : rursus hic propter splendorem et signa, lætitia : sed ab summo pontifice et iis a quibus comprehensi sunt, mœrore affecti sunt. Nam eos, qui juxta Dei præcepta vivunt, ita tractari et exerceri reperire quis posset. Sed angelus Domini noctu fores carceris aperuit. Angelus illos educit, et ad ipsorum consolationem, et ad commodum Judæorum.

Τί ἐστιν, ἀναστάς; διεγερθείς, κινηθεὶς ἐπὶ τοῖς λεγομένοις. Νῦν δὲ σφοδρότερον αὐτοῖς ἐπιτίθενται, οὐκ εὐθέως δὲ αὐτοὺς κρίνουσι, νομίζοντες μᾶλλον τῇ δημοσίᾳ καταπλήξειν φρουρᾷ. Ὅρα δέ μοι πῶς ὁ τῶν ἀποστόλων ὑφαίνετο βίος. Ἀθυμία πρῶτον γέγονε, διὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ· εἶτα εὐθυμία διὰ τὴν τοῦ Πνεύματος κάθοδον· πάλιν ἀθυμία διὰ τοὺς χλευάζοντας· εἶτα εὐθυμία διὰ τοὺς πιστοὺς καὶ τὸ σημεῖον· πάλιν ἀθυμία διὰ τὸ κατασχεθῆναι· εἶτα εὐθυμία διὰ τῆς ἀπολογίας· πάλιν ἐνταῦθα, διὰ τῆς λαμπρότητος καὶ τῶν σημείων, εὐθυμία· ἀπὸ δὲ τοῦ ἀρχιερέως καὶ τῶν συλλαβόντων, ἀθυμία. Ὅσοι γὰρ κατὰ Θεὸν ζῶσιν, οὕτως εὕροι τις ἂν αὐτοὺς ἔχοντας. Ἄγγελος δὲ Κυρίου διὰ τῆς νυκτὸς ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς φυλακῆς. Ἄγγελος ἐξάγει αὐτούς· καὶ εἰς αὐτῶν παραμυθίαν, καὶ εἰς ὠφέλειαν τῶν Ἰουδαίων.

VERS. 26. *Tunc is, qui templi præsidio præfectus erat, eo profectus cum ministris adduxit illos, nulla adhibita vi. Metuebant enim populum, ne lapidarentur (ab eo).*

Τότε ἀπελθὼν ὁ στρατηγὸς σὺν τοῖς ὑπηρέταις ἤγαγεν αὐτοὺς, οὐ μετὰ βίας· ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαόν· ἵνα μὴ λιθασθῶσιν.

VERS. 27. *Adductosque eos statuerunt in concilio: quos summus pontifex his verbis interrogavit :*

Ἀγαγόντες δὲ αὐτοὺς ἔστησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ ἀρχιερεύς,

VERS. 28. *Nonne etiam atque etiam præcepimus vobis et interdiximus, ne in nomine isto doceretis? Et ecce replevistis Hierosolymam vestra doctrina, et vultis inducere super nos sanguinem hominis istius.*

Λέγων· οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν, μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ; Καὶ ἰδοὺ πεπληρώκατε τὴν Ἱερουσαλὴμ τῆς διδαχῆς ὑμῶν· καὶ βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ' ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου.

VERS. 29. *Respondens autem Petrus et apostoli dixerunt : Obtemperare oportet Deo magis quam hominibus.*

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος καὶ οἱ ἀπόστολοι εἶπον· Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον, ἢ ἀνθρώποις.

VERS. 30. *Deus patrum nostrorum suscitavit Jesum quem vos interfecistis suspensum in ligno.*

Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς διεχειρίσασθε κρεμάσαντες [57] ἐπὶ ξύλου.

VERS. 31. *Hunc Deus principem et Servatorem dextera sua exaltavit ad dandam pœnitentiam Israeli et remissionem peccatorum.*

Τοῦτον ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ Σωτῆρα ὕψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Variæ lectiones et notæ.

[55] *Post*, φύλακας, *in vulgato adjectum est*, ἔξω. [56] *In vulgato*, ἱερεὺς, *est*. [57] κρεμάσαντες, *erat*.

[a] V. *ut adducerentur*.

Digitized by Google

Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν αὐτοῦ μάρτυρες τῶν ῥημάτων A *τούτων, καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ.*

Δέον μετὰ τὸ [58] τὸν Θεὸν φοβηθῆναι, τὸν καθάπερ πτηνοὺς ἀεὶ τῶν χειρῶν ἐξαρπάζοντα τῶν ἐκείνων. Καίτοι ἡ ασφάλεια τῆς φυλακῆς διπλῆ ἦν· καὶ ἡ σφραγὶς, καὶ οἱ ἄνθρωποι· καὶ ἅπαντα ἱκανὰ ἦν δυσωπῆσαι, θείαν ἐνέργειαν εἶναι τὰ γινόμενα· οἱ δὲ, οὐ παραγγελίᾳ, φησὶ, παρηγγείλαμεν; Τί δὲ, εἰ καὶ παρηγγείλατε; Εἰ μὲν οὖν καὶ αὐτοὶ ἐπείσθησαν τότε καὶ συνέθεντο ὑπακούειν, καλῶς νῦν εὐθύνετε· εἰ δὲ εἶπον μὴ πεισθήσεσθαι, ποίαι νῦν εὐθῦναι; Καὶ βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ' ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου. Ἔτι αὐτοῖς ψιλὸς ἄνθρωπος εἶναι δοκεῖ. Τοῦτο δέ φασι θέλοντες δῆθεν δεῖξαι, ὅτι ἀναγκαία αὐτοῖς ἡ παρακέλευσις γέγονε, καὶ B φειδοῖ τῆς οἰκείας σωτηρίας ταῦτα ἐπιτάττουσιν· ἵνα δὲ μᾶλλον τραχύνωσι κατ' αὐτῶν τὸ πλῆθος, ταῦτα ἔλεγον. Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον, ἢ ἀνθρώποις. Οὐ θρασέως ἀποκρίνονται οἱ ἀπόστολοι. Διδάσκαλοι γὰρ ἦσαν· οὐδὲ γὰρ ὠργίζοντο, ἀλλ' ἠλέουν αὐτοὺς, καὶ ἐσκόπουν ὅπως αὐτοὺς ἀπαλλάξωσι τῆς πλάνης καὶ τοῦ θυμοῦ. *Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν αὐτοῦ μάρτυρες τῶν ῥημάτων τούτων.* Ποίων; ὅτι ἄφεσιν καὶ μετάνοιαν ἐπηγγείλατο. Ἡ γὰρ ἀνάστασις ἦν λοιπὸν ἤδη ὁμολογουμένη. Ὅτι ἄφεσιν δίδωσι, καὶ ἡμεῖς μαρτυροῦμεν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὃ οὐκ ἂν ἐπῆλθεν, εἰ μὴ πρότερον αἱ ἁμαρτίαι ἐλέλυντο. Καὶ ὅρα πῶς μνημονεύοντες τοῦ τολμήματος, ἐπάγουσι τὴν ἄφεσιν, δεικνύντες C ὅτι τὰ μὲν γεγενημένα ἄξια θανάτου, τὰ δὲ διδόμενα, ὡς εὐεργέτου ἐδίδοντο. Εἶπε [59] δὲ, *Τοῦτον ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ Σωτῆρα, ἀνατιθέντες τῷ* Πατρὶ τὸ πᾶν, ἵνα μὴ δόξῃ ἀλλότριος εἶναι τοῦ Πατρός. Διὰ τί δὲ εὐθέως οὐκ ἔμαθον, ὅτι ἐξῆλθον τῆς φυλακῆς; Ἵνα πρότερον ἐν ἀπορίᾳ γενόμενοι, εἰ θέλοιεν καταλήψωνται [60] καὶ παιδευθῶσι θείαν εἶναι τὴν δύναμιν. Καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ. Καὶ οὐκ εἶπεν [61], ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς ἡμῖν, ἀλλὰ τοῖς πειθομένοις· ἅμα μὲν καὶ μετριάζοντες, ἅμα δὲ καὶ μέγα δεικνύντες· ἔτι δὲ καὶ δηλοῦντες ὅτι καὶ αὐτοὶ ἐδύναντο [62] λαβεῖν. Καὶ γὰρ διὰ τοῦτο συνεχώρει ὁ Θεὸς ἄγεσθαι τοὺς ἀποστόλους εἰς δικαστήριον, ἵνα ἐκεῖνοι παιδεύωνται, καὶ εἰς παῤῥησίαν ἀλείφωνται, καὶ πάντες D μανθάνωσιν.

Vers. 32 *Et nos ei testes sumus horum verborum, itemque Spiritus sanctus, quem dedit Deus obtemperantibus sibi.*

Nonne etiam atque etiam interdiximus? Cum posthac Deum timere oporteret qui tanquam volucres semper raperet de manibus illorum. Atqui munitio custodiæ duplex erat: et sigillum, et homines. Quibus omnibus satis eis persuaderi potuisset latente vi quadam divina effectum esse id quod acciderat. At illi, Nonne, inquiunt, etiam atque etiam vobis interdiximus? Quid autem ad rem facit, etiamsi interdixistis? Nam si et illi tunc quidem paruissent et constituissent obedire, recte nunc quæstionem exercueretis, et actorum rationem reposceretis; sin autem dixerunt, [a] se non obtemperaturos, quales nunc vestræ quæstiones et postulationes? Et vultis inducere super nos sanguinem hominis istius. Etiam nunc nudus illis homo esse videtur. Hoc autem dicunt volentes videlicet ostendere, necessarium sibi fuisse interdictum: seque ea præcipere, ut saluti ac vitæ suæ parcant. Hæc autem dicebant magis adversus eos exacerbandæ multitudinis causa. Obtemperare magis oportet Deo, quam hominibus. Non ferociter et **54** contumaciter apostoli respondent. Nam doctores erant: nec enim irascebantur, sed miserabantur illos, et considerabant qua ratione eos ab errore deducerent, et ab illa perturbatione liberarent. *Et nos ei testes sumus horum verborum.* Quorum? Quod remissionem ac pœnitentiam promiserit. Nam de resurrectione jam deinceps nulla erat in posterum controversia. Remissionem illum dare et nos testificamur et Spiritus sanctus, qui non supervenisset, nisi prius peccata fuissent remissa. Ac vide tu facinoris mentionem facientes subjungunt remissionem: ostendentes facinora quidem morte digna fuisse, sed ea, quæ donata sint, tanquam a benefactore condonata fuisse. Dixit autem: *Hunc Deus principem et Servatorem:* Patri videlicet totum tribuentes, ne videatur a Patre esse alienus. Sed cur statim non resciverunt eos exisse de carcere? Ut prius eo redacti, ut quod dicerent quamve causam rei gestæ afferrent, nihil excogitare possent, si vellent, deprehenderent ac discerent potentiam ac vim esse divinam. Itemque Spiritus sanctus, quem dedit Deus obtemperantibus sibi. Ac non dixit: Quod Deus dedit nobis: sed, obedientibus, simul et modeste ac verecunde loquentes: simul et magnam esse rem ipsam ostendentes: propterea autem etiam significantes illos quoque ipsos accipere potuisse. Etenim idcirco permittebat Deus apostolos in judicium duci, ut illi erudirentur: et [y] hi ad libere et ingenue loquendum exercerentur: et omnes discerent.

Οἱ δὲ ἀκούσαντες διεπρίοντο, καὶ ἐβουλεύοντο ἀνελεῖν αὐτούς.

Vers. 33. *His auditis disrumpebantur* [x], *ac de iis interficiendis consultabant.*

Ἀναστὰς δέ τις ἐν τῷ συνεδρίῳ Φαρισαῖος ὀνόματι Γαμαλιὴλ, νομοδιδάσκαλος τίμιος παντὶ

Vers. 34. *Sed cum surrexisset in concilio quidam Pharisæus nomine Gamaliel legis doctor in honore*

Variæ lectiones et notæ.

[58] *Isc.* τοῦτο, ἢ ταῦτα, ἢ *λείπει τι.* [59] εἶπον, *Isc.* [60] καταλήψονται, *erat.* [61] *Isc.* εἶπον. [62] δυνατὸν, *erat.*

[a] *sup. c.* IV. [y] *Aliquid hoc loco desiderari videtur.* [x] V. *dissecabantur.*

Digitized by Google

VERS. 10. *Notum omnibus vobis et toti plebi Israeliticæ esto, per nomen Jesu Christi Nazareni, quem vos cruci affixistis, quem Deus excitavit a mortuis, per illum, inquam, hunc coram vobis sanum astare.*

Præter alia mala atque incommoda, ne legis quidem ab illis instituta servabantur. Vide enim multitudinem pontificum, cum unus duntaxat quoad viveret, esse deberet. Formam autem judicii etiam hic rei, quæ agebatur, circumdant, ut injusti judicii rei et obnoxii fierent. Sciscitabantur qua vi ac facultate, quove nomine. Atqui sciebant. Dolentes enim illos per Jesum annuntiare resurrectionem, detinebant eos. Cur ergo interrogant? Quia sperabant eos metu judicii ac multitudinis inficiaturos, atque ita putabant totum negotium recte ab sese compositum iri. Vide enim quam vafre et astute interrogent. Quo nomine, inquit, fecistis? Malebant enim apostolos suum opus illud esse confiteri, quam Christi potestatis atque virtutis. Vide autem ut reprimebantur, quia ne nominare quidem volebant claudi sanationem. Nam cur non dicunt, quale id esset: sed ita, fecistis, inquiunt, hoc? Principes populi, et seniores Israelis. Vide philosophiam: considera item, ut, ubi usus postulat, etiam vehementer eos reprehendat. Nominavit quidem eos honorifice: sed posteaquam ad rem pervenit, non prætermittit convenientem reprehensionem [e], latenter eis in memoriam redigens, quod propter talia semper et in judicio disceptarent et offenderentur. Porro quod dicit, ejusmodi est: Maxime quidem decebat nos coronari ob has res, et tanquam benefactores proclamari: sed quoniam in judicium vocamur et causam dicimus, notum sit omnibus vobis et toti plebi Israeliticæ, quod maxime eos male habebat: id autem est, **45** quod et Christus eis dicebat: Quod in aurem audivistis, prædicate in tectis. Per nomen Jesu Christi Nazareni. Ne putetis, inquit, nos patriam celare. Quin etiam hanc edimus: atque adeo cum supplicium confitemur, tum prædicamus resurrectionem. Quem vos crucifixistis. Redegit eis in memoriam verbum, quod satis eos poterat terrere. Qualia enim illos putas his verbis accepisse vulnera?

VERS. 11. *Hic est ille lapis, qui* [d] *rejectus est a vobis ædificantibus, qui redactus est ad caput anguli.*

VERS. 12. *Nec est in alio quoque salus: nec enim nomen est aliud, quod datum sit, inter homines, per quod nos oporteat* [e] *servari* [f].

Hic est lapis, id est, vehementer probatus atque spectatus: qui factus est caput coagmentatorum per eum in unum ædificium Ecclesiæ duorum illorum populorum: nempe Judaici, qui

A *Γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν καὶ παντὶ τῷ* [13] *Ἰσραὴλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Ναζωραίου, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὃν ὁ θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, ἐν τούτῳ οὗτος παρέστηκεν ἐνώπιον ὑμῶν ὑγιής.*

Μετὰ τῶν ἄλλων αὐτοῖς κακῶν, οὐδὲ τὰ τοῦ νόμου ἐφυλάττετο. Ὅρα γὰρ καὶ πλῆθος ἀρχιερέων· ἑνὸς διὰ βίου ὀφείλοντος εἶναι. Σχῆμα δὲ δικαστηρίῳ κἀνταῦθα τῷ πράγματι περιτιθέασιν· ἵνα ὑπεύθυνοι τῇ ἀδίκῳ κρίσει γένωνται. Ἐπυνθάνοντο ἐν ποίᾳ δυνάμει ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι. Καὶ μὴν ᾔδεισαν. Διαπονούμενοι γὰρ ἐν τῷ καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν, κατεῖχον [14] αὐτούς. Τίνος οὖν ἕνεκεν ἐρωτῶσι; Προσδοκῶντες αὐτοὺς τὸ δικαστήριον καὶ τὸ πλῆθος φοβηθέντας, ἐξάρνους γενέσθαι· καὶ τὸ
B πᾶν διὰ τοῦτο νομίζοντες κατορθωκέναι. Ὅρα γὰρ πῶς κακούργως ἐρωτῶσιν. Ἐν ποίῳ ὀνόματι, φησίν, ἐποιήσατε; Μᾶλλον γὰρ ἐβούλοντο τοὺς ἀποστόλους ἑαυτῶν εἶναι τὸ ἔργον ὁμολογεῖν, ἢ τῆς δυνάμεως τοῦ Χριστοῦ. Ὅρα δὲ πῶς ἀπεπνίγοντο· ὅτι οὐδὲ ὀνομάσαι ἤθελον τὴν θεραπείαν τοῦ χωλοῦ. Διὰ τί γὰρ μὴ λέγουσι ποῖον; Ἀλλ' οὕτω, φασὶν, ἐποιήσατε τοῦτο. Ἄρχοντες τοῦ λαοῦ καὶ πρεσβύτεροι τοῦ Ἰσραήλ. Ὅρα φιλοσοφίαν· σκόπει δὲ ἔνθα ἡ χρεία καλεῖ, πῶς καὶ σφόδρα αὐτῶν καθάπτεται. Ὠνόμασε γὰρ αὐτοὺς μετὰ τιμῆς· ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸ πρᾶγμα ἀνέβη, οὐκ ἀφίσταται τοῦ πρέποντος ἐλέγχου, λεληθότως ἀναμιμνήσκων, ὅτι ἐπὶ τοῖς τοιούτοις αὐτοὶ καὶ ἔκριναν καὶ ἐδυσχέραινον ἀεί. Ὃ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν ὅτι μάλιστα μὲν ἐχρῆν στεφανοῦσθαι ἡμᾶς ἐπὶ τούτοις, καὶ ὡς εὐεργέτας ἀνακηρύττεσθαι· ἐπειδὴ δὲ
C κρινόμεθα, γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν καὶ παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραὴλ, ὃ μάλιστα αὐτοὺς ἐλύπει· τοῦτο δέ ἐστι καὶ ὃ ἔλεγεν αὐτοῖς ὁ Χριστός· Ὃ ἠκούσατε εἰς τὸ οὖς, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Ναζωραίου. Μὴ νομίσητε, φησὶν, ὅτι κρύπτομεν τὴν πατρίδα· ἀλλὰ καὶ ταύτην λέγομεν· ναὶ δὴ καὶ τὸ πάθος ὁμολογοῦμεν, καὶ κηρύττομεν τὴν ἀνάστασιν. Ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε. Ἀνέμνησεν αὐτοὺς καὶ ῥήματος, ἱκανοῦ φοβῆσαι· ποίας γὰρ οἴει λαμβάνειν αὐτοὺς τούτοις τοῖς λόγοις πληγάς;

D *Οὗτος* [15] *ὁ λίθος ὁ ἐξουθενηθεὶς ὑφ' ὑμῶν τῶν οἰκοδομούντων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας.*

Καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία· οὔτε γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς.

Οὗτος ὁ λίθος, τουτέστιν ὁ σφόδρα δόκιμος, ὃς ἐγένετο κεφαλὴ τῶν συναρμοσθέντων δι' αὐτοῦ εἰς μίαν οἰκοδομὴν Ἐκκλησίας τῶν δύο λαῶν· τουτέστι τοῦ Ἰουδαϊκοῦ τοῦ πεπιστευκότος, καὶ παντὸς τοῦ

Variæ lectiones et notæ.

[13] *In vulgatis adjectum est*, λαῷ. [14] Κατέχον, *erat*. [15] *In vulgatis adjectum est*, ἐστὶν.

[e] *Non supersedet convenienti reprehensione.* [d] V. *reprobatus.* [e] *per quod servandi simus.* [f] V. *salvos fieri.*

Digitized by Google

ἐξ ἐθνῶν, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία. Ἐνταῦθα καὶ ὑψηλὰ φθέγγεται. Ὅτι [16] μὲν γὰρ διδάξαι ἐχρῆν, καὶ προφητείας παράγουσιν· ὅτι δὲ παῤῥησιάσασθαι, μόνον ἀποφαίνονται. Ὅταν γὰρ μὴ ᾖ τι [17] κατορθῶσαι, ἀλλὰ παῤῥησίᾳ ἐνδείξασθαι, ὡ φείδεται. Οὐ γὰρ ἐδεδοίκει νῦν μὴ πλῆξαι ὡς ἐν ἄλλοις ποιεῖ· πρὸς τὴν τῶν ἀκουόντων σωτηρίαν τοὺς λόγους οἰκονομούμενος. Πᾶσι δῆλον, φησὶ, ὅτι οὐχ ἡμῖν μόνοις ἐδόθη τὸ ὄνομα, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν, ὅτι, φησὶ, καὶ οἱ Ἰουδαῖοι ἐνόμιζον ἀνάστασιν· ἀλλὰ ψυχρὰν καὶ μειρακιώδη.

credidérit, et cujuslibet ex gentibus. Nec est in alio quoquam salus. Hic etiam sublimia loquitur. Nam ubi docere quidem oportebat, etiam prophetias producunt : ubi vero libere loqui, solummodo sententiam suam exponunt. Cum enim nulla esset occasio rei bene gerendæ et lucri faciendi, sed libere indicandi, non parcebat. Nam nunc non metuebat, ne perterrefaceret et vulneraret, sicut in aliis facit ad auditorum salutem verba adaptans atque disponens. Omnibus perspicuum est, inquit, non nobis solis datum esse nomen, verum etiam omnibus, quia etiam Judæi [g], inquit, resurrectionem esse putabant, sed frigidam ac puerilem.

Θεωροῦντες δὲ τὴν τοῦ Πέτρου παῤῥησίαν καὶ Ἰωάννου, καὶ καταλαβόμενοι ὅτι ἄνθρωποι ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται, ἐθαύμαζον· ἐπεγίνωσκόν τε αὐτοὺς, ὅτι σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν.

VERS. 13. *Videntes autem liberam in dicendo contumaciam [h] Petri et Joannis, et homines illiteratos et idiotas eos esse compertum habentes admirabantur, et recognoscentes eos Jesu comites fuisse ;*

Τὸν δὲ ἄνθρωπον βλέποντες σὺν αὐτοῖς ἑστῶτα τὸν τεθεραπευμένον, οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν.

VERS. 14. *Hominemque, qui sanatus fuerat, una cum eis stantem videntes, nihil poterant contradicere.*

Ἔστι γὰρ καὶ ἀγράμματον εἶναι, καὶ μὴ ἰδιώτην· καὶ ἰδιώτην, καὶ μὴ ἀγράμματον, ἐνταῦθα δὲ τὰ δύο συνέδραμον· διὸ καὶ ἐθαύμαζον, λεγόντων καὶ καταῤῥητορευόντων αὐτῶν. Πόθεν δὲ κατελάβοντο ; Ἐξ αὐτῶν ἐκείνων ἐξ ὧν ἔλεγον· Οὐχ ἁπλῶς δὲ τοῦτο φησι τὸ, Ἐπιγίνωσκόν τε αὐτούς· ἀλλὰ σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν ἐν τῷ πάθει· οὗτοι γὰρ τότε μόνοι ἦσαν σὺν αὐτῷ· καὶ ἑώρων αὐτοὺς ταπεινοὺς καὶ συνεσταλμένους τότε, καὶ τοῦτο αὐτοὺς ἐξένιζε μάλιστα ἡ ἄθρόα μεταβολή. Ὁ γὰρ τότε μηδὲ παιδίσκης διερωτώσης ἀντισχὼν, νῦν εἰς αὐτοὺς μέσους τοὺς ἀρχιερεῖς περιελθὼν καὶ τὸ συνέδριον, μετὰ παῤῥησίας φθέγγεται.

Potest enim quis esse illitteratus, et non idiota : et idiota, et non illitteratus. Sed hic utraque concurrebant. Quamobrem etiam mirabantur, se ab talibus eloquentia vique dicendi confutari atque convinci. Sed unde compertum habuerunt (eos esse tales)? Ex iis, quæ dicebant. Non simpliciter autem hoc dicit, Et recognoverunt eos ; sed quod cum Jesu essent tempore passionis atque supplicii. Nam hi tunc soli erant cum illo, ac viderant eos tunc esse animo demisso atque contracto : atque repentina illa mutatio maxima admiratione eos afficiebat. Nam qui tunc ne ancillulam quidem interrogantem sustinuerat, nunc in medium ipsorum pontificum atque concilii progressus, **46** loquitur confidenter atque constanter.

Κελεύσαντες δὲ αὐτοὺς ἔξω τοῦ συνεδρίου ἀπελθεῖν, συνέβαλλον [18] πρὸς ἀλλήλους,

VERS. 15. *Jussis igitur illis egredi extra concilium, communicabant [i] inter sese,*

Λέγοντες· Τί ποιήσωμεν [19] τοῖς ἀνθρώποις τούτοις; Ὅτι μὲν γὰρ γνωστὸν σημεῖον γέγονε δι' αὐτῶν, πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλὴμ φανερόν· καὶ οὐ δυνάμεθα ἀρνήσασθαι.

VERS. 16. *Dicentes : Quid faciemus hominibus his? Nam signum quidem illustre [j] per eos editum esse, omnibus incolentibus Hierosolymam manifestum est, et non possumus negare :*

Ἀλλ' ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον διανεμηθῇ εἰς τὸν λαὸν, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα [20] αὐτοῖς μηκέτι λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ μηδενὶ ἀνθρώπῳ [21].

VERS. 17. *Sed ne latius spargatur ac divulgetur in populum, minaciter interdicamus eis [k], ne posthac amplius homini cuiquam loquantur in nomine hoc.*

Καὶ καλέσαντες αὐτοὺς, παρήγγειλαν αὐτοῖς, τὸ καθόλου [22] μὴ φθέγγεσθαι, μηδὲ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

VERS. 18. *Et vocatis eis præceperunt, ne prorsus loquerentur, neu docerent in nomine Jesu.*

Ὁ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀποκριθέντες πρὸς αὐτοὺς εἶπον· Εἰ δίκαιόν ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὑμῶν ἀκούειν μᾶλλον ἢ τοῦ Θεοῦ, κρίνατε.

VERS. 19. *At Petrus et Joannes respondentes dixerunt ad eos : An justum sit coram Deo, vobis potius obedire quam Deo, judicate.*

Variæ lectiones et notæ.

[16] Ἰσ, ὅτε, *hic et mox.* [17] ἤ τι, *erat.* [18] *In vulgatis est,* συνέβαλον. [19] *In vulgatis est,* ποιήσομεν. [20] *In vulgatis est,* ἀπειλησόμεθα. [21] ἀνθρώπων, *est in vulgatis.* [22] Τὸ, καθόλου, *in vulgatis deest.*

[g] *Videtur locus esse mutilus.* [h] V. *constantiam.* [i] V. *conferebant.* [j] V. *conspicuum.* [k] V. *comminemur eis.*

Digitized by Google

VERS. 20. *Non enim possumus nos, quæ vidimus et audivimus non loqui.*

VERS. 21. *Illi autem vehementius interminati dimiserunt eos, nihil invenientes cur animadverterent in illos, etiam per populum id sibi facere non licere videntes ; quia omnes propter id, quod acciderat, Deum glorificabant.*

VERS. 22. *Nam is homo, erga quem* [l] *editum fuerat signum illud sanationis, annos natus erat amplius quam quadraginta.*

Cur eos non ducunt ad Pilatum, sed ipsi per se judicant ? quia erubescebant et pudebat eos eorum, quæ prius commiserant, ac verebantur, ne illorum quoque nomine reprehenderentur et incusarentur.

VERS. 23. *Dimissi autem apostoli venerunt ad suos, ac nuntiaverunt quæcumque dixerant ad eos pontifices et seniores.*

VERS. 24. *Quibus illi auditis, unanimiter ad Deum vocem extulerunt ac dixerunt : Domine, tu es Deus, qui fecisti cœlum et terram, et mare, et omnia, quæ in eis sunt.*

VERS. 25. *Qui per os Davidis pueri tui dixisti : Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania.*

VERS. 26. *Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus.*

VERS. 27. *Coierunt* [m] *enim revera adversus sanctum Filium tuum Jesum, quem unxisti, et Herodes et Pontius Pilatus cum gentibus, et populus Israel,*

VERS. 28. *Ut facerent quæ manus tua et consilium tuum ut fierent prædestinaverat.*

47 *Et renuntiaverunt.* Non ambitionis causa narrant, sed ut ostenderent gratiæ Christi certa argumenta. *Tu es Deus, qui fecisti.* Vide autem ut exquisitæ, acutæ et absolutæ sint preces eorum. Nam cum sibi designari orarent eum, qui idoneus et aptus esset ad apostolatum : *Tu, Domine, qui omnium corda nosti,* precantes dicunt; sed postea-quam hic adversariorum ora obturari oportebat : *Domine,* implorantes dicunt, *tu es Deus, qui fecisti cœlum et terram.* Multi autem hæreticorum dividunt Deitatem, dicentes alium esse Deum mundi factorem; et alium, Patrem Christi. Unde etiam Scripturam dividentes, vetus quidem fœdus et testamentum, mundi factoris : novum vero, Patris Christi esse dicunt : ac, quod ipsorum impiæ opinioni conveniens et consentaneum est : contrarios inter sese hos Deos esse dicunt et Scripturas eorum : ut qui confugiunt ad Dominum, mundi factoris inimici sint, et meliores quam ille; quemadmodum nimirum etiam homines mundi

A Οὐ δυνάμεθα γὰρ ἡμεῖς ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν.

Οἱ δὲ προσαπειλησάμενοι, ἀπέλυσαν αὐτούς, μηδὲν εὑρίσκοντες τὸ πῶς [23] κολάσονται αὐτοὺς διὰ τὸν λαόν· ὅτι πάντες ἐδόξαζον τὸν Θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι.

Ἐτῶν γὰρ ἦν πλειόνων τεσσαράκοντα ὁ ἄνθρωπος, ἐφ' ὃν ἐγεγόνει τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἰάσεως.

Διὰ τί οὐκ ἄγουσιν αὐτοὺς πρὸς Πιλᾶτον, ἀλλ' αὐτοὶ δι' ἑαυτοὺς κρίνουσιν; Αἰσχυνόμενοι καὶ ἐρυθριῶντες τὰ πρότερα· μὴ καὶ ὑπὲρ ἐκείνων ἐγκληθῶσιν.

B Ἀπολυθέντες δὲ οἱ [24] ἀπόστολοι ἦλθον πρὸς τοὺς ἰδίους, καὶ ἀνήγγειλαν [24a] ὅσα πρὸς αὐτοὺς οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι εἶπον.

Οἱ δὲ ἀκούσαντες, ὁμοθυμαδὸν ἦραν φωνὴν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ εἶπον· Δέσποτα, σὺ εἶ [25] ὁ Θεὸς, ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς,

Ὁ διὰ στόματος Δαβὶδ, παιδός σου εἰπών· Ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά;

Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς· καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ.

Συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἀληθείας ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου Ἰησοῦν, ὃν ἔχρισας, Ἡρώδης τε C καὶ Πόντιος Πιλᾶτος σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς [26] Ἰσραήλ,

Ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου καὶ ἡ βουλή σου προώρισε γενέσθαι.

Οὐχὶ φιλοτιμίας ἕνεκεν διηγοῦνται, ἀλλὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ χάριτος τὰ τεκμήρια ἐπιδεικνύντες. Ὅρα δὲ πῶς εἰσιν ἠκριβωμέναι αὐτῶν αἱ εὐχαί. Ὅτε μὲν γὰρ τὸν [27] ἄξιον εἰς ἀποστολὴν ἤξιουν αὐτοῖς ἀναδειχθῆναι· Σὺ, Κύριε, καρδιογνῶστα πάντων, εὔχονται· προγνώσεως γὰρ ἦν ἐκεῖ χρεία· ἐπειδὴ δὲ ἐνταῦθα τοὺς ἐναντίους ἐπιστομισθῆναι ἐχρῆν, Δέσποτα, ἐπιβοῶνται, σὺ, εἶ ὁ Θεὸς, ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Πολλοὶ [28] δὲ τῶν ἀπὸ αἱρέσεων διαιροῦσι τὴν Θεότητα· λέγοντες ἄλλον D εἶναι Θεὸν τὸν κοσμοποιὸν, καὶ ἄλλον τὸν Πατέρα Χριστοῦ. Ὅθεν καὶ τὴν Γραφὴν διαιρήσαντες, τὴν μὲν Παλαιὰν Διαθήκην τοῦ κοσμοποιοῦ, τὴν δὲ Καινὴν τοῦ Πατρὸς Χριστοῦ λέγουσιν εἶναι. Ἑπόμενον δὲ τῇ δυσσεβεῖ γνώμῃ αὐτῶν, ἀπεναντίως ἔχειν λέγουσι πρὸς ἑαυτοὺς, τοὺς Θεοὺς τούτους· καὶ τὰς Γραφὰς αὐτῶν, ὡς τοὺς προσφεύγοντας τῷ Κυρίῳ, ἐχθροὺς εἶναι τοῦ κοσμοποιοῦ καὶ βελτίονας αὐτοῦ τυγχάνειν· ὥσπερ οὖν οἱ τοῦ κοσμοποιοῦ ἄνθρωποι διαβεβλημένοι εἰσὶ πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν διδα-

Variæ lectiones et notæ.

[23] εὑρίσκοντες, τὸ, πῶς, *est in vulgatis.* [24] *Non sunt hæc in vulgatis.* [24a] ἀπήγγειλαν, *est in vulgatis. In apographo erat,* ἀνήγγειλον. [25] εἶ *desideratur in vulgatis.* [26] λαοῖς *est in vulgatis.* [27] τὸ, *erat.* [28] πολλοὶ, *erat.*

[l] V. *in quo.* [m] V. *convenerunt.*

Digitized by Google

σκαλίαν αὐτοῦ· τούτου χάριν οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι τὴν αἵρεσιν ταύτην ἐκκόπτοντες, διὰ τῆς εὐχῆς παριστῶσιν, ὡς αὐτός ἐστι Θεὸς κοσμοποιὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Σωτῆρος ὑπάρχων· καθ' ὅτι παρ' αὐτοῦ δέδονται ἀμφότεραι αἱ διαθῆκαι. Ὁ διὰ στόματος Δαβὶδ τοῦ παιδός σου εἰπών· ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη; Καθάπερ συνθήκας ἀπαιτοῦντες τὸν Θεὸν, τὴν προφητείαν εἰς μέσον ἄγουσιν· ἅμα καὶ ἑαυτοὺς παραμυθούμενοι, ὅτι εἰκῇ ταῦτα μελετῶσιν οἱ ἐχθροί.

A factoris apud Christum atque ejus doctrinam male audiunt, et obtrectationi sunt apud Christum ejusque doctrinam. Idcirco sancti apostoli hanc hæresim et sectam exscindentes intelligendum præbent, eumdem esse Deum, qui et mundi factor et Pater Servatoris sit, quoniam ab illo datum est utrumque testamentum. Qui per os Davidis pueri tui dixisti: Quare fremuerunt gentes? Tanquam fœdus et pacta a Deo postulantes, prophetiam in medium adducunt: simul etiam seipsos consolantes, quod hæc frustra meditarentur inimici.

Καὶ τὰ νῦν, Κύριε, ἔπιδε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν· καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου μετὰ παῤῥησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον σου.

VERS. 29. *Et nunc, Domine, aspice ad minas eorum: et da servis tuis, ut cum omni fiducia loquantur sermonem tuum,*

Ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε εἰς ἴασιν καὶ σημεῖα καὶ τέρατα γενέσθαι [29] διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου παιδός σου Ἰησοῦ.

B

VERS. 30. *Manum tuam extendendo ad sanationes et signa atque prodigia facienda per nomen sancti Filii tui Jesu.*

Καὶ δεηθέντων αὐτῶν, ἐσαλεύθη ὁ τόπος, ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι· καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου· καὶ ἐλάλουν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μετὰ παῤῥησίας.

VERS. 31. *Et finitis precibus eorum, motus est locus, ubi erant congregati: et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et libere* [n] *sermonem Dei eloquebantur.*

Ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου καὶ ἡ βουλή σου προώρισε. Τουτέστιν, Οὐκ αὐτοὶ ἴσχυσαν· ἀλλὰ σὺ εἶ ὁ τὸ πᾶν ἐπιτρέψας, καὶ εἰς πέρας ἀγαγών· ὁ εὐμήχανος καὶ σοφός· ὁ τοῖς ἐχθροῖς εἰς τὸ βούλημά σου χρησάμενος. Συνῆλθον μὲν γὰρ ἐκεῖνοι ὡς ἐχθροὶ, ἐποίουν δὲ ἃ σὺ ἐβούλου. Τί δέ ἐστιν, ἡ χείρ σου; Ἐνταῦθα τοῦτό μοι [30] δοκεῖ λέγειν δύναμιν καὶ βουλήν· ὅτι ἀρκεῖ βουληθῆναί σε μόνον. Οὐδεὶς γὰρ δυνάμει προορίζει· τουτέστιν, ὅσα διέταξας. Ὅρα, οὐκ εἶπον, ῥῶξον [31] αὐτοὺς καὶ βάλε αὐτούς· ἀλλά τί, Ἔπιδε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν· καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου μετὰ παῤῥησίας λαλεῖν τὸν λόγον σου. Καὶ δεηθέντων αὐτῶν, ἐσαλεύθη ὁ τόπος αὐτῶν, ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι. Τοῦ ἀκουσθῆναι αὐτοὺς, καὶ τῆς ἐπισκέψεως τοῦτο τεκμήριον γέγονε. Ποτὲ μὲν γὰρ ὀργῆς ἐστι τοῦτο· ποτὲ δὲ ἐπισκέψεως. Ἤχοντο δὲ οἱ ἀπόστολοι· οὐχὶ αὐτοὶ παραιτούμενοι δυσχερές τι παθεῖν· ἀλλὰ περὶ τοῦ κηρύγματος. Διὰ τί δὲ ἔσεισεν ὁ Θεὸς τὸν οἶκον; φοβῶν μὲν τοὺς ἀπειλοῦντας· εἰς θάρσος δὲ ἀνάγων [32] τοὺς ἀποστόλους· ἐπειδὴ ἀρχὴ ἦν, καὶ, αἰσθητοῦ ἐδέοντο σημείου. Ἐσαλεύθη οὖν ὁ τόπος καὶ μᾶλλον ἐστερέωσεν αὐτούς. Καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου· τουτέστιν, ἀνεζωπυρήθησαν, καὶ ἀνεκαίοντο ἐν αὐτοῖς τὸ χάρισμα.

Ut facerent quæcunque manus tua et consilium tuum præstituerat ac prædestinaverat. Hoc est: Non ipsi potuerunt: sed tu es is, qui quidquid accidit, fieri permisisti, et ad finem perduxisti: qui facile rem quamque expedire et explicare scis, qui sapiens et solers es, qui inimicorum tuorum, in iis quæ decreveras, opera usus es. Coierunt enim illi, ut inimici: faciebant autem, quæ tu volebas. Quid autem est id, quod dicit, Quæcunque manus tua. Hic mihi rem eamdem dicere videtur per potentiam et voluntatem, quia sufficit te duntaxat voluisse. Nemo enim viribus atque potentia **48** præstituit atque prædestinat. Id est quæcunque constituisti atque decrevisti. Et nunc aspice. Animadverte, non dixit, disrumpe eos, et feri atque prosterne eos, sed quid? Aspice minas eorum, et da servis tuis libere eloqui verbum tuum. Et finitis precibus eorum, motus est locus, in quo erant congregati. Hoc significabatur eos exauditos et a Deo visitatos esse. Nam id alias quidem iræ, nonnunquam etiam visitationis est signum. Orabant autem apostoli, non recusantes ac deprecantes, ne quid ipsis accideret incommodi: sed laborabant de prædicatione. Sed cur Deus concussit domum? ut terreret quidem minime reduceret apostolos, quoniam principium erat, et signo, quod sensu perciperetur, opus habebant. Concussus est ergo locus, et magis eos confirmavit. Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, hoc est, excitati ac recreati sunt: et intra sese gratia accendebantur.

C

D

tabundos: ad animi vero præsentiam atque fiduciam

Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία· καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς [33] ἔλεγεν ἴδιον εἶναι· ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά.

VERS. 32. *Porro multitudinis eorum qui crediderant erat cor unum et anima una: nec quisquam suorum bonorum quicquam suum esse dicebat: sed erant eis omnia communia.*

Variæ lectiones et notæ.

[29] Γίνεσθαι, *est in vulgatis.* [30] *Ισ.* ταὐτό μοι. [31] Ῥῆξον, *Ισ.* [32] Ἀνάγειν, *erat.* [33] *In vulgatis est,* αὐτῷ. *In apographo erat scriptura adeo obsoleta, ut discernere non possem,* αὐτοῖς, *esset, an* αὐτῶν.

[n] V. *cum fiducia.*

Digitized by Google

VERS. 33. *Ac magna virtute atque constantia apostoli testimonium reddebant resurrectionis Domini Jesu : magnaque gratia præditi erant omnes.*

A *Καὶ μεγάλῃ δυνάμει ἀπεδίδουν οἱ ἀπόστολοι τὸ μαρτύριον τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ*[34], *χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς.*

VERS. 34. *Neque enim ullus egenus erat inter illos. Quotquot enim erant domini fundorum* [o] *aut ædium, eas vendebant, et allata pretia rerum venditarum*

Οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς· ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων,

VERS. 35. *Ponebant juxta pedes apostolorum. Distribuebatur autem singulis, prout quisque opus habebat.*

Καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. Διεδίδοτο δὲ ἑκάστῳ, καθ' ὅτι ἂν τις χρείαν εἶχεν.

Cor unum, etc. Cor et anima idem significant hic. Ac magna virtute reddebant testimonium resurrectionis. Tanquam concreditum ac fideicommissum aliquid habentes eos ostendit: ac quasi de debito dicit, hoc est, quod dicit: *Testimonium* B *reddebant.* Neque enim egens ullus erat. Idcirco gratia: quia nullus erat egens, hoc est, propter magnam alacritatem et animi promptitudinem eorum, qui contribuebant ac largiebantur, nullus erat egenus. Non enim partim quidem dabant, partim vero reservabant : nec omnia quidem dabant: sed tanquam sua. Verum cuncti qui credebant quasi de una domo alebantur. *Et allata pretia rerum venditarum ponebant*, etc. Hoc magnum honorem et reverentiam religionemque apportantium significat: quod ne in manus quidem tradere audebant: sed juxta pedes ponebant, illos dominos ac dispensatores efficientes, ut tanquam de communibus expenderentur, non tanquam de propriis atque privatis: hoc autem etiam illos, qui dabant, a vana gloria 49 liberabat, et accipientibus duplex gaudium præbebat, cum et inopiam levaret, et a pudore liberos præstaret.

Καρδία καὶ ψυχὴ, τὸ αὐτὸ δηλοῖ ἐνταῦθα. Καὶ μεγάλῃ δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον τῆς ἀναστάσεως· καθάπερ ἐγχειρισθέντας αὐτούς τι [33] δείκνυσι· καὶ ὡς περὶ ὀφλήματος λέγει· τοῦτο ἔστι τὸ, *Μαρτύριον ἀπεδίδουν*. Οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχε. Διὰ τοῦτο ἡ χάρις, ὅτι οὐδεὶς ἦν ἐνδεής· τοῦτ' ἔστιν, ἀπὸ τῆς πολλῆς προθυμίας τῶν ἐπιδιδόντων οὐδεὶς ἦν ἐνδεής. Οὐ γὰρ μέρη μὲν ἐδίδοσαν, μέρη δὲ ἐταμιεύοντο· οὐδὲ πάντα μὲν, ὡς ἴδια δέ· ἀλλ' ἦσαν οἱ πιστεύοντες ἅπαντες ὡς ἀπὸ μιᾶς οἰκίας τρεφόμενοι. *Πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμάς*. Τοῦτο τὴν πολλὴν τιμὴν καὶ εὐλάβειαν τῶν προσαγόντων δηλοῖ· ὅτι οὐδὲ εἰς τὰς χεῖρας ἐτόλμων δοῦναι· ἀλλὰ παρὰ τοὺς πόδας ἐτίθουν· αὐτοὺς κυρίους καὶ οἰκονόμους ποιοῦντες, ἵνα ὡς ἐκ κοινῶν ἀναλίσκωνται [34], μὴ ὡς ἐξ ἰδίων· τοῦτο δὲ καὶ τοὺς διδόντας κενοδοξίας ἀπήλλαττε, καὶ τοῖς λαμβάνουσι [37] διπλῆν παρεῖχε τὴν εὐφροσύνην, τήν τε ἀπορίαν παραμυθούμενον, καὶ αἰσχύντης ἐλευθέρους ποιούμενον.

VERS. 36. *Joses* [p] *autem, qui cognominatus est* C *Barnabas ab apostolis, quod est, si interpreteris, filius consolationis, Levita, Cyprius natione,*

Ἰωσὴς[35] *δὲ ὁ ἐπικληθεὶς Βαρνάβας ἀπὸ*[36] *τῶν ἀποστόλων, ὅ ἐστι [μεθερμηνευόμενον* [38]*], υἱὸς παρακλήσεως, Λευΐτης, Κύπριος τῷ γένει.*

VERS. 37. *Cum haberet fundum, vendidit, et attulit pecuniam* [q]*, et posuit ad pedes apostolorum.*

Ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας ἤνεγκε τὸ χρῆμα, καὶ ἔθηκε πρὸς[41] *τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων.*

CAPUT V.

ΚΕΦΑΛ. Ε'.

VERS. 1. *Sed vir quidam nomine Ananias cum Sapphira uxore sua, vendito prædio,*

Ἀνὴρ δέ τις Ἀνανίας ὀνόματι σὺν Σαπφείρῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ ἐπώλησε κτῆμα.

VERS. 2. *Partem pretii amotam sibi reservaverat, conscia etiam uxore sua, et allatam partem reliquam posuit juxta pedes apostolorum.*

Καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς, συνειδυίας καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, καὶ ἐνέγκας μέρος τι, παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων ἔθηκεν.

VERS. 3. *Dixit autem Petrus ad eum : Anania, cur implevit Satanas cor tuum, ut mentiendo ludificareris Spiritum sanctum, et amoveres de pretio fundi ?*

Εἶπε δὲ Πέτρος [πρὸς αὐτὸν [42]*], Ἀνανία, διὰ* D *τί ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ νοσφίσασθαί σε ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου ;*

VERS. 4. *Nonne cum non alienatus maneret, tibi manebat ? et cum esset venundatus, nonne in tua*

Οὐχὶ μένον, σοὶ ἔμεινε [43]*, καὶ πραθὲν, ἐπὶ τῇ σῇ* [44] *ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε ; τί ὅτε ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ*

Variæ lectiones et notæ.

[34] *In vulgato*, ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. [33] *Τί erat.* [36] ἀναλίσκονται, *erat.* [37] τοὺς λαμβάνοντας, *erat.* [38] Ἰωσῆ, *erat.* [39] ὑπὸ, *est in vulgato.* [40] *Desideratur in vulgato.* [41] παρὰ, *est in vulgato.* [42] *Desiderantur item istæ duæ dictiones in vulgato.* [43] Ἐμενὲ, *est in vulgato.* [44] Ἐν τῇ σῇ *est in vulgato.*

[o] V. *possessores agrorum.* [p] V. *Joseph.* [q] V. *pretium.*

Digitized by Google

σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο; Οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ.

erat potestate? Quare hoc facere in animum tuum induxisti [r]? Non es mentitus hominibus, sed Deo.

Ἀκούων δὲ ὁ [68] Ἀνανίας τοὺς λόγους τούτους, πεσὼν ἐξέψυξε· καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

VERS. 5. *Quibus verbis Ananias auditis, collapsus est et exspiravit. Magnusque metus invasit omnes, qui hæc audiebant.*

Ἀναστάντες δὲ οἱ νεώτεροι, συνέστειλαν αὐτόν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν.

VERS. 6. *Porro cum surrexissent juniores, correptum constrinxerunt eum [s], et elatum sepeliverunt.*

Οὐ δοκεῖ μοι οὗτος ἐκεῖνος εἶναι, ὁ μετὰ Ματθίου. Ἐκεῖνος γὰρ καὶ Ἰοῦστος ἐλέγετο· οὗτος δὲ Βαρνάβας, ὃ ἐστιν υἱὸς παρακλήσεως. Δοκεῖ δέ μοι καὶ ἀπὸ τῆς ἀρετῆς τὸ ὄνομα εἰληφέναι. Πῶς δὲ καὶ Λευίτης ἦν καὶ Κύπριος; Ὅτι ὁ νόμος ἤδη ἀπαραφυλάκτως ἐλύετο· καὶ λοιπὸν καὶ μετῴκουν καὶ ἐχρημάτιζον Λευῖται. Μέλλων δὲ διηγεῖσθαι τὸ κατὰ Ἀνανίαν καὶ Σάπφειραν, καὶ θέλων δεῖξαι αὐτοὺς ἁμαρτηκότας, πρῶτον μέμνηται τοῦ κατορθωκότος· ὅτι τοσούτου πλήθους ὄντος τοῦ ταῦτα ποιοῦντος, τοσούτων σημείων, τοσαύτης χάριτος, ὑπ' οὐδενὸς τούτων παιδευθεὶς τὸν ὄλεθρον ἑαυτῷ ἐπήγαγε. Τὸ δὲ δεινὸν, ὅτι μετὰ τῆς συγκαταθέσεως ἡ ἁμαρτία, καὶ οὐδεὶς ἕτερος εἶδε τὸ γενόμενον· ὅθεν ἐπῆλθε τῷ ἀθλίῳ τοῦτο ἐργάσασθαι. Φασί τινες ὅτι εἰ ὁ Σατανᾶς ἐπλήρωσε τὴν καρδίαν τοῦ Ἀνανίου, τί τὴν τιμωρίαν ὑπέσχεν ἐκεῖνος; Ὅτι αὐτὸς ἐγένετο αἴτιος, ὁ εὐτρεπίσας ἑαυτὸν εἰς τὸ δέξασθαι τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ καὶ πληρωθῆναι. Οὐχὶ μένον, σοὶ ἔμεινε; Μὴ γὰρ ἀνάγκης ἦν βία; Μὴ γὰρ ἄκοντας ὑμᾶς ἕλκομεν; Τί ὅτι ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο; Τρία ἐν τῷ αὐτῷ σημεῖα· τὸ τὰ λάθρα γεγονότα εἰδέναι· τὸ τὰ ἐν τῇ διανοίᾳ μελετηθέντα μὴ ἀγνοῆσαι· καὶ τρίτον, τὸ καὶ προστάγματι ἀνελεῖν. Πολλοὶ τῶν [69] ἀμελῶν τὰ περὶ Ἀνανίαν καὶ Σάπφειραν προβαλλόμενοι, φόνου γράφονται τὸν Κορυφαῖον τῶν ἀποστόλων. Ἡ δὲ κατηγορία οὐ τοῦ Πέτρου, μᾶλλον δὲ τοῦ Πνεύματος ἅπτεται τοῦ ἁγίου, τοῦ τὴν ψῆφον κατ' αὐτῶν ἐξοίσαντος δικαίως. Ὁ γὰρ Πέτρος ἤλεγξε μόνον τὸ ψεῦδος· τὸ δὲ Πνεῦμα ἐξουσίαν ἔχον τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου τοὺς εἰς αὐτὸ ἁμαρτήσαντας ἀνεῖλε. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ Σαπφείρας ἔστιν εἰπεῖν· ὅτι οὐχ ὁ Πέτρος ἀνεῖλεν αὐτήν· ἀλλ' ἐπεὶ τῶν δύο γέγονε τὸ παράπτωμα, ὁ κριτὴς ἀμφοτέρους ἐπίσης κατεδίκασε. Διὸ καὶ τοῦτο μὴ ἀγνοήσας ὁ Πέτρος, ὁ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πανταχοῦ φθεγγόμενος, ταύτην παρ' αὐτοῦ δεξάμενος, ἐφθέγξατο τὴν φωνήν.

Joseph autem. Non videtur mihi hic esse ille, qui cum Matthia fuit comparatus. Nam ille etiam Justus dicebatur : hic vero, Barnabas, quod est filius consolationis. Videtur autem mihi etiam propter virtutem nomen nactus esse. Sed qui et Levita erat et Cyprius? Quia lex jam non servata solvebatur. Itaque etiam ad exteros migrabant, et inter eos habitantes negotiabantur Levitæ. Porro cum narraturus esset id, quod acciderat Ananiæ et Sappheiræ, et ostendere vellet illos peccasse, prius mentionem facit ejus, qui recte fecerat. Nam cum tanta multitudo esset, qui hæc faceret : cum tot signa ederentur : cum tanta gratia esset : a nulla harum rerum emendatus et ad sanitatem reversus perniciem et exitium sibi ascivit. Mirum autem, quod cum consensu peccatum commissum erat, et nullus alius viderat id, quod factum erat. Unde accidit, ut miser hoc facere in animum induceret. Cur implevit Satanas. Aiunt nonnulli. Quod si Satanas impleverat cor Ananiæ, cur pœnam ille sustinuit? Quia ille fuit in causa, qui sese paraverat ad recipiendum efficaciam et vim illius occultam, qua impleretur. Nonne cum nondum alienatus **50** maneret, tibi manebat? Nunquid enim necessitatis vis erat? Nunquid invitos vos trahimus? Quare hoc agere in animum tuum induxisti? Tria exsistebant in eadem re signa : quod ea, qui clam facta erant, noverat : quod ea, quæ in animo habita atque meditata erant, haud ignorabat : et tertium, quod mandato et edicto interficiebat. Multi homines inculti ea quæ circa Ananiam et Sappheiram acta sunt præferentes, cædis accusant principem apostolorum. Verum accusatio non ad Petrum, sed potius pertinet ad Spiritum sanctum, qui juste adversus illos sententiam tulerat. Nam Petrus mendacium duntaxat arguit : at Spiritus, qui vitæ necisque potestatem habet, eos qui in sese peccaverant interficit. Atque idem etiam de Sappheira dici potest : nempe, Petrum non interfecisse illam : sed quoniam amborum fuerat delictum, judex utrumque æqualiter condemnavit. Idcirco etiam Petrus, cum hoc non ignorasset, ut qui per Spiritum sanctum ubique loquebatur, hanc vocem ab illo acceptam elocutus est.

Ἐγένετο δὲ ὡς ὡρῶν τριῶν διάστημα, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς, εἰσῆλθεν.

VERS. 7. *Intercesserat autem spatium ferme trium horarum, cum uxor ejus ignorans quod viro ejus acciderat, ingressa est.*

Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῇ ὁ Πέτρος· Εἰπέ μοι· εἰ τοσ-

VERS. 8. *Ad quam Petrus, Dic mihi, inquit :*

Variæ lectiones et notæ.

[68] ὁ, *desideratur in vulgato.* [69] ἀμελῶν, *Isg.*

[r] *Verbum pro verbo redditum sonat :* « *Quid est, quod hoc factum posuisti in corde tuo ?* » [s] V. *amoverunt eum.*

Digitized by Google

an tanti fundum vendidistis? Illa respondit : Ita, tanti.

A *οὑτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε ; Ἡ δὲ εἶπε· Ναί, τοσούτου.*

VERS. 9. *Petrus autem dixit ad illam : Cur inter vos convenit, ut tentaretis Spiritum Domini? Ecce pedes eorum, qui sepelierunt virum tuum, sunt præ foribus, et efferent te.*

Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτὴν, τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν πειρᾶσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου ; Ἰδοὺ οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου ἐπὶ τῇ θύρᾳ, καὶ ἐξοίσουσί σε.

VERS. 10. *Ac statim collapsa est juxta pedes ejus, et exspiravit. Ingressi autem juvenes, invenerunt eam mortuam, quam elatam sepelierunt juxta virum suum.*

Ἔπεσε δὲ παραχρῆμα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ ἐξέψυξεν. Εἰσελθόντες δὲ οἱ νεανίσκοι, εὗρον αὐτὴν νεκράν· καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς.

VERS. 11. *Et magnus terror invasit totam Ecclesiam, et omnes, qui audiebant hæc.*

Καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐφ' ὅλην τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούσαντας ταῦτα.

Trium horarum spatium præterierat : necdum uxor resciverat, neque quisquam ex iis, qui interfuerant, rem protulerat : metuebant enim. Hoc igitur scriptor admirans, utrumque posuit, et horarum ferme trium spatium intercessisse, et ignaram rei, quæ acciderat, mulierem introiisse. Porro animadverte, Petrus non vocat eam, sed exspectat potius, ut illa, quando vellet, intraret : spatium ei dans, ut, si vellet, eam pœniteret ac resipisceret. Non ausus est autem quisquam ei rem gestam enuntiare ; hoc fiebat partim quod metuerint magistrum, partim quod ei obtemperarent et obedirent. Dic mihi, an tanti fundum vendidistis ? hanc volebat servare : ille enim auctor fuerat peccati : idcirco huic dat certum spatium sui defendendi ac pœnitendi. Dic mihi, inquiens, an tanti ? Forsitan autem quispiam dixerit, a Petro illos aspere atque acerbe tractatos fuisse. Sed qualis asperitas 51 C ea fuit ? Si quis contra legem ligna collegit, lapidatur : multo potius sacrilegus : nam illæ pecuniæ sacræ erant. *Collapsa est juxta pedes ejus.* Qui collapsa est juxta pedes ejus ? quia prope eum steterat. Prope se autem eam statuerat, ut si vellet resipiscere et confiteri, non vereretur alios, tanquam audituros. *Ingressi autem juvenes, invenerunt eam mortuam : et elatam sepeliverunt.* Animadverte illos posthac non amplius juxta legis præscriptum cavere, ne immunda contingant : sed simpliciter et absque qualicunque observatione mortuos attingebant. Nota porro etiam hoc, nempe in domesticis quidem illos esse vehementes et acres : in alienis vero pœna atque supplicio non utuntur, utrumque recte atque convenienter : hoc D quidem, ne viderentur etiam homines invitos metu pœnæ vi cogere ut accederent ad fidem ; illud autem idcirco, quod eos, qui semel accessissent, et digni habiti essent, qui doctrinam ac gratiam spiritualem consequerentur, contemptores atque sacrilegos esse non sinebant : idque maxime in principio. Hoc enim calumniandi prædicationem præbere potuisset occasionem. Et magnus terror invasit totam Ecclesiam. Illi pœnas dederunt : et alii lucrum fecerunt. Atqui prius etiam signa edita erant, sed non erat tantus terror. Verum est igitur, quod dicitur : *Cognoscitur Dominus dum judicia facit.*

Τριῶν ὡρῶν διῆλθε διάστημα· καὶ οὐκ ἔμαθεν ἡ γυνὴ, οὐδὲ ἐξεῖπε τις τῶν παρόντων· ἐφοβοῦντο B γάρ. Τοῦτο γοῦν θαυμάζων ὁ συγγραφεὺς, ἀμφω τέθεικε· καὶ τὸ ὡς ὡρῶν τριῶν διάστημα, καὶ ὅτι μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς, εἰσῆλθεν. Ὅρα δὲ ὅτι οὐ καλεῖ αὐτὴν ὁ Πέτρος· ἀλλ' ἀναμένει μᾶλλον, ὥστε ἐκείνην ὅτε βούλοιτο [47] εἰσελθεῖν· διδοὺς εἴπερ ἤθελε μεταμεληθῆναι. Οὐκ ἐτόλμησε δέ τις αὐτῇ τὸ γεγονὸς ἐξειπεῖν. Τοῦτο φόβος διδασκάλου, τοῦτο ὑπακοή. Εἰπέ μοι, εἰ τοσούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε ; Ταύτην ἐβούλετο σῶσαι· ἐκεῖνος γὰρ ἦν ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἁμαρτίας. Διὰ τοῦτο αὐτῇ δίδωσι προθεσμίαν ἀπολογίας καὶ μεταμέλειαν, λέγων, εἰπέ μοι, εἰ τοσούτου ; Ἴσως δὲ εἴποι τις, ὅτι πικρῶς αὐτοῖς ἐχρήσατο. Ἀλλὰ ποῖα πικρία ; Εἴ ξύλα τις συλλέξας παρὰ τὸν νόμον καταλεύεται· πολλῷ μᾶλλον ὁ ἱερόσυλος· ταῦτα γὰρ ἱερὰ τὰ χρήματα ἦν. Πῶς παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ἔπεσεν; Ὅτι πλησίον αὐτοῦ εἱστήκει. Πλησίον δὲ αὐτοῦ ἕστηκεν [48], ἵνα εἰ βούλοιτο μετανοῆσαι καὶ ὁμολογῆσαι, μὴ αἰσχύνοιτο τοὺς ἄλλους ὡς ἀκούοντας. *Εὗρον δὲ αὐτὴν νεκράν· καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν.* Σκόπει ὅτι οὐκέτι λοιπὸν ἀκαθάρτων ἅπτεσθαι κατὰ τὸν νόμον ἐφυλάττοντο· ἀλλ' ἁπλῶς· καὶ χωρὶς τῆς οἰασοῦν παρατηρήσεως ἥπτοντο νεκρῶν. Ὅρα δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ἐν μὲν τοῖς οἰκείοις εἰσὶ σφοδροὶ· ἐν δὲ τοῖς ἀλλοτρίοις οὐ χρῶνται τιμωρίᾳ· ἑκάτερον οἰκείως· τὸ μὲν, ἵνα μὴ δόξωσι καὶ μὴ θέλοντας τοὺς ἀνθρώπους φόβῳ τιμωρίας ἐκβιάζεσθαι αὐτοὺς προσέρχεσθαι τῇ πίστει· τὸ δὲ, ὅτι τοὺς ἅπαξ προσελθόντας καὶ ἀξιωθέντας διδασκαλίας καὶ χάριτος πνευματικῆς, οὐκ ἀφῆκαν [49] καταφρονητὰς καὶ ἱεροσύλους· καὶ μάλιστα D ἐν τῇ ἀρχῇ. Τοῦτο γὰρ εἰς διαβολὴν ἐγεγόνει ἂν τοῦ κηρύγματος. Καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐφ' ὅλην τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐκεῖνοι ἐτιμωρήθησαν, καὶ ἄλλοι ἐκέρδησαν. Καίτοι πρότερον καὶ σημεῖα ἐγένοντο· ἀλλ' οὐκ ἦν φόβος τοιοῦτος. Ἀληθὲς οὖν ἐστιν ὅτι *Γινώσκεται Κύριος κρίματα ποιῶν.*

Trium horarum spatium præterierat : necdum uxor resciverat, neque quisquam ex iis, qui interfuerant, rem protulerat : metuebant enim. Hoc igitur scriptor admirans, utrumque posuit, et horarum ferme trium spatium intercessisse, et ignaram rei, quæ acciderat, mulierem introiisse. Porro animadverte, Petrus non vocat eam, sed exspectat potius, ut illa, quando vellet, intraret : spatium ei dans, ut, si vellet, eam pœniteret ac resipisceret. Non ausus est autem quisquam ei rem gestam enuntiare ; hoc fiebat partim quod metuerint magistrum, partim quod ei obtemperarent et obedirent. Dic mihi, an tanti fundum vendidistis ? hanc volebat servare : ille enim auctor fuerat peccati : idcirco huic dat certum spatium sui defendendi ac pœnitendi. Dic mihi, inquiens, an tanti ? Forsitan autem quispiam dixerit, a Petro illos aspere atque acerbe tractatos fuisse. Sed qualis asperitas ea fuit ? Si quis contra legem ligna collegit, lapidatur : multo potius sacrilegus : nam illæ pecuniæ sacræ erant. *Collapsa est juxta pedes ejus.* Qui collapsa est juxta pedes ejus ? quia prope eum steterat. Prope se autem eam statuerat, ut si vellet resipiscere et confiteri, non vereretur alios, tanquam audituros. *Ingressi autem juvenes, invenerunt eam mortuam : et elatam sepeliverunt.* Animadverte illos posthac non amplius juxta legis præscriptum cavere, ne immunda contingant : sed simpliciter et absque qualicunque observatione mortuos attingebant. Nota porro etiam hoc, nempe in domesticis quidem illos esse vehementes et acres : in alienis vero pœna atque supplicio non utuntur, utrumque recte atque convenienter : hoc quidem, ne viderentur etiam homines invitos metu pœnæ vi cogere ut accederent ad fidem ; illud autem idcirco, quod eos, qui semel accessissent, et digni habiti essent, qui doctrinam ac gratiam spiritualem consequerentur, contemptores atque sacrilegos esse non sinebant : idque maxime in principio. Hoc enim calumniandi prædicationem præbere potuisset occasionem. Et magnus terror invasit totam Ecclesiam. Illi pœnas dederunt : et alii lucrum fecerunt. Atqui prius etiam signa edita erant, sed non erat tantus terror. Verum est igitur, quod dicitur : *Cognoscitur Dominus dum judicia facit.*

VERS. 12. *Per manus autem apostolorum edita sunt*

Διὰ δὲ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων ἐγένετο [50]

Variæ lectiones et notæ.

[47] ἐβούλοιτο, *erat.* [48] ἕστηκεν, *erat.* [49] ἀφῆκε, *erat.* [50] ἐγίνετο, *est in vulgato.*

Digitized by Google

σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ πολλά. Καὶ ἦσαν ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες ἐν τῇ στοᾷ Σολομῶντος [51].

A *in populo signa et prodigia multa. Et erant cuncti unanimiter in porticu Salomonis.*

Τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς· ἀλλ' ἐμεγάλυνεν αὐτοὺς ὁ λαός.

VERS. 13. *Ac nemo cæterorum audebat se eis adjungere : sed populus eos magnificiebat.*

Μᾶλλον δὲ προσετίθεντο [52] πιστεύοντες τῷ Κυρίῳ πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν.

VERS. 14. *Accedebat autem major in dies Domino credentium et virorum et feminarum multitudo.*

Ὥστε κατὰ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τιθέναι ἐπὶ κλινῶν καὶ κραβάτων, ἐρχομένου Πέτρου κἂν ἡ σκιὰ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν.

VERS. 15. *Adeo ut per plateas exportarent ægrotos et ponerent in lectis et grabbatis, ut transeuntis Petri vel umbra quempiam obumbraret eorum.*

Συνήρχετο δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν πέριξ πόλεων εἰς Ἱερουσαλὴμ, φέροντες ἀσθενεῖς καὶ ὀχλουμένους ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων, οἵτινες ἐθεραπεύοντο ἅπαντες.

VERS. 16. *Confluebat item ex vicinis quoque oppidis Hierosolymam multitudo hominum portantium ægrotos et eos, qui vexabantur a spiritibus immundis : qui sanabantur universi.* B

Μετὰ τὸ γενέσθαι τὸν φόβον αὐτῶν, πλείονα σημεῖα ἐποίει αὐτὸς καὶ οἱ λοιποί. Ἦσαν δὲ ἐν τῇ στοᾷ Σολομῶντος. Οὐκέτι ἐν οἰκίᾳ, ἀλλ' ἐν τῷ ἱερῷ διέτριβον. Ἐπειδὴ εἶπεν, ἐν τῇ στοᾷ Σολομῶντος, ἵνα μὴ θαυμάσῃς πῶς συνεχώρουν οἱ ὄχλοι, φησὶν, Ὅτι οὐδεὶς αὐτοῖς προσεγγίσαι ἐτόλμα· ἀλλ' ἐμεγάλυνε τοὺς ἀποστόλους ὁ Ἰουδαϊκὸς λαός. Ὥστε κατὰ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς. Τοῦτο ἐπὶ Χριστοῦ οὐ γέγονεν, ἵνα διὰ τῶν πλατειῶν καὶ τῆς σκιᾶς ἕλκωσι τὰς ἰάσεις οἱ νοσοῦντες· καὶ μηδένα τολμᾷν προσεγγίζειν. Πῶς οὖν ἐνταῦθα γίνεται; Ὅτι αὐτοῦ ἦν ἔργον, τοῦ εἰπόντος· Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, τὰ ἔργα, ἃ ποιῶ ἐγὼ, κἀκεῖνος ποιήσει· καὶ μείζονα τούτων ποιήσει. Πανταχόθεν δὲ αὐτοῖς ηὔξανε τὸ θαῦμα· ἀπὸ τῶν πιστευσάντων· ἀπὸ τῶν θεραπευθέντων· ἀπὸ τῶν κολασθέντων· ἀπὸ τῆς πρὸς τὸ κήρυγμα παῤῥησίας. Καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης ἀρετῆς καὶ ἐπιμελείας τῆς κατὰ τὸν βίον. Οὐ γὰρ δὴ τῶν σημείων μόνον ἦν τὸ γενόμενον· ἀλλὰ καὶ ὁ βίος καὶ ἡ ἀρετὴ τῶν ἀνδρῶν πολλὴ ἦν, καὶ ἀληθῶς ἀποστολική.

Posteaquam cœpissent homines eos metuere, plura signa cum ipse Petrus tum reliqui apostoli faciebant. *Et erant in porticu Salomonis.* Non jam amplius posthac domi, sed in templo versabantur. Cum dixit : *in porticu Salomonis :* ne mireris ut hoc turbæ permitterent : nullus, inquit, ad eos propius accedere audebat : sed populus Judaicus apostolos magnificiebat. Adeo ut vicatim efferrent ægrotos. Hoc tempore Christi non accidit, ut per plateas et **52** umbram traherent ægroti sanationes, neu quisquam proprius accedere auderet. Qui igitur hic fit ? Quia illius erat opus, qui dixerat : *Qui credit in me, opera, quæ ego facio, etiam ille faciet : et majora quam hæc faciet.* Ab omnibus autem C partibus eis miraculum crescebat : ab iis, qui crediderant : ab iis, qui curati erant : ab iis, qui puniti erant : ab eo, quod confidenter opus prædicationis capessebant : ab alia item virtute ac vitæ honestioris cura atque exercitatione. Non enim signorum solummodo mirum erat id, quod factum est : sed et vita et virtus virorum magna erat et vere apostolica.

Ἀναστὰς δὲ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτῷ, ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν Σαδδουκαίων, ἐπλήσθησαν ζήλου.

VERS. 17. *Itaque surgens pontifex cum omnibus suis quæ est secta ac factio Sadducæorum, invidiæ pleni,*

Καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας [53] ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους· καὶ ἔθεντο αὐτοὺς ἐν τηρήσει δημοσίᾳ.

VERS. 18. *Manus apostolis injecerunt, et eos in custodiam publicam tradiderunt.*

Ἄγγελος δὲ Κυρίου διὰ τῆς νυκτὸς ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, ἐξαγαγών τε αὐτοὺς D εἶπε·

VERS. 19. *Sed angelus Domini noctu fores carceris aperuit : eductisque illis,*

Πορεύεσθε, καὶ σταθέντες λαλεῖτε ἐν τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης.

VERS. 20. *Ite, inquit, et stantes in templo loquimini populo omnia verba vitæ hujus.*

Ἀκούσαντες δὲ εἰσῆλθον ὑπὸ τὸν ὄρθρον εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ ἐδίδασκον. Παραγενόμενος δὲ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, συνεκάλεσαν τὸ συνέδριον, καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ ἀπέστειλαν εἰς τὸ δεσμωτήριον συναχθῆναι [54] αὐτούς.

VERS. 21. *Quibus illi auditis sub diluculum in templum ingressi docebant. Cum venisset autem pontifex cum suis, convocarerunt concilium, et omnem seniorum ordinem Israelitarum, miseruntque in carcerem qui illos simul adducerent.*

Variæ lectiones et notæ.

[51] Σολομῶνος, *est in vulgato.* [52] προσετίθοντο, *erat.* [53] *In vulgato post,* χεῖρας, *adjectum est* αὐτῶν. [54] ἀχθῆναι, *est in vulgato.*

Digitized by Google

VERS. 22. *Quo cum ministri venissent, nec eos in carcere invenissent, reverterunt.*

Οἱ δὲ ὑπηρέται παραγενόμενοι, οὐχ εὗρον αὐτοὺς ἐν τῇ φυλακῇ· ἀναστρέψαντες δὲ ἀπήγγειλαν,

VERS. 23. *Ac carcerem quidem summa diligentia atque cautione clausum custodesque pro foribus stantes sese reperisse, sed apertis foribus neminem sese intus invenisse renuntiaverunt.*

Λέγοντες, ὅτι τὸ μὲν δεσμωτήριον εὕρομεν κεκλεισμένον ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, καὶ τοὺς φύλακας [55] ἑστῶτας πρὸ τῶν θυρῶν· ἀνοίξαντες δέ, ἔσω οὐδένα εὕρομεν.

VERS. 24. *Ut autem hæc verba audierunt, et summus pontifex et templi præsidii præfectus, cæterique pontifices, solliciti ambigebant de illis, quidnam rei hoc esse potuisset.*

Ὡς δὲ ἤκουσαν τοὺς λόγους τούτους ὅ τε ἀρχιερεὺς [56] καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, διηποροῦντο περὶ αὐτῶν, τί ἂν γένοιτο τοῦτο.

VERS. 25. *Adveniens autem quidam ad eos, Ecce, inquit, viri, quos tradideratis in custodiam, stant in templo ac populum docent.*

Παραγενόμενος δέ τις ἀπήγγειλεν αὐτοῖς, ὅτι ἰδοὺ οἱ ἄνδρες, οὓς ἔθεσθε ἐν τῇ φυλακῇ, εἰσὶν ἐν τῷ ἱερῷ ἑστῶτες καὶ διδάσκοντες τὸν λαόν.

Quid, est, quod dicit, surgens? excitatus, motus ob ea quæ dicebantur. Ac nunc vehementius et acrius eos aggrediuntur, sed non statim eos adducunt in judicium : quia putabant se magis eos perterrefacturos esse publica custodia. Animadverte autem mihi, ut apostolorum vita pertexeretur. Primum propter sublationem Christi animi consternatio atque mœror fuit : deinde propter Spiritus descensum animi tranquillitas atque lætitia : rursus tristitia propter eos, a quibus deridebantur : deinde lætitia **53** propter fideles et signum : rursus tristitia propterea, quod detinerentur in custodia : deinde lætitia propter defensionem : rursus hic propter splendorem et signa, lætitia : sed ab summo pontifice et iis a quibus comprehensi sunt, mœrore affecti sunt. Nam eos, qui juxta Dei præcepta vivunt, ita tractari et exerceri reperire quis posset. Sed angelus Domini noctu fores carceris aperuit. Angelus illos educit, et ad ipsorum consolationem, et ad commodum Judæorum.

Τί ἐστιν, ἀναστάς; διεγερθείς, κινηθεὶς ἐπὶ τοῖς λεγομένοις. Νῦν δὲ σφοδρότερον αὐτοῖς ἐπιτίθενται, οὐκ εὐθέως δὲ αὐτοὺς κρίνουσι, νομίζοντες μᾶλλον τῇ δημοσίᾳ καταπλήξειν φρουρᾷ. Ὅρα δέ μοι πῶς ὁ τῶν ἀποστόλων ὑφαίνετο βίος. Ἀθυμία πρῶτον γέγονε, διὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ· εἶτα εὐθυμία διὰ τὴν τοῦ Πνεύματος κάθοδον· πάλιν ἀθυμία διὰ τοὺς χλευάζοντας· εἶτα εὐθυμία διὰ τοὺς πιστοὺς καὶ τὸ σημεῖον· πάλιν ἀθυμία διὰ τὸ κατασχεθῆναι· εἶτα εὐθυμία διὰ τῆς ἀπολογίας· πάλιν ἐνταῦθα, διὰ τῆς λαμπρότητος καὶ τῶν σημείων, εὐθυμία· ἀπὸ δὲ τοῦ ἀρχιερέως καὶ τῶν συλλαβόντων, ἀθυμία. Ὅσοι γὰρ κατὰ Θεὸν ζῶσιν, οὕτως εὕροι τις ἂν αὐτοὺς ἔχοντας. Ἄγγελος δὲ Κυρίου διὰ τῆς νυκτὸς ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς φυλακῆς. Ἄγγελος ἐξάγει αὐτούς· καὶ εἰς αὐτῶν παραμυθίαν, καὶ εἰς ὠφέλειαν τῶν Ἰουδαίων.

VERS. 26. *Tunc is, qui templi præsidio præfectus erat, eo profectus cum ministris adduxit illos, nulla adhibita vi. Metuebant enim populum, ne lapidarentur (ab eo).*

Τότε ἀπελθὼν ὁ στρατηγὸς σὺν τοῖς ὑπηρέταις ἤγαγεν αὐτούς, οὐ μετὰ βίας· ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαόν· ἵνα μὴ λιθασθῶσιν.

VERS. 27. *Adductosque eos statuerunt in concilio: quos summus pontifex his verbis interrogavit :*

Ἀγαγόντες δὲ αὐτοὺς ἔστησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ ἀρχιερεύς,

VERS. 28. *Nonne etiam atque etiam præcepimus vobis et interdiximus, ne in nomine isto doceretis? Et ecce replevistis Hierosolymam vestra doctrina, et vultis inducere super nos sanguinem hominis istius.*

Λέγων· οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν, μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ; Καὶ ἰδοὺ πεπληρώκατε τὴν Ἰερουσαλὴμ τῆς διδαχῆς ὑμῶν· καὶ βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ' ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου.

VERS. 29. *Respondens autem Petrus et apostoli dixerunt : Obtemperare oportet Deo magis quam hominibus.*

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος καὶ οἱ ἀπόστολοι εἶπον· Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον, ἢ ἀνθρώποις.

VERS. 30. *Deus patrum nostrorum suscitavit Jesum quem vos interfecistis suspensum in ligno.*

Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς διεχειρίσασθε κρεμάσαντες [57] ἐπὶ ξύλου.

VERS. 31. *Hunc Deus principem et Servatorem dextera sua exaltavit ad dandam pœnitentiam Israeli et remissionem peccatorum.*

Τοῦτον ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ Σωτῆρα ὕψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Variæ lectiones et notæ.

[55] *Post*, φύλακας, *in vulgato adjectum est*, ἔξω.

[56] *In vulgato*, ἱερεὺς, *est.*

[57] κρεμμάσαντες, *erat.*

[53] V. *ut adducerentur.*

Digitized by Google

Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν αὐτοῦ μάρτυρες τῶν ῥημάτων A *τούτων, καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ.*

Δέον μετὰ τὸ [58] τὸν Θεὸν φοβηθῆναι, τὸν καθάπερ πτηνοὺς ἀεὶ τῶν χειρῶν ἁρπάζοντα τῶν ἐκείνων. Καίτοι ἡ ασφάλεια τῆς φυλακῆς διπλῆ ἦν· καὶ ἡ σφραγὶς, καὶ οἱ ἄνθρωποι· καὶ ἅπαντα ἱκανὰ ἦν δυσωπῆσαι, θείαν ἐνέργειαν εἶναι τὰ γινόμενα· οἱ δὲ, οὐ παραγγελίᾳ, φησὶ, παρηγγείλαμεν; Τί δὲ, εἰ καὶ παρηγγείλατε; Εἰ μὲν οὖν καὶ αὐτοὶ ἐπείσθησαν τότε καὶ συνέθεντο ὑπακούειν, καλῶς νῦν εὐθύνετε· εἰ δὲ εἶπον μὴ πεισθήσεσθαι, ποῖαι νῦν εὐθῦναι; Καὶ βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ' ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου. Ἔτι αὐτοῖς ψιλὸς ἄνθρωπος εἶναι δοκεῖ. Τοῦτο δέ φασι θέλοντες δῆθεν δεῖξαι, ὅτι ἀναγκαία αὐτοῖς ἡ παρακέλευσις γέγονε, καὶ φειδοῖ τῆς οἰκείας σωτηρίας ταῦτα ἐπιτάττουσιν· ἵνα δὲ μᾶλλον τραχύνωσι κατ' αὐτῶν τὸ πλῆθος, ταῦτα ἔλεγον. Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον, ἢ ἀνθρώποις. Οὐ θρασέως ἀποκρίνονται οἱ ἀπόστολοι. Διδάσκαλοι γὰρ ἦσαν· οὐδὲ γὰρ ὠργίζοντο, ἀλλ' ἠλέουν αὐτοὺς, καὶ ἐσκόπουν ὅπως αὐτοὺς ἀπαλλάξωσι τῆς πλάνης καὶ τοῦ θυμοῦ. *Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν αὐτοῦ μάρτυρες τῶν ῥημάτων τούτων.* Ποίων; ὅτι ἄφεσιν καὶ μετάνοιαν ἐπηγγείλατο. Ἡ γὰρ ἀνάστασις ἦν λοιπὸν ἤδη ὁμολογουμένη. Ὅτι ἄφεσιν δίδωσι, καὶ ἡμεῖς μαρτυροῦμεν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὃ οὐκ ἂν ἐπῆλθεν, εἰ μὴ πρότερον αἱ ἁμαρτίαι ἐλέλυντο. Καὶ ὅρα πῶς μνημονεύοντες τοῦ τολμήματος, ἐπάγουσι τὴν ἄφεσιν, δεικνῦντες ὅτι τὰ μὲν γεγενημένα ἄξια θανάτου, τὰ δὲ διδόμενα, ὡς εὐεργέτου ἐδίδοντο. Εἶπε [59] δὲ, *Τοῦτον ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ Σωτῆρα,* ἀνατιθέντες τῷ Πατρὶ τὸ πᾶν, ἵνα μὴ δόξῃ ἀλλότριος εἶναι τοῦ Πατρός. Διὰ τί δὲ εὐθέως οὐκ ἔμαθον, ὅτι ἐξῆλθον τῆς φυλακῆς; Ἵνα πρότερον ἐν ἀπορίᾳ γενόμενοι, εἰ θέλοιεν καταλήψωνται [60] καὶ παιδευθῶσι θείαν εἶναι τὴν δύναμιν. Καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ. Καὶ οὐκ εἶπεν [61], ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς ἡμῖν, ἀλλὰ τοῖς πειθομένοις· ἅμα μὲν καὶ μετριάζοντες, ἅμα δὲ καὶ μέγα δεικνῦντες· ἔτι δὲ καὶ δηλοῦντες ὅτι καὶ αὐτοὶ ἐδύναντο [62] λαβεῖν. Καὶ γὰρ διὰ τοῦτο συνεχώρει ὁ Θεὸς ἄγεσθαι τοὺς ἀποστόλους εἰς δικαστήριον, ἵνα ἐκεῖνοι παιδεύωνται, καὶ εἰς παῤῥησίαν ἀλείφωνται, καὶ πάντες μανθάνωσιν.

Vers. 32 *Et nos ei testes sumus horum verborum, itemque Spiritus sanctus, quem dedit Deus obtemperantibus sibi.*

Nonne etiam atque etiam interdiximus? Cum posthac Deum timere oporteret qui tanquam volucres semper raperet de manibus illorum. Atqui munitio custodiæ duplex erat: et sigillum, et homines. Quibus omnibus satis eis persuaderi potuisset latente vi quadam divina effectum esse id quod acciderat. At illi, Nonne, inquiunt, etiam atque etiam vobis interdiximus? Quid autem ad rem facit, etiamsi interdixistis? Nam si et illi tunc quidem paruissent et constituissent obedire, recte nunc quæstionem exercceretis, et actorum rationem reposceretis; sin autem dixerunt, [a] se non B obtemperaturos, quales nunc vestræ quæstiones et postulationes? Et vultis inducere super nos sanguinem hominis istius. Etiam nunc nudus illis homo esse videtur. Hoc autem dicunt volentes videlicet ostendere, necessarium sibi fuisse interdictum: seque ea præcipere, ut saluti ac vitæ suæ parcant. Hæc autem dicebant magis adversus eos exacerbandæ multitudinis causa. Obtemperare magis oportet Deo, quam hominibus. Non ferociter et **54** contumaciter apostoli respondent. Nam doctores erant: nec enim irascebantur, sed miserabantur illos, et considerabant qua ratione eos ab errore deducerent, et ab illa perturbatione liberarent. *Et nos ei testes sumus horum verborum.* Quorum? Quod remissionem ac pœnitentiam promiserit. Nam de resurrectione jam deinceps nulla erat in posterum controversia. Remissionem illum dare et nos testificamur et Spiritus sanctus, qui non supervenisset, nisi prius peccata fuissent remissa. Ac vide tu facinoris mentionem facientes subjungunt remissionem: ostendentes facinora quidem morte digna fuisse, sed ea, quæ donata sint, tanquam a benefactore condonata fuisse. Dixit autem: *Hunc Deus principem et Servatorem:* Patri C videlicet totum tribuentes, ne videatur a Patre esse alienus. Sed cur statim non resciverunt eos exisse de carcere? Ut prius eo redacti, ut quod dicerent quamve causam rei gestæ afferrent, nihil excogitare possent, si vellent, deprehenderent ac D discerent potentiam ac vim esse divinam. Itemque Spiritus sanctus, quem dedit Deus obtemperantibus sibi. Ac non dixit: Quod Deus dedit nobis: sed, obedientibus, simul et modeste ac verecunde loquentes: simul et magnam esse rem ipsam ostendentes: propterea autem etiam significantes illos quoque ipsos accipere potuisse. Etenim idcirco permittebat Deus apostolos in judicium duci, ut illi erudirentur: et [b] hi ad libere et ingenue loquendum exercerentur: et omnes discerent.

Οἱ δὲ ἀκούσαντες διεπρίοντο, καὶ ἐβουλεύοντο ἀνελεῖν αὐτούς.

Vers. 33. *His auditis disrumpebantur* [x], *ac de iis interficiendis consultabant.*

Ἀναστὰς δέ τις ἐν τῷ συνεδρίῳ Φαρισαῖος ὀνόματι Γαμαλιὴλ, νομοδιδάσκαλος τίμιος παντὶ

Vers. 34. *Sed cum surrexisset in concilio quidam Pharisæus nomine Gumaliel legis doctor in honore*

Variæ lectiones et notæ.

[58] *Ισ.* τοῦτο, *ἢ ταῦτα, ἢ λείπει τι.* [59] εἶπον, *Ισ.* [60] καταλήψονται, *erat.* [61] *Ισ.* εἶπον. [62] δυνατὸν, *erat.*

[a] *sup. c.* IV. [b] *Aliquid hoc loco desiderari videtur.* [x] V. *dissecabantur.*

Digitized by Google

habitus ab omni populo, jussit ut apostoli foras paululum summoverentur.

VERS. 35. *Ac dixit ad illos.: Viri Israelitæ, etiam atque etiam apud vos deliberate, quid hominibus istis facturi sitis* [y].

VERS. 36. *Nam ante hos dies exstitit Theudas, dicens se esse nescio quem : cum quo se conjunxit numerus hominum ferme quadringentorum : qui occisus est, et omnes, qui parebant* [z] *ei, dissipati et ad nihilum redacti sunt.*

Illi quidem alii audientes, animo compungebantur : hi vero disrumpebantur, et deliberabant de eis interficiendis. Porro Gamaliel hic Pauli magister erat : ac mirari operæ pretium est, qui factum sit, ut cum et legisperitus esset, et animi judicio præditus, nondum crederet : quia necdum Paulus quidem crediderat. Etiam atque etiam apud vos deliberate, quid hominibus istis, etc. **55** Animadverte prudentem orationem, ut eis statim terrorem incutiat : ac ne ipse suspectus esset, ut qui sentiret cum illis tanquam cum ejusdem secum sententiæ hominibus, sermocinatur, et non magna utitur vehementia, sed ita : Etiam atque etiam, inquit, vobiscum deliberate, quid sitis facturi. Nam ante hos dies. Duo ponit exempla, ac vetera non commemorat, sed nova exempla, quia hæc ad persuadendum plus roboris habent. Quamobrem etiam ille de his significare volens dicebat : ante hos paucos dies. Ac cum etiam alia proferre posset, his contentus fuit. In duobus enim testibus consistet omne verbum. Non dicit autem, a quibus illi sint occisi : sed eos hic dicit dissipatos fuisse. De Theuda mentionem facit etiam Josephus in decimo nono libro *Antiquitatum*, ut ait Eusebius in secundo libro Ecclesiasticæ historiæ his verbis: Cum Fadus esset Judææ procurator, vir quidam impostor, nomine Theudas, persuadet turbæ, ut sublatis suis facultatibus, sequerentur eum ad flumen Jordanem. Prophetam enim se esse dicebat, et jussu suo flumen se scissurum, atque ita facilem transitum præbiturum : ac multos decepit. At Fadus eos non passus est sua amentia frui : sed adversus eos equitum turmam emisit, quæ multos interfecit et vivos cepit ex illis. Atque ipsius Theudæ caput amputatum Hierosolymam portant.

VERS. 37. *Post hunc exstitit Judas Galilæus in diebus professionis, ac satis multos homines ad se traduxit* [a]. *Ille quoque periit : et omnes, qui ei parebant, dissipati sunt.*

VERS. 38. *Et nunc dico vobis : abstinete ab hominibus istis, et missos facite illos. Nam si humanum fuerit hoc consilium aut hoc opus, labefactabitur.*

τῷ λαῷ, ἐκέλευσεν ἐξω τοὺς ἀποστόλους βραχύ τι ποιῆσαι [63].

Εἶπέ τε πρὸς αὐτούς· Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, προσέχετε ἑαυτοῖς ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις τί μέλλετε πράσσειν.

Πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς, λέγων εἶναί τινα ἑαυτόν· ᾧ προσεκολλήθη ἀριθμὸς ἀνδρῶν ὡσεὶ τετρακοσίων· ὃς ἀνῃρέθη, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διελύθησαν καὶ ἐγένοντο εἰς οὐδέν.

Οἱ μὲν ἄλλοι ἀκούοντες κατενύγησαν, οὗτοι δὲ διεπρίοντο καὶ ἐβουλεύοντο ἀνελεῖν αὐτούς. Ὁ δὲ Γαμαλιὴλ οὗτος ὁ Παύλου διδάσκαλος ἦν· καὶ θαυμάσαι ἄξιον, πῶς καὶ νομοθὴς ὢν, καὶ τὰς κατὰ νοῦν κρίσεις ἔχων, οὐδέπω ἐπίστευσεν· ἐπεὶ οὐδὲ Παῦλος. Προσέχετε ἑαυτοῖς ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις τί μέλλετε πράσσειν. Ὅρα τὴν σύνεσιν τῆς δημηγορίας, πῶς αὐτοὺς εὐθέως εἰς φόβον ἐνέβαλε, καὶ ὥστε μὴ ὑποπτευθῆναι αὐτὸν ὡς τὰ ἐκείνων φρονοῦντα, ὡς πρὸς ὁμογνώμονας διαλέγεται, καὶ οὐ πολλῇ τῇ σφοδρότητι κέχρηται· ἀλλ' οὕτω φησί, προσέχετε ἑαυτοῖς τί μέλλετε πράσσειν. Πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν. Δύο τίθησι παραδείγματα, καὶ οὐ μνημονεύει παλαιῶν, ἀλλὰ νέων παραδειγμάτων, ὅτι τὰ τοιαῦτά ἐστιν ἐν τῷ πείθειν δυνατώτερα. Διὸ καὶ ἐκεῖνος τούτων αἰνιττόμενος ἔλεγε, πρὸ ὀλίγων τούτων τῶν ἡμερῶν. Ἔχων δὲ καὶ ἄλλα εἰπεῖν, ἠρκέσθη τούτοις. Ἐπὶ δύο γὰρ μαρτύρων πᾶν ῥῆμα σταθήσεται. Οὐκ εἶπε δὲ ὑπὸ τίνων ἐκεῖνοι ἀνῃρέθησαν, ἀλλ' ὅτι ἐνταῦθα διελύθησαν. Περὶ Θευδᾶ μέμνηται καὶ Ἰώσηπος ἐν τῷ ιθ' βιβλίῳ τῆς Ἀρχαιολογίας, ὥς φησιν Εὐσέβιος ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας οὕτω· Φάδου δὲ τῆς Ἰουδαίας ἐπιτροπεύοντος, γόης τις ἀνὴρ Θευδᾶς ὀνόματι, πείθει τὸν ὄχλον, ἀναλαβόντας τὰς κτήσεις αὐτῶν, ἕπεσθαι πρὸς τὸν Ἰορδάνην ποταμόν. Προφήτης γὰρ ἔλεγεν εἶναι, καὶ προστάγματι τὸν ποταμὸν σχίσας δίοδον ἔφη παρέξειν αὐτοῖς ῥᾴδιον, καὶ πολλοὺς ἠπάτησεν· οὐ μὴν εἴασεν αὐτοὺς τῆς ἀφροσύνης ὀνασθαι Φάδος· ἀλλ' ἐξέπεμψεν Ὅλην ἱππέων ἐπ' αὐτούς, ἥτις πολλοὺς ἀνεῖλε καὶ ἐζώγρησεν ἐξ αὐτῶν, αὐτοῦ τε τοῦ Θευδᾶ τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνουσι καὶ κομίζουσιν εἰς Ἱεροσόλυμα.

Μετὰ τοῦτον ἀνέστη Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς, καὶ ἀπέστησε λαὸν ἱκανὸν ὀπίσω αὐτοῦ· κἀκεῖνος ἀπώλετο καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διεσκορπίσθησαν.

Καὶ τὰ νῦν λέγω ὑμῖν, Ἀπόστητε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων, καὶ ἐάσατε αὐτούς· ὅτι ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώπων ἡ βουλὴ αὕτη [64] ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσεται.

Variæ lectiones et notæ.

[63] *In vulgato est,* ἔξω βραχύ τι τοὺς ἀποστόλους ποιῆσαι. [64] αὕτη, *desideratur in vulgato.*

[y] V. *attendite vobis super hominibus istis, quid acturi sitis.* [z] V. *credebant. Sup. cap.* IV. [a] V. *et* E., *avertit post se.*

Digitized by Google

Εἰ δὲ ἐκ Θεοῦ ἐστιν, οὐ δύνασθε καταλῦσαι αὐτό· μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε.

A

Ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ, καὶ προσκαλεσάμενοι τοὺς ἀποστόλους δείραντες παρήγγειλαν μὴ λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἀπέλυσαν αὐτούς.

Οἱ μὲν οὖν ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ προσώπου τοῦ συνεδρίου, ὅτι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ [68] κατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι.

Πᾶσάν τε ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ κατ' οἶκον οὐκ ἐπαύοντο διδάσκοντες, καὶ εὐαγγελιζόμενοι Ἰησοῦν τὸν Χριστόν.

Εἰκότως οἱ Γαλιλαῖοι κατὰ τοὺς χρόνους Πιλάτου ἐστασιακέναι δόγμασιν ἑπόμενοι Ἰούδα τοῦ Γαλιλαίου. Ἦν δὲ τὸ δόγμα τοῦ Ἰούδα τοῦτο· Κύριον μηδὲ μέχρι στόματος ἔφασκε δεῖ τινα λέγειν, μηδὲ κατά τινα τιμὴν καὶ φιλοφροσύνην· οὕτω δὲ μήτε τὸν βασιλεύοντα· καὶ πολλοὶ αὐτῶν παρὰ τοῦ [68] μὴ εἰπεῖν Καίσαρα Κύριον, χαλεπωτάτας αἰκίας ὑπέμειναν, διδάσκοντες μὴ δεῖν παρὰ τὰς ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως θυσίας, ἑτέρας ἀναφέρεσθαι τῷ Θεῷ, καὶ ἐκώλυον τὰς ὑπὲρ τοῦ λαοῦ καὶ βασιλέως καὶ τῶν Ῥωμαίων ἔθνους ὑπὲρ σωτηρίας γινομένας· εἰκὸς οὖν ἐπὶ τούτοις ἀγανακτοῦντα πρὸς Γαλιλαίους τὸν Πιλάτον, κελεῦσαι παρ' αὐταῖς, αἷς ἐδόκουν κατὰ τὸν νόμον προσφέρειν θυσίαις [67] ἀναιρεθῆναι· ὡς τότε [67*] ἀναμιχθῆναι ταῖς προσφερομέναις θυσίαις τὸ αἷμα τῶν προσαγόντων, καθὰ καὶ ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίῳ ἐμφέρεται. Ἀπόστητε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων. Εἰπὼν παραδείγματα τῶν διαλυθέντων, δίδωσιν αὐτοῖς καὶ περὶ ἑαυτῶν ἐννοεῖν, ὅτι μήποτε ἄλλους μελετῶντες καταλύειν, διαλυθήσεσθε· πρὸς γὰρ τὸ τῷ Θεῷ δοκοῦν ὁ μαχόμενος οὐκ ἐκεῖνον [68], ἀλλ' ἑαυτὸν καταλύει. Εἰ μὲν γὰρ ἀνθρώπινόν ἐστι, φησὶ, τί δεῖ πραγμάτων ὑμῖν; ἀλλὰ θεῖόν ἐστιν· οὐ δὲ μετὰ πραγμάτων δυνήσεσθε αὐτὸ καταλύσειν. Οὐκ εἶπε δὲ ὅτι ἐκ Θεοῦ ἐστιν, ἀλλ' οὐ δὲ ἀνθρώπινον. Εἰ μὲν γὰρ εἶπεν, ἐκ Θεοῦ, ἀντέλεγον ἐκεῖνοι ἄν· εἰ δὲ, ἐξ ἀνθρώπων, προχείρους αὐτοὺς κατὰ τῶν ἀποστόλων ἐποίει. Διὰ τοῦτο σοφῶς τὸν λόγον οἰκονομήσας, περιμεῖναι τὸ τέλος κελεύει. Ὅρα δὲ, οὐκ εἶπεν· Ἐὰν μὴ καταλύσητε αὐτὸ, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν· Ἀλλ', ἐὰν ἐκ τοῦ Θεοῦ ᾖ, οὐ καταλυθήσεται. Ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ. Διὰ τοῦτο ἐπείσθησαν, ὅτι μὴ παρόντων τῶν ἀποστόλων ἔλεγε ταῦτα, καὶ ὡς τὰ αὐτὰ κἀκεῖνος αὐτοῖς φρονῶν. Πῶς οὖν ἔδειραν, εἰ ἐπείσθησαν; Ἐπείσθησαν μὲν ἀποστῆναι τῆς σφαγῆς αὐτῶν· τοῦτο γὰρ ἠβούλοντο· καὶ τὴν μὲν βουλὴν ἀφῆκαν· ὅμως τὸν οἰκεῖον θυμὸν ἐπλήρουν μαστίζοντες.

B

C

D

Vers. 39. *Sin autem divinum, non potestis id rescindere: ne forte etiam Deo repugnare videamini.*

Vers. 40. *Paruerunt autem ei, et cum advocassent apostolos, cæsis eis præceperunt, ne loquerentur in nomine Jesu, ac dimiserunt eos.*

Vers. 41. *Et illi quidem ex conspectu concilii discedebant lætantes, quod digni habiti essent, qui pro nomine Domini Jesu contumelia afficerentur.*

Vers. 42. *Ac quotidie in templo et in privatis ædibus docere, et Jesum Christum annuntiare non intermittebant.*

Videntur Galilæi Pilati temporibus sequentes doctrinam atque traditionem Judæ Galilæi tumultuati esse atque seditionem movisse. Erat autem Judæ doctrina hæc: **56** Dominum, aiebat, ne ore quidem tenus quemquam dicere oportet, neque honoris alicujus ac blandæ appellationis causa: atque ita ne regem quidem. Ac multi illorum, propterea quod Cæsarem dominum dicere noluissent, gravissimis verberibus affecti sunt, docentes non oportere præter ea quæ in lege Mosis traduntur, alia Deo sacrificia fieri: ac vetabant pro populi et imperatoris et Romanæ gentis salute hostias et victimas offerri. Verisimile est igitur hisce de causis Galilæis iratum Pilatum jussisse, ut juxta ea, quæ ex legis præscripto videbantur sacrificia facere, interficerentur: adeo ut tunc hostiis, quæ offerebantur, permisceretur sanguis offerentium, quemadmodum etiam in Evangelio Lucæ continetur. Abstinete ab hominibus his. Cum exposuisset exempla eorum, qui labefactati erant: suggerit eis, ut de se quoque cogitent: nempe: Ne forte alios labefactare cogitantes, ipsi labefactemini. Nam præterquam quod Deo videtur repugnare, qui repugnat, non illum, sed ipsum labefactat. Nam si quidem res, inquit, est humana, quid vobis molestiis opus est? At negotium divinum est. Ne susceptis quidem molestiis poteritis illud labefactare. Non dixit autem: Ex Deo est: at ne humanum quidem esse dicebat. Nam si quidem dixisset esse divinum, contradicere illi potuissent: sin autem, humanum, promptos eos et faciles adversus apostolos effecisset. Idcirco prudenter disposita oratione eventum eos et finem jubet exspectare. Ac vide, non dixit, Nisi labefactaveritis et rescinderitis id, ex Deo est: sed, si ex Deo est, non labefactabitur. Paruerunt autem ei. Idcirco parebant, quia non præsentibus apostolis hæc dicebat: et tanquam eadem etiam ipse sentiens cum illis. Qui ergo fiebat, ut verberarent apostolos, si paruerunt? Parebant quidem in hoc, ut a cæde eorum abstinerent. Nam id facere in animo habebant: ac voluntatem quidem illam omiserunt, attamen iracundiam suam eos flagellantes explebant.

Variæ lectiones et notæ.

[68] *In vulgato pro*, τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, *est*, αὐτοῦ. [68] *Isc.* τό. [67] Θυσίας *erat.* [67*] *Isc.* τότε. [68] ἐκείνων *erat, supra correctum*, ἐκεῖνον.

Digitized by Google

CAPUT VI.

VERS. 1. *In diebus illis crescente numero discipulorum, exstitit murmur Græcanicorum adversus Hebræos, quod eorum viduæ in ministerio quotidiano despicerentur ac præterirentur.*

Non illis ipsis diebus: sed in quibusdam post illos. Est autem mos Scripturæ ita loquendi. Porro Græcissatores, sive Græcanicos vocat eos, qui Græce loquebantur. In ministerio quotidiano. Quotidianum igitur viduis erat ministerium. Diaconian, id est, ministerium, vocat munus eleemosynæ distribuendæ. Non **57** fiebat autem malitia, ut viduæ præterirentur, sed negligentia vulgi. Quamobrem cura in medium collata, nihil erat amplius, quod illos male haberet.

VERS. 2. *Cum advocassent igitur duodecim illi multitudinem discipulorum, dixerunt: Non est consultum*[b] *ut nos, obmisso verbo Dei, ministremus mensis.*

VERS. 3. *Considerate ergo, fratres, viros ex vobis bene audientes septem, Spiritus sancti sapientiæque plenos, quos huic negotio præficiamus.*

VERS. 4. *Nos vero sedulam et assiduam operam dabimus orationi et ministerio verbi.*

VERS. 5. *Placuit hæc oratio universæ multitudini. Et elegerunt Stephanum virum plenum fidei et Spiritus sancti, et Philippum, et Prochorum et Nicanorem et Timonem, et Parmenam et Nicolaum proselytum Antiochenum:*

VERS. 6. *Quos statuerunt in conspectu apostolorum: et precati manus eis imposuerunt.*

VERS. 7. *Et verbum Dei crescebat, et valde augebatur in Jerusalem numerus discipulorum: magnaque multitudo sacerdotum fidei obediebat.*

Non ipsi eligunt, sed multitudini electionem permittunt: qui etiam commodum erant ex illorum curatione et functione percepturi atque ipsi eligunt et producunt, et manibus impositis ordinant, creant atque declarant: Non est consultum, ut nos, obmisso verbo Dei, ministremus mensis. Necessaria namque non necessariis potiora. Viros ex vobis bene audientes plenos spiritu. Non simpliciter dicit eos spirituales: sed plenos spiritu sapientiaque. Maximæ enim opus erat philosophiæ, ferre querelas viduarum. Et precati manus eis imposuerunt. Vide, ut non sit supervacuus. Non enim dicit, quomodo: sed solummodo illos per precationem fuisse declaratos et ordinatos. Hoc enim est χειροτονία, id est, manuum extensio et impositio. Manus viro imponitur, totum vero negotium Deus efficit et operatur. Sed quam illi septem ordinationem acceperunt? numquid diaconorum? verum presbyterorum arbitror nomen fuisse ac dignitatem illorum: sed tunc ad hoc, (nempe) ad ministrandum fidelibus

ΚΕΦΑΛ. Ϛ'.

A *Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις πληθυνόντων τῶν μαθητῶν, ἐγένετο γογγυσμὸς τῶν ἑλληνιστῶν πρὸς τοὺς Ἑβραίους, ὅτι παρεθεωροῦντο ἐν τῇ διακονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτῶν.*

Οὐκ ἐν ἐκείναις αὐταῖς ταῖς ἡμέραις· ἀλλ' ἔν τισι μετ' ἐκείνας. Ἔθος δὲ τῇ Γραφῇ οὕτω λέγειν. Ἑλληνιστὰς δὲ, οἶμαι, καλεῖ τοὺς ἑλληνιστὶ φθεγγομένους. Τῇ διακονίᾳ τῇ καθημερινῇ· καθημερινὴ ἄρα διακονία ἦν ταῖς χήραις. Διακονίαν καλεῖ τὸ τῆς ἐλεημοσύνης ἔργον. Οὐκ ἦν δὲ κακίας, τὸ παρορᾶσθαι τὰς χήρας, ἀλλὰ ῥᾳθυμίας τῶν πολλῶν. Διὸ καὶ φροντίδος εἰς μέσον καταβληθείσης, ἐπαύσατο τὸ λυποῦν.

B *Προσκαλεσάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν, εἶπον· Οὐκ ἀρεστόν ἐστιν ἡμᾶς, καταλείψαντας τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, διακονεῖν τραπέζαις.*

Ἐπισκέψασθε οὖν, ἀδελφοὶ, ἄνδρας ἐξ ὑμῶν μαρτυρουμένους ἑπτὰ, πλήρεις Πνεύματος ἁγίου καὶ σοφίας· οὓς καταστήσομεν ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης.

Ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρτερήσομεν.

Καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον παντὸς τοῦ πλήθους, καὶ ἐξελέξαντο Στέφανον, ἄνδρα πλήρη πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου, καὶ Φίλιππον, καὶ

C *Πρόχορον, καὶ Νικάνορα, καὶ Τίμωνα, καὶ Παρμενᾶν, καὶ Νικόλαον προσήλυτον Ἀντιοχέα·*

Οὓς ἔστησαν ἐνώπιον τῶν Ἀποστόλων, καὶ προσευξάμενοι ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας.

Καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε, καὶ ἐπληθύνετο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἐν Ἰερουσαλὴμ σφόδρα· πολύς τε ὄχλος τῶν ἱερέων ὑπήκουον τῇ πίστει.

Οὐκ αὐτοὶ ἐκλέγονται· ἀλλὰ τῷ πλήθει τὴν ἐκλογὴν ἐπιτρέπουσιν, οἳ καὶ ὄφελον[69] ἀπολαύειν τῆς προστασίας αὐτῶν. Αὐτοὶ δὲ ἐκλέγονται καὶ προχειρίζονται καὶ χειροτονοῦσιν, οὐκ ἀρεστὸν ἡμᾶς[70] καταλείψαντας τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, διακονεῖν τραπέζαις. Τῶν γὰρ μὴ ἀναγκαίων τὰ ἀναγκαῖα προτιμότερα. Ἄνδρας ἐξ ὑμῶν μαρτυρουμένους, πλήρεις πνεύματος. Οὐχ ἁπλῶς πνευματικοὺς αὐτούς φησιν· ἀλλὰ πλήρεις πνεύματος καὶ σοφίας. Μεγίστης γὰρ φιλοσοφίας ἦν, φέρειν κατηγορίας χηρῶν. Καὶ προσευξάμενοι, ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας. Ὅρα πῶς οὐκ ἔστι περιττός· οὐ γὰρ λέγει πῶς, ἀλλ' ὅτι μόνον ἐχειροτονήθησαν διὰ τῆς προσευχῆς. Τοῦτο γὰρ ἡ χειροτονία ἐστὶν, ἡ χεὶρ ἐπίκειται τοῦ ἀνδρός· τὸ δὲ πᾶν ὁ Θεὸς ἐργάζεται. Ποίαν δὲ χειροτονίαν ἐδέξαντο οὗτοι οἱ ἑπτά; Ἆρα τῶν διακόνων; Ἀλλὰ τῶν Πρεσβυτέρων οἶμαι τὸ ὄνομα εἶναι καὶ τὸ ἀξίωμα αὐτῶν· ἀλλὰ τέως εἰς τοῦτο, εἰς τὸ διακονεῖν τοῖς πιστοῖς τὰ πρὸς τὴν χρείαν ἐχειροτονήθησαν. Καὶ ἐπληθύνετο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν σφόδρα ἐν Ἱερουσαλήμ. Οὗ

D

Variæ lectiones et notæ.

[69] *Ισ. ὤφειλον.* [70] *ὑμῖν. erat.*

[b] V. *Non est æquum.*

Digitized by Google

ἁπλῶς εἶπε τοῦτο, ἀλλ' ἔδειξεν, ὅση τῆς ἐλεημοσύνης ἡ ἰσχὺς καὶ τῆς διατάξεως.

A res necessarias ordinati fuerunt. Et valde augebatur Hierosolymæ numerus discipulorum. Non simpliciter hoc dixit, sed ostendit quanta sit vis eleemosynæ atque constitutionis.

Στέφανος δὲ, πλήρης πίστεως καὶ δυνάμεως, ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα μεγάλα[71] *ἐν τῷ λαῷ.*

VERS. 8. *Stephanus autem, plenus fidei atque virtutis* [c], *faciebat prodigia et signa magna in populo.*

58 *Ἀνέστησαν δέ τινες τῶν ἐκ τῆς συναγωγῆς, τῆς λεγομένης Λιβερτίνων καὶ Κυρηναίων καὶ Ἀλεξανδρέων, καὶ τῶν ἀπὸ Κιλικίας καὶ Ἀσίας, συζητοῦντες τῷ Στεφάνῳ.*

VERS. 9. *Concitati sunt autem quidam de Synagoga, quæ Libertinorum appellatur, et Cyrenensium et Alexandrinorum, et eorum, qui erant ex Cilicia et Asia, qui cum Stephano disputabant.*

Καὶ οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ καὶ τῷ Πνεύματι, ᾧ ἐλάλει.

VERS. 10. *Qui cum non possent resistere sapientiæ atque Spiritui, qui loquebatur,*

Τότε ὑπέβαλον ἄνδρας λέγοντας, ὅτι ἀκηκόαμεν αὐτοῦ λαλοῦντος ῥήματα βλάσφημα εἰς Μωσῆν καὶ τὸν Θεόν.

VERS. 11. *Allegaverunt et subornarunt homines, qui dicerent se audivisse illum proferentem verba, quibus et Moyses contumelia afficeretur, et divina* B *majestas læderetur.*

Συνεκίνησάν τε τὸν λαὸν καὶ τοὺς Πρεσβυτέρους καὶ τοὺς Γραμματεῖς· καὶ ἐπιστάντες συνήρπασαν αὐτὸν, καὶ ἤγαγον εἰς τὸ συνέδριον.

VERS. 12. *Itaque commoverunt plebem et seniores, et Scribas, et adorti eum, rapuerunt et adduxerunt in concilium.*

Ἔστησάν τε μάρτυρας ψευδεῖς λέγοντας· Ὁ ἄνθρωπος οὗτος οὐ παύεται ῥήματα βλάσφημα λαλῶν κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου[72] *καὶ τοῦ νόμου.*

VERS. 13. *Ac falsos testes produxerunt, qui ita dixerunt: Homo iste non desinit verba contumeliosa adversus locum sanctum et legem proferre.*

Ἀκηκόαμεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος, ὅτι[73] *Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος οὗτος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον, καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθη, ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μωσῆς.*

VERS. 14. *Audivimus enim eum dicentem: Jesus Nazarenus hic demolietur hunc locum, et mutabit ritus et instituta, quæ tradidit nobis Moses.*

Καὶ ἀτενίσαντες εἰς αὐτὸν πάντες οἱ καθεζόμενοι[74] *ἐν τῷ συνεδρίῳ, εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου.*

VERS. 15. *Cumque intuiti essent eum omnes, qui sedebant in concilio, viderunt faciem ejus tanquam angeli.*

Ὅρα πῶς καὶ ἐκ τῶν ἑπτὰ ἦν τις πρόκριτος. Εἰ γὰρ καὶ ἡ χειροτονία κοινὴ ἦν, ἀλλ' ὅμως οὗτος ἐπεσπάσατο χάριν πλείονα. Καὶ ὅρα πῶς πρὸ τούτου τέρατα οὐκ ἐποίει, ἀλλ' ὅτε δῆλος γέγονεν, ἵνα δειχθῇ ὅτι οὐκ ἀρκεῖ ἡ χάρις μόνη, ἀλλὰ δεῖ[75] καὶ χειροτονίας, ὥστε προσθήκη Πνεύματος ἐγένετο, ἐπεὶ καὶ ἐν τῇ ἐκλογῇ πρὸ τῆς χειροτονίας πλήρη Πνεύματος αὐτὸν μαρτυρεῖ, διάφορα δὲ τὰ χαρίσματα. Ἀνέστησαν δέ τινες τῶν ἐκ τῆς Συναγωγῆς. Ἀνάστασιν τὸν παροξυσμὸν αὐτῶν λέγει καὶ τὴν ὀργήν. Διάφοροι δὲ ἦσαν αἱ συναγωγαί. Συζητοῦντες τῷ Στεφάνῳ. Διὰ τοῦτο συνεζήτουν, ἵνα ἀναγκάσωσιν αὐτόν τι εἰπεῖν· ὁ δὲ γυμνότερον ἴσως διελέγετο, καὶ τὴν παῦλαν ἔλεγε τοῦ νόμου· ἢ οὐκ ἔλεγε μὲν, ἠνίττετο δέ· ἐπεὶ εἰ ἔλεγε φανερῶς, οὐκ ἂν τῶν ψευδομαρτύρων ἐδέοντο. Ὅρα δὲ αὐτὸν οὐκ ἐπιτρέποντα τῷ διδάσκειν, ἀλλ' ἀναγκαζόμενον ὑπὸ τῶν συζητούντων. Τότε ὑπέβαλον ἄνδρας λέγοντας. Οὐκ αὐτοὶ οἱ συζητοῦντες μαρτυροῦσιν· ἠλέγχθησαν γὰρ αὐτίκα φθόνῳ συκοφαντοῦντες· ἀλλ' ἑτέρους μισθοῦνται, ἵνα μὴ δόξῃ τὸ πρᾶγμα ἐπήρεια εἶναι. Τὸν μὲν γὰρ Θεὸν, ἐφ' οἷς ἐμιαιφόνουν, οὐκ ἐφοβοῦντο. Πρὸς δὲ τὴν τῶν ἀνθρώπων δόξαν ἀπέβλεπον. Ἔστησάν τε μάρτυρας; ψευδεῖς λέγοντας. Πανταχοῦ ἡ ψευδομαρτυρία. Οὐ γὰρ ἐβούλοντο ἁπλῶς ἀναιρεῖν, ἀλλὰ μετὰ ψήφου, ἵνα καὶ τὴν δόξαν, ὡς ἐνόμιζον, τῶν ἀναιρου-

C Vide ut etiam ex illis septem quidam erat eximius atque prælatus. Nam etiamsi ordinatio communis erat, attamen hic gratiam majorem adeptus est. Ac vide ut antehac prodigia non fecerit, sed posteaquam notus et clarus evasit: ut ostendatur solam gratiam non sufficere, sed ordinatione etiam opus esse, itaque incrementum Spiritus factum est: nam etiam in electione ante ordinationem testatur eum Spiritu plenum fuisse; sed dona sunt varia atque diversa. Concitati sunt autem quidam de Synagoga. Concitationem, exacerbationem eorum vocat, et iram. Erant autem diversæ Synagogæ. Qui disputabant cum Stephano. Idcirco disputabant ut cogerent illum aliquid dicere. Ille vero apertius fortasse disserebat, ac legem finem habere dicebat: aut, non dicebat quidem, sed innuebat ac D tecte significabat. Nam si plane ac palam dixisset, falsis testibus opus non habuissent. Vide autem ipsum non committere, nec occasionem præbere docendo, sed a disputantibus cogi. Allegaverunt et subornaverunt viros, qui dicerent. Non ipsi disputantes testificantur: statim enim deprehensum et animadversum esset, illos invidia motos calumniari falsumque crimen intentare: sed alios conducunt: ne res videatur esse importuna, contumeliosa atque injuriosa. Nam Deum quidem ob impiam ac

Variæ lectiones et notæ.

[71] *Desideratur in apographo*, μεγάλα. [72] *Desideratur item in apographo*, τούτου. [73] *In vulgato hic adjectus est articulus*, ὁ. [74] *In vulgato est* ἅπαντες οἱ καθιζόμενοι. [75] δὴ, *erat.*

[c] V. *fortitudine.*

Digitized by Google

nefariam cædem, qua se cruentabant, non timebant, sed existimationem hominum respiciebant. Ac falsos testes **59** perduxerunt, qui dicerent. Ubique falsum testimonium intentatur. Non enim simpliciter volebant interficere, sed lata sententia : ut etiam existimationem, ut rebantur, læderent eorum, qui interficerentur. Non dicebant autem : profert : sed, non desinit perferre. Audivimus enim eum dicentem : Jesus Nazarenus. Contumeliose, Nazarenus, inquit, demolietur hunc locum. Hoc item de Christo dicebant : qui destruis templum hoc. Maxime enim templo metuebant. Est autem crimen ac disceptatio duplex : an mutaturus sit ritus et instituta, et alia pro iis instituturus et introducturus. Intuentes autem eum omnes, qui sedebant in concilio, viderunt faciem ejus tanquam faciem angeli. Venustum et amabilem illum Deus effecerat. Quoniam enim nonnulla dicturus erat, ut statim ipso aspectu perterrefaceret eos, illustravit ejus faciem. Sunt enim etiam vultus spiritualis gratiæ pleni, amabiles diligentibus et reverendi inimicis.

A μένων βλάψωσιν. Οὐκ εἶπον δὲ, ὅτι λαλεῖ, ἀλλ', οὐ παύεται λαλῶν. Ἀκηκόαμεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος, ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος. Ὀνειδιστικῶς, ὁ Ναζωραῖος, φησὶ, καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον. Τοῦτο καὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἔλεγον· ὁ καταλύων τὸν ναὸν τοῦτον. Πολλὴ γὰρ ἦν αὐτοῖς εὐλάβεια περὶ τοῦ ναοῦ. Δικλῆ δὲ ἡ κατηγορία· εἰ ἀλλάξει τὰ ἔθη, καὶ ἕτερα ἀντεισάξει. Ἀτενίσαντες δὲ εἰς αὐτὸν πάντες οἱ ἐν τῷ συνεδρίῳ, εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου. Ἐπίχαριν ἐποίησεν αὐτὸν ὁ Θεός. Ἐπειδὴ γὰρ ἔμελλέ τινα ἐρεῖν, ἵνα εὐθέως τῇ προτάψει καταπλήξῃ αὐτοὺς, ἐδόξασεν αὐτοῦ τὸ πρόσωπον. Ἔστι γὰρ καὶ πρόσωπα χάριτος γέμοντα πνευματικῆς, ἐπέραστα τοῖς πεθοῦσιν, αἰδέσιμα δὲ τοῖς ἐχθροῖς.

CAPUT VII.

Vers. 1. *Pontifex autem dixit : An utique hæc ita sunt ?*

Vers. 2. *At ille dixit : Viri fratres et patres, audite : Deus gloriosus apparuit patri nostro Abrahamo cum esset in Mesopotamia, antequam habitaret in Charran.*

Vers. 3. *Ac dixit ad eum : Relinque patriam tuam, et cognatos tuos, ac veni in regionem, quam tibi ostendam.*

Vers. 4. *Tunc egressus de regione Chaldæorum, habitavit in Charran. Atque illinc, ubi mortuus erat ejus pater, traduxit eum in hanc regionem, quam vos nunc incolitis.*

Vers. 5. *Et non dedit ei in illa jure hæreditario possessionem, nec ubi pedis* [d] *quidem vestigium poneret, ac pollicitus est se illam ei posterisque ejus obtinendam post illum esse daturum, cum sobolem* [e] *non haberet.*

Vers. 6. *Locutus est autem ita Deus, fore, ut posteri ejus inquilini essent in regione aliena, et ab alienigenis in servitutem redigerentur ac tradendi essent, incommodisque et injuriis afficiendi annos quadringentos.*

Vers. 7. *Ac in nationem* [f] *cui servierint, ego animadvertam, dixit Deus.*

Illi facinora, quibus divina majestas lædebatur, admittere non curabant : et huic verba protulisse eum quibus divina majestas læderetur, crimini dabant. Ac Moses ubique [g] insidet animis eorum ; nam Dei negotia non eis ita curæ erant, ut instituta Mosis. Sed hic in principio elevat illorum opinionem, et probat nec templum, nec instituta esse **60** alicujus pretii, nec fore, ut superent prædicationem Evangelii, ac Deum ex perdifficili-

ΚΕΦΑΛ. Ζ'.

Εἶπε δὲ ὁ ἀρχιερεύς· Εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει;

Ὁ δὲ ἔφη· Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατε· ὁ Θεὸς τῆς δόξης ὤφθη τῷ Πατρὶ ἡμῶν Ἀβραὰμ ὄντι ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, πρὶν ἢ κατοικῆσαι αὐτὸν ἐν Χαρράν.

Καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου, καὶ τῆς συγγενείας σου, καὶ δεῦρο εἰς γῆν ἣν ἄν σοι δείξω.

Τότε ἐξελθὼν ἐκ γῆς Χαλδαίων, ᾤκησεν εἰς Χαρράν [76]. Κἀκεῖθεν, μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν πατέρα αὐτοῦ, μετῴκησεν εἰς τὴν γῆν ταύτην [77], εἰς ἣν ὑμεῖς νῦν κατοικεῖτε.

Καὶ οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ κληρονομίαν ἐν αὐτῇ, οὐδὲ βῆμα ποδός· καὶ ἐπηγγείλατο δοῦναι αὐτῷ εἰς κατάσχεσιν αὐτὴν, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ [78] μετ' αὐτόν, οὐκ ὄντος αὐτῷ τέκνου.

Ἐλάλησε δὲ οὕτως ὁ Θεὸς, ὅτι ἔσται τὸ σπέρμα αὐτοῦ πάροικον ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ, καὶ δουλώσουσιν αὐτὸ, καὶ παραδώσουσιν αὐτὸ [79] καὶ κακώσουσιν ἔτη τετρακόσια.

Καὶ τὸ ἔθνος ᾧ ἐὰν δουλεύσωσι, κρινῶ ἐγὼ, εἶπεν ὁ Θεός.

Ἐκεῖνοι πράγματα βλάσφημα ποιοῦντες οὐκ ἐφρόντιζον, καὶ τούτῳ ῥήματα βλασφημίας ἐνεκάλουν· καὶ προσέκειτο αὐτοῖς πανταχοῦ Μωσῆς· ἐπειδὴ τὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς σφόδρα αὐτοῖς, ὡς τὰ Μωσέως ἔμελεν· ἀλλ' οὗτος [80] ἐκ προοιμίων τὴν δόξαν αὐτῶν διαιρεῖ [81], καὶ κατασκευάζει ὅτι οὔτε ὁ ναὸς, οὔτε τὰ ἔθη ἔστι τι, καὶ ὅτι οὐ περιέσονται τοῦ κηρύγματος, καὶ ὅτι ἐξ ἀμηχάνων ὁ Θεὸς εὐμήχανα κατασκευάζει. Ὅρα γοῦν διὰ τούτων ὑφαινομένην δημηγορίαν αὐτῶν, ὅτι

Variæ lectiones et notæ.

[76] κατῴκησιν ἐν Χαρράν, *est in vulgato.* [77] *In vulgato,* μετῴκισεν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν ταύτην. [78] *In apographo est,* καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ, *et ita repetitur in scholio sequenti.* [79] *Istæ tres dictiones non sunt in vulgato* [80] ἔμελλεν, *erat, et* ἀλλ' οὕτως. [81] *Isc.* διαίρει.

[d] V. *Et non dedit illi hæreditatem in ea, nec passum pedis.* [e] V. *filium.* [f] *ac de gente, cui servierint, ego statuam.* [g] *Locus corruptus et mutilus.*

Digitized by Google

πολλῆς ἀπολαύσαντες ἀεὶ φιλάνθρωπίας, τοῖς ἐναντίοις τὸν εὐεργέτην ἠμείψαντο, καὶ ὅτι ἀδυνάτοις ἐπιχειροῦσι. Δείκνυσι δὲ καὶ τὴν ἐπαγγελίαν πρὸ τοῦ τόπου γεγενημένην, πρὸ τῆς περιτομῆς, πρὸ τῆς θυσίας, πρὸ τοῦ ναοῦ· καὶ ὅτι οὐ κατ' ἀξίαν [83] οὗτοι ἔλαβον, οὐδὲ περιτομήν, οὐδὲ νόμον· ἀλλὰ τῆς ὑπακοῆς μόνον ὁ μισθὸς ἦν ἡ γῆ· καὶ οὐδὲ περιτομῆς δοθείσης, ἡ ἐπαγγελία πληροῦται· καὶ ὅτι τύποι ἦσαν. Καλῶς δὲ ἀρχόμενος, Θεὸν τῆς δόξης καλεῖ· Ἐπειδὴ τοὺς ἀτίμους ἐνδόξους πεποίηκε. Λέγει δὲ ὅτι καὶ ναὸς οὐκ ἦν, καὶ θείας ὄψεως ἠξίωτο ὁ Ἀβραάμ, καὶ προγόνους [83] Πέρσας εἶχε, καὶ ἐν ἀλλοτρίᾳ γῇ ἦν. Ὅρα δὲ πῶς ἀπάγει αὐτοὺς τῶν σωματικῶν, καὶ τέως ἀπὸ τοῦ τόπου· ἐπειδὴ καὶ περὶ τοῦ τόπου ὁ λόγος ἦν. Εἰ δὲ δόξης ἐστὶ Θεὸς ὁ Θεὸς, οὐ δεῖται τῆς παρ' ὑμῶν δόξης τῆς διὰ τοῦ ναοῦ. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ τῆς δόξης καὶ πάντων τῶν ἀγαθῶν πηγή. Ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου. Πῶς ἡ Γραφὴ φησιν ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Ἀβραὰμ ἠθέλησεν ἐξελθεῖν; Ἐνταῦθα δὲ λέγει, ὅτι τῷ Ἀβραὰμ ἐῤῥέθη, Ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου· ἐντεῦθεν μανθάνομεν, ὅτι ἀπὸ τῆς ὄψεως τοῦ [84] τῆς γεγενημένης πρὸς Ἀβραὰμ, ἀπ' ἐκείνης ἐκινήθη καὶ ἠθέλησεν ἐξελθεῖν ὁ Πατὴρ αὐτοῦ. Δείκνυσι δὲ διὰ τούτων, ὅτι οὗτοι οὐκ εἰσὶ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ· ἐκεῖνος γὰρ εὐπειθὴς ἦν καταλιπὼν καὶ πατρίδα καὶ συγγενεῖς, οὗτοι δὲ ἀπειθεῖς. Καὶ οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ κληρονομίαν οὐδὲ βῆμα ποδός. Ὅρα πῶς αὐτοὺς ἀνάγει ἀπὸ τῆς γῆς. Διὰ τί οὐκ ἔδωκεν; Ὅτι τύπος ἦν ἑτέρας γῆς, καὶ ἐπηγγείλατο δοῦναι αὐτῷ. Ὁρᾷς ὅτι οὐχ ἁπλῶς πάλιν ἀναλαμβάνει; Οὐκ, ἔδωκε, φησίν· ἀλλ', ἐπηγγείλατο. Εἰ δὲ πάροικος καὶ παρεπίδημος καὶ μετ' ὀλίγον ἀναλύειν μέλλων, πῶς κατέχειν ἠδύνατο; Σώζεται ἄρα καὶ κληρονομία τῷ Ἀβραὰμ διὰ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, ὅ ἐστι Χριστὸς, ὅτε καὶ συμβασιλεύσουσιν αὐτῷ οἱ ἅγιοι κατὰ τὸ γεγραμμένον· Ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ πάντων τῶν ἐθνῶν βασιλεύων. Καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ μετ' αὐτὸν, οὐκ ὄντος αὐτῷ τέκνου. Πάλιν τὸ δυνατὸν αἰνίττεται τοῦ Θεοῦ· τὸ ἐξ ἀμηχάνων ποιεῖν. Τὸν γὰρ ἐν Περσίδι καὶ τοσοῦτον ἀπέχοντα Κύριον τῆς Παλαιστίνης ἔφησε ποιήσειν. Πολλὴ δὲ ἐνταῦθα δείκνυται, καὶ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία, καὶ ἡ τοῦ Ἀβραὰμ πίστις. Τὸ γὰρ, Οὐκ ὄντος αὐτῷ τέκνου, δείκνυσι τὴν ὑπακοὴν καὶ τὴν πίστιν· καίτοι τὰ γινόμενα τοὐναντίον ἔπειθεν ὑπολαμβάνειν· μετὰ γὰρ τὸ ἐλθεῖν οὐκ εἶχε βῆμα ποδός· ἀλλ' οὐδὲ πάλιν εἶχεν. Ἐλάλησε δὲ αὐτῷ. Θεὸς, ὅτι ἔσται τὸ σπέρμα αὐτοῦ πάροικον ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ. Ὅρα πρὸ πόσων ἐτῶν ἡ ἐπαγγελία καὶ ὁ τῆς ἐπαγγελίας τρόπος, καὶ οὐδαμοῦ θυσία, καὶ οὐδαμοῦ περιτομή. Δείκνυσι δὲ διὰ τούτων, πῶς ὁ Θεὸς ὑφίει τοὺς Ἰσραηλίτας πάσχειν κακῶς· καίτοι οὐδὲν ἔχων αὐτοῖς ἐγκαλεῖν. Καὶ δουλώσουσιν αὐτὸ καὶ παραδώσουσιν αὐτὸ, καὶ κακώσουσιν αὐτὸ ἔτη τετρακόσια. Οὐ μάχεται τοῖς ἐνταῦθα τὰ ἐν τῇ Ἐξόδῳ γεγραμμένα. Ἐκεῖ γὰρ εἴρηται, μετὰ υλ' ἔτη ἐξῆλθεν ἡ δύναμις

bus et arduis admodum facilia atque expedita efficere. Nota enim per hæc ipsa concionem pertexi: nempe, quod magna semper humanitate usi contrariis benefactorem compensarint: et quod ea, quæ fieri non possint, aggrediantur. Ostendit autem promissionem quoque factam esse antequam locus ille, antequam circumcisio, antequam sacrificium, antequam templum esset: et hos non quod meruissent, accepisse neque circumcisionem, neque legem: sed obedientiæ dumtaxat mercedem fuisse terram: ac ne circumcisione quidam data promissionem impletam ac præstitam fuisse, sed illas res futurorum et eorum quæ postea acciderunt fuisse figuras. Pulchre autem in principio Deum gloriæ vocat, quoniam ignominiosos claros fecit. Dicit autem: et templum non fuisse, et Abrahamum dignum judicatum esse, qui Deum videret: et majores ejus fuisse Persas, et ipsum in terra aliena fuisse versatum. Ac vide, ut eos a corporeis abducat, et in primis a loco, quandoquidem etiam de loco sermo erat. Quod si gloriæ Deus est Deus, non opus habet, ut a vobis gloriam per templum consequatur. Ipse est enim gloriæ et omnium bonorum fons. Relinque patriam tuam et cognatos tuos. Qui fit, ut Scriptura dicat, patrem Abrahami voluisse egredi extra patriam suam? Ille vero dicit, ad Abrahamum dictum esse, Egredere extra patriam tuam? Hinc docemur, a visione illa Dei quæ contigit Abrahamo, motum fuisse patrem ejus, ac voluisse exire. Per hæc autem ostendit hos non esse sobolem Abrahami. Nam ille dicto audiens erat, cum et patriam et cognatos reliqueret: hi vero inobedientes. Ac non dedit ei in ea jure hæreditario vel vestigium pedis. Vide, ut subducat eos a terra. Quare non dedit? quia figura erat illa alterius terræ. Ac pollicitus est, se ei daturum esse. Videsne eum non simpliciter ac sine causa rursus repetere? Non dedit, inquit, sed pollicitus est. Idcirco non dedit: quoniam se illam ei possidendam daturum esse pollicitus est. Quod si inquilinus et advena et paulo post remigraturus erat, quomodo obtinere ac possidere poterat? Servatur igitur etiam hæreditas Abrahamo per sobolem ejus, qui est Christus: quin etiam una cum illo regnaturi sunt sancti, prout scriptum est, cum venerit in gloria Patris sui omnium gentium Rex. Posterisque ejus post illum, cum sobolem non haberet. Rursus divinam innuit potentiam: nempe illum ex difficilibus facilia efficere posse. Nam eum qui erat in Perside, ac tanto locorum intervallo distabat, dominum Palæstinæ se facturum esse dixit. **61** Magna autem hic demonstratur et humanitas Dei, et fides Abrahami: nam illud: Cum sobolem non haberet, obedientiam ostendit ac fidem, quanquam ea, quæ fiebant, ut contrarium existimaret, eum adducebant. Nam postea quam venit, non habuit passum pedis. Ac ne rursus

Variæ lectiones et notæ.

[83] οὐκ ἀταξία, *erat.* [83] πρὸ γένους *erat.* [84] Λείπει ἴσ. Θεοῦ.

Digitized by Google

quidem habuit. Locutus est autem ita Deus, fore, ut posteri ejus inquilini essent in regione aliena. Vide ante quot annos facta promissio sit, et promissionis modus, ac nusquam sacrificium, et nusquam circumcisio. Ostendit autem per hæc, quomodo Deus permitteret Israelitas affligi et incommodis affici, quanquam nihil haberet, quod eis crimini daret. Et ab alienigenis in servitutem redigerentur ac tradendi essent, incommodisque et injuriis afficiendi annos quadringentos. Non pugnant cum iis quæ hic dicuntur, illa quæ scripta sunt in Exodo. Illic enim dictum est : post annos 430 exivit exercitus Domini de terra Ægypti, hic autem, post 400, ait. Sed credere oportet, non dictum fuisse, completis annis 400, exivisse: sed post annos 400, quod significat etiam illos 30 Abrahami ab 75 anno usque ad 100 anni 25, Isaaci anni 60, Jacobi anni 91, Josephi anni 110. In Ægypto ann 144, simul omnino anni 430. Ait autem, Incommodisque et injuriis afficient illos annos quadringentos: ac postea venient et colent me: ut, postea, significetur per illos triginta annos. Ac de gente cui servierint, ego statuam, dicit Deus. Ne illi quidem, qui eos incommodis et injuriis afficiebant, impune hæc faciebant. Etenim acerba ac gravi servitute premebantur. Non enim ut servos, sed ut inimicos et hostes eos tractabant.

A Κυρίου ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ἐνταῦθα δὲ, μετὰ υ', φησὶν, Ἀλλὰ πιστεῦσαι [85] δεῖ, ὅτι οὐκ ἐῤῥέθη, ὡς πληρωθέντων τῶν υ' ἐτῶν ἐξῆλθον· ἀλλὰ μετὰ υ' ἔτη. ὅπερ ἐμφαίνει καὶ τὰ λ' Ἀβραὰμ ἀπὸ οε' ἔτους ἕως ἑκατὸν, ἔτη κε', Ἰσαὰκ ἔτη ξ', Ἰακὼβ ἔτη ἐννενήκοντα ἕν, Ἰωσὴφ ἔτη ρι', ἐν Αἰγύπτῳ ἔτη ρμδ', ὁμοῦ ἔτη υλ'. Φησὶ δὲ, καὶ κακώσουσιν αὐτὸ ἔτη τετρακόσια, καὶ μετὰ ταῦτα δὲ ἐλεύσονται καὶ λατρεύσουσί μοι, τοῦ, μετὰ ταῦτα, ἐν τοῖς λ' ἔτεσι σημαινομένου καὶ τὸ ἔθνος, ᾧ ἐὰν δουλεύσωσι, κρινῶ ἐγὼ, εἶπεν ὁ Θεός. Οὐδὲ οἱ κακοῦντες αὐτοὺς ἀτιμωρητὶ ταῦτα ἐποίουν. Καὶ γὰρ πικρὰν καὶ βαρεῖαν ὑπέμενον τὴν δουλείαν· οὐ γὰρ ὡς δούλοις, ἀλλ' ὡς ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις ἐχρῶντο.

Atque posthæc egredientur, et colent me in loco hoc.

B *Καὶ μετὰ ταῦτα ἐξελεύσονται καὶ λατρεύσουσί μοι ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ.*

Vers. 8. *Et dedit ei testamentum circumcisionis, et sic genuit Isaacum, et circumcidit eum die octavo: et Isaacus Jacobum : et Jacobus duodecim patriarchas.*

Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ διαθήκην περιτομῆς, καὶ οὕτως [86] *ἐγέννησε τὸν Ἰσαὰκ, καὶ περιέτεμεν αὐτὸν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ· καὶ Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ, καὶ ὁ Ἰακὼβ τοὺς δώδεκα πατριάρχας.*

Vers. 9. *Et patriarchæ invidia stimulante Josephum vendiderunt in Ægyptum. Et aderat illi Deus.*

Καὶ οἱ πατριάρχαι ζηλώσαντες τὸν Ἰωσὴφ ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἦν ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ.

Vers. 10. *Et eripuit eum ex omnibus afflictionibus ejus : ac dedit ei gratiam et sapientiam apud Pharaonem regem Ægypti adeo, ut præficeret eum Ægypto totique domui suæ.*

Καὶ ἐξείλετο αὐτὸν ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ χάριν καὶ σοφίαν ἐναντίον Φαραὼ βασιλέως Αἰγύπτου, καὶ κατέστησεν αὐτὸν ἡγούμενον ἐπ' Αἴγυπτον καὶ ὅλον τὸν οἶκον αὐτοῦ.

Vers. 11. *Invasit autem fames totam Ægyptiacam regionem et Chananæam, et afflictio magna : et non* C *poterant nostri majores sibi cibaria nancisci.*

Ἦλθε δὲ λιμὸς ἐφ' ὅλην τὴν γῆν Αἰγύπτου, καὶ Χαναὰν, καὶ θλῖψις μεγάλη, καὶ οὐχ εὕρισκον χορτάσματα οἱ πατέρες ἡμῶν.

Vers. 12. *Cum audisset autem Jacobus frumentum esse in Ægypto, eo majores nostros primum emisit.*

Ἀκούσας δὲ Ἰακὼβ ὄντα σῖτον [87] *ἐν Αἰγύπτῳ, ἐξαπέστειλε τοὺς πατέρας ἡμῶν πρῶτον.*

62 Vers. 13. *Et cum iterum illo missi essent, agnitus est Josephus a fratribus suis, et innotuit Josephi genus Pharaoni.*

Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ ἀνεγνωρίσθη Ἰωσὴφ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ, καὶ φανερὸν ἐγένετο τῷ Φαραὼ τὸ γένος τοῦ Ἰωσήφ.

Vers. 14. *Misit itaque Josephus qui accerserent patrem suum Jacobum et omnem cognationem ad capita hominum septuaginta quinque.*

Ἀποστείλας δὲ Ἰωσὴφ μετεκαλέσατο τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἰακὼβ, καὶ πᾶσαν τὴν συγγένειαν ἐν ψυχαῖς ἑβδομήκοντα πέντε.

Vers. 15. *Descendit autem Jacobus in Ægyptum, et mortuus est ipse et majores nostri.*

Κατέβη δὲ Ἰακὼβ εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἐτελεύτησεν αὐτὸς καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν.

Vers. 16. *Et transportati sunt in Sichem, positique in monumento, quod emerat Abraham pretio* D *argenti a filiis Emoris filii Sichemi.*

[88] *Καὶ μετετέθησαν εἰς Συχέμ· καὶ ἐτέθησαν ἐν τῷ μνήματι, ᾧ ὠνήσατο Ἀβραὰμ τιμῆς ἀργυρίου παρὰ τῶν υἱῶν Ἐμὼρ* [89] *τοῦ Συχέμ.*

Posteris quæ promiserat, majoribus incommoda concedit. Porro lege idcirco cautum est, ut patres præputium circumciderent : quia Abraham de terra

Τοὺς [89*] ὕστερον τὰ ἐπηγγελμένα, προτέρους τὰ κακὰ συγχωρεῖ. Περιτέμνεσθαι δὲ τὴν ἀκροβυστίαν διὰ τοῦτο τοῖς πατράσι νενομοθέτηται· ἐπειδὴ ὁ

Variæ lectiones et notæ.

[85] ἀλλ' ἀπιστῆσαι, *erat.* [86] *In vulgato est,* οὕτος. [87] *In vulgato est,* σῖτα. [88] *In vulgato hic præponitur,* καί. [89] *In nonnullis excusis exemplaribus scribitur,* Ἐμμορ. *In sequenti scholio scribitur* Ἐμμήρ. [89*] *Isc.* τοῖς.

Digitized by Google

Ἀβραὰμ ἐκ τῆς Χαλδαίων ἀπῆρε. Χαλδαίοις δὲ ἐπετέτραπτο κατὰ τὰ πάτρια σφῶν ἤθη, καθὰ δὴ καὶ Μήδοις καὶ Πέρσαις μητράσι καὶ ἀδελφαῖς ἐπιμίγνυσθαι, ταύτης ἕνεκα τῆς αἰτίας περιτέμνεται τὴν σάρκα τῆς [90] ἀκροβυστίας, τῇ οἰκειότητι τῆς σαρκὸς ἀποταττόμενος, καὶ τοὺς τῆς συγγενείας ἐθεμίτους ἀρνούμενος γάμους. Ἄλλοι δέ φασι διὰ τοῦτο προστετάχθαι τῷ Ἀβραὰμ καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ τὴν περιτομήν, ἵνα δῆλον εἴη, ὡς ἐξ αὐτῶν ἔσται ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα. Γινώσκομεν γὰρ ὡς ἐν σαρκὶ περιτομὴ, τυπικῶς γινομένη τὸ παλαιὸν, εἰκόνα ἐπεῖχε τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος, διὰ τῆς ἀποβολῆς τῆς ἀκροβυστίας, τὴν ἄρνησιν δηλοῦσα τῆς κατὰ σάρκα γενέσεως. Καὶ υἱοὺς ποιοῦσα τοὺς περιτεμνομένους Θεοῦ. Καὶ περιέτεμεν αὐτὸν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ. Ἐν πρώτοις Ἰσαὰκ τῇ ὀγδόῃ περιτέμνεται ἡμέρᾳ· ὅθεν καὶ οἱ Ἰουδαῖοι· ὁ δὲ Ἰσμαὴλ ιγ' ἐνιαυτῶν ὑπάρχων· διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἐξ αὐτοῦ Ἰσμαηλῖται οὕτω περιτέμνονται, ὡς Ἰώσηπός φησι. *Ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον.* Οὐδὲν ἔχοντες ἐγκαλεῖν τῷ ἀδελφῷ, ἀλλ' ἐλθόντα ἐπὶ τροφὴν τὴν αὐτῶν, κακῶς διέθηκαν, καὶ οὐκ εἰδότες, οὗτοι συνέπραττον τῇ προφητείᾳ, καὶ σωτηρίας αἴτιοι καὶ ἄκοντες, εἰ καὶ μετὰ πολλοὺς πειρασμοὺς, αὐτῷ γεγονότες εἰς ἑαυτοὺς μέγα δέος, καὶ οὐ φορητὴν αἰσχύνην περιέτρεψαν· εἰ καὶ Ἰωσὴφ ἀμνησικάκως φέρων, οὐδὲν δεινὸν εἰς αὐτοὺς ἐξειργάσατο, ἀλλὰ καὶ λιμώττοντας ἔθρεψε καὶ γνωρίμους τῷ Φαραὼ κατέστησε. Καὶ ἐτελεύτησεν αὐτὸς, καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν καὶ μετετέθησαν εἰς Συχέμ· εἰς Συχὲμ ἐτάφησαν οἱ περὶ τὸν Ἀβραὰμ καὶ οἱ πατριάρχαι, ἥτις ἐκαλεῖτο τάχα Σύκημα. Αὐτὸς γὰρ ὠνήσατο παρὰ Ἐμμὼρ ὁ Ἀβραὰμ, ἵνα θάψῃ ἐκεῖ Σάρραν. Καὶ ἐτέθησαν ἐν τῷ μνήματι. Τοῦτο εἰπὼν, δείκνυσι ὅτι οὐδὲ μέχρι ταφῆς γέγονε κύριος ὁ Ἀβραάμ.

A Chaldæorum profectus est. Chaldæis autem patriis eorum moribus, quemadmodum nimirum etiam Medis ac Persis, permissum erat, ut cum matribus et sororibus connubio jungerentur : ob hanc causam circumcidebat carnem præputii, quod propinquitati atque conjunctioni carnis renuntiaret, et illicitas cognatarum nuptias renueret ac recusaret. Alii autem dicunt, ideirco Abrahamo posterisque ejus injunctam et mandatam esse circumcisionem, ut planum fieret Christum ex illis, quod attinet ad carnem, esse nasciturum. Scimus enim eam, quæ antiquitus per figuram fieri solebat, in carne circumcisionem, imaginem in sese habuisse salutaris baptismatis, per abjectionem et amissionem præputii recusationem declarans carnalis originis B et naturæ, et filios Dei efficiens eos, qui circumciduntur. Et circumcidit eum die octavo. In primis Isaac circumciditur die octavo : unde etiam Judæi : Ismael autem cum natus esset annos tredecim, idcirco etiam qui ab illo orti sunt Ismaelitæ, ita circumciduntur, ut inquit Josephus. *Vendiderunt in Ægyptum.* Cum nihil haberent, quod crimini darent fratri : sed, cum venisset ut eos cibo juvaret, male de eo statuerunt : ac nescientes isti prophetiam adjuvabant, ac salutis ei facti auctores e iam inviti, etsi post multas tentationes, quæ illi acciderunt, in seipsos magnum metum et intolerandum pudorem converterunt ; quanquam Josephus injuriam dissimulans, non solum nullo incommodo eos affecit, verum etiam fame laborantes C aluit, ac Pharaoni notos effecit. Et mortuus est ipse et majores nostri, et transportati sunt in Sichem. In Sichem sepultus est Abraham et patriarchæ : quæ forsitan Sycema vocabatur. Ipse enim Abraham emerat ab Emore, ut illic Sarram sepeliret. Positique in monimento. Hoc dicto ostendit, Abrahamum ne sepultura quidem tenus terræ dominum fuisse.

Καθὼς δὲ ἤγγιζεν ὁ χρόνος τῆς ἐπαγγελίας ἧς ὤμοσεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ, ηὔξησεν ὁ λαὸς καὶ ἐπληθύνθη ἐν Αἰγύπτῳ.

63 Vers. 17. *Ut autem appropinquabat tempus promissionis, quam Deus jurejurando firmaverat Abrahamo, crevit populus ac multiplicatus est in Ægypto.*

Ἄχρι [91] *οὗ ἀνέστη βασιλεὺς ἕτερος, ὃς οὐκ ᾔδει τὸν Ἰωσήφ.*

Vers. 18. *Quoad alius exortus est rex, qui non noverat Josephum.*

Οὗτος κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν, ἐκάκωσε τοὺς πατέρας ἡμῶν, τοῦ ποιεῖν ἔκθετα τὰ βρέφη αὐτῶν, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι.

Vers. 19. *Is nostræ genti imponens* [h] *et illudens usque adeo vexavit majores nostros et afflixit, ut* D *cogerentur suarum mulierum partus exponere, ne vivi remanerent* [i].

Ἐν ᾧ καιρῷ ἐγεννήθη Μωϋσῆς, καὶ ἦν ἀστεῖος τῷ θεῷ, ὃς ἀνετράφη μῆνας τρεῖς ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ [92].

Vers. 20. *Qua tempestate natus est Moyses, et erat Deo gratus et acceptus : qui nutritus est in domo patris sui menses tres.*

Ἐκτεθέντα δὲ αὐτὸν ἀνείλετο [93] *ἡ θυγάτηρ Φαραὼ, καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν ἑαυτῇ εἰς υἱόν.*

Vers. 21. *Expositum autem eum sustulit filia Pharaonis.*

Καὶ ἐπαιδεύθη Μωϋσῆς πάσῃ [94] *σοφίᾳ Αἰγυπτίων· ἦν δὲ δυνατὸς ἐν λόγοις καὶ ἔργοις.*

Vers. 22. *Et educavit eum sibi pro filio, et institutus est Moyses omni sapientia atque doctrina Ægyptiorum : ac potens erat dictis et factis.*

Ὡς δὲ ἐπληροῦτο αὐτῷ τεσσαρακονταετὴς [95] *χρόνος, ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ.*

Vers. 23. *Ut autem complebatur ei tempus annorum quadraginta, venit ei in mentem inviscere fratres suos filios Israelis.*

Variæ lectiones et notæ.

[90] Τοῖς, *erat.* [91] Ἄχρις, *est in vulgatis.* [92] αὐτοῦ, *non est in vulgato.* [93] *In vulgato hoc loco repetitur,* αὐτὸν, *sed redundare videtur.* [94] *Hic in vulgato adjicitur articulus,* τῇ. [95] *In vulgato est,* τεσσαρακονταέτης.

[h] V. *circumveniens genus nostrum.* [i] V. *ne vivificarentur.*

Digitized by Google

VERS. 24. *Et conspicatus quemdam injuria affici,* A *defendit eum, ac percusso Ægyptio vindicavit eum, qui opprimebatur.*

Καὶ ἰδών τινα ἀδικούμενον, ἠμύνατο, καὶ ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ καταπονουμένῳ, πατάξας τὸν Αἰγύπτιον.

VERS. 25. *Putabat autem fratres suos intelligere, Deum eis per suam manum dare salutem. Sed illi non intellexerunt.*

Ἐνόμιζε δὲ συνιέναι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς διὰ χειρὸς αὐτοῦ δίδωσιν αὐτοῖς σωτηρίαν· οἱ δὲ οὐ συνῆκαν.

VERS. 26. *Postero die intervenit illis pugnantibus et pacem inter eos conciliare conabatur his verbis: Viri, fratres estis vos: cur alter alterum injuria afficitis?*

Τῇ τε ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ ὤφθη αὐτοῖς μαχομένοις, καὶ συνήλασεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην, εἰπών· Ἄνδρες, ἀδελφοί ἐστε ὑμεῖς· ἵνα τί ἀδικεῖτε ἀλλήλους;

VERS. 27. *At is, qui proximum injuste lædebat summovit eum dicens: Quis te prætorem et judicem constituit super nos?*

Ὁ δὲ ἀδικῶν τὸν πλησίον, ἀπώσατο αὐτὸν εἰπών· Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμῶν [96];

VERS. 28. *Numquid interficere me vis, quemadmodum heri Ægyptium interfecisti?* B

Μὴ ἀνελεῖν με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνεῖλες χθὲς τὸν Αἰγύπτιον;

Hoc quod dicit, appropinquabat tempus promissionis, indicat eos ne in quadringentis quidem illis annis crevisse: sed finem appropinquaturum esse. Nam jam in Ægypto præterierant anni plures quam quadringenti. Crescebat autem populus et multiplicabatur in Ægypto. Si illud, quod Josepho contigit, est mirabile, ut nimirum a fratribus venderetur, et venditus illos servaret: hoc mirabilius est, quod rex alebat illum qui erat ejus imperium eversurus; qui tollendus erat ab illo, a quo capitis condemnatus erat, erudiebatur et educabatur ad evertendum eum, a quo educabatur. Cæterum quod dicit, ut cogeret illos exponere infantes ne remanerent in vita, innuit illum palam infantes tollere noluisse. Ac vide, quibus rebus diabolus conabatur evertere Dei promissionem, per hæc eam crevisse. Malis et incommodis **64** Israel afficiebatur [j], sed crescebat et multiplicabatur. Nam idcirco Moyses etiam in domum regiam recipitur et educatur, et instituitur ac rursus in exsilium agitur: sed in exsilio dignus judicatur cui illa visio contingat, ac populi moderatio atque ducatus ei mandatur: sic etiam efficit ut venditus servus regnaret, ubi serviebat. Porro, quod dicit ἀστεῖος, id sonat, urbanus, ponitur pro, gratus seu acceptus scilicet Deo. Expositum autem eum sustulit filia Pharaonis. Genuerant parentes, animadverterant eum esse pulchrum. Flos enim gratiæ præverterat ætatem [k]: conspicati autem illius pulchritudinem, ei parebant, sed metu edicti absconderunt. Victi sunt, ac metu impellente abjicere in animum induxerunt. Atqui edictum misericordia moti eludunt, factaque arca ad imitationem illius quæ facta est ea tempestate qua vixit Noe, et invocato Deo Noe, una cum arca puerum projecerunt in flumen, ut et edicto parere viderentur, et

Τὸ, ἤγγιζεν ὁ χρόνος τῆς ἐπαγγελίας, τοῦτο ἐνδεικτικόν ἐστιν, ὅτι οὐδὲ ἐν τοῖς τετρακοσίοις ἔτεσιν, αὐτοὺς αὔξει· ἀλλ' ὅτι ἔμελλεν ἐγγίζειν τὸ τέλος. Καίτοι ἤδη υ' ἔτη ἦν παρελθόντα ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ πλείονα. Ηὔξησε δὲ ὁ λαὸς καὶ ἐπληθύνετο ἐν Αἰγύπτῳ. Εἰ; [97] ἐκεῖνο τὸ τοῦ Ἰωσὴφ θαυμαστὸν, ὅτι ὑπ' ἀδελφῶν ἐπράθη καὶ ἔσωσεν ὁ πραθείς, τοῦτο θαυμασιώτερον, ὅτι βασιλεὺς ἔτρεφεν αὐτὸν τὸν μέλλοντα καθαιρήσειν αὐτοῦ τὴν ἀρχήν. Ὁ μέλλων ἀναιρεῖσθαι ὑπὸ τοῦ καταψηφισαμένου αὐτοῦ θάνατον, ἐπαιδεύετο καὶ ἐτρέφετο ἐπὶ καθαιρέσει τῶν τρεφόντος. Τὸ δὲ τὸ ποιεῖν ἐκείνου [98] ἔκθετα τὰ βρέφη εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι, αἰνίττεται ὡς μὴ βουλόμενον φανερῶς τὴν ἀναίρεσιν ποιεῖσθαι τῶν βρεφῶν. Καὶ ὅρα ὅτι δι' ὧν ὁ διάβολος; ἐπεχείρει [99] καταλύειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ, διὰ τούτων ηὔξετο. Ἐκακοῦτο γὰρ ὁ Ἰσραὴλ· ἀλλ' ηὔξετο καὶ ἐπληθύνετο. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ Μωσῆς ἐν οἴκῳ βασιλικῷ ἀναλαμβάνεται καὶ ἐκτρέφεται καὶ παιδεύεται, καὶ πάλιν φυγαδεύεται· ἀλλ' ἐν τῇ φυγαδείᾳ, τῆς ὄψεως ἐκείνης ἀξιοῦται, καὶ τὴν δημαγωγίαν ἐγχειρίζεται. Οὕτω καὶ τὸν πραθέντα δοῦλον ποιεῖ βασιλεύειν, ἔνθα ἦν [1] δοῦλος, τὸ δὲ ἀστεῖος, ἀντὶ τοῦ, εὐάρεστος τῷ Θεῷ. Ἐκτεθέντα δὲ αὐτὸν ἀνεῖλετο ἡ θυγάτηρ Φαραώ. Ἐγέννησαν οἱ γονεῖς, εἶδον ὅτι καλόν. Προήνθει γὰρ ἡ χάρις· θεασάμενοι δὲ ὅτι καλὸν, ἐφείδοντο. Φοβούμενοι δὲ τὸ πρᾶγμα [2], ἔκρυψαν· ἐνικήθησαν καὶ ὥρμησαν ῥῖψαι διὰ τὸν φόβον, σοφίζονται δὲ τὸ πρᾶγμα, διὰ τὰ σπλάγχνα, καὶ κιβωτὸν ποιησάμενοι πρὸς μίμησιν τῆς γενομένης ἐπὶ Νῶε καὶ τὸν Θεὸν τοῦ Νῶε ἐπικαλεσάμενοι, ἔρριψαν τὸν παῖδα ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ μετὰ τῆς κιβωτοῦ, ἵνα καὶ δοκῶσι πείθεσθαι τῷ πράγματι [3], καὶ ἀσφαλίσωνται τὸν παῖδα. Καὶ οἱ μὲν ῥίπτουσιν· ὁ δὲ Θεὸς παρακελεύεται ἀγνοούσῃ τῇ θυγατρὶ Φαραὼ, ἐξελθεῖν ἐπὶ τὸν ποταμόν· ἐξῆλθεν ἀγνοοῦσα,

Variæ lectiones et notæ.

[96] *In vulgato est,* ἐφ' ἡμᾶς· *in apographo,* ἐφ' ἡμῶν, *et ita repetitur in sequenti scholio.* [97] *Isc.* εἰ, *et sic verto.* [98] τοῦ ποιεῖν ἐκείνους, *Isc.* [99] ἐπιχείρει, *erat.* [1] ἦ, *erat.* [2] *Isc.* πρόσταγμα, *hic et infra.* [3] προστάγματι, *Isc.*

[j] *Vexabatur et affligebatur Israel.* [k] *Verbum pro verbo redditum sonat,* « *præflorescebat enim gratia.* »

Digitized by Google

καὶ εὗρεν ὃ οὐκ ἐζήτει, καὶ ἐσώθη Μωϋσῆς διὰ συμβόλων τῆς κοινῆς σωτηρίας τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ γὰρ κιβωτὸς ἀπὸ ξύλου ἦν, καὶ ξύλον ἀπὸ ὕδατος, καὶ σωτηρία τῷ ἀπαγορευθέντι· καὶ ἡ ἀναλαβοῦσα, οὐκ Ἰουδαία, ἀλλ' ἐξ ἐθνῶν καὶ Αἰγυπτία. Καὶ ἐπαιδεύθη Μωϋσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων. Οὔτε Μωϋσῆς, οὔτε οἱ περὶ Ἀνανίαν καὶ Δανιὴλ ἔμαθον ἂν τὴν ξένην παιδείαν, εἰ μὴ ἀνάγκη καὶ βίᾳ δεσποτῶν. Καὶ γὰρ ἐν οὐδενὶ αὐτῇ κέχρηνται· εἰ μήπου εἴποι τις ὅτι καλὸν ἦν μαθεῖν, πρὸς τὸ ἀνατρέψαι τὰς ἐκείνων ἀπάτας. Καὶ ἐποίησεν ἐκδίκησιν ὁ Μωϋσῆς τῷ καταπονουμένῳ, πατάξας τὸν Αἰγύπτιον. Οὐ θυμῷ εἷξας [a] οὐδὲ ὀργῇ νικηθεὶς, ἀνεῖλεν ὁ Μωϋσῆς, ζήλῳ δέ. Τὸ δὲ ζήλῳ Θεοῦ γενόμενον, κἂν φόνος ᾖ, οὐκ ἔστι φόνος. Ὁ γοῦν Φινεὲς δύο ἐν μιᾷ χειρὶ φονεύσας ἤκουσε, καὶ ἔστη Φινεὲς καὶ ἐξιλάσατο, καὶ ἐκόπασεν ἡ θραῦσις. Ἃ δὲ ἐποίησε Μωϋσῆς αἴνιγμα ἦν ἀγνοουμένων πραγμάτων. Τὸ γὰρ γινόμενον τοῦτο σημεῖον ἦν ὅτι μέλλει ὁ Θεὸς διὰ Μωϋσέως [b] Αἰγυπτίους ἀποκτενεῖν [c], τοὺς δὲ Ἰσραηλίτας σώζειν. Ἐνόμιζε δὲ συνιέναι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ὅτι διὰ χειρὸς αὐτοῦ δίδωσιν αὐτοῖς σωτηρίαν. Καίτοι δι' αὐτῶν τῶν ἔργων ἐδείκνυτο ἡ προστασία· ποίας οὖν συνέσεως χρεία; Ἀλλ' ὅμως οὐδ' οὕτω συνίεσαν. Τῇ τε ἐπιούσῃ ὤφθη αὐτοῖς μαχομένοις, καὶ συνήλασεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην. Ὁ δεῖξας ἐπὶ τοῦ Αἰγυπτίου τὸν θυμὸν, ὅρα πῶς μετ' ἐπιεικείας διαλέγεται· ἄνδρες, ἀδελφοί ἐστε ὑμεῖς, ἵνα τί ἀδικεῖτε ἀλλήλους; Ὅρα δέ τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμῶν; Τὰ αὐτὰ ῥήματα ἃ πρὸς τὸν Χριστὸν ἔλεγον. Οὕτως ἔθος Ἰουδαίοις, ἀδικεῖν εὐεργετουμένους.

A puerum protegerent atque tuerentur. Atque illi quidem abjiciunt : Deus autem imprudenti filiæ Pharaonis hortator et auctor est ad flumen exeundi. Exivit rei ignara, et invenit, quæ non quærebat : ac servatus est Moyses per symbola ac signa communis Ecclesiæ salutis. Etenim arca erat de ligno, et lignum de aqua : atque ita salus contingit desperato : ac quæ suscepit non erat Judæa, sed gentilis et Ægyptia. Et institutus est Moyses omni sapientia atque doctrina Ægyptiorum. Neque Moyses, neque Ananias et Daniel peregrina disciplina erudiri et institui sustinuissent, nisi necessitate et vi dominorum cogente. Etenim nulla in re ea sunt usi : nisi forte dixerit quis, pulchrum fuisse discere ad evertendum illorum fraudes et B imposturas. Ac percusso Ægyptio, vindicavit eum, qui opprimebatur. Non cupiditate atque furore impulsus, neque ira victus, sed zelo ac studio Dei adductus Moyses Ægyptium sustulit de medio. Porro quæ studio Dei fit, etiamsi cædes sit, cædes non est. Nam de Phineeso, qui una manu atque ictu duos occidit, dictum est : Et stetit Phinees, et iram placuit, et cessavit infirmitas et plaga. Cæterum quæ fecit Moyses ænigma erat, et involucrum rerum incognitarum. Nam hoc, quod fiebat, signum rei futuræ erat, nempe Deum per Moysen Ægyptios interfecturum, Israelitas autem esse servaturum. Putabat autem intelligere fratres suos, Deum eis per suam manum dare salutem. Atqui per ipsa facta præsidium declarabatur : quæ igitur C intelligentia requirebatur? Verumtamen ne sic quidem intelligebant. Ac postridie intervenit illis pugnantibus et concordiam inter eos conciliare sermocinetur, qui adversus Ægyptium furorem conabatur. Vide qua humanitate atque benignitate ostenderat : **65** Viri, fratres estis vos, cur alterum injuste læditis? Sed vide : Quis te prætorem et judicem constituit super nos? Eadem verba, quæ ad Christum dicebant. Ita mos est Judæis, ut beneficium accipientes injuria afficiant.

Ἔφυγε δὲ Μωϋσῆς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, καὶ ἐγένετο πάροικος ἐν γῇ Μαδιὰν, οὗ ἐγέννησεν υἱοὺς δύο.

Vers. 29. *Fugit autem Moyses ob hoc dictum et factus est peregrinus et inquilinus* [1] *in terra Madian, ubi genuit filios duos.*

Καὶ πληρωθέντων ἐτῶν τεσσαράκοντα, ὤφθη αὐτῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους Σινᾶ ἄγγελος Κυρίου ἐν φλογὶ πυρὸς βάτου·

Vers. 30. *Et expletis annis quadraginta apparuit ei in solitudine montis Sina angelus Domini in rubo ignis flamma conflagrante.*

Ὁ δὲ Μωϋσῆς ἰδὼν ἐθαύμαζε τὸ ὅραμα. Προσερχομένου δὲ αὐτοῦ κατανοῆσαι, ἐγένετο φωνὴ Κυρίου πρὸς αὐτόν·

Vers. 31. *Quod spectrum Moyses conspicatus admiratus est. Cum autem visendi causa accederet, accidit ad eum Domini vox :*

Ἐγὼ ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ. Ἔντρομος δὲ γενόμενος Μωϋσῆς, οὐκ ἐτόλμα κατανοῆσαι. D

Vers. 32. *Ego sum Deus majorum tuorum : Deus Abrahami, Deus Isaaci, Deus Jacobi. Moyses autem tremefactus animadvertere et intueri non audebat.*

Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Κύριος· Λῦσον τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος, ἐν ᾧ ἕστηκας [7] γῆ ἁγία ἐστίν.

Vers. 33. *Sed Dominus ad eum, Solve, inquit, calceos pedum tuorum : locus enim, in quo consistis, terra sancta est.*

Ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου, τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τοῦ στεναγμοῦ αὐτῶν ἤκουσα.

Vers. 34. *Vidi, vidi inquam, incommoda et miserias populi mei, qui est in Ægypto : ac gemitum*

Variæ lectiones et notæ.

[a] εἷξας. *erat.* [b] Μωϋσέα *erat.* [c] ἀποκτένειν, *lg.* ἀποκτείνειν. [7] ἕστηκας, *erat, ut infra.*

[1] V. *advena.*

Digitized by Google

corum audivi. Itaque ad eripiendum et liberandum eos descendi, et nunc veni, mittam te in Ægyptum.

Καὶ κατέβην ἐξελέσθαι αὐτοὺς, καὶ νῦν δεῦρο, ἀποστελῶ σε εἰς Αἴγυπτον.

Fugit autem Moyses. Ac ne hujus quidem fuga œconomiam, id est, providentiam atque dispositionem Dei exstinxit. Expletis enim, inquit, annis quadraginta, visus est ab eo angelus Domini. Quando exsul erat : quando non amplius sperabat, adeo ut etiam filios duos procrearet. Nota autem eum nunc Filium Dei, angelum vocare, quemadmodum etiam hominem. Apparet autem ei non in templo, sed in solitudine ac loco deserto. Ac ne in ipsa quidem solitudine, sed in rubo. Ecce etiam dignus judicatus est, qui hanc vocem audiret : Ego, inquit, sum Deus patrum tuorum : ille magni consilii Angelus, id est nuntius. Solve calceos pedum tuorum. Locus enim, in quo consistis, terra sancta est. Locus sanctus erat propter apparitionem Christi, ac multo mirabilior eo loco, qui erat in Sanctis sanctorum. Illic enim nusquam sic apparuit. Deinde multa quoque cura atque sollicitudo adhibetur. Vidi enim, vidi inquam, vexationem populi mei.

Ἀλλ' οὐδὲ ἡ τούτου φυγὴ τὴν οἰκονομίαν ἔσβεσε τοῦ Θεοῦ. Πληρωθέντων γὰρ, φησὶν, ἐτῶν μ' ὤφθη αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου· ὅτε φυγὰς ἦν· ὅτε οὐκέτι προσεδόκησεν, ὡς καὶ παῖδας ποιῆσαι δύο. Σημείωσαι δὲ, ὅτι νῦν ἄγγελον τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καλεῖ, καθάπερ καὶ ἄνθρωπον. Ἐπιφαίνεται δὲ αὐτῷ οὐκ ἐν ναῷ, ἀλλ' ἐν τῇ ἐρήμῳ· καὶ οὐδ' ἐν αὐτῇ τῇ ἐρήμῳ, ἀλλ' ἐν τῇ βάτῳ. Ἰδοὺ καὶ φωνῆς ἠξιώθη. Ἐγὼ, φησὶν, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος. Λῦσον τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν. Ὁ τόπος ὁ ἅγιος τῇ ἐπιφανείᾳ τοῦ Χριστοῦ, καὶ πολλῷ θαυμασιώτερος τοῦ τόπου, τοῦ ἐν τοῖς Ἁγίοις τῶν ἁγίων. Ἐκεῖ γὰρ οὐδαμοῦ οὕτως ἐφάνη. Εἶτα καὶ ἡ κηδεμονία πολλή. Ἰδὼν γὰρ εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου.

Vers. 35. *Hunc Moysen, quem repudiaverunt, cum dicerent : Quis te prætorem et judicem constituit super nos ?*

Τοῦτον τὸν Μωϋσῆν, ὃν ἠρνήσαντο εἰπόντες· Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστήν ;

Vers. 36. *Hunc, inquam, Deus principem ac redemptorem misit per manum angeli, qui ei apparuerat in rubo. Hic eduxit eos factis prodigiis ac signis in terra Ægypto, et in mari Rubro, et in solitudine annos quadraginta.*

Τοῦτον ὁ Θεὸς ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν ἀπέστειλεν ἐν χειρὶ ἀγγέλου, τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ. Οὗτος ἐξήγαγεν αὐτοὺς, ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα ἐν γῇ Αἰγύπτῳ [8], καὶ ἐν Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἔτη τεσσαράκοντα.

66 Vers. 37. *Hic est ille Moyses, qui dixit filiis Israelis : Prophetam excitabit vobis Dominus Deus vester ex fratribus vestris sicuti me : eum audietis* [m].

Οὗτός ἐστιν ὁ Μωϋσῆς, ὁ εἰπὼν τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ· Προφήτην ἀναστήσει ὑμῖν Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν [9] ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ [10].

Vers. 38. *Hic est, qui fuit in congregatione in solitudine cum angelo, qui loquebatur ei in monte Sina, et cum majoribus nostris : qui accepit oracula viva* [n], *quæ daret nobis.*

Οὗτός ἐστιν ὁ γενόμενος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐρήμῳ μετὰ τοῦ ἀγγέλου, τοῦ λαλοῦντος αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ, καὶ τῶν πατέρων ἡμῶν· ὃς ἐδέξατο λόγια [11] ζῶντα δοῦναι ἡμῖν.

Vers. 39. *Cui majores nostri obedire noluerunt : sed eum repulerunt, et animo suo* [o] *versi sunt in Ægyptum.*

ὯΙ οὐκ ἠθέλησαν ὑπήκοοι γενέσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν· ἀλλ' ἀπώσαντο, καὶ ἐστράφησαν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον.

Vers. 40. *Cum dicerent ad Aaronem : Fac nobis deos qui præcedant nos. Nam Moysi huic, qui nos eduxit de terra Ægypti, nescimus quid acciderit.*

Εἰπόντες τῷ Ἀαρὼν, Ποίησαι ἡμῖν θεοὺς, οἳ προπορεύσονται ἡμῶν· ὁ γὰρ Μωϋσῆς οὗτος, ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, οὐκ οἴδαμεν τί γέγονεν αὐτῷ.

Vers. 41. *Et vitulum fecerunt in diebus illis, et obtulerunt hostiam simulacro, ac suarum manuum operibus delectabantur.*

Καὶ ἐμοσχοποίησαν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, καὶ ἀνήγαγον θυσίαν τῷ εἰδώλῳ, καὶ εὐφραίνοντο ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν.

Hunc, inquit, Moysen, qui vitæ periculum adiit, qui ab illis fuerat contemptus, quem aversati erant, quem repudiaverant, cum excitasset Deus misit per manum angeli, qui apparuerat ei in rubo. Quem angelum dicit, palam ac manifesto Deum viderat ac nominat. Hic est ille Moyses, qui dixit filiis Israel, Prophetam excitabit Dominus Deus

Τοῦτον, φησὶ, τὸν Μωσέα, τὸν κινδυνεύσαντα ἀπολέσθαι, τὸν ὑπ' αὐτῶν ἐξουθενηθέντα, ὃν παρῃτήσαντο, ὁ Θεὸς ἐγείρας ἀπέστειλεν ἐν χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ. Ὃν ἄγγελον λέγει, ἐμφανῶς Θεὸν εἶδε καὶ ὀνομάζει. Οὗτός ἐστιν ὁ Μωϋσῆς, ὁ εἰπὼν τοῖς Υἱοῖς Ἰσραήλ· Προφήτην ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῖν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν

Variæ lectiones et notæ,

[8] *In vulgato est,* ἐν τῇ Αἰγύπτῳ. [9] *In vulgato est,* προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν [10] *In vulgato hoc loco additur,* αὐτοῦ ἀκούσεσθε. [11] *In vulgato est,* λόγον.

[m] *Hæc duo verba desiderantur in exemplari vetusto manuscripto.* [n] V. *vitæ.* [o] *corde suo.*

Digitized by Google

ὡς ἐμέ. Ὡς ἐμὲ ἐξουθενημένον, ὑφ' ὧν ἔδει τιμηθῆναι μάλιστα. Μωσῆν Φαραὼ ἀνελεῖν ἐβουλήθη, καὶ διέφυγε· καὶ τὸν Δεσπότην Ἡρῴδης, καὶ ἐν Αἰγύπτῳ διεσώθη· καὶ παιδίον ἑκάτερος ἐπιβουλεύετο· νόμον ἑκάτερος ἔδωκε, καὶ οὐδετέρῳ [12] ὑπήκουσαν. Οὗτός ἐστιν ὁ γενόμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν τῇ ἐρήμῳ, μετὰ ἀγγέλου τοῦ λαλοῦντος αὐτῷ. Ἡ προκειμένη λέξις δηλοῖ, ὡς οὐ τοπικῶς εἶναι συμβαίνει χείρυσι καὶ κρείττοσι χωρίοις [13]. Ἔξω γὰρ τῆς Αἰγύπτου κατὰ τόπον ὄντες οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος, τῇ διαθέσει ἐν αὐτῇ ὑπῆρχον, οὐκ ἀποστήσαντες τὴν γνώμην αὐτῶν τῶν Αἰγυπτιακῶν ἐθῶν, ὡς φησι καὶ τὸ Εὐαγγέλιον· Ὅπου ὁ θησαυρὸς, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία. Πολλοὶ γοῦν ἔτι ἐπὶ τῆς γῆς ὄντες, θησαυρίζοντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ἐκεῖ τὴν καρδίαν ἔχουσιν. Οἱ δὲ παραβάντες ἄγγελοι ἐκεῖ ὄντες, τὴν διάθεσιν εἶχον ἐν τῇ γῇ, ᾧ ἠκολούθησε τὸ εἰς γῆν αὐτοὺς ἐρρίφθαι. Ὡς ἐδέξατο λόγια ζῶντα. Τέχνης λόγια ζῶντα, ὧν τὸ τέλος διὰ λόγων ἐδείκνυτο, ἢ τὰς προφητείας λέγει. Φησὶ γὰρ ὁ προφήτης· Ἐγὼ δώσω ὑμῖν προστάγματα οὐ καλά· καὶ πρὸς ἐκεῖνα οὗτος εἶπε λόγια ζῶντα ταῦτα. Ποίησον ἡμῖν θεούς. Οὐκ εἶπε, Θεόν· ἀλλὰ θεούς· Καὶ ἐμοσχοποίησαν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. Τοῦτο καὶ Δαβίδ· Καὶ ἐποίησαν μόσχον ἐν Χωρήβ· οὐχ ἁπλῶς δὲ τὸ Χωρήβ· ἀλλ' ἵνα δείξῃ τὴν ὑπερβολὴν τῆς μανίας αὐτῶν. Ἔνθα γὰρ ὤφθη ὁ Θεὸς τῷ Μωσῇ, ἐνταῦθα οὗτοι εἰδωλοποίησαν καὶ θυσίας τῷ εἰδώλῳ ἀνήνεγκαν.

A vobis ex fratribus vestris, sicuti me. Sicuti me, qui nihili fio, qui spernor, qui contemnor, a quibus me potissimum honorari oportebat. Moysen Pharao de medio tollere voluit, et ex periculo evasit: Dominum item Herodes, et in Ægyptum portatus servatus est: et infans uterque insidiis petebatur: legem uterque dedit, et neutri dicto audientes fuerunt. Hic est, qui fuit in congregatione, in solitudine cum angelo, qui loquebatur ei, etc. Et animis suis versi sunt in Ægyptum. Proposita oratio declarat non ex natura loci accidere, ut homines pejores melioresve sint. Cum enim hi, de quibus sermo habetur, essent extra Ægyptum, quæ ad locum attinet, quod mentem suam ab Ægyptiacis moribus non avocassent, affectione animi erant in illa, quemadmodum etiam Evangelium ait: Ubi thesaurus, illic etiam cor. Nam multi dum adhuc in terra sunt, thesauros in cœlo reponentes, illic cor habent. Porro transgressores illi violatoresque angeli, dum illic erant, animum habebant in terra, unde consecutum est, ut de cœlo in terram præcipitarentur. Qui accepit oracula viva. Artis oracula viva, quorum finis per verba demonstrabatur, aut prophetias dicit. Ait enim propheta: Dabo vobis præcepta haud pulchra. Respectu illorum hic dicit hæc (esse) oracula viva. Fac nobis deos. Non dixit, Deum, sed, deos. Et vitulum fecerunt in diebus illis. Hoc etiam dicit Dayid: Et vitulum **67** fecerunt in Choreb. Ac non simpliciter ac sine causa dicit in Choreb, sed ut ostenderet insuperabilem et immensum illorum furorem. Ubi enim Moysi Deus apparuerat, ibi illi simulacrum fecerunt, et simulacro hostiam obtulerunt.

Ἔστρεψε δὲ ὁ Θεὸς, καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ. Καθὼς γέγραπται ἐν βίβλῳ τῶν προφητῶν· Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἔτη τεσσαράκοντα ἐν τῇ ἐρήμῳ, οἶκος Ἰσραήλ;

Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολόχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφάν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε [14] προσκυνεῖν αὐτοῖς, καὶ μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος.

Ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου ἦν τοῖς πατράσιν ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθὼς διετάξατο ὁ λαλῶν τῷ Μωσῇ [15] ποιῆσαι αὐτὴν κατὰ τὸν τύπον, ὃν ἑώρακει [16].

Ἣν καὶ εἰσήγαγον διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν μετὰ Ἰησοῦ ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν, ὧν [17] ἐξῶσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν, ἕως τῶν ἡμερῶν Δαβίδ.

Ὃς εὗρε χάριν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾐτήσατο εὑρεῖν σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ.

Σολομὼν δὲ ᾠκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον.

Ἀλλ' οὐχ ὁ Ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις οἰκεῖ ναοῖς, καθὼς ὁ προφήτης λέγει·

VERS. 42. *Itaque aversus est Deus, ac permisit eos coleremilitiam cœli. Sicut scriptum est in libro prophetarum: Numquid hostias et victimas obtulistis mihi per annos quadraginta in solitudine, domus Israelis?*

VERS. 43. *Et suscepistis tabernaculum Molochi et sidus dei vestri Remphaniæ simulacra, quæ fecistis, ut ea adoraretis, ideoque transferam vos ultra Babylonem.*

VERS. 44. *Tabernaculum testimonii majores nostri habuerunt in solitudine, sicuti præceperat ille, qui loquebatur Moysi, ut faceret id ad exemplum ac formam, quam viderat.*

VERS. 45. *Quod tabernaculum majores nostri per successionem acceptum una cum Jesu introduxerunt, cum occuparent agros earum gentium, quas expulit Deus a facie majorum nostrorum, usque ad dies Davidis.*

VERS. 46. *Qui adeptus est gratiam apud Deum ac petiit, ut inveniret domicilium* P *Deo Jacobi.*

VERS. 47. *Sed Solomon ædificavit ei domum.*

VERS. 48. *At excelsissimus ille non habitat in templis manufactis, quemadmodum prepheta dicit:*

Variæ lectiones et notæ.

[12] οὐδέτερον, *apud.* [13] Ἰσ. ἀνθρώποις. [14] *In exemplari erat,* καὶ ἀνέλαβε τὴν τε σκηνὴν τοῦ Μόλοχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥεφὰν· τοὺς τύπους, οὓς ἐποίησε. *Et ita reperitur in scholio sequenti.* [15] *In vulgato est,* Μωσῆ. [16] Ἑωράκει, *est in vulgato.* [17] *In vulgato est,* ὑτῷ.

P V. *tabernaculum.*

Digitized by Google

VERS. 49. *Cœlum mihi solium est : terra vero scabellum pedum meorum. Quam domum ædificabitis mihi ? dicit Dominus : aut quis est locus requietis meæ ?*

VERS. 50. *Nonne manus mea hæc omnia fecit ?*

Quod dixit, παρέδωκε λατρατεύειν (id sonat, tradidit colere) pro, promisit ac sivit, positum est, quemadmodum etiam apud Apostolum : Tradidit eos Deus in reprobam ac pravam mentem pro, sivit eos tradi. Dicit igitur : Quandoquidem Judæi hac cupiditate tenebantur, ut neglecto Creatore, colerent creaturas : cum sæpe tale propositum per prophetas prohibuisset, atque illi postea deinceps in eo perseverarent, sivit eos, ut volebant. Porro, quod dicit, ἔστρεψεν (id sonat, vertit, convertit) ponitur pro, aversus ab alia voluntate. Aliud enim significat voluntas Dei, et aliud id, quod factum est per concessionem ac promissionem. Erat enim illius voluntas ea, quam et lege sanxerat : Dominum Deum tuum adorato, et illum solum colito. Sed perseverantes in impietate sivit ac passus est. Non enim ex necessitate se coli vult, ne libero arbitrio ac suæ cujusque propriæ potestati injuriam, vel vim faciat. Cæterum **68** quod dicit : militiæ cœli, angelis putant nonnulli. Sicut ea qui per angelos pronuntiata est oratio. Verum non, angelis, dicit, sed, sideribus, quibus etiam cultum et reverentiam offerebant : ut vitulo, quæ erat Luciferi loco : item lunæ, tanquam reginæ cœli. Nam ea dictio ubique fere ponitur, ubi de luminaribus ac stellis sermo habetur. Numquid victimas et hostias obtulistis mihi per annos 40 in solitudine, domus Israel ? Considera : primum sibi ipsi introducit eos obtulisse hostias, et tunc simulacris. Nam antehac nusquam nomen hostiæ auditum est, sed præcepta et oracula viva. Profert autem testimonium non simpliciter, non imperite, non absque causa : sed ut ostendat etiam illos sacrificiis opus non habere, dum dicit : Numquid hostias et victimas obtulistis mihi ? perinde ac si diceret : Non potestis dicere, quod Deo sacrificium offerendo, etiam illis sacrificabatis : sed illis prius sacrificastis, idque in solitudine, ubi vos maxime fovebam atque tuebar. Nempe etiamsi dixi et templum solutum iri, et instituta atque sacrificia mutatum iri : nihil novi dixi. Nam Moyses, propter quem ma nos spiritus sumpsisse, multumque vobis placere videmini per annos 40, neque hostias obtulit, neque templum exstruxit : ac ne David quidem ; quanquam jam terram vobis sorte divisam hæreditario jure possideretis, quin etiam prophetæ de his, tanquam non necessariis pronuntiant sic. Mosen autem qua ratione simulatis vos defendere atque tueri, quem repudiaverunt et majores vestri et vos ? Et suscepistis tabernaculum Molochi, et sidus dei vestri Remphanis. Divinus quidem Moyses montem repetivit, ut legem acci-

A Ὁ οὐρανός μοι θρόνος· ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου· ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι, λέγει Κύριος; ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου;

Οὐχὶ ἡ χείρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα;

Τὸ εἰπεῖν, παρέδωκε λατρεύειν, ἀντὶ τοῦ, εἶασε, κεῖται, ὡς καὶ ἐν τῷ Ἀποστόλῳ· Παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν· ἀντὶ τοῦ, εἶασε παραδοθῆναι. Λέγει οὖν· Ἐπειδὴ τοῦτον εἶχον Ἰουδαῖοι τὸν πόθον τοῦ λατρεύειν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, κωλύσας πολλάκις διὰ τῶν προφητῶν τὴν τοιαύτην πρόθεσιν, εἶτα ἐμμενόντων ἐκείνων, εἴασεν ὡς εἵλοντο. Τὸ δὲ ἔστρεψεν, ἀντὶ τοῦ, στρέψας ἐξ ἄλλου θελήματος. Ἄλλο γὰρ δηλοῖ θέλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἄλλο γενόμενον κατὰ συγχώρησιν. Ἦν μὲν γὰρ αὐτοῦ θέλημα· καὶ νενομοθέτηκε· Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. Ἐμμένοντας δὲ τῇ ἀσεβείᾳ, εἴασεν· οὐ γὰρ ἐξ ἀνάγκης θέλει αὐτῷ λατρεύειν, ἵνα μὴ ὑβρίσῃ τὸ αὐτεξούσιον. Τὸ δὲ, τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, τοῖς ἀγγέλοις οἴονταί τινες. Ὥσπερ εἰ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος. Λέγει δὲ, οὐ τοῖς ἀγγέλοις, ἀλλὰ τοῖς ἄστροις, οἷς καὶ τὸ σέβας προσέφερον· ὡς τῷ μόσχῳ, εἰς τόπον ὄντι Ἑωσφόρου· καὶ τῇ σελήνῃ, ὡς βασιλίσσῃ τοῦ οὐρανοῦ. Ὡς ἐπίπαν γὰρ κατὰ τῶν φωστήρων καὶ ἀστέρων, ἡ λέξις κεῖται. Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἔτη μ' ἐν τῇ ἐρήμῳ, οἶκος Ἰσραήλ; Σκόπει ὅτι πρῶτον αὐτῷ [18] εἰσάγει θυσίας ἀνενεγκόντας, καὶ τότε τοῖς εἰδώλοις· ἐπεὶ πρὸ τούτου B οὐδαμοῦ θυσίας ὄνομα, ἀλλὰ προστάγματα, καὶ λόγια ζῶντα. Παράγει δὲ τὴν μαρτυρίαν οὐχ ἁπλῶς ἀλλὰ καὶ τοῖς [19] μὴ εἶναι χρείαν τῶν θυσιῶν δεικνὺς ἐν τῷ λέγειν· Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι; ἀντὶ τοῦ, οὐκ ἔχετε εἰπεῖν, ὅτι ἀπὸ τοῦ θύειν τῷ Θεῷ, κἀκείνοις ἐθύετε· ἀλλ' ἐκείνοις πρότερον ἐθύσατε, καὶ ταῦτα ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἔνθα ὑμῶν πρειστήκειν μάλιστα. Ὅτι εἰ καὶ εἶπον, τόν τε ναὸν λυθήσεσθαι, καὶ τὰ ἔθνη καὶ τὰς θυσίας ἀλλαγήσεσθαι, οὐδὲν καινὸν εἴρηκα. Μωσῆς γὰρ ἐφ' ᾧ μέγα φρονεῖν δοκεῖτε, ἔτη μ' οὔτε θυσίας προσήνεγκεν, οὔτε ναὸν ἀνέστησεν· ἀλλ' οὐδὲ Δαβίδ· καίτοι κατακληροδοτουμένης ἡμῖν [20] τῆς γῆς· ἀλλὰ καὶ οἱ προφῆται περὶ τούτων ἀποφαίνονται ὡς μὴ ἀναγκαίων ὄντων, D οὕτω. Μωσῆν δὲ πῶς σχηματίζεσθε διεκδικεῖν, ὃν ἀπώσαντο καὶ οἱ πατέρες ὑμῶν καὶ ὑμεῖς; Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥεφάν. [ΚΥΡΙΛΛΟΥ] Ὁ μὲν θεσπέσιος Μωσῆς ἀναπεφοίτηκεν εἰς τὸ ὄρος τὸν νόμον ὑποδεξάμενος [21]· οἵγε μὴν ἐξ αἵματος Ἰσραὴλ, ἀνέστησαν τῷ Ἀαρὼν λέγοντες· Ποίησον ἡμῖν θεούς. Μεμοσχοποιήκασιν οὖν κατὰ τὴν ἔρημον· καὶ τὸ μὲν ἐμφανὲς εἴδωλον ὁ μόσχος ἦν, πολλοὺς δὲ παρ' ἑκάστου καὶ ἑτέρους διεπράττετο. Προσέκειντο δὲ μᾶλλον ταῖς τῶν ἄστρων λατρείαις· πρὸς γὰρ τῷ μόσχῳ καὶ τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ ἀνέλαβον. Σκηνοποιησάμενοι

Variæ lectiones et notæ.

[18] αὐτῷ, *erat.* [19] *Ισ.* αὐτοῖς. [20] *Ισ.* ὑμῖν. [21] *Ισ.* ὑποδεξόμενος.

Digitized by Google

γὰρ, ἔστησαν εἴδωλον καὶ κεκλήκασι Μολόχ. Εἴδωλον δὲ τοῦτο Μοαβιτῶν· λίθον ἔχον διαφανῆ ἐπὶ μετώποις ἄκροις, εἰς Ἑωσφόρου τύπον· καὶ ἑρμηνεύεται μὲν τὸ Μολὸχ, βασιλεὺς αὐτῶν. Ἐκδεδώκασι γὰρ οὕτως Ἀκύλας καὶ Θεοδοτίων. Ἑωσφόρου γε μὴν ἐκτύπωμα τετεχνουργημένον ἦν. Ἀνελάβετε τοίνυν τὴν σκηνὴν τοῦ Μολόχ· τοῦτ' ἔστι τοῦ βασιλέως ὑμῶν· καὶ ποῖος ἦν οὗτος ὁ βασιλεύς; Τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥεφάν· ὅπερ ἑρμηνεύεται σκοτισμὸς, ἤτοι τύφλωσις. Προσεκύνουν τοίνυν τὸν Ἑωσφόρον, ὡς προανίσχοντα τῆς ἡλίου μαρμαρυγῆς· ἀλλὰ τοῖς προσκυνοῦσι γέγονε Ῥεφὰν, ἤτοι τύφλωσις, οὐχ ὡς ἐνεργητικότος τοῦ ἄστρου τὴν τύφλωσιν· ἀλλ' ὅτι σκοτισμοῦ παραίτιον αὐτοῖς τὸ εἰς τοῦτο γέγονε σέβας. « Καὶ μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος. » Τοῦ προφήτου εἰρηκότος· Μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Δαμασκοῦ, οὗτος ἐπέκεινα Βαβυλῶνος εἶπεν, ἀκολουθήσας τῇ Ἑβραίων ἐκθέσει, ἢ ὅτι τέρμα τῆς Δαμασκηνῶν χώρας ἡ Βαβυλών. Οἱ δὲ ο' ἐπέκεινα Δαμασκοῦ εἶπον. Ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου ἦν τοῖς πατράσιν ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ. Διὰ τοῦτο ἦν αὕτη, ἵνα μάρτυρα τὸν Θεὸν ἔχωσι· μαρτυρίου δὲ καλεῖ αὐτὴν, τοῦτ' ἔστι τῶν θαυμάτων, τῶν προσταγμάτων. Καθὼς διετάξατο ὁ λαλῶν τῷ Μωϋσῇ. Ὥστε ἡ ὑπογραφὴ ἐν τῷ ὄρει γέγονε. Καὶ αὕτη δὲ ἐν τῇ ἐρήμῳ περιφορητὴ ἦν, καὶ οὐκ ἐν ἑνὶ τόπῳ. Εἰ καὶ ἄγγελος ἦν ὁ λαλῶν Μωϋσῇ ἐν τῷ ὄρει, ἀλλ' οὖν εἰς Θεοῦ πρόσωπον ἐλάλει αὐτῷ. Πολλὰ δὲ τοιαῦτα ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ εὑρίσκεται. Λέγει γὰρ ἐν τῇ Ἐξόδῳ ὡς ἄγγελος Κυρίου εἶπε Μωϋσῇ· Μωσῆ, Μωσῆ, μὴ ἐγγίσῃς ὧδε· καὶ μεθ' ἕτερα λέγει ἄγγελος· Ἐγὼ ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ὑμῶν, ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, » καὶ ἕτερα τοιαῦτα.

A peret. Porro qui de sanguine Israelis procreati erant, commoti et concitati sunt adversus Aaronem his verbis utentes : Fac nobis deos. Vitulum igitur in solitudine fecerunt; ac simulacrum quidem, in propatulo collocatum et olim conspectui expositum, vitulus erat : sed multos ab unoquoque etiam alios obtinuit atque consecutus est. Porro cultui siderum magis erant addicti. Nam propter vitulum etiam tabernaculum Molochi susceperunt. Nam, excitato tentorio, statuerunt in eo simulacrum, quod Molochum vocaverunt. Est autem hoc simulacrum Moabitarum, quod lapidem perlucidum habebat in summa fronte ad imitationem Luciferi. Ac si quidem aliquis interpretari velit, verbum pro verbo redditum, Moloch, rex est eorum. Sic enim Aquila atque Theodotion reddiderunt et exposuerunt. Porro Luciferi effigies et imitamentum artificis manu concinnatum erat. Suscepistis igitur tabernaculum Molochi, id est regis vestri. Et quinam erat hic rex? Sidus dei vestri Remphanis, quod si interpreteris, est obtenebratio sive 69 obcæcatio. Adorabant igitur Luciferum, ut qui oriatur ante splendorem solis : sed adorantibus evasit Remphan [1], sive excæcatio, non quod stella effecerit excæcationem, sed quod tenebrarum offusionis eis ex parte effector fuerit is cultus, quo illam stellam colebant. Et transferam vos ultra Babylonem. Cum propheta dixerit : Transferam vos ultra Damascum, hic secutus expositionem Hebræorum, ultra Babylonem, dixit : aut quia Babylon terminus ac finis est Damascenæ regionis : ac Septuaginta (interpretes) ultra Damascum dixerunt. Tabernaculum testimonii habebant majores nostri in solitudine. Idcirco hoc habebant, ut Deum testem haberent. Testimonii autem vocat id, hoc est miraculorum, præceptorum. Sicuti præceperat atque descripserat [r] ille, qui loquebatur Moysi. Itaque descriptio atque designatio in monte contigit: atque hoc tabernaculum in solitudine circumferri solebat, et non erat in uno loco. Etiamsi angelus erat, qui cum Moyse loquebatur in monte : at certe in conspectu et ex persona Dei loquebatur cum illo. Ac multa talia in divina Scriptura reperiuntur. Dicit enim in Exodo angelum Domini dixisse ad Moysen : Moses, Moses, ne propius huc accedas. Atque aliquanto post angelus dicit : Ego sum Deus majorum tuorum, Deus Abraham. Et alia talia.

Σκληροτράχηλοι καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσὶν· ὑμεῖς ἀεὶ τῷ [s] Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε, ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν καὶ ὑμεῖς.

Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; καὶ ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγείλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ δικαίου, οὗ νῦν ὑμεῖς προδόται καὶ φονεῖς γεγένησθε;

Οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε.

Τίνος; ἕνεκεν μέχρι τούτου πρᾴως δημηγορήσας, ἐνταῦθα τραχέως τῷ λόγῳ κέχρηται; Ὅτι ὥρα αὐτοὺς μὴ προσέχοντας τοῖς λεγομένοις· ὑμεῖς ἀεὶ τῷ

B

C

D

Vers. 51. *Duri cervicibus et incircumcisi cordibus et auribus, vos semper resistitis Spiritui sancto, sicut majores vestri, ita etiam vos.*

Vers. 52. *Quem prophetarum non persecuti et insectati sunt majores vestri, et interfecerunt eos, qui prænuntiabant ac præsignificabant de adventu justi illius, cujus vos nuper proditores et occisores fuistis?*

Vers. 53. *Per dispositionem et administrationem angelorum accepistis legem, et non servastis.*

Cur hactenus leniter ac placide populum allocutus, hic aspero ac duro utitur sermone? Quia videbat eos non auscultare nec moveri iis, quæ

Variæ lectiones et notæ.

[s] τῷ, *ante* Πνεύματι, *desideratur in vulgato.*

[1] *Rephan, est in Græco.* [r] V. *disposuit.*

Digitized by Google

dicebat. Vos semper resistitis Spiritui sancto. Non modo nunc, sed semper. Hoc autem verbo ostendit etiam ea, quæ ipse diceret a Spiritu sancto proficisci : maxime vero quoniam moriturus erat. Neque enim verisimile est illum id ignorasse, qui Spiritu plenus erat. Magna usus est et intrepida atque effusa loquendi libertate, atque illa ipsa, quæ dixit in illos, non erant ipsius, sed prophetarum. Semper, inquit, adversamini et contravenitis. Cum nollet esse sacrificia, sacrificabatis ; rursus cum vult, non sacrificatis. Rursus cum staret templum, simulacra colebatis ; cum vult a templo vos sejungi, contrarium facitis. Non dixit autem, **70** Deo resistitis, sed Spiritui. Nulla enim differentia est inter Spiritum sanctum ac Deum. Resistitis sicut majores, ita vos quoque. Majus in ipsis malum esse demonstrat, quippe quod ab antiqua origine ad eos permanasset. Ita Christus quoque faciebat, quoniam multum semper majorum nomine se jactabant ac gloriabantur. Quem prophetarum majores vestri non sunt insectati? Si illos, qui prænuntiaverant ac præsignificaverant, majores vestri interfecerunt : nihil mirum si ego quoque qui prædico, quam illi venturum pranuntiaverant, a vobis, qui majorum nomine magnos vobis spiritus sumitis multumque gloriamini, interfectus sim. De adventu justi illius. Justi illius, ait : ut ostendat, injuste ab illis eum occisum esse. Nam si ille justus fuit ; valde injusti sunt, qui illum interfecerunt. Justum autem eum vocat quod ne illi quidem ipsi poterant inficiari. Nusquam enim eum tanquam injustum criminati sunt : qui enim potuissent eum, qui ne reatum quidem habebat? Duo autem illis crimina objicit, cædem et proditionem : proditores enim, inquit, et homicidæ fuistis. Qui dispositione et administratione angelorum accepistis legem, et non servastis. Id est, ab angelis constitutam atque sancitam, aut traditam ab illo, qui apparuit in rubo. Ostendit autem eos esse tales, qui nec Deo, nec angelis, nec prophetis, nec Spiritui sancto dicto audientes unquam nec fuerint, nec sint.

Vers. 54. *Audientes autem hæc, dissecabantur cordibus suis, et stridebant dentibus suis in eum.*

Vers. 55. *Cum autem plenus esset Spiritus sancti, intuitus in cœlum, vidit majestatem et gloriam Dei, et Jesum stantem a dextris Dei.*

Vers. 56. *Ac dicit* : *Ecce video cœlos apertos et Filium hominis stantem a dextris Dei.*

Si interficere volebant, qui fiebat, ut non statim occiderent? Quia specie atque velamento rationi consentaneo facinus obvolvere volebant. Contumelia namque qua ipsi afficiebantur, non erat satis justa causa interficiendi, atque alioqui non erat ejus contumelia, sed prophetæ adversus illos criminatio, simul autem propter ea, quæ in ipsos admisisset, eum interficere videri nolebant : quemadmodum ne Christum quidem : sed propter impietatem. Non enim cæde se cruentare contenti erant :

A Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε· οὐ νῦν μόνον[22]. Δείκνυσι δὲ ἐκ τούτου, ὅτι καὶ αὐτὸς ἃ ἔλεγεν ἐκ Πνεύματος ἦν ἁγίου· ἄλλως τε δὲ μέλλων ἀποθνήσκειν· οὐδὲ γὰρ τοῦτο εἰκὸς αὐτὸν ἀγνοεῖν· πνεύματος ὄντα πλήρη. Πολλῇ κέχρηται καὶ ἀνυποστόλῳ τῇ παῤῥησίᾳ, καὶ αὐτὰ δὲ ἅπερ εἶπεν εἰς αὐτούς, οὐχὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ τῶν προφητῶν. Ἀεὶ, φησὶν, ἀντιπίπτετε· ὅτε οὐκ ἐβούλετο θυσίας εἶναι, ἐθύετε· ὅτε πάλιν βούλεται, οὐ θύετε· πάλιν ὅτε ἑστήκει ὁ ναὸς, εἰδώλα ἐθεραπεύετε· ὅτε βούλεται[24] χωρὶς[25] ναοῦ, τὸ ἐναντίον ποιεῖτε. Οὐκ εἶπε δὲ, τῷ Θεῷ ἀντιπίπτετε, ἀλλὰ, τῷ Πνεύματι· οὐδὲ μία γὰρ διαφορὰ τοῦ Πνεύματος καὶ Θεοῦ. Ἀντιπίπτετε ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν καὶ ὑμεῖς. Μεῖζον τὸ κακὸν ἐν αὐτοῖς ὂν ἐπιδείκνυσιν, ὡς ἄνωθεν εἰς αὐτοὺς κατιόν· οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἐποίει, ἐπειδὴ μεγάλα ἐπὶ τοῖς πατράσιν ηὔχουν. Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; Εἰ ἐκείνους τοὺς προκαταγγείλαντας οἱ πατέρες ὑμῶν ἀπέκτειναν, οὐδὲν θαυμαστὸν καὶ ἐμὲ κηρύττοντα τὸν προκαταγγελθέντα ὑφ' ὑμῶν ἀναιρεθῆναι, τῶν ἐπὶ τοῖς πατράσι μέγα φρονούντων. Περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ δικαίου. Τοῦ δικαίου, φησὶ, δεικνὺς ὅτι ἀδίκως ἀνεῖλον. Εἰ γὰρ ἐκεῖνος δίκαιος, λίαν ἄδικοι οἱ ἐκεῖνον ἀνῃρηκότες. Δίκαιον δὲ αὐτὸν καλεῖ, ὃ οὐδὲ ἐκεῖνοι ἀρνήσασθαι ἠδύναντο. Οὐδαμοῦ γὰρ[26] αὐτὸν ὡς ἄδικον ᾐτιάσαντο· πῶς γὰρ τὸν μηδὲ στέγην ἔχοντα; Δύο δὲ αὐτοῖς ἐγκαλεῖ, φόνον καὶ προδοσίαν. Προδόται γὰρ καὶ φονεῖς, φησὶ, γεγένησθε. Οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε, τοῦτ' ἔστιν ὑπ' ἀγγέλων διατα- C χθέντα, ἢ ἐγχειρισθέντα διὰ τοῦ ὀφθέντος· ἐν τῇ βάτῳ. Δείκνυσι δὲ ὡς καὶ Θεῷ καὶ ἀγγέλοις καὶ προφήταις καὶ τῷ Πνεύματι ἀπειθήσαντας καὶ ἀπειθοῦντας.

Ἀκούοντες δὲ ταῦτα διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν, καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ' αὐτόν.

Ὑπάρχων δὲ πλήρης Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶδε δόξαν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ.

Καὶ εἶπεν· Ἰδοὺ θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους, καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ.

Εἰ ἐβούλοντο ἀνελεῖν, πῶς; οὐκ ἀνεῖλον εὐθέως; D Ὅτι πρόφασιν εὔλογον ἤθελον περιθεῖναι τῷ τολμήματι. Ἦ γὰρ εἰς αὐτοὺς ὕβρις οὐκ ἦν εὔλογος; πρόφασις εἰς ἀναίρεσιν· ἄλλως δὲ οὐκ ἦν ἡ ὕβρις αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ προφήτου κατ' αὐτῶν κατηγορία· ἅμα δὲ οὐδὲ ἤθελον δοκεῖν διὰ τὰ εἰς αὐτοὺς αὐτὸν ἀνελεῖν· ὥσπερ οὐδὲ τὸν Χριστὸν, ἀλλὰ δι' ἀσέβειαν· οὐ γὰρ ἠρκοῦντο εἰς τὴν μιαιφονίαν, ἀλλ' ἐσπευδον καὶ ἐμελέτων καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ βλάψαι[27]. Ἐδεδίεσαν γὰρ μὴ ἀναιρούμενος διὰ τὴν εἰς αὐτοὺς ὕβριν, αἱ-

Variæ lectiones et notæ.

[22] ἀλλὰ ἀεί, [24] βούλεται, *erat.* [25] χωρίσαι, *ic.* [26] *Ista dictio erasa, ut non facile possem agnoscere quid fuisset scriptum ; sed sententia postulat talem, qualem posui, aut,* γοῦν, *aut similem.* [27] βλέψαι, *erat.*

Digitized by Google

βεβαιώτερος γένηται. Καὶ Ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ. Τὸ βέβαιον καὶ ἀμεταχίνητον διὰ τῆς στάσεως δηλοῖ· ἄλλως τε καὶ πρὸς ἐκείνους ἀποδεκτὸν ἦν· καὶ ἑστῶτα τέως παρεδέξαντο.

A sed cogitabant ac nitebantur etiam ladere ejus famam et existimationem. Metuebant enim, ne si interficeretur propterea quod ipsos contumelia affecisset, majorem venerationem consequeretur. Et Jesum stantem a dextris Dei. Stabilitatem et immobilitatem **71** per stationem significat, atque alioquin id apud illos gratum et acceptum erat, ac stare eum tunc admittebant et concedebant.

Κράξαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ συνέσχον τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ' αὐτόν.

VERS. 57. *At illi magna voce exclamantes, continebant et obturabant aures suas, atque unanimiter impetum in eum faciebant.*

Καὶ ἐκβαλόντες ἔξω τῆς πόλεως, ἐλιθοβόλουν· καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο τὰ ἱμάτια παρὰ τοὺς πόδας νεανίου, τοῦ [26] καλουμένου Σαύλου.

VERS. 58. *Ejectumque extra urbem lapidare cœperunt. Ac testes deposuerunt vestimenta sua juxta* [1] *pedes adolescentis, qui vocabatur Saulus.*

Καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν Στέφανον ἐπικαλούμενον καὶ λέγοντα· Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου.

VERS. 59. *Et lapidabant Stephanum invocantem ac dicentem : Domine Jesu, suscipe spiritum meum.*

Θεὶς δὲ τὰ γόνατα, ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ· Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Καὶ τοῦτο εἰπών, ἐκοιμήθη.

VERS. 60. *Positis autem genibus, clamavit voce magna : Domine, ne imputes illis hoc peccatum* [1]. *Atque hoc eloculus, obdormivit.*

Ὅπερ ἐπὶ Χριστοῦ ποιοῦσι, τοῦτο καὶ ἐνταῦθα· καθάπερ ἐκεῖνος εἶπεν· « Ὄψεσθε ἐκ δεξιῶν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καθήμενον· » καὶ βλασφημίαν τὸ πρᾶγμα καλέσαντες ὥρμησαν ἐπ' αὐτόν· οὕτω δὴ καὶ ἐνταῦθα. Ἀλλ' ἐκεῖ μὲν διέῤῥηξαν τὰ ἱμάτια· ὧδε δὲ συνέσχον τὰ ὦτα. Καὶ ἐκβαλόντες ἔξω τῆς πόλεως, ἐλιθοβόλουν· οὐδὲ ὅσον ἀπαρτίσαι τὸν λόγον ἀνασχόντες, ἐλιθοβόλουν αὐτόν. Καὶ μὴν εἰ ἐψεύδετο, ὡς μαινόμενον ἔδει ἀφεῖναι· εἰ δὲ ἠλήθευε, θαυμάσαι μᾶλλον· ἔξω δὲ τῆς πόλεως ἐκβαλόντες ἀναιροῦσιν, ὥσπερ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ. Καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο τὰ ἱμάτια παρὰ τοὺς πόδας νεανίου. Μάρτυρας λέγει, οὓς ὑπέβαλον καταψευδομαρτυρῆσαι αὐτοῦ. Δύο δὲ αἰνίττεται διὰ τούτων· ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ δοκοῦντες μαρτυρεῖν, πλέον ἦσαν πρὸς τὸν φόνον παρεσκευασμένοι· εἶτε καὶ τὰ ἱμάτια, ὥστε εἶναι κοῦφοι καὶ ἀπαραπόδιστοι εἰς τὸ λιθοβολεῖν, ἀπετίθεντο· καὶ ὅτι ὁ μέλλων ὕστερον κῆρυξ εἶναι τῆς οἰκουμένης, καὶ αὐτὸς τότε συνέπραττε τῷ φόνῳ· οὕτω θεία τις καὶ παράδοξος καὶ οὐ κατὰ ἄνθρωπον γέγονεν αὐτῷ ἡ μεταβολή. Τὸ δὲ, Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου, διδάσκοντος ἦν καὶ δεικνύοντος αὐτοὺς ὅτι οὐκ ἀπόλλυται. Καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν Στέφανον. [ΚΥΡΙΛΛΟΥ.] Ἐπειδὴ δὲ δικαίωμα διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀπλημμελὲς ἡ ἀνθρώπου φύσις ἐπλούτησε, κεκαινοτόμηκεν ὑμῖν τὸ μηκέτι μὲν εἰς ᾅδου τρέχειν τὰς ψυχὰς ἡμῶν καθὰ καὶ πρώην πέμπεσθαι δὲ εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος. Καὶ τοῦτο εἰδὼς ὁ ἅγιος Στέφανος, ἔφη· Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου· καὶ ὁ μακάριος δὲ Παῦλος γράφει· « Ὥστε καὶ οἱ πάσχοντες κατὰ θέλημα Θεοῦ, πιστῷ κτίστῃ παρατιθέσθωσαν τὰς ἑαυτῶν ψυχάς. » Θεὶς δὲ τὰ γόνατα ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ· Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Οὐχ ἁπλῶς, φησὶ, εὔχεται, ἀλλὰ μετὰ προσοχῆς· μέχρι γὰρ τούτου συνεχώρησεν ὁ Θεὸς αὐτῷ τὴν ψυχὴν εἶναι. Ὅρα

Quod tempore Christi fecerant, hoc etiam hic fecerunt. Quemadmodum ille dixerat : « Videbitis a dextris Filium Dei sedentem » et eam rem illi blasphemiam, seu crimen læsæ majestatis divinæ vocantes, impetum in eum fecerunt : ita nimirum etiam hic. Sed illic quidem discinderunt vestimenta : hic vero continuerunt aures. Et ejectum extra urbem lapidare cœperunt. Ne tantisper quidem quieti, donec orationem absolveret, lapidare eum cœperunt. Atqui, si mentiebatur, tanquam insanum et furiosum eum dimittere oportebat, sin autem vera dicebat, magis admirari. Extra urbem autem ejectum occidunt : quemadmodum etiam tempore Christi in ipso fecerunt. Et testes deposuerunt vestimenta juxta pedes adolescentis. Testes vocat, quos subornaverant, ut adversus illum falsum testimonium dicerent. Porro duas res innuit per hæc : nempe etiam illos, qui videbantur testes esse, magis ad cædem fuisse paratos, siquidem etiam vestimenta, ut leves et expediti ad lapidandum essent, deponebant : præterea illum, qui postea orbis terrarum præco futurus erat, etiam ipsum tunc cædem adjuvisse : adeo divinam quamdam, novam, inopinatam, non exspectatam, nec humanam consecutus est mutationem. Cæterum quod dixit : Domine Jesu, suscipe spiritum meum : docentis erat et ostendentis eis, sese non perire. Et lapidabant Stephanum. Quandoquidem autem justificatio per fidem in Christum contingit, ac per illum ipsum hoc boni consecuta est humana natura, ut non erret, nec offendat : hanc novam nobis rationem confecit, ut ad inferos quidem animæ nostræ jam non amplius, ut antea currant, sed mittantur in manus Dei viventis. Idque haud ignorans sanctus Stephanus, Domine Jesu, inquit, suscipe spiritum meum. Ac beatus item Paulus scribit : « Itaque etiam qui voluntate Dei patiuntur, fideli Creatori

Variæ lectiones et notæ.

[26] *Articulus*, τοῦ, *desideratur in vulgato.*

[1] V. *secus.* [1] V. *ne statuas illis hoc peccatum.*

Digitized by Google

animas 72 suas committant atque commendent. » Positis autem genibus exclamavit voce magna : Domine, ne imputes eis hoc peccatum. Non simpliciter, inquit, precatur, sed cum consideratione atque attentione. Nam tantisper animam ei adesse Deus concedebat. Vide autem vocem, et in malis patientiam immensam. Hinc ostendit, ne illa quidem priora, quæ in illos dixerat, iracundiæ furoriste alicujus fuisse : sed ut exacerbaret, convinceret, attraheret, alliceret.

A δὲ φωνὴν καὶ ἀνεξικακίας ὑπερβολήν. Ἐντεῦθεν δείκνυσιν, ὅτι οὐδὲ τὰ πρότερα ἃ εἰς αὐτοὺς εἶπε, θυμοῦ τινος ἦσαν, ἀλλ' ὥστε στύψαι καὶ ἐλέγξαι καὶ ἐπιστάσασθαι.

CAPUT VIII.

VERS. 1. *Cæterum Saulus erat ex iis, quibus probabatur illum interfici. Orta est autem in illo die persecutio magna adversus Ecclesiam Hierosolymitanam, atque omnes dilapsi sunt in fines Judææ atque Samariæ, apostolis exceptis.*

VERS. 2. *Curaverunt autem una funus Stephani viri religiosi, magnumque plangorem ei fecerunt.*

VERS. 3. *Porro Saulus vastabat Ecclesiam, et in domos ingrediens, trahensque viros et mulieres, tradebat in custodiam.*

VERS. 4. *Atque illi quidem, qui dispersi erant, quacunque iter faciebant, verbum Dei annuntiabant.*

Ipsi, inquit, apostoli non dilapsi sunt, sed erant Hierosolymis. Ubi enim major belli moles erat, illic stare primarios bellatores, in acie collocari, cæterisque exemplum fortitudinis animique præsentiæ proponi [u] oportebat. Curaverunt autem una funus Stephani [v] viri religiosi, magnumque plangorem ei fecerunt. Si religiosi erant, cur plangorem faciebant? Quia nondum erant perfecti : atque alioqui quis non planxisset, tali doctrina, tali præsidio, talibus signis carere coactus, et illum manuetum lapidibus obrutum, mortuum jacentem videns? Saulus autem vastabat Ecclesiam. Ingens furor, quod et solus erat, et in ædes irruebat : animam enim suam dederat pro lege.

VERS. 5. *Cæterum Philippus cum devenisset in urbem Samariæ, prædicabat Christum.*

VERS. 6. *Attendebant autem unanimiter turbæ quæ dicebantur a Philippo, quod et audirent et viderent signa, quæ faciebat.*

VERS. 7. *Ex multis enim, qui ab iis opprimebantur, spiritus impuri magna voce clamantes exibant. Multi item paralytici et claudi curati sunt.*

VERS. 8. *Fuit ergo gaudium magnum in illa urbe.*

Non apostolus Philippus, qui recensebatur inter illos duodenos, sed unus de septenis illis, qui delecti erant ad dispensationem 73 viduarum hic est qui et Eunuchum baptizavit, et Simoni fidei tradidit rudimenta. Et audi ipsum Lucam dicentem : Interfecto Stephano ingens adversus Ecclesiam persecutio orta est, et omnes dilapsi sunt in partes Judææ et Samariæ, præterquam apostoli. Unde perspicuum est apostolum Philippum una

ΚΕΦΑΛ. Η'.

Σαῦλος δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ. Ἐγένετο δὲ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ διωγμὸς μέγας ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις· πάντες δὲ [29] διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας, πλὴν τῶν ἀποστόλων.

Συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς· καὶ ἐποιήσαντο κοπετὸν μέγαν ἐπ' αὐτῷ.

B *Σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν Ἐκκλησίαν, κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος, σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας παρεδίδου εἰς φυλακήν.*

Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες, διῆλθον εὐαγγελιζόμενοι τὸν λόγον.

Αὐτοὶ, φησὶν, οἱ ἀπόστολοι οὐ διεσπάρησαν, ἀλλ' ἦσαν ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἔνθα γὰρ πλείων [30] ὁ πόλεμος, ἐκεῖ παρατάττεσθαι τοὺς πρωταγωνιστὰς ἔδει καὶ ἑτέροις προσκεῖσθαι ἀνδρείας [31] ὑπόδειγμα καὶ θάρσους. Συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς. Εἰ εὐλαβεῖς ἦσαν, πῶς ἐποιοῦντο κοπετόν; Ὅτι οὔπω ἦσαν τέλειοι· ἄλλως τε δὲ, τίς οὐκ ἂν ἐκόψατο τοιαύτης διδασκαλίας καὶ προστασίας καὶ σημείων τοιούτων ἀποστερούμενος, καὶ ὁρῶν τὸν πρᾶον ἐκεῖνον νεκρὸν λιθόλευστον κείμενον; Σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν Ἐκκλησίαν. Πολλὴ ἡ μανία· καὶ τὸ μόνον εἶναι αὐτὸν, καὶ τὸ ἐπιπηδᾷν τοῖς οἴκοις· τὴν γὰρ ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ νόμου ἦν δεδωκώς.

Φίλιππος δὲ κατελθὼν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας, ἐκήρυσσε τὸν Χριστόν [32].

Προσεῖχόν τε οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοὺς καὶ βλέπειν τὰ σημεῖα, ἃ ἐποίει.

Πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόντων πνεύματα ἀκάθαρτα, βοῶντα φωνῇ [33] μεγάλῃ ἐξήρχετο. Πολλοὶ δὲ παραλελύμενοι καὶ χωλοὶ ἐθεραπεύθησαν.

Καὶ ἐγένετο χαρὰ μεγάλη ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ.

D Οὐχ ὁ ἀπόστολος Φίλιππος ὁ ἐν τοῖς δεκαδύο καταλεγόμενος ἦν, ἀλλ' εἷς τῶν ἑπτὰ τῶν ἐκλεγέντων πρὸς τὴν τῶν χηρῶν οἰκονομίαν, οὗτός ἐστιν, ὁ καὶ τὸν Εὐνοῦχον βαπτίσας, καὶ τὸν Σίμωνα κατηχήσας. Καὶ ἄκουε αὐτοῦ τοῦ Λουκᾶ λέγοντος, Ἀναιρεθέντος Στεφάνου διωγμὸς ἐγένετο μέγας ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν, πάντες δὲ διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ τῆς Σαμαρείας, πλὴν τῶν ἀποστόλων. Ὡς δῆλον εἶναι ὅτι ὁ ἀπόστολος Φίλιππος σὺν τοῖς ἄλλοις

Variæ lectiones et notæ.

[29] *In vulgato est*, τε. [30] πλεῖον, *erat*. [31] *Isc.* προκεῖσθαι ἀνδρίας. [32] *In vulgato est:* ἐκήρυσσεν αὐτοῖς τὸν Χριστόν. [33] *In vulgato est*, μεγάλῃ φωνῇ.

[u] *Pro*, προσκεῖσθαι, *lego*, προκεῖσθαι [v] E. *curaverunt autem una Stephanum*. C. *Stephano parentarunt*.

Digitized by Google

ἀποστόλοις ἐν Ἱεροσολύμοις κατέμεινεν. Ἔστι δὲ καὶ τοῦτο πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι Φίλιππος μὲν ἐβάπτισε τοὺς ἐν Σαμαρείᾳ μαθητευθέντας· Πέτρος δὲ καὶ Ἰωάννης οἱ ἀπόστολοι καταβάντες ἀπὸ Ἱεροσολύμων πρὸς αὐτοὺς, τὴν τοῦ Πνεύματος χάριν παρέσχοντο. Εἰ δὲ εἷς τῶν ἀποστόλων οὗτος ἐτύγχανεν, εἶχεν ἂν τὴν αὐθεντείαν τῆς τοῦ Πνεύματος δόσεως· βαπτίζει δὲ μόνον ὡς μαθητής· τὴν δὲ χάριν τελειοῦσιν οἱ ἀπόστολοι, οἷς ἡ τῆς τοιαύτης δόσεως αὐθεντία ἐδόθη. Ἄλλοι δὲ λέγουσιν ὅτι διὰ τοῦτο ὁ Φίλιππος οὐ κατήγαγεν ἐπὶ τοὺς βαπτισθέντας τὸ Πνεῦμα, ὅτι διάκονος ἦν μόνον παρὰ τῶν περὶ Στέφανον προβληθείς, οὐ μὴν καὶ πρεσβυτέρου ἀξίαν εἶχεν, ἢ ἐπισκόπου, ὡς οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου. Ὅτι δὲ διάκονος ἦν, μαρτυρεῖ ὁ Παῦλος ἐν τοῖς κανόσιν, οὐ μόνον περὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ περὶ Ἀνανίου, ὃς ἐβάπτισεν αὐτὸν τὸν Παῦλον. Διάκονος δὲ ὢν, ἐβάπτισε πρῶτον μὲν διὰ τὸ σπάνιν εἶναι ἐν Σαμαρείᾳ πρεσβυτέρων· ἔξεστι δὲ ἐν ἀνάγκῃ καὶ τῷ διακόνῳ βαπτίζειν, μὴ ὄντος πρεσβυτέρου, καθὼς αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ἐδίδαξε, προτρεψάμενον αὐτῷ [34] ἐπὶ τὸ πλησιάσαι τῷ Εὐνούχῳ. Σημειωτέον δὲ ὅτι μετὰ τὸ βάπτισμα τῇ τῶν χειρῶν ἐπιθέσει ἐπιφοιτᾷ δι' εὐχῆς ἐπὶ τοὺς βαπτιζομένους εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Διὸ καὶ μέχρι νῦν ἡ τάξις οὕτω φυλάττεται.

A cum cæteris Hierosolymis permansisse. Facit autem etiam hoc ad demonstrationem. Nam Philippus quidem baptizavit eos, qui in Samaria verbum Dei didicerant : Petrus autem et Joannes apostoli Hierosolymis ad eos profecti, donum Spiritus sancti illis præstiterunt. Quod si hic unus fuisset apostolorum, habuisset utique auctoritatem dandi Spiritus sancti : sed baptizat duntaxat, tanquam discipulus : donum autem ac gratiam sancti Spiritus tanquam rei perfectionem addunt apostoli, quibus hujusmodi donationis faciendæ auctoritas data erat. Alii autem dicunt, idcirco Philippum non superinduxisse Spiritum sanctum super baptizatos, quod diaconus duntaxat esset, ab Stephano nominatus atque promotus, presbyteri autem vel episcopi, sicut discipuli Domini, auctoritatem non haberet. Porro diaconum illum fuisse testatur Paulus in regulis, non modo de hoc ipso loquens, verum etiam de Anania, qui ipsum Paulum baptizavit. Cæterum diaconus cum esset, baptizavit primum quidem, quod penuria presbyterorum esset in Samaria : licet autem in necessitate etiam diacono baptizare, ubi presbyter non est, quemadmodum docuit ipse Spiritus, hortatus ipsum Philippum, ut propius accederet ad Eunuchum. Notandum est autem, post baptisma impositis manibus per precationem super baptizatos in nomine Domini Jesu venire Spiritum sanctum. Quamobrem etiam usque adhuc talis ordo servatur.

B

Ἀνὴρ δέ τις ὀνόματι Σίμων προϋπῆρχεν ἐν τῇ πόλει μαγεύων, καὶ ἐξιστῶν τὸ ἔθνος τῆς Σαμαρείας λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν.

C

Vers. 9. *Erat autem jam antea in illa urbe vir quidam nomine Simon artem magicam exercens, et admiratione sui attonitæ et obstupefactæ genti Samariæ imponens, qui diceret se esse quemdam magnum.*

ὯΙ προσεῖχον ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, λέγοντες· Οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη.

Vers. 10. *Cui omnes tam summi quam infimi assultabant, dicentes : Hic est potentia Dei illa magna.*

Προσεῖχον δὲ αὐτῷ διὰ τὸ ἱκανῷ χρόνῳ ταῖς μαγείαις ἐξεστακέναι αὐτούς.

Vers. 11. *Attendebant autem eum, propterea quod magicis præstigiis atque ludibriis satis multo jam tempore eis attonitis et obstupefactis imposuisset* [x], *animosque eorum ac mentes cepisset.*

Ὅτε δὲ ἐπίστευσαν τῷ Φιλίππῳ, εὐαγγελιζομένῳ τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ ὀνόματος [35] Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐβαπτίζοντο ἄνδρες καὶ γυναῖκες.

Vers. 12. *Cum autem credidisset Philippo annuntianti atque docenti quæ pertinent ad regnum Dei, et nomen Jesu Christi, baptizabantur tum viri tum mulieres.*

Ὁ δὲ Σίμων καὶ αὐτὸς ἐπίστευσε· καὶ βαπτισθεὶς ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ· θεωρῶν τε δυνάμεις καὶ σημεῖα γινόμενα ἐξίστατο.

D

Vers. 13. *Itaque Simon et ipse credidit, et baptizatus frequens et assiduus erat cum Philippo* [y] : *cumque videret virtutes et signa fieri, attonitus admirabatur.*

Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι, ὅτι δέδεκται ἡ Σαμαρεία τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἐπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην.

74 Vers. 14. *Porro cum audissent apostoli, qui erant Jerosolymis, ab Samaria verbum Dei esse receptum, miserunt ad eos Petrum et Joannem.*

Οἵτινες καταβάντες, προσηύξαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως λάβωσι Πνεῦμα ἅγιον.

Vers. 15. *Qui cum descendissent illo, oraverunt pro eis, ut acciperent Spiritum sanctum.*

Variæ lectiones et notæ.

[34] *Isc.* αὐτόν. [35] *In vulgato hic addditur articulus* τοῦ.

[x] V. *dementasset eos.* [y] V. *adhærebat Philippo.*

Digitized by Google

VERS. 16. *Nondum enim super quemquam illorum* A *erat delapsus : sed baptizati duntaxat erant in nomine Christi Jesu.*

VERS. 17. *Tunc manus ei imponebant, et accipiébant Spiritum sanctum.*

VERS. 18. *Conspicatus autem Simon per impositionem manuum apostolorum dari Spiritum sanctum, attulit eis pecunias,*

VERS. 19. *Ac dixit : Date mihi quoque istam potestatem, ut cuicunque imposuero manus, accipiat Spiritum sanctum.*

VERS. 20. *At Petrus dixit ad eum : Abi*[x]*, inquit, cum tua pecunia in malam rem, qui donum Dei pecuniis comparandum existimasti.*

VERS. 21. *Non es neque particeps neque consors* B *hujus rationis atque doctrinæ. Cor enim tuum non est rectum coram Deo.*

Vide aliam tentationem, nempe eam, quæ accidit per Simonem. Ait autem, quod cum etiam magnam potentiam esse putabant. Adeo spatio temporis et magicis præstigiis atque ludibriis erant decepti : donec Philippus adveniens errore eos liberavit. Dicebat enim Simon Judæis quidem : Ego sum Pater : Samaritanis autem, Ego sum Christus. Itaque Simon et ipse credidit. Non fidei gratia, sed, ut et ipse faceret signa. Qui igitur ille videbatur facere signa? Fingebat, atque præstigiis imponebat. Forsitan autem etiam eos, qui a dæmonibus premebantur atque vexabantur, coercebat, et ut suam, C ita apostolorum quoque professionem artis alicujus esse existimabat. Quamobrem etiam pecuniolas dabat : ne autem rursus abigeretur, idcirco frequens et assiduus erat cum Philippo.

VERS. 22. *Desiste igitur ab ista nequitia tua, et redi ad sanitatem*[a]*, Deumque ora, si forte tibi remittatur cogitatio cordis tui.*

VERS. 23. *In felle enim amaritudinis et obstrictione* D *iniquitatis video te versari.*

VERS. 24. *Respondens autem Simon dixit : Deprecamini vos Dominum pro me ne quid mihi eveniat eorum, quæ dixistis.*

VERS. 25. *Atque illi quidem testificati et locuti verbum Dei, reversi sunt in Jerusalem, multosque vicos Samaritanorum doctrina evangelica instruxerunt.*

Supervacuum esset illud, Desiste, quod 75 Simoni dicebatur, qui ex constitutione malus erat, juxta fabulas hæreticorum. Aiunt enim hominem natura malum non esse capacem ejus, quæ ex destinata voluntate fit, mutationis. Sed non frustra dictum est : Desiste igitur, et ad sanitatem redi, suæ potestatis igitur atque arbitrii erat etiam ipse.

Οὔπω γὰρ ἦν ἐπ' οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπεπτωκός· μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.

Τότε ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ'[36] αὐτοὺς, καὶ ἐλάμβανον Πνεῦμα ἅγιον.

Θεασάμενος δὲ[37] Σίμων ὅτι διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων δίδοται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, προσήνεγκεν αὐτοῖς χρήματα.

Λέγων· Δότε κἀμοὶ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἵνα ᾧ ἐὰν ἐπιθῶ τὰς χεῖρας, λαμβάνῃ Πνεῦμα ἅγιον.

Πέτρος δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν· Τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἰς ἀπώλειαν[38]· ὅτι τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ ἐνόμισας διὰ χρημάτων κτᾶσθαι.

Οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ· ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Ὅρα καὶ ἕτερον πειρασμὸν τὸν τοῦ Σίμωνος. Φησὶ δὲ ὅτι καὶ μεγάλην αὐτὸν δύναμιν ἐνόμιζον· οὕτως ἦσαν τῷ χρόνῳ καὶ ταῖς μαγείαις ἐξηπατημένοι[39]· μέχρις ἂν Φίλιππος ἐπιστὰς, τῆς πλάνης αὐτοὺς ἀπήλλαξεν. Ἔλεγε γὰρ ὁ Σίμων τοῖς μὲν Ἰουδαίοις, Ἐγώ εἰμι ὁ Πατήρ· τοῖς δὲ Σαμαρείταις, Ἐγώ εἰμι ὁ Χριστός. Ὁ δὲ Σίμων καὶ αὐτὸς ἐπίστευσεν· οὐ πίστεως ἕνεκεν, ἀλλ' ὥστε καὶ αὐτὸν ποιεῖν σημεῖα. Πῶς οὖν ἐκεῖνος ἐδόκει ποιεῖν σημεῖα; Ἐφάνταζεν· ἴσως δὲ καὶ τοὺς δαιμονῶντας ἐδέσμει· καὶ ὥσπερ τὸ ἑαυτοῦ, οὕτως ἐνόμιζε καὶ τὸ τῶν ἀποστόλων εἶναι τέχνης τινός· διὸ καὶ χρήματα ἐδίδου· ἵνα δὲ μὴ ἀπελαθῇ, πάλιν διὰ τοῦτο προσεκαρτέρει τῷ Φιλίππῳ.

Μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης, καὶ δεήθητι τοῦ Θεοῦ· εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου.

Εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπε· Δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον, ὅπως μηδὲν ἔπέλθῃ ἐπ' ἐμὲ ὧν εἰρήκατε.

Οἱ μὲν οὖν διαμαρτυράμενοι[40] καὶ λαλήσαντες τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ, πολλάς τε κώμας τῶν Σαμαρειτῶν εὐηγγελίσαντο[41].

Παρῆλθεν ἂν τὸ, Μετανόησον, τῷ Σίμωνι λεγόμενον, ἐκ κατασκευῆς ὄντι κακῷ, κατὰ τοὺς αἱρετικῶν μύθους. Φασὶ γὰρ ὅτι κακὸς ὢν ὁ ἄνθρωπος φύσει, οὐκ ἔστι δεκτικὸς τῆς κατὰ βούλησιν μεταβολῆς. Ἀλλ' οὐ ματαίως εἴρηται τὸ, Μετανόησον οὖν· αὐτεξούσιος ἄρα καὶ αὐτὸς, καὶ δεήθητι τοῦ Θεοῦ, εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου.

Variæ lectiones et notæ.

[36] *In exemplari non erat,* ἐπ' *quod est in vulgato fortasse pro,* αὐτοὺς ; *fuit,* αὐτοῖς, *et ita non requiritur præpositio* ἐπί. [37] *In vulgato hic adjectus est articulus* ὁ. [38] *In vulgato est,* σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν. [39] ἐξηπατημένη, *erat.* [40] *Isc.* διαμαρτυράμενοι. [41] *In vulgato est,* εὐαγγελίσαντο.

[x] *verbum pro verbo reddiderunt :* « *Pecunia tua tecum sit in perditionem.* » [a] *V. pœnitentiam itaque age ab hac tua nequitia.*

Digitized by Google

Τοῦτό ἐστιν, Ὡς οὐ συγχωρηθέντος ἂν αὐτῷ εἰ ἔκλαυσε καὶ μετενόησεν. Ἀλλ' ἔθος καὶ τοῖς προφήταις τὸ τοιοῦτον εἶδος τοῦ λόγου· ἄλλως τε καὶ προῄδει αὐτὸν ὁ Πέτρος μὴ πρὸς μετάνοιαν ἐπιστρέψαντα [63]. Διὰ τοῦτο δέ φησιν, Εἰ ἀφεθήσεταί σοι. Τὸ γὰρ Δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον, οὐ μετανοίας καὶ ἐπιστροφῆς, ἀλλὰ μόνον ἀφοσιώσεως ἕνεκα ἔφη· ἐπεὶ, ποῦ τὸ πένθος; ποῦ ἡ κατάγνωσις καὶ ἡ ἐξομολόγησις; Εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα. Πολλοῦ θυμοῦ τὰ ῥήματα. Οὐ κολάζει δὲ αὐτὸν, ἵνα μὴ λοιπὸν ἡ πίστις δόξῃ ἀνάγκης εἶναι καὶ φόβου, καὶ ὠμὸν τὸ πρᾶγμα φανῇ. Οἱ μὲν οὖν διαμαρτυρόμενοι καὶ λαλήσαντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ. Ἴσως διὰ τὸν Σίμωνα ὑποστρέφουσιν, ἵνα μὴ ἀπατῶνται, ἵνα λοιπὸν ἀσφαλεῖς ὦσιν. Ὅρα δὲ ὅτι οὐ προηγουμένως ἔρχονται εἰς Σαμάρειαν, ἀλλὰ διωκόμενοι· ὅπερ καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ γέγονεν.

A Denique ora, si forte tibi remittatur cogitatio cordis tui. Hoc dixit, quasi ipsi concessum atque permissum non esset, si flevisset ac resipiscens destitisset. Verum consueta est etiam prophetis talis forma loquendi, atque alioquin etiam persenserat atque perviderat eum Petrus non ad resipiscendum conversum iri, atque idcirco ait : Si remittatur tibi. Nam illud : Deprecamini vos Dominum pro me, non pœnitentiæ et ad sanitatem reversionis, sed detestationis duntaxat et mali ominis avertendi causa dicebat. Nam ubi luctus? ubi sui damnatio atque confessio? In felle enim amaritudinis et obstrictione improbitatis video te versari. Ingentis iracundiæ sunt verba. Sed non punit eum, ne fides postea deinceps necessitatis esse videretur atque terroris, et res crudelis appareret. Atque illi testificati atque locuti verbum Dei, reversi sunt in Jerusalem. Forsitan propter Simonem revertuntur, ne deciperentur, ut postea securi ac tuti essent. Vide autem eos non præcipue deditaque opera in Samariam venire, sed cum agitarentur et expellerentur, quod et tempore Christi accidit.

B

Ἄγγελος δὲ Κυρίου ἐλάλησε πρὸς Φίλιππον λέγων· Ἀνάστηθι καὶ πορεύου κατὰ μεσημβρίαν ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ Ἰερουσαλὴμ εἰς Γάζαν· αὕτη ἐστὶν ἔρημος.

Καὶ ἀναστὰς ἐπορεύθη· καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ Αἰθίοψ, εὐνοῦχος, δυνάστης Κανδάκης τῆς βασιλίσσης Αἰθιόπων, ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γάζης αὐτῆς, ὃς ἐληλύθει προσκυνήσων εἰς Ἱερουσαλήμ.

Ἦν τε ὑποστρέφων καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἅρματος αὐτοῦ, [64] ἀνεγίνωσκε τὸν προφήτην Ἡσαΐαν.

C

Vers. 26. *Angelus autem Domini locutus est ad Philippum : Surge et vade meridiem versus ad viam, qua descenditur ab Jerusalem ad Gazam : hæc est vacua.*

Vers. 27. *Et surgens iter ingressus est, et ecce vir Æthiops, Eunuchus præfectus, Candaces reginæ Æthiopum, qui præerat universæ gazæ ejus, qui venerat adoraturus in Jerusalem,*

Vers. 28. *Revertebatur, et sedens in curru suo legebat Isaiam prophetam.*

Εἶπε δὲ τὸ Πνεῦμα τῷ Φιλίππῳ· Πρόσελθε, καὶ κολλήθητι τῷ ἅρματι τούτῳ.

Προσδραμὼν δὲ ὁ Φίλιππος, ἤκουσεν αὐτοῦ ἀναγινώσκοντος τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, καὶ εἶπεν· Ἆρά γε [65] γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις ;

Ὁ δὲ εἶπεν· Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μή τις ὁδηγήσῃ με ; παρεκάλεσέ τε τὸν Φίλιππον ἀναβάντα καὶ [66] καθίσαι σὺν αὐτῷ.

Ἡ δὲ περιοχὴ Γραφῆς, ἣν ἀνεγίνωσκεν ἦν αὕτη· Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν [67] ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει [68] τὸ στόμα αὐτοῦ.

Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. Τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται ; αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ.

Vers. 29. *Dixit autem Spiritus Philippo : Accede, et adjunge te currui isti.*

Vers. 30. *Cum itaque accurrisset Philippus, audivit eum legentem prophetam Isaiam, ac dixit : Nunquid intelligis, quæ legis?*

Vers. 31. *At ille dixit : Quinam possim, nisi aliquo me instruente? hortatusque est Philippum, ut ascenderet secumque sederet.*

Vers. 32. *Porro quod Scriptura [b], quæ legebatur ab illo continebat, erat hoc : Tanquam ovis ad mactationem ductus est, et tanquam agnus coram tondente mutus, sic non aperit os suum.*

76 Vers. 33. *Per humilitatem ejus judicium ejus sublatum est. Genus autem ejus quis enarrabit? quia tollitur de terra vita ejus.*

D

Ἐμοὶ δοκεῖ, τῶν ἑπτὰ οὗτος ὁ Φίλιππος ἦν. Οὐ γὰρ ἀπὸ Ἱεροσολύμων πρὸς μεσημβρίαν ἀπῆει, ἀλλὰ πρὸς ἄρκτον· ἀπὸ δὲ Σαμαρείας, ἔνθα Φίλιππος ὁ τῶν ἑπτὰ διέτριβε καὶ ἐδίδασκε τότε, πρὸς μεσημβρίαν ἐστὶν ὁδός. Τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Γάζαν· αὕτη ἐστὶν ἔρημος. Τοῦτο

Ut mihi videtur, hic Philippus erat de illis septenis. Non enim ab Jerosolymis meridiem versus abiisset, sed versus septentriones : at à Samaria, ubi Philippus unus de illis septenis morabatur ac docebat tunc, iter est versus meridiem. Qua descenditur ab Jerusalem ad Gazam : hæc est vacua. Hoc

Variæ lectiones et notæ.

[63] Ἴσ. ἐπιστρέψοντα. [64] *In vulgato hic interseritur,* καί. [65] *In apographo et hic, et in sequenti scholio scriptum est.* ἄρχε. [66] *Non est in vulgato,* καί. [67] αὐτὸν, *non est in apographo.* [68] ἄφωνος, *erat, et* οὗτος. [68] *In vulgato est,* ἠνοίγει.

[b] V. *Locus Scripturæ.*

Digitized by Google

dixit, ne metueret incursum et invasionem Judæorum. Et surgens iter ingressus est. Vide obedientiam. Non interrogavit ac dixit : Quare? sed simul atque permissum erat, cum surrexisset, profectus est. Qui venerat adoraturus in Jerusalem. Multis de causis admiratione digna est Eunuchi hujus philosophia : quod cum habitaret in Æthiopia, cum magistratu fungeretur, cum præfectus esset regiis thesauris, tamen ascendit adoratum in Jerusalem. Porro mulieres imperium obtinere consueverant illius Æthiopiæ, quarum jure successionis una erat etiam Candace, cujus Eunuchus erat quæstor et thesauris præfectus. Considera autem quod etiamsi dies festus non erat, tamen ascenderat : qui a civitate superstitioni dæmonumque cultui obnoxiam vitam transigente, qui in itinere legebat, qui Isaiam prophetam cæteris sublimiorem, qui nesciens quæ legeret, ita lectione tenebatur. Nunquid intelligis quæ legis? Mirabiliter interrogat : neque enim adulabatur et laudabat, neque rursus insectatur ac deridet ignorantiam : sed ut majorem injiceret cupiditatem, simul ostendens ingentem inesse thesaurum. Atque ille non dissimulat nec celat : sed, Quinam, inquit, possim? deinde petit se doceri. Tanquam ovis ad jugulationem ductus est, et tanquam agnus, etc. Valde perspicua propositorum verborum sententia est. Asportantur enim certo tempore anni oves ut tondeantur : ac cultellos tonsorios sive forfices admoveut eis pastores : ac quanquam læduntur, iis tamen, qui hæc agunt, non insultant. Sic item Christus cum convitiis peteretur, non contra convitiabatur. Per humilitatem ejus judicium ejus sublatum est. Injustum judicium, quod de eo, veritate occultata, factum est, significat. Genus autem ejus quis enarrabit? Id quod, post resurrectionem videlicet, ei contigit, et generosam ejus ac nobilem dignitatem [c] cujus eorum, quæ gessit et administravit, demonstratio exstitit experimentum. Quis oratione satis poterit explicare, cum cogitare ac mente volutare cœperit, quis et qualis, et ex Deo natus unigenitus Filius hæc omnia toleraverit? Quia tollitur de terra vita ejus. Pro eo, quod est, extollitur, et sublimior rebus terrenis est vita ejus, hoc est conversatio **77** aut substantia sive exsistentia Unigeniti, cum extra carnem intelligitur, ac nondum nostri similis factus.

A εἶπεν ὥστε μὴ φοβηθῆναι τὴν τῶν Ἰουδαίων ἐπιστασίαν. Καὶ ἀναστὰς ἐπορεύθη. Ὅρα ὑπακοήν. Οὐκ ἠρώτησε καὶ εἶπε· Διὰ τί ; Ἀλλ' ὅμα τῇ ἐπιτροπῇ ἀναστὰς ἐπορεύθη. Ὃς ἐληλύθει [48] προσκυνήσων εἰς Ἱερουσαλήμ. Θαυμάσαι ἔστι τοῦ Εὐνούχου τούτου τὴν φιλοσοφίαν, διὰ πολλά· ὅτι ἐν Αἰθιοπίᾳ μένων καὶ ταμίας τῶν βασιλικῶν θησαυρῶν, ὅμως ἀνήρχετο προσκυνῆσαι ἐν Ἱερουσαλήμ. Γυναῖκες δὲ ἦρχον ἐκείνης τῆς Αἰθιοπίας, ὧν καὶ ἡ Κανδάκη κατὰ διαδοχὴν μία, ἧς ὁ Εὐνοῦχος ὑπῆρχε ταμίας. Σκόπει δὲ ὅτι καὶ ἑορτῆς μὴ οὔσης, ὅμως ἀνήρχετο, καὶ ὅτι ἀπὸ πόλεως ἐν δεισιδαιμονίᾳ βιούσης, καὶ ὅτι κατὰ τὴν ὁδὸν ἀνεγίνωσκε, καὶ τό τε Ἡσαΐαν, τὸν τῶν προφητῶν ὑψηλότερον, καὶ τό τε μὴ δὲ εἰδὼς ἃ ἀνεγίνωσκεν, οὕτω τῆς ἀναγνώσεως περιείχετο. Ἆράγε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις ; Θαυμασίως ἐρωτᾷ· οὔτε γὰρ ἐκολάκευσε καὶ ἐπῄνεσεν, οὔτε πάλιν διασύρει τὴν ἄγνοιαν· ἀλλ' ὥστε πλείονα ἐνθεῖναι τὸν πόθον, ἅμα δεικνὺς καὶ πολὺν τὸν θησαυρὸν ἐγκείμενον. Ὁ δὲ οὐκ ἀποκρύπτεται, ἀλλά φησι· Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην ; Εἶτα παρακαλεῖ μαθεῖν. Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη· Λίαν ἐμφανὴς τῶν προκειμένων ὁ νοῦς. Ἀποφέρονται γὰρ εἰς τὸ καρῆναι κατὰ καιροὺς τὰ πρόβατα· καὶ τὰς κουρίδας αὐτοῖς μαχαίρας ἐπιφέρουσιν οἱ ποιμένες, καίτοι πάσχοντα τοῖς τοῦτο ὁρῶσιν οὐκ ἐπιπηδᾷ· οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς λοιδορούμενος, οὐκ ἀντελοιδόρει. Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἦρθη. Τὴν παράνομον κρίσιν τὴν ἐπ' αὐτῷ γινομένην δηλοῖ τῆς ἀληθείας κρυβείσης. Τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται ; Τὴν μετὰ τὴν ἀνάστασιν γενομένην δηλονότι, καὶ τὴν εὐγενῆ αὐτοῦ ἀξίαν, ἣν [49] ἡ τῶν οἰκονομηθέντων ἔνδειξις πεῖρα. Τίς ἔσται ἱκανὸς λόγῳ φράσαι, ὅταν εἰς ἔννοιαν ἔλθῃ, τίς ὢν καὶ ποῖος καὶ ἐκ Θεοῦ γεγενημένος μονογενὴς Υἱός, ταῦτα πάντα ὑπέστη ; Ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ· ἀντὶ τοῦ, ἐπαίρεται καὶ ὑψηλοτέρα τῶν ἐπὶ γῆς ἐστιν ἡ ζωὴ αὐτοῦ, τοῦτ' ἔστιν ἡ πολιτεία ἢ ἡ ὕπαρξις τοῦ Μονογενοῦς· ὅταν ἐξω νοῆται σαρκὸς, καὶ οὕπω καθ' ἡμᾶς γενόμενος.

B

C

Vers. 34. *Atque Eunuchus repetito sermone, Philippo dixit : Quæso te, de quonam dicit hoc propheta, de seipso, an de alio quopiam ?*

Vers. 35. *Aperiens autem Philippus os suum, et incipiens ab hac Scriptura, evangelizavit illi Jesum.*

Vers. 36. *Ut autem ire pergebant, obiter pervenerunt ad aquam quamdam : et Eunuchus, Ecce, inquit, aqua: quid prohibet me baptizari ?* Quæ sequuntur, usque ad : *Et jussit*, non erant in exemplari antiquo manuscripto.

D Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Εὐνοῦχος τῷ Φιλίππῳ, εἶπε· Δέομαί σου, περὶ τίνος ὁ προφήτης λέγει τοῦτο, περὶ ἑαυτοῦ, ἢ περὶ ἑτέρου τινός ;

Ἀνοίξας δὲ ὁ Φίλιππος τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γραφῆς ταύτης, εὐηγγελίσατο αὐτῷ τὸν Ἰησοῦν.

Ὡς δὲ ἐπορεύοντο κατὰ τὴν ὁδὸν, ἦλθον ἐπί τι ὕδωρ. Καὶ φησιν ὁ Εὐνοῦχος· Ἰδοὺ ὕδωρ· τί κωλύει με βαπτισθῆναι ;

Variæ lectiones et notæ.

[48] ἐληλύθη, *erat.* [49] *Isc.* ἧς.

[c] *Locus corruptus.*

Digitized by Google

[51] Εἶπε δὲ ὁ Φίλιππος· Εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν. Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε· Πιστεύω τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν.

Καὶ ἐκέλευσε στῆναι τὸ ἅρμα, καὶ κατέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ ὅτε Φίλιππος καὶ Εὐνοῦχος, καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν.

Ὅτε δὲ ἀνέβησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, Πνεῦμα Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον. Καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν οὐκ ἔτι [52] Εὐνοῦχος· ἐπορεύετο γὰρ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων.

Φίλιππος δὲ εὑρέθη εἰς Ἄζωτον· καὶ διερχόμενος, εὐηγγελίζετο τὰς πόλεις πάσας, ἕως τοῦ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς Καισάρειαν.

A Vers. 37. *Dixit autem Philippus: Si credis ex toto corde, licet. Respondens autem dixit: Credo Filium Dei esse Jesum Christum.*

Vers. 38. *Et jussit inhiberi* [d] *currum, et ambo descenderunt in aquam et Philippus et Eunuchus. Et baptizavit eum.*

Vers. 39. *Cum autem ascendissent ex aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum. Et non vidit eum postea amplius Eunuchus: sed iter suum lætus prosequebatur.*

Vers. 40. *Cæterum Philippus repertus est Azoti: qui peragrans eas partes, omnibus civitatibus Evangelium tradebat, donec veniret Cæsaream.*

Διομαί σου, περὶ τίνος. Τὸ εἰδέναι αὐτὸν ὅτι οἱ προφῆται ἄλλως καὶ περὶ ἄλλο [53] λέγουσιν· ἢ ὅτι περὶ αὐτῶν ἐν ἑτέρῳ προσώπῳ· τοῦτο γὰρ δηλοῖ αὐτοῦ ἡ ἐρώτησις· σφόδρα ἐστὶν ἐπισκεμμένου [54]. Ἰδοὺ γὰρ ὕδωρ, τί κωλύει με βαπτισθῆναι; Ὅρα πῶς οἰκονομεῖται. Πρότερον ἀναγινώσκει καὶ ἀγνοεῖ· εἶτα ἀναγινώσκει αὐτὴν τὴν μαρτυρίαν, ἔνθα ἦν τὸ πάθος, καὶ ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ δωρεά· εἶτα παρακαλεῖ. Ἑρμηνεύεται καθεξῆς, ἀπὸ τῆς προφητείας τὰς ἀφορμὰς λαβόντος τοῦ Φιλίππου· ὑπόπτερος δὲ γενόμενος τῇ προθυμίᾳ, καθεξῆς ἐπείγεται πρὸς τὸ βάπτισμα. Οὐκ εἶπε δὲ, Βάπτισόν με· ἀλλά, Τί κωλύει; ἐν ἐρωτήσει τὴν πολλὴν αὐτοῦ δεικνὺς περὶ τὸ βάπτισμα ἐπιθυμίαν. Ὅτε δὲ ἀνέβησαν ἀπὸ τοῦ ὕδατος, Πνεῦμα Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον. Αἴρει μὲν αὐτὸν τὸ Πνεῦμα, τὸ γινόμενον θαυμασιώτερον πᾶσιν [55]· ἅμα καὶ εὐφραίνον τὸν Φίλιππον ὅτι τοιούτων ἀξιοῦται οἷων οἱ προφῆται, ὡς Ἀββακούμ. Πνεῦμα δὲ αὐτὸν καὶ οὐκ ἄγγελος, ὡς πρόσθεν αἴρει· ἐπειδὴ ἡ μὲν τοῦ ἀγγέλου ὄψις τότε τοῖς σωματικωτέροις, ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος, τοῖς πνευματικωτέροις ἐγένετο· ἀπὸ τοῦ Εὐνούχου δὲ ἁρπάζεται συμφερόντως· ἐπεὶ ἠξίωσεν ἂν καὶ συναπελθεῖν αὐτῷ ὁ Εὐνοῦχος, καὶ ἐλύπησεν ἐκεῖνον ἀνανεύσας, οὕτω τοῦ καιροῦ καλοῦντος. Οὕτω πάντα θείως ἐπράττετο. Εἰς Ἄζωτον δὲ αὐτὸν ἔστησε τὸ Πνεῦμα, ἔνθα λοιπὸν καὶ εὐαγγελίζεσθαι ἔδει.

Quæso te, de quonam dicit, etc. Quod noverat B prophetas aliter etiam de aliis dicere, aut de semetipsis in alia persona: hoc enim declarat ejus interrogatio: signum erat viri admodum considerati atque prudentis. Ecce aqua: quid prohibet me baptizari? Vide quomodo tractatur, regitur et instruitur. Prius legit et ignorat, deinde legit ipsum testimonium Scripturæ, ubi erat supplicium et resurrectio, et donum: postea rogat: interpretatio et explicatio deinceps consequitur, cum Philippus a prophetia sumpsisset occasionem. Porro cum studium, cupiditas atque desiderium quasi alas ei adhibuisset, deinceps festinat ad baptisma. Non dixit autem: Baptiza me: sed, Quid vetat? per interrogationem ingens suum ostendens baptismatis consequendi studium atque cupiditatem. C Cum autem ascendisset ab aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum. Tollit quidem eum Spiritus rei quæ gerebatur, majorem concilians admirationem, simul etiam lætitia Philippum afficiens, quod dignus judicatus esset, qui talia consequeretur. qualia prophetæ, ut Abbacum. Spiritus autem eum et non angelus ut antea tollit, quoniam angeli quidem apparitio tunc contigit illis, qui magis corporei erant: Spiritus vero magis spiritualibus contigit. Cæterum utile **78** fuit eum ab Eunucho per raptum diduci: quoniam Eunuchus rogare ac postulare potuisset, ut ille secum abiret. Atque ille, si nondum opportunitate vocante, renuisset ac recusasset, tristem Eunuchum dimisset. Adeo omnia divinitus agebantur. Porro Spiritus eum statuit Azoti, ubi deinceps eum Evangelium quoque divulgare oportebat.

ΚΕΦΑΛ. Θ'.

CAPUT IX.

D

Ὁ δὲ Σαῦλος ἔτι ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου, προσελθὼν τῷ ἀρχιερεῖ,

Ἠτήσατο παρ' αὐτοῦ ἐπιστολὰς εἰς Δαμασκὸν πρὸς τὰς Συναγωγάς· ὅπως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ὄντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς Ἱερουσαλήμ.

Ἐξηγεῖται τὴν τοῦ Παύλου κατὰ τῶν πιστῶν καὶ τῆς Ἐκκλησίας μανίαν· δεικνὺς ὅτι ἐν μέσῳ

Vers. 1. *At Saulus etiam nunc minaces ac cædis avidos spiritus gerens adversus discipulos Domini, accessit ad summum sacerdotem,*

Vers. 2. *Ac petiit ab eo epistolas, Damascum ad synagogas perferendas, ut si quos viros vel mulieres invenisset, qui essent illius viæ, vinctos perduceret in Jerusalem,*

Exponit Pauli adversus fideles et Ecclesiam furorem, ostendens eum in medio zelo atque ardore

Variæ lectiones et notæ.

[51] *Ista omnia desiderantur in apographo unde hæc descripsi.* [52] *In vulgato additur,* ὁ. [53] *Locus corruptus videtur, ac pro* ἄλλο, ἄλλων, *esse legendum.* [54] *Ισ.* ἐπεσκεμμένου. [55] Πάντων, *erat.*

[d] V. *stare.*

Digitized by Google

dixit, ne metueret incursum et
rum. Et surgens iter
tiam. No
atque p
est. Q
caus
so

[illegible] Ereniebat enim in illo quod [illegible] Qui occident vos, putabunt se [illegible] Non enim, sicuti Judæi, ita [illegible] Absit. Nam zelo, hoc est ar[illegible] illum fecisse, quod agebat, hinc [illegible] studio Dei, [illegible] ad externas profectus est civi[illegible] quod etiam ad externas profectus est civi[illegible] Illi vero ne eos quidem qui Hierosolymis [illegible] curabant. Id enim duntaxat unum agebant [illegible] ut honore afficerentur. Cæterum Damascum profi[illegible] ciscitur, quia magna erat et regia urbs, ac me[illegible] tuebat, ne ea prædicatione præoccuparetur. Non accedit autem ad prætorem ac petit, sed ad summum sacerdotem atque pontificem; quia omnia legitime sibi agere destinabat [e]. Ut si quos invenisset viæ illius, tam mulieres quam viros, vinctos perduceret in Hierusalem. Quid est, quod dicit, viæ illius? Forsitan ita se vocabant qui crediderant: propterea quod eorum sola esset fides, per quam ferimur in cœlum. Aut Paulus tunc eos homines viæ vocabat, fortasse tanquam vilipendens illos et insectans. Etenim ignominiosum et despectum vocare solent hominem de via. Non quærebat autem potestatem illic puniendi: sed Hierosolymam perducet, quia hæc cum majore potestate facere volebat.

A τῷ ζήλῳ ἕλκεται. Ἐπληροῦτο γὰρ [illegible] Κύριε, ἀκήκοα [illegible] ὅσα κακὰ ... ρὰ Χριστοῦ εἰρημένον, ὅτι « Οἱ ἀποκτενοῦντες [56] ὑμᾶς δόξουσι λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ. » Οὐ γὰρ ὥσπερ οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οὗτος ἐποίει. Μὴ γένοιτο. Ὅτι γὰρ ζήλῳ ἐποίει, δῆλον ἐκ τοῦ καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις ἀπιέναι· ἐκεῖνοι δὲ οὐκ ἂν οὐδὲ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐφρόντισαν. Ἑνὸς γὰρ ἦσαν μόνου, τοῦ τιμὰς ἀπολαύειν. Εἰς Δαμασκὸν δὲ πορεύεται, ὅτι μεγάλη καὶ βασιλικὴ ἦν, καὶ ἐφοβεῖτο μὴ αὐτὴ τῷ κηρύγματι προκαταληφθῇ· οὐ προσέρχεται δὲ ἄρχοντι καὶ αἰτεῖται, ἀλλὰ τῷ ἀρχιερεῖ, ὅτι πάντα νομικῶς πράττειν ἔμελεν αὐτῷ [57]. Ὅπως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς Ἱερουσαλήμ. Τί ἐστι, τῆς ὁδοῦ; Ἴσως οὕτως
B ἐκάλουν ἑαυτοὺς οἱ πιστεύσαντες, διὰ τὸ αὐτῶν εἶναι τὴν πίστιν μόνην, δι' ἧς εἰς τὸν οὐρανὸν φερόμεθα· ἢ ὁ Παῦλος τότε τῆς ὁδοῦ ἐκάλει αὐτούς, ἴσως ὡς εὐτελίζων καὶ διασύρων αὐτούς· καὶ γὰρ τὸν ἄτιμον εἰώθασι καλεῖν ἄνθρωπον ἐξ ὁδοῦ. Οὐκ ἐζήτησεν ἐξουσίαν ἐκεῖ τιμωρήσασθαι, ἀλλ' εἰς Ἱεροσόλυμα ἄγει, ὅτι μετὰ πλείονος τῆς ἐξουσίας ἤθελε πράττειν.

Vers. 3. *Sed dum iter faciebat, accidit ut appropinquaret Damasco, ac repente lumine cœlesti quasi fulgure circumfusus est* [f].

Ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι, ἐγένετο αὐτὸν ἐγγίζειν τῇ Δαμασκῷ, καὶ ἐξαίφνης περιήστραψεν αὐτὸν φῶς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ.

Vers. 4. *Collapsusque in terram, audivit vocem dicentem sibi: Saul, Saul, cur me persequeris?*

Καὶ πεσὼν ἐπὶ τὴν γῆν, ἤκουσε φωνὴν λέγουσαν αὐτῷ· Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις;

Vers. 5. *At ille: Quisnam es, inquit, Domine? Dominus autem dixit: Ego sum Jesus, quem tu persequeris.* (Hæc quæ sequuntur, usque ad, *sed surge*, non sunt in exemplari Græco vetusto manuscripto) *Durum est tibi contra stimulos calcitrare.*

Εἶπε δέ· Τίς εἶ, Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν· Ἐγώ
C *εἰμι Ἰησοῦς, ὃν σὺ διώκεις.* (In vulgatis, *ἀλλὰ*, non est, sed interponuntur ante, *ἀνάστηθι*, ea quæ sequuntur.) *Σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.*

79 Vers. 6. *Ille tremens atque expavefactus dixit: Domine, quid me vis facere? Et Dominus ad eum: Sed surge, et ingredere in urbem, ac dicetur tibi, quid te oporteat facere.*

Τρέμων τε καὶ θαμβῶν εἶπε, Κύριε, τί με θέλεις ποιῆσαι; Καὶ ὁ Κύριος πρὸς αὐτόν· Ἀνάστηθι καὶ εἴσελθε, καὶ τὰ ἑξῆς. Ἀλλὰ ἀνάστηθι, καὶ εἴσελθε εἰς τὴν πόλιν, καὶ λαληθήσεταί σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.

Vers. 7. *Cæterum homines, qui una cum eo iter faciebant, stabant attoniti et obstupefacti, vocem quidem audientes, sed neminem videntes.*

Οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ εἱστήκεισαν ἐννεοί, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ θεωροῦντες.

Vers. 8. *Surrexit autem Saulus de terra, apertisque oculis suis, neminem videbat. Itaque manu ducentes eum introduxerunt Damascum.*

Ἠγέρθη δὲ ὁ Σαῦλος ἀπὸ τῆς γῆς, ἀνεῳγμένων τε τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, οὐδένα ἔβλεπε. Χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν, εἰσήγαγον εἰς Δαμα-
D *σκόν.*

Vers. 9. *Et carebat visu tres dies, ac ne comedit quidem nec bibit.*

Καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς μὴ βλέπων, καὶ οὐκ [58] ἔφαγεν, οὐδὲ ἔπιεν.

In urbe visio non accidit: sed in itinere, in solitudine et extra turbam, quia vulgus non credidisset: quin etiam irrisissent, quandoquidem etiam illic audientes vocem, dicebant tonitruum [g] esse. Hic autem gravis erat auctor, ac dignus, cui fides potius haberetur, quippe renuntianti, quæ sibi accidissent. Non Hierosolymis igitur, neque Damasci, sed in itinere circumfudit eum lumen: ut non

Ἐν τῇ πόλει ἡ ὀπτασία οὐ γίνεται, ἀλλ' ἐν τῇ ὁδῷ, ἐφ' ἡσυχίας, ὅτι οὐκ ἂν ἐπίστευσαν οἱ πολλοί· ἀλλὰ καὶ ἐχλεύασαν ἄν, ὅπου καὶ ἐκεῖ ἀκούοντες τῆς φωνῆς, ἔλεγον ὅτι βροντή ἐστιν. Οὗτος δὲ ἀξιόπιστος ἦν ἀπαγγέλλων μᾶλλον τὰ αὐτοῦ. Οὐκ ἐν Ἱεροσολύμοις οὖν οὔτε ἐν Δαμασκῷ, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὁδὸν περιαστράπτει τὸ φῶς, ὡς μὴ ἐξεῖναι τὸ περὶ αὐτὸν γεγονὸς ἄλλους ἄλλως διηγεῖσθαι· ἀλλ' αὐτὸς ἀξιό-

Variæ lectiones et notæ.

[56] ἀποκτένοντες, errat. [57] αὐτῷ, errat. [58] In vulgato est, οὐχ.

[e] Locus corruptus videtur. Fortasse vult dicere. « Omnia legitime facere in animo habebat. » [f] Lumen coruscans de cœlo circum eum refulsit. [g] Apud Joannem capite duodecimo.

Digitized by Google

Ἀπῆλθε δὲ Ἀγρ[illegible] καὶ τὴν ὀπτασίαν εἰδώς, A licere alios aliter narrare, quod illi accidisset : sed ipsi, qui et visionem sciret et calamitatem accepisset, narranti fides abrogari non posset. Nam hoc dicit etiam apud Agrippam causam pro se dicens. Saul, Saul, cur me persequeris? Non dicit ei Christus, Crede : sed accusat, dum dicit : Cur me persequeris ? modo non dicens : Qua vel parva vel magna a me lacessitus injuria, hæc facis ? Ego sum Jesus, quem tu persequeris. Perinde ac si diceret : Ne putes tibi cum hominibus esse bellum, sed mecum, qui Dominus tuus sum. Sed cur hoc non accidit ab initio? Ut ostenderetur Christum revera surrexisse. Nam qui exagitabat et insectabatur illum, et non credebat eum resurrexisse, et cum tanta insania atque furore fideles persequebatur, qua ratione credidisset, nisi ingens fuisset resurrectionis vis ? Sed cur non statim post resurrectionem ? Ut bellum adversus eam clarius ostenderetur, et magis divinitus conversio consequeretur. Porro viri, qui una iter faciebant, stabant attoniti, neminem videntes. Omnes quidem, etiam eos, qui una cum illo erant, lumen circumfundit, ut visioni testimonium perhiberet : sed non omnes excæcat, sed solum Paulum : ne communis ac quasi fortuita calamitas existimaretur, sed divinæ revera latentisque efficaciæ atque providentiæ opus esse videretur. Sed cur non crediderunt comites illius ? Ne fides eorum testificantium id, quod Paulo acciderat, dubia haberi posset. Nam si credidissent, ad gratiam visi essent testificari. Sed cujus C vocem audiverunt comites Pauli ? Ipsius Pauli respondentis. Cœlestem vero solus ipse audivit. Quamobrem 80 hic quidem ait : Porro viri qui una iter faciebant, stabant attoniti, audientes vocem : Pauli videlicet : neminem autem videntes : nempe cui responderet : sed infra in progressu ipse Paulus ait : Qui una mecum erant, lumen quidem viderunt, ac perterrefacti sunt : sed vocem mecum loquentis non audiverunt. Apertisque oculis suis, neminem videbat. Læduntur oculi Pauli, propterea quod immodica luminis vis sanciare solet. Modum enim habent etiam oculi. Dicitur item nimia vocis intentio surdos, stupidos atque attonitos efficere, Et carebat visu tres dies, ac ne comedit quidem, nec bibit. Cur hoc fecit? Quia valde sibi displicebat, quod Ecclesiam persecutus erat, et supra modum tristis ac mœstus erat ac precabatur et orabat Deum, ut sibi remitteretur.

Τοῦτο γοῦν λέγει καὶ πρὸς Ἀγρίππαν ἀπολογούμενος. Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις; Οὐ λέγει αὐτῷ ὁ Χριστὸς, Πίστευσον· ἀλλ' ἐγκαλεῖ λέγων, Τί με διώκεις ; μονονουχὶ λέγων· Τί μικρὸν ἢ μέγα παθὼν παρ' ἐμοῦ ταῦτα ποιεῖς ; Ἐγώ εἰμι ὁ Ἰησοῦς, ὃν σὺ διώκεις, ἀντὶ τοῦ, Μὴ νομίσῃς πρὸς ἀνθρώπους εἶναί σοι τὸν πόλεμον, ἀλλὰ πρὸς μὲ τὸν Κύριόν σου. Διὰ τί δὲ μὴ ἐξ ἀρχῆς τοῦτο γέγονεν ; Ἵνα δειχθῇ ὅτι ὄντως ἀνέστη ὁ Χριστός. Ὁ γὰρ ἐλαύνων αὐτὸν καὶ ἀπιστῶν αὐτοῦ τῇ ἀναστάσει, καὶ οὕτως ἐμμανῶς διώκων τοὺς πιστοὺς, πόθεν ἐπίστευσεν, εἰ μὴ πολλὴ ἦν τῆς ἀναστάσεως ἡ ἰσχύς ; Διὰ τί δὲ μὴ εὐθέως μετὰ τὴν ἀνάστασιν ; Ἵνα σαφέστερος αὐτῆς δειχθῇ ὁ πόλεμος, καὶ μᾶλλον θειοτέρα ἡ ἐπιστροφή. Οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνοδεύοντες B αὐτῷ, εἱστήκεισαν ἔννοι, μηδένα ὁρῶντες. Πάντας μὲν περιαστράπτει καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ τὸ φῶς, ἵνα μαρτυρῶσι τῇ ὀπτασίᾳ· οὐ πάντα, δὲ τυφλοῖ, εἰ μὴ Παῦλον μόνον, ἵνα μὴ κοινὸν [80] καὶ ὡς ἀπὸ τύχης τὸ πάθος νομισθῇ, ἀλλὰ θείας ὄντως ἐνεργείας καὶ προνοίας ὀφθῇ. Διὰ τί δὲ μὴ ἐπίστευσαν οἱ σὺν αὐτῷ ; Ἵνα ὦσιν ἀξιόπιστοι μαρτυροῦντες τὸ περὶ Παῦλον. Εἰ γὰρ ἐπίστευσαν, ἔδοξαν ἂν πρὸς χάριν μαρτυρεῖν. Τίνος δὲ φωνῆς ἤκουσαν οἱ συνόντες Παύλῳ ; Αὐτοῦ τοῦ Παύλου ἀποκρινομένου· τῆς δὲ οὐρανίας μόνος αὐτὸς ἤκουσε. Διὸ ἐνταῦθα μέν φησιν· Οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνοδεύοντες, εἱστήκεισαν ἔννοι, ἀκούοντες τῆς φωνῆς· τῆς τοῦ Παύλου δηλονότι· μηδένα δὲ θεωροῦντες, πρὸς ὃν ἀπεκρίνετο. Προῶν δὲ αὐτὸς C ὁ Παῦλος φησίν· Οἱ σὺν ἐμοὶ ὄντες τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο· τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι. Ἀνεῳγμένων δὲ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, οὐδένα ἔβλεπε. Πάσχει τὰς ὄψεις ὁ Παῦλος, διότι ἡ ὑπερβολὴ τοῦ φωτὸς πλήττειν εἴωθε. Μέτρα γὰρ ἔχουσι καὶ οἱ ὀφθαλμοί. Λέγεται δὲ καὶ φωνῆς ὑπερβολὴ κωφοὺς ποιεῖν καὶ ἀποπλῆγας. Καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς μὴ βλέπων, καὶ οὐδὲ ἔφαγεν οὐδὲ ἔπιε. Διὰ τί τοῦτο ἐποίησεν ; Ὅτι λίαν ἑαυτοῦ κατέγνω ἐπὶ τῷ τῆς Ἐκκλησίας διωγμῷ, καὶ περίλυπος ἦν, καὶ ηὔχετο καὶ παρεκάλει τὸν Θεὸν, ἀφεθῆναι αὐτῷ.

Ἦν δέ τις μαθητὴς ἐν Δαμασκῷ, ὀνόματι Ἀνανίας, καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος ἐν ὁράματι· Ἀνανία. Ὁ δὲ εἶπεν· Ἰδοὺ ἐγὼ, Κύριε.

D Vers. 10. *Erat autem Damasci discipulus quidam nomine Ananias, ad quem Dominus per visum dixit : Anania. At ille : Ecce, inquit, ego, Domine.*

Ὁ δὲ Κύριος πρὸς αὐτόν· Ἀναστὰς πορεύθητι ἐπὶ τὴν ῥύμην τὴν καλουμένην εὐθεῖαν· καὶ ζήτησον ἐν οἰκίᾳ Ἰούδα Σαῦλον ὀνόματι Ταρσέα· ἰδοὺ γὰρ προσεύχεται.

Vers. 11. *Dominus rursus ad eum : Surge et vade in vicum, qui vocatur rectus : ac quære in domo Judæ quemdam nomine Saulum Tarsensem. Ecce enim orat.*

Καὶ εἶδεν ἐν ὁράματι ἄνδρα ὀνόματι Ἀνανίαν, εἰσελθόντα καὶ ἐπιθέντα [80] αὐτῷ χεῖρα ὅπως ἀναβλέψῃ.

Vers. 12. *Et animadvertit per visum virum nomine Ananiam ingressum et imponentem sibi manum, ut visum recuperet.*

Variæ lectiones et notæ

[80] καὶν, *erat.* [80] *In vulgato est,* ἐπιτιθέντα.

Digitized by Google

dicebat. Vos semper resistitis Spiritui sancto. Non modo nunc, sed semper. Hoc autem verbo ostendit etiam ea, quæ ipse diceret a Spiritu sancto proficisci : maxime vero quoniam moriturus erat. Neque enim verisimile est illum id ignorasse, qui Spiritu plenus erat. Magna usus est et intrepida atque effusa loquendi libertate, atque illa ipsa, quæ dixit in illos, non erant ipsius, sed prophetarum. Semper, inquit, adversamini et contravenitis. Cum nollet esse sacrificia, sacrificabatis ; rursus cum vult, non sacrificatis. Rursus cum staret templum, simulacra colebatis : cum vult a templo vos sejungi, contrarium facitis. Non dixit autem, **70** Deo resistitis, sed Spiritui. Nulla enim differentia est inter Spiritum sanctum ac Deum. Resistitis sicut majores, ita vos quoque. Majus in ipsis malum esse demonstrat, quippe quod ab antiqua origine ad eos permanasset. Ita Christus quoque faciebat, quoniam multum semper majorum nomine se jactabant ac gloriabantur. Quem prophetarum majores vestri non sunt insectati? Si illos, qui prænuntiaverant ac præsignificaverant, majores vestri interfecerunt : nihil mirum si ego quoque qui prædico, quem illi venturum pranuntiaverant, a vobis, qui majorum nomine magnos vobis spiritus sumitis multumque gloriamini, interfectus sim. De adventu justi illius. Justi illius, ait : ut ostendat, injuste ab illis eum occisum esse. Nam si ille justus fuit ; valde injusti sunt, qui illum interfecerunt. Justum autem eum vocat quod ne illi quidem ipsi poterant inficiari. Nusquam enim eum tanquam injustum criminati sunt : qui enim potuissent eum, qui ne vitium quidem habebat? Duo autem illis crimina objicit, cædem et proditionem : proditores enim, inquit, et homicidæ fuistis. Qui dispositione et administratione angelorum accepistis legem, et non servastis. Id est, ab angelis constitutam atque sancitam, aut traditam ab illo, qui apparuit in rubo. Ostendit autem eos esse tales, qui nec Deo, nec angelis, nec prophetis, nec Spiritui sancto dicto audientes unquam nec fuerint, nec sint.

A Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε· οὐ νῦν μόνον[22], Δείκνυσι δὲ ἐκ τούτου, ὅτι καὶ αὐτὸς ἃ ἔλεγεν ἐκ Πνεύματος ἦν ἁγίου· ἄλλως τε δὲ μέλλων ἀποθνήσκειν· οὐδὲ γὰρ τοῦτο εἰκὸς αὐτὸν ἀγνοεῖν· πνεύματος ὄντα πλήρη. Πολλῇ κέχρηται καὶ ἀνυποστόλῳ τῇ παῤῥησίᾳ, καὶ αὐτὰ δὲ ἅπερ εἶπεν εἰς αὐτούς, οὐχὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ τῶν προφητῶν. Ἀεὶ, φησὶν, ἀντιπίπτετε· ὅτε οὐκ ἐβούλετο θυσίας εἶναι, ἐθύετε· ὅτε πάλιν βούλεται, οὐ θύετε· πάλιν ὅτε εἱστήκει ὁ ναὸς, εἰδώλα ἐθεραπεύετε· ὅτε βούλεται[24] χωρὶς[25] ναοῦ, τὸ ἐναντίον ποιεῖτε. Οὐκ εἶπε δὲ, τῷ Θεῷ ἀντιπίπτετε, ἀλλὰ, τῷ Πνεύματι· οὐδὲ μία γὰρ διαφορὰ τοῦ Πνεύματος καὶ Θεοῦ. Ἀντιπίπτετε ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν καὶ ὑμεῖς. Μεῖζον τὸ κακὸν ἐν αὐτοῖς ὂν ἐπιδείκνυσιν, ὡς ἄνωθεν εἰς αὐτοὺς κατιόν· οὕτω καὶ ὁ Χρι- B στὸς ἐποίει, ἐπειδὴ μεγάλα ἐπὶ τοῖς πατράσιν ἔγχουν. Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; Εἰ ἐκείνους τοὺς προκαταγγέλλοντας οἱ πατέρες ὑμῶν ἀπέκτειναν, οὐδὲν θαυμαστὸν καὶ ἐμὲ κηρύττοντα τὸν προκαταγγελθέντα ὑφ' ὑμῶν ἀναιρεθῆναι, τῶν ἐπὶ τοῖς πατράσι μέγα φρονούντων. Περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ δικαίου. Τοῦ δικαίου, φησὶ, δεικνὺς ὅτι ἀδίκως ἀνεῖλον. Εἰ γὰρ ἐκεῖνος δίκαιος, λίαν ἄδικοι οἱ ἐκεῖνον ἀνῃρηκότες. Δίκαιον δὲ αὐτὸν καλεῖ, ὃ οὐδὲ ἐκεῖνοι ἀρνήσασθαι ἠδύναντο. Οὐδαμοῦ γὰρ[26] αὐτὸν ὡς ἄδικον ἠτιάσαντο· πῶς γὰρ τὸν μηδὲ στέγην ἔχοντα ; Δύο δὲ αὐτοῖς ἐγκαλεῖ, φόνον καὶ προδοσίαν. Προδόται γὰρ καὶ φονεῖς, φησὶ, γεγένησθε. Οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε, τοῦτ' ἔστιν ὑπ' ἀγγέλων διατα- C χθέντα, ἢ ἐγχειρισθέντα διὰ τοῦ ὀφθέντος· ἐν τῇ βάτῳ. Δείκνυσι δὲ ὡς καὶ Θεῷ καὶ ἀγγέλοις καὶ προφήταις καὶ τῷ Πνεύματι ἀπειθήσαντας καὶ ἀπειθοῦντας.

VERS. 54. *Audientes autem hæc, dissecabantur cordibus suis, et stridebant dentibus suis in eum.*

VERS. 55. *Cum autem plenus esset Spiritus sancti, intuitus in cælum, vidit majestatem et gloriam Dei, et Jesum stantem a dextris Dei.*

VERS. 56. *Ac dicit : Ecce video cælos apertos et Filium hominis stantem a dextris Dei.*

Ἀκούοντες δὲ ταῦτα διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν, καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ' αὐτόν.

Ὑπάρχων δὲ πλήρης Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶδε δόξαν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ.

Καὶ εἶπεν· Ἰδοὺ θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους, καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ.

Si interficere volebant, qui sibat, ut non statim occiderent? Quia specie atque velamento rationi consentaneo facinus obvolvere volebant. Contumelia namque qua ipsi afficiebantur, non erat satis justa causa interficiendi, atque alioqui non erat ejus contumelia, sed prophetæ adversus illos criminatio, simul autem propter ea, quæ in ipsos admisisset, eum interficere videri nolebant : quemadmodum ne Christum quidem : sed propter impietatem. Non enim cæde se cruentare contenti erant :

Εἰ ἐβούλοντο ἀνελεῖν, πῶς; οὐκ ἀνεῖλαν εὐθέως; D Ὅτι πρόφασιν εὔλογον ἤθελον περιθεῖναι τῷ τολμήματι. Ἡ γὰρ εἰς αὐτοὺς ὕβρις οὐκ ἦν εὔλογος πρόφασις εἰς ἀναίρεσιν· ἄλλως δὲ οὐκ ἦν ἡ ὕβρις αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ προφήτου κατ' αὐτῶν κατηγορία· ἅμα δὲ οὐδὲ ἤθελον δοκεῖν διὰ τὰ εἰς αὐτοὺς αὐτὸν ἀνελεῖν ὥσπερ οὐδὲ τὸν Χριστὸν, ἀλλὰ δι' ἀσέβειαν· οὐ γὰρ ἠρκοῦντο εἰ; τὴν μιαιφονίαν, ἀλλ' ἐσπευδον καὶ ἐμελέτων καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ βλάψαι[27]. Ἐδεδίεσαν γὰρ μὴ ἀναιρούμενος διὰ τὴν εἰς αὐτοὺς ὕβριν, αἰ-

Variæ lectiones et notæ.

[22] ἀλλὰ ἀεί, [24] βούλεται, *erat.* [25] χωρίσαι, *fit.* [26] *Ista dictio erasa, ut non facile possem agnoscere quid fuisset scriptum ; sed sententia postulat talem, qualem posui, aut, γοῦν, aut similem.* [27] βλέψαι, *erat.*

Digitized by Google

δεσιμώτερος γένηται. Καὶ Ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ. Τὸ βέβαιον καὶ ἀμετακίνητον διὰ τῆς στάσεως δηλοῖ· ἄλλως τε καὶ πρὸς ἐκείνους ἀποδεκτὸν ἦν· καὶ ἑστῶτα τέως παρεδέξαντο.

A sed cogitabant ac nitebantur etiam ledere ejus famam et existimationem. Metuebant enim, ne si interficeretur propterea quod ipsos contumelia affecisset, majorem venerationem consequeretur. Et Jesum stantem a dextris Dei. Stabilitatem et immobilitatem **71** per stationem significet, atque alioquin id apud illos gratum et acceptum erat, ac stare eum tunc admittebant et concedebant.

Κράξαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ συνέσχον τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ' αὐτόν.

VERS. 57. *At illi magna voce exclamantes, continebant et obturabant aures suas, atque unanimiter impetum in eum faciebant.*

Καὶ ἐκβαλόντες ἔξω τῆς πόλεως, ἐλιθοβόλουν. Καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο τὰ ἱμάτια παρὰ τοὺς πόδας νεανίου, τοῦ[38] καλουμένου Σαύλου.

VERS. 58. *Ejectumque extra urbem lapidare cœperunt. Ac testes deposuerunt vestimenta sua juxta* [a] *pedes adolescentis, qui vocabatur Saulus.*

Καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν Στέφανον ἐπικαλούμενον καὶ λέγοντα· Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου.

VERS. 59. *Et lapidabant Stephanum invocantem ac dicentem : Domine Jesu, suscipe spiritum meum.*

Θεὶς δὲ τὰ γόνατα, ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ· Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Καὶ τοῦτο εἰπών, ἐκοιμήθη.

VERS. 60. *Positis autem genibus, clamavit voce magna : Domine, ne imputes illis hoc peccatum* [b]. *Atque hoc elocutus, obdormivit.*

B

Ὅπερ ἐπὶ Χριστοῦ ποιοῦσι, τοῦτο καὶ ἐνταῦθα· καθάπερ ἐκεῖνος εἶπεν· « Ὄψεσθε ἐκ δεξιῶν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καθήμενον· » καὶ βλασφημίαν τὸ πρᾶγμα καλέσαντες ὥρμησαν ἐπ' αὐτόν· οὕτω δὴ καὶ ἐνταῦθα. Ἀλλ' ἐκεῖ μὲν διέῤῥηξαν τὰ ἱμάτια· ὧδε δὲ συνέσχον τὰ ὦτα. Καὶ ἐκβαλόντες ἔξω τῆς πόλεως, ἐλιθοβόλουν· οὐδὲ ὅσον ἀπαρτίσαι τὸν λόγον ἀνασχόντες, ἐλιθοβόλουν αὐτόν. Καὶ μὴν εἰ ἐψεύδετο, ὡς μαινόμενον ἔδει ἀφεῖναι· εἰ δὲ ἠλήθευε, θαυμάσαι μᾶλλον· ἔξω δὲ τῆς πόλεως ἐκβαλόντες ἀναιροῦσιν, ὥσπερ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ. Καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο τὰ ἱμάτια παρὰ τοὺς πόδας νεανίου. Μάρτυρας λέγει, οὓς ὑπέβαλον καταψευδομαρτυρῆσαι αὐτοῦ. Δύο δὲ αἰνίττεται διὰ τούτων· ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ δοκοῦντες μαρτυρεῖν, πλέον ἦσαν πρὸς τὸν φόνον παρεσκευασμένοι· εἶτε καὶ τὰ ἱμάτια, ὥστε εἶναι κοῦφοι καὶ ἀπαραπόδιστοι εἰς τὸ λιθοβολεῖν, ἀπετίθεντο· καὶ ὅτι ὁ μέλλων ὕστερον κῆρυξ εἶναι τῆς οἰκουμένης, καὶ αὐτὸς τότε συνέπραττε τῷ φόνῳ· οὕτω θεία τις καὶ παράδοξος καὶ οὐ κατὰ ἄνθρωπον γέγονεν αὐτῷ ἡ μεταβολή. Τὸ δὲ, Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου, διδάσκοντος ἦν καὶ δεικνύοντος αὐτοὺς ὅτι οὐκ ἀπόλλυται. Καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν Στέφανον. [ΚΥΡΙΛΛΟΥ.] Ἐπειδὴ δὲ δικαίωμα διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀπλημμελὲς ἡ ἀνθρώπου φύσις ἐπλούτησε, κεκαινοτόμηκεν ὑμῖν τὸ μηκέτι μὲν εἰς ᾅδου τρέχειν τὰς ψυχὰς ἡμῶν καθὰ καὶ πρώην πέμπεσθαι δὲ εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος. Καὶ τοῦτο εἰδὼς ὁ ἅγιος Στέφανος, ἔφη· Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου· καὶ ὁ μακάριος δὲ Παῦλος γράφει· « Ὥστε καὶ οἱ πάσχοντες κατὰ θέλημα Θεοῦ, πιστῷ κτίστῃ παρατιθέσθωσαν τὰς ἑαυτῶν ψυχάς. » Θεὶς δὲ τὰ γόνατα ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ· Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Οὐχ ἁπλῶς, φησὶ, εὔχεται, ἀλλὰ μετὰ προσοχῆς· μέχρι γὰρ τούτου συνεχώρησεν ὁ Θεὸς αὐτῷ τὴν ψυχὴν εἶναι. Ὅρα

Quod tempore Christi fecerant, hoc etiam hic fecerunt. Quemadmodum ille dixerat : « Videbitis a dextris Filium Dei sedentem » et eam rem illi blasphemiam, seu crimen læsæ majestatis divinæ vocantes, impetum in eum fecerunt : ita nimirum etiam hic. Sed illic quidem discinderunt vestimenta : hic vero continuerunt aures. Et ejectum extra urbem lapidare cœperunt. Ne tantisper quidem quieti, donec orationem absolveret, lapidare cum cœperunt. Atqui, si mentiebatur, tanquam insanum et furiosum eum dimittere oportebat, sin autem vera dicebat, magis admirari. Extra urbem autem ejectum occidunt : quemadmodum etiam tempore Christi in ipso fecerunt. Et testes deposuerunt vestimenta juxta pedes adolescentis. Testes vocat, quos subornaverant, ut adversus illum falsum testimonium dicerent. Porro duas res innuit per hæc : nempe etiam illos, qui videbantur testes esse, magis ad cædem fuisse paratos, siquidem etiam vestimenta, ut leves et expediti ad lapidandum essent, deponebant : præterea illum, qui postea orbis terrarum præco futurus erat, etiam ipsum tunc cædem adjuvisse : adeo divinam quamdam, novam, inopinatam, non exspectatam, nec humanam consecutus est mutationem. Cæterum quod dixit : Domine Jesu, suscipe spiritum meum : docentis erat et ostendentis eis, sese non perire. Et lapidabant Stephanum. Quandoquidem autem justificatio per fidem in Christum contingit, ac per illum ipsum hoc boni consecuta est humana natura, ut non erret, nec offendat : hanc novam nobis rationem confecit, ut ad inferos quidem animæ nostræ jam non amplius, ut antea currant, sed mittantur in manus Dei viventis. Idque haud ignorans sanctus Stephanus, Domine Jesu, inquit, suscipe spiritum meum. Ac beatus item Paulus scribit : « Itaque etiam qui voluntate Dei patiuntur, fideli Creatori

C

D

Variæ lectiones et notæ.

[38] *Articulus*, τοῦ, *desideratur in vulgato.*

[a] V. *secus.* [b] V. *ne statuas illis hoc peccatum.*

Digitized by Google

dicebat. Vos semper resistitis Spiritui sancto. Non modo nunc, sed semper. Hoc autem verbo ostendit etiam ea, quæ ipse diceret a Spiritu sancto proficisci : maxime vero quoniam moriturus erat. Neque enim verisimile est illum id ignorasse, qui Spiritu plenus erat. Magna usus est et intrepida atque effusa loquendi libertate, atque illa ipsa, quæ dixit in illos, non erant ipsius, sed prophetarum. Semper, inquit, adversamini et contravenitis. Cum nollet esse sacrificia, sacrificabatis ; rursus cum vult, non sacrificatis. Rursus cum staret templum, simulacra colebatis : cum vult a templo vos sejungi, contrarium facitis. Non dixit autem, **70** Deo resistitis, sed Spiritui. Nulla enim differentia est inter Spiritum sanctum ac Deum. Resistitis sicut majores, ita vos quoque. Majus in ipsis malum esse demonstrat, quippe quod ab antiqua origine ad eos permanasset. Ita Christus quoque faciebat, quoniam multum semper majorum nomine se jactabant ac gloriabantur. Quem prophetarum majores vestri non sunt insectati? Si illos, qui prænuntiaverant ac præsignificaverant, majores vestri interfecerunt : nihil mirum si ego quoque qui prædico, quem illi venturum pranuntiaverant, a vobis, qui majorum nomine magnos vobis spiritus sumitis multumque gloriamini, interfectus sim. De adventu justi illius. Justi illius, ait : ut ostendat, injuste ab illis eum occisum esse. Nam si ille justus fuit ; valde injusti sunt, qui illum interfecerunt. Justum autem eum vocat quod ne illi quidem ipsi poterant inficiari. Nusquam enim eum tanquam injustum criminati sunt : qui enim potuissent eum, qui ne reum quidem habebat? Duo autem illis crimina objicit, cædem et proditionem : proditores enim, inquit, et homicidæ fuistis. Qui dispositione et administratione angelorum accepistis legem, et non servastis. Id est, ab angelis constitutam atque sancitam, aut traditam ab illo, qui apparuit in rubo. Ostendit autem eos esse tales, qui nec Deo, nec angelis, nec prophetis, nec Spiritui sancto dicto audientes unquam nec fuerint, nec sint.

A Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε· οὐ νῦν μόνον[22]. Δείκνυσι δὲ ἐκ τούτου, ὅτι καὶ αὐτὸς ἃ ἔλεγεν ἐκ Πνεύματος ἦν ἁγίου· ἄλλως τε δὲ μέλλων ἀποθνήσκειν· οὐδὲ γὰρ τοῦτο εἰκὸς αὐτὸν ἀγνοεῖν· πνεύματος ὄντα πλήρη. Πολλῇ κέχρηται καὶ ἀνυποστόλῳ τῇ παῤῥησίᾳ, καὶ αὐτὰ δὲ ἅπερ εἶπεν εἰς αὐτούς, οὐχὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ τῶν προφητῶν. Ἀεὶ, φησὶν, ἀντιπίπτετε· ὅτε οὐκ ἐβούλετο Θυσίας εἶναι, ἐθύετε· ὅτε πάλιν βούλεται, οὐ θύετε· πάλιν ὅτε ἑστήκει ὁ ναὸς, εἰδωλα ἐθεραπεύετε· ὅτε βούλεται[24] χωρὶς[25] ναοῦ, τὸ ἐναντίον ποιεῖτε. Οὐκ εἶπε δὲ, τῷ Θεῷ ἀντιπίπτετε, ἀλλὰ, τῷ Πνεύματι· οὐδὲ μία γὰρ διαφορὰ τοῦ Πνεύματος καὶ Θεοῦ. Ἀντιπίπτετε ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν καὶ ὑμεῖς. Μεῖζον τὸ κακὸν ἐν αὐτοῖς ὂν ἐπιδείκνυσιν, ὡς ἄνωθεν εἰς αὐτοὺς κατιόν· οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἐποίει, ἐπειδὴ μεγάλα ἐπὶ τοῖς πατράσιν ἐτύγχανον. Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; Εἰ ἐκείνους τοὺς προκαταγγέλλοντας οἱ πατέρες ὑμῶν ἀπέκτειναν, οὐδὲν θαυμαστὸν καὶ ἐμὲ κηρύττοντα τὸν προκαταγγελθέντα ὑφ' ὑμῶν ἀναιρεθῆναι, τῶν ἐπὶ τοῖς πατράσι μέγα φρονούντων. Περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ δικαίου. Τοῦ δικαίου, φησὶ, δεικνὺς ὅτι ἀδίκως ἀνεῖλον. Εἰ γὰρ ἐκεῖνος δίκαιος, λίαν ἄδικοι οἱ ἐκείνων ἀνῃρηκότες. Δίκαιον δὲ αὐτὸν καλεῖ, ὃ οὐδὲ ἐκεῖνοι ἀρνήσασθαι ἠδύναντο. Οὐδαμοῦ γὰρ[26] αὐτὸν ὡς ἄδικον ᾐτιάσαντο· πῶς γὰρ τὸν μηδὲ στέγην ἔχοντα ; Δύο δὲ αὐτοῖς ἐγκαλεῖ, φόνον καὶ προδοσίαν. Προδόται γὰρ καὶ φονεῖς, φησὶ, γεγένησθε. Οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε, τοῦτ' ἔστιν ὑπ' ἀγγέλων διαταχθέντα, ἢ ἐγχειρισθέντα διὰ τοῦ ὀφθέντος· ἐν τῇ βάτῳ. Δείκνυσι δὲ ὡς καὶ Θεῷ καὶ ἀγγέλοις καὶ προφήταις καὶ τῷ Πνεύματι ἀπειθήσαντας καὶ ἀπειθοῦντας.

B

C

Si interficere volebant, qui fiebat, ut non statim occiderent? Quia specie atque velamento rationi consentaneo facinus obvolvere volebant. Contumelia namque qua ipsi afficiebantur, non erat satis justa causa interficiendi, atque alioqui non erat ejus contumelia, sed prophetæ adversus illos criminatio, simul autem propter ea, quæ in ipsos admisisset, eum interficere videri nolebant : quemadmodum ne Christum quidem : sed propter impietatem. Non enim cæde se cruentare contenti erant :

D Εἰ ἐβούλοντο ἀνελεῖν, πῶς; οὐκ ἀνεῖλον εὐθέως; Ὅτι πρόφασιν εὔλογον ἤθελον περιθεῖναι τῷ τολμήματι. Ἡ γὰρ εἰς αὐτοὺς ὕβρις οὐκ ἦν εὔλογος πρόφασις εἰς ἀναίρεσιν· ἄλλως δὲ οὐκ ἦν ἡ ὕβρις αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ προφήτου κατ' αὐτῶν κατηγορία· ἅμα δὲ οὐδὲ ἤθελον δοκεῖν διὰ τὰ εἰς αὐτοὺς αὐτὸν ἀνελεῖν· ὥσπερ οὐδὲ τὸν Χριστὸν, ἀλλὰ δι' ἀσέβειαν· οὐ γὰρ ἠρκοῦντο εἰς τὴν μιαιφονίαν, ἀλλ' ἐσπευδον καὶ ἐμελέτων καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ βλάψαι[27]. Ἐδίδιεσαν γὰρ μὴ ἀναιρούμενος διὰ τὴν εἰς αὐτοὺς ὕβριν, αἰ-

VERS. 51. *Audientes autem hæc, dissecabantur cordibus suis, et stridebant dentibus suis in eum.*

VERS. 55. *Cum autem plenus esset Spiritus sancti, intuitus in cœlum, vidit majestatem et gloriam Dei, et Jesum stantem a dextris Dei.*

VERS. 56. *Ac dicit : Ecce video cœlos apertos et Filium hominis stantem a dextris Dei.*

Ἀκούοντες δὲ ταῦτα διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν, καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ' αὐτόν.

Ὑπάρχων δὲ πλήρης Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶδε δόξαν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ.

Καὶ εἶπεν· Ἰδοὺ θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους, καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ.

Variæ lectiones et notæ.

[22] ἀλλὰ ἀεί, [24] βούληται, *erat.* [25] χωρίσαι, *ter.* [26] *Ista dictio erasa, ut non facile possem agnoscere quid fuisset scriptum ; sed sententia postulat talem, qualem posui, aut, γοῦν, aut similem.* [27] βλέψαι, *erat.*

Digitized by Google

δεσιμώτερος γένηται. Καὶ Ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ. Τὸ βέβαιον καὶ ἀμεταχίνητον διὰ τῆς στάσεως δηλοῖ· ἄλλως τε καὶ πρὸς ἐκείνους ἀποδεκτὸν ἦν· καὶ ἑστῶτα τέως παρεδέξαντο.

Jesum stantem a dextris Dei. Stabilitatem et immobilitatem 71 per stationem significet, atque aliquin id apud illos gratum et acceptum erat, ac stare eum tunc admittebant et concedebant.

Κράξαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ συνέσχον τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ' αὐτόν.

Καὶ ἐκβαλόντες ἔξω τῆς πόλεως, ἐλιθοβόλουν. Καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο τὰ ἱμάτια παρὰ τοὺς πόδας νεανίου, τοῦ[38] καλουμένου Σαύλου.

Καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν Στέφανον ἐπικαλούμενον καὶ λέγοντα· Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου.

Θεὶς δὲ τὰ γόνατα, ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ· Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Καὶ τοῦτο εἰπών, ἐκοιμήθη.

Ὅπερ ἐπὶ Χριστοῦ ποιοῦσι, τοῦτο καὶ ἐνταῦθα· καθάπερ ἐκεῖνος εἶπεν· « Ὄψεσθε ἐκ δεξιῶν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καθήμενον· » καὶ βλασφημίαν τὸ πρᾶγμα καλέσαντες ὥρμησαν ἐπ' αὐτόν· οὕτω δὴ καὶ ἐνταῦθα. Ἀλλ' ἐκεῖ μὲν διέῤῥηξαν τὰ ἱμάτια· ὧδε δὲ συνέσχον τὰ ὦτα. Καὶ ἐκβαλόντες ἔξω τῆς πόλεως, ἐλιθοβόλουν· οὐδὲ ὅσον ἀπαρτίσαι τὸν λόγον ἀνασχόντες, ἐλιθοβόλουν αὐτόν. Καὶ μὴν εἰ ἐψεύδετο, ὡς μαινόμενον ἔδει ἀφεῖναι· εἰ δὲ ἠλήθευε, θαυμάσαι μᾶλλον· ἔξω δὲ τῆς πόλεως ἐκβαλόντες ἀναιροῦσιν, ὥσπερ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ. Καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο τὰ ἱμάτια παρὰ τοὺς πόδας νεανίου. Μάρτυρας λέγει, οὓς ὑπέβαλον καταψευδομαρτυρῆσαι αὐτοῦ. Δύο δὲ αἰνίττεται διὰ τούτων· ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ δοκοῦντες μαρτυρεῖν, πλέον ἦσαν πρὸς τὸν φόνον παρεσκευασμένοι· εἴτε καὶ τὰ ἱμάτια, ὥστε εἶναι κοῦφοι καὶ ἀπαραπόδιστοι εἰς τὸ λιθοβολεῖν, ἀπετίθεντο· καὶ ὅτι ὁ μέλλων ὕστερον κῆρυξ εἶναι τῆς οἰκουμένης, καὶ αὐτὸς τότε συνέπραττε τῷ φόνῳ· οὕτω θεία τις καὶ παράδοξος καὶ οὐ κατὰ ἄνθρωπον γέγονεν αὐτῷ ἡ μεταβολή. Τὸ δὲ, Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου, διδάσκοντος ἦν καὶ δεικνύοντος αὐτοὺς ὅτι οὐκ ἀπόλλυται. Καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν Στέφανον. [ΚΥΡΙΛΛΟΥ.] Ἐπειδὴ δὲ δικαίωμα διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀπλημμελὲς ἡ ἀνθρώπου φύσις ἐκλούτησε, κεκαινοτόμηκεν ὑμῖν τὸ μηκέτι μὲν εἰς ᾅδου τρέχειν τὰς ψυχὰς ἡμῶν καθὰ καὶ πρώην πέμπεσθαι δὲ εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος. Καὶ τοῦτο εἰδὼς ὁ ἅγιος Στέφανος, ἔφη· Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου· καὶ ὁ μακάριος δὲ Παῦλος γράφει· « Ὥστε καὶ οἱ πάσχοντες κατὰ θέλημα Θεοῦ, πιστῷ κτίστῃ παρατιθέσθωσαν τὰς ἑαυτῶν ψυχάς. » Θεὶς δὲ τὰ γόνατα ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ· Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Οὐχ ἁπλῶς, φησὶ, εὔχεται, ἀλλὰ μετὰ προσοχῆς· μέχρι γὰρ τούτου συνεχώρησεν ὁ Θεὸς αὐτῷ τὴν ψυχὴν εἶναι. Ὅρα

A sed cogitabant ac nitebantur etiam ladere ejus famam et existimationem. Metuebant enim, ne si interficeretur propterea quod ipsos contumelia affecisset, majorem venerationem consequeretur. Et

B

C

D

Vers. 57. *At illi magna voce exclamantes, continebant et obturabant aures suas, atque unanimiter impetum in eum faciebant.*

Vers. 58. *Ejectumque extra urbem lapidare cœperunt. Ac testes deposuerunt vestimenta sua juxta* [a] *pedes adolescentis, qui vocabatur Saulus.*

Vers. 59. *Et lapidabant Stephanum invocantem ac dicentem : Domine Jesu, suscipe spiritum meum.*

Vers. 60. *Positis autem genibus, clamavit voce magna : Domine, ne imputes illis hoc peccatum* [b]. *Atque hoc elocutus, obdormivit.*

Quod tempore Christi fecerant, hoc etiam hic fecerunt. Quemadmodum ille dixerat : « Videbitis a dextris Filium Dei sedentem » et eam rem illi blasphemiam, seu crimen læsæ majestatis divinæ vocantes, impetum in eum fecerunt : ita nimirum etiam hic. Sed illic quidem discinderunt vestimenta : hic vero continuerunt aures. Et ejectum extra urbem lapidare cœperunt. Ne tantisper quidem quieti, donec orationem absolveret, lapidare cum cœperunt. Atqui, si mentiebatur, tanquam insanum et furiosum cum dimittere oportebat, sin autem vera dicebat, magis admirari. Extra urbem autem ejectum occidunt : quemadmodum etiam tempore Christi in ipso fecerunt. Et testes deposuerunt vestimenta juxta pedes adolescentis. Testes vocat, quos subornaverant, ut adversus illum falsum testimonium dicerent. Porro duas res innuit per hæc : nempe etiam illos, qui videbantur testes esse, magis ad cædem fuisse paratos, siquidem etiam vestimenta, ut leves et expediti ad lapidandum essent, deponebant : præterea illum, qui postea orbis terrarum præco futurus erat, etiam ipsum tunc cædem adjuvisse : adeo divinam quamdam, novam, inopinatam, non exspectatam, nec humanam consecutus est mutationem. Cæterum quod dixit : Domine Jesu, suscipe spiritum meum : docentis erat et ostendentis eis, sese non perire. Et lapidabant Stephanum. Quandoquidem autem justificatio per fidem in Christum contingit, ac per illum ipsum hoc boni consecuta est humana natura, ut non erret, nec offendat : hanc novam nobis rationem confecit, ut ad inferos quidem animæ nostræ jam non amplius, ut antea currant, sed mittantur in manus Dei viventis. Idque haud ignorans sanctus Stephanus, Domine Jesu, inquit, suscipe spiritum meum. Ac beatus item Paulus scribit : « Itaque etiam qui voluntate Dei patiuntur, fideli Creatori

Variæ lectiones et notæ.

[38] *Articulus*, τοῦ, *desideratur in vulgato.*

[a] V. *secus.* [b] V. *ne statuas illis hoc peccatum.*

Digitized by Google

animas 72 suas committant atque commendent. » Positis autem genibus exclamavit voce magna: Domine, ne imputes eis hoc peccatum. Non simpliciter, inquit, precatur, sed cum consideratione atque attentione. Nam tantisper animam ei adesse Deus concedebat. Vide autem vocem, et in malis patientiam immensam. Illinc ostendit, ne illa quidem priora, quæ in illos dixerat, iracundiæ furorisve alicujus fuisse: sed ut exacerbaret, convinceret, attraheret, alliceret.

A δὲ φωνὴν καὶ ἀνεξικακίας ὑπερβολήν. Ἐντεῦθεν δείκνυσιν, ὅτι οὐδὲ τὰ πρότερα ἃ εἰς αὐτοὺς εἶπε, θυμοῦ τινος ἦσαν, ἀλλ' ὥστε στύψαι καὶ ἐλέγξαι καὶ ἐπισπάσασθαι.

CAPUT VIII.

VERS. 1. *Cæterum Saulus erat ex iis, quibus probabatur illum interfici. Orta est autem in illo die persecutio magna adversus Ecclesiam Hierosolymitanam, atque omnes dilapsi sunt in fines Judææ atque Samariæ, apostolis exceptis.*

VERS. 2. *Curaverunt autem una funus Stephani viri religiosi, magnumque plangorem ei fecerunt.*

VERS. 3. *Porro Saulus vastabat Ecclesiam, et in* B *domos ingrediens, trahensque viros et mulieres, tradebat in custodiam.*

VERS. 4. *Atque illi quidem, qui dispersi erant, quacunque iter faciebant, verbum Dei annuntiabant.*

Ipsi, inquit, apostoli non dilapsi sunt, sed erant Hierosolymis. Ubi enim major belli moles erat, illic stare primarios bellatores, in acie collocari, cæterisque exemplum fortitudinis animique præsentiæ proponi [u] oportebat. Curaverunt autem una funus Stephani [v] viri religiosi, magnumque plangorem ei fecerunt. Si religiosi erant, cur plangorem faciebant? Quia nondum erant perfecti: atque alioqui quis non planxisset, tali doctrina, tali præsidio, talibus signis carere coactus, et illum manibetum C lapidibus obrutum, mortuum jacentem videns? Saulus autem vastabat Ecclesiam. Ingens furor, quod et solus erat, et in ædes irruebat: animam enim suam dederat pro lege.

VERS. 5. *Cæterum Philippus cum devenisset in urbem Samariæ, prædicabat Christum.*

VERS. 6. *Attendebant autem unanimiter turbæ quæ dicebantur a Philippo, quod et audirent et viderent signa, quæ faciebat.*

VERS. 7. *Ex multis enim, qui ab iis opprimebantur, spiritus impuri magna voce clamantes exibant. Multi item paralytici et claudi curati sunt.*

VERS. 8. *Fuit ergo gaudium magnum in illa urbe.*

Non apostolus Philippus, qui recensebatur inter illos duodenos, sed unus de septenis illis, qui delecti erant ad dispensationem 73 viduarum hic est qui et Eunuchum baptizavit, et Simoni fidei tradidit rudimenta. Et audi ipsum Lucam dicentem: Interfecto Stephano ingens adversus Ecclesiam persecutio orta est, et omnes dilapsi sunt in partes Judææ et Samariæ, præterquam apostoli. Unde perspicuum est apostolum Philippum una

ΚΕΦΑΛ. Β'.

Σαῦλος δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ. Ἐγένετο δὲ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ διωγμὸς μέγας ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις· πάντες δὲ [29] *διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας, πλὴν τῶν ἀποστόλων.*

Συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς· καὶ ἐποιήσαντο κοπετὸν μέγαν ἐπ' αὐτῷ.

Σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν Ἐκκλησίαν, κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος, σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας παρεδίδου εἰς φυλακήν.

Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες, διῆλθον εὐαγγελιζόμενοι τὸν λόγον.

Αὐτοὶ, φησὶν, οἱ ἀπόστολοι οὐ διεσπάρησαν, ἀλλ' ἦσαν ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἔνθα γὰρ πλείων [30] ὁ πόλεμος, ἐκεῖ παρατάττεσθαι τοὺς πρωταγωνιστὰς ἔδει καὶ ἑτέροις προσκεῖσθαι ἀνδρείας [31] ὑπόδειγμα καὶ θάρσους. Συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς. Εἰ εὐλαβεῖς ἦσαν, πῶς ἐποιοῦντο κοπετόν; Ὅτι οὔπω ἦσαν τέλειοι· ἄλλως τε δὲ, τίς οὐκ ἂν ἐκόψατο τοιαύτης διδασκαλίας καὶ προστασίας καὶ σημείων τοιούτων ἀποστερούμενος, καὶ ὁρῶν τὸν πρᾶον ἐκεῖνον νεκρὸν λιθόλευστον κείμενον; Σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν Ἐκκλησίαν. Πολλὴ ἡ μανία· καὶ τὸ μόνον εἶναι αὐτὸν, καὶ τὸ ἐπιπηδᾷν τοῖς οἴκοις· τὴν γὰρ ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ νόμου ἦν δεδωκώς.

Φίλιππος δὲ κατελθὼν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας, ἐκήρυσσε τὸν Χριστόν [32].

Προσεῖχόν τε οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοὺς καὶ βλέπειν τὰ σημεῖα, ἃ ἐποίει.

Πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόντων πνεύματα ἀκάθαρτα, βοῶντα φωνῇ [33] *μεγάλῃ ἐξήρχετο. Πολλοὶ δὲ παραλελύμενοι καὶ χωλοὶ ἐθεραπεύθησαν.*

Καὶ ἐγένετο χαρὰ μεγάλη ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ.

D

Οὐχ ὁ ἀπόστολος Φίλιππος ὁ ἐν τοῖς δεκαδύο καταλεγόμενος ἦν, ἀλλ' εἷς τῶν ἑπτὰ τῶν ἐκλεγέντων πρὸς τὴν τῶν χηρῶν οἰκονομίαν, οὗτός ἐστιν, ὁ καὶ τὸν Εὐνοῦχον βαπτίσας, καὶ τὸν Σίμωνα κατηχήσας. Καὶ ἄκουε αὐτοῦ τοῦ Λουκᾶ λέγοντος, Ἀναιρεθέντος Στεφάνου διωγμὸς ἐγένετο μέγας ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν, πάντες δὲ διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ τῆς Σαμαρείας, πλὴν τῶν ἀποστόλων. Ὡς δῆλον εἶναι ὅτι ὁ ἀπόστολος Φίλιππος σὺν τοῖς ἄλλοις

Variæ lectiones et notæ.

[29] *In vulgato est*, τε. [30] πλεῖον, *erat*. [31] *Isc.* προκεῖσθαι ἀνδρίας. [32] *In vulgato est*: ἐκήρυσσεν αὐτοῖς τὸν Χριστόν. [33] *In vulgato est*, μεγάλῃ φωνῇ.

[u] *Pro*, προσκεῖσθαι, *lego*, προκεῖσθαι [v] E. *curaverunt autem una Stephanum*. C. *Stephano parentarunt*.

Digitized by Google

ἀποστόλοις ἐν Ἱεροσολύμοις κατέμεινεν. Ἔστι δὲ καὶ τοῦτο πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι Φίλιππος μὲν ἐβάπτισε τοὺς ἐν Σαμαρείᾳ μαθητευθέντας· Πέτρος δὲ καὶ Ἰωάννης οἱ ἀπόστολοι καταβάντες ἀπὸ Ἱεροσολύμων πρὸς αὐτοὺς, τὴν τοῦ Πνεύματος χάριν παρέσχοντο. Εἰ δὲ εἷς τῶν ἀποστόλων οὗτος ἐτύγχανεν, εἶχεν ἂν τὴν αὐθεντείαν τῆς τοῦ Πνεύματος δόσεως· βαπτίζει δὲ μόνον ὡς μαθητής· τὴν δὲ χάριν τελειοῦσιν οἱ ἀπόστολοι, οἷς ἡ τῆς τοιαύτης δόσεως αὐθεντεία ἐδόθη. Ἄλλοι δὲ λέγουσιν ὅτι διὰ τοῦτο ὁ Φίλιππος οὐ κατήγαγεν ἐπὶ τοὺς βαπτισθέντας τὸ Πνεῦμα, ὅτι διάκονος ἦν μόνον παρὰ τῶν περὶ Στέφανον προβληθείς, οὐ μὴν καὶ πρεσβυτέρου ἀξίαν εἶχεν, ἢ ἐπισκόπου, ὡς οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου. Ὅτι δὲ διάκονος ἦν, μαρτυρεῖ ὁ Παῦλος ἐν τοῖς κανόσιν, οὐ μόνον περὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ περὶ Ἀνανίου, ὃς ἐβάπτισεν αὐτὸν τὸν Παῦλον. Διάκονος δὲ ὢν, ἐβάπτισε πρῶτον μὲν διὰ τὸ σπάνιν εἶναι ἐν Σαμαρείᾳ πρεσβυτέρων· ἔξεστι δὲ ἐν ἀνάγκῃ καὶ τῷ διακόνῳ βαπτίζειν, μὴ ὄντος πρεσβυτέρου, καθὼς αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ἐδίδαξε, προτρεψάμενον αὐτῷ [34] ἐπὶ τὸ πλησιάσαι τῷ Εὐνούχῳ. Σημειωτέον δὲ ὅτι μετὰ τὸ βάπτισμα τῇ τῶν χειρῶν ἐπιθέσει ἐπιφοιτᾷ δι' εὐχῆς ἐπὶ τοὺς βαπτιζομένους εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Διὸ καὶ μέχρι νῦν ἡ τάξις οὕτω φυλάττεται.

A cum cæteris Hierosolymis permansisse. Facit autem etiam hoc ad demonstrationem. Nam Philippus quidem baptizavit eos, qui in Samaria verbum Dei didicerant : Petrus autem et Joannes apostoli Hierosolymis ad eos profecti, donum Spiritus sancti illis præstiterunt. Quod si hic unus fuisset apostolorum, habuisset utique auctoritatem dandi Spiritus sancti : sed baptizat duntaxat, tanquam discipulus : donum autem ac gratiam sancti Spiritus tanquam rei perfectionem addunt apostoli, quibus hujusmodi donationis faciendæ auctoritas data erat. Alii autem dicunt, idcirco Philippum non superinduxisse Spiritum sanctum super baptizatos, quod diaconus duntaxat esset, ab Stephano nominatus atque promotus, presbyteri autem vel episcopi, sicut discipuli Domini, auctoritatem non haberet. Porro diaconum illum fuisse testatur Paulus in regulis, non modo de hoc ipso loquens, verum etiam de Anania, qui ipsum Paulum baptizavit. Cæterum diaconus cum esset, baptizavit primum quidem, quod penuria presbyterorum esset in Samaria : licet autem in necessitate etiam diacono baptizare, ubi presbyter non est, quemadmodum docuit ipse Spiritus, hortatus ipsum Philippum, ut propius accederet ad Eunuchum. Notandum est autem, post baptisma impositis manibus per precationem super baptizatos in nomine Domini Jesu venire Spiritum sanctum. Quamobrem etiam usque adhuc talis ordo servatur.

B

Ἀνὴρ δέ τις ὀνόματι Σίμων προϋπῆρχεν ἐν τῇ πόλει μαγεύων, καὶ ἐξιστῶν τὸ ἔθνος τῆς Σαμαρείας λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν.

C

Vers. 9. *Erat autem jam antea in illa urbe vir quidam nomine Simon artem magicam exercens, et admiratione sui attonitæ et obstupefactæ genti Samariæ imponens, qui diceret se esse quemdam magnum.*

ὯΙ προσεῖχον ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, λέγοντες· Οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη.

Προσεῖχον δὲ αὐτῷ διὰ τὸ ἱκανῷ χρόνῳ ταῖς μαγείαις ἐξεστακέναι αὐτούς.

Vers. 10. *Cui omnes tam summi quam infimi auscultabant, dicentes : Hic est potentia Dei illa magna.*

Vers. 11. *Attendebant autem eum, propterea quod magicis præstigiis atque ludibriis satis multo jam tempore eis attonitis et obstupefactis imposuisset* [x], *animosque eorum ac mentes cepisset.*

Ὅτε δὲ ἐπίστευσαν τῷ Φιλίππῳ, εὐαγγελιζομένῳ τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ ὀνόματος [35] Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐβαπτίζοντο ἄνδρες καὶ γυναῖκες.

Vers. 12. *Cum autem credidisset Philippo annuntianti atque docenti quæ pertinent ad regnum Dei, et nomen Jesu Christi, baptizabantur tum viri tum mulieres.*

Ὁ δὲ Σίμων καὶ αὐτὸς ἐπίστευσε· καὶ βαπτισθεὶς ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ· θεωρῶν τε δυνάμεις καὶ σημεῖα γινόμενα ἐξίστατο.

D

Vers. 13. *Itaque Simon et ipse credidit, et baptizatus frequens et assiduus erat cum Philippo* [y] : *cumque videret virtutes et signa fieri, attonitus admirabatur.*

Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι, ὅτι δέδεκται ἡ Σαμαρεία τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἐπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην.

74 Vers. 14. *Porro cum audissent apostoli, qui erant Jerosolymis, ab Samaria verbum Dei esse receptum, miserunt ad eos Petrum et Joannem.*

Οἵτινες καταβάντες, προσηύξαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως λάβωσι Πνεῦμα ἅγιον.

Vers. 15. *Qui cum descendissent illo, oraverunt pro eis, ut acciperent Spiritum sanctum.*

Variæ lectiones et notæ.

[34] Ισ. αὐτόν. [35] *In vulgato hic additur articulus* τοῦ.

[x] V. *dementasset eos.* [y] V. *adhærebat Philippo.*

Digitized by Google

VERS. 16. *Nondum enim super quemquam illorum erat delapsus : sed baptizati duntaxat erant in nomine Christi Jesu.*

VERS. 17. *Tunc manus ei imponebant, et accipiebant Spiritum sanctum.*

VERS. 18. *Conspicatus autem Simon per impositionem manuum apostolorum dari Spiritum sanctum, attulit eis pecunias,*

VERS. 19. *Ac dixit : Date mihi quoque istam potestatem, ut cuicunque imposuero manus, accipiat Spiritum sanctum.*

VERS. 20. *At Petrus dixit ad eum : Abi*[x]*, inquit, cum tua pecunia in malam rem, qui donum Dei pecuniis comparandum existimasti.*

VERS. 21. *Non es neque particeps neque consors hujus rationis atque doctrinæ. Cor enim tuum non est rectum coram Deo.*

Vide aliam tentationem, nempe eam, quæ accidit per Simonem. Ait autem, quod cum etiam magnam potentiam esse putabant. Adeo spatio temporis et magicis præstigiis atque ludibriis erant decepti : donec Philippus adveniens errore eos liberavit. Dicebat enim Simon Judæis quidem : Ego sum Pater : Samaritanis autem, Ego sum Christus. Itaque Simon et ipse credidit. Non fidei gratia, sed, ut et ipse faceret signa. Qui igitur ille videbatur facere signa? Fingebat, atque præstigiis imponebat. Forsitan autem etiam eos, qui a dæmonibus premebantur atque vexabantur, coercebat, et ut suam, ita apostolorum quoque professionem artis alicujus esse existimabat. Quamobrem etiam pecuniam dabat : ne autem rursus abigeretur, idcirco frequens et assiduus erat cum Philippo.

VERS. 22. *Desiste igitur ab ista nequitia tua, et redi ad sanitatem*[a]*, Deumque ora, si forte tibi remittatur cogitatio cordis tui.*

VERS. 23. *In felle enim amaritudinis et obstrictione improbitatis video te versari.*

VERS. 24. *Respondens autem Simon dixit : Deprecamini vos Dominum pro me ne quid mihi eveniat eorum, quæ dixistis.*

VERS. 25. *Atque illi quidem testificati et locuti verbum Dei, reversi sunt in Jerusalem, multosque vicos Samaritanorum doctrina evangelica instruxerunt.*

Supervacuum esset illud, Desiste, quod 75 Simoni dicebatur, qui ex constitutione malus erat, juxta fabulas hæreticorum. Aiunt enim hominem hactenus malum non esse capacem ejus, quæ ex destinata voluntate fit, mutationis. Sed non frustra dictum est : Desiste igitur, et ad sanitatem redi, suæ potestatis igitur atque arbitrii erat etiam ipse.

A Οὔπω γὰρ ἦν ἐπ' οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπεπτωκὸς· μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.

Τότε ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ'[36] αὐτοὺς, καὶ ἐλάμβανον Πνεῦμα ἅγιον.

Θεασάμενος δὲ[37] Σίμων ὅτι διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων δίδοται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, προσήνεγκεν αὐτοῖς χρήματα.

Λέγων· Δότε κἀμοὶ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἵνα ᾧ ἐὰν ἐπιθῶ τὰς χεῖρας, λαμβάνῃ Πνεῦμα ἅγιον.

Πέτρος δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν· Τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἰς ἀπώλειαν[38]· ὅτι τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ ἐνόμισας διὰ χρημάτων κτᾶσθαι.

B Οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ· ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Ὅρα καὶ ἕτερον πειρασμὸν τὸν τοῦ Σίμωνος. Φησὶ δὲ ὅτι καὶ μεγάλην αὐτὸν δύναμιν ἐνόμιζον· οὕτως ἦσαν τῷ χρόνῳ καὶ ταῖς μαγείαις ἐξηπατημένοι[39]· μέχρις ἂν Φίλιππος ἐπιστὰς, τῆς πλάνης αὐτοὺς ἀπήλλαξεν. Ἔλεγε γὰρ ὁ Σίμων τοῖς μὲν Ἰουδαίοις, Ἐγώ εἰμι ὁ Πατήρ· τοῖς δὲ Σαμαρείταις, Ἐγώ εἰμι ὁ Χριστός. Ὁ δὲ Σίμων καὶ αὐτὸς ἐπίστευσεν· οὐ πίστεως ἕνεκεν, ἀλλ' ὥστε καὶ αὐτὸν ποιεῖν σημεῖα. Πῶς οὖν ἐκεῖνος ἐδόκει ποιεῖν σημεῖα; Ἐφάνταζεν· ἴσως δὲ καὶ τοὺς δαιμονῶντας ἐδέσμει· καὶ ὥσπερ τὸ ἑαυτοῦ, οὕτως ἐνόμιζε καὶ τὸ τῶν C ἀποστόλων εἶναι τέχνης τινός· διὸ καὶ χρήματα ἐδίδου· ἵνα δὲ μὴ ἀπελαθῇ, πάλιν διὰ τοῦτο προσεκαρτέρει τῷ Φιλίππῳ.

Μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης, καὶ δεήθητι τοῦ Θεοῦ· εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου.

Εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπε· Δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον, ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ' ἐμὲ ὧν εἰρήκατε.

Οἱ μὲν οὖν διαμαρτυρόμενοι[40] καὶ λαλήσαντες τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσα- D λὴμ, πολλάς τε κώμας τῶν Σαμαρειτῶν εὐηγγελίσαντο[41].

Παρῆλκεν ἂν τὸ, Μετανόησον, τῷ Σίμωνι λεγόμενον, ἐκ κατασκευῆς ὄντι κακῷ, κατὰ τοὺς αἱρετικῶν μύθους. Φασὶ γὰρ ὅτι κακὸς ὢν ὁ ἄνθρωπος φύσει, οὐκ ἔστι δεκτικὸς τῆς κατὰ βούλησιν μεταβολῆς. Ἀλλ' οὐ ματαίως εἴρηται τὸ, Μετανόησον οὖν· αὐτεξούσιος ἄρα καὶ αὐτὸς, καὶ δεήθητι τοῦ Θεοῦ, εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου.

Variæ lectiones et notæ.

[36] *In exemplari non erat,* ἐπ' *quod est in vulgato fortasse pro,* αὐτοὺς ; *fuit,* αὐτοῖς, *et ita non requiritur præpositio* ἐπί. [37] *In vulgato hic adjectus est articulus* ὁ. [38] *In vulgato est,* σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν. [39] ἐξηπατημένη, *erat.* [40] Ἰσ. διαμαρτυράμενοι. [41] *In vulgato est,* εὐαγγελίσαντο.

[x] *verbum pro verbo reddiderunt :* « Pecunia tua tecum sit in perditionem. » [a] V. *pœnitentiam itaque age ab hac tua nequitia.*

Digitized by Google

Τοῦτό ἐστιν, ὡς οὐ συγχωρηθέντος ἂν αὐτῷ εἰ ἔκλαυσε καὶ μετενόησεν. Ἀλλ' ἔθος καὶ τοῖς προφήταις τὸ τοιοῦτον εἶδος τοῦ λόγου· ἄλλως τε καὶ προῄδει αὐτὸν ὁ Πέτρος μὴ πρὸς μετάνοιαν ἐπιστρέψαντα [63]. Διὰ τοῦτο δέ φησιν, Εἰ ἀφεθήσεταί σοι. Τὸ γὰρ Δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον, οὐ μετανοίας καὶ ἐπιστροφῆς, ἀλλὰ μόνον ἀφοσιώσεως ἕνεκα ἔφη· ἐπεὶ, ποῦ τὸ πένθος; ποῦ ἡ κατάγνωσις καὶ ἡ ἐξομολόγησις; Εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα. Πολλοῦ θυμοῦ τὰ ῥήματα. Οὐ κολάζει δὲ αὐτὸν, ἵνα μὴ λοιπὸν ἡ πίστις δόξῃ ἀνάγκης εἶναι καὶ φόβου, καὶ ὠμὸν τὸ πρᾶγμα φανῇ. Οἱ μὲν οὖν διαμαρτυρόμενοι καὶ λαλήσαντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ. Ἴσως διὰ τὸν Σίμωνα ὑποστρέφουσιν, ἵνα μὴ ἀπατῶνται, ἵνα λοιπὸν ἀσφαλεῖς ὦσιν. Ὅρα δὲ ὅτι οὐ προηγουμένως ἔρχονται εἰς Σαμάρειαν, ἀλλὰ διωκόμενοι· ὅπερ καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ γέγονεν.

A Denique ora, si forte tibi remittatur cogitatio cordis tui. Hoc dixit, quasi ipsi concessum atque permissum non esset, si flevisset ac resipiscens destitisset. Verum consueta est etiam prophetis talis forma loquendi, atque alioquin etiam persenserat atque perviderat eum Petrus non ad resipiscendum conversum iri, atque idcirco ait : Si remittatur tibi. Nam illud : Deprecamini vos Dominum pro me, non pœnitentiæ et ad sanitatem reversionis, sed detestationis duntaxat et mali ominis avertendi causa dicebat. Nam ubi luctus? ubi sui damnatio atque confessio? In felle enim amaritudinis et obstrictione improbitatis video te versari. Ingentis iracundiæ sunt verba. Sed non punit eum, ne fides postea deinceps necessitatis esse videretur atque terroris, et res crudelis appareret. Atque illi testificati atque locuti verbum Dei, reversi sunt in Jerusalem. Forsitan propter Simonem revertuntur, ne deciperentur, ut postea securi ac tuti essent. Vide autem eos non præcipue deditaque opera in Samariam venire, sed cum agitarentur et expellerentur, quod et tempore Christi accidit.

B

Ἄγγελος δὲ Κυρίου ἐλάλησε πρὸς Φίλιππον λέγων· Ἀνάστηθι καὶ πορεύου κατὰ μεσημβρίαν ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Γάζαν· αὕτη ἐστὶν ἔρημος.

Καὶ ἀναστὰς ἐπορεύθη· καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ Αἰθίοψ, εὐνοῦχος, δυνάστης Κανδάκης τῆς βασιλίσσης Αἰθιόπων, ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γάζης αὐτῆς, ὃς ἐληλύθει προσκυνήσων εἰς Ἱερουσαλήμ.

Ἦν τε ὑποστρέφων καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἅρματος αὐτοῦ, [64] ἀνεγίνωσκε τὸν προφήτην Ἡσαΐαν.

C

Εἶπε δὲ τὸ Πνεῦμα τῷ Φιλίππῳ· Πρόσελθε, καὶ κολλήθητι τῷ ἅρματι τούτῳ.

Προσδραμὼν δὲ ὁ Φίλιππος, ἤκουσεν αὐτοῦ ἀναγινώσκοντος τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, καὶ εἶπεν· Ἆρά γε [65] γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις;

Ὁ δὲ εἶπεν· Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐάν τίς με ὁδηγήσῃ; παρεκάλεσέ τε τὸν Φίλιππον ἀναβάντα καὶ [66] καθίσαι σὺν αὐτῷ.

Ἡ δὲ περιοχὴ Γραφῆς, ἣν ἀνεγίνωσκεν ἦν αὕτη· Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν [67] ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει [68] τὸ στόμα αὐτοῦ.

Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. Τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ.

D

Ἐμοὶ δοκεῖ, τῶν ἑπτὰ οὗτος ὁ Φίλιππος ἦν. Οὐ γὰρ ἀπὸ Ἱεροσολύμων πρὸς μεσημβρίαν ἀπῆει, ἀλλὰ πρὸς ἄρκτον· ἀπὸ δὲ Σαμαρείας, ἔνθα Φίλιππος ὁ τῶν ἑπτὰ διέτριβε καὶ ἐδίδασκε τότε, πρὸς μεσημβρίαν ἐστὶν ὁδός. Τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Γάζαν· αὕτη ἐστὶν ἔρημος. Τοῦτο

Vers. 26. *Angelus autem Domini locutus est ad Philippum : Surge et vade meridiem versus ad viam, qua descenditur ab Jerusalem ad Gazam : hæc est vacua.*

Vers. 27. *Et surgens iter ingressus est, et ecce vir Æthiops, Eunuchus præfectus, Candaces reginæ Æthiopum, qui præerat universæ gazæ ejus, qui venerat adoraturus in Jerusalem,*

Vers. 28. *Revertebatur, et sedens in curru suo legebat Isaiam prophetam.*

Vers. 29. *Dixit autem Spiritus Philippo : Accede, et adjunge te currui isti.*

Vers. 30. *Cum itaque accurrisset Philippus, audivit eum legentem prophetam Isaiam, ac dixit : Nunquid intelligis, quæ legis?*

Vers. 31. *At ille dixit : Quinam possim, nisi aliquo me instruente? hortatusque est Philippum, ut ascenderet secumque sederet.*

Vers. 32. *Porro quod Scriptura [b], quæ legebatur ab illo continebat, erat hoc : Tanquam ovis ad mactationem ductus est, et tanquam agnus coram tondente mutus, sic non aperit os suum.*

76 Vers. 33. *Per humilitatem ejus judicium ejus sublatum est. Genus autem ejus quis enarrabit? quia tollitur de terra vita ejus.*

Ut mihi videtur, hic Philippus erat de illis septenis. Non enim ab Jerosolymis meridiem versus abiisset, sed versus septentriones : at à Samaria, ubi Philippus unus de illis septenis morabatur ac docebat tunc, iter est versus meridiem. Qua descenditur ab Jerusalem ad Gazam : hæc est vacua. Hoc

Variæ lectiones et notæ.

[63] Ἰσ. ἐπιτρέψοντα. [64] *In vulgato hic interseritur,* καί. [65] *In apographo et hic, et in sequenti schelio scriptum est.* ἄρχε. [66] *Non est in vulgato,* καί. [67] αὐτὸν, *non est in apographo.* [68] ἄφωνος, *erat, et* οὗτος. [68] *In vulgato est,* ἠνοίγει.

[b] V. *Locus Scripturæ.*

Digitized by Google

dixit, ne metueret incursum et invasionem Judæorum. Et surgens iter ingressus est. Vide obedientiam. Non interrogavit ac dixit : Quare? sed simul atque permissum erat, cum surrexisset, profectus est. Qui venerat adoraturus in Jerusalem. Multis de causis admiratione digna est Eunuchi hujus philosophia : quod cum habitaret in Æthiopia, cum magistratu fungeretur, cum præfectus esset regiis thesauris, tamen ascendit adoratum in Jerusalem. Porro mulieres imperium obtinere consueverant illius Æthiopiæ, quarum jure successionis una erat etiam Candace, cujus Eunuchus erat quæstor et thesauris præfectus. Considera autem quod etiamsi dies festus non erat, tamen ascenderat : qui a civitate superstitioni dæmonumque cultui obnoxiam vitam transigente, qui in itinere legebat, qui Isaiam prophetam cæteris sublimiorem, qui nesciens quæ legeret, ita lectione tenebatur. Nunquid intelligis quæ legis? Mirabiliter interrogat : neque enim adulabatur et laudabat, neque rursus insectatur ac deridet ignorantiam : sed ut majorem injiceret cupiditatem, simul ostendens ingentem inesse thesaurum. Atque ille non dissimulat nec celat : sed, Quinam, inquit, possim? deinde petit se doceri. Tanquam ovis ad jugulationem ductus est, et tanquam agnus, etc. Valde perspicua propositorum verborum sententia est. Asportantur enim certo tempore anni oves ut tondeantur : ac cultellos tonsorios sive forfices admoveut eis pastores : ac quanquam læduntur, iis tamen, qui hæc agunt, non insultant. Sic item Christus cum convitiis peteretur, non contra convitiabatur. Per humilitatem ejus judicium ejus sublatum est. Injustum judicium, quod de eo, veritate occultata, factum est, significat. Genus autem ejus quis enarrabit? Id quod, post resurrectionem videlicet, ei contigit, et generosam ejus ac nobilem dignitatem [c] cujus eorum, quæ gessit et administravit, demonstratio exstitit experimentum. Quis oratione satis poterit explicare, cum cogitare ac mente volutare cœperit, quis et qualis, et ex Deo natus unigenitus Filius hæc omnia toleraverit? Quia tollitur de terra vita ejus. Pro eo, quod est, extollitur, et sublimior rebus terrenis est vita ejus, hoc est conversatio **77** aut substantia sive exsistentia Unigeniti, cum extra carnem intelligitur, ac nondum nostri similis factus.

A εἶπεν ὥστε μὴ φοβηθῆναι τὴν τῶν Ἰουδαίων ἐπιστασίαν. Καὶ ἀναστὰς ἐπορεύθη. Ὅρα ὑπακοήν. Οὐκ ἠρώτησε καὶ εἶπε· Διὰ τί ; Ἀλλ' ὅμα τῇ ἐπιτροπῇ ἀναστὰς ἐπορεύθη. Ὃς ἐληλύθει [49] προσκυνήσων εἰς Ἱερουσαλήμ. Θαυμάσαι ἔστι τοῦ Εὐνούχου τούτου τὴν φιλοσοφίαν, διὰ πολλά· ὅτι ἐν Αἰθιοπίᾳ μένων καὶ ταμίας τῶν βασιλικῶν θησαυρῶν, ὅμως ἀνήρχετο προσκυνῆσαι ἐν Ἱερουσαλήμ. Γυναῖκες δὲ ἦρχον ἐκείνης τῆς Αἰθιοπίας, ὧν καὶ ἡ Κανδάκη κατὰ διαδοχὴν μία, ἧς ὁ Εὐνοῦχος ὑπῆρχε ταμίας. Σκόπει δὲ ὅτι καὶ ἑορτῆς μὴ οὔσης, ὅμως ἀνήρχετο, καὶ ὅτι ἀπὸ πόλεως ἐν δεισιδαιμονίᾳ βιούσης, καὶ ὅτι κατὰ τὴν ὁδὸν ἀνεγίνωσκε, καὶ τό τε Ἡσαΐαν, τὸν τῶν προφητῶν ὑψηλότερον, καὶ τό τε μὴ δὲ εἰδὼς ἃ ἀνεγίνωσκεν, οὕτω τῆς ἀναγνώσεως περιείχετο. Ἆρά γε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις ; Θαυμασίως ἐρωτᾷ· οὔτε γὰρ ἐκολάκευσε καὶ ἐπῄνεσεν, οὔτε πάλιν διασύρει τὴν ἄγνοιαν· ἀλλ' ὥστε πλείονα ἐνθεῖναι τὸν πόθον, ἅμα δεικνὺς καὶ πολὺν τὸν θησαυρὸν ἐγκείμενον. Ὁ δὲ οὐκ ἀποκρύπτεται, ἀλλά φησι· Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην ; Εἶτα παρακαλεῖ μαθεῖν. Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη· Λίαν ἐμφανὴς τῶν προκειμένων ὁ νοῦς. Ἀποφέρονται γὰρ εἰς τὸ καρῆναι κατὰ καιροὺς τὰ πρόβατα· καὶ τὰς κουρίδας αὐτοῖς μαχαίρας ἐπιφέρουσιν οἱ ποιμένες, καίτοι πάσχοντα τοῖς τοῦτο ὁρῶσιν οὐκ ἐπιπηδᾷ· οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς λοιδορούμενος, οὐκ ἀντελοιδόρει. Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἦρθη. Τὴν παράνομον κρίσιν τὴν ἐπ' αὐτῷ γινομένην δηλοῖ τῆς ἀληθείας κρυβείσης. Τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται ; Τὴν μετὰ τὴν ἀνάστασιν γενομένην δηλονότι, καὶ τὴν εὐγενῆ αὐτοῦ ἀξίαν, ἣν [50] ἡ τῶν οἰκονομηθέντων ἔνδειξις πεῖρα. Τίς ἔσται ἱκανὸς λόγῳ φράσαι, ὅταν εἰς ἔννοιαν ἔλθῃ, τίς ὢν καὶ ποῖος καὶ ἐκ Θεοῦ γεγενημένος μονογενὴς Υἱὸς, ταῦτα πάντα ὑπέστη ; Ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ· ἀντὶ τοῦ, ἐπαίρεται καὶ ὑψηλοτέρα τῶν ἐπὶ γῆς ἐστιν ἡ ζωὴ αὐτοῦ, τοῦτ' ἔστιν ἡ πολιτεία ἢ ἡ ὕπαρξις τοῦ Μονογενοῦς· ὅταν ἔξω νοῆται σαρκὸς, καὶ οὔπω καθ' ἡμᾶς γενόμενος.

B

C

VERS. 34. *Atque Eunuchus repetito sermone, Philippo dixit : Quæso te, de quonam dicit hoc propheta, de seipso, an de alio quopiam ?*

VERS. 35. *Aperiens autem Philippus os suum, et incipiens ab hac Scriptura, evangelizavit illi Jesum.*

VERS. 36. *Ut autem ire pergebant, obiter pervenerunt ad aquam quamdam : et Eunuchus, Ecce, inquit, aqua: quid prohibet me baptizari ?* Quæ sequuntur, usque ad : *Et jussit*, non erant in exemplari antiquo manuscripto.

D

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Εὐνοῦχος τῷ Φιλίππῳ, εἶπε· Δέομαί σου, περὶ τίνος ὁ προφήτης λέγει τοῦτο, περὶ ἑαυτοῦ, ἢ περὶ ἑτέρου τινός ;

Ἀνοίξας δὲ ὁ Φίλιππος τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γραφῆς ταύτης, εὐηγγελίσατο αὐτῷ τὸν Ἰησοῦν.

Ὡς δὲ ἐπορεύοντο κατὰ τὴν ὁδὸν, ἦλθον ἐπί τι ὕδωρ. Καὶ φησιν ὁ Εὐνοῦχος· Ἰδοὺ ὕδωρ· τί κωλύει με βαπτισθῆναι ;

Variæ lectiones et notæ.

[49] ἐληλύθη, *erat.* [50] *Ισ.* ἧς.

[c] *Locus corruptus.*

Digitized by Google

[81] Εἶπε δὲ ὁ Φίλιππος· Εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης A τῆς καρδίας, ἔξεστιν. Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε· Πιστεύω τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν.

Καὶ ἐκέλευσε στῆναι τὸ ἅρμα, καὶ κατέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ ὅτε Φίλιππος καὶ Εὐνοῦχος, καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν.

Ὅτε δὲ ἀνέβησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, Πνεῦμα Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον. Καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν οὐκ ἔτι [82] Εὐνοῦχος· ἐπορεύετο γὰρ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων.

Φίλιππος δὲ εὑρέθη εἰς Ἄζωτον· καὶ διερχόμενος, εὐηγγελίζετο τὰς πόλεις πάσας, ἕως τοῦ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς Καισάρειαν.

Δέομαί σου, περὶ τίνος. Τὸ εἰδέναι αὐτὸν ὅτι οἱ προφῆται ἄλλως καὶ περὶ ἄλλο [83] λέγουσιν· ἢ ὅτι B περὶ αὐτῶν ἐν ἑτέρῳ προσώπῳ· τοῦτο γὰρ δηλοῖ αὐτοῦ ἡ ἐρώτησις· σφόδρα ἐστὶν ἐπισκεμμένου [84]. Ἰδοὺ γὰρ ὕδωρ, τί κωλύει με βαπτισθῆναι; Ὅρα πῶς οἰκονομεῖται. Πρότερον ἀναγινώσκει καὶ ἀγνοεῖ· εἶτα ἀναγινώσκει αὐτὴν τὴν μαρτυρίαν, ἔνθα ἦν τὸ πάθος, καὶ ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ δωρεά· εἶτα παρακαλεῖ. Ἑρμηνεύεται καθεξῆς, ἀπὸ τῆς προφητείας τὰς ἀφορμὰς λαβόντος τοῦ Φιλίππου· ὑπόπτερος δὲ γενόμενος τῇ προθυμίᾳ, καθεξῆς ἐπείγεται πρὸς τὸ βάπτισμα. Οὐκ εἶπε δὲ, Βάπτισόν με· ἀλλά, Τί κωλύει; ἐν ἐρωτήσει τὴν πολλὴν αὐτοῦ δεικνὺς περὶ τὸ βάπτισμα ἐπιθυμίαν. Ὅτε δὲ ἀνέβησαν ἀπὸ τοῦ ὕδατος, Πνεῦμα Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον. Αἴρει μὲν αὐτὸν τὸ Πνεῦμα, τὸ γινόμενον θαυμασιώτερον ποιοῦν [85]· ἅμα καὶ εὐφραίνον τὸν Φίλιππον ὅτι τοιούτων ἀξιοῦται οἷων οἱ προφῆται, ὡς Ἀββακούμ. Πνεῦμα δὲ αὐτὸν καὶ οὐκ ἄγγελος, ὡς πρόσθεν αἴρει· ἐπειδὴ ἡ μὲν τοῦ ἀγγέλου ὄψις τότε τοῖς σωματικωτέροις, ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος, τοῖς πνευματικωτέροις ἐγένετο· ἀπὸ τοῦ Εὐνούχου δὲ ἁρπάζεται συμφερόντως· ἐπεὶ ἠξίωσεν ἂν καὶ συναπελθεῖν αὐτῷ ὁ Εὐνοῦχος, καὶ ἐλύπησεν ἐκεῖνον ἀνανεύσας, οὕπω τοῦ καιροῦ καλοῦντος. Οὕτω πάντα θείως ἐπράττετο. Εἰς Ἄζωτον δὲ αὐτὸν ἔστησε τὸ Πνεῦμα, ἔνθα λοιπὸν καὶ εὐαγγελίζεσθαι ἔδει.

Vers. 37. *Dixit autem Philippus: Si credis ex toto corde, licet. Respondens autem dixit: Credo Filium Dei esse Jesum Christum.*

Vers. 38. *Et jussit inhiberi* [d] *currum, et ambo descenderunt in aquam et Philippus et Eunuchus. Et baptizavit eum.*

Vers. 39. *Cum autem ascendissent ex aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum. Et non vidit eum postea amplius Eunuchus: sed iter suum lætus prosequebatur.*

Vers. 40. *Cæterum Philippus repertus est Azoti: qui peragrans eas partes, omnibus civitatibus Evangelium tradebat, donec veniret Cæsaream.*

Quæso te, de quonam dicit, etc. Quod noverat prophetas aliter etiam de aliis dicere, aut de semetipsis in alia persona: hoc enim declarat ejus interrogatio: signum erat viri admodum considerati atque prudentis. Ecce aqua: quid prohibet me baptizari? Vide quomodo tractatur, regitur et instruitur. Prius legit et ignorat, deinde legit ipsum testimonium Scripturæ, ubi erat supplicium et resurrectio, et donum: postea rogat: interpretatio et explicatio deinceps consequitur, cum Philippus a prophetia sumpsisset occasionem. Porro cum studium, cupiditas atque desiderium quasi alas ei adhibuisset, deinceps festinat ad baptisma. Non dixit autem: Baptiza me: sed, Quid vetat? per interrogationem ingens suum ostendens baptismatis consequendi studium atque cupiditatem. Cum autem ascendisset ab aqua, Spiritus Domini C rapuit Philippum. Tollit quidem eum Spiritus rei quæ gerebatur, majorem concilians admirationem, simul etiam lætitia Philippum afficiens, quod dignus judicatus esset, qui talia consequeretur, qualia prophetæ, ut Abbacum. Spiritus autem eum et non angelus ut antea tollit, quoniam angeli quidem apparitio tunc contigit illis, qui magis corporei erant: Spiritus vero magis spiritualibus contigit. Cæterum utile **78** fuit eum ab Eunucho per raptum diduci: quoniam Eunuchus rogare ac postulare potuisset, ut ille secum abiret. Atque ille, si nondum opportunitate vocante, renuisset ac recusasset, tristem Eunuchum dimisset. Adeo omnia divinitus agebantur. Porro Spiritus eum statuit Azoti, ubi deinceps eum Evangelium quoque divulgare oportebat. D

ΚΕΦΑΛ. Θ'.

Ὁ δὲ Σαῦλος ἔτι ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου, προσελθὼν τῷ ἀρχιερεῖ,

Ἠτήσατο παρ' αὐτοῦ ἐπιστολὰς εἰς Δαμασκὸν πρὸς τὰς Συναγωγάς· ὅπως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ὄντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς Ἱερουσαλήμ.

Ἐξηγεῖται τὴν τοῦ Παύλου κατὰ τῶν πιστῶν καὶ τῆς Ἐκκλησίας μανίαν· δεικνὺς ὅτι ἐν μέσῳ

CAPUT IX.

Vers. 1. *At Saulus etiam nunc minaces ac cædis avidos spiritus gerens adversus discipulos Domini, accessit ad summum sacerdotem,*

Vers. 2. *Ac petiit ab eo epistolas, Damascum ad synagogas perferendas, ut si quos viros vel mulieres invenisset, qui essent illius viæ, vinctos perduceret in Jerusalem,*

Exponit Pauli adversus fideles et Ecclesiam furorem, ostendens eum in medio zelo atque ardore

Variæ lectiones et notæ.

[81] *Ista omnia desiderantur in apographo unde hæc descripsi.* [82] *In vulgato additur,* ὁ. [83] *Locus corruptus videtur, ac pro* ἄλλο, ἄλλων, *esse legendum.* [84] *Isc.* ἐπεσκεμμένου. [85] Ποιῶν, *erat.*

[d] V. *stare.*

Digitized by Google

studii attractum fuisse. Eveniebat enim in illo quod Christus dixerat : « Qui occident vos, putabunt se cultum præstare Deo. » Non enim, sicuti Judæi, ita etiam hic faciebat. Absit. Nam zelo, hoc est ardenti studio Dei, illum fecisse, quod agebat, hinc liquet, quod etiam ad externas profectus est civitates. Illi vero ne eos quidem qui Hierosolymis erant, curabant. Id enim duntaxat unum agebant ut honore afficerentur. Cæterum Damascum proficiscitur, quia magna erat et regia urbs, ac metuebat, ne ea prædicatione præoccuparetur. Non accedit autem ad prætorem ac petit, sed ad summum sacerdotem atque pontificem ; quia omnia legitime sibi agere destinabat [e]. Ut si quos invenisset viæ illius, tam mulieres quam viros, vinctos perduceret in Hierusalem. Quid est, quod dicit, viæ illius? Forsitan ita se vocabant qui crediderant: propterea quod eorum sola esset fides, per quam ferimur in cœlum. Aut Paulus tunc eos homines viæ vocabat, fortasse tanquam vilipendens illos et insectans. Etenim ignominiosum et despectum vocare solent hominem de via. Non quærebat autem potestatem illic puniendi : sed Hierosolymam perduc t, quia hæc cum majore potestate facere volebat.

A τῷ ζήλῳ ἔλκεται. Ἐπληροῦτο γὰρ εἰς αὐτὸν τὸ παρὰ Χριστοῦ εἰρημένον, ὅτι « Οἱ ἀποκτενοῦντες [36] ὑμᾶς δόξουσι λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ. » Οὐ γὰρ ὥσπερ οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οὗτος ἐποίει. Μὴ γένοιτο. Ὅτι γὰρ ζήλῳ ἐποίει, δῆλον ἐκ τοῦ καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις ἀπιέναι · ἐκεῖνοι δὲ οὐκ ἂν οὐδὲ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐφρόντισαν. Ἑνὸς γὰρ ἦσαν μόνου, τοῦ τιμὰς ἀπολαύειν. Εἰς Δαμασκὸν δὲ πορεύεται, ὅτι μεγάλη καὶ βασιλικὴ ἦν, καὶ ἐφοβεῖτο μὴ αὐτὴ τῷ κηρύγματι προκαταληφθῇ · οὐ προσέρχεται δὲ ἄρχοντι καὶ αἰτεῖται, ἀλλὰ τῷ ἀρχιερεῖ, ὅτι πάντα νομικῶς πράττειν ἔμελεν αὐτῷ [37]. Ὅπως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς Ἱερουσαλήμ. Τί ἐστι, τῆς ὁδοῦ ; Ἴσως οὕτως ἐκάλουν ἑαυτοὺς οἱ πιστεύσαντες, διὰ τὸ αὐτῶν εἶναι B τὴν πίστιν μόνην, δι' ἧς εἰς τὸν οὐρανὸν φερόμεθα · ἢ ὁ Παῦλος τότε τῆς ὁδοῦ ἐκάλει αὐτούς, ἴσως ὡς εὐτελίζων καὶ διασύρων αὐτούς · καὶ γὰρ τὸν ἄτιμον εἰώθασι καλεῖν ἄνθρωπον ἐξ ὁδοῦ. Οὐκ ἐζήτησεν ἐξουσίαν ἐνεῖ τιμωρήσασθαι, ἀλλ' εἰς Ἱεροσόλυμα ἄγει, ὅτι μετὰ πλείονος τῆς ἐξουσίας ἤθελε πράττειν.

Vers. 3. *Sed dum iter faciebat, accidit ut approp-inquaret Damasco, ac repente lumine cœle ti quasi fulgure circumfusus est* [f].

Ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι, ἐγένετο αὐτὸν ἐγγίζειν τῇ Δαμασκῷ, καὶ ἐξαίφνης περιήστραψεν αὐτὸν φῶς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ.

Vers. 4. *Collapsusque in terram, audivit vocem dicentem sibi : Saul, Saul, cur me persequeris?*

Καὶ πεσὼν ἐπὶ τὴν γῆν, ἤκουσε φωνὴν λέγουσαν αὐτῷ· Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις

Vers. 5. *At ille: Quisnam es, inquit, Domine? Dominus autem dixit : Ego sum Jesus, quem tu per- C sequeris.* (Hæc quæ sequuntur, usque ad, *sed surge*, non sunt in exemplari Græco vetusto manuscripto) *Durum est tibi contra stimulos calcitrare.*

Εἶπε δέ · Τίς εἶ, Κύριε ; Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν · Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς, ὃν σὺ διώκεις. (In vulgatis, ἀλλὰ, non est. sed interponuntur ante, ἀνάστηθι, ea quæ sequuntur.) Σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.

79 Vers. 6. *Ille tremens atque expavefactus dixit : Domine, quid me vis facere ? Et Dominus ad eum : Sed surge, et ingredere in urbem, ac dicetur tibi, quid te oporteat facere.*

Τρέμων τε καὶ θαμβῶν εἶπε, Κύριε, τί με θέλεις ποιῆσαι ; Καὶ ὁ Κύριος πρὸς αὐτόν· Ἀνάστηθι καὶ εἴσελθε, καὶ τὰ ἑξῆς. Ἀλλὰ ἀνάστηθι, καὶ εἴσελθε εἰς τὴν πόλιν, καὶ λαληθήσεταί σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.

Vers. 7. *Cæterum homines, qui una cum eo iter faciebant, stabant attoniti et obstupefacti, vocem quidem audientes, sed neminem videntes.*

Οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ εἱστήκεισαν ἐννεοὶ, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ θεωροῦντες.

Vers. 8. *Surrexit autem Saulus de terra, apertisque oculis suis, neminem videbat. Itaque manu ducentes eum introduxerunt Damascum.*

Ἠγέρθη δὲ ὁ Σαῦλος ἀπὸ τῆς γῆς, ἀνεῳγμένων τε τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, οὐδένα ἔβλεπε. Χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν, εἰσήγαγον εἰς Δαμα- D σκόν.

Vers. 9. *Et carebat visu tres dies, ac ne comedit quidem nec bibit.*

Καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς μὴ βλέπων, καὶ οὐκ [38] ἔφαγεν, οὐδὲ ἔπιεν.

In urbe visio non accidit : sed in itinere, in solitudine et extra turbam, quia vulgus non credidisset : quin etiam irrisissent, quandoquidem etiam illic audientes vocem, dicebant tonitruum [g] esse. Hic autem gravis erat auctor, ac dignus, cui fides potius haberetur, quippe renuntianti, quæ sibi accidissent. Non Hierosolymis igitur, neque Damasci, sed in itinere circumfudit eum lumen : ut non

Ἐν τῇ πόλει ἡ ὀπτασία οὐ γίνεται, ἀλλ' ἐν τῇ ὁδῷ, ἐφ' ἡσυχίας, ὅτι οὐκ ἂν ἐπίστευσαν οἱ πολλοί · ἀλλὰ καὶ ἐχλεύασαν ἄν, ὅπου καὶ ἐκεῖ ἀκούοντες τῆς φωνῆς, ἔλεγον ὅτι βροντή ἐστιν. Οὗτος δὲ ἀξιόπιστος ἦν ἀπαγγέλλων μᾶλλον τὰ αὐτοῦ. Οὐκ ἐν Ἱεροσολύμοις οὖν οὔτε ἐν Δαμασκῷ, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὁδὸν περιαστράπτει τὸ φῶς, ὡς μὴ ἐξεῖναι τὸ περὶ αὐτὸν γεγονὸς ἄλλους ἄλλως διηγεῖσθαι · ἀλλ' αὐτὸς ἀξιό-

Variæ lectiones et notæ.

[36] ἀποκτένοντες, *erat.* [37] αὐτῷ, *erat.* [38] *In vulgato est*, οὐκ.

[e] *Locus corruptus videtur Fortasse vult dicere.* « *Omnia legitime facere in animo habebat.* » [f] *Lumen emicans de cœlo circum cum refulsit.* [g] *Apud Joannem capite duodecimo.*

Digitized by Google

πιστος εἴη διηγεῖσθαι, ἀλλ' ὃς καὶ τὴν ὀπτασίαν εἰδώς, καὶ τὸ πάθος ὑποστάς. Τοῦτο γοῦν λέγει καὶ πρὸς Ἀγρίππαν ἀπολογούμενος. Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις; Οὐ λέγει αὐτῷ ὁ Χριστὸς, Πίστευσον· ἀλλ' ἐγκαλεῖ λέγων, Τί με διώκεις; μονονουχὶ λέγων· Τί μικρὸν ἢ μέγα παθὼν παρ' ἐμοῦ ταῦτα ποιεῖς; Ἐγώ εἰμι ὁ Ἰησοῦς, ὃν σὺ διώκεις, ἀντὶ τοῦ, Μὴ νομίσῃ; πρὸς ἀνθρώπους εἶναί σοι τὸν πόλεμον, ἀλλὰ πρὸς μὲ τὸν Κύριόν σου. Διὰ τί δὲ μὴ ἐξ ἀρχῆς τοῦτο γέγονεν; Ἵνα δειχθῇ ὅτι ὄντως ἀνέστη ὁ Χριστός. Ὁ γὰο ἐλαύνων αὐτὸν καὶ ἀπιστῶν αὐτοῦ τῇ ἀναστάσει, καὶ οὕτως ἐμμανῶς διώκων τοὺς πιστοὺς, πόθεν ἐπίστευσεν, εἰ μὴ πολλὴ ἦν τῆς ἀναστάσεως ἡ ἰσχύς; Διὰ τί δὲ μὴ εὐθέως μετὰ τὴν ἀνάσταιν; Ἵνα σαφέστερος αὐτῆς δειχθῇ ὁ πόλεμος, καὶ μᾶλλον θειοτέρα ἡ ἐπιστροφή. Οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ, εἱστήκεισαν ἔννεοι, μηδένα ὁρῶντες. Πάντας μὲν περιαστράπτει καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ τὸ φῶς, ἵνα μαρτυρῶσι τῇ ὀπτασίᾳ· οὐ πάντα δὲ τυφλοῖ, εἰ μὴ Παῦλον μόνον, ἵνα μὴ κοινὸν [59] καὶ ὡς ἀπὸ τύχης τὸ πάθος νομισθῇ, ἀλλὰ θείας ὄντως ἐνεργείας καὶ προνοίας ὀφθῇ. Διὰ τί δὲ μὴ ἐπίστευσαν οἱ σὺν αὐτῷ; Ἵνα ὦσιν ἀξιόπιστοι μαρτυροῦντες τὸ περὶ Παῦλον. Εἰ γὰρ ἐπίστευσαν, ἔδοξαν ἂν πρὸς χάριν μαρτυρεῖν. Τίνος δὲ φωνῆς ἤκουσαν οἱ συνόντες Παύλῳ; Αὐτοῦ τοῦ Παύλου ἀποκρινομένου· τῆς δὲ οὐρανίας μόνος αὐτὸς ἤκουσε. Διὸ ἐνταῦθα μέν φησιν· Οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνοδεύοντες, εἱστήκεισαν ἔννεοι, ἀκούοντες τῆς φωνῆς· τῆς τοῦ Παύλου δηλονότι· μηδένα δὲ θεωροῦντες, πρὸς ὃν ἀπεκρίνετο. Προῖὼν δὲ αὐτὸς ὁ Παῦλος φησίν· Οἱ σὺν ἐμοὶ ὄντες τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο· τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι. Ἀνεῳγμένων δὲ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, οὐδένα ἔβλεπε. Πάσχει τὰς ὄψεις ὁ Παῦλος, διότι ἡ ὑπερβολὴ τοῦ φωτὸς πλήττειν εἴωθε. Μέτρα γὰρ ἔχουσι καὶ οἱ ὀφθαλμοί. Λέγεται δὲ καὶ φωνῆς ὑπερβολὴ κωφοὺς ποιεῖν καὶ ἀποπλῆγας. Καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς μὴ βλέπων, καὶ οὐδὲ ἔφαγεν οὐδὲ ἔπιε. Διὰ τί τοῦτο ἐποίησεν; Ὅτι λίαν ἑαυτοῦ κατέγνω ἐπὶ τῷ τῆς Ἐκκλησίας διωγμῷ, καὶ περίλυπος ἦν, καὶ ἠύχετο καὶ παρεκάλει τὸν Θεὸν, ἀφεθῆναι αὐτῷ.

A liceret alios aliter narrare, quod illi accidisset : sed ipsi, qui et visionem sciret et calamitatem accepisset, narranti fides abrogari non posset. Nam hoc dicit etiam apud Agrippam causam pro se dicens. Saul, Saul, cur me persequeris? Non dicit ei Christus, Crede : sed accusat, dum dicit : Cur me persequeris ? modo non dicens : Qua vel parva vel magna a me lacessitus injuria, hæc facis ? Ego sum Jesus, quem tu persequeris. Perinde ac si diceret : Ne putes tibi cum hominibus esse bellum, sed mecum, qui Dominus tuus sum. Sed cur hoc non accidit ab initio ? Ut ostenderetur Christum revera surrexisse. Nam qui exagitabat et insectabatur illum, et non credebat eum resurrexisse, et cum tanta insania atque furore fideles persequebatur, qua ratione credidisset, nisi ingens fuisset resurrectionis vis ? Sed cur non statim post resurrectionem ? Ut bellum adversus eam clarius ostenderetur, et magis divinitus conversio consequeretur. Porro viri, qui una iter faciebant, stabant attoniti, neminem videntes. Omnes quidem, etiam eos, qui una cum illo erant, lumen circumfundit, ut visioni testimonium perhiberet : sed non omnes excæcat, sed solum Paulum : ne communis ac quasi fortuita calamitas existimaretur, sed divinæ revera latentisque efficaciæ atque providentiæ opus esse videretur. Sed cur non crediderunt comites illius ? Ne fides eorum testificantium id, quod Paulo acciderat, dubia haberi posset. Nam si credidissent, ad gratiam visi essent testificari. Sed cujus vocem audiverunt comites Pauli ? Ipsius Pauli respondentis. Cœlestem vero solus ipse audivit. Quamobrem **80** hic quidem ait : Porro viri qui una iter faciebant, stabant attoniti, audientes vocem : Pauli videlicet : neminem autem videntes : nempe cui responderet : sed infra in progressu ipse Paulus ait : Qui una mecum erant, lumen quidem viderunt, ac perterrefacti sunt : sed vocem mecum loquentis non audiverunt. Apertisque oculis suis, neminem videbat. Læduntur oculi Pauli, propterea quod immodica luminis vis sauciare solet. Modum enim habent etiam oculi. Dicitur item nimia vocis

B

C

intentio surdos, stupidos atque attonitos efficere. Et carebat visu tres dies, ac ne comedit quidem, nec bibit. Cur hoc fecit? Quia valde sibi displicebat, quod Ecclesiam persecutus erat, et supra modum tristis ac mœstus erat ac precabatur et orabat Deum, ut sibi remitteretur.

D

Ἦν δέ τις μαθητὴς ἐν Δαμασκῷ, ὀνόματι Ἀνανίας, καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος ἐν ὁράματι· Ἀνανία. Ὁ δὲ εἶπεν· Ἰδοὺ ἐγὼ, Κύριε.

Vers. 10. *Erat autem Damasci discipulus quidam nomine Ananias, ad quem Dominus per visum dixit : Anania. At ille : Ecce, inquit, ego, Domine.*

Ὁ δὲ Κύριος πρὸς αὐτόν· Ἀναστὰς πορεύθητι ἐπὶ τὴν ῥύμην τὴν καλουμένην εὐθεῖαν· καὶ ζήτησον ἐν οἰκίᾳ Ἰούδα Σαῦλον ὀνόματι Ταρσέα· ἰδοὺ γὰρ προσεύχεται.

Vers. 11. *Dominus rursus ad eum : Surge et vade in vicum, qui vocatur rectus : ac quære in domo Judæ quemdam nomine Saulum Tarsensem. Ecce enim orat.*

Καὶ εἶδεν ἐν ὁράματι ἄνδρα ὀνόματι Ἀνανίαν, εἰσελθόντα καὶ ἐπιθέντα [60] αὐτῷ χεῖρα ὅπως ἀναβλέψῃ.

Vers. 12. *Et animadvertit per visum virum nomine Ananiam ingressum et imponentem sibi manum, ut visum recuperet.*

Variæ lectiones et notæ

[59] καὶ ὧν, *erat.* [60] *In vulgato est,* ἐπιτιθέντα.

Digitized by Google

VERS. 13. *Respondit autem Ananias : Domine, audivi ex multis de viro hoc, quantis incommodis afficerit sanctos tuos in Jerusalem.*

Ἀπεκρίθη δὲ Ἀνανίας· Κύριε, ἀκήκοα ἀπὸ πολλῶν περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου ὅσα κακὰ ἐποίησε τοῖς ἁγίοις σου ἐν Ἰερουσαλήμ.

VERS. 14. *Et hic habet potestatem ab summis sacerdotibus vinciendi omnes, qui invocant nomen tuum.*

Καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν παρὰ τῶν ἀρχιερέων, δῆσαι πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου.

VERS. 15. *Dixit autem Dominus ad eum : Vade, quia vas electionis mihi est iste, ut portet nomen meum coram gentibus ac regibus et filiis Israelis.*

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος· Πορεύου, ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς μοί οὗτός ἐστι, τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου ἐνώπιον ἐθνῶν καὶ βασιλέων, υἱῶν τε Ἰσραήλ.

VERS. 16. *Nam ego ostendam ei, quam pati oporteat eum pro nomine meo.*

Ἐγὼ γὰρ ὑποδείξω αὐτῷ ὅσα δεῖ αὐτὸν [61] ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός μου παθεῖν.

Cur Ananiæ, qui non erat memorabilis et illustris discipulus, Pauli qui tantus evasurus erat, prima institutio atque sanatio committitur ? Quia non per homines sursum evehi atque sublimia doceri debebat, sed per ipsum Christum. Nam et Ananias baptizavit quidem eum atque sanavit, sed nihil docuit. Cæterum eum non valde insignem fuisse, patet ex timiditate ac metu : quæ res ex verbis ejus intelliguntur. Adeo enim persecutionem Pauli timebat ac perhorrescebat, ut nomine duntaxat illius a Domino audito, metu perculsus et expavefactus sit : ac ne ea quidem, quæ postea deinceps dicebantur, attendebat : nempe illum orare, visionem vidisse, cæcum esse, **81** seque ipsum benefaciendi ac servandi causa ad illum mitti. Ac vidit per visum in somno virum nomine Ananiam. Non enim poterat videre aperte, quia cæcus erat. Et hic habet potestatem ab summis sacerdotibus vinciendi omnes. Unde hoc compertum habebant ? Verisimile est, in metu versantes sollicite ac curiose sciscitatos fuisse ac rescivisse, quæ adversus sese statuerentur. Vide autem quantus fuerit terror. Etenim ne nomen quidem, Paulus, prius quam audiret, quid rei esset, audire sustinuit. Metuo, inquit, ne tandem me Hierosolymam perducat. Vade, quia vas electionis mihi est iste. Non solum, inquit, fidelis erit, verum etiam doctor : ac multa dicendi libertate utetur coram gentibus ac regibus, et adversus Judæos stabit. Animo confirmat autem per hæc Ananiam, ac simul etiam injecto pudore movet : quasi diceret : An ille quidem, qui tanto furore atque cædis aviditate, quasi morbo correptus est, omnia pro me patietur, tu vero ne baptizare quidem ipsum vis ? Idcirco autem ait : Vas electionis, et, Portabit nomen meum : quia Ananias ubi Paulum cæcum esse audiverat, gavisus est, ac modo non hoc dixit suis verbis : Bene se res habet : sinas eum esse cæcum : cur me jubes oculos ejus aperire ? ut rursus vinciat ? aut, ut rursus punjat ? Non solum, inquit, nihil mali perpetrabit : verum etiam multa pro me patietur. Recte autem dixit Vas electionis : ostendente verbo hoc, non esse naturalem malitiam. Nam quod bonum, probum atque spectatum est, eligimus.

Διὰ τί Ἀνανίας μὴ ὢν τῶν ἀξιολογωτέρων καὶ ἐπιφανῶν μαθητῶν, τὴν τοῦ Παύλου τηλικούτου μέλλοντος ἔσεσθαι κατήχησιν καὶ ἴασιν πιστεύεται; Ὅτι οὐκ ἔμελλε δι' ἀνθρώπων ἀνάγεσθαι, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ· ἐπεὶ καὶ ὁ Ἀνανίας ἐβάπτισε μὲν καὶ ἴάσατο, ἐδίδαξε δὲ οὐδέν. Ὅτι δὲ οὐ τῶν σφόδρα ἐπισήμων ἦν, δῆλον ἐκ τῆς δειλίας καὶ τοῦ φόβου· ἃ παραδηλοῦνται ἐκ τῶν ῥημάτων αὐτοῦ· οὕτω γὰρ ἦν τὸν Παῦλον τρέμων διωγμὸν, ὅτι ἀκούσας μόνον παρὰ τοῦ Κυρίου τὸ ὄνομα αὐτοῦ, κατεπλάγη καὶ ἐκθαμβος γέγονε· καὶ οὐδὲ τοῖς ἐφεξῆς λεγομένοις προσεῖχεν, οἷον ὅτι εὔχεται, ὅτι εἶδεν ὅραμα, ὅτι τυφλός ἐστι, καὶ ὅτι εὐεργέτης καὶ σωτὴρ ἀποστέλλεται πρὸς αὐτόν. Καὶ εἶδεν ἐν ὁράματι ἄνδρα ὀνόματι Ἀνανίαν. Οὐκ ἠδύνατο γὰρ ἰδεῖν καθ' ὕπαρ, ἐπειδὴ τυφλὸς ἦν. Καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν παρὰ τῶν ἀρχιερέων δῆσαι πάντας. Πόθεν δῆλον ἦν αὐτοῖς τοῦτο; Εἰκὸς ἦν ἐν φόβῳ ὄντας περιεργάζεσθαι καὶ μανθάνειν τὰ ὁριζόμενα κατ' αὐτῶν. Ὅρα δὲ τὸν φόβον, ὅσος· καὶ γὰρ οὐδὲ τὸ ὄνομα πρὶν ἀκοῦσαι Παῦλος ἠνείχετο. Φοβοῦμαι, φησὶ, μή ποτέ με εἰς Ἱεροσόλυμα ἀναγάγῃ. Πορεύου, ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς μοί ἐστιν οὗτος. Οὐ μόνον, φησὶ, πιστὸς ἔσται, ἀλλὰ καὶ διδάσκαλος, καὶ πολλῇ χρήσεται τῇ παῤῥησίᾳ· ἐνώπιον ἐθνῶν καὶ βασιλέων· καὶ κατὰ Ἰουδαίων στήσεται. Παραθαῤῥύνει δὲ διὰ τούτων τὸν Ἀνανίαν, ἅμα δὲ καὶ ἐντρέπει ὅτι Εἰ ἐκεῖνος μὲν πάντα πήσεται [62] ὑπὲρ ἐμοῦ οὕτως μεμηνὼς καὶ φονῶν, σὺ δὲ οὐδὲ βαπτίσαι αὐτὸν θέλεις; Διὰ τοῦτο δέ φησιν ὅτι Σκεῦος ἐκλογῆς, καὶ ὅτι Βαστάσει τὸ ὄνομά μου· ἐπειδὴ ἀκούσας ὁ Ἀνανίας ὅτι τυφλός ἐστιν ὁ Παῦλος, ἐχάρη καὶ μονονουχὶ τοῦτο λέγει διὰ τῶν αὐτοῦ ῥημάτων· Καλῶς ἔχει· ἄφες αὐτὸν πεπηρῶσθαι· τί μοι κελεύεις ἀνοῖξαι τοὺς ὀφθαλμούς; ἵνα πάλιν δήσῃ; ἢ ἵνα πάλιν κολάσῃ; Οὐ μόνον, φησὶν, οὐδὲν ἐργάσεται δεινόν· ἀλλὰ καὶ πήσεται πολλὰ ὑπὲρ ἐμοῦ. Καλῶς δὲ σκεῦος ἐκλογῆς δεικνύντος τοῦ λόγου, ὅτι οὐκ ἔστι φυσικὴ ἡ κακία· τὸ γὰρ δόκιμον ἐκλεγόμεθα.

Variæ lectiones et notæ.

[61] αὐτὸν, *non est in apographo.* [62] Ἰσ. πείσεται, *hic et infra.*

Digitized by Google

Ἀπῆλθε δὲ Ἀνανίας καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν A οἰκίαν, καὶ ἐπιθεὶς ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας, εἶπε· Σαοὺλ ἀδελφέ, ὁ Κύριος ἀπέσταλκέ με ὁ ὀφθείς σοι ἐν τῇ ὁδῷ, ᾗ ἤρχου, ὅπως ἀναβλέψῃς καὶ πλησθῇς Πνεύματος ἁγίου.

Καὶ εὐθέως ἀπέπεσαν[63] ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ὡσεὶ λεπίδες, ἀνέβλεψέ τε παραχρῆμα[64], καὶ ἀναστὰς ἐβαπτίσθη.

Καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν. Ἐγένετο δὲ ὁ Σαῦλος μετὰ τῶν ἐν Δαμασκῷ μαθητῶν ἡμέρας τινάς.

Ὅρα τὴν ὑπακοὴν μετὰ τὸν φόβον μείζονα. Οὕτως οὐκ ἀπιστοῦντος τὰ ῥήματα ἦσαν Ἀνανίου, ἀλλὰ φοβουμένου καὶ τρέμοντος. Σαοὺλ ἀδελφέ, ὁ Κύριος ἀπέσταλκέ με ὁ ὀφθείς σοι ἐν τῇ ὁδῷ ᾗ ἤρχου. Εὐθέως αὐτὸν οἰκειοῦται τῷ τοῦ Κυρίου ὀνόματι· καὶ μὴν οὐκ εἶπεν αὐτῷ ὁ Χριστὸς ὅτι Ὤφθην αὐτῷ· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Πνεύματος ἔμαθε, καὶ μὴν οὐκ ὤφθη· ναὶ διὰ πραγμάτων καὶ τῆς ἐνεργείας ὤφθη. Ὁ ὀφθείς σοι, φησίν· οὐκ εἶπε Ὁ πηρώσας σε, καὶ ἐκκλίνων τὸν ὀνειδισμόν. Ἀπέσταλκέ με, φησίν· Οὐκ ἔστιν ἐμὴ ἡ πρᾶξις· ὑπηρέτης εἰμὶ τῆς χάριτος. Οὕτως ἤδεισαν μηδὲν οἰκεῖον λογίζεσθαι. Καὶ εὐθέως ἀπέπεσαν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ὡσεὶ λεπίδες. Λεπίδες ἐκπίπτουσι, καὶ τὸ σφοδρὸν δεικνύναι τῆς φλογώσεως καὶ τὸ ἀναμφίβολον τῆς ἰάσεως. Καὶ ἀναστὰς ἐβαπτίσθη, καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν. Ἐξησθενηκὼς γὰρ ἦν, ἀπό τε τῆς ὁδοιπορίας, ἀπό τε τοῦ φόβου, ἀπό τε τοῦ λιμοῦ καὶ τῆς ἀθυμίας[65]. Ὅρα δὲ ὅτι οὐκ ἠνέσχετο πρότερον μεταC σχεῖν τροφῆς, ἕως ὅτε[66] μεγάλων ἔτυχε τῶν δωρεῶν.

Καὶ εὐθέως ἐν ταῖς συναγωγαῖς ἐκήρυσσε τὸν Χριστὸν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες, καὶ ἔλεγον· Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ πορθήσας ἐν Ἱερουσαλὴμ τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομα τοῦτο; καὶ ὧδε εἰς τοῦτο ἐλήλυθεν, ἵνα δεδεμένους αὐτοὺς ἀγάγῃ ἐπὶ τοὺς ἀρχιερεῖς;

Σαῦλος δὲ μᾶλλον ἐνεδυναμοῦτο καὶ συνέχυνε τοὺς Ἰουδαίους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Δαμασκῷ, συμβιβάζων ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός.

Ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός. Οὐχ ὅτι ἀνέστη, οὐδ' ὅτι ζῇ· ἀλλὰ τί; Εὐθέως ἀκριβοῖ τὸ δόγμα, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· εὐθέως διδάσκαλος ἦν. Οὐ D γὰρ ᾐσχύνετο τὴν μεταβολὴν ἐν οἷς ἦν λαμπρός. Σαῦλος δὲ μᾶλλον ἐνεδυναμοῦτο καὶ συνέχυνε τοὺς Ἰουδαίους. Ἅτε γὰρ νομομαθὴς ὤν, ἀπεστόμιζεν αὐτούς. Ἐνόμιζον ἀπηλλάχθαι τῆς τοιαύτης διαλέξεως ἀπαλλαγέντες Στεφάνου· καὶ Στεφάνου σφοδρότερον εὗρον ἕτερον. Τὸ δὲ συμβιβάζων[67], διδάσκων καὶ ἑρμηνεύων ἐξ ὧν αὐτοὶ Γραφῶν ἤδεισαν.

Vers. 17. *Abiit itaque Ananias, et domum ingressus est, impositisque illi manibus : Saul frater, inquit, Dominus, qui apparuit tibi in itinere, quo veniebas, misit me, ut visum recuperes, et replearis Spiritu sancto.*

Vers. 18. *Ac statim ab oculis ejus deciderunt tanquam squamæ, et illico visum recepit, cumque surrexisset, baptizatus est,*

Vers. 19. *Et sumpto cibo, vires recollegit. Fuit autem Saulus aliquot dies cum discipulis, qui erant Damasci.*

Vide obedientiam post metum majorem. Adeo non fidem habentis ac diffidentis et increduli verba erant Ananiæ : sed metuentis atque trementis. Saul frater, Dominus, qui apparuit tibi in via, qua B veniebas, misit me. Statim illum sibi nomine Domini conciliat. Atqui Christus non dixerat ei, se apparuisse illi, sed a Spiritu didicerat : atqui non apparuit, utique rebus ipsis atque actu apparuit. Qui apparuit tibi, inquit : non dixit, Qui te exæcavit, vitans etiam atque declinans exprobrationem. Misit **82** me, inquit : non est mea actio, minister gratiæ ac beneficii sum. Adeo nihil suum reputare solebant. Ac protinus ab oculis ejus deciderunt tanquam squamæ. Squamæ decidunt, quæ et vehementem ostenderent inflammationem, et certam ac minime dubiam sanationem. Cumque surrexisset, baptizatus est, et sumpto cibo vires recepit. Vires enim eum defecerant, tum ex itineris labore, tum metu, tum inedia, tum mœrore. Vide autem non C prius eum cibum sumere sustinuisse, quam magna dona consecutus fuisset.

Vers. 20. *Et statim in synagogis prædicabat Christum, nempe hunc esse Filium Dei.*

Vers. 21. *Stupebant autem omnes qui audiebant, ac dicebant : Annon hic est ille qui oppressit ac perdidit in Jerusalem eos qui invocabant nomen hoc ? et huc idcirco venit, ut vinctos eos perducat ad summos sacerdotes ?*

Vers. 22. *Sed Saulus magis confirmabatur et confundebat atque confutabat Judæos, qui Damascum incolebant, confirmans hunc esse Christum.*

Hunc esse Filium Dei, Non surrexisse, neque vivere : sed quid ? Statim absolutam tradit doctrinam : nempe, hunc esse Filium Dei, statim doctor D erat. Non enim pudebat eum mutationis earum rerum, quibus clarus erat. Saulus autem magis confirmabatur, et confutabat Judæos. Nam ut qui legis peritus esset, ex iis, quæ illimetipsi proferebant, eos capiebat ac refellebat. Putabant se tali defunctos esse disputatione, cum Stephanus de medio sublatus, nihil jam amplius eis negotii facesseret : et alium Stephano vehementiorem nacti sunt. Porro, quod dicit συμβιβάζων, id sonat, *concilians* et *confirmans*, hoc est docens, explicans et exponens, ex iis, quæ illimetipsi noverant, Scripturis.

Variæ lectiones et notæ.

[63] *In vulgato est*, ἀπέπεσον. [64] *In vulgato desideratur* τὸ, παραχρῆμα, [65] εὐθυμίας, *erat*. [66] *Isc.* ὅτου. [67] συμβιβάζων, *hoc est conciliando conferendoque prophetas et ostendendo eos concordare et convenire inter sese, atque consentientia scripsisse de Christo, posterisque prodidisse, docens atque confirmans, hunc ipsum Jesum Nazarenum, quem Judæi nuper crucifixerant, ipsissimum esse Christum.*

Digitized by Google

VERS. 23. *Cum autem jam satis multi dies præterissent, consilium inierunt inter se Judæi, ut eum interficerent.*

A Ὡς δὲ ἐπληροῦντο ἡμέραι ἱκαναί, συνεβουλεύσαντο οἱ Ἰουδαῖοι ἀνελεῖν αὐτόν.

VERS. 24. *Sed Saulus insidias eorum rescivit. Nam asservabant portas interdiu simul ac noctu, ut eum tollerent.*

Ἐγνώσθη δὲ τῷ Σαύλῳ ἡ ἐπιβουλὴ αὐτῶν· παρετήρουν τε τὰς πύλας ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς, ὅπως αὐτὸν ἀνέλωσι.

VERS. 25. *Quare discipuli ceperunt eum noctu, et impositum sportæ, laxata porta, illum ita per murum demiserunt.*

Λαβόντες δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ νυκτὸς, καθῆκαν διὰ τοῦ τείχους χαλάσαντες ἐν σπυρίδι.

VERS. 26. *Cæterum cum Saulus venisset in Jerusalem, conabatur se adjungere discipulis : et omnes timebant eum, quod non crederent eum discipulum esse.*

Παραγενόμενος δὲ ὁ Παῦλος ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς· καὶ πάντες ἐφοβοῦντο αὐτὸν, μὴ πιστεύοντες ὅτι ἐστὶ μαθητής.

Rursus Judæi se conferunt ad violentiorem suam rationem, non jam amplius sycophantas, calumniatores et falsos testes quærentes, sed per se ipsi tendentes ad cædem. Posteaquam enim viderant rem ingravescere, ne judices quidem ferunt, nec in judicium negotium deducunt. **83** Quare discipuli ceperunt eum nocte, etc. Vide Paulum non gratia divina servari, sed prudentia humana : ut scias viri virtutem etiam absque signis elucere. Cæterum cum Saulus venisset Hierosolymam etc. Cum ex periculo evasisset, non solum non fugit, verum etiam abiit illuc, ubi magis eos accendebat. Ac vide eum jam etiam discipulos postulasse. Adeo totus ardebat et prædicationis studio repletus erat, ac quia tardius cæteris venerat, idcirco alacrior ac promptior erat. Cui enim, inquit, multum remittitur, vehementius diliget. Operæ pretium est autem quærere, qui fiat, ut in Epistola quidem ad Galatas dicat : Non abii Hierosolymam, sed in Arabiam : et rursus reverti Damascum : ac post annos tres ascendi Hierosolymam, ut viderem Petrum : atque alium apostolum non vidi, præterquam Jacobum fratrem Domini. Hic vero ait illum Hierosolymam venisse, et a Barnaba ductum esse ad apostolos. Aut igitur hoc dicit illic : Non veni, ut referrem aliquid ad apostolos, et communicarem cum illis : aut, si hoc ita non est, conjectura capi et existimari potest, insidias, quæ illi factæ sunt Damasci, non statim postquam crediderat, factas esse : sed postquam præteritis annis tribus ab Arabia reversus est : atque ita eum Hierosolymam ascendisse. Nam ipse non abiit ad apostolos, sed discipulis sese conabatur adjungere, ut qui doctor et discipulus esset : aut certe de hoc itinere non dicit, sed prætermittit. Nam rerum gestarum scriptor multa incidit, multa tempora contrahit. Conabatur autem, inquit, se adjungere. Non audacter, sed timide ad eos accedebat. Et omnes metuebant eum non credentes, etc. Discipuli quidem metuebant. Apostoli autem non credebant. Est enim revera rationi humanæ incredibile, cum, qui tam ardens et acer fuisset persecutor, ad prædicationem Evangelii conversum esse.

Πάλιν οἱ Ἰουδαῖοι ἐπὶ τὸν ἰσχυρότερον αὐτῶν B λογισμὸν ἔρχονται, οὐκέτι συκοφάντας καὶ ψευδομάρτυρας ζητοῦντες, ἀλλὰ δι' ἑαυτῶν ὁρμῶντες πρὸς φόνον. Ἐπειδὴ γὰρ εἶδον ἐπιτεινόμενον τὸ πρᾶγμα, οὐδὲ δικαστήριον καθίζουσιν. Λαβόντες δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ νυκτὸς καθῆκαν διὰ τείχους χαλάσαντες ἐν σπυρίδι. Ὅρα τὸν Παῦλον οὐ χάριτι σωζόμενον, ἀλλ' ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ· ἵνα μάθῃς τοῦ ἀνδρὸς τὴν [66] ἀρετὴν καὶ χωρὶς σημείων λάμποντα [69]. Παραγενόμενος δὲ ὁ Σαῦλος ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς. Τὸν κίνδυνον διαφυγὼν οὐ μόνον οὐ φεύγει, ἀλλ' ἀπῆλθεν ἔνθα μειζόνως αὐτοὺς ἐξῆψε. Καὶ σκόπει ἤδη ὅτι καὶ μαθητὰς ἦν ἠτησάμενος [70]· οὕτως ὅλος ἐκαίετο καὶ ἐπεπλήρωτο τοῦ κηρύγματος· καὶ τὸ βραδύτερον αὐτὸν τῶν ἄλλων ἐλθεῖν προθυμότερον ἐποίει. Ὧ γὰρ, φησὶν, ἀφίεται πολὺ, μᾶλλον C ἀγαπήσει. Ἄξιον δὲ διαπορῆσαι, πῶς ἐν μὲν τῇ πρὸς Γαλάτας φησὶν, ὅτι Οὐκ ἀπῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀλλ' εἰς Ἀραβίαν· καὶ πάλιν ὑπέστρεψα εἰς Δαμασκόν· καὶ μετὰ τρία ἔτη ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα ἱστορῆσαι Πέτρον· καὶ ἕτερον τῶν ἀποστόλων οὐκ εἶδον, εἰ μὴ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Κυρίου. Ἐνταῦθα δέ φησιν ὅτι εἰς Ἱεροσόλυμα παρεγένετο, καὶ ὅτι Βαρνάβας ἤγαγεν αὐτὸν πρὸς τοὺς ἀποστόλους. Ἢ τοίνυν τοῦτό φησιν ἐκεῖ, ὅτι Οὐκ ἀπῆλθον ὥστε ἀναθέσθαι· ἢ εἰ μὴ τοῦτο, στοχάσασθαι ἔστιν, ὅτι ἡ ἐπιβουλὴ ἐν Δαμασκῷ οὐκ εὐθέως μετὰ τὸ πιστεῦσαι γέγονεν, ἀλλὰ μετὰ τὸ ἀνελθεῖν αὐτὸν ἀπὸ Ἀραβίας μετὰ ἔτη τρία· καὶ οὕτω γέγονεν ἡ πρὸς τὰ Ἱεροσόλυμα ἄνοδος. Αὐτὸς γοῦν οὐκ ἀπῆλθε D πρὸς τοὺς ἀποστόλους, ἀλλὰ τοῖς μαθηταῖς ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι· ἅτε διδάσκαλος καὶ μαθητὴς ὤν. Ἣν ταύτην τὴν ὁδὸν οὐ λέγει, ἀλλ' ἀφίησιν· ὁ γὰρ ἱστοριογράφος πολλὰ ἐπιτέμνει καὶ πολλοὺς συνάγει καιρούς. Ἐπειρᾶτο δὲ, φησὶ, κολλᾶσθαι· οὐ θρασέως, ἀλλ' εὐλαβῶς αὐτοῖς προσήρχετο. Καὶ πάντες ἐφοβοῦντο αὐτὸν, μὴ πιστεύοντες ὅτι ἐστὶ μαθητής. Οἱ μαθηταὶ μὲν ἐφοβοῦντο, οἱ δὲ ἀπόστολοι οὐκ ἐπίστευον· ἄπιστον γὰρ ἀληθῶς ἀνθρωπίνῳ λογισμῷ, τὸν οὕτω θερμὸν διώκτην εἰς κήρυγμα μεταβεβλῆσθαι.

Variæ lectiones et notæ.

[66] τῆς, *erat*, [69] ἴσ. λάμπουσαν. [70] ἴσ. αἰτησάμενος.

Digitized by Google

Βαρνάβας δὲ ἐπιλαβόμενος αὐτὸν, ἤγαγε πρὸς τοὺς ἀποστόλους· καὶ διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ἐν τῇ ὁδῷ εἶδε τὸν Κύριον· καὶ ὅτι ἐλάλησεν αὐτῷ· καὶ πῶς ἐν Δαμασκῷ ἐπαρρησιάσατο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ. A

VERS. 27. *Sed Barnabas prehensum eum duxit ad apostolos, et narravit eis quemadmodum in itinere Dominum vidisset, et ut ei Dominus locutus esset, et quemadmodum Damasci libere nomen Jesu prædicasset.*

Καὶ ἦν μετ' αὐτῶν εἰσπορευόμενος[71] *εἰς Ἰερουσαλὴμ, καὶ παρρησιαζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ*[72].

VERS. 28. *Et erat in Jerusalem cum iis, ingrediens et egrediens, et libere prædicans nomen Domini Jesu.*

Ἐλάλει τε καὶ ἐζήτει[73] *πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς. Οἱ δὲ ἐπεχείρουν αὐτὸν ἀνελεῖν.*

VERS. 29. *Loquebaturque ac disputabat cum Græcanicis. At illi conabantur eum occidere.*

Ἐπιγνόντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς Καισάρειαν, καὶ ἐξαπέστειλαν αὐτὸν εἰς Ταρσόν.

VERS. 30. *Quod ubi fratres resciverunt, deduxerunt eum Cæsaream, et dimiserunt Tarsum.*

Αἱ μὲν οὖν Ἐκκλησίαι καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας καὶ Γαλιλαίας καὶ Σαμαρείας εἶχον εἰρήνην οἰκοδομούμεναι καὶ πορευόμεναι τῷ φόβῳ τοῦ B *Κυρίου, καὶ τῇ παρακλήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπληθύνοντο.*

VERS. 31. *Et Ecclesiæ quidem per totam Judæam, Galilæam et Samariam pace fruebantur,* **84** *ædificabanturque et versabantur in timore Domini, et confirmatione atque consolatione sancti Spiritus replebantur et augebantur.*

Ὁ[74] Βαρνάβας ἄνθρωπος ἐπιεικὴς καὶ ἥμερος, καὶ ἐκ τούτου δείκνυται, καὶ ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα πραχθέντων αὐτῷ. Ἴσως δὲ καὶ προεγίνωσκε Παῦλον, φίλος ὤν. Πρὸς ποίους δὲ ἀποστόλους ἤγαγεν; Ἴσως πρὸς Πέτρον καὶ Ἰάκωβον, οὓς καὶ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας λέγει ὅτι εἶδεν. Ὅρα δὲ τὸν Παῦλον ὅτι οὐ πρὸς τοὺς ἀποστόλους ἄπεισιν, ὡς μετριάζων· ἀλλ' αὐτὸς μὲν πρὸς τοὺς μαθητὰς, ἅτε μαθητὴς ὤν· Βαρνάβας δὲ αὐτὸν καὶ πρὸς τοὺς ἀποστόλους ἄγει, καὶ διηγεῖται ἅτε ἐπαρρησιάσατο. Ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἑλληνιστὰς, ἤτοι πρὸς τοὺς Ἑλληνιστὶ φθεγγομένους Ἰουδαίους. Ἐκεῖνοι γὰρ οἱ ἄλλοι οἱ βαθεῖς Ἑβραῖοι, οὐδὲ ἰδεῖν αὐτὸν ἠνείχοντο· μᾶλλον δὲ καὶ ἐπεχείρουν ἀνελεῖν αὐτόν. Ἐπιγνόντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς Καισάρειαν· φοβηθέντες τὸ ἐπὶ Στεφάνου, περισώζουσιν αὐτὸν εἰς Καισάρειαν· εἶθ' οὕτως εἰς Ταρσὸν, ἅμα καὶ διδάξαι καὶ ἐν ἀσφαλείᾳ εἶναι, ὡς ἐν ἰδίᾳ πατρίδι. Οὐ γὰρ οὕτω πρὸς τοὺς ἄλλους ἐμαίνοντο οἱ Ἰουδαῖοι ὡς περὶ τούτου. Τοὺς γὰρ ἄλλους τῶν ἀποστόλων καὶ ᾔδουν ἅτε καὶ τῷ χρόνῳ ὑποθραυσθέντες τὴν κατ' αὐτῶν μανίαν, καὶ ἅτε πολλάκις παραστάντας καὶ ὑπὸ τοῦ πλήθους θαυμασθέντας. Αἱ μὲν οὖν Ἐκκλησίαι καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας καὶ Γαλιλαίας καὶ Σαμαρείας, εἶχον εἰρήνην. Μέλλει λέγειν ὅτι κάτεισιν ἐκεῖθεν Πέτρος· ἵνα οὖν μὴ φόβου τοῦτο νομίσῃς, προεῖπεν, ὅτι εἰρήνην εἶχον αἱ Ἐκκλησίαι· ὅτε μὲν γὰρ ἀκμὴ ἦν τοῦ πολέμου, ἐν Ἱεροσολύμοις διέτριβον οἱ ἀπόστολοι· εἰρήνης πρυτανευούσης καὶ τοὺς ἄλλους τόπους κηρύττοντες ἐπῆλθον.

Barnabam hominem fuisse humanum, benignum, mansuetum et mitem, cum ex hoc loco ostenditur, tum ex iis, qui postea ab illo sunt acta. Forsitan autem etiam ante Paulum noverat, quod esset ejus amicus. Sed ad quos eum duxit apostolos? Forsitan ad Petrum et Jacobum, quos etiam ipse in Epistola ad Galatas se vidisse dicit. Vide autem Paulum non ad apostolos accedere, ut qui modestia atque pudore suo prohiberetur: sed ipse quidem ad discipulos abiit, ut qui discipulus esset: sed Barnabas eum etiam ad apostolos ducit, et narrat quæ vidisset C quæque libere locutus esset. Colloquebaturque ac disputabat cum Græcanicis, sive cum his qui Græce loquebantur Judæis. Nam illi alii, qui profundi erant Hebræi, ne videre quidem eum sustinebant; imo vero etiam interficere eum conabantur. Quod ubi discipuli resciverunt, deduxerunt eum Cæsaream. Quod, metuerent ne accideret, quod tempore Stephani evenerat, salvum Cæsaream perducunt: inde Tarsum profecturum, ut simul et doceret, et ut in sua patria, in tuto esset. Non enim tanto adversus alios furore, quanto adversus hunc accensi erant Judæi. Nam cæteros apostolos, quod et suum adversus illos furorem spatio temporis infregissent, et illi se sæpius judicio stitissent et exhibuissent, atque apud multitudinem essent in D admiratione, etiam reverebantur et honorabant. Et Ecclesiæ quidem per totam Judæam et Galilæam et Samariam pace fruebantur. Dicturus est Petrum illinc descendere. Ne igitur id metus causa fieri suspiceris, præfatur Ecclesias pace esse usas. Nam in medio quidem ardore belli Hierosolymis apostoli commorabantur: pace constituta etiam reliqua loca prædicantes peragrabant et obibant.

Ἐγένετο δὲ Πέτρον διερχόμενον διὰ πάντων, κατελθεῖν καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους τοὺς κατοικοῦντας Λύδδαν.

VERS. 32. *Accidit autem, ut Petrus omnia peragrans, descenderet etiam ad sanctos, qui Lyddam incolebant.*

Εὗρε δὲ ἐκεῖ ἄνθρωπόν τινα Αἰνέαν ὀνόματι ἐτῶν ὀκτὼ κατακείμενον ἐπὶ κραβάττῳ· ὃς ἦν παραλελυμένος.

VERS. 33. *Reperit autem illic hominem quemdam nomine Æneam, qui annos jam octo accumbebat in grabato, quod paralyticus esset.*

Variæ lectiones et notæ.

[71] *In vulgato, hoc loco additur,* καὶ ἐκπορευόμενος. [72] *Et hic additur in vulgato,* Χριστοῦ. [73] *In vulgato est,* συνεζήτει, *et ita paulo post repetitur in scholio.* [74] Ἰσ. ὅτι.

Digitized by Google

VERS. 34. *Ac dixit ei Petrus : Ænea, sanat te Jesus Christus : surge, et ipse tibi sterne, ac statim surrexit.*

VERS. 35. *Et viderunt eum omnes incolæ Lyddæ et Assaronis, et ad Dominum sese converterunt.*

Cur non exspectavit, donec fidem vir haberet, neque quæsivit, an vellet curari ? Maxime quidem et in primis etiam vulgi excitandi, invitandi, evocandique causa miraculum fiebat : etenim Viderunt, inquit, eum omnes incolæ Lyddæ et Assaronis, et ad Dominum sese converterunt : **85** sed alioqui, nondum etiam illic suæ virtutis signa præbuerant atque documenta. Quamobrem ne consentaneum quidem atque conveniens erat, ut ab iis fidem postularent : quandoquidem nec a claudo quidem illo fidem postulabant. Quemadmodum igitur Christus, cum signa edere inciperet, fidem non postulabat, sic ne hi quidem. Nam Hierosolymis quidem nihil mirum, si prius illis fides haberi cœpta est. Ut venientis, inquit, Petri vel umbra alicui eorum circumfunderetur ; multa enim illic signa facta sunt : hic vero, tunc primum aggreditur et accedit.

VERS. 36. *Joppæ autem erat quædam discipula, nomine Tabitha : quæ interpretata dicitur Dorcas, id est caprea. Hæc erat plena bonorum operum et eleemosynarum, quas faciebat.*

VERS. 37. *Accidit autem illis diebus, ut morbo confecta moreretur, quam lotam posuerunt in cœnaculo.*

VERS. 38. *Cum igitur Lydda Joppæ finitima esset, ac discipuli audivissent Petrum illic esse, miserunt ad eum duos* [h] *viros rogatum, ne gravaretur transire usque ad se.*

VERS. 39. *Surrexit igitur Petrus, et una cum illis profectus est, quem, cum venisset, duxerunt in cœnaculum : et astiterunt ei omnes viduæ circumfusæ, flentes et ostentantes tunicas et vestimenta, quæ facere consueverat, cum esset cum eis, Dorcas.*

VERS. 40. *At Petrus cum omnes foras ejecisset, positis genibus oravit, et conversus ad corpus dixit : Tabitha, surge. Atque illa aperuit oculos suos, et conspicata Petrum resedit.*

VERS. 41. *Et ille ei manu porrecta, sublevavit eam, vocatisque sanctis et viduis, exhibuit eam viventem.*

VERS. 42. *Atque ea res innotuit ac divulgata est per totam Joppen, et multi crediderunt in Dominum.*

VERS. 43. *Accidit autem, ut Petrus satis multas dies Joppæ maneret apud Simonem quemdam coriarium.*

Nomine Tabitha. Ponit nomen ejus, ostendens

A Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Πέτρος· Αἰνέα, ἰᾶταί σε Ἰησοῦς ὁ Χριστός· ἀνάστηθι καὶ στρῶσον σεαυτῷ, καὶ εὐθέως ἀνέστη.

Καὶ εἶδον αὐτὸν πάντες οἱ κατοικοῦντες Λύδδαν, καὶ τὸν Ἀσσάρωνα, οἵτινες ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

Διὰ τί μὴ ἀνέμεινε[78] τὴν πίστιν τοῦ ἀνδρὸς μηδὲ ἠρώτησεν εἰ βούλοιτο θεραπευθῆναι ; Μάλιστα μὲν καὶ πρὸς πολλῶν παράκλησιν ἐγίνετο τὸ θαῦμα· Καὶ εἶδον γάρ, φησὶ, πάντες οἱ κατοικοῦντες Λύδδαν καὶ τὸν Ἀσσάρωνα, οἵτινες ἐπέστρεψαν πρὸς Κύριον· ἄλλως τε δὲ, οὔπω ἦσαν τεκμήρια ἐνταῦθα τῆς οἰκείας παρασχόντες δυνάμεως. Ὥστε οὐδὲ εἰκὸς ἦν πίστιν αὐτοὺς ἀπαιτεῖν· ἐπειδὴ οὐδὲ τὸν χωλὸν ἀπήτησαν· καθάπερ οὖν ὁ Χριστὸς ἀρχόμενος τῶν B σημείων οὐκ ἀπῄτει πίστιν, οὕτως οὐδὲ οὗτοι· ἐν Ἱεροσολύμοις μὲν γὰρ ἡ πίστις αὐτῶν, εἰκότως πρότερον ἐγίνετο· ἵνα ἐρχομένου, φησὶ, Πέτρου, κἂν ἡ σκιὰ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν· πολλὰ γὰρ ἐκεῖ σημεῖα ἐγένετο· ἐνταῦθα δὲ, τότε πρῶτον ἐπιβαίνει.

Ἐν Ἰόππῃ δέ τις ἦν μαθήτρια, ὀνόματι Ταβιθὰ, ἡ διερμηνευομένη λέγεται Δορκάς. Αὕτη ἦν πλήρης ἀγαθῶν ἔργων καὶ ἐλεημοσυνῶν ὧν ἐποίει.

Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἀσθενήσασαν αὐτὴν ἀποθανεῖν· λούσαντες δὲ αὐτὴν C ἔθηκαν ἐν ὑπερῴῳ.

Ἐγγὺς δὲ οὔσης Λύδδης τῇ Ἰόππῃ, οἱ μαθηταὶ ἀκούσαντες ὅτι Πέτρος ἐστὶν ἐν αὐτῇ, ἀπέστειλαν[76] πρὸς αὐτὸν παρακαλοῦντες μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν.

Ἀναστὰς δὲ Πέτρος συνῆλθεν αὐτοῖς, ὃν παραγενόμενον ἀπήγαγον[77] εἰς τὸ ὑπερῷον, καὶ παρέστησαν αὐτῷ πᾶσαι αἱ χῆραι κλαίουσαι καὶ ἐπιδεικνύμεναι χιτῶνας καὶ ἱμάτια, ὅσα ἐποίει μετ' αὐτῶν οὖσα ἡ Δορκάς.

Ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ Πέτρος, θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο, καὶ ἐπιστρέψας πρὸς τὸ σῶμα, εἶπε· Ταβιθὰ, ἀνάστηθι. Ἡ δὲ ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον, ἐκάθισε[78].

D Δοὺς δὲ αὐτῇ χεῖρα ἀνέστησεν αὐτήν[79]. Φωνήσας δὲ τοὺς ἁγίους καὶ τὰς χήρας, παρέστησεν αὐτὴν ζῶσαν.

Γνωστὸν δὲ ἐγένετο καθ' ὅλης τῆς Ἰόππης, καὶ πολλοὶ ἐπίστευσαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

Ἐγένετο δὲ αὐτὸν ἡμέρας ἱκανὰς μεῖναι ἐν Ἰόππῃ παρά τινι Σίμωνι[80] βυρσεῖ.

Ὀνόματι Ταβιθά. Τίθησι δὲ τὸ ὄνομα αὐτῆς,

Variæ lectiones et notæ.

[78] ἐνέμεινε *erat.* [76] *In vulgatis nonnullis hic additur*, δύο ἄνδρας. [77] *In vulgato est*, ἀνήγαγον. [78] *In vulgato est*, ἀνεκάθισε. [79] αὐτῇ *erat.* [80] περί τινος Σίμωνος *erat.*

[h] *Hæ duæ dictiones desunt in nonnullis vulgatis exemplaribus, et repetuntur in proximo scholio.*

Digitized by Google

δεικνὺς ὅτι φερώνυμος ἦν, οὕτως ἐγρηγορυῖα καὶ νήφουσα, ὥσπερ δορκάς. Πολλὰ γὰρ καὶ οἰκονομικῶς πολλάκις ὀνόματα τίθεται. Ἀσθενήσασαν αὐτὴν ἀποθανεῖν, λούσαντες ἔθηκαν ἐν τῷ ὑπερῴῳ, τουτέστιν, ἐπὶ νεκρῷ πάντα ἐποίησαν. Ἀπέστειλαν δὲ οἱ ἐν τῇ Ἰόππῃ μαθηταὶ παρακαλοῦντες μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν. Ὅρα καὶ τὸ ἄπλαστον τῶν ἄλλων, καὶ τὸ ἄτυφον τοῦ Πέτρου. Οὐκ αὐτοὶ ἔρχονται· ἀλλὰ διὰ δύο προσκαλοῦνται [81] ἐπὶ ἴασιν, κἀκεῖνος ἔρχεται. Διὰ τί δὲ μὴ πρὸ τοῦ ἀποθανεῖν προσεκαλέσαντο; Ἀνάξιον ἡγοῦντο σκυλεῖν [82.83] τοὺς μαθητὰς ὑπὲρ τῶν τοιούτων καὶ περισπᾶν καὶ παρεμποδίζειν τὸ κήρυγμα· διὰ τοῦτο λέγει ὅτι Ἐγγὺς ἦν. Καὶ παρέστησαν αὐτῷ πᾶσαι αἱ χῆραι, κλαίουσαι καὶ ἐπιδεικνύμεναι χιτῶνας καὶ ἱμάτια, ὅσα ἐποίει μετ' αὐτῶν οὖσα ἡ Δορκάς. Τὸ *μετ' αὐτῶν οὖσα*, τὴν πολλὴν αὐτῆς ταπεινοφροσύνην δηλοῖ· ὅτι συνῆν αὐταῖς καὶ συνδιαιτᾶτο καὶ ὡς μία πασῶν συνεστέφετο, οὐχ ὥσπερ νῦν ἡμεῖς. Ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ Πέτρος, θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο. Διὰ τί ἐκβάλλει ἔξω πάντας; Ὥστε μὴ συγχυθῆναι τοῖς δάκρυσι, μηδὲ διαταραχθῆναι. *Θεὶς τὰ γόνατα.* Ἐπιτεταμένην ποιεῖται τὴν προσευχήν· εἶτα κρατεῖ· εἶτα κατὰ μέρος· ἡ ζωὴ καὶ δύναμις εἰσάγεται. *Φωνήσας δὲ τοὺς ἁγίους καὶ τὰς χήρας*, τοῖς μὲν, εἰς παράκλησιν παρέστησε ζῶσαν· ταῖς δὲ, εἰς προστασίαν. Ὅρα δὲ τὸ ἄτυφον Πέτρου· τηλικοῦτον ἐργασάμενος, οὔτε παρ' αὐτῇ, οὔτε παρ' ἄλλῳ τινὶ ἐπισήμῳ, ἀλλὰ παρὰ βυρσεῖ Σίμωνι καταλύει, οὔτε τοὺς εὐτελεῖς αἰσχύνων, οὔτε τοὺς μεγάλους ἐπαίρεσθαι ἀφιείς.

A eam verum nomen esse sortitam, eam nomini suo respondere, nomen ejus moribus convenire ita vigilantis ac sobriæ, ut caprea est. Multa enim nomina sæpe divina providentia imponuntur. Ut morbo confecta moreretur, lotam posuerunt in cœnaculo, hoc est, cadaveri debitum omne officium præstiterant. Miserunt autem discipuli, qui erant Joppæ oratum, ne gravaretur, transire usque ad se. Vide et illorum simplicitatem, et Petri animi demissionem atque humilitatem. Non ipsi veniunt, ut eum advocent : sed per duos advocant ad sanationem, et ille venit. Sed cur non **86** antequam mortua esset eum accersiverunt? Operæ pretium non esse putabant molestiis discipulos pro talibus rebus afficere et distrahere, et B impedire prædicationem. Idcirco dicit, finitimam fuisse, Lyddam. Et astiterunt ei omnes viduæ flentes, et ostentantes tunicas et vestimenta quæ faciebat, cum esset cum ipsis Dorcas. Quod dicit, Cum esset cum eis, magnam illius significat animi humilitatem atque demissionem : quod una cum eis erat, et una vivebat, et ut una de multis simul conversabatur, non quemadmodum nunc nos facimus. At Petrus cum omnes foras ejecisset, positis genibus precatus est. Cur omnes ejicit foras? Ne confunderetur lacrymis, neu disturbaretur. *Positis genibus.* Intentam atque sollicitam habet precationem : deinde apprehendit : postea paulatim vita ac vires introducuntur. *Vocatisque sanctis ac viduis*, illis quidem ad consolationem et confirmationem viventem exhibuit, his vero, ad præsidium atque patrocinium. Vide autem humilem atque demissum animum Petri, qui tantum opus fecerat; neque apud illam, neque apud alium quempiam insignem; sed apud Simonem coriarium diversatur, neque viles ac tenues spernens atque contemnens, neque magnates efferri sinens.

ΚΕΦΑΛ. Ι'.

Ἀνὴρ δέ τις ἦν ἐν Καισαρείᾳ ὀνόματι Κορνήλιος, ἑκατοντάρχης ἐκ σπείρης τῆς καλουμένης Ἰταλικῆς,

Εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ποιῶν τε ἐλεημοσύνας πολλὰς τῷ λαῷ, καὶ δεόμενος τοῦ Θεοῦ διαπαντός.

Εἶδεν ἐν ὁράματι φανερῶς ὡς εἰς ὥραν [84] ἐνάτην τῆς ἡμέρας, ἄγγελον τοῦ Θεοῦ εἰσελθόντα πρὸς αὐτὸν καὶ εἰπόντα αὐτῷ· Κορνήλιε.

Ὁ δὲ ἀτενίσας αὐτῷ καὶ ἔμφοβος γενόμενος εἶπε· Τί ἐστι, Κύριε; Εἶπε δὲ αὐτῷ· Αἱ προσευχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Καὶ νῦν πέμψον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον Πέτρον.

Οὗτος ξενίζεται παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ, ᾧ ἐστιν οἰκία παρὰ θάλασσαν [85].

Ὡς δὲ ἀπῆλθεν ὁ ἄγγελος, ὁ λαλῶν τῷ Κορ-

CAPUT X.

C

Vers. 1. *Erat autem Cæsareæ vir quidam nomine Cornelius, centurio de cohorte quæ vocabatur Italica,*

Vers. 2. *Pius ac religiosus, Deumque timens cum tota sua familia, ac multas plebi faciens eleemosynas, Deumque continenter orans.*

Vers. 3. *Is vidit per visum manifeste fere ad horam diei nonam, angelum Dei ingredientem ad se, ac dicentem sibi : Cornelie.*

Vers. 4. *At ille contuitus eum ac perterrefactus dixit : Quid est, Domine? Ille dixit ei : Orationes tuæ et eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam coram Deo.*

Vers. 5. *Ac nunc mitte in Joppen viros, et accerse* D *Simonem, cognomento Petrum.*

Vers. 6. *Hic habet hospitium apud Simonem quemdam coriarium, qui habet domicilium juxta mare.*

Vers. 7. *Ut autem abiit angelus, qui locutus erat*

Variæ lectiones et notæ.

[81] Προσκαλούμενοι *erat.* [82.83] *Ισ.* σκύλλειν. [84] *In vulgato est,* ὡσεὶ ὥραν. [85] *In vulgato hic adduntur hæc verba :* οὗτος λαλήσει σοι τί σε δεῖ ποιεῖν· « *Hic loquetur tibi quid te oporteat facere.* » *Sed non sunt in vetusto exemplari Græco manuscripto : atque etiam hic locus ita explicatur in sequenti scholio, quasi hæ voces septem non debeant esse adjectæ.*

Digitized by Google

Cornelio, cum vocasset duos servos suos, et ex iis, qui sibi parebant ac præsto continenter erant, militem religiosum,

VERS. 8. *Et omnia eis exposuisset, misit eos Joppen.*

Hic non est Judæus, neque ex iis, qui **87** erant sub lege : sed jam antea præoccupaverat nostrum vitæ institutum : ac duo interim credunt ex iis. qui dignitate prædili erant, quæstor videlicet Æthiopissæ, et hic. *Pius ac timens Deum cum tota familia sua.* Audiamus qui familiares ac domesticos nostros negligimus : at hic etiam de militibus sollicitus erat. *Centurio de cohorte quæ vocabatur Italica.* De magna enim cohorte erat, inquit, quæ vocabatur Italica. Spira autem, id est cohors est, quem nunc vocamus Numerum. Nam idcirco virum notum ac manifestum facit, ne quis dicat falsa memoriæ prodi in historia Scripturarum. Sciendum est autem spiram sive cohortem ducentorum militum esse; custodiam vero, sexaginta. *Vidit ver visum manifeste, ferme ad horam diei sextam, angelum Dei ingredi ad se.* Videt angelum, ut Petro plena fides fieret; imo vero non illi, sed aliis infirmioribus. Nona autem hora, quando curis solutus, et in otio erat atque quiete. Posteaquam autem viderat Oculus veritatis, et magnus ille Judex, magna esse opera, sed mortua, si fides desit, mittit angelum, qui præmiis opera compenset, ut eos qui recte certarent, fide coronaret. Ab obtutu autem terror injectus est; sed modicus, ut eum duntaxat in se converteret ac moveret : deinde verba metum solverunt. *Orationes tuæ et eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam coram Deo.* Vide quo progrediatur eleemosyna : ad cœli [1] usque atque ipsi solio regio assistit. Vide item angelum prius mentem ejus erigere, et ad sublimia traducere, ac tum deinde dicere quæ dicit. *Et nunc mitte viros in Joppen, et accerse Simonem cognomento Petrum. Hic habet hospitium apud quemdam Simonem coriarium.* Ne ad alium venirent, non solum a cognomine, verum etiam a loco virum declarat. *Cui est domicilium juxta mare.* Remota loca urbium sectabantur apostoli, quod solitudinis essent atque otii amici. Quid enim si contigisset etiam alium esse? Ecce signum est, nempe quod juxta mare habitaret. Non autem dicit quare, ne gaudio eum perfunderet. *Cum vocasset duos servos suos, et militem religiosum.* Vides, non frustra hæc dicit, eos, qui illi præsto erant assidue, tales fuisse. *Et exposuisset eis omnia, misit eos Joppen.* Vide animum demissum, ac fastus expertem. Non enim dixit : Vocate mihi Petrum : sed ut persuaderetur illi, omnia enarravit. Non enim volebat pro auctoritate dignitatis suæ illum accersere. Idcirco narrat rem omnem.

VERS. 9. *Postero autem die illis iter facientibus,*

A *νηλίῳ, φωνήσας δύο τῶν οἰκετῶν αὐτοῦ καὶ στρατιώτην εὐσεβῆ τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ ·*

Ἐξηγησάμενος [86] *αὐτοῖς ἅπαντα, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὴν Ἰόππην.*

Οὗτος οὐκ ἔστιν Ἰουδαῖος, οὐδὲ τῶν ὑπὸ τὸν νόμον· ἀλλ' ἤδη προειλήφει τὴν ἡμετέραν πολιτείαν· δύο δὲ πιστεύουσι τέως ἐν ἀξιώματι, ὅ τε ταμίας τῆς Αἰθιοπίσσης καὶ οὗτος. *Εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ.* Ἀκούσωμεν ὅσοι τῶν οἰκείων ἀμελοῦμεν· οὗτος δὲ καὶ στρατιωτῶν ἐπεμελεῖτο.! *Ἑκατοντάρχης ἐκ σπείρης τῆς καλουμένης Ἰταλικῆς.* Μεγάλης σπείρης γὰρ ἦν, φησὶ, καλουμένης Ἰταλικῆς. Σπεῖρα δέ ἐστιν, ὃ καλοῦμεν νῦν Νούμερον. Διὰ τοῦτο δὲ γοῦν B ποιεῖ τὸν ἄνδρα γνώριμον καὶ δῆλον, ἵνα μή τις εἴπῃ ὅτι ψεύδεται τῶν Γραφῶν ἡ ἱστορία. Ἱστέον δὲ ὅτι ἡ μὲν σπεῖρα, διακοσίων ἐστὶ στρατιωτῶν· ἡ δὲ κουστωδία, ἑξήκοντα. *Εἶδεν ἐν ὁράματι φανερῶς ὡς εἰς ὥραν ἐννάτην τῆς ἡμέρας, ἄγγελον τοῦ Θεοῦ εἰσελθόντα πρὸς αὐτόν.* Βλέπει τὸν ἄγγελον εἰς πληροφορίαν Πέτρου· μᾶλλον δὲ, οὐκ ἐκείνου, ἀλλὰ τῶν ἄλλων τῶν ἀσθενεστέρων. Ἐννάτῃ δὲ ὥρᾳ, ὅτε φροντίδων ἡφίετο καὶ ἐν ἡσυχίᾳ ἦν καὶ κατανύξει. Ἐπειδὴ δὲ εἶδεν ὁ τῆς ἀληθείας Ὀφθαλμὸς καὶ μέγας Κριτὴς ὅτι μεγάλα τὰ ἔργα, νεκρὰ δέ ἐστι πίστιν οὐκ ἔχοντα, ἀποστέλλει βραβεύοντα τοῖς ἔργοις ἄγγελον, ὥστε τοὺς καλῶς ἀθλοῦντας, στεφανῶσαι τῇ πίστει. Ἀπὸ δὲ τῆς C ὄψεως φόβος ἐγένετο, σύμμετρος δὲ, ὅσον ἐπιστρέψαι μόνον· εἶτα τὰ ῥήματα τὸν φόβον ἔλυσεν. *Αἱ προσευχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.* Ὅρα ποῦ προβαίνει ἡ ἐλεημοσύνη, τὸν οὐρανὸν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αὐτῷ παρίσταται τῷ θρόνῳ τῷ βασιλικῷ. Ὅρα δὲ τὸν ἄγγελον πρότερον αἴροντα αὐτοῦ τὴν διάνοιαν καὶ μετεωρίζοντα, καὶ τότε λέγοντα ἃ λέγει. *Καὶ νῦν πέμψον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον Πέτρον· οὗτος ξενίζεται παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ.* Ἵνα μὴ ἐπ' ἄλλον [87] ἔλθωσιν, οὐκ ἀπὸ τοῦ ἐπωνύμου μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ τόπου δηλοῖ τὸν ἄνδρα. *ὯΙ ἐστιν οἰκία παρὰ θάλασσαν.* Τὰ ἀνακεχωρημένα τῶν πόλεων ἐδίωκον οἱ ἀπόστολοι, ἐρημίας ὄντες φίλοι καὶ ἡσυχίας. Τί D γὰρ εἰ συνέβη καὶ ἄλλον εἶναι; Ἰδού ἐστι σημεῖον, τὸ παρὰ θάλασσαν οἰκεῖν. Οὐκ εἶπε δὲ διὰ τί, ἵνα μὴ ἐκχύσῃ αὐτόν [88]. *Φωνήσας δύο τῶν οἰκετῶν αὐτοῦ, καὶ στρατιώτην εὐσεβῆ.* Ὁρᾷς, οὐχ ἁπλῶς ταῦτά φησιν, ὅτι οἱ προσκαρτεροῦντες αὐτῷ τοιοῦτοι ἦσαν. *Καὶ ἐξηγησάμενος αὐτοῖς πάντα, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὴν Ἰόππην.* Ὅρα τὸ ἄτυφον. Οὐ γὰρ εἶπε· Καλέσατέ μοι Πέτρον· ἀλλ' ὥστε καὶ πεῖσαι ἐξηγήσατο ἅπαντα. Οὐ γὰρ ἠξίου ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος αὐτὸν μεταπέμψασθαι. Διὰ τοῦτο, ἐξηγήσατο.

Τῇ δὲ ἐπαύριον ὁδοιποιρούντων ἐκείνων, καὶ

Variæ lectiones et notæ

[86] *In vulgato est,* καὶ ἐξηγησάμενος. [87] ἀπ' ἄλλον *erat in apographo.* [88] αὐτὴν *erat.*

[1] *Videtur locus mutilus.*

Digitized by Google

τῇ πόλει ἐγγιζόντων, ἀνέβη Πέτρος ἐπὶ τὸ δῶμα προσεύξασθαι περὶ ὥραν ἕκτην

et appropinquantibus urbi, ascendit Petrus in superiora ædium, ut precaretur circiter horam sextam.

Ἐγένετο δὲ πρόσπεινος, καὶ ἤθελε γεύσασθαι· παρασκευαζόντων δὲ ἐκείνων, ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις,

Vers. 10. **88** *Ac cœpit esurire, et volebat sumere cibum, qui cum pararetur[1] ab illis, irruit super eum ecstasis,*

Καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ καταβαῖνον ἐπ' αὐτὸν σκεῦός τι, ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον, καὶ καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς.

Vers. 11. *Et videt cœlum apertum, ac descendere ad se quoddam vas, tanquam linteum magnum[1a], quatuor initiis alligatum, et demitti in terram,*

Ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ ἑρπετὰ, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

Vers. 12. *In quo inerant omnes quadrupedes terræ, et feræ, et serpentes, et volucres cœli.*

Καὶ ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτόν· Ἀναστὰς, Πέτρε, θῦσον, καὶ φάγε.

Vers. 13. *Et accidit vox ad eum : Surge, Petre, macta, et comede.*

Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε· Μηδαμῶς, Κύριε· ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον.

Vers. 14. *Petrus autem dixit : Nequaquam Domine, quia nunquam comedi quidquam commune aut impurum.*

Καὶ φωνὴ πάλιν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτόν· Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε [89], σὺ μὴ κοίνου.

Vers. 15. *Et vox rursus accidit ad eum secundo: Quæ Deus purgavit, tu communia ne putes.*

Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρὶς, καὶ πάλιν ἀνελήφθη τὸ σκεῦος εἰς τὸν οὐρανόν.

Vers. 16. *Hoc autem factum est ter, et rursus vas subductum est in cœlum.*

Ὅρα πῶς τοὺς καιροὺς συνάγει τὸ Πνεῦμα, καὶ οὔτε θᾶττον, οὔτε βραδύτερον ποιεῖ τοῦτο γενέσθαι. Ἀνέβη Πέτρος ἐπὶ τὸ δῶμα προσεύξασθαι, περὶ ὥραν ἕκτην· τουτέστι κατ' ἰδίαν καὶ ἐν ἡσυχίᾳ, ὡς ἐν ὑπερῴῳ. Ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις, καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον. Ἡ ἔκστασις δηλοῖ καὶ τὴν ἐπὶ θαυμασμῷ ἔκπληξιν, καὶ τὸ ἔξω τῶν αἰσθητῶν γενέσθαι ἐπὶ τὰ πνευματικὰ ποδηγούμενον. Πνευματικὴ γοῦν τις ὡσανεὶ θεωρία γέγονεν αὐτῷ. Καὶ καταβαῖνον ἐπ' αὐτὸν σκεῦός τι ὡς ὀθόνην. Ἐδεῖτο τῆς τῶν ἐθνῶν θείας ἀποκαλύψεως ὁ τῶν ἀποστόλων ἔξαρχος Πέτρος. Οὐ γὰρ ἐγίνωσκεν ὅτι περιτομῆς καὶ ἀκροβυστίας οὐκ ἔστι διαστολὴ κατὰ τὴν πίστιν· οὔτε μὴν ἤδει σαφῶς, ὅτι διὰ τῆς κατὰ πίστιν φαινομένης λατρείας, μαθητευθῆναι τὰ ἔθνη ὁ Κύριος εἶπεν, ἕως οὗ τῆς ἀπορρήτου βουλῆς αὐτοῦ δι' ἀποκαλύψεως ἐφανέρωσε τὸ μυστήριον, διά τε τοῦ κατὰ τὴν σινδόνα παραδείγματος πείσας, διά τε τῆς κατὰ τὴν πίστιν δοθείσης καὶ τοῖς ἔθνεσι χάριτος τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς οὐκ ἔστιν ἐν Χριστῷ διαστολὴ Ἰουδαίου τε καὶ Ἕλληνος. Τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον, καὶ καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς. Αἱ τέσσαρες ἀρχαὶ, τέσσαρα στοιχεῖα δηλοῦσι· καὶ τὸ φανὲν σκεῦος τὸν παχύτερον κόσμον σημαίνει, καὶ τὰ διάφορα ζῶα, τῆς τῶν ἀνθρώπων εἰσὶ καταστάσεως σύμβολα. Σύμβολον τῆς οἰκουμένης ἁπάσης ὁ ἄνθρωπος ἀκρότατον [90] ἦν· οὐδὲν γὰρ κοινὸν εἶχε πρὸς Ἰουδαίους· ἔμελλον αὐτοῦ κατηγορεῖν ἅπαντες ὡς παραβάτου. Οἰκονομεῖται οὖν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, ἵν' ἔχῃ ἀπολογίαν πρὸς τοὺς ἐγκαλοῦντας ὅτι καὶ ἀντεῖπε· πάνυ γὰρ αὐτοὺς ἔδει τὸν νόμον φυλάττειν. Ἵνα οὖν μὴ αὐτοῦ κατηγορήσωσι, τοῦτο οἰκονομεῖται. Ἴσως δὲ ἐπὶ γόνατα κείμενος εἶδε τὴν ὀπτα-

Vide, ut Spiritus tempora conducat atque conjungat, et efficiat, ut neque celerius neque tardius hoc fiat. Ascendit Petrus in superiora ædium precatum circiter horam sextam. Hoc est, seorsim et in otio extra turbam, utpote in superiori contignatione. *Et irruit super eum ecstasis, et videt cœlum apertum,* Ἔκστασις, quasi dicas, excessus, emotio, significat et consternationem propter admirationem, et hominis, qui ad spiritualia deducitur, extra ea, quæ sensu percipiuntur evasionem. Nam spiritualis quædam quasi speculatio contemplatioque accidit illi. *Ac descendere ad se vas quoddam, tanquam linteum.* Opus habebat divina gentium revelatione princeps apostolorum Petrus. Nesciebat enim circumcisionis ac præputii nullam esse distinctionem, quod attinet ad fidem : neque vero penitus sciebat Dominum dixisse per eum, qui per fidem apparet, cultum gentes doceri atque evangelicæ doctrinæ discipulos fieri, quoad arcani consilii per revelationem ei Dominus mysterium patefecit, tum per similitudinem et signum lintei veli, tum per gratiam sancti Spiritus, quæ etiam gentibus per fidem data est, ei persuadens, non esse, quod ad Christum attinet, discrimen atque distinctionem Judæi et Græci. *Quatuor initiis religatum, ac demitti in terram.* Quatuor initia quatuor elementa significant : et vas quod apparuit crassiorem mundum designat : et diversa animalia, hominum conditionis et constitutionis sunt signa. Universi orbis terræ habitatæ signum erat homo præputio obsitus : nihil enim commune habebat cum Judæis : accusaturi erant eum omnes tanquam transgressorem et violatorem legis. Res igitur ita a Spiritu administratur,

Variæ lectiones et notæ.

[89] ἐκαθάρησε *erat.* [90] ἀκρότατον, *scriptura erat ; deinde non inducta hac dictione, supra ultimam syllabam, nempe, τατον, litteris miniatis, positum est,* βυστὸς, *atque ita, ut sententia quoque postulat, legendum existimo,* ἄνθρωπος ἀκρόβυστος, δηλονότι, ὁ Κορνήλιος ἐκεῖνος.

[1] *accidit, ut extra se raperetur.* [1a] *velum.*

Digitized by Google

ut habeat defensionem paratam adversus suos accusatores : nempe, 89 quod etiam contradixerit; admodum enim oportebat eos legem servare. Ne igitur illum criminarentur, hoc (ita) administratur. Forsitan autem genibus innixus visionem vidit. Ac divina res erat, quæ agebatur: quod et desuper vidit, et extra se raptus est, et vocem illinc accepit : et ter professus est, illic esse animalia impura : quod (item) illinc veniebat, et illuc retrahebatur [vas illud], magnum signum puritatis erat. Quocirca propter eos, quibus posthac visionem expositurus est, hoc fit, quandoquidem ipse audiverat illud dictum Domini : *In viam gentium ne abieritis* [90]. Nam si Paulus circumcisione et sacrificio opus habuit, multo magis tunc in principio prædicationis, cum ipsi homines essent imbecilliores. Porro non de omnibus pronuntiavit, illam dictionem, commune et impurum : sed de iis, quæ lex dicebat, animalia esse communia atque impura. At Deus cum sanctæ Ecclesiæ charactera traderet atque figuram, dicebat ei, ut nihil esse commune putaret. Nam omnia quæ cum gratiarum actione sumuntur, ac benedictione Dei, homini pura ac munda sunt. Cæterum, etsi ænigma illud et involucrum pertinebat ad vocationem gentium, ne putaret eos, qui essent in præputio nati communes esse et impuros: attamen oratio Petri non de hominibus continebat significationem, sed de illis, quæ lege vetita erant. Formas animalium ad hominum mores transferri, didicimus ex visione Petri, quia in vase, quod de cœlis demittebatur, omnis formæ animalia inerant, serpentium et volucrium et quadrupedum. Per ambages enim et involucra oratio innuebat, eos, qui a variis peccatis ad fidem adducendi erant, hos esse, qui assimilati essent aut quadrupedibus propter belluinam naturam, aut serpentibus propter ingenium veneficum, aut volucribus, propter levitatem et mobilitatem. Ac serpentes quidem ad Sadducæos ac Pharisæos tropice et allegorice referuntur, et vulpes ad Heroden, et equi insano equarum appetitu incensi ad libidinosos ac deditos voluptati, oves ad eos homines qui cæteris simpliciores sunt, hædi ad eos qui non communicare nec impertiri spinis sermonem præfocare et infrugiferum efficere, solent, herinacei ad divites, quos suis ipsorum

A σίαν. Καὶ θεῖον ἦν τὸ γινόμενον, τό τε ἄνωθεν ἰδεῖν, καὶ ἐν ἐκστάσει γενέσθαι, καὶ τὸ φωνὴν ἐκεῖθεν ἐνηχηθῆναι, καὶ τὸ τρὶς ὁμολογῆσαι ὅτι ἀκάθαρτα ἦν ἐκεῖ, καὶ τὸ ἐκεῖθεν ἥκειν, καὶ τὸ ἐκεῖ ἀναισπασθῆναι, μέγα δεῖγμα καθαρότητος. Διὰ τοὺς μετὰ ταῦτα οὖν τοῦτο γίνεται οἷς μέλλει ἐξηγεῖσθαι· ἐπεὶ αὐτὸς ἤκουσεν ὅτι *Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε*. Εἰ γὰρ καὶ περιτομῆς ἐδεήθη καὶ θυσίας Παῦλος, πολλῷ μᾶλλον τότε ἐν ἀρχῇ τοῦ κηρύγματος ἀσθενεστέρων αὐτῶν [91] ὄντων. Οὐ κατὰ πάντων δὲ ἀπεφήνατο τὸ κοινὸν καὶ ἀκάθαρτον· ἀλλὰ περὶ ὧν ἔλεγεν ὁ νόμος κοινῶν καὶ ἀκαθάρτων. Ὁ δὲ Θεὸς τῇ ἁγίᾳ Ἐκκλησίας τὸν χαρακτῆρα παραδιδοὺς, ἔλεγεν αὐτῷ μηδὲν κοινὸν ἡγεῖσθαι. Πάντα γὰρ αὐτῷ [92] ἐστι καθαρὰ, μετ' εὐχαριστίας καὶ εὐλογίας Θεοῦ λαμ-

B βανόμενα. Ἀλλ' εἰ καὶ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν τὸ αἴνιγμα, ἵνα μὴ ἡγήσηται τοὺς ἐν ἀκροβυστίᾳ κοινοὺς ἢ ἀκαθάρτους, ὅμως ὁ λόγος τοῦ Πέτρου, οὐ περὶ ἀνθρώπων εἶχε τὴν ἔμφασιν, ἀλλὰ περὶ τῶν ἐν νόμῳ ἀπηγορευμένων. Ὅτι τὰ εἴδη τῶν ζώων πρὸς τὰ τῶν ἀνθρώπων ἦθη μεταλαμβάνεται, ἐδιδάχθη μὲν ἀπὸ τῆς ὀπτασίας Πέτρου, ὅτι ἐν τῷ σκεύει τῷ καθιεμένῳ ἐκ τῶν οὐρανῶν, πᾶν εἶδος ζώων [93] ἦν, ἑρπετῶν καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων. Ἠνίσσετο γὰρ ὁ λόγος τοὺς ἀπὸ ποικίλων ἁμαρτημάτων τῇ πίστει προσάγεσθαι μέλλοντας, τούτους εἶναι τοὺς ὡμοιωμένους ἢ τετραπόδοις διὰ τὸ κτηνῶδες, ἢ ἑρπετοῖς διὰ τὸ ἰοβόλον, ἢ πετεινοῖς διὰ τὸ κοῦφον καὶ ἄστατον. Καὶ οἱ ὄφεις οὖν ἐπὶ τοὺς Σαδδουκαίους καὶ Φαρισαίους τροπολογοῦνται, καὶ ἀλώπηξ, ἐπὶ τὸν Ἡρῴδην, καὶ ἵπποι θηλυμανεῖς, ἐπὶ

C τοὺς φιληδόνους· τὰ πρόβατα, ἐπὶ τοὺς ἀκακωτέρους τῶν ἀνθρώπων· τὰ ἐρίφια, ἐπὶ τοὺς ἀκοινωνήτους καὶ ἀμεταδότους· οἱ ἐχῖνοι, ἐπὶ τοὺς πλουσίους, οὓς ἀπὸ τῶν ἰδίων ἀκανθῶν, συμπνίγειν τὸν λόγον καὶ ἄκαρπον ποιεῖν, ὁ Κύριος εἴρηκε. Καὶ φωνὴ πάλιν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτόν· *Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε* [94], *σὺ μὴ κοίνου*. Δοκεῖ μὲν πρὸς αὐτὸν λέγεσθαι ἡ φωνή· τὸ δὲ πᾶν πρὸς Ἰουδαίους λέγεται. Εἰ γὰρ ὁ διδάσκαλος ἐπιτιμᾶται, πολλῷ μᾶλλον οὗτοι.

D *Ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ Πέτρος, τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα, ὃ εἶδε· καὶ ἰδοὺ οἱ ἄνδρες οἱ ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου, διερωτήσαντες τὴν οἰκίαν Σίμωνος, ἐπέστησαν ἐπὶ τὸν πυλῶνα.*

Καὶ φωνήσαντες, ἐπυνθάνοντο, εἰ Σίμων ὁ ἐπικαλούμενος Πέτρος ἐνθάδε ξενίζεται.

Τοῦ δὲ Πέτρου διενθυμουμένου περὶ τοῦ ὁράματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα· Ἰδοὺ ἄνδρες δύο τοῦσί σε.

Vers. 17. *Porro dum Petrus intra se hæsitat, quidnam portenderetur per visionem quam vidisset, ecce viri, qui missi erant a Cornelio perquisita domo Simonis, stabant ad vestibulum.*

Vers. 18. *Et* 90 *evocato quodam, sciscitabantur, an Simon, cui Petrus cognomen esset, illic haberet hospitium.*

Vers. 19. *Petro autem cogitare perseverante de visione, Spiritus ei dixit : Ecce viri quærunt te.*

[90] Matth. x, 5.

Variæ lectiones et notæ.

[91] Isσ. ἀνθρώπων. [92] Isσ. ἀνθρώπῳ [93] ζῶον *erat.* [94] ἐκαθάρησε *erat.*

Digitized by Google

Ἀλλ' ἀναστὰς κατάβηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς μηδὲν διακρινόμενος, διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς. A

Quidnam portenderetur per visionem, etc. Linteamen quidem, terra est: bestiæ autem et belluæ, quæ erant in eo, sunt illi qui ex gentibus convertendi erant. Porro quod dicit, *Macta et comede*, significat etiam illos accedere oportere. Quod autem id tertium accidit, baptisma designat. Igitur vera explicatio visionis Trinitatis illi mysterium et cognitionem ostendit, quemadmodum etiam fides in Trinitatem verum Dei cultum repræsentat. Et *ecce viri, qui missi erant a Cornelio.* Opportune et in tempore veniunt viri, qui dubitationem solverent. Nam et Josephum prius siverat Christus trepidare, et B animo fluctuare, ac tunc angelum misit. Nam animus, qui prius versatur in dubio, facile admittit solutionem. Ac nec diu obversatur ei dubitatio, neque antehac: sed in articulo temporis, quo interrogabant, an illic hospitium haberet. Cæterum *Petro cogitare perseverante de visione, Spiritus ei dixit: Ecce viri quærunt te.* Etiam hoc rursus facit ad defensionem Petri apud discipulos, ut scirent eum hæsitasse, et edoctum esse ne dubitaret. Audi enim: *Proficiscere*, inquit, *nihil dubitans, quia ego misi illos.* Magna Spiritus est potestas. Quod enim Deus facit, hoc Spiritus sanctus facit. Nam angelus quidem dixit: *Preces tuæ et eleemosynæ tuæ*, ut ostenderet se illinc missum esse: Spiritus autem non sic, sed, *Quia ego misi illos.* Oportet igitur Spiritui obtemperare. C

Τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα. Γῆ μὲν, ἡ σινδών· τὰ δὲ ἐν αὐτῇ θηρία, οἱ ἐξ ἐθνῶν· τὸ δὲ, Θῦσον καὶ φάγε, ὅτι κἀκείνους δεῖ προσιέναι· τὸ δὲ τρίτον τοῦτο γενέσθαι, τὸ βάπτισμα. Τὸ τῆς Τριάδος οὖν δείκνυσιν αὐτῷ τὸ ἀληθὲς τῆς ὀπτασίας, ὥσπερ καὶ ἡ εἰς τὴν Τριάδα πίστις, τὴν ἀληθῆ θεοσέβειαν παρίστησιν. Καὶ Ἰδοὺ οἱ ἄνδρες οἱ ἀπεσταλμένοι ὑπὸ Κορνηλίου. Εὐκαίρως ἔρχονται οἱ ἄνδρες τὴν ἀπορίαν λύοντες. Ἐπεὶ καὶ τὸν Ἰωσὴφ πρότερον εἴασε θορυβηθῆναι ὁ Χριστὸς, καὶ τότε τὸν ἄγγελον πέμπει. Εὐκόλως γὰρ ἡ ψυχὴ δέχεται τὴν λύσιν πρότερον ἐν ἀπορίᾳ γινομένη. Οὔτε δὲ ἐπιπολὺ γίνεται αὐτῷ τὰ τῆς ἀπορίας, οὔτε πρὸ τούτου· ἀλλὰ κατὰ τὸν καιρὸν, καθ' ὃν ἠρώτησαν εἰ ἐκεῖ ξενίζεται. Τοῦ δὲ Πέτρου διενθυμουμένου περὶ τοῦ ὁράματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα· Ἰδοὺ ἄνδρες ζητοῦσί σε. Καὶ πάλιν τοῦτο ἀπολογία Πέτρου πρὸς τοὺς μαθητὰς, ἵνα μάθωσιν ὅτι διεκρίθη, καὶ ἐπαιδεύθη μὴ διακρίνεσθαι. Ἄκουε γάρ· Πορεύου μηδὲν διακρινόμενος, ὅτι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς. Πολλὴ τοῦ Πνεύματος ἡ ἐξουσία· ὃ γὰρ ποιεῖ ὁ Θεὸς, τοῦτο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ποιεῖ. Ὁ μὲν γὰρ ἄγγελος εἶπεν· Αἱ εὐχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου· ἵνα δείξῃ ὅτι ἐκεῖθεν ἀπεστάλθη [88]· τὸ δὲ Πνεῦμα, οὐχ οὕτως· ἀλλ', Ὅτι ἐγὼ αὐτοὺς ἀπέσταλκα. Δεῖ οὖν τῷ Πνεύματι πείθεσθαι.

Vers. 20. *Surge itaque, ac descende, et proficiscere cum eis, nihil dubitans, nam ego misi eos.*

Καταβὰς δὲ Πέτρος πρὸς τοὺς ἄνδρας τοὺς ἀπεσταλμένους ὑπὸ Κορνηλίου, εἶπε πρὸς αὐτούς [89]· Ἰδοὺ ἐγώ εἰμι ὃν ζητεῖτε· τίς ἡ αἰτία, δι' ἣν πάρεστε;

Vers. 21. *Cum descendisset igitur Petrus ad viros, qui missi erant a Cornelio, dixit ad eos: Ecce ego is sum quem quæritis; quæ causa vobis huc adveniendi fuit?*

Οἱ δὲ εἶπον· Κορνήλιος ἑκατόνταρχος, ἀνὴρ δίκαιος καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν, μαρτυρούμενός τε [90]· ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τῶν Ἰουδαίων, ἐχρηματίσθη ὑπὸ ἀγγέλου ἁγίου, μεταπέμψασθαί σε εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ σοῦ.

Vers. 22. *At illi: Cornelius, inquiunt, centurio, vir justus et timens Deum, cujus rei testis est ei tota natio Judæorum, oraculo admonitus est ab angelo sancto, ut te domum suam accerseret et verba audiret abs te.*

Εἰσκαλεσάμενος οὖν αὐτοὺς ἐξένισε. Τῇ δὲ ἐπαύριον [91] ὁ Πέτρος ἐξῆλθε σὺν αὐτοῖς, καί τινες τῶν ἀδελφῶν τῶν ἀπὸ Ἰόππης συνῆλθον αὐτῷ.

Vers. 23. *Igitur introvenire jussos eos accepit hospitio, ac postero die Petrus abiit una cum illis, et quidam fratres Joppenses eum comitati sunt.* D

Τῇ δὲ ἐπαύριον εἰσῆλθεν [92] εἰς Καισάρειαν. Ἰδοὺ ἐγώ εἰμι. Πρότερον ὁμολογήσας αὐτὸς εἶναι ὃν ζητοῦσι, καὶ τότε τὴν αἰτίαν πυνθάνεται· ἵνα ἂν μὲν εὐθέως κατεπείγῃ, καὶ συνεξέλθῃ· ἂν δὲ μὴ, ἵνα ξενίσῃ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. Λέγουσι δὲ τὰ ἐγκώμια οἱ ἀπεσταλμένοι, ὥστε πεῖσαι ὅτι ἄγγελος ὤφθη αὐτῷ. Ἡ ἀρχὴ δὲ τῶν ἐθνῶν ἀπὸ ἀνδρὸς γίνεται εὐσεβοῦς, ἀξίου φανέντος ἀπὸ τῶν ἔργων. Εἰ γὰρ καὶ τοῦτο γέγονε, καὶ ὅμως σκανδαλίζονται· εἰ μὴ τοῦτο

Vers. 24. *Ac postridie Cæsaream ingressus est.*

Ecce ego is sum. Prius confessus est se esse eum quem quærerent, ac tunc **91** causam adveniendi sciscitatur, ut si res urgeret, statim etiam una abiret: sin minus, ut eos domum hospitio invitaret. Cæterum laudes ejus, qui missi erant prædicant, ut ei fidem faciant angelum illi apparuisse. Porro gentium initium fit a viro pio et religioso, qui propter opera dignus visus et commendatus erat. Nam

Variæ lectiones et notæ.

[88] ἀπεστάλθαι *erat. Isc.* ἀπέσταλται. [89] *In vulgato est*, ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου πρὸς αὐτὸν, εἶπεν. [90] *In vulgato est*, καὶ μαρτυρούμενός τε. [91] *In vulgato additur*, ἀναστὰς, *hoc loco.* [92] *In vulgato*, καὶ τῇ ἐπαύριον εἰσῆλθον.

Digitized by Google

si et hoc factum est, et nihilominus scandalizantur et offenduntur : si hoc non ita esset, quid non futurum fuisset ? Cæterum quod dicit, *Ut arcesseret te domum suam :* non tanquam despiciens, inquit, misit, sed ita jussus est : ne igitur negligas atque contemnas. Recte igitur prius homines, ut qui itineris labore fessi essent, benigne invitat et hospitio accipit, atque ita sibi conciliat ac demeretur. Porro ut ex Joppe quidam una proficiscerentur, hoc accidit divina providentia, ut testes nimirum posthac essent, cum Petrus opus haberet purgatione atque defensione.

A ἦν. τί οὐκ ἂν ἐγένετο; Τὸ δὲ, *Μεταπέμψασθαί σε εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ*, οὐχ ὡς καταφρονῶν, φησὶν, ἔπεμψεν, ἀλλ' ἐκελεύσθη οὕτω· μὴ οὖν καταφρονήσῃς. Καλῶς οὖν πρότερον φιλοφρονεῖ τοὺς ἄνδρας, ἅτε ἀπὸ καμάτου ὄντας, καὶ οἰκειῶν ἑαυτῷ. Τὸ δὲ συνελθεῖν αὐτῷ τινας ἐξ Ἰόππης, οἰκονομικῶς ἦν, ὥστε εἶναι μάρτυρας μετὰ ταῦτα, ὅταν ἀπολογήσασθαι δέῃ Πέτρον.

At Cornelius, convocatis suis cognatis ac necessariis amicis, expectabat illos.

Ὁ δὲ Κορνήλιος ἦν προσδοκῶν αὐτούς, συγκαλεσάμενος τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀναγκαίους φίλους.

Vers. 25. *Ut autem Petrus ingressurus erat, occurrit ei Cornelius, ac procumbens ad pedes eum veneratus est.*

Ὡς δὲ ἐγένετο τοῦ [1] εἰσελθεῖν τὸν Πέτρον, συναντήσας αὐτῷ ὁ Κορνήλιος, πεσὼν ἐπὶ τοὺς B *πόδας, προσεκύνησεν.*

Vers. 26. *Sed Petrus eum erexit ac sublevavit : Surge, inquiens, nam et egometipse homo sum.*

Ὁ δὲ Πέτρος αὐτὸν ἤγειρε λέγων· Ἀνάστηθι, κἀγὼ αὐτὸς ἄνθρωπός εἰμι.

Vers. 27. *Et colloquens cum eo ingressus est, ac reperit multos congregatos.*

Καὶ συνομιλῶν αὐτῷ, εἰσῆλθε, καὶ εὑρίσκει συνελθόντας [2] πολλούς.

Clarus ac splendidus erat vir Cornelius, et in celebri ac nobili urbe domicilium habebat. *Convocatis cognatis et necessariis amicis.* Revera autem hoc erat amici Deum colentis, talibus bonis oblatis, omnium socios, atque participes facere necessarios amicos. Necessarios autem amicos, ut quibus semper confideret, recte convocaverat, cum de talibus rebus ei certamen esset i'''. Atque amici et cognati mihi etiam apud eum epulati atque convivio accepti esse videntur. Ac vide ut omnino crederet Petrum venturum, quia non in somno viderat angelum, sed vigilans et interdiu. *Sed Petrus eum sublevavit, Surge, inquiens, nam et egometipse homo sum.* Hac voce et alios docebat, et Deo gratias agebat, et animi sui humilitatem ostendebat. Animadverte autem, ante omnia hoc eos docet, ne quid amplum de seipsis animo conciperent atque cogitarent.

Ἐπίσημος ἦν ὁ ἀνὴρ, καὶ ἐν ἐπισήμῳ πόλει τυγχάνων. *Συγκαλεσάμενος τοὺς συγγενεῖς.* Τῷ ὄντι δὲ τοῦτο, φίλου θεοσεβοῦς, ἐν τοῖς τοιούτοις ἀγαθοῖς πάντων ποιεῖσθαι κοινωνοὺς τοὺς ἀναγκαίους φίλους. Ἀναγκαίους δὲ φίλους εἰκότως οἷς ἐθάρρει ἀεί, περὶ τῶν τοιούτων ὄντος αὐτῷ τοῦ ἀγῶνος. Καὶ φίλοι δὲ καὶ συγγενεῖς ἐμοὶ δοκοῦσι παρ' αὐτῷ εὐωχεῖσθαι. Ὅρα δὲ πῶς ἐπίστευσεν ὅτι πάντως ἥξει ὁ Πέτρος· ὅτι οὐκ ἐν ὕπνῳ ὤφθη αὐτῷ ὁ ἄγγελος, ἀλλ' ἐγρηγορότι καὶ ἐν ἡμέρᾳ. *Ὁ δὲ Πέτρος αὐτὸν ἤγειρε λέγων· Ἀνάστηθι, κἀγὼ αὐτὸς ἄνθρω-* C *πός εἰμι·* τούτῳ καὶ τοὺς ἄλλους παιδεύων, καὶ τῷ Θεῷ εὐχαριστῶν [3], τὸ ταπεινὸν αὐτοῦ ἐπιδεικνύμενος. Ὅρα δὲ, πρὸ τῶν ἄλλων τοῦτο αὐτοὺς παιδεύει, μηδὲν μέγα περὶ ἑαυτῶν φαντάζεσθαι.

Vers. 28. *Ac aixit ad eos : Vos scitis quam nefarium et non licitum sit homini Judæo se adjungere et accedere ad alienigenam : sed mihi Deus ostendit neminem communem aut impurum hominem esse dicendum.*

Ἔφη τε πρὸς αὐτούς· Ὑμεῖς ἐπίστασθε, ὡς ἀθέμιτόν ἐστιν ἀνδρὶ Ἰουδαίῳ κολλᾶσθαι ἢ προσέρχεσθαι ἀλλοφύλῳ· καὶ ἐμοὶ ὁ Θεὸς ἔδειξε μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον.

Vers. 29. *Quamobrem etiam sine recusatione veni accersitus. Quæro igitur, qua de causa accersiveritis me?*

Διὸ καὶ ἀναντιῤῥήτως ἦλθον μεταπεμφθείς. Πυνθάνομαι οὖν, τίνι λόγῳ μετεπέμψασθέ με;

Vers. 30. *Et Cornelius : Nudius quartus, inquit, usque ad hanc horam eram jejunus,* **92** *et hora nona precabar domi meæ : et ecce vir stetit coram me in veste splendida.*

Καὶ ὁ Κορνήλιος ἔφη· Ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας D *μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἤμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐννάτην ὥραν προσευχόμενος ἐν τῷ οἴκῳ μου· καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ἔστη ἐνώπιόν μου ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ,*

Vers. 31. *Et ait : Corneli, exauditæ sunt preces tuæ et eleemosynæ tuæ in memoria habitæ sunt coram Deo.*

Καὶ φησι· Κορνήλιε, εἰσηκούσθη σου ἡ προσευχὴ, καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἐμνήσθησαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Vers. 32. *Mitte igitur Joppen nuntios, et accerse Simonem, qui cognominatur Petrus : hic habet hos-*

Πέμψον οὖν εἰς Ἰόππην, καὶ μετακάλεσαι Σίμωνα, ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος· οὗτος ξενίζεται

Variæ lectiones et notæ.

[1] τοῦ, *non est in vulgato.* [2] *In vulgato est,* συνελθουθότας. [3] *Locus mutilus videtur.*

i'''*laboraret.*

Digitized by Google

ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος βυρσέως παρὰ θάλασσαν, ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι.

Ἐξ αὐτῆς οὖν ἐπεμψά πρὸς σέ [5-8]· σὺ τε καλῶς ἐποίησας παραγενόμενος. Νῦν οὖν πάντες ἡμεῖς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ παρεστήκαμεν [9] ἀκοῦσαι πάντα τὰ προστεταγμένα σοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

Ὑμεῖς ἐπίστασθε, ὡς ἀθέμιτόν ἐστιν. Εὐθέως περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας διαλέγεται, καὶ δείκνυσιν ὅτι μεγάλα αὐτοῖς ἐχαρίσατο ὁ Θεός· ὁμοῦ δὲ καὶ μεγάλα φθέγγεται καὶ μετριάζει. Οὐ γὰρ εἶπεν, Ἄνθρωποι, μηδενὶ καταξιοῦντες κολλᾶσθαι, ἤλθομεν πρὸς ὑμᾶς· ἀλλὰ τί; Ὑμεῖς ἐπίστασθε ὡς ὁ Θεὸς τοῦτο ἐκέλευσε, παράνομον εἶναι κολλᾶσθαι ἢ προσέρχεσθαι ἀλλοφύλῳ· καὶ ἐμοὶ ὁ Θεὸς ἔδειξε μηδένα κοινὸν, ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον. Σημειωτέον ὅτι ὁ αὐτὸς Θεὸς ἐπέτρεψε τῷ Χριστιανῷ λαῷ μηδένα ἄνθρωπον κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν, ἀλλὰ συνεῖναι αὐτοῖς, ἅτε ἐλπίδας ἔχουσι τοῦ πιστεύειν μάλιστα εἰς Χριστόν. *Πυνθάρομαι οὖν, τίνι λόγῳ μετεπέμψασθέ με;* Ἤδη τὸ πᾶν ὁ Πέτρος ἤκουσε καὶ παρὰ τῶν στρατιωτῶν· ἀλλὰ βούλεται [7] πρῶτον αὐτοὺς ὁμολογῆσαι καὶ ὑπευθύνους ποιῆσαι τῇ πίστει. *Τὴν ἐννάτην ὥραν*, φησὶ, *προσευχόμενος.* Τί ἐστι τοῦτο; Ἐμοὶ δοκεῖ καιροὺς οὗτος ὡρικέναι ἑαυτῷ βίου ἀκριβεστάτου, καὶ ἓν τισιν ἡμέραις. Διὰ γὰρ τοῦτο εἶπεν· *Ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας.* Ὅρα πόσον ἐστὶν εὐχή! Ὅτε ἐπέδωκεν εἰς εὐλάβειαν, τότε φαίνεται αὐτῷ ὁ ἄγγελος. Αὕτη μία ἡμέρα· καὶ ἦν ἀπῆλθον οἱ πεμφθέντες παρὰ Κορνηλίου, μία· καὶ ἦν ἦλθον, μία, καὶ τέταρτον ἐφάνη, ὡσεὶ τρίτην ὥραν μεθ' ἣν προσηύξατο. *Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ἕστη ἐνώπιόν μου.* Οὐ λέγει, Ἄγγελος, ἀλλ', *Ἀνήρ*· οὕτως ἐστὶν ἄτυφος. Ἴδετε δὲ διάνοιαν διεγηγερμένην· ἴδετε πῶς ἄξιος ἦν τούτων πάντων. *Νῦν οὖν πάντες ἡμεῖς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ παρεστήκαμεν.* Οὐκ εἶπεν, Ἐνώπιον ἀνθρώπου, ἀλλὰ *τοῦ Θεοῦ.* Οὕτω δεῖ προσέχειν τοῖς τοῦ Θεοῦ δούλοις.

Ἀνοίξας δὲ Πέτρος τὸ στόμα αὐτοῦ [8] *εἶπεν· Ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεός·*

Ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεκτὸς αὐτῷ ἐστι.

Τὸν λόγον, ὃν ἀπέστειλε τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, αὐτός ἐστι πάντων Κύριος.

Ὑμεῖς οἴδατε τὸ γενόμενον ῥῆμα καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας μετὰ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐκήρυξεν Ἰωάννης,

Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρὲτ [9], *ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ, καὶ δυνάμει, ὃς διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰώμενος πάντας τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὅτι ὁ Θεὸς ἦν μετ' αὐτοῦ.*

A *pitium in domo Simonis coriarii juxta mare: qui ubi venerit, loquetur tibi.*

Vers. 33. *Itaque extemplo misi ad tei: ac tu bene fecisti, qui adveneris. Nunc igitur nos omnes astamus in conspectu Dei, parati audire omnia, quæ tibi mandata sunt a Deo.*

Vos scitis quam non licitum sit, etc. Statim de Dei adversus homines studio atque humanitate loquitur, et ostendit Deum magna eis largitum esse. Simul autem et magna loquitur, et modestiam adhibet sermonis. Non enim dixit, Homines, qui nemini nos adjungere atque aggregare dignamur, venimus ad vos, sed quid? Vos scitis Deum id jussisse: lege vetitum esse conjungi et aggregari nos, aut accedere ad alienigenam. Sed mihi Deus ostendit, neminem profanum aut impurum hominem esse dicendum. Notandum eumdem Deum permisisse populo Christiano, neminem hominem profanum aut impurum dicere, sed una vivere cum eis, u[t] qui spem habeant fore, ut maxime credant in Christum. *Quæro igitur qua de causa accersivistis me?* Jam omnem rem Petrus audiverat etiam a militibus: sed vult eos primum confiteri, et fidei reddere obnoxios. *Nona*, inquit, *hora precabar.* Quid hoc est? Mihi videtur hic sibi temporis articulos statuisse exactissimæ atque attentissimæ vitæ, idque certis diebus; nam idcirco dixit: *Nudiusquartus.* Vide quanta res sit precatio: quando religione profecerat, tunc angelus ei apparet. Hic unus est dies: et quo abierunt qui missi erant a Cornelio, unus: et quo venerunt, unus, et quarto apparet, circiter horam tertiam: postquam horam precatus erat. *Et ecce vir stetit coram me.* Non dicit, angelus: sed *vir.* Adeo non est gloriosus, nec jactator. Videte autem mentem excitatam et erectam: videte quemadmodum his omnibus dignus erat. *Nunc igitur nos omnes in conspectu Dei astamus.* Non dixit, In conspectu hominis: sed *Dei.* Ita oportet attendere et auscultare servis Dei.

Vers. 34. *Aperiens autem Petrus os suum dixit. Re ipsa comperio, Deum non respicere solere personas:*

Vers. 35. *Sed in qualibet natione qui timet eum, et justitiam exercet, is illi acceptus est.*

Vers. 36. *Quem* 93 *sermonem misit filiis Israelis, annuntians pacem per Jesum Christum, hic est omnium Dominus.*

Vers. 37. *Vos scitis verbum, quod divulgatum est in tota Judæa, cum initium sumpsisset a Galilæa post baptisma quod prædicavit Joannes,*

Vers. 38. *Jesum a Nazareth, ut eum Deus Spiritu sancto, et potestate unxerit: qui peragravit illas partes benefaciens et sanans omnes qui opprimebantur a diabolo, quia Deus erat cum illo.*

Variæ lectiones et notæ.

[5-8] *In vulgato est*, πρός σε. [6] *In vulgato est*, πάρεσμεν. [7] βούλετε *erat.* [8] αὐτοῦ *non est in vulgato.* [9] *In vulgato est*, Ναζαρίθ.

1 *ac gratiam habeo tibi, qui adveneris.*

Digitized by Google

VERS. 39. *Et nos sumus testes omnium, quæ fecit ei in regione Judæorum, et in Jerusalem, quem etiam suspensum in ligno occiderunt :*

VERS. 40. *Hunc Deus suscitavit tertio die, et exhibuit eum, ut manifestus fieret*

VERS. 41. *Non omni populo, sed testibus antea a Deo designatis nobis, qui et comedimus, et bibimus una cum eo postquam a mortuis resurrexerat.*

VERS. 42. *Et præcepit nobis ut prædicaremus populo, et testificaremur ipsum esse a Deo constitutum judicem vivorum et mortuorum.*

VERS. 43. *Huic omnes prophetæ testimonium perhibent, remissionem peccatorum per nomen ejus accepturos esse omnes, qui crediderint in eum.*

Quod dicit : *Revera comperio*, etc., hoc est, non personarum qualitatem respicit, sed rerum differentiam scrutatur. Aperte autem per ea quæ dicit, significat Deum, quem metuebat Cornelius, de quo per legem atque prophetas audiverat, propter quem etiam eleemosynas faciebat, hunc revera Deum esse, sed Filii cognitio in eo desiderabatur. Vide autem, ut animi sui cogitationem reprimat, et ad modestiam revocet. *In omni*, inquit, *natione*, ne exteræ gentes putent se esse loco abjectorum. *Qui exercet justitiam.* Justitiam autem accipit pro omni virtute. Non dixit, In omni natione quicunque justitiam exercet, servatur : sed δεκτός ἐστιν, [id sonat *acceptus est*] : hoc est, dignus est, qui accipiatur atque probetur. *Quem sermonem misit filiis Israelis.* Præcipuam partem tribuit filiis Israelis, atque hæc etiam dicit propter eos qui aderant, ut illis persuaderet. *Ut eum Deus Spiritu sancto unxerit.* Quod ad humanam videlicet attinet naturam : quoniam enim se ipse exinanivit, et similiter atque nos, sanguinis et carnis particeps fuit, ea, quæ natura habuit, ut Deus, accipere dicitur, quod ad humanam attinet naturam. Accipit enim non sibi, sed nobis, tanquam in primitiis, per sese. Imo vero, prout ipse est Deus Verbum, illius erant propria. **94** Porro, quod dicit, *Sanans omnes qui opprimebantur a diabolo*, hoc ostendit multa læsi ac mutilati corporis vitia esse diabolica, depravationesque corporum ab illo factas esse. *Quem etiam suspensum in ligno occiderunt.* Rursus autem humilia dicit : cum ostendisset eum a Deo missum esse, tunc dicit occisum esse. Ne quid absurdi cogites, vides illos nusquam celare crucem, sed una cum aliis etiam modum ac genus mortis ponere. *Quem etiam interfecerunt*, inquit, *suspensum in ligno. Sed testibus antea designatis.* Atqui ille eos elegerat. Verum hoc quoque Deo tribuit, dicendo, *antea designatis. Qui et comedimus et bibimus una cum illo.* Vide unde resurrectionem confirmet. Quare postquam resurrexerat, nullum signum fecit, sed comedit ac bibit?

A Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες πάντων ὧν ἐποίησεν ἔν τε τῇ χώρᾳ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐν Ἰερουσαλήμ· ὃν καὶ [10] ἀνεῖλον κρεμάσαντες [11.12] ἐπὶ ξύλου·

Τοῦτον ὁ Θεὸς ἤγειρε τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι,

Οὐ παντὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς προκεχειροτονημένοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἡμῖν οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

Καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ καὶ διαμαρτύρασθαι, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ὡρισμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν.

Τούτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ B πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν.

Τὸ, Ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι, τουτέστιν, οὐ προσώπων ποιότητα, ἀλλὰ πραγμάτων ἐξετάζει διαφοράν· τρανῶς δὲ δι' ὧν λέγει σημαίνει, ὅτι ὄνπερ ἐφοβεῖτο Θεὸν ὁ Κορνήλιος, ὃν διὰ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν κατήχητο, δι' ὃν καὶ τὰς ἐλεημοσύνας ἐποίει, οὗτος ἐπ' ἀληθείας ἐστὶ Θεός· ἔλειπε δὲ αὐτῷ ἡ τοῦ Υἱοῦ γνῶσις. Ὅρα δὲ πῶς αὐτοῦ καταστέλλει τὸ φρόνημα. Ἐν παντὶ, φησὶν, ἔθνει· ἵνα μὴ δόξῃ τὰ ἔθνη ἐν τάξει ἀπερρίμμενων εἶναι. Ἐργαζόμενος δικαιοσύνην. Δικαιοσύνην δὲ, ἀντὶ τοῦ, πᾶσαν ἀρετήν. Οὐκ εἶπεν, Ἐν παντὶ ἔθνει ὁ ποιῶν δικαιοσύνην σώζεται, ἀλλὰ, Δεκτός ἐστι, τουτέστιν, ἄξιος δεχθῆναι. Τὸν λόγον, ὃν ἀπέστειλε C τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ. Δίδωσι τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ τὸ ἐξαίρετον. Ταῦτα δὲ λέγει καὶ διὰ τοὺς παρόντας, ἵνα ἐκείνους πείσῃ. Ὃς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ· κατὰ τὸ ἀνθρώπινον δηλονότι. Ἐπειδὴ γὰρ ἐκένωσεν ἑαυτὸν, καὶ παραπλησίως ἡμῖν μετέσχεν αἵματος καὶ σαρκὸς, ταῦτα ἅπερ ἔχει κατὰ φύσιν ὡς Θεὸς, λαμβάνειν λέγεται κατὰ τὸ ἀνθρώπινον. Δέχεται γὰρ οὐχ ἑαυτῷ, ἀλλ' ἡμῖν ὡς ἐν ἀπαρχῇ δι' ἑαυτοῦ· μᾶλλον δὲ, καθὸ Θεὸς Λόγος ἐστὶν, ἴδια ἦν αὐτοῦ. Τὸ δὲ, Ἰώμενος πάντας τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου, δείκνυσι πολλὰς πηρώσεις διαβολικὰς καὶ διαστροφὰς σωμάτων ὑπ' ἐκείνου γεγενημένας. Ὃν καὶ ἀνεῖλον κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου. Πάλιν δὲ τὰ ταπεινὰ λέγει· ὅτε ἔδειξεν, ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἀπέσταλται, τότε εἶπεν, ὅτι ἀνῃρέθη. D Ἵνα μή τι ἄτοπον φαντασθῇς, ὁρᾷς αὐτοὺς οὐδαμοῦ κρύπτοντας τὸν σταυρὸν, ἀλλὰ μετὰ τῶν ἄλλων τιθέντας καὶ τὸν τρόπον· Ὃν καὶ ἀνεῖλον, φησὶ κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου. Ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς προκεχειροτονημένοις. Καίτοι γε αὐτὸς αὐτοὺς ἐξελέξατο. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀνατίθησι τῷ Θεῷ τὸ [12] εἰπεῖν, τοῖς προκεχειροτονημένοις, οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ. Ὅρα πόθεν τὴν ἀνάστασιν βεβαιοῦται. Διὰ τί μὴ ἀναστὰς οὐκ ἐποίησε σημεῖον, ἀλλ' ἔφαγε καὶ ἔπιε; Ὅτι ἡ ἀνάστασις μέγα σημεῖον ἦν· ταύτης δὲ οὐδὲν οὕτω, ὡς τὸ φαγεῖν καὶ πιεῖν. Καὶ διαμαρτύρασθαι. Διαμαρτύρασθαί φησι

Variæ lectiones et notæ.

[10] καὶ, *non est in vulgato.* [11.12] κρεμμάσαντες *erat.* [12] Τῷ ἵσ.

Digitized by Google

φανερῶς, ἵνα μὴ ἔχωσιν εἰς ἄγνοιαν καταπεσεῖν. *Τούτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν.* Ὅσοι προφῆται, φησίν, ἐλάλησαν περὶ ἁμαρτιῶν ἀφέσεως, ἐν τούτῳ τῷ Ἰησοῦ εἶπον αὐτὰς ἀφεῖσθαι. Οὕτω καὶ Ἡσαΐας τὸ αὐτοῦ εἰσφέρων πρόσωπον, λέγει· *Ἐγώ εἰμι ὁ ἐξαλείφων τὰς ἁμαρτίας σου καὶ τὰς ἀνομίας σου.* Οὐκ εἶπε δὲ ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' ὃ μᾶλλον αὐτοὺς ἐφόβει, ἡ καιρία κατασκευὴ ἀπὸ τῶν προφητῶν· μεγάλην γὰρ δόξαν εἶχον ἐκεῖνοι. Ὅτε δὲ τῷ φόβῳ κατέσεισε, τότε ἐπάγει τὴν συγχώρησιν, οὐ παρ' αὐτοῦ λεγομένην, ἀλλὰ παρὰ τῶν προφήτων· καὶ τὸ μὲν φοβερὸν, παρ' αὐτοῦ, τὸ δὲ ἥμερον, παρὰ τῶν προφητῶν.

A quia resurrectio magnum erat signum : at hujus nullum majus, quam quod comedit ac bibit. *Et testificari.* Testificari, inquit, palam, ne possent decurrere ad ignorantiam. *Huic omnes prophetæ testimonium perhibent.* Quicunque prophetæ, inquit, locuti sunt de peccatorum remissione, per hunc Jesum dixerunt ea remitti. Sic etiam Isaias ejus personam introducens, ait : *Ego sum qui deleo peccata tua ac scelera tua*[37]. Non dixit autem, Ipse est Filius Dei, sed, quod magis eos terrebat, opportuna confirmatio sumitur a prophetis. In magna enim illi gloria, atque existimatione erant. Postquam autem metum iis incussit, tunc subjungit condonationem, quæ non ab ipso proferebatur, sed a prophetis : ac terror quidem ab ipso proficiscebatur : quod autem terrorem mitigabat, a prophetis.

Ἔτι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα, ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον,

B Vers. 44. *Adhuc proferente Petro verba hæc, irruit Spiritus sanctus in omnes, qui audiebant orationem,*

Καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοὶ, ὅσοι συνῆλθον τῷ Πέτρῳ, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκκέχυται.

Vers. 45. *Et præ admiratione animo consternati sunt, quicunque ex genere circumcisorum fideles venerant una cum Petro, quod et in externas nationes effusum esset donum Spiritus sancti.*

Ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσσαις, καὶ μεγαλυνόντων τὸν Θεόν. Τότε ἀπεκρίθη ὁ Πέτρος·

Vers. 46. *Audiebant enim eos linguis loquentes, et Deum magnificantes. Tunc respondit Petrus :*

Μήτι τὸ ὕδωρ κωλῦσαι δύναταί τις τοῦ μὴ[16] *βαπτισθῆναι τούτους, οἵτινες τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔλαβον, καθὼς καὶ ἡμεῖς ;*

Vers. 47. *Nunquid aqua quis prohibere nos potest, ne baptizentur hi, qui Spiritum sanctum acceperunt, sicut et nos ?*

Προσέταξέ τε αὐτοὺς βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ[17]*. Τότε ἠρώτησαν αὐτὸν ἐπιμεῖναι ἡμέρας τινάς.*

Vers. 48. *Et jussit eos baptizari in nomine Domini Jesu. Tunc rogaverunt eum, ut maneret apud eos aliquot dies.*

ΚΕΦΑΛ. ΙΑ'.

C

CAPUT XI.

Ἤκουσαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀδελφοὶ οἱ ὄντες κατὰ τὴν Ἰουδαίαν, ὅτι καὶ τὰ ἔθνη ἐδέξαντο τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

Vers. 1. *Audiverunt autem apostoli et fratres, qui erant in Judæa, etiam nationes exteras recepisse verbum Dei.*

Θέα τοῦ Θεοῦ τὴν οἰκονομίαν. Οὐκ ἀφῆκεν ἀπαρτισθῆναι τὸν λόγον, οὐδὲ ἐκ προστάγματος τοῦ Πέτρου γενέσθαι τὸ βάπτισμα· ἀλλ' ἐπειδὴ τὴν διάνοιαν αὐτῶν εἶδε θαυμαστὴν οὖσαν, καὶ τῆς διδασκαλίας ἀρχὴ γέγονε, καὶ ἐπίστευσαν ὅτι πάντως τὸ βάπτισμα ἄφεσίς ἐστιν ἁμαρτιῶν, τότε ἐπῆλθε τὸ Πνεῦμα. Ἀλλὰ καὶ γλώσσαις ἐλάλησεν, ὅπερ ἐξέπληττε τοὺς συνελθόντας· προοικονομοῦντος ἐκ τούτου ἀπολογίαν μεγάλην τῷ Πέτρῳ τοῦ Θεοῦ. *Μήτι τὸ ὕδωρ κωλῦσαι δύναται τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους ;* Καὶ τίς ἦν ἡ τοῦ ὕδατος χρεία, τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιπεσόντος αὐτοῖς ; Ἐρῶ οὖν ταύτην ἐγὼ, τὸ μυστήριον ἐκκαλύπτων ἡμῖν τὸ ἀποκεκρυμμένον. Θεῖα τελεῖται ἐν αὐτῷ σύμβολα, τάφος καὶ νέκρωσις, καὶ ἀνάστασις καὶ ζωή. Ὥσπερ εὔκολον ἡμῖν βαπτισθῆναι καὶ ἀνανεῦσαι, οὕτως εὔκολον τῷ Θεῷ, θάψαι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀναδεῖξαι τὸν νέον. Τρίτον δὲ τοῦτο γίνεται, ἵνα μάθῃς ὅτι δυνάμει Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος τὰ πάντα ἐκεῖ πληροῦνται· καὶ ὅτι οὐ στοχασμὸς τὸ λεγόμενον, ἄκουσον τοῦ Παύλου λέγοντος· *Συνετάφημεν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον·* καὶ πάλιν, *Ὁ*

95 Vide divinæ prudentiæ dispensationem. Non permisit absolvi orationem, neque jussu Petri baptisma administrari : sed posteaquam animadverterent mentem eorum admirandam esse, ac doctrinæ initium factum erat, atque crediderant omnino baptisma esse remissionem peccatorum, tunc Spiritus supervenit. Quinetiam linguis loquebantur : quæ res animo consternatos reddebat eos, qui una cum Petro venerant. Atque hoc modo defensionem Petro magnam Deus parabat : *Nunquid aqua quis prohibere nos potest, ne baptizentur hi ?* Et quisnam erat aquæ usus, cum Spiritus sanctus delapsus esset super illos ? Hunc igitur usum ego dicam, ac mysterium arcanum vobis revelabo. Divina per eam perficiuntur signa : sepultura et mortificatio, itemque resurrectio et vita. Sicut nobis facile est baptizari et emergere : ita Deo facile est veterem hominem sepelire, et novum designare. Hoc autem fit tertium, ut intelligas potentia Patris et Filii et Spiritus sancti illic omnia perfici. Ac non esse conjecturam quod dico, audi Paulum dicentem : *Una cum eo sepulti*

D

[37] Isa. XLIII, 25.

Variæ lectiones et notæ.

[16] Μὴ *non est in apographo antiquo.* [17] *In vulgato non adjectum est* Ἰησοῦ.

Digitized by Google

sumus per baptismum in mortem [38]. Et rursus: *Vetus homo noster una crucifixus est* [39]. Et rursus: *Insititii evasimus et coaluimus similitudine mortis ejus* [40].

A παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη· καὶ πάλιν, Σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

Vers. 2. *Et ubi Petrus ascendit Hierosolymam, disceptabant adversus illum, qui erant ex circumcisis,*

Καὶ ὅτε ἀνέβη Πέτρος εἰς Ἱεροσόλυμα, διεκρίνοντο πρὸς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς,

Vers. 3. *Dicentes: Ad homines præputio obsitos ingressus es, et una cum illis comedisti.*

Λέγοντες, ὅτι Πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας εἰσῆλθες. καὶ συνέφαγες αὐτοῖς.

Vers. 4. *Petrus autem dicere exorsus, exponebat eis ordine omnia singulatim his verbis:*

Ἀρξάμενος δὲ ὁ Πέτρος, ἐξετίθετο αὐτοῖς καθεξῆς λέγων·

Vers. 5. *Ego eram in oppido Joppe orans, ac vidi in exstasi* [k] *visionem, nempe vas quoddam descendere, tanquam velum magnum, quod quatuor initiis de cœlo demittebatur, ac pervenit usque ad me:*

Ἐγὼ ἤμην ἐν πόλει Ἰόππῃ προσευχόμενος, καὶ εἶδον ἐν ἐκστάσει ὅραμα, καταβαῖνον σκεῦός τι, ὡς ὀθόνην μεγάλην τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθιεμένην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἦλθεν ἄχρις ἐμοῦ·

B

Vers. 6. *In quod intuens, animadvertebam ac videbam quadrupedes terræ, ac feras, et serpentes, et volucres cœli.*

Εἰς ἣν ἀτενίσας, κατενόουν καὶ εἶδον τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετὰ, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

Vers. 7. *Audivi item vocem dicentem mihi: Surge, Petre, macta et comede.*

Ἤκουσα δὲ φωνῆς λεγούσης μοι· Ἀναστὰς, Πέτρε, θῦσον καὶ φάγε.

Vers. 8. *Ac dixi: Minime, Domine; quia nihil commune et immundum unquam intravit in os meum.*

Εἶπον δέ· Μηδαμῶς, Κύριε· ὅτι πᾶν κοινὸν καὶ ἀκάθαρτον [16] οὐδέποτε εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου·

Vers. 9. *Respondit autem mihi vox iterum de cœlo: Quæ Deus purgavit, tu communia ne putes.*

Ἀπεκρίθη δέ μοι φωνὴ ἐκ δευτέρου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· Ἃ ὁ Θεὸς ἐκάθαρε [17], σὺ μὴ κοίνου.

Vers. 10. *Atque hoc factum est ter: ac rursus omnia subducta sunt in cœlum.*

Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρὶς· καὶ πάλιν ἀνεσπάσθη ἅπαντα εἰς τὸν οὐρανόν.

Vidisti zelum studiumque vehemens, quo legem tuebantur. Non dignitatem **96** Petri reveriti sunt: non signa, quæ facta erant: non reputaverunt res quanta, quam bene gesta esset, nempe, ut ab exteris verbum Dei reciperetur: sed de parvis illis disceptabant. Qui erant de genere circumcisorum disceptabant, non apostoli. Absit. Non dicunt autem: Cur annuntiasti? sed, Cur una cibum sumpsisti? At Petrus in hoc, quod frigidum erat, non consistebat, nec immorabatur, sed in illo, quod magnum erat: nempe, Si Spiritum, inquit, sicut et nos, acceperunt, qui hoc illis impartiri non licebat? Ostendit autem per suam defensionem se quidem nusquam, ubique vero causam et auctorem rei gestæ esse Deum, in quem rejicit negotium totum. Vas enim, inquit, ipse ostendit: ego contradixi; ac rursus ipse dixit, ac ne sic quidem obedivi. Spiritus jussit abire: abiens non accurri, neque statim baptizavi: sed Deus rursus totum negotium peregit. *Audivi autem etiam vocem dicentem mihi.* Satis quidam erat etiam hoc ad persuadendum, nempe, quod videram linteum: verum tamen etiam vox adjecta est: *Surge, Petre, macta et comede. Ac dixi, Minime, Domine.* Vides, inquit, me meum fecisse officium. Porro defensio spectat ad id, quod illi dicebant, nempe: *Ingressus es, et una comedisti cum illis.* Causam autem suam

C Εἶδες τὸν ζῆλον, ὃν εἶχον ὑπὲρ τοῦ νόμου. Οὐ τὸ ἀξίωμα Πέτρου ᾐδέσθησαν, οὐ τὰ γενόμενα σημεῖα, οὐ τὸ κατόρθωμα ὅσον ἦν τὸ δέξασθαι τὸν λόγον· ἀλλ' ὑπὲρ τῶν μικρῶν ἐκείνων διεκρίνοντο. Οἱ ἐκ περιτομῆς διεκρίνοντο, οὐχ οἱ ἀπόστολοι· μὴ γένοιτο. Οὐ λέγουσι δὲ, Διὰ τί κατήγγειλας; ἀλλὰ, Διὰ τί συνέφαγες; Ὁ δὲ Πέτρος οὐ πρὸς τοῦτο ἵστατο τὸ ψυχρὸν, ἀλλὰ πρὸς ἐκεῖνο τὸ μέγα, ὅτι Εἰ Πνεύματος μετέλαβον, φησὶ, πῶς τούτου μεταδοῦναι οὐκ ἦν; Δείκνυσι δὲ διὰ τῆς ἀπολογίας, ἑαυτὸν μὲν οὐδαμοῦ αἴτιον· πανταχοῦ δὲ τὸν Θεὸν, ἐφ' ὃν ἔρριψε [18] τὸ πᾶν. Τὸ σκεῦος γὰρ, φησὶν, αὐτὸς ἔδειξεν· ἐγὼ ἀντεῖπον. Καὶ πάλιν αὐτὸς εἶπε· καὶ οὐδὲ οὕτως ἤκουσα. Τὸ Πνεῦμα ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν· ἀπελθὼν, οὐκ ἐπέδραμον, οὐδ' εὐθέως ἐβάπτισα· ἀλλὰ πάλιν ὁ

D Θεὸς τὸ πᾶν εἰργάσατο. Ἤκουσα δὲ καὶ φωνῆς λεγούσης μοι. Ἱκανὸν μὲν ἦν καὶ τοῦτο πεῖσαι, τὸ θεάσασθαι τὴν σινδόνα, πλὴν ἀλλὰ καὶ φωνὴ προσετέθη· Ἀναστὰς, Πέτρε, θῦσον καὶ φάγε. Εἶπον δέ· Μηδαμῶς, Κύριε. Ὁρᾷς ὅτι τὸ ἐμὸν ἐποίησα, φησί. Πρὸς τοῦτο δὲ ἡ ἀπολογία, ὃ ἔλεγον ἐκεῖνοι, ὅτι Εἰσῆλθες καὶ συνέφαγες αὐτοῖς. Ἀπολογεῖται δὲ, καὶ οὐκ ἀξιοῖ τῷ τοῦ διδασκάλου ἀξιώματι κεχρῆσθαι. Ὅσῳ γὰρ ἐπιεικέστερον φθέγγεται, τοσούτῳ μᾶλλον αὐτοὺς χειροῦται.

[38] Rom. VI, 4. [39] ibid., 6. [40] ibid., 5.

Variæ lectiones et notæ

[16] *In vulgato est*, ἢ καὶ ἀκάθαρτον. [17] *In vulgato est*, ἐκαθάρισε. [18] ἔρριψε, *Isc.*

[k] *V. In excessu mentis meæ.*

Digitized by Google

dicit, et non vult uti dignitate magistri. Quanto enim mitius ac benignius loquitur, tanto magis eos in suam potestatem atque sententiam adducit.

Καὶ ἰδοὺ ἐξ αὐτῆς τρεῖς ἄνδρες ἐπέστησαν A *ἐπὶ τὴν οἰκίαν, ἐν ᾗ ἦμην, ἀπεσταλμένοι ἀπὸ Καισαρείας πρός με.*

Vers. 11. *Et ecce extemplo viri tres præsto fuerunt in ædibus, in quibus eram, a Cæsarea missi ad me.*

Εἶπε δέ μοι τὸ Πνεῦμα, συνελθεῖν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενον· ἦλθον δὲ σὺν ἐμοὶ καὶ οἱ ἓξ ἀδελφοὶ οὗτοι, καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀνδρός·

Vers. 12. *Ac dixit mihi Spiritus, ut irem cum illis nihil hæsitans. Venerunt autem mecum etiam isti fratres sex, et ingressi sumus domum viri,*

Ἀπήγγειλέ τε ἡμῖν πῶς εἶδε τὸν ἄγγελον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ σταθέντα καὶ εἰπόντα αὐτῷ· Ἀπόστειλον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον Πέτρον,

Vers. 13. *Qui exposuit nobis, quemadmodum domi suæ vidisset angelum stantem ac dicentem sibi: Mitte viros in Joppen, et accerse Simonem, cognomento Petrum,*

Ὃς λαλήσει ῥήματα πρὸς σέ, ἐν οἷς σωθήσῃ σὺ καὶ πᾶς ὁ οἶκός σου.

Vers. 14. *Qui loquetur verba ad te, quibus servaberis tu et tota domus tua.*

Ἐν δὲ τῷ [19] ἄρξασθαί με λαλεῖν, ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτοὺς, ὥσπερ καὶ ἐφ' ἡμᾶς B *ἐν ἀρχῇ.*

Vers. 15. *Cum autem cœpissem loqui, irruit Spiritus sanctus* [1] *in illos, quemadmodum etiam in initio in nos.*

Ἐμνήσθην δὲ τοῦ ῥήματος [20] τοῦ Κυρίου, ὡς ἔλεγεν ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

Vers. 16. *Tum recordatus sum verbi Domini, cum diceret: Joannes quidem aqua baptizavit: vos autem baptizabimini in Spiritu sancto.*

Εἰ οὖν τὴν ἴσην δωρεὰν ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς, ὡς καὶ ἡμῖν πιστεύσασιν ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν· ἐγὼ δὲ τίς ἤμην δυνατὸς κωλῦσαι τὸν Θεόν;

Vers. 17. *Si igitur idem donum dedit eis Deus, quod et nobis, qui credideramus in Dominum Jesum Christum: ego vero qui potuissem prohibere Deum?*

Ἀκούσαντες δὲ ταῦτα, ἡσύχασαν καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεὸν, λέγοντες· Ἄρά γε [21] καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν ἔδωκεν εἰς ζωήν.

Vers. 18. *Quibus illis auditis, conticuerunt, et glorificaverunt Deum dicentes: Ergo exteris* **97** *quoque nationibus Deus pœnitentiam dedit ad vitam.*

Ἦλθον δὲ σὺν ἐμοὶ καὶ οἱ ἓξ ἀδελφοὶ οὗτοι. Οὐδὲν ταπεινότερον, ὅταν τῶν ἀδελφῶν τὴν μαρτυρίαν ἐπάγηται· οὔτε τὰ παρὰ τοῦ ἀγγέλου ῥηθέντα, C ἃ εἶπε τῷ Κορνηλίῳ· *Αἱ εὐχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου·* οὔτε περὶ τῆς ἐπιεικείας διέξεισι τοῦ ἀνδρός· οὐδὲ λέγει, ὅτι τοῦ Πνεύματος πέμψαντος, τοῦ Θεοῦ κελεύσαντος διὰ τοῦ ἀγγέλου ἐκεῖθεν καλέσαντος· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ὑστέρου ἰσχυρίζεται· ὃ καὶ καθ' αὑτὸ ἀναμφισβήτητον ἦν τεκμήριον. Οὐκ ἀρκεῖται δὲ τοῖς εἰρημένοις, ἀλλὰ καὶ ῥήματος ἀναμιμνήσκει τοῦ Κυρίου, τὸ [22], *Ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.* Οὐδὲν, φησὶ, καινότερον γέγονεν· ἀλλ' ὅπερ προεῖπεν. Ἀλλ' οὐκ ἔδει βαπτίσαι· ἀλλ' ἀπήρτιστο τὸ βάπτισμα. Καὶ οὐ λέγει, Ἐκέλευσα αὐτοὺς βαπτισθῆναι, ἀλλὰ δείκνυσιν αὐτὸν οὐδὲν ποιήσαντα. Ὅπερ ἐσχήκαμεν, φησὶν, ἡμεῖς, ἔλαβον ἐκεῖνοι. *Εἰ οὖν τὴν ἴσην δωρεὰν ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς, ὡς καὶ ἡμῖν,* Ἵνα D ἐμφράξῃ αὐτῶν τὰ στόματα, προσέθηκε· *Τὴν ἴσην δωρεάν.* Οὐκ ἀφίησι, φησὶν, αὐτοῖς [23] ἔλαττον σχεῖν, εἰ πιστεύσασι τὴν ἴσην δωρεὰν ἔδωκε. Καὶ οὐ λέγει, Ὡς καὶ ὑμῖν, ἀλλ', *ὡς καὶ ἡμῖν.* Τί ἀναξιοπαθεῖτε, ὅταν ἡμεῖς κοινωνοὺς αὐτοὺς λέγωμεν; *Ἐγὼ δὲ τίς ἤμην δυνάμενος κωλῦσαι τὸν Θεόν;* Ἐγκαλοῦσιν ἀπολογεῖται σφόδρα ἐντρεπτικῶς καὶ βαρέως· οὐκ

Digitized by Google

Nihil potuit fieri humilius, quam cum fratrum testimonium producit. Neque exponit ea, quæ dixerat angelus ad Cornelium, nempe *Preces tuæ et eleemosynæ tuæ:* neque verba facit de probitate ac benignitate viri, neque dicit, se missu Spiritus, jussu Dei per angelum illinc evocantis profectum esse: sed a posteriore factum suum comprobat atque confirmat. Quod et per se certum erat et minime ambiguum argumentum. Sed his dictis non est contentus. Quinetiam verbi Dominici mentionem facit: nempe, *Vos baptizabimini in Spiritu sancto.* Nihil novum, inquit, accidit: sed, quod prædixit. At non oportebat baptizare: at baptisma erat absolutum. Ac non dicit, Jussi eos baptizari: sed ostendit se nihil fecisse. Quod nos, inquit, consecuti sumus, illi acceperunt. *Si igitur idem illis donum Deus dedit quod etiam nobis.* Ut eis ora obturaret, adjecit, *idem donum.* Non sinit, inquit, illos minus habere, quam nos, si postquam crediderant, idem donum dedit, quod nobis. Ac non dicit, quod etiam vobis: sed, *quod etiam nobis.* Quid indignamini, cum nos illos participes ac socios dicimus? *Ego vero qui potuissem prohibere Deum?* Expostulantibus secum graviter respondet,

Variæ lectiones et notæ.

[19] τὸ *erat.* [20] *In vulgato, ante* Κυρίου *non est articulus* τοῦ, *nec* ὅτι *ante* Ἰωάννης. [21] *In vulgato est,* ἄραγε. [22] *Isc.* τοῦ. [23] αὐτοὺς, *Isc.*

[1] V. *cedidit super eos.*

ac vehementer eos confutat. Non poteram, inquit, prohibere. Atque illi his verbis mitigati, ad animi humilitatem atque demissionem conversi sunt et conticuerunt. Vides ab oratione Petri, qui ea, quæ acta erant, retulerat, omnia bonum habuisse eventum? Hinc deinceps janua exteris nationibus aperta est.

A ἠδυνάμην, φησί, κωλῦσαι. Ἐταπεινώθησαν δὲ ἐκεῖνοι ἀπὸ τούτων τῶν λόγων καὶ ἡσύχασαν. Ὁρᾷς ὅτι ἀπὸ τῆς δημηγορίας τοῦ Πέτρου τὸ πᾶν γέγονε καλῶς, ἀπαγγείλαντος τὰ γεγενημένα; Ἐντεῦθεν ἀνεῴχθη ἡ θύρα πρὸς τὰ ἔθνη λοιπόν.

Vers. 19. *Atque illi quidem, qui ab afflictione, quæ accidit tempore Stephani, dissipati erant, venerunt usque in Phœnicen et Cyprum et Antiochiam, nemini verbum Dei loquentes, nisi solis Judæis.*

Οἱ μὲν οὖν [24] διασπαρέντες ἀπὸ τῆς θλίψεως τῆς γενομένης ἐπὶ Στεφάνου, διῆλθον ἕως Φοινίκης, καὶ Κύπρου καὶ Ἀντιοχείας, μηδενὶ λαλοῦντες τὸν λόγον, εἰ μὴ μόνον Ἰουδαίοις.

Vers. 20. *Erant autem quidam ex illis viri Cyprii et Cyrenenses, qui ingressi Antiochiam, loquebantur ad Græcanicos, annuntiantes Dominum Jesum.*

Ἦσαν δέ τινες ἐξ αὐτῶν ἄνδρες Κύπριοι καὶ Κυρηναῖοι [25], οἵτινες εἰσελθόντες εἰς Ἀντιόχειαν, ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἕλληνιστὰς, εὐαγγελιζόμενοι τὸν Κύριον Ἰησοῦν·

Vers. 21. *Et erat manus Domini cum illis: magnaque hominum credentium multitudo ad Dominum conversa est.*

B Καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου μετ' αὐτῶν· πολύς τε ἀριθμὸς πιστεύσας, ἐπέστρεψεν ἐπὶ τὸν Κύριον.

Vers. 22. *Pervenit autem fama de his rebus ad aures Ecclesiæ, quæ erat Hierosolymis: et emiserunt Barnabam, ut transiret Antiochiam usque.*

Ἠκούσθη δὲ ὁ λόγος, εἰς τὰ ὦτα τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις περὶ αὐτῶν, καὶ ἐξαπέστειλαν Βαρνάβαν διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας.

Vers. 23. *Quo cum ille venisset et vidisset gratiam Dei, gavisus est, et hortatus omnes, ut proposito [m] cordis permanerent apud Dominum.*

Ὃς παραγενόμενος, καὶ ἰδὼν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, ἐχάρη, καὶ παρεκάλει πάντας, τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ Κυρίῳ.

98 Vers. 24. *Erat enim vir bonus, ac Spiritus sancti ac fidei plenus. Ac magna hominum turba Domino adjecta est.*

Ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ πλήρης Πνεύματος ἁγίου καὶ πίστεως, καὶ προσετέθη ὄχλος ἱκανὸς τῷ Κυρίῳ.

Vers. 25. *Profectus est autem Barnabas Tarsum, ut requireret Saulum: quem cum invenisset, duxit Antiochiam.*

Ἐξῆλθε δὲ εἰς Ταρσὸν ὁ Βαρνάβας ἀναζητῆσαι Σαῦλον, καὶ εὑρὼν αὐτὸν ἤγαγεν εἰς C Ἀντιόχειαν.

Vers. 26. *Et accidit ut illi integrum annum versarentur in Ecclesia, ac magnam hominum turbam docerent, et Antiochiæ primum discipuli appellarentur Christiani.*

Ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι [26] τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ διδάξαι ὄχλον ἱκανὸν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ, τοὺς μαθητὰς, Χριστιανούς.

Haud exiguæ rei bene gerendæ persecutio præbuit occasionem. Diligentibus enim Deum omnia proficiunt ad bonum. Nam quando Stephanus occisus est, quando Paulus bis periclitatus est [n], quando apostoli verberati sunt, tunc exteræ nationes admissæ atque receptæ sunt. Quod etiam Paulus ait: *Vobis primum necessarium erat loqui verbum Dei: sed quoniam repellitis illud, et vosmetipsos indignos judicatis, ecce convertimus nos ad exteras gentes* [41].—*Loquebantur ad Græcanicos.* Ἑλληνιστὰς autem, id est, Græcissatores, ut ita dicam, sive Græcanicos dicit. Forsitan idcirco Græcos eos vocabant, quod Hebraice nescirent. Quod autem dicit, *Erat manus Domini cum eis*, hoc significat eos signa fecisse. Vides quamobrem signorum editio etiam nunc necessaria fuerit? nempe ut crederent. *Et ablegaverunt Barnabam, ut transiret Antiochiam usque.* Quare non Paulum, missis ad

Οὐ μικρὸν τὸ κατόρθωμα ὁ διωγμὸς γέγονε· τοῖς γὰρ ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν, πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν· ὅτε γὰρ Στέφανος ἀνῃρέθη, ὅτε Παῦλος δὶς ἐκινδύνευσεν, ὅτε οἱ ἀπόστολοι ἐμαστίχθησαν, τότε τὰ ἔθνη ἐδέχθησαν· ὃ καὶ Παῦλός φησιν· Ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον πρῶτον λαληθῆναι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ δὲ ἀπωθεῖσθε αὐτὸν, καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς, ἰδοὺ στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη. —Ἑλάλουν πρὸς τοὺς Ἕλληνιστάς. Ἑλληνιστὰς δὲ λέγει [n*], ἴσως διὰ τὸ μὴ εἰδέναι αὐτοὺς Ἑβραϊστὶ, D Ἕλληνας αὐτοὺς ἐκάλουν. Τὸ δὲ, Ἦν χεὶρ Κυρίου μετ' αὐτῶν, τοῦτο δηλοῖ, ὅτι σημεῖα εἰργάζοντο. Ὁρᾷς διὰ τί καὶ νῦν ἡ τῶν σημείων ἀνάγκη γέγονεν; Ἵνα πιστεύσωσι. Καὶ ἐξαπέστειλαν Βαρνάβαν διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας. Διὰ τί μὴ Παῦλον γράφουσιν, ἀλλὰ Βαρνάβαν πέμπουσιν; Οὕπω τοῦ ἀνδρὸς ᾔδεισαν τὴν ἀρετήν. Ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ πλήρης Πνεύματος ἁγίου καὶ πίστεως. Οὐ

[41] Act. XIII, 46.

Variæ lectiones et notæ.

[24] *In vulgato est*, καὶ οἱ μὲν οὖν. [25] Κηρηναῖος *erat*. [26] *In exemplaribus nonnullis excusis interponitur hic*, ἐν, *præpositio*.

[m] *quemadmodum in animo suo destinassent, ac provosuissent, Domino addicti atque fideles manerent.* [n] *Sup. cap.* 9. [n*] *Aliquid deesse videtur.*

Digitized by Google

ταυτόν ἐστι, Θεὸν μόνον ἀγαθὸν εἶναι, καὶ ἄνδρα ἀγαθὸν ὑπάρχειν. Ὁ μὲν γὰρ, κατ' οὐσίαν ἀγαθὸς ὑπάρχει, ἀρχὴ καὶ πηγὴ ὢν τῶν ἀγαθῶν· ὁ δὲ ἀνὴρ, οὐ κατ' οὐσίαν, ἀλλ' ἐν ἀναλήψει ἀρετῆς. *Ἐξῆλθε δὲ εἰς Ταρσὸν ὁ Βαρνάβας, ἀναζητῆσαι Σαῦλον.* Πολὺ χρηστὸς ὁ ἀνὴρ, καὶ ἀφελὴς καὶ συγγνωμονικός. Ἐζήτησε, φησὶ, τὸν ἀθλητὴν, τὸν στρατηγόν. *Ἐγένετο δὲ ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ διδάξαι ὄχλον ἱκανόν.* Οὐ μικρὸν τῆς πόλεως τὸ ἐγκώμιον, ὅτι τοῦ στόματος ἐκείνου τοσοῦτον ἀπήλαυσε χρόνου πρώτη τῶν ἄλλων ἁπασῶν. *Χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ, τοὺς μαθητὰς, Χριστιανούς.* Παύλου καὶ τοῦτο [27] κατόρθωμα, εἰς τοσοῦτον ἐπᾶραι ὕψος, ὥσπερ τι σημεῖον τὸ ὄνομα. Ἔνθα τρισχίλιοι, ἔνθα πεντακισχίλιοι ἐπίστευσαν, ἔνθα τοσοῦτον πλῆθος, οὐδὲν τοιοῦτον γέγονεν· ἀλλ' οἱ τῆς ὁδοῦ ἤκουον· ἐνταῦθα δὲ πρῶτον τοιούτου ὀνόματος ἠξιώθησαν. Σημειωτέον δὲ ὅτι μᾶλλον διὰ τοῦτο ἡ Ἀντιόχεια θρόνου ἠξιώθη ἀρχοντικοῦ, ἐπειδὴ ἐκεῖ πρῶτον ἐχρημάτισαν Χριστιανοί.

eum litteris, ire jubent, sed Barnabam mittunt? Nondum noverant viri virtutem. *Erat enim vir bonus, et Spiritus sancti et fidei plenus.* Non idem est, cum dicimus, Deum solum esse bonum, et virum bonum esse. Nam ille natura bonus est, quippe cum principium ac fons bonorum sit: at vir non natura, sed perceptione, cultu atque subsidio virtutis bonus est. *Profectus est autem Barnabas Tarsum, ut requireret Saulum.* Valde bonus et humanus vir fuit, et candidus, et clemens, ac mitis. Quærebat, inquit, athletam ac pugilem, quærebat ducem. *Accidit autem, ut integrum annum versarentur in Ecclesia, ac magnam hominum turbam docerent.* Haud parva laus civitatis est, quod illi cæterarum omnium primæ, tantum temporis spatium frui contigit illius ore. *Et Antiochiæ primum discipuli appellarentur Christiani.* Pauli est etiam hoc factum memorabile atque præclarum, qui tanquam signum quoddam nomen Christi in tantam extulit altitudinem. Ubi tria millia, ubi quinque millia crediderant, ubi tanta multitudo, nihil contigit tale: sed vocabantur de via: hic autem primum tale nomen consecuti sunt. Notandum est autem, idcirco magis Antiochiam consecutam esse sedem principalem, quia illic primum discipuli appellati sunt Christiani.

Ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἡμέραις κατῆλθον ἀπὸ Ἱεροσολύμων προφῆται εἰς Ἀντιόχειαν.

Ἀναστὰς δὲ εἷς ἐξ αὐτῶν ὀνόματι Ἄγαβος ἐσήμανε διὰ [28] Πνεύματος λιμὸν μέγαν μέλλειν ἔσεσθαι ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην· ὅστις καὶ ἐγένετο ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος.

Τῶν δὲ μαθητῶν καθὼς εὐπορεῖτό τις, ὥρισαν ἕκαστος [29], εἰς διακονίαν πέμψαι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἀδελφοῖς.

Ὃ καὶ ἐποίησαν ἀποστείλαντες πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους διὰ χειρὸς Βαρνάβα καὶ Σαύλου.

99 Vers. 27. *In his autem diebus ab Hierosolymis Antiochiam descenderunt prophetæ.*

Vers. 28. *Ac surgens unus ex illis nomine Agabus significabat per Spiritum famem magnam fore per totum orbem terrarum, quæ etiam fuit tempore Claudii Cæsaris.*

Vers. 29. *Discipuli autem, pro suis quisque facultatibus, statuerunt in subsidium mittere fratribus incolentibus Judæam.*

Vers. 30. *Quod etiam fecerunt, ut mitterent ad seniores per manum Barnabæ ac Sauli.*

Προφῆται. Καὶ πῶς φησιν ὁ Χριστὸς, ὅτι *Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου;* Περὶ ἐκείνων φησὶ τῶν προφητῶν τῶν τὴν παρουσίαν αὐτοῦ προαναφωνησάντων. *Ἐσήμανε διὰ τοῦ Πνεύματος.* Ἵνα μὴ νομίσωσιν ὅτι διὰ τοῦτο ὁ λιμὸς γέγονεν, ὅτι Χριστιανισμὸς εἰσῆλθε, προλέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς προεῖπεν. Οὐ διὰ τοῦτο, ἐπειδὴ ἐξ ἀρχῆς τοῦτο ἔδει γενέσθαι, ἀλλὰ διὰ τὰ κακὰ τὰ εἰς τοὺς ἁγίους ἀποστόλους γενόμενα· ὡς δὲ ἐνέκειντο, λιμὸς μέγας γίνεται, μηνύων τοῖς Ἰουδαίοις τὰ ἐσόμενα κακά. *Τῶν δὲ μαθητῶν καθὼς εὐπορεῖτό τις.* Ὅρα αὐτοῖς καὶ τὸν λιμὸν αἴτιον σωτηρίας, ἐλεημοσύνης ἀφορμήν. Ὅρα δὲ αὐτοὺς ἅμα πιστεύοντας ἅμα καρποφοροῦντας, οὐ τοῖς ἐγγὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς πόῤῥω. *Ἀποστείλαντες πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους.* Ἐκ τούτου δὲ φαίνεται, ὅτι καὶ πρεσβυτέρων εἶχον ἀξίαν οἱ ἀπόστολοι· ἀλλὰ καὶ διακόνων καὶ ἐπισκόπων εἶχον βαθμόν.

Prophetæ. Et quomodo Christus ait: *Lex ac prophetæ usque ad Joannem?* De illis ait prophetis, qui suum adventum prædixerant. *Significabat per Spiritum.* Ne existimarent homines idcirco famem esse ortam, quod Christianismus introductus erat, rem futuram prædicit Spiritus sanctus. Etenim Christus prædixerat. Non idcirco, quoniam ab initio hoc fieri oportebat: sed propter injurias et contumelias, quibus sancti apostoli erant affecti. Nam ut urgebant et molesti erant, fames oritur magna futura mala indicans Judæis. *Discipuli autem pro suis quisque facultatibus.* Vide etiam famem eis causam fuisse salutis, nempe, eleemosynæ faciendæ præbentem occasionem. Vide item illos simul et credentes, simul et fructum ferentes, non propinquis modo, verum etiam longinquis. *Ut mitterent ad presbyteros sive seniores.* Ex hoc autem apparet, etiam presbyterorum sive seniorum dignitate præditos fuisse apostolos; quinetiam diaconorum et episcoporum gradum obtinebant.

Variæ lectiones et notæ.

[27] τούτου, *erat.* [28] *In vulgato adjectus est articulus* τοῦ. [29] *In vulgato additur* αὐτῶν.

Digitized by Google

CAPUT XII.

VERS. 1. *Cæterum illa tempestate injecit Herodes rex manus, ut afflligeret quosdam de Ecclesia.*

VERS. 2. *Atque interfecit etiam Jacobum fratrem Joannis gladio.*

VERS. 3. *Et cum animadvertisset id gratum esse Judæis, adjecit animum ad comprehendendum etiam Petrum (erant autem dies Azymorum).*

VERS. 4. *Quem cum etiam comprehendisset, conjecit in carcerem, ac tradidit eum quatuor quaternionibus militum custodiendum, volens eum post Pascha producere populo.*

VERS. 5. *Et Petrus quidem servabatur in carcere: supplicatio autem assidua ac sedula ab Ecclesia ad Deum pro illo fiebat.*

Illa tempestate. Qua tempestate? nempe, tempore Claudii Cæsaris. Caius **100** enim imperator Romanorum Agrippam constituit regem Judææ, cum Herodem atque etiam Herodiada in Galliæ urbem Lugdunum relegasset. Hic est ille Herodes, qui fuit eo tempore, quo Joannes morte affectus est, ut memoriæ prodidit Josephus et Eusebius. Discrepantia igitur nominis, quod pro Agrippa dicit Herodem, aut errore accidit scriptoris, aut propterea ita dictus est, quod binominis esset. Notandum est autem ex duodecim illis discipulis Domini primum Jacobum ob testimonium Christo præbitum supplicio fuisse affectum. *Ut afflligeret quosdam de Ecclesia.* Animadverte, fideles viros, et ex iis corpus constitutum, Ecclesiam vocari. *Et cum animadvertisset id gratum esse Judæis, adjecit animum ad comprehendendum etiam Petrum.* Ne quis dicat, idcirco illos absque periculo intrepide atque audacter sese morti offerre, quod Deus eos eriperet: propterea permittit interfici etiam principes, Stephanum videlicet et Jacobum, ut persuaderet ipsis interfectoribus, ne his quidem illos suppliciis ad defectionem compelli et impediri. Res autem grata erat cædes, et cædes injusta absurdis illorum et importunis cupiditatibus inserviebat: cum oporteret exscindere, ac refrenare illorum impetum et appetitum, ille, ut qui carnifex, non medicus esset ægrotantium, auxit illorum impetum et incitavit: tametsi sexcenta habebat exempla et avi et patris Herodis. *Erant autem dies Azymorum: quem cum etiam comprehendisset, conjecit in carcerem.* Rursus superflua ac supervacua Judæorum accurata ratio servandæ legis proponitur. Interficere quidem non vetabant, sed in ejusmodi temporis statu id agere prohibebant. *Ac tradidit eum quatuor quaternionibus militum custodiendum.* Hoc et iracundiæ et timoris erat. Quanto autem accuratior erat custodia, tanto mirabilius erat divinæ potentiæ documentum. Hoc autem fiebat pro Petro, qui melior ac probatior evadebat. *Precatio autem sedula,*

ΚΕΦΑΛ. ΙΒ'.

Κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν ἐπέβαλεν Ἡρῴδης ὁ βασιλεὺς τὰς χεῖρας, κακῶσαί τινας τῶν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀνεῖλε δὲ καὶ [30] Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου μαχαίρᾳ.

Καὶ ἰδὼν ὅτι ἀρεστόν ἐστι τοῖς Ἰουδαίοις, προσέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον (ἦσαν δὲ αἱ ἡμέραι τῶν Ἀζύμων).

Ὃν καὶ πιάσας ἔθετο εἰς φυλακήν, παραδοὺς τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν φυλάσσειν αὐτὸν, βουλόμενος μετὰ τὸ Πάσχα ἀναγαγεῖν αὐτὸν τῷ λαῷ.

Ὁ μὲν οὖν Πέτρος ἐτηρεῖτο ἐν τῇ φυλακῇ· προσευχὴ δὲ ἦν ἐκτενὴς γινομένη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ.

Κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρόν. Ποῖον καιρόν; Τὸν ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος. Γάϊος γὰρ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων Ἀγρίππαν καθίστησι βασιλέα τῆς Ἰουδαίας, τὸν Ἡρῴδην ἐξορίσας ἐν Λουγδόνῳ τῆς Γαλιλαίας [31] σὺν καὶ τῇ Ἡρωδιάδι. Οὗτός ἐστιν, ὁ κατὰ τὸ πάθος τοῦ Ἰωάννου, ὡς ἱστορεῖ Ἰώσηππος καὶ Εὐσέβιος. Ἡ οὖν διαφωνία τοῦ ὀνόματος ἐνταῦθα τὸ λέγειν ἀντὶ Ἀγρίππα Ἡρῴδην, ἢ κατὰ σφάλμα γέγονε γραφικὸν, ἢ κατὰ διωνυμίαν εἴρηται. Σημειωτέον δὲ ὅτι πρῶτος Ἰάκωβος ἐμαρτύρησεν ἀπὸ τῶν ιβ' μαθητῶν. *Κακῶσαί τινας ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας.* Θέα ὅτι πιστοὶ ἄνδρες, καὶ τὸ ἐξ αὐτῶν σύστημα, Ἐκκλησία καλεῖται. *Καὶ ἰδὼν ὅτι ἀρεστόν ἐστι τοῖς Ἰουδαίοις, προσέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον.* Ἵνα μηδεὶς λέγῃ [32] ὅτι διὰ τοῦτο ἀκινδύνως καὶ ἀδεῶς κατατολμῶσι τοῦ θανάτου, ἅτε ἐξαρπάζοντος αὐτοὺς τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο συγχωρεῖ ἀναιρεθῆναι καὶ τοὺς κορυφαίους, Στέφανον καὶ Ἰάκωβον· πείθων αὐτοὺς τοὺς ἀναιροῦντας, ὅτι οὐδὲ ταῦτα ἀφίστησιν αὐτοὺς καὶ κωλύει. Ἀρεστὸν δὲ φόνος, καὶ φόνος ἄδικος ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτῶν ταῖς ἀτόποις ὑπηρετεῖτο· δέον ἐκκόπτειν αὐτῶν τὴν ὁρμὴν, ὁ δὲ ἐπέτεινε καθάπερ τις δήμιος ὢν τῶν νοσούντων, ἀλλ' οὐκ ἰατρὸς, καίτοι μυρία παραδείγματα ἔχων καὶ τοῦ πάππου καὶ τοῦ πατρὸς Ἡρώδου. *Ἦσαν δὲ αἱ ἡμέραι τῶν Ἀζύμων. Ὃν καὶ πιάσας, ἔθετο εἰς φυλακήν.* Πάλιν ἡ περιττὴ τῶν Ἰουδαίων ἀκριβολογία. Ἀναιρεῖν μὲν οὐκ ἐκώλυον, ἐν δὲ καιρῷ τοιούτῳ, τὰ τοιαῦτα [33] ἔπραττον. *Παραδοὺς τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν φυλάσσειν αὐτόν.* Τοῦτο καὶ τοῦ θυμοῦ καὶ τοῦ δέους ἦν. Ὅσῳ δὲ ἀκριβεστέρα ἡ φρουρὰ, τοσούτῳ θαυμασιωτέρα ἡ ἐπίδειξις. Τοῦτο δὲ ἦν ὑπὲρ Πέτρου δοκιμοτέρου γινομένου. *Προσευχὴ δὲ ἦν ἐκτενὴς γινομένη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ.* Ἀκούσατε πῶς διέκειντο πρὸς τοὺς διδασκάλους· οὐκ ἐστασίασαν, οὐκ ἐθορυβήθησαν· ἀλλ' ἐπὶ εὐχῇ [34] ἐτράπησαν, τὴν ὄντως συμμαχίαν.

Variæ lectiones et notæ.

[30] καὶ *non est in vulgato.* [31] *Isc.* τῆς Γαλλίας, ἢ, τῆς Γαλατίας. [32] λέγει *erat.* [33] *Locus corruptus esse videtur, aut certe mutilus; nam aut ante* ἔπραττον, οὐκ *præponendum, aut pro* ἔπραττον, πράττειν, *legendum est.* [34] *Isc.* εὐχήν.

Digitized by Google

et assidua fiebat ab Ecclesia ad Deum pro illo. Audite quomodo affecti erant adversus magistros: non seditionem movebant; non tumultuabantur, sed ad orationem, quod verum est auxilium, conversi sunt.

Ὅτε δὲ ἔμελλεν αὐτὸν προάγειν ὁ Ἡρῴδης, A τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ ἦν ὁ Πέτρος κοιμώμενος μεταξὺ δύο στρατιωτῶν, δεδεμένος ἁλύσεσι δυσὶ, φύλακές τε πρὸς τῇς θύρας ἐτήρουν τὴν φυλακήν.

Et cum autem producturus esset eum Herodes, in illa nocte Petrus dormiebat inter duos milites, vinctus catenis duabus, et custodes ante ostium carcerem servabant.

Καὶ ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη, καὶ φῶς ἔλαμψεν ἐν τῷ οἰκήματι· πατάξας δὲ τὴν πλευρὰν τοῦ Πέτρου, ἤγειρεν αὐτὸν, λέγων· Ἀνάστα ἐν τάχει. Καὶ ἐξέπεσον αὐτοῦ αἱ ἁλύσεις ἐκ τῶν χειρῶν.

Vers. 7. *Et ecce angelus Domini astitit, et lumen resplenduit in conclavi. Cum pulsasset autem latus Petri, excitavit eum, dicens: Surge celeriter, et exciderunt catenæ de manibus ejus.*

Εἶπε δὲ ἄγγελος [38] πρὸς αὐτόν· Περίζωσαι, καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Ἐποίησε δὲ οὕτω. Καὶ λέγει αὐτῷ· Περιβαλοῦ τὸ ἱμάτιόν σου, καὶ ἀκολούθει μοι.

Vers. 8. *Dixit item angelus ad eum: Præcinge* **101** *te, et subliga sandalia tua: ac fecit sic. Et dicit ei: Circumda tibi pallium tuum, et sequere me.*

Καὶ ἐξελθὼν ἠκολούθει αὐτῷ, καὶ οὐκ ἤδει ὅτι ἀληθές ἐστι τὸ γενόμενον [36] διὰ τοῦ ἀγγέλου· ἀλλ' ἐδόκει ὅραμα [37] βλέπειν.

Vers. 9. *Et egressus, sequebatur eum, et nesciebat rem veram esse, quæ facta erat per angelum: sed putabat se spectrum videre.*

Διελθόντες δὲ πρώτην φυλακὴν καὶ δευτέραν, B ἦλθον ἐπὶ τὴν πύλην τὴν Σιδηρᾶν, τὴν φέρουσαν εἰς τὴν πόλιν, ἥτις αὐτομάτη ἠνοίχθη αὐτοῖς. Καὶ ἐξελθόντες [38], προῆλθον μίαν ῥύμην [39], καὶ εὐθέως ἀπέστη ὁ ἄγγελος ἀπ' αὐτοῦ.

Vers. 10. *Prætergressi autem primam custodiam et secundam, venerunt ad portam ferream, quæ pertinebat ad urbem, quæ sua sponte eis aperta est. Et egressi processerunt vicum unum, et statim discessit angelus ab eo.*

Ἦν ὁ Πέτρος κοιμώμενος. Οὐκ ἦν ἐν ἀγωνίᾳ οὐδὲ ἐν φόβῳ ὁ Πέτρος· ἀλλ' αὐτῇ τῇ νυκτὶ, ᾗ προάγεσθαι ἔμελλεν, ἐκάθευδε, τὸ πᾶν ῥίψας ἐπὶ τὸν Κύριον. Ὅρα δὲ καὶ πῶς ἀκριβὴς ἡ φυλακή· συγκαθεύδοντες ἦσαν οἱ φύλακες. Διὰ τί δὲ φῶς ἔλαμψεν; Ὥστε καὶ ἰδεῖν καὶ ἀκοῦσαι τὸν Πέτρον, καὶ μὴ νομίσαι φαντασίαν εἶναι. Καὶ τὸ, Ἐν τάχει, ὥστε μὴ ῥᾳθυμῆσαι. Ἀλλὰ καὶ ἔπληξεν αὐτὸν, οὕτω βαθέως ἐκάθευδε. Τὸ δὲ, Πατάξας τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐχὶ θορυβοῦντός ἐστιν, ἀλλὰ πείθοντος τοῦ C μὴ ἀναβάλλεσθαι. Περίζωσαι καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Πῶς ἐποίει Πέτρος παρὰ τὸ πρόσταγμα τὸ λέγον· Μὴ κτήσασθε [40] χρυσὸν μηδὲ ἄργυρον, μηδὲ δύο χιτῶνας, μηδὲ ὑποδήματα, μηδὲ ζώνην, μηδὲ ῥάβδον, αὐτὸς ζώνην ἔχων καὶ ἱμάτια καὶ ὑποδήματα; Καίτοι κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἐχρῆν ἀνυπόδητον εἶναι· ἡ γὰρ πολλὴ τούτων χρεία ἐν τῷ χειμῶνί ἐστιν. Ἀλλὰ καὶ Παῦλος Τιμοθέῳ γράφων πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν, παραγγέλλει· Τὸν φελόνιον, ὃν ἀπέλιπον ἐν Τρωάδι παρὰ Κάρπῳ, ἐρχόμενος φέρε· οὐ γὰρ ἂν ἔχῃ τις εἰπεῖν, ὅτι καὶ ἕτερον οὐκ εἶχεν ὃν ἐφόρει. Οὐκ ἠναντιώθησαν τῷ ἐπιτάγματι τοῦ Χριστοῦ. Μὴ γένοιτο· ἀλλὰ καὶ σφόδρα ἠκολούθησαν. Τὰ γὰρ ἐπιτάγματα ἐκεῖνα πρόσκαιρα ἦν, καὶ οὐ διαπαντός· D καὶ τοῦτο Λουκᾶς φησιν εἰρηκέναι Χριστὸν τοῖς μαθηταῖς· Ὅτε ἀπέστειλα ὑμᾶς ἄτερ βαλαντίου καὶ πήρας, καὶ ὑποδημάτων, καὶ ζώνης, μή τι ὑστέρησεν ὑμῖν; Λέγουσιν· Οὔ. Λέγει αὐτοῖς· Οὐκοῦν λοιπὸν κτήσασθε. Ὥστε τότε ἐκεῖνο ἐπέ-

Vers. 6. *Cum autem producturus esset eum Herodes, in illa nocte Petrus dormiebat inter duos milites, vinctus catenis duabus, et custodes ante ostium carcerem servabant.*

Petrus dormiebat. Non versabatur in angore ac metu Petrus: sed in ipsa nocte, cum postridie producendus esset, dormiebat, toto negotio ad Dominum rejecto. Vide autem quam accurata, quam diligens ac sedula fuerit custodia: una cum illo dormiebant custodes. Sed cur lumen resplenduit? ut et videret, et audiret Petrus, et non putaret esse spectrum ac visum. Ac quod dicit, *Celeriter*, id fiebat, ne desideret atque cessaret. Quin etiam pulsavit eum, adeo alto somno premebatur. Quod autem dicit, *Cum pulsasset latus ejus*, non tumultuantis est, sed persuadentis, ne cunctaretur. *Præcinge te, et subliga sandalia tua.* Quomodo Petrus faciebat adversus præceptum, quo dicitur: *Ne habeatis aurum, neque argentum, neque tunicas binas, neque calceamenta, neque zonam, neque virgam* [40], cum ipse zonam haberet, et pallia, et soleas? quamquam illo tempore anni soleis carere oportebat: nam multus earum usus est tempore hiberno. Quin etiam Paulus Timotheo scribens, ut ante hiemem veniret, mandat his verbis: *Penulam, quam reliqui in Troade apud Carpum, cum veneris, porta* [41]. Non enim quis dicere possit, illum non habuisse aliam, quam gestaret. Non fecerunt adversus præceptum Christi: absit! Quin etiam vehementer exsecuti sunt illud. Nam illa præcepta temporaria erant, non perpetua, atque hoc Lucas ait Christum dixisse discipulis: *Quando emisi vos absque crumena ac pera, et calceis, et zona, numquid defuit vobis? Dicunt: Non* [42]. *Dicit eis: Igitur post-*

[40] Matth. x, 10. [41] II Cor. iv, 13. [42] Luc. xxii, 35.

Variæ lectiones et notæ.

[36] *In vulgato est*, εἶπέν τε ὁ ἄγγελος. [37] *In vulgato est*, γινόμενον. [37] *In vulgato est*, ἐδόκει δὲ ὅραμα. [38] *In vulgato est*, ἐξελθόντες. *In manuscripto*, ἐλθόντες· *in utroque*, προσῆλθον. *Nonnulla correctiora*, προῆλθον, *habent*. [39] *In vulgato est*, ῥύμην μίαν. [40] Ἴσ. κτήσησθε.

Digitized by Google

hac deinceps comparate. Itaque tunc illud præcepit, quod vellet suam potentiam ostendere. Quid enim, dic mihi, est unam habere duntaxat tunicam? Quid igitur? si lavare hanc oportebat, an nudum oportebat circumire? aut domi desidere? Quid item? si vehemens algor intentus esset, aut frigus corpus invaderet, uri et tacere oportebat, et non loqui? neque enim illis ex adamante corpora confecta erant. *Et nesciebat rem veram esse, quæ facta erat per angelum: sed putabat se spectrum videre.* Nec mirum propter incredibilem earum rerum, quæ fiebant, **102** excellentiam et exsuperantiam. Immensa enim et fidem superans magnitudo signorum videntem attonitum reddit. At Petrus putabat se spectrum videre. Quanquam ipse se cinxerat et calciaverat, quomodo aliter affici potuisset?

A ταξε, τὴν δύναμιν αὐτοῦ δεῖξαι βουλόμενος. Τί γὰρ, εἰπέ μοι, ἕνα χιτῶνα ἔχειν; Τί οὖν; Εἰ πλύνασθαι τοῦτον ἔδει, γυμνὸν ἐχρῆν περιιέναι, ἢ οἴκοι [61] καθῆσθαι; Τί δέ; Εἰ κρυμὸς ἐπετέθη [62] σφοδρὸς ἢ ψύχος κατέτεινε τὸ σῶμα, τήκεσθαι ἔδει, καὶ μὴ φθέγγεσθαι; Οὐδὲ γὰρ ἀδαμάντινα αὐτοῖς σώματα κατεσκεύαστο. *Καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ἀληθὲς ἐστι τὸ γενόμενον διὰ τοῦ ἀγγέλου· ἀλλ' ἐδόκει ὅραμα βλέπειν.* Εἰκότως, διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῶν γινομένων· ὑπερβολὴ γὰρ σημείων, τὸν ὁρῶντα ἐκπλήττει. Ὁ δὲ Πέτρος ἐδόκει ὅραμα βλέπειν· καίτοι αὐτὸς ζωσάμενος καὶ ὑποδησάμενος, τί ἕτερον ἔπαθεν ἄν;

Vers. 11. *Et Petrus ad se reversus, dixit: Nunc scio verè Dominum misisse angelum suum, et exemisse me de manu Herodis, ac de omni exspectatione plebis Judæorum.*

B *Καὶ ὁ Πέτρος γενόμενος ἐν ἑαυτῷ εἶπε· Νῦν οἶδα ἀληθῶς, ὅτι ἐξαπέστειλε Κύριος τὸν ἄγγελον αὐτοῦ, καὶ ἐξείλετό με ἐκ χειρὸς Ἡρώδου καὶ πάσης τῆς προσδοκίας τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων.*

Vers. 12. *Reque secum considerata Petrus atque perpensa, accedit ad ædes Mariæ matris Joannis, cui cognomen erat Marcus: ubi erant multi congregati, qui precabantur.*

Συνιδών τε [63] Πέτρος, ἦλθεν ἐπὶ τὴν οἰκίαν Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰωάννου, τοῦ ἐπικαλουμένου Μάρκου· οὗ ἦσαν ἱκανοὶ συνηθροισμένοι καὶ προσευχόμενοι.

Vers. 13. *Cum pulsasset autem Petrus fores vestibuli, accessit auscultandi et sciscitandi gratia puella, nomine Rhode.*

Κρούσαντος δὲ τοῦ Πέτρου τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος, προσῆλθε παιδίσκη ὑπακοῦσαι, ὀνόματι Ῥόδη·

Vers. 14. *Quæ ut agnovit vocem Petri, præ gaudio non aperuit vestibulum: sed intro sese proripiens, renuntiavit Petrum stare ante vestibulum.*

Καὶ ἐπιγνοῦσα τὴν φωνὴν τοῦ Πέτρου, ἀπὸ τῆς χαρᾶς οὐκ ἤνοιξε τὸν πυλῶνα· εἰσδραμοῦσα δὲ, ἀπήγγειλεν ἑστάναι τὸν Πέτρον πρὸ τοῦ πυλῶνος. C

Vers. 15. *At illi ad eam dixerunt: Insanis. Illa vero affirmabat ita se rem habere. At illi dicebant: Angelus ejus est.*

Οἱ δὲ πρὸς αὐτὴν εἶπον· Μαίνῃ. Ἡ δὲ διισχυρίζετο οὕτως ἔχειν. Οἱ δὲ ἔλεγον· Ἄγγελος [64] αὐτοῦ ἐστιν.

Vers. 16. *Petrus autem pulsare pergebat. Cum autem aperuissent ostium, viderunt eum, et obstupuerunt.*

Ὁ δὲ Πέτρος ἐπέμενε κρούων. Ἀνοίξαντες δὲ, εἶδον αὐτὸν, καὶ ἐξέστησαν.

Vers. 17. *Cum autem nota manu eos silere jussisset, narravit eis quemadmodum Dominus eum de carcere eduxisset, ac dixit: Nuntiate Jacobo, et fratribus hæc, et egressus abiit in alium locum.*

Κατασείσας δὲ αὐτοῖς [65] τῇ χειρὶ σιγᾷν, διηγήσατο αὐτοῖς, πῶς ὁ Κύριος αὐτὸν ἐξήγαγεν ἐκ τῆς φυλακῆς· εἶπε δέ· Ἀπαγγείλατε Ἰακώβῳ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς ταῦτα. Καὶ ἐξελθὼν, ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον.

Vers. 18. *Porro ubi dies illuxit, haud exigua trepidatio ac perturbatio erat inter milites, quoniam Petrus evasisset.*

Γενομένης δὲ ἡμέρας, ἦν τάραχος οὐκ ὀλίγος ἐν τοῖς στρατιώταις, τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο.

Nunc scio vere. Nunc, inquit, cognovi, non tunc. Repentino, et quasi in unum temporis articulum collato gaudio angelus eum perfundi volebat: ac postquam evaserat, ac liberatus erat, tunc primum sensu percipere illum quid sibi contigisset. *Reque secum considerata.* Quid est, συνιδών? id est ubi consideravit, cognovit et intellexit. Quia non simpliciter abire oportet: sed compensare et remunerari benefactorem. Joannes autem non utique erat ille, qui semper cum illis vivere consueverat. Nam idcirco etiam ejus apposuit insigne. Dixit enim: *Ejus qui cognominabatur Marcus.* Forsitan hic est Marcus evange-

D *Νῦν οἶδα ἀληθῶς.* Νῦν ἔγνων, φησὶν, οὐ τότε. Ἀθρόον ἠβούλετο τὴν ἡδονὴν αὐτῷ γενέσθαι ἄγγελος· καὶ μετὰ τὸ ἀπαλλαγῆναι, τότε τὴν αἴσθησιν λαβεῖν. *Συνιδὼν δέ.* Τί ἐστι, *Συνιδών;* Ὅτι οὐχ ἁπλῶς ἀπελθεῖν δεῖ, ἀλλ' ἀμείψασθαι τὸν εὐεργέτην. Ἰωάννης δὲ οὐκ ἐκεῖνος ἦν ἴσως, ὁ ἀεὶ αὐτοῖς συνών. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ τὸ παράσημον αὐτοῦ ἔθηκεν· εἶπε γάρ· *Τοῦ ἐπικαλουμένου Μάρκου.* Τάχα οὗτός ἐστι Μάρκος ὁ εὐαγγελιστὴς, δι' οὗ λέγουσιν ὅτι Πέτρος εὐηγγελίσατο. Τὸ γὰρ Μάρκου Εὐαγγέλιον Πέτρου λέγεται εἶναι. Πιθανὸς δὲ ὁ λόγος ἐξ ὧν καὶ πρὸς αὐτὸν κατέμενον ὅ τε Πέτρος καὶ οἱ λοιποί. Ἀπὸ

Variæ lectiones et notæ.

[61] *Isc.* οἴκοι. [62] *Isc.* ἐπετάθη. [63] *In vulgato post* συνιδών τε, *non est,* ὁ Πέτρος. [64] *In vulgato est,* ὁ ἄγγελος. [65] αὐτὸς, *erat.*

Digitized by Google

τῆς χαρᾶς οὐκ ἤνοιξε. Ὅρα δὲ παιδίσκης εὐλάβειαν. Ἀπὸ τῆς χαρᾶς, φησὶν, οὐκ ἤνοιξε. Καλῶς δὲ τοῦτο γέγονεν, ἵνα μὴ ἐκεῖνοι ἐκπλαγέντες εὐθέως ἰδόντες, ἀπιστήσωσιν· ὅπου καὶ τούτου γενομένου, ἀνένευσαν· ἵνα δὲ αὐτῇ τὰ εὐαγγέλια κομίσηται, ἔσπευσεν. *Οἱ δὲ ἔλεγον*[46]· Ἄγγελος αὐτοῦ ἐστι. Τοῦτο ἀληθὲς ὅτι ἕκαστος ἄγγελον ἔχει. Παντὶ γὰρ πεπιστευκότι εἰς τὸν Κύριον, ἄγγελος παρεδρεύει, ἐὰν μήποτε ἡμεῖς αὐτὸν ἐκ τῶν πονηρῶν ἔργων ἀποδιώξωμεν. Ὡς γὰρ τὰς μελίσσας φυγαδεύει καπνὸς, καὶ τὰς περιστερὰς ἐξελαύνει δυσωδία, οὕτω καὶ τὸν τῆς ζωῆς ἡμῶν ἄγγελον ἡ πολύδακρυς καὶ δυσώδης ἀφίστησιν ἁμαρτία. Ἐκεῖνοι δὲ τοῦτο ἀπὸ τοῦ καιροῦ προσεδόκησαν. Φησὶ γὰρ, ὅτι, *Ὅπου εἰσὶ δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν*. Ὅπου δὲ ὁ Χριστὸς, ἀνάγκη εἶναι καὶ ἀρχαγγέλους καὶ τὰς ἄλλας δυνάμεις. *Εἶπε δὲ· Ἀπαγγείλατε Ἰακώβῳ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς ταῦτα*. Πῶς οὐκ ἔστι κενόδοξος· Οὐ γὰρ εἶπε, Τοῖς ἁπανταχοῦ δῆλα ταῦτα ποιήσατε, ἀλλὰ, *Τοῖς ἀδελφοῖς. Καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον*. Οὐ γὰρ ἐπείραζε τὸν Θεὸν, οὐδὲ εἰς πειρασμοὺς ἀνέβαλεν[47] ἑαυτόν. Τοῦτο δὲ οὐκ εἶπεν ὁ ἄγγελος· ἀλλὰ τὸ σιγῇ ἀποστῆσαι, καὶ νυκτὸς ἐξαγαγεῖν, ἔδωκεν ἐξουσίαν ἀναχωρῆσαι· ἐπεὶ κἀκεῖνοι ὅτε[48] ἐκελεύσθησαν ἐποίησαν. *Εἰσελθόντες*, φησὶ, *λαλεῖτε ἐν τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ*.

lista : per quem aiunt Petrum Evangelium edidisse. Nam Marci Evangelium dicitur esse Petri. Atque hæc opinio probatur, ac verisimilis fit etiam ex eo, quod et Petrus, et reliqui discipuli apud eum morabantur. *Præ gaudio non aperuit*. Vide autem puellæ reverentiam ac pietatem. *Præ gaudio*, inquit, *non aperuit*. Ac recte id ab illa factum est, ne **103** illi statim illo viso attoniti, fidem non haberent : quandoquidem etiam hoc facto se credere negabant. Hæc autem festinabat, ut ob lætum nuntium præmium ferret. *At illi dicebant : Angelus ejus est*. Hoc verum est. Nam angelum habet unusquisque : quicunque enim in Dominum crediderit, ei angelus assidue præsto est, nisi nos improbis facinoribus nostris eum a nobis abigamus ac fugemus. Ut enim fumus apes fugat, et columbas malus odor expellit, ita etiam lacrymabile ac fœtidum peccatum angelum vitæ nostræ abalienat a nobis, ac pellit. Illi vero hoc ita esse sperabant ab illo temporis articulo et statu conjecturam facientes. Ait enim Christus : *Ubi duo vel tres congregati sunt in nomine meo, illic sum in medio eorum*[46]. Ubi autem est Christus, necesse est etiam esse archangelos, et cæteras potestates. *Dixit autem : Nuntiate Jacobo et fratribus hæc*. Quam non est vanæ gloriæ affectator! Non enim dixit : Nota hæc facite omnibus, qui ubique sunt, sed *fratribus*. *Et egressus perrexit in alium locum*. Non enim Deum tentabat, neque in tentationes semetipsum injiciebat. Hoc autem non dixerat angelus, sed quod silentio discedebat : quod noctu eduxerat : his rebus dedit ei potestatem ac facultatem recedenti. Nam et illi quod jussi erant, fecerunt. *Ingressi*, inquit, *in templum, loquimini populo*.

Ἡρώδης δὲ ἐπιζητήσας αὐτὸν, καὶ μὴ εὑρὼν, ἀνακρίνας τοὺς φύλακας, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι· καὶ κατελθὼν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Καισάρειαν διέτριβεν.

Vers. 19. *At Herodes cum requisisset eum, et non invenisset, quæstione habita de custodibus, jussit eos abduci ad supplicium : et cum descendisset de Judæa Cæsaream, illic commoratus est.*

Ἦν δὲ Ἡρώδης[49] *θυμομαχῶν Τυρίοις καὶ Σιδωνίοις. Ὁμοθυμαδὸν δὲ παρῆσαν πρὸς αὐτὸν, καὶ πείσαντες Βλάστον*[50] *τὸν ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τοῦ βασιλέως, ἠτοῦντο εἰρήνην, διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς.*

Vers. 20. *Erat autem Herodes infensus Tyriis, et Sidoniis. At illi uno animo atque consensu venerunt ad eum, et per Blastum cubiculo regis præpositum, quem sibi conciliaverant, petebant pacem, propterea quod regio illorum alleretur fructibus agrorum regiæ ditionis ad se importari consuetis.*

Ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. Δυνατὸν ἦν τῷ Θεῷ μετὰ τὸν Πέτρον κἀκείνους διεξελέσθαι· ἀλλ' εἰ καὶ τοὺς στρατιώτας ἐξήγαγεν ὁ ἄγγελος μετὰ τοῦ Πέτρου, ἐνομίσθη ἂν φυγὴ εἶναι τὸ πρᾶγμα. Μᾶλλον δὲ αὐτὸν ἐλύπει τὸ ἐμπαιχθῆναι, ὥσπερ ὑπὸ τῶν Μάγων τὸν πάππον αὐτοῦ ἀπατηθέντα, μᾶλλον ἐποίει διαπρίεσθαι, καὶ καταγέλαστον εἶναι. *Ἦν δὲ Ἡρώδης θυμομαχῶν Τυρίοις καὶ Σιδωνίοις*. Οὐ μικρὸν τοῦτό ἐστι τὸ μνησθῆναι αὐτὸν ταύτης τῆς ἱστορίας, πῶς εὐθέως ἐπῆλθεν ἡ δίκη καὶ κατέλαβεν αὐτόν.

Jussit eos abduci ad supplicium. Poterat Deus una cum Petro etiam illos eximere : verum si etiam milites angelus una cum Petro eduxisset, fuga fuisset illa res gesta existimata. Sed magis ille dolebat, quod sibi illusum esset, quemadmodum avum ejus magis quasi dissecabat atque torquebat, et ridiculum efficiebat, quod a Magis esset deceptus. *Erat autem Herodes infensus Tyriis et Sidoniis*. Non parva res hæc est, quod memin't hujus historiæ, ut statim pœna supervenerit, et illum invaserit.

Τακτῇ δὲ ἡμέρᾳ ὁ Ἡρώδης ἐνδυσάμενος[51]

Vers. 21. *Constituta autem die, Herodes veste re-*

[46] Matth. xviii, 20.

Variæ lectiones et notæ.

[46] *Marg.* Ὅρα Βασιλείου. [47] *Is.* ἐνέβαλλεν. [48] *Is.* ὅ τι. [49] *In vulgato est*, ὁ Ἡρώδης, *et* Σιδονίοις. [50] *In vulgato est*, Βλαστόν. [51] *In vulgato est*, ἐνδεδυμένος.

Digitized by Google

gali indutus, ac sedens pro tribunali, concionem habebat ad illos.

VERS. 22. *At populus acclamabat, Vox dei et non hominis.*

104 VERS. 23. *Extemplo autem percussit eum angelus Domini, propterea quod non tribuisset honorem et laudem Deo, et erosus a vermibus exspiravit.*

VERS. 24. *Porro verbum Dei crescebat et multiplicabatur.*

Veste regali indutus. Josephus dicit Heroden indutum veste, quæ tota ex argento admirabili textura confecta fuisset, in theatrum prodiisse, incipiente et illucescente die : ubi primis solarium radiorum immissionibus argentum illustratum mirandum in modum refulgebat, terribilem quemdam et intuentibus horrendum emittens splendorem, ac statim adulatores illum deum appellabant, acclamantes : Propitius sis : etsi te hactenus ut hominem reveriti sumus, attamen deinceps te natura humana majorem esse constitemur. Vide quales illi erant adulatores, atque etiam vide apostolorum animi magnitudinem. Quem enim integra natio ita colebat, hunc illi contemnebant, et quasi conspuebant. Atqui si illi, dicat aliquis, clamabant, quid ad hunc? Quia probabat vocem, quia se dignum illa adulatione putabat. Per hunc autem maxime illi, qui ita temere adulabantur, docentur et emendantur : ac utrique quidem supplicio digni erant, sed quoniam judicii tempus non erat, ille qui culpæ maxime erat affinis, punitur. Quod si ille, quod audire sustinuisset, *Vox Dei et non hominis*, tametsi nihil dixerat, eas pœnas dedit : multo majori merito Christus, nisi ipse esset Deus, pœnas dedisset qui semper dicebat : *Verba hæc non sunt mea*, et, *Angeli mihi ministrant.*

VERS. 25. *Barnabas autem et Saulus perfuncti ministerio, ab Hierosolymis Antiochiam reversi sunt, assumpto secum etiam Joanne, cui cognomen fuit Marcus.*

CAPUT XIII.

VERS. 1. *Erant autem quidam in Ecclesia, quæ erat Antiochiæ, prophetæ et doctores, Barnabas videlicet, et Simeon, qui vocabatur Niger, et Lucius Cyrenensis, præter hos Manahen, qui erat una cum Herode tetrarcha educatus, et Saulus.*

Adhuc Barnabæ primum mentionem facit. Paulus enim nondum erat clarus : nondum ullum fecerat signum. Notandum est autem et Paulum et Barnabam cum prophetis collocatos, et comparatos esse. *Præter hos Manahen, qui erat cum Herode tetrarcha educatus.* Ecce mores uniuscujusque; verum quam a pueritia acceperant educationem, non uterque retinuit. Vide enim, ut Herodes quidem pessimus fuerit : Manahen autem, qui una cum hoc educatus fuerat, tantum ab illo mutatus est, ut etiam munus prophetiæ consecutus sit.

A ἐσθῆτα βασιλικήν, καὶ καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος ἐδημηγόρει πρὸς αὐτούς.

Ὁ δὲ δῆμος ἐπεφώνει· Φωνὴ θεοῦ, καὶ οὐκ ἀνθρώπου.

Παραχρῆμα δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγελος Κυρίου, ἀνθ' ὧν οὐκ ἔδωκε δόξαν τῷ Θεῷ, καὶ γενόμενος σκωληκόβροτος, ἐξέψυξεν.

Ὁ δὲ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε καὶ ἐπληθύνετο.

Ἐνδυσάμενος ἐσθῆτα βασιλικήν. Ἰώσηπος λέγει, ὡς ὁ Ἡρώδης στολὴν ἐνδυσάμενος ἐξ ἀργυρίου πεποιημένην πᾶσαν, ὡς θαυμάσιον ὑφὴν εἶναι, παρῆλθεν εἰς τὸ θέατρον ἀρχομένης ἡμέρας· ἔνθα ταῖς πρώταις τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἐπιβολαῖς ὁ ἄργυρος καταυγασθείς, θαυμασίως ἐπέστιλβε μαρμαρυγῶν τι φοβερὸν, καὶ τοῖς εἰς αὐτὸν ἀτενίζουσι φρικῶδες· εὐθύς τε οἱ κόλακες, θεὸν προσηγόρευον· Εὐμενής τε εἶης, ἐπιλέγοντες· εἰ καὶ μέχρι νῦν ὡς ἀνθρωπον ἐφοβήθημεν· ἀλλὰ τοὐντεῦθεν, κρείττονά σε τῆς[81] φύσεως ὁμολογοῦμεν. Ὅρα πῶς κόλακες ἦσαν ἐκεῖνοι· ὅρα δὲ καὶ τῶν ἀποστόλων τὸ φρόνημα. Ὃν γὰρ ἔθνος ὁλόκληρον οὕτως ἐθεράπευσε, τοῦτον οὗτοι διέπτυον. Καὶ μὴν, εἰ ἐκεῖνοι, φησὶν, ἐδόξασαν, τί πρὸς τοῦτον; Ὅτι κατεδέξατο τὴν φωνὴν, ὅτι ἄξιον ἑαυτὸν ἐνόμισεν εἶναι τῆς κολακείας. Διὰ τούτου δὲ μάλιστα ἐκεῖνοι παιδεύονται οἱ κολακεύοντες εἰκῆ. Ἀμφότεροι μὲν οὖν ἦσαν ἄξιοι τιμωρίας· ἀλλ' ἐπεὶ κρίσεως οὐκ ἔστι καιρὸς, ὁ μάλιστα ὑπεύθυνος κολάζεται. Εἰ δὲ οὗτος ἀκούσας ὅτι Φωνὴ θεοῦ, καὶ οὐκ ἀνθρώπου, καίτοι μηδὲν εἰπὼν, τοιαῦτα ἔπαθε· πολλῷ μᾶλλον ὁ Χριστὸς, εἰ μὴ θεὸς ἦν αὐτὸς, ἀεὶ λέγων, ὅτι, Τὰ ῥήματα ταῦτα οὐκ ἔστιν ἐμά· καὶ, Ἄγγελοί μοι ὑπηρετοῦσιν.

B

C

Βαρνάβας δὲ καὶ Σαῦλος ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ[82], πληρώσαντες τὴν διακονίαν, συμπαραλαβόντες καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν ἐπικληθέντα Μάρκον.

ΚΕΦΑΛ. ΙΓ'.

Ἦσαν δέ τινες ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὖσαν Ἐκκλησίαν, προφῆται καὶ διδάσκαλοι, ὅ τε Βαρνάβας καὶ Συμεὼν ὁ καλούμενος[83] Νίγερ, καὶ Λούκιος ὁ Κυρηναῖος[84], Μαναήν τε Ἡρώδου τοῦ τετράρχου σύντροφος, καὶ Σαῦλος.

D

Ἔτι Βαρνάβαν πρῶτον μνημονεύει· οὔπω γὰρ Παῦλος ἦν λαμπρός· οὔπω σημεῖον οὐδὲν εἰργάσατο. Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ Παῦλος καὶ Βαρνάβας μετὰ τῶν προφητῶν κατετάγησαν. Μαναήν τε Ἡρώδου τοῦ τετράρχου σύντροφος. Ἰδοὺ ὁ τρόπος ἑκάστου, οὐχὶ ἡ ἐκ παιδὸς ἀνατροφὴ σώζει. Βλέπε γὰρ πῶς ὁ μὲν Ἡρώδης κάκιστος ἦν· ὁ [δὲ] τούτου σύντροφος Μαναὴν τοσοῦτον μετεβλήθη, ὅτι καὶ προφητείας ἠξιώθη.

Variæ lectiones et notæ.

[81] *Videtur desiderari*, ἀνθρωπίνης. [82] *In exemplari Lutetiæ edito est*, ἐξ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἀντιόχειαν, *quam lectionem sequor ac veram esse puto.* [83] *In vulgato est*, Σίμων καλούμενος. [84] Κυρηναῖος, *erat.*

Digitized by Google

Λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ καὶ νηστευόντων, εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ἀφορίσατε δή μοι τὸν Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς.

Τότε νηστεύσαντες καὶ προσευξάμενοι καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς, ἀπέλυσαν.

Οὗτοι μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, κατῆλθον εἰς τὴν Σελεύκειαν, κἀκεῖθεν δὲ ἀπέπλευσαν εἰς Κύπρον [55].

Καὶ γενόμενοι ἐν Σαλαμῖνι, κατήγγελλον [56] τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν Ἰουδαίων· εἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην ὑπηρέτην.

Διελθόντες δὲ τὴν νῆσον ἄχρι Πάφου, εὗρον ἄνδρα [57] τινὰ μάγον ψευδοπροφήτην Ἰουδαῖον, ᾧ ὄνομα Βαριησοῦς [58],

Ὃς ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ Σεργίῳ Παύλῳ, ἀνδρὶ συνετῷ. Οὗτος προσκαλεσάμενος Βαρνάβαν καὶ Σαῦλον, ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

Ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς Ἐλύμας ὁ μάγος (οὕτω γὰρ μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ), ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως.

Τί ἐστι, Λειτουργούντων; Τουτέστι, κηρυττόντων. Τὸ δὲ Ἀφορίσατέ μοι εἰς τὸ ἔργον, ἀντὶ τοῦ, εἰς τὴν ἀποστολήν. Ὑπὸ τίνων δὲ χειροτονεῖται; Ὑπὸ Λουκίου καὶ Μαναήν· μᾶλλον δὲ, ὑπὸ τοῦ Πνεύματος· χειροτονεῖται δὲ, ὥστε μετ' ἐξουσίας κηρύττειν. Πῶς οὖν αὐτός; φησιν· *Οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπων;* Ὅτι οὐκ ἄνθρωπος αὐτὸν ἐκάλεσεν, οὐδὲ προσηγάγετο. Οὐχ ὡς ἔτυχε δὲ ἐχειροτόνουν τοὺς διακόνους, ἀλλὰ προνηστεύοντες καὶ εὐχόμενοι. Ἐπέθηκαν δὲ τὰς χεῖρας αὐτοῖς, ὡς ἐκ τούτου στοχάζεσθαι, ὅτι τὸν τοῦ διακόνου βαθμὸν διὰ τῆς ἐπιγενομένης χειροθεσίας ὑπερέβησαν. Ἐν Σελευκίᾳ δὲ οὐ διατρίβουσιν, εἰδότες ὅτι ἀπὸ τῆς γείτονος πόλεως ἐκαρπώσαντο ἂν πολλὴν τὴν ὠφέλειαν· ἀλλὰ πρὸς τὰ κατεπείγοντα σπεύδουσιν. Οὗτος (ὁ ἀνθύπατος) *προσκαλεσάμενος Βαρνάβαν καὶ Σαῦλον, ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.* Τὸ θαυμαστὸν τοῦ ἀνθυπάτου, ὅτι καὶ προκατειλημμένος [59] γὰρ [60] ἐκείνου τῇ μαγείᾳ, ἤθελεν ἀκοῦσαι τῶν ἀποστόλων. Ὅρα δὲ καὶ τὸν μάγον, ὅτε μὲν τοῖς ἄλλοις ἐκήρυττον, οὐ σφόδρα ἀγανακτοῦντα· ἀλλ' ὅτε τῷ ἀνθυπάτῳ προσίεσαν.

Vide autem etiam magum, quando aliis prædicabant, non vehementer indignantem : sed quando ad proconsulem accedebant.

Σαῦλος δέ, ὁ καὶ Παῦλος, πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἀτενίσας εἰς αὐτὸν,

Εἶπεν· Ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥᾳδιουργίας, υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύσῃ [61] διαστρέφων τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας;

Καὶ νῦν ἰδοὺ χεὶρ Κυρίου ἐπὶ σὲ [62], καὶ ἔσῃ τυφλὸς, μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄχρι καιροῦ. Παρα-

105 Vers. 2. *Ministrantibus autem illis Domino et jejunantibus, dixit Spiritus sanctus : Segregate mihi Barnabam et Saulum in opus, ad quod advocavi illos.*

Vers. 3. *Tunc cum jejunassent, precati essent, et manus illis imposuissent, dimiserunt eos.*

Vers. 4. *Et illi quidem, emissi a Spiritu sancto, descenderunt Seleuciam, atque inde navigaverunt in Cyprum.*

Vers. 5. *Et cum venissent Salaminem, annuntiabant verbum Dei in synagogis, et conventiculis Judæorum : habebant autem etiam Joannem ministrum.*

Vers. 6. *Et cum peragrassent insulam usque ad Paphum, repererunt virum quemdam magum pseudoprophetam Judæum, cui nomen erat Barjesus,*

Vers. 7. *Qui erat cum proconsule Sergio Paulo viro prudente. Hic, accersitis Barnaba et Saulo, desiderabat audire verbum Dei.*

Vers. 8. *Resistebat autem illis Elymas magus (sic enim interpretatur nomen ejus), quærens avertere proconsulem a fide.*

Quid est, quod dicit λειτουργούντων? Id sonat *ministrantibus*, operam dantibus, operantibus, munus suum obeuntibus, hoc est, κηρυττόντων, id est prædicantibus. Quod autem dicit, *Segregate mihi ad opus : ad opus*, posuit, pro, *ad apostolatum*. Sed a quibus ordinatur? ab Lucio et Manahene : imo vero a Spiritu sancto. Ordinatur autem, ut cum auctoritate et potestate prædicaret. Qui igitur ipse Paulus ait, non ab hominibus, neque per homines? quia homo illum non vocavit neque ascivit. Non autem simpliciter et ut fors obtulerat ordinabant diaconos, id est ministros, sed ante jejunantes et precantes. Imposuerunt autem eis manus, ut ex hoc conjiceretur illos per eam, quæ post jejunium et preces administrari solebat, manus impositionem, diaconi gradum supergressos esse. Porro Seleuciæ non morantur, sciebant enim illos a finitima civitate magnam percipere posse utilitatem : sed ad urgentia festinant. *Hic* proconsul, *accersitis Barnaba et Saulo, desiderabat audire verbum Dei.* Hoc mirabile fuit in proconsule, quod etiam præoccupatus ab illo magicis præstigiis, apostolos audire volebat.

Vers. 9. *Saulus autem, qui etiam Paulus vocatus est, repletus Spiritu sancto, et intuitus in illum,*

Vers. 10. *Dixit : O plene omni dolo, et omni* **106** *fallacia, fili diaboli, inimice omnis justitiæ, annon desines rectas Domini vias pervertere?*

Vers. 11. *Et nunc ecce manus Domini super te, et eris cæcus non videns solem usque ad certum*

Variæ lectiones et notæ.

[55] *In vulgato est,* κἀκεῖθεν δὲ ἐπέπλευσαν εἰς τὴν Κύπρον. [56] *In vulgato est,* κατήγγελον. [57] *In vulgato desideratur,* ἄνδρα. [58] *In manuscripto est,* Βαριησοῦν. [59] Προκατηλειμμένος, *erat.* [60] Ἴσ. ὑπ'. [61] *In vulgato est,* παύῃ. [62] *In vulgato est,* ἡ χεὶρ τοῦ Κυρίου ἐπί σε.

Digitized by Google

tempus. Atque e vestigio caligo et tenebræ ceciderunt super eum, et circumiens quærebat qui se manu ducerent.

A χρῆμα δὲ ἔπεσεν [65] ἐπ' αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος, καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς.

Vers. 12. *Tunc proconsul factum illud conspicatus credidit, et attonitus doctrinam Domini admirabatur.*

Τότε ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονὸς, ἐπίστευσεν, ἐκπληττόμενος τῇ διδαχῇ τοῦ Κυρίου [66].

Saulus autem, qui etiam, etc. Hic nomen ejus una cum ordinatione mutatur. Mutavit autem nomen, ut ne hac quidem parte apostolis inferior esset, sed quod princeps discipulorum præcipuum et eximium habuit, hoc etiam ipse adipisceretur, et majoris familiaritatis conciliandæ nancisceretur materiam et occasionem. *O plene omnis fraudis.* Cui nihil fraudis deest, inquit. Recte autem dicit, *omnis doli et fraudis :* simulator enim erat et mendax. Filium autem eum dicit diaboli : opus enim illius faciebat. Non nobiscum, inquit, bellum geris, neque nos oppugnas : sed vias Domini rectas pervertis. *Et eris cæcus non videns solem usque ad certum tempus.* Quo ipse signo adductus est ad fidem, hoc etiam illum voluit adducere. Non igitur pœna erat, sed sanatio. Modo non enim dicebat : Non ego facio, sed Dei manus. Quod autem dicit : *Ad certum tempus*, non punientis erat verbum, sed convertentis. Nam si punientis fuisset, perpetuo cæcum illum fecisset : nunc vero non hoc, sed *ad certum tempus.* Ut proconsulem lucrifaceret, *usque ad certum tempus* ait, dans sententiæ, ut terminum finemque in sese haberet, luminis recuperationem, si mores in melius mutasset et emendasset. *Et circumiens quærebat qui se manu ducerent.* Certum signum cæcitatis erat, quod quærebat qui se manu ducerent. Oportebat autem eum, quem antea magicæ suæ prestigiæ detulerant et accusaverant, hac pœna castigari et emendari : quemadmodum nimirum etiam magi a pustulis castigati et emendati sunt.

Saῦλος δὲ, ὁ καὶ Παῦλος. Ἐνταῦθα τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀμείβεται μετὰ τῆς χειροτονίας. Μετωνόμασε δὲ αὐτὸν, ἵνα μηδὲ ταύτῃ τῶν ἀποστόλων ἔλαττον ἔχῃ· ἀλλ' ὅπερ ἔσχεν ὁ κορυφαῖος ἐξαίρετον τῶν μαθητῶν, τοῦτο καὶ αὐτὸς κτήσεται [68] καὶ πλείονος οἰκειώσεως ὑπόθεσιν λάβῃ. *Ὦ πλήρης παντὸς δόλου.* Οὐδενὶ ἐλλείπων, φησί. Καλῶς δὲ εἶπε· *Παντὸς δόλου·* ὑπεκρίνετο γάρ. Υἱὸν δέ φησιν αὐτὸν διαβόλου· τὸ γὰρ ἔργον ἐκείνου ἔπραττεν. Οὐχ ἡμῖν πολεμεῖς, φησὶν, οὐδὲ μάχῃ, ἀλλὰ τὰς ὁδοὺς Κυρίου διαστρέφεις τὰς εὐθείας. *Καὶ ἔσῃ τυφλὸς, μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄχρι καιροῦ.* Ὃ αὐτὸς προσήχθη σημείῳ, τούτῳ καὶ αὐτὸν ἠβουλήθη προσαγαγεῖν. Οὐκ ἄρα τιμωρία ἦν, ἀλλ' ἴασις. Μονονουχὶ γὰρ ἔλεγεν· Οὐκ ἐγὼ ποιῶ, ἀλλ' ἡ τοῦ Θεοῦ χείρ. Τὸ δὲ, *Ἄχρι καιροῦ*, οὐ κολάζοντος ἦν τὸ ῥῆμα, ἀλλ' ἐπιστρέφοντος. Εἰ γὰρ κολάζοντος ἦν, διαπαντὸς ἂν αὐτὸν ἐποίησε τυφλόν· νῦν δὲ οὐ τοῦτο, ἀλλὰ πρὸς καιρόν. Ἵνα τὸν ἀνθύπατον κερδάνῃ, *Ἄχρι*, φησὶ, *καιροῦ·* ὅριον τῇ γνώμῃ διδοὺς ἐν ἑαυτῇ ἔχειν τοῦ φωτὸς τὴν ἀπόληψιν, τὸν τρόπον μεταβάλλουσαν πρὸς τὸ βέλτιον. *Καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς.* Τεκμήριον τῆς τυφλότητος, τὸ χειραγωγοὺς ζητεῖν. Ἔχρῆν δὲ τὸν προκατηγγελμένον τῇ μαγείᾳ αὐτοῦ, ταύτῃ τῇ τιμωρίᾳ παιδευθῆναι· ὥσπερ οὖν καὶ οἱ μάγοι ὑπὸ τῶν φλυκτίδων ἐπαιδεύοντο.

Vers. 13. *Porro cum Paulus cum suis Papho solvisset, venit Pergam Pamphyliæ : Joannes autem cum discessisset ab illis, reversus est Hierosolymam.*

Ἀναχθέντες δὲ ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ τὸν Παῦλον, ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας. Ἰωάννης δὲ, ἀποχωρήσας ἀπ' αὐτῶν, ὑπέστρεψεν [69] εἰς Ἱεροσόλυμα.

Vers. 14. *Ipsi vero transgressi a Perga, pervenerunt Antiochiam Pisidiæ, et ingressi synagogam die Sabbatorum, consederunt.*

Αὐτοὶ δὲ διελθόντες ἀπὸ τῆς Πέργης [67], παρεγένοντο εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Πεισιδίας [68]. καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν συναγωγὴν τῇ ἡμέρᾳ τῶν Σαββάτων, ἐκάθισαν.

Vers. 15. *Post recitationem autem legis et prophetarum, principes Synagogæ miserunt ad eos, qui verbis eorum diceret : Viri fratres, si quam habetis D orationem plebis appellandæ, et adhortandæ causa compositam, pronunciate.*

Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, ἀπέστειλαν οἱ ἀρχισυνάγωγοι πρὸς αὐτοὺς, λέγοντες· Ἄνδρες ἀδελφοὶ, εἴ ἐστι λόγος ἐν ὑμῖν παρακλήσεως πρὸς τὸν λαὸν, λέγετε.

107 *Joannes autem.* Joannes, qui vocabatur Marcus, a Palæstina usque ad Pergam Pamphyliæ, comes illis fuerat in evangelico cursu : deinde apostolis vehementi ac strenuo cursu contendentibus, et animo immobili atque constanti se adversus certamina armantibus, Marcus utpote homo torpidus, nec animo satis firmo ad tantum cursum, et ad ea quæ

Ἰωάννης δέ. Ἰωάννης ὁ καλούμενος Μάρκος ἦν συνοδοιπορῶν αὐτοῖς εἰς τὸν εὐαγγελικὸν δρόμον ἀπὸ Παλαιστίνης μέχρι Πέργης τῆς Παμφυλίας· εἶτα τῶν ἀποστόλων εὐτόνῳ κεχρημένων τῷ δρόμῳ, καὶ ἀκαμπεῖ τῇ ψυχῇ πρὸς τοὺς ἀγῶνας ὁπλιζομένων, Μάρκος, ὡς ἄνθρωπος ναρκήσας, καὶ μὴ εὐτόνων πρὸς τὸν δρόμον τὸν τοσοῦτον καὶ πρὸς τοὺς ἐν

Variæ lectiones et notæ.

[65] *In vulgato est*, ἐπέπεσεν. [66] *In vulgato est*, ἐκπλησσόμενος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ Κυρίου. [67] *Ισ.* κτήσηται. [68] ὑπέστρεψαν, *erat.* [67] *In vulgato non est ista distinctio post*, Πέργης. [68] *In vulgato est*, Πισιδίας.

Digitized by Google

ἑκάστῃ πόλει ἀνακύπτοντας ἀγῶνας καὶ κινδύνους καὶ μάχας, ἀποταξάμενος τῷ δρόμῳ τῶν ἀποστόλων, ἐπανῆλθε πρὸς τὴν Παλαιστίνην, οὐ τὸν Χριστὸν ἀρνησάμενος, ἀλλὰ τὸν δρόμον τὸν πολὺν, ὡς βαρὺν παραιτησάμενος. Ἐπανῆλθε δὲ πάλιν Παῦλος καὶ Βαρνάβας, καρποὺς εὐσεβείας γέμοντες, καὶ εὐαγγελιζόμενοι τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίαν, τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν. Πάντων οὖν ἐπαινούντων τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι, ὁ Μάρκος λυπηθεὶς, ἐπλήγη τὴν ψυχήν· καὶ ἴσως ἐνενοήσεν, ὅτι Εἰ ἦμην κοινωνὸς τῶν ἀποστόλων, ἐγενόμην ἂν ἄρτι κοινωνὸς καὶ τῶν ἐπαίνων· καὶ ἐβουλεύσατο συνεξελθεῖν τοῖς ἀποστόλοις εἰς τὸ κήρυγμα. *Καὶ ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας.* Πάλιν εἰς Πέργην ἀνατρέχουσιν. Ἐπὶ γὰρ τὴν μητρόπολιν ἠπείγοντο τὴν Ἀντιόχειαν. *Καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν συναγωγὴν τῇ ἡμέρᾳ τῶν Σαββάτων, ἐκάθισαν.* Εἰς τὰς συναγωγὰς ἐν σχήματι Ἰουδαίων εἰσῆεσαν, ὥστε μὴ πολεμεῖσθαι μηδὲ ἐλαύνεσθαι· καὶ οὕτω τὸ πᾶν κατώρθουν.

Ἀναστὰς δὲ Παῦλος καὶ κατασείσας τῇ χειρὶ, εἶπεν· Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, καὶ οἱ [69] φοβούμενοι τὸν Θεὸν, ἀκούσατε·

Ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου ἐξελέξατο τοὺς πατέρας ἡμῶν, καὶ τὸν λαὸν ὕψωσεν ἐν τῇ παροικίᾳ ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, καὶ μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς.

Καὶ ὡς τεσσαράκοντα ἔτη [70] χρόνον, ἐτροφοπόρησεν [71] αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ.

Καὶ καθελὼν ἔθνη ἑπτὰ ἐν γῇ Χαναὰν, κατεκληρονόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν.

Καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα, ἔδωκε κριτὰς, ἕως Σαμουὴλ τοῦ προφήτου.

Κἀκεῖθεν ᾐτήσαντο βασιλέα, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς τὸν Σαοὺλ υἱὸν Κὶς, ἄνδρα ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν, ἔτη τεσσαράκοντα.

Καὶ μεταστήσας αὐτὸν, ἤγειρεν αὐτοῖς τὸν Δαβὶδ εἰς βασιλέα [72], ᾧ καὶ εἶπε μαρτυρήσας· Εὗρον Δαυὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου.

Τούτου ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος κατ' ἐπαγγελίαν ἤγαγε τῷ Ἰσραὴλ Σωτῆρα [73] Ἰησοῦν,

Προκηρύξαντος Ἰωάννου πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ βάπτισμα μετανοίας τῷ Ἰσραήλ.

Ἀναστὰς δὲ Παῦλος. Ἐνταῦθα πρῶτον κηρύττει Παῦλος, καὶ ὅρα αὐτοῦ τὴν σύνεσιν· Ἔνθα μὲν ἦν κατεσπαρμένος ὁ λόγος, παρατρέχει. Ἔνθα δὲ οὐδεὶς ἦν, ἐνδιατρίβει, καθὼς αὐτός φησι γράφων· οὕτως [74] δὲ φιλοτιμούμενος εὐαγγελίζεσθαι, οὐχ ὅπου ὠνομάσθη ὁ Χριστός. Ὅρα δὲ καὶ τὸν Βαρνάβαν παραχω-

A in quaque civitate exsisterent certamina, pericula, ac prælia subeunda, cum renuntiasset cursui apostolorum, reversus est in Palæstinam, non abnegato Christo, sed cursu ingenti, utpote sibi gravi, recusato. Redierunt item rursus Paulus et Barnabas, onusti fructibus pietatis, et Ecclesiæ, quæ Hierosolymis erat, annuntiantes quemadmodum exteræ nationes conversæ essent, et ad sanitatem rediissent. Omnibus igitur Paulum et Barnabam laudantibus ob res bene gestas, Marcus anxius ac dolens animo, perculsus est : ac forsitan ejusmodi cogitationes animum ejus subibant, quod Si socius cursus fuissem et laboris apostolorum, potuissem in præsentia etiam laudis eorum particeps esse : et statuerat una cum apostolis ad munus prædicationis exire. *Et venerunt Pergam Pamphyliæ.* Rursus Pergam recurrunt. Nam ad metropolim festinabant Antiochiam. *Et ingressi synagogam die Sabbatorum consederunt.* In synagogas in habitu Judæorum intrabant, ne oppugnarentur et exigerentur ; atque ita omnia bene gerebant.

B

Vers. 16. *Cum surrexisset autem Paulus, et manu silentium indixisset, dixit : Viri Israelitæ, et qui timetis Deum, audite :*

Vers. 17. *Deus populi hujus elegit patres nostros, et exaltavit populum, cum essent inquilini in terra Ægypto, et cum brachio excelso eduxit illos ex ea.*

Vers. 18. *Ac spatio circiter annorum quadraginta cibum præbens illis toleravit eos in solitudine.*

C

Vers. 19. *Et cum delevisset nationes septem in terra Chanaan, sorte divisit eis agros illorum.*

Vers. 20. *Ac postea annis circiter quadringentis quinquaginta dedit judices usque ad Samuelem prophetam.*

Vers. 21. *Exinde postulaverunt regem, ac dedit eis Deus Saulem filium Cisi, virum de tribu Benjaminis, qui regnavit annos quadraginta.*

Vers. 22. *Et cum illum amovisset, excitavit eis Davidem qui regnaret, cui etiam pro testimonio dixit : Nactus sum Davidem filium Jessæi, virum qui mihi cordi est.*

Vers. 23. *Hujus ex semine Deus,* **108** *prout promiserat, eduxit Servatorem Jesum.*

D

Vers. 24. *Cum ante Joannes prædicasset ante faciem introitus ejus baptisma pœnitentiæ Israeli.*

Cum surrexisset autem Paulus. Hic primum prædicat Paulus, ac vide ejus prudentiam. Ubi quidem semen verbi Dei sparsum erat, prætercurrit : ubi vero nullum verbi Dei semen dejectum erat, illic commoratur, quemadmodum ipse scribens ait : atque ita cupiens Evangelium prædicare, non ubi nomina-

Variæ lectiones et notæ.

[69] *In vulgatis nonnullis ante,* φοβούμενοι, *interponuntur dictiones duæ, scilicet,* ἐν ὑμῖν. [70] *In vulgato est,* τεσσαράκοντα ἐτῆ. [71] *In exemplari vetusto manuscripto est,* ἐτροφοπόρησεν αὐτοὺς, *id est cibos et alimenta præbuit illis ; in vulgatis* ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς, *id est,* « mores eorum toleravit, vel sustinuit. » *Est autem utraque dictio nova, et apud Græcos minus usitata.* [72] *In vulgatis adjiciuntur hæc verba,* ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου. [73] Σωτηρίαν *est in manuscripto : sed male. Existimo autem notis scriptum fuisse,* Σωτῆρα Ἰησοῦν, *sicuti est in vulgatis.* [74] οὕτος, *erat.*

Digitized by Google

tus erat Christus. Animadverte autem etiam Barnaban cedere Paulo, (quemadmodum etiam Petro Joannes ubique cedit) quanquam venerabilior erat, quam ille: verum communem utilitatem spectabant. *Deus populi hujus elegit patres nostros.* Antiquarum repetita memoria rerum ostendit magna esse beneficia, quæ Deus contulerit in illos, quemadmodum etiam Stephanus facit. *Nactus sum Davidem filium Jessæi, virum qui mihi cordi est.* Notandum non ipso contextu dictionum hæc verba exstare in libro Regum, sed solummodo prophetico more ab divino Samuele dicta esse ad Saulem : *Quæret enim,* inquit, *sibi Dominus hominem, qui sibi cordi sit, et mandabit ei Dominus, ut præsit populo suo : quia non servasti et exsecutus es quæcunque mandaverat tibi Dominus* [60]. Hinc Paulus posuit : *Inveni Davidem filium Jessæi, virum qui mihi cordi est.* Quod autem dixit : *Viri fratres, si quam habetis orationem plebis appellandæ et adhortandæ causa compositam, dicite,* id est hujusmodi. Mos erat Judæis in Sabbatis recitare legem Moysis et prophetas : ac post eorum recitationem alloqui plebem et explicare. Quamobrem etiam illi hortantur Paulum et Barnabam ad proferendum verba, quibus conventum admonerent. *Hujus ex semine Deus, quemadmodum promiserat, eduxit Israeli Servatorem.* Valde desiderabile erat illis nomen Davidis. Hujus rei gratia a stirpe illius ait regnatum iri. *Cum ante Joannes prædicasset ante faciem introitus ejus.* Introitum autem incarnationem dicit.

A ροῦντα τῷ Παύλῳ, ὥσπερ καὶ Πέτρῳ ὁ Ἰωάννης πανταχοῦ, καίτοι αὐτοῦ αἰδεσιμώτερος ἦν· ἀλλὰ πρὸς τὸ κοινῇ συμφέρον ἐώρων. *Ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου ἐξελέξατο τοὺς πατέρας ἡμῶν.* Ἄνωθεν δείκνυσι τὰς εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ μεγάλας οὔσας, καθάπερ καὶ Στέφανος ποιεῖ. *Εὗρον Δαυὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου.* Σημειωτέον ὅτι οὐκ αὐτῇ λέξει ταῦτα τὰ ῥήματα κεῖνται ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Βασιλειῶν, ἢ μόνον προφητικῶς ὑπὸ τοῦ θείου Σαμουὴλ εἰρημένα πρὸς τὸν Σαοῦλ. *Ζητήσει* γὰρ, φησὶ, *Κύριος ἑαυτῷ ἄνθρωπον κατὰ τὴν καρδίαν αὐτοῦ, καὶ ἐντελεῖται αὐτῷ Κύριος εἰς ἄρχοντα ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ· ὅτι οὐκ ἐφύλαξας ὅσα ἐνετείλατό σοι Κύριος.* Ἐντεῦθεν ὁ Παῦλος τέθεικε τὸ, *Εὗρον Δαυὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἄνδρα* B *κατὰ τὴν καρδίαν μου.* Τὸ δὲ εἰπεῖν, *Ἄνδρες ἀδελφοὶ, εἰ ἔστι λόγος ἐν ὑμῖν παρακλήσεως πρὸς τὸν λαὸν λέγετε,* τοῦτο ἦν· Ἔθος ἦν τοῖς Ἰουδαίοις ἐν τοῖς Σάββασιν ἀναγινώσκειν τὸν νόμον Μωϋσέως [75] καὶ τοὺς προφήτας· καὶ μετὰ τὴν τούτων ἀνάγνωσιν, προσομιλεῖν καὶ ἐξηγεῖσθαι. Διὸ καὶ οὗτοι προτρέπονται τοὺς [76] περὶ Παῦλον λαλῆσαι τῇ Συναγωγῇ. *Τούτου ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος κατ' ἐπαγγελίαν ἤγαγε τῷ Ἰσραὴλ σωτηρίαν* [77]. Πάνυ ποθεινὸν ἦν αὐτοῖς τὸ τοῦ Δαβὶδ ὄνομα· τούτου χάριν ὑπὸ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ βασιλεύεσθαί φησι. *Προκηρύξαντος Ἰωάννου πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ.* Εἴσοδον δὲ τὴν σάρκωσιν λέγει.

C

VERS. 25. *Cum autem Joannes cursum conficeret, dicebat : Quemnam me esse suspicamini? Ego is non sum : sed ecce venit post me, cujus non sum dignus qui solvam calceamentum pedum.*

Ὡς δὲ ἐπλήρου Ἰωάννης τὸν δρόμον, ἔλεγε· Τίνα με ὑπονοεῖτε [78] *εἶναι; Οὐκ εἰμὶ ἐγώ· ἀλλ' ἰδοὺ ἔρχεται μετ' ἐμὲ, οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν λῦσαι.*

VERS. 26. *Viri fratres, posteri generis Abrahami, et qui inter vos Deum timent, vobis verbum salutis hujus missum est.*

Ἄνδρες ἀδελφοὶ, υἱοὶ γένους Ἀβραὰμ, καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φοβούμενοι τὸν Θεὸν, ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπεστάλη.

VERS. 27. *Nam qui habitabant in Jerusalem, et principes eorum, illum ignorantes quisnam esset, cum voces prophetarum, quæ omni Sabbato recitantur, judicio suo comprobarunt,*

Οἱ γὰρ κατοικοῦντες ἐν Ἰερουσαλὴμ, καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν, τοῦτον ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν, τὰς κατὰ πᾶν Σάββατον ἀναγινωσκομένας, κρίναντες ἐπλήρωσαν·

109 VERS. 28. *Tum nulla causa mortis inventa, petierunt a Pilato ut tolleretur.*

Καὶ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου εὑρόντες, ἠτήσαντο Πιλάτον ἀναιρεθῆναι αὐτόν.

VERS. 29. *Ut autem perfecerunt omnia quæ de eo scripta erant, demptum de ligno, posuerunt in monu-* D *mento.*

Ὡς δὲ ἐτέλεσαν πάντα [79] *τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα, καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἔθηκαν εἰς μνημεῖον.*

VERS. 30. *Deus autem suscitavit eum a mortuis,*

Ὁ δὲ Θεὸς ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν,

VERS. 31. *Qui visus est per dies complures ab his, qui una cum eo ascenderant ex Galilæa in Jerusalem, qui sunt testes ejus apud plebem.*

Ὃς ὤφθη ἐπὶ ἡμέρας πλείους τοῖς συν[ar]αβᾶσιν αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας εἰς Ἰερουσαλὴμ, οἵτινές εἰσι μάρτυρες αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν.

VERS. 32. *Et nos vobis annuntiamus eam, quæ majoribus contigit, promissionem : nempe hanc Deum explevisse ac præstitisse vobis posteris illorum resuscitato Jesu.*

Καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς εὐαγγελιζόμεθα τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίαν γενομένην [80], *ὅτι ταύτην ὁ Θεὸς ἐκπεπλήρωκε τοῖς τέκνοις αὐτῶν, ὑμῖν* [81] *ἀναστήσας Ἰησοῦν.*

[60] I Reg. XIII.

Variæ lectiones et notæ.

[75] Μωυσέος, *erat.* [76] τὰ, *erat.* [77] ἴσ. Σωτῆρα Ἰησοῦν. [78] ὑπονοεῖται, *erat.* [79] *In vulgato est,* ἅπαντα. [80] *In vulgatis,* γεγενημένην. [81] *In vulgatis plerisque est,* ἡμῖν.

Digitized by Google

Ὡς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ γέγραπται· Υἱός μου εἶ σύ· ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.

Ὅτι δὲ ἀνέστησεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, μηκέτι μέλλοντα [81] ὑποστρέφειν εἰς διαφθοράν, οὕτως εἴρηκεν, ὅτι Δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια Δαυὶδ τὰ πιστά.

Διὸ καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει· Οὐ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.

Δαυὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας, τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ ἐκοιμήθη, καὶ προσετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ, καὶ εἶδε διαφθοράν.

Ὃν δὲ ὁ Θεὸς ἤγειρεν, οὐκ εἶδε διαφ[θ]οράν.

Ἰωάννης μαρτυρεῖ οὐχ ἁπλῶς· ἀλλὰ πάντων ὑπ' αὐτὸν ἀγόντων τὴν δόξαν, αὐτὸς αὐτὴν ἀποκρούεται. Οὐ γάρ ἐστιν ἴσον μηδενὸς διδόντος καὶ πολλῶν παρεχόντων, ταύτην τὴν τιμὴν διωθεῖσθαι. Ἄνδρες ἀδελφοί, υἱοὶ γένους Ἀβραάμ. Τὴν εὐγένειαν ἐνθαῦθα δείκνυσι τὴν Ἰουδαϊκήν. Καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν τοῦτον ἀγνοήσαντες. Ὑπὲρ ἐκείνων ἀπολογεῖται ἠρέμα. Ἐσταύρωσαν, φησὶν, αὐτὸν ἀγνοήσαντες· ἀγνοίας γὰρ ἦν τὸ ἁμάρτημα. Καὶ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου εὑρόντες, ἠτήσαντο Πιλάτον ἀναιρεθῆναι αὐτόν. Περισπούδαστον αὐτοῖς τὸν τρόπον εἶπε τοῦ θανάτου. Πιλάτον δὲ εἰς μέσον φέρουσιν, ἵνα καὶ τὸ πάθος δῆλον γένηται ἀπὸ τοῦ κριτηρίου, καὶ ἵνα ἐκεῖνοι μειζόνως κατηγορῶνται, ἀνδρὶ παραδόντες ἀλλοφύλῳ. Καὶ οὐκ εἶπεν, Ἐνέτυχον, ἀλλ' Ἠτήσαντο. Χάριν ἔλαβον, φησὶν, ὡς ἐκείνου μὴ θέλοντος. Ὅπερ σαφέστερον Πέτρος λέγει· Ἐκείνου κρίναντος ἀπολύειν. Ὁ δὲ Θεὸς ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. Μὴ θορυβείτω σε τὸ, τὸν Ἰησοῦν ἐγηγέρθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ λέγεσθαι. Εἰ γὰρ Ἰησοῦς οὐκ ἄλλος ἐστὶν, ἢ ὁ Λόγος ὁ σαρκωθείς· οὗτος δὲ ἡ δύναμις τοῦ Πατρὸς, δι' ἧς ἅπαντα ἐνεργεῖ κατὰ τὸ, *Χριστὸς, Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία*, αὐτὸς ἑαυτὸν ἀνεστακέναι νοηθήσεται, καὶ ἐγηγέρθαι λεγόμενος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, ἐφ' ὃν, ὡς ἀρχὴν καὶ αἰτίαν ἄχρονον, ἅπαντα ἀναφέρεται. Ἐπεὶ καὶ αὐτός φησι· *Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν.* — *Ὃς ὤφθη τοῖς συναναβᾶσιν αὐτῷ* [82] *εἰς Ἰερουσαλὴμ, ἐπὶ ἡμέρας πλείους, οἵτινές εἰσι μάρτυρες αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν*· οὐκ ἂν ὄντες, εἰ μὴ θείᾳ δυνάμει ἐβεβαιοῦντο. *Τοῖς τέκνοις τῶν πατέρων ὑμῖν, ἀναστήσας Ἰησοῦν.* Τὸ *Ἰησοῦς* ὄνομα ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐκλαμβάνουσιν οἱ τῶν θεοκτόνων ἀδελφοί. Ἐπειδὴ οὖν προλαβὼν εἶπε τεθεῖσθαι τὸν Λόγον ἐν μνημείῳ, ἵνα μή τις ὑπολάβῃ ἄσαρκον αὐτὸν εἰρηκέναι τὸν Λόγον, πάλιν αὐτὸν Ἰησοῦν καλεῖ, οὐδαμοῦ διαίρεσιν διδοὺς τῷ σαρκωθέντι Λόγῳ μετὰ τὴν ἕνωσιν. *Υἱός μου εἶ σύ· ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.* Ταῦτα τῇ ἐνανθρωπήσει τοῦ Χριστοῦ σκόπει δήπου τὰ ῥήματα, ἥτις χρονικὴν εἶχε τὴν ἐπιφοίτησιν. Τὸ γὰρ σήμερον καὶ αὔριον, ἡμερῶν ἐστι παραστατικά. Ἀχρόνως γὰρ παρὰ τοῦ Πατρὸς, ὡς καὶ παῖδες αἱρετικῶν ὁμολογοῦσι, τίκτεται. *Οὐ δώσεις*

A Vers. 33. *Ut etiam in psalmo secundo scriptum est: Filius meus es tu, ego hodie genui te.*

Vers. 34. *Quod autem eum suscitaverit a mortuis, non amplius redigendum ad corruptionem, ita dixit: Dabo vobis sancta David fidelia.*

Vers. 35. *Quamobrem etiam alibi dicit: Non permittes, ut sanctus tuus videat corruptionem.*

Vers. 36. *Nam David quidem cum suæ ætati inservisset, consilio Dei obdormivit, et appositus est ad majores suos, et vidit corruptionem.*

Vers. 37. *Sed quem Deus resuscitavit, non vidit corruptionem.*

Joannes non simpliciter testificatur, sed cum omnes ad eum deferrent existimationem, ipse eam rejicit. Non enim idem est, nemine dante, et multis B præbentibus hunc honorem respui atque repudiari. *Viri fratres, posteri generis Abrahami.* Nobilitatem in hoc loco, ac generis Judæorum splendorem ostendit. *Et principes eorum illum ignorantes.* Defendit et excusat illos aliquo modo. Crucifixerunt, inquit, eum ignorantes quisnam esset : ignorantiæ enim erat delictum. *Et nulla causa mortis inventa, petierunt a Pilato, ut tolleretur.* Expetitum ab illis modum mortis esse dicit. Pilatum autem in medium producunt, ut et supplicium a loco judicii manifestum fieret, et illi vehementius accusarentur, qui viro alienigenæ Christum tradidissent. Et non dixit, Postulaverunt, sed *petierunt.* Gratia impetraverunt, inquit, utpote illo nolente. Quod Petrus apertius dicit : Cum ille C statuisset eum absolvere ac dimittere. *Deus autem eum suscitavit a mortuis.* Ne te moveat ac turbet, quod Jesus dicitur suscitatus esse a Deo. Nam si Jesus non alius est atque Verbum incarnatum, atque hoc potentia Patris est, qua omnia **110** efficit, sicut dictum est illud : *Christus Dei potentia, ac Dei sapientia*, semetipse resuscitasse intelligetur, etiamsi a Patre resuscitatus esse dicatur, ad quem, tanquam principium et causam temporis expertem, omnia referuntur. Quoniam et ipse ait : *Destruite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud. — Qui visus est dies complures ab his, qui una cum eo ascenderant in Jerusalem, qui sunt ei testes apud plebem.* Quod non essent, nisi divina potentia confirmarentur. *Vobis posteris patrum, resuscitato Jesu.* D Nomen *Jesus* de homine accipiunt deicidarum fratres. Quoniam igitur supra dixerat Verbum positum fuisse in monumento, ne quis suspicetur illum dixisse Verbum carne caruisse, rursus eum vocat Jesum : nusquam nimirum divisionem dans incarnato Verbo post unitionem. *Filius meus es tu : ego hodie genui te.* Hæc verba nimirum incarnationi Christi attribue, qui incarnatus temporalem habuit adventum. Nam hodie, et cras, dierum continent significationem. Nam absque tempore a Patre genitus est, ut etiam hæretici confitentur. *Non permittes, ut sanctus tuus videat corruptionem.* Mentitur

Variæ lectiones et notæ.

[81] Μέλλων, *est in manuscripto : sed male, opinor.* [82] ἀναβάσιν αὐτὸν, *erat.*

Digitized by Google

itaque qui dicit se confiteri corpus Dei et Servatoris Christi esse patibile, seu passionum et affectionum capax : et simul dicit ipsum etiam ante resurrectionem esse incorruptibile, id est affectionum et passionum expers, atque immortale. Nam eam vacuitatem corruptionis, qua peccato obnoxius non est, perspicuum est eum habuisse ex ipso tempore incarnationis. *Quem autem Deus exsuscitavit, non vidit corruptionem :* nempe, qui sepulcrum effecit locum vacuitatis a corruptione. Ex ipso namque Christus exsuscitatus tanquam vacuitatis a corruptione vere dux exortus est : ut etiam nos ex sepulcris cum resurrexerimus tempore resurrectionis, quam futuram esse speramus, in nubibus illi iterum venienti cum splendore ac majestate, in aere occurramus.

A τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. Ψεύδεται γοῦν ὁ λέγων ὁμολογεῖν τὸ σῶμα τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος Χριστοῦ παθητὸν, ἤτοι παθῶν δεκτικόν· καὶ κατὰ ταὐτὸ λέγειν [84] αὐτὸ καὶ πρὸ τῆς ἀναστάσεως ἄφθαρτον, τουτέστιν ἀπαθὲς καὶ ἀθάνατον. Τὴν γὰρ κατὰ τὸ ἀναμάρτητον ἀφθαρσίαν, πρόδηλον ὡς εἶχεν ἐξ αὐτοῦ τοῦ καιροῦ τῆς σαρκώσεως. Ὃν δὲ ὁ Θεὸς ἤγειρεν, οὐκ εἶδε διαφθοράν· ἀφθαρσίας χωρίον ἀπεργασάμενος τὸν τάφον. Ἐξ αὐτοῦ γὰρ ἐγερθεὶς ὁ Χριστὸς, ὡς ἀφθαρσίας ἀληθῶς ἡγεμὼν ἀνατέταλκεν· ἵνα καὶ ἡμεῖς ἐκ τῶν τάφων διαναστάντες κατὰ τὴν ἐλπιζομένην ἀνάστασιν, ἐν νεφέλαις αὐτῷ τὸ δεύτερον ἐρχομένῳ μετὰ δόξης, εἰς ἀέρα προσαπαντήσωμεν.

Vers. 38. *Notum igitur sit vobis, viri fratres, per hunc vobis remissionem peccatorum annuntiari.*

B Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ἄνδρες ἀδελφοὶ, ὅτι διὰ τούτου ὑμῖν ἄφεσις [85] ἁμαρτιῶν καταγγέλλεται.

Vers. 39. *Et ab omnibus, a quibus non potuistis per legem Mosis justificari, per hunc, quicunque crediderit, justificatur.*

Καὶ ἀπὸ πάντων, ὧν οὐκ ἠδυνήθητε ἐν τῷ νόμῳ Μωϋσέως δικαιωθῆναι, ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστεύων δικαιοῦται.

Vers. 40. *Videte ergo ne usu veniat vobis id, quod dictum est in prophetis :*

Βλέπετε οὖν μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ὑμᾶς τὸ εἰρημένον ἐν τοῖς προφήταις·

Vers. 41. *Videte contemptores, et admiramini, et delemini, quia opus ego facio in diebus vestris, quod non credetis, si quis vobis exponet.*

Ἴδετε, οἱ καταφρονηταὶ, καὶ θαυμάσατε, καὶ ἀφανίσθητε· ὅτι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν [86], ὃ [87] οὐ μὴ πιστεύσητε, ἐάν τις ἐκδιηγῆται ὑμῖν.

Vide, ut furatur orationem ab rebus præsentibus : nempe, a semine promisso. Non subjunxit autem testimonium, per quod assensuri essent ac posituri, C remissionem peccatorum per illum contingere : **111** id enim extra controversiam, et certum erat. *Videte contemptores, et admiramini,* cum inclamasset Habbacum propheta, respondit Deus sceleratis ac noxiis, imminentes eis calamitates, et mala futura præsignificans. Eratque res plena terroris, et admirationis, quomodo populus Israeliticus, qui numeratus erat inter filios Dei, et primogenitus vocatus ac propter quem perierat Ægyptus, traditus esset Babyloniis : et non solum gladio, verum etiam captivitati ac servituti, et abominandis ac diris omnibus malis. *Quod non credetis.* Tam multa, inquit, ac magnitudine tanta sunt, ut etiam fides non habeatur, si quis ea vobis annuntiet.

Ὅρα πῶς κλέπτει τὸν λόγον ἀπὸ τῶν παρόντων, ἀπὸ τοῦ σπέρματος τοῦ κατ' ἐπαγγελίαν. Οὐκ ἐπήγαγε δὲ μαρτυρίαν, δι' ἧς ἔμελλον τίθεσθαι, ὅτι ἄφεσις ἁμαρτιῶν δι' αὐτοῦ γίνεται· ἐκεῖνο ἀναμφισβήτητον ἦν. Ἴδετε, οἱ καταφρονηταὶ, καὶ θαυμάσατε, κατακεκραγότος τοῦ προφήτου Ἀββακούμ, ἀποκρίνεται ὁ Θεὸς τοῖς ἀδικοῦσι τὰς ἐσομένας συμφορὰς αὐτοῖς καὶ τὰ μέλλοντα συμβήσεσθαι· καὶ ἦν πολλῆς ἐκπλήξεως, πῶς ὁ Ἰσραὴλ κατηριθμημένος ἐν τέκνοις Θεοῦ, καὶ πρωτότοκος ὠνομασμένος, καὶ δι' ὃν ἀπόλωλεν Αἴγυπτος, παραδέδοται τοῖς Βαβυλωνίοις, καὶ οὐ μόνον μαχαίρᾳ, ἀλλὰ γὰρ καὶ αἰχμαλωσίᾳ, καὶ δουλείᾳ, καὶ τοῖς ἀπευκταίοις ἅπασιν. Ὃ οὐ μὴ πιστεύσητε. Τοσαῦτα, φησὶ, καὶ τηλικαῦτα τὸ μέγεθός ἐστιν, ὥστε καὶ ἀπιστεῖσθαι, εἴ τις αὐτὰ ὑμῖν παραγγέλλοι.

Vers. 42. *Exeuntibus autem illis ex synagoga Judæorum, rogabant exteræ nationes, ut in sequenti Sabbato loquerentur sibi verba hæc.*

D Ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη, εἰς τὸ μεταξὺ Σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα.

Vers. 43. *Dimisso autem conventu, multi Judæorum et piorum proselytorum secuti sunt Paulum et Barnabam, qui colloquentes persuadebant eis, ut in gratia Dei perseverarent.*

Λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς, ἠκολούθησαν πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν σεβομένων προσηλύτων τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ· οἵτινες προσλαλοῦντες ἔπειθον αὐτοὺς ἐπιμένειν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ.

Vers. 44. *Et in sequenti Sabbato tota propemodum civitas ad audiendum verbum Dei convenit.*

Τῷ δὲ ἐρχομένῳ Σαββάτῳ σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις συνήχθη ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

Variæ lectiones et notæ.

[84] Ἴσ. λέγων, *aut,* λέγει. [85] ἄφεσιν, *erat.* [86] ὑμῶν, *Ἴσ.* [87] *In vulgato est,* ᾧ.

Digitized by Google

Ἰδόντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τοὺς ὄχλους, ἐπλήσθησαν ζήλου, καὶ ἀντέλεγον τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες.

Παῤῥησιασάμενοι δὲ ὁ Παῦλος καὶ [88] *Βαρνάβας, εἶπον· Ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον πρῶτον λαληθῆναι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ δὲ* [89] *ἀπωθεῖσθε αὐτὸν, καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἰδοὺ στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη.*

Οὕτω γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν ὁ Κύριος· Τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.

Ἀκούοντα δὲ ἔθνη, ἔχαιρον καὶ ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου· καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον τεταγμένοι.

Εἶδες τοῦ Παύλου τὴν σύνεσιν. Ἐπιθυμίαν αὐτοῖς δευτέρας ἐνέβαλεν ἀκροάσεως, εἰπών τινα σπέρματα καὶ μὴ ἐπιλύσας· ὥστε αὐτοὺς ἀναρτῆσαι καὶ οἰκειῶσαι ἑαυτῷ, καὶ μὴ χαυνοτέρους ἐργάσασθαι, τῷ [90] πάντα ἀθρόον εἰς τὰς ἐκείνων ῥίψαι ψυχάς. Εἶπε γὰρ ὅτι, Ἄφεσις ἁμαρτιῶν ἡμῖν [91] ἀπήγγελται· τὸ δὲ πῶς, οὐκ ἐδήλωσεν. Οὐκ ἐβάπτισε δὲ αὐτοὺς εὐθέως, ὅτι οὐκ ἦν καιρός. *Μεταξὺ δὲ Σάββατον*, ἀντὶ τοῦ, τὸ ἐσόμενον, ὡς σαφηνίζει κάτω. *Ἰδόντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τοὺς ὄχλους, ἐπλήσθησαν ζήλου.* Τοσαύτης [92] τῆς βασκανίας ἡ τυραννὶς· πολλοὶ γὰρ τήκονται καὶ ἀπόλλυνται, ὅταν ἑτέρους εὐδοκιμοῦντας ἴδωσιν. Οἱ τοιοῦτοι δὲ, οὐ τῷ ἀδελφῷ [93], ἀλλὰ καὶ τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ μάχονται. *Ἐπειδὴ δὲ ἀπωθεῖσθε.* Ἵνα μή τις εὐλαβείας εἶναι νομίσῃ τὸ, *Οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς*, διὰ τοῦτο πρῶτον εἶπεν, *Ἀπωθεῖσθε αὐτὸν*, καὶ τότε τὸ, *Στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη.* Οὐκ εἶπε δὲ, Καταλιμπάνομεν ὑμᾶς· ἀλλ' ὥστε δυνατὸν, φησὶ, καὶ, ἐνταῦθα πάλιν στραφῆναι. *Τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν*, τουτέστιν, εἰς γνῶσιν τὴν ἐπὶ σωτηρίᾳ· καὶ οὐχ ἁπλῶς ἐθνῶν, ἀλλὰ πάντων. *Ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.* Τεταγμένοι δὲ, οὐ κατ' ἀνάγκην. *Οὓς* γὰρ, φησὶ, *προέγνω, καὶ προώρισε.* Γένος μὲν οὖν τοῦ Κυρίου κατὰ σάρκα, κοινὴ [94] μὲν ἅπασα τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις· ἴδιον δὲ καὶ πελάζον, ὁ Ἰσραήλ. Ἐπειδὴ τοίνυν πρὸς μὲν τὸν Ἰσραὴλ παρεγένετο, τὰ δὲ ἔθνη διὰ τῶν ἀποστόλων ἐφώτισε, δέδωκά σε, φησὶ, τούτοις διὰ τὴν πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν γεγενημένην ἐπαγγελίαν· φωτιῶ δὲ διὰ σοῦ τὰ ἔθνη, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις παρέξω τὴν σωτηρίαν (τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ, Ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς), καὶ πέρας ἐπιθήσω ταῖς πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν γεγενημέναις συνθήκαις. Τὴν γὰρ διαθήκην, συνθήκην οἱ λοιποὶ ἡρμήνευσαν. *Καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.* Κατὰ πρόγνωσιν μὲν οἱ τεταγμένοι εἰς ζωὴν, ἦγουν ἀφωρισμένοι, οὗτοι ἐπίστευσαν, πλὴν οἰκείᾳ γνώμῃ καὶ προαιρέσει. Ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ πρόγνωσις, οὐκ ἀναιρεῖ τῆς ἡμετέρας βουλήσεως τὸ αὐτεξούσιον, ὅπου

A

B

C

D

Vers. 45. *Visis autem turbis, Judæi repleti sunt æmulatione, et contradicebant iis, quæ a Paulo dicebantur, reclamantes ac maledicentes.*

Vers. 46. *Sed Paulus et Barnabas libertate linguæ usi dicebant : Vobis necessarium erat primum exponi verbum Dei : sed quoniam rejicitis illud, et vosmet sempiterna vita indignos judicatis, ecce convertimus nos ad exteras nationes.*

Vers. 47. *Nam ita nobis mandavit Deus : Posui te pro lumine gentium, ut saluti sis usque ad extremum terræ.*

Vers. 48. *Quæ audientes exteræ gentes, lætabantur, et magnifice loquebantur de verbo Domini : et crediderunt quotquot erant destinati vitæ æternæ.*

Vidisti Pauli prudentiam. Secundum illis injecit studium ac desiderium audiendi, cum proferret semina quædam, quæ non exponebat : ut illos devinciret et conciliaret sibi, nec tumidiores et inflatiores efficeret, omnia simul in unum congesta animis eorum injiciendo. Dixit enim : Remissio peccatorum vobis annuntiatur ; sed quomodo non significavit. Cæterum non baptizavit eos statim : quia non erat tempus opportunum. Quod autem dicit, εἰς τὸ μεταξὺ Σάββατον, quod alioqui sonat, ad interjectum, et quod intercedebat Sabbatum, positum est pro εἰς τὸ ἐσόμενον Σάββατον, id est ad futurum Subbatum, ut infra explanat. *Videntes* **112** *autem Judæi multitudines, repleti sunt æmulatione.* Tanta invidiæ tyrannis est. Multi enim tabescunt ac pereunt, cum viderint alios esse in pretio, et ob virtutes suas bene audire, et hominum sermone celebrari. Sed qui tales sunt, non modo cum fratre, verum etiam cum voluntate Dei pugnant. *Sed quoniam rejicitis illud* etc. Ne quis verecundiæ ac religionis esse putet, quod dicit : *Vosmet sempiterna salute indignos judicatis*, idcirco primum dixit : *Rejicitis illud :* ac tunc : *Convertimus nos ad exteras nationes.* Non dixit autem : Relinquimus vos, sed ita, ut fieri possit, inquit, ut etiam illo rursus revertamur. *Posui te in lumen gentium :* hoc est ad cognitionem, quæ faciat ad salutem : et non simpliciter gentium, sed omnium, *quoquot erant æternæ vitæ destinati.* Destinati autem, non necessitate. *Quos* enim, inquit, *ante cognoverat, etiam prædestinavit.* Genus igitur Domini, quod ad carnem attinet, commune quidem est hominum natio universa : proprium vero et propinquum, gens Israelitica. Quoniam igitur ad Israeliticum quidem populum ipse venit, exteras vero nationes per apostolos illuminavit : Dedi te, inquit, his, propter eam, quæ majoribus eorum accidit, promissionem; illuminabo autem per te reliquas gentes, et omnibus hominibus præbebo salutem ; hoc enim significat id quod dicit, *ad extremum terræ*, et

Variæ lectiones et notæ.

[88] *In vulgato appositus est articulus, ὁ.* [89] δὲ, *non est in manuscripto,* [90] τὸ, *erat.* [91] *Ισ.* ὑμῖν· [92] *Ισ.* τοσαύτη. [93] *Videtur locus mutilus, ac desiderari,* μόνον. [94] *Ισ.* κοινόν

Digitized by Google

finem imponam fœderibus et pactis, quæ feci cum majoribus eorum. Nam τὴν διαθήκην hoc sonat, dispositionem seu testamentum ; reliqui συνθήκην, id est fœdus et pactum interpretati sunt *Et crediderunt quotquot erant vitæ æternæ destinati.* Juxta præscientiam quidem destinati et ordinati ad vitam, sive segregati hi crediderunt : verum tamen arbitrio et voluntate. Nam præscientia Dei non tollit liberum arbitrium nostræ voluntatis, quandoquidem ante constitutionem mundi Paulus juxta præscientiam Dei destinatus fore vas electum, non statim a ventre matris hoc consecutus est, neque in juvenili ætate : sed post temporis progressum, quando habuit suæ virtutis et honestatis cognitionem.

A πρὸ καταβολῆς κόσμου προορισθεὶς ὁ Παῦλος κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ πρόγνωσιν σκεῦος ἐκλογῆς ἔσεσθαι, οὐκ ἐκ κοιλίας μητρὸς ἔτυχε τούτου, οὐδὲ ἐν νέᾳ ἡλικίᾳ· ἀλλὰ μετὰ προκοπὴν χρόνου, ὅτε ἔσχε γνῶσιν ἑαυτοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ.

Vers. 49. *Differebatur autem verbum Domini per totam regionem.*

Vers. 50. *Sed Judæi concitaverunt religiosas mulieres, et honestas, et primos civitatis, et excitaverunt persecutionem adversus Paulum et Barnabam, et ejecerunt eos de finibus suis.*

Διεφέρετο δὲ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου δι' ὅλης τῆς χώρας.

Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι παρώτρυναν τὰς σεβομένας γυναῖκας, καὶ τοὺς εὐσχήμονας[95], *καὶ τοὺς πρώτους τῆς πόλεως, καὶ ἐπήγειραν διωγμὸν ἐπὶ τὸν Παῦλον καὶ Βαρνάβαν, καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.*

B

Vers. 51. *At illi excusso pulvere pedum suorum adversus eos, venerunt Iconium.*

Vers. 52. *Discipuli autem replebantur gaudio, et Spiritu sancto.*

Οἱ δὲ ἐκτιναξάμενοι τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν αὐτῶν ἐπ' αὐτούς, ἦλθον εἰς Ἰκόνιον.

Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπληροῦντο χαρᾶς καὶ Πνεύματος ἁγίου.

Quod dicit, *Differebatur autem verbum* **113** *Dei*, ponitur pro, transferebatur, traducebatur et divulgabatur. *Sed Judæi*, non continuerunt se intra æmulationem, sed etiam opera adjecerunt. Religiosas mulieres non fideles dicit, sed Græcas, sive Judæas: honestas autem, divites. Vidisti autem, in quantam turpitudinem ac dedecus mulieres deduxerint? Cæterum ad imitationem malorum auctoris ac principis genii per mulieres hominibus præcludere studeant viam salutis : quemadmodum etiam ille per Evam præclusit hominibus paradisum. *At illi excusso pulvere pedum suorum adversus eos.* Non simpliciter ac temere hoc fecerunt, sed postquam expulsi erant ab illis. *Discipuli autem replebantur gaudio et Spiritu sancto.* Magistri fugabantur, et illi gaudebant : hoc autem Evangelii potentiæ erat. Calamitas enim magistri, libertatem non adimit, sed efficit discipulum alacriorem.

Τὸ *Διεφέρετο δὲ ὁ λόγος*, ἀντὶ τοῦ, διεκομίζετο[96]. *Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι·* οὐκ ἔστησαν μέχρι τοῦ ζήλου, ἀλλὰ καὶ ἔργα προσέθηκαν. Σεβομένας γυναῖκας, οὐ τὰς πιστὰς λέγει, ἀλλὰ τὰς Ἑλληνίδας, ἤτοι Ἰουδαΐας· εὐσχήμονας δὲ, τὰς πλουσίας. Εἶδες δὲ εἰς ὅσην αἰσχύνην τὰς γυναῖκας ἤγαγον; Κατὰ μίμησιν δὲ τοῦ ἀρχεκάκου δαίμονος διὰ τῶν γυναικῶν ἀποκλεῖσαι σπουδάζουσι τοῖς ἀνθρώποις τὴν C ὁδὸν τῆς σωτηρίας, ὥσπερ κἀκεῖνος[97] διὰ τῆς Εὔας ἀπέκλεισε τοῖς ἀνθρώποις τὸν παράδεισον. *Οἱ δὲ ἐκτιναξάμενοι τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν αὐτῶν ἐπ' αὐτούς.* Οὐχ ἁπλῶς τοῦτο ἐποίησαν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπηλάθησαν παρ' αὐτῶν. *Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπληροῦντο χαρᾶς καὶ Πνεύματος ἁγίου.* Ἐδιώκοντο οἱ διδάσκαλοι, καὶ αὐτοὶ ἔχαιρον· τοῦτο δὲ τῆς δυνάμεως ἦν τοῦ Εὐαγγελίου. Πάθος γὰρ διδασκάλου παῤῥησίαν οὐκ ἐκκόπτει, προθυμότερον δὲ ποιεῖ τὸν μαθητήν.

CAPUT XIV.

ΚΕΦΑΛ. ΙΔ'.

Vers. 1. *Accidit autem Iconii, ut simul introirent in synagogam, seu conventiculum Judæorum, et loquerentur ita, ut crederet tam Judæorum, quam Græcorum magna multitudo.*

Ἐγένετο δὲ ἐν Ἰκονίῳ κατὰ τὸ αὐτὸ εἰσελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων, καὶ λαλῆσαι οὕτως, ὥστε πιστεῦσαι Ἰουδαίων τε καὶ D Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος.

Vers. 2. *Sed Judæi qui non credebant, concitaverunt ac depravaverunt animos gentium adversus fratres.*

Οἱ δὲ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν.

Vers. 3. *Ac satis multum quidem tempus consumpserunt libere loquentes propter Dominum, qui testimonium perhibebat doctrinæ gratiæ suæ, dabatque facultatem, ut signa et prodigia ederentur per manus eorum.*

Ἱκανὸν μὲν οὖν χρόνον διέτριψαν παῤῥησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ Κυρίῳ τῷ μαρτυροῦντι τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, καὶ[98] *διδόντι σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τῶν χειρῶν αὐτῶν.*

Ut simul introirent, etc. Non timidiores evaserant, sed rursus in conventicula sunt ingressi, perimentes ac tollentes illorum defensionem et

Κατὰ τὸ αὐτὸ εἰσελθεῖν αὐτούς. Οὐκ ἐγένοντο δειλότεροι· ἀλλὰ πάλιν εἰς τὰς συναγωγὰς εἰσῆσαν, ἀναιροῦντες αὐτῶν τὴν ἀπολογίαν. Εἰκὸς δὲ

Variæ lectiones et notæ.

[95] *In vulgato est*, τὰς εὐσχήμονας. [96] Ἴσ. διεκομίζετο. [97] κἀκεῖνον, *erat*. [98] καὶ, *deest in vulgatis.*

Digitized by Google

αὐτοὺς ὡς καὶ πρὸς Ἕλληνας διαλέγεσθαι. *Οἱ δὲ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν.* Καὶ τὰ ἔθνη ἐπήγειραν, ὡς οὐκ ἀρκοῦντες αὐτοί. Ἐκεῖθεν δὲ οὐκ ἐξῆλθον· οὐ γὰρ ἐδιώκοντο, ἀλλ' ἐπολεμοῦντο μόνον. *Ἱκανὸν μὲν οὖν χρόνον διέτριψαν παῤῥησιαζόμενοι.* Τὴν μὲν παῤῥησίαν ἐποίει ἡ αὐτῶν προθυμία· τὸ δὲ πιστεῦσαι τοὺς ἀκούοντας, τῶν σημείων ἦν· συντελεῖ δέ τι καὶ ἡ παῤῥησία.

A

alacritas et animi promptitudo : sed ut crederent autem rem nonnihil etiam linguæ libertas.

excusationem. Verisimile est autem eos sermocinatos esse ad illos quemadmodum etiam ad Græcos. *Sed Judæi qui non credebant, concitaverunt ac depravaverunt animos gentium adversus fratres.* Etiam gentes concitaverunt, tanquam ipsi non sufficientes, sed illinc non egressi sunt : non enim fugabantur, sed duntaxat oppugnabantur. *Ac satis multum quidem tempus consumpserunt libere loquentes.* Libertatem quidem loquendi efficiebat illorum qui audiebant, signorum erat effectus. Adjuvabat

Ἐσχίσθη δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως, καὶ οἱ μὲν ἦσαν σὺν τοῖς Ἰουδαίοις, οἱ δὲ, σὺν τοῖς ἀποστόλοις.

Vers. 4. *Divisa est autem urbana multitudo, et alii quidem erant ab Judæis, nonnulli vero stabant ab apostolis.*

Ὡς δὲ ἐγένετο ὁρμὴ τῶν ἐθνῶν τε καὶ Ἰουδαίων σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν, ὑβρίσαι καὶ λιθοβολῆσαι[10] αὐτούς,

Vers. 5. *Sed ut impetum ceperunt tam reliquæ nationes, quam Judæi una cum principibus suis ad violandum eos ac lapidandum,*

B

Συνιδόντες[1] κατέφυγον[2] εἰς τὰς πόλεις τῆς Λυκαονίας, Λύστραν καὶ Δέρβην, καὶ τὴν περίχωρον.

114 Vers. 6. *Re animadversa, confugerunt apostoli in oppida Lycaoniæ Lystran ac Derben atque circumjacentia loca.*

Κἀκεῖ ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι.

Vers. 7. *Et illic morabantur Evangelium prædicantes.*

Ἐσχίσθη δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως. Τοῦτο ἦν ὃ ἔλεγεν ὁ Χριστός· *Οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν. Συνιδόντες*[3], *κατέφυγον* οἱ ἀπόστολοι. Οὐδὲν οὖν ἄτοπον οἱ[4] ἅγιοι φεύγουσι τοὺς ἐπιβουλεύειν αὐτοὺς[5] μέλλοντας, καὶ εὐδοκοῦσιν ἐκ τούτου δραπετεύειν τὸν ἀπὸ τοῦ μαρτυρίου πόλεμον.

Divisa est autem, etc. Hoc erat, quod Christus dicebat : *Non veni missum pacem, sed gladium*[67]. *Re animadversa confugerunt apostoli.* Nullo igitur modo absurdum est, si sancti fugiunt eos, qui sibi insidiaturi sint, et idcirco commodissimum esse judicant fugæ sibi consulere, et vitare bellum, quod sibi ob testimonium Christo prohibitum inferebatur.

Καί τις ἀνὴρ ἐν Λύστροις ἀδύνατος τοῖς ποσὶν ἐκάθητο, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ὃς οὐδέποτε περιεπεπατήκει[6].

C

Vers. 8. *Et vir quidam Lystris sedebat pedibus invalidus, claudus, videlicet, ab utero matris suæ, qui nunquam ingressus erat.*

Οὗτος ἤκουσε τοῦ Παύλου λαλοῦντος, ὃς ἀτενίσας αὐτῷ, καὶ ἰδὼν ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι,

Vers. 9. *Hic audivit Paulum loquentem, qui contuens in eum, et videns illum credere se salvum fore,*

Εἶπε μεγάλῃ τῇ φωνῇ· Ἀνάστηθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου ὀρθῶς[7]. *Καὶ ἥλλετο καὶ περιεπάτει.*

Vers. 10. *Magna voce dixit : Surge in pedes tuos recte. Et exiliebat et incedebat.*

Οἱ δὲ ὄχλοι, ἰδόντες ὃ ἐποίησεν ὁ Παῦλος, ἐπῆραν αὐτῶν[8] *τὴν φωνὴν Λυκαονιστὶ λέγοντες· Οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς.*

Vers. 11. *Turbæ autem conspicatæ quod fecerat Paulus, sustulerunt vocem suam Lycaonice dicentes : Dii hominibus assimilati descenderunt ad nos.*

Ἐκάλουν τε τὸν μὲν Βαρνάβαν Δία, τὸν δὲ Παῦλον Ἑρμῆν, ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου.

Vers. 12. *Et vocabant Barnabam quidem Jovem : Paulum vero Mercurium, quod is esset dux et princeps orationis.*

Εἶπε μεγάλῃ τῇ φωνῇ. Διὰ τί μεγάλῃ τῇ φωνῇ ; Ὥστε τοὺς ὄχλους πιστεῦσαι. Διὰ δὲ τοῦ, *Ὃς ἀτενίσας αὐτῷ καὶ ἰδὼν ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι,* ἐμοὶ δοκεῖ εἰς τὴν ψυχὴν ἰδεῖν τὴν αὐτοῦ τὸν Παῦλον· καὶ γὰρ φιλοσόφου ψυχῆς ἦν, τὸ προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου. *Καὶ ἥλλετο καὶ περιεπάτει.* Τεκμήριον τῆς ὑγείας τῆς ἀληθοῦς τὸ ἅλλεσθαι. *Οἱ δὲ ὄχλοι, ἰδόντες ὃ ἐποίησεν ὁ Παῦλος.*

D

Magna voce dixit. Cur magna voce ? ut turbæ crederent : Cæterum, propterea quod dicit, *Qui intuens in eum, et videns illum credere se salvum fore,* mihi videtur Paulus animum ejus inspexisse. Etenim philosophici et rerum cognoscendarum studiosi animi erat, attendere ea quæ dicebantur a Paulo. *Et exsiliebat, et incedebat.* Certum argumentum vere restitutæ sanitatis erat, quod exsiliebat. *Turbæ*

[67] Matth. x, 34.

Variæ lectiones et notæ.

[10] *In manuscripto est*, λιθοβολίσαι. [1] *In manuscripto est*, συνειδότες. [2] *In manuscripto adjectum est*, οἱ ἀπόστολοι, *quod tamen supervacuum et subditilium esse videtur.* [3] Ἴσ. συνιδόντες. [4] *Desiderari videtur* εἰ, *aut simile quid.* [5] Ἴσ. αὐτοῖς. [6] περιεπατήκει, *erat.* [7] *In vulgato est*, ὀρθός. [8] *In vulgato*, τὴν φωνὴν αὐτῶν.

Digitized by Google

autem conspicatæ quod fecerat Paulus, etc. Vide et exterarum gentium beneficium, et Judæorum maleficium. Illi quidem tanquam deos honorabant : hi vero tanquam pestiferos homines et perditores fugabant et ejiciebant. *Et vocabant Barnabam quidem Jovem : Paulum vero Mercurium.* Vidistine ut Græcis mos fuerit ex hominibus facere deos? Itaque quando dicunt, Unde ortus est simulacrorum cultus? scito originem. Hac consuetudine etiam apostolos ex hominibus deos faciebant : ita etiam diabolus in initio impietatem introducere conatus est, cum diceret : *Eritis dii.* Et quoniam tunc non valuit, postea aggressus est ubique πολυθεΐαν, connitens atque contendens.

A Ὅρα καὶ τῶν ἐθνῶν τὴν ὠφέλειαν [84], καὶ τῶν Ἰουδαίων τὴν κακουργίαν. Οἱ μὲν ὡς θεοὺς ἐτίμων, οἱ δὲ ὡς λυμεῶνας ἐδίωκον. Ἐκάλουν δὲ τὸν μὲν Βαρνάβαν Δία, τὸν δὲ Παῦλον Ἑρμῆν. Εἶδες πῶς ἔθος τοῖς Ἕλλησιν ἀπὸ ἀνθρώπων θεοὺς ποιεῖν; Ὥστε ὅταν λέγωσι, Πόθεν ἡ εἰδωλολατρία [9]; μάνθανε τὴν ἀρχήν. Οὕτω καὶ τοὺς ἀποστόλους ἐξ ἀνθρώπων ἐποίουν θεούς· οὕτω καὶ ὁ διάβολος ἐφιλονείκησε παρὰ τὴν ἀρχὴν τὴν ἀσέβειαν εἰσαγαγεῖν, λέγων· *Ἔσεσθε θεοί.* Καὶ ἐπειδὴ τότε οὐκ ἴσχυσεν, ὕστερον ἐπιχειρεῖ, πανταχοῦ φιλονεικῶν τὴν πολυθεΐαν εἰσαγαγεῖν.

hoc est, multorum cultum deorum introducere

VERS. 13. *At sacerdos Jovis, cujus ante urbem illorum erat delubrum, adductis tauris,* **115** *et coronis allatis ad vestibulum, una cum turbis volebat sacrificare.*

B Ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ Διός, τοῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως αὐτῶν, ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυλῶνας ἐνέγκας, σὺν τοῖς ὄχλοις ἤθελον [10] θύειν.

VERS. 14. *Quibus auditis, apostoli Barnabas et Paulus, scissis vestimentis suis, insilierunt in turbam, exclamantes.*

Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἀπόστολοι Βαρνάβας καὶ Παῦλος, διαρρήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν, εἰσεπήδησαν εἰς τὸν ὄχλον, κράζοντες

VERS. 15. *Ac dicentes : Viri, cur ista facitis? et nos homines sumus iisdem quibus vos malis et affectibus obnoxii, qui denuntiamus vobis, ut ab istiusmodi vanis institutis convertatis vos ad Deum vivum, qui fecit cœlum et terram, et mare, et omnia quæ sunt in iis.*

Καὶ λέγοντες· Ἄνδρες, τί ταῦτα ποιεῖτε; Καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμεν ὑμῖν ἄνθρωποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς.

VERS. 16. *Qui præteritis ætatibus sivit omnes nationes ingredi viis suis.*

Ὃς ἐν ταῖς παρῳχημέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς [11] αὐτῶν.

C

VERS. 17. *Quanquam non sane testimonii semetipsum expertem esse passus est, benefaciens cœlitus nobis pluvias dans, et tempora fructifera, replens cibo et lætitia corda nostra.*

Καίτοι γε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν ἀγαθοποιῶν, οὐρανόθεν ἡμῖν [12] ὑετοὺς διδοὺς, καὶ καιροὺς καρποφόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν.

VERS. 18. *Atque hæc dicentes, vix cohibuerunt turbas, ne sibi sacrificarent.*

Καὶ ταῦτα λέγοντες, μόλις κατέπαυσαν τοὺς ὄχλους τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς.

Discissis vestimentis suis. Vide illos ubique a gloria puros et integros, non modo non cupientes, verum etiam datam respuentes : quemadmodum etiam Petrus dicebat : *Quid nos intuemini, quasi propria facultate pietateve effecerimus ut iste incedat?* Et hi idem dicunt, sed adhibita vehementia id faciunt : *Disciderunt vestimenta, et insilierunt.* — *Et nos homines sumus, iisdem quibus vos malis, et affectionibus obnoxii.* Homines quidem sumus, inquit, sed his majores : nam hæc [simulacra] mortua sunt. Vidistine ut mos Græcis fuerit ex hominibus facere deos? Etenim reperis in libris eorum, qui antiquorum res gestas scripserunt Jovem, qui homo erat, sese deum fecisse, dicendo se deum esse. Sicut multi etiam Romani imperatores, et reges Macedonum dii [seu divi] appellati sunt. Quamobrem non oportet fidem abrogare iis, quæ antiquitus de hac re memoriæ prodita sunt, quia decepti nonnulli fuerunt, et quosdam [homines] deos appellaverunt : quandoquidem etiam isti certe

Διαρρήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν. Ὅρα αὐτοὺς πανταχοῦ δόξης καθαροὺς, οὐ μόνον μὴ ἐφιεμένους, ἀλλὰ καὶ δεδομένην ἀποκρουομένους· ὥσπερ καὶ Πέτρος ἔλεγε· *Τί ἡμῖν ἀτενίζετε, ὡς ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ πεποιηκόσι τοῦ περιπατεῖν αὐτόν;* Καὶ οὗτοι τὸ αὐτό φασι· μετὰ σφοδρότητος δὲ τοῦτο ποιοῦσι· *Διέρρηξαν τὰ ἱμάτια καὶ εἰσεπήδησαν.* — *Καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμεν ὑμῖν ἄνθρωποι.* D Ἄνθρωποι μέν ἐσμεν, φησὶ, τούτων δὲ μείζους· ταῦτα γὰρ νεκρά. Εἶδες πῶς ἔθος τοῖς Ἕλλησιν ἀπὸ ἀνθρώπων θεοὺς ποιεῖν; Καὶ γὰρ ἐν τοῖς ἀναγραφαμένοις τὰς παλαιὰς ἱστορίας εὑρίσκεις, ὅτι ὁ Ζεὺς ἄνθρωπος ὢν, ἑαυτὸν ἐθεοποίησε λέγων εἶναι θεόν· ὡς καὶ πολλοὶ τῶν Ῥωμαίων βασιλεῖς καὶ Μακεδόνων ἐχρημάτιζον θεοί. Διὸ οὐ χρὴ ἀπιστεῖν τοῖς πάλαι λεχθεῖσι περὶ τούτου ὅτι ἠπατήθησάν τινες, καὶ ὠνόμασάν τινας θεούς· ὅπου γε καὶ οὗτοι ἠπατήθησαν εἰς τὸν Βαρνάβαν καὶ Παῦλον. Καὶ Σίμωνα τὸν μάγον οἱ ἐν τῇ Σαμαρείᾳ ἔλεγον εἶναι τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν τὴν μεγάλην. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ὠνόμασε

Variæ lectiones et notæ.

[84] *Ισ.* ἀφέλειαν, *id est*, simplicitatem. EDIT. *Patrol.* [9] *Ισ.* εἰδωλολατρεία. [10] *In vulgato est*, ἤθελε. [11] τοῖς ὁδοῖς *erat in manuscripto et ita repetitur in scholio.* [12] ὑμῖν, *in manuscripto, et paulo post*, ὑμῶν.

Digitized by Google

Παῦλος καὶ εἶπεν, Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ ἔγειραι καὶ στῆθι ὀρθῶς, διὰ τοῦτο ὑπέλαβον αὐτὸν θεὸν εἶναι, καὶ οὐ διάκονον Θεοῦ. — [ΚΥΡΙΛΛΟΥ.] *Διαῤῥήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν.* Ἔθος ἦν Ἰουδαίοις ἐπὶ ταῖς κατὰ Θεοῦ δυσφημίαις περιῤῥηγνύναι τὰ ἱμάτια. Καὶ γοῦν ὁ Καϊάφας, Υἱὸν ἑαυτὸν τοῦ Θεοῦ λέγοντος τοῦ Χριστοῦ, περιέῤῥηξε τὴν ἐσθῆτα λέγων, ὅτι Ἐβλασφήμησεν. Ἐπειδὴ οὖν τὸ δρώμενον δυσφημία τις ἦν, ἐποίησαν τοῦτο καὶ οἱ ἀπόστολοι, *παραδόσεσιν* Ἰουδαϊκαῖς ἔτι ἀκολουθοῦντες. Διαβέβληται δὲ τὸ ἔθος, ὡς οὐκ ὂν ἐκ νόμου. Καὶ γοῦν ἔφη πρὸς Ἰουδαίους ὁ Θεὸς πραττομένους τοιάδε· *Ἐπιστρέψατε πρός με ἐξ ὅλης τῆς καρδίας ὑμῶν ἐν νηστείᾳ καὶ ἐν κλαυθμῷ, καὶ διαῤῥήξατε τὰς καρδίας ὑμῶν, καὶ μὴ τὰ ἱμάτια ὑμῶν.* — *Ὃς ἐν ταῖς παρῳχημέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι τοῖς ὁδοῖς*[18] *αὐτῶν.* — *Εἴασε* μὲν, εἶπε· διατὶ δὲ, οὐκέτι φησί· τέως γὰρ πρὸς τὸ κατεπεῖγον ἵσταται, καὶ οὐδαμοῦ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ τιθείς. *Καὶ γὰρ*[16] *οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν* ὁ Θεὸς ἐν ἑκάστῃ γενεᾷ τὰ ποδηγοῦντα τοὺς ἀνθρώπους εἰς δικαιοσύνην ἐπιτελῶν. Τὸ γὰρ αὐτεξούσιον οὐ βιαζόμενος, εἴασε πάντας ἀνθρώπους πορεύεσθαι κατὰ τό σφισι δοκοῦν· αὐτὸς δὲ ἐκείνα διαπαντὸς ἐνήργει, τὰ δι' ὧν ἐνῆν λογικοὺς ὄντας αὐτοὺς, τὸν Δημιουργὸν ἐννοεῖν. Μάρτυρας δὲ αὐτοῦ λέγει, τοὺς ἐναυσιαίους ὑετούς.

A deceptí fuerunt in Barnaba et Paulo. Simonem item Magum, qui Samariam incolebant, dicebant esse potentiam Dei magnam. Porro quoniam Paulus non nominaverat Jesum, neque dixerat : In nomine Jesu surge, et sta rectus : idcirco suspicabantur eum esse deum, et non ministrum Dei. — *Scissis vestimentis suis.* Mos erat Judæis, si quando quid sinistri et absurdi de Deo diceretur, discindere vestimenta. Itaque Caiaphas, Filium Dei se esse dicente Christo, conscidit sibi vestem, dicens : Blasphemavit, hoc est divinam majestatem verbo læsit. Quoniam igitur id, **116** quod agebatur, malum quoddam omen erat, fecerunt hoc etiam apostoli, traditiones et instituta Judaica etiam nunc sequentes atque servantes. Reprehensa est autem ea consuetudo, B ut quæ non esset lege Mosaica sancita. Itaque Deus ad Judæos talia facientes : *Convertite vos,* inquiebat, *ad me ex toto corde vestro in jejunio et fletu, ac discindite corda vestra, et non vestimenta vestra*[18]. — *Qui præteritis ætatibus sivit omnes nationes ingredi viis suis.* — Sivit quidem dixit : sed cur, non etiam, adjicit? nam tunc in id, quod urgebat ac differri nolebat, incumbebat, nusquam etiam nomen Christi ponens. *Quanquam non sane testimonii semetipsum expertem esse passus est,* in unaquaque ætate efficiens ac præstans ea, quibus homines ad justitiam deducuntur. Nam libero arbitrio, ac sui cujusque potestati vim non afferens, sivit omnes homines ingredi atque versari, prout illis videbatur atque placebat : sed ipse semper faciebat illa, per quæ poterant ipsi, qui ratione prædíti essent, cognoscere Creatorem. Pluvias enim anniversarias testes illius esse dicit.

Ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ Ἀντιοχείας καὶ Ἰκονίου Ἰουδαῖοι, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους, καὶ λιθάσαντες τὸν Παῦλον ἔσυρον ἔξω τῆς πόλεως, νομίσαντες αὐτὸν τεθνάναι[18].

C Vers. 19. *Advenerunt autem ab Antiochia et Iconio Judæi, qui cum persuasissent turbis, et Paulum lapidassent, traxerunt eum extra oppidum, existimantes illum mortuum esse.*

Κυκλωσάντων δὲ αὐτῷ[16] *τῶν μαθητῶν, ἀναστὰς εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν. Καὶ τῇ ἐπαύριον, εἰσῆλθε*[17] *σὺν τῷ Βαρνάβᾳ εἰς Δέρβην.*

Vers. 20. *Circumfusis autem ei discipulis, surrexit et intravit in oppidum. Ac postero die una cum Barnaba Derben ingressus est.*

Εὐαγγελισάμενοί τε τὴν πόλιν ἐκείνην, καὶ μαθητεύσαντες ὄχλους[18] *ἱκανοὺς, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Λύστραν καὶ Ἰκόνιον καὶ Ἀντιόχειαν,*

Vers. 21. *Cumque in illo oppido Evangelium prædicassent, ac satis multas turbas doctrinæ suæ participes fecissent, Lystran, Iconium et Antiochiam repetiverunt,*

Ἐπιστηρίζοντες τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν, παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει· καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Vers. 22. *Confirmantes animos discipulorum, et adhortantes, ut in fide permanerent : per multas enim afflictiones et ærumnas nos oportere intrare in regnum Dei.*

Χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν, προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν, παρέθεντο αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ, εἰς ὃν πεπιστεύκεισαν[19].

D Vers. 23. *Et cum ordinassent atque constituissent illis per singulas Ecclesias presbyteros, precati cum jejuniis, eos Domino in quem crediderant, commendaverunt.*

Καὶ διελθόντες τὴν Πισιδίαν[20] *ἦλθον εἰς Παμφυλίαν.*

Vers. 24. *Peragrataque Pisidia, venerunt in Pamphyliam.*

Καὶ λαλήσαντες ἐν Πέργῃ τὸν λόγον κατέβησαν εἰς Ἀττάλειαν.

Vers. 25. *Et locuti verbum (Domini) Perga, descenderunt in urbem Attaliam.*

[18] Joel. II, 12, 13.

Variæ lectiones et notæ.

[16] *Isc.* ταῖς. [16] *Isc.* καὶ τοί γε. [16] τεθνᾶναι, *erat,* [16] *In vulgato est,* αὐτόν. [17] *In vulgato est,* ἐξῆλθε. [18] *In meo exemplari vulgato est* τοὺς ἱκανούς. *Articulus* τούς, *quem nonnulla exemplaria non habent, nihil hic loci habet : sed dictionem* ὄχλους, *nusquam inveni, præterquam in antiquo manuscripto.* [19] *In vulgato est,* ἐπεπιστεύκεισαν. [20] *In vulgato* Πισιδίαν.

Digitized by Google

VERS. 26. *Et inde navigaverunt Antiochiam : unde gratiæ Dei commendati erant ad negotium, quod confecerunt.*

VERS. 27. *Quo postquam advenerunt, et Ecclesiam congregaverunt, renuntiaverunt quæcunque Deus secum fecisset, et ut exteris nationibus januam fidei aperuisset.*

VERS. 28. *Atque haud exiguum tempus illic cum discipulis commorati sunt.*

Qui cum persuasissent turbis. Vide furorem Judæorum acerbitatis : in plebem **117** quæ tanto honore dignata apostolos erat, ipsos sese ingessisse, et immiscuisse, eique persuasisse, ut illos lapidarent. Extra oppidum autem trahebant idcirco, quod metuerent illos. Nam id sibi studio habebant, ut everterent prædicationem. Sed videsne animi promptitudinem? videsne ferventem et ardentem? In ipsum oppidum rursus ingreditur postquam inde ejectus erat. *Ac postero die una cum Barnaba*, etc. Ut ostenderetur quod discipulis, qui circumfusi eum tuebantur, obsecutus esset, ut in oppidum unde ejectus erat, regrederetur, et inde se subduceret propterea, quod jam semen verbi Dei illic dejecisset, et quod non oporteret eum iracundiam accendere. *Per multas enim afflictiones et ærumnas nos oportere intrare in regnum Dei.* Vide neminem absque labore et molestia justificari. Arctam enim idcirco et angustam, pro eo, quod est angustiarum et afflictionum plenam, Dominus dixit esse portam viæ, quæ pertineret ac duceret ad regnum [Dei]. Non simpliciter autem qualiscunque afflictio ducit in regnum Dei, sed quæ propter ûdem accidit in Deum. *Et cum ordinassent atque constituissent illis presbyteros*, etc. Etiam in tentationibus jejunandum esse docebant, et cum jejuniis fiebant ordinationes. In Cypro autem non fecerant presbyteros, neque in Samaria : quia hæc quidem Hierosolymæ et apostolis erat vicina, atque etiam in ipsa Antiochia verbum Dei vigebat. Hic autem magna opus habebant discipuli consolatione, ac maxime qui ex nationibus exteris doceri debebant. Animadverte autem etiam Paulum et Barnabam episcopali præditos fuisse dignitate : propterea quod ordinabant non solum diaconos, verum etiam presbyteros. *Postquam autem Antiochiam advenerunt, retulerunt discipulis quæcunque Deus secum fecisset.* Non dixit, quæcunque ipsi fecissent, sed, quæcunque Deus una cum ipsis : mihi autem videtur tentationes dicere. *Et ut exteris nationibus ostium fidei aperuisset.* Januarum apertionem, doctrinam vocat, quam per ipsos acceperant exteræ nationes. *Atque haud exiguum tempus illic cum discipulis commorati sunt.* Quod magna urbs esset, doctoribus opus habebant.

A *Κἀκεῖθεν ἀπέπλευσαν εἰς Ἀντιόχειαν · ὅθεν ἦσαν παραδεδομένοι τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν.*

Παραγενόμενοι δὲ καὶ συναγαγόντες τὴν Ἐκκλησίαν, ἀνήγγειλαν ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς μετ' αὐτῶν, καὶ ὅτι ἤνοιξε τοῖς ἔθνεσι θύραν πίστεως.

Διέτριβον δὲ ἐκεῖ χρόνον οὐκ ὀλίγον σὺν τοῖς μαθηταῖς.

B *Καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους.* Ἴδε μανίας τῆς [21] Ἰουδαϊκῆς· εἰς δῆμον οὕτω τιμήσαντα τοὺς ἀποστόλους, ἐμβῆναι καὶ πεῖσαι λιθάσαι. Ἔξω δὲ τῆς πόλεως ἔσυρον δεδοικότες ἐκείνους. Σπουδὴν γὰρ ἐποιοῦντο καθελεῖν τὸ κήρυγμα. Ὁρᾷς δὲ προθυμίαν; Ὁρᾷς ζέοντα καὶ πεπυρωμένον; Εἰς αὐτὴν πάλιν τὴν πόλιν εἰσῆλθε μετὰ τὸ ῥῖψαι αὐτὸν ἔξω [22]. Ὥστε δειχθῆναι ὅτι εἴ που καὶ ὑπεχώρει, διὰ τὸ τὸν λόγον κατεσπαρκέναι καὶ διὰ τὸ μὴ δεῖν αὐτὸν ἐκκαίειν τὸν θυμόν. *Καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.* Ὅρα ὅτι ἄνευ κόπου καὶ μόχθου οὐ δικαιοῦταί τις. Στενὴν γὰρ διὰ τοῦτο καὶ τεθλιμμένην, ἀντὶ τοῦ, θλίψεως μεστὴν, εἶπεν ὁ Κύριος τὴν πύλην τῆς εἰσόδου τῆς εἰς βασιλείαν ἀγούσης. Οὐχ ἁπλῶς δὲ οἷα δή τις [23] θλῖψις ἄγει εἰς βασιλείαν, ἀλλ' ἡ διὰ τὴν εἰς Θεὸν πίστιν. *Χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς πρεσβυτέρους.* Καὶ ἐν τοῖς πειρασμοῖς νηστεύειν ἐδίδασκον, καὶ μετὰ νηστειῶν αἱ χειροτονίαι. Ἐν Κύπρῳ δὲ οὐκ ἐποίησαν πρεσβυτέρους, οὐδὲ ἐν Σαμαρείᾳ· ὅτι ἐκείνη μὲν, ἐγγὺς ἦν τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τῶν ἀποστόλων· καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Ἀντιοχείᾳ ὁ λόγος ἐκράτει· ἐνταῦθα δὲ πολλῆς ἐδέοντο παραμυθίας, καὶ μάλιστα οἱ ἐξ ἐθνῶν, ὀφείλοντες διδάσκεσθαι. Ὅρα δὲ ὅτι καὶ οἱ περὶ Παῦλον καὶ Βαρνάβαν, ἐπισκόπων εἶχον ἀξίαν· ἐξ ὧν ἐχειροτόνουν οὐ μόνον διακόνους, ἀλλὰ καὶ πρεσβυτέρους. *Παραγενόμενοι δὲ εἰς Ἀντιόχειαν, ἀνήγγειλαν τοῖς ἀδελφοῖς ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς μετ' αὐτῶν.* Οὐκ εἶπεν, Ὅσα ἐποίησαν αὐτοὶ, ἀλλ', *Ὅσα ὁ Θεὸς μετ' αὐτῶν.* Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ τοὺς πειρασμοὺς λέγειν. *Καὶ ὅτι ἤνοιξε τοῖς ἔθνεσι θύραν πίστεως.* Θυρῶν ἄνοιξιν, τὴν διδασκαλίαν καλεῖ, ἣν τὰ ἔθνη δι' αὐτῶν παρεδέξαντο. *Διέτριβον δὲ ἐκεῖ χρόνον οὐκ ὀλίγον σὺν τοῖς μαθηταῖς.* Μεγάλη οὖσα ἡ πόλις, ἐδεῖτο τῶν διδασκάλων.

CAPUT XV.

VERS. 1. *Et nonnulli qui descenderant de Judæa, docebant fratres, quod, Si non circumcidimini ritu a Moyse instituto, non potestis esse salvi.*

D

ΚΕΦΑΛ. ΙΕ'.

Καὶ τινες κατελθόντες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, ἐδίδασκον τοὺς ἀδελφοὺς, ὅτι, Ἐὰν μὴ περιτέμνησθε [24] τῷ ἔθει Μωϋσέως [25], οὐ δύνασθε σωθῆναι.

Variæ lectiones et notæ.

[21] *Aut desideratur aliquid hoc loco* (τὴν ὑπερβολὴν, *forsitan, aut aliquid simile*), *aut pro* τῆς Ἰουδαϊκῆς, *legendum*, τὰς Ἰουδαϊκάς. [22] *Hoc loco existimo illa verba Lucæ repetenda*, καὶ τῇ ἐπαύριον, *et pro* εἶπου, *ut erat in manuscripto, legendum*, εἶπετο, δηλόνοτι τοῖς μαθηταῖς κυκλώσασιν. [23] οἷα δέ τις, *erat.* [24] περιτέμνεσθε, *erat.* [25] *In vulgato est*, Μωϋσέως.

Digitized by Google

Γενομένης οὖν στάσεως καὶ ζητήσεως [16] *οὐκ ὀλίγης τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ πρὸς αὐτοὺς, ἔταξαν ἀναβαίνειν Παῦλον, καὶ Βαρνάβαν, καί τινας ἄλλους ἐξ αὐτῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς Ἱερουσαλὴμ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου.*

A

VERS. 2. *Cum ergo dissensio disceptatioque Pauli ac Barnabæ orta esset adversus illos haud exigua, decreverunt ut Paulus, et Barnabas, et alii nonnulli de suo numero ascenderent in Jerusalem ad apostolos atque presbyteros sciscitaturi ab illis de hac quæstione.*

Οἱ μὲν οὖν προπεμφθέντες ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας διήρχοντο τὴν Φοινίκην καὶ τὴν [17] *Σαμάρειαν, ἐκδιηγούμενοι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν, καὶ ἐποίουν χαρὰν μεγάλην τοῖς ἀδελφοῖς.*

118 VERS. 3. *Atque illi producti ab Ecclesia, peragrabant Phœnicem et Samariam, enarrantes conversionem gentium, et magno gaudio fratres afficiebant.*

Παραγενόμενοι δὲ εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἀπεδέχθησαν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῶν ἀποστόλων, καὶ τῶν πρεσβυτέρων, ἀνήγγειλάν τε ὅσα ὁ Θεὸς ἐποίησε μετ' αὐτῶν.

VERS. 4. *Cum autem venissent in Jerusalem, excepti sunt ab Ecclesia et apostolis atque senioribus, et annuntiaverunt quæcunque Deus secum fecisset.*

Ὁρᾷς τοὺς πειρασμοὺς ἔνδοθεν, ἔξωθεν; Οὐκ ἔλεγον δὲ περιτομὴν ἁπλῶς, ἀλλ', ὅτι [18] *Σωθῆναι δύνασθε·* ὃ B τοὐναντίον ἦν· ὅτι περιτεμνόμενοι, σωθῆναι οὐκ ἠδύναντο. Οὐκ εἶπε δὲ Παῦλος· Τί γάρ; οὐκ εἰμὶ ἀξιόπιστος ἀπὸ τοσούτων σημείων; ἀλλ' ἐπείσθη δι' ἐκείνους ἀνελθεῖν. Καὶ πῶς ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολῇ, *Οὐδὲ ἀνῆλθον*, φησὶν, *εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους, οὐδὲ ἀνεθέμην;* Ὅτι πρῶτον μὲν οὐκ αὐτὸς ἀνῆλθεν, ἀλλ' ἀπεστάλη παρ' ἑτέρων· δεύτερον δὲ, οὐ μαθησόμενος παρεγένετο, ἀλλ' ἑτέρους πείσων. Αὐτὸς μὲν γὰρ ἐξ ἀρχῆς ταύτης εἶχετο τῆς γνώμης, ἣν καὶ οἱ ἀπόστολοι μετὰ ταῦτα ἐκύρωσαν, τὸ μὴ δεῖν περιτέμνεσθαι· ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἐδόκει τέως αὐτοῖς ἀξιόπιστος εἶναι, ἀλλὰ τοῖς ἐν Ἱεροσολύμοις προσεῖχον, ἀνῆλθεν· οὐκ αὐτός τι εἰσόμενος πλέον, ἀλλὰ πείσων τοὺς ἀντιλέγοντας, C ὅτι καὶ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις τούτοις συμψηφίζονται.

Vides tentationes intrinsecus, extrinsecus? Non simpliciter autem circumcisionem suscipiendam esse dicebant, sed nisi illa suscepta, *servari non potestis*, quod contrarium erat : quia si circumciderentur, servari non poterant. Non dixit autem Paulus : Quidnam? annon sum is, cui a tot signis per me editis fides haberi debeat? sed passus est sibi persuaderi, ut propter illos ascenderet. Et qui fit ut in Epistola ad Galatas dicat : *Nec ascendi in Jerusalem ad eos, qui ante me apostoli fuerunt, neque communicavi cum illis* [19]? Quia primum quidem non ipse a se ascendit, sed missus est ab aliis, deinde non ut disceret, accessit ad illos, sed ut alios in suam sententiam adduceret. Nam ipse quidem ab initio erat in hac sententia, quam etiam apostoli postea confirmaverunt : nempe, non oportere circumcidi qui de exteris nationibus credidissent : quoniam autem initio non videbatur illis ea auctoritate præditus esse, cui de tanta re fides haberetur, sed eos qui Hierosolymis erant spectabant et attendebant, illuc ascendit, non ut ipse aliquid amplius addisceret, sed ut adversarios in suam sententiam adduceret, quod et illi qui in Jerusalem erant, hæc comprobarent.

Ἐξανέστησαν δέ τινες ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν Φαρισαίων πεπιστευκότες [20], *λέγοντες ὅτι δεῖ περιτέμνειν αὐτοὺς, παραγγέλλειν τε τηρεῖν τὸν νόμον Μωσέως.*

VERS. 5. *Exsurrexerunt autem quidam de factione ac secta Pharisæorum qui crediderant, qui dicebant oportere illos circumcidere, atque præcipere, ut servarent legem Moysis.*

Συνήχθησαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου.

VERS. 6. *Convenerunt igitur apostoli ac seniores, ut dispicerent de hac quæstione.*

Πολλῆς δὲ συζητήσεως γενομένης, ἀναστὰς Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτούς· Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ὑμεῖς ἐπίστασθε, ὅτι ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο διὰ τοῦ στόματός μου ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ πιστεῦσαι.

VERS. 7. *Cum autem diu ac multum disceptatum fuisset, surrexit Petrus, ac dixit ad illos : Viri fratres, vos scitis Deum ab antiquis diebus inter nos delectum habuisse, ut per os meum exteræ nationes audirent verbum Evangelii, ac crederent.* D

Καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, δοὺς αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθὼς καὶ ἡμῖν.

VERS. 8. *Et Deus qui corda scrutatur ac novit, testimonium perhibuit illis, cum dedit eis Spiritum sanctum, sicut etiam nobis :*

Καὶ οὐδὲν διέκρινε μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίσας τὰς καρδίας αὐτῶν.

VERS. 9. *Ac nullum discrimen fecit inter nos et illos, cum fide purgavit corda eorum.*

Νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν Θεὸν ἐπιθεῖναι ζυγὸν

VERS. 10. *Nunc igitur, quid tentatis Deum impo-*

[16] Galat. 1, 17.

Variæ lectiones et notæ.

[16] *In vulgato*, συζητήσεως. [17] *In vulgatis ante* Σαμάρειαν *non est articulus*, τήν. [18] *Ισ.* οὐδέ. [19] *In vulgatis duobus, quæ vidi, est* τινὲς τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν Φαρισαίων τῶν πεπιστευκότων

Digitized by Google

nendo jugum cervicibus discipulorum, **119** quod neque patres nostri, neque nos valuimus portare?

VERS. 11. *Sed per gratiam Domini Jesu credimus nos servari, quemadmodum etiam illi.*

VERS. 12. *Conticuit autem multitudo omnis, et audiebant Barnabam et Paulum enarrantes, quæ signa atque prodigia Deus in nationibus exteris fecisset per ipsos.*

Quidam de secta Pharisæorum. Non qui ex nationibus exteris, sed qui ex Judæis crediderant, postulabant ut fideles circumciderentur, et alia carnalia legis præcepta exsequerentur : his, quod eorum animi veteris legis institutis dediti atque addicti essent, discipuli, quanquam ipsi quoque erant de grege circumcisorum, non assentiebantur. Non enim quod ipsi cuperent, sed communem utilitatem stabilire desiderabant. *Convenerunt igitur apostoli ac seniores, ut consultarent de hoc negotio.* Rursus etiam hinc conjectura capi potest etiam alia quadam, qua eminerent supra seniores, apostolos dignitate præditos fuisse. Quamobrem non una cum senioribus illos communi nomine omnes significans comprehendit. *Viri fratres, vos scitis.* Animadverte Petro divina gratia res permissas fuisse, ipsum tamen usque adhuc Judaica instituta tueri. *Vos scitis*, inquit; forsitan aderant etiam illi, qui antea expostulaverant cum eo propter Cornelii consuetudinem, quique una cum eo ingressi erant domum illius : idcirco illos testes producit. Quid est, quod dicit : *Inter nos delectum habuisse?* hoc est, in Palæstina, aut præsentibus vobis. Quod autem dicit : *Per os meum*, per hoc ostendit Deum loqui per ipsum, ac nihil humanum. *Et scrutator et cognitor cordium Deus testimonium præbuit illis.* Ad spirituale testimonium subducit eos. *Nunc igitur quid tentatis Deum, imponendo jugum servicibus discipulorum?* Nullum inter fideles discrimen est, sive Judæi sint, sive Græci. Ubi fides est, peccatorum quæ ex corde egrediuntur efficit expiationem. Hæc autem expiatio similis est circumcisioni, ac pro carnali circumcisione datur circumcisio spiritualis, quæ fide in Christum expiat occulta. Quid est quod dicit : *Tentatis Deum*, quasi non valentem, inquit, fide servare, hoc est, cur Deo fidem non habetis? Incredulitatis est enim legem introducere. Onerosam quidem ac molestam Israelitis fuisse legem, constat inter omnes : fatebantur autem hoc etiam discipuli, atque ipse adeo Servator nos hoc docuit dum dicebat : *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego recreabo vos* [80]. Nam laborantes et oneratos esse dicit eos, qui sub lege erant : seipsum vero lenem et mitem nominat, perinde ac si lex hoc non haberet. **120** Simile est illud : *Gratia servati estis.* Quamobrem olim quidem lex eos, qui omnia quæ in lege expressa sunt custodiebant ac tuebantur, servabat : nunc vero gratia Domini vel absque legis observatione per fidem nos salvos præstat.

[80] Matth. xi, 28.

A ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν, οὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν βαστάσαι;

Ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ [79] πιστεύομεν σωθῆναι, καθ' ὃν τρόπον κἀκεῖνοι.

Ἐσίγησε δὲ πᾶν τὸ πλῆθος, καὶ ἤκουον Βαρνάβα καὶ Παύλου ἐξηγουμένων ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τοῖς ἔθνεσι δι' αὐτῶν.

Τινὲς ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν Φαρισαίων. Οὐχ οἱ ἀπὸ ἐθνῶν πιστοί, ἀλλ' οἱ ἀπὸ Ἰουδαίων, ἀπῄτουν τοὺς πιστοὺς περιτέμνεσθαι, καὶ τἆλλα τὰ τοῦ νόμου σαρκικὰ ποιεῖν· οὓς τὰ τοῦ νόμου τοῦ παλαιοῦ φρονοῦντας οὐκ ἀπεδέξαντο οἱ μαθηταί, καίτοι καὶ αὐτοὶ ἐκ περιτομῆς ὄντες. Οὐ γὰρ τὸ ἴδιον θέλημα ἐπεζήτουν στῆσαι, ἀλλὰ τὸ κοινωφελές. *Συνῆχθησαν* B *δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου.* Πάλιν καὶ ἔνθα [81] ἐστι στοχάζεσθαι, ὅτι καὶ ἄλλην τινὰ ἀξίαν ἐπαναβαίνουσαι τοὺς πρεσβυτέρους εἶχον οἱ ἀπόστολοι· διὸ οὐ συμπεριέλαβεν αὐτοὺς τοῖς πρεσβυτέροις κοινῷ ὀνόματι πάντας σημάνας. *Ἄνδρες ἀδελφοί, ὑμεῖς ἐπίστασθε.* Ὅρα τὸν Πέτρον ἄνωθεν κεχαρισμένον τὰ πράγματα, καὶ μέχρι τοῦ νῦν Ἰουδαΐζοντα. *Ὑμεῖς*, φησὶν, *ἐπίστασθε.* Παρῆσαν ἴσως καὶ οἱ ἐγκαλέσαντες αὐτῷ πάλαι ἐπὶ Κορνηλίου [82], καὶ οἱ εἰσελθόντες μετ' αὐτοῦ· διὰ τοῦτο αὐτοὺς παράγει μάρτυρας. Τί ἐστι τὸ, *Ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο*; τουτέστιν, ἐν Παλαιστίνῃ, ἢ παρόντων ὑμῶν. Τὸ [83] δὲ εἰπεῖν, *Διὰ τοῦ στόματός μου*, δείκνυσι δι' αὐτοῦ τὸν Θεὸν φθεγγόμενον, καὶ οὐδὲν C ἀνθρώπινον. *Καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς.* Ἐπὶ τὴν πνευματικὴν μαρτυρίαν ἀνάγει αὐτούς. *Νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν Θεὸν ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν*, Οὐδεμία διαφορὰ πιστῶν, εἴτε Ἰουδαῖοί εἰσιν, εἴτε Ἕλληνες· ὅπου ἡ πίστις καθαρισμὸν ποιεῖ τῶν ἁμαρτιῶν τῶν ἀπὸ τῆς καρδίας ἐξιόντων. Οὗτος δὲ ὁ καθαρισμὸς ἔοικε περιτομῇ [84], ἀντὶ τῆς ἐν σαρκὶ περιτομῆς δίδοται ἡ ἐν πνεύματι περιτομὴ, καθαρίζουσα τῇ πίστει τῇ εἰς Χριστὸν τὰ κρυπτά. Τί ἐστι τό· *Πειράζετε τὸν Θεόν*; Ὡς οὐκ ἰσχύοντα, φησί, σῶσαι τῇ πίστει· τουτέστι· Τί ἀπιστεῖτε τῷ Θεῷ; ἀπιστίας γάρ ἐστι τὸ τὸν νόμον εἰσφέρειν. [ΚΥΡΙΛΛΟΥ.] Φορτικὸς μὲν ὁμολογουμένως ὁ νόμος ἦν τοῖς ἐν Ἰσραήλ· ὡμολόγουν δὲ τοῦτο καὶ οἱ μαθηταί, καὶ D αὐτὸς ὁ Σωτὴρ τοῦτο ἡμᾶς ἐδίδαξε λέγων· *Δεῦτε πρός με, πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς.* Κοπιῶντας δὲ καὶ πεφορτισμένους τοὺς ὑπὸ νόμον εἶναί φησιν· ἑαυτὸν δὲ πρᾶον ὠνόμαζεν, ὡς οὐκ ἔχοντος τοῦτο τοῦ νόμου [85]. Ὅμοιον τό· *Χάριτί ἐστε σεσωσμένοι.* Ὥστε οὖν πάλαι μὲν ὁ νόμος τοὺς πάντα διαφυλάττοντας τὰ εἰρημένα τῷ νόμῳ ἔσωζεν· νῦν δὲ ἡ χάρις τοῦ Κυρίου καὶ δίχα τῆς τοῦ νόμου παραφυλακῆς διὰ τῆς πίστεως σώζει.

[79] *In vulgatis additum est*, Χριστοῦ. [81] *Ισ.* ἐνταῦθα. [82] *Pro* Κορνηλίου *lego*, Κορνηλίῳ. [83] τῷ *ισ.* [84] *ισ.* περιτομῇ. [85] ὡς οὐκ ἔχοντος τούτῳ τοῦ νόμου, *erat.*

Digitized by Google

Μετὰ δὲ τὸ σιγῆσαι αὐτοὺς, ἀπεκρίθη Ἰάκωβος A *Λέγων· Ἄνδρες ἀδελφοί, ἀκούσατέ μου.*

Συμεὼν [36] *ἐξηγήσατο, καθὼς πρῶτον ὁ Θεὸς ἐπεσκέψατο* [37] *λαβεῖν ἐξ ἐθνῶν λαὸν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.*

Καὶ τούτῳ συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν· καθὼς γέγραπται·

Μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν Δαυὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω [38], *καὶ ἀνορθώσω αὐτήν.*

Ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἐφ' οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου [39] *ἐπ' αὐτοὺς, λέγει Κύριος, ὁ ποιῶν πάντα ταῦτα* [40].

Γνωστὰ ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ Θεῷ πάντα τὰ ἔργα B *αὐτοῦ.*

Διὸ ἐγὼ κρίνω, μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν·

Ἀλλ' ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς, τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων [41] *τῶν εἰδώλων, καὶ τῆς πορνείας, καὶ τοῦ πνικτοῦ καὶ τοῦ αἵματος.*

Μωϋσῆς γὰρ ἐκ γενεῶν ἀρχαίων, κατὰ πόλιν τοὺς κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει, ἐν ταῖς συναγωγαῖς κατὰ πᾶν Σάββατον ἀναγινωσκόμενος.

Τότε ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ αὐτῶν πέμψαι εἰς Ἀντιόχειαν σὺν Παύλῳ καὶ Βαρνάβᾳ Ἰούδαν, τὸν ἐπικαλούμενον Βαρσαβᾶν, καὶ Σίλαν, ἄνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς C *ἀδελφοῖς.*

Γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε.

Ἀπεκρίθη Ἰάκωβος λέγων. Ἐπίσκοπος ἦν οὗτος· διὸ καὶ ὕστερον λέγει. Ὅρα καὶ τούτου τὴν σύνεσιν, ἀπό τε νέου καὶ παλαιῶν βεβαιουμένου τῶν προφητῶν τὸν λόγον. *Συμεὼν ἐξηγήσατο.* Συμεὼν ὁ ἐν τῷ Λουκᾷ προφητεύσας. *Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα.* — *Λαβεῖν ἐξ ἐθνῶν λαὸν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.* Οὐχ ἁπλῶς ἐξελέξατο [42], ἀλλὰ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, τουτέστι τῇ δόξῃ αὐτοῦ. *Καὶ τούτῳ συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν.* Ἀπὸ μὲν τοῦ χρόνου δῆλος ἦν· τὸ δὲ ἀξιόπιστον οὐκ εἶχε, διὰ τὸ μὴ παλαιὸς εἶναι. Ἐπάγει οὖν παλαιὰν D προφητείαν· *Μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ τὰ ἐξῆς.* Πεπτώκει γὰρ ὄντως πτῶμα ἀνίατον. Τί οὖν; ἠγέρθη τὰ Ἱεροσόλυμα; ἀλλ' οὐ κατεστράφη μᾶλλον; ποίαν [43] λέγει ἔγερσιν; Τὴν μετὰ Βαβυλῶνα, τὸ ἀξίωμα πάλιν. *Διὸ ἐγὼ κρίνω μὴ παρενοχλεῖν·* τουτέστι, μὴ ἀνατρέπειν. Εἰ γὰρ ὁ

VERS. 13. *Ac postquam conticuerunt, excepit sermonem Jacobus dicens : Viri fratres, audite me.*

VERS. 14. *Simeon exposuit, quemadmodum primum Deus respexerit extraneas nationes, ut sumeret ex iis populum propter nomen suum.*

VERS. 15. *Et huic consonant dicta prophetarum, sicut scriptum est :*

VERS. 16. *Post hæc revertar, ac reædificabo tabernaculum Davidis, quod collapsum est, ac diruta ejus instaurabo, et erigam illud.*

VERS. 17. *Ut reliqui homines exquirant Dominum, et omnes nationes eorum hominum, qui a me denominati sunt, dicit Dominus, qui facit omnia hæc.*

VERS. 18. *Nota a sæculo sunt Deo omnia opera sua.*

VERS. 19. *Quamobrem ego censeo non oportere nos obturbare illos et interpellare, qui de exteris nationibus ad Deum sese convertunt :*

VERS. 20. *Sed scribendum et mandandum esse illis, ut abstineant se ab contaminationibus simulacrorum, et fornicatione, et suffocato, et sanguine.*

VERS. 21. *Moyses enim ab ætatibus antiquis habet in singulis civitatibus, qui eum prædicent, dum per omne Sabbatum recitatur in synagogis.*

VERS. 22. *Tunc placuit apostolis et senioribus totique Ecclesiæ, ut delectos ex sese viros mitterent Antiochia cum Paulo et Barnaba, Judam videlicet cognomento Barsaban, et Silam, viros primarios inter fratres.*

VERS. 23. *Per quorum manus litteras quoque miserunt scriptas in hanc sententiam*

Excepit sermonem Jacobus. Episcopus erat hic : quamobrem etiam posteriore loco dicit. Sed vide etiam hujus prudentiam, tum per novum, tum per veteres prophetas sententiam suam comprobantis et confirmantis. *Simeon exposuit.* Simeon, qui in Evangelio quod Lucas conscripsit, vaticinando dixit : *Nunc dimittis servum tuum, Domine*[41-42]. *Extraneas nationes, ut sumeret ex iis populum nomini suo.* Non simpliciter ac temere dicit, delectum habuit, sed nomini suo : hoc est, propter gloriam et existimationem suam. *Et huic consonant dicta prophetarum.* Ratione temporis notus **121** erat : sed ea auctoritate præditus non erat, ut ei fides haberetur, propterea quod non erat antiquus. Subjungit igitur antiquam prophetiam : *Post hæc revertar, et reædificabo tabernaculum Davidis, quod collapsum est,* etc. Collapsum enim erat revera ruina irreparabili. Quid igitur? an excitata et exstructa sunt

[41-42] Luc. II, 29.

Variæ lectiones et notæ.

[36] *Nonnulla exemplaria vulgata habent,* Συμέων. [37] *Interpres pro* ἐπεσκέψατο *videtur legisse,* ἐξελέξατο. [38] *In nonnullis vulgatis est,* οἰκοδομήσω. [39] *In manuscripto est,* ὄνομά σου. [40] *In vulgatis est,* ταῦτα πάντα. [41] *In vulgatis est,* ἀλισγημάτων. [42] Ἐξελέξατο. *Ista dictio videtur cum superioris orationis contextu non concordare, sed pro* ἐπεσκέψατο *reposita esse.* [43] Ποίαν, *erat.*

Digitized by Google

Hierosolyma? ac non potius eversa? de quanam loquitur exstructione? de ea, quæ accidit post captivitatem Babylonicam, de dignitate rursus recepta. *Quamobrem egó censeo nos non debere illos obturbare et interpellare*, hoc est, non subvertere. Nam si Deus illos vocavit, atque hæ observationes evertunt Dei vocationem adversus Deum pugnamus. Cum auctoritate autem, ac pro potestate dicit, *Ego censeo. Sed scribendum et mandandum esse illis, ut abstineant ab inquinamentis simulacrorum*, etc. Hæc enim præcepta, atque hæ observationes, etsi corporales, tunc observatu necessariæ sunt: quoniam magnorum causa erant malorum, [idcirco] potissimum ab his illos se abstinere vult. *Nam Moyses quidem ab ætatibus antiquis*, etc. Etiam ante adventum Servatoris omnibus Sabbatis in synagogis duntaxat Moyses legebatur: sed post adventum Christi in Ecclesiis Christi, saltem legi ac recitari non perhibetur, atque id declaratur et illo: Usque enim in hodiernum diem, quandocunque opus est Moyses recitatur. Nam si antiqua scripta in Ecclesiis non recitarentur, nonne temere ac sine judicio ad Galatas Apostolus illud scripsisset: *Dicite mihi qui legi subditi esse vultis, an legem non auditis* [49]?

Θεὸς ἐκάλεσεν, αὗται δὲ αἱ παρατηρήσεις ἀνατρέπουσι, τῷ Θεῷ πολεμοῦμεν. Μετ' ἐξουσίας δὲ τὸ, *Ἐγὼ κρίνω.* — *Ἀλλ' ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς, τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων*, καὶ τὰ ἑξῆς. Αὗται γὰρ, εἰ καὶ σωματικαὶ, ἀλλ' ἀναγκαῖαι φυλάττεσθαι· ἐπειδὴ μεγάλα εἰργάζοντο κακὰ, τούτων μάλιστα αὐτοὺς ἔπαυσε. *Μωυσῆς μὲν γὰρ ἐκ γενεῶν ἀρχαίων*, καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Σωτῆρος κατὰ πᾶν Σάββατον ἐν μόναις ταῖς συναγωγαῖς ἀνεγινώσκετο Μωσῆς· ἀλλ' οὖν μετὰ τὴν ἐπιδημίαν, ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Χριστοῦ οὐ κωλύεται ἀναγινώσκεσθαι. Καὶ τοῦτο δηλοῦται ἐκ τοῦ, ἄχρι γὰρ τῆς σήμερον ἡνίκα ἂν ἀναγινώσκεται Μωσῆς. Εἰ γὰρ μὴ ἀνεγινώσκετο τὰ Παλαιὰ Γράμματα ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, οὐκ ἀκρίτως Γαλάταις ἐπεστέλλετο τὸ, *Λέγετέ μοι, οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε;*

Apostoli et seniores et fratres habitantibus Antiochiæ, et in Syria, et Cilicia fratribus, qui sunt de nationibus externis, salutem.

Οἱ ἀπόστολοι, καὶ οἱ πρεσβύτεροι, καὶ οἱ ἀδελφοὶ, τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς τοῖς ἐξ ἐθνῶν χαίρειν.

Vers. 24. *Quoniam audivimus nonnullos ex nobis egressos turbasse vos sermonibus, labefactantes animos vestros, cum dicerent vos circumcidi et legem servare oportere, quibus non mandaveramus:*

Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν ὅτι τινὲς ἐξ ἡμῶν [50] ἐξελθόντες ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν, λέγοντες περιτέμνεσθαι, καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, οἷς οὐ διεστειλάμεθα·

Vers. 25. *Placuit nobis simul coactis deligere viros, et mittere ad vos una cum charissimis nobis Barnabo et Paulo,*

Ἔδοξεν ἡμῖν γενομένοις ὁμοθυμαδὸν, ἐκλεξαμένους ἄνδρας πέμψαι πρὸς ὑμᾶς σὺν τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν Βαρνάβᾳ καὶ Παύλῳ,

Vers. 26. *Hominibus, qui vitam suam periculo exposuerunt pro nomine Domini nostri Jesu Christi.*

Ἀνθρώποις παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Vers. 27. *Misimus enim Judam et Silam, qui et ipsi verbis eadem referent vobis.*

Ἀπεστάλκαμεν γὰρ [51] Ἰούδαν καὶ Σίλαν, καὶ αὐτοὺς ἀπαγγέλλοντας διὰ λόγου τὰ αὐτά [52].

Placuit nobis simul coactis. Quia omnibus hæc placebant, ac re deliberata hæc scribunt. Notandum est neque Jacobum, neque Petrum ausos esse sine consensu totius Ecclesiæ decernere de negotio **122** circumcisionis, quanquam judicabant hoc ita rectum esse: neque vero omnes auctoritatem suam interposuissent, nisi persuasum habuissent hoc etiam placere Spiritui sancto. Cæterum ne res videretur ad Pauli et Barnabæ spectare calumniam quod illi missi erant, vide laudationem illorum: *Hominibus*, inquit, *qui vitam suam periculo exposuerunt pro nomine Domini Jesu Christi.*

Ἔδοξεν ἡμῖν γενομένοις ὁμοθυμαδόν. Ὅτι πᾶσι ταῦτα δοκεῖ, καὶ ὅτι μετὰ ἐπισκέψεως ταῦτα γράφουσι. Σημειωτέον ὅτι οὔτε Ἰάκωβος, οὔτε Πέτρος ἐτόλμησαν δογματίζειν τὰ περὶ τῆς περιτομῆς, καίτοι κρίναντες αὐτὸ καλὸν εἶναι, δίχα πάσης τῆς Ἐκκλησίας· οὔτε δὲ πάντες ἠθέντησαν, εἰ μὴ ἐπείσθησαν ὅτι τοῦτο δοκεῖ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Ἵνα δὲ μὴ δόξῃ διαβολῆς εἶναι Παύλου καὶ Βαρνάβα τὸ [53] ἐκείνους ἀποσταλῆναι, ὅρα ἐγκώμια αὐτῶν· *Ἀνθρώποις*, φησὶ, *παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.*

Vers. 28. *Visum est enim Spiritui sancto et nobis, nihil amplius vobis oneris imponere, præterquam hæc necessaria:*

Ἔδοξε γὰρ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν, μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος, πλὴν τούτων τῶν ἐπάναγκες·

Vers. 29. *Nempe, ut abstineatis vos ab his, quæ simulacris immolata sunt, et sanguine, et suffocato, et scortatione: a quibus si conservaveritis vosmetipsos, recte facietis. Valete.*

Ἀπέχεσθε [54] εἰδωλοθύτων, καὶ αἵματος, καὶ πνικτοῦ, καὶ πορνείας. Ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὖ πράξετε. Ἔρρωσθε.

[49] Galat. IV, 17.

Variæ lectiones et notæ.

[50] *In manuscripto erat*, ἐξ ὑμῶν. [51] *In vulgatis est*, ἀπεστάλκαμεν οὖν. [52] *In vulgatis est*, διὰ λόγου ἀπαγγέλλοντας τὰ αὐτά. [53] *Isc.* τῷ. [54] *In vulgatis est* πλὴν τῶν ἐπάναγκες τούτων ἀπέχεσθαι.

Digitized by Google

Οἱ μὲν οὖν ἀπολυθέντες ἦλθον εἰς Ἀντιόχειαν, καὶ συναγαγόντες τὸ πλῆθος ἔδωκαν [49] *τὴν ἐπιστολήν.*

Ἀναγνόντες δὲ ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρακλήσει.

Ἰούδας τε [50] *καὶ Σίλας, καὶ αὐτοὶ προφῆται ὄντες, διὰ λόγου πολλοῦ παρεκάλεσαν τοὺς ἀδελφοὺς καὶ ἐπεστήριξαν.*

Ποιήσαντες δὲ χρόνον, ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους [51].

Παῦλος δὲ καὶ Βαρνάβας διέτριβον ἐν Ἀντιοχείᾳ, διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι μετὰ καὶ ἑτέρων πολλῶν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου.

Μετὰ δέ τινας ἡμέρας εἶπε Παῦλος πρὸς Βαρνάβαν· Ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα B *τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν, ἐν αἷς κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, πῶς ἔχουσι.*

Βαρνάβας δὲ ἐβουλεύσατο συμπαραλαβεῖν τὸν Ἰωάννην, τὸν καλούμενον Μάρκον.

Παῦλος δὲ ἠξίου, τὸν ἀποστάντα ἀπ' αὐτῶν ἀπὸ Παμφυλίας, καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, μὴ συμπαραλαβεῖν τοῦτον.

Ἔδοξε τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Ἵνα μὴ νομίσωσιν ἀνθρώπινον εἶναι. Τὸ δὲ, *Ἡμῖν*, ἵνα διδαχθῶσιν ὅτι καὶ αὐτοὶ ἀποδέχονται, καὶ ἐν περιτομῇ ὄντες. *Πλὴν τούτων τῶν ἐπάναγκες.* Δείκνυσιν ὅτι οὐδὲν αὐτοῖς λείπει, ἀλλ' ἀρκεῖ τοῦτο. Διὰ δὲ τοῦ, ἀπέχεσθαι πνικτοῦ, τὸν φόνον ἀπείργει. *Καὶ συναγαγόντες τὸ πλῆθος, ἔδωκαν* [52] *τὴν ἐπιστολήν.* C Τοῦτο παραμυθία διδασκάλων, ἡ ἐπίδοσις τῶν μαθητευομένων. *Ἐπιστρέψαντες δὲ ἐπισκεψώμεθα.* Σημειωτέον δὲ ὅτι ἔργον τῶν ἡγουμένων, περιεργάζεσθαι τοὺς ὑπ' αὐτῶν φωτισθέντας, μήπως ἄρα οὐχ ὑγιαίνουσι τῇ πίστει, ἀλλὰ χωλεύουσι, καὶ δεῖ αὐτοὺς διορθωθῆναι.

VERS. 30. *Atque illi quidem dimissi venerunt Antiochiam, ubi cum coegissent multitudinem, reddiderunt epistolam.*

VERS. 31. *Qua recitata, gavisi sunt propter consolationem et exhortationem.*

VERS. 32. *Ac Judas et Silas, quod ipsi quoque prophetæ erant, multo sermone fratres consolati et adhortati sunt, eosque confirmaverunt.*

VERS. 33. *Commorati autem illic aliquandiu amice dimissi sunt a fratribus ad apostolos.*

VERS. 34. *Paulus autem et Barnabas commorati sunt Antiochiæ docentes, et una cum aliis multis verbum Domini annuntiantes.*

VERS. 35. *Sed post aliquot dies dixit Paulus ad Barnabam: Age revertamur, et invisamus fratres nostros per omnes civitates, in quibus annuntiavimus verbum Domini, ut sciamus quomodo se habeant.*

VERS. 36. *Barnabas autem statuerat secum assumere Joannem cognomento Marcum:*

VERS. 37. *Sed Paulus non æquum censebat, ut is qui defecisset ab ipsis in Pamphylia, nec eorum comes in illo negotio esse voluisset, assumeretur.*

Visum est Spiritui sancto. Ne putarent esse negotium humanum. Quod autem dicit: *Et nobis*, hoc idcirco adjectum est, ut docerentur etiam illis ipsis quanquam circumcisis, rem ita probari atque placere. *Præterquam hæc necessaria.* Ostendit nihil illis deesse, sed hoc satis esse. Per hoc autem quod jubentur abstinere a suffocato, cædes prohibetur. *Ubi cum coegissent multitudinem, reddiderunt epistolam.* Consolatur hoc magistros, videlicet si discipuli proficiant. Notandum est autem officium esse eorum qui præsunt, ut curam suscipiant et studiose inquirant in eos, qui ab sese fuerint doctrina evangelica illuminati, **123** num utique aliquo modo non sana prædita sint fide, an etiam claudicent, atque in rectam viam reducendi et emendandi corrigendique sint.

Ἐγένετο οὖν παροξυσμὸς, ὥστε χωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, τόν τε [53] *Βαρνάβαν, παραλαβόντα τὸν Μάρκον, ἐκπλεῦσαι εἰς Κύπρον.*

Παῦλος δὲ ἐπιλεξάμενος Σίλαν, ἐξῆλθε παραδοθεὶς τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν. D

Διῆρχετο δὲ τὴν Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἐπιστηρίζων τὰς Ἐκκλησίας.

VERS. 38. *Tanta igitur inter ipsos exstitit animorum concitatio, ut alter ab altero discederent, et Barnabas assumpto Marco navigaret in Cyprum.*

VERS. 39. *Sed Paulus delecto Sila, gratiæ Dei a fratribus commendatus profectus est,*

VERS. 40. *Ac peragrabat Syriam et Ciliciam Ecclesias confirmans.*

ΚΕΦΑΛ. ΙϚ'.

Κατήντησε δὲ εἰς Δέρβην καὶ Λύστραν. Καὶ ἰδοὺ μαθητὴς ἦν ἐκεῖ [54], *ὀνόματι Τιμόθεος, υἱὸς γυναικός τινος Ἰουδαίας πιστῆς, πατρὸς δὲ Ἕλληνος·*

Ὃς ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν Λύστροις καὶ Ἰκονίῳ ἀδελφῶν.

Τοῦτον ἠθέλησεν ὁ Παῦλος σὺν αὐτῷ ἐξελ-

CAPUT XVI.

VERS. 1. *Pervenit autem Derben ac Lystran. Et ecce discipulus quidam erat illic nomine Timotheus, filius mulieris cujusdam Judææ, quæ erat fidelis: sed patre Græco sive gentili,*

VERS. 2. *Quem suo testimonio commendabant fratres qui erant Lystris et Iconii.*

VERS. 3. *Hunc Paulus secum voluit proficisci,*

Variæ lectiones et notæ.

[49] *In vulgatis est*, ἐπέδωκαν. [50] *In nonnullis vulgatis est*, Ἰούδας δέ. [51] *In vulgatis est*, ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους. *Deinde adjiciantur hæc verba*, ἔδοξε δὲ τῷ Σίλᾳ ἐπιμεῖναι [αὐτοῦ. [52] ἔδοξαν, *erat.* [53] τόν τε, *est in vulgatis.* [54] *In vulgatis est*, μαθητής τις ἦν ἐκεῖ.

Digitized by Google

eumque cepit et circumcidit propter Judæos, qui erant in illis locis. Sciebant enim omnes patrem ejus esse Græcum sive gentilem.

Tanta igitur inter eos exstitit animorum concitatio. Inter Paulum et Barnabam ortum est pusilli animi vitii nonnihil. Atque unus quidem justitiam tuebatur, alter vero injustitiam amplectebatur, sed uterque tamen pietatis causæ et rationi serviebat. Causa vero pusilli inter illos animi hæc est: Marcus quidam illos ad evangelicum cursum profiscientes ex Palæstina ad Pergam usque Pamphyliæ oppidum comitatus erat. Deinde cum apostoli vehementi studio diligentiaque in conficiendo cursu uterentur, Marcus, utpote homo segnis ac piger, cursui apostolorum renuntiavit, et in Palæstinam reversus est, non Christum abnegans, sed longinquum cursum, utpote sibi gravem, defugiens atque recusans. Reversi sunt tandem Paulus et Barnabas pietatis fructibus onusti, et Ecclesiæ quæ in Jerusalem erat, annuntiantes gentium conversionem ac pœnitentiam, quemadmodum nationes extraneæ se ad Deum verum convertissent, et pravis suis institutis damnatis, saniorem doctrinam atque disciplinam amplexæ essent. Cum igitur ab omnibus ob res bene gestas laudarentur, Marcus dolore animi perculsus est: reputabat enim cum animo suo: Si particeps et socius fuissem laborum, laudis quoque particeps et socius essem. Statuerat igitur rursus illorum cursus comes et socius esse. Ac Barnabas quidem illum ad sanitatem reversum comitem recipere volebat: Paulus vero contendebat, eum qui una secum ad opus Domini profectus non esset, rursus **124** non esse comitem adjungendum. Dissensio igitur erat non injusta, sed justa et ab animo pusillo profecta. Paulus id, quod justum esset fieri volebat: Barnabas humanitatem spectabat. Sententia igitur dissidentes, pietate inter se concordabant. Ac discordarunt non fide, neque ratione, sed more hominum pusillanimitate. Fuit autem hæc dispositio divina. Nam ut dissenserunt, Barnabas assumpto Marco, ad cursum suum peragendum profectus est. Sed profuit Marco Pauli exacta disciplina jurisque rigor: studuit enim diligentia priorem negligentiam obtegere. Paulus Marcum in Ecclesiis recipi vetuerat, non ut eum contristaret et molestia afficeret, sed ut meliorem ac diligentiorem efficeret: sed ut vidit illum virtute ac diligentia profecisse, ac per ea, quæ postmodum egit, priora crimina purgasse, incipit eum commendare, et ait: *Salutat vos Marcus consobrinus Barnabæ, de quo mandata accepistis, ut, si venerit ad vos, cum recipiatis* [56]. Atque etiam in prophetis hoc idem reperimus, diversas videlicet sententias ac mores:

A *θεῖν, καὶ λαβών, περιέτεμεν αὐτὸν διὰ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις. Ἤδεισαν γὰρ ἅπαντες τὸν πατέρα αὐτοῦ, ὅτι Ἕλλην ὑπῆρχεν.*

Ἐγένετο οὖν παροξυσμός. Μεταξὺ Παύλου καὶ Βαρνάβα ἐγένετό τις μικροψυχία· καὶ τοῦ μὲν ἑνὸς μέρους δικαιοσύνην τιμῶντος· τοῦ ἑτέρου δὲ, ἀδικίαν· ἀλλ' ἑκάστου σκοπῷ εὐσεβείας δουλεύοντος. Ἡ δὲ αἰτία τῆς μικροψυχίας ἐστὶν αὕτη· Μάρκος τις ἦν συνοδοιπορῶν αὐτοῖς εἰς τὸν εὐαγγελικὸν δρόμον ἀπὸ Παλαιστίνης μέχρι Πέργης τῆς Παμφυλίας. Εἶτα τῶν ἀποστόλων εὐτόνῳ κεχρημένων δρόμῳ, Μάρκος, ὡς ἄνθρωπος, νωθρήσας, ἀποταξόμενος τῷ δρόμῳ τῶν ἀποστόλων, ὑπέστρεψεν εἰς Παλαιστίνην· οὐ Χριστὸν ἀρνησάμενος, ἀλλὰ τὸν δρόμον τὸν B πολὺν, ὡς βαρὺν, παραιτησάμενος. Ἐπανῆλθον οὖν Παῦλος καὶ Βαρνάβας καιροὺς εὐσεβείας γέμοντες, καὶ εὐαγγελιζόμενοι τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίαν τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν. Πάντων οὖν ἐπαινούντων αὐτοὺς [58] ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν, ὁ Μάρκος λυπηθεὶς, ἐπλήγη τὴν ψυχήν· ἐνενόησε γὰρ, ὅτι εἰ ἦμην κοινωνὸς τῶν πόνων, ἐγενόμην ἂν καὶ τῶν ἐπαίνων κοινωνός. Ἐβουλεύσατο οὖν πάλιν αὐτοῖς συνδραμεῖν. Ὁ οὖν Βαρνάβας; μετανοήσαντα αὐτὸν ἐδέξατο· ὁ δὲ Παῦλος ἐφιλονείκει, τὸν μὴ συνελθόντα αὐτοῖς τὸ εἰς τὸ ἔργον Κυρίου οὐ δεῖν [59] συμπαραλαμβάνειν. Ἦν οὖν ἡ στάσις οὐκ ἀδικίας, ἀλλὰ δικαιοσύνης καὶ μικροψυχίας. Ὁ Παῦλος ἐζήτει τὸ δίκαιον· ὁ Βαρνάβας, τὸ φιλάνθρωπον. Τῇ γνώμῃ οὖν στασιάζοντες, συνεφώνουν τῇ C εὐσεβείᾳ· καὶ διέστησαν οὐ πίστει, οὐδὲ διαθέσει, ἀλλ' ἀνθρωπίνῃ μικροψυχίᾳ. Ἐγένετο δὲ οἰκονομία. Ὡς γὰρ διέστησαν, ὁ Βαρνάβας τὸν Μάρκον παραλαβὼν, ἐξῆλθεν εἰς τὸν οἰκεῖον δρόμον. Ὠφέλησε δὲ τὸν Μάρκον ἡ Παύλου ἀκρίβεια· ἐσπούδασε γὰρ τῇ προθυμίᾳ τὴν προτέραν ῥᾳθυμίαν καλύψαι. Ὁ Παῦλος ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις παρήγγειλε μὴ δεχθῆναι τὸν Μάρκον· οὐχ ἵνα λυπήσῃ, ἀλλ' ἵνα σπουδαιότερον ποιήσῃ· ὡς δὲ εἶδε προλαβόντα τῇ σπουδῇ τὸν Μάρκον, καὶ ἀπολογησάμενον διὰ τῶν δευτέρων, ἄρχεται αὐτὸν παρατίθεσθαι, καὶ φησιν· *Ἀσπάζεται ὑμᾶς Μάρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα, περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολὰς, ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς, δέξασθε αὐτόν.* Καὶ ἐν τοῖς προφήταις δὲ τοῦτο εὑρίσκομεν D διαφόρους γνώμας καὶ ἤθη, οἷον· ὁ Ἠλίας, αὐστηρός· ὁ Μωϋσῆς, πρᾶος. Οὕτω δὴ καὶ ἐνταῦθα, σφοδρότερός ἐστιν ὁ Παῦλος. Ἀλλ' ὅρα καὶ οὗτος [57] ἐπιεικές. *Ἤξιου*, φησὶν· οὐδὲ γὰρ ὠργίζετο, ἀλλ' ἐπαρεκάλει. Τί οὖν; ἐχθροὶ ἀνεχώρησαν; Μὴ γένοιτο. Ὁρᾷς γὰρ μετὰ τοῦτο Βαρνάβαν πολλῶν ἐγκωμίων ἀπολαύοντα παρὰ Παύλου ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς. Ἐμοὶ δοκεῖ καὶ κατὰ συναίρεσιν [58] γενέσθαι τὸν χωρισμὸν, καὶ πρὸς ἀλλήλους εἰπεῖν, ὅτι Ἐκεῖνόν ἐγὼ βούλομαι, σὺ δὲ οὐ βούλει, ἵνα μὴ μαχώμεθα,

[56] Coloss. iv, 10.

Variæ lectiones et notæ.

[56] αὐτοῖς, *erat.* [57] δεῖ, *erat.* [57] οὕτω, *erat.* [58] *Isa.* συναίνεσιν.

Digitized by Google

διανεκώμεθα τοὺς τόπους· ὥστε πάνυ εἴκοντες ἀλλήλοις τοῦτο ἐποίουν. Ταῦτα δὲ γέγραπται πρὸς τύπον ἡμέτερον, ἵνα μὴ καταπίπτωμεν· οὐ γὰρ ἔστιν, ἀνθρώπους ὄντας, μὴ παροξύνεσθαι· παροξυνθέντας δὲ χρὴ μεταβάλλεσθαι· πάνυ δὲ ὠφέλησε τὸν Μάρκον ἡ μάχη αὕτη. Τὸ μὲν γὰρ Παύλου φοβερὸν, ἐπέστρεφεν αὐτόν· τὸ δὲ Βαρνάβα χρηστὸν, ἐποίει μηκέτι ὀπλειφθῆναι. Ὥστε μάχονται μὲν, πρὸς ἓν δὲ τέλος ἅπαντᾷ τὸ κέρδος. Καὶ γὰρ Παῦλον ὁρῶν αἱρούμενον ἀποστῆναι, πάνυ ἐφοβήθη καὶ κατέγνω ἑαυτοῦ· καὶ Βαρνάβαν ὁρῶν οὕτως αὐτοῦ ἀντεχόμενον, πάνυ αὐτὸν ἐφίλησε· καὶ διωρθοῦτο ὁ μαθητὴς διὰ τῆς μάχης τῶν διδασκάλων· τοσοῦτον ἀπεῖχε τοῦ σκανδαλισθῆναι. *Διήρχετο δὲ τὴν Συρίαν καὶ Κιλικίαν, ἐπιστηρίζων τὰς Ἐκκλησίας.* Οὐ πρότερον ἐπ' ἄλλας ἔρχεται πόλεις πρὶν ἢ τὰς δεξαμένας τὸν λόγον ἐπισκέψασθαι. Τοῦτο καὶ ἡμεῖς ποιῶμεν· τοὺς πρώτους πρώτως παιδεύωμεν [59], ἵνα μὴ οὗτοι ἐμπόδιον γένωνται τοῖς μετὰ ταῦτα. *Καὶ ἰδοὺ μαθητὴς ἦν ἐκεῖ ὀνόματι Τιμόθεος, ὑπὸ Ἰουδαίων* [60], φησί. Καὶ σημειωτέον ὅτι τοσοῦτον ἦσαν Ἰουδαῖοι τὸν νόμον καταφρονήσαντες, ὅτι καὶ Ἕλλησιν ἐγαμοῦντο, καὶ Ἑλληνίδας ἐγάμουν. *Καὶ λαβὼν περιέτεμεν αὐτὸν διὰ τοὺς Ἰουδαίους.* Ἄξιον ἐκπλαγῆναι τοῦ Παύλου τὴν σύνεσιν· ὁ τοσαῦτα μαχησάμενος περὶ τῆς περιτομῆς, καὶ πάντα κινήσας ὑπὲρ τούτου ἕως οὗ κατώρθωσε, περιέτεμε τὸν μαθητήν· καὶ οὐ μόνον ἑτέρους οὐ κωλύει, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς τοῦτο ἐργάζεται. Πάντα οὖν πρὸς τὸ συμφέρον ἑώρα, καὶ οὐδὲν ἁπλῶς ἐποίει. Καὶ τὸ θαυμαστὸν, ὅτι καὶ ἐπηγάγετο αὐτόν. *Διὰ τοὺς Ἰουδαίους,* φησὶ, *τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις.* Οὐκ ἂν γὰρ ἠνέσχοντο παρὰ ἀκροβύστου τὸν λόγον ἀκοῦσαι· καὶ τί; Ὅρα τὸ κατόρθωμα· περιέτεμεν, ἵνα περιτομὴν καθέλῃ, οὐ συνιστῶν τὴν περιτομήν, ἀλλὰ πρᾶγμα μέγιστον καὶ πᾶσιν ὁμοῦ τοῖς ἀποστόλοις καταθύμιον κατορθῶσαι βουλόμενος. Ἄνω γὰρ καὶ κάτω διέβαλ[λ]ον αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, ὡς πανταχοῦ τὸν νόμον ἀνατρέποντα, καὶ τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἀποστασίαν διδάσκοντα, καὶ σφόδρα πρὸς αὐτὸν ἀπεχθῶς διέκειντο. Ἐπεὶ οὖν τὸν Τιμόθεον εὗρε μαθητὴν ἐξ Ἑλλήνων πρὸς ὑπηρεσίαν αὐτοῦ ἐπιτήδειον, καὶ συνέκδημον ἔχειν αὐτὸν ἠβούλετο· διὰ τοὺς καταφρονοῦντας αὐτοῦ ἀσεβῶς, περιέτεμεν αὐτὸν, διὰ τῆς τοιαύτης κατασκευῆς ἑλκῦσαι τούτους πρὸς ἑαυτὸν βουλόμενος. Εἰ γὰρ ἦν Τιμόθεος ἀπερίτμητος, διδάσκαλος ὤν, πάντες ἂν ἀπεπήδησαν ἀπ' αὐτοῦ. Εἰ γὰρ τοσαύτη γέγονεν αὐτοῦ κατηγορία διὰ Τρόφιμον τὸν Ἐφέσιον ὃν ἐνόμιζον ὅτι Παῦλος εἰς τὸ ἱερὸν εἰσήγαγεν (ἐξ Ἑλλήνων δὲ ἦν οὗτος), τί ἄρα ἔπαθεν, εἰ Τιμόθεον ὄντα διδάσκαλον ἐξ ἀκροβύστων εἶχε σὺν αὐτῷ; Ὅρα δὲ αὐτὸν καὶ ἁγνισθέντα τῶν συναποστόλων τῇ γνώμῃ, καὶ ἐν τῷ ἱερῷ διαγγέλλοντα τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἁγνισμοῦ. Πάντα δὲ ἐποίει τῆς σωτηρίας τῶν Ἰουδαίων ἕνεκεν. Κύροι δέ τις καὶ τὸν Πέτρον ὑποκριθέντα Ἰουδαΐ-

A verbi gratia, Elias asper ac durus erat, Moyses lenis ac mitis. Ita nimirum etiam hic vehementior et acrior est Paulus, sed vide etiam sic non deesse illi mansuetudinem ac lenitatem. Ἤξίου, id est, volebat et censebat, inquit : neque enim ira scebatur, sed rogabat. Quid igitur ? inimici digressi sunt ? absit. Vides enim postea multas laudes Barnabæ tribui in epistolis a Paulo. Mihi etiam consensu dirempti ac separati esse videntur, et alter ad alterum dixisse, videlicet, Quandoquidem ego volo, tu vero non vis, ne pugnemus inter nos, partiamur inter nos loca, atque in diversas regiones abeamus. Itaque admodum alter alteri cedentes hoc faciebant. Hæc autem scripta sunt nobis pro exemplo, ne relabamur ac prosternamur : fieri enim non B potest, quin, cum homines simus, aliquando ira concitemur et exardescamus : sed concitatos animo mutari et mitigari oportet. Valde autem Marco profuit hæc pugna. Nam Pauli quidem acerbitas et asperitas illum ad sanitatem convertit : Barnabæ vero humanitas atque lenitas efficiebat, ne deinceps deficeret et officio suo deesset. Itaque pugnant quidem, sed lucrum ad unum finem tendit. Etenim cum videret Paulum malle discedere, admodum timuit, atque semetipsum damnavit, et Barnabam videns ita se tuentem, amplectentem ac vindicantem, valde eum dilexit. Et emendebatur et corrigebatur discipulus per pugnam atque dissensionem magistrorum. Tantum aberat ut scandalizaretur et C offenderetur. *Peragrabat autem Syriam et Ciliciam confirmans Ecclesias.* Non prius ad alias accedit civitates, quam illas, quæ verbum Dei perceperant, invisisset. Hoc item nos faciamus, primos primum instituamus, ne hi posterioribus obstaculo et impedimento **125** sint. *Et ecce discipulus quidam erat i lic nomine Timotheus filius Judææ.* Ac notandum est adeo contemptui Judæos habuisse legem, ut et Græcis sive gentilibus nuberent, et Græcas uxores ducerent. *Eumque cepit et circumcidit propter Judæos.* Operæ pretium est prudentiam Pauli vehementer admirari : qui toties pugnaverat de circumcisione, ac nihil non moverat atque tentaverat pro hoc negotio, quoad confecit, discipulum circumcidit : ac non solum non vetat ac prohibet alios, verum etiam ipse D hoc facit. In omnibus igitur utilitatem spectabat, ac nihil temere et absque causa faciebat : ac mirum est quod illum adducere potuit. *Propter Judæos,* inquit, *qui erant in illis locis.* Non enim sustinuissent ab eo, qui præputiatus esset, verbum Dei audire. Ac vide, quidnam hac re consecutus sit. Circumcidit, ut circumcisionem tolleret, non commendans circumcisionem, sed rem maximam, et omnibus simul apostolis gratam et acceptam efficere volens. Ubique enim Judæi illum calumniabantur, ut qui in omnibus locis legem Mosaicam subverteret, et eos qui de nationibus extraneis credidissent,

Variæ lectiones et notæ.

[59] παιδεύομεν, *erat.* [60] *Ier.* υἱὸς Ἰουδαίας. *Et alioqui locus mutilus esse videtur.*

Digitized by Google

defectionem a lege doceret, ac vehementer illis invisus erat. Quando igitur Timotheum invenerat discipulum de Græcis et gentibus conversum ad ministerium suum idoneum, et comitem eum peregrinationis habere volebat, propter eos qui impie sibi obtrectando negotium facessebant, eum circumcidit, hoc artificio illos trahere ad se volens. Nam si Timotheus incircumcisus fuisset, qui munere docendi fungeretur, omnes resiluissent ac defecissen ab illo. Nam si tantopere Paulus accusatus est propter Trophimum Ephesium, quem putabant ab illo in templum introductum fuisse : de Græcis autem ac gentilibus erat hic : quid tandem accidisset ei, si Timotheum, qui doctor esset, de præputiatis secum habuisset ? Vide item illum purificatum de sententia collegarum apostolorum, et in templo annuntiantem expletionem purificationis. Omnia autem faciebat propter salutem Judæorum. Posset item quis invenire Petrum quoque Judaismum simulasse; atque hæc apostolis nihil nocebant. Erat autem Judæis causa salutis et fidei in Christum initium, quod tales habebant doctores, qui legem, ut putabant, servarent.

A σμόν. Καὶ ταῦτα μὲν τοὺς ἀποστόλους ἔβλαπτον οὐδέν · ἐγίνετο δὲ τοῖς Ἰουδαίοις σωτηρίας ὑπόθεσις καὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἀρχή, ὅτι διδασκάλους εἶχον τοιούτους, ὡς ἐνόμιζον, φυλάττοντας τὸν νόμον.

VERS. 4. *Cum autem obirent civitates, tradebant eis servanda placita, quæ erant decreta ab apostolis et senioribus, qui erant in Jerusalem.*

B Ὡς δὲ διεπορεύοντο τὰς πόλεις, παρεδίδουν [61] αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ δόγματα, τὰ κεκριμένα [62] ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ.

VERS. 5. *Hac itaque ratione fiebat, ut Ecclesiæ confirmarentur fide, et numero quotidie crescerent.*

Αἱ μὲν οὖν Ἐκκλησίαι ἐστερεοῦντο τῇ πίστει, καὶ ἐπερίσσευον τῷ ἀριθμῷ καθημέραν.

VERS. 6. *Cum autem peragrassent Phrygiam et Gallicam regionem, vetiti a Spiritu sancto in Asia verbum Dei prædicare,*

Διελθόντες δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος [63] λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ,

126 VERS. 7. *Profecti in Mysiam, volebant per Bithyniam iter facere : sed non sivit eos Spiritus sanctus.*

Ἐλθόντες κατὰ τὴν Μυσίαν, ἐπειράζοντο [64] κατὰ τὴν Βιθυνίαν πορεύεσθαι· καὶ οὐκ εἴασεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα.

VERS. 8. *Itaque Mysiam prætergressi, devenerunt in Troadem.*

Παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν, κατέβησαν εἰς Τρωάδα.

VERS. 9. *Et visum noctu Paulo hujusmodi oblatum est : Vir quidam Macedo astabat, qui eum his verbis rogabat : Transi in Macedoniam, et succurre nobis.*

C Καὶ ὅραμα διὰ τῆς νυκτὸς ὤφθη τῷ Παύλῳ· Ἀνήρ τις ἦν Μακεδὼν ἑστὼς παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ λέγων· Διαβὰς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν.

VERS. 10. *Quod visum simul ac illi oblatum est, statim in Macedoniam proficisci studuimus, conjicientes nos a Domino accersi ut Evangelium illis traderemus.*

Ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς Μακεδονίαν [65], συμβιβάζοντες ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ Κύριος εὐαγγελίσασθαι αὐτοῖς.

VERS. 11. *Cum solvissemus igitur a Troade, recto cursu pervenimus in Samothracen, ac postridie Neapolin :*

Ἀναχθέντες οὖν ἀπὸ τῆς Τρωάδος, εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθρᾴκην· τῇ τε ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν,

VERS. 12. *Atque illinc Philippos, quæ prima regionis Macedoniæ civitas est colonia. Atque in illa urbe dies aliquot commorabamur.*

Ἐκεῖθέν τε εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς Μακεδονίας [66], πόλις κολώνεια. Ἦμεν δὲ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς

Tradebant eis servanda placita. Dogmata, id est placita, atque certas stabilesque sententias dicit, non illa mysteria, quibus certo Dei consilio atque dispositione Verbum Dei traditur incarnatum esse, sive carnem induisse : sed illa nempe, abstinendum esse ab iis, quæ simulacris essent immolata, a sanguine, a suffocato, a scortatione, quæ spectant ad regularis vitæ constitutionem. *Vetiti a Spiritu sancto in Asia verbum Dei prædicare.* Quare quidem vetiti sint non dicit, sed vetitos duntaxat eos esse ait, docens nos ut pareamus solummodo ac non quæramus, et ostendens illos multa etiam humano

D Παρεδίδουν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ δόγματα. Δόγματα λέγει, οὐ τὰ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας μυστήρια, ἀλλὰ τὸ ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων, καὶ αἵματος, καὶ πνικτοῦ, καὶ πορνείας, ἅπερ εἰς κανονικῆς ζωῆς ὁρᾷ διατύπωσιν. Κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ. Διὰ τί μὲν ἐκωλύθησαν, οὐ λέγει· ὅτι δὲ ἐκωλύθησαν, εἶπε· παιδεύων ἡμᾶς πείθεσθαι μόνον, καὶ μὴ ζητεῖν, καὶ δεικνὺς ὅτι πολλὰ καὶ ἀνθρωπίνως ἐποίουν. Ἐν τῇ Ἀσίᾳ καὶ Βιθυνίᾳ κωλύει τὸ Πνεῦμα λαλῆσαι τὸν λόγον τοὺς ἀποστόλους, προγινώσκον τὴν τῶν Πνευματομάχων αἵρεσιν κυριεύειν τῶν ἐκεῖσε. Καὶ ὅραμα διὰ τῆς νυκτὸς

Variæ lectiones et notæ.

[61] *In vetusto manuscripto est,* ἐπορεύετο τὰς πόλεις, παρεδίδου. [62] κεκρυμμένα, *erat.* [63] *In vulgatis est,* ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. [64] *In vulgatis est,* ἐπείραζον. [65] *In vulgatis est,* εἰς τὴν Μακεδονίαν. [66] *In vulgatis est,* τῆς Μακεδονίας πόλις, κολώνια.

Digitized by Google

ὤφθη τῷ Παύλῳ· Ἀνήρ τις Μακεδὼν, καὶ τὰ ἑξῆς. Οὐκέτι δι' ἀγγέλου, καθάπερ Φίλιππος [67], καθάπερ Κορνήλιος, ἀλλὰ δι' ὁράματος φαίνεται· ἐν τῷ, λοιπὸν ἀνθρωπινώτερον. Ἔνθα γὰρ εὔκολον τὸ πεισθῆναι, οὕτως· ἔνθα δὲ πολλὴ βία, θειότερον. Σημειωτέον ὅτι ἐν ταῖς πόλεσι ταύταις σὺν τῷ Παύλῳ ἦν ὁ Λουκᾶς, ἐξ ὧν καὶ τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ συμπαραλαμβάνει λέγων· *Ἐζητήσαμεν· εὐθυδρομήσαμεν· ἐξήλθομεν.*

A more fecisse. In Asia atque Bithynia Spiritus sanctus vetat apostolos verbum Dei prædicare, quod præsciret fore ut secta Πνευματομάχων, id est, Spiritus sancti hostium, in homines illarum regionum dominaretur. *Et visum noctu Paulo oblatum est: Vir quidam Macedo*, etc. Non jam amplius per angelum, quemadmodum Philippo, quemadmodum Cornelio accidit, sed per visum apparet deinceps more magis humano. Nam ubi ratio credendi facilis, hoc modo: ubi vero majore vi opus erat, more magis divino. Notandum est in his urbibus una cum Paulo fuisse Lucam, ex eo quod suam etiam personam una assumit, dum dicit: *Studuimus, recto cursu pervenimus, profecti sumus.*

Τῇ δὲ ἡμέρᾳ [68] *τῶν Σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ τὸν ποταμὸν, οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι. Καὶ καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς συνελθούσαις γυναιξί.*

Vers. 13. *Die autem Sabbatorum egressi sumus extra urbem ad amnem, ubi precatio fieri solebat, et cum consedissemus, loquebamur mulieribus, quæ convenerant.*

Καί τις γυνὴ, ὀνόματι Λυδία, πορφυροπῶλις [69] *πόλεως Θυατείρων, σεβομένη τὸν Θεὸν, ἤκουεν· ἧς ὁ Κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου.*

B Vers. 14. *Et mulier quædam nomine Lydia purpuraria civitatis Thyatirorum, Dei cultrix, Paulum loquentem audivit: cujus cor Dominus aperuit, ut attenderet ea quæ dicebantur a Paulo.*

127 Vers. 15. *Quæ postquam cum familia sua baptizata est, rogavit nos his verbis: Si existimatis me Domino fidelem esse, ingredimini in ædes meas, et mecum manete: et coegit nos.*

Ὡς δὲ ἐβαπτίσθη καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς, παρεκάλεσε λέγουσα· Εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ εἶναι, εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκόν μου, μείνατε· καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς.

Ad fluvium. Hoc magis idcirco fiebat, ut extra urbem ad flumen clam convenirent nimirum Dei cultores, quod propter infrequentiam Judæorum non esset synagoga. Non enim utique ubi synagoga erat solummodo, verum etiam foris tanquam locum quemdam certum ac secretum diligentes, Judæi, ut qui corporeis rebus magis addicti essent, precabantur, ac die Sabbatorum, quando etiam par erat turbam convenire. *Si judicastis me Domino fidelem esse.* Vide mulierem sapientiæ studiosam. Primum ipsa testata est se a Domino fuisse vocatam. Vide item animi demissionem. Mulier humilis erat hæc, et arte purpuraria, inquit, id est purpura tinctos pannos vendens. Ac non pudet historiographum artem ac quæstum adjicere. Non dixit autem, Si me magnam mulierem, si religiosam esse existimatis: sed, *Domino fidelem.* Si Domino, multo magis vobis. Non rogavit simpliciter, sed ipsorum arbitrio rem permisit, etsi vehementer urgebat.

Παρὰ τὸν ποταμόν. Μᾶλλον μὴ οὔσης ἐκεῖ συναγωγῆς διὰ τὸ σπάνιον, παρὰ τὸν ποταμὸν ἔξω τῆς πόλεως λάθρα συνήγοντο οἱ δῆθεν θεοσεβεῖς. Οὐ γὰρ δὴ ἔνθα συναγωγὴ ἦν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔξω ηὔχοντο, ὥσπερ τόπον τινὰ ἀφορίζοντες· ἅτε σωματικώτεροι ὄντες οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῶν Σαββάτων, ὅτε καὶ ὄχλον εἰκὸς συνελθεῖν. *Εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ.* Ὅρα φιλόσοφον γυναῖκα· πρῶτον αὐτὸ C ἐμαρτύρησε, τὸ τὸν Θεὸν καλέσαι αὐτήν. Ἴδε καὶ τὸ ἄτυφον· γυνὴ ταπεινὴ αὕτη, καὶ ἀπὸ τῆς τέχνης πορφυροπῶλις, φησί· τοῦτ' ἔστι πορφυρόβαφα πωλοῦσα. Καὶ οὐκ αἰσχύνεται τὰ ἐπιτηδεύματα ὁ ἱστοριογράφος. Οὐκ εἶπε δὲ, Εἰ μεγάλην γυναῖκα, εἰ εὐλαβῆ κεκρίκατε, ἀλλὰ, *πιστὴν τῷ Κυρίῳ.* Εἰ τῷ Κυρίῳ, πολλῷ μᾶλλον ὑμῖν. Οὐ παρεκάλεσεν ἁπλῶς, ἀλλ' αὐτοὺς ἀφῆκε κυρίους εἶναι, εἰ καὶ ἠνάγκασε σφοδρῶς.

Ἐγένετο δὲ πορευομένων ἡμῶν εἰς προσευχὴν, παιδίσκην τινὰ ἔχουσαν πνεῦμα Πύθωνος ἀπαντῆσαι ἡμῖν· ἥτις ἐργασίαν πολλὴν παρεῖχε τοῖς κυρίοις αὐτῆς μαντευομένη.

D Vers. 16. *Accidit autem nobis ad precationem euntibus ut ancillula quædam spiritu prædita Pythonis nobis obviam veniret, quæ dominis suis magnum quæstum præstabat divinando.*

Αὕτη κατακολουθήσασα τῷ Παύλῳ καὶ ἡμῖν, ἔκραξε [70] *λέγουσα· Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσὶν, οἵτινες καταγγέλλουσιν ἡμῖν ὁδὸν σωτηρίας.*

Vers. 17. *Hæc Paulum ac nos assectata clamabat ita: Isti homines servi summi Dei sunt, qui annuntiant nobis viam salutis.*

Τοῦτο δὲ ἐποίει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Διαπονηθεὶς δὲ ὁ Παῦλος καὶ ἐπιστρέψας, τῷ πνεύματι εἶπε· Παραγγέλλω σοι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐξελθεῖν ἀπ' αὐτῆς. Καὶ ἐξῆλθεν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ.

Vers. 18. *Atque hoc complures dies faciebat. Quod cum Paulus moleste tulisset, conversus spiritui dixit: Præcipio tibi per nomen Jesu Christi, ut exeas ab ista: et emigravit eadem hora.*

Variæ lectiones et notæ.

[67] Ισ. Φιλίππῳ, καὶ Κορνηλίῳ. [68] *In vulgatis est*, τῇ τε ἡμέρᾳ, *et paulo post*, παρὰ ποταμὸν, *absque articulo* τόν. [69] *In vulgatis est*, πορφυρόπωλις, *et paulo post*, ἤκουσεν. [70] *In vulgatis est*, ἔκραζε.

Digitized by Google

Vers. 19. *Conspicati autem domini ejus abiisse* A *spem quæstus sui, apprehensum Paulum et Silam traxerunt in forum ad magistratus,*

Vers. 20. *Cumque eos adduxissent ad prætores, dixerunt : Isti homines perturbant nostram urbem, cum sint Judæi.*

Vers. 21. *Et docent instituta, quæ non licet nobis suscipere, neque servare, qui sumus Romani.*

Spiritu prædita Pythonis. Quis est hic dæmon? Deus, inquit, Python, qui a loco ita dicebatur. Volebat autem tentationibus objicere. Atque aliter dicitur hæc Pythia, quæ mulier quædam erat, quæ sederet in tripode Apollinis diducens **128** crura : deinde sic malus spiritus qui ex infimo specu edebatur, ac per genitalia ejus subibat ac penetrabat, mulierem furore replere solebat. Atque illa crines solvens deinceps temulentorum atque bacchantium more furebat, et spumam ex ore emittebat ; atque ita quasi ebrietate correpta verba furiosa proferebat [a].

Ἰδόντες δὲ οἱ κύριοι αὐτῆς ὅτι ἐξῆλθεν ἡ ἐλπὶς τῆς ἐργασίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν, εἵλκυσαν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας·

Καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς στρατηγοῖς, εἶπον· Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν, Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες.

Καὶ καταγγέλλουσιν ἔθη, ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι, οὐδὲ ποιεῖν, Ῥωμαίοις οὖσιν.

Ἔχουσαν πνεῦμα Πύθωνος. Τίς οὗτός ἐστιν ὁ δαίμων ; Θεὸς, φησὶ, Πύθων, ἀπὸ τοῦ τόπου οὕτως [1] λεγόμενος. Ἐβούλετο δὲ εἰς πειρασμοὺς αὐτοὺς ἐμβαλεῖν. Καὶ ἄλλως λέγεται ἡ Πυθία αὕτη, γυνή τις οὖσα, ἐπικαθῆσθαι τῷ τρίποδι τοῦ Ἀπόλλωνος, διαιροῦσα τὰ σκέλη· εἶθ' οὕτως πνεῦμα πονηρὸν κάτωθεν ἀναδιδόμενον, καὶ διὰ τῶν γεννητικῶν αὐτῆς μορίων διαδυόμενον, πληροῦν τὴν γυναῖκα τῆς μανίας· καὶ ταύτην τὰς τρίχας λύουσαν, λοιπὸν βαχχεύεσθαί τε καὶ ἀφρὸν ἐκ τοῦ στόματος ἀφιέναι· καὶ οὕτως ἐν παροινίᾳ γινομένην, τὰ τῆς μανίας φθέγγεσθαι ῥήματα.

B

Variæ lectiones et notæ.

[1] *Isc.* οὕτως.

Scholion Laurentii Siphani.

[a] Operæ pretium me facturum esse putavi, si ad locum hunc diligentius explicandum ac melius intelligendum, nonnulla adjecerim ex Cicerone, Justino, Strabone et Diodoro Siculo collecta. Dæmon igitur iste apud gentiles alias Pythius, alias Delphicus Apollo vocabatur a Delphis, populo et civitate Phocidis, quæ alio nomine a Græcis ἡ Πυθὼ, et non nunquam ἡ Πυθὼν dicebatur. Ipse quoque dæmon ἡ Πύθων, ipsa mulier per quam oracula reddebat ἡ Πυθία et aliquando a poetis ἡ Πύθων, qui eo dæmone correpti instinctu illius futura præcinebant Πυθωνικοὶ, ludi quoque ac dies festi illic celebrari consueti. τὰ Πύθια appellabantur ἀπὸ τοῦ πυθέσθαι, id est, a sciscitando, quod in eo loco sciscitari, hoc est, consulere de futuris rebus homines dæmonem illum solerent. Nam quæ traduntur de Pythone dracone ab Apolline illic interfecto, fabulæ sunt, etiam ab ethnicis sanis certe scriptoribus irrisæ. Fuit in australi latere Parnassi montis locus in rupe undique impendenti, theatri forma, in vertice habens oppidum et templum cum oraculo, explens in circuitu stadia sexdecim, cui imminet Lycoria, in quo loco supra templum prius Delphi (ita populus et locus appellabatur) sedes habuerunt : sed postea juxta ipsum templum et circa fontem Castalium ipsa frequentia hominum, qui ad famam oraculi undique confluentes in eo saxo consederunt, civitatem effecit. Templum civitatemque non mare, sed præcipitia, nec manufacta, sed naturalia præsidia defendebant. Media saxi rupes in theatri formam, ut dictum est, recessit. Quamobrem et hominum clamor et quando accidit, tubarum sonus personantibus et resonantibus inter se rupibus, multiplex audiri, ampliorque quam editur, reddi solet : quæ res majorem majestatis terrorem ignaris rei et admiratione stupentibus plerumque affert. In hoc rupis anfractu media ferme montis altitudine planitiem exiguam fuisse aiunt, atque in ea profundum terræ foramen ac specum in ima parte concavum, sed ore non admodum lato : ex quo frigidus spiritus quodam quasi vento in sublime expulsus mentes hominum in furorem et vecordiam vertebat, impletasque dæmone responsa consulentibus dare cogebat. Cæterum fama obtinuit oraculum ipsum a capris inventum esse hoc modo : Nam cum in eo loco, ubi postea templi ἄδυτον fuit, terræ hiatus pateret, circumque eum pascentes capræ errarent, sæpe accidit ut ad cavernam illam capræ quædam propius accedentes et introspicientes miris quibusdam exsultationibus et voce prius eis insueta pastori suo admirationem concitarent, adeo ut et ipse spectatum ejus loci situm accesserit. Quo facto illum (quod et capris acciderat) perturbatio ingens invasit, ut illæ ea propemodum quæ divino furore correptis accidunt, paterentur; hic vero præterea futura quoque prædiceret. Qua commotione mentis quæ ad hiatum propius accedentibus oboriretur, apud homines illius regionis divulgata, complures illo tentandi gratia conveniebant, ac quicunque proprius accesserant, divino spiritu corripiebantur. Itaque re in admirationem versa, creditum est terrestre illud oraculum esse, et aliquandiu observatum ut consulturi de rebus suis ad hiatum illum se conferrent, et alter alteri responsa redderent. Sed cum multi furore correpti in præceps desilirent et interirent, qui eum locum tenebant, ne quisquam posthac ibi periclitaretur, instituerunt, ut femina vates ad omnium usum deligeretur, a qua prædictiones acciperentur, eique machina exstrueretur, in qua tuto tum divinitus afflari, tum consulentibus respondere posset; atque ea machina, quod tribus futuris sustinebatur, τρίπους est appellata. Illuc igitur Pythia ascendens excepto spiritu oracula reddebat tum ligata tum soluta oratione; sed ea, quæ soluta oratione reddiderat, versibus illigabantur a poetis quibusdam templi ministris. Vide Strabon. lib. IX, Justinum lib. XXIV, Diodorum item Siculum lib. XVI, ubi res gestas sexti anni regni Philippi Macedonis describit. Porro furorem divinum atque perturbationem Pythiarum et Sibyllarum pulchre describit Virgilius in sexto *Æneidos* his versibus :

Ventum erat ad limen, cum virgo poscere fata
Tempus, ait, Deus, ecce Deus. Cui talia fanti
Ante fores, subito non vultus, non color unus,
Non comptæ mansere comæ ; sed pectus anhelum

C

D

Digitized by Google

Οὗτοι οι ανθρωποι, δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν. Ὦ μιαρὲ, εἰ οἶδας ὅτι ὁδὸν σωτηρίας καταγγέλλουσι, τί μὴ ἐξίστασαι ἐκείνων; *Διαπονηθεὶς δὲ ὁ Παῦλος.* Ἀντὶ τοῦ, κινηθεὶς καὶ δηχθείς· καὶ ἀληθῆ λέγουσαν ἐπιστομίσας αὐτὴν, διδάσκων ἡμᾶς μηδὲ τῇ ἀληθείᾳ συνηγορεῖν προσποιουμένους δέχεσθαι δαίμονας· ἀλλὰ πᾶσαν αὐτοῖς ἀποτειχίζειν πλάνης ὁδὸν, καὶ ἀποφράττειν πρὸς τὰ παρ' αὐτῶν πάντα τὴν ἀκοήν. Εἰ γὰρ προσήκατο αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν ὁ Παῦλος, πολλοὺς ἂν τῶν πιστῶν ἠπάτησε Τὸ μὲν οὖν πρῶτον οὐ προσήκατο, ἀλλὰ διέπτυσεν, οὐ βουλόμενος ἑαυτὸν ἐπιῤῥίπτειν τοῖς σημείοις· ὡς δὲ ἐπέμενε, τότε ἐκέλευσεν αὐτὸν ἐξιέναι. Ὁ μὲν οὖν δαίμων κακούργως ἐποίει· οὗτος δὲ συνετῶς. *Ἰδόντες δὲ οἱ κύριοι αὐτῆς ὅτι ἐξῆλθεν ἡ ἐλπὶς τῆς ἐργασίας αὐτῶν.* Πανταχοῦ τὰ χρήματα αἴτια τῶν κακῶν. Ἐβουλεύοντο δαιμονᾶν τὸ κοράσιον, ὥστε χρηματίζεσθαι. Ὅρα ὅτι οὐδὲ τῷ δαίμονι αὐτοὺς προσέχοντας, ἀλλὰ πρὸς ἓν ὁρῶντας, τὴν φιλαργυρίαν. Ἐκεῖνος ἔλεγεν, ὅτι *Δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσὶν·* αὐτοὶ δὲ, ὅτι *Ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν.* Ἐκεῖνος ἔλεγεν, ὅτι *Καταγγέλλουσιν ἡμῖν ὁδὸν σωτηρίας·* οὗτοι, ὅτι *Παραδιδόασιν ἡμῖν ἔθη, ἃ οὐκ ἔξεστι παραδέχεσθαι.*

Καὶ συνεπέστη ὁ ὄχλος κατ' αὐτῶν, καὶ οἱ στρατηγοὶ περιῤῥήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια, ἐκέλευον ῥαβδίζειν.

Πολλάς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγὰς, ἔβαλον εἰς φυλακὴν, παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς.

Ὃς παραγγελίαν τοιαύτην εἰληφὼς, ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακὴν, καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον.

Κατὰ δὲ [12] *τὸ μεσονύκτιον Παῦλος καὶ Σίλας προσευχόμενοι, ὕμνουν τὸν Θεόν· ἐπηκροῶντο δὲ αὐτῶν οἱ δέσμιοι.*

Ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐτέτετο μέγας, ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμωτηρίου· ἀνεῴχθησάν τε παραχρῆμα αἱ θύραι πᾶσαι, καὶ πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέθη.

Ἔξυπνος δὲ γενόμενος ὁ δεσμοφύλαξ, καὶ ἰδὼν ἀνεῳγμένας τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, σπασάμενος μάχαιραν, ἔμελλεν ἑαυτὸν ἀναιρεῖν, νομίζων ἐκπεφευγέναι τοὺς δεσμίους.

Ἐφώνησε δὲ φωνῇ μεγάλῃ [13] *Παῦλος, λέγων· Μηδὲν πράξῃς σεαυτῷ κακόν· ἅπαντες γάρ ἐσμεν ἐνθάδε.*

A *Isti homines summi Dei servi sunt.* O impure, si nosti illos viam salutis annuntiare, cur non abscedis ab illis? *Quod cum Paulus moleste tulisset.* Pro eo quod est, cum motus esset, cum ea res illum momordisset; atque etiam vera dicentem eam repressit, docens, nos ne veritati quidem patrocinari simulantes dæmones admittere, sed omnem illis fraudis auditum præcludere, et ad omnia quæ ab illis dicuntur, aures obturare debere. Nam si admisisset atque probasset ejus testimonium Paulus, multos fideles decepisset. Ac, primum quidem non admisit, sed respuit; non enim volebat sese projicere signis, sed ut perseverabat, tum jussit illum emigrare. Ac dæmon quidem malitiosa faciebat: hic vero prudenter. *Conspicati autem domini ejus*
B *abiisse spem quæstus sui.* Ubique pecuniæ sunt causa malorum. Volebant puellam dæmone correptam **129** esse ut quæstum faceret, ac pecuniam conficeret. Vide illos ne dæmonem quidem curantes atque morantes, sed unum duntaxat, nempe pecuniæ studium et avaritiam spectantes. Ille dicebat: *Servi summi Dei sunt;* hi vero: *Perturbant nostram urbem.* Ille dicebat: *Annuntiant nobis viam salutis;* isti: *Tradunt nobis consuetudines, quæ non licet suscipere.*

Vers. 22. *Et plebs una coorta est adversus illos, ac prætores scissis vestibus suis jusserunt eos virgis cædi*

Vers. 23. *Cumque multas plagas illis inflixissent, conjecerunt eos in carcerem, carceris custodi man-*
C *dantes ut diligenter eos et caute asservaret.*

Vers. 24. *Qui accepto tali mandato conjecit eos in carcerem interiorem, ac pedes illorum ligno constrinxit.*

Vers. 25. *Sed circiter mediam noctem Paulus et Silas precantes Deum collaudabant, atque exaudiebant illos vincti.*

Vers. 26. *Repente autem tantus exstitit terræ motus, ut fundamenta carceris concuterentur: apertæque sunt extemplo omnes januæ, et omnium vincula soluta sunt.*

Vers. 27. *Experrectus autem custos carceris, et conspicatus ostia carceris aperta, stricto gladio seipsum erat interfecturus, quia putabat aufugisse*
D *vinctos:*

Vers. 28. *Sed Paulus alta voce clamavit dicens: Ne quid tibimetipsi mali facias. Omnes enim hic sumus.*

Variæ lectiones et notæ.

[12] δὲ, *desideratur in manuscripto.* [13] *In vulgatis adjectus est articulus* ὁ, *et paulo post,* ἅπαντες γάρ ἐσμεν.

Et rabie fera corda tument, majorque videri,
Nec mortale sonans, afflata est numine quando
Jam propiore Dei.

Et paulo post:

At Phœbi nondum patiens immanis in antro
Bacchatur vates, magnum si pectore possit
Excussisse deum: tanto magis ille fatigat,
Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.

Sciendum est autem non apostolorum modo temporibus, verum etiam longe ante Christi adventum, Apollinem Pythium oracula Delphis edere desiisse; quemadmodum Cicero scribit in libris *De divinatione.* Postquam enim homines multa oracula reddita esse senserunt, quorum prædictis eventus non responderent, multa ambigua, multa adeo obscura, ut interpretatione egerent; paulatim auctoritas oraculorum contemni cœpit, et dæmones specus suos relinquere, et alia hospitia quærere coacti sunt.

Digitized by Google

VERS. 29. *Tum ille, cum lumen postulasset, intro prosilit, et tremore correptus, procumbit Paulo et Silæ ad pedes.*

VERS. 30. *Ac foras productis dicebat : Domini, quid me facere oportet, ut salvus sim ?*

VERS. 31. *Atque illi dixerunt : Crede in Dominum Jesum Christum, et salvus eris tu et familia tua.*

VERS. 32. *Et locuti sunt illi verbum Domini, et omnibus qui erant in ædibus ejus.*

VERS. 33. *Et cum cepisset eos in illa hora noctis, abluit a verberibus et plagis ; et baptizatus est ipse, et omnes domestici ejus et familiares extemplo.*

VERS. 34. *Cumque subduxisset eos in domum suam, apposuit illis mensam , ac lætatus est, quod cum tota familia sua Deo credidisset.*

Et plebs una coorta est adversus illos. Miracula atque doctrina Pauli opus erant : periculorum autem Silas quoque **130** particeps et socius est. Scito dæmones quoque scire Deum summum esse Jesum qui crucifixus est. Hujus igitur servus cum esset Paulus, affirmabat dicens : *Paulus servus Jesu Christi. Repente autem tantus exstitit terræ motus.* Terræ motus exstitit, ut ille expergisceretur. Januæ autem apertæ sunt, ut admiraretur id quod acciderat : sed hæc, nempe ostia aperta, vincti non videbant. Nam profecto fuga sibi consuluissent universi : sed ne videretur casu factus esse terræ motus, accidit præterea ut etiam januæ aperirentur, quæ res terræ motum illum testaretur. *Crede in Dominum, et salvus eris tu et familia tua.* Ne cum in carcere quidem esset, Paulus quiescebat : sed etiam illic carceris custodem in suam sententiam perduxit, atque præclaram illam captivitatem confecit. *Et cum cepisset eos in illa hora noctis, abluit illos a verberibus.* Illos quidem a verberibus lavit : ipse vero a peccatis ablutus est. *Ac lætatus est quod cum tota familia sua Deo credidisset.* Quanquam nihil erat, præterquam verba duntaxat ac bona spes.

VERS. 35. *Cæterum ubi diluxit, prætores miserunt lictores, qui dicerent : Dimitte homines istos.*

VERS. 36. *Et custos carceris detulit hæc verba ad Paulum, nempe, Prætores miserunt, qui juberent vos dimitti : nunc igitur egredimini, et salvi abite.*

VERS. 37. *Sed Paulus dicebat ad eos : Cæsos nos publice indemnatos, qui sumus cives Romani, conjecerunt in carcerem, et nunc clam nos ejiciunt ? Non ita : quin veniant ipsi, et nos educant.*

VERS. 38. *Renuntiaverunt autem lictores prætoribus verba hæc. Qui cum audivissent illos esse cives Romanos, territi sunt.*

A Αἰτήσας δὲ φῶτα, εἰσεπήδησε· καὶ ἔντρομος γενόμενος, προσέπεσε τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ.

Καὶ προαγαγὼν [74] αὐτοὺς ἔξω, ἔφη· Κύριοι, τί με δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ ;

Οἱ δὲ εἶπον· Πίστευσον ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν [75], καὶ σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκός σου.

Καὶ ἐλάλησαν [76] αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

Καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τῆς νυκτὸς, ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν, καὶ ἐβαπτίσθη αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ πάντες παραχρῆμα.

Ἀναγαγών τε αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, παρέθηκε τράπεζαν· καὶ ἠγαλλιᾶτο παντοκὶ πε-
B πιστευκὼς τῷ Θεῷ.

Καὶ συνεπέστη ὁ ὄχλος κατ' αὐτῶν. Τὰ θαύματα καὶ τὴν διδασκαλίαν ὁ Παῦλος εἰργάσατο· τῶν κινδύνων δὲ καὶ ὁ Σίλας κοινωνεῖ. Γνῶθι ὅτι καὶ δαίμονες ἴσασι Θεὸν ὕψιστον ὄντα Ἰησοῦν τὸν ἐσταυρωμένον. Τούτου οὖν δοῦλος ὑπάρχων ὁ Παῦλος, διεβεβαιοῦτο λέγων· *Παῦλος δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ.* — *Ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐγένετο μέγας.* Θ σεισμὸς ἐγένετο, ὥστε ἀφυπνισθῆναι ἐκεῖνον· αἱ θύραι δὲ ἀνεῴχθησαν, ὥστε θαυμάσαι τὸ γεγονός. Ταῦτα δὲ οἱ δεσμῶται οὐχ ἑώρων· ἦ γὰρ ἂν ἔφυγον ἅπαντες. Ἵνα δὲ μὴ ζόξῃ ἀπὸ ταυτομάτου γεγενῆσθαι σεισμὸς, ἐπηκολούθησε καὶ τὸ ἀνοιχθῆναι τὰς θύρας ἐκείνῳ μαρτυροῦν. *Πίστευσον ἐπὶ τὸν*
C *Κύριον, καὶ σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκός σου.* Οὐδὲ ἐν δεσμωτηρίῳ ὢν, ἡσυχάζει Παῦλος· ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ τὸν δεσμοφύλακα ἦγε πρὸς ἑαυτὸν, τὴν καλὴν ταύτην αἰχμαλωσίαν ἐργασάμενος. *Καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τῆς νυκτὸς, ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν.* Ἐκεῖνος [77] μὲν ἀπὸ τῶν πληγῶν ἔλουσεν· αὐτὸς δὲ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ἐλούσθη. *Καὶ ἠγαλλιάσατο παντοκὶ πεπιστευκὼς τῷ Θεῷ.* Καίτοι οὐδὲν ἦν, ἀλλὰ ῥήματα μόνον καὶ ἐλπίδες χρησταί.

Ἡμέρας δὲ γενομένης, ἀπέστειλαν οἱ στρατηγοὶ τοὺς ῥαβδούχους λέγοντες· *Ἀπόλυσον τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους.*

Ἀπήγγειλε δὲ ὁ δεσμοφύλαξ τοὺς λόγους τούτους πρὸς τὸν Παῦλον, ὅτι Ἀπεστάλκασιν οἱ
D στρατηγοὶ, ἵνα ἀπολυθῆτε· νῦν οὖν ἐξελθόντες, πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ.

Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη πρὸς αὐτούς· Δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ, ἀκατακρίτους [78], ἀνθρώπους Ῥωμαίους ὑπάρχοντας, ἔβαλον εἰς φυλακὴν, καὶ νῦν λάθρα ἡμᾶς ἐκβάλλουσιν ; Οὐ γάρ· ἀλλὰ ἐλθόντες αὐτοὶ, ἡμᾶς [79] ἐξαγαγέτωσαν.

Ἀνήγγειλαν δὲ τοῖς στρατηγοῖς οἱ ῥαβδοῦχοι τὰ ῥήματα ταῦτα. Καὶ ἐφοβήθησαν, ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσι.

Variæ lectiones et notæ.

[74] *In manuscripto est,* προσαγαγών. [75] *In vulgat.* Χριστὸν, *desideratur.* [76] *In manuscripto est,* ἐλάλησεν. [77] *Isc.* ἐκείνους. [78] κατακοίτους, *erat.* [79] *In vulgatis desideratur,* ἡμᾶς.

Digitized by Google

Καὶ ἐλθόντες, παρεκάλεσαν αὐτοὺς, καὶ ἐξ- A *αγαγόντες ἠρώτων ἐξελθεῖν τῆς πόλεως.*

Ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς, εἰσῆλθον πρὸς τὴν Λυδίαν [80], *καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφοὺς, παρεκάλεσαν αὐτοὺς, καὶ ἐξῆλθον.*

Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη πρὸς αὐτούς. Καὶ τῶν στρατηγῶν δηλωσάντων, ὁ Παῦλος οὐκ ἐξέρχεται· ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν Λυδίαν καὶ τοὺς ἄλλους, φοβεῖ αὐτοὺς, ἵνα μὴ νομισθῶσιν διότι ἠξίωσέ [81] τις ἀπολελῦσθαι. Ἐγκλημα δὲ ἐπῆγεν, ὅτι καὶ Ῥωμαίους, καὶ ἀκατακρίτους, καὶ δημοσίᾳ. Ὁρᾷς ὅτι καὶ ἀνθρώπινα κατεσκεύαζον πολλά; Ταῦτα δὲ εἶπεν ἵνα μὴ δόξῃ ὡς κατάδικος ἀπολύεσθαι καὶ ὡς ἡμαρτηκώς. Οὗτος [82] δὲ ὁ δεσμοφύλαξ οὗτός ἐστιν ὁ Στεφανᾶς ὃν μνημονεύει Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους πρώτῃ Ἐπιστολῇ, *Ἐβάπτισα*, λέγων, *καὶ τὸν Στεφανᾶ οἶκον.* — *Καὶ ἐξελθόντες ἐκ τῆς φυλακῆς, εἰσῆλθον πρὸς τὴν Λυδίαν· καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφοὺς, παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξῆλθον.* Οὐ γὰρ ἔδει τὴν ξενοδόχον ἀφεῖναι ἐν ἀγῶνι καὶ μερίμνῃ· καὶ οὐκ ἠνέσχοντο δὲ ἐκδημῆσαι, καὶ ταῦτα παρὰ τῶν στρατηγῶν κατασπευδόμενοι, εἰ μὴ εἰσῆλθον πρὸς τὴν εὐτελῆ γυναῖκα, καὶ τοὺς λοιποὺς οὓς ἀδελφοὺς ἐκάλουν. Ὢ πόσην ἀτυφίαν εἶχον καὶ ἀγάπην!

ΚΕΦΑΛ. ΙΖ'.

Διοδεύσαντες δὲ τὴν Ἀμφίπολιν καὶ Ἀπολλωνίαν ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν ἡ Συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων.

Κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ Παύλῳ, εἰσῆλθε πρὸς αὐτοὺς, καὶ ἐπὶ Σάββατα τρία διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν Γραφῶν.

Διανοίγων καὶ παρατιθέμενος ὅτι τὸν Χριστὸν ἔδει παθεῖν καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, καὶ ὅτι Οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς Ἰησοῦς, ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

Καί τινες ἐξ αὐτῶν ἐπείσθησαν, καὶ προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ, τῶν τε σεβομένων Ἑλλήνων [83] *πολὺ πλῆθος, γυναικῶν τε καὶ πρώτων οὐκ ὀλίγαι.*

Προσλαβόμενοι δὲ οἱ Ἰουδαῖοι ἀπειθοῦντες τῶν ἀγοραίων τινὰς [84] *ἄνδρας πονηροὺς καὶ ὀχλοποιήσαντες, ἐθορύβουν τὴν πόλιν· ἐπιστάντες τε τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἰάσονος* [85], *ἐζήτουν αὐτοὺς* [86] *ἀγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον.*

Μὴ εὑρόντες δὲ αὐτοὺς, ἔσυρον τὸν Ἰάσονα, καί τινας ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας [87], *βοῶντες, ὅτι Οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες, οὗτοι καὶ ἐνθάδε* [88] *πάρεισιν.*

Οὓς ὑποδέδεκται [89] *Ἰάσων· καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος πράσσουσι, βασιλέα λέγοντες ἕτερον εἶναι Ἰησοῦν.*

Vers. 39. *Et venerunt ac deprecati sunt eos, et eductos rogarunt ut exirent ex civitate.*

Vers. 40. *Egressi igitur ex carcere, diverterunt ad Lydiam, cumque vidissent fratres, consolati sunt eos ac discesserunt.*

Sed Paulus dicebat ad eos, etc. Etsi prætores mandarant, Paulus tamen non egreditur, sed tum propter Lydiam, tum propter reliquos fratres terret illos, ne existimarentur idcirco dimissi esse, quod aliquo deprecatore usi essent. Atque etiam crimen intentat illis quod et cives Romanos, et indemnatos, et publice verberassent. Videsne illos etiam humano more multa struxisse atque molitos esse? Hæc autem dixit, ne videretur dimitti tanquam condemnatus, et tanquam **131** maleficus. Porro carceris hic custos est Stephanas, cujus mentionem B facit Paulus in prima ad Corinthios epistola, ubi dicit: *Baptizavi etiam Stephanæ familiam. Et egressi ex carcere, introierunt ad Lydiam, et visis fratribus consolati sunt eos, ac discesserunt.* Non enim oportebat eam, a qua hospitio excepti erant, relinquere in sollicitudine et ærumna. Atque etiam discedere noluerunt etsi a prætoribus urgebantur, nisi introiissent ad vilem mulierem, et ad reliquos quos fratres vocabant. O quanta prædiți erant animi demissione atque charitate!

CAPUT XVII.

Vers. 1. *Cum transissent autem Amphipolin et Apolloniam, venerunt Thessalonicam, ubi erat synagoga* C *Judæorum.*

Vers. 2. *Ac pro consuetudine sua Paulus introivit ad illos, et ad Sabbata tria sermocinabatur eis ex Scriptis,*

Vers. 3. *Aperiens et exponens, ut oportuerit Christum affici supplicio et a mortuis resurgere. Et hic est, inquit, Christus Jesus, quem ego annuntio vobis.*

Vers. 4. *Et nonnulli ex illis crediderunt et se ad Paulum atque Silam aggregaverunt, et religiosorum Græcorum multitudo magna, mulieresque primariæ non paucæ.*

Vers. 5. *At Judæi qui non crediderant, æmulatione commoti, assumpserunt nonnullos circumforaneos homines improbos, et grege facto, civitatem excitato* D *tumultu perturbabant: et adorti ædes Jasonis, conabantur eos ad plebem producere.*

Vers. 6. *Sed ut eos non invenerunt, trahebant Jasonem et nonnullos fratres ad rectores civitatis, clamantes: Hi, qui orbem terrarum concitarunt ac perturbaverunt, etiam hic adsunt,*

Vers. 7. *Quos hospitio excepit Jason. Atque isti omnes faciunt adversus Cæsaris decreta, dum dicunt alium esse regem Jesum.*

Variæ lectiones et notæ.

[80] *In vulgatis est*, εἰς τὴν Λυδίαν. [81] *Isc.* ἀξιώσαντός τινος, ἢ διότι ἠξίωσε τις. [82] *Videtur alterum* οὗτος *redundare.* [83] *In manuscripto desideratur*, Ἑλλήνων. [84] *In vulgatis est*, τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι. Ζηλώσαντες δὲ οἱ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι, καὶ προσλαβόμενοι τῶν ἀγοραίων τινάς. [85] *In vulgatis desideratur*, τοῦ, *ante* Ἰάσονος. [86] αὐτοῖς, *erat.* [87] *In manuscripto et hic, et paulo post est*, πολιπάρχους. [88] *In vulgatis est*, ἀναστατώσαντες οὗτοι, καὶ ἐνθάδε. [89] ὑποδέδεικται, *erat.*

Digitized by Google

VERS. 8. *Quibus auditis multitudinem et rectores civitatis perturbarunt :*

VERS. 9. *Et cum satis accepissent ab Jasone et reliquis, dimiserunt eos.*

Cum transissent autem Amphipolin. Parva quidem oppida prætereunt, et ad magnas urbes festinant, quod illinc ad finitimos verbum Dei dimanaturum esset. *Venerunt Thessalonicam, ubi erat synagoga Judæorum.* Quanquam dixerat : *Convertimus nos ad nationes externas,* non tamen deserebat hos : ingenti namque eorum desiderio tenebatur. *Disserebat autem ex Scripturis, patefaciens et* **132** *exponens, ut Christum oportuisset affici supplicio et a mortuis resurgere.* Ante omnia prædicat passionem atque supplicium Christi : noverat enim hoc esse salutare. *Et religiosorum Græcorum ingens multitudo.* Religiosos Græcos dicit eos, qui ex Judæis quidem erant, propterea quod legem servabant, sed Græce loquebantur, aut eos, qui de Græcis et gentilibus erant proselyti, et ascititii Judaicæque sectæ. *Et hi omnes faciunt adversus Cæsaris decreta, dum dicunt alium esse regem Jesum.* Et horum majores hoc crimini dabant Jesu, dum dicebant illum regem sese vocare. Verumtamen illi habere potuissent aliquam, ut apparet, rationem, qua fidem deciperentur, propterea quod vivebat is qui accusabatur. Sed hi quodnam habebant refugium mendacii atque prætextum, dum dicebant : Jesum annuntiant regem, qui, ut ipsi putabant, mortuus erat, qui nunquam regibus terræ, ut quem prorsus non comparere videbant, poterat esse formidolosus ?

VERS. 10. *At fratres statim noctu Paulum et Silam Berræam emiserunt : quo cum venissent, in synagogam Judæorum se contulerunt.*

VERS. 11. *Hi autem erant generosiores, quam illi qui erant Thessalonicæ : quippe qui verbum Dei amplexi sunt cum summa animi promptitudine et alacritate, quotidie scrutantes Scripturas an hæc ita essent.*

VERS. 12. *Ac multi quidem eorum crediderunt, et Græcarum mulierum honestarum et virorum non pauci.*

VERS. 13. *Sed ut resciverunt Thessalonicenses Judæi etiam Berrææ verbum Dei annuntiatum esse a Paulo, illuc quoque venerunt turbas et multitudines concitatum.*

VERS. 14. *Tum vero fratres Paulum statim emiserunt, ut ad mare usque se conferret : sed Silas et Timotheus illic remanserunt.*

VERS. 15. *At illi qui Paulum producebant, duxerunt eum usque Athenas, et accepto mandato ad Silam et Timotheum ut quam celerrime venirent ad illum, discesserunt.*

A Ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχους, ἀκούσαντας [90] ταῦτα.

Καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν, ἀπέλυσαν αὐτούς.

Διοδεύσαντες δὲ τὴν Ἀμφίπολιν καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν. Τὰς μὲν μικρὰς παρατρέχουσι πόλεις· ἐπὶ δὲ τὰς μείζους ἐπείγονται, ἐκεῖθεν μέλλοντος τοῦ λόγου διέρχεσθαι εἰς τὰς πλησίον· Ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν ἡ συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων. Καίτοι εἰπών, Στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη, οὐκ ἠφίει τούτους· πολὺν γὰρ εἶχε περὶ αὐτοὺς πόθον. Διελέγετο δὲ ἀπὸ τῶν Γραφῶν [91] καὶ παρατιθέμενος ὅτι τὸν Χριστὸν ἔδει παθεῖν καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν. Πρὸ πάντων τὸ πάθος κηρύττει· ἤδει γὰρ τοῦτο σωτήριον. Τῶν τε σεβομένων B Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος. Σεβομένους Ἕλληνας [92], τοὺς ἐξ Ἰουδαίων μὲν ὄντας, Ἑλληνιστὶ δὲ φθεγγομένους διὰ τὸ φυλάττειν τὸν νόμον· ἢ τοὺς ἐξ Ἑλλήνων προσηλύτους, καὶ Ἰουδαίων ὑπάρχοντας. Καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν ἐγμάτων Καίσαρος πράσσουσι, βασιλέα λέγοντες ἕτερον εἶναι Ἰησοῦν. Καὶ οἱ τούτων πατέρες οὕτω κατηγόρουν τοῦ Ἰησοῦ, λέγοντες, ὅτι βασιλέα ἑαυτὸν καλεῖ. Πλὴν ἐκεῖνοι κἂν εἶχόν τινα κατὰ τὸ φαινόμενον εὐεξαπάτητον λόγον, διότι ἔζη ὁ κατηγορούμενος· οὗτοι δὲ ποίαν εἶχον ἀποφυγὴν τοῦ ψεύδους, λέγοντες, ὅτι Ἰησοῦν καταγγέλλοντες βασιλέα, τὸν κατ' αὐτοὺς ἀποθανόντα, περὶ οὗ οὐδέποτε εἶχον οἱ ἐπὶ τῆς γῆς βασιλεῖς φοβηθῆναι, μὴ ὁρῶντες αὐτὸν ὅλως φαινόμενον ; C

Οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ τῆς νυκτὸς ἐξέπεμψαν τόν τε Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν εἰς Βέρροιαν· οἵτινες παραγενόμενοι, εἰς τὴν συναγωγὴν ἀπῆσαν τῶν Ἰουδαίων.

Οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας, τὸ καθημέραν ἀνακρίνοντες τὰς Γραφὰς, εἰ ἔχει ταῦτα οὕτως.

Πολλοὶ μὲν οὖν [93] ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν, καὶ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων, καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγων.

D Ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι, ὅτι καὶ ἐν τῇ Βερροίᾳ κατηγγέλη [94] ὑπὸ τοῦ Παύλου ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἦλθον κἀκεῖ σαλεύοντες τοὺς ὄχλους.

Εὐθέως δὲ τότε τὸν Παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελφοὶ, πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν· ὑπέμενον δὲ τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ.

Οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον αὐτὸν ἕως Ἀθηνῶν, καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν Σίλαν καὶ Τιμόθεον ἵνα ὡς τάχιστα ἔλθωσι πρὸς αὐτὸν, ἐξῆσαν.

Variæ lectiones et notæ.

[90] *In vulgatis est,* ἀκούοντας. [91] *Videtur desiderari dictio* διανοίγων. [92] *Locus corruptus et mutilus videtur.* [93] οὖν, *desideratur in manuscripto.* [94] κατηγγέλλει, *erat.*

Digitized by Google

Τὸ, *Εὐγενέστεροι*, ἀντὶ τοῦ, ἐπιεικέστεροι. Τὸ δὲ, *Καθημέραν ἀνακρίνοντες τὰς Γραφὰς, εἰ ἔχει ταῦτα οὕτως.* Οὐχ ὡς ἄπιστοι ἀνεζήτουν (ἤδη γὰρ ἦσαν πεπιστευκότες), ἀλλ' ὡς ἄμοιροι τῆς τῶν προφητῶν παραδόσεως· ὅπου γε μᾶλλον διὰ τούτου πιστότεροι ἐγίνοντο, ἐρευνῶντες τὰς Γραφὰς, καὶ εὑρίσκοντες τοῖς τῶν παλαιῶν προφητῶν λόγοις συνᾴδοντα τὰ περὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου *πράγματα. Εὐθέως δὲ τότε τὸν Παῦλον ἐξέπεμψαν οἱ ἀδελφοὶ ἕως Ἀθηνῶν.* Οἰκονομικῶς ἔφευγον, οὐ δειλιῶντες; ἢ γὰρ[98] ἂν ἐπαύσαντο κηρύττοντες, καὶ οὐχὶ μᾶλλον παρώξυναν. Ἀλλ' ἐκ τούτου δύο ἐγίνετο· καὶ [ὁ] ἐκείνων θυμὸς ἐσβέννυτο, καὶ τὸ κήρυγμα ἐπεδίδου. Τὸν Παῦλον δὲ πέμπουσι μόνον· περὶ γὰρ αὐτοῦ ἐδεδοίκεισαν μή τι πάθῃ, τὸ κεφάλαιον αὐτὸς ὤν. Οὕτως οὐ πανταχοῦ ἡ χάρις ἐνήργει· ἀλλ' εἶα αὐτοὺς καὶ διυπνίζουσα καὶ εἰς μέριμναν ἐμβάλλουσα.

A Dictio *Generosiores* posita est pro humaniores, æquiores, moderatiores et honestiores. Quod autem dicit, *Quotidie investigantes atque scrutantes Scripturas an illa ita essent:* non ut increduli requirebant et investigabant, jam enim crediderant, sed ut expertes prophetarum traditionis. Quandoquidem potius hac ratione magis creduli evadebant dum scrutabantur Scripturas, et reperiebant ea, quæ fecit et administravit Dominus assumpta carne, cum scriptis veterum prophetarum consonare atque convenire. *Tum vero fratres statim Paulum emiserunt usque Athenas.* Certo Dei consilio atque **133** dispositione fugiebant, non periculi metu. Etenim prædicare desiissent, et non potius exacerbassent et irritassent: sed hinc duo eveniebant, et illorum iracundia restinguebatur et prædicatio promovebatur. Paulum autem solum emittunt. Illi enim qui erat ipsum caput, et in quo summa rei consistebat, re B quid mali accideret metuebant. Ita non ubique gratia operabatur, sed sinebat eos tum expergefaciens, tum in sollicitudinem injiciens.

Ἐν δὲ[96] *ταῖς Ἀθήναις ἐκδεχομένου αὐτοὺς τοῦ Παύλου, παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν ἑαυτῷ*[97] *θεωροῦντι κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν.*

Vers. 16. *Cum autem Paulus illos Athenis exspectaret, concitabatur spiritus ejus in ipso, quod videret simulacrorum cultui deditam esse civitatem*

Διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ Συναγωγῇ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παραπυγχάνοντας.

Vers. 17. *Sermocinabatur igitur in Synagoga cum Judæis et religiosis, et quotidie in foro cum iis, qui se forte illi obtulissent.*

Τινὲς δὲ τῶν Ἐπικουρείων[98] *καὶ τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων συνέβαλον*[99] *αὐτῷ, καὶ τινες ἔλεγον· Τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; Οἱ δὲ Ξένων δαιμόνων*[1] *δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι, ὅτι τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν εὐηγγελίζετο*[2] *αὐτοῖς.*

Vers. 18. *Quidam autem Epicurei et Stoici philosophi congrediebantur cum illo, ac nonnulli dicebant. Quid velit spermologus, id est, nugator et blatero iste* C *dicere? Alii vero peregrinorum inquietabant, Dæmonum videtur annuntiator esse, quod Jesum et resurrectionem eis annuntiabat.*

Ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν Ἄρειον Πάγον ἤγαγον λέγοντες· Δυνάμεθα γνῶναι τίς ἡ καινὴ αὕτη ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδαχή[3]*;*

Vers. 19. *Cumque eum apprehendissent, duxerunt ad collem Martium dicentes: Possumus scire, quænam sit nova ista quæ abs te traditur doctrina?*

Ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν· Βουλόμεθα οὖν γνῶναι, τί ἂν θέλοι ταῦτα εἶναι.

Vers. 20. *Nam peregrina quædam infers in aures nostras. Volumus igitur scire, quidnam ista sibi velint.*

Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι, εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν, ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον.

Vers. 21. *Cæterum Athenienses omnes et qui illic versabantur hospites nulli alii rei vacabant, præterquam ut dicerent aliquid et audirent novi.*

Παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. Τὸ, *παρωξύνετο*, οὐκ ὀργὴν ἐνταῦθά φησιν. Ὀργῆς γὰρ καὶ ἀγανακτήσεως[4], πόρρω τὸ χάρισμα. Τί οὖν ἐστι, *παρωξύνετο*; Διηγείρετο· οὐκ ἔφερεν, ἀλλ' ἐτήκετο. *Τινὲς δὲ τῶν Ἐπικουρείων*[5] *καὶ τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων συνέβαλον αὐτῷ.* Ἐπικούρειοί εἰσιν οἱ ἀπρονόητα λέγοντες εἶναι τὰ πάντα· πρὸς οὓς καὶ μάλιστα τὸν λόγον ἀποτεινόμενος ὁ Παῦλος, φησίν· *Αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν, ἐρίσας προστεταγμένους καιροὺς, καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν·* δεικνὺς τοῦ Θεοῦ τὴν πρό- D

Concitabatur spiritus ejus, etc. Per verbum *concitabatur* non iram hic significat. Gratia namque [Dei] res longe aliena est ab ira atque indignatione. Quid igitur est id, quod dicit, *Concitabatur?* exstimulabatur, excitabatur, commovebatur, ferre non poterat, sed se macerabat. *Quidam autem Epicurei et Stoici philosophi congrediebantur cum illo.* Epicurei sunt, qui omnia absque Dei providentia fieri dicunt. Adversus quos etiam Paulus potissimum orationem extendens dicit: *Qui ipse dat omnibus vitam, animam et halitum, qui definit et con-*

Variæ lectiones et notæ.

[96] Ισ. ἢ γάρ. [96] *In manuscripto non est* δέ. [97] *In vulgatis est*, ἐν αὐτῷ. [98] *In manuscripto est*, Ἐπικουρίων, *et ita repetitur sæpius in scholio.* [99] *In vulgatis est*, συνέβουλον. [1] *In vulgatis est*, δαιμονίων, *in manuscripto*, δαιμόνων. [2] *In vulgatis est*, αὐτοῖς εὐαγγελίζετο. [3] *In manuscripto non est nota interrogationis post* διδαχή, *ut est in vulgatis.* [4] ἀνακτήσεως *scriptum erat initio; postea primæ duæ rubræ in margine adjectæ.* [5] Ἐπικουρίων, *erat, et* Ἐπικούριοι.

Digitized by Google

stituit tempora præscripta, certa atque destinata inquilinatus et habitationis eorum : quibus verbis Dei providentiam ostendit. Non deridebant eum philosophi ita loquentem : neque enim quidquam intelligebant eorum, quæ dicebantur. Qui enim potuissent quorum alii quidem Deum corpus esse, alii vero voluptatem beatitudinem esse dicebant? *Ac nonnulli dicebant : Quid velit spermologus dicere?* Spermologum, hoc sonat seminilegam seu frugilegam, aviculam aiunt esse vilissimam, quæ semina in triviis **134** dissipata colligere solita sit : cui qui inane supercilium tollunt et multum sibi placent, magnosque spiritus sumunt propter copiam et ubertatem dicendi philosophi, Paulum assimilabant. Sapientes enim viles vocant, inquit scriptor Proverbiorum. Quoniam igitur spermologus sive frugilega parva est avis, neque ad vescendum, neque ad delectandum idonea, viles homines spermologos appellabant. *Alii vero, Peregrinorum dæmonum, inquiunt, annuntiator esse videtur.* Etenim resurrectionem deam quamdam esse existimabant, ut qui etiam feminas colere solerent. Dæmonia namque deos suos vocabant. *Duxerunt eum ad collem Martium.* Non discendi causa, sed puniendi in eo loco ubi agebantur et cognoscebantur causæ homicidii. Martius autem collis vocabatur is locus, quoniam Mars illic, ut fama est, adulterii pœnas dedit. Πάγος autem locus est editus : nam in colle quodam erat illa curia. Notandum est autem illos, quanquam sermocinationibus et auditionibus dediti et addicti erant, tamen illa, quæ nunquam audiverant, peregrina ac nova putasse. Nam alioquin etiamsi prædicabat hominem cruci affixum fuisse, non novum erat quod dicebatur : sin autem Deum dicebat cruci affixum esse, et resurrexisse, revera nova atque peregrina loquebatur.

νοιαν · οὐ κατεγέλων αὐτοῦ οἱ φιλόσοφοι οὕτως αὐτοῦ φθεγγομένου · οὐδὲ γὰρ ἐνόουν τι τῶν λεγομένων. Πῶς γὰρ οἱ μὲν σῶμα τὸν Θεὸν λέγοντες · οἱ δὲ ἡδονὴν τὴν μακαριότητα; *Καί τινες ἔλεγον· Τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν;* Σπερμολόγον πτηνὸν εἶναί φασιν εὐτελέστατον, τὰ ἐν ταῖς τριόδοις κατεσκεδασμένα τῶν σπερμάτων εἰωθὸς συλλέγειν · ᾧ [6] ματαίαν αἴροντες ὀφρὺν ἐπὶ γλώττῃ πλατείᾳ, φρονοῦντές τε μέγα, παρείκαζον τὸν Παῦλον [7]. Τοὺς γὰρ σοφοὺς φαύλους καλοῦσι, φησὶ ὁ Παροιμιαστής. Ἐπειδὴ οὖν ὄρνεόν ἐστιν ὁ σπερμολόγος βραχὺ, καὶ οὔτε πρὸς βρῶσιν, οὔτε πρὸς τέρψιν ἐπιτήδειον, τοὺς εὐτελεῖς σπερμολόγους ἐκάλουν. *Οἱ δὲ, Ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι.* Καὶ γὰρ τὴν ἀνάστασιν, θεόν τινα εἶναι ἐνόμιζον, ἅτε εἰωθότες καὶ θηλείας σέβειν. Δαιμόνια γὰρ τοὺς θεοὺς αὐτῶν ἐκάλουν. Ἤγαγον *αὐτὸν ἐπὶ τὸν Ἄρειον Πάγον*, οὐχ ὅτι μαθεῖν, ἀλλ' ὥστε κολάσασθαι, ἔνθα αἱ φονικαὶ δίκαι. Ἄρειος [8] δὲ πάγος ἐκαλεῖτο, ἐπειδὴ ὁ Ἄρης ἐκεῖσε τῆς μοιχείας [9], ὥς φασι, δέδωκε δίκας. Πάγος δὲ ὁ ὑψηλὸς τόπος· ἐν γάρ ὄχθῳ τινὶ ἦν ἐκεῖνο τὸ δικαστήριον. Σημειωτέον ὅτι, καίτοι ἐν τῷ λαλεῖν ἀσχολούμενοι καὶ ἀκούειν, ὅμως ξενίζοντα ἐνόμιζον εἶναι ἐκεῖνα, ἅπερ οὐδέποτε ἤκουσαν · ἄλλως τε δὲ καὶ εἰ ἄνθρωπον ἐκήρυττεν ἐσταυρῶσθαι, οὐ ξένον ἦν τὸ λεγόμενον · εἰ δὲ Θεὸν ἔλεγεν ἐσταυρῶσθαι καὶ ἐγηγέρθαι, ὄντως ξενίζοντα ἐλάλει.

Vers. 22. *Stans autem Paulus in medio Martii collis, dicebat : Viri Athenienses, in omnibus vos fere video religiosiores esse.*

Vers. 23. *Transiens enim, et contemplans numina quæ colitis, reperi etiam aram cum hac inscriptione : Ignoto Deo. Quem igitur ignorantes colitis, hunc ego annuntio vobis.*

Vers. 24. *Deus qui fecit mundum, et omnia quæ sunt in eo, hic cum cœli terræque Dominus sit, non in manufactis templis habitat.*

Vers. 25. *Neque manibus hominum colitur, ut qui alicujus rei egenus sit, cum ipse omnibus vitam, animam et halitum atque omnia det.*

Vers. 26. *Fecitque ex uno sanguine omne genus hominum, ut in omni solo terræ habitarent, definivitque ac statuit tempora certa atque præscripta ac terminos habitationis eorum,*

Vers. 27. *Ut quærerent Dominum, si forte palpando et contrectando eum inveniant. Quanquam non procul abest ab unoquoque nostrum.*

Vers. 28. *Per eum enim vivimus et movemur et sumus, ut quidam etiam vestrorum poetarum dixerunt : nam hujus quoque progenies sumus.*

Σταθεὶς δὲ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἔφη· Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ.

Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν, ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο· Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος [10] ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ,

Οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται, προσδεόμενός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα [11].

Ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὁρίσας προστεταγμένους [12] καιροὺς, καὶ τὰς ὁροθεσίας τὰς κατοικίας αὐτῶν,

Ζητεῖν τὸν Κύριον, εἰ ἄραγε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν · καίγε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα.

Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν, ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι· Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.

Variæ lectiones et notæ.

[6] ᾧ, *erat.* [7] παρεικάζοντες Παῦλον, *erat.* [8] ὄρειος, *erat.* [9] μοιχίας, *erat.* [10] *In vulgatis nonnulli est,* ὁ Κύριος. [11] V. C. *et* B. *legunt,* καὶ πάντα, *quam lectionem ego quoque sequor.* [12] *In vulgatis est,* προτεταγμένους.

Digitized by Google

Γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσῷ, ἢ ἀργύρῳ, ἢ λίθῳ χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον.

A

Vers. 29. *Cum igitur simus Dei progenies, non debemus existimare auro, aut argento, aut lapidi arte et industria humana sculpto simile esse numen divinum.*

Ὡς δεισιδαιμονεστέρους. Δεισιδαίμων λέγεται ὁ δεδιὼς τὰ δαιμόνια, ὁ πάντα θειάζων, καὶ ξύλον, καὶ λίθον, καὶ πνεῦμα. Ὥσπερ ἐγκωμιάζειν αὐτοὺς δοκεῖ. Δεισιδαιμονεστέρους δὲ, ἀντὶ τοῦ, εὐλαβεστέρους· τοῦτο δὲ εἶπε διὰ τὸν βωμόν. Ἀνειστήκει δὲ αὐτοῖς ὁ βωμὸς ἐκ τοιαύτης αἰτίας· Πόλεμος τοῖς Ἀθηναίοις ποτὲ συνερράγη πρὸς ἐναντίους· εἶτα πράξαντες κακῶς ἀνεχώρησαν. Καὶ ἐπειδὴ παίζειν αὐτοὺς τοῖς δαίμοσιν ἔθος ἦν, τῶν δαιμόνων τις ἐπιφανεὶς, οὐδεπώποτε ἔφη παρ' αὐτῶν τεθεραπεῦσθαι· κἀκεῖνος αὐτοῖς ὀργισθεὶς, τῆς ἥττης ταύτης αἴτιος γεγενῆσθαι. Ἐκείνῳ τε οὖν ἀνίστησαν [13] ναόν· καὶ ὡς φυλαττόμενοι μὴ τὸ αὐτὸ καὶ ἄλλοτε πάθοιεν, παρέντες τινὰ Θεὸν ἄγνωστον αὐτοῖς, ἀνέστησαν τὸν βωμὸν ἐκεῖνον ἐπιγράφοντες· *Ἀγνώστῳ Θεῷ*· τοῦτο λέγοντες, ὅτι, Εἰ καί τις ἕτερος ἀγνοοῖτο παρ' ἡμῶν, εἰς τιμὴν ἐκείνου οὗτος ὁ βωμὸς ἐγηγέρθω, ὡς ἂν ἵλεως ἡμῶν [14] εἴη, εἴπερ ἀγνοούμενος ὢν μὴ θεραπεύοιτο. Ἦν δὲ ἡ πᾶσα τοῦ βωμοῦ ἐπιγραφή· *Θεοῖς Ἀσίας, καὶ Εὐρώπης, καὶ Λιβύης· Θεῷ ἀγνώστῳ καὶ ξένῳ. — Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν.* Εὗρεν ἐν τῇ πόλει οὐχὶ βιβλίον θεῖον, ἀλλὰ βωμὸν ἑστηκότα· καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ βωμοῦ τὸν βωμὸν καθεῖλε. Τί γὰρ ἔδει ποιῆσαι αὐτόν; Ἕλληνες πάντες ἦσαν ἀσεβεῖς. Εἰ ἀπὸ Εὐαγγελίων διηλέχθη αὐτοῖς, κατεγέλων· ἀπὸ προφητῶν, οὐκ ἐπίστευον. Ἀπὸ τῶν ὅπλων οὖν τῶν πολεμίων αὐτὰ ἐχειρώσατο· καὶ τοῦτο ἐστιν ὃ λέγει· *Ἐγερόμην τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος.* Εἶδε τὸν βωμὸν, καὶ μετέστησε τὰ γράμματα πρὸς ἑαυτόν· μᾶλλον δὲ τὸ νόημα τούτων μετέθηκεν. Ἐγέγραπτο, φησὶν, ἐν τῷ βωμῷ· *Ἀγνώστῳ Θεῷ.* Τίς δὲ ἦν ἄλλος ἀγνούμενος Θεὸς, ἀλλ' ἢ ὁ Χριστός; Τί οὖν; οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τὸν Χριστὸν ἔγραψαν τοῦτο; Εἰ διὰ τὸν Χριστὸν ἔγραψαν, οὐκ ἦν οὕτω θαυμαστὸν τὸ κατόρθωμα Παύλου. Ἀλλ' ἐκεῖνοι μὲν ἄλλως ἔγραψαν· οὗτος δὲ ἴσχυσεν ἄλλως αὐτὸ μεταβαλεῖν. Ἀναγκαῖον δὲ εἰπεῖν τίνος ἕνεκεν ἐκεῖνοι ἔγραψαν· *Ἀγνώστῳ Θεῷ.* Πολλοὺς εἶχον θεοὺς ἐκεῖνοι, καὶ ἐπιχωρίους καὶ ξένους. Τούτους τοίνυν τοὺς μὲν παρὰ μητέρων εἶχον δεξάμενοι· τοὺς δὲ, ἀπὸ τῶν πλησίων ἐθνῶν. Ἐπεὶ οὖν οὐκ ἐξ ἀρχῆς πάντας ἐδέξαντο, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν εἰσηνέχθησαν αὐτοῖς· οἱ μὲν, ἐπὶ τῶν πατέρων, οἱ δὲ, ἐπὶ τῶν πάππων, οἱ δὲ ἐπὶ τῆς γενεᾶς τῆς αὐτῶν, συνελθόντες εἶπον, ὅτι, Ὥσπερ τούτους ἠγνοοῦμεν, εἶτα ὕστερον αὐτοὺς ἐγνωρίσαμεν, οὕτω συμβαίνει καὶ ἄλλον εἶναι ἀγνοούμενον, καὶ ὄντα μὲν Θεὸν, οὐ γνωριζόμενον δὲ ὑφ' ἡμῶν. καὶ διὰ τοῦτο λανθάνει ἀμελούμενος καὶ μὴ θεραπευόμενος. Ἔστησαν οὖν βωμὸν, καὶ ἐπέγραψαν· *Ἀγνώστῳ Θεῷ*· τοῦτο λέγοντες διὰ τοῦ γράμματος, ὅτι Καὶ εἴτις ἐστὶ Θεὸς

135 *Fere religiosiores.* Δεισιδαίμων dicitur is, qui timet dæmonia, qui omnia pro numine colit et veneratur, et lignum, et lapidem, et spiritum. Quasi laudare eos videtur. Δεισιδαιμονεστέρους autem, id est, dæmonia timentes, posuit pro *religiosores :* hoc autem dixit propter altare. Porro altare exstructum fuerat ab illis ex hujusmodi causa : Prælio quondam conflixerant Athenienses cum adversariis : deinde accepta clade recesserant. Et quoniam ludos dæmonibus celebrare consueverant, quidam dæmon cum apparuisset, nunquam ab illis se cultum esse dicebat : ac sese illis iratum mali prælii illius auctorem et causam fuisse. Itaque et illi delubrum exstruxerunt : et ut caventes ne quando alias quoque, quod aliquem incognitum sibi Deum præteriissent ac neglexissent, idem ipsis accideret, exstruxerunt illud altare, inscribentes : *Ignoto Deo :* hoc significantes, Etiamsi quis alius a nobis ignoretur, in honorem illius hoc altare exstructum esto, ut nobis propitius sit, si cum nobis incognitus sit non colatur. Erat autem aræ tota inscriptio hæc : *Diis Asiæ, Europæ et Libyæ : Deo incognito ac peregrino. — Cum transirem enim et contemplarer numina quæ colitis.* Invenit in urbe non librum divinum, sed aram stantem : atque occasione sumpta ab altaris inscriptione, altare demolitus est. Quid enim illum facere oportebat? Græci omnes erant impii et veri Dei cultus expertes. Si ab Evangeliis sumpto argumento verba ad eos fecisset, derisissent : si a prophetis, non credidissent. Armis igitur hostium ipsa arma subegit ; atque hoc est quod dicit : *Fui legis expertibus et impiis tanquam impius et legis exvers.* Vidit altare, et ad suum usum scripta traduxit : imo vero sententiam illorum traduxit et invertit. Inscriptum, inquit, altari erat , *Ignoto Deo.* Quis autem erat alius Deus qui ignorabatur, præterquam Christus? Quid igitur? an Athenienses propter Christum scripserant hoc? Si propter Christum scripsissent, non adeo mirandus esset rei a Paulo inceptæ prosper successus. Verum illi quidem aliter scripserant : hic vero potuit scriptum aliter traducere atque immutare. Necesse est autem dicere, cujus rei gratia illi scripserant, *Ignoto Deo.* Multos illi deos habebant tum patrios atque domesticos, tum hospites ac peregrinos. Hos igitur partim quidem a matribus acceptos habebant, partim vero a finitimis nationibus. Quoniam ergo non omnes ab initio acceperunt, sed paulatim ab iis introducti erant, alii quidem ætate patrum, alii vero tempore avorum, alii ipsorum ætate, congregati dixerunt : Quemadmodum hos ignorabamus, deinde postea eos cognovimus , ita accidere potest ut etiam alius ignoretur,

B

C

D

Variæ lectiones et notæ.

[13] *Isc.* ἀνέστησαν. [14] ἡμῖν *Isc.*

Digitized by Google

qui Deus quidem sit, sed nobis incognitus, et idcirco nos fallat, dum negligitur et non colitur. Statuerunt igitur altare et inscripserunt, *Ignoto* **136** *Deo* : hoc scripto illo significantes : Etiamsi quis alius est Deus nobis incognitus, illum quoque colemus. Animadverte immensum et excellentem dæmonum metum. Idcirco Paulus dicebat : *In omnibus fere ad timorem dæmonum præcautiores vos esse video*, hoc est, *religiosiores*. Non enim vobis notos dæmones solos colitis, verum etiam vobis nondum notos. Itaque cum captiose sententiam altaris inscriptionis interpretatus esset, accommodavit eam ad Christum. *Quem enim ignorantes vos colitis, hunc ego annuntio vobis*. His verbis illum erant insimulaturi Athenienses : Novam atque peregrinam doctrinam introducis, Deum quem ignoramus introducis. Cum igitur vellet liberari suspicione atque docere se non peregrinum Deum prædicare, sed quem ipsi antea colendo honorassent, Vos, inquit, me prævenistis, vester cultus meæ prædicationi antevertit : hunc enim annuntio, quem vos ignorantes colitis. *Deus qui fecit mundum*. Unum verbum prolocutus est, quo omnia philosophorum dogmata atque sententias subvertit. Nam Epicurei quidem res fortuitas esse aiunt, et ex atomis, hoc est, ex individuis corpusculis effici : hic vero Dei opus mundum esse ait, et omnia quæ sunt in eo. *Non in manufactis templis habitat*. Ne existimarent unum de multis esse Deum, qui ab eo prædicabatur, quod dixerat corrigit, subjungens, *Non in manufactis templis habitat*, sed in animo humano. Quid igitur? annon habitabat in templo Jerosolymorum? Nequaquam, sed operabatur ac vim suam exercebat, et in actum proferebat. Qui igitur manibus hominum colebatur apud Judæos? Non manibus, sed mente : quoniam illa hic non desiderabat quasi alicujus rei egenus : *Num vescar*, inquit, *carnibus taurorum*? etc. — *Nulla re indigens, cum ipse det omnibus vitam et halitum*. Duo ponit deitatis certa argumenta, nimirum quod et ipse nulla re indigeat, et omnibus omnia præbeat. Ecce autem etiam animæ illum conditorem facit, non genitorem. *Definivitque ac statuit tempora certa atque præscripta*. Definivit ac præscripsit ut quærerent Deum : verum non semper hoc præscripsit, sed certis atque præscriptis temporum vicissitudinibus, ostendens eos nunc, cum non quæsivissent, invenisse. Quoniam enim quæsitum non invenerant, ostendit illum ita fuisse manifestum, ut si aliqua res in medio posita contrectetur. Non enim hic quidem cœlum erat, alibi autem non : neque in hoc quidem tempore erat, in alio vero non. Itaque et in omni tempore, et in omni termino ac limite poterat inveniri : ita rem disposuit et administravit, ut neque loco neque tempore prohiberetur. Hoc enim ipsum maxime eos adjuvabat, quod ubique cœlum est, et quod in omni tempore stat.

Ἕτερος ἀγνοούμενος ἡμῖν, κἀκεῖνον θεραπεύσομεν. Ὅρα ὑπερβολὴν δεισιδαιμονίας. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος ἔφη· *Κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ*, ἀντὶ τοῦ, *εὐλαβεστέρους*· οὐ γὰρ τοὺς γνωρίμους ὑμῖν δαίμονας θεραπεύετε μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς οὔπω γνωρισθέντας ὑμῖν. Καὶ αἰχμαλωτίσας τὸ νόημα, ἐπέστησεν αὐτὸ ἐπὶ τὸν Χριστόν. Ὃν γὰρ ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε ὑμεῖς, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. Ἔμελλον ταῦτα ἐγκαλεῖν Ἀθηναῖοι, ὅτι, Ξενίζοντα δόγματα εἰσφέρεις· ὅτι, Θεὸν ὃν οὐκ ἴσμεν, εἰσφέρεις. Βουλόμενος οὖν ἀπαλλαγῆναι τῆς ὑποψίας καὶ διδάξαι ὅτι οὐ ξένον κηρύττει Θεὸν, ἀλλ' ὃν προλαβόντες; αὐτοὶ διὰ τῆς θεραπείας ἐτίμησαν, Ὑμεῖς με προελάβετε, φησὶν, ἔφθασεν ὑμῶν ἡ θεραπεία τὸ ἐμὸν κήρυγμα· τοῦτον γὰρ καταγγέλλω, ὃν ὑμεῖς ἀγνοοῦντες θεραπεύετε. *Ὁ Θεὸς ποιήσας τὸν κόσμον*, μίαν φωνὴν ἐφθέγξατο, δι' ἧς πάντα κατέστρεψε τὰ τῶν φιλοσόφων. Οἱ μὲν γὰρ Ἐπικούριοι [18] αὐτόματά φασι καὶ ἀπὸ ἀτόμων· οὗτος δὲ, ἔργον φησὶ Θεοῦ τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα. *Οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ*. Ἵνα μὴ νομίσωσιν ἕνα τῶν πολλῶν εἶναι Θεὸν τὸν ὑπ' αὐτοῦ κηρυττόμενον, διορθοῦται ἐπάγων· *Οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, ἀλλ'* ἐν ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ. Τί οὖν; Οὐ κατῴκει ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἱεροσολύμων; Οὐ δῆτα, ἀλλ' ἐνήργει. Πῶς οὖν ἐθεραπεύετο ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων παρὰ Ἰουδαίοις; Οὐχ ὑπὸ χειρῶν, ἀλλ' ὑπὸ διανοίας· ἐπεὶ ἐκεῖνα οὐκ ἐζήτει οὗτος ὡς προσδεόμενος. *Μὴ φάγομαι κρέα ταύρων*; φησὶ, καὶ τὰ ἑξῆς. — *Μὴ προσδεόμενός τινος αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοήν*. Δύο τεκμήρια Θεότητος, τὸ αὐτόν τε μηδενὸς δεῖσθαι, καὶ πᾶσι πάντα παρέχειν. Ἰδοὺ δὲ καὶ τῆς ψυχῆς αὐτὸν δημιουργὸν ποιεῖ, οὐ γεννήτορα. *Ὁρίσας προστεταγμένους καιρούς*. Ὥρισε ζητῆσαι τὸν Θεόν· ἀλλ' οὐ διαπαντὸς τοῦτο ὥρισεν, ἀλλὰ [16] προστεταγμένους καιρούς· δεικνὺς ὅτι νῦν οὐχὶ ζητήσαντες εὗρον· ἐπειδὴ γὰρ ζητήσαντες οὐχ εὗρον, δείκνυσιν ὅτι οὕτως ἦν φανερῶς [17], ὥσπερ ἂν εἰς μέσον τι ψηλαφώμενος. Οὐ γὰρ ἐνταῦθα μὲν ἦν οὐρανὸς, ἀλλαχοῦ δὲ οὔ· οὐδὲ ἐν τούτῳ μὲν ἦν τῷ χρόνῳ, ἄλλῳ δὲ οὔ. Ὥστε καὶ κατὰ πάντα καιρὸν καὶ κατὰ πᾶσαν ὁροθεσίαν δυνατὸν εὑρεῖν αὐτόν· οὕτως ᾠκονόμησεν, ὥστε μήτε τόπῳ κωλύεσθαι μήτε χρόνῳ. Αὐτὸ γὰρ τοῦτο μάλιστα αὐτοῖς συνεβάλλετο τὸ πανταχοῦ εἶναι τὸν οὐρανὸν, καὶ τὸ ἐν παντὶ χρόνῳ ἑστάναι. Οὕτως ἐγγύς ἐστι, φησὶν, ὡς χωρὶς αὐτοῦ μὴ ζῆν. *Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν*. Ὥσπερ ἐν σωματικῷ ὑποδείγματι [18] ἀδύνατον ἀγνοῆσαι ἀέρα πανταχοῦ κεχυμένον, καὶ οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα, μᾶλλον δὲ καὶ ἐν ἡμῖν ὄντα. Τὴν πρόνοιαν αὐτοῦ λέγει καὶ τὴν συγκρότησιν, τὸ εἶναι παρ' αὐτοῦ, τὸ ἐνεργεῖν, τὸ μὴ ἀπολέσθαι. *Ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασιν.*

Variæ lectiones et notæ.

[16] *Ισ.* Ἐπικούρειοι. [16] *Videtur desiderari* κατά. [17] *Ισ.* φανερός. *Et* ψηλαφῶμεν *aut* ψηλαφώμενον. [18] *Videtur desiderari*, διδάσκει, παρίστησιν, *aut simile quid.*

Digitized by Google

Ἄρατος μὲν ὁ σοφὸς περὶ τοῦ Διὸς εἶπε· *Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν*· οὗτος δὲ περὶ τοῦ Δημιουργοῦ αὐτὸ λέγει, οὐ τὸν αὐτὸν ἐκείνῳ λέγων, μὴ γένοιτο! Ἀλλὰ τὸ κυρίως ἐπ' αὐτῷ [19] λέγων· ἐπεὶ καὶ βωμὸν τούτου εἶπεν, οὐκ ἐκείνου οὗ ἔσεβον. Γένος τοῦ Θεοῦ εἶπεν ἡμᾶς, τουτέστιν οἰκείους ἐγγυτάτους· ἐπειδὴ ἐκ τοῦ γένους ἡμῶν ὁ Θεὸς εὐδόκησε τεχθῆναι ἐπὶ τῆς γῆς. Οὐκ εἶπε δὲ, Οὐκ ὀφείλετε χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ τὸ θεῖον νομίζειν εἶναι ὅμοιον, ἀλλὰ ταπεινότερον τούτου, *Οὐκ ὀφείλομεν*. Ὅρα δὲ πῶς τὸ ἀσώματον εἰσήγαγεν. Ἡ γὰρ διάνοια, ὅταν ὑποπτεύσῃ σῶμα, καὶ διάστημα ὑπονοεῖ.

A Adeo prope est, inquit, ut **137** absque illo vivere non possimus. *Per ipsum enim vivimus et movemur et sumus.* Quasi corporea similitudine atque exemplo ostendit fieri non posse, ut aer qui ubique fusus, ac non procul ab unoquoque nostrum, imo vero qui etiam in nobis est, ignoretur. Providentiam illius significat, et conflationem atque exercitationem, nempe quod ab illo simus creati, quod ab illo proficiscatur efficientia et actus, quod non pereamus. *Ut etiam quidam vestri poetæ dixerunt.* Aratus quidem ille sapiens de Jove dixit: *Illius enim sumus progenies*: sed hic id dicit de Creatore, non eumdem significans, quem ille. Absit! sed id quod proprie de Deo dici convenit, significans quoniam etiam altare hujus dicit, non illius quem colebant. Progeniem Dei nos esse dixit, hoc est, cognatos proximos: quoniam ex genere nostro Deo visum est nasci in terra. Non dixit autem, Non debetis existimare numen divinum simile esse auro aut argento: sed quod humilius est quam hoc, nempe *Non debemus*. Vide autem ut introduxerit id quod est incorporeum. Mens enim cum corpus esse putat, etiam intervallum esse arbitratur.

Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεὸς, τανῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν.

B Vers. 30. *Ac tempora quidem istius ignorantiæ cum Deus usque hoc tempus dissimularit, nunc omnibus, qui ubique sunt, hominibus denuntiat, ut ad sanitatem revertantur.*

Διότι ἔστησεν ἡμέραν, ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ ἐν Ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

Vers. 31. *Propterea quod statuit diem, in quo juste judicaturus est orbem terrarum per Virum quem huic negotio destinavit, fidemque fecit omnibus, dum illum ex mortuis resuscitavit.*

Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον· Ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου.

Vers. 32. *Audita autem resurrectione mortuorum, alii quidem irridebant, alii vero dixerunt: Audiemus te rursus de hac re.*

Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν.

Vers. 33. *Atque ita Paulus exivit de medio eorum.*

Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ, ἐπίστευσαν· ἐν οἷς Διονύσιος [20] ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς.

C Vers. 34. *Sed quidam viri sese illi adjunxerunt atque crediderunt: in quorum numero erat Dionysius Areopagita, et mulier nomine Damaris, et alii cum illis.*

Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας. Οὐ περὶ τῶν ἀπελθόντων λέγει, ἀλλ' οἷς παραγγέλλει [21]· οἷς οὐκ εἶπε, παρεῖδεν. Οὐ λέγει δὲ, Ἑκόντες ἐκακουργήσατε, ἀλλ', Ἠγνοήσατε. Παραγγέλλει γοῦν, οὐκ ἀπαιτεῖ κόλασιν, ὥσπερ ἀξίους ὄντας κολάσεως· ἀλλὰ τανῦν καλεῖ πρὸς μετάνοιαν. *Διότι ἔστησεν ἡμέραν, ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην.* Ἀναγκαίως, φησὶ, κρίσιν κατὰ πασῶν πράξεων καὶ διαλήψεων ποιήσει ἐν Ἀνδρὶ, ὃν ὥρισεν ἔσεσθαι κριτὴν ζώντων καὶ νεκρῶν· οὗτος δέ ἐστιν ὁ ἀνθρωπήσας Κύριος. Μεγάλα δὲ καὶ ὑψηλὰ ἀκούσαντες, οὐδὲ προσεῖπον, ἀλλὰ τὴν ἀνάστασιν ἐχλεύαζον. *Ψυχικὸς γὰρ, φησὶν, ἄνθρωπος, οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος.* — *Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν.* Οὕτω, πῶς; Τοὺς μὲν πείσας, ὑπὸ δὲ τῶν γελώντων ἐκβληθείς. *Τινὲς δὲ ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης.* Ἔξω τῆς πόλεως ἦν τὸ κατ' Ἄρειον Πάγον δικαστήριον. Ἐδίκαζον οὖν οἱ Ἀρεοπαγῖται περὶ τῶν σφαλμάτων πάντων καὶ ἀνομιῶν. Διὰ τοῦτο ἄτε ξένων δαιμονίων καταγγελέα τὸν Παῦλον πρὸς τὴν ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλὴν ἕλκουσιν·

Ac tempora quidem istius ignorantiæ, etc. Non de mortuis loquitur, sed de iis, quibus denuntiat Deus. Ὑπεριδών, id cum despexerit, cum dissimularit, non dixit, παρεῖδεν, id proprie significat, perperam vidit, allucinatus est, dum aliud pro alio videndo accipit, quod de Deo suspicari absurdum est et alienum. Non dicit autem, Sponte ac voluntate vestra atque consulto peccastis et malefici fuistis, sed, *ignorastis quid fuerit faciendum.* Denuntiat igitur, non pœnas expetit, tanquam a supplicio dignis: sed nunc invitat ad pœnitentiam, ad saniorem mentem, et ut vos ad frugem bonam recipiatis. *Propterea quod statuit diem, in quo judicaturus est orbem terrarum.* Necessario, inquit, judicium de omnibus D factis atque cogitatis **138** faciet per Virum, quem destinavit judicem vivorum et mortuorum: is autem est Dominus, qui homo factus est. Cæterum cum magna atque sublimia audissent, ne alloquio quidem illum dignati sunt, sed ressurrectionem deridebant. Animalis enim, inquit, homo non probat neque amplectitur spiritualia. *Atque ita Paulus exi-*

Variæ lectiones et notæ.

[19] *Videtur locus corruptus.* [20] *In vulgatis est,* ἐν οἷς καὶ Διονύσιος. [21] *Videtur locus mutilus, ac desiderari,* ὑπεριδών, *aut simile quid.*

Digitized by Google

vit de medio illorum. Ita. Quomodo? Alios quidem persuasos et in suam sententiam adductos relinquens, ab aliis vero derisus. *Quidam autem crediderunt, in quibus erat etiam Dionysius Areopagita.* Extra urbem curia erat in colle Martio. Cognoscebant igitur Areopagitæ de omnibus fraudibus ac maleficiis. Idcirco Paulum utpote peregrinorum dæmoniorum annuntiatorem, ad curiam atque senatum Martii collis trahunt: sed cum tunc divinus Dionysius in collegium Areopagitarum pro judice cooptatus esset, veritati evangelicæ hoc tribuit, ut contra eam pronuntiare nollet. Et eum valedixisset ac renuntiasset stultæ Areopagitarum severitati, illuminationem Evangelii amplectebatur. Nam etsi Romani tunc rerum potiebantur, tamen Athenas et Lacedæmona liberas reliquerunt: unde etiam tunc apud Athenienses judicium quoque Areopagitarum exercebatur. Atque initiatur quidem et imbuitur Dionysius salutari doctrina per Paulum, sed eruditur et instituitur, tanquam puer a magistro, ab Hierotheo maximo.

A ἀλλ' ἐν τοῖς Ἀρεοπαγίταις τότε τελῶν, ἅτε δικαστής, ὁ θεῖος Διονύσιος, ἀδίκαστον ἀπένειμε τῇ ἀληθείᾳ τὴν ψῆφον· καὶ ἐῤῥῶσθαι φράσας τῇ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν ἀνοήτῳ σεμνότητι, τοῦ φωτίσματος εἶχετο. Κἂν γὰρ Ῥωμαῖοι τότε ἐκράτουν, ἀλλ' οὖν αὐτονόμους ἀφῆκαν Ἀθήνας καὶ Λακεδαίμονα [22]. Ὅθεν ἔτι καὶ παρ' Ἀθήναις [23] καὶ [24] κατὰ τοὺς Ἀρεοπαγίτας ἐπολιτεύετο. Καὶ τελεῖται μὲν τὰ τῆς σωτηρίας δόγματα διὰ Παύλου· παιδεύεται δὲ διδασκάλως ὑπὸ Ἱεροθέῳ [25] τῷ μεγίστῳ.

CAPUT XVIII.

B

ΚΕΦΑΛ. ΙΗ'.

VERS. 1. *Posthæc autem Paulus, relictis Athenis, venit Corinthum:*

Μετὰ δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, ἦλθεν εἰς Κόρινθον.

VERS. 2. *Atque illic nactus quemdam Judæum nomine Aquilam, Ponticum natione, qui recens venerat ex Italia, et Priscillam ejus uxorem, propterea quod Claudius Cæsar jusserat omnes Judæos excedere Roma, accessit ad eos,*

Καὶ εὑρών τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ Ἰταλίας [26], καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ (διὰ τὸ προστεταχέναι [27] Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς Ῥώμης), προσῆλθεν αὐτοῖς,

VERS. 3. *Et quia eamdem artem noverat, mansit apud illos et artem exercebat: erant enim arte tentoriorum confectores.*

Καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι, ἔμενε [28] παρ' αὐτοῖς, καὶ εἰργάζετο· ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην.

VERS. 4. *Sermocinabatur autem in Synagoga omni die Sabbati, ac suadebat Judæis et Græcis.*

Διελέγετο δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν Σάββατον, ἔπειθέ τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας.

VERS. 5. *Ut autem Silas et Timotheus descenderunt de Macedonia, Paulus Spiritu concitabatur, testificans Judæis Christum esse Jesum.*

Ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅ τε C *Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο τῷ Πνεύματι ὁ Παῦλος, διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.*

VERS. 6. *Cumque illi sese opponerent ac verbis divinam majestatem lædèrent, excussis vestimentis suis dixit ad eos: Sanguis vester super caput vestrum. Purus ego posthac ad nationes extraneas proficiscar.*

Ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῶν καὶ βλασφημούντων, ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια, εἶπε πρὸς αὐτούς· Τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν· καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι.

Venit Corinthum. Corinthum a Spiritu **139** ducebatur, in qua urbe manere eum oportebat. Nam Athenienses etsi peregrinarum ac novarum auditionum studiosi, tamen non attendebant, nec curabant doctrinam salutarem. Non enim huic rei studebant, sed ut semper haberent aliquid quod dicerent. Satis igitur esse Paulo visum est, si illic semina dejiceret. *Propterea quod Claudius imperaverat.* Nam Nerone quidem imperante, Paulus propter Christum supplicio affectus et martyrio consecratus est: Claudii vero tempore bellum adversus Judæos conflabatur et excitabatur, et Roma, tanquam homines pestiferi, Judæi pellebantur. Idcirco divina voluntate atque dispositione accidit, ut hic vinctus illuc abduceretur, ne tanquam Judæus expelleretur. *Et quia Aquila erat ejusdem artificii, mansit apud eum et artem exer-*

Ἦλθεν εἰς Κόρινθον. Εἰς Κόρινθον ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἦγετο, ἐν ᾗ μένειν ἔδει. Οἱ γὰρ Ἀθηναῖοι ξένης ὄντες ἀκροάσεως ἐρασταί, ὅμως οὐ προσεῖχον. Οὐ γὰρ τοῦτο ἐσπούδαζον, ἀλλ' ὥστε ἀεί τι ἔχειν εἰπεῖν. Ἱκανῶς οὖν ἔχειν ἔδοξε τῷ Παύλῳ, τὸ καταβάλλειν τὰ σπέρματα [29]. Ἐπὶ μὲν γὰρ Νέρωνος, ἐτελειώθη ὁ Παῦλος· ἐπὶ δὲ Κλαυδίου, ἀνερριπίζετο ὁ πρὸς Ἰουδαίους πόλεμος, καὶ ἀπὸ Ῥώμης ὡς λυ- D μεῶνες ἠλαύνοντο. Διὰ τοῦτο οἰκονομεῖται τοῦτον ὡς δέσμιον ἀπαχθῆναι ἐκεῖ, ἵνα μὴ ὡς Ἰουδαῖος ἀπελαύνηται. *Καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι τὸν Ἀκύλαν, ἔμεινε παρ' αὐτῷ καὶ εἰργάζετο.* Διὰ τοῦτο μένει ὡς ἐπιτήδειον εὑρὼν καταγώγιον. Πολλῶν γὰρ αὐτῷ τῶν βασιλείων [30] ἐπιτηδειότερον ἦν, ὥσπερ καὶ τῷ ἀθλητῇ ἡ παλαίστρα τῶν ἀπαλῶν στρωμάτων μᾶλλον χρήσιμος, καὶ τῷ πολεμιστῇ τὸ ξίφος

Variæ lectiones et notæ.

[22] Λακεδαίμον, *erat.* [23] *Isc.* παρ' Ἀθηναίοις. [24] *Locus mutilus videtur, ac desiderari,* τὸ δικαστήριον. [25] *Isc.* Ἱεροθέου τοῦ μεγίστου. [26] *In vulgatis est,* ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. [27] *In manuscripto erat,* προσταχθέναι· *Isc.* προστεταχέναι. [28] *In vulgatis,* ἔμενεν. [29] *Videntur hic repetenda esse verba Lucæ,* διὰ τὸ προστεταχέναι Κλαύδιον. [30] βασιλειῶν, *erat.*

Digitized by Google

τὸ σιδηροῦν, ἀλλ' οὐ τὸ χρυσοῦν. *Ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια εἶπε πρὸς αὐτούς.* Ὥστε μὴ ῥήματι μόνον, ἀλλὰ καὶ πράγματι φοβῆσαι· *Τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν.* Ἀσαφές ἐστι τὸ ῥητόν. Οἶμαι δὲ αὐτὸν τοῦτο λέγειν· Ἕκαστος τῶν ἀποστατούντων Χριστῷ [31], ὃς ἐστι ζωή, δοκεῖ ἑαυτὸν φονεύειν, ἀπὸ τῆς ζωῆς μεταβαίνων εἰς θάνατον, τὸ αἷμα αὐτοῦ τρόπον τινὰ ἐκχέων διὰ τῆς σφαγῆς, ἣν ἐπιφέρει ἐφ' ἑαυτόν. Τοῦτο οὖν φησιν· Ἀνθ' ὧν σφάζετε ἑαυτοὺς διὰ τῆς ἀπιστίας, αὐτοῦ τούτου ὑμεῖς ἀπόσχητε δίκην ἐμοῦ ἀθῴου ὄντος. Ἐκ τούτου δυνατὸν εἰπεῖν ὅτι ὁ σφάζων ἑαυτὸν τιμωρεῖται παρὰ τοῦ Θεοῦ ὡς φονεύς.

A cebat. Idcirco manebat, quia commodum et idoneum nactus erat hospitium. Multis enim regiis ædibus erat illi commodius, quemadmodum etiam athletæ palæstra mollibus stratis utilior est : et bellatori gladius ferreus, non aureus utilis est. *Excussis vestimentis dixit ad eos:* ut non verbo solum, sed etiam re terreret illos : *Sanguis vester super caput vestrum.* Obscurum est dictum. Sed opinor eum hoc significare : Quicunque desciscit a Christo qui est vita, seipsum interficere videtur, a vita transiens ad mortem, dum sanguinem suum quodammodo effundit per cædem et mortem quam sibi conciscit et infert. Hoc igitur dicit : Quod vosmetipsos jugulatis per incredulitatem, hujus ipsus delicti vos pœnas dabitis, cum ego innocens sim. Hinc dici potest, eum qui seipsum jugulat et occidit, a Deo puniri tanquam homicidam.

Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς οἰκίαν τινὸς B *ὀνόματι Ἰούστου, σεβομένου τὸν Θεόν, οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ.*

Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τῶν Κορινθίων ἀκούσαντες, ἐπίστευσαν καὶ ἐβαπτίζοντο.

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος δι' ὁράματος τῷ Παύλῳ ἐν νυκτί· Μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει, καὶ μὴ σιωπήσῃς.

Διότι ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ· καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τοῦ κακῶσαί σε, διότι λαός ἐστί μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ.

Ἐκάθισέν τε ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ, διδάσκων ἐν αὐτοῖς [32] *τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.*

Οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα. Ὥστε καὶ ἀπὸ τούτου ζῆλον ἔχειν, ἀπὸ τῆς γειτνιάσεως. *Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ.* Τοῦτον λέγει Κρίσπον, περὶ οὗ λέγει· *Οὐδένα ἐβάπτισα, εἰ μὴ Κρίσπον καὶ Γάϊον. — Μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει, καὶ μὴ σιωπήσῃς.* Ὃ μάλιστα αὐτὸν ἔδει, τοῦτο ὕστερον αὐτῷ λέγει. Οὐδὲν γὰρ ἐλύπει οὕτω τὸν Παῦλον, ὡς οἱ ἀπειθοῦντες.

B Vers. 7. *Atque illinc digressus, venit in domum cujusdam nomine Justi, hominis religiosi, cujus ædes continentes atque adjunctæ erant synagogæ.*

Vers. 8. *Crispus autem magister synagogæ credidit Domino una cum tota familia sua, ac multi Corinthiorum, qui Paulum audiverant, crediderunt ac baptizabantur.*

Vers. 9. *Dixit autem Dominus Paulo per visum nocturnum : Ne timeas, sed loquere, ac ne taceas,*

Vers. 10. *Quoniam ego tibi adsum : ac nemo te invadet ut noceat tibi, quia mihi multus populus est in hac urbe.*

Vers. 11. *Commoratus est igitur illic annum et menses sex, ac verbum Dei docebat inter illos.*

C *Cujus ædes continentes erant.* Ut etiam hinc studio et ardore incenderetur, nempe propter vicinitatem. *Crispus autem princeps synagogæ credidit Domino.* Hunc dicit Crispum, de quo dicit: *Neminem baptizavi, nisi Crispum et Caium* [31]. — *Ne timeas, sed loquere, ac noli tacere.* Quod maxime ipsum facere oportebat, id **140** posterius ei dicit. Nihil enim ita Paulum angebat atque sollicitum habebat, ut illi qui non credebant.

Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας, κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Παύλῳ· καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα,

Λέγοντες, ὅτι, Παρὰ τὸν νόμον οὗτος ἀναπείθει τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν.

Μέλλοντος δὲ τοῦ Παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα, D *εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους· Εἰ μὲν ἦν ἀδίκημά* [33] *τι ἢ ῥᾳδιούργημα πονηρόν, ὦ Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν·*

Εἰ δὲ ζητήματά ἐστι [34] *περὶ λόγου, καὶ ὀνομάτων, καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί· κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι.*

Καὶ ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος.

Ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ Ἕλληνες Σωσθέ-

Vers. 12. *Sed Gallione proconsule Achaiæ, Judæi universi adorti Paulum duxerunt ad tribunal,*

Vers. 13. *Dicentes : Hic suadet hominibus, ut contra legem Deum colant.*

Vers. 14. *Cum autem Paulus pro se dicere conaretur, Gallio dixit ad Judæos : Si quidem maleficium aliquod a vobis, Judæi, aut dolus malus commissus et improbe fraus facta proponeretur, recte vos ferrem et audirem accusantes :*

Vers. 15. *Sin autem quæstiones sunt de verbo et nominibus et lege vestra, vos ipsi videritis : nam ego de istis rebus cognoscere atque statuere nolo.*

Vers. 16. *Et ita summovit eos a tribunali.*

Vers. 17. *Ac Græci omnes apprehensum Sosthenem*

[31] I Cor. I, 14.

Variæ lectiones et notæ.

[32] Ἰσ. Χριστοῦ. [33] *In vulgatis est,* διδάσκων αὐτούς. [33] *In vulgatis est,* εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημα. [34] *In vulgatis,* ζήτημά ἐστι.

Digitized by Google

magistrum synagogæ, pulsabant atque cædebant ante tribunal : et Gallio nihil horum curabat.

Vers. 18. *At Paulus cum adhuc dies complures remansisset, fratres valere jussit, et in Syriam navigavit, et una cum illo Priscilla et Aquila, cum totondisset caput in Cenchreis : id enim voverat.*

Judæi universi adorti Paulum. Quomodo igitur Paulum adorti sunt, dixerit aliquis ? Cum subito rapuissent. Atqui nihil valuerunt, sed duxerunt eum ad proconsulem, qui eos curia prohibuit, ac vir humanus et æquus hic mihi fuisse videtur. *Apprehensum Sosthenem.* Porro quod Sosthenem pulsabant, vel idcirco pulsabant, quod ipse Paulo magis erat deditus et addictus, quemadmodum etiam Crispus magister synagogæ : vel ad eum usque furorem progressi erant, ut non assecuti quod intenderant atque speraverant, pro Paulo Sosthenem pulsarent : vel idcirco percutiebant eum, quia Paulum occidere voluerant, et Sosthenes eos prohibebat. At coram ipso magistratu quod non licebat committentes, Sosthenem pulsabant, hoc quasi dicentes : Si qui vult facit quod vult, et non amplius locum habet lex, ecce etiam nos hunc pulsamus. Non vindicabat autem proconsul, nec animadvertebat in eos, sed sinebat eos se mutuo pulsare : quia si contra aliquem alium hoc fecissent, prorsus poterat eos reprimere atque coercere. *Atque una cum ipso avehebatur Priscilla et Aquila, cum caput rasisset in Cenchreis.* Quoniam Judæi suspicabantur illum defectionem a lege docere, ac multi offendebantur in eo, ac prædicationem non amplectebantur : idcirco et hic et in templo Hierosolymis consulto hoc facit, et hoc erat quod ipse dicebat : *Fui legi subditus* **141** *quasi legi obnoxius, ut legi subditos lucrifacerem.* — *Id enim voverat* [2]. Votum dicit pollicitationem. Pollicitus enim erat se capillum abscissurum esse, ne postea amplius tanquam mundanus, ea quæ mundani solent agere, tractaret, sed tanquam more divino vivens, permaneret apud Ecclesiam. Atque etiam Aquila ex pollicitatione sibi crines abscidit. Qui enim pie nimirum vivere volebant, hoc faciebant : quinetiam antiquitus hoc facere Judæi consueverant. Itaque et monachorum et canonicarum, id est regularium virginum et sanctimonialium, capilli recte detondentur.

Vers. 19. *Pervenit autem Ephesum, et illos ibi reliquit, sed ipse ingressus in synagogam, sermocinabatur cum Judæis.*

Vers. 20. *Rogantibus autem illis ut diutius apud se maneret, morem eis non gessit,*

Vers. 21. *Sed eos valere jussit cum diceret : Opor-*

[2] I Cor. IX, 19 et 21.

νην τὸν ἀρχισυνάγωγον, ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος· καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίωνι ἔμελεν [33].

Ὁ δὲ Παῦλος ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἱκανὰς, τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος, ἐξέπλει εἰς τὴν Συρίαν· καὶ σὺν αὐτῷ Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν Κεγχρεαῖς· εἶχε γὰρ εὐχήν.

Κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι. Πῶς οὖν ἐπέθεντο ; εἶποι τις ἄν. Ἆφνω ἁρπάσαντες. Καὶ μὴν οὐδὲν ἴσχυσαν, ἀλλ' ἦγον αὐτὸν πρὸς τὸν ἀνθύπατον. Ἀπετείχισε δὲ αὐτοῖς τὸ δικαστήριον. Ἐπιεικὴς δέ τις ἄνθρωπος οὗτος εἶναί μοι δοκεῖ. *Ἐπιλαβόμενοι δὲ Σωσθένην.* Τὸ δὲ τύπτειν τὸν Σωσθένην, ἢ διὰ τοῦτο ἔτυπτον, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς μᾶλλον προστιθέμενος ἦν τῷ Παύλῳ, ὡς καὶ Κρίσπος ὁ ἀρχισυνάγωγος· ἢ εἰς τοσοῦτον ἦσαν ἐληλακότες μανίας [34], ὅτι ἀποτυχόντες τοῦ σκοποῦ αὐτῶν, ἀντὶ τοῦ Παύλου Σωσθένην ἔτυπτον· ἢ διὰ τοῦτο ἔτυπτον αὐτὸν, ἐπειδὴ ἠβουλήθησαν φονεῦσαι τὸν Παῦλον, καὶ Σωσθένης διεκώλυεν αὐτούς· ἐπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ ἄρχοντος ἀκαθοσιώτως ποιοῦντες, ἔτυπτον τὸν Σωσθένην, τοῦτο λέγοντες· Εἰ ὁ θέλων ποιεῖ ὃ θέλει, καὶ οὐκ ἔστι νόμος, καὶ ἡμεῖς ἰδοὺ τύπτομεν τοῦτον. Οὐ προσεποιεῖτο δὲ αὐτοὺς ὁ ἀνθύπατος, ἀλλ' εἶα τύπτειν ἀλλήλους· ἐπεὶ εἰ ἦσαν κατά τινος ἄλλου καὶ μὴ καθ' ἑαυτῶν ποιήσαντες τοῦτο, πάντως εἶχεν αὐτοὺς σωφρονίσαι. *Ἐξέπλει δὲ σὺν αὐτῷ Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν Κεγχρεαῖς.* Ἐπειδὴ ἐδόκει τοῖς Ἰουδαίοις ἀποστασίαν τοῦ νόμου διδάσκειν, καὶ ἐσκανδαλίζοντο πολλοὶ εἰς αὐτὸν, καὶ οὐ παρεδέχοντο τὸ κήρυγμα· τούτου χάριν καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐν τῷ ἱερῷ ἐν Ἱεροσολύμοις οἰκονομικῶς τοῦτο πράσσει· καὶ τοῦτο ἦν, ὃ αὐτὸς ἔλεγεν· *Ἐγενόμην τοῖς ὑπὸ νόμον ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω.* — *Εἶχε γὰρ εὐχήν.* Εὐχὴν λέγει τὴν ὑπόσχεσιν. Ὑποσχόμενος γὰρ ἦν ἀποκόψαι τὴν τρίχα, ἵνα μηκέτι ὡς κοσμικὸς τὰ τῶν κοσμικῶν πράττῃ, ἀλλ' ὡς κατὰ Θεὸν ζῶν παραμείνῃ [37] τῇ Ἐκκλησίᾳ. Καὶ Ἀκύλας δὲ ἐξ ὑποσχέσεως ἀπέκοψεν ἑαυτοῦ τὰς τρίχας. Οἱ θέλοντες γὰρ δῆθεν θεοσεβῶς ζῆν, ἐποίουν τοῦτο· ἀλλὰ καὶ ἔθος ἦν παλαιὸν Ἰουδαίοις τοῦτο. Ὥστε καλῶς καὶ οἱ μονάζοντες καὶ αἱ κανονικαὶ ἀποκείρονται τὰς κόμας.

Κατήντησε δὲ εἰς Ἔφεσον, καὶ ἐκείνους κατέλιπεν αὐτοῦ· αὐτὸς δὲ ἐλθὼν [38] *τὴν συναγωγὴν, διελέχθη τοῖς Ἰουδαίοις.*

Ἐρωτώντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ πλείονα χρόνον εἶναι [39] *παρ' αὐτοῖς, οὐκ ἐπένευσεν,*

Ἀλλὰ ἀπετάξατο αὐτοῖς, εἰπών· Δεῖ με

[33] ἔμελλεν, *erat.* [34] μανίαν, *erat.* [37] παραμείνει, *erat.* [38] *In vulgatis est,* εἰσελθών. [39] *In vulgatis est,* μεῖναι.

Variæ lectiones et notæ.

Digitized by Google

πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱεροσόλυμα· πάλιν δὲ ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς, θεοῦ θέλοντος [40].

tet me omnino proximum diem festum agere Hierosolymis. Sed iterum revertar ad vos, volente Deo.

Καὶ ἐκείνους κατέλιπεν ἐκεῖ. Τούτους ἀφῆκεν εἰς Ἔφεσον, εἰκότως ὡς διδάσκοντας· τοσοῦτον γὰρ αὐτῷ συγγενόμενοι χρόνον, πολλὰ ἔμαθον. Τὸ δὲ, Πάλιν ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς, ὁ Παῦλος προφήτης ὢν καὶ ἰδὼν ὅτι ἔμελλεν ἀναστρέφειν, ἐπηγγείλατο πάλιν ἀναστρέφειν. Ἵνα δὲ μήτις ὑπὸ προπετείας τὸ αὐτὸ ποιῇ [41], ἀτόπως ὑπισχνούμενος τόδε τι ποιεῖν, ἐδίδαξεν ἡμᾶς μηδὲν περὶ τῶν μελλόντων ὑπισχνεῖσθαι ποιεῖν δίχα τοῦ εἰπεῖν· Τοῦ θεοῦ θέλοντος. Οὐ γάρ τις οἶδε [42] τί τέξεται ἡ ἐπιοῦσα ἡμέρα. Ἄφρων οὖν ὁ μὴ προσδιορίζων τῇ ἐπαγγελίᾳ· Ἐὰν ὁ Κύριος θέλῃ. Ἐὰν γὰρ ὡς θαρρῶν, ὅτι πάντως ποιήσει, ἐπαγγείληται, ἀκούσεται πολλάκις· Ἄφρον, ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀρῶ· ἃ δὲ ὑπέσχου, πότε ἔσται;

Et illos reliquit ibi. Hos reliquit Ephesi; et recte eos ibi reliquit, ut qui ad docendum idonei essent. Cum enim tandiu cum illo vixissent, multa didicerant. Quod autem dicit, *Iterum revertar ad vos*, Paulus cum esset propheta, et prævidisset se esse reversurum, promisit se rursus esse rediturum. Sed ne quis temeritate impulsus idem faciat, inconsiderate promittens se hoc vel illud esse facturum, docuit nos ut de futuris rebus nihil nos facturos esse polliceamur, quin adjiciamus hanc clausulam, *Deo volente*. Nemo namque novit, quid pariturus sit proximus dies. Amens est igitur, qui non adjicit promissioni illam distinctionem ac determinationem, Si Deus volet. Nam si tanquam fiduciæ plenus, certus atque securus, se prorsus aliquid esse facturum promiserit, audiet sæpenumero : *Stulte, hac nocte animam tuam tollam :* quæ ergo pollicitus es, quando fient?

Καὶ ἀνήχθη ἀπὸ τῆς Ἐφέσου, καὶ κατελθὼν εἰς Καισάρειαν, ἀναβὰς καὶ ἀσπασάμενος τὴν Ἐκκλησίαν, κατέβη εἰς Ἀντιόχειαν.

Καὶ ποιήσας χρόνον τινὰ, ἐξῆλθε, διερχόμενος καθεξῆς τὴν Γαλατικὴν χώραν καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων τοὺς μαθητάς.

Ἔθος ἀεὶ τοῦτο τῷ Παύλῳ, ἐπισκέπτεσθαι τοὺς πιστοὺς καὶ ἐπιστηρίζειν αὐτούς· ἵν' εἰ εὕροι σαθρωθέντας αὐτοὺς, ἀνακουφίσῃ τὰ τούτων βάρη τῷ διδασκαλικῷ λόγῳ.

Vers. 22. *Et solvit Epheso, cumque descendisset Cæsaream et ascendisset et salutasset Ecclesiam, descendit Antiochiam :*

Vers. 23. *Atque illic aliquandiu commoratus profectus est, peragransque deinceps Galaticam regionem ac Phrygiam, discipulos confirmabat.*

Hæc semper Pauli consuetudo, ut inviseret fideles, et eos confirmaret : ut si eos debilitatos et vitiatos invenisset, sublevaret illorum molestias atque gravamina oratione magistra.

24. Ἰουδαῖος δέ τις Ἀπολλὼς [43] ὀνόματι, Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει, ἀνὴρ λόγιος, κατήντησεν εἰς Ἔφεσον, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς Γραφαῖς.

Vers. 24. *Judæus autem quidam nomine Apollos, patria Alexandrinus, vir eloquens, pervenit Ephesum, qui multum poterat in Scripturis.*

25. Οὗτος ἦν κατηχημένος τὴν ὁδὸν Κυρίου [44], καὶ ζέων τῷ Πνεύματι ἐλάλει, καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ Κυρίου.

142 Vers. 25. *Hic erat via Domini imbutus et initiatus, et fervens spiritu loquebatur : ac docebat diligenter ea, quæ pertinent ad Dominum.*

Εἰσί τινες διαβεβαιούμενοι, ὡς ὁ Ἀπολλὼς οὗτός ἐστι Ἀπελλῆς [45], τῶν Κορινθίων ἐπίσκοπος, περὶ οὗ γράφει Παῦλος· Περὶ δὲ Ἀπολλῶ, πολλὰ παρεκάλεσα αὐτόν· καὶ, Ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπολλὼς ἐπότισε. Καὶ εἰ ἀληθὲς τοῦτο, σκόπει· ἢ δώνυμος ὁ ἀνήρ· ἢ ἄλλως μετεποιήθη θάτερον τῶν ὀνομάτων εἰς τὸ λοιπόν.

Sunt nonnulli, qui affirmant hunc Apollon esse Apellen Corinthiorum episcopum, de quo scribit Paulus : *De Apollo multum eum rogavi.* Item : *Ego plantavi, Apollos rigavit* [46]. Et an hoc verum sit, considera. Nam vel binominis fuit hic vir, aut alioquin alterutrum horum nominum in alterum mutatum est.

Ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

Sciens duntaxat baptisma Joannis.

Οὗτός τε ἤρξατο παρρησιάζεσθαι ἐν τῇ Συναγωγῇ. Ἀκούσαντες δὲ αὐτοῦ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα, προσελάβοντο αὐτὸν, καὶ ἀκριβέστερον αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν.

Vers. 26. *Atque hic cœpit libere loqui in synaga. Quem cum audivissent Aquila atque Priscilla, assumpserunt eum et exactius ei viam Domini exposuerunt.*

Βουλομένου δὲ αὐτοῦ διελθεῖν εἰς τὴν Ἀχαΐαν, προτρεψάμενοι οἱ ἀδελφοὶ, ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς ἀποδέξασθαι αὐτόν· ὃς παραγενόμενος, συνεβάλλετο [47] πολὺ τοῖς πεπιστευκόσι διὰ τῆς χάριτος.

Vers. 27. *Sed cum ille vellet transire in Achaiam, adhortati fratres, scripserunt discipulis ut eum reciperent. Qui cum (illo) venisset, multum adjuvabat eos qui crediderant per gratiam.*

Εὐτόνως γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις διακατηλέγ-

Vers. 28. *Vehementer enim Judæos convincebat*

[43] I Cor. III, 6.

Variæ lectiones et notæ.

[40] *In vulgatis est*, τοῦ Θεοῦ θέλοντος. [41] ποιεῖ, *erat.* [42] εἶδε, *erat.* [43] *In vulgatis est*, Ἀπολλῶς. [44] *In vulgatis*, τοῦ Κυρίου. [45] *Isc.* Ἀπελλῆς. [46] *In vulgatis est*, συνεβάλετο.

Digitized by Google

VERS. 8. *Quibus auditis multitudinem et rectores civitatis perturbarunt :*

VERS. 9. *Et cum satis accepissent ab Jasone et reliquis, dimiserunt eos.*

Cum transissent autem Amphipolin. Parva quidem oppida prætereunt, et ad magnas urbes festinant, quod illinc ad finitimos verbum Dei dimanaturum esset. *Venerunt Thessalonicam, ubi erat synagoga Judæorum.* Quamquam dixerat : *Convertimus nos ad nationes externas,* non tamen deserebat hos : ingenti namque eorum desiderio tenebatur. *Disserebat autem ex Scripturis, patefaciens et* **132** *exponens, ut Christum oportuisset affici supplicio et a mortuis resurgere.* Ante omnia prædicat passionem atque supplicium Christi : noverat enim hoc esse salutare. *Et religiosorum Græcorum ingens multitudo.* Religiosos Græcos dicit eos, qui ex Judæis quidem erant, propterea quod legem servabant, sed Græce loquebantur, aut eos, qui de Græcis et gentilibus erant proselyti, et ascititii Judaicæque sectæ. *Et hi omnes faciunt adversus Cæsaris decreta, dum dicunt alium esse regem Jesum.* Et horum majores hoc crimini dabant Jesu, dum dicebant illum regem sese vocare. Verumtamen illi habere potuissent aliquam, ut apparet, rationem, qua facile deciperentur, propterea quod vivebat is qui accusabatur. Sed hi quodnam habebant refugium mendacii atque prætextum, dum dicebant : Jesum annuntiant regem, qui, ut ipsi putabant, mortuus erat, qui nunquam regibus terræ, ut quem prorsus non comparere videbant, poterat esse formidolosus ?

VERS. 10. *At fratres statim noctu Paulum et Silam Berræam emiserunt : quo cum venissent, in synagogam Judæorum se contulerunt.*

VERS. 11. *Hi autem erant generosiores, quam illi qui erant Thessalonicæ : quippe qui verbum Dei amplexi sunt cum summa animi promptitudine et alacritate, quotidie scrutantes Scripturas an hæc ita essent.*

VERS. 12. *Ac multi quidem eorum crediderunt, et Græcarum mulierum honestarum et virorum non pauci.*

VERS. 13. *Sed ut resciverunt Thessalonicenses Judæi etiam Berrææ verbum Dei annuntiatum esse a Paulo, illuc quoque venerunt turbas et multitudines concitatum.*

VERS. 14. *Tum vero fratres Paulam statim emiserunt, ut ad mare usque se conferret : sed Silas et Timotheus illic remanserunt.*

VERS. 15. *At illi qui Paulum producebant, duxerunt eum usque Athenas, et accepto mandato ad Silam et Timotheum ut quam celerrime venirent ad illum, discesserunt.*

A Ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχους, ἀκούσαντας [90] ταῦτα.

Καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν, ἀπέλυσαν αὐτούς.

Διοδεύσαντες δὲ τὴν Ἀμφίπολιν καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν. Τὰς μὲν μικρὰς παρατρέχουσι πόλεις · ἐπὶ δὲ τὰς μείζους ἐπείγονται, ἐκεῖθεν μέλλοντος τοῦ λόγου διέρχεσθαι εἰς τὰς πλησίον · Ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν ἡ συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων. Καίτοι εἰπὼν, Στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη, οὐκ ἠφίει τούτους · πολὺν γὰρ εἶχε πρὸς αὐτοὺς πόθον. Διελέγετο δὲ ἀπὸ τῶν Γραφῶν [91] καὶ παρατιθέμενος ὅτι τὸν Χριστὸν ἔδει παθεῖν καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν. Πρὸ πάντων τὸ πάθος κηρύττει · ἔδει γὰρ τοῦτο σωτήριον. Τῶν τε σεβομένων Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος. Σεβομένους Ἕλληνας [92], τοὺς ἐξ Ἰουδαίων μὲν ὄντας, Ἑλληνιστὶ δὲ φθεγγομένους διὰ τὸ φυλάττειν τὸν νόμον · ἢ τοὺς ἐξ Ἑλλήνων προσηλύτους, καὶ Ἰουδαίων ὑπάρχοντας. Καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος πράσσουσι, βασιλέα λέγοντες ἕτερον εἶναι Ἰησοῦν. Καὶ οἱ τούτων πατέρες οὕτω κατηγόρουν τοῦ Ἰησοῦ, λέγοντες, ὅτι βασιλέα ἑαυτὸν καλεῖ. Πλὴν ἐκεῖνοι κἂν εἶχόν τινα κατὰ τὸ φαινόμενον εὐεξαπάτητον λόγον, διότι ἔζη ὁ κατηγορούμενος · οὗτοι δὲ ποίαν εἶχον ἀποφυγὴν τοῦ ψεύδους, λέγοντες, ὅτι Ἰησοῦν καταγγέλλοντες βασιλέα, τὸν κατ' αὐτοὺς ἀποθανόντα, περὶ οὗ οὐδέποτε εἶχον οἱ ἐπὶ τῆς γῆς βασιλεῖς φοβηθῆναι, μὴ ὁρῶντες αὐτὸν ὅλως φαινόμενον ;

Οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ τῆς νυκτὸς ἐξέπεμψαν τόν τε Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν εἰς Βέρροιαν· οἵτινες παραγενόμενοι, εἰς τὴν συναγωγὴν ἀπῆσαν τῶν Ἰουδαίων.

Οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας, τὸ καθημέραν ἀνακρίνοντες τὰς Γραφὰς, εἰ ἔχει ταῦτα οὕτως.

Πολλοὶ μὲν οὖν [93] ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν, καὶ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων, καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγων.

D Ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι, ὅτι καὶ ἐν τῇ Βερροίᾳ κατηγγέλη [94] ὑπὸ τοῦ Παύλου ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἦλθον κἀκεῖ σαλεύοντες τοὺς ὄχλους.

Εὐθέως δὲ τότε τὸν Παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελφοὶ, πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν· ὑπέμενον δὲ ὅ τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ.

Οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον αὐτὸν ἕως Ἀθηνῶν, καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν Σίλαν καὶ Τιμόθεον ἵνα ὡς τάχιστα ἔλθωσι πρὸς αὐτὸν, ἐξῆσαν.

Variæ lectiones et notæ.

[90] *In vulgatis est,* ἀκούοντας. [91] *Videtur desiderari dictio* διανοίγων. [92] *Locus corruptus et mutilus videtur.* [93] οὖν, *desideratur in manuscripto.* [94] κατηγγέλλει, *erat.*

Digitized by Google

Τὸ, *Εὐγενέστεροι*, ἀντὶ τοῦ, ἐπιεικέστεροι. Τὸ δὲ, *Καθημέρ ar ἀνακρίνοντες τὰς Γραφὰς, εἰ ἔχει ταῦτα οὕτως.* Οὐχ ὡς ἄπιστοι ἀνεζήτουν (ἤδη γὰρ ἦσαν πεπιστευκότες), ἀλλ' ὡς ἄμοιροι τῆς τῶν προφητῶν παραδόσεως· ὅπου γε μᾶλλον διὰ τούτου πιστότεροι ἐγίνοντο, ἐρευνῶντες τὰς Γραφὰς, καὶ εὑρίσκοντες τοῖς τῶν παλαιῶν προφητῶν λόγοις συνᾴδοντα τὰ περὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου πράγματα. *Εὐθέως δὲ τότε τὸν Παῦλον ἐξέπεμψαν οἱ ἀδελφοὶ* ἕως *Ἀθηνῶν.* Οἰκονομικῶς ἔφευγον, οὐ δειλιῶντες· ἢ γὰρ[95] ἂν ἐπαύσαντο κηρύττοντες, καὶ οὐχὶ μᾶλλον παρώξυναν. Ἀλλ' ἐκ τούτου δύο ἐγίνετο· καὶ [ὁ] ἐκείνων θυμὸς ἐσβέννυτο, καὶ τὸ κήρυγμα ἐπεδίδου. Τὸν Παῦλον δὲ πέμπουσι μόνον· περὶ γὰρ αὐτοῦ ἐδεδοίκεισαν μή τι πάθῃ, τὸ κεφάλαιον αὐτὸς ὤν. Οὕτως οὐ πανταχοῦ ἡ χάρις ἐνήργει· ἀλλ' εἶα αὐτοὺς καὶ διυπνίζουσα καὶ εἰς μέριμναν ἐμβάλλουσα.

A Dictio *Generosiores* posita est pro humaniores, æquiores, moderatiores et honestiores. Quod autem dicit, *Quotidie investigantes atque scrutantes Scripturas an illa ita essent:* non ut increduli requirebant et investigabant, jam enim crediderant, sed ut expertes prophetarum traditionis. Quandoquidem potius hac ratione magis creduli evadebant dum scrutabantur Scripturas, et reperiebant ea, quæ fecit et administravit Dominus assumpta carne, cum scriptis veterum prophetarum consonare atque convenire. *Tum vero fratres statim Paulum emiserunt usque Athenas.* Certo Dei consilio atque **133** dispositione fugiebant, non periculi metu. Etenim prædicare desiissent, et non potius exacerbassent et irritassent: sed hinc duo eveniebant, et illorum iracundia restinguebatur et prædicatio promovebatur. Paulum autem solum emittunt. Illi enim qui erat ipsum caput, et in quo summa rei consistebat, de quid mali accideret metuebant. Ita non ubique gratia operabatur, sed sinebat eos tum expergefaciens, tum in sollicitudinem injiciens.

Ἐν δὲ[94] *ταῖς Ἀθήναις ἐκδεχομένου αὐτοὺς τοῦ Παύλου, παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν ἑαυτῷ*[97] *θεωροῦντι κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν.*

Vers. 16. *Cum autem Paulus illos Athenis exspectaret, concitabatur spiritus ejus in ipso, quod videret simulacrorum cultui deditam esse civitatem*

Διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ Συναγωγῇ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας.

Vers. 17. *Sermocinabatur igitur in Synagoga cum Judæis et religiosis, et quotidie in foro cum iis, qui se forte illi obtulissent.*

Τινὲς δὲ τῶν Ἐπικουρείων[98] *καὶ τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων συνέβαλον*[99] *αὐτῷ, καὶ τινες ἔλεγον· Τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; Οἱ δὲ Ξένων δαιμόνων*[1] *δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι, ὅτι τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν εὐηγγελίζετο*[2] *αὐτοῖς.*

Vers. 18. *Quidam autem Epicurei et Stoici philosophi congrediebantur cum illo, ac nonnulli dicebant. Quid velit spermologus, id est, nugator et blatero iste dicere? Alii vero peregrinorum inquiebant, Dæmonum videtur annuntiator esse, quod Jesum et resurrectionem eis annuntiabat.*

C

Ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν Ἄρειον Πάγον ἤγαγον λέγοντες· Δυνάμεθα γνῶναι τίς ἡ καινὴ αὕτη ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδαχή[3]*;*

Vers. 19. *Cumque eum apprehendissent, duxerunt ad collem Martium dicentes: Possumus scire, quænam sit nova ista quæ abs te traditur doctrina?*

Ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν· Βουλόμεθα οὖν γνῶναι, τι ἂν θέλοι ταῦτα εἶναι.

Vers. 20. *Nam peregrina quædam infers in aures nostras. Volumus igitur scire, quidnam ista sibi velint.*

Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι, εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν, ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον.

Vers. 21. *Cæterum Athenienses omnes et qui illic versabantur hospites nulli alii rei vacabant, præterquam ut dicerent aliquid et audirent novi.*

Παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. Τὸ, *παρωξύνετο*, οὐκ ὀργὴν ἐνταῦθά φησιν. Ὀργῆς γὰρ καὶ ἀγανακτήσεως[4], πόρρω τὸ χάρισμα. Τί οὖν ἐστι, *Παρωξύνετο*; Διηγείρετο· οὐκ ἔφερεν, ἀλλ' ἐτήκετο. *Τινὲς δὲ τῶν Ἐπικουρείων*[5] *καὶ τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων συνέβαλον αὐτῷ.* Ἐπικούρειοί εἰσιν οἱ ἀπρονόητα λέγοντες εἶναι τὰ πάντα· πρὸς οὓς καὶ μάλιστα τὸν λόγον ἀποτεινόμενος ὁ Παῦλος, φησίν· *Αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν, ἐρίσας προστεταγμένους καιροὺς, καὶ τὰς ἑροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν·* δεικνὺς τοῦ Θεοῦ τὴν πρό-

D [Dei] res longe aliena est ab ira atque indignatione. Quid igitur est id, quod dicit, *Concitabatur?* exstimulabatur, excitabatur, commovebatur, ferre non poterat, sed se macerabat. *Quidam autem Epicurei et Stoici philosophi congrediebantur cum illo.* Epicurei sunt, qui omnia absque Dei providentia fieri dicunt. Adversus quos etiam Paulus potissimum orationem extendens dicit: *Qui ipse dat omnibus vitam, animam et halitum, qui definit et con-*

Variæ lectiones et notæ.

[95] Isc. ἢ γάρ. [96] *In manuscripto non est* δέ. [97] *In vulgatis est,* ἐν αὐτῷ. [98] *In manuscripto est,* Ἐπικουρίων, *et ita repetitur sæpius in scholio.* [99] *In vulgatis est,* συνέβουλον. [1] *In vulgatis est,* δαιμονίων, *in manuscripto,* δαιμόνων. [2] *In vulgatis est,* αὐτοῖς εὐαγγελίζετο. [3] *In manuscripto non est nota interrogationis post* διδαχή, *ut est in vulgatis.* [4] ἀναχτήσεως *scriptum erat initio; postea primæ duæ rubræ in margine adjectæ.* [5] Ἐπικουρίων, *erat, et* Ἐπικούριοι.

Digitized by Google

stituit tempora præscripta, certa atque destinata inquilinatus et habitationis eorum : quibus verbis Dei providentiam ostendit. Non deridebant eum philosophi ita loquentem : neque enim quidquam intelligebant eorum, quæ dicebantur. Qui enim potuissent quorum alii quidem Deum corpus esse, alii vero voluptatem beatitudinem esse dicebant? *Ac nonnulli dicebant : Quid velit spermologus dicere?* Spermologum, hoc sonat seminilegam seu frugilegam, aviculam aiunt esse vilissimam, quæ semina in triviis **134** dissipata colligere solita sit : cui qui inane supercilium tollunt et multum sibi placent, magnosque spiritus sumunt propter copiam et ubertatem dicendi philosophi, Paulum assimilabant. Sapientes enim viles vocant, inquit scriptor Proverbiorum. Quoniam igitur spermologus sive frugilega parva est avis, neque ad vescendum, neque ad delectandum idonea, viles homines spermologos appellabant. *Alii vero, Peregrinorum dæmonum, inquiunt, annuntiator esse videtur.* Etenim resurrectionem deam quamdam esse existimabant, ut qui etiam feminas colere solerent. Dæmonia namque deos suos vocabant. *Duxerunt eum ad collem Martium.* Non discendi causa, sed puniendi in eo loco ubi agebantur et cognoscebantur causæ homicidii. Martius autem collis vocabatur is locus, quoniam Mars illic, ut fama est, adulterii pœnas dedit. Πάγος autem locus est editus : nam in colle quodam erat illa curia. Notandum est autem illos, quanquam sermocinationibus et auditionibus dediti et addicti erant, tamen illa, quæ nunquam audiverant, peregrina ac nova putasse. Nam alioquin etiamsi prædicabat hominem cruci affixum fuisse, non novum erat quod dicebatur : sin autem Deum dicebat cruci affixum esse, et resurrexisse, revera nova atque peregrina loquebatur.

A νοιαν· οὐ κατεγέλων αὐτοῦ οἱ φιλόσοφοι οὕτως αὐτοῦ φθεγγομένου· οὐδὲ γὰρ ἐνόουν τι τῶν λεγομένων. Πῶς γὰρ οἱ μὲν σῶμα τὸν Θεὸν λέγοντες· οἱ δὲ ἡδονὴν τὴν μακαριότητα; *Καί τινες ἔλεγον· Τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν;* Σπερμολόγον πτηνὸν εἶναί φασιν εὐτελέστατον, τὰ ἐν ταῖς τριόδοις κατεσκεδασμένα τῶν σπερμάτων εἰωθὸς συλλέγειν· ᾧ [8] ματαίαν αἴροντες ὀφρῦν ἐπὶ γλώττῃ πλατείᾳ, φρονοῦντές τε μέγα, παρείκαζον τὸν Παῦλον [7]. Τοὺς γὰρ σοφοὺς φαύλους καλοῦσι, φησὶ ὁ Παροιμιαστής. Ἐπειδὴ οὖν ὄρνεόν ἐστιν ὁ σπερμολόγος βραχὺ, καὶ οὔτε πρὸς βρῶσιν, οὔτε πρὸς τέρψιν ἐπιτήδειον, τοὺς εὐτελεῖς σπερμολόγους ἐκάλουν. *Οἱ δὲ, Ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι.* Καὶ γὰρ τὴν ἀνάστασιν, Θεόν B τινα εἶναι ἐνόμιζον, ἅτε εἰωθότες καὶ θηλείας σέβειν. Δαιμόνια γὰρ τοὺς θεοὺς αὐτῶν ἐκάλουν. *Ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸν Ἄρειον Πάγον*, οὐχ ὅτι μαθεῖν, ἀλλ' ὥστε κολάσασθαι, ἔνθα αἱ φονικαὶ δίκαι. Ἄρειος [8] δὲ πάγος ἐκαλεῖτο, ἐπειδὴ ὁ Ἄρης ἐκεῖσε τῆς μοιχείας [9], ὡς φασι, δέδωκε δίκας. Πάγος δὲ ὁ ὑψηλὸς τόπος· ἐν γὰρ ὄχθῳ τινὶ ἦν ἐκεῖνο τὸ δικαστήριον. Σημειωτέον ὅτι, καίτοι ἐν τῷ λαλεῖν ἀσχολούμενοι καὶ ἀκούειν, ὅμως ξενίζοντα ἐνόμιζον εἶναι ἐκεῖνα, ἅπερ οὐδέποτε ἤκουσαν· ἄλλως τε δὲ καὶ εἰ ἄνθρωπον ἐκήρυττεν ἐσταυρῶσθαι, οὐ ξένον ἦν τὸ λεγόμενον· εἰ δὲ Θεὸν ἔλεγεν ἐσταυρῶσθαι καὶ ἐγηγέρθαι, ὄντως ξενίζοντα ἐλάλει.

Vers. 22. *Stans autem Paulus in medio Martii colis, dicebat : Viri Athenienses, in omnibus vos fere video religiosiores esse.*

Vers. 23. *Transiens enim, et contemplans numina quæ colitis, reperi etiam aram cum hac inscriptione : Ignoto Deo. Quem igitur ignorantes colitis, hunc ego annuntio vobis.*

Vers. 24. *Deus qui fecit mundum, et omnia quæ sunt in eo, hic cum cæli terræque Dominus sit, non in manufactis templis habitat.*

Vers. 25. *Neque manibus hominum colitur, ut qui alicujus rei egenus sit, cum ipse omnibus vitam, animam et halitum atque omnia det.*

Vers. 26. *Fecitque ex uno sanguine omne genus hominum, ut in omni solo terræ habitarent, definivitque ac statuit tempora certa atque præscripta ac terminos habitationis eorum,*

Vers. 27. *Ut quærerent Dominum, si forte palpando et contrectando eum inveniant. Quanquam non procul abest ab unoquoque nostrum.*

Vers. 28. *Per eum enim vivimus et movemur et sumus, ut quidam etiam vestrorum poetarum dixerunt : nam hujus quoque progenies sumus.*

C *Σταθεὶς δὲ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἔφη· Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ.*

Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν, ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο· Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος [10] ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ,

Οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται, προσδεόμενός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα [11].

Ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, D *ὁρίσας προστεταγμένους [12] καιροὺς, καὶ τὰς ὁροθεσίας τὰς κατοικίας αὐτῶν,*

Ζητεῖν τὸν Κύριον, εἰ ἄραγε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν· καί γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα.

Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμὲν, ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι· Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.

Variæ lectiones et notæ.

[6] ὢ, *erat.* [7] παρεικάζοντες Παῦλον, *erat.* [8] ὄρειος, *erat.* [9] μοιχίας, *erat.* [10] *In vulgatis nonnulli est,* ὁ Κύριος. [11] V. C. *et* B. *legunt,* καὶ πάντα, *quam lectionem ego quoque sequor.* [12] *In vulgatis est,* προτεταγμένους.

Digitized by Google

Γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσῷ, ἢ ἀργύρῳ, ἢ λίθῳ χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον.

Ὡς δεισιδαιμονεστέρους. Δεισιδαίμων λέγεται ὁ δεδιὼς τὰ δαιμόνια, ὁ πάντα θειάζων, καὶ ξύλον, καὶ λίθον, καὶ πνεῦμα. Ὥσπερ ἐγκωμιάζειν αὐτοὺς δοκεῖ. *Δεισιδαιμονεστέρους* δὲ, ἀντὶ τοῦ, εὐλαβεστέρους· τοῦτο δὲ εἶπε διὰ τὸν βωμόν. Ἀνειστήκει δὲ αὐτοῖς ὁ βωμὸς ἐκ τοιαύτης αἰτίας· Πόλεμος τοῖς Ἀθηναίοις ποτὲ συνερράγη πρὸς ἐναντίους· εἶτα πράξαντες κακῶς ἀνεχώρησαν. Καὶ ἐπειδὴ παίζειν αὐτοὺς τοῖς δαίμοσιν ἔθος ἦν, τῶν δαιμόνων τις ἐπιφανεὶς, οὐδεπώποτε ἔφη παρ' αὐτῶν τεθεραπεῦσθαι· κἀκεῖνος αὐτοῖς ὀργισθεὶς, τῆς ἥττης ταύτης αἴτιος γεγενῆσθαι. Ἐκείνῳ τε οὖν ἀνέστησαν [13] ναόν· καὶ ὡς φυλαττόμενοι μὴ τὸ αὐτὸ καὶ ἄλλοτε πάθοιεν, παρέντες τινὰ Θεὸν ἄγνωστον αὐτοῖς, ἀνέστησαν τὸν βωμὸν ἐκεῖνον ἐπιγράφοντες· *Ἀγνώστῳ Θεῷ*· τοῦτο λέγοντες, ὅτι, Εἰ καί τις ἕτερος ἀγνοοῖτο παρ' ἡμῶν, εἰς τιμὴν ἐκείνου οὗτος ὁ βωμὸς ἐγηγέρθω, ὡς ἂν ἵλεως ἡμῶν [14] εἴη, εἴπερ ἀγνοούμενος ὢν μὴ θεραπεύοιτο. Ἦν δὲ ἡ πᾶσα τοῦ βωμοῦ ἐπιγραφή· *Θεοῖς Ἀσίας, καὶ Εὐρώπης, καὶ Λιβύης· Θεῷ ἀγνώστῳ καὶ ξένῳ. — Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν.* Εὗρεν ἐν τῇ πόλει οὐχὶ βιβλίον θεῖον, ἀλλὰ βωμὸν ἑστηκότα· καὶ ἀπὸ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ βωμοῦ τὸν βωμὸν καθεῖλε. Τί γὰρ ἔδει ποιῆσαι αὐτόν; Ἕλληνες πάντες ἦσαν ἀσεβεῖς. Εἰ ἀπὸ Εὐαγγελίων διηλέχθη αὐτοῖς, κατεγέλων· ἀπὸ προφητῶν, οὐκ ἐπίστευον. Ἀπὸ τῶν ὅπλων οὖν τῶν πολεμίων αὐτὰ ἐχειρώσατο· καὶ τοῦτο ἐστιν ὃ λέγει· *Ἐγερόμην τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος.* Εἶδε τὸν βωμὸν, καὶ μετέστησε τὰ γράμματα πρὸς ἑαυτόν· μᾶλλον δὲ τὸ νόημα τούτων μετέθηκεν. Ἐγέγραπτο, φησὶν, ἐν τῷ βωμῷ· *Ἀγνώστῳ Θεῷ.* Τίς δὲ ἦν ἄλλος ἀγνοούμενος Θεὸς, ἀλλ' ἢ ὁ Χριστός; Τί οὖν; οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τὸν Χριστὸν ἔγραψαν τοῦτο; Εἰ διὰ τὸν Χριστὸν ἔγραψαν, οὐκ ἦν οὕτω θαυμαστὸν τὸ κατόρθωμα Παύλου. Ἀλλ' ἐκεῖνοι μὲν ἄλλως ἔγραψαν· οὗτος δὲ ἴσχυσεν ἄλλως αὐτὸ μεταβαλεῖν. Ἀναγκαῖον δὲ εἰπεῖν τίνος ἕνεκεν ἐκεῖνοι ἔγραψαν· *Ἀγνώστῳ Θεῷ.* Πολλοὺς εἶχον θεοὺς ἐκεῖνοι, καὶ ἐπιχωρίους καὶ ξένους. Τούτους τοίνυν τοὺς μὲν παρὰ μητέρων εἶχον δεξάμενοι· τοὺς δὲ, ἀπὸ τῶν πλησίων ἐθνῶν. Ἐπεὶ οὖν οὐκ ἐξ ἀρχῆς πάντας ἐδέξαντο, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν εἰσηνέχθησαν αὐτοῖς· οἱ μὲν, ἐπὶ τῶν πατέρων, οἱ δὲ, ἐπὶ τῶν πάππων, οἱ δὲ ἐπὶ τῆς γενεᾶς τῆς αὐτῶν, συνελθόντες εἶπον, ὅτι, Ὥσπερ τούτους ἠγνοοῦμεν, εἶτα ὕστερον αὐτοὺς ἐγνωρίσαμεν, οὕτω συμβαίνει καὶ ἄλλον εἶναι ἀγνοούμενον, καὶ ὄντα μὲν Θεὸν, οὐ γνωριζόμενον δὲ ὑφ' ἡμῶν. καὶ διὰ τοῦτο λανθάνει ἀμελούμενος καὶ μὴ θεραπευόμενος. Ἔστησαν οὖν βωμὸν, καὶ ἐπέγραψαν· *Ἀγνώστῳ Θεῷ*· τοῦτο λέγοντες διὰ τοῦ γράμματος, ὅτι Καὶ εἴτις ἐστὶ Θεὸς

A

B

C

D

Vers. 29. *Cum igitur simus Dei progenies, non debemus existimare auro, aut argento, aut lapidi arte et industria humana sculpto simile esse numen divinum.*

135 *Fere religiosiores.* Δεισιδαίμων dicitur is, qui timet dæmonia, qui omnia pro numine colit et veneratur, et lignum, et lapidem, et spiritum. Quasi laudare eos videtur. Δεισιδαιμονεστέρους autem, id est, dæmonia timentes, posuit pro *religiosores* : hoc autem dixit propter altare. Porro altare exstructum fuerat ab illis ex hujusmodi causa : Prælio quondam conflixerant Athenienses cum adversarlis : deinde accepta clade recesserant. Et quoniam ludos dæmonibus celebrare consueverant, quidam dæmon cum apparuisset, nunquam ab illis se cultum esse dicebat : ac sese illis iratum mali prælii illius auctorem et causam fuisse. Itaque et illi delubrum exstruxerunt : et ut caventes ne quando alias quoque, quod aliquem incognitum sibi Deum præteriissent ac neglexissent, idem ipsis accideret, exstruxerunt illud altare, inscribentes : *Ignoto Deo :* hoc significantes, Etiamsi quis alius a nobis ignoretur, in honorem illius hoc altare exstructum esto, ut nobis propitius sit, si cum nobis incognitus sit non colatur. Erat autem aræ tota inscriptio hæc : *Diis Asiæ, Europæ et Libyæ : Deo incognito ac peregrino. — Cum transirem enim et contemplarer numina quæ colitis.* Invenit in urbe non librum divinum, sed aram stantem : atque occasione sumpta ab altaris inscriptione, altare demolitus est. Quid enim illum facere oportebat? Græci omnes erant impii et veri Dei cultus expertes. Si ab Evangeliis sumpto argumento verba ad eos fecisset, derisissent : si a prophetis, non credidissent. Armis igitur hostium ipsa arma subegit ; atque hoc est quod dicit : *Fui legis expertibus et impiis tanquam impius et legis exvers.* Vidit altare, et ad suum usum scripta traduxit : imo vero sententiam illorum traduxit et invertit. Inscriptum, inquit, altari erat , *Ignoto Deo.* Quis autem erat alius Deus qui ignorabatur, præterquam Christus? Quid igitur? an Athenienses propter Christum scripserant hoc? Si propter Christum scripsissent, non adeo mirandus esset rei a Paulo inceptæ prosper successus. Verum illi quidem aliter scripserant : hic vero potuit scriptum aliter traducere atque immutare. Necesse est autem dicere, cujus rei gratia illi scripserant, *Ignoto Deo.* Multos illi deos habebant tum patrios atque domesticos, tum hospites ac peregrinos. Hos igitur partim quidem a matribus acceptos habebant, partim vero a finitimis nationibus. Quoniam ergo non omnes ab initio acceperunt, sed paulatim ab iis introducti erant, alii quidem ætate patrum, alii vero tempore avorum, alii ipsorum ætate, congregati dixerunt : Quemadmodum hos ignorabamus, deinde postea eos cognovimus , ita accidere potest ut etiam alius ignoretur,

Variæ lectiones et notæ.

[13] *Isc.* ἀνέστησαν. [14] ἡμῖν *Isc.*

Digitized by Google

qui Deus quidem sit, sed nobis incognitus, et idcireo nos fallat, dum negligitur et non colitur. Statuerunt igitur altare et inscripserunt, *Ignoto* **136** *Deo* : hoc scripto illo significantes : Etiamsi quis alius est Deus nobis incognitus, illum quoque colemus. Animadverte immensum et excellentem dæmonum metum. Idcirco Paulus dicebat : *In omnibus fere ad timorem dæmonum præcensiores vos esse video*, hoc est, *religiosiores*. Non enim vobis notos dæmones solos colitis, verum etiam vobis nondum notos. Itaque cum captiose sententiam altaris inscriptionis interpretatus esset, accommodavit eam ad Christum. *Quem enim ignorantes vos colitis, hunc ego annuntio vobis*. His verbis illum erant insimulaturi Athenienses : Novam atque peregrinam doctrinam introducis, Deum quem ignoramus introducis. Cum igitur vellet liberari suspicione atque docere se non peregrinum Deum prædicare, sed quem ipsi antea colendo honorassent, Vos, inquit, me prævenistis, vester cultus meæ prædicationi antevertit : hunc enim annuntio, quem vos ignorantes colitis. *Deus qui fecit mundum*. Unum verbum prolocutus est, quo omnia philosophorum dogmata atque sententias subvertit. Nam Epicurei quidem res fortuitas esse aiunt, et ex atomis, hoc est, ex individuis corpusculis effici : hic vero Dei opus mundum esse ait, et omnia quæ sunt in eo. *Non in manufactis templis habitat*. Ne existimarent unum de multis esse Deum, qui ab eo prædicabatur, quod dixerat corrigit, subjungens, *Non in manufactis templis habitat*, sed in animo humano. Quid igitur? annon habitabat in templo Jerosolymorum? Nequaquam, sed operabatur ac vim suam exercebat, et in actum proferebat. Qui igitur manibus hominum colebatur apud Judæos? Non manibus, sed mente : quoniam illa hic non desiderabat quasi alicujus rei egenus : *Num vescar*, inquit, *carnibus taurorum*? etc. — *Nulla re indigens, cum ipse det omnibus vitam et halitum*. Duo ponit deitatis certa argumenta, nimirum quod et ipse nulla re indigeat, et omnibus omnia præbeat. Ecce autem etiam animæ illum conditorem facit, non genitorem. *Definivitque ac statuit tempora certa atque præscripta*. Definivit ac præscripsit ut quærerent Deum : verum non semper hoc præscripsit, sed certis atque præscriptis temporum vicissitudinibus, ostendens eos nunc, cum non quæsivissent, invenisse. Quoniam enim quæsitum non invenerant, ostendit illum ita fuisse manifestum, ut si aliqua res in medio posita contrectetur. Non enim hic quidem cœlum erat, alibi autem non : neque in hoc quidem tempore erat, in alio vero non. Itaque et in omni tempore, et in omni termino ac limite poterat inveniri : ita rem disposuit et administravit, ut neque loco neque tempore prohiberetur. Iloc enim ipsum maxime eos adjuvabat, quod ubique cœlum est, et quod in omni tempore stat.

A ἕτερος ἀγνοούμενος ἡμῖν, κἀκεῖνον θεραπεύσομεν. Ὅρα ὑπερβολὴν δεισιδαιμονίας. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος ἔφη· *Κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ*, ἀντὶ τοῦ, *εὐλαβεστέρους*· οὐ γὰρ τοὺς γνωρίμους ὑμῖν δαίμονας θεραπεύετε μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς οὔπω γνωρισθέντας ὑμῖν. Καὶ αἰχμαλωτίσας τὸ νόημα, ἐπέστησεν αὐτὸ ἐπὶ τὸν Χριστόν. *Ὃν γὰρ ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε ὑμεῖς, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν*. Ἔμελλον ταῦτα ἐγκαλεῖν Ἀθηναῖοι, ὅτι, Ξενίζοντα δόγματα εἰσφέρεις· ὅτι, Θεὸν ὃν οὐκ ἴσμεν, εἰσφέρεις. Βουλόμενος οὖν ἀπαλλαγῆναι τῆς ὑποψίας καὶ διδάξαι ὅτι οὐ ξένον κηρύττει Θεὸν, ἀλλ' ὃν προλαβόντες αὐτοὶ διὰ τῆς θεραπείας ἐτίμησαν, Ὑμεῖς με προελάβετε, φησὶν, ἔφθασεν ὑμῶν ἡ θεραπεία τὸ ἐμὸν
B κήρυγμα· τοῦτον γὰρ καταγγέλλω, ὃν ὑμεῖς ἀγνοοῦντες θεραπεύετε. *Ὁ Θεὸς ποιήσας τὸν κόσμον*, μίαν φωνὴν ἐφθέγξατο, δι' ἧς πάντα κατέστρεψε τὰ τῶν φιλοσόφων. Οἱ μὲν γὰρ Ἐπικούριοι [15] αὐτόματά φασι καὶ ἀπὸ ἀτόμων· οὗτος δὲ, ἔργον φησὶ Θεοῦ τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα. *Οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ*. Ἵνα μὴ νομίσωσιν ἕνα τῶν πολλῶν εἶναι Θεὸν τὸν ὑπ' αὐτοῦ κηρυττόμενον, διορθοῦται ἐπάγων· *Οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ*, ἀλλ' ἐν ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ. Τί οὖν; Οὐ κατῴκει ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἱεροσολύμων; Οὐ δῆτα, ἀλλ' ἐνήργει. Πῶς οὖν ἐθεραπεύετο ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων παρὰ Ἰουδαίοις; Οὐχ ὑπὸ χειρῶν, ἀλλ' ὑπὸ διανοίας· ἐπεὶ ἐκεῖνα οὐκ ἐζήτει οὗτος ὡς προσδεόμενος. *Μὴ φάγομαι κρέα ταύρων*; φησὶ,
C καὶ τὰ ἑξῆς. — *Μὴ προσδεόμενός τινος αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοήν*. Δύο τεκμήρια Θεότητος, τὸ αὐτόν τε μηδενὸς δεῖσθαι, καὶ πᾶσι πάντα παρέχειν. Ἰδοὺ δὲ καὶ τῆς ψυχῆς αὐτὸν δημιουργὸν ποιεῖ, οὐ γεννήτορα. *Ὁρίσας προστεταγμένους καιρούς*. Ὥρισε ζητῆσαι τὸν Θεόν· ἀλλ' οὐ διαπαντὸς τοῦτο ὥρισεν, ἀλλὰ [16] προστεταγμένους καιρούς· δεικνὺς ὅτι νῦν οὐχὶ ζητήσαντες εὗρον· ἐπειδὴ γὰρ ζητήσαντες οὐχ εὗρον, δείκνυσιν ὅτι οὕτως ἦν φανερῶς [17], ὥσπερ ἂν εἰς μέσον τι ψηλαφώμενος. Οὐ γὰρ ἐνταῦθα μὲν ἦν οὐρανὸς, ἀλλαχοῦ δὲ οὔ· οὐδὲ ἐν τούτῳ μὲν ἦν τῷ χρόνῳ, ἄλλῳ δὲ οὔ. Ὥστε καὶ κατὰ πάντα καιρὸν καὶ κατὰ πᾶσαν ὁρθοτείαν δυνατὸν εὑρεῖν αὐτόν·
D οὕτως ᾠκονόμησεν, ὥστε μήτε τόπῳ κωλύεσθαι μήτε χρόνῳ. Αὐτὸ γὰρ τοῦτο μάλιστα αὐτοῖς συνεβάλλετο τὸ πανταχοῦ εἶναι τὸν οὐρανὸν, καὶ τὸ ἐν παντὶ χρόνῳ ἑστάναι. Οὕτως ἐγγύς ἐστι, φησὶν, ὡς χωρὶς αὐτοῦ μὴ ζῆν. *Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν*. Ὥσπερ ἐν σωματικῷ ὑποδείγματι [18] ἀδύνατον ἀγνοῆσαι ἀέρα πανταχοῦ κεχυμένον, καὶ οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα, μᾶλλον δὲ καὶ ἐν ἡμῖν ὄντα. Τὴν πρόνοιαν αὐτοῦ λέγει καὶ τὴν συγκρότησιν, τὸ εἶναι παρ' αὐτοῦ, τὸ ἐνεργεῖν, τὸ μὴ ἀπολέσθαι. *Ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασιν.*

Variæ lectiones et notæ.

[15] *Ισ.* Ἐπικούρειοι. [16] *Videtur desiderari* κατά. [17] *Ισ.* φανερός. *Et* ψηλαφῶμεν *aut* ψηλαφώμενον. [18] *Videtur desiderari*, διδάσκει, παριστησιν, *aut simile quid.*

Digitized by Google

Ἄρατος μὲν ὁ σοφὸς περὶ τοῦ Διὸς εἶπε· *Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν*· οὗτος δὲ περὶ τοῦ Δημιουργοῦ αὐτὸ λέγει, οὐ τὸν αὐτὸν ἐκείνῳ λέγων, μὴ γένοιτο! Ἀλλὰ τὸ κυρίως ἐπ' αὐτῷ [19] λέγων· ἐπεὶ καὶ βωμὸν τούτου εἶπεν, οὐκ ἐκείνου οὗ ἔσεβον. Γένος τοῦ Θεοῦ εἶπεν ἡμᾶς, τουτέστιν οἰκείους ἐγγυτάτους· ἐπειδὴ ἐκ τοῦ γένους ἡμῶν ὁ Θεὸς εὐδόκησε τεχθῆναι ἐπὶ τῆς γῆς. Οὐκ εἶπε δὲ, Οὐκ ὀφείλετε χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ τὸ θεῖον νομίζειν εἶναι ὅμοιον, ἀλλὰ ταπεινότερον τούτου, *Οὐκ ὀφείλομεν*. Ὅρα δὲ πῶς τὸ ἀσώματον εἰσήγαγεν. Ἡ γὰρ διάνοια, ὅταν ὑποπτεύσῃ σῶμα, καὶ διάστημα ὑπονοεῖ.

A Adeo prope est, inquit, ut **137** absque illo vivere non possimus. *Per ipsum enim vivimus et movemur et sumus.* Quasi corporea similitudine atque exemplo ostendit fieri non posse, ut aer qui ubique fusus, ac non procul ab unoquoque nostrum, imo vero qui etiam in nobis est, ignoretur. Providentiam illius significat, et conflationem atque exercitationem, nempe quod ab illo simus creati, quod ab illo proficiscatur efficientia et actus, quod non pereamus. *Ut etiam quidam vestri poetæ dixerunt.* Aratus quidem ille sapiens de Jove dixit: *Illius enim sumus progenies*: sed hic id dicit de Creatore, non eumdem significans, quem ille. Absit! sed id quod proprie de Deo dici convenit, significans quoniam etiam altare hujus dicit, non illius quem colebant. Progeniem Dei nos esse dixit, hoc est, cognatos proximos: quoniam ex genere nostro Deo visum est nasci in terra. Non dixit autem, Non debetis existimare numen divinum simile esse auro aut argento: sed quod humilius est quam hoc, nempe *Non debemus*. Vide autem ut introduxerit id quod est incorporeum. Mens enim cum corpus esse putat, etiam intervallum esse arbitratur.

Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεὸς, τανῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν.

B Vers. 30. *Ac tempora quidem istius ignorantiæ cum Deus usque hoc tempus dissimularit, nunc omnibus, qui ubique sunt, hominibus denuntiat, ut ad sanitatem revertantur.*

Διότι ἔστησεν ἡμέραν, ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ ἐν Ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

Vers. 31. *Propterea quod statuit diem, in quo juste judicaturus est orbem terrarum per Virum quem huic negotio destinavit, fidemque fecit omnibus, dum illum ex mortuis resuscitavit.*

Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον· Ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου.

Vers. 32. *Audita autem resurrectione mortuorum, alii quidem irridebant, alii vero dixerunt: Audiemus te rursus de hac re.*

Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν.

Vers. 33. *Atque ita Paulus exivit de medio eorum.*

Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ, ἐπίστευσαν· ἐν οἷς Διονύσιος [20] ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς.

C Vers. 34. *Sed quidam viri sese illi adjunxerunt atque crediderunt: in quorum numero erat Dionysius Areopagita, et mulier nomine Damaris, et alii cum illis.*

Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας. Οὐ περὶ τῶν ἀπελθόντων λέγει, ἀλλ' οἷς παραγγέλλει [21]· οἷς οὐκ εἶπε, παρεῖδεν. Οὐ λέγει δὲ, Ἑκόντες ἐκακουργήσατε, ἀλλ', Ἠγνοήσατε. Παραγγέλλει γοῦν, οὐκ ἀπαιτεῖ κόλασιν, ὥσπερ ἀξίους ὄντας κολάσεως· ἀλλὰ τανῦν καλεῖ πρὸς μετάνοιαν. *Διότι ἔστησεν ἡμέραν, ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην.* Ἀναγκαίως, φησὶ, κρίσιν κατὰ πασῶν πράξεων καὶ διαλήψεων ποιήσει ἐν Ἀνδρὶ, ὃν ὥρισεν ἔσεσθαι κριτὴν ζώντων καὶ νεκρῶν· οὗτος δέ ἐστιν ὁ ἀνθρωπήσας Κύριος. Μεγάλα δὲ καὶ ὑψηλὰ ἀκούσαντες, οὐδὲ προσεῖπον, ἀλλὰ τὴν ἀνάστασιν ἐχλεύαζον. Ψυχικὸς γὰρ, φησὶν, ἄνθρωπος, *οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος.* — *Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν.* Οὕτω, πῶς; Τοὺς μὲν πείσας, ὑπὸ δὲ τῶν γελώντων. *Τινὲς δὲ ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης.* Ἔξω τῆς πόλεως ἦν τὸ κατ' Ἄρειον Πάγον δικαστήριον. Ἐδίκαζον οὖν οἱ Ἀρεοπαγῖται περὶ τῶν σφαλμάτων πάντων καὶ ἀνομιῶν. Διὰ τοῦτο ἅτε ξένων δαιμονίων καταγγελέα τὸν Παῦλον πρὸς τὴν ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλὴν ἕλκουσιν·

Ac tempora quidem istius ignorantiæ, etc. Non de mortuis loquitur, sed de iis, quibus denuntiat Deus. Ὑπεριδών, id cum despexerit, cum dissimularit, non dixit, παρεῖδεν, id proprie significat, perperam vidit, allucinatus est, dum aliud pro alio videndo accipit, quod de Deo suspicari absurdum est et alienum. Non dicit autem, Sponte ac voluntate vestra atque consulto peccastis et malefici fuistis, sed, *ignorastis quid fuerit faciendum.* Denuntiat igitur, non pœnas expetit, tanquam a supplicio dignis: sed nunc invitat ad pœnitentiam, ad saniorem mentem, et ut vos ad frugem bonam recipiatis. *Propterea quod statuit diem, in quo judicaturus est orbem terrarum.* Necessario, inquit, judicium de omnibus D factis atque cogitatis **138** faciet per Virum, quem destinavit judicem vivorum et mortuorum: is autem est Dominus, qui homo factus est. Cæterum cum magna atque sublimia audissent, ne alloquio quidem illum dignati sunt, sed ressurrectionem deridebant. Animalis enim, inquit, homo non probat neque amplectitur spiritualia. *Atque ita Paulus exi-*

Variæ lectiones et notæ.

[19] *Videtur locus corruptus.* [20] *In vulgatis est*, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος. [21] *Videtur locus mutilus, ac desiderari*, ὑπεριδών, *aut simile quid.*

Digitized by Google

vit de medio illorum. Ita. Quomodo? Alios quidem persuasos et in suam sententiam adductos relinquens, ab aliis vero derisus. *Quidam autem crediderunt, in quibus erat etiam Dionysius Areopagita.* Extra urbem curia erat in colle Martio. Cognoscebant igitur Areopagitæ de omnibus fraudibus ac maleficiis. Idcirco Paulum utpote peregrinorum dæmoniorum annuntiatorem, ad curiam atque senatum Martii collis trahunt: sed cum tunc divinus Dionysius in collegium Areopagitarum pro judice cooptatus esset, veritati evangelicæ hoc tribuit, ut contra eam pronuntiare nollet. Et eum valedixisset ac renuntiasset stultæ Areopagitarum severitati, illuminationem Evangelii amplectebatur. Nam etsi Romani tunc rerum potiebantur, tamen Athenas et Lacedæmona liberas reliquerunt: unde etiam tunc apud Athenienses judicium quoque Areopagitarum exercebatur. Atque initiatur quidem et imbuitur Dionysius salutari doctrina per Paulum, sed eruditur et instituitur, tanquam puer a magistro, ab Hierotheo maximo.

A ἀλλ' ἐν τοῖς Ἀρεοπαγίταις τότε τελῶν, ἅτε δικαστὴς, ὁ θεῖος Διονύσιος, ἀδίκαστον ἀπένειμε τῇ ἀληθείᾳ τὴν ψῆφον· καὶ ἐῤῥῶσθαι φράσας τῇ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν ἀνοήτῳ σεμνότητι, τοῦ φωτίσματος εἴχετο. Κἂν γὰρ Ῥωμαῖοι τότε ἐκράτουν, ἀλλ' οὖν αὐτονόμους ἀφῆκαν Ἀθήνας καὶ Λακεδαίμονα [21]. Ὅθεν ἔτι καὶ παρ' Ἀθήναις [22] καὶ [23] κατὰ τοὺς Ἀρεοπαγίτας ἐπολιτεύετο. Καὶ τελεῖται μὲν τὰ τῆς σωτηρίας δόγματα διὰ Παύλου· παιδεύεται δὲ διδασκάλως ὑπὸ Ἱεροθέῳ [24] τῷ μεγίστῳ.

CAPUT XVIII.

B

ΚΕΦΑΛ. ΙΗ'.

Vers. 1. *Posthæc autem Paulus, relictis Athenis, venit Corinthum:*

Μετὰ δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, ἦλθεν εἰς Κόρινθον.

Vers. 2. *Atque illic nactus quemdam Judæum nomine Aquilam, Ponticum natione, qui recens venerat ex Italia, et Priscillam ejus uxorem, propterea quod Claudius Cæsar jusserat omnes Judæos excedere Roma, accessit ad eos,*

Καὶ εὑρών τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ Ἰταλίας [25], καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ (διὰ τὸ προστεταχέναι [27] Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς Ῥώμης), προσῆλθεν αὐτοῖς,

Vers. 3. *Et quia eamdem artem noverat, mansit apud illos et artem exercebat: erant enim arte tentoriorum confectores.*

Καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι, ἔμεινε [28] παρ' αὐτοῖς, καὶ εἰργάζετο· ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην.

Vers. 4. *Sermocinabatur autem in Synagoga omni die Sabbati, ac suadebat Judæis et Græcis.*

Διελέγετο δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν Σάββατον, ἔπειθέ τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας.

Vers. 5. *Ut autem Silas et Timotheus descenderunt de Macedonia, Paulus Spiritu concitabatur, testificans Judæis Christum esse Jesum.*

C *Ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅ τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο τῷ Πνεύματι ὁ Παῦλος, διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.*

Vers. 6. *Cumque illi sese opponerent ac verbis divinam majestatem læderent, excussis vestimentis suis dixit ad eos: Sanguis vester super caput vestrum. Purus ego posthac ad nationes extraneas proficiscar.*

Ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῶν καὶ βλασφημούντων, ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια, εἶπε πρὸς αὐτούς· Τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν· καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι.

Venit Corinthum. Corinthum a Spiritu **139** ducebatur, in qua urbe manere eum oportebat. Nam Athenienses etsi peregrinarum ac novarum auditionum studiosi, tamen non attendebant, nec curabant doctrinam salutarem. Non enim huic rei studebant, sed ut semper haberent aliquid quod dicerent. Satis igitur esse Paulo visum est, si illic semina dejiceret. *Propterea quod Claudius imperaverat.* Nam Nerone quidem imperante, Paulus propter Christum supplicio affectus et martyrio consecratus est: Claudii vero tempore bellum adversus Judæos conflabatur et excitabatur, et Roma, tanquam homines pestiferi, Judæi pellebantur. Idcirco divina voluntate atque dispositione accidit, ut hic vinctus illuc abduceretur, ne tanquam Judæus expelleretur. *Et quia Aquila erat ejusdem artificii, mansit apud eum et artem exer-*

Ἦλθεν εἰς Κόρινθον. Εἰς Κόρινθον ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἦγετο, ἐν ᾗ μένειν ἔδει. Οἱ γὰρ Ἀθηναῖοι ξένης ὄντες ἀκροάσεως ἐρασταὶ, ὅμως οὐ προσεῖχον. Οὐ γὰρ τοῦτο ἐσπούδαζον, ἀλλ' ὥστε ἀεί τι ἔχειν εἰπεῖν. Ἱκανῶς οὖν ἔχειν ἔδοξε τῷ Παύλῳ, τὸ καταβάλλειν τὰ σπέρματα [29]. Ἐπὶ μὲν γὰρ Νέρωνος, ἐτελειώθη ὁ Παῦλος· ἐπὶ δὲ Κλαυδίου, ἀνερριπίζετο ὁ πρὸς Ἰουδαίους πόλεμος, καὶ ἀπὸ Ῥώμης ὡς λυμεῶνες ἠλαύνοντο. Διὰ τοῦτο οἰκονομεῖται τοῦτον ὡς δέσμιον ἀπαχθῆναι ἐκεῖ, ἵνα μὴ ὡς Ἰουδαῖος ἀπελαύνηται. *Καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι τὸν Ἀκύλαν, ἔμεινε παρ' αὐτῷ καὶ εἰργάζετο.* Διὰ τοῦτο μένει ὡς ἐπιτήδειον εὑρὼν καταγώγιον. Πολλῶν γὰρ αὐτῷ τῶν βασιλείων [30] ἐπιτηδειότερον ἦν, ὥσπερ καὶ τῷ ἀθλητῇ ἡ παλαίστρα τῶν ἀπαλῶν στρωμάτων μᾶλλον χρήσιμος, καὶ τῷ πολεμιστῇ τὸ ξίφος;

D

Variæ lectiones et notæ.

[21] Λακεδαίμον, *erat.* [22] *Isc.* παρ' Ἀθηναίοις. [24] *Locus mutilus videtur, ac desiderari,* τὸ δικαστήριον. [24] *Isc.* Ἱεροθέου τοῦ μεγίστου. [25] *In vulgatis est,* ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. [27] *In manuscripto erat,* προσταχθέναι· *Isc.* προστεταχέναι. [28] *In vulgatis,* ἔμενεν. [29] *Videntur hic repetenda esse verba Lucæ,* διὰ τὸ προστεταχέναι Κλαύδιον. [30] βασιλειῶν, *erat.*

Digitized by Google

τὸ σιδηροῦν, ἀλλ' οὐ τὸ χρυσοῦν. *Ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια εἶπε πρὸς αὐτούς.* Ὥστε μὴ ῥήματι μόνον, ἀλλὰ καὶ πράγματι φοβῆσαι· *Τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν.* Ἀσαφές ἐστι τὸ ῥητόν. Οἶμαι δὲ αὐτὸν τοῦτο λέγειν· Ἕκαστος τῶν ἀποστατούντων Χριστῷ [31], ὃς ἐστι ζωή, δοκεῖ ἑαυτὸν φονεύειν, ἀπὸ τῆς ζωῆς μεταβαίνων εἰς θάνατον, τὸ αἷμα αὐτοῦ τρόπον τινὰ ἐκχέων διὰ τῆς σφαγῆς, ἣν ἐπιφέρει ἐφ' ἑαυτόν. Τοῦτο οὖν φησιν· Ἀνθ' ὧν σφάζετε ἑαυτοὺς διὰ τῆς ἀπιστίας, αὐτοῦ τούτου ὑμεῖς ἀπόσχητε δίκην ἐμοῦ ἀθώου ὄντος. Ἐκ τούτου δυνατὸν εἰπεῖν ὅτι ὁ σφάζων ἑαυτὸν τιμωρεῖται παρὰ τοῦ Θεοῦ ὡς φονεύς.

A cebat. Idcirco manebat, quia commodum et idoneum nactus erat hospitium. Multis enim regiis ædibus erat illi commodius, quemadmodum etiam athletæ palæstra mollibus stratis utilior est : et bellatori gladius ferreus, non aureus utilis est. *Excussis vestimentis dixit ad eos:* ut non verbo solum, sed etiam re terreret illos : *Sanguis vester super caput vestrum.* Obscurum est dictum. Sed opinor eum hoc significare : Quicunque desciscit a Christo qui est vita, seipsum interficere videtur, a vita transiens ad mortem, dum sanguinem suum quodammodo effundit per cædem et mortem quam sibi conciscit et infert. Hoc igitur dicit : Quod vosmetipsos jugulatis per incredulitatem, hujus ipsus delicti vos pœnas dabitis, cum ego innocens sim. Hinc dici potest, eum qui seipsum jugulat et occidit, a Deo puniri tanquam homicidam.

Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς οἰκίαν τινὸς B *ὀνόματι Ἰούστου, σεβομένου τὸν Θεόν, οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ.*

Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τῶν Κορινθίων ἀκούσαντες, ἐπίστευσαν καὶ ἐβαπτίζοντο.

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος δι' ὁράματος τῷ Παύλῳ ἐν νυκτί· Μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει, καὶ μὴ σιωπήσῃς.

Διότι ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ· καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τοῦ κακῶσαί σε, διότι λαός ἐστί μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ.

Ἐκάθισέν τε ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ, διδάσκων ἐν αὐτοῖς [32] *τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.*

Οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα. Ὥστε καὶ ἀπὸ τούτου ζῆλον ἔχειν, ἀπὸ τῆς γειτνιάσεως. *Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ.* Τοῦτον λέγει Κρίσπον, περὶ οὗ λέγει· *Οὐδένα ἐβάπτισα, εἰ μὴ Κρίσπον καὶ Γάϊον. — Μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει, καὶ μὴ σιωπήσῃς.* Ὃ μάλιστα αὐτὸν ἔδει, τοῦτο ὕστερον αὐτῷ λέγει. Οὐδὲν γὰρ ἐλύπει οὕτω τὸν Παῦλον, ὡς οἱ ἀπειθοῦντες.

B Vers. 7. *Atque illinc digressus, venit in domum cujusdam nomine Justi, hominis religiosi, cujus ædes continentes atque adjunctæ erant synagogæ.*

Vers. 8. *Crispus autem magister synagogæ credidit Domino una cum tota familia sua, ac multi Corinthiorum, qui Paulum audiverant, crediderunt ac baptizabantur.*

Vers. 9. *Dixit autem Dominus Paulo per visum nocturnum : Ne timeas, sed loquere, ac ne taceas,*

Vers. 10. *Quoniam ego tibi adsum : ac nemo te invadet ut noceat tibi, quia mihi multus populus est in hac urbe.*

Vers. 11. *Commoratus est igitur illic annum et menses sex, ac verbum Dei docebat inter illos.*

C *Cujus ædes continentes erant.* Ut etiam hinc studio et ardore incenderetur, nempe propter vicinitatem. *Crispus autem princeps synagogæ credidit Domino.* Hunc dicit Crispum, de quo dicit : *Neminem baptizavi, nisi Crispum et Caium* [31]. — *Ne timeas, sed loquere, ac noli tacere.* Quod maxime ipsum facere oportebat, id **140** posterius ei dicit. Nihil enim ita Paulum angebat atque sollicitum habebat, ut illi qui non credebant.

Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας, κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Παύλῳ· καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα,

Vers. 12. *Sed Gallione proconsule Achaiæ, Judæi universi adorti Paulum duxerunt ad tribunal,*

Λέγοντες, ὅτι, Παρὰ τὸν νόμον οὗτος ἀναπείθει τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν.

Vers. 13. *Dicentes : Hic suadet hominibus, ut contra legem Deum colant.*

D *Μέλλοντος δὲ τοῦ Παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα, εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους· Εἰ μὲν ἦν ἀδίκημά* [33] *τι ἢ ῥᾳδιούργημα πονηρόν, ὦ Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν·*

Vers. 14. *Cum autem Paulus pro se dicere conaretur, Gallio dixit ad Judæos : Si quidem maleficium aliquod a vobis, Judæi, aut dolus malus commissus et improbe fraus facta proponeretur, recte vos ferrem et audirem accusantes :*

Εἰ δὲ ζητήματά ἐστι [34] *περὶ λόγου, καὶ ὀνομάτων, καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί· κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι.*

Vers. 15. *Sin autem quæstiones sunt de verbo et nominibus et lege vestra, vos ipsi videritis : nam ego de istis rebus cognoscere atque statuere nolo.*

Καὶ ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος.

Vers. 16. *Et ita summovit eos a tribunali.*

Ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ Ἕλληνες Σωσθέ-

Vers. 17. *Ac Græci omnes apprehensum Sosthenem*

[31] I Cor. I, 14.

Variæ lectiones et notæ.

[31] *Ισ.* Χριστοῦ. [32] *In vulgatis est,* διδάσκων αὐτούς. [33] *In vulgatis est,* εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημα. [34] *In vulgatis,* ζήτημά ἐστι.

Digitized by Google

magistrum synagogæ, pulsabant atque cædebant ante tribunal : et Gallio nihil horum curabat.

Vers. 18. *At Paulus cum adhuc dies complures remansisset, fratres valere jussit, et in Syriam navigavit, et una cum illo Priscilla et Aquila, cum totondisset caput in Cenchreis : id enim voverat.*

Judæi universi adorti Paulum. Quomodo igitur Paulum adorti sunt, dixerit aliquis ? Cum subito rapuissent. Atqui nihil valuerunt, sed duxerunt eum ad proconsulem, qui eos curia prohibuit, ac vir humanus et æquus hic mihi fuisse videtur. *Apprehensum Sosthenem.* Porro quod Sosthenem pulsabant, vel idcirco pulsabant, quod ipse Paulo magis erat deditus et addictus, quemadmodum etiam Crispus magister synagogæ : vel ad eum usque furorem progressi erant, ut non assecuti quod intenderant atque speraverant, pro Paulo Sosthenem pulsarent : vel idcirco percutiebant eum, quia Paulum occidere voluerant, et Sosthenes eos prohibebat. At coram ipso magistratu quod non licebat committentes, Sosthenem pulsabant, hoc quasi dicentes : Si qui vult facit quod vult, et non amplius locum habet lex, ecce etiam nos hunc pulsamus. Non vindicabat autem proconsul, nec animadvertebat in eos, sed sinebat eos se mutuo pulsare : quia si contra aliquem alium hoc fecissent, prorsus poterat eos reprimere atque coercere. *Atque una cum ipso avehebatur Priscilla et Aquila, cum caput rasisset in Cenchreis.* Quoniam Judæi suspicabantur illum defectionem a lege docere, ac multi offendebantur in eo, ac prædicationem non amplectebantur : idcirco et hic et in templo Hierosolymis consulto hoc facit, et hoc erat quod ipse dicebat : *Fui legi subditus* **141** *quasi legi obnoxius, ut legi subditos lucrifacerem. — Id enim voverat* [1]. Votum dicit pollicitationem. Pollicitus enim erat se capillum abscissurum esse, ne postea amplius tanquam mundanus, ea quæ mundani solent agere, tractaret, sed tanquam more divino vivens, permaneret apud Ecclesiam. Atque etiam Aquila ex pollicitatione sibi crines abscidit. Qui enim pie nimirum vivere volebant, hoc faciebant : quinetiam antiquitus hoc facere Judæi consueverant. Itaque et monachorum et canonicarum, id est regularium virginum et sanctimonialium, capilli recte detondentur.

Vers. 19. *Pervenit autem Ephesum, et illos ibi reliquit, sed ipse ingressus in synagogam, sermocinabatur cum Judæis.*

Vers. 20. *Rogantibus autem illis ut diutius apud se maneret, morem eis non gessit,*

Vers. 21. *Sed eos valere jussit cum diceret : Opor-*

[1] I Cor. IX, 19 et 21.

A *νην τὸν ἀρχισυνάγωγον, ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος· καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίωνι ἔμελεν* [38].

Ὁ δὲ Παῦλος ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἱκανὰς, τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος, ἐξέπλει εἰς τὴν Συρίαν· καὶ σὺν αὐτῷ Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν Κεγχρεαῖς· εἶχε γὰρ εὐχήν.

Κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι. Πῶς οὖν ἐπέθεντο ; εἶποι τις ἄν. Ἄφνω ἁρπάσαντες. Καὶ μὴν οὐδὲν ἴσχυσαν, ἀλλ' ἦγον αὐτὸν πρὸς τὸν ἀνθύπατον. Ἀπετείχισε δὲ αὐτοῖς τὸ δικαστήριον. Ἐπιεικὴς δέ τις ἄνθρωπος οὗτος εἶναί μοι δοκεῖ. *Ἐπιλαβόμενοι δὲ Σωσθένην.* Τὸ δὲ τύπτειν τὸν Σωσθένην, ἢ διὰ τοῦτο ἔτυπτον, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς B μᾶλλον προστιθέμενος ἦν τῷ Παύλῳ, ὡς καὶ Κρίσπος ὁ ἀρχισυνάγωγος· ἢ εἰς τοσοῦτον ἦσαν ἐληλακότες μανίας [36], ὅτι ἀποτυχόντες τοῦ σκοποῦ αὐτῶν, ἀντὶ τοῦ Παύλου Σωσθένην ἔτυπτον· ἢ διὰ τοῦτο ἔτυπτον αὐτὸν, ἐπειδὴ ἠβουλήθησαν φονεῦσαι τὸν Παῦλον, καὶ Σωσθένης διεκώλυεν αὐτούς· ἐπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ ἄρχοντος ἀκαθοσιώτως ποιοῦντες, ἔτυπτον τὸν Σωσθένην, τοῦτο λέγοντες· Εἰ ὁ θέλων ποιεῖ ὃ θέλει, καὶ οὐκ ἔστι νόμος, καὶ ἡμεῖς ἰδοὺ τύπτομεν τοῦτον. Οὐ προσεποιεῖτο δὲ αὐτοὺς ὁ ἀνθύπατος, ἀλλ' εἶα τύπτειν ἀλλήλους· ἐπεὶ εἰ ἦσαν κατά τινος ἄλλου καὶ μὴ καθ' ἑαυτῶν ποιήσαντες τοῦτο, πάντως εἶχεν αὐτοὺς σωφρονίσαι. *Ἐξέπλει δὲ σὺν αὐτῷ Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν Κεγχρεαῖς.* Ἐπειδὴ ἐδόκει τοῖς Ἰουδαίοις ἀποC στασίαν τοῦ νόμου διδάσκειν, καὶ ἐσκανδαλίζοντο πολλοὶ εἰς αὐτὸν, καὶ οὐ παρεδέχοντο τὸ κήρυγμα· τούτου χάριν καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐν τῷ ἱερῷ ἐν Ἱεροσολύμοις οἰκονομικῶς τοῦτο πράσσει· καὶ τοῦτο ἦν, ὃ αὐτὸς ἔλεγεν· *Ἐγενόμην τοῖς ὑπὸ νόμον ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω. — Εἶχε γὰρ εὐχήν.* Εὐχὴν λέγει τὴν ὑπόσχεσιν. Ὑποσχόμενος γὰρ ἦν ἀποκόψαι τὴν τρίχα, ἵνα μηκέτι ὡς κοσμικὸς τὰ τῶν κοσμικῶν πράττῃ, ἀλλ' ὡς κατὰ Θεὸν ζῶν παραμείνῃ [37] τῇ Ἐκκλησίᾳ. Καὶ Ἀκύλας δὲ ἐξ ὑποσχέσεως ἀπέκοψεν ἑαυτοῦ τὰς τρίχας. Οἱ θέλοντες γὰρ δῆθεν θεοσεβῶς ζῆν, ἐποίουν τοῦτο· ἀλλὰ καὶ ἔθος ἦν παλαιὸν Ἰουδαίοις τοῦτο. Ὥστε καλῶς καὶ οἱ μονάζοντες καὶ αἱ κανονικαὶ ἀποκείρονται τὰς κόμας. D

Κατήντησε δὲ εἰς Ἔφεσον, καὶ ἐκείνους κατέλιπεν αὐτοῦ· αὐτὸς δὲ ἐλθὼν [38] *τὴν συναγωγὴν, διελέχθη τοῖς Ἰουδαίοις.*

Ἐρωτώντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ πλείονα χρόνον εἶναι [39] *παρ' αὐτοῖς, οὐκ ἐπένευσεν,*

Ἀλλὰ ἀπετάξατο αὐτοῖς, εἰπών· Δεῖ με

Variæ lectiones et notæ.

[36] ἐμελλεν, *erat.* [36] μανίαν, *erat.* [37] παραμείνει, *erat.* [38] *In vulgatis est,* εἰσελθών. [39] *In vulgatis est,* μεῖναι.

Digitized by Google

πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱεροσόλυμα· πάλιν δὲ ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς, Θεοῦ θέλοντος [40].

tet me omnino proximum diem festum agere Hierosolymis. Sed iterum revertar ad vos, volente Deo.

Καὶ ἐκείνους κατέλιπεν ἐκεῖ. Τούτους ἀφῆκεν εἰς Ἔφεσον, εἰκότως ὡς διδάσκοντας· τοσοῦτον γὰρ αὐτῷ συγγενόμενοι χρόνον, πολλὰ ἔμαθον. Τὸ δὲ, Πάλιν ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς, ὁ Παῦλος προφήτης ὢν καὶ ἰδὼν ὅτι ἔμελλεν ἀναστρέφειν, ἐπηγγείλατο πάλιν ἀναστρέφειν. Ἵνα δὲ μήτις ὑπὸ προπετείας τὸ αὐτὸ ποιῇ [41], ἀτόπως ὑπισχνούμενος τόδε τι ποιεῖν, ἐδίδαξεν ἡμᾶς μηδὲν περὶ τῶν μελλόντων ὑπισχνεῖσθαι ποιεῖν εἶχα τοῦ εἰπεῖν· Τοῦ Θεοῦ θέλοντος. Οὐ γάρ τις οἶδε [42] τί τέξεται ἡ ἐπιοῦσα ἡμέρα. Ἄφρων οὖν ὁ μὴ προσδιορίζων τῇ ἐπαγγελίᾳ· Ἐὰν ὁ Κύριος θέλῃ. Ἐὰν γὰρ ὡς θαῤῥῶν, ὅτι πάντως ποιήσει, ἐπαγγείληται, ἀκούσεται πολλάκις· Ἄφρον, ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀρῶ· ἃ δὲ ὑπέσχου, πότε ἔσται;

Et illos reliquit ibi. Hos reliquit Ephesi; et recte eos ibi reliquit, ut qui ad docendum idonei essent. Cum enim tandiu cum illo vixissent, multa didicerant. Quod autem dicit, *Iterum revertar ad vos*, Paulus cum esset propheta, et prævidisset se esse reversurum, promisit se rursus esse rediturum. Sed ne quis temeritate impulsus idem faciat, inconsiderate promittens se hoc vel illud esse facturum, docuit nos ut de futuris rebus nihil nos facturos esse polliceamur, quin adjiciamus hanc clausulam, *Deo volente*. Nemo namque novit, quid pariturus sit proximus dies. Amens est igitur, qui non adjicit promissioni illam distinctionem ac determinationem, Si Deus volet. Nam si tanquam fiducia plenus, certus atque securus, se prorsus aliquid esse facturum promiserit, audiet sæpenumero : *Stulte, hac nocte animam tuam tollam* : quæ ergo pollicitus es, quando fient?

Καὶ ἀνήχθη ἀπὸ τῆς Ἐφέσου, καὶ κατελθὼν εἰς Καισάρειαν, ἀναβὰς καὶ ἀσπασάμενος τὴν Ἐκκλησίαν, κατέβη εἰς Ἀντιόχειαν.

Καὶ ποιήσας χρόνον τινὰ, ἐξῆλθε, διερχόμενος καθεξῆς τὴν Γαλατικὴν χώραν καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων τοὺς μαθητάς.

Ἔθος ἀεὶ τοῦτο τῷ Παύλῳ, ἐπισκέπτεσθαι τοὺς πιστοὺς καὶ ἐπιστηρίζειν αὐτούς· ἵν' εἰ εὕροι σαθρωθέντας αὐτοὺς, ἀνακουφίσῃ τὰ τούτων βάρη τῷ διδασκαλικῷ λόγῳ.

Ἰουδαῖος δέ τις Ἀπολλὼς [43] ὀνόματι, Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει, ἀνὴρ λόγιος, κατήντησεν εἰς Ἔφεσον, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς Γραφαῖς.

Οὗτος ἦν κατηχημένος τὴν ὁδὸν Κυρίου [44], καὶ ζέων τῷ Πνεύματι ἐλάλει, καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ Κυρίου.

Εἰσί τινες διαβεβαιούμενοι, ὡς ὁ Ἀπολλὼς οὗτός ἐστι Ἀπελλῆς [45], τῶν Κορινθίων ἐπίσκοπος, περὶ οὗ γράφει Παῦλος· Περὶ δὲ Ἀπολλῶ, πολλὰ παρεκάλεσα αὐτόν· καὶ, Ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπολλὼς ἐπότισε. Καὶ εἰ ἀληθὲς τοῦτο, σκόπει· ἢ δώνυμος ὁ ἀνὴρ· ἢ ἄλλως μετεποιήθη θάτερον τῶν ὀνομάτων εἰς τὸ λοιπόν.

Ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

Οὗτός τε ἤρξατο παῤῥησιάζεσθαι ἐν τῇ Συναγωγῇ. Ἀκούσαντες δὲ αὐτοῦ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα, προσελάβοντο αὐτὸν, καὶ ἀκριβέστερον αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν.

Βουλομένου δὲ αὐτοῦ διελθεῖν εἰς τὴν Ἀχαΐαν, προτρεψάμενοι οἱ ἀδελφοὶ, ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς ἀποδέξασθαι αὐτόν· ὃς παραγενόμενος, συνεβάλλετο [46] πολὺ τοῖς πεπιστευκόσι διὰ τῆς χάριτος.

Εὐτόνως γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις διακατηλέγ-

Et solvit Epheso, cumque descendisset Cæsaream et ascendisset et salutasset Ecclesiam, descendit Antiochiam :

Vers. 23. *Atque illic aliquandiu commoratus profectus est, peragransque deinceps Galaticam regionem ac Phrygiam, discipulos confirmabat.*

Hæc semper Pauli consuetudo, ut inviseret fideles, et eos confirmaret : ut si eos debilitatos et vitiatos invenisset, sublevaret illorum molestias atque gravamina oratione magistra.

Vers. 24. *Judæus autem quidam nomine Apollos, patria Alexandrinus, vir eloquens, pervenit Ephesum, qui multum poterat in Scripturis.*

142 Vers. 25. *Hic erat via Domini imbutus et initiatus, et fervens spiritu loquebatur : ac docebat diligentes ea, quæ pertinent ad Dominum.*

Sunt nonnulli, qui affirmant hunc Apollon esse Apellen Corinthiorum episcopum, de quo scribit Paulus : *De Apollo multum eum rogavi.* Item : *Ego plantavi, Apollos rigavit* [53]. Et an hoc verum sit, considera. Nam vel binominis fuit hic vir, aut alioquin alterutrum horum nominum in alterum mutatum est.

Sciens duntaxat baptisma Joannis.

Vers. 26. *Atque hic cæpit libere loqui in synagoga. Quem cum audivissent Aquila atque Priscilla, assumpserunt eum et exactius ei viam Domini exposuerunt.*

Vers. 27. *Sed cum ille vellet transire in Achaiam, adhortati fratres, scripserunt discipulis ut eum reciperent. Qui cum (illo) venisset, multum adjuvabat eos qui crediderant per gratiam.*

Vers. 28. *Vehementer enim Judæos convincebat*

[53] I Cor. III, 6.

Variæ lectiones et notæ.

[40] *In vulgatis est*, τοῦ Θεοῦ θέλοντος. [41] ποιεῖ, *erat.* [42] εἶδε, *erat.* [43] *In vulgatis est*, Ἀπολλῶς. [44] *In vulgatis*, τοῦ Κυρίου. [45] Ἴσ. Ἀπελλῆς. [46] *In vulgatis est*, συνεβάλετο.

Digitized by Google

publice, demonstrans per Scripturas Jesum esse Christum.

Si baptisma Joannis duntaxat hic sciebat, qui spiritu fervebat ? Spiritus enim ita non dabatur : item si qui hunc secuti sunt, opus habuerunt baptismate Christi, multo magis etiam hic. Quid igitur dici potest ? Mihi videtur hic fuisse unus de centum viginti, qui una cum apostolis baptizati sunt : aut si hoc ita non est, quod in Cornelio accidit, etiam evenit in hoc. *Atque aliter.* Baptisma Joannis exhortationem ad pœnitentiam et meliorem frugem duntaxat præstabat, sed non etiam expiationem peccati : ut hæc sit differentia inter baptisma Joannis et fidelium baptisma, nempe quod fidelium baptisma remissionem peccatorum largitur. Baptizatur enim fidelis in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, et abluitur ab ea, quam antea habuerat religione. Quod si non habebant Spiritum sanctum qui ab Joanne baptizati erant, qui fiebat ut Apelles, qui in Joannis tantummodo baptisma baptizatus erat, Spiritu ferveret ? Enimvero etiamsi spiritu fervebat, Spiritum sanctum [tamen] non habebat ; neque enim linguis loquebatur, neque prophetabat. Aliud autem est fervere spiritu, aliud item habere Spiritum sanctum. Qui habet Spiritum sanctum, habet eum in se habitantem, ac loquitur ipse Spiritus ex intimis penetralibus cordis : quemadmodum loquebatur apostolis, cum eos loqui vel juberet vel vetaret. At qui fervebat spiritu, per illuminationem et exhortationem, quæ extrinsecus adhibebatur, faciebat aliquid dum **143** a Spiritu ducebatur. Nam ab iis rebus quæ cadunt sub sensum, conjicere oportet ea quæ videri non possunt. *Acriter enim ac vehementer confutabat Judæos publice.* Eo quod publice convincebat, linguæ libertas ostendebatur ; eo quod acriter potentia declarabatur : eo quod ex Scripturis peritia demonstrabatur. Neque enim linguæ libertas quidquam conducit, ubi non est vis : neque potentia ac vis, ubi non est linguæ libertas.

χετο δημοσίᾳ, ἐπιδεικνὺς διὰ τῶν Γραφῶν, εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

Εἰ τὸ βάπτισμα μόνον Ἰωάννου ἠπίστατο οὗτος, πῶς τῷ Πνεύματι ζέει ; τὸ γὰρ Πνεῦμα οὐχ οὕτως ἐδίδοτο· καὶ εἰ οἱ μετὰ τοῦτον ἐδεήθησαν τοῦ βαπτίσματος τοῦ Χριστοῦ, πολλῷ μᾶλλον καὶ οὗτος. Τί οὖν ἔστιν εἰπεῖν ; Ἐμοὶ δοκεῖ οὗτος εἶναι τῶν ρκ' τῶν μετὰ τῶν ἀποστόλων βαπτισθέντων· ἢ, εἰ μὴ τοῦτο, ὅπερ ἐπὶ τοῦ Κορνηλίου γέγονε, καὶ ἐπὶ τούτῳ [47]· καὶ ἄλλως, τὸ Ἰωάννου βάπτισμα προτροπὴν εἶχε μετανοίας μόνον, οὐ μὴν καὶ καθαρισμὸν ἁμαρτίας· ὡς εἶναι ταύτην τὴν διαφορὰν τοῦ Ἰωάννου βαπτίσματος καὶ τοῦ τῶν πιστῶν, ὅτι τὸ τῶν πιστῶν ἄφεσιν ἁμαρτιῶν χαρίζεται· βαπτίζεται γὰρ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁ πιστὸς, καὶ ἀποπλύνεται ἀπὸ τῆς προϋπούσης αὐτῷ θρησκείας. Εἰ δὲ οὐκ εἶχον Πνεῦμα ἅγιον οἱ ἀπὸ Ἰωάννου βαπτισθέντες, πῶς ὁ Ἀπελλῆς μόνον εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα βαπτισθεὶς, ἔζεε τῷ Πνεύματι ; Ἀλλ' ὧν εἰ καὶ ἔζεε τῷ Πνεύματι, Πνεῦμα ἅγιον οὐκ εἶχεν. Οὔτε γὰρ γλώσσαις ἐλάλει, οὔτε προεφήτευεν. Ἄλλο δέ ἐστι τὸ ζέειν τῷ Πνεύματι, καὶ ἄλλο τὸ σχεῖν Πνεῦμα ἅγιον. Ὁ ἔχων Πνεῦμα ἅγιον, ἔχει αὐτὸ ἐνοικοῦν ἐν αὐτῷ, καὶ λαλεῖ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ἐκ τῶν ἔσωθεν, ὡς ἐλάλησε τοῖς ἀποστόλοις, κωλύον αὐτοὺς τὸν λόγον μὴ λαλεῖν, ἢ λαλεῖν. Ὁ δὲ ζέων τῷ Πνεύματι, δι' ἐλλάμψεως καὶ προτροπῆς τῆς ἔξωθεν ἔπραττέ τι ὁδηγούμενος ὑπὸ τοῦ Πνεύματος. Ἀπὸ γὰρ τῶν αἰσθητῶν, τὰ ἀόρατα δεῖ στοχάζεσθαι. Εὐτόνως τοῖς Ἰουδαίοις διακατηλέγχετο δημοσίᾳ. Τὸ [48] μὲν οὖν δημοσίᾳ ἐλέγχειν ἡ παῤῥησία ἐδείκνυτο· τὸ δὲ σαφῶς [49], ἡ δύναμις ἐδηλοῦτο· τὸ [50] δὲ ἐκ τῶν Γραφῶν ἐπιδείκνυσιν ἡ ἐμπειρία. Οὔτε γὰρ ἡ παῤῥησία τι συντελεῖ οὐκ οὔσης δυνάμεως, οὔτε ἡ δύναμις, οὐκ οὔσης παῤῥησίας.

CAPUT XIX.

ΚΕΦΑΛ. ΙΘ'.

Vers. 1. *Accidit autem interea dum Apollos erat Corinthi, ut Paulus peragratis orientalibus partibus veniret Ephesum, et cum ibi reperisset discipulos quosdam, dixit ad eos :*

Ἐγένετο δὲ, ἐν τῷ τὸν Ἀπολλὼ [51] εἶναι ἐν Κορίνθῳ, Παῦλον διελθόντα τὰ ἀνατολικὰ μέρη [52], ἐλθεῖν εἰς Ἔφεσον, καὶ εὑρών τινας μαθητὰς, εἶπε πρὸς αὐτούς·

Vers. 2. *An accepistis Spiritum sanctum, ex quo credidistis ? At illi dixerunt ad eum : At nec an sit quidem Spiritus sanctus, audivimus.*

Εἰ Πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες ; Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν· Ἀλλ' οὐδὲ εἰ Πνεῦμα ἅγιόν ἐστιν ἠκούσαμεν.

Vers. 3. *Atque ille dixit ad eos : Quo igitur baptismate baptizati estis ? At illi dixerunt : Baptismate Joannis.*

Εἶπέ τε πρὸς αὐτούς· Εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε ; Οἱ δὲ εἶπον· Εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα.

Vers. 4. *Paulus autem dixit : Joannes quidem baptizavit baptismate pœnitentiæ atque resipiscentiæ, populum adhortans ut in eum qui post ipsum venturus esset crederent, hoc est in Christum Jesum.*

Εἶπέ τε [53] Παῦλος· Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισε βάπτισμα μετανοίας, τῷ λαῷ λέγων, εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτὸν, ἵνα πιστεύσωσι, τουτέστιν εἰς τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

Vers. 5. *Quibus auditis, baptizati sunt in nomen Domini Jesu.*

5. Ἀκούσαντες δὲ ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

Variæ lectiones et notæ.

[47] Ισ. τούτου. [48] Ισ. τῷ. [49] Ισ. εὐτόνως. [50] Ισ. τῷ, et ἐπεδείκνυτο. [51] *In vulgatis est,* Ἀπολλῶ. [52] *In vulgatis est,* ἀνωτερικὰ μέρη. [53] *In vulgatis,* εἶπε δέ.

Digitized by Google

Ἀλλ' οὐδὲ εἰ Πνεῦμα ἅγιον ἔστιν. Πολλῷ οὗτοι ἐκείνων διεστήκασιν, οἱ μηδὲ Πνεῦμα ἅγιον εἰ ἔστιν εἰδότες. Ὅτι, γὰρ οὐδὲ εἰ; Χριστὸν ἐπίστευον, δῆλον ἐκ τοῦ εἰπεῖν· Εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτὸν ἵνα πιστεύσωσι. Καὶ οὐκ εἶπεν, ὅτι Οὐδέν ἐστι τὸ βάπτισμα Ἰωάννου, ἀλλ', ὅτι ἀτελές. Πόθεν δὲ ἐκεῖνοι ἐν Ἐφέσῳ ὄντες τὸ βάπτισμα εἶχον Ἰωάννου; Ἴσως ἐπεδήμησαν τοῖς Ἱεροσολύμοις τότε καὶ ἀπῆλθον, καὶ οὐδὲ τὸν Ἰησοῦν ἠπίσταντο. Οὐ λέγει δὲ αὐτοῖς, Πιστεύετε εἰς τὸν Ἰησοῦν; ἀλλὰ τί; Εἰ Πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες; Ἤδει ὅτι οὐκ εἶχον, ἀλλὰ βούλεται αὐτοῖς εἰπεῖν, ἵνα μαθόντες ὧν ἀπεστέρηνται, αἰτήσωσιν. A

At nec an sit quidem Spiritus sanctus, etc. Multum ab illis hi differunt, qui nec an esset quidem Spiritus sanctus noverant. Nam nec in Christum quidem [illos] credidisse, liquet ex eo quod dixit: *Ut in eum, qui post ipsum venturus esset, crederent.* Ac non dixit nullum esse baptisma Joannis, sed esse imperfectum. Sed unde illi, qui Ephesi erant, baptisma Joannis habebant? Forsitan Hierosolymis erant peregrinati tunc et abiverant, ac nec Jesum quidem noverant. Non dicit autem illis, Credite in Jesum? sed quid? *An Spiritum sanctum accepistis ex quo credidistis?* Noverat eos non habere Spiritum sanctum, sed vult eis dicere, ut scientes quibus rebus careant, petant.

Καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τοῦ Παύλου τὰς χεῖρας, ἦλθε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτούς· ἐλάλουν τε γλώσσαις, καὶ προεφήτευον. B

Vers. 6. *Et cum Paulus manus eis imposuisset, venit Spiritus sanctus super illos: et loquebantur linguis, et prophetabant.*

Ἦσαν δὲ οἱ πάντες, ἄνδρες ὡσεὶ δεκαδύο.

Vers. 7. *Erant autem omnino viri fere duodecim.*

Οὐχ ἑώρων τὸ Πνεῦμα· ἀόρατον γάρ ἐστιν· αἰσθητὸν δέ τινα ἔλεγχον ἐδίδου τῆς ἐνεργείας ἐκείνης ἡ χάρις. Καὶ ὁ μὲν τῇ Περσῶν, ὁ δὲ τῇ Ῥωμαίων, ὁ δὲ ἑτέρᾳ ἐφθέγγετο γλώσσῃ· καὶ τούτῳ ἐφανεροῦτο τὸ ἔξωθεν [84], ὅτι τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἐν αὐτῷ τὸ φθεγγόμενον.

Non videbant Spiritum. Videri enim non potest, sed gratia illius operationis argumentum quoddam et signum dedit, quod sensu percipi posset. Atque alius quidem lingua Persarum, alius Romanorum, alius alia lingua loquebantur: atque hoc declarabatur signo externo, nempe Spiritum esse qui loquebatur in ipso.

Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν συναγωγὴν, ἐπαῤῥησιάζετο ἐπὶ μῆνας τρεῖς, διαλεγόμενος καὶ πείθων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

144 Vers. 8. *Ingressus autem in synagogam libere loquebatur ad menses tres, disserens ac suadens ea, quæ pertinent ad regnum Dei.*

Τί ἐστιν, Ἐπαῤῥησιάζετο; Πρὸς κινδύνους ἦν παρατεταγμένος· ἢ καὶ φανερώτερον διελέγετο, οὐ συσκιάζων τὰ δόγματα. Ὅρα δὲ πανταχοῦ ἑαυτὸν εἰσωθοῦντα [85] εἰς τὰς συναγωγὰς, καὶ οὕτως ἐξιόντα. Πανταχοῦ γὰρ παρ' αὐτῶν ἐβούλετο λαβεῖν ἀφορμάς. C

Quid est quod dicit, *Libere loquebatur?* Periculis sese opponebat: aut etiam apertius disserebat, non umbra sententias obvolvens. Animadverte autem illum ubique sese in synogogas intrudere, atque ita egredi. Ubique enim ab illis sumere volebat occasiones.

Ὡς δέ τινες ἐσκληρύνοντο καὶ ἠπείθουν, κακολογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους· ἀποστὰς ἀπ' αὐτῶν ἀφώρισε τοὺς μαθητὰς, καθημέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ τυράννου τινός.

Vers. 9. *Sed ut nonnulli obdurescebant, et fidem non habebant, vituperantes viam apud multitudinem, digressus ab illis segregavit discipulos, quotidie disserens in schola tyranni cujusdam.*

Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο, ὥστε πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἀσίαν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας.

Vers. 10. *Atque hoc factum est usque ad annos duos, ut omnes qui Asiam incolebant, audirent verbum Domini Jesu, Judæi et Græci.*

D

Κακολογοῦντες τὴν ὁδόν. Ἡ ὁδὸν λέγει τὸν Χριστὸν, ὃς καὶ ὁδὸς καλεῖται· ἢ ὁδὸν λέγει τὴν ἀληθῆ πίστιν, τὴν διὰ τοῦ Παύλου καταγγελλομένην. Τὸ δὲ, Ἀφώρισε τοὺς μαθητὰς, παιδεύει χωρίζεσθαι ἀπὸ τῶν βλασφημούντων τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύσαντας.

Vituperantes viam. Aut viam dicit Christum, qui etiam via vocatur: aut per viam significat veram fidem, quæ per Paulum annuntiabatur. Quod autem dicit, *Segregavit discipulos*, docet eos qui credunt in illum, ut discedant ab iis, qui maledictis lædunt majestatem Filii Dei.

Δυνάμεις δὲ [86] οὐ τὰς τυχούσας ἐποίει ὁ Θεὸς διὰ τῶν χειρῶν Παύλου·

Vers. 11. *Virtutes autem haud vulgares edebat Deus per manus Pauli,*

Ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐπιφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτὸς σουδάρια, ἢ σιμι-

Vers. 12. *Adeo ut etiam de corpore ejus sudaria aut semicinctia deferrentur et imponerentur ægrotis,*

Variæ lectiones et notæ.

[84] Ισ. τοῦτο τῷ ἔξωθεν. [85] Εἰσοθοῦντα, *erat.* [86] *In manuscripto est,* δυναμεις δὲ· *in vulgatis,* δυνάμεις τε.

Digitized by Google

et illi morbis ita liberarentur, et spiritus mali exirent ab illis.

De corpore ejus deferrentur et imponerentur sudaria. Non modo gestantem tangebant, verum etiam sumentes [sudaria] imponebant. Sed animadverte Judæorum animi duritiem. Cum ex vestimentis illorum miracula edi vidissent, non curabant neque movebantur. Nam sudariorum, semicinctiorum et umbrarum discipulorum signa majora sunt, quam ea quæ Christus effecit. Sudaria et semicinctia, linea sunt utraque, sed sudaria quidem capiti imponuntur, semicinctia vero in manibus tenent, qui non possunt sudaria gestare, quales sunt qui gestant consulares stolas, ut abstergant humores faciei, ut sudores, salivam, lacrymas et reliqua.

VERS. 13. *Aggressi sunt autem quidam ex iis, qui obambulare solebant Judæis exorcistis, id est adjuratoribus, appellare super eos qui malis spiritibus correpti erant, nomen Domini Jesu, dicentes : Adjuramus vos per Jesum, quem Paulus prædicat.*

Credere quidem isti nolebant, sed per nomen Domini Jesu dæmonas ejicere volebant. Indicant enim verba scriptoris illos exorcistas, non ut credentes Jesu, sed ut tentantes et periculum facientes, **145** per nomen Domini nostri Jesu Christi adjurasse spiritus impuros. Quod igitur dicit, ἐπεχείρησαν, id sonat, in manus sumpserunt, manus adhibuerunt, hoc significat, non illos quidem confisos fuisse se effecturos quod conababantur, sed manus injecisse, ut consequerentur quod animo proposuerant. Quamobrem etiam parum abfuit, quin temeritatis suæ pœnas darent.

VERS. 14. *Erant autem quidam filii Scevæ Judæi principis sacerdotum numero septem, qui hoc agebant.*

VERS. 15. *Sed spiritus malus respondens dixit: Jesum novi, et Paulus mihi non est incognitus: vos autem quinam estis?*

VERS. 16. *Et homo ille in quo spiritus malus erat, in illos impetu facto cum superior eis evasisset, invaluit adversus illos adeo, ut nudi et vulnerati effugerent ex ædibus illis.*

VERS. 17. *Atque hoc notum factum est omnibus Judæis atque Græcis, qui Ephesi habitabant, et omnibus iis metus injectus est, ac magnificabat nomen Domini Jesu.*

Qui hoc agebant. Illi quidem latenter agebant, quod aggrediebantur, sed eorum imbecillitas vulgo spectanda præbetur. Atque haud alienum est admirari cur dæmon non adjuverit exorcistarum imposturam, sed redarguerit atque convicerit illos, et eorum fraudem patefecerit. Mihi videtur et vehementer iratus et indignatus fuisse: perinde ac si

A κίνθια [87] · καὶ ἀπαλλάττεσθαι ἀπ' αὐτῶν τὰς νόσους, τότε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐξέρχεσθαι ἀπ' αὐτῶν.

Ἐπιφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια. Οὐχὶ φοροῦντος ἥπτοντο μόνον, ἀλλὰ καὶ λαμβάνοντες ἐπετίθεσαν. Ὅρα δὲ πώρωσιν Ἰουδαϊκήν· τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἰδόντες ἐνεργοῦντα, οὐ προσεῖχον. Τὰ γὰρ τῶν σουδαρίων καὶ σιμικινθίων καὶ τῶν σκιῶν τῶν μαθητῶν σημεῖά, εἰσι μείζονα ὧν ὁ Ἰησοῦς ἐποίησε. Σουδάρια καὶ σιμικίνθια λινοειδῆ εἰσιν ἀμφότερα · πλὴν τὰ μὲν σουδάρια ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιβάλλεται· τὰ δὲ σιμικίνθια ἐν ταῖς χερσὶ κατέχουσιν οἱ μὴ δυνάμενοι ὡράρια [88] φορέσαι · οἷοί εἰσιν οἱ φοροῦντες ὑπατικὰς στολὰς, πρὸς τὸ ἀπομάττεσθαι τὰς ὑγρότητας τοῦ B προσώπου, οἷον ἱδρῶτας, πτύελον, δάκρυον, καὶ τὰ λοιπά.

Ἐπεχείρησαν δέ τινες ἀπὸ τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν, ὀνομάζειν ἐπὶ τοὺς ἔχοντας τὰ πνεύματα τὰ πονηρὰ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, λέγοντες Ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὁ Παῦλος κηρύσσει.

Πιστεῦσαι μὲν οὗτοι οὐκ ἤθελον · διὰ δὲ τοῦ ὀνόματος ἤθελον ἐκβάλλειν δαίμονας. Δείκνυσι γὰρ αὐτοὺς ἡ λέξις, ὅτι οὐχ ὡς πιστεύοντες τῷ Ἰησοῦ οἱ ἐξορκισταὶ ἐξώρκιζον τὰ ἀκάθαρτα πνεύματα τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ὡς πειράζοντες. Τὸ οὖν, Ἐπεχείρησαν, τοῦτο δηλοῖ ὅτι οὐκ ἐθάρρουν μὲν, πλὴν ἐπέβαλλον τὰς χεῖρας, ὅπως ἐπιτεύξωνται τοῦ σκοποῦ. Διὸ καὶ τῆς προπε- C τείας πρὸς ὀλίγου δεδώκασι δίκην.

Ἦσαν δέ τινες υἱοὶ Σκευᾶ Ἰουδαίου ἀρχιερέως ἑπτὰ, οἱ τοῦτο ποιοῦντες.

Ἀποκριθὲν δὲ τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, εἶπε· Τὸν Ἰησοῦν γινώσκω, καὶ τὸν Παῦλον ἐπίσταμαι· ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστέ ;

Καὶ ἐφαλλόμενος ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἄνθρωπος, ἐν ᾧ ἦν τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, καὶ κατακυριεύσας [89] αὐτῶν, ἰσχυσε κατ' αὐτῶν, ὥστε γυμνοὺς καὶ τετραυματισμένους ἐκφυγεῖν ἐκ τοῦ οἴκου ἐκείνου.

Τοῦτο δὲ ἐγένετο γνωστὸν πᾶσιν Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τοῖς κατοικοῦσι τὴν Ἔφεσον· καὶ D ἔπεσε [90] φόβος ἐπὶ πάντας αὐτοὺς, καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

Οἱ τοῦτο ποιοῦντες. Ἐκεῖνοι μὲν λανθανόντως ἐποίουν, ἀλλ' ἐκπομπεύεται αὐτῶν ἡ ἀσθένεια. Ἄξιον δὲ θαυμάσαι πῶς ὁ δαίμων οὐ συνέπραττε τῇ τῶν ἐξορκιστῶν πλάνῃ, ἀλλὰ διήλεγχεν αὐτοὺς, καὶ τὴν σκηνὴν αὐτῶν φανερὰν ἐποίει. Ἐμοὶ δοκεῖ σφόδρα θυμωθεὶς, ὥσπερ ἄν εἴ τις περὶ τῶν ἐσχάτων κινδύνων ὑπό τινος οἰκτροῦ καὶ ταλαιπώρου διελέγχοιτο,

Variæ lectiones et notæ.

[87] *In vulgatis est,* σημικίνθια, *et* ἀπαλλάσσεσθαι. [88] Ἴσ. σουδάρια. Ὡράρια, *quid sit, aut quid omnino hic faciat, ingenue fateor me nescire.* [89] *In vulgatis est,* κατακυριεύσας. [90] *In vulgatis est,* ἐπέπεσε.

Digitized by Google

καὶ πάντα εἰς ἐκεῖνον ἀφεῖναι βούλεται τὸν θυμόν.

Πολλοί τε τῶν πεπιστευκοτων ἤρχοντο ἐξομολογουμενοι καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν.

Δεῖ πάντα πιστὸν λέγειν τὰς ἑαυτοῦ ἁμαρτίας, καὶ ἀποτάττεσθαι διὰ τοῦ ἑαυτὸν ἐλέγχειν τοῦ ἔτι μὴ ποιεῖν τὰ αὐτά, ἵνα δίκαιος γένηται κατὰ τὸ εἰρημένον· *Λέγε σὺ τὰς ἁμαρτίας σου πρῶτος, ἵνα δικαιωθῇς·* καὶ τὸ, *Δίκαιος ἑαυτοῦ κατήγορος ἐν πρωτολογίᾳ.*

Ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάντων συνενέγκαντες τὰς βίβλους, κατέκαιον ἐνώπιον πάντων· καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν, καὶ εὗρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε.

Οὕτω κατακράτος ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ηὔξανε καὶ ἴσχυεν.

Ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα, ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ Πνεύματι διελθὼν τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν, πορεύεσθαι εἰς Ἰερουσαλὴμ, εἰπὼν, ὅτι, Μετὰ τὸ γενέσθαι με ἐκεῖ, δεῖ με καὶ Ῥώμην ἰδεῖν.

Κατέκαιον ἐνώπιον πάντων. Εἰδότες ὅτι οὐδὲν αὐτῶν ὄφελος λοιπὸν ἦν. Τοσοῦτον δὲ ἦσαν κατειδωλοι οἱ Ἐφέσιοι καὶ γόητες, ὅτι καὶ πολυτίμως τὰς γοητευτικὰς κατεσκεύαζον βίβλους, ὡς τῶν ἐν βίῳ ἐχουσῶν[61] τὰ κάλλιστα. Ἅπερ[62] εἰς Χριστὸν πιστεύσαντες, οὐκ ἐπώλησαν, ἀλλ' ἔκαυσαν· πρῶτον μὲν, ἵνα μή τις μετάσχῃ τῆς ἀπ' αὐτῶν ψυχωλέθρου λύμης· ἔπειτα δὲ, ἵνα μὴ ἀπὸ τῆς τοιαύτης αἰτίας κτήσωνταί τι. Ὥσπερ γὰρ ἀπηγόρευται τὸ κυνὸς τίμημα, ἢ τὸ ἀπὸ πορνείας κέρδος προσάγειν Θεῷ· οὕτως οὐδὲ τὸ ἐκ τῆς αἰτίας ταύτης ἀργύριον τεθῆναι παρὰ τοὺς τῶν ἀποστόλων πόδας, δίκαιον ἔκριναν.

Ἀποστείλας δὲ εἰς τὴν Μακεδονίαν δύο τῶν διακονούντων αὐτῷ, Τιμόθεον καὶ Ἔραστον, αὐτὸς ἐπέσχε χρόνον ἐν τῇ Ἀσίᾳ[63].

Τοὺς μαθητὰς ἀπέστειλεν εἰς Μακεδονίαν, τήν τε παρουσίαν ἀπαγγεῖλαι, καὶ προθυμοτέρους ποιῆσαι. Εἰκότως δὲ ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἐνδιατρίβει. Ἐκεῖ γὰρ ἦν τυραννὶς τῶν φιλοσόφων.

Ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τάραχος οὐκ ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ.

Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι, ἀργυροκόπος, ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος, παρεῖχετο τοῖς τεχνίταις ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην.

Ναοὺς ἀργυροῦς. Ἴσως κιβώρια[64] μικρά. Ὅρα δὲ πανταχοῦ τὴν εἰδωλολατρίαν[65] ἀπὸ χρημάτων. Καὶ Δημήτριος δὲ οὗτος, διὰ χρήματα· οὐ τῆς ἀσεβείας κινδυνευούσης αὐτοῖς, ἀλλ' ὡς τοῦ πορισμοῦ

A quis in extremo periculo positus a miserabili aliquo atque calamitoso convincatur, in quem omnem iracundiam effundere velit.

Vers. 18. *Multique eorum qui crediderant, veniebant confessum et proditum suas actiones et facta.*

Oportet omnes fideles prodere sua peccata, ac sese coarguendo illis renuntiare, ne post amplius eadem committat, ut justus evadat, prout dictum est: *Dic tu peccata tua primus, ut justus evades*[35]: item illud: *Justus suimetipsius accusator in prima causæ dictione*[36].

Vers. 19. *Multi eorum qui supervacuas et curiosas tractaverant artes, comportatos libros inspectantibus omnibus concremabant, et computaverunt pretia* B *eorum, ac invenerunt pecuniæ millia quinquaginta.*

Vers. 20. *Adeo vehementer verbum Domini crescebat et confirmabatur.*

Vers. 21. *Ut autem hæc confecta erant, Paulus animo proposuit, cum Macedoniam et Achaiam peragrasset, proficisci in Jerusalem, ac dixit: Ubi illic fuero, oportet me Romam quoque videre.*

Inspectantibus omnibus concremabant. **146** Quia sciebant nullum eorum usum postea fore. Adeo autem simulacrorum cultui ac præstigiis incantamentisque dediti erant Ephesii, ut magno pretio compararent magicos et incantatorios libros, ut qui res in vita pulcherrimas in se haberent. Quos ubi in Christum crediderant non vendiderunt, sed C cremaverunt: primum quidem ne quis ex illis particeps fieret animæ perniciem afferentis contagionis et corruptelæ: deinde etiam, ne ex tali causa aliquid acquirerent. Quemadmodum enim vetitum est, ne pretium canis, aut lucrum de scortatione Deo offeratur: ita nec quæ ex hac quidem causa confecta esset, pecuniam juxta pedes apostolorum poni æquum esse censebant.

Vers. 22. *Cum autem duos ex iis, quorum ministerio utebatur, Timotheum scilicet et Erastum, ablegasset in Macedoniam, ipse substitit et exspectavit aliquandiu in Asia.*

Discipulos dimisit in Macedoniam, ut et adventum suum annuntiarent, et alacriores Macedonas efficerent, ac recte in Asia immoratur. Illic enim D erat tyrannis philosophorum.

Vers. 23. *Exstitit autem in illo tempore tumultus haud exiguus de illa via.*

Vers. 24. *Nam quidam nomine Demetrius, faber argentarius, qui faciebat ædes argenteas Dianæ, præstabat artificibus haud modicum quæstum.*

Ædes argenteas. Forsitan arculas parvas. Animadverte autem a pecuniis ubique simulacrorum cultus occasionem sumi. Namque Demetrius hic quod faciebat, pecuniarum gratia faciebat: non

[35] Isa. XLIII, 26. [36] Prov. XVIII, 17.

Variæ lectiones et notæ.

[61] ἐχούσας, *Isc.* ἤ, ἔχοντες. [62] *Isc.* ἅσπερ. [63] *In vulgatis est,* εἰς τὴν Ἀσίαν. [64] *Isc.* κιβώτια. [65] *Isc.* εἰδωλολατρείαν.

Digitized by Google

quod impietas ipsorum in periculo versaretur, sed quod quærendi victus atque pecuniæ non haberent occasionem. Noverat enim Demetrius sese decipere homines, cum faceret illis delubra ac deos argenteos: ac metuebat, ne convinceretur sua impostura per veram Pauli doctrinam. Metuebat item, ne tandem etiam periret, quod Ephesi erat templum Dianæ: ac suo omine occasum et interitum templi præsignificabat, quod et accidit.

A τὴν ὑπόθεσιν οὐκ ἔχοντος. Ἤδει γὰρ ὁ Δημήτριος, ὅτι ἠπάτα τοὺς ἀνθρώπους ποιῶν αὐτοῖς ναοὺς καὶ θεοὺς ἀργυροῦς· καὶ ἐδεδίει μὴ ἐλεγχθῇ αὐτοῦ ἡ ῥαδιουργία διὰ τῆς ἀληθοῦς τοῦ Παύλου διδαχῆς. Ἐδεδίει δὲ μὴ καὶ εἰς τέλος ἀπόληται τῆς Ἀρτέμιδος ὁ ἐν Ἐφέσῳ ναός· καὶ προανεφώνει τὴν ἀπώλειαν τοῦ ναοῦ, ὃ καὶ γέγονεν.

Vers. 25. *Quos cum congregasset, et eos qui talium rerum opifices erant: Scitis, inquit, viri, ex hoc opificio nostras esse facultates.*

Οὓς συναθροίσας, καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργάτας, εἶπεν· Ἄνδρες, ἐπίστασθε ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστι.

Vers. 26. *Videtis autem et auditis, ut Paulus iste non modo civitatis Ephesiæ, verum etiam totius propemodum Asiæ satis magnam multitudinem verbis persuasam in suam sententiam traduxerit, negans esse deos, qui manibus fiunt.*

Καὶ θεωρεῖτε καὶ ἀκούετε, ὅτι οὐ μόνον Ἐφέσου, ἀλλὰ καὶ[66] σχεδὸν πάσης τῆς Ἀσίας ὁ Παῦλος οὗτος πείσας μετέστησεν ἱκανὸν ὄχλον, λέγων ὅτι Οὐκ εἰσὶ θεοὶ οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι.

Vers. 27. *Ac non modo periculum est ne hæc nobis pars confutetur atque reprobetur, verum etiam ne magnæ deæ templum Dianæ pro nihilo ducatur. Futurum est autem, ut etiam majestas ejus, quam tota Asia atque terrarum orbis colit, subvertatur.*

Οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς ἱερὸν Ἀρτέμιδος[67] εἰς οὐδὲν λογισθῆναι· μέλλει δὲ καὶ καθαιρεῖσθαι τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς, ἣν ὅλη Ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται.

147 *Ex hoc opificio nostras*, etc. Periculum proposuit: videlicet ab hoc artificio periculum est, ne in famem incidamus. Quamquam ea quæ dixit, poterant illos adducere ad pietatem, et verum Dei cultum. Nam si homo iste, inquit, tantum valet, ut etiam omnes in suam sententiam traducat, et deorum cultus ac templa in periculo versantur, considerare oportet, quantus sit istius Deus. Ubique autem artem urget oratione. *Satis magnam multitudinem verbis persuasam in suam sententiam traduxerit.* Non violenter, [sed] ita persuadere oportet. Atque hoc etiam sufficit quod dixerat, *Non esse deos.* Ac si quidem ita facile deprehendi poterat impietas, jampridem condemnatam eam esse oportebat: sin autem res erat valida, non ita celeriter sublatam esse par erat.

Ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας. Τὸν κίνδυνον ἐπέστησεν, ὅτι, Ἀπὸ τῆς τέχνης ταύτης κινδυνεύομεν εἰς λιμὸν ἐμπεσεῖν. Καίτοι τὰ εἰρημένα, ἱκανὰ εἰς εὐσέβειαν αὐτοὺς ἀγαγεῖν. Εἰ γὰρ ἄνθρωπος, φησίν, οὗτος τοσαῦτα ἰσχύει, ὡς καὶ μεταστῆσαι πάντας, καὶ κινδυνεύει τὰ τῶν Θεῶν· δεῖ ἐννοεῖσθαι ἡλίκος ὁ τούτου Θεός. Πανταχοῦ δὲ εἰς τὴν τέχνην ὠθεῖ τὸν λόγον. *Πείσας μετέστησεν ἱκανὸν ὄχλον.* Οὐ βιαίως, οὕτω δεῖ πείθειν. Καὶ τοῦτο δὲ ἀρκεῖ τὸ εἰπεῖν, ὅτι, *Οὐκ εἰσὶ θεοί.* Εἰ μὲν οὖν οὕτως εὐφόρατον τὸ τῆς ἀσεβείας, πάλαι καταγνωσθῆναι ἔδει· εἰ δὲ ἰσχυρὸν, οὐχ οὕτως ἀναιρεθῆναι ταχέως.

Vers. 28. *Quibus illi auditis, pleni furoris ita clamabant: Magna est Diana Ephesiorum.*

Ἀκούσαντες δὲ καὶ γενόμενοι πλήρεις θυμοῦ ἔκραζον, λέγοντες· Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

Vers. 29. *Et repleta est civitas tota confusione. Cumque corripuissent Caium et Aristarchum Macedonas peregrinationis Pauli comites, universi irruerunt in theatrum.*

Καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις ὅλη τῆς συγχύσεως· ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον, συναρπάσαντες καὶ[68] Γάϊον καὶ Ἀρίσταρχον Μακεδόνας, συνεκδήμους Παύλου.

Pleni furoris. Furor ingeneratus est eis, quando de Diana, quando de quæstu audiebant. Nam ejusmodi sunt mores vilis ac sordidæ plebis urbanæ in foro versari consuetæ, nempe ut quavis levi de causa concitetur et excandescat. In urbe autem deos habebant, atque ita animati erant, quasi voce illa numen sibi restituerent atque reconciliarent, et ea quæ facta erant, rescinderent et revocarent. Quasi metuentes ne numen quod colebant exstingueretur, continenter vociferabantur.

Καὶ γενόμενοι πλήρεις θυμοῦ. Ὁ θυμὸς γέγονεν, ὅτε περὶ τῆς Ἀρτέμιδος ἤκουσαν, ὅτε περὶ τοῦ πορισμοῦ. Τοιαῦτα γὰρ τὰ τῶν ἀγοραίων ἤθη, ἀπὸ τοῦ τυχόντος συναρπάζεσθαι καὶ ἐκκαίεσθαι. Καὶ πόλιν δὲ αὐτοῖς ἦσαν θεοὶ, καὶ οὕτω διέκειντο, ὡς διὰ τῆς φωνῆς ἀνακτώμενοι τὸ σέβας αὐτοῖς, καὶ τὰ γεγενημένα ἀναλύοντες, καθάπερ φοβούμενοι μὴ σβεσθῇ τὸ σέβασμα αὐτῶν, συνεχῶς ἐβόων[69].

Vers. 30. *Cum autem Paulus vellet prodire ad populum, non siverunt eum discipuli.*

Τοῦ δὲ Παύλου βουλομένου εἰσελθεῖν εἰς τὸν δῆμον, οὐκ εἶων αὐτὸν οἱ μαθηταί.

Vers. 31. *Atque etiam nonnulli ex proceribus Asiæ*

Τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἀσιαρχῶν ὄντες αὐτῷ φίλοι,

Variæ lectiones et notæ.

[66] καὶ, *non est vulgatis.* [67] *In vulgatis est*, θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν, *et paulo post*, μέλλειν τε. [68] *Ante* Γάϊον, *in vulgatis non est* καὶ. [69] ἔβοων, *erat.*

Digitized by Google

πέμψαντες πρὸς αὐτὸν, παρεκάλουν μὴ δοῦναι A *qui illi erant amici, miserunt ad eum qui monerent, ne se immitteret in theatrum.*
ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον.

Ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλο τι ἔκραζον (ἦν γὰρ ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη), καὶ οἱ πλείους οὐκ ἤδεισαν, τίνος ἕνεκεν συνεληλύθεισαν[70].

Οὐκ εἴων ἐκδοῦναι ἑαυτὸν ἀτάκτῳ δήμῳ · οὕτως αὐτὸν ἐφίλουν πάντες οἱ πιστοί. Καὶ ὁ Παῦλος δὲ πείθεται · οὐ γὰρ ἦν φιλότιμος. *Καὶ οἱ πλείους οὐκ ἤδεισαν, τίνος ἕνεκεν συνῆλθον.* Τοιοῦτον γὰρ τὸ πλῆθος · ἁπλῶς ἕπεται, καθάπερ πῦρ εἰς ὕλην ἐμπεσόν.

Ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου προεβίβασαν Ἀλέξανδρον, προβαλλόντων[71] αὐτῶν τῶν Ἰουδαίων. Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος κατασείσας τὴν χεῖρα, ἤθελεν ἀπολογεῖσθαι τῷ δήμῳ.

Ἐπιγόντες[72] δὲ ὅτι Ἰουδαῖός ἐστι, φωνὴ B ἐγένετο μία ἐκ πάντων, ὡς ἐπὶ ὥρας δύο κραζόντων · Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

Τίνος ἕνεκεν Ἀλέξανδρος ἐβούλετο ἀπολογεῖσθαι ; Μὴ γὰρ αὐτὸς ἐνεκλήθη ; Ἀλλ' ὥστε καιρὸν εὑρεῖν, καὶ τὸ πᾶν καταστρέψαι, καὶ ἑλκύσαι τοῦ δήμου τὸν θυμόν.

Κατασείσας[73] δὲ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον, φησίν · Ἄνδρες Ἐφέσιοι, τίς γάρ ἐστιν ἄνθρωπος, ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφεσίων πόλιν νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ διοπετοῦς ;

Ἀναντιῤῥήτων οὖν ὄντων τούτων, δέον ἐστὶν ὑμᾶς κατεσταλμένους ὑπάρχειν, καὶ μηδὲν προπετὲς πράσσειν.

Καλῶς καὶ ἐπιτιμητικῶς ὁ γραμματεὺς ἀπολογεῖται · καὶ οὐκ εἶπε, Τίς γάρ ἐστιν, ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἄρτεμιν · ἀλλὰ, *Τὴν πόλιν τὴν ἡμετέραν.* Τί τοίνυν ζηλοῖ τε[74] ὡς ἀδήλων ὄντων ; Πρόφημα γὰρ τὴν εὐσέβειαν ἐβούλοντο ποιεῖν. Τὸ δὲ, νεωκόρον, ἀντὶ τοῦ, ἱερόδουλον. Κόρημαι[75] γάρ ἐστι τὸ σαροῦν · ἀφ' οὗ καὶ νεωκόρος, ὁ τὸν ναὸν σαρῶν, ἤτοι σαρῶν. Διοπετοῦς δὲ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς τοῦ στρογγυλοειδοῦς, ἢ Διοπετοῦς[76] καλεῖ τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, ἤτοι τὸ παλλάδιον · ὅπερ ἄνωθεν ἐκ τοῦ Διὸς διελασθὲν ᾤοντο, καὶ οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, καθὼς ἐμύθευον Ἕλληνες, πρὸς κατάπληξιν τῶν βαρβαριοτέρων.

qui illi erant amici, miserunt ad eum qui monerent, ne se immitteret in theatrum.

Vers. 32. *Atque alii quidem aliud clamabant* [*erat enim concio confusa*], *ac plerique ignorabant, qua de causa convenissent.*

Non sinebant illum sese permittere populo perturbato. Adeo omnes fideles illum diligebant ; ac Paulus etiam obtemperat : non enim erat ambitiosus. *Ac plerique ignorabant, qua de causa*, etc. Talis enim est multitudo. Simpliciter sequitur, quemadmodum ignis injectus in silvam.

Vers. 33. *De turba autem protraxerunt Alexandrum, producentibus eum Judæis. Et Alexander cum manu significasset, volebat causam dicere populo.*

Vers. 34. *Quem cum cognovissent esse Judæum, una vox ex omnibus exstitit ferme ad horas duas clamantibus : Magna est Diana Ephesiorum.*

Cur Alexander causam dicere volebat ? Nunquid ipse accusatus erat ? Verum id faciebat ut tempus opportunum nancisceretur, et totum negotium sedare tur, et populo furorem eximeret.

148 Vers. 35. *Sed cum scriba turbam repressisset et manu silentium fecisset : Viri Ephesii, inquit, quisnam homo est adeo rerum imperitus, ut nesciat civitatem Ephesiorum esse cultricem magnæ deæ Dianæ et a Jove delapsi simulacri ?*

Vers. 36. *Cum igitur istis rebus contradici non possit, convenit vos esse sedatos, et nihil committere* C *quod præceps ac temerarium sit.*

Recte atque etiam additis minis loquitur scriba, ac non dixit : Quisnam est qui ignoret Dianam, sed, *nostram civitatem*. Quid igitur nimio studio commoti ac perturbati estis, quasi hæ res sint obscuræ ? Pietatem enim sui tumultus causam sumere atque prætexere volebant. Quod autem dicit νεωκόρον (id verbum pro verbo significat, qui templum verrit ac scopis purgat), posuit pro sacro servo. Κορεῖν enim est idem quod σαροῦν, hoc est, verrere seu scopis purgare. Unde etiam compositum est νεωκόρος, qui templum verrit seu scopis purgat. Διοπετοῦς autem, id est, templi Jovis rotundi, aut Διοπετὲς vocat simulacrum Minervæ, sive Palladium : quod superne a Jove demissum, et non ab hominibus factum esse putabant, quemadmodum Græci fabulabantur, ut simpliciorum animi admiratione atque pavore caperentur.

Ἠγάγετε γὰρ τοὺς ἄνδρας τούτους, οὔτε ἱεροσύλους, οὔτε βλασφημοῦντας τὴν θεὸν[77] ἡμῶν. D

Vers. 37. *Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque maledictis majestatem deæ nostræ lædentes.*

Εἰ μὲν οὖν Δημήτριος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ τεχνῖται ἔχουσι πρός τινα λόγον, ἀγοραῖοι ἄγονται, καὶ ἀνθύπατοι εἰσίν · ἐγκαλείτωσαν ἀλλήλους.

Vers. 38. *Quod si Demetrius et ejus socii artifices causam adversus aliquem habent, causarum forensium judices ducuntur et proconsules sunt : accusent se mutuo.*

Εἰ δέ τι περὶ ἑτέρων ἔτι[78] ἐπιζητεῖτε, ἐν τῇ νομίμῳ ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθήσεται.

Vers. 39. *Sin autem aliquid præterea de rebus aliis quæritis, in legitima concione dirimetur ac decidetur.*

Variæ lectiones et notæ.

[70] Συνελήλυθησαν, *erat.* [71] *In vulgatis est*, προβαλόντων. [72] *In manuscripto erat*, ἐπιγνῶντες· *in vulgati* ut, ἐπιγνόντων. [73] *In vulgatis est*, καταστείλας. [74] *Isc.* ζηλοῦτε. [75] *Isc.* κορεῖν, ἢ κορεννύειν, κορεννύναι. [76] *Isc.* Διοπετές. [77] *In vulgatis est*, τὴν θεάν. [78] ἔτι, *non est in vulgatis.*

Digitized by Google

VERS. 40. *Etenim in periculo versamur, ne seditionis accusemur de hodierno die : cum nulla suppetat causa, propter quam possimus reddere rationem hujus concursus. Atque hæc locutus, concionem dimisit.*

Καὶ γὰρ κινδυνεύομεν ἐγκαλεῖσθαι στάσεως περὶ τῆς σήμερον, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος, περὶ οὗ δυνησόμεθα[79] δοῦναι λόγον τῆς συστροφῆς ταύτης. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἀπέλυσε τὴν ἐκκλησίαν.

Sensim ac modice illos reprehendit et objurgat, ostendens eos temere fecisse, ac non oportuisse propter privatorum hominum crimina communem cogere concionem. Nam quod dicit, ἀγοραῖοι ἄγονται, idsonat, forenses ducuntur velaguntur, species judicium vilium atque pedaneorum erat in Asia, qui ἀγοραῖοι, id est, forenses appellabantur: qui jus dicebant pauperibus et in foro versari solitis vilibus hominibus. Quamobrem etiam magis forenses vocabantur, quemadmodum sunt ἔκδικοι, id est, vindices, seu defensores in quibusdam civitatibus. Proconsules enim divitum causas aut criminales atque capitales cognoscebant. Dicuntur autem ἀγοραῖοι, hoc est, forenses, et δικολόγοι, id est, causidici, a verbo ἀγορεύειν sic dicti, quod est δημηγορεῖν, id est, in foro et apud populum dicere atque concionari.

Ἤρεμα καθάπτεται αὐτῶν, δεικνὺς ὅτι προπετῶς ἔπραξαν· καὶ οὐκ ἔδει ἰδιωτικῶν ἐγκλημάτων ἕνεκεν κοινὴν ἐκκλησίαν ποιεῖσθαι. Τὸ γὰρ, Ἀγοραῖοι ἄγονται, εἶδος ἦν δικαστῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ εὐτελῶν, οἱ ἀγοραῖοι, οἵτινες ἐδίκαζον τοῖς πένησι καὶ ἀγοραίοις ἀνθρώποις. Διὸ καὶ ἀγοραῖοι μᾶλλον ἐκαλοῦντο, ὥσπερ εἰσὶν ἔκδικοι κατὰ πόλεις τινάς. Οἱ γὰρ ἀνθύπατοι ταῖς τῶν πλουσίων, ἢ ταῖς τῶν ἐγκλημάτων δίκαις ὑπῆκουον. Λέγονται δὲ ἀγοραῖοι καὶ οἱ δικολόγοι, παρὰ τὸ ἀγορεύειν λεχθέντες[80], ὅ ἐστι δημηγορεῖν,

149 CAPUT XX.

ΚΕΦΑΛ. Κ'.

VERS. 1. *Postquam autem sedatus atque compositus est tumultus, Paulus cum discipulos ad se vocasset, eosque complexus valere jussisset, in Macedoniam ire perrexit.*

Μετὰ δὲ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον, προσκαλεσάμενος ὁ Παῦλος τοὺς μαθητὰς καὶ ἀσπασάμενος, ἐξῆλθε πορευθῆναι εἰς τὴν Μακεδονίαν.

VERS. 2. *Cum autem peragrasset illas partes et multo sermone eos adhortatus, venit in Græciam.*

Διελθὼν δὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς ἐν[81] λόγῳ πολλῷ, ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

VERS. 3. *Ubi cum egisset menses tres, et ab Judæis ei in Syriam navigaturo factæ essent insidiæ, consilium cepit revertendi per Macedoniam.*

Ποιήσας τε μῆνας τρεῖς, γενομένης αὐτῷ ἐπιβουλῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων μέλλοντι ἀνάγεσθαι εἰς τὴν Συρίαν, ἐγένετο γνώμη τοῦ ὑποστρέφειν διὰ Μακεδονίας.

VERS. 4. *Comitatus est autem eum usque in Asiam Sosipater Berræanus, atque ex Thessalonicensibus Aristarchus et Secundus, et Caius Derbanus et Timotheus : Asiatici vero Tychicus et Trophimus.*

Συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς Ἀσίας Σωσίπατρος[82] Βερροιαῖος· Θεσσαλονικέων δὲ, Ἀρίσταρχος, καὶ Σεκοῦνδος, καὶ Γάϊος Δερβαῖος, καὶ Τιμόθεος· Ἀσιανοὶ δὲ, Τυχικὸς καὶ Τρόφιμος.

VERS. 5. *Hi prægressi exspectarunt nos in Troade.*

Οὗτοι προελθόντες ἔμενον ἡμᾶς ἐν Τρωάδι.

VERS. 6. *Nos autem navim conscendimus a Philippis, post dies Azymorum, et venimus ad eos in Troadem intra dies quinque : ubi commorati sumus dies septem.*

Ἡμεῖς δὲ ἐξεπλεύσαμεν μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν Ἀζύμων ἀπὸ Φιλίππων, καὶ ἤλθομεν πρὸς αὐτοὺς εἰς Τρωάδα ἄχρι[83] ἡμερῶν πέντε· οὗ διετρίψαμεν ἡμέρας ἑπτά.

Et multo sermone eos esset adhortus. Multa namque exhortatione opus erat ab illa turbatione.

Καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς ἐν λόγῳ πολλῷ· Πολλῆς γὰρ ἔδει παρακλήσεως ἀπὸ τῆς ταραχῆς ἐκείνης.

VERS. 7. *In uno autem die Sabbatorum coactis discipulis ut frangerent panem, Paulus postridie profecturus sermocinabatur eis, produxitque sermonem usque ad mediam noctem.*

Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων συνηγμένων τῶν μαθητῶν κλάσαι ἄρτον, ὁ Παῦλος διελέγετο αὐτοῖς, μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον· παρέτεινέ τε δὲ τὸν λόγον μέχρι μεσονυκτίου.

VERS. 8. *Erant autem crebræ in cœnaculo, ubi erant congregati, lucernæ.*

Ἦσαν δὲ λαμπάδες ἱκαναὶ ἐν τῷ ὑπερῴῳ, οὗ ἦσαν συνηγμένοι.

In uno autem die Sabbatorum. Pentecoste tunc erat, et dies Dominica. *Usque ad mediam noctem.* Ne nocte quidem tacebat : sed tunc magis disserebat, quod otium scilicet esset. Animadverte autem ut multa disseruerit, ac per tempus ipsius cœnæ.

Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων. Πεντηκοστὴ τότε ἦν καὶ Κυριακή. Μέχρι μεσονυκτίου. Οὐδὲ τὴν νύκτα δὲ ἐσίγα· ἀλλὰ τότε μᾶλλον διελέγετο, διὰ τὴν ἡσυχίας οὔσης. Ὥρα δὲ καὶ πῶς πολλὰ διελέγετο καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ δείπνου τὸν καιρόν.

VERS. 9. *Cum sederet autem adolescens quidam*

Καθήμενος δέ τις νεανίας, ὀνόματι Εὔτυχος

Variæ lectiones et notæ.

[79] οὗ *ante* δυνησόμεθα, *non est in vulgatis.* [80] λεγχθέντες, *erat.* [81] ἐν, *desideratur in vulgatis.* [82] *In vulgatis est,* Σώπατρος. [83] *In vulgato,* ἄχρις. [84] *In vulgato,* παρέτεινέ τε.

Digitized by Google

ἐπὶ τῆς θυρίδος, καταφερόμενος ὕπνῳ βαθεῖ, διαλεγομένου τοῦ Παύλου ἐπὶ πλεῖον, κατενεχθεὶς ἀπὸ [85] τοῦ ὕπνου, ἔπεσεν ἀπὸ τριστέγου κάτω· καὶ ἤρθη νεκρός.

Συνετάραξε τὴν ἑορτὴν ὁ διάβολος, τὸν ἀκροατὴν ὕπνῳ κατανεγκών. Ἐπὶ θυρίδος ἐκάθητο ἀωρὶ τῶν νυκτῶν· τοιοῦτος ἦν ὁ πόθος τῆς ἀκροάσεως· καὶ τὸ θαυμαστὸν ὅτι νέος ὤν, οὐκ ἦν ῥᾳθυμος· καὶ ὕπνῳ καταφερόμενος οὐκ ἀπέστη, οὐδὲ ἔδεισε τὸν κίνδυνον μὴ κατενεχθῇ. Οὐ γὰρ ἀπὸ ῥᾳθυμίας ἐνύσταξεν, ἀλλ' ἀπὸ ἀνάγκης φύσεως.

Nomine Eutychus in fenestra, et Paulo diutius sermocinante alto somno premeretur, somno gravatus cecidit ex tertia contignatione deorsum, et sublatus est mortuus.

Conturbavit diem festum diabolus, cum auditorem somno gravasset. In fenestra sedebat nocte intempesta. Tanto audiendi desiderio tenebatur, ac quod mirum est, cum juvenis esset, segnis ac piger non erat : et cum somno gravaretur non discessit, neque periculum veritus est ne deturbaretur. Non enim præ pigritia nutabat atque dormitabat, sed necessitate naturæ.

Καταβὰς δὲ ὁ Παῦλος, ἐπέπεσεν αὐτῷ, καὶ συμπεριλαβὼν εἶπε· Μὴ θορυβῆσθε [86]· ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν.

Vers. 10. *Cum descendisset autem Paulus, incubuit in eum, et complexus dixit : Nolite trepidare : nam anima ejus est in ipso.*

Ἀναβὰς δὲ καὶ κλάσας ἄρτον, καὶ γευσάμενος, ἐφ' ἱκανόν [87] τε ὁμιλήσας ἄχρις [88] αὐγῆς, οὕτως ἐξῆλθεν.

B **150** Vers. 11. *At cum ascendisset panemque fregisset atque gustasset, et satis diu sermocinatus esset usque ad diluculum, tum demum profectus est.*

Ἤγαγον δὲ τὸν παῖδα ζῶντα, καὶ παρεκλήθησαν οὐ μετρίως.

Vers. 12. *Abduxerunt autem puerum viventem, atque non mediocriter recreati sunt.*

Ἡμεῖς δὲ προσελθόντες [89] ἐπὶ τὸ πλοῖον, ἀνήχθημεν εἰς τὴν Ἄσσον [90], ἐκεῖθεν μέλλοντες ἀναλαμβάνειν τὸν Παῦλον.

Vers. 13. *Nos autem prægressi ad navim, profecti sumus in Asson, illinc Paulum excepturi.*

Ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν. Οὐκ εἶπεν, Ἀναστήσεται· Ἐγὼ ἐγερῶ αὐτόν. Ὅρα τὸ ἄτυφον αὐτοῦ καὶ παρακλητικόν.

Nam anima ejus est in ipso. Non dixit, Resurget : Ego resuscitabo eum. Vide modestiam ejus, et animum propensum ad consolandum.

Οὕτω γὰρ ἦν διατεταγμένος, μέλλων αὐτὸς πεζεύειν.

Sic enim mandaverat, ipse pedibus iter facturus.

Ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς τὴν Ἄσσον, ἀναλαβόντες αὐτὸν ἤλθομεν εἰς Μιτυλήνην.

Vers. 14. *Ut autem ad Asson nos convenit, recepto eo, venimus Mitylenen,*

C

Κἀκεῖθεν ἀποπλεύσαντες, τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρὺ Χίου· τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβάλλομεν [90] εἰς Σάμον, καὶ μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ, τῇ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς Μίλητον.*

Vers. 15. *Atque illinc cum solvissemus, postridie pervenimus e regione Chii : sequenti vero die appulimus in Samum, et commorati Trogyllii, sequenti die venimus Miletum.*

Μέλλων αὐτὸς πεζεύειν. Τὸ μὲν κουφότερον ἐκείνοις ἐπιτρέπων· τὸ δὲ ἐπιπονώτερον αὐτὸς αἱρούμενος, ἐπέζευεν· ἅμα καὶ πολλὰ οἰκονομῶν, παιδεύων τε αὐτοὺς χωρίζεσθαι αὐτοῦ.

Ipse pedibus iter facturus. Quod levius erat, illis permittit : quod laboriosius erat ipse sumens, pedibus iter faciebat. Simul etiam multa disponens, et adhortans illos ut discederent ab sese.

Ἔκρινε γὰρ ὁ Παῦλος παραπλεῦσαι τὴν Ἔφεσον, ὅπως μὴ γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ Ἀσίᾳ. Ἔσπευδε γὰρ, εἰ δυνατὸν ἦν αὐτῷ, τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς γενέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα.

Vers. 16. *Statuerat enim Paulus Ephesum prætervavigare, ne sibi tempus terendum esset in Asia. Festinabat enim, ut si fieri a se posset, ad diem Pentecostes esset in Jerusalem.*

Ὁρᾷς καὶ ἐπιθυμοῦντα αὐτὸν καὶ σπεύδοντα, καὶ οὐκ ἐπιτυγχάνοντα πολλάκις· ἵνα μὴ νομίσωμεν, ὅτι ὑπὲρ φύσιν ἀνθρωπίνην ἦν. Οἱ γὰρ ἅγιοι καὶ μεγάλοι ἄνδρες ἐκεῖνοι, τῆς μὲν φύσεως ἡμῖν τῆς αὐτῆς ἐκοινώνουν· τῆς δὲ προαιρέσεως οὐκέτι. Διὸ καὶ πολλὴν εἶχον τὴν χάριν.

Vides eum et cupientem et properantem, et D sæpenumero non assequentem quod voluerit : ne existimemus illum supra humanam fuisse naturam. Nam sancti et magni illi viri communi quidem et eadem nobiscum natura præditi fuerunt : sed non etiam commune nobiscum habuerunt propositum et institutum. Quamobrem etiam magna gratia præditi fuerunt.

Ἀπὸ δὲ τῆς Μιλήτου πέμψας εἰς Ἔφεσον, μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας.

Vers. 17. *Ex Mileto autem missis Ephesum nuntiis, advocavit seniores Ecclesiæ :*

Ὡς δὲ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν, εἶπεν αὐτοῖς·

Vers. 18. *Qui ubi ad eum venerunt, dixit eis : Vos*

Variæ lectiones et notæ.

[85] *In vulgatis est,* ὑπὸ, *et paulo post,* ἀπὸ τοῦ τριστέγου. [86] *In vulgato,* θορυβεῖσθε. [87] *In manuscripto est,* ἐφ' ἱκανὸν δέ. [88] *In vulgato* ἄχρι. [89] *In vulgatis nonnullis est,* προελθόντες. [90] *In vulgato* Ἄσσον, *ut et infra.* [90*] *In vulgato,* παρεβάλομεν, *et paulo post,* Τρωγυλλίῳ.

Digitized by Google

scitis a primo die, ex quo in Asiam ingressus sum, A *quemadmodum per omne tempus vobiscum versatus sim,*

Ὑμεῖς ἐπίστασθε ἀπὸ τῆς [91] πρώτης ἡμέρας, ἀφ' ἧς ἐπέβην εἰς τὴν Ἀσίαν, πῶς μεθ' ὑμῶν τὸν πάντα χρόνον ἐγενόμην,

Vers. 19. *Serviens Domino cum omni animi humilitate multisque lacrymis et tentationibus, quæ mihi acciderunt per insidias Judæorum :*

Δουλεύων τῷ Κυρίῳ μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης, καὶ πολλῶν δακρύων, καὶ πειρασμῶν τῶν συμβάντων μοι ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς τῶν Ἰουδαίων·

Vers. 20. *Ut nihil quod utile esset suppresserim, quin annuntiarem vobis ac docerem vos publice et intra privatos parietes,*

Ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν, καὶ διδάξαι [92] δημοσίᾳ καὶ κατ' οἴκους,

Vers. 21. *Testificans Judæis atque Græcis pœnitentiam erga Deum, et fidem in Dominum nostrum Jesum.*

Διαμαρτυράμενος Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τὴν εἰς Θεὸν μετάνοιαν, καὶ πίστιν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν.

Cum omni animi humilitate. Non dicit **151** simpliciter, Cum animi humilitate, sed, Cum omni. Multæ sunt enim species animi demissionis et humilitatis : in verbis, in factis, scilicet adversus principes, adversus subditos. *Evocavit seniores Ecclesiæ.* Quoniam vulgo incognita est consuetudo, maxime Novi Testamenti seu dispositionis evangelicæ : qua consuetudine episcopi, presbyteri seu natu majores nominantur, et [contra] presbyteri, episcopi : etiam hoc notatum est, cum ex hoc loco, tum ex Epistola ad Titum : præterea etiam ex Epistola ad Philippenses : scire item poterimus an etiam ex eo, quod consequens atque consentaneum est, idem colligendum sit etiam ex Epistola 1 ad Timotheum. Et ex Actis quidem de hac re fides fieri potest. Scriptum est enim sic : *Ex Mileto autem Ephesum nuntiis missis, evocavit presbyteros Ecclesiæ :* ac non dixit [advocasse illum] episcopos. Deinde subjungit : *In quo grege Spiritus sanctus vos posuit episcopos, ad pascendam Ecclesiam Domini ac Dei.* Ex Epistola autem ad Titum, *Et constitues per singulas civitates,* inquit, *presbyteros, quemadmodum ego tibi præscripsi* [37]. Ex Epistola ad Philippenses : *Paulus et Timotheus servi Christi Jesu, iis qui sunt Philippis una cum episcopis et diaconis* [38]. — *Ut nihil suppresserim quod utile esset vobis atque conduceret, quin annuntiarem.* Nam si [id factum est] non oportebat scire [quæ celata atque suppressa sunt]. Quemadmodum enim nonnulla celare, invidi : Earum rerum quæ utiles essent.

Μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης. Οὐχ ἁπλῶς, ταπεινοφροσύνης, ἀλλὰ, μετὰ πάσης. Πολλὰ γὰρ εἴδη B τῆς ταπεινοφροσύνης· ἐν λόγῳ, ἐν ἔργῳ, πρὸς ἄρχοντας, πρὸς ἀρχομένους. Μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπειδὴ λανθάνει τοὺς πολλοὺς ἡ συνήθεια, μάλιστα τῆς Καινῆς Διαθήκης, τοὺς ἐπισκόπους τοὺς πρεσβυτέρους ὀνομάζουσα, καὶ τοὺς πρεσβυτέρους ἐπισκόπους· σεσημείωται καὶ τοῦτο ἐντεῦθέν τε καὶ τῆς πρὸς Τίτον Ἐπιστολῆς, ἔτι τε καὶ τῆς πρὸς Φιλιππησίους· εἰσόμεθα δὲ, εἰ καὶ κατὰ ἀκόλουθον τὸ αὐτὸ ἐκλεκτέον καὶ ἐκ τῆς πρὸς Τιμόθεον πρώτης. Ἀπὸ μὲν οὖν τῶν Πράξεων ἔστι περὶ τούτου πεισθῆναι. Γέγραπται γὰρ οὕτως· Ἀπὸ δὲ τῆς Μιλήτου πέμψας εἰς Ἔφεσον, μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας· καὶ οὐκ εἴρηκεν, ὅτι τοὺς ἐπισκόπους. Εἶτα ἐπιφέρει· Ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον C ἔθετο ἐπισκόπους ποιμαίνειν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ· ἀπὸ δὲ τῆς πρὸς Τίτον Ἐπιστολῆς· Καὶ καταστήσεις κατὰ πόλιν, φησὶ, πρεσβυτέρους, ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην· ἀπὸ δὲ τῆς πρὸς Φιλιππησίους· Παῦλος καὶ Τιμόθεος, δοῦλοι Χριστοῦ Ἰησοῦ, τοῖς οὖσιν ἐν Φιλίπποις σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις. — Ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν. Ἦν γὰρ [93], [ἃ] οὐκ ἔδει μαθεῖν. Ὥσπερ γὰρ τό τινα κρύπτεσθαι, φθόνον [94], οὕτω τὸ λέγειν τὸ πᾶν αὐτοῖς, ἀνοίας. Διὰ τοῦτο προσέθηκε, τῶν συμφερόντων. ita omnia dicere illis, amentis est. Idcirco addidit:

Vers. 22. *Et nunc ecce ego vinctus Spiritu, proficiscor in Jerusalem, quæ mihi in ea urbe casura sint ignorans.*

Καὶ νῦν ἰδοὺ ἐγὼ δεδεμένος τῷ Πνεύματι, πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσοντά [95] μοι μὴ εἰδώς. D

Vers. 23. *Præterquam quod Spiritus sanctus in civitate testificatur, dicens vincula mihi et calamitates esse destinatas.*

Πλὴν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεταί μοι λέγον, ὅτι δεσμὰ καὶ θλίψεις μένουσιν [96].

Vers. 24. *Sed nihil (horum) curo, neque mihimetipsi anima mea chara est, dummodo conficiam cum gaudio cursum meum et ministerium quod accepi a Domino Jesu, ad testificandum Evangelium gratiæ Dei.*

Ἀλλ' οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι, οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχήν μου τιμίαν ἐμαυτῷ· ὡς τελειῶσαι τὸν δρόμον μου μετὰ χαρᾶς, καὶ τὴν διακονίαν, ἣν ἔλαβον παρὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, διαμαρτύρασθαι τὸ Εὐαγγέλιον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.

[37] Tit. I, 5, [38] Philipp. I, 1.

Variæ lectiones et notæ.

[91] τῆς, *desideratur in vulgatis.* [92] *In vulgatis adjectum est,* ὑμᾶς, *et paulo post* μαρτυρόμενος. *et mox,* εἰς τὸν Θεόν. [93] *Ισ.* ἦν γάρ. [94] *Ισ.* φθόνου. [95] συναντήσαντα, *erat.* [96] *In vulgatis est,* δεσμά με καὶ θλίψεις μένουσιν.

Digitized by Google

Ἐγὼ δεδεμένος τῷ Πνεύματι. Εἰς τὸ, Δεδεμένος, ὑποστίξαι δεῖ, ἵνα ᾖ ἡ διάνοια αὕτη· Πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, προγνοὺς διὰ τοῦ Πνεύματος τὰ ἐσόμενα, δέσμιος ὤν. Εἶτα ἵνα μὴ δεσμὸν ἢ ἀνάγκην νοήσῃ τις, καὶ ἵνα δείξῃ ὅτι ἑκὼν ἀπέρχεται, φησίν· *Ὅτι κατὰ πόλιν δεσμὰ καὶ θλίψεις με μένουσι.* Σημειωτέον δὲ ὅτι οὐ πάντα ἴσασιν οἱ προφῆται, ἀλλ' ὅσα ὑποβάλλει αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἰδοὺ γὰρ Παῦλος πάντα τὰ μέλλοντα συμπίπτειν αὐτῷ προεἰπὼν ὡς προφήτης, καὶ περὶ τῶν γενησομένων ἐν αὐτοῖς κακοπίστων καὶ αἱρετικῶν, τὸ ἓν εἶπεν ἀγνοεῖν, τὸ τί ἄρα ἔσται τούτων τὸ τέλος. Πάντα γὰρ φανερώσας αὐτῷ ὁ Κύριος, ἐκεῖνο μόνον ἔκρυψεν ἀπ' αὐτοῦ, τὸ τί ἄρα ἔσται αὐτῷ μετὰ τὰ δεσμὰ καὶ τὰς θλίψεις· ἵνα μὴ ἐπαρθεὶς καὶ εἰδὼς ὅτι πάντως τεύξεται τούτου, δι' ὑπεροψίας ἐκπέσῃ· ἀλλ' εἴασεν ἀμφίβολον τὸ Πνεῦμα, ἵνα δεδιὼς τὸ τῆς σαρκὸς ἀσθενὲς, δεηθῇ τοῦ Θεοῦ εὑρεθῆναι [97] ἐκ πειρασμῶν. Τὸ δὲ, *Ὅτι δεσμὰ καὶ θλίψεις με μένουσιν*, Ὅτι μὲν πειρασμοί, οἶδα· ὁποῖοι δὲ, οὐκ οἶδα, ὅπερ ἦν χαλεπώτερον. Τί οὖν ἀπέρχῃ, εἰ δεσμὰ καὶ θλίψεις σε [98] μένουσι; Διὰ τοῦτο, ἵνα δεσμευθῶ διὰ Χριστὸν, ἵνα ἀποθάνω δι' αὐτόν.

A *Ecce ego vinctus Spiritu.* Ad dictionem δεδεμένος, id est, vinctus, ligatus, constrictus, ponenda est distinctio, ut sententia sit hæc : Proficiscor in Jerusalem jam antea per Spiritum cognita habens futura, quod vinctus sim. Deinde ne quis vincula aut necessitatem intelligat, et ut ostendat se lubenter ac sponte sua abire : *Vincula*, inquit. (*Spiritus sanctus dicit mihi*) *destinata esse in urbe.* Notandum est autem prophetas non omnia scire, sed quæcunque suggerit eis Spiritus sanctus. Ecce enim Paulus cum omnia, quæ sibi eventura erant, prædixisset tanquam propheta, atque etiam præsignificasset de iis, qui inter Ephesios illos mala fide prædi-

152 ti atque hæretici futuri erant, unum se dixit ignorare, nempe quisnam illarum rerum futurus

B esset finis. Nam cum omnia Dominus illi patefecisset, solum illud eum celavit, quidnam videlicet illi casurum esset post vincula atque calamitates et afflictiones, ne, elatus ac sciens se prorsus illud assecuturum esse, per superbiam laberetur atque degeneraret. Sed Spiritus eum sivit esse animi dubium et incertum, ut metuens carnis imbecillitatem deprecaretur Deum, ut se tentationibus atque periculis eximeret. Porro quod dicit, *Vincula atque afflictiones me manent*, hoc est, tentationes atque pericula mihi esse destinata novi : sed qualia, ignoro, quod erat molestius. Cur igitur abis, si vincula atque calamitates tibi destinatæ sunt? Idcirco ut vinciar propter Christum, ut moriar propter illum.

Καὶ νῦν ἰδοὺ ἐγὼ οἶδα, ὅτι οὐκ ἔτι ὄψεσθε τὸ πρόσωπόν μου ὑμεῖς πάντες, ἐν οἷς διῆλθον κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

C

Διὸ μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ, ὅτι καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων.

Οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ.

Ὅτι καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων. Καθαρός εἰμι, φησὶν, *ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων*, εἰ νυστάξαντες ἀποθανεῖτε ἀπὸ τοῦ φονευτοῦ τῶν ψυχῶν. Τὸ γὰρ τοῦ διδασκάλου, φησὶ, πεποίηκα. *Οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν.* Ἆρα ὁ μὴ λέγων, ὑπεύθυνός ἐστι τοῦ αἵματος, τουτέστι τῆς σφαγῆς. Καὶ δοκεῖ μὲν ἀπολογεῖσθαι· ἐκείνους δὲ φοβεῖ.

Προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ, ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους ποιμαίνειν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Κυρίου καὶ [99] D *Θεοῦ, ἣν περιεποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος.*

Προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς καὶ παντὶ. Οὔτε γὰρ τὸ ἑτέρους κατορθοῦν μόνον ἔχει κέρδος (*Φοβοῦμαι γὰρ*, φησὶ, *μήπως ἄλλοις κηρύξας αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι*), οὔτε τὸ ἑαυτὸν [1] ἐπιμελεῖσθαι· ὁ γὰρ τοιοῦτος, φίλαυτος, καὶ τὸ ἑαυτοῦ ζητεῖ, καὶ τοῦ τὸ τάλαντον καταχώσαντος ἴσος ἐστὶν [2]. Οὐκ ἐπειδὴ προτιμοτέρα ἡ ἡμετέρα σωτηρία τοῦ ποιμνίου, ἀλλ'

Vers. 25. *Et nunc ecce ego novi vos omnes, inter quos versatus sum prædicans regnum Dei, posthac non amplius visuros esse faciem meam.*

Vers. 26. *Quamobrem ego protestor vobis in hodierno die, me purum esse a sanguine omnium.*

Vers. 27. *Non enim subterfugi quominus vobis omnem Dei voluntatem declararem.*

Me purum esse a sanguine omnium. Purus, inquit, *sum a sanguine omnium*, si dormitantes interfecti fueritis ab animarum occisore. Officium enim, inquit, magistri feci. *Non enim subterfugi, quin vobis declararem.* Ergo qui non dicit, reus est sanguinis, hoc est cædis. Ac videtur quidem causam dicere ac sese purgare : sed revera illis injicit terrorem.

Vers. 28. *Quocirca cavete vobis ac toti gregi, cui Spiritus sanctus vos præposuit episcopos, ut pascatis et regatis Ecclesiam Domini et Dei, quam sanguine suo comparavit.*

Cavete igitur vobis et universo gregi. Nam nec id solum lucrum affert, si quis alios corrigat ac meliores reddat : nam *metuo*, inquit, *ne forte cum aliis prædicavero, ipse reprobus evadam* [3] : neque si seipsum quis curet : qui enim talis est, sui amator est, ac suum commodum et emolumentum quærit, et illi, qui talentum defodit, par est. *Cavete vobis.*

[3] I Cor. IX, 27.

Variæ lectiones et notæ.

[97] Ισ. ἐξαιρεθῆναι. [98] με, *erat.* [99] *In vulgatis desiderantur hæ tres dictiones*, τοῦ Κύριου καὶ. [1] Ισ. ἑαυτοῦ. [2] *Videntur hoc loco verba Lucæ repetenda : nempe*, προσέχετε ἑαυτοῖς.

Digitized by Google

Non quia nostra salus saluti gregis præferenda est: sed quia cum nobismetipsis cavemus, tunc etiam grex lucrum facit. *Cui vos Spiritus sanctus præposuit episcopos.* A Spiritu sancto, inquit, ordinationem habetis. Notandum est autem, eos quos supra vocavit presbyteros, id est seniores, hic vocat episcopos, id est inspectores et rectores : aut quia presbyteri quoque necesse habent ut inspiciant Ecclesiæ ratione **153** præditos greges, num quis ex iis fide infirmus sit, num quis esuriat aut sitiat, aut reprehensione atque animadversione opus habeat, quale est illud præceptum : *Reprehende, increpa, adhortare, consolare*[60]. Aut etiam episcopos hic episcopos dicit. *Quam sanguine suo comparavit.* Non parvæ res, inquit, in periculo versantur : siquidem ille suo sanguini non pepercit. Nam ut effudit : tu vero amicos jam factos eos potes retinere.

A ἐπειδὴ ὅταν ἑαυτοῖς προσέχωμεν, τότε καὶ τὸ ποίμνιον κερδαίνει. *Ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους.* Παρὰ τοῦ Πνεύματος τὴν χειροτονίαν ἔχετε, φησί. Σημειωτέον δὲ, ὅτι οὓς ὀπίσω ἐκάλεσε πρεσβυτέρους, ὧδε ἐπισκόπους καλεῖ· ἤτοι διὰ τὸ καὶ τοὺς πρεσβυτέρους ἀνάγκην ἔχειν ἐποπτεύειν τὰ τῆς Ἐκκλησίας λογικὰ ποίμνια, μή τις ἀσθενῇ τῇ πίστει, μή τις πεινᾷ ἢ διψᾷ, ἢ ἐλέγχου καὶ ἐπιστροφῆς δεῖται, κατὰ τὸ, *Ἔλεγξον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον*· ἢ καὶ ἐπισκόπους ὧδε τοὺς ἐπισκόπους λέγει. *Ἣν περιεποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος.* Οὐχ ὑπὲρ μικρῶν, φησὶν, ὁ κίνδυνος· εἶγε τοῦ ἰδίου αἵματος ἐκεῖνος οὐκ ἐφείσατο. Ἵνα γὰρ ἐχθροὺς καταλλάξῃ, καὶ τὸ αἷμα ἐξέχεε· σὺ δὲ φίλους γενομένους ἰσχύεις κατασχεῖν.

inimicos reconciliaret, etiam sanguinem suum

Vers. 29. *Nam ego hoc novi fore, ut post abitionem meam lupi graves et infesti, gregique non parcentes vos invadant :*

B *Ἐγὼ γὰρ οἶδα τοῦτο, ὅτι ἐλεύσονται*[a] *μετὰ τὴν ἄφιξίν μου*[b] *λύκοι βαρεῖς εἰς ὑμᾶς, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου·*

Vers. 30. *Et ex vobismetipsis existent viri qui prava loquantur, ut discipulos ad se sequendum avellant.*

Καὶ ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ἀναστήσονται ἄνδρες λαλοῦντες διεστραμμένα, τοῦ ἀποσπᾶν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν.

Vers. 31. *Quamobrem vigilate recordantes me per triennium noctu et interdiu non destitisse cum lacrymis monere unumquemque.*

Διὸ γρηγορεῖτε, μνημονεύοντες ὅτι τριετείαν[c] *νύκτα καὶ ἡμέραν οὐκ ἐπαυσάμην*[d] *νουθετῶν ἕνα ἕκαστον.*

Duplex malum proponitur, quod et ipse non aderit, et alii adorientur : et quod molestius est, *Ex vobismetipsis*, inquit, *existent.* Res gravis est, ubi bellum est civile et intestinum. *Ut discipulos ad se sequendum avellant.* Nam hæretici hoc spectant et agunt : non Domino, sed sibimetipsis populum acquirere student, ut apud se glorientur, dum C vulgatur et circumfertur in illis, quos sibi adjunxerint, nomen ipsorum hæreticorum, ut ex eo cognominentur : exempli causa, a Manente Manichæi, ex Ario Ariani, et in aliis hæreseon speciebus similiter. Hoc est quod dicit, *Gratia avellendi discipulos post se.* Idcirco Paulus eos ante repellens atque compescens, reprimit et reprehendit eos qui dicebant : *Ego quidem sum Pauli, ego Apollo*[61].

Διπλοῦν τὸ κακὸν, ὅτι τε αὐτὸς οὐ πάρεστι, καὶ ὅτι ἕτεροι ἐπιθήσονται, καὶ τὸ χαλεπώτερον, ἐξ ὑμῶν αὐτῶν. Τὸ βαρὺ, ὅταν ἐμφύλιος ὁ πόλεμος ᾖ. *Ἀποσπᾶν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν.* Ὁ γὰρ τῶν αἱρετικῶν σκοπὸς σπουδάζει, οὐ τῷ Κυρίῳ, ἀλλ' ἑαυτοῖς περιποιῆσαι λαὸν, ἵνα ἑαυτοῖς καυχῶνται ἐμφερομένου αὐτοῖς τοῦ ὀνόματος τῶν αἱρετικῶν, ἵνα ἐξ αὐτοῦ χρηματίσωσιν· οἷον, ἐκ Μάνεντος Μανιχαῖοι, ἐξ Ἀρείου Ἀρειανοὶ, καὶ ἄλλα αἱρέσεων εἴδη. Τοῦτο ἔστι τὸ *ἀποσπᾶν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν.* Διὰ τοῦτο προαναστέλλων αὐτοὺς, ὁ Παῦλος, ἐπιστομίζει καὶ μέμφεται τοὺς λέγοντας· *Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου, ἐγὼ Ἀπολλῶ.*

Vers. 32. *Et nunc, fratres, commendo vos Deo, et verbo gratiæ illius, qui potest vos exædificare et hæreditate donare inter omnes sanctificatos.*

Καὶ ταῦν παρατίθεμαι[e] *ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, τῷ Θεῷ, καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομῆσαι καὶ δοῦναι ὑμῖν κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν.*

Vers. 33. *Nullius argentum, aut aurum, aut vestem concupivi.*

Ἀργυρίου, ἢ χρυσίου, ἢ ἱματισμοῦ οὐδενὸς ἐπεθύμησα.

Vers. 34. *Ipsi scitis has manus mihi meisque familiaribus res necessarias subministrasse.*

D *Αὐτοὶ γινώσκετε, ὅτι ταῖς χρείαις μου καὶ τοῖς οὖσι μετ' ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὗται.*

Ab admonitione desinit in preces. Quoniam enim illos vehementer terruerat, ne plane percelleret atque prosterneret et animo consternatos relinqueret, vide consolationem. *Et in præsentia*, inquit, *commendo vos Deo, et verbo gratiæ ejus :* hoc est

Ἀπὸ παραινέσεως εἰς εὐχὴν τελευτᾷ. Ἐπειδὴ γὰρ αὐτοὺς σφόδρα ἐφόβησεν, ἵνα μὴ καταπλήξῃ, ὅρα τὴν παραμυθίαν. *Καὶ ταῦν*, φησὶ, *παρατίθεμαι ὑμᾶς τῷ Θεῷ, καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ*, τουτέστι τῇ χάριτι αὐτοῦ. *Ἀργυρίου*, ἢ

[60] II Tim. IV, 2. [61] I Cor. I, 12.

Variæ lectiones et notæ.

[a] *In vulgatis est*, εἰσελεύσονται. [b] ἄφηξίν μου, *est in manuscripto; in vulgatis*, ἄφιξίν μου. [c] *In vulgato*, τριετίαν. [d] *In vulgatis hoc loco additur*, μετὰ δακρύων. [e] *In vulgatis est*, παρατίθημι.

Digitized by Google

χρυσίου. Οὐκ εἶπεν, Οὐκ ἔλαβον, ἀλλ' *Οὐδὲ ἐπεθύμησα.* Μεῖζον δὲ καὶ τοῦτο τὸ ἑπόμενον· *Ὑμεῖς ἐπίστασθε, ὅτι ταῖς χρείαις μου καὶ τοῖς οὖσι μετ' ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὗται.* Ἡ γὰρ ἀληθὴς ἐλεημοσύνη, ἐκ τῶν ἰδίων κόπων διδόναι τοῖς ἐνδεέσιν. Ὅρα δὲ πῶς εἰργάζετο ἄνθρωπος μετὰ σπουδῆς νύκτα καὶ ἡμέραν διαλεγόμενος.

A gratiæ ejus. *Argentum aut aurum.* Non dicit, Non accepi, sed, *Ne concupivi quidem.* Majus est autem hoc quoque quod sequitur: *Vos scitis ea, quæ mihi et iis qui mecum erant ad usum deſuerunt, has manus subministrasse.* Nam vera eleemosyna atque beneficentia est ex iis, quæ sua quis opera atque labore acquisivit, dare egenis. **154** Ac vide ut opus fecerit homo, qui noctu atque interdiu diligenter ac sedulo disserebat atque sermocinabatur.

Πάντα ὑπέδειξα ὑμῖν, ὅτι οὕτω κοπιῶντας δεῖ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων· μνημονεύειν τε τὸν λόγον[8] τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ· ὅτι αὐτὸς εἶπε· Μακάριόν ἐστι μᾶλλον διδόναι ἢ λαμβάνειν.

VERS. 35. *Omnia vobis ostendi, nempe sic laborantes nos oportere succurrere infirmis, ac meminisse verbi Domini Jesu. Quoniam ipse dixit: Beatum est potius dare quam accipere.*

Οὐκ ἔχετε εἰς ἄγνοιαν καταφυγεῖν. Ὑπέδειξα διὰ τῶν ἔργων, ὅτι οὕτω κοπιῶντας δεῖ ἐργάζεσθαι, μνημονεύειν τε τὸν λόγον τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ· καὶ πού εἶπεν; Ἴσως ἀγράφως παρέδωκαν οἱ ἀπόστολοι· ἢ ἐξ ὧν ἄν τις συλλογίσαιτο, δῆλον. Εἷς βαθμός, ῥίψαι τὰ ἑαυτοῦ· δεύτερος, ἑαυτῷ ἐπαρκεῖν· τρίτος, καὶ ἑτέροις· τέταρτος, τὸ καὶ κηρύττοντα καὶ ἐξουσίαν ἔχοντα λαμβάνειν, μὴ λαμβάνειν. Οὐκ εἶπε δὲ, ὅτι Κακὸν τὸ λαβεῖν, ἀλλὰ, Βέλτιον τὸ μὴ λαβεῖν.

Non potest quis ad ignorantiam confugere. Ostendi ipsis factis, ita oportere laborantes operari et B memores esse verbi Domini Jesu. Et ubi dixit? Forsitan absque monimentis litterarum apostoli tradiderunt hanc vocem ex ore Domini exceptam: aut ex iis, quæ quis conjicere ac rationibus colligere possit, hoc liquet. Unus gradus est, sua abjicere: alter, sibi auxiliari et res necessarias suppeditare: tertius, etiam aliis subvenire: quartus, etiam eum qui prædicat verbum Dei et potestatem habet accipiendi, non accipere quæ potest absque reprehensione. Non dixit autem malum esse accipere, sed melius esse non accipere.

Καὶ ταῦτα εἰπὼν, θεὶς τὰ γόνατα αὐτοῦ, σὺν πᾶσιν αὐτοῖς προσηύξατο.

VERS. 36. *Atque hæc locutus, positis genibus suis, cum omnibus illis precatus est.*

Ἱκανὸς δὲ ἐγένετο κλαυθμὸς πάντων· καὶ ἐπιπεσόντες[9] ἐπὶ τὸν τράχηλον[10] Παύλου, κατεφίλουν αὐτὸν,

VERS. 37. *Satis magnus autem coortus est omnium fletus: et irruentes in collum Pauli, deosculabantur eum,*

Ὀδυνώμενοι μάλιστα ἐπὶ τῷ λόγῳ, ᾧ εἰρήκει, ὅτι οὐκέτι μέλλουσι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ θεωρεῖν. C *Προέπεμπον δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον.*

VERS. 38. *Dolentes maxime propter verbum illud quod negaverat illos posthac faciem suam esse visuros: ad navigium autem eum usque prosequebantur.*

Σημειωτέον, ὅτι δεῖ τὸν συνταττόμενον, εὐχὴν καὶ γονυκλισίαν ποιεῖσθαι σὺν πᾶσι τοῖς παροῦσι, καὶ οὕτως ἀποχωρεῖν. Τὴν διάθεσιν δείκνυσι τὸ[11] εἰπεῖν· *Ἐπιπεσόντες ἐπὶ τὸν τράχηλον·* ἅτε ὑστέρας περιπλοκῆς περιπλεκόμενοι, καὶ πολλὴν ἀπὸ τῆς δημηγορίας λαβόντες τὴν ἀγάπην καὶ τὸ φίλτρον.

Notandum est, eum qui valere jubet amicos et iis mandata dat, oportere genua flectere, et una cum omnibus qui adsunt, supplicare atque ita abire. Affectionem ac bonum animum illorum erga Paulum ostendit eo quod dicit: *Irruentes in collum:* utpote postremum illum amplexantes, ac quibus a concione illius ingens dilectio ingenerata, et incitamentum amoris injectum esset.

ΚΕΦΑΛ. ΚΑ'.

CAPUT XXI.

Ὡς δὲ ἐγένετο ἀναχθῆναι ἡμᾶς ἀποσπασθέντας[12] ἀπ' αὐτῶν, εὐθυδρομήσαντες ἤλθομεν εἰς τὴν Κῶν· τῇ δὲ ἐξῆς εἰς τὴν Ῥόδον· κἀκεῖθεν εἰς Πάταρα.

VERS. 1. *Ut autem accidit, ut avulsi ab illis in altum proveheremur, recto cursu venimus in Coum: et sequenti die Rhodum, atque illinc in Patara.*

Καὶ εὑρόντες πλοῖον διαπερῶν εἰς Φοινίκην, D *ἐπιβάντες ἀνήχθημεν.*

VERS. 2. *Et nacti navigium quod trajiceret in Phœnicen, eo conscendimus et in altum provecti sumus.*

Ἀναφανέντος δὲ τῆς Κύπρου[13], καὶ καταλιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον, ἐπλέομεν εἰς Συρίαν, καὶ κατήχθημεν εἰς Τύρον. Ἐκεῖσε γὰρ ἦν τὸ πλοῖον ἀποφορτιζόμενον τὸν γόμον.

VERS. 3. *Cum autem evasissemus e regione Cypri et eam ad sinistram reliquissemus, navigabamus in Syriam et appulimus Tyrum: illic navis onus erat expositura.*

Δείκνυσι τὴν βίαν τῷ εἰπεῖν· *Ἀποσπασθέντες ἀπ' αὐτῶν·* καὶ εἰκότως. Εἰς γὰρ τὴν θάλασσαν

Ostendi vim, dum dicit, *Avulsi ab illis:* idque haud mirum est. Nam mare postea ingredi non poterant.

Variæ lectiones et notæ.

[8] *In vulgatis est,* τῶν λόγων, *et paulo post,* διδόναι μᾶλλον. [9] ἐπιπεσόντων, *erat.* [10] *In vulgatis additur,* τοῦ. [11] *Isc.* τῷ. [12] ἀποσπασθέντων, *erat.* [13] *In manuscripto, et in uno vulgato est,* ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον· *in altero vulgato est,* ἀναφάναντες δὲ τὴν Κύπρον. *In altero,* ἀναφανέντος δὲ τῆς Κύπρου. *Isc.* ἀναφανέντες δὲ τῆς Κύπρου, δηλονότι ἀντιπέρας, ἤ, ἀντικρύ· *aut,* ἀναφανέντες δὲ κατὰ τὴν Κύπρον.

Digitized by Google

Quid est quod dicit, εὐθυδρομήσαντες ? Id sonat, Cum recto cursu contendissemus. Ponitur pro, Prætervecti sumus, non commorati sumus, **155** ac tempus trivimus in aliis locis. *Et nacti navigium quod trajiceret in Phœnicen.* Forsitan illud navigium ibi stabat in portu : et non invenientes navem quæ Cæsaream peteret, sed hanc quæ in Phœnicen contenderet, profecti sunt atque Cyprum et Syriam reliquerunt. Nam quod dicit, *Cum reliquissemus eam ad sinistram*, non frustra adjectum est : sed illos nec prope quidem Syriam accedere voluisse.

A αὐτοὺς λοιπὸν ἐμβῆναι οὐκ ἐνῆν. Τί ἐστιν, *εὐθυδρομήσαντες* ; ἀντὶ τοῦ, Παρήλθομεν· οὐκ ἐνδιατρίψαμεν ἑτέροις τόποις. *Καὶ εὑρόντες πλοῖον διαπερῶν εἰς Φοινίκην.* Ἴσως ἐκεῖνο αὐτόθι διέτριβε· καὶ οὐχ εὑρίσκοντες εἰς Καισάρειαν ἀπερχόμενον, ἀλλ' εἰς Φοινίκην, ἀπῆλθον· καὶ Κύπρον δὲ εἶασαν καὶ Συρίαν. Τὸ γὰρ, *Καταλιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον*, οὐχ ἁπλῶς πρόσκειται, ἀλλ' ὅτι οὐδὲ ἐγγὺς γενέσθαι τῆς Συρίας ἔσπευδον.

VERS. 4. *Ac repertis discipulis, ibi mansimus dies septem. Atque illi discipuli Paulo instinctu Spiritus dicebant, ne ascenderet in Jerusalem.*

Καὶ ἀνευρόντες μαθητὰς, ἐπεμείναμεν αὐτοῦ ἡμέρας ἑπτά. Οἵτινες τῷ Παύλῳ ἔλεγον διὰ τοῦ Πνεύματος, μὴ ἀναβαίνειν εἰς Ἰερουσαλήμ.

VERS. 5. *Cum autem dies illos peregissemus, egressi ire pergebamus, prosequentibus nos omnibus una cum uxoribus et liberis, quoad extra urbem egressi essemus. Ac positis genibus in littore precati sumus.*

B *Ὅτε δὲ ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρτῆσαι*[14] *τὰς ἡμέρας, ἐξελθόντες ἐπορευόμεθα, προπεμπόντων ἡμᾶς πάντων σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἕως ἔξω τῆς πόλεως. Καὶ θέντες τὰ γόνατα ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, προσηυξάμεθα*[15].

Καὶ ἀσπασάμενοι ἀλλήλους, ἐπέβημεν εἰς τὸ πλοῖον· ἐκεῖνοι δὲ ὑπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια.

VERS. 6. *Et cum nos invicem complexi essemus, et alii aliis valedixissemus, nos navem conscendimus, illi vero domum ad sua negotia reversi sunt.*

VERS. 7. *Sed nos confecta navigatione a Tyro, pervenimus Ptolemaidem, et, salutatis fratribus, mansimus apud eos diem unum.*

Ἡμεῖς δὲ τὸν πλοῦν διανύσαντες ἀπὸ Τύρου, κατηντήσαμεν εἰς Πτολεμαΐδα, καὶ ἀσπασάμενοι τοὺς ἀδελφοὺς, ἐπεμείναμεν ἡμέραν μίαν παρ' αὐτοῖς.

Paulo per Spiritum sive *instinctu Spiritus dicebant*, etc. Si igitur Spiritus jubebat, cur contradixit? [Sed per Spiritum, sive instinctu Spiritus sancti] hoc est, per Spiritum scientes. Non enim utique instinctu Spiritus sancti eum monebant, nec simpliciter et aperte ei pericula prædicebant ; sed non esse ascendendum, quia parcebant illi. Quod autem dicit, ἐξαρτῆσαι, id sonat, explicuisse, peregisse [positum est] pro, explevisse. Postquam enim expleverat statutos dies, hoc est, dies Azymorum, a Tyro profecti sunt. Considera mihi omnes dies post dies Azymorum. Tyrum venerunt intra dies quinque : deinde illic commorati sunt dies septem. Dies omnino duodecim.

C *Τῷ Παύλῳ ἔλεγον διὰ τοῦ Πνεύματος.* Εἰ τοίνυν τὸ Πνεῦμα ἐκέλευε, διὰ τί ἀντεῖπε ; Τουτέστι, διὰ τοῦ Πνεύματος εἰδότες. Οὐ γὰρ δὴ τὴν παραίνεσιν διὰ τοῦ Πνεύματος ἐποιοῦντο. Οὐ γὰρ ἁπλῶς αὐτῷ τὰ δεινὰ προὔλεγον, ἀλλ' ὅτι ἀναβῆναι οὐ χρὴ, φειδόμενοι αὐτοῦ. Τὸ δὲ, *ἐξαρτῆσαι*, ἀντὶ τοῦ, πληρῶσαι, φησί· μετὰ γὰρ τὸ πληρῶσαι τὰς τεταγμένας ἡμέρας, τουτέστι, τὰ Ἄζυμα, ἐξῆλθον τῆς Τύρου. Θέα μοι πάσας τὰς ἡμέρας[16] μετὰ τὰ Ἄζυμα. Εἰς Τύρον ἦλθον δι' ἡμερῶν πέντε· εἶτα ἐκεῖ ἐποίησαν ἡμέρας ἑπτά. Τὰς πάσας δεκαδύο.

VERS. 8. *Postridie vero Paulus cum suis profectus venit Cæsaream : et ingressi domum Philippi evangelistæ, qui erat de illis septem viris, mansimus apud illum.*

Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐξελθόντες οἱ περὶ τὸν Παῦλον ἦλθον εἰς Καισάρειαν· καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον Φιλίππου τοῦ εὐαγγελιστοῦ, ὄντος ἐκ τῶν ἑπτὰ, ἐμείναμεν παρ' αὐτῷ.

VERS. 9. *Huic autem erant filiæ virgines quatuor, quæ prophetabant et vaticinabantur.*

Τούτῳ δὲ ἦσαν θυγατέρες παρθένοι τέσσαρες προφητεύουσαι.

D Diaconi Philippi filiæ erant. Nota autem prophetissas illas filias ejus virgines fuisse, et id bonum magis verecundia ac religione excoluisse atque exornasse, adeo ut etiam donum prophetandi atque vaticinandi consecutæ sint. Quod si non esset operæ pretium hoc scire, scriptor non addidisset, virgines illas fuisse.

Τοῦ διακόνου Φιλίππου ἦσαν αἱ θυγατέρες. Σημείωσαι δὲ ὅτι αἱ προφῆτιδες αἱ θυγατέρες αὐτοῦ παρθένοι ἦσαν, καὶ ὅτι ἦσκουν μᾶλλον δι' εὐλάβειαν τοῦτο· ὥστε καὶ προφητείας ἠξιῶσθαι. Εἰ δὲ μὴ ἦν περισπούδαστον, οὐκ ἂν προσέθηκεν ὁ συγγραφεὺς ὅτι καὶ παρθένοι ἦσαν.

VERS. 10. *Commorantibus autem nobis ibi dies complures, descendit quidam ex Judæa propheta nomine Agabus.*

Ἐπιμενόντων δὲ ἡμῶν ἡμέρας πλείους, κατῆλθέ τις ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας προφήτης, ὀνόματι Ἄγαβος.

Variæ lectiones et notæ.

[14] *In manuscripto est*, ἐξαρτίσαι, *et melius.* [15] *In vulgato*, προσευξάμεθα. [16] *Videtur hic aliquid mendi subesse in Græco aut aliquid desiderari.*

Digitized by Google

Καὶ ἐλθὼν πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἄρας τὴν ζώνην A *τοῦ Παύλου, δήσας τε αὐτοῦ τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας, εἶπε· Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Τὸν ἄνδρα, οὗ ἐστιν ἡ ζώνη αὕτη, οὕτω δήσουσιν ἐν Ἰερουσαλὴμ Ἰουδαῖοι καὶ παραδώσουσιν εἰς χεῖρας ἐθνῶν.*

Οὗτος ἦν Ἄγαβος, ὁ πάλαι τὸν λιμὸν μηνύσας. Τὸ χαλεπὸν δὲ, ὅτι εἰς χεῖρας ἐθνῶν παραδώσουσιν. Ὅρα δὲ, ὅτε ἤκουσεν ὅτι μυρία δεινὰ ἔχει παθεῖν, τότε ἐπείγεται. Οὐκ εἶπε δὲ Ἄγαβος ὅτι Παῦλον δήσουσιν, ἵνα μὴ δόξῃ ἐκ συνθήκης λέγειν, ἀλλὰ, *τὸν ἄνδρα, οὗ ἐστιν ἡ ζώνη αὕτη.*

156 Vers. 11. *Et cum venisset ad nos, et sustulisset cingulum Pauli, atque constrinxisset suos pedes ac manus, dixit : Hæc dicit Spiritus sanctus : Virum, cujus est hoc cingulum, sic vincient Judæi in Jerusalem, et tradent in manus exterarum gentium.*

Hic erat ille Agabus, qui olim famem futuram præsignificaverat. Gravis autem res erat et acerba, quod in manus exterarum gentium illum tradituri erant. Sed animadverte illum, cum audivisset innumerabilia sibi adeunda esse pericula, tunc demum festinasse. Non dixit autem Agabus, Paulum vincient, ne videretur ea dicere ex composito; sed, *Virum cujus est cingulum hoc.*

Ὡς δὲ ἠκούσαμεν ταῦτα, παρεκαλοῦμεν ἡμεῖς καὶ οἱ ἐντόπιοι τοῦ μὴ ἀναβαίνειν αὐτὸν εἰς B *Ἰερουσαλήμ.*

Vers. 12. *Ut autem audivimus hæc, rogabamus eum et hortabamur nos et incolæ loci illius, ne ascenderet in Jerusalem,*

Ἀπεκρίθη τε ὁ Παῦλος· Τί ποιεῖτε κλαίοντες, καὶ συνθρύπτοντές μου τὴν καρδίαν; Ἐγὼ γὰρ οὐ μόνον δεθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀποθανεῖν εἰς Ἰερουσαλὴμ ἑτοίμως ἔχω ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

Vers. 13. *Sed Paulus respondit : Cur facitis ut ploretis et animum meum molliatis atque frangatis ? Nam ego non modo vinciri, verum etiam mori in Jerusalem paratus sum pro nomine Domini Jesu.*

Μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ, ἡσυχάσαμεν, εἰπόντες· Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γενέσθω.

Vers. 14. *Sed cum illi persuaderi non posset, acquievimus ac destitimus, dicentes : Fiat Domini voluntas.*

Τί ποιεῖτε κλαίοντες; Ἄλλοι ἔκλαιον· αὐτὸς δὲ παρεκάλει, ἀλγῶν ἐπὶ τοῖς δάκρυσι τοῖς ἐκείνων, ὁ μὴ πάσχων ἐπὶ τοῖς οἰκείοις πειρασμοῖς. Ἐφ' ὑμῖν[17] κλαίω, φησὶ, οὐκ ἐπὶ τοῖς παθήμασιν· ὑπὲρ γὰρ ἐκείνων[18] καὶ ἀποθανεῖν βούλομαι. Ἐπεὶ δὲ μὴ C ἴσχυσαν πεῖσαι, ἡσύχασαν· συνεῖδον γὰρ ὅτι θέλημα ἦν Θεοῦ. Σημειωτέον οὖν ὅτι δεῖ ἀποτρέπεσθαι τοὺς κωλύοντάς τινα ποιεῖν τι γενναῖον, κἂν δακρύωσι. Καὶ γὰρ τὸ τοιοῦτον δάκρυον καὶ αὐτὸν τὸν Παῦλον συνέκλα, καὶ τὸ ἐρρωμένον αὐτοῦ διέλυε. Διὸ ἀποσείεται αὐτούς.

Quid facitis ut ploretis, etc. Alii flebant, ille vero consolabatur et hortabatur dolens propter lacrymas illorum, qui non afficiebatur neque sollicitus erat de propriis periculis. Propter vos, inquit, fleo, non propter meas molestias et afflictiones. Pro illo namque etiam mori volo. Sed postquam non potuerunt ei persuadere, acquieverunt : videbant enim Deum id velle. Notandum est igitur aversandos esse eos, qui prohibent aliquem facere aliquid strenue atque præclare, etiamsi lacrymentur. Etenim ejusmodi lacrymæ etiam ipsum Paulum frangebant, et robur animi illius molliebant. Quamobrem summovet eos atque repellit.

Μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας ταύτας ἐπισκευασάμενοι[19], *ἀναβαίνομεν*[20] *εἰς Ἰερουσαλήμ.*

Vers. 15. *Post hos autem dies instructi atque parati ad iter ascendebamus in Jerusalem,*

Συνῆλθον δὲ καὶ τῶν μαθητῶν ἀπὸ Καισαρείας σὺν ἡμῖν, ἄγοντες, παρ' ᾧ ξενισθῶμεν, Μνάσωνί τινι[21] *Κυπρίῳ, ἀρχαίῳ μαθητῇ.*

Vers. 16. *Atque nobiscum una discipuli quidam a Cæsarea profecti sunt, qui adducebant apud quem hospitaremur, nempe Mnasonem quemdam Cyprium antiquum discipulum.*

Γενομένων δὲ ἡμῶν εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀσμένως D *ἐδέξαντο ἡμᾶς οἱ ἀδελφοί.*

Vers. 17. *Et cum venissemus Hierosolymam, libenter exceperunt nos fratres.*

Τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰσῄει ὁ Παῦλος πρὸς Ἰάκωβον σὺν ἡμῖν· πάντες δὲ[22] *παρεγένοντο οἱ πρεσβύτεροι·*

Vers. 18. *Ac postridie Paulus una nobiscum ingrediebatur ad Jacobum, quo omnes seniores convenerunt :*

Καὶ ἀσπασάμενος αὐτοὺς, ἐξηγεῖται καθ' ἓν ἕκαστον, ὧν ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἔθνεσι διὰ τῆς διακονίας αὐτοῦ.

Vers. 19. *Et salutatis illis, enarrabat omnia singulatim, quæ fecerat Deus ministerio suo apud exteras nationes.*

Τὸ, *ἐπισκευασάμενοι*, τοῦτο δηλοῖ, τὰ πρὸς τὴν ὁδοιπορίαν λαβόντες. *Τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰσῄει σὺν ἡμῖν ὁ Παῦλος πρὸς Ἰάκωβον.* Οὗτος ἐπίσκοπος ἦν τῶν Ἱεροσολύμων· οὗτος ἦν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυ-

Quod dicit ἐπισκευασάμενοι, id est, instructi atque parati hoc videlicet significat : Cum sumpsissent ea quibus opus habebant ad iter faciendum. *Ac postridie* **157** *Paulus una nobiscum ingrediebatur ad*

Variæ lectiones et notæ.

[17] ἐφ' ἡμῖν, *erat.* [18] *Ἰσ.* ἐκείνου. [19] *In vulgato*, ἀποσκευασάμενοι. [20] *In vulgatis est*, ἀνεβαίνομεν. [21] *In vulgato* Μνάσωνί τινι. [22] πάντες τε.

Digitized by Google

Jacobum. Hic erat episcopus Hierosolymorum : hic erat frater Domini, vir magnus et mirabilis. Exponebat autem illis res gestas apud exteras nationes, non vanæ gloriæ studio, sed quia volebat indicare Dei erga homines benignitatem. Quod autem dicit, *suo ministerio*, hoc est, prædicatione verbi evangelici.

A ρίου, ἀνὴρ μέγας καὶ θαυμαστός. Τὰ τῶν ἐθνῶν δὲ αὐτοῖς διηγεῖται · οὐ κενοδοξῶν, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ θέλων τὴν φιλανθρωπίαν ἐνδείξασθαι. *Διὰ δὲ τῆς διακονίας αὐτοῦ*, τουτέστι, τῆς κηρύξεως τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου.

VERS. 20. *Quibus illi auditis, Deo gratias agebant, et dixerunt ad eum : Vides, frater, quam multa millia sint Judæorum qui crediderunt ? et omnes vehementi studio legem amplectuntur.*

Οἱ δὲ ἀκούσαντες, ἐδόξαζον τὸν Θεὸν [23], *εἶπόν τε αὐτῷ · Θεωρεῖς, ἀδελφὲ, πόσαι μυριάδες εἰσὶν Ἰουδαίων τῶν πεπιστευκότων; καὶ πάντες ζηλωταὶ τοῦ νόμου ὑπάρχουσι.*

VERS. 21. *Sed de te crebris auditionibus acceperunt, te videlicet docere eos, qui passim apud exteras nationes sunt, Judæos omnes, ut a Moyse desciscant, negantem illos debere filios suos circumcidere, et ritus atque statuta Mosaica servare.*

Κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ, ὅτι ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ Μωϋσέως τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας Ἰουδαίους, λέγων μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα, μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν.

B

VERS. 22. *Quid igitur est ? Omnino oportet multitudinem convenire : audient enim te venisse.*

Τί οὖν ἐστι; Πάντως δεῖ πλῆθος συνελθεῖν. Ἀκούσονται γὰρ ὅτι ἐλήλυθας.

VERS. 23. *Hoc igitur fac quod tibi dicimus.*

Τοῦτο οὖν ποίησον, ὃ σοι λέγομεν.

Quam multa millia sint Judæorum. Hæc millia erant ex iis qui clamaverant: *Sanguis ejus super nos et super liberos nostros* [24]: verum tamen benignus ille et misericors etiam ex illis et ex liberis eorum nonnullos suscepit, ac sexcenta illis beneficia tribuit. Κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ, id fere sonat, talibus auditionibus crebris aures illorum assidue circumsonuerunt. Non dixit, ἤκουσαν, hoc est, audiverunt : sed, ita crediderunt et edocti sunt.

Πόσαι μυριάδες εἰσὶν Ἰουδαίων. Αὗται αἱ μυριάδες ἐκ τῶν βοησάντων · *Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν* · ἀλλ' ὅμως ὁ φιλάνθρωπος, καὶ ἐξ αὐτῶν καὶ ἐκ τῶν παίδων ἐδέξατο, καὶ μυρίων ἠξίωσεν ἀγαθῶν. *Κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ.* Οὐκ εἶπεν, ἤκουσαν, ἀλλ', οὕτως ἐπίστευσαν καὶ ἐδιδάχθησαν.

Sunt nobis viri quatuor, qui votum in se susceperunt.

Εἰσὶν ἡμῖν ἄνδρες τέσσαρες εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν.

VERS. 24. *Hos assume, et purifica te una cum illis, et sumptus propter illos fac ut radant caput, et cognoscant omnes nihil esse eorum, quæ ad illos de te crebris rumoribus delata sunt : sed te quoque ita te gerere, ut legem serves.*

Τούτους παραλαβὼν, ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς · καὶ δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς, ἵνα ξυρήσωνται τὴν κεφαλὴν, καὶ γνῶσι πάντες, ὅτι ὧν κατήχηνται περὶ σοῦ, οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ στοιχεῖς [25] *καὶ αὐτὸς τὸν νόμον φυλάσσων.*

C

Voto obstricti. Multæ sunt species pollicitationis. Nam alii quidem victimas et hostias pollicebantur, alii pecunias, alii semetipsos, alii spondebant se certum dierum numerum vinum non bibituros, caput non tondere. Tales erant etiam illi viri. Εὐχὴν enim, quod nonnunquam significat preces et obsecrationem, hic accipit pro promissione seu pollicitatione. Nam capilli mortificationis seu mortalis conditionis nota et signum erant : mortui enim ii sunt, et doloris sensum non admittunt. *Hos assume et expia te una cum illis*, ac sumptum pro illis præbe. Hoc est, victimas et hostias, quæ pro illis ex præscripto legis offeruntur, tu præbe, ut diluas suspicionem. Reipsa, inquit, non verbis fac te purges atque excuses. *Ut radant caput*, inquit, *et cognoscant omnes nihil esse eorum, quæ de te crebris rumoribus acceperunt.* Erat autem consuetudo, ut qui voto obstricti erant, caput raderent post expiationem, atque sic ad dies septem **158** pro sese facerent oblationem. Tale quiddam fecerunt Aquila atque Priscilla, ut pateret eos tanquam Dei cultores capillum detondere.

Εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτούς. Πολλὰ τῆς ἐπαγγελίας τὰ εἴδη. Οἱ μὲν γὰρ θυσίας ἐπηγγέλλοντο, οἱ δὲ χρήματα, οἱ δὲ ἑαυτούς · οἱ δὲ ῥητῶν ἀριθμὸν ἡμερῶν μὴ πιεῖν οἶνον, μὴ κείρασθαι τὴν κεφαλήν. Τοιοῦτοι ἦσαν καὶ οὗτοι οἱ ἄνδρες. *Εὐχὴν* γὰρ καλεῖ τὴν ὑπόσχεσιν. Αἱ γὰρ τρίχες νεκρώσεως σύμβολον · νεκραὶ γὰρ αὗται, καὶ ὀδύνης αἴσθησιν οὐ δεχόμεναι. *Τούτους παραλαβὼν, ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς* [26]. Τουτέστι, τὰς προσφερομένας ὑπὲρ αὐτῶν κατὰ τὸν νόμον θυσίας σὺ πάρασχε, ἵνα λύσῃς τὴν ὑποψίαν. Ἔργῳ, φησὶ, τὴν ἀπολογίαν ποίησον, μὴ λόγῳ. *Ἵνα ξυρήσωνται, φησὶ, καὶ γνῶσι πάντες* [26], *ὧν κατήχηνται περὶ σοῦ, οὐδέν ἐστιν.* Ἔθος δὲ ἦν τοὺς ἔχοντας εὐχὴν, κείρεσθαι τὴν κεφαλὴν μετὰ τὸ ἁγνισθῆναι, καὶ οὕτως ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας ποιεῖν προσφορὰν ὑπὲρ ἑαυτῶν. Τοιοῦτόν τι ἐποίησαν Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα · ὡς δῆλον εἶναι, ὅτι ὡς θεοσεβοῦντες ἀπεκείροντο τὴν κόμην.

[24] Matth. XXVII, 25.

Variæ lectiones et notæ.

[23] *In vulgato* τὸν Κύριον. [24] στοιχεῖν, *erat.* [25] *Videtur hic repetenda illa verba Lucæ*, καὶ δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς. [26] *Desiderari videtur*, ὅτι.

Digitized by Google

Περὶ δὲ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν ἡμεῖς ἐπ- A ἐστειλάμεν, κρίναντες μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτοὺς, εἰ μὴ φυλάσσεσθαι αὐτοὺς τό τε εἰδωλόθυτον, καὶ τὸ αἷμα, καὶ πνικτὸν, καὶ πορνείαν.

Ὥσπερ ἡμεῖς, φησὶ, ἐκείνοις ἐπετάξαμεν, καίτοι Ἰουδαίοις κηρύσσοντες· οὕτω καὶ σὺ τοῖς ἔθνεσι κηρύσσων, σύμπραξον ἡμῖν. Συγκατάβασις γὰρ τὸ πρᾶγμά ἐστι· μὴ φοβηθῇς.

Τότε ὁ Παῦλος παραλαβὼν τοὺς ἄνδρας, τῇ ἐχομένῃ ἡμέρᾳ σὺν αὐτοῖς ἁγνισθείς, εἰσῄει εἰς τὸ ἱερὸν, διαγγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ, ἕως οὗ προσηνέχθη ὑπὲρ ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν ἡ προσφορά.

Ἐξυρᾶτο ὁ Παῦλος, καὶ πάντα τὰ Ἰουδαϊκὰ ἐπ- B ετέλεσεν· οὐ τῆς γνώμης αὐτοῦ καταβαλλομένης [27] (ἐπεὶ κακία τὸ πρᾶγμα ἦν), ἀλλὰ τῆς ἀγάπης συγκαταβαινούσης. Τὸ δὲ, διαγγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ, τοὐτέστι, καταγγέλλων· αὐτὸς ἦν ὁ δῆλον ἑαυτὸν ποιῶν.

Ὡς δὲ ἔμελλον αἱ ἑπτὰ ἡμέραι συντελεῖσθαι, οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι, θεασάμενοι αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ, συνέχεον πάντα τὸν ὄχλον, καὶ ἐπ- ἔβαλλον τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτὸν κράζοντες·

Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, βοηθεῖτε. Οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος, ὁ κατὰ τοῦ λαοῦ, καὶ τοῦ νόμου, καὶ τοῦ τόπου τούτου πάντας πανταχοῦ διδάσκων· ἔτι τε καὶ Ἕλληνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ C κεκοίνωκε τὸν ἅγιον τόπον τοῦτον.

Ἦσαν γὰρ ἑωρακότες Τρόφιμον τὸν Ἐφέσιον ἐν τῇ πόλει σὺν αὐτῷ· ὃν ἐνόμιζον ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν εἰσήγαγεν ὁ Παῦλος.

Ὅρα οἰκονομίαν γενομένην· μετὰ τὸ πεισθῆναι τοὺς Ἰουδαίους, τότε ἐπιτίθενται ἐκεῖνοι, ἵνα μὴ κἀκεῖνοι συμπείθωνται. Πανταχοῦ δὲ τὸ ἦθος αὐτῶν ταραχῶδες.

Ἐκινήθη τε ἡ πόλις ὅλη, καὶ ἐγένετο συν- δρομὴ τοῦ λαοῦ· καὶ ἐπιλαβόμενοι τοῦ Παύλου, εἷλκον αὐτὸν ἔξω τοῦ ἱεροῦ· καὶ εὐθέως ἐκλεί- σθησαν αἱ θύραι.

Ζητούντων δὲ αὐτῶν [28] ἀποκτεῖναι, ἀνέβη φά- D σις τῷ χιλιάρχῳ τῆς σπείρης, ὅτι ὅλη συγκέ- χυται ἡ Ἱερουσαλήμ.

Ὃς ἐξ αὐτῆς παραλαβὼν στρατιώτας καὶ ἑκατοντάρχους, κατέδραμεν ἐπ' αὐτούς. Οἱ δὲ ἰδόντες τὸν χιλίαρχον καὶ τοὺς στρατιώτας, ἐπαύσαντο τύπτοντες τὸν Παῦλον.

Ἐγγίσας δὲ ὁ χιλίαρχος, ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ ἐκέλευσε δεθῆναι ἁλύσεσι δυσὶ· καὶ ἐπυνθάνετο τίς ἂν εἴη, καὶ τί ἐστι πεποιηκώς.

Vers. 25. *Porro de iis, qui crediderunt ex nationibus extraneis, non scriptis litteris mandavimus ac decrevimus, ut nihil tale observent, nisi ut caveant et ab eo, quod simulacris est immolatum, et a sanguine, et suffocato, et scortatione.*

Quemadmodum nos, inquit, illis præcepimus, quanquam Judæis prædicantes : ita tu quoque qui exteris nationibus prædicas, adjuva nos, et mutuam nobis operam nava. Quod enim agitur, condescensio atque accommodatio est : ne timeas.

Vers. 26. *Tunc Paulus assumptis illis hominibus, postero die purificatus cum iis intrabat in templum, denuntians atque divulgans complètionem dierum purificationis, quoad oblatio pro unoquoque eorum offerta esset.*

Radebatur Paulus, et omnes ritus Judaicos peragebat, non quod mens ejus immutaretur : quia res vitio et culpa non vacasset : sed quod charitas condescenderet, sese demitteret atque infirmioribus accommodaret. Quod autem, *denuntians*, id enim proprie sonat διαγγέλλων, seu *divulgans explicationem dierum purificationis*, hoc est, annuntians : id est, καταγγέλλων. Ipse erat, qui se manifestum faciebat et indicabat.

Vers. 27. *Cum autem futurum esset, ut dies illi septem finirentur, Judæi qui ex Asia venerant, conspicati eum in templo vulgus omne concitabant, et injiciebant manus in illum, clamantes :*

Vers. 28. *Viri Israelitæ, succurrite : hic est ille homo qui adversus populum et legem, et hunc locum omnes ubique docet : quin etiam Græcos introduxit in templum, et profanavit sanctum locum hunc.*

Vers. 29. *Viderant enim Trophimum Ephesium in urbe cum eo : quem putabant a Paulo in templum esse introductum.*

Animadverte dispositione atque consilio divino illa accidisse. Postequam Judæis persuasum erat, tunc illi imminent et invadunt, ne etiam illis una persuaderetur. Ubique autem eorum natura atque ingenium turbulentum est.

Vers. 30. *Commota autem est civitas tota, ac facto populi concursu Paulum apprehendebant, et trahebant eum extra templum : et statim clausæ sunt fores.*

Vers. 31. *Cum autem vellent eum interficere, rumor pervenit ad tribunum cohortis, totam Hierosolymam esse conturbatam.*

Vers. 32. *Qui protinus assumptis militibus atque centurionibus decurrit ad illos. At illi conspicati tribunum et milites, Paulum pulsare desierunt.*

159 Vers. 33. *Cum autem propius accessisset tribunus, apprehendit eum, et jussit vinciri catenis duabus, ac sciscitabatur quisnam esset, quidve fecisset.*

Variæ lectiones et notæ.

[27] *Isc.* μεταβαλλομένης. [28] *In vulgatis est*, αὐτόν.

Digitized by Google

VERS. 34. *Atque alii aliud in turba clamabant. Cum igitur rem certo cognoscere non posset præ tumultu, jussit eum duci in castra.*

Trahebant cum extra templum. Volebant enim eum occidere, et idcirco trahebant, ut hoc cum majore securitate atque licentia facerent.

VERS. 35. *Ut autem ventum est ad gradus, accidit ut a militibus Paulus gestaretur propter vim turbæ.*

VERS. 36. *Sequebatur enim multitudo populi clamantes : Tolle eum.*

VERS. 37. *Cum autem introductus esset in castra, Paulus dixit tribuno : An licet mihi alloqui te ? At ille, Græce, inquit, nosti ?*

VERS. 38. *Nonne tu es ille Ægyptius, qui ante hosce dies tumultum concitasti, et eduxisti in solitudinem quatuor illa millia virorum Sicariorum ?*

Quid est, *Tolle eum?* Hoc est quod apud nos dicunt more Romano : Signis eum insere et immisce : aut, *Tolle eum*, dixit pro, Tolle eum et amove de viventibus. Mos enim erat Judæis hanc vocem usurpare adversus justos : ut etiam adversus Dominum dicebant, *Tolle eum*, pro, Tolle eum et exime de vivis. *Nonne tu es Ægyptius ?* Homo quidam fuit Ægyptius rerum novarum studiosus, seditiosus, fraudulentus, impostor ac præstigiator. Et speravit diabolus se obvoluturum esse suas fraudes per hunc, et tum Christum tum apostolos se socios effecturum esse criminum quæ ad illos pertinebant. *Virorum Sicariorum.* Apud Judæos tres sunt sectæ generales : Pharisæi, Sadducæi, * Esseni. Ili vitæ genus honestius et religiosius sectantur, mutuam inter sese charitatem exercentes et continentiam tuentes. Quamobrem etiam Esseni appellantur, sive sancti et innocentes : sed alii eos Sicarios vocabant, sive sectatores et imitatores.

VERS. 39. *Dixit autem Paulus : Ego sum homo quidem Judæus Tarsensis, Ciliciæ haud obscuræ civitatis municeps : sed oro te, permitte mihi loqui ad populum.*

Homo quidem Judæus. Nam natura Judæi sumus nos Christiani, utpote veram **160** fidem confitentes, id quod nomen Judas significat. Quoniam dixerat, *An tu es ille Ægyptius ?* statim illum ab hac suspicione abducit : deinde ne putaret illum natione

A Ἄλλοι δὲ ἄλλο τι ἐβόων [29] ἐν τῷ ὄχλῳ. Μὴ δυνάμενος δὲ γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς διὰ τὸν θόρυβον, ἐκέλευσεν ἄγεσθαι αὐτὸν εἰς τὴν παρεμβολήν.

Εἶλκον αὐτὸν ἔξω τοῦ ἱεροῦ. Ἠβούλοντο γὰρ αὐτὸν ἀνελεῖν· καὶ διὰ τοῦτο εἷλκον, ὥστε μετὰ πλείονος ἀδείας τοῦτο ποιῆσαι.

Ὅτε δὲ ἐγένετο ἐπὶ τοὺς ἀναβαθμούς [30], συνέβη βαστάζεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν διὰ τὴν βίαν τοῦ ὄχλου.

Ἠκολούθει γὰρ τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ κράζοντες [31] · Αἶρε αὐτόν.

Μέλλων τε εἰσάγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν ὁ Παῦλος, λέγει τῷ χιλιάρχῳ · Εἰ ἔξεστί μοι εἰπεῖν πρὸς σέ; Ὁ δὲ ἔφη· Ἑλληνιστὶ γινώσκεις;

B Οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος, ὁ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀναστατώσας καὶ ἐξαγαγὼν εἰς τὴν ἔρημον τοὺς τετρακισχιλίους ἄνδρας τῶν Σικαρίων;

Τί ἐστιν, Αἶρε αὐτόν; Τουτέστιν ὃ παρ' ἡμῖν λέγουσι. Κατὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν συνήθειαν, Ἐν τοῖς σίγνοις αὐτὸν [32] ἔμβαλε· ἢ, Αἶρε αὐτὸν, ἀντὶ τοῦ, Ἔπαρον αὐτὸν ἐκ τῶν ζώντων. Ἔθος γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις ταύτην λέγειν τὴν φωνὴν κατὰ τῶν δικαίων· ὡς καὶ κατὰ τοῦ Κυρίου· Αἶρε αὐτόν· ἀντὶ τοῦ, Ἔπαρον αὐτὸν ἐκ τῶν ζώντων. Οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος; Ἄνθρωπός τις ἐγένετο Αἰγύπτιος, νεωτεροποιὸς, καὶ στασιαστὴς, καὶ ἀπατεὼν, καὶ γόης. Καὶ προσεδόκησεν ὁ διάβολος συσκιάζειν διὰ C τούτου, καὶ κοινωνοὺς ποιεῖν τῶν ἐκείνοις προσηκόντων ἐγκλημάτων, καὶ τὸν Χριστὸν, καὶ τοὺς ἀποστόλους. Ἄνδρας τῶν Σικαρίων. Παρὰ Ἰουδαίοις τρεῖς αἱρέσεις γενικαί· Φαρισαῖοι, Σαδδουκαῖοι, Ἐσσινοὶ [33]. Οὗτοι τὸν βίον σεμνότερον ἀσκοῦσι, φιλάλληλοι ὄντες καὶ ἐγκρατεῖς· διὸ καὶ Ἐσσινοὶ προσαγορεύονται, ἤγουν ὅσιοι· ἄλλοι δὲ αὐτοὺς Σικαρίους [34] ἐκάλεσαν, ἤγουν ζηλωτάς.

Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος· Ἐγὼ ἄνθρωπος μέν εἰμι Ἰουδαῖος Ταρσεὺς, τῆς Κιλικίας, οὐκ ἀσήμου πόλεως πολίτης. Δέομαί σου [35], ἐπίτρεψόν μοι λαλῆσαι πρὸς τὸν λαόν.

D Ἄνθρωπος μέν εἰμι Ἰουδαῖος. Φύσει γὰρ Ἰουδαῖοί ἐσμεν οἱ Χριστιανοὶ, ὡς ἐξομολογούμενοι τὴν ἀληθῆ πίστιν, ὅπερ σημαίνει τὸ Ἰούδας ὄνομα. Ἐπειδὴ εἶπε· Σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος; εὐθέως αὐτὸν ταύτης ἀπήγαγε τῆς ὑποψίας. Εἶτα ἵνα μὴ νομίσῃ

Variæ lectiones et notæ.

[29] ἔδουν, *erat.* [30] ἀναβάθμους, *erat.* [31] *In vulgatis est,* κράζον. [32] αὐτῶν *erat.* [33] *Isv.* Ἐσσαῖοι, *aut* Ἐσσηνοί. [34] *Isv.* σεκταρίους. [35] *In vulgato,* δέομαι δέ σου.

Scholion Laurentii Sifani.

* Opinor hic legendum pro Ἐσσινοὶ, Ἐσσαῖοι : de quibus Suidas : « Ἐσσαῖοι, inquit, Judæi meditatores rerum divinarum, a Pharisæis et Scribis meditatione et mentis exercitatione longe dissidentes, mutuæ charitatis observantes, et cæteris magis religiosi. Qui voluptatem tanquam vitium aversantur : temperantiam autem atque continentiam, et affectuum coercitionem virtutem esse putant. Ac matrimonium quidem apud eos despicitur, sed alienos liberos teneros adhuc assumentes atque erudientes pro cognatis habent, et suis moribus imbuunt atque informant. Quidquid turpe est rejiciunt, et omnes reliquas virtutes exercent, morum disciplinam curant, contemplationi plerumque vacant : unde etiam Ἰσσαῖοι vocantur nomine hoc significante, id est, *contemplativi* : nam Essæi Pharisæos ratione vitæ longe superant atque præcedunt. »

Digitized by Google

τὸ ἔθνος Ἰουδαῖος, λέγει τὴν θρησκείαν. Τί οὖν; οὐκ ἠρνήσατο; Μὴ γένοιτο· Ἰουδαῖος γὰρ ἦν καὶ Χριστιανός. Τὸ δὲ, *Ἐπίτρεψόν μοι λαλῆσαι πρὸς τὸν λαὸν*, τεκμήριον μέγιστον τοῦτο τοῦ μηδενὸς εἶναι ὑπεύθυνον, τῷ οὕτως ἕτοιμον εἶναι πρὸς ἀπολογίαν, καὶ βούλεσθαι εἰς λόγον καταστῆναι τῷ δήμῳ τῶν Ἰουδαίων.

Ἐπιτρέψαντος δὲ αὐτοῦ, ὁ Παῦλος ἑστὼς ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν [36], *κατέσεισε τῇ χειρὶ τῷ λαῷ. Πολλῆς δὲ σιγῆς γενομένης, προσεφώνησε τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, λέγων·*

ΚΕΦΑΛ. ΚΒ'.

Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατέ μου τῆς πρὸς ὑμᾶς νυνὶ [37] *ἀπολογίας.*

Ἀκούσαντες δὲ ὅτι τῇ [38] *Ἑβραΐδι διαλέκτῳ προσφωνεῖ αὐτοῖς, μᾶλλον παρέσχον ἡσυχίαν. Καὶ φησίν.*

Ἑστὼς ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν. Καὶ ἀπὸ τοῦ τόπου πολλὴ εὐκολία, καὶ τὸ ὑψηλὸν ὄντα δημηγορεῖν, καὶ δεδεμένον. Τί τούτου ἴσον τοῦ θεάματος, δυσὶν ἁλύσεσι δεδεμένον ἰδεῖν Παῦλον δημηγοροῦντα; πῶς οὐκ ἐταράχθη τοσοῦτον δῆμον ἐκπεπολεμωμένον ὁρῶν; *Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες.* Τὸ μὲν, *πατέρες*, τιμᾷν [39]· τὸ δὲ, *ἀδελφοὶ*, γνησιότητος. Ὅρα καὶ κολακείας ἀπηλλαγμένον τὸν λόγον, καὶ τὸ ἐπιεικὲς ἔχοντα. Οὐ γὰρ εἶπε, Δεσπόται, ἢ, Κύριοι, ἀλλὰ, *Ἀδελφοὶ*, ὃ μάλιστα ἐπόθουν. Οὐκ ἀλλότριος ὑμῶν ἐγὼ, φησὶν, οὐδὲ καθ' ὑμῶν. *Ἀκούσαντες δὲ τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ.* Ὁρᾷς πῶς αὐτοὺς εἶλε τὸ ὁμοιόφωνον· εἶχον γάρ τινα αἰδὼ πρὸς τὴν γλῶτταν ἐκείνην.

Ἐγὼ μέν εἰμι ἀνὴρ Ἰουδαῖος, γεγεννημένος ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας, ἀνατεθραμμένος τε [40] *ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παρὰ τοὺς πόδας Γαμαλιὴλ, πεπαιδευμένος κατὰ ἀκρίβειαν νόμου, ζηλωτὴς ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ, καθὼς πάντες ὑμεῖς ἐστε σήμερον·*

Ὃς ταύτην τὴν ὁδὸν ἐδίωξα ἄχρι θανάτου, δεσμεύων καὶ παραδιδοὺς εἰς φυλακὰς ἄνδρες τε καὶ γυναῖκας·

Ὡς [41] *ὁ ἀρχιερεύς μαρτυρεῖ μοι καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον.*

Προσδοποιεῖ τῷ λόγῳ, οὕτως ἀρχόμενος· *Ἐγὼ μέν εἰμι*, φησὶν, *ἀνὴρ Ἰουδαῖος*· ὃ μάλιστα πάντων ἀκοῦσαι ἠβούλοντο. Ἵνα δὲ πάλιν μὴ νομίσωσι τὸ ἔθνος, ἀλλὰ τὴν θρησκείαν, ἐπάγει· *ἀνατεθραμμένος ἐν τῇ πόλει ταύτῃ.* Τὴν πολλὴν αὐτοῦ δείκνυσι σπουδὴν τὴν περὶ τὴν λατρείαν· ὅπουγε καὶ πατρίδα τηλικαύτην ἀφεὶς τοσοῦτον ἀφεστῶσαν, ἐνταῦθα εἵλετο τραφῆναι διὰ τὸν νόμον. Οὐχ ἁπλῶς δὲ εἶπε, παρὰ Γαμαλιὴλ, ἀλλὰ *παρὰ τοὺς πόδας*, δηλῶν τὴν καρτερίαν, τὴν προσεδρίαν, τὴν σπουδὴν τὴν περὶ τὴν ἀκρόασιν, τὴν πολλὴν πρὸς τὸν ἄνδρα αἰδώ. *Πεπαιδευμένος κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πα-*

A Judæum esse, edit religionem. Quid igitur? an non negavit? Absit! Judæus enim erat et Christianus. Quod autem dicit, *Permitte mihi alloqui populum*, hoc maximum est argumentum illum omni culpa vacare, quod ita paratus erat ad sese defendendum atque purgandum, et volebat se sistere ad reddendam rationem populo Judæorum.

Vers. 40. *Cum autem ille permisisset, Paulus in gradibus stans populo mota manu significavit, altoque silentio facto, sermone Hebraico allocutus est eos his verbis:*

CAPUT XXII.

Vers. 1. *Viri fratres et patres, audite meam; qua nunc apud vos utor, defensionem.*

Vers. 2. *Cum audissent autem illum Hebraico sermone se alloqui, majus silentium præstiterunt; et ait.*

In gradibus stans. Etiam a loco magna erat facultas, et quod e sublimi concionabatur, et vinctus. Quod hujus simile spectaculum, vidisse Paulum vinctum catenis duabus concionari? ut non territus sit, cum tantam multitudinem sibi infensam videret. *Viri fratres et patres.* Quod dicit, *patres*, honori, quod *fratres*, germanitatis erat. Vide orationem cum ab adulatione vacuam, tum mitem atque modestam. Non enim dixit, Heri, aut, Domini, sed, *Fratres*, quod maxime desiderabant. Non alienus ego sum, inquit, a vobis, nec adversum vos. *Cum audissent autem illum Hebraico sermone.* Vides ut illos ceperit similitudo sermonis: illius enim linguæ verecundiam quamdam habebant.

Vers. 3. *Ego quidem sum vir Judæus natus Tarsi in Cilicia, sed educatus in hac urbe ad pedes Gamalielis, accurate patria lege institutus, flagrans amore ac studio Dei, quales vos omnes estis hodie:*

Vers. 4. *Qui hanc doctrinam capitaliter insectatus sum, dum vinciebam et in carceres tradebam viros simul et mulieres:*

Vers. 5. *Sicut etiam princeps sacerdotum et totus ordo seniorum mihi testes sunt.*

Viam patefecit orationi, ita exordiens: *Ego quidem sum*, inquit, *homo Judæus.* Quod omnium maxime audire volebant. Verum ne rursus illum gente, sed religione Judæum existimarent, subjungit: *Educatus in hac urbe.* Ingens suum studium erga cultum divinum ostendit: quandoquidem etiam patria sua tam celebri et clara, quæ tam longe aberat, **161** relicta, hic maluit educari propter legem. Non simpliciter autem dixit, Apud Gamalielem, sed *Ad pedes Gamalielis*, significans constantiam, assiduum studium audiendi, magnam erga virum illum reverentiam. *Accurate patria lege institutus.* Non sim-

Variæ lectiones et notæ.

[36] ἀναβάθμων, *erat sicut et supra.* [37] *In vulgatis*, νῦν. [38] *In vulgatis desideratur*, τῇ. [39] *Ισ.* τιμῆς. [40] *In vulgatis* δέ. [41] *In vulgatis*, ὃς *erat.*

Digitized by Google

pliciter dixit *Lege*, sed, *Patria*. Quid igitur? an noveras quidem exacte legem, non autem defendis nec amas? *Flagrans amore ac studio*, inquit. Et posteaquam semetipsum multum laudavit, communicat cum illis laudationem, dum dicit, *Quales vos omnes estis hodie*. Vide autem quot testes producat: summum sacerdotem, incolas urbis. Atque hac tenus illosmetipsos testes habebat: sed quæ sequuntur testibus carent.

τρόου νόμου. Οὐχ ἁπλῶς, νόμου, ἀλλὰ, τοῦ πατρῴου. Τί οὖν; εἰ ᾔδεις μὲν ἀκριβῶς τὸν νόμον, οὐκ ἐκδικεῖς δὲ, οὐδὲ φιλεῖς; ζηλωτὴς, φησί. Καὶ ἐπειδὴ μεγάλα περὶ ἑαυτοῦ ἐγκώμια εἶπε, κοινοποιεῖται τὸν λόγον· *Καθὼς πάντες ὑμεῖς σήμερον*. Ὅρα δὲ πόσους ἐπάγει μάρτυρας· τὸ πρεσβυτέριον, τὸν ἀρχιερέα, τοὺς ἐν τῇ πόλει. Μέχρι δὲ τούτου μάρτυρας εἶχεν αὐτούς· τὰ δὲ λοιπὰ, ἀμάρτυρα.

Vers. 5. *A quibus etiam epistolis ad fratres acceptis Damascum pergebam, adducturus etiam eos, qui illinc erant, vinctos in Jerusalem ut punirentur.*

Παρ' ὧν καὶ ἐπιστολὰς δεξάμενος πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς, εἰς Δαμασκὸν ἐπορευόμην, ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας δεδεμένους εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἵνα τιμωρηθῶσιν.

Vers. 6. *Accidit autem mihi iter facienti et appropinquanti Damasco circiter meridiem, ut subito de cœlo circumfulguraret me lumen copiosum.*

Ἐγένετο δέ μοι πορευομένῳ καὶ ἐγγίζοντι τῇ Δαμασκῷ περὶ μεσημβρίαν, ἐξαίφνης ἐκ τοῦ οὐ-
B *ρανοῦ περιαστράψαι φῶς ἱκανὸν περὶ ἐμέ.*

Vers. 7. *Cecidique in terram, et audivi vocem dicentem mihi: Saul, Saul, cur me persequeris?*

Ἔπεσά τε [45] εἰς τὸ ἔδαφος, καὶ ἤκουσα φωνῆς λεγούσης μοι· Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις;

Vers. 8. *Atque ego respondi: Quis es, Domine? Atque ille ad me: Ego sum, inquit, Jesus Nazarenus, quem tu persequeris.*

Ἐγὼ δὲ [46] ἀπεκρίθην· Τίς εἶ, Κύριε; Εἶπέ τε πρός με· Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος, ὃν σὺ διώκεις.

Nam ne existimes iracundiæ rem fuisse quæ agebatur, ostendit se fragranti studio atque amore fecisse quidquid faciebat, non vana gloria motum.

[46] Ἵνα γὰρ μὴ νομίσῃς ὅτι θυμοῦ ἦν τὸ πρᾶγμα, δείκνυσιν ὅτι ζήλῳ τὸ πᾶν ἐποίει, οὐκ ἀπὸ κενοδοξίας.

Vers. 9. *At illi qui mecum erant, lumen quidem viderunt ac perterriti sunt, sed vocem ejus qui mecum loquebatur non audiebant.*

Οἱ δὲ σὺν ἐμοὶ ὄντες τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο· τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουον [47] τοῦ λαλοῦντός μοι.

Vers. 10. *Dixi autem: Quid faciam, Domine? Ac Dominus dixit ad me: Surge ac vade Damascum, et illic tibi dicetur de omnibus quæ tibi facienda destinata sunt.*

Εἶπον δέ· Τί ποιήσω, Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπε [48] πρός με· Ἀναστὰς πορεύου εἰς Δαμα-
C *σκὸν, κἀκεῖ σοι λαληθήσεται περὶ πάντων, ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι.*

Vers. 11. *Et cum non viderem præ claritate luminis illius, manu ductus a comitibus meis veni Damascum.*

Ὡς δὲ οὐκ ἐνέβλεπον ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, χειραγωγούμενος ὑπὸ τῶν συνόντων μοι ἦλθον εἰς Δαμασκόν.

Vers. 12. *Ananias autem quidem vir religiosus, utpote vivens ex præscripto legis, testimonio comprobatus omnium Damasci habitantium Judæorum,*

Ἀνανίας δέ τις ἀνὴρ εὐλαβὴς [47] κατὰ τὸν νόμον, μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων τῶν κατοικούντων ἐν Δαμασκῷ [48] Ἰουδαίων,

Vers. 13. *Venit ad me, et adstans mihi inquit: Saul frater, recipe visum. Atque ego eadem hora illum aspexi.*

Ἐλθὼν πρός με, καὶ ἐπιστὰς εἶπέ μοι· Σαοὺλ ἀδελφὲ, ἀνάβλεψον. Κἀγὼ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἀνέβλεψα εἰς αὐτόν.

Lumen quidem viderunt. Merito hoc accidit. Nam ipsum solum accipere vocem illam oportebat. Quandoquidem enim crassiores visui magis credunt, lumen illi vident, et expavescunt. Nam nec D circa illos lumen æque magnam habuit efficientiam ac vim, atque circa hunc. Etenim ejus oculos læsit, ac per ea quæ huic acciderunt, etiam illis dedit potestatem oculos **162** tollendi, si modo voluissent. Ac mihi illi certo consilio atque dispositione divina non credidisse videntur, ne testimonium dicentibus eis fides abrogari posset. *Manu ductus a comitibus meis, veni Damascum.* Recte urbs adjecta est, ut ipsi cognoscerent eum fuisse persecutorem. Con-

Τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο. Εἰκότως τοῦτο ἐγένετο· αὐτὸν γὰρ ἔδει τῆς φωνῆς καταξιωθῆναι ἐκείνης· ἐπειδὴ γὰρ οἱ παχύτεροι ὄψει πείθονται μᾶλλον, τὸ φῶς εἶδον ἐκεῖνοι καὶ ἔμφοβοι γίνονται· ἐπεὶ οὐδὲ περὶ αὐτοὺς τοσοῦτον τὸ φῶς εἰργάσατο, ὅσον περὶ τοῦτον. Καὶ γὰρ ἐπήρωσεν αὐτοῦ τὰς ὄψεις, καὶ διὰ τῶν εἰς τοῦτον συμβαινόντων, κἀκείνοις ἔδωκεν ἀναβλέψαι, εἴγε ἤθελον. Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ, ἐκείνους μὴ πιστεῦσαι οἰκονομικῶς, ὥστε εἶναι μάρτυρας ἀξιοπίστους. *Χειραγωγούμενος ὑπὸ τῶν συνόντων μοι ἦλθον εἰς Δαμασκόν.* Καλῶς ἡ πόλις πρόσκειται, ὥστε ἐπιγνῶναι αὐτοὺς ὅτι ἐδιώκετο. Πλέκει δὲ τὴν μαρτυρίαν καὶ διὰ προσώπων, καὶ διὰ

Variæ lectiones et notæ.

[45] *In vulgato est*, ἔπεσόν τε, *in altero*, ἔπεσά τε, *sicut et in manuscripto.* [46] γὰρ, *erat.* [47] *Videtur aliquid hoc loco desiderari.* [48] *In vulgatis* ἤκουσαν. [46] *In vulgatis desideratur*, εἶπε. [47] *In vulgatis*, εὐσεβὴς. [48] *In vulgatis desideratur*, ἐν Δαμασκῷ.

Digitized by Google

πραγμάτων οἰκείων τε καὶ ἀλλοτρίων· οἱ ἱερεῖς, οἱ πρεσβύτεροι, οἱ συνοδεύοντες· τὰ πράγματα πράγμασι μαρτυρεῖ, οὐχὶ πρόσωπον μόνον. Ἀλλότριος ὁ Ἀνανίας· εἶτα τὸ πρᾶγμα αὐτό, ἡ ἀνάβλεψις.

A nectit autem testimonium et personis, et rebus tam propriis quam alienis : sacerdotes, seniores, comites : res, quas fecerat, quas passus erat : etiam res rebus testimonium præbent, non persona sola. Alienus erat Ananias : deinde res ipsa, nempe recuperatio visus.

Ὁ δὲ εἶπεν· Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν προεχειρίσατό [49] σε γνῶναι τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἰδεῖν τὸν δίκαιον, καὶ ἀκοῦσαι φωνῆς ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

Καλῶς εἶπε, *Τῶν πατέρων*, ἵνα δείξῃ αὐτοὺς οὐκ ὄντας Ἰουδαίους, ἀλλ' ἀλλοτρίους τοῦ νόμου, καὶ οὐχὶ ζήλῳ ποιοῦντας. *Καὶ ἰδεῖν τὸν δίκαιον.* Τέως τοσοῦτον λέγει, ὅτι εἰ δίκαιος, οὗτοι ὑπεύθυνοι.

VERS. 14. *Atque ille dixit : Deus patrum nostrorum te destinavit ad cognoscendum voluntatem suam, et ad videndum illum justum et ad audiendum vocem ex ore ejus.*

Recte dixit, *Patrum*, ut ostenderet eos non esse Judæos, sed a lege alienos, et non studio Dei facere ea quæ faciebant. *Et ad videndum illum justum.* In principio tantum dicit, quia si ille justus est, hi criminationibus obnoxii sunt.

Ὅτι ἔσῃ μάρτυς αὐτῷ πρὸς πάντας ἀνθρώπους ὧν ἑώρακας καὶ ἤκουσας.

VERS. 15. *Quoniam eris ei testis apud omnes homines eorum quæ videris et audiveris.*

Καὶ νῦν τί μέλλεις; Ἀναστὰς βάπτισαι, καὶ ἀπόλουσαι τὰς ἁμαρτίας σου, ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου.

VERS. 16. *Et nunc quid cunctaris? exsurge, ac baptizare, et ablue peccata tua invocato nomine Domini.*

Ἐγένετο δέ μοι ὑποστρέψαντι [50] εἰς Ἰερουσαλὴμ, καὶ προσευχομένου μου ἐν τῷ ἱερῷ, γενέσθαι με [51] ἐν ἐκστάσει,

VERS. 17. *Accidit autem mihi in Jerusalem reverso et in templo oranti, ut raperer extra memetipsum,*

Καὶ ἰδεῖν αὐτὸν λέγοντά μοι· Σπεῦσον, ἔξελθε [52] ἐν [53] τάχει ἐξ Ἰερουσαλὴμ· διότι οὐ παραδέξονταί σου τὴν μαρτυρίαν περὶ ἐμοῦ.

VERS. 18. *Et videre eum mihi dicentem : Festina, egredere celeriter extra Jerusalem, quia non accipient testimonium tuum de me.*

Ὅτι ἔσῃ μάρτυς αὐτῷ. Διὰ τοῦτο, ὅτι οὐ προδώσεις τὴν ὄψιν καὶ τὴν ἀκρόασιν. Ὧν τε εἶδες καὶ ἤκουσας, φησί. Δι' ἑκατέρων τῶν αἰσθήσεων αὐτὸν πιστοῦται. *Μάρτυς ἔσῃ*, φησὶ, *πρὸς πάντας ἀνθρώπους*· οὐχὶ πρὸς τοὺς οἰκείους μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἀλλοτρίους. Οἱ γὰρ μάρτυρες τοῦτό εἰσιν, οὐχὶ τοὺς εἰδότας πείθουσιν, ἀλλὰ τοὺς οὐκ εἰδότας. Προφητεία δὲ τοῦτο μεγάλη· καὶ ὅρα αὐτὴν ἐξελθοῦσαν. Πρὸς πάντας γὰρ ἀνθρώπους μάρτυς γέγονε δι' ὧν ἔπραξε, δι' ὧν ἔπαθε, δι' ὧν εἶπεν.

Quoniam eris ei testis. Idcirco, quia non projici s neque deseres visionem et auditionem. *Eorum quæ videris et audiveris*, inquit. Per utrumque sensum illi fidem facit. *Testis*, inquit, *eris apud omnes homines.* Non apud domesticos modo atque propinquos, verum etiam apud alienos. Hoc enim testes sunt, non scientibus fidem faciunt, sed nescientibus : atque hoc magna est prophetia. Ac vide ejus eventum. Apud omnes enim homines testis fuit per ea quæ fecit, per ea quæ passus est, per ea quæ dixit.

Κἀγὼ εἶπον· *Κύριε, αὐτοὶ ἐπίστανται, ὅτι ἐγὼ ἤμην φυλακιζων καὶ δαίρων* [54] *κατὰ τὰς συναγωγὰς τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ σέ.*

VERS. 19. *Atque ego dixi : Domine, ipsi sciunt me esse eum, qui trahebam in carcerem, et verberabam in synagogis eos qui credebant in te :*

Καὶ ὅτε ἐξεχεῖτο τὸ αἷμα Στεφάνου τοῦ μάρτυρός σου, καὶ αὐτὸς ἤμην ἐφεστὼς, καὶ συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ, φυλάσσων τὰ ἱμάτια τῶν ἀναιρούντων αὐτόν.

VERS. 20. *Et quando effundebatur sanguis Stephani testis tui, ego quoque assistebam, et in necem ejus consentiebam, et custodiebam vestimenta eorum qui illum interficiebant.*

Καὶ εἶπε πρός με· *Πορεύου, ὅτι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε.*

VERS 21. *Et dixit ad me : Vade, nam ego te ad gentes extraneas procul ablegabo.*

Ἤκουον δὲ αὐτοῦ ἄχρι τούτου τοῦ λόγου· καὶ ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν λέγοντες· Αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον· οὐ γὰρ καθῆκον [55] αὐτὸν ζῆν.

VERS. 22. *Auscultabant autem ei usque ad hoc verbum : ac deinde alta voce dicebant : Tolle* **163** *de terra hominem istiusmodi : non enim fas est eum vivere.*

Διὰ τί εἶπεν, ὅτι *Αὐτοὶ ἐπίστανται;* Οὐχὶ ἀντιλέγων τῷ Χριστῷ, ἀλλὰ βουλόμενος μαθεῖν τὸ οὕτω παράδοξον. Ἀλλ' οὐκ ἐδίδαξεν αὐτὸν ὁ Χριστὸς, ἀλλ' εἶπε μόνον ἀπελθεῖν. *Καὶ ὅτε ἐξεχεῖτο τὸ αἷμα Στεφάνου*, καὶ τὰ ἑξῆς. Ὑπέμνησεν αὐτοὺς

Cur dixit, *Ipsi sciunt?* Non quod Christo contradiceret, sed quod vellet scire rem adeo inopinatam et insperatam. At Christus eum non docuit, sed dixit duntaxat ut abiret. *Et cum effunderetur sanguis Stephani*, etc. Redegit eis in memoriam cædem

Variæ lectiones et notæ.

[49] *In vulgatis*, προεχειρήσατο, *et paulo post*, τὸ δίκαιον, *et* ἀκοῦσαι φωνήν. [50] Ὑποστρέψαντο·, *erat* [51] μοι, *erat.* [52] *In vulgatis est*, καὶ ἔξελθε. [53] ἐν, *desiderabatur.* [54] *In vulgatis*, δέρων. [55] *In manuscripto est*, καθῆκεν, *in vulgatis*, καθῆκον.

Digitized by Google

atrocem. Quoniam ille eos ejus rei tunc arguebat, non tulerunt.

VERS. 23. *Vociferantibus autem illis, ac vestimenta projicientibus, et pulverem in aerem projicientibus,*

VERS. 24. *Tribunus eum in castra duci jussit, et imperavit, ut flagris de eo quæstio haberetur ut cognosceret causam, cur ita acclamarent illi.*

VERS. 25. *Ut autem loris eum astrinxit; ad eum qui astabat centurionem, Paulus dixit : An hominem Romanum, eumque indemnatum licet vobis verberare?*

VERS. 26. *Quod ubi centurio audivit, accessit ad tribunum, eique muntiavit, dicens : Vide quid facias? Hic enim homo Romanus est.*

VERS. 27. *Tribunus igitur accessit ad eum ac dixit : Dic mihi, an tu Romanus es? At ille dicebat : Ita.*

VERS. 28. *Et tribunus respondit : Ego magna pecuniæ summa istam civitatem comparavi. Paulus autem dicebat : Ego vero etiam natus sum civis Romanus.*

VERS. 29. *Statim igitur discesserunt ab eo, qui erant de eo quæstionem habituri. Atque etiam tribunus territus est, ubi rescivit eum esse civem Romanum, et ab se vinctum.*

Ut cognosceret causam, cur. Atqui ab illis docceri eum oportebat, qui occlamabant, et quærere an aliquid eorum, quæ dicta erant a Paulo, ita esse existimarent. Verum simpliciter potestati indulget, et illis gratificatur. Non enim hoc quærebat, ut aliquid juste faceret, sed ut sedaret illorum iracundiam, quæ erat injusta. *An hominem Romanum.* Non mentiebatur Paulus cum diceret se esse civem Romanum. Auctoritatis enim adjungendæ atque præsidii sui causa pater ejus pecuniis hoc nomen redemerat. Nam magno honore fruebantur tunc qui hoc nomine vocari digni censebantur. Hoc autem ait, ne flagellatus, vilis atque despectus esset. Nam si verberassent, fieri potuisset, ut illi in reagenda extra modum egrederentur et illum occiderent : nunc vero, etiamsi non ob rem aliam, at saltem propter hoc ipsum, non modo non verberarunt, verum etiam solverunt. Duo autem crimina proponit : quod et indicta causa, et Romanum vinxisset : quamobrem **164** etiam majorem eis injicit metum. *Paulus autem dicebat : Ego etiam natus sum.* Vide etiam patrem habuit civem Romanum : nam antequam Paulus nasceretur, cum Cilicia redacta esset in ditionem et potestatem Romanorum, necesse erat etiam ipsum, utpote qui esset subditus illis, esse Romanum. Atque interim Paulus, prout a propheta præsignificatum erat, vinctus est in Jerusalem : et evenit, quod prædictum erat. Quid igitur deinde fit? Cum solvisset eum, deduxit ad Judæos. Non igitur falsum erat. Territus est enim tribunus, ubi rescivit eum esse Romanum, hoc est, de genere dignitate prædito.

μιαιφονίας χαλεπῆς. Ἐπειδὴ τοῦτο ἤλεγχεν αὐτοὺς τότε ἐκεῖνος, οὐκ ἤνεγκαν.

Κραζόντων δὲ αὐτῶν, καὶ ῥιπτόντων τὰ ἱμάτια, καὶ κονιορτὸν βαλλόντων εἰς τὸν ἀέρα,

Ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολήν, εἰπὼν μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτὸν, ἵνα ἐπιγνῷ δι' ἣν αἰτίαν οὕτως ἐπεφώνουν αὐτῷ.

Ὡς δὲ προσέτεινεν [56] *αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσιν* [57]*, εἶπε πρὸς τὸν ἑφεστῶτα* [58] *ἑκατόνταρχον ὁ Παῦλος· Εἰ ἄνθρωπον Ῥωμαῖον καὶ ἀκατάκριτον ἔξεστιν ὑμῖν μαστίζειν;*

Ἀκούσας δὲ ὁ ἑκατόνταρχος προσελθὼν ἀπήγγειλε τῷ χιλιάρχῳ, λέγων· Ὅρα τί μέλλεις ποιεῖν; Ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὗτος Ῥωμαῖός ἐστι.

Προσελθὼν δὲ ὁ χιλίαρχος, εἶπεν αὐτῷ· Λέγε μοι, εἰ σὺ Ῥωμαῖος εἶ; Ὁ δὲ ἔφη· Ναί.

Ἀπεκρίθη τε ὁ χιλίαρχος· Ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη· Ἐγὼ καὶ γεγέννημαι [59]*.*

Εὐθέως οὖν ἀπέστησαν ἀπ' αὐτοῦ οἱ μέλλοντες αὐτὸν ἀνετάζειν. Καὶ ὁ χιλίαρχος δὲ ἐφοβήθη ἐπιγνοὺς, ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, καὶ ὅτι ἦν αὐτὸν δεδεκώς [60]*.*

Ἵνα ἐπιγνῷ δι' ἣν αἰτίαν. Καὶ μὴν παρ' ἐκείνων ἔδει μαθεῖν τῶν καταβοώντων, καὶ ἐρωτῆσαι εἴ τινος τῶν εἰρημένων ὑπελαμβάνοντο· ἀλλ' ἁπλῶς τῇ ἐξουσίᾳ χαρίζεται, καὶ πρὸς χάριν ἐκείνων ποιεῖ. Οὐ γὰρ τοῦτο ἐζήτει, ὅπως δικαίως τι πράξειεν, ἀλλ' ὅπως παύσειε τὸν ἐκείνων θυμὸν ἄδικον ὄντα. *Εἰ ἄνθρωπον Ῥωμαῖον.* Οὐκ ἐψεύσατο ὁ Παῦλος, Ῥωμαῖον, εἰπών. Προστασίας γὰρ χάριν ὁ τούτου πατὴρ χρήμασι τὸ ὄνομα τοῦτο ὠνήσατο. Μεγάλης γὰρ τιμῆς ἀπήλαυον τότε οἱ οὕτως ἀξιούμενοι καλεῖσθαι. Ταῦτα δέ φησιν, ἵνα μὴ μαστιχθεὶς, εὐκαταφρόνητος γένηται. Εἰ γὰρ ἐμάστιξαν, καὶ παρέτρεψαν ἂν τὸ πρᾶγμα, καὶ ἀπέκτειναν αὐτόν· νῦν δὲ, εἰ καὶ μὴ δι' ἕτερον, ἀλλά γε [61] δι' αὐτὸ οὐ μόνον οὐκ ἐμάστιξαν, ἀλλὰ καὶ ἀπέλυσαν. Δύο δὲ λέγει τὰ ἐγκλήματα· καὶ τὸ ἄνευ λόγου, καὶ τὸ Ῥωμαῖον ὄντα· διὸ καὶ εἰς πλείονα αὐτοὺς ἐνέβαλε φόβον. *Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη· Ἐγὼ καὶ γεγέννημαι.* Ὅρα καὶ πατρὸς ἦν Ῥωμαίου. Πρὸ γὰρ τοῦ γεννηθῆναι τὸν Παῦλον, γεγενημένης τῆς Κιλικίας ὑπὸ Ῥωμαίους, ἀνάγκη καὶ αὐτὸν ὡς ὄντα ὑπ' αὐτοὺς Ῥωμαῖον εἶναι. Τέως δὲ κατὰ τὴν προφητείαν ἐδεσμεύθη ὁ Παῦλος ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐξέβη ὁ λόγος. Τί οὖν ἀπὸ τούτου γίνεται; Λύσας κατήγαγεν αὐτὸν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους. Οὐκ ἄρα ψεῦδος ἦν. Ἐφοβήθη γὰρ ὁ χιλίαρχος ἐπιγνούς, ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, τουτέστι, γένους ἀξιωματικοῦ.

Variæ lectiones et notæ.

[56] *In vulgatis*, προέτεινεν. [57] *In manuscripto est*, τοῖς ἱμασιν, *in vulgatis*, τοῖς ἱμᾶσιν. [58] *In vulgatis*, ἑστῶτα. [59] *In vulgatis*, ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι. [60] δεδωκὼς, *erat*. [61] ἀλλάγε, *erat*.

Digitized by Google

Τῇ δὲ ἐπαύριον βουλόμενος γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς, τὸ τί κατηγορεῖται [62] παρὰ τῶν Ἰουδαίων, ἔλυσεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν δεσμῶν, καὶ ἐκέλευσεν ἐλθεῖν πρὸς [62a] τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον αὐτῶν· καὶ καταγαγὼν τὸν Παῦλον, ἔστησεν εἰς αὐτούς. A

Vers. 30. *Postero die certo scire volens, cujus criminis ab Judæis insimularetur, solvit eum a vinculis, et jussit principes sacerdotum et totum concilium eorum venire, ac deductum Paulum sistit coram illis.*

ΚΕΦΑΛ. ΚΓ'.

Ἀτενίσας δὲ ὁ Παῦλος τῷ συνεδρίῳ, εἶπεν· Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ πάσῃ συνειδήσει ἀγαθῇ πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ ἄχρι ταύτης τῆς ἡμέρας.

Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας ἐπέταξε τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ τύπτειν αὐτοῦ τὸ στόμα.

Τότε ὁ Παῦλος πρὸς αὐτὸν εἶπε· Τύπτειν σε μέλλει ὁ Θεὸς, τοῖχε [63] κεκονιαμένε· καὶ σὺ κάθῃ κρίνων με κατὰ τὸν νόμον, καὶ παρανομῶν κελεύεις με [64] τύπτεσθαι; B

Οἱ δὲ παρεστῶτες εἶπον· Τὸν ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ λοιδορεῖς;

Ἔφη [65] ὁ Παῦλος· Οὐκ ᾔδειν, ἀδελφοί, ὅτι ἔστιν ἀρχιερεύς. Γέγραπται γάρ· Ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς.

CAPUT XXIII.

Vers 1. *Ac Paulus in consilium intuens dicere exorsus est hoc modo : Viri fratres, ego bona prorsus conscientia versatus sum coram Deo usque in diem hunc.*

Vers. 2. *Ac princeps sacerdotum Ananias iis, qui illi astabant, imperavit ut caderent os ejus.*

Vers. 3. *Tum Paulus ad eum dixit : Percutiet te Deus, paries dealbate. Et tu sedes, ut ex legis præscripto judices de me, et contra legem jubes me cædi ?*

Vers. 4. *Et qui astabant, dixerunt : Summo sacerdoti Dei maledicis ?*

Vers. 5. *Tum Paulus, Nesciebam, inquit, fratres, illum esse principem sacerdotum. Scriptum est enim : Principi populi tui ne maledicito.*

Ἀτενίσας δὲ ὁ Παῦλος τῷ συνεδρίῳ. Οὐκέτι πρὸς τὸ πλῆθος, οὐδὲ πρὸς τὸν δῆμον διαλέγεται. Τὸ δὲ, Ἐγὼ πάσῃ συνειδήσει ἀγαθῇ πεπολίτευμαι, τουτέστιν, Οὐ σύνοιδά τι ἠδικηκὼς ὑμᾶς, οὐδὲ ἄξιον τῶν δεσμῶν τούτων πράττων. Καὶ σὺ κάθῃ κρίνων με κατὰ τὸν νόμον, καὶ παρανομῶν κελεύεις με τύπτεσθαι [66]; ἀντὶ τοῦ, ὑπεύθυνος ὢν ὑβρεως καὶ μυρίων πληγῶν ἄξιος. Τὸν ἀρχιερέα τοῦ C Θεοῦ λοιδορεῖς; Οὐκ ᾔδειν ὅτι ἀρχιερεύς ἐστι. Πῶς οὖν ἔλεγες, Καὶ σὺ κάθῃ κρίνων με κατὰ τὸν νόμον; Ἀλλὰ προσποιεῖται ἄγνοιαν, οὐ βλάπτουσαν, ἀλλ' οἰκοδομοῦσαν. Ἐγὼ δὲ καὶ σφόδρα πείθομαι μὴ εἰδέναι αὐτὸν ὅτι ἀρχιερεύς ἐστι· διὰ μακροῦ μὲν ἐπανελθόντα χρόνου, μὴ συγγενόμενον δὲ Ἰουδαίοις, ὁρῶντα δὲ αὐτὸν ἐν τῷ μέσῳ μετὰ πολλῶν καὶ ἑτέρων. Οὐκέτι γὰρ δῆλος ἦν ὁ ἀρχιερεὺς πολλῶν ὄντων καὶ διαφόρων. Τοῖχον δὲ κεκονιαμένον αὐτὸν καλεῖ, ἐπειδὴ λαμπρὰν μὲν εἶχε τὴν ὄψιν, ὡς νόμου ἔκδικος καὶ νόμῳ δικάζων· ἡ δὲ διάνοια ἀνομίας ἐπεπλήρωτο. Διὸ καὶ ἐλέγχει αὐτοῦ τὸ σχῆμα ἐκ τῆς ἔξωθεν διαθέσεως.

Ac Paulus in concilium intuens. Jam non amplius cum multitudine neque cum plebe agit. Quod autem dicit : *Ego bona prorsus conscientia versatus sum coram Deo :* hoc est, Non sum mihi conscius alicujus injuriæ qua vos affecerim, nec quidquam mihi facere videor dignum his vinculis. *Et tu sedes judicans me secundum legem, et legem violans jubes me pulsari ?* Παρανομῶν [id sonat, contra legem faciens] dixit pro, criminibus obnoxius : quasi diceret, sexcentis etiam plagis dignus. *Summo sacerdoti Dei maledicis ? Nesciebam illum esse summum sacerdotem.* Cur igitur dicebas ; *Et tu sedes, ut judicium de me facias ex præscripto legis ?* Nempe simulat ignorantiam, quæ non nocebat, sed ædificabat et utilis erat audientibus. Atque ego etiam maxime credo nescivisse eum illum esse summum sacerdotem, ut qui et longo temporis intervallo Hierosolymam rediisset, et non versatus fuisset cum Judæis, et videret illum **165** in medio cum multis etiam aliis sedentem. Non enim jam amplius nosci poterat summus sacerdos, quod multi ibi adessent atque diversi. Parietem autem dealbatum eum vocat, idcirco quod splendida specie atque persona præditus esset, utpote legis vindex, et lege judicans, sed mens ejus vitiis atque sceleribus redundaret. Quamobrem etiam habitum ejus insignem arguit ac reprehendit ab externo affectu.

Γνοὺς δὲ ὁ Παῦλος ὅτι τὸ ἓν μέρος ἐστὶ Σαδδουκαίων, τὸ δὲ ἕτερον Φαρισαίων, ἔκραξεν ἐν τῷ συνεδρίῳ· Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ Φαρισαῖός εἰμι υἱὸς Φαρισαίου· περὶ ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι. D

Vers. 6. *Porro sciens Paulus unam partem esse Sadducæorum, alteram vero Pharisæorum, vociferatus est in concilio : Viri fratres, ego Pharisæus sum, atque etiam Pharisæi filius : de spe et resurrectione mortuorum ego causam dico.*

Τοῦτο δὲ αὐτοῦ λαλήσαντος, ἐγένετο στάσις τῶν Φαρισαίων καὶ [67] Σαδδουκαίων, καὶ ἐσχίσθη τὸ πλῆθος.

Vers. 7. *Quod ubi locutus est, orta est dissensio inter Pharisæos et Sadducæos, et multitudo divisa est.*

Variæ lectiones et notæ.

[62] *In uno vulgato exemplari est*, κατηγορεῖτο. [62a] *In vulgatis non est*, πρός. [63] τεῖχε, *erat*. [64] με, *desideratur in manuscripto*. [65] *In vulgatis*, ἔφη τε. [66] *Opinor hic repetendam dictionem*, παρανομῶν. [67] *In vulgatis adjectum est*, τῶν.

Digitized by Google

VERS. 8. *Nam Sadducæi quidem dicunt non esse resurrectionem, negant esse angelum atque spiritum : Pharisæi autem utrumque confitentur.*

Ego sum Pharisæus. Rursus humano more loquitur, et ubique gratia illi non deest. Ac ne in hoc quidem loco mentitur ; nam erat a majoribus Pharisæus. Quandoquidem enim illi dicere nolebant cur eum in judicium vocarent, cogitur ipse postmodum exponere quid sibi crimini detur. *De spe atque resurrectione mortuorum ego in judicium vocor.* Et ab accusatione eorum et calumnia sese probat atque commendat. Non norunt autem Sadducæi forsitan nec Deum quidem, ut qui crassiores sint : unde nec resurrectionem quidem futuram esse credunt. Pharisæi autem utrumque confitentur. Atqui tria sunt, quæ commemoravit : qui igitur dicit, *Utrumque ?* Sane spiritus et angelus unum et idem, inquit, sunt. Dictio *Utrumque* sive *Utraque*, etiam de tribus dicitur. Non enim oportet ab exacta loquendi proprietate, quæ pertinet ad externos, judicare de scriptis illitteratorum et piscatorum. Hinc enim etiam hæreses et sectæ nascuntur.

A *Σαδδουκαῖοι μὲν γὰρ λέγουσι, μὴ εἶναι ἀνάστασιν, μηδὲ ἄγγελον, μήτε πνεῦμα · Φαρισαῖοι δὲ ὁμολογοῦσι τὰ ἀμφότερα.*

Ἐγὼ Φαρισαῖός εἰμι. Πάλιν ἀνθρωπίνως διαλέγεται, καὶ πανταχοῦ τῆς χάριτος ἀπολαύει. Οὐ ψεύδεται δὲ οὐδ' ἐνταῦθα · Φαρισαῖος γὰρ ἦν ἐκ προγόνων. Ἐπειδὴ γὰρ ἐκεῖνοι οὐκ ἠβούλοντο εἰπεῖν διά τί κρίνουσιν αὐτὸν, ἀναγκάζεται λοιπὸν αὐτὸς ἐξειπεῖν. *Περὶ ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι.* Καὶ ἀπὸ τῆς κατηγορίας αὐτῶν καὶ τῆς διαβολῆς συνίστησιν ἑαυτόν. Οὐκ ἴσασι δὲ Σαδδουκαῖοι τάχα οὐδὲ τὸν Θεὸν, παχεῖς τινες ὄντες · ὅθεν οὐδὲ ἀνάστασιν γενέσθαι πιστεύουσιν. Φαρισαῖοι δὲ ὁμολογοῦσι τὰ ἀμφότερα. Καὶ μὴν τρία ἐστί · πῶς οὖν λέγει, *ἀμφότερα ; Ἀλλὰ* πνεῦμα καὶ ἄγγελος ἕν, φησὶν, ἐστί. Τὸ, *ἀμφότερα*, καὶ ἐπὶ τριῶν λέγεται. Οὐ δεῖ γὰρ ἐκ τῆς ἔξωθεν ἀκριβολέκτου κυριότητος κρίνειν τὰς τῶν ἀγραμμάτων καὶ ἀλιέων συγγραφάς. Ἐκ τούτων γὰρ αἱρέσεις γεννῶνται.

VERS. 9. *Exortus est autem ingens clamor, et cum surrexissent Scribæ, pars Pharisæorum pugnabant dicentes : Nihil mali invenimus in homine isto. Quod si spiritus ei locutus est aut angelus, ne pugnemus cum Deo.*

Ἐγένετο δὲ κραυγὴ μεγάλη, καὶ ἀναστάντες οἱ [68] γραμματεῖς τὸ μέρος [69] τῶν Φαρισαίων, διεμάχοντο λέγοντες · Οὐδὲν κακὸν εὑρίσκομεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ. Εἰ δὲ πνεῦμα αὐτῷ ἐλάλησεν [70] ἢ ἄγγελος, μὴ θεομαχῶμεν.

VERS. 10. *Cum igitur magna contentio coorta esset, veritus tribunus ne Paulus discerperetur ab illis, jussit manum militarem descendere, et rapere eum de medio illorum, ac ducere in castra.*

Πολλῆς δὲ γενομένης στάσεως, εὐλαβηθεὶς ὁ χιλίαρχος μὴ διασπασθῇ ὁ Παῦλος ὑπ' αὐτῶν, ἐκέλευσε τὸ στράτευμα καταβῆναι, καὶ ἁρπάσαι αὐτὸν ἐκ μέσου αὐτῶν, ἄγειν τε εἰς τὴν παρεμ-
C *βολήν.*

VERS. 11. *In sequenti nocte assistens ei Dominus, Bono animo, inquit, esto, Paule : ut enim testificatus es de me in Hierusalem, ita te oportet etiam Romæ testificari.*

Εἰ δὲ πνεῦμα αὐτῷ ἐλάλησεν. Λείπει τι πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ νοήματος, ἵνα ᾖ οὕτως · Εἰ δὲ πνεῦμα ἢ ἄγγελος ἐλάλησεν αὐτῷ τὴν μηχανὴν τοῦ λόγου, ἵνα ἐκφύγῃ τὴν ἐπιβουλὴν, ἄδηλον, φησὶν· ἢ ὡς ἀπὸ τῶν Φαρισαίων τὸ ῥῆμα λεκτέον · Εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ, ἢ ἄγγελος, ἀντὶ τοῦ, Ἰδοὺ, τὰ περὶ ἀναστάσεως λαλῶν, δῆλός ἐστιν ἢ διὰ Πνεύματος ἁγίου ἢ δι' ἀγγέλου κατηχηθεὶς [71] τὸν τῆς ἀναστάσεως λόγον [72]. *Εὐλαβηθεὶς ὁ χιλίαρχος.* Φοβεῖται μὴ διασπασθῇ, ἐπειδὴ εἶπεν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι · καὶ οὐκ ἀκίνδυνον ἦν τὸ πρᾶγμα. Καὶ τὸ στράτευμα λοιπὸν ἁρπάζει αὐτὸν, ὡς ἴδιον, οἶμαι.

VERS. 12. *Sed ut diluxit, Judæi quidam facta coitione devoverunt se, dicentes neque esuros se neque bibituros esse quoad Paulum occidissent.*

Τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ ἐπιστὰς αὐτῷ ὁ Κύριος,
D *εἶπε · Θάρσει, Παῦλε · ὡς γὰρ διεμαρτύρω τὰ περὶ ἐμοῦ εἰς Ἰερουσαλὴμ, οὕτω σε δεῖ καὶ ἐν Ῥώμῃ [73] μαρτυρῆσαι.*

VERS. 13. *Erant autem plures quadraginta, qui hanc conjurationem fecerunt.*

Γενομένης δὲ ἡμέρας, ποιήσαντές τινες τῶν Ἰουδαίων συστροφὴν, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς λέγοντες, μήτε φαγεῖν, μήτε πιεῖν, ἕως οὗ ἀποκτείνωσι τὸν Παῦλον.

Ἦσαν δὲ πλείους τεσσαράκοντα οἱ ταύτην τὴν συνωμοσίαν πεποιηκότες.

Variæ lectiones et notæ.

[68] οἱ *in vulgatis desideratur.* [69] *In vulgatis* τοῦ μέρους. [70] *In vulgatis* ἐλάλησεν αὐτῷ. [71] κατηχ· Θηθεὶς, *erat.* [72] *Scholiastes hic non videtur legisse ea verba quæ sequuntur : nempe,* μὴ θεομαχῶμεν, *quæ in vulgata etiam translatione prætermissa sunt.* [73] *In vulgatis est,* οὕτω σε δεῖ καὶ εἰς Ῥώμην.

Digitized by Google

Οἵτινες προσελθόντες τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, εἶπον.

Ἐπιστὰς αὐτῷ ὁ Κύριος. Ἐπειδὴ ἀεὶ ἐν ταῖς θλίψεσι παρακαλεῖ ὁ Κύριος· πρινὴ δὲ ἐκπεσεῖν εἰς τὸν κίνδυνον, οὐκ ἐφάνη αὐτῷ (καὶ ἐν τοῖς κινδύνοις ἐγγυμνάζων ἡμᾶς;) · καὶ μετὰ τὸ φανῆναι, πάλιν ἀφίησιν αὐτὸν ἀνθρωπίνως σωθῆναι.

Ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν ἑαυτοὺς μηδενὸς γεύσασθαι, ἕως οὗ ἀποκτείνωμεν [74] τὸν Παῦλον.

Νῦν οὖν ὑμεῖς ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ σὺν τῷ συνεδρίῳ [75], ὅπως αὔριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς ὑμᾶς [76], ὡς μέλλοντας διαγινώσκειν ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτοῦ. Ἡμεῖς δὲ, πρὸ τοῦ ἐγγίσαι αὐτὸν, ἕτοιμοί ἐσμεν τοῦ ἀνελεῖν αὐτόν.

Ἀνεθεμάτισαν ἑαυτούς. Ἀντὶ τοῦ, Ἔξω εἶναι τῆς κατὰ Θεὸν πίστεως εἶπον ἑαυτοὺς, εἰ μὴ ποιήσομεν τὰ δόξαντα. Εἴτε οὖν ἐψεύσαντο τὴν ὑπόσχεσιν, ὡς καὶ ἐψεύσαντο, ἀνάθεμά εἰσιν· εἴτε τὸν Παῦλον ἐγεγόνει αὐτοῖς φονεῦσαι, πάλιν ὡς φονεῖς ἀνάθεμα ἑαυτοὺς [77] ἐποίουν, ἤτοι ὁ Θεὸς ἐποίει αὐτούς.

Ἀκούσας δὲ ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς Παύλου τὸ ἐνεδρον, παραγενόμενος καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν παρεμβολὴν, ἀπήγγειλε τῷ Παύλῳ.

Προσκαλεσάμενος δὲ ὁ Παῦλος ἕνα τῶν ἑκατοντάρχων, ἔφη· Τὸν νεανίαν τοῦτον ἀπάγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον· ἔχει γάρ τι ἀπαγγεῖλαι αὐτῷ.

Ὁ μὲν οὖν παραλαβὼν αὐτὸν, ἤγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον, καὶ φησιν· Ὁ δέσμιος Παῦλος, προσκαλεσάμενός με, ἠρώτησε τοῦτον τὸν νεανίαν ἀγαγεῖν πρὸς σὲ ἔχοντά τι λαλῆσαί σοι.

Ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ ὁ χιλίαρχος, καὶ ἀναχωρήσας κατ' ἰδίαν, ἐπυνθάνετο· Τί ἐστιν ὃ ἔχεις ἀπαγγεῖλαί μοι;

Εἶπε δὲ, ὅτι Οἱ [78] Ἰουδαῖοι συνέθεντο τοῦ ἐρωτῆσαί σε, ὅπως αὔριον εἰς τὸ συνέδριον καταγάγῃς τὸν Παῦλον, ὡς μέλλοντές τι [79] ἀκριβέστερον πυνθάνεσθαι περὶ αὐτοῦ.

Σὺ οὖν μὴ πεισθῇς αὐτοῖς. Ἐνεδρεύουσι γὰρ αὐτὸν [80] ἐξ αὐτῶν ἄνδρες πλείους τεσσαράκοντα· οἵτινες ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς μήτε φαγεῖν, μήτε πιεῖν, ἕως οὗ ἀνέλωσιν αὐτόν· καὶ νῦν ἰδοὺ [81] ἕτοιμοί εἰσι προσδεχόμενοι τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν.

Ὁ μὲν οὖν χιλίαρχος ἀπέλυσε τὸν νεανίαν παραγγείλας μηδενὶ ἐκλαλῆσαι ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με.

Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν ἑκατοντάρχων, εἶπεν· Ἑτοιμάσατε στρατιώτας διακοσίους, ἵνα πορευθῶσιν ἕως Καισαρείας, καὶ ἱππεῖς ἑβδομήκοντα, καὶ δεξιολάβους διακοσίους, ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτός.

VERS. 14. *Illi cum venissent ad principes sacerdotum ac seniores, dixerunt.*

Assistens ei Dominus. Quoniam semper in afflictionibus Dominus consolari solet : sed priusquam incidisset in periculum, non apparuit illi : nam etiam periculis nos exercet, ac postaquam illi apparuerat, rursus sinit eum more humano servari.

VERS. 14. *Diris exsecrationibus devovimus nosmetipsos nihil gustaturos esse, quoad Paulum interfecerimus.*

VERS. 15. *Nunc ergo vos convenite tribunum, et adhibito concilio agite cum eo, ut cras illum deducat ad vos, utpote causam illius diligentius cogniturus. Nos autem antequam appropinquet, parati sumus eum interimere.*

Devovimus nos. Pro eo, ac si diceret : Dixerunt se expertes esse divinæ fidei, nisi fecerimus, inquiunt, quod facere statuimus. Sive igitur falsum votum fecerunt, sicut etiam frustra voverunt, execrabiles et piaculares homines sunt : sive res prospere successisset, et contigisset eis, ut Paulum occiderent, rursus ut homicidæ sacros atque piaculares homines semetipsos efficiebant, seu Deus illos faciebat.

VERS. 16. *Quas insidias cum filius sororis Pauli parari audivisset, ad castra accessit, et ingressus, quid ageretur Paulo enuntiavit.*

VERS. 17. *Paulus igitur cum unum ex centurionibus advocasset : Hunc, inquit, adolescentem abduc ad tribunum. Habet enim quod illi indicet.*

VERS. 18. *Atque ille quidem assumptum eum deduxit ad tribunum, et ait : Paulus is, qui est in vinculis, me ad se vocatum rogavit, ut hunc adolescentem ducerem ad te, quod haberet aliquid, quod tibi loqueretur.*

VERS. 19. *Tribunus* 167 *igitur cum eum manu apprehendisset, et seorsum secessisset, sciscitabatur ab eo : Quid habes quod mihi enunties?*

VERS. 20. *Atque ille : Constituerunt, inquit, Judæi rogare te, ut cras in concilium Paulum deduças, quasi aliquid accuratius atque diligentius sciscitaturi de illo.*

VERS. 21. *Tu vero illis credere ac morem gerere noli. Insidiantur enim ei ex illis viri plures quadraginta, qui sese devoverunt, ut neque comedant, neque bibant, quoad eum sustulerint; et nunc ecce parati sunt, et exspectant tuum promissum.*

VERS. 22. *Igitur tribunus dimisit adolescentem adjecto præcepto : Vide, inquit, ne cui effutias te mihi ista indicasse.*

VERS. 23. *Et accersitis duobus quibusdam centurionibus dixit : Parate milites ducentos, qui profici-*

Variæ lectiones et notæ.

[74] ἀποκτείνωμεν, *erat.* [75] *In nonnullis vulgatis,* καὶ τῷ συνεδρίῳ. [76] ὑμᾶς, *in vulgatis.* [77] ἑαυτοῖς, *erat.* [78] *In manuscripto desideratur,* οἱ *ante* Ἰουδαῖοι. [79] Μέλλοντά τι, *erat.* [80] *In manuscripto desideratur,* αὐτόν. [81] Ἰδοὺ, *desideratur in vulgatis.*

Digitized by Google

cantur usque Cæsaream : equites item septuaginta, et hastatos ducentos ab hora tertia noctis.

VERS. 24. *Et ut jumenta præsto sint curate, quibus impositum Paulum salvum perducant ad Felicem præsidem.*

Quas insidias cum filius sororis Pauli parari audivisset. Hoc divinæ providentiæ atque dispositionis erat, ut non animadverterent fore, ut ille hæc audiret. Rursus humana prudentia servatur. Nam neminem Paulus scire voluit, quid sibi indicatum esset, ne centurionem quidem, ne res patefieret et emanaret. Non reprehendi Paulus idcirco debet quod metuebat pericula, sed imbecillitati partim naturæ tribuendum est : erat enim homo : partim laudandum propositum atque voluntas, quod etiam mortem ac verba reformidans, nihil quod se indignum esset, propter hunc metum committebat.

VERS. 25. *Scripsit autem epistolam, quæ continebat hanc formam :*

VERS. 26. *Claudius Lysias præstantissimo præsidi Felici salutem.*

VERS. 27. *Cum Judæi virum hunc comprehendissent, et interfecturi essent, cum manu militari præsto fui, et eripui eum, quod didicissem eum esse civem Romanum.*

VERS. 28. *Et cum vellem scire causam cur illum accusarent, deduxi eum in concilium illorum.*

VERS. 29. *Quem comperi accusari de quæstionibus legis eorum, ac nullius criminis, quod morte aut vinculis dignum esset, insimulari.*

VERS. 30. *Cum autem mihi indicatæ essent insidiæ, quas Judæi in eum comparassent, extemplo misi illum ad te, ac jussi accusatores quæ haberent adversus eum, dicere apud te. Vale.*

VERS. 31. *Ac milites quidem, sicuti præceptum* **168** *erat eis, susceptum Paulum noctu duxerunt Antipatrida.*

VERS. 32. *Postridie vero siverunt equites proficisci cum illo, ipsi in castra reversi sunt.*

VERS. 33. *Equites ingressi Cæsaream, cum epistolam prætori reddiderunt, tum ei Paulum stiterunt.*

VERS. 34. *Ille lecta epistola, cum interrogasset ex qua provincia esset, ubi rescivit eum esse ex Cilicia :*

VERS. 35. *Audiam, inquit, te cum advenerint accusatores tui.*

Ac nullius criminis, quod morte, etc. Vide etiam epistolam, quæ et hujus purgationem, et illorum continet accusationem. Vide item, ut suffragio

A κοσίους ὡς πορευθῶσιν ἕως Καισαρείας, καὶ ἱππεῖς ἑβδομήκοντα, καὶ δεξιολάβους διακοσίους ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτός.

Κτήνη τε παραστῆσαι, ἵνα ἐπιβιβάσαντες τὸν Παῦλον, διασώσωσι πρὸς Φήλικα [83] τὸν ἡγεμόνα.

Ἀκούσας δὲ ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς Παύλου τὸ ἐνέδρον. Τοῦτο τῆς τοῦ Θεοῦ οἰκονομίας ἦν, τὸ μὴ συνιδεῖν αὐτοὺς ὅτι ἀκούσεται. Πάλιν ἀνθρωπίνη σώζεται προμηθεία. Οὐδένα δὲ ἀφίησι Παῦλος μαθεῖν οὐδὲ τὸν ἑκατόνταρχον, ὥστε μὴ τὸ πρᾶγμα γενέσθαι δῆλον. Οὐκ ἔγκλημά ἐστι Παύλου, τὸ [84] φοβεῖσθαι κινδύνους, ἀλλ' ἀσθένεια μὲν τῆς φύσεως (ἄνθρωπος γὰρ ἦν), ἐγκώμιον δὲ τῆς προαιρέσεως, ὅτι καὶ δεδοικὼς θάνατον [85] καὶ πληγὰς, οὐδὲν
B ἀνάξιον διὰ τὸν φόβον τοῦτον ἐποίησεν.

Γράψας ἐπιστολὴν περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον·

Κλαύδιος Λυσίας τῷ κρατίστῳ ἡγεμόνι Φήλικι [86] χαίρειν.

Τὸν ἄνδρα τοῦτον συλληφθέντα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν, ἐπιστὰς σὺν τῷ στρατεύματι, ἐξειλόμην αὐτὸν, μαθὼν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι.

Βουλόμενός τε μαθεῖν [86] τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἐνεκάλουν αὐτῷ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν.

C Ὃν εὗρον ἐγκαλούμενον περὶ ζητημάτων τοῦ νόμου αὐτῶν [87], μηδὲν δὲ ἄξιον θανάτου ἢ δεσμῶν ἔγκλημα ἔχοντα.

Μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν [88] Ἰουδαίων, ἐξ αὐτῆς ἐπεμψά πρὸς σέ, παραγγείλας καὶ τοῖς κατηγόροις λέγειν τὰ πρὸς αὐτὸν ἐπὶ σοῦ. Ἔρρωσο.

Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται, κατὰ τὸ διατεταγμένον αὐτοῖς, ἀναλαβόντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον διὰ τῆς νυκτὸς εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα.

Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐάσαντες τοὺς ἱππεῖς εἰσπορεύεσθαι [89] σὺν αὐτῷ, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν παρεμβολήν.

Οἵτινες εἰσελθόντες εἰς τὴν [90] Καισάρειαν, καὶ
D ἀναδόντες τὴν ἐπιστολὴν τῷ ἡγεμόνι, παρέστησαν καὶ τὸν Παῦλον αὐτῷ.

Ἀναγνοὺς δὲ ὁ ἡγεμὼν, καὶ ἐπερωτήσας ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐστὶ, καὶ πυθόμενος ὅτι ἀπὸ Κιλικίας,

Διακούσομαί σου, ἔφη, ὅταν [91] καὶ οἱ κατήγοροί σου παραγένωνται.

Μηδὲν δὲ ἄξιον θανάτου. Ὅρα καὶ ἐπιστολὴν ἀπολογίαν ἔχουσαν ὑπὲρ αὐτοῦ, καὶ κατηγορίαν κατ' ἐκείνων. Ὅρα δὲ πῶς διὰ τῆς ψήφου τῶν ἔξω

Variæ lectiones et notæ.

[83] Φίλικα, *erat.* [84] τοῦ, *erat.* [85] θανάτου, *erat.* [86] Φίληκι, *erat.* [86] *In vulgatis,* δὲ γνῶναι. [87] αὐτὸν, *erat.* [88] *In vulgatis* ἀπὸ τῶν. [89] *In vulgatis,* πορεύεσθαι. [90] τὴν, *desideratur in manuscripto.* [91] *In vulgatis post* ὅταν, καὶ *adjectum desideratum manuscripto.*

Digitized by Google

ἀθῶος γίνεται ὁ Παῦλος καὶ ὁ Χριστὸς διὰ Πιλάτου. A

Ἐκέλευσέ τε αὐτὸν ἐν τῷ πραιτωρίῳ Ἡρώδου φυλάσσεσθαι.

atque sententia externorum innocens Paulus habetur : quemadmodum etiam Christus a Pilato insons judicabatur.

Jussitque eum in prætorio Herodis asservari.

ΚΕΦΑΛ. ΚΔ'.

Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας, κατέβη Ἀνανίας ὁ ἀρχιερεὺς μετὰ πρεσβυτέρων τινῶν, καὶ ῥήτορος Τερτύλλου [93], οἵτινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ Παύλου.

Κληθέντος δὲ αὐτοῦ, ἤρξατο κατηγορεῖν ὁ Τέρτυλλος λέγων·

Πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σοῦ, καὶ κατορθωμάτων γινομένων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τῆς σῆς προνοίας, πάντη τε καὶ πανταχοῦ ἀποδεχόμεθα, κράτιστε Φῆλιξ [93], μετὰ πάσης εὐχαριστίας. B

Ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πλεῖόν σε ἐγκόπτω, παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν συντόμως τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ.

Ἐν τῷ πραιτωρίῳ Ἡρώδου. Σημειωτέον ὅτι ἐν Καισαρείᾳ ἐστὶ τὸ πραιτώριον Ἡρώδου. *Οἵτινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ Παύλου.* Λείπει πάλιν τῷ ῥητῷ πρὸς τὸ νόημα ἡ λέξις, ἵνα ᾖ οὕτως· Οἵτινες ἐνεφάνισαν διδασκαλικὸν χάρτην κατὰ τοῦ Παύλου. *Πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σοῦ.* Ὅρα πῶς τοῖς ἐπαίνοις προκαταλαμβάνει τὸν δικαστὴν ἐκ προοιμίων, καὶ ὡς νεωτεροποιὸν καὶ στασιαστὴν βούλεται παραδοῦναι τὸν Παῦλον.

Εὑρόντες γὰρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμὸν καὶ κινοῦντα στάσιν πᾶσι τοῖς Ἰουδαίοις, τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην, πρωτοστάτην τε [94] καὶ τῆς Ναζωραίων [95] αἱρέσεως, C

Ὃς καὶ τὸ ἱερὸν ἐπείρασε βεβηλῶσαι· ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν, καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρῖναι [96].

Παρελθὼν δὲ Λυσίας ὁ χιλίαρχος, μετὰ πολλῆς βίας ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγε [97],

Κελεύσας [98] τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ ἔρχεσθαι ἐπὶ σοῦ· παρ' οὗ δύνασαι αὐτὸς ἀνακρίνας περὶ πάντων τούτων ἐπιγνῶναι, ὧν ἡμεῖς κατηγοροῦμεν αὐτοῦ.

Συνεπέθεντο [99] δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι φάσκοντες ταῦτα οὕτως ἔχειν.

Ἐδόκει τοῦτο ἐπονείδιστον εἶναι τὸ, τῶν Ναζωραίων, καὶ ἀπὸ τούτου πάλιν διέβαλον αὐτόν· ἡ γὰρ Ναζαρὲτ εὐτελὴς ἦν. Αἱρετικοὺς δὲ λέγει τοὺς Ναζωραίους ὁ Τέρτυλλος· ὡς εἶναι καὶ ταύτην ἐν Ἰουδαίοις αἵρεσιν. Ὁ δὲ Τέρτυλλος Ἕλλην ἦν· διὸ καὶ ἑρητόρευεν, ἤτοι ἐδικολόγει. D

Ἀπεκρίθη τε [1] ὁ Παῦλος, νεύσαντος αὐτῷ τοῦ

CAPUT XXIV.

VERS. 1. *Quinque autem diebus post descendit Ananias princeps sacerdotum cum senioribus quibusdam et oratore Tertullo, qui exhibuerunt præsidi adversus Paulum.*

VERS. 2. *Quo vocato, Tertullus accusationem exorsus est his verbis :*

VERS. 3. *Quod summa per te pace fruimur, ac multa recte per tuam providentiam in hac natione administrantur, optime Felix, id nobis ubique plane acceptum est, ac summe gratum habemus.*

VERS. 4. *Sed ne te diutius teneam, quæso te ut nos paucis audias pro tua æquitate.*

In prætorio Herodis. Notandum est, Cæsareæ esse prætorium Herodis. *Qui exhibuerunt præsidi adversus Paulum.* Desideratur rursus aliquid in verbis elocutionis ad sententiam explendam, ut ita sit: Qui exhibuerunt præsidi libellum quo doceretur adversus Paulum. *Quod summa per te pace fruimur.* Vide ut laudibus in exordio judicem præoccupat, et Paulum ut hominem novarum rerum studiosum atque seditiosum deferre vult.

VERS. 5. *Nam nacti sumus hunc hominem pestiferum, et seditionem omnibus Judæis toto orbe moventem, atque principem sectæ Nazarenorum,*

VERS. 6. *Qui etiam templum profanare tentavit : quem etiam comprehendimus, et ex lege nostra judicare voluimus.*

VERS. 7. *Sed cum intervenisset Lysias tribunus,* **169** *cum magna vi eum ex manibus nostris abduxit.*

VERS. 8. *Et jussit accusatores ejus venire ad te. Ex quo poteris ipse habita quæstione cognoscere de omnibus istis, quibus nos eum accusamus.*

VERS. 9. *Assensi autem Judæi quoque verbis adjecerunt hæc ita esse.*

Hoc quod dicit *Nazarenorum*, videbatur ignominiosum ac vituperandum esse ; atque hoc nomine quoque eum calumniabantur. Vile enim oppidum erat Nazareth. Hæreticos autem, id est, sectarios et factiosos Tertullus dicit esse Nazarenos, ut etiam hæc inter Judæos sit secta. Cæterum Tertullus erat Græcus. Quamobrem etiam oratoris officio fungebatur et causidicus erat.

VERS. 10. *Ac Paulus, cum prætor ei annuisset,*

Variæ lectiones et notæ.

[93] *In vulgatis* ὁ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ῥήτορος Τερτύλλου τινός. [93] Φῆλιξ *erat.* [94] *In vulgatis desideratur* καὶ *post* τε. [95] *In vulgatis* τῶν Ναζωραίων. [96] *In vulgatis*, κρίνειν. [97] *In vulgatis* ἀπήγαγεν. [98] *In vulgatis* κελεύων, *et sequenti versu*, ἐπὶ σε· παρ' οὗ δυνήσῃ. [99] *In vulgatis* συνέθεντο. [1] *In vulgatis* δέ.

Digitized by Google

ut diceret, hoc modo respondit : Quoniam scio te a multis annis huic nationi justum judicem esse, æquiore animo pro me ipso causam dico :

VERS. 11. *Quia tu potes cognoscere me non plures duodecim complevisse dies, ex quo ascendi adoratum in Jerusalem.*

VERS. 12. *Ac neque in templo repererunt me cum aliquo colloquentem, aut coitionem vulgi facientem, neque in synagogis, neque in urbe :*

VERS. 13. *Nec me convincere nunc possunt, de quibus me nunc accusant.*

VERS. 14. *Confiteor autem tibi hoc, me juxta viam, quam sectam vocant, sic servire ac credere Deo ac Patri, credere item omnibus, quæ scripta sunt in lege atque prophetis.*

VERS. 15. *Ac spem habeo in Deum fore eam, quam et isti ipsi exspectant, resurrectionem mortuorum, justorum simul et injustorum.*

Tantum abest, inquit, ut seditiones moveam, ut etiam adorandi causa ascenderim. Atque huic orationi immoratur, quod esset firmum argumentum. Sic servire ac credere Deo ac Patri. Posteaquam vocatus fuit ut esset apostolus Christi, dum dicit se servire patrio Deo, ostendit unum esse Deum tam Veteris quam Novi Testamenti. Viam autem dicit fidem seu traditionem.

VERS. 16. *Atque interim etiam ipse do operam, ut apud Deum et homines conscientiam habeam omnis offensionis semper expertem.*

VERS. 17. *Compluribus autem annis interjectis, veni ut eleemosynas facerem in gentem meam et oblationes.*

VERS. 18. *Quarum rerum causa purificatum atque lustratum me repererunt in templo nulla cum turba, nulloque cum tumultu. Sed quidam ex Asia Judæi,*

VERS. 19. *Quos oportebat apud te præsto esse et accusare, si quid adversum me criminis haberent,*

170 VERS. 20. *Aut isti ipsi dicant, quodnam in me maleficium deprehenderint, cum starem in concilio,*

VERS. 21. *Nisi de una voce hac, qua proclamavi inter eos stans, nempe, de resurrectione mortuorum ego hodie reus a vobis fio.*

Do operam, ut apud Deum et homines, etc. Perfecta virtus est hæc, cum neque hominibus ansam reprehendendi præbemus, et apud Deum esse studemus omnis expertes offensionis. *Aut isti ipsi dicant, quodnam in me scelus deprehenderint.* [a] In concilio. Non in privato, sed dum fiebat inquisitio. Ac me vera dicere testantur qui de his rebus accu-

A ἡγεμόνος [2] λέγειν· Ἐκ πολλῶν ἐτῶν ὄντα σε κριτὴν δίκαιον [3] τῷ ἔθνει τούτῳ ἐπιστάμενος, εὐθυμότερον τὰ περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι,

Δυναμένου σου ἐπιγνῶναι [4], ὅτι οὐ πλείους εἰσί μοι ἡμέραι δώδεκα, ἀφ' ἧς ἀνέβην προσκυνήσων εἰς Ἱερουσαλήμ [5].

Καὶ οὔτε ἐν τῷ ἱερῷ εὗρόν με πρός τινα διαλεγόμενον, ἢ ἐπισύστασιν ποιοῦντα ὄχλου, οὔτε ἐν ταῖς συναγωγαῖς, οὔτε κατὰ πόλιν·

Οὔτε παραστῆσαί με νῦν δύνανται, περὶ ὧν νῦν [6] κατηγοροῦσί μου.

Ὁμολογῶ δὲ τοῦτό σοι, ὅτι κατὰ τὴν ὁδὸν, ἣν λέγουσιν αἵρεσιν, οὕτω λατρεύω πιστεύων πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν νόμον καὶ τοῖς προφήταις γεγραμμένοις.

B Ἐλπίδα ἔχω εἰς τὸν Θεὸν [7] ἣν καὶ αὐτοὶ οὗτοι προσδέχονται, ἀνάστασιν μέλλειν ἔσεσθαι νεκρῶν, δικαίων τε καὶ ἀδίκων.

Τοσοῦτον ἀπέχω, φησὶ, τοῦ στάσεις κινεῖν, ὥστε προσκυνῆσαι ἀνέβην. Ἐνδιατρίβει δὲ τούτῳ τῷ λόγῳ, ὅπερ ἦν ἰσχυρόν. Οὕτως λατρεύω πιστεύων τῷ Θεῷ καὶ [8] Πατρί. Μετὰ τὴν κλῆσιν τοῦ εἶναι ἀπόστολος Χριστοῦ, λέγων λατρεύειν τῷ πατρῴῳ Θεῷ, δείκνυσιν ἕνα ὄντα Θεὸν Παλαιᾶς τε καὶ Νέας. Ὁδὸν δὲ λέγει τὴν πίστιν ἤτοι τὴν παράδοσιν.

Ἐν τούτῳ δὲ καὶ [9] αὐτὸς ἀσκῶ ἀπρόσκοπον συνείδησιν ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διαπαντός.

C Δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων, παρεγενόμην ἐλεημοσύνας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου καὶ προσφοράς.

Ἐφ' οἷς εὗρόν με [10] ἡγνισμένον ἐν τῷ ἱερῷ, οὐ μετὰ ὄχλου, οὐδὲ μετὰ θορύβου. Τινὲς δὲ τῶν [11] ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαίων,

Οὓς ἔδει ἐπὶ σοῦ παρεῖναι, καὶ κατηγορεῖν, εἴ τι ἔχοιεν [12] πρός με·

Ἢ αὐτοὶ οὗτοι εἰπάτωσαν τί εὗρον [13] ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα, στάντος μου ἐπὶ τοῦ συνεδρίου·

Ἢ περὶ μιᾶς φωνῆς ταύτης, ἧς ἐκέκραξα ἐν αὐτοῖς ἑστὼς, ὅτι περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι σήμερον ὑφ' ὑμῶν.

D Ἀσκῶ ἀπρόσκοπον συνείδησιν ἔχειν. Ἡ τελεία αὕτη ἀρετὴ, ὅταν μηδὲ ἀνθρώποις διδῶμεν λαβάς, καὶ παρὰ Θεῷ σπουδάζομεν [14] εἶναι ἀπρόσκοποι. Ἢ αὐτοὶ οὗτοι εἰπάτωσαν, τί εὗρον ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα. Ἐν τῷ συνεδρίῳ, οὐχὶ κατιδίαν, ἀλλ' ἐξετάσεως γενομένης. Καὶ ὅτι ἀληθῆ λέγω, μαρτυροῦσιν οἱ περὶ τούτου ἐλεγχόντες. Τοῦτο γὰρ πε-

Variæ lectiones et notæ.

[2] *In vulgatis* αὐτοῦ τοῦ ἡγεμόνος. [3] *Desideratur* δίκαιον *in vulgatis.* [4] Γνῶναι *in vulgatis est et paulo post*, εἰσίν μοι ἡμέραι, ἢ δεκαδύο. [5] ἐν Ἱερουσαλὴμ *est in vulgatis.* [6] *Ante* κατηγοροῦσι, *et ante* δύνανται *desideratur in vulgatis* νῦν. [7] *In vulgatis* οὕτως λατρεύω τῷ πατρῴῳ Θεῷ, πιστεύων πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν νόμον καὶ τοῖς προφήταις γεγραμμένοις, ἐλπίδα ἔχων εἰς τὸν Θεόν. [8] *Videtur hic locus corruptus esse, et sequenda lectio vulgata, nempe*, λατρεύω τῷ πατρῴῳ Θεῷ, *nam ita legit et scholiastes.* [9] *Ante* αὐτὸς, καὶ *desideratur.* [10] *In vulgatis* ἐν οἷς εὗρόν με. [11] Τῶν *ante* ἀπὸ, *desideratur in vulgatis*, εἰ Ἰουδαῖοι, *non* Ἰουδαίων *est ibidem et* οὓς δεῖ. [12] Εἴτοι ἔχειν, *erat.* [13] *In vulgatis* εἴ τι εὗρον. [14] Σπουδάζωμεν.

[a] *Videtur aliquid hic desiderari.*

Digitized by Google

ριωσία δικαιωμάτων, μὴ φεύγειν τοὺς κατηγόρους, ἀλλ' ἕτοιμον πᾶσι διδόναι λόγον. Καὶ γὰρ τοῦτο [15] ἐξαρχῆς διεπονοῦντο, ὅτι τὴν ἀνάστασιν ἐκήρυττον· τούτου γὰρ δειχθέντος, εὐκόλως καὶ τὰ τοῦ Χριστοῦ ἐπεισήγετο, ὅτι ἀνέστη.

sant. Nam hoc est abundantia purgationum, non defugere accusatores, sed promptam omnibus reddere rationem. Etenim hoc ab initio offendebantur, quod resurrectionem prædicabam : hoc enim ostenso, facile res a Christo gestæ deinceps introducebantur, nempe illum resurrexisse.

Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Φήλιξ [16], ἀνεβάλετο [17] αὐτοὺς, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών· Ὅταν Λυσίας ὁ χιλίαρχος καταβῇ, διαγνώσομαι τὰ καθ' ὑμᾶς.

Διαταξάμενός τε τῷ ἑκατοντάρχῃ [18] τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον, ἔχειν τε ἄνεσιν, καὶ μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὑπηρετεῖν, ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ.

VERS. 22. *Quibus auditis, Felix rejecit eos, quod melius sciret ea quæ pertinebant ad illam viam : et, cum Lysias, inquit, tribunus descenderit, pernoscam causam vestram.*

VERS. 23. *Et præcepit centurioni, ut Paulus custodiretur et relaxationem haberet, et ut nullum ex illius familiaribus ei ministrare aut accedere prohiberet.*

Ἀνεβάλετο αὐτούς. Ἐπίτηδες ὑπερέθετο, οὐ δεόμενος μαθεῖν, ἀλλὰ διακρούσασθαι τοὺς Ἰουδαίους [19] ἀφεῖναι· οὐκ ἤθελε δι' ἐκείνους κολάσαι. Ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών. Ἤδει ὁ Φήλιξ τὴν πίστιν ἀκριβῶς, κατηχηθεὶς τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐκ τῆς Παλαιᾶς· καὶ κατὰ ἀνθρωπαρέσκειαν, οὐκ ἀπέλυσε τὸν Παῦλον, ὡς παρακατιών φησι· Θέλων δὲ χάριτας καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις ὁ Φήλιξ· ἔτι γε μὴν καὶ χρήματα ἐλπίζων λαβεῖν παρ' αὐτοῦ. Ἤδει δὲ, ὡς ἔχων γυναῖκα Ἰουδαίαν, παρ' ἧς συνεχῶς ἤκουε ταῦτα.

Rejecit eos. Dedita opera negotium differt, non quod doceri vellet, sed repellere Judæos, ut dimitteret : non volebat eum propter illos punire. *Quod melius sciret ea quæ pertinebant ad illam viam, et inquit.* Felix bene noverat fidem, quod ea quæ pertinent ad Christum, audivisset ex Veteri Testamento : et quod hominibus placere studeret, Paulum non dimisit, ut progressus infra dicit : *Cum vellet autem Felix gratiam a Judæis inire.* Præterea vero pecunias quoque sperabat se accepturum esse ab illo. Noverat autem, ut qui uxorem haberet Judæam, a qua frequenter hæc audiebat.

Μετὰ δὲ ἡμέρας τινὰς, παραγενόμενος ὁ Φήλιξ σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ οὔσῃ Ἰουδαίᾳ, μετεπέμψατο τὸν Παῦλον, καὶ ἤκουσεν αὐτοῦ περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως.

Διαλεγομένου δὲ αὐτοῦ περὶ δικαιοσύνης, καὶ ἐγκρατείας, καὶ τοῦ κρίματος τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι, ἔμφοβος γενόμενος ὁ Φήλιξ, ἀπεκρίθη· Τὸ νῦν ἔχον, πορεύου· καιρὸν δὲ λαβὼν [20], μετακαλέσομαί σε [21].

Ἅμα καὶ ἐλπίζων, ὅτι χρήματα δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Παύλου, ὅπως λύσῃ αὐτόν. Διὸ καὶ πυκνότερον αὐτὸν μετα πεμπόμενος, ὡμίλει αὐτῷ.

Post aliquot autem dies cum venisset Felix una cum Drusilla uxore sua, quæ erat Judæa, accersivit Paulum, et audivit eum loquentem de fide in Christum.

VERS. 25. *Ac disserente eo de justitia et continentia, deque futuro judicio, perterritus Felix respondit : Nunc quidem abi, sed tempus opportunum nactus, accersam te.*

VERS. 26. *Ac simul etiam sperabat pecunias sibi datum iri a Paulo, ut solveret eum. Quamobrem etiam eum sæpius accersens sermocinabatur cum illo.*

Διετίας δὲ πληρωθείσης, ἔλαβε διάδοχον ὁ [22] Φήλιξ Πόρκιον Φῆστον. Θέλων δὲ [23] χάριτας καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις ὁ Φήλιξ, κατέλιπε τὸν Παῦλον δεδεμένον.

VERS. 27. *Biennio autem expleto, Felix accepit* **171** *successorem Porcium Festum. Volens igitur gratiam a Judæis inire, Felix * reliquit Paulum vinctum.*

ΚΕΦΑΛ. ΚΕ'.

CAPUT XXV.

Φῆστος οὖν ἐπιβὰς τῇ ἐπαρχίᾳ, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπὸ Καισαρείας.

VERS. 1. *Festus igitur provinciam ingressus, post dies tres a Cæsarea Hierosolymam ascendit.*

Variæ lectiones et notæ.

[15] *Isc.* τούτῳ. [16] *In manuscripto* Φίληξ, *in vulgatis* Φῆλιξ. [17] *In vulgatis* ἀνέβαλε αὐτούς. [18] *In vulgatis* ἑκατοντάρχᾳ. [19] *Videtur locus mutilus esse ac desirari ὥστε, vel simile quid.* [20] *In vulgatis,* μεταλαβὼν, μετακαλέσομαί σε. Ἅμα δὲ καὶ ἐλπίζων. [21] Σοι *erat.* [22] ὁ *desideratur in manuscripto.* [23] *In vulgatis* θέλων τε.

Scholion Laurentii Sifani.

* De Felice Suetonius in Vita Claudii Cæsaris : « Libertorum, inquit, præcipue suspexit Posidem, etc., nec minus Felicem, quem cohortibus et alis provinciæque Judææ præposuit trium reginarum maritum. » De eodem et Drusilla uxore, Cornelius Tacitus lib. XXI, ubi de origine belli Judaici scribit : « Claudius, inquit, defunctis regibus aut ad modicum redactis, Judæam provinciam equitibus Romanis aut libertis permisit, e quibus Antonius Felix per omnem sævitiam ac libidinem jus regium servili ingenio exercuit, Drusilla Cleopatræ et Antonii nepte in matrimonium accepta, ut ejusdem Antonii Felix progener, Claudius nepos esset. » Fuit autem Antonia major, ut Suetonius ait, avia paterna Neronis : minor, mater Claudii, avia paterna C. Caligulæ Cæsaris. Vide Suetonium in Claudio, Caligula et Nerone.

Digitized by Google

VERS. 2. *Convenerunt autem eum principes sacerdotum ac primi Judæorum de Paulo : et orabant eum,*

VERS. 3. *Petentes autem gratiam adversus illum, ut juberet perduci eum in Jerusalem, insidias facientes, ut interficerent illum in itinere.*

VERS. 4. *Festus autem respondit, Paulum quidem Cæsareæ asservari, se vero maturaturum illo profici sci.*

VERS. 5. *Qui vestrum igitur possunt, inquit, una mecum descendant, et si quid in hoc homine criminis est, accusent eum*

Una cum Drusilla uxore sua. Adversus legem Mosis hæc, quæ erat Judæa, matrimonio conjuncta fuit cum Græco : aut forsitan erat quidem Judæa, sed nupta illi, facta est Græca. Quamobrem etiam edebat ei suam fidem, suadens etiam viro ut fieret transgressor. *Perterritus Felix.* Tanta verborum erat vis, ut etiam præsidem perterrefacerent. *Quamobrem etiam sæpius accersens sermocinabatur.* Vides ut a veritate non abhorreant ea quæ scribuntur ? Accersebat eum frequenter, non quod admiraretur eum, nec quod probaret et laudaret ea quæ dicebantur a Paulo, nec quod credere vellet : sed quod speraret, inquit, pecunias sibi datum iri.

VERS. 6. *Commoratus autem inter illos dies amplius decem, descendit Cæsaream, ac postridie sedens pro tribunali, jussit Paulum adduci.*

VERS. 7. *Qui ubi advenit, circumsteterunt eum Judæi qui descenderant ab Jerusalem, multa et gravia crimina afferentes adversus Paulum, quæ non poterant demonstrare.*

VERS. 8. *Cum autem ille contra pro se causam dicens negaret se quidquam vel in legem Judæorum, vel in templum, vel in Cæsarem commisisse,*

VERS. 9. *Festus quod ab Judæis nimirum gratiam inire vellet respondens Paulo : Vis, inquit, Hierosolymam ascendere, et illic de his criminibus causam dicere coram me ?*

VERS. 10. *Paulus* **172** *autem dixit : Ad tribunal Cæsaris sto, ubi me causam dicere oportet : Judæis nullam feci injuriam, sicut etiam tu melius scis.*

VERS. 11. *Nam si nocens sum et aliquid dignum morte commisi, mori non recuso : sin autem nihil est eorum de quibus isti me accusant, nemo me potest eis donare. Ad Cæsarem provoco.*

VERS. 12. *Tunc Festus cum concilio collocutus, respondit : Cæsarem appellasti, ad Cæsarem ibis.*

Negaret se quidquam vel in legem Judæorum, etc. Ecce testimonium certum Paulum sese in omnibus integrum ac purum ab offensione conservasse, cum

A Ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ πρῶτοι τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Παύλου· καὶ παρεκάλουν αὐτόν [25] ·

Αἰτούμενοι χάριν κατ' αὐτοῦ, ὅπως μεταπέμψηται αὐτὸν εἰς Ἰερουσαλὴμ, ἐνέδραν ποιοῦντες ἀνελεῖν αὐτὸν κατὰ τὴν ὁδόν.

Ὁ μὲν οὖν Φῆστος ἀπεκρίθη, τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον ἐν Καισαρείᾳ· ἑαυτὸν δὲ μέλλειν ἐν τάχει πορεύεσθαι [26].

Οἱ οὖν δυνατοὶ ἐν ὑμῖν, φησὶ, συγκαταβάντες, εἴ τι ἔστιν ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ, κατηγορείτωσαν αὐτοῦ

Σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ. Παρὰ τὸν νόμον αὕτη συνήφθη, Ἰουδαία οὖσα, Ἕλληνι· ἦ τάχα ἦν μὲν Ἰουδαία, γαμηθεῖσα δὲ αὐτῷ, ἐγένετο Ἑλληνίς. Διὰ καὶ ἐξέλεγεν αὐτῷ τὴν ἑαυτῆς πίστιν, πείθουσα καὶ τὸν ἄνδρα παραβάτην γενέσθαι. Ἔμφοβος γερόμενος ὁ Φήλιξ. Τοσαύτη δὲ ἡ ἰσχὺς τῶν ῥημάτων ἦν, ὥστε καὶ φοβῆσαι τὸν ἄρχοντα. Διὸ καὶ πυκνότερον αὐτὸν μεταπεμπόμενος, ὡμίλει. Ὁρᾷς πῶς τῆς ἀληθείας ἔχεται τὰ γραφόμενα; Μετεπέμπετο αὐτὸν συνεχῶς, οὐχὶ θαυμάζων αὐτὸν οὐδὲ ἐπαινῶν τὰ λεγόμενα, οὐδὲ πιστεῦσαι βουλόμενος, ἀλλὰ προσδοκῶν, φησὶ, χρήματα δοθῆναι αὐτῷ.

B Διατρίψας δὲ ἐν αὐτοῖς ἡμέρας πλείους ἢ δέκα, καταβὰς εἰς Καισάρειαν, τῇ ἐπαύριον καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσε τὸν Παῦλον ἀχθῆναι.

C Παραγενομένου δὲ αὐτοῦ, περιέστησαν οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβεβηκότες Ἰουδαῖοι, πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιάματα φέροντες κατὰ τοῦ Παύλου, ἃ οὐκ ἴσχυον ἀποδεῖξαι.

Ἀπολογουμένου δὲ [26] αὐτοῦ, ὅτι οὔτε εἰς τὸν νόμον τῶν Ἰουδαίων, οὔτε εἰς τὸ ἱερὸν, οὔτε εἰς Καίσαρά τι ἥμαρτον,

Ὁ Φῆστος δὲ [27] τοῖς Ἰουδαίοις θέλων χάριν καταθέσθαι, ἀποκριθεὶς τῷ Παύλῳ εἶπε· Θέλεις, εἰς Ἰεροσόλυμα ἀναβὰς, ἐκεῖ περὶ τούτων κρίνεσθαι ὑπ' ἐμοῦ [28];

Εἶπε δὲ [29] ὁ Παῦλος· Ἐπὶ τοῦ βήματος Καίσαρος ἑστώς εἰμι, οὗ με δεῖ κρίνεσθαι· Ἰουδαίους οὐδὲν ἠδίκησα, ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις.

D Εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ, καὶ ἄξιον θανάτου πέπραχά τι, οὐ παραιτοῦμαι τοῦ ἀποθανεῖν [30]· εἰ δὲ οὐδέν ἐστιν ὧν οὗτοι κατηγοροῦσί μου, οὐδείς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι. Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι.

Τότε ὁ Φῆστος συλλαλήσας μετὰ τοῦ συμβουλίου, ἀπεκρίθη· Καίσαρα ἐπικέκλησαι, ἐπὶ Καίσαρα πορεύσῃ.

Ὅτι οὔτε εἰς τὸν νόμον. Ἰδοὺ μαρτυρία σαφὴς, ὅτι ἐν πᾶσιν ἑαυτὸν ἀπρόσκοπον ὁ Παῦλος ἐφύλαττε, μήτε εἰς τὸν Θεὸν, ἢ τὸν νόμον, ἢ εἰς ἄνθρωπον, ἢ

Variæ lectiones et notæ.

[25] αὐτῷ *erat.* [26] *In vulgatis est* ἐκπορεύεσθαι. [27] δὲ *ante* αὐτοῦ *desideratur in vulgatis.* [28] *Aut hic, aut post* ἀπολογουμένου, δὲ *redundat.* [29] *In vulgatis* ἐπ' ἐμοῦ. [30] δὲ *desideratur in manuscripto.* [30] *In vulgatis,* τὸ ἀποθανεῖν.

Digitized by Google

εἰς τὸ ἱερὸν ἁμαρτήσας· ἀντὶ τοῦ, οὔτε τὰ ἐκ λίθων οἰκοδομήματα τῶν Ἰουδαίων ἐνύβρισέ ποτε, καίπερ εἰδὼς; καὶ κηρύττων μὴ ἐν χειροποιήτοις τὸν Θεὸν οἰκεῖν· ἀλλ' οὔτε ἱερέα ἐτόλμησεν ὑβρίσαι ἐν εἰδήσει Ἰουδαῖον, καίτοι μὴ πειθαρχῶν ἔτι τοῖς Ἰουδαίων ἀρχιερεῦσι. Τὸ δὲ, *Ἐπὶ τοῦ βήματος Καίσαρός ἐστώς εἰμι*, ἀντὶ τοῦ, Ἐν τῇ Ῥώμῃ θέλω ἐλθεῖν παρὰ τῷ βασιλεῖ, κἀκεῖ δικάσασθαι. Ἐκκαλοῦμαί σε, φησίν.

A neque in Deum, vel legem, vel hominem, vel templum peccaverit : hoc est, neque ex lapidibus constructa ædificia Judæorum unquam ludibrio habuit, etsi haud ignarus atque adeo prædicans Deum non habitare in manufactis templis. Neque vero sacerdotem scientia Judæum contumelia afficere ausus est, etsi jam non amplius obtemperans summis sacerdotibus Judæorum. Porro quod dicit, *Ad tribunal Cæsaris sto*, hoc est, Romam volo abire ad imperatorem, et illic judicium subire. Provoco, inquit, et appello a te.

Ἡμερῶν δὲ διαγενομένων τινῶν, Ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς καὶ Βερνίκη κατήντησαν εἰς Καισάρειαν ἀσπασάμενοι[31] *τὸν Φῆστον.*

B Vers. 13. *Cum autem aliquot dies intercessissent, Agrippa rex et Bernice Cæsaream venerunt ut Festum salutarent.*

Ὡς δὲ πλείους ἡμέρας διέτριβον ἐκεῖ, ὁ Φῆστος τῷ βασιλεῖ ἀνέθετο τὰ κατὰ τὸν Παῦλον, λέγων· Ἀνήρ τίς ἐστι καταλελειμμένος ὑπὸ Φήλικος δέσμιος·

Vers. 14. *Ut autem dies illic complures commorabantur, Festus regi exposuit negotium Pauli : Vir quidam, inquit, a Felice relictus est in vinculis :*

Περὶ οὗ γενομένου μου[32] *εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐνεφάνισαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων, αἰτούμενοι κατ' αὐτοῦ δίκην.*

Vers. 15. *De quo cum nuper essem Hierosolymis, convenerunt me summi sacerdotes et seniores Judæorum, postulantes sententiam adversus illum.*

Ἀγρίππας ὁ βασιλεύς. Ἢ εἰς τάξιν βασιλείας[33] κατῆει ἐν ταῖς ἐπαρχίαις[34] ὁ Ἀγρίππας, καὶ διὰ τοῦτο βασιλεὺς ἐχρημάτιζεν· ἢ τάχα βασιλεὺς ἦν καὶ αὐτὸς τῶν ἀνατολικῶν μερῶν, τοῦ Νέρωνος τῶν δυτικῶν ἄρχοντος, καὶ ὄντος ἐν Ῥώμῃ. Τὸ γὰρ *Καῖσαρ* ὄνομα, Ῥωμαῖστὶ *βασιλεὺς* σημαίνει, ὡς κοινῷ ὀνόματι πάντας βασιλέας Ῥωμαίων Καίσαρας μὲν καλεῖσθαι καθὸ βασιλεῖς, οὐ μὴν καὶ ἰδικὰ αὐτῶν εἶναι ὀνόματα ταῦτα. Τοῦτο δὲ εἶπον, ἵνα μή τις ἐκ τῆς ὁμωνυμίας τοῦ καθολικοῦ ὀνόματος νομίσῃ, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βασιλέως καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν ἐτέχθη, καὶ ὁ Παῦλος ἔπαθεν. Ἐτέχθη μὲν γὰρ ὁ Κύριος, καθὼς οἱ χρόνοι δηλοῦσιν, ἐπὶ Αὐγούστου Καίσαρος· ἀπέθανε δὲ μετὰ λβ' ἔτη ἐπὶ Τιβερίου Αὐγούστου. Ὁ δὲ Παῦλος ἀπέθανεν ἐπὶ Νέρωνος μετὰ λβ' ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ Κυρίου, μᾶλλον δὲ καὶ Ἡρώδης, ὡς ὁ Ἀγρίππας, ἐν τάξει βασιλείας κατῆλθε· διὸ καὶ ἐκαλεῖτο καὶ αὐτὸς βασιλεύς.

Agrippa rex. Aut vice regis in provincias veniebat Agrippa, et ideirco rex appellabatur : aut fortasse rex erat etiam ipse orientalium partium, cum Nero in occidentalibus partibus imperaret, et Romæ esset. Nam nomen *Cæsar* Latine *imperatorem* significat, ut communi nomine omnes imperatores Cæsares quidem vocentur quatenus sunt C imperatores, non tamen hæc eorum nomina propria sint. Hoc autem dixi, ne quis propter communionem nominis generalis existimet, tempore ejusdem imperatoris et Dominum nostrum natum, et Paulum supplicio affectum esse. Natus est enim Dominus quidem, ut ratio temporum declarat, tempore Cæsaris Augusti, mortuus est autem triginta duobus annis post, Tiberio Augusto imperante : Paulus vero mortuus est tempore Neronis, tricesimo secundo anno post mortem Domini,[b] imo vero etiam Herodes, ut Agrippa quoque, loco regis venit. Quamobrem etiam ipse quoque rex vocabatur.

Πρὸς οὓς ἀπεκρίθην, ὅτι οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν, πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος κατὰ πρόσωπον ἔχει[35] *τοὺς κατηγόρους, τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος.*

D Vers. 16. *Quibus* **173** *respondi Romanis non esse morem, hominem ullum ad necem condonare, priusquam is, qui accusatur, coram præsentes habeat accusatores, et locum respondendi ac sese de crimine purgandi acceperit.*

Συνελθόντων οὖν αὐτῶν ἐνθάδε, ἀναβολὴν μηδεμίαν ποιησάμενος, τῇ ἑξῆς καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσα ἀχθῆναι τὸν ἄνδρα.

Vers. 17. *Cum igitur illi huc convenissent, nulla interposita mora postridie pro tribunali sedi, ac jussi hominem adduci.*

Περὶ οὗ σταθέντες οἱ κατήγοροι, οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγώ.

Vers. 18. *De quo stantes accusatores, nullum ex iis, quæ ego suspicabar, crimen inferebant.*

Romanis non esse morem. Igitur Pilatus cum Jesum Judæis condonaret, perspicuum est eum hoc animo sanguinario fecisse; quandoquidem et judicium Dei despexit, et Romanorum consuetudinem protrivit atque conculcavit, ut sanguinem innoxium

Ὅτι οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις. Ὥστε οὖν ὁ Πιλᾶτος χαρισάμενος τὸν Ἰησοῦν τοῖς Ἰουδαίοις, δῆλος ἦν μιαιφονικῇ ψυχῇ τοῦτο ποιήσας· ὅπουγε καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ ὑπερεῖδε κρῖμα, καὶ τὸν τῶν Ῥωμαίων νόμον ἐπάτησεν, ἵνα αἷμα ἀθῷον παραδοὺς

Variæ lectiones et notæ.

[31] *In vulgatis* ἀσπασόμενοι. [32] μου *desideratur in manuscripto.* [33] *Isc.* βασιλέως. [34] ἐπαρχείαις *erat.* [35] ἔχοι, *est in vulgatis, et recte.*

[b] *Videtur hoc loco aliquid desiderari in Græco.*

Digitized by Google

ad cædem tradens, homicidis placeret : etiamsi futurum erat ut ab Romanorum imperatore in judicium violatæ legis vocaretur, a quo etiam emissus erat, ut finibus Hierosolymorum præsideret. *De quo stantes accusatores, nullum ex iis quæ suspicabar, crimen afferebant.* Atqui crimen quidem afferebant, sed non probabant, neque documentis reum convincebant. Nam insidiæ quidem atque audax illorum facinus hoc suspicandum esse significabant, sed scrutatio atque inquisitio judicis nihil tale habebat, nec quod suspicabatur præses, re quæsita deprehendebat.

A εἰς θάνατον, ἀρέσῃ τοῖς φονευταῖς· κἂν παρανομίας ἔμελλε κρίνεσθαι παρὰ τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως, παρ' οὗ καὶ ἦν ἐκπεμφθεὶς ἄρξαι τῶν τῆς Ἱερουσαλὴμ ὅρων. *Περὶ οὗ σταθέντες οἱ κατήγοροι οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον.* Καὶ μὴν ἔφερον, ἀλλ' οὐκ ἤλεγξαν. Ἡ μὲν γὰρ ἐπιβουλὴ καὶ τὸ τόλμημα τοῦτο ὑποπτεύειν ἐδήλου· ἡ δὲ ἐξέτασις οὐδὲν εἶχε τοιοῦτον.

Vers. 19. *Sed quæstiones nonnullas de sua religione ac de Jesu quodam mortuo, quem Paulus vivere aiebat, adversus eum habebant.*

Ζητήματα δέ τινα περὶ τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας εἶχον πρὸς αὐτὸν, καὶ περὶ τινὸς Ἰησοῦ τεθνηκότος, ὃν ἔφασκεν ὁ Παῦλος ζῆν.

Vers. 20. *Cum autem ego hærerem in quæstione illius rei, nec me expedire possem, dicebam : An vis in Jerusalem ire, et illic de istis rebus judicium subire?*

Ἀπορούμενος δὲ ἐγὼ τὴν περὶ τούτου ζήτησιν ἔλεγον· *Εἰ βούλει πορεύεσθαι εἰς* [36] *Ἱερουσαλὴμ, κἀκεῖ κρίνεσθαι περὶ τούτων;*

B

Vers. 21. *Sed cum Paulus provocasset ut servaretur cognitioni Augusti, jussi asservari eum quoad eum mittam ad Cæsarem.*

Τοῦ δὲ Παύλου ἐπικαλεσαμένου τηρηθῆναι αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ Σεβαστοῦ διάγνωσιν, ἐκέλευσα τηρεῖσθαι αὐτὸν, ἕως οὗ πέμψω αὐτὸν πρὸς Καίσαρα.

Vers. 22. *Agrippa autem ad Festum dicebat : Volebam etiam ipse hominem audire. At ille : Cras, inquit, audies illum.*

Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Φῆστον ἔφη· *Ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀκοῦσαι. Ὁ δὲ, Αὔριον, φησὶν, ἀκούσῃ αὐτοῦ.*

Vers. 23. *Igitur postridie cum Agrippa et Bernice cum magna pompa venissent, et una cum tribunis et excellentibus civitatis viris in auditorium ingressi essent, jussu Festi Paulus etiam adductus est.*

Τῇ οὖν ἐπαύριον ἐλθόντος τοῦ Ἀγρίππα καὶ τῆς Βερνίκης μετὰ πολλῆς φαντασίας, καὶ εἰσελθόντων εἰς τὸ ἀκροατήριον σύν τε τοῖς χιλιάρχοις καὶ ἀνδράσι τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι τῆς πόλεως, καὶ κελεύσαντος τοῦ Φήστου, ἤχθη ὁ

C *Παῦλος.*

Vers. 24. *Ac Festus : Agrippa rex, inquit, et vos viri omnes, qui simul coram adestis, videtis hunc de quo omnis Judæorum multitudo tum Hierosolymis tum hic me convenerunt et interpellarunt, acclamantes eum amplius vivere non oportere.*

Καὶ φησὶν ὁ Φῆστος· Ἀγρίππα βασιλεῦ, καὶ πάντες οἱ συμπαρόντες ὑμεῖς [37] *ἄνδρες, θεωρεῖτε τοῦτον, περὶ οὗ πᾶν τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων ἐνέτυχόν μοι* [38] *ἔν τε Ἱεροσολύμοις καὶ ἐνθάδε, ἐπιβοῶντες μὴ δεῖν ζῆν αὐτὸν μηκέτι.*

Ac de Jesu quodam. Non mirum quod dicit de Jesu quodam, utpote homo potestate **174** præditus, et illum non curans. *Cum autem ego hærerem.* Superabat enim harum rerum quæstio judicis aures. *Ut servaretur cognitioni Augusti.* Minus usitate Augustum imperatorem vocat ; sicut etiam Cæsarem, quem etiam dominum vocat.

Καὶ περί τινος Ἰησοῦ. Εἰκότως περὶ τινὸς λέγει Ἰησοῦ, ἄνθρωπος ἐν ἀρχῇ ὤν, καὶ τοῦτον οὐ φροντίζων. [39] Ὑπερέβαινε δὲ [40] δικαστοῦ ἀκοὰς ἡ τούτων ζήτησις. *Εἰς τὴν τοῦ Σεβαστοῦ διάγνωσιν.* Σεβαστὸν καταχρηστικῶς τὸν βασιλέα καλεῖ· ὥσπερ Καίσαρα, ὃν καὶ κύριον καλεῖ.

Vers. 25. *Ego vero cum compertum habeam eum nihil dignum morte commisisse, atque etiam istemet ipse appellarit Augustum, statui eum mittere.*

Ἐγὼ δὲ καταλαβόμενος μηδὲν ἄξιον θανάτου αὐτὸν πεπραχέναι, καὶ αὐτοῦ δὲ τούτου ἐπικαλεσαμένου τὸν Σεβαστὸν, ἔκρινα πέμπειν αὐτόν.

D

Vers. 26. *De quo quid certi scribam domino, non habeo. Quamobrem produxi eum ad vos, ac maxime ad te, rex Agrippa, ut inquisitione facta habeam quod scribam :*

Περὶ οὗ ἀσφαλές τι γράψαι τῷ κυρίῳ οὐκ ἔχω. Διὸ προήγαγον αὐτὸν ἐφ' ὑμᾶς [41], *καὶ μάλιστα ἐπὶ σοῦ, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὅπως τῆς ἀνακρίσεως γενομένης, σχῶ τι γράψαι.*

Vers. 27. *Alienum enim a ratione mihi esse videtur, hominem ex vinculis causam dicturum mittere, et crimina adversus eum allata non significare.*

Ἄλογον γὰρ δοκεῖ μοι πέμποντα δέσμιον, μὴ καὶ τὰς κατ' αὐτοῦ αἰτίας σημᾶναι.

Eum nihil dignum morte commisisse. Jam tandem

Μηδὲν ἄξιον θανάτου αὐτὸν πεπραχέναι. Τέως

Variæ lectiones et notæ.

[36] *In vulgatis* εἰ βουλοιτο πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ. [37] *In vulgatis* ἡμῖν. [38] *In vulgatis* ἐνέτυχόν μοι. [39] *Videntur hic verba D. Lucæ repetenda,* ἀπορούμενος δὲ ἐγω. [40] Ἴσ. γάρ. [41] *In vulgatis* ἐφ' ὑμῶν.

Digitized by Google

ὁ δικαστὴς αὐτὸς μαρτυρεῖ αὐτῷ, ὅτι ἀνεύθυνος ἦν· πλὴν οὐκ ἀπέλυσεν αὐτὸν, οὕτως οἰκονομήσαντος τοῦ Κυρίου, ἵνα ἐκκαλέσηται (καὶ ἀνάγκη τοὺς ἐκκλήτους πεμφθῆναι εἰς Ῥώμην), καὶ πληρωθῇ τὸ προφητευθὲν ὑπ' αὐτοῦ, ὅτι *Δεῖ με καὶ Ῥώμην ἰδεῖν.* Ὅρα δὲ πῶς πάντα [42] ἀποδυσάμενος Παῦλος παρ' οἷς ἐτέχθη καὶ ἐτράφη, καθαρὸς πάσης ὑποψίας πονηρᾶς ἐπιβαίνει τῇ Ῥώμῃ.

A judex ipse testificatur eum esse innocentem: verumtamen non dimisit eum quod Dominus ita procurasset, ut Paulus provocaret; necesse autem erat eos qui provocassent Romam mitti; et impleretur id quod ipse prædixerat, nempe, *Oportet me etiam Romam videre.* Vide autem ut Paulus, cum missos fecisset omnes apud quos natus et educatus erat, purus ab omni suspicione improbitatis Romam venit.

ΚΕΦΑΛ. ΚϚ'.

Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη· Ἐπιτρέπεταί σοι ὑπὲρ σεαυτοῦ λέγειν. Τότε ὁ Παῦλος ἀπελογεῖτο ἐκτείνας τὴν χεῖρα·

Περὶ πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ Ἰουδαίων, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ἡγημαι ἐμαυτὸν μακάριον ἐπὶ σοῦ μέλλων ἀπολογεῖσθαι σήμερον,

Μάλιστα γνώστην ὄντα σε πάντων τῶν κατὰ Ἰουδαίους [43] ἐθῶν τε [44] καὶ ζητημάτων. Διὸ δέομαί σου μακροθύμως ἀκοῦσαί μου.

Τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου τὴν ἐκ νεότητος τὴν ἀπ' ἀρχῆς γενομένην ἐν τῷ ἔθνει μου ἐν Ἱεροσολύμοις, ἴσασι πάντες οἱ Ἰουδαῖοι,

Προγινώσκοντές με ἄνωθεν, ἐὰν θέλωσι μαρτυρεῖν, ὅτι κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν τῆς ἡμετέρας θρησκείας ἔζησα Φαρισαῖος.

Καὶ νῦν ἐπ' ἐλπίδι τῆς πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας γενομένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἕστηκα κρινόμενος·

Εἰς ἣν τὸ δωδεκάφυλον ἡμῶν ἐν ἐκτενείᾳ νύκτα καὶ ἡμέραν λατρεῦον ἐλπίζει καταντῆσαι. Περὶ ἧς ἐλπίδος ἐγκαλοῦμαι, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὑπὸ Ἰουδαίων [45].

Τί; ἄπιστον κρίνεται παρ' ὑμῖν, εἰ Θεὸς νεκροὺς ἐγείρει;

Ἡγημαι ἐμαυτὸν μακάριον, ἐπὶ σοῦ μέλλων ἀπολογεῖσθαι. Ταῦτα ἔλεγεν οὐ κολακεύων αὐτὸν, (ἄπαγε!) ἀλλὰ διὰ τῆς ἡμερότητος κερδᾶναι βουλόμενος. Καὶ ἐκ μέρους ἐκέρδανε καὶ τὸν δικαστὴν εἶλεν, ὁ τέως κατάδικος εἶναι νομιζόμενος. Παρόντων γὰρ ἁπάντων ἔλεγεν· *Ἐν ὀλίγῳ με πείθεις Χριστιανὸν γενέσθαι.* — *Μάλιστα γνώστην ὄντα σε πάντων τῶν κατὰ Ἰουδαίους ἐθῶν τε καὶ ζητημάτων.* Καίτοι γε εἰ συνῄδει ἑαυτῷ, φοβηθῆναι ἐχρῆν, παρὰ τῷ πάντα εἰδότι δικαζόμενος· ἀλλὰ καθαροῦ συνειδότος τοῦτό ἐστι, μὴ παραιτεῖσθαι [46] δικαστὴν, τὸν ἀκριβῶς εἰδότα τὰ γεγενημένα. *Ἴσασι πάντες οἱ Ἰουδαῖοι, προγινώσκοντές με ἄνωθεν.* Ἀντὶ τοῦ, ἴσασι τὸ ἀληθὲς, ἀλλ' οὐ θέλουσι μαρτυρεῖν, ἑκουσίᾳ γνώμῃ ψευδόμενοι καὶ ἁμαρτάνοντες. *Κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν ἔζησα Φαρισαῖος.* Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ οἱ Φαρισαῖοι αἱρετικοί εἰσι, καὶ ἀκριβέστερον τῶν ἄλλων αἱρέσεων τῶν Ἰουδαϊκῶν τὰς Γραφὰς ἀνακρίνουσιν. Ἀκρι-

CAPUT XXVI.

VERS. 1. *Agrippa autem ad Paulum, Permittitur, inquiebat, tibi pro temetipso dicere. Tunc Paulus extensa manu respondit:*

VERS. 2. *De omnibus quorum Judæi me insimulant, Agrippa rex, existimo me beatum, qui causam dicturus sim hodie apud te,* B

VERS. 3. *Qui maxime cognitas habes omnes Judæorum consuetudines atque quæstiones. Quamobrem oro te, ut patienter me audias.*

VERS. 4. *Ac vitam quidem meam ab juventute, quam ab initio in gente mea Hierosolymis egi, sciunt omnes Judæi,*

VERS. 5. *Qui longe jam antea me noverunt, si velint testificari, nempe secundum accuratissimam sectam nostræ religionis me vixisse Pharisæum.*

VERS. 6. *Et nunc propter spem repræsentandarum earum rerum, quas Deus majoribus nostris promisit, sto causam dicens:*

VERS. 7. *Quas res promissas duodecim nostræ nationis tribus assidue nocte ac die Deo servientes se sperant consecuturas. De qua spe, rex Agrippa, accusor ab Judæis.* C

VERS. 8. *Quid? incredibile judicatur apud vos, ab Deo mortuos exsuscitari?*

175 *Existimo me beatum, qui causam dicturus sim hodie apud te.* Hæc dicebat non quod adulando eum sibi conciliaret, [absit], sed quod mansuetudine atque moderatione sua eum lucrifacere vellet. Atque ex parte lucrifecit, et judicem cepit, cum jam antea condemnatus esse putaretur. Præsentibus enim omnibus dicebat: *Parum abest quin persuadeas mihi, ut Christianus evadam.* — *Qui maxime cognitas habes Judæorum tam consuetudines quam quæstiones.* Atqui si sibi male conscius erat, timere oportebat, cum causam diceret apud judicem qui omnia sciret: verum puræ conscientiæ signum est hoc non recusare judicem, qui accurate sciat ea quæ facta sunt. *Sciunt omnes Judæi, qui longe jam antea me noverunt.* Id est, sciunt verum esse quod dico, sed nolunt testificari, sponte sua mentientes atque consulto peccantes. *Secundum exquisitissimam sectam me vixisse Pharisæum.* Notandum est autem etiam Pharisæos hæreticos et sectarios esse, et

D

Variæ lectiones et notæ.

[42] Ισ. πάντας. [43] *In vulgatis* μέλλων ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ, *et paulo post*, κατὰ τοὺς Ἰουδαίους. [44] ἠθῶν τε *est in vulgatis.* [45] ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων *est in vulgatis.* [46] παραιτῆσθαι, *erat.*

Digitized by Google

accuratius quam cæteras sectas Judaicas scrutari et examinare Scripturas. Accuratissimam autem, seu exquisitissimam dixit sectam, et non verissimam : non enim vera scientia Scripturarum prædita erant. Igitur illa accurata ratio minuta subtiliter persequitur, et rationibus quæsitis colligit atque ipsam, sed nonnunquam suus animus suaque mens et opinio aliquem fallit.

A 6ῶ; [47] δὲ εἶπε, καὶ οὐκ ἀληθῶς· οὐ γὰρ εἶχον τὴν ἀληθῆ τῶν Γραφῶν γνῶσιν. Ἡ οὖν ἀκρίβεια λεπτολογεῖ καὶ συλλογίζεται· οὐ μὴν ἔτι πάντως γινώσκει τὸ ὄν, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ φρεναπατᾷ τις ἑαυτόν.

Vers. 9. *Ego vero statueram mihi multa adversus nomen Jesu Nazareni esse agenda :*

Ἐγὼ μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ [48] Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου δεῖν πολλὰ ἐναντία πρᾶξαι·

Vers. 10. *Quod etiam feci Hierosolymis, et multos sanctos ego, potestatem a principibus sacerdotum adeptus, carceribus inclusi, et cum occiderentur detuli sententiam.*

Ὃ καὶ ἐποίησα ἐν Ἱεροσολύμοις, καὶ πολλοὺς τῶν ἁγίων ἐγὼ φυλακαῖς κατέκλεισα, τὴν παρὰ τῶν ἀρχιερέων ἐξουσίαν λαβών, ἀναιρουμένων τε αὐτῶν κατήνεγκα ψῆφον·

Vers. 11. *Ac in omnibus synagogis, sæpe crucians* B *eos, cogebam verba impia, quibus divina majestas læderetur, proferre : ac vehementer furens in illos, persequebar eos etiam ad exteras usque civitates.*

Καὶ κατὰ πάσας τὰς συναγωγὰς πολλάκις τιμωρῶν αὐτούς, ἠνάγκαζον βλασφημεῖν· περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς, ἐδίωκον ἕως καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις.

Statueram mihi. Existimaveram, inquit, meo judicio proprio hoc sic fieri oportere. *Ac vehementer furens in illos.* Nam qui occulta vi diabolica et dæmonum instinctu stimulati erant, absurda ac dira quædam faciebant, quemadmodum furiosi : aut forsitan etiam amplius ac vehementius ego quam illi furebam, quandoquidem sponte agebam atque consulto quod malum erat.

Ἔδοξα ἐμαυτῷ. Ἐνόμισα, φησὶν, ἐξ οἰκείας ἐπικρίσεως τοῦτο οὕτω δεῖ [49] γενέσθαι. Περισσῶς τε [50] ἐμμαινόμενος. Ὑπὸ γὰρ διαβολικῆς ἐνεργείας καὶ δαιμόνων οἰστρηλατούμενοι, ἄτοπά τινα ἐποίουν, ὥσπερ οἱ μεμηνότες· ἢ τάχα καὶ περισσότερον ἐγὼ ἐκείνων ἐμαινόμην, ἐπείπερ ἑκὼν ἔπραττον τὸ κακόν.

Vers. 12. *Quo tempore etiam cum potestate atque commissione et mandato accepto a principibus sacerdotum proficiscebar Damascum,*

Ἐν οἷς καὶ πορευόμενος εἰς τὴν Δαμασκὸν μετ' ἐξουσίας καὶ ἐπιτροπῆς τῆς παρὰ τῶν ἀρ- C χιερέων,

Vers. 13. *Die medio in via vidi, rex, de cœlo solis splendore clarius lumen me et eos qui mecum ibant, circumfulgere.*

Ἡμέρας μέσης κατὰ τὴν ὁδὸν εἶδον, βασιλεῦ, οὐρανόθεν ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου περιλάμψαν με φῶς, καὶ τοὺς σὺν ἐμοὶ πορευομένους.

Vers. 14. *Cum autem nos omnes cecidissemus in terram, audivi vocem alloquentem me ac Hebraico sermone dicentem : Saul, Saul,* **176** *cur me persequeris ? durum est tibi contra stimulos calcitrare.*

Πάντων δὲ καταπεσόντων ἡμῶν εἰς τὴν γῆν, ἤκουσα φωνὴν λαλοῦσαν πρός με, καὶ λέγουσαν τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ· Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις; σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.

Vers. 15. *Ego vero dixi : Quis es, Domine ? At ille dixit : Ego sum Jesus quem tu persequeris.*

Ἐγὼ δὲ εἶπον· Τίς εἶ, Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν· Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς, ὃν σὺ διώκεις.

Vers. 16. *Sed surge, atque consiste in pedes tuos. Nam idcirco apparui tibi, ut deligam te ministrum ac testem earum rerum, quas et vidisti, et in quibus tibi apparebo,*

Ἀλλὰ ἀνάστηθι, καὶ στῆθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου. Εἰς τοῦτο γὰρ ὤφθην σοι, προχειρίσασθαί σε ὑπηρέτην καὶ μάρτυρα ὧν τε εἶδες, ὧν τε D ὀφθήσομαί σοι,

Vers. 17, *Eximens te ex populo hoc, et nationibus, ad quas ego mittam te,*

Ἐξαιρούμενός σε ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν, εἰς οὓς ἐγὼ ἀποστελῶ σε [51],

Vers, 18. *Ut aperias oculos eorum, et avertant se a tenebris ad lucem, et a potestate Satanæ ad Deum, ut accipiant remissionem peccatorum et sortem inter eos, qui fide, qua credent in me, sanctificati fuerint.*

Ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, τοῦ ἀποστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ ἐπὶ τὸν Θεόν, τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πίστει τῇ εἰς ἐμέ.

Solis splendore clarius. Cum produceret in medium id quod cæteris rebus sub sensum cadentibus lucidius est, ac non posset cum illo lumine lumen Jesu

Ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου. Τῶν αἰσθητῶν φωτεινότερον παράγων, καὶ μὴ δυνάμενος ἀντισῶσαι τῷ φωτὶ ἐκείνῳ τὸ τοῦ Ἰησοῦ φῶς, καθὼς

Variæ lectiones et notæ.

[47] *Isc.* ἀκριβεστάτην, *et* ἀληθεστάτην. [48] *Articulus* τοῦ *ante* Ἰησοῦ *desideratur in vulgatis.* [49] *Isc.* εἶν. [50] τὸ *erat.* [51] *In vulgatis est* εἰς οὓς νῦν σε ἀποστέλλω, *et paulo post* τοῦ ὑποστρέψαι.

Digitized by Google

δύναται παραδέξασθαι ἀκοὴ ἀνθρώπου λαλεῖν, Ὑπερνικᾷ τὸ ἡλιακὸν ἐκεῖνο φῶς, φήσας [43].

Ὅθεν, βασιλεῦ Ἀγρίππα, οὐκ ἐγενόμην ἀπειθὴς τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ,

Ἀλλὰ τοῖς ἐν Δαμασκῷ πρῶτον καὶ ἐν [43] Ἱεροσολύμοις, εἰς πᾶσάν τε τὴν χώραν τῆς Ἰουδαίας, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀπήγγελλον μετανοεῖν καὶ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεὸν, ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα πράσσοντας.

Οὐκ ἐγενόμην ἀπειθής. Τούτοις ἐπείσθην, φησὶ· ταύτῃ τῇ ὀπτασίᾳ με ἐπηγάγετο, καὶ οὕτω; ἔπεισε μὴ ἀναβάλλεσθαι Ὀπτασία δέ ἐστιν ἡ καθαρὰ θεωρία ἡ ὑπερβαίνουσα ἄνθρωπον· ὅπερ τις ἐν σαρκὶ ὢν [44] δίχα τοῦ ἀποκαλυφθῆναι αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμοὺς, οὐκ ἔστιν ἰδεῖν δυνατόν.

Ἕνεκα τούτων με οἱ Ἰουδαῖοι συλλαβόμενοι ἐν τῷ ἱερῷ ἐπειρῶντο διαχειρίσασθαι.

Ἐπικουρίας οὖν τυχὼν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης ἕστηκα μαρτυρόμενος [45] μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ, οὐδὲν ἐκτὸς λέγων ὧν τε οἱ προφῆται ἐλάλησαν μελλόντων γίνεσθαι, καὶ Μωϋσῆς·

Εἰ παθητὸς ὁ Χριστὸς, εἰ πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν φῶς μέλλει καταγγέλλειν τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσιν.

Οὐδὲν ἐκτὸς λέγων ὧν τε οἱ προφῆται. Ὅτι μὲν οἱ προφῆται ἐλάλησαν περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ, περιττὸν τὰ πρόδηλα λέγειν· ὅτι δὲ Μωσῆς, δῆλον ἐκ τοῦ εἰπεῖν αὐτὸν ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Ἰούδα· *Ὡς λέων ἀναπεσὼν ἐκοιμήθη καὶ ὡς σκύμνος λέοντος· τίς ἐγερεῖ [47] αὐτόν;* Σαφῶς γὰρ τὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ἀνάστασιν σημαίνει· καὶ μὴν καὶ τὸ πάθος, δι' ὧν πάλιν φησίν· *Ὄψεσθε τὴν ζωὴν ὑμῶν ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν κρεμαμένην [48].* *Πρῶτος δὲ ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν.* — Πρῶτος γὰρ οὗτος ἀνέστη, καὶ οὐκ ἔτι ἀποθνήσκει. Οἱ γὰρ ἀναστάντες δι' αὐτοῦ, ἢ τῶν μαθητῶν, πάλιν ἀπέθανον ἕως τῆς καθολικῆς ἀναστάσεως μέλλοντες.

Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἀπολογουμένου, ὁ Φῆστος μεγάλῃ τῇ φωνῇ φησι [49]· Μαίνῃ, Παῦλε; τὰ πολλά σε γράμματα εἰς μανίαν ἐπιτρέπει [50].

Ὁ δὲ, Οὐ μαίνομαι, φησὶ, κράτιστε Φῆστε, ἀλλὰ ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ῥήματα ἀποφθέγγομαι.

Ἐπίσταται γὰρ περὶ τούτων ὁ βασιλεὺς, πρὸς ὃν καὶ παῤῥησιαζόμενος λαλῶ· λανθάνειν γὰρ αὐτόν τι τούτων οὐ πείθομαι οὐδέν.

comparare, quemadmodum aures hominis locutionem accipere possunt, illud lumen, inquit, longe superat lumen solare.

VERS. 19. *Unde, rex Agrippa, non fui cœlesti visioni inobediens* [c],

VERS. 20. *Sed primum iis qui Damasci et Hierosolymis habitabant, et omnem agrum Judææ incolentibus, atque etiam nationibus externis denuntiabam ut resipiscerent et ad sanitatem redirent, et ad Deum se converterent, ac facerent opera quæ digna essent iis, qui resipuissent et ad sanitatem rediissent.*

Non fui inobediens. His, inquit, parui et obtemperavi: ac visione me adduxit, atque ita persuasit ut rem non differrem. Visio autem est pura speculatio atque contemplatio superans humanam naturam: quæ, nisi oculi cujuspiam fuerint revelati, videri ac cerni non potest.

VERS. 21. *Propter hæc Judæi comprehensum in templo me conati sunt interficere:*

VERS. 22. *Sed auxilium a Deo consecutus, ad hunc usque diem sto testificans tam parvo quam magno, nihil dicens præterea, quæ tum reliqui prophetæ, tum Moyses futura esse prædixerunt:*

VERS. 23. *An supplicio afficiendus fuerit Christus, an primus ex iis, qui ex mortuis resurrexissent, lucem huic populo atque nationibus extraneis annuntiaturus esset.*

Nihil dicens præterquam ea, quæ prophetæ. Prophetas quidem de supplicio Christi locutos esse, supervacuum est dicere ea quæ manifesta sunt: sed Moysen id prædixisse, patet ex eo, quod ipse dixit quasi ex persona Judæ: *Tanquam leo resupinus dormivit et tanquam catulus leonis: quis excitabit eum* [46]? nam aperte mortem Christi ac resurrectionem significat, atque etiam supplicium per ea, quæ rursus dicit [48]: *Videbitis vitam vestram ante oculos vestros pendentem. — Primus item ex iis qui ex mortuis resurrexissent.* Hic enim **177** primus resurrexit, et non amplius moritur: nam qui per ipsum aut discipulos ejus exsuscitati sunt, rursus mortui sunt, resurrectionem differentes usque ad universalem resurrectionem.

VERS. 24. *Cum autem ita causam pro se diceret, Festus magna voce dixit: Insanis, Paule? multæ te litteræ redigunt ad insaniam.*

VERS. 25. *At ille: Non insanio, inquit, præstantissime Feste, sed vera ac sana verba profero.*

VERS. 26. *Scit enim de his rex, ad quem etiam libere loquor: non enim credo quidquam harum rerum illum ignorare.*

[46] Gen. XLIX, 9. [48] Deut. XXXIII, 66.

Variæ lectiones et notæ.

[43] *Isc.* φησί. [43] ἐν *ante* Ἱεροσολύμοις *desideratur in vulgatis, et paulo post* ἀπαγγέλλων. [44] *Isc.* τινὶ ἐν σαρκί. [45] ὄντι, *aut certe pro* δυνατὸν, *legendum* δυνατός. [46] *In vulgatis* μαρτυρούμενος. [47] ἐγειρεῖ *erat.* [48] κρεμαμένην *erat.* [49] *In vulgatis* ἔφη. [50] *In vulgatis* περιτρέπει.

[c] V. *incredulus.*

Digitized by Google

Insanis, Paule. Quoniam semper ad regem loquebatur, quadam quasi perturbatione correptus est, et videns linguæ libertatem atque in loquendo confidentiam, præ ira atque indignatione Festus hoc dixit; sed Paulus causam docet, cur ad regem sermonem averteret a Festo.

Nam hoc in angulo actum non est.

VERS. 27. *Credis, rex Agrippa, prophetis? credis, scio.*

VERS. 28. *Agrippa autem ad Paulum dixit: Parum abest quin persuadeas mihi, ut Christianus evadam.*

VERS. 29. *Ac Paulus: Optarim, inquit, a Deo, ut et parum absit et prope adsit ut non modo tu, verum etiam omnes qui me hodie audiunt, tales evadant, qualis ego quoque sum, exceptis vinculis his.*

VERS. 30. *Et cum hæc ille dixisset, surrexit rex ac præses et Bernice et eorum assessores;*

VERS. 31. *Et cum secessissent, loquebantur alius ad alium his fere verbis utentes: Nihil morte aut vinculis dignum committit iste homo.*

VERS. 32. *Agrippa autem Festo dixit: Absolvi poterat iste homo, nisi Cæsarem appellasset.*

Scit enim de his rex. Hic de cruce loquitur ac de resurrectione, quia per totum orbem terræ habitatum doctrina pervaserat. Atque hæc ait, ut ostendat Agrippam omnia scire, ac tantum non dicens etiam ad illos: Debebatis quidem etiam vos hæc scire. Nam hoc est, quod subjungitur: *Non enim actum est hoc in angulo.*— *Optarim a Deo*, etc., *exceptis vinculis his.* Atqui id gloriosum erat: verum hoc dixit, nempe exceptis vinculis his, illorum respiciens sensum atque opinionem. Quid dicis, o beate Paule, *Absque vinculis?* et quænam posthac tibi reliqua erat quodvis loquendi fiducia, si te horum pudet, atque hæc fugis, præsertim coram tanta multitudine? annon in omnibus Epistolis propter hæc gloriaris, et vinctum temetipsum vocas, et catenam nobis ubique loco diadematis **178** circumfers? Quid igitur nunc accidit quamobrem vincula deprecaris? Non ipse, inquit, deprecor illa, neque me pudet eorum, sed accommodo me demittens ad illorum imbecillitatem: nondum enim idonei sunt ad recipiendam atque probandam meam gloriationem. Didici autem a Domino meo non esse assuendum additamentum panni rudis ad vestem vetustam: idcirco ita dixi.

CAPUT XXVII.

VERS. 1. *Ut autem decretum est ut nos navigaremus in Italiam, tradiderunt Paulum et alios quos-*

Μαίνῃ, Παῦλε. Ἐπειδὴ ἀεὶ πρὸς τὸν βασιλέα διελέγετο, ὥσπερ ἔπαθέ τι, καὶ ἰδὼν τὴν παῤῥησίαν, ἀπὸ ὀργῆς καὶ θυμοῦ τοῦτο εἶπεν ὁ Φῆστος. Ὁ δὲ Παῦλος τὴν αἰτίαν διδάσκει, δι' ἣν πρὸς τὸν βασιλέα τὸν λόγον ἀπέστρεφεν.

Οὐ γὰρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο.

Πιστεύεις, βασιλεῦ Ἀγρίππα, τοῖς προφήταις; οἶδα ὅτι πιστεύεις.

Ὁ δὲ Ἀγρίππας πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη· Ἐν ὀλίγῳ με πείθεις Χριστιανὸν γενέσθαι.

Ὁ δὲ Παῦλος εἶπεν· Εὐξαίμην ἂν τῷ Θεῷ, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ οὐ μόνον σὲ, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀκούοντάς μου σήμερον γενέσθαι τοιούτους, ὁποῖος κἀγώ εἰμι, παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων.

Καὶ ταῦτα εἰπόντος αὐτοῦ, ἀνέστη ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ἡγεμὼν ἥ τε Βερνίκη, καὶ οἱ συγκαθήμενοι αὐτοῖς,

Καὶ ἀναχωρήσαντες, ἐλάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, ὅτι Οὐδὲν θανάτου ἄξιον ἢ δεσμῶν πράσσει ὁ ἄνθρωπος οὗτος.

Ἀγρίππας δὲ τῷ Φήστῳ ἔφη· Ἀπολελύσθαι ἐδύνατο ὁ ἄνθρωπος οὗτος, εἰ μὴ ἐπικέκλητο Καίσαρα.

Ἐπίσταται γὰρ περὶ τούτων ὁ βασιλεύς. Ἐνταῦθα περὶ τοῦ σταυροῦ φησι [61], περὶ τῆς ἀναστάσεως, ὅτι πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης γέγονε τὸ δόγμα· ταῦτα δέ φησι, δεικνὺς ὅτι πάντα οἶδεν ὁ Ἀγρίππας, καὶ μονονουχὶ λέγων καὶ πρὸς αὐτούς· Ἔδει μὲν καὶ ὑμᾶς ταῦτα εἰδέναι. Τὸ γὰρ ἐπαγόμενον τοῦτο ἐστιν· *Οὐ γὰρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον. — Εὐξαίμην ἂν τῷ Θεῷ, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ* [62]. Καίτοι ἄξιον ἦν δόξης, ἀλλὰ τοῦτο εἶπε, πρὸς τὴν ἐκείνων ὑπόληψιν ἀφορῶν, καὶ τὸ, *παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων.* Τί λέγεις, ὦ μακάριε Παῦλε, *ἄνευ τῶν δεσμῶν;* καὶ ποία σοι λοιπὸν παῤῥησία, εἰ ταῦτα αἰσχύνῃ καὶ φεύγεις, καὶ ταῦτα ἐπὶ δήμου τοσούτου; Οὐ πανταχοῦ τῶν Ἐπιστολῶν ἐπὶ τούτοις καυχᾶσαι, καὶ δέσμιον ἑαυτὸν καλεῖς, καὶ τὴν ἅλυσιν ἡμῖν ἀντὶ διαδήματος πανταχοῦ περιφέρεις; Τί τοίνυν γέγονε νῦν, ὅτι ἀπεύχῃ τὰ δεσμά; Οὐκ αὐτὸς ἀπεύχομαι, φησὶν, οὐδὲ αἰσχύνομαι, ἀλλ' ἐκείνων τῇ ἀσθενείᾳ συγκαταβαίνων. Οὕπω γὰρ χωροῦσι δέξασθαι τὸ καύχημα τὸ ἐμόν. Ἔμαθον δὲ παρὰ τοῦ Δεσπότου μου, μὴ ἐπιβάλλειν ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ. Διὰ τοῦτο οὕτως εἶπον.

ΚΕΦΑΛ. ΚΖ'.

Ὡς δὲ ἐκρίθη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Ἰταλίαν, παρεδίδου [63] τόν τε Παῦλον καί τινας ἑτέ-

Variæ lectiones et notæ.

[61] *In vulgatis* ἐπεκέκλητο. [62] *Videtur desiderari* καί. [63] *Opinor etiam hic adjicienda esse illa postrema verba*, παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων, *quæ explicantur et alioqui locus corruptus videtur, et* καὶ *ante* παρεκτὸς *redundare aut certe aliquid aliud desiderari.* [64] *In vulgatis* παρεδίδουν.

[d] V. *dimittit.*

Digitized by Google

ρους δεσμώτας ἑκατοντάρχῃ ὀνόματι Ἰουλίῳ, A σπείρης Σεβαστῆς.

dam vinctos centurioni, nomine Julio, cohortis Augustæ.

Ἐπιβάντες δὲ πλοίῳ Ἀτραμυτιν῾ῷ [65] μέλλοντες πλεῖν τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους, ἀνήχθημεν, ὄντος σὺν ἡμῖν Ἀριστάρχου Μακεδόνος Θεσσαλονικέως.

VERS. 2. *Conscensa igitur nave Atramytina, navigaturi secundum Asiæ loca, solvimus et in altum provecti sumus, comitante nos Aristarcho Macedone Thessalonicensi :*

Τῇ τε [66] ἑτέρᾳ κατήχθημεν εἰς Σιδῶνα, φιλανθρώπως τε ὁ Ἰούλιος τῷ Παύλῳ χρησάμενος, ἐπέτρεψε, πρὸς τοὺς φίλους πορευθέντα, ἐπιμελείας τυχεῖν.

VERS. 3. *Ac postridie Sidonem appulimus, et Julius humanitate erga Paulum usus, permisit ei ut ad amicos iret, et ab illis curaretur.*

Ὄντος σὺν ἡμῖν Ἀριστάρχου. Καλῶς καὶ χρησίμως πάρεστιν ὁ Ἀρίσταρχος, καὶ μέχρι που [67] συνέρχεται αὐτῷ, μέλλων ἅπαντα ἀπαγγέλλειν εἰς Μακεδονίαν τὰ περὶ αὐτοῦ. Τὸ δὲ, *Φιλανθρώπως ὁ Ἰούλιος χρησάμενος τῷ Παύλῳ·* εἰκὸς γὰρ ἦν αὐτὸν ἀπὸ πολλῆς κακώσεως [68] εἶναι τῶν δεσμῶν, τοῦ φόβου, B τοῦ ἄγεσθαι καὶ φέρεσθαι. Ὅρα δὲ πῶς οὐδὲ τοῦτο κρύπτει ὅτι ἐβούλετο ἐπιμελείας τυχεῖν.

Comitante nos Aristarcho. Recte et ex usu adest Aristarchus, et aliquo usque una proficiscitur, qui in Macedoniam renuntiaturus erat omnem statum rerum illius. Porro quod attinet ad hoc, quod dicit : *Julius humanitate usus erga Paulum, permisit ei ut amicos adiret*, etc., verisimile est enim illum ex magna vexatione atque afflictione vinculorum, timoris, item quod huc illuc traheretur et raperetur, minus commoda valetudine usum esse et infirmum fuisse ; ac vide ut ne hoc quidem celet, quod Paulus curari volebat.

Κἀκεῖθεν ἀναχθέντες, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους εἶναι ἐναντίους.

VERS. 4. *Atque illinc provecti, subter Cyprum navigavimus propterea quod venti essent adversi ;*

Τό τε πέλαγος τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν καὶ Παμφυλίαν διαπλεύσαντες, κατήλθομεν εἰς Μύρα τῆς Λυκίας.

VERS. 5. *Et transmisso pelago, quod est circa Ciliciam et Pamphyliam, appulimus ad urbem Lyciæ Myra.*

Κἀκεῖ εὑρὼν ὁ ἑκατόνταρχος πλοῖον Ἀλεξανδρινὸν [69] πλέον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐνεβίβασεν ἡμᾶς ἐπ' αὐτό.

VERS. 6. *Et illic nactus centurio navem Alexandrinam, quæ petebat Italiam, eo nos imposuit.*

Ἐν ἱκαναῖς δὲ ἡμέραις βραδυπλοοῦντες, καὶ μόλις γενόμενοι κατὰ τὴν Κνίδον, μὴ προσεῶντος [70] ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κρήτην κατὰ Σαλμόνην [71]. C

VERS. 7. *Cum autem complures dies tarde navigaremus, et vix pervenissemus circa Gnidum, prohibente nos vento, navigavimus subter Cretam circa Salmonam.*

Μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτὴν, ἤλθομεν εἰς τόπον τινὰ καλούμενον Καλοὺς Λιμένας, ᾧ ἐγγὺς ἦν πόλις Λασαία.

VERS. 8. *Vixque prætervecti eam, venimus in locum quemdam, qui vocatur Pulchri Portus, prope quem erat oppidum Lasæa.*

Πλοῖον [72], φησὶν, Ἀλεξανδρηνόν. Εἰκὸς καὶ ἐκείνους ἀπαγγεῖλαι εἰς τὴν Ἀσίαν [73] τὰ κατὰ τὸν Παῦλον, καὶ τούτους εἰς τὴν Ἀσίαν.

Navem, inquit, *Alexandrinam*. Consentaneum est et illos in Asiam renuntiasse ut se haberet res Pauli, et hos in Asiam [m].

Ἱκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου, καὶ ὄντος ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοὸς, διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι, παρῄνει ὁ Παῦλος,

VERS. 9. *Cum autem satis multum temporis* **179** *præteriisset, et jam esset navigatio periculosa, propterea quod etiam jejunium jam præterierat, admonebat eos Paulus*

Λέγων αὐτοῖς· Ἄνδρες, θεωρῶ ὅτι μετὰ ὕβρεως πολλῆς καὶ ζημίας οὐ μόνον τοῦ φορτίου [74] καὶ τοῦ πλοίου, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μέλλει [75] ἔσεσθαι τὸν πλοῦν. D

VERS. 10. *Ilis fere verbis : Viri, video cum gravi injuria atque jactura non solum oneris et navis, verum etiam animarum nostrarum futuram esse navigationem.*

Τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι. Νηστείαν ἐνταῦθα τὴν τῶν Ἰουδαίων λέγειν ἠγοῦμαι. Μετὰ γὰρ τὴν Πεντηκοστὴν ἐξῆλθε μετὰ πολὺν χρόνον, ὡς ἐν αὐτῷ σχεδὸν τῷ χειμῶνι παραγενέσθαι εἰς τὰ μέρη τῆς Κρήτης. Ἵνα δὲ μὴ δόξῃ προφητεύειν,

Jejunium jam præterierat. De jejunio Judæorum eum hic loqui puto ? nam longo tempore post Pentecosten profectus erat, ut in ipsa propemodum hieme pervenerit in partes Cretæ. Ne videretur autem vaticinari, sed ex conjectura loqui, *Video*,

Variæ lectiones et notæ.

[65] Ἀνδραμυττινῷ *est in vulgatis.* [66] *In uno vulgato est* τῇ δὲ, *in altero*, τῇ τε, *ut hic et in manuscripto antiquo.* [67] *Ἰσως τοῦ* [68] *Videtur hic locus corruptus, aut certe mutilus, desiderari dictio* ἀσθενῆ, *aut simile quid.* [69] *In vulgatis* Ἀλεξανδρινὸν, *et paulo post*, ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό. [70] *In manuscripto est* μὴ προσεόντος. [71] *In vulgatis* Σαλμώνην. [72] *Ἰσ.* πλοῖον. [73] *Ἰσ.* εἰς τὴν Εὐρώπην ἤτοι, Μακεδονίαν. [74] *In vulgatis* καὶ πολλῆς, ζημίας οὐ μόνον τοῦ φόρτου. [75] μέλλειν *in vulgatis.*

[m] *Fortassis, in Europam aut Macedoniam, nempe Aristarchum ejusque comites.*

Digitized by Google

inquit : non enim statim probassent, si hoc dixisset.

A ἀλλ' ἀπὸ στοχασμοῦ λέγειν, θεωρῶ, φησίν· οὐ γὰρ ἂν ἐδέξαντο εὐθέως, εἰ τοῦτο εἶπεν.

Vers. 11. *At centurio gubernatori et naviculario credebat magis, quam iis quæ Paulus dicebat.*

Ὁ δὲ ἑκατοντάρχης [76] τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ ἐπείθετο μᾶλλον, ἢ τοῖς [77] ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις.

Vers. 12. *Sed cum portus appositus non esset ad hibernandum, plerique etiam inde solvere statuerunt, si quo modo possent in Phœnicen pervenire : is portus est Cretæ, spectans ad Africum et Chorum : atque illic hiemare.*

Ἀνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχείμασίαν, οἱ πλείονες ἔθεντο βουλὴν ἀναχθῆναι [78] κἀκεῖθεν· εἴπως δύναιντο καταντήσαντες εἰς Φοίνικα παραχειμάσαι, λιμένα τῆς Κρήτης, βλέποντα κατὰ Λίβα καὶ κατὰ Χῶρον.

Vers. 13. *Cum igitur auster leviter aspirare cœpisset, arbitrati se consecutos esse quod in animo proposuerant, cum solvissent, Cretam ex propinquo prætervehebantur.*

Ὑποπνεύσαντος δὲ νότου, δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι, ἄραντες ἆσσον [79] παρελέγοντο τὴν Κρήτην.

Vers. 14. *Sed haud multo post irruit in eam ventus turbulentus ac procellosus, qui vocabatur Euroclydon* [n].

Τῷ ναυκλήρῳ ἐπείθετο μᾶλλον. Τοῦτο ἐπὶ B νομίζων ὅτι δεῖ μᾶλλον τοῖς ἐμπείρους ἔχουσι πρὸς τὸ πλεῖν πείθεσθαι, ἢ ἐπιβάτῃ ἀπείρῳ ναυτικῆς. Ὥστε οὖν γνώμης ἦν καὶ οὐ τύχης ἁμάρτημα.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἔβαλε κατ' αὐτῆς ἄνεμος τυφωνικὸς ὁ καλούμενος Εὐροκλύδων.

Vers. 15. *Cumque correpta esset navis, et non posset obsistere vento, jam non amplius obnitentes jactabamur* [o].

Συναρπασθέντος δὲ τοῦ πλοίου, καὶ μὴ δυναμένου ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ, ἐπιδόντες ἐφερόμεθα.

Vers. 16. *Cum autem infra parvam quamdam insulam, quæ vocatur Clauda, cursu delati essemus, vix potuimus obtinere scapham.*

Νησίον δέ τι ὑποδραμόντες καλούμενον Κλαύδην, μόλις ἰσχύσαμεν περιπρατεῖς γενέσθαι τῆς σκάφης.

Vers. 17. *Quam ubi subduxerunt, adjumentis utebantur, succingentes navigium, timentesque ne in Syrtim ejicerentur.*

Ἣν ἄραντες βοηθείαις ἐχρῶντο, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον, φοβούμενοί τε [80] μὴ εἰς τὴν Σύρτιν [81] ἐκπέσωσιν.

Non postulare oportet, ut Scriptura proprie loquatur : nam quod dixit ἀντοφθαλμεῖν, id est obtueri, contra intueri, de homine convenienter ac proprie dicitur, non de navigio. C Οὐ δεῖ κυριολεκτεῖν ἀπαιτεῖν τὴν Γραφήν. Τὸ γὰρ, ἀντοφθαλμεῖν, ἐπὶ ἀνθρώπου ἁρμόζει, καὶ οὐκ ἐπὶ πλοίου.

Vers. 18. *Demisso vase, ita ferebantur. Cum autem vehementi tempestate jactaremur, sequenti die jacturam faciebant,*

Χαλάσαντες τὸ σκεῦος, οὕτως ἐφέροντο. Σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν, τῇ ἑξῆς ἐκβολὴν ἐποιοῦντο.

Vers. 19. *Ac tertio die nostris ipsorum manibus armamenta navis projecimus.*

Καὶ τῇ τρίτῃ αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἐρρίψαμεν.

Vers. 20. *Cum autem neque sol, neque sidera ad dies complures apparerent, ac tempestas haud exigua incumberet, jam omnis salutis nostræ spes adempta erat.*

Μήτε δὲ ἡλίου μήτε ἄστρων ἐπιφαινόντων ἐπὶ πλείονας ἡμέρας, χειμῶνός τε οὐκ ὀλίγου ἐπικειμένου, λοιπὸν περιῃρεῖτο πᾶσα ἐλπὶς τοῦ σώζεσθαι ἡμᾶς.

Vers. 21. *Sed cum diuturna inedia esset, stans Paulus in medio illorum dixit : Oportebat* **180** D *quidem, viri, mihi obtemperantes a Creta non solvere, atque lucrari hanc injuriam atque detrimentum.*

Πολλῆς δὲ ἀσιτίας ὑπαρχούσης, τότε σταθεὶς ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ αὐτῶν, εἶπεν· Ἔδει μέν, ὦ ἄνδρες, πειθαρχήσαντάς μοι μὴ ἀνάγεσθαι ἀπὸ τῆς Κρήτης, κερδῆσαί τε [83] τὴν ὕβριν ταύτην καὶ τὴν ζημίαν.

Id est, vela. Nam cum ventus vehemens est, hoc fit, dum puppis exscinditur.

Τουτέστι, τὰ ἱστία. Ὅταν γὰρ σφοδρὸς ὁ ἄνεμος ᾖ, τοῦτο γίνεται, ἐκκοπτομένης τῆς πρύμνης.

Vers. 22. *Et nunc jubeo vos bono animo esse : nam animæ nulla erit jactura ex vobis, præterquam navigii.*

Καὶ ταῦν παραινῶ ὑμᾶς εὐθυμεῖν. Ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμία ἔσται ἐξ ὑμῶν, πλὴν τοῦ πλοίου.

Variæ lectiones et notæ.

[76] *In vulgatis* ἑκατόνταρχος. [77] ὑπὸ *desideratur in manuscripto.* [78] *In manuscripto* ἀχθῆναι. [79] ἆσσον, *in vulgatis.* [80] τὸ *desideratur in manuscripto.* [81] σύρτην *erat.* [83] ἐκπέσωσι *in vulgatis.* [83] τε *desideratur in manuscripto.*

[n] V. *Euroaquilo.* [o] V. *data nave flatibus ferebamur.*

Digitized by Google

Παρέστη γάρ μοι ταύτῃ τῇ νυκτὶ[84] *ἄγγελος* A *τοῦ Θεοῦ, οὗ εἰμι, ᾧ καὶ λατρεύω*[85],

Λέγων· Μὴ φοβοῦ, Παῦλε, Καίσαρί σε δεῖ παραστῆναι, καὶ ἰδοὺ κεχάρισταί σοι ὁ Θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ[86].

Διὸ εὐθυμεῖτε, ἄνδρες· πιστεύω γὰρ τῷ Θεῷ, ὅτι οὕτως ἔσται, καθ' ὃν τρόπον λελάληταί μοι.

Εἰς νῆσον δέ τινα δεῖ ἡμᾶς ἐκπεσεῖν.

Ὡς δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτη νὺξ ἐγένετο, διαφερομένων ἡμῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ κατὰ μέσον τῆς νυκτὸς, ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν.

Καὶ βολίσαντες[87] *εὗρον ὀργυιὰς εἴκοσι. Βραχὺ δὲ διαστήσαντες, καὶ πάλιν βολίσαντες, εὗρον* B *ὀργυιὰς δεκαπέντε.*

Φοβούμενοί δὲ μήπου κατὰ τραχεῖς τόπους[88] *ἐκπέσωσιν, ἐκ πρύμνης ῥίψαντες ἀγκύρας τέσσαρας, ηὔχοντο ἡμέραν γενέσθαι.*

Τῶν δὲ ναυτῶν ζητούντων φυγεῖν ἐκ τοῦ πλοίου, καὶ χαλασάντων[89] *τὴν σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν, προφάσει ὡς ἐκ πρώρας μελλόντων ἀγκύρας ἐκτείνειν,*

Εἶπεν ὁ Παῦλος τῷ ἑκατοντάρχῃ[90] *καὶ τοῖς στρατιώταις· Ἐὰν μὴ οὗτοι ἐν τῷ πλοίῳ μείνωσιν, ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε.*

Τότε ἀπέκοψαν οἱ στρατιῶται τὰ σχοινία τῆς σκάφης, καὶ εἴασαν αὐτὴν ἐκπεσεῖν.

Ἄχρι δὲ οὗ ἤμελλεν ἡμέρα γενέσθαι[91], *παρεκάλει ὁ Παῦλος ἅπαντας μεταλαβεῖν τροφῆς,* C *λέγων· Τεσσαρεσκαιδεκάτην σήμερον ἡμέραν προσδοκῶντες ἄσιτοι διατελεῖτε, μηδὲν προσλαβόμενοι*[92].

Καὶ ταῦν παραινῶ ὑμᾶς εὐθυμεῖν. Μετὰ τὸν τοσοῦτον χειμῶνα οὐκ ἐπεμβαίνων αὐτοῖς διαλέγεται, ἀλλὰ βουλόμενος κἂν εἰς τὸ μέλλον πιστευθῆναι· καὶ τὰ γεγενημένα παράγει εἰς μαρτυρίαν τῆς τῶν ῥηθησομένων ἀληθείας. Καὶ δύο προλέγει, ὅτι τὸ πλοῖον μὲν ἀπολεῖται, οἱ δὲ ἐνόντες σωθήσονται, καὶ ὅτι εἰς νῆσον ἐκπεσεῖν δεῖ. Ἅπερ οὐκ ἦν στοχασμοῦ, ἀλλὰ προφητείας. *Ἰδοὺ κεχάρισταί σοι ὁ Θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ.* Ἰδοὺ, εἰ μὴ διὰ Παῦλον, πάντες εἶχον οἱ ἐν τῷ πλοίῳ ἀπολέσθαι. Ὥστε ψευδὲς τὸ εἰρημένον Ὁμήρῳ·

Μοῖραν δ' οὔ τινά φημι πεφυγμένον ἔμμεναι [*ἀνδρῶν,*

VERS. 23. *Astitit enim mihi hac nocte angelus Dei, cujus sum, quem etiam colo,*

VERS. 24. *Ac dixit : Noli metuere, Paule, Cæsari te sisti oportet, et ecce condonavit tibi Deus omnes, qui navigant tecum.*

VERS. 25. *Quamobrem bono animo estote, viri : nam credo Deo ita futurum esse, quemadmodum mihi dictum est.*

VERS. 26. *In insulam autem quamdam nos ejici oportet.*

VERS. 27. *Sed ut decima quarta nox venit, cum nos jacturemur in Adria circa medium noctis, suspicabantur nautæ appropinquare sibi aliquam regionem.*

VERS. 28. *Ac demisso perpendiculo nautico, invenerunt passus viginti. Ac paululum inde provecti, ac rursus demisso perpendiculo, invenerunt passus quindecim :*

VERS. 29. *Ac metuentes ne in aspera loca atque saxa ejicerentur, ex prora jactis anchoris quatuor, optabant illucescere diem.*

VERS. 30 *Sed cum nautæ fugere vellent ex navi, ac scaphom in mare demisissent, eo prætexto quasi ex prora anchoras extensuri,*

VERS. 31. *Paulus centurioni atque militibus dixit : Nisi isti manserint in navi, vos evadere et servari non potestis.*

VERS. 32. *Tunc milites funes scaphæ abscinderunt, ac siverunt eam elabi.*

VERS. 33. *Atque interea dum dies illucescebat, Paulus universos, ut cibum caperent, hortabatur his verbis : Quartus decimus hodie dies agitur, ex quo sperantes meliorem tempestatem nullo cibo sumpto duratis.*

Et nunc jubeo vos bono animo esse. Post tam diuturnam tempestatem non insultans illis verba facit, sed volens etiam in futurum tempus sibi fidem haberi : atque ea quæ acciderant, in testimonium veritatis earum rerum, quas dicturus erat, producit. Ac duas res prædicit, nempe navigium periturum esse, sed qui essent in eo servatum iri, et in insulam ejici illos oportere : quæ non erant conjicientis, sed prophetantis atque vaticinantis. *Ecce condo-* D *navit* **181** *tibi Deus omnes, qui navigant tecum.* Ecce nisi propter Paulum servati essent, omnes qui erant in navi perituri erant. Itaque falsum est quod dixit Homerus[46] :

Fatum autem nego quemquam hominum effugisse,

[46] Iliad. VI, v. 488.

Variæ lectiones et notæ.

[84] *In vulgatis* τῇ νυκτὶ ταύτῃ. [85] καὶ *ante* λατρεύω *desideratur in manuscripto.* [86] μετὰ σοῦ, *in vulgatis.* [87] *In manuscripto hic et paulo post est* βωλίσαντες. [88] *In vulgatis* φοβούμενοί τε, μή πως εἰς τραχεῖς τόπους. [89] *In manuscripto* χαλάσαντες. [90] ἑκατοντάρχῳ *scripserat, deinde quasi emendandi gratia, supra posuit,* η, *quod et supra fecit* [*in principio hujus capitis*] [91] ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι *est in vulgato.* [92] *In manuscripto antiquo est* μηδενὸς προσλαβόμενοι, *in vulgatis* μηζὲν προσλαβόμενοι.

Digitized by Google

Sive bonus sive malus sit, ubi primum natus fuerit.

Quo significat fieri non posse ut quis effugiat mortis fatalem necessitatem, quæ simul ut natus est, hominis mortem constituit atque definit: nempe si fato destinatum erat ut omnes perirent, pereundum erat etiam Paulo, quantum conjici potest ex rebus consentaneis ac verisimilibus, ut qui expers cibi duraverat in mari dies quatuordecim. Dixit enim falsa oratio, *Sive bonus sive malus sit*: sed contrarium dixit Scriptura, nimirum justum servatum esse ex periculo manifesto. Atque animas quidem Deus Paulo donavit, navigium autem cum instrumento nautico periit: sic igitur propter justum impii vivunt. Nonnunquam autem impius etiam ante tempus propter suam malitiam perit, quemadmodum dicit Ecclesiastes: *Noli esse impius, neque sis multum durus, ne moriaris in tempore non tuo*[47]. — *Tunc milites funes scaphæ absciderunt.* Paulo primum, Deo rem ita disponente atque administrante, fides non habetur, ut post rerum experimentum fides ei haberetur, quod nimirum etiam accidit. Nam vide ut ei centurio credat, ut etiam scapham sineret perire: nautæ vero nondum credebant, sed postea crediderunt. Nam id genus hominum ferum est et importunum.

A Οὐ κακὸν, οὐδὲ μὲν ἐσθλὸν, ἐπὴν τὰ πρῶτα γένηται.

Ὅ[93] σημαίνει ὅτι ἀδύνατος ἐκφυγεῖν τοῦ θανάτου εἱρμαρμένην, ἅμα τῇ γεννήσει ὁρίζουσαν τοῦ ἀνθρώπου τὸν θάνατον· ἀλλὰ καὶ εἷμαρτο πάντας ἀπολέσθαι, εἶχε δ' ἂν καὶ ὁ Παῦλος ἀπολέσθαι, ὅσον ἐκ τῶν εἰκότων, ἄσιτος διαμείνας ἐν πελάγει δεκατέσσαρας ἡμέρας. Εἶπε γὰρ ὁ ψευδὴς λόγος· *Οὐ κακὸν, οὐδὲ μὲν ἐσθλόν*· ἀλλὰ τὸ ἐναντίον εἶπεν ἡ Γραφὴ, ὅτι ὁ δίκαιος ἐσώζετο ἐξ ὁμολογουμένου κινδύνου. Τὰς μὲν οὖν ψυχὰς ἐχαρίσατο ὁ Θεὸς τῷ Παύλῳ, τὸ δὲ πλοῖον ἀπώλετο καὶ τὰ σὺν αὐτῷ. Ὧδε οὖν διὰ τὸν δίκαιον ζῶσιν οἱ ἀσεβεῖς. Ἔστι δ' ὅτε καὶ πρὸ ὥρας ὁ ἀσεβὴς ἀπόλλυται διὰ τὴν ἑαυτοῦ κακίαν, καθὼς ὁ Ἐκκλησιαστὴς φησι· *Μὴ ἀσεβήσῃς πολὺ, μηδὲ γίνου σκληρὸς, ἵνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου.* — *Τότε ἀπέκοψαν οἱ στρατιῶται τὰ σχοινία τῆς σκάφης.* Οἰκονομικῶς τὸ πρῶτον ἀπιστεῖται ὁ Παῦλος, ἵνα μετὰ τὴν πεῖραν τῶν πραγμάτων πιστευθῇ, ὅπερ οὖν γέγονεν. Ὅρα γοῦν πῶς πείθεται ὁ ἑκατόνταρχος, ὥστε καὶ τὴν σκάφην ἀφεῖναι ἀπολέσθαι· οἱ δὲ ναῦται οὐδέπω ἐπίστευσαν, ἀλλ' ὕστερον πείθονται. Τὸ γὰρ γένος τοῦτο ἰταμόν ἐστιν.

B *μηδὲ γίνου σκληρὸς, ἵνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου.* — *Τότε ἀπέκοψαν οἱ στρατιῶται τὰ σχοινία τῆς σκάφης.* Οἰκονομικῶς τὸ πρῶτον ἀπιστεῖται ὁ Παῦλος, ἵνα μετὰ τὴν πεῖραν τῶν πραγμάτων πιστευθῇ, ὅπερ οὖν γέγονεν. Ὅρα γοῦν πῶς πείθεται ὁ ἑκατόνταρχος, ὥστε καὶ τὴν σκάφην ἀφεῖναι ἀπολέσθαι· οἱ δὲ ναῦται οὐδέπω ἐπίστευσαν, ἀλλ' ὕστερον πείθονται. Τὸ γὰρ γένος τοῦτο ἰταμόν ἐστιν.

Vers. 34. *Quamobrem hortor vos ut aliquid cibi sumatis: hoc enim pertinet ad vestram salutem. Nullius enim vestrum capillus de capite cadet.*

Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς προσλαβεῖν τινος[94] τροφῆς· τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει. Οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται.

Vers. 35. *Et cum hæc dixisset, et panem cepisset, gratias egit Deo coram omnibus, et cum panem fregisset, comedere cœpit.*

C Εἰπὼν δὲ ταῦτα, καὶ λαβὼν ἄρτον, εὐχαρίστησε τῷ Θεῷ ἐνώπιον πάντων, καὶ κλάσας, ἤρξατο ἐσθίειν.

Vers. 36. *Atque omnes animo recreati et hilares facti, etiam ipsi cibum sumpserunt.*

Εὔθυμοι δὲ γενόμενοι πάντες, καὶ αὐτοὶ προσελάβοντο τροφῆς.

Vers. 37. *Eramus autem in navi capita universa ducenta septuaginta sex:*

Ἦμεν δὲ πᾶσαι αἱ ψυχαὶ ἐν τῷ πλοίῳ, διακόσιαι ἑβδομήκοντα ἕξ[95].

Vers. 38. *Ac satiati cibo, allevabant navigium, ejicientes frumentum in mare.*

Κορεσθέντες δὲ τροφῆς, ἐκούφιζον τὸ πλοῖον, ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον εἰς τὴν θάλασσαν.

Vers. 39. *Cum autem dies illuxisset, terram non agnoscebant: sed sinum quemdam animadvertebant, qui littus habebat, in quod statuebant, si possent, extrudere navem.*

Ὅτε δὲ ἡμέρα ἐγένετο, τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον· κόλπον δέ τινα κατενόουν ἔχοντα αἰγιαλὸν, εἰς ὃν ἐβουλεύσαντο, εἰ δύναιντο[96], ἐξῶσαι τὸ πλοῖον.

Quod dicit Paulum comedisse, id fecit ne forte fame periret: quod Deo gratias egit, id fecit propter ea quæ acciderant. *Et cum panem cepisset, gratias egit Deo.* Modus agendi gratias his fere verbis illum usum esse docet: *Gratias agimus tibi, Deus, quod voluisti nos vivere usque adhuc,* **182** *qui tibi expertes duravimus. Quamobrem cœlestem tuam gloriam celebrantes, frangimus panem ut cibum capiamus.*

Τὸ φαγεῖν, μήποτε τῷ λιμῷ διαφθαρεῖται[97]· τὸ εὐχαριστῆσαι τῷ Θεῷ, ἐπὶ τοῖς γεγενημένοις. Καὶ D λαβὼν ἄρτον, εὐχαρίστησε τῷ Θεῷ. Ὁ τῆς εὐχαριστίας τρόπος τοῦτο διδάσκει λέγειν· *Εὐχαριστοῦμέν σοι, ὁ Θεὸς, ὅτι ἠξίωσας ἡμᾶς ἕως ἄρτι ζῆσαι ἀσίτους μείναντας. Διό σοι δόξαν ἀναπέμποντες, κλῶμεν τὸν ἄρτον ἐπὶ τὸ*[98] *μετασχεῖν τροφῆς.*

Vers. 40. *Et cum amputassent anchoras derelinquebant in mari*[P]*: simul laxatis juncturis gubernacu-*

Καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες εἶων εἰς τὴν θάλασσαν, ἅμα ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας τῶν πηδα-

[47] Eccle. VII, 18.

Variæ lectiones et notæ.

[93] *Ισ.* ᾧ. [94] τινὸς *desideratur in vulgatis.* [95] *In vulgatis* ἦμεν δὲ ἐν τῷ πλοίῳ αἱ πᾶσι ψυχαὶ διακόσιαι ἑβδομήκοντα ἕξ. [96] *In vulgatis* εἰ δυνατόν. [97] *Ισ.* διαφθάρηται, ἢ διαφθαρῇ. [98] *Ισ.* τῷ.

[P] V. *et cum anchoras sustulissent, committebant se mari.*

Digitized by Google

λίων, καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα τῇ πνεούσῃ [99], κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλόν.

Περιπεσόντες δὲ εἰς τόπον διαθάλασσον, ἐπώκειλαν τὴν ναῦν· καὶ ἡ μὲν πρῶρα [1] ἐρείσασα ἔμεινεν ἀσάλευτος, ἡ δὲ πρύμνα ἐλύετο ὑπὸ τῆς βίας τῶν κυμάτων.

Τῶν δὲ στρατιωτῶν βουλὴ ἐγένετο, ἵνα τοὺς δεσμώτας ἀποκτείνωσι, μή τις ἐκκολυμβήσας διαφύγῃ [2].

Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος βουλόμενος διασῶσαι τὸν Παῦλον, ἐκώλυσεν αὐτοὺς τοῦ βουλήματος, ἐκέλευσέ τε τοὺς δυναμένους κολυμβᾶν, ἀπορίψαντας πρώτους ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι.

Καὶ τοὺς λοιποὺς, οὓς μὲν ἐπὶ σανίσιν, οὓς δὲ ἐπί τινων τῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου. Καὶ οὕτως ἐγένετο πάντας διασωθῆναι ἐπὶ τῆς γῆς [3].

Ἡμέρας γενομένης, ἀνῆκαν τὰς ζευκτηρίας, καὶ λύεται τὸ πλοῖον ἐν ἡμέρᾳ, ἵνα μὴ τῷ φόβῳ διαλυθῶσι, καὶ ἵνα καὶ ἴδωσιν ἔργῳ τὴν προφητείαν. Σημειωτέον ὅτι ἐκών τις φονεύει τινὰ, οὐ τῆς εἱμαρμένης κωλυούσης τοῦτο γενέσθαι. Ἰδοὺ γὰρ βουλευθέντες πρᾶξαι, ἦλθον ἐπὶ τὸ ἔργον τοῦ φόνου αὐτόβουλοι· καὶ ἀκούσαντες τοῦ ἑκατοντάρχου, πάλιν ἐκόντες ἐπαύσαντο. Ὡς ἐξῆν αὐτοὺς μὴ πεισθῆναι, πολλοὺς ὄντας καὶ ἰσχυροὺς· ἀλλ' ἡ βουλὴ καὶ ἡ αὐθαίρετος γνώμη καὶ πράττει ἃ θέλει, καὶ οὐ πράττει ἃ μὴ βούλεται.

ΚΕΦΑΛ. ΚΗ'.

Καὶ διασωθέντες [4] οἱ περὶ τὸν Παῦλον ἐκ τοῦ πλοὸς, τότε ἐπέγνωσαν ὅτι Μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται.

Οἵ τε [5] Βάρβαροι παρεῖχον οὐ τὴν τυχοῦσαν φιλανθρωπίαν ἡμῖν· ἀνάψαντες γὰρ πυρὰν, προσελάβοντο πάντας ἡμᾶς διὰ τὸν ὑετὸν τὸν ἐφεστῶτα, καὶ διὰ τὸ ψῦχος.

Συστρέψαντος δὲ τοῦ Παύλου φρυγάνων πλῆθος, καὶ ἐπιθέντος ἐπὶ τὴν πυρὰν, ἔχιδνα ἐκ τῆς θερμῆς διεξελθοῦσα [6], καθῆψε τῆς χειρὸς αὐτοῦ.

Ὡς δὲ εἶδον οἱ Βάρβαροι τὸ θηρίον κρεμάμενον [7] ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ, πρὸς ἀλλήλους ἔλεγον· Πάντως φονεύς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὃν διασωθέντα ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ δίκη ζῆν οὐκ εἴασεν.

Ὁ μὲν οὖν ἀποτινάξας τὸ θηρίον εἰς τὸ πῦρ, ἔπαθεν οὐδὲν κακόν.

Συστρέψαντος δὲ τοῦ Παύλου. Φρυγανιζομένῳ τῷ Παύλῳ ἐνάψασα ἔχις οὐδεμίαν προσετρίψατο βλάβην, διὰ τὸ πληρωτὴν πίστεως εἶναι τὸν ἅγιον. Τῇ χειρὶ γὰρ τοῦ Ἀποστόλου τοὺς ὀδόντας ὁ ἔχις ἐμβαλὼν, καὶ τῆς ἁμαρτίας τὸ χαῦνον οὐχ εὑρὼν, ἀπεπήδησε παραυτίκα, καὶ κατὰ τῆς πυρᾶς ἤλατο,

lorum, et sublato artemone [q] ad auræ flatum, tendebant ad littus.

Vers. 41. *Sed cum incidissent in locum bimarem, navem illiserunt : ac prora quidem affixa manebat immobilis, sed puppis undarum vi solvebatur.*

Vers. 42. *Militum autem consilium erat vinctos interficere, ne quis, cum enatasset, effugeret.*

Vers. 43. *Sed centurio volens servare Paulum, prohibuit eos consilio hoc, ac jussit eos qui natare possent, abjicere se primos et evadere in terram,*

Vers. 44. *Ac reliquos partim in tabulis, partim in aliquibus navigii fragmentis. Et sic accidit, ut omnes salvi evaderent in terram,*

Cum dies illuxisset, laxaverunt juncturas, et solvitur navis interdiu, ne metu dissolverentur et interirent, et ut reipsa quoque viderent eventum prophetiæ atque vaticinationis. Notandum est aliquem sponte sua alterum occidere, fato id fieri non prohibente. Ecce enim cum statuissent facere, opus cædis sponte consilio aggressi sunt ; et audito centurione, rursus sua voluntate hoc consilio supersederunt. Nam quia multi ac validi erant, poterant non parere : sed consilium et integra cogitatio, liberumque arbitrium et agit quæ vult, et quæ non vult, agere desistit.

CAPUT XXVIII.

Vers. 1. *Et cum salvi evasissent ex navigatione qui circum Paulum erant, tunc cognoverunt insulam Melitam vocari.*

Vers. 2. *Barbari vero præstabant nobis haud vulgarem humanitatem. Nam cum accendissent struem lignorum, invitarunt et receperunt nos omnes [r] propter pluviam imminentem et propter frigus.*

Vers. 3. *Cum autem Paulus aliquantum virgultorum in fascem contraxisset et in ignem imposuisset, vipera ex calore sese proripiens, manum ejus invasit.*

Vers. 4. *Ut vero Barbari bestiam de manu ejus pendentem viderunt, alter ad alterum dicebant : Prorsus homicida est hic homo, quem servatum ex mari, justitia [s] vivere non sivit*

Vers. 5. *Atque* **183** *illi quidem, cum bestiam excussisset in ignem, nihil mali accidit.*

Cum autem Paulus, etc. Virgulta contrectanti Paulo cum vipera inhæsisset, nullo incommodo illum affecit, propterea quod sanctus Paulus fidei perfector erat. Cum enim vipera manui Pauli dentes impressisset, et peccati mollitiem atque tumorem non invenisset, extemplo resiluit, et in ignem

Variæ lectiones et notæ.

[99] *In vulgatis post* τῇ πνεούσῃ *est distinctio et paulo post* διαθάλασσον. [1] πρῶρα, *erat.* [2] *In vulgatis* διαφύγοι. [3] *In vulgatis* ἐπὶ τὴν γῆν. [4] *Post* διασωθέντες, *usque ad* τότε, *desiderantur hæ septem dictiones in vulgatis.* [5] Οἱ δὲ *in vulgatis.* [6] *In vulgatis* ἐξελθοῦσα. [7] κρεμμάμενον *erat. In vulgatis* κρεμάμενον τὸ θηρίον ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους.

[q] *id est velo majori.* [r] V. *reficiebant nos omnes.* [s] V. *ultio.*

Digitized by Google

insiluit, tanquam pœnas expetens de seipsa. Nos autem feras exhorrescimus, quia virtutis armaturam non habemus. *Alter ad alterum dicebant.* Vide naturale judicium etiam apud Barbaros integrum atque perfectum : ac non condemnare simpliciter, sed inter sese quasi miserantes dicere.

A ὥσπερ δίκας ἑαυτῷ εἰσπραττόμενος. Ἡμεῖς δὲ τὰ θηρία δεδοίκαμεν, ἐπειδὴ τῆς ἀρετῆς τὴν πανοπλίαν οὐκ ἔχομεν. *Πρὸς ἀλλήλους ἔλεγον.* Ὁρᾶ τὴν φυσικὴν κρίσιν διηρθρωμένην καὶ παρὰ βαρβάροις· μὴ καταγινώσκοντας ἁπλῶς, ἀλλὰ πρὸς ἀλλήλους αἰδεσίμως λέγοντας.

Vers. 6. *At illi existimabant fore ut inflammatus intumesceret, aut repente caderet ac moreretur : sed ubi diu exspectarunt ac viderunt nihil ei incommodi accidere, mutata sententia dicebant illum esse deum.*

Οἱ δὲ προσεδόκων[8] *αὐτὸν μέλλειν πιμπρᾶσθαι*[9] *ἢ καταπίπτειν ἄφνω νεκρόν· ἐπὶ πολὺ δὲ αὐτῶν προσδοκώντων, καὶ θεωρούντων μηδὲν ἄτοπον εἰς αὐτὸν γινόμενον, μεταβαλλόμενοι ἔλεγον αὐτὸν θεὸν εἶναι.*

Ut inflammatus intumesceret, id est, creparet, disrumperetur. *Sed ubi diu expectarunt.* Non editum fuit signum illud repente, sed homines aliquandiu commorati sunt et exspectarunt : adeo non erat fraus, aut cito res intelligebatur. *Dicebant* autem *illum deum esse*, ut qui consuevissent omnes qui facerent aliquid novum, admirabile, nec opinatum, pro diis habere. Quemadmodum etiam antiqui deos nominabant eos, qui vel propter vires aliquid amplius et excellentius quam cæteri suæ ætatis homines præstarent, qualis erat Hercules : vel magicis præstigiis, eos qui inspectarent, a mente quasi alienarent, qualis erat Simon ille in Samaria.

Πίμπρασθαι. Ἀντὶ τοῦ, λαχᾷν, διαῤῥήγνυσθαι. *Ἐπὶ πολὺ δὲ αὐτῶν προσδοκώντων.* Οὐκ ἐγένετο ἄφνω τὸ σημεῖον, ἀλλὰ τῷ χρόνῳ ἐνδιέτριψαν οἱ ἄνθρωποι· οὕτως οὐκ ἦν ἀπάτη ἢ συναρπαγή. *Ἔλεγον δὲ αὐτὸν θεὸν εἶναι,* ὡς ἔθος ἔχοντες, πάντα τὸν ποιοῦντά τι παράδοξον, θεὸν νομίζειν· ὥσπερ καὶ τοὺς πάλαι οὓς θεοὺς ὠνόμαζον, ἢ δι' ἰσχὺν περισσόν τι τῶν καθ' ἑαυτοὺς ποιοῦντας, οἷος ἦν ὁ Ἡρακλῆς· ἢ διὰ μαγείας ἐξιστάνοντας[10] τοὺς ὁρῶντας, οἷος ἦν ὁ Σίμων ὁ ἐν Σαμαρείᾳ.

B

Vers. 7. *In illis autem locis primus*[t] *insulæ, nomine Publius, prædia habebat, qui nos acceptos hospitio triduum benigne tractavit.*

Ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον ὑπῆρχε χωρία τῷ πρώτῳ τῆς νήσου, ὀνόματι Ποπλίῳ, ὃς ἀναδεξάμενος ἡμᾶς, τρεῖς ἡμέρας φιλοφρόνως ἐξένισεν.

Vers. 8. *Forte autem accidit, ut pater Publii febribus ac dysenteria correptus decumberet : ad quem Paulus ingressus, cum precatus esset, ac manus ei imposuisset, sanavit illum.*

C

Ἐγένετο δὲ τὸν πατέρα τοῦ Ποπλίου πυρετοῖς καὶ δυσεντερίᾳ συνεχόμενον κατακεῖσθαι· πρὸς ὃν ὁ Παῦλος εἰσελθὼν καὶ προσευξάμενος, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἰάσατο αὐτόν.

Vers. 9. *Hoc igitur facto, cæteri quoque qui in insula morbis laborabant, accedebant ad illum et curabantur ab eo.*

Τούτου οὖν γενομένου, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ ἔχοντες ἀσθενείας ἐν τῇ νήσῳ προσήρχοντο, καὶ ἐθεραπεύοντο.

Vers. 10. *Qui etiam magnis honoribus nos afficerunt, et solventibus inde imposuerunt res necessarias.*

Οἳ καὶ πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμησαν ἡμᾶς, καὶ ἀναγομένοις[11] *ἐπέθεντο τὰ πρὸς τὴν χρείαν.*

Hospitalis erat Publius : non enim quod vidisset aliquid admirabile, sed quod solummodo misertus esset illorum propter acceptum incommodum, excepit hospitio, et fovit atque curavit capita hominum ducenta octoginta, pro lucro hoc ducens. *Forte autem accidit, ut pater Publii dysenteria ac febribus laborans*, etc. Morbus curatu difficilis tormina, per Paulum sanatus, multos ad fidem adduxit.

Φιλόξενος ὁ Πόπλιος· οὐδὲν γὰρ ἰδὼν, ἀλλ' ὑπὸ τῆς συμφορᾶς μόνης ἐλεήσας αὐτοὺς ὑπεδέξατο καὶ ἐθεράπευσε διακόσια ὀγδοήκοντα ὀνόματα, κέρδος τοῦτο τιθέμενος. *Τὸν δὲ πατέρα τοῦ Ποπλίου δυσεντερίᾳ καὶ πυρετοῖς συνεχόμενον.* Τὸ δυσίατον πάθος ἡ δυσεντερία ἴασιν λαβὸν διὰ τοῦ Παύλου, πολλοὺς εἰς πίστιν ἤγαγεν.

D

Vers. 11. *Post* **184** *menses autem tres profecti sumus conscensa navi, quæ in illa insula hiemaverat, Alexandrina, cui erant insigne Dioscori, id est Castor et Pollux.*

Μετὰ δὲ τρεῖς μῆνας ἀνήχθημεν ἐν πλοίῳ Ἀλεξανδρινῷ[12]*, παρακεχειμακότι ἐν τῇ νήσῳ, παρασήμῳ Διοσκούροις.*

Vers. 12. *Et devecti Syracusas, mansimus illic dies tres.*

Καὶ καταχθέντες εἰς Συρακούσας, ἐνεμείναμεν ἡμέρας τρεῖς.

Vers. 13. *Unde circumvecti pervenimus Regium ;*

Ὅθεν περιελθόντες κατηντήσαμεν εἰς Ῥήγιον

Variæ lectiones et notæ.

[8] προσεδόκουν, *est in manuscripto.* [9] *In vulgatis.* πίμπρασθαι. [10] ἐξιστάνων *erat.* [11] ἀναγενομένοις *est in antiquo manuscripto.* [12] *In vulgatis* Ἀλεξανδρίνῳ, *et paulo post,* ἐπεμείναμεν ἡμέρας τρεῖς.

[t] V. *princeps.*

Digitized by Google

καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν ἐπιγενομένου νότου δευτεραῖοι ἤλθομεν εἰς Ποτιόλους·

Οὗ εὑρόντες ἀδελφοὺς, παρεκλήθημεν ἐπ' αὐτοῖς[13] ἐπιμεῖναντες ἡμέρας ἑπτὰ, καὶ οὕτως εἰς τὴν Ῥώμην εἰσήλθομεν.

Παρασήμῳ Διοσκούροις. Ἔθος γὰρ ἀεί πως ἐν ταῖς Ἀλεξανδρέων μάλιστα ναυσὶ, πρός γε τῇ πρώρᾳ δεξιά τε καὶ εἰς εὐώνυμα γραφὰς εἶναι τοιαύτας. Ἐπειδὴ δὲ ἦν εἰκὸς, εἰδωλολατρίας[14] κρατούσης; τότε, γεγράφθαι τῇ νηὶ τοὺς Διοσκόρους, ταύτῃ τοι νοεῖν[15] ἀκόλουθον ἀλλόφυλον εἶναι τὸν ναύκληρον καὶ εἰδωλολάτρην· καθώς που καὶ Ἡσαΐας φησί· *Πετασθήσονται ἐν πλοίοις ἀλλοφύλων, θάλασσαν ἅμα προνομεύουσιν.*

Κἀκεῖθεν οἱ ἀδελφοὶ ἀκούσαντες τὰ περὶ ἡμῶν ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν ἡμῶν[16] *ἄχρις Ἀππίου φόρου καὶ τριῶν Ταβερνῶν· οὓς ἰδὼν ὁ Παῦλος, εὐχαριστήσας τῷ Θεῷ, ἔλαβε θάρσος.*

Ὅτε δὲ ἤλθαμεν εἰς Ῥώμην, ὁ ἑκατόνταρχος παρέδωκε τοὺς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῃ.

Ἄχρις Ἀππίου φόρου. Τόπους τινὰς σημαίνει πρὸ τῆς Ῥώμης· τὸν μὲν, εἰκόνα τινὰ Ἀππίου ἔχοντα, ὡς εἰκὸς, καὶ φόρον ἐκεῖθεν καλούμενον· ὡς μέχρι νῦν αἱ τῶν βασιλέων εἰκόνες φόροι προσαγορεύονται. Τὸ δὲ *τῶν Ταβερνῶν*, πανδοχείων τινῶν ἢ καπηλείων χρῆσιν αἰνίσσονται, τῇ Ῥωμαίων φωνῇ οὕτως ὀνομαζομένων.

Τῷ δὲ Παύλῳ ἐπετράπη μένειν καθ' ἑαυτὸν σὺν τῷ φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιώτῃ.

Ἐγένετο δὲ μετὰ ἡμέρας τρεῖς, συγκαλέσασθαι τὸν Παῦλον τοὺς ὄντας τῶν Ἰουδαίων πρώτους. Συνελθόντων δὲ αὐτῶν, ἔλεγε πρὸς αὐτούς· Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐγὼ οὐδὲν ἐναντίον ποιήσας τῷ λαῷ, ἢ τοῖς ἔθεσι[17] *τοῖς πατρῴοις, δέσμιος ἐκ Ἱερουσαλὴμ*[18] *παρεδόθην εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ῥωμαίων.*

Οἵτινες ἀνακρίναντές με, ἐβούλοντο ἀπολῦσαι διὰ τὸ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου ὑπάρχειν ἐν ἐμοί.

Οὓς ἰδὼν ὁ Παῦλος, ἔλαβε θάρσος. Καίτοι τοσαῦτα σημεῖα ἐργασάμενος, ὅμως ἔλαβε καὶ ἀπὸ τῆς ὄψεως προσθήκην. Καὶ ἀπὸ τούτου μανθάνομεν, ὅτι καὶ παρεκαλεῖτο ἀνθρωπίνως, καὶ τὸ ἐναντίον. *Τῷ δὲ Παύλῳ ἐπετράπη.* Αἰδέσιμος δὲ ἦν ὁ Παῦλος λοιπὸν, ὥστε καὶ συγχωρεῖσθαι καθ' ἑαυτὸν μένειν. Εἰ γὰρ καὶ πρὸ τούτου φιλανθρώπως ἐχρήσαντο αὐτῷ[19], πολλῷ μᾶλλον νῦν. *Σὺν τῷ φυλάσσοντι αὐτὸν*[20] *στρατιώτῃ.* Ὥστε μὴ ἐξεῖναι μηδὲ ἐκεῖ

A *ac post unum diem orto austro, postridie venimus Puteolos :*

Vers. 14. *Ubi fratres nacti, consolati et animo recreati sumus*[u] *propter illos, ac mansimus ibi dies septem, atque ita Romam versus ire perrexi mus.*

Cui insigne erant Dioscuri. Mos enim fere semper erat maxime in navibus Alexandrinorum, ut ad proram saltem dextra sinistraque essent tales picturæ. Quoniam autem verisimile est cultu simulacrorum tunc vigente circa navem pictos fuisse Dioscuros, hinc nimirum consentaneum est, ut intelligamus alienigenam fuisse navicularium et idololatram, id est simulacrorum cultorem. Quemadmodum alicubi etiam Isaias ait : *Volabunt in navibus alieni*
B *genarum, mare simul depopulabuntur*[18].

Vers. 15. *Atque inde cum fratres de adventu nostro audissent, prodierunt nobis obviam usque ad forum Appii et tres Tabernas, quos ubi Paulus vidit, gratias egit Deo, fiduciamque sumpsit.*

Vers. 16. *Cum autem Romam venissemus, centurio vinctos tradidit præfecto prætorio.*

Usque ad forum Appii. Loca quædam significat ante Romam sita, quorum alter simulacrum Appii habebat : unde, ut est verisimile, etiam forum vocabatur. Nam usque ad hoc tempus statuæ regum fori seu fora[v] appellantur. Quod autem dicit *tres Tabernas*, per hoc obscure significant usum diversoriorum quorumdam aut cauponarum, quæ lingua Romanorum ita nominantur.

C *Sed Paulo permissum est, ut solus maneret una cum milite, qui eum custodiret.*

Vers. 17. *Accidit autem triduo post, ut Paulus convocaret eos qui erant Judæorum primi. Qui ubi convenerunt, dicebat ad illos : Ego, viri fratres, cum nihil fecissem adversus populum aut adversus instituta majorum, vinctus in Jerusalem traditus sum in manus Romanorum :*

Vers. 18. *Qui inquisitione de me facta, volebant me absolvere, quod nullum crimen capitale esset in me.*

Quos ut vidit Paulus, fiduciam sumpsit. Quanquam tot signa fecerat, tamen etiam ex aspectu cepit al-
D levamentum. Atque ex hoc intelligimus illum more cæterorum hominum consolationem accepisse, et contra. *Sed Paulo permissum est*, etc. Venerabilis igitur posthæc Paulus erat, adeo ut etiam permitteretur ei ut solus maneret. **185** Nam si etiam antehac benignitate atque humanitate utebatur adversus illum, multo magis nunc. *Una cum milite*

[18] Isa. XLIII, 14.

Variæ lectiones et notæ.

[13] *In uno vulgato est*, παρ' αὐτοῖς, *in altero, ut hic* ἐπ' αὐτοῖς, *in utroque*, ἐπιμεῖναι, *et in fine*, ἤλθομεν. [14] *Isc.* εἰδωλολατρείας. [15] ταῦτά τοι νοεῖν, *erat.* [16] *In vulgatis* ἡμῖν. [17] ἔθνεσι *erat.* [18] *In vulgatis*, ἐξ Ἱεροσολύμων. [19] αὐτὸ *erat.* [20] αὐτῷ *erat.*

[u] V. *rogati sumus manere apud eos dies septem.* [v] *Forum veteres appellabant, quod postea vestibulum sepulcri dictum est. Sextus Pompejus et Perottus.*

Digitized by Google

qui cum custodiret. Ut ne illic quidem possent illi fieri aliquæ insidiæ. Itaque non illum custodiebant, sed cavebant ne quid ei incommodi atque molestiæ accideret.

A ἐπιβουλήν τινα αὐτὸν ὑποστῆναι. Ὥστε οὐκ ἐκεῖνον[20] ἐφύλασσον, ἀλλ' ὥστε μὴ γενέσθαι τι τῶν ἀηδῶν.

Vers. 19. *Sed cum Judæi contradicerent, coactus sum Cæsarem appellare, non quod haberem de quo gentem meam accusarem.*

Ἀντιλεγόντων δὲ τῶν Ἰουδαίων, ἠναγκάσθην ἐπικαλέσασθαι Καίσαρα, οὐχ ὡς τοῦ ἔθνους μου ἔχων[21] τι κατηγορῆσαι.

Vers. 20. *Ob hanc igitur causam vos advocavi, ut viderem et alloquerer. Nam propter spem Israelis hac catena circumdatus sum.*

Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν παρεκάλεσα ὑμᾶς ἰδεῖν καὶ προσλαλῆσαι. Ἕνεκεν γὰρ τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἅλυσιν ταύτην περίκειμαι.

Quoniam sciebat Paulus absurdum ac turpe esse omnino judicio contendere, ac maxime apud infidelem, utrumque defendit, se neque contra instituta quidquam commisisse, sed falso sese ab Judæis accusatum fuisse : neque sponte sua sese ad Cæsarem provocasse, sed quod illi causam præbuissent, B quia neque more ecclesiæ judicio mecum experiri volebant, neque legitimis sententiis magistratuum parere. Nam illi me absolvere volebant : non absolverunt autem, quia Judæi contradicebant. Quid ergo? Ut illos accusares, hoc fecisti ut Cæsarem appellares? Negat, sed hoc, inquit, feci ut periculum effugerem. *Nam propter spem Israelis hac catena circumdatus sum.* Hoc est, una spes reliqua erat Judæ s ex Scripturis, Christus : quam spem cum ego prædicaverim, huc redactus sum ut vinctus atque captivus sim.

Εἰδώς, ὁ Παῦλος ὅτι ἄτοπον ἦν ὅλως τὸ δικάσασθαι, καὶ μάλιστα παρὰ ἀπίστῳ, περὶ ἀμφοτέρων ἀπολογεῖται, ὅτι Οὔτε παρὰ τὸ νενομισμένον πράξας, ἀλλὰ συκοφαντηθεὶς ἐνεκλήθην παρὰ Ἰουδαίων· οὔτε ἑκὼν ἐπεκαλεσάμην Καίσαρα, ἀλλ' αὐτῶν δεδωκότων τὴν αἰτίαν ἀνθ' ὧν οὐκ ἐνείχοντο, οὐ κατὰ τῆς ἐκκλησίας νόμον δικάσαι μοι, οὔτε ταῖς τῶν ἀρχόντων πειθαρχῆσαι ἐννόμοις ἀποφάσεσιν· οἱ ἐβούλοντό με ἀπολῦσαι· οὐκ ἀπέλυσαν δὲ, ἀντιλεγόντων τῶν Ἰουδαίων. Τί οὖν; ἵνα αὐτῶν κατηγορήσῃς, τοῦτο πεποίηκας, τοῦ ἐπικαλέσασθαι Καίσαρα; Οὐ, φησὶν, ἀλλ' ὥστε διαφυγεῖν τὸν κίνδυνον. *Ἕνεκεν γὰρ τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἅλυσιν ταύτην περίκειμαι.* Τουτέστι, μία ἦν ἐλπὶς σωτηρίας τοῖς Ἰουδαίοις περιλειμπανομένη ἐκ τῶν Γραφῶν, ὁ Χριστὸς, ἣν ἐγὼ κηρύξας, εἰς ταύτην ἦλθον τὴν κατάστασιν τῶν δεσμῶν.

Vers. 21. *Illi vero ad eum dicebant : Nos neque litteras de te accepimus ex Judæa, nec quisquam venit ex fratribus qui nuntiaverit nobis, aut locutus sit aliquid mali de te.*

Οἱ δὲ πρὸς αὐτὸν εἶπον· Ἡμεῖς οὔτε γράμματα περὶ σοῦ ἐδεξάμεθα ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, οὔτε παραγενόμενός τις τῶν ἀδελφῶν, ἀπήγγειλεν ἢ ἐλάλησέ τι πονηρὸν περὶ σοῦ.

Vers. 22. *Sed volumus audire de te, quæ sentias.*

Ἀξιοῦμεν δὲ παρὰ σοῦ ἀκοῦσαι, ἃ φρονεῖς.

Antequam Paulus Romam veniret, admoniti erant Judæi ne susciperent prædicationem de Christo : ac non illi soli, verum etiam, qui ubique terrarum erant, Judæi. Sed unde hoc constat? Invenimus in scriptis antiquorum, eos qui in Jerusalem habitabant, sacerdotes, scribas ac seniores, in omnes nationes ad eos, qui ubique essent Judæos, dimisisse litteras, quibus obtrectarent doctrinæ Christi, ut quæ aliena esset a Deo : itaque admonebant ne reciperent illam. Atque hoc ipsum etiam significare vide ur prophetia Isaiæ[49], quæ dicit : *Væ terræ, navigiorum alæ ultra amnes Æthiopiæ : qui mittit in mari pignora, et epistolas papyraceas super aquam.* Per quod significatur etiam ultra regionem Æthiopum et extremas oras terræ sonum improbitatis eorum qui Judæam **186** incolebant, per quædam quasi volantia navigia progressum esse, et eorum apostolos, id est, nuntios et legatos epistolas papyraceas ferentes super aquas navigantes, et in mari versantes in omnes terras discurrisse, doctrinæ de

Πρὶν ἐπιδημῆσαι Παῦλον ἐν Ῥώμῃ, παρηγγελμένοι ἦσαν οἱ Ἰουδαῖοι μὴ παραδέξασθαι τὸ περὶ Χριστοῦ κήρυγμα· οὐκ αὐτοὶ δὲ μόνοι, ἀλλὰ καὶ οἱ πανταχοῦ γῆς. Πόθεν δὲ δῆλον τοῦτο; Εὕρομεν ἐν τοῖς τῶν παλαιῶν συγγράμμασιν, ὡς οἱ τὴν Ἱερουσαλὴμ οἰκοῦντες ἱερεῖς, γραμματεῖς[23] καὶ πρεσβύτεροι, διὰ γραμμάτων διαχαράξαντες, εἰς πάντα διεπέμψαντο τὰ ἔθνη τοῖς ἁπανταχοῦ Ἰουδαίοις, διαβάλλοντες τὴν τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν, ὡς ἀλλοτρίαν τοῦ Θεοῦ, παραγγέλλοντες δι' ἐπιστολῶν μὴ παραδέξασθαι αὐτήν. Τοῦτο δὴ αὐτὸ σημαίνειν ἔοικε καὶ ἡ λέγουσα προφητεία Ἡσαΐου· *Οὐαὶ γῆς, πλοίων πτέρυγες ἐπέκειτα ποταμῶν Αἰθιοπίας· ἀποστέλλων ἐν θαλάσσῃ δήμρα καὶ ἐπιστολὰς βουλλίνας*[24] *ἐπάνω τοῦ ὕδατος.* Διὸ σημαίνεται ὡς καὶ πέραν τῆς Αἰθιόπων χώρας, καὶ τῶν ἐσχατιῶν τῆς γῆς, ὁ τῆς πονηρίας ἦχος τῶν τὴν Ἰουδαίαν οἰκούντων διά τινων ὥσπερ ἱπταμένων πλοίων προῆλθεν· οἵ τε ἀπόστολοι αὐτῶν ἐπιστολὰς βιβλίνας ἐπικομιζόμενοι, ὑπεράνω τε τῶν ὑδάτων ναυτιλλό-

[49] Isa. xviii, 1, 2.

Variæ lectiones et notæ.

[20] ἐκείνου *erat.* [21] ἔχον *erat.* [22] ἡμῖν *desideratur in vulgatis.* [23] γραμματοῖς *erat.* [24] *Isaiæ* βιβλίνας, *ut etiam paulo post scriptum exstat.*

[x] *Popularibus.*

Digitized by Google

μενοι[25] καὶ τὴν θάλασσαν ἐμπλέοντες, πανταχοῦ γῆς διέτρεχον, τὸν περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διαβάλλοντες λόγον. Ἀποστόλους δὲ εἰσέτι καὶ νῦν ἔθος ἐστὶν Ἰουδαίοις ὀνομάζειν τοὺς ἐγκύκλια γράμματα παρὰ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν ἐπικομιζομένους. Τὸ δὲ ἑξῆς τῆς προφητείας, περὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρῆσθαι[26]· οὓς διὰ τὸ πᾶσιν ἀνθρώποις εὐαγγελιστὰς εἶναι ἀγγέλους κούφους ὠνόμασε, πρὸς ἀντιδιαστολὴν ὧν ἐδήλωσεν Ἰουδαϊκῶν ἀποστόλων.

A Servatore nostro obtrectantes. Apostolos autem, id est legatos et nuntios, adhuc etiam nunc nominare solent Judæi, qui litteras passim ab illorum magistratibus acceptas ultro citroque ferunt. Reliqua autem pars prophetiæ quæ sequitur, de discipulis Servatoris nostri loquitur : quos quoniam omnibus hominibus bona annuntiabant, nuntios leves nominat et expeditos, ut discerneret eos a Judaicis apostolis, de quibus loquitus erat.

Περὶ μὲν γὰρ τῆς αἱρέσεως ταύτης γνωστόν ἐστιν ἡμῖν, ὅτι πανταχοῦ ἀντιλέγεται.

Ταξάμενοι δὲ αὐτῷ ἡμέραν, ἦκον πρὸς αὐτὸν εἰς τὴν ξενίαν πλείονες· οἷς ἐξετίθετο διαμαρτυρόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, πείθων τε αὐτοὺς τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἀπό τε τοῦ νόμου Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν, ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας.

Καὶ οἱ μὲν ἐπείθοντο τοῖς λεγομένοις, οἱ δὲ ἠπίστουν.

Αἵρεσιν καλοῦσιν οἱ Ἰουδαῖοι τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν. Μαρτυροῦσι δὲ ἰδοὺ καὶ Ἰουδαῖοι, ὅτι πανταχοῦ ἐκηρύχθη ὁ Χριστὸς, εἰ καὶ μὴ πάντες καταδέχονται τὸ κήρυγμα, ἀλλ' ἀντιλέγουσί τινες Ἰουδαῖοι, ἢ καὶ Ἕλληνες.

Ἀσύμφωνοι δὲ ὄντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπελύοντο· εἰπόντος τοῦ Παύλου ῥῆμα ἕν, ὅτι Καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησε διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν.

Λέγον.

Ὅρα πῶς οὐ ῥάπτουσι νῦν ἐπιβουλὰς κατ' αὐτοῦ. Ἐν γὰρ τῇ Ἰουδαίᾳ ὡς ἐν τυραννίδι ἦσαν· ἐνταῦθα δὲ καὶ ὑβριζόμενοι παρ' αὐτοῦ, οὐδὲν τολμῶσιν ἀντειπεῖν. Οὐ γὰρ τῇ ἐξουσίᾳ αὐτῶν ἐπετέτραπτο λοιπὸν τὰ κατ' αὐτόν. *Ὅτι καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησε.* Τοῖς ὑπουργὸν λέγουσι τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐνταῦθα ὁ Παῦλος καιρίαν δίδωσι τὴν πληγήν. Τὸν γὰρ Κύριον τὸν καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρτημένου, ὃν εἶδεν Ἡσαΐας, ὧδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὁμοούσιον γάρ ἐστι τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῆς ἴσης ἐξουσίας μετέχει.

B de Jesu amplecterentur eis persuadere conabatur tam ex lege Moysis, quam prophetis a mane usque ad vesperum.

Vers. 24. *Atque aliis quidem oratione sua persuadebat, nonnulli vero non credebant.*

Hæresim, id est sectam, vocant Judæi fidem in Christum. Testificantur autem ecce etiam Judæi Christum ubique prædicatum fuisse, etiamsi non omnes prædicatione amplectebantur atque probabant, sed contradicebant nonnulli Judæi, aut etiam Græci et nationes externæ.

Vers. 25. *Sed cum non essent inter sese concordes, discedebant, cum Paulus unum verbum dixisset, nempe, Bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam ad patres nostros.*

C

Vers. 26. *His verbis.*

Vide ut nunc struant insidias adversus illum : nam in Judæa quasi in tyrannide erant ; hic vero, cum etiam ab eo contumelia afficerentur, nihil contradicere audent. Non enim posthac illorum potestati permissus erat. *Bene Spiritus sanctus locutus est.* Iis qui dicunt Spiritum sanctum ministrum esse Patris, Paulus hic mortiferam plagam infligit. Nam Dominum, qui in excelso et alto solio sedet[50], quem vidit Isaias, hic dicit Spiritum sanctum. Ejusdem est enim cum Patre et Filio essentiæ atque naturæ, atque ejusdem potestatis particeps est.

Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ εἰπέ· Ἀκοῇ ἀκούσητε[27], καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε[28], καὶ οὐ μὴ ἴδητε.

Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψουσι, καὶ ἰάσομαι αὐτούς[29].

Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ὅτι τοῖς ἔθνεσιν ἀπεστάλη τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ· αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται.

D

Vers. 26. *Vade ad populum nunc, ac dic : Auribus audietis et non intelligetis, et videntes videbitis et non perspicietis.*

Vers. 27. *Incrassatum enim et obstructum est cor populi hujus, et auribus graviter audierunt et oculos suos occluserunt, nequando cernant oculis, et auribus audiant, et corde* **187** *intelligant, et convertantur, et sanem eos.*

Vers. 28. *Notum igitur sit vobis, nationibus extraneis missam esse salutem divinam : ipsi etiam audient.*

[50] Isa. VI, 1.

Variæ lectiones et notæ.

[25] ναυτιλόμενοι *erat.* [26] *Isa.* εἴρηται, εἰρέσθω. [27] *In vulgatis* ἀκούσετε. [28] *In uno vulgato* βλέψετε *est, in altero,* βλέψατε. [29] *In vulgatis* ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

Digitized by Google

VERS. 29. *Et cum hæc ille dixisset, Judæi abierunt multum inter sese disceptantes.*

Fecerunt hoc, inquit, auribus obturatis, et oculis occlusis. *Nequando convertantur et sanem eos.* Insignem eorum ac vehementem significat improbitatem, eosque dedita opera ac studio sese avertisse. Atque hoc dicit, attrahere eos ac provocare volens, et ostendere, si sese converterint, futurum ut sanentur ab ipso. *Incrassatum est enim et obstructum cor populi hujus.* Non quod Deus operam daret, ne viderent, hoc dicitur : nam ille omnes servari vult, et ad agnitionem veritatis venire [y], qua si invidente ne utique aliquando obtemperarent : sed hoc etiam pro more dicere solemus de iis qui procul fugiunt, et audire nolunt orationem salutarem : Hic homo adeo fugit, et aures amovet, metuens nequando etiam audiat orationem, qua convertatur et malitia ejus coerceatur atque cohibeatur.

VERS. 30. *Mansit autem Paulus biennium totum in suo conducto domicilio, et admittebat omnes qui accedebant ad ipsum,*

VERS. 31. *Prædicans ac divulgans regnum Dei, ac docens ea quæ pertinent ad Dominum Jesum Christum cum summa libertate, nemine prohibente.*

Non quemadmodum Sinopensis [z] ille, qui pannis amictus erat, ac dolium pro domicilio habebat : qui eum nihil opus esset multos quidem admiratione sui attonitos reddebat, sed nemini adjumentum afferebat. Paulus autem nihil illarum quidem rerum faciebat ; neque enim honoris studium illi cordi erat : quinimo honestissime quoque vestitus erat, et in ædibus perpetuo habitabat, ac nihil prætermittebat, quod ad reliquas virtutes pertinebat : quos Cynicus ille despiciebat dum libidinose vivebat, atque in publico sese turpiter dabat, et insano gloriæ studio ducebatur. Nam si quis quærat quæ causa fuerit cur in dolio habitaret, nullam aliam causam inveniet, atque studium vanæ gloriæ solum. At Paulus etiam mercedem præbebat habitationis, qua Romæ utebatur.

Καὶ ταῦτα αὐτοῦ εἰπόντος, ἀπῆλθον οἱ Ἰουδαῖοι, πολλὴν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς συζήτησιν.

Ἐποίησαν τοῦτο, φησὶ, τὰ ὦτα βύσαντες, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς καμμύσαντες. Μήποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι [40] αὐτούς, ἐπιτεταμένην αὐτῶν λέγων πονηρίαν, καὶ τὴν μετὰ σπουδῆς ἀποστροφήν. Καὶ τοῦτο λέγει, ἐφελκόμενος αὐτοὺς καὶ ἐρεθίζων, καὶ δεικνὺς ὅτι ἐὰν ἐπιστρέψωσιν, ἰάσεται αὐτούς. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου. Οὐχ ὡς τοῦ Θεοῦ σπουδάζοντος τοῦ μὴ ἰδεῖν αὐτοὺς τοῦτο λέγεται, τοῦ βουλομένου πάντας σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν, ὥσπερ φθονοῦντος μή ἄρα που καταξούσωσιν· ἀλλὰ τοῦτο κἀν τῇ συνηθείᾳ λέγειν εἰώθαμεν ἐπὶ τῶν πόρρω φευγόντων, καὶ μὴ βουλομένων ἀκοῦσαι λόγον σωτηρίας· Ὁ ἄνθρωπος οὗτος τοσοῦτον φεύγει καὶ ἀπάγει τὴν ἀκοὴν, φοβούμενος μήποτε καὶ ἀκούσῃ λόγον ἐπιστρέφοντα καὶ ἀνιχαιτίζοντα τῆς κακίας αὐτόν.

Ἔμεινε δὲ ὁ Παῦλος διετίαν ὅλην ἐν ἰδίῳ μισθώματι, καὶ ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπορευομένους πρὸς αὐτόν.

Κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ διδάσκων τὰ περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ [41] μετὰ πάσης [42] παῤῥησίας ἀκωλύτως.

Οὐ καθάπερ ὁ Σινωπεὺς ἐκεῖνος ὁ ῥάκη περιβεβλημένος καὶ πίθον οἰκῶν· ὃς οὐδὲν δέον ἐξέπληξε μὲν πολλοὺς, ὠφέλησε δὲ οὐδένα. Ὁ δὲ Παῦλος τούτων μὲν οὐδὲν ἐποίει· οὐδὲ γὰρ πρὸς φιλοτιμίαν ἔβλεπεν· ἀλλὰ καὶ ἱμάτια περιεβέβλητο μετὰ πάσης εὐσχημοσύνης, καὶ οἰκίαν ᾤκει διηνεκῶς, καὶ τὴν ἀκρίβειαν ἅπασαν ἐπὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς ἐπεδείκνυτο· ἧς ὁ Κυνικὸς κατεφρόνει ζῶν ἀσελγῶς, καὶ δημοσίᾳ ἀσχημονῶν, καὶ ὑπὸ τῆς περὶ τὴν δόξαν μανίας συρόμενος. Ἂν γάρ ἐρηταί τις τῆς τοῦ πίθου οἰκήσεως τὴν αἰτίαν, οὐδεμίαν ἑτέραν αἰτίαν εὑρήσειεν, ἀλλ' ἢ κενοδοξίαν μόνην. Ὁ δὲ Παῦλος καὶ μισθὸν παρεῖχε τῆς οἰκίας, ἐν ᾗ κατέμενεν [43] ἐν τῇ Ῥώμῃ.

Variæ lectiones et notæ.

[40] ἰάσομαι *erat.* [41] Χριστοῦ *desideratur in vulgatis.* [42] πάσης *desideratur in aliquo.* [43] κατέμενεν *erat.*

[y] *Videtur locus corruptus et mutilus.* [z] *Diogenem Cynicum intelligit.*

Digitized by Google

ΤΟΥ ΑΓΙΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΠΑΣΗΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ

ΚΥΡΟΥ

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ.

SANCTISSIMI ARCHIEPISCOPI TOTIUS BULGARIÆ

DOMNI

THEOPHYLACTI

EXPOSITIO IN ACTA APOSTOLORUM.

EX CODICE VATICANO *.

Interprete Bonifacio Finetti ord. Prædicatorum.

Ἀρχὴ ἐν Θεῷ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων συγγραφισῶν παρὰ τοῦ ἁγίου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ.

Incipiunt in Dei nomine Acta apostolorum conscripta a sancto apostolo et evangelista Luca.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ.

Οὗτος ὁ μακάριος Λουκᾶς μαθητὴς ἦν Παύλου· διὸ καὶ ἐκείνου τὰς πράξεις μᾶλλον ἐγίνωσκε τῶν ἄλλων. Περὶ οὗ καὶ αὐτὸς ὁ θεσπέσιος Παῦλος λέγει· « Λουκᾶς ἐστι μόνος μετ' ἐμοῦ· » καὶ πάλιν πρὸς Κορινθίους· « Οὗ ἔπαινος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, διὰ πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν. » Ἔτι δέ, ὅταν αὐτὸς πάλιν λέγῃ· « Κατὰ τὸ Εὐαγγέλιόν μου ὃ παρελάβετε, » τὸ τοῦ Λουκᾶ Εὐαγγέλιον λέγει. Οὐ πάντα δὲ μέχρι τέλους, ὅσα ἔπραξεν ὁ θεσπέσιος Παῦλος, ἀναγράφει Λουκᾶς, καίτοι σὺν αὐτῷ ὢν μέχρι τελευτῆς· πρῶτον μέν, ὅτι καὶ ταῦτα ἡγεῖτο ὠφέλειαν τοῖς βουλομένοις παρέχειν· δεύτερον δέ, ὅτι πρὸς τὰ κατεπείγοντα ἀεὶ ἵσταντο, καὶ οὐκ ἐν τῷ λογογραφεῖν ἡ αὐτοῖς ἡ σπουδή· πολλὰ γὰρ ἀγράφῳ παραδόσει παρεδώκασιν.

Εἰ καὶ αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων τὸ βιβλίον ἐπιγράφεται τοῦτο, ἀλλ' οὖν ὡς ἐπιπολὺ τὰς τοῦ Παύλου πράξεις ἔστιν εὑρεῖν εἰς αὐτὸ γεγραμμένας. Ἀλλὰ καὶ τοῦ παναγίου Πνεύματος αἱ πράξεις δι' αὐτῶν γινώσκονται ἐμφερόμεναι. Τὸ μὲν γὰρ Εὐαγγέλια τὰς τοῦ Υἱοῦ πράξεις περιέχουσιν· αἱ δὲ πράξεις δὲ, τὰς τοῦ παναγίου Πνεύματος.

PROLOGUS THEOPHYLACTI.

Beatus hic Lucas discipulus fuit Pauli : et ideirco majorem, quam alii, actorum ipsius notitiam habuit. De quo ipse divus Paulus, « Lucas, ait, est mecum solus : » et rursus ad Corinthios, « Cujus laus est in Evangelio per omnes Ecclesias [1]. » Cum etiam ait, « Secundum Evangelium, quod recepistis [2], » de Lucæ Evangelio loqui existimatur. At vero non omnia, quæ usque ad vitæ suæ terminum gessit Paulus, scribit Lucas, quanquam, quoad ille vixit, perpetuus ei comes fuerit : primo quidem quia ista, quæ scripsit studiosis satis utilia fore, existimavit ; secundo, quia urgentia semper instabant negotia, et alias apostoli scribendi non erant admodum studiosi : multa namque traditione, absque scripto, tradere maluerunt.

Cæterum, etsi Acta apostolorum liber iste inscribatur, in eo tamen plerumque Pauli gesta referuntur. Verum et quæ Spiritus sanctus per ipsos patravit opera hic dignoscuntur inserta. Scilicet quatuor Evangelia Filii, hic autem liber Spiritus sancti opera complectitur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῆς ἐξ ἀναστάσεως διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὀπτασίας πρὸς τοὺς μαθητὰς καὶ περὶ

CAPUT I.

De doctrina Christi post resurrectionem, ejusque apparitione discipulis ; et de promissione doni

[1] II Tim. IV, 11. [2] II Cor. VIII, 18.

* Vide Præfationem, supra col. 409, num. IV.

Digitized by Google

Spiritus sancti. De aspectu et modo ascensionis Christi, ac de glorioso ipsius secundo adventu.

INITIUM TEXTUS.

I, 1-8. Primum quidem sermonem feci de omnibus, o Theophile, quæ cœpit Jesus facere et docere, usque in diem qua præcipiens apostolis per Spiritum sanctum, quos elegit, assumptus est : quibus et præbuit seipsum vivum post passionem suam in multis argumentis, per dies quadraginta apparens eis, et loquens de regno Dei. Et convescens, præcepit eis ab Jerosolymis ne discederent, sed exspectarent promissionem Patris, quam audistis, inquit, per os meum : quia Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sancto non post multos hos dies. Illi igitur, ut convenissent (1), interrogabant eum, dicentes : Domine, si in tempore hoc restitues regnum Israel? Dixit autem eis : Non est vestrum nosse tempora vel momenta quæ Pater posuit in sua potestate ; sed accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos, et eritis mihi testes in Jerusalem et in omni Judæa et Samaria et usque ad ultimum terræ. *Finis Paschæ* (2).

1, 9-12. Et cum hæc dixisset, videntibus illis, elevatus est : et nubes suscepit eum ab oculis eorum. Cumque intuerentur in cœlum euntem illum, ecce **191** duo viri astiterunt juxta illos in vestibus albis, qui et dixerunt : Viri Galilæi, quid statis aspicientes in cœlum? Hic Jesus, qui assumptus est a vobis, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum. Tunc reversi sunt Hierosolymam a monte qui vocatur Oliveti, qui est juxta Jerusalem, Sabbati habens iter.

COMMENTARIUS.

In memoriam Theophilo revocat Evangelium a se conscriptum, ut exinde accuratam diligentiam suam ostendat. Siquidem initio illius operis, « Visum est, inquit, et mihi assecuto omnia a principio [3], » etc. Meminit igitur illius operis et diligentiæ, qua in eo conscribendo usus est, ut parem in hoc libro impensam esse sciens, iis quæ in eo continentur, animum quam maxime adverteret. Cæterum præ modestia non dixit : Primum quidem Evangelium feci, o Theophile. Theophilus vero iste unus ex iis erat qui ab ipso pietatis præceptis imbuti fuerant.

« Quæ cœpit. » Miracula scilicet et doctrinas, et præterea quod faciendo docuerit : non enim ille verbis tantum suadebat, sed operando provocabat

ἐπαγγελίας τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος δωρεᾶς, θέας τε καὶ τρόπου τῆς ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ. Καὶ περὶ τῆς ἐνδόξου καὶ δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας.

ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ.

Τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην περὶ πάντων, ὦ Θεόφιλε, ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν, ἄχρι ἧς ἡμέρας ἐντειλάμενος τοῖς ἀποστόλοις διὰ Πνεύματος ἁγίου, οὓς ἐξελέξατο, ἀνελήφθη· οἷς καὶ παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν αὐτὸν ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Καὶ συναυλιζόμενος παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, ἣν ἠκούσατέ μου, ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας. Οἱ μὲν οὖν συνελθόντες ἐπηρώτων αὐτὸν λέγοντες· Κύριε, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραήλ ; Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς· Οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι χρόνους ἢ καιροὺς, οὓς ὁ Πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ, ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν [ἐξ ὕψους] ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθέ μοι μάρτυρες ἔν τε Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ. *Τέλος τοῦ Πάσχα.*

Καὶ ταῦτα εἰπὼν, βλεπόντων αὐτῶν, ἐπήρθη, καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. Καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν πορευομένου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο παρειστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθῆτι λευκῇ, οἳ καὶ εἶπον· Ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν ; Οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναλῃφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, οὕτως ἐλεύσεται [πάλιν] ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν. Τότε ὑπέστρεψαν οἱ ἀπόστολοι εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου Ἐλαιῶνος, ὅ ἐστιν ἐγγὺς Ἱερουσαλὴμ, Σαββάτου ἔχον ὁδόν.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἀναμιμνήσκει τὸν Θεόφιλον τοῦ Εὐαγγελίου, ὥστε τὴν οἰκείαν ἀκρίβειαν ἐνδείξασθαι. Καὶ γὰρ ἀρχόμενος ἐκείνης τῆς πραγματείας φησίν· « Ἔδοξε κἀμοὶ παρηκολουθηκότι ἄνωθεν, » καὶ τὰ ἑξῆς. Μέμνηται οὖν τῆς πραγματείας ἐκείνης, τῆς ἐκείνης ἀναμιμνήσκων ἀκριβείας, ἵνα τὴν αὐτὴν καὶ περὶ τοῦ παρόντος βιβλίου κατέχων τὴν διάνοιαν, προσέχῃ μάλιστα τοῖς γραφομένοις. Διὰ δὲ τὸ ἄτυφον [οὐκ] εἶπε· Τὸ μὲν πρῶτον Εὐαγγέλιον ἐποιησάμην, ὦ Θεόφιλε. Οὗτος δὲ εἷς ἦν τῶν κατηχηθέντων παρ' αὐτοῦ τὴν εὐσέβειαν.

« Ὧν ἤρξατο. » Τὰ θαύματα καὶ τὰς διδασκαλίας φησίν. Οὐ τοῦτο δὲ μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ τῷ ποιεῖν ἐδίδασκεν. Οὐ γὰρ λόγῳ μὲν ἐπέτρεπε τοῖς ἄλλοις

[3] Luc. I, 3.

Variæ lectiones et notæ.

(1) Ita verto magis presse ad textum Græcum, ut commentatoris animadversioni sit locus. Vulg. habet : *Igitur qui convenerant.*

(2) Qui hunc commentarium ex codice Vaticano exscripsit, pro sua diligentia annotavit verba ista Τέλος τοῦ Πάσχα, *finis Paschæ*, esse in codice *antiquiore atramento.*

Digitized by Google

πράττειν, αὐτὸς δὲ οὐκ ἔπραττε. Διὰ τοῦτο παρῆνει εἰς μίμησιν ἀρετῆς μετατίθεσθαι.

« Ἄχρι ἧς. » Ἡ σύνταξις οὕτω· « Διὰ Πνεύματος ἁγίου ἐντειλάμενος, » τουτέστι, πνευματικῶς πρὸς αὐτοὺς εἰπὼν τὰ ῥήματα, οὐδὲν ἀνθρώπινον... ἢ ὅτι αὐτοῖς ἐν Πνεύματι ἐνετείλατο. Ἔνθα γὰρ ὁ Υἱός τι διαπράττεται, ἐκεῖ τὸ Πνεῦμα ὡς ὁμοφυὲς ἐνεργεῖ καὶ συμπάρεστι. Τί δὲ ἐνετείλατο ; « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, » καὶ τὰ ἑξῆς.

« Οὓς ἐξελέξατο. » Οὐκ εἶπε δὲ, ἀνέβη, ἀλλ', « ἀνελήφθη· » ἔτι γὰρ ὡς περὶ ἀνθρώπου διαλέγεται. Ἵνα δὲ μὴ νομίσῃς, ὅτι ὑφ' ἑτέρων ἀρετῇ, ἐπήγαγεν· « Οἷς καὶ παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα. » Εἶτά φησι· « Δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς· » ἀλλ' οὐκ, ἐν ἡμέραις τεσσαράκοντα. Οὐ γὰρ ὥσπερ πρὸ τῆς ἀναστάσεως συνεχῶς αὐτοῖς συνῆν, οὕτω καὶ τότε, ἀλλ' ἐφίστατο, καὶ ἀφίστατο πάλιν.

« Καὶ συναλιζόμενος, » τουτέστι κοινωνῶν τραπέζης, « παρήγγειλεν, ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι. » Πρῶτον μὲν γὰρ αὐτοὺς δεδοικότας καὶ τρέμοντας εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἐξήγαγεν, ἵνα μετὰ ἀδείας ἀκούσωσι τῶν λεγομένων. Εἶτα ἐπειδὴ ἤκουσαν, καὶ τεσσαράκοντα διέτριψεν ἡμέρας, παρήγγειλεν ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι. Τὸ δὲ δεύτερόν γε, ὅτι καθάπερ τινὰς στρατιώτας μέλλοντας εἰς τὸ πλῆθος ἐμπίπτειν, οὐδεὶς ἀφίεται ἐξελθεῖν ἕως ἂν ὁπλίσωνται· οὕτω δὴ καὶ αὐτοὺς πρὸ τῆς τοῦ Πνεύματος καθόδου φανῆναι ἐπὶ τῆς παρατάξεως οὐκ ἠφίει, ὥστε μὴ γενέσθαι εὐχειρώτους καὶ ἀλωσίμους τοῖς πολλοῖς· οὐ τοῦτο δὲ μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ πολλοὶ ἦσαν οἱ μέλλοντες πιστεύειν αὐτόθι. Καὶ τρίτον, ἵνα μὴ λέγωσί τινες, ὅτι τοὺς γνωρίμους ἀφέντες, παρὰ τοῖς ξένοις ἦλθον κομπάσαι. « Ἀλλὰ περιμένειν. » Τότε ἤκουσαν τὴν ἐπαγγελίαν, ὅτε ἔλεγε· « Συμφέρει ὑμῖν ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω· ἐὰν γὰρ ἐγὼ μὴ ἀπέλθω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς. » Οὐχὶ παρόντος δὲ αὐτοῦ, οὐδὲ ἀπελθόντος εὐθέως παρεγένετο, ἀλλὰ μετὰ δέκα ἡμέρας· ἵνα ἐν ἐπιθυμίᾳ γενόμενοι, οὕτω λάβωσι τὴν χάριν. Εἰ δὲ παρόντος ἐκείνου τὸ Πνεῦμα ἐπέστη, καὶ ὁ μὲν ἀπῆλθε, τὸ δὲ ἔμεινεν, οὐκ ἦν τοσοῦτον [τῆς] παραμυθίας· καὶ γὰρ σφόδρα αὐτοῦ δυσαποσπάστως εἶχον. Διὸ ἄνεισι, καὶ οὐκ εὐθέως ἐπιφοιτᾷ τὸ Πνεῦμα, ἵνα μικρὸν ἀθυμήσαντες, καθαρὰν δέξωνται τὴν ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ ἡδονήν. « Ὅτι Ἰωάννης μέν. Δεικνύει λοιπὸν τὸ μέσον αὐτοῦ τε καὶ Ἰωάννου· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐτοὺς ἤδη μείζους γεγενημένους Ἰωάννου· εἶχε καὶ αὐτοὶ ἔμελλον βαπτίζειν ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Οὐκ εἶπε δὲ, Βαπτίσω ὑμᾶς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, ἀλλὰ, Βαπτισθήσεσθε· πανταχοῦ τῆς ταπεινοφροσύνης μέτρα καὶ τύπους καταλιμπάνων ἡμῖν. Τοῦτο γὰρ ἀπὸ τῆς μαρτυρίας Ἰωάννου δῆλον ἦν, ὅτι αὐτὸς ἦν ὁ βαπτίζων. « Αὐτὸς γάρ, » φησιν, « ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι

omnes, ut ad imitationem virtutis sese transferrent.

« Usque in diem. » Ordo verborum est iste : « Per Spiritum sanctum præcipiens, » hoc est spiritualiter ad ipsos verba faciens, nihilque immiscens humani. Vel quia ipsis in Spiritu sancto præcepit : ubi enim Filius aliquid operatur, ibidem Spiritus sanctus (quippe ejusdem cum ipso naturæ) simul et operatur et adest. Quid vero præcepit ? Nempe : « Euntes, docete omnes gentes [1], » et quæ sequuntur.

« Quos elegit. » Non dixit, Ascendit, sed, « Assumptus est : » adhuc enim tanquam de homine loquebatur. Ne vero quis existimaret, id aliena facta esse virtute, subjunxit : « Quibus et præbuit seipsum vivum. » Deinde ait : « Per dies quadraginta apparens eis : » at non inquit, « Diebus quadraginta, » quoniam non assidue, sicut ante resurrectionem, cum ipsis versabatur ; sed per intervalla accedebat et recedebat.

« Et convescens. » Hoc est, communem cum illis mensam habens, præcepit eis, « ab Hierosolymis ne discederent. » Scilicet, primo quidem, cum illi nimium trepidarent, in Galilæam eos adduxit, ut absque pavore, quæ ipsis dicturus erat, audirent : deinde, postquam audierunt, ac quadraginta elapsi sunt dies, « præcepit, ab Hierosolymis ne discederent. » Quemadmodum enim **192** sapiens dux milites, qui in multos incursuri sunt hostes, haud prius exire permittit, quam armis communiverit ; ita et Dominus ante Spiritus sancti descensum, ipsos in aciem ire non sivit, ne hostium multitudine facile expugnarentur et caperentur. Sed et alia est hujusce præcepti ratio, nempe quia ibidem, seu Hierosolymis, multi crediturі erant. Et tertio, ne aliqui dicerent, eos, dimissis notis, ad extraneos, ostentationis causa, contendisse. « Sed exspectarent. » Promissionem hujusmodi tunc audierunt, cum dixit illis : « Expedit vobis, ut ego vadam ; si enim non abiero Paracletus non veniet ad vos [2]. » At vero non illo adhuc præsente, neque statim ac recessit, advenit Spiritus sanctus ; sed post decem dies, ut desiderio ferventes gratiam illam reciperent. Si enim, illo præsente, Spiritus sanctus advenisset, vel, illo abeunte, cum illis remansisset, non tantæ res fuisset consolationis. Quandoquidem vero non nisi ægre ab illo divelli poterant, differt paulisper Spiritus sanctus, nec statim accedit, ut paululum contristati, et promissionis desiderio succensi, puriorem majoremque ex ejus adventu perciperent voluptatem. « Quia Joannes. » Declarat deinde quantum ipse Joanni præstaret : ac præterea apostolos ipsos Joanne majores esse ostendit ; siquidem et ipsi baptizaturi erant in Spiritu sancto. Non dixit autem, Baptizabo vos in Spiritu sancto, sed, « Baptizabimini, » ubique nobis humilitatis exempla relinquens. Ali-

[1] Matth. xxviii, 19. [2] Joan. xvi, 7.

Digitized by Google

unde vero ex testimonio Joannis notum est, quod ipse baptizaturus erat : « Ipse enim, » ait, « baptizabit vos in Spiritu sancto, et igne [6]. » — « Igitur qui. » Cum interrogare volunt, simul accedunt, ut multitudine impetrarent. Noverant enim illud quod antea eis dixerat : « De die illa nemo scit [7], » non ignorantis, sed repellentis, ac responsionem differentis fuisse : idcirco denuo interrogant. Quid autem eis respondet ? « Non est vestrum nosse tempora, vel momenta. » Tempora illis nota non facit, cum alias eos multo majora docuisset : quia scilicet volebat, ut vigilantes essent ; et aliunde nihil ignoratio ista eis nocebat. Non etiam respondet ad id, de quo interrogabant : quoniam magistri est, non quæ discipulus cupit, sed quæ scire ipsi prodest, cum docere. Et ideo ait : « Non est vestrum nosse tempora, vel momenta. » Deinde, ne putarent fore ut in multa inciderent pericula, propinquam esse, ait ipsorum a cunctis difficultatibus liberationem. « Accipietis » enim, inquit, « virtutem » ex alto « supervenientis Spiritus sancti in vos. » Quoniam **193** autem prius dixerat [8] : « In viam gentium ne abieritis, » quod vellet omnium primis Judæis Evangelium annuntiari, at tunc per totum terrarum orbem Evangelii prædicatio diffundenda erat, congrue subdit : « Et in Judæa et Samaria et usque ad ultimum terræ. » — « Cum hæc autem dixisset, » ne rursus cum interrogarent, statim « assumptus est, et nubes suscepit eum, » quoniam illa signum est Dominicæ divinæ virtutis. « Hic Jesus, qui assumptus est. » Dictione demonstrativa usi sunt, dicentes : « Hic Jesus qui assumptus est in cœlum, sic veniet, » nempe, cum corpore. Ac etiam, quia judicaturus veniet « in nube. » Viros vero eos vocat, quia tales oculis apparebant : siquidem angeli illi ne terrorem inculerent, virorum formam exacte assumpserant. Duo autem accesserunt, ut testimonii firmitatem indicarent. Dicentes vero : « Quid statis aspicientes in cœlum ? » eos monuerunt, ne diutius eo in loco manerent, neve exspectarent illum rursus videre. « Tunc reversi sunt. » — « Tunc, » inquit, scilicet, cum hæc audissent, reversi sunt. Videntur vero, hæc die Sabbati contigisse, eo quod dicat, « A monte qui est juxta Jerusalem, Sabbati habens iter : » definita namque erat longitudo itineris, quod Judæis Sabbato conficere licebat ; nempe stadia quinque.

A ἁγίῳ καὶ πυρί. — Οἱ μὲν οὖν. » Ὅταν μέλλωσιν ἐρωτᾷν, ὁμοῦ προσέρχονται, ἵνα τῷ πλήθει δυσωπήσωσιν. Ἤδεισαν γὰρ, ὅτι τὸ πρώην εἰρημένον, τοῦτ' ἐστιν, « Οὐδεὶς οἶδε τὴν ἡμέραν, » διακρουομένου ἦν, οὐκ ἀγνοοῦντος, ἀλλ' ἀναβαλλομένου τέως τὴν ἀπόκρισιν. Διὰ τοῦτο πάλιν ἐρωτῶσιν. Τί οὖν φησιν· « Οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι χρόνους ἢ καιρούς, » καὶ τὰ ἑξῆς. Οὐ λέγει δὲ αὐτοῖς τὸν καιρὸν, τὰ πολλῷ μείζονα διδάξας, ἵνα ἐγρηγορότες ὦσι· καὶ γὰρ οὐδὲν ἐβλάπτοντο μὴ εἰδότες. Οὐ πρὸς ὃ δὲ ἠρώτησαν ἀπεκρίθη. Τοῦτο γὰρ διδασκάλου ἐστὶν, τὸ, οὐχ ἃ βούλεται ὁ μαθητὴς, ἀλλ' ἃ συμφέρει μαθεῖν, διδάσκειν. Διό φησιν· « Οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι χρόνους ἢ καιρούς, » καὶ τὰ ἑξῆς. Εἶτα ἵνα μὴ νομίσωσιν ὅτι πολλοῖς περιπεσοῦνται κινδύνοις, τὴν ἀπαλλαγὴν B τῶν δυσχερῶν πλησίον εἶναι λέγει. « Λήψεσθε γὰρ, φησὶ, δύναμιν ἐξ ὕψους, ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς. » Ἐπειδὴ δὲ ἔμπροσθεν ἔλεγεν, « Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, » βουλόμενος τοῖς Ἰουδαίοις πρῶτον τὸν λόγον κηρυχθῆναι, νῦν δὲ εἰς τὴν οἰκουμένην ἅπασι τὸ κήρυγμα χεθῆναι· εὐλόγως νῦν προστίθησι, καὶ φησιν· « Ἔν τε Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ, καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. » Εἶτα ἵνα μὴ πάλιν αὐτὸν ἐρωτῶσιν, « εὐθέως ἀνελήφθη. Νεφέλη δὲ αὐτὸν ὑπέλαβεν, » ἐπειδὴ σύμβολόν ἐστι τῆς Δεσποτικῆς θείας δυνάμεως. « Οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθείς. » Δεικτικῶς ἐχρήσαντο τῇ λέξει εἰπόντες· « Οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς εἰς τὸν οὐρανὸν οὕτως ἐλεύσεται, » τουτέστι μετὰ σώματος· καὶ πάλιν, ὅτι οὗτος ἥξει ἐν τῇ κρίσει ἐπὶ C νεφέλης. Ἄνδρας δὲ αὐτοὺς καλεῖ, τὸ ἐναργὲς τῆς ὄψεως δηλῶν· καὶ γὰρ εἰς ἄνδρας ἑαυτοὺς οἱ ἄγγελοι ἀκριβῶς ἐναπετύπωσαν, ὥστε μὴ πτοῆσαι. Δύο δὲ παρέστησαν τὸ βέβαιον τῆς μαρτυρίας δηλοῦντες. Εἰπόντες δέ· « Τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν ; » οὐκ ἔτι εἴασαν αὐτοὺς προσκαρτερεῖν ἐν τῷ τόπῳ, καὶ προσδοκᾶν αὐτὸν ὄψεσθαι πάλιν. « Τότε ὑπέστρεψαν. » Τότε, φησὶν, ὅτε ἤκουσαν ταῦτα, ὑπέστρεψαν. Δοκεῖ δὲ καὶ ἐν Σαββάτῳ γεγονέναι ταῦτα, ἐκ τοῦ εἰπεῖν· « Ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου Ἐλαιῶνος, ὅ ἐστιν ἐγγὺς Ἱερουσαλὴμ, Σαββάτου ἔχον ὁδόν. » Καὶ γὰρ ὡρισμένον τὸ μῆκος ὁδοιπορίας ἐξὸν ἦν βαδίζειν τοῖς Ἰουδαίοις ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου· τουτέστι στάδια πέντε.

CAPUT II.

Petri sermo ad discipulos de morte et reprobatione Judæ proditoris, ac de subrogatione Matthiæ, super quem sors cecidit Dei gratia per orationem.

ΚΕΦΑΛ. Β'.

Πετρου διάλογος πρὸς τοὺς μαθητευθέντας περὶ τε θανάτου καὶ ἀποβολῆς Ἰούδα τοῦ προδότου· ἐν ᾧ περὶ ἀντεισαγωγῆς Ματθίου, κληρωθέντος χάριτι διὰ προσευχῆς.

Feria secunda hebdomadæ Paschalis [9].

Τῇ δευτέρᾳ τῆς Διακαινησίμου.

[6] Matth. III, 11. [7] Matth. XXIV, 36. [8] Matth. X, 5.

Variæ lectiones et notæ.

[9] In Græco habetur, *secunda* (nempe *die*, vel *feria*) *Diakainesimi* ; sic enim hebdomadam *Paschalem*, seu quæ diem Paschatis subsequitur, Græci vocant. Est autem apud Græcos recentiores διακαινήσιμος idem ac διαχαίνησις, nempe *renovatio*. Ita vero eam hebdomadam appellant, quod per Christi resurrectionem genus humanum *renovetur*. Du Cange, *Gloss. med. et inf. Græc.*

Digitized by Google

KEIMENON.

Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ὑπέστρεψαν οἱ ἀπόστολοι εἰς Ἰερουσαλὴμ ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου Ἐλαιῶνος, ὅ ἐστιν ἐγγὺς Ἰερουσαλήμ, Σαββάτου ἔχον ὁδόν. Καὶ ὅτε εἰσῆλθον, ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον, οὗ ἦσαν καταμένοντες ὅ τε Πέτρος, καὶ Ἰάκωβος, καὶ Ἰωάννης, καὶ Ἀνδρέας, καὶ Φίλιππος, καὶ Θωμᾶς, Βαρθολομαῖος, καὶ Ματθαῖος, Ἰάκωβος Ἁλφαίου, καὶ Σίμων, καὶ Ἰούδας Ἰακώβου. Οὗτοι πάντες ἦσαν προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει σὺν γυναιξὶ καὶ Μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ἀναστὰς Πέτρος ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν, εἶπεν (ἦν τε ὄχλος ὀνομάτων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὡσεὶ ἑκατὸν εἴκοσι)· Ἄνδρες ἀδελφοί, ἔδει πληρωθῆναι τὴν Γραφὴν ταύτην, ἣν προεῖπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τὸν Ἰησοῦν, ὅτι κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν, καὶ ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς. Οὗτος μὲν οὖν ἐκτήσατο χωρίον ἐκ τοῦ μισθοῦ τῆς ἀδικίας, καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ ἔγκατα αὐτοῦ. Καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν Ἰερουσαλήμ, ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Ἀκελδαμά, τουτέστι χωρίον αἵματος. Γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ Ψαλμῶν· Γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ· καί, Τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβῃ ἕτερος. Δεῖ οὖν τῶν συνελθόντων ἡμῖν ἀνδρῶν ἐν παντὶ χρόνῳ, ἐν ᾧ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς, ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου, ἄχρι τῆς ἡμέρας, ἧς ἀνελήφθη ἀφ' ἡμῶν, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων. Καὶ ἔστησαν δύο, Ἰωσὴφ τὸν καλούμενον Βαρσαβᾶν, ὃς ἐπεκλήθη Ἰοῦστος, καὶ Ματθίαν. Καὶ προσευξάμενοι εἶπον· Σύ, Κύριε, καρδιογνῶστα πάντων, ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς, ἐξ ἧς παρέβη Ἰούδας, πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον. Καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ματθίαν, καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἑνδεκα ἀποστόλων.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

« Εἰς τὸ ὑπερῷον ἀνέβησαν. » Ἐδεδοίκειταν γὰρ ἐν τῇ πόλει φαίνεσθαι, ὥστε μὴ συλληφθῆναι αὐτούς. Καλῶς δὲ ἐμνημόνευσε τῶν μαθητῶν· ἐπειδὴ γὰρ ὁ μὲν προὔδωκεν, ὁ δὲ ἠρνήσατο, ὁ δὲ ἠπίστησε, δείκνυσιν ὅτι πλὴν τοῦ προδότου πάντες ἦσαν σῶοι. Εἶτα· « Προσκατερροῦντες τῇ προσευχῇ σὺν γυναιξὶ καὶ Μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ, ἦσαν ὁμοθυμαδόν. » Ὁ τοίνυν περὶ τῆς μητρὸς Ἰησοῦ εἴρηται, ὅτι « Ἔλαβεν αὐτὴν ὁ μαθητὴς εἰς τὰ ἴδια, » οὐδέν ἐστιν ἐναντίον. Εἰ γὰρ καὶ αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ μαθητὴς συνῆν, οὐδὲν ἦν τὸ κωλύον καὶ αὐτὴν συμπαρεῖναι. « Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις. » Πέτρος ὡς θερμὸς [καὶ ὡς] ἐμπιστευθεὶς παρὰ Χριστοῦ τὴν ποίμνην, [καὶ ὡς τοῦ χοροῦ πρῶτος ἀεὶ ἄρχεται τοῦ λόγου] παραμυθεῖται αὐτοὺς ἀπὸ τῆς

A

B

C

D

TEXTUS.

I, 12-26. In diebus illis reversi sunt Jerosolymam, a monte qui vocatur Oliveti, qui est juxta Jerusalem, Sabbati habens iter. Et cum introissent in cœnaculum, ascenderunt ubi manebant Petrus et Joannes, Jacobus et Andreas, Philippus et Thomas, Bartholomæus et Matthæus, Jacobus Alphæi et Simon Zelotes et Judas Jacobi. Hi omnes erant perseverantes unanimiter in oratione cum mulieribus et Maria Mater Jesu et fratribus ejus. In diebus illis exsurgens Petrus in medio fratrum dixit (erat autem turba 194 hominum simul fere centum viginti) : Viri fratres, oportet impleri Scripturam quam prædixit Spiritus sanctus per os David de Juda, qui fuit dux eorum qui comprehenderunt Jesum. Qui connumeratus erat in nobis, et sortitus est sortem ministerii hujus. Et hic quidem possedit agrum de mercede iniquitatis, et suspensus crepuit medius, et diffusa sunt omnia viscera ejus. Et notum factum est omnibus habitantibus Jerusalem, ita ut appellaretur ager ille lingua eorum Haceldama, hoc est ager sanguinis. Scriptum est enim in libro Psalmorum : Fiat comu oratio eorum deserta, et non sit qui inhabitet in ea, et episcopatum ejus accipiat alter. Oportet ergo ex his viris, qui nobiscum sunt congregati in omni tempore, quo intravit et exivit inter nos Dominus Jesus, incipiens a baptismate Joannis usque in diem, qua assumptus est a nobis, testem resurrectionis ejus nobiscum fieri unum ex istis. Et statuerunt duos, Joseph, qui vocabatur Barsabas, qui cognominatus est Justus, et Matthiam. Et orantes dixerunt : Tu, Domine, qui corda nosti omnium, ostende quem elegeris ex his duobus unum accipere locum ministerii hujus et apostolatus, de quo prævaricatus est Judas, ut abiret in locum suum. Et dederunt sortes eis, et cecidit sors super Matthiam, et annumeratus est cum undecim apostolis.

COMMENTARIUS.

« In cœnaculum ascenderunt, » eo quod timebant, ne si viderentur in civitate, caperentur. Recte autem de discipulis mentionem facit : quoniam, cum ex illis unus quidem Jesum prodidisset, alter negasset, alius infidelis fuisset, sibi ostendendum putavit, uno excepto proditore, omnes incolumes fuisse. Subdit : « Hi omnes erant perseverantes unanimiter in oratione, cum mulieribus et Maria Matre Jesu, et fratribus ejus [a]. » Quod igitur de Matre Jesu dictum est, « Suscepit eam discipulus in sua, » contrarium nullo modo est. Si enim ipse discipulus ibi aderat, nil prohibet et Matrem ipsam ibidem adfuisse. « Et in diebus. » Petrus, velut charitate fervens, ac ille, cui grex a Christo concreditus erat, ac chori primus, semper prior loquitur. Con-

[a] Joan. XIX, 27.

Digitized by Google

solatur vero eos ex prædictione de Juda. « Oportebat enim, inquit, impleri Scripturam, quam prædixit Spiritus sanctus per os David de **195** Juda, qui fuit dux eorum qui comprehenderunt Jesum. » Deinde « Ille, » inquit, « possedit agrum de mercede iniquitatis. » Non inquit : Judæi possederunt, sed, « ipse possedit, » et quidem congrue : nam qui pretium erogat, etiamsi alii emant, ille censendus est dominus. Et sane pretium ejus erat, quod « possedit de mercede extremæ iniquitatis. » Subdit : « Et suspensus crepuit medius, et effusa sunt omnia viscera ejus. » Hoc scilicet ait de pœna quam tunc sustinuit Judas. « Et appellatus est ager ille lingua eorum Haceldama, hoc est, ager sanguinis. » Judæi hoc nomine eum appellarunt, non propter ipsum, sed propter Judam. Et quidem Lucas ad hoc astruendum id refert, testes proferens ipsos hostes, quod ea de causa ejusmodi nomen agro illi imposuerint : dicendo enim, « propria lingua eorum, » hoc satis innuit. Illud vero : « Fiat commoratio ipsius deserta, et non sit qui inhabitet in ea, » tam de agro, quam de domo ipsius dictum est. In eo autem, « Et episcopatum ejus accipiat alter, » per « episcopatum » intellige principatum seu sacerdotium. Est vero qui dicat, Judam haudquaquam laqueo vitam finiisse, sed supervixisse, quod depositus fuerit, antequam perimeretur. Rem hanc cæteris clarius narrat Papias Joannis discipulus, his verbis : « Magnum impietatis exemplum in hoc mundo fuit Judas, utpote cujus corpus adeo intumuit, ut neque, qua currus facile transit, ille, imo neque solum ejus caput, transire posset : et quidem oculorum palpebras adeo enormiter illi intumuisse ferunt, ut nec ipse lucem videret, nec oculi ipsius vel adhibitis medicorum dioptris videri possent : adeo scilicet profunde ab externa superficie recesserant. Verenda autem ipsius omni turpitudine deformiora facta fuisse, quod sanies et vermes e toto ejus corpore manantes tantummodo per illas, necessarias alioquin, partes ad majorem ignominiam effluerent. » Hæc quidem ait ille in quarto explanationis verborum Domini. « Post multos vero cruciatus et pœnas, subdit, eo in proprio agro mortuo, agrum ipsum, qua etiam parte longius abest a via (4), desertum et inhabitabilem ad præsens usque tempus evasisse : imo nunc etiam neminem per locum ipsum, nisi obturatis naribus, transire posse. Tantum scilicet eum in carne ipsius etiam supra terram judicium (5) comprehendit. »—« Oportet ergo ex his. » Quoniam nondum Spiritus advenerat, neque ii se dignos, vel idoneos arbitrabantur, qui a se ipsis hocce negotium administrarent, vel per aliquod signum, quinam eligendus esset, addiscerent, « dederunt sortes eis. »

προρρήσεως περὶ Ἰούδα. « Ἔδει γάρ, φησ', πληρωθῆναι τὴν Γραφὴν ταύτην, ἣν προεῖπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τὸν Ἰησοῦν, » καὶ τὰ ἑξῆς. Εἶτα, « Οὗτος, φησὶ, ἐκτήσατο χωρίον ἐκ τοῦ μισθοῦ τῆς ἀδικίας. » Οὐ λέγει, ὅτι Ἰουδαῖοι ἐκτήσαντο, ἀλλ' « Αὐτὸς ἐκτήσατο · » εἰκότως. Ὁ γὰρ τὸ τίμημα καταβαλὼν, εἰ καὶ ἕτεροι ἠγορακότες εἶεν, αὐτὸς ἂν εἴη λογίζεσθαι κύριος. Αὐτοῦ γὰρ ἦν τὸ τίμημα, ὃ ἐκτήσατο ἐκ τοῦ μισθοῦ τῆς ἐσχάτης ἀδικίας. Εἶτά φησι · « Καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ. » Τοῦτο δέ φησι περὶ τῆς δίκης, ἣς ἔδωκεν Ἰούδας τότε. « Καὶ ἐκλήθη τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Ἀκελδαμὰ, ὅ ἐστι χωρίον αἵματος. » Οἱ μὲν οὖν Ἰουδαῖοι ταύτῃ τῇ προστηγορίᾳ ἐκάλεσαν αὐτὸ, οὐ διὰ τοῦτο, ἀλλὰ διὰ τὸν Ἰούδαν. Οὗτος δὲ εἰς τοῦτο αὐτὸ μετήγαγε, μάρτυρας φέρων τοὺς ἐχθροὺς, δι' ὧν ὠνόμασε. Καὶ γὰρ τὸ εἰπεῖν, « τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν, » τοῦτο βούλεται. Τὸ δὲ, « Γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ, » περὶ χωρίου τούτου καὶ τῆς οἰκίας αὐτοῦ εἴρηται. Τὸ δὲ, « Τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος, » τουτέστι τὴν ἀρχὴν, τὴν ἱερωσύνην. Ἄλλος δέ φησιν, ὅτι οὐκ ἀπέθανε τῇ ἀγχόνῃ ὁ Ἰούδας, ἀλλ' ἐπεβίω καθαιρεθεὶς πρὸ τοῦ ἀποπνιγῆναι. Τοῦτο δὲ σαφέστερον ἱστορεῖ Παπίας ὁ Ἰωάννου μαθητὴς λέγων · « Μέγα δὲ ἀσεβείας ὑπόδειγμα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ περιεπάτησεν ὁ Ἰούδας, πρησθεὶς ἐπὶ τοσοῦτον τὴν σάρκα, ὥστε μηδὲ ὁπόθεν ἅμαξα ῥᾳδίως διέρχεται, ἐκεῖνον δύνασθαι διελθεῖν, ἀλλὰ μηδὲ αὐτὸν μόνον τὸν τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὄγκον · τὰ μὲν γὰρ βλέφαρα τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ τοσοῦτόν φασιν ἐξοιδῆσαι, ὡς αὐτὸν μὲν καθόλου τὸ φῶς μὴ βλέπειν, τοὺς ὀφθαλμοὺς δὲ αὐτοῦ μηδὲ ὑπὸ ἰατροῦ διόπτρας ὀφθῆναι · τοσοῦτον βάθος εἶχον ἀπὸ τῆς ἔξωθεν ἐπιφανείας · τὸ δὲ αἰδοῖον αὐτοῦ πάσης μὲν ἀσχημοσύνης ἀηδέστερον φαίνεσθαι, διὰ τῆς τοὺς ἐξ ἅπαντος αὐτοῦ τοῦ σώματος συῤῥέοντας ἰχῶρας τε καὶ σκώληκας εἰς ὕδριν δι' αὐτῶν μόνων τῶν ἀναγκαίων. » Ταῦτα δέ φησιν ἐν τῷ τετάρτῳ τῆς Ἐξηγήσεως τῶν Κυριακῶν λόγων · « Μετὰ πολλὰς βασάνους καὶ τιμωρίας, ἐν ἰδίῳ, φησὶ, χωρίῳ τελευτήσαντος, καὶ τὸ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ ἔρημον καὶ ἀοίκητον τὸ χωρίον μέχρι τοῦ νῦν γενέσθαι · ἀλλ' οὐδὲ μέχρι σήμερον δύνασθαί τινα τὸν τόπον ἐκεῖνον παρελθεῖν, ἐὰν μὴ τὰς ῥῖνας ταῖς χερσὶν αὐτοῦ περιφράξῃ · τοσαύτη διὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ καὶ ἐπὶ γῆς κρίσις ἐχώρησε. »—« Δεῖ οὖν τῶν. » Ἐπειδὴ οὐδέπω Πνεῦμα ἦν, καὶ οὔπω ἑαυτοὺς ἀξίους ἡγοῦντο εἶναι τοῦ ἀφ' ἑαυτῶν τὸ πρᾶγμα ἐπιτρέψαι, αἰτοῦντα [1] διά τινος σημείου μαθεῖν. Εἰ γὰρ ἔνθα οὔτε εὐχὴ, οὔτε ἀξιόλογοι ἄνδρες, τοσοῦτον ἴσχυσεν ἐπὶ τοῦ Ἰωνᾶ, διὰ τὸ ἐξ ὀρθῆς γενέσθαι γνώμης, πολλῷ μᾶλλον ἐνταῦθα.

Variæ lectiones et notæ.

[1] *Ισ. αἰτοῦνται.*

(4) Sifanius hic vertit, *ab iis, qui juxta illam viam habitabant*, quod legerit in suo codice, καὶ τοῖς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ.

(5) Apud Sifanium pro κρίσις, *judicium*, exstat ἔκρυσις, *fluxus*, fortasse rectius.

Digitized by Google

Ἐπλήρωσε τὸν χορὸν, καὶ ἀπήρτισε τὴν τάξιν ὁ ἀναδειχθείς. Δεῖ τοίνυν τὸν κληρωθέντα τὸν τόπον ἔχειν, ὃν ἐκληρώθη, καὶ μὴ κατασκευάζειν ἑαυτῷ· οὐ γὰρ ἂν εἴη κλῆρος τοῦτο· μήτε φεύγειν δοθέντα. Εἰ γὰρ τὰ τοῦ κλήρου κύρια, πολλῷ μᾶλλον τὰ τοῦ Θεοῦ, ὅταν ὁ Θεὸς κληρώσῃ. Δεῖ δὲ καὶ τὸν ποιοῦντα ἀπροσπαθῶν [2] ποιεῖν. Τοῦτο γὰρ κλῆρος, μὴ ὃν βούλεται αὐτὸς, ἀλλ' ὃν ἡ χάρις δίδωσιν. Ἕως μὲν οὖν Πνεύματος ἄμοιροι ἦσαν οἱ ἀπόστολοι, κλήρῳ τὰ πράγματα ἐπέτρεπον· ὕστερον δὲ καὶ τῷ πλήθει, καὶ τῇ οἰκείᾳ χάριτι. Ἐπειδὴ δὲ πολλῶν ὄντων πάντας κληροῦσθαι οὐκ ἔνι, εἰκότως ἐκ πολλῶν ὀλίγους ἐπιλεγόμεθα.

A Si enim, ubi neque oratio fiebat, neque probi erant homines (ut super Jona), **196** adeo tamen sors valuit, quod recta intentione fieret; multo magis hic merito replevit chorum, et ordinem perfecit, qui hac ratione monstratus fuit. Quare oportet unumquemque tenere locum, quem sortitus est, ac nec sibi procurare (non enim sors id esset) nec refugere eum, qui datus est. Si enim rata habentur, quæ sunt a sorte, multo magis quæ a Deo sunt, seu cum Deus eligit. Necesse vero est, ut et is, qui eligit, id sine partium studio faciat. Illa enim vera sors est, non quam vult ipse, sed quam gratia moderatur. Apostoli igitur, antequam Spiritum sanctum reciperent, sorte negotia administrabant: postea vero et multitudine, et propria gratia. Quoniam vero, quando multi sunt, omnes sorte accipere non licet, hinc recte ex multis paucos seligimus.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Περὶ τῆς θείας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοιτήσεως τῇ ἡμέρᾳ τῆς Πεντηκοστῆς γενομένης εἰς τοὺς ἀποστόλους.

Κυριακὴ τῆς Πεντηκοστῆς.

KEIMENON.

Καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς, ἦσαν ἅπαντες οἱ ἀπόστολοι ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό. Καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος, ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας. Καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι. Καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμενοι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρός. Ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν. Καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι. Ἦσαν δὲ ἐν Ἰερουσαλὴμ κατοικοῦντες Ἰουδαῖοι ἄνδρες εὐλαβεῖς ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης, συνῆλθε τὸ πλῆθος, καὶ συνεχύθη, ὅτι ἤκουον εἷς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων αὐτῶν. Ἐξίσταντο δὲ πάντες, καὶ ἐθαύμαζον λέγοντες πρὸς ἀλλήλους· Οὐκ ἰδοὺ πάντες οὗτοί εἰσιν οἱ λαλοῦντες Γαλιλαῖοι; Καὶ πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἡμῶν ἐν ᾗ ἐγεννήθημεν; Πάρθοι, καὶ Μῆδοι, καὶ Ἐλαμῖται, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε καὶ Καππαδοκίαν, Πόντον τε καὶ τὴν Ἀσίαν, Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον, καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην, καὶ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι, Κρῆτες, καὶ Ἄραβες, ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ.

B

CAPUT III.

De divino Spiritus sancti in apostolos descensu die Pentecostes.

Dominica Pentecostes.

TEXTUS.

II, 1-11. Et cum complerentur dies Pentecostes, erant omnes pariter in eodem loco. Et factus est repente de cœlo sonus, tanquam advenientis spiritus vehementis, et replevit totam domum ubi erant sedentes. Et apparuerunt illis dispertitæ linguæ tanquam ignis, seditque supra singulos eorum. Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et cœperunt loqui variis linguis, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis. Erant autem in Jerusalem habitantes C Judæi, viri religiosi ex omni natione quæ sub cœlo est. Facta autem hac voce convenit multitudo, et mente confusa est, quoniam audiebat unusquisque lingua sua illos loquentes. Stupebant autem omnes et mirabantur, dicentes: Nonne ecce omnes isti, qui loquuntur, Galilæi sunt? Et quomodo nos audivimus unusquisque linguam nostram, in qua nati sumus? Parthi, et Medi, et Elamitæ, et qui habitant Mesopotamiam, Judæam et Cappadociam, Pontum et Asiam, Phrygiam et Pamphyliam, Ægyptum et partes Libyæ quæ est circa Cyrenen, et advenæ Romani. Judæi quoque et **197** proselyti, Cretes, et Arabes: audimus eos loquentes nostris linguis magnalia Dei.

D

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Τουτέστι, [οὐ] πρὸ τῆς Πεντηκοστῆς, [ἀλλὰ] περὶ αὐτὴν, ὡς εἰπεῖν, τὴν ἑορτήν [3]. Ἔδει γὰρ ἑορτῆς οὔσης ταῦτα γίνεσθαι, ἵνα οἱ παρόντες τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ πάλιν καὶ ταῦτα ἴδωσιν. Ἐπειδὴ τοίνυν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς Πεντηκοστῆς ἐδόθη ὁ νόμος ὁ παλαιὸς, κατ' αὐτὴν ἔδει δοθῆναι τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάριν· καὶ ἵνα δειχθῇ ἀδιαίρετος ἡ φύσις τῆς ὑποστάσεως τῆς θεϊκῆς, ἐν Παλαιᾷ καὶ Νέᾳ, καὶ διαφόροις χρόνοις μίαν ἐργαζομένη τὴν συμφωνίαν

COMMENTARIUS.

Hoc est, non ante « Pentecosten, » sed circa ipsam, ut ita dicam, festivitatem. Decebat enim, ut ista festivo tempore contingerent, ut qui Christi crucifixioni præsentes fuerant, ista quoque viderent. Quoniam igitur die Pentecostes lex vetus est data, congruum erat, ut eadem die Spiritus sancti gratia daretur: ac præterea ut divinæ natura substantiæ ostenderetur indivisa: quippe quæ tum in Veteri, tum in Novo Fœdere, ac diversis tempori-

Variæ lectiones et notæ.

[2] Is. ἀπροσπαθῶς. [3] Πεντηκοστήν.

Digitized by Google

bus, perfectum efficit divinorum oraculorum concentum. Quemadmodum enim Salvator mortem subiturus, eo tempore pati voluit, quo agnus mactari et offerri solebat, ut ipsi typo conjungeret veritatem; sic et Spiritus sancti adventus eo, quo lex data est, tempore contigit, ut palam fieret, sicuti Mosaicam legem, ita et Evangelicam a Spiritu sancto esse. Recte autem « sonum de cœlo factum esse » ait; quandoquidem et vox Dei in monte de cœlo facta est [10]: et tunc « ignis apparuit [11] » ut etiam antiqua visio eumdem et tunc et modo advenire demonstraret. « Tanquam ignis » vero ait, addita scilicet particula « tanquam, » ne corporeum quidquam de Spiritu sancto suspicari quis posset. Ait etiam, « tanquam spiritus: » neque enim ventus erat. « Seditque, » hoc est permansit, requievit. « Sedere » enim firmitatem et permanentiam denotat. Non autem supra duodecim tantum, sed etiam supra septuaginta discipulos, quin supra singulos « centum viginti » Spiritus sanctus resedit. Congrue vero non in ore, sed supra caput linguas receperunt; non enim in naturale organum infusus est Spiritus; ne ex proprio ore ea, quæ non habebant, se proferre existimarent. Sed, sicut aqua e cœlo veniens ad montium primum cacumina, et exinde in subjectas valles defertur; sic, verticem velut montem quemdam statim occupans Spiritus sancti gratia, deinde ex capite in cerebrum, ac postea in os et cor se effundit, totumque hominem, sumpto a capite initio, replet. Aliter: Quoniam apostoli totius mundi doctores ordinabantur, ordinatio autem non aliter, quam supra caput fit; congrue ipsi linguas supra caput receperunt. « Erant autem in Jerusalem. » Ut ostenderet, confusionem a timore et spectaculi novitate esse ortam, ait: « Confusi sunt timore. » Et quidem merito. Putabant enim ipsorum **198** exitium rem istam portendere ob audax facinus, quod contra Christum patrarant. Igitur conscientia ipsorum animas concutiebat, quod recens adhuc esset in manibus eorum cædes Domini: quare ipsos omnia terrebant, ac pavidos trepidosque reddebant. « Quoniam audiebat unusquisque. » Idcirco ante cætera linguarum donum acceperunt apostoli, quia ad omnia loca se conferre debebant. Et sicuti, turris Babelicæ tempore, una, quæ tunc erat lingua in multas divisa est; ita nunc multæ linguæ in unum hominem confluxerunt, ut idem ipse et Latine, et Persice, et Indice, et aliis plurimis linguis, Spiritu sancto intus insonante, loqueretur: unde hoc donum « linguarum donum » vocabatur, quia multis linguis loqui poterant.

A τῶν θείων λόγων. Ὥσπερ γὰρ ὁ Σωτὴρ μέλλων τὸ πάθος ἐπιτελεῖν, καθ' ὃν καιρὸν ἐβούλετο τὸ πρόβατον τοῦτο, ἠνέσχετο, ἵνα τῷ αὐτῷ τύπῳ συνάψῃ τὴν ἀλήθειαν· οὕτω καὶ ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοίτησις, καθ' ὃν καιρὸν ἐδόθη ὁ νόμος ἐγένετο, ἵνα δειχθῇ, ὅτι καὶ τότε καὶ νῦν τὸ ἅγιον Πνεῦμα νομοθετεῖ. Καλῶς δὲ τὸν ἦχον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ γενέσθαι φησί· ἐπειδὴ καὶ τότε ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ὄρει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐγένετο, καὶ τότε « πῦρ ἐφάνη, » ἵνα καὶ ἡ ἀρχαία ὄψις δείξῃ αὐτὸν Θεὸν, καὶ τότε καὶ νῦν ἐπιφοιτήσαντα. « Ὡσεὶ πυρὸς » δὲ, φησὶ, μετὰ προσθήκης τοῦ, ὡς, ἵνα μηδὲν αἰσθητὸν περὶ τοῦ Πνεύματος νομίσῃ τις· καὶ « ὡσεὶ πνοή· » οὐ γὰρ ἄνεμος ἦν. « Ἐκάθισέ τε, » τουτέστι παρέμεινεν, ἐπανεπαύσατο. Τὸ γὰρ καθίσαι τοῦ ἑδραίου ἐστὶ B σημαντικὸν, καὶ τοῦ μεῖναι. Οὐκ ἐπὶ τοὺς δώδεκα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τρεῖς ἑβδομήκοντα, καὶ ἐπὶ τοὺς « ἑκατὸν εἴκοσι » τὸ Πνεῦμα ἐπανεπάυσατο. Οὐκ ἐπὶ τοῦ στόματος δὲ ἐδέξαντο τὰς γλώσσας, ἀλλ' ἐπὶ τῆς κεφαλῆς· εἰκότως. Οὐ γὰρ εἰς τὸ τῆς φύσεως ὄργανον ἐδόθη τὸ Πνεῦμα, ἵνα μὴ νομισθῶσιν ἐκ τοῦ ἰδίου στόματος προφέρειν ἃ μὴ εἶχον. Ἀλλ' ὥσπερ ὁ ἀὴρ [a] ἐξ οὐρανοῦ ἐπὶ τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων καταφέρεται, καὶ ἀπὸ τῶν ὑψωμάτων ἐπὶ τὰς φάραγγας· οὕτω τὴν κορυφὴν ὡς ὄρος καταλαμβάνουσα ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις, ἐπιχορηγεῖται λοιπὸν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς τῷ ἐγκεφάλῳ, εἶτα τῷ στόματι καὶ τῇ καρδίᾳ, καὶ ὅλον δι' ὅλου τὸν ἄνθρωπον ἐπλήρωσεν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς. Ἄλλως τε· Ἐπειδὴ οἱ ἀπόστολοι ἐχειροτονοῦντο τῆς οἰκουμένης διδάσκαλοι, χειροτονία δὲ ἄλλως οὐ γίνεται, εἰ μὴ ἐν τῇ C κεφαλῇ· εἰκότως ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐδέξαντο τὰς γλώσσας. « Ἦσαν δὲ ἐν Ἱερουσαλήμ. » Ἵνα δείξῃ, ὅτι τὴν σύγχυσιν εἰργάσατο ὁ φόβος, καὶ τὸ ξένον τοῦ θεάματος, λέγει· « Συνεχύθησαν τῷ φόβῳ· » καὶ εἰκότως. Ἐνόμιζον γὰρ αὐτῶν τέλος ἔχειν τὸ πρᾶγμα, διὰ τὴν γενομένην τόλμαν κατὰ τοῦ Χριστοῦ. Τὸ γὰρ συνειδὸς κατέσεισεν [b] αὐτῶν τὰς ψυχὰς, ἐν χερσὶν ἔτι οὔσης τῆς σφαγῆς, καὶ πάντα αὐτοὺς ἐπτόει, καὶ δειλοὺς καὶ πεφοβημένους ἐποίει. « Ὅτι ἤκουον. » Τούτου χάριν πρὸ τῶν ἄλλων χαρισμάτων τὸ τῶν γλωσσῶν ἔλαβον οἱ ἀπόστολοι, ἐπειδὴ πανταχοῦ διέρχεσθαι ἔμελλον. Καὶ ὥσπερ ἐν τῷ καιρῷ τῆς πυργοποιίας ἡ μία γλῶττα εἰς πολλὰς διενέμετο· οὕτω τότε αἱ πολλαὶ γλῶσσαι εἰς ἕνα ἄνθρωπον ἦσαν· καὶ ὁ αὐτὸς καὶ τῇ Ῥωμαίων, καὶ τῇ Περσῶν, καὶ τῇ Ἰνδῶν, καὶ ἑτέραις πολλαῖς διελέγετο γλώσσαις, Πνεύματος ἐνηχοῦντος αὐτῷ, καὶ τὸ χάρισμα ἐκαλεῖτο « [χάρισμα] γλωσσῶν, » ἐπειδὴ ἠδύναντο πολλαῖς λαλεῖν φωναῖς.

Feria tertia hebdomadæ Paschalis.

Petri hac de re instructio ex prophetis.

Τῇ γ' τῆς Διακαινησίμου.

Πέτρου κατήχησις περὶ τούτου ἐκ τῶν προφητῶν.

TEXTUS.

II, 12-21. Stupebant autem omnes et mirabantur ad invicem dicentes: Quidnam vult hoc esse? Alii

KEIMENON.

Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ διηπόρουν, ἄλλος πρὸς ἄλλον λέγοντες· Τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι; Ἕτεροι δὲ

[10] Matth. xvii, 5. [11] Exod. iii, 2.

Variæ lectiones et notæ.

[a] τὸ ὕδωρ. [b] κατέσεισεν.

Digitized by Google

χλευάζοντες ἔλεγον, ὅτι Γλεύκους μεμεστωμένοι εἰσί. Σταθεὶς δὲ ὁ Πέτρος σὺν τοῖς ἕνδεκα, ἐπῆρε τὴν φωνὴν αὐτοῦ καὶ ἀπεφθέγξατο αὐτοῖς· Ἄνδρες Ἰουδαῖοι καὶ οἱ κατοικοῦντες Ἰερουσαλὴμ ἅπαντες, τοῦτο ὑμῖν γνωστὸν ἔστω, καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά μου. Οὐ γὰρ, ὡς ὑμεῖς ὑπολαμβάνετε, οὗτοι μεθύουσιν· ἔστι γὰρ ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας· ἀλλὰ τοῦτό ἐστι τὸ εἰρημένον διὰ τοῦ προφήτου Ἰωήλ· «Καὶ ἔσται μετὰ ταῦτα ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, λέγει ὁ Θεὸς, ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν· καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις ὄψονται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνυπνίοις ἐνυπνιασθήσονται. Καί γε ἐπὶ τοὺς δούλους μου καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου, καὶ προφητεύσουσι. Καὶ δώσω τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σημεῖα ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, αἷμα καὶ πῦρ, καὶ ἀτμίδα καπνοῦ. Ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, πρὶν ἢ ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν Κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ. Καὶ ἔσται, πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.

A autem irridentes dicebant : quia Musto pleni sunt. Stans autem Petrus cum undecim levavit vocem suam, et locutus est eis : Viri Judæi, et qui habitatis Jerusalem universi, hoc vobis notum sit, et auribus percipite verba mea. Non enim, sicut vos æstimatis, hi ebrii sunt, cum sit hora diei tertia : sed hoc est, quod dictum est per prophetam Joel : Et erit in novissimis diebus (dicit Dominus) effundam de Spiritu meo super omnem carnem : et prophetabunt filii vestri et filiæ vestræ : et juvenes vestri visiones videbunt, et seniores vestri somnia somnabunt. Et quidem super servos meos et super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, et prophetabunt : et dabo prodigia in cœlo sursum, et signa in terra deorsum, sanguinem et ignem et B vaporem fumi. Sol convertetur in tenebras, et luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus et manifestus. Et erit, omnis quicunque invocaverit nomen Domini, salvus erit.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ὅτι μὲν οὐ μεθύουσιν, [εὐθέως] ἀπὸ τῆς φωνῆς ἔδήλωσεν· ὅτι δὲ οὐκ ἐξεστήκασι καθάπερ οἱ μάντεις, καὶ τοῦτο, ὅτι οὐκ ἀνάγκη κατεῖχοντο. Τί δέ ἐστι, « σὺν τοῖς ἕνδεκα ; » Τουτέστι κοινὴν προεβάλοντο φωνὴν, καὶ πάντων [αὐτὸς] ἦν στόμα, παρεστήκασι δὲ οἱ ἕνδεκα μαρτυροῦντες τοῖς λεγομένοις. Σκόπησον δὲ τῶν ἀποστόλων τὴν ὁμόνοιαν. Αὐτοὶ παρεχώρουν [αὐτῷ] τὰ τῆς δημηγορίας· οὐ γὰρ ἔδει πάντας φθέγγεσθαι. Τὸ δὲ ἐν τρίτῃ ὥρᾳ ταῦτα γενέσθαι, οὐκ ἀπλῶς. Τότε γὰρ τὸ λαμπρὸν τοῦ πυρὸς δείκνυται, τότε περὶ ἔργα τρέχουσιν [1] οἱ ἄνθρωποι, ὅτε περὶ [2] ἄριστον, ὅτε λαμπρὰ ἡ ἡμέρα, ὅτε πάντες εἰσὶν ἐπ' ἀγορᾶς. « Καὶ ἔσται μετὰ ταῦτα. » Δείκνυσιν αὐτοὺς εὐδοκιμηκότας, ἅτε καταξιωθέντας τῆς τοῦ πναγίου Πνεύματος χάριτος· καὶ διὰ τοῦ προφήτου καταπαγγέλλεται σαφῶς· τὴν διὰ τοῦ Πνεύματος δαψιλῆ χορηγίαν, ἣν καὶ ἀπαρχὴν ὥσπερ αὐτοῖς ἐδωρήσατο. Ἀπεφθέγγοντο γὰρ προφητεύοντες, ἤγουν συνιέντες τε καὶ λέγοντες, τὰ διὰ τῶν προφητῶν ἐπὶ Χριστῷ μυστήρια. Υἱοὺς γὰρ αὐτῶν τοὺς ἀποστόλους ἐκάλεσεν ὁ προφήτης, ὥσπερ καὶ ὁ Σωτὴρ εἰπών· « Εἰ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι ; » Τὸ δὲ καὶ θυγατέρας προφητεῦσαι εἰπεῖν δείκνυσι τὸ τῆς χάριτος δαψιλές. Προσφήτευον δὲ καὶ γυναῖκες ἐπὶ τῶν ἀποστόλων, ὧν ἦσαν καὶ αἱ τοῦ Φιλίππου « τέσσαρες θυγατέρες προφητεύουσαι. » Πρεσβυτέρους δὲ ἐνυπνίοις ἐνυπνιασθήσεσθαί φησι, καὶ ὁρά-

199 COMMENTARIUS.

Statim post editam vocem ostendit Petrus, se sociosque suos ebrios non esse, nec furore correptos instar vatum (6) neque ulla necessitate detineri (7). At quid sibi illud vult, « cum undecim ? » Scilicet communem emittebant vocem, et ipse os omnium C erat ; astabant siquidem undecim, testimonio suo, quæ ab ipso dicebantur, confirmantes. Considera vero apostolorum concordiam. Concionandi munus Petro cedunt ; neque enim decebat omnes simul loqui. Quod vero hæc tertia diei hora facta sint, haud ratione caret : tunc enim ignis fulgor apparet, tunc eo ad opera, et ad prandium parandum utuntur homines, tunc clara est dies, tunc omnes in foro versantur. « Et erit post hæc in novissimis. » Ostendit eos gratos probatosque esse, quippe qui Spiritus sancti gratia digni facti sunt : et ex propheta clare annuntiat Spiritus abundantiam, quam illis tanquam primitias clargitus est. Annuntiabant autem « prophetantes » (hoc est intelligentes, quæ dicebant) Christi mysteria, quæ D prophetæ prædixerant. « Filios ipsorum » apostolos appellavit propheta, quemadmodum et Salvator, cum dixit : « Si ego in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt [1] ? » Dicendo autem et « filias » prophetasse, ostendit gratiæ largitatem. Prophetabant autem etiam mulieres apostolorum tempore, ex quibus erant « quatuor Philippi filiæ prophetantes. Subdit « seniores somnia

[1] Matth. xii, 27.

Varjæ lectiones et notæ.

[1] *Isc.* ἔχουσιν. [2] *Isc.* τότε.

(6) Nempe gentilium, qui furentes oracula sua fundebant.

(7) Scilicet apostoli libere agebant et loquebantur, quod est proprium sanctorum prophetarum.

Digitized by Google

somniaturos, et juvenes visiones visuros [13]. seniorem ætatem vocans eam, quæ magnitudine virtutis provecta est ac præcellens, et veluti claris facinoribus canescit : juventutem vero eam, quæ in fide fortis est et ad bonum alacris. Sed potest etiam de ætate senioribus et junioribus hoc intelligi dictum. « Et dabo prodigia. » Hæc de futuro judicio et de Jerusalem ait et de Romana captivitate : vel, quæ crucifixo Domino eventura erant, declarat, ac ea, quæ propter ipsum Judæis ex Romanorum bello accidere debebant. Nam et tempore crucifixionis, ob impietatem, quam in Christum exercuere Judæi, ipsa elementorum, ac solis, et lunæ natura ægrescere et indignari visa est; et bellum Romanis contra ipsos gerentibus, multa hujusmodi in cœlo contigisse, Josephus historicus tradit. Vel hoc ex affectione eorum, quæ patiuntur, accidit. « Diem autem Domini magnum et manifestum » diem resurrectionis intelligit. Illud vero, « Omnis quicunque invocaverit nomen Domini, salvus erit, » non de nuda ac simplici invocatione **200** intelligendum, sed de ea, quæ fit cum affectu, recta vita ac congrua fiducia. « Non enim omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cœlorum, sed qui facit voluntatem Patris mei, qui in cœlis est [14]. »

Feria quarta hebdomadæ Paschalis.

De passione, resurrectione et ascensione Christi et missione Spiritus sancti.

TEXTUS.

II, 22-36. In diebus illis dixit Petrus ad populum : Viri Israelitæ, audite verba hæc : Jesum Nazarenum virum approbatum a Deo in vobis, virtutibus et prodigiis et signis quæ fecit Deus per illum in medio vestri, sicut et vos scitis, hunc definito consilio et præscientia Dei traditum, per manus iniquorum affligentes interemistis. Quem Deus suscitavit, solutis doloribus inferni, juxta quod impossibile erat teneri illum ab eo. David enim dicit in eum [15] : « Providebam Dominum in conspectu meo semper : quoniam a dextris est mihi ne commovear. » Propter hoc lætatum est cor meum, et exsultavit lingua mea, insuper et caro mea requiescet in spe : quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem. Notas mihi fecisti vias vitæ : et replebis me jucunditate cum facie tua. Viri fratres, liceat audenter dicere ad vos de patriarcha David, quoniam defunctus est et sepultus, et sepulcrum ejus est apud nos usque in hodiernum diem. Propheta igitur cum esset, et sciret, quia jurejurando jurasset illi Deus, de fructu lumbi ejus sedere super sedem ejus, providens locutus est de resurrectione Christi, quia neque derelictus est in inferno, neque caro ejus vidit corru-

A σεις ὄψεσθαι τοὺς νεανίσκους· πρεσβυτικὴν ἡλικίαν λέγων τὴν ἐποσότητι [8] ἀρετῆς προὔχουσάν τε καὶ ὑπερκειμένην, καὶ οἱονεὶ λαμπροῖς πεποιλωμένην κατορθώμασι· νεότητα δὲ, τὴν ἐν πίστει ἰσχὺν καὶ ἀκμάζουσαν εἰς τὸ ἀγαθόν. Δύναται δὲ καὶ αἰσθητῶς ἐπὶ πρεσβυτέρων καὶ νεωτέρων νοεῖσθαι τὸ ῥητόν. « Καὶ δώσω τέρατα. » Ταῦτα περὶ τῆς μελλούσης κρίσεως καὶ περὶ τῶν Ἱεροσολύμων φησὶ, καὶ τῆς ὑπὸ Ῥωμαίων αἰχμαλωσίας, ἤτοι τὰ ἐπὶ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ γενησόμενα δηλοῖ, καὶ τὰ δι' αὐτὸν τοῖς Ἰουδαίοις συμβαίνοντα διὰ τοῦ Ῥωμαίων πολέμου. Καὶ γὰρ καὶ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἐπὶ ταῖς τῶν Ἰουδαίων δυσσεβείαις ταῖς εἰς Χριστὸν γεγενομέναις, καὶ αὐτὴ τῶν στοιχείων δεδυσῳόρηκεν ἡ φύσις, ἡλίου καὶ σελήνης. Λέγεται δὲ ἐπὶ τοῦ Ῥωμαίων πολέμου, B πολλὰ τοιαῦτα γεγενῆσθαι ἐν οὐρανῷ, καθὼς Ἰώσηπος ἱστορεῖ. Ἤτοι ἀπὸ τῆς διαθέσεως τῶν πασχόντων τοῦτο γίνεται. « Ἡμέραν δὲ Κυρίου μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ » τὴν τῆς ἀναστάσεώς φησι. Τὸ δὲ, « Πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου σωθήσεται, » οὐχὶ τὸ ἁπλῶς ἐπικαλέσασθαί φησιν, ἀλλὰ τὸ μετὰ διαθέσεως, μετὰ βίου ἀρίστου, μετὰ παῤῥησίας τῆς προσηκούσης. « Οὐ γὰρ ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. »

Τῇ τετάρτῃ τῆς Διακαινησίμου.

Περὶ πάθους καὶ ἀναστάσεως, καὶ ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ, δωρεᾶς τε τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

C

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, εἶπε Πέτρος πρὸς τὸν λαόν· Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, ἀκούσατε τοὺς λόγους τούτους· Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποδεδειγμένον εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σημείοις, οἷς ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ οἴδατε, τοῦτον τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ ἔκδοτον λαβόντες, διὰ χειρῶν ἀνόμων προσπήξαντες ἀνείλετε. Ὃν ὁ Θεὸς ἀνέστησε, λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου, καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ. Δαβὶδ γὰρ λέγει εἰς αὐτόν· Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διὰ παντὸς, ὅτι ἐκ δεξιῶν μού ἐστιν, ἵνα μὴ σαλευθῶ. Διὰ τοῦτο εὐφράνθη ἡ καρδία μου, D καὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά μου. Ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι· ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδην, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς· πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου. Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παῤῥησίας πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πατριάρχου Δαβὶδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε, καὶ ἐτάφη, καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἔστιν ἐν ὑμῖν ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης. Προφήτης οὖν ὑπάρχων καὶ εἰδὼς ὅτι ὅρκῳ ὤμωσεν αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν

[13] Act. xxi, 9. [14] Matth. vii, 21. [15] Psal. xv, 8.

Variæ lectiones et notæ.

[8] *Isc.* ἐπὶ ὁσιότητι.

Digitized by Google

Χριστὸν, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, προϊδὼν ἐλάλησε περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅτι οὐκ ἐγκατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ᾅδην, οὐδὲ ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν. Τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ Θεὸς, οὗ πάντες ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες. Τῇ δεξιᾷ οὖν τοῦ Θεοῦ ὑψωθεὶς, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαβὼν παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἐξέχεε τοῦτο, ὃ νῦν ὑμεῖς βλέπετε καὶ ἀκούετε. Οὐ γὰρ Δαβὶδ ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς. Λέγει δὲ ὁ αὐτός· Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ἀσφαλῶς οὖν γινωσκέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ, ὅτι καὶ Κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε.

ptionem. Hunc Jesum resuscitavit Deus, cujus omnes nos testes sumus. Dextera igitur Dei exaltatus, et promissione Spiritus sancti accepta a Patre, effudit hunc, quem vos videtis et auditis. Non enim David ascendit in cœlum : dixit autem ipse : Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Certissime sciat ergo omnis domus Israel, quia et Dominum eum et Christum fecit Deus hunc Jesum, quem vos crucifixistis.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἐπειδὴ καθήψατο αὐτῶν σφόδρα, ἀνίησιν αὐτοὺς καὶ ἀναμιμνήσκει τοῦ προπάτορος, καὶ πάλιν ἀπὸ πρωτοιμίων ἄρχεται. Καὶ ἐπειδὴ ἔμελλεν αὐτοὺς τοῦ Ἰησοῦ ἀναμιμνήσκειν, ἵνα μὴ θορυβηθῶσι, οὐ λέγει τι τῶν ὑψηλῶν, ἀλλ' ἀπὸ τῶν σφόδρα ταπεινῶν ἄρχεται, καὶ εὐθέως τὴν πατρίδα λέγει, ἥπερ ἐδόκει εὐτελὴς εἶναι. Ἀμέλει ἀλλαχοῦ « ἄνδρα ποθητὸν » λέγει [*f.* λέγων] τὸν Χριστὸν, εὐθέως συνῆψεν· « Οὗτος ὁ ἀρχηγὸς τῆς ζωῆς ἐστι. » Τὸ δὲ λέγειν ἀρχηγὸν ζωῆς τὸν Χριστὸν, καὶ Υἱὸν Θεοῦ καὶ Κύριον, τί ἂν εἴη ἕτερον, ἢ ὅτι ἐν σώματι « Λόγος » ἦν « τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο; » Νῦν δὲ, οὐδὲν λέγει μέγα περὶ αὐτοῦ, ἀλλ' οἷον ἂν τις εἴπῃ περὶ προφήτου, ἐκ Θεοῦ τὸ δύνασθαι εἰληφότος. Εἶτα ἐν μέσῳ θεὶς τὸ τόλμημα αὐτῶν, πειρᾶται ἀπαλλάξαι αὐτοὺς τοῦ ἐγκλήματος· ἅμα τε δείκνυσιν, ὅτι οὐ τῆς αὐτῆς [a] ἰσχύος ἦν, εἰ μὴ καὶ αὐτὸς συνεχώρησεν. Εἶτα, ἵνα μὴ λοιπὸν εἴπωσιν ὅτι Καλῶς ἐποιήσαμεν τοῦτο ποιήσαντες, διὰ τοῦτο προσέθηκε· « Διὰ χειρῶν ἀνόμων προσπήξαντες ἀνείλετε. » Ἤτοι, « διὰ χειρῶν ἀνόμων, » τῶν στρατιωτῶν, λέγει. Εὖ δὲ καὶ λύσιν ὠδίνων, τὴν ἀνάστασιν προσηγόρευσε, τοῦ θανάτου, ὥσπερ ἐκ κοιλίας τινὸς ὠδινούσης, φημὶ δὴ, τῶν τοῦ θανάτου δεσμῶν, καὶ τῶν τοῦ ᾅδου μυχῶν, ἀναδύντος τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, καὶ προσελθόντος [16] ὡς ἐκ τοῦ [17] ξένου τῆς ἀναστάσεως· ταύτῃ τοι καὶ ὠνόμασται « πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν. » Τὸ δὲ εἰπεῖν, « Καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ, » τουτέστιν, οὐ κοινὴ τοῖς ἄλλοις γέγονεν αὐτῷ ἡ ἀνάστασις, ἀλλ' οὕτως ἀνέστη, ὡς μηκέτι πάλιν ἀποθανεῖν. Τὸ γὰρ ὠδῖνον οὐ δύναταί τι [18] κατέχειν τὸ κατεχόμενον, ἀλλὰ πάσχει καὶ ῥίψαι σπεύδει. « Ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις. » Οὕτω τοῦ ἀποστόλου Πέτρου τὸ ῥητὸν ἑρμηνεύσαντος, ὅτι οὔτε « ἡ τοῦ Χριστοῦ ψυχὴ κατελείφθη εἰς ᾅδου, οὔτε « ἡ σὰρξ » αὐτοῦ « εἶδε διαφθοράν, » ἄνθρωπον ὁμοῦ καὶ Θεὸν ἀποδείκνυσιν. Ἡ γὰρ θεότης, καὶ πρὸ τῆς σαρκὸς, καὶ ἐν τῇ σαρκὶ, καὶ μετὰ τὸ πάθος, ἀεὶ ὡσαύτως ἔχει, ὃ ἦν τῇ φύσει

201 COMMENTARIUS.

Quoniam eos vehementer perstrinxerat, nunc blandius alloquitur, et de progenitore mentionem opportune facit, rursusque exorditur. Et quia erat de Jesu verba facturus, ne continuo turbarentur, nil sublimius de illo dicit, sed a valde humilibus initio facto, statim ejus patriam, quæ vilis videbatur, exponit. Cæterum alibi « virum desiderabilem » vocat Christum, ac statim subjunxit : « Hic auctor est vitæ (8). » Dicere vero Christum esse « auctorem vitæ » quid aliud est, quam asserere ipsum esse Filium Dei, ac Dominum, vel in corpore « Verbum Dei, per quem omnia facta sunt ? » Nunc vero nihil magni de illo dicit, sed (9) tantum hujusmodi, quod de propheta, qui potestatem a Deo accepisset, quis diceret. Deinde in medium proferens audax ipsorum facinus, studet eos a culpa purgare, ac simul ostendit, nil contra illum roboris fuisse habituros, nisi potestatem ipse illis dedisset. At ne recte id fecisse se dicerent, addit : « Per manus iniquorum affigentes interemistis : » scilicet, per « manus iniquorum » manus militum intelligit. Recte vero etiam « solutionem dolorum inferni » resurrectionem appellavit, cum ex morte veluti ex ventre quodam parturiente, nempe ex mortis nexibus et ex inferni recessibus emerserit Servator Christus, ac velut ex peregrino quodam partu resurrectionis denuo in lucem prodierit. Et idcirco appellatus est « primogenitus ex mortuis. » Subdit : « juxta quod impossibile erat teneri illum ab eo [16] : » hoc est, non communis illi cum cæteris fuit resurrectio ; sed ita resurrexit, ut non amplius moriturus esset. Quod enim parturit, non potest amplius retinere quod intus habet, sed patitur et emittere festinat. « Quoniam non derelinques. » Cum apostolus Petrus [17] hocce dictum ita interpretatur, et quod anima Christi « in inferno relicta non fuerit » et quod ejus « caro non viderit, » seu experta fuerit, « corruptionem, » hominem simul ac Deum esse ostendit.

[16] Coloss. i, 18. [17] I Petr. v, 1.

Variæ lectiones et notæ.

[a] Ισ. αὐτῶν. [16] προελθόντος. [17] τοκετοῦ. [18] Ισ. ἔτι.

(8) **Respicit** fortasse ad v. 15 cap. III ubi legitur, *Auctorem vero vitæ interfecistis.*

(9) Pro ὀλλὰ, *sed*, habet οὐδὲ, *neque*, Chrysostomus, adeoque ita vertendum, *neque tale quod quis ac propheta diceret.*

Digitized by Google

dit. Deitas enim et ante incarnationem, et in carne, et post passionem semper eodem modo se habet; quod erat antea natura sua semper exsistens, et in perpetuum perseverans. In passione autem, quæ humanæ naturæ fuit, dispensationem pro nobis implevit, animam a corpore separans; a neutro autem illorum, quibus semel unita fuit, unquam divisa, sejunctas partes iterum copulavit, ut modum et initium resurrectionis ex mortuis universæ humanæ naturæ daret; atque ut omne « corruptibile indueret incorruptionem, et mortale **202** immortalitatem [18], » primordiis nostris ob conjunctionem cum Deo in divinam naturam quodammodo translatis. Quare illud: « Providebam Dominum in conspectu meo semper, » deitatis unigeniti Filii inseparabilitatem a Christo significat. Quod autem hoc loco Pater « a dextris Filii stare, alibi vero Filius a dextris Patris sedere » dicatur, nihil aliud nisi utriusque æqualitatem nobis ostendit. Patrem vero Dominum ipsius appellat, propterea quod « formam servi accepit [19]. » Deinde, ut dixit: « Non dabis sanctum tuum videre corruptionem, » subjungit: « Notas mihi fecisti vias vitæ: » non enim fas est dicere, carnem Verbo unitam corruptioni obnoxiam esse, aut divinam animam portis inferni concludi posse. Quare post tres dies resurrexit, « juxta quod impossibile erat, » cum, qui vita per naturam est, mortis vinculis « teneri. » Ait vero: « Replebis me jucunditate cum facie tua, » illud docens, quod humanitatis habens faciem, quippe similis nobis factus nobis utique, et non sibi, quatenus Deus intelligitur, convenientes sermones, velut in se ipso primum bonorum, in nos cœlestium bonorum participationem effundit. Velut enim sibi datum asserit, quidquid hominis naturæ attribuit. « Viri fratres. » Ita ait, ut saltem in illius, seu Davidis, ejusque generis honorem, sermonem de Christi resurrectione recipiant, quod, si ita non foret, cum prophetiæ dignitas, tum congruus illi honor læderetur. Rursusque, quod mirandum erat, proponit dicens: « Quia neque derelicta est anima ejus in inferno, neque caro vidit corruptionem. » Non enim similis aliis fuit illius resurrectio: nam comprehendit quidem eum mors, at suum in eum imperium exercere non valuit. Omnia vero ad Patrem refert, ut, quæ illis dicebat, libentius exciperent. « Dextera igitur. » Cum apostolus Petrus ait Christum fuisse « virum approbatum a Deo virtutibus, prodigiis et signis, quæ fecit Deus per illum, et quem Deus suscitavit, et quia Dominum et Christum fecit Deus hunc Jesum, quem vos crucifixistis, » et alia hujusmodi; non idcirco hæc dicit, quod is velut merus homo divina virtute roboratus, ista patraret, absit! sed ita loquitur humanitatis gratia, ut audientium se accommoda-

A πάντοτε οὖσα καὶ εἰσαεὶ διαμένουσα. Ἐν δὲ τῷ πάθει, τῷ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὴν ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίαν ἐπλήρωσε, διαζεύξασα τὴν ψυχὴν ἐκ τοῦ σώματος, χωρισθεῖσα δὲ οὐδ' ἑτέρου ὡς ἅπαξ ἡνώθη, καὶ πάλιν τὰ διεστῶτα συνάψασα, ὥστε ἀκολουθίαν καὶ ἀρχὴν δοῦναι τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει πάσῃ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, ἵνα « τὸ φθαρτὸν ἄπαν ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τὴν ἀθανασίαν, » τῆς ἀπαρχῆς ἡμῶν διὰ τῆς πρὸς Θεὸν ἀνακράσεως εἰς θείαν φύσιν μεταποιηθείσης. Ὥστε τὸ μὲν, « Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διὰ παντός, » τὸ ἀχώριστον τῆς θεότητος τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ δηλοῖ τῆς πρὸς τὸν Χριστόν. Τὸ δὲ ἐκ δεξιῶν ἑστάναι λέγεσθαι τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ νῦν, ποτὲ δὲ πάλιν ἐκ δεξιῶν καθίσαι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν, οὐδὲν B ἕτερον ἢ τὴν ἰσότητα ἡμῖν σημαίνει. Κύριον δὲ αὐτοῦ τὸν Πατέρα καλεῖ, διά γε τὸ λαβεῖν αὐτὸν « δούλου μορφήν. » Εἶτα, εἰπών, « Οὐ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν, » εὐθέως ἐπήγαγεν· « Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς. » Οὐ γὰρ θέμις εἰπεῖν, φθορᾷ μὲν δύνασθαί ποτε κρατεῖσθαι τὴν ἑνωθεῖσαν τῷ Λόγῳ σάρκα, κάτοχον δὲ ταῖς ᾅδου πύλαις τὴν θείαν γενέσθαι ψυχήν. Τριήμερος γὰρ ἀνεβίω « καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν, » ζωὴν ὄντα κατὰ φύσιν αὐτὸν, τοῖς τοῦ θανάτου « κρατεῖσθαι » δεσμοῖς. Τὸ δὲ, « Πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου, » φησὶν, ἐκεῖνο διδάσκων, ὅτι τὸ τῆς ἀνθρωπότητος, ἔχων πρόσωπον ὡς καθ' ἡμᾶς γεγονὼς, τοὺς ἡμῖν μᾶλλον καὶ οὐκ αὐτῷ πρέποντας, C καθὸ νοεῖται Θεὸς, ἀνίησι λόγους, ὡς ἐφ' ἑαυτοῦ, καὶ πρόσωπον [12] καλῶν [ἐφ' ἡμᾶς] τὴν τῶν οὐρανίων ἀγαθῶν μέθεξιν· ὡς γὰρ ἑαυτῷ δεδόσθαι φησὶ, τῇ τοῦ ἀνθρώπου φύσει προσνέμει. « Ἄνδρες ἀδελφοί. » Ταῦτα λέγει ἵνα κἂν διὰ τῆς εἰς ἐκεῖνον τιμῆς καὶ τὸ γένος, δέξωνται τὸν περὶ ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ λόγον, ὡς καὶ τῆς προφητείας βλαπτομένης, εἰ μὴ τοῦτο εἴη καὶ τῆς εἰς αὐτὸν τιμῆς. Καὶ τοῦτο πάλιν τὸ θαυμαστὸν δείκνυσιν εἰπών· « Ὅτι οὐ κατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ᾅδην· οὐ δὲ ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν. » Οὐ γὰρ ὁμοία τοῖς ἄλλοις ἦν ἡ ἀνάστασις· κατέσχετο μὲν αὐτὸν, οὐκ εἰργάσατο δὲ τὸ αὐτοῦ τότε ὁ θάνατος. Πάντα δὲ ἀνατίθησι τῷ Πατρὶ, ἵνα δέξωνται τὰ λεγόμενα. « Τῇ δεξιᾷ οὖν. » Τοῦ ἀποστόλου Πέτρου λέγοντος D τὸν Χριστὸν « ἄνδρα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποδεδειγμένον, δυνάμεσι καὶ τέρασι, καὶ σημείοις, οἷς ἐποίησεν ὁ Θεὸς δι' αὐτοῦ· » καὶ, « ὃν ὁ Θεὸς ἀνέστησε· » καὶ πάλιν, « Τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ Θεός· » καὶ ὅτι « Κύριον καὶ Χριστὸν ὁ Θεὸς αὐτὸν ἐποίησε τοῦτον τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, » καὶ ὅσα τοιαῦτα· οὐ τοῦτό φησιν, ὅτι ὡς ἄνθρωπος ὑπὸ θείας δυνάμεως, συνεργούμενος ταῦτα ἐνήργει, ἄπαγε! ἀλλὰ ταῦτα οὕτω φησὶ διὰ τὸ ἀνθρώπινον, συγκαταβαίνων τῇ ἀσθενείᾳ τῶν ἀκουόντων, ὅπως εὐπαράδεκτον ποιήσῃ τὸν λόγον. Καὶ δεικνὺς ὅτι

[18] I Cor. xv, 53. [19] Philipp. II, 7.

Variæ lectiones et notæ.

[12] πρῶτον.

Digitized by Google

οὐκ ἦν ἀντίθεος ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ἴσος ὢν καὶ ὁμοούσιος, καὶ ἀχώριστος τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς ὡς Υἱὸς, καὶ μετὰ τὸ γενέσθαι ἄνθρωπος, οὐδὲν ἐνήργησε τῶν θεοπρεπῶν, ἄνευ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας· ἀλλὰ συνῆν αὐτῷ ἀεὶ καὶ συνήργει πάντα, ὡς οὐκ ἀντίθεος, ἀλλ' ὁμοφυὴς καὶ ὁμοδύναμος. « Οὐ γὰρ Δαβίδ. » Ἐνταῦθα, οὐκ ἔτι μεθ' ὑποστολῆς λέγει, ἔχων τὸ ἀπὸ τῶν εἰρημένων θάρσος, καὶ οὐ λέγει, « Ἐξὸν εἰπεῖν, » καὶ ὅσα τοιαῦτα· ἀλλὰ θαῤῥούντως λοιπὸν, μετὰ τὴν τοῦ Πνεύματος ὄσιν, καὶ περὶ τῆς εἰς οὐρανὸν ἀναλήψεως διαλέγεται· καὶ οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸν μάρτυρα παραγαγὼν, καὶ ἐκείνους ἀναμιμνήσκων, περὶ οὗ καὶ ὁ Χριστὸς εἶπε. Λέγει γὰρ αὐτός· « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. » Ἐνταῦθα καὶ φόβον μέγαν ἐπέστησε [καθάπερ] ἐν τῇ ἀρχῇ. Εἰπὼν γὰρ, « Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου, » καλῶς ἐνταῦθα ἔληξε διασείων αὐτῶν τὴν διάνοιαν.

A ret imbecillitati, et sermonem suum redderet faciliorem; præterea, ut ostenderet Christum nullatenus Deo contrarium esse, sed, cum æqualis et consubstantialis et indivisus a substantia Patris sit tanquam Filius, etiam posteaquam factus est homo, nihil eorum quæ Deum decebant absque Patre operatum esse; sed semper cum ipso esse, et simul cum ipso omnia, velut Deo minime contrarium, sed consubstantialem et ejusdem **203** cum ipso potentiæ, operari. « Non enim David. » Hic, sumpto jam ex prædictis animo, haud timide loquitur, neque ait, « Liceat dicere, » vel quid simile; sed confidenter, postquam doni Spiritus sancti meminit, etiam de ascensione in cœlum disserit: et non quidem utcunque, sed rursus testem producit, et illis ad memoriam revocat id ipsum, quod Christus in Evangelio protulit. Ait enim: « Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum[10]. » Hic pavorem magnum injecit sicut in principio; dicens namque, « Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum, » pulchra conclusione usus est, ipsorum mentem concutiens.

B

Τῇ πέμπτῃ Διακαινησίμου.

Περὶ πίστεως τῶν παρόντων καὶ τῆς διὰ τοῦ βαπτίσματος αὐτῶν σωτηρίας.

Feria quinta hebdomadæ Paschalis.

De eorum qui astabant fide et salute, per baptisma.

KEIMENON.

Ἀκούσαντες δὲ, κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ, εἶπόν τε πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους· Τί ποιήσομεν, ἄνδρες ἀδελφοί; Πέτρος δὲ ἔφη πρὸς αὐτούς· Μετανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ λήψεσθε τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὑμῖν γάρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν, καὶ πᾶσι τοῖς εἰς μακρὰν, ὅσους ἂν προσκαλέσηται Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν. Ἑτέροις τε λόγοις πλείοσι διεμαρτύρατο, καὶ παρεκάλει λέγων· Σώθητε ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης τῆς σκολιᾶς. Οἱ μὲν οὖν ἀσμένως ὑποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτῶν, ἐβαπτίσθησαν, καὶ προσετέθησαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ψυχαὶ ὡσεὶ τρισχίλιαι. Ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων, καὶ τῇ κοινωνίᾳ, καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, καὶ ταῖς προσευχαῖς. Ἐγένετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβος· πολλά τε τέρατα καὶ σημεῖα διὰ τῶν ἀποστόλων ἐγένετο ἐν Ἱερουσαλήμ

TEXTUS.

II, 37-43. Illis auditis, compuncti sunt corde, et dixerunt ad Petrum et ad reliquos apostolos: Quid faciemus, viri fratres? Petrus vero ad illos: Pœnitentiam, inquit, agite, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu Christi, in remissionem peccatorum vestrorum, et accipietis donum Spiritus sancti. Vobis enim est repromissio, et filiis vestris, et omnibus qui longe sunt, quoscunque advocaverit Dominus Deus noster. Aliis etiam verbis plurimis testificatus est, et exhortabatur eos dicens: Salvamini a generatione ista prava. Qui ergo receperunt sermonem ejus, baptizati sunt: et appositæ sunt die illa animæ circiter tria millia. Erant autem perseverantes in doctrina et communicatione fractionis panis et orationibus. Fiebat autem omni animæ timor: multa quoque prodigia et signa per apostolos in Jerusalem fiebant.

C

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἀξιόπιστος ὁ λόγος (ἐξ ὧν αὐτὸν ἔλαβον), τέως δὲ τὸ εὔκολον λέγει, πολλὴν ἔχον δωρεὰν, καί ποτε[11] ἐπὶ τὸν βίον ἄγει. Ὑπόθεσις γὰρ αὐτοῖς ἔσται καὶ σπουδὴ τὸ ἡδὺ γεύσασθαι τῶν τοσούτων ἀγαθῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἐπόθει ὁ ἀκροατὴς, τί ἦν τὸ τῶν πλειόνων λόγων κεφάλαιον· Τοῦτό ἐστι, φησὶ, δωρεὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. « Οἱ μὲν οὖν. » Ἐπῆνεσαν τὰ λεχθέντα, καίτοι φόβου γέμοντα, καὶ μετὰ τὴν συγκατάθεσιν τότε ἐπὶ τὸ βάπτισμα ἔρχονται. Ἐνταῦθα καὶ πληροῦται ἡ τοῦ Ἡσαΐου προφητεία· « Τίς ἤκουσε τοιοῦτον; καὶ τίς ἑώρακεν οὕτως; Εἰ

COMMENTARIUS.

Fide dignus erat sermo Petri ex iis quæ antea acceperant. Interim id quod facile est, et quod magnum habet donum, dicit; et tunc ad vitam ducit. Quia vero cupiebant auditores scire, quænam esset tam multiplicium verborum **204** summa: Hæc est, inquit, donum Spiritus sancti. « Qui ergo. » Laudant dicta quantumvis terribilia, et postquam assensum iis præstitere, baptisma suscipiunt. Hic vero impleta est illa Isaiæ prophetia: « Quis audivit unquam tale? et quis vidit huic simile? Nunquid parturit terra in die una? aut

D

[10] Matth. XXII, 40.

Variæ lectiones et notæ

[11] *Isc.* τότε.

Digitized by Google

parictur gens simul, quia parturivit et peperit Sion filios suos? Ego autem dedi exspectationem istam [204]. » Porro quod verbis propheta prædixit, illud modo experientia completum demonstrat. « Fiebant autem. » Quia Petrus multa superius dixerat, ac promissiones et ea quæ postea eventura erant ostenderat, timore correpti sunt, cernentes tum miracula quæ dicta confirmabant, tum eorum qui tunc crediderant tantam et tam repentinam mutationem.

De concordia ad communem utilitatem, deque aucto numero credentium.

TEXTUS.

II, 44-47. Omnes etiam qui credebant erant pariter et habebant omnia communia. Possessiones et substantias vendebant et dividebant illa omnibus, prout cuique opus erat. Quotidie quoque perdurantes unanimiter in templo, et frangentes circa domos panem, sumebant cibum cum exsultatione et simplicitate cordis, collaudantes Deum et habentes gratiam ad omnem plebem. Dominus autem augebat, qui salvi fierent, quotidie in idipsum.

COMMENTARIUS.

Non quomodocunque, quemadmodum gentilium philosophi, quorum alii relinquebant agros, alii aurum in mare projiciebant. Hoc vero non est laudabilis divitiarum contemptus, sed insania et amentia. Semper enim et ubique diabolus studuit Dei creaturas calumniari, quasi fieri non posset, ut quis pecuniis honeste uteretur. Hic vero nemo altero plus habebat; et statim simul convenerunt, et omnibus necessaria suppeditarent. Porro hæc est respublica angelica, ubi nemo quidquam proprium sibi esse dicebat. Dicens vero tantummodo panem in cibum habere, mihi videtur hic et jejunium et austeram illorum vitam indicare; scilicet cibum sumebant, non delicias. Postquam dixit, « Cum exsultatione, « addit, » et simplicitate cordis; » quia esse non potest exsultatio absque simplicitate.

205 CAPUT IV.

De claudi a nativitate curatione a Christo facta, deque arguta Petri instructione ad salutem ipsius.

Feria sexta hebdomadæ Paschalis.

TEXTUS.

III, 1-8. Petrus autem et Joannes ascendebant in templum, ad horam orationis nonam. Et quidam vir, qui erat claudus ex utero matris suæ, bajulabatur: quem ponebant quotidie ad portam templi, quæ dicitur Speciosa, ut peteret eleemosynam ab introeuntibus in templum. Is cum vidisset Petrum et Joannem incipientes introire in templum, rogabat ut eleemosynam acciperet. Intuens autem in

A ὤδινε γυνὴ [15] ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ; εἰ ἐτέχθη ἔθνος εἰς ἅπαξ, ὅτι ὤδινε καὶ ἔτεκε [16] τὰ παιδία αὐτῆς; Ἐγὼ δὲ ἔδωκα τὴν προσδοκίαν ταύτην· » καὶ ἃ διὰ λόγων ὁ προφήτης ἐδίδαξεν, ἐνταῦθα πεῖρα δείκνυσιν ἐναργῶς. « Ἐγένετο δέ. » Ἐπειδὴ ἄνωθεν ἦν πολὺς ῥέων ὁ Πέτρος, καὶ ἐδείκνυ τὰς ἐπαγγελίας καὶ τὰ μέλλοντα, εἰκότως ἐξέστησαν τῷ φόβῳ, καὶ ἐμαρτύρει τοῖς λεγομένοις τὰ θαύματα, καὶ τῶν νῦν πιστευσάντων δηλονότι, τοσαύτην μεταβολὴν ἀθρόων ἰδόντων.

Περὶ ὁμοιρίας κοινωφελοῦς, καὶ προσθήκης τῶν πιστευόντων.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Πάντες δὲ οἱ πιστεύσαντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτό, καὶ εἶχον ἅπαντα κοινά· καὶ τὰ κτήματα, καὶ τὰς ὑπάρξεις B ἐπίπρασκον, καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσι, καθ' ὅτι ἄν τις χρείαν εἶχε· καθημέραν [τε] προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές τε κατ' οἶκον τὸν ἄρτον, καὶ μεταλαμβάνοντες τροφὴν ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας, αἰνοῦντες τὸν Θεὸν, καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν. Ὁ δὲ Κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθημέραν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Οὐχ ἁπλῶς, καθάπερ οἱ παρ' Ἕλλησι σοφοὶ [17], οἱ μὲν ἀνῆκαν τὴν γῆν, οἱ δὲ εἰς θάλασσαν ἔβριψαν τὸ χρυσίον. Τοῦτο δὲ οὐχ ὑπεροψία χρημάτων, ἀλλὰ μωρία καὶ ἄνοια. [Πανταχοῦ] γὰρ ἐσπούδαζεν [ἀεὶ] ὁ διάβολος τοῦ Θεοῦ τὰ κτίσματα διαβάλλειν, ὡς οὐκ C ἐνὸν καλῶς χρήσασθαι χρήμασιν. Ἐνταῦθα δὲ οὐδεὶς ἕτερος ἑτέρου πλεῖον εἶχε, καὶ ταχέως ἦλθον ἐπὶ τὸ αὐτὸ, ἐπὶ τὸ πᾶσι μεταδοῦναι. Τοῦτο πολιτεία ἀγγελικὴ, μηδὲν αὐτῶν λέγειν ἴδιον εἶναι. Τὸν ἄρτον δὲ μόνον τροφὴν ἔχειν λέγων, δοκεῖ μοι καὶ νηστείαν ἐνταῦθα σημαίνειν καὶ σκληρὸν βίον· τροφῆς γὰρ, οὐ τρυφῆς μετελάμβανον. Εἰπὼν, « Ἐν ἀγαλλιάσει, » ἐπήγαγε, « Καὶ ἀφελότητι καρδίας. » Οὐ γὰρ ἔνι ἄλλως γενέσθαι ἀγαλλίασιν, μὴ ἀφελείας οὔσης.

ΚΕΦΑΛ. Δ.

Περὶ, τῆς ἐν Χριστῷ θεραπείας τοῦ ἐκ γενετῆς χωλοῦ, Πέτρου τε κατηχήσεως ἐλεγκτικῆς πρὸς D σωτηρίαν αὐτοῦ.

Τῇ παρασκευῇ τῆς Διακαινησίμου.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Ἐπὶ τὸ αὐτὸ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀνέβησαν εἰς τὸ ἱερὸν ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐνάτην. Καί τις ἀνὴρ χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων ἐβαστάζετο, ὃν ἐτίθουν καθ' ἡμέραν πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ τὴν λεγομένην Ὡραίαν, τοῦ αἰτεῖν ἐλεημοσύνην παρὰ τῶν εἰσπορευομένων εἰς τὸ ἱερόν. Ὃς ἰδὼν Πέτρον καὶ Ἰωάννην μέλλοντας εἰσιέναι εἰς τὸ ἱερὸν, ἠρώτα ἐλεημοσύνην. Ἀτενί-

[204] Joan. LXVI, 8, 9.

Variæ lectiones et notæ.

[15] *Isc.* γῇ. [16] *Sirm.* [17] φιλόσοφοι.

Digitized by Google

σας δὲ Πέτρος εἰς αὐτὸν σὺν τῷ Ἰωάννῃ εἶπε· Βλέψον εἰς ἡμᾶς. Ὁ δὲ ἐπεῖχεν αὐτοῖς προσδοκῶν τι παρ' αὐτῶν λαβεῖν. Εἶπε δὲ Πέτρος· Ἀργύριον καὶ χρυσίον οὐχ ὑπάρχει μοι, ὃ δὲ ἔχω, τοῦτό σοι δίδωμι· ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου ἔγειρε καὶ περιπάτει. Καὶ πιάσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς, ἤγειρε. Παραχρῆμα δὲ ἐστερεώθησαν αὐτοῦ αἱ βάσεις καὶ τὰ σφυρά, καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη καὶ περιεπάτει· καὶ εἰσῆλθε σὺν αὐτοῖς εἰς τὸ ἱερὸν περιπατῶν, καὶ ἀλλόμενος, καὶ αἰνῶν τὸν Θεόν.

A eum Petrus cum Joanne, dixit: Respice in nos. At ille intendebat in eos, sperans se aliquid accepturum ab eis. Petrus autem dixit: Argentum et aurum non est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do: In nomine Jesu Christi Nazareni surge et ambula. Et apprehensa manu ejus dextera, allevavit eum, et protinus consolidatæ sunt bases ejus et plantæ. Et exsiliens stetit et ambulabat: et intravit cum illis in templum ambulans et exsiliens et laudans Deum.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Τὰ μὲν οὖν ἄλλα σημεῖα παρεῖδεν ὁ τοῦ βιβλίου συγγραφεύς. [Λέγει δὲ σημεῖον, ὃ πάντας ἐξένισε (10).] Φυσικὸν τὸ πάθος ἦν, κρεῖττον τέχνης ἰατρικῆς. Τεσσαράκοντα ἦν ἔτη πεποιηκὼς ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ [18], καθὼς προϊών φησιν. Οὐδεὶς οὖν αὐτὸν ἐν παντὶ χρόνῳ ἐθεράπευσε. Ταῦτα γὰρ μάλιστα δύσκολά ἐστιν ἅπερ ἂν ἐκ γενετῆς ᾖ. Ἐπίσημος δὲ ἦν ὁ ἀνὴρ, ἀπό τε τοῦ τρόπου [19], ἀπό τε τοῦ πάθους. Εἶτα ἵνα μὴ δόξῃ ἀπὸ ταυτομάτου τοῦτο γίνεσθαι, οὐ λόγῳ μόνον θεραπεύει, ἀλλὰ καὶ « Τῆς δεξιᾶς χειρὸς πιάσας, ἤγειρεν αὐτὸν, » φησί. Καὶ τοῦτο ἐποίησε δῆλην τὴν ἀνάστασιν· ἀναστάσεως γὰρ [ἦν] εἰκών. Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἐποίησε· πολλάκις λόγῳ ἐθεράπευσε, πολλάκις ἔργῳ, πολλάκις καὶ τὴν χεῖρα προσήγαγεν, ὅπου ἦσαν ἀσθενέστεροι. Εἶτα ὁ ἰαθεὶς, οὐ μόνον ἁπλῶς περιεπάτει, ἀλλὰ καὶ ἅλμασιν ἐχρῆτο σκιρτῶν, πειράζων ἑαυτὸν μὴ [ἄρα] ἁπλῶς ἐστι τὸ γεγονός. Τινὲς δέ φασιν, ὅτι ἠγνόει περιπατεῖν.

B

COMMENTARIUS.

Alia quidem signa prætermisit libri hujus auctor. Illud vero narrat, quod omnes in admirationem conjecit. Naturalis erat morbus, arte medica fortior: annos quadraginta in claudicatione transegerat, ut postea inquit. Nemo illum toto illo tempore curaverat: mala enim a nativitate difficillima sunt. Valde autem notus erat vir ille et a loco et ab infirmitate. Deinde ne videretur hoc sponte sua factum, non solo sermone curat; sed « Apprehensa manu ejus dextera, allevavit eum, » inquit. Ex hoc manifestam fecit resurrectionem; erat quippe resurrectionis imago. Pari ratione etiam Christus se gessit. Sæpe verbo, sæpe etiam facto curabat, atque infirmioribus manum etiam porrigebat. Porro claudus ille sanatus non solum ambulabat, sed etiam exsiliebat præ gaudio, ac exsiliendo tentabat, num omnino sanatus esset. Quidam autem dicunt, eum incedere nescivisse.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ

Καὶ εἶδεν αὐτὸν πᾶς ὁ λαὸς περιπατοῦντα, καὶ αἰνοῦντα τὸν Θεόν. Ἐπεγίνωσκόν τε αὐτὸν, ὅτι οὗτος ἦν ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος ἐν τῇ Ὡραίᾳ πύλῃ τοῦ ἱεροῦ· καὶ ἐπλήσθησαν θάμβους καὶ ἐκστάσεως ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι αὐτῷ.

C

206 TEXTUS.

III, 9, 10. Et vidit omnis populus eum ambulantem et laudantem Deum. Cognoscebant autem illum, quod ipse erat, qui ad eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi: et impleti sunt stupore et exstasi, in eo quod contigerat illi.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Καλῶς φησιν, ὅτι « Ἐπεγίνωσκον αὐτὸν, ὅτι οὗτος ἦν ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος ἐπὶ τῇ Ὡραίᾳ πύλῃ· » οὐ γάρ πως ἔτι ἐγνωρίζετο μετέπειτα. Ταύτῃ γὰρ τῇ λέξει κεχρήμεθα ἐπὶ τῶν μόλις γνωριζομένων. Ἰστέον δὲ ὅτι καὶ οὗτος, διὰ τοῦτο προσήδρευε τῇ τοῦ Σολομῶντος στοᾷ, ἴσως οἰόμενος τεύξεσθαί τινος θεραπείας ἐπὶ τῇ τοῦ Σιλωὰμ κολυμβήθρᾳ, καθὼς καὶ ὁ τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη ἔχων παράλυτος, ὃν ἰάσατο ὁ Σωτήρ. Ὃν οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἰδόντες [f. add. καὶ γνόντες] τὴν αἰτίαν τῆς προσεδρίας, ὅτι καίπερ προσαιτῶν ἐπορίζετο τὴν τροφὴν, οὐκ ἀπέγνω τῆς θεραπείας, ἐθεράπευσαν αὐτὸν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ. « Τοῦτον γὰρ, φησὶν, ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε, ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ· καὶ ἡ πίστις ἡ

D

COMMENTARIUS.

Recte inquit, quod « Cognoscebant illum, quod ipse erat, qui ad eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi, » quia postea pene non amplius dignoscebatur: hac enim voce utimur de iis qui vix cognoscuntur. Sciendum vero est idcirco fortasse eum sedisse in porticu Salomonis, quod speraret sanitatem se consecuturum in natatoriis, seu piscina Siloe [21], quemadmodum paralyticus ille qui habebat triginta et octo annos in infirmitate sua, quem sanavit Dominus. Illum ergo cum vidissent Petrus et Joannes, causamque compertam haberent, ob quam inibi assideret, scilicet ut non solum petendo victum sibi compararet, sed quia de sanitate recuperanda non

[21] Joan. IX, 7.

Variæ lectiones et notæ.

[18] χωλείᾳ. [19] τόπου.

(10) Ita corrigo ex Chrysostomo. In codice nostro habebatur λέγεται δὲ σημεῖον, ἀφ' οὗ πάντα ἐκίνησε.

Digitized by Google

desperabat, sanitatem illi impertiere in nomine Domini Jesu Christi. « Hunc enim, ait, quem vos vidistis et nostis, confirmavit nomen ejus : et fides, quæ per eum est, dedit integram sanitatem istam in conspectu omnium vestrum [11]. »

Sabbato hebdomadæ Paschalis.

TEXTUS.

III, 11-16. Cum teneret autem Petrum et Joannem, cucurrit omnis populus ad eos ad porticum quæ appellatur Salomonis, stupentes. Videns autem Petrus, respondit ad populum : Viri Israelitæ, quid miramini in hoc, aut nos quid intuemini, quasi nostra virtute aut potestate fecerimus hunc ambulare? Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob, Deus patrum nostrorum glorificat puerum (11) suum Jesum, quem vos quidem tradidistis et negastis ante faciem Pilati, judicante illo dimitti. Vos autem sanctum et justum negastis, et petistis virum homicidam donari vobis : Auctorem vero vitæ interfecistis, quem Deus suscitavit a mortuis, cujus nos testes sumus. Et in fide nominis ejus, hunc, quem vos vidistis et nostis, confirmavit nomen ejus; et fides, quæ per eum est, dedit integram **207** sanitatem istam in conspectu omnium vestrum.

COMMENTARIUS.

« Puerum, » seu servum Dei Jesum Christum (tametsi Deum et Dei Filium) Petrus appellat, ratione humanitatis; formam enim servi cum ille accepisset, factus homo, omnia humana subiit. Sic eum etiam prophetæ sæpe vocant. Vel ita locutus est Petrus, ut sese auditorum imbecillitati attemperaret, et sermonem suum facilem redderet, qui ab ipsis reciperetur.

TEXTUS.

III, 17, 18. Et nunc, fratres, scio quia per ignorantiam fecistis sicut et principes vestri. Deus autem, quæ prænuntiavit per os omnium prophetarum pati Christum suum, sic implevit.

COMMENTARIUS.

Quoniam valde eos perstrinxerat et ostenderat eum, quem ipsi crucifixerant, resurrexisse; facta illis potestate pœnitendi, iterum sermonem mitigat et ait : « Et nunc scio, fratres, quia per ignorantiam fecistis, sicut et principes vestri. » Deinde ne dicerent : Quomodo Deus nunc illum suscitans a mortuis, glorificat qui tunc non adjuvit? Prophetas adducit testificantes, ita fieri oportuisse. Postea ostendit, quod non prophetarum prædictio in causa fuerit, cur hæc ita fierent; sed quod illorum nequitia prophetas ipsos coegerit, ut ea quæ per illorum impietatem in Christum facienda erant, prænuntiarent, subdit :

[11] Act. III, 6.

Τῷ Σαββάτῳ τῆς Διακαινησίμου.

KEIMENON.

Κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην, συνέδραμε πᾶς ὁ λαὸς πρὸς αὐτοὺς ἐπὶ τῇ στοᾷ τῇ καλουμένῃ Σολομῶντος ἐκθαμβοι. Ἰδὼν δὲ Πέτρος, ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν λαόν· Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, τί θαυμάζετε ἐπὶ τούτῳ, ἢ ἡμῖν τί ἀτενίζετε, ὡς ἰδίᾳ δυνάμει, ἢ εὐσεβείᾳ πεποιηκόσι τοῦ περιπατεῖν αὐτόν; Ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακὼβ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἐδόξασε τὸν Παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς μὲν παρεδώκατε, καὶ ἠρνήσασθε αὐτὸν κατὰ πρόσωπον Πιλάτου κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν. Ὑμεῖς δὲ τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε, καὶ ᾐτήσασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ἡμῖν. Τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, οὗ ἡμεῖς ἐσμὲν μάρτυρες. Καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε, ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ· καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ τὴν ὁλοκληρίαν ταύτην ἀπέναντι πάντων ὑμῶν.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

« Παῖδα » Θεοῦ, ἤτοι δοῦλον, τὸν Ἰησοῦν καλεῖ διὰ τὸ ἀνθρώπινον, Θεὸν ὄντα καὶ Θεοῦ Υἱόν· ἐπειδὴ δούλου μορφὴν ἀναλαβὼν, καὶ γενόμενος ἄνθρωπος, πάντα ὑπέστη τὰ ἀνθρώπινα. Οὕτω γὰρ καὶ οἱ προφῆται πολλαχοῦ καλοῦσιν αὐτόν. Ἢ συγκαταβαίνων τῇ τῶν ἀκουόντων ἀσθενείᾳ, ἵνα εὐπαράδεκτον ποιήσῃ τὸν λόγον.

KEIMENON.

Καὶ νῦν οἶδα, ἀδελφοὶ, ὅτι κατὰ ἄγνοιαν ἐπράξατε, ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν. Ὁ δὲ Θεὸς, ἃ προκατήγγειλε διὰ στόματος πάντων τῶν προφητῶν αὐτοῦ παθεῖν τὸν Χριστὸν, ἐπλήρωσεν οὕτω.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἐπειδὴ σφόδρα αὐτῶν καθήψατο, καὶ ἔδειξεν ἀναστάντα τὸν σταυρωθέντα, διδοὺς αὐτοῖς ἐξουσίαν μετανοίας, πάλιν ἀνίησι, καί φησι· « Καὶ νῦν οἶδα, ἀδελφοὶ, ὅτι κατὰ ἄγνοιαν ἐπράξατε, ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν. » Εἶτα, ἵνα μὴ εἴπωσιν, ὅτι Πῶς [νῦν] ὁ Θεὸς αὐτὸν δοξάζει ἀναστήσας ἐκ νεκρῶν, ὁ τότε μὴ βοηθήσας; παράγει τοὺς προφήτας μαρτυροῦντας, ὅτι οὕτως ἔδει γενέσθαι. Εἶτα δείκνυς, ὅτι οὐχ ἡ τῶν προφητῶν προσαγόρευσις [10] αἰτία τοῦ ταῦτα γενέσθαι, ἀλλ' ἡ αὐτῶν κακία ἠνάγκασεν αὐτοὺς τῶν μελλόντων γίνεσθαι δι' αὐτῶν εἰς Χριστὸν ἀσεβειῶν προφήτας γενέσθαι, ἐπάγει·

Variæ lectiones et notæ.

[10] *Isc.* προαγόρευσις.

(11) Vox παῖς, qua hic utitur sacer scriptor, proprie *puerum* significat; quo nomine intelligitur quandoque *filius*, quandoque *servus*. Vulgatus interpres priore sensu reddidit *Filium*. Sed noster commentator posteriore sensu intellexit, ut ex ejus explicatione liquet.

Digitized by Google

Τῇ β' τῆς β' ἑβδόμαδος.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Μετανοήσατε οὖν καὶ ἐπιστρέψατε, εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι ὑμῶν τὰς ἁμαρτίας, ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου, καὶ ἀποστείλῃ τὸν προκεχειρισμένον ἡμῖν Χριστὸν Ἰησοῦν, ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων, ὧν ἐλάλησεν ὁ Θεὸς διὰ στόματος πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ προφητῶν ἀπ' αἰῶνος. Μωσῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν, ὅτι Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ. Αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα, ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς. Ἔσται δὲ, πᾶσα ψυχή, ἥτις ἐὰν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ, καὶ πάντες δὲ οἱ προφῆται ἀπὸ Σαμουὴλ καὶ τῶν καθεξῆς ὅσοι ἐλάλησαν, καὶ προκατήγγειλαν τὰς ἡμέρας ταύτας. Ὑμεῖς ἐστε υἱοὶ τῶν προφητῶν, καὶ τῆς διαθήκης, ἧς διέθετο ὁ Θεὸς πρὸς τοὺς πατέρας ὑμῶν, λέγων πρὸς Ἀβραάμ· Καὶ ἐν τῷ σπέρματί σου εὐλογηθήσονται πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῆς γῆς. Ὑμῖν πρῶτον ὁ Θεὸς ἀναστήσας τὸν Παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ἀπέστειλεν αὐτὸν εὐλογοῦντα ὑμᾶς ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ὅταν οὖν λέγει, πάντων τῶν προφητῶν πεπληρῶσθαι τοὺς λόγους τοῦ Σωτῆρος παθόντος, οὐ καθάπαξ πάντας τοὺς προφήτας λέγει (οὐ γὰρ πάντες προεκήρυξαν τὴν ἐπιδημίαν καὶ τὰ πάθη, ἃ ὑπὲρ ἀνθρώπων ἔμελλεν ἀναδέξασθαι), ἀλλὰ πάντας τοὺς προαναφωνήσαντας τὰ τοῦ Χριστοῦ ἅπαντα « ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως. » Τὸ δὲ, « Ἄχρι, » παρὰ τῇ θείᾳ Γραφῇ, οὐ χρόνου ἐστὶ σημαντικὸν, ὥσπερ καὶ τὸ, ἕως, ἀλλ' ἔστιν ὁ νοῦς τοῦ προκειμένου τοιοῦτος· Πολλὰ, φησὶν, εἶπον οἱ προφῆται γίνεσθαι, ἃ οὔπω πεπλήρωνται πάντα, ἀλλ' ἔτι γίνονται καὶ γενήσονται ἕως τῆς συντελείας τοῦ κόσμου. Ἀναστὰς οὖν ἐκ νεκρῶν, ἀνελήφθη εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ μένει ἐκεῖ ἕως τῆς τοῦ κόσμου συντελείας. « Μωσῆς μὲν γάρ. » Τὸ, « ὡς ἐμὲ, » τὸ σχῆμα τῆς νομοθεσίας δηλοῖ, τὸ μόνον ἐκβεβηκὸς εἰς Χριστὸν, καὶ οὐκ εἰς προφήτην ἕτερόν τινα. Πρόδηλον γὰρ ὡς διὰ Μωϋσέως ὁ νόμος ἐδόθη, ὃν καὶ κατὰ τὸ Δευτερονόμιον ἐκ θείας ἐπιπνοίας ἐπλάτυνε· καὶ νομοθέτου δόξαν ἐκαρποῦτο καὶ ὄνομα, προτυπῶν τὸν ἀληθῆ νομοθέτην Χριστὸν, τὸν καὶ τὸν νόμον λαλήσαντα. Δι' αὐτοῦ γὰρ καὶ ἐν νόμῳ καὶ ἐν προφήταις, ὡς διὰ ἰδίου Λόγου μονογενοῦς καὶ ὁμοουσίου καὶ ἐνυποστάτου λελάληκεν ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ. Ἐπεὶ οὖν ἐν σχήματι νομοθέτου μόνος ἐν προφήταις ὁ Μωϋσῆς, διὰ τοῦτο καὶ μοναδικῶς πρὸς τὸν Χριστὸν ἀποβλέπων ἔλεγε· « Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμέ. » Καὶ γὰρ ὥσπερ αὐτὸς τὴν νομικὴν εἰσήγαγε πολιτείαν, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς τὴν εὐαγγελικὴν, κατὰ τὸ τῆς κενώσεως μέτρον, μεσίτης τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῆς « ἐν πνεύματι » λατρείας γενόμενος.

Feria 2 hebdomadæ secundæ.

TEXTUS.

III, 19-26. Pœnitemini igitur et convertimini, ut deleantur peccata vestra. Ut cum venerint tempora refrigerii a conspectu Domini, et miserit eum qui prædicatus est vobis, Jesum Christum, quem oportet quidem cœlum suscipere usque in tempora restitutionis omnium, quæ locutus est Deus per os sanctorum a sæculo prophetarum. Moyses quidem patribus dixit : Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester de fratribus vestris, tanquam me, ipsum **208** audietis juxta omnia, quæcunque locutus fuerit vobis. Erit autem, omnis anima quæ non audierit prophetam illum, exterminabitur de plebe. Et omnes prophetæ a Samuel, et deinceps qui locuti sunt, annuntiaverunt dies istos. Vos estis filii prophetarum et testamenti, quod disposuit Deus ad patres nostros, dicens ad Abraham : Et in semine tuo benedicentur omnes familiæ terræ. Vobis primum Deus suscitans Filium suum, misit eum benedicentem vobis, ut convertat se unusquisque a nequitia sua.

COMMENTARIUS.

Cum ait omnium prophetarum sermones impletos esse in passione Domini, non simpliciter omnes intelligit; non enim omnes prænuntiarunt ejus adventum, neque supplicium quod erat pro hominum salute subiturus; sed intelligit cunctos, qui omnia Christi « usque ad tempora restitutionis » prælocuti sunt. Illud autem usque in sacra Scriptura haud tempus determinatum significat; sed iste est loci istius sensus : Multa, inquit, prophetæ prædixerunt quæ non omnia impleta sunt; sed quæ eveniunt et evenient usque ad finem mundi. Cum enim resurrexisset, ascendit in cœlum, ibique manet usque ad consummationem sæculi. « Moyses quidem. » Illud « tanquam me » modum legislationis denotat, qui in solo Christo locum habuit, non in quocunque alio propheta. Notum est enim per Moysen datam esse legem, quam etiam juxta Deuteronomium ex divina inspiratione « explanavit [13], » et legislatoris gloriam nomenque adeptus est, præsignans verum Legislatorem Christum, qui etiam legem ipsam elocutus est : per ipsum enim tanquam per Verbum proprium, unigenitum et consubstantiale et in seipso subsistens, tum in lege tum in prophetis locutus est Deus Pater. Quoniam igitur inter prophetas unicus legislator fuit Moyses, idcirco ad Christum respiciens numero singulari de se, dicebat : « Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester de fratribus vestris, tanquam me. » Etenim quemadmodum ille legale introduxit institutum, ita et Christus evangelicum, juxta evacuationis mensuram, mediator factus et Novi Testamenti et Dei cultus « in spiritu [14]. » Qua

[13] Deut. I, 5. [14] Joan. IV, 15.

Digitized by Google

vero Deus, ipse utriusque instituti auctor est. Hunc et David expetens ad Deum dicebat [18]: Constitue, Domine, legislatorem super eos. » Deinde subjungit exitium illorum, qui Christo crediturі non erant, dicens: « Erit autem, omnis anima, quæ non audierit **209** prophetam illum, exterminabitur de plebe. » Quoniam vero anima immortalis est, exterminari intelligitur, cum privatur bonis, quæ, si recte egisset, consecutura erat. « Vos estis. » Quia propter commissum facinus in Christum putabant se alienos factos esse, seu omnino a divinis promissionibus excidisse, et rationi consentaneum haud esse ipsum nunc quidem ab illis crucifigi, nunc vero illos tanquam familiares curare, ostendit utrumque secundum prophetiam verum esse(12): Et jam olim, inquit, vobis debitum erat, ut in ipsum crederetis: « Vos enim estis filii prophetarum et testamenti, quod disposuit Deus ad patres nostros, » hoc est, Vos estis hæredes omnium, quæ prænuntiarunt prophetæ; et propter vos omnia contigerunt. Ut autem crederent ita et Deo videri, subdit etiam aliud testimonium, docens in Christo « benedicendas esse omnes familias terræ: » et vos quidem primum, inquit, qui cruci eum affixistis, si tamen ab iniquitatibus vestris convertamini.

Καθὸ δὲ Θεὸς ἦν, αὐτὸς ἦν ἑκατέρας πολιτείας δωτήρ. Τοῦτον ἐπιζητῶν καὶ Δαβὶδ, πρὸς τὸν Θεὸν ἔλεγε, « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην ἐπ' αὐτούς. » Εἶτα ἐπάγει τὸν ὄλεθρον τῶν μελλόντων ἀπειθεῖν τῷ Χριστῷ, λέγων· « Ἔσται δὲ, πᾶσα ψυχὴ, ἥτις οὐκ ἀκούσει τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτῆς. » Ἐπεὶ δὲ ἀθάνατός ἐστιν ἡ ψυχὴ, ἐξολόθρευσιν αὐτῆς νοοῦμεν, τὸ ἔξω γενέσθαι τῶν ἀγαθῶν, ὧν ἤμελλεν ἀπολαύειν εἰ καλῶς ἐπολιτεύσατο. « Ὑμεῖς ἐστε. » Ἐπειδὴ διὰ τὸ τόλμημα τὸ εἰς Χριστὸν ἐνόμιζον ἑαυτοὺς [ἠλλοτριῶσθαι τῶν ἐπαγγελιῶν, καὶ οὐκ ἔχει λόγον, νῦν μὲν αὐτὸν ἐσταυρῶσθαι·], νῦν δὲ ὡς οἰκείους θεραπεύειν, δεικνὺς [21], ὅτι καὶ ἐκεῖνο κατὰ προφητείαν, καὶ τοῦτο, καὶ ὅτι Ἄνωθεν ἡμῖν [22] ὠφείλετο, τὸ καὶ ἡμᾶς [23] πιστεῦσαι εἰς αὐτόν. « Ὑμεῖς γάρ ἐστε οἱ υἱοὶ τῶν προφητῶν, καὶ τῆς Διαθήκης, ἧς διέθετο ὁ Θεὸς πρὸς τοὺς πατέρας ὑμῶν, » τουτέστιν, Ὑμεῖς, ἐστε κληρονόμοι πάντων, ὧν ἔφησαν οἱ προφῆται, καὶ δι' ὑμᾶς πάντα γέγονεν. Ἵνα δὲ πιστεύσωσιν, ὅτι καὶ τῷ Θεῷ τοῦτο δοκεῖ, ἐπάγει καὶ ἑτέραν μαρτυρίαν διδάσκουσαν, ἐν Χριστῷ « εὐλογεῖσθαι πάσας τὰς πατριὰς τῆς γῆς, » καὶ ὑμᾶς πρῶτον τοὺς σταυρώσαντας, « ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν. »

Feria 3 hebdomadæ secundæ.

De sollicitudine pontificum ob id quod factum erat, et dijudicatio de miraculo, Petri item confessio virtutis et gratiæ Christi.

Τῇ γ' τῆς δευτέρας Ἑβδομάδος.

Ἐν ᾧ περὶ ἐπισταπίας τῶν ἀρχιερέων ζήλῳ τοῦ γεγονότος, καὶ κρίσις τοῦ θαύματος, Πέτρου τε ὁμολογία τῆς Χριστοῦ δυνάμεώς τε καὶ χάριτος.

TEXTUS.

IV, 1-10. Loquentibus autem illis ad populum, supervenerunt sacerdotes et magistratus templi et Sadducæi, dolentes quod docerent populum et annuntiarent in Jesu resurrectionem ex mortuis. Et injecerunt in eos manus, et posuerunt eos in custodiam in crastinum; erat enim jam vespera. Multi autem eorum qui audierant verbum, crediderunt, et factus est numerus virorum quinque millia. Factum est autem in crastinum, ut congregarentur principes eorum et seniores et Scribæ in Jerusalem. Et Annas princeps sacerdotum, et Caiphas, et Joannes, et Alexander, et quotquot erant de genere sacerdotali. Et statuentes eos in medio, interrogabant: In qua virtute, aut in quo nomine fecistis hoc vos? Tunc repletus Spiritu sancto Petrus dixit ad eos: Principes populi et seniores, audite. Si nos hodie dijudicamur in benefacto hominis infirmi, in quo iste salvus factus est, notum sit omnibus vobis, et omni plebi **210** Israel, quia in nomine Domini nostri Jesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus suscitavit a mortuis, in hoc iste astat coram vobis sanus.

KEIMENON.

Λαλούντων δὲ αὐτῶν πρὸς τὸν λαὸν ἐπέστησαν αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς, καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι, διαπονούμενοι διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὺς τὸν λαὸν, καὶ καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν. Καὶ ἐπέβαλον αὐτοῖς τὰς χεῖρας, καὶ ἔθεντο αὐτοὺς εἰς τήρησιν εἰς τὴν αὔριον· ἦν γὰρ ἑσπέρα ἤδη. Πολλοὶ δὲ τῶν ἀκουσάντων τὸν λόγον ἐπίστευσαν, καὶ ἐγενήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ὡσεὶ χιλιάδες πέντε. Ἐγένετο δὲ ἐπὶ τὴν αὔριον συναχθῆναι αὐτῶν τοὺς ἄρχοντας καὶ πρεσβυτέρους εἰς Ἰερουσαλὴμ, καὶ Γραμματεῖς, καὶ Ἄνναν τὸν ἀρχιερέα, καὶ Καϊάφαν, καὶ Ἰωάννην, καὶ Ἀλέξανδρον, καὶ ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ. Καὶ στήσαντες αὐτοὺς ἐν μέσῳ ἐπυνθάνοντο· Ἐν ποίᾳ δυνάμει, ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποιήσατε τοῦτο ὑμεῖς; Τότε ὁ Πέτρος πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου εἶπε πρὸς αὐτούς· Ἄρχοντες τοῦ λαοῦ, καὶ πρεσβύτεροι τοῦ Ἰσραὴλ, εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσωσται· γνωστὸν ἔστω ὑμῖν καὶ παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραὴλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὃν Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, ἐν τούτῳ οὗτος παρέστηκεν ἐνώπιον ὑμῶν ὑγιής.

[18] Psal. IX, 21.

Variæ lectiones et notæ.

[21] δείκνυσιν. [22] *Ισ.* ὑμῖν. [23] *Ισ.* ὑμᾶς.

(12) Locum hunc, ut videtur, corruptum et mutilum, ex codice Florentino utcunque emendare et sarcire conatus sum.

Digitized by Google

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Πάλιν δικαστηρίου σχήματι τὸ πρᾶγμα (13) περιτιθέασιν, ἵνα ὑπευθύνους αὐτοὺς τῇ ἀδίκῳ καταστήσωσι κρίσει. Ἐνόμιζον γὰρ, διὰ τὸ πλῆθος φοβηθέντας αὐτοὺς, ἐξάρνους γενέσθαι, καὶ τὸ πᾶν διὰ τοῦτο προσδοκῶντες κατωρθωκέναι. Τί οὖν φασιν; « Ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποιήσατε τοῦτο ὑμεῖς; » Καὶ οὐ λέγουσι ποῖον, ἀλλὰ ἐνσκιάζουσι, μὴ βουλόμενοι τοῦτο εἰπεῖν, καίπερ εἰδότες, διὰ τὸν λαόν. Τότε Πέτρος μνησθεὶς τῶν τοῦ Κυρίου λόγων ὧν πρὸς αὐτοὺς ἐποιεῖτο λέγων· « Ὅταν δὲ ἄγωσιν ὑμᾶς εἰς τὰς Συναγωγὰς, μὴ μεριμνήσητε πῶς, ἢ τί λαλήσετε· τὸ γὰρ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ὑμῶν ἐστι τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν· » πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου εἶπε πρὸς αὐτούς· Μάλιστα μὲν ἐχρῆν στεφανοῦσθαι ἡμᾶς ἐπὶ τούτοις, καὶ ὡς εὐεργέτας ἀνακηρύττεσθαι. Ἐπεὶ δὲ καὶ « κρινόμεθα ἐπ' εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, » τί δεῖ ποιεῖν; νῦν καιρός ἐστιν ἀνακηρύττειν τὸν Εὐεργέτην.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Οὗτός ἐστιν ὁ λίθος ὁ ἐξουδενωθεὶς ὑφ' ὑμῶν τῶν οἰκοδομούντων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας· καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ σωτηρία. Οὔτε γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἀναμιμνήσκει αὐτοὺς ῥήματος ἱκανοῦ φοβῆσαι αὐτούς. « Καὶ ὁ πεσὼν γὰρ, φησὶν, ἐπὶ τὸν λίθον τοῦτον, συνθλασθήσεται· ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν. » Τουτέστιν, ὅτι Σφόδρα δόκιμός ἐστι, κἂν ὑμεῖς δοκεῖτε ὑφ' ὑμῶν ἐξουθενεῖσθαι· βουλόμενος καὶ φοβῆσαι αὐτοὺς, ἵνα κἂν οὕτως ἀναγκάσῃ αὐτοὺς πιστεῦσαι.

ΚΕΦΑΛ. Ε'.

Τῇ δ' τῆς β' ἑβδομάδος

Περὶ τῶν ἀρχιερέων [*προσταττόντων*] *ὡς οὐ δεῖ παῤῥησιάζεσθαι ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ· καὶ ἀνέσεως τῶν ἀποστόλων.*

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Θεωροῦντες δὲ τὴν τοῦ Πέτρου παῤῥησίαν, καὶ Ἰωάννου, καὶ καταλαβόμενοι ὅτι ἄνθρωποι ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται, ἐθαύμαζον· ἐπεγίνωσκόν τε αὐτοὺς, ὅτι σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν. Τόν τε ἄνθρωπον βλέποντες σὺν αὐτοῖς ἑστῶτα τὸν τεθεραπευμένον, οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν. Κελεύσαντες δὲ αὐτοὺς ἔξω τοῦ συνεδρίου ἀπελθεῖν, συνέβαλον πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες· Τί ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις; Ὅτι μὲν γνωστὸν σημεῖον γέγονε δι' αὐτῶν, πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλὴμ φανερὸν, καὶ οὐ δυνάμεθα ἀρνήσασθαι. Ἀλλ' ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον διανεμηθῇ εἰς τὸν λαὸν, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα αὐτοῖς, μηκέτι λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ μηδενὶ ἀνθρώπων. Καὶ καλέσαντες αὐτοὺς, παρήγγειλαν αὐτοῖς τὸ καθόλου μὴ φθέγγεσθαι, μηδὲ διδάσκειν ἐπὶ τῷ

[16] Matth. x, 18, 19. [17] Matth. xxi, 44.

COMMENTARIUS.

Judicii formam negotio isti apponunt, ut injusto eos judicio obnoxios faciant. Sperabant enim apostolos multitudine territos factum negaturos, sicque sese rem omnem emendaturos fore. Quid igitur inquiunt? « In quo nomine fecistis hoc vos? » Neque, qua de re loquantur, exprimunt; sed occultant quod nolint, quanquam id probe sciant, dicere, propter populum. Tunc Petrus, memor verborum quæ ipsis dixit Dominus, nempe [16]: « Cum tradent vos in synagogis, nolite cogitare, quomodo, aut quid loquamini... Spiritus enim Patris vestri est qui loquitur in vobis, » atque repletus Spiritu sancto dixit ad eos: Maximum utique hodie nos præmium referre, ob ea quæ fecimus, ac tanquam benefactores prædicari, decebat. Quoniam autem « dijudicamur in benefacto hominis infirmi, » quid oportet facere? nunc tempus opportunum est denuntiandi Benefactorem.

TEXTUS.

IV, 11, 12. Hic est lapis, qui reprobatus est a vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli. Et non est in aliquo alio salus. Nec enim aliud nomen est sub cœlo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri.

COMMENTARIUS.

In memoriam revocat dictum illud quod eos terrere juste poterat: « Et qui ceciderit super lapidem istum confringetur: super quem vero ceciderit, conteret eum [17]. » Hoc est, valde probatus est, quanquam a vobis reprobari videatur. Vult scilicet eos perterrefacere, ut vel sic ad fidem amplectendam compelleret.

211 CAPUT V.

Feria quarta hebdomadæ secundæ.

De pontificum decreto, ne cuiquam liceret de nomine Jesu palam loqui: et de dimissione apostolorum.

TEXTUS.

IV, 13-22. Videntes autem Petri constantiam et Joannis, comperto quod homines essent sine litteris et idiotæ, admirabantur et cognoscebant eos, quoniam cum Jesu fuerant. Hominem quoque videntes stantem cum eis qui curatus fuerat, nihil poterant contradicere. Jusserunt autem eos foras extra concilium secedere: et conferebant ad invicem, dicentes: Quid faciemus hominibus istis? quoniam quidem notum signum factum est per eos omnibus habitantibus Jerusalem, manifestum est et non possumus negare. Sed ne amplius divulgetur in populum, comminemur eis, ne ultra loquantur in nomine hoc ulli hominum. Et vocantes eos, denuntiaverunt, ne omnino loquerentur, neque docerent in nomine Jesu. Petrus vero et Joannes

Variæ lectiones et notæ.

(13) Non dubito, hic legendum, ut habet Chrysostomus, δικαστηρίου σχῆμα τῷ πράγματι περιτιθέασιν.

Digitized by Google

respondentes, dixerunt ad eos : Si justum est in conspectu Dei vos potius audire quam Deum, judicate. Non enim possumus quæ vidimus et audivimus non loqui. At illi comminantes dimiserunt eos, non invenientes quomodo punirent eos, propter populum, quia omnes clarificabant id quod factum fuerat in eo quod acciderat. Annorum enim erat amplius quadraginta homo, in quo factum fuerat signum istud sanitatis.

COMMENTARIUS.

Quod Pater Christum ex mortuis suscitasse dicatur, ita ut etiam ipse Christus circa propriam carnem operatus sit, nemo dubitaverit : cum enim ipse sit vivificans et efficax virtus Patris, proprium etiam vivificavit templum : « Solvite enim, inquit, templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud [18]. » Est et hoc igitur manifestum corpus, quod vivificatum est, non alienum ipsi neque aliquod ex nostris fuisse, sed proprium ipsius Verbi.

212 Feria quinta hebdomadæ secundæ.

Gratiarum actio ab Ecclesia facta pro fida apostolorum constantia.

TEXTUS.

IV, 23-31. Dimissi autem venerunt ad suos et annuntiaverunt eis quanta ad eos principes sacerdotum et seniores dixissent. Qui cum audissent, unanimiter levaverunt vocem ad Deum et dixerunt ; Domine, tu es, qui fecisti cœlum et terram, mare et omnia quæ in eis sunt : qui Spiritu sancto per os patris nostri David, pueri tui, dixisti : Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania ? Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus ? Convenerunt enim vere in civitate ista adversus sanctum Puerum tuum Jesum quem unxisti Herodes et Pontius Pilatus, cum gentibus et populis Israel, facere quæ manus tua et consilium tuum decreverunt fieri. Et nunc, Domine, respice in minas eorum, et da servis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum, in eo quod manum tuam extendas ad sanitates et signa et prodigia fieri per nomen sancti Filii tui Jesu. Et cum orassent, motus est locus in quo erant congregati : et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et loquebantur verbum Dei cum fiducia.

COMMENTARIUS.

Clamor factus est ex voluptate et affectu magnaque concepta alacritate. Etenim orationes quæ de istis rebus et in tali tempore fiunt, efficaces sunt. Hujusmodi vero sunt voces ejus Ecclesiæ, unde universa Ecclesia initium habuit. Tales sunt voces apostolorum et discipulorum Christi, qui post ascensionem Domini vere perfecti erant (perfecerat enim eos Spiritus sanctus) atque invocabant Deum, qui « fecit cœlum et terram et mare, » et per prophetas prædicatus est. Quapropter etiam illos audivit omnium opifex Deus. « Motus est

[18] Joan. II, 19.

ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀποκριθέντες πρὸς αὐτοὺς εἶπον· Εἰ δίκαιόν ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν ἀκούειν μᾶλλον, ἢ τοῦ Θεοῦ, κρίνατε. Οὐ δυνάμεθα γὰρ ἡμεῖς, ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν. Οἱ δὲ προσαπειλησάμενοι ἀπέλυσαν αὐτούς, μηδὲν εὑρίσκοντες τὸ πῶς κολάσωνται αὐτούς, διὰ τὸν λαόν, ὅτι πάντες ἐδόξαζον τὸν Θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι. Ἐτῶν γὰρ ἦν πλειόνων τεσσαράκοντα ὁ ἄνθρωπος ἐφ' ὃν ἐγεγόνει τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἰάσεως.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ὅτι μὲν ὁ Πατὴρ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆσαι λέγεται τὸν Χριστὸν, ἐνεργουμένου δηλονότι περὶ τὴν σάρκα αὐτοῦ τοῦ πράγματος, οὐκ ἂν ἐνδοιάσειέ τις· αὐτός τε ὑπάρχων ἡ ζωοποιός τε καὶ ἐνεργὴς δύναμις τοῦ Πατρὸς, τὸν ἴδιον ἐζωοποίει ναόν. « Καταλύσατε γάρ, φησὶ, τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. » Καὶ τοῦτο οὖν πρόδηλον ἦν ἄρα, τὸ ζωοποιούμενον οὐκ ἀλλότριον, οὔτε μὴν τῶν καθ' ἡμᾶς ἀνθρώπων, ἀλλ' ἴδιον αὐτοῦ τοῦ Λόγου σῶμα.

Τῇ ε' τῆς β' ἑβδομάδος.

Εὐχαριστία ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ [τῆς] τῶν ἀποστόλων πιστῆς καρτερίας.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Ἀπολυθέντες δὲ ἦλθον πρὸς τοὺς ἰδίους, καὶ ἀπήγγειλαν ὅσα πρὸς αὐτοὺς οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι εἶπον. Οἱ δὲ ἀκούσαντες, ὁμοθυμαδὸν ἦραν φωνὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ εἶπον· Δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, ὁ διὰ στόματος Δαβὶδ τοῦ παιδός σου εἰπών· Ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά ; Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ· συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἀληθείας ἐπὶ τὸν ἅγιον Παῖδά σου Ἰησοῦν, ὃν ἔχρισας, Ἡρώδης τε καὶ Πόντιος Πιλᾶτος σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς Ἰσραὴλ, ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου καὶ ἡ βουλή σου προώρισε γενέσθαι· καὶ τὰ νῦν, Κύριε, ἔπιδε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν, καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου μετὰ παῤῥησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον σου, ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε εἰς ἴασιν, καὶ σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου Παιδός σου Ἰησοῦ. Καὶ δεηθέντων αὐτῶν ἐσαλεύθη ὁ τόπος ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι· καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἐλάλουν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μετὰ παῤῥησίας.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Κραυγὴ γέγονεν ἀπὸ ἡδονῆς, καὶ διαθέσεως, καὶ σπουδῆς πολλῆς. Αἱ τοιαῦται γὰρ ἀνύουσιν εὐχαὶ, αἱ περὶ τοιούτων γινόμεναι, καὶ ἐν τοιούτοις καιροῖς. Τοιαῦται δὲ φωναὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἐξ ἧς πᾶσα ἔσχηκεν ἡ Ἐκκλησία τὴν ἀρχήν. Αὗται αἱ φωναὶ τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ, τῶν ἀληθῶς τελείων, μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου, διὰ τοῦ Πνεύματος τελειωθέντων, καὶ ἐπικαλουμένων τὸν Θεὸν, τὸν « ποιήσαντα τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὴν θάλασσαν, » τὸν διὰ τῶν προφητῶν κεκηρυγμένον. Διὸ καὶ ἐπήκουσεν αὐτῶν ὁ ποιητὴς πάντων Θεός.

Digitized by Google

« Ἐσαλεύθη γὰρ, φησὶν, ὁ τόπος, ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι. » Τεκμήριον τοῦ ἀκουσθῆναι αὐτοὺς τοῦτο γεγονός. « Ὁ διὰ στόματος. » Καθάπερ συνθήκας ἀπαιτοῦντες τὸν Θεὸν, τὴν προφητείαν εἰς μέσον ἄγουσιν, ἅμα καὶ ἑαυτοὺς παραμυθούμενοι, ὅτι εἰκῇ πάντα « Μελετῶσιν » οἱ ἐχθροί. Ἐκεῖνα, φησὶν [29], εἰς πέραν ἄγαγε καὶ δεῖξον, ὅτι « Κενὰ ἐμελέτησαν· » οὕτω καὶ νῦν κενὰ μελετῆσαι αὐτοῖς δός· τουτέστι, μὴ εἰς ἔργον ἔλθοιεν αἱ ἀπειλαὶ αὐτῶν. Ταῦτα δὲ ἔλεγον οὐκ αὐτοὶ παραιτούμενοι δυσχερές τι παθεῖν, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ κηρύγματος. Οὐ γὰρ εἶπον, Καὶ ἐξελοῦ τῶν κινδύνων ἡμᾶς, ἀλλὰ, Δὸς τοῖς δούλοις σου μετὰ παῤῥησίας πασης λαλεῖν τὸν λόγον σου. Φρύαγμα δέ ἐστι τὸ ἀλόγιστον κίνημα. Τέσσαρα δέ φησι γένη, τὰ συστάντα κατὰ τοῦ Χριστοῦ, ἔθνη, λαοὺς, βασιλεῖς τε καὶ ἄρχοντας· τῶν μὲν ἐθνῶν ἴσως τοὺς ἀλλοτρίους δηλούντων τῆς πίστεως, ὥσπερ τοὺς στρατιώτας τοὺς φρυάξαντας κατ' αὐτοῦ· τῶν δὲ λαῶν τοὺς ἐκ περιτομῆς· « Κενὰ γὰρ ἐμελέτησαν, » τοὺς προφήτας φονεύσαντες, τὸν ἐν αὐτοῖς Χριστὸν μὴ νοήσαντες· τῶν δὲ βασιλέων τῆς γῆς καὶ τῶν ἀρχόντων, Ἡρώδην τε καὶ Πόντιον Πιλάτον, καὶ τοὺς ἄρχοντας τῶν Ἰουδαίων. Τὸ δὲ παραστῆναι τοὺς βασιλεῖς εἰπεῖν, τοῦτο οἶμαι συνεμφαίνειν, ἢ ὅτι συμπεφωνήκασιν ἀλλήλοις, καὶ εἰς συμβίβασιν καὶ φιλίαν ἦκασιν Ἡρώδης τε καὶ Πόντιος Πιλάτος (ἐν ἔχθρᾳ γὰρ ὄντες πρὸς ἀλλήλους τὸ πρότερον, τῆς συμβιβάσεως αὐτῶν τῆς εἰς φιλίαν, τὸ κατὰ Χριστὸν πρόξενον γέγονε θράσος)· ἢ ὅτι, καίτοι τὸ ἀρχικὸν ἀξίωμα περικείμενοι, ἑαυτοὺς παρέστησαν εἰς ὑπουργίαν τοῖς ἐθέλουσι μιαιφονεῖν κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. Εἰς [ἴσ. ἡ] γὰρ εἰς τὸν Χριστὸν ἐπιβουλὴ καὶ εἰς αὐτὸν ἀνατρέχει τὸν Πατέρα. Εἰ γὰρ ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ, καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, πῶς οὐ μία εἰς αὐτοὺς ὕβρις ἐγένετο; Χριστὸς δὲ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός. Οὐ κέχρισται γὰρ δι' ἡμᾶς ἀνθρωπίνως τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, καίτοι Θεὸς ὢν ὁ Λόγος, οὐχ ὡς ἁγιότητος ἐπιδεὴς (ἔστι γὰρ κατὰ φύσιν ἅγιος, καὶ τοῦ Πνεύματος χορηγὸς), ἀλλ' ὅτι γεγονὼς καθ' ἡμᾶς ἄνθρωπος, ἐχρίσθη μεθ' ἡμῶν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον. « Καὶ δεηθέντων. » Τοῦτο τεκμήριον γέγονε τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ ἀκουσθῆναι αὐτούς. Ὅτι δὲ τοῦτό ἐστιν, ἄκουε τοῦ προφήτου λέγοντος· « Ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν. » Ἐποίει δὲ τοῦτο ὁ Θεὸς, καὶ διὰ φόβου πλείονα, καὶ εἰς θάρσος αὐτοὺς ἐνάγων μετὰ τὰς ἀπειλὰς ἐκείνας, καὶ εἰς παῤῥησίαν πλείονα. Ἐπεὶ γὰρ ἀρχὴ ἦν, καὶ αἰσθητοῦ ἐδέοντο σημείου πρὸς τὸ πιστευθῆναι αὐτούς. Μετὰ δὲ ταῦτα, οὐδαμοῦ τοῦτο γίνεται. Τὸ δὲ, « Ἐπλήσθησαν Πνεύματος ἁγίου, » τοῦτο δηλοῖ, Ἀνεπυρώθησαν τῷ Πνεύματι, καὶ ἀνεκαίετο ἐν αὐτοῖς τὸ χάρισμα.

A enim, inquit, locus in quo erant congregati; » quod illos fuisse exauditos significabat. « Qui per os. » Porro quasi pacta a Deo exigentes, in medium afferunt prophetiam seque ipsos consolantur, quod omnia frustra meditentur inimici. Istud, scilicet aiunt, ad exitum deduc, et ostende, quoniam « meditati sunt inania [29] : » ita et nunc fac, ut isti inania meditentur; hoc est, ne ad opus id **213** quod comminantur deducere possint. Hæc autem dicebant, non quod molesta pati refugerent, sed ne Evangelii prædicatio impediretur. Non enim dicunt: « Et erue nos a periculis, » sed: « Da servis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum. » Fremitus autem est motus, seu conatus rationi contrarius. Quatuor vero nominat genera eorum B qui astiterunt adversus Christum : nempe gentes, populos, reges et principes. Per gentes alienos a fide fortasse significat, veluti milites qui fremuerunt adversus Christum. Populi sunt, qui ex circumcisione; inania enim meditati sunt, prophetas occidentes, Christumque in ipsis non intelligentes. Reges autem terræ et principes sunt Herodes et Pilatus et Judæorum magistratus. Quod vero reges astitisse dicat, significasse puto, vel quod simul conspiraverint atque in concordiam et amicitiam venerint Herodes et Pilatus : nam cum antea inimici essent ad invicem, eo atrocissimo contra Christum facinore facti sunt amici [30] : vel quod, tametsi præcipua dignitate ornati essent, C se ipsos administros illorum constituerunt, qui cæde Domini et Christi ejus se contaminare voluerunt. Perfidia enim in Filium in ipsum Patrem recurrit. Nam si Pater in Filio, et Filius in Patre est, quomodo una eademque injuria in utrumque non fuerit? Christus porro Patris est Verbum : unctus est enim propter nos non humano modo, sed Spiritu sancto; non quod sanctitatis indigens esset (est enim secundum naturam sanctus, et Spiritus sancti distributor), sed unctus est nobiscum secundum humanitatem. « Et cum orassent. » Hoc signum fuit divinæ visitationis, et quod exauditi essent. Quod autem ita sit, audi [prophetam dicentem ; « Qui respicit terram et facit eam tremere [31]. » Fecit autem hoc D Deus et ad majorem Judæis incutiendum timorem, et ut apostolis post minas illas audaciam majoremque fiduciam ingereret, et quoniam initio sensibili opus habebant signo, ut eis crederetur. Postea vero nunquam id factum est. Illud autem « Repleti sunt Spiritu sancto » perinde valet ac, inflammati sunt Spiritu, et iterum accensum in ipsis est sacrum donum.

Περὶ ὁμοψύχου καὶ καθολικῆς κοινωνίας τῶν πιστευσάντων.

214 *De unanimi et totali communione fidelium.*

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία

TEXTUS.

IV, 32, 33. Multitudinis autem credentium erat cor

[29] Psal. II, 1. [30] Luc. XXIII, 12. [31] Psal. CIII, 32.

Variæ lectiones et notæ.

[29] *Ισ. φασίν.*

Digitized by Google

unum et anima una, nec quisquam eorum quæ possidebant, aliquid suum esse dicebat, sed erant illis omnia communia. Et virtute magna reddebant apostoli testimonium resurrectionis Jesu Christi, Domini nostri, et gratia magna erat in omnibus illis.

A καὶ ἡ ψυχὴ μία, καὶ οὐδείς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῶν ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς πάντα κοινά. Καὶ μεγάλῃ δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς.

COMMENTARIUS.

Hoc est, signis demonstrabant Jesum Christum resurrexisse : non enim alia ratione monstrare id poterant.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Τουτέστι, διὰ τῶν σημείων ἐδείκνυον, ὅτι ἀνέστη ὁ Χριστός· οὐδαμόθεν γὰρ εἶχον ἄλλοθεν ἐπιδεῖξαι ὅτι ἀνέστη, ἀλλ' ἢ ἀπὸ τῶν σημείων.

TEXTUS.

IV, 34, 35. Neque enim quisquam egens erat inter illos. Quotquot enim possessores agrorum aut domorum erant, vendentes afferebant pretia eorum quæ vendebant et ponebant ante pedes apostolorum. Dividebatur autem singulis prout cuique opus erat.

KEIMENON.

Οὐδεὶς ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς. Ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων, καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. Διεδίδοτο δὲ ἑκάστῳ καθ' ὅ τις χρείαν εἶχεν.

B

COMMENTARIUS.

Ex magna qua apostolos prosequebantur reverentia fideles neque in manus illis tradere audebant rerum venditarum pretia, sed ad pedes deferebant ; et ipsos distributores dominosque constituebant, ut tanquam communia et nullo modo propria eadem expenderent. Quod quidem illis ad vanam gloriam evitandam maxime conferebat.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἐκ πολλῆς εὐλαβείας, οὔτε εἰς τὰς χεῖρας ἐτόλμων δοῦναι, οὔτε τετυφωμένως παρεῖχον· ἀλλὰ παρὰ τοὺς πόδας ἔφερον, καὶ αὐτοὺς οἰκονόμους ἡφίεσαν γενέσθαι, καὶ κυρίους τῶν ἰδίων ἐποίουν· ἵνα ὡς ἐκ κοινῶν λοιπὸν ἀναλίσκηται, μηκέτι ὡς ἐξ ἰδίων. Τοῦτο δὲ πρὸς τὸν ἀκενόδοξον αὐτοῖς συνεβάλλετο.

TEXTUS.

IV, 36, 37. Joseph autem, qui cognominatus est Barnabas ab apostolis, quod est interpretatum « Filius consolationis, » Levites, Cyprius genere, cum haberet agrum, vendidit eum, et attulit pretium, et posuit ante pedes apostolorum.

KEIMENON

Ἰωσῆς δὲ ὁ ἐπικληθεὶς Βαρνάβας ἀπὸ τῶν ἀποστόλων, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, « Υἱὸς παρακλήσεως, » Λευΐτης, Κύπριος τῷ γένει, ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας, ἤνεγκε τὰ χρήματα, καὶ ἔθηκε παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων.

C

COMMENTARIUS.

Joseph iste haud mihi ille videtur esse, qui ad replendum duodenum apostolorum chorum, selectus cum Matthia fuit. Is enim et Joseph dicebatur et Barsabas ; postea vero cognominatus est Justus. Iste autem dictus est Barnabas, hoc **215** est « Filius consolationis : » quod quidem nomen ex virtute sortitus mihi esse videtur, velut ad consolationem præstandam eximie idoneus.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Οὐ δοκεῖ μοι ἐκεῖνος εἶναι, ὁ μετὰ Ματθίᾳ ψηφισθεὶς εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ χοροῦ τῶν δώδεκα. Ἐκεῖνος γὰρ καὶ Ἰωσῆς ἐλέγετο, καὶ Βαρσαβᾶς. Ὕστερον δὲ ἐπεκλήθη Ἰοῦστος. Οὗτος δὲ Βαρνάβας, ὅ ἐστιν, « Υἱὸς παρακλήσεως, » καὶ δοκεῖ μοι, ἀπὸ τῆς ἀρετῆς εἰληφέναι τὸ ὄνομα, ὡς πρὸς τοῦτο ἱκανῶς καὶ ἐπιτηδείως ἔχων.

Feria sexta hebdomadæ secundæ.

De Anania et Saphira, eorumque acerba morte.

Τῇ Παρασκευῇ τῆς β' ἑβδομάδος.

Περὶ Ἀνανίου καὶ Σαπφείρης, καὶ πικρᾶς αὐτῶν τελευτῆς.

TEXTUS.

V, 1-11. Vir autem quidam nomine Ananias, cum Saphira uxore sua, vendidit agrum et fraudavit de pretio agri conscia uxore sua ; et afferens partem quamdam, ad pedes apostolorum posuit. Dixit autem Petrus : Anania, cur tentavit Satanas cor tuum, mentiri te Spiritui sancto, et fraudare de pretio agri ? Nonne manens tibi manebat, et venundatum in tua erat potestate ? Quare posuisti in corde tuo hanc rem ? Non es mentitus hominibus, sed Deo. Audiens autem Ananias hæc verba, cecidit et exspiravit. Et factus est timor magnus super omnes qui audierunt. Surgentes autem juvenes

KEIMENON.

Ἀνὴρ δέ τις Ἀνανίας ὀνόματι, σὺν Σαπφείρῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, ἐπώλησε κτῆμα, καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς, συνειδυίας καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ. Καὶ ἐνέγκας μέρος τι παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων ἔθηκεν. Εἶπε δὲ Πέτρος πρὸς αὐτόν· Ἀνανία, διὰ τί ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ νοσφίσασθαί σε ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου ; Οὐχὶ μένον σοι ἔμενε, καὶ πραθὲν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε ; Τί ὅτι ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο ; Οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ[25]. Ἀκούων δὲ ὁ Ἀνανίας τοὺς λόγους τούτους, πεσὼν ἐξέψυξε· καὶ ἐγένετο φόβος

D

Variæ lectiones et notæ.

[25] Θεὸς οὖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ ἐψεύσατο Ἀνανίας.

Digitized by Google

μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα. Ἀναστάντες δὲ οἱ νεώτεροι συνέστειλαν αὐτὸν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν. Ἐγένετο δὲ ὡς ὡρῶν τριῶν διάστημα, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς εἰσῆλθεν. Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῇ ὁ Πέτρος· Εἰπέ μοι, εἰ τοσούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε; Ἡ δὲ εἶπε· Ναὶ τοσούτου. Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτήν· Τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; Ἰδοὺ οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου πρὸς τῇ θύρᾳ, καὶ ἐξοίσουσί σε. Ἔπεσε δὲ παραχρῆμα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ἀποστόλου καὶ ἐξέψυξεν. Εἰσελθόντες δὲ οἱ νεανίσκοι, εὗρον αὐτὴν νεκράν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς. Καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐφ' ὅλην τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

A amoverunt eum, et efferentes sepelierunt. Factum est autem quasi horarum trium spatium, et uxor ipsius, nesciens quod factum fuerat, introivit. Dixit autem ei Petrus: Dic mihi, mulier, si tanti agrum vendidistis? At illa dixit: Etiam tanti. Petrus autem ad eam: Quid utique convenit vobis tentare Spiritum Domini? Ecce pedes eorum qui sepelierunt virum tuum ad ostium, et efferent te. Confestim cecidit ante pedes ejus et exspiravit. Intrantes autem juvenes, invenerunt illam mortuam, et extulerunt, et sepelierunt ad virum suum. Et factus est timor magnus in universa Ecclesia et in omnes qui audierunt hæc.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Εἰ καὶ ὁ Σατανᾶς τοῦτο ἐποίησεν, ἀλλὰ αὐτὸς αἴτιος γέγονεν ὁ δεξάμενος αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν καὶ πληρωθείς[26]. Ἤδει δὲ ὁ ἀπόστολος, ὅτι ἄλλως πως οὐκ ἂν διορθωθῇ· διὸ καὶ ὡσεὶ σηπεδόνα ἔδει ἐκτμηθῆναι, ἵνα μὴ τὸ λοιπὸν λυμήνηται τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ γὰρ τοιαῦτα ὁρῶν, καὶ μὴ κερδάνας, πολλῷ μᾶλλον οὐκ ἂν ἑτέρως ἐκέρδανεν. Οὐκ ἔδει τοίνυν ἁπλῶς παρελθεῖν τὸ γένος[27]. Νῦν μὲν γὰρ οὗτος ὠφέληται, μὴ προσελθὼν[28] περαιτέρω κακίας, καὶ οἱ λοιποὶ σπουδαιότεροι γεγόνασιν. Οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς κιβωτοῦ γέγονεν· Ὀζᾶν ἐτιμωρήθη, καὶ ἐγένετο τοῖς ἄλλοις φόβος. Οὐκ ἦρκεσε δὲ τούτου μόνου ἡ τιμωρία· ἀλλὰ καὶ συνειδέναι τὴν γυναῖκα, καὶ μὴ εἰπεῖν, τῆς ὁμοίας ἀξιοῖ τιμωρίας. Σημειωτέον, ὅτι τὸ συνειδέναι τὸ γινόμενον παρ' ἄλλου κακὸν, καὶ σιωπᾷν, ἁμαρτία ἐστίν.

B

COMMENTARIUS.

Tametsi hoc Satanas fecerit, nihilominus et ille reus fuit, qui illius in se operationem admisit, et ea impleri se sivit. Norat autem apostolus eum nullo modo corrigendum fore: quapropter tanquam putre membrum exscindi oportebat, ne reliquum Ecclesiæ corpus corrumperet. Qui enim talia videns nihil profecerat, profecto neque alia ratione profecisset. Non oportebat autem ejusmodi factum omnimode præterire. Hac vero ratione et ipse emolumentum habuit, quod non progrederetur in nequitia; et alii, quod exinde **216** cautiores redderentur. Simile quid et circa arcam contigit: cum enim Oza punitus est, alii utili timore perculsi C sunt. Sed satis non fuit istius solius punitio: uxor enim ejus, quod conscia facti esset et non manifestasset, pœnam eamdem promeruit. Unde notandum est peccare eum, qui criminis ab alio patrati conscius silet.

ΚΕΦΑΛ. Ϛ'.

Κυριακὴ τοῦ Ἀντιπάσχα.

Ὅτι τοὺς ἀποστόλους ἐμβληθέντας ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ, ἄγγελος τοῦ Θεοῦ νύκτωρ ἐξέωσεν, ἐπιτρέψας ἀκωλύτως κηρύσσειν τὸν Ἰησοῦν.

CAPUT VI.

Dominica secunda post Pascha (14).

Quod apostolos in carcerem conjectos angelus ednixerit, injungens illis, ut Jesum omni cum libertate prædicarent.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Διὰ δὲ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων, ἐγένετο σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ πολλά· καὶ ἦσαν ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Σολομῶντος· τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς· ἀλλ' ἐμεγάλυνεν αὐτοὺς ὁ λαός· μᾶλλον δὲ προσετίθεντο D πιστεύοντες τῷ Κυρίῳ πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν· ὥστε κατὰ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τιθέναι ἐπὶ κλινῶν καὶ κραββάτων, ἵνα ἐρχομένου τοῦ Πέτρου κἂν ἡ σκιὰ αὐτοῦ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν. Συνήρχοντο δὲ καὶ τὰ πλήθη τῶν πέριξ πόλεων εἰς Ἱερουσαλὴμ, φέροντες ἀσθενεῖς καὶ ὀχλουμένους ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων· οἵτινες ἐθεραπεύοντο ἅπαντες. Ἀναστὰς δὲ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτῷ (ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν Σαδδου-

Dominica secunda post Pascha (14).

Quod apostolos in carcerem conjectos angelus ednixerit, injungens illis, ut Jesum omni cum libertate prædicarent.

TEXTUS.

V, 12-20. Per manus autem apostolorum fiebant signa et prodigia multa in plebe. Et erant unanimiter omnes in porticu Salomonis. Cæterorum autem nemo audebat se conjungere illis; sed magnificabat eos populus. Magis autem augebatur credentium in Domino multitudo virorum ac mulierum, ita ut in plateas ejicerent infirmos et ponerent in lectulis ac grabatis, ut, veniente Petro, saltem umbra illius obumbraret quemquam illorum, [et liberarentur ab infirmitatibus suis.] Concurrebat autem et multitudo vicinarum civitatum Jerusalem, afferentes ægros et vexatos a spiritibus immundis, qui curabantur omnes. Exsurgens autem princeps sacerdotum et omnes qui cum illo erant, quæ est hæresis Sad-

Variæ lectiones et notæ.

[26] πληρωθείς. [27] γεγονός [28] προελθών.

(14) Lege *Dominica secunda Paschæ*. Vide Præfat., supra, num. VII, col. 415, not. (*a*).

Digitized by Google

ducæorum repleti sunt zelo. Et injecerunt manus in apostolos et posuerunt eos in custodia publica. Angelus autem Domini per noctem aperiens januas carceris et educens eos, dixit : Ite, et stantes loquimini in templo plebi omnia verba vitæ hujus.

A καίων), ἐπλήσθησαν ζήλου· καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους, καὶ ἔθεντο αὐτοὺς ἐν τηρήσει δημοσίᾳ. Ἄγγελος δὲ Κυρίου διὰ τῆς νυκτὸς ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς φυλακῆς· ἐξαγαγών τε αὐτοὺς, εἶπε· Πορεύεσθε, καὶ σταθέντες λαλεῖτε ἐν τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης.

COMMENTARIUS.

Post injectum timorem, plura ipse et reliqui signa faciebant. Ex timore enim Ecclesia proficiebat in fide et fides ad miracula cooperabatur. Non enim postea facile, ut antea, contemptui habebantur : et multa erat fides, et major quam tempore Christi. Simile enim vivente Christo factum non est. Manentibus enim illis nec circumeuntibus, undique afferebantur « infirmi in lectulis ac grabatis, » ut ex umbra Petri sanarentur. Hoc autem contigit, quoniam ipse Christus Dominus dixit [28] : « Qui credit in me, opera quæ ego facio, et **217** ipse faciet, et majora horum faciet. » En vero impletum hoc dictum.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Μετὰ τὸ γενέσθαι τὸν φόβον αὐτῶν, πλείονα σημεῖα ἐποίει, καὶ αὐτὸς καὶ οἱ λοιποί. Ἀπὸ γὰρ τοῦ φόβου εἰς πλείονα πίστιν ἐπεδίδου ἡ Ἐκκλησία· διὸ καὶ ἡ πίστις συνήργει τοῖς θαύμασιν. Οὐκ ἔτι γὰρ τοῦ λοιποῦ εὐκαταφρόνητοι ἦσαν καθάπερ καὶ πρότερον· ἀλλὰ πολλὴ ἡ πίστις καὶ μείζων, ἢ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο γὰρ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ οὐ γέγονε. Μενόντων γὰρ αὐτῶν, καὶ οὐ περι[ι]όντων, καὶ ἄλλοθεν ἐφέροντο πάντες ἐπὶ κλινῶν καὶ κραββάτων, ἵνα ὑπὸ τῆς σκιᾶς τοῦ Πέτρου θεραπευθῶσι. Τοῦτο δὲ γέγονεν, ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς ἀπεφήνατο, ὅτι « Οἱ πιστεύσαντες εἰς ἐμὲ, τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, » κἀκεῖνοι ποιήσουσι, καὶ μείζονα τούτων ποιήσουσιν. Ὅρα δὲ ἐκβαίνων [29] τὸ εἰρημένον.

Sabbato hebdomadæ secundæ.

Quod postera die pontifices eos rursus comprehensos, ne amplius docerent, flagellatos dimiserint.

Τῷ Σαββάτῳ τῆς δευτέρας ἑβδομάδος.

Ὅτι τῇ ἑξῆς αὐτοὺς οἱ ἀρχιερεῖς πάλιν συλλαβόμενοι, ἐφ' ᾧ μηκέτι διδάσκειν, μαστίξαντες ἀπέλυσαν.

TEXTUS.

V, 21-32. Qui cum audissent, intraverunt diluculo in templum, et docebant. Adveniens autem princeps sacerdotum et qui cum eo erant, convocaverunt concilium et omnes seniores filiorum Israel, et miserunt ad carcerem, ut adducerentur. Cum autem venissent ministri, et aperto carcere non invenissent illos, reversi nuntiaverunt, dicentes : Carcerem quidem invenimus clausum cum omni diligentia, et custodes stantes ante januas ; aperientes autem neminem intus invenimus. Ut autem audierunt hos sermones magistratus templi et principes sacerdotum ambigebant de illis quidnam fieret. Adveniens autem quidam nuntiavit eis : Quia ecce viri, quos posuistis in carcerem, sunt in templo stantes et docentes populum. Tunc abiit magistratus cum ministris et adduxit illos sine vi : timebant enim populum ne lapidarentur. Et cum adduxissent illos, statuerunt in concilio, et interrogavit eos princeps sacerdotum, dicens : Præcipiendo præcepimus vobis, ne doceretis in nomine isto : et ecce repletis Jerusalem doctrina vestra, et vultis inducere super nos sanguinem hominis istius. Respondens autem Petrus et apostoli dixerunt : Obedire oportet Deo magis quam hominibus. Deus patrum nostrorum suscitavit Jesum, quem vos interemistis, suspendentes in ligno. Hunc Principem et Salvatorem Deus exaltavit dextera sua, ad dandam pœnitentiam Israeli, et remissionem peccatorum, et nos sumus testes horum verborum, et

KEIMENON.

Ἀκούσαντες δὲ, εἰσῆλθον ὑπὸ τὸν ὄρθρον εἰς τὸ ἱερὸν καὶ ἐδίδασκον. Παραγενόμενος δὲ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, συνεκάλεσαν τὸ συνέδριον, καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ· καὶ ἀπέστειλαν εἰς τὸ δεσμωτήριον ἀχθῆναι αὐτούς. Οἱ δὲ ὑπηρέται παραγενόμενοι, οὐχ εὗρον αὐτοὺς ἐν τῇ φυλακῇ. Ἀνατρέψαντες δὲ ἀπήγγειλαν λέγοντες, ὅτι Τὸ μὲν δεσμωτήριον εὕρομεν κεκλεισμένον ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, καὶ τοὺς φύλακας ἑστῶτας πρὸ τῶν θυρῶν· ἀνοίξαντες δὲ, ἔσω οὐδένα εὕρομεν. Ὡς δὲ ἤκουσαν τοὺς λόγους τούτους, ὅ τε ἱερεὺς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, καὶ οἱ ἀρχιερεῖς διηπόρουν περὶ αὐτῶν, τί ἂν γένοιτο ταῦτα. Παραγενόμενός δέ τις ἀπήγγειλεν αὐτοῖς λέγων, ὅτι Ἰδοὺ οἱ ἄνδρες οὓς ἔθεσθε ἐν τῇ φυλακῇ, εἰσὶν ἐν τῷ ἱερῷ ἑστῶτες καὶ διδάσκοντες τὸν λαόν. Τότε ἀπελθὼν ὁ στρατηγὸς σὺν τοῖς ὑπηρέταις, ἤγαγεν αὐτοὺς, οὐ μετὰ βίας· ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαὸν, ἵνα μὴ λιθασθῶσιν. Ἀγαγόντες δὲ αὐτοὺς ἔστησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ, καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ ἀρχιερεὺς λέγων· Οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν, μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ; καὶ ἰδοὺ πεπληρώκατε τὴν Ἰερουσαλὴμ τῆς διδαχῆς ὑμῶν, καὶ βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ' ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος καὶ οἱ ἀπόστολοι, εἶπον· Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον, ἢ ἀνθρώποις. Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς διεχειρίσασθε κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου. Τοῦτον ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ Σωτῆρα ὕψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ

[28] Joan. XIV, 12.

Variæ lectiones et notæ

[29] Ἰσ. ἐκβαῖνον.

Digitized by Google

ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν αὐτοῦ μάρτυρες τῶν ῥημάτων τούτων, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ.

A Spiritus sanctus quem dedit Deus omnibus obedientibus sibi.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Πάλιν τῷ Πατρὶ τὸ πᾶν ἀνατιθέασιν, ἵνα μὴ δόξῃ ἀλλότριος εἶναι τοῦ Πατρός· ἔπειτα, καὶ συγκαταβαίνων τῇ ἀσθενείᾳ τῶν ἀκουόντων, ὡς ἂν εὐπαράδεκτον τὸν λόγον ἐργάσηται. Οὐχ ἁπλῶς δὲ τὴν ἀνάστασιν κυροῖ, ἀλλὰ καὶ τὴν ὕψωσιν, τουτέστι τὴν ἀνάληψιν. Καὶ ὅτι μὲν « ἐπὶ τὸ δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν » ἐλήλυθεν, ἡμεῖς μαρτυροῦμεν, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ οὐκ ἂν ἐπῆλθε, μὴ πρότερον τῶν ἁμαρτιῶν λυθεισῶν. Καὶ οὐκ εἶπον, Ὃ ἔδωκεν ἡμῖν, ἀλλὰ, « Τοῖς πειθομένοις· » ἅμα μὲν μετριάζοντες, ἅμα δὲ καὶ δηλοῦντες ὅτι καὶ αὐτοῖς δυνατὸν λαβεῖν πίστεως χώραν [30], αὐτοῖς δεικνύντες. B loqueretur, tum ut significaret ab iis etiam Spiritum sanctum accipi posse : sicque fidei utilitatem ostendit.

COMMENTARIUS.

Patri iterum rem omnem tribuit, ne Christus a Patre ipso alienus esse videretur; tum etiam, ut audientium imbecillitati sese accommodans, efficeret ut sermo suus facilius reciperetur. Non solum vero resurrectionem confirmat, **218** sed ejus etiam exaltationem, seu in cœlum ascensionem declarat. Et quidem « ad dandam pœnitentiam Israel et remissionem peccatorum, » ipsum venisse, « nos, inquit, testes sumus et Spiritus sanctus, » qui utique non venisset, nisi essent prius remissa peccata. Non ait autem, Quem dedit nobis, sed « Obedientibus sibi, » tum ut modeste de se suisque

Γαμαλιὴλ συγγνώμῃ [31] πιστὴ περὶ τῶν ἀποστόλων μετὰ παραδειγμάτων τινῶν καὶ ἀποδείξεων.

Gamalielis fidele consilium de apostolis, exemplis et argumentis confirmatum.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Οἱ δὲ ἀκούσαντες διεπρίοντο, καὶ ἐβουλεύσαντο ἀνελεῖν αὐτούς. Ἀναστὰς δέ τις ἐν τῷ συνεδρίῳ Φαρισαῖος, ὀνόματι Γαμαλιὴλ, νομοδιδάσκαλος, τίμιος παντὶ τῷ λαῷ, ἐκέλευσεν ἔξω βραχύ τι τοὺς ἀποστόλους ποιῆσαι. Εἶπέ τε πρὸς αὐτούς· Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, προσέχετε ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, καὶ ἑαυτοῖς, τί μέλλετε πράττειν. Πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν, ᾧ προσεκολλήθη ἀριθμὸς ἀνδρῶν ὡσεὶ τετρακοσίων, C ὃς ἀνῃρέθη, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ διελύθησαν, καὶ ἐγένοντο εἰς οὐδέν. Μετὰ τοῦτον ἀνέστη Ἰούδας Γαλιλαῖος ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς, καὶ ἀπέστησε λαὸν ἱκανὸν ὀπίσω αὐτοῦ. Κἀκεῖνος ἀπώλετο, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ διεσκορπίσθησαν. Καὶ τὰ νῦν λέγω ὑμῖν· Ἀπόστητε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων, καὶ ἐάσατε αὐτούς· ὅτι ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώπων ἡ βουλὴ, ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσεται· εἰ δὲ ἐκ Θεοῦ ἐστιν, οὐ δυνήσεσθε [32] καταλῦσαι αὐτό· μή ποτε καὶ Θεομάχοι εὑρεθῆτε. Ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ, καὶ προσκαλεσάμενοι τοὺς ἀποστόλους, δείραντες, παρήγγειλαν μὴ λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ· καὶ ἀπέλυσαν αὐτούς. Οἱ μὲν οὖν ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ προσώπου τοῦ συνεδρίου, ὅτι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ κατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι. Πᾶσάν τε ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ κατ' οἶκον οὐκ ἐπαύοντο διδάσκοντες, καὶ εὐαγγελιζόμενοι Ἰησοῦν τὸν Χριστόν.

TEXTUS.

V, 33-42. Hæc cum audissent, dissecabantur et cogitabant interficere illos. Surgens autem quidam in concilio Pharisæus, nomine Gamaliel, legis doctor honorabilis universæ plebi, jussit foras ad breve homines fieri. Dixitque ad illos : Viri Israelitæ, attendite vobis super hominibus istis, quid acturi sitis. Ante hos enim dies exstitit Theodas, dicens se esse aliquem : cui consensit numerus virorum circiter quadringentorum, qui occisus est, et omnes qui credebant ei, dissipati sunt et redacti ad nihilum. Post hunc exstitit Judas Galilæus in diebus professionis, et avertit populum post se et ipse periit; et omnes quotquot consenserunt ei dispersi sunt. Et nunc itaque, dico vobis, discedite ab hominibus istis, et sinite illos; quoniam, si est ex hominibus consilium hoc aut opus, dissolvetur; si vero ex Deo est, non poteritis dissolvere illud, ne forte et Deo repugnare inveniamini. Consenserunt autem illi. Et convocantes apostolos, cæsis denuntiaverunt ne omnino loquerentur in nomine Jesu, et dimiserunt eos. Et illi quidem ibant gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati. Omni autem die non cessabant, in templo et circa domos docentes et evangelizantes Christum Jesum.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἰστέον, ὅτι ὁ Γαμαλιὴλ Παύλου διδάσκαλος ἦν. Ἔοικασιν οἱ Γαλιλαῖοι κατὰ τοὺς χρόνους Πιλάτου ἐστασιακέναι, δόγμασιν ἑπόμενοι Ἰούδα τοῦ Γαλιλαίου. Ἦν δὲ τὸ δόγμα αὐτοῦ, ὡς καὶ Ἰώσηπος ἐν τῇ Ἀρχαιολογίᾳ τῆς Ἰουδαϊκῆς Ἱστορίας ἔδειξε, φαντασίαν ἐξαποστέλλων πολλὴν, δι' εὐσε-

COMMENTARIUS.

Sciendum est, Gamalielem apostoli Pauli præceptorem fuisse. Videntur vero Galilæi tempore Pilati seditionem commovisse ob doctrinam Judæ Galilæi, quam sequebantur. Erat vero ipsius dogma, **219** ut narrat Josephus in Antiquitatibus Judaicis, magnæ ostentationis propter integritatem

Variæ lectiones et notæ.

[30] Ισ χρείαν. [31] Ισ. γνώμη. [32] δύνασθε.

Digitized by Google

pietatis quam præferebat. Docebat enim ille nemi-
nem neque honoris neque benevolentiæ causa, vel
solum voce tenus, dicendum esse Dominum : et
nequidem eum qui imperium tenebat. Quare ex
ejus asseclis multi, quod Cæsarem Dominum appel-
lare nollent, plagas acerbissimas perpessi sunt.
Docebant etiam nullas, præter eas quæ in lege
Mosis præscriptæ sunt, victimas esse Deo offeren-
das. Quocirca prohibebant, ne quas magistratus
populi suppeditabat, eæ offerrentur pro imperatore
et populo Romano. Ex quo verisimile fit indigna-
tum propter ista Pilatum, jussisse, ut inter victi-
mas quas illis juxta legem offerre placebat, ipsi ju-
gularentur : adeo ut « cum sacrificiis eorum offe-
rentium quoque sanguis misceretur : » quemadmo-
dum ex Lucæ Evangelio apparet.

Theodas autem impostor quidam erat, qui mul-
tis a se deceptis pollicitus fuit, Jordanem se disse-
caturum perviumque populo facturum : quod cum
præstare non potuisset, peremptus est ipse omnes-
que qui cum illo erant.

CAPUT VII.

Dominica tertia Unguentiferarum.

De electione septem diaconorum.

TEXTUS.

VI, 1-7. In diebus autem illis crescente numero discipulorum, factum est murmur Græcorum adversus Hebræos, eo quod despicerentur in ministerio quotidiano viduæ eorum. Convocantes autem duodecim multitudinem discipulorum, dixerunt : Non est æquum nos derelinquere verbum Dei et ministrare mensis. Considerate ergo, fratres, viros ex vobis boni testimonii septem, plenos Spiritu sancto et sapientia, quos constituamus super hoc opus. Nos vero orationi et ministerio verbi instantes erimus. Et placuit sermo coram omni multitudine. Et elegerunt Stephanum, virum plenum fide et Spiritu sancto, et Philippum, et Prochorum, et Nicanorem, et Timonem, et Parmenam, et Nicolaum advenam Antiochenum. Hos statuerunt ante conspectum, apostolorum et orantes imposuerunt eis manus. Et verbum Domini crescebat et multiplicabatur numerus discipulorum in Jerusalem valde. Multa etiam turba sacerdotum obediebat fidei.

COMMENTARIUS.

220 Græcos seu Hellenistas puto hic vocari eos qui Græce loquebantur : hi enim quanquam Hebræi essent, Græca tamen lingua familiariter utebantur. Observa vero, quomodo « quotidianum ministerium » erat viduis inservire. Ministerium vero vocat, et non eleemosynam, hac ratione et dantes et recipientes extollens. Non autem ex malitia oriebatur, quod hujusmodi viduæ despicerentur, seu prætermitterentur; sed fortasse ex turbæ negli-

A θείας ἀπονίαν[33]. Κύριον γὰρ, μηδὲ μέχρι στόματος ἔφασκε δεῖν τινα λέγειν, μηδὲ κατά τινα τιμὴν καὶ φιλοφροσύνην, μήτε τὸν βασιλεύοντα. Καὶ πολλοί γε αὐτῶν, περὶ τοῦ μὴ εἰπεῖν Καίσαρα κύριον χαλεπωτάτας αἰκίας ὑπέμειναν. Οἳ καὶ ἐδίδασκον, μὴ δεῖν παρὰ τὰς διατεταγμένας ἐν τῷ Μωϋσέως νόμῳ θυσίας ἀναφέρεσθαι τῷ Θεῷ· διόπερ ἐκώλυον τὰς ὑπὸ τῆς γερουσίας τοῦ λαοῦ παραδεδομένας, δίδοσθαι περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ βασιλέως, καὶ τοῦ Ῥωμαίων ἔθνους. Εἰκὼς οὖν ἐπὶ τούτοις ἀγανακτοῦντα τὸν Πιλάτον πρὸς Γαλιλαίους, κελεῦσαι [παρ' αὐταῖς] αἷς ἐδόκουν κατὰ τὸν νόμον προσφέρειν θυσίαις αὐτοὺς ἀναιρεθῆναι, ὥστε « ἀναμιχθῆναι » ταῖς προσφερομέναις θυσίαις, « τὸ αἷμα » τῶν προσαγόντων· καθὰ καὶ ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίῳ ἐμ-
B φαίνεται.

Οὗτος ὁ Θευδᾶς πλάνος ἦν, καὶ ἀναπείσας πολλοὺς ἐπηγγείλατο τεμεῖν τὸν Ἰορδάνην καὶ δίοδον ποιῆσαι τῷ λαῷ· καὶ διαμαρτήσας ἀνῃρέθη, καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ πάντες.

ΚΕΦΑΛ. Ζ'.

Κυριακὴ γ' τῶν Μυροφόρων

Περὶ χειροτονίας τῶν ἑπτὰ διακόνων.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις, πληθυνόντων τῶν μαθητῶν, ἐγένετο γογγυσμὸς τῶν Ἑλληνιστῶν, πρὸς τοὺς Ἑβραίους, ὅτι παρεθεωροῦντο ἐν τῇ διακονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτῶν. Προσκαλεσάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν,
C εἶπον· Οὐκ ἀρεστόν ἐστιν ἡμῖν καταλείψαντας τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, διακονεῖν τραπέζαις. Ἐπισκέψασθε οὖν, ἀδελφοὶ, ἄνδρας ἐξ ὑμῶν μαρτυρουμένους ἑπτὰ πλήρεις Πνεύματος ἁγίου καὶ σοφίας, οὓς καταστήσομεν ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης. Ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρτερήσομεν. Καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον παντὸς τοῦ πλήθους· καὶ ἐξελέξαντο Στέφανον ἄνδρα πλήρη πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου, καὶ Φίλιππον, καὶ Πρόχορον, καὶ Νικάνορα, καὶ Τίμωνα, καὶ Παρμενᾶν, καὶ Νικόλαον προσήλυτον Ἀντιοχέα, οὓς ἔστησαν ἐνώπιον τῶν ἀποστόλων, καὶ προσευξάμενοι, ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας. Καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε, καὶ ἐπληθύνετο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἐν
D Ἰερουσαλὴμ σφόδρα. Πολύς τε ὄχλος τῶν Ἰουδαίων ὑπήκουον τῇ πίστει.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἑλληνιστὰς οἶμαι καλεῖν τοὺς Ἑλληνιστὶ τεθεγγομένους· οὗτοι γὰρ Ἑλληνιστὶ διελέγοντο, καίτοι Ἑβραῖοι ὄντες. Ὅρα δὲ, ὅτι « καθημερινὴ διακονία » ἦν ταῖς χήραις ὑπηρετεῖν. Διακονίαν δὲ καλεῖ τὸ πρᾶγμα, καὶ οὐ ταχέως ἐλεημοσύνην, ἅμα καὶ τοὺς[34] ποιοῦντας καὶ τοὺς πάσχοντας[35] διὰ τούτου ἐπαίρων. Τοῦτο δὲ, οὐ κακίας ἦν, παρεωρᾶσθαι τὰς τοιαύτας χήρας, ἀλλὰ τῇ τοῦ πλήθους ἴσως ῥαθυμίᾳ. Διὰ τοῦτο προσῦθηκεν αὐτὸ

Variæ lectiones et notæ.

[33] *Isc.* εὐτονίαν. [34] διδόντας. [35] λαμβάνοντας.

Digitized by Google

εἰς μέσον· οὐ γὰρ μικρὸν τὸ κακὸν ἦν· διὸ καὶ [ταχέως] διωρθώθη. « Προσκαλεσάμενοι. » Πρῶτον τὸ ἄτοπον τίθησιν, [δεικνὺς, ὡς] οὐκ ἐνὸν μετὰ τῆς αὐτῆς σπουδῆς ἀμφότερα γίνεσθαι· ἐπεὶ καὶ ὅτε τὸν Ματθίαν χειροτονεῖν ἔμελλον, πρῶτον τὴν χρείαν δεικνῦσι τοῦ πράγματος, ὅτι τε ἔλιπεν εἷς, καὶ ἔδει γενέσθαι δώδεκα· καὶ ἐνταῦθα τὴν χρείαν ἐδήλωσαν. Οὐκ αὐτοὶ δὲ ποιοῦσιν, ἀλλ' αὐτοῖς ἐπιτρέπουσι, τοὺς πᾶσιν ἀρέσκοντας, τοὺς ὑπὸ πάντων μαρτυρουμένους εἰς μέσον ἀγαγεῖν. Καίτοι ἠδύναντο αὐτοὶ ἐκλέξασθαι Πνεύματι κινούμενοι· ἀλλ' ὅμως καὶ τὴν μαρτυρίαν βούλονται τὴν παρ' αὐτῶν. Τὸ μὲν ὁρίσαι τὸν ἀριθμὸν, καὶ τὸ χειροτονῆσαι, καὶ τὸ ἐν χρείᾳ τοιαύτῃ [διατάξαι], αὐτῶν ἦν· τὸ δὲ ἑλέσθαι τοὺς ἄνδρας, ἐκείνοις ἐπιτρέπουσιν, ἵνα μὴ δόξωσιν αὐτοὶ χαρίζεσθαι. Ἑπτὰ δὲ προβάλλονται, οὐκ ἔτι δώδεκα. Τῶν γὰρ ἀναγκαίων τὰ ἀναγκαῖα προτιμότερα. Ἀπολογοῦνται δὲ ὅμως, ὅτι οὐ δυνατόν ἐστιν αὐτοῖς, καὶ τοῦ κηρύγματος ἐπιμελεῖσθαι, καὶ τοῦ ποιεῖσθαι πρόνοιαν· ὡς οὐ διὰ τῦφον δεικνύντες ποιεῖσθαι τὴν παραίτησιν τῆς διακονίας, ἀλλὰ διὰ τὴν τοῦ κηρύγματος ἐπιμέλειαν. « Καὶ ἐξελέξαντο » Ἅπαντες ἦσαν πλήρεις πίστεως, οὓς ἐξελέξαντο· ἵνα μὴ τὰ αὐτὰ γένηται, οἷα ἐπὶ Ἰούδα, οἷα ἐπὶ Ἀνανίου καὶ Σαπφείρας. Εἶτα ἀφορίσαντες αὐτοὺς τοῦ πλήθους, « ἔστησαν ἐνώπιον τῶν ἀποστόλων. Οἱ δὲ, προσευξάμενοι, ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας, » καὶ ἀπέλυσαν. Καὶ σημειωτέον, ὅτι δι' εὐχῆς καὶ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἡγουμένων ἐν τῷ λόγῳ, ἡ χειροτονία, καὶ ἡ ἀξία τῆς διακονίας ἐδόθη ἐξ ἀρχῆς τοῖς διακόνοις. Καὶ τοῦτο τὸ ἔθος μέχρι νῦν σώζεται. Καὶ ἔστιν εἰπεῖν, ὅτι οὔτε τῶν διακόνων, οὔτε τῶν πρεσβυτέρων, ἡ διακονία αὕτη (οὐδέπω γὰρ οὐδεὶς ἐπίσκοπος ἦν), ἀλλ' οἱ ἀπόστολοι [μόνον]· ὅθεν, οὔτε διακόνων, οὔτε πρεσβυτέρων οἶμαι τὸ ὄνομα εἶναι δῆλον καὶ φανερόν. Ἀλλὰ τέως εἰς τοῦτο ἐχειροτονήθησαν διὰ προσευχῆς καὶ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων. Ἐπεύξαντο γὰρ αὐτοῖς, δυνηθῆναι περιγενέσθαι τοῦ ἔργου. Ἑπτὰ δὲ ἀνδρῶν ἐδεήθησαν εἰς τοῦτο· πολλὰ γὰρ ἐπέρρει χρήματα, ἐπεὶ καὶ χηρῶν πλῆθος ἦν.

gentia. Idcirco vero hoc in medium protulit, quia non parvum erat malum; adeoque et celeriter curatum fuit. « Convocantes. » Primo absurditatem exponit, ostendens fieri ab illis non posse, ut utrumque eadem diligentia perageretur. Et quemadmodum cum Matthiam electuri erant, ejus rei necessitatem declararunt, quia scilicet ad duodecim apostolos, quos esse oportebat, unus deerat: sic etiam nunc id opus esse affirmant. Non autem ipsimet eligunt, sed aliis potestatem faciunt eos qui omnibus placuerint et probati fuerint in medium producendi. Et quidem poterant illi, Spiritu sancto inspirante, eligere; attamen etiam testimonium ab aliis volunt. Scilicet, numerum definire, ordinare et quidquid ad hunc usum spectabat, præscribere ipsorum utique erat: at electionem cæteris permittunt, ne cuiquam gratificari voluisse viderentur. Septem vero eligendos proponunt, non duodecim; quod inter ea etiam, quæ necessaria sunt, alia aliis sint præstantiora. Excusationem tamen quamdam proferunt, quoniam haud erat illis possibile, simul et prædicationis « verbi Dei, » et provisionis erga pauperes curam gerere: ut ostenderent se neutiquam ex animi tumore administrationem hujusmodi recusare; sed ut prædicationi diligentius incumbere possent. « Et elegerunt. » Omnes electi sunt pleni fide, ne eadem quæ in Juda, Anania et Saphira contigerant, recurrerent. Deinde segregantes eos a turba, « statuerunt ante conspectum apostolorum, qui orantes imposuerunt eis manus » et dimiserunt. Hinc adnotandum est ordinationem et dignitatem diaconatus per orationem et manuum impositionem eorum, qui præsident verbo, ab initio datam fuisse: quæ consuetudo ad præsens usque tempus servatur. Attamen dici quoque potest ministerium illud neque diaconorum neque presbyterorum fuisse: nondum enim ullus, exceptis apostolis, episcopus erat. Quare non puto, quid per diaconorum presbyterorumque nomina hic intelligatur, manifestum et clarum esse. Interim vero il per orationem, let impositionem manuum apostolorum ordinati sunt. **221** Oraverunt enim pro ipsis, ut injunctum opus strenue exsequi possent. Viris autem non minus septem opus ad id erat; multæ enim confluebant pecuniæ, et viduæ multæ erant.

ΚΕΦΑΛ Η'.

Ἰουδαίων ἐπανάστασις, καὶ συκοφαντία κατὰ Στεφάνου, τοῦ αὐτοῦ τε δημηγορία περὶ τῆς πρὸς Ἀβραὰμ διαθήκης τοῦ Θεοῦ· καὶ περὶ τῶν δώδεκα πατριαρχῶν.

CAPUT VIII.

Judæorum insurrectio, et calumnia adversus Stephanum: hujusque concio de Dei fœdere cum Abrahamo; et de duodecim patriarchis.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Στέφανος πλήρης πίστεως καὶ δυνάμεως ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα μεγάλα ἐν τῷ λαῷ. Ἀνέστησαν δέ τινες τῶν ἐκ τῆς συναγωγῆς τῆς λεγομένης Λιβερτίνων, καὶ Κυρηναίων, καὶ Ἀλεξανδρέων, καὶ τῶν ἀπὸ Κιλικίας καὶ Ἀσίας, συζητοῦντες τῷ Στεφάνῳ· καὶ οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ καὶ τῷ Πνεύματι, ᾧ ἐλάλει. Τότε ὑπέβαλον ἄνδρας λέγοντας, ὅτι Ἀκηκόαμεν αὐτοῦ λαλοῦντος ῥήματα βλάσφημα εἰς Μωσῆν καὶ τὸν Θεόν· συνεκίνησάν τε τὸν λαὸν, καὶ τοὺς πρεσβυτέρους, καὶ τοὺς Γραμματεῖς·

TEXTUS.

VI, 8-15. Stephanus autem, plenus gratia et fortitudine, faciebat prodigia et signa magna in populo. Surrexerunt autem quidam de Synagoga, quæ appellatur Libertinorum et Cyrenensium et Alexandrinorum et eorum qui erant a Cilicia et Asia, disputantes cum Stephano: et non poterant resistere sapientiæ, et Spiritui qui loquebatur. Tunc summiserunt viros, qui dicerent se audivisse eum dicentem verba blasphemiæ in Moysen et in Deum. Commoverunt itaque plebem et seniores et Scri-

Digitized by Google

bas : et concurrentes rapuerunt eum et adduxerunt in concilium et statuerunt falsos testes qui dicerent : Homo iste non cessat loqui verba adversus locum sanctum et legem. Audivimus enim eum dicentem, quoniam Jesus Nazarenus hic destruet locum istum, et mutabit traditiones quas tradidit nobis Moyses. Et intuentes eum omnes qui sedebant in concilio, viderunt faciem ejus tanquam faciem angeli.

καὶ ἐπιστάντες συνήρπασαν αὐτὸν, καὶ ἤγαγον εἰς τὸ συνέδριον · ἔστησάν τε μάρτυρας ψευδεῖς λέγοντας· Ὁ ἄνθρωπος οὗτος οὐ παύεται ῥήματα βλάσφημα λαλῶν κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου καὶ τοῦ νόμου. Ἀκηκόαμεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος, ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος οὗτος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον, καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθη, ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μωσῆς. Καὶ ἀτενίσαντες εἰς αὐτὸν ἅπαντες οἱ καθεζόμενοι ἐν τῷ συνεδρίῳ, εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου.

VI, 1-4. Dixit autem princeps sacerdotum : Si hæc ita se habent ? Qui ait : Viri fratres et patres, audite : Deus gloriæ apparuit patri nostro Abrahæ cum esset in Mesopotamia, priusquam moraretur in Charan, et dixit ad illum : Exi de terra tua et de cognatione tua, et veni in terram quam monstravero tibi. Tunc exiit de terra Chaldæorum, et habitavit in Charan. Et inde, postquam mortuus est pater ejus, transtulit illum in terram istam, in qua vos nunc habitatis.

Εἶπε δὲ ὁ ἀρχιερεύς· Εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει, Ὁ δὲ ἔφη · Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατε· Ὁ Θεὸς τῆς δόξης ὤφθη τῷ πατρὶ ἡμῶν Ἀβραὰμ ὄντι ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ πρὶν ἢ κατοικῆσαι αὐτὸν εἰς Χαρράν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν · Ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ δεῦρο εἰς γῆν ἣν ἄν σοι δείξω. Τότε ἐξελθὼν ἐκ γῆς Χαλδαίων κατῴκησεν εἰς Χαρράν. Κἀκεῖθεν μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν πατέρα αὐτοῦ μετῴκισεν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν ταύτην, εἰς ἣν νῦν ὑμεῖς κατοικεῖτε.

COMMENTARIUS.

Stephanus reliquis sex præstabat, atque primas inter illos tenebat. Quanquam enim ordinatio communis fuerat, iste tamen majorem præ cæteris consecutus est gratiam. Nulla autem ante ordinationem prodigia faciebat, ut manifestum fieret gratiam solam non **222** sufficere, sed ordinatione insuper opus esse, ut accessio Spiritus fiat : quanquam etiam antea pleni erant Spiritu, eo scilicet, qui in lavacro confertur.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Οὗτος πρόκριτος τῶν ἑπτὰ ἦν, καὶ τὰ πρῶτα εἶχε παρ' αὐτοῖς. Εἰ γὰρ καὶ ἡ χειροτονία κοινὴ ἦν, ἀλλ' οὗτος ἐπεσπᾶτο χάριν πλείονα. Οὐκ ἐπῆρε δὲ πρὸ τῆς χειροτονίας τὰ τέρατα, ἵνα δειχθῇ, ὅτι οὐκ ἀρκεῖ μόνον ἡ χάρις, ἀλλὰ δεῖ καὶ τῆς χειροτονίας. Ὥστε προσθήκη Πνεύματος ἐγένετο. Εἰ γὰρ καὶ πλήρεις Πνεύματος ἦσαν πρὸ τούτου, ἀλλὰ τοῦ ἀπὸ τοῦ λουτροῦ δηλονότι.

Libertini dicuntur Romanorum liberti. Habitabant autem ibi etiam alii multi peregrini ex extraneis civitatibus, qui et synagogas habebant, ubi legem perlegi oportebat.

Λιβερτῖνοι, οἱ τῶν Ῥωμαίων ἀπελεύθεροι λέγονται. Ὤκουν δὲ ἐκεῖ καὶ ἄλλοι πολλοὶ ξένοι ἐξ ἀλλοδαπῶν πόλεων, καὶ συναγωγὰς εἶχον ἔνθα ἔδει τὸν νόμον ἀναγινώσκεσθαι.

TEXTUS.

VI, 5. Et non dedit illi hæreditatem in ea nec passum pedis : sed repromisit dare illi eam in possessionem, et semini ejus post ipsum, cum non haberet filium.

KEIMENON.

Καὶ οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ κληρονομίαν ἐν αὐτῇ οὐδὲ βῆμα ποδός. Καὶ ἐπηγγείλατο δοῦναι αὐτῷ εἰς κατάσχεσιν αὐτὴν, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ μετ' αὐτὸν, οὐκ ὄντος αὐτῷ τέκνου.

COMMENTARIUS.

Cur Deus, cum promisisset dare Abrahamo terram Palæstinæ in possessionem, ne vestigium tamen pedis ex ea illi dedit ? Scilicet, quia cum paulo post dissolvendus, seu ex hac vita migraturus esset, possidere eam diu non poterat. Salva igitur Abrahamo est hæreditas per semen ipsius, quod est Christus ; estque illa, « quæ sursum est Jerusalem [33] » ubi simul cum eo regnabunt sancti, quando veniet in gloria Patris sui, regnaturus in omnes gentes quæ per fidem Abrahami justificatæ fuerint.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Διά τί ὁ Θεὸς ἐπαγγειλάμενος τῷ Ἀβραὰμ δοῦναι τὴν γῆν τῆς Παλαιστίνης εἰς κατάσχεσιν, οὐδὲ βῆμα ποδὸς δέδωκεν ἐν αὐτῇ ; Ἐπειδὴ μετ' ὀλίγον ἀναλύειν μέλλων, πῶς κατέχειν ἠδύνατο ; Σώζεται ἄρα κληρονομία τῷ Ἀβραὰμ διὰ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, ὅς ἐστι Χριστὸς, ἡ ἄνω Ἱερουσαλὴμ, ὅτε καὶ συμβασιλεύσουσιν αὐτῷ οἱ ἅγιοι, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, πάντων τῶν ἐθνῶν διὰ πίστεως Ἀβραὰμ δικαιωθέντων συμβασιλεύων.

TEXTUS.

VI, 6, 7. Locutus est autem ei Deus, quia erit semen ejus accola in terra aliena, et servituti eos subjicient, et male tractabunt eos annis quadringentis ; et gentem cui servierint judicabo eos, dixit Dominus, et post hæc exibunt, et servient mihi in loco isto.

KEIMENON.

Ἐλάλησε δὲ οὕτως ὁ Θεὸς, ὅτι Ἔσται τὸ σπέρμα αὐτοῦ πάροικον ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ, καὶ δουλώσουσιν αὐτὸ καὶ κακώσουσιν ἔτη τετρακόσια. Καὶ τὸ ἔθνος, ᾧ ἐὰν δουλεύσωσι, κρινῶ ἐγὼ, εἶπεν ὁ Θεός· καὶ μετὰ ταῦτα ἐξελεύσονται καὶ λατρεύσουσί μοι ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ.

[33] Galat. IV, 26.

Digitized by Google

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Οὐ μάχεται τοῖς ἐνταῦθα, τὰ ἐν τῇ Ἐξόδῳ γεγραμμένα. Ἐκεῖ γὰρ λέγει, ὅτι Μετὰ [35a] τριακόσια τριάκοντα ἔτη ἐξῆλθεν ἡ δύναμις Κυρίου ἡ μεγάλη ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ἐνταῦθα δὲ, « μετὰ τετρακόσια, » φησί. Καὶ ἐπιστῆσαι δεῖ, ὅτι οὐκ ἐρρέθη, ὡς Πληρωθέντων τῶν τετρακοσίων ἐτῶν ἐξῆλθεν, ἀλλὰ, « μετὰ τριακόσια [35b] ἔτη· » ὅπερ ἐμφαίνει τὰ τριάκοντα· Ἀβραὰμ ἀπὸ ἑβδομηκοστοῦ πέμπτου ἔτους, ἕως ἑκατοστοῦ ἔτη εἰκοσιπέντε· Ἰσαάκ, ἔτη ἑξήκοντα· Ἰακὼβ ἔτη ἐνενήκοντα ἐννέα· Ἰωσὴφ ἔτη ἑκατὸν δέκα· ἐν Αἰγύπτῳ δὲ ἔτη ἑκατὸν τεσσαράκοντα· ὁμοῦ ἔτη τετρακόσια τριάκοντα τέσσαρα. Φησὶ δέ· « Καὶ κακώσουσιν αὐτοὺς ἔτη τετρακόσια· καὶ μετὰ ταῦτα ἐξελεύσονται καὶ λατρεύσουσί μοι· » τοῦ, « Μετὰ ταῦτα, » ἐν τοῖς λ' σημαινομένου ἔτεσι. Τὴν γὰρ ἐξ Αἰγύπτου πορείαν ἐν τῇ ἐρήμῳ μέχρι τῆς τοῦ νόμου δόσεως, οὐ λέγει ὁ Ἀπόστολος.

A

COMMENTARIUS.

His quæ hic dicuntur, contraria non sunt ea quæ leguntur in Exodo [35]. Ibi enim dicitur : « Post quadringentos triginta annos exivit exercitus Domini magnus ex terra Ægypti ; » hic autem « post quadringentos. » At animadvertere oportet, dictum non esse, eos completis quadringentis annis statim exiisse ; sed « post quadringentos. » Quæ phrasis indicat, aliquos insuper annos, nempe triginta, effluxisse. **223** Scilicet, computandi sunt anni Abrahami a septuagesimo quinto usque ad centum viginti quinque ; Isaaci sexaginta, Jacobi nonaginta novem ; Josephi centum ac decem, in Ægypto autem centum quadraginta : qui omnes anni collecti conficiunt annos quadringentos triginta quatuor. Cum igitur ait : « Et male tractabant eos annis quadringentis.... et post hæc exibunt, et servient mihi, » illud « post hæc » triginta eos annos indicat : non enim profectionem in deserto usque ad datam legem exprimit Apostolus.

B

Τὰ τοῦ λιμοῦ, καὶ πυρωσίας, καὶ ἀναγνωρισμοῦ τῶν υἱῶν τοῦ Ἰακὼβ· καὶ περὶ γενέσεως Μωϋσέως, καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν θεοφανείας ἐν ὄρει Σινᾷ.

De fame, tentatione et recognitione filiorum Jacob, et de nativitate Mosis, et apparitione facta ipsi a Deo in monte Sina.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ διαθήκην περιτομῆς· καὶ οὕτως ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ, καὶ περιέτεμεν αὐτὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ· καὶ ὁ Ἰσαὰκ τὸν Ἰακώβ, καὶ ὁ Ἰακὼβ τοὺς δώδεκα πατριάρχας. Οἱ δὲ ἀδελφοὶ Ἰωσὴφ [35c], ζηλώσαντες αὐτὸν, ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον. Καὶ ἦν ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐξείλατο αὐτὸν ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ· καὶ ἔδωκεν αὐτῷ χάριν καὶ σοφίαν ἐναντίον Φαραὼ βασιλέως Αἰγύπτου καὶ κατέστησεν αὐτὸν ἡγούμενον ἐπ' Αἴγυπτον καὶ ὅλον αὐτοῦ τὸν οἶκον. Ἦλθε δὲ λιμὸς ἐφ' ὅλην τὴν γῆν Αἰγύπτου, καὶ Χαναὰν, καὶ θλῖψις μεγάλη, καὶ οὐχ εὕρισκον χορτάσματα οἱ πατέρες ἡμῶν. Ἀκούσας δὲ Ἰακὼβ ὄντα σῖτα ἐν Αἰγύπτῳ, ἐξαπέστειλε τοὺς πατέρας ἡμῶν πρῶτον, καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ ἀνεγνωρίσθη Ἰωσὴφ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. Καὶ φανερὸν ἐγένετο τῷ Φαραὼ τὸ γένος τοῦ Ἰωσήφ. Ἀπέστειλε δὲ Ἰωσὴφ, καὶ μετεκαλέσατο τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἰακὼβ καὶ πᾶσαν [36] τὴν ψυχὴν καὶ συγγένειαν· ὡς εἶναι τοὺς πάντας ἑβδομήκοντα πέντε. Κατέβη δὲ Ἰακὼβ εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἐτελεύτησεν αὐτὸς καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν. Καὶ μετετέθησαν εἰς Συχὲμ, καὶ ἐτέθησαν ἐν τῷ μνήματι, ὃ ὠνήσατο Ἀβραὰμ τιμῆς ἀργυρίου παρὰ τῶν υἱῶν Ἐμὼρ τοῦ Συχέμ. Καθὼς δὲ ἤγγιζεν ὁ χρόνος τῆς ἐπαγγελίας, ἧς ὤμοσεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ, ηὔξησεν ὁ λαὸς, καὶ ἐπληθύνθη ἐν Αἰγύπτῳ, ἄχρις οὗ ἀνέστη βασιλεὺς ἕτερος, ὃς οὐκ ᾔδει τὸν Ἰωσήφ.

C

D

TEXTUS.

VII, 8-18. Et dedit illi testamentum circumcisionis : et sic genuit Isaac, et circumcidit eum die octavo : et Isaac Jacob et Jacob duodecim patriarchas. Et patriarchæ æmulantes, Joseph vendiderunt in Ægyptum ; et erat Deus cum eo : et eripuit eum ex omnibus tribulationibus ejus, et dedit ei gratiam et sapientiam in conspectu Pharaonis regis Ægypti, et constituit eum præpositum super Ægyptum et super omnem domum suam. Venit autem fames in universam Ægyptum et Chanaan, et tribulatio magna ; et non inveniebant cibos patres nostri. Cum audisset autem Jacob esse frumentum in Ægypto, misit patres nostros primum : et in secundo cognitus est Joseph a fratribus suis, et manifestatum est Pharaoni genus ejus. Mittens autem Joseph accersivit Jacob patrem suum et omnem cognationem suam in animabus septuaginta quinque. Et descendit Jacob in Ægyptum, et defunctus est ipse, et patres nostri. Et translati sunt in Sichem, et positi sunt in sepulcro, quod emit Abraham pretio argenti a filiis Hemor filii Sichem. Cum autem appropinquaret tempus promissionis quem confessus erat Deus Abrahæ, crevit populus, et multiplicatus est in Ægypto, quoadusque surrexit alius rex in Ægypto, qui non sciebat Joseph.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Τίνος ἕνεκεν περιτέμνεσθαι τὴν ἀκροβυστίαν τῆς σαρκὸς αὐτοῦ τῷ Ἀβραὰμ προσέταξεν ὁ Θεός ; Καὶ πρόχειρον μέν τινες αἰτίαν ἀποδεδώκασι ταύτην.

COMMENTARIUS.

Quare Deus præcepit Abrahamo, ut resecaret præputium carnis suæ ? Obviam hanc rationem quidam tradunt. Quandoquidem, inquiunt, Abraham

[35] Cap. XII, 41.

Variæ lectiones et notæ.

[35a] τετρακόσια. [35b] τετρακόσια. [35c] καὶ οἱ πατριάρχαι [36] τὴν συγγένειαν αὐτοῦ ἐν ψυχαῖς οε'.

Digitized by Google

ex Chaldæis oriundus erat : Chaldæis autem juxta patrios ipsorum mores permissum erat (quemadmodum etiam Persis ac Medis) matribus et sororibus matrimonio commisceri : ob hanc rationem circumcidit carnem præputii, veluti per hoc a carnis necessitudine se abdicans, et illicitas abnegans cognationis suæ nuptias. Alii autem aiunt, idcirco Abrahamo, ejusque posteris demandatam **224** esse circumcisionem, ut manifestum fieret, ex iis oriturum esse Christum secundum carnem : quocirca et ipse circumcidi voluit, et circumcisioni finem imposuit. Sunt et qui dicant, quod circumcisio in carne typice olim facta, imago esset salutaris baptismatis ; quippe quæ per rejectionem præputii abnegationem significabat generationis secundum carnem, et eos qui circumcidebantur, filios Dei constituebat. Primus itaque Isaacus octava circumcisus est die ; unde et Judæi eodem die circumciduntur.

Ἐπειδή, φησὶν [37], ὁ Ἀβραὰμ ἐκ γῆς Χαλδαίων ἀπῆρε· Χαλδαίοις δὲ ἐπιτέτραπτο κατὰ τὰ πατρια αὐτῶν ἔθνη [38], καθ' ἃ δὴ καὶ Πέρσαις καὶ Μήδοις, μητράσι καὶ ἀδελφαῖς ἐπιμίγνυσθαι· ταύτης ἕνεκα τῆς αἰτίας, περιτέμνεται τὴν σάρκα τῆς ἀκροβυστίας, τῇ οἰκειότητι τῆς σαρκὸς ἀποταττόμενος, καὶ τοὺς τῆς συγγενείας ἀθεμίτως [*f.* ἀθεμίτους] ἀρνούμενος γάμους. Ἄλλοι δέ φασιν, [ὅτι] διὰ τοῦτο προστετάχθαι τῷ Ἀβραὰμ καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ τὴν περιτομὴν, ἵνα δῆλον εἴη, ὡς ἐξ αὐτῶν ἔσται ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα· διὸ καὶ αὐτὸς περιετμήθη καὶ τέλος ἔδωκε τῇ περιτομῇ. Ἄλλοι δέ φασιν ὅτι ἡ ἐν σαρκὶ περιτομὴ, τυπικῶς γινομένη τὸ παλαιὸν, εἰκόνα ἐπεῖχε τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος, διὰ τῆς ἀποβολῆς τῆς ἀκροβυστίας, τὴν ἄρνησιν δηλοῦσα τῆς κατὰ σάρκα γενέσεως, καὶ υἱοὺς Θεοῦ ποιοῦσα τοὺς περιτεμνομένους. Ἐν πρώτοις οὖν ὁ Ἰσαὰκ τῇ ὀγδόῃ περιτέμνεται ἡμέρᾳ· ὅθεν καὶ οἱ Ἰουδαῖοι.

TEXTUS.

VII. 19-23. Hic circumveniens genus nostrum, afflixit patres nostros, ut exponerent infantes suos, ne vivificarentur. Eodem tempore natus est Moyses, et fuit jucundus Deo [39] ; qui nutritus est tribus mensibus in domo patris sui. Exposito autem illo, sustulit eum filia Pharaonis, et nutrivit eum sibi in filium. Et eruditus est Moyses omni sapientia Ægyptiorum, et erat potens in verbis et in operibus suis. Cum autem impleretur ei quadraginta annorum tempus, ascendit in cor ejus ut visitaret fratres suos filios Israel.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Οὗτος κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν, ἐκάκωσε τοὺς πατέρας ἡμῶν τοῦ ποιεῖν ἔκθετα τὰ βρέφη αὐτῶν, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι. Ἐν ᾧ καιρῷ ἐγεννήθη Μωϋσῆς, καὶ ἦν ἀστεῖος τῷ Θεῷ, ὃς ἀνετράφη μῆνας τρεῖς ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἐκτεθέντα δὲ αὐτὸν ἀνείλετο ἡ θυγάτηρ Φαραὼ, καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν ἑαυτῇ εἰς υἱόν. Καὶ ἐπαιδεύθη Μωϋσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων· ἦν δὲ δυνατὸς ἐν λόγοις καὶ ἔργοις. Ὡς δὲ ἐπληροῦτο αὐτῷ τεσσαρακονταετὴς χρόνος, ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ.

COMMENTARIUS.

« Circumveniens, » hoc est, sophismis, seu versutis commentis eos subjicere satagens. Sophismus enim est violentum commentum : adeoque ista phrasis hoc loco idem significat, ac violente illis imponere. Quare etiam impostores Sophistas vocant, quod veritatem fraude et sophismatibus occultant. Eo igitur tempore natus est, inquit, Moyses, et fuit jucundus, hoc est, charus ac dilectus Deo. Eum autem expositum filia Pharaonis cum sustulisset, omnem Ægyptiorum sapientiam edocuit. Ex quo patet, non omnino contemnendam esse profanam eruditionem : quandoquidem in modum laudis dictum est : « Eruditus est Moyses omni sapientia Ægyptiorum : » ac etiam de tribus pueris et Daniele : « Superabant omnes in sapientia Chaldæorum et in omni disciplina [40]. » Oportet autem ad modicum solummodo tempus ejusmod disciplinis vacare eos, qui in studio sacræ ac divinitus inspiratæ Scripturæ perpetuo hærere debent : nam nec Moses, neque Anania, et Daniel profanam

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Τουτέστι πανούργοις ἐπινοίαις αὐτῶν περιγενέσθαι ἐβουλεύσαντο [39]. Σοφισμὸς γάρ ἐστι βεβιασμένη ἐξήγησις. Διὸ ὧδε ἡ ἔμφασις λέγει, τῷ [40] βιαίως ἐπιθέσθαι αὐτοῖς δηλοῦν, ὅθεν [41] καὶ σοφιστὰς τοὺς γόητας καλεῖ [42], ὡς τὸ ἀληθὲς δι' ἀπάτης καὶ σοφισμῶν κρύπτοντας. Ἐν αὐτῷ τοίνυν τῷ καιρῷ ἐγεννήθη, φησὶ, Μωϋσῆς, καὶ ἦν ἀστεῖος τῷ Θεῷ, τουτέστιν εὐάρεστος, ἤτοι θεοφιλής. Ἐκτεθέντα δὲ αὐτὸν ἡ θυγάτηρ Φαραὼ ἀνελομένη, πᾶσαν σοφίαν Αἰγυπτίων ἐδίδαξεν. Ἐκ τούτου δῆλον, ὡς οὐκ ἀποβλητέα πάντη ἐστὶν, ἡ τῶν ἔξωθεν τῆς Γραφῆς παίδευσις. Τρόπῳ γὰρ ἐγκωμίου εἴρηται, ὡς « Ἐπαιδεύθη Μωϋσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων· » καὶ περὶ τῶν τριῶν παίδων καὶ Δανιὴλ, ὡς « Ὑπερέβαλον πάντας ἐν τῇ Χαλδαίων φιλοσοφίᾳ καὶ ταῖς λοιπαῖς ἐπιστήμαις. » Δεῖ δὲ ἐπ' ὀλίγον αὐταῖς προσέχειν, τῇ θεοπνεύστῳ Γραφῇ ἐμμένοντας. Οὔτε γὰρ Μωϋσῆς, οὔτε οἱ περὶ Ἀνανίαν καὶ Δανιὴλ, ἔμαθον ἂν τὴν ξένην παιδείαν, εἰμὴ ἀνάγκη καὶ βίᾳ δεσποτῶν. Καὶ γὰρ ἐν οὐδενὶ αὐτὴν κέχρηνται, εἰμήπου ἄν τις

[38] Exod. II, 2. [39] Dan. VI, 3.

Variæ lectiones et notæ.

[37] *Isc.* φασίν. [38] *Isc.* ἔθη. [39] *Isc.* ἐβουλεύσατο, ἢ βουλευσάμενοι. [40] *Isc.* τό. [41] δηλονότι. [42] καλοῦσι.

Digitized by Google

εἶποι, ὅτι καλὸν αὐτὸν [43] μαθεῖν, πρὸς τὸ ἀνατρέψαι τὰς ἐκείνων ἀπάτας.

A eruditionem addidicissent unquam, nisi ad id necessitate, ac dominorum **225** imperio compulsi fuissent : quare nunquam ea eruditione usi sunt : nisi quis dicat, utile Mosi fuisse eam comparare, ad Ægyptiorum errores ejus præsidio evertendos.

KEIMENON.

Καὶ ἰδών τινα ἀδικούμενον, ἠμύνατο, καὶ ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ καταπονουμένῳ, πατάξας τὸν Αἰγύπτιον. Ἐνόμιζε δὲ συνιέναι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς διὰ χειρὸς αὐτοῦ δίδωσιν αὐτοῖς σωτηρίαν· οἱ δὲ οὐ συνῆκαν. Τῇ τε ἐπιούσῃ ὤφθη αὐτοῖς μαχομένοις, καὶ συνήλασεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην εἰπών· Ἄνδρες, ἀδελφοί ἐστε ὑμεῖς. ἵνα τί ἀδικεῖτε ἀλλήλους ; Ὁ δὲ ἀδικῶν τὸν πλησίον, ἀπώσατο αὐτὸν εἰπών· Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμᾶς ; μὴ ἀνελεῖν με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνεῖλες χθὲς τὸν Αἰγύπτιον ; Ἔφυγε δὲ Μωϋσῆς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, καὶ ἐγένετο πάροικος ἐν γῇ Μαδιάμ, οὗ ἐγέννησεν υἱοὺς δύο.

TEXTUS.

VII, 24-29. Et cum vidisset quemdam injuriam patientem, vindicavit illum : et fecit ultionem ei qui injuriam sustinebat, percusso Ægyptio. Existimabat autem intelligere fratres, quoniam Deus per manum ipsius daret salutem illis : at illi non intellexerunt. Sequenti vero die apparuit illis litigantibus : et reconciliabat eos in pace, dicens : Viri, fratres estis, ut quid nocetis alterutrum ? Qui autem injuriam faciebat proximo, repulit eum, dicens : Quis te constituit principem et judicem super nos ? Nunquid interficere me tu vis, quemadmodum interfecisti heri Ægyptium ? Fugit autem Moyses in verbo isto : B et factus est advena in terra Madian, ubi generavit filios duos.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἀνεῖλε Μωϋσῆς τὸν Αἰγύπτιον, οὐ θυμῷ εἴξας, οὐδὲ ὀργῇ κινηθείς, ζήλῳ δέ. Πᾶν δὲ, ὃ ἂν γένηται εἰς λόγον Θεοῦ, εὐσέβειά ἐστι· κἂν φόβος [44] ᾖ διὰ Θεὸν, οὐκ ἔστι φόβος [45]. Ὁ γοῦν Φινεὲς, δύο ἐν μιᾷ χειρὶ φονεύσας, ἤκουσεν· « Ἀνέστη Φινεὲς, καὶ ἐξιλάσατο, καὶ ἐκόπασεν ἡ θραῦσις, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. » Διάφορος γὰρ ἡ προαίρεσις φονέως καὶ εὐσεβοῦντος, κἂν τὸ γινόμενον πρᾶγμα ἓν. Τὸ τοίνυν [γινόμενον διὰ Μωϋσέως, σημεῖον ἦν ὅτι μέλλει ὁ Θεὸς] Αἰγυπτίους ἀποκτείνειν, τοὺς δὲ λεγομένους Ἰσραηλίτας σώζειν. Καὶ ὧδε μὲν οὖν τὰ Μωϋσέως, Θεωρίας δὲ τῆς ἀνωτάτω συνθήσει πάλιν ἡμῖν ὁ λόγος τὴν οἰκονομίαν τὴν ἐπὶ Χριστῷ. Εὑρὼν γὰρ ὁ Σωτὴρ δεινῇ ὑπομένοντας τὴν πλεονεξίαν τῆς [46] Ἰσραὴλ (ἐπεπήδα γὰρ εἰς αὐτοὺς ὥσπερ συντρίβων ὁ Σατανᾶς), ἐλεήσας, ἐλευθεροῦν ἐσκόπτετο [47]. Ἀπεκτονὼς δὲ τρόπον τινὰ, τὸν ἀδικεῖν ἠρημένον, κατέκρυψεν εἰς γῆν, τουτέστιν ἐν τοῖς ὑποχθονίοις κατακλείων [48] εἰς ᾅδην τὸν Σατανᾶν ὁ Σωτὴρ, δικαιοσύνης ἐφαίνετο βραβευτὴς [49] τοῖς ἐξ Ἰσραήλ. Οἱ δὲ ἐφ' οἷς ἔμελλον εὐχαριστεῖν, ἔφασκον· « Οὐκ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια οὗτος, εἰ μὴ ἐν τῷ Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων. » Διά τοι τοῦτο μεταπεφοίτηκεν ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν, καθάπερ Μωσῆς μετέβη εἰς γῆν Μαδιάμ, καὶ τὴν ἐξ ἐθνῶν ἐκάλει συναγωγήν.

COMMENTARIUS.

Interfecit Moses Ægyptium, non furore actus, sed zelo. Quidquid vero propter Deum fit, pietas est ; et cædes propter Deum facta, cædes non est. Quare de Phinees, qui duos uno ictu confodit, dictum est : « Surrexit Phinees et placavit et cessavit quassatio ; et reputatum est ei in justitiam [37]. » Diversa enim intentio est homicidæ, ac ejus qui pietatis actum exercet, quantumvis opus peractum idem sit. Quod igitur fecit hic Moses, signum erat, (16) quod Deus Ægyptios esset interfecturus, ac salvaturus eos qui Israelitæ appellantur. Et quidem factum Mosis ita se habet. At vero sermo iste aliam nobis sublimissimam exhibet intelligentiam in œconomia, seu C dispensatione Christi. Scilicet, cum reperisset ille Israelitas gravi oppressos avaritia (intraverat enim violenter in illos Satanas) miseratione permotus, liberare eos decrevit. Occidit igitur eum, qui ipsos lædere aggressus fuerat ; occisumque abscondit in terra ; hoc est, in subterraneis, seu in inferno conclusit Satanam Salvator noster ; indeque justitiæ ductorem Israelitis se exhibuit. Illi autem cum gratias agere debuissent, e contra dicebant : « Hic non ejicit Dæmonia, nisi in Beelzebub principe Dæmoniorum [38]. » Quamobrem ex Judæa in Galilæam transmeavit (quemadmodum Moses perrexit in terram Madian), seu ex Gentilibus Ecclesiam suam D congregavit.

KEIMENON.

Καὶ πληρωθέντων ἐτῶν τεσσαράκοντα, ὤφθη αὐτῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους Σινᾶ ἄγγελος Κυρίου ἐν φλογὶ πυρὸς βάτου. Ὁ δὲ Μωϋσῆς ἰδὼν, ἐθαύμασε τὸ ὅραμα. Προσερχομένου δὲ αὐτοῦ κατανοῆσαι,

226 TEXTUS.

VII, 30-32. Et expletis annis quadraginta, apparuit illi in deserto montis Sina angelus in igne flammæ rubi. Moyses autem videns, admiratus est visum, et accedente illo, ut consideraret, facta est ad eum vox

[37] Psal. cv, 30. [38] Matth. xii, 24.

Variæ lectiones et notæ.

[43] αὐτὴν. [44] φόνος. [45] φόνος. [46] ἴσ. τούς. [47] ἐσκέπτετο. [48] κατέκλεισεν. [49] βραβεύς.

(15) Locum hunc ex Œcumenio, qui paria hic habet, suppleo.

Digitized by Google

Domini, dicens : Ego sum Deus Patrum tuorum, A Deus Abraham, Deus Isaac et Deus Jacob.

ἐγένετο φωνὴ Κυρίου πρὸς αὐτόν· Ἐγὼ ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ.

COMMENTARIUS.

Filium Dei nunc appellat angelum, sicut et hominem alibi. Ipse enim erat Magni consilii Angelus [39]. Quare paulo post exhibet eum dicentem beato Mosi ; « Ego sum Deus patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac et Deus Jacob. »—« In flamma vero ignis rubi » sese ostendit ; quandoquidem et in forma ignis apparuit in monte Sina, cum legem dedit. Sed quænam hujus rei ratio ? Sacræ Litteræ divinam naturam ad omnipotentem ejus activitatem indicandam igni assimilant, quemadmodum imbecillum hominem ligno et feno. Dicitur enim : « Deus noster ignis consumens est [40]. » Et rursus : « Homo, sicut fenum dies ejus. [41]. Verum sicuti ignem spinæ ferre non possunt ; ita nec deitatem humanitas. Attamen in Christo deitas cum humanitate amice convenit, eique tolerabilis facta est, quippe quæ puram ignis naturæ suæ activitatem quodammodo retudit, ut capi posset, sicuti ignis a spinis. Quod vero carnem suam omni corruptione superiorem effecerit, ostendit, velut in ænigmate, ignis ardens in rubo, qui lignum reliquit illæsum. Humanitas itaque capax facta est suscipiendæ et retinendæ deitatis, et hoc mysterium factum est in Christo.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἄγγελον καλεῖ νῦν, καθάπερ καὶ ἄνθρωπον ἀλλαχοῦ. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος. Διὸ καὶ μετ' ὀλίγον δείκνυσιν αὐτὸν λέγοντα τῷ μακαρίῳ Μωϋσῇ· « Ἐγὼ ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ. »—« Ἐν φλογὶ δὲ πυρὸς βάτου » διαδείκνυται· ἐν εἴδει γὰρ πυρὸς καὶ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ ὁ Θεὸς διαφαίνεται· τὸν νόμον διδούς. Τίς οὖν ὁ λόγος ; Πυρὶ τὴν θείαν παρεικάζει φύσιν τὸ Γράμμα τὸ ἱερὸν, διὰ τὸ παναλκὲς, ξύλοις τε καὶ πόαις τὸν ἀπὸ γῆς ἄνθρωπον. Φησὶ γάρ που· « Ὁ Θεὸς πῦρ καταναλίσκον ἐστί. » Καὶ B πάλιν, « Ἄνθρωπος, ὡσεὶ χόρτος αἱ ἡμέραι αὐτοῦ. » Ἀλλ' ὥσπερ ἐστὶν οὐ φορητὸν ἀκάνθαις τὸ πῦρ, οὕτω καὶ θεότης ἀνθρωπότητι. Πλὴν ἐν Χριστῷ συνέβη, καὶ γέγονεν οἱστὴ οἱονεὶ περιστέλλων [50] τὸν ἄκρατον τῆς ἰδίας φύσεως [πυρὸς] προσβολὴν, ἵνα γένηται χωρητὸς, καθάπερ καὶ ἀκάνθαις τὸ πῦρ. Ὅτι δὲ τὴν σάρκα τὴν ἑαυτοῦ φθορᾶς ἀπετέλει δρεῖττονα [51], διαδείξειεν ἂν αἰνιγματωδῶς τὸ ἐπὶ τῇ βάτῳ πῦρ, ἀδιαλώβητον παντελῶς τηρῆσαν τὸ ξύλον. Κεχώρηκε γὰρ θεότης ἐν ἀνθρωπότητι, καὶ τοῦτο γέγονεν [ἐν] Χριστῷ τὸ μυστήριον.

De exitu ex Ægypto, et de vitulo ab Israelitis facto, aliisque usque ad Salomonem et templi ædificationem.

Περὶ τῆς ἐξόδου καὶ μοσχοποιίας τοῦ Ἰσραὴλ, ἄχρι Σολομῶντος, καὶ τῆς τοῦ ναοῦ κατασκευῆς. C

TEXTUS.

VII, 32-36. Tremefactus autem Moyses, non audebat considerare. Dixit autem illi Dominus : Solve calceamentum pedum tuorum : locus enim in quo stas, terra sancta est. Videns vidi afflictionem populi mei, qui est in Ægypto, et gemitum eorum audivi et descendi liberare eos. Et nunc veni, et mittam te in Ægyptum. Hunc Moysem quem negaverunt, dicentes : Quis te constituit principem et judicem ? hunc **227** Deus principem et redemptorem misit, cum manu angeli, qui apparuit illi in rubo. Hic eduxit illos, faciens prodigia et signa in terra Ægypti, et in Rubro mari, et in deserto annis quadraginta.

KEIMENON.

Ἔντρομος δὲ γενόμενος Μωϋσῆς, ἐτόλμα κατανοῆσαι. Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Κύριος· Λῦσον τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν. Ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου ἐν Αἰγύπτῳ καὶ τοῦ στεναγμοῦ αὐτῶν ἤκουσα, καὶ κατέβην ἐξελέσθαι αὐτούς. Καὶ νῦν δεῦρο, ἀποστελῶ σε εἰς Αἴγυπτον. Τοῦτον τὸν Μωϋσῆν ὃν ἠρνήσαντο εἰπόντες· Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμᾶς ; τοῦτον ὁ Θεὸς ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν ἀπέστειλεν ἐν χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ. Οὗτος ἐξήγαγεν αὐτοὺς ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα ἐν γῇ Αἰγύπτου, καὶ ἐν Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, D καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα.

COMMENTARIUS.

Quanquam non eadem quoad litteras exstet in Exodo vox « tremefactus, » extat tamen æquivalenter. Non enim multum differunt inter se *tremefactus*, seu, *tremebundus* et *exterritus*. » Dicuntur autem hæc de visione rubi, manente eadem differentia tremebundi ac exterriti, etiam in narratione de monte Sina. Tunc enim dixit Moses [52] : « Exterritus sum, ac tremebundus, » his dictionibus tanquam synonymis utens. Stupefactus igitur

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Εἰ καὶ μὴ αὐταῖς ταῖς λέξεσι φέρεται [53] ἐν τῇ Ἐξόδῳ κειμένη ἡ φωνὴ, ἀλλ' οὖν ἰσοδύναμος κεῖται. Οὐ πολὺ γὰρ διοίσει τὸ, ἔντρομος, τοῦ, ἔμφοβος γενόμενος. Λέγεται δὲ ταῦτα, περὶ τοῦ κατὰ τὴν βάτον ὁράματος, μενούσης τῆς αὐτῆς διαφορᾶς τοῦ φοβεροῦ καὶ ἐμφόβου, καὶ ἐν τῇ διηγήσει περὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ. Ἐπ' αὐτοῦ γὰρ εἶπε Μωϋσῆς· « Ἔμφοβός εἰμι καὶ ἔντρομος, » ἐκ παραλλήλου ταῖς λέξεσι χρησάμενος. Κατατεθηπὼς τοίνυν ὁ μακάριος Μωϋσῆς

[39] Isa. IX, 6. [40] Hebr. XII, 29. [41] Psal. CII, 14. [52] Hebr. XII, 21.

Variæ lectiones et notæ.

[50] περιστέλλον τι. [51] κρείττονα. [53] φαίνεται.

Digitized by Google

προσετέθη λοιπὸν ἐκεῖνό που λέγων ἐν ἑαυτῷ· « Παρελθὼν ὄψομαι τὸ ὅραμα τοῦτο τὸ μέγα, τί ὅτι οὐ κατακαίεται ἡ βάτος. » Ἀλλ' εἴργει λέγων εὐθὺς ὁ Κύριος, « Μὴ ἐγγίσῃς ὧδε· » καὶ τῶν ποδῶν ὑπολύειν προστάττεται τὸ ὑπόδημα. Ἰδοὺ ὃν πρὸ μικροῦ ἄγγελον εἶπε, νῦν δείκνυσιν αὐτὸν Κύριον ὄντα καὶ Θεόν. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος, καὶ Θεοῦ Υἱός.

Τί οὖν ἐστι τὸ δηλούμενον διὰ τοῦ ὑποδήματος αἴνιγμα, ἀναγκαῖον εἰπεῖν. Νεκρότητος καὶ φθορᾶς τὸ ὑπόδημά ἐστι σημεῖον, εἴπερ ἐστὶ πᾶν ὑπόδημα ζώου λείψανον τεθνηκότος ἦδη. Δεῖ τοίνυν πάσης νεκρᾶς καὶ σαρκικῆς φαντασίας, ὥσπερ ὑποδημάτων τινῶν λῦσαι, τὸν ἐπὶ τῶν θείων θεωρημάτων ἀναβῆναι πειρώμενος νοῦν, καὶ τὸ κατὰ Χριστὸν νοῆσαι μυστήριον. Ἀπρόσιτος τοίνυν ἐν νόμῳ καὶ τῇ παιδαγωγικῇ λατρείᾳ ὁ Χριστός. Νόμου γὰρ πρόσωπον ὁ Μωϋσῆς, εἰ μή που τὸν ἐκ τῆς ἁμαρτίας προαποτρίψοιτο μολυσμὸν, καὶ τὴν ἐν τύποις ἔτι καὶ σκιαῖς προαπόθοιτο λατρείαν, οὐ δύναται προσεγγίσαι Χριστῷ. Οἳ δὲ βουληθεῖεν ἀπολύσασθαι τὸ προδηλωθὲν ὑπόδημα, ἐγγιοῦσι τότε Χριστῷ, τὴν ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ λατρείαν προϊέμενοι [*f.* προσιέμενοι].

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Οὗτός ἐστιν ὁ Μωϋσῆς ὁ εἰπὼν τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ· Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε. Οὗτός ἐστιν ὁ γενόμενος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐρήμῳ μετὰ τοῦ ἀγγέλου τοῦ λαλοῦντος αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ καὶ πατέρων ἡμῶν, ὃς ἐδέξατο λόγια ζῶντα δοῦναι ἡμῖν. ὯΙ οὐκ ἠθέλησαν ὑπήκοοι γενέσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν· ἀλλ' ἀπώσαντο, καὶ ἐστράφησαν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον, εἰπόντες τῷ Ἀαρών· Ποίησον ἡμῖν θεοὺς, οἱ προπορεύσονται ἡμῖν. Ὁ γὰρ Μωϋσῆς οὗτος, ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, οὐκ οἴδαμεν τί γέγονεν αὐτῷ. Καὶ ἐμοσχοποίησαν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, καὶ ἀνήγαγον θυσίαν τῷ εἰδώλῳ καὶ εὐφραίνοντο ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν. Ἔστρεψε δὲ ὁ Θεὸς, καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, καθὼς γέγραπται ἐν βιβλίῳ προφητῶν· Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἔτη τεσσαράκοντα ἐν τῇ ἐρήμῳ, οἶκος Ἰσραήλ;

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Τοῦτο ἐπήγαγεν ὁ μακάριος Στέφανος αἰνιττόμενος αὐτοῖς τὸ κατὰ Χριστὸν μυστήριον, καὶ δεικνὺς ὅτι καὶ ὁ Μωϋσῆς περὶ αὐτοῦ ἡμῖν λελάληκε. Προαναφωνεῖ γὰρ πάλαι τὴν τοῦ ἰδίου Γεννήματος ἐνανθρώπησιν ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ διὰ τοῦ πανσόφου Μωϋσέως, καὶ ὅτι ὁ δεύτερος νομοθέτης ἐφ' ἡμᾶς ἀναδειχθήσεται· λαλήσας μὲν πάλαι τοῖς ἀρχαιοτέροις αὐτὸς δι' ἀγγέλου [83] δοὺς τὸν νόμον· ἐν δὲ τοῖς τελευταίοις καιροῖς, αὐτουργὸς εἰς ἡμᾶς ἀναδε-

beatus Moses illud in corde suo protulit [82] : « Vadam, et videbo visionem hanc magnam, quare non comburatur rubus. » At prohibuit eum Dominus, statim ei dicens [83] : « Ne appropies huc : » jussitque illi, ut « calceamentum de pedibus suis solveret. » Ecce quem paulo ante angelum dixerat, nunc Dominum ac Deum esse ostendit. Ipse enim est magni consilii Angelus et Dei Filius.

Verum, declarare oportet quid per calceamentum significetur. Mortalitatis et corruptionis signum est calceamentum : siquidem omne calceamentum residuum quid est mortui animalis. Oportet igitur, ut mens quæ ad divinam contemplationem ascendere et Christi mysteria intelligere nititur, omnes mortuas carnalesque imaginationes, veluti calceamenta quædam, dissolvat : non enim per legem et præparatorium ejus cultum accedere quisquam potest ad Christum. Legis enim personam gerens Moses, nisi prius sordes ex peccato contractas abstergat, cultumque, qui adhuc in typis et umbris consistit, a se repellat, haud potest appropinquare Christo. Qui tamen solvere voluerint prædictum calceamentum, tunc appropinquabunt Christo, adorationem [84] « in spiritu et veritate » Deo exhibentes.

TEXTUS.

VII, 37 42. Hic est Moyses qui dixit filiis Israel : Prophetam suscitabit vobis Deus de fratribus vestris, tanquam me, ipsum audietis. Hic est, qui fuit in Ecclesia in solitudine cum angelo, qui loquebatur ei in monte Sina, et cum patribus nostris, qui accepit verba vitæ dare nobis. Cui noluerunt obedire patres nostri, sed repulerunt, et aversi sunt **228** cordibus suis in Ægyptum, dicentes ad Aaron : Fac nobis deos qui præcedant nos : Moyses enim hic, qui eduxit nos de terra Ægypti, nescimus quid factum sit ei. Et vitulum fecerunt in diebus illis, et obtulerunt hostiam simulacro, et lætabantur in operibus manuum suarum. Convertit autem Deus, et tradidit eos servire militiæ cœli, sicut scriptum est in libro prophetarum : Nunquid victimas et hostias obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel?

COMMENTARIUS.

Hoc addidit beatus Stephanus innuens peractum in Christo mysterium, et ostendens, etiam Mosem locutum de eo fuisse. Deus enim Pater jam olim per sapientissimum Mosem prænuntiarat Geniti sui incarnationem, eumque alterum nobis futurum legislatorem. Nam ipse, qui priscis temporibus per angelos loquens legem dedit, in novissimis temporibus per semetipsum Novum Testamentum sancivit, velut magni consilii Patris sui Angelus,

[82] Exod. III, 3. [83] Ibid. 5. [84] Joan. IV, 23.

Variæ lectiones et notæ.

[83] ἀγγέλων.

Digitized by Google

seu nuntius. Et hoc est illud : « Tanquam me, nempe legislatorem. » Prophetam autem vocat ipsum prophetarum Dominum propter humanitatem.

TEXTUS.

VII, 43. Et suscepistis tabernaculum Moloch, et sidus Dei vestri Rempham, figuras, quas fecistis adorare eas. Et transferam vos trans Babylonem.

COMMENTARIUS.

Postquam in montem ascendit Moses, vitulum conflarunt Israelitæ, seseque astrorum cultu contaminarunt : atque tabernaculo facto, idolum in eo statuerunt, quod appellarunt Moloch : quod quidem idolum erat Moabitarum, habens in fronte eximium pellucidumque lapidem in typum stellæ Luciferi. Exponitur vero nomen Moloch, « rex ipsorum ; Rempham autem, « obtenebratio et obcæcatio. » — « Suscepistis ergo tabernaculum Moloch, » id est, regis vestri. » Quis autem est iste ? Sidus Dei vestri Rempham : quod factum est vobis in obcæcationem : obtenebrata namque sunt corda vestra. Quoniam vero Moabitarum, qui prope Damascum habitant, **229** insaniam imitati estis; idcirco trans Damascum proficiscemini, hoc est in Babylonem. Quamvis vero propheta « trans Damascum » dixerit, ita enim LXX Interpretum versio habet, attamen beatus Stephanus ait : « Trans Babylonem, » sequens Hebræorum lectionem : vel quia terminus terræ Damascenorum et Syrorum est Babylon.

TEXTUS.

VII, 44-46. Tabernaculum Testimonii fuit cum patribus nostris in deserto, sicut disposuit illis Deus, loquens ad Moysen, ut faceret illud secundum formam quam viderat. Quod et induxerunt, suscipientes patres nostri cum Jesu in possessionem Gentium, quas expulit Deus a facie patrum nostrorum usque in diebus David, qui invenit gratiam ante Deum, et petiit ut inveniret tabernaculum Deo Jacob.

COMMENTARIUS

Dicebatur Tabernaculum Testimonii seu mandatorum Dei, illud quod in monte Sina Mosi monstratum a Deo est; quia Deus illud disposuit, ut Deum ipsum testem haberent, quod in monte delineatio ejus facta fuerit, ac Deus Mosi illud præscripserit.

TEXTUS.

VII, 47-59. Salomon autem ædificavit illi domum. Sed non Excelsus in manufactis habitat, sicut propheta dicit : Cœlum mihi sedes est ; terra autem scabellum pedum meorum. Quam domum ædificabitis mihi, dicit Dominus? aut quis locus requietionis meæ est? Nonne manus mea fecit hæc omnia? Dura cervice et incircumcisis cordibus et auribus, vos semper Spiritui sancto resistitis, sicut patres vestri, ita et vos. Quem prophetarum non sunt persecuti patres vestri? Et occiderunt eos, qui prænuntiabant de adventu Justi, cujus vos nunc

A δειγμένος, καὶ Καινῆς Διαθήκης χρηματίσας, ὁ μεγάλης βουλῆς τῆς τοῦ Πατρὸς Ἄγγελος. Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ, « Ὡς ἐμέ, » τουτέστι νομοθέτην. Προφήτην δὲ καλεῖ τὸν τῶν προφητῶν Κύριον, διὰ τὸ ἀνθρώπινον.

KEIMENON.

Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφὰν, τοὺς τύπους, οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς. Καὶ μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος.

B

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἀνελθόντος εἰς τὸ ὄρος Μωϋσέως, μεμοσχοποιήκασί τε, καὶ ταῖς τῶν ἄστρων προσεκυλίσθησαν λατρείαις· καὶ σκηνοποιησάμενοι, ἔστησαν εἴδωλον, ὃ κεκλήκασι Μολόχ. Τοῦτο δὲ τὸ εἴδωλον Μωαβιτῶν ἦν, λίθον ἐξαίρετον ἔχον καὶ διαφανῆ ἐπὶ τοῦ μετώπου, εἰς ἐωσφόρου τύπον. Καὶ ἑρμηνεύεται μὲν Μολὸχ, « βασιλεὺς αὐτῶν· » Ῥεμφὰν δὲ, « σκοτισμὸς καὶ τύφλωσις. » — « Ἀνελάβετε τοίνυν τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ, » τουτέστι τοῦ βασιλέως ὑμῶν. Τίς δὲ οὗτος ; Τὸ ἄστρον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφὰν, ὃ καὶ γέγονεν ὑμῖν εἰς τύφλωσιν. Ἐσκοτίσθησαν γὰρ αἱ καρδίαι ὑμῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὴν τῶν Μωαβιτῶν μανίαν πεπληρώκατε, ἥτις ἐστὶ γείτων Δαμασκοῦ, διὰ τὸ πορεύεσθαι [*f.* διὰ τοῦτο πορεύεσθε] Δαμασκοῦ ἐπέκεινα, τουτέστιν εἰς Βαβυλῶνα. Εἰ δὲ καὶ ὁ προφήτης, « Ἐπέκεινα Δαμασκοῦ, » εἰρήκει (οὕτω γὰρ καὶ ἡ τῶν Ἑβδομήκοντα ἔκδοσις ἔχει,) ἀλλ' ὁ μακάριος Στέφανος, « Ἐπέκεινα Βαβυλῶνος, » φησὶν, ἀκολουθήσας τῇ Ἑβραίων ἐκθέσει· ἢ ὅτι τέρμα τῆς Δαμασκηνῶν καὶ Σύρων χώρας ἡ Βαβυλὼν τυγχάνει.

C

KEIMENON.

Ἡ σκηνὴ τοῦ Μαρτυρίου ἦν ἐν τοῖς πατράσιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθὼς διετάξατο ὁ λαλῶν τῷ Μωϋσῇ, ποιῆσαι αὐτὴν κατὰ τὸν τύπον ὃν ἑωράκει. Ἣν καὶ εἰσήγαγον διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν μετὰ Ἰησοῦ ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν, ὧν ἔξωσεν ὁ Θεὸς, ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν ἕως τῶν ἡμερῶν Δαβὶδ, ὃς εὗρε χάριν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾐτήσατο εὑρεῖν σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ.

D

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Σκηνὴ τοῦ Μαρτυρίου, τουτέστι τῶν προσταγμάτων τοῦ Θεοῦ, ἡ ἐν τῷ ὄρει Σινᾷ τῷ Μωϋσῇ παραδειχθεῖσα ὑπὸ Θεοῦ ἐλέγετο, διὰ τὸ ὑπὸ Θεοῦ διατετάχθαι αὐτὴν, ἵνα μάρτυρα τὸν Θεὸν ἔχωσιν, ὅτι ἐν τῷ ὄρει ἡ ὑπογραφὴ ταύτης γέγονε, καὶ αὐτὸς αὐτὴν διετάξατο τῷ Μωϋσῇ.

KEIMENON.

Σολομὼν δὲ ᾠκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον. Ἀλλ' οὐχ ὁ Ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, καθὼς ὁ προφήτης λέγει· Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι, λέγει Κύριος ; ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου; Οὐχὶ ἡ χείρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα ; Σκληροτράχηλοι καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσὶν, ὑμεῖς ἀεὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε· ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ὑμεῖς. Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; Καὶ ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγείλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Δικαίου

Digitized by Google

τούτου, οὗ νῦν ὑμεῖς προδόται καὶ φονεῖς γεγένησθε· οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε. Ἀκούοντες δὲ ταῦτα, διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν, καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ' αὐτόν. Ὑπάρχων δὲ Στέφανος πλήρης Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανόν, εἶδε δόξαν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, καὶ εἶπεν· Ἰδοὺ ἐγὼ θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους, καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ. Κράξαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ συνέσχον τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ' αὐτόν. Καὶ ἐκβαλόντες αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως ἐλιθοβόλουν. Καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο τὰ ἱμάτια αὐτῶν παρὰ τοὺς πόδας νεανίου καλουμένου Σαύλου. Καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν Στέφανον ἐπικαλούμενον καὶ λέγοντα· Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου· θεὶς δὲ τὰ γόνατα, ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ λέγων· Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐκοιμήθη.

proditores et homicidæ fuistis : Qui accepistis legem in dispositione angelorum et non custodistis. Audientes autem hæc dissecabantur cordibus suis et stridebant dentibus in eum. Cum autem esset plenus Spiritu sancto, intendens in cœlum, vidit gloriam Dei, et Jesum stantem a dextris Dei. Et ait : Ecce video cœlos apertos, et Filium **230** hominis stantem a dextris Dei. Exclamantes autem voce magna continuerunt aures suas, et impetum fecerunt unanimiter in eum. Et ejicientes eum extra civitatem lapidabant ; et testes deposuerunt vestimenta sua secus pedes adolescentis, qui vocabatur Saulus. Et lapidabant Stephanum invocantem et dicentem : Domine Jesu, suscipe spiritum meum. Positis autem genibus, clamavit voce magna, dicens : Domine ne statuas illis hoc peccatum. Et cum hoc dixisset, obdormivit in Domino.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Τῷ τετρακοσιοστῷ τεσσαρακοστῷ ἔτει τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου, ἤρξατο ὁ Σολομὼν οἰκοδομεῖν τὸν ναὸν ἐν Ἱερουσαλήμ, ὡς ἡ τρίτη τῶν Βασιλειῶν διδάσκει βίβλος. Διὰ τοῦτο δὲ μετὰ τοσοῦτον χρόνον τῆς ἀπ' Αἰγύπτου ἐξόδου τοῦ Ἰσραὴλ ὁ ναὸς ᾠκοδομήθη, ἵνα τῇ εἰς τὰ ὄρη ἀποπλανήσει ἀποκαμόντες, τὸν ἕνα τόπον τὸν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀγαπήσωσιν, ὃν ὁ Θεὸς ἐποίησε τίμιον. Οὗτοι δὲ βραδεῖς ὄντες εἰς σύνεσιν, καὶ τῶν περὶ Θεοῦ λόγων ἀνεπιστήμονες, καὶ Θεοῦ πόλιν οἰηθέντες εἶναι τὴν Ἱερουσαλήμ, ἐν αὐτῇ δὴ καὶ μόνῃ κατοικεῖν αὐτὸν ἔλεγον. Σμικρὰ τοίνυν δοξάζοντας ἐλέγχει ὁ Θεὸς, καί φησι· Καὶ ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι, θρόνον ἔχοντι τὸν οὐρανὸν, ὑποπόδιον δὲ τὴν γῆν; Ἔδει γὰρ τοῖς συνεστάλθαι καὶ περιωρίσθαι τόποις, τὴν αὐτοῦ φύσιν ὑπειληφόσιν καταδεῖξαι σαφῶς, ὅτι εἰς [54] παντα χοῦ καὶ χωρεῖν [55] μὲν αὐτὸν οὐδὲν, ἥκει δὲ μᾶλλον διὰ πάντων αὐτὸς, καὶ πλήρης μὲν ὁ οὐρανὸς αὐτοῦ, μεστὴ δὲ ἡ γῆ. « Ὑμεῖς ἀεί. » Οὐκ εἶπε, Τῷ Θεῷ ἀντιπίπτετε, ἀλλά, « Τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ· » οὗτος [56] οὐδεμίαν εἶδε διαφοράν· ἐπεὶ καὶ Πνεῦμα ὁ Θεὸς, κἂν μὴ δοκῇ τοῖς ἀθέοις. « Ὑμεῖς τοίνυν ἀεὶ, φησὶν, ἀντιπίπτετε τῷ Θεῷ. » Ὅτε γὰρ ἠβούλετο θυσίας εἶναι, οὐκ ἐθύετε αὐτῷ· ὅτε δὲ οὐ βούλεται, πάλιν θύετε. Ὅτε δὲ ἑστήκει ὁ ναὸς, εἰδώλα ἐθεραπεύετε· ὅτε βούλεται χωρὶς ναοῦ θεραπεύεσθαι, τὸ ἐναντίον ποιεῖτε· ὅμοια τοῖς πατράσιν ὑμῶν διαπραττόμενοι. « Τίνα τῶν προφητῶν; » Ταῦτα λέγοντα τὸν μακάριον Στέφανον, ἀληθεύειν αὐτὸν οἴδαμεν, Πνεύματι ἁγίῳ φθεγγόμενον. Ἀποδεῖξαι δὲ ἀπὸ τῆς Παλαιᾶς [Διαθήκης], πῶς μέμφεται τοῖς πατράσι τῶν εἰς τὸν Ἰησοῦν ἀπιστούντων, ὡς διώξασι τοὺς προφήτας καὶ ἀποκτείνασιν, οὐ δυνατὸν ἀπὸ τῶν φερομένων βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης. Εἰ τοίνυν, φησὶ τοὺς προκαταγγείλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ ἀνείλατε, πολλῷ μᾶλλον αὐτόν. Δίκαιον δὲ τὸν Ἰησοῦν ἐκάλει, ἐπισπάσασθαι αὐτοὺς βουλόμενος·

COMMENTARIUS.

Quadringentesimo quadragesimo anno ab exitu filiorum Israel ex Ægypto, cœpit Salomon ædificare templum in Jerusalem, ut in tertio Regum narratur. Ideirco vero post tantum ab exitu Israelis ex Ægypto tempus ædificatum est templum, ut postquam defatigati essent circumvagatione per montes, uno tandem loco, quem in urbe Jerusalem Deus omni honore dignum reddidit, contenti essent. At illi tardi ad intelligendum, et Dei rationes haud assequentes, putantes propriam Dei urbem esse Jerusalem, in ea sola eum habitare, stolide affirmabant. Quod igitur adeo parum honorifice de Deo sentirent, ipse eos reprehendit, et ait : Quam domum ædificabitis mihi, qui thronum habeo cœlum, et terram scabellum pedum meorum? Oportebat enim eis qui naturam ejus loco coarctari et circumfiniri existimabant, manifestum ac perspicuum facere Deum ubique esse atque nullo termino contineri posse ; sed omnia pervadere, ut ipso plenum sit cœlum ac plena terra. « Vos semper. » Non dicit, Deo, sed « Spiritui sancto resistitis ; » quia nullum novit inter Deum et Spiritum sanctum discrimen : nam et Spiritus sanctus est Deus, quanquam impiis aliter videatur. « Vos igitur semper inquit, resistitis Deo. » Nam quando ipse volebat sacrificia, vos non offerebatis ; cum vero non vult, vos eadem offertis. Quando subsistebat templum, vos idola colebatis ; cum vero vult absque templo coli, vos contrarium facitis : similia scilicet patribus vestris agentes. « Quem prophetarum. » Hæc verissime dixisse beatum Stephanum non dubitamus, quippe qui Spiritu sancto afflante loquebatur. Et quidem poterat ille ex Veteri Testamento demonstrare, quo jure patribus illorum qui in Christum **231** non crediderant, exprobraret, quod prophetas persecuti semper fuerint et interfecerint : hoc autem ex libris Novi Testamenti ostendi

Variæ lectiones et notæ.

[54] τε εἰη. [55] χωρεῖ. [56] οὕτως.

Digitized by Google

non potest. Ait itaque: Si eos, qui adventum ejus prænuntiabant, occidistis, quanto magis ipsum? Justum vero Jesum appellat, ut ad agnitionem admissi criminis ipsos induceret; proditores vero et occisores dicit, veluti consortes eorum qui eum crucifixerunt. Et quidem hæc fecistis, inquit, cum acceperitis legem, cujus præscripta qui servat, angelicam vitam ducit. Hoc enim significant ea verba: « Qui accepistis legem in dispositione angelorum. » Quidam vero aiunt, iis indicari, legem ipsam digestam et traditam esse Mosi per angelum qui ipsi apparuit in rubo. « Cum autem esset. » Stantem, et non sedentem videt Jesum beatus Stephanus, quia voluit Jesus illo auxiliantis habitu suam in eum protectionem ostendere, atque athletæ suo magnam conferre alacritatem. Aliter: Quia molestum nimis fuisset Judæis audire, quod sederet, stare eum dixit: interim et resurrectionem ejus hac phrasi indicare voluit. Cæterum Christum non stare, sed sedere, Paulus etiam docuit, cum ait: « Conresuscitavit, et consedere nos fecit in cœlestibus [86], » in dextera ejus. « Domine Jesu. » Hinc patet, justorum animas corpore solutas, non amplius, sicuti antea, in inferos descendere, sed in manus Dei viventis per Salvatorem omnium Jesum Christum transmitti. « Domine, ne statuas. » Cum Stephanus Deum oraverit, ne mortem suam illis in peccatum statueret, inquisitione dignum videtur, num ejusmodi peccatum dimissum ∑eisdem fuerit. Respondemus: S eos pœnituit, dimissum esse, quandoquidem et qui eum millenis manibus percussit, et Ecclesiam persecutus est, nempe Paulus, postea Ecclesiæ protector et propugnator evasit.

« Tabernaculum testimonii. » Anno quadringentesimo quadragesimo tertio ab exitu filiorum Israel, anno quarto regni sui, in primo mense Nisan, cum esset annorum triginta trium, congregatis operariorum millibus octoginta, et latomorum, seu lapicidarum septuaginta millibus in monte Libano, præpositorum vero operibus millibus tribus, et sexcentis, cœpit ædificare in monte, in quo apparuit Dominus Davidi, patri ejus in area Ornæ Jebusæi; ubi et pridem Abraham altare ædificaverat, et templum septem annis complevit.

232 CAPUT IX.

De persecutione Ecclesiæ, et sepultura Stephani: ubi et de Philippo apostolo, qui multos sanavit in Samaria.

TEXTUS.

VII, 59; VIII, 1-4. Saulus autem erat consentiens morti ejus. Facta est autem in illa die persecutio magna in Ecclesia, quæ erat Jerosolymis, et omnes dispersi sunt per regiones Judææ et Samariæ, præter apostolos. Curaverunt autem Stephanum viri timorati, et fecerunt planctum magnum super eum. Saulus autem devastabat Ecclesiam, per domos intrans, et trahens viros ac mulieres tradebat in custodiam.

προδότας δὲ αὐτοῦ καὶ φονεῖς καλεῖ τούτους, ὡς κοινωνοὺς ὄντας τοῖς σταυρώσασιν αὐτόν· καίτοι, φησὶ, νόμον λαβόντες, διατάξεις ἔχοντες [87], αἵτινες ἰσάγγελον ἐποίουν πολιτείαν ἔχειν τοὺς τελοῦντας αὐτόν. Τοῦτο γάρ ἐστιν· « Οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων. » Τινὲς δὲ τοῦτο [λέγειν] φασὶ, τὸν ὑπ' ἀγγέλου διαταχθέντα, καὶ ἐγχειρισθέντα δι' ἀγγέλου τῷ Μωϋσῇ τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ. « Ὑπάρχων δέ. » Ἑστῶτα καὶ οὐ καθήμενον ὁ μακάριος Στέφανος ὁρᾷ τὸν Ἰησοῦν· ἵνα δείξῃ τὴν ἀντίληψιν τὴν εἰς αὐτὸν, καὶ πολλὴν τῷ ἀθλητῇ τὴν προθυμίαν παράσχῃ, τὸ τοῦ βοηθοῦντος ἐπιδεικνύμενος [88] σχῆμα. Ἄλλος [89] τε δέ, ἐπειδὴ τὸ καθίσαι φορτικὸν ἦν αὐτοῖς, ἵστασθαι αὐτὸν εἶπε, τέως τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ αἰνιξάμενος. Ὅτι δὲ οὐχ ἵσταται, ἀλλὰ κάθηται, καὶ ὁ Παῦλος ἔδειξεν εἰπών, ὅτι, « Συνήγειρε καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις » ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ. « Κύριε Ἰησοῦ. » Ἐντεῦθεν δείκνυται, μηκέτι εἰς ᾅδου τὰς τῶν δικαίων ἀπιέναι ψυχὰς τῶν σωμάτων ἀπαλλαττομένας, καθὰ καὶ πρώην, πέμπεσθαι δὲ μᾶλλον εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος διὰ τοῦ πάντων ἡμῶν Σωτῆρος Χριστοῦ. « Κύριε, μὴ στήσῃς. » Τούτου δὲ προσευξαμένου μὴ στῆσαι αὐτοῖς εἰς ἁμαρτίαν τὸν ἑαυτοῦ θάνατον, εἰ ἀφέθη αὐτοῖς ἡ ἁμαρτία ζητῆσαι ἄξιον. Καὶ φαμεν· Εἰ μετενόουν ἀφέθη· καὶ γὰρ ὁ μυρίαις αὐτὸν βάλλων χερσὶ, καὶ διώξας τὴν Ἐκκλησίαν Παῦλος, τῆς Ἐκκλησίας προστάτης ἐγένετο.

[ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ] « Σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου. » Τῷ τετρακοσιοστῷ τεσσαρακοστῷ ἔτει τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, ἐν τῷ τετάρτῳ ἔτει τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ἐν τῷ πρώτῳ μηνὶ Νισὰν, ὑπάρχων ἐτῶν λγ', συνάγων ἐργάτας χιλιάδας ὀγδοήκοντα, καὶ λατόμους χιλιάδας ἑβδομήκοντα ἐν τῷ Λιβάνῳ ὄρει, καὶ προστάτας τρισχιλίους ἑξακοσίους προστησάμενος, ἀπῆρξατο [δὲ] τῆς οἰκοδομῆς ἐν ὄρει οὗ ὤφθη Κύριος Δαβὶδ τῷ πατρὶ αὐτοῦ ἐν ἅλωνι Ὀρνὰ τοῦ Ἰεβουσαίου, ἐνῷ καὶ πρότερον Ἀβραὰμ θυσιαστήριον ᾠκοδόμησε τῆς πόλεως, καὶ τὸν ναὸν ἐν ἔτεσιν ἑπτὰ ἐξετέλεσεν.

ΚΕΦΑΛ. Θ'.

Περὶ διωγμοῦ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ταφῆς Στεφάνου· ἐν ᾧ περὶ Φιλίππου τοῦ ἀποστόλου, πολλοὺς ἰασαμένου ἐν τῇ Σαμαρείᾳ.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Σαῦλος δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ. Ἐγένετο δὲ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ διωγμὸς μέγας ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν τὴν ἐν Ἱερουσαλήμ. Πάντες δὲ διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας, καὶ Σαμαρίας, πλὴν τῶν ἀποστόλων. Συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς, καὶ ἐποιήσαντο κοπετὸν μέγαν ἐπ' αὐτόν. Σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος,

[86] Ephes. II, 6.

Variæ lectiones et notæ

[87] ἔχοντα. [88] ἐπιδείκνυται. [89] ἄλλως.

Digitized by Google

σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας, παρεδίδου εἰς φυλακήν. Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες διῆλθον, εὐαγγελιζόμενοι τὸν λόγον.

A Igitur, qui dispersi erant, pertransibant evangelizantes verbum Dei.

Περὶ Σίμωνος τοῦ Μάγου, πιστεύσαντος, καὶ βαπτισθέντος σὺν ἑτέροις πλείοσιν· ἐν ᾧ περὶ τῆς τοῦ Πέτρου καὶ Ἰωάννου πρὸς αὐτοὺς ἐπιστολῆς, καὶ ἐπικλήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τοὺς βαπτισθέντας.

De Simone Mago, qui credidit et baptizatus fuit cum aliis multis: ubi de missione Petri et Joannis ad ipsos, et de invocatione Spiritus sancti supra baptizatos.

Τῇ γ' τῆς γ' ἑβδομάδος.

Feria 3 hebdomadæ tertiæ.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

TEXTUS.

Φίλιππος δὲ κατελθὼν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας, ἐκήρυσσεν αὐτοῖς τὸν Χριστόν· προσεῖχόν τε οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις ὑπὸ Φιλίππου, ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοὺς καὶ βλέπειν τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει. Πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόντων πνεύματα ἀκάθαρτα, βοῶντα φωνῇ μεγάλῃ ἐξήρχοντο· πολλοὶ δὲ B παραλελυμένοι καὶ χωλοὶ ἐθεραπεύθησαν. Ἐγένετο δὲ χαρὰ μεγάλη ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ. Ἀνὴρ δέ τις ὀνόματι Σίμων, προϋπῆρχεν ἐν τῇ πόλει μαγεύων καὶ ἐξιστῶν τὸ ἔθνος τῆς Σαμαρείας, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν· ᾧ προσεῖχον ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου λέγοντες· Οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη. Προσεῖχον δὲ αὐτῷ διὰ τὸ ἱκανὸν χρόνον ταῖς μαγείαις ἐξεστακέναι αὐτούς. Ὅτε δὲ ἐπίστευσαν τῷ Φιλίππῳ εὐαγγελιζομένῳ τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐβαπτίζοντο ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες. Ὁ δὲ Σίμων καὶ αὐτὸς ἐπίστευσε, καὶ βαπτισθεὶς, ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ· θεωρῶν τε δυνάμεις καὶ σημεῖα γινόμενα, ἐξίστατο. Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν C Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι, ὅτι δέδεκται ἡ Σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην· οἵτινες καταβάντες προσηύξαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως λάβωσι Πνεῦμα ἅγιον· οὔπω γὰρ ἦν ἐπ' οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπεπτωκὸς, μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Τότε ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐλάμβανον Πνεῦμα ἅγιον.

VIII, 5-17. Philippus autem descendens in civitatem Samariæ, prædicabat illis Christum. Intendebant autem turbæ his quæ a Philippo dicebantur, unanimiter audientes et videntes signa quæ faciebat. Multi enim eorum qui habebant spiritus immundos, clamantes voce magna exibant; multi autem paralytici et claudi curati sunt. Factum est ergo gaudium magnum in illa civitate. Erat autem vir quidam nomine Simon, in civitate magus, seducens gentem Samariæ, dicens se esse aliquem magnum; cui auscultabant omnes a minimo usque ad maximum, dicentes: Hic est virtus Dei, quæ vocatur magna. Attendebant autem eum, propter quod multo tempore magiis suis dementasset eos. Cum vero credidissent Philippo evangelizanti de regno Dei, in nomine Jesu Christi baptizabantur viri ac mulieres. Tunc Simon et ipse credidit: et cum baptizatus esset, adhærebat Philippo. Videns etiam signa et virtutes maximas fieri stupens admirabatur. Cum autem audissent apostoli, qui erant Jerosolymis, quod recepisset Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum et Joannem. Qui cum venissent, **233** oraverunt pro ipsis ut acciperent Spiritum sanctum: nondum enim in quemquam illorum venerat, sed baptizati tantum erant in nomine Domini Jesu. Tunc imponebant manus super illos, et accipiebant Spiritum sanctum.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

COMMENTARIUS.

Οὐχ ὁ ἀπόστολος Φίλιππος, ὁ ἐν τοῖς δώδεκα καταλεγόμενος οὗτός ἐστιν, ἀλλ' εἷς τῶν ἑπτὰ, ὁ μετὰ Στεφάνου ἐπιλεγεὶς πρὸς τὴν τῶν χηρῶν οἰκονομίαν. Ὅτι δὲ ἀληθές ἐστιν, ἐντεῦθεν δῆλον, τῶν ἀποστόλων μόνων ἐν Ἱεροσολύμοις περιλειφθέντων, τῶν δὲ λοιπῶν μαθητῶν ἄλλος ἀλλαχόσε D διασπαρέντων, κατὰ τὸ εἰρημένον· « Ἦδη πάντες διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας, πλὴν τῶν ἀποστόλων. » Ἐν τοῖς διασπαρεῖσιν οὖν ἦν καὶ οὗτος ὁ Φίλιππος, ὃς καὶ τὸν Σίμωνα κατήχησεν ἐν Σαμαρείᾳ, καὶ κατὰ θεῖον χρησμὸν τὸν εὐνοῦχον βαπτίσας ὑπὸ Πνεύματος Κυρίου εὑρέθη εἰς Ἄζωτον. Πρὸς δὲ καὶ Σαμάρειαν ὥρμησε τὴν αὐτὸν ἐνεγκοῦσαν. Τῆς γὰρ ἐπὶ Στεφάνῳ λύττης πειραθεὶς, καὶ δείσας μὴ τῶν ὁμοίων μετάσχῃ, ἐπανιόστησεν οἴκαδε. Ἄλλως τε δὲ εἰ ὁ βαπτίσας ἐν Σαμαρείᾳ, εἷς ἦν τῶν ἀποστόλων, εἶχεν ἂν τὴν αὐθεντίαν τῆς τοῦ Πνεύματος δόσεως, καὶ οὐκ ἂν Πέτρος καὶ Ἰωάννης καταβάντες ἀπὸ Ἱεροσολύμων πρὸς αὐτοὺς, τὴν τοῦ Πνεύματος

Philippus iste non ille est, qui inter duodecim apostolos annumeratus est; sed unus ex septem diaconis, qui una cum Stephano ad viduarum curam habendam electus fuit. Hujus rei veritas exinde patet, quod facta persecutione, apostoli soli Jerosolymis permanserunt, reliquis discipulis omnibus in varia loca dispersis; unde dicitur: « Et omnes dispersi sunt per regiones Judææ et Samariæ, præter apostolos. » Inter dispersos autem erat iste Philippus; qui et Simonem Christiana religione imbuit Samariæ, et baptizato, Dei nutu, eunucho, Spiritu Domini raptus, inventus est in Azoto. Abiit vero etiam Samariam, quæ patria ipsius erat. Furore enim, quo Stephanus petitus fuerat, territus timensque, ne similia pateretur, in domum suam se recepit. Aliunde autem, si is qui in Samaria baptizavit, unus ex apostolis fuisset, habuisset utique potestatem dandi Spiritum sanctum: quare opus non fuisset, ut Petrus et Joannes, Jerosolyma advenientes, Spi-

Digitized by Google

ritus sancti gratiam eisdem darent. Baptizabat igitur iste tantummodo, tanquam discipulus; perficiebant autem gratiam apostoli, quibus hæc facultas collata fuerat. « Erat autem vir quidam. » Adnota, appropinquandum non esse magis. Quod si quis deceptus ad ipsos accesserit, confestim discedat. Ipsorum enim familiaritas alienationem mentis ingerit, qua veritas discerni non potest. Iste igitur Simon subblandiens apostolis, quanquam magus esset, baptizatus est sicut et alii a Philippo uno ex septem, qui cum esset diaconus, non habebat potestatem dandi per manuum impositionem Spiritum sanctum. Quod autem hoc verum sit, et quod nec miraculorum donum Simon acceperit, exinde colligere facile est, quod sacer scriptor dicat : Videns etiam signa quæ fiebant, stupens admirabatur. Unde accessit, ut hocce donum postularet. « Cum autem audissent. » Manifestum est, eos qui a Philippo baptizabantur in Samaria, non recepisse Spiritum sanctum, quod eum dandi facultate ipse careret, eo quod, ut diximus, unus erat ex septem diaconis : qui **234** quidem virtutem acceperant faciendi miracula, non item dandi Spiritum sanctum. Hæc enim erat apostolorum prærogativa. Vel aliter : Philippus descendere non faciebat Spiritum sanctum supra eos quos baptizabat, non ob imperfectionem suam, aut quod hoc impetrandi foret indignus (cum alias miracula faceret et morbos curaret et ejiceret dæmones), sed quia, ut apostolis hunc deferret honorem, non rogabat, ut id a se baptizatis contingeret ; et fortasse quia ii ad Spiritum sanctum recipiendum nondum erant idonei : quandoquidem et Simon baptizatus ea, quæ carnis sunt sapiens, ab apostolis petebat erogata pecunia, ut potestatem acciperet dandi cui vellet, manuum impositione Spiritum sanctum.

A παρέσχον χάριν. Οὗτος οὖν βαπτίζει μόνον ὡς μαθητής, τελειοῦσι δὲ τὴν χάριν οἱ ἀπόστολοι, οἷς ἡ τῆς τοιαύτης δόσεως αὐθεντία ἐδέδοτο. « Ἀνὴρ δέ τις. » Σημειωτέον, ὅτι οὐ δεῖ πλησιάζειν μάγοις· εἰ δέ τις ἀπατηθεὶς ἐπλησίασεν, ἀφιστάσθω ταχέως. Ἡ γὰρ ἐπιμονὴ ἡ ἐν αὐτοῖς, εἰς ἔκστασιν ἄγει φρενῶν, ὥστε μὴ συνιέναι διακρῖναι. Οὗτος τοίνυν ὁ Σίμων ὑποκρισάμενος [60.61] τοὺς ἀποστόλους, μάγος ὑπάρχων, καὶ αὐτὸς ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ὑπὸ Φιλίππου ἐβαπτίσθη τοῦ ἑνὸς τῶν ἑπτά· ὃς διάκονος ὢν, οὐκ εἶχεν ἐξουσίαν διὰ τῆς χειροθεσίας αὐτοῦ διδόναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅτι τε δὲ τοῦτο ἀληθὲς, καὶ τὸ τῶν σημείων Πνεῦμα οὐκ ἔλαβεν, ὅρα πῶς φησιν, ὅτι Θεωρῶν δυνάμεις καὶ σημεῖα γινόμενα, ἐξίστατο, καὶ προσῆλθε τοῦτο αἰτῶν. « Ἀκούσαντες. » Πρόδηλον, ὅτι οἱ ὑπὸ Φιλίππου βαπτισθέντες ἐν Σαμαρείᾳ, B οὐκ ἦσαν λαβόντες Πνεῦμα ἅγιον, διὰ τὸ μὴ ἔχειν χάρισμα τοιοῦτον· ἐπεὶ οὗτος, ἔφη μὲν [62], εἷς ἦν τῶν ἑπτά· οὗτοι γὰρ δυνάμεις ἔλαβον ποιεῖν σημεῖα, οὐχὶ δὲ Πνεῦμα διδόναι ἑτέροις. Τοῦτο γὰρ ἦν τὸ τῶν ἀποστόλων ἐξαίρετον. Ἄλλως τε δὲ, οὐ κατήγαγε τὸ Πνεῦμα ὁ Φίλιππος ἐπὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ βαπτισθέντας, ἤτοι τιμῶν τοὺς ἀποστόλους (οὐ γὰρ ὡς εὐτελὴς καὶ ἀνάξιος, ὁπότε καὶ αὐτὸς ἀνεγράφη σημεῖα ποιῶν, καὶ ἰάσεις νόσων, καὶ ἐκβολὰς δαιμόνων), ἀλλ' ὅτι οὐκ ἠξίωτο τοῦτο αὐτοῖς ὑπάρξαι, ἀλλ' ὡς ἀκμὴν μὴ οὔσιν ἐπιτηδείοις πρὸς τὴν τοῦ Πνεύματος ὑποδοχὴν, ὁπότε καὶ ὁ Σίμων βαπτισθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, ἀκμὴν τὰ τῆς σαρκὸς φρονῶν, ᾔτει C τοῖς ἀποστόλοις διὰ χρημάτων δόσεως λαβεῖν ἐξουσίαν, ᾧ ἂν θέλῃ, διὰ τῆς τῶν χειρῶν ἐπιθέσεως δοῦναι Πνεῦμα ἅγιον.

Feria 4 hebdomadæ tertiæ.

TEXTUS.

VIII, 18, 19. Cum vidisset autem Simon, quod per impositionem manuum apostolorum daretur Spiritus sanctus, obtulit eis pecuniam, dicens : Date et mihi hanc potestatem, ut cuicunque imposuero manus, accipiat Spiritum sanctum.

CAPUT X.

Quod non ob pecuniam, neque hypocritis, sed sanctis per fidem detur communicatio Spiritus sancti.

VIII, 19 25. Petrus autem dixit ad eum : Pecunia tua tecum sit in perditionem, quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri. Non est tibi pars, neque sors in sermone isto. Cor enim tuum non est rectum coram Domino. Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia tua ; et roga Deum, si forte remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui. In felle enim amaritudinis et obligatione iniquitatis video te esse. Respondens autem Simon, dixit : Precamini vos pro me ad Dominum, ut nihil veniat super me

Τῇ δ' τῆς γ' ἑβδομάδος.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Θεασάμενος δὲ ὁ Σίμων, ὅτι διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων δίδοται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, προσήνεγκεν αὐτοῖς χρήματα λέγων· Δότε κἀμοὶ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἵνα, ᾧ ἐὰν ἐπιθῶ τὰς χεῖρας, λαμβάνῃ Πνεῦμα ἅγιον.

ΚΕΦΑΛ. Ι'.

Ὅτι οὐ δι' ἀργυρίου, οὐδὲ ὑποκριταῖς, ἀλλ' ἁγίοις διὰ πίστεως ἡ μετοχὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος δίδοται.

Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος· Τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν, ὅτι τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ ἐνόμισας διὰ χρημάτων κτᾶσθαι. Οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ. Ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης, καὶ δεήθητι τοῦ Θεοῦ, εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου. Εἰς γὰρ χολὴν πικρίας, καὶ σύνδεσμον ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπε· Δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς Κύριον, ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ'

Variæ lectiones et notæ

[60.61] ὑποκορισάμενος. [62] *Isp.* ὡς ἔφημεν.

Digitized by Google

ἐμὲ ὧν εἰρήκατε. Οἱ μὲν οὖν διαμαρτυράμενοι, καὶ λαλήσαντες τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ, πολλάς τε κώμας τῶν Σαμαρειτῶν εὐηγγελίσαντο.

horum quæ dixistis. Et illi quidem testificati et locuti verbum Domini, redibant Jerosolymam, et multis regionibus Samaritanorum evangelizabant.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ὁ μιαρὸς οὗτος Σίμων, οὐ πίστεως ἕνεκεν προσφέρων τὰ χρήματα, ᾔτει τοῦτο γενέσθαι αὐτῷ, ἀλλ' ὥστε πορισμὸν αὐτῷ χρημάτων οἰόμενος ἀφορμὴν τοῦτο γενέσθαι. Προσῆλθε γὰρ ὥστε πλουτῆσαι διὰ τῶν σημείων, τοιαύτην χάριν δεξάμενος, καθὼς καὶ πρώην φαντασίας ἐνεργῶν διὰ τῶν δαιμόνων. Ἤτοι πειράζων τοὺς ἀποστόλους τοῦτο ἐποίει, βουλόμενος κατηγορίαν περιβαλεῖν. Διὸ καὶ ἀκούει· « Οὐκ ἔστι σοι μερὶς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ· ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Μετανόησον οὖν, εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι » τὸ ἁμάρτημα. Τοῦτο δὲ, δεικνύοντος ἐστὶν, ὡς δυσκατόρθωτον τὸ πρᾶγμα, καὶ πολλῆς δεόμενον μετανοίας, τοῖς εἰς αὐτὸ τὸ θεῖον ἐξαμαρτάνουσιν, εἰς ὃ καὶ Σίμων, ἀργυρίου ὑπακούειν εἰς τὰς ἐνεργείας τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἡγησάμενος. Καὶ ἄλλως· « Τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν· » οὐκ ἔστι ταῦτα ἀραμένου [63], ἀλλὰ παιδεῦοντος, ὡς ἄν τις εἴπῃ· Τὸ ἀργύριόν σου συναπόλοιτό σοι μετὰ τῆς προαιρέσεως. « Ἀποκριθείς. » Θὺ κολάζει νῦν τὸν Σίμωνα, καθὼς πρώην τὸν Ἀνανίαν, ἵνα δείξῃ ὅτι οὐκ ἀνάγκης ἡ πίστις, ἀλλ' ἵνα καὶ τὰ τῆς μετανοίας εἰσαγάγῃ. Ἀρκεῖ γὰρ πρὸς διόρθωσιν τὸ ἐλέγξαι, καὶ τὸ τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ εἰπεῖν, καὶ τὸ ἐκεῖνον ὁμολογῆσαι ὅτι ἐάλω. Τὸ γὰρ εἰπεῖν, ὅτι « Δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ, » τοῦτό ἐστιν ὁμολογοῦντος, εἰ καὶ μὴ ἀπὸ ὀρθῆς καὶ σφοδρᾶς διαθέσεως ἐλέγετο.

COMMENTARIUS.

Scelestus hic Simon, prolata pecunia, petebat hujus doni compos fieri, non fidei, sed lucri gratia. Putabat scilicet, **235** si ejusmodi gratiam reciperet, futurum, ut, quemadmodum pridem dæmoniacis præstigiis, ita deinceps miraculorum patratione ditesceret. Vel, per hoc apostolos tentare voluit, quærens calumniam aliquam ipsis affingere. Et idcirco audit: « Non est tibi pars in sermone isto; cor enim tuum non est rectum coram Deo. Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia, si forte remittatur tibi » hoc peccatum. Quibus verbis ostendit Petrus, difficilis emendationis rem esse sacrilegium, et iis qui in illud labuntur, multa opus esse pœnitentia. Sane in rem sacram peccavit ac sacrilegio se obstrinxit Simon, dum existimavit, Spiritum sanctum in operationibus suis pecuniæ obtemperaturum. Aliter: Hoc dictum, « Pecunia tua tecum sit in perditionem, » non maledicentis est, sed corripientis, ac si dixisset: Pecunia tibi pereat, una cum prava hac tua voluntate. « Respondens. » Cæterum Petrus increpat quidem eum; non tamen confestim punit, uti antea Ananiam punivit, et ut ostendat fidem coactam esse non debere, et ut ipsum ad pœnitentiam sic inducat. Ad emendationem enim sufficiebat, quod gesserat improbare, quæ in corde erant proferre et confiteri se captum esse; et sane illud: « Precamini vos pro me ad Dominum, » peccatum agnoscentis et confitentis erat, quanquam non adeo sincero et valido affectu, ut oportebat, prolatum ab eo fuerit.

ΚΕΦΑΛ. ΙΒ'.

Ὅτι τοῖς ἀγαθοῖς καὶ πιστοῖς εὐοδοῖ ὁ Θεὸς τὴν σωτηρίαν, δῆλον ἐκ τῆς κατὰ τὸν εὐνοῦχον ὑποθέσεως.

Τῇ ε' τῆς γ' ἑβδομάδος.

Λέγεται καὶ εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Φιλίππου.

CAPUT XII.

Quod Deus bonos et fideles ad salutem prospere ducat: idque manifestum ex eo quod contigit eunucho.

Feria 5 hebdomadæ tertiæ.

Dicitur etiam in festo S. Philippi.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Ἄγγελος δὲ Κυρίου ἐλάλησε πρὸς Φίλιππον λέγων· Ἀνάστηθι καὶ πορεύου κατὰ μεσημβρίαν, ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Γάζαν· αὕτη ἐστὶν ἔρημος. Καὶ ἀναστὰς ἐπορεύθη· καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ Αἰθίοψ εὐνοῦχος δυνάστης Κανδάκης τῆς βασιλίσσης Αἰθιόπων, ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γάζης αὐτῆς, ὃς ἐληλύθει προσκυνήσων εἰς Ἱερουσαλήμ· ἦν τε ὑποστρέφων, καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἅρματος αὐτοῦ, καὶ ἀνεγίνωσκε τὸν προφήτην Ἡσαΐαν. Εἶπε δὲ τὸ Πνεῦμα τῷ Φιλίππῳ· Πρόσελθε, καὶ κολλήθητι τῷ ἅρματι τούτῳ. Προσδραμὼν δὲ ὁ Φίλιππος, ἤκουσεν αὐτοῦ ἀναγινώσκοντος τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, καὶ εἶπεν· Ἆρά γε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις; Ὁ δὲ εἶπε· Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μή τις ὁδηγήσῃ με; παρεκάλεσέ τε τὸν Φίλιππον ἀναβάντα

VIII, 26-39. Angelus autem Domini locutus est ad Philippum dicens: Surge et vade contra meridiem, ad viam quæ descendit ab Jerusalem in Gazam: hæc est deserta. Et surgens abiit. Et ecce vir Æthiops, eunuchus, potens Candacis reginæ Æthiopum, qui erat super omnes gazas ejus, venerat adorare in Jerusalem: et revertebatur sedens super currum suum, legensque Isaiam prophetam. Dixit autem Spiritus Philippo: Accede et adjunge te ad currum istum. Accurrens autem Philippus, audivit eum legentem Isaiam prophetam, et dixit: Putasne intelligis quæ legis? Qui ait: Et quomodo possum, si non aliquis **236** ostenderit mihi? Rogavitque Philippum ut ascenderet, et sederet secum. Locus autem Scripturæ quam legebat erat hic: Tanquam

Variæ lectiones et notæ.

[63] ἀρωμένου.

Digitized by Google

ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente se, sine voce, sic non aperuit os suum. In humilitate judicium ejus sublatum est. Generationem ejus quis enarrabit? quoniam tollitur de terra vita ejus. Respondens autem Eunuchus Philippo, dixit: Obsecro te, de quo propheta dicit hoc? de se, an de alio aliquo? Aperiens autem Philippus os suum et incipiens a Scriptura ista, evangelizavit illi Jesum. Et dum irent per viam, venerunt ad quamdam aquam; et ait eunuchus: Ecce aqua, quid prohibet me baptizari? Dixit autem Philippus: Si credis ex toto corde, licet. Et respondens ait: Credo Filium Dei esse Jesum Christum. Et jussit stare currum: et descenderunt uterque in aquam, Philippus et eunuchus, et baptizavit eum. Cum autem ascendissent de aqua Spiritus Domini rapuit Philippum et amplius non vidit eum eunuchus. Ibat autem per viam suam gaudens.

A καθίσαι σὺν αὐτῷ. Ἡ δὲ περιοχὴ τῆς Γραφῆς ἣν ἀνεγίνωσκεν, ἦν αὕτη· Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος· οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. Τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εὐνοῦχος τῷ Φιλίππῳ εἶπε· Δέομαί σου, περὶ τίνος ὁ προφήτης ταῦτα λέγει; περὶ ἑαυτοῦ, ἢ περὶ ἑτέρου τινός; Ἀνοίξας δὲ τὸ στόμα αὐτοῦ ὁ Φίλιππος, καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γραφῆς ταύτης, εὐηγγελίσατο αὐτῷ τὸν Ἰησοῦν. Ὡς δὲ ἐπορεύοντο κατὰ τὴν ὁδὸν, ἦλθον ἐπί τι ὕδωρ· καί φησιν ὁ εὐνοῦχος τῷ Φιλίππῳ· Ἰδοὺ ὕδωρ· τί κωλύει με βαπτισθῆναι; Εἶπε δὲ ὁ Φίλιππος· Εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν. B Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε· Πιστεύω τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Καὶ ἐκέλευσε στῆναι τὸ ἅρμα· καὶ κατέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ, ὅ τε Φίλιππος καὶ εὐνοῦχος· καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν. Ὅτε δὲ ἀνέβησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, Πνεῦμα Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον, καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν οὐκ ἔτι ὁ εὐνοῦχος· ἐπορεύετο γὰρ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων.

COMMENTARIUS.

Quare angelus non apparuit eunucho, eumque ad Philippum non duxit? Quia fortasse non credidisset, sed tantum timore repletus esset. Sciendum vero, ab Æthiopibus quamlibet regum suorum matrem, appellari Candacem. Illi namque patrem regum suorum non agnoscunt, quippe qui eos filios solis esse, jactant: matrem autem, ut dixi, Candacem vocant. « Tanquam ovis. » Hac phrasi significatur spontanea Salvatoris voluntas in tolerandis iis C quæ ad redemptionem nostram pertinent. Quemadmodum enim ovis, cum ad sacrificium ducitur, et agnus, cum tondetur, necessitate videlicet edomiti, ne balatum quidem emittunt; ita etiam ipse, cum libens pateretur, tacebat. Illud autem, « In humilitate judicium ejus sublatum est, » significat perversum judicium contra ipsum, oppressa veritate, factum. Cum vero subdit: « Generationem ejus quis enarrabit? » Indicat, eum genealogiæ expertem esse: et quidem hujusmodi erat, ut Deus; licet secundum carnem genitus, etiam descriptus ac in censu positus fuerit. Vel perinde est, ac si dixisset: Ejus postquam resurrexit, gloriam nobilemque dignitatem, quam rerum ordinatarum **237** D exsecutio demonstravit, sermone enarrare quis valeat, cum ille quidem morti se subjecerit, at omnes ejus gratia ad vitam immortalem resurrexerint et redempti fuerint? Deinde causam exprimit, dicens: « Quoniam tollitur de terra vita ejus. » Hoc est attollitur, ac sublimior terrenis omnibus est vita, seu conversatio ejus. Attollitur etiam, et super omnia est vita ejus, hoc est, natura Unigeniti, si ante carnem, seu nondum similis nobis factus, consideretur. Postquam etiam ipse in mortem sponte se demisit, « Sublata est a terra vita

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Διὰ τί μὴ τῷ εὐνούχῳ φαίνεται ὁ ἄγγελος, καὶ ἄγει αὐτὸν πρὸς Φίλιππον; Ὅτι ἴσως οὐκ ἂν ἐπείσθη, ἀλλ' ἐξεπλάγη μᾶλλον. Ἰστέον δὲ, ὅτι Κανδάκην Αἰθιόπες πᾶσαν τὴν τοῦ βασιλέως μητέρα καλοῦσιν· ἐπειδὴ πατέρα Αἰθιόπες οὐκ ἀναφέρουσιν, ἀλλ' ὡς ὄντας υἱοὺς ἡλίου παραδιδόασιν· ἑκάστου δὲ τὴν μητέρα καλοῦσι Κανδάκην. « Ὡς πρόβατον. » Ἐντεῦθεν τὸ ἑκούσιον τοῦ Σωτῆρος ἐν τῇ πείρᾳ τῶν οἰκονομουμένων σημαίνεται. Ὡς γὰρ πρόβατον ἀγόμενον εἰς θυσίαν, ἢ ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν, ἀνάγεται [64] δαμαζόμενος, οὐδὲ βληχᾶσθαι τὸ ἐνδόσιμον ἔχει· οὕτως αὐτὸς ἑκὼν ἐν τῷ πάσχειν ἀπεσιώπα. Τὸ δὲ, « Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη, » δηλοῖ τὴν παράνομον κρίσιν ἐπ' αὐτῷ γενόμενον [65] τῆς ἀληθείας κρυβείσης. Τὸ δὲ, « Τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; » ἐπενεγκὼν, δείκνυσιν αὐτὸν ἀγενεαλόγητον. Ἦν μὲν γὰρ καὶ αὐτὸς ἀγενεαλόγητος, ὡς Θεὸς, καὶ κατὰ σάρκα γενόμενος [66] καὶ ἀπογραφόμενος. Ἤτοι, τὴν μετὰ τὴν ἀνάστασιν γενομένην δόξαν, καὶ εὐγενῆ αὐτοῦ ἀξίαν, ἣν ἡ τῶν οἰκοδομηθέντων [67] ὑπέδειξε πεῖρα, τίς ἔσται ἱκανὸς λόγῳ φράσαι, αὐτοῦ μὲν θανάτῳ ὑποβαλλομένου, πάντων δὲ εἰς ἀφθαρσίαν χάριτι αὐτοῦ ζωοποιουμένων, καὶ πίστει λυτρουμένων; Εἶτά φησι τὴν αἰτίαν· « Ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ· » ἤγουν ἡ πολιτεία· τουτέστιν, ἐπαίρεται, καὶ ὑψηλοτέρα τῶν ἐπὶ γῆς ἐστιν ἡ ζωὴ αὐτοῦ. Αἴρεται δὲ καὶ ἑτέρων [68] καὶ ὑπὲρ παντός· ἐστὶν ἡ ζωὴ αὐτοῦ, τουτέστιν ἡ ὕπαρξις τοῦ Μονογενοῦς, ὅταν ἔξω νοῆται σαρκὸς, καὶ οὔπω καθ' ἡμᾶς γενόμενος. Αὐτοῦ γὰρ εἰς θάνατον ἑκουσίως καταβεβηκότος, « Ἤρθη ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ, καὶ μετεωρίσθη, καὶ ὑπερανέβη τοὺς οὐρανούς, ὅτι « Βασιλεὺς ὑπῆρχε τῆς δόξης, » καὶ ἡ αὐτοῦ ζωὴ κατὰ

Variæ lectiones et notæ.

[64] ἀνάγκῃ δέ. [65] γινομένην. [66] γενώμενος. [67] οἰκονομηθέντων. [68] ἑτέρως.

Digitized by Google

φύσιν, καὶ « Κύριος τῶν δυνάμεων, » εἰ καὶ διὰ τὴν περὶ ἡμᾶς οἰκονομίαν καὶ τὴν ἑκούσιον κένωσιν τῆς κατὰ τὸ ἑκούσιον πάθος ἐπὶ γῆς ἀτιμίας καὶ ἀδοξίας ἠνέσχετο· τοῦτο διδούσης εὐλόγως αὐτῷ τῆς καθ' ὑπόστασιν αὐτῷ καὶ ἀδιαίρετον ἡνωμένης σαρκός· περὶ ἣν τὸ πάθος, καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἀτιμία συνέβαινε, κατὰ Θεὸν [69] μὲν τολμωμένη τοῦ σεσαρκωμένου, ψαῦσαι δὲ μὴ δυναμένη τοῦ ἀπαθοῦς, ὅπερ εὐμήχανον [70]. Τοῦτον τοίνυν εἶναι τὸν Ἰησοῦν καὶ πεπληρῶσθαι τὴν Γραφὴν ἐν αὐτῷ ὁ Φίλιππος ταύτην τῷ εὐνούχῳ εὐαγγελίζεται. Ὃ καὶ πεισθείς, καὶ παραυτίκα βαπτισθείς, ἐπέμφθη εἰς τὰ κλίματα τῆς Αἰθιοπίας, κηρύξων τοῦτ' ὅπερ ἐπίστευσεν αὐτὸς, Θεὸν μὲν ἕνα τὸν διὰ τῶν προφητῶν κεκηρυγμένον, τούτου δὲ τὸν Υἱὸν τὴν κατὰ ἄνθρωπον ἤδη πεποιῆσθαι παρουσίαν, καὶ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἦχθαι, καὶ τὰ λοιπὰ ὅσα οἱ προφῆται λέγουσι περὶ αὐτοῦ. Καὶ ἐνταῦθα πεπλήρωται ἡ λέγουσα προφητεία· « Αἰθιοπία προφθάσει χεῖρα αὐτῆς τῷ Θεῷ. » — « Ὡς δὲ ἐπορεύοντο. » Ἐπιστατέον ὡς πολλὴ ἡ σπουδὴ ὑπῆρχε [τελείως] Χριστιανίζουσι περὶ τὸ αἰσθητὸν βάπτισμα. Διττοῦ γὰρ ὄντος τοῦ διδομένου, ὅτε μὲν δι' ὕδατος, ὅ τε δὲ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ [71], οὐ διὰ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐν Πνεύματι βαπτίσματος, κατεφρόνουν τοῦ αἰσθητοῦ, ἤγουν τοῦ σωματικωτέρου. Συμμάχεται [72] γὰρ κατὰ [73] τοῦτο εἰς σωτηρίαν καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος. « Πνεῦμα Κυρίου. » Συμφερόντως τὸν Φίλιππον ἁρπάζει τὸ Πνεῦμα. Ἐπεὶ ἠξίωσεν ἂν [καὶ συμπαρελθεῖν αὐτῷ ὁ εὐνοῦχος, καὶ ἐλύπησεν ἂν] ἐκεῖνος ἀνανεύσας καὶ ἀρνησάμενος, οὔπω τοῦ καιροῦ ὄντος. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Φίλιππος μέγα ἐκέρδανεν, ὅπερ ἤκουε περὶ Ἰεζεκιὴλ καὶ Ἀβακοὺμ, καὶ ἐπ' αὐτῷ γενόμεναν ἰδών. Δείκνυται δὲ πολλὴν ὁδὸν ἀπελθών, εἴγε ἐν Ἀζώτῳ εὑρέθη. Ἐκεῖ γὰρ ἔστησεν, ἔνθα λοιπὸν καὶ εὐαγγελίσασθαι αὐτὸν ἔδει, καὶ εἰς Καισάρειαν ἐντεῦθεν τὴν ἐνεγκοῦσαν ἀπελθεῖν.

A ejus: » videlicet sublimis facta est et ascendit super omnes cœlos, quoniam « ipse est Rex gloriæ [67], » ac ipsius vita naturalis et essentialis est: et ipse est « Dominus virtutum, » tametsi nostri causa, per voluntariam in passione exinanitionem, dedecus et ignominiam toleraverit, hoc illi omni jure præstante carne sua hypostatice et inseparabiliter divino Verbo unita; in qua et passio et inde profecta ignominia locum habuit: et ea quidem Deum incarnatum impetere ausa est; verum immortalem et impassibilem non tetigit: id enim fieri nullo modo potest. Hunc igitur esse Jesum, impletamque in ipso hanc prophetiam, evangelizat Philippus eunucho, qui credens ac confestim baptizatus, in
B Æthiopiam remissus est, ut inibi, quod ipse crediderat, prædicaret: nempe Deum verum a prophetis annuntiatum, ejus Filium hominem factum, in mundum jam advenisse, et tanquam ovem ad occisionem ductum esse, et reliqua, quæ propheta de ipso prædixerunt. Et hic impleta est illa prophetia quæ ait [68]: « Æthiopia præveniet manus ejus Deo. »—« Et dum irent. » Notandum est hoc loco illorum qui perfecte Christiani erant, studium ergo sensibile baptisma. Cum enim baptisma dupliciter detur (nam et per aquam datur, et in Spiritu sancto et igne), neutiquam propter spiritualis baptismatis præstantiam majoremque excellentiam, illi sensibile, seu magis corporeum baptisma negligebant: quandoquidem et istud ad salutem confert
C et ad resurrectionem corporis. « Spiritus Domini. » Non abs re Spiritus Domini statim rapuit Philippum: nam et eunuchus rogaturus eum facile erat, ut secum proficisceretur; et Philippus vicissim renuendo (non enim id opportunum tunc erat) eunuchum contristasset. Aliunde vero et Philippus haud mollicum exinde lucratus est: quando quidem, quod de Ezechiele et Habacuc audierat, id in se renovatum perspexit. Innuitur autem, ipsum multum itineris momento confecisse, cum subditur: Inventus est in Azoto. Ibi namque cum Spiritus Dei deposuit, ubi postea prædicare debebat, et exinde in Cæsaream patriam suam remeare.

ΚΕΦΑΛ. ΙΓ'.

Περὶ τῆς οὐρανόθεν θείας κλήσεως Παύλου εἰς ἀποστολήν. Ἐν ᾧ τὰ περὶ λάσεως καὶ βαπτίσματος Παύλου δι' Ἀνανίου κατὰ ἀποκάλυψιν Θεοῦ, παῤῥησίας τε αὐτοῦ καὶ συντυχίας τῆς διὰ Βαρνάβα πρὸς τοὺς ἀποστόλους.

Τῇ ς' τῆς γ' ἑβδομάδος [74].

CAPUT XIII.

De vocatione Pauli 238 *apostoli e cœlo facta. Ubi de sanatione et baptismate Pauli per Ananiam deque prædicandi libertate et occursu ipsius ad apostolos.*

Feria 6 hebdomadæ tertiæ.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Φίλιππος δὲ κατελθὼν εὑρέθη εἰς Ἄζωτον, καὶ διερχόμενος εὐηγγελίζετο τὰς πόλεις πάσας, ἕως τοῦ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς Καισάρειαν. Ὁ δὲ Σαῦλος ἔτι ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου, προσελθὼν τῷ ἀρχιερεῖ ἠτήσατο παρ' αὐτοῦ ἐπιστολὰς εἰς Δαμασκὸν πρὸς τὰς συναγωγὰς,

TEXTUS.

VIII, 40; IX, 1-19. Philippus autem inventus est in Azoto, et pertransiens evangelizabat civitatibus cunctis, donec veniret Cæsaream. Saulus autem adhuc spirans minarum et cædis in discipulos Domini, accessit ad principem sacerdotum, et petit ab eo epistolas in Damascum ad Synago-

[67] Psal. XXIII, 10. [68] Psal. LXVII, 32.

Variæ lectiones et notæ.

[69] Θεοῦ. [70] ἀμήχανον. [71] πυρί. [72] συμβάλλεται. [73] καί. [74] εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Ἀνανίου.

Digitized by Google

gas : ut si quos invenisset hujus viæ viros ac mulieres, vinctos perduceret in Jerusalem. Et cum iter faceret, contigit ut appropinquaret Damasco et subito circumfulsit eum lux de cœlo. Et cadens in terram audivit vocem dicentem sibi : Saule, Saule, quid me persequeris? Qui dicit : Quis es, Domine? Et ille : Ego sum Jesus quem tu persequeris ; durum est tibi contra stimulum calcitrare. Et tremens ac stupens dixit : Domine, quid me vis facere? Et Dominus ad eum : Surge et ingredere civitatem, et ibi dicetur tibi quid te oporteat facere. Viri autem illi, qui comitabantur cum eo, stabant stupefacti, audientes quidem vocem, neminem autem videntes. Surrexit autem Saulus de terra, apertisque oculis neminem videbat. Ad manus autem illum trahentes, introduxerunt Damascum. Et erat ibi a tribus diebus non videns, et non manducavit, neque bibit. Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias ; et dixit ad illum in visu Dominus : Anania. At ille ait : Ecce ego, Domine. Et Dominus ad eum : Surge, et vade in vicum, qui vocatur Rectus : et quære in domo Judæ Saulum nomine, Tarsensem : ecce enim orat. (Et vidit virum Ananiam nomine, introeuntem et imponentem sibi manus, ut visum recipiat.) Respondit autem Ananias : Domine, audivi a multis de viro hoc, quanta mala fecerit sanctis tuis in Jerusalem : et hic habet potestatem a principibus sacerdotum alligandi omnes qui invocant nomen tuum. Dixit autem ad eum Dominus : Vade, quoniam vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram gentibus et regibus et filiis Israel. Ego enim ostendam illi, quanta oporteat eum pro nomine meo pati. Et abiit Ananias et introivit in domum ; et imponens ei manus, dixit : Saule frater, Dominus misit me Jesus **239** qui apparuit tibi in via, qua veniebas, ut videas et implearis Spiritu sancto. Et confestim ceciderunt ab oculis ejus tanquam squamæ, et visum recepit : et surgens baptizatus est, et cum accepisset cibum, confortatus est.

COMMENTARIUS.

Vocem Pauli audierunt qui cum eo erant, non autem vocem, quæ de cœlo delapsa ad eum est. Inferiora enim tantum audire illis concessum est. Alioquin, si cœlestem illam audiissent vocem, non puto, increduli remansissent. Neque eum viderunt, ad quem Paulus respondebat : respondentem tamen cum cum audirent, mirabantur. Idcirco vero factum istud initio non contigit, ut evidentius constaret resurrectio Christi. Quomodo enim Paulus, qui ipsum rejiciebat, qui resurrectionem negabat, qui discipulos persequebatur ipsius, credidisset unquam, nisi magna fuisset evidentia resurrectionis? « Viri autem. » Cur Deus non aliquem magnæ auctoritatis ac dignitatis virum ad Paulum instruendum destinavit, sed tantum Ananiam, qui

A ὅπως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ὄντας, ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς Ἰερουσαλήμ. Ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι αὐτὸν, ἐγένετο ἐγγίζειν τῇ Δαμασκῷ, καὶ ἐξαίφνης περιήστραψεν αὐτὸν φῶς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ πεσὼν ἐπὶ τὴν γῆν, ἤκουσε φωνὴν λέγουσαν αὐτῷ· Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις ; εἶπε δέ· Τίς εἶ, Κύριε ; Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν· Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις· σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν. Τρέμων τε, καὶ θαμβῶν, εἶπε· Κύριε, τί με θέλεις ποιῆσαι ; Καὶ ὁ Κύριος πρὸς αὐτόν· Ἀνάσθητι, καὶ εἴσελθε εἰς τὴν πόλιν, κἀκεῖ λαληθήσεταί σοι τί σε δεῖ ποιεῖν. Οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ εἱστήκεισαν ἐνεοὶ, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ θεωροῦντες. Ἠγέρθη δὲ ὁ Σαῦλος ἀπὸ τῆς γῆς, ἀνεῳγμένων τε τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ,
B οὐδένα ἔβλεπε. Χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν. Καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς μὴ βλέπων, καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲ ἔπιεν. Ἦν δέ τις μαθητὴς ἐν Δαμασκῷ ὀνόματι Ἀνανίας. Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος ἐν ὁράματι· Ἀνανία. Ὁ δὲ εἶπεν· Ἰδοὺ ἐγὼ, Κύριε. Ὁ δὲ Κύριος πρὸς αὐτόν· Ἀναστὰς πορεύθητι ἐπὶ τὴν ῥύμην τὴν καλουμένην Εὐθεῖαν, καὶ ζήτησον ἐν οἰκίᾳ Ἰούδα Σαῦλον ὀνόματι, Ταρσέα. Ἰδοὺ γὰρ προσεύχεται, καὶ εἶδεν ἐν ὁράματι ἄνδρα Ἀνανίαν ὀνόματι εἰσελθόντα καὶ ἐπιθέντα αὐτῷ χεῖρα ὅπως ἀναβλέψῃ. Ἀπεκρίθη δὲ Ἀνανίας· Κύριε, ἀκήκοα περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου παρὰ πολλῶν, ὅσα κακὰ ἐποίησε τοῖς ἁγίοις σου ἐν Ἰερουσαλήμ. Καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν παρὰ τῶν ἀρχιερέων δῆσαι
C πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου. Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος· Πορεύου, ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς μοί ἐστιν οὗτος, τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου ἐνώπιον ἐθνῶν τε καὶ βασιλέων, υἱῶν τε Ἰσραήλ. Ἐγὼ γὰρ ὑποδείξω αὐτῷ ὅσα δεῖ αὐτὸν παθεῖν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός μου. Ἀπῆλθε δὲ Ἀνανίας, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν· καὶ ἐπιθεὶς ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας, εἶπε· Σαοὺλ ἀδελφὲ, ὁ Κύριος ἀπέσταλκέ με ὁ ὀφθείς σοι ἐν τῇ ὁδῷ ᾗ ἤρχου, ὅπως ἀναβλέψῃς, καὶ πλησθῇς Πνεύματος ἁγίου. Καὶ εὐθέως ἀπέπεσον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ὡσεὶ λεπίδες, ἀνέβλεψέ τε παραχρῆμα, καὶ ἀναστὰς ἐβαπτίσθη, καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Τὴν φωνὴν τοῦ Παύλου ἤκουσαν οἱ συνόντες αὐτῷ, οὐδένα δὲ ἐθεώρουν πρὸς ὃν ἀπεκρίνατο. Τῶν γὰρ ἐλαττόνων ἐποίησεν αὐτοὺς ἀκροατάς. Εἰ γὰρ τῆς φωνῆς ἤκουσαν ἐκείνης, κἂν [15] ἠπίστησαν. Τὸν δὲ
D Σαῦλον ὁρῶντες ἀποκρινόμενον, ἐθαύμαζον. Διὰ τοῦτο δὲ οὐκ ἐξ ἀρχῆς τοῦτο γέγονεν, ἵνα δειχθῇ ὄντως, ὅτι ἀνέστη ὁ Χριστός. Ὁ γὰρ ἐλαύνων αὐτὸν, καὶ ἀπιστῶν αὐτοῦ τῇ ἀναστάσει, καὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ διώκων, πόθεν ἂν ἐπίστευσεν, εἰ μὴ πολλὴ ἦν τῆς ἀναστάσεως ἰσχύς ; « Οἱ δὲ ἄνδρες. » Τί δή ποτε οὐδένα τῶν ἀξιοπίστων καὶ μεγάλων εἵλκυσεν, οὐδὲ μετέστησε πρὸς τὴν τοῦ Παύλου κατήχησιν, ἀλλὰ Ἀνανίαν, ἕνα ὄντα τῶν ἑβδομήκοντα ; Ἐπειδὴ οὐκ ἔμελλε δι' ἀνθρώπων ἐνάγεσθαι, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ. Ἐπεὶ δὲ οὗτος ἐδίδαξε μὲν αὐτὸν οὐδὲν,

Variæ lectiones et notæ.

[15] οὐκ ἄν.

Digitized by Google

ἐβάπτισε δὲ μόνον· ἅμα γὰρ φωτισθεὶς, ἔμελλεν ἐπισπᾶσθαι πολλὴν τοῦ Πνεύματος χάριν ἀπὸ τοῦ ζήλου καὶ τῆς πολλῆς προθυμίας. Ἐντεῦθεν δὲ σημειωτέον, ὅτι ἐκεῖνα τὰ ὄνειρα [76] δεῖ λέγεσθαι, ἅπερ κοινωφελῆ ἐστι καὶ συμβάλλεται εἰς θεοσέβειαν, ὅσα ἔχει τοῦ Κυρίου τὴν παράστασιν, ἢ ἀγγέλου [77]. Ἔστι δὲ καὶ κατ' ὄναρ ἰδικὰ, ἃ οὐκ ὀφείλει λαλεῖσθαι· πλὴν εἰ καὶ ἰδικὴ τοῦ Σαύλου ἦν ἡ ὠφέλεια, ἀλλ' οὖν παραδόξως συμβᾶσα, πάλιν εἰς θεοσέβειαν τὸν ἄνθρωπον προσκαλεῖται, καὶ διὰ τοῦτο, ὡς κοινωφελῆ ἐκλαλεῖσθαι ἔδει. « Ἦν δέ τις μαθητής. » Ταῦτά φησιν ὁ Ἀνανίας, οὐχ ὡς ἀπιστῶν τοῖς λεγομένοις. οὐδὲ ἠπατῆσθαι τὸν Χριστὸν νομίζων, μὴ γένοιτο! ἀλλὰ φοβούμενος καὶ τρέμων. Εἰκὸς γὰρ ἦν αὐτοὺς, ἐν φόβῳ ὄντας, περιεργάζεσθαι καὶ λέγειν, ὅτι Τούτων ὄντων, πῶς δύναται, φησὶ, ταῦτα γενέσθαι; Τί οὖν ὁ Κύριος, ὁ ταῖς καρδίαις τῶν ἀνθρώπων ἐμβατεύων, κατὰ Παύλου ἐμαρτύρησε; Δείκνυσιν ὅτι οὐκ ἔστι φυσικὴ ἡ κακία αὐτῷ. « Σκεῦος, φησὶν, ἐκλογῆς ἐστιν. » Ἔδειξεν ὅτι δόκιμός ἐστι. Τὸ δόκιμον γάρ τις ἐκλέγεται σκεῦος. Καὶ οὐ μόνον πιστὸς ἔσται, φησὶν, ἀλλὰ καὶ διδάσκαλος καὶ κῆρυξ τῆς οἰκουμένης, ἀλλὰ καὶ πείσεται πολλὰ ὑπὲρ ἐμοῦ.

unus erat ex septuaginta discipulis ad eum missit? Quia videlicet non per homines, sed ab ipso Christo edocendus ille erat. Quare Ananias quoque nihil eum docuit, sed baptizavit tantummodo : statim enim ac baptizatus esset, ille maximam attracturus erat gratiam Spiritus ex zelo, multaque alacritate. Hinc vero adnotandum, eas quidem enarrandas visiones, quæ quidpiam communis continent utilitatis, et ad pietatem conferunt, quæque Dei vel angelorum assistentiam habent : privatas vero, si quæ accidunt, visiones, eas non oportet manifestas facere. Attamen licet, quod hic narratur, peculiarem spectaret Sauli utilitatem, nihilominus mirabilis ejus sanatio quemquam potest ad pietatem excitare; et idcirco, ut quid ad communem conferens utilitatem, eam enarrari oportuit. « Erat autem quidam discipulus. » Ita loquitur Ananias, non quod ea, quæ ei dicebantur, non crederet, vel quod Christum decipi posse existimaret, absit! sed ex timore et tremore quo concutiebatur. Pronum enim erat, ut ii, qui timore perculsi erant, anxie inquirerent ac dicerent, Quomodo possunt ista fieri? Quid igitur Dominus, cordium investigator, de Paulo pronuntiavit? Ostendit non naturaliter insitam illi esse nequitiam. « Vas » enim, inquit, « electionis est mihi : » quibus verbis declarat, ipsum virum probatum esse : nam, quod probatum est, vas, eligi solet. **240** Quare non solum fidelis, inquit, erit; sed etiam doctor, et præco mundi, quin et multa pro nomine meo patietur.

Τῷ Σαββάτῳ τῆς γ' ἑβδομάδος.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Ἐγένετο δὲ ὁ Σαῦλος μετὰ τῶν ὄντων ἐν Δαμασκῷ μαθητῶν ἡμέρας τινάς. Καὶ εὐθέως ἐν ταῖς συναγωγαῖς ἐκήρυσσε τὸν Χριστὸν, ὅτι Οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες, καὶ ἔλεγον· Οὐκ οὗτός ἐστιν ὁ πορθήσας ἐν Ἱερουσαλὴμ πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομα τοῦτο, καὶ ὧδε εἰς τοῦτο ἐλήλυθεν, ἵνα δεδεμένους αὐτοὺς ἀγάγῃ εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ τοὺς ἀρχιερεῖς· Σαῦλος δὲ μᾶλλον ἐνεδυναμοῦτο καὶ συνέχεε τοὺς Ἰουδαίους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Δαμασκῷ, συμβιβάζων, ὅτι Οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός. Ὡς δὲ ἐπληροῦντο ἡμέραι ἱκαναὶ, συνεβουλεύσαντο οἱ Ἰουδαῖοι ἀνελεῖν αὐτόν. Ἐγνώσθη δὲ τῷ Σαύλῳ ἡ ἐπιβουλὴ αὐτῶν· παρετήρουν τε τὰς πύλας τῆς πόλεως ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς, ὅπως αὐτὸν ἀνέλωσι. Λαβόντες δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ νυκτὸς, καθῆκαν διὰ τοῦ τείχους χαλάσαντες ἐν σπυρίδι. Παραγενόμενος δὲ ὁ Σαῦλος εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς· καὶ πάντες ἐφοβοῦντο αὐτὸν, μὴ πιστεύοντες ὅτι ἔστι μαθητής. Βαρνάβας δὲ ἐπιλαβόμενος αὐτὸν, ἤγαγε πρὸς τοὺς ἀποστόλους, καὶ διηγήσατο αὐτοῖς, πῶς ἐν τῇ ὁδῷ εἶδε τὸν Κύριον, καὶ ὅτι ἐλάλησεν αὐτῷ, καὶ πῶς ἐν Δαμασκῷ ἐπαρρησιάσατο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ. Καὶ ἦν μετ' αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ παρρησιαζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἕλληνιστάς. Οἱ

Sabbato hebdomadæ tertiæ.

TEXTUS.

IX, 19-31. Fuit autem (Saulus) cum discipulis, qui erant Damasci per dies aliquot. Et continuo in synagogis prædicabat Jesum, quoniam Hic est Filius Dei. Stupebant autem omnes qui audiebant, et dicebant : Nonne hic est, qui expugnabat in Jerusalem eos qui invocabant nomen istud, et huc ad hoc venit, ut vinctos illos duceret ad principes sacerdotum? Saulus autem multo magis convalescebat et confundebat Judæos qui habitabant Damasci, affirmans quoniam Hic est Christus. Cum autem implerentur dies multi, consilium fecerunt in unum Judæi, ut eum interficerent. Notæ autem factæ sunt Saulo insidiæ eorum. Custodiebant autem portas die ac nocte, ut eum interficerent. Accipientes autem eum discipuli nocte, per murum dimiserunt eum, submittentes in sporta. Cum autem venisset in Jerusalem, tentabat se jungere discipulis, et omnes timebant eum, non credentes, quod esset discipulus. Barnabas autem apprehensum illum duxit ad apostolos, et narravit illis quomodo in via vidisset Dominum, et quia locutus est ei, et quomodo in Damasco fiducialiter egerit in nomine Jesu. Et erat cum illis intrans et exiens in Jerusalem, et fiducialiter agens in nomine Domini. Loquebatur quoque gentibus, et disputabat cum Græcis : illi autem quærebant occidere eum. Quod cum cognovissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream et

Variæ lectiones et notæ.

[76] ὀνείρατα. [77] ἀγγέλων.

Digitized by Google

dimiserunt Tarsum. Ecclesia quidem per totam Judæam et Galilæam et Samariam habebat pacem, et ædificabatur ambulans in timore Domini, et consolatione sancti Spiritus replebatur.

δὲ ἐπεχείρουν αὐτὸν ἀνελεῖν. Ἐπιγνόντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ κατήγαγον αὐτὸν εἰς Καισάρειαν, καὶ ἐξαπέστειλαν αὐτὸν εἰς Ταρσόν. Ἡ μὲν οὖν Ἐκκλησία καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας, καὶ Σαμαρείας, καὶ Γαλιλαίας εἶχεν εἰρήνην, οἰκοδομουμένη καὶ πορευομένη τῷ φόβῳ τοῦ Κυρίου, καὶ τῇ παρακλήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπληθύνετο.

COMMENTARIUS.

Saulus, cum legisperitus esset, os Judæis occludebat, adeo ut loqui eos non sineret; et productis Scripturarum testimoniis « affirmabat, » seu leniter et mansuete docebat, « quoniam Jesus est Christus ac Filius Dei. » Ii vero insidias ipsi struebant, ut morti eum darent. Sed a discipulis per murum submissus in sporta fuga vitam servavit. Quanquam enim ille cuperet, ex hac vita migrare, salutis tamen hominum cura et amor eum detinebat. Hinc pluries **241** ejusmodi machinatus est, quæ eum possent prædicationi servare : unde nec recusabat humana uti industria, cum opportunitas exigebat. « Saulus autem. » Operæ pretium est hic inquirere, quomodo Paulus in sua ad Galatas Epistola scribat [49] : « Neque veni Jerosolymam ad antecessores meos apostolos, sed abii in Arabiam et Damascum; deinde post annos tres, veni Jerosolymam videre Petrum. Alium autem apostolorum vidi neminem; » hic vero contrarium dicitur : nempe quod Barnabas illum ad apostolos duxerit. Igitur quod in Epistola ad Galatas ait, ita intelligendum : Non veni ad conferendum; ait enim ipse ibidem : « Non contuli (16) neque abii Jerosolymam. » Si vero hoc non arridet, illud manifestum videtur, quod non statim, ut credidit, insidiæ ei Damasci structæ fuerint; sed tantum postea quam rediit ex Arabia, hoc est post tres annos. Si rursus hoc non placet, dicendum illum quidem non abiisse ad apostolos; sed humilitatis causa discipulis adhæsisse, quanquam doctor foret, et non discipulus. Propterea inquit, Non abii, ut ad antecessores meos apostolos accederem : adeoque nihil ab ipsis didici. Vel hoc ita accipe, quod abierit in Arabiam, deinde Damascum venerit, inde Jerosolymam, postea in Syriam. Si neque hoc satisfacit, dicito, quod rursus Jerosolymam ascenderit, deinde Damascum missus sit, postea in Arabiam, et rursus Damascum; demum Cæsaream : et tunc post quatuordecim annos denuo Jerosolymam perrexerit, fortasse cum fratres duxit cum Barnaba. Vel demum aliud hic designatur tempus : sacer enim scriptor multa præterit, variaque tempora simul jungit. Puto autem ipse, Barnabam jam multo antea amicum ejus fuisse : erat enim ille vir benignus et valde bonus : unde Filius consolationis cognominabatur :

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ὅτε, νομομαθὴς ὤν, ἐπεστόμιζεν αὐτούς, καὶ οὐκ εἴα φθέγγεσθαι, ἀλλ' ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἐδείκνυε, « συμβιβάζων, » τουτέστι μετ' ἐπιεικείας διδάσκων, « ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. » Οἱ δὲ ἐπεβουλεύοντο ὥστε ἀνελεῖν αὐτόν. Ὁ δὲ ἀπὸ τοῦ τείχους ἐν σπυρίδι ἐχαλᾶτο διὰ τῶν μαθητῶν, καὶ διεσώζετο φυγάς. Εἰ γὰρ καὶ ἐπεθύμει τῆς ἐντεῦθεν ἀποδημίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνθρώπων σωτηρίας κήδεται καὶ ἐρᾷ. Καὶ πολλάκις τοιαῦτα ἐμηχανᾶτο τηρῶν ἑαυτὸν τῷ κηρύγματι, καὶ οὐ παρῃτεῖτο καὶ ἀνθρωπίνοις χρήσασθαι μηχανήμασιν, ἡνίκα ἀπῄτει καιρός. « Σαῦλος δέ. » Ἄξιον ἐνταῦθα ἀπορῆσαι, πῶς ἐν μὲν τῇ πρὸς Γαλάτας φησὶν, ὅτι « Οὐκ ἀπῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα [ἀλλ' εἰς Ἀραβίαν καὶ Δαμασκὸν, καὶ μετὰ τρία ἔτη εἰς Ἱεροσόλυμα,] ἱστορῆσαι Πέτρον, » κἀὶ ὅτι « Οὐδένα τῶν ἀποστόλων εἶδον· » ἐνταῦθα δὲ τοὐναντίον φησὶν, ὅτι ἦγαγεν αὐτὸν πρὸς τοὺς ἀποστόλους ὁ Βαρνάβας. Ἡ τοῦτο τοίνυν φησὶν ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολῇ, ὅτι οὐκ ἀπῆλθεν ὥστε προαναθέσθαι. Φησὶ γὰρ ὅτι, « Οὐ προ[σ]ανεθέμην· οὐδὲ ἀπῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα. » Εἰ μὴ τοῦτο, δῆλον, ἢ [48] ἡ ἐπιβουλὴ ἡ ἐν Δαμασκῷ, [οὐκ εὐθέως μετὰ τὸ πιστεῦσαι, ἀλλὰ] μετὰ τὸ ἐλθεῖν αὐτὸν ἀπὸ Ἀραβίας γέγονε, [μετὰ ἔτη τρία], ἤ, εἰμὴ τοῦτο πάλιν, αὐτὸς γοῦν οὐκ ἀπῆλθε πρὸς τοὺς ἀποστόλους, ἀλλὰ τοῖς μαθηταῖς ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι, [μετριάζων,] ἅτε διδάσκαλος ὤν, καὶ οὐ μαθητής. Διὰ τοῦτο, Οὐκ ἀπῆλθον, φησὶν, ἵνα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους ἀπέλθω. Οὐδὲν γοῦν παρ' αὐτῶν ἔμαθον. Ἢ ταύτην τὴν ἄνοδον [λάμβανε,] ὥστε εἶναι οὕτως, ὅτι ἀπῆλθεν εἰς Ἀραβίαν, εἶτα ἦλθεν εἰς Δαμασκὸν, εἶτα εἰς Ἱεροσόλυμα, εἶτα εἰς Συρίαν. Ἢ, εἰμὴ τοῦτο πάλιν, ὅτι αὖθις ἀνῆλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα, εἶτα εἰς Δαμασκὸν ἐξεπέμφθη, εἶτα εἰς Ἀραβίαν, εἶτα εἰς Δάμασκον πάλιν, εἶτα εἰς Καισάρειαν, καὶ τότε διὰ τεσσάρων [49] ἐτῶν [ἀνέβη πάλιν εἰς Ἱεροσόλυμα,] ἵνα ὅτε τοὺς ἀδελφοὺς ἀνήγαγε μετὰ Βαρνάβα. Ἢ, εἰ [μὴ] τοῦτο, ἕτερον λέγει καιρόν. Ὁ [γὰρ] ἱστοριογράφος, πολλὰ ὑποτέμνει, καὶ πολλοὺς συνάσει [f. συνάπτει *vel* συνάγει] καιρούς. Δοκεῖ δέ μοι ὁ Βαρνάβας ἀνωθεν αὐτοῦ εἶναι φίλος· ἦν δὲ ἀνθρωπος ἐπιεικὴς καὶ χριστὸς [50] σφόδρα· διὸ καὶ υἱὸς παρακλήσεως ἐφερωνύμως ἐλέγετο· ὅθεν καὶ ἀπρόσιτος [51] γέγονε τῷ ἀνδρί. « Ἐλάλει τε καί. » Ἑλληνιστάς [φησὶ] τοὺς Ἕλληνιστὶ φθεγγομένους, καὶ σφόδρα σοφῶς·

[49] Galat. I, 17, 19.

Variæ lectiones et notæ.

[48] ὅτι. [49] δεκατεσσάρων. [50] χρηστός. [51] εὐπρόσιτος.

(16) Textus Græcus habet, οὐ προσανεθέμην, quod vulg. interpres vertit, *non acquievi.*

Digitized by Google

οἱ γὰρ ἄλλοι, τουτέστιν οἱ βαθεῖς Ἑβραῖοι, οὐδὲ ἰδεῖν αὐτὸν ἤθελον.

A quare ad ipsum facilem accessum habebat Paulus. « Loquebatur quoque. » Hellenistas hic vocat Hebræos, qui Græce loquebantur. Et quidem valde sapienter ait, Paulum ad illos locutum fuisse : nam meri Hebræi ne quidem illum videre sustinebant.

ΚΕΦΑΛ. ΙΔ'.

Περὶ Αἰνέα παραλυτικοῦ ἰαθέντος ἐν Λύδδῃ διὰ Πέτρου· ἐν ᾧ τὰ περὶ τῆς Ταβιθὰ τῆς φιλοχήρου, ἣν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν ὁ Πέτρος διὰ προσευχῆς ἐν Ἰόππῃ.

Τῇ Κυριακῇ τῆς γ' ἑβδομάδος.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Ἐγένετο δὲ, Πέτρον διερχόμενον διὰ πάντων, κατελθεῖν καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους τοὺς κατοικοῦντας Λύδδαν. Εὗρε δὲ ἐκεῖ ἄνθρωπόν τινα, ὀνόματι Αἰνέαν, ἐξ ἐτῶν ὀκτὼ κατακείμενον ἐπὶ κραββάτῳ, ὃς ἦν παραλελυμένος. Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Πέτρος· Αἰνέα, ἰᾶταί σε ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός· ἀνάστηθι καὶ στρῶσον σεαυτῷ. Καὶ εὐθέως ἀνέστη· καὶ εἶδον αὐτὸν πάντες οἱ κατοικοῦντες Λύδδαν καὶ τὸν Σάρωνα· οἵτινες ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν Κύριον. Ἐν Ἰόππῃ δέ τις ἦν μαθήτρια ὀνόματι Ταβιθὰ, ἡ διερμηνευομένη λέγεται « Δορκάς. » Αὕτη ἦν πλήρης ἀγαθῶν ἔργων καὶ ἐλεημοσυνῶν ὧν ἐποίει. Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἀσθενήσασαν αὐτὴν ἀποθανεῖν. Λούσαντες δὲ αὐτὴν ἔθηκαν ἐν τῷ ὑπερῴῳ. Ἐγγὺς δὲ οὔσης Λύδδης τῇ Ἰόππῃ, οἱ μαθηταὶ ἀκούσαντες, ὅτι Πέτρος ἐστὶν ἐν αὐτῇ, ἀπέστειλαν δύο ἄνδρας πρὸς αὐτὸν, παρακαλοῦντες μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν. Ἀναστὰς δὲ Πέτρος συνῆλθεν αὐτοῖς· ὃν παραγενόμενον ἀνήγαγον εἰς τὸ ὑπερῷον, καὶ παρέστησαν αὐτῷ πᾶσαι αἱ χῆραι κλαίουσαι, καὶ ἐπιδεικνύμεναι χιτῶνας καὶ ἱμάτια ὅσα ἐποίει μετ' αὐτῶν οὖσα ἡ Δορκάς. Ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ Πέτρος, καὶ θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο· καὶ ἐπιστρέψας πρὸς τὸ σῶμα, εἶπε· Ταβιθὰ, ἀνάστηθι. Ἡ δὲ ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον, ἀνεκάθισε. Δοὺς δὲ αὐτῇ χεῖρα ἀνέστησεν αὐτὴν ζῶσαν. Γνωστὸν δὲ ἐγένετο καθ' ὅλης τῆς Ἰόππης· καὶ πολλοὶ ἐπίστευσαν ἐπὶ τὸν Κύριον. Ἐγένετο δὲ ἡμέρας ἱκανὰς μεῖναι αὐτὸν ἐν Ἰόππῃ παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ.

CAPUT XIV.

De Ænea sanato a Petro Lyddæ : ubi de Thabita dilecta vidua, quam Petrus oratione e morte suscitavit Joppe.

Dominica hebdomadæ tertiæ.

TEXTUS.

IX, 32-43. Factum est autem, ut Petrus dum pertransiret universos, deveniret ad **242** sanctos qui habitabant Lyddæ. Invenit autem ibi hominem quemdam nomine Æneam, ab annis octo jacentem in grabato, qui erat paralyticus. Et ait illi Petrus : Ænea, sanat te Dominus Jesus Christus : surge, et sterne tibi. Et continuo surrexit. Et viderunt eum omnes qui habitabant Lyddæ et Saronæ, qui conversi sunt ad Dominum. In Joppe autem fuit quædam discipula, nomine Tabitha, quæ interpretata dicitur Dorcas. Hæc erat plena operibus bonis et eleemosynis quas faciebat. Factum est autem in diebus illis, ut infirmata moreretur. Quam cum lavissent posuerunt eam in cœnaculo. Cum autem prope esset Lydda ad Joppen, discipuli audientes quia Petrus esset in ea, miserunt duos viros ad eum, rogantes : Ne pigriteris venire usque ad nos. Exsurgens autem Petrus venit cum illis. Et cum advenisset, duxerunt illum in cœnaculum, et circumsteterunt illum omnes viduæ flentes et ostendentes ei tunicas et vestes quas faciebat illis Dorcas. Ejectis autem omnibus foras, Petrus ponens genua oravit : et conversus ad corpus dixit : Tabitha, surge. At illa aperuit oculos suos, et viso Petro, resedit. Dans autem illi manum, erexit eam. Et cum vocasset sanctos et viduas, assignavit eam vivam. Notum autem factum est per universam Joppen ; et crediderunt multi in Domino. Factum est autem, ut dies multos moraretur in Joppe, apud Simonem quemdam coriarium.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Οὐκ ἀνέμεινε τὴν πίστιν τοῦ ἀνδρὸς, οὐδὲ ἠρώτησεν, εἰ βούλοιτο θεραπευθῆναι· οὕπω γὰρ ἦσαν τεκμήρια τῆς οἰκείας παρασχόντες δυνάμεως. Εἰκότως τοίνυν οὐκ ἀπῄτειτο τὴν πίστιν ὁ ἀνὴρ· οὐδὲ γὰρ τὸν χωλὸν ἀπῄτησαν. Μάλιστα μὲν οὖν καὶ πρὸς πολλῶν παράκλησιν ἐγένετο τὸ θαῦμα· ἐπίσημος γὰρ ἦν ὁ ἀνήρ. Καθάπερ οὖν ὁ Χριστὸς, ἀρχόμενος τῶν σημείων, οὐκ ἀπῄτει πίστιν· οὕτως οὐδὲ οὗτοι. Ἐν Ἱεροσολύμοις μὲν γὰρ εἰκότως ἡ πίστις αὐτῶν προεγένετο, ἵνα « Ἐρχομένου τοῦ Πέτρου, κἂν ἡ σκιὰ αὐτοῦ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν. » Πολλὰ γὰρ ἐγένετο ἐκεῖ σημεῖα· ἐνταῦθα δὲ, τοῦτο πρῶτον ἐπιβαίνει [*f.* συμβαίνει]. Τὰ μὲν γὰρ τῶν σημείων, ὑπὲρ τοῦ τοὺς ἄλλους ἐπισπάσασθαι ἐγένετο· τὰ δὲ, καὶ ὑπὲρ τῆς τῶν πιστευόντων παρακλήσεως. « Ἐν Ἰόππῃ δέ. » Δείκνυσιν ὅτι φερωνύμως αὐτὴ ἦν καὶ ἐγρηγορυῖα καὶ νήφουσα ὥσπερ δορκάς· πολλὰ γὰρ

COMMENTARIUS.

Petrus haud exspectavit fidem paralytici, neque interrogavit, num sanus fieri vellet ; quandoquidem eo loci nulla adhuc ediderant apostoli argumenta potestatis qua donati erant. Congrue igitur non exigit fidem ab illo viro, sicut neque a claudo antea exegerat. Potissimum igitur ad aliorum consolationem factum est miraculum illud : siquidem celebris erat vir ille. Itaque, quemadmodum Christus Dominus, cum signa facere occepit, fidem non præexigebat, sic nec apostoli. At Jerosolymis congrue fides præcedebat, ut « adveniente Petro, saltem umbra illius obumbraret quemquam illorum : » multa enim inibi signa facta jam fuerant ; at isto in loco primum erat. Quædam enim signa ad infideles ad fidem trahendos ; alia ad fidelium consolationem fiebant. « In Joppe autem. » Innuit puellam illam juxta sui nominis vim, vigilantem et

Digitized by Google

dimiserunt Tarsum. Ecclesia quidem per totam Judæam et Galilæam et Samariam habebat pacem, et ædificabatur ambulans in timore Domini, et consolatione sancti Spiritus replebatur.

εἶχεν εἰρήνην, οἰκοδομουμένη καὶ πορευομένη τῷ φόβῳ τοῦ Κυρίου, καὶ τῇ παρακλήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπληθύνετο.

COMMENTARIUS.

Saulus, cum legisperitus esset, os Judæis occludebat, adeo ut loqui eos non sineret; et productis Scripturarum testimoniis « affirmabat, » seu leniter et mansuete docebat, « quoniam Jesus est Christus ac Filius Dei. » Ii vero insidias ipsi struebant, ut morti eum darent. Sed a discipulis per murum submissus in sporta fuga vitam servavit. Quanquam enim ille cuperet, ex hac vita migrare, salutis tamen hominum cura et amor eum detinebat. Hinc pluries **241** ejusmodi machinatus est, quæ eum possent prædicationi servare : unde nec recusabat humana uti industria, cum opportunitas exigebat. « Saulus autem. » Operæ pretium est hic inquirere, quomodo Paulus in sua ad Galatas Epistola scribat [49] : « Neque veni Jerosolymam ad antecessores meos apostolos, sed abii in Arabiam et Damascum; deinde post annos tres, veni Jerosolymam videre Petrum. Alium autem apostolorum vidi neminem; » hic vero contrarium dicitur : nempe quod Barnabas illum ad apostolos duxerit. Igitur quod in Epistola ad Galatas ait, ita intelligendum : Non veni ad conferendum; ait enim ipse ibidem : « Non contuli (16) neque abii Jerosolymam. » Si vero hoc non arridet, illud manifestum videtur, quod non statim, ut credidit, insidiæ ei Damasci structæ fuerint; sed tantum postea quam rediit ex Arabia, hoc est post tres annos. Si rursus hoc non placet, dicendum illum quidem non abiisse ad apostolos; sed humilitatis causa discipulis adhæsisse, quanquam doctor foret, et non discipulus. Propterea inquit, Non abii, ut ad antecessores meos apostolos accederem : adeoque nihil ab ipsis didici. Vel hoc ita accipe, quod abierit in Arabiam, deinde Damascum venerit, inde Jerosolymam, postea in Syriam. Si neque hoc satisfacit, dicito, quod rursus Jerosolymam ascenderit, deinde Damascum missus sit, postea in Arabiam, et rursus Damascum; demum Cæsaream : et tunc post quatuordecim annos denuo Jerosolymam perrexerit, fortasse cum fratres duxit cum Barnaba. Vel demum aliud hic designatur tempus : sacer enim scriptor multa præterit, variaque tempora simul jungit. Puto autem ipse, Barnabam jam multo antea amicum ejus fuisse : erat enim ille vir benignus et valde bonus : unde Filius consolationis cognominabatur :

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ὅτε, νομομαθὴς ὤν, ἐπεστόμιζεν αὐτοὺς, καὶ οὐκ εἴα φθέγγεσθαι, ἀλλ' ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἐδείκνυε, « συμβιβάζων, » τουτέστι μετ' ἐπιεικείας διδάσκων, « ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. » Οἱ δὲ ἐπεβουλεύοντο ὥστε ἀνελεῖν αὐτόν. Ὁ δὲ ἀπὸ τοῦ τείχους ἐν σπυρίδι ἐχαλᾶτο διὰ τῶν μαθητῶν, καὶ διεσώζετο φυγάς. Εἰ γὰρ καὶ ἐπεθύμει τῆς ἐντεῦθεν ἀποδημίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνθρώπων σωτηρίας κήδεται καὶ ἐρᾷ. Καὶ πολλάκις τοιαῦτα ἐμηχανᾶτο τηρῶν ἑαυτὸν τῷ κηρύγματι, καὶ οὐ παρῃτεῖτο καὶ ἀνθρωπίνοις χρήσασθαι μηχανήμασιν, ἡνίκα ἀπῄτει καιρός. « Σαῦλος δέ. » Ἄξιον ἐνταῦθα ἀπορῆσαι, πῶς ἐν μὲν τῇ πρὸς Γαλάτας φησὶν, ὅτι « Οὐκ ἀπῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα [ἀλλ' εἰς Ἀραβίαν καὶ Δαμασκὸν, καὶ μετὰ τρία ἔτη εἰς Ἱεροσόλυμα,] ἱστορῆσαι Πέτρον, » κἀὶ ὅτι « Οὐδένα τῶν ἀποστόλων εἶδον · » ἐνταῦθα δὲ τοὐναντίον φησὶν, ὅτι ἦγαγεν αὐτὸν πρὸς τοὺς ἀποστόλους ὁ Βαρνάβας. Ἡ τοῦτο τοίνυν φησὶν ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολῇ, ὅτι οὐκ ἀπῆλθεν ὥστε προαναθέσθαι. Φησὶ γὰρ ὅτι, « Οὐ προ[σ]ανεθέμην · οὐδὲ ἀπῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα. » Εἰ μὴ τοῦτο, δῆλον, ἢ [16] ἡ ἐπιβουλὴ ἡ ἐν Δαμασκῷ, [οὐκ εὐθέως μετὰ τὸ πιστεῦσαι, ἀλλὰ] μετὰ τὸ ἐλθεῖν αὐτὸν ἀπὸ Ἀραβίας γέγονε, [μετὰ ἔτη τρία], ἤ, εἰμὴ τοῦτο πάλιν, αὐτὸς γοῦν οὐκ ἀπῆλθε πρὸς τοὺς ἀποστόλους, ἀλλὰ τοῖς μαθηταῖς ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι, [μετριάζων,] ἅτε διδάσκαλος ὤν, καὶ οὐ μαθητής. Διὰ τοῦτο, Οὐκ ἀπῆλθον, φησὶν, ἵνα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους ἀπέλθω. Οὐδὲν γοῦν παρ' αὐτῶν ἔμαθον. Ἢ ταύτην τὴν ἄνοδον [λάμβανε,] ὥστε εἶναι οὕτως, ὅτι ἀπῆλθεν εἰς Ἀραβίαν, εἶτα ἦλθεν εἰς Δαμασκὸν, εἶτα εἰς Ἱεροσόλυμα, εἶτα εἰς Συρίαν. Ἢ, εἰμὴ τοῦτο πάλιν, ὅτι αὖθις ἀνῆλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα, εἶτα εἰς Δαμασκὸν ἐξεπέμφθη, εἶτα εἰς Ἀραβίαν, εἶτα εἰς Δάμασκον πάλιν, εἶτα εἰς Καισάρειαν, καὶ τότε διὰ τεσσάρων [17] ἐτῶν [ἀνέβη πάλιν εἰς Ἱεροσόλυμα,] ἴσως ὅτε τοὺς ἀδελφοὺς ἀνήγαγε μετὰ Βαρνάβα. Ἢ, εἰ [μὴ] τοῦτο, ἕτερον λέγει καιρόν. Ὁ [γὰρ] ἱστοριογράφος, πολλὰ ὑποτέμνει, καὶ πολλοὺς συνάσει [f. συνάπτει *vel* συνάγει] καιρούς. Δοκεῖ δέ μοι ὁ Βαρνάβας ἄνωθεν αὐτοῦ εἶναι φίλος · ἦν δὲ ἄνθρωπος ἐπιεικὴς καὶ χριστὸς [18] σφόδρα · διὸ καὶ υἱὸς παρακλήσεως φερωνύμως ἐλέγετο · ὅθεν καὶ ἀπρόσιτος [21] γέγονε τῷ ἀνδρί. « Ἐλάλει τε καί. » Ἑλληνιστάς [φησὶ] τοὺς Ἑλληνιστὶ φθεγγομένους, καὶ σφόδρα σοφῶς

[49] Galat. I, 17, 19.

Variæ lectiones et notæ.

[16] ὅτι. [17] δεκατεσσάρων. [18] χρηστός. [21] εὐπρόσιτος.

(16) Textus Græcus habet, οὐ προσανεθέμην, quod vulg. interpres vertit, *non acquievi.*

Digitized by Google

οἱ γὰρ ἄλλοι, τουτέστιν οἱ βαθεῖς Ἑβραῖοι, οὐδὲ ἰδεῖν αὐτὸν ἤθελον.

A quare ad ipsum facilem accessum habebat Paulus. « Loquebatur quoque. » Hellenistas hic vocat Hebræos, qui Græce loquebantur. Et quidem valde sapienter ait, Paulum ad illos locutum fuisse : nam meri Hebræi ne quidem illum videre sustinebant.

ΚΕΦΑΛ. ΙΔ'.

Περὶ Αἰνέα παραλυτικοῦ ἰαθέντος ἐν Λύδδῃ διὰ Πέτρου· ἐν ᾧ τὰ περὶ τῆς Ταβιθὰ τῆς φιλοχήρου, ἣν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν ὁ Πέτρος διὰ προσευχῆς ἐν Ἰόππῃ.

Τῇ Κυριακῇ τῆς γ' ἑβδομάδος.

CAPUT XIV.

De Ænea sanato a Petro Lyddæ : ubi de Thabita dilecta vidua, quam Petrus oratione e morte suscitavit Joppe.

Dominica hebdomadæ tertiæ.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Ἐγένετο δὲ, Πέτρον διερχόμενον διὰ πάντων, κατελθεῖν καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους τοὺς κατοικοῦντας Λύδδαν. Εὗρε δὲ ἐκεῖ ἄνθρωπόν τινα, ὀνόματι Αἰνέαν, ἐξ ἐτῶν ὀκτὼ κατακείμενον ἐπὶ κραββάτῳ, ὃς ἦν παραλελυμένος. Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Πέτρος· Αἰνέα, ἰᾶταί σε ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός· ἀνάστηθι καὶ στρῶσον σεαυτῷ. Καὶ εὐθέως ἀνέστη· καὶ εἶδον αὐτὸν πάντες οἱ κατοικοῦντες Λύδδαν καὶ τὸν Σάρωνα· οἵτινες ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν Κύριον. Ἐν Ἰόππῃ δέ τις ἦν μαθήτρια ὀνόματι Ταβιθὰ, ἡ διερμηνευομένη λέγεται « Δορκάς. » Αὕτη ἦν πλήρης ἀγαθῶν ἔργων καὶ ἐλεημοσυνῶν ὧν ἐποίει. Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἀσθενήσασαν αὐτὴν ἀποθανεῖν. Λούσαντες δὲ αὐτὴν ἔθηκαν ἐν τῷ ὑπερῴῳ. Ἐγγὺς δὲ οὔσης Λύδδης τῇ Ἰόππῃ, οἱ μαθηταὶ ἀκούσαντες, ὅτι Πέτρος ἐστὶν ἐν αὐτῇ, ἀπέστειλαν δύο ἄνδρας πρὸς αὐτὸν, παρακαλοῦντες μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν. Ἀναστὰς δὲ Πέτρος συνῆλθεν αὐτοῖς· ὃν παραγενόμενον ἀνήγαγον εἰς τὸ ὑπερῷον, καὶ παρέστησαν αὐτῷ πᾶσαι αἱ χῆραι κλαίουσαι, καὶ ἐπιδεικνύμεναι χιτῶνας καὶ ἱμάτια ὅσα ἐποίει μετ' αὐτῶν οὖσα ἡ Δορκάς. Ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ Πέτρος, καὶ θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο· καὶ ἐπιστρέψας πρὸς τὸ σῶμα, εἶπε· Ταβιθὰ, ἀνάστηθι. Ἡ δὲ ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον, ἀνεκάθισε. Δοὺς δὲ αὐτῇ χεῖρα ἀνέστησεν αὐτὴν ζῶσαν. Γνωστὸν δὲ ἐγένετο καθ' ὅλης τῆς Ἰόππης· καὶ πολλοὶ ἐπίστευσαν ἐπὶ τὸν Κύριον. Ἐγένετο δὲ ἡμέρας ἱκανὰς μεῖναι αὐτὸν ἐν Ἰόππῃ παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ.

TEXTUS.

IX, 32-43. Factum est autem, ut Petrus dum pertransiret universos, deveniret ad **242** sanctos qui habitabant Lyddæ. Invenit autem ibi hominem quemdam nomine Ænean, ab annis octo jacentem in grabato, qui erat paralyticus. Et ait illi Petrus : Ænea, sanat te Dominus Jesus Christus : surge, et sterne tibi. Et continuo surrexit. Et viderunt eum omnes qui habitabant Lyddæ et Saronæ, qui conversi sunt ad Dominum. In Joppe autem fuit quædam discipula, nomine Tabitha, quæ interpretata dicitur Dorcas. Hæc erat plena operibus bonis et eleemosynis quas faciebat. Factum est autem in diebus illis, ut infirmata moreretur. Quam cum lavissent posuerunt eam in cœnaculo. Cum autem prope esset Lydda ad Joppen, discipuli audientes quia Petrus esset in ea, miserunt duos viros ad eum, rogantes : Ne pigriteris venire usque ad nos. Exsurgens autem Petrus venit cum illis. Et cum advenisset, duxerunt illum in cœnaculum, et circumsteterunt illum omnes viduæ flentes et ostendentes ei tunicas et vestes quas faciebat illis Dorcas. Ejectis autem omnibus foras, Petrus ponens genua oravit : et conversus ad corpus dixit : Tabitha, surge. At illa aperuit oculos suos, et viso Petro, resedit. Dans autem illi manum, erexit eam. Et cum vocasset sanctos et viduas, assignavit eam vivam. Notum autem factum est per universam Joppen ; et crediderunt multi in Domino. Factum est autem, ut dies multos moraretur in Joppe, apud Simonem quemdam coriarium.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Οὐκ ἀνέμεινε τὴν πίστιν τοῦ ἀνδρὸς, οὐδὲ ἠρώτησεν, εἰ βούλοιτο θεραπευθῆναι· οὕπω γὰρ ἦσαν τεκμήρια τῆς οἰκείας παρασχόντες δυνάμεως. Εἰκότως τοίνυν οὐκ ἀπῄτειτο τὴν πίστιν ὁ ἀνὴρ· οὐδὲ γὰρ τὸν χωλὸν ἀπῄτησαν. Μάλιστα μὲν οὖν καὶ πρὸς πολλῶν παράκλησιν ἐγένετο τὸ θαῦμα· ἐπίσημος γὰρ ἦν ὁ ἀνήρ. Καθάπερ οὖν ὁ Χριστὸς, ἀρχόμενος τῶν σημείων, οὐκ ἀπῄτει πίστιν· οὕτως οὐδὲ οὗτοι. Ἐν Ἱεροσολύμοις μὲν γὰρ εἰκότως ἡ πίστις αὐτῶν προεγένετο, ἵνα « Ἐρχομένου τοῦ Πέτρου, κἂν ἡ σκιὰ αὐτοῦ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν. » Πολλὰ γὰρ ἐγένετο ἐκεῖ σημεῖα· ἐνταῦθα δὲ, τοῦτο πρῶτον ἐπιβαίνει [*f.* συμβαίνει]. Τὰ μὲν γὰρ τῶν σημείων, ὑπὲρ τοῦ τοὺς ἄλλους ἐπισπάσασθαι ἐγένετο· τὰ δὲ, καὶ ὑπὲρ τῆς τῶν πιστευόντων παρακλήσεως. « Ἐν Ἰόππῃ δέ. » Δείκνυσιν ὅτι φερωνύμως αὐτὴ ἦν καὶ ἐγρηγορυῖα καὶ νήφουσα ὥσπερ δορκάς· πολλὰ γὰρ

COMMENTARIUS.

Petrus haud exspectavit fidem paralytici, neque interrogavit, num sanus fieri vellet ; quandoquidem eo loci nulla adhuc ediderant apostoli argumenta potestatis qua donati erant. Congrue igitur non exigit fidem ab illo viro, sicut neque a claudo antea exegerat. Potissimum igitur ad aliorum consolationem factum est miraculum illud : siquidem celebris erat vir ille. Itaque, quemadmodum Christus Dominus, cum signa facere occepit, fidem non præexigebat, sic nec apostoli. At Jerosolymis congrue fides præcedebat, ut « adveniente Petro, saltem umbra illius obumbraret quemquam illorum : » multa enim inibi signa facta jam fuerant ; at isto in loco primum erat. Quædam enim signa ad infideles ad fidem trahendos ; alia ad fidelium consolationem fiebant. « In Joppe autem. » Innuit puellam illam juxta sui nominis vim, vigilantem et

Digitized by Google

sobriam fuisse, sicuti capream (17) : sunt enim multa nomina ita provide imposita, ut denominatio **243** personæ proprietatem subsequatur. « Contigit autem ut ea infirmata morereturQuam cum lavissent. » Omnia, quæ ad funus curandum spectabant, primum fecerunt : tum vero misso nuntio, Petrum accersunt : quod antequam moreretur facere noluerunt, haud æquum putantes propter hujusmodi discipulis molestiam creare, eosque a prædicatione avocare. Et idcirco etiam adnotat, quod « prope erat Lydda ad Joppen : » quare velut quamdam operis appendicem id postulabant : erat enim discipula. Quid igitur Petrus ? Cunctos foras ejicit, ne flentium lacrymis ac gemitibus perturbaretur. « Ponens autem genua oravit ; » non enim quæcunque signa eadem facilitate patrabant : deinde eam vocans, dansque illi manum eam suscitavit ; verbo vitam, manuque idoneas illi vires impertiens. Adnotandum vero, quod non in solum infidelibus, sed etiam in sanctis signa ab apostolis fiebant, ut alii item crederent. Et re ipsa plures signum istud videntes crediderunt : ut rursus verum sit, « signa esse infidelibus [80] : » non enim aliter illi credidissent, nisi denuo signa vidissent : cum alioquin sancti etiam absque signo crediderint, Petrum posse eam defunctam in vitam revocare ; secus enim, ad illum accersendum non misissent. «Cum autem prope esset Lydda. » Urbs ista nunc appellatur Diospolis, distatque Jerosolymis passuum millia octodecim. « Apud Simonem quemdam Coriarium. » Non apud aliquem ex illustribus viris manet Petrus, sed apud coriarium, in omnibus nos ad utilitatem provocans : quare nec viles despici, nec nobiles efferri, sinit. Indigebant enim ejus instructionis illi, qui propter signa in Dominum ac Deum Jesum Christum, quem ipse prædicabat, crediderant.

καὶ οἰκονομικῶς ὀνόματα τίθεται, δηλοῦντα τῇ ἐνεργείᾳ τὴν προσηγορίαν ἀκολουθοῦσαν. « Συνέβη τοίνυν, ταύτην ἀῤῥωστήσασαν ἀποθανεῖν. Λούσαντες δὲ αὐτήν. » Τὰ ἐπὶ νεκρῷ πάντα ἐποίησαν, καὶ τότε ἀποστείλαντες, μεταπαλοῦνται Πέτρον. Οὐκ ἐποίησαν δὲ τοῦτο πρὸ τοῦ ἀποθανεῖν, ἀνάξιον ἡγούμενοι ὑπὲρ τῶν τοιούτων σκύλλειν τοὺς μαθητὰς, καὶ τοῦ κηρύγματος παρασπᾷν· ἐπεὶ καὶ διὰ τοῦτο λέγει, ὅτι « Ἐγγὺς ἦν. » Ἐν τάξει γὰρ παρέργου τοῦτο ἦτοι [81]· μαθήτρια γὰρ ἦν. Τί οὖν ὁ Πέτρος ; Πάντας ἐκβάλλει ἔξω ὥστε μὴ συγχυθῆναι τοῖς δάκρυσι, μηδὲ διαταραχθῆναι. « Θεὶς δὲ τὰ γόνατα, προσηύξατο. » Οὐ πάντα γὰρ μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκολίας τὰ σημεῖα ἐποίουν· εἶτα φωνήσας αὐτὴν, καὶ δοὺς αὐτῇ χεῖρα, ἀνέστησεν αὐτήν· διὰ μὲν τοῦ ῥήματος τὴν ζωὴν αὐτῇ δωρούμενος, τὴν δὲ δύναμιν διὰ τῆς χειρὸς παρασχών. Σημειωτέον δέ, ὅτι οὐ μόνοις τοῖς ἀποστόλοις [82], ἀλλὰ καὶ τοῖς ἁγίοις ἐγένετο σημεῖα, οἰκονομικῶς, ἵνα καὶ ἄλλοι πιστεύσωσιν. Ἰδόντες γὰρ τὸ σημεῖον τοῦτο πολλοὶ ἐπίστευσαν, ὡς εἶναι πάλιν τὰ σημεῖα τοῖς ἀπίστοις. Οὐ γὰρ ἄλλως ἐπίστευσαν, εἰ μὴ πάλιν εἶδον σημεῖα· τῶν ἁγίων, καὶ δίχα τῶν σημείων πιστευσάντων, ὅτι δυνατόν ἐστιν ἀναστῆσαι αὐτήν· ἐπεὶ πῶς ἂν αὐτὸν μετεστείλαντο ; « Ἐγγὺς δὲ οὔσης Λύδδης. » Λύδδα ἐστὶν ἡ νῦν καλουμένη Διόσπολις, ἀπέχουσα ἀπὸ Ἱεροσολύμων μίλια δεκαοκτώ. « Παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ. » Οὐ παρ' ἄλλῳ τινὶ τῶν ἐπισήμων μένει Πέτρος, ἀλλὰ παρὰ βυρσεῖ, διὰ πάντων εἰς ταπεινοφροσύνην ἡμᾶς ἐνάγων· οὔτε τοὺς εὐτελεῖς αἰσχύνεσθαι ἀρεῖς, οὔτε τοὺς μεγάλους ἐπαίρεσθαι. Ἐδέοντο γὰρ αὐτοῦ τῆς διδασκαλίας, οὐ [83] διὰ τὰ σημεῖα πιστεύσαντες τὸν ὑπ' αὐτῶν κηρυττόμενον Θεὸν Ἰησοῦν τὸν Χριστόν.

CAPUT XV.

De Cornelio, et de iis quæ ad ipsum ab angelo, et rursus de iis quæ ad Petrum e cœlo circa vocationem gentium dicta sunt.

ΚΕΦΑΛ. ΙΕ'.

Περὶ Κορνηλίου, ὅσα τε πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος, καὶ ὅσα πάλιν πρὸς Πέτρον οὐρανόθεν περὶ κλήσεως ἐθνῶν ἐῤῥέθη· ἐν ᾧ μετασταλεὶς ὁ Πέτρος ἦλθε πρὸς Κορνήλιον.

Feria 2 hebdomadæ quartæ.

TEXTUS.

X, 1-20. Vir autem quidam erat in Cæsarea nomine Cornelius, centurio cohortis quæ dicitur Italica, religiosus ac timens Deum cum omni domo sua, faciens eleemosynas multas plebi, et deprecans Deum semper. Is vidit in visu manifeste, quasi hora diei nona, angelum Dei introeuntem ad se et dicentem sibi : Corneli. At ille intuens eum, **244** timore correptus dixit : Quid est, Domine ? Dixit autem illi : Orationes tuæ et eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam in conspectu Dei. Et nunc mitte viros

Τῇ β' τῆς δ' ἑβδομάδος.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Ἀνὴρ δέ τις ἦν ἐν Καισαρείᾳ, ὀνόματι Κορνήλιος, ἑκατοντάρχης, ἐκ σπείρης τῆς καλουμένης Ἰταλικῆς, εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν, σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ποιῶν τε ἐλεημοσύνας πολλὰς τῷ λαῷ, καὶ δεόμενος τοῦ Θεοῦ διὰ παντός. Εἶδεν ἐν ὁράματι φανερῶς, ὡς περὶ ὥραν ἐννάτην τῆς ἡμέρας, ἄγγελον τοῦ Θεοῦ εἰσελθόντα, καὶ εἰπόντα αὐτῷ· Κορνήλιε. Ὁ δὲ ἀτενίσας αὐτῷ, καὶ ἔμφοβος γενόμενος, εἶπε· Τί ἐστι, Κύριε ; Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ· Αἱ προσευχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν εἰς

[80] I Cor. xiv, 22.

Variæ lectiones et notæ.

[81] ἤτουν. [82] ἀπίστοις. [83] οἱ.

(17) *Tabitha* Syriace et *Dorcas* Græce idem est ac Latine *capreæ*, seu *damæ*.

Digitized by Google

μνημόσυνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Καὶ νῦν πέμψον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετακάλεσαι Σίμωνα, τὸν ἐπικαλούμενον Πέτρον, καὶ αὐτός ἐστι ξενιζόμενος πρὸς τὸν Σίμωνα τὸν βυρσέα, ᾧ ἐστιν οἰκία παρὰ θάλασσαν. Οὗτος λαλήσει σοι τί σε δεῖ ποιεῖν. Ὡς δὲ ἀπῆλθεν ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν τῷ Κορνηλίῳ, φωνήσας δύο τῶν οἰκετῶν αὐτοῦ, καὶ στρατιώτην εὐσεβῆ τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ, καὶ ἐξηγησάμενος αὐτοῖς ἅπαντα, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὴν Ἰόππην. Τῇ δὲ ἐπαύριον, ὁδοιπορούντων ἐκείνων, καὶ τῇ πόλει ἐγγιζόντων, ἀνέβη Πέτρος ἐπὶ τὸ δῶμα προσεύξασθαι περὶ ὥραν ἕκτην. Ἐγένετο δὲ πρόσπεινος, καὶ ἤθελε γεύσασθαι. Παρασκευαζόντων δὲ ἐκείνων, ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις, καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, καταβαῖνον καὶ καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετά, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτόν· Ἀναστὰς, Πέτρε, θῦσον, καὶ φάγε. Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε· Μηδαμῶς, Κύριε, ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον. Καὶ φωνὴ πάλιν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτόν· Ἃ ὁ Θεὸς ἐκάθαρε, σὺ μὴ κοίνου. Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρὶς, καὶ πάλιν ἀνελήφθη τὸ σκεῦος εἰς τὸν οὐρανόν. Ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ Πέτρος, τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα, ὃ εἶδε, καὶ ἰδοὺ οἱ ἄνδρες οἱ ἀπεσταλμένοι παρὰ Κορνηλίου, διερωτήσαντες τὴν οἰκίαν τοῦ Σίμωνος, ἐπέστησαν ἐπὶ τὸν πυλῶνα· καὶ φωνήσαντες, ἐπυνθάνοντο, εἰ Σίμων ὁ ἐπικαλούμενος Πέτρος ἐνθάδε ξενίζεται. Τοῦ δὲ Πέτρου διενθυμουμένου περὶ τοῦ ὁράματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα· Ἰδοὺ ἄνδρες τρεῖς ζητοῦσί σε· ἀλλὰ ἀναστὰς κατάβηθι καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενος, διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς.

in Joppen, et accersi Simonem quemdam, qui cognominatur Petrus : hic hospitatur apud Simonem quemdam coriarium, cujus est domus juxta mare : hic dicet tibi, quid te oporteat facere. Et cum discessisset angelus qui loquebatur illi, vocavit duos domesticos suos, et militem metuentem dominum, ex his qui illi parebant. Quibus cum narrasset omnia, misit illos in Joppen. Postera autem die, iter illis facientibus et appropinquantibus civitati, ascendit Petrus in superiora, ut oraret circa horam sextam. Et cum esuriret, voluit gustare. Parantibus autem illis, cecidit super eum mentis excessus : et vidit cœlum apertum, et descendens vas quoddam, velut linteum magnum, quatuor initiis submitti de cœlo in terram. In quo erant omnia quadrupedia et serpentia terræ, et volatilia cœli. Et facta est vox ad eum : Surge, Petre, occide et manduca. Ait autem Petrus : Absit, Domine, quia nunquam manducavi omne commune et immundum. Et vox iterum secundo ad eum : Quod Deus purificavit, tu commune ne dixeris. Hoc autem factum est per ter : et statim receptum est vas in cœlum. Et dum intra se hæsitaret Petrus, quidnam esset visio, quam vidisset, ecce viri qui missi erant a Cornelio, inquirentes domum Simonis, astiterunt ad januam. Et cum vocassent, interrogabant, si Simon qui cognominatur Petrus, illic haberet hospitium. Petro autem cogitante de visione, dixit Spiritus ei : Ecce viri tres quærunt te. Surge itaque, descende et vade cum eis, nihil dubitans, quia ego misi illos.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Οὗτος οὐκ ἔστιν Ἰουδαῖος, οὐδὲ τῶν ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ἤδη προειλήφει τὴν ἡμετέραν πολιτείαν. Τοῦτον ἰδὼν ὁ τῆς ἀληθείας[86] ὀφθαλμὸς, ὅτι καλὰ μὲν τὰ ἔργα, νεκρὰ δέ ἐστι, πίστιν οὐκ ἔχοντα, ἀποστέλλει βραβεύοντα[88] τοῖς ἔργοις ἄγγελον, ὡς καλῶς ἀθλοῦντα στεφανῶσαι τῇ πίστει. Τοῦτο δὲ ποιεῖ, καὶ εἰς πληροφορίαν Πέτρου, μᾶλλον δὲ τῶν ἀσθενεστέρων. Ἐννάτῃ δὲ ὥρᾳ, ὅτε φροντίδων ἡφίετο καὶ ἐν ἡσυχίᾳ ἦν καὶ πολλῇ κατανύξει. Διὰ τοῦτο δὲ ποιεῖ καὶ τὸν ἄνδρα γνώριμον καὶ δῆλον ὁ συγγραφεὺς, ἵνα μή τις εἴπῃ, ὅτι ψεύδεται· διὸ καὶ τὴν ἀξίαν ἐδήλωσεν, « Ἐκ σπείρης, εἰπὼν, καλουμένης Ἰταλικῆς. » Σπεῖρα δέ ἐστιν ὃ καλοῦμεν νῦν Νούμερον. « Παρασκευαζόντων δέ. » Ἡ ἔκστασις δηλοῖ, καὶ τὴν ἐπὶ θαυμασμῷ ἔκπληξιν, καὶ τὸ ἔξω τῶν αἰσθητῶν [γενέσθαι] ἐπὶ τὰ πνευματικὰ ποδηγούμενον[87]. Ἐκ τούτου δῆλον, ὅτι πνευματικῶς ὡσανεὶ γέγονεν ἡ θεωρία αὐτῷ. Τοῦ σώματος, ὡσὰν εἴποι τις, ἐξέστη ἡ ψυχὴ, καὶ θεωρεῖ σύμβολον τῆς οἰκουμένης πάσης ἀκρότατον, τὴν ὀθόνην ἐκείνην. Αἱ τέσσαρες ἀρχαὶ τὰ τέσσαρα στοιχεῖα δηλοῦσι· τὸ δὲ φανὲν σκεῦος τὸν παχύτερον

COMMENTARIUS.

Cornelius non erat Judæus, neque Mosaicæ obnoxius legi : nostrum tamen vivendi modum jam assumpserat. Eum, cum benignissimus Dei oculus videret, habere quidem bona opera, ea tamen propter carentiam fidei, mortua ; mittit angelum bonis operibus præsidem, qui eum præclare certantem coronaret fide : quod et fecit ad plenam Petri, seu potius infirmiorum instructionem. *Hora* vero *nona*, cum scilicet ille, dimissis curis, in multa **245** compunctione quiescebat. Idcirco vero notum hominem illum facit sacer scriptor, ne quis ipsum mentiri putaret. Inde etiam illius dignitatem manifestat, dicens, quod esset « Centurio cohortis quæ dicitur Italica. » Cohors autem est, quam nunc Numerum vocamus. « Parantibus autem. » Mentis excessus, seu extasis significat tum stuporem qui ex admiratione contingit, tum raptum extra sensibilia et ad spiritualia translationem. Ex quo perspicuum fit, spiritualem illi contigisse visionem, atque adeo animam ejus quodammodo e corpore excessisse. « Et vidit. » Linteum illud totius uni-

Variæ lectiones et notæ.

[86] εὐθείας. [88] βραβεύσοντα. [87] ὁδηγούμενον.

Digitized by Google

versi symbolum videtur. Quatuor ejus initia quatuor elementa significant. Vas crassiorem vitam denotat. Varia demum animalia varias hominum conditiones, variosque status repræsentant. Vel, ut clarius dicam, linteum est Ecclesia : bestiæ vero, in eo contentæ, sunt gentiles. Vidit igitur Petrus Ecclesiam quatuor Evangeliis alligatam, in qua erant omnes nationes. « Et facta est vox. » Fortasse Petrus genibus flexis orabat, cum visionem illam habuit; et idcirco dictum est illi : « Surge, Petre, occide et manduca. » Indicat vero, a Deo fuisse quidquid tunc contingebat, nempe sursum in cœlum videre, in excessu mentis esse, et vocem exinde factam, et ter affirmare, quod immunda ibi essent : demum illud e cœlo venire, et illuc retrahi magnum erat puritatis argumentum. Quod totum in eorum utilitatem factum est, quibus postea narraturus ille erat : quandoquidem et ipse audiverat, « In viam gentium ne abieritis [51]. » Quod vero vox ter facta fuerit, id illi demonstrabat veritatem visionis ipsius. Cæterum illud manifestum est, Petrum non de omnibus omnino escis loqui voluisse, cum ait : « Quia nunquam manducavi omne commune, seu impurum et immundum, » quasi scilicet et boves et oves et aves impura ab ipso dicerentur : siquidem ex Judæis ortus erat ille; et Judæi carnes comedunt, neque ullo pacto hoc illis prohibitum est. Cum igitur ille semper comederit, vel saltem quousque ad Salvatorem accessit, qui fieri potest, ut de omnibus indiscriminatim diceret, quod impura et immunda essent. Id igitur ille protulit tantummodo de iis quæ lex impura et immunda esse definiebat. Quanquam tamen Petrus de cibis juxta legem immundis loqueretur, nihilominus Deus typum illi tradens sanctæ Christi Ecclesiæ, dixit, ne quidquam impurum, aut immundum reputaret; omnia enim ipsi munda sunt, « quæ cum gratiarum actione, et laude Dei percipiuntur [51]. » At etiamsi gentium vocationem ænigma illud innueret, ne scilicet Petrus **246** homines non circumcisos « impuros et immundos » putaret, attamen ejus sermo non de hominibus, sed de cibis in lege vetitis erat, ut ostensum est.

δηλοῖ βίον· τὰ δὲ διάφορα ζῶα, τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐστὶ καταστάσεως σύμβολον. Ἢ, ἵνα σαφέστερον εἴπω, σινδὼν ἡ Ἐκκλησία· τὰ δὲ ἐν αὐτῇ θηρία, οἱ ἐξ ἐθνῶν. Ἐθεάσατο τοίνυν τὴν Ἐκκλησίαν, τέσσαρσιν Εὐαγγελίοις δεδεμένην· ἐν ᾗ ὑπῆρχε πάντα τὰ ἔθνη. « Καὶ ἐγένετο φωνή. » Ἴσως ἐπὶ γόνατα κείμενος εἶδε τὴν ὀπτασίαν· διὸ καὶ ἡ φωνὴ πρὸς αὐτόν· « Ἀναστὰς, Πέτρε, θῦσον, καὶ φάγε. » Δείκνυσι δὲ, ὅτι θεῖον ἦν τὸ γινόμενον τότε, ἄνωθεν ἰδεῖν καὶ ἐν ἐκστάσει γενέσθαι, καὶ τὸ φωνὴν ἐκεῖθεν ἐναχθῆναι [*f.* ἐνηχηθῆναι], καὶ τὸ τρὶς ὁμολογῆσαι, ὅτι ἀκάθαρτα ἦν ἐκεῖ· καὶ τὸ ἐκεῖθεν ἧκειν, καὶ τὸ ἐκεῖ ἀνασπασθῆναι, μέγα δεῖγμα καθαρότητος. Τοῦτο δὲ γίνεται διὰ τοὺς μετὰ ταῦτα, οἷς μέλλει ἐξηγεῖσθαι· ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ἀκούει· « Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε. » Τὸ δὲ ἐπὶ τρὶς τὴν φωνὴν γενέσθαι, δείκνυσιν αὐτῷ τὸ ἀληθὲς τῆς ὀπτασίας. Δῆλον δέ ἐστιν, ὅτι μὴ κατὰ πάντων βρωμάτων διεξελήλυθέναι αὐτῷ τὸν λόγον [ἐβούλετο] τῷ λέγειν, ὅτι « Οὐδέποτε ἔφαγον κοινὸν, ἢ ἀκάθαρτον, » ὡς καὶ βόας, καὶ πρόβατα, καὶ ὄρνις, κοινὰ λέγεσθαι παρ' αὐτῷ, τοῦ [88.89] ἐξ Ἰουδαίων ὁρμᾶσθαι τὸν Πέτρον. Ἰουδαῖοι δὲ καὶ σάρκας ἐσθίουσι, καὶ χρεωφαγία παρ' αὐτοῖς οὐκ ἀπηγόρευται. Ἆρ' οὖν αὐτοῦ βεβρωκότος ἀπ' ἀρχῆς, ἢ καὶ ἕως τοῦ συναντῆσαι τῷ Σωτῆρι, πῶς οὐκ ἔστι δῆλον, ὅτι οὐ κατὰ πάντων ἀπεφήνατο, τὸ κοινὸν καὶ ἀκάθαρτον, ἀλλὰ περὶ ὧν ἔλεγεν ὁ νόμος κοινῶν καὶ ἀκαθάρτων; Ὅμως περὶ τούτων ποιουμένου τὸν λόγον τοῦ Πέτρου, τῶν περὶ τῷ νόμῳ κοινῶν τε καὶ ἀκαθάρτων, ὁ Θεὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας παραδιδοὺς ἔλεγεν αὐτῷ, μηδὲν κοινὸν ἡγεῖσθαι. Πάντα γὰρ αὐτῷ ἐστι καθαρὰ, « μετ' εὐχαριστίας καὶ τῆς εὐλογίας Θεοῦ λαμβανόμενα. » Ἀλλ' εἰ καὶ περὶ κλήσεως τῶν ἐθνῶν τὸ αἴνιγμα, ἵνα μὴ ἡγήσηται τοὺς ἐν ἀκροβυστίᾳ κοινοὺς, ἢ ἀκαθάρτους, ὅμως ὁ λόγος τοῦ Πέτρου, οὐ περὶ ἀνθρώπων εἶχε τὴν ἔμφασιν, ἀλλὰ τῶν ἐν τῷ νόμῳ ἀπηγορευμένων ὡς δέδεικται.

Feria 3 hebdomadæ quartæ.

TEXTUS.

X, 21-33. Descendens autem Petrus ad viros, dixit : Ecce ego sum quem quæritis : quæ causa est propter quam venistis? Qui dixerunt : Cornelius centurio, vir justus et timens Deum, testimonium habens ab universa gente Judæorum, responsum accepit ab angelo sancto, accersire te in domum suam, et audire verba abs te. Introducens ergo eos, recepit hospitio. Sequenti autem die surgens, profectus est cum illis : et quidam ex fratribus ab Joppe comitati sunt eum. Altera autem die introivit Cæsaream. Cornelius vero exspectabat illos, convocatis cognatis suis et necessariis amicis. Et factum est cum in-

Τῇ γ' τῆς δ' ἑβδομάδος.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Καταβὰς δὲ ὁ Πέτρος πρὸς τοὺς ἄνδρας, εἶπεν· Ἰδοὺ ἐγώ εἰμι ὃν ζητεῖτε. Τίς ἡ αἰτία, δι' ἣν πάρεστε; Οἱ δὲ εἶπον· Κορνήλιος ἑκατοντάρχης, ἀνὴρ δίκαιος καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν, μαρτυρούμενός τε ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τῶν Ἰουδαίων, ἐχρηματίσθη ὑπὸ ἀγγέλου ἁγίου μεταπέμψασθαί σε εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ σοῦ. Εἰσκαλεσάμενος οὖν αὐτοὺς, ἐξένισε. Τῇ δὲ ἐπαύριον ἀναστὰς Πέτρος ἐξῆλθε σὺν αὐτοῖς, καί τινες τῶν ἀδελφῶν τῶν ἀπὸ τῆς Ἰόππης συνανῆλθον αὐτῷ, καὶ τῇ ἐπαύριον, εἰσῆλθον εἰς Καισάρειαν. Ὁ δὲ Κορνήλιος ἦν προσδοκῶν αὐτοὺς, συγκαλεσάμενος τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ

[51] Matth. xx, 5. [51] I Tim. iv, 4.

Variæ lectiones et notæ.

[88.89] τῷ.

Digitized by Google

καὶ τοὺς ἀναγκαίους φίλους. Ὡς δὲ ἐγένετο τοῦ εἰσ- A troisset Petrus, obvius ei venit Cornelius, et procidens ad pedes ejus adoravit. Petrus vero elevavit eum, dicens : Surge, et ego ipse homo sum. Et loquens cum illo intravit, et invenit multos qui convenerant, Dixitque ad illos : Vos scitis quomodo abominatum sit viro Judæo, conjungi aut accedere ad alienigenam : sed mihi ostendit Deus neminem communem, aut immundum dicere hominem. Propter quod sine dubitatione veni accersitus. Interrogo ergo, quam ob causam accersistis me ? Et Cornelius ait : A nudiusquarta die usque ad hanc horam, orans eram hora nona in domo mea, et ecce vir stetit ante me in veste candida, et ait : Corneli, exaudita est oratio tua, et eleemosynæ tuæ commemoratæ sunt in conspectu Dei. Mitte ergo in Joppen, et accersi Simonem qui cognominatur Petrus: hic hospitatur in domo Simonis Coriarii juxta mare. Confestim ergo misi ad te : et tu beneficisti veniendo. Nunc ergo omnes nos in conspectu tuo adsumus, audire omnia quæcunque tibi præcepta sunt a Domino.

λθεῖν τὸν Πέτρον, συναντήσας αὐτῷ ὁ Κορνήλιος, πεσὼν ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ προσεκύνησεν. Ὁ δὲ Πέτρος ἤγειρεν αὐτὸν λέγων· Ἀνάστηθι· καὶ γὰρ αὐτὸς ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι. Καὶ συνομιλῶν αὐτῷ εἰσῆλθε, καὶ εὑρίσκει συνεληλυθότας πολλούς· ἔφη τε πρὸς αὐτούς· Ὑμεῖς ἐπίστασθε, ὡς ἀθέμιτόν ἐστιν ἀνδρὶ Ἰουδαίῳ κολλᾶσθαι ἢ προσέρχεσθαι ἀλλοφύλῳ· καὶ ἐμοὶ ὁ Θεὸς ἔδειξε, μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον· διὸ καὶ ἀναντιῤῥήτως ἦλθον μεταπεμφθείς. Πυνθάνομαι οὖν, τίνι λόγῳ μετεπέμψασθέ με; Καὶ ὁ Κορνήλιος ἔφη· Ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἤμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐννάτην ὥραν προσευχόμενος ἐν τῷ οἴκῳ μου· καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ἔστη ἐνώπιόν μου ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, καί φησι· Κορνήλιε, εἰσηκούσθη σου ἡ προσευχὴ, καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἐμνήσθησαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Πέμψον οὖν εἰς Ἰόππην, καὶ μετακάλεσαι Σίμωνα, ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος· οὗτος ξενίζεται ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος βυρσέως παρὰ θάλασσαν, ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι. Ἐξ αὐτῆς οὖν ἔπεμψα πρός σέ· σύ τε καλῶς ἐποίησας παραγενόμενος. Νῦν οὖν πάντες ἡμεῖς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πάρεσμεν, ἀκοῦσαι πάντα τὰ προστεταγμένα σοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

B

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἔοικεν οὗτος καιροὺς ὡρικέναι αὐτῷ βίου ἀκριβεστέρου, καὶ ἔν τισιν ἡμέραις. Διὰ γὰρ τοῦτο εἶπεν· « Ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας. » Ὅτε οὖν φαίνεται αὐτῷ ὁ ἄγγελος, αὕτη μία ἡμέρα· καὶ ἦν ἀπῆλθον οἱ πεμφθέντες παρὰ Κορνηλίου, μία· καὶ ἦν ἦλθον, μία· καὶ τετάρτη, ᾗ ἐφάνη ὡσεὶ τρίτην ὥραν, ἐν ᾗ προσηύξατο. Ὅρα οὖν τὸ μέγεθος τῆς εὐχῆς· ὅτε ἐπέδωκεν εἰς εὐλάβειαν, τότε φαίνεται αὐτῷ ὁ ἄγγελος.

C

COMMENTARIUS.

Videtur Cornelius tempora quædam severioris vitæ sibi præstituisse : ideo **247** enim dixit : « A nudiusquarta die. » Scilicet prima die apparuit ei angelus; altera, perrexerunt nuntii Cornelii; tertia redierunt; et quarta est, qua accessit ad eum Petrus circa horam tertiam, quando orabat. Atque adeo observa orationis ejus diuturnitatem, et quod, cum ille se pietati impensius dedit, tunc illi angelus apparuerit.

Τῇ δ' τῆς δ' ἑβδομάδος.

Feria 4 hebdomadæ quartæ.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Ἀνοίξας δὲ Πέτρος τὸ στόμα αὐτοῦ εἶπεν· Ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεὸς, ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεκτὸς αὐτῷ ἐστι. Τὸν Λόγον ὃν ἀπέστειλε τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· οὗτός ἐστι πάντων Κύριος. Ὑμεῖς οἴδατε τὸ γενόμενον ῥῆμα καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας μετὰ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐκήρυξεν Ἰωάννης· Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρὲτ, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει, ὡς διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰώμενος πάντας τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὅτι ὁ Θεὸς ἦν μετ' αὐτοῦ. Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες τούτου, καὶ πάντων ὧν ἐποίησεν ἔν τε τῇ χώρᾳ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ· ὃν καὶ ἀνεῖλον, κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου. Τοῦτον ὁ Θεὸς ἤγειρε τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι, οὐ παντὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς προκεχειροτονημένοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἡμῖν, οἵτινες συνεφάγομεν αὐτῷ καὶ συνεπίομεν, μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. Καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ καὶ

D

TEXTUS.

X, 34-43. Aperiens autem Petrus os suum dixit : In veritate comperi, quia non est personarum acceptor Deus : sed in omni gente qui timet eum et operatur justitiam, acceptus est illi. Verbum quod misit Deus filiis Israel, annuntians pacem per Jesum Christum : (hic est omnium Dominus.) Vos scitis quod factum est verbum per universam Judæam : incipiens enim a Galilæa, post baptismum quod prædicavit Joannes : Jesum a Nazareth, quomodo unxit eum Deus Spiritu sancto et virtute, qui pertransiit benefaciendo et sanando omnes oppressos a diabolo, quoniam Deus erat cum illo. Et nos testes sumus omnium quæ fecit in regione Judæorum et Jerusalem, quem occiderunt suspendentes in ligno. Hunc Deus suscitavit tertia die et dedit eum manifestum fieri, non omni populo, sed testibus præordinatis a Deo, nobis, qui manducavimus et bibimus cum illo, postquam resurrexit a mortuis. Et præcepit nobis prædicare populo et testificari, quia ipse est qui constitutus est a Deo judex vivorum et mortuorum. Huic omnes prophetæ testimonium perhibent, remissionem pec-

Digitized by Google

catorum accipere per nomen ejus omnes, qui credunt in eum.

A διαμαρτύρασθαι, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ὡρισμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν. Τούτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν.

COMMENTARIUS.

« Acceptus est. » Si tamen, abdicato pristino errore, ad sacrum Baptisma accesserit. « Verbum, quod. » Hæc astantium causa dicit, ut etiam illos attraheret ad fidem : attamen Israelitis dat præferentiam : et ne hi se rejectos esse putarent, « Hic est, inquit, omnium Dominus. » — « Quomodo unxit eum. » Quod Jesus unctus a Deo sit Spiritu sancto, intelligi debet, secundum humanitatem, seu in quantum est homo. Quoniam enim « eximanivit semetipsum [88], » et in nostri similitudinem carne et sanguine concretus est, ea, quæ per naturam habebat, **248** ut Deus, accipere dicitur propter humanitatem. Accipit enim non sibi, quatenus Deus Verbum est (propria enim illius sunt omnia), sed nobis in semetipso, veluti in quibusdam primitiis. « Hunc Deus. » Hinc (nempe ex eo quod manducaverit et biberit) Christi resurrectio demonstratur : non enim postquam resurrexit, signum aliquod fecit ; ipsa namque resurrectio magnum signum erat. Resurrectionis vero haud præstantius signum, quam manducare et bibere. « Huic omnes. » Quotquot, inquit, prophetæ de peccatorum remissione locuti sunt, ii omnes testimonium perhibent, eam per solum hunc Jesum accipi posse. Sic Isaias ejus personam assumens ait [89] . « Ego sum ipse, qui deleo peccata tua, et iniquitates tuas. »

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

[« Δεκτός ἐστι. »] Τουτέστιν, ἐὰν προσδράμῃ τῷ θείῳ βαπτίσματι, ἀποστὰς τῆς προλαβούσης πλάνης. « Τὸν λόγον, ὃν. » Ταῦτα λέγει διὰ τοὺς παρόντας, ἵνα καὶ ἐκείνους ἐπισπάσηται πρὸς πίστιν· ὅμως δίδωσι τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ τὸ ἐξαίρετον· καὶ ἵνα μὴ νομίσωσιν ἐν τάξει ἀπειρημένων εἶναι [90], « Οὗτός ἐστι, φησί, πάντων Κύριος. » — « Ὡς ἔχρισεν αὐτόν. » Τὸ κεχρίσθαι Ἰησοῦν Πνεύματι ἁγίῳ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸ ἀνθρώπινον δεῖ νοεῖν. Ἐπειδὴ γὰρ ἐκένωσεν ἑαυτὸν, καὶ παραπλησίως ἡμῖν μετέσχεν αἵματος καὶ σαρκὸς, ταῦτα ἅπερ εἶχε κατὰ φύσιν ὡς Θεὸς, λαμβάνειν λέγεται διὰ τὸ ἀνθρώπινον. Δέχεται γὰρ οὐχ ἑαυτῷ, καθὸ Θεὸς Λόγος ἐστὶν (ἴδια γὰρ ἦν αὐτοῦ), ἀλλ' ἡμῖν ὡς ἐν ἀπαρχῇ δι' ἑαυτοῦ. « Τοῦτον ὁ Θεός. » Ἐντεῦθεν δείκνυται βεβαιοῦσθαι [91] τὴν ἀνάστασιν· οὐδὲ γὰρ ἀναστὰς ἐποίησέ τι σημεῖον· αὕτη γὰρ ἡ ἀνάστασις μέγα σημεῖον ἦν· ταῦτα [92.93] δὲ, οὐδὲν σημεῖον ὡς τὸ φαγεῖν καὶ πιεῖν. « Τούτῳ πάντες. » Ὅσοι προφῆται, φησὶν, ἐλάλησαν περὶ ἁμαρτιῶν ἀφέσεως, ἐν τούτῳ τῷ Ἰησοῦ εἶπον αὐτὰς ἀφεῖσθαι. Οὕτω καὶ Ἡσαΐας τὸ αὐτοῦ πρόσωπον εἰσφέρων, λέγει· « Ἐγώ εἰμι ὁ ἐξαλείφων τὰς ἁμαρτίας σου καὶ τὰς ἀνομίας σου. »

Feria 5 hebdomadæ quartæ.

Τῇ ε' τῆς δ' ἑβδομάδος.

TEXTUS.

X, 44-48. Adhuc loquente Petro verba hæc, cecidit Spiritus sanctus super omnes qui audiebant verbum. Et obstupuerunt ex circumcisione fideles qui venerant cum Petro, quia et in nationes gratia Spiritus sancti effusa est. Audiebant enim illos loquentes linguis, et magnificantes Deum. Tunc respondit Petrus : Nunquid aquam quis prohibere potest, ut non baptizentur hi, qui Spiritum sanctum acceperunt, sicut et nos ? et jussit eos baptizari in nomine Domini Jesu Christi. Tunc rogaverunt eum ut maneret apud eos aliquot diebus.

KEIMENON.

Ἔτι δὲ λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα, ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον. Καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοὶ, ὅσοι συνῆλθον τῷ Πέτρῳ, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκκέχυται. Ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσσαις, καὶ μεγαλυνόντων τὸν Θεόν. Τότε ἀπεκρίθη ὁ Πέτρος· Μή τι τὸ ὕδωρ κωλῦσαι δύναταί τις τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους, οἵτινες τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔλαβον καθὼς καὶ ἡμεῖς ; προσέταξέ τε αὐτοὺς βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τότε ἠρώτησαν αὐτὸν ἐπιμεῖναι ἡμέρας τινάς.

CAPUT XVI.

Petri instructio de Christo : deque dono Spiritus sancti iis qui audiebant : et quomodo baptizati sunt, qui tunc ex gentilibus crediderunt.

ΚΕΦΑΛ. ΙϚ'.

Πέτρου κατήχησις εἰς Χριστὸν, τοῦ τε ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τοὺς ἀκούοντας δωρεά· καὶ ὅπως ἐβαπτίσθησαν τότε οἱ ἐξ ἐθνῶν πιστεύσαντες.

TEXTUS.

XI, 1-10. Audierunt autem apostoli et fratres, qui erant in Judæa quoniam et gentes receperunt verbum Dei. Cum autem ascendisset Petrus Jerosolymam, disceptabant adversus illum, qui erant ex circumcisione, dicentes : Quare introisti ad viros præputium habentes, et manducasti cum illis ? Incipiens au-

KEIMENON.

Ἤκουσαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀδελφοὶ οἱ ὄντες κατὰ τὴν Ἰουδαίαν, ὅτι καὶ τὰ ἔθνη ἐδέξαντο τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὅτε ἀνέβη Πέτρος εἰς Ἱεροσόλυμα, διεκρίνοντο οἱ ἐκ περιτομῆς πρὸς αὐτὸν λέγοντες, ὅτι Εἰσῆλθες πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας, καὶ συνέφαγες αὐτοῖς. Ἀρξάμε-

[88] Philipp. II, 7. [89] Isa. XLIII, 25.

Variæ lectiones et notæ.

[90] ἀπερρ:μμένων. [91] βεβαιοῦται. [92.93] ταύτης.

Digitized by Google

ως δὲ ὁ Πέτρος, ἐξετίθετο αὐτοῖς λέγων καθεξῆς· Ἐγὼ ἤμην ἐν πόλει Ἰόππῃ προσευχόμενος, καὶ εἶδον ἐν ἐκστάσει ὅραμα, καταβαῖνον σκεῦός τι, ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθιεμένην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἦλθεν ἄχρις ἐμοῦ. Εἰς ἣν ἀτενίσας κατενόουν· καὶ εἶδον πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετὰ, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ· ἤκουσά τε φωνῆς λεγούσης μοι· Ἀναστὰς, Πέτρε, θῦσον, καὶ φάγε. Εἶπον δέ· Μηδαμῶς, Κύριε· πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον, οὐδέποτε εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου. Ἀπεκρίθη δέ μοι ἐκ δευτέρου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ φωνή· Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου. Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρὶς, καὶ πάλιν ἀνεσπάσθη ἅπαντα εἰς τὸν οὐρανόν.

A tem Petrus exponebat illis ordinem, dicens : Ego eram in civitate Joppe orans, et vidi in excessu mentis visionem, descendens vas quoddam velut linteum magnum, quatuor initiis submitti de cœlo, et venit usque ad me. In **249** quod intuens considerabam, et vidi quadrupedia terræ et bestias et reptilia et volatilia cœli. Audivi autem et vocem dicentem mihi : Surge, Petre, et occide et manduca. Dixi autem : Nequaquam, Domine : quia commune aut immundum nunquam introivit in os meum. Respondit autem vox secundo de cœlo : Quæ Deus mundavit, tu ne commune dixeris. Hoc autem factum est per ter ; et recepta sunt omnia rursum in cœlum.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

B

Ὅτε ἐπίστευσαν, ὅτι πάντως τὸ βάπτισμα ἄφεσις ἁμαρτημάτων ἐστὶ, τότε ἐπῆλθεν ἐπ' αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα· τοῦτο γίνεται προοικονομοῦντος ἀπολογίαν μεγάλην τῷ Πέτρῳ τοῦ Θεοῦ. Καὶ οὐχ ἁπλῶς τὸ Πνεῦμα ἐπῆλθεν, ἀλλὰ καὶ γλώσσαις ἐλάλουν· ὅπερ ἐξέπληττε τοὺς συνελθόντας. Διὸ καὶ ὁ Πέτρος προσέταξεν αὐτοὺς εὐθέως βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου· καὶ οὐκ εἶπε· Τίς ἡ τοῦ ὕδατος χρεία, τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιπεσόντος αὐτοῖς; Ἤδει γὰρ ὅτι θεῖα τελεῖται ἐν αὐτῷ σύμβολα, τάφος καὶ νέκρωσις, καὶ ἀνάστασις καὶ ζωή. Ὥσπερ γὰρ ἡμῖν εὔκολον βαπτίσασθαι καὶ ἀνανεῦσαι, οὕτως εὔκολον τῷ Θεῷ θάψαι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀναζῆσαι τὸν νέον. Τοῦτο δὲ τρίτον γίνεται, ἵνα γνῶμεν, ὅτι C δυνάμει Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος τοῦτο γίνεται. Τινὲς δέ φασιν, ἵνα δειχθῇ ἡ τριήμερος ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ τοῦτο κατεργαζομένη ἐν ἡμῖν. « Ἀρξάμενος δὲ ὁ Πέτρος. » Δείκνυσι διὰ τῆς ἀπολογίας ἑαυτὸν μὲν οὐδαμοῦ αἴτιον, πανταχοῦ δὲ τὸν Θεόν. Ἐν ἐκστάσει γὰρ, φησὶν, αὐτὸς ἐποίησε· τὸ σκεῦος αὐτὸς ἔδειξεν· ἐγὼ καὶ ἀντεῖπον, καὶ πάλιν αὐτὸς εἶπεν, οὐδὲ οὕτως ἤκουσα· τὸ Πνεῦμα ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν· καὶ ἀπελθὼν, οὐδὲ οὕτως ἐπέδραμον. Εἶπον, ὅτι ὁ Θεὸς ἔπεμψε· καὶ οὐδὲ οὕτως ἐβάπτισα. Ἀλλὰ πάλιν ὁ Θεὸς τὸ πᾶν εἰργάσατο· ὁ Θεὸς αὐτοὺς ἐβάπτισεν, οὐκ ἐγώ. « Ἔτι γάρ μου λαλοῦντος αὐτοῖς, ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ ἐλάλουν γλώσσαις, καὶ ἐμεγάλυνον τὸν Θεὸν καθὼς καὶ ἡμεῖς. »

COMMENTARIUS.

Quando crediderunt, dari omnino per baptisma remissionem peccatorum, tunc venit super eos Spiritus sanctus : sicque Deus magnam Petro defensionem paravit. At vero non utcunque Spiritus sanctus super illos descendit ; sed ita, ut illi variis linguis confestim loquerentur ; quæ res astantes multa admiratione complevit. Unde Petrus jussit, eos statim baptizari in nomine Domini Jesu Christi. Neque vero dixit : Quid opus est aqua iis qui Spiritum sanctum jam receperunt ? Noverat enim, per sacra illa symbola perfici sepulturam, mortem, resurrectionem et vitam. Quemadmodum enim facile nobis est aquis mergi et emergere, ita facile est Deo veterem sepelire hominem et novum vivificare. Hoc autem ter fit, ut virtute Patris, Filii et Spiritus sancti id fieri cognoscamus. Quidam vero aiunt, id fieri, ut significetur resurrectio Christi, quæ tertia die contigit, hoc operari in nobis. « Incipiens autem Petrus. » Se defendens contra illos ex circumcisione, qui disceptabant adversus illum, ostendit, ejus rei non se, sed Deum integram esse causam : perinde ac si diceret : Extra sensus ipse me rapuit ; ipse mihi vas ostendit ; ego vero etiam contradixi : ille rursus institit ; ego neque sic acquievi : Spiritus sanctus jussit, ut proficiscerer ; profectus sum, sed non excurri. Dixi Deum me misisse ; neque sic tamen baptizare aggressus sum. At Deus ipsos baptizavit, non ego. « Etenim me adhuc loquente, cecidit Spiritus sanctus super eos, et loquebantur variis linguis, Deumque magnificabant, sicut et nos. »

D

Τῇ ϛ' τῆς δ' ἑβδομάδος.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Καὶ ἰδοὺ ἐξ αὐτῆς τρεῖς ἄνδρες ἐπέστησαν ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἐν ᾗ ἤμην, ἀπεσταλμένοι ἀπὸ Καισαρείας πρός μέ. Εἶπε δέ μοι τὸ Πνεῦμα συνελθεῖν αὐτοῖς, μὴ διακρίνοντι. Ἦλθον δὲ σὺν ἐμοὶ καὶ οἱ ἓξ ἀδελφοὶ οὗτοι, καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀνδρός. Ἀπήγγειλε δὲ ἡμῖν πῶς εἶδε τὸν ἄγγελον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ σταθέντα καὶ εἰπόντα αὐτῷ· Ἀπόστειλον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σί-

Feria 6 hebdomadæ quartæ.

TEXTUS.

XI, 11-18. Et ecce tres confestim astiterunt in domo, in qua eram, missi a Cæsarea ad me. Dixit autem Spiritus mihi, **250** ut irem cum illis nihil hæsitans. Venerunt autem mecum et sex fratres isti, et ingressi sumus in domum viri. Narravit autem nobis, quomodo vidisset angelum in domo sua, stantem et dicentem sibi : Mitte in Joppen, et accersi Simonem, qui cognominatur Petrus ; qui loquetur tibi

Digitized by Google

verba, in quibus salvus eris tu, et universa domus tua. Cum autem cœpissem loqui, cecidit Spiritus sanctus super eos, sicut et in nos in initio. Recordatus sum autem verbi Domini, sicut dicebat : Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini in Spiritu sancto. Si ergo eamdem gratiam dedit illis Deus, sicut et nobis, qui credidimus in Dominum Jesum Christum : ego quis eram, qui possem prohibere Deum? Iis auditis tacuerunt et glorificaverunt Deum, dicentes : Ergo et gentibus pœnitentiam dedit Deus ad vitam.

μωνα τὸν ἐπικαλούμενον Πέτρον, ὃς λαλήσει ῥήματα πρὸς σὲ, ἐν οἷς σωθήσῃ σὺ καὶ πᾶς ὁ οἶκός σου. Ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαί με λαλεῖν, ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτοὺς, ὥσπερ καὶ ἐφ' ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ. Ἐμνήσθην δὲ τοῦ ῥήματος Κυρίου ὡς ἔλεγεν· Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Εἰ οὖν τὴν ἴσην δωρεὰν ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς ὥσπερ καὶ ἡμῖν, πιστεύσασιν ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, ἐγὼ τίς ἤμην δυνατὸς κωλῦσαι τὸν Θεόν; Ἀκούσαντες δὲ ταῦτα ἡσύχασαν, καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεὸν λέγοντες· Ἄραγε καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἔδωκε τὴν μετάνοιαν ὁ Θεὸς εἰς ζωήν.

Dominica hebdomadæ quintæ.

TEXTUS.

XI, 19-30. Et illi quidem qui dispersi fuerant a tribulatione quæ facta fuerat sub Stephano, perambulaverunt usque Phœnicem, et Cyprum, et Antiochiam, nemini loquentes verbum, nisi solis Judæis. Erant autem quidam ex eis viri Cyprii et Cyrenæi, qui cum introissent Antiochiam, loquebantur et ad Græcos, annuntiantes Dominum Jesum. Et erat manus Domini cum eis : multusque numerus credentium conversus est ad Dominum. Pervenit autem sermo ad aures Ecclesiæ, quæ erat Jerosolymis, super istis : et miserunt Barnabam usque ad Antiochiam. Qui cum pervenisset et vidisset gratiam Dei, gavisus est; et hortabatur omnes in proposito cordis permanere in Domino. Quia erat vir bonus et plenus Spiritu sancto et fide. Et apposita est multa turba Domino. Profectus est autem Barnabas Tarsum, ut quæreret Saulum ; quem cum invenisset, perduxit Antiochiam. Et annum totum conversati sunt ibi in Ecclesia et docuerunt turbam multam, ita ut cognominarentur primum Antiochiæ discipuli Christiani. In his autem diebus supervenerunt ab Jerosolymis prophetæ Antiochiam : et surgens unus ex eis nomine Agabus, significabat per Spiritum famem magnam futuram in universo orbe terrarum, quæ facta est sub Claudio. Discipuli autem, prout quis habebat, proposuerunt singuli in ministerium mittere habitantibus in Judæa fratribus : **251** quod et fecerunt, mittentes ad seniores per manus Barnabæ et Sauli.

Τῇ Κυριακῇ τῆς ε' ἑβδομάδος.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες ἀπὸ τῆς θλίψεως τῆς γενομένης ἐπὶ Στεφάνῳ, διῆλθον ἕως Φοινίκης, καὶ Κύπρου, καὶ Ἀντιοχείας, μηδενὶ λαλοῦντες τὸν λόγον, εἰ μὴ μόνον Ἰουδαίοις. Ἦσαν δέ τινες ἐξ αὐτῶν ἄνδρες Κύπριοι καὶ Κυρηναῖοι· οἵτινες εἰσελθόντες εἰς Ἀντιόχειαν ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστὰς, εὐαγγελιζόμενοι τὸν Κύριον Ἰησοῦν. Καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου μετ' αὐτῶν· πολύς τε ἀριθμὸς πιστεύσας, ἐπέστρεψεν ἐπὶ τὸν Κύριον· ἠκούσθη δὲ ὁ λόγος εἰς τὰ ὦτα τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις περὶ αὐτῶν· καὶ ἀπέστειλαν Βαρνάβαν διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας. Ὃς παραγενόμενος, καὶ ἰδὼν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, ἐχάρη· παρεκάλει τε πάντας τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ Κυρίῳ· ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ πλήρης Πνεύματος ἁγίου καὶ πίστεως. Καὶ προσετέθη ὄχλος ἱκανὸς τῷ Κυρίῳ. Ἐξῆλθε δὲ εἰς Ταρσὸν ὁ Βαρνάβας ἀναζητῆσαι Σαῦλον· καὶ εὑρὼν αὐτὸν, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἀντιόχειαν. Ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ διδάξαι ὄχλον ἱκανὸν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς Χριστιανούς. Ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἡμέραις κατῆλθον ἀπὸ Ἱεροσολύμων εἰς Ἀντιόχειαν προφῆται. Ἀναστὰς δὲ εἷς ἐξ αὐτῶν ὀνόματι Ἄγαβος, ἐσήμανε διὰ τοῦ Πνεύματος, λιμὸν μέγαν μέλλειν ἔσεσθαι ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην· ὅστις καὶ ἐγένετο ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος. Τῶν δὲ μαθητῶν καθὼς ηὐπορεῖτό τις ὥρισαν ἕκαστος αὐτῶν εἰς διακονίαν πέμψαι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἀδελφοῖς· ὃ καὶ ἐποίησαν, ἀποστείλαντες πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους διὰ χειρὸς Βαρνάβα καὶ Σαύλου.

COMMENTARIUS.

Fortasse propterea quod Hebraice loqui nesciebant, Hellenistæ vocabantur. Loquebantur igitur annuntiantes illis Jesum Christum, et credebant omnes, quoniam « erat, inquit, manus Domini cum eis, » hoc est, miracula patrabant : quæ necessaria illis erant, ut crederent. « Quia erat vir bonus. » Dictum hoc contrarium non est illi [88] : « Nemo bonus, nisi unus Deus. » Non enim eodem modo dicitur, Deus unus bonus, ac, Homo bonus : Deus enim est per essentiam bonus; utpote principium et fons omnium bonorum : at homo nonnisi ex su-

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἴσως διὰ τὸ μὴ εἰδέναι Ἑβραϊστὶ λαλεῖν, Ἑλληνιστὰς ἐκάλουν. Ἐλάλουν τοίνυν καὶ πρὸς αὐτοὺς εὐαγγελιζόμενοι τὸν Κύριον Ἰησοῦν, καὶ ἐπίστευον ἅπαντες, ἐπειδὴ, φησὶ, « χεὶρ Κυρίου ἦν μετ' αὐτῶν, » τουτέστι σημεῖα ἐργάζοντο. Διὰ τοῦτο γὰρ ἡ τῶν σημείων ἀνάγκη γέγονεν, ἵνα πιστεύσωσιν. « Ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθός. » Οὐκ ἀντίκειται τοῦτο τῷ, « Οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ μόνος ὁ Θεός. » Οὐ γὰρ ταὐτόν ἐστι, Θεὸν μόνον ἀγαθὸν εἶναι, καὶ ἄνδρα ἀγαθὸν ὑπάρχειν. Ὁ μὲν γὰρ κατ' οὐσίαν ἀγαθὸς ὑπάρχει· ἀρχὴ γὰρ καὶ πηγὴ τῶν ἀγαθῶν· ὁ δὲ ἀνὴρ οὐ κατ' οὐσίαν,

[88] Luc. XVIII, 19.

Digitized by Google

ἀλλ' ἐν ἀναλήψει ἀρετῆς ἔχει τὸ ἀγαθὸς εἶναι. Οὐ γὰρ ἁπλῶς, [Ἀγαθὸς,] ἀλλ', Ἀνὴρ ἀγαθός. » Εἰς τοῦτο οὖν λήψῃ καὶ τὸ, « Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος · » καὶ τὸ, « Εὖ, δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ · » καὶ τὰ ὅμοια. Σημειωτέον ὅτι ἡ Ἀντιόχεια διὰ τοῦτο θρόνου ἠξιώθη ὀρχοντικοῦ, ἐπειδὴ ἐκεῖ πρῶτον ἐχρημάτισαν οἱ μαθηταὶ καλεῖσθαι Χριστιανοί. Τοῦτο δὲ τὸ ὄνομα πολυθεΐας ἐστὶν ἀντίπαλον. « Ἐν ταύταις δέ. » Οὐκ ἔστιν ἐναντίον τοῦτο τῷ ὑπὸ τοῦ Κυρίου εἰρημένῳ · « Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, ἕως τοῦ Ἰωάννου · » Τοῦτο γὰρ περὶ ἐκείνων τῶν προφητῶν, τῶν τὴν παρουσίαν αὐτοῦ προαναφωνησάντων. Ἵνα οὖν μὴ νομίσωσιν, ὅτι διὰ τοῦτο ὁ λιμὸς γέγονεν, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἰσῆλθε, προλέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Χριστὸς προεῖπεν, οὐκ ἐπειδὴ τοῦτο ἐξ ἀρχῆς γενέσθαι ἔδει, ἀλλὰ διὰ τὰ κακὰ τὰ εἰς τοὺς ἀποστόλους γενόμενα · καὶ ἐμακροθύμει ὁ Θεός. Ὡς δὲ ἐνέκειντο, λιμὸς μέγας γίνεται, μηνύων τοῖς ἀποστόλοις [55] τὰ ἐσόμενα κακά. Εἰ δὲ δι' αὐτοὺς ἦν, ἔδει πάντως καὶ ὄντα παύσασθαι · εὐδοκιμῆσαι γὰρ μᾶλλον ἐχρῆν αὐτοὺς, ὅτι τὸ αὐτῶν ἐποίουν, ἀνῄρουν, ἐκόλαζον, ἐτιμώρουν, πάντοθεν ἐδίωκον. Διὰ τοῦτο τοίνυν καὶ λιμὸς γέγονεν, εἰ καὶ οὐ συνῆκαν οἱ τάλανες · καὶ συνέπασχον αὐτοῖς εἰς τοῦτο καὶ οἱ Χριστιανοί. « Ἀποστείλαντες. » Σημειωτέον, ὅτι καὶ πρεσβυτέρων εἶχον ἀξίωμα οἱ ἀπόστολοι · καὶ ἐν ἄλλῳ δὲ κεφαλαίῳ σεσημείωται, ὅτι διακόνων καὶ πρεσβυτέρων εἶχον βαθμόν.

A peraddita virtute habet ut sit bonus; non enim absolute bonus dicitur, sed « Vir bonus. » Perinde igitur intelligas illud, « Vir bonus, » ac illud, « Euge, serve bone et fidelis [56], » ac similia. Adnotandum vero, urbem Antiochiam pontificio throno decoratam fuisse, quoniam inibi primo statutum est, ut discipuli appellarentur Christiani: quod nomen polytheismo e diametro adversatur. « In his autem diebus. » Hoc contrarium non est illi Christi Domini effato [57]: « Lex et prophetæ usque ad Joannem: » Hoc enim eos spectat prophetas, qui ipsius adventum prænuntiarunt. Ne igitur existimarent, propterea famem venisse, quia Christianismus exortus est, prædixit illam Spiritus sanctus. Hoc idem etiam Christus prænuntiaverat; non quod B initio contingere oporteret, sed propter mala, quæ in apostolos fiebant. Et quidem longanimiter ferebat Deus: at cum iniquitate sua urgerent illi, fames valida ingruit, præsignans mala, quæ Judæis eventura erant. Quod si apostolorum culpa orta fuisset, oportebat omnino, eam tunc cessare: siquidem potius commendandi fuissent Judæi, quod officio satisfecissent suo eos occidendo, torquendo, et omni ex parte persequendo. Dicta igitur de causa venit fames; tametsi id miseri non intelligerent; et quantum ad hoc patiebantur simul cum illis etiam Christiani. « Mittentes. » Observandum, apostolos etiam presbyterorum dignitatem habuisse: et in alio capite adnotatum est, neque diaconorum, neque presbyterorum gradu eos caruisse.

ΚΕΦΑΛ. ΙΖ'.

Ἰακώβου τοῦ ἀποστόλου κατασφαγὴ, καὶ Πέτρου σύλληψις πρὸς Ἡρῴδου · ὅπως τε αὐτὸν ὁ ἄγγελος θεῖως ἐξείλατο τῶν εἰρκτῶν, καὶ ὁ Πέτρος ἐμφανὴς γενόμενος νύκτωρ τοῖς ἀδελφοῖς, ὑπαναχώρησεν.

Τῷ Σαββάτῳ τῆς δ' ἑβδομάδος.

KEIMENON.

Κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν ἐπέβαλεν Ἡρῴδης ὁ βασιλεὺς τὰς χεῖρας κακῶσαί τινας τῶν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας. Ἀνεῖλε δὲ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου μαχαίρᾳ. Καὶ ἰδὼν ὅτι ἀρεστόν ἐστι τοῖς Ἰουδαίοις, προσέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον. (Ἦσαν δὲ αἱ ἡμέραι τῶν Ἀζύμων) · ὃν καὶ πιάσας ἔθετο εἰς φυλακὴν, παραδοὺς τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν φυλάσσειν αὐτὸν, βουλόμενος μετὰ τὸ Πάσχα ἀναγαγεῖν αὐτὸν τῷ λαῷ. Ὁ μὲν οὖν Πέτρος ἐτηρεῖτο ἐν τῇ φυλακῇ · προσευχὴ δὲ ἦν ἐκτενὴς γινομένη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ. Ὅτε δὲ ἔμελλεν αὐτὸν προάγειν ὁ Ἡρῴδης, τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ ἦν ὁ Πέτρος κοιμώμενος μεταξὺ δύο στρατιωτῶν, δεδεμένος ἁλύσεσι δυσί · φύλακές τε πρὸ τῆς θύρας ἐτήρουν τὴν φυλακήν. Καὶ ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη, καὶ φῶς μέγα ἔλαμψεν ἐν τῷ οἰκήματι. Παταξας δὲ τὴν πλευρὰν τοῦ Πέτρου, ἤγειρεν αὐτὸν,

CAPUT XVII.

252 *Jacobi apostoli cædes, et Petri comprehensio jussu Herodis, et quomodo angelus eum divinitus solverit a vinculis; ipse vero Petrus, postquam noctu fratribus apparuit, clam discesserit.*

Sabbato hebdomadæ quartæ.

TEXTUS.

XII. 1-11. Eodem autem tempore misit Herodes rex manus, ut afflige ret quosdam de Ecclesia. Occidit autem Jacobum fratrem Joannis gladio. Videns autem quia placeret Judæis, apposuit ut apprehenderet et Petrum. Erant autem dies Azymorum. Quem cum apprehendisset, misit in carcerem, tradens quatuor D quaternionibus militum custodiendum, volens post Pascha producere eum populo. Et Petrus quidem servabatur in carcere. Oratio autem fiebat sine intermissione ab Ecclesia ad Deum pro eo. Cum autem producturus eum esset Herodes, in ipsa nocte erat Petrus dormiens inter duos milites, vinctus catenis duabus, et custodes ante ostium custodiebant carcerem. Et ecce angelus Domini astitit; et lumen refulsit in habitaculo, percussoque latere Petri, excitavit eum dicens: Surge velociter. Et ceciderunt catenæ de manibus ejus. Dixit autem

[55] Matth. XXV, 23. [57] Matth. XI, 13.

Variæ lectiones et notæ.

[55] Ἰουδαίοις.

Digitized by Google

angelus ad eum : Præcingere, et calcea te caligas tuas. Et fecit sic. Et dixit illi : Circumda tibi vestimentum tuum, et sequere me. Et exiens sequebatur eum, et nesciebat quia verum est, quod fiebat per angelum ; existimabat autem se visum videre. Transeuntes autem primam et secundam custodiam, venerunt ad portam ferream, quæ ducit ad civitatem, quæ ultro aperta est eis. Et exeuntes processerunt vicum unum, et continuo discessit angelus ab eo. Et Petrus ad se reversus, dixit : Nunc scio vere, quia misit Dominus angelum suum, et eripuit me de manu Herodis, et de omni exspectatione plebis Judæorum.

A λέγων · Ἀνάστα ἐν τάχει. Καὶ ἐξέπεσον αὐτοῦ αἱ ἁλύσεις ἐκ τῶν χειρῶν. Εἶπέ τε πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος· Περίζωσαι, καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Ἐποίησε δὲ οὕτω. Καὶ λέγει αὐτῷ · Περιβαλοῦ τὸ ἱμάτιόν σου, καὶ ἀκολούθει μοι. Καὶ ἐξελθὼν ἠκολούθει αὐτῷ, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ἀληθές ἐστι τὸ γινόμενον ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου · ἐδόκει δὲ ὅραμα βλέπειν. Διελθόντες δὲ πρώτην φυλακὴν καὶ δευτέραν, ἦλθον ἐπὶ τὴν πύλην τὴν Σιδηρᾶν τὴν φέρουσαν εἰς τὴν πόλιν, ἥτις αὐτομάτη ἠνοίχθη αὐτοῖς, καὶ ἐξελθόντες προῆλθον ῥύμην μίαν · καὶ εὐθέως ἀπέστη ὁ ἄγγελος ἀπ' αὐτοῦ. Καὶ ὁ Πέτρος γενόμενος ἐν ἑαυτῷ εἶπε · Νῦν οἶδα ἀληθῶς, ὅτι ἐξαπέστειλε Κύριος τὸν ἄγγελον αὐτοῦ, καὶ ἐξείλετό με ἐκ χειρὸς Ἡρῴδου, καὶ πάσης τῆς προσδοκίας τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων.

COMMENTARIUS.

Tempus illud designat, quod Claudio Cæsare imperante decurrebat. Caius enim Romanorum imperator Agrippam Judææ regem constituit, Herode **253** ob ejus vitæ turpitudinem in exsilium Lugdunum Galliæ misso, una cum uxore Herodiade. Hic non est (18) Herodes ille, qui regnabat tempore passionis Domini, de quo loquitur Josephus libro XVIII *Antiquitatum*, et Eusebius lib. II *Historiæ ecclesiasticæ*. Vel igitur hic commutatio est nominis, ut scilicet Herodes sit pro Agrippa positum : vel lapsus est calami, ut verisimile videtur : vel ita dictum est, quod rex ille duo haberet nomina ; nam aliunde et tempus et acta ostendunt, eumdem fuisse Agrippam sub Claudio Cæsare, qui post Caium Romanorum fuit imperator. « Occidit autem. » Ne quis diceret, propterea Christianos mortem non timere, quod certi essent, sese a Deo eripiendos fore, idcirco Deus eorum aliquos, et quidem præcipuos, perimi sinit, ut sic ostenderet ipsis occisoribus, eos neque hac ratione ab officio suo avocari, aut prohiberi posse. « Tradens. » Nempe sexdecim numero : nam quatuor quater sumpta sexdecim conficiunt. Fortasse enim in unaquaque vigilia, seu singulis tribus horis, erant custodes quatuor ; et quatuor custodes per trium horarum spatium custodia, vel vigilia dicebatur : unde omnes simul duodecim noctis horæ quatuor custodias, seu vigilias complectebantur : in quarum singulis, cum quatuor custodes vigilarent, hi simul omnes conficiebant sexdecim. « Præcingere. » Cum Dominus discipulis suis præceperit, ne « [98] aurum, aut argentum possiderent, neque duas tunicas, neque calceamenta, neque zonam, neque virgam haberent ; » quomodo Petrus mandatum ejusmodi

B

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἐκεῖνόν φησι τὸν καιρὸν, τὸν ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος. Γάϊος αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων, Ἀγρίππαν καθίστησι βασιλέα τῆς Ἰουδαίας, τὸν Ἡρῴδην ἐξορίσας, δι' αἰσχρότητα βίου, ἐν Λουγδούνῳ τῆς Γαλιλαίας [96.97], σὺν τῇ γυναικὶ Ἡρωδιάδι. Οὗτός ἐστιν ὁ κατὰ τὸ πάθος τοῦ Κυρίου, ὡς ἱστορεῖ Ἰώσηπος ἐν τῷ ιη' λόγῳ τῆς *Ἀρχαιολογίας*, καὶ Εὐσέβιος ἐν τῷ δευτέρῳ λόγῳ τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας*. Ἡ οὖν διαφωνία τοῦ γράμματος, ἦγουν τοῦ ὀνόματος, ἐνταῦθα τὸ λέγειν ἀντὶ Ἀγρίππαν, Ἡρῴδην, ἢ κατὰ σφάλμα, ὡς εἰκὸς, γραφικὸν γέγονεν, ἢ κατὰ διωνυμίαν εἴρηται · ἐπεὶ καὶ ὁ χρόνος καὶ αἱ πράξεις τὸν αὐτὸν ὄντα δείκνυσιν Ἀγρίππαν ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος, ὃς μετὰ Γάϊον γέγονεν αὐτοκράτωρ. « Ἀνεῖλε δέ. » Ἵνα μηδεὶς λέγῃ, ὅτι Διὰ τοῦτο ἀκινδύνως καὶ ἀδεῶς κατατολμῶσι τοῦ θανάτου, ἅτε ἐξαρπάζοντες αὐτοὺς τοῦ Θεοῦ · διὰ τοῦτο συγχωρεῖ καὶ ἀναιρεθῆναι τοὺς κορυφαίους, πείθων αὐτοὺς [τοὺς ἀναιροῦντας] ὅτι οὐδὲ ταῦτα ἀφίστησιν αὐτοὺς καὶ κωλύει. « Παραδούς. » Τουτέστι τὸν ἀριθμὸν δεκαέξ · τετράκις γὰρ τὰ τέσσαρα γίνονται δεκαέξ. Ἴσως καθεκάστην φυλακὴν, τουτέστι τριωρίαν, εἶναι φυλακὰς [98] τέσσαρας · εἰσὶ δὲ φυλακαὶ [99] τέσσαρες, κατὰ τριωρίαν φυλακὴ λεγομένη · ὡς εἶναι τὸ δωδεκάωρον ὅλον τῆς νυκτὸς, φυλακὰς τέσσαρας, ἐν αἷς ἀνὰ τεσσάρων στρατιωτῶν φυλασσόντων, οἱ πάντες τὸν ἀριθμὸν ἐξκαίδεκα. « Περίζωσαι. » Τοῦ Κυρίου εἰπόντος τοῖς μαθηταῖς, μὴ κτήσασθαι χρυσὸν, ἢ ἄργυρον, μηδὲ δύο χιτῶνας, μηδὲ ὑποδήματα, μηδὲ ζώνην, μηδὲ ῥάβδον, πῶς ὁ Πέτρος παρὰ τὸ πρόσταγμα ἐποίει, καὶ ἱμάτια ἔχων, καὶ ὑποδήματα; Τί δὲ καὶ ὁ Παῦλος, ὅταν παραγγέλλῃ Τιμοθέῳ γράφων· « Τὸν φελώνην, ὃν ἀπέλιπον ἐν Τρωάδι παρὰ Κάρπῳ, ἐρχόμενος φέρε ; » Ἰδοὺ φελώνην εἶχε, καὶ οὐκ ἂν ἔχει τοῦ [1]

C

D

[98] Matth. x, 10.

Variæ lectiones et notæ.

[96.97] Γαλλίας. [98] φύλακας. [99] φύλακες. [1] ἔχοι τις.

(18) Tam codex noster quam Florentinus, ac etiam textus editus sub nomine Œcumenii, sicut etiam versio Hentenii, habent per affirmationem, *hic est*. At ita legendum, ut ego verti, nempe cum negatione, non dubito, tum quia id exigit veritas historiæ, et contextus qui sequitur ; tum quia Chrysostomus, unde quoad maximam partem desumptus est iste Commentarius, negationem habet. Hæc verba ejus sunt hom. XXVI, *in Acta*, num. 1. Οὗτος γὰρ οὐκ ἦν ὁ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ, *Hic non erat is qui vivente Christo regnabat*.

Digitized by Google

εἰπεῖν, ὅτι καὶ ἕτερον οὐκ εἶχεν ἢ ὃν ἐφόρει. Ἆρα παρῆκουσε τοῦ Χριστοῦ; Τί οὖν ἐστι; Τὰ ἐπιτάγματα, φησὶν [2], ἐκεῖνα, πρὸς καιρὸν ἦν, καὶ οὐ διὰ παντός. Ὅτι δὲ ἀληθές ἐστι, Λουκᾶς ὁ εὐαγγελιστὴς μαρτυρεῖ· φησὶ γὰρ εἰρηκέναι τοῖς μαθηταῖς τὸν Χριστόν· « Ὅτε ἀπέστειλα ὑμᾶς ἄτερ βαλαντίου, καὶ πήρας, καὶ ζώνης, καὶ ὑποδημάτων, μή τι ὑστέρησεν ὑμῖν; Λέγουσιν αὐτῷ· Οὔ. » Εἶτά φησιν· « Ἀλλὰ νῦν λέγω ὑμῖν· Ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω ὁμοίως καὶ πήραν. » Τίνος δὲ ἕνεκεν τοῦτο τότε ἐπέταξε; Τὴν δύναμιν αὐτοῦ δεῖξαι βουλόμενος. Εἰ τοίνυν ἕνα ἔδει χιτῶνα ἔχειν τὸν Παῦλον, εἰ πλύνειν αὐτὸν ἔδει, γυμνὸν αὐτὸν ἐχρῆν οἴκοι καθῆσθαι, ἢ γυμνὸν αὐτὸν περιιέναι, καὶ ἀσχημονεῖν, χρείας καλούσης; Οὐκ ἔδει τοιγαροῦν τὸν Παῦλον, ἐπὶ τοσούτοις κατορθώμασι περιιόντα τὴν οἰκουμένην, διὰ ἱματίου ἕνδειαν οἴκοι καθῆσθαι, καὶ τηλικούτοις πράγμασιν ἐμποδίζειν. Τί δέ, εἰ κρυμὸς ἐπετέθη σφοδρὸς, καὶ κατέβρεξεν, ἢ ἐπάγωσεν, ὃν ἐφόρει χιτῶνα; Πῶς ξηραίνεσθαι ἐνῆν; Ἢ πάλιν γυμνὸν ἐχρῆν καθῆσθαι. Τί δὲ, εἰ ψύχος κατέτεινε τὸ σῶμα; Τήκεσθαι ἔδει καὶ μὴ φθέγγεσθαι; Καὶ τί ἂν εἴη τούτου χαλεπώτερον; Οὐδὲ γὰρ ἀδαμάντινα σώματα αὐτοῖς κατεσκεύαστο. Τί οὖν; Ἀπόλλυσθαι ἐχρῆν; Οὐδαμῶς. Τοῦτο δὲ καθὼς εἴρηται, τότε ἐπέταξε, τὴν δύναμιν αὐτοῦ δεῖξαι βουλόμενος, ὅτι οὐδενὸς τῶν ἐπιτηδείων ὑστερήσουσιν.

neglexit, habens et vestimenta, et zonam, et calceamenta? Et quomodo etiam Paulus, qui Timotheo scribebat [59]: « Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum, » penulam habebat? Neque vere dicere quis potest, eum nullam aliam, præter eam quam ferebat tunicam habuisse. Ergone inobediens fuit Christo? Quid igitur dicendum? Nempe ejusmodi præcepta ad tempus data fuisse, non ut perpetuo servarentur. Quod ita esse, testimonio est Lucas, cum refert Christum dixisse discipulis [60]: « Quando misi vos sine sacculo, et pera, et calceamentis, numquid aliquid defuit vobis? At illi dixerunt: Nihil. » Deinde ait: « Sed nunc qui habet sacculum, tollat similiter et peram. » Cur vero tunc hoc præcepit? Videlicet ut potentiam suam manifestaret. Alias vero, si Paulo nonnisi unam tunicam habere licuisset, quando ea lavanda erat, oportuisset, nudum domi sedere, aut, necessitate urgente, nudum summa cum ignominia circumire: **254** et profecto non decebat, Paulum, qui ob tanti momenti negotia totum mundum peragrare debebat, operimenti carentia domi otiosum detineri, et a tot præclaris facinoribus necessario prohiberi. Quid vero, si vehemens ingruisset frigus, ac tunica, quam gestabat, madefacta, geluque constricta fuisset? Quomodo eam exsiccare licuisset? Rursus necesse fuisset, ut nudus in angulo sederet. At quid si frigus corpus ipsius acrius divexasset? Nonne oportuisset eum ad extrema cum silentio devenire? Quare quid fuisset acerbius? Neque enim corpora ex adamante fabricata illis fuerant. Quid igitur, perire oportebat? Non utique. Sed id, ut jam diximus, tunc præcepit Christus, ut notam faceret potentiam suam, quoniam futurum erat, ut nihil ex necessariis illis deesset.

Τῇ β' τῆς ε' ἑβδομάδος.

Feria 2 hebdomadæ quintæ.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Συνιδών τε ἦλθεν ἐπὶ τὴν οἰκίαν Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰωάννου τοῦ ἐπικαλουμένου Μάρκου, οὗ ἦσαν ἱκανοὶ συνηθροισμένοι καὶ προσευχόμενοι. Κρούσαντος δὲ αὐτοῦ τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος προσῆλθε παιδίσκη ὑπακοῦσαι, ὀνόματι Ῥόδη· καὶ ἐπιγνοῦσα τὴν φωνὴν τοῦ Πέτρου, ἀπὸ τῆς χαρᾶς οὐκ ἤνοιξε τὸν πυλῶνα· εἰσδραμοῦσα δὲ ἀπήγγειλε, τὸν Πέτρον ἑστάναι πρὸ τοῦ πυλῶνος. Οἱ δὲ πρὸς αὐτὴν εἶπον· Μαίνῃ. Ἡ δὲ διισχυρίζετο οὕτως ἔχειν. Οἱ δὲ ἔλεγον· Ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν. Ὁ δὲ Πέτρος ἐπέμενε κρούων. Ἀνοίξαντες δὲ, εἶδον αὐτὸν, καὶ ἐξέστησαν. Κατασείσας δὲ αὐτοῖς τῇ χειρὶ σιγᾷν, διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ὁ Κύριος ἐξήγαγεν αὐτὸν ἐκ τῆς φυλακῆς. Εἶπε δέ· Ἀπαγγείλατε Ἰακώβῳ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς ταῦτα. Καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον.

TEXTUS.

XII, 12-17. Consideransque venit ad domum Mariæ matris Joannis, qui cognominatus est Marcus, ubi erant multi congregati et orantes. Pulsante autem eo ostium januæ, processit puella ad audiendum, nomine Rhode. Et ut cognovit vocem Petri, præ gaudio non aperuit januam, sed intro currens nuntiavit stare Petrum ante januam. At illi dixerunt ad eam: Insanis. Illa autem affirmabat sic se habere. Illi autem dicebant: Angelus ejus est. Petrus autem perseverabat pulsans. Cum autem aperuissent, viderunt eum et obstupuerunt. Annuens autem eis manu, ut tacerent, narravit quomodo Dominus eduxisset eum de carcere, dixitque: Nuntiate Jacobo et fratribus hæc. Et egressus abiit in alium locum.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἵνα δείξῃ ὅτι τοῦτο [3] ἀεὶ συνόντος αὐτοῖς Ἰωάννου τὴν μητέρα φησὶ, καὶ τὸ παράσημον αὐτοῦ τέθεικε· φησὶ γὰρ, « Τοῦ ἐπικαλουμένου Μάρκου. » Οὗτος δὲ ἦν ὁ καὶ τὸ κατὰ Μάρκον συγγραψάμενος

COMMENTARIUS.

Ut notum faceret, se non loqui de matre illius Joannis, qui semper erat cum ipsis (19), propterea cognomen ejus addit, dicens: « Qui cognominatus est Marcus. » Hic autem est, qui Evangelium

[59] II Tim. IV, 13. [60] Luc. XXII, 35.

Variæ lectiones et notæ.

[2] φημὶ. [3] οὐ τοῦ.

(19) Seu, *Joannis apostoli.*

Digitized by Google

quod secundum Marcum dicitur, conscripsit, nepos Barnabæ, de quo etiam Paulus scribit Timotheo [61]: « Marcum assume, et adduc tecum : est enim mihi utilis in ministerium. » — « Angelus ejus est. » Ex hoc loco manifestum fit, unumquemque nostrum angelum habere.

CAPUT XVIII.

255 *De custodum punitione, ac deinde de impii Herodis acerbo miseroque interitu.*

TEXTUS.

XII, 18-24. Facta autem die, erat non parva turbatio inter milites, quidnam factum esset de Petro. Herodes autem cum requisisset eum, et non invenisset, inquisitione facta de custodibus, jussit eos duci : descendensque a Judæa in Cæsaream, ibi commoratus est. Erat autem iratus Tyriis et Sidoniis. At illi unanimes venerunt ad eum, et persuaso Blasto, qui erat super cubiculum regis, postulabant pacem, eo quod alerentur regiones eorum ab illo. Statuto autem die, Herodes vestitus veste regia, sedit pro tribunali, et concionabatur ad eos. Populus autem acclamabat : Dei voces et non hominis. Confestim autem percussit eum angelus Domini, eo quod non dedisset honorem Deo : et consumptus a vermibus, expiravit. Verbum autem Domini crescebat et multiplicabatur.

COMMENTARIUS.

Postquam angelus Petrum ex carcere et vinculis liberavit, cum Herodes eum quæsiisset, et non invenisset, milites, qui illum custodiebant, ejus loco interfecit. Anno vero tertio regni, Agrippa venit Cæsaream, quæ prius Turris Stratonis vocabatur : ibique spectacula, veluti festivitatem quamdam, in Cæsaris honorem celebravit. Die autem spectaculorum secunda, veste indutus tota ex argento, mirabili textura facta, venit diluculo ad theatrum : ubi primis solis orientis radiis percussum argentum mirum in modum splendebat, ut intuentium non solum oculos perstringeret, sed etiam animis terrorem incuteret. Confestim vero adulatores, qui circumstabant et deum eum appellabant et propitium esse exorabant, et, Licet hucusque, inquiebant, te tanquam hominem pertimuimus, in posterum velut humana superiorem natura venerabimur. Rex ista audiens, neque illos, ut par erat, reprehendit, neque impiam adulationem abs se rejecit. At vero paulo post, cum suspexisset, vidit bubonem capiti suo imminentem, ac funi alicui insidentem. Eum statim agnovit nonnisi impendentium malorum nuntium esse : ac repentino diroque viscerum ventrisque dolore correptum se sensit. **256** Quare circumspiciens amicos : Ego, inquit, qui vobis deus sum, jam vitam relinquere

[61] II Tim. IV, 11.

Εὐαγγέλιον, ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα · περὶ οὗ καὶ Παῦλος γράφει Τιμοθέῳ · « Μάρκον ἀναλαβὼν ἄγαγε μετὰ σεαυτοῦ. Ἔστι γάρ μοι εὔχρηστος εἰς διακονίαν. » —« Ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν. » Ἐκ τούτου δῆλον ὅτι ἕκαστος ἡμῶν ἄγγελον ἔχει.

ΚΕΦΑΛ. ΝΙΗ'.

Περὶ τῆς τῶν φυλάκων κολάσεως, καὶ μετέπειτα περὶ τῆς τοῦ ἀσεβοῦς Ἡρώδου πικρᾶς τε καὶ ὀλεθρίου καταστροφῆς.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Γενομένης δὲ ἡμέρας ἦν τάραχος οὐκ ὀλίγος ἐν τοῖς στρατιώταις, τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο. Ἡρώδης δὲ ἐπιζητήσας αὐτὸν, καὶ μὴ εὑρὼν, ἀνακρίνας τοὺς φύλακας, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι · καὶ κατελθὼν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Καισάρειαν, διέτριβεν. Ἦν δὲ ὁ Ἡρώδης θυμομαχῶν Τυρίοις, καὶ Σιδωνίοις. Ὁμοθυμαδὸν δὲ παρῆσαν πρὸς αὐτὸν, καὶ πείσαντες Βλάστον τὸν ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τοῦ βασιλέως, ᾐτοῦντο εἰρήνην διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς. Τακτῇ δὲ ἡμέρᾳ ὁ Ἡρώδης ἐνδυσάμενος ἐσθῆτα βασιλικὴν, καὶ καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐδημηγόρει πρὸς αὐτούς. Ὁ δὲ δῆμος ἐπεφώνει · Θεοῦ φωνὴ, καὶ οὐκ ἀνθρώπου. Παραχρῆμα δὲ αὐτὸν ἐπάταξεν ἄγγελος Κυρίου, ἀνθ' ὧν οὐκ ἔδωκε δόξαν τῷ Θεῷ · καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος ἐξέψυξεν. Ὁ δὲ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε καὶ ἐπληθύνετο.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Τὸν Πέτρον τοῦ δεσμωτηρίου καὶ τῶν ἁλύσεων ἀπαλλάξαντος τοῦ ἀγγέλου, ζητήσας αὐτὸν ὁ Ἡρώδης, καὶ οὐχ εὑρὼν, τοὺς τηροῦντας αὐτὸν στρατιώτας ἀπέκτεινεν ἀντ' ἐκείνου. Τρίτον ἔτος Ἀγρίππᾳ βασιλεύοντι παρῆν ἐν Καισαρείᾳ, τῇ πρότερον Στράτωνος Πύργος καλουμένῃ. Συνετέλει δὲ ἐνταῦθα θεωρίας εἰς Καίσαρος τιμὴν, ἑορτήν τινα ταύτην ἐπιστάμενος. Δευτέρᾳ δὲ τῶν θεωριῶν ἡμέρᾳ, στολὴν ἐνδὺς, ἐξ ἀργύρου πεποιημένην πᾶσαν, ὡς θαυμάσιον ὑφὴν εἶναι, παρῆλθεν εἰς θέατρον ἡμέρας ἀρχομένης. Ἔνθα ταῖς πρώταις τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ἐπιβολαῖς ὁ ἄργυρος καταυγασθεὶς, θαυμασίως ἀπέστιλβε, μαρμαρύγ τι φέρων τοῖς εἰς αὐτὸν ἀτενίσασι καὶ φρικῶσι. Εὐθὺς δὲ οἱ κόλακες, ἄλλος ἄλλοθεν φωνὰς ἐβόων, Θεὸν προσαγορεύοντες, εὐμενῶς[8] εἶναι [ἀξιοῦντες, καὶ] ἐπιλέγοντες· Εἰ καὶ μέχρι νῦν ὡς ἀνθρωπον ἐφοβήθημεν, ἀλλὰ τοὐντεῦθεν κρείττονά σε τῆς φύσεως ὁμολογοῦμεν. Οὐκ ἐπέπληξε τούτους ὁ βασιλεὺς, οὐδὲ τὴν κολακείαν ἀσεβοῦσαν ἀπετρίψατο[6]. Ἀνακύψας γοῦν μετ' ὀλίγον, τὸν βουβῶνα τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς, ὑπερκαθεζόμενον ἰδὼν ἐπ σχοινίου τινὸς, ἄγγελον τοῦτον εὐθὺς ἐν[ε]γνωσε κακὸν [7] εἶναι, καὶ οὔποτε τῶν ἀγαθῶν γινόμενον [8]. Διακάρδιον οὖν ἔσχεν ὀδύνην · ἄθρους δ' αὐτῷ τῆς κοιλίας πρυσήθροισεν [9] ἄλγημα, μετὰ σφοδρότητος ἀρξάμενος [10] · ἀναθεωρῶν οὖν πρὸς τοὺς

Variæ lectiones et notæ.

[6] Τοῦ Χρυσοστόμου ἐκ τοῦ κατὰ Ματθαῖον τῆς θ' ὁμιλίας. [8] εὐμενῆ. [6] ἀπετρέψατο. [7] κακῶν. [8] γενόμενον. [9] προσήθρησεν. [10] ἀρξάμενον

φίλους, Ὁ Θεὸς ὑμῖν ἐγὼ, φησὶ, ἤδη καταστρέ- A φειν [11] ἐπείγομαι τὸν βίον, παραχρῆμα τῆς εἱμαρμένης τὰς ἄρτι μου καταπεμψάμενος [12] φωνὰς ἐλεγχούσης· ὁ κληθεὶς ἀθάνατος ὑφ' ὑμῶν, ἤδη θανεῖν ἐπείγομαι [13].

ΚΕΦΑΛ. ιθ'.

Ἀποστολὴ Βαρνάβα καὶ Παύλου πρὸς τοῦ θείου Πνεύματος εἰς Κύπρον· ὅσα τε εἰργάσαντο ἐν ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς Ἐλύμαν τὸν μάγον.

Τῇ γ' τῆς ε' ἑβδομάδος.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Βαρνάβας δὲ καὶ Παῦλος ἐπέστρεψαν εἰς Ἰερουσαλὴμ, πληρώσαντες τὴν διακονίαν, συμπαραλαβόντες καὶ Ἰωάννην τὸν ἐπικαλούμενον Μάρκον. Ἦσαν δέ τινες ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὖσαν Ἐκκλησίαν, προφῆται καὶ διδάσκαλοι, ὅ τε Βαρνάβας καὶ Συμεὼν ὁ καλούμενος Νίγερ, καὶ Λούκιος ὁ Κυρηναῖος, Μαναήν τε Ἡρῴδου τοῦ τετράρχου σύντροφος, καὶ Σαῦλος. Λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ, καὶ νηστευόντων, εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ἀφορίσατε δή μοι τόν τε Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς. Τότε νηστεύσαντες καὶ προσευξάμενοι, καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς, ἀπέλυσαν. Οὗτοι μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, κατῆλθον εἰς τὴν Σελεύκειαν. Ἐκεῖθεν δὲ ἀπέπλευσαν εἰς Κύπρον, καὶ γενόμενοι ἐν Σαλαμῖνι, κατήγγελλον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν Ἰουδαίων. Εἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην ὑπηρέτην. Διελθόντες δὲ τὴν νῆσον ἄχρι Πάφου, εὗρον ἐκεῖ ἄνδρα τινὰ μάγον ψευδοπροφήτην Ἰουδαῖον, ᾧ ὄνομα Βαριησοῦς, ὃς σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ ἦν Σεργίῳ Παύλῳ, ἀνδρὶ συνετῷ. Οὗτος προσκαλεσάμενος Βαρνάβαν καὶ Σαῦλον, ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς Ἐλύμας ὁ μάγος (οὕτω γὰρ μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ), ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως. Σαῦλος δὲ, ὁ καὶ Παῦλος, πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἀτενίσας εἰς αὐτὸν εἶπεν· Ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥᾳδιουργίας, υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας; Καὶ νῦν ἰδοὺ χεὶρ Κυρίου ἐπὶ σὲ, καὶ ἔσῃ τυφλὸς μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄχρι καιροῦ. Παραχρῆμα δὲ ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος, καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς. Τότε ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονὸς, ἐπίστευσεν, B ἐκπληττόμενος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ Κυρίου.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἵνα μηδὲ ταύτῃ τῶν ἀποστόλων ἔλαττον ἔχῃ ὁ Παῦλος, μεθίστησιν αὐτοῦ ὁ Θεὸς τὸ ὄνομα, καὶ Σαῦλον ὄντα, Παῦλον ἐκάλεσε· καὶ ὅπερ ἔσχεν ὁ Κορυφαῖος τῶν μαθητῶν ὡς ὑπόθεσιν λάβοι. Ἵνα οὖν δείξῃ, ὅτι οὐκ ἦν θυμοῦ τὰ ῥήματα Παύλου, ἃ πρὸς Ἐλύμαν ἔφη τὸν μάγον, διὰ τοῦτο προλαβὼν, εἶπε· « Πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου. » Εἰ γὰρ κολάζοντος ἦν, διὰ παντὸς ἂν ἐποίησε τυφλόν· νῦν δὲ οὐ τοῦτο, ἀλλ' « ἄχρι καιροῦ, » ὅριον τῇ γνώμῃ

cogor, falsas, quas de me protulistis, voces fato sine mora demonstrante : quique immortalis vocor, mori jam necesse habeo.

CAPUT XIX.

Missio Barnabæ et Pauli a Spiritu sancto in Cyprum ; et de iis quæ ipsi in nomine Jesu Christi fecerunt in Elymam magum.

Feria tertia hebdomadæ quintæ.

TEXTUS.

XII, 25 ; XIII, 1-12. Barnabas autem et Saulus reversi sunt ab Jerosolymis expleto ministerio, assumpto Joanne, qui cognominatus est Marcus. Erant autem in Ecclesia quæ erat Antiochiæ, prophetæ et doctores, in quibus Barnabas et Simon qui vocabatur Niger, et Lucius Cyrenensis et Manahen, qui erat Herodis tetrarchæ collactaneus, et Saulus. Ministrantibus autem illis Domino, et jejunantibus, dixit illis Spiritus sanctus]: Segregate mihi Barnabam et Saulum, in opus ad quod assumpsi eos. Tunc jejunantes et orantes, imponentesque eis manus, dimiserunt illos. Et ipsi quidem missi a Spiritu sancto abierunt Seleuciam ; et inde navigaverunt Cyprum. Et cum venissent Salaminam, prædicabant verbum Dei in synagogis Judæorum. Habebant autem et Joannem in ministerio. Et cum perambulassent universam insulam usque Paphum, invenerunt quemdam virum magum pseudoprophetam Judæum, cui nomen erat Barjesu, qui erat cum proconsule Sergio Paulo viro prudente. Hic, accersitis Barnaba et Saulo, desiderabat audire verbum Dei. Resistebat autem illis Elymas magus (sic enim interpretatur nomen ejus), quærens avertere proconsulem a fide. Saulus autem, qui et Paulus, repletus Spiritu sancto, intuens in eum, dixit : O plene omni dolo et omni fallacia, fili diaboli, inimice omnis justitiæ, non desinis subvertere vias Domini rectas ? Et nunc ecce manus Domini super te, et eris cæcus non videns solem usque ad tempus. Et confestim cecidit in eum caligo et tenebræ, et circumiens quærebat qui ei manum daret. Tum proconsul cum vidisset **257** factum, credidit admirans super doctrina Domini.

COMMENTARIUS.

Ut neque in hac parte ulli apostolorum cederet Paulus, Deus nomen ipsius commutavit, et ex Saulo, Paulum appellari voluit, ut eamdem, quam discipulorum coryphæus, prærogativam haberet. Ut vero innueret sacer scriptor, quæ Paulus ad Elymam magum protulit, verba neutiquam ex infenso animo profecta esse, propterea præoccupando ait : « Repletus Spiritu sancto. » Et sane si punire eum voluisset, omnino et in perpetuum cæcum reddi-

Variæ lectiones et notæ.

[11] καταστρέφειν [sic]. [12] καταψευσαμένας. [13] ἀπάγομαι.

Digitized by Google

disset ; sed non sic fecit ; sed « usque ad tempus, » dixit : quibus verbis terminum illi præscribit, quo, in sua mente lumen recipere, moresque mutare posset in melius. Eo igitur ipso signo Paulus, quo ad bonam frugem ipse adductus erat (nempe subita cæcitate), eodem etiam Elymam reducere tentavit : quare id pœna non fuit, sed medicina. « Saulus autem. » Iste est Joannes cognominatus Marcus, nepos Barnabæ, qui etiam Evangelium suo prænotatum nomine conscripsit, discipulus Petri, apostolorum coryphæi ; de quo ipse in sua Epistola ait [62] : « Salutat vos et Marcus filius meus. » Hic igitur in longiorem viam misso Paulo cum sociis, ab eis, quanquam minister esset, discessit, quod sibi tot pericula adeunda non putaret.

CAPUT XX.

Pauli egregia doctrina de Christo ex lege et prophetis, historica et evangelica.

Feria 4 hebdomadæ quintæ.

TEXTUS.

XIII, 13-24. Et cum a Papho navigassent Paulus et qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphyliæ. Joannes autem discedens ab eis, reversus est Jerosolymam. Illi vero pertranseuntes Pergen, venerunt Antiochiam Pisidiæ : et ingressi Synagogam die Sabbatorum, sederunt. Post lectionem autem legis, et prophetarum, miserunt principes Synagogæ ad eos, dicentes : Viri fratres, si **258** quis est in vobis sermo exhortationis ad plebem, dicite. Surgens autem Paulus et manu silentium indicens, ait : Viri Israelitæ, et qui timetis Deum, audite : Deus plebis Israel elegit patres nostros, et plebem exaltavit cum esset incola in terra Ægypti, et in brachio excelso eduxit eos ex ea, et per quadraginta annorum tempus mores eorum sustinuit in deserto. Et destruens gentes septem in terra Chanaan, sorte distribuit eis terram eorum, quasi post quadringentos et quinquaginta annos. Et post hæc dedit judices usque ad Samuel prophetam. Et exinde postulaverunt regem : et dedit illis Deus Saul filium Cis, virum de tribu Benjamin, annis quadraginta. Et amoto illo, suscitavit illis David regem : cui testimonium perhibens, dixit : Inveni David filium Jesse, virum secundum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas. Hujus Deus ex semine secundum promissionem eduxit Israel Salvatorem Jesum, prædicante Joanne ante faciem adventus ejus baptismum pœnitentiæ omni populo Israel.

COMMENTARIUS.

Septem gentes destructæ in terra Chanaan sunt : Hettæi, Chananæi, Gersæi, Amorrhæi, Pheresæi, Evæi et Jebusæi. « Inveni David. » Adnotandum,

διδοὺς, ἔφη, ἐν ἑαυτῇ ἔχειν τοῦ φωτὸς τὴν ἀπόληψιν, τὸν τρόπον μεταβαλών [14] πρὸς τὸ βέλτιον. Ὃ γὰρ αὐτὸς προσήχθη σημείῳ, τούτῳ καὶ τοῦτον ἠδουλήθη προσαγαγεῖν. Οὐκ ἄρα τιμωρία ἦν, ἀλλ' ἴασις. « Σαῦλος δέ. » Οὗτός ἐστιν ὁ Ἰωάννης, ὁ καὶ Μάρκος κληθεὶς, ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα, ὁ καὶ τὸ κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιον συγγραψάμενος, καὶ μαθητὴς Πέτρου τοῦ ἀποστόλου καὶ κορυφαίου, περὶ οὗ φησιν ἐν τῇ αὐτοῦ Ἐπιστολῇ · « Ἀσπάζεται ὑμᾶς καὶ Μάρκος ὁ υἱός μου. » Οὗτος τοίνυν, ἅτε ἐπὶ μακροτέραν στελλόμενος [15] ὁδὸν παρὰ [16] Παύλου, ἀνεχώρει ἀπ' αὐτῶν, καίτοι γε ὑπηρέτης ὤν, διὰ τὸ μὴ φέρειν αὐτὸν τοὺς κινδύνους.

ΤΙΤΑΟΣ Κ'.

Παύλου εὐθαλὴς διδασκαλία εἰς Χριστὸν, ἔκ τε τοῦ νόμου, καὶ καθεξῆς τῶν προφητῶν ἱστορικὴ καὶ εὐαγγελική.

Τῇ δ' τῆς ε' ἑβδομάδος.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Ἀναχθέντες δὲ ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ τὸν Παῦλον, ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας. Ἰωάννης δὲ ἀποχωρήσας ἀπ' αὐτῶν, ὑπέστρεψεν εἰς Ἱεροσόλυμα. Αὐτοὶ δὲ διελθόντες ἀπὸ τῆς Πέργης, παρεγένοντο εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας · καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν συναγωγὴν τῇ ἡμέρᾳ τῶν Σαββάτων, ἐκάθισαν. Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, ἀπέστειλαν οἱ ἀρχισυνάγωγοι πρὸς αὐτοὺς λέγοντες · Ἄνδρες ἀδελφοὶ, εἴ ἐστι λόγος ἐν ὑμῖν παρακλήσεως πρὸς τὸν λαὸν, λέγετε. Ἀναστὰς δὲ Παῦλος, καὶ κατασείσας τῇ χειρὶ, εἶπεν · Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν Θεὸν, ἀκούσατε · Ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου ἐξελέξατο τοὺς Πατέρας ἡμῶν, καὶ τὸν λαὸν ὕψωσεν ἐν τῇ παροικίᾳ αὐτοῦ ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, καὶ μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς · καὶ τεσσαρακονταετῆ χρόνον ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ. Καὶ καθελὼν ἔθνη ἑπτὰ ἐν γῇ Χαναὰν, κατεκληροδότησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν. Καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα ἔδωκε κριτὰς ἕως Σαμουὴλ τοῦ προφήτου. Κἀκεῖθεν ᾐτήσαντο βασιλέα, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς τὸν Σαοὺλ υἱὸν Κὶς, ἄνδρα ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν, ἔτη τεσσαράκοντα. Καὶ μεταστήσας αὐτὸν, ἤγειρεν αὐτοῖς τὸν Δαβὶδ εἰς βασιλέα, ᾧ καὶ εἶπε μαρτυρήσας · Εὗρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου. Τούτου ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος κατ' ἐπαγγελίαν ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ Σωτῆρα Ἰησοῦν, προκηρύξαντος Ἰωάννου πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ βάπτισμα μετανοίας τῷ Ἰσραήλ.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Χετταῖοι, Χαναναῖοι, Γεργεσαῖοι, Ἀμορῥαῖοι, Φερεζαῖοι, Εὐαῖοι, Ἰεβουσαῖοι. « Εὗρον Δαβίδ. » Σημειωτέον, ὡς οὐδαμοῦ αὐτολεξεὶ ταῦτα τὰ ῥήματα

[62] I Petr. v, 13.

Variæ lectiones et notæ.

[14] μεταβαλοῦσαν. [15] στελλομένων. [16] τῶν περὶ Παῦλον.

Digitized by Google

κεῖνται ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Βασιλειῶν, ἢ μόνον προφητικῶς ὑπὸ τοῦ Σαμουὴλ εἰρημένα πρὸς τὸν Σαούλ· « Οὔτω καὶ νῦν ἡ Βασιλεία σου οὐ στήσεται· καὶ ζητήσει Κύριος ἑαυτῷ ἄνθρωπον κατὰ τὴν καρδίαν ἑαυτοῦ, καὶ ἐντελεῖται Κύριος εἰς ἄρχοντα ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ, ὅτι οὐκ ἐφύλαξας, ὅσα ἐνετείλατό σοι Κύριος. » Καὶ ἐντεῦθεν ὁ Παῦλος οὕτως εἴρηκε τὸ « Εὗρον Δαβὶδ, τὸν δοῦλόν μου, τὸν τοῦ Ἰεσσαί, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου. »

A verba ista non exstare in libris Regum, sed tantummodo hæc prophetice a Samuele prolata ad Saul[63] : « Nequaquam regnum tuum ultra consurget. Quæsivit Dominus sibi virum juxta cor suum, et præcepit ei Dominus, ut esset dux super populum suum, eo quod non servaveris quæ præcepit Dominus. » Hinc vero Paulus sibi efformavit illud : « Inveni David, filium Jesse, virum secundum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas. »

KEIMENON.

Τοῦτο λέγεται εἰς τὴν ἀποτομὴν τοῦ Προδρόμου.

Ὡς δὲ ἐπλήρου ὁ Ἰωάννης τὸν δρόμον, ἔλεγε· Τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι ; Οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ἰδοὺ ἔρχεται μετ' ἐμὲ, οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν λῦσαι. Ἄνδρες ἀδελφοὶ, υἱοὶ γένους Ἀβραὰμ, καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φοβούμενοι τὸν Θεὸν, ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπεστάλη. Οἱ γὰρ κατοικοῦντες ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν, τοῦτον ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν τὰς κατὰ πᾶν Σάββατον ἀναγινωσκομένας, κρίναντες ἐπλήρωσαν, καὶ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου εὑρόντες, ᾐτήσαντο Πιλάτον ἀναιρεθῆναι αὐτόν. Ὡς δὲ ἐτέλεσαν πάντα τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα, καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἔθηκαν ἐν μνημείῳ. Ὁ δὲ Θεὸς ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. Ὃς ὤφθη ἐπὶ ἡμέρας πλείους τοῖς συναναβᾶσιν αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας εἰς Ἱερουσαλὴμ, οἵτινές εἰσι μάρτυρες αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν. Καὶ ἡμεῖς, ὑμᾶς εὐαγγελιζόμεθα τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίαν γενομένην, ὅτι ταύτην ὁ Θεὸς ἐκπεπλήρωκε τοῖς τέκνοις αὐτῶν, ἡμῖν, ἀναστήσας Ἰησοῦν.

B

C

TEXTUS.

Qui dicitur in decollatione Præcursoris.

XIII, 25-33. Cum impleret autem Joannes cursum suum, dicebat : Quem me arbitramini esse ? Non sum ego Christus, sed ecce venit post me, cujus non sum dignus calceamenta pedum solvere. Viri fratres, **259** filii generis Abraham, et qui in vobis timent Deum, vobis verbum salutis hujus missum est. Qui enim habitabant Jerusalem, et principes ejus, hunc ignorantes, et voces prophetarum, quæ per omne Sabbatum leguntur, judicantes impleverunt : et nullam causam mortis invenientes in eo, petierunt a Pilato ut interficerent eum. Cumque consummassent omnia, quæ de eo scripta erant, deponentes eum de ligno posuerunt eum in monumento. Deus vero suscitavit eum a mortuis tertia die : qui visus est per dies multos his, qui simul ascenderant cum eo de Galilæa in Jerusalem : qui usque nunc sunt testes ejus ad plebem. Et nos vobis annuntiamus eam quæ ad patres nostros repromissio facta est : quoniam hanc Deus adimplevit filiis nostris resuscitans Jesum.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Οὐδὲν ἄτοπον τὸ τὸν Ἰησοῦν ἐγηγέρθαι ἀπὸ Θεοῦ λέγεσθαι. Εἰ γὰρ Ἰησοῦς οὐκ ἄλλος ἐστὶν ἢ ὁ Λόγος ὁ σαρκωθεὶς, οὗτος δέ ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Πατρὸς δι' ἧς πάντα ἐνεργεῖ, κατὰ τὸ, « Χριστὸς, Θεοῦ δύναμις· » αὐτὸς ἑαυτὸν ἀνεστακέναι νοηθήσεται, καὶ ἐγηγέρθαι λεγόμενος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, ἐφ' ὃν ὡς ἀρχὴν καὶ αἰτίαν ἄχρονον ἅπαντα ἀναφέρεται· ἐπεὶ καὶ αὐτός φησιν· « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. » Ἄλλως τε δὲ, ἐπειδὴ τὸ Ἰησοῦς ὄνομα ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου κακῶς λαμβάνουσί τινες, καὶ προλαβὼν εἶπε, τεθεῖσθαι τὸν λίθον[67] ἐν μνημείῳ, ἵνα μή τις ὑπολάβοι ἄσαρκον αὐτὸν εἰρηκέναι τὸν Λόγον, πάλιν αὐτὸν Ἰησοῦν καλεῖ, οὐδαμοῦ διαίρεσιν διδοὺς τῷ σαρκωθέντι Λόγῳ μετὰ τὴν ἕνωσιν, πανταχοῦ τῶν ἀσεβῶν ἐμφράττων τὰ ἀπύλωτα στόματα.

D

COMMENTARIUS.

Absurdum nullum est, dicere Jesum « suscitatum a mortuis. » Si enim Christus non alius est, nisi Verbum incarnatum, hic autem est virtus Patris, per quam omnia facit, juxta illud [64], « Christus Dei virtus ; » ipse semetipsum resuscitasse intelligitur, etiam cum suscitatus a Patre dicitur : ad ipsum enim velut ad principium, et causam sempiternam omnia refert. Quare ipse ait [65] : « Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud. » Præterea, quoniam nomen Jesus de homine male accipiunt aliqui, et ipse præmiserat, positum esse Verbum in monumento, ne quis suspicaretur, eum dixisse Verbum sine carne, rursus Jesum ipsum vocat, nullam admittens divisionem in incarnato Verbo post factam unionem ; et sic ubique effrena impiorum obstruit ora.

KEIMENON.

Ὡς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ γέγραπται· Υἱός μου εἶ σύ· ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Ὅτι δὲ ἀνέστησεν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐκ νεκρῶν, μηκέτι μέλλοντα ὑποστρέφειν εἰς διαφθοράν, οὕτως εἴρηκεν· Ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά. Διὸ καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει·

TEXTUS.

XIII, 33 35. Sicut et in psalmo secundo dictum est : Filius meus es tu, ego hodie genui te. Quod autem suscitavit eum a mortuis, amplius jam non reversurum in corruptionem, ita dixit, quia Dabo vobis sancta David fidelia. Ideoque et alias dicit :

[63] I Reg. XIII, 14. [64] I Cor. I, 24. [65] Joan. II, 19.

Variæ lectiones et notæ.

[67] Λόγον.

Digitized by Google

COMMENTARIUS.

Hæc verba incarnationi Christi conveniunt, quæ temporale habet incrementum : nam *hodie* et *cras* dierum successionem, ac vicissitudinem **260** demonstrant. At, ut Verbum, ab æterno a Patre gignitur.

TEXTUS.

XIII, 35-39. Non dabis Sanctum tuum videre corruptionem, David enim in sua generatione cum administrasset voluntati Dei, dormivit, et appositus est ad patres suos, et vidit corruptionem. Quem vero Deus suscitavit a mortuis, non vidit corruptionem. Notum igitur sit vobis, viri fratres, quia per hunc vobis remissio peccatorum annuntiatur, et ab omnibus quibus non potuistis in lege Moysi justificari, in hoc omnis, qui credit, justificatur.

COMMENTARIUS.

Adnotandum, corpus Domini Dei, et Salvatoris nostri Jesu Christi post resurrectionem, passibilem, seu passioni obnoxium dicendum non esse : quemadmodum ante resurrectionem non erat impassibile, seu incorruptibile et immortale. Nam aliunde ab ipsa incarnatione incorruptibilitatem quamdam, nempe impeccantiæ, cum habuisse, manifestum plane est.

TEXTUS.

XIII, 40-47. Videte, contemptores, et admiramini, et disperdimini : quia opus operor ego in diebus vestris, opus quod non creditis, si quis enarraverit vobis. Exeuntibus autem illis, rogabant, ut sequenti Sabbato loquerentur sibi verba hæc. Cumque dimissa esset Synagoga, secuti sunt multi Judæorum et colentium advenarum, Paulum et Barnabam : qui loquentes suadebant eis ut permanerent in gratia Dei. Sequenti vero Sabbato, pene universa civitas convenit audire verbum Dei. Videntes autem turbas Judæi, repleti sunt zelo, et contradicebant his in quæ a Paulo dicebantur, blasphemantes. Tunc constanter Paulus et Barnabas dixerunt : Vobis oportebat primum loqui verbum Dei : sed quoniam repellitis illud, et indignos vos judicatis æternæ vitæ, ecce convertimur ad gentes. Sic enim præcepit nobis Dominus.

A

B

C

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ταῦτα τῇ ἀνθρωπήσει[18] τοῦ Χριστοῦ πρέπει τὰ ῥήματα, ἥτις χρονικὴν ἔχει τὴν ἐπιφοίτησιν. Τὸ γὰρ, *σήμερον*, καὶ, *αὔριον*, ἡμερῶν ἐστι παραστατικόν· οὗτος δὲ, καθὸ Λόγος, ἀχρόνως παρὰ τοῦ Πατρὸς τίκτεται.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Οὐ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. Δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ, ἐκοιμήθη, καὶ προσετέθη πρὸς τοὺς Πατέρας αὐτοῦ, καὶ εἶδε διαφθοράν. Ὃν δὲ ὁ Θεὸς ἤγειρεν, οὐκ εἶδε διαφθοράν. Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ἄνδρες ἀδελφοὶ, ὅτι διὰ τούτου ὑμῖν ἄφεσις ἁμαρτιῶν καταγγέλλεται· καὶ ἀπὸ πάντων ὧν οὐκ ἠδυνήθητε ἐν τῷ νόμῳ Μωϋσέως δικαιωθῆναι, ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστεύων δικαιοῦται. Βλέπετε οὖν, μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ὑμᾶς τὸ εἰρημένον ἐν τοῖς προφήταις.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Σημειωτέον τοίνυν, ὅτι οὐ δεῖ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, καὶ Θεοῦ, καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μετὰ τὴν ἀνάστασιν παθητὸν ὁμολογεῖν, ἤτοι παθῶν δεκτικόν· οὐδὲ πρὸ τῆς ἀναστάσεως ἀπαθὲς, τουτέστιν ἄφθαρτον καὶ ἀθάνατον. Τὴν σάρκα[19] κατὰ τὸ ἀναμάρτητον ἀφθαρσίαν, πρόδηλον, ὡς εἶχεν ἐξ αὐτοῦ τοῦ καιροῦ τῆς σαρκώσεως.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Ἴδετε, οἱ καταφρονηταὶ, καὶ ἐπιβλέψατε, καὶ θαυμάσατε, καὶ ἀφανίσθητε, ὅτι ἐγὼ ἔργον ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν, ἔργον ὃ οὐ μὴ πιστεύσητε, ἐάν τις ἐκδιηγήσηται ὑμῖν. Ἐξιόντων δὲ αὐτῶν ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ Σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα. Λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς, ἠκολούθησαν πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων, καὶ τῶν σεβομένων προσηλύτων, τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ· οἵτινες προσλαλοῦντες αὐτοῖς, ἔπειθον αὐτοὺς προσμένειν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ. Τῷ δὲ ἐρχομένῳ Σαββάτῳ σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις συνήχθη ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Ἰδόντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τοὺς ὄχλους, ἐπλήσθησαν ζήλου, καὶ ἀντέλεγον τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες. Παῤῥησιασάμενοι δὲ ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας εἶπον· Ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον πρῶτον λαληθῆναι τὰ τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ δὲ ἀπωθεῖσθε αὐτὸν, καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἰδοὺ στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη. Οὕτω γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν ὁ Κύριος.

COMMENTARIUS.

Cum propheta Habacuc exclamasset et contra judicium injustum, et de **261** summa Dei erga malos longanimitate, atque dixisset [16] : « Quare ostendit mihi iniquitatem, et laborem, videre miseriam et impietatem ? Contra me factum est judicium : et judex accipit, et impius prævalet adversus justum : et non educitur in finem judicium; » respondet Deus prænuntians, quæ obventuræ erant injuste agentibus calamitates. Et quidem

D

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Κατακεκραγότος τοῦ προφήτου Ἀβακοὺμ τῆς ἀδίκου κρίσεως, καὶ τῆς ἄγαν ἀνεξικακίας τοῦ Θεοῦ, καὶ λέγοντος· « Ἵνα τί μοι ἔδειξας κόπους καὶ πόνους ; Ὅτι ἐξ ἐναντίας γέγονεν ἡ κρίσις, καὶ ὁ κριτὴς λαμβάνει, καὶ ἀσεβὴς καταδυναστεύει τὸν δίκαιον, καὶ οὐ διεξάγεται εἰς τέλος κρῖμα· » ἀποκρίνεται ὁ Θεὸς, τοῖς ἀδικοῦσι τὰς ἐσομένας συμφορὰς προαπαγγέλλων· θαυμάσια δὲ λέγει, τὰ αὐτοῖς συμβήσεσθαι μέλλοντα. Ταῦτα δὲ, φησὶ, τοσαῦτα καὶ τηλι-

[16] Habac. I, 3, 4.

Variæ lectiones et notæ.

[18] ἐνανθρωπήσει. [19] γάρ.

Digitized by Google

καῦτα τὸ μέγεθός εἰσιν, ὡς καὶ ἀπιστεῖσθαι, εἴ τις αὐτὰ ὑμῖν προαπαγγέλλεται.

A

KEIMENON.

Τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Ἀκούοντα δὲ τὰ ἔθνη ἔχαιρον, καὶ ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου· καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον. Διεφέρετο δὲ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου δι' ὅλης τῆς χώρας.

EPMHNEIA.

Γένος Κυρίου κατὰ σάρκα, κοινὸν μὲν, πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις· ἴδιον δὲ καὶ πλησιάζον, ὁ Ἰσραήλ. Ἐπειδὴ τοίνυν πρὸς μὲν τὸν Ἰσραὴλ παρεγένετο, τὰ δὲ ἔθνη διὰ τῶν ἀποστόλων ἐφώτισε· « Δέδωκά σοι, φησὶ, τούτους » διὰ τὴν πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν γενομένην ἐπαγγελίαν· « φωτιῶ » δὲ « διὰ σοῦ » τὰ ἔθνη, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις παρέξω τὴν σωτηρίαν (τοῦτο γὰρ σημαίνει, « καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς »), καὶ πέρας ἐπιθήσω ταῖς πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν γεγενημέναις συνθήκαις. Τὴν γὰρ διαθήκην *συνθήκην* ἡρμήνευσαν οἱ λοιποί.

B

KEIMENON.

Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι παρώτρυναν τὰς σεβομένας γυναῖκας καὶ τὰς εὐσχήμονας, καὶ τοὺς πρώτους τῆς πόλεως, καὶ ἐπήγειραν διωγμὸν ἐπὶ τὸν Παῦλον καὶ Βαρνάβαν, καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

EPMHNEIA.

Εὐσχήμονας λέγει τὰς πλουσίας· σεβομένας δὲ οὐ τὰς πιστὰς λέγει, ἀλλὰ τὰς Ἑλληνίδας, ἤτοι Ἰουδαίας μὲν οὔσας, Ἑλληνιστὶ δὲ φθεγγομένας. Διὸ καὶ σεβομένας αὐτὰς καλεῖ, διὰ τὸ τηρεῖν τὰ τοῦ νόμου.

C

KEIMENON.

Οἱ δὲ ἐκτειναξάμενοι τὸν κονιορτὸν ἀπὸ τῶν ποδῶν αὐτῶν ἐπ' αὐτοὺς, ἦλθον εἰς Ἰκόνιον. Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπληροῦντο χαρᾶς καὶ Πνεύματος ἁγίου. Ἐγένετο δὲ ἐν Ἰκονίῳ κατὰ τὸ αὐτὸ, εἰσελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων, καὶ λαλῆσαι οὕτως, ὥστε πιστεῦσαι Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος. Οἱ δὲ ἀπειθήσαντες Ἰουδαῖοι ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν. Ἱκανὸν μὲν οὖν χρόνον διέτριψαν παῤῥησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ Κυρίῳ τῷ μαρτυροῦντι τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, καὶ διδόντι σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τῶν χειρῶν αὐτῶν. Ἐσχίσθη δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως, καὶ οἱ μὲν ἦσαν σὺν τοῖς Ἰουδαίοις, οἱ δὲ σὺν τοῖς ἀποστόλοις.

D

EPMHNEIA.

Ἐνταῦθα πληροῦσιν ὃ προσέταξεν αὐτοῖς ὁ Κύριος λέγων· « Ἐὰν μή τις ὑμᾶς δέξηται, ἐκτινάξατε καὶ τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν ὑμῶν. » Οὗτοι δὲ, οὐ μόνον

mira futura dicit. Talia scilicet et tam magna, inquit, erunt, ut non sitis credituri, si quis ea vobis prænuntiaverit.

TEXTUS.

XIII, 47-49. Posui te in lucem gentium, ut sis in salutem usque ad extremum terræ. Audientes autem gentes gavisæ sunt, et glorificabant verbum Domini : et crediderunt quotquot erant præordinati ad vitam æternam. Disseminabatur autem verbum Domini per universam regionem.

COMMENTARIUS.

Genus quidem commune Domini secundum carnem est tota humana natura ; at proprium et propinquum est solus Israel. Quoniam igitur ad Israelem ipsemet venit, gentes autem per apostolos illuminavit : « Dedi tibi, inquit, istos, » per factam ad patres eorum promissionem : « illuminabo » autem « per te » gentes, omnibusque hominibus salutem dabo. Hoc enim significat illud : « usque ad extremum terræ : » et complementum dabo factis cum patribus eorum fœderibus. Testamentum enim *fœdus* reliqui interpretati sunt (20).

TEXTUS.

XIII, 50. Judæi autem concitaverunt mulieres religiosas et honestas et primos civitatis, et excitaverunt persecutionem in Paulum, et ejecerunt eos de finibus suis.

COMMENTARIUS.

« Honestas » dicit mulieres divites ; « religiosas » autem non fideles appellat, sed Græcas, seu gentiles ; vel Hebræas quidem, sed Græce loquentes. Ideo vero vocat « religiosas, » quia legis præcepta servabant.

TEXTUS.

XIII, 50-52; XIV, 1-4. At illi excusso pulvere pedum in eos, venerunt Iconium. Discipuli **262** quoque replebantur gaudio et Spiritu sancto. Factum est autem Iconii, ut simul introirent in synagogam Judæorum, et loquerentur, ita ut crederet Judæorum et Græcorum copiosa multitudo. Qui vero increduli fuerunt Judæi, suscitaverunt et ad iracundiam concitaverunt animas gentium adversus fratres. Multo igitur tempore demorati sunt fiducialiter agentes in Domino, testimonium perhibente verbo gratiæ suæ, dante signa et prodigia fieri per manus eorum. Divisa est autem multitudo civitatis : et quidam quidem erant cum Judæis, quidam vero cum apostolis.

COMMENTARIUS.

Hic implent apostoli quod illis præceperat Christus, cum ait [67] : « Quicunque non receperint vos, exeuntes foras excutite pulverem de pedibus ve-

[67] Matth. x, 14; Marc. vi ; 11.

Variæ lectiones et notæ.

(20) Re ipsa, pro eo, quod habet versio LXX, Is. xlix, 8, καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην ἐθνῶν, *et dedi te in testamentum gentilium*, in Vulgata legitur: *Et dedi te in fœdus populi.*

Digitized by Google

stris. » Isti autem non solum eos non receperunt, sed etiam ejecerunt de finibus suis; quod pejus est. Non vult itaque Dominus, ut discipuli sui vel pulverem in pedibus suis habeant ex terra hominum impiorum, ut sic ostenderent se nihil ab infidelibus reportasse emolumenti. Est autem pulvis symbolum laboris, quem illorum causa pertulerunt.

A οὐκ ἐδέξαντο, ἀλλὰ καὶ ἀπήλασαν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν, ὅπερ ἐστὶ χεῖρον. Οὐδὲ γὰρ κονιορτὸν θέλει ἔχειν ὁ Κύριος τοὺς μαθητὰς ἐπὶ τῶν ποδῶν ἐκ τῆς τῶν ἀνοσίων ἀνθρώπων γῆς, δεικνύντες διὰ τούτου, ὅτι οὐδὲν ἐκομίσαντο ἀπὸ τῶν ἀπειθῶν. Δεῖγμα δέ ἐστιν ὁ κονιορτὸς τοῦ κόπου ὃν ὑπέμειναν δι' αὐτούς.

TEXTUS.

XIV, 5, 6. Cum autem factus esset impetus gentilium et Judæorum cum principibus suis, ut contumeliis afficerent et lapidarent eos, intelligentes,

Feria 4 hebdomadæ quintæ.

Confugerunt (apostoli) ad civitates Lycaoniæ, Lystram et Derben, et universam in circuitu regionem, et ibi evangelizantes erant.

B

KEIMENON.

Ὡς δὲ ἐγένετο ὁρμὴ τῶν ἐθνῶν τε καὶ Ἰουδαίων σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν ὑβρίσαι καὶ λιθοβολῆσαι αὐτοὺς, συνιδόντες,

Τῇ δ' τῆς Μεσοπεντηκοστῆς.

Κατέφυγον οἱ ἀπόστολοι Βαρνάβας καὶ Παῦλος εἰς τὰς πόλεις τῆς Λυκαονίας, Λύστραν, καὶ Δέρβην, καὶ τὴν περίχωρον· κἀκεῖ ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι.

COMMENTARIUS.

Adnotandum hoc loco, non oportere nos in pericula conjicere, sed potius, si opus fuerit, ad tempus fugere; quandoquidem et nostri coryphæi ita fecerunt, quippe qui volebant prædicationem, quandiu congrue fieri poterat, extendere, et persecutionibus potius augeri.

EPMHNEIA.

Σημειωτέον, ὅτι οὐ δεῖ ἐπιῤῥίπτειν ἡμᾶς τοῖς κινδύνοις, ἀλλ' εἰ δέοι, καὶ φεύγειν πρὸς καιρόν· καὶ τῶν κορυφαίων τοῦτο ποιούντων, ὥσπερ ἐπίτηδες ἐκτεῖναι βουλόμενοι τὸ κήρυγμα, καὶ διὰ τῶν διωγμῶν μᾶλλον αὐξάνεσθαι.

263 CAPUT XXI.

De claudo a nativitate Lystris sanato ab apostolis : quamobrem dii ii esse et apparuisse visi sunt loci illius habitatoribus.

ΚΕΦΑΛ. ΚΑ'.

Περὶ τοῦ ἐν Λύστροις ἐκ γενετῆς χωλοῦ ἰαθέντος διὰ τῶν ἀποστόλων, διόπερ εἶναί τε θεοὶ καὶ παρεῖναι ἔδοξαν τοῖς ἐγχωρίοις.

TEXTUS.

XIV, 7-17. Et quidam vir Lystris infirmus pedibus sedebat, claudus ex utero matris suæ, qui nunquam ambulaverat. Hic audivit Paulum loquentem. Qui intuitus eum, et videns, quia fidem haberet, ut salvus fieret, dixit magna voce : Surge super pedes tuos rectus. Et exsilivit et ambulabat. Turbæ autem cum vidissent quod fecerat Paulus, levaverunt vocem suam, Lycaonice dicentes : Dii similes facti hominibus descenderunt ad nos. Et vocabant Barnabam Jovem, Paulum vero Mercurium, quoniam ipse erat dux verbi. Sacerdos quoque Jovis, qui erat ante civitatem, tauros et coronas ante januas afferens, cum populis volebat sacrificare. Quod ubi audierunt apostoli, Barnabas et Paulus, conscissis tunicis suis exsilierunt in turbas, clamantes et dicentes : Viri, quid hæc facitis? Et nos mortales sumus, similes vobis homines, annuntiantes vobis ab iis vanis converti ad Deum vivum, qui fecit cœlum et terram et mare et omnia quæ in eis sunt : qui in præteritis generationibus demisit omnes gentes ingredi vias suas. Et quidem non sine testimonio semetipsum reliquit, benefaciens de cœlo, dans pluvias et tempora fructifera, implens cibo et lætitia corda nostra. Et hæc dicentes, vix sedaverunt turbas, ne sibi immolarent.

C

D

KEIMENON.

Καί τις ἀνὴρ ἐν Λύστροις ἀδύνατος τοῖς ποσὶν, ἐκάθητο, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ὃς οὐδέποτε περιεπεπατήκει. Οὗτος ἤκουσε τοῦ Παύλου λαλοῦντος. Ὃς ἀτενίσας αὐτῷ, καὶ ἰδὼν ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι, εἶπε μεγάλῃ τῇ φωνῇ· Σοὶ λέγω [ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ], ἀνάστηθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου ὀρθός. Καὶ ἥλλετο καὶ περιεπάτει. Οἱ δὲ ὄχλοι ἰδόντες ὃ ἐποίησεν ὁ Παῦλος, ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν Λυκαονιστὶ λέγοντες· Οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς· ἐκάλουν τε τὸν μὲν Βαρνάβαν Δία, τὸν δὲ Παῦλον Ἑρμῆν· ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου. Ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ Διὸς, τοῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως αὐτῶν, ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυλῶνας ἐνέγκας, σὺν τοῖς ὄχλοις ἤθελε θύειν. Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἀπόστολοι Βαρνάβας καὶ Παῦλος, διαῤῥήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν, εἰσεπήδησαν εἰς τὸν ὄχλον κράζοντες καὶ λέγοντες· Ἄνδρες, τί ταῦτα ποιεῖτε; Καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ὑμῖν ἐσμεν ἄνθρωποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς· ὃς ἐν ταῖς παρῳχημέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν. Καίτοιγε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν, ἀγαθοποιῶν, οὐρανόθεν ἡμῖν διδοὺς ὑετοὺς καὶ καιροὺς καρποφόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν. Καὶ ταῦτα λέγοντες, μόλις κατέπαυσαν τοὺς ὄχλους τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς.

COMMENTARIUS.

« Conscissis tunicis suis. » Mos erat Judæis, ut, cum blasphemias in Deum prolatas audirent, vestes

EPMHNEIA.

Ἔθος ἐστὶν Ἰουδαίοις ἐπὶ ταῖς κατὰ Θεοῦ δυσφημίαις περιῤῥηγνύναι τὰ ἱμάτια. Καὶ

Digitized by Google

γνοὺς[20-21] ὁ Καϊάφας Υἱὸν ἑαυτὸν τοῦ Θεοῦ λέγοντα τὸν Χριστὸν, « περιέρρηξε τὴν ἐσθῆτα, » διακεκραγώς τε καὶ « λέγων, ὅτι Ἐβλασφήμησε. » Τοῦτο πεπράχασι καὶ οἱ θεσπέσιοι μαθηταὶ Βαρνάβας καὶ Παῦλος ἐνταῦθα, θεοὶ νομισθέντες, ἀπὸ διαθέσεως ψυχῆς ἀποστρεφόμενοι τὰ γενόμενα, καὶ πένθους ποιοῦντες σημεῖα. Πένθος γὰρ ἦν ὄντως, εἴγε ἔμελλον θεοὶ νομίζεσθαι, καὶ εἰδωλολατρείαν εἰσάγειν, ἣν ἦλθον καταλῦσαι καὶ εἰς τέλος ἀφανίσαι.

Λιθάζεται Παῦλος μετὰ[22] *τῶν ἀστυγειτόνων* [*Ἰουδαίων*].

KEIMENON.

Ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ Ἀντιοχείας καὶ Ἰκονίου Ἰουδαῖοι, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους, καὶ λιθάσαντες τὸν Παῦλον, ἔσυρον ἔξω τῆς πόλεως, νομίσαντες αὐτὸν τεθνάναι. Κυκλωσάντων δὲ αὐτὸν τῶν μαθητῶν, ἀναστὰς εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, καὶ τῇ ἐπαύριον,

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἐνταῦθα πληροῦται τὸ, « Ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου. Ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται, » πρὸς αὐτὸν παρὰ Θεοῦ εἰρημένον.

Τῇ ε' τῆς ε' ἑβδομάδος.

KEIMENON.

Ἐξῆλθεν ὁ Παῦλος σὺν τῷ Βαρνάβᾳ εἰς Δέρβην. Εὐαγγελισάμενοί τε τὴν πόλιν ἐκείνην, καὶ μαθητεύσαντες ἱκανοὺς, ὑπέστρεψαν εἰς Λύστραν, καὶ Ἰκόνιον, καὶ Ἀντιόχειαν, ἐπιστηρίζοντες τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν, καὶ παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει, καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς πρεσβυτέρους κατ' Ἐκκλησίαν, καὶ προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν, παρέθεντο αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ, εἰς ὃν πεπιστεύκεισαν. Καὶ διελθόντες τὴν Πισιδίαν, ἦλθον εἰς Παμφυλίαν· καὶ λαλήσαντες ἐν Πέργῃ τὸν λόγον, κατέβησαν εἰς Ἀττάλειαν· κἀκεῖθεν ἀπέπλευσαν εἰς Ἀντιόχειαν, ὅθεν ἦσαν παραδεδομένοι τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸ ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν. Παραγενόμενοι δὲ, καὶ συναγαγόντες τὴν Ἐκκλησίαν, ἀνήγγειλαν ὅσα ἐποίησεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς, καὶ ὅτι ἤνοιξε τοῖς ἔθνεσι θύραν πίστεως.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Διὰ τί ἐν Κύπρῳ οὐδὲ ἐν Σαμαρείᾳ ἐποίησαν πρεσβυτέρους οἱ ἀπόστολοι, ἀλλ' ἐνταῦθα; Ὅτι ἐκεῖναι μὲν ἐγγὺς ἦσαν τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τῶν ἀποστόλων· καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Ἀντιοχείᾳ ὁ λόγος ἐκράτει. Ἐνταῦθα δὲ πολλῆς ἐδέοντο παραμυθίας, μάλιστα οἱ ἐξ ἐθνῶν ὀφείλοντες πολλὰ διδάσκεσθαι. Σημειωτέον δὲ, ὅτι οἱ περὶ Παῦλον καὶ Βαρνάβαν ἐπισκόπων εἶχον ἀξίαν, ἐξ ὧν ἐχειροτόνουν οὐ μόνον διακόνους, ἀλλὰ καὶ πρεσβυτέρους, καὶ ὅτι μετὰ νηστειῶν καὶ εὐχῶν ἐποίουν οἱ μαθηταὶ τὰς χειροτονίας. Σημείωσαι δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι εἰς Μίλητον ἐχειροτονήθησαν οἱ περὶ Βαρνάβαν καὶ Παῦλον. Ἄλλο δὲ ἀντίγραφον εὗρον, ἔχον ἀντὶ Μιλήτου, εἰς Ἀντιόχειαν, ὃ καὶ πειθανώτερον.

conscinderent. Quare etiam Caiphas, ut intellexit Christum se Filium Dei dicere[68], « scidit vestimenta sua, exclamans et dicens : Blasphemavit. » Idem fecerunt hoc loco etiam sancti discipuli, Barnabas et Paulus, cum dii existimarentur, toto corde aversantes quæ fiebant et doloris signa edentes. Et quidem lugendum erat, si dii revera putati fuissent : sic enim idololatriam quam dissolvere et penitus exscindere venerant, ipsi induxissent et auxissent.

264 *Lapidatur Paulus a Judæis urbi vicinis.*

TEXTUS.

XIV, 18-26. Supervenerunt autem quidam ab Antiochia et Iconio Judæi ; et persuasis turbis, lapidantesque Paulum, traxerunt extra civitatem, existimantes eum mortuum esse. Circumdantibus autem eum discipulis, surgens intravit civitatem, et postera die,

COMMENTARIUS.

Impletur hic illud a Domino Paulo dictum[69] : « Sufficit tibi gratia mea : nam virtus infirmitate perficitur. »

Feria 5 hebdomadæ quintæ.

TEXTUS.

Profectus est (Paulus) cum Barnaba in Derben. Cumque evangelizassent civitati illi, et docuissent multos, reversi sunt Lystram et Iconium et Antiochiam, confirmantes animas discipulorum, exhortantesque ut permanerent in fide : et quoniam per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei. Et cum constituissent illis per singulas ecclesias presbyteros, et orassent cum jejunationibus, commendaverunt eos Domino in quem crediderunt. Transeuntesque Pisidiam, venerunt in Pamphyliam : et loquentes verbum Domini in Perge, descenderunt in Attaliam : et inde navigaverunt Antiochiam, unde erant traditi gratiæ Dei, in opus quod compleverunt. Cum autem venissent et congregassent Ecclesiam, retulerunt quanta fecisset Deus cum illis, et quia aperuisset gentibus ostium fidei.

COMMENTARIUS.

Quare apostoli neque in Cypro, neque in Samaria constituerunt presbyteros, quemadmodum hoc in loco ? Quoniam illæ quidem regiones haud multum distabant ab Jerusalem et ab apostolis : Antiochiæ autem verbum Dei altas jam radices egerat. Hic vero multo opus habebant solatio, præsertim qui erant ex gentibus, utpote qui multa adhuc addiscere debebant. Adnotandum vero Paulum et Barnabam **265** episcopalem dignitatem habuisse, (quandoquidem et diaconos et presbyteros ordinabant) ac Christi discipulos cum jejuniis et orationibus ordinationes fecisse. Observa etiam Paulum et Barnabam in urbe Mileto ordinatos fuisse. Sed ego exemplar quoddam inveni, in quo pro Mileto habebatur Antiochiæ : quod etiam est verisimilius.

[68] Matth. xxvi, 65. [69] II Cor. xii, 9.

Variæ lectiones et notæ.

[20-21] γοῦν. [22] παρά.

Digitized by Google

CAPUT XXII.

Quod sententia et decreto apostolorum necesse non sit circumcidere gentiles ad fidem accedentes.

TEXTUS.

XIV, 27; XV, 1-4. Morati sunt autem tempus non modicum cum discipulis. Et quidam descendentes de Judæa docebant fratres : quia Nisi circumcidamini secundum morem Moysi, non potestis salvari. Facta ergo seditione non minima Paulo et Barnabæ adversus illos, statuerunt, ut ascenderent Paulus et Barnabas, et quidam alii ex illis, ad apostolos et presbyteros in Jerusalem super hac quæstione. Illi ergo deducti ab Ecclesia, pertransibant Phœnicem et Samariam, narrantes conversionem gentium, et faciebant gaudium magnum omnibus fratribus. Cum autem venissent Jerosolymam, susceptI sunt ab Ecclesia et ab apostolis et senioribus, annuntiantes quanta Deus fecisset cum illis.

COMMENTARIUS.

Quomodo Paulus in Epistola ad Galatas ait [70] : « Neque veni ad antecessores meos apostolos : » neque contuli Evangelium quod prædico in gentibus; hic autem dicitur, « Statuerunt, ut ascenderent Paulus et Barnabas ad apostolos et presbyteros in Jerusalem? » Respondemus primo, Paulum non ascendisse, scilicet a semetipso, sed ab aliis missum fuisse. Secundo, non illuc perrexisse, ut ipse instrueretur, sed ut alios persuaderet : jam enim ab initio in ea fuerat sententia, quam postea apostoli definierunt, nempe circumcidendos non esse gentiles accedentes ad fidem. Quoniam vero Paulus non adhuc satis dignus fide novis fidelibus videbatur, sed apud eos præcipua erat exsistentium Jerosolymis auctoritas ; propterea illuc profectus est, non ut ipse persuaderetur, sed ut contradicentes persuasos redderet ex eo, quod ejusdem sententiæ essent etiam qui Jerosolymis morabantur.

266 Feria 6 hebdomadæ quintæ.

TEXTUS.

XV, 5-12. Surrexerunt autem quidam de hæresi Pharisæorum, qui crediderunt, dicentes, quia Oportet circumcidi eos, præcipere quoque servare legem Moysi. Conveneruntque apostoli et seniores videre de verbo hoc. Cum autem magna conquisitio fieret, surgens Petrus dixit ad eos : Viri fratres, vos scitis quoniam ab antiquis diebus Deus in nobis elegit, per os meum audire gentes verbum Evangelii, et credere. Et qui novit corda Deus, testimonium perhibuit, dans illis Spiritum sanctum, sicut et nobis, et nihil discrevit inter nos et illos, fide purificans corda eorum. Nunc ergo quid tentatis Deum, imponere jugum super cervices discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus ? Sed

ΚΕΦΑΛ. ΚΒ'.

Ὅτι οὐ δεῖ περιτέμνειν τοὺς ἐξ ἐθνῶν πιστεύσαντας δόγματι καὶ κρίσει τῶν ἀποστόλων.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Διέτριβον δὲ ἐκεῖ χρόνον οὐκ ὀλίγον σὺν τοῖς μαθηταῖς. Καί τινες κατελθόντες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, ἐδίδασκον τοὺς ἀδελφοὺς, ὅτι Ἐὰν μὴ περιτέμνησθε τῷ ἔθει Μωϋσέως, οὐ δύνασθε σωθῆναι. Γενομένης οὖν στάσεως καὶ συζητήσεως οὐκ ὀλίγης τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ πρὸς αὐτοὺς, ἔταξαν ἀναβαίνειν Παῦλον, καὶ Βαρνάβαν, καί τινας ἄλλους ἐξ αὐτῶν, πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς Ἱερουσαλὴμ, περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Οἱ μὲν οὖν προπεμφθέντες ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, διήρχοντο τὴν Φοινίκην καὶ Σαμάρειαν, ἐκδιηγούμενοι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν· καὶ ἐποίουν χαρὰν μεγάλην πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς. Παραγενόμενοι δὲ εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἀπεδέχθησαν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, ἀνήγγειλάν τε ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς μετ' αὐτῶν, καὶ ὅτι ἤνοιξε τοῖς ἔθνεσι θύραν πίστεως.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Πῶς ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολῇ, « Οὐδὲ ἀνῆλθον, φησὶν, εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους, » οὐδὲ ἀνεθέμην τὸ Εὐαγγέλιον, ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσιν· ἐνταῦθα δέ φησιν, ὅτι « Ἔταξαν Παῦλον καὶ Βαρνάβαν ἀναβῆναι εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους; » Καί φαμεν, ὅτι πρῶτον μὲν οὐκ αὐτὸς ἀνῆλθεν, ἀλλ' ἀπεστάλη παρ' ἑτέρων· δεύτερον δὲ, ὅτι οὐ μαθησόμενος παρεγένετο, | ἀλλ' ἑτέρους πείσων. Αὐτὸς μὲν γὰρ ἐξ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς, ταύτης εἶχετο τῆς γνώμης, ἣν καὶ οἱ ἀπόστολοι μετὰ ταῦτα ἐκυρώσαντο, μὴ δεῖν περιτέμνεσθαι. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἐδόκει τέως αὐτοῖς ἀξιόπιστος [εἶναι], ἀλλὰ τοῖς ἐν Ἱεροσολύμοις προσεῖχον, ἀνῆλθεν, οὐκ αὐτός τι εἰσόμενος[23] πλεῖον, ἀλλὰ πείσων τοὺς ἀντιλέγοντας, ὅτι καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις τούτοις ψηφίζονται.

Τῇ παρασκευῇ τῆς ε' ἑβδομάδος.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν Φαρισαίων πεπιστευκότες, λέγοντες, ὅτι Δεῖ περιτέμνειν αὐτοὺς, παραγγέλλειν τε τηρεῖν τὸν νόμον Μωϋσέως. Συνήχθησαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου. Πολλῆς δὲ συζητήσεως γενομένης, ἀναστὰς Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτούς· Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ὑμεῖς ἐπίστασθε, ὅτι ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο διὰ τοῦ στόματός μου ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ πιστεῦσαι. Καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, δοὺς αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καθὼς καὶ ἡμῖν. Καὶ οὐδὲν διέκρινε μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίσας τὰς καρδίας αὐτῶν. Νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν Θεὸν, ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ

[70] Galat. I, 17.

Variæ lectiones et notæ.

[23] πεισόμενος.

Digitized by Google

τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν, οὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν βαστάσαι ; Ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ πιστεύομεν σωθῆναι, καθ' ὃν τρόπον κἀκεῖνοι. Ἐσίγησε δὲ ἅπαν τὸ πλῆθος, καὶ ἤκουον Βαρνάβα καὶ Παύλου ἐξηγουμένων ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τοῖς ἔθνεσι δι' αὐτῶν.

A per gratiam Domini Jesu Christi credimus salvari, quemadmodum et illi. Tacuit autem omnis multitudo : et audiebant Barnabam et Paulum narrantes quanta Deus fecisset signa et prodigia in gentibus per eos.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Οὐχ οἱ ἀπὸ ἐθνῶν πιστοί, ἀλλ' οἱ ἀπὸ Ἰουδαίων, ἀπῄτουν τοὺς πιστοὺς περιτέμνεσθαι, καὶ τὰ ἄλλα τὰ τοῦ νόμου σαρκικὰ ποιεῖν· οὓς, ὡς ἰδίαν καύχησιν θέλοντας περιτέμνειν τοὺς πιστοὺς, οὐκ ἀπεδέξαντο οἱ μαθηταὶ, ἔτι καὶ αὐτοὶ ἐκ περιτομῆς ὄντες· οὐ γὰρ τὸ ἑαυτῶν ἐζήτουν, ἀλλὰ τὸ κοινωφελὲς τοῦ κόσμου καὶ σωτήριον. « Ἄνδρες ἀδελφοί. » Ἴσως παρῆσαν οἱ ἐγκαλέσαντες αὐτῷ πάλαι ἐπὶ Κορνηλίου, καὶ εἰσελθόντες πρὸς αὐτοὺς, παράγει αὐτοὺς μάρτυρας. Τί δέ ἐστι τὸ, « ἐν ὑμῖν ἐξελέξατο; » Τοῦτ' ἔστιν, ἐν Παλαιστίνῃ, ἢ, παρόντων ὑμῶν. « Καὶ οὐ διέκρινε μεταξὺ, φησὶ, ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, δοὺς αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καθὼς καὶ ἡμῖν, τῇ πίστει καθαρίσας τὰς καρδίας αὐτῶν· » τουτέστι καθαρισμὸν ποιήσας τῶν ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτῶν ἐξιόντων ἁμαρτιῶν. Οὗτος δὲ ὁ καθαρισμὸς ἔοικε τῇ περιτομῇ, καὶ ἀντὶ τῆς ἐν σαρκὶ περιτομῆς δίδοται ἡ ἐν Πνεύματι περιτομὴ, καθαρίζουσα τῇ πίστει τῇ εἰς Χριστὸν τὰ κρυπτά. Ὅτι δὲ οὐ κοινωφελὴς ἡ ἐν σαρκὶ περιτομὴ, ἐντεῦθεν δείκνυται, ὅτι μόνῳ τῷ ἄῤῥενι ἐδόθη. Ἐν δὲ Χριστῷ Ἰησοῦ τῇ ἀληθινῇ πίστει, « Οὐκ ἔνι ἄῤῥεν καὶ θῆλυ, οὐκ ἔνι δοῦλος ἢ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι Ἕλλην ἢ βάρβαρος, ἀλλὰ πάντες ἓν ἐσμεν. » — « Νῦν οὖν τί ; » Τουτέστι, Τί ἀπιστεῖτε τῷ Θεῷ, ὡς οὐκ ἰσχύοντι, φησὶ, σῶσαι τῇ πίστει τοὺς προσερχομένους αὐτῷ ; Σημειωτέον δὲ, ὅτι τὰ δυσκατόρθωτα ἐπιτάγματα τῆς σαρκὸς οὐ δεῖ ἐπικλᾶν τισιν, οἷον ἄκραν νηστείαν, ἢ γυμνότητα, ἢ σιωπὴν, εἰ μή τί γέ τις ἑαυτῷ ταῦτα ἐπιτάξῃ. Εἰ γὰρ καὶ δυσχερῆ, ἀλλὰ μὴν οὐ κατορθώματα, καὶ γινόμενα ὑπὸ πολλῶν καὶ οὐ γινόμενα. « Ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ πιστεύομεν σωθῆναι. » Ὥσπερ γὰρ πάλαι μὲν ὁ νόμος τοὺς διαφυλάττοντας τὰ ἐν αὐτῷ εἰρημένα ἔσωζεν, οὕτω νῦν ἡ χάρις, καὶ δίχα τῆς τοῦ νόμου παραφυλακῆς, διὰ πίστεως σώζει.

COMMENTARIUS.

Non qui ex gentilibus crediderant, sed qui ex Judæis, volebant fideles circumcidi, et alia legis carnalia observare ; quibus, utpote propriam gloriam in fidelium circumcisione quærentibus, assensi non sunt Christi discipuli, quanquam ii etiam ex circumcisione essent : quia non gloriam suam, sed communem utilitatem et salutem unice quærebant. « Viri fratres. » Forte aderant ii, qui Petrum ob factum Cornelii reprehenderant, eosque testes producit. Quid autem est illud : « in nobis elegit ? » Nempe in Palæstina, vel, præsentibus vobis. « Nihil discrevit, inquit, inter nos et illos, dans illis Spiritum sanctum, sicut et nobis, fide purificans corda eorum ; » hoc est, purgationem faciens [71] peccatorum quæ ex corde exeunt. Hæc autem purgatio respondet circumcisioni : et pro circumcisione carnali datur circumcisio spiritualis, quæ fide in Christum purificat abscondita cordis. Quod vero communis utilitatis non esset circumcisio carnis, exinde monstratur, quod soli mares olim circumciderentur : et in Christo Jesu veraque fide [72] « Non est masculus, neque femina, non servus, neque liber, non Græcus, neque barbarus ; 267 sed omnes unum sumus. » « Nunc ergo quid, » etc. Hoc est, quid adversi estis Deo, quasi non possit, inquit, sola fide salvare accedentes ad se ? Adnotandum vero, præcepta, quæ carni difficilia sunt, ut rigidum jejunium, nuditatem, silentium, non esse quibusdam imponenda, nisi ipsi sibi ea præscribant. Ea enim, etsi difficilia, non sunt tamen ex se omnino præclara facinora, et a multis fiunt, et non fiunt. « Sed per gratiam Domini Jesu Christi credimus salvari. » Quemadmodum enim olim lex eos, qui præcepta ejus servabant, salvos faciebat ; sic nunc gratia etiam absque legalium præceptorum observantia per fidem salutem tribuit.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Μετὰ δὲ τὸ σιγῆσαι αὐτοὺς, ἀπεκρίθη Ἰάκωβος λέγων· Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἀκούσατέ μου· Συμεὼν ἐξηγήσατο καθὼς πρῶτον ὁ Θεὸς ἐπεσκέψατο λαβεῖν ἐξ ἐθνῶν λαὸν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Καὶ τούτῳ συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν, καθὼς γέγραπται·

TEXTUS.

XV, 13-15. Et postquam tacuerunt, respondit Jacobus, dicens : Viri fratres, audite me. Simon narravit, quemadmodum primum Deus visitavit sumere ex gentibus populum nomini suo. Et huic concordant verba prophetarum, sicut scriptum est :

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Οὗτος ὁ μακάριος Ἰάκωβος, ὁ τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ Κυρίου προχειρισθεὶς ἐπίσκοπος, υἱὸς Ἰωσὴφ ἦν τοῦ τέκτονος· ἀδελφὸς δὲ κατὰ σάρκα τοῦ

COMMENTARIUS.

Beatus iste Jacobus, Jerosolymorum episcopus a Domino constitutus, filius erat Joseph fabri (21), frater autem (22) secundum carnem Domini nostri

[71] Hebr. I, 3. [72] Galat. III, 18.

Variæ lectiones et notæ.

(21) Seu, sponsi B. Mariæ Virginis.
(22) Id est, consanguineus juxta communiorem sententiam.

Digitized by Google

Jesu Christi. Sapienter autem ex novis veteribusque prophetis rem propositam confirmat : neque enim poterat quod sentiebat, facto aliquo demonstrare, quemadmodum Petrus et Paulus jam fecerant. Recte autem dispositum fuit, ut per illos hæc fierent, qui Jerosolymis haud diu moraturi erant : ne qui istos doceret, culpæ alicui videretur obnoxius, ac ne sententia dividerentur.

A Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Συνετῶς δὲ ἀπό τε νέων, ἀπό τε τῶν παλαιῶν βεβαιοῦται προφητῶν τὸν λόγον. Οὐ γὰρ εἶχέ τι πρᾶγμα δεῖξαι, καθάπερ Πέτρος δὴ καὶ Παῦλος. Καλῶς δὲ οἰκονομεῖται δι' ἐκείνων ταῦτα γενέσθαι, τῶν οὐ μελλόντων χρονίζειν τοῖς Ἱεροσολύμοις · τοῦτο δὲ, [ὥστε] τὸν διδάσκοντα αὐτοὺς μὴ εἶναι ὑπεύθυνον, μηδὲ μὴν ἀπεσχίσθαι τῆς γνώμης.

TEXTUS.

XV, 16-34. Post hæc revertar, et reædificabo tabernaculum David, quod decidit, et diruta ejus reædificabo, et erigam illud : ut requirant cæteri hominum Dominum, et omnes gentes, super quas invocatum est nomen meum, dicit Dominus, faciens hæc. Notum a sæculo est Domino opus suum. Propter quod ego judico, non inquietari eos, qui ex gentibus B convertuntur ad Deum, sed scribere ad eos ut abstineant se a contaminationibus simulacrorum, et fornicatione, et suffocatis, et sanguine. Moyses enim a temporibus antiquis habet **268** in singulis civitatibus qui eum prædicent in synagogis, ubi per omne Sabbatum legitur. Tunc placuit apostolis et senioribus cum omni Ecclesia eligere viros ex eis, et mittere Antiochiam cum Paulo, et Barnaba, Judam qui cognominabatur Barsabas, et Silam, viros primos in fratribus, scribentes per manus eorum : Apostoli et seniores fratres, his qui sunt Antiochiæ, et Syriæ, et Ciliciæ, fratribus ex gentibus, salutem. Quoniam audivimus, quia quidem ex nobis exeuntes turbaverunt vos verbis, evertentes animas vestras, quibus non mandavimus : placuit nobis collectis in unum eligere viros, et mittere ad vos, cum C charissimis nostris Barnaba et Paulo, hominibus qui tradiderunt animas suas pro nomine Domini nostri Jesu Christi. Misimus ergo Judam et Silam, qui et ipsi vobis verbis referant eadem. Visum est enim Spiritui sancto et nobis, nihil ultra imponere vobis oneris, quam hæc necessaria : ut abstineatis vos ab immolatis simulacrorum, et sanguine, et suffocato, et fornicatione, a quibus custodientes vos bene agetis. Valete. Illi ergo dimissi, descenderunt Antiochiam et congregata multitudine tradiderunt epistolam. Quam cum legissent, gavisi sunt super consolatione. Judas autem et Silas, et ipsi cum essent prophetæ, verbo plurimo consolati D sunt fratres et confirmaverunt. Facto autem ibi aliquanto tempore, dimissi sunt cum pace a fratribus ad eos qui miserant illos. Visum autem est Silæ ibi remanere.

KEIMENON.

Μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω, καὶ ἀνορθώσω αὐτήν· ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐφ' οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτούς, λέγει Κύριος, ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα. Γνωστὰ ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ Θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ. Διὸ ἐγὼ κρίνω, μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν Θεὸν, ἀλλ' ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς τοῦ ἀπέχεσθαι αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων, καὶ τῆς πορνείας, καὶ τοῦ πνικτοῦ, καὶ τοῦ αἵματος. Μωϋσῆς γὰρ ἐκ γενῶν ἀρχαίων, κατὰ πόλιν τοὺς κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει ἐν ταῖς συναγωγαῖς κατὰ πᾶν Σάββατον ἀναγινωσκόμενος. Τότε ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ αὐτῶν πέμψαι εἰς Ἀντιόχειαν σὺν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ, Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Βαρσαβᾶν, καὶ Σίλαν, ἄνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς, γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε· Οἱ ἀπόστολοι, καὶ οἱ πρεσβύτεροι, καὶ οἱ ἀδελφοὶ, τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν, καὶ Συρίαν, καὶ Κιλικίαν, ἀδελφοῖς τοῖς ἐξ ἐθνῶν χαίρειν. Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν ὅτι τινὲς ἐξ ἡμῶν ἐξελθόντες ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις, ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν, λέγοντες περιτέμνεσθαι καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, οἷς οὐ διεστειλάμεθα· ἔδοξεν ἡμῖν γενομένοις ὁμοθυμαδὸν, ἐκλεξαμένους ἄνδρας πρὸς ἡμᾶς πέμψαι, σὺν τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν Βαρνάβᾳ καὶ Παύλῳ, ἀνθρώποις παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀπεστάλκαμεν οὖν Ἰούδαν καὶ Σίλαν, καὶ αὐτοὺς διὰ λόγου ἀπαγγέλλοντας τὰ αὐτά. Ἔδοξε γὰρ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν, μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος, πλὴν τούτων τῶν ἐπάναγκες, ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων, καὶ αἵματος, καὶ πνικτοῦ, καὶ πορνείας· ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς εὖ πράξετε. Ἔρρωσθε. Οἱ μὲν οὖν, ἀπολυθέντες ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, κατῆλθον εἰς Ἀντιόχειαν· καὶ συναγαγόντες τὸ πλῆθος, ἐπέδωκαν τὴν ἐπιστολήν. Ἀναγνόντες δὲ ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρακλήσει. Ἰούδας δὲ καὶ Σίλας, καὶ αὐτοὶ προφῆται ὄντες, διὰ λόγου πολλοῦ παρεκάλεσαν τοὺς ἀδελφοὺς καὶ ἐπεστήριξαν. Ποιήσαντες δὲ χρόνον, ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν πρὸς τοὺς ἀποστείλαντας αὐτούς. Ἔδοξε δὲ τῷ Σίλᾳ ἐπιμεῖναι αὐτοῦ.

COMMENTARIUS.

« Reædificabo tabernaculum, » hoc est, conversos ex gentibus ad Christum, et vocatos nomine ipsius. Alii autem putant hæc de ejus resurrectione ex mortuis dicta esse. Cum enim Deus Pater tabernaculum Filii in mortem prolapsum, id est carnem ex terra ortam, resuscitavit, tum tota humana natura ad

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Τουτέστι τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἐπιστρέψαντας εἰς Χριστὸν, καὶ κληθέντας τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ. Ἄλλοι δὲ εἰς τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ ταῦτα εἰρῆσθαί φασι. Τὴν γὰρ εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ πεσοῦσαν σκηνὴν, τουτέστι τὸ ἀπὸ γῆς σαρκίον, ἀνεγείροντος τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, τότε πᾶν τὸ ἀνθρώπινον

Digitized by Google

τὸ ἀρχαῖον ἀνέστησε σχῆμα, καὶ πάντα ἡμῶν τὰ κατερρίμμενα πρὸς νέαν ὄψιν ἐνήνεκται· συνηγέρθημεν γὰρ τῷ Χριστῷ. Κατέσκαψε μὲν γὰρ ὁ θάνατος τὰς ἁπάντων σκηνάς· ἀνῳκοδόμησεν δὲ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ ἐν Χριστῷ. Οὐκ ἦν δὲ ἑτέρως ἀναστῆναι τὴν φύσιν τὴν ἡμετέραν, μὴ τοῦ τὴν ἀρχὴν διαπλάσαντος αὐτὴν χεῖρα ὀρέξαντος, καὶ διατυπώσαντος ἄνωθεν τῇ δι' ὕδατος ἀναγεννήσει καὶ Πνεύματος. Ἐπεπτώκει γὰρ ὄντως πτῶμα ἀνίατον καὶ τῆς κραταιᾶς ἐκείνης χειρὸς δεόμενον. Καὶ τοῦτο ἡμῖν οὐκ εἰς χρόνον ὑπάρξει μικρὸν, ἀλλ' εἰς ἡμέρας αἰῶνος, φησίν· ἀναπόβλητον γὰρ ἡμῖν τὸ τῆς ἀφθαρσίας ἀγαθόν. Οἱ μὲν γὰρ Ἰουδαῖοι εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν, οἰκοδομὴν τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ναοῦ, τοῦτο εἰρῆσθαι νενοήκασι· τοῦτο δὲ οὐκ ἔστιν ἀληθές· καὶ μετὰ τοῦτο γὰρ πολλάκις κατέστρεπται· ἡ δὲ προφητεία, αἰωνίαν τὴν οἰκοδόμησιν ἐπαγγέλλεται. Οὐδὲ εἰς τὸν Ζοροβάβελ τοῦτο εἰρῆσθαι καλῶς νενοήκασι, καὶ ἐκ Δαβὶδ τὸ γένος; κατάγοντι [24]. Οὐκ ἔστιν οὐδὲ τοῦτο ἀληθές. Ὁ γὰρ Ζοροβάβελ ὀλίγον ἡγεμονεῦσαι [25] χρόνον, τοῦ θανάτου τὸν ὅρον ἐδέξατο· ἡ προφητεία δὲ αἰωνίων ἀγαθῶν ἐπαγγελίαν ἔχει, καὶ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων τὴν εἰς Θεὸν ἐπίγνωσιν. Πρόδηλον τοίνυν, ὅτι εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν [ταύτην εἰρῆσθαι νοήσομεν]. Ὁ γὰρ Κύριος ἡμῶν, ἐκ Δαβὶδ κατάγων κατὰ σάρκα τὸ γένος, τὴν πρὸς τὸν Δαβὶδ γεγενημένην ἐπαγγελίαν ἐπλήρωσεν.

A pristinam formam rediit, et omnia nostra dirnta in novam faciem restituta sunt. « Surreximus enim cum Christo [23]. » Nam mors quidem omnium tabernacula disjecit; at ea reædificavit Deus Pater in Christo. Neque autem alia ratione surrexisset unquam natura nostra, nisi is qui ab initio eam **269** formavit, manum ei porrexisset, et desuper reformasset regeneratione per aquam et Spiritum. Ceciderat enim casu vere irreparabili, et omnipotente illa manu opus habebat. Hoc autem, inquit, non ad breve tempus durabit, sed « in dies æternitatis [24]. » Perpetuum enim erit nobis immortalitatis donum. At vero Judæi respicientes ad captivitatem, hæc de Jerosolymitani templi reædificatione dicta intellexerunt; quod sane verum non est: nam et postea pluries subversum est; at prophetia æternam ædificationem promittit. Neque de Zorobabele qui ex Davide genus trahebat, dictum hoc recte interpretati sunt: siquidem Zorobabel, postquam ad breve tempus imperavit, mortis terminum recepit. At prophetia æterna bona pollicetur, et omnes gentes ad Dei cognitionem venturas annuntiat. Perspicuum est igitur, de Domino nostro Jesu Christo intelligendam eam esse. Dominus enim noster ex Davide ducens genus secundum carnem, factam Davidi promissionem implevit

B

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Εἰς τὴν ἐπιστολὴν τῶν ἀποστόλων.

Ἔδει μὴ τὴν ἐπιστολὴν παρεῖναι μόνον, ἵνα μὴ λέγωσι, Συνηρπάγησαν, ἄλλο ἀντ' ἄλλου εἰπόντες, ἀλλ' ὥστε καὶ ἀξιοπιστότερον γενέσθαι τὸ πρᾶγμα, πέμπουσι τοὺς παρ' αὐτοῖς [26], ἵνα ἀνύποπτοι ὦσιν οἱ περὶ τὸν Παῦλον καὶ Βαρνάβαν. Ἵνα δὲ μὴ δόξῃ διαβολῆς εἶναι Παύλου καὶ Βαρνάβα τὸ εἰς ἐκείνους ἀποσταλῆναι, ἐγκωμιάζει [27] αὐτούς. « Ἀνθρώποις, φησὶ [28], παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. » — « Ἔδοξε, φησὶ [28*], τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν. » Οὐδαμοῦ γὰρ περὶ τούτων διηλέγχθη [29] ὁ Χριστὸς, ἀλλ' οὗτοι ἀπὸ τοῦ νόμου ταῦτα λέγουσιν. Ἵνα μὴ οὖν δόξῃ ἀνθρώπινον εἶναι, « τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, » φησί [30]· καὶ ἵνα διδαχθῶσιν, ὅτι καὶ αὐτοὶ ἀποδέχονται, καὶ ἐν περιτομῇ ὄντες, ἐπήγαγε [31]· « καὶ ἡμῖν. » Ἠδύναντο μὲν γὰρ καὶ χωρὶς γραμμάτων ταῦτα δηλῶσαι, ἀλλὰ διὰ τὸ ἀνύποπτον, καὶ ὥστε νόμον ἔγγραφον βουλόμενοι ταῦτα γενέσθαι, γράφουσι τὴν ἐπιστολήν. Παύλῳ [32] ὥστε πεισθῆναι τῷ νόμῳ, τέσσαρα ταῦτα ἀπαγορεύσαντες ποιεῖν τὰ ἔθνη, τὰ λοιπὰ αὐτοῖς συνεχώρησαν. Τί δέ ἐστι ταῦτα; « Ἀπέχεσθαι, φησὶν, εἰδωλοθύτων, αἵματος, πνικτοῦ, καὶ πορνείας. »

COMMENTARIUS.

In epistolam apostolorum.

Congruum erat ut epistola sola non mitteretur ne subreptitia, seu ex non veris relationibus extorta diceretur. Ut vero majorem fidem negotio conciliarent, mittunt aliquos ex suis, ne Paulus et Barnabas in suspicionem venirent. Ac ne parvi eos pendere viderentur, quod iis veluti tabellariis uterentur, ipsos laudant, « Hominibus, inquientes, qui tradiderunt animas suas pro nomine Domini nostri Jesu Christi. » Scribunt vero: « Visum est Spiritui sancto et nobis. » Nullibi enim de his disseruerat Christus; sed apostoli ex lege decreta ista exprompserunt. Ne igitur hominum doctrina ea videretur, dicunt: « Visum est Spiritui sancto: » ac ut ostenderent se quoque, quanquam circumcisi essent, eam recipere, addunt: « et nobis. » Et quidem poterant illi etiam absque litteris hæc nota facere: scribere tamen maluerunt, ut omnem procul admoverent suspicionem, et ut ii veluti legem scriptam haberent. Ac præterea in Mosaicæ legis obsequium, ista quatuor prohibent gentilibus, cætera ipsis relaxant. Sunt vero illa: « Abstinere ab idolothytis, » seu ab iis quæ idolis immolata erant, « a sanguine, a suffocato et a fornicatione. »

C

D

[23] Coloss. III, 1. [24] II Petr. III, 18.

Variæ lectiones et notæ.

[24] *Isc.* κατάγοντα. [25] ἡγεμονεύσας. [26] αὐτῶν. [27] ἐγκωμιάζουσι. [28] *φασί.* [28*] *φασί.* [29] διελέχθη. [30] *φασί.* [31] ἐπάγουσι. [32] Πάλιν.

Digitized by Google

270 Sabbato hebdomadæ quintæ.
Dissensio Pauli et Barnabæ de Marco.

TEXTUS.

XV, 35-41. Paulus autem et Barnabas demorabantur Antiochiæ, docentes et evangelizantes cum aliis pluribus verbum Domini. Post aliquot autem dies dixit ad Barnabam Paulus : Revertentes visitemus fratres per universas civitates in quibus prædicavimus verbum Domini, quomodo se habeant. Barnabas autem volebat secum assumere et Joannem qui cognominabatur Marcus. Paulus autem rogabat eum (ut qui discessisset ab eis de Pamphylia, et non isset cum eis in opus) non debere recipi. Facta est autem dissensio, ita ut discederent ab invicem, et Barnabas quidem assumpto Marco navigaret Cyprum. Paulus vero electo Sila profectus est, traditus gratiæ Dei a fratribus. Perambulabat autem Syriam et Ciliciam, confirmans Ecclesias, præcipiens custodire præcepta apostolorum et seniorum.

COMMENTARIUS.

Joannes cognominatus Marcus simul cum Paulo et Barnaba a Palæstina usque in Pamphyliam Evangelii causa decurrit. At postea, cum apostoli cursum summa cum alacritate prosequerentur, et inflexibili adversus omnia certamina pectore obarmati essent ; ille jam defatigatus, veluti haud satis roboris habens ad talem tantumque cursum, et ad certamina et pericula quæ in qualibet civitate occurrebant, sustinenda relicto apostolorum comitatu, in Palæstinam reversus est : non quidem ut Christum negaret, sed tantummodo ut nimium illum sibique nimis gravem cursum declinaret. Postmodum vero etiam Paulus et Barnabas rediere, pietatis fructibus onusti, ut et Jerosolymitanæ Ecclesiæ prædicarent. Cum igitur omnes Paulum et Barnabam ob præclara ipsorum opera in cœlum laudibus efferrent, Marcus magnam tristitiam et compunctionem exinde concepit, et fortasse intra se hoc revolvebat : En, si ego consors laborum fuissem, nunc jam forem particeps encomiorum. Decrevit itaque rursus cum eisdem apostolis prædicationis onus resumere. Porro Barnabas eum resipiscentem suscipere non detrectabat: at rennebat **271** Paulus dicens : Cum nobiscum non venerit ad opus Dei, non oportet eum suscipere. Dissensio ista non utique ex ira, sed ex zelo justitiæ procedebat. Nam Paulus, quod justum erat, quærebat; Barnabas humanitatem præferebat. Erat igitur Marcus cum Barnaba, adlaborans et circumiens. Sed Paulus fidelium cœtibus præcipiebat, ne ipsum reciperent : non quidem, ut eum contristaret, sed ut ejus studium incitaret. Quare, ut eum vidit congruum arripuisse fervorem, ac posteriore diligentia præcedentem purgasse desidiam, cœpit illum commendare, ita scribens [78] : « Salutat vos Marcus consobrinus Barnabæ, de

[78] Coloss. IV, 10.

Τῷ Σαββάτῳ τῆς ε' ἑβδομάδος.
Ἀντίῤῥησις Παύλου πρὸς Βαρνάβαν περὶ Μάρκου.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Παῦλος δὲ καὶ Βαρνάβας διέτριβον ἐν Ἀντιοχείᾳ, διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι μετὰ καὶ ἑτέρων τὸν λόγον τοῦ Κυρίου. Μετὰ δέ τινας ἡμέρας εἶπε πρὸς Βαρνάβαν ὁ Παῦλος· Ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν ἐν αἷς κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, πῶς ἔχουσι. Βαρνάβας δὲ ἐβούλετο συμπαραλαβεῖν καὶ Ἰωάννην τὸν ἐπικαλούμενον Μάρκον· Παῦλος δὲ ἠξίου τὸν ἀποστάντα ἀπ' αὐτῶν ἀπὸ Παμφυλίας, καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, μὴ συμπαραλαβεῖν τοῦτον. Ἐγένετο οὖν παροξυσμός, ὥστε ἀποχωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων· τόν τε Βαρνάβαν παραλαβόντα τὸν Μάρκον ἐκπλεῦσαι εἰς Κύπρον. Παῦλος δὲ ἐπιλεξάμενος Σίλαν, ἐξῆλθε παραδοθεὶς τῇ χάριτι τοῦ Κυρίου ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν. Διήρχετο δὲ τὴν Συρίαν καὶ τὴν Κιλικίαν, ἐπιστηρίζων τὰς Ἐκκλησίας.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἰωάννης ὁ καλούμενος Μάρκος ἦν συνοδοιπόρων αὐτοῖς εἰς τὸν εὐαγγελικὸν δρόμον ἀπὸ Παλαιστίνης μέχρι τῆς Παμφυλίας. Εἶτα τῶν ἀποστόλων εὐτόνῳ κεχρημένων δρόμῳ, καὶ ἀκαμπεῖ τῇ ψυχῇ πρὸς τοὺς ἀγῶνας ὁπλιζομένων, Μάρκος ὡς ἄνθρωπος ναρκήσας, καὶ μὴ εὐτονῶν πρὸς τὸν δρόμον τὸν τοσοῦτον, καὶ πρὸς τοὺς ἐν ἑκάστῃ πόλει ἀνακύπτοντας ἀγῶνας καὶ κινδύνους, ἀποταξάμενος τῷ δρόμῳ τῶν ἀποστόλων, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Παλαιστίνην· οὐ Χριστὸν ἀρνησάμενος, ἀλλὰ τὸν δρόμον τὸν πολὺν ὡς βαρὺν παραιτησάμενος. Ἐπανῆλθον πάλιν Παῦλος καὶ Βαρνάβας, καρποὺς εὐσεβείας γέμοντες, καὶ εὐαγγελιζόμενοι τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίαν. Τῶν ἐθνῶν οὖν πάντων ἐπαινούντων τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν, ὁ Μάρκος λυπηθεὶς ἐπλήγη τὴν ψυχήν, καὶ ἴσως ἐνενόησε, λέγων, ὅτι Εἰ ἤμην κοινωνὸς τῶν πόνων, ἐγενόμην ἂν ἄρτι καὶ κοινωνὸς τῶν ἐπαίνων, καὶ ἐβουλεύσατο τοῖς ἀποστόλοις συνεξελθεῖν εἰς τὸ κήρυγμα. Ὁ οὖν Βαρνάβας μετανοήσαντα αὐτὸν ἐδέξατο· ὁ Παῦλος ἐφιλονείκει καὶ ἔλεγε· Τὸν μὴ συνελθόντα ἡμῖν εἰς τὸ ἔργον Κυρίου οὐ δεῖ συμπαραλαμβάνειν. Ἡ οὖν στάσις δικαιοσύνης ἦν, οὐ θυμοῦ. Ὁ Παῦλος ἐζήτει τὸ δίκαιον, ὁ Βαρνάβας τὸ φιλάνθρωπον. Συνῆν τοίνυν ὁ Μάρκος τῷ Βαρνάβᾳ σπουδάζων· καὶ τρέχων ὁ Παῦλος, ταῖς Ἐκκλησίαις παρήγγειλε μὴ δεχθῆναι τὸν Μάρκον· οὐχ ἵνα λυπήσῃ, ἀλλ' ἵνα σπουδαιότερον ποιήσῃ. Ὡς δὲ εἶδεν ὁ Παῦλος προλαβόντα τὴν σπουδὴν τὸν Μάρκον, καὶ ἀπολογησάμενον διὰ τῶν δευτέρων, ἄρχεται αὐτὸν παρατίθεσθαι, καί φησιν· « Ἀσπάζεται ὑμᾶς Μάρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα, περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολάς· ἐὰν ἔλθῃ, δέξασθε αὐτόν. » — « Ἐγένετο οὖν παροξυσμός. » — « Παροξυσμός, φησὶν, ἐγένετο, » οὐκ ἔχθρα, οὐ φιλονεικία. Τοσοῦτον δὲ ἴσχυσεν ὁ παροξυσμός, ὥστε χωρίσαι αὐτοὺς ἀπ'

Digitized by Google

ἀλλήλων· καὶ εἰκότως. Ὅπερ [γὰρ] ἕκαστος ὑπέλαβεν εἶναι λυσιτελὲς, τοῦτο μετὰ ταῦτα οὐ προσήκατο, διὰ τὴν πρὸς ἐκεῖνον κοινωνίαν. Δοκεῖ δὲ καὶ κατὰ σύνεσιν γεγένῆσθαι τὸν χωρισμὸν, καὶ πρὸς ἀλλήλους εἰπεῖν· « Ὅταν [*f.* ὅτι] ἐπειδὴ ἐγὼ βούλομαι, σὺ δὲ οὐ βούλει, ἵνα μὴ μαχώμεθα, διανειμώμεθα τοὺς τόπους· ὥστε πάνυ εἰκοντες ἀλλήλοις τοῦτο ἐποίουν. Ἐβούλετο γὰρ ἀποστῆναι[33] τοῦ Παύλου ὁ Βαρνάβας, διὸ καὶ ἀνεχώρησεν. Ὅμως καὶ ἐν τοῖς προφήταις τοῦτο εὑρίσκομεν, διαφόρους γνώμας καὶ διάφορα ἤθη. Οἷον, ὁ Ἠλίας αὐστηρός· ὁ Μωϋσῆς πρᾶος. Οὕτω δὴ καὶ ἐνταῦθα· σφοδρότερός ἐστιν ὁ Παῦλος Βαρνάβα. Πάνυ δὲ ὠφέλει τὸν Μάρκον ἡ μάχη αὕτη· τὸ μὲν γὰρ Παύλου φοβερὸν ἐπέστρεφεν αὐτόν· τὸ δὲ Βαρνάβα χρηστὸν, ἐποίει μηκέτι ἀπολειφθῆναι. Ὥστε μάχονται μὲν, πρὸς ἓν δὲ τέλος ἅπαν[34] τὸ κέρδος. Καὶ γὰρ Παῦλον ὁρῶν αἱρούμενον ἀποστῆναι, πάνυ ἐφοβήθη, καὶ κατέγνω ἑαυτοῦ· καὶ Βαρνάβας[35] ὁρῶν οὕτως αὐτοῦ ἀντεχόμενον, πάνυ ἂν αὐτὸν ἐφίλησε· καὶ διωρθοῦτο ὁ μαθητὴς διὰ τῆς μάχης τῶν διδασκάλων· καὶ τοσοῦτον ἀπεῖχε[36] τοῦ σκανδαλισθῆναι. Ὡς γὰρ εἶδεν ἑαυτὸν οὕτως ἐκβληθέντα διὰ τὴν ῥᾳθυμίαν ἀπὸ τοῦ Παύλου, ἔσπευδε μὲν καὶ τῇ προθυμίᾳ τῷ δευτέρῳ ὁρόμῳ καλύψαι τὴν προτέραν νωχελίαν, πάνυ ὠφελῆθεὶς ἀπὸ τῆς ἀκριβείας τοῦ Παύλου. Ὅτι δὲ οὐ γέγονεν ἔχθρα τοῖς ἀποστόλοις, δείκνυται πανταχοῦ μετὰ τοῦτο, Βαρνάβας πολλῶν ἐγκωμίων ἀπολαύων παρὰ τοῦ Παύλου ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς.

A quo accepistis mandata: si venerit ad vos, excipite illum. » — « Facta est autem dissensio. » Dissensio, inquit, facta est; at non inimicitia neque contentio. Adeo tamen invaluit dissensio ista, ut eos ab invicem separaverit: et merito quidem: nam quod uterque utile esse reputabat, illud postea non admisisset, si simul cum ipso fuissent. Videntur etiam mihi juxta prudentiæ leges separationem istam fecisse ac dixisse alterutrum: Quandoquidem, quod ego volo, tu non vis, ne pugnemus ad invicem, loco nos separemus. Quare multum sibi mutuo cedebant, quando istud fecerunt: voluit enim Barnabas, ut Pauli intentum subsisteret, et idcirco ab illo discessit. Cæterum etiam in prophetis hoc reperimus, nempe diversas sententias B et diversos mores. Ex. gr. Elias erat austerus, Moses lenis. Sic et hic, Paulus vehementior est Barnaba. Multo autem emolumento fuit Marco pugna ista: nam Pauli terribilis rigor ipsum convertit, benignitas autem Barnabæ effecit ne amplius relinqueretur. Quare pugnant quidem illi, sed ad eumdem finem. Nam Marcus videns Paulum volentem discedere, salutariter perterritus est, seque condemnavit; et videns Barnabam adeo benigne se recipientem, summo amore illi devinctus est: adeoque emendatus est discipulus pugna magistrorum; tantum abfuit, ut offendiculo id illi esset. Cum enim sese vidisset ita a Paulo propter negligentiam rejectum, sategit secundo in cursu per majorem alacritatem priorem tarditatem compensare et obtegere. Quare summam utilitatem C cepit ex rigore Pauli. Quod vero inimicitia nulla inter apostolos fuerit, vel ex eo patet, quod postea Paulus passim in suis epistolis Barnabam eximiis encomiis decoraverit.

ΚΕΦΑΛ. ΚΓ'.

Περὶ τῆς κατηχήσεως Τιμοθέου, καὶ τῆς κατὰ ἀποκάλυψιν ἀφίξεως Παύλου εἰς Μακεδονίαν· ἐν ᾧ περὶ πίστεως καὶ σωτηρίας τινὸς γυναικὸς Λυδίας, καὶ περὶ ἰάσεως τῆς πνεῦμα Πύθωνος ἐχούσης παιδίσκης, δι' ἣν τὸν Παῦλον καθεῖρξαν οἱ δεσπόται.

KEIMENON.

Κατήντησε δὲ εἰς Δέρβην καὶ εἰς Λύστραν· καὶ ἰδοὺ μαθητής τις ἦν ἐκεῖ ὀνόματι Τιμόθεος, υἱὸς γυναικός τινος Ἰουδαίας πιστῆς, πατρὸς δὲ Ἕλληνος· ὃς ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν Λύστροις καὶ Ἰκονίῳ ἀδελφῶν. Τοῦτον ἠθέλησεν ὁ Παῦλος σὺν αὐτῷ ἐξελθεῖν· καὶ λαβὼν περιέτεμεν αὐτὸν, διὰ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις. Ἤδεισαν γὰρ ἅπαντες ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἕλλην ὑπῆρχεν. D Ὡς δὲ διεπορεύοντο τὰς πόλεις, παρεδίδοσαν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ δόγματα τὰ κεκριμένα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ πρεσβυτέρων τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις. Αἱ μὲν οὖν Ἐκκλησίαι ἐστερεοῦντο τῇ πίστει, καὶ ἐπερίσσευον τῷ ἀριθμῷ καθ' ἡμέραν. Διελθόντες δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ἐλθόντες κατὰ τὴν Μυσίαν, ἐπείραζον εἰς

272 CAPUT XXIII.

De instructione Timothei, et de adventu Pauli in Macedoniam juxta revelationem. Ubi de fide et salute cujusdam mulieris Lydiæ, et de sanatione puellæ quæ habebat spiritum Pythonem, ob quam Paulus in carcerem conjectus est.

TEXTUS.

XVI, 1-15. Pervenit autem Derben et Lystram. Et ecce discipulus quidam erat ibi nomine Timotheus, filius mulieris Judææ fidelis, patre gentili. Huic testimonium bonum reddebant qui in Lystris erant et Iconio fratres. Hunc voluit Paulus secum proficisci: et assumens circumcidit eum, propter Judæos qui erant in illis locis. Sciebant enim omnes, D quod pater ejus erat gentilis. Cum autem pertransirent civitates, tradebant eis custodire dogmata quæ erant decreta ab apostolis et senioribus qui erant Jerosolymis. Et Ecclesiæ quidem confirmabantur fide, et abundabant numero quotidie. Transeuntes autem Phrygiam et Galatiæ regionem, vetati sunt a Spiritu sancto loqui verbum Dei in Asia. Cum venissent autem in Mysiam, tentabant ire in Bithyniam: et non permisit eos Spiritus [Jesu]. Cum

Variæ lectiones et notæ.

[33] στῆναι. [34] ἀπαντᾷ. [35] Βαρνάβαν. [36] ἀπεῖχε.

Digitized by Google

autem pertransissent Mysiam, descenderunt Troadem. Et visio per noctem Paulo ostensa est : Vir Macedo quidem erat stans et deprecans eum et dicens : Transiens in Macedoniam, adjuva nos. Ut autem visum vidit, statim quæsivimus proficisci in Macedoniam, certi facti quod vocasset nos Deus evangelizare eis. Navigantes autem a Troade, recto cursu venimus Samothraciam, et sequenti die Neapolim ; et inde Philippos, quæ est primæ partis Macedoniæ civitas, colonia. Eramus autem in hac urbe diebus aliquot, conferentes. Die autem Sabbatorum egressi sumus foras portam juxta flumen, ubi videbatur oratio esse, et sedentes loquebamur mulieribus quæ convenerant. Et quædam mulier nomine Lydia, purpuraria civitatis Thyatirenorum, colens Deum, audivit : cujus Dominus aperuit cor intendere his quæ dicebantur a Paulo. Cum autem baptizata esset et domus ejus, deprecata est dicens : Si judicastis me fidelem Domino esse, introite in domum meam et manete. Et coegit nos.

A τὴν Βιθυνίαν πορευθῆναι· καὶ οὐκ εἴασεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα. Παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν, κατέβησαν εἰς Τρῳάδα. Καὶ ὅραμα διὰ τῆς νυκτὸς ὤφθη τῷ Παύλῳ· Ἀνὴρ Μακεδών τις ἦν ἑστὼς, παρακαλῶν αὐτὸν καὶ λέγων· Διαβὰς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν. Ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς τὴν Μακεδονίαν, συμβιβάζοντες, ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ Θεὸς, εὐαγγελίσασθαι αὐτοῖς. Ἀναχθέντες δὲ ἀπὸ τῆς Τρῳάδος εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθρᾴκην, τῇ τε ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν· κἀκεῖθεν εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας, πόλις κολωνία. Ἦμεν δὲ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς. Τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῶν Σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμὸν, οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι· καὶ καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς συνελθούσαις γυναιξί. Καί τις γυνὴ, ὀνόματι Λυδία, πορφυρόπωλις, πόλεως Θυατείρων, σεβομένη τὸν Θεὸν ἤκουσεν· ἧς ὁ Κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου. Ὡς δὲ ἐβαπτίσθη, καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς, παρεκάλεσε λέγουσα· Εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ εἶναι, εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκόν μου μείνατε· καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς.

B

273 COMMENTARIUS.

Dogmata vocat statuta illa abstinendi ab idolothytis, a fornicatione, a suffocato et a sanguine. In Asia et Bithynia non permisit Spiritus sanctus, ut apostoli Evangelium prædicarent, fortasse quod prævideret, Pneumatomachorum hæresim inter gentes illas dominaturam. Observandum vero, quod in urbibus istis simul cum Paulo esset Lucas ; ut patet ex eo quod sese in narratione sua complectatur, dicens : « Quæsivimus, etc., ubi videbatur oratio. » Non solum ubi synagoga erat, sed etiam foris orabant : namlocum aliquem orationi destinabant Judæi, utpote crassiores. Vel eo, quod nulla ibi esset, propter Judæorum paucitatem, synagoga; clam prope fluvium congregabantur, qui pietati studebant.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Δόγματα κέκληκε τὴν ἀποχὴν τῶν εἰδωλοθύτων, πορνείας τε καὶ αἵματος, καὶ πνικτοῦ. Ἐν τῇ Ἀσίᾳ καὶ Βιθυνίᾳ κωλύει τὸ Πνεῦμα λαλῆσαι τοὺς ἀποστόλους τὸν λόγον, προγινῶσκον τὴν τῶν Πνευματομάχων αἵρεσιν κυριεύειν τῶν ἐθνῶν. Σημειωτέον, ὅτι σὺν τῷ Παύλῳ ἦν ἐν ταῖς πόλεσι ταύταις καὶ ὁ Λουκᾶς, ὡς ἐξ ὧν καὶ τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ συμπαραλαμβάνει, λέγων· « Ἐζητήσαμεν. » Οὐ μόνον ἔνθα συναγωγὴ ἦν, ἀλλὰ καὶ ἔξω ηὔχοντο, ὥσπερ τόπον τινὰ ἀφορίζοντες, ἅτε σωματικώτεροι ὄντες οἱ Ἰουδαῖοι· ἢ μᾶλλον, μὴ οὔσης ἐκεῖ συναγωγῆς, διὰ τὸ σπάνιον, παρὰ τὸν ποταμὸν ἔξω τῆς πόλεως λάθρα συνήγοντο οἱ δῆθεν θεοσεβεῖς.

C

CAPUT XXIV.

Dominica sexta.

De terræmotu et signo quæ ibidem contigerunt : et quomodo custos carceris, cum credidisset, eadem nocte baptizatus est cum tota familia sua.

TEXTUS.

XVI, 16-34. Factum est autem, euntibus nobis ad orationem, puellam quamdam habentem spiritum Pythonem obviare nobis, quæ quæstum magnum præstabat dominis suis divinando. Hæc subsecuta Paulum et nos, clamabat dicens : Isti homines servi Dei excelsi sunt, qui annuntiant vobis viam salutis. Hoc autem faciebat multis diebus. Dolens autem Paulus et conversus, spiritui dixit : Præcipio tibi in nomine Jesu Christi exire ab ea. Et exiit eadem hora. Videntes autem domini ejus, quia exivit spes quæstus eorum, apprehendentes Paulum et Silam perduxerunt in forum ad principes, et offerentes eos magistratibus, dixerunt : Hi homines conturbant civitatem nostram, cum sint Judæi. Et annuntiant morem quem non licet nobis suscipere neque facere

ΚΕΦΑΛ. ΚΔ'.

Κυριακῇ ς'.

Περὶ τοῦ συμβάντος ἐκεῖσε σεισμοῦ καὶ θαύματος, καὶ ὅπως πιστεύσας ὁ εἱρκτοφύλαξ, ἐν αὐτῇ τῇ νυκτὶ ἐβαπτίσθη πανέστιος.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Ἐγένετο, πορευομένων ἡμῶν εἰς τὴν προσευχὴν, παιδίσκην τινὰ ἔχουσαν πνεῦμα Πύθωνος ἀπαντῆσαι ἡμῖν, ἥτις ἐργασίαν πολλὴν παρεῖχε τοῖς κυρίοις αὐτῆς μαντευομένη. Αὕτη κατακολουθήσασα τῷ Παύλῳ καὶ ἡμῖν, ἔκραζε λέγουσα· Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσὶν, οἵτινες καταγγέλλουσιν ἡμῖν ὁδὸν σωτηρίας· τοῦτο δὲ ἐποίει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Διαπονηθεὶς δὲ ὁ Παῦλος, καὶ ἐπιστρέψας, τῷ πνεύματι εἶπε· Παραγγέλλω σοι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐξελθεῖν ἀπ' αὐτῆς. Καὶ ἐξῆλθεν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ. Ἰδόντες δὲ οἱ κύριοι αὐτῆς, ὅτι ἐξῆλθεν ἡ ἐλπὶς τῆς ἐργασίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν, εἵλκυσαν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας· καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς στρατηγοῖς, εἶπον· Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι

D

Digitized by Google

ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν, Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες, καὶ καταγγέλλοντες ἔθη, ἃ οὐκ ἔξεσιν ἡμῖν παραδέχεσθαι, οὐδὲ ποιεῖν, Ῥωμαίοις οὖσι. Καὶ συνεπέστη ὁ ὄχλος κατ' αὐτῶν, καὶ οἱ στρατηγοὶ περιῤῥήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια, ἐκέλευον ῥαβδίζειν. Πολλάς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγάς, ἔβαλον εἰς φυλακήν, παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι, ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς. Ὃς παραγγελίαν τοιαύτην εἰληφὼς, ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακήν, καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον. Κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον, Παῦλος καὶ Σίλας προσευχόμενοι, ὕμνουν τὸν Θεόν· ἐπηκροῶντο δὲ αὐτῶν οἱ δέσμιοι. Ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμωτηρίου. Ἠνεῴχθησαν δὲ παραχρῆμα αἱ θύραι πᾶσαι, καὶ πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέθη. Ἔξυπνος δὲ γενόμενος ὁ δεσμοφύλαξ, καὶ ἰδὼν ἀνεῳγμένας τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, σπασάμενος μάχαιραν, ἤθελεν ἑαυτὸν ἀναιρεῖν, νομίζων ἐκπεφευγέναι τοὺς δεσμίους. Ἐφώνησε δὲ φωνῇ μεγάλῃ ὁ Παῦλος, λέγων· Μηδὲν πράξῃς σεαυτῷ κακόν· Ἅπαντες γάρ ἐσμεν ἐνθάδε. Αἰτήσας δὲ φῶτα εἰσεπήδησε, καὶ ἔντρομος γενόμενος, προσέπεσε τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ· καὶ προαγαγὼν αὐτοὺς ἔξω, ἔφη· Κύριοί μου, τί με δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ; Οἱ δὲ εἶπον· Πίστευσον ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκός σου. Καὶ ἐλάλησαν αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ. Καὶ συμπαραλαβὼν αὐτοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ νυκτὸς, ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν· καὶ ἐβαπτίσθη αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ πάντες παραχρῆμα. Ἀναγαγών τε αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, παρέθηκε τράπεζαν, καὶ ἠγαλλιάσατο πανοικὶ πεπιστευκὼς τῷ Θεῷ.

A cum simus Romani. Et cucurrit plebs adversus eos, et magistratus, scissis tunicis eorum, jusserunt eos virgis cædi. Et cum multas plagas eis imposuissent, miserunt eos in carcerem, præcipientes custodi, ut diligenter custodiret eos. Qui cum tale præceptum accepisset, misit eos in interiorem carcerem, et pedes eorum strinxit ligno. Media autem nocte Paulus et Silas orantes laudabant Deum, et audiebant eos qui in custodia erant. Subito vero **274** terræmotus factus est magnus, ita ut moverentur fundamenta carceris. Et statim aperta sunt omnia ostia, et universorum vincula soluta sunt. Expergefactus autem custos carceris, et videns januas apertas carceris, evaginato gladio volebat se interficere, æstimans fugisse vinctos. Clamavit autem Paulus voce magna, dicens: Nihil tibi mali feceris; universi enim hic sumus. Petitoque lumine, introgressus est; et tremefactus procidit Pauli et Silæ ad pedes, et producens eos foras, ait: Domini, quid me oportet facere, ut salvus fiam? At illi dixerunt: Crede in Dominum Jesum, et salvus eris tu et domus tua. Et locuti sunt ei verbum Domini cum omnibus qui erant in domo ejus. Et tollens eos in illa hora noctis, lavit plagas eorum; et baptizatus est ipse, et omnis domus ejus continuo. Cumque perduxisset eos in domum suam, apposuit eis mensam, et lætatus est cum omni domo sua credens Deo.

B

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Λέγεται ἡ Πυθία αὕτη, γυνή τις οὖσα ἐπικαθίσαι τῷ τρίποδι τοῦ Ἀπόλλωνος, διαιροῦσα τὰ σκέλη· εἶθ' οὕτω πνεῦμα πονηρὸν ἀναδιδόμενον κάτωθεν, καὶ διὰ τῶν γεννητικῶν αὐτῆς διαδιδόμενον μορίων, πληροῦν τὴν γυναῖκα τῆς μανίας, καὶ ταύτης [*f.* ταύτην] τὰς τρίχας λύουσαν, λοιπὸν βακχεύεσθαί τε καὶ ἀφρὸν ἐκ τοῦ στόματος ἀφιέναι, καὶ οὕτως ἐν παροινίᾳ γινομένην, τὰ τῆς μανίας φθέγγεσθαι ῥήματα. Τί δήποτε καὶ ὁ δαίμων ἐφθέγγετο, [καὶ] ὁ Παῦλος ἐκώλυσεν; Ἐβούλετο λοιπὸν [27] ἀξιόπιστον ἑαυτὸν [28] ποιεῖν. Εἰ γὰρ προσήκατο αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν, ὁ Παῦλος, πολλοὺς ἂν καὶ τῶν πιστῶν ἠπάτησεν. Ἅτε ὑπὸ ἐκείνου δεχθείς. Διὰ τοῦτο ἀνέχεσθαι [29] καθ' ἑαυτοῦ εἰπεῖν, ἵνα στήσῃ τὰ ὑπὲρ αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς συγκαταβάσει κέχρηται πρὸς τὴν ἀπώλειαν. Τὸ μὲν οὖν πρῶτον οὐ προσήκατο Παῦλος, ἀλλὰ διέπτυσεν, οὐ βουλόμενος ἁπλῶς ἐπιῤῥίπτειν τοῖς σημείοις. Ὡς δὲ ἐπέμενε τοῦτο ποιῶν, καὶ τὸ ἔργον ἐδείκνυ, τότε ἐκέλευσεν αὐτῷ ἐξελθεῖν. « Διαπονηθεὶς γὰρ, φησὶν ὁ Παῦλος, » τουτέστι κινηθεὶς καὶ ὀδυχθεὶς, καὶ ἀληθῆ λέγουσαν ἐπιστομίσας αὐτὴν, ἐκέλευσεν ἐξελθεῖν ἐξ αὐτῆς τὸ δαιμόνιον, διδάσκων ἡμᾶς, μηδὲ τῇ ἀληθείᾳ συνηγορεῖν προσποιουμένους δέχεσθαι δαίμονας, ἀλλὰ πᾶσαν αὐτοῖς ἀποτειχίζειν πλάνης ὁδὸν, καὶ περιφράττειν πρὸς τὰ παρ' αὐτῶν πάντα

C

COMMENTARIUS.

Dicebatur mulier Pythia ea, quæ supra Apollinis tripodem sedere solita erat divaricatis cruribus. Quo in statu dæmon ab imo sese insinuans, ac ejus verenda pervadens, furore ipsam replebat. Quare sparsis crinibus bacchabatur, et spumam ex ore emittebat; sicque furibunda insaniæ verba fundebat. At quare et dæmon id dicebat, et Paulus ne diceret, prohibuit? Quia volebat sibi fidem et auctoritatem conciliare. Si enim testimonium ipsius admisisset Paulus, fideles multos, velut ab illo probatus, fortasse decepisset. Quam ob causam non renuit contra se dicere, ut quæ pro se dixisset, confirmaret: scilicet novit ille, ut homines perdat, etiam se tempori accommodare. Paulus primo quidem ejus testimonium non admisit, sed contempsit, nolens statim signis manum admovere. At cum dæmon clamando perseveraret, et jam molestiæ illi esset, tunc imperavit ipsi, ut exiret. « Dolens autem Paulus, » inquit, hoc est, tædio et molestia affectus, quamvis vera diceret, os illi obstruxit, jussitque ut ex illa exiret. Quo nos docuit, ne dæmonibus, vel **275** cum veritati patrocinari videntur, ullo modo credamus, sed obturatis ad omnia quæ ab ipsis procedunt, auribus, omnem illis fallendi viam præcludamus. « Terræmotus factus est. » Ex quo

D

Variæ lectiones et notæ.

[27] γὰρ. [28] αὐτόν. [29] ἀνέχεται.

Digitized by Google

custos carceris « expergefactus est : » Ostia vero aperta sunt, ut quod contigerat, miraretur, et fidelis evaderet : non enim ista ad ostentationem facta sunt, sed ad ejus salutem. Ea tamen non viderunt, qui inibi erant vincti : alioquin fugissent omnes. « Exspergefactus autem custos carceris. » Hic est Stephanas ille, cujus meminit Paulus in prima Epistola ad Corinthios.

A τὴν ἀκοήν. Ὁ σεισμὸς γέγονεν, ὥστε ἀφυπνισθῆναι τὸν δεσμοφύλακα. Αἱ θύραι δὲ ἠνεῴχθησαν, ὥστε θαυμάσαι τὸ γεγονὸς καὶ πιστεῦσαι. Οὐ γὰρ πρὸς ἐπίδειξιν ταῦτα ἐγένετο, ἀλλὰ πρὸς σωτηρίαν αὐτοῦ. Ταῦτα δὲ οἱ δεσμῶται οὐχ ἑώρων· ἢ γὰρ ἂν ἔφυγον ἅπαντες. Οὗτός ἐστιν ὁ Στεφανᾶς, οὗ μνημονεύει Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους πρώτῃ Ἐπιστολῇ.

Quod apostoli rogati ex carcere exierint.

Ὅτι παρακληθέντες ἐξῆλθον τότε ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου οἱ ἀπόστολοι.

TEXTUS.

XVI, 35-40. Et cum dies factus esset, miserunt magistratus lictores, dicentes : Dimitte homines illos. Nuntiavit autem custos carceris verba hæc Paulo, quia Miserunt magistratus, ut dimittamini : nunc igitur exeuntes, ite in pace. Paulus autem dixit eis : Cæsos nos publice, indemnatos, homines Romanos miserunt in carcerem, et nunc occulte nos ejiciunt ? Non ita, sed veniant, et ipsi nos ejiciant. Nuntiaverunt autem magistratibus lictores verba hæc. Timueruntque, audito quod Romani essent. Et venientes deprecati sunt eos, et educentes rogabant, ut egrederentur de urbe. Exeuntes autem de carcere, introierunt ad Lydiam et visis fratribus, consolati sunt eos, et profecti sunt.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Ἡμέρας δὲ γενομένης, ἀπέστειλαν οἱ στρατηγοὶ τοὺς ῥαβδούχους, λέγοντες· Ἀπόλυσον τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους. Ἀπήγγειλε δὲ ὁ δεσμοφύλαξ τοὺς λόγους τούτους πρὸς τὸν Παῦλον, ὅτι Ἀπέστειλαν οἱ B στρατηγοί, ἵνα ἀπολυθῆτε· νῦν οὖν ἐξελθόντες πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ. Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη πρὸς αὐτούς· Δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ ἀκατακρίτους ἀνθρώπους, Ῥωμαίους ὑπάρχοντας, ἔβαλον εἰς φυλακήν, καὶ νῦν λάθρα ἡμᾶς ἐκβάλλουσιν ; Οὐ γάρ, ἀλλ' ἐλθόντες αὐτοὶ ἡμᾶς ἐξαγαγέτωσαν. Ἀπήγγειλαν δὲ τοῖς στρατηγοῖς οἱ ῥαβδοῦχοι τὰ ῥήματα ταῦτα, καὶ ἐφοβήθησαν ἀκούσαντες, ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσι. Καὶ ἐλθόντες παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξαγαγόντες ἠρώτων ἐξελθεῖν τῆς πόλεως. Ἐξελθόντες δὲ ἀπὸ τῆς φυλακῆς, εἰσῆλθον πρὸς τὴν Λυδίαν· καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφοὺς παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξῆλθον.

COMMENTARIUS.

Dicens Paulus : « Cæsos nos publice, » etc., duplex in se et Barnabam delictum commissum esse ostendit, nempe quod et « homines Romani, et indemnati » cæsi essent. Pluries enim ille humana prætexit ob quamdam œconomiam, ne videlicet tanquam jure damnatus, et tanquam iniquus perire, vel hoc ab illorum gratia pendere videretur. Et quia sciebat, subdi oportere principibus et potestatibus, idcirco se appellat Romanum ; nam fere in omnem terram, et in ipsam quoque Judæam, Romanorum imperator tunc temporis **276** dominabatur : et ei Judæi quoque tributa pendebant. Quare Paulus Romanorum principatum et dominationem non rejiciebat, sicut reliqui Judæi, qui seipsos seducentes dicebant, Deum solum esse proprium ipsorum regem, reipsa tamen tanquam tributarii servi tributa solvebant. Unde quanquam subditorum nomen repudiarent, re tamen ipsa subditi erant. Quia vero subjectionem postea detrectarunt, Vespasianus eos delevit.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Δείκνυσι διπλοῦν τὸ ἔγκλημα, εἰπών· « Δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ, » καὶ τὰ ἑξῆς, ὅτι « Καὶ Ῥωμαίους, καὶ ἀκατακρίτους. » Ἀνθρώπινα γὰρ κατασκεύαζε διά τινα οἰκονομίαν πολλάκις, ἵνα μὴ δόξῃ ὡς κατάδικος ἀπολύεσθαι καὶ ὡς ἠμαρτηκὼς, καὶ ἵνα μὴ τῆς χάριτος αὐτῶν ᾖ τὸ πρᾶγμα. Καὶ εἰδὼς ὅτι δεῖ ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑποτάσσεσθαι, ἐκάλει ἑαυτὸν Ῥωμαῖον (σχεδὸν γὰρ πάσης τῆς γῆς, καὶ αὐτῆς τῆς Ἰουδαίας, ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς ἐκράτει· οἵτινες καὶ φόρον ἐτέλουν Καίσαρι), μὴ ἀποσειόμενος τὴν ἀρχὴν καὶ δεσποτείαν τὴν Ῥωμαϊκὴν, ὥσπερ οἱ λοιποὶ Ἰουδαῖοι φρεναπατῶντες ἑαυτούς, τὸν Θεὸν μὲν ἑαυτῶν ἔλεγον ἴδιον βασιλέα, οὐ μὴν ἄνθρωπον· ἔργοις δὲ αὐτοῖς ὡς ὑποτελεῖς [οἰκέται] φόρους ἐτέλουν· τὸ μὲν ὄνομα ἀρνούμενοι, ἔργοις δὲ ὑποκείμενοι. Οὓς καὶ ἐπόρθησεν Οὐεσπασιανὸς, C ὡς μὴ ὑποτασσομένους. D

CAPUT XXV.

De seditione Thessalonicæ causa prædicationis facta ; deque fuga Pauli Beream, et inde Athenas.

ΚΕΦΑΛ. ΚΕ'.

Περὶ στάσεως γενομένης ἐν Θεσσαλονίκῃ τοῦ κηρύγματος ἕνεκεν, φυγῆς τε Παύλου εἰς Βέροιαν, κἀκεῖθεν εἰς Ἀθήνας.

Feria 2 hebdomadæ sextæ.

Τῇ β' τῆς ς' ἑβδομάδος.

TEXTUS.

XVII, 1-15. Cum autem perambulassent Amphipolim et Apolloniam, venerunt Thessalonicam, ubi erat synagoga Judæorum. Secundum consuetudinem autem Paulus introivit ad eos, et per Sabbata tria disserebat eis de Scripturis, adaperiens et insinuans, quia Christum oportuit pati et resurgere a mortuis :

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Διοδεύσαντες δὲ τὴν Ἀμφίπολιν καὶ τὴν Ἀπολλωνίαν, ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν ἡ συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων. Κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ Παύλῳ εἰσῆλθε πρὸς αὐτοὺς, καὶ ἐπὶ Σάββατα τρία διελέγετο αὐτοῖς, ἀπὸ τῶν Γραφῶν διανοίγων καὶ παρατιθέμενος, ὅτι ἔδει τὸν Χριστὸν παθεῖν καὶ ἀναστῆναι, καὶ ὅτι

Digitized by Google

Οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς Ἰησοῦς, ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. Καί τινες ἐξ αὐτῶν ἐπείσθησαν, καὶ προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ, τῶν τε σεβομένων Ἑλλήνων πλῆθος πολὺ, γυναικῶν τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι. Ζηλώσαντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι οἱ ἀπειθήσαντες, καὶ προσλαβόμενοι τῶν ἀγοραίων ἄνδρας τινὰς πονηροὺς, καὶ ὀχλοποιήσαντες, ἐθορύβουν τὴν πόλιν· καὶ ἐπιστάντες τῇ οἰκίᾳ Ἰάσωνος, ἐζήτουν αὐτοὺς ἀγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον. Μὴ εὑρόντες δὲ αὐτοὺς, ἔσυρον τὸν Ἰάσωνα καί τινας ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας, βοῶντες, ὅτι Οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες οὗτοι καὶ ἐνθάδε πάρεισιν, οὓς ὑποδέδεκται Ἰάσων· καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος πράττουσι, βασιλέα ἕτερον λέγοντες εἶναι Ἰησοῦν. Ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας ἀκούοντας ταῦτα. Καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ Ἰάσωνος καὶ τῶν λοιπῶν, ἀπέλυσαν αὐτούς.

Οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ νυκτὸς ἐξέπεμψαν τόν τε Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν εἰς Βέροιαν. Οἵτινες παραγενόμενοι, εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων ἀπίεσαν. Οὗτοι δὲ ἦσαν ἀγενέστεροι τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας, τὸ καθ' ἡμέραν ἀνακρίνοντες τὰς Γραφὰς, εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτω. Πολλοὶ μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν καὶ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων, καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι. Ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι, ὅτι καὶ ἐν τῇ Βεροίᾳ κατηγγέλλη ὑπὸ τοῦ Παύλου ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἦλθον κἀκεῖ σαλεύοντες τοὺς ὄχλους. Εὐθέως δὲ τότε τὸν Παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελφοὶ πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν· ἐπέμεινάν τε ὅ τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ. Οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον ἤγαγον ἕως Ἀθηνῶν, καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν Σίλαν καὶ Τιμόθεον, ἵνα ὡς τάχιστα ἔλθωσι πρὸς αὐτὸν, ἐξῆεσαν.

A et quia Hic est Jesus Christus, quem ego annuntio vobis. Et quidam ex eis crediderunt, et adjuncti sunt Paulo et Silæ, et de colentibus Græcis (23) multitudo magna et mulieres nobiles non paucæ. Zelantes autem Judæi, assumentesque de vulgo viros quosdam malos, et turba facta, concitaverunt civitatem : et assistentes domui Jasonis quærebant eos producere in populum. Et cum non invenissent eos, trahebant Jasonem et quosdam fratres ad principes civitatis, clamantes : quoniam Hi qui urbem concitant, et huc venerunt, quos suscepit Jason, et hi omnes contra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse, Jesum. Concitaverunt autem plebem et principes civitatis audientes hæc. Et accepta satisfactione a Jasone et a cæteris, dimiserunt B eos.

Fratres vero confestim per noctem dimiserunt Paulum et Silam in Beroeam. Qui cum venissent, in synagogam Judæorum introierunt. Hi autem erant nobiliores eorum qui sunt Thessalonicæ, qui susceperunt verbum cum omni aviditate, quotidie scrutantes Scripturas, si hæc **277** ita se haberent. Et multi quidem crediderunt ex eis, et mulierum gentilium honestarum, et viri non pauci. Cum autem cognovissent in Thessalonica Judæi, quia et Beroeæ prædicatum est a Paulo verbum Dei, venerunt et illuc commoventes et turbantes multitudinem. Statimque tunc Paulum dimiserunt fratres, ut iret usque ad C mare : Silas autem et Timotheus remanserunt ibi. Qui autem deducebant Paulum, perduxerunt eum usque Athenas, et accepto mandato ab eo ad Silam et Timotheum, ut quam celeriter venirent ad illum, profecti sunt.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἐπειδὴ οὗτοι πρὸς τὰ σημεῖα ἐνανήως [50] εἶχον, ὡς πλάνους καὶ γόητας διαβάλλοντες, ὧδε ἀπὸ τῶν Γραφῶν, πεῖθειν [51] οὐκ εἶχον [52] ταύτην τὴν ὑπόνοιαν. Σεβομένους Ἕλληνας τοὺς ἐξ Ἰουδαίων μὲν ὄντας, Ἑλληνιστὶ δὲ φθεγγομένους καλεῖ, διὰ τὸ φυλάττειν τὸν νόμον· ἢ τοὺς ἐξ Ἑλλήνων προσηλύτους Ἰουδαίους [53] ὑπάρχοντας. Τὸ, εὐγενέστεροι, ἀντὶ τοῦ, ἐπιεικέστεροι, φησίν. Οὐχ ὡς ἄπιστοι δὲ οὗτοι ἀνέκρινον τὰς Γραφὰς (ἤδη γὰρ ἦσαν πεπιστευκότες), D ἀλλ' ὡς ἄμοιροι τῆς τῶν παλαιῶν προφητῶν παραδόσεως, καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον πιστότεροι γενόμενοι, ἐρευνῶντες τὰς Γραφὰς, καὶ εὑρίσκοντες, τοῖς τῶν προφητῶν λόγοις συνᾴδοντα τὰ περὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας πράγματα.

COMMENTARIUS.

« Disserebat eis de Scripturis. » Quoniam Judæi signis adversabantur, adeo ut apostolos velut impostores et præstigiatores calumniarentur, Paulus hoc loco ex Scripturis, quæ ejusmodi suspicioni non subsunt, eos persuadere aggreditur. « Colentibus Græcis. » Græcos hic vocat eos qui ex Judæis cum essent, Græca lingua utebantur. « Colentes » vero dicit, quia legem observabant : vel Græcos, qui Judaismum amplexi fuerant, sic appellat. Per « nobiliores » vero hic « prudentiores » intelligit. Isti « scrutabantur Scripturas, » non quasi incredituli, sed ut expertes traditionis veterum prophetarum : et idcirco scrutando Scripturas in fide magis firmabantur, quod opera Domini in carne oraculis prophetarum plane consentanea esse comperirent.

ΚΕΦΑΛ. ΚϚ'.

Περὶ τῆς ἐν Ἀθήναις ἐπιβωμίου γραφῆς, φιλοσόφου τε κηρύγματος καὶ εὐσεβίας τοῦ Παύλου.

CAPUT XXVI.

De inscriptione, quæ erat Athenis supra aram; et de sapiente prædicatione Pauli ejusque pietate.

Variæ lectiones et notæ.

[50] ἐναντίως. [51] πείθει. [52] ἔχων. [53] Ἰουδαίων.

(23) Vulg. habet, *gentilibusque.*

Digitized by Google

TEXTUS.

XVII, 16-18. Paulus autem cum Athenis eos exspectaret, incitabatur spiritus ejus in ipso, videns idololatriæ deditam civitatem. Disputabat igitur in Synagoga cum Judæis et colentibus, et in foro, per omnes dies ad eos qui aderant. Quidam autem Epicurei et Stoici philosophi disserebant cum eo, et quidam dicebant : Quid vult seminiverbius hic dicere ? Alii vero : Novorum dæmoniorum videtur annuntiator esse : quia Jesum et resurrectionem annuntiabat eis.

178 COMMENTARIUS.

« Incitabatur. » Non iram hic intelligit, aut indignationem ; procul enim ab ira et indignatione est gratia. Quare « incitabatur » perinde est ac, exacerbabatur, non ferebat, vehementer dolebat : quemadmodum alibi dicit [76] : « Facta est autem exacerbatio (24) inter ipsos etc. » — « Confestim autem Paulum. » Ex prudentiæ consilio, et non ex timore aufugit Apostolus ; quia scilicet prædicationem evangelicam dilatari, et iram ipsorum exstingui summopere desiderabat. « Quidam autem. » Epicuræi quidem ex atomis universum sua sponte coaluisse arbitrabantur : Stoici autem illud esse putabant corpus et inflammationem. Quidam ex illis ob doctrinam de se alte sapientes, stulte divinum Paulum irridentes : « Quid vult spermologus (25) iste ? » dicebant. Quoniam enim « spermologus » avicula parva et vilis est, solita semina in triviis projecta colligere ; hinc viles et nullius frugis homines « spermologos » appellabant. Quia vero Paulus Jesum et resurrectionem prædicabat, ii, utpote etiam deas feminas colere assueti (quippe qui dæmones pro diis habebant), « resurrectionem » deam quamdam esse existimabant.

Feria 3 hebdomadæ sextæ.

TEXTUS.

XVII, 19-34. Et apprehensum eum ad Areopagum duxerunt dicentes : Possumus scire, quæ est hæc nova quæ a te dicitur, doctrina ? Nova enim quædam infers auribus nostris. Volumus ergo scire quidnam velint hæc esse. (Athenienses autem omnes et advenæ hospites, ad nihil aliud vacabant, nisi aut dicere, aut audire aliquid novi.) Stans autem Paulus in medio Areopagi, ait : Viri Athenienses, per omnia quasi superstitiosiores vos video. Præteriens enim et videns simulacra vestra, inveni et aram in qua scriptum erat : « Ignoto Deo. » Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuntio vobis. Deus

A

KEIMENON.

Ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ἐκδεχομένου αὐτοὺς τοῦ Παύλου, παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ θεωροῦντος κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν. Διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ συναγωγῇ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας. Τινὲς δὲ τῶν Ἐπικουρίων καὶ τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων συνέβαλλον αὐτῷ, καί τινες ἔλεγον· Τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; Οἱ δέ· Ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι· ὅτι τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν εὐηγγελίζετο αὐτοῖς.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

« Παρωξύνετο. » Οὐκ ὀργὴν ἐνταῦθά φησιν, οὐδὲ ἀγανάκτησιν. Ὀργῆς γὰρ καὶ ἀγανακτήσεως πόῤῥω τὸ χάρισμα. Τὸ, « Παρωξύνετο » δὲ, τουτέστιν ἀντὶ τοῦ, διηγείρετο, οὕτως [68], ἀλλ' ἐτήκετο· καθὼς καὶ ἀλλαχοῦ φησιν· « Ἐγένετο παροξυσμὸς μεταξὺ αὐτῶν, » καὶ τὰ ἑξῆς. « Εὐθέως δὲ τὸ τὸν Παῦλον. » Οἰκονομικῶς ἐνταῦθα, οὐ δειλιῶν ἔφυγεν ὁ Ἀπόστολος, ἀλλ' ὥστε καὶ τὸ κήρυγμα αὔξειν βουλόμενος, καὶ τὸν θυμὸν αὐτῶν κατασβέσειν πραγματευόμενος. « Τινὲς δὲ τῶν. » Οἱ μὲν Ἐπικούρειοι αὐτόματον καὶ ἀπὸ ἀτόμων δοξάζουσιν εἶναι τὸ πᾶν· οἱ δὲ Στωϊκοὶ οὕτω σῶμα καὶ ἐκπύρωσιν. Τινὲς οὖν ἐξ αὐτῶν ἐπὶ γνώσει μέγα φρονοῦντες, ἀνοήτως λέγοντες [69] τὸν θεσπέσιον Παῦλον, « Τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος ; » ἔλεγον. Ἐπειδὴ γὰρ ὄρνεόν ἐστιν ὁ σπερμολόγος, βραχὺ δὲ καὶ εὐτελὲς, οὔτε πρὸς βρῶσιν οὔτε πρὸς τέρψιν ἐπιτήδειον, τὰ ἐν ταῖς τριόδοις ἐῤῥιμμένα τῶν σπερμάτων εἰωθὸς συλλέγειν· τοὺς οὖν εὐτελεῖς καὶ οὐκ ἀξίους λόγου σπερμολόγους ἐκάλουν. « Ἐπειδὴ τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν εὐηγγελίζετο. » Καὶ γὰρ τὴν ἀνάστασιν θεάν τινα εἶναι ἐνόμιζον, ἅτε εἰωθότες καὶ θηλείας θεὰς σέβειν· δαιμόνια γὰρ τοὺς θεοὺς αὐτῶν ἐκάλουν.

Τῇ γ' τῆς ς' ἑβδομάδος.

KEIMENON.

Ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον ἤγαγον, λέγοντες· Δυνάμεθα γνῶναι τίς ἡ καινὴ αὕτη ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδαχή ; Ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν. Βουλόμεθα οὖν γνῶναι τί ἂν θέλοι ταῦτα εἶναι. Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι, εἰς οὐδὲν ἕτερον ηὐκαίρουν, ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον. Σταθεὶς δὲ ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου πάγου, ἔφη· Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ. Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο· « Ἀγνώστῳ Θεῷ. » Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσε-

[76] Hebr. III, 15.

Variæ lectiones et notæ.

[68] Marg. Λέγεται καὶ εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ ἁγίου Διονυσίου. [69] οὐκ ἔφερεν. [68] ἐπιγελῶντες.

(24) Vulg. habet, *dissensio*.

(25) Vulgatus interpres vertit *seminiverbius*, quasi *seminans verba*, hoc est, *garrulus, nugator*. At pressius verti posset *seminilegus*, seu *seminum collector*. Cujus nomenclationis ratio ex subjecta expositione patet. Metaphorice autem sumitur pro *verboso, nugatore* et *locutuleio*, ut Plautus dixit.

Digitized by Google

δεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς ὑπάρχων Κύριος, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται, προσδεόμενός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν κατὰ πάντα· ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν γένος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ παν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὁρίσας προστεταγμένους καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν, ζητεῖν τὸν Θεὸν, εἰ ἄραγε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν· καίτοι γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα. Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμέν· ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι· Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. Γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσίῳ, ἢ ἀργυρίῳ, ἢ λίθῳ, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου τὸ Θεῖον εἶναι ὅμοιον. Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεὸς, τὰ νῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν. Καθότι ἔστησεν ἡμέραν, ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον· Ἀκουσόμεθά σου περὶ τούτου καὶ πάλιν. Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν. Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ, ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς.

A qui fecit mundum et omnia quæ in eo sunt, hic cœli et terræ cum sit Dominus, non in manufactis templis habitat, nec manibus humanis colitur indigens aliquo, cum ipse det omnibus vitam et inspirationem et omnia ; fecitque ex uno omne genus **279** hominum inhabitare super universam faciem terræ, definiens statuta tempora et terminos habitationis eorum, quærere Deum, si forte attrectent eum aut inveniant, quamvis non longe sit ab unoquoque nostrum. In ipso enim vivimus, et movemur, et sumus : sicut et quidam vestrorum poetarum dixerunt : Ipsius enim et genus sumus. Genus ergo cum simus Dei, non debemus æstimare, auro, aut argento, aut lapidi, sculpturæ artis et cogitationis hominis, divinum esse simile. Et tempora B quidem hujus ignorantiæ « dissimulans » (26) Deus, nunc annuntiat hominibus, ut omnes ubique pœnitentiam agant. Eo quod statuit diem, in quo judicaturus est orbem in æquitate, in viro, in quo statuit, fidem præbens omnibus, suscitans eum a mortuis. Cum audissent autem resurrectionem mortuorum, quidam quidem irridebant, quidam vero dixerunt : Audiemus te de hoc iterum. Sic Paulus exivit de medio eorum. Quidam vero viri adhærentes ei, crediderunt ; in quibus et Dionysius Areopagita, et mulier nomine Damaris, et alii cum eis.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἤγαγον αὐτὸν, φησὶν, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον, οὐχ ὥστε μαθεῖν, ἀλλ' ὥστε κολάσασθαι, ἔνθα αἱ φονικαὶ δίκαι. Ἄρειος δὲ Πάγος ἐλέγετο ὁ τόπος, ἐπειδὴ ὁ Ἄρης, ὥς φασι, τῆς μοιχίας ἐκεῖσε δίκας ἔδωκε. Πάγος δὲ ὁ ὑψηλὸς τόπος· ἐν γὰρ ὄχθῳ τινὶ ἦν ἐκεῖνο τὸ δικαστήριον· ὅθεν καὶ Πάγαρχοι καλοῦνται παρά τισιν, οἱ τῶν τόπων ἢ κωμῶν τινων ἄρχοντες. « Εὗρον καὶ βωμόν. » Δύο αἰτίας εἶναι λέγουσι τὸ [f. τοῦ] [ἐπι γε] γράφθαι Ἀθήνῃσι τῷ βωμῷ « Ἀγνώστῳ Θεῷ. » Οἱ μὲν γάρ φασιν, ὡς Φιλιππίδην ἔπεμψαν Ἀθηναῖοι πρὸς Λακεδαιμονίους περὶ συμμαχίας, ἡνίκα Πέρσαι ἐπεστράτευσαν τῇ Ἑλλάδι, ᾧ κατὰ τὸ Παρθένιον ὄρος Πανὸς φάσμα ἐντυχὸν, ἠτιᾶτο μὲν Ἀθηναίους ἀμελοῦντας αὐτοῦ, ἄλλους θεοὺς θεραπεύοντας, καὶ βοηθεῖν ἐπηγγέλλετο. Νικήσαντες οὖν, ἐκείνῳ ναὸν ἀνέστησαν καὶ βωμὸν ᾠκοδόμησαν. Καὶ ὡς φυλαττόμενοι, μὴ τὸ αὐτὸ δὴ καὶ ἄλλοτε πάθοιεν, παρέντες τινὰ θεὸν ἄγνωστον αὐτοῖς, ἀνέστησαν τὸν βωμὸν ἐκεῖνον, ἐπιγράφοντες· « Ἀγνώστῳ Θεῷ· » τοῦτο λέγοντες, ὅτι Καὶ εἴ τις ἕτερος ἠγνοεῖτο παρ' ἡμῶν, εἰς τιμὴν ἐκείνου οὗτος δὴ παρ' ἡμῶν ἐγήγερται, ὡς ἂν πλεως ἡμῖν εἴη, εἴπερ ἀγνοούμενος μὴ θεραπεύεται. Ἄλλοι δέ φασιν, ὅτι λιμὸς [a] κατέσκηψέ ποτε Ἀθήνῃσι, καὶ εἰς τοσοῦτον αὐτοὺς ἐξέκαυσεν, ὡς μηδὲ τῶν λεπτοτάτων σινδόνων ἀνέχεσθαι. Τοὺς νομιζομένους οὖν αὐτοῖς θεοὺς θεραπεύοντες, οὐδὲν ἀπώναντο. Ἐννοήσαντες οὖν, ὅτι ἴσως ἐστὶν ὁ θεὸς,

COMMENTARIUS.

« Duxerunt eum, inquit, ad Areopagum, » non ut aliquid ipsi discerent, sed ut is puniretur, ubi C capitales causæ habebantur. « Arcopagus » autem locus ille dicebatur, quoniam Ares, seu Mars adulterii pœnas ibi, ut fabulantur, olim dederat. « Pagus » est locus excelsus ; siquidem in colle situm erat dicasterium illud. Hinc « Pagarchi » dicuntur locorum quorumdam vel pagorum præfecti. « Inveni et aram. » Duæ causæ feruntur celebris illius, quæ Athenis erat, inscriptionis : « Ignoto Deo. » Quidam enim dicunt, quod cum Athenienses, Persis contra ipsos bellum gerentibus, Philippiden quemdam ad Lacedæmones auxilii petendi causa misissent, occurrens illi in monte Partheno idolum Panis graviter de Atheniensibus conquestum fuerit, quod cum cæteros quidem deos D gnaviter colerent, se prorsus negligerent; et nihilominus auxilio se futurum spoponderit. Quare Athenienses, cum vicissent, templum illi excitarunt, et altare construxerunt. Caventes vero, ne simile quid iterum illis contingeret, quod forte deum aliquem ignotum præterirent, aliam erexerunt aram, eique inscripserunt : « Ignoto Deo, » inquientes : Si **280** adhuc aliquis a nobis ignoretur deus, in illius honorem hæc ara esto, ut nobis propitius sit, etsi, utpote ignotus, peculiari cultu a nobis non colatur. Alii vero ita rem narrant : Cum dira pestis in Athenienses grassaretur, eosque exureret adeo,

Variæ lectiones et notæ.

[a] λοιμός.

(26) Vulg. *despiciens*.

Digitized by Google

ut nec tenuissima linteamina ferre possent; omnibus, quos putabant deos, cultum aliquem præstiterunt, quin inde ullum caperent emolumentum. Reputantes vero, quod fortasse deus esset aliquis, quem ipsi inhonoratum reliquerint, ac propterea ipse pestem immisisset illam, novam ædificarunt aram, cui « Ignoto Deo » inscripserunt: cumque super illam sacrificassent, confestim pestis evanuit. Hunc igitur Paulus ait esse Christum, omnium Deum, quem se annuntiare affirmabat. Cæterum integra illa inscriptio ita se habebat: « Diis Asiæ, Europæ, et Libyæ, Deo ignoto et peregrino. »—« Deus qui fecit. » Ne putarent, Deum ab ipso prædicatum similem esse multis illis, quos alias colebant, diis, ac ut errorem istum submoveret, subdit: « Non in manufactis templis habitat[76]. » Scilicet, habitat quidem in templis, sed non in talibus; sed in anima humana. Unde nec in Jerosolymita templo dicebatur habitare, sed « operari. » Nec « manibus humanis colebatur » a Judæis, sed mente: nam, quæ ii offerebant, Deus non quasi « indigens aliquo » requirebat; ait enim: « Nunquid manducabo carnes taurorum[77], etc. » Deinde in confirmationem sermonis sui istud Arati, unius ex ipsorum poetis, egregium dictum profert: « Ipsius enim et genus sumus: » et illud quidem de summo Opifice accipit Paulus, quanquam de Jove ab Arato pronuntiatum fuerit. Videlicet Aratus non de eodem omnino locutus est, sed tamen id protulit, quod ei proprie aptari potest. « Genus autem Dei » nos esse, inquit Apostolus, non eo sensu, quo Græci poetæ dicunt, sed alio; nempe quod nos simus ei familiares et proximi.

A ὃν αὐτοὶ κατέλιπον ἀγέραστον, ὁ τὸν λοιμὸν καταπέμψας, νέον δειμάμενοι βωμὸν καὶ ἐγγράψαντες, « Ἀγνώστῳ Θεῷ, » καὶ θύσαντες, εὐθέως ἐθεραπεύθησαν. Τοῦτον οὖν, φησι, Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν πάντων Θεὸν ὁ Παῦλος, ὃν καὶ καταγγέλλειν αὐτοῖς ἔφασκεν. Ἔστι δὲ ἡ πᾶσα τοῦ βωμοῦ ἐπιγραφὴ τοιαύτη· « Θεοῖς Ἀσίας, καὶ Εὐρώπης, καὶ Λιβύης, θεῷ ἀγνώστῳ καὶ ξένῳ. »—« Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας. » Ἵνα μὴ νομίσωσιν ἕνα τῶν πολλῶν εἶναι Θεὸν τὸν ὑπ' αὐτοῦ κηρυττόμενον, διορθοῦται ἐπάγων· « οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς. » Οἰκεῖ μὲν γὰρ ἐν ναοῖς, ἀλλ' οὐκ ἐν τοιούτοις, ἀλλ' ἐν ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ. Οὐδὲ γὰρ ἐν ναῷ τῶν Ἱεροσολύμων λέγεται οἰκεῖν, ἀλλ' ἐνεργεῖν· οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων παρὰ Ἰουδαίων ἐθεραπεύθη, ἀλλ' ὑπὸ διανοίας· ἐπεὶ κἀκεῖνά γε οὐκ ἐζήτει οὕτως, ὡς προσδεόμενος· φησὶ γάρ· « Μὴ φάγομαι κρέα ταύρων, » καὶ τὰ ἑξῆς. Χρῆσιν αὐτοῖς Ἀράτου ἐπάγει, ἑνός τινος τῶν παρ' αὐτοῖς ποιητῶν εἰς κατασκευὴν τοῦ ἑαυτοῦ λόγου. « Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν, » φησί. Καὶ οὗτος μὲν περὶ τοῦ Δημιουργοῦ αὐτὸ ἐκλαμβάνει (εἰ καὶ περὶ τοῦ Διὸς τοῦτο εἰρῆσθαί φασιν), οὐ τὸν ἐκεῖνον λέγων, ἀλλὰ τὸ κυρίως ἐπ' αὐτῷ ἁρμόζειν λέγων. Γένος δὲ Θεοῦ εἶναι ἡμᾶς φησι Παῦλος, οὐχ ὡς ἐκεῖνοί φασιν, ἀλλ' ἑτέρῳ νῷ· τουτέστι, οἰκείους, ἐγγυτάτους.

Ad Athenienses verba faciens Paulus « hominem » tantummodo Christum appellat, dicens[78]: « In viro, in quo statuit, fidem præbens omnibus, suscitans eum a mortuis: » et nihil de « forma Dei » addit, neque quod « æqualis » esset illi, « et[79] splendor gloriæ ejus: » et quidem congrue; nondum enim erat tempus opportunum verbis istis; sed interim contenti erant apostoli, si crederetur verus homo, et resurrexisse, dissimulata tantisper ejus divinitate.

B C [78] Ἀθηναίοις γὰρ διαλεγόμενος ὁ Παῦλος, φησὶ, ἄνδρα αὐτὸν ἐπικαλεῖ μόνον, οὕτω λέγων· « Ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν· » καὶ οὐδὲν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ λέγει μορφῆς, οὐδὲ ὅτι ἴσος αὐτῷ, οὐδὲ ὅτι ἀπαύγασμα τῆς δόξης αὐτοῦ· εἰκότως. Οὔπω γὰρ καιρὸς τῶν ῥημάτων τούτων ἦν. Ἀλλ' ἀγαπητὸν ἦν αὐτοὺς παραδέξασθαι τέως, ὅτι ἄνθρωπός ἐστι, καὶ ὅτι ἀνέστη, αὐτοῦ τὴν θεότητα ἐξεκάλυψεν.

« Et tempora quidem. » Non hoc ait, quod nullus istorum puniatur, sed quia nemo illorum, qui « pœnitentiam agere » voluerit, puniendus sit: neque de illis qui jam obierant loquitur, sed de illis quibus tunc prædicabat. Non exiget, inquit, a vobis rationem de præteritis **281** annis « ignorantiæ vestræ. » Non dixit autem, contemnit, vel permittit, sed, « dissimulat, » hoc est, non punit, quantumvis punitione dignos.

D « Τοὺς μὲν οὖν χρόνους. » Οὐ τοῦτό φησιν, ὅτι οὐδεὶς κολάζεται τούτων, ἀλλ' ὅτι οὐδεὶς τῶν θελόντων μετανοεῖν. Οὐ περὶ τῶν ἀπελθόντων γὰρ τοῦτό φησιν, ἀλλὰ περὶ τούτων οἷς παραγγέλλει. Οὐκ ἀπαιτεῖ λόγον ὑμᾶς, φησὶ, περὶ τῶν προτέρων ἐτῶν τῆς ἀγνοίας ὑμῶν. Οὐκ εἶπε δὲ παρεῖδεν, ἢ, εἴασεν, ἀλλὰ, « περιεῖδε » τουτέστιν, οὐκ ἀπαιτεῖ κόλασιν, ὥσπερ ἀξίους ὄντας κολάσεως.

CAPUT XXVII.

De Aquila et Priscilla, deque Corinthiorum incredulitate ac de beneplacito Dei secundum præscientiam erga illos, quod revelatum est Paulo. Item de Crispo archisynagogo, qui credidit cum aliis

ΚΕΦΑΛ. ΚΖ'.

Περὶ Ἀκύλα καὶ Πρισκίλλης, τῆς τε Κορινθίων ἀπειθείας καὶ τῆς κατὰ πρόγνωσιν ἐν αὐτοῖς εὐδοκίας τοῦ Θεοῦ ἀποκαλυφθείσης τῷ Παύλῳ· ἐν ᾧ περὶ Κρίσπου ἀρχισυναγώγου, πιστεύ-

[76] Act. VII, 48. [77] Psal. XLIX, 23. [78] Ephes. I, 20. [79] Hebr. I, 3.

Variæ lectiones et notæ.

[48] Marg. τοῦ Χρυσοστόμου ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην. [49] ὑπερεῖδε.

Digitized by Google

σαντος σὺν ἑτέροις τισὶ, καὶ βαπτισθέντος, ἀ στάσεως κινηθείσης ἐν Κορίνθῳ, ὁ Παῦλος ὑπεχώρησεν· ἀλλὼν δὲ εἰς Ἔφεσον καὶ διαλεχθεὶς ἐξῆλθεν.

quibusdam, et baptizatus est: ac quomodo seditione orta Corinthi, Paulus secesserit, abieritque Ephesum; indeque, postquam sermonem habuit, exierit.

KEIMENON.

Μετὰ δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, ἦλθεν εἰς Κόρινθον· καὶ εὑρών τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, καὶ Πρισκίλλαν γυναῖκα αὐτοῦ (διὰ τὸ διατετάχθαι Κλαύδιον χωρισθῆναι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς Ῥώμης), προσῆλθεν αὐτοῖς· καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι, ἔμεινε παρ' αὐτοῖς, καὶ εἰργάζετο· ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην. Διελέγετο δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν Σάββατον, ἔπειθέ τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας. Ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας, ὅ τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο τῷ Πνεύματι ὁ Παῦλος, διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. Ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῶν καὶ βλασφημούντων, ἐκτειναξάμενος τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, εἶπε πρὸς αὐτούς· Τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν· καθαρὸς ἐγώ· ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι. Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, εἰσῆλθεν εἰς οἰκίαν τινὸς ὀνόματι Τίτου Ἰούστου σεβομένου τὸν Θεὸν, οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ. Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τῶν Κορινθίων ἀκούσαντες ἐπίστευον καὶ ἐβαπτίζοντο. Εἶπε δὲ ὁ Κύριος ἐν νυκτὶ δι' ὁράματος τῷ Παύλῳ· Μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει, καὶ μὴ σιωπήσῃς, διότι ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ, καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τοῦ κακῶσαί σε· διότι λαὸς ἔστι μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Ἐκάθισέ τε ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ, διδάσκων ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Γαλλίωνος ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας, κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Παύλῳ, καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα, λέγοντες, ὅτι Παρὰ τὸν νόμον ἀναπείθει οὗτος τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν. Μέλλοντος δὲ τοῦ Παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα, εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους· Εἰ μὲν ἦν ἀδίκημά τι, ἢ ῥᾳδιούργημα πονηρὸν, ὦ Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν· εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου, καὶ ὀνομάτων, καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί· κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι. Καὶ ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος. Ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ Ἕλληνες Σωσθένην τὸν ἀρχισυνάγωγον, ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος· καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίωνι ἔμελλεν. Ὁ δὲ Παῦλος, ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἱκανὰς, τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος, ἐξέπλει εἰς τὴν Συρίαν, καὶ σὺν αὐτῷ Πρίσκιλλα, καὶ Ἀκύλας, κειράμενος ἐν Κεγχρεαῖς τὴν κεφαλήν· εἶχε γὰρ εὐχήν. Κατήντησε δὲ εἰς Ἔφεσον, κἀκείνους κατέλιπεν αὐτοῦ. Αὐτὸς δὲ εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν διελέξατο τοῖς Ἰουδαίοις. Ἐρωτώντων δὲ αὐτὸν ἐπὶ πλείονα χρόνον μεῖναι παρ' αὐτοῖς, οὐκ ἐπένευσεν· ἀλλ' ἀποταξάμενος αὐτοῖς, καὶ εἰπών· Δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ πάλιν ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς τοῦ Θεοῦ θέλοντος, καὶ ἀνήχθη ἀπὸ τῆς Ἐφέσου.

TEXTUS.

XVIII, 1-21. Post hæc egressus ab Athenis, venit Corinthum. Et inveniens quemdam Judæum nomine Aquilam, Ponticum genere, qui nuper venerat ab Italia, et Priscillam uxorem ejus (eo quod præcepisset Claudius discedere omnes Judæos a Roma), accessit ad eos. Et quia ejusdem erat artis, manebat apud eos et operabatur (erant autem scenofactoriæ artis). Et disputabat in synagoga per omne Sabbatum, interponens nomen Domini Jesu, suadebatque Judæis et Græcis. Cum venissent autem de Macedonia Silas et Timotheus, instabat verbo Paulus, testificans Judæis esse Christum Jesum. Contradicentibus autem eis et blasphemantibus, excutiens vestimenta sua, dixit ad eos: Sanguis vester super caput vestrum: mundus ego, ex hoc ad gentes vadam. Et migrans inde, intravit in domum cujusdam, nomine Titi Justi, colentis Deum, cujus domus erat conjuncta synagogæ. Crispus autem archisynagogus credidit Domino cum omni domo sua: et multi Corinthiorum audientes credebant et baptizabantur. Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo: Noli timere, sed loquere, et ne taceas: propter quod ego sum tecum: et nemo apponetur tibi ut noceat te: quoniam populus est mihi multus in hac civitate. Sedit autem ibi annum et sex menses, docens apud eos verbum Dei. Gallione autem proconsule Achaiæ, insurrexerunt uno animo Judæi in Paulum et adduxerunt eum ad tribunal, dicentes: quia Contra legem hic persuadet hominibus colere Deum. Incipiente autem Paulo aperire os, dixit Gallio ad Judæos: Si quidem esset iniquum aliquid, aut facinus pessimum, o viri Judæi, recte vos sustinerem. Si vero quæstiones sunt de verbo et nominibus et lege vestra, vos ipsi videritis. Judex ego horum **282** nolo esse. Et minavit eos a tribunali. Apprehendentes autem omnes Sosthenem principem synagogæ, percutiebant eum ante tribunal; et nihil eorum Gallioni curæ erat. Paulus vero cum adhuc sustinuisset dies multos, fratribus valefaciens, navigavit in Syriam (et cum eo Priscilla et Aquila), qui sibi totonderat in Cenchris caput: habebat enim votum. Devenitque Ephesum, et ibi illos reliquit. Ipse vero ingressus synagogam, disputabat cum Judæis. Rogantibus autem eis ut ampliori tempore maneret, non consensit; sed valefaciens et dicens: Iterum revertar ad vos, Deo volente, profectus est ab Epheso.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Ἕκαστος τῶν ἀποστατούντων Χριστῷ, ὅς ἐστι ζωὴ, δοκεῖ ἑαυτὸν φονεύειν,

COMMENTARIUS.

« Sanguis vester super caput vestrum. » Hoc perinde est, ac si diceret: Quicunque a Christo,

Digitized by Google

qui vita est, secessionem facit, semetipsum occidere videtur, a vita transmeans in mortem, sanguinemque ipsius quodammodo fundens per necem, quam sibi ipse infert. Ait itaque : Propterea quod incredulitate vestra vosmetipsos jugulatis, hujus rei pœnam vos luite : ego innoxius sum. Hinc vero colligi potest, eum qui se interficit, velut homicidam puniendum fore a Deo. « Nocte per visionem. » Adnotandum, nullum esse discrimen sive in somno, sive in vigilia Paulus viderit Dominum Jesum. Cæterum etiam de die aliquoties eum vidit. « Percutiebant eum. » Judæi idcirco Sosthenem percutiebant, quia magis addictus erat Paulo, sicut et Crispus archisynagogus. Vel in tantam illi insaniam venerunt, ut suo frustrati desiderio, loco Pauli Sosthenem principem synagogæ verberarent. Aut demum propterea illum verberabant, quia, cum vellent Paulum occidere, ipse eos prohibebat. Iterum vero Paulus « navigavit in Syriam, (et cum eo Priscilla et Aquila), qui sibi totonderat, inquit, caput. » Tondere caput voti causa mos erat proprius Judæorum. Priscillam et Aquilam « reliquit, » inquit, « Ephesi, » et quidem convenienter, ut ibi docerent. Cur vero Paulus, cum esset propheta, certoque sciret se Ephesum rediturum, non id absque conditione promisit, sed addidit, « Deo volente? » **283** Nempe docere nos voluit, ut nihil promittamus, nisi hac addita conditione : « volente Deo. » — « Nemo enim novit quid superventura pariat dies [60]. »

A ἀπὸ τῆς ζωῆς μεταβαίνων εἰς θάνατον, τὸ αἷμα αὐτοῦ τρόπον τινὰ ἐκχέων διὰ τῆς σφαγῆς ἣν ἐπιφέρει ἐφ' ἑαυτῷ. Τοῦτο οὖν φησιν· Ἀνθ' ὧν σφάζετε ἑαυτοὺς διὰ τῆς ἀπιστίας, αὐτοῦ τούτου ὑμεῖς ὑπόσχητε δίκην, ἐμοῦ ἀθώου ὄντος. Ἐντεῦθεν δὲ ἔστι συνιδεῖν, ὅτι ὁ σφάζων ἑαυτὸν τιμωρεῖται ὡς φονεὺς παρὰ τῷ Θεῷ. Σημειωτέον, ὅτι εἶδε τὸν Κύριον Ἰησοῦν ὁ Παῦλος δι' ὀνείρου, εἴτε γρηγορῶν ἐθεάσατο τὸν Ἰησοῦν, οὐδεμίαν διαφοράν. Πλὴν καὶ ἐν ἡμέραις [f. ἡμέρᾳ] ὤφθη αὐτῷ. Οὗτοι διὰ τοῦτο ἔτυπτον τὸν Σωσθένην, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ἦν μᾶλλον προστιθέμενος τῷ Παύλῳ, ὡς καὶ Κρίσπος ὁ ἀρχισυνάγωγος· οἱ εἰς τοσοῦτον ἦσαν ἐληλακότες μανίας, ὅτι ἀποτυχόντες τοῦ σκοποῦ ἑαυτῶν, ἀντὶ τοῦ τύπτειν τὸν Παῦλον, Σωσθένην τὸν ἀρχισυνάγωγον ἔτυπτον· ἢ διὰ τοῦτο ἔτυπτον B αὐτὸν, ἐπειδὴ μᾶλλον ἠβουλήθησαν φονεῦσαι τὸν Παῦλον, καὶ Σωσθένης διεκώλυσεν αὐτούς. Πάλιν κάτεισι Παῦλος εἰς τὴν Συρίαν, « καὶ σὺν αὐτῷ Πρίσκιλλα, καὶ Ἀκύλας, κειράμενος, φησὶ, τὴν κεφαλήν. » Τὸ δὲ κείρασθαι τὰς κεφαλὰς κατ' εὐχὴν Ἰουδαϊκὸν ἦν. Τοὺς περὶ Ἀκύλαν, φησὶ, κατέλιπεν εἰς Ἔφεσον· τοῦτο δὲ ἐποίησεν εἰκότως, ὡς διδάξαντας. Τί δήποτε προφήτης ὢν Παῦλος, καὶ εἰδὼς ὅτι ἤμελλεν ἀναστρέφειν, οὐχ ἁπλῶς ἀναστρέφειν ἐπηγγείλατο, ἀλλὰ προστιθεὶς, « τοῦ Θεοῦ θέλοντος ; » Ἡμᾶς διδάσκων, μηδὲν περὶ τῶν μελλόντων ὑπισχνεῖσθαι ποιεῖν, δίχα τοῦ εἰπεῖν, « τοῦ Θεοῦ θέλοντος. » — « Οὐ γάρ τις οἶδε, τί τέξεται ἡ ἐπιοῦσα. »

Feria 4 hebdomadæ sextæ.

De Apollo viro eloquente et fideli.

TEXTUS.

XVIII, 22-28. Et descendens Cæsaream, ascendit et salutavit Ecclesiam, et descendit Antiochiam. Et facto ibi aliquanto tempore profectus est, perambulans ex ordine Galaticam regionem et Phrygiam, confirmans omnes discipulos. Judæus autem quidam, Apollo nomine, Alexandrinus genere, vir eloquens, devenit Ephesum, potens in Scripturis. Hic erat edoctus viam Domini : et fervens Spiritu loquebatur et docebat diligenter ea quæ sunt Jesu, sciens tantum baptisma Joannis. Hic ergo cœpit fiducialiter agere in synagoga. Quem cum audissent Priscilla et Aquila, assumpserunt eum, et diligentius D exposuerunt ei viam Domini. Cum autem vellet ire Achaiam, exhortati fratres scripserunt discipulis ut susciperent eum. Qui cum venisset, contulit multum his qui crediderant. Vehementer enim Judæos revincebat publice, ostendens per Scripturas esse Christum Jesum.

C

Τῇ δ' τῆς ς' ἑβδομάδος.

Περὶ Ἀπολλῶ ἀνδρὸς λογίου καὶ πιστοῦ.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Καὶ κατελθὼν εἰς Καισάρειαν ἀναβὰς, καὶ ἀσπασάμενος τὴν Ἐκκλησίαν, κατέβη εἰς Ἀντιόχειαν· καὶ ποιήσας χρόνον τινὰ ἐξῆλθε, διερχόμενος καθ' ἑξῆς τὴν Γαλατικὴν χώραν καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς. Ἰουδαῖος δέ τις Ἀπολλὼς ὀνόματι, Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει, ἀνὴρ λόγιος κατήντησεν εἰς Ἔφεσον, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς Γραφαῖς. Οὗτος ἦν κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ Κυρίου· καὶ ζέων τῷ Πνεύματι, ἐλάλει καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου. Οὗτός τε ἤρξατο παρρησιάζεσθαι ἐν τῇ συναγωγῇ. Ἀκούσαντες δὲ αὐτοῦ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα, προσελάβοντο αὐτὸν, καὶ ἀκριβέστερον αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ. Βουλομένου δὲ αὐτοῦ διελθεῖν εἰς τὴν Ἀχαΐαν, προτρεψάμενοι οἱ ἀδελφοὶ ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς, ἀποδέξασθαι αὐτόν. Ὃς παραγενόμενος συνεβάλετο πολὺ τοῖς πεπιστευκόσι διὰ τῆς χάριτος. Εὐτόνως γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις διακατηλέγχετο δημοσίᾳ, ἐπιδεικνὺς διὰ τῶν Γραφῶν εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

COMMENTARIUS.

« Sciens tantum baptisma Joannis. » Operæ pretium est inquirere, quomodo, si Apollo baptisma tantum Joannis noverat, Spiritu nihilominus ferve-

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἄξιον ζητῆσαι, πῶς, εἰ τὸ βάπτισμα μόνον Ἰωάννου ἠπίστατο οὗτος, τῷ Πνεύματι ἔζει· τὸ γὰρ Πνεῦμα οὐχ οὕτως ἐδίδοτο· καὶ εἰ οἱ μετὰ τοῦτον

[60] Prov. xxvii, 1.

Digitized by Google

ἐδεήθησαν τοῦ βαπτίσματος τοῦ Χριστοῦ, πολλῷ μᾶλλον καὶ οὗτος ἐδεήθη ἄν. Τί οὖν ἔστιν εἰπεῖν; οὐδὲ γὰρ ἁπλῶς ἐφεξῆς ἔθηκεν ἀμφότερα. Δοκεῖ τοίνυν οὗτος εἶναι τῶν ρκ', τῶν μετὰ τῶν ἀποστόλων βαπτισθέντων· ἢ, εἰ μὴ τοῦτο, ὅπερ ἐπὶ τοῦ Κορνηλίου γέγονε, γεγένηται καὶ ἐπὶ τούτῳ· ἀλλ' οὐδὲ βαπτίζεται. Τούτου οὖν ἀκριβῶς ἐξεπαθέντος [80], δοκεῖ τοῦτο μὴ εἶναι, ὅτι καὶ βαπτισθῆναι αὐτὸν ἔδει· ἐπεὶ οἱ ιβ' οἱ ἄλλοι οὐδὲν ἤδεισαν ἀκριβῶς, οὐδὲ τὰ περὶ Ἰησοῦ. Εἰκὸς δὲ αὐτὸν καὶ βαπτισθῆναι. Εἰ δὲ οὗτοι οἱ Ἰωάννου μετὰ τὸ βάπτισμα πάλιν ἐβαπτίζοντο, ἔδει καὶ τοὺς μαθητὰς τοῦτο ποιῆσαι.

A bat: nam Spiritus sanctus non ita dabatur: et si qui post istum fuerunt, opus habuere baptismo Christi, multo magis hic opus habuerit. Quid igitur dicendum? Non enim sine causa utrumque posuit sacer scriptor. Videtur itaque mihi hic unus ex iis centum viginti fuisse, qui cum apostolis baptizati sunt. Quod si ita sese res habet, dicendum, idem quod in Cornelio et in isto contigisse: attamen non baptizatur. Hac igitur re bene perpensa videtur non ita esse, ut baptizatum esse oportuerit (27), quoniam duodecim alii (28) nihil accurate sciebant, neque quidem **284** ea quæ Jesum ipsum spectabant. Verosimile tamen est etiam baptizatum fuisse. Et si Joannis discipuli post illius baptisma iterum baptizabantur, oportebat, ut et discipuli ita facerent.

ΚΕΦΑΛ. ΚΗ'.

Περὶ βαπτίσματος, καὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐωρεᾶς δοθείσης διὰ προσευχῆς Παύλου τοῖς ἐν Ἐφέσῳ πιστεύσασι· καὶ περὶ ἰάσεως τοῦ λαοῦ.

Τῇ παρασκευῇ τῆς ς' ἑβδομάδος.

CAPUT XXVIII.

De baptismate et dono Spiritus sancti ob orationem Pauli, iis qui Ephesi crediderunt, et de sanatione populi

Feria 6 hebdomadæ sextæ.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν Ἀπολλῶ εἶναι ἐν Κορίνθῳ, Παῦλον διελθόντα τὰ ἀνωτερικὰ μέρη ἐλθεῖν εἰς Ἔφεσον· καὶ εὑρών τινας μαθητάς, εἶπε πρὸς αὐτούς· Εἰ Πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες; Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν· Ἀλλ' οὐδὲ εἰ Πνεῦμα ἅγιόν ἐστιν ἠκούσαμεν. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· Εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε; Οἱ δὲ εἶπον· Εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα. Εἶπε δὲ Παῦλος· Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισε βάπτισμα μετανοίας τῷ λαῷ, λέγων, εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτὸν ἵνα πιστεύσωσι, τουτέστιν εἰς τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. Ἀκούσαντες δὲ ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τοῦ Παύλου τὰς χεῖρας, ἦλθε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτούς· ἐλάλουν τε γλώσσαις καὶ προεφήτευον. Ἦσαν δὲ οἱ πάντες, ἄνδρες ὡσεὶ δώδεκα. Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν συναγωγὴν ἐπαῤῥησιάζετο, ἐπὶ μῆνας τρεῖς διαλεγόμενος καὶ πείθων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

TEXTUS.

XIX, 1-8. Factum est autem, cum Apollo esset Corinthi, ut Paulus, peragratis superioribus partibus, veniret Ephesum, et inveniret quosdam discipulos, dixitque ad eos: Si Spiritum sanctum accepistis credentes? At illi dixerunt ad eum: Sed neque si Spiritus sanctus est, audivimus. Ille vero ait: In quo ergo baptizati estis? Qui dixerunt: In Joannis baptismate. Dixit autem Paulus: Joannes baptizavit baptismo pœnitentiæ populum, dicens: In eum qui venturus esset post ipsum, ut crederent, hoc est in Jesum. His auditis, baptizati sunt in nomine Jesu. Et cum imposuisset illis manus Paulus, venit Spiritus sanctus super eos, et loquebantur linguis et prophetabant. Erant autem omnes viri fere duodecim. Introgressus autem synagogam, cum fiducia loquebatur per tres menses, disputans et suadens de regno Dei.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Πόθεν οὖτοι ἐν Ἐφέσῳ ὄντες, τὸ βάπτισμα εἶχον Ἰωάννου; Ἴσως ἐπεδήμησαν τοῖς Ἱεροσολύμοις τότε, καὶ ἀπῆλθον πρὸς τὸν Ἰωάννην, καὶ ἐβαπτίσθησαν, καὶ οὐδὲ τὸν Ἰησοῦν ἠπίσταντο· διὸ οὐδὲ λέγει αὐτοῖς, Πιστεύετε εἰς τὸν Ἰησοῦν; ἀλλ', « Εἰ Πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε; » καὶ τοῦτο εἰδὼς ὅτι οὐκ εἶχον· ἀλλὰ βούλεται αὐτοὺς εἰπεῖν, ἵνα μαθόντες ὧν ἀπεστέρηνται, εὐθέως αἰτήσωσιν. Ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου προφητεύει καὶ ἐνάγει αὐτούς, ὅτι τοῦτο βούλεται τὸ βάπτισμα

COMMENTARIUS.

Unde isti qui Ephesi morabantur, baptismum habebant Joannis? Fortasse ii pridem Jerosolymam profecti fuerant; et tunc ad Joannem accesserunt, et baptizati ab eo sunt, quin Jesum cognoscerent. Quare non dicit illis: Credite in Jesum Christum? sed, « Si Spiritum sanctum recepistis? » licet apprime nosset, eos non recepisse. Sed vult ut ipsi hoc fateantur, ut animadvertentes, quo dono carerent, quantocius illud exposcerent (29).

Variæ lectiones et notæ.

[80] ἐξετασθέντος.

(27) Chrysostomus, unde hæc commentatio desumpta est, paulo aliter, et, ut puto, verius et clarius, ista habet sic: Ἀλλ' οὐ βαπτίζεται, ἀλλ' ὅτε ἀκριβέστερον αὐτῷ ἐξέθεντο. Τοῦτο δὲ εἶναί μοι ἀληθὲς φαίνεται, ὅτι βαπτισθῆναι αὐτὸν ἔδει· ἐπεί τις. *Sed non baptizatur, donec illi accuratius exposuerunt. Hoc mihi verum esse videtur, quia baptizari illum oportebat. Quoniam*, etc. Discrepantiam hanc ex librariorum oscitantia vel temeritate ortam esse puto; unde arbitror pro μὴ, *non*, legendum μοι, *mihi*, et verba prætermissa restituenda ex Chrysostomo.

(28) De quibus cap. sequente: ubi v. 7 *fere duodecim* fuisse dicuntur.

(29) Textus Græcus hujus expositionis plane deideratur in editione Œcumenii curata Parisiis an. 1631, licet exstet versio Latina: sed illi ad latus denuo appositus est textus Græcus expositionis superioris, insigni sane editoris vel typographi incuria.

Digitized by Google

A Joanni's baptismate vaticinatur (30) et edocet eos, quod hoc sibi vellet Joannis baptisma. **285** Hinc vero ostenditur baptisma illud imperfectum fuisse : non enim dixit « baptismum » esse remissionis, sed, « pœnitentiæ. » Deinde « baptizati in nomine Domini Jesu, » inquit, manibus Pauli statim Spiritum sanctum acceperunt. Ipsum tamen non videbant : invisibilis est enim. Verum sensibile aliquod ipsius virtutis argumentum edebat gratia in eo, quod alius quidem Persarum, alius Romanorum et alius Indorum, alius denique simili alia aliqua lingua protinus loquebatur : et hoc extraneis manifestabat Spiritum inesse ita loquentibus, Deo palam faciente, id supremæ esse potestatis.

A Ἰωάννου. Ἐντεῦθεν δὲ δείκνυται, ὅτι ἀτελὴς ἦν τὸ βάπτισμα Ἰωάννου. Οὐ γὰρ εἶπεν ἀφέσεως, ἀλλὰ, « μετανοίας, » εἶναι. Εἶτα βαπτισθέντες εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, φησὶν, ὑπὸ τῶν χειρῶν Παύλου, εὐθέως τὸ Πνεῦμα ἐλάμβανον. Τοῦτο δὲ οὐχ ἑώρων (ἀόρατον γάρ ἐστιν), αἰσθητὸν δέ τινα ἔλεγχον ἐδίδου τῆς ἐνεργείας ἐκείνης ἡ χάρις· καὶ ὁ μὲν τῇ Περσῶν, ὁ δὲ τῇ Ῥωμαίων, ὁ δὲ τῇ Ἰνδῶν, ὁ δὲ ἑτέρᾳ τινὶ τοιαύτῃ εὐθέως ἐφθέγγετο γλώσσῃ, καὶ τοῦτο ἐφανεροῦτο τοῖς ἔξωθεν, ὅτι τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἐν αὐτῷ τῷ φθεγγομένῳ, δεικνὺς ὁ Θεὸς ὅτι τοῦτό ἐστι τῆς ἐξουσίας τῆς ἀνωτάτω.

Ecce hic proprie impletur illud : « Qui autem minor est in regno cœlorum, major est illo [81] : » siquidem Paulus apostolorum ultimus quoad vocationem, quod Joannes in baptismate non dedit, illud per manuum impositionem tribuit.

B Ἰδοὺ ἐνταῦθα πληροῦται ἰδικῶς τὸ, « Ὁ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν μείζων αὐτοῦ ἐστιν. » Ἰδοὺ γὰρ ὁ τῶν ἀποστόλων ἔσχατος περὶ τὴν κλῆσιν, ὅπερ οὐκ ἔδωκεν Ἰωάννης ἐν τῷ βαπτίσματι, τοῦτο διὰ τῶν χειρῶν τοῦ Παύλου ἔλαβον οἱ βαπτισθέντες.

De filiis Scevæ ; et quod non oporteat accedere ad infideles, et qui se fide indignos reddiderunt. Item de confessione credentium ; et de seditione Ephesi mota a Demetrio argentario contra apostolos.

Περὶ τῶν υἱῶν Σκευᾶ, ὅτι οὐ δεῖ προσχωρεῖν ἀπίστοις, καὶ ἀναξίοις τῆς πίστεως γενομένοις· καὶ περὶ ἐξομολογήσεως τῶν πιστευόντων· καὶ περὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ κινηθείσης στάσεως ὑπὸ Δημητρίου τοῦ ἀργυροκόπου κατὰ τῶν ἀποστόλων.

TEXTUS.

XIX, 9-40. Cum autem quidam indurarentur, et non crederent, maledicentes viam Domini coram multitudine ; discedens ab eis, segregavit discipulos, quotidie disputans in schola tyranni cujusdam. Hoc autem factum est per biennium, ita ut omnes qui habitabant in Asia, audirent verbum Domini, Judæi atque gentiles. Virtutesque non quaslibet faciebat Deus per manus Pauli ; ita ut etiam super languidos deferrentur a corpore ejus sudaria et semicinctia, et recedebant ab eis languores, et spiritus nequam egrediebantur. Tentaverunt autem quidam et de circumeuntibus Judæis exorcistis invocare, super eos qui habebant spiritus malos, nomen Domini Jesu, dicentes : Adjuro vos per Jesum quem Paulus prædicat. Erant autem quidam Judæi Scevæ principis sacerdotum septem filii qui hoc faciebant. Respondens autem spiritus nequam dixit eis : Jesum novi, et Paulum scio ; vos autem qui estis ? Et insiliens in eos homo, in quo erat dæmonium pessimum, et dominatus amborum, invaluit contra eos, ita ut nudi et vulnerati effugerent de domo illa. Hoc autem notum factum est omnibus Judæis atque gentilibus, qui habitabant Ephesi, et cecidit

KEIMENON.

Ὡς δέ τινες ἐσκληρύνοντο καὶ ἠπείθουν, κακολογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἀποστὰς ἀπ' αὐτῶν, ἀφώρισε τοὺς μαθητὰς, καθ' ἡμέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ τυράννου τινός. Τοῦτο δὲ ἐγίνετο ἐπὶ ἔτη δύο, ὥστε πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἀσίαν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας. Δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας ὁ Θεὸς ἐποίει διὰ τῶν χειρῶν Παύλου· ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐπιφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια καὶ σιμικίνθια, καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν τὰς νόσους, τά τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐξέρχεσθαι ἀπ' αὐτῶν. Ἐπεχείρησαν δέ τινες τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν, ὀνομάζειν ἐπὶ τοὺς ἔχοντας τὰ πνεύματα τὰ πονηρὰ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, λέγοντες· Ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὁ Παῦλος κηρύσσει. Ἦσαν δέ τινες υἱοὶ Σκευᾶ Ἰουδαίου ἀρχιερέως ἑπτὰ, οἱ τοῦτο ποιοῦντες. Ἀποκριθὲν δὲ τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, εἶπεν αὐτοῖς· Τὸν Ἰησοῦν γινώσκω, καὶ τὸν Παῦλον ἐπίσταμαι· ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστέ ; Καὶ ἐφαλλόμενος ὁ ἄνθρωπος ἐπ' αὐτοὺς, ἐν ᾧ ἦν τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, καὶ κατακυριεύσας ἀμφοτέρων, ἴσχυσε κατ' αὐτῶν, ὥστε γυμνοὺς καὶ τετραυματισμένους ἐκφυγεῖν ἐκ τοῦ

[81] Matth. II, 11.

Variæ lectiones et notæ.

(30) Textus iste, qui alias est Chrysostomi, ita vitiatus ac deformatus est, ut congruum sensum non reddat. En integram Chrysostomi commentationem in ea verba : *Et loquebantur linguis, et prophetabant :* Ἀπ' αὐτοῦ τοῦ βαπτίσματος προφητεύουσι. Τοῦτο δὲ τὸ Ἰωάννου βάπτισμα οὐκ εἶχε, διὸ καὶ ἀτελὴς ἦν. Ἵνα δὲ τῶν τοιούτων ἀξιωθῶσι, προπαρεσκευασε μᾶλλον αὐτοῦ. Ὥστε τοῦτο ἐβούλετο Ἰωάννης βαπτίζων, πιστεῦσαι εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτόν. *Ab ipso baptismate prophetant. Hoc autem Joannis baptisma non habebat ; ideoque imperfectum erat. Ut porro his digni haberentur, præparavit illos. Itaque hoc volebat Joannes, cum baptizabat, ut crederent in venturum post ipsum.*

Digitized by Google

οἴκου ἐκείνου. Τοῦτο δὲ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσιν Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τοῖς κατοικοῦσι τὴν Ἔφεσον· καὶ ἐπέπεσε φόβος ἐπὶ πάντας αὐτοὺς, καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Πολλοί τε τῶν πεπιστευκότων ἤρχοντο, ἐξομολογούμενοι καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν. Ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάντων, συνενέγκαντες τὰς βίβλους, κατέκαιον ἔμπροσθεν πάντων· καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν, καὶ εὗρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε· οὕτω κατακράτος ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ηὔξανε καὶ ἴσχυεν. Ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα, ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ Πνεύματι, διελθὼν τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν, πορεύεσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα, εἰπὼν, ὅτι, Μετὰ τὸ γενέσθαι με ἐκεῖ, δεῖ με καὶ Ῥώμην ἰδεῖν. Ἀποστείλας δὲ εἰς τὴν Μακεδονίαν δύο τῶν διακονούντων αὐτῷ, Τιμόθεον καὶ Ἔραστον, αὐτὸς ἐπέσχε χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τάραχος οὐκ ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ. Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι, ἀργυροκόπος, ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος, παρείχετο τοῖς τεχνίταις οὐκ ὀλίγην ἐργασίαν. Οὓς συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργάτας, εἶπεν· Ἄνδρες, ἐπίστασθε ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῖν ἐστι· καὶ θεωρεῖτε καὶ ἀκούετε, ὅτι οὐ μόνον τῆς Ἐφέσου, ἀλλὰ σχεδὸν πάσης τῆς Ἀσίας ὁ Παῦλος οὗτος πείσας μετέστησεν ἱκανὸν ὄχλον, λέγων, ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοὶ οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῶν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδὲν λογισθῆναι· μέλλει δὲ καὶ καθαιρεῖσθαι τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς, ἣν ὅλη ἡ Ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται. Ἀκούσαντες δὲ, καὶ γενόμενοι πλήρεις θυμοῦ, ἔκραζον λέγοντες· Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων. Καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις ὅλη τῆς συγχύσεως· ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον, συναρπάσαντες Γάϊον καὶ Ἀρίσταρχον, Μακεδόνας, συνεκδήμους Παύλου. Τοῦ δὲ Παύλου βουλομένου εἰσελθεῖν εἰς τὸν δῆμον, οὐκ εἴων αὐτὸν οἱ μαθηταί. Τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἀσιαρχῶν ὄντες αὐτῷ φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν παρεκάλουν μὴ ἐκδοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον. Ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλο τι ἔκραζον· ἦν γὰρ ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη, καὶ οἱ πλείους οὐκ ᾔδεισαν τίνος ἕνεκα συνεληλύθεισαν. Ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου προεβίβασαν Ἀλέξανδρον, προβαλλόντων αὐτὸν τῶν Ἰουδαίων. Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος κατασείσας τῇ χειρὶ ἤθελεν ἀπολογήσασθαι τῷ δήμῳ. Ἐπιγνόντες δὲ ὅτι Ἰουδαῖός ἐστι, φωνὴ ἐγένετο μία ἐκ πάντων, ὡς ἐπὶ ὥρας δύο κραζόντων· Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων. Καταστείλας δὲ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον, φησίν· Ἄνδρες Ἐφέσιοι, τίς γάρ ἐστιν ἀνθρώπων, ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφεσίων πόλιν νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Διοπετοῦς; Ἀναντιῤῥήτων οὖν ὄντων τούτων, εἶπε, δέον ἐστὶν ὑμᾶς κατεσταλμένους ὑπάρχειν, καὶ μηδὲν προπετὲς πράσσειν. Ἠγάγετε γὰρ τοὺς ἄνδρας τούτους, οὔτε ἱεροσύλους, οὔτε βλασφημοῦντας τὴν θεὰν ὑμῶν. Εἰ μὲν οὖν Δημήτριος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ τεχνῖται, ἔχουσι πρός τινα λόγον, ἀγοραῖοι ἄγονται, καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν· ἐγκαλείτωσαν ἀλλήλοις. Εἰ δέ τι περὶ ἑτέρων ἐπιζητεῖτε, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθήσεται. Καὶ γὰρ κινδυνεύομεν ἐγκαλεῖσθαι

A dit timor super omnes illos, et magnificabatur nomen **286** Domini Jesu. Multique credentium veniebant confitentes et annuntiantes actus suos. Multi autem ex eis, qui fuerant curiosa sectati; contulerunt libros et combusserunt coram omnibus : et computatis pretiis illorum, invenerunt pecuniam denariorum quinquaginta millium. Ita fortiter crescebat verbum Dei et confirmabatur. His autem expletis, proposuit Paulus in Spiritu, transita Macedonia et Achaia, ire Jerosolymam, dicens : quoniam Postquam fuero ibi, oportet me et Romam videre. Mittens autem in Macedoniam duos ex ministrantibus sibi, Timotheum et Erastum, ipse remansit ad tempus in Asia. Facta est autem illo tempore turbatio non minima de via Domini. B Demetrius enim quidam nomine, argentarius, faciens ædes argenteas Dianæ, præstabat artificibus non modicum quæstum : quos convocans, et eos qui hujusmodi erant opifices, dixit : Viri, scitis quia de hoc artificio est nobis acquisitio; et videtis, et auditis, quia non solum Ephesi, sed pene totius Asiæ, Paulus hic suadens avertit multam turbam, dicens, quoniam non sunt dii, qui manibus fiunt. Non solum autem hæc periclitatur nobis pars in redargutionem venire, sed et magnæ Dianæ templum in nihilum reputabitur, sed et destrui incipiet majestas ejus, quam tota Asia et orbis colit. His auditis, repleti sunt ira, et exclamaverunt dicentes : Magna Diana Ephesiorum. Et impleta est C civitas confusione, et impetum fecerunt uno animo in theatrum, rapto Gaio et Aristarcho Macedonibus, comitibus Pauli. Paulo autem volente intrare in populum, non permiserunt discipuli. Quidam autem et de Asiæ principibus, qui erant amici ejus, miserunt ad eum, rogantes ne se daret in theatrum : alii autem aliud clamabant. Erat enim ecclesia confusa, et plures nesciebant qua ex causa convenissent. De turba autem detraxerunt Alexandrum, propellentibus eum Judæis. Alexander autem, manu silentio postulato, volebat reddere rationem populo. Quem ut cognoverunt Judæum esse, vox facta una est omnium, quasi per horas duas clamantium : Magna Diana Ephesiorum. Et cum sedasset scriba turbas, dixit : Viri Ephesii, quis enim est homi- D num qui nesciat Ephesiorum civitatem Neocoron esse magnæ Dianæ, et Diopetis? Cum ergo his contradici non possit, oportet vos sedatos esse, et nihil temere agere. Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque blasphemantes deam vestram. Quod si Demetrius, et qui cum eo sunt artifices, habent adversus aliquem causam, conventus forenses aguntur et proconsules sunt : accusent invicem. Si quid autem **287** alterius rei quæritis, in legitima ecclesia poterit absolvi. Nam et periclitamur argui seditionis hodiernæ, cum nullus obnoxius sit (de quo possimus reddere rationem) concursus istius. Et cum hæc dixisset, dimisit ecclesiam.

Digitized by Google

στάσεως περὶ τῆς σήμερον, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος, περὶ οὗ δυνησόμεθα ἀποδοῦναι λόγον περὶ τῆς συστροφῆς ταύτης. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἀπέλυσε τὴν ἐκκλησίαν.

CAPUT XXIX.

Circuitus Pauli : ubi et de morte et resuscitatione Eutychi per orationem Pauli Troade.

TEXTUS.

XX, 1-6. Postquam autem cessavit tumultus, vocavit Paulus discipulos, et exhortatus eos, valedixit, et profectus est ut iret in Macedoniam. Cum autem perambulasset partes illas, et exhortatus eos fuisset multo sermone, venit ad Græciam. Ubi cum fecisset menses tres, factæ sunt illi insidiæ a Judæis navigaturo in Syriam ; habuitque consilium ut reverteretur per Macedoniam. Comitatus est autem eum Sopater Pyrrhi Berœensis, Thessalonicensium vero Aristarchus et Secundus et Gaius Derbeus et Timotheus, Asiani vero Tychicus et Trophymus. Hi cum præcessissent, sustinuerunt nos Troade. Nos vero navigavimus post dies Azymorum a Philippis, et venimus ad eos Troadem in diebus quinque, ubi demorati sumus diebus septem.

COMMENTARIUS.

Viam hic dicit Christum, vel fidem veram : hæc enim est via, quæ ducit ad regnum cœlorum. Hinc docet, oportere ut ab iis qui in Filium Dei blasphemant, omnino recedant, qui in ipsum credunt. Sudaria et semicinctia. Utraque linea sunt. Verum sudaria capiti imponuntur : at semicinctia in manibus tenere solent, **288** qui oraria gestare non possunt, ut sunt, qui consulares gestant stolas, aut saga, ad abstergendos a facie humores, ut sudorem, salivam, lacrymas et similia. « Tentaverunt autem. » Ipsa hæc vox ostendit, exorcistas illos, non quia crederent in Jesum, sed tentandi tantum causa, aggressos esse exorcizare impura dæmonia in nomine Domini. Quare, velut infideles, ut impurus dixit spiritus, paulo post temeritatis suæ pœnas dedere. Redarguit enim ipsos, et scenam eorum patefecit, vehementer iratus dæmon : quemadmodum, si quis de extremis periclitans, a misero (31) aliquo et ærumnoso coarguatur, omnem in illum furorem effundere conatur. « Contulerunt libros. » Adnotandum quod, quanquam magici libri multi essent pretii, quippe qui pulcherrima vitæ continebant, Christi fideles tamen ea non vendiderint ; sed licet eo loci alii essent, qui eos enumerato pretio comparare sibi voluissent, combusserunt : et hoc, primo quidem, ne quisquam exitialem illam animarum pestem participaret ; deinde ne hac via

ΚΕΦΑΛ. ΚΘ'.

Περίοδος Παύλου· ἐν ᾗ περὶ θανάτου καὶ ἀναλήσεως Εὐτυχοῦς διὰ προσευχῆς ἐν Τρωάδι.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Μετὰ δὲ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον, μεταπεμψάμενος ὁ Παῦλος τοὺς μαθητὰς, καὶ παρακαλέσας ἀσπασάμενός τε, ἐξῆλθε πορεύεσθαι εἰς Μακεδονίαν. Διελθὼν δὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς λόγῳ πολλῷ, ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ποιήσας τε μῆνας τρεῖς, γενομένης αὐτῷ ἐπιβουλῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, μέλλοντι ἀνάγεσθαι εἰς τὴν Συρίαν, ἐγένετο γνώμη τοῦ ὑποστρέφειν διὰ Μακεδονίας. Συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς Ἀσίας Σώπατρος Πύρρου Βεροιαῖος· Θεσσαλονικέων δὲ, Ἀρίσταρχος, καὶ Σεκοῦνδος, καὶ Γάϊος Δερβαῖος, καὶ Τιμόθεος· Ἀσιανοὶ δὲ, Τυχικὸς καὶ Τρόφιμος. Οὗτοι δὲ προελθόντες, ἔμενον ἡμᾶς ἐν Τρωάδι. Ἡμεῖς δὲ ἐξεπλεύσαμεν μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν Ἀζύμων ἀπὸ Φιλίππων, καὶ ἤλθομεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὴν Τρωάδα ἄχρις ἡμερῶν πέντε, οὗ διετρίψαμεν ἡμέρας ἑπτά.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ὁδὸν λέγει τὸν Χριστὸν, ἢ ὁδὸν λέγει τὴν πίστιν τὴν ἀληθινήν. Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ἐντεῦθεν διδάσκει ἡμᾶς, ἀπὸ τῶν βλασφημούντων τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ χωρίζεσθαι τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας. Σουδάρια καὶ σιμικίνθια, ἀμφότερα λινώδη εἰσί. Πλὴν τὰ μὲν σουδάρια ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιβάλλεται· τὰ δὲ σιμικίνθια ἐν ταῖς χερσὶ κατέχουσιν οἱ μὴ δυνάμενα ὁράρια φορέσαι, οἷοί εἰσιν οἱ φοροῦντες ὑπατικὰς, ἢ γουβία, πρὸς τὸ ἀπομάττεσθαι τὰς ὑγρότητας τοῦ προσώπου, οἷον ἱδρῶτας, πτύελον, δάκρυον, καὶ τὰ ὅμοια. Δείκνυσιν αὕτη ἡ λέξις, ὅτι οὐχ ὡς πιστεύοντες τῷ Ἰησοῦ οἱ ἐξορκισταὶ ἐξώρκιζον τὰ ἀκάθαρτα πνεύματα τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου, ἀλλ' ὡς πειράζοντες. Διὸ καὶ ὡς μὴ ὄντες πιστοὶ, ὡς τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμά φησι, τῆς προπετείας δεδώκασι πρὸς ὀλίγον δίκην. Διήλεγξε γὰρ αὐτοὺς, καὶ τὴν σκηνὴν αὐτῶν φανερὰν ἐποίησε, σφόδρα θυμωθεὶς ὁ δαίμων, ὡσὰν εἴ τις περὶ τῶν ἐσχάτων κινδυνεύων, ὑπό τινος οἰκτροῦ [καὶ ταλαιπώρου] διελέγχοιτο, καὶ πάντα εἰς ἐκεῖνον ἀφιέναι [81] βούλεται τὸν θυμόν. Σημειωτέον δὲ, ὅτι καίτοι πολυτίμους οὔσας τὰς γοητικὰς αὐτῶν βίβλους, ὡς τῶν ἐν βίῳ ἐχουσῶν τὰ κάλλιστα, οἱ εἰς Χριστὸν πιστεύσαντες οὐκ ἐπώλησαν, ἀλλ' ἔκαυσαν· καίτοι ἄλλων ἐκεῖσε τοιούτων ὄντων τῶν θελόντων τὰς βίβλους κτήσασθαι· πρῶτον μὲν, ἵνα μή τις μετάσχῃ τῆς ἀπ' αὐτῶν ψυχοφθόρου

Variæ lectiones et notæ.

[81] ἀφεῖναι.

(31) Hentenius pro οἰκτροῦ, *misero*, habet ἐχθροῦ, *inimico* ; unde vertit, *velut si quis in extremis periculis positus ab aliquo inimico arguatur*, haud sane recto sensu. At Chrysostomus, cujus est hic textus, habet οἰκτροῦ καὶ ταλαιπώρου, *misero et ærumnoso*, ut nos posuimus ; quo congrua ratio redditur excandescentiæ dæmonis.

Digitized by Google

λύμης· ἔπειτα δὲ, ἵνα μὴ ἀπὸ τοιαύτης αἰτίας κτήσωνταί τι. Ὥσπερ γὰρ τὸ ἀπὸ πορνείας κέρδος ἀπηγόρευται προσάγειν Θεῷ, οὕτως οὐδὲ τὸ ἐκ τῆς αἰτίας ταύτης ἀργύριον τεθῆναι παρὰ τοὺς τῶν ἀποστόλων πόδας δίκαιον ἔκριναν, ἢ εὐαπόδεκτον. « Καὶ τοῦ Διοπετοῦς. » Τὸ εἴδωλον τῆς Ἀρτέμιδος ἐκαλεῖτο Διοπετὲς, ὡς ἐκ τοῦ Διὸς πεπτωκός· ἤτοι τὸ ὄστρακον [ἔλεγον] ἐκεῖνο πάντως [52] Διοπετὲς, τὸ ἐξ οὐρανοῦ πεσὸν παρὰ τοῦ Διὸς πεμφθὲν, ἤτοι καταπτὸν [53], καὶ οὐ γενόμενον ὑπὸ ἀνθρώπου ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος, καθὼς ἐμύθευον Ἕλληνες. « Νεωκόρον » δὲ, ἀντὶ τοῦ, ἱερόδουλον. Κόρημα γάρ ἐστι τὸ σάρωμα, [ἀφ' οὗ καὶ νεωκόρος,] τουτέστι [ὁ τὸν ναὸν] σαρῶν καὶ κοσμῶν. Εἶδος ἦν δικαστῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ [εὐτελῶν]· λέγονται δὲ ἀγοραῖοι καὶ οἱ δικολόγοι.

A quidquam sibi acquirerent. Quemadmodum enim, ne collectum ex fornicatione lucrum Deo offerretur, prohibitum erat; ita neque argentum tali modo comparatum, ut ad pedes apostolorum poneretur, dignum censebant, aut ab illis facile acceptandum, judicabant. « Et Diopetis (32). » Simulacrum Dianæ Diopetes vocabatur, hoc est a Jove delapsum, sive quia testam illam omnes sic vocabant, velut a Jove e cœlo demissam; seu quod statua illa Dianæ e cœlo devolaverit, adeoque ab hominibus facta non fuerit: quod Græci fabulabantur. « Neocoron » autem idem est, ac sacrorum famulam, ædituam. Coremsa enim idem est ac purgatio. Unde Neocoros ille est, qui *naon*, seu templum purgat et ornat (33). « Conventus forenses » erant B in Asia genus judicum inferiorum. Cæterum etiam causidici dicuntur forenses.

Τῷ Σαββάτῳ τῆς ς' ἑβδομάδος.

KEIMENON.

Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων, συνηγμένων ἡμῶν τοῦ κλάσαι ἄρτον, ὁ Παῦλος διελέγετο αὐτοῖς, μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον· παρέτεινέτε τὸν λόγον μέχρι μεσονυκτίου. Ἦσαν δὲ λαμπάδες ἱκαναὶ ἐν τῷ ὑπερῴῳ, οὗ ἦμεν συνηγμένοι. Καθήμενος δέ τις νεανίας ὀνόματι Εὔτυχος ἐπὶ τῆς θυρίδος, καταφερόμενος ὕπνῳ βαθεῖ διαλεγομένου τοῦ Παύλου ἐπὶ πλεῖον, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ τριστέγου κάτω, καὶ ἤρθη νεκρός. Καταβὰς δὲ ὁ Παῦλος ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτῷ, καὶ συμπεριλαβὼν αὐτὸν, εἶπε· Μὴ θορυβεῖσθε· ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν. Ἀναβὰς δὲ καὶ κλάσας τὸν ἄρτον καὶ γευσάμενος, ἐφ' ἱκανόν τε ὁμιλήσας ἄχρις αὐγῆς, οὕτως ἐξῆλθεν. Ἤγαγον δὲ τὸν παῖδα ζῶντα, καὶ παρεκλήθησαν οὐ μετρίως. Ἡμεῖς δὲ προελθόντες ἐπὶ τὸ πλοῖον ἀνήχθημεν ἐπὶ τὴν Ἄσσον, ἐκεῖθεν μέλλοντες ἀναλαμβάνειν τὸν Παῦλον· οὕτω γὰρ ἦν διατεταγμένος, μέλλων αὐτὸς πεζεύειν. Ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς τὴν Ἄσσον, ἀναλαβόντες αὐτὸν ἤλθομεν εἰς Μιτυλήνην. Κἀκεῖθεν ἀποπλεύσαντες, τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρυς Χίου· τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβάλομεν εἰς Σάμον· καὶ μείναντες ἐν Τρωγυλίῳ, τῇ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς Μίλητον.

Sabbato hebdomadæ sextæ.

TEXTUS.

XX, 7-15. Una autem Sabbati cum convenissemus ad frangendum panem, Paulus disputabat cum eis, profecturus in crastinum, protraxitque sermonem usque in mediam noctem. Erant autem **289** lampades copiosæ in cœnaculo ubi eramus congregati. Sedens autem quidam adolescens nomine Eutychus super fenestram, cum mergeretur somno gravi, disputante diu Paulo, ductus somno cecidit de tertio cœnaculo deorsum, et sublatus est mortuus. Ad quem cum descendisset Paulus, incubuit super eum, et complexus dixit: Nolite turbari, anima enim ipsius in ipso est. Ascendens autem, frangensque panem et gustans, satisque allocutus usque in lucem, sic profectus est. Adduxerunt autem puerum viventem, et consolati sunt non minime. Nos autem ascendentes navem, navigavimus in Asson, inde suscepturi Paulum; sic enim disposuerat ipse per terram iter facturus. Cum autem convenisset nos in Asson, assumpto eo, venimus Mitylenen. Et inde navigantes, sequenti die venimus contra Chium, et alia applicuimus Samum, et sequenti die venimus Miletum.

Κυριακῇ ζ'.

Παραίνεσις Παύλου ποιμαντικὴ πρὸς τοὺς ἐν Ἐφέσῳ πρεσβυτέρους.

KEIMENON.

Κέκρικε γὰρ ὁ Παῦλος παραπλεῦσαι τὴν Ἔφεσον, ὅπως μὴ γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ Ἀσίᾳ. Ἔσπευδε γὰρ, εἰ δυνατὸν ἦν αὐτῷ, τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς, γενέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα. Ἀπὸ δὲ τῆς Μιλήτου πέμψας εἰς Ἔφεσον, μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας. Ὡς δὲ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν, εἶπεν αὐτοῖς· Ὑμεῖς ἐπίστασθε ἀπὸ

Dominica septima.

Admonitio pastoralis Pauli ad presbyteros Ephesi commorantes.

TEXTUS.

XX. 16-36. Proposuerat enim Paulus transnavigare Ephesum, ne qua mora illi fieret in Asia. Festinabat enim, si possibile sibi esset, ut diem Pentecostes faceret Jerosolymis. A Mileto autem mittens Ephesum, vocavit majores natu Ecclesiæ. Qui cum venissent ad eum, et simul essent, dixit eis: Vos scitis a prima die, qua ingressus sum in Asiam,

Variæ lectiones et notæ.

[52] πάντες. [53] καταπτάν.

(32) Vulg. interpres habet, *Jovisque prolis*, fortasse quod legerit Διὸς παιδός. Ipse retinui vocem Græcam, tum quia unica Latina reddi non potest; tum quia ab auctore hic explicatur.

(33) Vulg. interpres *Neocoron* vertit *cultricem*; plerique alii vertunt *ædituam*.

Digitized by Google

qualiter vobiscum per omne tempus fuerim, serviens Domino cum omni humilitate et lacrymis et tentationibus, quæ mihi acciderunt ex insidiis Judæorum : quomodo nihil subtraxerim utilium, quo minus annuntiarem vobis, et docerem vos publice et per domos, testificans Judæis atque gentilibus in Deum pœnitentiam et fidem in Dominum nostrum Jesum Christum. Et nunc ecce alligatus ego Spiritu, vado in Jerusalem ; quæ in ea ventura sint mihi, ignorans : nisi quod Spiritus sanctus per omnes civitates mihi protestatur, dicens quoniam vincula et tribulationes Jerosolymis me manent. Sed nihil horum vereor, nec facio animam meam pretiosiorem quam me, dummodo consummem cursum meum, et ministerium verbi quod accepi a Domino Jesu, testificari Evangelium **290** gratiæ Dei. Et nunc ecce ego scio, quia amplius non videbitis faciem meam vos omnes, per quos transivi prædicans regnum Dei. Quapropter contestor vos hodierna die, quia mundus sum a sanguine omnium. Non enim subterfugi, quominus annuntiarem omne consilium Dei vobis.

Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei quam acquisivit sanguine suo. Ego scio, quoniam intrabunt post discessionem meam lupi rapaces in vos, non parcentes gregi. Et ex vobis ipsis exsurgent viri loquentes perversa, ut abducant discipulos post se. Propter quod vigilate, memoria retinentes, quoniam per triennium nocte et die non cessavi, cum lacrymis monens unumquemque vestrum. Et nunc commendo vos Deo et verbo gratiæ ipsius, qui potens est ædificare et dare hæreditatem in sanctificatis omnibus. Argentum et aurum aut vestem nullius concupivi, sicut ipsi scitis : quoniam ad ea quæ mihi opus erant, et his qui mecum sunt, ministraverunt manus istæ. Omnia ostendi vobis, quoniam sic laborantes, oportet suscipere infirmos, ac meminisse verbi Domini Jesu quoniam ipse dixit : Beatius est dare quam accipere. Et cum hæc dixisset, positis genibus suis, oravit cum omnibus illis.

COMMENTARIUS.

« Cum omni humilitate et lacrymis. » Hic doctrinæ suæ characterem ob oculos ponit, nempe invidia et fastu expertem esse, aliisque condolere (dolebat enim ille et pro illis qui peribant, et pro iis qui perdebant), et humiles esse (at non utcunque, sed cum omni humilitate, nempe, in verbo, in opere, erga superiores et inferiores), et quæ utilia sunt loqui : erant namque multa quæ discere iis non expediebat. Sicuti enim quædam illis occultare,

A πρώτης ἡμέρας ἀφ' ἧς ἐπέβην εἰς τὴν Ἀσίαν, πῶς μεθ' ὑμῶν τὸν πάντα χρόνον ἐγενόμην· δουλεύων τῷ Κυρίῳ μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης, καὶ πολλῶν δακρύων καὶ πειρασμῶν τῶν συμβάντων μοι ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς τῶν Ἰουδαίων· ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν, καὶ διδάξαι ὑμᾶς δημοσίᾳ καὶ κατ' οἴκους· διαμαρτυρόμενος Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τὴν εἰς τὸν Θεὸν μετάνοιαν, καὶ πίστιν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Καὶ νῦν ἰδοὺ δεδεμένος ἐγὼ τῷ Πνεύματι πορεύομαι εἰς Ἰερουσαλὴμ, τὰ ἐν αὐτῇ συμβησόμενά μοι μὴ εἰδώς· πλὴν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεταί μοι λέγον· ὅτι δεσμά με καὶ θλίψεις μένουσιν. Ἀλλ' οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι, οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχήν μου τιμίαν ἐμαυτῷ, ὡς τελειῶσαι τὸν δρόμον μου μετὰ χαρᾶς, καὶ τὴν διακονίαν, ἣν ἔλαβον παρὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, διαμαρτύρασθαι τὸ Εὐαγγέλιον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Καὶ νῦν ἰδοὺ ἐγὼ οἶδα, ὅτι οὐκ ἔτι ὄψεσθε τὸ πρόσωπόν μου ὑμεῖς πάντες, ἐν οἷς διῆλθον κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Διὸ μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ, ὅτι καθαρός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων ὑμῶν. Οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ.

B

Προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς, καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ, ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους, ποιμαίνειν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἣν περιεποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος. Ἐγὼ γὰρ οἶδα τοῦτο, ὅτι μετὰ τὴν ἄφιξίν μου εἰσελεύσονται λύκοι βαρεῖς εἰς ὑμᾶς, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου· καὶ ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ἀναστήσονται ἄνδρες λαλοῦντες διεστραμμένα, τοῦ ἀποσπᾶν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν. Διὸ γρηγορεῖτε μνημονεύοντες, ὅτι τριετίαν, νύκτα καὶ ἡμέραν, οὐκ ἐπαυσάμην μετὰ δακρύων νουθετῶν ἕνα ἕκαστον ὑμῶν. Καὶ τανῦν παρατίθεμαι ὑμᾶς, ἀδελφοί, τῷ Θεῷ καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομῆσαι καὶ δοῦναι ὑμῖν κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν. Ἀργυρίου ἢ χρυσίου ἢ ἱματισμοῦ οὐδενὸς ἐπεθύμησα. Αὐτοὶ δὲ γινώσκετε, ὅτι ταῖς χρείαις μου, καὶ τοῖς οὖσι μετ' ἐμοῦ, ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὗται. Πάντα ὑπέδειξα ὑμῖν, ὅτι οὕτω κοπιῶντας δεῖ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων, μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶπε· Μακάριόν ἐστι μᾶλλον διδόναι, ἢ λαμβάνειν. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, θεὶς τὰ γόνατα αὐτοῦ, σὺν πᾶσιν αὐτοῖς προσηύξατο.

C

D

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἐνταῦθα χαρακτῆρα διδασκαλίας δείκνυσι, τὸ ἄφθονον, τὸ ἄοκνον [a], τὸ συμπαθὲς (ἔπασχε γὰρ ὑπὲρ τῶν ἀπολλυμένων, ὑπὲρ τῶν ἀπολλύντων), καὶ τὸ ταπεινὸν (καὶ οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ, « μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης, » φησί· πολλὰ γὰρ εἴδη τῆς ταπεινοφροσύνης· ἐν λόγῳ, ἐν ἔργῳ, πρὸς ἄρχοντας, πρὸς ἀρχομένους), καὶ τὸ τὰ συμφέροντα λέγειν· ἦν γὰρ πρῶτον [b] οὐκ ἔδει μαθεῖν. Ὥσπερ γὰρ τὸ

Variæ lectiones et notæ.

[a] Ἰσ. ἄοκνον. [b] ἀ.

Digitized by Google

τινα κρύπτεσθαι, φθόνου· οὕτω καὶ τὸ πᾶν λέγειν αὐτοῦ, ἀνοίας. Καὶ διὰ τοῦτο προσέθηκε τῶν συμφερόντων οὐκ εἰπεῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ διδάξαι. Ἐνταῦθα εἰς τὸ, « δεδεμένος, » δεῖ ὑποστίξαι, ἵν' ἡ διάνοια τοιαύτη· Πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλήμ· προγνοὺς διὰ τοῦ Πνεύματος τὰ ἐσόμενα, πορεύομαι δέσμιος ὤν. Ἵνα δὲ δείξῃ ὅτι ἑκών, καὶ οὐχὶ ἄκων ἀπέρχεται, φησίν· « Ὅτι κατὰ πόλιν δεσμὰ καὶ θλίψεις με μένουσι. » — « Καθαρός εἰμι, φησὶ, ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων, » εἰ νυστάξαντες, ἀποθανεῖτε [88] ὑπὸ τοῦ φονευτοῦ τῶν ψυχῶν. Τὸ γὰρ τοῦ διδασκάλου, φησὶ, πεποίηκα, τὸ ἀπαγγεῖλαι ὑμῖν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ. Ἆρα ὁ μὴ λέγων, ὑπεύθυνος τοῦ αἵματός ἐστι, τουτέστι τῆς σφαγῆς αὐτῶν. Δείκνυσι τοίνυν ὅτι κἀκεῖνοι, ἂν μὴ ποιῶσιν, ὑπεύθυνοί εἰσι τοῦ ἰδίου αἵματος. Δύο προστάσσει ποιεῖν τοὺς διδασκάλους· οὔτε γὰρ τὸ ἑτέρου κατορθοῦν μόνον, ἔχει κέρδος· οὔτε τὸ ἑαυτοῦ μόνον ἐπιμελεῖσθαι· ὁ γὰρ τοιοῦτος, φίλαυτος. Σημειωτέον δὲ, ὅτι οὓς ὀπίσω φησὶ πρεσβυτέρους, [ὧδε ἐπισκόπους καλεῖ· ἤτοι, διὰ τὸ τοὺς πρεσβυτέρους] ἀνάγκην ἔχειν ἐποπτεύειν τὰ τῆς Ἐκκλησίας λογικὰ ποίμνια, μή τις ἀσθενῇ τῇ πίστει, μή τις πεινᾷ, ἢ διψᾷ, ἢ ἐλέγχου [καὶ] ἐπιστροφῆς δεῖται· ἢ ἐπισκόπους ὧδε τοὺς ὄντως ἐπισκόπους καλεῖ. Τὴν ῥίζαν ἀναιρεῖ τῶν κακῶν, τὴν φιλαργυρίαν. Οὐ γὰρ ἁπλῶς φησι, οὐκ ἔλαβον, ἀλλ', οὐδὲ « ἐπεθύμησα. » Εἶτα δείκνυσιν, ὅτι ἀληθὴς ἐλεημοσύνη ἐκ τῶν ἰδίων κόπων ὀφείλει γίνεσθαι τοῖς ἐνδεέσιν· ἐπεὶ ἐκ τῶν ἀλλοτρίων διδόναι, οὐ καλόν. Εἶτα καὶ χρῆσιν εἰς κατασκευὴν τούτου διὰ φωνῆς τοῦ Κυρίου εἰρῆσθαί φησιν, ὅπερ νῦν οὐχ εὑρηται ἐν Γραφῇ, καὶ ἴσως ἀγράφως παρέδωκαν οἱ ἀπόστολοι· ἢ ἐξ ὧν ἄν τις συλλογίσαιτο δυνατὸν εἰρῆσθαι δι' ἑτέρων λέξεων τοῦτο δηλουσῶν. Οὐ τοῦτο δέ φησιν, ὅτι κακὸν τὸ λαμβάνειν καὶ μεταδιδόναι, ἀλλὰ βέλτιον τὸ μὴ λαβεῖν· τοῦτο γὰρ συμπαθείας τῆς πρὸς τοὺς ἀσθενεῖς. Ἔστι τοίνυν πρῶτος βαθμὸς, ῥῖψαι τὰ αὐτοῦ· δεύτερος, ἑαυτῷ ἐπαρκεῖν· τρίτος, τὸ καὶ ἑτέροις· τέταρτος, τὸ καὶ κηρύττοντα καὶ ἐξουσίαν ἔχοντα λαμβάνειν, μὴ λαμβάνειν. Ὥστε πολὺ τῶν ἀκτημόνων οὕτω [89] βελτίων ἐστί [87].

A res fuisset invidiæ; ita omnia dicere, fuisset amentiæ. Et ideo addidit: « utillum, quominus » non solum dicerem, sed « et docerem. »—« Alligatus. » Hic ad vocem alligatus interpungendum est; **291** ut iste sit sensus: Vado in Jerusalem, prævidens per Spiritum sanctum quæ ventura sunt, vado autem alligatus: utque ostendat se sponte, et non invitum discedere, addit: « Per omnes civitates vincula et tribulationes me manent. » — « Mundus sum, inquit, a sanguine omnium, » si vos obdormientes occidamini ab interfectore animarum. Præceptoris enim oneri satisfeci annuntiando vobis consilium Dei. Ergo qui non dicit quæ debet, reus est sanguinis seu cædis. Quare innuit, et ipsos si non fecerint, reos futuros proprii sanB guinis. « Attendite vobis et universo gregi. » Duo hæc doctoribus præcipit: nam neque alterius tantum bonum prosequi, utile est, neque sui tantummodo curam habere: talis enim sui ipsius amator tantummodo est. Adnotandum vero, quod eos, quos supra presbyteros dixit, nunc episcopos seu inspectores appellet, vel quia necesse est, ut presbyteri attendant supra rationales greges, ne quis vel infirmus sit fide, vel esuriat, vel sitiat, vel reprehensione et correctione indigeat: vel episcopos hic, qui vere episcopi sunt, vocat. « Argentum et aurum. » Radicem exscindit malorum, nempe avaritiam; neque enim solummodo dicit, non accepi, sed, neque « desideravi. » Deinde C docet veram eleemosynam ex propriis laboribus faciendam esse; quandoquidem ex alienis dare, haud bonum est (34). Deinde in hujus rei confirmationem oraculum Domini profert, quod modo quidem in Scriptura non reperitur; et fortasse illud absque scripto tradidere apostoli: vel ratiocinando colligere quis potest, id dictum esse, aliis verbis hoc idem significantibus. Non ait vero, malum esse accipere, et sic aliis dare; sed melius esse non accipere: hoc enim est commiserationis erga infirmos. Primus igitur gradus (perfectionis hac in re) est sua abjicere; secundus, sibi sufficere; tertius, et aliis subministrare; quartus accipiendi, non accipere. Quare Paulus iis, qui etiam prædicatorem, et qui habet potestatem non possident, multo melior erat.

KEIMENON.

Ἱκανὸς δὲ κλαυθμὸς ἐγένετο πάντων, καὶ ἐπιπεσόντες ἐπὶ τὸν τράχηλον τοῦ Παύλου, κατεφίλουν αὐτὸν, ὀδυνώμενοι μάλιστα ἐπὶ τῷ λόγῳ, ᾧ εἰρήκει, ὅτι οὐκ ἔτι μέλλουσι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ θεωρεῖν. Προέπεμπον δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον. Ὡς δὲ ἐγένετο ἀναχθῆναι ἡμᾶς ἀποσπασθέντας ἀπ' αὐτῶν, εὐθυδρομήσαντες ἤλθομεν εἰς τὴν Κῶ· τῇ δὲ ἑξῆς εἰς τὴν Ῥόδον, κἀκεῖθεν εἰς Πάταρα· καὶ εὑρόντες πλοῖον διαπερῶν εἰς Φοινίκην, ἐπιβάντες ἀνήχθημεν. Ἀναφανέντες δὲ εἰς τὴν Κύπρον, καὶ καταλιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον, ἐπλέομεν εἰς

D

TEXTUS.

XX, 37, 38; XXI, 1 8. Magnus autem fletus factus est omnium, et procumbentes supra collum Pauli, osculabantur eum, dolentes maxime in verbo, quod dixerat, quoniam amplius faciem ejus non essent visuri; et deducebant eum ad navem. Cum autem factum esset ut navigaremus abstracti ab eis, recto cursu venimus Coum, et sequenti die Rhodum et inde Pataram. Et cum invenissemus **292** navem transfretantem in Phœnicem, ascendentes navigavimus. Cum apparuissemus autem Cypro, relinquentes eam ad

Variæ lectiones et notæ.

[88] ἀποθάνητε. [89] οὕτος. [87] ἦν.

(34) Chrysostomus habet: Οὐ μόνον οὐ καλὸν, ἀλλὰ καὶ ἐπισφαλὲς, *non modo non bonum est, sed etiam periculosum.*

Digitized by Google

sinistram, navigavimus in Syriam, et venimus Tyrum: ibi enim navis expositura erat onus. Inventis autem discipulis, mansimus ibi diebus septem: qui Paulo dicebant per Spiritum, ne ascenderet Jerosolymam. Et perfectis diebus, profecti ibamus, deducentibus nos omnibus cum uxoribus et filiis usque foras civitatem; et positis genibus in littore, oravimus. Et cum valefecissemus invicem, ascendimus navem, illi autem redierunt in sua. Nos vero navigatione expleta, a Tyro descendimus Ptolemaidam, et salutatis fratribus, mansimus die una apud illos. Alia autem die,

A Συρίαν, καὶ κατήχθημεν εἰς Τύρον· ἐκεῖσε γὰρ ἦν τὸ πλοῖον ἀποφορτιζόμενον τὸν γόμον. Ἀνευρόντες δὲ τοὺς μαθητὰς, ἐπεμείναμεν αὐτοῖς ἡμέρας ἑπτά. Οἵτινες ἔλεγον τῷ Παύλῳ διὰ τοῦ Πνεύματος μὴ ἐπιβαίνειν εἰς Ἱεροσόλυμα. Ὅτε δὲ ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρτίσαι τὰς ἡμέρας, ἐξελθόντες ἐπορευόμεθα, προπεμπόντων ἡμᾶς πάντων σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις ἕως ἔξω τῆς πόλεως· καὶ θέντες τὰ γόνατα ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, προσηυξάμεθα. Καὶ ἀσπασάμενοι ἀλλήλους ἀνέβημεν εἰς τὸ πλοῖον· ἐκεῖνοί τε ὑπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Ἡμεῖς δὲ τὸν πλοῦν διανύσαντες ἀπὸ Τύρου, κατηντήσαμεν εἰς Πτολεμαΐδα· καὶ ἀσπασάμενοι τοὺς ἀδελφοὺς, ἐμείναμεν ἡμέραν μίαν παρ' αὐτοῖς. Τῇ δὲ ἐπαύριον,

COMMENTARIUS.

« Cum invenissemus navim. » Hoc perinde est ac si diceret: Cum non inveniremus navim abeuntem Cæsaream, sed in Phœnicem, ipsam conscendimus, ac Cyprum reliquimus et Syriam (35). Illud enim : « relinquentes eam ad sinistram, » non sine causa dictum est; sed quoniam nequidem prope ad Syriam accedere festinabant (36). Venerunt itaque in Lyciam, et relicta Cypro, navigarunt Tyrum: ibi enim navigium onus suum deposuit. « Et perfectis, » id est expletis « diebus, » nempe statutis; hoc est post dies Azymorum, venerunt Troadem diebus quinque.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

B Ὅ λέγει τοιοῦτόν ἐστι· Μὴ εὑρίσκοντες πλοῖον ἀπερχόμενον εἰς Καισάρειαν, ἀλλ' εἰς Φοινίκην, ἀνῆλθον εἰς αὐτὸ, καὶ Κύπρον δὲ εἴασαν[88] καὶ Συρίαν. Τὸ γὰρ, « Καταλιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον, » οὐχ ἁπλῶς εἴρηται, ἀλλ' ὅτι οὐδὲ ἐγγὺς γενέσθαι τῆς Συρίας ἔσπευδον. Ἦλθον οὖν εἰς Λυκίαν, καὶ τὴν Κύπρον ἀφέντες, εἰς Τύρον κατέπλευσαν· ἐκεῖσε γὰρ τὸ πλοῖον ἀπεφόρτωσε τὸν γόμον. Τὸ, « ἐξαρτίσαι, » ἀντὶ τοῦ, πληρῶσαι, φησὶ, τὰς τεταγμένας ἡμέρας· τουτέστι, μετὰ τὰ Ἄζυμα, εἰς Τρωάδα ἦλθον δι' ἡμερῶν πέντε.

CAPUT XXX.

Agabi prophetia de iis quæ eventura erant Paulo in Jerusalem.

Feria 2 hebdomadæ septimæ.

TEXTUS.

XXI, 8-14. Profecti, venimus Cæsaream. Et intrantes domum Philippi evangelistæ, qui erat unus de septem, mansimus apud eum. Huic autem erant quatuor filiæ virgines prophetantes. Et cum moraremur per dies aliquot, supervenit quidam a Judæa propheta, nomine Agabus. Is cum venisset ad nos, tulit zonam Pauli, et alligans sibi pedes **293** et manus, dixit: Hæc dicit Spiritus sanctus: Virum cujus est zona hæc, sic alligabunt in Jerusalem Judæi, et tradent in manus gentium. Quod cum audissemus, rogabamus nos et qui loci illius erant, ne ascenderet Jerosolymam. Tunc respondit Paulus et dixit: Quid facitis flentes et affligentes cor meum? Ego enim non solum alligari, sed et mori in Jerusalem paratus sum propter nomen Domini Jesu. Et cum ei suadere non possemus, quievimus, dicentes: Domini voluntas fiat.

ΚΕΦΑΛ. Λ'.

Ἀγάβου προφητεία περὶ τῶν συμβησομένων Παύλῳ ἐν Ἱερουσαλήμ.

Τῇ β' τῆς ζ' ἑβδομάδος.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

C Ἐξελθόντες ἤλθομεν εἰς Καισάρειαν· καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον Φιλίππου τοῦ εὐαγγελιστοῦ, ὄντος ἐκ τῶν ἑπτὰ, ἐμείναμεν παρ' αὐτῷ. Τούτῳ δὲ ἦσαν θυγατέρες παρθένοι τέσσαρες προφητεύουσαι. Ἐπιμενόντων δὲ ἡμῶν ἡμέρας πλείους, κατῆλθέ τις ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας προφήτης ὀνόματι Ἄγαβος· καὶ ἐλθὼν πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἄρας τὴν ζώνην τοῦ Παύλου, δήσας τε αὐτοῦ τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας, εἶπε· Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Τὸν ἄνδρα οὗ ἐστιν ἡ ζώνη αὕτη, οὕτω δήσουσιν ἐν Ἱερουσαλὴμ οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ παραδώσουσιν εἰς χεῖρας ἐθνῶν. Ὡς δὲ ἠκούσαμεν ταῦτα, παρεκαλοῦμεν ἡμεῖς τε D καὶ οἱ ἐντόπιοι, τοῦ μὴ ἀναβαίνειν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ. Ἀπεκρίθη τε ὁ Παῦλος· Τί ποιεῖτε κλαίοντες, καὶ συνθρύπτοντές μου τὴν καρδίαν; Ἐγὼ γὰρ οὐ μόνον δεθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀποθανεῖν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἑτοίμως ἔχω ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ, ἡσυχάσαμεν, εἰπόντες· Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γενέσθω.

Variæ lectiones et notæ.

[88] εἰάσαμεν.

(35) Perperam hic additum esse, *et Syriam*, clarum est; cum hoc narrationi Lucæ contrarium sit.

(36) Textus iste adeo mutile ex Chrysostomo exscriptus est, ut sensum efferat tam ipsi quam sacro textui plane adversum. Chrysostomi verba ita se habent: Τοῦτο (καταλιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον) οὐχ ἁπλῶς εἴρηται, ἀλλ' ἵνα δείξῃ, ὅτι οὐδὲ ἐγγὺς αὐτῆς γενέσθαι ἠξίωσε, κατευθὺ πλέοντες τῆς Συρίας. Οὕτως ἔσπευδεν. *Hoc* (nempe *relinquentes eam ad sinistram*) *non sine causa dictum est; sed ut ostenderet, ne prope quidem illam* (videlicet Cyprum) *accedere voluisse, cum recto cursu in Syriam pergerent: ita nempe festinabat.* Textus ab Hentenio editus congruit cum nostro codice: similiter etiam codex Florentinus.

Digitized by Google

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Σημειωτέον, ὅτι τοῦ διακόνου Φιλίππου ἦσαν αἱ θυγατέρες· ὥστε οὖν καὶ τῷ κοινωνήσαντι γάμων διακονεῖν ἔξεστι. Σημείωσαι δὲ, ὅτι καὶ αἱ προφητίδες αἱ θυγατέρες αὐτοῦ παρθένοι ἦσαν, καὶ ὅτι ἤσκουν δι' εὐλάβειαν μᾶλλον τοῦτο, ὥστε καὶ προφητείας ἠξιῶσθαι. Ὥστε δῆλον, ὅτι περισπούδαστον ἦν αὐταῖς ἡ παρθενία. Εἰ γὰρ μὴ ἦν περισπούδαστον, οὐκ ἂν προσέθηκεν ὁ συγγραφεύς, ὅτι καὶ παρθένοι ἦσαν.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας ταύτας ἀποσκευασάμενοι ἀνεβαίνομεν εἰς Ἱερουσαλήμ. Συνῆλθον δὲ καὶ τῶν μαθητῶν ἀπὸ Καισαρείας σὺν ἡμῖν ἄγοντες παρ' ᾧ ξενισθῶμεν, Μνάσωνί τινι Κυπρίῳ ἀρχαίῳ μαθητῇ. Γενομένων δὲ ἡμῶν εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀσμένως ἐδέξαντο ἡμᾶς οἱ ἀδελφοί. Τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰσῄει ὁ Παῦλος σὺν ἡμῖν πρὸς Ἰάκωβον· πάντες γὰρ [*vulg.* τε] παρεγένοντο οἱ πρεσβύτεροι. Καὶ ἀσπασάμενος αὐτούς, ἐξηγεῖτο καθ' ἓν ἕκαστον, ὧν ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἔθνεσι διὰ τῆς διακονίας αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛ. ΛΑ'.

Παραίνεσις Ἰακώβου πρὸς Παῦλον περὶ τοῦ μὴ δοκεῖν κωλύειν τοὺς Ἑβραίους περιτέμνεσθαι.

Οἱ δὲ ἀκούσαντες, ἐδόξασαν τὸν Θεόν· εἶπον δὲ αὐτῷ· Θεωρεῖς, ἀδελφὲ, πόσαι μυριάδες εἰσὶ τῶν πεπιστευκότων Ἰουδαίων, καὶ πάντες ζηλωταὶ τοῦ νόμου ὑπάρχουσι. Κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ, ὅτι ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ Μωϋσέως τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας Ἰουδαίους, λέγων, μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα, μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν. Τί οὖν ἐστι; Πάντως δεῖ πλῆθος συνελθεῖν· ἀκούσονται γὰρ ὅτι ἐλήλυθας. Τοῦτο οὖν ποίησον ὃ σοι λέγομεν. Εἰσὶν ἐν ἡμῖν ἄνδρες τέσσαρες εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν. Τούτους παραλαβὼν ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς, καὶ δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς, ἵνα ξυρήσωνται τὴν κεφαλήν· καὶ γνώσονται πάντες, ὅτι ὧν κατήχηνται περὶ σοῦ οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ στοιχεῖς καὶ αὐτὸς φυλάσσων τὸν νόμον. Περὶ δὲ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν ἡμεῖς ἐπεστείλαμεν, κρίναντες μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτοὺς, εἰ μὴ φυλάσσεσθαι αὐτοὺς τό τε εἰδωλόθυτον, καὶ τὸ αἷμα, καὶ τὸ πνικτὸν, καὶ πορνείαν.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

« Ἐπισκευασάμενοι, » τουτέστι, τὰ πρὸς τὴν ὁδοιπορίαν λαβόντες. Συμβουλεύουσιν, οὐκ ἐπιτάττουσιν οἱ περὶ τὸν Ἰάκωβον. Οἱ γὰρ ἐν Ἱεροσολύμοις πιστεύσαντες ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων τὰ ἔθη τὰ νομικὰ ἤθελον ἔτι φυλάττειν. Ἔργῳ τὴν ἀπολογίαν ποιῆσαι αὐτῷ συμβουλεύουσιν, οὐ λόγῳ. Τοῦτο οὖν φησι [89]. Τὰς προσφερομένας ὑπὲρ αὐτῶν κατὰ τὸν νόμον θυσίας σὺ πάρασχε, ἵνα λύσῃς τὴν ὑποψίαν, καὶ δείξῃς, ὅτι οὐ μόνον οὐ διδάσκεις ἔξω τοῦ νόμου, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐτὸς φυλάττεις τὰ ἐν τῷ νόμῳ. Ἵνα δὲ μὴ λέγῃ· Ἐὰν τὰ ἔθνη τοῦτο μάθωσι, σκανδαλισθήσονται· ἐπάγει· « Περὶ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν

A

COMMENTARIUS.

Adnotandum, Philippi diaconi filias illas fuisse: quare etiam uxoratis licet diaconatus officium exercere (37). Observa vero etiam prophetissas illius filias fuisse virgines, ac propter pietatem hoc magis exercuisse; unde prophetiæ dono dignæ factæ sunt. Ex quo patet, summo illas studio virginitatem coluisse: aliter sacer scriptor non addidisset, quod essent virgines.

TEXTUS.

XXI, 15-19. Post dies autem istos præparati, ascendimus Jerusalem. Venerunt autem et ex discipulis a Cæsarea nobiscum, adducentes secum (apud quem B hospitaremur) Mnasonem quemdam Cyprium, antiquum discipulum. Et cum venissemus Jerosolymam, libenter exceperunt nos fratres. Sequenti autem die introibat Paulus nobiscum ad Jacobum, omnesque collecti sunt seniores. Quos cum salutasset, narrabat per singula quæ Deus fecisset in gentibus per ministerium ipsius.

CAPUT XXXI.

Adhortatio Jacobi ad Paulum de eo quod non videretur prohibere Hebræos circumcidi.

XXI, 20-25. At illi cum audissent, magnificabant Deum, dixeruntque ei: Vides, frater, quot millia sunt in Judæis qui crediderunt, et omnes æmulatores sunt legis. Audierunt autem de te, quia discessionem C doceas a Moyse eorum qui per gentes sunt Judæorum: dicens non debere eos circumcidere filios suos, neque secundum consuetudinem ingredi. Quid ergo est? Utique oportet convenire **294** multitudinem: audient enim te supervenisse. Hoc ergo fac quod tibi dicimus: Sunt nobis viri quatuor, votum habentes super se. His assumptis, sanctifica te cum illis, et impende in illis ut radant capita; et scient omnes quia quæ de te audierunt falsa sunt, sed ambulas et ipse custodiens legem. De his autem qui crediderunt ex gentibus, nos scripsimus judicantes, ut abstineant se ab idolis immolato et sanguine et suffocato et fornicatione.

COMMENTARIUS.

D « Præparati, » hoc est sumptis, quæ ad iter necessaria erant. « Vides, frater. » Consilium dant, non jubent Jacobus et socii ejus. Etenim qui Jerosolymis ex Judæis crediderant, legalia instituta adhuc servare volebant. « Purifica te. » Ut opere, non verbo defensionem sibi paret, suadent. Igitur, aiunt, eas, quas ipsi juxta legem offerunt, victimas ipse suppedita, ut suspicionem quam de te habent, dissolvas, illisque ostendas quod non solum nihil contra legem doceas, sed ipse etiam quæ legis sunt, observes. Ne vero Paulus dicat: Si hæc gentiles resciverint, scandalum patientur,

Variæ lectiones et notæ.

[89] φασι.

(37) Utique, ubi non obstat ecclesiastica lex, ut in ecclesia Latina.

Digitized by Google

subdunt: « De his autem qui crediderunt ex gentilibus, nos scripsimus, judicantes, » nihil horum servandum illis esse. Quemadmodum igitur nos, etsi Judæis prædicemus, illis præcipimus, sic et tu qui gentibus prædicas, nobis cooperare. Attemperatio est; nihil suspicare. Et quidem hoc Jerosolymis facere difficile non est. Hoc igitur fac hic, ut illud alibi tibi facere liceat. His persuasus Paulus se totondit, et omnia legalia perfecit.

A ἡμεῖς ἐπεστείλαμεν, φησί, κρίναντες μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτούς. » Ὥσπερ οὖν ἡμεῖς ἐκείνοις ἐπετάξαμεν, καίτοι Ἰουδαίοις κηρύττοντες, οὕτω καὶ σὺ τοῖς ἔθνεσι κηρύσσων, σύμπραξον ἡμῖν. Συγκαταβάσεως τοῦτό ἐστι, μηδὲν ὑποπτεύσῃς· καὶ τὸ ἐν Ἱεροσολύμοις δὲ τοῦτο ποιεῖν, φορητόν. Ποίησον οὖν τοῦτο ἐνταῦθα, ἵνα ἐξῇ σοι [ἔξω] ποιεῖν ἐκεῖνο. Εἶτα ἐπείσθη αὐτοῖς, ἐξυράτο, καὶ πάντα τὰ Ἰουδαϊκὰ ἐτέλεσεν.

CAPUT XXXII.

De perturbatione mota contra Paulum Jerosolymis, et quomodo eum tribunus e multitudinis manibus eripuerit.

Feria 3 hebdomadæ septimæ.

ΚΕΦΑΛ. ΛΒ'.

Περὶ τῆς ἐν Ἱερουσαλὴμ κατὰ τοῦ Παύλου κινηθείσης ἀταξίας, ὅπως τε αὐτὸν ὁ χιλίαρχος τοῦ πλήθους ἐξαιρεῖται.

Τῇ γ' τῆς ζ' ἑβδομάδος.

B

TEXTUS.

XXI, 26-40. Tunc Paulus, assumptis viris, postera die purificatus cum illis intravit in templum, annuntians expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro unoquoque eorum oblatio. Dum autem septem dies consummarentur, hi qui de Asia erant Judæi, cum vidissent eum in templo, concitaverunt omnem populum, et injecerunt ei manus, **295** clamantes: Viri Israelitæ, adjuvate: hic est homo, qui adversus populum et legem et locum hunc omnes ubique docens, insuper et gentiles induxit in templum, et violavit sanctum locum istum. Viderant enim Trophimum Ephesium in civitate cum ipso, quem æstimaverunt, quoniam in templum introduxisset Paulus. Commotaque est civitas tota, et facta est concursio populi. Et apprehendentes Paulum, trahebant eum extra templum, et statim clausæ sunt januæ. Quærentibus autem eum occidere, nuntiatum est tribuno cohortis, quia tota confunditur Jerusalem. Qui statim, assumptis militibus et centurionibus, decurrit ad illos. Qui cum vidissent tribunum et milites, cessaverunt percutere Paulum.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Τότε ὁ Παῦλος παραλαβὼν τοὺς ἄνδρας, τῇ ἐχομένῃ ἡμέρᾳ, καὶ σὺν αὐτοῖς ἁγνισθείς, εἰσῄει εἰς τὸ ἱερὸν, διαγγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ, ἕως οὗ προσηνέχθη ὑπὲρ ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν ἡ προσφορά. Ὡς δὲ ἔμελλον αἱ ἑπτὰ ἡμέραι συντελεῖσθαι, οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι θεασάμενοι αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ, συνέχεον ἐπ' αὐτὸν πάντα τὸν ὄχλον, καὶ ἐπέβαλον ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας, κράζοντες· Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, βοηθεῖτε· οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ κατὰ τοῦ λαοῦ, καὶ τοῦ νόμου, καὶ τοῦ τόπου τούτου, πάντας πανταχοῦ διδάσκων· ἔτι τε καὶ Ἕλληνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ κεκοίνωκε τὸν ἅγιον τόπον τοῦτον (ἦσαν γὰρ προεωρακότες Τρόφιμον τὸν Ἐφέσιον ἐν τῇ πόλει σὺν αὐτῷ, ὃν ἐνόμιζον ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν εἰσήγαγεν ὁ Παῦλος). Ἐκινήθη τε ἡ πόλις ὅλη, καὶ ἐγένετο συνδρομὴ τοῦ λαοῦ· καὶ ἐπιλαβόμενοι τοῦ Παύλου, εἷλκον αὐτὸν ἔξω τοῦ ἱεροῦ· καὶ εὐθέως ἐκλείσθησαν αἱ θύραι. Ζητούντων δὲ αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἀνέβη φάσις τῷ χιλιάρχῳ τῆς σπείρης, ὅτι ὅλη συγκέχυται ἡ Ἱερουσαλήμ. Ὃς εἰς αὐτῆς παραλαβὼν στρατιώτας καὶ ἑκατοντάρχους, κατέδραμεν ἐπ' αὐτούς. Οἱ δὲ, ἰδόντες τὸν χιλίαρχον καὶ τοὺς στρατιώτας, ἐπαύσαντο τύπτοντες τὸν Παῦλον.

C

Tunc accedens tribunus apprehendit eum, et jussit eum alligari catenis duabus, et interrogabat quis esset, et quid fecisset. Alii autem aliud clamabant in turba. Et cum non posset certum cognoscere præ tumultu, jussit duci eum in castra. Et cum venisset ad gradus, contigit, ut portaretur a militibus propter vim populi. Sequebatur enim multitudo populi clamans: Tolle eum. Et cum cœpisset induci in castra, Paulus dicit tribuno: Si licet mihi loqui aliquid ad te? Qui dixit: Græce nosti? Nonne tu es Ægyptius, qui ante hos dies tumultum concitasti et eduxisti in desertum quatuor millia virorum sicariorum? Et dixit ad eum Paulus: Ego homo sum quidem Judæus a Tarso Ciliciæ, non ignotæ civitatis municeps. Rogo autem te, permitte mihi loqui ad populum. Et cum ille permisisset, Paulus stans in gradibus, annuit manu ad plebem et magno

D

Τότε ἐγγίσας ὁ χιλίαρχος, ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ ἐκέλευσε δεθῆναι ἁλύσεσι δυσί· καὶ ἐπυνθάνετο τίς ἂν εἴη, καὶ τί ἐστι πεποιηκώς. Ἄλλοι δὲ ἄλλο τι ἐπεφώνουν ἐν τῷ ὄχλῳ. Μὴ δυναμένου δὲ αὐτοῦ γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς διὰ τὸν θόρυβον, ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολήν. Ὅτε δὲ ἐγένετο ἐπὶ τοὺς ἀναβαθμοὺς, συνέβη βαστάζεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν διὰ τὴν βίαν τοῦ ὄχλου. Ἠκολούθη γὰρ τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ, κράζοντες· Αἶρε αὐτόν. Μέλλων τε εἰσάγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν ὁ Παῦλος, λέγει τῷ χιλιάρχῳ· Εἰ ἔξεστί μοι εἰπεῖν τι πρὸς σέ; Ὁ δὲ ἔφη· Ἑλληνιστὶ γινώσκεις; Οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος ὁ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀναστατώσας, καὶ ἐξαγαγὼν εἰς τὴν ἔρημον τοὺς τετρακισχιλίους ἄνδρας τῶν σικαρίων; Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος· Ἐγὼ ἄνθρωπος μέν εἰμι Ἰουδαῖος Ταρσεὺς τῆς Κιλικίας, οὐκ ἀσήμου πόλεως πολίτης· Δέομαι δέ σου, ἐπίτρεψόν μοι λαλῆσαι πρὸς τὸν λαόν.

Digitized by Google

Ἐπιτρέψαντος δὲ αὐτοῦ, ὁ Παῦλος ἑστὼς ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν, κατέσεισε τῇ χειρὶ τῷ λαῷ. Πολλῆς δὲ σιγῆς γενομένης, προσεφώνησε τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, λέγων.

A si'entio facto, allocutus est lingua Hebræa, dicens.

Παύλου κατάστασις περὶ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰς ἀπόστολον αὐτοῦ κλήσεως.

Pauli narratio de seipso, suaque ad apostolatum vocatione.

Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατέ μου τῆς πρὸς ὑμᾶς νυνὶ ἀπολογίας (ἀκούσαντες δὲ ὅτι τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ προσεφώνει αὐτοῖς, μᾶλλον παρεῖχον ἡσυχίαν. Καί φησιν) · Ἐγὼ μέν εἰμι ἀνὴρ Ἰουδαῖος, γεγεννημένος ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας, ἀνατεθραμμένος δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παρὰ τοὺς πόδας Γαμαλιήλ, πεπαιδευμένος κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου, ζηλωτὴς ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ, καθὼς πάντες ὑμεῖς ἐστε σήμερον. Ὃς ταύτην τὴν ὁδὸν ἐδίωξα ἄχρι θανάτου, δεσμεύων καὶ παραδιδοὺς εἰς B φυλακὰς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, ὡς καὶ ὁ ἀρχιερεύς μαρτυρεῖ μοι καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον· παρ' ὧν καὶ ἐπιστολὰς δεξάμενος πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς, εἰς Δαμασκὸν ἐπορευόμην, ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας δεδεμένους εἰς Ἰερουσαλὴμ, ἵνα τιμωρηθῶσιν. Ἐγένετο δέ μοι πορευομένῳ, καὶ ἐγγίζοντι τῇ Δαμασκῷ περὶ μεσημβρίαν, ἐξαίφνης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ περιαστράψαι φῶς ἱκανὸν περὶ ἐμέ. Ἔπεσά τε εἰς τὸ ἔδαφος, καὶ ἤκουσα φωνῆς λεγούσης μοι· Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις; Ἐγὼ δὲ ἀπεκρίθην· Τίς εἶ, Κύριε; Εἶπέ τε πρός με· Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος, ὃν σὺ διώκεις. Οἱ δὲ σὺν ἐμοὶ ὄντες τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο, τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι. Εἶπον δέ· Τί ποιήσω, C Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπε πρός με· Ἀναστὰς πορεύου εἰς Δαμασκὸν, κἀκεῖ σοι λαληθήσεται περὶ πάντων ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι. Ὡς δὲ οὐκ ἀνέβλεπον ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, χειραγωγούμενος ὑπὸ τῶν συνόντων μοι, ἦλθον εἰς Δαμασκόν.

XXII, 1-11. Viri fratres et patres, audite quam ad vos reddo rationem. Cum audissent autem, quia Hebræa lingua loqueretur ad illos, magis præstiterunt silentium. Et dicit : Ego sum vir Judæus, natus in Tarso Ciliciæ, nutritus autem in ista civitate, secus pedes Gamaliel, eruditus juxta veritatem paternæ legis, æmulator legis, sicut et **296** vos omnes estis hodie : qui hanc viam persecutus sum usque ad mortem, alligans et tradens in custodias viros ac mulieres ; sicut princeps sacerdotum mihi testimonium reddit, et omnes majores natu ; a quibus et epistolas accipiens ad fratres Damascum pergebam, ut adducerem inde vinctos in Jerusalem ut punirentur. Factum est autem, eunte me, et appropinquante Damasco media die, subito de cœlo circumfulsit me lux copiosa : et decidens in terram, audivi vocem dicentem mihi : Saule, Saule, quid me persequeris ? Ego autem respondi : Quis est Domine? Dixitque ad me : Ego sum Jesus Nazarenus, quem tu persequeris. Et qui mecum erant, lumen quidem viderunt, vocem autem non audierunt ejus qui loquebatur mecum. Et dixi : Quid faciam, Domine ? Dominus autem dixit ad me : Surgens, vade Damascum, et ibi tibi dicetur de omnibus quæ te oporteat facere. Et cum non viderem præ claritate luminis illius, ad manum deductus a comitibus, veni Damascum.

Περὶ ὧν ἔφη ὁ Ἀνανίας πρὸς τὸν Παῦλον ἐν Δαμασκῷ· ὁπτασίας τε καὶ φωνῆς Θεοῦ γενομένης ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ ὅτι μέλλων ὁ Παῦλος ἐπὶ τούτοις τύπτεσθαι, εἰπὼν ὅτι Ῥωμαῖός εἰμι, ἀνέθη.

De iis quæ Damasci Ananias ad Paulum dixit ; deque visione et voce Dei facta in templo : et quomodo jamjam ob hæc verberandus, ubi se Romanum dixit, liberatus sit.

Ἀνανίας δέ τις, ἀνὴρ εὐλαβὴς κατὰ τὸν νόμον, μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων τῶν κατοικούντων ἐν Δαμασκῷ Ἰουδαίων, ἐλθὼν πρός με, καὶ ἐπιστὰς, εἶπέ μοι· Σαοὺλ ἀδελφὲ, ἀνάβλεψον. Κἀγὼ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἀνέβλεψα εἰς αὐτόν. Ὁ δὲ εἶπεν· Ὁ Θεὸς τῶν D πατέρων ἡμῶν προεχειρίσατό σε γνῶναι τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἰδεῖν τὸν δίκαιον, καὶ ἀκοῦσαι φωνὴν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ· ὅτι ἔσῃ μάρτυς αὐτοῦ πρὸς πάντας ἀνθρώπους, ὧν ἑώρακας καὶ ἤκουσας. Καὶ νῦν τί μέλλεις; Ἀναστὰς βάπτισαι καὶ ἀπόλουσαι τὰς ἁμαρτίας σου, ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐγένετο δέ μοι ὑποστρέφοντι εἰς Ἰερουσαλὴμ, καὶ προσευχομένῳ μοι ἐν τῷ ἱερῷ, γενέσθαι με ἐν ἐκστάσει, καὶ ἰδεῖν αὐτὸν λέγοντά μοι· Σπεῦσον καὶ ἔξελθε ἐν τάχει ἐξ Ἰερουσαλὴμ· διότι οὐ παραδέξονταί σου τὴν μαρτυρίαν περὶ ἐμοῦ. Κἀγὼ εἶπον· Κύριε, αὐτοὶ ἐπίστανται ὅτι ἐγὼ ἤμην φυλακίζων καὶ δέρων κατὰ τὰς συναγωγὰς τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ σέ· καὶ ὅτε ἐξεχύνετο τὸ αἷμα Στεφάνου τοῦ

XXII, 12-22. Ananias autem quidam, vir secundum legem testimonium habens ab omnibus cohabitantibus Judæis, veniens ad me et astans dixit mihi : Saule frater, respice. Et ego eadem hora respexi in eum. At ille dixit : Deus patrum nostrorum præordinavit, ut cognosceres voluntatem ejus, et videres justum, et audires vocem ex ore ejus ; quia eris testis illius ad omnes homines eorum, quæ vidisti et audisti. Et nunc quid moraris ? Exsurge, et baptizare, et ablue peccata tua, invocato nomine ipsius. Factum est autem revertenti mihi in Jerusalem, et oranti in templo, fieri me in stupore mentis, et videre illum dicentem mihi : Festina, etexi velociter ex Jerusalem, quoniam non recipient testimonium tuum de me. Et ego dixi : Domine, ipsi sciunt, quia ego eram concludens in carcerem et cædens per synagogas eos qui credebant in te : et cum funderetur sanguis Stephani testis tui, ego astabam, et consentiebam et custodiebam vestimenta interficien-

Digitized by Google

tium illum. Et dixit ad me : **297** Vade, quoniam ego in nationes longe mittam te. Audiebant autem eum usque ad hoc verbum, et levaverunt vocem suam dicentes : Tolle de terra hujusmodi : non enim fas est eum vivere. Vociferantibus autem eis, et projicientibus vestimenta sua, et pulverem jactantibus in aerem, jussit tribunus induci eum in castra, et flagellis cædi, et torqueri eum, ut sciret, propter quam causam sic acclamarent ei. Et cum astrinxissent eum loris, dicit astanti sibi centurioni Paulus : Si hominem Romanum et indemnatum licet vobis flagellare ? Quo audito, centurio accessit ad tribunum, et nuntiavit ei, dicens : Quid acturus es ? Hic enim homo civis Romanus est. Accedens autem tribunus, dixit illi : Dic mihi si tu Romanus es ? At ille dixit : Etiam. Et respondit tribunus : Ego multa summa civitatem hanc consecutus sum. Et Paulus ait : Ego autem, et natus sum. Protinus ergo discesserunt ab illo qui eum torturi erant. Tribunus quoque timuit, postquam rescivit, quia civis Romanus esset, et quia alligasset eum.

μάρτυρός σου, καὶ αὐτὸς ἤμην ἐφεστὼς. καὶ συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ, καὶ φυλάσσων τὰ ἱμάτια τῶν ἀναιρούντων αὐτόν. Καὶ εἶπε πρός με · Πορεύου, ὅτι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε. Ἤκουον δὲ αὐτοῦ ἄχρι τούτου τοῦ λόγου, καὶ ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν λέγοντες· Αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον· οὐ γὰρ καθῆκον αὐτὸν ζῆν. Κραυγαζόντων δὲ αὐτῶν καὶ ῥιπτόντων τὰ ἱμάτια, καὶ κονιορτὸν βαλλόντων εἰς τὸν ἀέρα, ἐκέλευσεν ὁ χιλίαρχος εἰσάγεσθαι αὐτὸν εἰς τὴν παρεμβολήν, εἰπὼν μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτὸν, ἵνα ἐπιγνῷ δι' ἣν αἰτίαν οὕτως ἐπεφώνουν αὐτῷ. Ὡς δὲ προέτεινον αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσιν, εἶπε πρὸς τὸν ἑστῶτα ἑκατόνταρχον ὁ Παῦλος· Εἰ ἄνθρωπον Ῥωμαῖον καὶ ἀκατάκριτον ἔξεστιν ὑμῖν μαστίζειν; Ἀκούσας δὲ ὁ ἑκατόνταρχος, προσελθὼν τῷ χιλιάρχῳ, ἀπήγγειλε, λέγων· Ὅρα τί μέλλεις ποιεῖν. Ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὗτος Ῥωμαῖός ἐστι. Προσελθὼν δὲ ὁ χιλίαρχος, εἶπεν αὐτῷ· Λέγε μοι, εἰ σὺ Ῥωμαῖος εἶ; Ὁ δὲ ἔφη· Ναί. Ἀπεκρίθη τε ὁ χιλίαρχος· Ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη· Ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι. Εὐθέως οὖν ἀπέστησαν ἀπ' αὐτοῦ οἱ μέλλοντες αὐτὸν ἀνετάζειν· καὶ ὁ χιλίαρχος δὲ ἐφοβήθη, ἐπιγνοὺς ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, καὶ ὅτι αὐτὸν ἦν δεδεκώς.

CAPUT XXXIII.

Quæ Paulus, cum descendisset in concilium, passus est, quæque dixit, et præclare sibi consulens fecit.

XXII, 30. Postera autem die volens scire diligentius, qua ex causa accusaretur a Judæis, solvit eum, et jussit sacerdotes convenire, et omne concilium, et producens Paulum, statuit inter illos.

ΚΕΦΑΛ. ΛΓ'.

Ὅσα Παῦλος, καταβὰς εἰς τὸ συνέδριον, ἔπαθέ τε, καὶ εἶπε, καὶ εὐθυβόλως ἔπραξε.

Τῇ δὲ ἐπαύριον βουλόμενος γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς, τὸ, τί κατηγορεῖται ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἔλυσεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν δεσμῶν, καὶ ἐκέλευσεν συνελθεῖν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ πᾶν τὸ συνέδριον αὐτῶν· καὶ καταγαγὼν τὸν Παῦλον, ἔστησεν εἰς αὐτούς.

COMMENTARIUS.

« Tolle eum. » Mos erat Judæis hanc proferre vocem contra justos (38) sicut et contra Dominum : « Tolle eum, » hoc est de numero viventium. Ægyptius autem (de quo hic mentio) homo quidem fuit novitatis amator, seditiosus, impostor et præstigiator. Cupiens itaque diabolus criminum, quæ illi conveniebant, Paulum consortem reddere (quemadmodum et eodem tempore Christum Dominum) excitavit **298** hominem illum, ut inter Judæos portenta quædam operaretur. Quoniam vero tribunus Paulo dixit : « Nonne tu es ille Ægyptius ? » hanc ut ille amoveret suspicionem, et genus suum et religionem quam colebat, confestim manifestavit, sicut et alibi se « legitimum » Christi appellavit[83]. Sicarii autem dicuntur latrones, parvis quibusdam gladiis utentes, qui magnitudine Persarum acinaces, curvitate vero Romanorum sicas referunt : ex quibus sicariorum nomen ejus generis hominibus adhæsit. Sunt vero,

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἔθος τοῖς Ἰουδαίοις, ταύτην λέγειν τὴν φωνὴν κατὰ τῶν δικαίων, ὡς καὶ κατὰ τοῦ Κυρίου· « Αἶρε αὐτὸν, » ἀντὶ τοῦ, Ἔπαρον αὐτὸν ἐκ τῶν ζώντων. Οὗτος ὁ Αἰγύπτιος ἄνθρωπός τις ἦν νεωτεροποιὸς, καὶ στασιαστὴς, καὶ ἀπατεὼν, καὶ γόης. Καὶ θέλων ὁ διάβολος κοινωνὸν ποιεῖν Παῦλον τῶν ἐκείνῳ προσηκόντων ἐγκλημάτων, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον, διήγειρεν αὐτὸν τερατεύεσθαι ἐν τοῖς Ἰουδαίοις. Ἐπειδὴ δέ φησιν ὁ χιλίαρχος· « Σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος ; εὐθέως ἑαυτὸν ταύτης ἀπήγαγε τῆς ὑποψίας, καὶ τὸ ἔθνος εἰπὼν καὶ τὴν θρησκείαν. Καὶ γὰρ καὶ ἀλλαχοῦ ἔννομον ἑαυτὸν τοῦ Χριστοῦ καλεῖ. Σικάριοι δὲ λέγονται λησταί, ξιφιδίοις χρώμενοι, παραπλησίοις μὲν τὸ μέγεθος τοῖς τῶν Περσῶν ἀκινάκαις, ἐπικαμπέσι δὲ καὶ ὁμοίοις ταῖς ὑπὸ Ῥωμαίων σικαῖς καλουμέναις· ἀφ' ὧν καὶ τὴν προσηγορίαν οἱ ληστεύοντες ἔλαβον. Ἄλλοι δὲ, αἱρεσίν τινα παρὰ Ἰουδαίοις [ἔφασαν εἶναι. Τρεῖς γάρ εἰσιν αἱρέσεις γενικαὶ παρὰ Ἰουδαί-

[83] I Cor. IX, 21.

Variæ lectiones et notæ.

(38) Chrysostomus hic habet, καθ' ὧν ἂν ἀποφαίνοιντο, *contra eos, quos damnarent* : quod sic generatim dictum melius se habet, quam determinate dicere, *contra justos*.

Digitized by Google

οις·] Φαρισαῖοι, Σαδδουκαῖοι, καὶ Ἐσσηνοί. Οὗτοι A qui sicarios unam ex Judæorum sectis esse putent. τὸν βίον σεμνότερον ἀσκοῦσι, φιλάλληλοι ὄντες καὶ ἐγκρατεῖς· διὸ καὶ Ἐσσηνοὶ προσαγορεύονται, ἤτουν ὅσιοι. Ἄλλοι δὲ αὐτοὺς σικαρίους ἐκάλεσαν, ἤτουν ζηλωτάς. « Εἰ ἄνθρωπον Ῥωμαῖον. » Οὐκ ἐψεύσατο Παῦλος Ῥωμαῖον ἑαυτὸν καλέσας, καίτοι Ἰουδαῖος ὑπάρχων, ὡς καὶ αὐτὸς πρὸ ὀλίγου ἔφη. Ἀπὸ γὰρ Ἀδριανοῦ συνέβη πάντας εἶναι Ῥωμαίους. Μεγάλην γὰρ εἶχον τότε πρόνοιαν οἱ οὕτως ἀξιούμενοι καλεῖσθαι. Τοῦτο δέ φησιν, ἵνα μὴ μαστιχθεὶς, εὐκαταφρόνητος γένηται. Εἰ γὰρ ἐμάστιξαν, καὶ παρέτρεψαν ἂν τὸ πρᾶγμα, καὶ ἀπέκτειναν αὐτόν. Νῦν δὲ, εἰ καὶ [μὴ]·δι' ἕτερον, ἀλλά γε διὰ τοῦτο, οὐ μόνον οὐκ ἐμάστιξαν, ἀλλὰ καὶ ἀπέλυσαν. « Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη. » Δείκνυσιν οὖν ὁ Παῦλος, ὅτι καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ῥωμαῖος ἦν. Πρὸ γὰρ τοῦ γεννηθῆναι B τὸν Παῦλον, γεγενημένης τῆς Κιλικίας ὑπὸ Ῥωμαίους, ἀνάγκη καὶ αὐτὸν, ὡς ὄντα ὑπ' αὐτοὺς, Ῥωμαῖον εἶναι. Τέως δὲ κατὰ τὴν προφητείαν ἐδεσμεύθη ἐν Ἱερουσαλήμ. Τί οὖν ἀπὸ τούτου γίνεται; Λύσας κατήγαγεν αὐτὸν πρὸς τοὺς Ἰουδαίους. Οὐκ ἄρα ψεῦδος ἦν, ὅτι Ῥωμαῖος ἦν. « Ἐφοβήθη γὰρ, φησὶν, ὁ χιλίαρχος, ἐπιγνοὺς ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, » τουτέστιν ἀξιωματικοῦ γένους ὄντα.

Tres enim sunt generales ejus gentis sectæ : nempe Pharisæi, Sadducæi et Esseni. Isti cæteris honestiorem vitam ducunt, ac mutuo se diligunt, et continentiam colunt. Quare Esseni appellantur, quasi osii, id est sancti, quos alii sicarios vocant, hoc est, zelotas. « Si hominem Romanum. » Non utique mentiebatur Paulus sese Romanum appellans, tametsi Judæus esset, ut ipse paulo ante dixerat. Nam ab Adriani tempore contigit, ut omnes essent Romani ; magna enim ratio illorum habebatur, qui hanc gratiam consecuti erant, ut ita appellari possent. Hoc autem dicebat Paulus ne, si flagellis cæderetur, in contemptum facile veniret. Et quidem si flagellassent eum, et rem omnem pervertere potuissent, ac etiam eum interficere. Nunc vero, sin ob aliam, certe ob istam causam, non solum non flagellaverunt, sed etiam a vinculis solverunt. « Paulus ait. » Indicat Paulus, etiam patrem suum Romanum fuisse. Antequam enim Paulus nasceretur, cum Cilicia Romanæ ditionis facta esset, necesse fuit ut is etiam, utpote illis subjectus, Romanus esset. Interim tamen, juxta Agabi prophetiam, alligatus est in Jerusalem. Quid postea contigit? Solvit eum tribunus et duxit ad Judæos. Vere itaque Paulus Romanus erat. « Timuit enim, inquit, tribunus postquam rescivit, quia civis Romanus, » hoc est nobilis genere, erat.

Τῇ δ' τῆς ζ' ἑβδομάδος.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Ἀτενίσας δὲ ὁ Παῦλος ἐν τῷ συνεδρίῳ εἶπεν· C Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐγὼ πάσῃ συνειδήσει ἀγαθῇ πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ ἄχρι ταύτης τῆς ἡμέρας. Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας ἐπέταξε τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ, τύπτειν αὐτοῦ τὸ στόμα. Τότε ὁ Παῦλος πρὸς αὐτὸν εἶπε· Τύπτειν σε μέλλει ὁ Θεὸς, τοῖχε κεκονιαμένε. Καὶ σὺ κάθῃ κρίνων με κατὰ τὸν νόμον, καὶ παρανομῶν κελεύεις με τύπτεσθαι; Οἱ δὲ παρεστῶτες εἶπον τῷ Παύλῳ· Τὸν ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ λοιδορεῖς; Ἔφη τε ὁ Παῦλος· Οὐκ ᾔδειν, ἀδελφοὶ, ὅτι ἀρχιερεύς ἐστι. Γέγραπται γὰρ, ὅτι, Ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς. Γνοὺς δὲ ὁ Παῦλος ὅτι τὸ ἓν μέρος ἐστὶ Σαδδουκαίων, τὸ δὲ ἕτερον Φαρισαίων, ἔκραξεν ἐν τῷ συνεδρίῳ· Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐγὼ Φαρισαῖός εἰμι, υἱὸς Φαρισαίου· περὶ ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι. Τοῦτο δὲ αὐτοῦ εἰπόντος, D ἐγένετο στάσις τῶν Σαδδουκαίων καὶ Φαρισαίων, καὶ ἐσχίσθη τὸ πλῆθος. Σαδδουκαῖοι μὲν γὰρ λέγουσι, μὴ εἶναι ἀνάστασιν, μήτε ἄγγελον, μήτε πνεῦμα· Φαρισαῖοι δὲ ὁμολογοῦσι τὰ ἀμφότερα. Ἐγένετο δὲ κραυγὴ μεγάλη· καὶ ἀναστάντες τινὲς τῶν Γραμματέων τοῦ μέρους τῶν Φαρισαίων διεμάχοντο, λέγοντες· Οὐδὲν κακὸν εὑρίσκομεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ· εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ, ἢ ἄγγελος, μὴ θεομαχῶμεν. Πολλῆς δὲ γενομένης στάσεως, φοβηθεὶς ὁ χιλίαρχος μὴ διασπασθῇ ὁ Παῦλος ὑπ' αὐτῶν, ἐκέλευσε τὸ στράτευμα καταβῆναι, καὶ ἁρπάσαι αὐτὸν ἐκ μέσου αὐτῶν, ἄγειν τε εἰς τὴν παρεμβολήν. Τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ ἐπιστὰς αὐτῷ ὁ Κύριος, εἶπε· Θάρσει, Παῦλε· ὡς γὰρ διεμαρτύρω τὰ περὶ ἐμοῦ εἰς Ἱερουσαλὴμ, οὕτω σε δεῖ καὶ εἰς Ῥώμην μαρτυρῆσαι.

Feria 4 hebdomadæ septimæ.

TEXTUS.

XXIII, 1-11, Intendens autem in concilium Paulus, ait : Viri fratres, ego omni conscientia bona conversatus sum ante Deum, usque in hodiernum diem. Princeps autem sacerdotum Ananias præcepit astantibus sibi percutere os ejus. Tunc Paulus dixit ad eum : Percutiet te Deus, paries dealbate. Et tu sedens judicas me secundum legem, et contra legem jubes me percuti? Et qui stabant, dixerunt : Summum sacerdotem **299** Dei maledicis? Dixit autem Paulus : Nesciebam, fratres, quia princeps est sacerdotum. Scriptum est enim : Principem populi tui non maledices. Sciens autem Paulus, quia una pars esset Sadducæorum et altera Pharisæorum, exclamavit in concilio : Viri fratres, ego Pharisæus sum, filius Pharisæi; de spe et resurrectione mortuorum ego judicor. Et cum hæc dixisset, facta est dissensio inter Pharisæos et Sadducæos, et soluta est multitudo. Sadducæi enim dicunt non esse resurrectionem, neque angelum, neque spiritum : Pharisæi autem utraque confitentur. Factus est autem clamor magnus. Et surgentes quidam Pharisæorum pugnabant, dicentes : Nihil mali invenimus in homine isto : quid si spiritus locutus est ei, aut angelus? Et cum magna dissensio facta esset, timens tribunus ne discerperetur Paulus ab ipsis, jussit milites descendere et rapere eum de medio eorum ac deducere eum in castra. Sequenti autem nocte assistens ei Dominus, ait ; Constans esto : sicut enim testificatus es de me in Jerusalem, sic te oportet et Romæ testificari.

Digitized by Google

COMMENTARIUS.

« Percutiet te Deus, paries dealbate. » Inquisitione dignum est, quomodo Paulus, cum alibi dixerit: « Maledicimur et benedicimus; blasphemamur, et obsecramus [62], » etc.; hic e contra non solum convicietur, sed etiam maledicat? Respondemus hæc verba liberi potius animi esse, quam irati: non enim volebat contemptibilis videri tribuno. Si enim Ananias quidem ab eo flagellando abstinuisset, quod mox Judæis tradendus esset, profecto, quod Paulus a famulis verberaretur, illum audaciorem effecisset. Ea autem verba non, ut aiunt quidam, ad ministrum, sed ad jubentem ipsum direxit; ac propterea statim se purgare aggreditur. Sciens enim justam etiam iram reprimendam esse, ac justam quoque indignationem obruendam, veluti pœnitentia ductus, ait: « Nesciebam quia princeps est sacerdotum. » Et quidem ille sciebat (39); (dixerat **300** enim: « Et tu sedens judicas me secundum legem? » attamen ignorantiam nemini noxiam, sed sibi utilem simulat. Ad animi enim libertatem spectat, vehementiore quandoque uti locutione. Et quidem intempestiva loquendi libertas veritati sæpe nocet; at opportunus ejus usus frequenter conficit, quod intenditur. « Sciens autem Paulus. » Rursus humana utitur industria, ac non semper gratia fruitur. Et quidem per hoc, sicut et postea, multitudinem, quæ contra ipsum inique conspiraverat, dividere studet. Atque hic etiam non mentitur: erat enim ex progenitoribus Pharisæus. Sadducæi, utpote crassi, fortasse neque Deum norant: quocirca etiam resurrectionem esse non credebant. « Pharisæi autem utraque confitentur. » At cum tria sunt, quomodo dicit « utraque? » Nempe, vel quia spiritum et angelum pro una re accipit: vel quia dictio utraque non solum de duobus (quæ quidem proprie significat), sed etiam de tribus (quanquam minus proprie) accipitur. Hinc non oportet ad profanæ locutionis proprietatem simplicium et rudium piscatorum scripta exigere.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἄξιον ζητῆσαι, πῶς ὁ αὐτὸς ἀλλαχοῦ εἰπών, « Λοιδορούμενοι εὐλογοῦμεν, βλασφημούμενοι παρακαλοῦμεν, » ἐνταῦθα τοὐναντίον οὐ μόνον λοιδορεῖται, ἀλλὰ καὶ ἐπαρᾶται. Καί φαμεν, ὅτι ταῦτα τὰ ῥήματα παῤῥησίας μᾶλλόν ἐστιν ἢ θυμοῦ. Οὐ γὰρ ἐβούλετο εὐκαταφρόνητος φανῆναι τῷ χιλιάρχῳ. Εἰ γὰρ αὐτὸς μὲν ἐφείσατο μαστίξαι, ὡς δῆτοῖς Ἰουδαίοις ἐκδίδοσθαι μέλλοντα· τὸ ὑπὸ τῶν οἰκετῶν τύπτεσθαι μᾶλλον ἂν ἐκεῖνον θρασύτερον εἰργάσατο. Τοῦτο δὲ οὐχ, ὡς φασί τινες, πρὸς τὸν παῖδα ἀποτείνεται, ἀλλὰ πρὸς αὐτὸν τὸν ἐπιτάξαντα· διὸ καὶ ἀπολογεῖται εὐθέως. Εἰδὼς γὰρ, ὅτι δεῖ καὶ θυμὸν δίκαιον περιστέλλειν, καὶ ἀγανάκτησιν δικαίαν καλύπτειν, ὥσπερ μεταμεληθεὶς λέγει· « Οὐκ ᾔδειν ὅτι ἔστιν ἀρχιερεύς, » καίτοι εἰδώς, (Ἔλεγε γάρ· « Καὶ σὺ κάθῃ κρίνων με κατὰ τὸν νόμον; ») ἀλλὰ προσποιεῖται ἄγνοιαν, οὐ βλάπτουσαν, ἀλλ' οἰκονομοῦσαν. Ἔστι γὰρ καὶ μεταχειρισμῷ χρήσασθαι ἰσχυροτέρῳ παῤῥησίας. Πολλάκις μὲν γὰρ παῤῥησία ἄκαιρος ἔβλαψε τὴν ἀλήθειαν· μεταχειρισμὸς δὲ εὔκαιρος κατώρθωσε τὸ προκείμενον. Πάλιν ἀνθρωπίνως διαλέγεται, καὶ οὐ παντάχοῦ τῆς χάριτος ἀπολάβει [60]. Καὶ ἐν τούτῳ, καὶ μετὰ ταῦτα, ἠβουλήθη σχίσαι τὸ πλῆθος τὸ κακῶς ὁμονοοῦν κατ' αὐτοῦ. Καὶ οὐ ψεύδεται οὐδὲ ἐνταῦθα· Φαρισαῖος γὰρ ἦν ἐκ προγόνων. Σαδδουκαῖοι παχεῖς τινες ὄντες, τάχα οὐδὲ τὸν Θεὸν ἴσασιν· ὅθεν οὐδὲ ἀνάστασιν βούλονται πιστεύειν εἶναι. « Φαρισαῖοι δὲ ὁμολογοῦσι τὰ ἀμφότερα. » Καὶ μὴν τρία ἐστὶ, πῶς οὖν λέγει, « ἀμφότερα; » Ἢ ὅτι πνεῦμα καὶ ἄγγελον ἓν φησιν, ἢ ὅτι ἡ λέξις οὐ μόνον περὶ δύο λέγει, ὅπερ κυρίως δηλοῖ τὸ, ἀμφότερα, ἀλλὰ καὶ περὶ τριῶν [λαμβάνεται]. Ὥστε οὖν οὐ δεῖ ἐκ τῆς ἔξωθεν ἀκριβολέκτου κυριότητος κρίνειν τὰς τῶν ἁπλῶν καὶ ἀγραμμάτων ἁλιέων συγγραφάς. Διχῶς ἔστι νοῆσαι τὸ εἰρημένον· ἢ γὰρ λείπει τι αὐτῷ πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ νοήματος, ἵνα ᾖ οὕτως· Εἰ δὲ πνεῦμα ἢ ἄγγελος; ἐλάλησεν αὐτῷ, ἄδηλον, φησίν· ἢ ὡς ἀπὸ τῶν Φαρισαίων τὸ ῥῆμα λεκτέον. « Εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ, ἢ ἄγγελος. » Ἀντὶ τοῦ, Ἴδοὺ τὰ περὶ ἀνα-

[62] I Cor. IV, 21

Variæ lectiones et notæ.

[60] ἀπολαύει.

(39) Mirum, quod auctor iste, qui alias Chrysostomum fere exscribit, hic diserte ab illo, et, ut ego quidem puto, etiam a veritate discedat. Chrysostomus, ut æquitas ipsa postulare videtur, censet et sustinet Paulum revera ignorasse, quod Ananias eo tempore princeps esset sacerdotum. Verba, quæ ille habet hom. XLVIII in Act. ap. hic referre libet, ut nemo commentatoris hujus hac in parte expositioni fidat. Ait itaque initio num. 2: *Quidam dicunt* (verba Græca brevitatis gratia omitto) *per ironiam locutum esse. Mihi autem videtur ipsum omnino nescivisse, quod esset princeps sacerdotum: alioquin illum honorasset. Ideo sese purgat accusatus, et addit:* « *Principem populi tui non maledices.* » Et paulo post: *Et omnino persuasus sum, nescivisse illum, quod princeps sacerdotum esset, quod post longum tempus rediisset, nec frequenter Judæos convenisset, videretque eum in medio multorum aliorum; non enim manifestus erat princeps sacerdotum inter multos et diversos astans.* Et in fine hujus numeri: *Nesciebam, inquit, quod summus sacerdos sit. Ergo ex ignorantia increpatio fuit. Nisi enim hoc esset, illo accepto abiisset, nec tacuisset, atque ipsum illis tribunus tradidisset.* Similiter num. seqq.: *Nesciebam, inquit, quod summus sacerdos Dei esset. Hoc dixit, neque hic stetit; sed ostendens se non ironice loqui, addit:* « *Principem populi tui non maledices.* » Nulla verior aut æquior expositio hic dari potest. Cæterum in Commentario isto sub nomine Œcumenii edito refertur etiam hæc explicatio, velut *quorumdam*: τινές φασι, *quidam dicunt*. Miror vero, compilatorem, ut plurimum, Chrysostomi tam frigide ejus sententiam, ipsius ferme verbis, referre.

Digitized by Google

στάσεως λαλῶν δῆλός ἐστιν, ἢ διὰ Πνεύματος ἁγίου, ἢ δι' ἀγγέλου κατηχηθεὶς τὸν τῆς ἀναστάσεως λόγον.

« Quid si. » Duplici modo intelligi potest hoc dictum : vel enim ad sensus complementum ei aliquid deest, ut ita se habere debeat : Si Spiritus, aut angelus locutus sit ei incertum : vel dicendum illud Pharisæorum esse dictum, « Si Spiritus locutus est ei aut angelus : » id est, Cum de resurrectione loquatur, manifestum est eum de illius exstantia vel per Spiritum sanctum aut per angelum eductum fuisse.

ΚΕΦΑΛ. ΛΔ'.

Περὶ ἐπιβουλῆς μελετωμένης Ἰουδαίων κατὰ Παύλου, καὶ μηνύσεως αὐτῶν πρὸς Λυσίαν· ἐν ᾧ δὶ παρεπέμφθη ὁ Παῦλος τῷ ἡγεμόνι εἰς Καισάρειαν μετὰ στρατιωτῶν καὶ γραμμάτων.

KEIMENON.

Γενομένης δὲ ἡμέρας, ποιήσαντες οἱ Ἰουδαῖοι συστροφήν, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς λέγοντες, μήτε φαγεῖν, μήτε πιεῖν, ἕως οὗ ἀποκτείνωσι τὸν Παῦλον. Ἦσαν δὲ πλείους τεσσαράκοντα, οἱ ταύτην τὴν συνωμοσίαν ποιησάμενοι· οἵτινες προσελθόντες τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, εἶπον· Ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν ἑαυτοὺς, μηδενὸς γεύσασθαι, ἕως ἂν ἀποκτείνωμεν τὸν Παῦλον. Νῦν οὖν ὑμεῖς ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ σὺν τῷ συνεδρίῳ, ὅπως αὔριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς ὑμᾶς, ὡς μέλλοντας διαγινώσκειν ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτοῦ. Ἡμεῖς δὲ πρὸ τοῦ ἐγγίσαι αὐτὸν, ἕτοιμοί ἐσμεν τοῦ ἀνελεῖν αὐτόν. Ἀκούσας δὲ ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς Παύλου τὴν ἐνέδραν, παραγενόμενος καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν παρεμβολὴν, ἀπήγγειλε τῷ Παύλῳ. Προσκαλεσάμενος δὲ ὁ Παῦλος ἕνα τῶν ἑκατοντάρχων, ἔφη· Τὸν νεανίαν τοῦτον ἀπάγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον· ἔχει γάρ τι ἀναγγεῖλαι αὐτῷ. Ὁ μὲν οὖν παραλαβὼν αὐτὸν, ἤγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον, καί φησιν· Ὁ δέσμιος Παῦλος προσκαλεσάμενός με ἠρώτησε τοῦτον τὸν νεανίαν ἀγαγεῖν πρὸς σὲ, ἔχοντά τι λαλῆσαί σοι. Ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ ὁ χιλίαρχος, καὶ ἀναχωρήσας κατ' ἰδίαν, ἐπυνθάνετο· Τί ἐστιν ὃ ἔχεις ἀπαγγεῖλαί μοι; Εἶπε δὲ, ὅτι Οἱ Ἰουδαῖοι συνέθεντο τοῦ ἐρωτῆσαί σε, ὅπως αὔριον εἰς τὸ συνέδριον τὸν Παῦλον καταγάγῃς πρὸς αὐτοὺς, ὡς μέλλοντές τι ἀκριβέστερον πυνθάνεσθαι περὶ αὐτοῦ. Σὺ οὖν μὴ πεισθῇς αὐτοῖς· ἐνεδρεύουσι γὰρ αὐτὸν ἐξ αὐτῶν ἄνδρες πλείους τεσσαράκοντα, οἵτινες ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς, μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀνέλωσιν αὐτόν. Καὶ νῦν εἰσιν ἕτοιμοι, προσδεχόμενοι τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν. Ὁ μὲν οὖν χιλίαρχος ἀπέλυσε τὸν νεανίαν, παραγγείλας μηδενὶ ἐκλαλῆσαι, ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με. Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν ἑκατοντάρχων, εἶπεν· Ἑτοιμάσατε στρατιώτας διακοσίους, ὅπως πορευθῶσιν ἕως Καισαρείας, καὶ ἱππεῖς ἑβδομήκοντα, καὶ δεξιολάβους διακοσίους, ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτός· κτήνη τε παραστῆσαι, ἵνα ἐπιβιβάσαντες τὸν Παῦλον διασώσωσι πρὸς Φήλικα τὸν ἡγεμόνα· γράψας ἐπιστολὴν περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον· « Κλαύδιος Λυσίας τῷ κρατίστῳ ἡγεμόνι Φήλικι χαίρειν. Τὸν ἄνδρα τοῦτον συλληφθέντα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν, ἐπιστὰς σὺν τῷ στρατεύματι, ἐξειλόμην αὐτὸν, μαθὼν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι· βουλόμενός τε γνῶναι τὴν

CAPUT XXXIV.

De insidiis Judæorum contra Paulum, et quod illæ indicatæ fuerint Lysiæ : et quod Paulus transmissus fuerit in Cæsaream ad præsidem cum militibus et litteris.

TEXTUS.

XXIII, 12-35. Facta autem die collegerunt se quidam ex Judæis et devoverunt se dicentes, neque manducaturos neque bibituros donec occiderint Paulum. Erant autem plusquam quadraginta viri qui hanc cogitationem fecerant : qui accesserunt ad principes sacerdotum et seniores, et dixerunt : Devotione devovimus nos nihil gustaturos, donec occidamus Paulum. Nunc ergo vos notum facite tribuno cum concilio, ut producat illum ad vos, tanquam aliquid certius cognituri de eo. **301** Nos vero, priusquam appropiet, parati sumus interficere illum. Quod cum audisset filius sororis Pauli insidias, venit et intravit in castra nuntiavitque Paulo. Vocans autem Paulus ad se unum ex centurionibus, ait : Adolescentem hunc perduc ad tribunum, habet enim aliquid indicare illi. Et ille quidem assumens eum duxit ad tribunum, et ait : Vinctus Paulus rogavit me hunc adolescentem perducere ad te, habentem aliquid loqui tibi. Apprehendens autem tribunus manum illius, secessit cum eo seorsum, et interrogavit illum : Quid est quod habes indicare mihi ? Ille autem dixit : Judæis convenit rogare te, ut crastina die producas Paulum in concilium, quasi aliquid certius inquisituri sint de illo : tu vero ne credideris illis ; insidiantur enim ei ex eis viri amplius quam quadraginta, qui se devoverunt non manducare neque bibere donec interficiant eum ; et nunc parati sunt exspectantes promissum tuum. Tribunus igitur dimisit adolescentem, præcipiens ne cui loqueretur, quoniam hæc nota sibi fecisset. Et vocatis duobus centurionibus, dixit illis: Parate milites ducentos, ut eant usque Cæsaream, et equites septuaginta, et lanceariosducentos a tertia hora noctis, et jumenta præparate, ut imponentes Paulum, eum salvum perducant ad Felicem præsidem (timuit enim, ne forte raperent eum Judæi et occiderent, et ipse postea calumniam sustineret, tanquam accepturus pecuniam), scribens epistolam continentem hæc : « Claudius Lysias optimo præsidi Felici salutem. Virum hunc comprehensum a Judæis, et incipientem interfici ab eis, superveniens cum exercitu eripui, cognito quia Romanus est ; volensque scire causam quam objiciebant illi, deduxi eum in concilium eorum. Quem inveni accusari de quæstionibus legis ipsorum, nihil vero dignum morte, aut vinculis habentem cri-

Digitized by Google

minis. Et cum mihi perlatum esset de insidiis quas paraverant illi, misi cum ad te denuntians, et accusatoribus, ut dicant apud te. Vale. »

Milites ergo secundum præceptum sibi, assumentes Paulum duxerunt per **302** noctem in Antipatridem; et postera die, dimissis equitibus, ut cum eo irent, reversi sunt ad castra. Qui cum venissent Cæsaream et tradidissent epistolam præsidi, statuerunt ante illum et Paulum. Cum legisset autem et interrogasset de qua provincia esset; et cognoscens, quia de Cilicia : Audiam te, inquit, cum accusatores tui venerint. Jussitque in prætorio Herodis custodiri eum.

CAPUT XXXV.

Tertulli accusatio contra Paulum, et hujus defensio coram præside.

XXIV, 1-26. Post quinque autem dies descendit princeps sacerdotum Ananias cum senioribus quibusdam et Tertullo quodam oratore, qui adierunt præsidem adversus Paulum. Et, citato Paulo, cœpit accusare Tertullus, dicens : Cum in multa pace agamus per te, et multa corrigantur per tuam providentiam, semper et ubique suscipimus, optime Felix, cum omni gratiarum actione. Ne diutius autem te protraham, oro, breviter audias nos pro tua clementia. Invenimus hunc hominem pestiferum et concitantem seditiones omnibus Judæis in universo orbe, et auctorem seditionis sectæ Nazarenorum : qui etiam templum violare conatus est, quem et apprehensum voluimus secundum legem nostram judicare. Superveniens autem tribunus Lysias, cum vi magna eripuit eum de manibus nostris, jubens accusatores ejus ad te venire : a quo poteris ipse judicans, de omnibus istis cognoscere de quibus nos accusamus eum. Adjecerunt autem et Judæi, dicentes hæc ita se habere. Respondit autem Paulus (annuente sibi præside dicere) : Ex multis annis te esse justum judicem genti huic sciens bono animo pro me satisfaciam. Potes enim cognoscere, quia non plus mihi dies quam duodecim, ex quo ascendi adorare in Jerusalem, et neque in templo invenerunt me cum aliquo disputantem, aut concursum facientem turbæ, neque in synagogis, neque in civitate, neque probare possunt tibi de quibus nunc me accusant. Confiteor autem hoc tibi, quod secundum sectam, quam dicunt hæresim, sic deservio Patri et Deo meo, credens omnibus quæ in lege et prophetis scripta sunt : spem habens in Deum, quam et hi ipsi exspectant, resurrectionem futuram justorum et iniquorum. In hoc et ipse studeo sine offendiculo conscientiam habere ad Deum et ad homines semper. Post annos autem plures eleemosynas **303** facturus in gentem meam veni et oblationes et vota : in quibus invenerunt

A αἰτίαν, δι' ἣν ἐνεκάλουν αὐτῷ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν. Ὃν εὗρον ἐγκαλούμενον περὶ ζητημάτων τοῦ νόμου αὐτῶν, μηδὲν δὲ ἄξιον θανάτου ἢ δεσμῶν ἔχοντα ἔγκλημα. Μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἐξ αὐτῆς ἔπεμψα πρὸς σέ, παραγγείλας καὶ τοῖς κατηγόροις λέγειν τὰ πρὸς αὐτὸν ἐπὶ σοῦ. Ἔρρωσο. »

Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται διὰ νυκτὸς, κατὰ τὸ διατεταγμένον αὐτοῖς, ἀναλαβόντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα. Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐάσαντες τοὺς ἱππεῖς πορεύεσθαι σὺν αὐτῷ, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν παρεμβολήν. Οἵτινες εἰσελθόντες εἰς τὴν Καισάρειαν, καὶ ἀναδόντες τὴν ἐπιστολὴν τῷ ἡγεμόνι, παρίστησαν καὶ τὸν Παῦλον αὐτῷ. Ἀναγνοὺς δὲ ὁ ἡγεμὼν, καὶ ἐπερωτήσας ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐστὶ, καὶ πυθόμενος ὅτι ἀπὸ Κιλικίας, Διακούσομαί σου, B ἔφη, ὅταν καὶ οἱ κατήγοροί σου παραγένωνται, κελεύσας ἐν τῷ πραιτωρίῳ Ἡρώδου φυλάσσεσθαι αὐτόν.

ΚΕΦΑΛ. ΛΕ.

Τερτύλλου κατὰ Παύλου κατηγορία, καὶ αὐτοῦ ἀπολογία ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος.

Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας, κατέβη ὁ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας μετὰ πρεσβυτέρων τινῶν, καὶ ῥήτορος Τερτύλλου τινὸς, οἵτινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ Παύλου. Κληθέντος δὲ αὐτοῦ, ἤρξατο κατηγορεῖν ὁ Τέρτυλλος λέγων· Πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σοῦ, καὶ πολλῶν κατορθωμάτων γενομένων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τῆς σῆς προνοίας, πάντῃ τε καὶ πανταχοῦ ἀποδεχόμεθα, κράτιστε Φῆλιξ, μετὰ πάσης εὐχαριστίας. Ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πλεῖόν σε ἐκκόπτω, C παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν συντόμως, τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ. Εὑρόντες γὰρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμὸν, καὶ κινοῦντα στάσεις πᾶσι τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην, πρωτοστάτην τε ὄντα τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως· ὃς καὶ τὸ ἱερὸν ἐπείρασε βεβηλῶσαι, ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν, καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρίνειν. Παρελθὼν δὲ Λυσίας ὁ χιλίαρχος, μετὰ πολλῆς βίας ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγε, κελεύσας τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ ἔρχεσθαι ἐπὶ σέ. Παρ' οὗ δυνήσῃ καὶ αὐτὸς ἀνακρίνας περὶ πάντων τούτων ἐπιγνῶναι, ὧν ἡμεῖς κατηγοροῦμεν αὐτοῦ. Συνεπέθεντο δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, φάσκοντες ταῦτα οὕτως ἔχειν. Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, νεύσαντος αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος λέγειν· Ἐκ πολ- D λῶν ἐτῶν ὄντα σε κριτὴν δίκαιον τῷ ἔθνει τούτῳ ἐπιστάμενος, εὐθύμως τὰ περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι, δυναμένου σου ἐπιγνῶναι, ὅτι οὐ πλείους εἰσί μοι ἡμέραι ἢ δώδεκα, ἀφ' ἧς ἀνέβην προσκυνήσων εἰς Ἱερουσαλήμ· καὶ οὔτε ἐν τῷ ἱερῷ εὗρόν με πρός τινα διαλεγόμενον, ἢ ἐπισύστασιν ποιοῦντα ὄχλου, οὔτε ἐν ταῖς συναγωγαῖς, οὔτε κατὰ τὴν πόλιν· οὔτε παραστῆσαί δύνανταί σοι, περὶ ὧν νυνὶ κατηγοροῦσί μου. Ὁμολογῶ δὲ τοῦτό σοι, ὅτι κατὰ τὴν ὁδὸν, ἣν λέγουσιν αἵρεσιν, οὕτω λατρεύω τῷ πατρῴῳ Θεῷ, πιστεύων πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν νόμον, καὶ τοῖς ἐν τοῖς προφήταις γεγραμμένοις, ἐλπίδα ἔχων πρὸς τὸν Θεὸν, ἣν καὶ αὐτοὶ οὗτοι προσδέχονται, ἀνάστασιν μέλλειν ἔσεσθαι δικαίων τε καὶ ἀδίκων. Ἐν τούτῳ καὶ αὐτὸς ἀσκῶ ἀπρόσκοπον ἔχειν

Digitized by Google

συνείδησιν πρός τε τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διαπαντός. Δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων ἐλεημοσύνας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου παρεγενόμην καὶ προσφοράς. Ἐν αἷς εὗρόν με ἡγνισμένον ἐν τῷ ἱερῷ, οὐ μετὰ ὄχλου, οὐδὲ μετὰ θορύβου, τινὲς τῶν ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαίων· οὓς ἔδει ἐπὶ σοῦ παρεῖναι καὶ κατηγορεῖν εἴ τι ἂν ἔχοιεν πρός με· ἢ αὐτοὶ εἰπάτωσαν, τί εὗρον ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα, στάντι μοι ἐν τῷ συνεδρίῳ, ἢ περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς, ἧς ἐκραξα ἐν αὐτοῖς ἑστώς, ὅτι Περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι σήμερον ὑφ' ὑμῶν. Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Φῆλιξ ἀνεβάλετο αὐτοὺς, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών· Ὅταν Λυσίας ὁ χιλίαρχος καταβῇ, διαγνώσομαι τὰ καθ' ὑμᾶς, διαταξάμενος τῷ ἑκατοντάρχῃ τηρεῖσθαι αὐτὸν, ἔχειν τε ἄνεσιν, καὶ μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὑπηρετεῖν, ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ. Μετὰ δὲ ἡμέρας τινὰς παραγενόμενος ὁ Φῆλιξ σὺν Δρουσίλλῃ τῇ ἰδίᾳ γυναικὶ, οὔσῃ Ἰουδαίᾳ, μετεπέμψατο τὸν Παῦλον, καὶ ἤκουσεν αὐτοῦ περὶ τῆς εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν πίστεως. Διαλεγομένου δὲ αὐτοῦ περὶ δικαιοσύνης, καὶ ἐγκρατείας, καὶ τοῦ κρίματος τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι, ἔμφοβος γενόμενος ὁ Φῆλιξ ἀπεκρίθη· Τὸ νῦν ἔχον πορεύου· καιρὸν δὲ μεταλαβὼν μετακαλέσομαί σε· ἅμα δὲ καὶ ἐλπίζων, ὅτι χρήματα δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Παύλου, ὅπως λύσῃ αὐτόν· διὸ καὶ πυκνότερον αὐτὸν μεταπεμπόμενος, ὡμίλει αὐτῷ.

me purificatum in templo, non cum turba, neque cum tumultu, quidam autem ex Asia Judæi, quos oportebat apud te præsto esse, et accusare si quid haberent adversum me: aut hi ipse dicant si quid invenerunt in me iniquitatis cum stem in concilio, nisi de una hac solummodo voce qua clamavi inter eos stans, quoniam De resurrectione mortuorum ego judicor hodie a vobis. Distulit autem illos Felix, certissime sciens de via hac, dicens: Cum tribunus Lysias descenderit, audiam vos. Jussitque centurioni custodire eum, et habere requiem, nec quemquam de suis prohibere ministrare ei. Post aliquos autem dies veniens Felix cum Drusilla uxore sua quæ erat Judæa, vocavit Paulum, et audivit ab eo fidem quæ est in Christum Jesum. Disputante autem illo de justitia et castitate et de judicio futuro, tremefactus Felix respondit: Quod nunc attinet, vade: tempore autem opportuno accersam te: simul et sperans, quod pecunia ei daretur a Paulo, propter quod et frequentem accersens eum loquebatur cum eo.

ΚΕΦΑΛ. ΛϚ'.

Περὶ τῆς Φήλικος διαδοχῆς, καὶ τῆς Φήστου προαγωγίας, τῆς τε ἐπ' αὐτοῦ ἀνακρίσεως Παύλου καὶ ἀφέσεως.

Διετίας δὲ πληρωθείσης, ἔλαβε διάδοχον ὁ Φῆλιξ Πόρκιον Φῆστον· θέλων δὲ χάριν καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις ὁ Φῆλιξ, κατέλιπε τὸν Παῦλον δεδεμένον. Φῆστος οὖν ἐπιβὰς τῇ ἐπαρχίᾳ, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπὸ Καισαρείας. Ἐνεφάνησάν τε αὐτῷ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρῶτοι τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Παύλου, καὶ παρεκάλουν αὐτὸν, αἰτούμενοι χάριν κατ' αὐτοῦ, ὅπως μεταπέμψηται αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἐνέδραν ποιοῦντες ἀνελεῖν αὐτὸν κατὰ τὴν ὁδόν. Ὁ μὲν οὖν Φῆστος ἀπεκρίθη τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον ἐν Καισαρείᾳ, ἑαυτὸν δὲ μέλλειν ἐν τάχει ἐκπορεύεσθαι. Οἱ οὖν δυνατοὶ ἐν ὑμῖν, φησὶ, συγκαταβάντες, εἴ τί ἐστιν ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ ἄτοπον, κατηγορείτωσαν αὐτοῦ. Διατρίψας δὲ ἐν αὐτοῖς ἡμέρας οὐ πλείους ὀκτὼ, ἢ δέκα, καταβὰς εἰς Καισάρειαν, τῇ ἐπαύριον καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσε τὸν Παῦλον ἀχθῆναι. Παραγενομένου δὲ αὐτοῦ, περιέστησαν [αὐτῷ] οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβάντες Ἰουδαῖοι, πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιάματα φέροντες κατὰ τοῦ Παύλου, ἃ οὐκ ἴσχυον ἀποδεῖξαι· τοῦ Παύλου ἀπολογουμένου, ὅτι Οὔτε εἰς τὸν νόμον τῶν Ἰουδαίων, οὔτε εἰς τὸ ἱερὸν, οὔτε εἰς Καίσαρά τι ἥμαρτον. Φῆστος δὲ, θέλων τοῖς Ἰουδαίοις χάριν καταθέσθαι, ἀποκριθεὶς τῷ Παύλῳ, εἶπε· Θέλεις εἰς Ἱεροσόλυμα ἀναβὰς, ἐκεῖ περὶ τούτων κριθῆναι ἐπ' ἐμοῦ; Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος· Ἐπὶ τοῦ βήματος Καίσαρος ἑστώς εἰμι, οὗ με δεῖ κρίνεσθαι· Ἰουδαίους οὐδὲν ἠδίκησα, ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις. Εἰ μὲν οὖν ἀδικῶ καὶ ἄξιον θανάτου πέπραχά τι, οὐ παραιτοῦμαι τοῦ ἀποθανεῖν· εἰ δὲ οὐδέν ἐστιν, ὧν οὗτοι

CAPUT XXXVI.

De Felicis successione et Festi functione, et de Pauli coram ipso examine et dimissione.

XXIV, 27; XXV, 1-13. Biennio autem expleto, accepit successorem Felix Portium Festum. Volens autem gratiam præstare Judæis Felix, reliquit Paulum vinctum. Festus ergo cum venisset in provinciam, post triduum ascendit Jerosolymam a Cæsarea. Adieruntque eum principes sacerdotum et primi Judæorum adversus Paulum, et rogabant eum, postulantes gratiam adversus eum, ut juberet perduci eum in Jerusalem, insidias tendentes, ut interficerent eum in via. Festus autem respondit servari Paulum in Cæsarea, se autem maturius profecturum. Qui ergo in vobis (ait) potentes sunt, descendentes simul, si quod est in viro crimen, accusent eum. Demoratus autem **304** inter eos dies non amplius quam octo aut decem, descendit Cæsaream, et altera die sedit pro tribunali, et jussit Paulum adduci. Qui, cum perductus esset, circumsteterunt eum, qui ab Jerolosyma descenderant Judæi, multas et graves causas objicientes, quas non poterant probare, Paulo rationem reddente, quoniam Neque in legem Judæorum, neque in templum, neque in Cæsarem quidquam peccavi. Festus autem volens gratiam præstare Judæis, respondens Paulo, dixit, Vis Jerosolymam ascendere, et ibi de his judicari apud me? Dixit autem Paulus: Ad tribunal Cæsaris sto, ibi oportet me judicari. Judæis non nocui, sicut tu melius nosti. Si enim nocui aut dignum morte aliquid feci, non recuso mori; si vero nihil est eorum quæ hi accusant me, nemo potest me illis donare. Cæsarem appello. Tunc Festus cum

Digitized by Google

concilio locutus respondit : Cæsarem appellasti ? ad Cæsarem ibis. Et cum dies aliquot transacti essent,

τοί μου κατηγοροῦσιν, οὐδείς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι. Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι. Τότε ὁ Φῆστος συλλαλήσας μετὰ τοῦ συμβουλίου, ἀπεκρίθη· Καίσαρα ἐπικέκλησαι, ἐπὶ Καίσαρα πορεύσῃ. Ἡμερῶν δὲ διαγενομένων τινῶν,

COMMENTARIUS.

« Anathematizarunt, seu devoverunt se, » inquit, hoc est professi sunt, se extra Dei fidem fore, nisi quod contra Paulum decreverant perfecissent. Cum autem duplex sit anathema, seu votum : unum quidem omnibus vel multis inaccessum, Deo autem soli oblatum; alterum autem omni ferme creaturæ ac certe sanctis potestatibus, intactum et a Deo alienum, quippe quod diabolo convenit propter omnimodam alienationem a bono; huic posteriori anathemati isti nunc semetiosos subjiciunt. Adnotandum vero, quod Felix fidem notam haberet, utpote accurate instructus de iis quæ ad Christum spectant, ex Veteri Testamento. Nihilominus non absolvit Paulum, ad Judæorum gratiam captandam, sive quod munera se accepturum sperabat, ut in sequentibus innuitur. Noverat autem etiam, quia uxorem Judæam habebat, a qua continenter ista audiebat. Et quidem illa, Judæa cum esset, contra legem homini Gentili nupserat. Vel fortasse erat quidem primum Judæa, at cum illi nupsisset, facta est Gentilis : quare exposuit illi propriam fidem, et in prævaricationem induxit. « Dixit autem Paulus. » Hoc (nempe, Romam pergere volo ad Cæsarem, et ibi judicari) dixit Paulus, ut Judæorum manus effugeret.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

« Ἀνεθεμάτισαν, φησὶν, ἑαυτούς, » τουτέστιν ἔξω εἶναι τῆς κατὰ Θεὸν πίστεως εἶπον ἑαυτούς, εἰ μὴ ποιήσαιεν τὰ δόξαντα[64] [κατὰ Παύλου.] Τοῦ ἀναθέματος διττοῦ νοουμένου· τοῦ μὲν, ὡς τοῖς πᾶσιν ἢ πολλοῖς ἀβάτου[65], Θεῷ δὲ μόνῳ ἀνατιθεμένου· τοῦ δὲ, ὡς πάσῃ τῇ κτίσει καὶ ταῖς ἁγίαις δυνάμεσιν ἀψαύστου, καὶ Θεῷ ἀλλοτρίου, ὡς τῷ διαβόλῳ ἀνακειμένου, διὰ τὴν ἀμιγῆ τοῦ καλοῦ ἀλλοτρίωσιν· τοιούτῳ νῦν καὶ οὗτοι ἐπιβάλλουσιν ἑαυτοὺς ἀναθέματι. Σημειωτέον, ὅτι ᾔδει ὁ Φῆλιξ τὴν πίστιν, ἀκριβῶς κατηχηθεὶς τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐκ τῆς Παλαιᾶς· πρὸς χάριν δὲ τῶν Ἰουδαίων οὐκ ἀπέλυσε τὸν Παῦλον, ἢ καὶ διὰ δωροληψίαν, ὡς παραχατιὼν ὁ λόγος ἔδειξεν. Ἤδει δὲ καὶ ὡς ἔχων γυναῖκα Ἰουδαίαν, παρ' ἧς συνεχῶς ἤκουε ταῦτα. Αὕτη δὲ παρὰ τὸν νόμον συνήφθη αὐτῷ, Ἰουδαία οὖσα, Ἑλλήν. Ἢ τάχα ἦν μὲν Ἰουδαία, γαμηθεῖσα δὲ αὐτῷ, ἐγένετο Ἑλληνίς. Διὸ καὶ ἔλεγεν αὐτῷ τὴν ἑαυτῆς πίστιν, πείθουσα καὶ τὸν ἄνδρα παραβάτην γενέσθαι. « Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος ἐπὶ τοῦ. » Τοῦτο δὲ εἶπεν ὁ Παῦλος, βουλόμενος τὰς τῶν Ἰουδαίων χεῖρας ἐκφυγεῖν· τουτέστιν, Ἐν τῇ Ῥώμῃ θέλω ἀπελθεῖν παρὰ τῷ βασιλεῖ, κἀκεῖ δικάσασθαι.

305 CAPUT XXXVII.

Agrippæ et Bernicis adventus, et interrogatio de causa Pauli.

Feria 6 heddomadæ septimæ.

TEXTUS.

XXV, 13-19. Agrippa rex et Bernice descenderunt Cæsaream ad salutandum Festum. Et cum dies plures ibi demorarentur, Festus regi indicavit de Paulo, dicens : Vir quidam est derelictus a Felice vinctus, de quo cum essem Jerosolymis, adierunt me principes sacerdotum et seniores Judæorum, postulantes adversus illum damnationem. Ad quos respondi, quia Non est Romanis consuetudo damnare aliquem hominem, priusquam is qui accusatur præsentes habeat accusatores, locumque defendendi accipiat ad abluenda crimina. Cum ergo huc convenissent sine ulla dilatione, sequenti die sedens pro tribunali, jussi duci virum. De quo cum stetissent accusatores, nullam causam deferebant, de quibus ego suspicabar, malam. Quæstiones vero quasdam de sua superstitione habebant adversus eum, et de quodam Jesu defuncto, quem affirmabat Paulus vivere.

ΚΕΦΑΛ. ΛΖ'.

Ἀγρίππα καὶ Βερνίκης παρουσία, καὶ πεῦσις τῶν κατὰ Παύλου.

Τῇ ε' τῆς ζ' ἑβδομάδος.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς καὶ Βερνίκη κατήντησαν εἰς Καισάρειαν, ἀσπασόμενοι τὸν Φῆστον. Ὡς δὲ πλείους ἡμέρας διέτριβον ἐκεῖ, ὁ Φῆστος τῷ βασιλεῖ ἀνέθετο τὰ κατὰ τὸν Παῦλον, λέγων· Ἀνήρ τίς ἐστι καταλελειμμένος ὑπὸ Φήλικος δέσμιος, περὶ οὗ, γενομένου μου εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐνεφάνισαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων, αἰτούμενοι κατ' αὐτοῦ δίκην. Πρὸς οὓς ἀπεκρίθην, ὅτι Οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν, πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος κατὰ πρόσωπον ἔχοι τοὺς κατηγόρους, τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος. Συνελθόντων δὲ αὐτῶν ἐνθάδε, ἀναβολὴν μηδεμίαν ποιησάμενος, τῇ ἑξῆς καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσα ἀχθῆναι τὸν ἄνδρα. Περὶ οὗ σταθέντες οἱ κατήγοροι, οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον κατ' αὐτοῦ, ὧν ἐγὼ ὑπενόουν πονηράν. Ζητήματα δέ τινα περὶ τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας εἶχον πρὸς αὐτὸν, καὶ περί τινος Ἰησοῦ τεθνηκότος, ὃν ἔφασκεν ὁ Παῦλος ζῆν.

Variæ lectiones.

[64] τὸ δόξαν. [65] ἀνεφίκτου.

Digitized by Google

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Εἰς τάξιν βασιλέως κατῆει ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ὁ Ἀγρίππας, καὶ διὰ τοῦτο καὶ βασιλεὺς ἐχρημάτιζεν· ἢ καὶ τάχα βασιλεὺς ἦν καὶ αὐτὸς τῶν ἀνατολικῶν μερῶν, τοῦ Νέρωνος τῶν δυτικῶν ἄρχοντος, καὶ ὄντος ἐν Ῥώμῃ.

KEIMENON.

Ἀπορούμενος δὲ ἐγὼ εἰς τὴν περὶ τούτων ζήτησιν, ἔλεγον, εἰ βούλοιτο πορεύεσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα, κἀκεῖ κρίνεσθαι περὶ τούτων. Τοῦ δὲ Παύλου ἐπικαλεσαμένου τηρηθῆναι αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ Σεβαστοῦ διάγνωσιν, ἐκέλευσα αὐτὸν τηρεῖσθαι, ἕως οὗ ἀναπέμψω αὐτὸν πρὸς Καίσαρα. Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Φῆστον ἔφη· Ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀκοῦσαι. Ὁ δέ, Αὔριον, φησίν, ἀκούσῃ αὐτοῦ. Τῇ οὖν ἐπαύριον ἐλθόντος τοῦ Ἀγρίππα καὶ τῆς Βερνίκης, μετὰ πολλῆς φαντασίας, καὶ εἰσελθόντων εἰς τὸ ἀκροατήριον, σύν τε τοῖς χιλιάρχοις, καὶ ἀνδράσι τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι τῆς πόλεως, καὶ κελεύσαντος τοῦ Φήστου, ἤχθη ὁ Παῦλος. Καί φησιν ὁ Φῆστος· Ἀγρίππα βασιλεῦ, καὶ πάντες οἱ συμπαρόντες ἡμῖν ἄνδρες, θεωρεῖτε τοῦτον, περὶ οὗ ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων ἐνέτυχόν μοι ἔν τε Ἱεροσολύμοις καὶ ἐνθάδε, ἐπιβοῶντες, μὴ δεῖν αὐτὸν ζῆν μηκέτι. Ἐγὼ δὲ καταλαβόμενος, μηδὲν αὐτὸν ἄξιον θανάτου πεπραχέναι, αὐτοῦ δὲ τούτου ἐπικαλεσαμένου τὸν Σεβαστόν, ἔκρινα πέμπειν αὐτόν. Περὶ οὗ ἀσφαλές τι γράψαι τῷ κυρίῳ μου οὐκ ἔχω. Διὸ προήγαγον αὐτὸν ἐφ ὑμῶν, καὶ μάλιστα ἐπὶ σοῦ, βασιλεῦ Ἀγρίππα· ὅπως τῆς ἀνακρίσεως γενομένης, ἔχω τί γράψω. Ἄλογον γάρ μοι δοκεῖ, πέμποντα δέσμιον, μὴ καὶ τὰς κατ' αὐτὸν αἰτίας σημᾶναι.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Σεβαστὸν καταχρηστικῶς τὸν βασιλέα καλεῖ, ὥσπερ καὶ Καίσαρα· ὃν παρακατιὼν καὶ κύριον καλεῖ, λέγων· « Περὶ οὗ τι γράψαι τῷ κυρίῳ μου οὐκ ἔχω. »

Παύλου ἀπολογία περὶ αὐτοῦ. Περὶ τῆς ἐν νόμῳ θρησκείας αὐτοῦ, καὶ κλήσεως αὐτοῦ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον· ὡς οὐδὲν ἀδικεῖ Ἰουδαίους ὁ Παῦλος, Ἀγρίππας ἔφη τῷ Φήστῳ.

Μηνὶ Μαΐῳ, κα' τῶν ἁγίων βασιλέων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης.

KEIMENON.

Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη· Ἐπιτέτραπταί σοι λέγειν ὑπὲρ σεαυτοῦ. Τότε ὁ Παῦλος, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἀπελογεῖτο· Περὶ πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ Ἰουδαίων, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ἡγημαι ἐμαυτὸν μακάριον, ἐπὶ σοῦ μέλλων σήμερον ἀπολογεῖσθαι. Μάλιστα γνώστην ὄντα σε πάντων τῶν κατὰ Ἰουδαίους ἠθῶν τε καὶ ζητημάτων. Διὸ δέομαί σου μακροθύμως ἀκοῦσαί μου. Τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου τὴν ἐκ νεότητος, τὴν ἀπ' ἀρχῆς γενομένην ἐν τῷ ἔθνει μου, ἐν Ἱεροσολύμοις, ἴσασι πάντες οἱ Ἰουδαῖοι, προγινώσκοντές με ἄνωθεν, ἐὰν θέλωσι μαρτυρεῖν, ὅτι κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν τῆς ἡμετέρας θρησκείας ἔζησα Φαρισαῖος. Καὶ νῦν ἐπ' ἐλπίδι τῆς πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν ἐπαγγελίας γενομένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἕστηκα κρινόμενος· εἰς ἣν τὸ δωδεκάφυλον ἡμῶν ἐν ἐκτενείᾳ νύκτα καὶ

COMMENTARIUS.

Aut pro rege seu imperatore in provincias descendebat Agrippa, et idcirco rex appellatus est : vel revera rex erat etiam ipse in partibus Orientalibus, cum Nero in Occidente imperaret et Romæ resideret.

TEXTUS.

XXV, 20-27. Hæsitans autem ego de hujusmodi quæstione, dicebam, si vellet ire Jerosolymam, et ibi judicari de istis. Paulo autem appellante, ut servaretur ad Augusti cognitionem, jussi servari eum, donec mittam eum ad Cæsarem. Agrippa autem dixit ad Festum, Vellem et ipse hominem audire : Cras, inquit, audies eum. Altera autem die, cum venisset Agrippa et Bernice cum multa ambitione, et introissent in auditorium cum tribunis et viris principalibus civitatis, jubente Festo, adductus est Paulus. Et dicit Festus : Agrippa rex, et omnes qui simul adestis **306** nobiscum viri, videtis hunc, de quo omnis multitudo Judæorum interpellavit me Jerosolymis, petentes et acclamantes non oportere eum vivere amplius. Ego vero comperi nihil dignum morte eum admisisse. Ipso autem hoc appellante ad Augustum, judicavi mittere ; de quo quid certum scribam domino, non habeo. Propter quod produxi eum ad vos, et maxime ad te, rex Agrippa, ut interrogatione facta habeam quid scribam. Sine ratione enim mihi videtur mittere vinctum, et causas ejus non significare.

COMMENTARIUS.

Festus imperatorem improprie Augustum vocat, quemadmodum et Cæsarem : quem etiam postea dominum appellat, dicens : « De quo quid certum scribam domino non habeo. »

Pauli apologia pro se ipso. De suo cultu in lege, et vocatione ad Evangelium : et quod Agrippa dixerit Festo, Paulum nulla injuria affecisse Judæos

Mense Maio, die 21, sanctorum imperatorum Constantini et Helenæ.

TEXTUS.

XXVI, 1-20. Agrippa vero ad Paulum ait : Permittitur tibi loqui pro temetipso. Tunc Paulus extenta manu cœpit rationem reddere : De omnibus, quibus accusor a Judæis, rex Agrippa, æstimo me beatum, apud te cum sim defensurus me hodie, maxime te sciente omnia, et quæ apud Judæos sunt consuetudines et quæstiones : propter quod, obsecro, patienter me audias. Et quidem vitam meam a juventute, quæ ab initio fuit in gente mea in Jerosolymis, noverunt omnes Judæi : præscientes me ab initio (si velint testimonium perhibere) quoniam secundum certissimam sectam nostræ religionis vixi Pharisæus. Et nunc, in spe quæ ad patres nostros repromissionis facta est a Deo, sto judicio subjectus : in quam duodecim tribus nostræ, nocte ac die deservientes, sperant devenire.

Digitized by Google

De qua spe accusor a Judæis, rex. Quid incredibile judicatur apud vos, si Deus mortuos suscitat? Et ego quidem existimaveram, me adversus **307** nomen Jesu Nazareni debere multo contraria agere : quod et feci Jerosolymis, et multos sanctorum ego in carceribus inclusi, a principibus sacerdotum potestate accepta ; et cum occiderentur, detuli sententiam. Et per omnes synagogas frequenter puniens eos, compellebam blasphemare; et amplius insaniens in eos, persequebar úsque in exteras civitates. In quibus dum irem Damascum cum potestate et permissu principum sacerdotum, die media in via vidi, rex, de cœlo supra splendorem solis circumfulsisse me lumen, et eos qui mecum simul erant. Omnesque nos cum decidissemus in terram, audivi vocem loquentem mihi Hebraica lingua : Saule, Saule, quid me persequeris ? durum est tibi contra stimulum calcitrare. Ego autem dixi : Quis est, Domine ? Dominus autem dixit ; Ego sum Jesus quem tu persequeris. Sed exsurge, et sta super pedes tuos : ad hoc enim apparui tibi, ut constituam te ministrum et testem eorum quæ vidisti, et eorum quibus apparebo tibi, eripiens te de populo, et gentibus, in quas nunc ego mitto te, aperire oculos eorum, ut convertantur a tenebris ad lucem, et de potestate Satanæ ad Deum, ut accipiant remissionem peccatorum et sortem inter sanctos per fidem, quæ est in me. Unde, rex Agrippa, non fui incredulus cœlesti visioni : sed his, qui sunt Damasci primum et Jerosolymis, et in omnem regionem Judææ, et gentibus annuntiabam, ut pœnitentiam agerent, et converterentur ad Deum, digna pœnitentiæ opera facientes.

A ἡμέραν λατρεῦον ἐλπίζει καταντῆσαι. Περὶ ἧς ἐλπίδος ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ Ἰουδαίων, βασιλεῦ. Τί ἄπιστον κρίνεται παρ' ὑμῖν, εἰ ὁ Θεὸς νεκροὺς ἐγείρει; Ἐγὼ μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ πρὸς τὸ ὄνομα Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου δεῖν πολλὰ ἐναντία πρᾶξαι. Ὃ καὶ ἐποίησα ἐν Ἱεροσολύμοις· πολλούς τε τῶν ἁγίων ἐγὼ φυλακαῖς κατέκλεισα, τὴν παρὰ τῶν ἀρχιερέων ἐξουσίαν λαβών· ἀναιρουμένων δὲ αὐτῶν κατήνεγκα ψῆφον· καὶ κατὰ πάσας τὰς συναγωγὰς πολλάκις τιμωρῶν αὐτοὺς, ἠνάγκαζον βλασφημεῖν· περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς, ἐδίωκον ἕως καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις. Ἐν οἷς πορευόμενος εἰς τὴν Δαμασκὸν μετ' ἐξουσίας καὶ ἐπιτροπῆς παρὰ τῶν ἀρχιερέων, ἡμέρας μέσης, κατὰ τὴν ὁδὸν εἶδον, βασιλεῦ, οὐρανόθεν ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου περιλάμψαν με φῶς, καὶ τοὺς σὺν ἐμοὶ πορευομένους. Πάντων τε καταπεσόντων ἡμῶν εἰς τὴν γῆν, ἤκουσα φωνῆς λεγούσης πρός με τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ· Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις; σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν. Ἐγὼ δὲ εἶπα· Τίς εἶ, Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν· Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις. Ἀλλ' ἀνάστηθι, καὶ στῆθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου· εἰς τοῦτο γὰρ ὤφθην σοι, προχειρίσασθαί σε ὑπηρέτην καὶ μάρτυρα, ὧν τε εἶδες, ὧν τε ὀφθήσομαί σοι· ἐξαιρούμενός σε ἐκ τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐκ τῶν ἐθνῶν, εἰς οὓς νῦν ἐγὼ ἐξαποστελῶ σε, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, τοῦ ἐπιστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, καὶ ἀπὸ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ ἐπὶ τὸν Θεόν· τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις, πίστει τῇ εἰς ἐμέ. Ὅθεν, βασιλεῦ Ἀγρίππα, οὐκ ἐγενόμην ἀπειθὴς τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ· ἀλλὰ τοῖς ἐν Δαμασκῷ πρῶτον καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις, εἰς πᾶσάν τε τὴν χώραν τῆς Ἰουδαίας, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀπήγγελλον μετανοεῖν, καὶ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεὸν, ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα πράσσοντας.

B

C

COMMENTARIUS.

Duo ad resurrectionem astruendam argumenta proponit : unum ex prophetis, ex quibus tamen nullum profert, sed tantum ait, talem esse Judæorum opinionem ; alterum, illudque clarius ex re ipsa : quia nempe Christus, postquam surrexit a mortuis, ipsum allocutus est. Et hoc etiam, suam præcedentem enarrans insaniam, duobus argumentis confirmat. Quorum primum : « Quid, inquit, incredibile est, si Deus mortuos suscitat ? » Alterum : Si enim talis non esset Judæorum opinio, si in hoc dogmate innutriti non essent, sed nunc primum proponeretur, juste posset quispiam hunc sermonem non probare. **308** Propter hujusmodi autem dogma ego, inquit, accusor, quod inter illos viget : propter hoc gloriantur ; propter hoc serviunt Deo, ut ipsam resurrectionem consequantur. Et ego hanc annuntio. « Cœlestis visio » est purus, ac humanam superans conditionem intuitus rei, quam nemo exsistens in carne videre potest, nisi oculi ejus superiori lumine collustrentur.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Δύο τίθησι περὶ ἀναστάσεως λογισμούς· ἕνα μὲν, τὸν ἀπὸ τῶν προφητῶν· καὶ οὐ παράγει προφήτην, ἀλλ' αὐτὴν τῶν Ἰουδαίων τὴν δόξαν· ἄλλον δὲ τὸν ἰσχυρότερον, τὸν ἀπὸ τῶν πραγμάτων, ὅτι διελέχθη[65] αὐτῷ ὁ Χριστὸς ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν. Καὶ κατασκευάζει καὶ τοῦτον ἀπὸ λογισμῶν, τὴν προτέραν αὐτοῦ μανίαν διηγούμενος. Πρῶτος λογισμός· « Τί ἄπιστον, φησὶν, εἰ ὁ Θεὸς νεκροὺς ἐγείρει; » καὶ ἄλλως· Εἰ γὰρ μὴ τοιαύτη δόξα ἦν, εἰ γε μὴ ἀνατεθραμμένοι ἦσαν ἐν τούτοις τοῖς δόγμασιν· ὃν δὲ εἰσεφέρετο[66], τίς οὐκ ἂν ἐδέξατο τὸν λόγον; Ὑπὲρ τῆς αἱρέσεως ταύτης, φησὶν, ἐγκαλοῦμαι, καὶ αὕτη παρ' αὐτοῖς πρεσβεύεται. Διὰ ταύτην εὔχονται, διὰ ταύτην λατρεύουσιν, ἵνα ταύτης τύχωσι. Καὶ ταύτην ἐγὼ καταγγέλλω. Ὀπτασία ἐστὶν, ἡ καθαρὰ θέα, ἡ ὑπερβαίνουσα ἄνθρωπον, ἤνπερ τις ἐν σαρκὶ ὤν, δίχα τοῦ ἀποκαλυφθῆναι αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμοὺς, οὐκ ἔστιν ἰδεῖν δυνατός.

D

Variæ lectiones.

[65] διηλέχθη. [66] locus vitiatus.

Digitized by Google

KEIMENON.

Ἕνεκα τούτων, Ἰουδαῖοί με συλλαβόμενοι, ὄντα ἐν τῷ ἱερῷ, ἐπειρῶντο διαχειρίσασθαι. Ἐπικουρίας οὖν τυχὼν τῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης ἕστηκα μαρτυρούμενος μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ· οὐδὲν ἐκτὸς λέγων, ὧν τε οἱ προφῆται ἐλάλησαν μελλόντων γίνεσθαι, καὶ Μωϋσῆς, εἰ παθητὸς ὁ Χριστὸς, εἰ πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, φῶς μέλλει καταγγέλλειν τῷ τε λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσι. Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἀπολογουμένου, ὁ Φῆστος μεγάλῃ τῇ φωνῇ φησι· Μαίνῃ, Παῦλε· τὰ πολλά σε γράμματα εἰς μανίαν περιτρέπει. Ὁ δὲ Παῦλος, Οὐ μαίνομαι, φησὶ, κράτιστε Φῆστε, ἀλλὰ ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ῥήματα ἀποφθέγγομαι. Ἐπίσταται γὰρ περὶ τούτων ὁ βασιλεὺς, πρὸς ὃν καὶ παῤῥησιαζόμενος λαλῶ. Λανθάνειν γὰρ αὐτόν τι τούτων οὐ πείθομαι οὐδέν. Οὐ γάρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο. Πιστεύεις, βασιλεῦ Ἀγρίππα, τοῖς προφήταις; Οἶδα ὅτι πιστεύεις. Ὁ δὲ Ἀγρίππας πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη· Ἐν ὀλίγῳ με πείθεις Χριστιανὸν γενέσθαι. Ὁ δὲ Παῦλος εἶπεν· Εὐξαίμην ἂν τῷ Θεῷ, καὶ ἐν ὀλίγῳ, καὶ ἐν πολλῷ, οὐ μόνον σὲ, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀκούοντάς μου σήμερον, γενέσθαι τοιούτους, ὁποῖός κἀγώ εἰμι, παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων. Καὶ ταῦτα εἰπόντος αὐτοῦ, ἀνέστη τε ὁ βασιλεὺς, καὶ ὁ ἡγεμὼν, ἥ τε Βερνίκη, καὶ οἱ συγκαθήμενοι αὐτοῖς· καὶ ἀναχωρήσαντες ἐλάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, ὅτι Οὐδὲν θανάτου ἄξιόν τι, ἢ δεσμῶν πράσσει ὁ ἄνθρωπος οὗτος. Ἀγρίππας δὲ τῷ Φήστῳ ἔφη· Ἀπολελύσθαι ἠδύνατο ὁ ἄνθρωπος οὗτος, εἰ μὴ ἐπικέκλητο Καίσαρα.

A

TEXTUS.

XXVI, 21-32. Hac ex causa me Judæi, cum essem in templo, comprehensum tentabant interficere. Auxilio autem adjutus Dei usque in hodiernum diem sto, testificans minori atque majori, nihil extra dicens quam ea quæ prophetæ locuti sunt futura esse, et Moyses, si passibilis Christus, si primus ex resurrectione mortuorum, lumen annuntiaturus est populo et gentibus. Hæc loquente eo et rationem reddente, Festus magna voce dixit : Insanis, Paule ; multæ te litteræ ad insaniam convertunt. Et Paulus : Non insanio, inquit, optime Feste, sed veritatis et sobrietatis verba loquor. Scit enim de his rex, ad quem et constanter loquor : latere enim eum nihil horum arbitror. Neque enim in angulo quidquam horum gestum est. Credis, rex Agrippa, prophetis ? Scio quia credis. Agrippa autem ad Paulum : In modico suades me Christianum fieri. Et Paulus : Opto apud Deum, et in modico et in magno, non tantum te, sed etiam omnes qui audiunt, hodie fieri tales, qualis et ego sum, exceptis vinculis his. Et exsurrexit rex, et præses, et Bernice, et qui assidebant eis. Et cum recessissent, loquebantur ad invicem, dicentes, quia Nihil morte, aut vinculis dignum quid fecit homo iste. Agrippa autem Festo dixit : Dimitti poterat homo hic, si non appellasset Cæsarem.

B

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ἵνα μὴ δόξῃ αὐτὸς διδάσκαλος εἶναι τούτου, ἐπάγει προφήτας καὶ τὸν Μωϋσέα λέγοντα· « Εἰ παθητὸς ὁ Χριστὸς, εἰ πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, » καὶ τὰ ἑξῆς. Τὸ δὲ, « εἰ, » ἐνταῦθα, ἀντὶ τοῦ, ὅτι, ἐστί. Μωϋσῆς, φησὶν, εἶπε, ὅτι « παθητὸς » ὁ Χριστὸς [πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως·»] πρῶτος γὰρ οὗτος ἀνέστη, καὶ οὐκ ἔτι ἀποθνήσκει. Οἱ γὰρ ἀναστάντες δι' αὐτοῦ, ἢ διὰ τῶν μαθητῶν, καὶ οἱ διὰ τῶν προφητῶν, πάλιν ἀπέθανον, ἕως τῆς καθόλου ἀναστάσεως μένοντες. Ἐπειδὴ ἀεὶ πρὸς τὸν βασιλέα διελέγετο, ὥσπερ ἔπαθέ τι ὁ Φῆστος, καὶ ἰδὼν τὴν παῤῥησίαν, ἀπὸ θυμοῦ καὶ ὀργῆς φησι· « Μαίνῃ, Παῦλε. » Ὁ δὲ Παῦλος τὴν αἰτίαν διδάσκει, δι' ἣν πρὸς τὸν βασιλέα τὸν λόγον ἀπέστρεψε. [Εἶτα δεικνὺς] ὅτι πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης τοῦτο γέγονε τὸ δόγμα, ἐπήγαγεν· [« Οὐ γὰρ ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο· »] τουτέστι τὸ περὶ τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ λέγων. [« Παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων. »] Οὐκ ἀπευχόμενος ἑαυτῷ τὰ δεσμὰ, οὐδὲ αἰσχυνόμενος, τοῦτο ἔλεγεν (τοῦτο γὰρ ἦν αὐτῷ, εἴπερ ἄλλο τι, ἄξιον δόξης καὶ καύχημα)· ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐκείνων ὑπόληψιν ἀφορῶν, καὶ τῇ ἐκείνων ἀσθενείᾳ συγκαταβαίνων, « Γένοιτό μοι, φησὶ, πάντας τοιούτους γενέσθαι οἷος ἐγώ εἰμι, παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων. »

C

COMMENTARIUS.

Ne Paulus auctor videretur doctrinæ quam prædicabat, adducit in testimonium prophetas et Mosen dicentem : « Si passibilis Christus, si primus ex resurrectione mortuorum, » etc. Ubi illud « si » est pro *quod*, vel *quonium*. Moses, inquit, dixit, quod « Christus passibilis » esset, ac « primus ex resurrectione. » Nam primus ille resurrexit, et « jam non amplius moritur. » Si enim qui ab ipso, **309** vel ab ejus discipulis, vel a prophetis exsuscitati sunt, iterum mortui sunt, mortuique manebunt usque ad universalem resurrectionem. Quoniam vero Paulus semper ad regem verba dirigebat, Festus veluti sese offensum putavit ; videnque ejus libertatem loquendi, ira et indignatione percitus : « Insanis, inquit, Paule. » Paulus autem causam profert, ob quam ad regem sermonem converterat. Deinde, ut ostenderet per totum terrarum orbem vulgatum esse dogma istud, subdit : « Neque enim in angulo quidquam horum gestum est : » loquitur scilicet de morte et resurrectione Christi Domini. « Exceptis vinculis his. » Non quod vincula aut abhorreret aut erubesceret, hoc dicit (siquidem illa pati gloria et exsultatione, si quidquam aliud, dignum existimabat) ; sed ad illorum mentem animumque respiciens, et ipsorum imbecillitati sese accommodans : « Opto, inquit, omnes fieri tales, qualis et ego sum, exceptis vinculis his. »

D

[a] Rom. VI, 9.

Digitized by Google

CAPUT XXXVIII.

Navigatio Pauli Romam, maximis plurimisque periculis plena : ubi et adhortatio Pauli ad eos qui cum ipso erant, ut spem salutis haberent. Naufragium Pauli, et quomodo incolumes evaserint in Melitam insulam ; quæve miracula in ipsa Paulus patraverit.

Feria 6 hebdomadæ septimæ.

TEXTUS.

XXVII, 1-44 ; XXVIII, 1. Ut autem judicatum est navigare eum in Italiam, et tradi Paulum cum reliquis custodiis centurioni nomine Julio, cohortis Augustæ, ascendentes navem Adrumetinam, incipientes navigare circa Asiæ loca, sustulimus, perseverante nobiscum Aristarcho Macedone Thessalonicensi. Sequenti autem die devenimus Sidonem. Humane autem tractans Julius Paulum, permisit ad amicos ire, et curam sui agere. Et inde cum sustulissemus, subnavigamus Cyprum, propterea quod essent venti contrarii. Et pelagus Ciliciæ et Pamphyliæ navigantes, venimus Lystram, quæ est Lyciæ : et ibi inveniens centurio navem Alexandrinam navigantem in Italiam, transposuit nos in eam. Et cum multis diebus tarde navigaremus, et vix devenissemus contra Gnidum prohibente nos vento, adnavigamus Cretæ juxta Salmonem : et vix juxta navigantes, venimus in locum quemdam, qui vocatur Boniportus, cui juxta erat civitas Thalassa. Multo autem **310** tempore peracto, et cum jam non esset tuta navigatio, eo quod et jejunium jam præteriisset, consolabatur eos Paulus dicens eis : Viri, video quoniam cum injuria et multo damno non solum oneris et navis, sed etiam animarum nostrarum incipit esse navigatio. Centurio autem gubernatori et nauclero magis credebat, quam his quæ a Paulo dicebantur. Et cum aptus portus non esset ad hiemandum, plurimi statuerunt consilium navigare inde, si quomodo possent, devenientes Phœnicen, hiemare, portum Cretæ respicientem ad Africum et ad Corum. Aspirante autem Austro, æstimantes propositum se tenere, cum sustulissent de Asson, legebant Cretam. Non post multum autem misit se contra ipsam ventus Typhonicus, qui vocatur Euroaquilo. Cumque arrepta esset navis, et non posset respicere [conari] contra ventum, data nave flatibus, ferebamur. In insulam autem quamdam decurrentes quæ vocatur Cauda, potuimus vix obtinere scapham. Qua sublata, adjutoriis utebantur accingentes navem, timentes ne in Syrtim inciderent, submisso vase sic ferebantur. Valida autem nobis tempestate jactatis, sequenti die jactum fecerunt ; et tertia die suis manibus armamenta navis projecerunt. Neque autem sole, neque sideribus apparentibus per plures dies, et tempestate non exigua imminente, jam ablata erat spes omnis salutis nostræ. Et cum multa jejunatio fuisset, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit : Oportebat quidem, o viri, audito me, non tollere a Creta, lucrique facere injuriam hanc et jacturam.

ΚΕΦΑΛ. ΗΤ'.

Πλοῦς Παύλου ἐπὶ Ῥώμην κινδύνων πλείστων τε καὶ μεγίστων πάμπλεως. Ἐν ᾧ παραίνεσις Παύλου πρὸς τοὺς σὺν αὐτῷ περὶ ἐλπίδος σωτηρίας. Ναυάγιον Παύλου, ὅπως τε διεσώθησαν εἰς Μελίτην τὴν νῆσον, καὶ ὅσα ἐν αὐτῇ ὁ Παῦλος ἐθαυματούργησεν.

Τῇ ς' τῆς ζ' ἑβδομάδος.

ΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Ὡς δὲ ἐκρίθη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Ἰταλίαν, παρεδίδουν τόν τε Παῦλον, καί τινας ἑτέρους δεσμώτας, ἑκατοντάρχῃ, ὀνόματι Ἰουλίῳ, σπείρης Σεβαστῆς. Ἐπιβάντες δὲ πλοίῳ Ἀδραμυττινῷ, μέλλοντες πλεῖν εἰς τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους, ἀνήχθημεν, ὄντος σὺν ἡμῖν Ἀριστάρχου Μακεδόνος Θεσσαλονικέως. Τῇ τε ἑτέρᾳ κατήχθημεν εἰς Σιδῶνα. Φιλανθρώπως τε ὁ Ἰούλιος τῷ Παύλῳ χρησάμενος, ἐπέτρεψε, πρὸς τοὺς φίλους πορευθέντι, ἐπιμελείας τυχεῖν. Κἀκεῖθεν ἀναχθέντες, ὑπεπλεύσαμεν [vulg. ὑπεπ.] τὴν Κύπρον διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους ἐναντίους εἶναι. Τό τε πέλαγος τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν καὶ Παμφιλίαν διαπλεύσαντες, κατήλθομεν εἰς Μύρα τῆς Λυκίας. Κἀκεῖ εὑρὼν ὁ ἑκατοντάρχης πλοῖον Ἀλεξανδρινὸν πλέον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό. Ἐν ἱκαναῖς δὲ ἡμέραις βραδυπλοοῦντες, καὶ μόλις γενόμενοι κατὰ τὴν Κνίδον, μὴ προσιόντος [vulg. προσεῶντος] ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κρήτην κατὰ Σαλμώνην· μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτήν, ἤλθομεν εἰς τόπον τινὰ καλούμενον Καλοὺς λιμένας, ᾧ ἐγγὺς ἦν πόλις Λασαία. Ἱκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου, καὶ ὄντος ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοὸς, διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι, παρῄνει ὁ Παῦλος, λέγων αὐτοῖς· Ἄνδρες, θεωρῶ, ὅτι μετ' ὕβρεως καὶ πολλῆς ζημίας, οὐ μόνον τοῦ φόρτου καὶ τοῦ πλοίου, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μέλλειν ἔσεσθαι τὸν πλοῦν. Ὁ δὲ ἑκατοντάρχης, τῷ κυβερνήτῃ, καὶ τῷ ναυκλήρῳ μᾶλλον ἐπείθετο, ἢ τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις. Ἀνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν, οἱ πλείους ἔθεντο βουλὴν ἀναχθῆναι κἀκεῖθεν, εἴ πως δύναιντο καταντήσαντες εἰς Φοίνικα παραχειμάσαι, λιμένα τῆς Κρήτης, βλέποντα κατὰ Λίβαν [vulg. Λίβα] καὶ κατὰ Χῶρον. Ὑποπνεύσαντος δὲ νότου, δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι, ἄραντες Ἄσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην. Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἔβαλε κατ' αὐτῆς ἄνεμος τυφωνικὸς ὁ καλούμενος Εὐροκλύδων. Συναρπασθέντος δὲ τοῦ πλοίου, καὶ μὴ δυναμένου ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ, ἐπιδόντες ἐφερόμεθα. Νησίον δέ τι ὑποδραμόντες καλουμένου Κλαύδην, μόλις ἰσχύσαμεν περιχρατεῖς γενέσθαι τῆς σκάφης· ἣν ἄραντες, βοηθείαις ἐχρῶντο, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον· φοβούμενοί τε μὴ εἰς τὴν Σύρτην [vulg. Σύρτιν] ἐκπέσωσι, χαλάσαντες τὸ σκεῦος, οὕτως ἐφέροντο. Σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν, τῇ ἑξῆς ἐκβολὴν ἐποιοῦντο, καὶ τῇ τρίτῃ αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἐρρίψαμεν. Μήτε δὲ ἡλίου, μήτε ἄστρων ἐπιφαινόντων ἐπὶ πλείονας ἡμέρας, χειμῶνός τε οὐκ ὀλίγου ἐπικειμένου, λοιπὸν περιῃρεῖτο πᾶσα ἐλπὶς τοῦ σώζεσθαι ἡμᾶς.

Digitized by Google

πολλῆς τε ἀσιτίας ὑπαρχούσης, τότε σταθεὶς ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ αὐτῶν, εἶπε· Ἔδει μέν, ὦ ἄνδρες, πειθαρχήσαντάς μοι, μὴ ἀνάγεσθαι ἀπὸ τῆς Κρήτης, κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν καὶ τὴν ζημίαν ταύτην. Καὶ τανῦν παραινῶ ὑμᾶς εὐθυμεῖν· ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμία ἔσται ἐξ ὑμῶν, πλὴν τοῦ πλοίου. Παρέστη γάρ μοι ταύτῃ νυκτὶ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ οὗ εἰμι, ᾧ καὶ λατρεύω, λέγων· Μὴ φοβοῦ, Παῦλε, Καίσαρί σε δεῖ παρασταθῆναι· καὶ ἰδοὺ κεχάρισταί σοι ὁ Θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ. Διὸ εὐθυμεῖτε, ἄνδρες· πιστεύω γὰρ τῷ Θεῷ, ὅτι οὕτως ἔσται, καθ' ὃν τρόπον λελάληταί μοι. Εἰς νῆσον δέ τινα δεῖ ἡμᾶς ἐκπεσεῖν. Ὡς δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτη νὺξ ἐγένετο, διαφερομένων ἡμῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ, κατὰ τὸ μέσον τῆς νυκτὸς, ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν, καὶ βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς εἴκοσι· βραχὺ δὲ διαστήσαντες, καὶ πάλιν βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς δεκαπέντε· φοβούμενοί τε, μή πως εἰς τραχεῖς τόπους ἐκπέσωσιν, ἐκ πρύμνης ῥίψαντες ἀγκύρας τέσσαρας, ηὔχοντο ἡμέραν γενέσθαι. Τῶν δὲ ναυτῶν ζητούντων φυγεῖν ἐκ τοῦ πλοίου, καὶ χαλασάντων τὴν σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν, προφάσει ὡς ἐκ πρώρας μελλόντων ἀγκύρας ἐκτείνειν, εἶπεν ὁ Παῦλος τῷ ἑκατοντάρχῃ καὶ τοῖς στρατιώταις· Ἐὰν μὴ οὗτοι μείνωσιν ἐν τῷ πλοίῳ, ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε. Τότε οἱ στρατιῶται ἀπέκοψαν τὰ σχοινία τῆς σκάφης, καὶ εἶασαν αὐτὴν ἐκπεσεῖν. Ἄχρι δὲ οὗ ἔμελλεν ἡμέραν γενέσθαι, παρεκάλει ὁ Παῦλος ἅπαντας μεταλαβεῖν τροφῆς, λέγων· Τεσσαρεσκαιδεκάτην ἡμέραν σήμερον προσδοκῶντες, μηδὲν προσλαβόμενοι, ἄσιτοι διατελεῖτε· διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς μεταλαβεῖν τροφῆς· τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει. Οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ἀπολεῖται. Εἰπὼν δὲ ταῦτα, καὶ λαβὼν ἄρτον, εὐχαρίστησε τῷ Θεῷ ἐνώπιον πάντων, καὶ κλάσας ἤρξατο ἐσθίειν. Εὔθυμοι δὲ γενόμενοι πάντες, καὶ αὐτοὶ μετέλαβον τροφῆς. Ἦμεν δὲ αἱ πᾶσαι ψυχαὶ ἐν τῷ πλοίῳ, διακόσιαι ἑβδομήκοντα ἕξ. Κορεσθέντες δὲ τροφῆς, ἐκούφιζον τὸ πλοῖον ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον εἰς τὴν θάλασσαν. Ὅτε δὲ ἡμέρα ἐγένετο, τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον· κόλπον δέ τινα κατενόουν ἔχοντα αἰγιαλὸν, εἰς ὃν ἐβουλεύσαντο, εἰ δύναιντο, ἐξῶσαι τὸ πλοῖον. Καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες εἴων εἰς τὴν θάλασσαν, ἅμα ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας τῶν πηδαλίων· καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα τῇ πνεούσῃ, κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλόν. Περιπεσόντες δὲ εἰς τόπον διθάλασσον, ἐπώκειλαν τὴν ναῦν. Καὶ ἡ μὲν πρώρα ἐρείσασα, ἔμεινεν ἀσάλευτος· ἡ δὲ πρύμνα ἐλύετο ὑπὸ τῆς βίας τῶν κυμάτων. Τῶν δὲ στρατιωτῶν βουλὴ ἐγένετο, ἵνα τοὺς δεσμώτας ἀποκτείνωσι, μή τις ἐκκολυμβήσας διαφύγῃ. Ὁ δὲ ἑκατοντάρχης, βουλόμενος διασῶσαι τὸν Παῦλον, ἐκώλυσεν αὐτοὺς τοῦ βουλήματος· ἐκέλευσέ τε τοὺς δυναμένους κολυμβᾷν ἀποῤῥίψαντας πρώτους ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι· καὶ τοὺς λοιποὺς, οὓς μὲν ἐπὶ σανίσιν, οὓς δὲ ἐπί τινων τῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου. Καὶ οὕτως ἐγένετο πάντας διασωθῆναι ἐπὶ τὴν γῆν. Καὶ διασωθέντες, τότε ἐπέγνωσαν ὅτι Μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται.

A Et nunc suadeo vobis bono animo esse; amissio enim nullius animæ erit ex vobis, præterquam navis. Astitit enim mihi hac nocte angelus Dei, cujus sum ego et cui deservio, dicens: Ne timeas, Paule, Cæsari te oportet assistere: et ecce donavit tibi Deus omnes qui navigant tecum. Propter quod bono animo estote, viri: credo enim Deo, quia sic erit, quemadmodum dictum est mihi. In insulam autem quamdam oportet nos devenire. Sed posteaquam quarta decima nox supervenit, navigantibus nobis in Adria circa mediam noctem, suspicabantur nautæ apparere sibi aliquam regionem. Qui et submittentes bolidem, invenerunt passus viginti, et pusillum inde separati invenerunt passus quindecim. Timentes autem ne in aspera loca inciderenous, de puppi mittentes anchoras quatuor, optabant diem fieri. Nautis vero quærentibus fugere de navi, cum misissent scapham in mare, sub obtentu quasi inciperent a prora anchoras extendere, dixit Paulus centurioni et militibus: Nisi hi in navi manserint, vos salvi fieri non potestis. **311** Tunc absciderunt milites funes scaphæ, et passi sunt eam excidere. Et cum lux inciperet fieri, rogabat Paulus omnes sumere cibum, dicens: Quarta decima die hodie exspectantes jejuni permanetis, nihil accipientes: propter quod rogo vos accipere cibum pro salute vestra; quia nullius vestrum capillus de capite peribit. Et cum hæc dixisset, sumens panem, gratias egit Deo in conspectu omnium; et cum fregisset, cœpit manducare. Animæquiores autem facti omnes, et ipsi sumpserunt cibum. Eramus vero universæ animæ in navi ducentæ septuaginta sex. Et satiati cibo, alleviabant navem, jactantes triticum in mare. Cum autem dies factus esset, terram non agnoscebant: sinum vero quemdam considerabant habentem littus, in quem cogitabant, si possent, ejicere navem. Et cum anchoras sustulissent, committebant se mari, simul laxantes junctyras gubernaculorum: et levato artemone secundum auræ flatum, tendebant ad littus. Et cum incidissemus in locum dithalassum, impegerunt navem; et prora quidem fixa manebat immobilis, puppis vero solvebatur a vi maris. Militum autem consilium fuit, ut custodias occiderent, ne quis, cum enatasset, effugeret. Centurio autem volens servare Paulum, prohibuit fieri; jussitque eos, qui possent natare, emittere se primos, et evadere, et ad terram exire; et cæteros alios in tabulis ferebant; quosdam super ea quæ de navi erant. Et sic factum est, ut omnes animæ evaderent ad terram. Et cum evasissemus, tunc cognovimus, quia Melita insula vocabatur.

B

C

D

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Νηστείαν ἐνταῦθα τὴν τῶν Ἰουδαίων λέγει. Μετὰ γὰρ τὴν Πεντηκοστὴν ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν μετὰ πολὺν

COMMENTARIUS.

« Eo quod jejunium jam præteriisset. » De jejunio Judæorum hic loquitur. Nam multo post Penteco-

Digitized by Google

sten tempore exinde exivit, ut jam ferme hiems esset, cum in partes Cretæ perveniret. Iterum vero nunc prophetat Paulus eos naufragium facturos. Et licet postea **312** ejusmodi naufragium absque ullius morte, ut ipse Paulus prædixit, contigerit ; attamen juxta naturæ cursum periissent omnes, nisi Deus et illum salvum, et per eum omnes incolumes esse voluisset. Centurio non credebat, quæ a Paulo dicebantur, ut qui magis fidendum putabat iis qui navigandi periti erant quam homini nautices inexperto ; et ex hoc ostendit, mentis errorem fuisse potius quam fortunæ. Quod enim naturale sit periculum fugere, experientia ipsa docet, cum nemo sese præcipitem det, quod hoc evidens periculum afferat, fortuna et fato veluti obdormientibus in rebus manifestis ac visibilibus ; quanquam si etiam vigilarent, nihil ea possent contra spontaneam electionem, qua homines sua sibimetipsis libere moderantur ; ut videre est in iis etiam qui cum Paulo navigabant. Adeo enim illi propria libertate utebantur, ut paulo post prosperum ventum nacti, navigationem læti conficerent. Animadvertendum vero, quod « contra respicere » improprie de navigio dicatur : respicere enim soli homini proprie convenit. Quare non semper in sacra Scriptura propria locutio exigenda est. « Valida autem tempestate. » Quod igitur contigit, naufragium (40) a tempore factum est quoniam magna erat tempestas. At miraculum majus fuit, quod tali tempore e mediis periculis tum Apostolus ipse, tum alii propter ipsum erepti fuerint : quare deceptus non est. « Et ecce donavit tibi. » Ex hoc falsitas patet Homerici illius dicti (41) :

Fatum vero arbitror neminem hominum effugisse,
Sive malum sive bonum, postquam primum natus [fuerit.

Hoc est, Impossibile est effugere mortis fatum, quod in ipsa generatione hominis mortem determinat. Ecce enim, nisi hi in Pauli gratiam servati fuissent, omnes ad unum in navi periissent ; at Deus illos, ut justum honoraret, liberavit. Deinde, si fatum erat omnes perire, etiam Paulo pereundum erat ; ait enim Homerus, « neque malum, neque bonum ; » oportebat igitur, ut tum boni tum mali communi casu, qui indubiam mortem ferebat, occumberent. At contrarium apparet : siquidem justus servatus esset ab evidentissimo periculo, tametsi omnes, qui cum ipso erant, periissent. Sic enim Deus decreverat ; ait enim : « Ecce donavit

A χρόνον, ὡς ἐν αὐτῷ σχεδὸν τῷ χειμῶνι παραγενέσθαι εἰς τὰ μέρη τῆς Κρήτης. Ἰδοὺ προφητεύει καὶ νῦν ὁ Παῦλος, ναυαγῆσαι λέγων αὐτοῖς, [εἰ καὶ οὐ γέγονεν αὐτοῖς,] μετὰ ζημίας ψυχῶν τὸ ναυάγιον κατὰ τὸν λόγον αὐτοῦ. Τοῦτο μὲν γὰρ, ὅσον κατὰ τὴν φύσιν τοῦ πράγματος, ἐγένετο ἄν, εἰ μὴ ὁ Θεὸς διέσωσε. Δι' αὐτὸν γὰρ καὶ ἐκείνους διεσώθησαν ἐποίησεν. Οὐ προσέχει τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις ὁ ἑκατοντάρχης, πειθόμενος μᾶλλον τοῖς ἐμπείρως ἔχουσι πρὸς τὸ πλεῖν, ἢ ἐπιβάτῃ ἀπείρῳ ναυτικῆς· καὶ ἐκ τούτου διδάσκει, ὅτι γνώμης ἐστὶ, καὶ οὐ τύχης, τὸ ἁμάρτημα. Ὅτι γὰρ ἔστι κατὰ φύσιν ἐκφυγεῖν τὸν κίνδυνον, αὕτη ἡ πεῖρα διδάσκει, μὴ κατακρημνίζειν ἑαυτόν τινα, ὡς ἀναμφιβόλως τοῦ πράγματος κίνδυνον φέροντος, τῆς τύχης καὶ εἱμαρμένης

B ἐπὶ τῶν προὐπτων κοιμωμένης· ἢ γρηγορούσης μὲν, μηδὲν δὲ δυναμένης ἀντιπράξασθαι κατὰ τῆς προαιρέσεως τῶν ἀνθρώπων, καθ' ἣν ἂν βούλωνται τὰ ἐφ' αὑτοῖς πράγματα ἄγουσι καὶ φέρουσιν, ὡς καὶ οἱ σὺν τῷ Παύλῳ ἐκδημοῦντες. Οὕτω γὰρ κατὰ προαίρεσιν ἔπραττον, ὅτι εὐθέως ἐπιτηδείου ἐπιτυχόντες ἀνέμου, χαίροντες διήνυον τὸν πλοῦν. Ἰστέον δὲ, ὅτι « τὸ ἀντοφθαλμεῖν, » ἐπὶ πλοίου λέγεται, οὐκ ἔστι κυριολεξίας· τοῦτο γὰρ ἐπὶ ἀνθρώπου μόνον ἁρμόζει. Ὥστε οὐ δεῖ κυριολεκτεῖν ἀπαιτεῖν δὲ τὴν Γραφήν. « Σφοδρῶς δέ. » Τὸ μὲν οὖν γενόμενον ναυάγιον, ἀπὸ τοῦ καιροῦ ἐγένετο, ἐπειδὴ μέγας ὁ χειμών· τὸ δὲ θαῦμα μεῖζον, ὅτι καιρῷ τοιούτῳ ἐκ μέσων ἐσώθησαν τῶν κινδύνων αὐτός τε ὁ Ἀπό-

C στολος, καὶ δι' αὐτὸν οἱ λοιποί· ὥστε οὐ διέψευσται. « Καὶ ἰδοὺ κεχάρισται. » Ἐντεῦθεν δείκνυται ψευδὲς τὸ παρ' Ὁμήρῳ εἰρημένον·

Μοῖραν δ' οὔ τινά φημι πεφυγμένον ἔμμεναι ἀν-[δρῶν.
Οὐ κακὸν οὐδὲ μὲν ἐσθλὸν, ἐπὴν τὰ πρῶτα γέ-[νηται.

Τουτέστιν, Ἀδύνατον ἐκφυγεῖν τὴν τοῦ θανάτου εἱμαρμένην, ἅμα τῇ γεννήσει ὁρίζουσαν τοῦ ἀνθρώπου τὸν θάνατον. Ἰδοὺ γὰρ, εἰ μὴ διὰ Παύλου [ἐσώθησαν], πάντες εἶχον ἐν τῷ πλοίῳ ἀπολέσθαι· τοῦ Θεοῦ τούτους ῥυσαμένου, τιμῇ τοῦ δικαίου. Ἔπειτα δὲ εἰ εἱμαρμένη ἦν τὸ πάντας ἀπολέσθαι, εἶχεν ἂν καὶ ὁ Παῦλος ἀπολέσθαι· φησὶ γάρ· « Οὐ κακὸν, οὐδὲ μὲν ἐσθλόν. » Ἔδει γὰρ τοὺς καλοὺς καὶ τοὺς κακοὺς, ἐν ἑνὶ πε-

D σόντας πτώματι ἀναμφίβολον φέροντι θάνατον, ἀποθανεῖν. Ἀλλὰ τοὐναντίον δείκνυται νῦν· ὅτι ὁ δίκαιος ἐσώζετο ἐξ ὁμολογουμένου κινδύνου, καί τοι πάντων τῶν σὺν αὐτῷ ἀποθνησκόντων· οὕτω γὰρ ἦν τῷ Θεῷ δόξαν. Φησὶ γάρ· « Ἰδοὺ κεχάρισταί σοι ὁ

Variæ lectiones et notæ.

(40) Locus iste mutilus et corruptus ita sarciendus, et corrigendus ex Chrysostomo ; Πῶς, φησὶ, ἔφερον ἄσιτοι ὄντες καὶ μηδενὸς μεταλαβόμενοι ; Ὁ φόβος κατεῖχεν αὐτοὺς, οὐκ εἶα εἰς ἐπιθυμίαν τροφῆς ἐμπεσεῖν, μέλλοντας ὑπὲρ ἐσχάτων κινδυνεύειν. Τὸ μὲν οὖν γενόμενον, ἀπὸ τοῦ καιροῦ ἐγένετο· τὸ δὲ θαῦμα μεῖζον, κ. τ. λ. *Et quomodo, inquies, ferebant jejuni, cum nullum cibum sumerent ? Timor tenebat illos, nec sinebat in cibi appetitum incidere de extremis periclitaturos. Igitur quod factum est, a tempore fuit. Majus autem miraculum*, etc. Cæterum textus iste non exstat in editione Hentenii, sicut et maxima pars loci sequentis.

(41) Iliad. VI, v. 488 et 489. Exstant etiam hic versus apud Stobæum in excerptis *De rerum natura* tit. IX, quos ita reddit ibidem Hugo Grotius servata ratione carminis :

Nemo nocens et nemo bonus has in luminis oras
Editus evades fati quod lege paratur.

Digitized by Google

Θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ. « Καὶ ὧδε μὲν διὰ τὸν δίκαιον ζῶσιν οἱ ἀσεβεῖς· ἔστι δὲ ὅτε τοὐναντίον καὶ πρὸ ὥρας ὁ ἀσεβὴς ἀπόλλυται, διὰ τὴν ἑαυτοῦ κακίαν, κατὰ τὸ εἰρημένον· « Μὴ ἀσεβήσῃς πολὺ, μηδὲ γίνου σκληρὸς, ἵνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου. » Ἵνα οὖν κατάσχῃ αὐτοὺς ὁ Παῦλος, καὶ μὴ διαπέσῃ αὐτοῦ ἡ προφητεία, οἰκονομικῶς ἔλεγεν· « Ἐὰν μὴ οὗτοι μείνωσιν ἐν τῷ πλοίῳ (τοὺς ναύτας λέγων,) ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε. » Ὅτε οὖν εἶδον ὅτι ἡ ἀβουλία αὐτῶν ἐποίησεν αὐτοὺς κινδυνεῦσαι, τότε ἤρξαντο αὐτῷ πείθεσθαι· ὡς μᾶλλον τῆς εὐκαίρου συμβουλίας, τῆς παρὰ ἁγίου ἀνδρὸς γινομένης, δυναμένης σῶσαι, ἢ τῆς εἱμαρμένης, τῆς ἐν κινδύνῳ μηδὲ ὄνομα ἐχούσης. Εἰ γὰρ εἱμαρμένῃ ἐπείθοντο ἐκεῖνοι, καίτοι ὄντες ἐθνικοὶ, παρειόντες [*f.* παριδόντες *vel* παρεῶντες] τὴν τοῦ θεοσεβοῦς συμβουλὴν, εἶων ἂν ἀπελθεῖν τοὺς ναύτας, λέγοντες, ὅτι, Κἂν οὗτοι ἀπέλθωσι, συμφέρει δὲ ἡμᾶς ἀποθανεῖν, οὐδεμία δνησις ἡμῖν γενήσεται ἐκ τοῦ μὴ ἀπελθεῖν τούτους. Ἀλλ' οὐκ εἶπον τοῦτο, οὐδὲ εἶασαν αὐτοὺς ἀπελθεῖν. Διὸ ἐκ πολλῶν ἐκβλητέος ὁ περὶ εἱμαρμένης ἢ τύχης λόγος. Παραινεῖ Παῦλος μεταλαβεῖν τροφῆς· καὶ αὐτὸς πρῶτος μεταλαμβάνει, οὐ λόγῳ, ἀλλ' ἔργῳ πείθων· Τοῦτο γὰρ, φησὶ, πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ἐστὶ (τουτέστι, τὸ φαγεῖν), μήποτε λιμῷ διαφθαρῆτε. Οὐ γὰρ ἦν αὐτοῖς τροφῆς φροντὶς, ἅτε οὐ περὶ τῶν τυχόντων ὄντος τοῦ κινδύνου. Πόθεν δὲ γέγονεν αὐτοῖς δῆλος τῶν συμπλεόντων ὁ ἀριθμός; Εἰκὸς ἦν αὐτοὺς ἐρωτᾷν τὴν αἰτίαν, δι' ἣν πλέουσι, καὶ μαθεῖν πάντα. Πάλιν ἐκ τούτου δείκνυται, ὅτι τῷ Παύλῳ εὐχαρίστησαν [64], ὅτι καί τοι βουλομένων τινὰς ἀναιρεῖν, ἵνα μὴ πέσῃ ἡ προφητεία Παύλου, οὐκ εἴασεν αὐτοὺς ἀναιρεθῆναι ὁ ἑκατοντάρχης, ἵνα τὸν Παῦλον σώσῃ.

tibi Deus omnes qui tecum navigant. » Et quidem nunc propter justum vivunt impii. Aliquando vero immature perit impius propter malitiam suam, **313** juxta illud : « Ne impie agas multum : et noli esse stultus, ne moriaris in tempore non tuo [63]. » Paulus igitur ut eos detineret, ejusque prophetia impleretur, dicebat : « Nisi hi in navi manserint, vos salvi fieri non potestis. » Ut igitur cognoverunt se a propria imprudentia ad extremum adduci periculum, tunc cœperunt eidem credere, quippe quod opportunum consilium a sancto viro datum magis eos servare posset, quam fatum quod in periculo ne nomen quidem suum retinet. Si enim illi fato, velut gentiles, credidissent, profecto, relicto pii viri consilio, sivissent abire nautas, dicentes : Si his etiam abeuntibus, oportet nos mori, nihil emolumenti nobis erit, etiamsi non discedant (nam nihilominus fato adigente peribimus). Attamen non ita dixerunt, neque potestatem abeundi illis fecerunt. Quare ex multiplici capite abjiciendum prorsus est commentum de fato et fortuna. Hortatur vero Paulus cunctos qui erant in navi, ut sumerent cibum, et ipse primus sumpsit, ut non tam verbo quam opere persuaderet : Hoc enim, inquiebat, ad vestram salutem necessarium est, ne fame pereatis : neque enim cibus curæ illis erat, quod in summo vitæ periculo versarentur. « Eramus vero. » Unde manifestus factus est illis eorum, qui in navi erant, numerus? Fortasse sese mutuo interrogaverant, qua de causa navigarent, sicque noverant omnia. « Militum autem consilium erat. » Ex hoc etiam palam fit, eos Paulo donatos esse, quod, cum vellent quosdam occidere, ne exciderent Pauli prophetia, centurio, ut Paulum servaret, non permisit, ut ullus interficeretur.

Τῷ Σαββάτῳ τῆς ν'.

KEIMENON.

Οἱ τε Βάρβαροι παρεῖχον οὐ τὴν τυχοῦσάν φιλανθρωπίαν ἡμῖν. Ἀνάψαντες γὰρ πυρὰν, προσελάβοντο πάντας ἡμᾶς, διὰ τὸν ὑετὸν τὸν ἐφεστῶτα, καὶ διὰ τὸ ψύχος. Συστρέψαντος δὲ τοῦ Παύλου φρυγάνων τι πλῆθος, καὶ ἐπιθέντος ἐπὶ τὴν πυρὰν, ἔχιδνα ἀπὸ τῆς θέρμης ἐξελθοῦσα, καθῆψε τῆς χειρὸς αὐτοῦ. Ὡς δὲ εἶδον οἱ Βάρβαροι κρεμάμενον τὸ θηρίον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, πρὸς ἀλλήλους ἔλεγον· Πάντως φονεύς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὃν διασωθέντα ἐκ τῆς θαλάσσης, ἡ δίκη ζῆν οὐκ εἴασεν. Ὁ μὲν οὖν, ἀποτιναξάμενος τὸ θηρίον εἰς τὸ πῦρ, ἔπαθεν οὐδὲν κακόν· οἱ δὲ προσεδόκων αὐτὸν μέλλειν πίμπρασθαι, ἢ καταπίπτειν ἄφνω νεκρόν. Ἐπὶ πολὺ δὲ αὐτῶν προσδοκώντων, καὶ θεωρούντων μηδὲν εἰς αὐτὸν γενόμενον ἄτοπον, μεταβαλλόμενοι ἔλεγον αὐτὸν εἶναι θεόν. Ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον ὑπῆρχε χωρία τῷ πρώτῳ τῆς νήσου ἀνδρὶ, ὀνόματι Ποπλίῳ. Ὃς ἀναδεξάμενος ἡμᾶς, τρεῖς ἡμέρας φι-

Sabbato Pentecostes.

TEXTUS.

XXVIII, 1-10. Barbari vero præstabant non modicam humanitatem nobis. Accensa enim pyra, reficiebant nos omnes propter imbrem qui imminebat, et frigus. Cum congregasset autem Paulus sarmentorum ali quantam multitudinem et imposuisset super ignem, vipera, a calore cum processisset, invasit manum ejus. Ut vero viderunt Barbari pendentem bestiam de manu ejus, ad invicem **314** dicebant : Utique homicida est homo hic, qui cum evaserit de mari, ultio non sinit eum vivere. Et ille quidem excutiens bestiam in ignem, nihil mali passus est. At illi existimabant eum in tumorem convertendum, et subito casurum, et mori. Diu autem illis exspectantibus et videntibus nihil mali in eo fieri, convertentes se dicebant eum esse deum. In locis autem illis erant prædia principis insulæ, nomine Publii, qui nos suspiciens, triduo benigne hospitalitatem exhibuit. Contigit autem patrem Publii febribus et

[63] Eccle. VII, 18.

Variæ lectiones.

[64] ἐχαρίσθησαν.

Digitized by Google

dyssenteria vexatum jacere. Ad quem Paulus intravit : et cum orasset et imposuisset ei manus, salvavit eum. Quo facto, omnes qui in insula habebant infirmi tales, accedebant et curabantur : qui etiam multis honoribus nos honoraverunt, et navigantibus imposuerunt quæ necessaria erant.

A λοφρόνως ἐξένισεν. Ἐγένετο δὲ τὸν πατέρα τοῦ Ποπλίου πυρετοῖς καὶ δυσεντερίᾳ συνεχόμενον κατακεῖσθαι. Πρὸς ὃν ὁ Παῦλος εἰσελθὼν καὶ προσευξάμενος, ἐπιθείς τε αὐτῷ τὰς χεῖρας, ἰάσατο αὐτόν. Τούτου οὖν γενομένου, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ ἐν τῇ νήσῳ ἔχοντες ἀσθενείας, προσήρχοντο καὶ ἐθεραπεύοντο. Οἳ καὶ πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμησαν ἡμᾶς, καὶ ἀναγομένοις ἐπέθεντο τὰ πρὸς τὴν χρείαν.

CAPUT XXXIX.

Quomodo Paulus Melita Romam pervenerit.

XXVIII, 11-15. Post menses autem tres navigavimus in navi Alexandrina, quæ in insula hiemaverat, cui erat insigne Castorum. Et cum venissemus Syracusam, mansimus ibi triduo. Inde circumlegentes devenimus Rhegium : et post unum diem, flante Austro, secunda die venimus Puteolos ; ubi, inventis fratribus, rogati sumus manere apud eos dies septem : et sic venimus Romam. Et inde cum audissent fratres, occurrerunt nobis usque ad Appii forum, ac Tres Tabernas. Quos cum vidisset Paulus, gratias agens Deo, accepit fiduciam.

ΚΕΦΑΛ. Λϑ'.

Ὅπως ἀπὸ Μελίτης εἰς Ῥώμην κατήντησεν ὁ Παῦλος.

Μετὰ δὲ τρεῖς μῆνας ἀνήχθημεν ἐν παρακεχειμακότι ἐν τῇ νήσῳ, πλοίῳ Ἀλεξανδρινῷ παρασήμῳ Διοσκούροις. Καὶ καταχθέντες εἰς Συρακούσας, ἐπεμείναμεν ἡμέρας τρεῖς. Ὅθεν περιελθόντες, B κατηντήσαμεν εἰς Ῥήγιον· καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν, ἐπιγενομένου νότου, δευτεραῖοι ἤλθομεν εἰς Ποτιόλους. Οὗ εὑρόντες ἀδελφοὺς, παρεκλήθημεν παρ' αὐτοῖς ἐπιμεῖναντες ἡμέρας ἑπτά· καὶ οὕτως ἤλθομεν εἰς Ῥώμην. Κἀκεῖθεν οἱ ἀδελφοὶ ἀκούσαντες τὰ περὶ ἡμῶν, ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν ἡμῖν ἄχρι Ἀππίου Φόρου καὶ Τριῶν Ταβερνῶν. Οὓς ἰδὼν ὁ Παῦλος, εὐχαριστήσας τῷ Θεῷ, ἔλαβε θάρσος.

CAPUT XL.

De allocutione Pauli ad Judæos qui Romæ erant.

XXVIII, 16-31. Cum autem venissemus Romam, permissum est Paulo manere sibimet cum custodiente se milite. Post tertium autem diem convocavit primos Judæorum. Cumque convenissent, dicebat eis : Ego, viri fratres, nihil adversus plebem faciens aut morem paternum, vinctus ab Jerosolymis traditus **315** sum in manus Romanorum ; qui, cum interrogationem de me habuissent, voluerunt me dimittere, eo quod nulla esset causa mortis in me. Contradicentibus autem Judæis, coactus sum appellare Cæsarem, non quasi gentem meam habens aliquid accusare. Propter hanc igitur causam rogavi vos videre et alloqui ; propter spem enim Israel catena hac circumdatus sum. At illi dixerunt ad eum : Nos neque litteras accepimus de te a Judæa, neque adveniens aliquis fratrum nuntiavit aut locutus est quid de te malum. Rogamus autem a te audire quæ sentis : nam de secta hac notum est nobis, quia ubique ei contradicitur. Cum constituissent autem illi diem, venerunt ad eum in hospitium plurimi, quibus exponebat testificans regnum Dei, suadensque eis de Jesu ex lege Moysi et prophetis a mane usque ad vesperam. Et quidam credebant his quæ dicebantur ; quidam vero non credebant. Cumque invicem non essent consentientes, discedebant, dicente Paulo unum verbum, quia Bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam ad patres nostros, dicens : Vade ad populum istum, et dic ad eos : « Aure audietis et non intelligetis, et videntes videbitis et non perspicietis. Incrassatum est enim cor populi hujus, et auribus graviter audierunt et oculos suos compresserunt, ne forte videant oculis, et auribus

ΚΕΦΑΛ. Μ'.

Περὶ διαλέξεως Παύλου τῆς πρὸς τοὺς ἐν Ῥώμῃ Ἰουδαίους

Ὅτε δὲ ἤλθομεν εἰς Ῥώμην, ὁ ἑκατόνταρχος παρέδωκε τοὺς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῃ. Ἐπετράπη δὲ τῷ Παύλῳ μένειν καθ' ἑαυτὸν σὺν τῷ φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιώτῃ. Ἐγένετο δὲ μετὰ ἡμέρας τρεῖς συγκαλέσασθαι τὸν Παῦλον τοὺς ὄντας τῶν Ἰουδαίων πρώτους. Συνελθόντων δὲ αὐτῶν, ἔλεγε πρὸς αὐτούς· Ἐγὼ, ἄνδρες ἀδελφοὶ, οὐδὲν ἐναντίον ποιήσας τῷ λαῷ, ἢ τοῖς ἔθεσι τοῖς πατρῴοις, δέσμιος ἐξ Ἱεροσολύμων παρεδόθην εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ῥωμαίων. Οἵτινες ἀνακρίναντές με, ἐβούλοντο ἀπολῦσαι, διὰ τὸ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου ὑπάρχειν ἐν ἐμοί. Ἀντιλεγόντων δὲ τῶν Ἰουδαίων, ἠναγκάσθην ἐπικαλέσασθαι Καίσαρα, οὐχ ὡς τοῦ ἔθνους μου ἔχων τι κατηγορῆσαι. Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν παρεκάλεσα ὑμᾶς ἰδεῖν καὶ προσλαλῆσαι· ἕνεκεν γὰρ τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ, τὴν ἅλυσιν ταύτην περίκειμαι. Οἱ δὲ πρὸς αὐτὸν εἶπον· Ἡμεῖς οὔτε γράμματα ἐδεξάμεθα περὶ σοῦ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, οὔτε παραγενόμενός τις τῶν ἀδελφῶν, ἀπήγγειλεν, ἢ ἐλάλησε περὶ σοῦ τι πονηρόν. Ἀξιοῦμεν δὲ παρὰ σοῦ ἀκοῦσαι ἃ φρονεῖς· περὶ μὲν γὰρ τῆς αἱρέσεως ταύτης, γνωστὸν ἡμῖν ἐστιν, ὅτι πανταχοῦ ἀντιλέγεται. Ταξάμενοι δὲ αὐτῷ ἡμέραν, ἦλθον πρὸς αὐτὸν εἰς τὴν ξενίαν πλείονες. Οἷς ἐξετίθετο διαμαρτυρόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, πείθων τε αὐτοὺς τὰ περὶ τοῦ Κυρίου, ἀπό τε τοῦ νόμου Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν, ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας. Καὶ οἱ μὲν ἐπείθοντο τοῖς λεγομένοις, οἱ δὲ ἠπίστουν. Ἀσύμφωνοι δὲ ὄντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπελύοντο, εἰπόντος τοῦ Παύλου ῥῆμα ἕν, ὅτι Καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησε διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, λέγον· « Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ εἰπέ· Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ

Digitized by Google

οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν· μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνιῶσι [*vulg.* συνῶσι], καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. » Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ὅτι τοῖς ἔθνεσιν ἀπεστάλη τὸ Σωτήριον τοῦ Θεοῦ· αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται. Καὶ ταῦτα αὐτοῦ εἰπόντος, ἀπῆλθον οἱ Ἰουδαῖοι, πολλὴν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς συζήτησιν. Ἔμεινε δὲ ὁ Παῦλος ἐκεῖ διετίαν ὅλην ἐν ἰδίῳ μισθώματι. Καὶ ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπορευομένους πρὸς αὐτὸν, κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ διδάσκων τὰ περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάσης παῤῥησίας ἀκωλύτως.

A audiant, et corde intelligant, et convertantur et sanem eos. » Notum ergo sit vobis, quoniam gentibus missum est hoc Salutare Dei, et ipsi audient. Et cum hæc dixisset, exierunt ab eo Judæi, multam habentes inter se quæstionem. Mansit autem biennio toto in suo conducto : et suscipiebat omnes qui ingrediebantur ad eum, prædicans regnum Dei, et docens quæ sunt de Domino Jesu Christo cum omni fiducia, sine prohibitione.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ.

Ὁ ἔχις, τῇ τοῦ Ἀποστόλου χειρὶ τοὺς ὀδόντας ἐμβαλὼν, καὶ τῆς ἁμαρτίας τὸ χαῦνον οὐχ εὑρὼν, ἀπεπήδησε παραυτίκα, καὶ κατὰ τῆς πυρᾶς ἤλατο, ὥσπερ δίκας ἑαυτῷ εἰσπραττόμενος, ὅτι τῷ μηδαμόθεν προσήκοντι προσέβαλε σώματι. Ἡμεῖς δὲ τὰ θηρία δεδοίκαμεν, ἐπειδὴ τῆς ἀρετῆς τὴν πανοπλίαν οὐκ ἔχομεν. Ἰδόντες οὖν τοῦτο οἱ Βάρβαροι, καὶ ἐκφυγόντα τὸν ἀναμφίβολον θάνατον, θεὸν αὐτὸν ἐνόμισαν εἶναι, ὡς ἔθος ἔχοντες, πάντα τὸν ποιοῦντά τι παράδοξον, θεὸν νομίζειν, ἢ δι' ἰσχὺν περισσόν τι τῶν καθ' ἑαυτοὺς ποιοῦντα, οἷος ἦν ὁ Ἡρακλῆς· ἢ διὰ μαγείας ἐξιστάνοντα τοὺς ὁρῶντας, οἷος ἦν ὁ ἐν Σαμαρείᾳ Σίμων. Ἔθος ἦν πως, ἐν ταῖς Ἀλεξανδρέων μάλιστα ναυσὶ, πρός γε τῇ πρώρᾳ, [εἰς] δεξιὰ καὶ εἰς εὐώνυμα, γραφὰς εἶναι τοιαύτας. Ἐπειδὴ δὲ ἦν εἰκὸς, εἰδωλολατρείας κρατούσης κατ' ἐκείνου καιροῦ, γεγράφθαι τῇ νηῒ τοὺς Διοσκόρους, καὶ ἐκ τούτου νοεῖν ἀκόλουθον, ἀλλόφυλον, τουτέστιν εἰδωλολάτρην, [εἶναι ναύκληρον]. Περὶ τούτου καὶ Ἡσαΐας ἔφη· « Πεταοθήσονται ἐν πλοίοις ἀλλοφύλων, θάλασσαν ἅμα προνομεύσουσι. » Τόπους τινὰς ἐπισημαίνεται πρὸ τῆς Ῥώμης· τὸν μὲν εἰκόνα τινὰ Ἀππίου ἔχοντα, ὡς εἰκὸς, καὶ φόρον ἐκείνου καλουμένην [*f.* καλούμενον], ὡς μέχρι νῦν αἱ τῶν βασιλέων εἰκόνες, παρὰ Ῥωμαίοις, φόροι προσαγορεύονται· τὰ δὲ τῶν Ταβερνῶν, πανδοχείων τινῶν ἢ καπηλείων χρῆσιν αἰνίσσονται, τῇ Ῥωμαίων φωνῇ οὕτως ὀνομαζόμενα.

Εἰδὼς ὁ Παῦλος, ὅτι ἄτοπον ἦν ὅλως τὸ δικάσασθαι, καὶ μάλιστα παρὰ ἀπίστῳ, ὥστε μὴ προληφθῆναι τὰς ἀκοὰς, περὶ ἀμφοτέρων ἀπολογεῖται. « Διὰ ταύτην γὰρ, φησὶ, τὴν αἰτίαν ἐβουλόμην ὑμᾶς ἰδεῖν, » ὥστε μὴ ἐξεῖναί τινι κατηγορεῖν. Καὶ τὰ παριστάμενα λέγει, ὅτι Τὰς χεῖρας αὐτῶν διαφυγεῖν βουλόμενος, ἠναγκάσθην ἐπικαλέσασθαι Καίσαρα· οὐχ ὡς ἑτέροις διδοὺς κακὰ, ἀλλ' ὡς αὐτὸς φεύγων κακά. Πρὶν ἐπιδημῆσαι Παῦλον ἐν τῇ Ῥώμῃ, παρηγγελμένοι ἦσαν οἱ Ἰουδαῖοι, μὴ παραδέξασθαι τὸ περὶ τοῦ Χριστοῦ κήρυγμα· οὐκ αὐτοὶ δὲ μόνοι, ἀλλὰ καὶ οἱ πανταχοῦ γῆς. Πόθεν δὲ δῆλον ; Εὕρομεν ἐν τοῖς τῶν παλαιῶν συγγράμμασιν, ὡς οἱ τὴν Ἱερουσαλὴμ οἰκοῦντες ἱερεῖς καὶ Γραμματεῖς καὶ πρεσβύτεροι, γράμματα διαχαράξαντες,

COMMENTARIUS.

Vipera cum Apostoli manui dentes injecisset, et peccati non reperisset mollitiem, statim resilit, ac veluti si a se ipsa pœnam exigeret, eo quod corpus nullatenus sibi conveniens impetiisset, sese in ignem præcipitavit. Nos vero feras timemus, quod non integram virtutis armaturam habeamus. Cæterum Barbari videntes quod Paulus indubiam, ut quidem putabant, mortem evasisset, ipsum deum esse sibi persuaserunt, velut ii qui in consuetudine habebant, ut quicunque aliquid opinione majus effecisset, nempe vel robore cæteros suæ conditionis homines superasset, ut Hercules, vel magiæ ope spectatores in admirationem rapuisset, ut in Samaria Simon, eum pro deo haberent. « Insigne Castorum. » Mos erat præsertim Alexandrinis in navibus ad dexteram et sinistram proræ hujusmodi picturas habere. Quoniam vero consentaneum erat idololatriæ tunc viginti in navibus Dioscoris seu Castorem et Pollucem depingere, hinc pronum est colligere alienigenam seu idololatram fuisse nauclerum. Qua de re ait Isaias : « Volabunt in navi alienigena, mare simul depopulabuntur [86]. » « Appii forum, et Tres Tabernæ » erant loca quædam ante ingressum Romæ. Primus quidem, quod in eo esset statua Appii, *forum Appii* vocabatur : quemadmodum etiam nunc loca, ubi imperatorum statuæ locatæ sunt, *fora* a Romanis appellantur. Tabernæ autem loca erant diversoriorum et cauponarum ; sic enim hæc Romana lingua vocantur.

« Ego, viri fratres. » Sciens Paulus, absurdum esse judicio (præsertim apud infideles) contendere, ne Judæorum aures præoccupatæ contra ipsum essent, sese de utraque hac re purgare aggreditur. Unde ait : « Propter hanc causam desideravi vos videre et alloqui, » ne scilicet posset me quispiam calumniari. Rem igitur, ut se habebat, exponit, inquiens : Ut inimicorum meorum manus effugerem, atque adeo non ut alios accusarem, sed ut meipsum defenderem, coactus sum appellare Cæsarem. At vero antequam Paulus Romam perveniret, Judæi, non solum qui Romæ commorabantur, sed etiam qui ubique terrarum dispersi erant, præmoniti fuerant, ne Evangelii prædicationem susciperent. Unde vero hoc notum ? In antiquorum

[86] Isa. xi, 14.

Digitized by Google

scriptis reperimus, quod Judæorum sacerdotes, Scribæ et seniores, qui Hierosolymis habitabant, epistolas ad Judæos ubique gentium exsistentes miserint, quibus doctrinam Christi tanquam a Deo alienam calumniabantur, eisque præcipiebant, ne eam amplecterentur. Et quidem hoc indicare videtur etiam Isaiæ prophetia quæ ait : « Væ terræ, navium alæ trans flumina Æthiopiæ, qui mittit in mare obsides, et epistolas papyraceas supra aquam [67]. » Quo videlicet significat, etiam ultra Æthiopum regionem et usque ad terminos 317 terræ, malignum Judæam incolentium sonum, navibus quasi volantibus vectum, prævenisse, eorumque apostolos epistolas papyraceas secum ferentes, supra aquas navigiis vectos, et mare navigantes (42) ubique terrarum discurrisse, quæ de Salvatore nostro annuntiabantur, calumniantes. Cæterum etiam nunc moris est apud Judæos apostolos appellare eos qui circulares suorum principum epistolas deferunt.

A εἰς πάντα διεπέμψαντο τὰ ἔθνη, τοῖς πανταχοῦ Ἰουδαίοις διαβάλλοντες τὴν τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν, ὡς ἀλλοτρίαν τοῦ Θεοῦ· παρήγγειλάν τε δι' ἐπιστολῶν μὴ παραδέξασθαι αὐτήν. Τοῦτο δὲ αὐτὸ σημαίνειν ἔοικε, καὶ ἡ λέγουσα προφητεία Ἡσαΐου· « Οὐαὶ γῆς, πλοίων πτέρυγες ἐπέκεινα ποταμῶν Αἰθιοπίας, ἀποστέλλων ἐν θαλάσσῃ ὄμηρα καὶ ἐπιστολὰς βιβλίνας ἐπάνω τοῦ ὕδατος. » Δι' οὗ σημαίνει, ὡς καὶ πέραν τῆς Αἰθιόπων χώρας, καὶ τῶν ἐσχάτων τῆς γῆς, ὁ τῆς πονηρίας ἦχος τῶν τὴν Ἰουδαίαν οἰκούντων, διά τινων ὥσπερ ἱπταμένων πλοίων προῆλθεν· οἵ τε ἀπόστολοι αὐτῶν, ἐπιστολὰς βιβλίνας ἐπικομιζόμενοι, ὑπεράνω τε τῶν ὑδάτων ναυτιλλόμενοι, καὶ τὴν θάλασσαν πλέοντες, πανταχοῦ γῆς διέτρεχον, τὸν περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διαβάλλοντες λόγον. B Ἀποστόλους δὲ εἰς ἔτι καὶ νῦν ἔθος ἐστὶν Ἰουδαίοις ὀνομάζειν, τοὺς ἐγκύκλια γράμματα παρὰ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν ἐπικομιζομένους.

« Bene Spiritus sanctus locutus est. » Iis qui Spiritum sanctum Patris ministrum esse dicunt, lethale vulnus hic Paulus infligit. Dominum enim, quem Isaias vidit sedentem « supra thronum excelsum [68], » hoc loco Spiritum sanctum dicit : consubstantialis est igitur Patri et Filio, et ejusdem cum utroque potestatis. Ait vero, prophetam divinitus inspiratum dictum hoc de Jesu protulisse. Quandoquidem Judaicus populus Jesu Christi verba audivit, sed non intellexit, et videns ab eo gesta portenta, non perspiciebat. Nam ad C futurum tempus dictum illud referens, indicat ad alia tempora ea quæ inibi prophetantur spectasse. Animadverte vero accuratum Spiritus sancti loquendi modum. Non enim dixit absolute Et non videbitis, sed « Videbitis, et non perspicietis. » Sicque non dixit, Non audietis ; sed, « Non intelligetis. » Ipsi enim hoc sibimetipsis eripuerunt primi, « Obturantes sibi aures, oculos comprimentes et cor aggravantes. » Non solum enim non audierunt, sed « graviter audierunt. » Fecerunt autem hoc, inquit, « Ne forte convertantur, et sanem eos. » Quibus verbis illos allicit, ostendens se esse ad eos sanandos paratum, si converti non recusent.

Τοῖς ὑπουργὸν λέγουσι τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὁ Παῦλος ἐνταῦθα καιρίαν δίδωσι πληγήν. Τὸν γὰρ Κύριον τὸν καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, ὃν εἶδεν Ἡσαΐας, ὧδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ὁμοούσιον γάρ ἐστι τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῆς ἴσης ἐξουσίας μετέχει. Καὶ τοῦτο τὸ ῥητὸν, τὸν προφήτην ὡς θεόθεν ἀποφθεγγόμενον, ὁ Παῦλος περὶ τῶν κατὰ τὸν Ἰησοῦν λέγειν παρασκευάζει· ἐπείπερ ἤκουσεν ὁ λαὸς τὸν Ἰησοῦ λόγον, καὶ οὐ συνῆκε· καὶ βλέπων τὰ ὑπ' αὐτοῦ γινόμενα τεράστια, οὐχ ἑώρα. Εἰς μέλλοντα γὰρ χρόνον ἐκκλίνων τὸ ῥητὸν, ἐμφαίνει τὴν εἰς ὑστέρους χρόνους τῶν προφητευομένων ἀναφοράν. Σκόπει δὲ τὴν τοῦ Πνεύματος ἀκρίβειαν. Οὐκ εἶπε, Καὶ οὐ μὴ βλέψητε, ἀλλ' ὅτι « Βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. » Οὐδ' ὅτι Οὐκ ἀκούσεσθε, ἀλλ' ὅτι « Ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε. » Αὐτοὶ ἑαυτοὺς ἀφεῖλον, πρῶτον τὰ ὦτα βύσαντες, τοὺς ὀφθαλμοὺς καμμύσαντες, τὴν καρδίαν βαρύναντες. Οὐ γὰρ μόνον οὐκ ἤκουον, ἀλλὰ καὶ βαρέως ἤκουον. Ἐπῃσαν δὲ τοῦτο, φησὶ, « Μήποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. » Καὶ ἐρεθίζων δεικνύει, ὅτι ἂν ἐπιστρέψωσιν, ἰάσεται αὐτούς.

[67] Isa. XVIII, 1. [68] Isa. VI, 1.

Variæ lectiones et notæ.

(42) Hentenius vertit hic, et *mare implentes*. Fortasse pro πλέοντες legit πληροῦντες.

MONITUM.

Tertius qui sequitur textus commentarii in Acta a duobus primis in editione Veneta, multis interjectis, sejungitur, quia serius in manus curatorum hujus editionis veneral; nos ex loco non suo huc revocavimus; sed inde hoc ortum est incommodi, quod numerorum crassiorum series inde usque ad columnam 1131 interrumpatur. De quo monendus erat Lector. EDIT. PATR.

Digitized by Google

ΕΞΗΓΗΣΙΣ

ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ.

—

COMMENTARIUS

IN ACTA APOSTOLORUM

Ex codice Florentino bibliothecæ Mediceo-Laurentianæ *.

—

'Αντιοχεὺς ὑπάρχων τὸ γένος ὁ Λουκᾶς, ἰατρός τε τὴν τέχνην, δύο βίβλους συνεγράψατο, μίαν τὴν τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ δευτέραν [ταύτην τὴν τῶν 'Αποστόλων] Πράξεων. Ἔστιν οὖν ὁ πᾶς λόγος αὐτῷ (*a*) περὶ τῆς μετὰ τὴν ἀνάστασιν [εἰς οὐρανοὺς ἀνόδου τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς τοῦ Πνεύματος εἰς τοὺς ἀποστόλους ἐπιφοι[τήσεως, ὅπως] καὶ ὅποι τὴν εἰς Χριστὸν εὐσέβειαν κατήγγειλαν οἱ μαθηταί, [καὶ ὡς διὰ προσευχῆς καὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἐθαυματ]ούργησαν, καὶ περὶ τῆς οὐρανόθεν κλήσεως (*b*) τοῦ Παύλου, ἀ[ποστολῆς τε] αὐτοῦ καὶ κηρύγματος· καὶ συλλήδδην εἰπεῖν γε, ὧν [ἔτλησαν] οἱ ἀπόστολοι [διὰ Χριστὸν] πολλῶν καὶ μεγίστων [κινδύνων].

Τίνος ἕνεκεν ἀναμιμνήσκει αὐτὸν τοῦ Εὐαγγελίου; ὥστε τὴν οἰκ[είαν] ἀκρίβειαν [φανερῶσαι]. Καὶ γὰρ ἀρχόμενος τῆς πραγματείας ἐκείνης φησίν· « Ἔδοξε [κἀμοὶ παρηκολουθηκότι ἄνωθεν [πᾶσιν ἀκριβῶς καθεξῆς σοι γράψαι. »] Καὶ οὐ τῇ οἰκείᾳ μαρτυρίᾳ ἀρκεῖται μόνον, ἀλλ' ἀνάγε[ι τοὺς ἀποστόλους], τὸ πᾶν λέγων, « καθὼς παρέδωκαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς] αὐτόπται [καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου. »] Διὸ τὸν [λόγον ἀξιόπιστον] ἐκεῖ ποιήσας, οὐδὲν εἰσδεῖται (*c*) ἐνταῦθα συστάσεως (*d*), ἅπαξ τοῦ μ[αθητοῦ πεισθέντος]. « Πάντων ὧν ἤρξατο » οὐχ ἁπλῶς περὶ πάντων, ἀλλ' ἀπ' ἀρχῆς μέχρι ἡμέρας ἧς ἀνελήφθη. Καὶ μὴν ὁ Ἰωάννης φησὶν ὅτι οὐκ ἦν δυνατὸν π[άντα γράψαι, πῶς;] οὖν οὕτως φησίν; [Ἀλλ' οὐκ εἶπε πάντα, ὡς ἂν εἴποι τις, ἀδρομερῶς [καὶ παχυμερῶς,] ἀλλὰ περὶ πάντων τῶν συνεχόντων καὶ κατεπειγόντων· τοῦ[τέστι, πνευματικὰ πρὸς αὐτοὺς εἰπὼν ῥήματα, καὶ οὐδὲν ἀνθρώπινον, ἢ ὅτι διὰ Πνεύματος αὐτοῖ]ς [ἐνετείλατο.] Τί [δαὶ ἐνετείλατο;] « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, » κ. τ. λ.

« Ἀνελήφθη. » [Οὐκ εἶπεν, Ἀνέδη, ἐπειδὴ] ἔτι ὡς περὶ ἀνθρώπου διαλέγεται. Ἆρα καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐδίδασκε τ[οὺς μαθητὰς, ἀλλὰ] τοῦ χρόνου τούτου, οὐδεὶς ἡμῖν μετὰ ἀκριβείας εἶπεν ἅπαντα. Οὐ γὰρ ὥσπερ πρὸ τῆς ἀναστάσεως ἀεὶ μετ' αὐτῶν ἦν, οὕτω καὶ τότε, ἀλλὰ δι' ἡμερῶν μ'. Ἐφίστατο γὰρ καὶ ἀφίστατο (*e*) ἀνάγων [αὐτῶν τὰς διανοίας, καὶ οὐκ ἔτι συγχωρῶν ὁμοίως πρὸς αὐτὴν δια]κεῖσθαι [ὥσπερ καὶ] πρότερον, ἀλλὰ μεῖζον [α αὐτὸν νομισθῆναι ἢ κατὰ ἄνθρωπον. Οὐκ ἐφάνη δὲ πᾶσιν, ἀλλ' ἀποστόλοις μόνον. Ἵνα μὴ δόξῃ τοῖς πολλοῖς φάντασμα. Διὰ τοῦτο καὶ [τεσσάρακοντα] ἡμέρας [ἔμεινε μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ἔλεγχον διδοὺς ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ τῆς ὄψεως τῆς οἰκείας], ἵνα μὴ νομίσωσι τὸ ὁρώμενον φάντασμα· διὸ καὶ συνεσθίει. Καὶ τί διελέγετο; [« Περὶ τῆς βα]σιλείας τοῦ Θεοῦ. » Ἐπειδὴ πεπονηκότες; ἦσαν καὶ τεταραγμένοι τοῖς ἤδη γεγενημένοις [καὶ πρὸς μεγά]λους ἔμελλον ἐξιέναι ἀγῶνας, τοῖς περὶ τῶν μελλόντων αὐτοὺς ἀνεκτᾶτο λόγοις, [« συναυλιζόμενος αὐτοῖς. »] Καὶ [οἱ ἀπόστολοι] μέγα πανταχοῦ τοῦτο τῆς ἀναστάσεως τεκμήριον ἐποιοῦντο [λέγοντες·] Οἵτινες συν[εφάγομεν καὶ] συνεπίομεν αὐτῷ· τὸ δὲ πῶς, οὐχ ἡμέτερον εἰπεῖν. Πρῶτον μὲν εἰς τὴν Γαλιλαίαν [αὐτοὺς δεδοι]κότας [ἐξήγαγεν,] ἵνα μετὰ ἀδείας ἀκούσωσι τῶν λεγομένων, εἶτα « παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων [μὴ χωρίζεσθαι »] πρὸ τοῦ μέλλοντος αὐτοῖς στρατηγῆσαι Πνεύματος. Ἢ διὰ τοῦ, « Μὴ χωρίζεσθαι, » ἔδειξεν [ὅτι αὐτοὶ εἰς τὸ λειπο]τακτῆσαι ἦσαν ἕτοιμοι· διὰ δὲ τῆς ἐπαγγελίας κατέσχε, καὶ τῷ ἀδήλῳ τοῦ χρόνου,... οὔσάν φησιν. Ὅτε ἔλεγε· « Καὶ ἄλλον Παράκλητον πέμψω· καὶ, « Ἐὰν μὴ ἐγὼ ἀπέλθω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται. » Τίνος ἕνεκεν παρόντος αὐτοῦ, οὐδὲ ἀπελθόντος, εὐθέως παρεγένετο; Ἐν ἐπιθυμίᾳ αὐτοὺς ἔδει γενέσθαι τοῦ πράγματος, καὶ οὕτω δέξασθαι τὴν χάριν. Διὰ [τοῦτο ὅτε αὐτὸς] ἀπέστη, τότε ἐκεῖνος ἦλθεν. Εἰ γὰρ παρῆν αὐτὸς, οὐκ ἂν ἐν τοσαύτῃ ἐγένοντο προσδοκίᾳ· ἐν ἐπιθυμίᾳ [δὲ γεν]όμενοι ἀσμένως; ἐδέξαντο.

(*a*) τοῦδε τοῦ τεύχους.
(*b*) θείας παρακλήσεως.
(*c*) οὐδεμιᾶς δεῖται.
(*d*) ἑτέρας συστάσεως.
(*e*) ἀφίπτατο πάλιν.

* De hac tertia Expositione in Acta vide Præfationem, num. XLV (supra col. 471) ubi ratio redditur cur Græcus textus prodeat.

Digitized by Google

Δείκνυσι λοιπὸν τὸ μέσον αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἰωάννου, A [οὐκ ἔτι, ὡς πρὸ τούτου,] συνεσκιασμένως, ὅτε ἔλεγεν· « Ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν μείζων [αὐτοῦ ἐστι. »] Πῶς δὲ λέγει, « Βαπτισθήσεσθε, » ὕδατος μὴ ὄντος ἐν τῷ ὑπερῴῳ; Ὅτι κυριώτερον [τὸ Πνεῦμά ἐστι] δι' οὗ καὶ τὸ ὕδωρ ἐνεργεῖ. [Ὅταν οἱ] μαθηταί [τι μέλλουσιν ἐρωτᾷν,] ὁμοῦ προσέρχονται, ἵνα δυσωπήσωσι τῷ πλήθει. Ἤδεισαν [γὰρ τὸ πρώ]ην παρ' αὐτοῦ εἰρημένον· « Οὐδεὶς οἶδε τὴν ἡμέραν, » διαπρουομένου ἦν. Τί τοίνυν θα[ῦμα, εἰ] τὴν ἡμέραν τῆς συντελείας οὐ λέγει, ὅπου ταύτην τὴν ἐγγὺς οὖσαν, κατάδηλον οὐ ποιεῖ, καὶ [ἵνα] ἐγρηγορότες ὦσι;

Διατί « νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτόν; » Καὶ τοῦτο τεκμήριον ὅτι εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνῆλθεν· ὃ τοῦ οὐρανοῦ σύμβολον ἦν, οὐ πῦρ, οὐδὲ ἅρμα, ὡς ἐπὶ Ἠλίου· B ἀκριβῶς γὰρ ἑαυτοὺς ἀπετύπωσεν, ὡς μὴ πτοηθῆναι. Οἱ καὶ εἶπον ἅμα καὶ κολακευόντων ἦν τὰ ῥήματα.

Τότε. » Πότε; Ὅτε ἤκουσαν· οὐ γὰρ ἠνέσχοντο, εἰ μὴ ἑτέραν αὐτοὺς παρουσίαν ὑπερέθετο. Δοκεῖ δέ μοι καὶ Σάββατον γεγονέναι· οὐ γὰρ ἂν οὕτω τὸ διάστημα ἐδήλωσεν, εἰπών, « Σαββάτου ἔχον ὁδόν, » εἰ μὴ ὡρισμένον ἦν μῆκος ὁδοιπορίας ἐβάδιζον, τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου, τῇ δευτέρᾳ τῆς Διακαινησίμου. Τάχα ἑπτὰ σταδίους λέγει, ὅτι ἀπεῖχε τῆς πόλεως Ἱερουσαλὴμ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν. Ἀπέχει οὖν ὡς μίλιον ἕν, ὃ ποιεῖ σταδίους ἑπτά, ἤτοι τοσοῦτον ἀπεῖχε τὸ διάστημα ἔξω τῶν τειχῶν, ὅσον ἐξῆν Ἰουδαίῳ ἐν Σαββάτῳ περιπατῆσαι, πρὸς τὸ ἀδολεσχῆσαι ὡσανεὶ διακινοῦντα. Ἄρα ἐν Ἱεροσολύμοις ἦμεν μετὰ τὴν ἀνάστασιν. Ἡ τοῦ Σαββάτου ὁδός, δισχιλίων πηχῶν ὑπῆρχε, τοσοῦτον δὲ διάστημα καὶ ἡ κιβωτὸς προελάμβανε τὴν παρεμβολήν, ὃ διάστημα ἐβάδιζον οἱ Ἰουδαῖοι ἐν Σαββάτῳ.

Ὠριγένης ἐν τῷ ε' *Στρωματεῖ*· Δισχιλίων πηχῶν ὑπῆρχε, καὶ μᾶλλον ἡ ἁγία σκηνὴ καὶ κιβωτὸς τοσοῦτον διάστημα προελάμβανε τὴν παρεμβολήν, καὶ ἀπὸ τοσούτου διαστήματος ἐσκήνου, ὃ διάστημα ἐξῆν τοῖς προσκυνοῦσι τὴν ἁγίαν σκηνὴν βαδίζειν ἐν Σαββάτῳ. Καλῶς τῶν μαθητῶν ἐμνημόνευσεν. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ μὲν προεῖδωκε καὶ ἠπίστησε, δείκνυσιν ὅτι πλὴν ἐκείνου πάντες ἦσαν σῶοι. Σφόδρα ἐδεδοίκεισαν τοὺς Ἰουδαίους. « Σὺν ταῖς γυναιξί, » φησίν. Εἶπε γὰρ ὅτι ἠκολούθησαν αὐτῷ, καὶ Μαρία D ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ. Πῶς οὖν λέγει, ὅτι « Εἰς τὰ ἴδια ἔλαβεν αὐτήν » τότε; Πάλιν δὲ αὐτοὺς συναγαγὼν οὕτως [ἐκείνη] κατῆλθε καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ.

Ὡς θερμὸς καὶ ὡς πιστευθεὶς τοῦ Χριστοῦ τὴν ποίμνην, καὶ ὡς προτιμότερος ἀεὶ ἄρχεται τοῦ λόγου, τὴν ἀναπλήρωσιν τῶν ἐν τῷ Δαβὶδ εἰρημένων ποιούμενος. Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ἀδελφοὺς ἐκάλεσε, πολλῷ μᾶλλον οὗτος παρόντων. Κλῆρον δὲ αὐτὸν πανταχοῦ καλεῖ, δεικνὺς τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος τὸ πᾶν ὂν καὶ τῆς ἐκλογῆς, καὶ ἀναμιμνήσκων αὐτοὺς τῶν παλαιῶν, ὅτι ὁ Θεὸς αὐτὸν ἐκληρώσατο, καθάπερ καὶ τ[οὺς Λευ]ίτας· ὅτι ὁ τῆς προδοσίας μισθὸς, αὐτὸς καὶ τῆς τιμωρίας γέγονε κῆρυξ.

Καλῶς, οὐκ ἐν τῷ ἁμαρτήματι, ἀλλ' ἐν τῇ τιμωρίᾳ τὸν λόγον ἐπῆρεν. Οὐκ ἐναπέθανε τῇ ἀγχόνῃ Ἰούδας, ἀλλ' ἐπεβίω καθαιρεθεὶς πρὸ τοῦ ἀποπνιγῆναι. Καὶ τοῦτο δηλοῦσιν αἱ Πράξεις, ὅτι « Πρηνὴς γενόμενος ἐλάκκισε [*vulg.* ἐλάκησε] μέσος, καὶ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἐξεχύθη. » Καὶ γὰρ τοσοῦτον ἐπρήσθη ἡ σὰρξ αὐτοῦ, ὥστε, μηδ' ὁπόθεν ἅμαξα ῥᾳδίως διέρχεται, ἐκεῖνον δύνασθαι διελθεῖν. Τοῦτο περὶ τοῦ χωρίου καὶ τῆς οἰκίας· τουτέστι τὴν ἀρχὴν τὴν ἱερωσύνην. Ὥστε οὐκ ἐμὴ γνώμη ταῦτα τυγχάνει, ἀλλ' ἐκείνου τοῦ ταῦτα προειρηκότος. Ἵνα γὰρ μὴ δόξῃ μεγάλῳ πράγματι ἐπιχαίρειν, καὶ τούτῳ οἷῳ ὁ Χριστὸς, ἐπήγαγε μάρτυρα τὸν προφήτην. Ὅρα ὅτι καὶ διάκονοι ἐκαλοῦντο οἱ μαθηταὶ καὶ ἐπίσκοποι.

Διὰ τί κοινοῦται; Ἵνα μὴ περιμάχητον τὸ πρᾶγμα γένηται, καὶ εἰς φιλονεικίαν ἐμπέσωσιν, ἀλλὰ τῷ πλήθει τὴν ἐπίκλησιν ἐπιτρέπει. Οὐκ εἶπε, Τῶν ἄλλων μαρτύρων, ἀλλά, « Τῆς ἀναστάσεως· » τὸ γὰρ ζητούμενον τοῦτο ἦν, τ' ἄλλα δὲ ὡμολογημένα. « Σὺ, » μὴ ἡμεῖς. Καὶ εὐκαίρως καρδιογνώστην καλοῦσιν· ἀπὸ γὰρ τούτων αἱρεῖσθαι ἐχρῆν. Οὐκ εἶπεν, [*ſ.* εἶπον] Ἐκλεξαι, ἀλλὰ, « Ἀνάδειξον, » εἰδότες πάντα προωρίσθαι τῷ Θεῷ. Ἕως μὲν οὖν Πνεύματος ἄμοιροι ἦσαν οἱ ἀπόστολοι, κλήρῳ τὰ πράγματα ἐπέτρεπον· ὕστερον δὲ, καὶ τῷ πλήθει καὶ τῇ οἰκείᾳ χάριτι.

Τουτέστιν ἐν αὐτῇ τῇ Πεντηκοστῇ· ἔδει γὰρ εἰς τὴν ἑορτὴν ταῦτα γίνεσθαι, ἵνα οἱ παρόντες τῷ C σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ, καὶ ταῦτα ἴδωσιν. Ὁ Χριστὸς ἀναστὰς, τὸ τῶν δαιμόνων κράτος κατέλυσε· διὰ τοῦτο μέχρι τῆς Πεντηκοστῆς εἰς γῆν οὐ κλινόμεθα, εὐχόμενοι κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν, ψάλλοντες· « Αὐτοὶ συνεποδίσθησαν καὶ ἔπεσον, » καὶ τὰ λοιπά. Τοῦ δὲ Πνεύματος φανέντος θεοπρεπῶς, τὸ γόνυ κάμπτομεν, τὴν θέαν οὐ φέροντες, καὶ δηλοῦντες ὅτι διὰ τοῦ Πνεύματος τὴν ἐν Τριάδι προσκύνησιν μεμαθήκαμεν· « Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεὸς καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν, » καὶ τὰ ἑξῆς.

Ἐν τῇ τοίνυν ἡμέρᾳ τῆς Πεντηκοστῆς ἐδόθη ὁ νόμος Μωσεῖ, καὶ ἔδει, καθ' ἣν ἡμέραν ἐδόθη ὁ παλαιὸς νόμος, κατ' αὐτὴν δοθῆναι καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος χάριν· ἵνα καὶ ἡ αὐθεντία τοῦ Πνεύματος, καὶ ἡ ἀδιαίρετος φύσις τῆς θείας ὑποστάσεως ἐν Παλαιᾷ καὶ Νέᾳ δειχθῇ, μίαν τῶν θείων λόγων ἐργαζομένην τὴν συμφωνίαν. Ὥσπερ γὰρ ὁ Σωτὴρ μέλλων τὸ ἅγιον πάθος ἐπιτελεῖν, οὐκ ἠνέχετο ἐν ἄλλῳ καιρῷ ἑαυτὸν ἐκδοῦναι τῷ πάθει, ἢ καθ' ὃν καιρὸν ἐθύετο πρόβατον.

Καλῶς τὸ, « Ἐξ οὐρανοῦ, » ἐπειδὴ καὶ τότε ἡ πρώτη φωνὴ τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ὄρει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐγένετο, καὶ τότε ἦλθεν εἰς τὸ ὄρος τὸ Σινὰ, ὡς μαρτυρεῖ Μωϋσῆς λέγων· « Ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀκουστὴ ἐγένετο ἡ φωνὴ αὐτοῦ, καὶ ἔδειξέ σοι τὸ πῦρ αὐτοῦ τὸ μέγα. » Οὕτω καὶ νῦν, πρῶτον ἐβρόντησε φωνὴν, καὶ τότε τὸ πῦρ ἐφάνη. Διὰ τί; Ἵνα καὶ ἡ ἀρχαία ὄψις δείξῃ τὸν αὐτὸν Θεὸν, καὶ τότε, καὶ νῦν ἐπιφοιτήσαντα. Καλῶς πανταχοῦ τὸ, « Ὡς, » ἵνα μηδὲν αἰσχρὸν περὶ τοῦ Πνεύματος νομίσῃς, καὶ

Digitized by Google

« Ὡσεὶ πνοῆς, » οὐκ ἄρα ἄνεμος ἦν. « Ὡσεὶ πυρός. » Ὅτε μὲν γὰρ Υἱῷ γνωσθῆναι ἔδει τὸ Πνεῦμα, ὡς ἐν εἴδει περιστερᾶς ἦλθεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ Χριστοῦ· νῦν δὲ ὅτε πλῆθος ὅλον ἐπιστραφῆναι ἐχρῆν, « ὡσεὶ πυρός. »

Τὸ καθίσαι τοῦ ἑβραίου ἐστὶ σημαντικόν· Παρέμεινεν, Ἐπανεπαύσατο. Ἆρα ἐπὶ τοὺς δώδεκα ἦλθεν; Οὐχί, ἀλλ' ἐπὶ τοὺς ἑκατὸν εἴκοσιν· οὐ γὰρ ἂν ἁπλῶς παρῆγαγε τὴν μαρτυρίαν τοῦ προφήτου ὁ Πέτρος λέγων· « Ἐχεῶ ἀπὸ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, » καὶ τὰ ἑξῆς. Τίνος ἕνεκεν πρὸ τῶν ἄλλων χαρισμάτων τὸ τῶν γλωσσῶν ἔλαβον οἱ ἀπόστολοι; Ἐπειδὴ πανταχοῦ διέρχεσθαι ἤμελλον. Καὶ ὥσπερ ἐν τῷ καιρῷ τῆς πυργοποιίας ἡ μία γλῶσσα εἰς πολλὰς διενέμετο, οὕτω τότε αἱ πολλαὶ γλῶσσαι πολλάκις εἰς ἕνα ἄνθρωπον ἦσαν· καὶ αὐτὸς καὶ τῇ Περσῶν, καὶ τῇ Ἰνδῶν, καὶ τῇ Ῥωμαίων, καὶ ἑτέραις πολλαῖς διελέγετο γλώσσαις· καὶ τὸ χάρισμα ἐκαλεῖτο χάρισμα γλωσσῶν.

Τὸ κατοικεῖν εὐλαβείας ἦν σημεῖον, ἀπὸ τοσούτων ἐθνῶν πατρίδας ἀφέντας, καὶ οἰκείους, ἐκεῖ κατοικεῖν. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν οἰκίᾳ ἐγένετο τὸ γενόμενον, εἰκότως ἔξωθεν συνέδραμον. « Τὸ πλῆθος συνεχύθη » διὰ τὸν φόβον, καὶ ἵνα δείξῃ ὅτι τὴν σύγχυσιν εἰργάσατο ὁ φόβος καὶ τὸ ξένον τοῦ θεάματος, λέγει· Συνεχύθη-αν τῷ φόβῳ. Ἔστιν οὖν σύγχυσις, ἤτοι στάσιν ἐργαζομένη. Ὅταν συγχέῃ σε ὁ φόβος Θεοῦ, εἰς κατάνυξιν φέρει. Συνεχύθης, διὰ τὴν συνείδησιν τῶν ἁμαρτημάτων· κατέστης, διὰ τὴν ἐλπίδα τῆς μετανοίας.

Οὐ γὰρ ἁπλῶς ἐλάλουν, ἀλλὰ τινὰ θαυμαστὰ ἔλεγον. Εἰκότως ἠπόρουν, οὐδέποτε γὰρ γέγονέ τι τοιοῦτον. Ὅρα εὐγνωμοσύνην ἀνθρώπων.

Ὦ τῆς ἀναισχυντίας! Καὶ τί θαυμαστὸν, ὅπου γε καὶ αὐτὸν τὸν Δεσπότην δαίμονας ἐκβάλλοντα δαίμονα λέγουσιν ἔχειν; Ἔνθα γὰρ ἰταμότης, ἓν ζητεῖ μόνον· εἰπεῖν ὅτι δήποτε, καὶ οὐχ ὅπως τι λόγου πρᾶγμα ἐχόμενον εἰπεῖν.

Τί ἐστι, « σὺν τοῖς ἕνδεκα; » Κοινὴν προεβάλλοντο φωνὴν, καὶ πάντων αὐτὸ [*f.* τὸ αὐτὸ] ἦν στόμα. Παρεστήκασι δὲ οἱ ἕνδεκα μαρτυροῦντες τοῖς λεγομένοις. « Ἐπῆρε τὴν φωνὴν αὐτοῦ· » τουτέστι, μετὰ πολλῆς παῤῥησίας καὶ εὐθέως ἀπὸ τῆς φωνῆς ἐδήλωσεν, ὅτι οὐχ ἑστήκασι καθάπερ οἱ μάντεις.

Τοὺς ξένους εἶπεν ἀνώτερον· ἐνταῦθα πρὸς ἐκείνοις τείνει τὸν λόγον, τοὺς διαχλευάζοντας· καὶ δοκεῖ μὲν ἐκείνους [*f.* ἐκείνοις] διαλέγεσθαι, ὀρθοῖ δὲ τούτῃ [*f.* τούτους].

Τὸ ἐν τρίτῃ ὥρᾳ ταῦτα γενέσθαι, οὐχ ἁπλῶς. Τότε γὰρ τὸ λαμπρὸν τοῦ φωτὸς δείκνυται, ὅτε περὶ ἔργα ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι, ὅτε περὶ ἄριστον, ὅτε λαμπρὰ ἡ ἡμέρα, ὅτε πάντες ἐπ' ἀγορᾶς.

Ὁ οὖν διὰ τοῦ προφήτου ἐπαγγειλάμενος Θεὸς πέμψειν τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἀνθρωπότητα, οὗτος καὶ ἔπεμψε· καὶ ὁ Θεὸς ἀπὸ Πέτρου καταγγέλλεται, τὴν ἰδίαν ἐπαγγελίαν πεπληρωκώς.

Οὐδαμοῦ τέως ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, οὐδὲ ἐπαγγελία αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ Πνεύματος ἡ ἐπαγγελία. Ὅρα σύνεσιν· Οὐ παρῆλθε, καὶ εἶπεν εὐθέως; τὰ κατὰ Χριστὸν, ὅτι ἐκεῖνος ἐπηγγείλατο ταῦτα μετὰ τὸ σταυρωθῆναι. Ἦ γὰρ ἂν πάντα ἀνέτρεψεν. A

Οὔτε ἡμῶν τὸ κατόρθωμα τοῦτο, οὔτε ἐγκώμιον, εἰς τὰ παιδία τὰ ἡμέτερα διέβη ἡ χάρις, ἡ... οὐς... αὐτὴ αὐτῶν καλεῖ, καὶ τοὺς πατέρας ἐκείνους.

Ταῦτα καὶ περὶ μελλούσης κρίσεως, καὶ περὶ τῶν Ἱεροσολύμων φησὶ, καὶ τῆς αἰχμαλωσίας· ἢ τὰ γενησόμενα ἐπὶ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ. « Ἡμέραν δὲ ἐπιφανῆ » τὴν τῆς ἀναστάσεως λέγει.

Πολλοὶ ἐνόμισαν, ὅτι αἷμα περὶ τῆς σελήνης εἶπε, καὶ οὐ περὶ τῆς πλευρᾶς. Αἷμα δὲ λέγει, ὃ ἐξέχεαν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ καθ' ἑαυτῶν ἐπεσπάσαντο, λέγοντες· « Τί βούλεσθε ἐπαγαγεῖν τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου ἐφ' ἡμᾶς; »

Οὐχ ἁπλῶς. « Οὐ γὰρ πᾶς ὁ λέγων μοι· Κύριε, Κύριε, » ἀλλὰ μετὰ διαθέσεως. Οὐκ εἶπε, [Πείσθητε,] ἀλλ', « Ἀκούσατε, ὅπερ ἦν ἀνεπαχθές. Ὅρα δὲ, πῶς οὐδὲν λέγει τῶν ὑψηλῶν, ἀλλ' ἀπὸ τῶν σφόδρα ταπεινῶν ἄρχεται, καὶ οὐδὲ οἷον ἄν τις εἴποι περὶ προφήτου, ἀλλ' ἀπὸ πατρίδος ἄρχεται, « Ἰησοῦν τὸν Ναζαραῖον. » B

Εἶτα ἐν μέσῳ θεὶς τὸ τόλμημα αὐτῶν, ὅρα πῶς πειρᾶται αὐτοὺς ἀπαλλάξαι τοῦ ἐγκλήματος. « Εἰ γὰρ καὶ ὡρισμένον ἦν, φησὶν· ὠδῖνα θανάτου κίνδυνον ἡ Παλαιὰ φησι, καὶ συμφοράν. Ὁ ὠδίνων οὐ κατέχει τὸ κατεχόμενον, ἀλλὰ πάσχει καὶ ῥῖψαι σπεύδει. Εὖ δὲ καὶ λύσιν ὠδίνων τοῦ θανάτου, τὴν ἀνάστασιν προηγόρευσεν [*f.* προσηγ.], ὥσπερ ἐν κοιλίᾳ τινὸς ὠδινούσης, φημὶ δὴ τῶν τοῦ θανάτου δεσμῶν, καὶ τῶν τοῦ ᾅδου μυχῶν ἀναδοῦντος [*f.* ἀναδύντος] τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, καὶ προελθόντος ὡς ἐκ τοκετοῦ ξένου τῆς ἀναστάσεως. Ταύτῃ τοι καὶ ὠνόμασται « πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν· » οὕτως ἀνέστη, ὡς μηκέτι πάλιν ἀποθανεῖν. Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ, « Οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι, » ὅτι οὐ κοινὴ τοῖς ἄλλοις γέγονεν ἡ ἀνάστασις. C

Τὸ ἐκ δεξιῶν ἑστάναι τὸν Πατέρα λέγεσθαι τοῦ Υἱοῦ νῦν, ποτὲ δὲ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς καθῆσθαι τὸν Υἱὸν, οὐδὲν ἕτερον ἢ τὴν ἰσότητα ἡμῖν σημαίνει· « Κύριον » δὲ αὐτοῦ τὸν Πατέρα καλεῖ, διά γε τὸ λαβεῖν αὐτὸν δούλου μορφήν.

Διὰ τοῦτο τριήμερος ἀνεβίω, καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν ζωὴν ὄντα κατὰ φύσιν αὐτὸν τοῖς τοῦ θανάτου κρατεῖσθαι δεσμοῖς. Οὐ γὰρ θέμις εἰπεῖν δύνασθαι κρατεῖσθαί ποτε τὴν ἐνωθεῖσαν τῷ Λόγῳ σάρκα, κάτοχον δὲ αὐταῖς ᾅδου πύλαις τὴν θείαν γεύσασθαι [*f.* γενέσθαι] ψυχήν (« Οὐκ ἐγκατελείφθη γὰρ εἰς ᾅδου· » καθὰ καὶ ὁ θεσπέσιος ἔφη Πέτρος, ἀνεβίω) γὰρ σκυλεύσας τὸν ᾅδην), καὶ « τοῖς ἐν δεσμοῖς εἰπεῖν, Ἐξέλθετε· καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει, Ἀνακαλύφθητε. » Ἅπερ αἱ ψυχαὶ τῶν δικαίων μετὰ τοῦ Σωτῆρος ἐκ τῶν κάτω χωρίων ἐτριψαν [*f.* ἔπραξαν] ἀναβαίνουσαι. D

Ἐκεῖνο διδάσκων ὅτι τὸ τῆς ἀνθρωπότητος ἔχων πρόσωπον, ὡς καθ' ἡμᾶς γεγονὼς, τοὺς ἡμῖν μᾶλλον, καὶ οὐκ αὐτῷ πρέποντας, καθὸ νοεῖται Θεὸς, ἀνίησι λόγους, ὡς ἐφ' ἑαυτῷ, καὶ πρῶτον καλῶν ἐφ' ἡμᾶς, τὴν τῶν οὐρανίων... ἕξιν ἀγαθῶν. Ὁ γὰρ ἑαυτῷ δεδόσθαι φησὶ, τῇ τοῦ ἀνθρώπου φύσει

Digitized by Google

προνόημα, ἐπεὶ πῶς τῆς τοῦ ἀνθρώπου πτωχείας πεπλούτηκεν; Ὅταν μέλλῃ τι λέγειν μέγα, τούτῳ κέχρηται τῷ προοιμίῳ, διεγείρων αὐτοὺς καὶ οἰκειούμενος.

Πολλὴ ἡ ταπεινοφροσύνη ἔνθα οὐδὲν ἔβλαπτεν, οὐδ' ἂν ὠργίσθησαν· οὐ γὰρ εἶπε, Ταῦτα οὐ περὶ τοῦ Δαβὶδ εἴρηκεν, ἀλλὰ, « περὶ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' » ἑτέρως τῇ πολλῇ περὶ τὸν μακάριον τιμῇ Δαβὶδ ἐνέτρεψεν αὐτούς, ὡς πρὸς τολμηροὺς φθεγγόμενος· καὶ οὐχ ἁπλῶς, περὶ τοῦ Δαβὶδ, φησὶν, ἀλλὰ, « περὶ τοῦ πατριάρχου, » καὶ οὐκέτι λέγει, Καὶ οὐκ ἀνέστη, ἀλλ' ἑτέρως, καίτοι οὐδὲ τοῦτο με... ν... ἦν. Ταῦτα λέγει, ἵνα κἂν τὴν εἰς ἐκεῖνον τιμὴν δέξονται [*f.* τῇ... τιμῇ δέξωνται] τὸν περὶ τῆς ἀναστάσεως λόγον, ὡς καὶ τῆς προφητείας βλαπτομένης, εἰ μὴ τοῦτο εἴη, καὶ τῆς εἰς αὐτὸν τιμῆς.

Τοῦτο πάλιν θαυμαστὸν δείκνυσιν, ὅτι οὐχ ὁμοία τοῖς ἄλλοις ἦν ἡ ἀνάστασις, κατέσχε μὲν γὰρ αὐτὸν, οὐκ εἰργάσατο δέ [τις] τὸ αὐτοῦ τότε ὁ θάνατος. Πάντα τοίνυν ἀνατίθησι τῷ Πατρὶ, ἵνα δέξωνται τὰ λεγόμενα. Πάλιν ἐπὶ τὸν Πατέρα μεταφεύγει. Κεἰ τοιγε ἦρκει εἰπεῖν πρότερον, ἀλλ' οἶδεν ὅσον τοῦτό ἐστιν. Ἐνταῦθα καὶ περὶ τῆς ἀναλήψεως ᾐνίξατο, καὶ ὅτι ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἐστιν· ἀλλ' οὐδ' αὐτὸ φανερῶς λέγει, « Ἐξέχεε. » Καί φησιν, οὐκ ἀξίωμα ζητῶν, καὶ οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ μετὰ δαψιλείας.

Θαρρούντως μετὰ τὴν τοῦ Πνεύματος δόσιν, καὶ περὶ τῆς ἀναστάσεως διαλέγεται, καὶ οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ πάλιν τὸν μάρτυρα παράγων καὶ ἐκείνους ἀναμιμνήσκων, περὶ οὗ καὶ ὁ Χριστὸς εἶπεν. « Οὐ γὰρ Δαβὶδ ἀνέβη εἰς οὐρανούς. » Ἐνταῦθα οὐκ ἔτι μεθ' ὑποστολῆς λέγων [*f.* λέγει] ἔχων τὸ ἀπὸ τῶν εἰρημένων θάρσος. Οὐ λέγει, « Ἐξὸν εἰπεῖν, » καὶ ὅσα τοιαῦτα, « Λέγει δὲ αὐτός· Εἶπεν ὁ Κύριος, » καὶ τὰ ἑξῆς.

Ἐνταῦθα δὲ φόβον ἐπέστησε μέγαν, καθάπερ ἐν ἀρχῇ. Καλῶς ἐνταῦθα ἔληξε, διασείων αὐτῶν τὴν διάνοιαν. Ἐπειδὴ γὰρ ἔδειξεν ἡλίκως [*f.* ἡλίκος] ἐστὶ, τότε καὶ τὸ τόλμημα λοιπὸν ἐγύμνωσεν, ὡς μείζονα δεῖξαι καὶ τῷ φόβῳ αὐτοὺς ἐλεῖν.

Οὓς πλάνους ἐκάλουν, ἀδελφοὺς καλοῦσιν· οὐχὶ τοσοῦτον ἑαυτοὺς παρεξετάζοντες, ὅσον εἰς φιλοστοργίαν ἐπισπώμενοι καὶ κηδεμονίαν. Πάντων δὲ ἐρωτηθέντων, ὁ Πέτρος ἀποκρίνεται. Καὶ μὴν ἕτερος τῶν ἐνταῦθα δικαστηρίων ὁ νόμος, ἐπὶ δὲ τοῦ κηρύγματος ὅταν ὁ ἁμαρτησὼς ὁμολογήσῃ, τότε σώζεται. Βαλανεῖον γάρ ἐστιν ἡ Ἐκκλησία πνευματικὸν, οὐ ῥύπον σώματος, ἀλλὰ ψυχῆς ἀποσμῆχον κηλῖδα τοῖς πολλοῖς τῆς μετανοίας τρόποις.

Ἀξιόπιστος ὁ λόγος ἐξ ὧν αὐτὸν ἔλαβον, τέως δὲ εὔκολον καὶ πολλὴν ἔχων δωρεὰν, καὶ τότε ἐπὶ τὸν βίον ἄγει. Ἐπειδὴ δὲ ἐπόθη ὁ ἀκροατὴς, τί ἦν τὸ τῶν πλειόνων λόγων κεφάλαιον; Τοῦτό ἐστιν, ἡ δωρεὰ, φησὶ, τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἐπαινέσας τὰ λεχθέντα, καίτοι φόβου γέμοντα, καὶ μετὰ τὴν συγκατάθεσιν, τότε ἐπὶ τὸ βάπτισμα ἔρχεται λέγων· Πολλῷ μᾶλλον ἡμῖν [*f.* ὑμῖν] τοῖς ἐγγύς. Ὅρα αὐτὸν πανταχοῦ ἐπιτιμῶντα, καὶ οὐ φιλοτιμούμενον, οὐδὲ ἐπιδεικτιῶντα. « Διεμαρτύρατο [*vulg.* διεμαρτύρετο], φησὶ, καὶ παρεκάλει. »

Πῶς οἶει; Τοῦτο τοὺς ἀποστόλους ἀνεκτήσατο· μᾶλλον τοῦ Ἡσαΐου ἐνταῦθα πληροῦται ἡ προφητεία ἡ λέγουσα· « Τίς ἤκουσε τοιοῦτον, καὶ τίς ἑώρακεν; Εἰ ὠδίνει γῆ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ, εἰ καὶ ἐτέχθη ἔθνος εἰ [*f.* εἰ;] ἅπαξ, ὅτι ὠδίνε καὶ ἔτεκε κοινῇ τὰ παιδία αὐτῆς. Ἐγὼ δὲ ἐδ..κα τὴν προσδοκίαν ταύτην. Εὐφράνθητε, Ἱερουσαλὴμ, καὶ πανηγυρίσατε, πάντες οἱ ἀγαπῶντες αὐτήν. » Καὶ ἃ ὁ προφήτης ἐδίδαξεν, ἐνταῦθα ἡ πεῖρα δείκνυσιν ἐναργῶς.

Δύο ἄρεται, καὶ τὸ προσκαρτερεῖν, καὶ τὸ ὁμοθυμαδὸν, τῇ διδαχῇ, φησὶ, τῶν ἀποστόλων. Πάλιν γὰρ αὐτοὺς ἐδίδασκον, καὶ τῇ κοινωνίᾳ, καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, καὶ τῇ προσευχῇ. Πάντα κοινὰ καὶ μετὰ καρτερίας. Οὐ γὰρ ὡς τῶν τυχόντων κατεφρόνουν, οὐδὲ τοῖς ὁρωμένοις προσεῖχον, ἀλλ' ἐπεπύρωτο αὐτῶν ἡ διάνοια. Ἐπειδὴ γὰρ πολὺς ἦν ῥέων ὁ Πέτρος, καὶ ἐδείκνυ τὰς ἐπαγγελίας καὶ τὰ μέλλοντα· εἰκότως ἐξέστησαν τῷ φόβῳ, καὶ ἐμαρτύρει τοῖς λεγομένοις τὰ θαύματα· καθάπερ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ πρῶτον σημεῖα, εἶτα διδασκαλία, εἶτα θαύματα.

Τῆς διδασκαλίας ἀπήλαυον. Σκόπει πῶς οὐδὲν ἕτερον ἐποίουν οἱ Ἰουδαῖοι, ἢ τῷ ἱερῷ προσήδρευον, ἅτε σπουδαιότεροι γεγενημένοι, καὶ περὶ τὸν τόπον πλείονα εὐλάβειαν εἶχον. Οὐ γὰρ ἀπέσπων αὐτοὺς οἱ ἀπόστολοι ὥστε μὴ βλάψαι. Ὅρα πόσα αὐτοῖς πρασμαρτυρεῖ.

Τὸν ἄρτον μοι δοκεῖ λέγειν, καὶ νηστείαν ἐνταῦθα σημαίνει, καὶ σκληρὸν βίον· τροφῆς γὰρ, οὐ τρυφῆς, μετελάμβανον. Ὁρᾷς ὅτι οἱ Πέτρου λόγοι καὶ τοῦτον εἶχον τοῦ βίου σωφρονισμόν; Οὐ γὰρ ἔνι γενέσθαι ἀγαλλίασιν μὴ ἀφελείας οὔσης. Πανταχοῦ φαίνονται οὗτοι πολλὴν ἔχοντες τὴν ὁμόνοιαν. Τούτῳ νεύει ὁ Πέτρος· ὁμοῦ εἰς τὸν τάφον ἦλθον· περὶ αὐτοῦ φησι τῷ Χριστῷ. Οὗτος δὲ τί; Τὰ μὲν οὖν ἄλλα σημεῖα παρεῖδεν, ἕτι βιβλίον συγγράφων. Λέγει σημεῖον ἀφ' οὗ πάντα ἐκίνησε. Φυσικὸν τὸ πάθος ἦν, χρεῖττον ἰατρικῆς τέχνης. Τεσσαράκοντα ἦν ἔτη πεποιημὼς ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ. Ἐπίσημος δὲ ἦν ὁ ἀνὴρ ἀπό τε τοῦ τόπου, ἀπό τε τοῦ πάθους. Ὅρα τοὺς ἀποστόλους οὐ προηγουμένως ἐπ' αὐτὰ ἐρχομένους· οὕτω φιλοτιμίας ἦσαν καθαροί.

Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἐποίησε, πολλάκις λόγῳ ἐθεράπευσε, πολλάκις ἔργῳ, πολλάκις καὶ τὴν χεῖρα προσήγαγεν, ὅπου ἦσαν ἀσθενέστεροι περὶ τὴν πίστιν, ἵνα μὴ δόξῃ ἀπὸ ταυτομάτου γίνεσθαι. « Καὶ πιάσας τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἤγειρε. » Τοῦτο ἐποίησε δηλῶν τὴν ἀνάστασιν· ἀναστάσεως γὰρ ἡ εἰκών.

Ἀλλὰ καὶ ἅλμασι καὶ πηδήμασιν ἐχρῆτο, πειράζων ἴσως ἑαυτὸν μὴ ἁπλῶς ἐστι τὸ γεγονός. Τινὲς δέ φασιν, ὅτι καὶ ἠγνόει περιπατεῖν.

Ὄντως θαύματος ἄξιος· οὐκ αὐτοὶ αὐτὸν ἐπάγονται, ἀλλ' αὐτὸς ἀκολουθεῖ, διὰ τῆς ἀκολουθήσεως τοὺς εὐεργέτας δεικνύς. « Καὶ ἁλλόμενος, φησὶ, καὶ αἰνῶν τὸν Θεόν. » Οὐκ ἐκείνους θαυμάζων, ἀλλὰ τὸν Θεὸν, τὸν δι' αὐτῶν ἐνεργήσαντα. Εὐχάριστος ἦν ὁ ἀνήρ.

Καλῶς εἶπεν, « Ἐπεγίνωσκον, » ὡς καὶ ἀγνοοῦν-

Digitized by Google

μένου λοιπὸν ἀπὸ τοῦ πράγματος· ταύτῃ γὰρ τῇ λέξει κεχρήμεθα, ἐπὶ τῶν μόλις γνωριζομένων. Ὑπὸ τῆς εὐνοίας τῆς εἰς αὐτοὺς καὶ τῆς φιλίας οὐκ ἐχωρίζετο αὐτῶν, ἴσως εὐχαριστῶν αὐτοῖς καὶ ἐπαινῶν. Αὕτη μὲν ἡ στοὰ ἵστατο ἀπὸ τῆς κατασκευῆς Σολομῶντος· ἐνέπρησε γὰρ τὸ ἱερὸν ὁ Ναβουχοδονόσορ, καὶ ᾠκοδόμησε Κῦρος ὁ Πέρσης.

Εἰ τοῦτο ὑμᾶς ταράττει καὶ θορυβεῖ, μάθετε τίς ὁ ποιήσας, καὶ μὴ ἐκπλήττεσθε· « Ὁ γὰρ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν. » Ὅρα πανταχοῦ, ὅταν ἐπὶ τὸν Θεὸν καταφεύγῃ, καὶ εἴπῃ, παρ' αὐτοῦ γίνεσθαι πάντα, τότε ἀδεῶς ἐπιπλήττει, ὡς καὶ ἀνώτερον ἔλεγεν· « Ἄνδρα ἀποδεδειγμένον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς ὑμᾶς· » καὶ πανταχοῦ ἀναμιμνήσκει αὐτοὺς τοῦ τολμήματος, ἵνα ἡ ἀνάστασις κυρωθῇ. Σημειωτέον, ὅτι κἂν σημεῖά τις ποιῇ, οὐκ ὀφείλει ἐπαίρεσθαι. Τί φῆς, Πέτρε; Ὃν καταγγέλλεις Ἰησοῦν, οὐκ [ἐκ] ἔστι Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ; Καὶ ἀλλαχοῦ· « Ἐγὼ πρῶτος, καὶ πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἔστι. » Καὶ τοῖς Ἰουδαίοις ἔλεγε· « Πρὶν Ἀβραὰμ ἐγώ εἰμι. » Πῶς οὖν ταῦτα λέγεις; Ὃ λέγω, τοιοῦτόν ἐστιν· Ὃν ὑμεῖς ὡς ἀντίθεον καὶ παραβάτην ἐσταυρώσατε, καὶ ὡς ἀντιπολιτευόμενον τῷ νόμῳ, Θεός ἐστι καὶ Θεοῦ Υἱὸς, ὃς τὸν νόμον δέδωκε, καὶ τοὺς προφήτας ἀπέστειλεν. Ὅτι ἀντ' αὐτοῦ, φησὶν, ἕτερον ἠτήσασθε καὶ τότε, λῃστήν. Σφόδρα· ἐδήλωσε τὸ πρᾶγμα ἐπειδὴ γὰρ εἶχεν αὐτοὺς ὑπὸ τὴν χεῖρα, πλήττει λοιπὸν σφοδρῶς. Καὶ πάλιν ἵνα μὴ λέγωσι· Πῶς νῦν αὐτὸν δοξάζει ὁ Θεὸς ὁ τότε μὴ βοηθήσας; παράγουσι τοὺς προφήτας· μάρτυρας, ὅτι οὕτως ἔδει γενέσθαι.

Ἐνταῦθα τὴν πίστιν τῆς ἀναστάσεως κατασκευάζει. « Ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν. » Πόθεν τοῦτο; Οὐκ ἔτι εἰς προφητείαν καταφεύγει, ἀλλ' εἰς αὐτὸν, ἐπειδὴ λοιπὸν ἀξιόπιστος ἦν. Τότε μὲν γὰρ εἰπὼν, ὅτι « Ἀνέστη, » τὸν Δαβὶδ ἐπῃγάγετο μάρτυρα· νυνὶ δὲ, τὸν χορὸν τῶν ἀποστόλων. Ἐπειδὴ σφόδρα αὐτῶν καθήψατο, καὶ ἔδειξεν ἀναστάντα, πάλιν ἀνίησι, διδοὺς αὐτοῖς ἐξουσίαν μετανοίας, καί φησιν· « Οἶδα, ὅτι κατὰ ἄγνοιαν ἐπράξατε. »

Ὅτι διὰ τῆς πίστεως τῆς εἰς Χριστὸν ἁγιάζεταί τις. Δεῖ οὖν ἀμφοτέρως τὴν πίστιν συνδραμεῖν, καὶ τοῦ ἁγιαζομένου, καὶ τοῦ ὑπερευχομένου, ὡς ἐπὶ τοῦ παραλύτου καὶ τῆς αἱμορρόου σης. Ἐνταῦθα τὸν περὶ τῆς οἰκονομίας κινεῖ λόγον. Τινὲς τῶν προφητῶν προεκήρυξαν τὴν ἐπιδημίαν τοῦ Κυρίου καὶ τὰ πάθη, ἃ ὑπὲρ ἀνθρώπων ἔμελλεν ἀναδέξασθαι. Τὰς περὶ τούτων οὖν προφητείας, σταυρωθεὶς ὁ Χριστὸς ἐπλήρωσεν. Ὅθεν, ἐὰν λέγῃ, πάντων τῶν προφητῶν πεπληρῶσθαι τοὺς λόγους, τοῦ Σωτῆρος παθόντος, οὐ πάντας καθάπαξ τοὺς προφήτας ἐκλαμβάνομεν, ἀλλὰ πάντας τοὺς προαναφωνήσαντας τὰ τοῦ Χριστοῦ παθήματα, ἄχρι καιρῶν ἀποκαταστάσεως.

Ὅρα πῶς ἰδίᾳ προβαίνων, ἐν μὲν τῇ πρώτῃ δημηγορίᾳ, τρέμα τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάβασιν ᾐνίξατο, ἐνταῦθα δὲ καὶ τὴν ἐμφανῆ παρουσίαν. Τὸ « ἄχρι » καὶ τὸ, « ἕως, » παρὰ τῇ θείᾳ Γραφῇ, οὐ χρόνου ἐστὶ σημαντικόν. Ἔστιν οὖν ὁ προκείμενος; νοῦς οὕτω. Πολλὰ, φησὶν, εἶπον οἱ προφῆται γίνεσθαι, ἃ οὔπω πάντα πεπλήρωται, ἀλλ' ἔτι γίνονται ἕως τῆς συντελείας τοῦ κόσμου· ἐλευσόμενος τότε μετὰ δόξης θεοπρεπῶς.

Τὸ, « ὡς ἐμὲ, » τὸ σχῆμα τῆς νομοθεσίας δηλοῖ, τὸ μόνον ἐκβεβηκὸς εἰς Χριστὸν, καὶ οὐκ εἶπεν ἕτερον προφήτην τινά. Προὔδηλον γὰρ ὡς διὰ Μωϋσέως νόμος ἐδόθη, ὃν καὶ κατὰ τὸ Δευτερονόμιον ἐκ θείας ἐπιπνοίας ἐπλάτυνε, καὶ νομοθέτου δόξαν ἐκαρποῦτο, προτυπῶν τὸν ἀληθῆ νομοθέτην Χριστὸν, τὸν καὶ τὸν νόμον λαλήσαντα· δι' αὐτοῦ γὰρ πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως, ὡς διὰ ἰδίου Υἱοῦ μονογενοῦς καὶ ὑποστάτου καὶ ὁμοουσίου, λελάληκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ. Ἐπεὶ οὖν ἐν σχήματι νομοθέτου μόνον [*f.* μόνος] ἐν προφήταις Μωϋσῆς, διὰ τοῦτο καὶ μοναδικῶς ἀποβλέπων πρὸς τὸν Χριστὸν, ἔλεγε· « Προφήτην ἀναστήσει Κύριος ἐκ τῶν ἀδελφῶν, ὡς ἐμέ· » καὶ γὰρ ὥσπερ αὐτὸς τὴν νομικὴν εἰσήγαγε πολιτείαν, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς τὴν εὐαγγελικὴν κατὰ τὸ τῆς ἐκουσίου κενώσεως μέτρον.

Ἀληθῶς ἀθάνατος οὖσα ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, οὐ καθάπαξ « ἐξολεθρευθήσεται, » ἀλλ' ἔκ τινος πράγματος ἀγαθοῦ, ὅπου ἦν τεταγμένος πρότερον. Οὕτω καὶ Ἰούδας ἐξωλοθρεύθη ἐκ τοῦ χοροῦ τῶν ἀποστόλων. » Ἐπεὶ ἀθάνατός ἐστιν ἡ ψυχὴ, ἐξολόθρευσιν αὐτῆς νοοῦμεν τὸ ἔξω γενέσθαι τῶν ἀγαθῶν, ὧν ἤμελλεν ἀπολάβειν [*f.* ἀπολαύειν], εἴ γε θεοπρεπῶς ἐπολιτεύσατο. « Ὑμεῖς ἐστε υἱοὶ τῶν προφητῶν· » ὥστε ὑμῖν ἔλεγον, καὶ δι' ὑμᾶς πάντα γέγονεν. Ἐπειδὴ γὰρ ἐνόμιζον διὰ τὸ τόλμημα αὐτοὺς ἠλλοτριῶσθαι, καὶ οὐκ ἔχε[ν] λόγον, νῦν μὲν αὐτὸν σταυροῦσθαι, νῦν δὲ ὡς οἰκείους θεραπεύειν· δείκνυσιν ὅτι καὶ ἐκεῖνο κατὰ προφητείαν, καὶ τοῦτο τῆς διαθήκης ἧς διέθετο ὁ Θεός. « Τῆς διαθήκης, φησὶν, υἱοί· » τουτέστι κληρονόμοι. Ἵνα μὴ δόξωσιν ὡς ἀπὸ χάριτος Πέτρου ταῦτα λαμβάνειν, δείκνυσιν ὅτι ἄνωθεν αὐτοῖς ὠφείλετο, ἵνα μᾶλλον πιστεύσωσιν, ὅτι καὶ τῷ Θεῷ τοῦτο δοκεῖ. Τί ἐστι τὸ, « υἱοί; » Τουτέστι, κληρονόμοι. Τί οὖν ὡς περὶ τὰ ἀλλότρια διάκεισθε τὰ ὑμέτερα; Ἆρα κατηγορίας μὲν ἄξια ἐπράξατε, δυνήσεσθε δὲ καὶ συγγνώμης τυχεῖν.

« Ὑμῖν πρῶτον, φησὶν, ὁ Θεὸς ἀναστήσας τὸν Παῖδα αὐτοῦ ἀπέστειλεν· » ἆρα καὶ ἑτέροις. Ἀλλὰ καὶ ὑμῖν πρῶτον τοῖς σταυρώσασιν. « Εὐλογοῦντα ὑμᾶς, φησὶν, ἐν τῷ ἀποστρέφειν τῶν πονηριῶν. » Ἵνα γὰρ μὴ νομίσωσιν [ὅτι] αὐτὸς μὲν ταῦτα ἐχαρίζετο, ὁ δὲ Πατὴρ οὐχὶ, διὰ τοῦτό φησιν· « εὐλογοῦντα ὑμᾶς. » Εἰ γὰρ ἀδελφὸς ὑμῶν αὐτὸς, καὶ εὐλογεῖ ὑμᾶς, ὑπόσχεσις τὸ πρᾶγμά ἐστιν. Ἐπὶ μὲν τοῦ Χριστοῦ τὸν προδώσοντα ζητοῦσιν· ἐνταῦθα δὲ αὐτοὶ ἐπιβάλλουσι τὰς χεῖρας, θρασύτεροι γεγονότες μετὰ τὸν σταυρόν. Ἡ γὰρ ἁμαρτία, ἕως μὲν ἂν ὠδίνεται, ἔχει τινὰ αἰσχύνην· ἐπὰν δὲ προβῇ, τότε ἀναισχυντοτέρους ποιεῖ τοὺς ἐργαζομένους αὐτήν. « Καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, » φησὶν, ἵνα πάλιν δημόσιον ἔγκλημα περιθῶσι τοῖς λεγομένοις, καὶ μὴ ὡς ἰδιωτικὸν ἐκδικῶσιν, οὐ μόνον ὅτι ἐδίδασκον, ἀλλ' ὅτι οὐκ αὐτὸν μόνον ἔλεγον ἐγηγέρθαι, ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς· δι' ἐκεῖνον [*f.* ἐκεῖνον] ἀνίστασθαι. Οὐκ ἔτι ἄγουσιν αὐτοὺς πρὸς Πιλᾶτον, αἰσχυνόμεναι καὶ ἐρυ-

Digitized by Google

θριῶντες τὰ πρότερα, μὴ ὑπὲρ ἐκείνων ἐγκλη- A
θῶσι.

Διὰ τοῦτο προέλεγεν ἐπὶ τῶν πεντακισχιλίων· « Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν· » τουτέστι, Πεντακισχιλίους κορέσετε πίστεως καὶ ὑμεῖς μετὰ ταῦτα. Οὐκ ἔτι γὰρ μετὰ τῶν ἄλλων κακῶν τὰ τοῦ νόμου ἐφυλάττετο. Καὶ πάλιν δικαστηρίου σχῆμα τῷ πράγματι περιτιθέασιν, ἵνα ὑπεύθυνοι τῇ ἀδίκῳ γένωνται κρίσει. Καὶ μὴν ἤδεσαν· « διαπονούμενοι » γὰρ κατέσχον αὐτούς. Τίνος οὖν ἕνεκεν ἐρωτῶσι; Προσδοκῶντες αὐτοὺς διὰ τὸ πλῆθος ἐξάρνους γενέσθαι, καὶ τὸ διὰ τούτου νομίζοντες κατωρθωκέναι. Ὅρα γοῦν τί φασιν· « Ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποιήσατε τοῦτο ὑμεῖς; » — « Τοῦτο, » ποῖον; διατί μὴ λέγεις, ἀλλὰ συσκιάζεις· « Ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποιήσατε τοῦτο ὑμεῖς; »

Ὅρα παῤῥησίαν ἀνδρὸς καὶ φιλοσοφίαν· οὐδὲν ὑβριστικὸν φθέγγεται, ἀλλὰ μετὰ τιμῆς σφόδρα αὐτῶν κεθήψιτο. Καὶ ἀπὸ τοῦ προοιμίου διεκω [δώνι]σεν αὐτοὺς καὶ τῷ πρότερον ἀνέμνησεν, ὅτι καὶ ἐπ' εὐεργεσίαις αὐτοὺς κρίνουσιν· ὡσανεὶ ἔλεγε· Μάλιστα μὲν ἐχρῆν στεφανοῦσθαι ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τούτοις ὡς εὐεργέτας ἀνακηρύττεσθαι. « Ἐπειδὴ δὲ καὶ κρινόμεθα ἐπ' εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, » οὐχὶ ἐνδόξου, ἢ πλουσίου. Πολλῆς βαρύ [τητος γέμ]ει ἡ ἐπαγγελία. Ὁ μάλιστα αὐτοὺς ἐλύπει· τοῦτο γάρ ἐστιν ὃ ἔλεγεν αὐτοῖς ὁ Χριστός· « Ὃ ἠκούσατε εἰς τὸ οὖς, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων. » Ὅτι δὲ ὁ Πατὴρ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆσαι λέγεται τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἐνεργουμένου δηλονότι περὶ τὴν C
σάρκα αὐτοῦ τοῦ πράγματος, οὐκ ἂν ἐνδοιάσειέ τις· αὐτός τε ὑπάρχων ἡ ζωοποιὸς τε καὶ ἐνεργὴς τοῦ Πατρὸς δύναμις, τὸν ἴδιον ἐζωοποίει ναὸν, κατὰ τὸ, « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. » Ἦν οὖν ἄρα τὸ ζωοποιούμενον οὐκ ἀλλότριον, οὔτε μὴν ἑνὸς τῶν καθ' ἡμᾶς ἀνθρώπων σῶμα, ἀλλ' ἴδιον αὐτοῦ τοῦ Λόγου. Ἀνέμνησεν αὐτοὺς καὶ ῥήματος ἱκανοῦ φοβῆσαι. « Καὶ ὁ πεσὼν γὰρ, φησὶ, περὶ τὸν λίθον τοῦτον συνθλασθήσεται· ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν· » τουτέστιν, ὅτι σφόδρα δόκιμός ἐστι. Καὶ ὅτε μὲν διδάξαι ἐχρῆν, ὅρα πῶς λέγουσι προφητείας· ὅτε δὲ παῤῥησιάσασθαι, μόνον ἀποφαίνονται· « Οὐδὲ γὰρ ὄνομα ἕτερόν ἐστι, » φησί. Καὶ οὐκ εἶπεν ἁπλῶς, διόλου, ἀλλ', Οὐκ ἔστιν ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ ἡ D
σωτηρία.

Οὗτοι γὰρ μόνοι ἦσαν τότε, ἐώρα τε αὐτοὺς ταπεινοὺς, συνεσταλμένους. Καὶ τοῦτο μάλιστα ἐξένιζεν, ἡ πολλὴ μεταβολή. Καὶ γὰρ ἐκεῖνοι ἦσαν οἱ περὶ Ἄνναν. Πολλὴ ἡ τοῦ ἀνθρώπου παῤῥησία, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ δικαστηρίῳ μὴ ἐγκαταλελοιπότος αὐτούς. Εἰ γὰρ εἶπον, ὅτι οὐχ οὕτως ἔχει, ἐκεῖνος ἂν κατηγόρησεν αὐτῶν. Ὅρα, ἐν ἀπορίᾳ ὄντας, καὶ πάλιν τὸν ἀνθρώπινον φόβον πάντα ἐργαζόμενον. Ὥσπερ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ, ἀνατρέψαι, φησὶ, τὸ γινόμενον οὐκ ἔνι καὶ συσκιάσαι, ἀλλὰ κωλυόντων αὐτῶν, μᾶλλον ἐπεδίδου τὰ τῆς πίστεως· οὕτω καὶ νῦν γίνεται. Ὅρα καὶ τούτων τὴν ἀναισχυντίαν, καὶ τῶν ἀποστόλων τὴν φιλοσοφίαν.

Εἰ μὲν ψευδῆ ἃ λέγομεν, ἐπιλαβοῦ· εἰ δὲ ἀληθῆ, τί κωλύεις; Τοιοῦτον ἡ φιλοσοφία· ἐκεῖνοι ἐν ἀπορίᾳ, οὗτοι ἐν εὐφροσύνῃ. Ἐπεστόμισε γὰρ αὐτοὺς τὰ σημεῖα, οὐδὲ ἐνέγχοντο [*f.* ἠνέσχοντο] τελείσαι αὐτοὺς τὸν λόγον, ἀλλὰ μεταξὺ λέγοντας, διέκοψαν σφόδρα ὑβριστικῶς. Ἀλλ' ἴδωμεν ἄνωθεν τὰ εἰρημένα. Τὸ μὲν οὖν πρῶτον διὰ δόξαν ἀνθρωπίνην ἐποίουν· νυνὶ δὲ καὶ ἕτερον πρόκειται, ὃ μὴ δόξαι μιαιφόνους λαλεῖν· ὃ μετὰ ταῦτα ἔλεγον· « Βούλεσθε ἐφ' ἡμᾶς ἐπαγαγεῖν τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου; »

Οὐχὶ φιλοτιμίας χάριν διηγοῦνται, ἀλλὰ καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος τὰ τεκμήρια ἐπεδείκνυ[το. Ὅσα γὰρ ἐκεῖνοι εἶπον, ταῦτα διηγήσαντο· τὰ δὲ αὐτῶν εἰκὸς καὶ παρελθεῖν. « Ἤλθον, φησὶ, πρὸς τοὺς ἰδίους. » Ὅρα αὐτοὺς οὐκ ἐπιῤῥίπτοντας ἑαυτοὺς, ταῖς B
πειρασμοῖς, ἀλλὰ τοὺς ἐπαγομένους γενναίως φέροντας. Ὅρα, πῶς εἰσιν ἠκριβωμέναι αὐτῶν αἱ εὐχαί· ὅτε τὸν ἄξιον εἰς ἀποστολὴν αὐτοῖς ἐξίουν ἀναδειχθῆναι, ἔλεγον οὕτω· « Σὺ, Κύριε, καρδιογνῶστα· » γνώσεως γὰρ ἦν ἐκεῖ χρεία· ἐνταῦθα δὲ ἐπιστομηθῆναι [*f.* ἐπεὶ ἐπιστομισθῆναι] τοὺς ἐναντίους ἐχρῆν, περὶ δεσποτείας διαλέγονται· διὸ καὶ οὕτως ἤρξαντο.

Καθάπερ συνθήκας ἀπαιτοῦντες τὸν Θεὸν, τὴν προφητείαν εἰς μέσον ἄγουσιν, ἅμα καὶ ἑαυτοὺς παραμυθούμενοι, ὅτι εἰκῆ πάντα μελετῶσιν οἱ ἐχθροί. Ἐκεῖνα εἰς πέρας ἄγαγε, ὅτι ἐμελέτησαν κενά. [ΚΥΡΙΛΛΟΥ.] Εἰς σύμβασιν καὶ φιλίαν ἦκαν Ἡρώδης τε καὶ Πόντιος Πιλάτος, οὐχ ἵνα τι τῶν C
ἀναγκαίων εἰς πέρας ἄγωσιν, ἀλλ' ἵνα ἐμπαροινήσαντες τῷ Χριστῷ τοῦ Κυρίου, τουτέστι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, κακοὶ κακῶς ἀπόλοιντο, καὶ τῆς Κυριοκτονίας ἀπαιτηθῶσιν ἐνδίκως.

Ἡ γὰρ εἰς τὸν Χριστὸν ἐπιβουλὴ εἰς αὐτὸν ἀνατρέχει τὸν Πατέρα. Εἰ γὰρ ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ, καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, πῶς οὐ μία τις ἡ εἰς αὐτοὺς ὕβρις ἐγένετο; Οὕτω μανθάνομεν εὔχεσθαι καὶ ἡμεῖς. Καίτοι γε, πῶς οὐκ ἂν τις ἐμπλησθείη Θεανθρώπου εἰς ἄνδρας ἐμπεσὼν, ἀνελεῖν αὐτὸν ἐπιχειροῦντας καὶ ἀπειλοῦντας τοιαῦτα; πόσης οὐκ ἂν ἀπεχθείας πληρωθείη; Ἀλλ' οὐχὶ οἱ ἅγιοι τοιοῦτοι.

Τοῦ ἀκουσθῆναι αὐτοὺς, καὶ τῆς ἐπισκέψεως, τοῦτο τεκμήριον γέγονε. Διατί δὲ οὕτως ἐγίνετο; Ἄκουε τοῦ προφήτου· « Ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν· » ὅτι γὰρ πάρεστι ταῖς εὐχαῖς αὐτῶν, ἐδήλωσεν· ἐποίει δὲ τοῦτο ὁ Θεὸς, καὶ διὰ φόβου πλείονα, καὶ εἰς θάρσος αὐτοὺς ἐνάγων μετὰ τὰς ἀπειλὰς ἐκείνας. Ἐπειδὴ γὰρ ἀρχὴ ἦν, καὶ αἰσθητοῦ ἐδέοντο σημείου, πρὸς τὸ πιστευθῆναι αὐτούς. Τί ἐστιν, « Ἐπλήσθησαν; » Τουτέστιν, ἀνεπυρώθησαν, καὶ ἀνεκαίνετο [*f.* ἀνεκαίετο] αὐτοῖς τὸ χάρισμα.

Ὁρᾷς ὅτι μετὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ παρ' ἑαυτῶν εἰσέφερον; πανταχοῦ γὰρ χρὴ τοῦτο παρατηρεῖν. Ἐμοὶ δοκεῖ ὅτι ἡ ἀγάπη τὴν ἀκτημοσύνην εἰσήνεγκε· καὶ τὸ θαυμαστὸν τοῦτό ἐστιν, ὅτι ἑαυτῶν ἀποστήσαντα [*f.* ἀποστήσαντες;] τὰ πράγματα,

Digitized by Google

οὕτως ἔτρεφον, ἵνα μηκέτι ὡς ἐξ ἰδίων, ἀλλ' ὡς ἐκ κοινῶν τρέφωσι· καὶ τὸ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ πληροῦται εἰρημένον, ὅτι « Οὐκ ἔσται ἐν σοὶ [ἐνδεής], ὅτι εὐλογῶν εὐλογήσει σε Κύριος ὁ Θεός σου, ἐν τῇ γῇ, ἣ ὁ Κύριός σου δίδωσί σοι. » Πολλὴ ἡ τιμή. « Παρὰ τοὺς πόδας, φησὶ, τῶν ἀποστόλων ἐτίθουν· » οὔτε εἰς τὰς χεῖρας ἐτόλμων δοῦναι, οὐδὲ τετυφλωμένους [ƒ. τετυφλωμένως] παρεῖχον· ἀλλὰ παρὰ τοὺς πόδας ἔφερον, ἵνα ὡς ἐκ κοινῶν λοιπῶν [ƒ. λοιπὸν] ἀναλίσκηται.

Οὐ δοκεῖ μοι ἐκεῖνος οὗτος εἶναι ὁ μετὰ Ματθίου. Ἐκεῖνος γὰρ Ἰοῦστος ἐλέγετο. Τὸ δὲ, υἱὸς παρακλήσεως, δοκεῖ μοι ἀπὸ τῆς ἀρετῆς εἰληφέναι τὸ ὄνομα, ὡς πρὸ τούτου ἱκανὸς ὢν καὶ ἐπιτήδειος. Πανταχοῦ δὲ παρατήρει, πῶς δείκνυσι τὸν νόμον λυόμενον, πῶς δὲ καὶ Κύπριος ἦν, ὅτι λοιπὸν μετῴκουν καὶ ἐχρημάτιζον Λευῖται.

Τὸ δεινὸν, ὅτι μετὰ συγκαταθέσεως ἡ ἁμαρτία, καὶ οὐδεὶς ἕτερος εἶδε τὸ γενόμενον, πόθεν ἐπῆλθε τῷ ταλαιπώρῳ τούτῳ καὶ ἀθλίῳ, τοῦτο ἐργάσασθαι. Σημειωτέον, ὅτι καὶ τὸ συνειδέναι τὸ γενόμενον παρ' ἄλλου, σιωπῶντα ἁμαρτία ἐστίν. Εἰ ὁ Σατανᾶς τοῦτο ἐποίησε, τί αὐτὸς αἴτιος γέγονεν; ὅτι δεξάμενος αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν, καὶ πληρωθείς.' Ἀλλ' ἔδει διορθῶσαι, φησίν. Ἀλλ' οὐκ ἂν διωρθώθη. Ὁ γὰρ τοιαῦτα ὁρῶν, καὶ μὴ κερδάνας, πολλῷ μᾶλλον οὐκ ἂν ἑτέρως ἐκέρδανεν. Οὐκ ἔδει τοίνυν ἁπλῶς παρελθεῖν τὸ γεγονός· ἀλλ' ὡς σηπεδόνα ἐκπηνθᾶναι [ƒ. ἐκπασθῆναι], ἵνα μὴ τὸ λοιπὸν λυμήνηται σῶμα. Μὴ γὰρ ἀνάγκη τις ἦν καὶ βία; Μὴ γὰρ ἄκοντας ὑμᾶς ἕλκομεν, « ὅτι ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ σου; »

Τοῦτο μεῖζον τοῦ χωλοῦ σημεῖον, τὸ καὶ ἀνελεῖν, καὶ τὸ ἐν διακονίᾳ εἰδέναι καὶ τὰ λάθρα γεγονότα. Ἐκεῖνος ἐτιμωρήθη, καὶ ἄλλοι ἐκέρδανον· οὐχ ἁπλῶς, καίτοι σημεῖα ἐγένετο πρότερον, ἀλλὰ τοιοῦτος οὐκ ἦν φόβος. Ἀληθές ἐστιν ἐκεῖνο, « Γνώσκεται Κύριος κρίματα ποιῶν. » Ὅρα δὲ, οὐκ ἐκόλασεν αὐτὸς ὁ Πέτρος, ἀλλ' ἀνέμεινεν ὥστε εἰσελθεῖν, οὐδὲ τῶν ἄλλων τις ἐτόλμησεν ἐξειπεῖν τὸ γεγονός· φόβος τοῦτο διδασκάλου, τοῦτο τιμὴ μαθητῶν, τοῦτο ὑπακοή. « Τριῶν ὡρῶν διάστημα, » καὶ οὐκ ἔμαθεν ἡ γυνή· οὐδὲ ἐξεπέ τις τῶν παρόντων, καίτοιγε ἱκανὸν ἦν ἐξηχηθῆναι, ἀλλ' ἐφοβοῦντο. Τοῦτο δὲ νῦν θαυμάζων ὁ εὐαγγελιστὴς ἔλεγεν, ὅτι « Μὴ εἰδυῖα εἰσῆλθε. » Ἐπειδὴ ταύτην ἐβούλετο σῶσαι (ἐκεῖνος γὰρ ἦν ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἁμαρτίας), διὰ τοῦτο αὐτῇ δίδωσι πρωθεσμίαν ἀπολογίας καὶ ἐξουσίαν μετανοίας, λέγων· « Εἰπέ. » Πρότερον αὐτὴν παιδεύει τὸ ἁμάρτημα, καὶ τότε δείκνυσιν, ὅτι δικαίως τὰ αὐτὰ πείσεται τῷ ἀνδρὶ, ἐπειδὴ καὶ τὰ αὐτὰ ἥμαρτεν. Μετὰ τὸ γενέσθαι τὸν φόβον αὐτῶν πλείονα, σημεῖον ἐποίει καὶ αὐτὸς καὶ οἱ λοιποί.

Οὐκ ἔτι ἐν οἰκίᾳ, ἀλλὰ τὸ ἱερὸν καταλαβόντες, ἐκεῖ διέτριβον. Οὐκ ἔτι λοιπὸν ἀκαθάρτων ἅπτεσθαι ἐφυλάττοντο, ἀλλ' ἁπλῶς ἥπτοντο τῶν νεκρῶν. Καὶ ὅρα, πῶς ἐν τοῖς οἰκείοις εἰσὶ σφοδροὶ· ἐν δὲ τοῖς ἀλλοτρίοις οὐ κέχρηνται τῇ δυνάμει.

Σκόπει, πῶς οὐκ ἔτι λοιπὸν ἀριθμὸν λέγει τῶν πιστευσάντων· οὕτως εἰς πλῆθος ἐπετείνετο τὰ τῆς πίστεως, καὶ ἡ ἀνάστασις ἐκηρύττετο. Τουτέστι διηγέρθη κινηθεὶς ἐπὶ τοῖς γινομένοις, καὶ σημειωτέον ὅτι αἱρετικοί εἰσιν οἱ Σαδδουκαῖοι. Τοῦτο καὶ εἰς ἐκείνους παραμυθία γέγονε, καὶ εἰς τούτους ὠφέλεια καὶ διδασκαλία.

Διπλῆ ἡ ἀσφάλεια, ὥσπερ ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ ἡ σφραγὶς καὶ οἱ ἄνθρωποι. Ὅρα, πῶς ἦσαν θεομάχοι, ταῦτα ἀνθρώπινά ἐστι τὰ εἰς αὐτὸν γινόμενα. Τίς αὐτοὺς ἐξήγαγεν, εἰπέ μοι, τῶν θυρῶν κεκλεισμένων; Ὄντως θυμοῦ μετὰ [ƒ. μεστὰ] καὶ μεθυόντων τὰ ῥήματα. Οὓς οὐ κατέσχεν ἡ φυλακὴ, καὶ τὰ δεσμὰ, καὶ θύραι κεκλεισμέναι, τούτων προσεδόκησαν περιέσεσθαι.

Ὦ τῆς ἀνοίας! « Ἐφοβοῦντο, γὰρ, φησὶ, τὸν ὄχλον. » Τί γὰρ αὐτοὺς ὁ ὄχλος ὠφελεῖ; Δέον τὸν Θεὸν φοβηθῆναι, τὸν καθάπερ πτηνοὺς ἀεὶ τῶν χειρῶν αὐτοὺς ἐξαρπάζοντα τῶν ἐκείνων.

Τί ποιεῖτε, βουλόμενοι « ἐπαγαγεῖν ἐφ' ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου; » Τί φῄς; Σὺ μαστίζεις, καὶ σὺ φοβῇ; σὺ ἐπηρεάζεις, καὶ σὺ δέδοικας; σὺ κρίνεις, καὶ σὺ τρέμεις; οὕτως ἀσθενὴς ἡ κακία. Δέον τοίνυν ἐρωτῆσαι, Πῶς ἐξήλθετε; οἱ δὲ ὡς οὐδενὸς γενομένου, ἐρωτῶσι λέγοντες· « Οὐχὶ παραγγελίαν παρηγγείλαμεν ὑμῖν; » Καὶ γὰρ περὶ τούτου ἦν τὸ ὅλον, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα πάρεργα ἦν αὐτοῖς. Πάλιν μετ' ἐπιεικείας διαλέγονται. Καίτοι γε ἐνῆν εἰπεῖν· Τίνες γάρ ἐστε ὑμεῖς, ἀντιδιατατόμενοι τῷ Θεῷ; ἀλλὰ ἐν τάξει παραινέσεως τῆς συμβουλῆς μετ' ἐπιεικείας πολλῆς ἀποκρίνεται. Πολλὴ ἡ σοφία, καὶ δείκνυσιν αὐτοὺς μαχομένους τῷ Θεῷ. Ὃν γὰρ ὑμεῖς ἀνείλετε, φησὶν, ὁ Θεὸς ἤγειρε. Καὶ τῷ Πατρὶ πάλιν τὸ πᾶν ἀνατιθέασιν, ἵνα μὴ δόξῃ ἀλλότριος εἶναι τοῦ Πατρός. Καὶ οὐχ ἁπλῶς τὴν ἀνάστασιν λέγει, ἀλλὰ καὶ τὴν ὕψωσιν. Ὅρα πάλιν τὸ κέρδος, ὅρα ἐν τάξει ἀπολογίας διδασκαλίαν ἀπηρτισμένην.

Πολλὴ ἡ παῤῥησία καὶ τὸ ἀξιόπιστον. Ποίων « ῥημάτων; » Ὅτι ἄφεσιν, ὅτι μετάνοιαν ἐπηγγείλατο. Ἡ μὲν ἀνάστασις ἦν λοιπὸν ὡμολογημένη· ὅτι δὲ ἄφεσιν δίδωσιν, ἡμεῖς μαρτυροῦμεν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ οὐκ ἂν ἐπῆλθε, μὴ πρότερον τῶν ἁμαρτιῶν λυθεισῶν· ὥστε ἀναμφισβήτητον τεκμήριον τοῦτό ἐστι. Καὶ οὐκ εἶπεν, ὃ ἔδωκεν ἡμῖν, ἀλλὰ, τοῖς πειθομένοις, ἅμα μὲν μετριάζοντες, ἅμα δὲ μέγα αὐτὸ δεικνύντες, καὶ δηλοῦντες, ὅτι καὶ αὐτοῖς δυνατὸν λαβεῖν, καὶ οὐχ ἁπλῶς, Ὠδυνῶντο, ἀλλὰ, « Διεπρίοντο. » Οὗτος ὁ Γαμαλιὴλ ὁ τοῦ Παύλου διδάσκαλος ἦν· καὶ θαυμάσαι ἄξιον, πῶς καὶ τὰς κατὰ νοῦν κρίσεις ἔχων, καὶ νομομαθὴς ὤν, οὐδέπω πιστεύει. Ἐπεὶ οὐδέπω Παῦλος ἐπίστευσεν. Οὐκ ἔστι δὲ αὐτὸν μεῖναι πιστεύοντα διόλου· καὶ δῆλον ἐκ τῶν ῥημάτων. Καὶ ὅρα τὴν σύνεσιν τῆς δημηγορίας, πῶς αὐτὸς εὐθέως εἰς φόβον ἐνέβαλε, καὶ ὥστε μὴ ὑποπτευθῆναι αὐτὸν εἰς τὰ ἐκείνων φρονοῦντα, ὡς πρὸς ὁμογνώμονας διαλέγεται, καὶ οὐ πολλῇ τῇ σφοδρότητι κέχρηται· ἀλλ' ὡς ὑπὸ θυμοῦ μεθύουσιν, οὕτω φησίν· Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, μὴ ἁπλῶς, φησὶ, μηδὲ ὡς ἔτυχε φέρεσθε. Ἀπὸ παραδειγμάτων αὐτοὺς σωφρονίζει, καὶ πρὸς μὲν οὖν τῷ [ƒ. τὸ] τὰ παραδείγματα εἰπεῖν, « Προσέχετε ἑαυτοῖς, εἰπεῖν

Digitized by Google

[ſ. εἶπεν]. Ἐπειδὴ δὲ ἔδειξεν, ἀποφαίνεται, καὶ φησιν· « Ἀπόστητε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων. »

Ἐοίκασιν οἱ Γαλιλαῖοι κατὰ τοὺς χρόνους Πιλάτου ἐστασιακέναι, δόγμασιν ἑπόμενοι Ἰούδα τοῦ Γαλιλαίου. Ἦν δὲ τὸ δόγμα τοῦ Ἰούδα, ὡς καὶ Ἰώσηπος ἐν τοῖς τελευταίοις τῆς *Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας*, ἔδειξε, φαντασίαν ἐξαποστέλλον πολλὴν, δι' εὐσεβείας εὐτονίας. Κύριον γὰρ μηδὲ μέχρι στόματος ἔφασκε δεῖν τινα λέγειν, μηδὲ κατά τινα τιμὴν καὶ φιλοφροσύνην, οὕτω δὲ μήτε τὸν βασιλεύοντα. Καὶ πολλοί γε αὐτῶν περὶ τοῦ μὴ εἰπεῖν Καίσαρα κύριον, χαλεπωτάτας αἰκίας ὑπέμειναν. Οἱ καὶ ἐδίδασκον μὴ δεῖν παρὰ τὰς διατεταγμένας ἐν τῷ Μωϋσέως νόμῳ, θυσίας ἑτέρας ἀναφέρεσθαι τῷ Θεῷ. Διόπερ ἐκώλυον τὰς παρὰ τῆς γερουσίας τοῦ λαοῦ παραδεδομένας δίδοσθαι περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Ῥωμαίων ἔθνους. Εἰκὸς ἦν ἐπὶ τούτοις ἀγανακτοῦντα πρὸς Γαλιλαίους τὸν Πιλάτον κελεῦσαι παρ' αὐτοῦ [ſ. παρ' *vel* σὺν αὐταῖς], αἷς ἐδόκουν κατὰ νόμον προσφέρειν θυσίας, αὐτοὺς ἀναιρεθῆναι, ὥστε ἀναμιχθῆναι ταῖς προσφερομέναις θυσίαις τὸ αἷμα τῶν προσαγόντων, καθὰ καὶ ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίῳ περιφέρεται [ſ. ἐμφ.]. Εἰ μὲν γὰρ ἀνθρώπινόν ἐστι, φησὶ, τί δεῖ πραγμάτων ὑμῖν; Ἀλλὰ θεῖόν ἐστιν; Οὐδὲ μετὰ πραγμάτων δυνήτεσθε καταλῦσαι. Ἄληπτος οὖν ὁ Λόγος· καὶ ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώπων, καταλύεται, ἐπειδὴ πεῖραν εἰλάβετε, φησὶν, ἀπὸ Ἰούδα καὶ Θευδᾶ.

Τί οὖν κωλύει, φησὶ, καὶ ἡμᾶς καταλυθῆναι; « Μή ποτε γάρ, φησὶ, καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε. » Καὶ διὰ τοῦ ἀδυνάτου καὶ ἀσυμφόρου ἀποτρέπει αὐτούς. Καὶ οὐκ εἶπεν ἀπὸ τίνος ἀνῃρέθησαν, ἀλλ' ὅτι ἐνταῦθα « διελύθησαν, καὶ» ἐρρύησαν αὐτῶν τὰ συστήματα. Πῶς « ἐπείσθησαν, » ὥστε μὴ ἀνελεῖν αὐτοὺς, ἀλλὰ μαστίξαι μόνον; « Ἐπείσθησαν γὰρ αὐτῷ, » φησί.

Ἑλληνιστὰς οἶμαι καλεῖν τοὺς Ἑλληνιστὶ φθεγγομένους· οὗτοι γὰρ Ἑλληνιστὶ διελέγοντο. Ἰδοὺ καὶ ἄλλος πειρασμός. Ὅρα δὲ τὸ λοιπόν· ὅτε μάστιγες καὶ ἀπειλαὶ, τότε ἐπληθύνοντο οἱ μαθηταί. Ἄρα καθημερινὴ διακονία ἦν ταῖς χήραις. Καὶ ὅρα πῶς καὶ οὗτος διακονίαν καλεῖ, καὶ οὐ ταχέως [ſ. παχέως *vel* τραχέως] ἐλεημοσύνην, ἅμα καὶ τοὺς ποιοῦντας καὶ τοὺς πάσχοντας διὰ τούτου ἐπαίροντες. Τοῦτο οὐ κακίας ἦν, ἀλλὰ καὶ τοῦ πλήθους ἴσως ῥᾳθυμία. Διὰ τοῦτο προῤῥήθηκεν αὐτὸ εἰς μέσον· οὐ μικρὸν γὰρ τὸ κακὸν ἦν.

Πρῶτον τόπον τίθησιν, ὡς οὐκ ἐνὸν μετὰ τῆς αὐτῆς σπουδῆς ἀμφότερον γίνεσθαι· ἐπεὶ καὶ ὅτε τὸν Ματθίαν ἔλεγαν [ſ. ἔλεγεν] χειροτονεῖν, πρῶτον τὴν χρείαν δείκνυσι τοῦ πράγματος, ὅτι ἔλεγεν εἷς, καὶ ἔδει γενέσθαι δώδεκα. Καὶ ἐνταῦθα τὴν χρείαν ἐδήλωσεν. Οὐ πρότερον ἐποίησαν, ἀλλὰ περιέμειναν γενέσθαι τὸν γογγυσμόν· καὶ οὕτε ἠνέσχετο ἐπὶ πολὺ τοῦτο συμβῆναι. Καὶ ὅρα, τὴν κρίσιν αὐτοῖς ἐπιτρέπουσι τοὺς πᾶσιν ἀρέσκοντας, ἐκείνους προβάλλονται· καὶ σφόδρα αὕτη καλὴ ἡ κρίσις. Ἑπτὰ προβάλλονται, οὐκ ἔτι δώδεκα· τῶν γὰρ ἀναγκαίων τὰ ἀναγκαιότερα προτιμότερον. Ὅρα δὲ πῶς καὶ τούτου προνοίας [ſ. πρόνοιαν] ἐποιοῦντο, καὶ τοῦ κηρύγματος οὐκ ἠμέλουν. Καίτοι αὐτοὶ ἠδύναντο ἐκλέξασθαι Πνεύματι κινούμενοι, ἀλλ' ὅμως καὶ τὴν μαρτυρίαν βούλονται τὴν παρ' αὐτῶν. Τὸ μὲν οὖν ὁρίσαι τὸν ἀριθμὸν, καὶ τὸ χειροτονῆσαι, καὶ τὸ ἐν χρείᾳ τοιαύτῃ, αὐτῷ ἦν· τὸ ἐλέσθαι τοὺς ἄνδρας, ἐκείνοις ἐπιτρέπουσιν, ἵνα μὴ δόξωσιν αὐτοὶ χαρίζεσθαι. Πάλιν καὶ ἀρχόμενοι καὶ τελευτῶντες, ἀπολογοῦνται. « Προσκαρτερήσωμεν, » φησί. Οὕτω γὰρ ἔδει· ἁπλῶς, οὐδ' ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ προσκαρτερεῖν.

Ἄρα καὶ ἐκεῖνοι πλήρεις πίστεως ἦσαν, ἵνα μὴ τὰ αὐτὰ γένηται οἷα ἐπὶ Ἰούδα, καὶ Ἀνανίου, καὶ Σαπφείρης. Ἀφώρισαν αὐτοὺς τοῦ πλήθους, καὶ αὐτοὶ ἔλκουσιν, οὐχ οἱ ἀπόστολοι ἄγουσιν. Ὅρα, πῶς οὐκ ἔστι περιττός. Οὐ λέγει πῶς, ἀλλὰ τί; Ἐχειροτονήθησαν διὰ προσευχῆς· ἡ χεὶρ ἐπίκειται τοῦ ἀνδρός· τὸ δὲ πᾶν ὁ Θεὸς ἐργάζεται.

Οὐχ ἁπλῶς εἶπε τοῦτο, ἀλλ' ἔδειξεν ὅση τῆς ἐλεημοσύνης ἡ ἰσχὺς καὶ τῆς διατάξεως. Οὐχ ἁπλῶς ἐχειροτονήθησαν, ἀλλ' ἐπηύξατο αὐτοῖς, δυνηθῆναι περιγενέσθαι. Ὅρα δὲ, ἑπτὰ ἀνδρῶν, ἐδήλωσεν εἰς τοῦτο. Τοσαῦτα ἐπέῤῥει χρήματα, τοσοῦτον χηρῶν πλῆθος ἦν.

Ὅρα καὶ ἐν τοῖς ἑπτὰ πῶς ἦν τις πρόκριτος, καὶ τὰ πρῶτα εἶχεν· εἰ γὰρ καὶ ἡ χειροτονία κοινὴ ἦν, ἀλλ' ὅμως ἐπεσπάσατο χάριν πλείονα. Ὅρα, πρὸ τούτου οὐκ ἐποίει, ἀλλ' ὅτε δῆλος γέγονεν, ἵνα δειχθῇ, ὅτι οὐκ ἀρκεῖ μόνον ἡ χάρις, ἀλλὰ δεῖ καὶ τῆς χειροτονίας. Ὥστε προσθήκη Πνεύματος ἐγένετο· εἰ γὰρ πλήρεις Πνεύματος ἦσαν, δηλονότι τοῦ ἀπὸ τοῦ λουτροῦ. Πάλιν ἐπανάστασιν τὸν παροξυσμὸν λέγει καὶ τὴν ὀργὴν αὐτῶν. Ἐνταῦθα πολὺ τὸ πλῆθος, καὶ ὅρα ἕτερον τῆς κατηγορίας τὸ σχῆμα. Ἐπειδὴ γὰρ ἐκώλυσεν αὐτοὺς Γαμαλιὴλ μηδὲν ὑπὲρ ἐκείνου ἐγκαλεῖν, ἑτέραν κατηγορίαν εἰσάγουσι. Ἀπελεύθεροι ἴσως ἦσαν οἱ Ῥωμαίων ἀπελεύθεροι. Ὥσπερ οὖν ᾠκουν ἐκεῖ πολλοὶ ξένοι, οὕτω καὶ συναγωγὰς εἶχον, ἔνθα ἔδει τὸν νόμον ἀναγινώσκεσθαι καὶ εὐχὰς γίνεσθαι. Διὰ γὰρ τοῦτο συνῆλθον, ἵνα ἀναγκάσωσιν αὐτόν τι εἰπεῖν. Ὁ δὲ γυμνότερον λοιπὸν διελέγετο, καὶ τὴν παῦλαν ἔλεγεν ἴσως τοῦ θείου νόμου· ἣν οὐκ ἔλεγε μὲν, ἠνίττατο δέ. Ἐπεὶ δὲ ἔλεγε φανερῶς, οὐκ ἐδέχετο τῶν ὑποβλήτων ἀνδρῶν, οὐδὲ τῶν ψευδομαρτύρων. Καὶ ἐπὶ μὲν τῶν ἀποστόλων ἔλεγον, ὅτι τὴν ἀνάστασιν κατήγγελλον· ἐνταῦθα δὲ, ὅτι ἐθεραπεύοντο. Ὦ τῆς ἀνοίας! « Ἰησοῦς, φησὶν, ὁ Ναζωραῖος, » καὶ ὀνειδιστικῶς, « καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον. » Τοῦτο περὶ τοῦ Χριστοῦ ἔλεγον. « Ὁ καταλύων τὸν ναὸν τοῦτον. » Πολλὴ γὰρ ἦν αὐτοῖς εὐλάβεια περὶ τὸν ναὸν, ἅτε καὶ μετοικεῖν βουλομένοις, καὶ περὶ τὸ ὄνομα Μωϋσέως· διπλῆ ἡ κατηγορία. Εἰ ἀλλάξει τὰ ἔθη, » καὶ ἕτερα ἀντεισάξει. Πικρὰ ἡ κατηγορία, καὶ κινδύνων γέμουσα, ὡς ἔργον αὐτοῦ ποιουμένου. Καὶ μετὰ προσθήκης, « Ἃ παρέδωκεν ὑμῖν [vulg. ἡμῖν] Μωϋσῆς, » φησὶν, οὐκ ἔτι ὁ Θεός. Ὡς ἐπαναστροφῇ πολιτείαν [ſ. ὡς ἐπαναστροφῇ πολιτείας] καὶ ἀσέβειαν αὐτοῦ κατηγόρουν.

Οὗτός ἐστι [ſ. Οὕτως ἔστι] καὶ ἐν ἐλάττονι ὄντα βαθμῷ λάμπειν. « Εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, » φησί. Τοῦτο γὰρ ἡ χάρις· τοῦτο ἡ δόξα Μωϋσέως ἦν. Ἐπίχαριν αὐτὸν ἐποίησεν ὁ Θεὸς, ἀλλ' οὐδὲν τοῦτο

Digitized by Google

πρὸς τὴν ἔνδοθεν ἀστράπτουσαν δόξαν. Ὅπερ καὶ [f. δὲ] Μωϋσῆς ἐπὶ τοῦ προσώπου εἶχε, τοῦτο οὗτος ἐπὶ τῆς ψυχῆς περιέφερεν.

Μετ' ἐπιεικείας ἡ ἐρώτησις. Ἵνα τί με... κακὸν ἐργάσηται. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ἀπὸ προσηνείας ἄρχεται, καί φησιν· « Ἄνδρες ἀδελφοί. » Ὅρα ὑφαινομένην τὴν δημηγορίαν, καὶ ὅτι πολλῆς ἀπολαύσαντες ἀεὶ φιλανθρωπίας, τοῖς ἐναντίοις τὸν εὐεργέτην ἠμείψαντο. Ὅρα, πῶς αὐτὰ ἀπὸ τῆς γῆς ἐνάγει. Εἰ γὰρ εἶπε, δώσει δηλονότι, καὶ οὐδὲν παρ' αὐτῷ. Ἦλθε γὰρ καὶ συγγένειαν ἀφεὶς καὶ πατρίδα. Διὰ τί οὖν « οὐκ ἔδωκεν ; » Ἆρα τύπος ἦν ἑτέρας γῆς. « Οὐκ ἔδωκε καὶ ἐπηγγείλατο. » Πάλιν δείκνυσι τὸ δυνατὸν τοῦ Θεοῦ, τὸ ἐξ ἀμηχάνων πάντα ποιεῖν· δείκνυσιν ἐνταῦθα τὴν ἐπαγγελίαν πρὸ τοῦ τύπου γινομένην καὶ πρὸ τῆς περιτομῆς, καὶ τῆς θυσίας, καὶ τοῦ ναοῦ, καὶ ὅτι οὐκ ἀξίως οὗτοι ἔλαβον, οὐδὲ περιτομὴν, οὐδὲ νόμον, ἀλλὰ τῆς ὑπακοῆς μόνον μισθὸς ἦ [f. ἦν] ἡ γῆ. Καὶ οὐδὲ τῆς περιτομῆς δοθείσης ἡ ἐπαγγελία πληροῦται. Καὶ ὅτι τύποι ἦσαν καὶ τὸ τὴν πατρίδα ἀφεῖναι τοῦ Θεοῦ κελεύοντος οὐ παρὰ τὸν νόμον. Ἐκείνη πατρὶς, ἔνθα ἂν ἡγεῖται Θεός.

Διὰ τοῦτο « οὐκ ἔδωκεν, » ἐπειδὴ « εἰς κατάσχεσιν αὐτὴν αὐτῷ δώσειν ἐπηγγείλατο. » Ὁ δὲ πάροικος καὶ παρεπίδημος, μετ' ὀλίγον ἀναλύειν μέλλων, πῶς κατέχειν ἠδύνατο ; Σώζεται ἄρα κληρονομία τῷ Ἀβραὰμ διὰ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, ὅς ἐστι Χριστός. Ὅρα πρὸ πόσων ἐτῶν ἡ ἐπαγγελία, καὶ οὐδαμοῦ περιτομὴ, οὔτε θυσία. Ἐνταῦθα δείκνυσι, πῶς αὐτὴν ἠφίει κακῶς πάσχειν, καίτοι οὐδὲν ἔχων αὐτοὺς ἐγκαλεῖν, ἀλλ' ὅμως οὐκ ἀτιμωρητὶ ταῦτα ἐποίουν, διὰ τί περιστᾷν λέγει ὁ Ἀπόστολος τριάκοντα ; Τά τε πρὸ τῆς διαθήκης ἦν ἐποιήσατο μετὰ τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ τὴν ἐξ Αἰγύπτου πορείαν ἐν τῇ ἐρήμῳ μέχρι τῆς τοῦ νόμου δόσεως.

Τίνος ἕνεκεν περιτέμνεσθαι ἀκροβυστίαν τοῖς πατράσιν ἐνομοθετεῖτο ; Καί τινες λέγουσιν· Ἐπειδὴ ὁ Ἀβραὰμ ἐκ τῆς Χαλδαίων ἀπῆρε. Χαλδαίοις ἐπετέτραπτο κατὰ τὰ πάτρια σφῶν ἦθη, καθὰ Μήδοις καὶ Πέρσαις, μητράσι καὶ ἀδελφαῖς ἐπιμίγνυσθαι. Τούτου ἕνεκα περιτέμνεται τὴν σάρκα, τῇ οἰκειότητι τῆς σαρκὸς ἀποτασσόμενος, καὶ τοὺς τῆς συγγενείας ἀρνούμενος γάμους. Ἄλλοι δέ φασιν· Ὅπως ὅῆλον εἴη, ὡς ἐξ αὐτῶν ἔσται ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα. Γινώσκομεν γὰρ ὡς ἡ ἐν σαρκὶ τομὴ τυπικῶς γενομένη τὸ παλαιὸν, εἰκόνα ἐπεῖχε τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος· διὰ τῆς ἀποβολῆς τῆς ἀκροβυστίας, τὴν ἄρνησιν δηλοῦσα τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως, καὶ υἱοὺς ποιοῦσα τοὺς περιτεμνομένους Θεοῦ. Ἐν πρώτοις οὖν « ὁ Ἰσαὰκ τῇ ὀγδόῃ περιτέμνεται ἡμέρᾳ, » ἔνθα καὶ Ἰουδαῖοι, ὁ δὲ Ἰσμαὴλ δεκατριῶν ἐνιαυτῶν ὑπάρχων· διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἐξ αὐτοῦ οὕτως περιτέμνονται, ὡς φησιν Ἰώσηπος.

Ἐχάρη Φαραὼ καὶ ἡ θεραπεία αὐτοῦ, ἐπείπερ ἐξ ἐλευθέρου γένους· κατάγεσθαι τὸν Ἰωσήφ. Σημειωτέον, ὅτι εἰς Συχὲμ ἐτάφησαν οἱ περὶ τὸν Ἀβραὰμ καὶ οἱ πατριάρχαι, ἥτις ἐκαλεῖτο τάχα Σίκημα· αὐτὴν γὰρ ὠνήσατο παρὰ Ἐμὼρ Ἀβραὰμ, ἵνα θάψῃ ἐκεῖ τὴν Σάῤῥαν.

Ὅρα ὅτι οὖν [f. οὐκ] ἐν τοῖς τετρακοσίοις ἔτεσιν αὔξει, ἀλλ' ὅτε ἔμελλεν ἐγγίζειν τὸ τέλος, καίτοι ἤδη τετρακόσια ἦν ἔτη παρελθόντα καὶ πλείονα ἐν Αἰγύπτῳ. Τὸ δὲ θαυμαστὸν τοῦτό ἐστι· Πανούργοις γὰρ ἐπινοίαις αὐτῶν περιγενέσθαι ἐδουλεύσαντο. Σοφισμὸς γάρ ἐστι, βεβιασμένη ἐξήγησις· διὸ ὧδε ἡ ἔμφασις λέγει, βιαίως ἐπιθέσθαι αὐτοῖς· ὅθεν καὶ σοφιστὰς καλεῖ τοὺς γόητας, ὡς τὸ ἀληθὲς δι' ἀπάτης καὶ σοφισμῶν κρύπτοντας. Τοῦτο θαυμαστὸν ὅτι ὁ προστάτης μέλλων ἔσεσθαι, οὐδὲ μετὰ ταῦτα, οὐδὲ πρὸ τούτου, ἀλλ' ἐν αὐτῷ μέσῳ τῷ θυμῷ τίκτεται, καὶ ἀνατράφη μῆνας τρεῖς ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Πατρός. Ἀλλ' ὅτε τὰ ἀνθρώπινα ἀπηλπίσθη καὶ ἔῤῥιψαν αὐτὸν, τότε τοῦ Θεοῦ ἡ εὐεργεσία ἐδείκνυτο λάμπουσα. Καὶ ἐσώθη Μωϋσῆς διὰ συμβόλων τῆς κοινῆς σωτηρίας, τῆς ἐκ Κυρίου. Ἡ γὰρ κιβωτὸς ἀπὸ ξύλου ἦν καὶ ξύλον ἀπὸ ὕδατος, καὶ σωτηρία τῷ ἀπαγορευθέντι, καὶ ἡ ἀναλαβοῦσα, οὐκ Ἰουδαία, ἀλλ' ἐξ ἐθνῶν, καὶ Αἰγυπτία. « Ἀστεῖος, » εὐάρεστος τῷ Θεῷ, ἀντὶ τοῦ, θεοφιλής. Οὐδαμοῦ ναὸς, οὐδαμοῦ θυσία, τοσούτων οἰκονομιῶν γενομένων, καὶ ἀνατράφη ἐν οἴκῳ βαρβαρικῷ. Ἐκ τοῦ προκειμένου φανεροῦται, ὡς οὐκ ἀποβλητέα ἡ τῶν ἔξωθεν τῆς γραφῆς παίδευσις. Τρόπῳ γὰρ ἐγκωμίου εἴρηται, καὶ περὶ Δανιὴλ, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ Ἑβραίων, ὡς ὑπερέβαλλον πάντας ἐν τῇ Χαλδαίων φιλοσοφίᾳ. Ὅρα λοιπὸν, καὶ παιδεία, καὶ γράμματα. Καὶ τεσσαράκοντα ἔτη ἦν ἐκεῖ, καὶ οὐχ ἑάλω ἐκ τῆς περιτομῆς. Τούτων δὲ λεγομένων, ὅρα πῶς δεῖ προσέρχεσθαι τοῖς ἄλλοις λογικοῖς· δεῖ γὰρ ἐπ' ὀλίγον πάλιν αὐτοῖς προσέχειν, τῇ θεοπνεύστῳ Γραφῇ ἐμμένοντες [f. ἐμμένοντας]. Τὸ γὰρ, « Μὴ πολὺς ἴσθι πρὸς ἀλλοτρίαν, » οὐ περὶ γυναικὸς συνοικούσης ἀνδρὶ, ἀλλὰ τοιαῦτα σοφίας ἕνεκα εἴρηται· ἀλλοτρίᾳ γὰρ γυναικὶ, οὐδὲ κατὰ ποσὸν προσέρχεσθαι, ἀβλαβές. Οὔτε Μωϋσῆς, οὔτε οἱ περὶ Ἀνανίαν καὶ Δανιὴλ, ἔμαθον τὴν ξένην παιδείαν, εἰ μὴ ἀνάγκη καὶ βίᾳ δεσποτῶν. Καὶ γὰρ ἐν οὐδενὶ αὐτῇ κέχρηνται· εἰ μήπου εἴποι τις, ὅτι καλὸν μαθεῖν πρὸς τὸ ἀνατρέψαι τὰς ἐκείνων ἀπάτας. Ἀνέλε Μωϋσῆς, οὐ θυμῷ εἷξας, οὐδὲ ὀργῇ κινηθείς, ζήλῳ δέ. Πᾶν δὲ ὃ ἂν γένηται εἰς λόγον Θεοῦ, εὐσέβεια, κἂν φόνος ᾖ, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ Φινεές.

Οὐκ ἔτι τὸν ζῆλον ἐκείνει [f. ἐκίνει], ἀλλ' ἐνουθέτει· καὶ ἐνεκαλεῖτο μὲν ὁ θεσπέσιος Μωϋσῆς ὡς ἀνελὼν τὸν Αἰγύπτιον, καίτοι θλίβοντα καὶ ἐγκείμενον. Καταχωννύων δὲ, ὥσπερ εἰς ἄβυσσον, ὁ Χριστὸς τὰ πονηρὰ δαιμόνια, καὶ τῆς καθ' ἡμῶν τυραννίδος καὶ οὐχ ἑκόντα μεθιστὰς, διὰ τοῦ τῶν ἐχόντων ἐκπέμπειν αὐτά. Μετακεχώρηκε τοίνυν ἐκ τῆς Αἰγυπτίων εἰς Μαδιὰμ ὁ Μωϋσῆς· ἐν ἴσῳ δὲ τρόπῳ καὶ ὁ Χριστὸς ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν. Ἀλλ' οὐδὲ ἡ φυγὴ ἔσβεσε τὴν οἰκονομίαν, ὥσπερ οὐδὲ ὁ θάνατος.

Ὁρᾷς ὅτι οὐ διακόπτεται χρόνῳ ; Ὅτε φυγὰς ἦν καὶ ξένος, τότε ἄγγελος αὐτῷ ἐπιφαίνεται. Τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἄγγελον καλεῖ, καθάπερ καὶ ἄνθρωπον, « ἐν τῇ ἐρήμῳ, » οὐκ ἐν ναῷ. Ὅρα πῶς γίνεται θαύματα, καὶ οὐδαμοῦ ναὸς, ἡ θυσία, οὐδὲ ἐν αὐτῇ τῇ ἐρήμῳ, ἀλλ' ἐν βάτῳ. Ἰδοὺ καὶ φωνῆς ἠξιώθη,

Digitized by Google

καὶ δείκνυσιν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ ὁ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, καὶ δείκνυσι τὴν φιλανθρωπίαν ὅσην ποιεῖται ὁ Θεός.

Εἰ καὶ ἐν τῇ Ἐξόδῳ ἔμφοβος κεῖται, ἀλλ' οὐδὲν διοίσει τοῦτο τὸ, « ἔντρομος. » Λέγεται δὲ ταῦτα περὶ τοῦ κατὰ τὴν βάτον ὁράματος, μενούσης τῆς αὐτῆς διαφορᾶς τοῦ φοβεροῦ καὶ ἐντρόμου.

Νεκρότητός ἐστι καὶ φθορᾶς τὸ χρῆμα σημεῖον, εἴπερ ἐστὶν ὑπόδημα ζώου λείψανον τεθνεῶτος ἤδη καὶ διεφθαρμένου. Ἀπρόσιτος οὖν ὁ Χριστὸς τοῖς ἐν νόμῳ, καὶ τῇ παιδαγωγικῇ λατρείᾳ. Προσαπονίζεσθαι γὰρ ἀνάγκη τὸν μολυσμὸν καὶ τὸν ἐκ τῆς ἁμαρτίας προσαποτρίβεσθαι ῥύπον. Δεῖ γὰρ ὡς ἀληθῶς πάσης νεκρᾶς καὶ σαρκικῆς φαντασίας, ὥσπερ ὑποδημάτων τινῶν λῦσαι τῶν [*f.* τὸν] ἐπὶ τῶν θείων θεωρημάτων ἀναβῆναι πειρώμενον νοῦν. Οὐδαμοῦ ναὸς, καὶ ὁ τόπος ἅγιος τῇ ἐπιφανείᾳ Θεοῦ. Πολλῷ θαυμασιώτερον τοῦτο τοῦ τόπου τοῦ ἐν Ἁγίοις τῶν ἁγίων. Τίνος ἕνεκεν εἴασε κακωθῆναι ἐκεῖ; Μάλιστα μὲν οὖν παντὶ δικαίῳ αἱ κακώσεις αἴτιαι μισθῶν γίνονται. Εἰ δὲ μεγάλοις ἀνδράσι μεγάλη ἡ θλῖψις, πολλῷ μᾶλλον ἡμῖν.

Προαναφωνεῖ γὰρ πάλαι τὴν τοῦ ἰδίου γεννήματος ἐνανθρώπησιν ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, καὶ ὅτι δεύτερος ἐφ' ἡμᾶς νομοθέτης ἀναδειχθήσεται, λαλήσας μὲν πάλαι τοῖς ἀρχαιοτέροις αὐτὸς δι' ἀγγέλων τὸν νόμον, ἐν δὲ τῷ τέλει τῶν καιρῶν αὐτουργὸς εἰς ἡμᾶς ἀναδεδειγμένος, καὶ κοινῆς [*f.* καινῆς] διαθήκης χρηματίσας ἄγγελος. Πάλιν οὐδαμοῦ ναὸς, οὐδαμοῦ θυσία. Δείκνυσι δὲ ὅτι οὐχὶ σημεῖα ἐποίησε μόνον, ἀλλὰ καὶ νόμον ἔδωκεν. Ὥσπερ καὶ ὁ Χριστὸς πρῶτον σημεῖα, καὶ τότε νομοθετεῖ, οὕτω κἀκεῖνος. Τί ἐστι, « Λόγια ζῶντα, » ὧν τὸ τέλος διὰ λόγον ἐδείκνυτο; Ἤτοι τὰς προφητείας λέγει. Τί λέγεις; οὐκ ἀναμένεις τὸν ἐξάγοντα, ἀλλὰ φεύγεις τὴν νομοθεσίαν, καὶ τὸν εὐεργέτην ἀρνῇ; Καὶ ὅρα πῶς ὑβρίζουσιν· Ὁ γὰρ Μωϋσῆς οὕτω φησίν· « Ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » Οὐδαμοῦ Θεοῦ ὄνομα, ἀλλὰ πάντα Μωϋσῇ ἐπέγραφον. Καὶ ἔνθα μὲν εὐχαριστεῖν ἔδει, Μωϋσῆν φέρουσιν εἰς μέσον· ἔνθα δὲ πεισθῆναι νόμῳ, Μωϋσῆν οὐκ ἄγουσι. « Ποίησον ἡμῖν θεούς. » Οὐκ εἶπον, Θεόν· ὅλως γὰρ ἔτι εἶλοντο [εἶχοντο] τῶν Αἰγυπτίων ἐθῶν. Καὶ μὴν τοῦτο ἄξιον θαυμάσαι τὸ μὴ εἰδέναι τί θαυμαστὸν, ὅτι ἀγνοεῖτε τὸν Χριστὸν, ὅπου καὶ τὸν Μωϋσῆν καὶ τὸν Θεὸν, τὸν δειχθέντα διὰ τοσούτων σημείων, οὐκ ἠγνόησαν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἑτέρως ὕβρισαν τῷ εἰδωλα ποιῆσαι. Εἰ δ' ἐποίησαν, πῶς θεοὶ τὰ γινόμενα;

Ἐντεῦθεν λοιπὸν τὰ ἔθη ταῦτα καὶ αἱ θυσίαι. Αὐτοὶ πρῶτοι ἐποίησαν θυσίαν τοῖς εἰδώλοις· διὰ γὰρ [*f.* διὸ καὶ] ἐπισημαίνεται· « Ἐποίησαν μόσχον ἐν Χωρηβ, καὶ ἀνήνεγκαν θυσίαν τῷ εἰδώλῳ· » ἐπεὶ πρὸ τούτου οὐδαμοῦ θυσίας ὄνομα, ἀλλὰ προστάγματα καὶ « λόγια ζῶντα. » Τὸ « παρέδωκεν, » ἐνταῦθα, εἴασεν, ἐστὶ, καὶ ἡ αἰχμαλωσία, κατηγορία τῆς κακίας. Σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου ἦν, καὶ οὐδὲ ὠφέλησεν αὐτοὺς, ἀλλ' ἀνηλίσκοντο, οὔτε πρὸ τούτου δι' αὐτοῦ τὰ σημεῖα, οὔτε μετὰ ταῦτα ὠφέλησέ τι. « Ἦν εἰσήγαγον, φησὶ, διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν. » Ὁρᾷς, ὅτι ἐκεῖ τόπος ἁγιός ἐστιν ἔνθα ἂν ᾖ ὁ Θεός; διὰ γὰρ τοῦτο καὶ, ἐν τῇ ἐρήμῳ, εἶπεν ἵνα τόπον συγκρίνῃ. Ἐμφατικῶς ἐχρήσατο τῇ λέξει. Οὐκ ἔχετε εἰπεῖν, φησὶν, ὅτι ἀπὸ τοῦ ἐμοὶ θύειν κἀκεῖνοι ἐθύετε, καὶ ταῦτα ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἔνθα μάλιστα αὐτῶν προειστήκει. Τοῦ προφήτου Ἀμὼς εἰρηκότος· « Μετοικιῶ αὐτοὺς ἐπέκεινα Δαμασκοῦ, » ὁ ἅγιος Στέφανος τὴν χρῆσιν ἐνταῦθα θεὶς, « Μετοικιῶ ἡμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος, » εἶπεν, ἀκολουθήσας τῇ Ἑβραίων ἐκθέσει, ἣ καὶ ὅτι τέρμα τῆς Δαμασκηνῶν καὶ Σύρων χώρας ἡ ᾅδη μολὼν τυγχάνει. Οἱ δὲ Ἑβδομήκοντα, « ἐπέκεινα Δαμασκοῦ, » εἰρήκασιν. Καὶ σκηνῆς οὔσης, θυσίαι οὐκ ἦσαν, διὰ τοῦτο ἦν [*f.* οὖν] ἵνα μάρτυρα τὸν Θεὸν ἔχωσι τοῦτο μόνον ἦν.

(*a*) Μολὸχ εἴδωλον ἦν παρ' αὐτοῖς θρησκευόμενον, σκηνὴν δὲ τοῦ εἰδώλου τὸν ναὸν, περὶ ἄστρου δὲ θεραπείᾳ ἠσχόληντο, Θεοῦ αὐτῶν προσηγορίαν περιτεθεικότες. Φασὶ γὰρ τὸν Ἑωσφόρον οὕτω κατὰ τὴν Ἑβραίων καλεῖσθαι γλῶσσαν. Τύπους δὲ τὰ ἀπεικονίσματα, ἃ, φησὶ, ταῖς ἑαυτῶν κατεσκευάσαντο χερσί. Πρὸ [*f.* πρὸς] τῷ μόσχῳ καὶ τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ ἀνέλαβον· σκηνοποιησάμενοι γὰρ, ἔστησαν εἴδωλον, καὶ κεκλήκασι Μολόχ. Εἴδωλον δὲ τοῦτο Μωαβιτῶν, λίθον ἔχον διαφανῆ καὶ ἐξαίρετον ἐπὶ μετώποις ἄκροις εἰς Ἑωσφόρου τύπον· ἑρμηνεύεται δὲ τὸ Μολὸχ *βασιλεὺς αὐτῶν*. Ἑωσφόρου γε μὴν ἐκτύπωμα τετεχνουργημένον ἦν. Ἀναλάβετε τοίνυν τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ, τουτέστι, τοῦ βασιλέως ἡμῶν [*f.* ὑμῶν]. Καὶ ποῖος ἦν οὗτος ὁ βασιλεύς; Τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥεφφὰν [*vulg.* Ῥεμφὰν], ὅπερ ἑρμηνεύεται *σκοτισμός*.

Ὅς τε [*f.* ὥστε] ἐν τῷ ὄρει ἐπιγραφὴ γέγονε, καὶ αὐτὴ δὲ ἐν τῇ ἐρήμῳ περιφορητὴ ἦν, καὶ οὐκ ἐν τόπῳ κειμένη, καὶ μαρτυρίου σκηνὴν καλεῖ, τουτέστι τῶν θυμάτων, τῶν προσταγμάτων. Ἠτήσατο εὑρεῖν χάριν ὁ Δαβὶδ, καὶ οὐκ ᾠκοδόμησεν ὁ θαυμαστὸς, ὁ μέγας, ἀλλ' ὁ ἀπερρίμμενος ὁ Σολομών. Οὕτως οὐκ ἦν μέγα τι ὁ ναός.

Οὐδὲ μιᾶς γὰρ, φησὶν, ἀναπαύλης με δέξειν [*f.* μεθέξειν], πρὶν ἂν μάθοιμι τὸν τοῦ Κυρίου τόπον καὶ τὸ σκήνωμα, τουτέστι τὴν σκήνωσιν τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· δῆλον δὲ ὅτι Χριστοῦ. Τῷ τετρακοσιοστῷ τεσσαρακοστῷ ἔτει τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου, ἤρξατο Σολομὼν οἰκοδομεῖν τὸν ναὸν ἐν Ἱερουσαλὴμ, ὡς ἡ τρίτη βίβλος τῶν Βασιλειῶν ἡμᾶς διδάσκει. Διὰ τοῦτο δὲ μετὰ τοσοῦτον χρόνον τῆς ἐπανόδου τῆς ἀπ' Αἰγύπτου τοῦ Ἰσραὴλ ὁ ναὸς ᾠκοδομήθη, ἵνα ἀποκαμόντες τῇ εἰς τὰ ὄρη περιπλανήσει, τὸν ἕνα τόπον τὸν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀγαπήσωσιν, ὃν ὁ Θεὸς ἐποίησε τίμιον. Ἐδείχθη μὲν τοῦτο διὰ τῶν ἤδη λεχθέντων, δείκνυται δὲ καὶ διὰ φωνῆς προφητικῆς· « Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι; λέγει Κύριος. » Ἀλλ' οὐδὲ ταῦτα ἄξια Θεοῦ, εἴ γε ποιήματά ἐστιν. Ὅρα πῶς αὐτὰ κατὰ μικρὸν ἐνάγει, ὅτι

(*a*) Quæ sequuntur usque ad ἑρμηνεύεται σκοτισμός in codice Florentino exstant in margine inferiori.

Digitized by Google

οὐδὲ ταῦτα ἔξεστι λέγειν· βραδεῖς πως ὄντες εἰς σύνεσιν, καὶ τῶν περὶ Θεοῦ λόγων ἀνεπιστήμονες.

Ὃς [*f.* οἳ] γε, καὶ διὰ τὸ παρὰ τοῦ Δαβὶδ εἰρῆσθαι, « Δεδοξασμένα ἐλαλήθη περὶ σοῦ, ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ, » ὑπέλαβον ἐν αὐτῇ μόνῃ τὸν Θεὸν κατοικεῖν. Σμικρὰ τοίνυν δοξάζοντας, ἐλέγχει ὁ Θεὸς, καί φησι· Ποῖον οἶκον ᾠκοδομήσατε μοι, θρόνον ἔχοντι τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν ὑποπόδιον; Ἔδει γὰρ τοῖς περιωρίσθαι τὴν αὐτοῦ φύσιν τόποις ὑπειληφόσι καταδεῖξαι σαφῶς, ὅτι τε εἴη πανταχοῦ, καὶ χωρεῖ μὲν αὐτὸν οὐδὲν, ἧκει δὲ μᾶλλον αὐτὸς διὰ πάντων.

Ἐνταῦθα λοιπὸν καταφορικῶς τῷ λόγῳ κέχρηται· πολλὴ ἦν παῤῥησία, μέλλοντος αὐτοῦ ἀποθνήσκειν, καὶ γὰρ καὶ τοῦτο οἶμαι αὐτὸν εἰδέναι. Ὅτε οὐκ ἠβούλετο θυσίαν αὐτὸς, ὑμεῖς ἐθύετε· ὅτε οὐκ ἤθελε δοῦναι ὑμῖν παραγγέλματα, ἐπεσπάσασθε· ὅτε ἐλάβετε, ἠμελήσατε· ὅτε εἱστήκει ὁ ναὸς, εἰδωλα ἐθεραπεύετε· ὅτε βούλεται χωρὶς ναοῦ θεραπεύεσθαι, τὸ ἐναντίον ποιεῖτε. Οὐκ εἶπε, Τῷ Θεῷ ἀντιπίπτετε, ἀλλὰ, « τῷ Πνεύματι· » οὕτως οὐδὲ μίαν οἶδε διαφοράν. Ὅτε « τοῦ δικαίου » λέγει, βουλόμενος αὐτοὺς καταστεῖλαι, τουτέστιν οἷς ὁ νόμος δέδοται διατάξεις ἔχων, αἵτινες ἰσάγγελον ἐποίουν πολιτείαν, τοὺς τελοῦντας αὐτὸν, ἔχειν.

Τινές φασι τὸν ὑπὸ ἀγγέλων διαταχθέντα δι' ἀγγέλου τῷ Μωϋσῇ, τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ. « Τοὺς καταγγείλαντας. » Πολλῷ μᾶλλον αὐτόν. Υἱὸς ἀνθρώπου ἐστὶν ὁ ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ. Καὶ εἰ νομίζεις ὑπερβολὴν ἔχειν τὸ εἰρημένον, ὁ Πνεύματος πεπληρωμένος Στέφανος ἀποκρίνεταί σοι, ὅτι εἶδε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ μετὰ πολλῆς τῆς δόξης. Ὅτι οὖν « ἑστῶτα, » καὶ οὐχὶ καθήμενον, ἵνα δείξῃ τὴν ἀντίληψιν τὴν εἰς τὸν μάρτυρα. Καὶ γὰρ περὶ τοῦ Πατρὸς λέγεται· « Ἀνάστα, ὁ Θεός· » καὶ πάλιν, « Νῦν ἀναστήσομαι, λέγει Κύριος. » Ἵνα οὖν τῷ ἀθλητῇ τὴν προθυμίαν παράσχῃ, καὶ πείσῃ τοὺς μαινομένους ἐκείνους καθυφεῖναι τῆς κατ' αὐτοῦ λύττης, τὸ τοῦ βοηθοῦντος ἐπιδείκνυται σχῆμα. Ὅτι γὰρ οὐχ ἕστηκεν, ἄκουε Παύλου λέγοντος· « Συνήγειρε καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ. » Ὅπερ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ ἐποίησαν, τοῦτο καὶ ἐνταῦθα. Καθάπερ ἐκεῖνος εἶπεν· « Ὄψεσθε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ· » καὶ βλασφημίαν τὸ πρᾶγμα καλέσαντες, διέῤῥηξαν τὰ ἱμάτια αὐτῶν· οὕτως καὶ ἐνταῦθα, « τὰ ὦτα συνέσχον. » Ἐπειδὴ γὰρ εἶπε περὶ τοῦ θανάτου, καὶ περὶ ἀναστάσεως οὐδὲν διελέχθη· καὶ τοῦτο ἐθέλησε προσθεῖναι τὸ δόγμα, ἵνα κἂν οὕτω δέξωνται οἱ Ἰουδαῖοι. Ἐπειδὴ τὸ καθῆσαι φορτικὸν αὐτοῖς ἐφάνη· οἱ δὲ « συνέσχον τὰ ὦτα. »

Πάλιν « ἔξω τῆς πόλεως, » ὥσπερ ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ· καὶ ἐν σὐτῷ τῷ θανάτῳ ἡ ὁμολογία καὶ τὸ κήρυγμα. Δεικνύντος ἦν τοῦτο, ὅτι οὐκ ἀπόλλυται, καὶ διδάσκοντος αὐτούς. Καὶ οὐχ ἁπλῶς εὔχεται ὁ μακάριος οὗτος, ἀλλὰ μετὰ προσοχῆς « θεὶς τὰ γόνατα. » Ὁρᾷ θεῖον αὐτῷ τὸν θάνατον, μέχρι τοῦ [*f.* μέχρις οὗ] συνεχώρησε τὴν ψυχὴν εἶναι αὐτῷ ὁ Δεσπότης· τί οὖν οὐκ ἔστησεν αὐτοῖς τὸ ἁμάρτημα, ἀλλ' ἀφείθη; Εἰ μετενόησαν, ἀφείθη. Μέγα πάλιν κατόρθωμα διὰ τοῦ πάντων Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς ἐνδείκνυται. Ἐπειδὴ γὰρ δεδικαιώμεθα [*f. add.* διὰ] τῆς πίστεως τῆς εἰς αὐτὸν, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀπλημμελὲς ἡ ἀνθρώπου φύσις εὑρέθη πλουτήσασα, κεχαινοτόμηκεν ἡμῖν, τὸ μηκέτι μὲν εἰς ᾅδου τρέχειν τὰς τῶν ἀνθρώπων ἀπαλλαττομένας ψυχὰς καθὰ καὶ πρώην· πέμπεσθαι δὲ μᾶλλον εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος. Καὶ τοῦτο εἰδὼς ὁ ἅγιος Στέφανος ἔφη τὸ, « Κύριε, δέξαι τὸ πνεῦμά μου. »

Τοῦτο οἰκονομία ἦν, ὡς μηκέτι λοιπὸν ἐν Ἱεροσολύμοις πάντας καθῖσαι, ἀδεῶς δὲ ἐπιμίγνυνται τῇ Σαμαρείᾳ λοιπὸν οἱ ἀκούοντες· « Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε. » — « Πλὴν τῶν ἀποστόλων, » φησί. Καὶ ταύτῃ προσάγεσθαι βουλόμενος τοὺς Ἰουδαίους, ἀλλὰ μὴ καταλείψειν τὴν πόλιν, καὶ ἑτέροις γενέσθαι θάρσους αἴτιος. Ὅρα πῶς ἀκριβῶς περὶ Παύλου διηγεῖται, ἵνα σοι δείξῃ θείαν τὴν ἐνέργειαν, ὅτι ὕστερον οὐ μόνον οὐκ ἐπίστευσεν, ἀλλὰ καὶ μυρίαις αὐτὸν ἔβαλε χερσίν. Ὅρα δὲ πῶς πάλιν πειρασμοὺς ὁ Θεὸς συγχωρεῖ γίνεσθαι, ἵνα μὴ σὺ μετὰ ταῦτα λέγῃς, ὅτι χάριτι μόνῃ κατώρθουν. Εἰ εὐλαβεῖς ἦσαν, διὰ τί κοπετὸν ἐποίησαν; Οὔπω ἦσαν τέλειοι. Ἐπίχαρις ἦν ὁ ἄνθρωπος, καὶ τοῦτο δείκνυσιν αὐτοὺς ἀνθρώπους ὄντας, οὐχὶ ὁ φόβος μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ λύπη καὶ ὁ κοπετός.

Πολλὴ ἡ μανία, τὸ καὶ αὐτὸν μόνον εἶναι, τὸ καὶ εἰς τοὺς οἴκους εἰσιέναι· ἀπὸ γὰρ τῆς σφαγῆς ταύτης θρασύτερος γέγονεν. Ἐνίσχυσε, φησὶν, ὁ διωγμὸς, καὶ τοὺς διδασκάλους ἐσκόρπισεν, ὥστε πλείονα γενέσθαι τὴν μαθητείαν. Οὐχ ὁ ἀπόστολος Φίλιππος, ὁ ἐν τοῖς δώδεκα καταλεγόμενος οὗτος ἦν, ἀλλ' εἷς τῶν ἑπτὰ τῶν πρὸς τὴν χηρῶν οἰκονομίαν καταστάντων, ὃς καὶ τὸν εὐνοῦχον ἐβάπτισε. Πῶς δὲ καὶ τὸν Σίμωνα; Ὥσπερ καὶ τὸν Ἰούδαν Χριστὸς ἐξελέξατο. Ἀναιρεθέντος τοῦ Στεφάνου, « διωγμὸς ἐγένετο μέγας ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πάντες διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας, πλὴν τῶν » δώδεκα « ἀποστόλων. » Ὁμοίως καὶ οὗτος, ὃς εἷς τῶν ἑπτὰ διακόνων ἦν, καὶ τὸν εὐνοῦχον βαπτίσας, εὑρέθη εἰς Ἄζωτον. Πρὸς δὲ Καισάρειαν ὥρμησε τὴν αὐτὸν ἐνεγκοῦσαν. Τῆς γὰρ ἐπὶ Στεφάνῳ λύπης πειραθεὶς, καὶ ἴσως δείσας μὴ τῶν ὁμοίων μετάσχῃ, ἐπαλινόστησεν οἴκαδε.

Τοῦτο γὰρ σημεῖον φανερὸν, οὐχ ὡς οἱ μάγοι ἐποίουν· ἴσως γὰρ ἐκεῖνοι δεσμοῦσι. Πῶς αὐτὸν οὐκ ἀνεῖλον, ὥσπερ Ἀνανίαν καὶ Σαπφείραν; Ὅτι καὶ τὸ παλαιὸν ὁ τὰ ξύλα συλλέξας ἀνῃρέθη εἰς ἑτέρων σωφρονισμὸν, καὶ οὐκ ἔτι ἕτερος τὸ αὐτὸ πέπονθεν. Οὕτω καὶ νῦν. Ὅρα καὶ ἕτερον πειρασμὸν τοῦ Σίμωνος· « Λέγων εἶναί τινα, φησὶν, ἑαυτόν. » Οὗτος ὁ Σίμων ὑπεκορίσατο τοὺς ἀποστόλους, καὶ αὐτὸς δὲ ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἐβαπτίσθη ὑπὸ τοῦ Φιλίππου. Οἱ δὲ πάντες χωρὶς αὐτοῦ ἐδέξαντο τὴν τῶν μεγάλων ἀποστόλων παρουσίαν, καὶ διὰ τῆς αὐτῶν χειροθεσίας ἔλαβον Πνεῦμα ἅγιον. Ἐπειδὴ περ ὁ ἀπόστολος Φίλιππος διάκονος ὢν οὐκ εἶχεν ἐξουσίαν τῆς χειροθε-

Digitized by Google

σίας, τοῦ δι' αὐτῆς διδόναι Πνεῦμα ἅγιον, οὐχ ὁ ἐν τοῖς δώδεκά ἐστιν οὗτος ὁ Φίλιππος. Καὶ γὰρ ἀναιρεθέντος Στεφάνου, οἱ μὲν ἄλλοι διεσπάρησαν, πλὴν τῶν ἀποστόλων.

Καὶ ἐπληροῦτο τὸ παρὰ τοῦ Χριστοῦ εἰρημένον, ὅτι « Ἐλεύσονται ψευδόχριστοι καὶ ψευδαπόστολοι ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου. » Τὸ μὲν τῆς ἀφέσεως ἔλαβον Πνεῦμα, οὕπω δὲ τὸ τῶν σημείων.

Σημειωτέον, ὅτι οὐ δεῖ πλησιάζειν μάγοις, πλὴν εἰ ἀπατηθείς τις ἐπλησίασεν, ἀφιστάσθω ταχέως. Ἡ γὰρ ἐπιμονὴ ἐν τοῖς κακοῖς εἰς ἕκστασιν ἄγει φρενῶν, ὥστε μὴ συνιέναι τὰ γινόμενα. Ὅτι οὐκ ἀργυρίου, οὐδὲ ὑποκριταῖς, ἀλλ' ἁγίοις διὰ πίστεως ἡ μετοχὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος δίδοται.

Διὰ τί οὐκ ἦσαν οὗτοι λαβόντες Πνεῦμα ἅγιον; Ἦτοι τοῦ Φιλίππου τιμῶντος τοὺς ἀποστόλους, ἢ τοι τὸ μὴ ἔχειν χάρισμα τοιοῦτον· τῶν ἑπτὰ γὰρ ἦν. Ὅρα δὲ, ἐκεῖνοι οὐκ ἐξίεσαν, ᾠκονομήθη τούτους ἐξελθεῖν, καὶ ἐκείνους ἑτέρως διὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Δυνάμεις γὰρ ἔλαβον ποιεῖν καὶ σημεῖα, σὺχὶ δὲ τὸ Πνεῦμα δίδόναι ἑτέροις· τοῦτο ἦν τὸ τῶν δώδεκα ἀποστόλων ἐξαίρετον. Καὶ ὅρα τοὺς κορυφαίους, οὐκ ἄλλου; πέμπουσιν, ἀλλὰ Πέτρον. Οὐκ ἂν εἶδεν, εἰ μή τι αἰσθητὸν ἐγένετο, ὥσπερ καὶ Παῦλος ἐποίησεν ὅτε ταῖς γλώσσαις ἐλάλουν. Διὰ τί προσήνεγκε χρήματα ὁ Σίμων; Καίτοι οὐκ εἶδε χρημάτων ἕνεκεν τοῦτο ποιοῦντας, οὐκ ἦν ἀγνοίας τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ πειράζοντος καὶ βουλομένου κατηγορίαν περιβαλεῖν. Διὰ τοῦτό φησιν· « Οὐκ ἔστι σοι μερὶς, οὐδὲ κλῆρος, ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ. » Ἐπειδὴ οὐκ εἰς δέον αὐτῷ κέχρηται, οὐκ ἔτι ταῦτα ἀρωμένου, ἀλλὰ παιδεύοντος. Σοὶ, φησὶ, τῷ τοιούτῳ· ὡς ἂν εἴ τις εἶποι· Συναπόλοιτο μετὰ τῆς προαιρέσεως. Τὰς ἐκκλησιαστικὰς χειροτονίας ἠσφαλίζετο, ἐξ ὀρθῆς πίστεως, καὶ βίου σεμνοῦ τὴν μαρτυρίαν ἐχούσας. Ἐφόβει γὰρ αὐτοὺς τὰ ἐπὶ τοῦ Ἱεροβοὰμ κακά· ἵνα μὴ μελέτῃ καὶ ἕθει τοῖς ἀσεβοῦσι γένηται. Ἐπειδὴ ἐκεῖνος λανθάνειν ἐνόμιζεν. Ὁρᾷς ἀπὸ τῆς κακίας πάντα πραττόμενα; Δείκνυται ὡς ἡ μετάνοια ἱκανὴ πᾶσαν ἁμαρτίαν νικῆσαι διὰ τὸν χαίροντα ἐπὶ μετανοίᾳ Θεόν. Τὸ δὲ, « Ἄρα, » προσκείμενον, διδάσκει ὡς δυσκατόρθωτον γίνεται τὸ πρᾶγμα τῆς μετανοίας τοῖς εἰς αὐτὸ τὸ Θεῖον ἐξαμαρτάνουσιν, εἰς ὃ καὶ ὁ Σίμων ἥμαρτεν ἀργύριον οὐχ ὑπακούειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἡγησάμενος εἰς τὰς ἐνεργείας. Πολλοῦ θυμοῦ τὰ ῥήματα. Ἄλλως δὲ, οὐκ ἐκόλασεν αὐτὸν, ἵνα μὴ λοιπὸν ἀνάγκης ἡ πίστις ᾖ, ἵνα μὴ τὸ πρᾶγμα ὠμὸν δόξῃ, ἵνα καὶ τὰ τῆς μετανοίας εἰσαγάγῃ. Ἀρκεῖ πρὸς διόρθωσιν τὸ ἐλέγξαι τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ, τὸ ἐκεῖνον ὁμολογῆσαι, ὅτι ἑάλω, καὶ τοῦτο δῆλον, ἐκ τοῦ εἰπεῖν· « Δεήθητε ὑμεῖς. »

Ἴσως διὰ τὸν Σίμωνα, ἵνα μὴ ἀπατῶνται, ἵνα λοιπὸν ἀσφαλεῖς ὦσι. Διὰ τί πάλιν ἀπεῖσιν ἐκεῖ ἔνθα ἦν ἡ τυραννίς; Ὥσπερ ἐν τοῖς πολέμοις ποιοῦσιν οἱ στρατηγοὶ, τὸ πονοῦν τοῦ πολέμου μέρος καταλαμβάνουσιν. Ἐμοὶ δοκεῖ τῶν ἑπτὰ οὗτος εἶναι· οὐ γὰρ ἂν ἀπὸ τῶν Ἱεροσολύμων πρὸς μεσημβρίαν ἀπῆει, ἀλλὰ πρὸς ἄρκτον· ἀπὸ δὲ Σαμαρείας πρὸς μεσημβρίαν. « Αὕτη ἐστὶ, φησὶν, ἔρημος. » Ὥστε μὴ φοβηθῆναι τῶν Ἰουδαίων τὴν ἐπιστασίαν. Καὶ οὐκ ἠρώτησε διὰ τί· ἀλλ' « Ἀναστὰς ἐπορεύθη. » Ὅρα ἀντιλαμβανομένους ἀγγέλους τῷ κηρύγματι, καὶ αὐτοὺς μὲν οὐ κηρύττοντας. Διὰ τί μὴ τῷ εὐνούχῳ φαίνεται ὁ ἄγγελος, καὶ ἄγει αὐτὸν πρὸς Φίλιππον; Ὅτι ἴσως οὐκ ἂν ἐπείσθη, ἀλλὰ καὶ ἐξεπλάγη ἂν μᾶλλον.

Μεγάλα ἐγκώμια τούτου, εἴγε καὶ Αἰθιοπίᾳ μένων, καὶ τοσούτοις κυκλούμενος πράγμασι, καὶ ἑορτῆς οὐκ οὔσης, καὶ ἐν τῇ δεισιδαίμονι πόλει ὤν, ἤρχετο προσκυνήσων ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ πολλὴ ἡ σπουδὴ, ὅτι καθήμενος ἐπ' ὀχήματι ἀνεγίνωσκε. Καὶ ὅρα ἐν ποίῳ καιρῷ, ἐν τῷ χαλεπωτάτῳ κύματι. Ἐνταῦθα πεπλήρωται ἡ προφητία ἡ λέγουσα· « Αἰθιοπία προφθάσει χεῖρα αὐτῆς τῷ Θεῷ. » Καὶ τοῦτο αὐτοῦ τῆς φιλοσοφίας, καὶ τὸ τὸν προφήτην τοῦτον μετὰ χεῖρας ἔχειν, τῶν ἄλλων ὄντα ὑψηλότερον. Ὅρα καὶ πάλιν εὐλάβειαν, οὐκ εἰδὼς ἀνεγίνωσκεν, εἶτα καὶ μετὰ τὸ ἀναγνῶναι ἐξετάζει. Τοῦτον εἶναι Ἰησοῦν, καὶ πεπληρῶσθαι ἐν αὐτῷ τὴν Γραφὴν, ὡς αὐτὸς ὁ εὐνοῦχος πεισθείς, καὶ παραυτίκα ἀξιῶν βαπτισθῆναι ἔλεγε· « Πιστεύω τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ αὐτὸν εἶναι τὸν Ἰησοῦν. » Ὃς καὶ ἐπέμφθη εἰς τὰ κλήματα τῆς Αἰθιοπίας κηρύξων, Θεὸν μὲν ἕνα τὸν διὰ προφητῶν κεκηρυγμένον, τούτου δὲ τὸν Υἱὸν τὴν κατὰ ἄνθρωπον ἤδη πεποιῆσθαι παρουσίαν. « Καὶ ὡς πρόβατον εἰς σφαγὴν ἤχθη, » καὶ τὰ λοιπὰ ὅσα οἱ προφῆται λέγουσι περὶ αὐτοῦ.

[ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ.] Ὅρα πως οἰκονομεῖται, καὶ πρῶτον ἀναγινώσκει καὶ ἀγνοεῖ· εἶτα ἀναγινώσκει αὐτὴν τὴν μαρτυρίαν, ἔνθα ἦν τὸ πάθος, καὶ ἡ ἀνάστασις, καὶ ἡ δωρεά. « Ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ, » ἀντὶ τοῦ, ἐπαίρεται καὶ ὑψηλοτέρα τῶν ἐπὶ γῆς ἐστιν ἡ ζωὴ αὐτοῦ, τουτέστιν ἡ ὕπαρξις τοῦ Μονογενοῦς, ὅταν ἔξω νοεῖται σαρκὸς, καὶ οὕπω τὸ καθ' ἡμᾶς γενόμενος. [ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ.] Τὴν παράνομον καὶ ἄδικον κρίσιν ἐπ' αὐτῷ γινομένην [*f.* γεν.] δηλοῖ τῆς ἀληθείας κρυβείσης.

[ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ]. Τὴν μετὰ τὴν ἀνάστασιν γενομένην δόξαν καὶ τὴν εὐγενῆ αὐτοῦ ἀξίαν, ἣν ἡ τῶν οἰκοδομηθέντων ἔδειξε πεῖρα, τίς ἔσται ἱκανὸς λόγῳ φράσαι, αὐτοῦ μὲν θανάτῳ ὑποβαλλομένου, πάντων δὲ εἰς ἀφθαρσίαν χάριτι αὐτοῦ ζωοποιουμένων, καὶ πίστει λυτρουμένων; Ἦν γὰρ ὁ αὐτὸς καὶ ἀγενεαλόγητος ὡς Θεὸς, καὶ κατὰ σάρκα γενόμενος. Τὸ ὅλον εἰδέναι ὅτι ἄλλως καὶ περὶ ἄλλων λέγουσιν οἱ προφῆται, ἢ ὅτι περὶ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἢ περὶ ἑαυτῶν ἑτέρῳ προσώπῳ διαλέγονται. Σφόδρα περιεσκεμμένη ἐστὶν ἡ ἐρώτησις. Ἐπιστατέον ὅτι πολλὴ ἡ σπουδὴ ὑπῆρχε τελείως Χριστιανίζουσι περὶ τὸ αἰσθητὸν βάπτισμα. Διττοῦ γὰρ ὄντος τοῦ διδομένου, ὁτὲ μὲν δι' ὕδατος, ὁτὲ δὲ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ, οὐ διὰ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐν Πνεύματι βαπτίσματος κατεφρόνουν τοῦ σωματικωτέρου· συμβάλλεται γὰρ καὶ τοῦτο εἰς σωτηρίαν καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος. Ἔστι δὲ διὰ τῆς προκειμένης βίβλου τῶν Πράξεων πολλὰ θηρεῦσαι παρὰ τοῦ χρησίμου, τοῦ ἐξ ὕδατος βαπτίσματος. Ὅρα ὅτι τὰ δόγματα ἀπ-

Digitized by Google

ηρτισμένα εἶχε· καὶ γὰρ ὁ προφήτης πάντα εἶχε, τὴν σάρκωσιν, τὸ πάθος, τὴν ἀνάληψιν, τὴν ἀνάστασιν, τὴν κρίσιν τὴν μέλλουσαν. Εἰ δὲ πολλὴν ἐπιθυμίαν δείκνυσι, μὴ θαυμάσῃς. Διὰ τί « ἥρπασεν » αὐτόν; Τὸ γενόμενον θαυμασιώτερον ἐδείκνυτο, καὶ τότε οὐκ ᾔδει. Ὡς οὖν ὕστερον αὐτὸν θαυμασθῆναι τοῦτο ἐγένετο. « Ἐπορεύετο γάρ, φησὶ, τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων· » ἵνα θεῖον δειχθῇ τὸ γινόμενον, ἵνα μὴ νομίσῃ ὅτι ἄνθρωπός ἐστιν ἁπλῶς, συμφερόντως οὖν αὐτὸν ἥρπασε τὸ Πνεῦμα· ἐπεὶ ἠξίωσεν ἂν καὶ συναπελθεῖν αὐτῷ ὁ εὐνοῦχος, καὶ ἐλύπησεν ἂν ἐκεῖνος ἀνανεύσας, οὕτω τοῦ καιροῦ ὄντος. Μέγα καὶ ὁ Φίλιππος ἐκέρδανεν, ὅπερ ἥκουε περὶ τῶν προφητῶν, περὶ Ἰεζεκιὴλ, περὶ Ἀββακοὺμ καὶ τῶν ἄλλων, ἰδὼν καὶ ἐφ' ἑαυτὸν γενόμενον. Ἐντεῦθεν δείκνυται πολλὴν ὁδὸν ἀπελθών, εἴ γε ἐν Ἀζώτῳ εὑρέθη, ἐκεῖ αὐτὸν ἔστησεν, ἔνθα καὶ εὐαγγελίσασθαι ἔδει. Ἀξίως εἶπε τὸν Παύλου ζῆλον, καὶ δείκνυσιν ὅτι ἐν μέσῳ τῷ ζήλῳ ἕλκεται, καὶ οὐδέπω κορεσθεὶς τῷ φόνῳ τοῦ Στεφάνου. Ἰδοὺ ἐπληροῦτο τὸ παρὰ τοῦ Χριστοῦ εἰρημένον, ὅτι « Οἱ ἀποκτενοῦντες ὑμᾶς, δόξουσι λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ. » Διὰ τί εἰς Δαμασκὸν ἐπορεύετο; Μεγάλη ἡ πόλις ἦν καὶ βασιλική, καὶ ἐφοβεῖτο μὴ καὶ ἐκείνη προκαταληφθῇ. Καὶ ὅρα τὸν πόθον καὶ τὴν σφοδρότητα· οὐ προσέρχεται ἄρχοντι, ἀλλὰ τῷ ἱερεῖ· οὕτω γὰρ ἐκαλοῦντο οἱ πιστεύσαντες, ἴσως διὰ τὸ τὴν ὁδὸν τέμνειν τὴν εἰς οὐρανὸν φέρουσαν. Διὰ τί μὴ ἐν Δαμασκῷ, ἢ ἐν Ἱεροσολύμοις; Ὥστε μὴ ἐξεῖναι ἄλλοις αὐτὸ διηγεῖσθαι, ἀλλ' οὗτος ἀξιόπιστος ἦν διηγούμενος ὁ διὰ τοῦτο ἀπιών. Τοῦτο οὖν λέγει καὶ πρὸς Ἀγρίππαν ἀπολογούμενος. Ἡ γὰρ ὑπερβολὴ τοῦ φωτὸς πλήττειν εἰωθὸς· μέτρα γὰρ ἔχουσιν οἱ ὀφθαλμοί. Λέγεται δὲ καὶ φωνῆς ὑπερβολὴ κωφοὺς ποιεῖν καὶ ἀποπλῆγας. Ἀλλὰ τούτου μόνον ἐπήρωσε καὶ ἔσβεσεν αὐτοῦ τὸν θυμὸν τῷ φόβῳ, ὥστε ἀκοῦσαι τὰ λεγόμενα. Οὐδὲν αὐτῷ λέγει· οὐ λέγει, Πίστευσον, ἢ τι τοιοῦτον, ἀλλ' ἐγκαλεῖ μονονουχὶ λέγων· Τί παρ' ἐμοῦ ἠδικημένος μικρὸν, ἢ μέγα, ταῦτα ποιεῖς; Ὅρα πῶς οὐκ εὐθέως πάντα ἐπηγγείλατο, ἀλλὰ προμαλάττει αὐτοῦ τὴν διάνοιαν. Οὕτω καὶ τοὺς μαθητὰς ἐκάλεσεν ἐκ δευτέρου. Δίδωσιν αὐτῷ χρηστὰς ἐλπίδας, καὶ ὅτι ἀναβλέψει.

Τί δήποτε οὐδένα τῶν ἀξιοπίστων καὶ μεγάλων οὔτε εἵλκυσεν, οὔτε μετέστησεν εἰς τὴν τοῦ Παύλου κατάσχεσιν; Ὅτι οὐκ ἔμελλε δι' ἀνθρώπων ἐνάγεσθαι, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ. Ἐπεὶ καὶ οὗτος ἐδίδαξε μὲν αὐτὸν οὐδὲν, ἐβάπτισε δὲ μόνον· ἅμα γὰρ φωτισθεὶς ἔμελλεν ἐπισπᾶσθαι πολλὴν τοῦ Πνεύματος τὴν χάριν ἀπὸ τοῦ ζήλου καὶ τῆς πολλῆς προθυμίας· ὅτι γὰρ οὐ τῶν σφόδρα ἐπισήμων ἦν, δῆλον. Οὐκ εἶπε πρὸς αὐτόν· Διαλέχθητι, καὶ κατήχησαι αὐτόν. Εἰ γὰρ εἶπεν, ὅτι εὔχεται καὶ εἶδεν, ὅτι ἄνδρα ἐπιθέντα αὐτῷ τὰς χεῖρας, καὶ οὐκ ἔπεισε, πολλῷ μᾶλλον εἰ τοῦτο εἶπεν· Ὥστε, φησὶν, οὐ διαπιστήσει σοι.

Πόθεν τοῦτο δῆλον; Εἰκὸς ἦν αὐτοὺς ἐν φόβῳ ὄντας περιεργάζεσθαι. Οὐχ ὡς οὐκ εἰδότος τοῦ Χριστοῦ ταῦτα λέγει, ἀλλὰ τούτων ὄντων, πῶς δύναται ταῦτα γενέσθαι. Ὅτι καὶ Ἀνανίας διάκονος ἦν, μαρτυρεῖ καὶ Παῦλος ἐν τοῖς κατώσι. Τοῦτο δὲ γέγονε, διὰ τὸ σπάνιν εἶναι τῶν πρεσβυτέρων διὰ τὸν γεγονότα διωγμόν. Οὐ μόνον πιστὸς ἔσται, φησὶν, ἀλλὰ καὶ διδάσκαλος, καὶ πολλῇ χρήσεται τῇ παῤῥησίᾳ. « Σκεῦος » καλεῖται δικαίως, δεικνύντος τοῦ λόγου, ὡς οὐκ ἔστι φυσικὴ ἡ κακία. « Σκεῦος, φησὶν, ἐκλογῆς· » τὸ δόκιμον γὰρ ἐκλεγόμεθα. Μηδὲ νομίσῃ τις ὅτι ἀπιστῶν τοῖς λεγομένοις ταῦτά φησιν, οὐδὲ ἠπατῆσθαι νομίζων τὸν Χριστὸν, μὴ γένοιτο! ἀλλὰ φοβούμενος καὶ τρέμων. Ταῦτα οὕπω τῆς χάριτος παρούσης ἐμαρτύρησεν ὁ ταῖς καρδίαις ἐμβατεύων Θεός· μηδὲ σφάλλωμεν ἑαυτοὺς, ἀδύνατον εἶναι λέγοντες γενέσθαι κατὰ Παῦλον τινά. Εὐθέως αὐτὸν οἰκειοῦται τῷ ὀνόματι· « Ἰησοῦς, φησὶν, ὁ ὀφθείς σοι· » (καὶ μὴν τοῦτο οὐκ εἶπεν αὐτῷ ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Πνεύματος ἔμαθεν,) « ἵνα ἀναβλέψῃς, » φησίν. Οὐκ εἶπεν, ὁ πηρώσας σε, ἀλλ', « ὁ ὀφθείς σοι. » Ὅρα καὶ τοῦτον οὐκ ἀλαζονικόν· ἀλλ' ὥσπερ ὁ Πέτρος ἔλεγεν ἐπὶ τοῦ χωλοῦ· « Τί ἡμῖν προσέχετε, ὡς ἰδίᾳ δυνάμει πεποιηκόσι; » οὕτω καὶ οὗτος, « Ἰησοῦς ὁ ὀφθείς σοι, » τῶν χειρῶν ἐπικειμένων ταῦτα ἐφθέγγετο. Καὶ μὴν οὐκ ὤφθη. Ἀλλὰ διὰ πραγμάτων ὤφθη. Ἐμοὶ δοκεῖ καὶ τοῦτον καὶ τὸν Κορνήλιον, τούτων λεγομένων τῶν ῥημάτων, τοῦ Πνεύματος μετασχεῖν.

Ὅρα, καὶ ἐξησθενηκὼς ἦν ἀπὸ τῆς ἀδοκιμασίας, ἀπὸ τοῦ φόβου, ἀπὸ τοῦ λιμοῦ. Καὶ ἵνα μὴ φαντασίαν νομίσῃ τὴν πήρωσιν, διὰ τοῦτο ἔπεσον λεπίδες. Καὶ βουλόμενος ἐπιτεῖναι τὴν ἀθυμίαν, ἐτύφλωσε τὸν ἄνθρωπον πρὶν ἢ ἐλθεῖν τοῦτον. Διὰ τί λέγει· « Λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν; » Ὅτι οἱ τοιοῦτοι παρειμένοι γίνονται. Οὐκ ἠνέσχετο πρότερον μετασχεῖν τροφῆς, ἕως ὅτι [*f.* ὅτε *vel* ὅτου] μεγάλων ἔτυχε τῶν δωρεῶν. Οὐ λέγει δὲ, Ἰησοῦς ὁ σταυρωθεὶς, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἀλλ', « ὁ ὀφθείς σοι, » ἀπὸ τῶν ἐκείνῳ γνωρίμων, ἐπεὶ καὶ ὁ Χριστὸς οὐδὲν πλέον προσέθηκε. Καὶ οὐκ εἶπεν, ὁ σταυρωθεὶς, ὁ δεδιωγμένος, ἵνα μὴ δόξῃ ὡς ἐπεγγελᾷν αὐτῷ.

Ὅρα, εὐθέως διδάσκαλος ἦν ἐν ταῖς συναγωγαῖς. Οὐκ ἠσχύνετο τὴν μεταβολὴν, οὐκ ἐδεδοίκει ἐν οἷς ἦν πρότερον, λαμπρῶς ταῦτα καταλύων, οὐχ ὅτι ἀνέστη, οὐχ ὅτι ζῇ. Ἀλλὰ τί; Εὐθέως ἀκριβῶς τὸ δόγμα ἐξίθετο· « Ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· » καὶ τὸ θαυμασιώτερον, ὅτι « Ὧδε εἰς τοῦτο ἐλήλυθε. » Καὶ οὐκ ἔχομεν εἰπεῖν, ὅτι τοῖς ἀποστόλοις πρότερον συνεγένετο. Ἅτε νομοθὴς ὢν ἐπεστόμιζεν αὐτοὺς, καὶ οὐκ εἶα φθέγγεσθαι. Ἐνόμισαν ἀπηλλάχθαι τῆς ἐν τοῖς τοιούτοις διαλέξεως ἀπαλλαγέντες Στεφάνου, καὶ σφοδρότερον εὗρον ἕτερον. Τουτέστι μετ' ἐπιεικείας διδάσκων. Καὶ ὅρα, οὐκ ἔλεγον αὐτῷ· Σὺ εἶ ὁ πορθῶν, τί μεταβέβλησαι; ᾐσχύνοντο γάρ· ἀλλὰ πρὸς ἑαυτοὺς ἔλεγον. Ἐπὶ μὲν Στεφάνου κατηγόρους καὶ συκοφάντας ἐζήτουν, ἐπὶ δὲ Παύλου χωροῦσιν, ἐπεὶ εἶδον ἐπιτεινόμενον τὸ κήρυγμα. Ὅρα αὐτὸν, οὐ χάριτι σωζόμενον, ἀλλ' ἀνθρωπίνῃ σοφίᾳ, ἵνα μάθῃς τοῦ ἀνδρὸς τὴν ἀρετὴν χωρὶς σημείου λάμπουσαν. Εἰ δὲ καὶ ἐπεθύμει τῆς ἐντεῦθεν ἀποδημίας, ἀλλ' ὅμως καὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐρᾷ σω-

Digitized by Google

τηρίας. Διὸ καὶ πολλάκις τοιαῦτα ἐμηχανᾶτο, τηρῶν ἑαυτὸν τῷ κηρύγματι· καὶ οὐδὲ παρῆτεῖτο καὶ ἀνθρωπίνοις χρήσασθαι μηχανήμασιν, ἡνίκα ἀπῄτει καιρός. [ΘΕΟΔΩΡΟΥ.] Ἔδει αὐτὸν τέως δοκιμασθῆναι τοῖς πάθεσι, καὶ ὡς ἐν χαλκείῳ τύπτεσθαι ταῖς πρώταις προβολαῖς, ἵνα ἐφ' ἑαυτῷ πληρώσῃ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Χριστοῦ· « Ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς ἐστί μοι τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου. »

Πῶς ἐν τῇ μὲν πρὸς Γαλάτας φησὶν, ὅτι οὐκ ἀπῆλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀλλ' εἰς Ἀραβίαν, καὶ Δαμασκὸν, καὶ μετὰ ἔτη τρία εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὅτι οὐδένα τῶν ἀποστόλων εἶδεν; Ἐνταῦθα δὲ τοὐναντίον φησίν; Ὅτι ἤγαγεν αὐτὸν πρὸς τοὺς ἀποστόλους ὁ Βαρνάβας. Ἢ τοῦτό φησιν, ὅτι οὐκ ἀπῆλθεν, ὥστε ἀναθέσθαι. Τί γὰρ λέγει; « Οὐ προσανεθέμην, οὐδὲ ἀπῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα. » Ἢ εἰ μὴ τοῦτο, δῆλον, ὅτι ἡ ἐπιβουλὴ ἡ ἐν Δαμασκῷ μετὰ τὸ ἑλθεῖν αὐτὸν ἀπὸ Ἀραβίας γέγονε μετὰ ἔτη τρία. Ἢ εἰ μὴ τοῦτο πάλιν, ἡ ἄνοδος μετὰ τὸ ἑλθεῖν ἀπὸ Ἀραβίας· αὐτὸς γοῦν οὐκ ἀπῆλθε πρὸς τοὺς ἀποστόλους, ἀλλὰ τοῖς μαθηταῖς ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι, ἅτε διδάσκαλος ὢν καὶ μαθητής. Διὰ τοῦτο ἀπῆλθον, φησὶν, ἵνα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους ἀπέλθω· οὐδὲν γοῦν παρ' αὐτῶν ἔμαθον. Ἢ ταύτην τὴν ἄνοδον λάμβανε, ὥστε εἶναι οὕτως· Ἀπῆλθεν εἰς Ἀραβίαν, εἶτα εἰς Δαμασκὸν, εἶτα εἰς Ἱεροσόλυμα, εἶτα εἰς Συρίαν. Ἢ εἰ μὴ τοῦτο πάλιν, ὅτι αὖθις ἀνῆλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα, εἶτα εἰς Δαμασκὸν ἐξεπέμφθη, εἶτα εἰς Ἀραβίαν, εἶτα εἰς Δαμασκὸν πάλιν, εἶτα εἰς Καισάρειαν, καὶ τότε διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν, ἀνέβη πάλιν εἰς Ἱεροσόλυμα, ἴσως ὅτε τοὺς ἀδελφοὺς ἀνήγαγε μετὰ Βαρνάβα. Ἢ εἰ μὴ τοῦτο, ἕτερον λέγει καιρόν· καὶ γὰρ ὁ ἱστοριογράφος πολλὰ [*f.* πολὺ] ἐπιτέμνει τὸν καιρὸν, καὶ πολλὰ συνάγει.

Ὁ Βαρνάβας ἄνθρωπος ἦν ἐπιεικὴς, καὶ ὁρᾷ αὐτὸν οὐ πρὸς τοὺς ἀποστόλους ἀπιόντα διὰ τὸ μετριάζειν, ἀλλὰ πρὸς τοὺς μαθητὰς, ἅτε μαθητὴν ὄντα, οὐκ ἐνομίζετο ἀξιόπιστος εἶναι. Υἱὸς δὲ παρακλήσεως οὗτος· λέγεται, ὅθεν καὶ εὐπρόσιτος γέγονε τῷ ἀνδρὶ, ὅθεν καὶ οὗτος οὐκ ἐφοβήθη. Γοργὸς γὰρ ἦν ὁ ἀνὴρ καὶ εἰκὸς ἦν τὰ κατ' αὐτὸν ἀκηκοέναι καὶ ἐν Δαμασκῷ. Οἱ μὲν οὖν μαθηταὶ ἐφοβοῦντο, οἱ δὲ ἀπόστολοι οὐκ ἐπίστευον αὐτῷ. Διὰ τοῦτο αὐτῶν ἐκεῖθεν λύει τὸ δέος· « Συνεζήτει, φησὶ, πρὸς τοὺς Ἑλληνιστὰς, » τοὺς Ἑλληνιστὶ, φησὶ, φθεγγομένους. Καὶ τοῦτο σφόδρα σοφῶς· ἐκεῖνοι γὰρ οἱ ἄλλοι οὐδὲ ἰδεῖν αὐτὸν ἤθελον, οἱ βαθεῖς Ἑβραῖοι.

Τῆς σφοδροτέρας καὶ τῆς κατάκρος [*f.* κατάκρας] νίκης τοῦτο τεκμήριον, καὶ τὸ σφόδρα λυπεῖσθαι τῷ γεγονότι. Φοβηθέντες οὖν λοιπὸν μὴ ταυτὸν γένηται οἷον ἐπὶ Στεφάνου, ἔπεμψαν αὐτὸν εἰς Καισάρειαν καὶ εἰς Ταρσὸν, ἅμα κηρύττοντα καὶ ἐν ἀσφαλείᾳ μᾶλλον ἐσόμενον, ἅτε ἐν οἰκείᾳ πατρίδι. Γοῦτέστιν ηὔξει τὴν εἰρήνην πρὸς ἑαυτοὺς ταύτην τὴν ὄντως εἰρήνην· οὐ γὰρ ἂν αὐτοὺς ὁ πόλεμος ἐκάκωσεν ὁ ἔξωθεν. Παρεκάλει δὲ αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα καὶ διὰ τῶν θαυμάτων, καὶ διὰ τῶν ἔργων, καὶ χωρὶς δὲ τούτων καὶ καθ' ἑαυτὸν ἕκαστος.

Καθάπερ γάρ τις στρατηγὸς περιῇσι τὰς τάξεις ἐπισκοπῶν ποῖον..... ω. γκεκρυτημένων μέρος, ποῖον τῆς αὐτῶν δεῖται παρουσίας. Ὅρα πανταχοῦ πρῶτον αὐτὸν τρέχοντα, καὶ ὅτε μὲν ἦν κίνδυνος, οὗτος· ὅτε δὲ οἰκονομία καὶ γαλήνης ἔγεμε τὰ πράγματα, κοινῇ πάντες ἦσαν· καὶ ὅτε θαυματουργῆσαι ἔδει, αὐτὸς προπηδᾷ.

Διὰ τί μὴ ἀνέμεινε τὴν πίστιν τοῦ ἀνδρὸς, μηδὲ ἠρώτησεν εἰ βούλοιτο θεραπευθῆναι; Ἐπειδὴ πρὸς πολλῶν παράκλησιν ἐγένετο τὸ θαῦμα. Καὶ ἄκουε τὸ κέρδος ὅσον· « Καὶ εἶδον οἱ κατοικοῦντες πάντες καὶ ἐπίστευσαν. » Ἐπίσημος γὰρ ἦν ὁ ἀνὴρ, καὶ ᾔδεσαν ἔλεγχον τὸ σημεῖον. Οὐ γὰρ τῶν νοσημάτων ἀπήλλαττον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑγείαν παρεῖχον καὶ τὴν ἰσχὺν, καὶ οὕτω ἦσαν τεκμήρια τῆς ἰδίας παρασχόντες δυνάμεως. Καὶ ὁ Χριστὸς ἀρχόμενος τῶν σημείων, οὐκ ἀπῄτει πίστιν· ὁμοίως οὐδὲ καὶ οὗτοι. Ἐν Ἱεροσολύμοις μὲν γὰρ εἰκότως ἡ πίστις αὐτῶν προεγίνετο, ἵνα ἐρχομένου Πέτρου κἂν ἡ σκιὰ· ἐνταῦθα δὲ τοῦτο πρῶτον ἐπιβαίνει. Τὰ μὲν γὰρ τῶν σημείων ὑπὲρ τοῦ τοὺς ἄλλους ἐπισπάσασθαι ἐγίνετο, τὰ δὲ καὶ ὑπὲρ τῆς τῶν πιστευόντων παρακλήσεως.

Δείκνυσιν ὅτι φερώνυμος ἦν, οὕτως ἐγρηγορυῖα καὶ νήφουσα ὥσπερ Δορκάς. Πολλὰ γὰρ οἰκονομικῶς ὀνόματα τίθεται, ὡς πολλάκις εἴπομεν. Οὐχὶ ἐλεημοσύνης μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀγαθῶν ἔργων ἦν πλήρης. Οὐχ ἁπλῶς ἀπέθανεν, ἀλλ' ἐν ἀῤῥωστίᾳ γενομένη. Καὶ « λούσαντες ἔθηκαν, » ἵνα μὴ διαπιστηθῇ τὸ θαῦμα. Διὰ τί περιέμειναν ἀποθανεῖν; Καὶ διὰ τί μὴ ἐσκύλη ὁ Πέτρος πρὸ τούτου; Ἀνάξιον ἡγοῦντο λοιπὸν φιλοσοφοῦντες ὑπὲρ τῶν τοιούτων τοὺς μαθητὰς σκύλλειν, καὶ τοῦ κηρύγματος παρασπᾷν· ἐπεὶ καὶ διὰ τοῦτο λέγει, ὅτι ἐγγὺς ἦν. Ἦπου ἐν τάξει παρέργου τοῦτο ἦτουν· προηγουμένως δὲ οὐκ ἔτι· μαθήτρια γὰρ ἦν. Οὐ παρακαλοῦσιν, ἀλλ' αὐτῷ ἐπιτρέπουσιν ἵνα τὴν σωτηρίαν αὐτῇ χαρίσηται. Ὅρα ἐλεημοσύνης πόση γίνεται ἡ προτροπή. Τί δήποτε πάντας ἐκβάλλει; Ὥστε μὴ συγχυθῆναι τοῖς δάκρυσι, μηδὲ διαταραχθῆναι. Οὐ πάντα μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκολίας τὰ σημεῖα ἐποίουν. Τοῦτο δὲ αὐτοὺς ὠφέλει· οὐδὲ γὰρ μόνον τῆς τῶν ἄλλων ἐφρόντιζον σωτηρίας, ἀλλὰ καὶ τῆς αὐτῶν. Ὁ γὰρ τῇ σκιᾷ τοσούτως θεραπεύων, πῶς τοσαῦτα νῦν ποιεῖ; Ἔστι δὲ ὅπου καὶ ἡ πίστις τῶν προσιέντων [*f.* προσιόντων] συνήργει. Ταύτην πρῶτον νεκρὰν ἀνίστησιν Ὅρα τὴν ἐπιτεταγμένην εὐχὴν· ὅρα κατὰ μέρος τὴν ζωὴν, εἶτα τὴν δύναμιν εἰσαγομένην· τὴν μὲν διὰ τοῦ ῥήματος, τὴν δὲ διὰ τῆς χειρός. Καὶ καθάπερ ἐξ ὕπνου ἐγείρει· πρῶτον ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς, εἶτα ἀπὸ τῆς ὄψεως ἀνεκάθισεν, εἶτα ἀπὸ τῆς χειρὸς τὴν δύναμιν ἔλαβεν. Ὅρα τὸν κρηπῖν, οὐ πρὸς ἐπίδειξιν ὄντα· διὰ τοῦτο καὶ ἐκβάλλει πάντας ἔξω, τὸν διδάσκαλον καὶ [*f.* κἀν] τούτῳ μιμούμενος. Σημειωτέον, ὅτι οὐ μόνον τοῖς ἀπίστοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἁγίοις ἐγίνετο σημεῖα οἰκονομικῶς, ἵνα καὶ ἄλλοι πιστεύσωσιν. Ἰδοὺ γὰρ μετὰ τὸ σημεῖον τοῦτο πάλιν πολλοὶ ἐπίστευσαν, ὡς εἶναι πάλιν τὰ σημεῖα τοῖς ἀπίστοις· καὶ οὐκ ἄλλως ἐπίστευσαν, τῶν ἁγίων καὶ δίχα τοῦ σημείου πιστευόντων, ὅτι δυνατός ἐσ-

Digitized by Google

τιν ὁ Πέτρος ἀναστῆσαι ἀμελητὶ νεκρόν· ἐπεὶ πῶς αὐτὸν μετεστείλαντο;

Ὅρα τὸ τοῦ Πέτρου ἄτυφον, πῶς οὐ παρὰ ταῦτα [*f.* ταύτῃ] μένει, οὐδὲ παρ' ἄλλῳ τινὶ τῶν ἐπισήμων, ἀλλὰ παρὰ βυρσεῖ, διὰ πάντων εἰς ταπεινοφροσύνην ἡμᾶς ἄγων, οὔτε τοὺς εὐτελεῖς αἰσχύνεσθαι ἀφιείς, οὔτε τοὺς μεγάλους ἐπαίρεσθαι. Ἐδέοντο γὰρ αὐτοῦ τῆς διδασκαλίας οἱ διὰ τὰ σημεῖα πιστεύσαντες.

Οὗτος οὐκ ἔστιν Ἰουδαῖος, ἢ τῶν ὑπὸ τὸν νόμον, ἀλλ' ἤδη προειλήφει τὴν ἡμετέραν πολιτείαν. Ὅρα δύο πιστεύσαντας ἐπ' ἀξιώμασι, τόν τε εὐνοῦχον καὶ τοῦτον· καὶ ὅρα πολλὴν σπουδὴν ὑπὲρ τούτων γινομένην, καὶ μὴ νομίσῃς διὰ τὰ ἀξιώματα, ἀλλὰ διὰ τὴν εὐλάβειαν. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ τὰ ἀξιώματα τίθησιν, ἵνα μείζων ἡ εὐλάβεια δειχθῇ. Μέγα τοῦτο τὸ ἐλεημοσύνας ποιεῖν καὶ εὐχάς. Καὶ διὰ τοῦτο τὸν ἄνδρα ποιεῖ γνώριμον, ἵνα μή τις εἴπῃ ὅτι ψεύδεται τῶν Γραφῶν ἡ ἱστορία. « Ἐκ σπείρης, » φησί· σπεῖρα δέ ἐστιν ὁ καλούμενος νούμερος.

Διὰ τί βλέπει τὸν ἄγγελον; Εἰς πληροφορίαν Πέτρου· μᾶλλον δὲ οὐκ ἐκείνου, ἀλλὰ τῶν ἄλλων τῶν ἀσθενεστέρων. Ἐννάτῃ ὥρᾳ, ὅτε φροντίδων ἡφίετο, καὶ ἐν ἡσυχίᾳ ἦν καὶ κατανύξει. Ἵνα μὴ ἐπ' ἄλλον ἔλθωσιν, οὐκ ἀπὸ τοῦ ἐπωνύμου μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ τόπου δηλοῖ τὸν ἄνδρα. Ἴδετε πῶς τὰ ἀνακεχωρημένα τῶν πόλεων ἐδίωκον οἱ ἀπόστολοι, καὶ ἐρημίας ὄντες φίλοι καὶ ἡσυχίας; Τί οὖν, εἰ συνέβη καὶ ἄλλον εἶναι; Ἰδοὺ ἔστι καὶ ἄλλο σημεῖον, τὸ παρὰ θάλασσαν οἰκεῖν· οὐκ εἶπε δὲ διὰ τί, ἵνα μὴ ἑλκύσῃ αὐτὸν, ἀλλ' ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν ἐπιθυμίᾳ καὶ πόθῳ τῆς ἀκροάσεως γίνεσθαι.

Ὁρᾷς; οὐχ ἁπλῶς ταῦτά φησιν, ὅτι οἱ προσκαρτεροῦντες αὐτῷ τοιοῦτοι ἦσαν. Ὅρα δὲ καὶ τὸ ἄτυφον. « Καὶ ἤθελε γεύσασθαι. » Οὐ γὰρ εἶπε, Καλέσατέ μοι Πέτρον, ἀλλ' ὥστε καὶ πεῖσαι ἐξηγήσατο ἅπαντα· καὶ τοῦτο οἰκονομικῶς· οὐ γὰρ ἠξίου ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος αὐτὸν μεταπέμψασθαι. Ὅρα πῶς τοὺς καιροὺς συνάγει τὸ Πνεῦμα, οὔτε θᾶττον, οὔτε βραδύτερον αὐτὸ ποιεῖ γενέσθαι. Τουτέστι κατ' ἰδίαν καὶ ἐν ἡσυχίᾳ· ὡς ἐν τῷ ὑπερῴῳ.

Τί ἐστι, « ἔκστασις; » Πνευματική τις ὡσανεὶ θεωρία γέγονεν αὐτῷ, καὶ σώματος, ὡς ἂν εἴποι τις, ἐξέστη ἡ ψυχή. Ἡ ἔκστασις δηλοῖ καὶ τὴν ἐπὶ θαυμασμῷ ἔκπληξιν, καὶ τὸ ἔξω τῶν αἰσθητῶν γενέσθαι, ἐπὶ τὰ πνευματικὰ ποδηγούμενον.

Σύμβολον τῆς οἰκουμένης ἁπάσης ὁ ἄνθρωπος ἀκρότατον ἦν. Οὐδὲν γὰρ κοινὸν εἶχε πρὸς Ἰουδαίους. Ἔμελλον αὐτοῦ κατηγορεῖν ἅπαντες, ὡς παραβάτου. Ὅρα οὖν τί οἰκονομεῖται καὶ αὐτός· λέγει, « Οὐδέποτε ἔφαγον, » οὐχὶ αὐτοὺς δεδοικὼς, μὴ γένοιτο! ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Πνεύματος οἰκονομεῖται, ἵν' ἔχῃ ἀπολογίαν πρὸς τοὺς ἐγκαλοῦντας, ὅτι καὶ ἀντεῖπε· πάνυ γὰρ αὐτοὺς ἔδει τὸν νόμον φυλάττειν. Εἰς ἔθνη ἐπέμπετο, ἵνα μὴ οὗτοι αὐτοῦ κατηγορήσωσιν. Ὅρα πόσα γίνεται. Ἵνα γὰρ μὴ δόξῃ φαντασίαν εἶναι, Εἶπον [*f.* εἶπε], φησί· « Μηδαμῶς, Κύριε. »

Αἱ τέσσαρες ἀρχαὶ τὰ τέσσαρα στοιχεῖα δηλοῦσι· καὶ τὸ φανὲν σκεῦος τὸν παχύτερον κόσμον σημαίνει· καὶ τὰ διάφορα ζῶα τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐστὶ κατα-

στάτεως σύμβολα. Ἴσω; ἐπὶ γόνατα κείμενος; εἶδε τὴν ὀπτασίαν. Ἐμοὶ δοκεῖ καὶ κήρυγμα τοῦτο, ὅτι θεῖον ἦν τὸ γινόμενον τότε ἄνωθεν ἰδεῖν, καὶ τὸ ἐν ἐκστάσει γενέσθαι, καὶ τὸ φωνὴν ἐκεῖθεν ἐνεχθῆναι, καὶ τὸ τρὶς ὁμολογῆσαι, ὅτι ἀκάθαρτά εἰσι, καὶ τὸ ἐκεῖθεν ἥκειν, καὶ ἐκεῖ ἀνασπασθῆναι. Μέγα δεῖγμα καθαρότητος. Διὰ τί δὲ καὶ τοῦτο γίνεται; Διὰ τοὺς μετὰ ταῦτα, οἷς μέλλει ἐξηγεῖσθαι· ἐπειδὴ αὐτὸς ἤκουσεν· « Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε. » Εἰ γὰρ καὶ περιτομῆς ἐδεήθη καὶ θυσίας ὁ Παῦλος, πολλῷ μᾶλλον τότε ἐν ἀρχῇ τοῦ κηρύγματος ἀσθενεστέρων ὄντων αὐτῶν. Δοκεῖ μὲν πρὸς αὐτὸν λέγεσθαι ἡ φωνὴ, τὸ δὲ πᾶν πρὸς Ἰουδαίους λέγεται. Εἰ γὰρ ὁ διδάσκαλος ἐπιτιμᾶται, πολλῷ μᾶλλον οὗτοι. Ἡ οὖν σινδὼν, ἡ γῆ· τὰ δὲ ἐν αὐτῇ θηρία, οἱ ἐξ ἐθνῶν· τὸ δὲ, « Θῦσον καὶ φάγε, » ὅτι κἀκείνους δεῖ προσιέναι· τὸ δὲ τρίτον τοῦτο γενέσθαι, τὸ βάπτισμα. Πολλὴ τοῦ Πνεύματος ἡ ἐξουσία· ὃ γὰρ ποιεῖ ὁ Θεὸς, τοῦτο λέγεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ποιεῖν. Ὁ μὲν γὰρ ἄγγελος οὐχ οὕτως, ἀλλὰ πρῶτον εἰπών, « Αἱ εὐχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου, » ἵνα δείξῃ ὅτι ἐκεῖθεν ἀπέσταλται. Τὸ δὲ Πνεῦμα οὐχ οὕτως, ἀλλ', « Ὅτι ἐγὼ αὐτοὺς ἀπέσταλκα. »

Εἶδε στρατιώτην, εἶδεν ἄνθρωπον, οὐκ ἐφοβήθη λοιπόν· ἀλλὰ πρότερον ὁμολογήσας αὐτὸς εἶναι, καὶ ζητήσας, τότε τὴν αἰτίαν πυνθάνεται· ὡς δὲ θέλων ἑαυτὸν κατακρύψαι, ἵνα, ἐὰν μὲν εὐθέως κατεπείγῃ, καὶ συνεξέλθῃ· ἂν δὲ μὴ, ἵνα ξενίσῃ εἰς τὸν οἶκον αὐτούς. Λέγουσι τὰ ἐγκώμια, ὥστε πεῖσαι ὅτι ἄγγελος ὤφθη αὐτῷ. Ὅρα, πόθεν ἡ ἀρχὴ γίνεται τῶν ἐθνῶν, ἀπὸ ἀνδρὸς εὐλαβοῦς ἀξίου φανέντος ἀπὸ τῶν ἔργων.

Μὴ καταφρονήσῃς· οὐχ ὡς καταφρονῶν ἔπεμψεν, ἀλλ' ἐκελεύσθη οὕτως. Μετὰ παῤῥησίας λοιπὸν καὶ συνδιαιτᾶται, καὶ ἦλθον σὺν αὐτῷ οἱ ἄλλοι. Καλῶς οὖν πρότερον φιλοφρονεῖται τοὺς ἄνδρας, ἅτε ἀπὸ καμάτου ὄντας καὶ οἰκειοῖ ἑαυτόν. Καί τινες ἔρχονται μετ' αὐτοῦ· καὶ τοῦτο οἰκονομικῶς, ὥστε εἶναι μάρτυρας μετὰ ταῦτα, ὅτε δέον ἀπολογήσασθαι τὸν Πέτρον. Ἐπίσημος ἦν ὁ ἀνὴρ, καὶ ἐν ἐπισήμῳ πόλει τυγχάνων· διὰ τοῦτο πάντα γίνεται, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἀρχὴν λαμβάνει τὸ πρᾶγμα. Οὐχὶ ἐν ὕπνῳ ὤφθη, ἀλλ' ἐγρηγορότι, ἐν ἡμέρᾳ περὶ ἐνάτην ὥραν. Οὕτως αὐτῷ προσεῖχε· καὶ τοῦτο φίλου, τὸ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς ποιεῖσθαι κοινωνοὺς τοὺς ἀναγκαίους φίλους.

Τοῦτο [*f.* τούτῳ] καὶ τοὺς ἄλλους παιδεύων, καὶ τῷ Θεῷ εὐχαριστῶν, καὶ τὸ ταπεινὸν τὸ αὐτοῦ ἐνδεικνύμενος. Ὅρα πῶς πρὸ τῶν ἄλλων τοῦτο αὐτοὺς παιδεύουσι, μηδὲ [*f.* μηδὲν] μέγα περὶ αὐτῶν φαντάζεσθαι· καὶ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας διαλέγεται, καὶ δείκνυσιν ὅτι μεγάλως αὐτοῖς ἐχαρίσατο ὁ Θεός. Καὶ ὅρα, πῶς ὁμοῦ καὶ μεγάλα φύγγεται, καὶ μετριάζει. Οὐ γὰρ εἶπεν· Ἄνθρωποι, μηδενὶ καταξιοῦντες κολλᾶσθαι, ἤλθομεν πρὸς ὑμᾶς· ἀλλὰ τί; « Ὑμεῖς ἐπίστασθε, » ὁ Θεὸς τοῦτο ἐκέλευσε, παράνομον εἶναι « κολλᾶσθαι, ἢ προσέρχεσθαι ἀλλοφύλῳ. »

Σημειωτέον, ὅτι αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐπέτρεψε τῷ Χρι-

Digitized by Google

στιανῷ λαῷ « μηδένα ἄνθρωπον κοινὸν, ἢ ἀκάθαρτον λέγειν, » ἀλλὰ συνεῖναι αὐτοῖς, ἅτε ἐλπίδα ἔχουσι τοῦ πιστεύειν μάλιστα εἰς τὸν Χριστόν· ἵνα μὴ νομίσωσιν, ὅτι παρανομία ἦν τὸ πρᾶγμα, μήτε ὅτι ἄρχων διὰ τοῦτο ὑπήκουσεν, ἀλλὰ τὸ πᾶν τῷ Θεῷ λογίζωνται. Οὐ μόνον κολλᾶσθαι, ἀλλ' οὐδὲ προσέρχεσθαι ἐξῆν.

Ἤδη τὸ πᾶν ὁ Πέτρος ἤκουσε καὶ παρὰ τῶν στρατιωτῶν, ἀλλὰ βούλεται πρῶτον αὐτοὺς ὁμολογῆσαι καὶ ὑπευθύνους ποιῆσαι τῇ πίστει. « Τὴν ἐννάτην ὥραν προσευχόμενος. » Τί ἐστι τοῦτο; Ἐμοὶ δοκεῖ καὶ καιρὸς [*f.* καιρὸν] οὗτος ὠρικέναι ἑαυτῷ βίου ἀκριβεστέρου, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέρας· διὰ γὰρ τοῦτο εἶπεν, ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας. Ὅρα, πόσον ἐστὶν εὐχή. Ὅτε ἐπέδωκεν εἰς εὐλάβειαν, τότε φαίνεται αὐτῷ ὁ ἄγγελος, αὕτη μία ἡμέρα· καὶ ἦν ἀπῆλθον οἱ πεμφθέντες παρὰ Κορνηλίου, μία· καὶ ἦν ἦλθον, μία· καὶ τετάρτῃ ἐφάνη ὡσεὶ τρίτην ὥραν μεθ' ἣν προσηύξατο. Οὐ λέγει ἄγγελος· οὕτως ἐστὶν ἄτυφος. Ὅρα ὅση πίστις καὶ εὐλάβεια. Ἤδει ὅτι οὐδὲν ἀνθρώπινον εἶπεν ὁ Πέτρος, ὅτι Ὁ Θεὸς ἔδειξέ μοι, φησί. Λέγει λοιπὸν οὗτος· « Ἤρεσμεν ἀκοῦσαι τὰ προστεταγμένα σοι ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Οὐχὶ, ἐνώπιον ἀνθρώπου, ἀλλὰ, « τοῦ Θεοῦ. » Οὕτω δεῖ προσέχειν τοῖς τοῦ Θεοῦ βουλοῖς. Τουτέστιν, οὐ προσώπων ποιότητα, ἀλλὰ πραγμάτων ἐξετάζει διαφοράν· τρανῶς σημαίνων, ὅτι ὃν τρόπον τὸν Θεὸν ἐφοβεῖτο ὁ Κορνήλιος, τὸν [*f.* ὃν] διὰ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν κατηχεῖτο, δι' ὃν καὶ τὰς ἐλεημοσύνας ἐποίει, οὗτος ἐπ' ἀληθείας ἐστὶ Θεός. Ἔλ[ε]ιπε δὲ αὐτῷ ἡ τοῦ Χριστοῦ γνῶσις. Τὴν πᾶσάν φησι ἀρετήν. Ὅρα, πῶς αὐτοῦ καταγγέλλει τὸ φρόνημα, ἵνα μὴ δόξῃ ὥσπερ ἐν τάξει ἀπερρίμμενον εἶναι. Ταῦτα λέγει καὶ διὰ τοὺς παρόντας, ἵνα καὶ ἐκείνους πείσῃ. Διὰ τοῦτο ἀνάγει τὸν λόγον, καὶ ἀναγκάζει τὸν Κορνήλιον εἰπεῖν, καὶ δίδωσιν αὐτοῖς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ τὸ ἐξαίρετον. Κατὰ τὸ ἀνθρώπινον δηλονότι. Ἐπειδὴ ἐκένωσεν ἑαυτὸν, καὶ παραπλησίως ἡμῖν μετέσχεν αἵματος καὶ σαρκὸς, ταῦτα ἅπερ ἔχει κατὰ φύσιν ὡς Θεὸς, λαμβάνειν λέγεται καὶ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον. Δέχεται γὰρ οὐχ ἑαυτῷ μᾶλλον, καθὸ Θεὸς Λόγος ἐστὶν (ἴδια γὰρ ἦν αὐτοῦ), ἀλλ' ἡμῖν ὡς ἐν ἀπαρχῇ δι' ἑαυτοῦ. Ἐντεῦθεν δείκνυσι πολλὰς πηρώσεις διαβολικὰς, καὶ διατροφὴν [*f.* διαστρ.] σωμάτων ὑπ' ἐκείνου γεγενημένας, ὥσπερ καὶ ὁ Χριστὸς ἔλεγεν.

Πάλιν τὰ ταπεινά· ὅτε ἔδειξεν, ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἀπέσταλται, τότε λέγει ὅτι ἀνηρέθη, ἵνα μή τι ἄτοπον φαντασθῇς. Ὁρᾷς αὐτοὺς οὐδαμῶς κρύπτοντας τὸν σταυρὸν, ἀλλὰ μετὰ τῶν ἄλλων τιθέντας καὶ τὸν τρόπον, « ὃν καὶ ἀνεῖλον, φησὶ, κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου; » Καίτοι γε αὐτὸς αὐτοὺς ἐξελέξατο, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀνατίθησι τῷ Θεῷ. « Τοῖς προκεχειροτονημένοις, » φησί. Ὅρα, πόθεν τὴν ἀνάστασιν βεβαιοῦται. Διὰ τί μηδὲν ἀναστὰς ἐποίησε σημεῖον, ὡς τὸ φαγεῖν, καὶ πιεῖν; διαμαρτύρασθαί φησι φοβερῶς, ἵνα μὴ ἔχωσιν εἰς ἄγνοιαν καταπεσεῖν· καὶ οὐκ εἶπεν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἀλλ', ὃ μᾶλλον αὐτοὺς ἐφόβει, ἡ κυρία κατασκευὴ ἀπὸ τῶν προφητῶν· μεγάλην γὰρ δόξαν εἶχον ἐκεῖνοι. Ὅτε τῷ φόβῳ κατέπεισε [*f.* κατέσεισε], τότε ἐπάγει τὴν συγχώρησιν, οὐ παρ' αὐτοῦ λεγομένην, ἀλλὰ παρὰ τῶν προφητῶν. Ὅσοι, φησὶ, προφῆται ἐλάλησαν περὶ ἁμαρτιῶν ἄφεσιν, ἐν τούτῳ τῷ Ἰησοῦ εἶπον αὐτὰς ἀφίεσθαι. Οὕτω καὶ Ἡσαΐας τὸ αὐτοῦ εἰσφέρων πρόσωπον, λέγει· « Ἐγώ εἰμι ὁ ἐξαλείφων τὰς ἁμαρτίας σου καὶ τὰς ἀνομίας σου. »

Θέα τοῦ Θεοῦ τὴν οἰκονομίαν· οὐκ ἀφῆκεν ἀπαρτισθῆναι τὸν λόγον, οὐδὲ ἐκ προστάγματος Πέτρου γενέσθαι τὸ βάπτισμα· ἀλλ' ἐπειδὴ τὴν διάνοιαν αὐτῶν ἔδειξαν θαυμαστὴν οὖσαν, καὶ τῆς διδασκαλίας ἀρχὴ γέγονε, καὶ ἐπίστευσαν, ὅτι πάντως τὸ βάπτισμα ἄφεσίς ἐστιν ἁμαρτημάτων, τότε ἐπῆλθε τὸ Πνεῦμα· τοῦτο δὲ γίνεται, προοικονομοῦντος τοῦ Θεοῦ ἀπολογίαν μεγάλην τῷ Πέτρῳ· καὶ οὐχ ἁπλῶς τὸ Πνεῦμα ἐπῆλθεν, ἀλλὰ γλώσσαις ἐλάλουν, ὅπερ ἐξέπληττε τοὺς συνελθόντας. Πρὸς τοὺς λέγοντας· Διὰ τί ὁ Φίλιππος οὐ κατήγαγε τὸ Πνεῦμα, καὶ διὰ τί οὗτοι πρὸ τοῦ βαπτισθῆναι ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα; πρὸς οὓς δεῖ εἰπεῖν, ὅτι τοῦ Θεοῦ κρίσει ταῦτα γίνεται, καὶ οὐδεὶς δύναται κωλῦσαι τὸ Πνεῦμα κατελθεῖν, καὶ πρὸ τοῦ βαπτισθῆναι ὕδατι ἐκεῖνον, ἐφ' ὃ [ἐφ' ὃν] συνορᾷ τὸ Πνεῦμα ἐπιπεσεῖν, ὡς ὁ Πέτρος μαρτυρεῖ. Οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Φιλίππου νοητέον, ὅτι οὐκ ηὐδόκησεν ὁ Θεὸς ἐπιβαλεῖν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ βαπτισθεῖσι τὸ Πνεῦμα κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ βαπτίσματος· καὶ ὑπερβαίνει τὸν ἄνθρωπον ἀναζητεῖν τὴν τοῦ Θεοῦ γνώμην, κατὰ τὸ εἰρημένον· « Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου; »

Τίς ἦν ἡ τοῦ ὕδατος χρεία, τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιπεσόντος αὐτοῖς; Τὸ μυστήριον ἐκκαλύπτον ἡμῖν τὸ ἀποκεκρυμμένον. Θεῖα τελεῖται ἐν αὐτῷ σύμβολα, τάφος καὶ νέκρωσις, καὶ ἀνάστασις, καὶ ζωή. Ὥσπερ εὔκολον ἡμῖν βαπτίσασθαι, καὶ ἀνανεῦσαι, οὕτως εὔκολον τῷ Θεῷ θάψαι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀναδεῖξαι τὸν νέον. Τρίτον δὲ τοῦτο γίνεται, ἵνα μάθῃς ὅτι δυνάμει Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος τὰ πάντα.

Μετὰ τοσαῦτα « διεκρίνοντο οἱ ἐκ περιτομῆς, » οὐχ οἱ ἀπόστολοι, μὴ γένοιτο! ἐσκανδαλίζοντο δὲ οὐ μικρῶς· καὶ ὅρα τί προβάλλονται. Οὐ λέγουσι, Διὰ τί κατήγγειλας [*f.* κατήγγειλας]; ἀλλὰ, Διὰ τί συνέφαγες· Ἔτι ἐζήλουν ὑπὲρ τοῦ νόμου. Ὁ δὲ Πέτρος οὐ πρὸς τοῦτο ἵσταται τὸ ψυχρὸν (ψυχρὸν γὰρ ὄντως ἦν), ἀλλὰ πρὸς ἐκεῖνο τὸ μέγα, ὅτι εἰ Πνεύματος μετέλαβον, φησὶ, πῶς τούτου μεταδοῦναι οὐκ ἐνῆν;

Ὡσανεὶ ἔλεγεν· Ἱκανὸν μὲν ἦν καὶ τοῦτο πεῖσαι, τὸ θεάσασθαι τὴν σινδόνα, πλὴν ἀλλὰ καὶ φωνὴ προσετέθη. Οὐ τῆς συνέσεως τοῦ Πέτρου ἦν τὰ ῥήματα, ἀλλὰ τοῦ Πνεύματος· καὶ δείκνυσι διὰ τῆς ἀπολογίας ἑαυτὸν μὲν οὐδαμοῦ αἴτιον, πανταχοῦ δὲ τὸν Θεόν· ἐπ' αὐτὸν γὰρ ἔῤῥιψε τὸ πᾶν. « Ἐν ἐκστάσει » γάρ, φησὶ, αὐτὸ ἐποίησεν. « Ἐγὼ ἐν Ἰόππῃ ἤμην· » τὸ σκεῦος αὐτὸς ἔδειξεν· ἐγὼ καὶ ἀντεῖπον· καὶ πάλιν αὐτὸς εἶπε, καὶ οὐδὲ οὕτως ἤκουσα· τὸ Πνεῦμα ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν, καὶ οὕτως ἀπελθὼν οὐκ ἐπέδραμον.

Ὁρᾷς, ὅτι Οὐ τὸ ἐμὸν ἐποίησα, φησὶν, ὅτι οὐδέ-

Digitized by Google

ποτε ἔφαγον, πρὸς τοῦτο ὃ ἔλεγον ἐκεῖνοι, ὅτι « Εἰσῆλθες καὶ συνέφαγες αὐτοῖς. » Τοῦτο δὲ πρὸς Κορνήλιον οὐ λέγει· οὐ γὰρ ἦν ἀνάγκη. Ὁρᾷς, ὅτι τοῦ Πνεύματος ἡ νομοθεσία; καὶ οὐδὲν ταπεινότερον ὅταν τὴν τῶν ἀδελφῶν μαρτυρίαν ἐπάγεται. Οὐκ εἶπε τὰ παρὰ τοῦ ἀγγέλου ῥηθέντα, ὅτι εἶπε τῷ Κορνηλίῳ· « Αἱ προσευχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου, » καὶ τὰ ἑξῆς· ἀλλὰ τί φησι; « Λαλήσει ῥήματα πρὸς σὲ, ἐν οἷς σωθήσῃ σὺ καὶ πᾶς ὁ οἶκός σου. » Τοῦτο εἰκότως πρόσκειται, καὶ οὐδὲν λέγει περὶ τῆς ἐπιεικείας τοῦ ἀνδρός. Τοῦ Πνεύματος πέμψαντος, φησὶ, τοῦ Θεοῦ κελεύσαντος διὰ τοῦ ἀγγέλου. Ἐντεῦθεν, αἰτοῦντος, λύοντος τὴν διάκρισιν τῶν πραγμάτων, τί ποιῆσαι ἔδει; Ἀλλ' οὐ λέγει τούτων οὐδὲν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ὑστέρου ἰσχυρίζεται, ὃ καὶ κατὰ τοῦτο ἀναμφισβήτητον ἦν τεκμήριον.

Καὶ οὐκ ἀρκεῖται τούτῳ, ἀλλὰ καὶ μνήματος ἀναμιμνήσκει τοῦ Κυρίου, ὅτι οὐδὲν καινότερον γέγονεν, ἀλλ' ὥσπερ προεῖπεν· « Ἀλλ' οὐκ ἔδει βαπτίσαι; » Ἀλλ' ἀπηρτίω τὸ βάπτισμα· καὶ οὐ λέγει· Ἐκέλευσα αὐτοὺς βαπτισθῆναι· ἀλλὰ τί; Δείκνυσιν αὐτὸν μηδὲν ποιήσαντα. Ὅπερ ἐσχήκαμεν, φησὶν, ἡμεῖς, ἔλαβον ἐκεῖνοι. Ἵνα μειζόνως ἑαυτῶν ἐμφράξῃ τὰ στόματα, διὰ τοῦτο προσέθηκε· « τὴν ἴσην δωρεάν. » Ὁρᾷς, πῶς οὐκ ἀφίησιν αὐτοὺς ἔλαττον σχεῖν; καὶ οὐ λέγει, ὑμῖν, ἀλλ', « ἡμῖν. » Τί ἀναξιοπαθεῖτε, ὅταν ἡμεῖς κοινωνοὺς αὐτοὺς λέγωμεν; Βαβαὶ, πόση ἀπολογία! Οὐ γὰρ εἶπε· Ταῦτα οὖν εἰδότες ἡσυχάζετε· ἀλλὰ τί; Δέχεται αὐτῶν τὴν ὁρμὴν, καὶ ἐγκαλοῦσιν ἀπολογεῖται· « Τίς ἤμην δυνατὸς κωλῦσαι; » σφόδρα ἐντρεπτικῶς καὶ βαρέως· ὅθεν λοιπὸν φοβηθέντες, « ἡσύχαζον καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεόν. » Οὐ μικρὸν κατόρθωμα ὁ διωγμὸς γέγονε. Τοῖς γὰρ ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς τὸ ἀγαθόν. Οὐκ ἂν, εἰ γε ἐπίτηδες ἐσπούδασαν στῆσαι τὴν Ἐκκλησίαν, ἄλλο τι ἐποίησαν, ἢ τοῦτο· διέσπειραν τοὺς διδασκάλους. Ὅρα, ποῦ τὸ κήρυγμα ἐξετάθη, « ἕως Φοινίκης, καὶ Κύπρου, καὶ Ἀντιοχείας· » οὐδενὶ μέντοι ἐλάλουν, « εἰ μὴ μόνοις Ἰουδαίοις. » Καὶ ὅτε Στέφανος ἀνῃρέθη, καὶ Παῦλος διεκινδύνευσε, καὶ οἱ ἀπόστολοι ἐμαστίχθησαν καὶ ἠλάθησαν, τότε τὰ ἔθνη ἐδέχθησαν· ὃ καὶ Παῦλός φησιν· « Ὑμῖν ἦν πρῶτον λαληθῆναι ἀναγκαῖον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ἐπεὶ δὲ ἀπωθεῖτε, ἰδοὺ στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη. » Ἴσως διὰ τὸ μὴ εἰδέναι Ἑβραϊστὶ Ἕλληνας αὐτοὺς ἐκάλουν.

Διὰ τί καὶ νῦν ἡ τῶν σημείων ἀνάγκη γέγονεν; Ἵνα πιστεύσωσι. Διὰ τί μὴ Παύλῳ γράφουσιν, ἀλλὰ Βαρνάβαν πέμπουσιν; Οὕπω τοῦ ἀνδρὸς ᾔδεισαν τὴν ἀρετήν· οἰκονομεῖται δὲ Βαρνάβαν παραγενέσθαι, ἐπειδὴ καὶ πλῆθος ἦν, καὶ οὐδεὶς ὁ κωλύων. Εἰκότως ἐβλάστησεν ἡ πίστις, καὶ μάλιστα ὅτι ἐνταῦθα οὐδένα ὑπέμειναν πειρασμὸν, καὶ Παῦλος κηρύττει. Οὐ ταὐτόν ἐστι Θεὸν ἀγαθὸν εἶναι, καὶ ἄνδρα. Ὁ μὲν γὰρ, κατ' οὐσίαν ἀρχὴ καὶ πηγὴ ὢν ἀγαθῶν· ὁ δὲ, οὐ κατ' οὐσίαν τυγχάνει, ἀλλ' ἐν ἀναλήψει ἀρετῆς ἔχει τοῦτο. Ὄντως διὰ τοῦτο ἐνταῦθα ἐχρηματίσθησαν καλεῖσθαι Χριστιανοὶ, ὅτι Παῦλος ἐνταῦθα τοσοῦτον ὑπέμεινε χρόνον. Οὐ μικρὸν δὲ τῆς πόλεως ἐγκώμιον τοῦτο πρὸς ἅπαντας στῆσαι δύναται, ὅτι τοῦ στόματος ἐκείνου τοσοῦτον ἀπῆλαυσε χρόνον πρώτη τῶν ἄλλων ἁπασῶν· διὸ καὶ πρώτως ἐνταῦθα τοῦ ὀνόματος ἠξιώθησαν. Ὁρᾷς Παύλου τὸ κατόρθωμα εἰς ὅσον ἐπῆρεν ὕψος ὥσπερ τι σημεῖον τὸ ὄνομα; Ἔνθα τρισχίλιοι καὶ πεντακισχίλιοι ἐπίστευσαν, καὶ πολὺ πλῆθος, οὐδὲν τοιοῦτον γέγονεν, ἀλλ' οἱ τῆς ὁδοῦ ἤκουον· ἐνταῦθα δὲ Χριστιανοὶ ὠνομάσθησαν.

[ΑΜΜΩΝΙΟΥ.] Σημειωτέον ὅτι μᾶλλον ἡ Ἀντιοχεία διὰ τοῦτο δεόντως ἠξιώθη θρόνου ἀρχοντικοῦ, ἐπειδὴ ἐκεῖ προτέρως ἐχρηματίσθησαν οἱ Χριστιανοί. Χριστιανὸς γὰρ ὄνομα πολυθείας ἀντίπαλον.

Τί δέ φησιν ὁ Χριστὸς, ὅτι « Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου; » Περὶ ἐκείνων φησὶ τῶν προφητῶν τῶν τὴν παρουσίαν αὐτοῦ προαναφωνησάντων. Κυπρίους ἔσχον διδασκάλους καὶ Κυρηναίους, καὶ Παῦλον· ἀλλ' οὗτος ὑπερέβαινεν αὐτοὺς, ἐπεὶ καὶ Παῦλος Ἀνανίαν καὶ Βαρνάβαν ἔσχε διδασκάλους. Ἵνα γὰρ μὴ νομίσωσιν, ὅτι ὁ λιμὸς γέγονεν, ὅτι Χριστιανισμὸς εἰσῆλθεν, ὅτι δαίμονες ἀπέστησαν, προλέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲν θαυμαστόν· καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς προεῖπεν, οὐ διὰ τοῦτο, ἐπειδὴ ἐξ ἀρχῆς τοῦτο γενέσθαι ἔδει, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ κακὰ τὰ εἰς τοὺς ἀποστόλους γενόμενα· καὶ ἐμακροθύμησεν ὁ Θεός· ὡς δὲ ἐνέκειντο, λιμὸς μέγας γίνεται, μηνύων τοῖς Ἰουδαίοις τὰ ἐσόμενα κακά· καὶ ὅρα πότε γίνεται, ὅτε καὶ ἐθνικοὶ προσετέθησαν.

Ὅρα αὐτοῖς τὸν λιμὸν αἴτιον σωτηρίας καὶ ἀφορμὴν ἐλεημοσύνης γενόμενον· καὶ ἅμα πιστεύοντας, ἅμα καὶ καρποφοροῦντας, οὐ τοῖς αὐτοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς πόρρω. Ὥστε οὖν καὶ πρεσβυτέρων εἶχον ἀξίαν οἱ ἀπόστολοι· καὶ ἐν ἄλλῳ δὲ κεφαλαίῳ σεσημείωται, ὅτι διακόνων καὶ ἐπισκόπων εἶχον βαθμόν. Ποῖον καιρόν; Τὸν ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος. Γάϊος γὰρ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων Ἀγρίππαν καθίστησι βασιλέα τῆς Ἰουδαίας, τὸν Ἡρώδην ἐξορίσας ἐν Λουγδούνῳ τῆς Γαλλίας, σὺν τῇ γυναικὶ Ἡρωδιάδι. Οὗτός ἐστιν ὁ κατὰ τὸ πάθος τοῦ Κυρίου βασιλεύσας, ὡς ἱστορεῖ Ἰώσηππος, καὶ Εὐσέβιος καλῶς λέγει, ὅτι Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς οὗτος οὐκ ἦν ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ. Οὐκ ἔτι Ἰουδαῖοι, ἢ τὸ συνέδριον τοῦτο ποιεῖ, ἀλλ' ὁ βασιλεύς· μείζων ἡ ἐξουσία καὶ ὁ πόλεμος, ὅσῳ πρὸς χάριν ἐγίνετο τοῖς Ἰουδαίοις. Θέα, ὅτι πιστοὶ ἄνδρες, καὶ τὸ ἐξ αὐτῶν σύστημα, Ἐκκλησία καλεῖται. Καὶ ἵνα μηδεὶς λέγῃ, ὅτι διὰ τοῦτο ἀδεῶς κατατολμῶσι τοῦ θανάτου, ἅτε ἐξαρπάζοντος αὐτοὺς τοῦ Θεοῦ, συγχωρεῖ ἀναιρεθῆναι τοὺς κορυφαίους, Στέφανον καὶ Ἰάκωβον. Καὶ σημειωτέον, ὅτι πρῶτος ἐμαρτύρησεν ὁ Ἰάκωβος ἐκ τῶν δώδεκα. Πάλιν ἡ περιττὴ τῶν Ἰουδαίων ἀκριβολογία, ἀνελεῖν μὲν ἐκώλυον, ἐν δὲ καιρῷ τοιούτῳ τοιαῦτα ἔπραττον.

Φιλοστοργίας ἦν « ἡ προσευχὴ ἐκτενής. » Ἀκούσατε πῶς διέκειντο ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους. Ὅρα δὲ Πέτρον καθεύδοντα, καὶ οὐκ ὄντα ἐν ἀγωνίᾳ, οὐδὲ ἐν φόβῳ αὐτῇ τῇ νυκτὶ, ᾗ προάγεσθαι ἔμελλεν· οἷα δὲ δύναται ἡ προσευχὴ, ἐκ τούτου μάθωμεν. Φέρε κἀκεῖνο ἐξετάσωμεν. Εἶπεν ὁ Χριστός· « Μὴ κτή-

Digitized by Google

σησθε χρυσὸν, ἢ ἄργυρον, ἢ δύο χιτῶνας, ἢ ζώνην, Α σαν ἐποίησαν. « Εἰσελθόντες, φησὶ, λαλεῖτε ἐν τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ· » τοῦτο δὲ οὐκ εἶπεν ὁ ἄγγελος, ἀλλὰ τὸ [*f.* τῷ] σιγῇ ἀποστῆναι καὶ νυκτὸς ἐξελαύνειν ἔδωκεν ἐξουσίαν ἀναχωρῆσαι. Ἴσως τινὲς ἀπορήσουσιν, ὡς περισῶσεν ὁ Θεὸς τοὺς ἀθλητὰς ἀπολλυμένους, καὶ νῦν πάλιν τοὺς στρατιώτας διὰ τὸν Πέτρον, καίτοι δυνατὸν ἦν αὐτῷ μετὰ Πέτρου κἀκείνους ἐξελέσθαι. Ἀλλ' οὐδέπω τῆς κρίσεως ὁ καιρὸς, ὥστε τὸ κατ' ἀξίαν ἀπονεῖμαι ἑκάστῳ. Ἄλλως δὲ, οὐκ ἐνέβαλ[λ]εν αὐτοὺς εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ τοῦ Πέτρου. Μᾶλλον γὰρ αὐτὸν ἐλύπει τὸ ἐμπαιχθῆναι ὥσπερ τὸν πάππον αὐτοῦ, ὑπὸ τῶν Μάγων ἀπατηθέντα· μᾶλλον ἐποίει διατρίβεσθαι, καὶ καταγέλαστος εἶναι. Εἰ γὰρ καὶ τοὺς στρατιώτας ἐξήγαγεν ὁ ἄγγελος μετὰ Πέτρου, ἐνομίσθη ἂν φυγὴ εἶναι τὸ πρᾶγμα. Ταύτης τί μέμνηται τῆς ἱστορίας, εἰπέ μοι; Τί πρὸς τὸ Β Εὐαγγέλιον ἀνήκει μαθεῖν; Ὅτι θυμομαχεῖ Τυρίοις καὶ Σιδωνίοις, καὶ μικρὸν οὐδὲ τοῦτό ἐστι, πῶς ἐπῆλθεν εὐθέως ἡ δίκη καὶ κατέλαβεν αὐτὸν, εἰ καὶ μὴ διὰ Πέτρον, ἀλλὰ διὰ τὴν αὐτοῦ μεγαληγορίαν Καὶ μὴν εἰ ἐκεῖνοι, φησὶν, ἐβόησαν, τί πρὸς τοῦτον; Ὅτι κατεδέξατο τὴν φωνὴν, ὅτι ἄξιον ἑαυτὸν ἐνόμισεν εἶναι τῆς κολακείας. Ὅρα πάλιν ἀμφοτέρους μὲν ὄντας ἀξίους τιμωρίας, τοῦτο [*f.* τοῦτον] δὲ κολαζόμενον. Οὐ γὰρ ἐπὶ τῆς κρίσεως ὁ καιρὸς· ἀλλὰ τὸν μάλιστα ὑπεύθυνον τοῦτον κολάζει, ἐκείνους ἀφιεὶς ἀπὸ τοῦτο κερδᾶναι.

Τί οὖν ἐστιν; Οὐκ ἠναντιώθησαν, μὴ γένοιτο! ἀλλὰ καὶ σφόδρα ἠκολούθησαν τοῖς ἐπιτάγμασι τοῦ Χριστοῦ. Τὰ γὰρ ἐπιτάγματα ἐκεῖνα πρόσκαιρα ἦσαν, καὶ οὐ διὰ παντός. Καὶ τοῦτο οὐ στοχαζόμενος λέγω, ἀλλ' ἀπὸ τῶν θείων Γραφῶν· ὁ γὰρ Λουκᾶς φησιν εἰρηκέναι τὸν Χριστὸν τοῖς μαθηταῖς· « Ὅτε ἀπέστειλα ὑμᾶς ἄτερ βαλαντίου, καὶ πήρας, καὶ ζώνης, μή τι ὑστέρησεν ὑμῖν; Οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ· Οὔ. Λέγει αὐτοῖς· Οὐκοῦν κτήσασθε. » Ἀλλὰ τί ἔδει, εἰπέ μοι, ἔχειν ἕνα; Τί οὖν, εἰ πλύνασθαι τοῦτον ἔδει; γυμνὸς ἐχρῆν οἴκοι καθῆσθαι; Καὶ τίνος ἕνεκεν τοῦτο τότε ἐπέταξε; Τὴν δύναμιν αὐτοῦ δεῖξαι βουλόμενος. Ὁρᾷς, πόση ἐστὶν ἡ ὑπερβολὴ τοῦ σημείου; πῶς ἐκπλήττει τὸν ὁρῶντα; πῶς οὐκ ἀφῆσιν ἀπιστηθῆναι; Εἰ γὰρ ὁ Πέτρος ἐδόκει ὅραμα βλέπειν ζωσάμενος καὶ ὑποδησάμενος, τί ἕτερον ἔμαθεν ἄν;

Νῦν ἔγνων, φησὶν, οὐ τότε. Διὰ τί δὲ γίνεται τοῦτο, καὶ οὐκ ἔτι ὁ Πέτρος ἐν αἰσθήσει τῶν γινομένων, καίτοι τοιαῦτα ἀπολαύσας, ἀπαλλαγείς, ὥσπερ οἱ πάντες ἀπελύθησαν; Καὶ τὸ τὰς ἁλύσεις δὲ ἀπὸ τῶν χειρῶν πεσεῖν, μέγα τεκμήριον τοῦ φαγεῖν [*f.* φυγεῖν] ἀθρόον. Βούλεται τὴν ἡδονὴν αὐτῷ γενέσθαι, καὶ μετὰ τὸ ἀπαλλαγῆναι τὴν αἴσθησιν λαβεῖν. Ὅρα τὸν Πέτρον, οὐκ εὐθέως ἀναχωροῦντα, ἀλλὰ πρότερον εὐαγγελιζόμενον τοῖς αὐτοῦ. Τί δέ ἐστι τὸ, « συνιδών; » Ὅτι οὐχ ἁπλῶς ἀπελθεῖν δεῖ, ἀλλ' ἀμείψασθαι τὸν εὐεργέτην. « Ἦλθεν ἐπὶ τὴν οἰκίαν Μαρίας. » Τίς ἦν ὁ Ἰωάννης; Ἴσως οὐκ ἐκεῖνος, ὁ ἀεὶ αὐτοῖς συνών. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ τὸ παράσημον αὐτοῦ ἔθηκεν· εἶπε γάρ, « τοῦ ἐπικαλουμένου Μάρκου. » Ὅρα καὶ [*f. add.* σύνεσιν] παιδίσκης εὐλαβείας γεμούσης· ἀνέῳξε τοῦ μὴ ἀνοῖξαι· καὶ καλῶς γέγονεν· ἵνα μὴ ἐκεῖνοι ἐκπλαγέντες, καὶ εὐθέως ἰδόντες, ἀπιστήσωσιν· ἀλλ' ἐγυμνάσθη αὐτῶν ἡ διάνοια, ὅπερ ἔθος ἡμῖν ποιεῖν. Τοῦτο ἀληθὲς, ὅτι ἕκαστος ἄγγελον ἔχει. Καὶ τί βούλεται ὁ ἄγγελος; Ἀπὸ τοῦ καιροῦ τοῦτο προσεδόκησαν. Φησὶ γάρ· « Ὅπου εἰσὶ δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν. » Ὅπου ὁ Χριστὸς μέσος, ἀνάγκη πολὺ πλῆθος καὶ ἀρχαγγέλων καὶ ἄλλων δυνάμεων εἶναι.

Παντὶ πεπιστευκότι εἰς τὸν Κύριον ἄγγελος παρεδρεύει, ἐὰν μή ποτε ἡμεῖς ἀπὸ τῶν πονηρῶν ἔργων αὐτὸν ἀποδιώξωμεν. Ὡς γὰρ τὰς μελίσσας καπνὸς φυγαδεύει, καὶ τὰς περιστερὰς ἐξελαύνει δυσωδία· οὕτω καὶ τὸν τῆς ζωῆς ἡμῶν ἄγγελον ἡ πολύδακρυς καὶ δυσώδης ἀφίστησιν ἁμαρτία. Πολλῷ ποθεινότερον [*f.* ποθεινότερος] ἦν τοῖς μαθηταῖς λοιπὸν, οὐ τῷ σωθῆναι μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐπιστῆναι, καὶ εὐθέως ἀπελθεῖν. Πῶς οὐκ ἔτι κενόδοξος! Οὐδὲ εἶπε, τοῖς ἀπανταχοῦ ταῦτα δηλοποιήσατε, ἀλλὰ, τοῖς ἀδελφοῖς. »

Οὐ γὰρ ἐπείραζε τὸν Θεὸν, οὐδὲ εἰς πειρασμὸν ἐνέβαλ[λ]εν ἑαυτόν· ἐπεὶ καὶ τοῦτο ὅτε ἐκελεύσθη-

Ἰώσηππός φησιν, ὅτι καὶ ἐσθῆτα λαμπρὰν ἐξ ἀργυρίου πεποιημένην περιέκειτο. Ὅρα, πῶς καὶ ἐκεῖνοι κόλακες ἦσαν, καὶ τῶν ἀποστόλων τὸ φρόνημα· ὃς [*f.* ὃν] γὰρ ἔθνος ὁλόκληρον σῦτος [οὕτως] ἐθεράπευσε, τοῦτον οὗτοι διέπτυον. Ἔτι Βαρνάβα πρώτου μνημονεύει· οὔπω γὰρ Παῦλος ἦν λαμπρὸς, οὔπω σημεῖον οὐδὲν εἰργάσατο. Σημειωτέον, ὅτι Παῦλος καὶ Βαρνάβας μετὰ τῶν προφητῶν κατετάγησαν. Ἰδοὺ ὁ τρόπος ἑκάστου, καὶ οὐχ ἡ ἐκ παίδων ἀναστροφή. Βλέπε γάρ, πῶς ὁ μὲν Ἡρῴδης κάκιστος ἦν· ὁ δὲ τούτου σύντροφος Μαναὴν τοσοῦτον μετεβλήθη, ὅτι καὶ προφητείας ἠξιώθη. Τί ἐστι, « Λειτουργούντων; » Τουτέστι κηρυττόντων. Τί ἐστιν, « Ἀφορίσατέ μοι εἰς τὸ ἔργον; » Εἰς τὴν ἀποστολήν. Ὅρα λοιπὸν ὑπὸ τίνων χειροτονεῖται· ὑπὸ Λουκίου Κυρηναίου καὶ Μαναήν, μᾶλλον δὲ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος. Ὅσῳ γὰρ τὰ πρόσωπα ἐλάττονά ἐστι, τοσοῦτον σεμνότερος ἡ τοῦ Θεοῦ φαίνεται χάρις. Χειροτονεῖται λοιπὸν εἰς ἀπόστολον, ὥστε μετ' ἐξουσίας κηρύττειν. Πῶς οὖν αὐτός φησιν· οὐκ ἀπ' ἀνθρώπου, οὐδὲ δι' ἀνθρώπων; οὐκ ἄνθρωπος αὐτὸν ἐκάλεσεν, οὐδὲ προσήγετο, τουτέστι δι' ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτό φησιν· Οὐκ ἀπὸ τοῦδε ἐπέμφθην, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Πνεύματος.

Σημειωτέον, ὅτι οὐχ ὡς ἔτυχεν ἐχειροτόνουν τοὺς διακόνους, ἀλλὰ προνηστεύοντες καὶ εὐχόμενοι. Καὶ ἰδοὺ πάλιν ἐπέθηκαν τὰς χεῖρας τοῖς περὶ Σαῦλον, ὡς ἐκ τούτου στοχάσασθαι, ὅτι τὸν τοῦ διακόνου βαθμὸν διὰ τῆς ἐπιγινομένης χειροθεσίας ὑπερέβησαν. Ὄντως οὐ τοῖς τυχοῦσι λαλεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλὰ τοῖς λειτουργοῦσιν αὐτῷ καὶ νηστεύουσι. Ὅρα, πῶς ἐν Σελευκείᾳ οὐ διατρίβουσιν, εἰδότες ὅτι ἀπὸ

Digitized by Google

τῆς γείτονος πόλεως ἐκαρπώσαντο πολλὴν ἂν τὴν ὠφέλειαν, ἀλλὰ πρὸς τὰ κατεπείγοντα ἔσπευδον.

Ὁρᾷς πᾶσαν σπουδὴν ποιουμένους αὐτοὺς ἐκείνοις καταστέλλειν πρώτοις, ἵνα μὴ φιλονεικωτέρους [*f.* φιλονεικοτ.] ἐργάσωνται· καὶ ἐκείνοις οὐκ ἐλάλουν, εἰ μὴ μόνον Ἰουδαίοις, καὶ αὐτοὶ εἰς τὰς συναγωγὰς ἀπῄεσαν. Πάλιν μάγος Ἰουδαῖος καθάπερ Σίμων· καὶ ὅρα τοῦτον, ὅτε μὲν τοῖς ἄλλοις ἐκήρυττον, οὐ σφόδρα ἀγανακτοῦντα· ἐπειδὴ δὲ τῷ ἀνθυπάτῳ προσῄεσαν, τότε. Τὸ δὲ θαυμαστὸν τοῦ ἀνθυπάτου, ὅτι καὶ προκατειλημμένος ὢν ἐκείνου τῇ μαγείᾳ, ἤθελεν ἀκοῦσαι τῶν ἀποστόλων. Οὕτω καὶ οἱ Σαμαρεῖται ἐποίησαν. Ἐνταῦθα τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀμείβεται τῆς χειροτονίας, ὅπερ καὶ ἐπὶ τοῦ Πέτρου γεγένηται.

Τίνος ἕνεκεν; Ἵνα μηδὲ ταῦτα τῶν ἀποστόλων ἔλαττον ἔχῃ, ἀλλ' ὅπερ ἔσχεν ἐξαίρετον ὁ κορυφαῖος τῶν μαθητῶν, τοῦτο καὶ αὐτὸς κτήσηται, καὶ πλείονος οἰκειώσεως ὑπόθεσιν λάβῃ. Οὐδενὶ ἐλλιπῶς φησι· καὶ καλῶς εἶπε· « παντὸς δόλου· » ὑπεκρίνετο γάρ. « Υἱὲ διαβόλου· » τὸ γὰρ ἔργον ἐκείνου ἔπραττεν. « Ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης· » ἡ γὰρ πᾶσα δικαιοσύνη αὕτη ἦν, ἐμοὶ δοκεῖ, καὶ τὸν βίον ἐλέγχειν τοῦ αὐτοῦ. Οὐκ ἦν θυμοῦ τὰ ῥήματα. Διὰ τοῦτο προλαβὼν εἶπε· « πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου, » τουτέστιν ἐνεργείας. Οὐχ ἡμῖν πολεμεῖς, φησίν, οὐδὲ μάχῃ, ἀλλὰ « Τὰς ὁδοὺς Κυρίου διαστρέφεις τὰς εὐθείας. »

Τὸ, « ἄχρι καιροῦ, » ὅριον τῇ γνώμῃ διδοὺς, ἐν αὐτῇ ἔχειν τοῦ φωτὸς τὴν ἀπόληψιν, τῶν τρόπων μεταβάλλουσα τὸ βέλτιον. Ὃ γὰρ αὐτὸς προσήχθη σημείῳ, τούτῳ καὶ τοῦτον ἠβουλήθη προσαγαγεῖν. Οὐκ ἄρα τιμωρία ἦν, ἀλλ' ἴασις· μονονουχὶ λέγων· Οὐκ ἐγὼ ποιῶ, ἀλλ' ἡ τοῦ Θεοῦ χείρ. Καὶ ὅρα τὸ ἄτυφον· τοῦτο οὐ κολάζοντος ἦν τὸ ῥῆμα, ἀλλ' ἐπιστρέφοντος. Εἰ γὰρ κολάζοντος ἦν, διὰ παντὸς ἂν ἐποίησε τυφλόν. Νῦν δὲ οὐ τοῦτο, ἀλλὰ πρὸς καιρὸν, ἵνα τὸν ἀνθύπατον κερδάνῃ. Διὰ τί μὴ ἕτερον σημεῖον ἐποίησεν; Ὅτι οὐκ ἦν τοῦτο ἴσον τοῦ ἐχθρὸν ἀνελεῖν. Τεκμήριον οὖν τῆς τυφλότητος, τὸ χειραγωγοὺς ζητεῖν. Καὶ ὅρα τὴν πώρωσιν· ὁ ἀνθύπατος μόνον ἐπίστευσεν. Τί δήποτε ὁ Ἰωάννης ὑποχωρεῖ ἀπ' αὐτῶν; Ἅτε ἐπὶ μακροτέραν λοιπὸν στελλόμενοι ὁδὸν, καίτοι γε ὑπηρέτης ἦν, ἀλλὰ τὸν κίνδυνον αὐτοὶ εἶχον, ἀλλ' ἐλθόντες πάλιν εἰς Πέργην, παρατρέχουσιν· ἐπὶ γὰρ τὴν μητρόπολιν ἠπείγοντο τὴν Ἀντιόχειαν.

Πάλιν εἰς τὰς συναγωγὰς ἐν σχήματι Ἰουδαίων εἰσῄεσαν, ὥστε μὴ πολεμεῖσθαι μηδὲ ἐλαύνεσθαι· καὶ οὕτω τὸ πᾶν κατώρθουν. Λοιπὸν ἐντεῦθεν τὰ κατὰ Παῦλον μανθάνομεν, οὐ μικρὰ περὶ τοῦ Πέτρου μαθόντες ἐν τοῖς πρώην εἰρημένοις.

Ὅρα δὲ τοὺς Ἰουδαίους ἀφθόνως τοῦτο ποιοῦντας· μετὰ δὲ τοῦτο, οὐκ ἔτι. Εἰ τοῦτο ἐβούλεσθε, μᾶλλον ἔδει παρακαλέσαι. Ὦ τῆς κενοδοξίας! Ἐνταῦθα πρῶτον κηρύττει Παῦλος· καὶ ὅρα τὴν αὐτοῦ σύνεσιν· ἔνθα μὲν οὖν κατεσπαρμένος ὁ λόγος, περιτρέχει· ἔνθα δὲ οὐδεὶς ἦν, ἐνδιατρίβει, καθὼς φησιν αὐτὸς γράφων· « Οὕτος δὲ φιλοτιμούμενος εὐαγγελίζεσθαι οὐχ ὅπου ὠνόμασται Χριστός. » Ὅρα τὸν Βαρνάβαν παραχωροῦντα τῷ Παύλῳ, (πῶς γὰρ οὔ;) ὃν ἤγαγεν ἀπὸ Ταρσοῦ· ὥσπερ καὶ Πέτρῳ Ἰωάννης πανταχοῦ, καίτοι ἔτι αὐτοῦ αἰδεσιμώτερος ἦν, ἀλλὰ πρὸς τὸ κοινῇ συμφέρον ἑώρων. Ὅρα αὐτὸν τὸν Θεὸν αὐτῶν καλεῖ τὸν κοινὸν τῶν ἀνθρώπων πάντων Θεὸν, καὶ δείκνυσιν ἄνωθεν τὰς εὐεργεσίας αὐτοῦ μεγάλας οὔσας, καθάπερ καὶ Στέφανος ποιεῖ.

Ἐνταῦθα ὅτι διαφόρως οἰκονομεῖ, τὰ κατ' αὐτοὺς ἐδήλωσε. « Ζητήσει γὰρ Κύριος, φησὶν, ἑαυτῷ ἄνθρωπον κατὰ τὴν καρδίαν αὐτοῦ, καὶ ἐντελεῖται αὐτῷ Κύριος εἰς ἄρχοντα ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ, ὅτι οὐκ ἐφύλαξας ὅσα ἐνετείλατό σοι Κύριος. » Ἐντεῦθεν ὁ Παῦλος τέθεικε τὸ, « Εὗρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου. » Προφητικῶς γὰρ ταῦτα εἴρηκεν ὁ προφητικώτατος Σαμουὴλ πρὸς τὸν Σαούλ. Σημειωτέον δὲ, ὡς οὐδαμῶς αὐτολεξεὶ ταῦτα τὰ ῥήματα κεῖνται ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Βασιλειῶν, ἢ μόνον προφητικῶς ὑπὸ τοῦ θείου Σαμουὴλ εἴρηται πρὸς τὸν Σαοὺλ οὕτως· « Καὶ νῦν ἡ βασιλεία σου οὐ στήσεται, καὶ ζητήσει Κύριος ἑαυτῷ ἄνθρωπον κατὰ τὴν καρδίαν αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἑξῆς. « Προσκηρύξαντος Ἰωάννου, πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ. » Εἴσοδον τὴν σάρκωσιν λέγει. Οὕτω καὶ Ἰωάννης τὸ Εὐαγγέλιον γράφων, ἐπὶ τοῦτον καταφεύγει συνετῶς· ὄνομα γὰρ ἦν αὐτῷ πολὺ κατὰ τὴν οἰκουμένην ἅπασαν. Καὶ Ἰωάννης δὲ μαρτυρεῖ οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ πάντων ἐπ' αὐτὸν ἀγόντων τὴν δόξαν, αὐτὸς ἀποκρούεται αὐτήν. Οὐ γάρ ἐστιν ἴσον μηδενὸς διδόντος καὶ πολλῶν παρεχόντων ταύτην τὴν τιμὴν διωθεῖσθαι, καὶ μηδὲ ἁπλῶς, ἀλλὰ καὶ μετὰ τοσαύτης ὑποστολῆς. Ἀπὸ τοῦ προπάτορος αὐτοὺς καλεῖ, τὴν εὐγένειαν ἐνταῦθα δείκνυσι τὴν Ἰουδαϊκήν. Καὶ πανταχοῦ τοῦτο σπουδάζουσι δεῖξαι, οἰκεῖον αὐτῶν ὂν τὸ ἀγαθὸν, ἵνα μὴ ὡς ἀλλοτρίῳ προσέχοντες φεύγωσιν. Ἐπειδὴ ἐσταύρωσαν αὐτὸν, τοῦτο [*f.* τοῦτον], φησὶν, ἀγνοήσαντες, ἀγνοίας ἦν, φησὶ, τὸ ἁμάρτημα. Ὅρα, πῶς καὶ ὑπὲρ ἐκείνων ἀπολογεῖται ἠρέμα, καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ οὕτως ἔδει γενέσθαι. Ὅρα, πῶς αὐτοῖς περισπούδαστον τὸν τρόπον εἰπεῖν τοῦ θανάτου, καὶ Πιλάτον εἰς μέσον φέρουσιν, ἅμα μὲν, ἵνα δῆλον τὸ πάθος γένηται ἀπὸ τοῦ κριτηρίου, ἅμα δὲ ἵνα ἐκεῖνοι μειζόνως κατηγοροῦνται, ἀνδρὶ παραδόντες ἀλλοφύλῳ. Καὶ οὐκ εἶπεν, Ἐνέτυχον, ἀλλ', « Ἠτήσαντο, » χάριν ἔλαβον, φησὶν, ὡς ἐκείνου μὴ θέλοντος αὐτὸν σταυρῶσαι. Μὴ θορυβεῖτω δέ σε τὸ τὸν Ἰησοῦν ἐγηγέρθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ λέγεσθαι. Εἰ γὰρ Ἰησοῦς οὐκ ἄλλος ἐστὶν ἢ ὁ σαρκωθεὶς Λόγος, οὗτος δέ ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Πατρὸς, δι' ἧς ἅπαντα ἐνεργεῖ, κατὰ τὸ, « Χριστὸς, Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία, » αὐτὸς ἑαυτὸν ἀνεστακέναι νοηθήσεται, καὶ ἐγηγέρθαι λεγόμενος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, ἐφ' ὃν καὶ ὡς ἀρχὴν καὶ ὡς αἰτίαν ἄχρονον ἅπαντα ἀναφέρεται. Ἀλλὰ καὶ αὐτός φησι· « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. » Οὐκ ἂν ἦσαν, εἰ μὴ θείᾳ δυνάμει ἐβεβαιοῦντο, οὐκ ἂν πρὸς ἀνθρώπους φρονοῦντας τοιαῦτα ἐμαρτύρησαν. Τὸ Ἰησοῦς ὄνομα ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐκ-

Digitized by Google

λαμβάνουσιν οἱ τῶν θεοκτόνων ἀδελφοί. Ἐπειδὴ οὖν τὸν Λόγον προλαβὼν εἶπε τεθεῖσθαι ἐν μνήματι, ἵνα μή τις ὑπολάβῃ ἄσαρκον αὐτὸν εἰρηκέναι τὸν Λόγον, πάλιν αὐτὸν Ἰησοῦν καλεῖ, οὐδαμοῦ διαίρεσιν διδοὺς τῷ σαρκωθέντι Λόγῳ μετὰ τὴν ἕνωσιν, τῶν ἀσεβούντων ἐμφράττων τὸ στόμα.

Ταῦτα τῇ ἐνανθρωπήσει τοῦ Χριστοῦ πρέπει δήπου τὰ ῥήματα, ἥτις χρονικὴν εἶχε τὴν ἐπιφοίτησιν· τὸ γὰρ, σήμερον, καὶ, αὔριον, ἡμερῶν ἐστι παραστατικόν. Ἀχρόνως γὰρ παρὰ τοῦ Πατρὸς, ὡς καὶ παῖδες αἱρετικῶν ὁμολογοῦσι, τίκτεται.

Ἀφθαρσίας σημεῖον ἀπεργασάμενος τὸν τάφον· ἐξ αὐτοῦ γὰρ ἡμῖν ἐγερθεὶς ὁ Χριστὸς, ὡς ἀφθαρσίας ἀληθῶς ἡγεμὼν ἀνατέταλκεν, ἵνα καὶ ἡμεῖς ἐκ τῶν τάφων διαναστάντες, κατὰ τὴν ἐλπιζομένην ἀνάστασιν ἐν νεφέλαις αὐτῷ τὸ δεύτερον ἐρχομένῳ μετὰ δόξης προσυπαντήσωμεν. Τί μὴ ἐπήγαγε μαρτυρίαν, δι' ἧς ἔμελλον πείθεσθαι, ὅτι ἄφεσις ἁμαρτιῶν δι' αὐτοῦ γίνεται; Ὅτι τὸ σπουδαζόμενον τοῦτο ἦν, δεῖξαι τέως ὅτι ἀνέστη· τούτου δὲ ὁμολογουμένου, ἐκεῖνο ἀναμφισβήτητον ἦν. Πλέκει δὲ τὸν λόγον ἀπὸ τῶν παρόντων, ἀπὸ τῶν προφητῶν, ἀπὸ τοῦ σπέρματος τοῦ κατ' ἐπαγγελίαν, ὅτι ὁ Θεὸς σταυροῦται καὶ ἀποθνήσκει. Μὴ θαυμάσητε ὅτι ἄπιστον δοκεῖ εἶναι, καὶ αὐτὸ προείρηκεν ἄνωθεν. Κατακεκραγότος τοῦ προφήτου Ἀβακοὺμ, ἀποκρίνεται ὁ Θεὸς τοῖς ἀδικοῦσι τὰς ἰσομένας συμφορὰς αὐτοῖς. Καὶ γὰρ ἦν πολλῆς ἐκπλήξεως, πῶς ὁ Ἰσραὴλ ἐν τέκνοις κατηριθμημένος Θεοῦ, καὶ πρωτότοκος ὀνομασθείς, δι' ὃν καὶ Αἴγυπτος ἀπώλετο, παραδέδοται τοῖς Βαβυλωνίοις, καὶ οὐ μόνον μαχαίρᾳ, ἀλλὰ καὶ δουλείᾳ, καὶ αἰχμαλωσίᾳ, καὶ τοῖς ἀπευκτοῖς ἅπασι. Ταῦτα δὲ, φησὶ, τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα τὸ μέγεθός ἐστιν, ὡς καὶ ἀπιστεῖσθαι, εἴ τις αὐτὰ ὑμῖν προαπαγγείλειεν.

Εἶδε τοῦ Παύλου τὴν σύνεσιν. Οὐχὶ τότε ἐθαυμάσθη μόνως, ἀλλὰ καὶ ἐπιθυμίαν αὐτοῖς δεύτερον ἐνέβαλεν ἀκροάσεως, εἰπών τινα σπέρματα, καὶ μὴ ἐπιλύσαι [*f.* ἐπιλύσας] μηδὲ ἐξελθὼν τῷ λόγῳ, ὥστε αὐτοὺς ἀναρτῆσαι καὶ οἰκειῶσαι ἐν αὐτῷ. Εἶπεν ὅτι ἄφεσιν ἁμαρτιῶν διὰ τοῦτο ἡμῖν κατήγγελται· τὸ δὲ πῶς, οὐκ ἐδήλωσε. Διὰ τί αὐτοὺς οὐκ ἐδάπτισεν εὐθέως; Ὅτι οὐκ ἦν καιρός. Πείσαι δὲ ἔδει ὥστε βεβαίως μένειν « εἰς τὸ μεταξὺ Σάββατον, » ἀντὶ τοῦ, τὸ ἐσόμενον, ὡς σαφηνίζει κάτω. Διὰ τοῦτο ταῦτα λέγεται, ἵνα μὴ ὡς ἐκ παρέργου νομίσῃ τις τοῦτο γεγενῆσθαι. Οὐ γὰρ εἰς ἡμᾶς ἡ ὕβρις ἡ παρ' ὑμῶν. Ἵνα γὰρ μὴ τις νομίσῃ εὐλαβείας εἶναι, « Οὐκ ἀξίους κρίνετε αὐτοὺς, » διὰ τοῦτο πρῶτον εἶπεν, « Ἀπωθεῖσθε αὐτοὺς, » καὶ τότε, « Στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη. » Πολλῆς ἐπιεικείας γέμει τὸ ῥῆμα. Οὐκ εἶπε, Καταλιμπάνομεν ὑμᾶς, ἀλλ', Ἔσται δυνατὸν, φησὶ, καὶ ἐνταῦθα πάλιν στραφῆναι. Καὶ τοῦτο οὐκ ἀπὸ τῆς ἡμετέρας ὕβρεως γέγονεν, « οὕτως γὰρ ἐντέταλται ὑμῖν [*vulg.* ἡμῖν]. » Τί οὖν οὐκ ἐποιήσατε τοῦτο; Ἔδει μὲν οὖν ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη· καὶ τοῦτο οὐ πρὸ ὑμῶν, παρ' ὑμῶν δὲ γέγονε τὸ πρὸ ὑμῶν.

Τουτέστιν εἰς γνῶσιν τὴν ἐπὶ σωτηρίαν, καὶ οὐχ ἁπλῶς ἐθνῶν, ἀλλὰ πάντων, καὶ « ὅσα ἦσαν τεταγμένα εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Καὶ τοῦτο τεκμήριον τοῦ κατὰ Θεοῦ γνώμην αὐτοὺς προλαβέσθαι, « τεταγμένοι » δὲ οὐ κατ' ἀνάγκην, « οὓς προέγνω, φησὶ, καὶ προώρισε. » [ΘΕΟΔΩΡΟΥ·] Γένος τοῦ Κυρίου κατὰ σάρκα, κοινὸν μὲν ἅπασα τῶν ἀνθρώπων ἡ φύσις, ἴδιον δὲ καὶ πελάζον ὁ Ἰσραήλ. Ἐπειδὴ τοίνυν πρὸς μὲν τὸν Ἰσραὴλ παρεγένετο, τὰ ἔθνη διὰ τῶν ἀποστόλων ἐφώτισε. Δέδωκά σε, φησὶ, τούτοις διὰ τὴν πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν γεγενημένην ἐπαγγελίαν, φωτιῶ δὲ διὰ σοῦ τὰ ἔθνη, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις παρέξω τὴν σωτηρίαν (τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ, « ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς »), καὶ πέρας ἐπιθήσω ταῖς πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν γεγενημέναις μοι συνθήκαις· τὴν γὰρ διαθήκην, συνθήκην οἱ λοιποὶ ἡρμήνευσαν.

Τουτέστιν, ἀφωρισμένοι τῷ Θεῷ. Ὅρα, πῶς δείκνυσι τὸ τάχος τὸ τῆς ὠφελείας. Ἀντὶ τοῦ, διεκομίζει [*f.* διεκομίζετο]. Ἀντὶ τοῦ, οὐκ ἔστησαν μέχρι τοῦ ζήλου, ἀλλὰ ἔργῳ προσέθηκαν. « Εὐσχήμονας » λέγει τὰς πλουσίας· « σεβομένας » δὲ οὐ τὰς πιστὰς λέγει, ἀλλὰ τὰς Ἑλληνίδας, ἤτοι Ἰουδαΐζας. Πλὴν ὡς κάκιστοι καὶ τοῦ διαβόλου μιμηταὶ, σπουδάζουσιν ἀποκλεῖσαι τοῖς ἀνθρώποις τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας, ὥσπερ τῷ πρωτοπλάστῳ διὰ τῆς Εὔας ἀπέκλεισε τὸν παράδεισον. Ὅπερ προσέταξεν ὁ Χριστὸς ποιοῦσι, καὶ τὸν κονιορτὸν ἐκτινάσσουσι. Καὶ οὐχ ἁπλῶς τοῦτο ποιοῦσιν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπελάθησαν παρ' αὐτῶν. Ὃ γὰρ δοκεῖ εἶναι ἀτιμία, τὸ πάντοθεν ἐλαύνεσθαι, τοῦτο τιμῆς μεγίστης πρόξενον. Πάλιν εἰς τὰς συναγωγὰς εἰσίεσαν. Ὅρα πῶς οὐκ ἐγένοντο δειλότεροι εἰπόντες, ὅτι « Στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη, » ἐκ πολλῆς περιουσίας, ὅμως ἀναιροῦσιν αὐτῶν τὴν ἀπολογίαν, « Ὥστε πιστεῦσαι Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, » Εἰκὸς γὰρ αὐτοὺς ὡς καὶ πρὸς Ἕλληνα; διαλέγεσθαι, κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ λοιπὸν καὶ τὰ ἔθνη ἐπήγειραν, ὡς οὐκ ἀρκοῦντες αὐτοί. Τί οὖν ἐκεῖθεν οὐκ ἐξῆλθον; Οὐ γὰρ ἐδιώκοντο, ἀλλ' ἐπολεμοῦντο μόνον, τουτέστι διεβάλλοντο.

Τοῦτο ἐποίει τὴν παῤῥησίαν· μᾶλλον δὲ τὴν μὲν παῤῥησίαν ἐποίει ἡ αὐτῶν προθυμία· διὰ τοῦτο μέχρι πολλοῦ σημεῖα οὐ ποιοῦσι. Τὸ δὲ πιστεῦσαι τοὺς ἀκούοντας, τῶν σημείων ἦν· συντελεῖ δέ τι καὶ ἡ παῤῥησία. Ὅρα δὲ, πῶς ἀπανταχοῦ ἀνατιθέασι τὸ πᾶν τῷ Θεῷ. Οὐ μικρὸν τοῦτο τὸ σχισθῆναι. Τοῦτο ἔλεγεν ὁ Χριστός· « Οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν. »

Οὐδὲν οὖν ἄτοπον, εἰ ἅγιοι φεύγουσι τοὺς ἐπιβουλεύοντας αὐτοῖς [*f.* αὐτοῖς]. Καὶ οὐ δοκοῦσιν ἐκ τούτου δραπετεύειν τὸν ἀπὸ τοῦ μαρτυρίου πόλεμον ἐμβάσανον. Τοῦτο δέ μοι σεσημείωται, διὰ τοὺς μεμψαμένους Ἀρειανοὺς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον ἐν τῇ πίστει φεύγοντα, καὶ μὴ ἐκδιδόντα αὐτὸν τοῖς Ἀρειανοῖς εἰς τὸ θανατῶσαι αὐτόν.

Διὰ τί « μεγάλῃ τῇ φωνῇ; » Ὥστε τοὺς ὄχλους πιστεῦσαι. Ὅρα δὲ, προσεῖχε τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις. Εἶδες φιλοσοφίαν; οὐδὲν ἀπὸ τῆς χωλείας πρὸς τὴν σπουδὴν τῆς ἀκροάσεως παρεβλάβη. « Ὃς ἀτενίσας αὐτῷ, φησὶ, καὶ ἰδὼν ὅτι ἔχει πίστιν τοῦ

Digitized by Google

σωθῆναι. » Ἤδη ᾠκείωτο τῇ προαιρέσει· καίτοι ἐπὶ τῶν ἄλλων τοὐναντίον γέγονε. Πρότερον ἰώμενος τὰ σώματα, τότε τὰς ψυχὰς ἐθεράπευον· οὗτος δὲ οὐχ οὕτως. Ἐμοὶ δοκεῖ εἰς τὴν ψυχὴν ἰδεῖν τὴν αὐτοῦ τὸν Παῦλον. Τεκμήριον τῆς ὑγείας τῆς ἀληθοῦς τὸ ἀλλοῖσθαι.

Ὅρα καὶ τῶν ἐθνῶν τὴν ὠφέλειαν, καὶ τῶν Ἰουδαίων τὴν κακουργίαν. Ἔθος τοῖς Ἕλλησιν ἀπὸ ἀνθρώπων θεοὺς ποιεῖν. Ὥστε ὅταν λέγωσι· Πόθεν ἡ εἰδωλολατρεία; μάνθανε τὴν ἀρχήν. Οὕτω καὶ τοὺς ἀποστόλους ἐξ ἀνθρώπων ἐποίουν θεούς· οὕτω καὶ διάβολος ἐνίκησε παρὰ τὴν ἀρχὴν τὴν ἀσέβειαν εἰσαγαγεῖν, λέγων· « Ἔσεσθε ὡς θεοί. » Καὶ ἐπειδὴ τότε οὐκ ἴσχυσεν, ὕστερον ἐπιχειρεῖ, πανταχοῦ φιλονεικῶν τὴν πολυθεΐαν εἰσαγαγεῖν. Ἔθος ἐστὶν Ἰουδαίοις, ἐπὶ ταῖς κατὰ Θεὸν δυσφημίαις περιῤῥηγνύναι τὰ ἱμάτια. Καὶ γοῦν ὁ Καϊάφας, Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἑαυτὸν λέγοντος τοῦ Χριστοῦ, περιέῤῥηξε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ. Δεδράκασι δὲ τοῦτο καὶ οὗτοι ἐν Λυκαονίᾳ παραγεγονότες. Ἄνθρωποι μέν ἐσμεν, φησί, τούτων δὲ μείζους· ταῦτα γὰρ νεκρά. Ὅρα αὐτοὺς οὐκ ἀνατρέποντας μόνον, ἀλλὰ καὶ διδάσκοντας, οὐδὲν περὶ ἀοράτων φθεγγομένους.

Διὰ τί δὲ εἶασεν, οὐκ ἔτι φησί. Τέως γὰρ πρὸς τὸ κατεπεῖγον ἵσταται, οὐδαμοῦ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ τιθείς. Μάρτυρας αὐτοὺς λέγει τοὺς ἐναυσιαίους ὑετούς. Ὦ τῆς Ἰουδαϊκῆς μανίας! εἰς δῆμον οὕτω τιμήσαντα τοὺς ἀποστόλους, ἐτόλμησαν ἐμβῆναι καὶ λιθάσαι Παῦλον, καὶ ἔξω τῆς πόλεως, δεδοικότες ἐκείνους.

Ὁρᾷς ζέοντα καὶ πεπυρωμένον ζῆλον; Εἰς αὐτὴν πάλιν τὴν πόλιν ἦλθε· ὥστε δεικθῆναι, ὅτι εἶπου καὶ ὑπεχώρει, διά τε τὸν λόγον κατεσπαρκέναι, καὶ διὰ τὸ μὴ δεῖν ἐκκαίειν αὐτῶν τὸν θυμόν, ταῦτα τῶν σημείων οὐχ ἧττον λαμπροτέρους ἐποίει, καὶ μᾶλλον χαίρειν παρεσκεύαζεν. Οὐδαμοῦ λέγει, ὅτι ὑπέστρεψαν χαίροντες, ὅτι σημεῖα ἐποίησαν, ἀλλ' ὅτι κατηξιώθησαν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἀτιμασθῆναι· καὶ τοῦτο παρὰ τοῦ Χριστοῦ ἐδιδάσκοντο λέγοντος· « Μὴ χαίρετε ὅτι τὰ δαιμόνια ὑμῖν ὑπακούει. » Ἵνα γὰρ μὴ καταπέσῃ τὰ φρονήματα τῶν μαθητῶν, ὅτι οἱ νομιζόμενοι θεοὶ τοιαῦτα πάσχουσιν, εἰσῆλθον πρὸς αὐτοὺς καὶ διελέχθησαν. Καὶ ὅρα, πρῶτον εἰς Δέρβην ἐξέρχεται, διδοὺς αὐτοῖς ἀναπνεῦσαι τοῦ θυμοῦ, καὶ τότε πάλιν εἰς Λύστραν, καὶ Ἰκόνιον, καὶ Ἀντιόχειαν· θυμουμένοις μὲν αὐτοῖς εἶκων, πεπαυμένοις δὲ ἐπιτιθέμενος.

Ὁρᾷς, ὅτι οὐ πάντα χαριτι, ἀλλὰ καὶ ἰδίᾳ σπουδῇ διώκουν; Ἄλλη παραμυθία, καὶ νηστεύειν ἐδίδασκον ἐν τῷ πειρασμῷ, καὶ μετὰ νηστειῶν αἱ χειροτονίαι. Διὰ τί ἐν Κύπρῳ οὐκ ἐποίησε πρεσβυτέρους, οὐδὲ ἐν Σαμαρείᾳ; Ὅτι ἐκείνη μὲν ἐγγὺς ἦν τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ τῶν ἀποστόλων, καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ Ἀντιοχείᾳ ὁ λόγος ἐκράτει· ἐνταῦθα δὲ πολλῆς ἐδέοντο παραμυθίας, καὶ μάλιστα οἱ ἐξ ἐθνῶν ὀφείλοντες πολλὰ διδάσκεσθαι. Οὐκ εἶπεν οἷα ἐποίησαν αὐτοί, ἀλλ' οἷα ὁ Θεός. Ἐμοὶ δοκοῦσι τοὺς πειρασμοὺς λέγειν. Θυρῶν ἄνοιξιν τὴν διδασκαλίαν καλεῖ, A ἣν τὰ ἔθνη δι' αὐτῶν παρεδέξαντο, πάλαι βεβιασμένα τῇ πατρῴᾳ πλάνῃ.

Μεγάλη γὰρ οὖσα ἡ πόλις, ἐδεῖτο τῶν διδασκάλων· καὶ οὐκ ἔλεγον περιτομὴν ἁπλῶς, ἀλλ' ὅτι « Οὐδὲ σωθῆναι δύνασθε. » Ὁ τοὐναντίου ἦν, οἱ περιτεμνόμενοι σωθῆναι οὐκ ἠδύναντο. Ὁρᾷς συνεχῶς τοὺς πειρασμούς; Οὐκ εἶπε Παῦλος· Τί γάρ; οὐκ εἰμὶ ἀξιόπιστος ἀπὸ τοσούτων σημείων; ἀλλ' ἐπείσθη δι' ἐκείνους. Ἔθος λέγεται ἔννομον πρᾶγμα παρὰ τῇ Γραφῇ. Πῶς τοίνυν ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας Ἐπιστολῇ, « Οὐδὲ ἀνῆλθον, φησὶν, εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους, οὐδὲ ἀνεθέμην; » Ὅτι πρῶτον μὲν οὐκ αὐτὸς ἀνῆλθεν, ἀλλ' ἀπεστάλη παρ' ἑτέρων. Δεύτερον δὲ, οὐ μαθησόμενος παρεγένετο, ἀλλ' ἑτέρως [*f.* ἑτέρους] πείσων. Αὐτὸς μὲν γὰρ ἐξ ἀρχῆς ταύτης εἶχετο τῆς γνώμης, ἣν καὶ οἱ B ἀπόστολοι μετὰ ταῦτα ἐκύρωσαν, τὸ μὴ δεῖν περιτέμνεσθαι. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἐδόκει τέως αὐτοῖς ἀξιόπιστος εἶναι, ἀλλὰ τοῖς ἐν Ἱεροσολύμοις προσεῖχον, ἀνῆλθεν οὐκ αὐτός τι εἰσόμενος πλεῖον, ἀλλὰ πείσων τοὺς ἀντιλέγοντας, ὅτι καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις τούτοις ψηφίζονται.

Οὐχ οἱ ἀπὸ ἐθνῶν πιστοὶ, ἀλλ' οἱ ἀπὸ Ἰουδαίων ἀπῄτουν τοὺς πιστοὺς περιτέμνεσθαι, καὶ τὰ ἄλλα τὰ τοῦ νόμου σαρκικὰ ποιεῖν· οὓς ὡς ἔτι τὰ τοῦ νόμου φρονοῦντας, καὶ εἰς ἰδίαν καύχησιν θέλοντας περιτέμνειν τοὺς πιστοὺς, οὐκ ἀπεδέξαντο οἱ ἀπόστολοι· οὐ γὰρ τὸ ἴδιον θέλημα ἐζήτουν στῆσαι, ἀλλὰ τὸ κοινωφελὲς τοῦ κόσμου. Πάλιν ἔνθεν ἔστι στοχάσασθαι, ὅτι ἄλλην τινὰ ἀξίαν ἐπαναβαίνουσαν τοὺς C πρεσβυτέρους εἶχον οἱ ἀπόστολοι· διὸ οὐ συμπεριέλαβεν αὐτοὺς τοῖς πρεσβυτέροις, κοινῷ ὀνόματι πάντας σημάνας.

Ὅρα τὸν Πέτρον ἄνωθεν κεχαρισμένον [*f.* κεχωρ.] τοῦ πράγματος, καὶ οὐ μέχρι τοῦ νῦν Ἰουδαΐζοντα. « Ὑμεῖς, φησὶν, ἐπίστασθε. » Παρῆσαν ἴσως καὶ οἱ ἐγκαλέσαντες αὐτῷ πάλαι ἐπὶ Κορνηλίου, εἰσελθόντες μετ' αὐτοῦ· διὰ τοῦτο αὐτοὺς παράγει μάρτυρας. « Ἐν ὑμῖν [*vulg.* Ἐν ἡμ.], φησὶν, ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων ἐξελέξατο. » Τί ἐστιν, « ἐν ὑμῖν; » Τουτέστιν ἐν Παλαιστίνῃ, ἢ παρόντων ἡμῶν διὰ τοῦ στόματός μου· ὅρα πῶς δείκνυσι δι' αὐτοῦ τὸν Θεὸν φθεγγόμενον, καὶ οὐδὲν ἀνθρώπινον.

Οὐδεμία, φησὶ, διαφορὰ πιστῶν, εἴτε Ἰουδαῖοί εἰ- D σιν, εἴτε Ἕλληνες, ὅπου ἡ πίστις καθαρισμὸν ποιεῖ τῶν ἀπὸ τῆς καρδίας ἐξιόντων, οὗτος δὲ ὁ καθαρισμὸς ἔοικε περιτομῇ· καὶ ἀντὶ τῆς ἐν σαρκὶ περιτομῆς δίδοται ἡ ἐν Πνεύματι περιτομὴ, καθαρίζουσα τῇ πίστει τῇ εἰς Χριστὸν τὰ κρυπτά· οὕτω δὲ οὐκ ἦν κοινωφελὴς ἡ σαρκικὴ περιτομὴ, ὅτι μόνῳ τῷ ἄῤῥενι ἐδόθη, οὐδὲν τῷ τῶν θηλειῶν προσώπῳ συντελοῦσα. Ἐν δὲ τῇ ἀληθεῖ πίστει οὐκ ἔνι ἄῤῥεν καὶ θῆλυ, καὶ δοῦλος ἢ ἐλεύθερος· ἀλλὰ πάντες ἓν ἐσμεν. Τί ἐστι, « Πειράζετε; » Τουτέστι, Τί ἀπιστεῖτε τῷ Θεῷ; Ἄρα ἀπιστίας ἐστὶ τὸ τὸν νόμον εἰσφέρειν. Εἶτα δείκνυσι καὶ τοὺς οὐδὲν ὠφελουμένους, καὶ τὸ πᾶν ἐπὶ τὸν νόμον στρέφει, οὐκ ἐπ' αὐτοὺς, καὶ τὴν κατηγορίαν ἀποτέμνεται. Σημειωτέον, ὅτι τὰ δυσκατόρθωτα ἐπιτάγματα τῆς σαρκὸς οὐ δεῖ ἐπικλᾶν τισιν, οἷον ἄκραν

Digitized by Google

νησεία, ἢ γυμνότητα, ἢ σιωπήν· εἰ μή γέ τις ἑαυτῷ ταῦτα ἐπιτάξει. Εἰ γὰρ καὶ δυσχερῆ, ἀλλὰ μὴν οὐ κατορθώματα, ἀλλὰ καὶ γινόμενα ὑπὸ πολλῶν καὶ μὴ γινόμενα, ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου πιστεύομεν σωθῆναι. Ὅμοιον τοῦ, « Χάριτί ἐστε σεσωσμένοι. » Ὥστε πάλαι μὲν ὁ νόμος τοὺς τὰ εἰρημένα τῷ νόμῳ φυλάττοντας ἔσωζε· νῦν δὲ ἡ χάρις τοῦ Κυρίου, καὶ δίχα τῆς τοῦ νόμου φυλακῆς, διὰ τῆς πίστεως σώζει.

Ἐπίσκοπος, ἦν, καθώς φησιν οὗτος, διὸ καὶ « ὕστερος λέγειν, » καὶ τὸ, « Ἐπὶ στόμα δύο ἢ τριῶν μαρτύρων σταθήσεται πᾶν ῥῆμα, » ἐνταῦθα πληροῦται. Ὅρα δὲ ἀπό τε νέων ἀπό τε παλαιῶν βεβαιούμενον τῶν προφητῶν τὸν λόγον. Ὁ ἐν τῷ Λουκᾷ προφητεύσας· « Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα. »

Εἶτα, ἐπειδὴ μὲν ἐκεῖνος, ἀπὸ μὲν τοῦ χρόνου, δῆλος ἦν, τὸ δὲ ἀξιόπιστον οὐκ εἶχε, διὰ τὸ μὴ παλαιὸν εἶναι, ἐπάγει δὲ [*f.* δὴ] παλαιὰν προφητείαν. « Καθὼς γέγραπται, φησί· Μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω, καὶ οἰκοδομήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν. » Τί οὖν ; ἠγέρθη τὰ Ἱεροσόλυμα, ἀλλ' οὐχὶ κατεστράφη μᾶλλον ; ποίαν λέγει ἔγερσιν ; Τὴν μετὰ Βαβυλῶνα. Τί δέ ἐστι, « Καθὼς πρῶτον ὁ Θεὸς ἐπεσκέψατο ; » Σφοδρότερον μὲν ὁ Πέτρος διελέγετο, οὗτος δὲ ἡμερώτερον. Οὕτω γὰρ χρὴ τὸν ἐν μεγάλῃ δυναστείᾳ, τὰ μὲν φορτικὰ ἑτέροις παραχωρεῖν, αὐτὸν δὲ τῶν ἡμερωτέρων φαίνεσθαι. « Λαβὼν [*vulg.* λαβεῖν] ἐξ ἐθνῶν, φησί, λαὸν [*vulg. add.* ἐπὶ] τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. » Οὐχ ἁπλῶς ἐξελέξατο, ἀλλὰ « τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, » τουτέστι τῇ δόξῃ. Ὁ σταυρωθεὶς ἦν ὁ λέγων ταῦτα ἐν τῷ προφήτῃ. Αὐτοῦ γὰρ τὸ ὄνομα ἐπικέκληνται πάντα τὰ ἔθνη· Χριστιανοὶ γὰρ προσαγορεύονται. Πεπτώκει γὰρ ὄντως πτῶμα ἀνίατον, καὶ τῆς κραταιᾶς ἐκείνης δεόμενον χειρός. Καὶ οὐκ ἦν ἀναστῆναι τὴν φύσιν τὴν ἡμετέραν, μὴ τοῦ τὴν ἀρχὴν διαπλάσαντος αὐτῇ χεῖρα ὀξέως ὀρέξαντος, καὶ διατυπώσαντος ἄνωθεν τὴν δι' ὕδατος ἀναγέννησιν καὶ Πνεύματος. « Γνωστά ἐστιν ἀπ' αἰῶνος τῷ Θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ. » Εἶτα τὸ ἀξιόπιστον τοῦ λόγου, ὅτι οὐδὲν καινὸν, ἀλλ' ἐξ ἀρχῆς ταῦτα προετυπώσατο· καὶ τὸ ἀξίωμα πάλιν· « Διὸ ἐγὼ κρίνω μὴ παρενοχλεῖν τοῖς τῶν ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσι· » τουτέστι, μὴ ἀνατρέπειν. Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ἐκάλεσεν, αὗται δὲ αἱ παρατηρήσεις ἀνατρέπουσι, τῷ Θεῷ πολεμοῦμεν. Καὶ μετ' ἐξουσίας τὸ, « Ἐγὼ κρίνω. » Διὰ τοῦτό φησι καλὸν εἶναι. Διὰ τί οὖν μὴ καὶ Ἰουδαίοις ταῦτα ἀπέστελλον ; Μωϋσῆς αὐτοῖς διαλέγεται. Ὅρα πόση ἡ δυσκατάβασις [*f.* συγκ.]· ἔνθα οὐδὲν ἔβλαπτεν, ἐπέστησεν αὐτὸν διδάσκαλον, καὶ ἐχαρίσατο χάριν, οὐδὲν ἐμποδίζουσαν, ἐπιτρέψας Ἰουδαίοις ἀκούειν αὐτοῦ.

Εἰ καὶ πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Σωτῆρος κατὰ πᾶν Σάββατον ἐν μόναις ταῖς συναγωγαῖς ἀνεγινώσκετο Μωσῆς, ἀλλ' οὖν μετὰ τὴν ἐπιδημίαν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Χριστοῦ οὐ κωλύεται ἀναγινώσκεσθαι. Καὶ ὅρα, εἰ δυνατὸν τοῦτο δηλοῦσθαι ἐκ τοῦ, « Ἄχρι γὰρ τῆς σήμερον ἡμέρας ἡνίκα ἀναγινώσκεται Μωσῆς. » Ἀλλὰ καὶ τὸ, « Προσέχετε τῇ ἀναγνώσει, » οὐ περὶ μόνων τῶν τῆς Καινῆς βιβλίων διαλέγεται, ὥσπερ οὐδὲ τὸ, « Πᾶσα Γραφὴ, θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος. » Ὅρα δὲ ὥστε ἀξιοπιστότερον γενέσθαι πέμπουσι τὰ παρ' αὐτῶν, ὡς ἀνύποπτοι ὄντων οἱ περὶ Παῦλον.

Ἀρκοῦσα ἡ κατηγορία κατὰ τῆς ἐκείνων προπετείας, καὶ ἀξία τῆς τῶν ἀποστόλων ἐπιεικείας οὐδὲν παρ' ἑτέρων εἰρηκότων. Εἶτα ὅτι τυραννικῶς, ὅτι πᾶσι ταῦτα δοκεῖ, ὅτι μετ' ἐπισκέψεως ταῦτα γράφουσι. Καὶ ἵνα μὴ δόξῃ διαβολὴ εἶναι Βαρνάβα καὶ Παύλου τὸ ἐκείνους ἀποσταλῆναι, ὅρα ἐγκώμια αὐτῶν. « Ἀνθρώποις, φησὶ, παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Ἔδει γὰρ μὴ τὴν ἐπιστολὴν παρεῖναι μόνον, ἵνα μὴ λέγωσιν, ὅτι συνήρπασαν, ὅτι ἀντ' ἄλλων εἶπον τὸ ἐγκώμιον τὸ περὶ Παύλου, ἐνέφραξεν αὐτῶν τὰ στόματα. Ἐνταῦθα τὸν φόβον ἀπείργει, καίτοι ἦρκει εἰπεῖν, τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ἵνα μὴ νομίσωσιν ἀνθρώπινον εἶναι. Τὸ δὲ, « ἡμῖν, » ἵνα διδαχθῶσιν, ὅτι αὐτοὶ ἀποδέχονται καὶ ἐν περιτομῇ ὄντες. Δεικνύει ὅτι οὐδὲν αὐτοῖς λείπει, ἀλλ' ἀρκεῖ τοῦτο· ἠδύναντο μὲν γὰρ καὶ χωρὶς πραγμάτων. Ἀλλ' ὥστε νόμον εἶναι ἔγγραφον, πάλιν ὥστε πεισθῆναι τῷ νόμῳ, ταῦτα πάντα τὰ τέσσαρα ἀπαγορεύσαντες ποιεῖν τὰ ἔθνη, τὰ λοιπὰ αὐτοῖς συνεχώρησαν. Ἔστι δὲ ταῦτα· « Ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων, καὶ αἵματος, καὶ πνικτοῦ, καὶ πορνείας· » ταῦτα γὰρ ἡ Καινὴ οὐ διατάσσεται, οὐδαμοῦ περὶ τούτων διελέχθη ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ νόμου ταῦτα λαμβάνουσιν. Εἶτα κἀκεῖνοι αὐτοὺς παρεκάλουν, καὶ βεβαιώσαντες αὐτοὺς, πρὸς Παῦλον φιλονεικότερον διέκειντο. Οὕτως ἀπῆλθον μετ' εἰρήνης. Οὐκ ἔτι στάσεις καὶ μάχαι. Παῦλος δὲ λοιπὸν ἐδίδασκεν, οὐδεὶς τύφος ἦν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ· μετὰ Πέτρου Παῦλος φθέγγεται, καὶ οὐδεὶς ἐπιστομίζει. Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης ἀνέχεται. καὶ οὐδεὶς ἐπιπηδᾷ, ἀλλὰ σιγῶσιν· ἐκεῖνος γὰρ τὴν ἀρχὴν ἦν ἐγκεχειρισμένος.

Σημειωτέον, ὅτι ἔργον τῶν ἡγουμένων περιεργάζεσθαι τοὺς ὑπ' αὐτῶν φωτισθέντας, μή πως ἄρα οὐχ ὑγιαίνουσι τῇ πίστει, ἀλλὰ χωλεύωσι, καὶ δεῖ αὐτοὺς διορθωθῆναι.

Καὶ ἐν τοῖς προφήταις τοῦτο εὑρίσκομεν, διαφόρους γνώμας καὶ διάφορα ἤθη· οἷον ὁ Ἠλίας αὐστηρὸς, ὁ Μωϋσῆς πρᾶος· οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα, σφοδρότερός ἐστιν ὁ Παῦλος. Ὅρα καὶ τούτου τὸ ἐπιεικές· « Ἤξιου, φησὶ, τὸν ἀποστάντα, » καὶ τὰ ἑξῆς. Τί οὖν ; ἐχθροὶ ἀνεχώρησαν ; Μὴ γένοιτο. Ὁρᾷς γὰρ μετὰ τοῦτο Βαρνάβαν πολλῶν ἐγκωμίων ἀπολαύοντα παρὰ Παύλου ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς. Παροξυσμὸς, φησὶν, ἐγένετο, οὐκ ἔχθρα, οὐ φιλονεικία. Τοσοῦτον ἴσχυσεν ὁ παροξυσμὸς, ὥστε ἀποχωρίσαι· καὶ εἰκότως. Ὅπερ ἕκαστος ὑπέλαβεν εἶναι λυσιτελὲς, τοῦτο μετὰ ταῦτα οὐ προσήκατο διὰ τὴν πρὸς ἐκεῖνον κοινωνίαν. Ἐμοὶ δοκεῖ καὶ κατὰ σύνεσιν γενέσθαι ὁ χωρισμὸς καὶ πρὸς ἀλλήλους εἰπεῖν, ὅτι Ἐπειδὴ ἐγὼ βούλομαι, σὺ δὲ οὐ βούλει, ἵνα μὴ μαχώμεθα, διανεμώμεθα τοὺς πόνους. Ὥστε εἴκοντες ἀλλήλοις τοῦτο ἐποίουν. Ἐβούλετο γὰρ στῆναι τὸ [*f.* ἀποστ.

Digitized by Google

τοῦ] Παύλου ὁ Βαρνάβας, διὰ τοῦτο ἀνεχώρησεν. Εἶθε καὶ ἡμεῖς τοιούτους ἐχωρίζόμεθα χωρισμοὺς, ὥστε ἐπὶ τὸ κήρυγμα ἀπιέναι. Ταῦτα γέγραπται πρὸς τύπον ἡμέτερον, ἵνα μὴ καταπίπτωμεν. Οὐ γάρ ἐστιν ἀνθρώπους ὄντας μὴ παροξύνεσθαι· παροξυνθέντας δὲ χρὴ μεταβάλλεσθαι. Θαυμαστὸς οὗτός ἐστιν ὁ ἀνὴρ, καὶ σφόδρα μέγας· πάνυ ὠφέλει ἡ μάχη τὸν Μάρκον.

Τὸ μὲν γὰρ Παύλου φοβερὸν ἐπέστρεφεν αὐτόν· τὸ δὲ Βαρνάβα χρηστὸν ἐποίει μηκέτι ἀπολειφθῆναι. Ὥστε μάχονται μὲν, εἰς ἓν δὲ τέλος ἅπαντᾷ τὸ κέρδος. Καὶ γὰρ Παῦλον ὁρῶν αἱρούμενον ἀποστῆναι, καὶ πάνυ ἐφοβήθη, καὶ κατέγνω αὐτοῦ· καὶ Βαρνάβαν ὁρῶν οὕτως ἀντεχόμενον, πάνυ αὐτὸν ὠφέλησε, καὶ διωρθοῦτο ὁ μαθητὴς διὰ τῆς μάχης τῶν διδασκάλων· τοσοῦτον ἀπεῖχε τοῦ σκανδαλισθῆναι.

Ὅρα τὴν σύνεσιν τοῦ Παύλου, οὐ πρότερον ἐπ' ἄλλην ἔρχεται πόλιν, πρὶν ἢ τὰς δεξαμένας τὸν λόγον ἐπισκέψασθαι· καὶ γὰρ ἀνίας ἐστὶ τὸ εἰκῇ τρέχειν.

Ὄντως ἄξιον ἐκπλαγῆναι τοῦ Παύλου τὴν σύνεσιν· ὁ τοσαῦτα μαχησάμενος περὶ τῆς περιτομῆς περιέτεμε τὸν μαθητήν. Καὶ οὐ μόνον ἑτέρους οὐ κωλύει, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς τοῦτο ἐργάζεται. Οὐδὲν συνετώτερον, ὥστε πάντα πρὸς τὸ συμφέρον ἑώρα, καὶ οὐδὲν ἁπλῶς ἐποίει προλήψει. « Τοῦτον ἠθέλησε, φησὶν, ἐξελθεῖν σὺν αὐτῷ. » Καὶ τὸ θαυμαστὸν τοῦτο, ὅτι περιέτεμεν αὐτὸν, διὰ τοὺς Ἰουδαίους, φησὶ, τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις· οὐκ ἂν γὰρ ἠνέσχοντο παρὰ ἀκροβύστου τὸν λόγον ἀκοῦσαι. » Καὶ τί; ὅρα τὸ κατόρθωμα· περιέτεμεν ἵνα περιτομὴν καθέλῃ· τὰ δόγματα γὰρ ἐκήρυττε τῶν ἀποστόλων.

Ἰδοὺ σαφῶς δόγματα κέκληκε τὴν ἀποχὴν τῶν εἰδωλοθύτων, πορνείας τε καὶ πνικτοῦ, ἅπερ εἰσὶ κανονικῆς ζωῆς. Διὰ τί μὲν ἐκωλύθησαν, οὐ λέγει· ὅτι δὲ ἐκωλύθησαν, λέγει· παιδεύων ἡμᾶς πείθεσθαι μόνον, καὶ μὴ ζητεῖν, καὶ δεικνὺς ὅτι καὶ πολλὰ ἀνθρωπίνως ἐποίουν. Οὐκ ἔτι δι' ἀγγέλου, καθάπερ Φίλιππος εἶδε καὶ Κορνήλιος· ἀλλὰ τί; Δι' ὁράματος φαίνεται αὐτῷ, λοιπὸν ἀνθρωπινότερον· ἔνθα δὲ πολλὴ βία, θειότερον. Ἐπειδὴ γὰρ κηρύξαι μὲν ἠπείγετο μόνον, εἰς τοῦτο ὄναρ φαίνεται αὐτῷ· μὴ κηρύξαι δὲ οὐκ ἠνέσχετο, εἰς τοῦτο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀποκαλύπτει. Οὕτω καὶ ἐκεῖ τῷ Πέτρῳ· « Ἀναστὰς κατάβηθι. » Οὐ γὰρ δὴ καὶ τὰ εὔκολα τὸ Πνεῦμα εἰργάζετο, ἀλλ' ἤρκει καὶ ὄναρ. Σημειωτέον, ὅτι σὺν τῷ Παύλῳ ἦν ἐν ταῖς πόλεσι ταύταις καὶ ὁ Λουκᾶς, ὡς ἐξ ὧν καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ παραλαμβάνει λέγων· « Ἐζητήσαμεν εὐθυδρομῆσαι. » Οὐ γὰρ δὴ ἔνθα συναγωγὴ ἦν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔξω ἠῦχοντο, ὥσπερ τόπον τινὰ ἀφορίζοντες, ἅτε σωματικώτεροι ὄντες οἱ Ἰουδαῖοι· καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῶν Σαββάτων, ὅτε καὶ ὄχλον εἰκὸς ἦν συνελθεῖν.

Ὅρα τὸ ἄτυφον πάλιν· γυνὴ καὶ ταπεινὴ αὕτη, καὶ ἀπὸ τῆς τέχνης· καὶ γὰρ πορφυρόβαφα ἦν πιπράσκουσα. Ἀλλ' ὅρα φιλόσοφον γυναῖκα· πρῶτον αὐτὴ ἐμαρτύρησε, τὸ [*f.* τῷ] τὸν Θεὸν καλέσαι αὐτήν. Ὅρα δὲ, πῶς οὐκ αἰσχύνεται τὰ ἐπιτηδεύματα, A ὁ τὴν ἱστορίαν γράφων, ἅτε δὴ καὶ ἀργίας οὔσης, μᾶλλον προσεῖχον τοῖς λεγομένοις, καὶ οὐδὲ ἡ πόλις αὕτη μεγάλη ἡ τῶν Φιλιππησίων.

Πολλῆς ταπεινότητος γέμει τὰ ῥήματα καὶ σοφίας. Οὐκ εἶπεν, Εἰ μεγάλη [*f.* μεγάλην] γυναῖκα, εἰ εὐλαβῆς [*f.* εὐλαβῆ] κεκρίκατέ με, ἀλλὰ, « πιστὴν τῷ Κυρίῳ, » πολλῷ μᾶλλον ἡμῖν [*f.* ὑμῖν]. Ἐπίδοι μέν τις [*f.* εἶποι ἄν τις, *vel* ἐπίδοιμεν τίς] οὗτός ἐστιν ὁ δαίμων. Θεὸς, φησὶ, Πύθων, ἀπὸ τοῦ τόπου οὕτω λέγεται. Ὁρᾷς ὅτι ὁ Ἀπόλλων δαίμων ἐστὶ, καὶ ἐβούλετο εἰς πειρασμοὺς ἐμβαλεῖν ὥστε παροξύναι; Ὦ μιαρὲ, εἰ οἶδας ὅτι σωτηρίας ὁδὸν καταγγέλλουσι, τί μὴ ἐξίστασαι ἐκείνων; Ἀλλ' ὥσπερ ὁ Σίμων ἐβούλετο, λέγων· « Δότε μοι ᾧ ἐὰν ἐπιθῶ τὰς χεῖρας, λαμβάνῃ Πνεῦμα ἅγιον· » τοῦτο καὶ οὗτος ἐποίει. Λέγεται οὖν ἡ Πυθία γυνή τις οὖσα ἐπικαθῆσθαι τῷ τρίποδι τοῦ Ἀπόλλωνος, διαιροῦσα τὰ σκέλη, εἶθ' οὕτω πνεῦμα πονηρὸν κάτωθεν ἀναδιδόμενον, καὶ διὰ τῶν γεννητικῶν αὐτῆς ἀναδυόμενον μορίων, πληροῦν τὴν γυναῖκα τῆς μανίας, καὶ ταύτην τὰς τρίχας λύουσαν, λοιπὸν βακχεύεσθαί τε καὶ ἀφρὸν ἐκ τοῦ στόματος ἀφιέναι, καὶ οὕτως ἐν παροινίᾳ γενομένην τὰ τῆς μανίας φθέγγεσθαι ῥήματα. Τί δήποτε καὶ ὁ δαίμων ταῦτα ἐφθέγγετο, καὶ ὁ Παῦλος ἐκώλυσε; Κἀκεῖνος κακώσεως [*f.* κακῶς τέως] ἐποίει, καὶ οὗτος συνετῶς. Ἐβούλετο λοιπὸν ἀξιόπιστον ἑαυτὸν ποιεῖν. Εἰ γὰρ προσήκατο αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν ὁ Παῦλος, πολλοὺς ἂν καὶ τῶν πιστῶν ἠπάτησεν, ἅτε ὑπ' ἐκείνου δεχθείς· καὶ αὐτὸς συγκαταβάσει κέχρηται πρὸς τὴν ἀπώλειαν. Τὸ μὲν οὖν πρῶτον οὐ προσήκατο ὁ Παῦλος, ἀλλὰ κατέπτυσεν, οὐ βουλόμενος ἁπλῶς ἑαυτὸν ἐπιῤῥίπτειν τοῖς σημείοις. Ὡς δὲ ἐπέμενε τοῦτο ποιῶν, καὶ τὸ ἔργον ἐδείκνυ, τότε ἐκέλευσεν αὐτῷ ἐξελθεῖν. « Διαπονηθεὶς δὲ ὁ Παῦλος, » τουτέστι, τὴν κακουργίαν εἶδε τοῦ δαίμονος· καθὼς αὐτὸς λέγει· « Οὐ γὰρ αὐτοῦ τὰ νοήματα ἀγνοοῦμεν. » Κινηθεὶς καὶ δειχθεὶς [*f.* δηχθεὶς], καὶ ἀληθῆ λέγουσαν ἐπιστομίσας αὐτήν· διδάσκων ἡμᾶς, μηδὲ τῇ ἀληθείᾳ συνηγορεῖν προσποιουμένους δέχεσθαι δαίμονας, ἀλλὰ πᾶσαν αὐτοῖς ἀποτειχίζειν πλάνης ὁδόν.

Πανταχοῦ τὰ χρήματα αἴτια τῶν κακῶν. Ὦ τῆς Ἑλληνικῆς ὠμότητος! Ἐβούλοντο δαιμονᾶν τὸ κοράσιον, ὥστε χρηματίζεσθαι. Τί λέγεις; πείθῃ τῷ δαίμονι; Διὰ τί μὴ ἐνταῦθα καὶ ἐκεῖνος λέγει, ὅτι « Δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσί; » Σὺ λέγεις, ὅτι « Ἐκταράσσουσι τὴν πόλιν ἡμῶν. » Ὅρα οὐδὲ τῷ δαίμονι προσέχοντας, ἀλλὰ πρὸς ἓν ὁρῶντας, τὴν φιλαργυρίαν. Καὶ ὁ μὲν Παῦλος τὸ πᾶν εἰργάσατο, τῶν δὲ κινδύνων... κοινωνεῖ. Ὥστε ἰδόντες αὐτῶν τὴν δύναμιν ἐφρεναπάτουν, ἢ ἐμαρτύρουν, ὅτι οὐκ ἦσαν οἱ τυχόντες ἄνθρωποι, ἀλλά τινες μεγάλοι, ἐξουσίαν ἔχοντες ποιεῖν ὃ θέλουσι διὰ τοῦ Κυρίου. Ὡς ἂν εἴποι τις, εἰς τὸν Ἔρεβον. Πόσων δακρύων ταῦτα ἄξια! Οἷα μὲν ἔπαθον ἐκεῖνοι! Ἡμεῖς δὲ οὐδὲ μέχρι ῥημάτων διὰ τὸν Χριστὸν ἀνεχόμενοι [*f.* ἀνεχόμεθα] λυπηθῆναι.

Τίνος χάριν μεσονύκτιον ἠῦχοντο; Τῷ Ψαλμῳδῷ

Digitized by Google

πειθόμενοι, λέγοντι· « Μεσονύκτιον ἐξεγειρόμην τοῦ ἐξομολογεῖσθαί σοι. »

Τίνος ἕνεκεν μεσονύκτιον τὸ πρᾶγμα γέγονε, καὶ ὁ σεισμός ; Τοῦτο διὰ τὸν δεσμοφύλακα γέγονεν, οὐ πρὸς ἐπίδειξιν, ἀλλὰ πρὸς σωτηρίαν. Καὶ ὁ σεισμὸς γέγονεν, ὥστε ἀφυπνισθῆναι αὐτὸν, καὶ αἱ θύραι ἠνεῴχθησαν, ὥστε θαυμάσαι τὸ γεγονός. Ταῦτα δὲ οἱ δεσμῶται οὐχ ἑώρων· εἰ [*f.* ἦ] γὰρ ἂν ἔφυγον ἅπαντες. Ἐθαύμασε τὴν φιλανθρωπίαν Παύλου, ἐξεπλάγη τὴν ἀνδρείαν, ὅτι δυνάμενος οὐκ ἔφυγε, καὶ ὅτι αὐτὸν ἐκώλυσε τῆς σφαγῆς. Διὰ τί δὲ μὴ ἄλλο σημεῖον γέγονεν ; Ὅτι τοῦτο μάλιστα αὐτὸν ἐφελκύσατο, ἱκανὸν ὂν πεῖσαι, ὅπου γε καὶ αὐτὸς ἐκινδύνευεν.

Οὐ γὰρ οὕτως τὰ θαύματα ἡμᾶς αἱρεῖ, ὡς τὰ εἰς σωτηρίαν ἡμετέραν ἥκοντα, καὶ ἵνα μὴ δόξῃ ἀπὸ ταυτομάτου γίνεται [*f.* γίνεσθαι] ὁ σεισμὸς, ἐπηκολούθησε καὶ τοῦτο ἐκείνῳ μαρτυροῦν. Ἐννύκτιον φαίνεται· οὐδὲν γὰρ πρὸς ἐπίδειξιν, ἀλλὰ πρὸς σωτηρίαν ἐποίουν. Οὐκ ἦν ὁ δεσμοφύλαξ πονηρὸς, οὗτός ἐστι Στεφανᾶς, οὗ μνημονεύει Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῇ. Καὶ τῶν στρατηγῶν δηλωσάντων, ὁ Παῦλος οὐκ ἐξέρχεται, ἀλλὰ διὰ τὴν Λυδίαν καὶ τοὺς ἄλλους φοβεῖ αὐτούς, ἵνα μὴ νομισθῶσιν ὡς ἠξιωκότες ἀπολελύσθαι, ἵνα καὶ τοὺς ἄλλους ἐν παῤῥησίᾳ καταστήσωσι. Διπλοῦν τὸ ἔγκλημα ἦν, ὅτι καὶ Ῥωμαίους, καὶ ἀκατακρίτους, καὶ δημοσίᾳ. Ὁρᾷς, ὅτι καὶ ἀνθρώπινα κατεσκεύαζον πολλά ; Ἵνα δὲ μὴ δόξῃ ὡς κατάκριτος ἀπολύεσθαι, καὶ ὡς ἡμαρτηκὼς, διὰ τοῦτό φησι· « Δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ, » καὶ τὰ ἑξῆς· ἵνα μὴ τῆς χάριτος αὐτῶν ᾖ τὸ πρᾶγμα. Ὅρα διάφορα οἰκονομοῦσαν τὴν χάριν.

Διότι ἀδίκως ἐνέβαλον, ἠρώτων αὐτοὺς ἐξελθεῖν τῆς πόλεως· χάριν ᾔτησαν ταύτην. Οἱ δὲ ἐλθόντες πρὸς τὴν Λυδίαν, καὶ βεβαιώσαντες αὐτὴν, οὕτως ἐξῆλθον. Οὐ γὰρ ἔδει τὴν ξενοδόχον ἀφεῖναι ἐν ἀγῶνι καὶ μερίμνῃ. Ἐξῆλθον δὲ οὐκ ἐκείνοις πειθόμενοι, ἀλλ' ἐπὶ τὸ κήρυγμα σπεύδοντες.

Πόσην εἶχεν ἀτυφίαν καὶ ἀγάπην, ὅτι οὐκ ἄλλως ἠνέσχετο ἐκδημῆσαι ! καὶ ταῦτα παρὰ τῶν στρατηγῶν καταψευδόμενοι, εἰ μὴ εἰσῆλθον πρὸς τὴν εὐτελῆ γυναῖκα, καὶ τοὺς λοιποὺς οὓς καὶ ἀδελφοὺς ἐκάλουν, καὶ συνετάξαντο αὐτοῖς. Πάλιν τὰς μὲν μικρὰς παρατρέχουσι πόλεις, ἐπὶ δὲ τὰς μείζους ἐπείγονται, ἐκεῖθεν καθάπερ ἔκ τινος πηγῆς μέλλοντος τοῦ λόγου διαῤῥεῖν εἰς τὰς πλησίον.

Καίτοι εἰπὼν, « Στρεφόμεθα ἐπὶ τὰ ἔθνη, » οὐκ ἠφίει τούτους· πολὺν γὰρ πρὸς αὐτοὺς εἶχε πόθον. Ἄκουε γὰρ αὐτοῦ λέγοντος· « Ηὐχόμην γὰρ αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου. » Ἐποίει δὲ τοῦτο διὰ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δόξαν, καὶ τοῦτο ἵνα μὴ σκάνδαλον ἦν τοῖς Ἕλλησιν. Ὁρᾷς, ὅτι πρὸ πάντων τὸ πάθος κηρύττει ; καὶ οὕτως οὐκ ἠσχύνοντο, ἀλλ' ἤδεσαν τοῦτο σωτήριον ὄν. Τοῦτο ὁ Χριστὸς ἐποίει, ἄνω καὶ κάτω ἀπὸ τῶν Γραφῶν διαλεγόμενος, οὐ πανταχοῦ ἀπὸ τῶν σημείων. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς τοῦτο ἐναντίως εἶχον, ὡς πλάνους καὶ γόητας διαβάλλοντες· ὁ δὲ ἀπὸ τῶν Γραφῶν πείθων, οὐκ ἔχει ταύτην τὴν ὑπόνοιαν. Οὕτω μὲν οὖν καὶ οἱ τούτων πατέρες κατηγόρουν τῷ [*f.* τοῦ] Ἰησοῦ, λέγοντες, ὅτι « Βασιλέα ἑαυτὸν καλεῖ. » Πλὴν ἐκεῖνοι κἂν εἶχόν τινα κατὰ τὸ φαινόμενον, οὗτοι δὲ ποίαν εἶχον ἀποφυγὴν τοῦ ψεύδους λέγοντες, ὅτι Ἰησοῦν καταγγέλλουσι βασιλέα τὸν κατ' αὐτοὺς ἀποθανόντα ; Ἀλλ', ὡς ἔοικε, τὸ ἀληθὲς κηρύσσοντες, ᾔδεισαν, ὅτι εἰ καὶ ἀφανὴς ἦν αὐτοῖς, ἀλλ' οὖν ὄντως βασιλεὺς ἦν. « Εὐγενέστεροι, » τουτέστιν ἐπιεικέστεροι, καὶ οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ μετὰ ἀκριβείας, ἔνθα πάθος ἦν, ἀνέκρινον τὰς Γραφάς.

Οὐχ ὡς ἄπιστοι ἐζήτουν (ἤδη γὰρ ἦσαν πεπιστευκότες), ἀλλ' ὡς ὅμοιοι τῆς τῶν παλαιῶν προφητῶν παραδόσεως, καὶ πιστότεροι ἐγένοντο. Εὑρίσκοντο τοῖς τῶν προφητῶν λόγοις συνάδοντα τὰ περὶ τῆς ἐνσάρκου τοῦ Κυρίου οἰκονομίας πράγματα. Οὐκ ὀργὴν ἐνταῦθά φησιν, οὔτε ἀγανάκτησιν, καθάπερ ἀλλαχοῦ φησιν· « Ἐγένετο παροξυσμὸς μεταξὺ αὐτῶν· » ἀλλ' ὅτι διεγείρετο (ὀργῆς γὰρ [*f.* καὶ] ἀγανακτήσεως πόῤῥω τὸ χάρισμα)· οὐκ ἔφερον (*f.* ἔφερεν], ἀλλ' ἐτήκετο. Οἰκονομεῖται δὲ καὶ ἄκοντα μεῖναι ἐκδεχόμενον ἐκείνους. Οἱ Ἀθηναῖοι ματαίαν αἴροντες ὀφρὺν, ἐπὶ γλώττῃ πλατείᾳ φρονοῦντες μέγα, ἀνοήτως ἔφασκον· « Τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν ; » Σπερμολόγον δὲ πτηνὸν εἶναί φασιν εὐτελέστατον, τὰ ἐν τοῖς [*f.* ταῖς] τριόδοις κατεσκεδασμένα εἰωθὸς συλλέγειν· ᾧ παρεικάζοντες τὸν Δεσποτικὸν Παῦλον ἔλεγον οἱ δείλεοι [*f.* δείλαιοι]. Καὶ γὰρ τὴν ἀνάστασιν θεόν τινα ἐνόμιζον, ἅτε εἰωθότες καὶ θηλείας σέβειν. Δαιμόνια γὰρ τοὺς θεοὺς αὐτῶν ἐκάλουν· καὶ γὰρ ἦσαν αἱ πόλεις δαιμόνων πλήρεις. « Ἦγον αὐτὸν, φησὶν, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον, » οὐχ ὡς τι μαθεῖν, ἀλλ' ὥστε κολασθῆναι ἔνθα αἱ φονικαὶ δίκαι. Τίνος δὲ ἕνεκεν Ἄρειος πάγος ἐκαλεῖτο ; Ὅτι ὁ Ἄρης, ὥς φασιν, ἐκεῖθεν δίκας ἔδωκε. Πάγος δὲ ὁ ὑψηλὸς τόπος· ἐν γὰρ ὄχθῳ τινὶ ἦν ἐκεῖνο τὸ δικαστήριον· ὅθεν καὶ Πάγαρχοι καλοῦνται παρά τισιν οἱ τῶν τόπων ἢ κωμῶν τινες ἄρχοντες. Εἰ ἄνθρωπον ἐκήρυσσεν ὁ Παῦλος ἐσταυρῶσθαι, οὐ ξένον ἦν τὸ λεγόμενον· εἰ δὲ ἔλεγεν ἐσταυρῶσθαι καὶ ἐγηγέρθαι, ὥστε ξενίζοντα εἰσέφερεν εἰς τὰς ἀκοάς.

Ἐνταῦθα ἐκεῖνο σημαίνεται, ὅτι καίτοι ἀεὶ ἐν τούτῳ ἀσχολούμενοι τὸ [*f.* τῷ] λαλεῖν καὶ ἀκούειν, ὅμως ξενίζοντα ἐνόμιζον ἀκούειν, ἅπερ οὐδέ ποτε ἤκουσαν.

Ὥσπερ ἐγκωμιάζειν αὐτοὺς δοκεῖ, οὐδὲν βαρὺ λέγων, « Ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ, » τουτέστιν εὐλαβεστέρους. Δεισιδαίμων δέ ἐστιν ὁ τὰ δαιμόνια δεδιὼς καὶ πάντα θειάζων, καὶ λίθον, καὶ ξύλον, καὶ πνεῦμα. Ἐνειστήκει βωμὸς τοῖς παρ' αὐτῶν ἐκ τοιαύτης αἰτίας. Πόλεμος Ἀθηναίοις ποτὲ συνερράγει πρὸς ἐναντίους, εἶτα πρόξενος κακῶς, ἀνεχώρησαν. Καὶ ἐπειδὴ παίζειν αὐτοῖς δεισιδαίμοσιν ἔθος ἦν, τῶν δαιμόνων τὶ ἐπιφανείς, οὐδέπω ποτὲ ἔφη παρ' αὐτῶν τεθεραπεῦσθαι, κἀκεῖνος αὐτοῖς ὀργισθεὶς τῆς ἥττης ταύτης αἴτιος γεγενῆσθαι· ἐκείνῳ τε ἀνέστησαν ναὸν καὶ ὡς φυλαττόμενοι μὴ τὸ αὐτὸ δὴ καὶ ἄλλοτε πάθοιεν, παρέντες τινὰ θεὸν ἄγνωστον αὐτοῖς, ἱ

Digitized by Google

ἔστησαν τὸν βωμὸν ἐκεῖνον, ἐπιγράψαντες · « Ἀγνώστῳ θεῷ · » τοῦτο δὲ λέγοντες, ὅτι Καὶ εἴ τις ἕτερος ἀγνοοῖτο θεὸς, εἰς τιμὴν ἐκείνου οὗτος δὴ παρ' ἡμῶν ἐγηγέρθω, ὡς ἂν ἕλεως εἴη ἡμῖν, εἴπερ ἀγνοούμενος· ὢν μὴ θεραπεύοιτο. Ἔστι δὲ ἡ πᾶσα τοῦ βωμοῦ ἐπιγραφή · « Θεοῖς Ἀσίας καὶ Λιβύης καὶ Εὐρώπης, Θεῷ ἀγνώστῳ καὶ ξένῳ. »

Οὐ γὰρ ἦν δυνατὸν διὰ τῆς ἔξωθεν σοφίας τὴν ἀκρίβειαν γινώσκειν. Αὕτη γὰρ καθάπερ τις θεραπαινὶς ἠτιμωμένη οὐκ ἀφείθη ἔνδον εἰσελθεῖν, καὶ παρακύψαι εἰς τὰ Δεσποτικὰ μυστήρια. Ἵνα μὴ νομίσωσιν ἕνα τῶν πολλῶν εἶναι θεὸν τὸν ὑπ' αὐτοῦ κηρυττόμενον, διορθοῦται ἐπάγων · « Οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ. » Ἐνταῦθα λοιπὸν αἰνιγματωδῶς εἶπε τὸ ἑαυτοῦ καὶ ἔστησε, καὶ καθαιρεῖ τὸ ἐκείνων. Οἰκεῖ μὲν γὰρ ἐν ναοῖς, ἀλλ' οὐκ ἐν τοιούτοις, ἀλλ' ἐν ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ, τὴν σωματικὴν καθεῖλε. Τί οὖν; οὐ κατοικεῖ ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἱεροσολύμων ; Οὐ δῆτα, ἀλλ' ἐνεργεῖ. Πῶς οὖν ἐθεραπεύετο ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων παρὰ Ἰουδαίοις; Οὐχ ὑπὸ χειρῶν, ἀλλ' ὑπὸ διανοίας, ἐπεὶ ἐκεῖνά γε οὐκ ἐζήτει οὕτως ὡς προσδεόμενος. « Μὴ φάγωμαι, φησὶ, κρέα ταύρων, ἢ αἷμα τράγων πίωμαι ; »

Δύο τεκμήρια θεότητος, τὸ αὐτός τε μηδενὸς δεῖσθαι, καὶ πᾶσι πάντα παρέχειν. « Διδοὺς, φησὶ, ζωὴν καὶ πνοήν. » Ἰδοὺ καὶ τῆς ψυχῆς δημιουργὸν αὐτὸν ποιεῖ, οὐ γεννήτορα.

Ταῦτα βελτίω ἐκείνων, καὶ πόση κατηγορία τῶν τε ἀτόμων καὶ τῆς ὕλης ; Οὐκ ἔτι μερικὴ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦτο δὲ οὐκ ἔστι Δημιουργὸν εἶναι, ὅπερ ἐκεῖνοί φασιν, ἀλλὰ καὶ διανοίᾳ θεραπεύεται αὐτὸς, καὶ τὰ πάντα αὐτοῦ ἐστι, φησί. Ὥρισε ζητῆσαι τὸν Θεὸν, ἀλλ' οὐ διὰ παντὸς τοῦτο ὥρισεν, ἀλλὰ « προστεταγμένους καιροὺς · » δεικνὺς ὅτι νῦν οὐχὶ ζητήσαντες εὗρον. Ἐπειδὴ γὰρ ζητήσαντες οὐχ εὗρον, δείκνυσιν ὅτι οὕτως ἦν φανερὸς, ὥσπερ ἂν εἰς μέσον τι ψηλαφώμενον. Οὐ γὰρ ἐνταῦθα ἦν οὐρανὸς, ἀλλαχοῦ δὲ οὔ · οὐδὲ ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ ἦν μὲν, ἄλλῳ δὲ οὔ. Ὥστε καὶ κατὰ πάντα καιρὸν, καὶ κατὰ πᾶσαν ἐροθεσίαν δυνατὸν αὐτὸν εὑρεῖν. Οὕτως γὰρ ᾠκονόμησεν, ὥστε μήτε τόπῳ κωλύεσθαι, μήτε χρόνῳ. Αὐτὸ γὰρ δὴ τοῦτο μάλιστα αὐτοῖς συνεβάλλετο, τὸ πανταχοῦ εἶναι τὸν οὐρανὸν, τὸ ἐν παντὶ χρόνῳ ἑστάναι. Ὅρα ποῦ καθαίρει [*f.* καθαιρεῖ] τοὺς μερικούς. Τί λέγω μακράν; οὕτως ἐγγύς ἐστιν ὡς χωρὶς αὐτοῦ μὴ ζῆν. « Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμέν · » ὥσπερ ἐν σωματικῷ ὑποδείγματι, ὥσπερ ἀδύνατον ἀγνοῆσαι τὸν ἀέρα πανταχοῦ κεχυμένον, καὶ οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα, μᾶλλον δὲ καὶ ἐν ἡμῖν ὄντα. Ἀλλ' οὐδὲν ἴσον εἶπεν ὁ ποιητής· ἐκεῖνος· « Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. » Ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν περὶ τοῦ Διὸς εἶπεν · οὗτος δὲ περὶ τοῦ Δημιουργοῦ αὐτὸ λαμβάνει, οὐ τὸν αὐτὸν ἐκείνῳ λέγων, μὴ γένοιτο ! ἀλλὰ τὸ κυρίως ἐπ' αὐτῷ λέγων · ἐπεὶ δὲ [*f.* καὶ] βωμὸν τούτου εἶπεν, οὐκ ἐκείνου οὗ ἔσεβον. Γένος γὰρ Θεοῦ εἶπεν ἡμᾶ; εἶναι, τουτέστιν οἰκείους, ἐγγυτάτους, ὥσπερ παροίκους καὶ γείτονας ὅταν λέγῃ. Οὐκ εἶπεν, Οὐκ ὀφείλετε νομίζειν χρυσῷ, ἢ ἀργύρῳ τὸ Θεῖον εἶναι· ὅμοιον, καὶ μιαροί ἐστε, ἀλλὰ ταπεινότερον, « Οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν. » Ὅρα πῶς τὸ ἀσώματον εἰσήγαγεν · ἡ γὰρ διάνοια ὅταν ὑποπτεύσῃ σῶμα, καὶ διάστημα ὑπονοεῖται. Τί οὖν; οὐδεὶς κολάζεται τούτων; Οὐδεὶς τῶν θελόντων μετανοεῖν. Περὶ τούτων φησὶν, οὐ περὶ τῶν ἀπελθόντων, ἀλλ' οἷς παραγγέλλει. Οὐκ ἀπαιτεῖ λόγον ἡμᾶς, φησίν. Οὐκ εἶπε, Παρεῖδεν, ἤ, Εἴασεν, ἀλλ', Ἠγνόησατε, ὑπερεῖδε · τουτέστιν, Οὐκ ἀπαιτεῖ κόλασιν, ὥσπερ ἀξίους ὄντας κολάσεως· ἠγνοήσατε. Καὶ οὐ λέγει, Ἐκόντες ἐκακουργήσατε, ἀλλὰ τοῦτο διὰ τῶν ἄνω ἔδειξε. Τί δήποτε πείσαντες αὐτοὺς, καὶ πάλιν αὐτῶν [*f.* αὐτοῦ *vel* τῶν αὐτῶν] ἀκούσεσθαι, καὶ κινδύνων οὐκ ὄντων, οὕτως ἠπείγετο τὰς Ἀθήνας ἀφεῖναι ὁ Παῦλος ; Ἴσως ᾔδει οὐ μέγα ὀνήσων, καὶ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος εἰς Κόρινθον ἤγετο. Εἰς Κόρινθον, ὡς ἔφην, ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἤγετο, ἐν ᾗ μένειν ἔδει. Οἱ γὰρ Ἀθηναῖοι, καίτοι ξένης ὄντες ἀκροάσεως ἐρασταὶ, ὅμως οὐ προσεῖχον· οὐ γὰρ τοῦτο ἐσπούδαζον, ἀλλ' ὥστε ἀεί τι ἔχειν εἰπεῖν. Ἐπὶ μὲν γὰρ Νέρωνος ἐτελειώθη ὁ Παῦλος, ἐπὶ δὲ Κλαυδίου ἀνερρίπιζετο λοιπὸν ὁ πρὸς Ἰουδαίους πόλεμος, μακρόθεν μὲν, ὥστε κἀν αὐτῷ σωφρονίσαι, καὶ ἀπὸ Ῥώμης ὡς λυμεῶνες ἠλαύνοντο. Διὰ τοῦτο οἰκονομεῖται τοῦτον ὡς δέσμιον ἀπαχθῆναι ἐκεῖ, ἵνα μὴ ὡς Ἰουδαῖος ἀπελαύνηται, ἀλλ' ὡς ὑπὸ τῇ τάξει πράττων, καὶ φυλάττηται ἐκεῖ.

Ἀσαφές ἐστι τὸ ῥητόν · οἶμαι δὲ αὐτὸν τοῦτο λέγειν · Ἕκαστος τῶν ἀποστατούντων Χριστῷ, ὃς ἐστι ζωὴ, δοκεῖ ἑαυτὸν φονεύειν, ἀπὸ τῆς ζωῆς μεταβαίνειν εἰς θάνατον, τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐχέων τρόπον τινὰ διὰ τῆς σφαγῆς, ἣν ἐπιφέρει ἐφ' ἑαυτῷ. Τοῦτο οὖν φησιν · Ἀνθ' ὧν σφάζετε ἑαυτοὺς διὰ τῆς ἀπιστίας, αὐτοῦ τούτου ὑμεῖς ὑπόσχητε δίκην, ἐμοῦ ἀθώου ὄντος. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς σημειώσεως δυνατὸν τάχα εἰπεῖν, ὅτι ὁ σφάζων ἑαυτὸν τιμωρεῖται ὡς φονεὺς παρὰ τῷ Θεῷ.

Ὅρα πῶς πάλιν εἰπὼν, « ἀπὸ τοῦ νῦν, » οὐδὲ νῦν οὕτως αὐτῶν ἀμελεῖ, ὥστε τοῦ διεγεῖραι ἔμελλε τοῦτο, ὥστε καὶ ἀπὸ τούτου ζῆλον ἔχειν ἀπὸ τῆς γειτνιάσεως.

Οὗτός ἐστιν ὁ Κρίσπος ὃς γράφων φησίν · « Οὐδένα ἐβάπτισα εἰ μὴ Κρίσπον καὶ Γάϊον. » Τοῦτον οἶμαι καὶ Σωσθένην λέγεται [*f.* λέγεσθαι] ἄνδρα πιστὸν, ὥστε καὶ τύπτεσθαι καὶ ἀεὶ συμπαρεῖναι τῷ Παύλῳ. Σημειωτέον, ὅτι εἶδε τὸν Κύριον Ἰησοῦν ὁ Παῦλος· δι' ὀνείρων, διὸ καὶ ἔλεγεν · « Οὐχὶ Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἑώρακα ; » Εἴτε δὲ δι' ὀνείρων, εἴτε δὲ ἐγρηγορῶν εἶδε τὸν Ἰησοῦν, οὐδεμία διαφορά · πλὴν ἐν ἡμέρᾳ ὤφθη αὐτῷ. Πῶς οὖν συνεπέθεντο, εἴποι τις ἄν; καὶ μὴν οὐδὲν ἴσχυσαν, ἀλλ' ἦγον αὐτὸν πρὸς τὸν ἀνθύπατον. Ἐπιεικής τις ἄνθρωπος εἶναί μοι δοκεῖ. Ἀπετείχισεν αὐτοῖς τὸ δικαστήριον, λαμπρὰ γέγονεν ἡ δίκη.

Τυπτομένου γὰρ αὐτοῦ, οὐχ ἡγήσαντο ἰδίαν ὕβριν εἶναι, οὕτως ἦσαν ἰταμοὶ Ἰουδαῖοι. Ὦ τῆς αἰσχύνης ! ἀναισχύντησαν, καὶ οὐδὲν τῷ Γαλλίωνι ἔμελλε [*f.* ἔμελε] · καίτοι εἰς τὴν αὐτοῦ ὕβριν τὸ πρᾶγμα ἦν, ἀλλ' ὡς ὄῆθεν ἐξουσίαν λαβόντες ἔτυπτον. Διὰ τί μὴ ἐκεῖνος ἐτύπτησε ; Καίτοι αὐτὸς ἐξουσίαν

Digitized by Google

εἶχεν, ἀλλ' ἐπαιδεύοντο, ὥστε καὶ τὸν δικαστὴν μαθεῖν τίς ἦν ἐπιεικέστερος. Διὰ τοῦτο ἔτυπτον τὸν Σωσθένην, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ἦν μᾶλλον προστιθέμενος τῷ Παύλῳ, ἢ εἰς τοσοῦτον ἦσαν ἐληλακότες μανίας, ὅτι ἀποτυχόντες τοῦ σκοποῦ ἑαυτῶν, ἀντὶ τοῦ τύπτειν τὸν Παῦλον, Σωσθένην τὸν ἀρχισυνάγωγον ἔτυπτον· ἢ διὰ τὸ βουλευθῆναι τὸν Παῦλον φονεῦσαι, καὶ Σωσθένης διεκώλυεν αὐτοὺς, ἔτυπτον αὐτόν. Ὅρα πῶς ὁ νόμος κατελύετο· τοῦτο γὰρ Ἰουδαϊκὸν ἦν τὸ κείρεσθαι κατ' εὐχὴν τὰς κεφαλάς· ἔδει δὲ καὶ θυσίαν γενέσθαι, ἥτις οὐκ ἐγένετο. Ἔδει γὰρ αὐτὸν ἔτι μένειν καὶ παρακαλέσαι περὶ τούτων, τί πάλιν ἐπιθυμεῖ τὴν Συρίαν καταλαβεῖν; Ἐπειδὴ ἐνταῦθα τοιαῦτα ἤνυσε πράγματα κατὰ τὸ δόγμα.

Τούτους ἀφῆκεν εἰς Ἔφεσον ὡς διδάσκοντας· τοσοῦτον γὰρ αὐτῷ συγγινόμενοι χρόνον, πολλὰ ἐμάνθανον, καὶ ὅμως τῆς συνηθείας αὐτοὺς ἀπήγαγεν οὐδέπω τῆς Ἰουδαϊκῆς. Ὅρα γοῦν ἐνταῦθα καὶ παρακαλούμενον αὐτὸν μεῖναι, ἐπειδὴ οὐκ ἠνέσχετο, οὐχ ἁπλῶς αὐτοὺς εἴασεν, ἀλλὰ μετὰ ὑποσχέσεως. Ἐκείνους δὲ τοὺς τόπους μετέβαινεν, οἷς ἐπέβη πρὸ τούτου.

Ὁ Παῦλος προφήτης ὤν, καὶ εἰδὼς ὅτι ἤμελλεν ἀναστρέφειν, ἐπηγγείλατο πάλιν ἀναστρέφειν. Πλὴν ἵνα μή τις ὑπὸ προπετείας τὸ αὐτὸ ποιῇ ἀτόπως, ὑπισχνούμενος τόδε τι ποιεῖν, ἐδίδαξεν ἡμᾶς μηδὲν περὶ τῶν μελλόντων ὑπισχνεῖσθαι ποιεῖν δίχα τοῦ εἰπεῖν· « τοῦ Θεοῦ θέλοντος. » Οὕτω γὰρ καὶ Ἰάκωβος παραινεῖ ἐν τῇ αὐτοῦ Ἐπιστολῇ, λέγων· « Οὐ γάρ τις οἶδε [*f.* οἶδε] τί τέξεται ἡ ἐπιοῦσα ἡμέρα. » Ἄφρων οὖν ὁ μὴ προδιορίζων τῇ ἐπαγγελίᾳ τὸ, Ἐὰν ὁ Κύριος θέλῃ. Ἔθος ἀεὶ τοῦτο τῷ Παύλῳ ἐπισκέπτεσθαι τοὺς πιστοὺς καὶ ἐπιστηρίζειν αὐτούς. Ἰδοὺ καὶ λόγιοι λοιπὸν ἀνῄγοντο. Εἰσὶ διαβεβαιούμενοί τινες, ὡς Ἀπολλὼς, αὐτός ἐστιν Ἀπελλῆς ὁ Κορινθίων ἐπίσκοπος, περὶ οὗ γράφει Παῦλος· « Περὶ δὲ Ἀπολλῶ, πολλὰ παρεκάλεσα αὐτούς· » καὶ ἔτι, « Ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπολλὼς ἐπότισε. » Καὶ εἰ ἀληθὲς τοῦτο, σκόπει εἰ διώνυμος ὁ ἀνὴρ, εἰ ἄλλως μετεποιήθη θάτερον τῶν ὀνομάτων εἰς τὸ λοιπόν. Εἰ τὸ βάπτισμα μόνον Ἰωάννου ἠπίστατο οὗτος, πῶς τῷ Πνεύματι ἔζει; τὸ γὰρ Πνεῦμα οὐχ οὕτως ἐδίδοτο. Καὶ εἰ οἱ μετὰ τοῦτον ἐδεήθησαν τοῦ βαπτίσματος τοῦ Χριστοῦ, πολλῷ μᾶλλον καὶ οὗτος ἐδεήθη ἄν. Τί οὖν ἐστιν εἰπεῖν; Οὐχ ἁπλῶς ἐφεξῆς ἔθηκεν ἀμφότερα. Ἐμοὶ δοκεῖ οὗτος εἶναι τῶν ἑκατὸν εἴκοσι τῶν μετὰ τῶν ἀποστόλων βαπτισθέντων. Ἢ εἰ μὴ τοῦτο, ὅπερ ἐπὶ τοῦ Κορνηλίου γέγονε, γεγένηται καὶ ἐπὶ τούτῳ. Πολλὴ ἦν ἡ παῤῥησία τοῦ ἀνδρὸς, ἀκριβῶς ἐλάλει τὰ περὶ Ἰησοῦ, ἀλλ' ἐδεῖτο ἀκριβείας ἑτέρας καὶ διδασκαλίας. Ταύτῃ τοι καὶ εἰδὼς πάντα ἀπὸ τῆς προθυμίας ἐπεσπάσατο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθάπερ οἱ περὶ Κορνήλιον. Καὶ τὸ μὲν οὖν παῤῥησίᾳ ἐλέγχειν, ἦ δημοσίᾳ, ἐδείκνυτο· τὸ [*f.* τῷ] δὲ σαφῶς, ἡ δύναμις ἐδηλοῦτο, τὸ δὲ ἐκ τῶν Γραφῶν, ἐπιδείκνυσιν ἡ ἐμπειρία· οὔτε ἡ παῤῥησία συντελεῖ μὴ οὔσης δυνάμεως, οὔτε ἡ δύναμις μὴ οὔσης παῤῥησίας.

Ἀλλ' οὗτοι ἐκείνων διεστήκασιν. Οἱ.... εἰ Πνεῦμα ἅγιόν ἐστιν εἰδότες. Ὅτι γὰρ οὐδὲ εἰς Χριστὸν ἐπίστευον, δῆλον ἐκ τοῦ εἰπεῖν « Εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτὸν ἵνα πιστεύσωσι. » Καὶ οὐκ εἶπεν, ὅτι οὐδέν ἐστι τὸ βάπτισμα Ἰωάννου, ἀλλ' ὅτι ἀτελές. Πολλοὶ Πνεῦμα ἐλάμβανον, ὥστε εἰκὸς ἦν αὐτοὺς Πνεῦμα ἔχειν, μὴ φαίνεσθαι δέ.

Πόθεν ἐκεῖνοι ἐν Ἐφέσῳ ὄντες τὸ βάπτισμα εἶχον Ἰωάννου; Ἴσως ἐπεδήμησαν τοῖς Ἱεροσολύμοις τότε, καὶ ἀπῆλθον· καὶ οὐδὲ τὸν Ἰησοῦν ἐπίστανται. Καὶ οὐ λέγει αὐτοῖς, Πιστεύετε εἰς τὸν Ἰησοῦν· ἀλλὰ τί; Εἰ Πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε; ᾔδει γὰρ ὅτι οὐκ εἶχον, καὶ βούλεται αὐτοῖς εἰπεῖν, ἵνα μαθόντες, ὧν ἀπεστέρηνται, αἰτήσωσι. Καὶ ἐντεῦθεν δείκνυται μέγα δόγμα, ὅτι ἀτελὲς τὸ βάπτισμα Ἰωάννου εἰς μετάνοιαν. Καὶ οὐκ εἶπεν, ἀφέσεως, ἀλλὰ, « μετανοίας βάπτισμα. » Βαπτισθέντες, εὐθέως Πνεῦμα ἐλάμβανον, τὸ δὲ Πνεῦμα οὐχ ἑώρων (ἀόρατον γάρ ἐστιν), αἰσθητὸν δέ τινα ἔλεγχον ἐδίδου τῆς ἐνεργείας ἐκείνης ἡ χάρις. Καὶ ὁ μὲν τῇ Περσῶν, ὁ δὲ τῇ Ῥωμαίων, ὁ δὲ τῇ Ἰνδῶν γλώσσῃ, ἢ ἑτέρᾳ τινὶ ἐφθέγγοντο. Καὶ τοῦτο ἐφανεροῦτο τοῖς ἔξωθεν, ὅτι τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἐν αὐτῷ τὸ φθεγγόμενον. Ἰδοὺ ἐνταῦθα ἰδικῶς πληροῦται τὸ, « Ὁ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, μείζων αὐτοῦ ἐστιν. » Ἰδοὺ γὰρ ὁ τῶν ἀποστόλων ἔσχατος περὶ τὴν κλῆσιν, ὅπερ οὐκ ἔδωκεν Ἰωάννης ἐν τῷ βαπτίσματι, τοῦτο διὰ τῶν χειρῶν Παύλου ἔλαβον οἱ βαπτισθέντες. Τί « ἐπαῤῥησιάζετο; » Πρὸς κινδύνους ἦν παρατεταγμένος, ἢ καὶ φανερώτερον διελέγετο, οὐ συσκιάζων τὰ δόγματα. Παιδεύουσι χωρίζεσθαι ἀπὸ τῶν βλασφημούντων τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας. Ὁρᾷς, πόσον ἤνυσεν ἡ ἀποστασία; Καὶ Ἰουδαῖοι καὶ Ἕλληνες ἦκουον. « Ὁδὸν » λέγει τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἣ τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν ἀληθινὴν διὰ Παύλου καταγγελλομένην. Οὐχὶ φορτοῦντες ἤπτοντο μόνον, ἀλλὰ καὶ λαμβάνοντες ἐπετίθεσαν· καὶ διὰ τοῦτο οὐκ εἶα ἀπελθεῖν εἰς τὴν Ἀσίαν αὐτὸν, τηρῶν τοῦτον τὸν καιρὸν, ὡς ἐγὼ οἶμαι. Σουδάρια δὲ καὶ σιμικίνθια, ἀμφότερα νομίζω λινοειδῆ εἶναι· πλὴν τὰ μὲν σουδάρια ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιβάλλεται, τὰ δὲ σιμικίνθια ἐν ταῖς χερσὶ κατέχουσιν οἱ μὴ δυνάμενοι ὡράρια φορέσαι (οἷοί εἰσιν οἱ φοροῦντες ὑπατικὰς στολὰς), ἢ γουβία, πρὸς τὸ ἀπομάττεσθαι τὰς τοῦ προσώπου ὑγρότητας, οἷον ἰδρῶτας, πτύελον, δάκρυον, καὶ τὰ ὅμοια.

Πάντα ἐποίουν πραγματείας ἕνεκεν, καὶ πιστεῦσαι μὲν οὐκ ἤθελον, διὰ δὲ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ ἤθελον ἐκβάλλειν τοὺς δαίμονας, καὶ οὐδὲν μέγα ἐνόμιζον τὸν Ἰησοῦν, ἀλλὰ καὶ τῷ Παύλῳ προσετίθεσαν, ὡς αὐτὸν μέγα τι νομίζοντα [*f.* νομίζοντι]. Αὕτη ἡ λέξις δείκνυσιν, ὅτι οὐχ ὡς πιστεύοντες τῷ Ἰησοῦ οἱ ἐπιορκισταὶ ἐπώρκιζον τὰ ἀκάθαρτα πνεύματα, ἀλλ' ὡς πειράζοντες, δίψυχοι ὄντες. Διὸ καὶ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐμαρτύρησεν, ὡς μὴ ὄντας πιστούς· καὶ τῆς προπετείας δεδώκασι πρὸς ὀλίγον δίκην. Τί οὖν τὸ, « Ἐπεχείρησαν, » δηλοῖ; Ὅτι οὐκ ἐθάῤῥουν μὲν, πλὴν ἐπέβαλλον ὅπως ἐπιτεύξωνται τοῦ σκοποῦ.

Πῶς ὁ δαίμων οὐ συνέπραττεν ἐκείνοις, ἀλλὰ δι-

Digitized by Google

ἠλεγχεν αὐτούς ; Ἐμοὶ δοκεῖ σφόδρα θυμωθεὶς, A ὥσπερ ἂν εἴ τις, περὶ τῶν ἐσχάτων κινδυνεύων, ὑπό τινος οἰκτροῦ καὶ ταλαιπώρου διελέγχοιτο. Ἵνα γὰρ μὴ δόξῃ καταφρονεῖσθαι, τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ πρότερον ὁμολογήσας, τότε ἔλαβεν ἐξουσίαν. Δείκνυται δὲ τῶν δαιμόνων ἡ δύναμις μεγάλη, ὅταν πρὸς ἀπίστους ἔχῃ.

Τίνος χάριν ταῦτα ἔκαυσαν ; Πρῶτον μὲν ἵνα μή τις μετάσχῃ τῆς ἀπ' αὐτῶν ψυχοφθόρου βλάβης· ἔπειτα ἵνα μὴ ἀπὸ τοιαύτης αἰτίας κτήσωνταί τι. Ὥσπερ γὰρ τὸ τοῦ κυνὸς τίμημα ἀπηγόρευται, καὶ τὸ ἐκ πορνείας κέρδος προσάγειν Θεῷ· οὕτως οὐδὲ τοῦτο δίκαιον ἔκριναν τεθῆναι παρὰ τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν.

Σημειωτέον, ὅτι προφήτης ἦν ὁ Παῦλος, προαγγείλας ὅτι δεῖ ἀπελθεῖν εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ εἰς B Ῥώμην. Τῇ Ἀσίᾳ ἐμφιλοχωρεῖ πλεῖστον χρόνον ὁ Παῦλος, διότι πολλὴ ἦν ἡ τυραννὶς τῶν φιλοσόφων ἐκεῖ, καὶ διὰ τοῦτο πάλιν διαλέγεται αὐτοῖς, βλέπων πολλὴν οὖσαν τὴν δεισιδαιμονίαν. Ἴσως κιβώρια μικρά. Πολλὴ γὰρ τῆς Θεοῦ ταύτης ἡ τιμὴ ἦν ἐν Ἐφέσῳ, ὅπου καὶ τὸ ἱερὸν αὐτῆς ἐμπρησθὲν, οὕτως ἐλύπησεν αὐτοὺς, ὡς τὸν ἐμπρήσαντα κελεῦσαι, μηδὲ ὀνόματι λέγεσθαι. Ὅρα δὲ πανταχοῦ τὴν εἰδωλολατρίαν ἀπὸ χρημάτων· καὶ οὗτος ἕνεκεν χρημάτων ἀγωνίζεται.

Πόθεν ὁ θυμὸς γέγονεν ; Ἀπό τε τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ πορισμοῦ. Τοιαῦτα γὰρ τὰ τῶν ἀγοραίων ἦθη, ἀπὸ τοῦ τυχόντος συναρπάζεσθαι καὶ ἐκκαίεσθαι. Ἡ δὲ κραυγὴ αὐτοῖς γέγονεν, ὡς δῆθεν ἀνακτιζόμενοι τὸ σέβας αὐτοῖς, καὶ τὰ γεγενημένα ἀνα- C λύοντες, καὶ φοβούμενοι μὴ σβεσθῇ τὸ σέβασμα αὐτῶν, συνεχῶς ἐβόων. Τούτων ἔν τινι Ἐπιστολῇ μέμνηται ὁ Ἀπόστολος, πλὴν καὶ ἡ Γραφὴ αὐτοῖς μαρτυρεῖ, ὅτι διὰ τὴν πίστιν ἐκινδύνευσαν.

Μὴ δῶναι ἑαυτὸν ἀτάκτῳ δήμῳ καὶ ῥύμῃ, καὶ ὁ Παῦλος πείθεται· οὐ γὰρ ἦν κενόδοξος, οὐδὲ φιλότιμος· οὕτως αὐτὸν ἐφίλουν πάντες οἱ πιστοί.

Προεβάλλοντο οἱ Ἰουδαῖοι τὸν Ἀλέξανδρον· οἰκονομικῶς δὲ οὗτος οὐκ ἐφθέγξατο. Πάλιν δὲ ἔκραζον· « Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις, » παιδικῇ διανοίᾳ, καθάπερ φοβούμενοι μὴ σβεσθῇ τὸ σέβας αὐτῶν, συνεχῶς τοῦτο ἐβόων. Δύο ἔτη ἐκάθισεν ἐκεῖ ὁ Παῦλος, καὶ ὅρα πόσοι ἔτι Ἕλληνες. Τίνος δὲ ἕνεκεν Ἀλέξανδρος ἐβούλετο ἀπολογεῖσθαι ; Μὴ γὰρ αὐτὸς ἀνεκλήθη D [*f.* ἐνεκλ.] ; Ὥστε καιρὸν εὑρεῖν, καὶ τὸ πᾶν καταστρέψαι, καὶ ἑλκῦσαι τὸν θυμὸν τοῦ δήμου.

« Νεωκόρον, » ἀντὶ τοῦ, ἱερόδουλον. Κόρημα γάρ ἐστι τὸ σαρὸν [*f.* σαροῦν], ἀφ' οὗ καὶ νεωκόρος, ὁ τὸν νεὼν κορῶν καὶ σαρῶν. Τὸ ἐξ οὐρανοῦ παρὰ τοῦ Διὸς πεμφθὲν, ἤτοι καταπτὰν, καὶ οὐ γενόμενον ὑπὸ ἀνθρώπου ἄγαλμα. Ἠρέμα καθάπτεται αὐτῶν, δεικνὺς ὅτι ἀλογίστως συνῆλθε, καὶ προτρέπεται μηδὲν προπετὲς πράττειν, δεικνὺς ὅτι προπετῶς ἔπραξαν, καὶ οὐκ ἔδει ἰδιωτικῶν ἐγκλημάτων ἕνεκεν κοινὴν ἐκκλησίαν ποιεῖσθαι. Εἶδος ἦν δικαστῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ εὐτελῶν οἱ ἀγοραῖοι, οἵτινες ἐδίκαζον τοῖς πένησι, καὶ ἀγοραίοις ἀνθρώποις· διὸ καὶ ἀγοραῖοι καλοῦνται, ὥσπερ εἰσὶν ἔκδικοι κατὰ πόλεις τινάς. Οἱ δὲ ἀνθύπατοι ταῖς τῶν πλουσίων, ἢ τῶν ἐγκλημάτων δίκαις ὑπήκουον. Ἡ ἀγοραῖοι εἰσιν οἱ δικαιολόγοι, παρὰ τὸ ἀγορεύειν λεχθέντες, ὅ ἐστι δημηγορεῖν.

Ἐπειδὴ πολλῆς παρακλήσεως ἀπὸ τῆς ταραχῆς ἐκείνης ἐδεῖτο· καὶ τοῦτο ποιήσας ἦλθεν εἰς Μακεδονίαν, εἶτα εἰς τὴν Ἑλλάδα. Πάλιν διώκεται ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἔρχεται εἰς Μακεδονίαν. Πῶς δὲ τὸν Τιμόθεον Θεσσαλονικέα φησίν ; Οὐ τοῦτο λέγει, ἀλλὰ, Προέλαβον, φησὶν, οὗτοι εἰς τὴν Τρωάδα προοδοποιοῦντες αὐτῷ. Τὰς δὲ ἑορτὰς ἐμοὶ δοκεῖ σπουδάζειν αὐτὸν ποιεῖν ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσιν.

Πανταχοῦ διὰ λόγων τὸ πλέον κατορθοῖ, καὶ οὐ διὰ σημείων, καὶ συνεχῶς ἡμῖν αὐτὸν δείκνυσιν ἐπειγόμενον εἰς τὴν Συρίαν· τὸ δὲ αἴτιον, ἡ Ἐκ- κλησία ἦν καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἀλλ' ὅμως κατεῖχε τὸν πόθον καὶ τὰ ἐκεῖ κατώρθου. Καίτοι οὐ μεγάλη ἐστὶν ἡ Τρωὰς, τί οὖν ἡμερῶν ἑπτὰ ποιοῦσι ; Μεγάλη ἦν ἴσως κατὰ τοὺς πιστοὺς, καὶ ἡμέρας ἑπτὰ διατρίψας, τῇ ἐπιούσῃ τὴν νύκτα ἀνήλωσεν εἰς διδασκαλίαν· οὕτω δυσαποσπάστως αὐτῶν εἶχεν. Πεντηκοστὴ τότε ἦν. Ὅρα πῶς πάντα πάρεργα ἦν τοῦ κηρύγματος, καὶ Κυριακὴ ἦν, « μέχρι μεσονυκτίου, » φησίν. Οὐδὲ νύκτα ἐσίγα, ἀλλὰ τότε μᾶλλον διελέγετο, ἅτε ἡσυχίας οὔσης. Συνετάραξε τὴν ἑορτὴν ὁ διάβολος, βαπτίσας τὸν ἀκροατὴν ὕπνῳ καὶ κατενεγκών. Θέα μοι δὲ τὸ θέατρον, πῶς συγκεκροτημένον, καὶ τὸ σημεῖον, οἷον. Ἐπὶ θυρίδος ἐκάθητο ἀωρὶ τῶν νυκτῶν (τοσοῦτος ἦν ὁ πόθος τῆς ἀκροάσεως), οὐκ ἀπὸ ῥᾳθυμίας ἐνύσταξεν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς φυσικῆς ἀνάγκης, καὶ οὕτως ἔξεον τῇ προθυμίᾳ, ὅτι ἐν τριστέγῳ ἦσαν· οὕπω γὰρ ἦν ἐκκλησία.

Οὐκ εἶπεν, Ἀναστήσεται, ἤ, Ἐγερῶ αὐτὸν, ἀλλ' ὅρα τὸ ἄτυφον αὐτοῦ καὶ παρακλητικόν· « Ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν. » Ἰδοὺ καὶ Παῦλος νεκρὸν ἤγειρεν Εὔτυχον καλούμενον.

Τίνος ἕνεκεν ἐν νυκτὶ διελέγετο ; Ἤμελλεν ἐξιέναι, φησί. Τὸ μὲν κουφότερον ἐκείνοις ἐπιτρέπων, τὸ δὲ ἐπιπονώτερον αὐτὸς αἱρούμενος, ἐπέζευεν· ἀλλὰ καὶ πολλὰ οἰκονομικῶς, παιδεύων τε αὐτοὺς χωρίζεσθαι αὐτοῦ. Ὅρα καὶ ἀνθρωπίνως αὐτὸν κινούμενον. Διὰ γὰρ τοῦτο ταῦτα γίνεται, ἵνα μὴ νομίσωσιν, ὅτι ὑπὲρ τὴν φύσιν τὴν ἀνθρωπίνην ἦν, καὶ ἐπιθυμοῦντά. Ὁρᾷς αὐτὸν καὶ σπεύδοντα, καὶ οὐκ ἐπιτυγχάνοντα πολλάκις ; Οἱ γὰρ ἅγιοι καὶ μεγάλοι ἄνδρες ἐκεῖνοι τῆς μὲν φύσεως ἡμῖν τῆς αὐτῆς ἐκοινώνουν, τῆς δὲ προαιρέσεως οὐκ ἔτι· διὸ καὶ πολλὴν ἐπεσπῶντο τὴν χάριν. Ὅρα αὐτὸν καὶ ἐπειγόμενον παραπλεῦσαι, καὶ μὴ παρορῶντα, ἀλλὰ καὶ τὸ πᾶν οἰκονομοῦντα, τοὺς ἄρχοντας μεταπεμψάμενος δι' ἐκείνων αὐτοῖς διελέχθη. Ἄξιον δὲ θαυμάσαι, πῶς εἰς ἀνάγκην ἐμπεσὼν τοῦ μεγάλα τινὰ περὶ ἑαυτοῦ εἰπὼν [*f.* εἰπεῖν], πειρᾶται μετριάζειν, καθάπερ Σαμουὴλ ὁ προφήτης μέλλων παραδιδόναι τὴν ἀρχὴν τῷ Σαούλ.

Οὐχ ἁπλῶς, μετὰ ταπεινοφροσύνης, ἀλλὰ, « μετὰ πάσης. » Πολλὰ γὰρ εἴδη τῆς ταπεινοφροσύνης· ἐν λόγῳ, πρὸς ἄρχοντας, πρὸς ἀρχομένους· εἶτα τὸ ἤμερον πανταχοῦ· κοινωνία πολλή· « Μεθ' ὑμῶν,

Digitized by Google

φησὶν, ἐγενόμην, δουλεύων τῷ Κυρίῳ· » κοινοποιεῖται τὰ κατορθώματα, οὐδὲν καὶ [*f.* δὲ] ἑαυτὸν ἐξαίρων. Τοῦτο διὰ τί φησι; Παρασκευάζων αὐτοὺς ἀεὶ ἑτοίμους εἶναι πρὸς κινδύνους, καὶ τοὺς δειλοὺς καὶ τοὺς μὴ, καὶ πάντα τῷ Πνεύματι πείθεσθαι. Εἰς τὸ, « Δεδεμένος, » ὑποστίξαι δεῖ, ἵνα ἡ [*f.* ᾖ] διάνοια αὕτη· Πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, προγνοὺς διὰ τοῦ Πνεύματος τὰ ἐσόμενα, πορεύομαι δέσμιος ὤν· ἵνα δείξῃ ὅτι ἑκὼν ἀπέρχεται· ἵνα μὴ δεσμὸν ἢ ἀνάγκην νομίσῃς, φησὶν, ὅτι κατὰ πόλιν δεσμὰ καὶ καιροὶ θλίψεων μένουσι· καὶ ὅτι μὲν πειρασμοὶ, οἶδα· ὁποῖοι δὲ, οὐκ οἶδα· ὅπερ ἦν χαλεπώτερον.

Τί οὖν ἀπέρχῃ, εἰ δεσμὰ καὶ θλίψεις σε μένει; Διὰ τοῦτο αὐτὸς, ἵνα δεσμευθῶ, φησὶ, διὰ Χριστὸν, ἀλλὰ καὶ ἑτοίμως ἔχω ἀποθανεῖν. Ὥστε εἰκότως « Διαμαρτύρομαι ὑμῖν, » ἅτε μηκέτι παραγενόμενος, « ὅτι καθαρός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων, » εἰ νυστάξαντες ἀποθανεῖτε [*f.* ἀποθανεῖσθε] ἀπὸ τοῦ φονευτοῦ τῶν ψυχῶν. Τὸ γὰρ τοῦ διδασκάλου, φησὶ, πεποίηκα, τὸ « ἀπαγγεῖλαι ὑμῖν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ, » καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ, ὡς αὐτὸς εἶπεν, ἵνα πιστεύσωσιν εἰς τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν, τὸν ἐξ οὐρανοῦ ἀποσταλέντα ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους ἡμῶν. Δύο προσέταξεν· οὔτε γὰρ τὸ ἑτέρους κατορθοῦν μόνον ἔχει κέρδος, (« Μήπως ἄλλοις κηρύξας αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι »), οὔτε τὸ ἑαυτῶν ἐπιμελεῖσθαι ἔχει τι κέρδος. Ὁ γὰρ τοιοῦτος φίλαυτος, καὶ τὸ ἑαυτοῦ ζητεῖ, καὶ ἴσως τοῦ τὸ τάλαντον καταχώσαντος, οὐκ ἐπειδὴ προτιμότερον ἡ ἡμετέρα σωτηρία τοῦ ποιμνίου, ἀλλ' ἐπειδὴ ὅταν ἑαυτοῖς προσέχωμεν, τότε καὶ τὸ ποίμνιον κερδαίνομεν. Ὁρᾷς; παρὰ τοῦ Πνεύματος ἔχετε τὴν χειροτονίαν « ποιμαίνειν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Κυρίου. » Ἰδοὺ καὶ ἄλλη ἀνάγκη· τοῦ Κυρίου ἐστὶν ἡ Ἐκκλησία. Σημειωτέον ὅτι οὓς ὀπίσω ἐκάλεσε πρεσβυτέρους, ὧδε ἐπισκόπους καλεῖ, ἤτοι διὰ τὸ τοὺς πρεσβυτέρους ἀνάγκην ἔχειν ἐποπτεύειν τὰ τῆς Ἐκκλησίας πρόβατα, κατὰ τὸ, « Ἔλεγξον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον· » ἢ ἐπισκόπους ὧδε τοὺς ὄντως ἐπισκόπους λέγει. Δείκνυσι τίμιον τὸ πρᾶγμα, ὅτι οὐχ ὑπὲρ μικρῶν ὁ κίνδυνος, εἴ γε οὐδὲ τοῦ ἰδίου ἐφίστατο [*f.* ἐφείσατο] αἵματος. Τί οὖν ἀπέρχῃ, εἰ τοῦτο προοῖδας; Τὸ Πνεῦμά με ἕλκει. « Τῷ λόγῳ τῆς χάριτος· » τουτέστι τῇ χάριτι αὐτοῦ. Συνεχῶς ἀναμιμνήσκει αὐτοὺς καὶ χάριτος σπουδαιοτέρους ποιῶν ὡς ὀφειλέτας, καὶ πείθων θαῤῥεῖν.

Οὐκ εἶπεν, Οὐκ ἔλαβον, ἀλλ', « Οὐδὲ ἐπεθύμησα· » Καὶ οὐδὲ τοῦτο μέγα, ἀλλὰ τὸ ἑπόμενον, τὸ ταῖς χρείαις καὶ τοῖς οὖσιν ὑπηρετεῖν. Οὐκ ἔχετε εἰς ἄγνοιαν καταφυγεῖν, « ὑπέδειξα » διὰ τῶν ἔργων, « ὅτι οὕτω κοπιῶντας δεῖ » ἐργάζεσθαι. Οὐκ εἶπε κακὸν τὸ λαβεῖν, ἀλλὰ βέλτιον τὸ μὴ λαβεῖν. Καὶ ποῦ εἶπεν; Ἴσως ἀγράφως παρέδωκαν οἱ ἀπόστολοι· ἢ ἐξ ὧν ἄν τις συλλογίσαιτο, δυνατὸν εἰρῆσθαι δι' ἑτέρων λέξεων, τοῦτο δηλουσῶν. Καὶ γὰρ ἔδειξε τὴν παῤῥησίαν τὴν πρὸς τοὺς κινδύνους, τὴν συμπάθειαν, τὴν διδασκαλίαν, τὴν ἀκτημοσύνην. Τοῦτο δὲ ἀκτημοσύνης μεῖζον. Εἰ γὰρ ἐκεῖ φησι· « Πώλησον τὰ ὑπάρχοντα, » ὅταν πρὸς τὸ μηδὲ λαμβάνειν καὶ ἑτέρους τρέφῃ, τί τούτου ἴσον; Εἷς βαθμὸς, ῥίψαι τὰ

A αὐτοῦ, δεύτερος ἑαυτῷ επαρκεῖν, τρίτος καὶ ἑτέροις, τέταρτος, τὸ καὶ κηρύττοντα, καὶ ἐξουσίαν ἔχοντα λαμβάνειν, μὴ λαμβάνειν· ὥστε πολὺ τῶν ἀκτημόνων οὗτος βελτίων ἦν. Δείκνυσι τὴν βίαν, ἐν τῷ εἰπεῖν· « Ἀποσπασθέντας ἀπ' αὐτῶν. » Καὶ εἰκότως· εἰς γὰρ τὴν θάλασσαν αὐτοὺς λοιπὸν ἐμβῆναι οὐκ ἐνῆν. Τί ἐστιν, « Εὐθυδρομήσαντες; » Ἀντὶ τοῦ, Προήλθομεν, ἐνδιατρίψαντες οὐδὲν ἑτέροις τόποις, καὶ Κύπρον δὲ εἴασαν καὶ Συρίαν. Τὸ γὰρ, « Καταλιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον, » οὐχ ἁπλῶς κεῖται, ἀλλ' ὅτι οὐδὲ ἐγγὺς γενέσθαι τῆς Συρίας ἔσπευδον. Εἰ τοίνυν τὸ Πνεῦμα ἐκέλευε, διὰ τί ἀντεῖπε; Τουτέστι, διὰ Πνεύματος εἰδόσιν. Οὐ γὰρ δὴ τὴν παραίνεσιν διὰ τοῦ Πνεύματος ἐποιοῦντο· οὐ γὰρ ἁπλῶς αὐτῷ τὰ δεινὰ προὔλεγον, ἀλλ' ὅτι ἀναβῆναι οὐ χρὴ, φειδόμενοι αὐτοῦ. Ἐξαρτίσαι, » τουτέστι πληρῶσαι τοῖς τεταγμένοις. Θέα δέ μοι πάσας τὰς ἡμέρας, μετὰ τὰ Ἄζυμα εἰς Τρωάδα ἦλθον, δι' ἡμερῶν πέντε· εἶτα ἐκεῖ ἐποίησαν ἑπτὰ ἡμέρας· τὰς πάσας δώδεκα, καὶ τὰ ἑξῆς. Ὅτι τοῦ διακόνου ἦσαν αἱ θυγατέρες Φιλίππου. Ὥστε οὖν καὶ τῷ κοινωνήσαντι γάμῳ διακονεῖν ἔξεστι. Σημείωσαι δὲ, ὅτι αἱ προφήτιδες αἱ θυγατέρες αὐτοῦ παρθένοι ἦσαν, καὶ ὅτι ἤσκουν μᾶλλον δι' εὐλάβειαν τοῦτο, ὥστε καὶ προφητείαν [*f.* προφητείας] ἠξιῶσθαι. Εἰ δὲ μὴ ἦν περισπούδαστον, οὐκ ἂν προσέθηκεν ὁ συγγραφεὺς, ὅτι καὶ παρθένοι ἦσαν.

« Ἄγαβος, » ὁ πάλαι τὸν λιμὸν μηνύσας. « Τὸν ἄνδρα, οὗ ἐστιν ἡ ζώνη αὕτη, οὕτω δήσουσιν ἐν Ἱερουσαλήμ. » Ὅπερ οἱ προφῆται ἐποίουν, καὶ ὄψει τὰ γινόμενα ὑπογράφοντες, ὅσα περὶ αἰχμαλωσίας ἔλεγον, ὡς ὁ Ἰεζεκιὴλ, τοῦτο καὶ αὐτὸς ἐποίησε· καὶ τὸ δὴ χαλεπὸν, ὅτι « εἰς χεῖρας ἐθνῶν παραδώσουσιν. » Οὐκ εἶπε δὲ ὁ Ἄγαβος ὅτι Παῦλον δήσουσιν, ἵνα μὴ δόξῃ ἐκ συνθήκης λέγειν, ἀλλὰ « τὸν ἄνδρα, οὗ ἐστιν ἡ ζώνη. » Ὅρα, καὶ ζώνην εἶχε. Πολλοὶ, φησὶ, παρεκάλουν μὴ ἀνελθεῖν, καὶ οὐδὲ οὕτως ὑπήκουσεν. Ὁρᾷς; ἵνα γὰρ μὴ ἀκούσας νομίσῃς ἀνάγκης εἶναι τὸ, « Δεδεμένος τῷ Πνεύματι, » προαγορεύομαι, μηδὲ ἀγνοοῦντα αὐτὸν ἐμπεσεῖν, διὰ τοῦτο ταῦτα προλέγεται. Καὶ λοιπὸν μυρία προλεγόντων δεινὰ οὐκ ἀνέχεται. Οὐ γὰρ τὴν παραίνεσιν διὰ τοῦ Πνεύματος ἐποιοῦντο, ἀλλὰ μόνον φειδόμενοι αὐτοῦ. Ὁ δέ φησι· « Κύριος τὸ ἀρεστὸν ἐνώπιον αὐτοῦ ποιήσει. » Συνεῖδον, ὅτι θέλημα ἦν Θεοῦ· οὐ γὰρ ἂν Παῦλος οὕτω προεθύμησεν ὁ ἀεὶ προεξαρπάζων ἑαυτὸν (πρώην μὲν μὴ δῷς [*f.* δοὺς] ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον, ἔπειτα διὰ τῆς θυρίδος ἀποφυγὼν), εἰ μὴ ᾔδει διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦτο γινόμενον.

Τουτέστι, τὰ πρὸς ὁδοιπορίαν ἐπιτήδεια λαβόντες. Ὅτε ἤκουσεν ὅτι μυρία δεινὰ ἔχει παθεῖν, τότε ἐπείγεται, οὐκ ἐπὶ τοὺς κινδύνους ῥίπτων ἑαυτὸν, ἀλλ' ἡγούμενος τοῦ Πνεύματος εἶναι τὸ πρᾶγμα. Οὗτός ἐστιν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου καὶ ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων. Καὶ πάλιν αὐτοῖς ὁ Παῦλος τὰ τῶν ἐθνῶν διηγεῖται, οὐ κενοδοξῶν, μὴ γένοιτο! ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ θέλων τὴν φιλανθρωπίαν ἐνδείξασθαι, καὶ πολλῆς ἐμπλῆσαι χάριτος. Ὅρα δὲ αὐτοῦ καὶ τὸ ἄτυφον, μετὰ τῶν πρεσβυτέρων εἰσῄει. « Διὰ τῆς διακονίας αὐτοῦ, » ἀντὶ, τῆς κηρύξεως τοῦ Εὐαγγελίου, λέγει.

Digitized by Google

Αὗται καὶ μυριάδες, ἐκ τῶν βοησάντων, « Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς; καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν, » ὑπῆρχον. Ἀλλ' ὅμως ὁ φιλάνθρωπος Θεὸς καὶ ἐξ αὐτῶν, καὶ ἐξ ἐκείνων ἐδέξατο τοὺς μετανοήσαντας καὶ πιστεύσαντας. Οὐκ εἶπον δὲ, Ἤκουσαν, ἀλλὰ, « Κατηχήθησαν, » ἀντὶ τοῦ, ἐπίστευσαν καὶ ἐδιδάχθησαν. Ὡς συμβουλεύοντες, φησὶν, οὐχ ὡς ἐπιτάττοντες· ὅθεν πείθουσιν αὐτὸν, ὅτι οἰκονομία καὶ συγκατάβασις ἦν. Οὐκ ἄρα ἐκκοπὴ [*f.* ἐγκοπὴ] τοῦ κηρύγματος τοῦτο ἦν, ὅπου γε καὶ αὐτοὶ ἐνομοθέτουν ἐκείνοις τὰ τοιαῦτα. Οὐκ ἄρα ἐγκαλεῖ Πέτρῳ [*f.* Παύλῳ] ἁπλῶς (ὅπερ γὰρ ἐνταῦθα ἐποίησεν αὐτὸς, τοῦτο Πέτρος [*f.* Παῦλος] ἐκεῖ, σιγῶν δὲ ἴστων αὐτῷ τὸ δόγμα. Καὶ οὐκ εἶπε, Τί γάρ; οὐ χρὴ τὰ κατὰ τὰ ἔθνη διδάσκειν; Οὐκ ἀρκεῖ τὸ μὴ κηρύξαι ἐκεῖ, ἀλλ' ἔδει καὶ πλέον τι ποιῆσαι νόμων. Οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις πιστεύσαντες ἀπὸ Ἰουδαίων, ἔθη τὰ νομικὰ ἤθελον φυλάσσειν. Ἔργῳ τὴν ἀπολογίαν ποιῆσαι αὐτῷ συμβουλεύουσι, μὴ λόγῳ. « Ἵνα ξυρήσωνται, φησὶ, καὶ γνῶσιν, ὅτι ὧν κατήχηνται περὶ σοῦ, οὐδέν ἐστιν. » Οὐκ εἶπον, ὅτι Διδάσκεις, ἀλλ' ἐκ περιουσίας, ὅτι Αὐτὸς φυλάττεις. Οὐ μόνον τοῦτο ἦν τὸ σπουδαζόμενον, τὸ μὴ ἑτέρους διδάσκειν· ἀλλὰ τί; Τὸ καὶ αὐτὸς τηρεῖν.

Τί οὖν; ἂν τὰ ἔθνη μάθωσι, βλάψω αὐτοὺς, φησί. Πῶς, ὅπου καὶ ἡμεῖς οἱ τῶν Ἰουδαίων διδάσκαλοι ἐπέμψαμεν πρὸς αὐτόν; Τουτέστι, Τὰς προσφερομένας ὑπὲρ αὐτῶν κατὰ τὸν νόμον θυσίας σὺ πάρασχε, ἵνα λύσῃς τὴν ὑποψίαν.

Ἐνταῦθα ἐντρεπτικῶς· Ὥσπερ ἡμεῖς ἐκείνοις ἐπετάξαμεν, καίτοι Ἰουδαίοις κηρύττοντες, οὕτω καὶ σὺ τοῖς ἔθνεσι κηρύττων, σύμπραξον ἡμῖν. Καὶ οὐ λέγει· Καὶ μὴν δύναμαι Τιμόθεον παραγαγεῖν, ὃν περιέτεμον; καὶ μὴν δύναμαι πεῖσαι τῷ λόγῳ; ἀλλ' ἐπείσθη αὐτοῖς καὶ πάντα ἐποίησεν· ἀνύποπτος ἦν τῷ καὶ δαπανᾶσθαι. Ἐγένετο ταῦτα οὐ τῆς γνώμης αὐτοῦ μεταβαλομένης, ἐπεὶ κακία τὸ πρᾶγμα ἦν, ἀλλὰ τῆς ἀγάπης συγκαταβαινούσης. Ἵνα γὰρ τοὺς ὄντας ἀληθῶς μεταστήσῃ, ἐγένετο αὐτὸς οὐκ ἀληθῶς ἐπιδεικνύμενος νόμον, ἀλλ' ἐξυρᾶτο, καὶ πάντα τὰ Ἰουδαϊκὰ ἀπετέλεσε [*f.* ἐπετ.]. Καὶ γὰρ ὅπου οὐκ ἐβλάπτετο τὸ Εὐαγγέλιον, πάντων ἦν ταπεινότερος· ἔνθα δὲ ἐκ τῆς ταπεινοφροσύνης ἑώρα τινὰς ἀδικουμένους, οὐκ ἔτι κέχρηται τῷ αὐτῷ πλεονεκτήματι. « Διαγγέλλων, » τουτέστι καταγγέλλων· αὐτὸς ἦν ὁ δῆλον ἑαυτὸν ποιῶν.

Ὅρα οἰκονομίαν γινομένην· μετὰ τὸ πεισθῆναι τοὺς Ἰουδαίους, τότε ἐπιτίθενται ἐκεῖνοι, ἵνα μὴ κἀκεῖνοι συνεπιθῶνται. Μάλιστα γὰρ αὐτοὺς ἐθορύβει ὁ ναὸς καὶ ὁ νόμος. Καὶ οὐδὲν ἐλάλησε τοῖς ἀποστόλοις ὁ Παῦλος, ὅτι αὐτοὶ αἴτιοι γεγόνασιν αὐτῷ. Ἡ κατηγορία μείζων ἀπὸ τῶν παρόντων. « Ἔτι γὰρ, φησὶ, καὶ Ἕλληνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ κεκοίνωκε. » Καὶ μὴν ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ ἀνέβησαν προσκυνήσοντες, ἀλλὰ τοὺς ἀνελομένους προσκυνῆσαί φασι. Ἐβούλοντο γὰρ αὐτὸν ἀνελεῖν, καὶ διὰ τοῦτο « εἶλκον, » ὥστε μετὰ πλείονος ἀδείας τοῦτο ποιῆσαι. Ἔτυπτον δὲ αὐτὸν μήτε νόμου δεόμενοι, μήτε δικαστηρίων· καὶ ἐν τῷ μεταξὺ στάσις κατειλήφει τις τὴν πόλιν, καὶ ὁ ὄχλος ἦν ἐν πολλῷ θορύβῳ, Ἰουδαίων ταραττόντων τὸ κοινόν. Δεινὸν γὰρ ἡγήσαντο κατήγορον ἔχειν τὸν πάλαι προστάτην, καὶ κτείνειν αὐτὸν ἔσπευδον. Παραμυθούμενος τὸν θυμὸν τοῦ δήμου. Τί ἐστιν, « Αἶρε αὐτόν; » Τουτέστιν ὃ παρ' ἡμῖν λέγουσι κατὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν συνήθειαν· Ἐν τοῖς σίγνοις αὐτὸν ἔμβαλε. Ἔθος τοῖς Ἰουδαίοις ταύτην λέγειν τὴν φωνὴν κατὰ τῶν δικαίων, ὡς καὶ κατὰ τοῦ Κυρίου. « Αἶρε αὐτὸν, » ἀντὶ τοῦ, Ἔπαρον αὐτὸν ἐκ τῶν ζώντων. Ὅρα μεθ' ὅσης συστολῆς διαλέγεται ὁ Παῦλος τῷ χιλιάρχῳ· « Εἰ ἔξεστί μοι εἰπεῖν τι πρὸς σέ; » — « Ἑλληνιστὶ γινώσκεις; Οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος; » Ἄνθρωπος γάρ τις νεωτεροποιὸς γέγονε, καὶ στασιαστὴς, καὶ ἀπατεὼν, καὶ γόης, καὶ προσεδόκησεν ὁ διάβολος συσκιάζειν διὰ τούτου, καὶ κοινωνοὺς ποιεῖν τῶν ἐκείνοις προσηκόντων ἐγκλημάτων, καὶ τὸν Χριστὸν, καὶ τοὺς ἀποστόλους. Ἀλλ' οὐδὲν ἴσχυσεν, ἀλλὰ λαμπροτέρα γέγονεν ἡ ἀλήθεια. Παρὰ Ἰουδαίοις τρεῖς εἰσιν αἱρέσεις γενικαί· Φαρισαῖοι, Σαδδουκαῖοι, καὶ Ἐσσηνοὶ λεγόμενοι, τουτέστιν ὅσιοι· τούτους δὲ καὶ Σικαρίους ἄλλοι ὠνόμασαν, τουτέστι ζηλωτάς.

Ὅρα αὐτὸν, ὅταν πρὸς τοὺς ἔξω διαλέγηται, οὐ παραιτούμενον καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν νόμων κεχρῆσθαι βοηθήμασιν· ἐνταῦθα δὲ ἀπὸ τῆς πόλεως ἐντρέπει. Καὶ ἀλλαχοῦ πάλιν οὕτω φησί· « Δημοσίᾳ ἀκατακρίτους ἀνθρώπους Ῥωμαίους ὑπάρχοντας, ἔβαλον εἰς φυλακήν. » Ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν, « Σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος; » εὐθέως αὐτὸν ταύτης ἀπήγαγε τῆς ὑποψίας. Εἶτα ἵνα μὴ νομισθῇ τὸ ἔθνος Ἰουδαῖος, προλέγει τὴν θρησκείαν. Καὶ γὰρ ἀλλαχοῦ ἔννομον ἑαυτὸν τοῦ Κυρίου καλεῖ. Τί δὴ τοῦτό ἐστι; Τί οὖν; Οὐκ ἠρνήσατο, μὴ γένοιτο! Ἰουδαῖος γὰρ ἦν καὶ Χριστιανὸς, ὅσα ἔδει, φυλάττων, ἐπεὶ καὶ τῷ θείῳ νόμῳ μάλιστα πάντων αὐτὸς ἐπείθετο, ὁ τῷ Χριστῷ πιστεύων. Καὶ πρότερον διαλεγόμενος, φησί· « Ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι. »

Ὅρα κολλακείας ἀπηλλαγμένον τὸν λόγον, καὶ τὸ ἐπιεικῶς [*f.* ἐπιεικὲς] ἔχοντα. Οὐ γὰρ εἶπε, Δεσπόται, ἢ, Κύριοι, ἀλλ', « Ἀδελφοὶ, » ὃ μάλιστα ἐπόθουν, « καὶ πατέρες. » Τοῦτο τιμῆς, ἐκεῖνο γνησιότητος. « Οὐκ ἀλλότριος ὑμῶν ἐγὼ, » φησίν. Ὁρᾷς πῶς αὐτοὺς εἶλε τὸ ὁμόφωνον; Εἶχον γάρ τινα αἰδὼ πρὸς τὴν γλῶτταν ἐκείνην.

Ὅρα πῶς προσδοποιεῖ τῷ λόγῳ· οὕτως ἀρχόμενος, « Εἰμὶ ἐγὼ, φησὶν, ἀνὴρ Ἰουδαῖος, » ὃ πάντες ἀκοῦσαι μᾶλλον ἠβούλοντο. « Ἀνατεθραμμένος δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. » Τὴν πολλὴν αὐτοῦ δείκνυσι σπουδὴν περὶ τὴν λατρείαν, ὅπου γε καὶ πατρίδα τηλικαύτην ἀφεὶς τοσοῦτον ἀφεστῶσαν, ἐνταῦθα εἵλετο τραφῆναι διὰ τὸν νόμον. Ταῦτα δὲ οὐ πρὸς ἐκείνους ἀπολογούμενος λέγει μόνον, ἀλλὰ δεικνὺς ὅτι θείᾳ δυνάμει, καὶ οὐκ ἀνθρωπίνῳ σκοπῷ, ἦλθεν ἐπὶ τὸ κήρυγμα. Οὐ γὰρ ἂν πεπαιδευμένος ἀθρῶν [*f.* ἀθρόον] μετέστη. Οὐχ ἁπλῶς εἶπε, παρὰ Γαμαλιὴλ, ἀλλὰ, « παρὰ τοὺς πόδας, » τὴν καρτερίαν, τὴν προσεδρείαν, τὴν πολλὴν πρὸς τὸν ἄνδρα αἰδὼ δεικνύς.

Ὅτι ἄνωθεν τοιοῦτος ἦν, καὶ οὐχ ἁπλῶς ἰδὼν τὸν νόμον. Ἐπὶ δὲ μεγάλα ἐγκώμια περὶ αὐτοῦ εἶπε,

Digitized by Google

κοινωνεῖ τὸν λόγον, ἐπάγων· « καθὼς πάντες ὑμεῖς· » καὶ δείκνυσιν αὐτοὺς οὐκ ἀνθρωπίνῳ σκοπῷ ποιοῦντας, ἀλλὰ ζήλῳ θείῳ.

Ὅρα πόσους ἐπάγει μάρτυρας, τὸ πρεσβυτέριον, τὸν ἀρχιερέα, τοὺς ἐν τῇ πόλει· ἡ γὰρ ἀπολογία αὐτοῦ οὐ δειλίας ἦν, ἀλλὰ διδασκαλίας καὶ καυχήσεως. Τίς ἡ διαφωνία τῶν ἐν ταῖς Πράξεσι ἀναγεγραμμένων ἐν τῇ κατὰ τὸν Παῦλον ὀπτασίᾳ; Ἐν μὲν γὰρ τῇ κατὰ τὴν ὁδὸν ὀπτασίᾳ ἱστορεῖ ὁ Λουκᾶς τοὺς μετ' αὐτοῦ ὄντας τῆς φωνῆς μὲν ἀκοῦσαι, μηδένα δὲ θεωρῆσαι· ἐνταῦθα δὲ λέγει ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν τοὺς μετ' αὐτοῦ ὄντας, τὸ μὲν φῶς τεθεᾶσθαι, τὴν δὲ φωνὴν τοῦ λαλοῦντος μὴ ἀκοῦσαι. Κατὰ μὲν τὴν ἱστορίαν ὁ Χρυσόστομος πάνυ ἐπιστημόνως ἑρμηνεύσας τὸν τόπον, ἔφη, ὅτι πρώτη ἐξήγησις ἡ λέγουσα, Τῆς φωνῆς ἤκουον οἱ συνόντες, τῆς Παύλου φωνῆς, λέγει, « Τίς] εἶ, Κύριε; » ἀκούειν αὐτοὺς, οὐδένα δὲ ἔβλεπον, εἰ μὴ Παῦλον. Ἡ δὲ δευτέρα ἐξήγησις ἡ λέγουσα, τὸ μὲν φῶς τεθεᾶσθαι, τὴν δὲ φωνὴν τοῦ λαλοῦντος μὴ ἀκηκοέναι, φωνῆς, λέγει, τῆς τοῦ Κυρίου πρὸς τὸν Παῦλον γεγενημένης, μόνον δὲ τὸ φῶς τεθεᾶσθαι. Εἰκότως τοῦτο ἐγίνετο· αὐτὸν γὰρ ἔδει τῆς φωνῆς καταξιωθῆναι μόνον ἐκείνης· εἰ μὲν γὰρ ἤκουσαν κἀκεῖνοι, οὐκ ἂν τοσοῦτον ἐγένοντο βελτίους; Ἐπειδὴ γὰρ οἱ παχύτεροι, ὄψει πείθονται μᾶλλον, τὸ φῶς εἶδον ἐκεῖνοι, καὶ ἔμφοβοι γίνονται· καὶ γὰρ ἐπήρωσεν αὐτοῦ τὰς ὄψεις, κἀκείνοις ἔδωκεν ἀναβλέψαι εἴ γε ἤθελον. Ἐμοὶ δοκεῖ ἐκείνους μὴ πιστεῦσαι οἰκονομικῶς, ὥστε εἶναι μάρτυρας ἀξιοπίστους.

Καλῶς εἶπε, « τῶν πατέρων, » ἵνα δείξῃ αὐτοὺς οὐκ ὄντας Ἰουδαίους, ἀλλὰ ἀλλοτρίους τοῦ νόμου, καὶ οὐχὶ ζηλοποιοῦντας. « Γνῶναι, φησὶ, τὸ θέλημα αὐτοῦ. Οὐκοῦν αὐτοῦ τὸ θέλημα τοῦτο. Ὅρα, πῶς ἐν τάξει διηγήσεως διδασκαλία ἐστίν

Ἐνταῦθα μέγα ἐφθέγξατο, εἰπὼν, « ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου, » δείκνυσιν αὐτὸν Θεὸν ὄντα· οὐ γὰρ ἕνι ἕτερον ἐπικαλέσασθαί τινα, εἰ μὴ τὸν Θεόν.

Ὅρα πῶς ἑαυτὸν εἰσωθεῖ. Ἦλθον, φησὶ, μετὰ τὴν ὄψιν ἐκείνην εἰς Ἱερουσαλήμ. Πάλιν τοῦτο ἀμάρτυρον· ἀλλ' ὅρα, ἀπὸ τῆς ἐκβάσεως ἡ μαρτυρία. Εἶπεν, ὅτι « Οὐ δέξονταί σου τὴν μαρτυρίαν, » καὶ οὐκ ἐδέξαντο. Καὶ μήν, φησὶν, εἴγε ἀπὸ λογισμῶν ἔδει τοῦτο ὑποπτεῦσαι ὅτι πάντως δέξονται. Ἐγὼ γὰρ ἦμην ὁ πολεμῶν Χριστιανοῖς· ὥστε διὰ τοῦτο ἔδει αὐτοὺς δέξασθαι. Ἐνταῦθα δύο κατασκευάζει, ὅτι τε ἀναπολόγητα αὐτοῖς ἐστιν (οὐ γὰρ κατὰ τὸ εἰκὸς αὐτὸν ἐδίωκον, οὐδὲ κατὰ λογισμὸν), καὶ ὅτι Θεὸς ἦν ὁ Χριστός· τὰ παρὰ προσδοκίαν προφητεύων, καὶ οὐχ ὁρῶν εἰς τὰ γινόμενα, ἀλλὰ τὰ μέλλοντα προειδώς. Διὰ τί εἶπεν, ὅτι « Αὐτοὶ ἐπίστανται, ὅτι ἐγὼ ἦμην δεσμεύων; » Οὐχὶ ἀντιλέγων τῷ Χριστῷ, ἀλλὰ βουλόμενος μαθεῖν τὸ οὕτω παράδοξον. Ἀλλ' οὐκ ἐδίδασκεν αὐτὸν ὁ Χριστὸς, ἀλλ' εἶπε μόνον ἀπελθεῖν.

Τὸν Στέφανον ὑπέμνησεν αὐτοὺς, μιαιφονίας χαλεπῆς. Τότε δὴ μάλιστα οὐκ ἠνέγκαν, ἐπειδὴ τοῦτο ἤλεγχεν αὐτοῖς. Καὶ ἤδη ἡ προφητεία ἐπληροῦτο. Ὁ ζῆλος πολὺς, καὶ οἱ μάρτυρες τῆς ἀληθείας τοῦ Χριστοῦ. Οὐκ ἠνέσχοντο λοιπὸν οἱ Ἰουδαῖοι πάσης ἀκοῦσαι τῆς δημηγορίας, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ θυμοῦ σφόδρα ἐμπλησθέντες ἐβλασφήμουν. Ὅρα, πῶς ἄνω καὶ κάτω διισχυρίζετο, ὅτι τοῦ Χριστοῦ γέγονε μαθητής, οὐκ ἀνθρώπου μεσιτεύσαντος, ἀλλ' αὐτοῦ δι' ἑαυτοῦ καταξιώσαντος ἀποκαλύψαι αὐτῷ τὴν γνῶσιν πᾶσαν.

Καὶ μὴν παρ' ἐκείνων ἔδει μαθεῖν, εἴ τινος τῶν εἰρημένων ἐπελάβοντο, ἀλλ' ἁπλῶς τῇ ἐξουσίᾳ χαρίζεται, καὶ ἐκείνοις πρὸς χάριν ποιεῖ. Οὐ γὰρ τοῦτο ἐζήτει ὅπερ δικαίως τι πράξειεν, ἀλλ' ὅπως παύσειε τῶν [*f.* τὸν] ἐκείνων θυμὸν ἄδικον ὄντα.

Τί δήποτε ὁ ἀπόστολος Παῦλος Ῥωμαῖον ἑαυτὸν ἀποκαλεῖ, καὶ πρὸς τὸν χιλίαρχον διαλεγόμενος ἔφη, ὅτι « Ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι; » [ΜΑΞΙΜΟΥ ΕΚ ΤΩΝ Α.....] Οἱ κατὰ πᾶσαν χώραν ὡς δή τι μέγα τὸ Ῥωμαῖοι καλεῖσθαι ἐνομίζοντο, παρέχοντες δόσεις, ἀπεγράφοντο Ῥωμαῖοι καὶ ἔτρεχον εἰς τὸ τοῦ γένους ὄνομα. Ἐπειδὴ οὖν καὶ οἱ γονεῖς τοῦ Ἀποστόλου ὄντες ἐν Ταρσῷ ἀπεγράφησαν εἰς τὸ καλεῖσθαι Ῥωμαῖοι, εἰκότως ὁ Ἀπόστολος, ὡς ἐξ αὐτῶν γεννηθείς, λέγει, ὅτι « Ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι. » Οὐκ ἂν ἐψεύσατο Παῦλος, μὴ γένοιτο! [ΙΩΑΝΝΟΥ.] Ῥωμαῖος γὰρ ἦν, εἰ καὶ μηδὲν ἕτερον ἔδειξεν ἂν μὴ ἀλῷ καὶ μείζονα δίκην δῷ. Ἢ οὐχ ἁπλῶς ἀφῆκε ταύτην τὴν φωνὴν, ἀλλὰ βασάνων ἑαυτὸν ἐξαιρούμενος, καὶ τὸν ἄρχοντα δεδιττόμενος. Καὶ οὐχ ἁπλῶς φησιν, ἀλλ', « Εἰ ἔξεστιν ὑμῖν. » Δύο τὰ ἐγκλήματα, καὶ τὸ ἄνευ λόγου, καὶ τὸ Ῥωμαῖον ὄντα. Ῥωμαῖος εἶ; Ὁ δὲ ἔφη· Ναί· εἰδὼς ὅτι δεῖ ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑποτάττεσθαι, καὶ ὅτι ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς κατ' ἐκεῖνο καιροῦ πάσης τῆς γῆς ἐκράτει. Ὡμολόγησεν ἑαυτὸν Ῥωμαῖον, μὴ ἀποσειόμενος τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀρχὴν καὶ δεσποτείαν, ὅπερ οἱ λοιποὶ Ἰουδαῖοι φρεναπατοῦντες [*f.* —τῶντες], τὸν μὲν Θεὸν ἑαυτῶν μόνον ἔλεγον βασιλέα, οὐ μὴν ἄνθρωπον, ἔργοις δὲ αὐτοῖς, ὡς ὑποτελεῖς οἰκέται, ὃ ὄρον ἐτέλουν, τὸ μὲν ὄνομα ἀρνούμενοι, ἔργοις δὲ ὑποκείμενοι. Μονονουχὶ καθαίρων [*f.* καθαιρῶν] αὐτοῦ τὸ φρόνημα ὁ Παῦλος φάσκων, ὅτι Σὺ μὲν πρόσφατον καὶ ἀπὸ σοῦ προϊέναι ἀπαγγέλλεις τὸ ἀξίωμα· ἐμοὶ δὲ ἄνωθεν ἐρριζωμένον, ἐκ πατρὸς ταττόμενον, τῆς προσηγορίας ἐκληρώθη τὸ προνόμιον. Διά τοι τοῦτο ἀκούσας κἀκεῖνος, καὶ βεβαιωθεὶς ὅτι Ῥωμαῖον ὄντα τύπτειν ἐπιχειρεῖ, εἰς δειλίαν καὶ φόβον τὸ θράσος καὶ τὴν ὀργὴν διαλύων συνεστέλλετο. Τιμῆς γὰρ ἀπήλαυον [*f.* ἀπήλαυον] κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, οὐχ ὅσοι ἰθαγενεῖς τῆς Ῥώμης ἐτύγχανον, ἀλλὰ καὶ ὅσοις αὐτοῖς ἡ κλῆσις νόμῳ χαρίτων ἢ χρημάτων, ἐπολιτεύετο.

Τουτέστι, καὶ σύνοιδα ἐμαυτῷ. Τί ἠδικηκὼς ὑμᾶς; Οὐδὲ ἄξιον τῶν δεσμῶν τούτων. Τινές φασιν, ὅτι οὐκ ᾔδει ὅτι ἐστὶν ἀρχιερεύς.

Τί οὖν; ἀπολογεῖται ὡς κατηγορίας οὔσης, καὶ ἐπάγει· « Ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς; » εἰ γὰρ μὴ ἄρχων ἦν, ἄλλως ἁπλῶς ὑβρίζειν ἔδει; Καὶ γὰρ αὐτός φησι· « Λοιδορούμενοι εὐλογοῦμεν, διωκόμενοι ἀνεχόμεθα· » ἐνταῦθα τοὐναντίον ποιεῖ, καὶ οὐ λοιδορεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπαράται. Παῤῥη-

Digitized by Google

σίας μᾶλλόν ἐστι τὰ ῥήματα, ἢ θυμοῦ· οὐκ ἐβούλετο εὐκαταφρόνητος φανῆναι τῷ χιλιάρχῳ. Εἰ γὰρ αὐτὸς μὲν ἐφείσατο μαστίξαι, ὡς δὴ τοῖς Ἰουδαίοις ἐκδίδοσθαι μέλλοντα, τὸ ὑπὸ τῶν οἰκετῶν τύπτεσθαι μᾶλλον ἂν ἐκεῖνον θρασύτερον εἰργάσατο. Οὐ πρὸς τὸν παῖδα δὲ διατείνεται, ἀλλὰ πρὸς αὐτὸν τὸν ἐπιτάξαντα. Τὸ δὲ, « Τοῖχε κεκονιαμένε, καὶ σὺ κάθῃ κρίνων με κατὰ τὸν νόμον, » ἀντὶ τοῦ, ὑπεύθυνος ὢν, ὡσανεὶ ἔλεγε, καὶ μυρίων θανάτων ἄξιος. [ΑΛΛΩΣ.] Σφόδρα πείθομαι αὐτὸν μὴ εἰδέναι, ὅτι ἀρχιερεύς ἐστι, διὰ μακροῦ μὲν ἐπανελθόντος [*f.* -τα] χρόνου, μὴ συγγινομένου [*f.* συγγενόμενον] δὲ Ἰουδαίοις, ὁρῶντα δὲ αὐτὸν ἐν μέσῳ μετὰ πολλῶν καὶ ἑτέρων· οὐκ ἔτι γὰρ δῆλος ἦν ὁ ἀρχιερεὺς, πολλῶν ὄντων καὶ διαφόρων. Ὁ γοῦν ἅγιος Παῦλος βουληθεὶς δεῖξαι, ὅτι δεῖ καὶ θυμὸν δίκαιον περιστέλλειν, καὶ ἀγανάκτησιν δικαίαν καλύπτειν, ὥσπερ μεταμεληθεὶς λέγει· « Οὐκ ᾔδει [*f.* ᾔδειν], » καὶ τὰ ἑξῆς. Οὐκ ᾔδεις ὅτι ἀρχιερεύς ἐστι; Πῶς οὖν ἔλεγες· « Καὶ σὺ κάθῃ κρίνων με κατὰ τὸν νόμον; » Ἀλλὰ προσποιεῖται ἄγνοιαν οὐ, βλάπτουσαν, ἀλλ' οἰκονομοῦσαν. Ἔστι γὰρ μεταχειρισμῷ χρήσασθαι κρείττω παῤῥησίας. Πολλάκις δὲ παῤῥησία ἔβλαψε τὴν ἀλήθειαν, μεταχειρισμὸς δὲ εὔκαιρος κατώρθωσε τὸ προκείμενον.

Οὐ πανταχοῦ τῆς χάριτος ἀπολαύει, καὶ ἐν τούτῳ ἐβουλήθη σχίσαι τὸ πλῆθος τὸ κακῶς ὁμονοοῦν κατ' αὐτοῦ. Καὶ οὐ ψεύδεται ἐνταῦθα· Φαρισαῖος γὰρ ἦν ἐκ προγόνων. Ἐπειδὴ ἐκεῖνοι οὐκ ἐβούλοντο εἰπεῖν, διά τί κρίνουσιν αὐτὸν, ἀναγκάζεται λοιπὸν αὐτὸς ἐξειπεῖν, διά τί κατακρίνουσιν αὐτόν· καὶ ἀπὸ τῆς κατηγορίας αὐτῶν καὶ τῆς διαβολῆς συνίστησιν ἑαυτόν. Οὐκ ἴσασι Σαδδουκαῖοι τάχα οὐδὲ τὸν Θεὸν, παχεῖς τινες ὄντες, ὅθεν οὐδὲ ἀνάστασιν ἐβούλοντο πιστεύειν.

Καὶ μὴν τρία ἐστί· πῶς οὖν λέγει ἀμφότερα; Πνεῦμα καὶ ἄγγελος, ἔν φησιν. Ὅτε μετ' αὐτῶν ἔστη, τότε ἀπελογοῦνται ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἡ λέξις ἡ λέγουσα, « ἀμφότερα, » οὐ μόνον περὶ δύο λέγει, ὅπερ κυρίως δηλοῖ ἀμφότερα, ἀλλὰ καὶ περὶ τριῶν. Ὥστε οὖν οὐ δεῖ ἐκ τῆς ἔξωθεν ἀκριβολέκτου κυριότητος κρίνειν τὰς τῶν ἁπλῶν καὶ ἀγραμμάτων ἁλιέων συγγραφάς. Ἐκ τούτων γὰρ πᾶσα, ὡς εἰπεῖν, αἵρεσις γεννᾶται, κατὰ κυριολεξίαν ἐπί τινων λόγων τὰς Γραφὰς πολυπραγμονεῖν ζητούντων. Εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ τὴν μηχανὴν τοῦ λόγου, ἵνα ἐκφύγῃ τὴν ἐπιβουλὴν, ἄδηλον, φησὶν, ἢ ὡς ἀπὸ τῶν Φαρισαίων τὸ ῥῆμα λεκτέον. « Εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ ἢ ἄγγελος, » ἀντὶ τοῦ, Ἰδοὺ, τὰ περὶ ἀναστάσεως λαλῶν δῆλός ἐστι, ἢ διὰ Πνεύματος ἁγίου, ἢ διὰ ἀγγέλου κατηχηθεὶς τὸν τῆς ἀναστάσεως λόγον.

Φοβεῖται λοιπὸν ὁ χιλίαρχος μὴ διασπασθῇ, ἐπειδὴ εἶπεν, ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, καὶ οὐκ ἀκίνδυνον ἦν τὸ πρᾶγμα· τὸ δὲ στράτευμα ἁρπάζει αὐτὸν, ὡς ἴδιον, οἶμαι. Διὰ τί δὲ πρὶν ἢ ἐμπεσεῖν εἰς τὸν κίνδυνον, οὐκ ἐφάνη αὐτῷ; Ὅτι ἀεὶ ἐν ταῖς θλίψεσι παρακαλεῖ ὁ Θεός. Τότε γὰρ ποθεινότερον φαίνεται, καὶ ἐν τοῖς κινδύνοις ἐγγυμνάζων ἡμᾶς. Καὶ μετὰ τὸ φανῆναι πάλιν ἀφίησιν αὐτὸν ἀνθρωπίνως σωθῆναι.

Ὅρα, σφοδροὶ καὶ μανικοὶ περὶ τὴν κακίαν, καὶ τεσσαράκοντα ὁμοῦ. Τοιοῦτον γὰρ τὸ ἔθνος, ὅταν μὲν ἀγαθῷ συμφωνῆσαι δέῃ, οὐδὲ δύο συνέρχονται· ὅταν δὲ ἐπὶ κακῷ, δῆμος ὁλόκληρος, καὶ λαμβάνουσι κοινωνοὺς τοὺς ἄρχοντας.

« Ἀναθέματι ἀνεθεμάτισαν ἑαυτούς, » ἀντὶ τοῦ, ἔξω εἶναι τῆς κατὰ Θεὸν πίστεως εἶπον ἑαυτοὺς, εἰ μὴ ποιήσειαν τὰ δόξαντα. Τοῦτο τῆς τοῦ Θεοῦ οἰκονομίας ἦν, τὸ μὴ συνιδεῖν αὐτοὺς ὅτι ἀκούσονται. Τί οὖν ὁ Παῦλος; Οὐκ ἐθορυβήθη, ἀλλὰ σύνοιδεν [*f.* συνεῖδεν], ὅτι Θεοῦ ἔργον ἐστὶ τοῦτο, καὶ τὸ πᾶν ἐπ' αὐτὸν ἀφίησι.

Τοῦτο οὐκ ἔγλημα τοῦ Παύλου, ἀλλ' ἀσθένεια μὲν τῆς φύσεως, ἐγκώμιον δὲ τῆς προαιρέσεως.

Ὠκονομήθη τοῦτο, ὥστε κἀκεῖνον καταμαθεῖν αὐτῶν τὴν βουλήν. Οὐ γὰρ ἐκ τοῦ μηδὲν ἔχειν εἰπεῖν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ λάθρα ἐπιχειρεῖν ἑαυτοὺς μηδὲν ὄντες. Εἰκὸς δὲ καὶ μετὰ τὸ ἀποσταλῆναι αὐτὸν, προσελθεῖν τοὺς ἀρχιερεῖς αἰτοῦντας καὶ καταισχυνθῆναι· οὐδὲ γὰρ ἐβούλετο οὔτε ἀρνήσασθαι, οὔτε ἐπινεῦσαι. Τότε δὲ ἐπίστευσαν ἐκ τῶν ἤδη γενομένων.

Πέμπεται λοιπὸν ἐν Καισαρείᾳ, ἵνα ἐκεῖ διαλεχθῇ ἐπὶ μείζονος θεάτρου καὶ λαμπροτέρου τοῦ ἀκροατηρίου· ἵνα μὴ ἔχωσι λέγειν οἱ Ἰουδαῖοι, ὅτι Εἰ εἴδομεν Παῦλον, ἐπιστεύσαμεν ἄν. Ὅρα δὲ καὶ ἐπιστολὴν ἀπολογίας [*f.* -γίαν] ἔχουσαν ὑπὲρ αὐτοῦ, καὶ κατηγορίαν κατ' ἐκείνων. Δεξιολάβοι λέγονται οἱ παραφύλακες.

Ὅρα πῶς διὰ τῆς ψήφου τῶν ἔξω ἀθῶος γίνεται ὁ Παῦλος, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς παρὰ Πιλάτου. Παρέδωκαν αὐτὸν ὥσπερ ἀνελεῖν καὶ καταδικάσαι· γίνεται δὲ τοὐναντίον, καὶ σώζεται. Καὶ οὐ μόνον αὐτὸν ἐκεῖνος τῆς ὁρμῆς ἐξαίρει, ἀλλὰ καὶ ἄλλης πολλῆς, καὶ ὑπηρέτης αὐτοῖς γίνεται, ὥστε ἀκινδύνως διασωθῆναι μετὰ τοσαύτης παρατάξεως. Ἐπεὶ οὖν τῆς πόλεως αὐτὸν ἐξέβαλον, τότε ἀφίστανται, καὶ οὐκ ἂν μετὰ τοσαύτης αὐτὸν ἀσφαλείας ἐξέπεμψεν, εἰ μὴ καὶ αὐτὸς ἔτυχεν οὐδὲν αὐτοῦ κατεγνωκώς, καὶ ἐκείνων ἤδει τὸ φονικόν.

Σημειωτέον, ὅτι ἐν Καισαρείᾳ ἐστὶ τὸ πραιτώριον Ἡρώδου. Ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι. » Λείπει πάλιν τῷ ῥητῷ πρὸς νόημα ἡ λέξις, ἵνα ᾖ οὕτως· Οἵτινες ἐνεφάνισαν διδασκαλικὸν χάρτην κατὰ τοῦ Παύλου. Ὅρα πῶς τοῖς ἐπαίνοις προκαταλαμβάνεται τὸν δικαστὴν ἐκ προοιμίων, καὶ ὡς νεωτεροποιὸν καὶ στασιαστὴν βούλεται παραδοῦναι· εἶτα ὡς πολλὰ ἔχων εἰπεῖν παρέτρεχεν. Ὅρα, πῶς εἰς ἐπιθυμίαν κολάσεως ἐμβάλλει τὸν δικαστὴν, εἴγε ἔμελλε τὴν οἰκουμένην ἀνατρέποντα καθέξειν.

« Τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην, φησὶν, Ἰουδαίοις στάσεις κινοῦντα. » Τὸ τῶν Ναζωραίων ἐδόκει ἐπονείδιστον εἶναι, καὶ ἀπὸ τούτου πάλιν διέβαλλον αὐτόν· ἡ γὰρ Ναζαρὲτ εὐτελὴς ἦν. Αἱρετικοὺς λέγει τοὺς Ναζωραίους ὁ Τέρτυλος, ὡς εἶναι καὶ ταύτην ἐν Ἰουδαίοις αἵρεσιν, μᾶλλον δὲ ὁ Τέρτυλος Ἕλλην ἦν, διὸ καὶ ἐρητόρευεν, ἤτοι ἐδικολόγει.

Digitized by Google

Οὐκ ἔστι ταῦτα κολακείας τὰ ῥήματα μαρτυρῆσαι τῷ δικαστῇ δικαιοσύνην, ἐκεῖνα δὲ μᾶλλον· « εἰρήνης γὰρ, φησὶ, τυγχάνοντες διὰ σοῦ. » Τί οὖν στασιάζετε ἀδίκως; οὗτος δὲ τὸ δίκαιον ζητεῖ, ὅτι « ἐκ πολλῶν ἐτῶν. » Καὶ τί τοῦτο; Ὅτι οὐκ ἂν εὐθέως ἐπιστὰς στάσιν ἐκίνητεν. Ἐπειδὴ ὁ κατήγορος οὐδὲν εἶχε δεῖξαι ἐν Ἱεροσολύμοις, ὅρα τί φησι· « Τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην πᾶσιν Ἰουδαίοις. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος ἐνταῦθα αὐτὸν ἕλκει· « Προσκυνῆσαι, φησὶν, ἀνέβην. » Τοσοῦτον ἀπέχω τοῦ στάσεις κινεῖν, καὶ τούτῳ ἐνδιατρίβει τῷ λόγῳ. Μετὰ τὴν κλῆσιν τοῦ εἶναι ἀπόστολος Χριστοῦ, λέγει [*f.* λέγων] λατρεύειν τῷ πατρῴῳ Θεῷ, δείκνυσιν ἕνα ὄντα Παλαιᾶς τε καὶ Νέας. Ἐχώριζον αὐτὸν ἐκεῖνοι, οὗτος συνειστάγει καὶ οἰκειοῖ ἑαυτὸν τῷ νόμῳ· οὐδαμοῦ δὲ τοῦ Χριστοῦ μέμνηται ἐνταῦθα. Τὸ πιστεύειν εἰπὼν καὶ τὰ κατὰ τὸν Χριστὸν εἰσήγαγεν· ἀλλὰ τέως τῷ τῆς ἀναστάσεως ἐνδιατρίβει λόγῳ. Ἡ τελεία αὕτη ἀρετὴ, ὅταν μηδὲ ἀνθρώποις δίδωμεν λαβάς, καὶ παρὰ Θεῷ σπουδάζωμεν εἶναι ἀπρόσκοποι.

Πῶς οὖν ἂν ἐτάραξα, ὃς ὥστε ἐλεημοσύνην ποιῆσαι, τοσαύτην εἶχον ὁδόν; Πανταχοῦ τὴν στάσιν ἀναιρεῖ. Ἐπίτηδες ὑπερέθετο, οὐ δεόμενος μαθεῖν, ἀλλὰ διακρούσασθαι τοὺς Ἰουδαίους. Ἀφεῖναι δὲ πάλιν αὐτὸν οὐκ ἦν δυνατόν· ἀναίσχυντον γὰρ ἦν. Σημειωτέον, ὅτι ᾔδει τὴν πίστιν ὁ Φῆλιξ ἀκριβῶς, κατηχηθεὶς ἐκ τῆς Παλαιᾶς τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ κατὰ ἀνθρωπαρέσκειαν οὐκ ἀπέλυε τὸν Παῦλον, ὡς παρακατιὼν ὁ λόγος φησὶ, ἐλπίζων χρήματα, καὶ χάριτας θέλων καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις. Ἤδει δὲ, καὶ ὡς γυναῖκα ἔχων Ἰουδαίαν, παρ' ἧς γὰρ συνεχῶς καὶ ἤκουε ταῦτα. « Σὺν Δρουσίλλῃ τῇ ἰδίᾳ γυναικί. » Παρὰ τὸν νόμον αὕτη συνήφθη, Ἰουδαία οὖσα, Ἕλληνι· ἡ τάχα ἦν μὲν Ἰουδαία, γαμηθεῖσα δὲ αὐτῷ, ἐγένετο Ἑλληνίς· διὸ καὶ ἐξέλεγεν αὐτῷ τὴν ἑαυτῆς πίστιν, πείθουσα καὶ τὸν ἄνδρα παραβάτην γενέσθαι.

Σκόπει, πῶς οὐ κρύπτει ἐνταῦθα τοῦ δικαστοῦ τὴν γνώμην· καίτοι εἰ κατεγνώκει, οὐκ ἂν τοῦτο ἐποίησεν, οὐδ' ἂν ἠθέλησεν ἀκοῦσαι παρὰ καταδίκῳ καὶ πονηρῷ. Καὶ ὅρα τὸν Παῦλον, καίτοι πρὸς ἄρχοντα διαλεγόμενον, μηδὲν τούτων λέγοντα, ὧν εἰκὸς ἀγεῖναι [*f.* ἀλγῦναι] αὐτοῦ τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ περὶ δικαιοσύνης φησὶ καὶ τοῦ μέλλοντος κρίματος, ἤγουν τῆς ἀναστάσεως. Καὶ τοσαύτη ἦν ἡ ἰσχὺς τῶν ῥημάτων, ὥστε καὶ φοβῆσαι τὸν ἄρχοντα. Τῆς ἀληθείας ἔχεται τὰ γραφόμενα, οὐχὶ ἐπαινῶν αὐτῶν [*f.* αὐτὸν] τῶν λεγομένων μετακαλεῖται, ἀλλὰ προσδοκῶν λαβεῖν χρήματα.

Ἐνταῦθα λοιπὸν ὁ Θεὸς ᾠκονόμησεν, οὐκ ἐπιτρέπων τῷ ἄρχοντι. Εἰκὸς γὰρ αὐτὸν νεωστὶ τῆς ἀρχῆς ἐπιβάντα θελῆσαι χαρίσασθαι· ἀλλ' οὐκ ἀφίησιν ὁ Θεός. Ἐπειδὴ κατῆλθον, λοιπὸν ἀναισχύντως μειζόνως ἐποιοῦντο τὴν κατηγορίαν. Ἰδοὺ μαρτυρία σαφὴς, ὅτι ἐν πᾶσιν ἑαυτὸν ἀπρόσκοπον ὁ Παῦλος ἐφύλαττε, μήτε εἰς τὸν Θεὸν, ἢ εἰς ἄνθρωπον, ἢ εἰς τὸν νόμον, ἢ εἰς τὸ ἱερὸν ἁμαρτήσας. Ἀντὶ τοῦ, οὔτε τὰ ἐκ λίθων οἰκοδομήματα τῶν Ἰουδαίων ἐνύβρισέ ποτε ὁ Παῦλος, καίπερ εἰδὼς καὶ κηρύττων μὴ ἐν χειροποιήτοις τὸν Ὕψιστον οἰκεῖν· ἀλλ' οὔτε ἱερέα ἐτόλμησεν ὑβρίσαι Ἰουδαίων ἐν εἰδήσει, καίτοι γε μὴ πειθαρχῶν ἔτι τοῖς Ἰουδαίοις ἀρχιερεῦσι.

Διὰ τί καὶ αὐτὸς τοῖς Ἰουδαίοις χαρίζεται; Διότι δῆμος ἦν ὁλόκληρος καὶ πόλις ὅλη. Διὰ τοῦτο πάλιν ὁ Παῦλος αὐτὸν ἐφόβησεν, ἀνθρωπίνῳ χρησάμενος ὅπλῳ. « Ἐπὶ τοῦ βήματος Καίσαρος ἑστώς εἰμι, οὗ με δεῖ κρίνεσθαι· » ἀντὶ τοῦ, Ἐν τῇ Ῥώμῃ θέλω ἀπελθεῖν παρὰ τῷ βασιλεῖ, κἀκεῖ δικάσασθαι, ἐκκαλοῦμαί σε, φησί. Δείκνυσιν ὅτι δικαίως ἐπεκαλέσατο Καίσαρα. Εἰ γὰρ οὐδὲν μὲν εἶχον δεινὸν εἰπεῖν, ἐκεῖνοι δὲ ἐμεμήνεσαν, εἰκότως ἐπ' ἐκεῖνον ἔρχεται· καὶ ἀνεῖται μὲν τέως τοῦ κριτηρίου, ἀργῇ [*f.* ἀργεῖ *vel* ἀργῇ] δὲ ἡ κατ' αὐτοῦ τοῖς Ἰουδαίοις μελετωμένη ἐπιβουλή. Ἡ εἰς τάξιν βασιλέως κατῆει ὁ Ἀγρίππας ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, καὶ διὰ τοῦτο καὶ βασιλεὺς ἐχρημάτιζεν· ἢ τάχα καὶ αὐτὸς βασιλεὺς ἦν τῶν ἀνατολικῶν μερῶν, τοῦ Νέρωνος τῶν ὅλων ἀνατολικῶν ἄρχοντος, καὶ ὄντος ἐν Ῥώμῃ. Τὸ γὰρ *Καῖσαρ* ὄνομα Ῥωμαῖοι βασιλέα σημαίνει, καὶ ὡς κοινῷ ὀνόματι πάντας βασιλεῖς Ῥωμαίων Καίσαρας καλεῖσθαι, οὐ μὴν καὶ ἰδικὰ αὐτῶν ὀνόματα εἶναι ταῦτα. Τοῦτο δὲ εἶπον, ἵνα μή τις ἐκ τῆς ὁμωνυμίας τοῦ ὀνόματος καθολικοῦ νομίσῃ ὅτι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βασιλέως ὁ Κύριος ἡμῶν ἐτέχθη, καὶ ὁ Παῦλος ἔπαθεν. Ἐτέχθη μὲν γὰρ ὁ Κύριος καθὼς οἱ χρόνοι δηλοῦσιν, ἐπὶ Αὐγούστου Καίσαρος· ἀπέθανε δὲ μετὰ λγ' ἔτη ἐπὶ Τιβερίου Καίσαρος. Ὁ δὲ Παῦλος ἀπέθανεν ἐπὶ Νέρωνος μετὰ λε' ἔτος τῆς τοῦ Κυρίου θανῆς· καὶ μᾶλλον ὁ Ἡρῴδης ὡς [*f.* ἦ] Ἀγρίππας ἐν τάξει βασιλέως κατῆλθε· διὸ καὶ αὐτὸς ἐκαλεῖτο βασιλεύς. Ὥστε ὁ Πιλάτος χαρισάμενος τὸν Ἰησοῦν τοῖς Ἰουδαίοις, ἵνα αὐτὸν ἀνέλωσι, δῆλος ἦν μιαιφονικῇ ψυχῇ τοῦτο ποιήσας, ὅπου γε οὐ μόνον τὸ τοῦ Θεοῦ ὑπερεῖδε κρῖμα εἰς τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὸν Ῥωμαίων νόμον ἠπάτησε, καὶ τῶν θεσμῶν ὑπερεφρόνησε τοῦ βασιλέως, παρ' οὗ καὶ ἦν ἐκπεμφθεὶς ἄρξαι τῶν τῆς Ἱερουσαλὴμ ὅρων. « Οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον. » Καὶ μὴν ἔφερον, ἀλλ' οὐκ ἤλεγξαν· [*f. add.* τὸ] μὲν γὰρ, ἐπιβουλὴ καὶ τόλμημα, τοῦτο ὑποπτεύειν ἐδήλου· ἡ δὲ ἐξέτασις, οὐδὲν τοιοῦτο. Εἰκότως, « περί τινος, » λέγει, ἀνθρωπος ἐν ἀρχῇ ὤν, καὶ τούτων οὐ φροντίζων. Εἰς ἐπιθυμίαν ἐνέπεσεν ὁ Ἀγρίππας τῆς ἀκροάσεως, καὶ οὐχ ἁπλῶς ἀκούει, ἀλλὰ μετὰ παρασκευῆς· καὶ ὅρα ἀπολογίαν. Ὅταν γὰρ ταῦτα ὁ ἄρχων λέγῃ, ἀνύποπτός ἐστιν, ὥστε καὶ παρ' αὐτοῦ καταγνωσθῆναι τοὺς Ἰουδαίους.

Τέως; αὐτὸς ὁ δικαστὴς μαρτυρεῖ αὐτῷ, ὅτι ἀνεύθυνος ἦν· πλὴν ὅμως οὐκ ἀπέλυσεν αὐτὸν, τάχα οὕτως οἰκονομήσαντος τοῦ Κυρίου, ἵνα ἐκκαλέσηται καὶ τῇ ἀνάγκῃ τῆς συγκλήτου πεμφθῇ εἰς Ῥώμην, καὶ πληρωθῇ τὸ προφητευθὲν ὑπ' αὐτοῦ, ὅτι « Δεῖ με καὶ Ῥώμην ἰδεῖν. »

Σεβαστὸν καταχρηστικῶς τὸν βασιλέα καλεῖ, ὥσπερ καὶ Καίσαρα, ὃν καὶ παρακατιὼν κύριον καλεῖ.

Καὶ τοῦτο ἦν τῆς τοῦ Παύλου καθαρότητος, τὸ

Digitized by Google

μηδὲν ἔχειν τὸν δικαστὴν ὃ τι εἶπε [*f.* εἴποι] περὶ αὐτοῦ. Καίτοι γε εἰ συνῄδει ἑαυτῷ, φοβηθῆναι ἐχρῆν, παρὰ τῷ πάντα εἰδότι δικαζόμενον. Ἀλλὰ καθαροῦ συνειδότος τοῦτό ἐστι, μὴ παραιτεῖσθαι δικαστὴν τὸν ἀκριβῶς εἰδότα τὰ γεγενημένα, ἀλλὰ καὶ χαίρειν, καὶ μακάριον αὐτὸν λέγειν.

Ἐπειδὴ μέλλει λόγον ἐκτείνειν καὶ λέγειν τι περὶ αὐτοῦ, διὰ τοῦτο προλαβὼν παρεκάλεσε, καὶ [*f. add.* οὐ] λέγει ποταπὸς αὐτοῦ ὁ βίος, ἀλλ' ἀφίησιν αὐτὸν τῷ συνειδότι, καὶ τὸ πᾶν ἐν τῇ αἱρέσει τίθησι, οὐκ ἂν ἑλόμενος αὐτὴν, εἰ μοχθηρὸς ἦν καὶ πονηρός. Δύο τίθησι περὶ ἀναστάσεως λογισμούς, ἕνα μὲν τὸν ὁπὸ τῶν προφητῶν, καὶ οὐ παράγει πρυφήτην, ἀλλ' αὐτὴν τῶν Ἰουδαίων τὴν δόξαν· ἄλλον δὲ, τὸν ἰσχυρότερον, τὸν ἀπὸ πραγμάτων, ὅτι διηλέχθη αὐτῷ ὁ Χριστὸς, καὶ κατασκευάζει καὶ τοῦτον ἀπὸ λογισμῶν τὴν προτέραν αὐτοῦ μανίαν διηγούμενον *f.*-νος] ἀκριβῶς· εἶτα καὶ μετ' ἐγκωμίου τῶν Ἰουδαίων· « Νύκτα καὶ ἡμέραν, φησὶ, λατρεῦον ἐλπίζει καταντῆσαι. » Ὥστε εἰ καὶ μὴ εὐλήπτου βίου ἦν, ὑπὲρ τούτων οὐκ ἔδει κρίνεσθαι. « Τί ἄπιστον εἰ ὁ Θεὸς νεκροὺς ἐγείρει; » Καὶ ἄλλος λογισμός. Εἰ γὰρ μὴ τοιαύτῃ δόξα ἦν, εἰ γὰρ μὴ ἀνατεθραμμένοι ἦσαν ἐν τούτοις τοῖς δόγμασι, νῦν δὲ εἰσεφέρετο, τίς οὐκ ἂν ἐδέξατο τὸν λόγον; Ὑπὲρ τῆς αἱρέσεως ταύτης, φησὶν, ἐγκαλοῦμαι, καὶ αὕτη παρ' αὐτῆς [*f.* αὐτοῖς] πρεσβεύεται.

Λέγει πῶς ἐδίωκε, καὶ τοῦτο δὲ κατασκευαστικόν· παράγει δὲ καὶ τοὺς ἱερεῖς μάρτυρας, καὶ τὰς ἔξω πόλεις, ὅτι ἤκουσαν αὐτοῦ λέγοντος· Σκληρόν ἐστι τὸ πρὸς κέντρα λακτίζειν, καὶ δείκνυσι τοῦ Θεοῦ τὴν φιλανθρωπίαν, ὅτι διωκόμενος ὤφθη αὐτῷ. Οὐδὲ γὰρ ἐμὲ μόνον, φησὶν, εὐηργέτησαν [*f.* -σεν], ἀλλὰ καὶ ἑτέροις ἔπεμψε διδασκάλον, καὶ δεικνὺς τὴν προφητείαν ἐξελθοῦσαν τὴν λέγουσαν· « Ἐξαιρούμενός σε ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν. »

Τούτοις ἐπείσθην, φησὶ, ταύτῃ τῇ ὁπτασίᾳ ἐπηγάγετο, καὶ οὕτως ἔπεισε μὴ ἀναβάλλεσθαι.

Τὰ συνέχοντα κακὰ τοὺς ἀπίστους δείκνυσι τὸν Σατανᾶν· τὸ σκότος, τὰ ἀγαθὰ τῶν πιστῶν· τὸ φῶς, τὸν Θεὸν, τὸν κλῆρον τῶν ἁγίων. Οὐχ ἁπλῶς μετανοεῖν παραινεῖ, ἀλλὰ καὶ βίον ἐπιδείκνυσθαι θαυμαστόν. Καὶ ὅρα, πανταχοῦ τὰ ἔθνη συμπλεκόμενα τῷ λαῷ· οἱ γὰρ παρόντες ἐξ ἐθνῶν ἦσαν.

Ὁ τοίνυν καὶ τοὺς ἄλλους παιδεύων περὶ βίου ἀρίστου, πῶς ἂν αὐτὸς στάσεως καὶ φιλονεικίας ἀρχηγὸς γέγονεν; Ὥσπερ οὖν ἐγὼ ἐπίστευσα, οὕτω δεῖ καὶ τὸν ἀκούοντά μου πιστεῦσαί μοι. Οὐ γὰρ ἀκοὴν ἀπαγγέλλω λόγων ἑτέρων, ἀλλ' ὧν ἐγὼ ἤκουσα. Ὀπτασία δέ ἐστιν ἡ καθαρὰ θέα, ἡ ὑπερβαίνουσα ἄνθρωπον, ἅπερ [*f.* ἥνπερ] τις ἐν σαρκὶ ὤν, δίχα τοῦ ἀποκαλυφθῆναι αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμοὺς, οὐκ ἔστιν ἰδεῖν δυνατόν.

Ὅρα, πῶς ἐκτὸς κολακείας ἐστὶν ὁ λόγος αὐτοῦ, καὶ τὸ πᾶν ἐπιγράφει τῷ Θεῷ. Εἶτα ἡ παῤῥησία· Ἀλλ' οὐδὲ νῦν ἀφίσταμαι· καὶ τὸ ἀσφαλές· Ἀπὸ γὰρ προφητῶν ἰσχυρίζομαι. « Εἰ παθητὸς ὁ Χριστὸς, » εἰ ἀνάστασις ἡ ἐπαγγελία. Εἶδε τὴν παῤῥησίαν ὁ Φῆστος, καὶ ὥσπερ ἔπαθέ τι ἀπὸ θυμοῦ καὶ ὀργῆς, ἐπειδὴ εἶδεν αὐτὸν ἀεὶ πρὸς τὸν βασιλέα διαλεγόμενον, καί φησι· « Μαίνῃ, Παῦλε. » Ὁ δὲ τὴν αἰτίαν διδάσκει δι' ἣν πρὸς τὸν βασιλέα τὸν λόγον ἀπέστρεψε.

Τὸ, « εἰ, » ἀντὶ τοῦ, ὅτι, ἔστιν, ὅτι παθητὸς ὁ Χριστὸς, ὅτι πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως· πρῶτος γὰρ οὗτος ἀνέστη, καὶ οὐκ ἔτι ἀποθνήσκει. Οἱ γὰρ ἀναστάντες δι' αὐτοῦ, ἢ διὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, πάλιν ἀπέθανον, ἕως τῆς καθολικῆς ἀναστάσεως μένοντες.

Ἐνταῦθα περὶ τοῦ σταυροῦ φησι, περὶ τῆς ἀναστάσεως, ὅτι πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης γέγονε τὸ δόγμα. Ταῦτά φησι δεικνὺς ὅτι πάντα οἶδεν ὁ Ἀγρίππας, μονονουχὶ λέγων καὶ πρὸς αὐτούς· Ἔδει μὲν γὰρ ὑμᾶς ταῦτα εἰδέναι· τὸ γὰρ ἐπαγόμενον τοῦτό ἐστιν· « Οὐ γάρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον. »

Καίτοι ἄξιον ἦν δόξης, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐκείνων ὑπόληψιν ἀφορῶν, διὰ τοῦτο εἶπε· « παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων· » οὐκ αὐτὸς οὖν ἀπευχόμενος τὰ δεσμὰ, ἢ αἰσχυνόμενος ταῦτά φησιν, ἀλλ' ἐκείνων τῇ ἀσθενείᾳ συγκαταβαίνων. Ἔμαθε γὰρ παρὰ τοῦ Δεσπότου μὴ ἐπιβάλλειν ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· διὰ τοῦτο οὕτως εἶπε. Δεῖ τοίνυν συγκαταβαίνειν. Ὅταν γὰρ μάθωσι φιλοσοφεῖν, τότε εἴσονται τοῦ σιδήρου τούτου τὸ κάλλος, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν δεσμῶν περιφάνειαν. Ὅρα, πῶς πάλιν ὑπὲρ αὐτοῦ ψηφίζοντος, καὶ μετὰ τὸ εἰπεῖν, « Μαίνῃ, » ἀφίησιν αὐτὸν, οὐ τοῦ θανάτου, ἀλλὰ τῶν δεσμῶν, καὶ τέλεον ἂν ἀφῆκεν αὐτὸν, « εἰ μὴ Καίσαρα ἐπεκέκλητο. » Ἀλλὰ τοῦτο οἰκονομικῶς γέγονε, καὶ τὸ μετὰ δεσμῶν ἀπελθεῖν, μέχρι δεσμῶν ὡς κακοῦργος, φησί. Καὶ Ἀρίσταρχος μέχρι που συνέρχεται τῷ Παύλῳ, καλῶς καὶ χρησίμως, πάρεστι ὁ Ἀρίσταρχος· μέλλων ἅπαντα ἀπαγγέλλειν εἰς Μακεδονίαν τὰ περὶ αὐτοῦ.

Εἰκὸς γὰρ ἦν αὐτὸν ἀπὸ πολλῆς κακώσεως εἶναι [*f.* ἀνεῖναι] τῶν δεσμῶν, τοῦ φόβου, τοῦ ἄγεσθαι καὶ φέρεσθαι. Ὅρα, πῶς οὐδὲ τοῦτο κρύπτει, ὅτι ἐβούλετο « ἐπιμελείας τυχεῖν. » Νηστείαν ἐνταῦθα τὴν τῶν Ἰουδαίων λέγειν ἡγοῦμαι. Μετὰ γὰρ τὴν Πεντηκοστὴν ἐξῆλθον ἐκεῖθεν μετὰ πολὺν χρόνον, ὡς ἐν αὐτῷ σχεδὸν τῷ χειμῶνι παραγενέσθαι εἰς τὰ μέρη τῆς Κρήτης. Καὶ τοῦτο δὲ οὐ μικρὸν θαῦμα, τὸ διασωθῆναι, καὶ δι' αὐτὸν ἐκείνους. Ὅρα τὸ ἄτυφον· ἵνα μὴ δόξῃ προφητεύειν, ἀλλὰ ἀπὸ στοχασμοῦ λέγειν, « Θεωρῶ, » φησὶν· οὐ γὰρ ἂν ἐδέξαντο εὐθέως, εἰ τοῦτο εἶπεν. Ὥστε οὐ χρὴ κυριολεξίαν πανταχοῦ ἀπαιτεῖν τῇ Γραφῇ· ἐπεὶ πῶς δύναται κυρίως ἐπὶ πλοίου λαβεῖν τὴν λέξιν τοῦ ἀντοφθαλμεῖν, ὅπου ἐπὶ ἀνθρώπου ἁρμόζει; τουτέστι τὰ ἱστία· ὅταν γὰρ σφοδρὸς ἄνεμος ᾖ, τοῦτο γίνεται ἐγκοπτομένης τῆς νεὼς καὶ τῆς πρύμνης. Τὸ μὲν γενόμενον ὑπὸ τοῦ καιροῦ ἐγένετο, τὸ δὲ θαῦμα μεῖζον, ὅτι ἐν καιρῷ τοιούτῳ ἐκ μέσων ἐσώθησαν τῶν κινδύνων, αὐτός τε καὶ δι' αὐτὸν οἱ λοιποί. Εἶτα χαλεπὸς ὁ χειμὼν, πολὺ τὸ σκότος, καὶ ἵνα μὴ ἐπιλάθωνται καὶ τὸ πλοῖον διαλύεται, καὶ ὁ σῖτος ῥίπτεται, καὶ πάντα, ἵνα μὴ ἔχωσι μετὰ ταῦτα ἀναι-

Digitized by Google

σχυντεῖν· διὰ γὰρ τοῦτο καὶ τὸ πλοῖον διαλύεται, καὶ ἐπισφίγγονται αὐτῶν αἱ ψυχαί.

Εἶτα μετὰ τοσοῦτον χειμῶνα, οὐκ ἐπεμβαίνων αὐτοῖς διαλέγεται, ἀλλὰ βουλόμενος, καὶ εἰς τὸ μέλλον πιστευθῆναι, καὶ τὰ γεγενημένα παραλαμβάνει εἰς μαρτυρίαν τῆς τῶν ῥηθησομένων ἀληθείας, καὶ δύο προλέγει, ὅτι « Εἰς νῆσον ἐκπεσεῖν δεῖ, » καὶ ὅτι Τὸ μὲν πλοῖον ἀπολεῖται, οἱ δὲ ἐνόντες σωθήσονται· ὅπερ οὐκ ἦν στοχασμοῦ, ἀλλὰ προφητείας, καὶ ὅτι « Καίσαρι δεῖ παραστῆναι. » Ὥστε οὖν ψευδὲς τὸ εἰρημένον τῷ Ομήρῳ·

Μοῖραν δ' οὔ τινά φημι πεφυγμένον ἔμμεναι ἀν-
[δρῶν.
Οὐ κακὸν, οὐδὲ μὲν ἐσθλὸν, ἐπὴν τα πρῶτα
[γένηται.

Ὁ συνειδὼν, ἀδύνατον ἐκφυγεῖν τὴν τοῦ θανάτου εἱμαρμένην, ἅμα τῇ γεννήσει ὁρίζουσαν τὸν τοῦ ἀνθρώπου θάνατον. Ἰδοὺ γὰρ, εἰ μὴ διὰ Παῦλον, εἶχον πάντες οἱ ἐν τῷ πλοίῳ ἀπολέσθαι· ἔπειτα δὲ εἰ εἵμαρτο πάντας ἀπολέσθαι, εἶχεν ἂν καὶ ὁ Παῦλος ἀπολέσθαι, ὅσον ἐκ τῶν εἰκότων, ἐν πελάγει ἄσιτος μείνας δεκατέσσαρας ἡμέρας ἐν τῷ πλοίῳ, καὶ ὕστερον ναυαγήσας. Εἶπε γὰρ ὁ ψευδὴς λόγος· « Οὐ κακὸν οὐδὲ μὲν ἐσθλόν· ἔδει γὰρ καὶ τοὺς καλοὺς, καὶ τοὺς κακοὺς, ἐν ἑνὶ πεσόντας πτώματι ἀποθανεῖν. Ἀλλὰ τὸ ἐναντίον εἶπεν ἡ Γραφὴ, ὅτι ὁ δίκαιος ἐσώζετο ἐξ ὁμολογουμένου κινδύνου, καίτοι πάντων τῶν σὺν αὐτῷ ἀποθνησκόντων· οὕτω γὰρ ἦν τὸ, Δόξαν αὐτὸν ἀπελθεῖν ἐν Ῥώμῃ. Καὶ ἐδύνατο ὁ Θεὸς ἁρτάσαι αὐτὸν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ, καὶ δι' ἀγγέλου στῆσαι ἐν Ῥώμῃ, καθὼς τὸν Ἀβακοὺμ ἐξ Ἰουδαίας ἁρπάσας, παρέστησεν ἐν Βαβυλῶνι τῷ λάκκῳ τοῦ Δανιήλ. Ἀλλ' οὐκ ἐποίησε, καὶ τοῦτο θαυματουργίας ἔργον εἶναι δείξας, τὸ ἐξ ἀνελπίστου κινδύνου σῶσαι τὸν Παῦλον καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ. Ἐχαρίσατο δὲ τὰς μὲν ψυχὰς τῷ Παύλῳ (φιλόστοργος γὰρ ἦν καὶ φιλάνθρωπος), τὸ δὲ πλοῖον καὶ τὰ σὺν αὐτῷ [*deest* τῇ θαλάσσῃ παρεχώρησε, *vel tale quid*]. ὡς μὴ ἀντιποιουμένου τοῦ θεοφιλοῦς τῶν ἐπὶ γῆς, μηδὲ ἀχθομένου ἐπὶ τῇ τούτων ἀπωλείᾳ. Ὧδε οὖν διὰ τὸν δίκαιον ζῶσιν οἱ ἀσεβεῖς· ἔστι δὲ ὅτε τὸ ἐναντίον, καὶ πρὸ ὥρας ὁ ἀσεβὴς ἀπόλλυται, διὰ τὴν ἑαυτοῦ κακίαν, τοῦ Θεοῦ οὕτως πάλιν βουλομένου· καθὼς ὁ Ἐκκλησιαστὴς φησι· « Μὴ ἀσεβὴς ἧς πολὺ, μηδὲ γίνου σκληρὸς, μηδὲ [*f.* μὴ καὶ] ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου. » Ἔμελλον οἱ ναῦται φεύγειν, ἀπιστοῦντες τῷ λεγομένῳ· ὁ δὲ ἑκατόνταρχος πιστεύει τῷ Παύλῳ· φησὶ γάρ· « Ἐὰν οὗτοι φύγωσιν, ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε· οὐ διὰ τοῦτο, ἀλλ' ἵνα κατάσχῃ αὐτοὺς, καὶ ἡ προφητεία μὴ διαπέσῃ τοῦ Παύλου ἡ λέγουσα, ὅτι « Ἰδοὺ κεχάρισταί σοι ὁ Θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας. » Καὶ ὁ μὲν ἑκατόνταρχος πείθεται καὶ πιστεύει, ὥστε καὶ τὴν σκάφην ὀφεῖναι ἀπολέσθαι· εἰ δὲ οἱ ναῦται οὕπω ἐπείσθησαν, ἀλλ' ὕστερον πείθονται· καὶ γὰρ τὸ γένος τούτων [*f.* τοῦτο) ἰταμόν πώς ἐστι. « Τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ἐστί. » Ποῖον; Τὸ φαγεῖν, « μήποτε τῷ λιμῷ διαφθαρῆτε. » Τὸ εὐχαριστῆσαι τῷ Θεῷ ἐπὶ τοῖς γεγενημένοις, ἐρρωσεν αὐτούς· τοῦτο γὰρ ψυχῆς πεπληροφορημένης, ὅτι σωθήσονται. Ὁ δὲ Παῦλος ἐωρακὼς, ὅτι διὰ τὴν ἀνάγκην ἐπείθοντο αὐτῷ, καιρὸς δὲ οὐκ ἦν ἀθυμοῦσιν αὐτοῖς καὶ κινδυνεύουσιν εὐαγγελίζεσθαι τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, τέως ἐκ μέρους διδάσκει αὐτοὺς τὴν θεοσέβειαν, τὸ μὴ ἄλλως κλᾶν ἄρτον, εἰ μὴ πρῶτον εὐχαριστήσαντας τῷ μόνῳ Θεῷ, οὕτως ἐσθίειν· καὶ ἡμᾶς δὲ τὸ αὐτὸ διδάσκει. « Ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας, » καὶ λύεται τὸ πλοῖον ἐν ἡμέρᾳ, ἵνα μὴ τῷ φόβῳ διαλυθῶσιν, ἵν' εἴδῃς ἔργῳ τὴν προφητείαν. Ὁρᾷς, ὅτι καὶ κατὰ τοῦτο τῷ Παύλῳ ἐχαρίσθησαν; διὰ γὰρ αὐτὸν οὐκ εἴασεν αὐτοὺς ἀναιρεθῆναι ὁ ἑκατόνταρχος. Οὕτως ἐμοὶ δοκοῦσιν ὡμολογημένοι εἶναι κἀκεῖνοι κακοὶ, ὥστε ἐλέσθαι αὐτοὺς ἀνελεῖν, καὶ πειρᾶται ὁ διάβολος ἐμποδίσαι τὴν προφητείαν· ἀλλ' ὁ ἑκατόνταρχος ἤδη ᾠκειωμένος ἦν τῷ Παύλῳ.

[ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ.] Οὐχ ὁρᾷς, ὅτι φρυγανιζομένῳ τῷ Παύλῳ, ἐνάψας ἔχις, οὐδὲ μίαν προσετρίψατο βλάβην, διὰ τὸ πληρωτὴν πίστεως εὑρεθῆναι τὸν ἅγιον; Εἰ δὲ ἀπιστεῖς, φοβοῦ μὴ μᾶλλον τὸ θηρίον, ἢ τὴν σεαυτοῦ ἀπιστίαν, δι' ἧς πάσῃ φθορᾷ εὐάλωτον ἑαυτὸν κατέστησαν [*f.*-σας].

[ΘΕΟΔΩΡΟΥ.] Ὁ ἔχις τῇ τοῦ Ἀποστόλου χειρὶ τοὺς ὀδόντας ἐμβαλὼν, καὶ τῆς ἁμαρτίας τὸ χαῦνον καὶ χλιαρὸν μὴ εὑρὼν, ἀπεπήδησε παραυτίκα, καὶ κατὰ τῆς πυρᾶς ἤλατο, ὥσπερ δίκας ἑαυτῷ εἰσπραττόμενος, ὅτι τῷ μηδαμόθεν προσήκοντι προσέβαλε σώματι. Ἡμεῖς δὲ τὰ θηρία δεδοίκαμεν, ἐπειδὴ τῆς ἀρετῆς τὴν πανοπλίαν οὐκ ἔχομεν. Καλῶς δὲ συνεχωρήθη τοῦτο, ὥστε καὶ ἰδεῖν αὐτοὺς καὶ φθέγξασθαι ταῦτα, ἵν' ὅταν γένηται μὴ ἀπιστῆναι [*f.* ἀπιστῆται] τὸ πρᾶγμα. Ὅρα αὐτοὺς αἰδεσίμως πρὸς ἀλλήλους λέγοντας, καὶ τὴν φυσικὴν κρίσιν διηρθρωμένην καὶ παρὰ βαρβάροις, μηδὲ καταγινώσκοντας ἁπλῶς· καὶ οὗτοι πρότερον βλέπουσιν, ἵνα μᾶλλον θαυμάσωσιν. Ἔθος γὰρ τοῖς βαρβάροις τὸν ποιοῦντά τι παράδοξον θεὸν ὀνομάζειν, ὥσπερ καὶ τοὺς παλαιοὺς θεοὺς ὠνόμαζον δι' ἰσχὺν, περισσόν τι τῶν καθ' ἑαυτοὺς ποιοῦντας, οἷος ἦν ὁ Λαμπρεὺς Σίμων. Ἰδοὺ πάλιν ἄλλος φιλόξενος ὁ Πόπλιος, καὶ πλούσιος, καὶ εὐπορώτατος, οὐδὲν ἰδὼν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς συμφορᾶς μόνης ἐλεήσας αὐτοὺς, ὑπεδέξατο καὶ ἐθεράπευσε διακόσια ἑβδομήκοντα ἓξ ὀνόματα. Ἐννόησον, ὅσον τῆς φιλοξενίας τὸ κέρδος. Δυσεντερία τὸ δυσίατον τοῦ πάθους· ἴασιν λαβὼν διὰ τοῦ Παύλου, πολλοὺς εἰς πίστιν ἤγαγεν. Ἔθος γὰρ ἀεί πως ἐν ταῖς Ἀλεξανδρέων μάλιστα ναυσὶ, πρός γε τῇ πρώρᾳ, δεξιά τε καὶ εὐώνυμα, γραφὰς εἶναι τοιαύτας τῶν Διοσκούρων, ἅτε εἰδωλολατρείας κρατούσης κατ' ἐκεῖνο καιροῦ· ταύτῃ τοι νοεῖν ἀκόλουθον, ἀλλόφυλον εἶναι, τουτέστιν εἰδωλολάτρην, καθὼς καὶ Ἡσαΐας φησί· « Πετασθήσονται ἐν πλοίοις ἀλλοφύλων, θάλασσαν ἅμα προνομεύσουσι. Πόσου [*f.* πόσον] ἦν διαδραμὼν [*f.* διαδραμὸν] τὸ τῆς πίστεως τῆς εἰς Χριστὸν κήρυγμα, ὅτι δὴ καὶ ἄχρι Ῥώμης ἦν φθάσαν, καὶ ἐνεργῆσαν, καὶ πρὸ τῆς τοῦ Παύλου ἐπιδημίας. Τόπους τινὰς σημαίνει πρὸ τῆς Ῥώμης, τὸν μὲν εἰκόνα τινὰ Ἀππίου ἔχοντα, ὡς εἰκὸς, καὶ φόρον καλούμενον, ὡς μέχρι νῦν αἱ τῶν βασιλέων

Digitized by Google

εἰκόνες ἔνθα ἵστανται, φόροι προσαγορεύονται. Τὰ δὲ τῶν Ταβερνῶν, πανδοχείων τινῶν, ἢ καπηλείων χρῆσιν αἰνίσσονται τῇ Ῥωμαίων φωνῇ, οὕτως ὀνομαζόμενα. Συνεχωρήθη αὐτῷ καθ' ἑαυτὸν μεῖναι διὰ τὸ θαυμασθῆναι παρ' αὐτῶν. Οὐ γὰρ μετὰ τῶν ἄλλων ἠριθμουν αὐτὸν, ἀλλ' αἰδέσιμος ἦν. « Σὺν τῷ φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιώτῃ. » Ὥστε μὴ ἐξεῖναι ἐπιβουλήν τινα ὑποστῆναι ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν τῶν κατὰ τὴν πόλιν, ἀλλὰ φύλαξ ἦν τοῦ Παύλου ὁ στρατιώτης. Ὥστε μὴ προληφθῆναι αὐτῶν τὰς ἀκοάς. Καὶ τί κοινὸν πρὸς ἐκείνους εἶχεν; Οὐ γὰρ οὗτοι ἔμελλον κατηγορήσειν αὐτοῦ, ἀλλ' ὅμως, οὐ τοσοῦτον ἐφρόντιζεν, ὅσον τοῦ διδάξαι. Εἰδὼς ὁ Παῦλος, ὅτι ἄτοπον ἦν ὅλως τὸ δικάσασθαι, καὶ μάλιστα παρὰ ἀπίστων, περὶ ἀμφοτέρων ἀπολογεῖται, ὅτι Οὔτε παρὰ τὸ νενομισμένον πράξας, ἀλλὰ συκοφαντηθείς, ἐνεκλήθην ὑπὸ Ἰουδαίων· οὔτε ἑκὼν ἐπεκαλεσάμην Καίσαρα, ἀλλ' αὐτῶν δεδωκότων τὴν αἰτίαν, ἀνθ' ὧν οὐκ ἠνέσχοντο, οὔτε κατὰ τὸν τῆς Ἐκκλησίας νόμον δικάσαι μοι, οὔτε ταῖς τῶν ἀρχόντων πειθαρχῆσαι ἐννόμοις ἀποφάσεσιν. « Ἕνεκα γὰρ τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραήλ. » Μία γὰρ ἦν ἐλπὶς σωτηρίας τοῖς Ἰουδαίοις, περιλιμπανομένη ἐκ τῶν Γραφῶν, ὁ Χριστὸς, ὃν ἐγὼ κηρύξας εἰς ταύτην ἦλθον τὴν κατάστασιν τῶν δεσμῶν. Τί οὖν; φασὶν· ἵνα αὐτῶν κατηγορήσῃς τοῦτο πεποίηκας; Οὔ, φησὶν, ἀλλ' ὥστε διαφυγεῖν τὸν κίνδυνον. Τοσοῦτον ἀπέχω ἐχθρωδῶς πρὸς ὑμᾶς διακεῖσθαι, ὅτι ἕνεκεν ὑμῶν τὴν ἄλυσιν ταύτην περίκειμαι· καὶ διὰ ταύτην, φησὶ, τὴν αἰτίαν ἐβουλόμην ὑμᾶς ἰδεῖν, ὥστε μὴ ἐξεῖναί τινα κατηγορεῖν, καὶ τὰ παριστάμενα λέγειν, ὅτι δὴ τὰς χεῖρας αὐτῶν διαφυγὼν, ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἦλθον, οὐχ ἑτέροις διδοὺς κακά. Εἶτα καὶ ἐκεῖνοι οὕτως ἐχειρώθησαν τῷ λόγῳ, ὡς καὶ αὐτοὶ ἀπολογήσασθαι ὑπὲρ τῶν συγγενῶν. Αἵρεσιν καλοῦσιν Ἰουδαῖοι τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, ὅτι πανταχοῦ ἀντιλέγεται. Ἴδου καὶ Ἰουδαῖοι μαρτυροῦσιν, ὅτι πανταχοῦ ἐκηρύχθη ὁ Χριστός. Πλὴν οὐ πάντες, φησὶ, καταδέχονται τὸ κήρυγμα, ἀλλ' ἀντιλέγουσί τινες. Τὸ γὰρ εἰπεῖν, ὅτι « Εἶπε τὸ Πνεῦμα, » οὐδὲν θαυμαστόν· καὶ γὰρ ἄγγελος λέγεται λέγειν ἅπερ ἂν ὁ Κύριος εἴπε. « Καλῶς εἶπε, φησὶ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· » ἀλλ' ἐκεῖνο οὐκ ἔτι, ὅταν διηγῆταί τις περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου λεχθέντων. Οὐ λέγει, Καλῶς εἶπεν ὁ ἄγγελος, ἀλλὰ Καλῶς εἶπεν ὁ Κύριος, καλῶς εἶπε τὸ Πνεῦμα, ἀντὶ τοῦ· Οὐκ ἐμοὶ ἀπιστεῖτε, ἀλλ' ἄνωθεν τοῦτο προῄδει ὁ Θεὸς τοῖς ὑπουργὸν λέγουσι τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἐνταῦθα καιρίαν δίδωσι τὴν πληγὴν ὁ Παῦλος. Τὸν γὰρ Κύριον τὸν καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, ὃν εἶδεν Ἡσαΐας, ὧδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὁμοούσιον γὰρ λέγεται τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῆς ἴσης ἐξουσίας μετέχει.

Καὶ τοῦτο τὸ ῥητὸν τὸν προφήτην ὡς θεόθεν ἀποφθεγγόμενον παρασκευάζει, ἐπείπερ ἤκουσεν ὁ λαὸς τῶν Ἰησοῦ λόγων, καὶ οὐ συνῆκε, καὶ βλέπων τὰ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενα τεράστια, [καὶ] οὐχ ἑώρα. Εἰς μέλλοντα γὰρ χρόνον ἐκκλίνων τὸ ῥητὸν, ἐμφαίνει τὴν εἰς ὑστέρους χρόνους τῶν προφητευομένων ἀναφορὰν· καὶ ἐν τούτῳ τῆς τοῦ Θεοῦ κρίσεως τὸ εὔλογον ἀναφαίνεται. Εἶδες τὸν προφήτην μετὰ τοσαύτης ἀκριβείας κατηγοροῦντα. Οὐδὲ γὰρ αὐτὸς εἶπεν, Οὐ μὴ βλέψητε, ἀλλ' ὅτι « Καὶ βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε· » οὐδ' ὅτι Οὐκ ἀκούσεσθε, ἀλλ' ὅτι « Ἀκούσεσθε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε. » Αὐτοὶ ἑαυτοὺς ἀφείλον, πρῶτον τὰ ὦτα βύσαντες, τοὺς ὀφθαλμοὺς καμμύσαντες, τὴν καρδίαν βαρύναντες· οὐ γὰρ μόνον οὐκ ἤκουον, ἀλλὰ καὶ βαρέως ἤκουον. Ἐποίησαν δὲ τοῦτο, φησὶ, « Μήποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς· » ἐπιτεταμένην αὐτῶν λέγων πονηρίαν, καὶ τὴν μετὰ σπουδῆς ἀποστροφήν. Καὶ τοῦτο λέγειν [*f.* λέγει], ἐφελκόμενος αὐτοὺς καὶ ἐρεθίζων, καὶ δεικνὺς, ὅτι καὶ ἐὰν ἐπιστρέψωσιν, ἰάσεται αὐτούς.

Ὥστε τοῖς ἔθνεσι δέδοται γνῶναι τὸ μυστήριον τοῦτο. Οὐδὲν οὖν θαυμαστὸν, εἰ ἂν τελείως ἄνωθεν τοῦτο προελέγετο. Πάλιν τὸν ζῆλον αὐτῶν κινεῖ, τῶν ἐξ ἐθνῶν, « Αὐτοὶ, φησὶν, ἀκούσονται. »

Δείκνυσι τὴν ἐλευθερίαν λοιπόν· « Κηρύττων, φησὶν, ἀκωλύτως » ἐν Ῥώμῃ, ὁ ἐν Ἰουδαίᾳ κωλυθείς. Ἐπεὶ δύο ἔτη ἔμεινεν ἐκεῖ· τὰ δὲ μετὰ τὴν διετίαν τί λέγομεν; Ἰσπανίαν ἐλθεῖν ἐπείγομαι, καὶ ἐλπίζω, φησὶ, διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς. Τέως τε δεύτερον ἐπέβη, τότε, καὶ ὅτε ἐτελειώθη. Ἐν τῷ πρώτῳ μου ἀπολόγῳ, φησὶν, οὐδείς μοι συμπαρεγένετο. Οὕτω διέφυγε τούτους καὶ πᾶσαν ἐμπλήσας τὴν οἰκουμένην, οὕτω κατέλυσε τὸν βίον.

Ἔστιν οὖν ὁ πᾶς χρόνος τοῦ κηρύγματος Παύλου κ' ἔτος, καὶ ἕτερα β' ἔτη ἃ ἐτέλεσεν ἐν τῷ κατὰ Καισάρειαν δεσμωτηρίῳ· πρὸς δὲ τούτοις πάλιν τὰ ἐν Ῥώμῃ ἕτερα δύο, καὶ τὰ τελευταῖα δὲ ἔτη δέκα· ὥστε εἶναι τὰ πάντα ἔτη ἀπὸ τῆς κλήσεως αὐτοῦ μέχρι τελειώσεως λε'. Ἀλλὰ μή τις ἐπὶ τούτοις ἐμοὶ καταμεμφέσθω καὶ παραγραφέσθω τὰ καθεξῆς τῶν Πράξεων, λέγων τὸν Λουκᾶν ταῦτα μὴ φάσκειν. Ὃν ἐρήσεταί τις ἐχέφρων ἀνήρ· Εἰ τοὺς χρόνους οὐκ εἰσδέχῃ τοὺς μετέπειτα τῶν Πράξεων, δός μοι, φησὶ, τὸν Λουκᾶν ἱστοροῦντα τοῦ Παύλου τὸ μαρτύριον. Εἰ μὲν γὰρ τοῖς δυσὶ τούτοις μόνοις ἔτεσιν ὁ Λουκᾶς ἐμέτρησε Παύλου τὴν ἐν Ῥώμῃ ζωὴν, τὸ μαρτύριον ἡμῖν ὑφηγησάμενος, οὐδεμιᾶς τινος ἡμῶν ἐδεῖτο περιεργίας τῶν χρόνων· ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ μαρτύριον ἡμῶν οὗτος οὐ γράφει (ἔξωρον γὰρ καὶ μετὰ πολὺ τῆς βίβλου ἐγένηται [*f.* γεγένηται]), πείθου λοιπὸν Εὐσεβίῳ τῷ χρονογράφῳ, καὶ τὴν ἱστορίαν ὡς φίλος εἰσδέχου. Οἱ γὰρ τοῦ Χριστοῦ μαθηταὶ, πειθοὶ καὶ τὰς τῶν Πατέρων διδασκαλίας τε καὶ παραδόσεις πρὸς οἰκοδομὴν παραδεχόμενοι, τῆς οὖν [*f.* τοῦ] Ἰησοῦ βασιλείας κληρονόμοι καθίστανται.

Μαρτυρολόγιον Παύλου τοῦ ἀποστόλου.

Ἐπὶ Νέρωνος τοῦ Καίσαρος Ῥωμαίων ἐμαρτύρησεν αὐτόθι Παῦλος ὁ ἀπόστολος, ξίφει τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθεὶς ἐν τῷ λς' ἔτει τοῦ σωτηρίου πάθους, τὸν καλὸν ἀγῶνα ἀγωνισάμενος ἐν Ῥώμῃ, πέμπτῃ ἡμέρᾳ τοῦ Πανέμου μηνὸς, ἥτις λέγοιτ' ἂν παρὰ Ῥωμαίοις, ἡ πρὸ τριῶν Καλανδῶν Ἰουλίων, καθ' ἣν ἐτελειώθη ὁ ἅγιος Ἀπόστολος τῷ κατ' αὐτὸν μαρτυρίῳ ξψπ' τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας. Ἔστιν οὖν ὁ πᾶς χρόνος ἐξ οὗ ἐμαρτύρησε

Digitized by Google

τλ' ἔτη μέχρι τῆς ὑπατείας, τετάρτης μὲν Ἀρκαδίου, Α Αὐγούστων, θ' ἰνδικτιῶνος τῆς τε πηρικῆς περιτρίτης δὲ Ὀνωρίου τῶν δύο ἀδελφῶν αὐτοκρατόρων ὁδου. Μηνὶ Ἰουνίῳ κθ' ἡμέρᾳ.

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ

ΕΞΗΓΗΣΙΣ ΑΚΡΙΒΗΣ

ΤΩΝ ΚΑΘΟΛΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ.

—

THEOPHYLACTI

ACCURATA EXPOSITIO

EPISTOLARUM CATHOLICARUM*

Interprete Bonifacio Finetti ord. Prædicatorum.

—

319 *CUR SEQUENTES EPISTOLÆ APPELLENTUR CATHOLICÆ.*

Catholicæ dicuntur Epistolæ istæ, una Jacobi, duæ Petri, tres Joannis et una Judæ, quasi Circulares : eo quod non peculiari alicui populo, vel urbi, « quemadmodum Paulus, » puta Romanis vel Corinthiis, eas inscripsit sacer iste discipulorum Domini cœtus ; sed generatim omnibus fidelibus, sive Judæis in dispersione exsistentibus, ut Petrus ; sive omnibus Christianis eamdem fidem profitentibus.

ARGUMENTUM EPISTOLÆ CATHOLICÆ JACOBI.

Jacobus hanc scripsit Epistolam iis, qui ex duodecim tribubus dispersi erant ac crediderant in C Dominum Jesum Christum : eamque Didascalicam, seu documentis refertam, fecit. Docet enim in ea de diversitate tentationum, nempe, quænam sint a Deo, et quænam a proprio corde proficiscantur. Dein, quod oporteat, non verbo, sed opere fidem suam manifestam facere et quod non auditores, sed factores legis justificentur. Præterea, de divitibus præcipit, ne pauperibus præferantur in ecclesiis, **320** sed potius increpentur, tanquam superbi. Denique, postquam solatus esset eos, qui injuriam patiuntur, hortatur, ut longanimiter ferant usque ad adventum Judicis : cumque patientiæ, præsertim ex sancto Job, utilitatem ostendisset, præcipit, ut ad ægrotos presbyteri advocentur : et ut unusquisque studeat, errantes ad veritatem revocare :

ΔΙΑ ΤΙ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΤΟΙΑΙΔΕ ΚΑΘΟΛΙΚΑΙ ΟΝΟΜΑΖΟΝΤΑΙ.

Καθολικαὶ λέγονται αὗται αἱ Ἐπιστολαί· Ἰακώβου μία, Πέτρου δύο, Ἰωάννου τρεῖς, καὶ Ἰούδα μία, οἱονεὶ ἐγκύκλιοι. Οὐ γὰρ ἀφορισμένως ἔθνει ἐνὶ, ἢ πόλει, ὡς ὁ θεῖος Παῦλος Ἰταμαίοις, οἱονεὶ, ἢ Κορινθίοις, προσφωνεῖ ταύτας τὰς Ἐπιστολάς· ὁ τῶν τοιούτων τοῦ Κυρίου μαθητῶν θίασος, ἀλλὰ καθόλου τοῖς πιστοῖς, ἤτοι τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς ἐν τῇ διασπορᾷ, ὡς καὶ ὁ Πέτρος, ἢ καὶ πᾶσι τοῖς ὑπὸ τὴν αὐτὴν πίστιν Χριστιανοῖς τελοῦσιν.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΙΑΚΩΒΟΥ.

Ἐπειδὴ γὰρ αὐτὸς ὁ Ἰάκωβος ταύτην γράφει τοῖς ἀπὸ τῶν δώδεκα φυλῶν διασπαρεῖσι, καὶ πιστεύσασιν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν· γράφει δὲ διδασκαλικὴν τὴν Ἐπιστολὴν, διδάσκων περὶ διαφορᾶς πειρασμῶν, ποῖος μέν ἐστιν ἀπὸ Θεοῦ, ποῖος δὲ ἀπὸ τῆς ἰδίας καρδίας τῶν ἀνθρώπων ἐστί· καὶ ὅτι οὐ λόγῳ μόνῳ, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ [δεῖ] δεικνύναι τὴν πίστιν, καὶ οὐχ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου, ἀλλὰ οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιοῦνται. Περὶ δὲ τῶν πλουσίων παραγγέλλει ἵνα μὴ προκρίνωνται τῶν πτωχῶν οἱ πλούσιοι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἐπιπλήττωνται ὡς ὑπερήφανοι. Καὶ τέλος παραμυθησάμενος τοὺς ἀδικουμένους, καὶ προτρεψάμενος αὐτοὺς μακροθυμεῖν ἕως τῆς παρουσίας τοῦ Κριτοῦ· καὶ διδάξας περὶ ὑπομονῆς, καὶ δείξας, ἐκ τοῦ Ἰὼβ τὸ χρήσιμον τῆς ὑπομονῆς, παραγγέλλει προσκαλεῖσθαι τοὺς πρεσβυτέρους ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας, καὶ σπουδά-

* Prodit ex codice Cæsareo Vindobonensi ; vide Præfationem, num. IX, supra col. 415.

Digitized by Google

ζειν ἐπιστρέφειν τοὺς πλανηθέντας, ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν· εἶναι γὰρ τούτου μισθὸν παρὰ τοῦ Κυρίου ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Καὶ οὕτω τελειοῖ τὴν Ἐπιστολήν.

A aitque, hujus rei mercedem a Domino esse remissionem peccatorum. Et sic Epistolam absolvit.

ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΩΝ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΙΑΚΩΒΟΥ.

α'. *Περὶ ὑπομονῆς, καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου, καὶ ταπεινοφροσύνης πρὸς τοὺς πλησίον· ἐν ᾧ περὶ τῆς ἐν ὑμῖν πυρώσεως, καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς παθῶν, ὅτι οὐ παρὰ Θεοῦ τὸ αἴτιον· εἴ τι γὰρ ἀγαθὸν ἡμῖν, παρ' αὐτοῦ. Περὶ πραότητος, καὶ ἀγνείας, καὶ πράξεως ἀγαθῆς μεταδοτικῆς ἐπὶ μακαρισμῷ, καὶ περὶ ἐπιστήμης καὶ συμμετρίας λόγου. Περὶ τῆς πρὸς ἕκαστον ἀγάπης ἀπροσωπολήπτου κατὰ νόμον. Ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἔργων, καὶ οὐ καθ' ἑκατέρων ἰδικῶς, ἀλλ' ἐξ ἀμφοῖν ἅμα δικαιοῦται ἄνθρωπος. Ὅτι ἡ προπετὴς καὶ ἄτακτος γλῶττα θανατοῖ τὸν κεκτημένον, ἧς κρατεῖν ἀνάγκη εἰς εὐφημίαν καὶ δόξαν Θεοῦ.*

B

β'. *Περὶ ἀναστροφῆς ἀγαθῆς καὶ ἀμώμου πρὸς ἀλλήλους ἐκ φιλοδοξίας τῆς ἐπὶ σοφίᾳ ἀνθρωπίνῃ.*

γ'. *Περὶ θείας σοφίας.*

δ'. *Καὶ ὅτι ἐκ ῥαθυμίας, καὶ φιληδονίας, ἔρις, καὶ ἀκαταστασία, καὶ ἡ πρὸς Θεὸν ἔχθρα γίνεται.*

ε'. *Περὶ μετανοίας πρὸς σωτηρίαν.*

ς'. *Περὶ τοῦ μὴ κρίνειν τὸν πλησίον.*

ζ'. *Ὅτι οὐκ ἐν ἀνθρώπῳ, ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ τὰ διαβήματα ἀνδρὸς κατευθύνεται.*

C

η'. *Περὶ πλεονεξίας πλουσίων καὶ τῆς ἐν κόσμῳ τρυφῆς αὐτῶν, καὶ περὶ δικαιοκρισίας Θεοῦ.*

θ'. *Περὶ μακροθυμίας καὶ ὑπομονῆς παθημάτων, καὶ περὶ ἀληθείας.*

ι'. *Παραινέσεις ἰδικαὶ ἑκάστῳ προσήκουσαι μετὰ πίστεως. Καὶ ὅτι διακονητέον τῇ τοῦ πλησίον σωτηρίᾳ.*

INDEX CAPITUM CATHOLICÆ EPISTOLÆ JACOBI.

1. *De patientia et fide non ficta et humilitate erga proximum. Ubi de fonte, qui in nobis est, et de ejus effectibus : quodque ipsius causa non sit Deus. Quidquid vero boni in nobis est, ab ipso esse. De mansuedine, et puritate, et actione bona, qua beatitudinem consequimur. De scientia ac de honestate sermonis. De charitate erga omnes absque acceptatione personæ secundum legem. Quod non ex fide tantum, sed etiam ex operibus, et non ex unoquoque seorsim, sed ex utroque simul justificetur homo. Quod præceps, et incomposita lingua mortem inferat : atque adeo necesse sit, eam subigere ad laudem et gloriam Dei.*

2. *De conversatione bona, et sine disceptatione ad invicem ex gloriæ cupiditate ob sapientiam humanam.*

3. *De sapientia divina.*

4. *Quod ex socordia, et voluptatis amore contentiones, et seditiones, et inimicitia adversus Deum oriantur.*

5. *De pœnitentia salutari.*

6. *De proximo a nobis non judicando.*

7. *Quod non ab homine, sed a Deo gressus hominis dirigantur.*

8. *De avaritia divitum, eorumque deliciis in hoc mundo ; et de recto judicio Dei.*

9. *De longanimitate et tolerantia tribulationum : et de veritate.*

10. *Speciales adhortationes cuique convenientes cum fide : et quod inserviendum sit proximorum saluti.*

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ.

EPISTOLA CATHOLICA SANCTI JACOBI APOSTOLI.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.

1. « Ἰάκωβος Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ταῖς δώδεκα φυλαῖς ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ, χαίρειν. » Θεοῦ μὲν τοῦ Πατρὸς, Κυρίου δὲ τοῦ Ἰησοῦ, ὥστε εἰ ἐξ ἴσου Πατρὸς καὶ Υἱοῦ δοῦλος,

D

CAPUT PRIMUM.

321 VERS. 1. « Jacobus, Dei et Domini nostri Jesu Christi servus, duodecim tribubus, quæ sunt in dispersione, salutem. » Servus Dei, scilicet, Patris ; Domini vero, Jesu Christi. Quare si æqualiter Patris, et

Digitized by Google

Filii servus est (S. Apostolus), æqualis Patri Filius est et in essentia et in dignitate. Supra omnem vero mundi dignitatem gloriantur apostoli, quod sint servi Jesu Christi.

Vers. 2. « Omne gaudium existimate fratres mei, cum in tentationes varias incideritis. » Tentationes et afflictiones quæ secundum Deum sunt, et laudabiles, et gaudio dignas novit Apostolus (1) : vinculum enim validissimum sunt, et augmentum charitatis ac compunctionis. Unde dictum est [1] : « Fili, accedens ad servitutem Dei, præpara animam tuam ad tentationem : » et Christus [2] : « In mundo (inquit) pressuram habebitis : sed confidite. » Neque enim fieri potest, ut absque multiplici exercitatione quis sive mundanam, sive cœlestem coronam acquirat. Fratres vero, et non filios eos, modestiæ causa, vocat. Omne autem gaudium afferunt tentationes strenuis hominibus : quoniam per eas probitas ipsorum manifestatur : probitas vero opus perfectum exerit. Verum dicet aliquis : Si hujusmodi est tentationum effectus, cur Christus Dominus docet nos, rogare Deum, « ne nos inducat in tentationem [3] ? » Respondemus, duplicis generis esse tentationes : quippe aliæ principium habent a nobis; aliæ vero a Deo immittuntur ad exercitium, nostræque virtutis manifestationem. Duplicis quoque generis sunt tentationes illæ quæ principium a nobis habent. Aliquæ enim oriuntur ex irrationabili fortitudine, quam audaciam appellamus; a qua cavere nos docet **322** Dominus : quandoquidem « spiritus » quidem « promptus est [4], » at certaminis tempore ea promptitudo sæpe exstinguitur; sicque audacia in bonum tandem non cedit. Aliæ vero tentationes seu afflictiones propter peccata inferuntur; ut Sodomitis interitus. Porro tentationes hujusmodi omni cura fugiendæ a nobis sunt, vitam ducendo a peccato immunem. At, quæ a Deo immittuntur, cujusmodi fuerunt, quas Jobus et Abrahamus pertulere, non solum fugiendæ non sunt; verum etiam, si fieri possit, per patientiam et gratiarum actionem sunt asciscendæ; utpote quæ gloriam et coronam merentur. « *Tentationes* autem *varias* » dixit, ea ratione, quam modo explicavimus, quia scilicet aliæ quidem tentationes sunt a Deo, aliæ vero a nobis.

Vers. 3. « Scientes, quod probatio vestræ fidei patientiam operatur. » Cum duplicis generis sint, ut diximus, tentationes, in utrisque utilis ac conveniens est patientia : in iis quidem, quæ a Deo sunt, quoniam gloriam exinde acquirimus, sicuti Abraham et Job ; in iis vero, quæ sunt a nobis, ut eas cum gratiarum actione sustinentes, in compensationem pro peccatis quæ commisimus, Deo offeramus. Qui enim judex est sui ipsius, salutis principium sibimetipsi parat; jam enim ad formam justi quadamtenus accedit, siquidem « Justus prior est accusator sui [5]. »

A ὁμότιμός ἐστι τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ κατ' οὐσίαν καὶ κατὰ τιμήν. Ὑπὲρ πᾶν δὲ κοσμικὸν ἀξίωμα οἱ τοῦ Κυρίου ἀπόστολοι τὸ [*f.* τῷ] δοῦλοι εἶναι Χριστοῦ καλλωπίζονται.

« Πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε, ἀδελφοί μου, ὅταν πειρασμοῖς περιπέσητε ποικίλοις. » Τοὺς κατὰ Θεὸν πειρασμοὺς καὶ τὴν λύπην, τούτους καὶ ἐπαινετοὺς οἶδε καὶ χαρᾶς ἀξίους· δεσμὸς γὰρ οὗτοί εἰσιν ὀρ-ρᾳγῆς καὶ αὔξησις ἀγάπης καὶ κατανύξεως. Ὅθεν κἀκεῖνο εἴρηται· « Τέκνον, εἰ προσέρχῃ δουλεύειν τῷ Κυρίῳ, ἑτοίμασον τὴν ψυχήν σου εἰς πειρασμούς. » Καὶ ὁ Χριστός· « Ἐν τῷ κόσμῳ θλῖψιν ἕξετε, ἀλλὰ θαρσεῖτε. » Οὐ γάρ ἐστιν ἐκτὸς γυμνασίων, οὔτε κο-σμικῶν, οὔτε τῶν κατὰ Θεὸν, στεφάνων ἀξιωθῆναι. Μετριοφρονῶν δὲ ἀδελφοὺς αὐτοὺς, οὐχὶ τέκνα, καλεῖ. B Χαρᾶς δὲ πάσης οἱ πειρασμοὶ παραίτιοι τοῖς σπου-δαίοις, ὅτι τὸ δοκίμιον αὐτῶν διὰ τούτων γίνεται φανερόν. Τὸ γὰρ δοκίμιον εἰς ἔργον τέλειον παρα-πέμπει. Ἀλλ' ἐρεῖτις· Εἰ τοιοῦτον τὸ τῶν πειρασμῶν ἔργον, πῶς εἰς πειρασμὸν ὁ Χριστὸς, μὴ εἰσενεχθῆναι ἐν τῇ εὐχῇ διδάσκει ἡμᾶς τὸν Θεὸν παραιτεῖσθαι; Φαμὲν οὖν, ὅτι διττοί εἰσιν οἱ πειρασμοὶ, οἱ μὲν τὴν ἀρχὴν ἀφ' ἡμῶν ἔχοντες, οἱ δὲ ἀπὸ Θεοῦ γυμνασίας χάριν καὶ ἀναῤῥήσεως ἡμῖν ἐπαγόμενοι. Διττοὶ δὲ καὶ οἱ ἀφ' ἡμῶν τὴν ἀρχὴν ἔχοντες· οἵ τε δι' ἀλόγι-στον ἀνδρείαν, ὃ καὶ θράσος καλοῦμεν· ὃ καὶ φυλάτ-τεσθαι εἰσηγεῖται ὁ Κύριος, ὡς τοῦ μὲν πνεύματος προθύμου ὄντος, μεταξὺ δὲ ἀγώνων τῆς προθυμίας ἀποσβεσθείσης, καὶ οὐκ εἰς ἀγαθὸν τοῖς χρησαμένοις τελευτησάσης. Οἵτε δι' ἁμαρτίας ἐπιφερόμενοι, ὡς C τοῖς Σοδομίταις ὁ ὄλεθρος. Τούτους τοὺς πειρασμοὺς ὅσῃ δύναμις φευκτέον ἀναμαρτήτως βιοῦσιν· ἐπεὶ τούς γε ἀπὸ Θεοῦ, ὡς τῷ Ἰὼβ, ὡς τῷ Ἀβραὰμ, μὴ μόνον οὐ φευκτέον, ἀλλ' εἰ δυνατὸν, διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ εὐχαριστίας ἐπισπαστέον, ὡς ἀναῤῥήσεως καὶ στε-φάνων ἀξίους. « Πειρασμοῖς δὲ ποικίλοις, » εἶπε, διὰ τὸ τοὺς πειρασμοὺς, ὡ, ἔφημεν, τοὺς μὲν ἀπὸ Θεοῦ, τοὺς δὲ ἀφ' ἡμῶν εἶναι.

« Γινώσκοντες, ὅτι τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πί-στεως κατεργάζεται ὑπομονήν. » Διττῶν ὄντων τῶν πειρασμῶν, ὡς ἔφαμεν, συμφέρει κατ' ἑκάτερον ἡ ὑπομονή· ἐπὶ μὲν τῶν ἀπὸ Θεοῦ, ὅτι ἀναῤῥήσεως ἐνταῦθα τυγχάνομεν, ὡς ὁ Ἀβραὰμ, ὡς ὁ Ἰώβ· D ἐπὶ δὲ τῶν ἀφ' ἡμῶν, ὅτι ὑπομενόμενοι μετ' εὐχα-ριστίας οἱονεὶ ἀντισήκωσιν ταύτην εἰσφέρομεν τῶν ἡμαρτημένων. Ὁ γὰρ ἐπιγνώμων τῶν ἑαυτοῦ, ἀρχὴν ἑαυτῷ κατεβάλετο σωτηρίας, καὶ εἰς χαρακτῆρα ἑαυτὸν ἀφωμοίωσε δικαίου, εἴπερ « Ἀνὴρ δίκαιος ἐν πρωτολογίᾳ ἑαυτοῦ κατήγορος. »

[1] Eccli. II, 1. [2] Joan. XVI, 33. [3] Matth. VI, 13. [4] Matth. XXVI, 42. [5] Prov. XVIII, 17.

Bonifacii Finetti notæ.

(1) Verbis quæ sequuntur nomen Chrysostomi prænotatur in Catena Vindobonensi.

Digitized by Google

« Ἡ δὲ ὑπομονὴ ἔργον τέλειον ἐχέτω. » Σκόπει, ὅτι οὐκ εἶπε τὴν ὑπομονὴν ὁριστικῶς ὅτι Ἔργον τέλειον ἔχει, ἀλλὰ προστακτικῶς, « Ἐχέτω. » Οὐ γὰρ προϋποκειμένην ἀρετὴν ἐξαγγέλλει, ἀλλὰ νῦν ἐνεργουμένην, ἣν χρὴ γίνεσθαι [νομοθετεῖ]. « Ἵνα ἦτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι, ἐν μηδενὶ λειπόμενοι. » Τὸ αἴτιον τοῦ τελείου ἔργου, τὴν σοφίαν λέγει. Ἐπειδὴ οἶδε τὸ τῆς πίστεως δοκίμιον καὶ τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐν πειρασμοῖς, οὐ τῶν τυχόντων ἀνθρώπων κατόρθωμα, ἀλλὰ τῶν κατὰ Θεὸν σοφῶν· διὰ τοῦτο ἐπὶ σοφίας αἴτησιν παρορμᾷ ἐπὶ τοῦτο [τοὺς ταῦτα] κατορθοῦν ἐπιποθοῦντας. A

« Εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ πᾶσιν ἁπλῶς, καὶ οὐκ ὀνειδίζοντος· καὶ δοθήσεται αὐτῷ. » Σοφίας πνευματικῆς, οὐκ ἀνθρωπίνης. Τὸ αἴτιον γὰρ ἡμῖν λέγει καὶ τοῦ τελείου ἔργου. Τοῦτο δέ ἐστιν ἡ σοφία ἡ ἄνωθεν, δι' ἧς ἐνδυναμούμενοι ὁλόκληρον δυνησόμεθα πρᾶξαι τὸ ἀγαθόν. B

« Αἰτείτω δὲ ἐν πίστει μηδὲν διακρινόμενος. » Εἰ γὰρ πιστεύει, αἰτείτω· εἰ δὲ μὴ πιστεύει, μηδὲ αἰτείτω· οὐ γὰρ λήψεταί τι ὧν αἰτεῖ. « Διακρινόμενος » δὲ ὁ μεθ' ὑπεροψίας αἰτῶν. Ὑβριστὴς ὁμολογουμένως, « ὁ διακρινόμενος. » Εἰ γὰρ μὴ πεπίστευκας, ὅτι τὴν σὴν αἴτησιν ἀποπεραίνει, μηδὲ προσέλθῃς ὅλως, ἵνα μὴ κατήγορος εὑρεθῇς τοῦ πάντα ἰσχύοντος, διψυχήσας ἀδουλήτως. Χρὴ τοιγαροῦν τὴν οὕτως αἰσχρὰν παραιτεῖσθαι νόσον. « Ὁ γὰρ διακρινόμενος ἔοικε κλύδωνι θαλάσσης ἀνεμιζομένῳ καὶ ῥιπιζομένῳ. » C

« Μὴ γὰρ οἰέσθω ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὅτι λήψεταί τι παρὰ Κυρίου. » Διακρινόμενος ἔστω, ὁ διαστέλλων ἑαυτὸν ἀπὸ βεβαίου πράγματος, καὶ ἐνδοιάζων, εἰ ἔσται, ἢ μή. Οὗτος γὰρ οὐδὲ λήψεται, ἀμφίβολος περὶ τὸ ἐλπισθὲν γινόμενος.

« Ἀνὴρ δίψυχος, ἀκατάστατος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. » — « Δίψυχος, » ἀντὶ τοῦ, συμπεφυρμένος, ἀκατάσκευος, ἀσυντελής, ἀδίγνωμος, ὑποκριτής. Ὁδοὺς δὲ τὰς ψυχικὰς κινήσεις λέγει, αἷς ἐλπίδες ἐπαιωροῦνται εἴτε χρηστὰ, εἴτε καὶ μή· καθὸ καὶ Δαβὶδ εἶπε· « Τὰς ὁδούς μου προεῖδες. » Ἄλλως· Ἄνδρα δίψυχον τὸν ἀστήρικτον καλεῖ, τὸν μὴ παγίως μήτε πρὸς τὰ μέλλοντα μήτε πρὸς τὰ παρόντα [ἀσφαλῶς] ἡδρασμένον, ἀλλὰ τῇδε κἀκεῖσε περιφερόμενον, καὶ ποτὲ μὲν τῶν μελλόντων, ποτὲ δὲ τῶν παρόντων ἀντεχόμενον. Τὸν δὲ τοιοῦτον καὶ « κλύδωνι » ἀπεικάζει θαλάσσης, οὐκ ἔχοντι τὸ στάσιμον· καὶ « ἄνθει χόρτου, » τὸ μόνιμον, οὐκ ἔχοντι ἀλλ' ἀνατείλαντος ἡλίου μαραινομένῳ· διόπερ οὐδὲ χόρτῳ παρέβαλεν αὐτὸν τῷ D

VERS. 4. « Patientia autem opus perfectum habeat. » Adnota, quod non dixerit definitive : « Patientia opus perfectum habet ; » sed imperative « habeat (2) : » non enim præexistentem virtutem enuntiat, sed quam inesse oportet, præscribit. « Ut sitis perfecti, et integri in nullo deficientes. » Causam perfecti operis ait, esse sapientiam. Quoniam vero novit, probitatem fidei et patientiæ in tentationibus rem non esse quorumvis hominum, sed eorum qui secundum Deum sapientes sunt ; idcirco ad sapientiam postulandam excitat omnes, qui illa præstare desiderant, subdens :

VERS. 5. « Si quis autem vestrum indiget sapientia, postulet a Deo, qui dat omnibus affluenter, et non improperat : et dabitur ei. » Sapientiam intelligit hic utique spiritualem, non humanam : causam enim hoc loco affert perfecti operis : hæc vero est sapientia cœlestis, qua nos roborati perfectum opus exerere possumus.

VERS. 6. « Postulet autem in fide, nihil hæsitans. » Si enim fiduciam quis habet, petat ; si autem fiduciam non habet, ne petat quidem ; non enim quidquam eorum, quæ petit, impetrabit. « Hæsitans » etiam est, qui cum arrogantia petit. Cæterum injuriosus est procul dubio, quicunque postulat « hæsitans ; » si enim fiduciam non habes, quod Deus postulationem **323** tuam sit perfecturus, neque omnino ad postulandum accedas, ne, inconsiderate diffidens, accusator ejus qui omnia potest, deprehendaris. Oportet igitur turpem adeo ægritudinem ab se repellere. « Qui enim hæsitat, similis est fluctui maris, qui a vento movetur, et circumfertur. »

VERS. 7. « Non ergo æstimet homo ille quod accipiet aliquid a Domino. » Hæsitans est qui non est firmus in opere, et dubitat num res futura sit, necne. Profecto hic nihil accipiet, cum sit ambiguus de eo, quod sperat.

VERS. 8. « Vir duplex animo inconstans est in omnibus viis suis. » — « Duplex animo » hic perinde est, ac commistus, incompositus, imperfectus, duplicis sententiæ, hypocrita. Vias vero dicit animi motus, quibus spes nostræ attolluntur, sive bonæ sint, sive malæ ; juxta id quod ait David : « Et omnes vias meas prævidisti [a]. » Aliter : Hominem « duplicem animo » appellat inconstantem, qui scilicet neque erga futura, neque circa præsentia firmus est ; sed huc illucque circumfertur, ac modo quidem futuris, modo præsentibus adhæret. Hunc « fluctui maris » assimilat, utpote qui stabilitatem nullam habet. Assimilat etiam « flori fœni, » qui non permanet, sed vix orto sole, arescit. Quare non fœno, quod aliquanto permanentius est, ipsum comparat ; sed

[a] Psal. CXXXVIII, 4.

Bonifacii Finetti notæ.

(2) Ita quidem textus Græcus. In Vulgata tamen nostra legitur *habet*. Sed codices mss. Latini emendatiores cum Græco, teste Millio, consentiunt.

Digitized by Google

ejus flori, ut brevissimam ipsius durationem evidentius exprimat. At vero quare dictus est iste « Duplex animo ? » Scilicet, quia neque ad præsentem neque ad futuram vitam est confidenter directus : in Scriptura enim animus seu anima dicitur vita, juxta illud[7], « Omnia quæ habet, dabit homo pro anima sua. » Tolle igitur a te hujusmodi animi perplexitatem ; et ne dubites petere a Deo, dicens in temetipso, Quomodo possum a Deo petere et impetrare, ego, qui adeo in ipsum peccavi ? Ne cogites ista ; sed ex omni corde tuo confitere et convertere ad Dominum, et postula absque dubitatione, et cognosces benignitatem ipsius ; quoniam « non te derelinquet, sed dabit tibi petitiones cordis tui[8] : » Deus enim injuriarum facile obliviscitur, et creaturarum suarum miseretur.

VERS. 9. « Glorietur autem frater humilis in exaltatione sua. » Bonorum omnium distributrix est humilitas, et absque illa nihil boni fit ; idcirco subdit, « Glorietur autem humilis in exaltatione, » seu sublimitate sua. Quia « fluctui maris, » eum, « qui hæsitat » assimilavit ; qui quidem ventis inflatus in altum tollitur, citius vero quam elevatus fuit, deprimitur ac complanatur : simile quid patitur etiam « hæsitans, » qui ex animi elatione ad nihil eorum quæ necessaria **324** sunt, petitiones suas firmat. Idcirco ait : « Glorietur frater humilis, » ac si diceret : Qui aliquid vult petere, petat primum, quæ necessaria sunt, in quibus neutiquam iis, quæ petit, fraudabitur. Hæc autem sunt, « Regnum cœlorum, et justitia ejus[9] : » deinde postulans perseveret, non vero statim ac modice oravit, recedat (superborum enim hoc est) sed permaneat, id quod petit, humiliter ac firmiter exspectans.

VERS. 10, 11. « Dives autem in humilitate sua, quoniam sicut flos fœni transibit. Exortus est enim sol cum ardore, et arefecit fœnum, et flos ejus decidit. » Flori fœni assimilat divitias, volens earum caducitatem indicare. « Et decor vultus ejus deperiit. » Vultum hic metaphorice dicit : de solo enim homine vultus dicitur ; non autem de aliis rebus. « Ita et dives in itineribus suis marcescet. » Itinera vocat præsentis vitæ decursum.

VERS. 12. « Beatus vir qui suffert tentationem, quoniam cum probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se. » Cum duplicis generis sint tentationes, ut diximus, in unaquaque earum utilis est patientia. Cæterum memor noster apostolus « Orationis Dominicæ, » quæ exhibet quod securius est, ut nempe oremus, ne incidamus in tentationes, reassumit per proposita sermonem : declaratque, quænam sit tentatio, quæ a Deo immittitur, et quæ a nobis oriatur, adeoque voluntaria est. Quanquam et recte se habet, si dicamus, Deum

[7] Job II, 4. [8] Psal. XXXVI, 4. [9] Matth. VI, 33.

A μειωμωτέρῳ, ἀλλ' ἄνθει, τὸ ὀλιγοχρόνιον αὐτοῦ παριστῶν. Διὰ τί δὲ « Δίψυχος » εἴρηται ; Ὡς οὔτε πρὸς τὴν παροῦσαν, οὔτε πρὸς τὴν μέλλουσαν πεποιθότως ἀπευθυνόμενος ζωήν. Ψυχὴ γὰρ παρὰ τῇ Γραφῇ ἡ ζωὴ καλεῖται· ὡς τὸ, « Πάντα ὅσα ἔχει ὁ ἄνθρωπος, δώσει ὑπὲρ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. » Ἆρον σεαυτοῦ τὴν διψυχίαν, καὶ μηδὲν ὅλως διψυχήσῃς αἰτήσασθαι παρὰ τοῦ Θεοῦ, λέγων ἐν σεαυτῷ, ὅτι Πῶς δύναμαι αἰτῆσαι παρὰ τοῦ Κυρίου, καὶ λαβεῖν, ἡμαρτηκὼς τοσαῦτα εἰς αὐτόν ; Μὴ λογίζου ταῦτα, ἀλλ' ἐξ ὅλης καρδίας σου ἐξομολογοῦ, καὶ ἐπίστρεφον πρὸς Κύριον, καὶ αἰτοῦ παρ' αὐτοῦ ἀδιστάκτως· καὶ γνώσῃ τὴν εὐσπλαγχνίαν αὐτοῦ, ὅτι « οὐ μή σε ἐγκαταλίπῃ, ἀλλὰ τὸ αἴτημα τῆς ψυχῆς σου πληροφορήσει· » ὁ γὰρ Θεὸς ἀμνησίκακός ἐστι, καὶ σπλαγ-
B χνίζεται ἐπὶ τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ.

« Καυχάσθω δὲ ὁ ἀδελφὸς ὁ ταπεινὸς ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ. » Ἐπειδὴ τῶν καλῶν ἁπάντων ταμιεύτριαν οἶδε τὴν ταπεινοφροσύνην, καὶ ὅτι ἄνευ ταύτης οὐδὲν κατορθοῦται τῶν σπουδαίων, διὰ τοῦτο ἐπιφέρει τὸ, « Καυχάσθω ὁ ταπεινὸς ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ. » Ἐπεὶ γὰρ « κλύδωνι θαλάσσης » τὸν διακρινόμενον ἀπεικάζει, ὃς μετεωρίζεται μὲν τοῖς πνεύμασιν ἐξογκούμενος, θᾶττον δὲ ἢ ὑψωθῆναι κοιμίζεται· ὁμοίως πάσχει καὶ ὁ « διακρινόμενος » ἐξ ὑπερηφανίας· πρὸς οὐδὲν τῶν δεόντων ἐπιστηρίζων τὰς ἑαυτοῦ αἰτήσεις. Διὰ τοῦτο ἐπιφέρει τὸ, « Καυχάσθω ἀδελφὸς ὁ ταπεινός· » τοιοῦτόν τι λέγων· Ὁ βουλόμενος αἰτεῖν τι, πρῶτον μὲν αἰτείτω τὰ δέοντα, ἐν οἷς οὐδὲ ἀστο-
C χήσει τῶν ζητουμένων· ταῦτα δέ ἐστιν, « Ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, καὶ ἡ δικαιοσύνη. » Ἔπειτα καρτερείτω περὶ τῶν τοιούτων αἰτῶν· ἀλλὰ μὴ ἐπ' ὀλίγον εὐξάμενος, εὐθὺς ἀναχωρείτω (ἀλαζόνων γὰρ τοῦτο), ἀλλὰ περιμενέτω τὴν λῆψιν ἐν ταπεινώσει ψυχῆς προσκαρτερῶν.

« Ὁ δὲ πλούσιος, ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ, ὅτι ὡς ἄνθος χόρτου παρελεύσεται. Ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος σὺν τῷ καύσωνι, καὶ ἐξήρανε τὸν χόρτον, καὶ τὸ ἄνθος ἐξέπεσε. » Ἄνθει χόρτου ἀπεικάζει τὸν πλοῦτον, τὸ ἐφήμερον αὐτοῦ παραστῆσαι βουλόμενος. « Καὶ ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἀπώλετο. » Πρόσωπον καταχρηστικῶς εἴρηκε· τοῦτο γὰρ ἐπὶ μόνου λέγεται ἀνθρώπου· ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων ζώων οὔ. « Οὕτω καὶ ὁ πλούσιος ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ
D μαρανθήσεται. » Πορείας, τὰς κατὰ τὸν παρόντα βίον διεξόδους φησί.

« Μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρασμόν, ὅτι δόκιμος γενόμενος λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ὃν ἐπηγγείλατο ὁ Κύριος τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. » Διττῶν ὄντων τῶν πειρασμῶν, ὡς ἔφαμεν, συμφέρει καθ' ἑκάτερον ἡ ὑπομονή. Εἶτα τῆς τοῦ Κυρίου μνησθεὶς εὐχῆς, ἥτις μὴ εἰς πειρασμὸν ἐκπεσεῖν ἡμᾶς ἐξιλεμένους (*sic*) τὸ κρεῖττον παρεγγυᾷ, ἐπαναλαμβάνει διὰ τῶν προκειμένων τὸν λόγον, σαφηνίζων, τίς μὲν ὁ ἀπὸ Θεοῦ πειρασμός, τίς δὲ ὁ παρ' ἡμῶν αὐθαίρετος. Πλὴν καλῶς ἔχει, τὸν μὲν Κύριον καὶ Θεὸν πρὸς τὸ ἀσθενέστερον τῆς ἀνθρωπίνης ἀποσκο-

Digitized by Google

πήσαντα φύσεως, τὴν ἐπιφορὰν ἀπεύξασθαι τῶν πειρασμῶν ὑποθέσθαι, ἀτελέστερον ἔτι τῶν μαθητῶν διακειμένων. Ἐπεὶ δὲ τῇ διὰ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ἐπιγνώσει, καὶ τῇ εἰς οὐρανοὺς ἀναλήψει ἐπερρώσθη ἡ ἀσθενὴς φύσις ἡμῶν, μηκέτι τοὺς πειρασμοὺς δεδοικέναι ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ κατὰ σάρκα εἰσηγεῖται.

« Μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, ὅτι Ἀπὸ Θεοῦ πειράζομαι. » Εἰ διττοὶ οἱ πειρασμοί, τοίνυν πάντα πειρασμὸν ἐκβάλλει τῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ αἰτίας. Ἀλλὰ σκόπει, ὅτι οὐκ εἶπε, Πειρασθείς, ἀλλὰ, « Πειραζόμενος. » Τὸν γὰρ ἑαυτῷ διὰ πλημμέλειαν καὶ ἀκολασίαν ἐκπορίζοντα τοὺς πειρασμούς, καὶ ὥσπερ ἐν διηνεκεῖ σάλῳ ταῖς περιστάσεσι κυδιστεύοντα, τοῦτον λέγει μὴ ἀπὸ Θεοῦ πειράζεσθαι, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας. Ὁ γὰρ τὸν ἐπενεχθέντα νικήσας πειρασμὸν, ἀσφαλέστερον ἑαυτὸν καταστήσας, δυσανάλωτος ἔτι καθίσταται πειρασμοῖς μάλιστα τοῖς ἀφ' ἑαυτοῦ κινουμένοις. Πρὸς γὰρ φιλοσοφωτέραν ἀποκλῖναι [*f.* — νας] ζωὴν ἐν ἀνέσει λοιπὸν τῶν πειρασμῶν διατελεῖ. « Ὁ γὰρ Θεὸς ἀπείραστός ἐστι κακῶν· πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα. » — « Ἀπείραστος ὁ Θεὸς κακῶν, κατὰ τὸν εἰρηκότα· « Τὸ θεῖόν τε καὶ μακάριον, οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει, οὔτε ἑτέροις παρέχει. » Περὶ τὴν θνητὴν γὰρ φύσιν καὶ περίγειον ταῦτα πάντα, περὶ ἣν ἀλλοίωσις [ὁρᾶται] καὶ καταβολὴ, τὰ τῆς φύσεως ἡμῶν προκατάρχοντα. Ἐπιθυμία δὲ [καὶ ἁμαρτία] καὶ ὁ ἐκ ταύτης ἐπιφυόμενος τῇ ψυχῇ θάνατος, βαθμοί τινες τῆς ἀνθρωπίνης καθεστήκασιν ἀπωλείας. Ἡ γὰρ ἐπιθυμία χώραν εὑροῦσα παραδοχῆς, εἰργάσατο τὴν ἁμαρτίαν, ἥτις ἀπέτεκε θάνατον, ἂν μὴ διὰ μετανοίας ἐκριζώσαντες, δευτέρας ἡμῖν ὑποβώμεθα ζωῆς ἀρχήν.

« Ἕκαστος δὲ πειράζεται ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος. Εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα, τίκτει ἁμαρτίαν· ἡ δὲ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκύει θάνατον. » Ἐπειδὴ ἔδειξε τὴν θείαν φύσιν, μήτ' αὐτὴν πειράζεσθαι, μήτ' ἄλλοις τοῦτο παρέχουσαν, λέγει δὲ πειρασμοὺς ἐν-

ac Dominum cum respiceret ad majorem humanæ naturæ imbecillitatem, suggessisse id quod imperfectius est, nempe deprecari tentationes; cum per id tempus apostoli imperfecti adhuc essent. Postquam vero resurrectionis ejus agnitione, et ipsius etiam ascensione in cœlum, imbecilla natura nostra roborata est, ne amplius timeamus tentationes, nos docet frater ejus secundum carnem.

Vers. 13. « Nemo, cum tentatur, dicat quoniam a Deo tentatur. » Si duplicis generis sunt tentationes, cur nunc cujusvis tentationis causam a Deo removet? Sed animadverte, quod non dicat, « Qui tentatus est, » sed « Qui tentatur : » qui enim per peccatum et incontinentiam, sibimetipsi tentationes accersit, ac velut in continua procella periculose agitatur, hunc non tentari a Deo, ait apostolus, sed a propria concupiscentia. Qui enim immissam tentationem superavit, exinde robustior effectus, difficilius etiam capitur tentationibus, iis præsertim, quæ a se ipso commoventur. Qui enim virtutum exercitio perfectius se tradit, progressu temporis magna etiam a tentationibus quiete fruitur. « Deus enim intentabilis malis **325** (3) est, ipse autem neminem tentat. » Tentari malis non potest Deus, juxta effatum illius : « Quod divinum et beatum est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium (4). » Hæc enim omnia in mortalem ac terrestrem naturam tantummodo cadunt, in qua vicissitudo et mutatio contingunt, quæ sunt veluti primordia naturæ nostræ. (5) Concupiscentia vero et peccatum, et quæ ex hoc profluit, animæ mors, gradus humanæ perditionis sunt. Concupiscentia enim, locum nacta, in quo recipiatur, operatur peccatum, quod parit mortem, nisi illo per pœnitentiam sublato, alterius vitæ principium nobis consciscamus.

Vers. 14, 15. « Unusquisque vero tentatur a concupiscentia sua abstractus, et illectus. Deinde concupiscentia cum conceperit, parit peccatum : peccatum vero, cum consummatum fuerit, generat mortem. » Cum docet, alienum esse a divina natura tentari et tentare, tentationes vocat eas cogitationes

Bonifacii Finetti notæ.

(3) Vulgatus interpres vertit, *intentator malorum*. Fortasse legit, ἀπειράστης, pro ἀπείραστος.

(4) Impiam sententiam, bono sensu abs se intellectam, ignarus, ut puto, ejus auctoris, ad illustrandum S. Jacobi dictum affert hic commentator. Ea enim est Epicuri, quam ille ad tollendam divinam providentiam fundamenti loco ponit. Scilicet iis verbis Deo omnimodam quietem et indolentiam tribuit, ut ab eo omnem rerum administrationem amoveat. Sane eam ut Epicuri refert Laertius in ejus Vita : et ante illum Tullius lib. I *De natura deorum* ; cujus verbis ego hic Latinam versionem ejusdem sententiæ dedi. Sed præstat eum locum integrum hic referre. *Novi ego Epicureos omnia sigilla venerantes : quamquam video nonnullis videri Epicurum, ne in offensionem Atheniensium cederet, verbis reliquisse deos, re sustulisse. Itaque in illis selectis ejus brevibusque sententiis, quas appellat is κυρίας δόξας, hæc ut opinor, prior sententia est : « Quod beatum et immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium. »* Eamdem Epicuro sententiam tribuit ferme iisdem verbis Lactantius lib. *De ira Dei*, c. 4. Verba ejus sunt : *Ex hoc (inquit Epicurus) beatus, et incorruptus est* (Deus) *quia nihil curat, neque habet ipse negotium, neque alteri exhibet.* Pro μακάριον καὶ ἄφθαρτον, *beatum et incorruptum*, quæ verba propria Epicuri sunt, habet hic auctor θεῖον καὶ μακάριον, *divinum et beatum*, eodem sensu. Pro ἄλλῳ, *alii* vel *alteri*, habet item ἑτέροις, *aliis* : qua lectionis varietate eamdem sententiam refert Sextus Empiricus *Hypotyposeon* III, 24. Cæterum quo sensu effatum illud pronuntiaverit Epicurus, constat ex eo quod exinde deducit. Ita enim immediate prosequitur apud Laertium : Ὅτε οὔτε ὀργαῖς οὔτε χάρισι συνέχεται, *Quare neque ira, neque gratia tangitur.* Quibus verbis, adnotante Lactantio loco laudato, sicuti iram, ita *etiam beneficentiam*, adeoque et mundi gubernationem *ei ademit.*

(5) Paucioribus verbis similem rationem affert Epicurus, subdens : Ἐν ἀσθενεῖ γὰρ πᾶν τὸ τοιοῦτον. *Hæc enim omnia infirmitatis sunt.*

Digitized by Google

Filii servus est (S. Apostolus), æqualis Patri Filius est et in essentia et in dignitate. Supra omnem vero mundi dignitatem gloriantur apostoli, quod sint servi Jesu Christi.

A ὁμότιμός ἐστι τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ κατ' οὐσίαν καὶ κατὰ τιμήν. Ὑπὲρ πᾶν δὲ κοσμικὸν ἀξίωμα οἱ τοῦ Κυρίου ἀπόστολοι τὸ [*f.* τῷ] δοῦλοι εἶναι Χριστοῦ καλλωπίζονται.

Vers. 2. « Omne gaudium existimate fratres mei, cum in tentationes varias incideritis. » Tentationes et afflictiones quæ secundum Deum sunt, et laudabiles, et gaudio dignas novit Apostolus (1) : vinculum enim validissimum sunt, et augmentum charitatis ac compunctionis. Unde dictum est [1] : « Fili, accedens ad servitutem Dei, præpara animam tuam ad tentationem : » et Christus [2] : « In mundo (inquit) pressuram habebitis : sed confidite. » Neque enim fieri potest, ut absque multiplici exercitatione quis sive mundanam, sive cœlestem coronam acquirat. Fratres vero, et non filios eos, modestiæ causa, vocat. Omne autem gaudium afferunt tentationes strenuis hominibus : quoniam per eas probitas ipsorum manifestatur : probitas vero opus perfectum exerit. Verum dicet aliquis : Si hujusmodi est tentationum effectus, cur Christus Dominus docet nos, rogare Deum, « ne nos inducat in tentationem [3] ? » Respondemus, duplicis generis esse tentationes : quippe aliæ principium habent a nobis; aliæ vero a Deo immittuntur ad exercitium, nostræque virtutis manifestationem. Duplicis quoque generis sunt tentationes illæ quæ principium a nobis habent. Aliquæ enim oriuntur ex irrationabili fortitudine, quam audaciam appellamus; a qua cavere nos docet **322** Dominus : quandoquidem « spiritus » quidem « promptus est [4], » at certaminis tempore ea promptitudo sæpe exstinguitur; sicque audacia in bonum tandem non cedit. Aliæ vero tentationes seu afflictiones propter peccata inferuntur; ut Sodomitis interitus. Porro tentationes hujusmodi omni cura fugiendæ a nobis sunt, vitam ducendo a peccato immunem. At, quæ a Deo immittuntur, cujusmodi fuerunt, quas Jobus et Abrahamus pertulere, non solum fugiendæ non sunt; verum etiam, si fieri possit, per patientiam et gratiarum actionem sunt asciscendæ; utpote quæ gloriam et coronam merentur. « *Tentationes* autem *varias* » dixit, ea ratione, quam modo explicavimus, quia scilicet aliæ quidem tentationes sunt a Deo, aliæ vero a nobis.

B Χαρᾶς δὲ πάσης οἱ πειρασμοὶ παραίτιοι ταῖς σπουδαίοις, ὅτι τὸ δοκίμιον αὐτῶν διὰ τούτων γίνεται φανερόν. Τὸ γὰρ δοκίμιον εἰς ἔργον τέλειον παραπέμπει. Ἀλλ' ἐρεῖ τις· Εἰ τοιοῦτον τὸ τῶν πειρασμῶν ἔργον, πῶς εἰς πειρασμὸν ὁ Χριστὸς μὴ εἰσενεχθῆναι ἐν τῇ εὐχῇ διδάσκει ἡμᾶς τὸν Θεὸν παραιτεῖσθαι; Φαμὲν οὖν, ὅτι διττοί εἰσιν οἱ πειρασμοί, οἱ μὲν τὴν ἀρχὴν ἀφ' ἡμῶν ἔχοντες, οἱ δὲ ἀπὸ Θεοῦ γυμνασίας χάριν καὶ ἀναῤῥήσεως ἡμῖν ἐπαγόμενοι. Διττοὶ δὲ καὶ οἱ ἀφ' ἡμῶν τὴν ἀρχὴν ἔχοντες· οἵ τε δι' ἀλόγιστον ἀνδρείαν, ὃ καὶ θράσος καλοῦμεν· ὃ καὶ φυλάττεσθαι εἰσηγεῖται ὁ Κύριος, ὡς τοῦ μὲν πνεύματος προθύμου ὄντος, μεταξὺ δὲ ἀγώνων τῆς προθυμίας ἀποσβεσθείσης, καὶ οὐκ εἰς ἀγαθὸν τοῖς χρησαμένοις τελευτησάσης. Οἵτε δι' ἁμαρτίας ἐπιφερόμενοι, ὡς τοῖς Σοδομίταις ὁ ὄλεθρος. Τούτους τοὺς πειρασμοὺς δεῖ δυνάμις φευκτέον ἀναμαρτήτως βιοῦσιν· ἐπεὶ τούς γε ἀπὸ Θεοῦ, ὡς τῷ Ἰὼβ, ὡς τῷ Ἀβραάμ, μιμόνων οὐ φευκτέον, ἀλλ' εἰ δυνατὸν, διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ εὐχαριστίας ἐπισπαστέον, ὡς ἀναῤῥήσεως καὶ στεφάνων ἄξιους. « Πειρασμοῖς δὲ ποικίλοις, » εἶπε, διὰ τὸ τοὺς πειρασμοὺς, ὡ, ἔφημεν, τοὺς μὲν ἀπὸ Θεοῦ, τοὺς δὲ ἀφ' ἡμῶν εἶναι.

C « Πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε, ἀδελφοί μου, ὅταν πειρασμοῖς περιπέσητε ποικίλοις. » Τοὺς κατὰ Θεὸν πειρασμοὺς καὶ τὴν λύπην, τούτους καὶ ἐπαινετοὺς οἶδε καὶ χαρᾶς ἀξίους· δεσμὸς γὰρ οὗτοι εἰσιν ὀῤῥαγὴς καὶ αὔξησις ἀγάπης καὶ κατανύξεως. Ὅθεν κἀκεῖνο εἴρηται· « Τέκνον, εἰ προσέρχῃ δουλεύειν τῷ Κυρίῳ, ἑτοίμασον τὴν ψυχήν σου εἰς πειρασμούς. » Καὶ ὁ Χριστός· « Ἐν τῷ κόσμῳ θλῖψιν ἕξετε, ἀλλὰ θαρσεῖτε. » Οὐ γάρ ἐστιν ἐκτὸς γυμνασίων, οὔτε κοσμικῶν, οὔτε τῶν κατὰ Θεὸν, στεφάνων ἀξιωθῆναι. Μετριοφρονῶν δὲ ἀδελφοὺς αὐτοὺς, οὐχὶ τέκνα, καλεῖ.

Vers. 3. « Scientes, quod probatio vestræ fidei patientiam operatur. » Cum duplicis generis sint, ut diximus, tentationes, in utrisque utilis ac conveniens est patientia : in iis quidem, quæ a Deo sunt, quoniam gloriam exinde acquirimus, sicuti Abraham et Job; in iis vero, quæ sunt a nobis, ut eas cum gratiarum actione sustinentes, in compensationem pro peccatis quæ commisimus, Deo offeramus. Qui enim judex est sui ipsius, salutis principium sibimetipsi parat; jam enim ad formam justi quadamtenus accedit, siquidem « Justus prior est accusator sui [5]. »

« Γινώσκοντες, ὅτι τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν. » Διττῶν ὄντων τῶν πειρασμῶν, ὡς ἔφημεν, συμφέρει καθ' ἑκάτερον ἡ ὑπομονή· ἐπὶ μὲν τῶν ἀπὸ Θεοῦ, ὅτι ἀναῤῥήσεως ἐνταῦθα τυγχάνομεν, ὡς ὁ Ἀβραὰμ, ὡς ὁ Ἰὼβ· D ἐπὶ δὲ τῶν ἀφ' ἡμῶν, ὅτι ὑπομενόμενοι μετ' εὐχαριστίας οἷονεὶ ἀντισήκωσιν ταύτην εἰσφέρομεν τῶν ἡμαρτημένων. Ὁ γὰρ ἐπιγνώμων τῶν ἑαυτοῦ, ἀρχὴν ἑαυτῷ κατεβάλετο σωτηρίας, καὶ εἰς χαρακτῆρα ἑαυτὸν ἀφωμοίωσε δικαίου, εἴπερ « Ἀνὴρ δίκαιος ἐν πρωτολογίᾳ ἑαυτοῦ κατήγορος. »

[1] Eccli. II, 1. [2] Joan. XVI, 33. [3] Matth. VI, 13. [4] Matth. XXVI, 42. [5] Prov. XVIII, 17.

Bonifacii Finetti notæ.

(1) Verbis quæ sequuntur nomen Chrysostomi prænotatur in Catena Vindobonensi.

Digitized by Google

« Ἡ δὲ ὑπομονὴ ἔργον τέλειον ἐχέτω. » Σκόπει, ὅτι οὐκ εἶπε τὴν ὑπομονὴν ὁριστικῶς ὅτι Ἔργον τέλειον ἔχει, ἀλλὰ προστακτικῶς, « Ἐχέτω. » Οὐ γὰρ προϋποκειμένην ἀρετὴν ἐξαγγέλλει, ἀλλὰ νῦν ἐνεργουμένην, ἣν χρὴ γίνεσθαι [νομοθετεῖ]. « Ἵνα ἦτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι, ἐν μηδενὶ λειπόμενοι. » Τὸ αἴτιον τοῦ τελείου ἔργου, τὴν σοφίαν λέγει. Ἐπειδὴ οἶδε τὸ τῆς πίστεως δοκίμιον καὶ τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐν πειρασμοῖς, οὐ τῶν τυχόντων ἀνθρώπων κατόρθωμα, ἀλλὰ τῶν κατὰ Θεὸν σοφῶν· διὰ τοῦτο ἐπὶ σοφίας αἴτησιν παρορμᾷ ἐπὶ τοῦτο [τοὺς ταῦτα] κατορθοῦν ἐπιποθοῦντας. A

« Εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ πᾶσιν ἁπλῶς, καὶ οὐκ ὀνειδίζοντος· καὶ δοθήσεται αὐτῷ. » Σοφίας πνευματικῆς, οὐκ ἀνθρωπίνης. Τὸ αἴτιον γὰρ ἡμῖν λέγει καὶ τοῦ τελείου ἔργου. Τοῦτο δέ ἐστιν ἡ σοφία ἡ ἄνωθεν, δι' ἧς ἐνδυναμούμενοι ὁλόκληρον δυνησόμεθα πρᾶξαι τὸ ἀγαθόν. B

« Αἰτείτω δὲ ἐν πίστει μηδὲν διακρινόμενος. » Εἰ γὰρ πιστεύει, αἰτείτω· εἰ δὲ μὴ πιστεύει, μηδὲ αἰτείτω· οὐ γὰρ λήψεταί τι ὧν αἰτεῖ. « Διακρινόμενος » δὲ ὁ μεθ' ὑπεροψίας αἰτῶν. Ὑβριστὴς ὁμολογουμένως, « ὁ διακρινόμενος. » Εἰ γὰρ μὴ πεπίστευκας, ὅτι τὴν σὴν αἴτησιν ἀποπεραίνει, μηδὲ προσέλθῃς ὅλως, ἵνα μὴ κατήγορος εὑρεθῇς τοῦ πάντα ἰσχύοντος, διψυχήσας ἀβουλήτως. Χρὴ τοιγαροῦν τὴν οὕτως αἰσχρὰν παραιτεῖσθαι νόσον. « Ὁ γὰρ διακρινόμενος ἔοικε κλύδωνι θαλάσσης ἀνεμιζομένῳ καὶ ῥιπιζομένῳ. » C

pem adeo ægritudinem ab se repellere. « Qui enim vetur, et circumfertur. »

« Μὴ γὰρ οἰέσθω ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὅτι λήψεταί τι παρὰ Κυρίου. » Διακρινόμενος ἔστω, ὁ διαστέλλων ἑαυτὸν ἀπὸ βεβαίου πράγματος, καὶ ἐνδοιάζων, εἰ ἔσται, ἢ μή. Οὗτος γὰρ οὐδὲ λήψεται, ἀμφίβολος περὶ τὸ ἐλπισθὲν γινόμενος.

« Ἀνὴρ δίψυχος, ἀκατάστατος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. » — « Δίψυχος, » ἀντὶ τοῦ, συμπεφυρμένος, ἀκατάσκευος, ἀσυντελὴς, ἀδίγνωμος, ὑποκριτής. Ὁδοὺς δὲ τὰς ψυχικὰς κινήσεις λέγει, αἷς ἐλπίδες ἐπαιωροῦνται εἴτε χρηστὰ, εἴτε καὶ μή· καθὸ καὶ Δαβὶδ εἶπε· « Τὰς ὁδούς μου προεῖδες. » Ἀλλως· Ἄνδρα δίψυχον τὸν ἀστήρικτον καλεῖ, τὸν μὴ παγίως μήτε πρὸς τὰ μέλλοντα μήτε πρὸς τὰ παρόντα [ἀσφαλῶς] ἠδρασμένον, ἀλλὰ τῇδε κἀκεῖσε περιφερόμενον, καὶ ποτὲ μὲν τῶν μελλόντων, ποτὲ δὲ τῶν παρόντων ἀντεχόμενον. Τὸν δὲ τοιοῦτον καὶ « κλύδωνι » ἀπεικάζει θαλάσσης, οὐκ ἔχοντι τὸ στάσιμον· καὶ « ἄνθει χόρτου, » τὸ μόνιμον, οὐκ ἔχοντι ἀλλ' ἀνατείλαντος ἡλίου μαραινομένῳ· διόπερ οὐδὲ χόρτῳ παρέβαλεν αὐτὸν τῷ D

Vers. 4. « Patientia autem opus perfectum habeat. » Adnota, quod non dixerit definitive : « Patientia opus perfectum habet ; » sed imperative « habeat (2) : » non enim præexistentem virtutem enuntiat, sed quam inesse oportet, præscribit. « Ut sitis perfecti, et integri in nullo deficientes. » Causam perfecti operis ait, esse sapientiam. Quoniam vero novit, probitatem fidei et patientiæ in tentationibus rem non esse quorumvis hominum, sed eorum qui secundum Deum sapientes sunt ; idcirco ad sapientiam postulandam excitat omnes, qui illa præstare desiderant, subdens :

Vers. 5. « Si quis autem vestrum indiget sapientia, postulet a Deo, qui dat omnibus affluenter, et non improperat : et dabitur ei. » Sapientiam intelligit hic utique spiritualem, non humanam : causam enim hoc loco affert perfecti operis : hæc vero est sapientia cœlestis, qua nos roborati perfectum opus exercere possumus.

Vers. 6. « Postulet autem in fide, nihil hæsitans. » Si enim fiduciam quis habet, petat ; si autem fiduciam non habet, ne petat quidem ; non enim quidquam eorum, quæ petit, impetrabit. « Hæsitans » etiam est, qui cum arrogantia petit. Cæterum injuriosus est procul dubio, quicunque postulat « hæsitans ; » si enim fiduciam non habes, quod Deus postulationem **323** tuam sit perfecturus, neque omnino ad postulandum accedas, ne, inconsiderate diffidens, accusator ejus qui omnia potest, deprehendaris. Oportet igitur turhæsitat, similis est fluctui maris, qui a vento mo-

Vers. 7. « Non ergo æstimet homo ille quod accipiet aliquid a Domino. » Hæsitans est qui non est firmus in opere, et dubitat num res futura sit, necne. Profecto hic nihil accipiet, cum sit ambiguus de eo, quod sperat.

Vers. 8. « Vir duplex animo inconstans est in omnibus viis suis. » — « Duplex animo » hic perinde est, ac commistus, incompositus, imperfectus, duplicis sententiæ, hypocrita. Vias vero dicit animi motus, quibus spes nostræ attolluntur, sive bonæ sint, sive malæ ; juxta id quod ait David : « Et omnes vias meas prævidisti [a]. » Aliter : Hominem « duplicem animo » appellat inconstantem, qui scilicet neque erga futura, neque circa præsentia firmus est ; sed huc illucque circumfertur, ac modo quidem futuris, modo præsentibus adhæret. Hunc « fluctui maris » assimilat, utpote qui stabilitatem nullam habet. Assimilat etiam « flori fœni, » qui non permanet, sed vix orto sole, arescit. Quare non fœno, quod aliquanto permanentius est, ipsum comparat ; sed

[a] Psal. CXXXVIII, 4.

Bonifacii Finetti notæ.

(2) Ita quidem textus Græcus. In Vulgata tamen nostra legitur *habet*. Sed codices mss. Latini emendatiores cum Græco, teste Millio, consentiunt.

Digitized by Google

ejus flori, ut brevissimam ipsius durationem evidentius exprimat. At vero quare dictus est iste « Duplex animo ? » Scilicet, quia neque ad præsentem neque ad futuram vitam est confidenter directus : in Scriptura enim animus seu anima dicitur vita, juxta illud[7], « Omnia quæ habet, dabit homo pro anima sua. » Tolle igitur a te hujusmodi animi perplexitatem ; et ne dubites petere a Deo, dicens in temetipso, Quomodo possum a Deo petere et impetrare, ego, qui adeo in ipsum peccavi ? Ne cogites ista ; sed ex omni corde tuo confitere et convertere ad Dominum, et postula absque dubitatione, et cognosces benignitatem ipsius ; quoniam « non te derelinquet, sed dabit tibi petitiones cordis tui[8] : » Deus enim injuriarum facile obliviscitur, et creaturarum suarum miseretur.

VERS. 9. « Glorietur autem frater humilis in exaltatione sua. » Bonorum omnium distributrix est humilitas, et absque illa nihil boni fit ; idcirco subdit, « Glorietur autem humilis in exaltatione, » seu sublimitate sua. Quia « fluctui maris, » eum, « qui hæsitat » assimilavit ; qui quidem ventis inflatus in altum tollitur, citius vero quam elevatus fuit, deprimitur ac complanatur ; simile quid patitur etiam « hæsitans, » qui ex animi elatione ad nihil eorum quæ necessaria **324** sunt, petitiones suas firmat. Idcirco ait : « Glorietur frater humilis, » ac si diceret : Qui aliquid vult petere, petat primum, quæ necessaria sunt, in quibus neutiquam iis, quæ petit, fraudabitur. Hæc autem sunt, « Regnum cœlorum, et justitia ejus[9] : » deinde postulans perseveret, non vero statim ac modice oravit, recedat (superborum enim hoc est) sed permaneat, id quod petit, humiliter ac firmiter exspectans.

VERS. 10, 11. « Dives autem in humilitate sua, quoniam sicut flos fœni transibit. Exortus est enim sol cum ardore, et arefecit fœnum, et flos ejus decidit. » Flori fœni assimilat divitias, volens earum caducitatem indicare. « Et decor vultus ejus deperiit. » Vultum hic metaphorice dicit : de solo enim homine vultus dicitur ; non autem de aliis rebus. « Ita et dives in itineribus suis marcescet. » Itinera vocat præsentis vitæ decursum.

VERS. 12. « Beatus vir qui suffert tentationem, quoniam cum probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se. » Cum duplicis generis sint tentationes, ut diximus, in unaquaque earum utilis est patientia. Cæterum memor noster apostolus « Orationis Dominicæ, » quæ exhibet quod securius est, ut nempe oremus, ne incidamus in tentationes, reassumit per proposita sermonem ; declaratque, quænam sit tentatio, quæ a Deo immittitur, et quæ a nobis oriatur, adeoque voluntaria est. Quanquam et recte se habet, si dicamus, Deum

[7] Job II, 4. [8] Psal. XXXVI, 4. [9] Matth. VI, 33.

A μειμωτέρῳ, ἀλλ' ἄνθει, τὸ ὀλιγοχρόνιον αὐτοῦ παριστῶν. Διὰ τί δὲ « Δίψυχος » εἴρηται ; Ὡς οὔτε πρὸς τὴν παροῦσαν, οὔτε πρὸς τὴν μέλλουσαν πεποιθότως ἀπευθυνόμενος ζωήν. Ψυχὴ γὰρ παρὰ τῇ Γραφῇ ἡ ζωὴ καλεῖται· ὡς τὸ, « Πάντα ὅσα ἔχει ὁ ἄνθρωπος, δώσει ὑπὲρ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. » Ἆρον σεαυτοῦ τὴν διψυχίαν, καὶ μηδὲν ὅλως διψυχήσῃς αἰτήσασθαι παρὰ τοῦ Θεοῦ, λέγων ἐν σεαυτῷ, ὅτι Πῶς δύναμαι αἰτῆσαι παρὰ τοῦ Κυρίου, καὶ λαβεῖν, ἡμαρτηκὼς τοσαῦτα εἰς αὐτόν ; Μὴ λογίζου ταῦτα, ἀλλ' ἐξ ὅλης καρδίας σου ἐξομολογοῦ, καὶ ἐπίστρεφον πρὸς Κύριον, καὶ αἰτοῦ παρ' αὐτοῦ ἀδιστάκτως· καὶ γνώσῃ τὴν εὐσπλαγχνίαν αὐτοῦ, ὅτι « οὐ μή σε ἐγκαταλίπῃ, ἀλλὰ τὸ αἴτημα τῆς ψυχῆς σου πληροφορήσει· » ὁ γὰρ Θεὸς ἀμνησίκακός ἐστι, καὶ σπλαγ-
B χνίζεται ἐπὶ τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ.

« Καυχάσθω δὲ ὁ ἀδελφὸς ὁ ταπεινὸς ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ. » Ἐπειδὴ τῶν καλῶν ἁπάντων ταμιεύτριαν οἶδε τὴν ταπεινοφροσύνην, καὶ ὅτι ἄνευ ταύτης οὐδὲν κατορθοῦται τῶν σπουδαίων, διὰ τοῦτο ἐπιφέρει τὸ, « Καυχάσθω ὁ ταπεινὸς ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ. » Ἐπεὶ γὰρ « κλύδωνι θαλάσσης » τὸν διακρινόμενον ἀπεικάζει, ὃς μετεωρίζεται μὲν τοῖς πνεύμασιν ἐξογκούμενος, θᾶττον δὲ ἢ ὑψωθῆναι κοιμίζεται· ὁμοίως πάσχει καὶ ὁ « διακρινόμενος » ἐξ ὑπερηφανίας πρός οὐδὲν τῶν δεόντων ἐπιστηρίζων τὰς ἑαυτοῦ αἰτήσεις. Διὰ τοῦτο ἐπιφέρει τὸ, « Καυχάσθω ἀδελφὸς ὁ ταπεινός· » τοιοῦτόν τι λέγων· Ὁ βουλόμενος αἰτεῖν τι, πρῶτον μὲν αἰτείτω τὰ δέοντα, ἐν οἷς οὐδὲ ἀστο-
C χήσει τῶν ζητουμένων· ταῦτα δέ ἐστιν, « Ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, καὶ ἡ δικαιοσύνη. » Ἔπειτα καρτερείτω περὶ τῶν τοιούτων αἰτῶν· ἀλλὰ μὴ ἐπ' ὀλίγον εὐξάμενος, εὐθὺς ἀναχωρείτω (ἀλαζόνων γὰρ τοῦτο), ἀλλὰ περιμενέτω τὴν λῆψιν ἐν ταπεινώσει ψυχῆς προσκαρτερῶν.

« Ὁ δὲ πλούσιος, ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ, ὅτι ὡς ἄνθος χόρτου παρελεύσεται. Ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος σὺν τῷ καύσωνι, καὶ ἐξήρανε τὸν χόρτον, καὶ τὸ ἄνθος ἐξέπεσε. » Ἄνθει χόρτου ἀπεικάζει τὸν πλοῦτον, τὸ ἐφήμερον αὐτοῦ παραστῆσαι βουλόμενος. « Καὶ ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἀπώλετο. » Πρόσωπον καταχρηστικῶς εἴρηκε· τοῦτο γὰρ ἐπὶ μόνου λέγεται ἀνθρώπου· ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων ζώων οὔ. « Οὕτω καὶ ὁ πλούσιος ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ
D μαρανθήσεται. » Πορείας, τὰς κατὰ τὸν παρόντα βίον διεξόδους φησί.

« Μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρασμόν, ὅτι δόκιμος γενόμενος λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ὃν ἐπηγγείλατο ὁ Κύριος τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. » Διττῶν ὄντων τῶν πειρασμῶν, ὡς ἔφαμεν, συμφέρει καθ' ἑκάτερον ἡ ὑπομονή. Εἶτα τῆς τοῦ Κυρίου μνησθεὶς εὐχῆς, ἥτις μὴ εἰς πειρασμὸν ἐκπεσεῖν ἡμᾶς ἐξιλεμένους (*sic*) τὸ κρεῖττον παρεγγυᾷ, ἐπαναλαμβάνει διὰ τῶν προκειμένων τὸν λόγον, σαφηνίζων, τίς μὲν ὁ ἀπὸ Θεοῦ πειρασμός, τίς δὲ ὁ παρ' ἡμῶν αὐθαίρετος. Πλὴν καλῶς ἔχει, τὸν μὲν Κύριον καὶ Θεὸν πρὸς τὸ ἀσθενέστερον τῆς ἀνθρωπίνης ἀποσκο-

Digitized by Google

πήσαντα φύσεως, τὴν ἐπιφορὰν ἀπεύξασθαι τῶν πειρασμῶν ὑποθέσθαι, ἀτελέστερον ἔτι τῶν μαθητῶν διακειμένων. Ἐπεὶ δὲ τῇ διὰ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ἐπιγνώσει, καὶ τῇ εἰς οὐρανοὺς ἀναλήψει ἐπερρώσθη ἡ ἀσθενὴς φύσις ἡμῶν, μηκέτι τοὺς πειρασμοὺς δεδοικέναι ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ κατὰ σάρκα εἰσηγεῖται.

« Μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, ὅτι Ἀπὸ Θεοῦ πειράζομαι. » Εἰ διττοὶ οἱ πειρασμοί, τοίνυν πάντα πειρασμὸν ἐκβάλλει τῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ αἰτίας. Ἀλλὰ σκόπει, ὅτι οὐκ εἶπε, Πειρασθείς, ἀλλὰ, « Πειραζόμενος. » Τὸν γὰρ ἑαυτῷ διὰ πλημμέλειαν καὶ ἀκολασίαν ἐκπορίζοντα τοὺς πειρασμούς, καὶ ὥσπερ ἐν δηνεκεῖ σάλῳ ταῖς περιστάσεσι κυβιστεύοντα, τοῦτον λέγει μὴ ἀπὸ Θεοῦ πειράζεσθαι, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας. Ὁ γὰρ τὸν ἐπενεχθέντα νικήσας πειρασμὸν, ἀσφαλέστερον ἑαυτὸν καταστήσας, δυσανάλωτος ἔτι καθίσταται πειρασμοῖς μάλιστα τοῖς ἀφ' ἑαυτοῦ κινουμένοις. Πρὸς γὰρ φιλοσοφωτέραν ἀποκλῖναι [*f.* — νας] ζωὴν ἐν ἀνέσει λοιπὸν τῶν πειρασμῶν διατελεῖ. « Ὁ γὰρ Θεὸς ἀπείραστός ἐστι κακῶν· πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα. » — « Ἀπείραστος ὁ Θεὸς κακῶν, κατὰ τὸν εἰρηκότα· « Τὸ θεῖόν τε καὶ μακάριον, οὔτε αὐτὸ πράγματα ἔχει, οὔτε ἑτέροις παρέχει. » Περὶ τὴν θνητὴν γὰρ φύσιν καὶ περίγειον ταῦτα πάντα, περὶ ἣν ἀλλοίωσις [ὁρᾶται] καὶ καταβολὴ, τὰ τῆς φύσεως ἡμῶν προκατάρχοντα. Ἐπιθυμία δὲ [καὶ ἁμαρτία] καὶ ὁ ἐκ ταύτης ἐπιφυόμενος τῇ ψυχῇ θάνατος, βαθμοί τινες τῆς ἀνθρωπίνης καθεστήκασιν ἀπωλείας. Ἡ γὰρ ἐπιθυμία χώραν εὑροῦσα παραδοχῆς, εἰργάσατο τὴν ἁμαρτίαν, ἥτις ἀπέτεκε θάνατον, ἂν μὴ διὰ μετανοίας ἐκριζώσαντες, δευτέρας ἡμῖν ὑποβώμεθα ζωῆς ἀρχήν.

« Ἕκαστος δὲ πειράζεται ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος. Εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα, τίκτει ἁμαρτίαν· ἡ δὲ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκύει θάνατον. » Ἐπειδὴ ἔδειξε τὴν θείαν φύσιν, μήτ' αὐτὴν πειράζεσθαι, μήτ' ἄλλοις τοῦτο παρέχουσαν, λέγει δὲ πειρασμοὺς ἐν-

ac Dominum cum respiceret ad majorem humanæ naturæ imbecillitatem, suggessisse id quod imperfectius est, nempe deprecari tentationes; cum per id tempus apostoli imperfecti adhuc essent. Postquam vero resurrectionis ejus agnitione, et ipsius etiam ascensione in cœlum, imbecilla natura nostra roborata est, ne amplius timeamus tentationes, nos docet frater ejus secundum carnem.

VERS. 13. « Nemo, cum tentatur, dicat quoniam a Deo tentatur. » Si duplicis generis sunt tentationes, cur nunc cujusvis tentationis causam a Deo removet? Sed animadverte, quod non dicat, « Qui tentatus est, » sed « Qui tentatur: » qui enim per peccatum et incontinentiam, sibimetipsi tentationes accersit, ac velut in continua procella periculose agitatur, hunc non tentari a Deo, ait apostolus, sed a propria concupiscentia. Qui enim immissam tentationem superavit, exinde robustior effectus, difficilius etiam capitur tentationibus, iis præsertim, quæ a se ipso commoventur. Qui enim virtutum exercitio perfectius se tradit, progressu temporis magna etiam a tentationibus quiete fruitur. « Deus enim intentabilis malis **325** (3) est, ipse autem neminem tentat. » Tentari malis non potest Deus, juxta effatum illius: « Quod divinum et beatum est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium (4). » Hæc enim omnia in mortalem ac terrestrem naturam tantummodo cadunt, in qua vicissitudo et mutatio contingunt, quæ sunt veluti primordia naturæ nostræ. (5) Concupiscentia vero et peccatum, et quæ ex hoc profluit, animæ mors, gradus humanæ perditionis sunt. Concupiscentia enim, locum nacta, in quo recipiatur, operatur peccatum, quod parit mortem, nisi illo per pœnitentiam sublato, alterius vitæ principium nobis consciscamus.

VERS. 14, 15. « Unusquisque vero tentatur a concupiscentia sua abstractus, et illectus. Deinde concupiscentia cum conceperit, parit peccatum: peccatum vero, cum consummatum fuerit, generat mortem. » Cum docet, alienum esse a divina natura tentari et tentare, tentationes vocat eas cogitationes

Bonifacii Finetti notæ.

(3) Vulgatus interpres vertit, *intentator malorum*. Fortasse legit, ἀπειράστης, pro ἀπείραστος.

(4) Impiam sententiam, bono sensu abs se intellectam, ignarus, ut puto, ejus auctoris, ad illustrandum S. Jacobi dictum affert hic commentator. Ea enim est Epicuri, quam ille ad tollendam divinam providentiam fundamenti loco ponit. Scilicet iis verbis Deo omnimodam quietem et indolentiam tribuit, ut ab eo omnem rerum administrationem amoveat. Sane eam ut Epicuri refert Laertius in ejus Vita: et ante illum Tullius lib. 1 *De natura deorum*; cujus verbis ego hic Latinam versionem ejusdem sententiæ dedi. Sed præstat eum locum integrum hic referre. *Novi ego Epicureos omnia sigilla venerantes: quamquam video nonnullis videri Epicurum, ne in offensionem Atheniensium cederet, verbis reliquisse deos, re sustulisse. Itaque in illis selectis ejus brevibusque sententiis, quas appellat is κυρίας δόξας, hæc ut opinor, prior sententia est: « Quod beatum et immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium. »* Eamdem Epicuro sententiam tribuit ferme iisdem verbis Lactantius lib. *De ira Dei*, c. 4. Verba ejus sunt: *Ex hoc (inquit Epicurus) beatus, et incorruptus est (Deus) quia nihil curat, neque habet ipse negotium, neque alteri exhibet.* Pro μακάριον καὶ ἄφθαρτον, *beatum et incorruptum*, quæ verba propria Epicuri sunt, habet hic auctor θεῖον καὶ μακάριον, *divinum et beatum*, eodem sensu. Pro ἄλλῳ, *alii* vel *alteri*, habet item ἑτέροις, *aliis*: qua lectionis varietate eamdem sententiam refert Sextus Empiricus *Hypotyposeon* III, 24. Cæterum quo sensu effatum illud pronuntiaverit Epicurus, constat ex eo quod exinde deducit. Ita enim immediate prosequitur apud Laertium: Ὅτε οὔτε ὀργαῖς οὔτε χάρισι συνέχεται, *Quare neque ira, neque gratia tangitur.* Quibus verbis, adnotante Lactantio loco laudato, sicuti iram, ita *etiam beneficentiam*, adeoque et mundi gubernationem *ei ademit.*

(5) Paucioribus verbis similem rationem affert Epicurus, subdens: Ἐν ἀσθενεῖ γὰρ πᾶν τὸ τοιοῦτον. *Hæc enim omnia infirmitatis sunt.*

Digitized by Google

quæ animum turbant : quæ enim tentationes sunt in Deo, eæ animam non confundant, sed placidam, pacatam ac magis illuminatam reddunt. Quamobrem mox ait : « Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum : » Siquidem omnia quæ a nobis sunt, multum imperfectionis admistum habent.

A ταῦθα τοὺς λογισμοὺς τοὺς τὴν ψυχὴν ταράσσοντας· οἱ γὰρ παρὰ Θεοῦ οὐ συγχέοντες, ἀλλὰ καταστηματικοὶ τῆς ψυχῆς λαμπρύοντες αὐτόν· διὰ τοῦτο λέγει· « Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον, ἄνωθέν ἐστιν ἐκ τοῦ Πατρὸς τῶν φώτων· » ὡς τῶν παρ' ἡμῶν ἐπαγομένων, τὸ ἀτελὲς ἐχόντων.

Vers. 16, 17. « Nolite itaque errare, fratres mei dilectissimi. Omne datum optimum, et donum perfectum desursum est descendens a Patre luminum. » Patrem luminum hic intellige Deum ; per lumina vero vel angelicas potestates, vel homines, qui per Spiritum sanctum illuminati sunt. « Apud quem non est transmutatio, vel vicissitudinis obumbratio. » Non est, inquit, apud Deum Patrem luminum, transmutatio. Ipse enim per prophetam clamat [10] : « Ego sum, ego sum, et non mutor. » Illud autem, « vel vicissitudinis obumbratio, » perinde est, ac, nulla neque per imaginationem, aut suspicionem mutatio.

« Μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί. Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον, ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τῶν φώτων. » Πατέρα δὲ τῶν φώτων νόει τὸν Θεὸν, ἢ τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων, ἢ τῶν πεφωτισμένων διὰ Πνεύματος ἁγίου. « Παρ' ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγὴ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα. » Οὐκ ἔνι, φησὶ, παρὰ τῷ Θεῷ τῶν φώτων παραλλαγή· αὐτὸς γὰρ διὰ τοῦ προφήτου βοᾷ· « Ἐγώ εἰμι, καὶ οὐκ ἠλλοίωμαι. » Τὸ δὲ, « τροπῆς ἀποσκίασμα, » ἀντὶ τοῦ, οὐδὲ μέχρις ὑπονοίας τινὸς ὑποβολή.

Vers. 18. « Voluntarie enim nos genuit Verbo veritatis, ut simus initium aliquod creaturæ ejus. » Illud « voluntarie » dixit propter illos, qui diabolica insana docent, mundum hunc casu, seu a se ipso conflatum fuisse. Postquam enim superius dixit, « Apud quem non est transmutatio, » ac **326** per hoc Deum immutabilem esse, significavit, subjungit : « Voluntarie nos genuit. » Si igitur facti sumus, perspicuum est, mutabiles nos esse : quomodo enim immutabile, quod cum non esset, per mutationem ad exsistendum pertractum est? Deinde, postquam dixit, « Genuit, » ne quis eodem modo, quo nos, etiam Filium suum genuisse, suspicaretur, subdit, « Verbo veritatis. » — « Omnia » enim secundum Joannem Theologum « per ipsum facta sunt [11], » videlicet per Verbum veritatis. Quare si per Verbum producti sumus, profecto nos ei, a quo esse accepimus, consubstantiales esse non possumus. Illud vero « initium aliquod, » idem valet, ac primum, et præstantissimum. Creaturæ autem nomine visibilem naturam intelligit.

« Αὐτὸς βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς, Λόγῳ ἀληθείας, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων. » Τὸ, « Βουληθεὶς, » εἶπε, διὰ τοὺς αὐτομάτως ἀποστῆναι τὸν κόσμον δαιμονῶντας. Ἐπειδὴ γὰρ ἀνωτέρω εἶπε, « Παρ' ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγὴ, » καὶ ἔδειξεν ἐκ τούτου ἀναλλοίωτον τὸ Θεῖον, ἐπάγει τὸ, « Βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς. » Εἰ γὰρ γεγόναμεν, δῆλον ὅτι καὶ ἀλλοιωτοί. Πῶς γὰρ ἀναλλοίωτον τὸ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἐξαλλοιώσεως εἰς τὸ εἶναι προελθόν; Εἶτα ἐπειδὴ εἶπεν, « Ἀπεκύησεν, » ἵνα μή τις ὑπολάβῃ, ὅτι ὁμοίως ἡμῖν καὶ τὸν Υἱὸν ἀποτεκεῖν αὐτὸν, ἐπάγει τὸ, « Λόγῳ ἀληθείας. » — « Πάντα » γὰρ, κατὰ τὸν Θεολόγον Ἰωάννην, « δι' αὐτοῦ ἐγένετο· » οἱονεὶ τοῦ τῆς ἀληθείας Λόγου. Ὥστε [εἰ] διὰ τοῦ Λόγου ἡ πρόοδος ἡμῖν, οὐχ ὁμογενεῖς ἡμεῖς οἱ τὸ εἶναι ἔχοντες τὸ [*f.* τῷ] ἀφ' οὗ γεγόναμεν. Τὸ δὲ, « Ἀπαρχήν τινα, » ἀντὶ τοῦ, πρῶτον καὶ τιμιώτατον. Κτίσμα δὲ, τὴν ὁρωμένην φύσιν φησίν.

Vers. 19. « Quare, fratres mei dilectissimi, sit omnis homo velox ad audiendum ; tardus autem ad loquendum, et tardus ad iram. » Illud «velox» non simplicem auditionem significat, sed efficacem, seu quæ ad præstanda ea, quæ audita sunt, impellit. Noverat enim, eum qui libenter præbet auditum, promptum etiam ut plurimum, ad ipsum opus se præstiturum ; sicut e contra, eum qui segniter erga aliquid afficitur, illudque differt, tandem aliquando omnino ab incœpto destiturum. Idcirco in divinarum rerum doctrina addiscenda velocitatem præcipit ; in iis vero, quæ periculosæ sunt administrationis, tarditatem. Hujusmodi autem est loqui et irasci : quæ namque ex ira fit locutio, neutiquam in bonum desinere solet (6). Et ideo virum quemdam

« Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, ἔστω πᾶς ἄνθρωπος ταχὺς εἰς τὸ ἀκοῦσαι, βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι, βραδὺς εἰς ὀργήν. » Τὸ, « ταχὺς, » οὐχὶ εἰς ψιλὴν ἀκρόασιν περίστησιν, ἀλλ' εἰς ἐνεργὸν, καὶ μετὰ τὸ ἀκοῦσαι πρὸς τὴν μεταχείρισιν τῶν ἠκουσμένων ἀφορμῶσαν. Ἠπίστατο γὰρ τὸν μετὰ σπουδῆς ὑπέχοντα τὴν ἀκοὴν, [καὶ πρὸς τὴν ἐργασίαν τούτων, ἕτοιμον παρέξοντα ἑαυτόν· ὥσπερ] ἀπ' ἐναντίας τὸν μετὰ βραδυτῆτος πρός τι διατιθέμενον τῇ ἀναβολῇ, [καὶ πάμπαν εἰρῆσθαι ἔσθ' ὅτε τῆς ἐγχειρήσεως.] Διὸ ἐπὶ μὲν τῆς τῶν θείων διδασκαλίας, ταχύτητα ἐντέλλεται· ἐπὶ δὲ τῶν ἐπισφαλῆ τὴν μεταχείρισιν ἐχόντων, τὴν βραδυτῆτα. Ταῦτα δέ ἐστι, τὸ λαλῆσαι, τὸ ὀργισθῆναι. Ἥ τε γὰρ ὑπὸ ὀργῆς λαλιὰ, οὐκ εἰς ἀγαθὸν ἀποτελευτᾷ. Διὸ καί τις ἀνὴρ θεόσοφος ὁ

[10] Malach. III, 6. [11] Joan. I, 3.

Bonifacii Finetti notæ.

(6) Melius quoad sensum habet hic textus editus : Ἥ τε γὰρ ἀπρομηθὴς λαλιὰ, ἢ τε ἀπερίσκοπος

Digitized by Google

λαλήσας; μετέγνω πολλάκις· ὁ δὲ σιωπήσας οὐδέποτε. Καὶ ὁ μακάριος Δαβίδ· « Ὀργίζεσθε, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· » τοῦτ' ἔστι, Μὴ ὀργιζόμενοι εὐθὺς, καὶ τὴν ἐκ τῆς ὀργῆς ἐπάγετε μανίαν. Σύμφωνα τούτοις καὶ τὰ παρόντα, τῆς [*f.* τῇ] τε περὶ τὸ λαλῆσαι αὐτὸ, καὶ τὸ περὶ τὸ ὀργισθῆναι· μάλιστα δὲ περὶ τῆς ὀργῆς, ἥτις ἀλογίστως προσενεχθεῖσα [*f.* προεν.], τῆς τοῦ [Θεοῦ] δικαιοσύνης ἀποστερεῖ. Διὸ καὶ λέγει· « Ὀργὴ δικαιοσύνην Θεοῦ οὐ κατεργάζεται. »

« Ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς δικαιοσύνην Θεοῦ οὐ κατεργάζεται. » Δικαιοσύνη ἐστὶν ἕξις ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ κατ' ἀξίαν ἑκάστῳ ἀπονεμητική· ὀργὴ δὲ ἀπόλλυσι καὶ φρονίμους. Πῶς ἂν οὖτη διὰ τὴν ἄγαν ἐμπάθειαν σκοτοῦσα τὸν νοῦν, τὴν κεκριμένως ἀπονέμουσαν ἑκάστῳ τὸ κατ' ἀξίαν συστήσειεν; Ἀλλὰ γὰρ σκόπει, ὅτι οὐχ ἁπλῶς εἶπε [περὶ] τοῦ μὴ κατεργαζομένου τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην, ἀλλὰ [περὶ] τοῦ ἐπὶ τοῖς ὀλεθρίοις ἑαυτῷ ἀνδριζομένου. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ ἄνευ τῆς τοῦ ἄρθρου προσθήκης προσήνεγκε [*f.* προήν.] τὸν λόγον· καὶ ὅτι τοῦτο βούλεται, δείκνυσι τὸ, « Μακάριος ἀνὴρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν. » Ἡ γὰρ τοῦ ὑποτακτικοῦ ἄρθρου ἐπιφορὰ δείκνυσιν, ὅτι τὸ, *ἀνὴρ*, τῶν ἐπ' ἄμφω τὴν ῥοπὴν ἀγαθῶν ἐχόντων καὶ κακῶν σημαίνειν βούλεται. Ἐπιστατέον δὲ, καὶ ὅτι οὐκ Ἐργάζεται, εἶπε κατὰ τὸ ἁπλοῦν, ἀλλὰ μετὰ τῆς προθήκης τῆς προθέσεως, « Κατεργάζεται. » Τοῦτ' ἔστιν, Οὐχ ὁλοτελῶς ἀποστερεῖται τοῦ δέοντος. Ἔστι γὰρ ἐν ὀργῇ θεωρῆσαί τινα λυσιτέλειαν, καθ' ὅσον οὐδὲ ἐν ἄλλῃ ψυχικῇ κινήσει τοῦ ἐπαινετοῦ ἀμοιρήσει τὸ ὁπωσοῦν ἀπόβλητον, ἀλλά τι καὶ Χριστὸν [*f.* χρηστὸν] ἔστιν εὑρεῖν.

« Διὸ ἀποθέμενοι πᾶσαν ῥυπαρίαν καὶ περισσείαν κακίας, ἐν πραΰτητι καρδίας δέξασθε τὸν μὲν ἔμφυτον Λόγον τὸν δυνάμενον σῶσαι τὰς ψυχὰς ὑμῶν. » Τῷ, « ῥυπαρίαν, » προστίθησι καὶ τὸ, « Περισσεία [*f.* — αν] κακίας, » τοῦτο παραστῆσαι βουλόμενος, τὸ, καὶ εἴ τινι πολλάκις περιέπεσέ τις ῥυπαρία, ταχέως αὐτῆς ὑπεξίστασθαι, ἀλλὰ μὴ τῇ κατ' αὐτὴν ἐπιμονῇ διὰ τῆς συνηθείας βεβαιότερον [τὸ κακὸν] ἀπεργάζεσθαι· πεφυκότων τῶν συνεχέστερον ἡμῖν καὶ περιττότερον ἐπιτελουμένων, εἰς φύσιν ἀποκαθιστᾷν τὸ τελούμενον, ἤτοι φύσεως ἕξιν αὐτῷ περιποιεῖν. « Ἐν πραΰτητι » δὲ εἶπε διὰ τὸν διδασκαλικὸν λόγον, ὃς οὐκ ἐν θορύβῳ καὶ ταραχῇ τὴν ὑποδοχὴν ποιεῖται. « Ἔμφυτον δὲ λόγον » καλεῖ τὸν, καθ' ὃν λογικοὶ γεγόναμεν, διακριτικοὶ τοῦ βελτίονος καὶ τοῦ χείρονος.

« Γίνεσθε δὲ ποιηταὶ νόμου, καὶ μὴ ἀκροαταὶ μόνον, παραλογιζόμενοι ἑαυτούς. Ὅτι εἴ τις

A divina sapientia plenum frequenter pœnitebat, esse locutum, siluisse autem, nunquam. Et beatus David inquietabat [12] : « Irascimini, et nolite peccare : » hoc est, Nolite cito irascentes, etiam insaniam ex ira manantem adjungere. Conformia his sunt etiam quæ hic dicuntur, tam de locutione, quam de ira : præsertim vero de ira, quæ absque ratione ascita divina justitia privat. Quare subdit : « Ira justitiam Dei non perficit. »

Vers. 20. « Ira enim viri justitiam Dei non perficit. (7) » Justitia namque est affectio animi distribuens unicuique, prout decet. Ira vero perdit etiam sapientes : quomodo igitur illa, quæ immodica passione mentem obnubilat, virtutem, quæ dijudicate B unicuique juxta propriam dignitatem distribuit constituere unquam poterit ? Verum observa (8), quod non simpliciter loquatur de eo, qui justitiam Dei non operatur ; sed de eo, qui in rebus sibimetipsi perniciosis invalescit : idcirco enim etiam absque additione articuli propositionem protulit. Quod autem **327** iste sit illius sensus, argumentum esse potest illud Davidis : « Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum [13] : siquidem articuli subjunctivi appositio ostendit, quod vox *vir* tum eum qui ad bona, tum eum qui ad mala propendet, significet. Adnotandum etiam, quod non dixerit simpliciter Facit ; sed addita præpositione, « Perficit. » Hoc est, Non omnimode destituitur rectitudine : est C enim etiam in ira aliquam utilitatem reperire, in quantum in ea, sicut et in aliis animi motibus, ob honestatis carentiam, non est totum, et omni ex parte improbandum ; sed aliquid etiam boni in ea reperire est.

Vers. 21. « Propter quod abjicientes omnem immunditiam, et abundantiam malitiæ, in mansuetudine suscipite insitum verbum, quod potest salvare animas vestras. » — « Immunditiei » addit « abundantiam malitiæ, » monere volens, quod si etiam quis pluries in immunditiam incidat, celeriter ex ea surgat ; ne diu in ipsa permanendo, malum firmius consuetudine efficiatur. Solet enim nimia frequentia, id quod efficitur, velut in naturam convertere, eique naturæ proprietatem quodammodo D consciscere. « In mansuetudine » vero ait, propter verbum doctrinæ, quod, ubi tumultus vel turbatio est, minime recipitur. « Insitum autem verbum » appellat illud, quo rationales, ac bonum a malo discernendi facultate præditi nascimur.

Vers. 22, 23. « Estote autem factores legis, et non auditores tantum, fallentes vosmetipsos. « Quia

[12] Psal. IV, 5. [13] Psal. I, 1.

Bonifacii Finetti notæ.

ὀργὴ, οὐκ εἰς ἀγαθὸν ἔσθ' ὅτε εἶδεν τελευτᾷν. *Nam et inconsulta locutio et incircumspecta ira nunquam novit in bonum desinere.*

(7) Vulgata habet, *operatur*, et recte. Ipse tamen verti *perficit*, ut locum habere posset, quæ paulo post sequitur, commentatio.

(8) Quæ sequuntur usque ad v. 21 a sciolo aliquo grammatico addita esse videntur. Aliunde locus satis obscurus, et fortasse mendosus est.

Digitized by Google

si quis auditor est verbi, et non factor, hic comparabitur viro consideranti vultum nativitatis suæ in speculo. » Considerare « vultum nativitatis » est, semetipsum per legem cognoscere, et ideo non dixit tantummodo « vultum, » sed « vultum nativitatis; » per legem enim discimus, quales nati sumus et intelligimus, quales postea spiritualis lex per naturam regenerationis nos effecerit. At deinde non perseverantes in hac inspectione per praxim, ipsius, quod recepimus, spiritualis doni obliviscimur. Qui enim se pravis operationibus dedit, neque beneficiorum, quibus eum Deus affecit, amplius reminiscitur. Si enim memoria teneret, quod superne regenitus, justificatus, et inter filios Dei cooptatus sit, profecto nequaquam se traderet operibus, quæ receptam gratiam delent. Cæterum apostolus ab usitato speculo, ad spirituale speculum sermonem transferens, alterum comparationis membrum haud expressit; ita enim se haberet integra comparatio : Si quis auditor legis est, et non factor, hic similis est homini consideranti vultum suum in speculo; quemadmodum enim ille consideravit se, et abiit, et statim oblitus est, qualis **328** fuit; ita se habet ille, qui ex lege Mosis addidicit id, propter quod factus sit, nempe ad Dei gloriam, et ut juxta imaginem Dei factoris sui, viveret, se factum esse, cognovit; postea nihil horum facit, sed eodem modo se gerit, ac qui considerat vultum suum. Hoc igitur exemplum, ut oportere videbatur, neutiquam integre proposuit ille : non tamen absque causa : scilicet aliquid reticendo auditorem attentiorem reddere et excitare voluit, ne otiose ista audiret. Non enim beati sunt auditores; sed qui auditui praxim adjungunt : quandoquidem et Pharisæi fuerunt auditores; sed quoniam factores non erant, nequaquam beati evaserunt. « Fallentes vosmetipsos; » hoc est, decipientes vosmetipsos, parvi pendendo vestram propriam salutem.

A ἀκροατὴς λόγου ἐστὶ, καὶ οὐ ποιητὴς, οὗτος ἐοικεν ἀνδρὶ κατανοοῦντι τὸ πρόσωπον τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἐν ἐσόπτρῳ. » — « Πρόσωπον γενέσεως, [κατανοεῖν] » τὸ διὰ τοῦ νόμου ἑαυτὸν ἐπεγνωκέναι. Διὸ καὶ τῷ « προσώπῳ ἐπήγαγε « τῆς γενέσεως. » Διὰ γὰρ τοῦ νόμου μανθάνομεν οἷοι γεγόναμεν, καὶ κατανοοῦμεν οἵους γενομένους ὁ πνευματικὸς ἡμᾶς ἀποτελεῖ νόμος διὰ τοῦ λυτροῦ τῆς παλιγγενεσίας. Εἶτα μὴ ἐμμένοντες τῇ τοιαύτῃ θέᾳ διὰ τῆς πράξεως, καὶ τοῦ χαρίσματος ἐπιλανθανόμεθα. Ὁ γὰρ πράξεσιν ἐκδιδοὺς ἑαυτὸν πονηραῖς, οὐδὲ ὅτι εὐηργέτηται παρὰ τοῦ Θεοῦ μνημονεύει. Εἰ γὰρ ἐμνημόνευεν, ὅτι ἄνωθεν ἐγεννήθη, καὶ ἐδικαιώθη, καὶ ἐν υἱοῖς ἐλογίσθη Θεοῦ, οὐκ ἂν ἑαυτὸν παρεδίδου τοῖς ἀθετοῦσιν ἔργοις τὴν χάριν. Ἀπὸ δὲ τοῦ συνήθους τούB του ἐσόπτρου, ἐπὶ τὸ νοητὸν ἔσοπτρον, διαβιβάζει τὸν λόγον, μηδὲν ἀπενέγκας τῶν εἰς παράδειγμα ἀφοριζόντων τὸ εἰρημένον. Οἷον ἵνα εἴπῃ οὕτως· Εἴ τις ἀκροατὴς νόμου ἐστὶ καὶ οὐ ποιητὴς, οὗτος ἐοικεν ἀνδρὶ κατανοοῦντι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐν ἐσόπτρῳ. Ὡς γὰρ ἐκεῖνος κατενόησεν ἑαυτὸν καὶ ἀπελήλυθε, καὶ εὐθὺς ἐπελάθετο ὁποῖος ἦν· οὕτω καὶ οὗτος ὁ διὰ τοῦ Μωϋσέος νόμου κατανοήσας τὸ διατί γέγονεν, ὅτι πρὸς δόξαν Θεοῦ, καὶ τὸ κατ' εἰκόνα γενέσθαι τοῦ πεποιηκότος Θεοῦ, μετὰ τὸ κατανοῆσαι, οὐδὲν τῶν κατανοηθέντων εἰργάσατο, ἀλλ' ὡσαύτως τῷ κατανοοῦντι τὸ ἑαυτοῦ πρόσωπον. Τούτῳ οὕτως χρήσασθαι δέον, οὐκ ἐχρήσατο. Καὶ οὐ μάτην τοῦτο ποιεῖ ὁ ἀπόστολος, συνάγων τὸν ἀκροατὴν καὶ συντείνων εἰς τὸ μὴ παρέργως τούτων ἀκούειν. Οὐ γὰρ C ἐκεῖνοι μακάριοι οἱ ἀκροαταὶ, ἀλλ' οἱ συνάπτοντες τῇ ἀκροάσει τὴν πρᾶξιν. Ἐπεὶ καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἐγένοντο ἀκροαταὶ, ἀλλ' ἐπεὶ οὐ ποιηταὶ ἦσαν, οὐκέτι μακάριοι. « Παραλογιζόμενοι ἑαυτούς. » Ἀντὶ τοῦ, ἐξαπατῶντες, καταφρονοῦντες τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας.

Vers. 24. « Consideravit enim se, et abiit, et statim oblitus est qualis fuerit. » Auditioni jungit oblivionem. Quoniam ad animæ salutem non sufficit auditio legis, nisi etiam operatio, quæ auditionem confirmet, subsequatur.

« Κατενόησε γὰρ ἑαυτὸν, καὶ ἀπελήλυθε, καὶ εὐθέως ἐπελάθετο ὁποῖος ἦν. » Τῇ ἀκροάσει συνῆψε τὴν ἐπιλησμονὴν, ὡς οὐκ ἀρκούσης μόνης ἀκροάσεως νόμου πρὸς ψυχικὴν σωτηρίαν, εἰ μὴ καὶ ποίησις ἐπακολουθήσει πρὸς βεβαίωσιν τῆς ἀκροάσεως.

Vers. 25. « Qui autem perspexerit in legem perfectam libertatis, et permanserit in ea, non auditor obliviosus factus, sed factor operis, hic beatus in facto suo erit. » — « Qui perspexerit (9), » inquit, D et non, Qui ingressus fuerit. Spiritualis enim lex, cum ubique eximium et magnum quid præferat, ex modica etiam sui consideratione potest quemlibet ad se ipsam allicere. Postquam vero dixit, « Legem perfectam, » subdit, « libertatis, » ut ipsius libertatis dotem significaret. Lex enim Christi cum a servitute, quæ secundum carnem est, liberaverit, accedentem ad se in libertate constituit : quo illicio eum attentiorem reddit, atque ab oblivione, quæ bona omnia corrumpit, liberat.

« Ὁ δὲ παρακύψας εἰς νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερίας καὶ παραμείνας, οὗτος οὐκ ἀκροατὴς ἐπιλησμονῆς γενόμενος, ἀλλὰ ποιητὴς ἔργου, οὗτος μακάριος ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἔσται. » — « Παρακύψας, » εἶπεν, ἀλλ' οὐκ, Εἰσελθών· ὁ γὰρ πνευματικὸς νόμος, τὸ ἐφετὸν πανταχοῦ καὶ μεγαλεῖον ἔχων, καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς βραχείας ἐντυχίας οἷδεν ἐφέλκεσθαι, Εἰπὼν δὲ, « Νόμον τέλειον, » ἐπήνεγκε, « τῆς ἐλευθερίας, » τὴν ἐλευθερίαν ἐπίσημον αὐτοῦ ποιούμενος. Ὁ γὰρ κατὰ Χριστὸν νόμος τῆς περὶ τὴν σάρκα ἀπαλλάξας δουλείας, ἐν ἐλευθερίᾳ τὸν προσιόντα καθίστησι, καὶ διὰ τὸ ἐλευθέριον, καὶ προσεκτικὸν εἰργάσατο τοῦτον, καὶ τῆς λυμαινομένης ἅπασι τοῖς καλοῖς ἀπήλλαξεν ἐπιλησμονῆς.

Bonifacii Finetti notæ.

(9) Verbum παρακύπτω proprie significat, *obiter et per transennam intueri;* cui significationi nititur sequens commentatoris animadversio.

Digitized by Google

« Εἴ τις δοκεῖ θρῆσκος εἶναι ἐν ὑμῖν, μὴ χαλιναγαγῶν γλῶσσαν ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἀπατῶν καρδίαν ἑαυτοῦ, τούτου μάταιος ἡ θρησκεία. » Θρῆσκός ἐστι παρὰ Ἰουδαίοις ὁ πίστιν ἔχων ἐν ἔργοις τῷ δοκεῖν ἀδημοσίευτον· καὶ ἐπειδὴ μέγα ἐφρόνουν οἱ Ἰουδαῖοι ταῖς παρατηρήσεσι, καὶ ἐν ταύταις τὸ πᾶν τῆς περὶ Θεὸν εὐσεβείας κατορθοῦν ᾠοντο, καὶ περὶ ταύτας ἀσχολούμενοι μόνας, αὐτοῖς τὸ μακάριον περιποιεῖν ἐλογίζοντο· πρὸς δὲ τοὺς ἄλλους ὀνειδιστικώτερον διέκειντο, ὡς δῆλον ἀπὸ τοῦ ἐν Εὐαγγελίοις Φαρισαίου, καὶ ὧν περὶ τοῦ τελώνου ἀπηυθαδίασατο· ταύτην τὴν οἴησιν καταστέλλων ὁ ἀπόστολος τὸ προκείμενόν φησι· μνησθεὶς γὰρ « ποιητοῦ ἔργων, καὶ μακαρίσας αὐτὸν, ἐπανορθοῦται εὐθὺς καὶ τὸ ἐν τῇ ποιήσει παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐπιφυόμενον κακὸν, καί φησιν, ὅτι Μὴ ὑπολάμβανε, ὁ ἀπὸ τῆς ποιήσεως τοῦ νόμου αὐχῶν, τὸ μακάριον κατὰ μόνην τὴν ποίησιν ἔχειν. Οὐ γὰρ ἀποδεκτὸν τοῦτο Θεῷ· ἀλλ' ἐκεῖνος ἀποδεκτὸς, ὁ ποιῶν μὲν, μὴ ἐξ οἰήσεως δὲ ὀνειδιστικῶς τοῖς μὴ ποιοῦσι φερόμενος. Τὸ δὲ, « Ἀπατῶν καρδίαν ἑαυτοῦ, » οἱονεί, Κατάγχων, καὶ μὴ ἐξ οἰήσεως ὡς « ποιητὴς νόμου » ἀπατῶν συνείδησιν αὐτοῦ. Τοῦτο γὰρ ἡ καρδία βούλεται ἐνταῦθα σημαίνειν, ὡς καὶ ἐν τῷ, « Καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην. »

A Vers. 26. « Si quis autem putat, se religiosum esse, non refrenans linguam suam, sed seducens cor suum, hujus vana est religio. » Religiosus censebatur apud Judæos, qui fidem habebat in operibus (10) propterea quod is vir haud vulgaris conditionis videretur. Et quoniam Judæi propter legales observantias de se magnifice sentiebant, in eisque omnem erga Deum pietatem sitam esse putabant; adeoque illis tantummodo operam dantes, se beatitudinem assecuturos arbitrabantur, et alios superbe despiciebant ac vituperabant, ut patet ex iis quæ Pharisæus Evangelii, adversus publicanum arroganter protulit : errorem hunc ut convelleret apostolus, allata verba dixit. Cum enim factoris operum mentionem fecisset, eumque beatum B prædicasset, statim corrigit malum, quod exinde **329** cuiquam subnasci potest, perinde ac si diceret : Ne putes, quicunque ex operibus legis gloriaris, te beatum propter hujusmodi opera fore : non enim hoc satis est, ut acceptus sis Deo. Illo enim acceptus tantummodo est, qui cum multa bona operetur, non tamen idcirco ex vana sui existimatione despicit alios, qui eadem non operantur. Illud autem « Seducens cor » intelligendum est, ac si diceret, Jugulans, et ex animi elatione tanquam « factor legis, » decipiens conscientiam suam; hanc enim hoc loco significat cor, quemadmodum et cum dicitur [15] : « Cor contritum, et humiliatum. »

« Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὕτη ἐστὶν, ἐπισκέπτεσθε [*vulg.* — θαι] ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν. » Ἡ θρησκεία πλέον τι δοκεῖ τῆς πίστεως ἔχειν. Κρυφίων τινῶν γνῶσιν γὰρ τὸ ὄνομα ἐπαγγέλλεται, καὶ βεβαιότητα τῶν κατὰ πίστιν ἐνθεωρουμένων. Διὰ τοιοῦτο καὶ ὁ Ἀπόστολος τῇ λέξει ταύτῃ ἐχρήσατο, « Θρῆσκος, » εἰπὼν, ὥσπερ εἰ ἔλεγε· Γνώστην ἑαυτὸν οἶει τῶν ἀπορρήτων ἐν τῷ νόμῳ καὶ ἀκριβῆ φύλακα. Πῶς, ὃς τὴν γλῶσσαν οὐκ ἐπίστασαι χαλιναγωγεῖν, κατηγορεῖς τοῦ πλησίον, καὶ ὑπεροπτικῶς διαβιοὺς, οὐδένα τῶν ἀπορούντων οἰκτείρεις· τοῦ νόμου μήτε τὸν καταλαλοῦντα προσιεμένου, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐχθροὺς οἰκτείρειν κελεύοντος; Εἴπερ οὖν θρῆσκος εἶναι βούλει, μὴ ἐν τῇ ἀναγνώσει τοῦ νόμου ἐπιδείκνυσο τὸν θρῆσκον, ἀλλ' ἐν τῇ ποιήσει. Τοῦτο δέ ἐστι, τὸ τοὺς πλησίον οἰκτείρειν. Ὁ γὰρ εἰς τὸν πλησίον οἰκτιρμὸς ἀφομοίωσίς ἐστι πρὸς τὸν Θεόν. « Γίνεσθε γὰρ, φησὶν, οἰκτίρμονες, ὡς καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. » Ἀλλὰ καὶ ὁ οἰκτιρμὸς ὑμῶν μὴ ἐν προσωποληψίᾳ ἔστω· ἐπεὶ μηδὲ ὁ Θεὸς ἀπομεμερισμένας ποιεῖται τὰς ἑαυτοῦ εὐεργεσίας, ἀλλ' « ἀνατέλλει τὸν ἥλιον » ἐπὶ πλουσίου καὶ πένητας, καὶ « βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. » — « Ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου. » Κόσμον ἐνταῦθα τὸν

Vers. 27. « Religio munda, et immaculata apud Deum et Patrem hæc est, visitare pupillos et viduas in tribulatione eorum. » Θρησκεία (religio) plus aliquid importare videtur, quam fides. Vox C enim hujusmodi occultorum notitiam denotat, simulque in iis, quæ per fidem cognoscuntur, firmitatem (11). Idcirco etiam apostolus hac voce usus est, « Religiosum » dicens; ac si diceret, Cognitorem te putas arcanorum legis, et perfectum observatorem. Sed quomodo, si linguam tuam frenare non valens, proximo tuo conviciaris, et cum fastu vivens, indigentium non misereris, cum lex nequidem obloquentem ferat, et ipsorum etiam inimicorum nos misereri præcipiat? Si igitur religiosus esse vis, non in lectione legis, sed in operatione religionem tuam ostendito, quod potissimum fit miseratione erga proximum, quæ assimilationem quamdam ad Deum parit, juxta illud, « Estote misericordes, sicut et Pater vester cœ- D lestis misericors est [16]. » At vero miseratio vestra non cum acceptione personarum sit; quandoquidem neque Deus, quibusdam tantum personis beneficia sua impertit, sed « oriri facit solem [16] » supra divites, et pauperes, « et pluit super justos et injustos. » — « Et immaculatum se custodire ab hoc

[15] Psal. L, 19. [16] Luc. VI, 36. [16] Matth. V, 45.

Bonifacii Finetti notæ.

(10) *Fidem habere in operibus* perinde esse puto apud nostrum commentatorem ac *bonis operibus abundare*.

(11) Cum hanc voci Græcæ θρησκεία vim tribuat hic commentator, videtur eam ab ἀθρέω, quod *dispicere* et *observare* significat, dempto α, deduxisse ' cum tamen plerique alii a *Thracibus* derivent, παρ ὧν τὸ θρησκεύειν, ὡς ὁ λόγος, *a quibus*, ait Nazianzenus, *deorum cultus, ut fertur, sumpsit exordium*.

Digitized by Google

mundo. » Mundus hic intelligendus est vulgaris et promiscuus populus, qui concupiscentiis et erroribus deformatur.

δημώδη καὶ συρφετὸν ὄχλον ἀκουστέον, τὸν κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης αὐτοῦ φθειρόμενον.

CAPUT II.

ΚΕΦΑΛ. Β'.

Vers. 1. « Fratres mei, nolite in personarum acceptione habere fidem Domini nostri Jesu Christi gloriæ. » Qui enim cum personarum acceptione quidquam facit, se immunditia replet, utpote qui ejusdem consortem naturæ, imo præ illo, semetipsum ignominia afficit : quandoquidem quidquid simili sui quis facit, illud in se ipsum facientem retorquet.

« Ἀδελφοί μου, μὴ ἐν προσωποληψίαις ἔχετε τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς δόξης. » Ὁ γὰρ ἐν προσωποληψίᾳ ποιῶν τι, πολλοῦ σπίλου ἑαυτὸν ἐμπίπλησι, τὸ ὁμογενὲς ἀτιμάζων καὶ πρὸ ἐκείνου ἑαυτόν, εἴγε ἡ πρὸς τὸ ὅμοιον ἐπίδειξις καὶ πρὸς ἑαυτὸν παραπέμπεται τὸν πράττοντα.

Vers. 2, 3. « Etenim si introierit in conventum vestrum vir aureum annulum habens in veste candida, introiverit autem et pauper **330** in sordido habitu, et intendatis in eum, qui indutus est veste præclara, et dixeritis ei : Tu sede hic bene; pauperi autem dicatis : Tu sta illic, aut sede sub scabello pedum meorum. » Videtur consuetudo ferendi annulum maxime apud Judæos viguisse. Sed fortassis inquiet hic aliquis : Si Jacobus Testamenti Jesu Christi doctor est, quare modo non abrogat ea quæ legis sunt; sed potius extollit, recipiens eos, qui in legali cultu versantur, neque eos ullo pacto reprehendit? Ad quem reponimus, eum sese insinuandi gratia ita cum illis loqui, et ipsorum imbecillitati condescendere, ne si statim legem everteret, doctrinæ novitate illos abs se abalienaret. Scilicet prudenti œconomia admittit in Novo Testamento legales cæremonias, quantum quidem absque ejusdem detrimento poterat; (et sane quid fidei Christi aut Sabbatismus, aut jejunium, aut certorum abstinentia ciborum derogabat?) cumque hac ratione magis benevolos, magisque verbis suis attentos reddidisset, tum demum paulatim hortatur, ut a legalibus, velut inutilibus, ac quæ magis ad servitutem, quam ad libertatem, quæ in Christo est, conferunt, abstineant. Sapienter igitur brevibus alternationibus usus, postquam obtinuit ne, quæ eis dicebat, graviter ferrent, tunc quæ Christianis conveniunt, proposuit.

« Ἐὰν γὰρ εἰσέλθῃ εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν ἀνὴρ χρυσοδακτύλιος ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, εἰσέλθῃ δὲ καὶ πτωχὸς ἐν ῥυπαρᾷ ἐσθῆτι, ἐπιβλέψητε δὲ ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπρὰν, καὶ εἴπητε, Σὺ κάθου ὧδε καλῶς· καὶ τῷ πτωχῷ εἴπητε· Σὺ στῆθι ἐκεῖ, ἢ κάθου ὧδε ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου. » Ἔοικε τὸ δακτυλιοφορεῖν μάλιστα παρ' Ἑβραίοις ἕξιν κεῖσθαι. Ἴσως δὲ ἐρεῖ τις ἐνταῦθα· Εἰ τῆς κατὰ [Χριστὸν] Διαθήκης Ἰάκωβος διδάσκαλος, πῶς νῦν οὐχὶ καταπαύει τὰ τοῦ νόμου, ἀλλὰ μᾶλλον ἐξαίρει, τοὺς ἐν τῇ τοῦ νόμου θρησκείᾳ ἀποδεχόμενος, καὶ μὴ ἐπιτιμῶν τούτοις; Πρὸς ὃν ἐκεῖνο ἐροῦμεν, ὡς εἰσαγωγικώτερον αὐτοῖς νῦν διαλέγεται, καὶ συγκαταβαίνει τῇ τούτων ἀσθενείᾳ, ἵνα μὴ ἐκ θυρῶν ἀνατρέπων τὸν νόμον, ὀπίσω χωρεῖν ποιήσῃ τῇ καινότητι τῶν διδαγμάτων. Οἰκονομικώτερον δὲ μεταχειρισάμενος τὸ πρᾶγμα, καὶ ὑπενδοὺς ὅσον αὐτὸν οὐκ ἔβλαπτεν εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην ταῖς νομικαῖς δεισιδαίαις (τί γὰρ αὐτὸν παρέφερε Σαββατισμὸς, ἢ νηστεία καὶ ἀποχὴ βρωμάτων τῆς κατὰ Χριστὸν πίστεως), καὶ τούτοις τέως προσεκτικωτέρους αὐτοὺς τοῦ ἑαυτοῦ λόγου λαβὼν, οὕτως κατὰ μικρὸν τῶν μὲν ἀφίστασθαι παραινεῖν [*f.* — νεῖ], τῶν τοῦ νόμου, ὡς ἀνωφελῶν, καὶ πρὸς δουλείαν, οὐ πρὸς ἐλευθερίαν μεταχαλούντων, τὴν ἐν Χριστῷ. Σοφῶς τοιγαροῦν ταῖς βραχείαις ὑπαλλαγαῖς χρώμενος, ὅτε μὴ δυσχερεστοῦντας εἶλαι[*f.* εἶλε] τοῖς λεγομένοις, τότε τὰ προσήκοντα Χριστιανοῖς παρέθηκεν.

Vers. 4. « Et nonne dijudicastis (12) apud vosmetipsos, » Particula copulativa *et* hic abundat (13), est enim tantummodo ex vetusto loquendi more apposita. Cum enim hoc sit consequens præcedentis orationis membrum, superflua est conjunctio. Ita enim se habet : « Si introierit quis in conventum vestrum, » etc. Deinde : « Nonne dijudicastis apud vosmetipsos? » Cum hoc sit alterum periodi membrum, phrasis postulabat, ut absque conjunctione *et* proferretur, ut hujusmodi sensus exsurgeret : Quoniam non, ut oportebat, dijudicastis, « facti estis judices cogitationum pravarum. » Illud autem, « Nonne dijudicastis, » perinde est, ac Judicium vestrum, nulla prius disquisitione facta, an

« [Καὶ] οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς; » Ὁ *καὶ* σύνδεσμος παρέλκει ἐνταῦθα συνήθως ἀρχαϊζούσῃ φράσει, ἐπεὶ ἀποδόσεως οὔσης ἐνταῦθα τοῦ ἄνω εἰρημένου, περιττὸς ὁ σύνδεσμος· ἔστι γὰρ οὕτως· « Ἐάν τις εἰσέλθῃ εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν, » καὶ ἑξῆς· εἶτα, « Οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς; » Ἐνταῦθα τῆς ἀποδόσεως οὔσης, ἐκτὸς ἀπαιτεῖ τοῦ, *καὶ* συνδέσμου ἡ φράσις προσενεχθῆ· ἵνα οὕτως ᾖ· Ἐπειδὴ οὐ τὸ δέον ἐκρίνατε, « ἐγένεσθε κριταὶ διαλογισμῶν πονηρῶν. » Τὸ δὲ, « Οὐ διεκρίθητε, » ἀντὶ τοῦ, Τὸ διακριτικὸν ὑμῶν διεφθείρατε, μηδεμίαν συζήτησιν ποιήσαντες πρότερον, τὸν πένητα μὲν, σπουδαῖον δὲ, ἢ τὸν πλούσιον μὲν, ῥάθυμον δέ· ἀλλὰ τὸ ἀδιάκριτον ὑμῶν ὑπηγάγετο ὑμᾶς ἐν προσωποληψίᾳ,

Bonifacii Finetti notæ.

(12) Vulgata habet *judicatis*. Aliqui hic vertunt *dijudicati estis in vobismetipsis*, quod διεκρίθητε sit formæ passivæ.

(13) Et hac fortasse de causa a vulgato interprete omissa est.

Digitized by Google

τὸν μὲν ἐπαινέσαι διὰ τὸν πλοῦτον, τὸν δὲ ἀτιμάσαι διὰ τὴν πενίαν. « Καὶ ἐγένεσθε κριταὶ διαλογισμῶν πονηρῶν. » Τοῦτ' ἔστιν, ἄδικοι κριταὶ τῇ πονηρίᾳ ἐκ προσωπολημψίας προθέμενοι [*f.* προσθ.]

A pauper strenuus vir esset, aut dives ignavus, corrupistis, et pravum vestrum judicium induxit vos in personarum acceptionem, ut eum quidem honoraretis propter divitias, hunc vero parvi penderetis propter paupertatem. « Et facti estis judices cogitationum pravarum, » hoc est, injusti judices ex iniqua personarum acceptione.

« Ἀκούσατε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί· οὐχ ὁ Θεὸς ἐξελέξατο τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου, πλουσίους ἐν τῇ πίστει, καὶ κληρονόμους τῆς βασιλείας, ἧς ἐπηγγείλατο τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν; Ὑμεῖς δὲ ἠτιμάσατε τὸν πτωχόν. Οὐχ οἱ πλούσιοι καταδυναστεύουσιν ὑμῶν, καὶ αὐτοὶ ἕλκουσιν ὑμᾶς εἰς κριτήρια; » Ἐπειδὴ ἡ πενία δυσχερές ἐστι τοῖς πολλοῖς καὶ μόνον ἀκουσθῆναι, διὰ τοῦτο εἰπών, « Τοὺς πτωχοὺς, τοῦ κόσμου, » εὐθέως ἐπήνεγκε, « πλουσίους. » Περὶ τί δὲ πλουσίους; Περὶ τὴν πίστιν· καὶ γὰρ οὕτως B ἔχει. Τὸ γὰρ τὸν κόσμον ἀπερίσπαστον τῶν πενήτων, ἐνεργεστέρους αὐτοὺς τῶν πλουτούντων, ἐπειδὰν προσέλθωσι τῇ πίστει, ποιεῖ. Διὸ καὶ ὁ Κύριος τοιούτους μαθητὰς ἐξελέξατο, οὓς καὶ κληρονόμους τῆς βασιλείας ἀνέδειξεν.

« Οὐκ αὐτοὶ βλασφημοῦσι τὸ καλὸν ὄνομα τὸ κληθὲν ἐφ' ὑμᾶς; Εἰ μέντοι νόμον τελεῖτε βασιλικὸν κατὰ τὴν Γραφὴν, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν, καλῶς ποιεῖτε. Εἰ δὲ προσωπολημπτεῖτε, ἁμαρτίαν ἐργάζεσθε ἐλεγχόμενοι ὑπὸ τοῦ νόμου ὡς παραβάται. » Ὄνομα καινὸν, τὸ κατὰ τὸν προφητικὸν λόγον τὸν φάσκοντα· « Τοῖς δουλεύουσί μοι κληθήσεται ὄνομα καινὸν, ὃ εὐλογηθήσεται ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. »

« Ὅστις γὰρ ὅλον τὸν νόμον τηρήσῃ, πταίσῃ δὲ ἐν C ἑνὶ, γέγονε πάντων ἔνοχος. Ὁ γὰρ εἰπὼν, Μὴ φονεύσῃς, εἶπε καὶ, Μὴ μοιχεύσῃς. Εἰ δὲ οὐ μοιχεύσεις, φονεύσεις δὲ, γέγονας παραβάτης νόμου. Οὕτως λαλεῖτε, καὶ οὕτως ποιεῖτε, ὡς διὰ νόμου ἐλευθερίας μέλλοντες κρίνεσθαι. Ἡ γὰρ κρίσις ἀνίλεως τῷ μὴ ποιήσαντι ἔλεος· καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως. » — « Πταίσῃ δὲ ἐν ἑνί. » τοῦτ' ἔστιν, τῷ μὴ τελείαν ἔχειν ἀγάπην· τοῦτο γὰρ τὸ κεφάλαιον τῶν καλῶν. Εἰ δὲ τῆς κεφαλῆς ἀπορεῖ, περιττὸν ἅπαν τὸ λοιπὸν σῶμα. Ὅτε [*f.* ὅτι] δὲ περὶ τούτου λέγει, δῆλον ἐκ τῆς προειρημένης κατασκευῆς. Τὸ δὲ, « Οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, » ὑποδείγματος χάριν εἴρηται. Σκόπει δὲ, ὅτι καὶ τὰ ὑποδείγματα ἐκ τοῦ εἰς ἀγάπην συντελοῦντός ἐστι νόμου. Ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν πλησίον, οὗτος οὐ μοιχεύσει, οὐδὲ φονεύσει· ἐχθροῦ γὰρ ταῦτα. Ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτο, οὐδεὶς ἀνθρώπων σωθείη, οὐδενὸς ἔχοντος τοῦ [*f.* τὸ] διὰ πασῶν τῶν ἐντολῶν ἀνελλιπές. Ἀλλ' ὁ ἁγνείαν κατορθωκὼς ἑαυτὸν ὅτε θυμοῦ ἥττηται, καὶ ὁ ἐλεημοσύνην ποιῶν, βασκανίαν ἔχει πολλάκις. Ὥστε οὐ περὶ παντὸς εἴρηται τοῦ κατὰ τὰς ἀρετὰς ἀνελλιποῦς, ἀλλὰ περὶ ἀγάπης, ὡς οὐ χρὴ προσ-

Vers. 5, 6. « Audite, fratres mei dilectissimi: nonne Deus elegit pauperes in hoc mundo, divites in fide, et hæredes regni, quod repromisit Deus diligentibus se? Vos autem **331** inhonorastis pauperem. Nonne divites per potentiam opprimunt vos, et ipsi trahunt vos ad judicia? » Quoniam vulgo vel solum paupertatis nomen molestum est, hinc cum dixisset, « Pauperes in hoc sæculo, » statim subjunxit, eos esse « divites. » At qua in re? « In fide; » quod verissimum est. Nam tranquillitas illa, qua pauperes frui solent, utpote sejuncti a negotiis hujus mundi, eos plerumque operosiores et ferventiores divitibus, cum ad fidem accesserint, facit. Quamobrem et Dominus tales discipulos elegit, quos et hæredes regni cœlestis declaravit.

Vers. 7-9. « Nonne ipsi blasphemant bonum nomen, quod invocatum est super nos? Si tamen legem perficitis regalem, secundum Scripturas: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum*, benefacitis. Si autem personas accipitis, peccatum operamini redarguti a lege, quasi transgressores. » Nomen novum, juxta prophetam dicentem [17], « Qui mihi serviunt, vocabitur illis nomen novum, quod benedicetur super omnem faciem terræ (14). »

Vers. 10-13. « Quicunque autem totam legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus. Qui enim dixit, Non mœchaberis, dixit et, Non occides. Quod si non mœchaberis, occides autem, factus es transgressor legis. Sic loquimini, et sic facite, sicut per legem libertatis incipientes judicari. Judicium enim sine misericordia illi, qui non fecerit misericordiam. Superexaltat autem misericordia judicium. » — « Offendat autem in uno: » quia scilicet integram non habet charitatem: ea enim est caput bonorum operum. Sublato autem capite, inutile ac superfluum est reliquum corpus. Quod vero de hac re loquatur, manifestum est ex eo quod superius astruit. Illud, « Non mœchaberis, Non occides, » D exempli causa dictum est. Et animadverte, quod etiam exempla allata sunt ex iis præceptis, quæ charitatem concernunt. Qui enim diligit proximum, neque mœchabitur, neque occidet; inimici enim propria sunt ista. Et sane, si hoc non ita se haberet, nemo salvus foret, cum nemo sit, cui non aliquid desit de observantia mandatorum (15): si-

[17] Psal. LXII, 2.

Bonifacii Finetti notæ.

(14) Videtur commentator verba Scripturæ memoriter, adeoque non omnino accurate citasse: nullibi enim ea, prout referuntur, reperire potui. Exstant tamen nonnulla Is. c. LXII.

(15) Caute est hic legendus auctor iste: neque enim dubitandum, aliquos esse qui, Dei gratia roborati, omnia Dei præcepta, quantum satis est ad lethale vitandum peccatum, custodiant. Leves autem transgressiones ab æterna salute non excludunt.

Digitized by Google

quidem qui, ex. c. castitatem custodit, quandoque vincitur ab ira: et qui eleemosynam facit, invidus est non raro. Quare non omni præscribitur, ut defectum nullum in virtutibus habeat, sed ne charitatem, per personarum acceptionem diminute exerceat, sed integre. Hoc autem etiam de aliis virtutibus dicere possumus. Qui enim non perfecte temperantiam, vel justitiam **332** servat, sed imminute, totum virtutis corpus graviter lædit. Per totam igitur legem intelligenda est hic lex charitatis, quæ præcipuus scopus apostoli est. Legem vero libertatis vocat eam, quæ a personarum acceptione libera est: siquidem acceptor personarum, non liber est, sed servus: « A quo enim quis superatus est, hujus et servus est [18]. »

A ωπολημπτοῦντα ἐλλιπῶς αὐτὴν ἀνύειν, ἀλλ' ὁλοτελῶς. Τοῦτο δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν φαμεν. Ὡς γὰρ μὴ διὰ τέλους τῶν σωφρονικῶν, ἢ τῶν δικαίων ἀντίσχηται, ἀλλ' ἐλλιπέστερον χρήσεται [*f.* — σηται], οὗτος χωλεύων περὶ τὴν μεταχείρισιν τῷ παντὶ τῆς ἀρετῆς ἐλυμήνατο σώματι. Ὅλον οὖν τὸν νόμον τὸν περὶ τῆς ἀγάπης ἀκουστέον, περὶ ἧς προηγουμένως αὐτῷ ὁ σκοπός. Νόμον δὲ ἐλευθερίας τὸν ἀπροσωπόληπτόν φησι· ὁ γὰρ προσωπολήπτης οὐκ ἐλεύθερος, ἀλλὰ δοῦλος. ὯΙ γάρ τις ἥττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται.

Vers. 14. « Quid proderit, fratres mei, si fidem quis dicat se habere, opera autem non habeat? Nunquid poterit fides salvare eum? » Si proximo nostro offensas remiserimus, atque cum indigentibus bona nostra communicaverimus, etiam misericordia Dei nos benigne suscipiet in die, qua discutiet quæcunque a nobis in hac vita perpetrata fuerint. Magnum enim et præclarum est istud facinus. Quemadmodum e contra, gravis condemnatio erit iis, qui erga ejusdem consortes naturæ benigne affecti non fuerint. Eos enim, qui erga eos, qui in ipsos peccaverunt, immites fuerint, mali illius servi condemnatio comprehendet, eaque retributio, quæ in Oratione Dominica subindicatur, in qua rogamus Deum, ut « nobis dimittat, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris [19]: » et immisericordibus (seu iis qui dure se habent erga indigentes corporalis alicujus consolationis) « judicium sine misericordia fiet, » — « Superexaltat autem misericordia judicium. » — « Misericordes » enim, juxta Domini sententiam, « misericordiam consequentur [20]. » Aliunde vero etiam in fidelibus aliquando misericordia in pauperes veniam obtinere valuit (16), ut ex historia Danielis cognoscimus. Quid igitur in fidelibus hominibus præstare non poterit? Sane mihi videtur misericordia perinde se habere, ac in athletis oleum, quod ex arboribus colligitur: istud namque illitum athletis, præstat illis, ut suorum adversariorum prehensiones elabantur, adeo ut teneri ab ipsis non possint. Ita et in judicio, si quam habuerimus in pauperes misericordiam, ea præstabit nobis, ut dæmonum impetus, atque insultus effugere valeamus.

B « Τί τὸ ὄφελος, ἀδελφοί μου, ἐὰν πίστιν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; Μὴ δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν; » Τῶν εἰς ἑαυτοὺς ἁμαρτημάτων ἀφέντας ἡμᾶς τοῖς πλησίον, καὶ τὴν τῶν ὑπαρχόντων ἡμῶν μετάδοσιν κοινωνοῦντας τοῖς ἐνδεέσιν, ὁ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἔλεος ἡμᾶς ἐν τῇ τῶν βεβιωμένων ἀναλήψεται διαγωώσει· μέγα γὰρ τὸ διόρθωμα· ὥσπερ ἀπεναντίας βαρὺ τὸ κατάκριμα τοῖς μὴ πρὸς τὸ ὁμοφυὲς εὐσυνειδότως διατεθεῖσιν. Ἐπί τε γὰρ τῶν εἰς ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν πλησίον πλημμεληθέντων ἀσυμπαθῶς διαγενομένων, τὸ τοῦ πονηροῦ δούλου κατάκριμα περιστοιχήσει, μετὰ καὶ τοῦ ἐν τῇ εὐχῇ ἀνταποδόματος. Καὶ γὰρ ἀφιέναι ἡμῖν ἐκεῖ ἡ αἴτησις πρὸς Θεὸν, « καθὼς καὶ ἡμεῖς » τοῖς εἰς ἡμᾶς πλημμελήσασιν « ἀφίεμεν. » Καὶ τοῖς ἀνηλεῶς, ἤτοι σκληρῶς, πρὸς τοὺς χρῄζοντας σωματικῆς παραμυθίας διακειμένοις, « ἀνηλεὼς ἡ κρίσις ἀπαντήσεται. » — « Κατακαυχᾶται δὲ ἔλεος κρίσεως. » — « Οἱ γὰρ ἐλεήμονες, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἀπόφασιν, « ἐλεηθήσονται. » Ἄλλως τε, καὶ [*f. add.* εἰ] εἰδωλολάτραις ὁ εἰς τοὺς πένητας ἔλεος ἄφεσιν οἶδε πορίζειν, ὡς ἐν τῷ Δανιὴλ ἠκούσαμεν, τί οὐκ ἂν ἐργάσαιτο ἐπὶ πιστῶν ἀνθρώπων; Τοιοῦτο δέ μοι δοκεῖ οὗτος ὁ ἔλεος διαπράττεσθαι, ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἐν σταδίοις ἀθλούντων, τὸ ἀπὸ τῶν δένδρων ἔλαιον· ἐπαλειφόμενον γὰρ τοῖς ἀθληταῖς, διολισθαίνειν δίδωσι τὰς τῶν ἀντιπάλων λαβάς· οὕτως καὶ ἐν τῇ κρίσει, ὁ εἰς τοὺς πένητας ἡμῶν ἔλεος, τὰς τῶν δαιμόνων ἐπιφορὰς διαδιδράσκειν παρέξεται.

Vers. 15, 16. « Si autem frater et soror nudi sint, et indigeant victu quotidiano, dicat autem aliquis ex vobis illis, Ite in pace, calefacimini, et saturamini, non dederitis autem eis, quæ necessaria sunt corpori, quid prodest? » Observa spiritualem sensum. Non enim dixit tantummodo, « Si fidem habeas, » sed « Quid prodest? » ac si diceret: Ostende mihi opus, ob quod talem tibi appellationem adjudicem: hoc est enim opus fidei. Quod ait igitur, hujusmodi est: Si quis opere non osten-

D « Ἐὰν δὲ ἀδελφὸς, ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχωσι, καὶ λειπόμενοι ὦσι τῆς ἐφημέρου τροφῆς, εἴπῃ δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν· Ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ χορτάζεσθε, μὴ δότε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος; » Σκόπει πνευματικὴν σύνεσιν. Οὐ γὰρ εἶπε μόνον, « Ἐὰν πίστιν ἔχῃς, » ἀλλὰ, « Τί τὸ ὄφελος; » ὥσπερ εἰ ἔλεγε· Δεῖξόν μοι τὸ πρᾶγμα ἀφ' οὗ [σοι] τὴν προσηγορίαν ταύτην λογίσομαι. Τοῦτο γὰρ τῆς πίστεως ἔργον. Ὃ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· Ἐὰν μὴ ἔργῳ δείξῃ τις

[18] II Petr. II, 19. [19] Matth. VI, 12. [20] Matth. V, 7.

Bonifacii Finetti notæ.

(16) Intellige quoad pœnam temporariam.

Digitized by Google

ὅτι πιστεύει τῷ Θεῷ, περιττὴ καὶ ἡ κατηγορία τοῦ πιστὸν λέγεσθαι. Οὐ γὰρ ὁ ἁπλῶς λέγων ἑαυτὸν εἶναι τοῦ Κυρίου, οὗτός ἐστι πιστὸς, ἀλλ' ὁ οὕτως ἀγαπῶν τὸν Κύριον ὡς διὰ τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν καὶ θανάτου κατατολμῶν [*f.* -μᾶν]· καὶ ὅτι οὗτος τῶν προκειμένων ὁ σκοπὸς, τὰ ὑποδείγματα δηλοῦσιν. Ἀβραὰμ γὰρ, φησὶν, ἔργῳ ἔδειξεν ὅτι ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, ἀνενεγκὼν εἰς ὁλοκάρπωσιν τὸν πρωτότοκον. Ὁμοίως δὲ καὶ Ῥαὰβ πιστεύσασα κατεφρόνησε θανάτου.

A dat, se credere Deo, superfluum etiam est se appellare fidelem. Non enim qui nude dicit, se esse Domini, is fidelis est; sed qui Deum **333** ita diligit, ut propter fidem in ipsum etiam mortem subire paratus sit. Et quod hujusmodi sit propositorum scopus, exempla, quæ afferuntur, declarant. Abraham enim, inquit, opere ostendit, se credidisse Deo, cum obtulit in holocaustum primogenitum suum. Similiter et Raab, cum credidisset, mortem contempsit.

« Οὕτω καὶ ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔργα ἔχῃ, νεκρά ἐστι καθ' ἑαυτήν. Ἀλλ' ἐρεῖ τις· Σὺ πίστιν ἔχεις; κἀγὼ ἔργα ἔχω. Δεῖξόν μοι τὴν πίστιν σου ἐκ τῶν ἔργων σου, κἀγὼ δείξω σοι ἐκ τῶν ἔργων μου τὴν πίστιν μου. Σὺ πιστεύεις ὅτι εἷς Θεός ἐστι· καλῶς ποιεῖς· καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσι καὶ φρίττουσι. » Οὐκ ἀντιφάσκει ταῦτα τῷ μακαρίῳ Παύλῳ· κατὰ δύο γὰρ σημαινομένων τοῦ τῆς πίστεως ὀνόματος φερομένου ἐπί τε τῆς ἁπλῆς τοῦ φαινομένου συγκαταθέσεως. Πίστιν γὰρ εἰώθαμεν καὶ τοῦτο λέγειν, καθὸ καὶ τοὺς δαίμονας ἔγνωμεν πιστεύειν εἰς Χριστὸν, ὅτι Υἱός ἐστι τοῦ Θεοῦ· καὶ πάλιν τὴν ἐκ διαθέσεως ἐπακολούθησιν μετὰ βεβαίας συγκαταθέσεως [τῷ τῆς πίστεως προσρήματι καλούντων ἡμῶν,] ὁ θεῖος Ἰάκωβος τὴν ἁπλῆν συγκατάβασιν νεκρὰν εἶναί φησι [πίστιν] ὡς ἀμοιροῦσαν τῶν ἀναζωπυρούντων ἔργων. Παῦλος δὲ αὐτὴν ἐκ διαθέσεως λέγει πίστιν, ἥτις μάλιστα οὐκ ἐστέρηται ἔργων· οὐκ ἂν γὰρ αὕτη διακένῳ σεμνοῦ ἔργων ἐγγένοιτο. Οὐδὲ γὰρ Ἀβραὰμ ἔτυχε ταύτης μὴ πρότερον διηγωνισμένος τὴν πατρικὴν ἀπώσασθαι ἀσθένειαν, ᾧτινι ἀγωνίσματι ἡ πίστις ἐπαθλον ἐβραβεύετο. Ἀλλ' ἔργων ταύτην προέκρινεν ὁ Παῦλος τῶν κατὰ νόμον σαββατισμῶν, καὶ περιτομῆς, καὶ τῶν λοιπῶν ἁγνισμῶν. Δύο γὰρ καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων ὁρᾶται τὰ σημαινόμενα. Ἔργα γὰρ καὶ τὰ τὴν πίστιν βεβαιοῦντα λέγεται, ὧν ἀμοι-

Vers. 17-19. « Sic et fides, si non habeat opera, mortua est in semetipsa. Sed dicet quis, Tu fidem habes, et ego opera habeo: ostende mihi fidem tuam ex operibus; et ego ostendam tibi ex operibus fidem meam. Tu credis, quod unus est Deus: bene facis: et dæmones credunt, et contremiscunt. » Non sunt ista contraria divo Paulo. Cum enim nomen fidei duo significare valeat: nam et simplicem mentis rei apparenti assensum interdum significat; fidem namque et hoc dicere solemus (qua ratione et dæmones credere novimus, quod Christus sit Filius Dei); et rursus consecutionem ex affectione simul cum firmo assensu, fidei nomine appellamus: sanctus Jacobus simplicem illum assensum fidem « mortuam » appellat, utpote vivificantibus operibus destitutam. Paulus autem eam quæ ex affectione est, vocat fidem, quæ sane non est operibus vacua (17): neque enim illa honestis operibus vacuo ingeneraretur (18). Nam neque Abraham hanc consecutus est, antequam certasset ad paternam repellendam imbecillitatem (19), cui certamini fides in præmium data est (20). Hanc vero Paulus fidem præposuit operibus, nempe sabbatismis, circumcisioni, reliquisque Mosaicæ legis observantiis. Quandoquidem etiam operum nomen duo significat: nam et opera dicuntur illa quæ fidem

B

C

Bonifacii Finetti notæ.

(17) *Fidem ex affectione* (seu animi dispositione) vocat hic commentator fidem quæ a theologis *formata* dicitur, quamque S. Paulus (*Gal.* v, 6) ait *per charitatem operari*. Fidem hujusmodi operibus vacuam esse non posse, perspicuum est.

(18) De eo quod ordinarie contingit, loqui hic puto auctorem istum. Ordinarie enim fides vera non innascitur iis qui recte et juxta rationis præscripta non vivunt; prava enim vivendi ratio validissimus fidei obex esse solet.

(19) Per *paternam imbecillitatem* intelligo parentum amorem, quem superare debuit Abraham, ut Dei mandato *egrediendi de terra et cognatione sua* (*Gen.* xii, 1) obtemperaret. Editus sub nomine Œcumenii commentarius pro ἀσθενείαν, *imbecillitatem*, vel *infirmitatem*, habet, et fortasse melius, ἀθείαν, *impietatem*: quæ si admittatur lectio, respexisse videtur hic auctor ad eam, quæ multorum est, opinionem, nempe, Tharem patrem Abrahæ, imo juxta nonnullos, ipsum Abrahamum aliquando, idolis serviisse. Quo supposito, quid sibi velit cum ait, Abrahamum non prius consecutum esse fidem, quam ad *paternam impietatem repellendam certaverit*, perspicuum est. Nescio autem quid Hentenius legerit, cum vertit: *Quo* (certamine) *paterna cognatione expelleretur:* non enim video quomodo hæc Græca verba, quæ in textu Græco e regione ejus versionis leguntur (Edit. Par. 1631), τὴν πατρικὴν ἀπώσασθαι ἀθείαν, talem interpretationem recipere possint.

(20) Si commentator de prima Abrahæ fide loquitur, præmium proprie dictum hic intelligere non potest, sed tantummodo, quod cuidam congruitati, seu congruæ dispositioni correspondet: non enim verum ullum meritum fidem, imo nec charitatem, præcedere potest. Si vero de uberiore aliqua fide, seu præcedentis fidei augmento Abrahæ ob certamen *ad repellendam* sive *imbecillitatem*, sive *impietatem paternam* concesso loquatur, potuit id quidem præmii rationem habere; id tamen haud conficit, fidem in homine bonis operibus vacuo ingenerari non posse, ad quod probandum exemplo Abrahæ uti videtur commentator. Verum, utut mens ipsius hoc loco se habeat, illud omnibus ratum esse debet, fidem justificantem in adultis neque bonis operibus vacuam permanere, neque absque bonis operibus et animi præparatione, seu absque proposito, bona opera suo tempore, et pro data occasione exercendi ingenerari posse. Et sic intelligendus, quanquam fortasse haud satis accurate se explicet, hic commentator.

D

Digitized by Google

confirmant : et opera dicuntur observantiæ legis Mosaicæ, sine quibus, et Abraham olim, et omnes credentes in Christum justificantur. Etenim, quod fidem in immundo progigni non possit (loquor autem de fide operum) quis contradixerit? Nam neque unguentum in fœculento vase quis reconderet ; neque in immundo homine ingenerabitur unquam fides Dei. Non igitur contrarii sibi invicem sunt **334** sancti apostoli, sed in diverso significato versantes, quisque juxta significatum suum, quod propositum sibi erat, prosequitur.

VERS. 20. « Vis autem nosse, o homo inanis, quoniam fides sine operibus mortua est? » Inanem vocat eum, qui de sola fide gloriatur, utpote qui bonorum operum substantia vacuus est.

VERS. 21-23. « Abraham pater noster, nonne ex operibus justificatus est, offerens Isaac filium suum super altare? Vides, quoniam fides cooperabatur operibus illius ; et ex operibus fides consummata est. Et impleta est Scriptura dicens, » etc. Abrahamum uterque proponit in exemplum ejus, quod de fide asserit : ille quidem ut ostendat, fidem operibus præstare ; hic vero ut opera fide meliora esse evincat argumento ex eodem Abrahamo desumpto. Dictum vero est superius, quod circa duplex significatum ambo versantes, quisque sumit id quod ad propositum suum inservit. Cæterum nonnulli ex Patribus ita hac de re censuerunt, nempe, Abrahamum variis distinctum temporibus utriusque fidei imaginem esse ; videlicet et ejus, quæ ante baptismum est, quæ opera non requirit, sed solam fidem et confessionem salutis, et verbum quo justificamur credentes in Christum ; et ejus, quæ baptismum subsequitur, quæque conjuncta operibus est. Hac ratione sibi contrarius neutiquam apparet is, qui in utroque locutus est Spiritus sanctus : cum una quidem fides per solam confessionem justificat baptizatum, si statim discedat e vita (huic enim non adsunt opera, sed satis ipsi est mundities per baptismum comparata) ; altera vero a baptizato exigat etiam bonorum operum exhibitionem. Cui rei et Paulus consentit alio loco, docens, fidem post baptisma perfectionem, quæ ex operibus consurgit, requirere ; cum nempe sit [21] : « Neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, sed fides, quæ per charitatem operatur. » Charitas autem multarum virtutum exercitio opus habet, ut adimpleatur. « Credidit autem Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam, et amicus (21) Dei appellatus est [22]. » Justitiæ quidem ex sola fide imago fuit Abraham, cum credidit, idque « reputatum est illi ad justitiam. » Ejus autem quæ ex operibus est, cum filium obtulit supra

A ροῦσα πίστις νεκρὰ καταλείπεται· ἔργα πάλιν καὶ τὰ τοῦ νόμου, ὧν καὶ χωρὶς Ἀβραὰμ, καὶ πάντες οἱ κατὰ Χριστὸν δικαιοῦνται. Ἐπεὶ ὅτι πίστις οὐκ ἂν ἀκαθάρτῳ προσγένοιτο (λέγω δὲ τὴν τῶν ἔργων πίστιν), τίς ἀντερεῖ; Οὔτε γὰρ βορβόρου πλήρει ἀγγείῳ μῦρον ταμιευθείη, οὔτε ἀκαθάρτῳ ἀνθρώπῳ πίστις ἐγγένοιτο Θεοῦ. Οὐκ ἄρα διάφοροι ἑαυτοῖς οἱ θεῖοι ἀπόστολοι, ἀλλὰ περὶ τὸ διάφορον τοῦ σημαινομένου στρεφόμενοι πρὸς τὴν χρείαν ἕκαστος τοῦ σημαινομένου τὸ προτεθὲν αὐτῷ διεξάγει.

« Θέλεις δὲ γνῶναι, ὦ ἄνθρωπε κενὲ, ὅτι ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστιν; » Κενὸν ἐκάλεσε τὸν ψιλῇ τῇ πίστει αὐχοῦντα μόνον, [μηδὲν] τῆς διὰ τῶν ἔργων ὑποστάσεως κεκτημένον εἰς πλήρωσιν.

B « Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη ἀνενέγκας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον; Βλέπεις, ὅτι ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη; Καὶ ἐπληρώθη ἡ Γραφὴ ἡ λέγουσα. » Τὸν Ἀβραὰμ ἀμφότεροι εἰς ὑπόδειγμα τοῦ τῆς πίστεως λόγου ἐπάγονται· ὁ μὲν, τὴν πίστιν τῶν ἔργων κρείττω δεικνὺς δι' ὑποδείγματος τοῦ κατὰ τὸν Ἀβραὰμ· ὁ δὲ, πάλιν τὰ ἔργα τῆς πίστεως. Καὶ εἴρηται μὲν ἀνωτέρω, ὡς περὶ τὸ διττὸν τοῦ σημαινομένου ἑκάτερος στρέφεται, τὸ συντελοῦν αὐτῷ πρὸς τὴν ἀπόδειξιν. Τινὲς μέντοι τῶν Πατέρων καὶ οὕτως περὶ τούτου ἔγνωσαν. Φασὶ γὰρ τὸν Ἀβραὰμ τοῖς χρόνοις διαστελλόμενον, ἑκατέρας πίστεως εἶναι εἰκόνα· καὶ τῆς πρὸ τοῦ βαπτίσματος μὲν τῆς μὴ ἐπιζητούσης ἔργα, εἰ μὴ τὴν C πίστιν μόνην καὶ τὴν ὁμολογίαν τῆς σωτηρίας, καὶ τὸ ῥῆμα ᾧ δικαιούμεθα οἱ πιστεύοντες εἰς Χριστόν· καὶ τῆς μετὰ τὸ βάπτισμα πίστεως τῆς συνεζευγμένης τοῖς ἔργοις. Οὕτως οὐκ ἐναντίον φαίνεται τὸ ἐν τούτοις λαλῆσαν ἑαυτῷ Πνεῦμα· ἀλλὰ τοῖ; [*f.* τῆς] μὲν δι' ὁμολογίας μόνης δικαιούσης τὸν προσιόντα, εἰ παραχρῆμα ἀπηλλάγη τοῦ βίου (τούτῳ γὰρ οὐ πάρεισιν ἔργα, ἀλλ' ἦν αὐτῷ ἱκανὸν ἡ διὰ τοῦ βαπτίσματος κάθαρσις)· τῆς δὲ, τὸν εἰδὼ [*f.* ἤδη] βεβαπτισμένον ἀπαιτούσης καὶ ἀγαθῶν ἔργων ἐπίδειξιν. Τούτῳ δὲ καὶ Παῦλος συμφωνεῖ ἑτέρωθι λέγων οὕτω, καὶ διδάσκων τὴν μετὰ τὸ βάπτισμα πίστιν τὴν διὰ τῶν ἔργων τελείωσιν ἀπαιτεῖν, δι' ὧν φησιν· « Οὔτε περιτομή, οὔτε ἀκροβυστία τι ἰσχύει, ἀλλὰ D πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη. » Ἡ δὲ ἀγάπη πολλῆς σοφίας δεῖται εἰς τὸ πληρωθῆναι. « Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, καὶ φίλος Θεοῦ ἐκλήθη. » Τῆς μὲν ἐκ μόνης πίστεως δικαιώσεως εἰκὼν [ἦν] Ἀβραάμ· [ὅτε] ἐπίστευσε, « καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην· τῆς δὲ ἐξ ἔργων, ὅτε τὸν υἱὸν ἀνήνεγκεν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον. Καὶ γὰρ οὐ μόνον τὸ ἔργον ἐποίει, ἀλλὰ καὶ τῆς πίστεως οὐκ ἀπέστη τῆς ἐν Ἰσαὰκ, ὅτι μέλλει

[21] Galat. vi, 15. [22] Galat. iii, 6.

Bonifacii Finetti notæ.

(21) Codex noster pro φίλος, *amicus*, habet δοῦλος, *servus* ; quod expungere non dubitavi, tanquam meram librarii aberrationem, cum nec Millius ullam hic agnoscat lectionis varietatem ; et Commentarius sub nomine Œcumenii editus habeat φίλος, non δοῦλος.

Digitized by Google

τὸ σπέρμα αὐτοῦ πληθύνεσθαι ὡς τὰ ἄστρα, λογι- A σάμενος ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρει αὐτὸν ὁ Θεός. Ὅμως καὶ τὸν Δαβὶδ ὁ Παῦλος προκομίζει μάρτυρα. Ἤδει γὰρ τῷ θείῳ Πνεύματι Δαβὶδ τὴν μέλλουσαν ἐν Χριστῷ παρέσεσθαι κατὰ καιροὺς πίστιν. Διό φησι· « Μακάριος ἀνὴρ, ᾧ οὐ μὴ λογίσηται Κύριος ἁμαρτίαν. »

« Ὁρᾶτε, ὅτι ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνης. » — « Ἐξ ἔργων, » οὐ τῶν ἐκ τοῦ νόμου, ὡς εἴρηται ἤδη, οἷον περιτομῆς καὶ τῶν τοιούτων, ἀλλὰ τῶν ἐξ ἀρετῆς, δικαιοσύνης καὶ τῶν ὁμοίων.

« Ὁμοίως δὲ καὶ Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ὑποδεξαμένη τοὺς ἀγγέλους, καὶ ἑτέρᾳ ὁδῷ B ἐκβαλοῦσα; Ὥσπερ γὰρ τὸ σῶμα χωρὶς πνεύματος νεκρόν ἐστι, οὕτω καὶ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι. »

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

« Μὴ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε, ἀδελφοί μου, εἰδότες ὅτι μεῖζον κρῖμα ληψόμεθα. » Εἰπὼν ἀνωτέρω καὶ διδάξας, τὴν πίστιν μὴ διάκενον ἔργων σπουδαίων κεκτῆσθαι τοὺς πιστοὺς, μετέβη ἐφ' ἕτερον ἴσον τούτου παράγγελμα. Καὶ γάρ τινες διδάσκειν ἐπιχειροῦσιν, ἃ μὴ κατώρθωσαν αὐτοί. Καί φησιν, ὅτι « μεῖζον τὸ κρῖμα » τῶν τοιούτων μετὰ τοῦ μηδὲν κερδαίνειν. Ὁ γὰρ τὰ μὴ προσόντα διδάσκων, ὡς ὄντα αὐτῷ, κατάκριτος, ὡς διὰ τῆς αὐτοῦ γλώττης ὀλισθαίνων· καὶ βεβαιῶν τοῦτο ἐκ περιστάσεώς φησιν· Εἰ γὰρ καὶ ἄλλως ἡ γλῶσσα πέφυκεν ὀλισθαί- C

altare: nam non solum opus implevit, sed etiam non descivit a credendo, quod per Isaac multiplicandum foret semen ejus sicut astra, reputans quod etiam ex mortuis suscitare illum Deus posset. At vero Paulus etiam Davidem in testem producit. Noverat enim David futuram aliquando in **335** Christo fidem. Quare ait: « Beatus vir, cui non imputavit Dominus peccatum [33]. » (22)

Vers. 24. « Videtis quoniam ex operibus justificatur homo, et non ex fide tantum. » Ex operibus, non quæ sunt legis, ut jam dictum est, ex. gr. ex circumcisione et similibus; sed ex operibus justitiæ aliarumque virtutum.

Vers. 25. « Similiter et Raab meretrix, nonne ex operibus justificata est, suscipiens nuntios, et alia via ejiciens? (23) Sicut enim corpus sine spiritu mortuum est; ita et fides sine operibus mortua est. »

CAPUT III.

Vers. 1. « Nolite plures magistri fieri, fratres mei, scientes, quoniam majus judicium sumitis » (24). Cum superius docuisset fideles, ne fidem honestis operibus vacuam haberent, ad aliud æqualis momenti documentum transitum facit. Sunt enim nonnulli, qui ea, quæ ipsi minime fecerunt, docere aggrediuntur. Ait igitur, hujusmodi hominibus districtius judicium imminere, et aliunde eos nihil lucrari. Qui enim docet ea, quæ ipse non habet, tanquam si haberet, condemnatione dignus est, utpote qui ex proprio suo ore

[33] Psal. xxxi, 2.

Bonifacii Finetti notæ.

(22) Hæc expositio est Cyrilli Alexandrini, ex ejus in Epistolam ad Romanos commentario, qui editus non est, desumpta. Quam habet tum Catena Vindobonensis, sed non ascripto nomine Cyrilli, tum similis Catena Oxoniensis (præmisso Cyrilli nomine), ut constat ex excerptis quæ *Anecdotis* suis *Græcis* tom. IV inseruit Joannes Christoforus Wolfius, pastor Hamburgensis. Quoniam vero dictus Cyrilli Comment. editus non est, et aliunde ista expositio paulo fusior in utraque dicta Catena habetur, eam integram si retulero, rem studioso lectori haud ingratam me facturum spero. Ita igitur se habet in Cat. Vindob.: Ἐπειδὴ ὁ μακάριος Ἰάκωβος τὸν Ἀβραὰμ λέγει ἐξ ἔργων δεδικαιῶσθαι ἀνενεγκόντα Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον· ὁ δὲ Παῦλος λέγει αὐτὸν ἐκ πίστεως δεδικαιῶσθαι· οὕτω τὴν δοκοῦσαν ἐναντιότητα νοητέον, ὅτι πρὸ μὲν τοῦ ἔχειν τὸν Ἰσαὰκ ἐπίστευσε, καὶ μισθὸν ἔλαβε τὸν Ἰσαάκ, ὅμως καὶ ὅταν ἀνήνεγκε τὸν Ἰσαὰκ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, οὐ μόνον τὸ ἔργον ἐποίει ὃ προσετάγη, ἀλλὰ καὶ τῆς πίστεως οὐκ ἀπέστη, ὅτι ἐν Ἰσαὰκ μέλλει τὸ σπέρμα αὐτοῦ πολυπληθύειν· ὡς τὰ ἄστρα, λογισάμενος ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγείρει δυνατὸς ὁ Θεός. Ὅμως ὁ Παῦλος μάρτυρα τῶν ἰδίων λόγων καὶ συλλήπτορα ποιεῖται τὸν μακάριον Δαβὶδ ἄνδρα διαβόητον ἐν εὐσεβείᾳ, καὶ σοφῶς διασκευάζει ὡς λαλῶν ἐν Πνεύματι τὴν ἐπὶ πίστεως ἄφεσιν, καὶ διαγγέλλει πᾶσιν ἀνθρώποις. Ἤδει γὰρ ἐν Χριστῷ παρεσομένην κατὰ καιροὺς [διό φησι· « Μακάριος ἀνὴρ ᾧ οὐ μὴ λογίσεται Κύριος ἁμαρτίαν »]. Γέρας οὖν ἔχει τὴν δικαίωσιν ὁ πίστει τιμῶν τὸν τῶν ὅλων Θεὸν καὶ Δεσπότην. *Quoniam B. Jacobus ait, Abrahamum ex operibus justificatum fuisse, cum Isaacum filium suum in sacrificium obtulit; Paulus vero asserit, eum justificatum esse ex fide; apparens hæc contrarietas ita explananda: quod videlicet Abraham, priusquam Isaacum haberet, crediderit, et in præmium fidei Isaacum ipsum acceperit: et cum eumdem obtulit, non solum præceptum opus effecerit, verum etiam a fide non defecerit, qua credebat, quod per Isaac multiplicandum foret semen ejus sicut astra cœli, recogitans quod etiam mortuum suscitare eum Deus posset. Cæterum Paulus etiam Davidem, virum utique pietate illustrem, producit verborum suorum testem et assertorem, qui sapienter astruit, utpote in Spiritu sancto loquens, remissionem peccatorum per fidem, et annuntiat omnibus hominibus. Eam quippe noverat aliquando per Christum futuram. Quare ait: « Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum. » Qui itaque fide Deum ac Dominum omnium honorat, justificationem in præmium habet.*

(23) Huic commati Cat. Vindob. hæc appingit verba, quæ Severiani Gabalensis episcopi esse constat ex Cat. Oxon. apud laudatum Wolfium in *Anecd. Græc.*: Ἄκουε τῆς Γραφῆς μαρτυρούσης αὐτῆς Ῥαὰβ τὰ κατορθώματα. Ἦν ἐν πορνείῳ μαργαρίτης, ἐν βορβόρῳ πεφυρμένος χρυσὸς, ἐν πηλῷ διεῤῥιμμένον ἄνθος, ἀσεβείας ἀκάνθαις κεχωσμένον· εὐσεβὴς ψυχὴ ἐν ἀσεβείας χώρᾳ διακέκλειστο. *Audi Scripturam Raab de bonis operibus attestantem. Erat igitur illa in prostibulo margarita, in cœno commistum aurum, in luto jacens pietatis flos spinis circumseptus: pia demum anima in impietatis loco conclusa.*

(24) Text Gr. habet ληψόμεθα, *recipiemus.*

Digitized by Google

reus esse convincitur. Quod ut magis confirmet, subdit : si cum lingua nativa lubricitate sua, aut ex negligentia labitur, is, qui ea sic utitur, non effugit judicium (ait enim Salomon: « Propter peccata labiorum ruina proximat malo [21]»), qui fieri potest, ut qui deliberate lingua sua peccat, docens id quod experientia non didicit, inevitabilem pœnam effugiat?

A

Vers. 2. « In multis enim offendimus omnes. » Scilicet, per attentionis defectum negligenter vitam ducentes. « Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir, potens etiam circumducere totum corpus. » Neminem ab omni crimine liberum vivere posse, ex linguæ lubricitate evincit : et ex hoc neminem perfectum esse demonstrat. Quis enim lingua sua non **336** aliquando peccavit? Si autem quis linguæ suæ lubricitatem superaverit, quomodo totum corpus suum recte gubernare non poterit? Qui enim id, quod ad labendum pronius est, vicit, multo magis ejus, quod in lapsum segnius tendit, dominabitur.

B

Vers. 3. « Vide (25), equorum (26) frena in ora mittimus ad consentiendum nobis, et omne corpus illud circumferimus. » Similitudinibus confirmat id quod dixit : « Potens etiam circumducere totum corpus, » ex equorum frenis et gubernaculis navium. Illud autem « Vide » idem est ac, considera. Illud vero « equorum frena » ita construendum inverso paululum verborum ordine : in ora equorum mittimus frena : si enim ita non construatur oratio, intelligi non potest, cujus hic est sensus : Considera, quod in ora equorum frena immittimus, et naves parvo gubernaculo, quemadmodum et equos modico freno, quo volumus, ducimus, sic igitur et lingua recta ratione gubernanda est, quamvis sit « mundus » seu « universitas iniquitatis, » prout a vulgaribus hominibus adhibetur. Scilicet per mundum hic multitudinem intelligit. (27) Vel ita: quamvis sit mundus, seu ornamentum (28), quod naturam humanam ornat; hac enim nobis invicem cogitationes nostras communicamus (nam et in hac significatione aliqui volunt hic mundum accipere), attamen juxta vulgaris turbæ usum, nocet, « commaculans » quandoque « totum corpus, et inflammans integram rotam nativitatis, et inflammata a gehenna. »

C

D

[21] Prov. XII, 13.

Νεῦν ἐξ ἀπροσεξίας, ὧν καὶ τὸ κρῖμα οὐκ ἀποδιδράσκει· ὁ ταύτην κεκτημένος (ὡς ὁ Σολομὼν διδάσκει· « Δι' ἁμαρτίαν χειλέων ἐμπίπτει εἰς παγίδα ἁμαρτωλός ») · ἦπου ἂν ὁ ἐκ προνοίας ἁμαρτάνων, διδάσκων τῇ γλώσσῃ, ἃ μὴ τῇ πείρᾳ μεμάθηκεν, ἀποφύγῃ τὴν ἀδιάδραστον δίκην;

« Πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες. » Ἐξ ἀπροσεξίας ἀμελῶς διακείμενοι τῷ βίῳ. « Εἴ τις ἐν λόγῳ οὐ πταίει, οὗτος τέλειος ἀνήρ, δυνάμενος χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα. » Τὸ ἀδιάζευκτον τοῦ μή τινα ἐκτὸς ἁμαρτίας βιοῦν ἀνθρώπων ἀπὸ τοῦ τῆς γλώσσης εὐολίσθου πιστοῦται· ἐκ τούτου δὲ καὶ τὸ μηδενὶ προσεῖναι τὸ τέλειον παρίστησι. Τίς γὰρ οὐχ ἥμαρτεν ἐν γλώσσῃ αὐτοῦ; Εἰ δὲ τοῦ εὐολίσθου περιγένηται τῆς γλώσσης ἑαυτοῦ τις, πῶς οὐχὶ καὶ ὅλον οὗτος ἱκανὸς τὸ σῶμα περιάγειν καλῶς; Ὁ γὰρ τοῦ πρὸς τὸ πταίειν εὐκόλου κρατήσας, σχολῇ γε ἂν εἰ τοῦ νωθεστέρου μὴ κυριεύῃ.

« Ἴδε, τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς εἰς τὰ στόματα βάλλομεν πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν, καὶ ὅλον τὸ σῶμα αὐτῶν μετάγομεν. » Παραδειγματικὴ πίστις αὕτη τοῦ, « Δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα, » ἀπὸ τῶν ἵππων τῶν χαλινῶν, ἀπὸ τῶν πηδαλίων τῶν πλοίων. Καὶ ἔστι τὸ μὲν, « Ἴδε, » ἀντὶ τοῦ, σκόπει. Τὸ δὲ, « τῶν ἵππων τοὺς χαλινούς, » οὕτω συντακτέον, ἀναστρέφοντα τὴν σύνταξιν, εἰς τὰ στόματα τῶν ἵππων ἐμβάλλομεν τοὺς χαλινούς. Εἰ γὰρ μὴ οὕτω συνταγείη, ἀδιανόητός ἐστιν ὁ λόγος· Ἴδε, τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς ἐμβάλλομεν, καὶ τὰ πλοῖα μικρῷ πηδαλίῳ, ὡς καὶ τοὺς ἵππους διὰ μικροῦ χαλινοῦ, ὅπου θέλομεν, μετάγομεν. Οὕτως οὖν καὶ ἡ γλῶσσα μεταγέσθω τῷ ὀρθῷ λόγῳ, κἂν γὰρ « κόσμος » ἐστὶ « τῆς ἀδικίας, » οἱονεὶ πρὸς τὸν συρφετὸν ὄχλον ἐκφερομένη καὶ βλέπουσα (κόσμον γὰρ ἐνταῦθα τὸ πλῆθος λέγει)· ἢ καὶ ὅτι κἂν κόσμος ἐστὶν ἤτοι κοσμοῦσα τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν (ταύτῃ γὰρ ἀλλήλοις κοινωνοῦμεν τῶν ἑαυτῶν νοημάτων, ἐπεὶ καὶ οὕτω τινὲς βούλονται τὸν κόσμον λαμβάνειν πρὸς σημασίαν), ἀλλ' οὖν πρὸς τὸν δημώδη ὄχλον φερομένη, ἀδικεῖ, « σπιλοῦσα » ἐοῦ ὄντε « ὅλον τὸ σῶμα, καὶ φλογίζουσα ὅλον τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως, καὶ φλογιζομένη ὑπὸ τῆς γεέννης. » Ὅμως οὐ χαλεπὸν μεταχειρίσασθαι ταύτῃ

Bonifacii Finetti notæ.

(25) Ita codex noster; habet enim ἴδε, quod proprie *vide* vel *aspice* significat, quamquam a multis per *ecce* explicetur. Cum nostro codice alii multi optimæ notæ consentiunt. Usitatus textus Græcus habet ἰδού, *ecce*, modico discrimine: at Vulgatum interpretem legisse oportet εἰ δὲ, cum verterit *si autem*.

(26) Vulgata habet *equis*, et quidem optime ad claritatem. Ipse autem pressius ad textum Græcum, qui habet ἵππων in genitivo, posui *equorum* ob eam, quæ sequitur, commentatoris animadversionem.

(27) Hæc expositio spectat ad versiculum 6 qui postea sequitur. Videtur vero ea sicut quæ sequuntur usque ad v. 4 a sciolo aliquo librario aliunde desumpta, et hic intempestive inserta.

(28) Mundus Græce dicitur κόσμος, quæ vox ex suo etymo *ornamentum* significat. Quare S. Jacobi verba quæ habet de lingua v. 6 sequente ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας, æque verti possunt, *mundus* seu *universitas* (ut habet Vulgata) *iniquitatis*, et *ornamentum iniquitatis*; unde oritur duplex expositio, quæ hic et inferius proponitur.

Digitized by Google

πρὸς τὸ εὐλόγως κινεῖσθαι, καὶ ὡς ἂν μεταχειριζόμενος βούλεται. Εἰ γὰρ « πᾶσα φύσις θηρίων ἑρπετῶν τε καὶ πετεινῶν καὶ ἐναλίων δεδάμασται καὶ δαμάζεται τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ· » ἆρα τὴν γλῶσσαν, ὅτι « ἀκατάσχετον κακόν, » ὅτι « μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου, οὐδεὶς ἀνθρώπων δύναται δαμάσαι, » οὐκ ἂν εἴποιμι. Εἰ γὰρ ἀδάμαστος καὶ οὕπω πρὸς τὸ κρεῖττον μεταγομένη, πῶς ἐν « αὐτῇ εὐλογοῦμεν τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, » καὶ ἐν αὐτῇ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους; Ἰδοὺ πρὸς τὸ βούλημα μετάγεται τοῦ χρωμένου. Ἀλλ' « οὐ χρή, ἀδελφοί μου, ταῦτα οὕτω γίνεσθαι. » Εἰ γὰρ δι' αὐτῆς εὐλογοῦμεν, ἆρα τοὺς κατ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας ἀνθρώπους οὐκ αἰσχυνόμεθα καταρᾶσθαι; Ἄδικον ἵν' ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα. Οὐκοῦν πλέον « τῆς κόρης φύλαττε » τὴν γλῶσσαν. Ἵππος ἐστὶ βασιλικὸς ἡ γλῶσσα. Ἂν μὲν οὖν ἐπιθῇς αὐτῇ χαλινὸν, καὶ διδάξῃς βαδίζειν εὔρυθμα, ἐπαναπαύσεται αὐτῇ καὶ καθεῖται ὁ βασιλεύς. Ἂν δὲ ἀχαλίνωτον ἀφῇς φέρεσθαι καὶ σκιρτᾷν, τοῦ διαβόλου ὄχημα γίνηται.

« Ἰδοὺ καὶ τὰ πλοῖα, τηλικαῦτα ὄντα, καὶ ὑπὸ σκληρῶν ἀνέμων ἐλαυνόμενα, μετάγεται ὑπὸ ἐλαχίστου πηδαλίου, ὅπου ἂν ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος βούληται. » Ἔτι ταῦτα περὶ τοῦ μὴ δεῖν ὡς ἔτυχε τὴν γλῶσσαν κινεῖν, ἀλλ' ἐπὶ τὰ κρείσσω μεταφέρειν. Ὡς γὰρ ἵππου θράσος χαλινῷ [ἀνακόπτομεν], καὶ πλοίου ὁρμὴν πηδαλίῳ [μεταφέρομεν]· οὕτω καὶ τὴν γλῶσσαν εἰς τὸ εὖ ἔχειν μεταφέρειν [ὀφείλομεν]. Τὸ γὰρ, « οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα, » τοῦτο σημαίνει, ὅτι οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα ὀφείλει μετάγεσθαι τῷ ὀρθῷ λόγῳ· μικρὰ γὰρ οὖσα μεγάλα ποιεῖ· διὸ καὶ μεγάλην ἡμῖν ἀνάπτει πυρὰν, ἐπεὶ αὐτὴ πῦρ. Καὶ τίνα αὕτη ποιεῖ; Κοσμεῖ τὴν ἀδικίαν διὰ τῆς τῶν ῥημάτων εὐγλωττίας καὶ δεινότητος· σπιλοῖ τὸ σῶμα, πείθουσα ταῖς προσαγωγείαις τὰ γύναια· φόνους δι' ἁπάτης ἐργάζεται· ἐπιορκίαις τὰ ἀλλότρια καρποῦται· « Καὶ φλογίζει τὸν τροχὸν τῆς γενέννης· καὶ φλογίζεται » καὶ αὕτη « ὑπὸ τῆς γεέννης· » ὡς δῆλον ἀπὸ τοῦ πλουσίου τοῦ ἀποτηγανιζομένου τὴν γλῶσσαν. Εἰ μὲν οὖν, « τῆς γεέννης, » ἔχει, ὥς τινα τῶν ἀντιγράφων ἔχει, οὕτω τὸν λόγον ἀναπτυκτέον. Εἰ δὲ, « τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως, » τοιαύτης τυγχάνει τῆς λύσεως· « τροχὸν τῆς γενέσεως, » τὴν ζωὴν ἡμῶν φησιν. Φλογίζουσα οὖν « τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως, » σπιλοῖ τὴν ζωήν. Τοῦτον γὰρ καὶ ὁ Μελῳδὸς στέφανον ὠνόμασεν, εἰπών [πρὸς τὸν Θεόν· « Εὐλόγησον τὸν στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ τῆς χρηστότητός σου »]. Στέφανος δὲ καὶ τροχὸς οὐ διενηνόχασι κατὰ τὸ σχῆμα τὸ κυκλικόν. Τροχὸς δὲ καὶ ὁ βίος, ὡς εἰς ἑαυτὸν ἀνελιττόμενος.

A Verum difficile non est, eam ita dirigere, ut recta ratione moveatur, et eo modo, qui utenti libet. Si enim « omnis natura bestiarum et serpentium et volucrum et marinorum domita est, et domatur a natura humana : » quod linguam, utpote « inquietum malum » ac « plenam veneno mortifero, nullus hominum domare possit, » ego quidem non asseram. Si enim indomabilis est, neque unquam ad meliorem usum traducitur, quomodo per « ipsam modo benedicimus Deum et Patrem, » modo proximo maledicimus? Ecce igitur quomodo ad voluntatem utentis movetur. At « non oportet, fratres mei, hæc ita fieri. « Si enim per ipsam benedicimus, quomodo non veremur maledicere? Nefas est, ut ex eodem ore egrediatur benedictio et maledictio (29). Igitur magis quam « pupillam oculi custodi » linguam tuam. Equus regius est lingua : si igitur ei frenum injeceris et docueris **337** concinne ambulare, considebit et quiescet super eam rex. Si autem absque freno eam ferri ac lascivire dimiseris, vehiculum diaboli fiet.

B

C

Vers. 4. « Ecce et naves, cum magnæ sint, et a ventis validis minentur, circumferuntur a modico gubernaculo, ubi impetus dirigentis voluerit. » Etiam ista spectant ad docendum, quod non oporteat inconsiderate linguam movere, sed ad meliora transferre. Quemadmodum equi audaciam freno coercemus, et navis impetum gubernaculo dirigimus ; ita et linguam ad recte se habendum adducere debemus (30). Illud enim, « ita et lingua, » significat, quod eodem modo etiam lingua recta ratione gubernanda sit : quanquam enim parva sit, magna tamen facit, ideoque magnum nobis incendit rogum : quoniam et ipsa ignis est. Et quid præterea ? Ornat iniquitatem verborum fuco et elegantia ; maculat corpus, suadens mulierculis virorum accessum ; homicidia per dolum patrat ; perjuriis aliena rapit ; inflammat rotam gehennæ « et inflammatur » et ipsa « a gehenna » : ut patet ex divite, cujus lingua [cruciabatur in flamma. Et quidem, si sacer textus habeat « rotam gehennæ, » ut in quibusdam exemplaribus legitur (31), hoc modo dictum illud est explicandum. Si autem legendum sit, « rotam geneseos, seu nativitatis » hanc recipit interpretationem : « Rotam nativitatis » dicit vitam : atque adeo, « inflammat rotam nativitatis, » perinde est, ac vitam maculat. Hanc enim et Psalmographus coronam nominavit dicens ad Dominum [28] : « Benedicas coronæ anni benignitatis tuæ. » Corona scilicet et rota inter se convoniunt quoad formam orbicularem. Rota quædam est etiam vita, utpote quæ in sese velut rota revolvitur.

D

[28] Psal. LXIV, 12.

Bonifacii Finetti notæ.

(29) Quæ sequuntur verba usque ad v. 4 sunt S. Jo. Chrysostomi, quæ habet ille hom. 51, alias 52, *in Matthæum*, exstantque tom. VIII postremæ edit. Paris., p. 527. Referuntur etiam in Cat. Vindob.

(30) Textum hunc ex Catena Vindobonensi supplevimus.

(31) Nempe v. 6, ubi Vulgata habet *rotam nativitatis*, in Græcis exemplaribus lectio varia reperitur. Quædam enim habent τροχὸν τῆς γεέννης, *rotam gehennæ*, alia et multa plura, τροχὸν τῆς γενέσεως, *rotam geneseos* seu *nativitatis*.

Digitized by Google

VERS. 5. « Ita et lingua modicum quidem membrum est, et magna exaltat. Ecce, quantus (32) ignis quam magnam silvam incendit. » — « Ita et lingua, » hoc est, eodem modo etiam lingua moveri debet juxta rationem : « modicum enim est membrum ; » attamen magna, scilicet vel mala, vel bona, operatur. Illud enim « Magna exaltat » idem est ac magna opera præstat.

A « Οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος ἐστὶ καὶ μεγαλαυχεῖ. Ἰδοὺ ὀλίγον πῦρ, ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει. » Ἀντὶ, Τοῦτον τὸν τρόπον καὶ ἡ γλῶσσα ὀφείλει κινεῖσθαι κατὰ τρόπον. « Μικρὸν γάρ μέλος ἐστὶν, » ἀλλὰ μεγάλα ἐργάζεται, κακὰ δηλαδὴ καὶ καλά· τὸ δὲ, « Μεγαλαυχεῖ, » ἀντὶ τοῦ, μεγάλα ἔργα ἔχει.

VERS. 6. « Et lingua ignis est, mundus (33) iniquitatis. Lingua constituitur in membris nostris, quæ maculat totum corpus, et inflammat rotam nativitatis nostræ inflammata a gehenna. » Ordo orationis hic est : Ita et lingua mundus iniquitatis, ignis est. Sicut enim ignis omnia destruit; sic et illa. Per mundum autem quidem hic multitudinem intelligunt, quemadmodum et in eo loco [16] : « Et B mundus eum non cognovit. » Mundus itaque est etiam **338** lingua, hoc est multitudo, seu universitas iniquitatis (34).

« Καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας. Οὕτως ἡ γλῶσσα καθίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν ἡ σπιλοῦσα ὅλον τὸ σῶμα, καὶ φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως, καὶ φλογιζομένη ἀπὸ τῆς γεέννης. » Τὸ ἑξῆς· Οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα οὖν ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας πῦρ ἐστιν. Ὡς γὰρ τὸ πῦρ ἀφανίζει πάντα, οὕτω καὶ αὐτή. Κόσμον δέ τινες ἐνταῦθα τὸ πλῆθος λέγουσιν, ὥσπερ καὶ ἐν τῷ, « Ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω. » Κόσμος οὖν καὶ ἡ γλῶσσα, τοῦτ' ἔστι πλῆθος ἀδικίας.

VERS. 7, 8. « Omnis enim natura bestiarum et volucrum et serpentium et marinorum (35) domatur et domita est a natura humana. Linguam autem nullus hominum domare potest : inquietum (36) malum, plena veneno mortifero. » Confirmatio hæc ad superius dicta referenda est. Cum enim dixisset et docuisset, quod per frenum et gubernaculum, etsi in sese parva, nihilominus, si recte adhibeantur, magna et præclara fiant, ac subjunxisset, ita et linguam oportere recta ratione moderari ; nunc allatis exemplis ostendit, se neutiquam impossibilia præcipere, perinde ac si diceret : Reponet fortasse quispiam : Tametsi lingua modicum membrum sit, cum tamen magna seu bona, seu mala operetur, nequaquam se regi patietur, ut volumus. At si bestias a natura sua alienas domat homo, multo magis membrum suum ab ipso domari posse, dicendum est. Quocirca illud : « Linguam autem nullus hominum domare potest, » non assertive, sed per interrogationem dictum esse, putandum est, ut iste sit sensus : Si homo ferocia animalia mansuefacit, ac tractabilia facit, cur linguam suam domare non poterit? Ita sane legendum. Si enim illud asserendo protulisset, haud videretur congrue ea postea usus adhortatione : « Non oportet, fratres mei, hæc ita fieri. » Si enim impossibile est, linguam ad rectam normam dirigere, perperam ad id hortaretur : qui enim impossibilia suadet, incassum suadet. Illud autem « Incoercibile malum » enuntiative dictum intelligendum est.

« Πᾶσα γὰρ φύσις θηρίων καὶ ἑρπετῶν, πετεινῶν τε καὶ ἐναλίων, δαμάζεται καὶ δεδάμασται τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ. Τὴν δὲ γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται ἀνθρώπων δαμάσαι. Ἀκατάσχετον κακόν· μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου. » Τὰ τῆς αἰτιολογίας ταύτης πρὸς τὰ ἄνω εἰρημένα ἀκουστέον. Εἶπὼν γὰρ καὶ διδάξας διὰ τοῦ χαλινοῦ, διὰ τοῦ πηδαλίου, ἃ μικρὰ μέν ἐστι, μεγάλα δὲ κατορθοῖ καλῶς κινούμενα, καὶ ἐπενέγκας, ὅτι οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα ὀφείλει μετάγεσθαι τῷ ὀρθῷ λόγῳ, δείκνυσι διὰ τῶν παρόντων ὡς οὐκ ἀδύνατα προστάσσει διὰ τῶν ὑποκειμένων ὑποδειγμάτων. Ὥσπερ εἰ ἔλεγεν· Ἀλλ' ἐρεῖ τις, ὅτι κἂν μικρὸν μέλος ἡ γλῶσσα, ἀλλ' οὖν μεγάλα ἐργαζομένη καλὰ καὶ κακὰ, οὐκ εὐπειθής ἐστι πρὸς ἃ βουλόμεθα. Οὐδὲν τοῦτο πρὸς ἀπολογίαν. Εἰ γὰρ ἀνοίκεια τῇ ἑαυτοῦ φύσει δαμάζει ὁ ἄνθρωπος θηρία, πολλῷ μᾶλλον τὸ ἑαυτοῦ μέλος. « Οὐδεὶς ἀνθρώπων δύναται δαμάσαι, » μὴ κατὰ ἀπόφανσιν ἀναγνωστέον, ἀλλὰ κατ' ἐπαπόρησιν· ἵνα ᾖ οὕτως· Εἰ τὰ ἀτίθασσα [θηρία] ἄνθρωπος [τιθασσεύει καὶ] χειροήθη ποιεῖ, ἆρα τὴν ἑαυτοῦ γλῶσσαν οὐ μὴ δαμάσει; Οὕτως ἀναγνωστέον. Εἰ γὰρ κατὰ ἀποφανσιν, οὐκ ἂν δόξῃ καλῶς πρὸ τῶν κεχρῆσθαι τῷ νουθετήματι· λέγω δὲ τῷ, « Οὐ χρὴ, ἀδελφοί μου, ταῦτα οὕτω γίνεσθαι. » Εἰ γὰρ ἀδύνατον τὴν γλῶσσαν μεταρυθμίσαι, [ὁ] ἀδυνάτοις ἐπιχειρεῖν [παραινῶν] οὐκ ἀσφαλῆ τὴν παραίνεσιν ποιεῖ, φήσειέν τις. Τὸ δὲ, « Ἀκατάσχετον κακόν· μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου, » κατὰ ἀπόφανσιν προσεκτέον.

VERS. 9-12. « In ipsa benedicimus Deum et Patrem, et in ipsa maledicimus homines, qui ad similitudinem Dei facti sunt. Ex ipso ore procedit benedictio et maledictio. Non oportet, fratres mei,

« Ἐν αὐτῇ εὐλογοῦμεν τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, καὶ ἐν αὐτῇ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους τοὺς καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα. Οὐ χρὴ, ἀδελφοί μου,

[16] Joan. I, 10.

Bonifacii Finetti notæ.

(32) Græcus habet ὀλίγον, *modicus*.

(33) Vulgatus interpres vertit, *universitas*, ad sensum magis quam ad vocem respiciens.

(34) Cum hic proprio in loco exponatur quid sit *mundus iniquitatis*, profecto quæ ante v. 4 præcessit expositio ascititia esse debet.

Digitized by Google

ταῦτα οὕτω γίνεσθαι. Μήτι ἡ πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὀπῆς βρύει τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν; Μὴ δύναται, ἀδελφοί μου, συκῆ ἐλαίαν; ποιῆσαι, ἢ ἄμπελος σῦκα; Οὕτως οὐδὲ μία πηγὴ ἁλικὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ δύναται. » Καὶ τοῦτο κατὰ ἐπαπόρησιν ἀκουστέον· ἐντρέποντος γάρ ἐστι τοὺς ἀκροατάς· ὡς καὶ τὸ ἑφεξῆς τὸ, « Ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα. » Εἰ γὰρ εὐλογεῖν πάντας κελευόμεθα « (Λοίδοροι γὰρ βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι,) » ἆρα οὐκ αἰσχύνῃ τῷ αὐτῷ ὀργάνῳ χρῆσθαι ὑπουργῷ κακίας καὶ ἀγαθωσύνης; Οὐδεὶς τῶν σωφρονούντων τῷ αὐτῷ ὀργάνῳ βόρβορον διατarάξειε καὶ μύρον. Προσεύχῃ; Μὴ καταρῶ τοῦ ἐχθροῦ. Εὐχὴ γὰρ καὶ κατάρα πολὺ τὸ μέσον ἔχουσιν. Εἰ μὴ ἀφήσει [*f.* —σεις] τῷ λελυπηκότι, οὐδὲ ἀφεθήσεταί σοι· ἀλλὰ καταρώμενος σεαυτὸν ἀλώσῃ [ἡνίκα εὔχῃ ἀφεθῆναί σοι τὰ ὀφειλήματα, καθὼς ἂν καὶ αὐτὸς ἀφῇς τοῖς σεαυτοῦ ὀφειλέταις].

« Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δειξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραΰτητι σοφίας. Εἰ δὲ ζῆλον πικρὸν ἔχετε, καὶ ἐρίθειαν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, μὴ κατακαυχᾶσθε καὶ ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας. Οὐκ ἔστιν ἡ σοφία αὕτη ἄνωθεν κατερχομένη, ἀλλ' ἐπίγειος, ψυχικὴ, δαιμονιώδης. Ὅπου γὰρ ζῆλος καὶ ἐρίθεια, ἐκεῖ ἀκαταστασία καὶ πᾶν φαῦλον πρᾶγμα. » Φίλαρχοι ὄντες οἱ ἄνθρωποι, καὶ τῇ σοφίᾳ τοῦ κόσμου τούτου αὐχοῦντες, κατ' ἔριν καὶ ζῆλον τῶν ὀρθῶν διδασκάλων ἐκήρυττον, φθόνον πρὸς τούτους ἔχοντες, καὶ παραμιγνύντες τοῖς θείοις ἀνθρώπινα, ἵνα τῇ καινότητι τῶν λεγομένων ἐπισπῶνται τοὺς ἀκούοντας, ὅθεν καὶ αἱρέσεις ἐξῆλθον. Πληρώσας οὖν τὸν περὶ προπετείας λόγον καὶ ἀκρασίας γλώσσης, μέτεισι λοιπὸν καὶ ἐπὶ τὸν ἐξ ὁμοίας ἐμπληξίας ἐγγινόμενον ἀνθρώποις φθόνον, καί φησι, ταύτας τὰς διδασκαλίας οὐ καθεστηκότων εἶναι, ἅτε μηδὲ ἐκ σοφίας οὔσας θείας, ἀλλὰ δαιμονιώδους. Ταῦτα δὲ εἶπε προεπαινέσας τὸν ἀγαθὸν διδάσκαλον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ τοῦ ζήλου ὄνομα ἐν μεσότητι ὁρᾶται χρηστῶν καὶ φαύλων (ἔστι γὰρ ζῆλος κίνησις ψυχῆς ἐνθουσιώδης ἐπί τι [μετά τινος ἀφομοιώσεως τοῦ πρὸς ὃ ἡ σπουδὴ ἐστι,)] διὰ τοῦτο τὸ, « πικρὸν, » ἐπήνεγκε, δεικνὺς τὸ πρὸς τί ὁ ζῆλος. Ἐρίθεια δέ ἐστιν ἐπίψογος φιλονεικία· λέγεται δὲ καὶ καταλαλιὰ σὺν κακολογίᾳ.

« Ἡ δὲ ἄνωθεν σοφία πρῶτον μὲν ἁγνή ἐστιν, ἔπειτα εἰρηνική, ἐπιεικὴς, εὐπειθὴς, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος. Καρπὸς δὲ δικαιοσύνης ἐν εἰρήνῃ σπείρεται τοῖς

[17] I Cor. vi, 10. [18] Matth. vi, 12.

A hæc ita fieri. Nunquid fons de eodem foramine emanat dulcem et amaram aquam? Nunquid potest, fratres mei, ficus uvas facere, aut vitis ficus? Sic nullus fons salsam et dulcem potest facere (37) aquam (38). » Et istud secundum interrogationem accipiendum est: verba enim sunt adhortantis auditores, sicut et quod sequitur: « Ex ipso ore procedit benedictio et maledictio. » Cum enim omnibus bene dicere] jubeatur (« Maledici enim regnum Dei non possidebunt [17] »), non erubescis eadem re ad malum, et ad bonum uti? Nemo prudens eodem instrumento cœnum et balsamum commiscet. Oras? Ne maledicas inimico: oratio enim et maledictio magno intervallo ab invicem distant. Si non dimiseris ei, qui te **339** contristavit, B neque dimittetur tibi: quin maledicens alteri te ipsum perdes, cum scilicet oras, ut [18] dimittantur tibi debita tua, sicut et tu dimittis debitoribus tuis.

Vers. 13-16. « Quis sapiens et disciplinatus inter vos? ostendat ex bona conversatione operationem suam in mansuetudine sapientiæ. Quod si zelum amarum habetis, et contentiones sint in cordibus vestris, nolite gloriari, et mendaces esse adversus veritatem. Non est enim sapientia desursum descendens, sed terrena, animalis, diabolica. Ubi enim zelus et contentio, ibi inconstantia et omne opus pravum. » Homines ambitiosi, et mundana sapientia tumidi, contentionis et zeli, seu æmulationis œstro perciti, adversus bonos doctores prædicabant, iis invidentes, et divinis humana miscentes, ut doctrinæ novitate auditores ad se pellicerent ex quo etiam hæreses prodierunt. Cum igitur de petulantia et incontinentia linguæ sermonem absolvisset, transit ad eam quæ ex simili insania progignitur, invidiam; aitque, hujusmodi doctrinas eorum non esse, qui mentis compotes sint, utpote quæ non sunt ex sapientia divina, sed diabolica. Hæc vero dicit, cum primum bonum doctorem commendasset. Quoniam vero zeli nomen ambiguum est, et in bonam malamque partem accipi potest (est enim zelus, motus quidam animæ incalescentis erga aliquid cum quadam assimilatione ad id erga quod est affectus), propterea addit « amaram, » declarans cujusmodi foret hic zelus. Contentio autem hoc loco est vituperabile vincendi studium. Dicitur vero etiam oblocutio cum maledictione.

Vers. 17, 18. « Quæ autem desursum est sapientia, primum quidem pudica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, bonis consentiens, plena misericordia et fructibus bonis, non judicans, sine

Bonifacii Finetti notæ.

(35) Ita Græcus textus. At vulgatus interpres habet *cæterorum*; unde legisse credendus est, ἄλλων pro εὐαλίων, nisi ipse scripserit *cæterum* pro *cæterorum*; quod quidam autumant.

(36) Græce ἀκατάσχετον, *incoercibile*.

(37) Vulgatus interpres habet: *Sic neque salsa dulcem potest facere aquam*: adeoque legisse debet, οὕτως οὐδὲ ἁλικὸν γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ· quam lectionem confirmant vetustissimi codices, præsertim Alexandrinus, et antiquæ versiones Syriaca, Æthiopica, etc.

(38) S[illegible] quod [illegible].

Digitized by Google

simulatione. Fructus autem justitiæ in pace seminatur facientibus pacem. » Casta, hoc est pura et absque macula, nulli rei carnali adhærens. « Non judicans, » hoc est, non discernens observationes ciborum et variarum lotionum. Accurate autem de his disserit Paulus in Epistola ad Colossenses.

CAPUT IV.

VERS. 1. « Unde bella et lites in vobis? Nonne hinc? Ex voluptatibus (39) vestris, quæ militant in membris vestris. » Ostendit, quod etiamsi doctores sese esse pertendant, toti tamen carnales sint, et pessima operentur, voluptatibus sese tradentes; et alii quidem mensæ delicatioris (quos Paulus vituperans ait[29] : « Hujusmodi enim Christo Domino nostro non serviunt, sed suo ventri), » alii vero possessionis **340** agrorum sunt cupidi; alii splendidas domos ambiunt, et alii aliud quidpiam ex iis, quæ ipsis malignus suggerit spiritus, omnem conatum adhibens, ut æternam salutem ipsorum deprædetur.

VERS. 2. « Concupiscitis et non habetis : occiditis, et zelatis; et non potestis adipisci : litigatis, et belligeratis : et non habetis, propter quod non postulatis. » Per affirmationem et negationem hic procedit, affirmatione sublata propter absurditatem. Absurditas vero in eo posita est, quod ea quæ in affirmatione considerantur, sint incitamenta voluptatis. Concupiscentia enim in voluptatum consummatione desinit, et cædes, et zelus, et pugna, et bellum non sunt bona : et ideo neque ea quorum gratia ista exercent, assequuntur. Sciendum vero, quod non de carnali cæde bellove hic loquatur; id enim absonum foret vel de latronibus intelligere, nedum de iis, qui aliquo tenus saltem fideles et ad Deum conversi sunt. Ut igitur mihi quidem videtur, occidere dicit eos, qui propriam animam occidunt temerariis iis conatibus, quibus etiam adversus pietatem bellum gerunt. Scilicet quemadmodum postea « adulteros et adulteras » dicit, non qui reipsa tales sunt, sed qui in divina mandata spuriarum opinionum introductione fornicantur : (nemo enim, tametsi suibus fœculentior esset, adulterum ferat doctorem) sic et cædes et bella, non corporalia, sed spiritualia intelligit.

VERS. 3. « Petitis, et non accipitis; eo quod male petatis, ut in concupiscentiis vestris insumatis. » Talis erat Pharisæus in Lucæ Evangelio memoratus : qui quanto plura bona opera a se patrata recensebat, tanto magis divinum obstruebat auditum; sicque verborum tumor vacuus per labia diffluebat, et in spumam velut æstuantis maris fluctus dissolvebatur. At inquiet quispiam : Si Domini Jesu Christi, qui fallere non potest, vera est illa promissio[30] : « Omnis qui petit accipit » ; quomodo nunc apostolus iste talia fatur? Respondemus : Quicunποιοῦσιν εἰρήνην. » Καθαρὰ καὶ ἀρύπαρος, μηδενὸς τῶν σαρκικῶν ἀντεχομένη. « Ἀδιάκριτος, » μὴ διακρίνουσα παρατηρήσεις βρωμάτων καὶ διαφόρων βαπτισμῶν. Ἀκριβῶς δὲ περὶ τούτων ἐν τῇ πρὸς Κολασσαεῖς διαλέγεται Παῦλος.

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

« Πόθεν πόλεμοι, καὶ πόθεν μάχαι ἐν ὑμῖν; Οὐκ ἐντεῦθεν, ἐκ τῶν ἡδονῶν ὑμῶν, τῶν στρατευομένων ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν; » Δείκνυσιν, ὡς κἂν ὑποπλάττωνται λόγον διδασκαλικὸν, ὅμως ὅλοι σαρκικοί εἰσι, [καὶ τὰ χαλεπώτατα πράττουσιν,] ἡδονὰς ἑαυτοῖς ποριζόμενοι· οἱ μὲν, ἀβροτέρας τραπέζης (ὃ καὶ Παῦλος καταγινώσκων φησίν· « Οἱ γὰρ τοιοῦτοι τῷ Κυρίῳ οὐ δουλεύουσιν, ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ)· » οἱ δὲ, κτήσεως ἀγρῶν ὀρεγόμενοι· ἕτεροι, λαμπρῶν οἰκιῶν· ἄλλος ἄλλο τι περὶ ἃ ὁ πονηρὸς ὑποτίθησιν αὐτοῖς ἀποσυλᾷν αὐτοὺς [μηχανώμενος] τῆς σωτηρίας αὐτῶν.

« Ἐπιθυμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε· φονεύετε καὶ ζηλοῦτε, καὶ οὐ δύνασθε ἐπιτυχεῖν· μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε, διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς. » Κατὰ θέσιν καὶ ἄρσιν πρόεισι, τῆς θέσεως ἀνειρουμένης διὰ τὸ ἄτοπον. [Τὸ δὲ ἄτοπον, διὰ τὸ ἡδονῆς ὑπεκκαύματα μέλλειν ἔσεσθαι τὰ ἐπὶ τῇ θέσει ἐνθεωρούμενα.] Ἡ γὰρ ἐπιθυμία ἐν ἡδονῶν ἐπιτελέσει ἀποτελευτᾷ. Ὅ τε φόνος, καὶ ζῆλος, καὶ ἡ μάχη, καὶ ὁ πόλεμος, οὐκ ἀγαθά· διόπερ οὐδὲ τυγχάνουσι τούτων, ὧν ἕνεκα ταῦτα ἐπιτηδεύουσιν. Ἰστέον δὲ ὅτι φόνον ἐνταῦθα, καὶ πόλεμον, οὐ τὸν σαρκικόν φησι. Τοῦτο γὰρ βαρὺ καὶ κατὰ λῃστῶν ἐννοεῖν, μὴ ὅτι γε κατὰ [ποσῶς] πιστῶν [καὶ τῷ Κυρίῳ προσερχομένων]. Ἀλλ' ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, φονεύειν φησὶ, τοὺς τὴν ἑαυτῶν ψυχὴν ἀποκτιννύντας ταῖς τειαύταις ἐπιχειρήσεσι, δι' ἃς καὶ ὁ πρὸς τὴν εὐσέβειαν αὐτοῖς πόλεμος. Καὶ ὥσπερ προῖών « μοιχοὺς καὶ μοιχαλίδας » εἶπεν, οὐ πάντως τοιούτους αὐτοὺς ὄντας, ἀλλ' ὡς εἰς τὰ θεῖα προστάγματα ἐκπορνεύοντας διὰ τῆς τῶν νόθων εἰσηγήσεως· οὐκ ἂν γάρ τις πόρνου ἀνάσχοιτο διδασκάλου [κἂν χοίρων ᾖ βορβοροδέστερος]· οὕτω καὶ φόνους καὶ πολέμους, οὐ τοὺς σωματικοὺς, ἀλλὰ τοὺς ψυχικοὺς λέγει.

« Αἰτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖσθε, ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς ὑμῶν δαπανήσητε. » Ὡς ὁ Φαρισαῖος ὁ ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίῳ. Ὅσῳ γὰρ πολλὰ κατέλεγε τῶν ἑαυτοῦ κατορθωμάτων, τοσούτῳ πλέον ἀπέβυε τὴν θείαν ἀκοὴν, καὶ ὁ τῶν ῥημάτων ὄγκος κενὸς περὶ τὰ χείλη ἦν, καὶ εἰς ἀφρὸν [κατέῤῥει, καὶ διελύετο καθάπερ παφλάζοντος κύματος]. Ἀλλ' ἐρεῖ τις· Εἰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐπαγγελία ἀληθὴς τοῦ ἀψευδοῦς διδασκάλου, τὸ, « Πᾶς ὁ αἰτῶν λάμβανει, » πῶς νῦν ταῦτά φησιν ὁ παρὼν Ἀπόστολος; Ἀλλά φαμεν, ὡς ὁ ὁδῷ τῇ ἀκολούθῳ

[29] Rom. xvi, 18. [30] Matth. vii, 5.

Bonifacii Finetti notæ.

(39) Vulgata habet, *ex concupiscentiis*.

Digitized by Google

χωρῶν ἐπὶ τὸ αἰτεῖν, ἔχει καὶ τὴν ἐπαγγελίαν ἀκε- A
ραίαν, μηδενὸς ἀστοχῶν τῶν αἰτουμένων. Εἰ δέ τις ἔξω χωρήσας τοῦ σκοποῦ τῆς παραδοθείσης αἰτήσεως δόξει αἰτεῖν, οὐχὶ αἰτῶν ὃν δεῖ τρόπον, οὗτος οὐδὲ αἰτεῖ· διὸ καὶ οὐδὲ λήψεται. Ὡς γὰρ διδασκάλου, φέρε, γραμματικοῦ ἐπαγγελλομένου πάντα τὸν προσιόντα αὐτῷ διδάξαι τὴν τῶν γραμματικῶν ἐπιστήμην, αὐτὸς δὲ ἐκμελῶς προσέλθῃ, καὶ μὴ συντείνας ἑαυτὸν ὁ μαθητιῶν πρὸς τὴν τῶν ἐπηγγελμένων ἀνάληψιν, εἶτα ὅμοιος ἀποφανθείη τῇ ἐκμελείᾳ, ἆρά γε δικαίως ἄν τις ψεύδους αὐτὸν γράψεται τὸν διδάσκαλον; Οὐ σῶφρον οὗτος ποιῶν. Οὐ γὰρ προσῆλθεν ὁ μέλλων μανθάνειν ὡς ὁ διδάσκαλος προετρέψατο. Καὶ πῶς δὲ, ἤ τί ἐχρῆν αἰτεῖν; εἴποι τις ἄν. Αὐτοῦ τοῦ τὴν ἐπαγγελίαν ποιησαμένου ἐπάκουσον· « Αἰτεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. » Δῆλον οὖν ὡς ὅ γε οὕτως αἰτῶν, καὶ προηγουμένως περὶ τοιούτων, οὐδὲ τῶν ἄλλων ἀστοχήσει· ὧν ὁ λαμβάνων οὐκ ἔξω πεσεῖται τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας. Ὁ δὲ ἐπιβλαβῶς καὶ ἐπιζημίως αἰτῶν, οὐχ ἕξει παρέχοντα τοῦτον, παρ' οὗ « πᾶσα δόσις ἀγαθή. » Ἀλλὰ καὶ γνῶσιν [θείαν] αἰτῶν, καὶ μὴ λαμβάνων, ἤ τι πνευματικὸν χάρισμα διὰ φιληδονίαν αἰτῶν, οὐ λήψεται. Κακῶς γὰρ αἰτεῖ [καὶ κακὸν ἐπ' ἀπωλείᾳ ἑαυτοῦ]· καὶ Θεὸς κακῶν πάροχος οὐκ ἔστιν.

« Μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, οὐκ οἴδατε ὅτι ἡ φιλία τοῦ κόσμου ἔχθρα τοῦ Θεοῦ ἐστιν; Ὃς ἂν οὖν βουληθῇ φίλος εἶναι τοῦ κόσμου, ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ C
καθίσταται. » Ἐπειδὴ ἀνωτέρω μικρὸν διήλεγξέ τινας ψευδοσόφους, τὴν θείαν καταπορνεύοντας Γραφὴν, καὶ ἐνδιαστρόφως αὐτῇ χρωμένους πρὸς τὸ ἑαυτῶν βούλημα [ἵνα ἔχωσιν ἐκ τούτου ἐφόδιον τῆς ἑαυτῶν ἐνηδόνου ζωῆς], τοῦτο δὲ οὐκ ἄλλο τί ἐστι τὸ κακὸν, ἢ ἀλαζονείας εἶδος· διὰ τοῦτο νῦν ἐμβριθεστέρως πρόεισι [καὶ ἀλλοτριώτερον τῆς ἑαυτοῦ πραΰτητος κέχρηται τοῖς ὀνειδιστικαῖς λόγοις], μοιχοὺς καὶ μοιχαλίδας ἀποκαλῶν τοὺς τοιούτους τοιούτοις σχεδὸν κεχρημένος ἐλέγχοις· Εἰπέ μοι, μάταιε, σοφὸν σεαυτὸν ἀποφαίνειν βούλει; Καὶ πόθεν ὑμῖν τὸ μετ' ἔριδος καὶ διηνεκοῦς πολέμου ζῆν, καὶ τὸ ἀεὶ προσπεφυκέναι τοῖς παροῦσι, καὶ τὸ ἡδὺ τοῦ παρόντος βίου διώκειν [ἀμεταστρεπτί]; Οὐκ ἔστι τοῦτο σοφῶν, ἀλλὰ χυδαίων ἀνδρῶν, καὶ πρὸς τὴν D
φιλίαν τοῦ κόσμου ἀποκλινάντων· ὃ καὶ μοιχοὺς ὑμᾶς δείκνυσιν [τοῦ ἐναποθέτου, καὶ θείου, καὶ σώφρονος κάλλους, τὸ δημῶδες προτιμῶντας, καὶ βέβηλον, καὶ αἰσχρὸν, καὶ τῇ πρὸς τὸν παρόντα προσπαθείᾳ τὴν πρὸς Θεὸν ἔχθραν ἐπαναιρουμένους]. Ἢ « οὐκ οἴδατε, ὅτι ἡ τοῦ κόσμου φιλία ἔχθρα εἰς Θεόν ἐστιν, » ἀλλοτριοῦσα τῆς θείας φιλίας, καὶ ἐχθροὺς ἀποφαίνουσα; Κόσμον γὰρ ἐνταῦθα [πᾶσαν] τὴν ὑλικὴν ζωὴν ἀποκαλεῖ, ὡς μητέρα τῆς φθορᾶς, ἧς ὁ μετασχεῖν σπεύδων ἐχθρὸς γίνεται τοῦ Θεοῦ. [Διὰ γὰρ τὴν περὶ τὰ ἀνωφελῆ σπουδὴν ὀλιγώρως ἔχει τῶν θείων καὶ ὑπεροπτικῶς· ὃ πρὸς μόνους

que recta via ad petendum accedit, securam habet promissionem, et nullo eorum, quæ petit, fraudatur. At si a scopo concessæ petitionis aberret, etsi videatur petere, cum tamen eo modo, quo debet, non petat, revera non petit, adeoque nec accipit. Quemadmodum si doctor aliquis, puta, grammaticus, promittat se omnem, qui ipsius scholam frequentaverit, docturum grammaticam; is autem qui discere cupit, seguiter ad ipsum accedat, minimeque se aptum ad id quod ille promisit, reddat; anne quis mendacii doctorem ipsum juste coarguat? Nemo qui sapit, hoc fecerit. Quandoquidem ille, qui docendus erat, non eo modo ad doctorem accessit, sicut is hortatus **341** fuerat. Sed quomodo igitur, et quid petere oportet? reponet aliquis. Audi ipsum qui promissionem fecit id edocentem [31]: « Quærite regnum Dei et justitiam ejus. » Manifestum vero est, eum, qui ita, et hæc principaliter petierit, aliis etiam rebus fraudandum non fore, si tamen ejusmodi sint, quæ æternæ ejus saluti non officiant. Qui vero noxia sibi petit, haud profecto datorem habebit eum, cujus « omne datum optimum [32]. » Verum etiamsi quispiam vel divinam cognitionem, vel aliud quodvis spirituale donum, voluptatis exinde gliscentis amore petat, non accipiet: male enim petit, quod in sui perditionem caderet: Deus autem mali dator non est.

VERS. 4. « Adulteri et adulteræ, nescitis quia amicitia hujus mundi inimica est Dei? Quicunque ergo voluerit amicus esse hujus sæculi, inimicus Dei constituitur. » Quoniam superius breviter perstrinxerat falsos quosdam sapientes, divinam adulterantes Scripturam, eaque perverse ad propriam voluntatem abutentes, ut exinde vitam voluptuosius transigere possent, hoc autem non aliud est, quam quoddam superbiæ genus; idcirco nunc asperius aliquanto procedit, et consuetæ lenitatis suæ transiliens terminos, contumeliosis etiam utitur verbis, « adulteros et adulteras » tales vocans, et hujusmodi ferme in eos vibrat reprehensionem: Dicito mihi, demens, anne sapientem te ostendere cupis? Sed unde est ergo, quod in contentione perpetuoque bello vitam ducas, semperque rebus præsentibus adhæreas, ac præsentis vitæ delicias absque ulla intermissione secteris? Non est res hujusmodi sapientum, sed vulgarium viliumque hominum, et eorum qui amicitiæ hujus mundi sese tradidere: quod vos adulteros esse demonstrat, utpote qui reconditæ, divinæ ac castæ pulchritudini id quod vulgare, profanum ac turpe est, antefertis, ac nimio ad præsentem mundum affectu inimicitiam adversus Deus gerere non veremini. An vero « nescitis, quod amicitia hujus mundi inimica est Dei. » Alienans a divina amicitia, et inimicos reddens Dei? Mundum enim hoc loco omnem materialem vitam appellat, velut corruptionis matrem, quam qui participare studet, « inimicus Dei constituitur: » quandoqui-

[31] Matth. VI, 33. [32] Jac. I, 17.

Digitized by Google

dem rerum inutilium studio et amore parvipendit divina, vel etiam ea fastidio habet : qua ratione erga eos solos quos odio habemus, iisque inimici sumus, nos gerere solemus. Cum igitur duo sint, quibus operam dant homines, Deus scilicet et mundus, ac duo quoque sint quibus circa utrumque eorum versari nos possumus, nempe amor et odium, erga utrumlibet horum studiosi nos simus oportet, ut alterum negligamus. Porro studium parit **342** amicitiam, neglectus vero odium. Quisquis igitur divina amplectitur, amicus Dei et est, et dicitur. Qui vero Deum parvifaciens, mundum diligit, hic inter inimicos Dei jure computabitur. Quoniam vero hæc omnia ex arrogantia et superbia falso sapientum doctorum oriri ostensum est, alio rursus utitur argumento, cupiens ejusmodi homines ab ebrietate ad sobrietatem redire, atque ab alto sopore liberare, et ait :

A τοὺς μισομένους καὶ ἐχθροὺς ἡμῶν πάσχομεν.] Δύο τοιγαροῦν ὄντων τῶν περὶ ἃ σπουδάζουσιν ἄνθρωποι, Θεοῦ καὶ κόσμου, καὶ καθ' ἑκάτερον τούτων τῶν δύο στεφομένων, φιλίας καὶ μίσους, περὶ ὁπότερον τούτων σπουδάζοντες καταληφθείημεν, πάντως τοῦ ἑτέρου ἀφειδοῦντες ὁρώμεθα. Ποιεῖ δὲ ἡ μὲν σπουδὴ φιλίαν · ἡ δὲ ὀλιγωρία, μῖσος. Ὅς οὖν τῶν θείων ἀντίσχηται, φίλος Θεοῦ καὶ ἔστι καὶ λέγεται · ὃς δὲ Θεοῦ μὲν κατολιγωρήσας, κόσμον δὲ ἠγάπησεν, οὗτος ἐν τοῖς ἐχθροῖς τοῦ Θεοῦ καταλογισθήσεται. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα πάντα ἐξ ἀλαζονείας [καὶ ὑπερηφανίας] τῶν ψευδοσόφων ἐδείχθη [διδασκάλων φυόμενα], δευτέρῳ πάλιν ἐλέγχῳ κέχρηται, ἀνανῆψαι βουλόμενος τῆς μέθης αὐτῶν, [καὶ τοῦ κάρου ἀπαλλάξαι] τοὺς τοιούτους · καί φησιν ·

Vers. 5, 6. « An putatis quod inaniter Scriptura dicat : Ad invidiam concupiscit spiritus qui habitat in vobis ? Majorem autem dat gratiam. Propter quod dicit : Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. » Tale quidpiam hic per ista significat, elliptico atque abbreviato sermone utens, ac si diceret : Ego quidem propriis verbis vos hucusque commonui, ut recte et inculpabiliter sapientia vestra utamini, neve per superbiam ipsa abutentes, verbum doctrinæ adulteretis. Si vero etiam a sacra Scriptura id rescire cupitis, audite : « Deus superbis resistit [32]. » Si igitur « Deus superbis resistit, » nos autem inimicis resistere solemus, profecto superbi inter inimicos Dei computandi sunt. Non enim vane ac stulte, vel ad invidiam impossibilia nobis Scriptura proponit, sed quod exhortatione sua efficere cupiat, ut in nobis inhabitet gratia. Quare si Scripturæ obsequentes estis, humiliamini coram Deo, et invenietis gratiam, illo vos exaltante. Superbia est consummata nequitia, ac differt a vana sui existimatione, quod superbia sit animi elatio ex iis, quæ alias insunt; illa vero ex iis, quæ nullo modo habentur. Differt vero etiam modestia ab humilitate, quoniam ea quidem... (40) Quæ autem e diametro superbiæ opponitur, modestia seu humilitas, est magnum bonum. Quoniam vero utraque in nobis voluntarie progignitur, quisquis ex superbia se ipsum exaltat, a Domino condemnatur et humiliatur : cum e contra suo tempore exaltandus sit ille, qui se ipsum per modestiam humiliaverit, utpote quod illa certamina quæ propter ipsam subiverit, ipsum ad spiritualem sublimitatem, prehensa veluti manu, deducent. Aliter. Cyrilli. « Si invidia diaboli introivit mors in orbem terrarum [33], » et si in interiore nostro homine habitavit Christus secundum Scripturas, idcirco habitavit in nobis, ut invectam ab invidia

B « Εἰ δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἡ Γραφὴ λέγει · Πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα, ὃ κατῴκησεν ἐν ὑμῖν ; Μείζονα δὲ δίδωσι χάριν. Διὸ λέγει · Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. » Τοιοῦτόν τι λέγων καὶ δηλῶν διὰ τούτων, ἐλλειπτικῶς χρῆται τῷ λόγῳ [καὶ πάλιν], διὰ τὴν τοῦ συντετμημένου λόγου χρῆσιν, Ἐγὼ μέν, φάσκων, ὑμᾶς τοῖς οἰκείοις ἐπέστησα λόγοις, περὶ τὸ εὐθὲς καὶ ἀκατάγνωστον τῆς χρήσεως τῆς σοφίας ὑμῶν, ὡς ἂν μὴ ἐξ ὑπερηφανίας παραχρώμενοι ταύτῃ νοθεύητε καὶ δολοῦτε τὸν τῆς διδασκαλίας λόγον. Εἰ δὲ καὶ ἀπὸ τῆς Γραφῆς τοῦτο ζητεῖτε, ἀκούσατε · « Κύριος ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται. » Εἰ οὖν τοῖς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ἐχθροὺς δὴ [*f.* δὲ] εἰώθαμεν ἀντιτάσσεσθαι · πάντως που καὶ ὑπερήφανοι ἐν C τοῖς ἐχθροῖς καταλογισθεῖεν. Οὐ γὰρ κενῶς, ἤτοι ματαίως, ἡ Γραφή, ἢ πρὸς φθόνον τὰ ἀμήχανα ἡμῖν διαγορεύει, ἀλλ' ἐπιποθοῦσα τὴν διὰ τῆς παρακλήσεως αὐτῆς ἐγκατοικιζομένην ἡμῖν χάριν. Ὥστε εἰ πειθήνιοί ἐστε τῇ Γραφῇ, ταπεινώθητε ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ εὑρήσετε τὴν διὰ τῆς αὐτοῦ ὑψώσεως χάριν. Ὑπερηφανία δέ ἐστιν ἡ εἰς τέλος ἐπηρμένη κακία, διαφέρουσα τῆς οἰήσεως, ὅτι ἡ μὲν ὑπερηφανία ἐπὶ τοῖς ὑπηργμένοις αὐτῇ κατεπαίρεται, ἡ οἴησις δὲ ἐπὶ τῶν μηδὲ ὅλως ὑπαρχόντων. Διαφέρει δὲ καὶ ἀτυφία τῆς ταπεινώσεως, ὅτι ἡ μὲν κατὰ διάμετρον ἡ ἀτυφία, ἤτοι ταπείνωσις, [ἀντικειμένη] τῇ ὑπερηφανίᾳ, ἔστι μέγα ἀγαθόν · καὶ ἐπειδὴ ἀμφότερα προαιρετικῶς ἡμῖν ἐγγίνεται, πᾶς ὁ κατὰ ἀλαζονείαν ὑψῶν ἑαυτὸν, πρὸς τῷ ὑπὸ τοῦ Κυρίου D κατακεχρίσθαι ἔτι καὶ ταπεινοῦται ὑπ' αὐτοῦ ὑψουμένου ἐν καιρῷ τοῦ κατὰ ἀτυφίαν ταπεινώσαντος ἑαυτὸν, ἅτε τῶν ἐπ' αὐτῇ ἄθλων ξεναγωγησάντων τὸν κεχρημένον πρὸς ὕψος πνευματικόν. Ἄλλως, *Κυρίλλου*. Εἰ φθόνῳ διαβόλου θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ εἰ κατῴκησεν εἰς τὸν ἔσω ἡμῶν ἄνθρωπον ὁ Χριστὸς, κατὰ τὰς Γραφὰς, διὰ τοῦτο

[32] Prov. III, 34. [33] Sap. II, 24.

Bonifacii Finetti notæ.

(40) Hic nonnulla deesse, perspicuum est.

Digitized by Google

κατῴκησεν, ἵνα τὸν ἐκ τοῦ φθόνου προσγινόμενον θάνατον καταργήσῃ. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ « καὶ μείζονα δίδωσι χάριν. » Ἐγὼ γὰρ « ἦλθον, φησίν, ἵνα ζωὴν ἔχωσι καὶ περισσὸν ἔχωσιν. » Ὅτι δὲ ἐπιποθήσας ἡμᾶς ὁ Θεὸς κατῴκησεν ἐν ἡμῖν, Ἡσαΐας ἐδήλωσεν εἰπών· Οὐκ ἄγγελος, οὐ πρέσβυς, ἀλλ' « αὐτὸς » ὁ Κύριος « ἔσωσεν ἡμᾶς » [διὰ τοῦ ἀγαπᾶν ἡμᾶς καὶ κήδεσθαι ἡμῶν]. Πῶς δὲ καὶ σώσας ἔδωκε « χάριν μείζονα ; » Καθελὼν τὸν ἐπιβουλεύσαντα Σατανᾶν. Διὰ τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν· Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται. » Πῶς γὰρ οὐχ ὑπερήφανος ὁ βοῶν· « Τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψομαι τῇ χειρὶ ὡς νοσσιάν ; »

« Ὑποτάγητε οὖν τῷ Θεῷ· ἀντίστητε τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται ἀφ' ὑμῶν. Ἐγγίσατε τῷ Θεῷ, καὶ ἐγγιεῖ ὑμῖν. Καθαρίσατε χεῖρας, ἁμαρτωλοί, καὶ ἁγνίσατε καρδίας, δίψυχοι. Ταλαιπωρήσατε καὶ πενθήσατε καὶ κλαύσατε· ὁ γέλως ὑμῶν εἰς πένθος μετατραπήτω, καὶ ἡ χαρὰ εἰς κατήφειαν. Ταπεινώθητε ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ ὑψώσει ὑμᾶς. » Διψύχους λέγει τοὺς μὴ καθ' ἕνα τρόπον ζῆν αἱρουμένους, ἀλλ' ἀγομένους καὶ πειθομένους διηνεκῶς τῇ βίᾳ τῶν ἀνθρώπων· οὐ γάρ εἰσι μονότροποι ἐν οἴκῳ ὑπὸ Κυρίου κατοικιζόμενοι. Ὅτι δὲ ψυχὴ καὶ ἡ ζωὴ λέγεται, τὸ ἐν Ἰὼβ ἡμᾶς διδάξει, τὸ, « Δέρμα ὑπὲρ δέρματος, καὶ πάντα ὅσα ἔχει δώσει ἄνθρωπος ὑπὲρ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, » ἤτοι τῆς ζωῆς.

« Μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων, ἀδελφοί. Ὁ γὰρ καταλαλῶν ἀδελφοῦ, ἢ κρίνων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ καταλαλεῖ νόμου, καὶ κρίνει νόμον. Εἰ δὲ νόμον κρίνεις, οὐκ εἶ ποιητὴς νόμου, ἀλλὰ κριτής. Εἷς ἐστιν ὁ νομοθέτης καὶ κριτής, ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι. » Οἶδε τὴν ὑπερηφανίαν ἐξ ὑπεροψίας καὶ καταλαλιᾶς κινεῖν κατὰ τῶν ἐπιεικῶν ἐπειγομένους εἰς παντελῆ ἐξουδένωσιν. Τούτου οὖν ἀπάγων αὐτοὺς, διὰ τῶν προκειμένων σωφρονίζειν βούλεται. Τὸ δὲ, « κρίνειν [*f.*—νει]-νόμον, » ἀντὶ τοῦ, κατακρίνει, καταφρονεῖ. Ὁ γὰρ κατακρίνων ἀπὸ καταφρονήσεως τοῦτο ποιεῖ. Ποῖον δὲ νόμον ; Πρῶτον μὲν τὸν διαγορεύοντα· « Μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε· » ἔπειτα καὶ τὸν [ἐν Ψαλμοῖς]· « Τὸν καταλαλοῦντα λάθρᾳ τὸν πλησίον αὐτοῦ, τοῦτον ἐξεδίωκον· » καὶ ὅτι ἀπὸ καταφρονήσεως τοῦτο γίνεται, ἐπάγει· « Εἰ δὲ νόμον κρίνεις, οὐκ εἶ ποιητὴς νόμου. » Οὗ γάρ τις καταφρονεῖ, πῶς ἀνέξεται ὑπ' αὐτῷ ἔτι ζῆν ; Μὴ οὖν, φησὶν, ἐξουδενῶν καὶ ὥσπερ ἀντινομοθετῶν διάκεισο. Οὐ γὰρ ἐφεῖταί σοι, ἑνὸς μόνου ὄντος νομοθέτου τοῦ Θεοῦ, τοῦ δυναμένου τοὺς παραβάτας τοῦ νόμου αὐτοῦ « σῶσαι καὶ ἀπολέσαι· » τοῦτο γὰρ νόμου καὶ νομοθέτου, τὸ τοὺς παραβάτας αὐτοῦ τιμωρεῖν· ἀλλ' οὐχὶ σὺ, ὡς [*f.* ὃς] πλέον φλυαρίας οὐδὲν ἔχεις, ἀλλὰ καὶ κατὰ σεαυτοῦ τὴν ψῆφον ἄγεις. Τὰ γὰρ αὐτὰ τῷ καταλαλουμένῳ ὑπὸ σοῦ ποιῶν, ἐν ὅσῳ τοῦτον κατακρίνεις, σεαυτὸν κατακρίνεις.

mortem in nobis destrueret. Verum non hoc solum ille nobis præstat, sed etiam « majorem dat gratiam. » Ego enim « veni, inquit, ut vitam habeant, et abundantius habeant [35]. » Quod vero nostri desiderio Deus habitaverit in nobis, Isaias declarat, dicens [36] : Non angelus, non legatus quispiam, sed ipse Dominus salvavit nos, quia videlicet nos **343** amat, nostrique curam gerit. Quomodo vero Salvator noster « majorem dedit gratiam ? » Nempe dejiciendo insidiantem Satanam. Idcirco additur : « Deus superbis resistit. » Quomodo enim non superbus ille, qui clamabat [37] : « Universam terram comprehendam manu mea, tanquam nidulum ? »

Vers. 7-10. « Subditi ergo estote Deo : resistite autem diabolo, et fugiet a vobis. Appropinquate Deo, et appropinquabit vobis. Emundate manus, peccatores : et purificate corda, duplices animo. Miseri estote, et lugete, et plorate : risus vester in luctum convertatur, gaudium in mœrorem. Humiliamini in conspectu Domini, et exaltabit vos. » Duplices animo dicit eos, qui eamdem vitæ tenorem servare non curant, sed se hominum vi atque nequitia indesinenter abripi atque circumferri patiuntur : adeoque non « habitant unius moris in domo [38] » subjecti Domino. Quod autem animæ nomine vita significetur, constat ex eo, quod in Job dicitur [39] : « Pellem pro pelle, et cuncta quæ habet, dabit homo pro anima sua, » id est pro vita.

Vers. 11, 12. « Nolite detrahere alterutrum, fratres. Qui detrahit fratri, aut qui judicat fratrem suum, detrahit legi, et judicat legem. Si autem judicas legem, non es factor legis, sed judex. Unus est legislator et judex qui potest perdere et liberare. » Novit apostolus, superbiam eos, qui contra nites nituntur, ex neglectu et detractione ad perfectum contemptum impellere. Ab hoc igitur ut ipsos abduceret, propositis verbis modestos eos reddere nititur. Illud autem « judicat » hoc loco perinde valet, ac damnat, contemnit. Qui enim condemnat, ex contemptu hoc facit. Legem : quam? Primo eam, quæ ait : « Nolite judicare, ut non judicemini [40]. » Deinde eam, quæ in Psalmis subindicatur, ubi dicitur : « Detrahentem secreto proximo suo, hunc persequebar [41]. » Et quoniam hoc ex contemptu procedit, subjungit : « Si autem judicas legem, non es factor legis. » Quis enim ferat vivere sub eo, quem contemnit ? Non igitur, inquit, contemptor sis, neque velut contrarium legislatorem te habeas ; neque enim hoc tibi aut licet, aut expedit : « Unus est enim legislator Deus, qui potest » transgressores « perdere et liberare. » Spectat enim ad legem et legislatorem sui violatores pœna debita plectere, non vero ad te, qui præter nugacem loquacitatem nihil habes. Verum et contra teipsum calculum fers : cum enim eadem, ac is, cui detrahis, ipse facias, hoc ipse quod illum condemnas, te condemnas.

[35] Joan. x, 10. [36] Isa. xxxiii, 22. [37] Isa. x, 14. [38] Psal. c, 5. [39] Job ii, 4. [40] Matth. vii, 1.

Digitized by Google

confirmant : et opera dicuntur observantiæ legis Mosaicæ, sine quibus, et Abraham olim, et omnes credentes in Christum justificantur. Etenim, quod fidem in immundo progigni non possit (loquor autem de fide operum) quis contradixerit? Nam neque unguentum in fœculento vase quis reconderet ; neque in immundo homine ingenerabitur unquam fides Dei. Non igitur contrarii sibi invicem sunt **334** sancti apostoli, sed in diverso significato versantes, quisque juxta significatum suum, quod propositum sibi erat, prosequitur.

A ροῦσα πίστις νεκρὰ καταλείπεται· ἔργα πάλιν καὶ τὰ τοῦ νόμου, ὧν καὶ χωρὶς Ἀβραὰμ, καὶ πάντες οἱ κατὰ Χριστὸν δικαιοῦνται. Ἐπεὶ ὅτι πίστις οὐκ ἂν ἀκαθάρτῳ προγένοιτο (λέγω δὲ τὴν τῶν ἔργων πίστιν), τίς ἀντερεῖ; Οὔτε γὰρ βορβόρου πλήρει ἀγγείῳ μῦρον ταμιευθείη, οὔτε ἀκαθάρτῳ ἀνθρώπῳ πίστις ἐγγένοιτο Θεοῦ. Οὐκ ἄρα διάφοροι ἑαυτοῖς οἱ θεῖοι ἀπόστολοι, ἀλλὰ περὶ τὸ διάφορον τοῦ σημαινομένου στρεφόμενοι πρὸς τὴν χρείαν ἕκαστος τοῦ σημαινομένου τὸ προτεθὲν αὐτῷ διεξάγει.

Vers. 20. « Vis autem nosse, o homo inanis, quoniam fides sine operibus mortua est? » Inanem vocat eum, qui de sola fide gloriatur, utpote qui bonorum operum substantia vacuus est.

« Θέλεις δὲ γνῶναι, ὦ ἄνθρωπε κενὲ, ὅτι ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστιν ; » Κενὸν ἐκάλεσε τὸν ψιλῇ τῇ πίστει αὐχοῦντα μόνον, [μηδὲν] τῆς διὰ τῶν ἔργων ὑποστάσεως κεκτημένον εἰς πλήρωσιν.

Vers. 21-23. « Abraham pater noster, nonne ex operibus justificatus est, offerens Isaac filium suum super altare? Vides, quoniam fides cooperabatur operibus illius ; et ex operibus fides consummata est. Et impleta est Scriptura dicens, » etc. Abrahamum uterque proponit in exemplum ejus, quod de fide asserit : ille quidem ut ostendat, fidem operibus præstare ; hic vero ut opera fide meliora esse evincat argumento ex eodem Abrahamo desumpto. Dictum vero est superius, quod circa duplex significatum ambo versantes, quisque sumit id quod ad propositum suum inservit. Cæterum nonnulli ex Patribus ita hac de re censuerunt, nempe, Abrahamum variis distinctum temporibus utriusque fidei imaginem esse ; videlicet et ejus, quæ ante baptismum est, quæ opera non requirit, sed solam fidem et confessionem salutis, et verbum quo justificamur credentes in Christum ; et ejus, quæ baptismum subsequitur, quæque conjuncta operibus est. Hac ratione sibi contrarius neutiquam apparet is, qui in utroque locutus est Spiritus sanctus : cum una quidem fides per solam confessionem justificat baptizatum, si statim discedat e vita (huic enim non adsunt opera, sed satis ipsi est mundities per baptismum comparata) ; altera vero a baptizato exigat etiam bonorum operum exhibitionem. Cui rei et Paulus consentit alio loco, docens, fidem post baptisma perfectionem, quæ ex operibus consurgit, requirere ; cum nempe sit [21] : « Neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, sed fides, quæ per charitatem operatur. » Charitas autem multarum virtutum exercitio opus habet, ut adimpleatur. « Credidit autem Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam, et amicus (21) Dei appellatus est [22]. » Justitiæ quidem ex sola fide imago fuit Abraham, cum credidit, idque « reputatum est illi ad justitiam. » Ejus autem quæ ex operibus est, cum filium obtulit supra

B « Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη ἀνενέγκας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον ; Βλέπεις, ὅτι ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη ; Καὶ ἐπληρώθη ἡ Γραφὴ ἡ λέγουσα. » Τὸν Ἀβραὰμ ἀμφότεροι εἰς ὑπόδειγμα τοῦ τῆς πίστεως λόγου ἐπάγονται· ὁ μὲν, τὴν πίστιν τῶν ἔργων κρείττω δεικνὺς δι' ὑποδείγματος τοῦ κατὰ τὸν Ἀβραὰμ· ὁ δὲ, πάλιν τὰ ἔργα τῆς πίστεως. Καὶ εἴρηται μὲν ἀνωτέρω, ὡς περὶ τὸ διττὸν τοῦ σημαινομένου ἑκάτερος στρέφεται, τὸ συντελοῦν αὐτῷ πρὸς τὴν ἀπόδειξιν. Τινὲς μέντοι τῶν Πατέρων καὶ οὕτως περὶ τούτου ἔγνωσαν. Φασὶ γὰρ τὸν Ἀβραὰμ τοῖς χρόνοις διαστελλόμενον, ἑκατέρας πίστεως εἶναι εἰκόνα· καὶ τῆς πρὸ τοῦ βαπτίσματος μὲν τῆς μὴ ἐπιζητούσης ἔργα, εἰ μὴ τὴν C πίστιν μόνην καὶ τὴν ὁμολογίαν τῆς σωτηρίας, καὶ τὸ ῥῆμα ᾧ δικαιούμεθα οἱ πιστεύοντες εἰς Χριστόν· καὶ τῆς μετὰ τὸ βάπτισμα πίστεως τῆς συνεζευγμένης τοῖς ἔργοις. Οὕτως οὐκ ἐναντίον φαίνεται τὸ ἐν τούτοις λαλῆσαν ἑαυτῷ Πνεῦμα· ἀλλὰ τοί, [ƒ. τῆς] μὲν δι' ὁμολογίας μόνης δικαιούσης τὸν προσιόντα, εἰ παραχρῆμα ἀπηλλάγη τοῦ βίου (τούτῳ γὰρ οὐ πάρεισιν ἔργα, ἀλλ' ἦν αὐτῷ ἱκανὸν ἡ διὰ τοῦ βαπτίσματος κάθαρσις)· τῆς δὲ, τὸν εἴδη [ƒ. ἤδη] βεβαπτισμένον ἀπαιτούσης καὶ ἀγαθῶν ἔργων ἐπίδειξιν. Τούτῳ δὲ καὶ Παῦλος συμφωνεῖ ἑτέρωθι λέγων οὕτω, καὶ διδάσκων τὴν μετὰ τὸ βάπτισμα πίστιν τὴν διὰ τῶν ἔργων τελείωσιν ἀπαιτεῖν, δι' ὧν φησιν· « Οὔτε περιτομή, οὔτε ἀκροβυστία τι ἰσχύει, ἀλλὰ D πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη. » Ἡ δὲ ἀγάπη πολλῆς σοφίας δεῖται εἰς τὸ πληρωθῆναι. « Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, καὶ φίλος Θεοῦ ἐκλήθη. » Τῆς μὲν ἐκ μόνης πίστεως δικαιώσεως εἰκὼν [ἦν] Ἀβραάμ· [ὅτε] ἐπίστευσε, « καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην· τῆς δὲ ἐξ ἔργων, ὅτε τὸν υἱὸν ἀνήνεγκεν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον. Καὶ γὰρ οὐ μόνον τὸ ἔργον ἐποίει, ἀλλὰ καὶ τῆς πίστεως οὐκ ἀπέστη τῆς ἐν Ἰσαὰκ, ὅτι μέλλει

[21] Galat. vi, 15. [22] Galat. iii, 6.

Bonifacii Finetti notæ.

(21) Codex noster pro φίλος, *amicus*, habet δοῦλος, *servus* ; quod expungere non dubitavi, tanquam meram librarii aberrationem, cum nec Millius ullam hic agnoscat lectionis varietatem ; et Commentarius sub nomine Œcumenii editus habeat φίλος, non δοῦλος.

Digitized by Google

τὸ σπέρμα αὐτοῦ πληθύνεσθαι ὡς τὰ ἄστρα, λογι- A σάμενος ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρει αὐτὸν ὁ Θεός. Ὅμως καὶ τὸν Δαβὶδ ὁ Παῦλος προκομίζει μάρτυρα. Ἤδει γὰρ τῷ θείῳ Πνεύματι Δαβὶδ τὴν μέλλουσαν ἐν Χριστῷ παρέσεσθαι κατὰ καιροὺς πίστιν. Διό φησι· « Μακάριος ἀνήρ, ᾧ οὐ μὴ λογίσηται Κύριος ἁμαρτίαν. »

« Ὁρᾶτε, ὅτι ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνης. » — « Ἐξ ἔργων, » οὐ τῶν ἐκ τοῦ νόμου, ὡς εἴρηται ἤδη, οἷον περιτομῆς καὶ τῶν τοιούτων, ἀλλὰ τῶν ἐξ ἀρετῆς, δικαιοσύνης καὶ τῶν ὁμοίων.

« Ὁμοίως δὲ καὶ Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ὑποδεξαμένη τοὺς ἀγγέλους, καὶ ἑτέρᾳ ὁδῷ ἐκβάλοῦσα; Ὥσπερ γὰρ τὸ σῶμα χωρὶς πνεύματος B νεκρόν ἐστι, οὕτω καὶ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι. »

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

« Μὴ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε, ἀδελφοί μου, εἰδότες ὅτι μεῖζον κρῖμα ληψόμεθα. » Εἰπὼν ἀνωτέρω καὶ διδάξας, τὴν πίστιν μὴ διάκενον ἔργων σπουδαίων κεκτῆσθαι τοὺς πιστοὺς, μετέδη ἐφ' ἕτερον ἴσον τούτου παράγγελμα. Καὶ γάρ τινες διδάσκειν ἐπιχειροῦσιν, ἃ μὴ κατώρθωσαν αὐτοί. Καί φησιν, ὅτι « μεῖζον τὸ κρῖμα » τῶν τοιούτων μετὰ τοῦ μηδὲν κερδαίνειν. Ὁ γὰρ τὰ μὴ προσόντα διδάσκων, ὡς ὄντα αὐτῷ, κατάκριτος, ὡς διὰ τῆς αὐτοῦ γλώττης ὀλισθαίνων· καὶ βεβαιῶν τοῦτο ἐκ περιστάσεώς φησιν· Εἰ γὰρ καὶ ἄλλως ἡ γλῶσσα πέφυκεν ὀλισθαί- C

altare: nam non solum opus implevit, sed etiam non descivit a credendo, quod per Isaac multiplicandum foret semen ejus sicut astra, reputans quod etiam ex mortuis suscitare illum Deus posset. At vero Paulus etiam Davidem in testem producit. Noverat enim David futuram aliquando in **335** Christo fidem. Quare ait: « Beatus vir, cui non imputavit Dominus peccatum [22]. » (22)

Vers. 24. « Videtis quoniam ex operibus justificatur homo, et non ex fide tantum. » Ex operibus, non quæ sunt legis, ut jam dictum est, ex. gr. ex circumcisione et similibus; sed ex operibus justitiæ aliarumque virtutum.

Vers. 25. « Similiter et Raab meretrix, nonne ex operibus justificata est, suscipiens nuntios, et alia via ejiciens? (23) Sicut enim corpus sine spiritu mortuum est; ita et fides sine operibus mortua est. »

CAPUT III.

Vers. 1. « Nolite plures magistri fieri, fratres mei, scientes, quoniam majus judicium sumitis » (24). Cum superius docuisset fideles, ne fidem honestis operibus vacuam haberent, ad aliud æqualis momenti documentum transitum facit. Sunt enim nonnulli, qui ea, quæ ipsi minime fecerunt, docere aggrediuntur. Ait igitur, hujusmodi hominibus districtius judicium imminere, et aliunde eos nihil lucrari. Qui enim docet ea, quæ ipse non habet, tanquam si haberet, condemnatione dignus est, utpote qui ex proprio suo ore

[22] Psal. xxxi, 2.

Bonifacii Finetti notæ.

(22) Hæc expositio est Cyrilli Alexandrini, ex ejus in Epistolam ad Romanos commentario, qui editus non est, desumpta. Quam habet tum Catena Vindobonensis, sed non ascripto nomine Cyrilli, tum similis Catena Oxoniensis (præmisso Cyrilli nomine), ut constat ex excerptis quæ *Anecdotis* suis *Græcis* tom. IV inseruit Joannes Christoforus Wolfius, pastor Hamburgensis. Quoniam vero dictus Cyrilli Comment. editus non est, et aliunde ista expositio paulo fusior in utraque dicta Catena habetur, eam integram si retulero, rem studioso lectori haud ingratam me facturum spero. Ita igitur se habet in Cat. Vindob.: Ἐπειδὴ ὁ μακάριος Ἰάκωβος τὸν Ἀβραὰμ λέγει ἐξ ἔργων δεδικαιῶσθαι ἀνενεγκόντα Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον· ὁ δὲ Παῦλος λέγει αὐτὸν ἐκ πίστεως δεδικαιῶσθαι· οὕτω τὴν δοκοῦσαν ἐναντιότητα νοητέον, ὅτι πρὸ μὲν τοῦ ἔχειν τὸν Ἰσαὰκ ἐπίστευσε, καὶ μισθὸν ἔλαβε τὸν Ἰσαάκ, ὅμως καὶ ὅταν ἀνήνεγκε τὸν Ἰσαὰκ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, οὐ μόνον τὸ ἔργον ἐποίει ὁ προσετάγη, ἀλλὰ καὶ τῆς πίστεως οὐκ ἀπέστη, ὅτι ἐν Ἰσαὰκ μέλλει τὸ σπέρμα αὐτοῦ πολυπληθεῖν· ὡς τὰ ἄστρα, λογισάμενος ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγεῖραι δυνατὸς ὁ Θεός. Ὅμως ὁ Παῦλος μάρτυρα τῶν ἰδίων λόγων καὶ συλλήπτορα ποιεῖται τὸν μακάριον Δαβὶδ ἄνδρα διαβόητον ἐν εὐσεβείᾳ, καὶ σοφῶς διασκευάζει ὡς λαλῶν ἐν Πνεύματι τὴν διὰ πίστεως ἄφεσιν, καὶ διαγγέλλει πᾶσιν ἀνθρώποις. Ἤδει γὰρ ἐν Χριστῷ πορευσομένην κατὰ καιροὺς [διό φησι· « Μακάριος ἀνὴρ ᾧ οὐ μὴ λογίσεται Κύριος ἁμαρτίαν »]. Γέρας οὖν ἔχει τὴν δικαίωσιν ὁ πίστει τιμῶν τὸν τῶν ὅλων Θεὸν καὶ Δεσπότην. *Quoniam B. Jacobus ait, Abrahamum ex operibus justificatum fuisse, cum Isaacum filium suum in sacrificium obtulit; Paulus vero asserit, eum justificatum esse ex fide; apparens hæc contrarietas ita explananda: quod videlicet Abraham, priusquam Isaacum haberet, crediderit, et in præmium fidei Isaacum ipsum acceperit: et cum eumdem obtulit, non solum præceptum opus effecerit, verum etiam a fide non defecerit, qua credebat, quod per Isaac multiplicandum foret semen ejus sicut astra cœli, recogitans quod etiam mortuum suscitare eum Deus posset. Cæterum Paulus etiam Davidem, virum utique pietate illustrem, producit verborum suorum testem et assertorem, qui sapienter astruit, utpote in Spiritu sancto loquens, remissionem peccatorum per fidem, et annuntiat omnibus hominibus. Eam quippe noverat aliquando per Christum futuram. Quare ait: « Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum. » Qui itaque fide Deum ac Dominum omnium honorat, justificationem in præmium habet.*

(23) Huic commati Cat. Vindob. hæc appingit verba, quæ Severiani Gabalensis episcopi esse constat ex Cat. Oxon. apud laudatum Wolfium in *Anecd. Græc.*: Ἄκουε τῆς Γραφῆς μαρτυρούσης αὐτῆς Ῥαὰβ τὰ κατορθώματα. Ἦν ἐν πορνείῳ μαργαρίτης, ἐν βορβόρῳ πεφυρμένος χρυσὸς, ἐν πηλῷ διερριμμένον ἄνθος, ἀσεβείας ἀκάνθαις κεχωσμένον· εὐσεβὴς ψυχὴ ἐν ἀσεβείας χώρᾳ διακέκλειστο. *Audi Scripturam Raab de bonis operibus attestantem. Erat igitur illa in prostibulo margarita, in cœno commistum aurum, in luto jacens pietatis flos spinis circumseptus: pia demum anima in impietatis loco conclusa.*

(24) Text Gr. habet λῆψόμεθα, *recipiemus.*

Digitized by Google

reus esse convincitur. Quod ut magis confirmet, subdit : si cum lingua nativa lubricitate sua, aut ex negligentia labitur, is, qui ea sic utitur, non effugit judicium (ait enim Salomon : « Propter peccata labiorum ruina proximat malo [25]), qui fieri potest, ut qui deliberate lingua sua peccat, docens id quod experientia non didicit, inevitabilem pœnam effugiat?

A νειν ἐξ ἀπροσεξίας, ὧν καὶ τὸ κρῖμα οὐκ ἀποδιδράσκει· ὁ ταύτην κεκτημένος (ὡς ὁ Σολομὼν διδάσκει· « Δι' ἁμαρτίαν χειλέων ἐμπίπτει εἰς παγίδα ἁμαρτωλός »)· ἦπου ἂν ὁ ἐκ προνοίας ἁμαρτάνων, διδάσκων τῇ γλώσσῃ, ἃ μὴ τῇ πείρᾳ μεμάθηκεν, ἀποφύγῃ τὴν ἀδιάδραστον δίκην;

Vers. 2. « In multis enim offendimus omnes. » Scilicet, per attentionis defectum negligenter vitam ducentes. « Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir, potens etiam circumducere totum corpus. » Neminem ab omni crimine liberum vivere posse, ex linguæ lubricitate evincit : et ex hoc neminem perfectum esse demonstrat. Quis enim lingua sua non **336** aliquando peccavit? Si autem quis linguæ suæ lubricitatem superaverit, quomodo totum corpus suum recte gubernare non poterit? Qui enim id, quod ad labendum proninus est, vicit, multo magis ejus, quod in lapsum segnius tendit, dominabitur.

« Πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες. » Ἐξ ἀπροσεξίας ἀμελῶς διακείμενοι τῷ βίῳ. « Εἴ τις ἐν λόγῳ οὐ πταίει, οὗτος τέλειος ἀνήρ, δυνάμενος χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα. » Τὸ ἀδιάφευκτον τοῦ μή τινα ἐκτὸς ἁμαρτίας βιοῦν ἀνθρώπων ἀπὸ τοῦ τῆς γλώσσης εὐολίσθου πιστοῦται· ἐκ τούτου δὲ καὶ τὸ μηδενὶ προσεῖναι τὸ τέλειον παρίστησι. Τίς γὰρ ὃς οὐχ ἥμαρτεν ἐν γλώσσῃ αὐτοῦ; Εἰ δὲ τοῦ εὐολίσθου περιγένηται τῆς γλώσσης ἑαυτοῦ τις, πῶς οὐχὶ καὶ ὅλον οὗτος ἱκανὸς τὸ σῶμα περιάγειν καλῶς; Ὁ γὰρ τοῦ πρὸς τὸ πταίειν εὐκόλου κρατήσας, σχολῇ γε ἂν εἰ τοῦ νωθεστέρου μὴ κυριεύῃ.

Vers. 3. « Vide (25), equorum (26) frena in ora mittimus ad consentiendum nobis, et omne corpus illud circumferimus. » Similitudinibus confirmat id quod dixit : « Potens etiam circumducere totum corpus, » ex equorum frenis et gubernaculis navium. Illud autem « Vide » idem est ac, considera. Illud vero « equorum frena » ita construendum inverso paululum verborum ordine : in ora equorum mittimus frena : si enim ita non construatur oratio, intelligi non potest, cujus hic est sensus : Considera, quod in ora equorum frena immittimus, et naves parvo gubernaculo, quemadmodum et equos modico freno, quo volumus, ducimus, sic igitur et lingua recta ratione gubernanda est, quamvis sit « mundus » seu « universitas iniquitatis, » prout a vulgaribus hominibus adhibetur. Scilicet per mundum hic multitudinem intelligit. (27) Vel ita : quamvis sit mundus, seu ornamentum (28), quod naturam humanam ornat : hac enim nobis invicem cogitationes nostras communicamus (nam et in hac significatione aliqui volunt hic mundum accipere), attamen juxta vulgaris turbæ usum, nocet, « commaculans » quandoque « totum corpus, et inflammans integram rotam nativitatis, et inflammata a gehenna. »

« Ἴδε, τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς εἰς τὰ στόματα βάλλομεν πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν, καὶ ὅλον τὸ σῶμα αὐτῶν μετάγομεν. » Παραδειγματικὴ πίστις αὕτη τοῦ, « Δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα, » ἀπὸ τῶν ἵππων τῶν χαλινῶν, ἀπὸ τῶν πηδαλίων τῶν πλοίων. Καὶ ἔστι τὸ μὲν, « Ἴδε, » ἀντὶ τοῦ, σκόπει. Τὸ δὲ, « τῶν ἵππων τοὺς χαλινούς, » οὕτω συντακτέον, ἀναστρέφοντα τὴν σύνταξιν, εἰς τὰ στόματα τῶν ἵππων ἐμβάλλομεν τοὺς χαλινούς. Εἰ γὰρ μὴ οὕτω συνταγείη, ἀδιανόητός ἐστιν ὁ λόγος· Ἴδε, τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς ἐμβάλλομεν, καὶ τὰ πλοῖα μικρῷ πηδαλίῳ, ὡς καὶ τοὺς ἵππους διὰ μικροῦ χαλινοῦ, ὅπου θέλομεν, μετάγομεν. Οὕτως οὖν καὶ ἡ γλῶσσα μεταγέσθω τῷ ὀρθῷ λόγῳ, κἂν γὰρ « κόσμος » ἐστὶ « τῆς ἀδικίας, » οἱονεὶ πρὸς τὸν συρφετὸν ὄχλον ἐκφερομένη καὶ βλέπουσα (κόσμον γὰρ ἐνταῦθα τὸ πλῆθος λέγει)· ἢ καὶ ὅτι κἂν κόσμος ἐστὶν ἤτοι κοσμοῦσα τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν (ταύτῃ γὰρ ἀλλήλοις κοινωνοῦμεν τῶν ἑαυτῶν νοημάτων, ἐπεὶ καὶ οὕτω τινὲς βούλονται τὸν κόσμον λαμβάνειν πρὸς σημασίαν), ἀλλ' οὖν πρὸς τὸν δημώδη ὄχλον φερομένη, ἀδικεῖ, « σπιλοῦσα » ἐσθ' ὅτε « ὅλον τὸ σῶμα, καὶ φλογίζουσα ὅλον τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως, καὶ φλογιζομένη ὑπὸ τῆς γεέννης. » Ὅμως οὐ χαλεπὸν μεταχειρίσασθαι ταύτῃ

[25] Prov. xii, 13.

Bonifacii Finetti notæ.

(25) Ita codex noster; habet enim ἴδε, quod proprie *vide* vel *aspice* significat, quanquam a multis per *ecce* explicetur. Cum nostro codice alii multi optimæ notæ consentiunt. Usitatus textus Græcus habet ἰδοὺ, *ecce*, modico discrimine : at Vulgatum interpretem legisse oportet εἰ δὲ, cum verterit *si autem*.

(26) Vulgata habet *equis*, et quidem optime ad claritatem. Ipse autem presbius ad textum Græcum, qui habet ἵππων in genitivo, posui *equorum* ob eam, quæ sequitur, commentatoris animadversionem.

(27) Hæc expositio spectat ad versiculum 6 qui postea sequitur. Videtur vero ea sicut quæ sequuntur usque ad v. 4 a sciolo aliquo librario aliunde desumpta, et hic intempestive inserta.

(28) Mundus Græce dicitur κόσμος, quæ vox ex suo etymo *ornamentum* significat. Quare S. Jacobi verba quæ habet de lingua v. 6 sequente ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας, æque verti possunt, *mundus* seu *universitas* (ut habet Vulgata) *iniquitatis*, et *ornamentum iniquitatis*; unde oritur duplex expositio, quæ hic et inferius proponitur.

Digitized by Google

πρὸς τὸ εὐλόγως κινεῖσθαι, καὶ ὡς ἂν μεταχειριζόμενος βούλεται. Εἰ γὰρ « πᾶσα φύσις θηρίων ἑρπετῶν τε καὶ πετεινῶν καὶ ἐναλίων δεδάμαστται καὶ δαμάζεται τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ· » ἆρα τὴν γλῶσσαν, ὅτι « ἀκατάσχετον κακὸν, » ὅτι « μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου, οὐδεὶς ἀνθρώπων δύναται δαμάσαι, » οὐκ ἂν εἴποιμι. Εἰ γὰρ ἀδάμαστος καὶ οὕπω πρὸς τὸ κρεῖττον μεταγομένη, πῶς ἐν « αὐτῇ εὐλογοῦμεν τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, » καὶ ἐν αὐτῇ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους; Ἰδοὺ πρὸς τὸ βούλημα μετάγεται τοῦ χρωμένου. Ἀλλ' « οὐ χρή, ἀδελφοί μου, ταῦτα οὕτω γίνεσθαι. » Εἰ γὰρ δι' αὐτῆς εὐλογοῦμεν, ἆρα τοὺς κατ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας ἀνθρώπους οὐκ αἰσχυνόμεθα καταρᾶσθαι; Ἄδικον ἵν' ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα. Οὐκοῦν πλέον « τῆς κόρης φύλαττε » τὴν γλῶσσαν. Ἵππος ἐστὶ βασιλικὸς ἡ γλῶσσα. Ἂν μὲν οὖν ἐπιθῇς αὐτῇ χαλινὸν, καὶ διδάξῃς βαδίζειν εὔρυθμα, ἐπαναπαύσεται αὐτῇ καὶ καθιεῖται ὁ βασιλεύς. Ἂν δὲ ἀχαλίνωτον ἀφῇς φέρεσθαι καὶ σκιρτᾷν, τοῦ διαβόλου ὄχημα γίνηται.

« Ἰδοὺ καὶ τὰ πλοῖα, τηλικαῦτα ὄντα, καὶ ὑπὸ σκληρῶν ἀνέμων ἐλαυνόμενα, μετάγεται ὑπὸ ἐλαχίστου πηδαλίου, ὅπου ἂν ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος βούληται. » Ἔτι ταῦτα περὶ τοῦ μὴ δεῖν ὡς ἔτυχε τὴν γλῶσσαν κινεῖν, ἀλλ' ἐπὶ τὰ κρείσσω μεταφέρειν. Ὡς γὰρ ἵππου θράσος χαλινῷ [ἀνακόπτομεν], καὶ πλοίου ὁρμὴν πηδαλίῳ [μεταφέρομεν]· οὕτω καὶ τὴν γλῶσσαν εἰς τὸ εὖ ἔχειν μεταφέρειν [ὀφείλομεν]. Τὸ γὰρ, « οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα, » τοῦτο σημαίνει, ὅτι οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα ὀφείλει μετάγεσθαι τῷ ὀρθῷ λόγῳ· μικρὰ γὰρ οὖσα μεγάλα ποιεῖ· διὸ καὶ μεγάλην ἡμῖν ἀνάπτει πυράν, ἐπεὶ αὐτὴ πῦρ. Καὶ τίνα αὕτη ποιεῖ; Κοσμεῖ τὴν ἀδικίαν διὰ τῆς τῶν ῥημάτων εὐγλωττίας καὶ δεινότητος· σπιλοῖ τὸ σῶμα, πείθουσα ταῖς προσαγωγείαις τὰ γύναια· φόνους δι' ἀπάτης ἐργάζεται· ἐπιορκίαις τὰ ἀλλότρια καρποῦται· « Καὶ φλογίζει τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως· καὶ φλογίζεται » καὶ αὕτη « ὑπὸ τῆς γεέννης· » ὡς δῆλον ἀπὸ τοῦ πλουσίου τοῦ ἀποτηγανιζομένου τὴν γλῶσσαν. Εἰ μὲν οὖν, « τῆς γεέννης, » ἔχει, ὥς τινα τῶν ἀντιγράφων ἔχει, οὕτω τὸν λόγον ἀναπτυκτέον. Εἰ δὲ, « τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως, » τοιαύτης τυγχάνει τῆς λύσεως· « τροχὸν τῆς γενέσεως, » τὴν ζωὴν ἡμῶν φησιν. Φλογίζουσα οὖν « τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως, » σπιλοῖ τὴν ζωήν. Τοῦτον γὰρ καὶ ὁ Μελῳδὸς στέφανον ὠνόμασεν, εἰπών [πρὸς τὸν Θεόν· « Εὐλόγησον τὸν στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ τῆς χρηστότητός σου »]. Στέφανος δὲ καὶ τροχὸς οὐ διενηνόχασι κατὰ τὸ σχῆμα τὸ κυκλικόν. Τροχὸς δὲ καὶ ὁ βίος, ὡς εἰς ἑαυτὸν ἀνελιττόμενος.

A Verum difficile non est, eam ita dirigere, ut recta ratione moveatur, et eo modo, qui utenti libet. Si enim « omnis natura bestiarum et serpentium et volucrum et marinorum domita est, et domatur a natura humana : » quod linguam, utpote « inquietum malum » ac « plenam veneno mortifero, nullus hominum domare possit, » ego quidem non asseram. Si enim indomabilis est, neque unquam ad meliorem usum traducitur, quomodo per « ipsam modo benedicimus Deum et Patrem, » modo proximo maledicimus? Ecce igitur quomodo ad voluntatem utentis movetur. At « non oportet, fratres mei, hæc ita fieri. « Si enim per ipsam benedicimus, quomodo non veremur maledicere? Nefas est, ut ex eodem ore egrediatur benedictio et maledictio (29). Igitur magis quam « pupillam oculi custodi » linguam tuam. Equus regius est lingua : si igitur ei frenum injeceris et docueris **337** concinne ambulare, considebit et quiescet super eam rex. Si autem absque freno eam ferri ac lascivire dimiseris, vehiculum diaboli fiet.

B

Vers. 4. « Ecce et naves, cum magnæ sint, et a ventis validis minentur, circumferuntur a modico gubernaculo, ubi impetus dirigentis voluerit, » Etiam ista spectant ad docendum, quod non oporteat inconsiderate linguam movere, sed ad meliora transferre. Quemadmodum equi audaciam freno coercemus, et navis impetum gubernaculo dirigimus ; ita et linguam ad recte se habendum adducere debemus (30). Illud enim, « ita et lingua, » significat, quod eodem modo etiam lingua recta ratione gubernanda sit : quanquam enim parva sit, magna tamen facit, ideoque magnum nobis incendit rogum : quoniam et ipsa ignis est. Et quid præterea ? Ornat iniquitatem verborum fuco et elegantia ; maculat corpus, suadens mulierculis virorum accessum ; homicidia per dolum patrat ; perjuriis aliena rapit ; inflammat rotam gehennæ « et inflammatur » et ipsa « a gehenna » : ut patet ex divite, cujus lingua [cruciabatur in flamma. Et quidem, si sacer textus habeat « rotam gehennæ, » ut in quibusdam exemplaribus legitur (31), hoc modo dictum illud est explicandum. Si autem legendum sit, « rotam geneseos, seu nativitatis » hanc recipit interpretationem :« Rotam nativitatis » dicit vitam : atque adeo, « inflammat rotam nativitatis, » perinde est, ac vitam maculat. Hanc enim et Psalmographus coronam nominavit dicens ad Dominum [25] : «Benedicas coronæ anni benignitatis tuæ.» Corona scilicet et rota inter se conveniunt quoad formam orbicularem. Rota quædam est etiam vita, utpote quæ in sese velut rota revolvitur.

C

D

[25] Psal. LXIV, 12.

Bonifacii Finetti notæ.

(29) Quæ sequuntur verba usque ad v. 4 sunt S. Jo. Chrysostomi, quæ habet ille hom. 51, alias 52, *in Matthæum*, exstantque tom. VIII postremæ edit. Paris., p. 527. Referuntur etiam in Cat. Vindob.

(30) Textum hunc ex Catena Vindobonensi supplevimus.

(31) Nempe v. 6, ubi Vulgata habet *rotam nativitatis*, in Græcis exemplaribus lectio varia reperitur. Quædam enim habent τροχὸν τῆς γενέσεως, *rotam gehennæ*, alia et multa plura, τροχὸν τῆς γενέσεως. *rotam geneseos* seu *nativitatis*.

Digitized by Google

VERS. 5. « Ita et lingua modicum quidem membrum est, et magna exaltat. Ecce, quantus (32) ignis quam magnam silvam incendit. » — « Ita et lingua, » hoc est, eodem modo etiam lingua moveri debet juxta rationem : « modicum enim est membrum ; » attamen magna, scilicet vel mala, vel bona, operatur. Illud enim « Magna exaltat » idem est ac magna opera præstat.

A « Οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος ἐστὶ καὶ μεγαλαυχεῖ. Ἰδοὺ ὀλίγον πῦρ, ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει. » Ἀντὶ, Τοῦτον τὸν τρόπον καὶ ἡ γλῶσσα ὀφείλει κινεῖσθαι κατὰ τρόπον. « Μικρὸν γὰρ μέλος ἐστὶν, » ἀλλὰ μεγάλα ἐργάζεται, κακὰ δηλαδὴ καὶ καλά· τὸ δὲ, « Μεγαλαυχεῖ, » ἀντὶ τοῦ, μεγάλα ἔργα ἔχει.

VERS. 6. « Et lingua ignis est, mundus (33) iniquitatis. Lingua constituitur in membris nostris, quæ maculat totum corpus, et inflammat rotam nativitatis nostræ inflammata a gehenna. » Ordo orationis hic est : Ita et lingua mundus iniquitatis, ignis est. Sicut enim ignis omnia destruit; sic et illa. Per mundum autem quidem hic multitudinem intelligunt, quemadmodum et in eo loco [34] : « Et B mundus eum non cognovit. » Mundus itaque est etiam **338** lingua, hoc est multitudo, seu universitas iniquitatis (34).

« Καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας. Οὕτως ἡ γλῶσσα καθίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν ἡ σπιλοῦσα ὅλον τὸ σῶμα, καὶ φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως, καὶ φλογιζομένη ἀπὸ τῆς γεέννης. » Τὸ ἑξῆς· Οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα οὖν ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας πῦρ ἐστιν. Ὡς γὰρ τὸ πῦρ ἀφανίζει πάντα, οὕτω καὶ αὐτή. Κόσμον δέ τινες ἐνταῦθα τὸ πλῆθος λέγουσιν, ὥσπερ καὶ ἐν τῷ, « Ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω. » Κόσμος οὖν καὶ ἡ γλῶσσα, τοῦτ' ἔστι πλῆθος ἀδικίας.

VERS. 7, 8. « Omnis enim natura bestiarum et volucrum et serpentium et marinorum (35) domatur et domita est a natura humana. Linguam autem nullus hominum domare potest : inquietum (36) malum, plena veneno mortifero. » Confirmatio hæc ad superius dicta referenda est. Cum enim dixisset et docuisset, quod per frenum et gubernaculum, etsi in sese parva, nihilominus, si recte adhibeantur, magna et præclara fiant, ac subjunxisset, ita et linguam oportere recta ratione moderari; nunc allatis exemplis ostendit, se neutiquam impossibilia præcipere, perinde ac si diceret : Reponet fortasse quispiam : Tametsi lingua modicum membrum sit, cum tamen magna seu bona, seu mala operetur, nequaquam se regi patietur, ut volumus. At si bestias a natura sua alienas domat homo, multo magis membrum suum ab ipso domari posse, dicendum est. Quocirca illud : « Linguam autem nullus hominum domare potest, » non assertive, sed per interrogationem dictum esse, putandum est, ut iste sit sensus : Si homo ferocia animalia mansuefacit, ac tractabilia facit, cur linguam suam domare non poterit? Ita sane legendum. Si enim illud asserendo protulisset, haud videretur congrue ea postea usus adhortatione : « Non oportet, fratres mei, hæc ita fieri. » Si enim impossibile est, D linguam ad rectam normam dirigere, perperam ad id hortaretur : qui enim impossibilia suadet, incassum suadet. Illud autem « Incoercibile malum » enuntiative dictum intelligendum est.

« Πᾶσα γὰρ φύσις θηρίων καὶ ἑρπετῶν, πετεινῶν τε καὶ ἐναλίων, δαμάζεται καὶ δεδάμασται τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ. Τὴν δὲ γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται ἀνθρώπων δαμάσαι. Ἀκατάσχετον κακόν· μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου. » Τὰ τῆς αἰτιολογίας ταύτης πρὸς τὰ ἄνω εἰρημένα ἀκουστέον. Εἰπὼν γὰρ καὶ διδάξας διὰ τοῦ χαλινοῦ, διὰ τοῦ πηδαλίου, ἃ μικρὰ μέν ἐστι, μεγάλα δὲ κατορθοῖ καλῶς κινούμενα, καὶ ἐπενέγκας, ὅτι οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα ὀφείλει μετάγεσθαι τῷ ὀρθῷ λόγῳ, δείκνυσι διὰ τῶν παρόντων ὡς οὐκ ἀδύνατα προστάσσει διὰ τῶν ὑποκειμένων ὑποC δειγμάτων. Ὥσπερ εἰ ἔλεγεν· Ἀλλ' ἐρεῖ τις, ὅτι κἂν μικρὸν μέλος ἡ γλῶσσα, ἀλλ' οὖν μεγάλα ἐργαζομένη καλὰ καὶ κακὰ, οὐκ εὐπειθής ἐστι πρὸς ἃ βουλόμεθα. Οὐδὲν τοῦτο πρὸς ἀπολογίαν. Εἰ γὰρ ἀνοίκεια τῇ ἑαυτοῦ φύσει δαμάζει ὁ ἄνθρωπος θηρία, πολλῷ μᾶλλον τὸ ἑαυτοῦ μέλος. « Οὐδεὶς ἀνθρώπων δύναται δαμάσαι, » μὴ κατὰ ἀπόφανσιν ἀναγνωστέον, ἀλλὰ κατ' ἐπαπόρησιν· ἵνα ᾖ οὕτως· Εἰ τὰ ἀτίθασσα [θηρία] ἄνθρωπος [τιθασσεύει καὶ] χειροήθη ποιεῖ, ἆρα τὴν ἑαυτοῦ γλῶσσαν οὐ μὴ δαμάσει; Οὕτως ἀναγνωστέον. Εἰ γὰρ κατὰ ἀποφανσιν, οὐκ ἂν δόξῃ καλῶς προῖὼν κεχρῆσθαι τῷ νουθετήματι· λέγω δὲ τῷ, « Οὐ χρὴ, ἀδελφοί μου, ταῦτα οὕτω γίνεσθαι. » Εἰ γὰρ ἀδύνατον τὴν γλῶσσαν μεταρυθμίσαι, [ὁ] ἀδυνάτοις ἐπιχειρεῖν [παραινῶν] οὐκ ἀσφαλῆ τὴν παραίνεσιν ποιεῖ, φήσειέν τις. Τὸ δὲ, « Ἀκατάσχετον κακόν· μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου, » κατὰ ἀπόφανσιν προσενεκτέον.

VERS. 9-12. « In ipsa benedicimus Deum et Patrem, et in ipsa maledicimus homines, qui ad similitudinem Dei facti sunt. Ex ipso ore procedit benedictio et maledictio. Non oportet, fratres mei,

« Ἐν αὐτῇ εὐλογοῦμεν τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, καὶ ἐν αὐτῇ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους τοὺς καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα. Οὐ χρὴ, ἀδελφοί μου,

[34] Joan. I, 10.

Bonifacii Finetti notæ.

(32) Græcus habet ὀλίγον, *modicus*.

(33) Vulgatus interpres vertit, *universitas*, ad sensum magis quam ad vocem respiciens.

(34) Cum hic proprio in loco exponatur quid sit *mundus iniquitatis*, profecto quæ ante v. 4 præcessit expositio ascitilia esse debet.

Digitized by Google

ταῦτα οὕτω γίνεσθαι. Μήτι ἡ πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὀπῆς βρύει τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν; Μὴ δύναται, ἀδελφοί μου, συκῆ ἐλαίαν; ποιῆσαι, ἢ ἄμπελος σῦκα; Οὕτως οὐδὲ μία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ δύναται. » Καὶ τοῦτο κατὰ ἐπαπόρησιν ἀκουστέον· ἐντρέποντος γάρ ἐστι τοὺς ἀκροατάς· ὡς καὶ τὸ ἑφεξῆς τὸ, « Ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα. » Εἰ γὰρ εὐλογεῖν πάντας κελευόμεθα « (Λοίδοροι γὰρ βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι,) » ἆρα οὐκ αἰσχύνῃ τῷ αὐτῷ ὀργάνῳ χρῆσθαι ὑπουργῷ κακίας καὶ ἀγαθωσύνης; Οὐδεὶς τῶν σωφρονούντων τῷ αὐτῷ ὀργάνῳ βόρβορον διαπαράξειε καὶ μύρον. Προσεύχῃ; Μὴ καταρῶ τοῦ ἐχθροῦ. Εὐχὴ γὰρ καὶ κατάρα πολὺ τὸ μέσον ἔχουσιν. Εἰ μὴ ἀφήσει [*f.* —σεις] τῷ λελυπηκότι, οὐδὲ ἀφεθήσεταί σοι· ἀλλὰ καταρώμενος σεαυτὸν ἀλώσῃ [ἵνα οὖν ἀφεθῇναί σοι τὰ ὀφειλήματα, καθὼς ἂν καὶ αὐτὸς ἀφῇς τοῖς σεαυτοῦ ὀφειλέταις].

« Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δειξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραΰτητι σοφίας. Εἰ δὲ ζῆλον πικρὸν ἔχετε, καὶ ἐρίθειαν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, μὴ κατακαυχᾶσθε καὶ ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας. Οὐκ ἔστιν ἡ σοφία αὕτη ἄνωθεν κατερχομένη, ἀλλ' ἐπίγειος, ψυχικὴ, δαιμονιώδης. Ὅπου γὰρ ζῆλος καὶ ἐρίθεια, ἐκεῖ ἀκαταστασία καὶ πᾶν φαῦλον πρᾶγμα. » Φίλαρχοι ὄντες οἱ ἄνθρωποι, καὶ τῇ σοφίᾳ τοῦ κόσμου τούτου αὐχοῦντες, κατ' ἔριν καὶ ζῆλον τῶν ὀρθῶν διδασκάλων ἐκήρυττον, φθόνον πρὸς τούτους ἔχοντες, καὶ παραμιγνύντες τοῖς θείοις ἀνθρώπινα, ἵνα τῇ καινότητι τῶν λεγομένων ἐπισπῶνται τοὺς ἀκούοντας, ὅθεν καὶ αἱρέσεις ἐξῆλθον. Πληρώσας οὖν τὸν περὶ προπετείας λόγον καὶ ἀκρασίας γλώσσης, μέτεισι λοιπὸν καὶ ἐπὶ τὸν ἐξ ὁμοίας ἐμπληξίας ἐγγινόμενον ἀνθρώποις φθόνον, καί φησι, ταύτας τὰς διδασκαλίας οὐ καθεστηκότων εἶναι, ἅτε μηδὲ ἐκ σοφίας οὔσας θείας, ἀλλὰ δαιμονιώδους. Ταῦτα δὲ εἶπε προεπαινέσας τὸν ἀγαθὸν διδάσκαλον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ τοῦ ζήλου ὄνομα ἐν μεσότητι ὁρᾶται χρηστῶν καὶ φαύλων (ἔστι γὰρ ζῆλος κίνησις ψυχῆς ἐνθουσιώδης ἐπί τι [μετά τινος ἀφομοιώσεως τοῦ πρὸς ὃ ἡ σπουδή ἐστι,)] διὰ τοῦτο τὸ, « πικρὸν. » ἐπήνεγκε, δεικνὺς τὸ πρὸς τί ὁ ζῆλος. Ἐρίθεια δέ ἐστιν ἐπίφογος φιλονεικία· λέγεται δὲ καὶ καταλαλιὰ σὺν κακολογίᾳ.

« Ἡ δὲ ἄνωθεν σοφία πρῶτον μὲν ἁγνή ἐστιν, ἔπειτα εἰρηνική, ἐπιεικὴς, εὐπειθὴς, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος. Καρπὸς δὲ δικαιοσύνης ἐν εἰρήνῃ σπείρεται τοῖς

[27] 1 Cor. vi, 10. [28] Matth. vi, 12.

A hæc ita fieri. Nunquid fons de eodem foramine emanat dulcem et amaram aquam? Nunquid potest, fratres mei, ficus uvas facere, aut vitis ficus? Sic nullus fons salsam et dulcem potest facere (37) aquam (38). » Et istud secundum interrogationem accipiendum est: verba enim sunt adhortantis auditores, sicut et quod sequitur: « Ex ipso ore procedit benedictio et maledictio. » Cum enim omnibus bene dicere jubeatur (« Maledici enim regnum Dei non possidebunt [27] »), non erubescis eadem re ad malum, et ad bonum uti? Nemo prudens eodem instrumento cœnum et balsamum commiscet. Oras? Ne maledicas inimico: oratio enim et maledictio magno intervallo ab invicem distant. Si non dimiseris ei, qui te **339** contristavit, B neque dimittetur tibi: quin maledicens alteri te ipsum perdes, cum scilicet oras, ut [28] dimittatur tibi debita tua, sicut et tu dimittis debitoribus tuis.

VERS. 13-16. « Quis sapiens et disciplinatus inter vos? ostendat ex bona conversatione operationem suam in mansuetudine sapientiæ. Quod si zelum amarum habetis, et contentiones sint in cordibus vestris, nolite gloriari, et mendaces esse adversus veritatem. Non est enim sapientia desursum descendens, sed terrena, animalis, diabolica. Ubi enim zelus et contentio, ibi inconstantia et omne opus pravum. » Homines ambitiosi, et mundana sapientia tumidi, contentionis et zeli, seu æmulationis œstro perciti, adversus bonos doctores prædicabant, iis invidentes, et divinis humana miscentes, ut doctrinæ novitate auditores ad se pellicerent ex quo etiam hæreses prodierunt. Cum igitur de petulantia et incontinentia linguæ sermonem absolvisset, transit ad eam quæ ex simili insania progignitur, invidiam; aitque hujusmodi doctrinas eorum non esse, qui mentis compotes sint, utpote quæ non sunt ex sapientia divina, sed diabolica. Hæc vero dicit, cum primum bonum doctorem commendasset. Quoniam vero zeli nomen ambiguum est, et in bonam malamque partem accipi potest (est enim zelus, motus quidam animæ incalescentis erga aliquid cum quadam assimilatione ad id erga quod est affectus), propterea addit « amaram, » declarans cujusmodi foret hic zelus. Contentio autem hoc loco est vituperabile vincendi studium. Dicitur vero etiam oblocutio cum maledictione.

VERS. 17, 18. « Quæ autem desursum est sapientia, primum quidem pudica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, bonis consentiens, plena misericordia et fructibus bonis, non judicans, sine

Bonifacii Finetti notæ.

(35) Ita Græcus textus. At vulgatus interpres habet *cæterorum*; unde legisse credendus est, ἄλλων pro εὐαλίων, nisi ipse scripserit *cæterum* pro *cæterorum*; quod quidam autumant.

(36) Græce ἀκατάσχετον, *incoercibile*.

(37) Vulgatus interpres habet: *Sic neque salsa dulcem potest facere aquam*: adeoque legisse debet, οὕτως οὐδὲ ἁλυκὸν γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ· quam lectionem confirmant vetustissimi codices, præsertim Alexandrinus, et antiquæ versiones Syriaca, Æthiopica, etc.

(38) S[illegible] qu[illegible]

simulatione. Fructus autem justitiæ in pace seminatur facientibus pacem. » Casta, hoc est pura et absque macula, nulli rei carnali adhærens. « Non judicans, » hoc est, non discernens observationes ciborum et variarum lotionum. Accurate autem de his disserit Paulus in Epistola ad Colossenses.

CAPUT IV.

VERS. 1. « Unde bella et lites in vobis? Nonne hinc? Ex voluptatibus (39) vestris, quæ militant in membris vestris. » Ostendit, quod etiamsi doctores sese esse pertendant, toti tamen carnales sint, et pessima operentur, voluptatibus sese tradentes; et alii quidem mensæ delicatioris (quos Paulus vituperans ait[29] : « Hujusmodi enim Christo Domino nostro non serviunt, sed suo ventri), » alii vero possessionis **340** agrorum sunt cupidi; alii splendidas domos ambiunt, et alii aliud quidpiam ex iis, quæ ipsis malignus suggerit spiritus, omnem conatum adhibens, ut æternam salutem ipsorum deprædetur.

VERS. 2. « Concupiscitis et non habetis : occiditis, et zelatis; et non potestis adipisci : litigatis, et belligeratis : et non habetis, propter quod non postulatis. » Per affirmationem et negationem hic procedit, affirmatione sublata propter absurditatem. Absurditas vero in eo posita est, quod ea quæ in affirmatione considerantur, sint incitamenta voluptatis. Concupiscentia enim in voluptatum consummatione desinit, et cædes, et zelus, et pugna, et bellum non sunt bona : et ideo neque ea quorum gratia ista exercent, assequuntur. Sciendum vero, quod non de carnali cæde bellove hic loquatur; id enim absonum foret vel de latronibus intelligere, nedum de iis, qui aliquo tenus saltem fideles et ad Deum conversi sunt. Ut igitur mihi quidem videtur, occidere dicit eos, qui propriam animam occidunt temerariis iis conatibus, quibus etiam adversus pietatem bellum gerunt. Scilicet quemadmodum postea « adulteros et adulteras » dicit, non qui reipsa tales sunt, sed qui in divina mandata spuriarum opinionum introductione fornicantur : (nemo enim, tametsi suibus fœculentior esset, adulterum ferat doctorem) sic et cædes et bella, non corporalia, sed spiritualia intelligit.

VERS. 3. « Petitis, et non accipitis; eo quod male petatis, ut in concupiscentiis vestris insumatis. » Talis erat Pharisæus in Lucæ Evangelio memoratus : qui quanto plura bona opera a se patrata recensebat, tanto magis divinum obstruebat auditum; sicque verborum tumor vacuus per labia diffluebat, et in spumam velut æstuantis maris fluctus dissolvebatur. At inquiet quispiam : Si Domini Jesu Christi, qui fallere non potest, vera est illa promissio[30] : « Omnis qui petit accipit »; quomodo nunc apostolus iste talia fatur? Respondemus : Quicunποιοῦσιν εἰρήνην. » Καθαρὰ καὶ ἀρύπαρος, μηδενὸς τῶν σαρκικῶν ἀντεχομένη. « Ἀδιάκριτος, » μὴ διακρίνουσα παρατηρήσεις βρωμάτων καὶ διαφόρων βαπτισμῶν. Ἀκριβῶς δὲ περὶ τούτων ἐν τῇ πρὸς Κολασσαεῖς διαλέγεται Παῦλος.

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

« Πόθεν πόλεμοι, καὶ πόθεν μάχαι ἐν ὑμῖν; Οὐκ ἐντεῦθεν, ἐκ τῶν ἡδονῶν ὑμῶν, τῶν στρατευομένων ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν; » Δείκνυσιν, ὡς κἂν ὑποπλάττωνται λόγον διδασκαλικὸν, ὅμως ὅλοι σαρκικοί εἰσι, [καὶ τὰ χαλεπώτατα πράττουσιν,] ἡδονὰς ἑαυτοῖς ποριζόμενοι· οἱ μὲν, ἀδροτέρας τραπέζης (ὃ καὶ Παῦλος καταγινώσκων φησίν· « Οἱ γὰρ τοιοῦτοι τῷ Κυρίῳ οὐ δουλεύουσιν, ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ)· » οἱ δὲ, κτήσεως ἀγρῶν ὀρεγόμενοι· ἕτεροι, λαμπρῶν οἰκιῶν· ἄλλος ἄλλο τι περὶ ἃ ὁ πονηρὸς ὑποτίθησιν αὐτοῖς ἀποσυλᾷν αὐτοὺς; [μηχανώμενος;] τῆς σωτηρίας αὐτῶν.

« Ἐπιθυμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε· φονεύετε καὶ ζηλοῦτε, καὶ οὐ δύνασθε ἐπιτυχεῖν· μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε, διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς. » Κατὰ θέσιν καὶ ἄρσιν πρόεισι, τῆς θέσεως ἀνειρουμένης διὰ τὸ ἄτοπον. [Τὸ δὲ ἄτοπον, διὰ τὸ ἡδονῆς ὑπεκκαύματα μέλλειν ἔσεσθαι τὰ ἐπὶ τῇ θέσει ἐνθεωρούμενα.] Ἡ γὰρ ἐπιθυμία ἐν ἡδονῶν ἐπιτελέσει ἀποτελευτᾷ. Ὅ τε φόνος, καὶ ζῆλος, καὶ ἡ μάχη, καὶ ὁ πόλεμος, οὐκ ἀγαθά· διόπερ οὐδὲ τυγχάνουσι τούτων, ὧν ἕνεκα ταῦτα ἐπιτηδεύουσιν. Ἰστέον δὲ ὅτι φόνον ἐνταῦθα, καὶ πόλεμον, οὐ τὸν σαρκικόν φησι. Τοῦτο γὰρ βαρὺ καὶ κατὰ λῃστῶν ἐννοεῖν, μὴ ὅτι γε κατὰ [ποσῶς] πιστῶν [καὶ τῷ Κυρίῳ προσερχομένων]. Ἀλλ' ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, φονεύειν φησὶ, τοὺς τὴν ἑαυτῶν ψυχὴν ἀποκτεννύντας ταῖς τοιαύταις ἐπιχειρήσεσι, δι' ἃς καὶ ὁ πρὸς τὴν εὐσέβειαν αὐτοῖς πόλεμος. Καὶ ὥσπερ προῖών « μοιχοὺς καὶ μοιχαλίδας » εἶπεν, οὐ πάντως τοιούτους αὐτοὺς ὄντας, ἀλλ' ὡς εἰς τὰ θεῖα προστάγματα ἐκπορνεύοντας διὰ τῆς τῶν νόθων εἰσηγήσεως· οὐκ ἂν γάρ τις πόρνου ἀνάσχοιτο διδασκάλου [κἂν χοίρων ᾖ βορβορωδέστερος]· οὕτω καὶ φόνους καὶ πολέμους, οὐ τοὺς σωματικοὺς, ἀλλὰ τοὺς ψυχικοὺς λέγει.

« Αἰτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖσθε, ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς ὑμῶν δαπανήσητε. » Ὡς ὁ Φαρισαῖος ὁ ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίῳ. Ὅσῳ γὰρ πολλὰ κατέλεγε τῶν ἑαυτοῦ κατορθωμάτων, τοσούτῳ πλέον ἀπέβυε τὴν θείαν ἀκοὴν, καὶ ὁ τῶν ῥημάτων ὄγκος κενὸς περὶ τὰ χείλη ἦν, καὶ εἰς ἀφρὸν [κατέῤῥει, καὶ διελύετο καθάπερ παφλάζοντος κύματος]. Ἀλλ' ἐρεῖ τις· Εἰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐπαγγελία ἀληθὴς τοῦ ἀψευδοῦς διδασκάλου, τὸ, « Πᾶς ὁ αἰτῶν λάμβανει, » πῶς νῦν ταῦτά φησιν ὁ παρὼν Ἀπόστολος; Ἀλλά φαμεν, ὡς ὁ ὁδῷ τῇ ἀκολούθῳ

[29] Rom. xvi, 18. [30] Matth. vii, 5.

Bonifacii Finetti notæ.

(39) Vulgata habet, *ex concupiscentiis*.

Digitized by Google

χωρῶν ἐπὶ τὸ αἰτεῖν, ἔχει καὶ τὴν ἐπαγγελίαν ἀκεραίαν, μηδενὸς ἀστοχῶν τῶν αἰτουμένων. Εἰ δέ τις ἔξω χωρήσας τοῦ σκοποῦ τῆς παραδοθείσης αἰτήσεως δόξει αἰτεῖν, οὐχὶ αἰτῶν ὃν δεῖ τρόπον, οὗτος οὐδὲ αἰτεῖ· διὸ καὶ οὐδὲ λήψεται. Ὡς γὰρ διδασκάλου, φέρε, γραμματικοῦ ἐπαγγελλομένου πάντα τὸν προσιόντα αὐτῷ διδάξαι τὴν τῶν γραμματικῶν ἐπιστήμην, αὐτὸς δὲ ἐκμελῶς προσέλθῃ, καὶ μὴ συντείνας ἑαυτὸν ὁ μαθητιῶν πρὸς τὴν τῶν ἐπηγγελμένων ἀνάληψιν, εἶτα ὁμοίως ἀποφανθείη τῇ ἐκμελείᾳ, ἆρά γε δικαίως ἂν τις ψεύδους αὐτὸν γράψεται τὸν διδάσκαλον; Οὐ σῶφρον οὗτος ποιῶν. Οὐ γὰρ προσῆλθεν ὁ μέλλων μανθάνειν ὡς ὁ διδάσκαλος προετρέψατο. Καὶ πῶς δὲ, ἢ τί ἐχρῆν αἰτεῖν; εἴποι τις ἄν. Αὐτοῦ τοῦ τὴν ἐπαγγελίαν ποιησαμένου ἐπάκουσον· « Αἰτεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. » Δῆλον οὖν ὡς ὅ γε οὕτως αἰτῶν, καὶ προηγουμένως περὶ τοιούτων, οὐδὲ τῶν ἄλλων ἀστοχήσει· ὧν ὁ λαμβάνων οὐκ ἔξω πεσεῖται τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας. Ὁ δὲ ἐπιβλαβῶς καὶ ἐπιζημίως αἰτῶν, οὐχ ἕξει παρέχοντα τοῦτον, παρ' οὗ « πᾶσα δόσις ἀγαθή. » Ἀλλὰ καὶ γνῶσιν [θείαν] αἰτῶν, καὶ μὴ λαμβάνων, ἤ τι πνευματικὸν χάρισμα διὰ φιληδονίαν αἰτῶν, οὐ λήψεται. Κακῶς γὰρ αἰτεῖ [καὶ κακὸν ἐπ' ἀπωλείᾳ ἑαυτοῦ]· καὶ Θεὸς κακῶν πάροχος οὐκ ἔστιν.

A que recta via ad petendum accedit, securam habet promissionem, et nullo eorum, quæ petit, fraudatur. At si a scopo concessæ petitionis aberret, etsi videatur petere, cum tamen eo modo, quo debet, non petat, revera non petit, adeoque nec accipit. Quemadmodum si doctor aliquis, puta, grammaticus, promittat se omnem, qui ipsius scholam frequentaverit, docturum grammaticam; is autem qui discere cupit, segniter ad ipsum accedat, minimeque se aptum ad id quod ille promisit, reddat; anne quis mendacii doctorem ipsum juste coarguat? Nemo qui sapit, hoc fecerit. Quandoquidem ille, qui docendus erat, non eo modo ad doctorem accessit, sicut is hortatus **341** fuerat. Sed quomodo igitur, et quid petere oportet? reponet aliquis. Audi ipsum qui promissionem fecit id edocentem [31]: « Quærite regnum Dei et justitiam ejus. » Manifestum vero est, eum, qui ita, et hæc principaliter petierit, aliis etiam rebus fraudandum non fore, si tamen ejusmodi sint, quæ æternæ ejus saluti non officiant. Qui vero noxia sibi petit, haud profecto datorem habebit eum, cujus « omne datum optimum [32]. » Verum etiamsi quispiam vel divinam cognitionem, vel aliud quodvis spirituale donum, voluptatis exinde gliscentis amore petat, non accipiet: male enim petit, quod in sui perditionem caderet: Deus autem mali dator non est.

B

Μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, οὐκ οἴδατε ὅτι ἡ φιλία τοῦ κόσμου ἔχθρα τοῦ Θεοῦ ἐστιν; Ὃς ἂν οὖν βουληθῇ φίλος εἶναι τοῦ κόσμου, ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ καθίσταται. Ἐπειδὴ ἀνωτέρω μικρὸν διήλεγξέ τινας ψευδοσόφους, τὴν θείαν καταπορνεύοντας Γραφὴν, καὶ ἐνδιαστρόφως αὐτῇ χρωμένους πρὸς τὸ ἑαυτῶν βούλημα [ἵνα ἔχωσιν ἐκ τούτου ἐφόδιον τῆς ἑαυτῶν ἐνηδόνου ζωῆς], τοῦτο δὲ οὐκ ἄλλο τί ἐστι τὸ κακὸν, ἢ ἀλαζονείας εἶδος· διὰ τοῦτο νῦν ἐμβριθεστέρως πρόεισι [καὶ ἀλλοτριώτερον τῆς ἑαυτοῦ πραΰτητος κέχρηται τοῖς ὀνειδιστικοῖς λόγοις], μοιχοὺς καὶ μοιχαλίδας ἀποκαλῶν τοὺς τοιούτους τοιούτοις σχεδὸν κεχρημένος ἐλέγχοις· Εἰπέ μοι, μάταιε, σοφὸν σεαυτὸν ἀποφαίνειν βούλει; Καὶ πόθεν ὑμῖν τὸ μετ' ἔριδος καὶ διηνεκοῦς πολέμου ζῆν, καὶ τὸ ἀεὶ προσπεφυκέναι τοῖς παροῦσι, καὶ τὸ ἡδὺ τοῦ παρόντος βίου διώκειν [ἀμεταστρεπτί]; Οὐκ ἔστι τοῦτο σοφῶν, ἀλλὰ χυδαίων ἀνδρῶν, καὶ πρὸς τὴν φιλίαν τοῦ κόσμου ἀποκλινάντων· ὃ καὶ μοιχοὺς ὑμᾶς δείκνυσιν [τοῦ ἐναποθέτου, καὶ θείου, καὶ σώφρονος κάλλους, τὸ δημῶδες προτιμῶντας, καὶ βέβηλον, καὶ αἰσχρὸν, καὶ τῇ πρὸς τὸν παρόντα προσπαθείᾳ τὴν πρὸς Θεὸν ἔχθραν ἐπαναιρουμένους]. Ἢ « οὐκ οἴδατε, ὅτι ἡ τοῦ κόσμου φιλία ἔχθρα εἰς Θεόν ἐστιν, » ἀλλοτριοῦσα τῆς θείας φιλίας, καὶ ἐχθροὺς ἀποφαίνουσα; Κόσμον γὰρ ἐνταῦθα [πᾶσαν] τὴν ὑλικὴν ζωὴν ἀποκαλεῖ, ὡς μητέρα τῆς φθορᾶς, ἧς ὁ μετασχεῖν σπεύδων ἐχθρὸς γίνεται τοῦ Θεοῦ. [Διὰ γὰρ τὴν περὶ τὰ ἀνωφελῆ σπουδὴν ὀλιγώρως ἔχει τῶν θείων καὶ ὑπεροπτικῶς· ὃ πρὸς μόνους

C

Vers. 4. « Adulteri et adulteræ, nescitis quia amicitia hujus mundi inimica est Dei? Quicunque ergo voluerit amicus esse hujus sæculi, inimicus Dei constituitur. » Quoniam superius breviter perstrinxerat falsos quosdam sapientes, divinam adulterantes Scripturam, eaque perverse ad propriam voluntatem abutentes, ut exinde vitam voluptuosius transigere possent, hoc autem non aliud est, quam quoddam superbiæ genus; idcirco nunc asperius aliquanto procedit, et consuetæ lenitatis suæ transiliens terminos, contumeliosis etiam utitur verbis, « adulteros et adulteras » tales vocans, et hujusmodi ferme in eos vibrat reprehensionem: Dicito mihi, demens, anne sapientem te ostendere cupis? Sed unde est ergo, quod in contentione perpetuoque bello vitam ducas, semperque rebus præsentibus adhæreas, ac præsentis vitæ delicias absque ulla intermissione secteris? Non est res hujusmodi sapientum, sed vulgarium viliumque hominum, et eorum qui amicitiæ hujus mundi sese tradidere: quod vos adulteros esse demonstrat, utpote qui reconditæ, divinæ ac castæ pulchritudini id quod vulgare, profanum ac turpe est, antefertis, ac nimio ad præsentem mundum affectu inimicitiam adversus Deus gerere non veremini. An vero « nescitis, quod amicitia hujus mundi inimica est Dei. » Alienans a divina amicitia, et inimicos reddens Dei? Mundum enim hoc loco omnem materialem vitam appellat, velut corruptionis matrem, quam qui participare studet, « inimicus Dei constituitur: » quandoqui-

D

[31] Matth. VI, 33. [32] Jac. I, 17.

Digitized by Google

dem rerum inutilium studio et amore parvipendit divina, vel etiam ea fastidio habet : qua ratione erga eos solos quos odio habemus, iisque inimici sumus, nos gerere solemus. Cum igitur duo sint, quibus operam dant homines, Deus scilicet et mundus, ac duo quoque sint quibus circa utrumque eorum versari nos possumus, nempe amor et odium, erga utrumlibet horum studiosi nos simus oportet, ut alterum negligamus. Porro studium parit **342** amicitiam, neglectus vero odium. Quisquis igitur divina amplectitur, amicus Dei et est, et dicitur. Qui vero Deum parvifaciens, mundum diligit, hic inter inimicos Dei jure computabitur. Quoniam vero hæc omnia ex arrogantia et superbia falso sapientum doctorum oriri ostensum est, alio rursus utitur argumento, cupiens ejusmodi homines ab ebrietate ad sobrietatem redire, atque ab alto sopore liberare, et ait :

A τοὺς μισομένους καὶ ἐχθροὺς ἡμῶν πάσχομεν.] Δύο τοιγαροῦν ὄντων τῶν περὶ ἃ σπουδάζουσιν ἄνθρωποι, Θεοῦ καὶ κόσμου, καὶ καθ' ἑκάτερον τούτων τῶν δύο στεφομένων, φιλίας καὶ μίσους, περὶ ὁπότερον τούτων σπουδάζοντες καταληφθείημεν, πάντως τοῦ ἑτέρου ἀφειδοῦντες ὁρώμεθα. Ποιεῖ δὲ ἡ μὲν σπουδὴ φιλίαν· ἡ δὲ ὀλιγωρία, μῖσος. Ὅς οὖν τῶν θείων ἀντίσχηται, φίλος Θεοῦ καὶ ἔστι καὶ λέγεται· ὃς δὲ Θεοῦ μὲν κατολιγωρήσας, κόσμον δὲ ἠγάπησεν, οὗτος ἐν τοῖς ἐχθροῖς τοῦ Θεοῦ καταλογισθήσεται. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα πάντα ἐξ ἀλαζονείας [καὶ ὑπερηφανίας] τῶν ψευδοσόφων ἐδείχθη [διδασκάλων φυόμενα], δευτέρῳ πάλιν ἐλέγχῳ κέχρηται, ἀνανῆψαι βουλόμενος τῆς μέθης αὐτῶν, [καὶ τοῦ κάρου ἀπαλλάξαι] τοὺς τοιούτους· καί φησιν·

Vers. 5, 6. « An putatis quod inaniter Scriptura dicat : Ad invidiam concupiscit spiritus qui habitat in vobis ? Majorem autem dat gratiam. Propter quod dicit : Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. » Tale quidpiam hic per ista significat, elliptico atque abbreviato sermone utens, ac si diceret : Ego quidem propriis verbis vos hucusque commonui, ut recte et inculpabiliter sapientia vestra utamini, neve per superbiam ipsa abutentes, verbum doctrinæ adulteretis. Si vero etiam a sacra Scriptura id rescire cupitis, audite : « Deus superbis resistit [33]. » Si igitur « Deus superbis resistit, » nos autem inimicis resistere solemus, profecto superbi inter inimicos Dei computandi sunt. Non enim vane ac stulte, vel ad invidiam impossibilia nobis Scriptura proponit, sed quod exhortatione sua efficere cupiat, ut in nobis inhabitet gratia. Quare si Scripturæ obsequentes estis, humiliamini coram Deo, et invenietis gratiam, illo vos exaltante. Superbia est consummata nequitia, ac differt a vana sui existimatione, quod superbia sit animi elatio ex iis, quæ alias insunt; illa vero ex iis, quæ nullo modo habentur. Differt vero etiam modestia ab humilitate, quoniam ea quidem... (40) Quæ autem e diametro superbiæ opponitur, modestia seu humilitas, est magnum bonum. Quoniam vero utraque in nobis voluntarie progignitur, quicunque ex superbia se ipsum exaltat, a Domino condemnatur et humiliatur : cum e contra suo tempore exaltandus sit ille, qui se ipsum per modestiam humiliaverit, utpote quod illa certamina quæ propter ipsam subiverit, ipsum ad spiritualem sublimitatem, prehensa veluti manu, deducent. Aliter. Cyrilli. « Si invidia diaboli introivit mors in orbem terrarum [34], » et si in interiore nostro homine habitavit Christus secundum Scripturas, idcirco habitavit in nobis, ut invectam ab invidia

B « Εἰ δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἡ Γραφὴ λέγει· Πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα, ὃ κατῴκησεν ἐν ὑμῖν ; Μείζονα δὲ δίδωσι χάριν. Διὸ λέγει· Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. » Τοιοῦτόν τι λέγων καὶ δηλῶν διὰ τούτων, ἐλλειπτικῶς χρῆται τῷ λόγῳ [καὶ πάλιν], διὰ τὴν τοῦ συντετμημένου λόγου χρῆσιν. Ἐγὼ μὲν, φάσκων, ὑμᾶς τοῖς οἰκείοις ἐπέστησα λόγοις, περὶ τὸ εὐθὲς καὶ ἀκατάγνωστον τῆς χρήσεως τῆς σοφίας ὑμῶν, ὡς ἂν μὴ ἐξ ὑπερηφανίας παραχρώμενοι ταύτῃ νοθεύητε καὶ δολοῖτε τὸν τῆς διδασκαλίας λόγον. Εἰ δὲ καὶ ἀπὸ τῆς Γραφῆς τοῦτο ζητεῖτε, ἀκούσατε· « Κύριος ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται. » Εἰ οὖν τοῖς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ἐχθροῖς δὴ [*f.* δὲ] εἰώθαμεν ἀντιτάσσεθαι· πάντως που καὶ ὑπερήφανοι ἐν C τοῖς ἐχθροῖς καταλογισθεῖεν. Οὐ γὰρ κενῶς, ἤτοι ματαίως, ἡ Γραφὴ, ἢ πρὸς φθόνον τὰ ἀμήχανα ἡμῖν διαγορεύει, ἀλλ' ἐπιποθοῦσα τὴν διὰ τῆς παρακλήσεως αὐτῆς ἐγκατοικιζομένην ἡμῖν χάριν. Ὥστε εἰ πειθήνιοί ἐστε τῇ Γραφῇ, ταπεινώθητε ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ εὑρήσετε τὴν διὰ τῆς αὐτοῦ ὑψώσεως χάριν. Ὑπερηφανία δέ ἐστιν ἡ εἰς τέλος ἐπηρμένη κακία, διαφέρουσα τῆς οἰήσεως, ὅτι ἡ μὲν ὑπερηφανία ἐπὶ τοῖς ὑπηργμένοις αὐτῇ κατεπαίρεται, ἡ οἴησις δὲ ἐπὶ τῶν μηδὲ ὅλως ὑπαρχόντων. Διαφέρει δὲ καὶ ἀτυφία τῆς ταπεινώσεως, ὅτι ἡ μὲν κατὰ διάμετρον ἡ ἀτυφία, ἤτοι ταπείνωσις, [ἀντικειμένη] τῇ ὑπερηφανίᾳ, ἔστι μέγα ἀγαθόν· καὶ ἐπειδὴ ἀμφότερα προαιρετικῶς ἡμῖν ἐγγίνεται, πᾶς ὁ κατὰ ἀλαζονείαν ὑψῶν ἑαυτὸν, πρὸς τῷ ὑπὸ τοῦ Κυρίου D κατακεκρίσθαι ἔτι καὶ ταπεινοῦται ὑπ' αὐτοῦ ὑψουμένου ἐν καιρῷ τοῦ κατὰ ἀτυφίαν ταπεινώσαντος ἑαυτὸν, ἅτε τῶν ἐπ' αὐτῇ ἄθλων ξεναγωγησάντων τὸν κεχρημένον πρὸς ὕψος πνευματικόν. Ἄλλως, *Κυρίλλου*. Εἰ φθόνῳ διαβόλου θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ εἰ κατῴκησεν εἰς τὸν ἔσω ἡμῶν ἄνθρωπον ὁ Χριστὸς, κατὰ τὰς Γραφὰς, διὰ τοῦτο

[33] Prov. III, 34. [34] Sap. II, 24.

Bonifacii Finetti notæ.

(40) Hic nonnulla deesse, perspicuum est.

Digitized by Google

κατῴκησεν, ἵνα τὸν ἐκ τοῦ φθόνου προσγινόμενον θάνατον καταργήσῃ. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ « καὶ μείζονα δίδωσι χάριν. » Ἐγὼ γὰρ « ἦλθον, φησίν, ἵνα ζωὴν ἔχωσι καὶ περισσὸν ἔχωσιν. » Ὅτι δὲ ἐπιποθήσας ἡμᾶς ὁ Θεὸς κατῴκησεν ἐν ἡμῖν, Ἡσαΐας ἐδήλωσεν εἰπών· Οὐκ ἄγγελος, οὐ πρέσβυς, ἀλλ' « αὐτὸς » ὁ Κύριος « ἔσωσεν ἡμᾶς » [διὰ τοῦ ἀγαπᾶν ἡμᾶς καὶ κήδεσθαι ἡμῶν]. Πῶς δὲ καὶ σώσας ἔδωκε « χάριν μείζονα ; » Καθελὼν τὸν ἐπιβουλεύσαντα Σατανᾶν. Διὰ τοῦτο γὰρ ἐπήγαγεν· Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται. » Πῶς γὰρ οὐχ ὑπερήφανος ὁ βοῶν· « Τὴν οἰκουμένην ὅλην κατὰλήψομαι τῇ χειρὶ ὡς νοσσιάν ; »

« Ὑποτάγητε οὖν τῷ Θεῷ· ἀντίστητε τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται ἀφ' ὑμῶν. Ἐγγίσατε τῷ Θεῷ, καὶ ἐγγιεῖ ὑμῖν. Καθαρίσατε χεῖρας, ἁμαρτωλοί, καὶ ἁγνίσατε καρδίας, δίψυχοι. Ταλαιπωρήσατε καὶ πενθήσατε καὶ κλαύσατε· ὁ γέλως ὑμῶν εἰς πένθος μετατραπήτω, καὶ ἡ χαρὰ εἰς κατήφειαν. Ταπεινώθητε ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ ὑψώσει ὑμᾶς. » Διψύχους λέγει τοὺς μὴ καθ' ἕνα τρόπον ζῆν αἱρουμένους, ἀλλ' ἀγομένους καὶ πειθομένους διηνεκῶς τῇ βίᾳ τῶν ἀνθρώπων· οὐ γὰρ εἰσι μονότροποι ἐν οἴκῳ ὑπὸ Κυρίου κατοικιζόμενοι. Ὅτι δὲ ψυχὴ καὶ ἡ ζωὴ λέγεται, τὸ ἐν Ἰὼβ ἡμᾶς διδάξει, τὸ, « Δέρμα ὑπὸ δέρματος, καὶ πάντα ὅσα ἔχει δώσει ἄνθρωπος ὑπὲρ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, » ἤτοι τῆς ζωῆς.

« Μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων, ἀδελφοί. Ὁ γὰρ καταλαλῶν ἀδελφοῦ, ἢ κρίνων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ καταλαλεῖ νόμου, καὶ κρίνει νόμον. Εἰ δὲ νόμον κρίνεις, οὐκ εἶ ποιητὴς νόμου, ἀλλὰ κριτής. Εἷς ἐστιν ὁ νομοθέτης καὶ κριτής, ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι. » Οἶδε τὴν ὑπερηφανίαν ἐξ ὑπεροψίας καὶ καταλαλιᾶς κινεῖν κατὰ τῶν ἐπιεικῶν ἐπειγομένους εἰς παντελῆ ἐξουδένωσιν. Τούτου οὖν ἀπάγων αὐτοὺς, διὰ τῶν προκειμένων σωφρονίζειν βούλεται. Τὸ δὲ, « κρίνειν [*f.*—νει]-νόμον, » ἀντὶ τοῦ, κατακρίνει, καταφρονεῖ. Ὁ γὰρ κατακρίνων ἀπὸ καταφρονήσεως τοῦτο ποιεῖ. Ποῖον δὲ νόμον ; Πρῶτον μὲν τὸν διαγορεύοντα· « Μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε· » ἔπειτα καὶ τὸν [ἐν Ψαλμοῖς]· « Τὸν καταλαλοῦντα λάθρᾳ τὸν πλησίον αὐτοῦ, τοῦτον ἐξεδίωκον· » καὶ ὅτι ἀπὸ καταφρονήσεως τοῦτο γίνεται, ἐπάγει· « Εἰ δὲ νόμον κρίνεις, οὐκ εἶ ποιητὴς νόμου. » Οὗ γάρ τις καταφρονεῖ, πῶς ἀνέξεται ὑπ' αὐτῷ ἔτι ζῆν ; Μὴ οὖν, φησὶν, ἐξουδενῶν καὶ ὥσπερ ἀντινομοθετῶν διάκεισο. Οὐ γὰρ ἐφεῖταί σοι, ἑνὸς μόνου ὄντος νομοθέτου τοῦ Θεοῦ, τοῦ δυναμένου τοὺς παραβάτας τοῦ νόμου αὐτοῦ « σῶσαι καὶ ἀπολέσαι· » τοῦτο γὰρ νόμου καὶ νομοθέτου, τὸ τοὺς παραβάτας αὐτοῦ τιμωρεῖν· ἀλλ' οὐχὶ σὺ, ὡς [*f.* ὃς] πλέον φλυαρίας οὐδὲν ἔχεις, ἀλλὰ καὶ κατὰ σεαυτοῦ τὴν ψῆφον ἄγεις. Τὰ γὰρ αὐτὰ τῷ καταλαλουμένῳ ὑπὸ σοῦ ποιῶν, ἐν ὅσῳ τοῦτον κατακρίνεις, σεαυτὸν κατακρίνεις.

mortem in nobis destrueret. Verum non hoc solum ille nobis præstat, sed etiam « majorem dat gratiam. » Ego enim « veni, inquit, ut vitam habeant, et abundantius habeant [35]. » Quod vero nostri desiderio Deus habitaverit in nobis, Isaias declarat, dicens [36] : Non angelus, non legatus quispiam, sed ipse Dominus salvavit nos, quia videlicet nos **343** amat, nostrique curam gerit. Quomodo vero Salvator noster « majorem dedit gratiam ? » Nempe dejiciendo insidiantem Satanam. Idcirco additur : « Deus superbis resistit. » Quomodo enim non superbus ille, qui clamabat [37] : « Universam terram comprehendam manu mea, tanquam nidulum ? »

Vers. 7-10. « Subditi ergo estote Deo : resistite autem diabolo, et fugiet a vobis. Appropinquate Deo, et appropinquabit vobis. Emundate manus, peccatores : et purificate corda, duplices animo. Miseri estote, et lugete, et plorate : risus vester in luctum convertatur, gaudium in mœrorem. Humiliamini in conspectu Domini, et exaltabit vos. » Duplices animo dicit eos, qui eamdem vitæ tenorem servare non curant, sed se hominum vi atque nequitia indesinenter abripi atque circumferri patiuntur : adeoque non « habitant unius moris in domo [38] » subjecti Domino. Quod autem animæ nomine vita significetur, constat ex eo, quod in Job dicitur [39] : « Pellem pro pelle, et cuncta quæ habet, dabit homo pro anima sua, » id est pro vita.

Vers. 11, 12. « Nolite detrahere alterutrum, fratres. Qui detrahit fratri, aut qui judicat fratrem suum, detrahit legi, et judicat legem. Si autem judicas legem, non es factor legis, sed judex. Unus est legislator et judex qui potest perdere et liberare. » Novit apostolus, superbiam eos, qui contra mites nituntur, ex neglectu et detractione ad perfectum contemptum impellere. Ab hoc igitur ut ipsos abduceret, propositis verbis modestos eos reddere nititur. Illud autem « judicat » hoc loco perinde valet, ac damnat, contemnit. Qui enim condemnat, ex contemptu hoc facit. Legem : quam ? Primo eam, quæ ait : « Nolite judicare, ut non judicemini [40]. » Deinde eam, quæ in Psalmis subindicatur, ubi dicitur : « Detrahentem secreto proximo suo, hunc persequebar [41]. » Et quoniam hoc ex contemptu procedit, subjungit : « Si autem judicas legem, non es factor legis. » Quis enim ferat vivere sub eo, quem contemnit ? Non igitur, inquit, contemptor sis, neque velut contrarium legislatorem te habeas ; neque enim hoc tibi aut licet, aut expedit : « Unus est enim legislator Deus, qui potest » transgressores « perdere et liberare. » Spectat enim ad legem et legislatorem sui violatores pœna debita plectere, non vero ad te, qui præter nugacem loquacitatem nihil habes. Verum et contra teipsum calculum fers : cum enim eadem, ac is, cui detrahis, ipse facias, hoc ipse quod illum condemnas, te condemnas.

[35] Joan. x, 10. [36] Isa. xxxiii, 22. [37] Isa. x, 14. [38] Psal. c, 5. [39] Job ii, 4. [40] Matth. vii, 1. [41] Psal. lxvii, 7.

Digitized by Google

VERS. 15. « Tu autem quis es, qui judicas proximum ? » Exprobrandi causa gratia hoc ait, ac si diceret : Cum talis tu sis, quomodo audes homines, qui ejusdem tecum sunt conditionis, judicare? « Ecce 344 nunc qui dicitis : Hodie, aut crastino ibimus in illam civitatem, et faciemus ibi quidem annum, et mercabimur, et lucrum faciemus. » Non facultatem operandi inficiatur, sed docet, quod non totum in potestate nostra sit, sed ad hoc superna etiam gratia opus habeamus. Potest enim quis currere, et negotiari, et omnia quæ ad vitam necessaria sunt, facere; attamen non propriæ industriæ, sed divinæ benignitati id ascribere debet. Ait enim Jeremias : Scio, Domine, quia non est hominis via ejus [42]. » Et Proverbiorum auctor : « Ne glorieris in crastinum, ignorans, quid superventura pariat dies [43]. »

A « Σὺ δὲ τίς εἶ, ὁ κρίνων τὸν πλησίον ; » Ἐξουδενωτικῶς, ἀντὶ· Τοσοῦτος ὢν σὺ, πῶς τολμᾷς κρίνειν τὸν ὁμοιοπαθῆ ; « Ἄγε νῦν, οἱ λέγοντες · Σήμερον καὶ αὔριον πορευσόμεθα εἰς τήνδε τὴν πόλιν, καὶ ποιήσωμεν [*vulg.*— σομεν] ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἕνα, καὶ ἐμπορευσώμεθα [*vulg.* — σόμεθα] καὶ κερδήσωμεν [*vulg.*—σομεν]. » Οὐ τὴν ἐξουσίαν ἀναιρεῖ, ἀλλὰ δείκνυσιν, ὅτι οὐ τὸ πᾶν αὐτοῦ ἐστιν, ἀλλὰ δεῖται καὶ τῆς ἄνω χάριτος. Ἔστι μὲν γὰρ καὶ τρέχειν καὶ ἐμπορεύεσθαι, καὶ πάντα τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἐνεργεῖν, ἀλλὰ μὴ τοῖς οἰκείοις πόνοις τοῦτο λογίζεσθαι, ἀλλὰ τῇ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίᾳ. Φησὶ γὰρ Ἱερεμίας· « Κύριε, οὐκ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ ὁδὸς αὐτοῦ · » καὶ ὁ Παροιμιαστὴς, « Μὴ καυχῶ τὰ εἰς αὔριον · οὐ γὰρ οἶδας τί τέξεται ἡ ἐπιοῦσα. »

B

VERS. 14. « Qui ignoratis, quid erit in crastino. » Vanitatem vitæ nostræ declarat, nobisque exprobrat, quod in hæc bona totum vitæ nostræ tempus impendamus, ac quod in temporaneis malis depellendis omnis labor noster insumatur. Unde David [44] : « Verumtamen, inquit, in imagine pertransit homo, sed et frustra conturbatur; » videlicet circa id quod non vere est, sed velut in phantasmate tantummodo subsistit : hoc quippe significat imago : vel circa id quod non habet soliditatem, sed solum quamdam similitudinem et simulacrum veræ vitæ.

« Οἵτινες οὐκ ἐπίστασθε τὸ τῆς αὔριον. » Τὸ μάταιον τῆς ἡμετέρας ὑποφαίνων ζωῆς, καὶ καταισχύνων ἡμᾶς ὡς περὶ τοῦτο τὸ πᾶν κατατρίβοντες τῆς ζωῆς, ὅτι ἐν προσκαίροις κακοῖς ὁ κόπος ἡμῶν ἅπας ἐκτελεῖται. Τοῦτο δὲ καὶ Δαβὶδ φησιν · « Μέντοιγε ἐν εἰκόνι διαπορεύεται ἄνθρωπος, πλὴν μάτην ταράσσεται. » Τουτέστι, περὶ τὸ μὴ ὄν, ἀλλ' ὅσον ἐν φάσματι ὑπόστῃναι · τοιοῦτον γὰρ ἡ εἰκών · ἢ περὶ τὸ μὴ αὐθυπόστατον, ἀλλ' ὅσον ἐν ἀφομοιώσει καὶ εἰκασμῷ τῆς ὄντως προβαινούσης ζωῆς.

VERS. 15. « Quæ est enim vita vestra? Vapor est ad modicum parens, et deinceps exterminabitur. Pro eo ut dicatis : Si Dominus voluerit, et si vixerimus, faciemus hoc vel illud. » — « Vapor » est compositum quoddam aereum ex igneo calore, et humiditate exhalans, minimam habens subsistentiam : ob summam enim tenuitatem a circumstante corpore cito dejicitur ac dissolvitur, velut modicus humor in aqua. Huic igitur vitam nostram comparat, et quidem congrue. Cum vero orationem hacce comparatione intercepisset, rursus ad ipsam regrediens, consequens ejus membrum proponit : ita enim integra se habet : « Ecce nunc, qui dicitis : Hodie aut crastino ibimus in illam civitatem, et faciemus ibi quidem annum, et mercabimur, et lucrum faciemus. » Oportebat ut diceretis : « Si Dominus voluerit, et vivemus, faciemus hoc aut illud. »

C « Ποία γὰρ ἡ ζωὴ ἡμῶν ; Ἀτμὶς γάρ ἐστιν ἡ πρὸς ὀλίγον φαινομένη, ἔπειτα δὲ ἀφανιζομένη. Ἀντὶ τοῦ λέγειν ὑμᾶς · Ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ καὶ ζήσωμεν, καὶ ποιήσωμεν [*vulg.*—σομεν] τοῦτο, ἢ ἐκεῖνο. » — « Ἀτμίς » ἐστι σύστασις ἀερώδης ἀπὸ ἐμπύρου θάλψεως ἐξ ὑγρότητος ἀναθυμιωμένη, ἐλαχίστην τὴν ὑπόθεσιν ἔχουσα. Διὰ γὰρ τὴν ἄγαν λεπτότητα ταχέως [*deest* ὑπὸ] τοῦ περιέχοντος ἀφανίζεται, χωροῦσα πρὸς τοῦτο καὶ διαλυομένη, καθάπερ πρὸς ὕδωρ μικρὰ νοτίς. Τοιούτῳ παρείκασε τὴν ἡμετέραν ζωὴν, καὶ μάλα εὐστόχως. Μεσολαβήσας δὲ τῷ τοιούτῳ ὑποδείγματι τὸν λόγον, πάλιν ἐξ ὑπαστροφῆς ἀποδίδωσι τὸ ἀκόλουθον αὐτῷ. Ἔστι γὰρ οὕτως · « Ἄγε νῦν, οἱ λέγοντες · Σήμερον καὶ αὔριον πορευσόμεθα εἰς τήνδε τὴν πόλιν, καὶ ποιήσωμεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἕνα, καὶ ἐμπορευσώμεθα, καὶ κερδανοῦμεν · » ἐξὸν λέγειν ὑμᾶς · « Ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ, καὶ ζήσωμεν, καὶ ποιήσωμεν τὸ καὶ τό. »

D

VERS. 16. « Nunc autem exsultatis (41) in arrogantiis vestris. » Quanquam ordo exigere videbatur, ut hoc antea diceret, non tamen ita fecit; sed abrupto tantisper per interpositum exemplum orationis nexu, ut vanitatem occupationis nostræ circa hunc mundum, cujus causa superbia est, imagine aliqua demonstraret, postea subjunxit, quod deerat. Sic enim sermo iste se habet : « Exsultatis in arrogan-

« Νῦν δὲ καυχᾶσθε ἐν ταῖς ἀλαζονείαις ὑμῶν. » Οὕτως ὄντος τοῦ ἀκολούθου, οὐ τοῦτο ποιεῖ, ἀλλὰ διακόψας τῷ παραδείγματι τὴν συνέχειαν τοῦ λόγου, μετὰ ταῦτα ἐπήνεγκε τὸ ἐλλεῖπον, φθάσας διὰ τῆς τοῦ πράγματος εἰκόνος τὸ μάταιον ὑποδεῖξαι τοῦ ἐξ ἀλαζονείας περὶ τόνδε τὸν κόσμον περισπασμοῦ. Ἔστι γὰρ οὕτως · « Καυχᾶσθε ἐν ταῖς ἀλαζονείαις ὑμῶν. » Τίνες ; « Οἵτινες οὐκ ἐπίστασθε τὸ εἰς

[42] Jerem. x, 23. [43] Prov. xxvii, 1. [44] Psal. xxxviii, 7.

Bonifacii Finetti notæ.

(41) Gr. *gloriamini in superbiis.*

Digitized by Google

αὔριον. Ποία γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν; » καὶ ἑξῆς. Διὰ δὲ τοῦ, « Ποία ἡ ζωὴ ὑμῶν, » προσδοποιήσας διὰ τούτῳ [*f.* τούτου] τῷ εὐτελεῖ παραδείγματι, οὕτως ἐπάγει καὶ τὸ ὑπόδειγμα, καιριώτατον τοῦτο ποιῶν· « Νῦν δὲ καυχᾶσθε ἐν ταῖς ἀλαζονείαις ὑμῶν. » Ἀλαζὼν καὶ ἀλαζονεία μὴ ὑφεστώτων ἐστὶ πραγμάτων σπουδή. Διὸ καὶ ἀλαζὼν λέγεται ὁ μετὰ ἄλης, ἤτοι πλάνης, ζῶν. « Πᾶσα καύχησις τοιαύτη, πονηρά ἐστιν. »

« Εἰδότι οὖν καλὸν ποιεῖν, καὶ -μὴ ποιοῦντι, ἁμαρτία αὐτῷ ἐστιν. » Ἐπαναλαμβάνει τὴν διάκενον καύχησιν, ἥτις ἐξ ὑπερηφανίας φιλεῖ τίκτεσθαι, καὶ οἱονεὶ συμπεραίνων τὸν λόγον, ἐπιφέρει, ὅτι « πονηρά ἐστιν. » Εἰ δὲ πονηρὰ, πάντως ὅτι καὶ ἀπὸ τοῦ Πονηροῦ ἐστιν. Οὐ δεῖ δὲ τοὺς τῷ Κυρίῳ διὰ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ἀνατιθέντας [*f.* ἀνατεθ.] τοῦ Πονηροῦ δέχεσθαι ἐπισποράς. Ἐπιφέρων δὲ καὶ τὸ, « Εἰδότι οὖν καλὸν ποιεῖν, καὶ μὴ ποιοῦντι, ἁμαρτία αὐτῷ ἐστιν, » τοὺς ψευδοδιδασκάλους πάλιν παιδεύει, μὴ ταῦτα παιδεύειν τολμᾷν, ἃ μὴ πρότερον αὐτοὶ κατώρθωσαν. « Μακάριος » γὰρ, φησὶν, οὐχ ὃς διδάξει, ἀλλ' « ὃς ποιήσει καὶ διδάξει. » Προηγεῖσθαι γὰρ δεῖ τὰ ἔργα τῶν λόγων, καθότι καὶ ἐπιδεικνυμένην πίστιν ἀπαγγέλλει δίκαιος. « Ὁ γὰρ λύων, φησὶν ὁ Κύριος, μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων, καὶ διδάσκων οὕτω τοὺς ἀνθρώπους, » τοῦτ' ἔστιν ἐφ' οἷς αὐτὸς [οὐκ] ἐκοπίασεν, « ἐλάχιστος κληθήσεται· » μέγας δὲ, ὃς μετὰ τὸ πρᾶξαι διδάξει. Ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ὁ Θεάνθρωπος, ὧν ἤρξατο ποιεῖν, τούτων καὶ διδασκαλίαν ἐποιεῖτο. Τοιοῦτό μοι δοκεῖ καὶ τὸ, « Ὁ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω, » ἀντὶ τοῦ, κατὰ τὸν Κύριον, ἐκείνῳ χρώμενος διδασκάλῳ καὶ ὑποδείγματι. Ἐπεὶ καὶ ὅταν φησὶν ὁ Δαβὶδ, « Ἐν τῷ Κυρίῳ ἐπαινεθήσεται ἡ ψυχή μου, » οὐκ ἄλλο φησὶν, ἢ ὅτι Κατὰ τὰς ἐντολὰς τοῦ Κυρίῳ πορευόμενος ἐπαινεθείην.

ΚΕΦΑΛ. Ε'.

« Ἄγε νῦν, οἱ πλούσιοι, κλαύσατε ὀλολύζοντες ἐπὶ ταῖς ταλαιπωρίαις ὑμῶν ταῖς ἐπερχομέναις. » Τὸ φειδωλὸν καὶ γλίσχρον τῶν πλουσίων θρῆνον αὐτῶν ποιεῖται, ὀλολύζειν αὐτοὺς παρακελευόμενος, τοῦτ' ἔστι θρηνεῖν, ὡς εἰς φθορὰν ταμιευομένους τὸν πλοῦτον αὐτῶν καὶ μὴ τοῖς δεομένοις δαπανῶντων αὐτόν. Μόνη γὰρ ἡ πρὸς τούτους τοῦ πλούτου δαπάνη οὐκ ἀπόλλυται. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παροιμιαστὴς φησὶ· « Ἀπόστειλον τὸν ἄρτον σου ἐπὶ πρόσωπον ὑδατος, » τοῦτ' ἔστιν, ἐπὶ δοκούσῃ μὲν διαλύσει καὶ φθορᾷ. [Τοῦτο γὰρ τοῖς καθ' ὕδατος ῥιπτουμένοις συμβαῖνον ὁρᾶται ἄρτοις,] οὐ μέντοι καὶ ἀπολλυμένοις, ἀλλὰ τῇ διαλύσει ἀναψυχὴν ἡμῖν προξενοῦσιν. Ἀναψυχὴ δὲ, ὁπηνίκα ἡ γλῶσσα ἡμῶν ἀποτηγανίζεσθαι μέλλει τῇ ἐκεῖσε φλογί.

Ὁ πλοῦτος ὑμῶν σέσηπε· καὶ τὰ ἱμάτια ὑμῶν σητόβρωτα γέγονεν. Ὁ χρυσὸς ὑμῶν καὶ ἄργυρος κατίωται· καὶ ὁ ἰὸς αὐτων εἰς μαρτύριον ὑμῖν

tiis vestris, » vos « qui ignoratis quid erit in crastino : quæ enim est vita vestra? » etc. Per illud, « quæ est vita vestra? » viam sibi parat ad fragilitatis exemplum afferendum : deinde subjicit, quod jam maxime **345** opportunum evaserat · » Nunc autem exsultatis in arrogantiis vestris. » Arrogans et arrogantia est rerum soliditate carentium studium. Quare arrogans Græce dicitur *alazon*, quasi meta ales zon, seu cum errore sive deceptione vivens. « Omnis exsultatio talis maligna est. »

Vers. 17. « Scienti igitur bonum facere, et non facienti, peccatum est. » Iterum de vana gloria loquitur, quæ ex superbia progigni solet, ac velut sermonem concludens infert, eam malam esse. Si autem mala, perspicuum omnino est, eam a maligno esse. Non decet vero, eos qui per baptisma Domino consecrati sunt, maligni superseminationes recipere. Inferens etiam hoc [48] : « Scienti igitur bonum, et non facienti peccatum est illi, » falsos doctores iterum instruit, ne ea docere audeant, quæ ipsi prius non fecerunt. « Beatus » enim, inquit, non qui docuerit, sed « qui fecerit, et docuerit [49]. » Oportet enim, ut facta præcedant verba; qua ratione etiam justus insignem fidem ostendit. « Qui enim solverit, inquit Dominus, unum de mandatis istis minimis, et docuerit sic homines, » hoc est, docuerit ea in quibus ipse non laboravit, « minimus vocabitur : » magnus vero qui, postquam fecerit, docuerit. Quandoquidem et ipse Deus Homo « cœpit primum facere, » et postea « docere [47]. » Cui simile mihi videtur et illud : « Qui gloriatur, in Domino glorietur [48], » hoc est secundum Dominum; seu illo utens doctore et exemplari. Nam et cum David ait : « In Domino laudabitur anima mea [49], » non aliud dicere intendit, nisi hoc : Utinam ego juxta præcepta Domini ambulans laudari merear!

CAPUT V.

Vers. 1. « Agite nunc, divites, plorate ululantes in miseriis vestris, quæ advenient vobis. » Divitum parcitas et tenacitas ipsos in lamentationes sæpe prorumpere facit. At apostolus jubet, ut ululent seu lamententur, eo quod divitias suas ad corruptionem recondant, et non in egenis sublevandis eas insumant : eæ enim solæ, quæ in istos insumuntur, non pereunt. Quare et Ecclesiastes [50] ait : « Mitte panem tuum super transeuntes aquas : » hoc est ad apparentem dissolutionem et corruptionem. Hoc enim contingere videtur pani in aquam projecto : qui tamen non deperditur, quinimo sua dissolutione majus nobis refrigerium præstat : quod refrigerium tunc sentiemus, cum secus, lingua nostra flamma illa crucianda foret.

Vers. 2,3. « Divitiæ vestræ putrefactæ sunt : et vestimenta vestra a tineis comesta sunt. Aurum et argentum vestrum æruginavit, et ærugo eorum

[48] Matth. XIII, 23. [49] Matth. V, 19. [47] Act. I, 1. [48] I Cor. I, 31. [49] Psal. XXXIII, 2. [50] Eccle. XI, 2.

Digitized by Google

in testimonium vobis **346** erit, et manducabit carnes vestras sicut ignis. » Putrefactio, inquit, divitiarum, vestimenta a tineis comesta, et ærugo auri et argenti testimonium adversum vos dabunt, vosque de vestra tenacitate coarguent. Propterea in novissimis diebus, nempe in adventu Domini, invenietis divitias vestras tanquam ignem reconditum vobis in perditionem . quod evangelico diviti accidit. « Velut ignis quem thesaurizastis in novissimis diebus. » Hoc connectendum est cum « divitiæ vestræ , » ut sic se habeat : Divitiæ vestræ, quas sicut ignem thesaurizastis, et epulati estis super terram, et in luxuriis fuistis.

A ἔσται, καὶ φάγεται τὰς σάρκας ὑμῶν. » Ἡ σῆψις, φησὶ, τοῦ πλούτου, ἤτοι τὸ σητόβρωτον τῶν ἱματίων, καὶ ὁ ἰὸς τοῦ ἀργύρου καὶ τοῦ χρυσοῦ καταμαρτυροῦσιν ὑμῶν, ἐλέγχοντα τὸ ἀμετάδοτον ὑμῶν. Διὸ καὶ ἐν ἐσχάταις ἡμέραις (λέγει δὲ τὴν τοῦ Κυρίου παρουσίαν) εὑρήσετε τὸν πλοῦτον ὑμῶν ὡς πῦρ ταμιευθέντα ὑμῖν εἰς ὄλεθρον. Ὅπερ καὶ ὁ ἐν Εὐαγγελίοις πλούσιος ἔπαθεν. « Ὡ; πῦρ, ὃ ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις. » Τοῦτο πρὸς τὸ, « ὁ πλοῦτος ὑμῶν, » συντακτέον· ἵνα ᾖ οὕτως· Ὁ πλοῦτος ὑμῶν, ὃν ὡς πῦρ ἐθησαυρίσατε, καὶ ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε.

VERS. 4, 5. « Ecce merces operariorum, qui messuerunt regiones vestras, quæ fraudata est a vobis, clamat : et clamor eorum in aures Domini Sabaoth introivit. Epulati estis super terram, et in luxuriis enutristis corda vestra in die occisionis. » Querela hic est et digressio adversus Judaicos principes, qui depascebant pauperes, et omnibus honoribus pinguescebant, sed præparabantur ad cædem, Romanorum manibus subeundam, et præsertim quoniam unicum justum Dominum nostrum condemnarunt, et non resistentem, neque clamantem occiderunt. Unde subdit :

« Ἰδοὺ ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ' ὑμῶν κράζει· καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα Κυρίου Σαβαὼθ εἰσελυλήθησαν [*vulg.* εἰσεληλύθασιν]. Ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐσπαταλήσατε. Ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς. » Καταβοὴ καὶ καταθρομὴ τῶν Ἰουδαϊκῶν ἀρχόντων καταβοσκομένων τοὺς πένητας, καὶ πιαινομένων ταῖς παρὰ πάντων τιμαῖς, ἀλλ' εἰς σφαγὴν ταῖς Ῥωμαϊκαῖς ἀρχαῖς, καὶ ταῖς τούτων χερσὶν εὐτρεπιζομένων, καὶ μάλιστα, ὅτι τὸν μόνον δίκαιον κατεδίκασαν Κύριον, καὶ ἐφόνευσαν, οὐκ ἐρίζοντα, οὐδὲ κραυγάζοντα.

VERS. 6. « Addixistis et occidistis Justum et non restitit vobis. » Negari non potest, apostolum hunc, illud « occidistis justum » referre ad Christum, quandoquidem subjungit : « Et non restitit vobis. » Cæterum id dicens comprehendit et alios, qui similia passi sunt a Judæis : fortasse etiam prophetice de sui ipsius futura occisione hic loquitur.

« Κατεδικάσατε, ἐφονεύσατε τὸν Δίκαιον, ὃς οὐκ ἀντιτάσσεται ὑμῖν. » Ἀναντιῤῥήτως τὸ, « Ἐφονεύσατε, εἰπὼν, τὸν Δίκαιον, » εἰς τὸν Χριστὸν ἀναφέρει. Τῇ μέντοι ἐπιφορᾷ τῇ, « Οὐκ ἀντιτάσσεται ὑμῖν, » ἐκοίνωσε τὸν λόγον καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους τοὺς τὰ ὅμοια παθόντας ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων. Ἴσως δὲ καὶ προφητικῶς καὶ τὸ περὶ αὐτοῦ φάσκων πάθος.

VERS. 7. « Longanimes igitur estote, fratres, usque ad adventum Domini. Ecce agricola exspectat pretiosum fructum terræ. » Postquam Judaicorum principum luxum et in pauperes duritiem perstrinxit, nunc transit ad fideles, et ait : Ne scandalizemini, fratres, hæc videntes, neque contristemini, quasi futura aliquando non sit ultio. Innuit vero Romanorum incursionem, et quæ ab iis fieri debebat, Judæorum captivitatem, quam etiam adventum Domini appellat, sicut et Joannes, qui supra pectus Domini recubuit [51], cum de suo obitu ipsum Dominum dicentem inducit : « Si eum volo manere donec veniam [52]. » Prorogatum est enim huic vitæ tempus usque ad captam Hierosolymam, et paulo amplius. Quod autem per adventum Domini Hierosolymæ interitus cum hic, tum in Joanne intelligendus sit, perspicuum est etiam ex propheta dicente [53] : « Ecce venit Dominus : et quis sustinebit minas ejus? » Quia scilicet adventus Dei secum defert impiorum punitionem. At etiam Chrysostomus, in suis *Expositionibus* dictum hoc explicans, vult **347** illo significare Jerosolymæ destructionem, idque confirmat ex oratione trium

« Μακροθυμήσατε οὖν, ἀδελφοὶ, ἕως τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου. Ἰδοὺ ὁ γεωργὸς ἐκδέχεται τὸν τίμιον καρπὸν τῆς γῆς. » Διαβαλὼν τὴν τῶν Ἰουδαϊκῶν ἀρχόντων σπατάλην, καὶ τὸ πρὸς τοὺς πένητας αὐτῶν σκληρὸν, μεταβαίνει καὶ ἐπὶ τοὺς πιστοὺς, καί φησι· Μὴ ταῦτα ὁρῶντες, ἀδελφοὶ, σκανδαλίζεσθε, καὶ ἀθυμεῖτε, ὡς μὴ ἐκδικήσεως ἀποκειμένης. Λέγει δὲ τὴν ὑπὸ Ῥωμαίων ἔφοδον, καὶ τὴν ὑπὸ τούτων αἰχμαλωσίαν τῶν Ἰουδαίων, ἣν καὶ παρουσίαν τοῦ Κυρίου λέγει· ὡς καὶ Ἰωάννης ἐπὶ τὸ στῆθος ἀναπεσὼν τοῦ Κυρίου, δι' ὧν φησι περὶ τῆς ἑαυτοῦ ἀποδιώσεως τὸν αὐτὸν εἰσάγων Κύριον λέγοντα· « Ἐάν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι. » Καὶ γὰρ παρετάθη καὶ τούτῳ ὁ τῆς ζωῆς ταύτης χρόνος ἕως τῆς ἁλώσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ μικρὸν ἐπέκεινα. Καὶ ὅτι ἡ τοῦ Κυρίου παρουσία, καὶ ἐνταῦθα, καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου, ἡ τῆς Ἱερουσαλὴμ πανωλεθρία ἐστὶ, δῆλον καὶ ἀπὸ τοῦ προφήτου τοῦ λέγοντος· « Ἰδοὺ Κύριος ἔρχεται· καὶ τίς ὑποίσει αὐτοῦ τὴν ἀπειλήν; » τοῦτ' ἔστιν, ὡς τῆς τοῦ Θεοῦ παρουσίας φερούσης τιμωρίαν κατὰ τῶν ἀσεβῶν. Ἀλλὰ καὶ ὁ χρυσοῦς τὸν λόγον Ἰωάννης ἐν τισι τῶν ἐξηγητικῶν αὐτοῦ τοῦτο αὐτὸ ἀναπτύσσων τὸ, « Ἕως

[51] Joan. xxi, 20. [52] Ibid. 22. [53] Malach. III, 2.

Digitized by Google

ἔρχομαι. » τοῦτο δηλοῦν βούλεται τὸ ῥητὸν, τὴν A πανωλεθρίαν τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ πιστοῦται τοῦτο ἀπὸ τῆς εὐχῆς τῶν τριῶν παίδων φασκόντων· « Οὕτω γενέσθω ἡ θυσία ἡμῶν ἐνώπιόν σου σήμερον, καὶ ἐκτελέσθω [*f.* — λείσθω] ὄπισθέν σου. » Φησὶ γάρ· Τί τὸ, « ὄπισθέν σου; » Μετὰ τὸ παρελθεῖν τὸν θυμόν σου. Καὶ [πότε] παρεγένετο; Ὅτε ὁ Ναβουχοδονόσορ ἐδήου τὰ Ἱεροσόλυμα. Καὶ περὶ μὲν τῆς παρουσίας, ταῦτα. Φασὶ δέ τινες τῶν Πατέρων καὶ τοῦτο, ὡς μακροθυμίαν μὲν ἐνταῦθα τὴν πρὸς ἀλλήλους φησίν· ὑπομονὴν δὲ, τὴν πρὸς τοὺς ἔξω. Μακροθυμεῖ γάρ τις πρὸς ἐκεῖνον, ὃν δυνατὸν καὶ ἀμύνασθαι· ὑπομένει δὲ, ὃν οὐ δύναται ἀμύνασθαι. Διὰ τοῦτο ἐπὶ μὲν Θεοῦ ὑπομονὴ οὐδέποτε λέγεται, ἀλλὰ μακροθυμία· ἐπὶ δὲ ἀνθρώπων, ὑπομονή. B « Μακροθυμῶν ἐπ' αὐτὸν, ἕως λάβῃ ὑετὸν πρώϊμον καὶ ὄψιμον. » Πρώϊμος ὑετὸς, ἡ ἐν νεότητι μετὰ δακρύων μετάνοια· ὄψιμος, ἡ ἐν τῷ γήρᾳ. Πάντα δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ ἤρτηται φιλανθρωπίας· διὸ λέγει· « Ἕως ἂν λάβῃ. »

« Μακροθυμήσατε καὶ ὑμεῖς, στηρίξατε τὰς καρδίας ὑμῶν· ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Κυρίου ἤγγικε. Μὴ στενάζετε κατ' ἀλλήλων, ἀδελφοὶ, ἵνα μὴ κριθῆτε. Ἰδοὺ ὁ κριτὴς πρὸ τῶν θυρῶν ἕστηκεν. Ὑπόδειγμα λάβετε, ἀδελφοί μου, τῆς κακοπαθείας καὶ τῆς μακροθυμίας, τοὺς προφήτας, οἳ ἐλάλησαν ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Ἰδοὺ μακαρίζομεν τοὺς ὑπομένοντας. Τὴν ὑπομονὴν Ἰὼβ ἠκούσατε, καὶ τὸ τέλος Κυρίου εἴδετε, ὅτι πολυεύσπλαγχνός ἐστι καὶ οἰκτίρμων. Πρὸ πάντων δὲ, ἀδελφοί μου, μὴ ὀμ- C νύετε μήτε τὸν οὐρανὸν, μήτε τὴν γῆν, μήτε ἄλλον τινὰ ὅρκον. Ἤτω δὲ ὑμῶν τοῦ [*f.* τὸ] ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ οὒ οὔ· ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν πέσητε. » Ἀντὶ τοῦ, ἡ κατάθεσις ὑμῶν βεβαία καὶ ἐπὶ βεβαίου, καὶ ἡ ἀπαγόρευσις ὑμῶν ὡσαύτως. Ἄλλως· Ἔστω, φησὶν, ἡ τοῦ βίου ὑμῶν μαρτυρία βεβαιοτέρα ὅρκου. Εἰ δέ τις ἀναιδὴς, μὴ δυσωπούμενος ὑμῶν τῷ βίῳ, τολμᾷ ὑμῖν ἐπαγαγεῖν ὅρκον, ἔστω ὑμῖν τὸ ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ οὒ, οὔ, ἀντὶ τοῦ ὅρκου. « Πρὸ πάντων, ἀδελφοί μου, μὴ ὀμνύστε μήτε οὐρανὸν, μήτε γῆν, μήτε ἄλλόν τινὰ ὅρκον. Ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ οὒ, οὔ· ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν πέσητε. » Τὴν « ὑπόκρισιν, » ἤτοι τὴν κατάκρισιν, λέγει, ἥτις ἐπακολουθεῖ τοῖς ἀφειδῶς ὀμνύουσι, καὶ διὰ συνηθείας τὸν ὅρκον ἐπὶ τὸ [*f.* τῷ] ἐπιορκεῖν D ἐκφερομένοις· ἢ καὶ αὐτὸ τὸ ὑποκρίνεσθαι, σημαίνει τὸ ὄνομα ἐνταῦθα, ὃ ἄλλο ὄν, ἕτερον φαίνεται. Ὡς οὖν « εἰς ὑπόκρισιν » ὁ ὀμνύων πίπτει; Πιστευόμενος μὲν διὰ τῶν ὅρκων ἀληθὴς εἶναι, παραβάσεως δὲ ἐπακολουθούσης, ψεύστης [ἀντὶ] ἀληθὴς [*f.* — θοῦ,] ἀποφαινόμενος. Κωλύει δὲ κατὰ Θεοῦ μὴ ὀμνύειν, διὰ τὴν ἐπιορκίαν· κατὰ δὲ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἄλλων, διὰ τὸ μὴ καὶ ταῦτα εἰς Θεοῦ τιμὴν ἄγειν. Πάντες γὰρ οἱ ὀμνύοντες κατὰ τοῦ μείζονος ὀμνύουσιν. Ἀλλ' ἐρεῖ τις· Εἰ βιάζεταί τις ὀμνύναι, τί ποιητέον; Ἐροῦμεν, ὅτι ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ ἰσχυρότερός ἐστι τῆς τοῦ βιαζομένου ἀνάγκης, Ἐπαπο-

puerorum aientium :[84] « Sic fiat sacrificium nostrum in conspectu tuo, et perficiatur post te. » Inquit enim : Quid est hoc, « post te? » Scilicet, postquam pertransierit furor tuus. Quando vero iste advenit? Quando Nabuchodonosor diruit Jerosolymam. Et hæc quidem de adventu Domini. Verum et hoc nonnulli ex Patribus aiunt, quod Apostolus longanimitatem hic dicat tolerantiam, quæ est ad invicem; patientiam vero, quæ circa extraneos versatur. Longanimis enim est quispiam erga eum, de quo ultionem sumere potest. Quam ob causam patientia de Deo nunquam dicitur, sed longanimitas : de hominibus autem dicitur patientia. « Patienter ferens, donec accipiat pluviam temporaneam et serotinam. » Pluvia « temporanea, » seu tempestiva est pœnitentia cum lacrymis in juventute; serotina, quæ fit in senectute. Cuncta autem pendent a divina clementia; ideo ait : « Donec accipiat. »

Vers. 8-12. « Longanimes igitur estote vos, et confirmate corda vestra : quoniam adventus Domini appropinquavit. Nolite ingemiscere, fratres, in alterutrum, ut non judicemini. Ecce judex ante januam assistit. Exemplum accipite, fratres, exitus mali, laboris et patientiæ, prophetas qui locuti sunt in nomine Domini. Ecce beatificamus eos qui sustinuerunt. Sufferentiam Job audistis, et finem Domini vidistis, quoniam misericors Dominus est et miserator. Ante omnia, fratres mei, nolite jurare neque per cœlum, neque per terram, neque aliud quodcunque juramentum. Sit autem sermo vester : Est, est : Non, non, ut non in hypocrisin decidatis. » Id est : Sit affirmatio vestra firma, et in re firma; similiter etiam infitiatio. Aliter : Sit vitæ vestræ testimonium firmius juramento. Si quis vero impudens vitam vestram nil reveritus, juramentum vobis imponere audet, sit vobis quod « est, » est, et quod non « non » pro juramento. « Ut non in hypocrisin decidatis. » — « Hypocrisin » hic condemnationem dicit, quæ consequitur eos, qui indiscrete jurant, et qui jurandi consuetudine ad perjurium transeunt. Vel ipsam « hypocrisin » seu simulationem hoc loco significat, quod videlicet aliud est, et aliud apparet. Quomodo autem « in hypocrisin » ille, qui jurat, incidit? Scilicet, quia ob juramentum creditur esse verax; at, subsequente transgressione, mendax pro veraci esse demonstratur. Prohibet vero per Deum jurare ad evitandum perjurium : « per cœlum » vero et alia, ne iis divinus honor deferatur : omnes enim qui jurant, « per majorem sui jurant[85]. » At, inquiet aliquis, si cogitur quis jurare, quid illi faciendum? Respondemus, timorem Domini fortiorem esse necessitate ejus, qui cogitur. Dubitabit etiam **348** quispiam de veteri lege, et dicet : Cum vetus lex laudet eum, qui per nomen Domini juraverit, cur lex gratiæ id fieri vetat? Respondemus : Legem

[84] Dan. III, 40. [85] Hebr. VI, 16.

Digitized by Google

veterem, ut Judæos a jurando per idola averteret, præcepisse, ut jurarent per Deum : quemadmodum et Deo sacrificia offerre jussit, ut ab idolorum sacrificiis abalienaret. Cum vero sufficienter de divino cultu instruxisset, tum etiam sacrificia velut inutilia rejecit : requirens non sacrificia ex animalibus oblata, sed « cor contritum » pro sacrificio. At quodnam est hujusmodi ? Illud nempe quod igne charitatis ad instar holocausti integre consumitur : quale erat cor Pauli, cum propterea quod fideles quidam « scandalizati erant, » supra modum « urebatur [56]. »

A ρήσειε δ' ἄν τις καὶ περὶ τοῦ παλαιοῦ νόμου· Εἰ τὸν κατὰ τοῦ Κυρίου ὀμνύοντα τοῦ ὀνόματος ἐπαινοῦντος τοῦ παλαιοῦ νόμου, πῶς ἡ χάρις τοῦτο ποιεῖν διαστέλλεται ; Ἐροῦμεν οὖν, ὡς ὁ παλαιὸς νόμος ἁπάντων Ἰουδαίους μὴ κατὰ τῶν εἰδώλων ὀμνύναι, προσέταξε κατὰ Θεοῦ ὀμνύειν· ὥσπερ καὶ θύειν ἐκέλευε τῷ Θεῷ, ἀποσπῶν αὐτοὺς τῆς τῶν εἰδώλων θυσίας· ὅτε δὲ ἱκανῶς αὐτοὺς θεοσεβῆ ἐδιδάξατο, τότε καὶ τὰς θυσίας ὡς ἀνωφελεῖς ἀπώσατο· θυσίαν δὲ οὐ τὴν διὰ ζώων, ἀλλὰ τὴν συντετριμμένην ψυχὴν ἐπιζητῶν εἰς θυσίαν. Τίς δὲ αὕτη ; Ἡ διὰ ταπεινώσεως τῷ τῆς ἀγάπης ὁλοκαυτουμένη πυρὶ, οἷα καὶ ἡ Παύλου, ἡ [*f.* δι'] διὰ τό τινας σκανδαλίζεσθαι τῶν πιστῶν ὑπερβαλλόντως ἦν πυρούμενος.

VERS. 13, 14. « Tristatur aliquis vestrum ? oret. Æquo animo est ? psallat. Infirmatur quis in vobis ? Inducat presbyteros Ecclesiæ, et orent super eum. » Tristitiam oratio comitetur, ut qui tentatur, tentationes levius ferat. Deinde postquam oratione, quæ nos perturbabant, sopita fuerint, et ad nativum suum statum animus redierit, tunc psallat, ut ipsi bona multiplicentur : hilarem enim et jucundum animæ statum, juxta magnum Basilium, hymnorum cantus conciliat. Et sane, qui ad hoc usque non pervenit, neque talem sibi comparaverit statum, (quem David sanctitatem appellat, cum ait : « Psallite Domino, sancti ejus [57] ») non aliud, nisi longas nugas perficiet.

« Κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν ; προσευχέσθω· εὐθυμεῖ τις ; ψαλλέτω. Ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν ; Προσκαλεσάσθω B τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτόν. » Τῇ κακοπαθείᾳ ἡ προσευχὴ παρομαρτείτω, ἵνα κουφοτέρα τῷ πειραζομένῳ ἡ διέξοδος τῶν πειρασμῶν γένηται. Εἶτα ἐπειδὰν διὰ τῆς προσευχῆς κατευνασθῇ τὰ διοχλοῦντα ἡμᾶς, καὶ πρὸς τὴν οἰκείαν κατάστασιν ἀφίκηται ἡ ψυχὴ, τηνικαῦτα ψαλλέτω, ἵνα τὰ χρηστὰ αὐτῷ πολυπλασιασθῇ. Τὸ γὰρ ἱλαρὸν καὶ ἅλυπον κατάστημα τῆς ψυχῆς, κατὰ τὸν μέγαν Βασίλειον, αἱ τῶν ὕμνων προσηγορίαι χαρίζονται. Ὁ γάρ τοι μὴ οὕτω προβὰς, μηδὲ τὸ τοιοῦτο κατάστημα προφθάσας (ὃ καὶ Δαβὶδ ὁσιότητα καλεῖ, « Ψάλατε, » προτρεπόμενος, « τῷ Κυρίῳ, τοὺς ὁσίους αὐτοῦ »), λῆρον μακρὸν ἐξανύει.

« Unguentes eum oleo in nomine Domini. »

« Ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. »

VERS. 15, 16. « Et oratio fidei salvabit infirmum ; et alleviabit eum Dominus : et si in peccatis sit, remittetur ei. Confitemini ergo alterutrum peccata vestra, et orate pro invicem, ut salvemini. » Hoc, Christo adhuc cum hominibus versante, faciebant apostoli, oleo ungentes infirmos.

C « Καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ Κύριος· κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκὼς, ἀφεθήσεται αὐτῷ. Ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα, καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ ἀλλήλων, ὅπως ἰαθῆτε. » Τοῦτο καὶ τοῦ Κυρίου τοῖς ἀνθρώποις ἔτι ἀναστρεφομένου, οἱ ἀπόστολοι ἐποίουν, ἀλείφοντες ἐλαίῳ τοὺς ἀσθενοῦντας.

« Multum enim valet deprecatio justi assidua. »

« Πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη. »

VERS. 17, 18. « Elias homo erat similis nobis passibilis : et oratione oravit, ut non plueret super terram, et non pluit annos tres, menses sex. Et rursus oravit : et cœlum dedit pluviam, et terra dedit fructum suum. » Efficax est oratio justi, quando is, pro quo justus orat, spirituali compunctione oranti cooperatur. Si namque, aliis pro nobis orantibus, nos luxui et deliciis indulgeamus, et vitam dissolutam ducamus, robur orationis ejus, qui pro nobis laborat, dissolvimus : et contingit in nobis illud beati Petri : « [58] Unus ædificans, et alter destruens, quid prodest illis, nisi labor ? »

« Ἠλίας ἄνθρωπος ἦν ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν, καὶ προσευχῇ προσηύξατο τοῦ μὴ βρέξαι καὶ οὐκ ἔβρεξεν ἐπὶ τῆς γῆς ἐνιαυτοὺς τρεῖς καὶ μῆνας ἕξ. Καὶ πάλιν προσηύξατο, καὶ ὁ οὐρανὸς ὑετὸν ἔδωκε, καὶ ἡ γῆ ἐβλάστησε τὸν καρπὸν αὐτῆς. » Ἐνεργεῖται ἡ τοῦ δικαίου εὐχὴ, ὅταν καὶ ὑπὲρ οὗ εὔχηται συμπράττει διὰ κακώσεως πνευματικῆς τῷ εὐχομένῳ. Ἂν γὰρ ἑτέρων ὑπὲρ ἡμῶν εὐχομένων, σπατάλαις ἡμεῖς σχολάζομεν, καὶ ἀνέσεσι, καὶ ἐκδεδιητημένῳ βίῳ, ἐκλύομεν διὰ τούτου τὸ σύντονον τῆς εὐχῆς τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν ἀγωνιζομένου, καὶ γίνεται ἐφ' ἡμῖν τὸ τοῦ μακαρίου Πέτρου· « Εἷς οἰκοδομῶν, καὶ εἷς καθαιρῶν [*f.* — αἱρῶν οὐδὲν ἄλλο, ἢ πρὸς κόπους ἐκδόντες. »

349 VERS. 19, 20. « Fratres mei, si quis ex vobis erraverit a veritate, et converterit quis eum, scire debet, quod qui converti fecerit peccatorem ab errore vitæ suæ, salvabit animam ejus a morte, et operiet multitudinem peccatorum. » Hoc et Je-

« Ἀδελφοί μου, ἐάν τις ἐν ὑμῖν πλανηθῇ ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτὸν, γινωσκέτω, ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ σώσει ψυχὴν ἐκ θανάτου καὶ καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν. » Τοῦτο καὶ Ἰεσουΐας φησὶν, ὅτι « Καὶ ἐὰν ἐξανάγῃς

[56] II Cor. xi, 29. [57] Psal. xxix, 5. [58] Eccle. xxxiv, 28.

Digitized by Google

τιμιον ἐξ ἀναξίου, ὡς στόμα μου ἔσῃ. » Στόμα γὰρ γίνεται τοῦ Θεοῦ πᾶς ὁ τοὺς λόγους αὐτοῦ ἀναγγέλλων. Τί γάρ φησιν; « Οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρός μου τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν. » Διὸ καὶ τὸν ἁμαρτωλὸν ἀποκωλύει διὰ τοῦ Δαβὶδ ἐκδιηγεῖσθαι τὰ δικαιώματα αὐτοῦ.

A remias ait [59] : « Si separaveris pretiosum a vili, quasi os meum eris. » Os enim Dei fit omnis, qui verbum ipsius annuntiat. Quid enim inquit [60] ? « Non enim vos estis, qui loquimini, sed Spiritus Patris mei, qui loquitur in vobis. » Et hinc est, quod per David prohibet peccatori, « enarrare iustitias suas [61]. »

Ἰακώβου Ἐπιστολὴ Καθολικὴ στίχων σμβ'.

Explicit Epistola Catholica Jacobi vers. 242.

[59] Jerem. xv, 19. [60] Matth. x, 20. [61] Psal. lv, 9, 16.

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ

ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΕΤΡΟΥ ΠΡΩΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ

ΕΞΗΓΗΣΙΣ.

THEOPHYLACTI

BULGARIÆ ARCHIEPISCOPI

EXPOSITIO IN EPISTOLAM PRIMAM S. PETRI.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΕΤΡΟΥ.

Ἐπειδὴ ὁ Πέτρος αὐτὸς τοῖς ἐν τῇ διασπορᾷ οὖσιν Ἰουδαίοις, καὶ γενομένοις Χριστιανοῖς, γράφει τὴν Ἐπιστολὴν διδασκαλικήν. Ἐπειδὴ γὰρ ἀπὸ Ἰουδαίων ἐπίστευσαν, ἐπιστηρίζει αὐτούς. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξηγεῖται καὶ ἀποδείκνυσιν, ὅτι ἡ εἰς Χριστὸν πίστις ἀπὸ τῶν προφητῶν κατηγγέλη, καὶ δι' αὐτῶν ἐμηνύθη ἡ διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἀπολύτρωσις· καὶ ὅτι αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν εὐηγγελίσθη τὰ πάντα εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι. Εἶτα συμβουλεύσαι [ἴσως συμβουλεύσας;] ἀξίως τοῦ καλέσαντος ἀναστρέφεσθαι, προτρέπει καὶ βασιλέας τιμᾷν. Γυναιξί τε καὶ ἀνδράσιν ὁμοφροσύνην παραγγέλλει· καὶ εἰς τὰ ἤθη παραινέσας ὀλίγα, σημαίνει ὅτι εἰς τὸν ᾅδην τοῦτο γέγονε παρὰ τοῦ Κυρίου τὸ κήρυγμα τῆς σωτηρίας καὶ ἀναστάσεως, ἵνα οἱ προθανόντες ἀναστῶσι μὲν καὶ κριθῶσιν ἐν τῷ σώματι· τῇ δὲ χάριτι τῆς ἀναστάσεως διαμείνωσιν. Καὶ ὅτι τὸ τέλος πάντων λοιπὸν ἤγγισε, καὶ ὀφείλουσι πάντες ἕτοιμοι γίνεσθαι, ὡς λόγον ἀποδιδόντες τῷ Κριτῇ· καὶ οὕτω τελειοῖ τὴν Ἐπιστολήν.

ARGUMENTUM EPISTOLÆ PRIMÆ S. PETRI APOSTOLI.

Petrus hanc scribit Epistolam Judæis qui in dispersione erant, ac Christiani evaserant. Est vero Epistola ad instruendum destinata. Quoniam enim aliqui ex Judæis in Christum crediderant, confirmat eos. Et primo quidem explicat et demonstrat, quod fides in Christum prænuntiata fuerit a prophetis, quemadmodum etiam redemptio nostra per sanguinem ipsius : et quod ipsis, ac etiam gentilibus evangelizata sint omnia, in quæ desiderant angeli prospicere. Deinde hortatur eos, ut conversentur digne eo, qui illos vocavit, suadetque ut etiam reges honorent. Uxoribus vero et maritis mutuam concordiam præcipit : paucisque circa mores traditis monitis, significat, etiam apud inferos factam fuisse a Domino prædicationem salutis et resurrectionis ; ut qui antea obierant, resurgant et judicentur in corpore ac in gratia resurrectionis permaneant. Subdit, omnium finem appropinquare : indeque omnes paratos esse debere ad rationem supremo Judici reddendam, et sic absolvit Epistolam.

ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ.

α'. *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ἀναγεννήσεως. Καὶ περὶ ὑπομονῆς πειρασμῶν· καὶ περὶ σωτηριώδους πίστεως προκατηγγελμένης ὑπὸ τῶν προφητῶν.*

CAPITA EJUSDEM EPISTOLÆ.

1. *De regeneratione in Christo. Et de patientia in tribulationibus : ac de fide salutari a prophetis annuntiata.*

Digitized by Google

2. *De spe et sanctificatione et de firma conversione debita ultra adoptionem in filios.*

3. *De ratione vivendi digna adoptione in Christo, ad utilitatem etiam extraneorum, in gloriam Dei.*

350 4. *De subjectione debita principibus, de fraterno amore, et de Dei cultu. Ubi* 1. *de servorum subjectione, et de tolerante patientia propter Christum.* 2. *De obedientia uxorum, et de concordia cum maritis pro salute spirituali ad modum Saræ.* 3. *De virorum officio erga uxores.* 4. *De mansueta erga omnes tolerantia; cujus typus est Dei clementia tempore Noe, ac Christi in nos per baptismum condolentia.*

5. *De rejectione pravarum actionum, et de receptione fructuum spiritualium juxta donorum diversitatem.*

6. *Quod per communicationem cum Christo naturales passiones superare oporteat, et ferre nocumenta ab aliis illata.*

7. *Adhortationes ad presbyteros de cura habenda sui gregis.*

8. *De communi omnium erga omnes humilitate ad habendam victoriam contra diabolum. Votum de perfectione credentium.*

A β'. *Περὶ ἐλπίδος καὶ ἁγιασμοῦ, τῆς τε ὀφειλομένης ἐπὶ τῇ υἱοθεσίᾳ ἀσφαλοῦς ἀναστροφῆς.*

γ'. *Περὶ τοῦ ἀξίως τῆς υἱοθεσίας ζῆν ἐν Χριστῷ, πρὸς ὠφέλειαν καὶ τῶν ἔξωθεν, εἰς δόξαν Θεοῦ.*

δ'. *Περὶ τῆς εἰς ἄρχοντας ὑποταγῆς, καὶ φιλαδελφίας, καὶ θεοσεβείας. Ἐν ᾧ α'. Περὶ δούλων ὑποταγῆς, καὶ ἀνεξικάκου ὑπομονῆς τῆς διὰ Χριστόν. β'. Περὶ ὑπακοῆς γυναικῶν, καὶ ὁμονοίας τῆς πρὸς τοὺς ἄνδρας, καὶ σωτηρίας τῆς ἐν Πνεύματι εἰς τύπον Σάρρας. γ'. Περὶ τῆς ἀνδρῶν πρὸς γυναῖκα συμπεριφορᾶς. δ'. Περὶ τῆς πρὸς ἅπαντας ἐπιεικοῦς ἀνεξικακίας, ἧς τύπος ἡ ἐπὶ Νῶε τοῦ Θεοῦ*

B *φιλανθρωπία· ἐφ' ἡμᾶς δὲ ἡ διὰ τοῦ βαπτίσματος τοῦ Χριστοῦ συμπάθεια.*

ε'. *Περὶ ἀποθέσεως φαύλων πράξεων, καὶ ἐπαναλήψεως τῶν ἐν Πνεύματι καρπῶν κατὰ τὴν διαφορὰν τῶν χαρισμάτων.*

ς'. *Ὅτι κοινωνίᾳ τῇ πρὸς Χριστὸν κρατεῖν χρεὼν τῶν φυσικῶν παθῶν, ἐλπίδι τε τῇ εἰς αὐτὸν φέρειν τὰς παρ' ἑτέρων βλάβας.*

ζ'. *Παραινέσεις πρεσβυτέροις περὶ ἐπισκοπῆς τοῦ ποιμνίου.*

η'. *Περὶ κοινῆς πάντων πρὸς ἕκαστον ταπεινοφροσύνης, εἰς νίκην τὴν κατὰ τοῦ διαβόλου· ἐν ᾧ εὐχὴ περὶ τελειώσεως τῶν πιστευόντων.*

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΩΤΗ

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΕΤΡΟΥ.

—

EPISTOLA PRIMA

SANCTI PETRI APOSTOLI.

—

351 CAPUT PRIMUM.

C

Vers. 1, 2. « Petrus apostolus Jesu Christi electis advenis dispersionis Ponti, Galatiæ, Cappadociæ, Asiæ, et Bithyniæ. Secundum præscientiam Dei Patris, in sanctificationem Spiritus, in obedientiam et aspersionem sanguinis Jesu Christi. » « Advenas » dicit propter dispersionem : vel etiam quia omnes, qui secundum Deum vivunt advenæ ac peregrini in terra dicuntur : quemadmodum etiam David ait [1] : « Advena ego sum et peregrinus, sicut omnes patres mei. » Cæterum Græca vox parce-

[1] Psal. xxxviii, 14.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.

« Πέτρος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκλεκτοῖς παρεπιδήμοις, διασπορᾶς Πόντου, Γαλατίας, Καππαδοκίας, Ἀσίας, καὶ Βιθυνίας. Κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ Πατρὸς ἐν ἁγιασμῷ Πνεύματος, εἰς ὑπακοὴν καὶ ῥαντισμὸν αἵματος Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Τὸ, « παρεπιδήμοις, » διὰ τὴν διασπορὰν εἶπεν· ἢ καὶ ὅτι πάντες οἱ κατὰ Θεὸν ζῶντες, παρεπίδημοι λέγονται γῆς· ὡς καὶ Δαβὶδ φησιν, ὅτι « Πάροικοί ἐσμεν καὶ παρεπίδημοι, καθὼς πάντες οἱ πατέρες ἡμῶν. » Σημαίνει δὲ τὸ ὄνομα, οὐ ταὐτὸ τῷ, προσήλυτος

Digitized by Google

(τοῦτο γὰρ τὸν ἀλλαχόθεν ἐλθόντα σημαίνει), ἀλλὰ καὶ πλέον τι καὶ εὐτελέστερον. Ὥσπερ γὰρ τοῦ ἔργου τὸ πάρεργον εὐτελέστερον, οὕτω καὶ τῷ ἐπιδήμῳ τὸ παρεπίδημος. Μεθ' ὑπερβατοῦ δὲ ἀκουστέον τὴν προκειμένην προγραφήν, οὕτως ἔχουσαν· « Πέτρος ἀποστόλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ Πατρὸς, ἐν ἁγιασμῷ Πνεύματος, εἰς ὑπακοὴν καὶ ῥαντισμὸν αἵματος Ἰησοῦ Χριστοῦ· » τὰ δὲ λοιπὰ, μεταξὺ τούτων κείσθω· δηλοῖ γὰρ τοὺς πρὸς οὓς ἡ Ἐπιστολή. Ἐχρήσατο δὲ τῷ, « Κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ, » δηλῶν, ὅτι μηδὲν ὑστερεῖ τῶν προφητῶν, οἳ καὶ αὐτοὶ ἀπεστάλησαν, εἰ μὴ τῷ χρόνῳ. Ὅτι δὲ ἀπεστάλησαν καὶ οἱ προφῆται, Ἡσαΐας φησίν· « Ἐν τῷ εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με. » Ἀλλ' εἰ καὶ τῷ χρόνῳ ὑστερεῖ, οὐχὶ καὶ τῇ προγνώσει τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ἴσον ἑαυτὸν Ἱερεμίᾳ ἀποφαίνει πρὸ τοῦ ἐν κοιλίᾳ πλασθῆναι, ἐγνωσμένῳ τε καὶ ἡγιασμένῳ, καὶ προφήτῃ εἰς ἔθνη τεθειμένῳ. Καὶ ἐπειδὴ οἱ προφῆται μεθ' ἑτέρων καὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ προκατήγγειλαν παρουσίαν (ἀπεστάλησαν γὰρ διὰ τοῦτο), οὗτος προστίθησι τὴν χρείαν τῆς ἀποστολῆς, καί φησιν, ὅτι « Ἐν ἁγιασμῷ » ἀπεστάλην « Πνεύματος, εἰς ὑπακοὴν καὶ ῥαντισμὸν αἵματος Ἰησοῦ Χριστοῦ· » τοῦτο δηλῶν, ὅτι Ὁ τρόπος τῆς ἐμῆς ἀποστολῆς οὗτος, ἀφορίσαι. Τοῦτο γὰρ διὰ τοῦ ἁγιασμοῦ παριστᾷ· ὡς καὶ τὸ, « Ἔσεσθέ μοι λαὸς περιούσιος ἡγιασμένος· » ἀντὶ γὰρ τοῦ, ἀφωρισμένος ἐκ τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Ὁ τρόπος οὖν τῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς, ἀφορίσαι διὰ πνευματικῶν χαρισμάτων ἔθνη ὑπήκοα τῷ σταυρῷ, καὶ τῷ πάθει Χριστοῦ ῥαντιζόμενα, οὐ σποδῷ δαμάλεως, ὀπηνίκα δέοι, τὴν ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς κοινότητος λώβην ἀποκαθήρασθαι, ἀλλὰ τῷ ἀπὸ τοῦ πάθους Ἰησοῦ Χριστοῦ αἵματι. Ἅμα δὲ καὶ προανακρούεται διὰ τοῦ αἵματος τὸ διὰ Χριστὸν τῶν εἰς αὐτὸν πιστευόντων μαρτύριον. Ὁ γὰρ τοῖς τοῦ διδασκάλου ἐν ὑπακοῇ ἑπόμενος ἴχνεσι, πάντως οὐδὲ αὐτὸς ἀπόσχηται τὸ ἴδιον αἷμα ἐκχέαι ὑπὲρ τοῦ ἐκχέαντος τὸ ἑαυτοῦ ὑπὲρ τοῦ κόσμου παντός. « Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη. » — « Χάρις, » διὰ τὸ προῖκα καὶ μηδὲν ἡμᾶς εἰσενεγκόντας σώζεσθαι· « εἰρήνη, » διὰ τὸ προσκεκρουκότας τῷ Δεσπότῃ, καὶ εἰς πολεμίους τάττεσθαι.

A pidemos non simpliciter advenam, hoc est eum qui ex alia regione advenit: sed quid plus, et vilius significat: quemadmodum enim parergon est vilius *ergo* seu opere, ita epidemo, seu advena, parepidemus, seu peregrinus quid minus est. Est vero figura hyperbaton in inscriptione: quæ proinde ita est ordinanda: « Petrus apostolus Jesu Christi secundum præscientiam Dei Patris, in sanctificationem Spiritus, et aspersionem sanguinis Jesu Christi: » reliquia post hæc apponenda sunt; exprimunt enim eos ad quos data est Epistola. Dicit vero: « secundum præscientiam Dei, » ut ostendat se in nullo inferiorem esse prophetis, qui etiam missi sunt, præterquam in tempore. Quod vero etiam prophetæ missi fuerint, Isaias asserit his verbis: « Ad annuntiandum mansuetis misit me[2]. » Attamen etsi tempore inferior est Petrus, non tamen « præscientia Dei; » verum secundum hoc se parem declarat Jeremiæ, qui « Priusquam formaretur in utero, cognitus et sanctificatus, et propheta in gentibus datus est[3]. » Et quoniam prophetæ inter cætera, etiam Christi adventum prænuntiarunt, ad hoc enim missi erant; iste proponit opus apostolatus, et inquit, « Missus sum in sanctificationem **352** Spiritus, in obedientiam, et aspersionem sanguinis Jesu Christi: » idem significans per hæc, ac si diceret: Modus apostolatus mei iste est, segregare (hoc enim per sanctificationem significat, juxta illud[4]: « Eritis mihi populus sanctus, » hoc est segregatus ab aliis gentibus). Modus igitur ejus apostolatus erat segregare mediantibus spiritualibus donis gentes obedientes fidei, et aspersas cruce et sanguine Christi: non scilicet cinere vitulæ maculas ex gentilium communione contractas, cum opus fuerit emundare, sed sanguine ex passione Christi Domini. Simul etiam prænuntiat, per sanguinem, futurum pro Christo eorum, qui in ipsum crediturі erant, martyrium: qui enim obediendo Magistri vestigia sequitur, haud profecto renuet proprium sanguinem effundere pro eo, qui suum pro toto mundo profudit. « Gratia vobis et pax multiplicetur. » « Gratia, » propterea quod gratis, et nihil a nobis conferentes salvamur; « pax, » propterea quod, cum Dominum offendissemus, inter inimicos computabamur.

« Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἀναγεννήσας ἡμᾶς εἰς ἐλπίδα ζῶσαν δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ νεκρῶν, εἰς κληρονομίαν ἄφθαρτον, καὶ ἀμίαντον, καὶ ἀμάραντον. » Εὐλογεῖ τὸν Θεὸν, ταύτην αὐτῷ τῶν ἀγαθῶν, ὧν δίδωσιν, εὐχαριστίαν ἀντιδιδούς. Τίνα δὲ τὰ διδόμενα; Ἐλπὶς, οὐχ οἵα ἡ διὰ Μωϋσέως ἐν τῇ Χαναναίᾳ γῇ κατοικία, ἥτις ἦν θνητὴ, ἀλλὰ ζῶσα. Καὶ πόθεν τὸ ζῆν ἔχουσα; Ἀπὸ τῆς « ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Ἐν οἷς [ſ. ἐν ᾗ] γὰρ ἀνέστη, τῆς αὐτῆς ἀξιώσει καὶ τοὺς διὰ πίστεως τῆς εἰς αὐτὸν προσιόντας αὐτῷ.

D Vers. 3-5. « Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui secundum misericordiam suam magnam regeneravit nos in spem vivam per resurrectionem Jesu Christi ex mortuis. In hæreditatem incorruptibilem et incontaminatam et immarcescibilem. » Glorificat Deum, hanc illi pro beneficiis ab ipso collatis, gratiarum reddens actionem. Quænam vero sunt illa? Spes, non cujusmodi facta est per Mosem de inhabitanda terra Chanaam, quæ erat mortua, sed viva. Sed unde hæc vitam habet? « Ex resurrectione Jesu Christi ex mortuis. » Quia enim ille resurrexit, eadem etiam resurre-

[2] Isa. LXI, 1. [3] Jerem. I, 5. [4] Deut. IV, 2.

Digitized by Google

tione omnes ad ipsum per fidem accedentes donabit. « Spes » igitur « viva » quæ confertur, est « Hæreditas incorruptibilis, » non in terra sicut priscis patribus reposita, sed in cœlis : unde incorruptibilitatem habet, qua cuilibet hæreditati terrenæ quam maxime præstat. Et præterea est conservatio et custodia fidelium. Quandoquidem et hoc rogavit Dominus, cum dixit [5] : « Pater sancte, serva eos. » Verum et « in virtute. » Sed quænam hæc virtus? Nempe usque ad Domini revelationem. Si enim custodia non esset in virtute, profecto non eo usque protendi posset. Cum igitur tot et tanta collata sint beneficia, non mirum si qui receperunt, gaudio et lætitia perfundantur.

A Ἐλπὶς οὖν ζῶσα τὸ δεδόμενον, κληρονομία ἄφθαρτος, οὐκ ἐν γῇ, ὡς τοῖς πατράσιν, ἀποκειμένη, ἀλλ' ἐν οὐρανοῖς, ἀφ' οὗ καὶ τὸ διαιωνίζον κέκτηται· ὃ καὶ μεῖζον τῆς ἐν γῇ κληρονομίας. Καὶ πρός γε τούτοις συντήρησις καὶ φρουρὰ τῶν πιστευόντων. Ἐπεὶ καὶ τοῦτο προσηύξατο ὁ Κύριος, εἰπών· « Τήρησον αὐτούς, Πάτερ ἅγιε. » Ἀλλὰ καὶ « ἐν δυνάμει. » Καὶ τίς ἡ δύναμις; Τὸ μέχρι τῆς τοῦ Κυρίου ἀποκαλύψεως. Εἰ γὰρ μὴ δυνατὴ ἡ φρουρά, οὐκ ἂν μέχρι παρετείνετο τούτου. Ἐπεὶ οὖν τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα τὰ δεδόμενα, οὐδὲν ἀπεικὸς καὶ ἀγαλλίαμα ἐπακολουθεῖν τοῖς λαμβάνουσιν.

VERS. 5. « Conservatam in cœlis in vobis. Qui in virtute Dei custodimini per fidem in salutem, paratam revelari in tempore novissimo. « Si hæreditas nostra in cœlis est : » igitur commentitia est millenaria in terris restitutio.

« Τετηρημένην ἐν οὐρανοῖς εἰς ἡμᾶς, τοὺς ἐν B δυνάμει Θεοῦ φρουρουμένους διὰ πίστεως, εἰς σωτηρίαν ἑτοίμην ἀποκαλυφθῆναι ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ.» Εἰ « ἐν οὐρανοῖς » ἡ κληρονομία, μυθώδης ἡ χιλιοετὴς ἐν γῇ ἀποκατάστασις.

VERS. 6, 7. « In quo exsultabitis, modicum nunc si oportet contristari in variis tentationibus, **353** ut probatio vestræ fidei multo pretiosior auro (quod per ignem probatur) inveniatur. » Horum verborum ordo est iste : Contristari modicum, si oportet, hoc est, si hoc necesse sit (neque enim omnes sancti tribulationem patiuntur), in novissimo tempore exsultabitis : illud enim ἀγαλιᾶσθε pro futuro accipitur. Quanquam et ut præsens sumi potest, quemadmodum etiam inferius declarabitur. Quoniam vero Magistri promissio non gaudium, sed tristitiam annuntiat, inquiens [6] : « In mundo quidem pressuram habebitis, » idcirco post illud addit, « modicum. » Et quia hoc molestum est, subdit, « nunc, » sicque paria docet magistro suo : ille enim ait : « In mundo pressuram habebitis; sed tristitia vestra vertetur in gaudium. » Vel igitur illud « nunc » respectu exsultationis adjunxit, quatenus exsultatio, quæ subsequetur, non ad breve tempus, sed ad diuturnum, imo infinitum, est duratura. Vel illud « modicum » contristationi, quæ subjungitur, est ascribendum, ut sic se habeat : Si necessarium, nunc est modicum contristari « in variis tentationibus. » Quoniam vero tentationum mentio perturbationem afferre poterat, idcirco subjunxit earumdem tentationum causam : nempe ut « probatio » seu probitas ipsorum manifestior fieret, et « pretiosior auro, » siquidem et hoc, cum est igni probatum, in majore est æstimatione. Addit vero, « Si oportet, » innuens, quod neque fidelis omnis afflictionibus tentetur, neque omnis peccator : et quod neuter eorum eisdem afflictionibus in perpetuum addicitur, sed justi quidem patiuntur ad coronæ augmentum, peccatores vero ut pœnam peccatis suis debitam luant. Non omnes justi affliguntur, ne quis iniquitatem laudabilem putans, odio habeat virtutem. Neque omnes peccatores affliguntur, ne resurrectio, seu futura retributio in dubium veniat, si omnes hic, quæ meruerunt, recipiant.

Εἰ « ἐν οὐρανοῖς » ἡ κληρονομία, μυθώδης ἡ χιλιοετὴς ἐν γῇ ἀποκατάστασις.

« Ἐν ᾧ ἀγαλλιᾶσθε, ὀλίγον ἄρτι, εἰ δέον ἐστὶ, λυπηθέντες ἐν ποικίλοις πειρασμοῖς· ἵνα τὸ δοκίμιον τῆς πίστεως ὑμῶν πολὺ τιμιώτερον χρυσίου, τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου, εὑρεθῇ.» Τὸ ἑξῆς οὕτως· Λυπηθέντες ἄρτι, εἰ δέον ἐστὶ, τοῦτ' ἔστιν, εἰ καὶ τοῦτο δεῖ (οὔτε γὰρ πάντες οἱ ἅγιοι θλίβονται), « ἐν ἐσχάτῳ καιρῷ » ἀγαλλιάσεσθε· τὸ γὰρ, « Ἀγαλλιᾶσθε, » ἀντὶ μέλλοντος εἴληπται, ἢ καὶ κατὰ τὸ ἐνεστὸς, ὡς καὶ κάτω ὑπεμνημάτισται. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τοῦ Διδασκάλου ἐπαγγελία, οὐχὶ χαρὰν, ἀλλὰ λύπην εἰσηγεῖται ἐν τῷ C κόσμῳ, φάσκουσα, ὅτι « Θλῖψιν ἕξετε, » προστίθησι τῷ ἀγαλλιάματι τὸ, « Ὀλίγον· » καὶ ἐπειδὴ τοῦτο λυπηρὸν, προστίθησι τὸ, « Ἄρτι, » σύμφωνα λέγων τῷ ἑαυτοῦ καθηγεμόνι. Κἀκεῖνος γάρ φησιν· « Ἐν τῷ κόσμῳ θλῖψιν ἕξετε, ἀλλ' ἡ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται. » Ἢ οὖν τὸ, « Ἄρτι, » διὰ τὸ ἀγαλλίαμα προσετέθη, ὡς τοῦ μέλλοντος διαδέχεσθαι ἀγαλλιάματος, οὐκ ἐπ' ὀλίγον ὄντος, ἀλλ' ἐπὶ μακρόν τε καὶ ἄπειρον· ἢ τὸ, « Ὀλίγον, » πρὸς τὸ ἐπιφερόμενον λυπηρὸν λογιστέον· ἵνα ᾖ οὕτως· « Εἰ δέον ἄρτι ἐστὶν ὀλίγον » λυπηθῆναι « ἐν τοῖς ποικίλοις πειρασμοῖς.» Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ τῶν πειρασμῶν θόρυβον ἐνεποίει, διὰ τοῦτο ἐπήγαγε τὴν τῶν πειρασμῶν αἰτίαν, ὅτι διὰ τούτων « τὸ δοκίμιον ὑμῶν, » φανερώτερον γίνεται καὶ « τιμιώτερον χρυσίου, ἐπεὶ D καὶ αὐτὸ δοκιμαζόμενον πυρὶ, μᾶλλον ἀνθρώποις σπουδάζεται· προστίθησι δὲ καὶ τὸ, « Εἰ δέον, » διδάσκων, ὡς οὔτε πᾶς πιστὸς πειράζεται διὰ θλίψεων, οὔτε πᾶς ἁμαρτωλός. Ἀλλ' οὐδὲ εὐθυνεῖται [f. εὐθην.] τούτων ἑκάτερος εἰς ἀεί· ἀλλ' οἱ μὲν θλιβόμενοι δίκαιοι, εἰς προσθήκην στεφάνων πάσχουσιν· οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ, ἵνα τῶν ἁμαρτιῶν δίκην ἐκτίσωσιν. Οὐ πάντες δὲ δίκαιοι θλίβονται· ἵνα μὴ τὴν κακίαν ἐπαινετὴν νομίσας, μισήσῃς τὴν ἀρετήν. Οὐδὲ πάντες οἱ ἁμαρτωλοὶ θλίβονται· ἵνα μὴ ἡ ἀνάστασις ἀπιστηθῇ, ὡς πάντων ἐνταῦθα τὰ ἑαυτῶν ἀπολαμβανόντων.

[5] Joan. XVII, 11. [6] Joan. XVI, 33.

Digitized by Google

« Εἰς ἔπαινον, καὶ τιμὴν, καὶ δόξαν, ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ· ὃν οὐκ εἰδότες ἀγαπᾶτε· εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ, ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῃ· κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως ὑμῶν, σωτηρίαν ψυχῶν. » Τὴν αἰτίαν τῶν κακοπαθούντων ἐνταῦθα δικαίων διὰ τούτων δηλοῖ· ἅμα μὲν παραμυθούμενος αὐτοὺς, ὡς περιφανεστέρων αὐτῶν ὑπὸ τῶν θλίψεων γινομένων, ἅμα δὲ καὶ σπουδαιοτέρους ποιῶν διὰ τοῦ προσθεῖναι τὸ, « Ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ· » ὡς τοῦ τότε καιροῦ τῇ ἐπιδείξει τῶν πόνων, πολλὴν τὴν εὐκλειαν τῶν διηγωνισμένων παρεξομένου. Προστίθησι δὲ καὶ ἄλλο τι ἐφελκυστικὸν πρὸς τὴν ὑπομονὴν τῶν θλίψεων. Τί τοῦτο; Τὸ, « Ὃν οὐκ εἰδότες ἀγαπᾶτε ἄρτι. » Εἰ γὰρ « οὐκ εἰδότες » αὐτὸν σαρκὸς ὀφθαλμοῖς, ἐκ μόνης ἀκοῆς « ἀγαπᾶτε, » φησὶ, σκοπεῖτε, ὅσην ἀγάπην ἐπιδείξεσθε, ἰδόντες αὐτὸν, καὶ ταῦτα ἐν δόξῃ ἀποκαλυπτόμενα [*f.* -νον]. Εἰ γὰρ τὸ πάθος αὐτοῦ οὕτως ὑμᾶς ἐπεσπάσατο, τί ἄρα διαθείη ὑμᾶς ἡ μετὰ ἀνυπερβλήτου λαμπρότητος ἐμφάνεια αὐτοῦ, ὅτε καὶ ὑμῖν παρέξει τὸ γέρας, σωτηρίαν ψυχῶν; Ὡς οὖν τούτῳ ἐμφανίζεσθαι μέλλοντες, καὶ δόξης τοσαύτης ἀξιωθῆναι, ἰσόρροπον τούτου νῦν ἐπιδειξάμενοι καρτέρίαν, τὸ πᾶν ἔξετε τοῦ προτεθέντος σκοποῦ.

A Vers. 7-9. « In laudem et gloriam et honorem in revelatione Jesu Christi. Quem cum nesciatis, diligitis : in quem nunc quoque non videntes creditis, credentes autem exsultabitis lætitia inenarrabili et glorificata, reportantes finem fide vestræ, salutem animarum. » Causam, ob quam justi in hac vita afflictiones patiuntur, hisce verbis declarat. Simul etiam eos consolatur ea ratione, quod ex afflictione illustriores fiant. Prælerea ut diligentiores reddat, « In revelatione Jesu Christi, » addit : quoniam eo tempore manifestatione laborum maximam pro toleratis certaminibus gloriam retribuet. Verum et aliud quidpiam, ut eosdem ad tolerantiam tribulationum alliciat, proponit. Quodnam vero istud ? Nempe « Quem, cum non videritis, B diligitis, » ac si diceret : Si eum, tametsi nunquam oculis corporeis videritis **354**, e solo tamen auditu « diligitis; » reputate, quantam ipsum videntes dilectionem sitis habituri, idque cum in gloria reveletur. Si enim Passio ipsius adeo vos attraxit; quomodo vos afficiet illius cum incomparabili splendore revelatio, quando et vobis præmium erogabit « salutem animarum. » Quoniam igitur cum ipso apparituri estis, et tanta gloria ditandi, parem tanto præmio fortitudinem exhibete : sicque propositum scopum omni ex parte assequemini.

« Περὶ ἧς σωτηρίας ἐξεζήτησαν καὶ ἐξηρεύνησαν προφῆται, οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες. » Ἐπειδὴ περὶ ψυχῆς σωτηρίας ἐμνήσθη, αὕτη δὲ ἄδηλος, καὶ ξενίζουσα τὴν ἀκοὴν, τοὺς προ- C φήτας παράγει, καὶ ἐζητηκότας, καὶ ἠρευνηκότας περὶ αὐτῆς. Καὶ γὰρ ἐζήτησαν, ὥσπερ Δανιὴλ περὶ τῶν μελλόντων, ὃς καὶ διὰ τοῦτο « ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν» ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ χρηματίζοντος αὐτῷ ἀγγέλου· καὶ τί ἐζήτησαν, ἐπάγει· « Εἰς τίνα καὶ ποῖον καιρὸν ἐδήλου τὸ ἐν αὐτοῖς Πνεῦμα. » — « Εἰς τίνα » μὲν, τὸν ἐπὶ συντελείᾳ· « ποῖον » δὲ, τὸν, ὅτε ταῖς διαφόροις αἰχμαλωσίαις τῶν Ἰουδαίων πρὸς παντελῆ θεοσέβειαν ἀποκλινάντων, εὐπαράδεκτοι κατέστησαν εἰς τὸ κατὰ Χριστὸν μυστήριον. Σκόπει δὲ, ὅτι « Πνεῦμα Χριστοῦ » εἰρηκὼς, θεολογεῖ τὸν Χριστόν. Ἐδήλου δὲ τοῦτο τὸ Πνεῦμα τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ, διὰ μὲν Ἡσαΐου εἰπόν· « Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη· » διὰ δὲ Ἱερεμίου, « Δεῦτε, καὶ ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς τὸν ἄρτον αὐτοῦ· » τὴν δὲ ἀνάστασιν, D διὰ Ὡσηὲ, « Τῇ ἡμέρᾳ, φήσαντος, τῇ τρίτῃ ἀναστησόμεθα ἐναντίον αὐτοῦ, καὶ διώξομεν τοῦ γνῶναι τὸν Κύριον· ὡς ὄρθρον ἕτοιμον εὑρήσομεν αὐτόν. » Ἀπεκαλύφθη δὲ, φησὶ, τούτοις, οὐ δι' ἑαυτοὺς, ἀλλὰ δι' ἡμᾶς; [*f.* ὑμ.]. Δύο δὲ ταῦτα διὰ τούτων ἐργάζεται τῶν λόγων, τό τε προμηθὲς τῶν προφητῶν ἐνδεικνύμενος, καὶ τὸ, ὅτι προεγνωσμένοι ἦσα. Θεῷ καὶ πρὸ καταβολῆς κόσμου οἱ νῦν κληθέντες εἰς τὴν κατὰ Χριστὸν πίστιν. Διὰ μὲν οὖν τοῦ τῶν προφητῶν προμηθοῦς ἐνάγει αὐτοὺς, μὴ ἀπειθῶς διατίθεσθαι πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν προφητῶν αὐτοῖς πε-

Vers. 10. « De qua salute exquisierunt, atque scrutati sunt prophetæ, qui de futura in vobis gratia prophetaverunt. » Quoniam de salute animæ mentionem fecit, eaque occulta et peregrina auditui est, in testimonium adducit prophetas, qui exquisierunt et scrutati de ea sunt. Scilicet exquisierunt, sicut Daniel de rebus futuris ; quare [7,8] « Vir desideriorum » dictus est ab angelo, qui ipsi secreta futura pandebat. Et quid exquisierint subdit, nempe « in quod, vel quale tempus significaret in eis Spiritus. » — « In quod » quidem, nempe tempus consummationis mundi ; « in quale » vero, nempe illud, quo Judæi ob varias captivitates ad perfectum Dei cultum declinantes aptiores ad Christi mysterium evaserunt. Observa vero, quomodo dicens, « Spiritus Christi, » Christi divinitatem indicat. Significavit autem hoc Spiritus, cum Christi passionem per Isaiam prænuntiavit dicens [9] : « Sicut ovis ad occisionem ductus est : » et per Jeremiam : « Venite, mittamus lignum in panem ejus [10] : » resurrectionem vero per Oseam, qui ait : « In die tertia resurgemus in conspectu ejus, sequemurque, ut cognoscamus Dominum : quasi diluculum præparatum inveniemus ipsum [11]. » Revelatum est, inquit, istis, non propter ipsos, sed propter nos. Duo autem per hæc verba conficit apostolus : nam et prophetarum prævidentiam ostendit; et quod ante mundi constitutionem præcogniti erant Deo ii, qui nunc ad fidem Christi vocati sunt. Et quidem prophetarum providentia in-

[7,8] Dan. x, 11. [9] Isa. liii, 7. [10] Jerem. xi, 19. [11] Ose. vi, 3.

Digitized by Google

sinuat illis, ne incredulos se præbeant ad ea, quæ sunt ab eisdem prophetis prænuntiata : nam neque filii, qui sapiunt, paternos labores unquam contemnunt. Si enim illi, qui nil emolumenti percepturi erant, exquisierunt tamen et invenerunt ; ac præterea quæ invenerant, scripto commiserunt, ut velut hæreditatem quamdam ad nos transmitterent, profecto nos, inquit, injusti essemus, si hæc parvo in pretio haberemus. Quamobrem nolite nos, qui ista vobis evangelizamus, flocci facientes, inanem reddere prædicationem nostram. Et hæc quidem de providentia prophetarum. Ex eo vero quod prænogniti sint a Deo, terret eos, ne indignos divina præscientia ac vocatione se exhibeant, sed potius invicem se excitent, quo Dei dono digni fiant.

A προφητευμένα· ὅτι μηδὲ υἱοὶ σώφρονες καταφρονοῦνται πατρικῶν πόνων. Εἰ γὰρ αὐτοὶ, μηδὲν ὀνήσασθαι μέλλοντες, ἐζήτησαν καὶ εὗρον· ἀλλὰ καὶ εὑρόντες βιβλίοις ἐγκατέθεντο [*f.* ἐγκατέθ.], ὥσπερ τινα κλῆρον παραπέμποντες ἡμῖν· οὐκ ἂν ἡμεῖς, φησὶ, δίκαιοι, περὶ ταῦτα καταφρονητικῶς διακείμενοι. Διά τοι οὖν τοῦτο μηδὲ ἡμᾶς τοὺς ταῦτα εὐαγγελιζομένους ὑμῖν, ταῦτα περὶ φαύλων [*f.* παρὰ φαῦλον] τιθέντες, κενὸν ἀποφήνητε τὸ Εὐαγγέλιον ἡμῶν. Διὰ μὲν οὖν τοῦ προμηθοῦς τῶν προφητῶν, ταῦτα· διὰ δὲ τοῦ προεγνῶσθαι ὑπὸ Θεοῦ φοβεῖ, μὴ ἀναξίους ἑαυτοὺς τῆς τοῦ Θεοῦ προγνώσεως ἀποφῆναι, μηδὲ τῆς ὑπὸ τούτου κλήσεως, ἀλλὰ κατεπείγεσθαι ἀλλήλων εἰς τὸ ἀξίους γενέσθαι τῆς δωρεᾶς τοῦ Θεοῦ.

355 Vers. 11-12. « Scrutantes in quod vel quale tempus significaret in eis Spiritus Christi : prænuntians eas quæ in Christo sunt, passiones et posteriores glorias. Quibus revelatum est, quia non sibimetipsis, nobis autem ministrabant ea. » Si et apostoli et prophetæ Spiritu sancto afflante ediderunt, hi quidem prophetiam, illi autem Evangelium, ii nil a prophetis discrepabant. Oportet igitur, inquit, eodem vos studio ferri, ac domestici prophetarum ferebantur, ne pœnæ eorum, qui prophetis non crediderunt, subjaceatis. Adnotandum vero Petrum Trinitatis mysterium allatis in verbis patefacere. Cum enim, inquit, « Spiritus Christi, » Filium et Spiritum sanctum exprimit; Patrem vero, cum ait, « De cœlo : » non enim per cœlum hic locus aliquis intelligendus est, sed per excellentiam Deus ipse.

B « Ἐξερευνῶντες εἰς τίνα καὶ ποῖον καιρὸν ἐδήλου τὸ ἐν αὐτοῖς Πνεῦμα Χριστοῦ προμαρτυρούμενον τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας. Οἷς ἀπεκαλύφθη· ὅτι οὐχ ἑαυτοῖς, ἡμῖν δὲ διηκόνουν αὐτά. » Εἰ καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ προφῆται ἐν Πνεύματι ἁγίῳ ἐνήργησαν, οἱ μὲν τὴν προφητείαν, οἱ δὲ τὸ Εὐαγγέλιον· οὐδὲν τούτων τὸ διάφορον πρὸς τοὺς προφήτας. Δεῖ τοίνυν τὴν αὐτὴν ὑμᾶς, φησὶ, σπουδὴν εἰσάγειν, ἣν καὶ οἱ κατήκοοι τῶν προφητῶν, ἵνα μὴ τῇ τῶν ἀπειθησάντων τοῖς προφήταις ὑποβληθῆτε τιμωρίᾳ. Ἐπισημαντέον δὲ, ὅτι διὰ τούτων τὸ τῆς Τριάδος μυστήριον ὁ Πέτρος ἀποκαλύπτει· διὰ τοῦ εἰπεῖν μὲν, « Πνεῦμα Χριστοῦ, » C τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα· τὸν δὲ Πατέρα, διὰ τοῦ εἰπεῖν, « Ἀπὸ οὐρανοῦ. » Τὸ δὲ, « Ἀπ' οὐρανοῦ, » μὴ τοπικῶς λάβῃς, ἀλλὰ καθ' ὑπεροχὴν προηγουμένου Θεοῦ.

« Quæ nunc nuntiata sunt vobis, per eos qui evangelizaverunt vobis, Spiritu sancto misso de cœlo, in quæ (1) desiderant angeli prospicere. » Exhortationem hic subnectit apostolus ex iis quæ ante in honore fuerunt. Cum præmisisset, quod prophetæ nobis salutis nostræ mysteria subministrarint, et quod ista adeo sublimia essent, ut etiam angelis amabilia forent, quod ostendit ex lætitia, qua ipsi in Nativitate Domini cecinerunt : « Gloria in altissimis Deo[11a] : » cum hæc, inquam, dixisset, subdit rationem, cur ea dixerit, hunc ferme in modum : Si nostra omnibus (nempe non solum hominibus, sed etiam angelis) amabilia sunt, igitur et vos haud segnes et incurii, sed fervidi et fortes esse debetis. Hoc enim significat illud, « præcincti lumbos : » quod etiam Job in mandatis accepit a Deo. Quod autem lumbos præcincti esse debeamus, patefacit addens : « mentis vestræ. » Ita igitur comparati, et « sobrii, perfecte sperate id quod vobis promittitur, gaudium ; » quod est illud, de quo paulo ante mentionem facit, nempe habendum in secundo Christi adventu.

« Ἃ νῦν ἀπηγγέλη ὑμῖν διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ὑμᾶς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανοῦ, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι. » Αἰτιολογικῶς ἀπὸ τῶν προτετιμημένων ἡ παράκλησις. Εἰπὼν γὰρ, ὅτι οἱ προφῆται διηκόνησαν ἡμῖν τὰ τῆς σωτηρίας ἡμῶν· ταῦτα δὲ οὕτως ἦν θαυμαστὰ, ὡς καὶ ἀγγέλοις ἐράσμια καταστῆναι (καὶ ὅτι ἐράσμια αὐτοῖς ταῦτα, ἔδειξεν ἀφ' ὧν ἐκ περιχαρείας ἐν τῇ γεννήσει Χριστοῦ, τὸ, « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, » ἐμελῴδουν)· εἰπὼν οὖν ταῦτα, ἐπάγει τούτων τὸ αἴτιον, καί φησιν· Ἐπεὶ οὖν ταῦτα τὰ D ἡμέτερα πᾶσιν ἐράσμια, οὐ μόνον ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ ἀγγέλοις, μηδὲ ὑμεῖς ἀμελῶς πρὸς ταῦτα διατεθῆτε, ἀλλὰ συντείναντες ἑαυτοὺς, καὶ ἀνδρικῶς διατεθέντες (τοῦτο γὰρ δηλοῖ διὰ τοῦ, Ἀναζώσασθε « τὰς ὀσφύας; » ὃ καὶ Ἰὼβ προστάσσεται παρὰ τοῦ Θεοῦ· ὀσφύας δὲ τίνας, ἐσήμανεν, ὅτι τὰς « τῆς διανοίας » λέγει)· οὕτως οὖν παρεσκευασμένοι καὶ « νήφοντες, τελείως ἐλπίσατε ἐπὶ τὴν φερομένην ὑμῖν χαράν. » Αὕτη δέ ἐστιν, ἣν καὶ πρὸ βραχέος φησὶ, κατὰ τὴν δευτέραν τοῦ Κυρίου παρουσίαν.

[11a] Luc. II, 14.

Bonifacii Finetti notæ.

(1) Vulg. *quem.*

Digitized by Google

« Διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν, νήφοντες, τελείως ἐλπίσατε ἐπὶ τὴν φερομένην ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ· ὡς τέκνα ὑπακοῆς, μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις· ἀλλὰ κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς Ἅγιον, καὶ αὐτοὶ ἅγιοι ἐν πάσῃ ἀναστροφῇ γενήθητε. Διότι γέγραπται· Ἅγιοι γίνεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι. » Συσχηματισμὸν, τὴν συμπεριφορὰν τὴν πρὸς τὰ πράγματα τὰ παρόντα λέγει· ὅ τινες τῶν ἀνοήτων [καὶ νῦν] φασιν, ὅτι πρὸς τὰ πράγματα [δεῖ] διαγίνεσθαι. Τοῦτο οὖν ἔᾶσαι, ὡς μάταιον, [κελεύει,] εἴτε ἐν γνώσει, εἴτε καὶ « ἐν ἀγνοίᾳ » ταύτῃ πρὸ τούτου ἐνεσχέθησαν. « Ἀλλὰ » νῦν, [λέγει,] τῷ καλέσαντι « συσχηματιζόμενοι, » Ἁγίῳ ὄντι, « ἅγιοι καὶ αὐτοὶ γίνεσθε. »

« Καὶ εἰ Πατέρα ἐπικαλεῖσθε τὸν ἀπροσωπολήπτως κρίνοντα κατὰ τὸ ἑκάστου ἔργον, ἐν φόβῳ τὸν τῆς παροικίας ὑμῶν χρόνον ἀναστράφητε· εἰδότες ὅτι οὐ φθαρτοῖς, ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ, ἐλυτρώθητε ἐκ τῆς ματαίας ὑμῶν πατροπαραδότου ἀναστροφῆς, ἀλλὰ τιμίῳ αἵματι ὡς ἀμνοῦ καὶ [*vulg. om.* καὶ] ἀμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ. » Διττὸν ἡ Γραφὴ τὸν φόβον οἶδε· τὸν μὲν προκαταρκτικὸν, τὸν δὲ τελειωτικόν. Προκαταρκτικὸν μέν, ὃς καὶ στοιχειωτικός ἐστι, τὸν διὰ φόβον τῶν πεπραγμένων τινὶ πρὸς τὸ σωφρονεῖν ἐκκαλούμενον· τελειωτικὸν δὲ, τὸν [*f.* τὸ], διὰ τὸ τελειῶσθαι [*f.* — οῦσθαι] ἐν τῇ ἀγάπῃ τοῦ πρὸς ὃν φιλία σπεύδειν, φοβεῖσθαι, μή τι τούτων αὐτῷ ἐνδεῖ. ὧν τις [*f.* τοῖς] σφόδρα ἀγαπῶσιν ὀφείλεται. Ὑπόδειγμα τοῦ πρώτου, ὃς καὶ στοιχειωτικός ἐστι, τὸ ἐν Ψαλμοῖς εἰρημένον, τὸ, « Φοβηθήτω τὸν Κύριον πᾶσα ἡ γῆ, » τοῦτ' ἔστιν, οἷς οὐδὲν μέλλει [*f.* μέλει] οὐρανίου φρονήματος, ἀλλὰ γηΐνου ματαιότητος. Τί γὰρ ἂν πάθοιεν, « ὅταν ἀναστῇ θραῦσαι τὴν γῆν; » Τοῦ δευτέρου δὲ, τοῦ τειλειωτικοῦ, λέγω, ὃ καὶ αὐτὸ παρὰ τῷ Δαβὶδ ἔστιν εὑρεῖν ἐν οἷς λέγει· « Φοβήθητε τὸν Κύριον, πάντες οἱ ἅγιοι αὐτοῦ, ὅτι οὐκ ἔστιν ὑστέρημα τοῖς φοβουμένοις αὐτόν· » καὶ πάλιν, « Ὁ φόβος Κυρίου, ἁγνὸς, διαμένων εἰς αἰῶνα αἰῶνος. » Κατὰ τοῦτον οὖν τὸν τελειωτικὸν φόβον καὶ Πέτρος παρακαλεῖ νῦν διατίθεσθαι τοὺς ὑπηκόους αὐτῷ, φάσκων, ὡς Ἐπεὶ δι' οἰκτιρμὸν ἄφατον τοῦ πεποιηκότος Θεοῦ εἰς υἱοὺς αὐτοῦ ἀνελήφθητε, ὁ φόβος ὑμῖν οὗτος συμπάρεδρος ἔστω, ὡς ἐξ ἀγάπης ὑμεῖς τοῦ πεποιηκότος γενόμενοι, καὶ οὐκ ἐξ ἔργων. Ἐκ πολλῶν δὲ ποιησάμενος τὴν παράκλησιν (πρῶτον διὰ τῶν ἐπιθυμητικῶν [*f.* — κῶς] πρὸς αὐτὰ διακειμένων ἀγγέλων, εἶτα ἀπὸ τοῦ Γραφικοῦ, εἶτα ἀπὸ τοῦ ἀναγκαίου· ἐπεὶ γὰρ τὸν Θεὸν ἐπικαλοῦνται Πατέρα, ἀνάγκη τὸν ἐπιθυμοῦντα υἱοθεσίαν [*f.* — ας], ἄξια τοῦ Πατρὸς ποιεῖν· καὶ τέταρτον, ὅτι μυρία ἔλαβον ἀγαθὰ διὰ τοῦ καταβληθέντος ὑπὲρ αὐτῶν τιμήματος· τοῦτο δέ ἐστι τὸ τοῦ Χριστοῦ αἷμα, ὅπερ ἀντίλυτρον ἐδόθη τῶν ἁμαρτιῶν τῶν ἀνθρώπων)· κελεύει οὖν διὰ ταῦτα τὸν χρόνον πάντα τοῦ ζῆν σύνοικον ἔχειν τὸν φόβον τὸν τελειωτικόν. Φόβος γὰρ ἀεὶ τοῖς τελειω-

A

B

C

D

VERS. 13-16. « Propter quod succincti lumbos mentis vestræ, sobrii sperate in eam, quæ offertur vobis, gratiam, in revelationem Jesu Christi : quasi filii obedientiæ, non configurati prioribus ignorantiæ vestræ desideriis. Sed secundum eum qui vocavit vos, Sanctum, et ipsi in omni conversatione sancti sitis. Quoniam scriptum est : Sancti eritis, quoniam ego sanctus sum. » Configurari hic vocat rebus præsentibus circumferi; ut quidam insipientes et nunc dicunt, oportere sinere se præsentibus rebus ferri. Hoc itaque, tanquam vanum, cui hactenus sive scientes, sive « ignorantes » adhæserunt, ut relinquant, præcipit : « Sed nunc, » inquit, « configurati » illi, qui vere Sanctus est, « et vos sancti estote. »

356 VERS. 17-19. « Et si Patrem invocatis eum, qui sine acceptione personarum judicat secundum uniuscujusque opus, in timore incolatus vestri tempore conversamini, scientes quod non corruptibilibus auro vel argento redempti estis, de vana vestra conversatione paternæ traditionis, sed pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi et incontaminati. » Duplicem timorem novit Scriptura : initiativum unum, alterum perfectivum. Initiativus, qui et elementaris, est quo quis ex improba ad honestam vitam revocatur : perfectivus, quo quis, propterea quod in ejus, cujus amicitiæ studet, amore perficitur, timet ne illi aliquid eorum desit, quæ quis impense diligentibus debet. Exemplum primi, seu elementaris, est illud quod in Psalmis dicitur : « Timeat Dominum omnis terra, » hoc est ii, qui nullam cœlestis sapientiæ, sed solius terrenæ vanitatis curam habent : quid enim his eveniet, « cum surrexerit Dominus percutere terram [12] ? » Alterius etiam exemplum apud David reperire est, ubi ait : « Timete Dominum omnes sancti ejus, quoniam non est inopia timentibus eum [13]; » et rursus : « Timor Domini, sanctus permanens in sæculum sæculi [14]. » Petrus itaque hortatur discipulos suos ut hunc perfectivum timorem in corde habeant, dicens : Quoniam per ineffabilem Dei creatoris misericordiam in filios ipsius assumpti estis, timor iste semper vobiscum assideat, utpote qui tales effecti estis ex Dei benignitate, non ex operibus vestris. Ex multis igitur adhortationem suam conficit apostolus. Nempe, primo, ex desiderio, quo erga ea ipsimet angeli feruntur, secundo, ex Scriptura; tertio, ex necessitate : quandoquidem enim Deum Patrem appellant, necesse est ut qui affiliationem desiderant, digna tanto Patre operentur; quarto demum, quoniam innumera bona percepe-runt ex pretio pro ipsis persoluto : quod est sanguis Christi, qui datus est in pretium redemptionis pro peccatis hominum. Per hæc igitur omnia præcipit, ut toto vitæ tempore perfectivum hunc timorem habeant : timor enim perpetuus est perfectis homi-

[12] Isa. II, 19, 21. [13] Psal. XXXIII, 10. [14] Psal. XVIII, 10.

Digitized by Google

nibus, ne illis aliquid ad veram perfectionem desit. Considera vero, qua ratione, dicente Christo : « Pater non judicat quemquam ; sed omne judicium dedit Filio [15], » nunc Petrus dicat Patrem judicare. Ad hoc nos dicimus, quod etiam hoc Christus asserat : « Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem [16]. » Hoc autem consubstantialitatem sanctæ Trinitatis ostendit, et quod in ea sit omnimoda identitas, et pacifica, atque imperturbabilis concordia. Ait autem indifferenter Patrem judicare, quia quidquid quis de una Persona dicit, id omnibus commune esse censendum est. Aliunde vero **357** cum Dominus apostolos filios vocaverit, ac etiam paralytico dixerit : « Fili, remittuntur tibi peccata tua [17], » nihil incongrui apparet, quod ipse eorum, quos sanctitatis communicatione genuit, Pater appelletur.

Vers. 20-21. « Præcogniti quidem ante mundi constitutionem, manifestati autem novissimis temporibus propter vos. Qui per ipsum fideles estis in Deo, qui suscitavit illum a mortuis, et dedit ei gloriam. » Morti Christi, ejus resurrectionem adjunxit : timebat enim facilem neophytorum ad infidelitatem relapsum, si solius humiliationis Christi per passiones meminisset, verum quoniam haud recens esse incarnationis mysterium, siquidem et hoc insipientes conturbat ; sed in supernis « ante constitutionem mundi » pro tempore opportuno reconditum, manifestatum etiam est prophetis qui de his exquisierunt, ut paulo antea dixit : nunc ai', id, quod « ante constitutionem mundi præcognitum est, » jam clare manifestatum, seu perfectum esse. Sed propter quos perfectum est? « Propter vos : »—« Propter vos » enim, inquit, « excitavit eum e mortuis. » Quare autem « propter vos? » Ut, inquit, « vosmetipsos purificantes in obedientia veritatis per Spiritum » fidem et spem vestram in Deum habeatis. Sed ad quid purificantes? Nempe, ut ei, qui per resurrectionem ex mortuis incorruptibilis vitæ principium exstitit, credentes etiam, juxta eumdem, qui vos ad immortalitatem vocavit, « in novitate vitæ ambuletis [18]. » Quod autem apostolus iste, sicut et Paulus, dicat Patrem « suscitasse Christum ex mortuis, » non te perturbet. Ita enim introductoria utens docendi ratione, loquitur. Cæterum audi Christum dicentem, semetipsum se suscitasse, cum ait : « Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud [19] ; » et rursus ipse Christus [20], « Potestatem, inquit, habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam. » Per œconomiam igitur quandoque referunt ad Patrem suscitationem Filii, ut innuant unam esse Patris et Filii operationem. « Ut fides vestra et spes esset in Deo. »

Vers. 22-23. « Animas vestras castificantes in obedientia charitatis, in fraternitatis amore sim-

A θεῖσιν ἀνθρώποις, μὴ ἐλλείπειν τι τῶν τελείων. Σκόπει δὲ, ὅτι εἰρημένου ὑπὸ Χριστοῦ, ὅτι « Ὁ Πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ Υἱῷ, » πῶς νῦν ὁ Πέτρος τὸν Πατέρα κρίνειν λέγει. Πρὸς ὃ ἐροῦμεν, ὡς καὶ τοῦτο εἴρηκεν ὁ Χριστός· Οὐ δύναται γὰρ ὁ Υἱὸς ποιεῖν οὐδὲν, ἐὰν μή τι βλέπῃ τὸν Πατέρα ποιοῦντα. » Τοῦτο δὲ τὸ συμφυὲς τῆς ἁγίας Τριάδος παρίστησι, καὶ ὅτι ταὐτότης πᾶσα ἐκεῖ καὶ σύμπνοια εἰρηναία καὶ ἀστασίαστος. Εἶπεν ἀδιαφόρως τὸν Πατέρα κρίνειν, ὡς, ὅ τι ἂν ἐρῇ τις καθ' ἑνὸς τῶν τριῶν Προσώπων, κοινῷ λογιζομένου τοῖς πᾶσιν. Ἄλλως τε, καὶ τοῦ Κυρίου τέκνα καλοῦντος τοὺς ἀποστόλους, καὶ τῷ παραλύτῳ εἰπόντος· « Τέκνον, ἀφέωνταί σου αἱ ἁμαρτίαι· »

B οὐδὲν ἀπεμφαίνει, καὶ αὐτὸν Πατέρα καλεῖσθαι τῶν γεννητῶν, ὧν μεταδόσει ἐγέννησεν ἁγιότητος.

« Προεγνωσμένου μὲν πρὸ καταβολῆς κόσμου, φανερωθέντος δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων, δι' ὑμᾶς, τοὺς δι' αὐτοῦ πιστεύοντας εἰς Θεὸν τὸν ἐγείραντα αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ δόξαν αὐτῷ δόντα. » Τῷ τοῦ Χριστοῦ θανάτῳ συνῆψε καὶ τὴν ἀνάστασιν· εὐλαβεῖται γὰρ τὸ πρὸς ἀπιστίαν τῶν νεοφύτων εὐμετάβολον, διὰ τὸ τῶν παθῶν τοῦ Χριστοῦ ἐπονείδιστον. Ἀλλ' ὅτι καὶ οὐ νεαρὸν τὸ κατὰ Χριστὸν μυστήριον (ἐπεὶ καὶ τοῦτο τοὺς ἀνοήτους θορυβεῖ), ἀλλ' ἄνωθεν « πρὸ καταβολῆς κόσμου » κατὰ τὸν εὔκαιρον αὐτῷ χρόνον ταμιευόμενον, ἐφανερώθη μὲν καὶ τοῖς περὶ τούτων ζητήσασι προφήταις, ὡς ἀλίγον κατ-

C όπιν εἴρηκε· καὶ νῦν δέ φησιν, ὅτι τὸ « πρὸ καταβολῆς κόσμου » ἐγνωσμένον, δηλονότι νῦν ἐφανερώθη, ἤτοι ἐτελέσθη. Καὶ διὰ τίνας ἐτελέσθη; « Δι' ὑμᾶς. » — « Δι' ὑμᾶς » γὰρ, φησὶν, ἤγειρεν « αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. » Διὰ τί δὲ « δι' ὑμᾶς; » Ἵνα, φησὶν, « ἁγνικότες ἑαυτοὺς ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ Πνεύματος, » τὴν πίστιν ὑμῶν καὶ ἐλπίδα ἔχητε εἰς Θεόν. Καὶ διὰ τί « ἁγνικότες; » Ὅτι τῷ διὰ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως ἀφθάρτου ζωῆς ὑμῖν προκαταρξαμένῳ πιστεύσαντες, ὀφείλετε ἐστὲ καὶ αὐτοὶ κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς εἰς ἀφθαρσίαν, ἐν καινότητι ζωῆς περιπατῆσαι. Εἰ δὲ τὸν Πατέρα καὶ οὗτος καὶ Παῦλός φησιν « ἐξαναστῆσαι τὸν Κύριον ἐκ νεκρῶν, » μὴ θορυβηθῇς. Εἰσαγωγικώτερον γὰρ

D χρώμενος τῇ διδασκαλίᾳ νῦν ταῦτά φησιν. Ἐπεὶ ἄκουσον Χριστοῦ μὲν λέγοντος ἑαυτὸν ἐγείρει, δι' ὧν φησι· « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν· » καὶ πάλιν αὐτὸς ὁ Χριστὸς, « Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι τὴν ψυχήν μου, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. » Οἰκονομικώτερον οὖν τῷ Πατρὶ ἔσθ' ὅτε ἀνατιθέασι τὸν Υἱὸν ἀναστῆσαι, ἵνα μία ἐμφήνωσι Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὴν ἐνέργειαν. « Ὥστε τὴν πίστιν ὑμῶν καὶ ἐλπίδα εἶναι Θεόν. »

« Τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἁγνικότες ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ Πνεύματος, εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκρι-

[15] Joan. v, 22. [16] Ibid. 19. [17] Matth. ix, 2. [18] Rom. vi, 4. [19] Joan. ii, 19. [20] Joan. x, 18.

Digitized by Google

τον, ἐκ καθαρᾶς καρδίας ἀλλήλους ἀγαπήσατε ἐκτενῶς· ἀναγεγεννημένοι, οὐκ ἐκ σπορᾶς φθαρτῆς, ἀλλὰ ἀφθάρτου, διὰ λόγου ζῶντος Θεοῦ, καὶ μένοντος εἰς τὸν αἰῶνα. Διότι πᾶσα σὰρξ χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα αὐτῆς ὡς ἄνθος χόρτου. Ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος ἐξέπεσε· τὸ δὲ ῥῆμα τοῦ Θεοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα· τοῦτο δέ ἐστι τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς. » Εἰπών, « Ἀναγεγεννημένοι, οὐκ ἐκ σποράς φθαρτῆς, ἀλλὰ ἀφθάρτου, διὰ λόγου ζῶντος Θεοῦ, καὶ μένοντος εἰς τὸν αἰῶνα, » παρατίθησιν ἐξουδενωτικῶς καὶ τὸ τῆς ἀνθρωπίνης δόξης εὔφθαρτον, ταύτῃ τὸν ἀκροατὴν ὑπολιχνεύων τῶν προβεβλημένων ὑπ' αὐτοῦ ἔχεσθαι· ὡς τῶν μὲν, τὸ ἐστὶς ἐχόντων καὶ διαιωνιζόντων· τῶν δὲ, φθανόντων τῇ φθορᾷ τὴν ὑπόστασιν. « Χόρτος » ἐνταῦθα καὶ « ἄνθος χόρτου » τὸ καὶ πρὸς ὕπαρξιν χόρτου ἀσθενέστερον εἰς πίστιν παράγεται, οἷς καὶ Δαυὶδ τὴν καθ' ἡμᾶς ἀπεικάζει ζωήν. Οὕτω δὲ τὴν δόξαν ἡμῶν ἐὐτελίσας, ἀναλαμβάνει πάλιν καὶ διδάσκει σαφέστερον, τί ἐστι τὸ ἀναγεννῆσαν αὐτοὺς « διὰ λόγου ζῶντος Θεοῦ, καὶ μένοντος εἰς τὸν αἰῶνα· » καί φησι· « Τοῦτο δέ ἐστι τὸ ῥῆμα τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς. » — « Εἰς τὸν αἰῶνα μένειν » αὐτὸ διαβεβαιοῦται, καθὼς καὶ ὁ Κύριός φησιν· « Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι. » Δεῖ δὲ εἰδέναι, ὅτι τὸ, « Εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον, » οὕτω χρὴ προφέρειν· Ἐκ καθαρᾶς καρδίας ἀλλήλους ἀγαπήσατε ἐκτενῶς, εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον. Αἱ γὰρ ἐκβάσεις τῶν πραγμάτων ἑπακολουθεῖν εἰώθασι τοῖς δι' αὐτὰς πραγματευομένοις. Ἐπεὶ οὖν τῇ « ἐκ καθαρᾶς καρδίας » ἀλλήλων ἐκτενεῖ ἀγάπῃ ἡ ἀνυπόκριτος ἑπακολουθεῖ φιλαδελφία, καλῶς ἔχει, ἡγεῖσθαι μὲν τὸ, « Ἐκ καθαρᾶς καρδίας· » ἕπεσθαι δὲ τὸ, « Εἰς φιλαδελφίαν. » Ἐπισημαντέον μέντοι, ὅτι καὶ τὴν, « Εἰς, » πρόθεσιν δεῖ μεταλαμβάνειν εἰς τὴν, *διά· ἵνα ᾖ· Διὰ φιλαδελφίαν.*

plici, ex (2) corde invicem diligite impense (3). Renati non ex semine corruptibili, sed incorruptibili per verbum Dei vivi, et permanentis in æternum. Quia omnis caro ut fenum : omnis gloria ejus tanquam flos feni : exaruit fenum, et flos ejus decidit ; verbum autem Domini manet in æternum. Hoc autem verbum illud est quod evangelizatum est in vobis. » Postquam dixit : « Renati non ex semine corruptibili, sed incorruptibili per verbum Dei vivi, et permanentis in æternum, » ob oculos etiam ponit, contemptus gratia, humanæ gloriæ facilem corruptionem, Auditorem sic alliciens, ut **358** iis, quæ ipse proposuit, arcte adhæreret, quandoquidem ea et consistentiam habent et perpetuitatem. Ad summam vero rerum corruptibilium caducitatem declarandum, ait, ea esse « fenum » ac etiam « florem feni, » quod est feno ipso debilior atque fugacior : quibus etiam David comparat vitam nostram. Sic itaque gloriæ nostræ exilitate explicata, rursus manifestius docet, quid sit illud, per quod sunt « renati per verbum Dei vivi, et permanentis in sæcula ; » aitque « hoc esse verbum, quod evangelizatum est in vobis. » Ipsum autem « Manere in æternum » affirmat : sicut et Dominus ait : « Cœlum et terra transibunt[21], verba autem mea non præteribunt. » Oportet autem scire, quod illud : « in fraternitatis amore simplici, » etc., ita proferendum sit : « Ex puro corde invicem diligite impense, in fraternitatis amore simplici, seu non ficto ; » siquidem exitus rerum correspondere solent iis quæ propter ipsas fiunt. Quoniam igitur intensæ ex puro corde mutuæ dilectioni correspondet fraternus amor non fictus, hinc concinne præmittitur illud « Ex puro corde, » subjicitur vero illud « in fraternitatis amore. » Animadvertendum vero est, quod hic propositio « in » sumatur pro *propter*, ut perinde sit ac : Propter fraternitatis amorem.

ΚΕΦΑΛ. Β'.

« Ἀποθέμενοι οὖν πᾶσαν κακίαν, καὶ πάντα δόλον, καὶ ὑποκρίσεις, καὶ φθόνους, καὶ πάσας καταλαλιάς, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη, τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα ἐπιποθήσατε, ἵνα ἐν αὐτῷ αὐξηθῆτε εἰς σωτηρίαν[εἰς σωτ. *om. vulg.*]· εἴπερ ἐγεύσασθε ὅτι Χριστὸς [*leg.* χρηστὸς] ὁ Κύριος. Πρὸς ὃν προσερχόμενοι λίθον ζῶντα, ὑπὸ ἀνθρώπων μὲν ἀποδεδοκιμασμένον, παρὰ δὲ Θεῷ ἐκλεκτὸν, ἔντιμον, καὶ αὐτοὶ ὡς λίθοι ζῶντες οἰκοδομεῖσθε, οἶκος πνευματικὸς, ἱεράτευμα ἅγιον, ἀνενέγκαι πνευματικὰς θυσίας, εὐπροσδέκτους τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Διότι περιέχει ἐν τῇ Γραφῇ· Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον ἀκρογωνιαῖον, ἐκλεκτὸν, ἔντιμον· καὶ ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ μὴ καταισχυνθῇ. » Τῆς πνευματικῆς ἀναγεννήσεως τὴν ὑπεροχὴν πρὸς τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν

CAPUT II.

Vers. 1-6. « Deponentes igitur omnem malitiam et omnem dolum et simulationes et invidias et omnes detractiones, sicut modo geniti infantes, rationabiles et sine dolo lac concupiscite, ut in eo crescatis in salutem, siquidem gustastis, quoniam dulcis est Dominus. Ad quem accedentes, lapidem vivum, ab hominibus quidem reprobatum, a Deo autem electum et honorificatum. Et ipsi tanquam lapides vivi superædificamini, domus spirituales in sacerdotium sanctum offerentes spirituales hostias, acceptabiles Deo per Jesum Christum. Propter quod continet Scriptura, Ecce pono in Sion lapidem summum angularem, probatum, electum, pretiosum : et qui crediderit in eo, non confundetur. » Postquam spiritualis regenerationis, supra carnalem, excellen-

[21] Matth. xxiv, 35.

Bonifacii Finetti notæ.

(2) Textus Gr. habet ἐκ καθαρᾶς καρδίας, *ex puro corde*
(3) Vulg. *attentius.*

Digitized by Google

tiam ostendit, ac humanæ gloriæ levitatem ob oculos posuit, quoniam quidem generatio corruptibilis est, et immunda, gloria vero nihil a vernis floribus (quod non accidit verbo Dei, omnis enim humana gloria cito desinit; sed quod manet in æternum semper durat, hoc enim sibi vult illa additio, « quod evangelizatum est in vobis »), prosequitur : « Deponentes igitur omnem malitiam : » quod paucis declarat : quandoquidem injustum est, ut qui ad incorruptibilem vitam renati sunt, peccatorum laqueis iterato capiantur, ac quod non est, ei, quod vere est, præponant. Malum namque subsistens **359** non est; sed in vitio genitæ substantiæ versatur. Magnum vero discrimen est inter vitam in se subsistentem, et id quod alteri tantummodo adhæret. Hi autem digni sunt, inquit, ut et doli, et simulationis, et invidiæ, et omnis detractionis immunes ostendantur. Nam dolus et simulatio procul est a veritate et a verbo, « quod evangelizatum est vobis; » quandoquidem dolus tendit ad ruinam decepti; et simulatio ab eo quod est, recedit : quibus profecto contrarius esse dignoscitur salutaris sermo, qui vos instruxit. Invidia vero et detractio quem in vobis locum nancisci poterunt, qui solidissimo fraterni amoris vinculo constricti cum sitis, a nullo, qui vos sejungere quærat, nocumentum recipere potestis? Quod vero invidia et detractio causa sint sejunctionis seu dissidii et mutui odii, ille solus ignorare potest, qui Cainum, ejusque tragœdiam perspecta non habet : scilicet ille invidia percitus, et fraternam disrupit conjunctionem, et dolum peperit, ac simulationem et homicidium patravit [22]. Sed neque a detractione purus censendus est, qui invidet, si modo ad hoc confirmandum, idonei habeantur fratres Joseph, qui de innumeris illum apud patrem criminibus accusarunt [23]. Quare ait : Ab his omnibus vosmetipsos purificantes, « sicut modo geniti infantes » accedite (Talium enim esse regnum cœlorum [24], Dominus pronuntiavit), et verbo sine dolo enutriti « crescatis in mensuram ætatis plenitudinis Christi [25] : » quandoquidem enim « gustastis, » hoc est, per exercitium evangelicorum præceptorum experientia ipsa cognovistis doctrinæ hujuscemodi dulcedinem atque suavitatem. Experientia enim quovis sermone efficacior est ad rei notitiam progignendam : quemadmodum et quod experientia percipitur, omni sermone jucundius est. Quia igitur « gustastis » Christi Domini dulcedinem, et vos benignitatem ad invicem exercentes, ac velut innixi lapidi vivo, ab hominibus quidem reprobato, a Deo autem electo, et honorificato, et a prophetis annuntiato, simul vosmetipsos astringite, ac complectamini, per charitatem uniti et invicem coaptati, ad spiritualis domus complementum, nihil de hominum contemptu laborantes, quemadmodum illum pro nihilo habuit qui reprobatus fuit ab ipsis, « angula-

A ἐνδειξάμενος, καὶ τῆς θνητῆς δόξης τὸ εὐτελὲς παραστήσας, ὅτι ἡ μὲν γέννησις φθαρτικὴ καὶ ῥυπαρά, ἡ δὲ δόξα κατ' οὐδὲν τῶν ἐαρινῶν βλαστημάτων διαφέρουσα (οὐ μέντοι καὶ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον πάσχειν ταυτό· πᾶσαν μὲν γὰρ ὑπόληψιν ἀνθρωπίνην ταχέως παύεσθαι, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ τὸ διαιωνίζον τοῦτον ἀεὶ ἔχειν. Τοῦτο γὰρ αὐτῷ βούλεται ἡ προσθήκη τοῦ, « Εὐαγγελισθὲν· εἰς ὑμᾶς »)· φησὶν οὖν· « Ἀποθέμενοι πᾶσαν κακίαν. » Τοσαῦτα γὰρ καὶ τοιαῦτα, διὰ τῶν ὀλίγων τούτων δηλῶν. Τοὺς γὰρ τῇ ἀφθάρτῳ ἀναγεννηθέντας ζωῇ, τοῖς τῆς κακίας ἁλίσκεσθαι βρόχοις, οὐ δίκαιον· οὐδὲ τὸ μὴ ὂν τοῦ ὄντος προτιμᾷν. [Οὐδὲ γὰρ τὸ κακὸν οὐσία, ἀλλὰ περὶ τὸ πλημμελὲς τῆς γεννητῆς οὐσίας στρεφόμενον.] Πολὺ δὲ τὸ διαλλάττον ζωῆς ἐνυποστάτου, πρὸς τὸ μόνον παρυφιστάμενον. Οἱ δὲ αὐτοὶ, καὶ δόλου [ἐλεύθεροι] ἀποφανθῆναι ἄξιοι, [φησὶ,] καὶ ὑποκρίσεως, καὶ φθόνου, καὶ πάσης καταλαλιᾶς. Ὅ τε γὰρ δόλος καὶ ἡ ὑπόκρισις, πόρρω ἀληθείας καὶ τοῦ εὐαγγελισθέντος ὑμῖν λόγου· ὡς τοῦ μὲν δόλου, ἐπ' ἀπωλείᾳ τοῦ ἀπατωμένου χωροῦντος· τῆς ὑποκρίσεως δὲ, ἐν ἑτερότητι τοῦ ὄντος προϊούσης· ὧν ἀπεναντίας ὁ κατηχήσας ὑμᾶς σωτήριος λόγος ὁρᾶται προβαίνων. Φθόνος δὲ καὶ καταλαλιὰ ποίαν χώραν ἕξει ἐν ὑμῖν, οἳ τῷ τῆς φιλαδελφίας ἀῤῥήκτῳ συνδέσμῳ σφιγγόμενοι, ὑπ' οὐδενὸς τῶν διιστάντων βλαβῆναι δύνασθε; Φθόνος δὲ καὶ καταλαλιὰ, ὅτι διαστάσεως αἰτία καὶ μισαδελφίας, ἐκεῖνος ἀγνοεῖ, ὁ καὶ τὸν Κάϊν καὶ τὴν κατ' αὐτὸν τραγῳδίαν, ὃς διὰ φθόνον, καὶ τῆς ἀδελφικῆς ἀπερράγη συναφείας, καὶ δόλον ἐνεκήσησε [*f.* ἐνεκύησε], καὶ ὑπόκρισιν, καὶ φόνον. Ἀλλ' οὐδὲ καταλαλιᾶς ὁ φθονῶν καθαρεύει, εἴπερ ἱκανοὶ οἱ σύγγονοι πιστώσασθαι τὸν λόγον τοῦ Ἰωσὴφ, μυρία τούτου [πρὸς τὸν πατέρα] κατειπόντες. Διά τοι τοῦτο, φησὶ, τούτων ἁπάντων καθαρεύσαντες, « ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη » πρόσιτε (τῶν γὰρ τοιούτων εἶναι τὴν βασιλείαν ὁ Κύριος ἀπεφήνατο), καὶ τῷ ἀδόλῳ λόγῳ τρεφόμενοι « αὐξεσθε εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ. » — « Γευσάμενοι γὰρ, » τοῦτ' ἔστι διὰ μεταχειρίσεως τῶν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον προβάντες ἱερῶν ἐνταλμάτων, αἰσθήσει ἐγνώκατε τὸ τῆς διδασκαλίας χρηστόν. Αἴσθησις γὰρ παντὸς λόγου πρὸς γνῶσιν ἐναργεστέρα [*f.* ἐνεργ.]· ὅτι καὶ τὸ εἰς πεῖραν ἧκον τοῦ διὰ λόγου παντὸς χαριέστερον. « Γευσάμενοι » τοίνυν τῆς τοῦ Κυρίου χρηστότητος, καὶ αὐτοὶ τὸ τῆς χρηστότητος ἀγαθὸν εἰς ἀλλήλους ἐπιδεικνύμενοι, καὶ ὡς « λίθῳ ζῶντι » ἑαυτοὺς ἀναθέμενοι « τῷ ἀκρογωνιαίῳ, τῷ ἀποδοκιμασθέντι μὲν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, παρὰ δὲ Θεῷ ἐντίμῳ καὶ ἐκλεκτῷ » καὶ ζῶντι καὶ ὑπὸ τῶν προφητῶν κατηγγελμένῳ, συσφίγγεσθε πρὸς ἑαυτοὺς, δι' ἀγάπης ἐνούμενοί τε καὶ συναρμολογούμενοι εἰς τὴν τοῦ πνευματικοῦ οἴκου συμπλήρωσιν, μηδὲν τῆς τῶν ἀνθρώπων φροντίζοντες ἐξουδενώσεως, ὅτι μηδὲ ὑπὸ τούτων « ἀποδοκιμασθεὶς ἀκρογωνιαῖος » Χριστός. Καὶ συναρμολο-

[22] Gen. iv, 8. [23] Gen. xxxvii, 4. [24] Luc. xviii, 16. [25] Ephes. iv, 13.

Digitized by Google

γισθέντες [*f.* γηθέντες] δὲ, καὶ εἰς « οἶκον πνευματικὸν » ἑαυτοὺς καταρτίσαντες, καὶ εἰς « ἱεράτευμα ἅγιον » ἀποφήναντες, « ἀνενέγκατε θυσίας πνευματικάς. » Μὴ γὰρ οἴεσθε, τὸν πρὸς ἀλλήλους σύνδεσμον τὸν διὰ τῆς ἀγάπης κρατυνόμενον μὴ ἐσχηκότες, ἀμώμους θυσίας ἀναφέρειν Θεῷ. « Αἴροντες γὰρ, φησὶν, ὁσίους χεῖρας, χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμῶν. » Πῶς γὰρ ὁ διὰ προσευχῆς σπεύδων ἑαυτὸν ἑνοῦν τῷ Θεῷ τεύξεται τούτου, αὐτὸς ἑαυτὸν δι' « ὀργῆς καὶ διαλογισμῶν » πονηρῶν τοῦ ἀδελφοῦ ἑαυτὸν ἀποσπῶν;

A ris lapis » Christus Dominus : sed ad mutuam proportionem elaborati, et in spiritualem domum vosmetipsos aptantes, et « sanctum sacerdotium » præ vobis referentes, « spirituales hostias Deo offeratis ; » ne enim existimetis vos hostias immaculatas offerre unquam posse, si mutuæ charitatis vinculum firmum non habueritis : « Levantes enim, ait, puras manus sine ira, et disceptatione [26]. » Qui enim fieri potest, ut per orationem se conjungat cum Deo, qui per « iram, malasque disceptationes » sese a fratre separare non veretur ?

« Ὑμῖν οὖν ἡ τιμὴ τοῖς πιστεύουσιν· ἀπειθοῦσι δὲ, λίθος ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, καὶ λίθος προσκόμματος καὶ πέτρα σκανδάλου· οἳ προσκόπτουσι τῷ Λόγῳ, ἀπειθοῦντες, εἰς ὃν [*vulg.* εἰς ὃ καὶ] ἐτέθησαν. »— « Ὑμῖν οὖν ἡ τιμὴ, » προσυπακουστέον τὸ, δέδοται. Τὸ δὲ ἑξῆς οὕτως· « Ὑμῖν οὖν ἡ τιμὴ » πρὸς τοῦ εἰπόντος Θεοῦ τὸ, « Τίθημι· » ἡ τιμὴ δὲ δηλονότι ἀπονέμεται· τοῖς « ἀπειθοῦσι δὲ, » τοῦτο καὶ νῦν φησιν ὁ Θεός· « Τίθημι ὑμῖν ἐν Σιὼν λίθον προσκόμματος, » ὃς καὶ « πέτρα σκανδάλου. » Ἀλλὰ « λίθος μὲν προσκόμματος » ἔσται τοῖς « ἀπειθοῦσιν, οἳ καὶ προσκόπτουσιν » ἀπειθοῦντες « τῷ Λόγῳ, εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν. » Ἔσται οὖν τὸ ὅλον νόημα, οὕτως· « Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον, ἐκλεκτόν· καὶ ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ οὐ μὴ καταισχυνθῇ. »—« Ἔντιμον » ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν· « ἀπειθοῦσι δὲ, λίθον προσκόμματος· ὃν λίθον ἀπεδοκίμασαν μὲν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος δὲ ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, » συνάπτων μὲν τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτόν· τοῖς « ἀπειθοῦσι δὲ, λίθος προσκόμματος· οἳ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, » δηλονότι τοῦ Εὐαγγελίου, « εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν. » Τοῦτο δὲ, « Εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν, » οὐχ ὡς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἰρηται εἰς τοῦτο ἀφωρισμένοις (οὐδεμία γὰρ ἀπωλείας αἰτία παρὰ τοῦ πάντας ἀνθρώπους θέλοντος σωθῆναι βραβεύεται), [ἀλλὰ τοῖς ἑαυτοὺς « σκεύη » κατηρτικόσιν « ὀργῆς, » καὶ ἡ ἀπείθεια ἐπηκολούθησε, καὶ εἰς ἣν παρεσκεύασαν ἑαυτοὺς τάξιν ἐτέθησαν.] Εἰ γὰρ αὐτεξούσιος ὁ ἄνθρωπος γέγονεν, ἅτε λογικῆς φύσεως, καὶ οὐκ ἔστι βιάζεσθαι τὸ αὐτεξούσιον, οὐκ ἂν εἰκότι λόγῳ μέμψαιτό τις τοιαύτης λήξεως ἀξιώσαντι τοῦτον, ἧς διὰ τῶν αὐτοῦ ἔργων ὁ ταῦτα δράσας ἑαυτῷ ἐμνηστεύσατο. « Ἀκρογωνιαῖος δὲ λίθος » εἴρηται ὁ Χριστὸς, ὡς τοὺς δύο τοίχους τοὺς τὸν « πνευματικὸν οἶκον » ἀποτελοῦντας, ἤτοι τοὺς ἐξ ἐθνῶν καὶ Ἰουδαίων, διὰ τῆς ἑαυτοῦ συνάπτων ἐπαφῆς, καὶ εἰς μίαν συσφίγγων ἁρμολογίαν, τῶν μὲν τὰς ἀνωφελεῖς ἀφανίζων θυσίας, τῶν δὲ τὴν δαιμονιώδη δεισιδαιμονίαν μετατιθεὶς εἰς εὐσέβειαν.

B

C

D

360 Vers. 7-8. « Vobis igitur honor credentibus : non credentibus autem lapis quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli, et lapis offensionis, et petra scandali his qui offendunt verbo, nec credunt in quo et positi sunt. » — « Vobis igitur honor, » subintelligendum, datur. Orationis ordo ita se habet : « Vobis igitur honor » ab eo qui dixit, « Pono, » distribuitur : « non credentibus autem » etiam nunc ait Deus : « Pono in Sion lapidem offensionis, » qui et « petra scandali. » At « lapis offensionis » erit « non credentibus, qui et offendunt » non credentes « verbo, in quo et positi sunt [27]. » Integer itaque sensus hujusmodi est : « Ecce pono in Sion lapidem summum angularem, electum, pretiosum : et qui crediderit in eo, non confundetur. »—« Pretiosum » seu honorabilem « vobis credentibus ; non credentibus autem lapidem offensionis : « quem lapidem reprobaverunt quidem ædificantes, hic autem factus est in caput anguli, » conjungens credentes in ipsum : « non credentibus autem lapis offensionis, qui « offendunt verbo, » nempe Evangelii, « in quo et positi sunt. » Hoc autem, « In quo et positi » seu constituti « sunt » non dictum est, quasi ii a Deo ad hoc essent segregati, seu determinati ; Deus enim qui « omnes homines vult salvos fieri [28], causa perditionis nullo modo esse potest : sed quia illi semetipsos « vasa iræ » constituerunt, atque infidelitas subsecuta est, in eo ordine, quem sibi ipsis paraverunt, positi sunt. Si enim libero arbitrio præditus, utpote rationalis naturæ, factus est homo, ad quod liberum est, ei violentia inferri non potest, profecto nullo jure quis eum culparet, qui tali illum sorte donavit, qualem is operibus sibimetipsi comparavit. « Summus » autem « angularis lapis » dictus est Christus, quippe qui duos parietes, qui « spiritualem domum » constituunt, nempe unum ex gentibus, ex Judæis alterum, suo copulavit contactu, et in eadem cultus ratione conjunxit, horum quidem inutilia abrogans sacrificia, illorum vero dæmoniacam superstitionem in veram pietatem commutans.

« Ὑμεῖς δὲ, γένος ἐκλεκτὸν, βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν· ὅπως τὰς ἀρετὰς

Vers. 9 10. « Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis,

[26] I Tim. II, 8. [27] Rom. IX, 33. [28] I Tim. I, 15.

Digitized by Google

ut virtutes annuntietis ejus, qui de tenebris vos vocavit in admirabile lumen suum. Qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei : qui non consecuti misericordiam, nunc autem misericordiam consecuti. » Postquam non credentium nequitiam insectatus est, asserens eos sibimetipsis infidelitatis causam fuisse : nunc ad eorum, qui recte gesserunt laudem sermonem convertit, aitque : « Vos, » qui recte gessistis, « genus » estis « electum, ac regale sacerdotium ; » quasi diceret : Illi quidem propter duritiem, et infidelitatem suam « impegerunt in lapidem angularem, » at non simul cum ipso in ædificium coaluerunt : « Vos » autem propter **361** fidelitatem et obedientiam coædificati estis in « regale sacerdotium » velut « genus electum, » velut « gens sancta. » Attamen ne nimia laude segnes eos redderet, neve putarent, quod per hæreditatem haberent esse « genus sanctum, » etc., et quod tanto donati essent honore propterea quod essent genus Abrahæ, et nunquam impegissent : ut elationem eorum reprimeret, subdit : Nolite propter genus magnifice de vobis sentire : non enim propter Abraham in « regale sacerdotium » electi estis : qui enim in ipso prognati sunt, sacerdotium a regia dignitate secretum habuere : non igitur propter Abraham vos estis « gens sancta, et genus electum et in regale sacerdotium » segregati ; sed propter Christum, qui et « Sacerdos secundum ordinem Melchisedech [29], » dictus est, et « Rex mansuetus, justus et Salvator [30]. » Ex ipso igitur qui utramque prærogativam habuit, « Vos » sancto regeniti baptismate et « genus electum, et regale sacerdotium » convenienter appellamini. Hoc autem totum habetis misericordia illius, « qui de tenebris vos vocavit in admirabile lumen suum. » Quamobrem per opera lucis aliis hominibus virtutes ejus notas facite. Hoc quidem, inquit, ex hujus benignitate habetis : quandoquidem illud in vos quadrat : « Populus » estis, qui aliquando « non populus » et modo « misericordiam consecuti, » qui olim « misericordiam non consecuti. » Ut autem minus illis molestum sermonem suum redderet, exprobrationem verbis Osee prophetæ contexuit. Igitur per bona opera virtutes annuntiate. Qua vero ratione annuntiare eas possint, edocuit Dominus cum ait [31] : « Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum, qui in cœlis est. » — « Populus autem acquisitionis, » id est in possessionem et hæreditatem. Omnes enim sunt opus Dei, possessio autem proprie ii soli, qui per bona opera hoc sibi promeriti sunt.

A ἐξαγγείλητε τοῦ ἐκ σκότους ὑμᾶς καλέσαντος εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς. Οἱ ποτὲ οὐ λαός, νῦν δὲ λαὸς Θεοῦ · οἱ οὐκ ἠλεημένοι, νῦν δὲ ἐλεηθέντες. » Διαβαλὼν τὴν τῶν ἀπειθούντων κακοτροπίαν, καὶ ὅπως αὐτοὶ ἑαυτοῖς κατέστησαν αἴτιοι ἀπειθείας, νῦν μεταβαίνει πρὸς ἔπαινον τῶν κατωρθωκότων, καί φησιν, ὅτι « Ὑμεῖς » οἱ κατωρθωκότες, « γένος ἐκλεκτὸν, βασίλειον ἱεράτευμα · » ὥσπερ εἰ ἔλεγεν · Ἐκεῖνοι μὲν διὰ σκληρότητα καὶ ἀπείθειαν « προέκοψαν τῷ ἀκρογωνιαίῳ, » ἀλλ' οὐ συνῳκοδομήθησαν. « Ὑμεῖς δὲ » δι' εὐπείθειαν συνῳκοδομήθητε εἰς « βασίλειον ἱεράτευμα, » ὡς « γένος ἐκλεκτὸν, » ὡς « ἔθνος ἅγιον. » Πλὴν ἵνα μὴ τῷ περιττῷ ἐπαίνῳ ἐκλύσῃ αὐτοὺς, ἄλλως τε καὶ ἵνα μὴ ἀποκληρωτικῶς δόξωσιν ἔχειν τὸ « ἅγιον ἔθνος, » καὶ ὅσα ἐξῆς, καὶ ὅτι διὰ B τὸ τοῦ Ἀβραὰμ γένος εἶναι καὶ μηδέποτε προσκόψαι, ταύτης ἠξιώθησαν τῆς τιμῆς, ἐπάγει καταστέλλων αὐτῶν τὸ φρόνημα, καί φησιν, ὅτι Μὴ μέγα ἐπὶ τῷ γένει φρονεῖτε. Οὐ γὰρ διὰ τὸν Ἀβραὰμ ἐξελέγητε εἰς « βασίλειον ἱεράτευμα · » οἱ γὰρ ἐξ αὐτοῦ προελθόντες διεσταλμένην εἶχον τὴν ἱερατείαν πρὸς τὴν βασίλειαν. Οὐ διὰ τὸν Ἀβραὰμ τοίνυν « ἔθνος » ἐστὲ « ἅγιον » καὶ « γένος ἐκλεκτὸν, » καὶ εἰς « βασίλειον ἱεράτευμα » ἀφωρισμένοι, ἀλλὰ διὰ Χριστὸν, ὃς καὶ « Ἱερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ » κεχρημάτικε, καὶ « Βασιλεὺς πραΰς, δίκαιος, καὶ σώζων. » Ἐξ αὐτοῦ τοίνυν τοῦ τὰ ἀμφότερα ἐσχηκότος διὰ τοῦ ἁγίου ἀναγεννηθέντες βαπτίσματος, εἰκότως καὶ « γένος ἐκλεκτὸν » χρηματίζετε, καὶ « βασίλειον ἱεράτευμα. » Τοῦτο δὲ ἐλέῳ αὐτοῦ C « τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς « ἔχετε » ἐκ σκότους εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς. » Διὸ διὰ τῶν τοῦ φωτὸς ἔργων τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἐξαγγέλλετε τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ. Τοῦτο μὲν, φησὶν, ἐκ τῆς ἐκείνου ἔχετε φιλανθρωπίας · ἐπεὶ, τό γε εἰς ὑμᾶς ἦκον, « λαός » ἐστε « οἱ ποτὲ οὐ λαὸς, καὶ ἠλεημένοι, οἱ οὐκ ἠλεημένοι. » Ἀνεπαχθέστερον δὲ τὸν λόγον ποιῶν, ἐξ Ὧσηὲ πιστοῦται τὸν λόγον τοῦ ὀνειδισμοῦ. Ἐξαγγέλλετε τοιγαροῦν δι' ἀγαθοεργίας τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ. Πῶς δὲ ἐξαγγέλλουσιν ; Αὐτὸς ὁ Κύριος διδάσκει, δι' ὧν φησιν · « Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσι τὰ καλὰ ὑμῶν ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν Πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » — « Λαὸς δὲ εἰς περιποίησιν, » ἀντὶ τοῦ, εἰς D κτῆσιν, ἤτοι εἰς κληρονομίαν. Πάντες μὲν γὰρ κτίσμα Θεοῦ · κτῆμα δὲ, μόνοι οἱ διὰ τῆς ἑαυτῶν ἀγαθοεργίας τούτου ἠξιωμένοι.

Vers. 11-12. « Charissimi, obsecro vos tanquam advenas et peregrinos abstinere vos a carnalibus desideriis quæ militant adversus animam. Conversationem vestram inter gentes habentes bonam. » Quod sequitur ita se habet : « Charissimi, obsecro vos tanquam advenas et peregrinos » in hoc mundo, ut « abstineatis a carnalibus desideriis, quæ militant adversus animam » vestram. Obsecro autem

« Ἀγαπητοὶ, παρακαλῶ ὑμᾶς ὡς παροίκους καὶ παρεπιδήμους ἀπέχεσθαι τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς, τὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν ἐν τοῖς ἔθνεσι καλὴν ἔχοντες. » Τὸ ἐξῆς οὕτως. « Ἀγαπητοὶ, παρακαλῶ ὑμᾶς ὡς παροίκους » ὄντας « καὶ παρεπιδήμους » τοῦ κόσμου τούτου, « ἀπέχεσθαι τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς » ὑμῶν · « παρακαλῶ » δὲ

[29] Psal. cx, 4. [30] Zach. ix, 9. [31] Matth. v, 16.

Digitized by Google

καὶ τοῦτο, « τὴν ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὑμῶν ἀναστροφὴν ἔχειν καλήν· » μετείληπται γὰρ τὸ ἔχειν ἀντὶ τοῦ, « ἔχοντες. » Ἔθος δέ ἐστι τοῖς διδασκάλοις, μετὰ τὸν δογματικὸν λόγον, τὸν ἠθικὸν εἰσάγειν, ὅ καὶ νῦν ὁ μακάριος οὗτος ποιεῖ. « Ἀγαπητοὺς » δὲ αὐτοὺς, οὐκ ἀγαπωμένους καλεῖ· διὰ πάντα γάρ εἰσιν ἐπιπόθητοι. Οἱ γὰρ διά τι, ἀγαπώμενοι λέγονται, οὐκ « ἀγαπητοί. » — « Τὰς δὲ σαρκικὰς ἐπιθυμίας ἐκστρατεύεσθαί » φησι « κατὰ τῆς ψυχῆς, » ἐπείτοι καὶ κατὰ τὸν μακάριον Παῦλον, « Ἡ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος. » Αἱ γὰρ τῆς σαρκὸς ἐπιθυμίαι περὶ τὴν ἀπόλαυσιν στρεφόμεναι τῶν ἡδέων, συνθολοῦσι τὸν λογισμὸν, [καὶ ἀνδραποδῆ [*f.* —ποδώδη] τὴν ψυχὴν ἀποτελοῦσι.]

A et hoc, in « gentibus conversationem vestram habere bonam : » scilicet illud « habere » mutatum est hic in « habentes. » Mos est autem probis doctoribus a dogmatico sermone ad moralem se transferre : quod et Beatus iste nunc facit. « Charissimos » autem eos vocat, et non simpliciter dilectos, quia secundum omnia chari illi erant : qui enim propter aliquid tantummodo diliguntur, ii dilecti dicuntur, non « charissimi. » Ait vero « Carnalia desideria militare contra animam : » nam et **362** Paulo teste, « Caro concupiscit adversus spiritum [33] : » carnis enim desideria, quæ in delectabilium fruitionem feruntur, rationem perturbant, et animam in servitutem redigunt.

« Ἵνα, ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν ὑμῶν, ὡς κακοποιῶν, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύοντες, δοξάσωσι τὸν Θεὸν ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς. » Καταλαλοῦντας δὲ ἡμῶν εἰσάγει τοὺς ἐθνικούς. « Ἡμέραν δὲ ἐπισκοπῆς, » τὴν κατὰ τὸν κόσμον ἐξέτασιν καλεῖ. Ἐξετάσεως γὰρ ὑπ' αὐτῶν τοῦ βίου ἡμῶν γινομένης, εἶτα πρὸς τὸ ἐναντίον τῆς ὑπολήψεως τῶν πραγμάτων εὑρισκομένων, αὐτοί τε πρὸς οἷς αἰσχύνονται ἐπανορθοῦνται, καὶ ὁ Θεὸς δοξάζεται.

B « Ut in eo quod detrectant de vobis tanquam de malefactoribus, ex bonis operibus vos considerantes, glorificent Deum in die visitationis. » Obtrectantes nobis inducit gentiles. « Diem autem visitationis » vocat inquisitionem mundanorum. Fit enim non raro ab ipsis in vitam nostram inquisitio : at cum opera nostra aliter, ac illi suspicabantur, se habere compererint; pudefacti corriguntur, ac Deus glorificatur.

« Ὑποτάγητε οὖν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ κτίσει διὰ τὸν Κύριον, εἴτε βασιλεῖ ὡς ὑπερέχοντι, εἴτε ἡγεμόσιν ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομένοις, εἰς ἐκδίκησιν μὲν κακοποιῶν, ἔπαινον δὲ ἀγαθοποιῶν. Ὅτι οὕτως ἐστὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἀγαθοποιοῦντας ὑμᾶς [*vulg. om.* ὑμ.] φιμοῦν τὴν τῶν ἀφρόνων ἀνθρώπων ἀγνωσίαν. » Κτίσιν ἀνθρωπίνην τὰς ἀρχὰς λέγει τὰς χειροτονητὰς ὑπὸ βασιλέων, ἢ καὶ αὐτοὺς τοὺς βασιλεῖς, καθότι καὶ αὐτοὶ [ὑπὸ] ἀνθρώπων ἐτάχθησαν, ἤτοι ἐτέθησαν. Οἶδε γὰρ ἡ Γραφὴ καὶ τὴν θέσιν κτίσιν καλεῖν, ὡς ἐν τῷ, « Ἵνα » κτίσῃ « τοὺς δύο εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον. » Φησὶν οὖν· Ὑποτάγητε τοῖς κοσμικοῖς ἄρχουσιν· ὑποτάγητε δὲ διὰ τὸν Θεὸν, ὡς ὁ Κύριος προσέταξε. Τί δὲ ὁ Κύριος προσέταξεν; « Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. » Ὥστε ὃ ἂν ἔξω προστάττωσι παρὰ τὴν διάταξιν ὃν τοῦ Θεοῦ, οὐχ ὑπακουστέον αὐτοῖς. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Χριστὸς, καὶ ὁ νῦν μαθητὰς αὐτοῦ προσέταττεν· ἵνα μὴ ἔχωσι λέγειν Ἕλληνες, ὡς ἀνατροπὴν φέρει τοῦ βίου ὁ Χριστιανισμὸς, καὶ ἀταξίας ἐστὶ καὶ συγχύσεως αἴτιος. Προστίθησι δὲ τὸ, « Διὰ τὸν Κύριον, » καὶ διὰ τοὺς πιστούς. Εἰκὸς γάρ τινας αὐτῶν ἐρεῖν, ὅτι Τῆς τῶν οὐρανῶν ἡμᾶς βασιλείας ἀξιῶν, καὶ μέγα ἡμῖν ἀξίωμα διὰ τούτου περιτιθεὶς, τί πάλιν ἡμᾶς εὐτελίζει, κοσμικοῖς ἄρχουσιν ὑποτάσσων ἡμᾶς; Εἴ τις οὖν ταῦτα ἐρεῖ, μαθέτω, φησὶν, ὡς οὐκ ἐμὸς ὁ λόγος τοῦ προστάγματος τούτου, ἀλλὰ τοῦ Κυρίου. Ἔδειξε δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Πέτρος, τίσι καὶ ποίοις ἄρχουσιν ὑποτάσσεσθαι δεῖ, ὅτι τοῖς τὸ δίκαιον ἐκδικοῦσιν. Ἐπιφέρει γὰρ καὶ τὴν αἰτίαν, ὅτι καὶ « τοῦ Θεοῦ τὸ θέλημα, » καὶ ἡμῶν τὸ περὶ τῆς ὑποταγῆς τῆς εἰς τοὺς ἄρχοντας, καλοκἀγαθίας ἐστὶ δεῖγμα, καὶ τὸ πλέον, τοὺς ἀπίστους αἰσχύνει. Ἐν ᾧ γὰρ ὡς ἀλαζόνων ἡμῶν κατα-

Vers. 13-15. « Subjecti igitur estote omni humanæ creaturæ propter Deum, sive regi quasi præcellenti, sive ducibus tanquam ab eo missis ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum. Quia sic est voluntas Dei, ut bene facientes obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam. » Creaturam humanam magistratus appellat, qui a regibus constituti sunt : vel etiam ipsos reges, quoniam et ipsi ab hominibus designati, seu positi sunt. Quandoque enim Scriptura positionem appellat creationem, ut in eo loco : « Ut duos creet, seu condat in semetipso in unum novum hominem [34]. » Inquit igitur : Subjecti estote mundanis principibus. Subjiciamini vero propter Deum, qui tanquam Dominus præcepit. At quid præcepit? « Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari, et quæ sunt Dei, Deo [35]. » Quare, si quid præceperint contra Dei ordinationem, nequaquam eis parendum. Hoc autem et Christus Dominus, et ejus nunc discipulis mandavit, ne dicere possint gentiles, everti a Christianismo vitam civilem, eumque esse perturbationis et confusionis causam. Addit vero, « Propter Deum, » fidelium gratia. Verosimile namque est, aliquos dicturos : Cum nos regno cœlorum dignos reputaverit, adeoque summæ dignitatis nos esse censuerit, cur rursus nos deprimit, terrenis magistratibus nos subjiciens? Si quis igitur hæc dixerit, sciat, inquit, istud non meum esse præceptum, sed Domini. Cæterum declaravit ipse Petrus, cujusmodi principibus subjectos nos esse oporteat, nempe iis, qui quod justum est, præcipiunt : subjicit enim causam, nempe quod hæc sit voluntas Dei, et quod subjectio erga principes sit nostræ probitatis argumentum, et præterea quod infideles exinde confundantur : cum

[33] Galat. v, 17. [34] Ephes. II, 15. [35] Matth. XXII, 21.

Digitized by Google

namque de nobis quasi superbis et arrogantibus obloquantur, si in iis, quæ decent, humiles, et obsequentes nos viderint, profecto eo magis confundentur et erubescent.

Vers. 16. « Quasi liberi, et non quasi velamen habentes malitiæ libertatem. » Series orationis est hujusmodi : « Subjecti estote quasi 363 liberi, et non quasi velamen habentes malitiæ libertatem, sed sicut servi Dei. » Non solum principes, sed etiam « omnes honorate, fraternitatem quidem diligentes, Deum vero timentes, regem autem honorificantes. » Porro illud, « Quasi liberi » ita explicavit Jo. Chrysostomus : « Ne dicerent, Liberati sumus a mundo, cœli cives facti sumus, et tu principibus hujus mundi denuo nos subjicis, et eisdem parere præcipis? hac de causa, Obedite, inquit, tanquam liberi. hoc est, velut ei credentes, qui vos liberavit, et hoc facere mandavit. Hac enim ratione haudquaquam videbimini in malitiæ, seu inobedientiæ, et contumaciæ velamen, habere libertatem; ut contingeret, si hujus prætextu obedire renuerctis. » Juxta aliam considerationem dici potest, liberum esse juxta Dominum, qui nulli rei absurdæ obsequitur. Quoniam igitur simulate vivere res non est liberi, sed ejus, qui pravis affectibus subditus est, hoc autem est a Deo, servisque ejus alienum; idcirco nunc præcipit, ut bono ac sincero animo principibus subjecti simus, ac non, male erga illos affecti, veluti coactam obedientiam præstemus; neve hujusmodi in nobis latente malitia, velut sincerum, ac simplex morum nostrorum velamen faciamus, apparentem quamdam, et non ex intimo affectu obedientiam exhibentes. Illud enim, « quasi velamen habentes malitiæ libertatem, » perinde est ac si breviter diceret : Simplices quidem et sinceri extrinsecus apparentes velut sub velamine libertatis, et experientia improbi, et apparentiæ contrarii inventi.

Vers. 16-22. « Sed sicut servi Dei. Omnes honorate : fraternitatem diligite : Deum timete : regem honorificate. Servi subditi in omni timore dominis, non tantum bonis et modestis, sed etiam dyscolis. Hæc est enim gratia apud Deum, si propter bonam conscientiam sustinet quis tristitias, patiens injuste. Quæ enim est gloria, si peccantes et colaphizati suffertis? sed si bene facientes, patienter sustinetis, hæc est gratia apud Deum. In hoc enim vocati estis : quia et Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia ejus. Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus. » Observa accuratam distributionem : quomodo Deo quidem timorem, regi vero honorem assignet. Quare si Deus timendus est, « qui potest animam, et corpus perdere [35], » non utique morem geremus regibus, cum quidpiam mali nobis præceperint. Timor enim Dei etiam honorem regibus alias de-

[35] Matth. x, 28.

λαλῶσιν, ὁρῶντες ἡμᾶς καὶ ταπεινοὺς καὶ πειθηνίους ἐν οἷς δεῖ, μᾶλλον καταισχύνονται.

« Ὡς ἐλεύθεροι, καὶ μὴ ὡς ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας τὴν ἐλευθερίαν. » Τὸ ἐξῆς οὕτως· « Ὑποτάγητε ὡς ἐλεύθεροι, καὶ μὴ ὡς ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ καὶ ὡς δοῦλοι Θεοῦ. » Μὴ μόνον ἄρχοντας, ἀλλὰ καὶ « πάντας τιμήσατε, τὴν ἀδελφότητα μὲν ἀγαπῶντες, τὸν δὲ Θεὸν φοβούμενοι, τὸν βασιλέα τιμῶντες. » Τὸ δὲ, « Ὡς ἐλεύθεροι, » ὁ μὲν Χρυσόστομος Ἰωάννης οὕτως ἀνέπτυξεν, εἰπών, ὅτι « Ἵνα μὴ λέγωσιν· Ἠλευθερώθημεν ἀπὸ τοῦ κόσμου, οὐρανοπολῖται γεγόναμεν, καὶ σὺ πάλιν ὑποτάσσεις ἡμᾶς τοῖς ἄρχουσι, καὶ ὑπακούειν κελεύεις; τούτου οὖν χάριν φησίν· Ὑπακούετε ὡς ἐλεύθεροι, τοῦτ' ἔστιν, ὡς πιστεύσαντες τῷ ἐλευθερώσαντι καὶ προστάξαντι τοῦτο ποιεῖν. Οὕτω γὰρ οὐ δόξετε τῆς κατὰ γνώμην κακίας, τοῦτ' ἔστι τοῦ ἀπειθοῦς καὶ ἀνηκόου, ἔχειν προκάλυμμα τὴν ἐλευθερίαν, δι' ἧς ἀναίνεσθε τὴν ὑπακοήν. » Ἔστι δὲ καὶ καθ' ἑτέραν ἐπιβολὴν ἐρεῖν τι περὶ αὐτοῦ· Ἐλεύθερός ἐστι κατὰ Κύριον ὁ μηδενὶ τῶν ἀτόπων ὑπείκων. Ἐπεὶ τοίνυν τὸ ἐν ὑποκρίσει διαβιοῦν, οὐκ ἐλευθέρου, ἀλλὰ πάθεσιν ὑποκειμένου, ἤτοι ἀρεσκείας, ἢ καὶ ἄλλης αἰσχρᾶς ἡδονῆς· ξένον δὲ τοῦτο, καὶ Θεοῦ θεραπόντων ἀλλότριον· προστάττει νῦν τὴν ὑποταγὴν τοῖς ἄρχουσιν ἐξ ἀγαθοῦ καὶ ἀδόλου ἐνδείκνυσθαι τρόπου· ἀλλὰ μὴ δυσμενῶς ἔχοντας πρὸς αὐτοὺς, ὡς κατηναγκασμένους ποιεῖν τὴν ὑπακοὴν, καὶ τῆς τοιαύτης ἐνδομυχούσης ἐν ὑμῖν κακίας, τὸ ἄδολον δῆθεν τοῦ τρόπου καὶ ἁπλοῦν ποιεῖσθαι προκάλυμμα φαινομένην τὴν ὑπακοὴν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ διαθέσεως ταύτην ἐπιτελοῦντας. Τὸ γὰρ, « Μὴ ὡς ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας τὴν ἐλευθερίαν, » τοιοῦτόν ἐστιν, ὡς ἐν συντόμῳ ἐρεῖν· Ἁπλοῖ μὲν καὶ ἄδολοι τὸ ὁρώμενον χρηματίζοντες, ὡς ὑπὸ προκαλύμματι τῆς ἐλευθερίας, τῇ πείρᾳ δὲ δεινοὶ καὶ ἀπεναντίας τοῦ φαινομένου εὑρισκόμενοι.

« Ἀλλ' ὡς δοῦλοι Θεοῦ· Πάντας τιμήσατε· τὴν ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε· τὸν Θεὸν φοβεῖσθε· τὸν βασιλέα τιμᾶτε. Οἱ οἰκέται, ὑποτασσόμενοι ἐν παντὶ φόβῳ τοῖς δεσπόταις, οὐ μόνον τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἐπιεικέσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολιοῖς. Τοῦτο γὰρ χάρις παρὰ τῷ Θεῷ, εἰ διὰ συνείδησιν ἀγαθὴν ὑποφέρει τις λύπην πάσχων ἀδίκως. Ποῖον γὰρ κλέος, εἰ ἁμαρτάνοντες καὶ κολαφιζόμενοι ὑπομενεῖτε; Ἀλλ' εἰ ἀγαθοποιοῦντες καὶ πάσχοντες ὑπομενεῖτε, τοῦτο χάρις παρὰ τῷ Θεῷ. Εἰς τοῦτο γὰρ ἐκλήθητε, ὅτι καὶ Χριστὸς ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν, ὑμῖν ὑπολιμπάνων ὑπογραμμὸν, ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ· ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. » Σκόπει τὴν ἀκρίβειαν, πῶς, τῷ μὲν Θεῷ τὸν φόβον φησὶν ἀπονέμειν, τῷ βασιλεῖ δὲ τὴν τιμήν. Ὥστε εἰ τῷ Θεῷ τὸν φόβον ἀπονεμητέον, « τῷ δυναμένῳ καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι, » οὐκ ἂν ὑπείξωμεν βασιλεῦσιν ἐπί τι τῶν

Digitized by Google

ἀτόπων παρακαλοῦσιν ἡμᾶς. Ὁ γὰρ εἰς τὸν Θεὸν φόβος νικᾷν οἶδε καὶ τὴν εἰς τοὺς βασιλεῖς τιμήν. Μᾶλλον δὲ καὶ τῆς τιμῆς αὐτοὺς ἀποστερήσει ὁ ὑπ' αὐτῶν εἰς κακὰ βιαζόμενος, κατὰ τὸν εἰπόντα ἅγιον· « Ἐξουδένωται ἐνώπιον αὐτοῦ πονηρευόμενος. » Τὸ [*f.* τῷ] δὲ, « Οἱ οἰκέται, » προσυπακουστέον τὸ, ἦτε· ἵν' ᾖ οὕτως· Οἱ οἰκέται, ἦτε ὑποτασσόμενοι. Ὁμοίως καὶ ἐν τῷ, « Αἱ γυναῖκες. » Τοῦ « φόβου » δὲ πολλαχῶς λεγομένου· λέγεται γὰρ φόβος ὁ καὶ σὺν ἐπιστήμῃ· ὃν οὗτος νῦν συνείδησίν φησιν, ὃς καὶ εὐλάβεια καλεῖται· λέγεται φόβος καὶ ὁ παθητικὸς, τοῦτ' ἔστιν ὁ διὰ κολάσεως πεῖραν ἐγγινόμενος, ὃν καὶ τὰ θηρία φοβεῖται· λεγομένου πάλιν φόβου καὶ τοῦ προκαταρκτικοῦ, ὃς τοῖς τῷ Κυρίῳ προσερχομένοις ἐπακολουθεῖ, διὰ τὸ συνειδέναι ἑαυτοῖς πολλὰ ἐπὶ τιμωρίαν ἐκκαλούμενα, ὃν καὶ ἡ ἐν Εὐαγγελίοις πόρνη φοβηθεῖσα, προσῆλθε τῷ Κυρίῳ· ἀλλὰ καὶ τοῦ τελειωτικοῦ πάλιν φόβου λεγομένου, ὃς καὶ πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἀεὶ πάρεστι, δεδιόσι μήτι ἐλλείπωσι τῶν ὧν εἰκὸς ἐνυπάρχειν τοῖς εἰς τελείαν ἀγάπην ἀναληφθεῖσι· τοσαυταχῶς οὖν τοῦ φόβου λεγομένου, εἰ μὲν καὶ διὰ τούτων πάντων [δίκαιον] καὶ τοὺς δούλους προσφέρεσθαι τοῖς ἰδίοις δεσπόταις, οὐκ ἂν ἀπαγορεύσειεν ὁ ἐν παντὶ φόβῳ ὑποτάσσεσθαι τοὺς δούλους τοῖς δεσπόταις παραινῶν νῦν. Ὅ τε γὰρ προκαταρκτικὸς καὶ ὁ τελειωτικὸς καλῶς αὐτοὺς διαθῆται προσών· ὁ μὲν τοῦ μηδέποτε διὰ πλημμέλειαν ὑποβλέπεσθαι παθεῖν τι τῶν ἀνηκέστων· ὁ δὲ, τοῦ μηδὲν ἀηδὲς ἐννοηθῆναι τῷ ἑαυτῶν καταπράξασθαι δεσπότῃ. Νῦν γοῦν φόβον τὸν διὰ συνειδήσεως, τοῦτ' ἔστι σὺν ἐπιστήμῃ τοῦ ὀρθοῦ λόγου γινόμενόν φησιν, ὃς ἐστιν ὁ ἐν τῷ μηδὲν ἁμαρτάνειν παρὰ τῶν σκολιῶν δεσποτῶν τοῖς ἑαυτῶν ἐπαγόμενος οἰκέταις. Τοῦτον οὖν τὸν φόβον ἐπαίνων ἀξιῶν παρεγγυᾷ καταδέχεσθαι μεθ' ὑπομονῆς. Ἐπεὶ τοὺς δι' ἁμαρτίας, ἢ ἐνεργηθείσας, ἢ καὶ μὴ πραχθῆναι φυλασσομένους, φόβον ἔχοντας ὑπομένειν εἴ τι δι' αὐτὰς πάσχοιεν, εὐγνωμόνων μὲν καὶ τοῦτο δούλων καὶ πρὸς διόρθωσιν ἀπονευόντων, ἀλλ' οὕπω τοσαύτης φιλοσοφίας ὅσης τὸ μηδὲν ἑαυτῷ συνειδότι κακὸν ἐγκαρτερεῖν εὐχαρίστως. Τοῦτο μέγα, τοῦτο καὶ παρ' ὀλίγοις ἐπιτελούμενον, τοῦτο καὶ παρὰ Θεῷ τυγχάνον ἀποδοχῆς, ὡς τοῖς τοῦ Χριστοῦ πάθεσιν ἀμιλλώμενον. Ἐπεὶ καὶ αὐτὸς οὐχ ὑπὲρ οἰκείων ἔπασχεν ἁμαρτιῶν (« Ἁμαρτίαν γὰρ οὐκ ἐποίησεν »), ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν καὶ τῶν ἡμετέρων ἔπασχεν. « Ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου, » τοῦτ' ἔστι διὰ τὰς ἀνομίας τοῦ λαοῦ, « ἦχθη εἰς θάνατον, » φησὶν ὁ προφήτης. Ἐπαινετὸν μὲν οὖν τὸν φόβον τοῦτον τίθεται. Ἀλλὰ μὴν καὶ τοῖς ἄλλοις φόβοις τοὺς δούλους βούλεται περικρατεῖσθαι. Καὶ δῆλον ἀφ' ὧν φησιν· « Ἐν παντὶ φόβῳ. » Ὑπερφυῶς δὲ ἀντέθηκε τοῖς ἄλλοις φόβοις τὸν διὰ συνείδησιν φόβον καὶ μόνως τούτου εἶναι τὸ ἀξιέπαινον, ἀληθεστάτῳ ἀπεφήνατο λόγῳ· ὡς τῶν μὲν ἐχόντων τὸ παραίτιον τῆς τῶν δεσποτῶν εἰς αὐτοὺς ὀργῆς, τοῦ δὲ μηδὲν μηδαμοῦ.

bitum superare potest ac debet. Quinimo honore ipsos privabit qui ab ipsis ad mala compellitur, juxta sancti illius dictum : « Ad nihilum deductus est in conspectu ejus malignus [36]. » **364** Ad illud, « Servi, » subaudiendum est, estote, sic : « Servi, estote subjecti. » Similiter inferius ad « Mulieres in omni timore. » Vox « timor » multiplici sensu usurpatur. Nam primo dicitur timor is, qui scientiæ conjunctus est; quem iste nunc conscientiam appellat, qui et reverentia, seu timor reverentialis vocatur. Dicitur etiam timor ille, qui est passio quædam : cujusmodi est, quem supplicii periculum incutit; quo timore feræ quoque afficiuntur. Est etiam timor quidam, qui initialis appellatur : quo percelli solent, qui primo ad Deum accedunt, eo quod multorum, quæ pœnam merentur, conscii sibi sunt. Hujusmodi timore concussa evangelica illa peccatrix ad Dominum confugit. At timor etiam perfectivus dicitur, qui omnibus sanctis semper adest, utpote qui jugiter timent, ne quid minus eorum habeant, quæ habere oportet eos, qui ad perfectam charitatem assumpti sunt. Jam vero cum tam multiplices, variique sint timores, profecto justum esse, ut ob eos omnes dominis suis servi obsequantur, non negaverit ille, qui eosdem nunc hortatur, ut « in omni timore subjecti sint dominis suis : » utrumque enim timor, initialis, et perfectivus, illis optime convenit : primus quidem ut caveant ne propter delicta in extremam perniciem incurrant; alter, ut ne quidem cogitent aliquod facere eorum, quæ dominis suis ingrata aut molesta esse norunt. Cæterum nunc de eo timore loquitur, qui per conscientiam seu cognitionem rectæ rationis ingeneratur; nempe qui servis, cum nihil mali perpetraverint, a dyscolis, seu iniquis dominis incutitur : et hunc quidem timorem laude dignum reputans, patienter sustinendum edicit; siquidem illum propter admissa delicta perferre esse quidem servorum, qui bona sunt mente, et in sui correctionem inclinant, at non tantæ virtutis, quanta præditi sunt illi, qui cum nihil mali conscii sibi sint, injuste tamen incussum timorem fortiter ferunt, et cum gratiarum actione. Hoc sane præclarum et magnum est : hoc est, quod a paucis exercetur : et hoc Deo cum primis acceptum, utpote quod Christi patientiam quadamtenus æmulatur : nam et ipse non pro peccatis suis (peccatum enim non fecerat), sed pro nobis, nostrisque delictis passus est. « Ab iniquitatibus, » id est propter iniquitates « populi mei ductus est ad mortem [37], » ait propheta. Dignum itaque laude timorem istum esse statuit. Attamen, ut aliis quoque timoribus servi teneantur, æquum et utile censet : ut patet ex eo, quod dicat, « in omni timore. » Sed eum qui propter conscientiam est, aliis timoribus anteponit, et hunc solum esse proprie laude dignum verissima definit ratione : quandoquidem alii timores præviam habent justam causam indignationis dominorum in servos; iste autem nullam.

[36] Psal. xiv, 4. [37] Isa. xxxiii, 8.

Digitized by Google

365 VERS. 23-24. « Qui cum malediceretur, non maledicebat; cum pateretur, non comminabatur, tradebat autem judicanti juste. Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum: ut peccatis mortui, justitiæ vivamus. » Fortasse hic dixerit quispiam: Quomodo nunc ait Petrus, Christum Dominum, « cum malediceretur, non maledixisse, » et « cum pateretur, non comminatum esse, » quando quidem comperimus, cum et quosdam Judæos vocasse « canes, » et Pharisæos « cæcos; » et quoad Judam, dixisse: « Bonum erat ei, si natus non fuisset homo ille[38]: » et de civitate, quæ apostolos non recepisset: « Tolerabilius, » inquit, « erit terræ Sodomorum et Gomorræorum in die judicii, quam illi civitati [39]? » Respondemus Petrum non dicere Dominum nunquam « maledixisse, » aut « comminatum esse; » sed, « cum malediceretur, non remaledixisse, neque, cum pateretur, comminatum esse. » Nam si aliquando maledicta aliqua protulit, non ut vicem suis convitiatoribus redderet, id fecit; sed ut eos qui converti nolebant, reprehenderet atque objurgaret. At vero convitiis hujusmodi appetitus: « Dæmonium habes; « In principe dæmoniorum ejicit dæmonia [40]; » « Ecce homo vorax et potator vini [41]: » anne convitia convitiis rependit? Non sane. Sed illis quidem dixit: « Si ego in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt [42]? » Vocantibus autem ipsum « voracem, et potatorem vini, » opposuit illud puerorum in foro ludentium dictum: « Cecinimus vobis, et non saltastis: lamentavimus, et non planxistis [43]. » Crucifixus vero, et pessime habitus, pro affligentibus oravit potius, quam illis comminatus sit. Et Judæ quidem minatus est, sed ut eum ad proditione revocaret. Et eos, qui discipulos suos non reciperent, gravius quam Sodomitas, puniendos esse declaravit, ut auditores cum ad hospitalitatem, tum ad ea, quæ salutis sunt, amplectenda, timore saltem, provocaret. Quare verissimus est sermo Petri, quo nos exemplo Christi Domini ad patientiam et mansuetudinem adhortatur. Porro cum subdit: « Tradebat autem judicanti juste, » per « judicantem juste » intelligit Deum, qui « reddet unicuique juxta opera sua [44], » cum omnes in futuro judicio juste, atque absque ulla personarum acceptione, judicabit.

A « Ὃς λοιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσχων οὐκ ἠπείλει, παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως. Ὃς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνήνεγκεν ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ξύλον· ἵνα ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι, τῇ δικαιοσύνῃ ζήσωμεν. » Ἴσως ἐρεῖ τις· Πῶς φησι νῦν τὸν Κύριον ὁ Πέτρος, « λοιδορούμενον μὲν, μὴ ἀντιλοιδορεῖν, » καὶ τὸ, « πάσχοντα, μὴ ἀπειλεῖν; » καίτοι ὁρῶμεν αὐτὸν « κύνας ἐνεοὺς » καλοῦντα τοὺς Ἰουδαίους, καὶ « τυφλοὺς » τοὺς Φαρισαίους, καὶ τῷ Ἰούδᾳ· « Καλὸν ἦν αὐτῷ, εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος· » καὶ, « Ἀνεκτότερον ἔσται Σοδόμοις, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ. » Ἐροῦμεν οὖν, ὅτι οὐ τοῦτο λέγει, ὅτι Οὐκ ἐλοιδόρησεν ὁ Κύριος, ἢ ἠπείλησεν, » [ἀλλά, « Λοιδορούμενος, οὐκ ἀντελοιδόρει, » οὐδὲ ἐν τῷ πάσχειν « ἠπείλει· »] ἀλλ' εἴ τι καὶ ἐλοιδόρησεν, B οὐκ ἀντεξαγόμενος τοῖς αὐτὸν λοιδοροῦσιν, ἀλλ' ἐπιτιμῶν καὶ διασύρων τοὺς ἀνεπιστρόφους. Λοιδορηθεὶς δὲ ἐν τῷ ἀκοῦσαι, « Δαιμόνιον ἔχεις, » ἀπὸ τῶν λοιδόρως αὐτῷ προσενεχθέντων· καὶ πάλιν, ὅτι· « Ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλεις τὰ δαιμόνια· » καὶ, « Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης· » ἆρα ἀντελοιδόρησεν αὐτοῖς; Οὐδαμῶς· ἀλλὰ τοῖς μὲν εἶπεν· « Εἰ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; » Τὸ [*f.* τῷ] δὲ, « Φάγος καὶ οἰνοπότης, » ἀνατέθηκε [*f.* ἐντέθεικε] τῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ παιζόντων παιδίων παιδιὰν, λεγόντων· « Ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε. » Σταυρούμενος δὲ καὶ πάσχων κακῶς, ὑπὲρ τῶν κακούντων προσηύχετο μᾶλλον, ἀλλ' οὐκ ἠπείλει· τῷ δὲ Ἰούδᾳ ἀπειλεῖ, C ἀναστέλλων αὐτὸν τῆς προδοσίας. Ὡσαύτως καὶ τοῖς μὴ δεξομένοις τοὺς μαθητὰς, χεῖρόν τι Σοδομιτῶν παθεῖν ἀπεφήνατο, τὸ μὲν ἐπὶ ξενοδοχίαν, τὸ δὲ διὰ τοῦ φόβου παρακαλῶν ἐπὶ τὰ σωτήρια ἑαυτῶν τοὺς ἀκροατάς. Ὥστε ἀληθέστατος ὁ Πέτρου λόγος, δι' ὑποδειγμάτων τοῦ Κυρίου ἐπὶ ἀνεξικακίαν προτρεπομένου. Τὸ μέντοι, « Παρεδίδου τῷ κρίνοντι δικαίως, » τῷ Θεῷ δηλονότι φησὶν, ὃς « ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, » τῷ ἀπροσωπολήπτως κατὰ δικαίαν κρίσιν ἐν τῷ μέλλοντι κριτηρίῳ.

VERS. 24-25. « Cujus livore sanati estis. Eratis sicut oves errantes; sed conversi estis nunc ad pastorem et episcopum animarum vestrarum. » « Cujus livore. » Flagellatus enim a Pilato, etiam livorem, seu vibicas in suo corpore aliquandiu tulit.

« Οὗ τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἰάθητε. Ἦτε γὰρ ὡς πρόβατα πλανώμενα, ἀλλ' ἐπεστράφητε νῦν ἐπὶ τὸν ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον τῶν ψυχῶν ὑμῶν. » Μαστιγωθεὶς γὰρ ὑπὸ Πιλάτου, καὶ μώλωπας ἐν τῷ σώματι ἔφερεν. D

CAPUT III.

VERS. 1-3. « Similiter et mulieres subditæ sint viris suis: ut et si qui non credunt verbo, per mulierum conversationem **366** sine verbo lucrifiant. Considerantes in timore castam conversationem vestram: Quarum non sit extrinsecus capillatura, aut circumdatio, aut indumenti vestimen-

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

« Ὁμοίως αἱ γυναῖκες ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν. Ἵνα καὶ οἵτινες [*vulg.* εἴ τινες] ἀπειθοῦσι τῷ λόγῳ, διὰ τῆς τῶν γυναικῶν ἀναστροφῆς, ἄνευ λόγου κερδηθήσονται, ἐποπτεύσαντες τὴν ἐν φόβῳ ἁγνὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν. Ὧν ἔστω οὐχ ὁ ἔξωθεν ἐμπλοκῆς τριχῶν καὶ περιθέσεως χρυσίων, ἢ ἐνδύ-

[38] Matth. XIV, 21. [39] Matth. X, 15. [40] Joan. VII, 20. [41] Matth. XI, 19. [42] Ibid. 19. [43] Ibid. 17. [44] Rom. II, 6.

Digitized by Google

σεως ἱματίων κόσμος. » Διὰ πάντων τούτων τὸν ἠθικὸν λόγον συμπεράνας, διὰ βασιλέων, δι' ἀρχόντων, διὰ δεσποτῶν, διὰ δούλων· καὶ τοῖς μὲν βασιλεῦσι καὶ ἄρχουσιν ὑποτάσσεσθαι οἷς δεῖ, καὶ ἐν οἷς δεῖ, τοὺς ἀρχομένους νομοθετήσας· καὶ δείξας διὰ τούτου, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἄρχοντες ἔναυσμά τι δικαιοσύνης ἔχοντες τοὺς νόμους, ὅσα μὲν κατ' αὐτοὺς ποιήσουσιν, οὐ κατακριθήσονται, ὅσα δὲ παρὰ τούτους ἀνόμως καὶ ἀκρίτως καὶ τυραννικῶς, ἐν τούτοις καὶ ἀπολοῦνται· ἐπὶ συμφέροντι γὰρ τῶν ἐθνῶν ὁ νόμος ἐδόθη αὐτοῖς, ὡς καὶ Παῦλος βοᾷ· ἀλλὰ καὶ οἱ ἄρχοντες ὁμοίως τοῖς νόμοις ἐπὶ συμφέροντι ἐδόθησαν, ἀλλ' οὐχ ὡς ἔνιοι κακῶς βούλονται τοῦ διαβόλου εἶναι τὴν ἐξουσίαν τὴν ἐπὶ γῆς, τῷ διαβόλῳ κατὰ τοῦτο συναγορεύοντες, εἰπόντι πρὸς τὸν Κύριον· « Ταῦτά πάντα ἐμοὶ δέδοται, καὶ ᾧ ἂν βούλωμαι δίδωμι αὐτά· » οὐ γὰρ τῇ τούτου κελεύσει βασιλεῖς καθίστανται, οἵτινες πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν κακῶν δέδονται, τοῦ διαβόλου μηδὲν τοιοῦτον ἐμπολιτεύεσθαι τοῖς ἀνθρώποις ἐπειγομένου· ἐδόθησαν γὰρ ἐξουσίαι καὶ ἄρχοντες ὑπὸ Θεοῦ, οἱ μὲν, εἰς συντήρησιν τοῦ δικαίου καὶ ἐπανόρθωσιν καὶ ὠφέλειαν τῶν ἀρχομένων, οἱ δὲ διὰ φόβον πρὸς τιμωρίαν καὶ ἐπίπληξιν τῶν ἁμαρτανόντων, οἱ δὲ καὶ εἰς τὸ τοὺς ἐξυβρίσαντας δίκην ἀξίαν ἀποτίσαι· δείξας οὖν τοῦτο, καὶ ὅτι τὸ ὑποτάσσεσθαι τούτοις ἀγαθὸν, τὸ δὲ ἀπειθεῖς εἶναι κακόν· ὁμοίως δὲ καὶ τοῖς δούλοις, ὡς ἔφημεν ὑπομνήσαντες καὶ περὶ δούλων καὶ δεσποτῶν· μέτεισι νῦν καὶ ἐπὶ τὴν γυναικωνῖτιν. Φησὶν οὖν περὶ γυναικῶν, ὡς δεῖ ταύτας δύο ταῦτα σπουδάζειν, « Ὑποτάσσεσθαι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσι, » καὶ κόσμου παντὸς καὶ καλλωπισμοῦ ἀλλοτρίας ἑαυτὰς ἀποφαίνειν, μιμουμένας τὰς ἁγίας γυναῖκας. Ἐπεὶ καὶ αὗται, φησὶ, κόσμον τοῦτον ἥδεσαν μόνον, τὸ πρὸς τοὺς αὐτῶν ἄνδρας πειθήνιον. Καὶ τί τὸ ἀπὸ τούτων κέρδος; Ὁ ἀπὸ τῶν ἔξω τῆς πίστεως ζῆλος ἀγαθὸς, ὃς καὶ ἀπὸ τῆς τῶν ἀρχόντων παρ' ἡμῶν ὑποταγῆς ἀποτίκτεται, καὶ ἡ πρὸς Χριστὸν ὑπ' αὐτῶν δι' ἡμᾶς εὐχαριστία· ὃ καὶ μέγα καύχημα Χριστιανῶν, εὐλογουμένου δι' ἡμᾶς τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ καὶ παρὰ τῶν ἐθνῶν διὰ τὴν καλὴν ἀναστροφὴν ἡμῶν. Τὸ δὲ εἰπεῖν, « Ἄνευ λόγου κερδηθήσονται, » ἤτοι σχολάζοντος παντὸς λόγου καὶ πάσης ἀντιλογίας· ἢ ὡς τὸ [*f.* τῆς] διὰ τῶν ἔργων ἐπιδείξεως κυριωτέρας οὔσης λόγου καὶ περιεργίας. Ἄφωνον γὰρ ἔργον κρεῖσσον ἀπράκτου λόγου, ὁ εἰπὼν ἀνὴρ ἅγιος.

« Ἀλλ' ὁ κρυπτὸς τῆς καρδίας ἄνθρωπος ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τοῦ πραέος καὶ ἡσυχίου πνεύματος, ὅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πολυτελές. » — « Πᾶσα γὰρ ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν ἐν κροσσωτοῖς χρυσοῖς περιβεβλημένη πεποικιλμένη· » οἱονεὶ τῆς ἐν τῷ κρυπτῷ ἡμῶν διαθέσεως, καὶ τῆς ἐκτὸς κατασκευῆς, σύμβολα ἀνεπιτήδευτα παρεχομένων. Τοιοῦτος γὰρ ὁ κροσσὸς περίττωμα ὢν τοῦ ὑφάσματος· τὴν ἀρχὴν λαχὼν τῶν στημόνων, ὃ τῆς κρόκης ἀπήλλακται τῆς ἐμπλοκῆς, καὶ τῆς ἀρχῆθεν ὑποστάσεως μηνύει τὴν ἐργασίαν. « Χρυσοῦς » δέ φησι καὶ

torum cultus. » Cum per omnes hominum gradus nempe per reges, principes, dominos ac servos, morali sermone suo excurrisset apostolus; atque subjectionem regibus et principibus, quibus oportet et in quibus oportet, præcepisset indeque demonstrasset, etiam principes, quibus leges incitamento ad justitiam esse debent, si quidquam contra ipsas inique, absque judicio, et tyranice egerint, æternum perituros: quandoquidem ad populorum utilitatem data est illis lex, quemadmodum et Paulus clamat; et pari ratione ad utilitatem assignati sunt principes legibus: unde pessime quidam pertendunt, potestatem quamque terrenam esse a diabolo. Qua in re ipsimet diabolo patrocinantur, qui ausus est Domino dicere: « Hæc omnia mihi tradita sunt; et cui volo, do illa [45]. » Non enim illius imperio reges constituantur, quippe qui ad malorum correctionem destinati sunt: quod Diabolus impedire conatur. A Deo itaque data est potestas, et constituti sunt principes, cum ad patrocinium justitiæ, et directionem atque utilitatem subditorum, tum ad terrorem, punitionem et repressionem iniquorum; tum demum ad debita pœna plectendos illos qui injuriam inferre aliis ausi fuerint. Cum ita hoc ostendisset, et quod subjici bonum nobis sit, non parere autem malum; similiter etiam servis quoad dominos suos, ut jam diximus: nunc ad mulieres sermonem convertit. Ait itaque, mulieres ad duo cum primis adniti debere: quorum unum est, « subjectas esse viris suis: » alterum, a nimio ornatu, omnique fuco, sanctarum mulierum exemplo abhorrere. Nam et illæ, inquit, hoc solum ornamentum sibi conveniens reputabant, quod maritis suis obsequentes essent. At quodnam ex hoc lucrum? Bona æmulatio in infidelibus, quæ etiam a nostra erga principes submissione producitur, quemadmodum et Christi propter nos laus: in quo magna Christianorum gloria posita est: cum scilicet propter nos, seu propter bonam conversationem nostram Dei nomen glorificatur. Illud autem: « Sine verbo lucrifiant, » idem valet ac semoto omni sermone omnique contradictione; vel, veritatem firmius demonstrantibus factis quam verbis. Opus enim sine verbis, ut vir sanctus dixit, præstantius multo est verbis sine opere.

Vers. 4. « Sed qui absconditus est cordis homo, in incorruptibilitate quieti et modesti spiritus, qui est in conspectu Dei locuplex » Nam « Omnis gloria filiæ regis ab intus, in fimbriis aureis circumamicta varietatibus [46]: » **367** scilicet interiore nostra affectione, et exteriore compositione amice conspirantibus. Fimbria enim est extremitas telæ vel panni, ubi stamen cum subtegmine non est implexum: quare ab initio ostendit totius operis substantiam. « Aureas » autem dicit « fimbrias, » quia id etiam, quod ex intus latente exterius se

[45] Luc. VI, 6. [46] Psal. XLIV, 14.

Digitized by Google

prodit, haud vulgare est, sed pretiosum ac magnificum.

Vers. 5-7. « Sic enim aliquando et sanctæ mulieres sperantes in Deo ornabant se, subjectæ propriis viris : sicut Sara obediebat Abrahæ, Dominum eum vocans : cujus estis filiæ benefacientes, et non pertimentes ullam perturbationem. Viri similiter cohabitantes secundum scientiam, quasi infirmiori vasculo muliebri impartientes honorem, tanquam et cohæredibus gratiæ : ut non impediantur orationes vestræ. » Ornatum hic vocat obedientiam, cum dicat : « Ornabant se, subjectæ propriis viris. » Postquam autem, « sanctæ mulieres » indefinite dixit, etiam « filias Saræ » eas appellavit, seu quoad fidem, seu quoad genus earum respiceret. Oportet enim ut filiæ matres suas Christiano ornatu imitentur. Hortatur etiam ut eleemosynis erogandis incumbant, non verentes rationem, quam propter hoc reddituræ essent maritis suis. Hoc significare intendit verbis illis : « Et non pertimentes ullam perturbationem : » Decet enim ut, etiam expensarum rationem mariti ab uxoribus suis aliquando exigant. Igitur apostolus sublimiore sermone parcimoniam et pusillanimitatem feminarum excitat, ut rebus domesticis liberalius utantur. Cæterum et virorum erga illas austeritatem coercet, inquiens : « Viri similiter cohabitantes secundum scientiam, » hoc est, indulgentes imbecillitati sexus feminei in omnibus (quippe qui in pusillanimitatem proclivior est), vos magnanimi estote erga illas et generosi, haud minutam et scrupulosam ab ipsis de rebus domesticis concreditis rationem exigentes. Scilicet, quemadmodum diximus, ut mulieres liberaliores in pauperes esse possent, maritos hortatur, ut a nimium accurata rerum domesticarum inquisitione abstineant : cæterum videtur mihi apostolus iste etiam his aliquid profundius indicare velle, et honestius, quam Paulus, conjugale opus innuere. Paulus enim aperte clamat : « Ne fraudetis invicem nisi forte ex consensu [47], » etc. At iste honestius, ut dixi, rem eamdem « scientiæ, » seu « cognitionis » vocabulo subindicans, admonet ne (quandoquidem etiam ad hoc propensior est femineus sexus) duris asperisque verbis secessionem ab ipsis faciant : sed primo quidem illis utpote imbecillioribus **368** indulgentius utantur, tum vero suadeant, ut parcitate, quadam in hujusmodi continentiam consentiant. Et sane hanc parcitatem indicare vult ille iis verbis quæ subdit, « Impartientes honorem : » nisi enim quis ad aliquid respiciat, neque parcitas locum habet. Erga uxores igitur sive quod « infirmiores, » sive quod « cohæredes gratiæ vitæ » sunt, ita se gerere oportet, in his quæ hanc consuetudinem spectant. Cæterum quod non temere locum hunc explanaverimus, argumento est quod subditur : « Ut non impediantur orationes

[47] I Cor. vii, 5.

A τοὺς « κροσσωτοὺς, » διὰ τὸ καὶ τὸ παῤῥησιαζόμενον ἀπὸ τοῦ λανθάνοντος, μὴ κατὰ τὸ ἐπιτυχὸν, ἀλλὰ τιμαλφῶς ἐμφανίζεσθαι καὶ σεμνῶς.

« Οὕτω γὰρ ποτε καὶ αἱ ἅγιαι γυναῖκες αἱ ἐλπίζουσαι εἰς Θεὸν ἐκόσμουν ἑαυτὰς, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν· ὡς Σάῤῥα ὑπήκουσε τὸν [*vulg.* τῷ] Ἀβραὰμ, κύριον αὐτὸν καλοῦσα. Ἧς ἐγεννήθητε [*vulg.* ἐγενήθ.] τέκνα, ἀγαθοποιοῦσαι, καὶ μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν. Οἱ ἄνδρες, ὁμοίως συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν, ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει τῷ γυναικείῳ ἀπονέμοντες τιμὴν, ὡς καὶ συγκληρονόμοις χάριτος ζωῆς, εἰς τὸ μὴ ἐγκόπτεσθαι τὰς προσευχὰς ὑμῶν. » Κόσμον ἐνταῦθα τὴν ὑποταγήν φησι, διὰ τοῦ εἰπεῖν· « Ἐκόσμουν ἑαυτὰς, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν. » Εἰπὼν δὲ ἀορίστως « τὰς ἁγίας γυναῖκας, καὶ « θυγατέρας » αὐτάς φησι « τῆς Σάῤῥας, » ἤτοι κατὰ τὴν πίστιν, ἢ καὶ κατὰ τὸ γένος. Ἀνάγκη γὰρ τὰς θυγατέρας μιμεῖσθαι τὰς μητέρας. Μετὰ δὲ τοῦ πρέποντος Χριστιανοῖς κόσμου καὶ ἐλεήμονας αὐτὰς εἶναι παραινεῖ, μηδὲν ὑποβλεπομένας τὸν ἀπὸ τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν διὰ τοῦτο ἐκλελογισμένον. Τοῦτο βούλεται τὸ, « Μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν, » ἐμφαίνειν. Εἰκὸς γὰρ τοὺς ἄνδρας ἔσθ' ὅτε καὶ τῶν ἀναλωμάτων αὐτὰς λόγον ἀπαιτεῖν. Οὕτω μετεωρίσας τὸν λόγον, καὶ τὸ φειδωλὸν καὶ μικρόψυχον τοῦ θήλεος ἐπὶ τὸ ἐλευθεριώτερον χρῆσθαι τοῖς κατὰ τὸν οἶκον παρακαλέσας, ἐπέχει λοιπὸν καὶ τὰς τῶν ἀνδρῶν πρὸς αὐτὰς αὐστηρότητας, καί φησιν· « Οἱ ἄνδρες, κατὰ γνῶσιν συνοικοῦντες· » τοῦτ' ἔστιν, Αἰσθησιν λαμβάνοντες τῆς τοῦ θήλεος κουφότητος καὶ τοῦ εἰς μικροψυχίαν εὐολίσθου, μακρόθυμοι γίνεσθε πρὸς αὐτὰς, μὴ λόγον ἀπαιτοῦντες πικρῶς τῶν κατὰ τὴν οἰκίαν αὐταῖς εἰς ταμιείαν παρακαταθέντων· τοῦτο δὲ, ὡς εἴπομεν, διὰ τὸ ἐλευθερίως αὐτὰς εἰς τοὺς πένητας περὶ τὴν ἐπίδοσιν διαγινομένας, μὴ ἀκριβεῖς εἶναι ἐξεταστὰς τοὺς ἄνδρας παραινεῖ. Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ καὶ βαθύτερον διὰ τούτων εἰσάγειν καὶ σεμνότερον Παύλου αἰνίττεσθαι ἐπὶ τῆς γαμικῆς χρήσεως. [Παῦλος μὲν γὰρ ἀναφανδὸν βοᾷ· « Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλων,] εἰ μήτι ἂν ἐκ συμφώνου, » καὶ ἑξῆς· [οὗτος δὲ σεμνότερον, ὡς ἔφημεν,] « γνῶσιν » εἰπὼν καὶ διὰ τούτου αἰνιξάμενος τὸ πρᾶγμα, παραινεῖ ὡς εὐκολωτέρῳ καὶ πρὸς τοῦτο τῷ γυναικείῳ φύλῳ, μὴ ἐπιτιμητικῶς μετὰ σφοδρότητος ποιεῖσθαι τὴν ἀπ' αὐτῶν ἀπόστασιν, ἀλλὰ πρῶτον μὲν ὡς ἀσθενεστέραις συγγνωμονικῶς αὐταῖς χρῆσθαι, εἶτα πείθειν μετά τινος φειδοῦς τὴν τοῦ τοιούτου καταδέχεσθαι ἀποχήν. Τοῦτο γὰρ βούλεται δηλοῦν (τὴν φειδὼ φημι) διὰ τοῦ εἰπεῖν· « Ἀπονέμοντες τιμήν. » Τιμὴ γὰρ εἰ μή τις περί τι ἐνορᾶται, οὐδὲ φειδὼς [*f.* φειδὼ] ἐπακολουθεῖ. Εἶτ' οὖν ὡς ἀσθενεστέρως [*f.* — ραις], ἢ καὶ ὡς συγκληρονόμοις χάριτος ζώσης, οὕτως αὐταῖς χρῆσθαι περὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ὁμιλιῶν δεῖ. Καὶ ὅτι οὐ κατὰ τὸ ἐπιτυχὸν τῇ τοιαύτῃ μεταχειρίσει τοῦ προκειμένου ῥητοῦ ἐπιβάλλομεν, τὸ ἐπιφερόμενον δηλοῖ, « Εἰς τὸ μὴ ἐγκόπτεσθαι, φάσκων, τὰς προσευχὰς ὑμῶν. » Τίνα γὰρ ἐγκοπὴν φέρει προσευχῆς,

Digitized by Google

ἀνδρὸς πρὸς γυναῖκα αὐτοῦ αὐστηρία; Πολλὴν μὲν οὖν καὶ προσέχειαν, καὶ σπουδὴν, ἡ πρὸς ταῦτα ἐν καιρῷ προσευχῆς ὀλιγωρία· ἐμοὶ μὲν οὕτω δοκεῖ περὶ τούτου.

A vestræ » Harum enim rerum contemptus magnam tempore orationis attentionem fervoremque concidiat.

« Τὸ δὲ τέλος, πάντες ὁμόφρονες, συμπαθεῖς, φιλάδελφοι, εὔσπλαγχνοι, φιλόφρονες, ταπεινόφρονες· μὴ ἀποδιδόντες κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἢ λοιδορίαν ἀντὶ λοιδορίας· τοὐναντίον δὲ εὐλογοῦντες, εἰδότες ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε, ἵνα εὐλογίαν κληρονομήσητε. » Τὸ ἑξῆς μετὰ τῆς προειρημένης κατασκευῆς, οὕτως· « Τέλος, » ἤτοι τὸ συνεκτικώτατον, « πάντες ὁμόφρονές » ἐστε, καὶ ἑξῆς, « εἰδότες ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε, » εἰς τὸ « εὐλογεῖν » πάντας. « Εὐλογεῖτε γάρ, καὶ Παῦλός φησι, τοὺς διώκοντας ἡμᾶς. « Τοῦτο δὲ ποιοῦντες, « κληρονομήσετε » ὄνομα παρὰ πάντων ἀκούειν τὸ, « οἱ εὐλογοῦντες. » Διότι οὐ δίκαιον, τὸν τῆς αἰωνίου ζωῆς ἀντεχόμενον, διὰ τῆς γλώσσης τινὰ βλασφημεῖν. Διὰ τοῦτο καὶ Δαβὶδ παραινεῖ « τὴν γλῶσσαν καθαρὰν ἔχειν λοιδορίας » τοὺς θέλοντας ἐπεράστως διακεῖσθαι πρὸς τὴν ὄντως ζωήν. Οὕτω γὰρ παρεσκευασμένοι ἕξετε τὸν παντοδύναμον εὐήκοον καὶ ἥμερον. Εἰ δὲ τοῦτο, τίς ὁ δυνάμενος κακῶσαι ὑμᾶς; Εἰ δὲ καὶ θλῖψις ὑμῖν ἐπενεχθείη τοῖς τοῦ ἀγαθοῦ ἐργάταις καὶ μιμηταῖς, μὴ ὀλιγωρεῖτε. Χαίρετε δὲ πρῶτον μὲν, ὅτι οὐ κακὰ ταῦτα· ἔπειτα δὲ, ὅτι καὶ μακάριοι διὰ τοῦτο. Διὸ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν τὸν Θεὸν ἁγιάζοντες, τὸν ἀνθρώπινον φόβον μὴ φοβεῖσθε, μηδὲ ταράσσεσθε. Ἄλλως. Ἀποσχόμενος τῶν κατ' ἄνδρα νουθετημάτων καὶ κατὰ γυναῖκα, κοινοποιεῖται λοιπὸν τὴν παράκλησιν πρὸς ἅπαντας, ἄνδρας καὶ γυναῖκας, καί φησι· « τὸ δὲ τέλος, » ἀντὶ τοῦ, [Τί] χρὴ ἰδιολογεῖσθαι; ἁπλῶς πᾶσί φημι. Τοῦτο γὰρ « τέλος, » καὶ πρὸς τοῦτο πᾶσιν ὁ σκοπὸς ἀφορᾷ τῆς σωτηρίας, καὶ οὗτος νόμος πᾶσιν ἀγάπης· ἐξ οὗ φύεται πᾶσα ἀρετὴ, ἡ ταπεινοφροσύνη, ἡ συμπάθεια, ἡ εὐσπλαγχνία, καὶ αἱ λοιπαί. Ὧν ἡ μὲν « ὁμοφροσύνη » ἐστὶ σύννευσις περί τι μετὰ σπουδῆς ἀδιάφορος· ἡ « συμπάθεια » δὲ, ὁ πρὸς τοὺς κακῶς πάσχοντας ὡς καὶ ἐφ' ἑαυτοὺς ἔλεος· « φιλαδελφία » δὲ, ἡ καὶ ὡς ἐπὶ ἀδελφοῖς ὀφειλομένη πρὸς τοὺς πέλας διάθεσις· « εὐσπλαγχνία » δὲ, ἡ ἀπὸ ψυχῆς, κ. τ. λ. ἡ ἀπὸ ψυχῆς ἐπ' ἀγαθοποιΐᾳ τῶν ὁμογενῶν κίνησις· « φιλοφροσύνη » δὲ, ἡ πρὸς πάντας ἡμερότης καὶ προσήγεια· ἥτις καὶ πρὸς ὁμοήθεις ἂν γένοιτο καὶ φίλους· « ταπείνωσις « δὲ, ἤτοι ταπεινοφροσύνη, τὸ ἑτέρου ὀνειδίζοντος φέρειν, τὸ ἐπιγινώσκειν τὸ ἁμάρτημα, τὸ φέρειν τὰς κατηγορίας, ᾗ εὐγνωμοσύνη ἂν εἴη· « λοιδορία » δὲ ἡ ἐκ πονηρᾶς συνηθείας ἀνάδοτος περὶ τὸ καταλαλεῖν φιλοτιμία. Ταύταις οὖν ταῖς ἀρεταῖς κατακοσμούμενοι πρὸς οἷς οὐχ ἁλώσιμοι ἀποφανθείητε κακίᾳ, καὶ ζηλωτοὶ ἔσεσθε τῇ θείᾳ κατευθυνόμενοι βιοτῇ. Ὁ γὰρ ὑπὸ πάντων εὐλογούμενος καὶ ζηλωτός ἐστιν.

Vers. 8, 9. « In fine autem omnes unanimes, compatientes, fraternitatis amatores, misericordes, modesti, humiles. Non reddentes malum pro malo, nec maledictum pro maledicto; sed e contrario benedicentes: quia in hoc vocati estis, ut benedictionem hæreditate possideatis. » Quod sequitur, ita cum præcedentibus cohæret: « In fine, » hoc est in summa, « omnes unanimes estote, » etc., scientes « quia in hoc vocati estis » ut benedicatis. « Benedicite » enim et Paulus ait[48], « persequentibus vos. » Quod facientes « hæreditate possidebitis » illud ab omnibus nomen audire, « Benedicentes ei hæreditabunt terram[49]. » Non enim fas est, eum qui vitæ æternæ adhæret, quemquam lingua sua exsecrari. Quapropter etiam David eos, qui veræ vitæ desiderio tenentur, hortatur, ut « linguam suam a malo, » seu a convitiis et contumeliis « prohibeant: » ita enim comparati Omnipotentem ad vos audiendum promptum ac benignum habebitis. Quo posito, quis vobis nocere poterit? Quod si etiam vobis recte operantibus, afflictio aliqua acciderit, animo ne concidatis. Quin gaudete: primo quidem quia hæc vera mala non sunt; deinde, quia hac ratione evaditis beati. Quare cordibus vestris Deum glorificantes, humanum omnem timorem abjicite: quin, nec ullo pacto turbemini. *Aliter.* Absolutis jam documentis, quæ ad maritos uxoresque peculiariter attinent, nunc communi adhortatione viros omnes ac mulieres alloquitur atque: « In fine autem, » hoc est, Quid opus est peculiariter monere? Absolute omnibus dico: hoc enim « finis » est, et ad hoc collineat scopus omnium qui salutem consequi volunt; et ista est lex charitatis, quæ astringit omnes: quippe ex qua omnis virtus progignitur, humilitas, compassio, misericordia, et reliquæ: ex quibus quidem « unanimitas » est studiosus consensus circa aliquid absque discrimine; « compassio » est miseratio erga afflictos perinde ac erga semetipsum; « fraternitatis amor » est affectus erga propinquos tanquam erga fratres; « misericordia » est animi inclinatio ad benefaciendum **369** iis qui ejusdem conditionis sunt; « affabilitas » est benignitas et comitas erga omnes, cujusmodi exhiberi solet amicis, et iis qui moribus conveniunt; « humilitas » demum est convitiantes ferre, lapsus agnoscere, accusationes tolerare; quod etiam ad « æquanimitatem » spectat; dicacitas vero est ex prava consuetudine orta vituperandi seu convitiandi libido. His igitur virtutibus, inquit, ornati estote; ac præterea nulla capiamini nequitia: insuper et zelatores sitis, sanctam ac perfectam vitam ducentes: qui enim ab omnibus benedicitur, is etiam zelator est.

« Ὁ γὰρ θέλων ζωὴν ἀγαπᾷν, καὶ ἰδεῖν ἡμέρας

Vers. 10, 11. « Qui enim vult vitam diligere, et

[48] Rom. XII, 14. [49] Psal. XXXVI, 20. [50] Psal. XXXIII, 14.

Digitized by Google

dies videre bonos, coerceat linguam suam a malo, et labia ejus ne loquantur dolum. Declinet a malo, et faciat bonum : inquirat pacem, et sequatur eam. » Ut summum certitudinis gradum admonitioni suæ conciliet, eam Davidis auctoritate confirmat, et ait : « Qui enim vult vitam diligere : » hoc est, qui sese ad veram vitam reformat, eamque amabilem reddere studet (hoc enim innuit illud, « Qui vult diligere, » seu desiderabilem, et expetendam hominibus reddere), firmissime ista teneat, quæ mecum suggerit propheticus sermo.

A ἀγαθὰς, παυσάτω τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη αὐτοῦ τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον. Ἐκκλινάτω ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιησάτω ἀγαθόν· ζητησάτω εἰρήνην, καὶ διωξάτω αὐτήν. » Εἰς ἀπαραλόγιστον ἐκφέρων τὸν τῆς νουθεσίας αὐτοῦ λόγον, καὶ ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ τὸ πιστὸν αὐτῷ προσπορίζει, καί φησιν· « Ὁ γὰρ θέλων ζωὴν ἀγαπᾷν, » τοῦτ' ἔστιν, ὁ πρὸς τὴν ὄντως ζωὴν μεταστοιχειῶν ἑαυτὸν, καὶ ἐπέρασον αὐτὴν ἀποφῆναι (πρὸς τοῦτο γὰρ ἀπονεύει τὸ, « θέλων ἀγαπᾷν, » οἱονεὶ, ποθεινὸν ἀποφαίνειν περιμάχητον ἀνθρώποις), ἐχέσθω τούτων ἀνεπιστρόφως, ὧν καὶ ὁ προφητικὸς λόγος συναίρεταί μοι.

Vers. 12-15. « Quia oculi Domini super justos, et aures ejus in preces eorum : vultus autem Domini super facientes mala. Et quis est, qui vobis noceat, si boni æmulatores fueritis? Sed et si quid patimini propter justitiam, beati. Timorem autem eorum ne timueritis, et non conturbemini. Dominum autem sanctificate in cordibus vestris. » Absoluto prophetico oraculo, cum in eo habeatur : « Oculi Domini super justos, » et « Vultus Domini super facientes mala, » subdit : Si hac ratione vitam duxeritis, Deum benevolum et precibus vestris obsequentem habebitis. Tum vero, quis malum vobis inferre poterit, cum in manu ejus sint mors et vita? Præterea, cum nonnulli afflictiones, quas pro fide sustinebant, tanquam mala quædam reputarent, Petrus, ut hunc corrigeret errorem, Ne putetis, ait, hæc mala esse; quin pro magna felicitate habenda sunt. Timor enim ab hominibus incussus nihili putandus est, utpote brevissimæ durationis. Si enim « Oculi Domini super justos, et aures ejus in preces eorum; super autem facientes mala vultus ejus » omnimodum jis interitum comminans, profecto, si hæc mala forent, summus ille bonorum dispensator, nequaquam nos qui ipsum diligimus, hisce retribueret: in solos enim malos mala immittit. Non igitur malæ censendæ sunt afflictiones, quæ pietatis causa perferuntur. « Sanctificate autem Deum in cordibus vestris [51], » inquit cum Isaia, hoc est: Ne rebus apparentibus **370** gloriemini, sed in secreto cordis vestri conclavi sanctificationem Domini, quæ in purgatione a maculis, seu a pravis moribus, consistit, elaborantes, ita ipsum « sanctificate : » scilicet, bona conversatione vestra efficite, ut, quicunque vos viderint, eum glorificent : quod et divinus Magister præcipit, dum ait [52] : « Luceat et lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, » etc.

B Ὅτι ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν. Πρόσωπον δὲ Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά. Καὶ τίς ὁ κακώσων ὑμᾶς, ἐὰν τοῦ ἀγαθοῦ ζηλωταὶ γένησθε; Ἀλλ' εἰ καὶ πάσχοιτε διὰ δικαιοσύνην, μακάριοι. Τὸν δὲ φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε μηδὲ ταραχθῆτε. Κύριον δὲ τὸν Θεὸν ἁγιάσατε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. » Συμπερανάμενος τὴν προφητικὴν χρῆσιν, ἐπεὶ ἐν αὐτῇ τὸ, « Ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, » ἔγκειται, καὶ τὸ, « πρόσωπον Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά, » τούτοις ἐπιφέρει, ὅτι Εἰ οὕτω διαβιώσητε, εὐμενῆ ἕξετε τὸν Θεὸν καὶ εὐήκοον. Οὗ γεγονότος, τίς κακωτικῶς ὑμῖν ἐπενεχθείη; Πάντα γὰρ ἐν χειρὶ αὐτοῦ, θάνατος, ζωή. Πλὴν ἐπειδὴ πισιν αἱ περιστάσεις, αἱ διὰ τὴν πίστιν, κακὰ ἐδόκουν, ἐπανορθούμενος ταῦτα ὁ Πέτρος φησί· Μὴ λογίζεσθε ταῦτα κακὰ, εἰ μὴ καὶ μακαρισμοῦ ἄξια. Ὁ γὰρ ἐξ ἀνθρώπων φόβος οὐδενὸς λόγου ἄξιος, ἀλλ' ἐφήμερος. Εἰ γὰρ « ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν· ἐπὶ δὲ τοὺς ποιοῦντας κακὰ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, » ἀπώλειαν ἐπαπειλοῦν τοῖς κακοῖς· πάντως εἰ κακὰ ταῦτα, οὐκ ἂν ὁ τῶν ἀγαθῶν ταμίας ἡμᾶς τοὺς ἀγαπωμένους αὐτῷ κακοῖς ἀντημείβετο. Τὰ γὰρ κακὰ τοῖς κακοῖς καταπέμπει. Ὥστε οὐ κακαὶ αἱ διὰ τὴν εὐσέβειαν θλίψεις. « Ἁγιάζειν δὲ τὸν Κύριον ἐν ταῖς καρδίαις » μετὰ Ἡσαΐου παρακελεύεται· τοῦτ' ἔστι, Μὴ τοῖς φαινομένοις μεγαλαυχεῖσθε, ἀλλ' ἐν τῷ [κρυπτῷ] τῆς καρδίας ταμιείῳ ὑμῶν τὸν ἁγιασμὸν ἐνεργήσαντες τοῦ Κυρίου, ὃς ἐν τῷ ἀπὸ τῶν μιασμάτων, ἤτοι τῶν πονηρῶν ἠθῶν, ἀφορισμῷ τῶν ἐθνῶν περιγίνεται, οὕτως αὐτὸν « ἁγιάσατε. » Ἁγιάζεται δὲ διὰ τῆς καλῆς ὑμῶν ἀναστροφῆς, δοξαζόντων αὐτὸν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Θεάνθρωπος παραγγέλλει· « Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσι τὰ καλὰ ὑμῶν ἔργα. »

C

D

Vers. 15, 16. « Parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea quæ in vobis est spe. Sed cum modestia et timore conscientiam habentes bonam : ut in eo quod detrahunt vobis, confundantur, qui calumniantur vestram bonam in Christo conversationem. » Illud « Parati ad satisfactionem. » etc. cum eo, « et timore conscientiam

« Ἕτοιμοι δὲ ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος, ἀλλὰ μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου συνείδησιν ἔχοντες ἀγαθήν· ἵνα ἐν ᾧ καταλαλῶσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, καταισχυνθῶσιν οἱ ἐπηρεάζοντες ὑμῶν τὴν ἀγαθὴν ἐν Χριστῷ ἀναστροφήν. » Τὸ δὲ, « Ἕτοιμοι πρὸς ἀπολογίαν, » καὶ τὰ ἑξῆς, μετὰ καὶ τοῦ πρᾶξιν ἐπιδεί-

[51] Isa. VIII, 13. [52] Matth. V, 16.

Digitized by Google

κνυσθαι ἀγαθήν· πραέως γὰρ καὶ μετ' ἐπιεικείας τοῦτο ποιοῦντες, τότε ἑαυτοὺς συνειδέναι πιστώσεσθε ἀγαθὰ καὶ τοὺς τὰς πονηρὰς ὑπολήψεις ἔχοντας περὶ ὑμῶν, καταισχυνεῖτε. Τούτῳ δὲ τῷ ῥητῷ πρὸς τὸ [*f.* τῷ] ἀνωτέρω συνυπακούεται τῷ [*f.* τὸ]. Πάντες ὁμόφρονες ἔσεσθε· τὸ γὰρ, ἔσεσθε, κατὰ κοινοῦ καὶ τοῦτο ἀποδίδοται· ἵνα ᾖ, Ἔσεσθε « ἕτοιμοι. » Βούλεται δὲ παρεσκευάσθαι ἀεὶ τὸν πιστὸν ἄνθρωπον περὶ τὸν τῆς πίστεως λόγον, ὡς ἀεὶ ἐν παντὶ καιρῷ ἀπατωμένους ἡμᾶς τὸν περὶ αὐτῆς λόγον εὐχερῶς ἀποκρίνεσθαι, ἀπὸ κοινοῦ δὲ καὶ τὸ « μετὰ πραΰτητος; » τοῦτο προιεῖν, ὡς καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ παρόντος. Οὐδεὶς γὰρ τοῦ κυρίου αὐτοῦ παρόντος εὐγνώμων δοῦλος ἀπαυθαδεῖται. Καὶ τὸ ἀπὸ τούτου κέρδος ἐπάγει τὴν ἀπὸ τῶν ἀπίστων περὶ ἡμᾶς ἐπιγνωμοσύνην τε καὶ εὐγνωμοσύνην. Ἐπιστατέον δὲ, ὡς οὐκ ἐναντία ταῦτα τῶν ἀπὸ τοῦ Κυρίου εἰρημένων· εἰ ὁ μὲν « μὴ μεριμνῶν [*f.* μεριμνᾷν] » φησιν « ἐπὶ τὰς ἀρχὰς ἐπαγομένους καὶ τὰς ἐξουσίας τί ἀπολογησόμεθα· » Πέτρος δὲ « παρεσκευᾶσθαι » πρὸς τοῦτο νῦν παραγγέλλει. Τὰ μὲν γὰρ ἀπὸ τοῦ Κυρίου περὶ μαρτυρίου εἴρηται· τὸ δὲ ἀπὸ τοῦ Πέτρου περὶ διδασκαλίας. Τὸ γὰρ ἄνευ συγέσεως καὶ ἐξετάσεως δοκεῖν τι εἰδέναι μέμψιν φέρει. Γνῶσις γὰρ ἀσυνέτων ἀνεξέταστοι λόγοι. Ἄλλως τε, καὶ ἐπειδὴ πολλὰ κατηγόρουν ἡμῶν ἀθέμιτα, καὶ τὰς ἐλπίδας ἡμῶν κενὰς ἀπεφαίνοντο, περὶ τούτων λελογισμένας φέρειν τὰς ἀποκρίσεις φησὶν, ἔχοντας δὲ τὸν βίον συνέπαινον ὃ καὶ συνειδῆσιν καλεῖ.

« Κρεῖττον γὰρ ἀγαθοποιοῦντας, εἰ θέλοι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, πάσχειν, ἢ κακοποιοῦντας. Ὅτι καὶ Χριστὸς ἅπαξ περὶ ἁμαρτιῶν ἀπέθανε, δίκαιος ὑπὲρ ἀδίκων, ἵνα ἡμᾶς προσ[αγ]άγῃ τῷ Θεῷ. » Ἡ αἰτιολογία αὕτη οὐ πρὸς τὰ προσεχῶς εἰρημένα, ἀλλὰ πρὸ; τὰ μικρὸν ἀνωτέρω, ὅτι « Εἰ καὶ πάσχοιτε διὰ δικαιοσύνην, μακάριοί ἐστε, » διότι « κρεῖττον ἀγαθοποιοῦντας πάσχειν κακῶς, ἢ κακοποιοῦντας. » Εἰ δέ τις τὴν αἰτίαν πρὸς τὸ προσεχῶς βούλοιτο ἀποδιδόναι τὸ, « ἀγαθοποιοῦντας, » οὐχὶ πρὸς ἕτερον χρὴ λαμβάνειν εὐεργετικῶς, ἀλλ' ἁπλούστως [ἀντὶ τοῦ, ἀγαθὰ] ἐργαζομένους, ὡσαύτως καὶ τὸ, « κακοποιοῦντας. » Προστίθησι δὲ καὶ τὸ, « Εἰ θέλοι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, » δεικνὺς, ὅτι οὐδὲν ἄνευ τῆς τοῦ Θεοῦ ῥοπῆς εἰς ἡμᾶς γίνεται, ἀλλ' ἢ δι' ἁμαρτιῶν κουφισμὸν, ἢ δι' ἀνάῤῥησιν καὶ δόξαν ἡμῶν, ἢ καὶ εἰς ἑτέρων σωτηρίαν. Καὶ τοῦτο διττόν. Ἢ γὰρ κακοῦταί τις δίκαιος πρὸς σωφρονισμὸν ἑτέρων ἁμαρτωλῶν, καθὸ εἴρηται τὸ, « Εἰ ὁ δίκαιος μόλις σώζεται, ὁ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται; » Καὶ τοῦτο δὲ διττὴν ἐμφαίνει τὴν ὠφέλειαν· τῷ μὲν πάσχοντι δικαίῳ, εἰς προσθήκην δικαιοσύνης διὰ τῆς ὑπομονῆς· τῷ δὲ ἁμαρτωλῷ, πρὸς ἐπιστροφὴν, καθὼς εἴρηται. Ἢ οὖν διὰ ταῦτα πάσχει δίκαιος, ἤτοι πρὸς δόξαν οἰκείαν, ἢ πρὸς ἐπιστροφὴν ἑτέρων καὶ σωτη-

habentes bonam » conjungendum. Modeste enim, et, ut decet, istud facientes, et vosmetipsos commonstrabitis nullius conscios esse criminis, et eos, qui pravam de vobis opinionem gerunt, confundetis. At vero hoc in dicto, quemadmodum et in illo anteriore : « Omnes unanimes, » subauditur, estote, vel sitis. Ex communi itaque ratione ita se locus hic habet : « Parati estote, » vel sitis. Vult vero apostolus nos paratos semper esse ad reddendam de fide nostra rationem; ut quotiescunque interrogati sumus, facile respondere possimus : idque (ut cætera quoque) « cum modestia, » velut Deo ipso præsente, faciamus : nullus enim servus qui sapiat, coram hero suo arroganter loquitur. Lucrum vero, quod exinde comparatur, explicat in eo situm, quod infideles, quales nos simus, cognoscant, sicque benevoli in nos reddantur. Sciendum vero, hæc iis, quæ a Christo Domino dicta sunt, nequaquam adversari. Si enim ille minime « præmeditandum » nobis esse dixit, cum « ad reges et præsides ducti fuerimus, quemadmodum respondeamus [83]; » Petrus vero, ut ad id « parati semper simus » nunc præcipit : Dominus quidem de martyrio loquebatur; Petrus autem de doctrina sermonem habet. Porro quod quis absque studio et prævia meditatione se aliquid scire existimet, vituperatione dignum est : insipientis enim est inexpensos proferre sermones. Sed aliter etiam. Quoniam infideles de infandis nos accusabant sceleribus, ac spem nostram inanem esse jactabant, præcipit, ut de his bene expensas responsiones afferamus, easque vitæ probitate confirmemus.

Vers. 17, 18. « Melius est enim benefacientes (si voluntas Dei velit) pati quam malefacientes. Quia et Christus semel pro peccatis mortuus est, justus pro injustis, ut nos offerret Deo. » Hæc ratio non ea, quæ proxime dicta sunt, spectat : sed quæ paulo ante præmisit, nempe ea verba : « Et si quid patimini propter justitiam, 371 beati : » idcirco ait, « melius esse pati benefacientes, quam malefacientes. » Quod si cui rationem istam ad id quod immediate præcedit, referre libeat, illud « benefacientes » non perinde sumere oportet, ac « beneficium aliis impertientes, » sed absolute : ut idem sit, ac « bona operantes : » parique ratione illud « calefacientes » intelligendum. Addit autem, « Si voluntas Dei velit, » ut ostendat, nihil, nisi Deo volente, nobis accidere, sive ad peccatorum purgationem, sive ad gloriæ augmentum, vel etiam ad aliorum salutem : et hoc quidem altera ex his rationibus. Vel enim affligitur justus, ut exinde sapere discant peccatores, juxta illud [84] : « Si justus vix salvabitur, impius et peccator ubi parebunt? » Et hoc quidem duplicem affert utilitatem : scilicet justo augmentum justitiæ, et peccatori conversionem, ut diximus. Justus itaque alterutra ex his causis patitur, vel ad gloriam propriam, vel ad alio-

[83] Luc. xxi, 14. [84] I Petr. iv, 18.

Digitized by Google

num emendationem et salutem, quemadmodum et Christus Dominus. Hinc Petrus Christi exemplum ob oculos ponit, subdens : « Quia et Christus semel passus est, » non quidem pro peccatis suis, sed nostris : quare et addit : « Justus pro injustis » Ipse enim Christus peccatum non fecit. Utque ostendat summam patientis efficaciam, dixit « semel. » Quoniam igitur Christus, ut nos « offerret Deo, » seu ad Deum adduceret, passus est, hoc plane evincit, non omnes qui affliguntur, pro peccatis suis affligi. Et quoniam duplici natura constat Christus (nam Deus ac homo est), duplex etiam nobis beneficium passione sua contulit. Ut homo enim moriens, a morte nos liberavit, resurrectione sua nos renovans, tribuensque exemplo suo, ut nemo absque spe resurrectionis mortem jam subeat. « Vivificatus autem, » hoc est ex mortuis divina virtute resurgens (siquidem hoc non qua homo, sed qua Deus præstitit), justos omnes qui in inferis detinebantur, « convivificavit, » seu una secum reduxit ad vitam. « Multa » enim « corpora sanctorum, qui dormierant, » ut sacer ait evangelista[35], « surrexerunt, et apparuerunt multis. »

ρίαν, καθὼς καὶ ὁ Χριστός. Τούτου χάριν Πέτρος τίθησι νῦν τὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπόδειγμα· « Ὅτι καὶ Χριστὸς ἅπαξ ἔπαθεν, » οὐχ ὑπὲρ ἁμαρτιῶν οἰκείων, ἀλλ' ὑπὲρ ὑμῶν. Διὸ καὶ ἐπάγει· « Δίκαιος ὑπὲρ ἀδίκων. » Αὐτὸς γὰρ ὁ Χριστὸς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησε. Δεικνὺς δὲ καὶ τὸ τοῦ παθόντος δυνατόν, ἐπιφέρει τὸ, « ἅπαξ. » Ἐπεὶ οὖν ὑπὲρ τῆς ἡμῶν πρὸς Θεὸν καὶ Πατέρα αὐτοῦ προσαγωγῆς ἔπαθεν, ἔδειξεν ὅτι οὐ πάντες οἱ πάσχοντες ὑπὲρ ἁμαρτιῶν πάσχουσι. Καὶ ἐπειδὴ διπλοῦς ὁ Χριστὸς, Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, διπλῆν καὶ τὴν χάριν παρέσχε ἡμῖν παθών. Ἀποθανὼν γὰρ ὡς ἄνθρωπος, ἀπήλλαξεν ἡμᾶς τοῦ θανάτου, τὴν ἀνάστασιν ἐγκαινίσας ἡμῖν, καὶ ζωὴν διὰ τοῦ ἑαυτοῦ ὑποδείγματος, ὡς οὐκ ἔτι [οἱ] ἀποθνήσκοντες ἀνέλπιστον ἀναστάσεως ὑπάρχοντι θάνατον. « Ζωοποιηθεὶς δὲ, » τοῦτ' ἔστιν, ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν τῇ τῆς θεότητος δυνάμει (ἀνέστη γὰρ ἐκ νεκρῶν, οὐχ ὡς ἄνθρωπος, ἀλλ' ὡς Θεὸς), « συνεζωοποίησε » τοὺς ἐν ᾅδῃ πάντας συναναστήσας ἑαυτῷ. « Πολλὰ γὰρ σώματα, » κατὰ τὸν Θεῖον εὐαγγελιστὴν, « ἀνέστη τῶν κεκοιμημένων ἁγίων, καὶ ἐνεφανίσθησαν πολλοῖς. »

VERS. 18, 19. « Mortificatus quidem carne, vivificatus autem spiritu. In quo et his, qui in carcere erant spiritibus veniens prædicavit. » — « Carne mortificatus, » id est, qua homo. « Vivificatus autem spiritu, » hoc est, ut Deus : « Spiritus » enim nomine intelligit Deum ; per « carnem » vero hominem. Et quidem priori intelligentiæ adtestatur Evangelista, qui ait[36] : « Spiritus est Deus, » ubi Christum Dominum veram sapientiam cum muliere Samaritana loquentem inducit : posteriori vero, universa Scriptura. Hinc manifestum fit duplicem esse Christum, non quidem persona, sed natura. Illud « in quo » pro, idcirco, positum est. Cum enim dixisset eum pro injustis nobis obiisse, subdit, **372** iis etiam, qui in inferno conclusi erant, prædicasse. Hucusque enim progresso apostolo explicandum remanebat, quomodo Christus iis, qui ante eum obierant, profuerit. Quæstio etiam erat : Si pro omnium salute facta est divini verbi incarnatio, qualemnam salutem, qui præmortui fuerant, consecuti sunt ? Dubitationem utramque unica responsione solvit, dicens, Domini mortem duo effecisse : spem resurrectionis resurgendo, et salutem eorum, qui ante ipsum excesserant ex hac vita. Qui enim recte vixerant, ii tunc per Domini descensum ad inferos salutem obtinuere : quæ divi Gregorii sententia est. Ita enim ait : « Non sine exceptione omnes salvos facit Christus adventu suo : (sed) vel illic eos duntaxat, qui crediderunt (4). » Liberi enim cujusque arbitrii res erat,

« Θανατωθεὶς μὲν σαρκὶ, ζωοποιηθεὶς δὲ πνεύματι· ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξεν. » — « Σαρκὶ θανατωθεὶς, » ἀντὶ τοῦ, ὡς ἄνθρωπος· « πνεύματι δὲ ζωοποιηθεὶς, » ὡς Θεός. Τὸ γὰρ, « πνεύματι, » τὸ, Θεὸς, βούλεται παριστᾷν, ὥσπερ καὶ τὸ, « σαρκὶ, » τὸ, ἄνθρωπος. Τοῦ μὲν πρώτου ὁ εὐαγγελιστὴς μάρτυς, « Πνεῦμα, λέγων, ὁ Θεὸς, » ἐν οἷς πρὸς τὴν Σαμαρεῖτιν εἰσάγει διαλεγόμενον Χριστὸν τὴν ἀληθῆ σοφίαν· τὸ δεύτερον δὲ, πᾶσα ἡ θεία Γραφή. Ἐκ τούτου δὲ σαφὲς ὅτι διπλοῦς ὁ Χριστὸς, οὐ τῇ ὑποστάσει, ἀλλὰ τῇ φύσει. Τοῦτο τὸ, « ἐν ᾧ, » ἀντὶ τοῦ, διὸ, κεῖται. Εἰπὼν γὰρ ὅτι ὑπὲρ τῶν ἀδίκων ἡμῶν ἀπέθανε, λέγει λοιπὸν, ὅτι καὶ τοῖς ἐν τῷ ᾅδῃ κατεχομένοις ἐκήρυξε. Μέχρι γὰρ τούτου προβὰς, καὶ δεῖξαι προκείμενον λοιπὸν πῶς ἀποθανὼν ὁ Χριστὸς, ὠφέλησε τοὺς προκεκοιμημένους· ἅμα καὶ ζητήσεως οὔσης· [Εἰ] ἐπὶ σωτηρίαν πάντων ἀνθρώπων ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Κυρίου, ποίας ἔτυχον σωτηρίας; οἱ προθανόντες; λύει ἀμφότερα δι' ἑνὸς, καί φησιν, ὅτι ὁ τοῦ Κυρίου θάνατος ἀμφότερα ταῦτα εἰργάσατο, ἐλπίδα ἀναστάσεως διὰ τοῦ αὐτὸν ἀναστῆναι, καὶ σωτηρίαν τῶν προκεκοιμημένων. Οἱ γὰρ καλῶς βιώσαντες τὸν τῆς ζωῆς αὐτῶν χρόνον, οὗτοι καὶ τότε διὰ τῆς ἐν ᾅδου τοῦ Κυρίου καθόδου τῆς σωτηρίας ἔτυχον, ὡς καὶ Γρηγορίῳ τῷ θείῳ δοκεῖ. Φησὶ γὰρ οὗτος· « Οὐχ ἁπλῶς σώζει Χριστὸς πάντας ἐπιφανεὶς τοῖς ἐν ᾅδῃ, ἢ κἀκεῖ τοὺς πιστεύσαντας. » Τῆς ἑκάστου γὰρ προαιρέσεως ἔργον ἦν τὸ, λογικὸν γενόμενον, μὴ ἀναισθήτως ἔχειν τῆς τοῦ Πεποιηκότος ἀγαθοδότως

[35] Matth. xxvii, 52, 53. [36] Joan. iv, 24.

Bonifacii Finetti notæ.

(4) Locus iste S. Gregorii Nazianzeni exstat in oratione ejus xli (quæ est secunda in Pascha), pag. 693 edit. Colon. an. 1690. Cæterum non asserendo, sed dubitando protulit dictum istud S. Pater. Locus integer ita se habet : Ἂν εἰς ᾅδου κατῇ συγκάτελθε. Γνῶθι καὶ τὰ ἐκεῖσε τοῦ Χριστοῦ μυστήρια, τίς ἡ οἰκονομία τῆς διπλῆς καταβάσεως; τίς ὁ λόγος; Ἁπλῶς σώζει πάντας ἐπιφανείς, ἢ κἀκεῖ

Digitized by Google

[*f.* —του] δωρεᾶς, ἀλλ' ἐπάξιον ἑαυτὸν παρέχειν τῆς A τοῦ δεδωκότος ἀγαθότητος.

« Ἀπειθήσασί ποτε ὅτε ἀπεξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία ἐν ἡμέραις Νῶε κατασκευαζομένης τῆς κιβωτοῦ, εἰς ἣν ὀλίγαι, τοῦτ' ἔστιν ὀκτὼ ψυχαὶ διεσώθησαν δι' ὕδατος. » Τοῦτο ἔθηκε λύων ἀντίθεσίν τινα· εἰκὸς γὰρ ἐρεῖν τινα· Καὶ τίνος ἄλλου κηρύξαντος πρὸ τοῦ Χριστοῦ, εἶτα οἱ ἀπειθήσαντες κατεκρίθησαν; Καὶ ἔχων τοῦτο ἑτοίμως, ὡς καὶ Παῦλος, ἀπὸ τῶν κατεπαρμένων [*f.* κατεπηρ.] ἐν ἡμῖν λογικῶν δυνάμεων ἀπελέγξαι, οὐ τοῦτο ποιεῖ. Κριτικοὶ γὰρ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ γεγονότες, εἶτα μὴ τὸ ἀγαθὸν ἐργασάμενοι, κατακρίσεως ἄξιοι οἱ τοιοῦτοι. Οὐχ οὕτω δὲ πρόεισι. Διὰ τί; Ὅτι κρείττονος λόγου τοῦτο καὶ φιλοσόφου ἐχόμενον λογισμοῦ, B ἢ κατὰ Ἰουδαίων διάνοιαν χαμαιπετῆ. Ἀπὸ δὲ τῆς Γραφῆς τὴν ἀπείθειαν πιστοῦται, καὶ οὐκ ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν προφητικῶν, ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς σχεδὸν τῆς κοσμοποιΐας. Ἀφ' οὗ παρέστησεν ὡς ἐξ ἀρχῆς ἐκηρύσσετο ἀνθρώποις ἡ σωτηρία, παρεωρᾶτο δὲ τῇ πρὸς τὰ μάταια αὐτῶν ἀποκλίσει. Ἀναριθμήτων γὰρ ὄντων ἀνθρώπων κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, μόνοι ὀκτὼ ἄνθρωποι πεισθέντες τοῖς κηρυσσομένοις διὰ τῆς κατασκευῆς τῆς κιβωτοῦ ἐσώθησαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν ὕδατι ἡ σωτηρία, εὐθέτως τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος λαμβάνει, καί φησιν, ὅτι Τὸ ὕδωρ ἐκεῖνο τὸ βάπτισμα ἡμῖν ὑπηνίσσετο, ἐπεὶ καὶ τοῦτο ἐναποπνίγει τοὺς ἀπειθοῦντας δαίμονας, καὶ σώζει τοὺς πιστῶς προσιόντας τῇ κιβωτῷ, ἤτουν τῇ Ἐκκλησίᾳ· ἅμα δὲ καὶ ὅτι, ὥσπερ τὸ ὕδωρ ἀποκλύζει τὸν ῥύπον, οὕτω καὶ τὸ βάπτισμα· ἀλλ' οὐ σαρκὸς ῥύπου ἀπόθεσιν ἐργάζεται τοῦτο, συμβολικῶς δὲ τὴν τῆς ψυχικῆς κηλίδος ἀπόκλυσιν. Ἔστι δὲ καὶ οἱονεί τις ἀῤῥαβὼν καὶ ἐνέχειρον τῆς πρὸς Θεὸν ἀγαθῆς συνειδήσεως.

« Ὃ ἀντίτυπον νῦν σώζει καὶ ἡμᾶς βάπτισμα. Οὐ γὰρ σαρκὸς ἀπόθεσις ῥύπου, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεὸν δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὃς ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ πορευθεὶς εἰς οὐρανόν. » Τὸ ἑξῆς, οὕτως· Ὃ ἀντίτυπον καὶ ἡμᾶς σώζει βάπτισμα νῦν, οὐ σαρκὸς ῥύπου ὂν ἀπόθεσις, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς τῆς εἰς Θεὸν ἐπερώτημα, ἤτοι ἐξήτησις [*f.* ἐξέτασ. *vel* ἐκζήτ.]. Οἱ γὰρ συνειδότες ἑαυτοῖς ἀγαθὰ, τοῦτ' ἔστιν οἱ βίου ἀμώμου D ἀντεχόμενοι, οὗτοι καὶ τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι προστρέχουσι. Καὶ τί, φησὶ, τοῦτο παρέχει τὸ βάπτισμα; Ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ. Πρὸ μὲν γὰρ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ καὶ τοῦ πάθους ἀποφαίνεται τὸ, « Ἂν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος. » Ἀναστὰς δὲ, « τὸ βαπτίζειν πάντα » τὰ προσιόντα « ἔθνη εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. » — « Ὑποταγέντων αὐτῷ ἀγγέλων καὶ

(cum ratione præditi essent) donum a supremo Factore benigne concessum recte possidere, et seipsos dantis bonitate dignos præstare.

Vers. 20. « Qui increduli fuerant aliquando, quando exspectabant Dei patientiam in diebus Noe, cum fabricaretur arca: in qua pauci, id est, octo animæ salvæ factæ sunt per aquam. » Hæc addit, ut tacitam objectionem eliderct. Facile enim rogare quis poterat: Ecquis ante Christum prædicavit, ut qui ei non credidissent, condemnarentur? Cumque in promptu haberet eam, qua Paulus quoque usus est, responsionem, nempe, ad id insitum nobis rationis lumen satis esse; quandoquidem qui bonum a malo secernendi facultate donati sunt, ii profecto, si bonum non operentur, condemnatione sunt digni: ea tamen uti noluit. Cur vero? Quia sublimiorem et nimis philosophicam illam putabat, quam ut Judæorum ingenio, quod humi repebat, accommodata foret. Igitur ex Scriptura infidelitatem eam astruit, et non quidem a prophetarum temporibus, sed ab ipsa pene mundi conditione. Ex quo demonstrat, etiam a principio annuntiatam fuisse hominibus salutem, sed despectui habitam ob eorum ad vana oblectamenta inclinationem. Cum enim innumerabiles per id tempus forent, octo tamen soli, qui nempe prædicationi crediderunt, salvi per arcam facti sunt. Quoniam vero hoc in aqua contigit, apposite ad baptisma refert aitque, istud ab illa aqua subindicatum fuisse: nam et hoc contumaces dæmones perimit; salvat autem eos, qui per fidem ad arcam, hoc est, ad Ecclesiam accedunt: ac præterea, quemadmodum aqua sordes abluit, ita et baptisma. Quod tamen non « carnis sordium depositionem » efficit **373**, sed symbolice demonstrat macularum animæ ablutionem.

Vers. 21, 22. « Quod et vos similis formæ salvos facit baptisma; non carnis depositio sordium, sed conscientiæ bonæ interrogatio in Deum per resurrectionem Jesu Christi. Qui est in dextera Dei profectus in cœlum. » Textus iste ita se habet: Baptisma consimili forma nunc vos salvos facit, quod est non detractio sordium carnis, sed conscientiæ bonæ interrogatio, seu exploratio erga Deum. Qui enim bene sibi conscii sunt, seu qui vitam crimine expertem ducunt, ii etiam ad sanctum baptisma accurrunt. At quid vero, ait, istum tribuit baptismum? Resurrectio Christi. Is enim ante resurrectionem et passionem suam illud edixit [57]: « Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, » etc. Post resurrectionem vero, « omnes gentes baptizandas præcepit in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti [58]. » Sequitur: « Subjectis

[57] Joan. xxxiii, 5. [58] Matth. xviii, 19.

Bonifacii Finetti notæ.

τοὺς πιστεύσαντας; *Si in infernum descendat, simul descende* (alloquitur fidelem meditabundum). *Ea quoque mysteria cognosce, quæ Christus illic designavit: quod duplicis descensus consilium? quæ ratio fuerit? Utrum omnes sine ulla exceptione adventu suo salvos fecerit, an illic quoque eos dantaxat, qui crediderunt?*

Digitized by Google

ei Angelis, Potestatibus et Virtutibus. » — « Ei, » cui? Scilicet, homini ipsi unito.

A

CAPUT IV

VERS 1. « Christo igitur passo in carne, et vos eamdem cogitationem armemini. » — « Eamdem cogitationem, » pro : juxta eamdem intentionem et scopum. Deest enim per figuram ellipseos præpositio, juxta. Postquam igitur quæ Dominus post mortem fecit, enarravit, nempe ejus ad inferos descensum, et cujus rei gratia illuc penetraverit, videlicet ob eorum, qui inibi tenebantur inclusi, salutem ; novam ex ipsa morte adhortandi ad virtutem arripit occasionem. Ait itaque, quod si Christus pro nobis mortuus est « carne » (non enim immortali et divina natura sua mori poterat), omni jure et nos pro illo, ut aliquid ipsi rependamus gratiæ, mori B debemus peccato, seu non amplius humanis affectibus capi, sed ad Dei beneplacitum reliquæ vitæ nostræ operationes omnes exigere.

VERS. 1, 2. « Quia qui passus est in carne, desiit a peccatis. Ut jam non desideriis hominum, sed voluntati Dei, quod reliquum est in carne vivat temporis. » Illud : « Qui passus est, » idem est ac, qui mortuus est. Ita et Paulus [59] : « Si commortui sumus » Christo, « et convivemus, » et [60], « mortui quidem peccato, viventes autem Deo. »

VERS. 3. « Sufficit enim præteritum tempus ad voluntatem gentium consummandam, his qui ambulaverunt in luxuriis, desideriis, vinolentiis, comessationibus, potationibus, et illicitis idolorum C cultibus. » Hoc perinde est, ac si diceret : Quid enim ? nondum expleti estis voluptatibus, quibus tandiu indulsistis ? annon incontinenter, gentilium more, vixistis ? Et quidem incontinentiæ genera aliquot recenset ac nominat.

374 VERS. 4. « In quo hospitantur, non concurrentibus vobis in eamdem luxuriæ confusionem, blasphemantes. » Illud « In quo » pro, idcirco, positum est, quemadmodum superius : « In quo et his qui in carcere erant, spiritibus, » etc. « Hospitantur » hic significat, « admirantur. (5) » Ita vero id, quod hoc loco ait, se habet : Oportet vos, abjectis omnino, quæ gentilium propria sunt, studiis, quibus aliquandiu vacastis, arreptam D vitæ honestatem firmiter tenere. Sic enim et gentilibus ipsis admirationi eritis, quod non perinde ac ipsi ad impietatis confusionem curratis. Ac posteaquam ob mutationem vestram admirati fuerint et obstupuerint ; non solum confundentur et erubescent, sed etiam vos exsecrabuntur et maledictis proscindent. « Abominatio enim impio est pietas. » At non impune id facient : sed « rationem reddent » ei, qui ad hoc ipsum firmiter et immutabiliter sedet, omnium Judici. Istud enim

Ἐξουσιῶν καὶ Δυνάμεων. » — « Αὐτῷ, » τίνι ; Τῷ ἡνωμένῳ αὐτῷ ἀνθρώπῳ δηλονότι.

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

« Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ὑμῶν σαρκὶ, καὶ ὑμεῖς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁπλίσασθε. » — « Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, » ἀντὶ τοῦ, κατὰ τὴν αὐτὴν ὁρμὴν, κατὰ τὸν αὐτὸν σκοπόν. Λείπει γὰρ ἡ, κατὰ, πρόθεσις, ὅτι ἐλλειπτικῶς εἴρηται. Ἐπεὶ δὲ τὸν οἰκονομίας λόγον διῆλθε, λέγω δὲ τὴν εἰς ᾅδου πορείαν τοῦ Κυρίου, καὶ τίνος χάριν κἀκεῖ πορεύεται· ὅτι ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ τῶν ἐν ᾅδῃ· πάλιν ἑτέραν ἀφορμὴν ἀπὸ τοῦ θανάτου λαμβάνει τοῦ Κυρίου εἰς παράκλησιν ἀρετῆς, καί φησιν, ὅτι Εἰ ἀπέθανε « σαρκὶ » Χριστὸς « ὑπὲρ ἡμῶν [*f.* ὑμ.] » (οὐ γὰρ τῇ ἀθανάτῳ αὐτοῦ καὶ θείᾳ φύσει πάντως), καὶ ἡμεῖς [*f.* ὑμ.] ἀντιδιδόντες αὐτῷ, ἀποθανεῖν δι' αὐτὸν τῇ ἁμαρτίᾳ, οὐκέτι ἀνθρωπίναις ἐπιθυμίαις ἀλώσεσθε, ἀλλὰ κατὰ τὸ θέλημα μόνον τοῦ Θεοῦ, τὸν ἐπίλοιπον χρόνον ζήσεσθε τὸν ἐν τῇ σαρκί.

« Ὅτι ὁ παθὼν σαρκὶ πέπαυται ἁμαρτίας, εἰς τὸ μηκέτι ἀνθρώπων ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ θελήματι Θεοῦ, τὸν ἐπίλοιπον ἐν σαρκὶ βιῶσαι χρόνον. » — « Ὁ παθὼν, » ἀντὶ τοῦ, ὁ ἀποθανών· ὅμοιον Παύλῳ λέγων· « Εἰ ἀπεθάνομεν Χριστῷ, καὶ συζήσομεν αὐτῷ· καὶ νεκροὶ μὲν ἐσμεθα τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντες δὲ τῷ Θεῷ. »

« Ἀρκετὸς γὰρ ὑμῖν ὁ παρελήλυθὼς χρόνος τοῦ βίου, τὸ βούλημα τῶν ἐθνῶν κατειργάσασθε [*vulg.* κατειργάσασθαι], πεπορευμένους ἐν ἀσελγείαις, ἐπιθυμίαις, οἰνοφλυγίαις κώμοις, πότοις, καὶ ἀθεμίτοις εἰδωλολατρείαις. » Ὥσπερ εἰ ἔλεγε· Τί δέ ; οὐκ ἐκορέσθητε τοσοῦτον χρόνον ταῖς τοῦ βίου συνεξεταζόμενοι ἡδυπαθείαις ; ἢ οὐχ ὁμοίως τοῖς ἔθνεσιν ἀσελγῶς ἐβιώσατε ; Καὶ τίνα τὰ ἀσελγῆ ; Κατ' εἶδος ἐπάγει ὀνομάζων αὐτά.

« Ἐν ᾧ ξενίζονται, μὴ συντρεχόντων ὑμῶν εἰς τὴν αὐτὴν τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν, βλασφημοῦντες. » Τὸ, « ἐν ᾧ, » ἀντὶ τοῦ, διὸ, κεῖται, ὥσπερ καὶ ἄνω ὅτε ἔλεγεν· « ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι. » Τὸ δὲ, « Ξενίζονται, » ἀντὶ τοῦ, θαυμάζουσι, κεῖται. Ὃ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστι· Δεῖ καθάπαξ ἀπειπαμένους τῶν ἐθνικῶν ἐπιτηδευμάτων, ἐν οἷς ἐξήσατέ ποτε, τοῦ ἐπαγγελμένου ὑμῖν σεμνοῦ βίου ἔχεσθαι. Οὕτω γὰρ ἂν καὶ αὐτοὶ οἱ ἐθνικοὶ θαυμάσωνται ἡμᾶς [*f.* ὑμ.], μὴ συντρέχοντες αὐτοῖς εἰς τὴν ὁμοίαν αὐτῶν τῆς ἀσεβείας ἀνάχυσιν, ἤτοι σύγχυσιν. Διὸ καὶ μετὰ τοῦ θαυμάζειν καὶ ἐξαπορεῖσθαι τῇ μεταβολῇ ὑμῶν, οὐ μόνον καταισχύνονται, ἀλλὰ καὶ βλασφημοῦσι. « Βδέλυγμα γὰρ ἁμαρτωλῷ θεοσέβεια. » Οὗτοι δὲ [οὐδὲ] ἀτιμώρητον ἕξουσι τὴν τοιαύτην βλασφημίαν· ἀλλὰ « δώσουσι λόγον » τῷ [ἐπ' αὐτῷ τούτῳ ἀμεταθέτως καὶ ἑδραίως καθεδουμένῳ, τῷ πάντων] Κριτῇ. Τοῦτο γὰρ τὸ, « ἕτοιμον, » σημαίνει ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ, « Ἑτοιμάζων θρῆ

[59] II Tim. II, 11. [60] Rom. VI, 11.

Bonifacii Finetti notæ.

(5) Vulgata reipsa habet, *admirantur*.

Digitized by Google

ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ · » καὶ ἐν τῷ, « Ἕτοιμος ὁ θρόνος σου. » Τῷ οὖν κρίνοντι ζῶντας καὶ νεκροὺς ἀμεταθέτως καὶ βεβαίως « δώσουσι λόγον » οἱ χλευάζοντες ὑμᾶς. Πῶς δὲ ζώντων [κριτὴς] καὶ νεκρῶν, ἐξῆς δηλώσει ὁ ταῦτα γράφων.

ac ludibrio habent, « rationem reddent. » Quasit, deinceps declarat hæc scribens.

« Οἳ ἀποδώσουσι λόγον τῷ ἑτοίμως ἔχοντι κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. » Τὸ ἐξῆς, οὕτως · Οὗτοι οἱ βλασφημοῦντες ὑμᾶς « δώσουσι λόγον τῷ πάντας κρινοῦντι ζῶντας καὶ νεκρούς. » Κρίνονται γὰρ καὶ νεκροὶ, καὶ δῆλον ἀπὸ τοῦ Κυρίου τῆς εἰς ᾅδην παρουσίας. Κἀκεῖ γὰρ ἐπιδημήσας ἐν τῷ μετὰ τὸν σταυρὸν δηλονότι θανάτῳ αὐτοῦ [ἐκήρυξεν,] ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐκήρυξε δὲ οὐ λόγῳ, ἀλλὰ πράγματι. Καὶ ὥσπερ ἐν τῷ κόσμῳ παραγενόμενος τοῖς μὲν ἑτοίμως ἔχουσιν ἐπεγνωκέναι αὐτὸν εἰς δικαίωμα παραγέγονε, τοῖς δὲ ἀγνοήσασιν εἰς κατάκριμα· οὕτω καὶ τοῖς ἐν ᾅδῃ, τοῖς μὲν κατὰ σάρκα ζήσασιν εἰς κρῖμα παραγέγονε, τοῖς δὲ κατὰ πνεῦμα, τοῦτ' ἔστι κατὰ τὸν πνευματικὸν καὶ ἐνάρετον βίον, εἰς δόξαν καὶ σωτηρίαν. Ὥστε καὶ ζώντων καὶ νεκρῶν δικαίως ἂν Κριτὴς λέγοιτο. Ἄλλως. [ΚΥΡΙΛΛΟΥ.] Νεκροὺς ἐνταῦθα καλεῖ τοὺς ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὑπὸ τῶν κατηριθμημένων ἁμαρτιῶν νενεκρωμένους, οὓς καὶ εὔχεται ὁ ἀπόστολος ἐπιστρέψαντας « λόγον » ἀμεμπτον « ἀποδοῦναι τῷ ἑτοίμως ἔχοντι κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. » — « Ζῶντας δὲ καὶ νεκροὺς » πάλιν φησὶ τοὺς δικαίους καὶ ἁμαρτωλοὺς, οἷς ὁ θεῖος Λόγος ἐπιδημήσας εὐηγγελίσατο τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν. Οἵτινες ἁμαρτωλοὶ προσδεξάμενοι αὐτοῦ τὰς ἐντολὰς, κρινοῦσιν ἑαυτοὺς κατὰ ἀνθρώπους σαρκί · τοῦτ' ἔστιν, ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ τούτῳ βίῳ τὴν ἑαυτῶν σάρκα καταδικάζουσιν ἐν νηστείαις, καὶ χαμευνίαις, καὶ δάκρυσι, καὶ τῇ λοιπῇ κακοπαθείᾳ, ἵνα ζήσωσι κατὰ Θεὸν πνεύματι, τὸ ἀποστολικὸν λόγιον ἐνθυμούμενοι τὸ φάσκον · « Εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος φθείρεται, ἀλλ' ὁ ἔσω ἀνακαινοῦται ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ. »

« Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ νεκροῖς εὐηγγελίσθη. » Οἱ μὲν παλαιοὶ τῶν Πατέρων τοῦτο τὸ, « Νεκροῖς εὐηγγελίσθη, » ὡς περικοπὴν ἐξηγήσαντο, οὐδὲν φροντίσαντες τῆς συνεχείας τῶν ἄνω, οὐδ' ὅτι αἰτιολογικῶς εἰρημένων [*f.* — νον] δεῖ πρὸς τοὺς πρὸ αὐτοῦ ἀναφέρεσθαι. Τοῦτο γὰρ ὀφείλει τὸ κατ' αἰτίαν λεγόμενον ἔχειν· ἀλλ' ὡς εἴρηται, ὡς περικοπὴν αὐτὸ ἐξηγήσαντο οὕτως. « Νεκροὺς » γὰρ ἔφασαν διττῶς λέγειν τὴν θείαν Γραφὴν, ἢ τοὺς ταῖς ἁμαρτίαις ἐναποθανόντας, οἳ οὐδὲ ζωὴν ποτε ἴδοιεν · ἢ τοὺς τῷ θανάτῳ τοῦ Χριστοῦ συμμορφωθέντας, καὶ ἀποθανόντας μὲν τῷ κόσμῳ, τοῦτ' ἔστι ταῖς κοσμικαῖς ἐπιθυμίαις, ζῶντας δὲ μόνῳ Χριστῷ· ὡς καὶ Παῦλός φησιν· « Ὃ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκὶ, ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. » Φασὶν οὖν · Οἱ οὕτως ἀποθανόντες Χριστῷ, τῇ σαρκὶ ἑαυτοὺς κατακρίνουσιν ἐπὶ τῇ

A significat hoc loco « paratum » esse. Quemadmodum et cum dicitur [61] : « Præparans montes in virtute sua. » Et [62] : « Parata sedes tua. » Ei igitur, qui firma et immutabili sententia vivos et mortuos judicaturus est, quicunque vos nunc irrident, vero ratione viventium et mortuorum judex

Vers. 5. « Qui reddent rationem ei, qui paratus est judicare vivos et mortuos. » Sensus est : Ii, qui vos conviciis insectantur « rationem reddent ei, qui vivos et mortuos judicabit. » Judicantur enim etiam mortui, ut ex Domini ad inferos descensu patet. Illuc enim post mortem suam profectus ipse, non secus ac supra terram fecerat, prædicavit. Prædicavit autem non sermone, sed opere. Quemadmodum vero, cum in mundo versaretur, ejus prædicatio, iis quidem qui ad ipsum agnoscendum comparati erant, in justificationem, iis vero qui ipsum agnoscere noluerunt, in condemnationem cessit; sic et apud inferos detentis contigit : iis enim qui secundum carnem vixerant, judicium, iis autem qui spiritualem, seu ornatam virtutibus, vitam duxerant, gloriam et salutem attulit. Quare Judex vivorum et mortuorum recte dicitur. *Aliter.* Mortuos hic appellat eos inter gentiles, qui enumeratis supra criminibus occisi erant : de quibus optat apostolus, ut aliquando conversi rectam « rationem reddere » possint « ei, qui paratus est judicare vivos et mortuos. » « Vivos, » rursus justos, « mortuos » autem peccatores vocat : quibus divinum Verbum in suo in hunc mundum adventu evangelizavit regnum cœlorum. Et quidem peccatores qui ejus mandata amplexi sunt, judicant semetipsos velut homines « carne, » hoc est, hac in vita carnem suam condemnant, **375** et jejuniis, humisterniis, lacrymis, aliisque afflictationibus castigant, ut vivant secundum Deum spiritu, memores apostolicæ illius sententiæ [63] : « Licet is, qui foris est, noster homo corrumpatur, tamen is qui intus est, renovatur de die in diem. »

Vers. 6. « Propter hoc enim et mortuis evangelizatum est. » Vetusti quidam Patres hocce dictum : « Mortuis evangelizatum est, » ita interpretati sunt, ac si nullam cum aliis connexionem haberet; non considerantes, quod, cum causam contineat, ad id, quod præcedit, referre ipsum oporteat. « Mortui » igitur, inquiunt, duo hominum genera in Scriptura dicuntur : vel ii scilicet, qui peccatis immortui sunt, qui neque unquam vitam habere poterunt; vel qui Christi morti conformes affecti sunt, mundo quidem, seu mundanis affectibus mortui, viventes autem Christo soli; uti et Paulus ait [64] : « Quod nunc vivo, in carne, in fide vivo Filii Dei. » Sic itaque aiunt : Ii qui hac ratione Christo commortui sunt, in carne seipsos ob anteriorem vitam desidiose et negligenter

[61] Psal. LXIV, 7. [62] Psal. XCII, 2. [63] I Cor. IV, 16. [64] Galat. II, 20.

Digitized by Google

actam condemnant : adeoque vivunt « spiritu. » hoc est, vitam Christi Domini exemplo conformem ducunt : eorum namque, quæ antea gesserunt, improbatio eos erga præsentia, et quæ præ manibus habent, alacriores facit. Ita illi quidem. Quæ, tametsi recte se habere quis putaverit, hoc tamen defectu laborant, quod cum toto contextu haud cohæreant. Cum enim de iis qui in inferis conclusi erant, præmissum fuerit, et « his qui in carcere erant spiritibus prædicasse, » ad istud etiam referre oportet præsentem, qua causa afferatur, propositionem, et non eam velut si sola prolata foret, considerare. Quare dicimus, quod cum proxime dixisset, « Ei, qui paratus est judicare vivos et mortuos, » contra quod illud opponi poterat, quod ignotum videretur, ubi cum viventes, tum mortui judicandi essent, rem hanc confirmat eo, quod dixerat, et « his qui in carcere erant, spiritibus prædicasse, » et prædicationem illam ad « judicium, » hoc est, ad condemnationem cessisse : iis namque, qui vitæ probe transactæ conscii erant, confestim bonitati illius, qui inibi apparuit, adhærescentibus; illi, qui pravam vitam se duxisse mominerant, summo inibi repleti sunt pudore, atque condemnationem suam receperunt. Hoc igitur est judicem esse mortuorum. « Vivorum » autem, cum Dominus ad mortalem hanc vitam venit, ejus præsentia ad condemnationem plerisque fuit ; nam, cum boni ad ipsum doctrinæ ipsius percipiendæ causa accurrerent, mali veritatem clausis sponte oculis repulerunt. Quamobrem Dominus protulit illud [66] : « In judicium ego in hunc mundum veni, » hoc est, in condemnationem. **376** « Ut judicentur quidem secundum homines in carne, vivant autem secundum Deum spiritu. » Integer hic textus hunc habet sensum : Domino ad inferos descendente, ii quidem qui in mundo carnaliter vixerant, condemnati sunt : qui autem spiritualem vitam egerant, aut cum Domino revixerunt (quandoquidem « multa corpora sanctorum, qui dormierant, surrexerunt [66] ; ») aut certe optima spe recreati sunt. Cæterum in verbis iis « judicentur, » ac « vivant » futurum pro præterito usurpatum est (quæ temporum mutatio in Scriptura haud infrequens est), scilicet pro, judicati sunt, vixerunt. « Omnium autem finis appropinquavit : » hoc est cum eorum qui in vita, tum eorum, qui apud inferos justificati sunt : quandoquidem in secundo Domini adventu quisque quod illi debetur, recipiet. Si vero quispiam sit, qui Domini in inferno prædicationem despiciat, quasi nihil mortuis in inferno detentis prodesse possit, juxta illud [67] : « In inferno autem quis confitebitur tibi ? » næ ille cum prædicationem in inferno factam erasse nimis intelligit, tum « confessionem non laudem Dei, » sed rerum occultarum prolationem esse putat ; non percipiens, quo sensu

προτέρᾳ ἀμελεῖ ζωῇ καὶ ῥᾳθύμῳ. Τοῦτο δὲ ζῆν αὐτούς ἐστι πνεύματι, τοῦτ' ἔστι, τῇ κατὰ Χριστὸν ζωῇ. Ἡ γὰρ τῶν προτέρων κατάγνωσις εὐθυμοτέρους αὐτοὺς περὶ τὰ νῦν καὶ μετὰ χεῖρας ποιεῖ. Κἀκεῖνοι μὲν οὕτως. Εἰ δὲ καὶ καλῶς ἔχειν ταῦτά τις ἐρεῖ, ἀλλ' οὔπω καὶ τοῦ παντὸς ἐξέχεται τὸ εἰρημένον. Εἰρημένου γὰρ ἀνωτέρω περὶ τῶν ἐν τῷ ᾅδῃ, ὅτι κἀκείνοις « τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασιν ἐκήρυξε, » πρὸς τοῦτο δέον καὶ ἀναφέρειν τὸν παρόντα μετὰ αἰτίας εἰσαγόμενον λόγον, καὶ μὴ ὡς νῦν μόνον εἰρημένων ἐπισκοπεῖν. Ὅθεν ἐροῦμεν, ὡς ἐπειδὴ προσεχῶς εἶπε · « Τῷ ἑτοίμως ἔχοντι κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, » τὸ δὲ ἀνθυποφερόμενον ἦν τούτοις · Καὶ ποῦ ζῶντες, ποῦ δὲ νεκροὶ κρίνονται; ἐπιφέρει τοῦ λόγου τὴν πίστιν ἀφ' ὧν ἀνωτέρω εἰρήκει, ὅτι καὶ « τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασιν ἐκήρυξε, » καὶ τὸ κήρυγμα τοῦτο εἰς « κρίσιν » ἐγένετο, ἤτοι κατάκρισιν · τούτων, τῶν μὲν ἑαυτοῖς συνειδότων χρηστὸν βίον, τῆς τοῦ φανέντος ἐκεῖσε, κ. τ. λ., χρηστότητος, συναπτομένων εὐθύς· τῶν δὲ πονηρῶν αὐτόθεν αἰσχύνης πεπληρωμένων, καὶ τὴν ἑαυτῶν καταδίκην ἐκδεχομένων. Τοῦτο μὲν οὖν τὸ κριτὴν εἶναι νεκρῶν. Τὸ δὲ, « ζώντων, » ἐλθόντος τοῦ Κυρίου εἰς τὸν φθαρτὸν τοῦτον βίον, τὴν παρουσίαν ἐσχήκασιν ἄνθρωποι τούτου κατάκρισιν · τῶν μὲν ἀγαθῶν προσδραμόντων αὐτῷ εἰς μαθητείας [*f.* — αν]. τῶν δὲ κακῶν ἀποδεισαμένων, καὶ ἑκόντι μυσάντων πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Διὸ καὶ εἴρηται τὸ, « Εἰς κρῖμα ἐγὼ ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον, » ἤτουν εἰς κατάκριμα. Οὕτω μὲν οὖν ζώντων κριτὴς καὶ νεκρῶν ὁ Χριστός. « Ἵνα κριθῶσι μὲν κατὰ ἀνθρώπους σαρκὶ, ζῶσι δὲ κατὰ Θεὸν πνεύματι. » Τὸ, « κριθῶσι σαρκὶ, » τὸ ὅλον νόημα οὕτως · Τοῦ Κυρίου τοῖς ἐν τῷ ᾅδῃ ποιήσαντος, οἱ μὲν ἐν τῷ κόσμῳ σαρκικῶς ζήσαντες κατεκρίθησαν · οἱ δὲ πνευματικῶς, ἔζησαν ἢ τῇ μετὰ τοῦ Κυρίου ἀναβιώσει (πολλὰ γὰρ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη), ἢ τῇ εὐελπιστίᾳ. Τὸ δὲ, « κριθῶσι » καὶ « ζῶσι » κατὰ ἀντιχρονίαν εἴληπται ἀντὶ παρῳχημένων, μέλλων, ὃ τῇ θείᾳ Γραφῇ σύνηθες. Ἀντὶ γὰρ τοῦ, ἔζησαν καὶ ἐκρίθησαν. « Πάντων δὲ τὸ τέλος ἤγγικε · » τοῦτ' ἔστι, καὶ τῶν κατὰ ζωὴν δικαιωθέντων, καὶ τῶν κατὰ τὸν ᾅδην. Ἐν γὰρ τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ τὸ ἀποκείμενον ἑκάστῳ τελεσθήσεται. Εἰ δέ τις τὸ ἐν τῷ ᾅδῃ τοῦ Κυρίου κήρυγμα ἀθετεῖ, φάσκων μηδὲν τοῖς ἐν τῷ ᾅδῃ τοῦτο λυσιτελεῖν τεθνεῶσιν, κατὰ τὸ, « Τίς ἐν τῷ ᾅδῃ ἐξομολογήσεταί σοι; » οὗτος καὶ τὸ κήρυγμα τὸ ἐν τῷ ᾅδῃ παχέως ἐπακούσεται, καὶ τὴν « ἐξομολόγησιν οὐκ αἶνον Θεοῦ, » ἀλλ' ἐξαγόρευσιν λογίζεται, ἀνήκοος ὢν τοῦ, « Οὐχ οἱ νεκροὶ αἰνέσουσί σε, Κύριε. » Ἔστι δὲ τὸ, « Ἐν τῷ ᾅδῃ τίς ἐξομολογήσεταί σοι; » τοιοῦτο · Ἐξομολόγησίς ἐστιν εὐχαριστία πρὸς Θεὸν, ἐφ' οἷς τις δυσχερῶν ἀπηλλάγη. Ἐπεὶ οὖν ἐν τῷ παρόντι βίῳ πάντα τὰ πρακτὰ συντελεῖται ἐνεργούμενα (ἀποθανοῦσι γὰρ πάντα [ἀργὰ]), εἰκότως ὡς μή τινος τούτων ἐνεργουμένου ὑπὲρ ὧν τις ἀπαλλαγεὶς ἐξομολογήσεται,

[66] Joan. IX, 39. [66] Matth. XXVII, 52. [67] Psal. VI, 6.

Digitized by Google

εἴρηται τὸ, « Ἐν τῷ ᾅδῃ τίς ἐξομολογήσεταί σοι ; » A dictum sit [66] : « Non mortui laudabunt te, Domine ? Confessio itaque est gratiarum actio Deo, cum quis ab aliqua molestia liberatus est. Porro cum tempus operandi hac vita finiatur, (mortui enim ab omni vacant opere,) profecto cum nihil illic contingat, ob quod quis liberatus confiteatur, merito dictum est : « In inferno quis confitebitur tibi ? »

« Πάντων δὲ τὸ τέλος ἤγγικε. Σωφρονήσατε οὖν, καὶ νήψατε εἰς τὰς προσευχάς. Πρὸ πάντων δὲ τὴν εἰς ἑαυτοὺς ἀγάπην ἐκτενῆ ἔχοντες, ὅτι ἡ ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν. Φιλόξενοι εἰς ἀλλήλους ἄνευ γογγισμοῦ. » — « Τέλος, » ἀντὶ τοῦ, συμπλήρωσις, συντέλεια. « Τέλος » φησὶν « ἤγγικέναι πάντων· » τοῦτο δὲ ἀληθεῖ λόγῳ ἐστὶν ὁ Χριστός· ἡ πάντων γὰρ τελειότης αὐτός ἐστιν· ἀλλ' οὐχ ὡς Ἕλληνες ληροῦσιν, οἱ μὲν τὴν ἡδονὴν φάσκοντες τέλος, ὡς Ἐπίκουρος· οἱ δὲ τὴν ἐπιστήμην, ἤτοι θεωρίαν, ἢ ἀρετήν. Ἐπὶ [*f.* ἐπεὶ] τοίνυν ἡ πάντων τελειότης Χριστὸς παραγέγονε, καὶ αὐτοὶ ταύτῃ τῇ B τελειότητι, φησὶ, συμμορφούμενοι, ἀνελλιπεῖς ἑαυτοὺς ἐν παντὶ δείξατε, ἐν σωφροσύνῃ, ἐν νήψει προσευχόμενοι. Νηφόντων γὰρ ἡ προσευχὴ ἐν τῇ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπῃ. Ταύτην δὲ Παῦλος « πλήρωμα » εἶπε νόμου· οὗτος δὲ « ἁμαρτίας » δυναμένην « καλύπτειν. » Ὁ γὰρ εἰς τὸν πλησίον ἔλεος τὸν Θεὸν ἡμῖν ἵλεων ποιεῖ. Εἰπὼν δὲ « ἀγάπην, » ἐπάγει καὶ τὰ τῇ ἀγάπῃ συνακολουθοῦντα, τὴν « φιλοξενίαν, » ἣν « ἄνευ γογγυσμοῦ » ἐκτελεῖν κελεύει. Ἀλλὰ καὶ τοῖς εὐπορουμένοις ἑκάστῳ χαρίσματι τῷ μὴ ἔχοντι ἀδελφῷ κοινωνεῖν, οἷον ὁ λόγον ἔχων διδασκαλικὸν (τοῦτο γὰρ τὸ, « ὡς λόγια Θεοῦ, » δηλοῖ), τῷ χρῄζοντι τούτου. Ὁ χορηγίαν ἔχων τροφῶν τῷ μὴ ἔχοντι ἐπιδιδόναι, μὴ μικροψύχως, ἀλλ' ὡς ἡ δύναμις « παρέχει τῆς ἀπὸ Θεοῦ χορηγίας. Ταῦτα C δὲ παραινῶ, φησὶν, « ἵνα ἐν πᾶσιν » εἴτε ἔθνεσιν, ἢ καὶ τοῖς ἐγγὺς ὑμῶν, « δοξάζηται ὁ Θεός. »

VERS. 7-9. « Omnium autem finis appropinquavit. Estote itaque prudentes, et vigilate in orationibus. Ante omnia autem mutuam in vobismetipsis charitatem continuam habentes : quia charitas operit multitudinem peccatorum. Hospitales invicem sine murmuratione. » Ponitur « finis » pro complemento, seu consummatione. Porro « finem omnium appropinquasse, » ait, qui est Christus : ipse enim omnium perfectio est : et non ut gentiles effutiunt, quorum alii voluptatem, ut Epicurus, alii scientiam seu contemplationem, alii virtutem ultimum finem esse arbitrantur. Quoniam igitur omnium perfectio ac finis Christus advenit, inquit, et vos huic conformati perfectioni, exhibete vosmetipsos in omni virtute absque defectu, in sobrietate et vigilantia orantes (vigilantium enim est oratio) in « mutua charitate. » Hanc Paulus quidem « plenitudinem legis » vocat ; hic autem apostolus ait [67], eam « peccata operire » posse : siquidem misericordia quæ in proximum exercetur, Deum nobis propitium reddit. Ut vero de « charitate » mentionem fecit, subjungit ea, quæ illam comitari solent : ut est « hospitalitas » quam « sine murmuratione » exercendam præcipit ; sicut etiam, ut ii, qui aliquo abundant dono, illud cum **377** fratre non habente libenter communicent : ut si quis doctrinam possidet (hoc enim illud, « ut sermones Dei » significat), eum, qui indigens est, ipsa participet. Sic qui alimentis abundat, ei qui caret, partem faciat ; et non quidem parce, sed juxta facultatem, quam illi Deus suppeditavit. Hoc autem, inquit, vobis ideirco suadeo, « ut ab omnibus, » sive gentiles sint, sive propinqui, « honorificetur Deus. »

« Ἕκαστος καθὼς ἔλαβε χάρισμα ἀπὸ Θεοῦ, εἰς ἑαυτοὺς αὐτὸ διακονοῦντες, ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος Θεοῦ. Εἴ τις λαλεῖ, ὡς λόγια Θεοῦ· εἴ τις διακονεῖ, ὡς ἐξ ἰσχύος ἧς χορηγεῖ ὁ Θεός· ἵνα ἐν πᾶσιν ὁ Θεὸς δοξάζηται διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἐστιν ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. » Τῶν γὰρ ἐφ' ἡμῖν κειμένων, καὶ ὧν ἐσμεν κύριοι, μὴ ποιεῖν, τοῦτο πάσης ἀδικίας ἔχει γραφήν. Οὐ γὰρ ἐπὶ τῆς τῶν χρημάτων κτήσεως μόνης, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων φυσικῶν πλεονεκτημάτων ἐχόντων, ὑπόχρεώς ἐστι παρέχειν τῷ μὴ ἔχοντι. Ὅτι καὶ αὐτὸς μὴ ἔχων παρὰ Θεοῦ ἔλαβεν, ἵνα παρέχῃ τῷ μὴ ἔχοντι. D

VERS. 10, 11. « Unusquisque, sicut accepit gratiam, in alterutrum illam administrantes, sicut boni dispensatores multiformis gratiæ Dei. Si quis loquitur, quasi sermones Dei : si quis ministrat, tanquam ex virtute, quam administrat Deus : ut in omnibus honorificetur Deus, per Jesum Christum : cui est gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen. » Nam quæ in nostra potestate omnimode sunt, ea non facere summæ injustitiæ species est. Non enim ii tantum qui pecunias possident, sed quicunque naturali aliquo dono præcellunt, illud cum non habente communicare debent : quandoquidem etiam ipse, cum non haberet, accepit utique ut indigentibus distribueret.

« Ἀγαπητοί, μὴ ξενίζεσθε τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει, πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γενομένῃ [*vulg.* γιν.], ὡς ξένου ὑμῖν συμβαίνοντος· ἀλλὰ καθὸ [*vulg.* καθὼς] κοινωνεῖτε τοῖς τοῦ Κυρίου παθήμασι, χαίρετε· ἵνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρῆτε ἀγαλλιώμενοι. » Οὕτω διαταξάμενος περὶ τῶν προσεχῶς εἰρημένων, ἐπεί τινας ἐώρα διὰ τὰς ἐπαγομένας αὐτοῖς θλίψεις σκανδαλιζομένους, ἅτε ἐν τῷ νόμῳ τοῖς

VERS. 12, 13. « Charissimi, nolite peregrinari in fervore, qui ad tentationem vobis sit, quasi novi aliquid vobis contingat. Sed communicantes Christi passionibus, gaudete, ut et in revelatione gloriæ ejus gaudeatis exsultantes. » Cum ita circa præcedentia constituisset, quoniam perspiciebat, nonnullis offendiculo esse eas, quas patiebantur, afflictiones, eo præsertim quod in lege iis, qui Deo serviunt,

[66] Psal. cxiii, 17. [67] Rom. xiii, 10.

Digitized by Google

prospera ac imperturbata vita promittatur ; licet superius, cum servis præcepta daret, ejusmodi homines breviter consolatus esset, nihilominus nunc ad eumdem finem fusiore utitur sermone, inquiens : « Charissimi » (qua compellatione statim significat, hæc illis non tanquam odio habitis, sed potius velut impense dilectis usu venire). « Nolite peregrinari, » hoc est, ne miremini. Deinde, quod « explorationem per ignem » appellat afflictiones, aperte indicat, eas ipsis nonnisi ad eorum probationem, seu periclitandi eos causa, a Deo immitti. Hujusmodi autem experimentum eum de quo capitur, non secus ac ignis aurum, vel argentum, probatissimum ac, summe æstimabilem reddit. Subjungit vero, quod omnium beatissimum est, nempe, eos qui ista perpetiuntur, conformes fieri Christo Domino et Magistro : adeoque, si nunc cum ipso variis efficiuntur ignominiis, postea, in futuro sæculo, cum ipso quoque glorificandos esse. Hæc summa verborum apostoli.

A δουλεύουσι τῷ Κυρίῳ ἐπαγγελίαν ἀνενοχλήτου βίου κειμένην· καὶ ἄνω μὲν διὰ βραχέων, ἡνίκα τοῖς δούλοις ἐνομοθέτει, τὴν περὶ τούτου παράκλησιν ἐποιήσατο, νῦν δὲ διεξοδικώτερον τῷ λόγῳ κέχρηται, καί φησιν· « Ἀγαπητοί· » εὐθὺς διὰ τοῦ ὀνόματος σημαίνων, ὡς οὐ μισουμένοις, ἀλλ' ὡς ἄγαν ἀγαπωμένοις ταῦτα συμβαίνει. « Μὴ ξενίζεσθε » δὲ, ἀντὶ τοῦ, μὴ θαυμάζετε. Εἶτα καὶ « πύρωσιν » τὰς θλίψεις εἰπὼν, ἐνέφηνεν, ὡς διὰ δοκιμασίαν αὐτοῖς αὗται ἐπάγονται. « Ἡ δὲ δοκιμασία περισπούδαστον τὸ δοκιμαζόμενον ἀποτελεῖ, ὡς καὶ τὸν χρυσὸν καὶ ἄργυρον. Τούτοις δὲ τὸ μακαριώτερον ἁπάντων ἐπενέγκας, τὸ τοὺς ταῦτα πάσχοντας, ἐναμίλλους εἶναι Χριστῷ τῷ διδασκάλῳ, καὶ μετ' αὐτοῦ τοὺς νῦν ἠτιμωμένους, ἵνα καὶ συνδοξασθῶσιν αὐτῷ B κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, τὸ πᾶν ἐν τούτοις καταπαύει τοῦ σκοποῦ. »

Vers. 14,15. « Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis : quoniam quod est honoris, gloriæ, et virtutis Dei, et qui est ejus Spiritus, super vos requiescet. » Quoniam Christiani appellamini. « Per illos quidem blasphematur; **378** per vos autem glorificatur. Nemo autem vestrum patiatur, ut homicida, aut fur, aut maledicus. » Subaudiendum qui, ante ea verba, « Per illos quidem blasphematur. » Nempe Spiritus sanctus per impios quidem maledictis allicitur, « per vos autem collaudatur. » Quomodo? Quia, cum illi vos false accusent, eis quidem ignominia, vobis autem gloria affunditur.

« Εἰ ὀνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάριοι· ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται. » Ἐν τῷ Χριστιανοὶ καλεῖσθαι. « Κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται. Μὴ γάρ τις ὑμῶν πασχέτω ὡς φονεύς, ἢ λοίδορος, ἢ κλέπτης, ἢ κακοποιός. » Προσυπακουστέον τὸ, ὅπερ, « Κατ' αὐτοὺς μὲν βλασφημεῖται, » τὸ τοῦ Θεοῦ δηλονότι Πνεῦμα, κατὰ μὲν τοὺς ἀσεβεῖς, βλασφημεῖται, « κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται. » Πῶς; Ὅτι ψευδῶς ὑμῶν κατηγορούντων αὐτῶν. Ἐκείνοις μὲν καταχεῖται αἰσχύνη, ὑμῖν δὲ δόξα.

C

Vers. 15, 16. « Vel ut alienorum appetitor. Si autem ut Christianus, non erubescat : glorificet autem Deum in isto nomine. » Alienorum appetitor hic dicitur, qui aliena curiosius indagat, ut calumniandi occasionem habeat : quod est scelesti, dolosi et ad omne malum comparati animi.

« Ἢ ὡς ἀλλοτριοεπίσκοπος. Εἰ δὲ ὡς Χριστιανός, μὴ αἰσχυνέσθω· δοξαζέτω δὲ τὸν Θεὸν ἐν τῷ μέρει τούτῳ. » — « Ἀλλοτριοεπίσκοπος, » ὁ τὰ ἀλλότρια περιεργαζόμενος, ἵνα ἀφορμὴν λοιδορίας ἔχῃ. Τοῦτο δὲ μιαρᾶς καὶ κακούργου ψυχῆς, καὶ πρὸς πᾶν ἑτοίμης κακόν ἐστι.

Vers. 17, 18. « Quoniam tempus est, ut incipiat judicium a domo Dei. Si autem primum a nobis, qui finis eorum, qui non credunt Dei Evangelio. Et si justus vix salvabitur, impius et peccator ubi parebunt ? »—« Judicium » hic non condemnatio ? nem, sed discussionem et indagationem vocat. Terret autem eos, ut a torpore, in quo vivebant, excitet. Idcirco subdit : « Si igitur primum a nobis » discussio incipiet eorum, quæ viventes egimus; qualem putamus futurum eorum finem, qui non crediderunt ?« Incipit autem judicium a domo Dei : » nam secundum magnum Basilium, naturaliter eorum qui nobis familiarissimi sunt, offensas ægerrime ferimus. Omnium vero familiarissimi Deo sunt fideles, qui domum ejus, hoc est, Ecclesiam replent. Quamobrem dicebat Salvator[70] : Primum « dicet his, qui a dextris ejus erunt. » Judicium vero hic, seu discussionem, vocat afflictiones, quæ fidelibus inferuntur ab impiis : quod eventurum

« Ὅτι ὁ καιρὸς τοῦ ἄρξασθαι τὸ κρῖμα ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ πρῶτον ἀφ' ὑμῶν, τί τὸ τέλος τῶν ἀπειθούντων τῷ τοῦ Θεοῦ Εὐαγγελίῳ; Καὶ εἰ ὁ δίκαιος μόλις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται; » — « Κρῖμα » νῦν οὐ τὸ κατάκριμα, ἀλλὰ τὴν ἐξέτασιν λέγει, τὴν ἔρευναν. Ἐμφόβους δὲ αὐτοὺς ποιεῖ, τοῦ ῥᾳθύμου βίου αὐτοὺς ἀπανιστῶν. Διὸ καὶ ἐπιφέρει· Εἰ οὖν « πρώτη ἀφ' ὑμῶν » ἐξέτασις τῶν βεβιωμένων, τί χρὴ τέλος νομίζειν [τῶν ἀπειθησάντων]; Ἄρχεται δὲ πρῶτον ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ· κατὰ γὰρ τὸν μέγαν Βασίλειον, φυσικῶς τοῖς οἰκειοτάτοις ἡμῶν χαλεπαίνομεν, ὅταν εἰς ἡμᾶς ἐξαμαρτάνωσιν. Οἰκειότατοι δὲ Θεῷ, οὐκ ἄλλοι, ἢ οἱ πιστοί, οἱ συμπληροῦντες αὐτοῦ τὸν οἶκον, ἤτοι τὴν Ἐκκλησίαν. Διὸ καὶ ὁ Σωτὴρ ἔλεγε· Πρῶτον « ἐρεῖ τοῖς ἐκ δεξιῶν. » — « Κρῖμα » δὲ ἐνταῦθα, τὸν ἔτασμὸν, τὰς θλίψεις λέγει τὰς ἀπὸ τῶν ἀσεβῶν ἐπενεχθείσας τοῖς πιστοῖς. Ὃν καὶ ὁ Κύριος προκατήγγειλε τὴν ἐπαγωγήν. Ἰρηκώς· « Παραδώσου-

[70] Matth. xxv, 34.

Digitized by Google

σιν ὑμᾶς εἰς συνέδρια, » καὶ τὰ ἑξῆς. Εἶτα ὡς παραμυθούμενος αὐτοὺς ἐπιφέρει· Εἰ οὖν ὑμῶν οὕτως ὄντων οἰκειοτάτων αὐτῷ, οὐ φείδεται, ἐννοήσατε τί τέλος ἔσται τοῖς ἀσεβέσι· καὶ [πιστοῦται τοῦτο ἀπὸ τῆς Γραφῆς·] « Εἰ ὁ δίκαιος μόλις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται; » Τοιοῦτον δέ ἐστιν, ὃ λέγει· Εἰ ὁ δίκαιος κόπῳ καὶ μόχθῳ τῆς σωτηρίας τυγχάνει « (Βιαστὴ γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, » καὶ διὰ πολλῶν θλίψεων αὐτῆς τις τυγχάνει), οἱ ἄνετον βίον καὶ ἀπολαυστικὸν ζῶντες, τίνων τεύξονται; Κατὰ τὸν μέλλοντα δὲ αἰῶνα, τὸ περὶ τῶν ἀσεβῶν ἀκουστέον. Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς « πάσχοντες κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, » μὴ ῥᾳθυμῶμεν, ἀλλ' « ὡς πιστῷ Κτίστῃ παρατιθώμεθα τὰς ψυχὰς ἡμῶν ἐν ἀγαθοποιΐᾳ. »

« Ὥστε καὶ οἱ πάσχοντες κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ὡς πιστῷ Κτίστῃ παρατιθέσθωσαν τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐν ἀγαθοποιΐᾳ. » — « Θέλημα τοῦ Θεοῦ » ἤ [ὅτι] οὐκ ἔξω τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας τὰ ἡμέτερα πάθη, δηλῶν, ἀλλ' οἷον δοκίμιον ταῦτα ὑπ' ἐκείνου ἡμῖν βραβευόμενα, ἢ ὅτι ὡς ὑπὲρ τοῦ θελήματος αὐτοῦ πάσχοντες, αὐτῷ παραχωρῶμεν καὶ τὴν ἔκβασιν. Πιστὸς γὰρ οὗτος, οἱονεὶ ἀψευδής, κατὰ τὰς ἐπαγγελίας αὐτοῦ, καὶ οὐκ « ἐάσει ἡμᾶς ὑπὲρ ὃ δυνάμεθα πειρασθῆναι. » Πῶς δὲ δεῖ Θεῷ παρατιθέναι ἑαυτόν; « Ἐν ἀγαθοποιΐᾳ, » [φησί. Τί δὲ τοῦτο;] Τὸ ἐν ταπεινοφροσύνῃ ἀνατιθέναι ἑαυτὸν, μὴ μέγα ἐφ' οἷς πάσχει τις φρονῶν, ἀλλ' ὅσῳ μείζω δοκεῖ πάσχειν, τοσούτῳ ἀχρεῖον λογιζέσθω ἑαυτὸν, λέγων πρὸς Κύριον· « Δίκαιος εἶ ἐπὶ πᾶσιν, οἷς ἐποίησας ἡμῖν. » — « Ἀσεβὴς » δὲ καὶ « ἁμαρτωλὸς » [ταύτῃ] διαφέρουσιν. « Ἀσεβὴς » γάρ, ὁ ἔξω πάντη Θεοῦ· « ἁμαρτωλὸς » δὲ, ὁ τῆς εἰς Θεὸν πίστεως ἀντεχόμενος, καταφρονῶν δὲ τοὺς νόμους αὐτοῦ. Δύναται δὲ ὁ αὐτὸς καὶ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς εἶναι. Ὁ γὰρ τὴν ἀνομίαν ἐργαζόμενος πάντως καὶ ἀσεβεῖ, μὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ ἁμαρτάνειν εἶναι λογιζόμενος.

A prædixit Dominus, cum discipulis suis ait : « Tradent vos in conciliis [71], » etc. Deinde veluti eos consolaturus subdit : Si vobis, quanquam adeo familiares illi estis, non parcit; considerate, ecquis impiorum futurus sit finis. « Et si justus vix salvabitur, impius et peccator ubi parebunt? » Nempe, si justus nonnisi labore et angustiis salutem suam consequitur ([72] « Regnum enim cœlorum vim patitur, » seu multis afflictionibus comparatur), qui inertem et voluptuosam vitam ducunt, seu impii quique, quid in futuro sæculo pro malefactis suis recipient? Quapropter et nos, qui Dei voluntate adversa patimur, inertiæ nos atque desidiæ non tradamus, sed recte faciendo, Deo tanquam fideli Conditori commendemus animas nostras.

B Vers. 19. « Itaque et hi qui patiuntur, secundum voluntatem Dei, fideli Creatori commendent animas suas in benefactis. » — « Secundum voluntatem Dei, » ait, vel ut insinuet, adversa quæ patimur, non absque Dei providentia nobis accidere, quin ab ipso ad nostri explorationem et exercitium **379** immitti; vel ut quemadmodum ejus voluntate nos patimur, ita quoque ipsi afflictionum nostrarum exitum permittamus. Fidelis enim est ille, utpote veracissimus in promissionibus : adeoque non « patietur nos tentari supra id quod possumus [73]. » Quomodo vero oportet semetipsum commendare? « In benefactis, » inquit. Quid autem est hoc? Cum humilitate se Deo committere, ne quis propter ea C quæ patitur, alte de se sapiat : sed quo majora pati videtur, eo se magis inutilem et ad quodcumque bonum ineptum reputet; dicaturque Domino [74] : « Justus es, Domine, in omnibus quæ fecisti nobis. » Differunt autem ab invicem impius ac peccator. Impius enim est, qui omnino Deum abnegat. Peccator vero, qui retenta fide in Deum, mandata ejus contemnit. Potest autem idem esse et impius et peccator : qui enim iniqua operatur, utique etiam impie agit : siquidem cum peccat, perinde se habet, ac si Deum nullum esse existimaret.

ΚΕΦΑΛ. Ε'.

« Πρεσβυτέρους τοὺς ἐν ὑμῖν παρακαλῶ ὁ συμπρεσβύτερος καὶ μάρτυς τῶν τοῦ Χριστοῦ παθημάτων, ὁ καὶ τῆς μελλούσης ἀποκαλύπτεσθαι δόξης κοινωνός. Ποιμάνατε τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ, ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστῶς, ἀλλὰ ἑκουσίως κατὰ D Θεόν· μηδὲ αἰσχροκερδῶς, ἀλλὰ προθύμως· μηδὲ ὡς κατακυριεύοντες τῶν κλήρων, ἀλλὰ τύποι γενόμενοι [*vulg.* γιν.] τοῦ ποιμνίου. Καὶ φανερωθέντος τοῦ Ἀρχιποίμενος, κομιεῖσθε τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον. Ὁμοίως δὲ καὶ [*vulg. om.* δὲ καὶ] νεώτεροι ὑποτάγητε πρεσβυτέροις. » Περὶ « ταπεινοφροσύνης » προκειμένου αὐτῷ διαλαβεῖν, ἣν καὶ προανεκρούσατο, « ἐν ἀγαθοποιΐᾳ, » εἰπών. « Συμπρεσβύτερον » δὲ ἑαυτὸν καλεῖ, ἢ διὰ τὴν ἡλικίαν, ἢ διὰ τοῦ ἐπισκόπου τὴν τιμήν. Πρεσβυτέρους γὰρ καὶ τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἡ τῶν Πράξεων βίβλος καλεῖ·

CAPUT V.

Vers. 1-5. « Seniores ergo, qui in vobis sunt, obsecro, consenior et testis Christi passionum : qui et ejus, quæ in futuro revelanda est, gloriæ communicator. Pascite qui in vobis est, gregem Dei, providentes non coacte, sed spontanee secundum Deum : neque turpis lucri gratia, sed voluntarie : neque ut dominantes in cleris, sed forma facti gregis ex animo. Et cum apparuerit Princeps pastorum, percipietis immarcessibilem gloriæ coronam. Similiter adolescentes subditi estote senioribus. » Cum propositum esset Petro de « humilitate, » quam antea tetigerat, dicens : « in benefactis, » disserere; se « conseniorem » vocat, vel propter ætatem, vel propter honorem episcopatus : quandoquidem et in libro Actuum apostolorum episcopi dicuntur presbyteri, hoc est seniores, seu

[71] Matth. x, 17. [72] Matth. xi, 12. [73] I Cor. x, 13. [74] Dan. III, 27

Digitized by Google

majores natu. Deinde ut eminentiam suam, et humilitatis tantummodo gratia se « conseniorem » vocasse, ostenderet, præcellentiam suam pandit in eo situm, quod « testis Christi passionum » esset ; perinde ac si diceret : Si ego, qui talium visionum vobis interpres sum, haud dedignor, memetipsum « conseniorem » vestrum appellare ; profecto æquum non est, ut vos supra eos, qui sub vobis ministrant, efferamini. Quare et Dominus de humilitatis cultu disserens ait [75] : « Si ego lavi pedes vestros Dominus et Magister, » etc. Addit vero : « Qui et ejus, quæ in futuro revelanda est, gloriæ communicator, » seu consors, ut humilitatis excellentiam demonstraret : quemadmodum et Paulus ait [76] : « Cum Christus apparuerit, tunc et nos apparebimus in gloria. » Porro « non coacte » gregem Dei, pascit ille, qui tanquam « formam » bene operandi subditis suis **380** semetipsum proponens, discipulos habet se mutuo incitantes ad imitationem Magistri. Ac « turpis lucri » captator non est ille, qui supra subjectos sese arroganter non effert, sed humiliter cum ipsis versatur : seu qui nec pretiosa vestimenta, nec sumptuosam mensam, cujusmodi arrogantia expetit, et turpe lucrum subministrat, requirit. « Clerum » vocat sacrum cœtum. Addens autem : « Forma facti gregis, » non coacte pascendum docet. In eo autem : « Et cum apparuerit Princeps pastorum, » illud « et » particula causalis hic est, posita pro, « ut » ; adeoque sensus hujusmodi est : « Ut cum apparuerit Princeps pastorum, percipiatis incorruptibilitatis coronam. Omnes autem invicem subjecti, humilitatem innectite : quia Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. » Illud, « Innectite, » (6) idem hic valet ac involvite, circumdate, assumite, complectamini.

A εἶτα βουλόμενος τὸ ὑπερέχον ἑαυτοῦ παραστῆσαι, καὶ ὅτι ταπεινοφροσύνης ἕνεκεν « συμπρεσβύτερον » ἑαυτὸν λέγει· ἐπάγει τὸ ἀξίωμα ἑαυτοῦ, τὸ, « μάρτυς τῶν τοῦ Χριστοῦ παθημάτων · » οἱονεὶ λέγων, ὅτι· Εἰ ἐγὼ ὁ τῶν τοιούτων ὑμῖν θεαμάτων ὑφηγητὴς, οὐκ ἀπαξιῶ « συμπρεσβύτερον » ἐμαυτὸν καλεῖν, οὐδὲ ὑμεῖς δίκαιον κατεπαίρεσθε [f. δίκαιοι κατεπαίρεσθαι] τῶν ὑφ' ὑμᾶς τελούντων. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Κύριός φησι περὶ ταπεινοφροσύνης λέγων · « Εἰ οὖν ἐγὼ ὁ Κύριος καὶ Διδασκάλος, ἔνιψα ὑμῶν τοὺς πόδας. » Τὸ δὲ, « κοινωνὸς τῆς [μελλούσης] ἀποκαλύπτεσθαι δόξης, » προστίθησιν, ἵνα παραστήσῃ τὸ τῆς ταπεινοφροσύνης ἐξαίρετον, ὡς καὶ Παῦλός φησιν · « Ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ, τότε καὶ ἡμεῖς φανερωθησόμεθα. » — « Μὴ ἀναγκαστῶς » δὲ οὗτος B [ποιμανεῖ,] ὃς « τύπον » ἑαυτὸν ἀγαθοεργίας τοῖς ὑφ' ἑαυτὸν προτιθεὶς, τοὺς μαθητευομένους [ἔχει] πρὸς ζῆλον τοῦ Διδασκάλου κατεπειγομένους ἀλλήλων · μὴ « αἰσχροκερδῶς » δὲ, ὁ μὴ δι' ἀλαζονείας προῖών καὶ κατεπαιρόμενος τῶν ὑποκειμένων, ἀλλ' ἐν εὐτελείᾳ διαζῶν, εἴ τις ἱματίων πολυτελῶν, καὶ τραπέζης ὁμοίας οὐκ ἐπιζητεῖ, ἃ τὴν ἀλαζονείαν καὶ τὴν ἀπὸ τῆς αἰσχροκερδείας χορηγίαν ποιεῖ. « Κλῆρον » δὲ τὸ ἱερὸν σύστημα καλεῖ, προστιθεὶς δὲ τὸ, « τύποι γενόμενοι τοῦ ποιμνίου, » τὸ ἀναγκαστῶς μὴ ποιμαίνειν φησίν. Ἐν δὲ τῷ, « [Καὶ] φανερωθέντος τοῦ Ἀρχιποίμενος, » ὁ, « καὶ, » αἰτιολογικὸς σύνδεσμός κεῖται, ἀντὶ τοῦ, ἵνα γάρ, ἔστι τὸ, « καὶ, » ἵνα « φανερωθέντος τοῦ Ἀρχιποίμενος, κομιεῖσθε τὸν » τῆς ἀφθαρσίας « στέφανον. » — « Πάντες δὲ ἀλλήλοις ὑποτασσόμενοι, τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε · ὅτι ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. » Τὸ, « Ἐγκομβώσασθε, » ἀντὶ τοῦ, ἐνειλήσασθε, περιβάλεσθε · ἢ ἀναβάλεσθε, ἀναστείλασθε. C

Vers. 6,7. « Humiliamini igitur sub potenti manu Dei, ut vos exaltet in tempore suo (7). Omnem sollicitudinem vestram projicientes in eum, quoniam ipsi cura est de vobis. » — « Tempus suum, » hoc est opportunum hic dicit ; quemadmodum et David, cum ait [77] : « Quod fructum suum dabit in tempore suo. » Addit autem « in tempore suo, » quia de exaltatione loquitur in futuro sæculo habenda ; quæ sola invariabilis ac perpetua est. Exaltatio namque, quæ in hoc sæculo obtinetur, nec secura, neque stabilis est ; quippe quæ citius quam advenit, evanescit. At humilitate veram exaltationem comparari, et ipse Dominus diserte docet his verbis [78] : « Omnis qui se exaltat humiliabitur, et qui se humiliat exaltabitur. » Et [79] : « Si quis vult primus esse, erit omnium novissimus. » Innuit autem per illud, « in tempore suo, » ut diximus, etiam in futuro sæculo promitti humilibus exaltationem. Stabilitatem enim et immobilitatem res

« Ταπεινώθητε οὖν ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ἵνα ὑψώσῃ ὑμᾶς ἐν καιρῷ, πᾶσαν τὴν μέριμναν ὑμῶν ἐπιῤῥίψαντες ἐπ' αὐτὸν, ὅτι αὐτῷ μέλει περὶ ὑμῶν. » — « Καιρὸν » τὸν ἐπιτήδειόν φησιν, ὡς καὶ ὁ Δαβίδ · « Ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ · » πρόσκειται δὲ τὸ, « ἐν καιρῷ · » πρὸς γὰρ τὴν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι ὕψωσιν παραπέμπεται, ἥτις καὶ [μόνη ὕψωσις] ὡς ἀναλλοίωτος καὶ διαιωνίζουσα. Ἡ γὰρ ἐνταῦθα ὕψωσις οὐκ ἀσφαλὴς, οὐδὲ βεβαία, ἀλλὰ θᾶττον ἢ ὑψωθῆναι ταπεινουμένη. Τῆσδε ταπεινώσεως, τῆς τὸ ὕψος ποιούσης, καὶ αὐτὸς ὁ Κύριός φησι · « Πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται · καὶ ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται · » καὶ, « Ὁ θέλων ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω πάντων ἔσχατος. » Ἠνίξατο δὲ [διὰ τοῦ, « ἐν καιρῷ, »] ὡς ἔφημεν, καὶ τὸ εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα ἐπαγγέλλεσθαι τὴν ἀπὸ τῆς ταπεινώσεως ὕψωσιν. Ὁ γὰρ τῶν ἀναλλοιώτων καιρὸς ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι. Εἶτα τὸ δέος ἀφαιρῶν τὸ τῆς ταπεινώσεως, φησὶ · Μὴ δέ-

[75] Joan. XIII, 14. [76] Coloss. III, 4. [77] Psal. I, 3. [78] Luc. XIV, 11, XVIII, 14. [79] Marc. IX, 34.

Bonifacii Finetti notæ.

(6) Vulg. habet, *insinuate*.

(7) Vulg., *in tempore visitationis*.

Digitized by Google

ἦθοι, πᾶσαν τὴν μεριμνάν σου ἐπὶ Κύριον ῥίψας. Γούτῳ γὰρ μέλει, ἤτοι φροντὶς ἀπόκειται τούτων ἁπάντων.

A quæque nonnisi in futuro sæculo sortientur. Deinde ut trepidationem tolleret, quam humilitas excitare solet. Ne timeatis, inquit, sed omnem sollicitudinem vestram in eum projicite : quoniam ipsi cura est et sollicitudo de his omnibus.

« Νήψατε, γρηγορήσατε · ὁ ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος ὡς λέων ὠρυόμενος περιπατεῖ, ζητῶν τίνα καταπίῃ. Ὃ ἀντίστητε στερεοὶ τῇ πίστει. » Τοὺς νοητῶς ὑπνοῦν εἰωθότι (τοῦτο δέ ἐστι τὸ περὶ τὰ μάταια κεχηνέναι), καὶ ἀπὸ τούτων τὸ νηφάλιον καταβαρύνουσι τῶν ψυχῶν, τὸ πονηρὸν τῆς ἀπογνώσεως ἐπιπηδᾷ θηρίον. Τοῦτο οὖν ἀσφαλιζόμενος ὁ Χριστοῦ μαθητής, ἐγρηγορέναι ἀεὶ παραινεῖ, καὶ φυλάττεσθαι τὸν τῶν ζιζανίων σπορέα, μήπως καθεύδουσιν ἡμῖν [ἤτοι ἀμελῶς καὶ ῥᾳθύμως διαβιοῦσι,] λάθοι πονηροὺς ἐπισπείρας λογισμούς, καὶ τῆς ὄντως ἀποβουκολήσας ζωῆς. Οὐ γὰρ παύεται, φησὶν, « ὡς λέων ὠρυόμενος » περιέρχεσθαι, « ζητῶν τίνα καταπίῃ. » Περὶ τῆς τοιαύτης δὲ ἀνενδότου ἐπιβουλῆς καὶ Ἰουστῖνος ὁ ἅγιος μάρτυς, καὶ τῆς ἐπιμελοῦς αὐτοῦ πανουργίας τὴν αἰτίαν παρατιθέμενος, φησὶν, ὡς ὁ διάβολος πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας, οὐκ ἦδει τρανῶς οὕτω τῆς ἑαυτοῦ τιμωρίας τὴν δύναμιν, τῶν θείων προφητῶν αἰνιγματωδῶς αὐτὴν διαγορευσάντων (ὡς Ἡσαΐας, ὑπὸ προσώπῳ τοῦ Ἀσυρίου πᾶσαν τὴν κατὰ τὸν διάβολον δραματουργίαν ἐκτραγῳδῶν ἐπεκάλυψεν) · ἐν οἷς δὲ τοῦ Κυρίου παραγενομένου, τῷ διαβόλῳ σαφῶς ἀποκεῖσθαι καὶ ἑτοιμασθῆναι τὸ αἰώνιον πῦρ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἦσθετο, οὐ παύεται τοῖς πιστοῖς ἐπιβουλεύειν, πολλοὺς ἔχειν βουλόμενος κοινωνοὺς τῆς ἑαυτοῦ ἀποστάσεως · ὡς ἂν μὴ μόνος αἰσχύνοιτο ἀνεχόμενος, ψυχρᾷ ταύτῃ καὶ βασκάνῳ συγκροτούμενος παραμυθίᾳ. « Εἰδότες, τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων τῇ ἐν κόσμῳ ἀδελφότητι ὑμῶν ἐπιτελεῖσθαι » Ὡς ἔοικε, πολλαῖς ταῖς διὰ Χριστὸν θλίψεσι κατείχοντο [οὗτοι] πρὸς οὓς ὁ Πέτρος ταῦτα γράφας, καὶ ἄνω καὶ κάτω τῆς Ἐπιστολῆς τοῦτο πραμυθεῖται · καὶ μὲν, διὰ τοῦ κοινωνοὺς αὐτοὺς γίνεσθαι τῶν τοῦ Κυρίου παθημάτων, καὶ τῆς ἀποκαλυπτομένης δόξης κληρονόμους· ἐνταῦθα δὲ, διὰ τοῦ μὴ μόνους πάσχειν, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς κατὰ τὸν κόσμον πιστούς.

B ne dormientibus, hoc est negligenter segniterque viventibus nobis, pravas cogitationes clam superseminet, **381** quibus a vera vita repellamur. Nunquam enim, inquit, cessat ille « tanquam leo rugiens circumire quærens quem devoret. » De hisce irrequietis diaboli insidiis sanctus Justinus Martyr, solertis adeo ejusdem nequitiæ causam explicans, ita ait : Diabolus ante Domini adventum non adeo clare ac manifeste supplicii sui vim ac conditionem noverat; quod prophetæ nonnisi ænigmatice illud descripserunt (velut Isaias qui eam in persona regis Assyrii universam diaboli tragœdiam repræsentans, quadantenus occultavit). At cum, Domino in terris peregrinante, diabolus sibi ac angelis suis æternum ignem decretum et paratum esse, perspicue intellexit, non cessat exinde fidelibus insidias struere, multos defectionis suæ socios habere cupiens, ne solus damnationis ignominiam sustineat; sibi plaudens, si vel hanc frigidam et invidam consolationem consciscere sibi possit (8). « Scientes eamdem passionem ei, quæ in mundo est, vestræ fraternitati fieri. » Multi, ut videtur, ex illis, ad quos hæc scribit Petrus, afflictionibus propter Christum premebantur. Illinc et in principio et in fine Epistolæ eos solatur : inibi quidem ea ratione, quod si nunc consortes sunt passionum Christi, erunt etiam gloriæ, quæ revelanda est, cohæredes; hic vero, quod non illi soli paterentur, sed cuncti, qui per orbem dispersi sunt, fideles.

C

« Ὁ δὲ Θεὸς πάσης χάριτος, ὁ καλέσας ὑμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ δόξαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὀλίγον παθόντας, αὐτὸς καταρτίσαι ὑμᾶς, στηρίξαι, σθενώσαι, θεμελιώσαι. Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. » Καὶ ἀρχόμενος τῆς Ἐπιστολῆς, τὸν Πατέρα ἔλεγε διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐλεῆσαι ἡμᾶς · καὶ νῦν τελειῶν, τὸν αὐτὸν Πατέρα καλέσαι διὰ τοῦ Υἱοῦ διδάσκει · τοῦτο γὰρ αὐτοῖς σκοπὸς, τὸ

D Vers. 10, 11. « Deus autem omnis gratiæ qui vocavit nos in æternam suam gloriam in Christo Jesu, modicum passos ipse perficiet, confirmabit, solidabitque. Ipsi gloria et imperium, in sæcula sæculorum. Amen. » Et in exordio Epistolæ Patrem per Filium misereri dixit, et nunc eam absolvens, docet eumdem Patrem per Filium ad « æternam gloriam vocare : » scopus enim

Bonifacii Finetti notæ.

(8) Integrum hoc Justini fragmentum refertur in appendice II ejusdem Operum edit. Paris. an. 1742, velut desumptum ex Joannis Antiocheni patriarchæ libro, cui titulus Ἐκλογὴ κεφαλαίων ἀθροισθέντων ἐκ διαφόρων βιβλίων, *Delectus capitum delectorum ex variis libris*. Simile quid ex deperdito Justini libro *contra Marcionem* refert S. Irenæus lib. v, n. 26.

Digitized by Google

apostolorum erat hocce mysterium prædicare, quanquam hic simul cum exhortatione hoc facit.

μυστήριον κηρύξαι, εἰ καὶ μετὰ παραινέσεως τοῦτο ποιοῦσι.

Vers. 12. « Per Silvanum fidelem fratrem vobis, ut arbitror, breviter scripsi, obsecrans et contestans, hanc esse veram gratiam Dei, in qua statis. Salutat vos, quæ est in Babylone Selecta, et Marcus filius meus. Salutate invicem in osculo sancto. Gratia vobis omnibus, qui estis in Christo Jesu. Amen. » Fidelis supra modum erat « Silvanus » iste, et in prædicatione Evangelii fervidissimus. Quare et Paulus ipsius meminit, et eum adjutorem sibi assumit in Epistolis simul cum Timotheo, scribens [80]: « Paulus, et Silvanus, et Timotheus. » — « Babylonem » hic Romam appellat ob splendorem, quo etiam Babylon multo tempore illustris fuit. « Selectam » vocat Dei Ecclesiam, quæ Romæ erat. De « Marco » evangelista hic loquitur; **382** quem « filium » nominat, utique secundum Spiritum, non secundum carnem: cui etiam Evangelii conscribendi munus imposuit. Cum vero Paulus scribat: « Salutate invicem in osculo sancto; » iste « in osculo, » ait, « charitatis, » idem significans: noverat enim etiam Paulus charitatem in Domino omnibus virtutibus, ac ipsi quoque propter Christum martyrio, præstare. Is igitur « osculum sanctum » illud intelligit, quod in Deo et propter Deum datur: hic autem illud vocat « osculum charitatis, » ejus scilicet quæ vera dilectio est. Quocirca etiam subdit: « Pax vobis omnibus, qui estis in Christo Jesu. » Non autem communem seu humanam pacem hic intelligit, sed eam, quam Christus Dominus ad passionem perrecturus dedit, dicens [81]: « Pacem relinquo vobis: » statimque hujus a communi pace discrimen subjungens: « Non quomodo, » ait, « mundus dat: » non enim propter naturalem affectionem colenda pax vobis est, sed per conjunctionem in sancta charitate, sicque inimicorum ictus excipiendi. Cæterum ubique discipuli in fine, velut quoddam sigillum, addunt orationem: quo sinceram ac genuinam sanctitatem suam patefaciunt. At vero fuerunt nonnulli ante nos, qui supradictum Marcum verum Petri filium fuisse asserere non dubitarunt, non alio nixi fundamento, præterquam quod Lucas in Actis apostolorum narrat [82], Petrum, e carcere, in quem ab Herode conjectus fuerat, ab angelo mirabiliter eductum, et ab eo dimissum, « venisse ad domum Mariæ matris Joannis, qui cognominatus est Marcus: » venisse scilicet eum volunt, tanquam ad propriam domum, et ad legitimam uxorem suam.

« Διὰ Σιλουανοῦ ὑμῖν τοῦ πιστοῦ ἀδελφοῦ, ὡς λογίζομαι, δι' ὀλίγων ἔγραψα, παρακαλῶν καὶ ἐπιμαρτυρῶν, ταύτην εἶναι ἀληθῆ χάριν τοῦ Θεοῦ, εἰς ἣν ἑστήκατε. Ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι [Ἐκλησία] συνεκλεκτὴ, καὶ Μάρκος ὁ υἱός μου. Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγάπης. Εἰρήνη ὑμῖν πᾶσι τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Ἀμήν. » Πιστὸς ὑπερβαλλόντως ὁ Σιλουανὸς οὗτος, καὶ περὶ τὸ κήρυγμα προθύμως ἀγωνιζόμενος, ὅπουγε καὶ Παῦλος αὐτοῦ μνημονεύει, καὶ συνεργὸν μετὰ Τιμοθέου ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς παραλαμβάνει, « Παῦλος, γράφων, καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος. » — « Βαβυλῶνα » δὲ τὴν Ῥώμην ὀνομάζει, διὰ τὸ περιφανὲς, ὃ καὶ ἡ Βαβυλὼν πολλῷ χρόνῳ ἔσχηκεν· « ἐκλεκτὴν » δὲ τὴν ἐν τῇ Ῥώμῃ συστᾶσαν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν. « Μᾶρκον » τὸν εὐαγγελιστὴν λέγει, ὃν καὶ υἱὸν, κατὰ Πνεῦμα, οὐ [κατὰ] σάρκα καλεῖ. Τούτῳ δὲ καὶ τὸ Εὐαγγέλιον γράψαι ἐπέτρεψε. Τοῦ Παύλου δὲ, « Ἀσπάζεσθε· ἀλλήλους, γράφοντος, ἐν φιλήμασι ἁγίῳ, » οὗτος, « ἐν φιλήματι, » φησὶν, « ἀγάπης, » ταὐτὸν ἐκείνῳ λέγων. Ἐπίσταται γὰρ καὶ Παῦλος τὴν κατὰ Κύριον ἀγάπην μείζω πασῶν τῶν ἀρετῶν, καὶ αὐτοῦ τοῦ κατὰ Χριστὸν μαρτυρίου. Ἐκεῖνος μὲν οὖν, « φίλημα ἅγιον, » τὸ ἀφωρισμένον ἐν Θεῷ λέγει· οὗτος δὲ, « ἀγάπης φίλημα, » τῆς ὄντως ἀγάπης· διὸ καὶ ἐπάγει· « Εἰρήνη ὑμῖν πᾶσι τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· » οὐ τῆς κοινῆς εἰρήνης λέγων, τῆς κατὰ ἀνθρώπους, ἀλλὰ εἰρήνης αὐτοὺς τυχεῖν εὔχεται, ἧς αὐτοὺς καὶ ὁ Χριστὸς πρὸς πάθος χωρῶν ἠξίωσε, λέγων· « Εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν· » καὶ ἐπαγαγὼν τὸ διάφορον, « Οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν. » Οὐ γὰρ δι' ἐμπάθειαν εἰρηνευτέον, ἀλλὰ διὰ τὸ συνδεδεμένους ὑμᾶς τῇ ἀγάπῃ, οὕτω τὰς ἀπὸ τῶν ἀντιπάλων ἐκδέχεσθαι βολάς. Πανταχοῦ δὲ, ὥσπερ σφραγῖδα, ἐπιτιθέντες οἱ τοῦ Κυρίου μαθηταὶ [τὴν] ἐπὶ τέλει εὐχὴν, τὸ γνήσιον τῆς αὐτῶν ἐμφαίνοντες ἁγιότητος, τινὲς ἐτόλμησαν τῶν πρὸ ὑμῶν [f. ἡμ.], [καὶ σαρκικὸν] υἱὸν ἀποφῆναι τοῦτον τὸν Μάρκον τοῦ [θείου] Πέτρου, τεκμηρίῳ χρησάμενοι τῷ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων εἰρημένῳ λουκᾷ, ὅτι οὗτος ὁ Πέτρος δι' ἀγγέλου Θεοῦ τῆς φυλακῆς ἐκβληθεὶς παραδόξως, ἐν ᾗ ἔβαλεν αὐτὸν Ἡρῴδης, τοῦ χρηματισμοῦ τοῦ ἀγγέλου ἀφεθεὶς, « εἰς τὴν οἰκίαν ὥρμησε [τῆς] μητρὸς Ἰωάννου τοῦ ἐπικληθέντος Μάρκου· » [ὡς] εἰς τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν ἐπανελθὼν καὶ τὴν νομίμην σύζυγον.

Petri apostoli Epistola prima Catholica, quæ scripta est ab urbe Roma, constat versiculis 256.

Πέτρου ἀποστόλου Ἐπιστολὴ Α' Καθολικὴ ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης· στίχων σιϛ'.

[80] I Thess. I, 2. [81] Joan. XIV, 27. [82] Act. XII, 12.

Digitized by Google

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ

ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΠΕΤΡΟΥ

ΕΞΗΓΗΣΙΣ.

—

THEOPHYLACTI

BULGARIÆ ARCHIEPISCOPI

EXPOSITIO IN EPISTOLAM II S. PETRI.

—

Ὑποθεσις της δευτερας επιστολης Πετρου.

Ἐπειδὴ καὶ ταύτην πάλιν αὐτὸς ὁ Πέτρος ἐπιστέλλει τοῖς ἤδη πιστεύσασιν. Ἔστι δὲ ἡ Ἐπιστολὴ ὑπόμνησις τῶν πρώτων. Εἰδὼς γὰρ, ταχεῖαν αὐτοῦ ἔσεσθαι τὴν ἀνάλυσιν τοῦ σώματος, ἐσπούδασε πάντας ὑπομνῆσαι περὶ ὧν κατηχήθησαν τῆς διδασκαλίας. Καὶ πρῶτον μὲν περὶ τῆς πίστεως ἐξηγεῖται, δεικνὺς αὐτὴν ἀπὸ τῶν προφητῶν εὐηγγελίσασθαι [*f.* -λίσθαι], καὶ ὅτι αἱ προφητεῖαι, αἱ περὶ τοῦ Σωτῆρος, οὐκ εἰσὶν ἀνθρώπιναι, ἀλλὰ παρὰ Θεοῦ ἐλαλήθησαν. Ἔπειτα παραγγέλλει, μὴ προσέχειν τοῖς ἀπατῶσι, λέγων ἔσεσθαι αὐτῶν τὴν ἀπώλειαν, ὥσπερ καὶ τῶν παραβάντων ἀγγέλων γέγονε. Προμηνύει δὲ ἐν τῇ Ἐπιστολῇ, ἡμέρας ἔσεσθαι, ἐν αἷς ἐμπαίκται περιπατήσουσι, καὶ θελήσουσιν ἀπατᾷν τινας, λέγοντες, μάτην λέγεσθαι παρ' ἡμῶν τὴν παρουσίαν τοῦ Σωτῆρος, διὰ τὸ ἀεὶ λέγεσθαι, καὶ μήπω παραγενέσθαι. Ἀπὸ τούτων οὖν καὶ μάλιστα ἀπέχεσθαι παραγγέλλει, διδάσκων μὴ ὀλιγωρεῖν ἐν τοῖς χρόνοις. Πάντα γὰρ τὸν χρόνον μηδὲν εἶναι ἐνώπιον Κυρίου, διὰ τὸ καὶ τὴν μίαν ἡμέραν ὡς χίλια ἔτη εἶναι, καὶ τὰ χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία. Ἔσεσθαι δὲ ταχέως τὴν ἡμέραν Κυρίου διαβεβαιοῦται, καὶ ἀποδείκνυσι, καὶ ἐντέλλεται ἑτοίμους τε εἶναι πάντας εἰς αὐτὴν ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς, καὶ ἀγαπᾷν τὰ ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου γραφέντα, καὶ μὴ προσέχειν τοῖς διαβάλλουσιν αὐτά, διὰ τὸ καὶ πάσας τὰς θείας Γραφὰς διαβάλλειν αὐτούς. Ὑπομνήσας οὖν καὶ διδάξας πάντας προειδέναι τὰ πράγματα, παραινεῖ μὴ ἐκπίπτειν τοῦ σκοποῦ τῆς πίστεως· καὶ οὕτω τελειοῖ τὴν Ἐπιστολήν.

Κεφαλαια της αυτης Β' επιστολης.

α'. *Περὶ κλήσεως τῆς ἐν πίστει ἔργοις βεβαιουμένης τοῖς τῆς ἀρετῆς, καὶ ἐλπίδος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν.*

β'. *Παραγγελία εἰς ὑπόμνησιν τῆς διδασκαλίας*

ARGUMENTUM SECUNDÆ EPISTOLÆ PETRI.

A 383

Hanc etiam Epistolam Petrus ad eos, qui jam crediderant, scripsit. Est autem repetitio quædam illorum quæ antea dixerat. Sciens enim dissolutionem corporis, sui jam imminere, satagit, ad memoriam omnibus revocare doctrinam, qua imbuti fuerant. Et primo quidem de fide disserit, ostendens, eam a prophetis prænuntiatam fuisse, atque prophetias quæ de Christo Salvatore sunt, non humano spiritu, sed Dei nutu et afflatu editas esse. Deinde monet, ne deceptoribus fidem habeant, dicens, eos perituros, sicuti angeli prævaricatores periere. Prædicit etiam tempus futurum, in quo impostores circumeuntes quærant aliquos decipere, dicendo, in vanum prædicari Salvatoris adventum, quippe qui semper prædicatur, et nunquam advenit. Præcipitque, ut ab hujusmodi hominibus solertissime caveamus, neve animo propter temporis diuturnitatem concidamus: eo quod apud ipsum una dies est tanquam mille anni, et mille anni tanquam una dies. Cæterum, prope esse diem Domini affirmat ac demonstrat; mandatque, ut omnes ad illam per bona opera parati sint: ac ut acquiescant iis quæ Paulus apostolus scripsit: neque aurem præbeant iis qui illa calumniantur; cum ejusmodi homines etiam reliquas Scripturas similiter calumnientur. Demum, cum omnes commonuisset, ac rebus suis providere docuisset, hortatur, ne a fidei scopo aberrent. Quo Epistolæ huic finem imponit.

B

C

CAPITA SECUNDÆ HUJUS EPISTOLÆ.

1 *De vocatione per fidem operibus virtutum, ac spe futurorum bonorum firmanda.*

2. *Adhortatio ad doctrinam receptam memoria*

Digitized by Google

probe tenendam post suum ex hac vita discessum : et quomodo in monte Thabor Dei vocem Christo Domino attestantem audierit.

3. Prædictio de dolosa hæreticorum insurrectione, eorum impietate, et futuro supplicio.

4. Repetitio de hæreticorum hominum malitia. Ubi etiam 1° quod Christus Dominus in fine hujus sæculi repente venturus sit. 2° Quod idcirco omni virtute ornatos nos esse, oporteat.

μετὰ τὴν ἀνάλυσιν αὐτοῦ. Καὶ ὅπως ἐν ὄρει Θαβὼρ τῆς τοῦ Θεοῦ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐπήκουσε φωνῆς.

γ'. Πρόρρησις ἀπατηλῆς ἐπαναστάσεως αἱρετικῶν, ἀσεβείας δὲ αὐτῶν καὶ μελλούσης κολάσεως.

δ'. Ἐπανάληψις περὶ κακίας ἀνθρώπων αἱρετικῶν. Ἐν ᾧ α' ὅτι αἰφνιδίως ἥξει ὁ Χριστὸς ἐπὶ συντελείᾳ τοῦδε τοῦ αἰῶνος· β' ὥστε δεῖν ἐυτρεπίζεσθαι πάσῃ ἀρετῇ.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΕΤΡΟΥ

EPISTOLA SECUNDA

SANCTI PETRI APOSTOLI.

384 CAPUT PRIMUM.

VERS. 1. « Simon Petrus servus et apostolus Jesu Christi iis, qui coæqualem nobiscum sortiti sunt fidem in justitia Dei nostri et Salvatoris Jesu Christi. » Nomen « Simon » abbreviatio quædam est nominis Simeon : qua ratione ex Metrodorus fit Metras, ex Menadoro Menas, et ex Theodosius Theudas. In ipso vero initio Epistolæ excitat et provocat fidelium animos, ut apostolorum circa prædicationem studium æmulentur ac æquent. Fas enim non est eos qui æqualem sortiti sunt gratiam, ulli eorum inferiores esse, quibus æquales declarati sunt. Ubique vero eos excipit pace, quam et Christus dedit postquam surrexit a mortuis, et cum abiret ad Patrem, clamans[1] : « Pax vobis. » Et in ecclesiis rogamus, nobis dari « angelum pacis. » Et sacerdos hanc ab altari populo impertit : quoniam illa mater est omnium bonorum. Quapropter discipulis suis præcepit, ut hanc primum darent, quotiescunque domos ingrederentur.

VERS. 2. « Gratia vobis et pax adimpleatur in cognitione Dei, et Christi Jesu Domini nostri. » Verba sic ordinanda sunt : « Vobis, qui in cognitione Dei, et Christi Jesu æqualem fidem sortiti estis, per justitiam Dei nostri, gratia et pax adimpleatur. »

VERS. 3. « Quomodo omnia nobis divinæ virtutis suæ, quæ ad vitam et pietatem donata sunt, per cognitionem ejus, qui vocavit nos propria glo-

384 ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.

« Συμεὼν Πέτρος καὶ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῖς ἰσότιμον ἡμῖν λαχοῦσι πίστιν ἐν δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Τοῦ « Συμεὼν, » τὸ Σίμων ὁποκορισμός ἐστιν, ὡς καὶ τοῦ Μητρόδωρος τὸ Μητρᾶς, καὶ τοῦ Μηνόδωρος τὸ Μηνᾶς, καὶ τοῦ Θεοδόσιος τὸ Θευδᾶς. Ἐκ προοιμίων δὲ ἀνίστησι τὰ φρονήματα τῶν πιστευόντων, καὶ τὰς ψυχὰς, εἰς τὴν ἴσην αὐτοὺς διεγείρων πρὸς τὸ κήρυγμα σπουδὴν τοῖς ἀποστόλοις. Οἱ γὰρ ἰσότιμον χάριν λαχόντες, οὐκ ἂν δίκαιον [*f.* δίκαιοι] ὑστερεῖν τινος τούτων, ὧν ἴσοι πεφήνασι. Πανταχοῦ δὲ τῇ εἰρήνῃ αὐτοὺς περικροτεῖ, ἣν καὶ ὁ Χριστὸς παρέσχεν ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, καὶ ἀπιὼν πρὸς τὸν Πατέρα, « εἰρήνην ὑμῖν » βοῶν. Καὶ ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας ἡμεῖς τὸν « ἄγγελον τῆς εἰρήνης » εὐχόμεθα δοθῆναι. Καὶ ὁ ἱερεὺς ταύτην παρέχει τῷ λαῷ ἀπὸ τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου, ὅτι αὕτη μήτηρ πάντων τῶν ἀγαθῶν. Διὸ καὶ ὁ Κύριος τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς παρήγγειλε, ταύτην πρώτην παρέχειν εἰς τὰς οἰκίας.

« Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη ἐν ἐπιγνώσει τοῦ Θεοῦ καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. » Τὸ ἑξῆς οὕτως· « Ὑμῖν τοῖς ἐν ἐπιγνώσει τοῦ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἰσότιμον ἡμῖν πίστιν λαχοῦσι, διὰ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, χάρις καὶ εἰρήνη πληθυνθείη. »

« Ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς·

[1] Luc. XXIV, 36; Joan. XX, 19 et 26.

Digitized by Google

δι' ὧν τὰ τίμια καὶ μέγιστα ἡμῖν ἐπαγγέλματα δεδώρηται. » Τὸ ἑξῆς οὕτω· Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη, ὡς πάντα πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν ἐν τῇ ἐπιγνώσει τοῦ Θεοῦ καὶ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, διὰ τῆς θείας αὐτοῦ δυνάμεως τῆς χάριτος ταύτης ὑμῖν δωρησαμένης εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς δόξης καὶ ἀρετῆς, δι' ὧν τὰ μέγιστα ἐπαγγέλματα ἐδωρήθη· ἵνα ἀποφυγόντες τὴν κοσμικὴν φθορὰν, τὴν δι' ἐπιθυμίας ἐγγινομένην, γένησθε κοινωνοὶ θείας φύσεως. Ἄλλως· Διὰ μακροῦ μὲν ἀποδέδοται· ἔστι δὲ ἡ διάνοια αὕτη· Ὡς μυρία λαβόντες ἀγαθὰ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Χριστοῦ, δυνάμεθα καὶ θείας φύσεως γενέσθαι κοινωνοὶ, καὶ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν ἀναχθῆναι, ὀφείλομεν πολιτεύεσθαι οὕτως, ὡς ἐπιχορηγεῖν τῇ πίστει τὴν ἀρετὴν, καὶ διὰ τῆς ἀρετῆς εἰς τὴν κατ' εὐσέβειαν προκοπὴν, ἕως εἰς τὸ τέλειον τῶν ἀγαθῶν, ὅ ἐστιν ἀγάπη, ἔλθωμεν. Θείας δὲ κοινωνοὶ φύσεως γεγόναμεν διὰ τῆς τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἐπιδημίας, ἀπαρχὴν τῆς ἡμετέρας φύσεως ἐν ἑαυτῷ ὑποστήσαντός τε καὶ ἁγιάσαντος τῇ προσλήψει. Εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ φύραμα. Φθορὰν δὲ τὴν ἀπὸ τῆς κοσμικῆς ἐπιθυμίας φησὶν, ὡς ἐκ φθαρτῶν τε καὶ περὶ φθαρτὰ συγκειμένης.

ria et virtute. Per quem maxima et pretiosa nobis promissa donavit. » Ordo hic est : Gratia vobis et pax sit ; quemadmodum omnia ad vitam et pietatem, in cognitione Dei et Jesu Christi Domini nostri, per ipsius potentiam, quæ vos hac gratia donavit, **385** ad cognitionem gloriæ et virtutis, per quæ maxima promissa donata sunt : ut evitantes mundanam corruptionem, quæ per concupiscentiam ingeneratur, efficiamini divinæ consortes naturæ. Aliter : fuse equidem ista in textu deducta sunt : attamen sensus huc redit : Cum innumera per Christi virtutem bona receperimus ; possumus etiam fieri divinæ consortes naturæ, et ad vitam et pietatem perduci. Verum ita conversari debemus, ut fide exerceamus virtutem, ac per virtutem in pietatem proficiamus : donec tandem ad perfectissimum bonorum, nempe charitatem, perveniamus. Divinæ autem consortes naturæ effecti sumus per Domini adventum : quo primitias naturæ nostræ in seipso assumpsit, et assumendo sanctificavit. Si autem primordia sancta sunt, et ipsa massa sancta sit oportet. Corruptionem vero eam hic dicit, quæ ex mundana concupiscentia procedit, quippe quæ ex corruptibilibus constat, et in corruptibilia tendit.

« Ἵνα διὰ τούτων γένησθε θείας φύσεως κοινωνοὶ ἀποφυγόντες τῆς ἐν κόσμῳ ἐν ἐπιθυμίᾳ φθορᾶς. » Τὸ ἑξῆς οὕτως· Ἵνα ἀπαλλαγέντες τῆς ἐν κόσμῳ φθορᾶς, τῆς ἐν ἐπιθυμίᾳ σαρκικῇ τελουμένης, γένοισθε θείας φύσεως κοινωνοί. Τὸ γὰρ, « ἀποφυγόντες, » ἀντὶ τοῦ, ἀπαλλαγέντες, ἐστίν.

« Ut per hæc efficiamini divinæ consortes naturæ, fugientes ejus quæ in mundo est, concupiscentiæ corruptionem. » Id est : Ut a mundana corruptione, quæ in concupiscentia carnali perficitur, liberati, efficiamini divinæ consortes naturæ. Illud enim « fugientes » idem est, ac liberati.

« Καὶ αὐτὸ δὲ τοῦτο, σπουδὴν παρεισενέγκαντες, ἐπιχορηγήσατε ἐν τῇ πίστει ὑμῶν τὴν ἀρετὴν, ἐν δὲ τῇ ἀρετῇ τὴν γνῶσιν, ἐν δὲ τῇ γνώσει τὴν ἐγκράτειαν, ἐν δὲ τῇ ἐγκρατείᾳ τὴν ὑπομονὴν, ἐν δὲ τῇ ὑπομονῇ τὴν εὐσέβειαν, ἐν δὲ τῇ εὐσεβείᾳ τὴν φιλαδελφίαν, ἐν δὲ τῇ φιλαδελφίᾳ τὴν ἀγάπην. » Βαθμοὺς τῆς προκοπῆς ἐπίσταται, πρώτην τὴν πίστιν, ἥτις θεμέλιός ἐστι τῶν ἀγαθῶν καὶ κρηπίς· εἶτα δευτέραν « τὴν ἀρετὴν, » ἤτοι τὰ ἔργα· χωρὶς γὰρ τούτων ἡ πίστις « νεκρὰ, » ὡς ὁ Ἰάκωβός φησιν. Ἐπὶ τούτοις « ἡ γνῶσις. » Τίς δὲ αὕτη; Ἡ τῶν τοῦ Θεοῦ ἀποκρύφων μυστηρίων εἴδησις, ἥτις οὐ τῷ τυχόντι ἐμφιλοχωρεῖ, ἀλλὰ τῷ δι' ἔργων κρειττόνων τὴν ἕξιν γεγυμνασμένῳ. Ἐπὶ τούτοις « ἡ ἐγκράτεια. » Δεῖ γὰρ καὶ ταύτῃ τῷ πρὸς μέτρον ἀφικομένῳ, ὡς ἂν μὴ ἐξυβρίζοι τῷ μεγέθει τῆς δωρεᾶς. Ἐπειδὴ δὲ ὡς οὐκ ἔστιν ἐπὶ μικρῷ χρώμενον τῇ ἐγκρατείᾳ βεβαίαν κεκτῆσθαι [τῶν] τὴν δωρεὰν, φιλούντων ἀεὶ τῶν παθῶν, [*f. add.* τὰ] τῆς καταγχούσης ἐλευθερίας ταῦτα ἐπὶ τὸ χεῖρον προάγεσθαι· ἡ ὑπομονὴ ἐπεισελθοῦσα, τὸ πᾶν κατειργάσατο, καὶ τὴν εὐσέβειαν προεξένησε, τελειοτέραν ἀπεργασαμένη τὴν εἰς Θεὸν πεποίθησιν. Διὸ καὶ τῇ εὐσεβείᾳ ἡ φιλαδελφία προσεπορίσθη, καὶ ἐπὶ πᾶσι τὸ πάντων τῶν ἀγαθῶν πλήρωμα, ἡ ἀγάπη, ὡς Παύλῳ καὶ τῇ ἀληθείᾳ δοκεῖ. Αὕτη γὰρ καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν καὶ τὸν τούτου Πατέρα ἐξεβιάσατο· τὸν μὲν, τὸν ἀγα-

Vers. 5-7. « Vos autem curam omnem subinferentes ministrate in fide vestra virtutem, in virtute autem scientiam. In scientia autem abstinentiam, in abstinentia autem patientiam, in patientia autem pietatem. In pietate autem amorem fraternitatis, in amore autem fraternitatis charitatem. » Gradus, quibus proficiendum nobis est, hic ob oculos ponit. Et quidem primo loco statuit « fidem, » quæ omnium bonorum operum fundamentum est et basis. Deinde « virtutem, » hoc est bona opera : nam sine istis fides « mortua est, » ut sanctus Jacobus ait. Succedit « scientia. » Quænam autem illa? Nempe, secretorum Dei mysteriorum cognitio : quæ non cuique patet, sed ei, qui se in præstantioribus operibus continenter exercet. Postea « abstinentia, » seu temperantia. Nam et hac opus habet, qui ad bonam mensuram pervenit, ne doni magnitudine insolentius efferatur. Quoniam vero fieri non potest, ut qui ad breve tempus temperantiam servavit, firmum ac securum donum possideat (quandoquidem semper nituntur passiones ea, quæ libertati contraria sunt, tollere, et in pejora convertere) ; superveniens « patientia, » rem omnem conficit : nam et pietatem conciliat, et perfectiorem in Deum fiduciam elargitur. Quare etiam pietati supperadditur « amor fraternitatis, » seu « fraternus : » et post omnia, ea quæ secundum

Digitized by Google

Paulum et veritatem, est bonorum omnium plenitudo, charitas [1] : hæc namque et Dei Filio, ac æterno ejus Patri vim quodammodo intulit; huic quidem ut Filium suum dilectum nobis daret; illi vero, ut sanguinem suum pro nobis effunderet.

386 A πητὸν αὐτοῦ δοῦναι· τὸν δὲ Υἱὸν, τὸ αἷμα αὐτοῦ ὑπὲρ ἡμῶν ἐκχέαι.

Vers. 8. « Hæc enim si vobiscum adsint et superent, non vacuos nec sine fructu vos constituent, in Domini nostri Jesu Christi cognitione. » — « Hæc : » nempe, fides, virtus, scientia, abstinentia, seu temperantia, patientia, pietas, amor fraternus, et charitas; quæ non solum adesse debent, sed et superare, seu abundare : si namque illarum præsentia prodest, multo magis abundantia. Sed quænam est ipsarum utilitas? Quod fiduciam et securitatem tribuant in secundo Domini adventu. Qui enim, veniente judice in gloria, et plusquam solis radii coruscante, his ornatus ac munitus non fuerit, excæcabitur : aut si etiam visum incolumem retineat, non tamen vel sic absque læsione splendidissimum illu l jubar inueri poterit : quandoquidem nimius fulgor debiles oculos facile perstringit, eisque tenebras etiam affundere solet.

« Ταῦτα γὰρ ὑμῖν ὑπάρχοντα καὶ πλεονάζοντα, οὐκ ἀργοὺς, οὐδὲ ἀκάρπους καθίστησιν εἰς τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπίγνωσιν. » — « Ταῦτα, » ποῖα; Ἡ πίστις, ἡ ἀρετὴ, ἡ γνῶσις, ἡ ἐγκράτεια, ἡ ὑπομονὴ, ἡ εὐσέβεια, ἡ φιλαδελφία, ἡ ἀγάπη· ἅτινα οὐ μόνον παρεῖναι δεῖ, ἀλλὰ καὶ πλεονάζειν. Εἰ γὰρ ἡ παρουσία ὠφελεῖ, πολλῷ μᾶλλον ἡ περιουσία. Τίς δὲ ἡ ἐξ αὐτῶν ὠφέλεια, ἢ τὸ παῤῥησίαν εἰς τὴν τοῦ Κυρίου δευτέραν παρουσίαν ἔχειν; Τῷ γὰρ μὴ ἔχοντι ταῦτα, ἐν δόξῃ τοῦ Κριτοῦ B παραγενομένου, καὶ ὡς ἡλίου ἀπαστράπτοντος, τύφλωσις ἐπακολουθεῖ, ὅπουγε καὶ εἰ ἔῤῥωτο τὴν ὄψιν, οὐδὲ οὕτως ἐνῆν αὐτῷ ἀπαθῶς ἐνορᾶν τὸ ὑπέρλαμπρον, πεφυκότος ἀεὶ τοῦ ἄγαν τῷ φωτὶ ἀποστίλβοντος [ἀμαυροῦν τῶν ἀσθενῶς πρὸς αὐτὸ τὸν ὀφθαλμὸν ἐπιρριπτούντων].

Vers. 9, 10. « Cui enim non præsto sunt hæc, cæcus est, et manu tentans, oblivionem accipiens purgationis veterum suorum delictorum. Quapropter, fratres, magis satagite, ut per bona opera certam vestram vocationem faciatis. » — « Manu tentare » (Græce μωπάζειν) idem est ac cæcutire : ducitur enim ἀπὸ τῶν μυῶν seu a muribus vel talpis, quæ sub terra in omnimoda obscuritate versantur. Hæc autem sententia similis est illi C beati Jacobi dicto : « Si quis auditor est verbi, et non factor, hic comparabitur viro consideranti vultum nativitatis suæ in speculo [2]. » Nam et hunc, cum cognosceret, se sancto baptismate multis exsolutum esse peccatis, scire oportebat, eo ipso quod purgatus ac sanctitatem adeptus sit, vigilandum et contendum indesinenter sibi esse, ut dicto modo sanctitatem, sine qua Deum nemo videt, sartam tectamque servaret : quod ille oblitus est. « Quapropter, ait, magis satagite » ut firmam ac permanentem faciatis vocationem et electionem vestram : hoc est, ut in i s, de quibus in electione et vocatione vestra instructi estis, sitis irreprehensibiles; ne tanquam divini muneris obliti condemnemini, sed potius firmam ac certam vocationem vestram perseverantes habeatis.

Ὧν γὰρ μὴ πάρεστι ταῦτα, τυφλός; ἐστι μυωπάζων, λήθην λαβὼν τοῦ καθαρισμοῦ τῶν πάλαι αὐτοῦ ἁμαρτιῶν. Διὸ μᾶλλον, ἀδελφοὶ, σπουδάσατε βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι. » — « Μυωπάζειν » τὸ τυφλώττειν εἴρηται, ἀπὸ τῶν ὑπὸ τὴν γῆν μυῶν τυφλῶν εἰς ἅπαν διατελούντων. Τοῦτο δὲ ὅμοιόν ἐστι τῷ ὑπὸ τοῦ μακαρίου Ἰακώβου εἰρημένῳ, ὅτι « Εἴ τις ἀκροατὴς λόγου [ἐστὶ,] καὶ οὐ ποιητὴς, οὗτος ἔοικεν ἀνδρὶ κατανοοῦντι τὸ πρόσωπον τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἐν ἐσόπτρῳ. » Καὶ γὰρ καὶ οὗτος ἐπιγνοὺς ἑαυτὸν διὰ τοῦ καθαρθῆναι τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι, ὅτι πλήθους ἁμαρτιῶν ἐξεπλύθη, δέον εἰδέναι, ὅτι καθαρθεὶς, καὶ ἁγιότητα ἔλαβε, νήφειν, ἵνα διὰ τούτου τηρῇ τὸν ἁγιασμὸν, οὗ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν Κύριον, ὁ δὲ ἐπελάθετο. « Διὸ, φησὶ, μᾶλλον, ἀδελφοί μου, σπουδάσατε μόνιμον » δεικνύντες « τὴν κλῆσιν ὑμῶν καὶ ἐκλογὴν, » τοῦτ' ἔστι τὸν κατηχητικὸν λόγον, ὃν παρὰ « τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν » ἠκούσατε, καὶ « τὴν κλῆσιν » ἀνεπίληπτοι εἶναι, ἵνα μὴ ὡς ἐπιλελησμένοι τῆς δωρεᾶς τοῦ Θεοῦ κριθῆτε, ἀλλὰ μείνητε « βεβαίαν τὴν κλῆσιν ὑμῶν » ἔχοντες.

Vers. 10-12. « Hæc enim facientes non peccabitis aliquando. Sic enim abundanter ministrabitur vobis introitus in æternum regnum Jesu Christi. Propter quod incipiam vos semper commonere de his. » — « Hæc facientes. » Quænam? Ea, quæ præfatus est; nempe, virtutem, scientiam, etc. Animadverte vero, quomodo, cum primo interrore supremi judicis eos persuadere sategisset, nunc **387** proposito præmio, videlicet « introitu in æternum regnum Dei, » adhortationem suam prosequitur.

« Ταῦτα γὰρ ποιοῦντες, οὐ μὴ πταίσητέ ποτε. Οὕτω γὰρ πλουσίως ἐπιχορηγηθήσεται ὑμῖν ἡ εἴσοδος εἰς τὴν αἰώνιον βασιλείαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ. Διὸ οὐκ ἀμελήσω, ἀεὶ ὑμᾶς ὑπομιμνήσκειν περὶ τούτων. » — « Ταῦτα ποιοῦντες; » Ποῖα; Τὰ προειρημένα· οἷον, τὴν ἀρετὴν, τὴν γνῶσιν, καὶ τὰ ἑξῆς. Σκόπει δὲ, πῶς πρότερον ἀπὸ τῶν φοβερωτέρων προτρεψάμενος τοῦ βήματος τοῦ Κριτοῦ, νῦν ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν προτρέπεται τῆς εἰσόδου, τῆς εἰς « τὴν αἰώνιον βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. »

Vers. 12 14. « Et quidem scientes, et confirmatos vos in præsenti veritate. Justum autem arbi-

« Καίπερ εἰδότας καὶ ἐστηριγμένους ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ. Δίκαιον δὲ ἡγοῦμαι, ἐφ' ὅσον εἰμὶ ἐν

[1] I Cor. XIII, 13. [2] Jac. I, 23.

Digitized by Google

τούτῳ τῷ σκηνώματι, διεγείρειν ὑμᾶς ἐν ὑπομνήσει, εἰδὼς, ὅτι ταχινή ἐστιν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματός μου, καθὼς καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐδήλωσέ μοι. » Ἵνα μὴ δόξωσι συνεχῶς ἀναμιμνησκόμενοι περὶ τῶν αὐτῶν, ὡς εἰς ἀργίαν ὄντες κατεγνωσμένοι ταῦτα ἀκούουσι, καὶ λυπηθῶσιν, ἐπήγαγε τὸ, « Καίπερ εἰδότας καὶ ἐστηριγμένους ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ. » Αἰτίαν δὲ ἀποδιδοὺς τῆς συνεχοῦς ὑπομνήσεως, ἐπήγαγε τὸ, « εἰδέναι ταχεῖαν » ἔσεσθαι τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος αὐτοῦ τούτου ἀπαλλαγήν.

« Σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε ἔχειν ὑμᾶς ταῦτα, καὶ μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον τὴν τούτων μνήμην ποιεῖσθαι. » Τοῦτό τινες ἐν ὑπερβατῷ ἀκούοντες, οἷον τὸ, « Σπουδάσω δὲ καὶ μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον ἔχειν ὑμᾶς ἑκάστοτε » (τοῦτ' ἔστι, καθεκάστην καὶ διηνεκῶς) « τὴν τούτων μνήμην, » βούλονται περιστῆναι ἀπὸ τούτου, ὅτι καὶ μετὰ θάνατον οἱ ἅγιοι μέμνηνται τῶν ὧδε, καὶ πρεσβεύουσιν ὑπὲρ τῶν ζώντων, ὥσπερ οὐκ ἔξω πίστεως ἐναργοῦς [*f.* -γῶς] ὀσημέραι τοῦτο γινόμενον ὁρώντων, τῶν ἐπικαλουμένων τὴν θείαν αὐτῶν χάριν. Καὶ τοῦτο μὲν οὕτως ἐκεῖνοι. Ἄλλοι δὲ οὕτως ἔχειν περὶ τούτου ἁπλῶς βούλονται τοῦ ῥητοῦ καὶ νοεῖν, ὅτι τὸ, « Σπουδάσω μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον ἔχειν ὑμᾶς ἑκάστοτε τὴν τούτων μνήμην, » οἱονεὶ διὰ τοῦτο ἐνδελεχῶς ὑμῖν ἐπιείμεθα [*f.* ἐπικείμ.], τὰ αὐτὰ ὑμῖν ἐπάδοντες, ὡς ἂν ἕξιν ὑμῖν ἐμποιήσαντες περὶ τούτων, ἀλλ' οὐ κατάγνωσιν ἀνηκοΐας καὶ ἀμαθίας, ἔχητε τῷ ἐμφύτῳ καὶ ἀμετακινήτῳ τῆς τούτων ἀντιλήψεως καὶ μετὰ τὴν ἐμὴν ἀποβίωσιν βέβαια καὶ ἀνεξάλειπτα τὰ περὶ τούτων διατάγματα.

« Οὐ γὰρ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν καὶ παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπται γενηθέντες [*vulg* γενηθ.] τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος. » Εἰπὼν περισπουδάστως ἔχειν [αὐτοὺς] ὀφείλειν εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ αὐτοῖς εὐαγγελισθέντα, καὶ περὶ τούτου πολὺν κατατείνας τὸν λόγον, καίπερ εἰδότας καὶ διαφόρως ἀκηκοότας, νῦν φησιν, ὅτι Οὐ μάτην τὸ περὶ αὐτὰ ἐπιμελὲς ἐπιδείκνυμι, ἀλλὰ τὸ καίριον αὐτῶν ἐπιστάμενος, τούτου περιέχομαι. Καὶ τί τοῦτο; Τὸ μὴ σοφίᾳ ἀνθρωπίνῃ χρήσασθαι εἰς ἡμᾶς [*f.* ὑμ.] καὶ κεκαλλωπισμένοις λόγοις καταγοητεύσαντας ὑμῶν τὴν ἀκοήν, « γνωρίσαι τὴν τοῦ Κυρίου δύναμιν ὑμῖν καὶ παρουσίαν, » ὥσπερ Ἕλληνες καὶ αἱρετικοί· Ἕλληνες μέν, τῷ κάλλει καὶ τοῖς ποιήμασι προσέχοντες, ἐξαπατῶντες· αἱρετικοὶ δὲ, τοῖς πλάσμασιν. Εἰκὸς γὰρ αὐτοὺς καὶ ἤδη ἄρχεσθαι ὑποφυομένους. Οὐδὲν οὖν τοιοῦτον κατανοεῖν ἔστιν ἐν ἡμῖν· λιτῷ γὰρ λόγῳ πεποιήμεθα τὴν πρὸς ὑμᾶς διδασκαλίαν, ὃ καὶ Παῦλος πρὸς Κορινθίους φησὶ, καὶ ἅπερ ἐξ αὐτοψίας ἔσχημεν [*f.* ἐσχήκαμ.], οἱ ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ συναναβάντες αὐτῷ. Λέγει δὲ τὴν ἐν τῇ μεταμορφώσει δειχθεῖσαν αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Μονογενοῦς δόξαν, καὶ τὴν φωνὴν ἣν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐξ

tror, quandiu sum in hoc tabernaculo, suscitare vos in commonitione, certus, quod velox est depositio tabernaculi mei, secundum quod et Dominus noster Jesus Christus significavit mihi. » Ne putarent, eo quod de iisdem rebus frequenter commonerentur, ignaviæ se condemnari, indeque hæc audientes contristarentur, subjungit : « Et quidem scientes, et confirmatos vos in præsenti veritate. » Causam vero explicaturus, cur adeo frequenter eos commonefaceret, addit, se « certum esse, velocem, » seu prope, esse suam a corpore isto liberationem.

Vers. 15. « Dabo autem operam et semper et ubique habere vos post obitum meum, ut horum memoriam faciatis. » Quidam hic figuram hyperbaton inesse putantes, ut perinde sit ac si dixisset : « Dabo operam etiam post obitum meum ut habeatis vos semper (hoc est, quotidie et indesinenter) horum memoriam ; » ex hoc demonstrare nituntur, sanctos etiam post mortem rerum mundi memoriam retinere, ac pro viventibus orare : quemadmodum non absque efficaci fide quotidie fieri hoc cernunt quicunque divinam ipsorum opem implorant. Sic quidem illi. Alii autem hoc Petri dictum simpliciter accipiunt et intelligunt ; nempe ita : « Dabo operam, ut post obitum meum perpetuam habeatis horum memoriam. » Hoc est, ideirco assidue nos vobis eadem refricamus, non ut vos inobedientiæ aut indocilitatis condemnemus, sed ut inducto assidua earumdem rerum repetitione habitu, quæ vobis viventes præscripsimus, etiam post obitum nostrum firmiter et indelebiliter retineatis.

Vers. 16. « Non enim doctas fabulas secuti notam fecimus vobis Domini Jesu Christi virtutem et præsentiam, sed speculatores facti illius magnitudinis. » Cum illis dixisset, magno eos studio, quæ ipsis annuntiaverat, prosequi debere, fusiusque hac de re disseruisset ; nunc ait, se non sine causa adeo de his esse sollicitum, sed ideirco in eis diutius hærere, quod eorumdem firmitatem ac certitudinem perspectam omnino et exploratam haberet. Quia scilicet, inquit, non humana sapientia erga vos usi, neque comptis sermonibus vestrum demulcentes auditum, « notam fecimus vobis Domini Jesu Christi virtutem et præsentiam, » sicuti gentiles et hæretici faciunt : illi quidem sermonis elegantia et poematum venustate auditores suos decipientes, hi vero etiam fictionibus (nam, ut verisimile est, jam vel tunc hujusmodi homines cœperant oriri) : nihil, inquam, horum potest **388** in nobis quisquam deprehendere : siquidem humili ac simplici sermone vobis nostram proposuimus doctrinam (idem Paulus ad Corinthios scribens de se testatur [a]) : sed quæ visu nostro in monte sancto cum ipso exsistentes percepimus (loquitur de gloria Unigeniti ipsis ostensa in transfi-

[a] II Cor. II, 4.

Digitized by Google

guratione [5], et de voce, quam a Patre de cœlis allata propter Dominum audierunt). Quoniam vero ea, quæ prophetæ annuntiarunt, experientia ipsa cognovimus, ideirco firmiorem eorumdem prophetiam judicamus; siquidem res ipsæ verbis exacte responderunt. Quare « bene facitis vos attendentes propheticо sermoni, » hoc est iis, quæ a prophetis, quanquam paulo obscurius, prænuntiata sunt.

VERS. 17. « Accipiens enim a Deo Patre honorem et gloriam. » — « Accipiens » dixit, vel sumendo participium pro præterito indicativi « accepit; » quandoquidem non correspondet verbum aliquod in modo indicativo, quod ad participium juxta syntaxeos regulam consequi deberet. Vel si pro vero participio illud « accipiens » habeatur, oratio necessario a syntaxeos regulis recedit. At si pro « accepit » sumatur, recte se habet sic: « Accepit enim a Deo Patre honorem et gloriam. »

VERS. 17-18. « Voce delapsa hujuscemodi a magnifica gloria: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui, ipsum audite. Et hanc vocem nos audivimus de cœlo allatam, cum essemus cum ipso in monte sancto. » Non quod de voce delapsa a Patre de cœlo aliqua exstet prophetia; sed quia ex voce Patris Filio suo desuper attestantis certius cognoscimus, omnia prophetarum vaticinia ad eum, cui Pater testimonium perhibuit, referri. Novimus vero, Dominum nostrum Jesum ter a Patre, quod Filius ejus sit, testimonium habuisse: nempe primo, in baptismate; secundo, imminente passione, cum dixit: « Et glorificavi, et iterum clarificabo [6]; » et in monte.

VERS. 17. « Et habemus firmiorem propheticum sermonem: cui bene facitis attendentes, quasi lucernæ lucenti in caliginoso loco, donec dies elucescat, et lucifer oriatur in cordibus vestris. » Attendentes, inquit, iis quæ a prophetis dicta sunt, haud excidetis a spe vestra. Rebus enim ipsis suo tempore succedentibus (quas etiam « diem, » metaphoram videlicet prosecutus appellavit; dixerat enim « lucernam, » et locum caliginosum, ubi nox est): dies igitur cum advenerit, inquit, seu cum res ipsæ quæ prænuntiatæ sunt, contingent; habebitis luciferum exortum in cordibus vestris: nempe Christum Dominum præsentem, olim prænuntiatum a prophetis, qui etiam tanquam « lux vera » corda vestra illuminabit.

389 VERS. 20, 21. « Hoc primum intelligentes, omnis prophetia Scripturæ propria interpretatione non fit. Non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia: sed Spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines. » Noverant equidem prophetæ ea quæ illis propheticо Spiritu indita erant, at non adeo clare et exacte ut postea contigerunt: quare etiam desiderabant exitum ipsarum rerum videre, ut Dominus ait [7]. Explicat vero, cur

A οὐρανοῦ ἐνεχθεῖσαν διὰ τὸν Κύριον ἡμῶν. Ἐπεὶ δὲ διὰ τῶν πραγμάτων ἔγνωμεν τὰ ὑπὸ τῶν προφητῶν προκατηγγελμένα, βεβαιοτέραν, φησὶ, διὰ τούτων τὴν προφητείαν αὐτῶν κρίνομεν. Τοῖς λόγοις γὰρ ἐπηκολούθησαν τὰ πράγματα. Διὸ καὶ ὑμεῖς « καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες τῇ προφητείᾳ, » ἤτοι τοῖς ὑπὸ τῶν προφητῶν προλελαλημένοις, κἂν εἰ ἀμυδρῶς ὑπὸ τῶν προφητῶν ἐλέχθη τότε.

« Λαβὼν γὰρ παρὰ Θεοῦ Πατρὸς τιμὴν καὶ δόξαν. » Τοῦτο, ἢ ἀντὶ ὁριστικοῦ ῥήματος ἔταξε, [« λαβὼν, » ἀντὶ] τοῦ, ἔλαβεν· ἐπεὶ μὴ τὸ ἀκόλουθον τῆς μετοχῆς κατὰ τὸν τῆς τοῦ λόγου συντάξεως κανόνα, εἰς ὁριστικὸν ῥῆμα ἡ ἀπόδοσις φέρει. Ἢ εἰ μὴ τοῦτο, οὐκ ἂν ὡς ἐκεῖνος ἐνταῦθα λαμβάνειν οὐ βούληται τὸ, « λαβὼν, » τῇ μετοχῇ ἀναγκαίως, εἰς ἀσυντα-
B ξίαν ὁ λόγος ἐξολισθήσει, ἀντὶ δὲ ὁριστικοῦ τοῦ, ἔλαβε, τὸ, « λαβὼν, » μετειλημμένον, ἀκολούθως τὸ ἐπιφερόμενον ἔσται· οἷον, « Ἔλαβε γὰρ παρὰ Θεοῦ Πατρὸς δόξαν. »

« Φωνῆς ἐνεχθείσης τοιᾶσδε αὐτῷ ὑπὸ τῆς μεγαλοπρεποῦς δόξης· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ ηὐδόκησα. Καὶ ταύτην τὴν φωνὴν ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐξ οὐρανοῦ ἐνεχθεῖσαν, σὺν αὐτῷ ὄντες ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει. » Οὐχ ὅτι περὶ τῆς ἐνεχθείσης φωνῆς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἄνωθέν ἐστι τις προφητεία, ἀλλ' ὅτι ἀπὸ τῆς τοῦ Πατρὸς ἄνωθεν φωνῆς τὴν υἱότητα μαρτυρησάσης, ἡδράσθημεν, πᾶσαν τὴν διὰ τῶν προφητῶν χρησμῳδίαν, ἀναντιῤῥήτως ἐπὶ τὸν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς μαρτυρούμενον φέρεσθαι. Τρὶς δὲ ἐγνωμεν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ὑπὸ τοῦ
C Πατρὸς Υἱὸν μαρτυρηθέντα· ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος, ἐν τῷ πάθει, τὸ, « Ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω· » καὶ ἐπὶ τοῦ ὄρους.

« Καὶ ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον, ᾧ καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν αὐχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσῃ, καὶ φωσφόρος ἀνατείλῃ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. » Προσέχοντες, φησὶ, τούτοις τοῖς ὑπὸ τῶν προφητῶν εἰρημένοις, οὐκ ἀστοχήσητε τῆς ἐλπίδος. Τῶν πραγμάτων γὰρ κατὰ τὸν ἴδιον καιρὸν παραγινομένων (ἃ καὶ « ἡμέραν » ἐκάλεσε τῇ τροπῇ ἐπιμείνας· εἶπε γὰρ « λύχνον, » καὶ τόπον, ἤτοι σκοτεινὸν, ὅπερ καὶ νύξ ἐστιν)· ἡμέρας οὖν, φησὶ, παραγενομένης, τῆς τῶν
D πραγμάτων, λέγω, παρουσίας, ἕξετε τὸν φωσφόρον ἀνατέλλοντα ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, τοῦτ' ἔστι τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, τὴν προκατηγγελμένην ὑπὸ τῶν προφητῶν, καὶ ὡς φῶς ἀληθὲς τὰς καρδίας ὑμῶν λαμπρύνοντα.

Τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι πᾶσα προφητεία Γραφῆς ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται. Οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἠνέχθη προφητεία ποτὲ, ἀλλ' ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου φερόμενοι ἐλάλησαν οἱ ἅγιοι ὑπὸ Θεοῦ ἄνθρωποι. » Ἤδεσαν οἱ προφῆται καὶ ἃ ἐμπνέονται ὑπὸ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος, καὶ περὶ ὧν, οὐ μέντοι καὶ ἀκριβῶς οὕτως, καὶ ὡς καθέκαστα ἐτελέσθη. Διὸ καὶ ἐπεθύμουν τὴν ἔκβασιν ἰδεῖν, ὡς ὁ Κύριος ἔφη. Ἐπεξηγεῖται δὲ διὰ τί οἱ προφῆται τὰ

[5] Matth. xvii, 5. [6] Matth. iii, 17; Joan. xii, 28. [7] Luc. x, 24.

Digitized by Google

ὑπ' αὐτῶν εἰρημένα οὐχ ἡρμήνευσαν· ἅμα δὲ καὶ διακρίνει τὴν ἀληθῆ προφητείαν τῆς δαιμονιώδους καὶ πλαστῆς, ἥτις καὶ ἐν τοῖς αἱρετικοῖς καταλαμβάνεται. « Ὅτι πᾶσα προφητεία Γραφῆς ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται. » Τοῦτ' ἔστιν, ὅτι λαμβάνουσι μὲν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ οἱ προφῆται τὴν προφητείαν, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐκεῖνοι βούλονται, ἀλλ' ὡς τὸ θεῖον ἐνεργεῖ Πνεῦμα· καὶ ἤδεσαν μὲν καὶ συνίεσαν τὸν καταπεμπόμενον λόγον αὐτοῖς προφητικὸν, οὐ μέντοι καὶ τὴν ἐπίλυσιν αὐτοῦ ἐποιοῦντο· καὶ ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐνεργούμενοι Πνεύματος οἱ προφῆται ἤδεσαν, ὡς ἀπὸ θείου Πνεύματος καταπέμπεται ὁ λόγος αὐτοῖς, δῆλον ἀφ' ὧν ἑκόντες ὑπούργουν, καὶ ὃ ἂν ἤθελον ἐλάλουν· ὃ δὲ μὴ ἤθελον, ἐσιώπων· οὐ μὴν καὶ οἱ ψευδοπροφῆται. Οὐ γὰρ ἤδεσαν ἐν τῷ ἐνεργεῖσθαι, ἀλλὰ μανίᾳ γινόμενοι παράφοροι, ἠγνόουν ὃ ἔπασχον, ὡς οἱ μεθύοντες. Οἱ μέντοι ἅγιοι προφῆται, καίπερ εἰδότες, οὐ χρείαν εἶχον ἑρμηνεύειν τὰ ὑπ' αὐτῶν, ἀλλ' ἑτέροις διηκόνουν ταῦτα [(ἡμῖν γὰρ), ἅμα δὲ καὶ] ἵνα λανθάνῃ ἡ τοῦ Κυρίου παρουσία, καὶ μὴ ἐπιβουλεύηται ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν. Ἐπιβουλευομένη γὰρ ἠδύνατο καὶ διαδιδράσκειν διὰ τῆς τοῦ Κυρίου δυνάμεως. Ἀλλ' εἰκὸς, ἐνίοτε διὰ παραδόξων τῆς ἀποφυγῆς γινομένης, τερατῶδες ἔδοξε τὸ τελούμενον τῆς ἐνανθρωπήσεως. Καὶ ὅτι ἀληθὲς τοῦτο, δῆλον ἀπὸ τῶν ἐν τῇ Νέᾳ προφητῶν, οἳ καὶ ἡρμήνευσαν ἑαυτοὺς προφητεύοντες, εἰ καὶ μὴ πάντες. Οὐ γὰρ ἦν τινος τοιούτου ὑποψία ἐν τῇ Νέᾳ. Ἀλλὰ καὶ ὅτι οὐκ ἐξιστάμενοι οἱ προφῆται ἐχρησμῴδουν, δῆλον καὶ τοῦτο. Ἐξ ἑνὸς γὰρ Πνεύματος προφητευόντων τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ καὶ τῇ Νέᾳ, φησὶν ὁ Παῦλος· « Ἐὰν δὲ ἀποκαλυφθῇ ἄλλῳ καθημένῳ, σιγάτω ὁ πρῶτος. » Σαφὲς γὰρ ἐκ τούτου, ὅτι ἐν τῷ κατὰ φύσιν ἱστάμενοι οἱ προφῆται, ἑκόντες προεφήτευον. Διὸ καὶ ἄλλου ἀνισταμένου ἐμπνευσθέντος, ὁ πρῶτος λαλῶν σιωπᾷν ἐπετρέπετο, ὅπερ οὐκ ἂν ἐπὶ μαινομένων εὕροι τις ἀνθρωπος. Πῶς γὰρ σιωπήσει ὁ μηδὲ ὃ τι δρᾷ ἐπιστάμενος; Καὶ Πνεύματος δὲ εἶναι ἐνέργειαν ἁγίου ἐν τοῖς προφήταις, ὁ αὐτὸς Παῦλός φησιν, « ὯΙ μὲν, φάσκων, δίδοται λόγος σοφίας, ᾧ δὲ προφητεία. »

A ipsi prophetæ dicta sua non sint interpretati, et veram a ficta et dæmoniaca quorumdam hæreticorum prophetia discernit : quoniam, inquiens, « omnis prophetia Scripturæ propria interpretatione non fit. » Hoc est, accipiunt equidem prophetæ a Deo prophetiam ; at non, uti ipsi volunt, sed ut divino Spiritui libet infundere : atque illi quidem immissum illis propheticum sermonem cognoscebant et intelligebant, attamen ejus interpretationem seu explicationem non faciebant. Et sane, quod prophetæ a Deo acti sermonem sibi a Deo tunc fieri nossent, perspicuum est ex eo, quod sponte Deo moventi inserviebant, et quod, quæ quidem volebant, loquebantur, quæ vero loqui B nolebant, silentio occultabant. Non ita vero falsi prophetæ. Non enim illi, cum agitarentur, sui compotes erant ; sed furore quodam extra se rapti, velut ebrii, id quod patiebantur, ignorabant. At sancti prophetæ, tametsi dicta sua intelligerent, non tamen e re esse censebant, eadem interpretari : cum quia aliis, id est nobis, ea ministrabant, tum ut Domini adventus usque ad præfinitum tempus occultaretur ; ne clarius manifestatum impiorum insidias subiret : non quod etiam insidiis appetitus Dei potentia exsecutioni mandari non posset ; sed quia incarnationis opus, si miro et insolito modo ejusmodi effugisset insidias, monstro cuidam ac portento, seu etiam præstigio simile videri potuisset. Et quidem rem ita se habere perspicuum est ex C prophetis novi Fœderis, qui semetipsos interpretati sunt, tametsi non omnes ; quod jam tum hujusmodi suspicio cessasset. Verum et quod non extra se rapti vaticinarentur prophetæ, manifestum est ex eo quod uno ac eodem Spiritu sancti Dei homines in Veteri atque in Novo Testamento prophetaverint ; ait vero Paulus : « Si alii revelatum fuerit sedenti, prior taceat [a]. » Ex quo patet, prophetas naturalem statum suum retinuisse, cum prophetabant : idcirco enim, alio surgente, qui Spiritu Dei afflatus esset, qui prius loquebatur, silere jubetur ; quod in furentibus locum habere non potest : quomodo enim obtemperaret, qui sui compos non est ? Sed et operationem Spiritus sancti in prophetis fuisse, idem Paulus testatur, cum ait : « Alii quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ... alii prophetia [b]. »

ΚΕΦΑΛ. Β'.

D

390 CAPUT II.

« Ἐγένοντο δὲ καὶ ψευδοπροφῆται ἐν τῷ λαῷ ἐκείνῳ, ὡς καὶ ἐν ὑμῖν ἔσονται ψευδοδιδάσκαλοι, οἵτινες παρεισάξωσιν [*vulg.* -ξουσιν] αἱρέσεις ἀπωλείας, καὶ τὸν ἀγοράσαντα αὐτοὺς Δεσπότην ἀρνούμενοι, ἐπάγοντες ἑαυτοῖς ταχινὴν ἀπώλειαν. Καὶ πολλοὶ ἐξακολουθήσωσιν [*vulg.* -σουσιν] αὐτῶν ταῖς ἀσελγείαις, δι' οὓς ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας βλασφημηθήσεται. Καὶ πλεονεξίᾳ πλαστοῖς λόγοις ὑμᾶς ἐμπορεύσονται. » Ψευδοδιδασκάλους μὲν, τοὺς ἀπὸ Νικολάου καὶ Κηρινθίου φησί. Τοῦ δὲ τῆς προφητείας ὀνόματος κοινῶς καὶ κατὰ τῶν προφητῶν καὶ κατὰ τῶν ψευδοπροφητῶν φερομένου, ἀσφαλίζεται μὲν

VERS. 1-3. « Fuerunt vero et pseudoprophetæ in populo, sicut et in vobis erunt magistri mendaces, qui introducent sectas perditionis, et eum qui emit eos, Dominum negant, supurinducentes sibi celerem perditionem. Et multi sequentur eorum luxurias, per quos via veritatis blasphemabitur. Et in avaritia fictis verbis de vobis negotiabuntur. » Per pseudoprophetas hic Nicolai et Cerinthi asseclas intelligit. Cum vero prophetæ nomen cum veris, tum falsis prophetis communiter tribuatur ; commonet eos, ne falsis prophetis attentionem præstarent. Discrimen vero, quod inter utrosque

[a] Cor. XIV, 30. [b] I Cor. XII, 8.

Digitized by Google

intercedit, Paulus exponit, dicens : « Nemo potest dicere, Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto. [10]. » Hinc autem incipit adversus Nicolaitarum hæresim disserere, duplicem dicens esse ipsorum malitiam : sunt enim quoad dogmata quidem impiissimi (quod ipsorum in Christum blasphemiæ demonstrant), quoad vitæ vero genus, propudiosissimi. Et hoc quidem nunc ex turpibus eorum operationibus ostendit, paulo post clarius rem explicaturus. Ac « avaritiam » nominans, turpem eorum lucrandi rationem ob oculos ponit. « Avaritia » enim quandoque injustitiam significat; quandoque vero turpe tantummodo lucrum : quare apposite addit illud « negotiari. » Ut vero a divina doctrina omnino alienos eos esse ostenderet, fictis ipsos verbis uti ait. Sed habebunt, sul dit, impietatis stipendia, mortem. Illud autem « olim » Dei præscientiam denotat. Deus enim præscientia sua, quemadmodum bonis præmia, ita etiam malis congruam ipsis pœnam præparavit : « judicium enim jam olim non cessat, » hoc est, « non tardat. »

« Quibus judicium jam olim non cessat, et perditio eorum non dormitat. » Non sine causa a præstantioribus initium facit, sed quia ostendere volebat, istos majoris supplicii reos peccando evasisse. Quoniam igitur hi ex præstantioribus erant (velut primi ad apostolatum vocati), cum a recta via desciverint, majorem habent condemnationem. Cum autem per modum hypotheseos rem istam exemplis confirmare aggressus esset, non tamen id quod ad hypothesim consequens erat, ut diceret, statim subjunxit, sed exempla alia ex justis hominibus desumpta immiscuit : et cum deberet ex eo quod primo proposuit, nempe ex peccantium exemplis, consequentiam elicere, dicendo : Si illis non pepercit, anne improbis istis parcet? vel per affirmationem sic : Igitur multo minus istis parcet : non tamen ita fecit. Cur vero? Quia cum duplicis generis (bonorum **391** scilicet et malorum) proposita essent exempla, hujusmodi consequentia malos solos respicit, non item et bonos complectitur : non enim bona malis compensantur. Quoniam igitur unica responsione seu consequentia ei, quod præmiserat integre satisfacere non poterat, idcirco alia utitur phrasi, et per epiphonema orationem absolvit. Cur vero malorum exemplis alia bonorum item adjungat, opportuno loco dicetur. Ut igitur præfati sumus, non secundum orationis formam propositionum etiam intelligentia sequitur. Non enim additur id quod in hujusmodi periodis, seu constructionibus subsequi solet; sed est nuda confirmatio ex exemplis, cum eorum, qui propter peccata supplicio, tum eorum qui propter virtutem honore affecti sunt. Perinde ac si diceret : Novit Deus eos, qui in peccatis nunc vivunt, citra spem veniæ inevitabili supplicio plectere, quemadmodum

[10] I Cor. xii, 3.

νῦν, μὴ τοῖς ψευδοπροφήταις προσέχειν. Καὶ τί τὸ διαστέλλον, Παῦλος ἐδίδαξεν, ὅτι « Οὐδεὶς λέγει Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Ἄρχεται δὲ ἐντεῦθεν τῆς κατὰ τῶν Νικολαϊτῶν αἱρέσεως τῆς καταδρομῆς, διττὴν λέγων τὴν κακίαν αὐτῶν. Εἰσὶ μὲν γὰρ περὶ τὰ δόγματα ἀσεβέστατοι, ὃ διὰ τῆς εἰς τὸν Δεσπότην Χριστὸν βλασφημίας αὐτῶν ἀπέδειξεν· περὶ δὲ βίον ἀσελγέστατοι. Καὶ τοῦτο μὲν καὶ νῦν διὰ τῆς αἰσχρουργίας αὐτῶν παριστᾷ· μικρὸν δὲ ὕστερον προβὰς τρανότερον προσενέγκοι· « Πλεονεξίαν » γὰρ εἰπὼν νῦν, τὴν αἰσχροκέρδειαν αὐτῶν ἐσήμανε. « Ἡ πλεονεξία » γὰρ ποτὲ μὲν τὴν ἀδικίαν σημαίνει, ποτὲ δὲ τὴν αἰσχροκέρδειαν ἁπλῶς. Ὅθεν οἰκείως τὸ « ἐμπορεύεσθαι » προσέθηκεν· ἀλλοτριῶν δὲ αὐτοὺς παντελῶς τῆς θείας διδασκαλίας, πλαστοῖς εἶπε λόγοις χρῆσθαι αὐτούς. Ἀλλ' ἔξουσι, φησὶ, τῆς ἀσεβείας τὰ ὀψώνια, θάνατον. Τὸ δὲ, « ἔκπαλαι, » τῆς προγνώσεως τοῦ Θεοῦ ἐστι σημαντικόν. Καὶ ὥσπερ τοῖς ἀγαθοῖς προγνωστικῶς ἡτοίμασε τὰ ἀγαθὰ, οὕτω καὶ τοῖς πονηροῖς τὸν κατάλληλον αὐτοῖς τόπον. « Τὸ γὰρ κρῖμα ἔκπαλαι οὐκ ἀργεῖ. »

« Οἷς τὸ κρῖμα ἔκπαλαι οὐκ ἀργεῖ, καὶ ἡ ἀπώλεια αὐτῶν οὐ νυστάζει. » Οὐχ ἁπλῶς ἀπὸ τῶν προτιμοτέρων ἐπιχειρεῖ, [ἀλλὰ δεῖξαι] βουλόμενος, ὡς μᾶλλον οὗτοι ὑποδικώτεροι ἁμαρτάνοντες. Ἐπεὶ οὖν καὶ οὗτοι τὸ προτιμότερον ἔχουσιν, ὡς πρῶτοι κληθέντες μὲν εἰς ἀποστολὴν, ἐκτραπέντες δὲ τῆς εὐθείας ὁδοῦ, μεῖζον καὶ τὸ κατάκριμα ἕξουσιν. Ἐξ ὑποθέσεως δὲ κινήσας τὴν παραδειγματικὴν πίστιν, οὐκ ἀπέδωκε τὸ ἀκόλουθον τοῦ σχήματος, ἀλλὰ συνέχει τὸ παράδειγμα τῇ τῶν δικαίων προσλήψει. Καὶ ὀφείλων ἐπὶ τοῦ ἐξ ἀρχῆς προτεθέντος τὴν [ἀπόδοσιν] ποιῆσαι, τοῦτ' ἔστι τῶν ἡμαρτηκότων, δι' οὓς καὶ τὸ παράδειγμα, καὶ εἰπεῖν· Εἰ τούτων οὐκ ἐφείσατο, ἆρ' οὖν τῶν παρόντων ἀσελγῶν φείσεται; ἦκατὰ ἀπόφασιν· Πολλῷ μᾶλλον οὐδὲ τούτων φείσεται· οὐ τοῦτο ποιεῖ· διά τί; Εὑρίσκεται γὰρ αὕτη ἡ ἀπόδοσις, δύο προκειμένων ὑποδειγμάτων, καλοῦ καὶ κακοῦ, πρὸς τὸ κακὸν μόνον γινομένη, οὐκ ἔτι καὶ πρὸς τὸ ἀγαθόν· οὐ γὰρ καλοῖς κακὰ ἀντιδίδοται. Ἐν οἷς οὖν οὐκ ἤρκεσε μιᾷ ἀποδόσει τὸ προτεθὲν ἀπαρτίσαι, ἑτέρως διεγένετο τῇ φράσει, καὶ δι' ἐπιφωνήματος τὸ ὀφειλόμενον ἐτέλεσε. Διὰ τί δὲ τοῖς κακοῖς προστίθησι τὰ τῶν ἀγαθῶν ὑποδείγματα; Εἰρήσεται κατὰ τὸν ἁρμόζοντα τόπον. Ὡς προλαβόντες οὖν εἴπομεν, οὐ κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ φαινομένου λόγου καὶ ἡ ἔννοια ἐπακολουθεῖ τῶν προκειμένων. Οὐ γὰρ ὑπόκειται ἡ ἀπόδοσις ἡ εἰωθυῖα ταῖς τοιαύταις συντάξεσιν ἕπεσθαι· ἀλλ' ἔστιν ἁπλῆ παραδειγματικὴ πίστις, καὶ τῶν δι' ἁμαρτίας κολαζομένων, καὶ τῶν διὰ δικαιοσύνην τιμωμένων. Ὡς εἰ ἔλεγεν· Οἶδεν ὁ Θεὸς καὶ τοὺς ἐν ἁμαρτίαις ζῶντας ἄνευ φειδοῦς κολάζειν ἀπαραιτήτως, ὡς τοὺς ἁμαρτήσαντας ἀγγέλους, ὡς ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ, ὡς τὰς Σοδόμων πόλεις· καὶ πάλιν τοὺς δικαιοσύνην ἐργαζομένους τιμᾷν, ὡς τὸν

Digitized by Google

Νῶε, ὡς τὸν Λώτ· καὶ ἔστιν ἡ σύνταξις τοιαύτη· Εἰπὼν, ὅτι κολασθήσονται οἱ ψευδοδιδάσκαλοι διὰ τὰς βλασφημίας αὐτῶν, διὰ τὸν ἀσελγῆ βίον αὐτῶν, ἐπιφέρει τὰ παραδείγματα· Ὁ γὰρ Θεὸς ἀγγέλων, ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, οὐδὲ ἀρχαίου κόσμου. Καὶ πάλιν τοὺς δικαιοσύνην ἀσκήσαντας ἐπεξηγεῖται, ὅτι καὶ τὸν Νῶε καὶ τὸν Λὼτ διὰ σωφροσύνην ἐφύλαξεν ἀπὸ τοῦ ὀλέθρου τῶν κατ' αὐτοὺς ἀνθρώπων. Ὁ γὰρ Νῶε οὐκ ἀπήχθη τῇ ἀσεβείᾳ τῶν πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ· καὶ ὁ Λὼτ οὐδὲν ζηλώσας τῆς ἀσελγείας τῶν ἐν Σοδόμοις, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπιξενωμένους αὐτῷ ἀγγέλους ἐν σχήματι ἀνθρώπων, τοῖς δι' ἀσέλγειαν αὐτοὺς ἐξαιτοῦσιν, οὐ παρέσχε· καίτοι μυρία ὑπὸ τῶν ἐξαιτούντων ἐπηρεασθείς. Τοῦτο γὰρ διὰ τοῦ, « καταπονούμενον, » ὑπέφηνεν.

A fecit erga angelos prævaricatores, homines tempore diluvii, et Sodomorum urbes. Novit etiam eos qui justitiam operantur, honore afficere, ut fecit erga Noe et Lot. Est vero constructio hujusmodi: Postquam dixit puniendos esse falsos magistros, cum propter ipsorum blasphemias, tum propter incontinentiam vitæ, proponit in hanc rem exempla, nempe quod Deus angelis peccantibus non pepercerit, sicut nec originali seu prisco mundo tempore diluvii. Et rursus memorat eos qui justitiam excoluerunt; aitque, quod Noachum et Lotum, propter temperantiam et continentiam, a cæterorum, qui eo tempore vivebant, exitio liberaverit. Siquidem nec Noe contemporaneorum suorum nequitia et impietate se abduci passus est: nec Lot Sodomitarum impudicitiam est imitatus: nec angelos forma humana hospitio exceptos protervis illis petentibus, quanquam innumeris hac de causa lacessitus injuriis (ut indicatur per vocem illam « oppressum ») contradidit.

« Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας, παρέδωκεν εἰς κρίσιν τετηρουμένους [*vulg.* —ρημέν.]. Καὶ ἀρχαίου κόσμου οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὄγδοον Νῶε δικαιοσύνης κήρυκα ἐφύλαξε, κατακλυσμὸν κόσμῳ κατὰ ἀσεβῶν ἐπάξας· καὶ πόλεις Σοδόμων καὶ Γομόρρας τεφρώσας καταστροφῇ κατέκρινεν, ὑπόδειγμα μελλόντων ἀσεβεῖν τεθεικώς· καὶ δίκαιον Λὼτ καταπονούμενον ὑπὸ τῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς ἐρρύσατο. Βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν. Οἶδε Κύριος εὐσεβεῖς ἐκ πειρασμοῦ ῥύεσθαι, ἀδίκους δὲ εἰς ἡμέραν κρίσεως κολαζομένους τηρεῖν. » Καὶ τοῦτο δὲ περὶ τοῦ Λὼτ λέγει· « Οἶδε Κύριος εὐσεβεῖς ἐκ πειρασμοῦ ῥύεσθαι, » καὶ ἐξῆς. Οὐδὲν δὲ περὶ δικαίων προεἰπὼν, εἰ μὴ μόνον περὶ ἀσεβῶν, καὶ τῆς τούτων τιμωρίας, παρενέβαλε καὶ τὰ τούτων παραδείγματα· πρῶτον μὲν διὰ τὸ καὶ τὴν Ἱστορίαν ἅμα μεμνῆσθαι, καὶ τῆς τῶν ἀσεβῶν ἀπωλείας, καὶ τῆς τῶν δικαίων σωτηρίας· ἔπειτα δὲ καὶ ἐκ παραθέσεως τούτων, τῶν μὲν ἁμαρτησάντων ἐξαίρων τὸ κακὸν, τῶν δὲ κατορθωσάντων [λαμπρύνων] τὸ κατορθωθέν· ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἀκροατὰς πείθων, τῶν μὲν μισῆσαι διὰ τὰς τιμωρίας τὸ ἀσελγὲς, τῶν δὲ ἐπισπάσασθαι διὰ τῆς σωτηρίας τὸ κατόρθωμα.

B Vers. 4 9· « Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, sed rudentibus inferni detractos in tartarum tradidit cruciandos, in judicium reservari. Et originali mundo non pepercit, sed octavum Noe justitiæ præconem custodivit, diluvium mundo impiorum inducens. Et civitates Sodomorum et Gomorrhæorum in cinerem redigens, eversione damnavit: exemplum eorum, qui impie acturi sunt, ponens. Et justum Lot oppressum a nefandorum injuria et luxuriosa conversatione eripuit. Aspectu enim et auditu justus erat, habitans apud eos, qui de die in diem animam justam iniquis operibus cruciabant. Novit Dominus pios de tentatione eripere, iniquos vero in diem judicii reservare cruciandos. » Et hoc de Lot ait: « Novit Dominus pios ex tentatione eripere. » C **392** Cum autem primum nihil de justis, sed tantum de impiis eorumque punitione dixisset, quædam etiam de justis exempla attulit: primo quidem, quia sacra historia eodem loco tum de improborum perditione, tum de justorum salute mentionem facit; deinde autem, ut hujusmodi comparatione et peccantium exaggeraret malitiam, et proborum virtutem redderet clariorem, ac præterea auditoribus persuaderet suis, ut cum metu pœnæ odio haberent impudicitiam, tum salutis desiderio virtutem amplecterentur.

« Μάλιστα δὲ τοὺς ὀπίσω σαρκὸς ἐν ἐπιθυμίαις μιασμοῦ πορευομένους, καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας. » Ἐντεῦθεν εὐφυῶς, ἀπὸ τῶν ὑποδειγμάτων τῶν προηγουμένων, εἰς τὴν παροῦσαν ἦλθεν ὑπόθεσιν. Λέγει δὲ περὶ τῶν καταράτων Νικολαϊτῶν, καὶ Ναασηνῶν, καὶ Κερδωνιανῶν. Πολυώνυμος γὰρ αὐτῶν ἐστιν ἡ κακία, καὶ ὡς [τοῖς μιαροῖς ἔργοις οὕτω καὶ ὀνόμασι] συγκεχυμένη καταλαμβάνεται. Οὗτοι γὰρ, ὡς φθάνομεν εἰρηκότες, Βυθὸν ὑποστησάμενοι καὶ Σιγὴν τὰ πρωτουργὰ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως, καί τινας ἀπὸ τούτων μητέρας καὶ αἰῶνας τερατολογήσαντες, ὡς καὶ Μαρκίων, ἀπὸ τούτων λαβὼν πονηρὰ σπέρματα. Εἶτα Κυριότητας διὰ τούτων τῆς τοῦ κόσμου δημιουργίας παρωτάμενοι καὶ

D Vers. 10. « Magis autem eos, qui post carnem in concupiscentia immunditiæ ambulant, dominationemque contemnunt. » Ex supradictis exemplis in præsens argumentum admodum scite descendit. Loquitur autem de exsecrandis Nicolaitis, et Naasenis, et Cerdonianis (varie enim eorum improbitas appellabatur: unde sicut sceleratis operibus, ita et multis nominibus ea confusa deprehenditur.) Illi enim, ut jam diximus, Bithum, hoc est, profunditatem, et Sigen, id est, silentium primordia hujus mundi statuebant; et ex his quasdam matres, et æonas, hoc est sæcula orta commenti sunt: quemadmodum et Marcion qui ab his prava hausit semina. Deinde dominationem seu Deum, a mundi

Digitized by Google

opificio et providentia repellentes, in omnem carnalem incontinentiam perfricta fronte corruerunt. Et quidem, si quis horum exactam notitiam desiderat, librum ab Irenæo Gallo contra ipsos elaboratum, et « Contra falsi nominis scientiam » inscriptum in manus sumat, ac in eo horum impudicitias, ac præsertim quas obscenissimus Marcus et corruptæ ab eo mulieres exercebant, tum alias nequitias quas cæteri ejus sectæ patrabant, enarratas utcunque inveniet : nam eas nemo vel scripto satis exprimere potest, quippe quæ vel sola recordatione nocere possunt. Qui vero ex contemptu dominationem non timent, quid mirum, si et erga omnem dignitatem audacter se efferant? Clarius vero de his disserit beatus apostolus Judas, ubi de Moysis corpore mentionem facit. Iste autem breviter, ac in fine sui hac de re sermonis, hoc tantummodo insinuat. Ex illo itaque occasione sumpta, et de propositis hæc diximus : « Audaces, sibi placentes, glorias non metuunt blasphemare. » Subaudiendum, qui sunt. Illud autem « Glorias non metuunt, » idem est ac, contemptui habent omnem gloriam seu dignitatem et convitiis incessere non verentur.

Vers. 11. « Ubi angeli fortitudine et virtute cum sint majores, non portant adversus se exsecrabile judicium. » Volens tantam prædictorum hæreticorum circa hujusmodi audaciam compescere : « Cum angeli, inquit, qui fortitudine et virtute majores **393** sunt, non ferant contra eos apud Dominum maledicam sententiam. » Quo idem ac beatus Judas dicit, ut jam præmonuimus. Nam et ille nonnullorum linguæ petulantiam castigans, eodem exemplo admonitionem suam instruit, sed aliquanto fusius, ita dicens [11] : « Michael archangelus non est ausus judicium inferre blasphemiæ. » Simile quid etiam Petrus nunc dicere vult; nempe quod isti cacodæmones non vereantur dignitates conviciis incessere, cum tamen ne ipsi quidem angeli potestate et fortitudine scelestis istis multo superiores, ferant, seu non proferant adversus ipsas veluti dignitates maledicam sententiam coram Domino. Scilicet, quia dignitatem aliquam participat diabolus, quippe qui est « principium creaturæ Domini [12], » non tulit Michael archangelus adversus eum verba convitii. Quasi diceret : Si diabolus, qui omnium dignissimus est, ut proscindatur convitiis, id tamen non pertulit a Michaele coram Domino; profecto sanæ mentis non sunt, qui dignitates maledictis incessunt, cum angelis multo sint ii dignitate inferiores. Dignitates vero vel supernas virtutes, vel ecclesiasticas potestates vocat : contra quas isti insurgentes, eas contumeliis insectari non desinunt.

Vers. 12-13. « Hi vero velut irrationalia pecora, naturaliter in captionem et perniciem in his quæ ignorant blasphemantes in corruptione sua peri-

[11] Judæ. 9. [12] Job. XL, 19.

ἐποψίας, ἐπὶ πᾶσαν ἐχώρησαν ἀδεῶς σαρκικὴν ἀκαθαρσίαν. Καὶ εἴ τις περὶ τούτων ἐθέλει μαθεῖν, τὴν Εἰρηναίῳ τοῦ [*f.* τῷ] Κελτῷ βίβλον περὶ αὐτῶν ἐκπεπονημένην λαβὼν ἐπὶ χεῖρας, τὴν ἐπιγεγραμμένην, « Κατὰ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, » τὰς τούτων ἁμαρτίας εὑρήσει, διὰ [Μάρκου] μάλιστα τοῦ ἀσελγεστάτου, καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ διαφθαρεισῶν γυναικῶν, καὶ τὰς ἄλλας ἀθεμιτουργίας, τὰς παρὰ τῶν λοιπῶν γενομένας, ἃς οὐδὲ διὰ γραφῆς παραστῆσαί τις δυνήσεται, ὡς λυμαινόντων καὶ διὰ μνήμης. Οἱ γὰρ ἐκ καταφρονήσεως οὐ δεδοικότες τὴν κυριότητα, τί ἂν πρᾶγμα, εἰ καὶ πρὸς πᾶσαν δόξαν ἀδεῶς διεγένετο; Τρανότερον περὶ τούτων ὁ ἀπόστολος Ἰούδας ἐρεῖ ὁ μακάριος, ὅπου καὶ περὶ τοῦ Μωϋσέως σώματος μνημονεύσει. Αὐτὸς μὲν γὰρ νῦν [μόνον] ὑπέκρουσεν, ἀψάμενος [ὁμοῦ] καὶ καταπαύσας τὸν περὶ τούτου λόγον. Ἐξ ἐκείνου τοίνυν καὶ περὶ τῶν προκειμένων [λαβόντες τὰς ἀφορμὰς] λέγομεν· « Τολμηταί, αὐθάδεις, δόξας οὐ τρέμουσι βλασφημοῦντες. » Προσυπακουστέον, οἵ εἰσι. Τὸ δὲ, « Δόξας οὐ τρέμουσιν, » ἀντὶ τοῦ, καταφρονητικῶς ἔχουσι πᾶσαν δόξαν βλασφημεῖν οὐ δεδίασιν.

« Ὅπου ἄγγελοι ἰσχύϊ καὶ δυνάμει μείζονες ὄντες, οὐ φέρουσι κατ' αὐτῶν παρὰ Κυρίῳ βλάσφημον κρίσιν. » Βουλόμενος αὐτοὺς ἐπισχεῖν τῆς περὶ ταῦτα τόλμης, φησίν· « Ὅπου ἄγγελοι ἰσχύϊ καὶ δυνάμει μείζονες ὄντες οὐ φέρουσι κατ' αὐτῶν παρὰ Κυρίῳ βλάσφημον κρίσιν, » ταὐτὸ τῷ μακαρίῳ Ἰούδᾳ, ὡς ἔφημεν, λέγων· ἐπεὶ κἀκεῖνος τὴν τινων γλωσσαλγίαν κολάζων, ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ παραδείγματος ποιεῖται τὴν νουθεσίαν. Πλατύτερον μέντοι δι' ὧν λέγει· « Ὁ δὲ Μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος, » καὶ ἑξῆς, « οὐκ ἐτόλμησε κρίσιν ἐξενεγκεῖν βλάσφημον. » Τοιοῦτον οὖν καὶ Πέτρος βούλεται [λέγειν] νῦν, ὅτι Οὗτοι οἱ κακοδαίμονες οὐδὲν ἔχουσιν εἰς φειδὼ περὶ τὸ τὰς δόξας βλασφημεῖν, [καίτοι γε οὐδὲ] αὐτοὶ οἱ δυνάμει καὶ ἰσχύϊ μείζονες ὄντες, δηλονότι τῶν μιαρῶν τούτων, οὐ φέρουσιν, ἤτοι οὐ προκομίζουσι κατ' αὐτῶν, οἱονεὶ τῶν δοξῶν, βλάσφημον κρίσιν παρὰ Κυρίῳ. Ἐπεὶ γὰρ δόξης τινὸς μετέχει καὶ ὁ διάβολος, διὰ τὸ ἀρχὴ εἶναι πλάσματος Κυρίου, οὐκ ἤνεγκε ῥῆμα κατ' αὐτοῦ βλάσφημον. Εἰ γὰρ ὁ μᾶλλον ἄξιος βλασφημεῖν, τὸν διάβολον λέγων, ὅμως διὰ τὸ δόξης μετέχειν, οὐκ ἔτυχε τούτου παρὰ τοῦ Μιχαὴλ ἐνώπιον Κυρίου· οὐκ ἂν σωφρονήσειεν οἱ προχείρως τὰς δόξας βλασφημοῦντες, πολλῷ τῆς τῶν ἀγγέλων τιμιότητος κατόπιν φερόμενοι. « Δόξας » δὲ τὰς θείας δυνάμεις φησίν, ἢ καὶ τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς, ὧν ἀπεναντίας φερόμενοι οὗτοι οἱ βλασφημοῦντες αὐτὰς διατελοῦσιν.

« Οὗτοι δὲ ὡς ἄλογα ζῶα γεγεννημένα φυσικὰ εἰς ἅλωσιν καὶ φθοράν, ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται· κομιούμενοι

Digitized by Google

μισθὸν ἀδικίας, ἡδονὴν ἡγούμενοι τὴν ἐν ἡμέρᾳ A
τρυφήν. » Τινὲς τοῦτο οὕτως ἐξηγήσαντο· Ὡς ἄλογα
ζῶα φυσικὰ γεγεννημένα ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν κατα-
φθαρήσονται, τοῦτ' ἔστιν οὐδὲν διενεγκόντες κτηνῶν,
ἃ πρὸς μόνην φθορὰν γέγονεν. Ὡς ἄλογα δὲ ζῶα φυ-
σικά, » τοῦτ' ἔστιν, κατ' αἴσθησιν μόνην ζῶντα,
οὐ κατὰ νοῦν καὶ τὴν νοερὰν ζωήν· διὸ καὶ εὐάλωτοι
τῇ κατὰ τὴν φθαρτὴν ζωὴν περιαγωγῇ, θυμῷ καὶ
ἐπιθυμίᾳ ἀγόμενοι καὶ περιφερόμενοι, « Ἐν οἷς
ἀγνοοῦσιν, » ἤτοι τῇ καθηκούσῃ αὐτῶν ἀγνοίᾳ
βλασφημοῦντες, τῇ ἐπαξίως αὐτῶν φθορᾷ καταφθα-
ρήσονται, « κομιούμενοι μισθὸν ἀδικίας, » ὃν
ἐθελοντὶ ἑαυτοῖς προεξένησαν. « Ἡδονὴν ἡγούμενοι
τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφήν. » Τὸ ὄντως, φησὶν, ἐφετὸν,
καὶ τὴν ἀληθῆ καὶ ἐπέραστον εὐφροσύνην καὶ ἡδο-
νὴν, ἐν τῇ καθημέραν τιθέμενοι τοῦ λαιμοῦ ἀπολαύ- B
σει. Ἰστέον μέντοι, ὡς ἡ θεία Γραφὴ τὰ φυσικῶς
ἐνόντα τοῖς ἀνθρώποις, τοῦτ' ἔστι τὰ ὡς ζώοις αὐτοῖς
ἐνυπάρχοντα, ἐπ' ἂν διαβάλῃ, πρὸς τὰ ἄλογα ἀφ-
ομοιοῖ, « Ἄνθρωπος, φάσκουσα, ἐν τιμῇ ὢν οὐ συν-
ῆκε· [παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις,
καὶ ὡμοιώθη αὐτοῖς·] καὶ, « Μὴ γίνεσθε ὡς ἵππος
καὶ ἡμίονος· » καὶ· « Ἵπποι θηλυμανεῖς [ἐγένοντο]· »
καὶ, « Γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι
ὡς αἱ περιστεραί· » οὐ μεταποιοῦσα τὰς φύσεις
φάσκουσα ταῦτα, ἀλλὰ τούτων τὰς φυσικὰς ὁρμὰς
μόνον ἐκκλίνειν παρακαλοῦσα. Ὅταν δὲ σωτήριόν
[τι] παραγγέλλῃ, πρὸς τὰ κρείττω τὴν ὁμοιότητα
παραπέμπει· ὡς τὸ, « Γίνεσθε οἰκτίρμονες, ὡς ὁ
Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. » Οὐδὲ ἐνταῦθα τὰς φύσεις C
μεταποιεῖ, ἀλλ' ὅσον ἡ ἰσχὺς ὑποβάλλεται, τοῦτο
ποιεῖν παρακελευομένη.

« Σπίλοι καὶ μῶμοι, ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀπάταις
αὐτῶν, συνευωχούμενοι ἡμῖν, ὀφθαλμοὺς ἔχοντες
μεστοὺς μοιχαλίδος καὶ ἀκαταπαύστου ἁμαρτίας,
δελεάζοντες ψυχὰς ἀστηρίκτους, καρδίαν γεγυμνα-
σμένην πλεονεξίας ἔχοντες, κατάρας τέκνα, κατα-
λιπόντες τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν, ἐπλανήθησαν, ἐξακολου-
θήσαντες τῇ ὁδῷ τοῦ Βαλαὰμ τοῦ Βοσὸρ, ὃς μισθὸν
ἀδικίας ἠγάπησεν. Ἔλεγξιν δὲ ἔσχεν ἰδίας παρα-
νομίας· ὑποζύγιον ἄφωνον, ἐν ἀνθρώπου φωνῇ
φθεγξάμενον, ἐκώλυσε τὴν τοῦ προφήτου παραφρο-
νίαν. » Τὸ ἑξῆς οὕτως· « Σπίλοι καὶ μῶμοι· καρ-
δίαν γεγυμνασμένην ἔχοντες πλεονεξίας » (τοῦτ' ἔστι D
διὰ πλεονεξίας γεγυμνασμένην), « κατάρας τέκνα,
συνευωχούμενοι ἡμῖν· ὀφθαλμοὺς ἔχοντες πλήρεις
μοιχαλίδος καὶ ἀκαταπαύστου ἁμαρτίας, δελεάζουσι
ψυχὰς ἀστηρίκτους· » ἃς καὶ Παῦλος ἐκάλεσε γυναι-
κάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις· οἱ δ' αὐτοὶ οὗτοι
« καταλιπόντες εὐθεῖαν ὁδὸν, ἐπορεύθησαν τῇ ὁδῷ
τοῦ Βαλαὰμ τοῦ Βοσὸρ, » καὶ ἑξῆς. Αἱ φωναὶ αὐτῶν
« εἰσὶ πηγαὶ ἄνυδροι, νεφέλαι ὑπὸ λαίλαπος ἀφανι-
ζόμεναι, » καὶ ἑξῆς. Καὶ τίνος χάριν « ὁ ζόφος »
αὐτοῖς « ἀπόκειται » εἰς. τὸν μέλλοντα αἰῶνα; Διὰ
τὴν ὑπέρογκον αὐτῶν ματαιότητα, δι' ἧς δελεάζουσι
τοὺς πρὶν ἐν πλάνῃ ἀναστραφέντας, καὶ ὄντως ταύ-

hunt. Percipientes mercedem injustitiæ, voluptatem existimantes diei delicias. » Quidam hoc ita exponunt : Velut bruta animantia naturalia, in corruptela ipsorum peribunt : hoc est, nihil differentes a jumentis, quæ ad corruptelam tantummodo nascuntur. « Ut bruta autem animantia, » hoc est, solo sensu, non mente et ratione viventes, et idcirco rebus corruptibilibus facile capti, atque ira et concupiscentia acti, « in his quæ ignorant, » seu in congrua ipsis ignorantia, maledicta fundentes, condigna corruptela interibunt, « percipientes mercedem injustitiæ, » quam scilicet sibi sponte accerserunt. « Voluptatem existimantes diei delicias, » hoc est, maxime desiderabilem, veram ac perquam amabilem lætitiam et voluptatem in quotidiana gutturis fruitione sitam esse reputantes. Animadvertendum vero sacram Scripturam, ea quæ nobis velut animabilibus insunt, cum ea vituperat, brutis animantibus assimilare; ut cum ait : « Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis [13]. » — « Nolite fieri sicut equus et mulus [14]. » — « Equi amatores, et emissarii facti sunt [15]. » Et : « Estote prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbæ [16]. » Quæ cum ait, non naturas commutari vult, sed naturales eorum inclinationes, ut declinemus, hortatur. Cum autem salutare quid **394** suadet, ex melioribus similitudinem accersit. Sic ait : « Estote misericordes, sicut Pater vester qui in cœlis est [17]. » Neque hic naturas commutandas censet, sed hortatur, ut ad id, quantum vires nostræ ferre possunt, enitamur.

Vers. 13-16. « Coinquinationes et maculæ deliciis affluentes, in conviviis suis luxuriantes vobiscum. Oculos habentes plenos adulterii, et incessabilis delicti. Pellicientes animas instabiles, cor exercitatum avaritia habentes, maledictionis filii. Derelinquentes rectam viam, erraverunt secuti viam Balaam ex Bosor, qui mercedem iniquitatis amavit. Correptionem vero habuit suæ vesaniæ : subjugale mutum animal, hominis voce loquens, prohibuit prophetæ insipientiam. » Ordo verborum est : « Coinquinationes et maculæ : cor exercitatum malitia habentes, maledictionis filii, convivantes, in suis conviviis luxuriantes, oculos habentes plenos adulterii, et incessabilis seu perpetui delicti, pelliciunt animas instabiles » (quas et Paulus mulierculas peccatis oneratas vocat [18]) « et hi quidem, relicta via recta, abierunt via Balaam filii Bosor, » etc. Voces eorum « sunt fontes sine aqua, et nebulæ turbinibus agitatæ, » seu disjectæ. Sed quam ob causam « caligo tenebrarum » illis in futurum sæculum « reservatur? » Scilicet ob tumidissimam eorum vanitatem : qua eos, qui errorem, in quo antea versati sunt, effugerant, pelliciunt, ac inescant impudicitiis ac desideriis carnalibus, ut

[13] Psal. XLVIII, 13. [14] Psal. XXXI, 9. [15] Jerem. V, 8. [16] Matth. X, 16. [17] Luc. VI, 36. [18] II Tim. III, 6.

Digitized by Google

velut canes ad vomitum suum revertantur. Quæ vero hic interjecta sunt, eorum vanitatem enuntiant ac confirmant. Sensus autem est : Nihil, inquit, puri habentes, sed tanquam labes in candida veste, ita illi in pura Ecclesiæ conversatione submati, cum aliquos obviam habent, si possint eos sive viros, sive mulieres conversatione sua impudicos reddere, id in deliciis habent, quod suam ipsorum lasciviam explendi sic copiam nanciscantur. Ii etiam vos convivio libenter excipiunt, non propter charitatem, ut alios bonorum suorum participes faciant, sed quia hujusmodi tempus ad feminarum deceptionem opportunum putant : nam oculos suos non in aliud quam in adulteras intendunt, ac defixos semper retinent : adeoque peccantes, ut maledictionis filii, instabiles debilesque animas pelliciunt atque inescant. Cor namque ipsorum in nullo alio, præterquam in impurarum voluptatum, vel divitiarum aviditate exercitatum est. Et ob utrumque horum a via, quæ ad vitam ducit, procul aberrant : quare idem, quod olim Balaamo filio Bosor accidit, perpetiuntur. Nam et ille munera et mercedem iniquitatis amavit : sed reprehensionem suæ iniquitatis sortitus **395** est a muto jumento, quod humana loquens voce, prophetæ dementiam inhibuit [19]. Ex quo discimus Balaamum, postquam semel a Deo prohibitus est ad Balaacum ob tumidam suam passionem quam insana impostura alebat, accedere, ad ipsum iterato pergere contendisse ; sed Dei timore ac terroribus in via perterritum, verba benedictionis effundere compulsum fuisse. Prophetæ enim quæ loquuntur, scientes loquuntur ; et idcirco is propheta appellatus est, quod sciebat quid diceret : neque ignorans, casu dicere meliora elegit. Igitur benedictio illa non insanæ cujusdam divinationis, sed divinæ virtutis opus fuit.

Vers. 17-19. « Hi sunt fontes sine aqua, et nebulæ turbine exagitatæ, quibus, caligo tenebrarum reservatur. Superba enim vanitatis loquentes pelliciunt in desideriis carnis luxuriæ eos qui paululum effugiunt, qui in errore conversantur. Libertatem illis promittentes, cum ipsi servi sint corruptionis : a quo enim quis superatus est, hujus et servus est. » Cum multa per digressionem dixisset (inter quæ et exemplum Balaami proposuit), denuo ad impurissimos Gnosticos sermonem convertit, eosque « fontibus sine aqua » assimilat, quippe qui puram ac salutarem evangelicæ prædicationis aquam amiserant : tum etiam nubibus eos comparat, quæ a contrario vento feruntur, quem idcirco « turbinem » seu procellam vocat, quandoquidem exagitat et perturbat quæ defert. Non sunt itaque, inquit, nubes pellucidæ, cujusmodi sunt sancti, sed plenæ caligine. At cur ita? Causam ipse affert, quia, inquit, etiam « superba » ex « vanitate » loquuntur : pellicientes per carnalem concupiscen-

[19] Num. XXII, 28 seqq.

A την ἀποφυγόντας, ἐν ἀσελγείαις καὶ ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς, ὡς κύων ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα ἐπιστρέψαι. Τὰ δὲ μεταξὺ, τῆς ματαιότητος τούτων ἐξαγγελτικὰ καὶ πιστωτικά. Ὁ δὲ νοῦς οὗτος· Οὐδὲν, φησὶν, ἔχοντες καθαριότητος ἐχόμενον, ἀλλ' ὡς σπίλοι ἐν ἱματίῳ καθαρῷ τῇ ἀκραιφνεῖ πολιτείᾳ ἐπιφυόμενοι, ἐπειδὰν ἀπατήσωσί τινας καὶ δυνηθῶσιν ἀσελγεῖς ἄνδρας τοὺς συνόντας καὶ γυναῖκας παρασκευάσαι, τρυφὴν ἡγοῦνται τὸ πρᾶγμα, ἀποπληροῦντες τὴν ἑαυτῶν ἀσέλγειαν. Ἀλλὰ καὶ συνευωχούμενοι ὑμῖν, οὐ δι' ἀγάπην, φησὶ, καὶ τὸ μεταλαμβάνειν ἀλῶν τοῦτο ποιοῦσιν, ἀλλὰ διὰ τὸ καιρὸν εὑρίσκειν τοῦτον ἐπιτήδειον τῆς πρὸς γυναῖκας ἀπάτης. Οὗτοι γὰρ ὀφθαλμοὺς ἔχοντες, οὐδὲν ἄλλο βλέπουσιν, ἢ μοιχαλίδας· καὶ ἐν τούτῳ ἀκαταπαύστως βλέποντες καὶ B ἁμαρτάνοντες, ὡς κατάρας τέκνα, ψυχὰς δελεάζουσιν ἀστηρίκτους. Ἡ γὰρ καρδία αὐτῶν πρὸς οὐδὲν ἄλλο, ἢ πρὸς πλεονεξίαν ἐξήσκηται [ἤτοι ἀσελγείας, ἢ καὶ κτημάτων, δι' ἅπερ] ἀμφότερα καταλιπόντες τὴν κατευθύνουσαν αὐτοὺς πρὸς σωτηρίαν ὁδὸν, ἐπλανήθησαν ταύτης, ταὐτὸ παθόντες [τῷ] « Βαλαὰμ τοῦ Βοσόρ· » ἐπεὶ κἀκεῖνος διὰ δωροδοκίαν καὶ μισθὸν ἀδικίας ἠγάπησεν. Ἔλεγξιν δὲ ἔσχε τῆς ἰδίας παρανομίας ὑποζύγιον ἄφωνον, ὃ ἐν ἀνθρώπου φωνῇ φθεγξάμενον, ἐκώλυσε τὴν τοῦ προφήτου παραφροσύνην. Ἀφ' οὗ μανθάνομεν ὅτι διὰ τὸ φυσιῶδες αὐτοῦ πάθος ὁ Βαλαὰμ, ὅπερ διὰ τῆς μανιώδους αὐτοῦ μαγγανείας ἔτρεφεν, ἅπαξ κωλυθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τὸ δεύτερον φιλονείκως πρὸς τὸν Βαλὰκ πορευθῆναι ἠπείγετο· καὶ τῷ φόβῳ τοῦ Θεοῦ πεδηθεὶς, καὶ τοῖς C κατὰ τὴν ὁδὸν δείμασι, τὸ ῥῆμα τῆς εὐλογίας οὐ παρεποίησεν· ὅπερ οὐ τῆς μαντείας ἦν. Οἱ γὰρ προφῆται ἐπιστάμενοι φθέγγονται ἃ φθέγγονται. Ὅθεν καὶ προφήτην αὐτὸν ἐκάλεσεν, ὡς ἐπιστάμενον ἃ λέγει. Οὐ γὰρ ἂν ἐν ἐκλογῇ γέγονε τῶν κρειττόνων, ἀγνοῶν ἃ φθέγγεται. Οὐ τῆς μαντείας τοίνυν ἡ εὐλογία, ἀλλὰ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ.

« Οὗτοί εἰσι πηγαὶ ἄνυδροι, νεφέλαι ὑπὸ λαίλαπος ἐλαυνόμεναι, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς αἰῶνα τετήρηται. Ὑπέρογκα γὰρ ματαιότητος φθεγγόμενοι, δελεάζουσιν εἰς [*vulg.* ἐν] ἐπιθυμίας σαρκὸς, ἐν ἀσελγείαις, τοὺς ὄντως ἀποφεύγοντας [*vulg.* ἀποφυγόντας] τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους. Ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐπαγγελλόμενοι, αὐτοὶ δοῦλοι ὑπάρχοντες τῆς φθορᾶς. ὯΙ γάρ τις ἥττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται. » Μεταξυλογήσας πολλὰ, ἐν οἷς τὸ τοῦ Βαλαὰμ προήγαγεν ὑπόδειγμα, ἐπανέλαβε πάλιν τὸν περὶ τῶν ἀκαθάρτων Γνωστικῶν λόγον. Καὶ ἀπεικάζει αὐτοὺς « πηγαῖς ἀνύδροις, » ὡς ἀπολωλεκότας τὸ τοῦ κηρύγματος καθαρὸν καὶ πότιμον ὕδωρ τῆς ζωῆς· ἀλλὰ καὶ νεφέλαις αὐτοὺς παραβάλλει ὑπὸ πνεύματος ἐλαυνομέναις, τοῦ ἐναντίου· διὸ καὶ « λαίλαπα » αὐτὸ ἐκάλεσεν, ὡς συστρέφων [*f.* —φον] καὶ συνταράσσων [*f.* —σσον] τὸ ἐλαυνόμενον. Οὐκ εἰσὶν οὖν, φησὶ, νεφέλαι διαυγεῖς, ὥσπερ οἱ ἅγιοι, ἀλλ' ὁμίχλαι ζόφου μεσταί· καὶ διατί, ἐπήγαγε τὴν αἰτίαν, ὅτι καὶ « ὑπέρογκα » ἐκ « ματαιότητος »

Digitized by Google

φθέγγονται, δελεάζοντες διὰ τῆς σαρκικῆς ἐπιθυμίας A ἐν ταῖς ἀσελγείαις τοὺς ἀληθῶς ἀποφυγόντας καὶ καθάπαξ τοὺς πρὶν ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους, εἶτα ὑπὸ Κυρίῳ πραττόμενοι. Ἀλλὰ καὶ δοῦλοι, φησίν, ὄντες αὐτοὶ τῆς προειρημένης ἀκαθαρσίας, ἣν « καὶ φθορὰν δικαίως καλεῖ, ἐλευθερίαν τοῖς ἀπατωμένοις ἐπαγγέλλονται· δ.ὸ καὶ λογισμὸν ἐπάγει θαυμάσιον, ὅτι δοῦλοι ὄντες τῆς ἁμαρτίας. « Ὧ γάρ τις ἥττηται » πάθει, « τούτῳ καὶ δεδούλωται. Αὐτοὶ ἐλευθερίαν ἄλλοις ἐπαγγέλλονται. Τοῦτο δὲ πλατύτερον διὰ τῶν ἑξῆς γνωσθήσεται.

« Εἰ γὰρ ἀποφυγόντες τὰ μιάσματα τοῦ κόσμου ἐν ἐπιγνώσει τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τούτοις δὲ πάλιν ἐμπλακέντες ἡττῶνται, γέγονεν αὐτοῖς τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων. Κρεῖττον γὰρ ἦν αὐτοῖς, μὴ ἐπεγνωκέναι τὴν ὁδὸν B τῆς δικαιοσύνης, ἢ ἐπιγνοῦσιν, ἐπιστρέψαι εἰς τὰ ὀπίσω ἀπὸ τῆς παραδοθείσης αὐτοῖς ἁγίας ἐντολῆς. Συμβέβηκε δὲ αὐτοῖς τὸ τῆς ἀληθοῦς παροιμίας· Κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸν ἴδιον ἐμετὸν, καὶ ὗς λουσαμένη εἰς κύλισμα βορβόρου. » Δύο κατασκευάζει διὰ τῶν προειρημένων, ὅτι καὶ τῷ ἡττωντι ἀνάγκη τὸν ἡττώμενον δουλεύειν, καὶ ὅτι οἱ μετὰ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας πάλιν ἐνεχόμενοι τοῖς προτέροις, χείροσι τῶν προτέρων περιέπεσον κακοῖς. Τούτοις δὲ καὶ τὴν παροιμίαν ἐπάγει συνήγορον. Ἔστι δὲ ὁ λόγος οὕτως· Εἰ γὰρ ἐπιγνώσει τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀποφυγόντες τὰ μιάσματα τοῦ κόσμου, τούτοις πάλιν ἐμπλακέντες ἡττῶνται αὐτῶν, πάντως που καὶ δουλεύουσιν αὐ- C τοῖς, καὶ χεῖρον τῶν πρὸ τῆς ἐπιγνώσεως περὶ τὴν δουλείαν τούτων γεγόνασι, κατασπουδάζοντος αὐτοὺς τοῦ Σατανᾶ χείροσι περιενεχθῆναι. Διὸ καὶ ὁ Ἀπόστολός φησιν, ὅτι [ἐπειδὴ] τοῦτο ἀπόκειται τοῖς παλινῳδίαν τῶν κακῶν ᾄδουσι, κρεῖττον ἦν αὐτοῖς μηδὲ ἐπιγνῶναι, ἢ ἐπιγνόντες [*f.* -τας] χείροσιν ἀλῶναι, ἐπεὶ καὶ κύων ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα ἐπιστρέφων, βδελυκτότερος, ὥσπερ ἀμέλει καὶ ὗς ἀποκυλισθῆναι ζητοῦσα, [*f. add.* εἰ] ἐν βορβόρῳ τοῦτο ποιεῖ, ῥυπαρωτέρα τῶν προτέρων ῥύπων φαίνεται.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

« Καὶ [*vulg. om.* καὶ] ταύτην ἤδη, ἀγαπητοὶ, δευτέραν ὑμῖν γράφω ἐπιστολὴν, ἐν αἷς διεγείρω ὑμῶν ἐν ὑπομνήσει τὴν εἰλικρινῆ διάνοιαν, μνησθῆναι τῶν D προειρημένων ῥημάτων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ὑμῶν ἐντολῆς τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ. » Ἐκ τούτου μανθάνομεν δύο τὰς πάσας εἶναι τοῦ Πέτρου Ἐπιστολάς. Τὸ δὲ, « ἐν αἷς διεγείρω ὑμῖν, » οὕτως ἐστὶν· Ἐν αἷς ἐπιστολαῖς, οἱονεὶ δι' ὧν ἐπιστολῶν « διεγείρω τὴν ἐν ὑμῖν εἰλικρινῆ διάνοιαν. » Καθαρᾶς γὰρ διανοίας, τῶν ἤδη ἀκουσθέντων ἢ ἀποτεθέντων σωτηρίων μνησθῆναι, καὶ διεγερθῆναι πρὸς ἐπανάληψιν τῆς τούτων ἐργασίας πᾶσῃ δυνάμει καὶ προθυμίᾳ. Ἀπετέθη δὲ διὰ προφητικῶν καὶ ἀποστολικῶν κηρυγμάτων. Διὸ καὶ Παῦλός φησιν· « Ἐποικοδομούμενοι ἐπὶ τῷ θεμελίῳ

tiam ad impudicitatem eos qui vere effugerant, seu qui, cum olim in errore versarentur, ad Deum conversi erant. Verum et servi ii cum sint, inquit, prædictæ immunditiæ (quam et recte corruptionem vocat), libertatem tamen iis quos decipiunt, promittere audent. Rationem vero addit mirabilem cur servi ipsi sint, quia scilicet, « a quacunque quis » affectione « superatus est, ejus et servus est. » Sed hoc ex iis, quæ inferius dicentur, manifestius fiet.

Vers. 20-22. « Si enim refugientes coinquinationes mundi in cognitione Domini nostri et Salvatoris Jesu Christi, his rursum implicati superantur, facta sunt eis posteriora deteriora prioribus. Melius enim erat illis non cognoscere viam justitiæ, quam post agnitionem retrorsum converti ab eo, quod illis traditum est, sancto mandato. Contigit enim eis illud veri **396** proverbii : Canis reversus ad suum vomitum, et sus lota in volutabro luti. » Duo ex prædictis astruit. Nempe primum, necesse esse cum qui victus est, victori servire suo : deinde in pejora mala prolabi eos, qui post agnitam veritatem prioribus rursus erroribus implicantur. Ad quorum confirmationem Salomonis proverbium adducit [20]. Orationis autem series ita se habet : Illi, qui cognitione Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi mundi inquinamenta aliquando effugerant, si denuo iis irretiti superantur, non solum eisdem omnimode serviunt, sed etiam dæmone adjutente ut prolabantur in pejora, deteriore quam antea servitute premuntur. Quare ait : Quandoquidem tanta pernicies manet eos, qui pessimam malorum cantilenam recantant, melius futurum fuisset illis si veram viam agnovissent nunquam, quam ea semel agnita, pejoribus malis obnoxios fieri ; nam et canis ad vomitum suum rediens, fit abominabilior, et sus iterum revoluta cœno, sordidior quam prius fuerat, apparet.

CAPUT III.

Vers. 1, 2. « Hanc ecce vobis, charissimi, secundam scribo epistolam, in quibus vestram excito in commonitione sinceram mentem, ut memores sitis eorum, quæ prædixi, verborum a sanctis prophetis, et apostolorum vestrorum, præceptorum Domini et Salvatoris. » Ex his verbis discimus, duas tantum Epistolas Petrum scripsisse. « In quibus excito, » etc., hoc est, in quibus epistolis, vel per quas epistolas « vestram excito sinceram mentem. » Sinceræ enim mentis est, eorum quæ audita et deposita sunt meminisse, et ad ea iterum prompte et alacriter perficienda excitari. Deposita vero ea sunt per propheticas et apostolicas prædicationes. Quare et Paulus ait : « Superædificati supra fundamentum apostolorum et prophetæ-

[20] Prov. xxvi, 11.

Digitized by Google

rum [21]. » Omnes enim isti adventum Domini annuntiarunt : neque sane testibus hujusmodi fides negari jure potest. Sed cur, inquit, dico apostolos et prophetas ? Quoniam isti cum primum, tum secundum ipsius Domini et Salvatoris nostri adventum annuntiarunt. Orationis autem structura ita se habet : « Ut memores sitis verborum a sanctis prophetis prædictorum, et præceptorum apostolorum vestrorum et mandatorum Domini et Salvatoris Jesu Christi. » Quam vero ob causam memoriam horum excitandam præcipiat, subjungit, nempe, quoniam ii qui ad ductum concupiscentiæ suæ vivunt, cernentes nonnullos Domini adventum, quem ipse etiam Dominus prædixit, metuentes, et hac de causa inhonestam eorum vitam abominantes, **397** præsertim vero cum non statim post verba experientia sequeretur, sed hæc ob salutem differatur eorum qui in electorum libro conscripti sunt, fideles impudenter invaluerunt, ut eos decipiant.

Vers. 3 5. « Hoc primum scientes, quod venient in novissimis diebus in deceptione illusores juxta proprias concupiscentias ambulantes, dicentes : Ubi est promissio adventus ejus ? Ex quo enim patres dormierunt, omnia sic perseverant ab initio creaturæ. Latet enim eos, hoc volentes. » Quia secundus Domini adventus non statim ac promissus est, contigit (differtur scilicet ob multorum salutem, quorum nomina scripta sunt in libro vitæ) ; hinc « illusores » homines verbis adoriuntur eos qui fideles sunt, ut decipiant, dicentes : « Ubi est promissio adventus ejus ? » At propterea quod promissum unum nondum ob dictam rationem impletum est, velle omnibus ejus dictis diffidere, latisque ab ipso hominum improborum persuasione non parere mandatis, absonum plane et injustum est. Hæc vero illius temporis Gnostici, seu Naaseni, et Lampetiani, et Euchitæ effutiebant. Quos omnes « hoc latere volentes, » ait ; sponte enim ad veritatis lumen oculos claudebant. At quid eos latet ? Quod scilicet, quemadmodum olim, cum cœli et terra, juxta Mosaicam mundi conditionis historiam, ex aqua (ait enim, Deum imperasse, ut « fieret firmamentum in medio aquarum [22] : » similiter etiut terra ex aquis « appareret, » in quibus antea demersa jacebat) repente ac præter opinionem diluvium supervenit : ita et nunc statutum est ut per ignem fiat universi destructio, cum quo et impii peribunt. Cum enim duo sint præcipua mundi hujus elementa, aqua et ignis, e quibus duo alia, aer et terra, esse suum accipiunt : ille quidem ex aquis evaporatis, hæc vero ex iisdem concretis, tam evaporationem quam concretionem causante igne (quod nullatenus incredibile est, quandoquidem hac a Deo conditore vi natura ignis donata est), cumque jam semel per aquas, tempore scilicet diluvii, impiis exitium illatum fuerit, necesse plane est, inquit, ut alius etiam

[21] Ephes. II, 20. [22] Gen. I, 6.

A τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν. » Πάντες γὰρ οὗτοι τὴν τοῦ Κυρίου παρουσίαν κατήγγειλαν· καὶ οὐκ ἔστιν ἀπιστεῖν τοσούτοις μάρτυσι. Καὶ τί, φησὶ, λέγω προφήτας καὶ ἀποστόλους ; Ὅτι κατήγγειλαν καὶ τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν. Καὶ ἔστιν [ἡ σύνταξις] οὕτως· Μνησθῆναι τῶν προειρημένων ῥημάτων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, ὑπὸ τῶν ἀποστόλων ὑμῶν ἐντολῆς, ὑπὸ τῆς ἐντολῆς τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος. » Κατὰ κοινοῦ γὰρ ἡ, « ὑπό. » Καὶ διὰ τί τὴν μνήμην ταύτην ἀναζωπυρῆσαι παρακελεύεται, ἐπάγει, ὅτι οἱ ἐμπαθῶς ζῶντες κατὰ τὰς οἰκείας ἐπιθυμίας, [ὁρῶντές τινας] δεδιότας τὴν τοῦ Κυρίου παρουσίαν, ἣν μετὰ ἄλλων θεοφόρων [καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος] προκατήγγειλε, καὶ διὰ ταύτην ἀθετοῦντας [τὴν ἄσεμνον
B αὐτῶν βιοτήν,] καὶ μάλιστα, ὅτι μὴ κατὰ πόδας τῶν λόγων ἡ πεῖρα φθάνει, ἀλλὰ παρατείνεται διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ἐν τῇ βίβλῳ τῶν σωζομένων γραφέντων· ἐπιφύονται ἀναιδῶς τοῖς πιστεύουσιν ἐπιτωθάζοντες.

« Τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι ἐλεύσονται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας αὐτῶν πορευόμενοι, καὶ λέγοντες· Ποῦ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ ; Ἀφ' ἧς γὰρ οἱ πατέρες ἡμῶν ἐκοιμήθησαν, πάντα οὕτως διαμένει ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως. Λανθάνει γὰρ αὐτοὺς τοῦτο θέλοντας. » Τῷ μὴ κατὰ πόδας, φησὶ, τῶν λόγων τὴν πεῖραν τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἐπακολουθεῖν διὰ τὴν τῶν πολλῶν σωτηρίαν, τῶν ἀπογραφέντων τῇ
C βίβλῳ τῶν ζώντων, ἐπιφύονται τοῖς πιστεύουσιν ἐμπαίκται ἐπιτωθάζοντες καὶ λέγοντες· « Ποῦ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ ; » Διὰ μιᾶς τοίνυν τῆς μήπω ἀφιγμένης δι' ἃς προείπομεν αἰτίας, οὐ δίκαιον καὶ ταῖς ἄλλαις σωτηριώδεσι τοῦ Κυρίου ἐντολαῖς ἀπειθεῖν, κακούργων γνώμαις ἐκταραττομένους. Ταῦτα δὲ οἱ κατ' ἐκείνους τοὺς καιροὺς Γνωστικοὶ, ἤτοι Ναασηνοὶ, καὶ Λαμπετιανοὶ, καὶ Εὐχῖται ἐληρῴδουν. Οὓς πάντας « λανθάνειν φησὶν ἑκόντας · » ἐθελοντὶ γὰρ μύουσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Καὶ τί τὸ λανθάνον αὐτούς ; Ὅτι ὥσπερ ἐν τῷ κατακλυσμῷ ἦσαν οὐρανοὶ, κατὰ τὴν Μωϋσέως κοσμογένειαν, ἐξ ὕδατος (αὐτὸν γάρ φησι τὸν Θεὸν ἐντείλασθαι « γενέσθαι στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος »), καὶ ἡ γῆ δὲ ὡσαύτως ἐκ τῶν ὑδάτων « ἀν-
D εφάνη » τῷ ἐκείνου προστάγματι, ὑποβρύχιος αὐτοῖς πρώην οὖσα, καὶ ὡς ἐξ ὑδάτων συνεστώτων οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁ κατακλυσμὸς ἐπῆλθεν ἀπροσδοκήτως· οὕτω καὶ νῦν διὰ πυρὸς ἀπόκειται τὴν φθορὰν τοῦ παντὸς γενέσθαι, μεθ' οὗ καὶ οἱ ἀσεβεῖς ἀπολοῦνται. Δύο γὰρ ὄντων τῶν συνεκτικωτάτων στοιχείων τοῦ παντὸς, ὕδατος καὶ πυρὸς, ἀφ' ὧν καὶ τὰ δύο στοιχεῖα τὸ εἶναι λαμβάνουσιν, ἀὴρ μὲν ὁρᾶται ἐξατμιζομένων ὑδάτων, γῆ δὲ συγκρινομένων ὑδάτων, τῆς ἐξατμίσεως ὡς ἐκ πυρὸς καὶ τῆς συγκρίσεως, οὐδενὸς τῶν νοῦν ἐχόντων ἀπιστοῦντος (ταύτην γὰρ δύναμιν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ Θεοῦ ἡ τοῦ πυρὸς ἔλαχε φύσις)· δύο τοίνυν ὄντων, καὶ πρότερον τῆς τῶν ἀσεβῶν φθο-

Digitized by Google

ρᾶς, διὰ τῶν ὑδάτων γινομένης [*f.* γεν.], ἀνάγκη πᾶσα, φησὶ, τὴν τῶν ἀσεβῶν φθορὰν διὰ πυρὸς γενέσθαι. A

« Ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι, καὶ ἡ γῆ ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ, »—« Ἐξ ὕδατος » μὲν, ὡς ἐξ ὑλικοῦ αἰτίου· « δι' ὕδατος » δὲ, ὡς διὰ τελικοῦ. Ὕδωρ γὰρ τὸ συνέχον τὴν γῆν, τὸν χοῦν ἅτε κόλλα συσφίγγων [*f.*-γγον] αὐτῆς, καὶ ὑπόστασιν παρέχων [*f.*-χον] αὐτῇ. Εἰ γὰρ μὴ τοῦτο, ἀνάγκη πρὸς χοῦν διαλύεσθαι καὶ ἀεροῦσθαι. Ἐπιφυήσεται δέ τις ἡμῖν ἴσως φλυαρῶν. Τί δήποτε ὁ Θεὸς τὸν κόσμον τὸν ὁρώμενον ὑποστήσας, οὐχὶ ἐξ ἀρχῆς ἐδραῖον εἰργάσατο, ἐξ οὗ καὶ πρὸς τὸ εὐθὺς ἐπανάγεσθαι χρεία, τὸ μὲν ἐπὶ Νῶε διὰ τοῦ κατακλυσμοῦ, ἐν δὲ τῇ συντελείᾳ διὰ πυρὸς, ὡς νῦν φησι Πέτρος; Πρὸς ὃν ἐροῦμεν, ὡς τὸ μὲν ἀμετάβλητον, οὐχ οἷόν τε αὐτὸν σχεῖν. Πῶς γὰρ, ὃς ἐκ μεταβολῆς εἴληχε τὸ εἶναι; Ἐκ γὰρ τοῦ μὴ εἶναι εἰς τὸ εἶναι προῆχθη· ὅπερ οὐκ ἂν ἔμφρων τις μὴ ἀλλοίωσιν ἐρεῖ. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀλλοίωσις ἐπὶ τὸ χείριστον προέβη τοῖς χείροσι συμφυρεῖσα, ἀναγκαίως ὁ τούτου δημιουργὸς ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἐπανάγων, ἐπὶ μὲν τοῦ Νῶε τὴν κάθαρσιν δι' ὕδατος ἐποιήσατο, ἐν δὲ τῇ συντελείᾳ διὰ πυρός. Ἐπὶ [*f.* ἐπεὶ] καὶ ἡμεῖς εἰώθαμεν τὰς ὕλας ἀναχωνεύειν πυρὶ, οὐχ ἵνα ἀνυπαρξίαν αὐταῖς δῶμεν, ἀλλ' ἵνα τὸ καθαρὸν καὶ εἰλικρινὲς χαρισώμεθα· καὶ τοῦτο οὐκ ἄν τις ἀπιστήσῃ. Ὡσαύτως δὴ καὶ τὸν Θεὸν διὰ πυρὸς ἐν τῇ συντελείᾳ ἐπαγγειλάμενος ποιεῖν· τὰ γὰρ περιττὰ φθείρει, καὶ μηδὲν πρὸς ἀνθρωπίνην σύστασιν συντελοῦντα· οἷον φυτὰ, κτήνη, χλόην. Ταῦτα οὖν φθαρεῖται τὰ περιττὰ πρὸς τὴν ἄφθαρτον ζωήν. Ἐπεὶ οὖν οὕτω ταῦτα, ματαίως φλυαροῦσιν οἱ τὸν ὁρώμενον τοῦτον κόσμον ζητοῦντες μὴ ἄφθαρτον ἐξ ἀρχῆς γενέσθαι. Εἰ τοῦτο, καὶ ἐπὶ τῆς νοερᾶς οὐσιώσεως; λογισθῆναι οἰηθείη, ἐπὶ αὐτὴ ἐξ οὐκ ὄντων προῆχθη, ἀλλ' οὕπω συνιεὶς ὡς ἡ ἁπλότης ἐκείνη περιποιεῖ τὸ ἀνώλεθρον καὶ τὸ ἐγγὺς τῆς μακαρίας τετάχθαι τῇ ὑπάρξει καὶ θείας φύσεως. B C

« Δι' ὧν ὁ τότε κόσμος ὕδατι κατακλυθεὶς [*vulg.* -σθεὶς] ἀπώλετο. » Διὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς· τῆς μὲν τὸ ὕδωρ ἐπικλυσάσης, τοῦ οὐρανοῦ δὲ τοὺς καταῤῥάκτας ἐπαφέντος, τὸ ὕδωρ τῇ γῇ. Τὸ δὲ, « Ἀπώλετο, » μὴ πρὸς πάντα τὸν κόσμον νόει, ἀλλὰ πρὸς μόνα τὰ ζῶα, ἃ τὸν σύμπαντα κόσμον οἱονεὶ εἰδοποιεῖ. Ἔρημος γὰρ τούτων γενόμενος οὐδὲ κόσμος ἂν εἴη. D

« Οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ, καὶ ἡ γῆ, τῷ αὐτοῦ λόγῳ τεθησαυρισμένοι εἰσὶ πυρὶ τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων. » Τὸ διὰ τοῦ πυρὸς γενέσθαι τὴν τοῦδε τοῦ παντὸς φθορὰν, οὐ μόνον Χριστιανοῖς, ἀλλὰ καὶ τοῖς τῶν Ἑλλήνων σοφοῖς δοκεῖ. Ἀλλ' ἐρεῖ τις· Καὶ τί; ὁ λόγος τοῦ ὑποστῆναι, εἰ δεῖ πάλιν χωρῆσαι εἰς φθορὰν τὸν κόσμον; Ἐροῦμεν οὖν, ὡς οὐ παντελῶς ὁ κόσμος εἰς φθορὰν χωρήσει, ἀλλὰ πρὸς ἀνακαινισμόν· Διὸ καὶ ὁ Προφήτης φησί· « Καὶ ἀνακαινιεῖς

[22] Psal. ciii, 30.

per ignem eorumdem impiorum interitus aliquando contingat.

« Quod cœli erant prius, et terra ex aqua et per aquam consistens Dei verbo. » Ex aqua quidem, tanquam ex materiali principio; « per aquam » vero, tanquam per aliquid perfectivum. Aqua enim, quæ continet terram, ejus pulverem velut gluten colligans, eidem consistentiam tribuit. Quod si id non præstaretur ab aqua, necessario terra ipsa in **398** pulverem resolveretur, ac in aera abiret. Verum fortasse nugator aliquis interpellabit, dicens : Cur Deus, cum visibilem hunc mundum condidit, eum vel ab ipso initio firmum stabilemque non fecit, quin opus foret et olim tempore Noe per diluvium, et in fine mundi per ignem ad meliorem statum revocari ? Cui nos respondemus, mundum immutabilitatis dotem habere non potuisse, quod per mutationem habuerit initium, siquidem ex non esse ad esse perductum est : quod nemo qui sapiat, mutationem quamdam esse negaverit. At quoniam hujusmodi mutatio ex malo in pejorem, ac denique in pessimum statum progressa est : necessario Deus volens ipsum ad meliorem gradum reducere, cum vivente Noe eum aqua purgavit, tum in consummatione sæculi igne purgaturus est. Nam et nos quædam reconflare solemus, non ut destruamus, sed ut puritatem illis pristinumque nitorem restituamus. Simile quid etiam Deus igne in fine mundi se facturum promisit, siquidem superflua et ad humanam felicitatem nihil conferentia destruet, ut plantas, jumenta, herbas et alia hujusmodi quæ immortali vitæ prorsus sunt inutilia. Insipienter igitur garriunt, qui visibilem hunc mundum volunt ab initio incorruptibilem fuisse. Si quis vero putet idem de spirituali quoque substantia sentiendum, is profecto non intelligit, quomodo spiritus simplicitate sua immortalitatem sibi vindicet, adeoque ad divinam beatamque naturam propius accedat.

Vers. 6. « Per quæ ille tunc mundus aqua inundatus periit. » — « Per quæ », scilicet per cœlos et terram ; terra quidem aquam copiose emittente, cœlis autem per catarractas aquam terræ affundentibus. Illud autem « periit » nequaquam de toto mundo intelligit, sed de animalibus tantum, quæ universum mundum veluti in sua specie constituunt ; iis enim expers mundus, nec mundus quidem dicendus foret.

Vers. 7. « Cœli autem, qui nunc sunt, et terra eodem verbo repositi sunt, igni reservati in die judicii, et perditionis impiorum hominum. » Universum hoc igne consumendum aliquando fore, non solum Christianorum, sed etiam gentilium sapientum sententia est. At dicet quispiam : Cur conditus est mundus, si destruendus est iterum ? Respondemus, mundum haud in nihilum redigendum, sed renovandum esse. Quare Propheta ait : « Et renovabis faciem terræ [22]. » Quemadmodum enim initio,

Digitized by Google

creatura sensibilis facta est bona, et propter hominis prævaricationem etiam ipsa « vanitati subjecta est [25], » ut firmum scilicet esse non haberet : deinde, cum in diluvio pauci remansissent pii homines, Noe scilicet aliique in arca servati, ut novum mundo semen subministrarent : totum universum renovatum est, ac velut **399** alterum initium cepit. Sed neque tum humana natura in primo statu permansit, sed sensim ad deteriora deflexit, a quibus eam non Mosaica lex, nec ipsius Domini præsentia satis avocavit. Quoniam igitur multiplex fuit ad salutem vocatio, ac multiplex ex inobedientia et infidelitate perditio ; ideirco necessarius erit diluvium ignis et consumptio : non tamen hæc omnimoda et perfecta, non plane animarum, sed neque corporum : « Omnes enim nos astare oportet ante tribunal Christi [26], » non utique corporibus exutos seu animabus solis, sed cum corporibus corruptionis expertibus. Quomodo enim anima absque corpore puniatur, « referens propria corporis, seu prout per corpus gessit ? » Non enim justi judicis est, cum duo simul et idem peccaverint, unum absque pœna dimittere, et in alterum totum delicti pondus transferre. Propterea, si nos immundas materias igne purgare solemus, et ad pristinum nitorem restituere ; [cur non simile quid faciat et Deus (1) ?] illud autem, « reservati in diem judicii ac perditionis, » communi sensu accipiendum, ac si esset : « in diem judicii, et » in diem « perditionis. » — « Judicium » autem idem valet hic ac condemnatio.

A τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. » Ὥσπερ γὰρ ὑπὸ Θεοῦ ὑποστᾶσα ἡ αἰσθητὴ κτίσις, καλή · διὰ δὲ τὴν τοῦ ἀνθρώπου παράβασιν, καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις τῇ ματαιότητι ὑπετάγη, τοῦτ' ἔστι τῷ μὴ βέβαιον ἔχειν τὸ εἶναι· εἶτα διὰ τοῦ κατακλυσμοῦ, μικρῶν ἐπὶ τῆς γῆς ὄντων τῶν θεοσεβῶν ἀνθρώπων, καὶ οἷον δευτέρου ἀνακαινισμοῦ, ἀρχὴν τοῦ κόσμου λαβόντος, διὰ τοῦ Νῶε, καὶ τῶν ἐν τῇ κιβωτῷ ζώων διαφυλαχθέντων εἰς τὸ πάλιν συστῆναι σπέρμα τῷ κόσμῳ, ὅμως οὐδὲ τότε τῆς τῶν ἀνθρώπων προτερησάσης φύσεως, ἀλλ' ἐπὶ χείροσι τῶν προτέρων ἀπορρευσάσης [ὧν νόμος ὁ διὰ Μωϋσέως ἀπέστρεψεν, οὐχ ἡ τοῦ Κυρίου παρουσία ·] ἐπεὶ οὖν πολύτροπος μὲν ἡ πρὸς τὴν σωτηρίαν κλῆσις, πολυσχεδὴς δὲ ἡ ἐξ ἀπειθείας ἀπώλεια, διὰ τοῦτο ἀναγκαῖος ἔσται ὁ τοῦ πυρὸς B κατακλυσμός, φθορὰ μὲν, εἰ καὶ μὴ παντελής · ψυχῶν γὰρ οὔ, ἀλλ' οὐδὲ σωμάτων· « Πάντας γὰρ δεῖ ἡμᾶς παραστῆναι τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ, » οὐχὶ γυμνοὶ σωμάτων, ψυχαῖς μόναις, ἀλλὰ μετὰ σωμάτων ἀφθάρτων. Πῶς γὰρ ἂν ἡ ψυχὴ κολασθείη γυμνὴ σώματος, κομιουμένη τὰ διὰ τοῦ σώματος αὐτῇ πεπραγμένα; Οὐ γὰρ δικαίου κριτοῦ, δύο πλημμελησάντων κατὰ ταὐτὸν, τὸν ἕνα ἀφεῖναι, πρὸς δὲ τὸν ἕτερον τὸ πᾶν τοῦ ἐγκλήματος ἐπιφέρειν. Ἄλλως τε δὲ, ὅτι καὶ πυρὶ εἰώθαμεν τὰς μὴ καθαρὰς τῶν ὑλῶν καθαίρειν, καὶ πρὸς τὸ εἰλικρινὲς ἀποκαθιστᾶν. Τὸ δὲ, « τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας, » οὕτω κατὰ κοινοῦ τὸ, « εἰς ἡμέραν, » ληπτέον, τοῦτ' ἔστιν, εἰς ἡμέραν κρίσεως, καὶ εἰς ἡμέραν « ἀπωλείας. » — « Κρίσεως, » δὲ, ἀντὶ τοῦ, C κατακρίσεως.

Veps. 8,9. « Unum vero hoc non lateat vos, charissimi, quia unus dies apud Dominum sicut mille anni, et mille anni sicut unus dies. Non tardat Dominus promissionem suam, sicut quidam existimant ; sed patienter agit propter nos, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam venire. » Absoluto de consummatione sæculi sermone, quo dixit, « am et necessario et per ignem futuram (quæ omnia nos quoque fusius enarravimus), transit ad ejusdem consummationis dilationem, et ait : « Non tardat Dominus promissionem suam, sicut quidam existimant, sed patienter agit, » salutem vestram exspectans, et salvandorum numeri complementum; cumque Deus immensus sit, nulla est apud ipsum dilatio, seu diuturnitas temporis ; sed etiam « mille anni » ei sunt « sicut unus dies, » quin secundum David, sicut minima pars diei. Sic enim ait : « Quoniam mille anni ante oculos tuos, Domine, sicut dies hesterna quæ præteriit, et custodia in nocte [27]. » Videlicet, ut tempus brevissimum indicet, « custodiæ noctis » illud comparat : siquidem nox in quatuor partes dividitur : et Dominus « quarta vigilia noctis venit [27] » ad apostolos, ut in Evangelio narratur.

« Ἐν δὲ τοῦτο μὴ λανθανέτω ὑμᾶς, ἀγαπητοὶ, ὅτι μία ἡμέρα παρὰ Κυρίῳ ὡς χίλια ἔτη, καὶ χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία. Οὐ βραδύνει ὁ Κύριος τῆς ἐπαγγελίας, ὥς τινες βραδυτῆτα ἡγοῦνται, ἀλλὰ μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, μὴ βουλόμενός τινα ἀπολέσθαι, ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι. » Συμπερανάμενος τὸν περὶ τῆς συντελείας λόγον, ὅτι ἔσται, καὶ ἐξ ἀνάγκης, καὶ ἐκ πυρὸς (ἃ πάντα καὶ ἡμεῖς διεξοδικώτερον διεξήλθομεν), μεταβέβηκεν ἐπὶ τὴν παράτασιν τοῦ χρόνου τῆς τοῦ κόσμου συντελείας, καί φησιν, ὅτι « Οὐ βραδύνει ὁ Κύριος τῆς ἐπαγγελίας, ὥς τινες βραδυτῆτα ἡγοῦνται, ἀλλὰ μακροθυμεῖ, » τὴν σωτηρίαν ὑμῶν ἐκδεχόμενος, καὶ τὸ τῶν σωζομένων πλήρωμα. Ἅτε δὴ ἀπείρῳ ὄντι αὐτῷ, οὐ D δὲν αὐτῷ παρατεταμένον, ἀλλὰ καὶ τὰ « χίλια ἔτη ὡς μία ἡμέρα παρ' αὐτῷ · » μᾶλλον δὲ, κατὰ τὸν Δαβὶδ, οὐδὲ τὸ [πολλοστὸν ἡμέρας (φησὶ γὰρ οὕτως· « Ὅτι χίλια ἔτη ἐν ὀφθαλμοῖς σου, Κύριε, ὡς ἡμέρα ἡ ἐχθὲς, ἥτις διῆλθε, καὶ φυλακὴ ἐν νυκτί · » διὰ τῆς φυλακῆς τὸ βραχύτατον δηλῶν),] φυλακὴ νυκτὸς ἀπεικάσαντα τὰ χίλια ἔτη. Ἡ νὺξ δὲ εἰς τέσσαρα μερίζεται διαστήματα, εἴ γε καὶ ὁ Κύριος « τετάρτῃ φυλακῇ τῆς νυκτὸς » τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις « παρίσταται, » ὡς φησι τὸ Εὐαγγέλιον.

[25] Rom. viii, 20. [26] II Cor. v, 10. [27] Psal. lxxxix, 4. [27] Matth. xiv, 25.

Variæ lectiones.

(1) Hæc verba ad explendum sensum ipse addo. Editus textus multa hic amplius habet ; quæ exscribere non libuit.

Digitized by Google

« Ἥξει δὲ ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτί, A ἐν ᾗ οἱ οὐρανοὶ ῥοιζηδὸν παρελεύσονται, στοιχεῖα καυσούμενα λυθήσονται, καὶ γῆ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα κατακαήσεται. Τούτων οὖν πάντων λυομένων, ποταποὺς δεῖ ὑπάρχειν ἡμᾶς ἐν ἁγίαις ἀναστροφαῖς καὶ εὐσεβείαις, προσδοκῶντας καὶ σπεύδοντας τὴν παρουσίαν τῆς τοῦ Θεοῦ ἡμέρας, δι' ἣν οὐρανοὶ πυρούμενοι λυθήσονται, καὶ στοιχεῖα καυσούμενα τακήσονται ; » Τὸ ἄδηλον τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας καὶ τὸ ἀπροσδόκητον διὰ τῆς τοῦ « κλέπτου » ἐπελεύσεως καὶ τῆς « νυκτὸς » ἐδήλωσε· διὰ μὲν τῆς « νυκτὸς, » τὸ ἄδηλον· διὰ δὲ τοῦ « κλέπτου » τὸ ἀπροσδόκητον· οὐδεὶς γὰρ κλέπτην προσδοκῶν κλαπήσεται. Διὸ καὶ ὁ Κύριός φησιν, ὅτι « Ὥσπερ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε ἦσαν οἱ ἄνθρωποι, εὐθυμούμενοι πότοις καὶ γάμοις, » ἕως ὁ κατακλυσμὸς αὐτοῖς ἐπέστη· « οὕτω B καὶ ἡ τοῦ Κυρίου παρουσία » ἀπροσδοκήτως ἐπελεύσεται τοῖς ἀσεβέσι. « Ῥοιζηδὸν » δὲ τὸ μετ' ἤχου σημαίνει· ἴδιος δὲ ὁ τοιοῦτος ἦχος ἐπὶ τῶν ὑπὸ πυρὸς βοσκομένων. Σκόπει δὲ ὅτι « γῆν » εἶπε « καὶ τὰ ὑπ' αὐτὴν ἔργα κατακαήσεσθαι, » ἀλλ' οὐχὶ ἀνθρώπους, εἰ μὴ μόνην ἀπώλειαν ἐπὶ τῶν ἀσεβῶν εἶπεν, ἤτοι τῶν ἀσεβημάτων αὐτῶν. « Ὁδὸς γὰρ ἀσεβῶν ἀπολεῖται, » ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὁ ἀσεβής.

« Καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ καινὴν γῆν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν, ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ. Διὸ, ἀγαπητοὶ, ταῦτα προσδοκῶντες, σπουδάσατε ἄσπιλοι καὶ ἀμώμητοι αὐτῷ εὑρεθῆναι ἐν C εἰρήνῃ, καὶ τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν μακροθυμίαν σωτηρίαν ἡγεῖσθε. » — « Καινοὺς οὐρανοὺς » ὁ Κύριος « καὶ καινὴν γῆν » ὑποστήσεται, οὐ τῇ ὑπάρξει καὶ ὕλῃ· οὐ γὰρ συμπηγνὺς [νέαν] οἰκίαν, ἤδη καὶ ἐκ μὴ προϋπαρξάσης ὕλης τοῦτο ποιεῖ. Καὶ ὁ Θεὸς οὖν ὅπαξ ὑποστήσας τὴν ὕλην καὶ διαμορφώσας παντοίοις εἴδεσι καὶ συγκρίμασι, τὸ μὲν ὅσον πρὸς τὴν τότε χρείαν ἀναγκαῖον, πρὸς δὲ τὴν μετὰ ταῦτα ἄφθαρτον, ἀλυσιτελές τε καὶ περιττὸν, ἀποπέμπεται· εἴ τι δὲ λυσιτελοῦν, ἀναμορφώσας ἀφθάρτῳ κάλλει καὶ ἀμηχάνῳ, τὸν δεύτερον καὶ ἄφθαρτον συμπληροῖ κόσμον ἐᾷ.

« Καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφὸς Παῦλος κατὰ τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ σοφίαν ἔγραψεν ὑμῖν, ὡς καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστολαῖς λαλῶν ἐν αὐταῖς, περὶ τούτων, ἐν αἷς [*Vulg.* ἐν οἷς] ἐστι δυσνόητά τινα, ἃ οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι στρεβλοῦσιν, ὡς καὶτὰς λοιπὰς Γραφὰς, πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπώλειαν. Ὑμεῖς οὖν, ἀγαπητοὶ, προγινώσκοντες φυλάσσεσθε· ἵνα μὴ τῇ τῶν ἀθέσμων πλάνῃ συναπαχθέντες, ἐκπέσητε τοῦ ἰδίου στηριγμοῦ. Αὐξάνετε δὲ ἐν χάριτι καὶ γνώσει τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ Πατρός. ὯΙ ἡ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς ἡμέραν αἰῶνος. Ἀμήν. » Καὶ τοῦτο Παῦλος εἴρηκε, δι' ὧν ἔφη· « Τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει. » Εἰ δὲ

Vers. 10-12. « Adveniet autem dies Domini ut fur : in quo cœli magno impetu transient, elementa vero calore solventur, terra autem et quæ in ipsa sunt, opera exurentur. Cum igitur hæc omnia dissolvenda sint, quales oportet nos esse in sanctis 400 conversationibus et pietatibus, exspectantes et properantes in adventum diei Domini, per quem cœli ardentes solventur, et elementa ignis ardore tabescent ? » Incertitudinem temporis adventus Domini, et quod is repente ac inopinato superventurus sit, per « furem » et « noctem » declarat : primum quidem per « noctem, » alterum per « furem ; » nemo enim qui furem exspectat, expilatur. Quare et Dominus ait : « Sicut in diebus Noe erant homines comedentes et bibentes et nubentes et nuptui tradentes [28], » quousque diluvium iis supervenit ; « ita et adventus Filii hominis » impiis repente et inopinato superveniet. Vox Græca ῥοιζηδὸν « roizedon » (2) significat « cum sonitu, » eo scilicet, qui a rebus, quæ igni devorantur, edi solet. Animadverte autem, quod dicat, « terram, et quæ in ipsa sunt, opera exurenda fore, » non vero homines. Quo « perditionem » seu interitum de impiis solis, seu eorum impietatibus futurum enuntiavit. « Iter enim impiorum peribit [29], » seu ad nihilum redigetur, non item impius.

Vers. 13-15. « Novos vero cœlos et novam terram secundum promissa ipsius exspectamus, in quibus justitia habitat. Propter quod, charissimi, hæc exspectantes, satagite immaculati et inviolati ei inveniri in pace. Domini nostri longanimitatem salutem arbitremini. » — « Cœlos novos et terram novam » constituet Dominus, non substantia et materia : nam neque qui novam domum construit, eam ex non præexsistente materia ædificat. Sic Deus, cum jam semel materiam condiderit, eamque variis formis, ut ad ejus temporis usum necesse erat, ornaverit, id quod ad incorruptibilem, qui postea erit, statum inutile ac superfluum est, perdet ac rejiciet : quidquid vero utile et opportunum fuerit, immortali pulchritudine reformatum pro altero incorruptibili mundo retinebit.

Vers. 15-18. Sicut et charissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis. Sicut et in omnibus epistolis, loquens in eis de his : in quibus sunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti et instabiles depravant, sicut et cæteras Scripturas, ad suam ipsorum perditionem. Vos igitur, fratres, præscientes custodite : ne insipientium errore traducti excidatis a propria firmitate. Crescite vero in gratia, et in cognitione Domini nostri et Salvatoris Jesu Christi. Ipsi gloria, et nunc, et in diem æternitatis. Amen. » Etiam Paulus idem dixit, cum ait : « Benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit [30]. » Si autem ad pœniten-

[28] Matth. xxiv, 37. 39. [29] Psal. i, 7. [30] Rom. ii, 4.

Variæ lectiones.

(2) Eam vulg. int. transtulit, *magno impetu*.

Digitized by Google

tiam nos Dei longanimitas invitat, et aliunde salutaris nobis est pœnitentia ; profecto ad utilitatem et salutem nostram collineat ipsa Dei longanimitas. « Difficilia vero intellectu » **401** asserit esse « quædam » Pauli dicta, eaque etiam ab impiis hominibus perverte explicari : hoc enim illud « depravari » significat. Quemadmodum (ut uno exemplo rem hanc totam declarem) cum sanctus Paulus dicat : « Ubi abundavit delictum, superabundavit gratia [31] ; impii hoc pervertentes, dicunt, Paulum ita asserere : « Peccemus magis ac magis, ut abundantius nobis ignoscatur. » Hoc autem « ad suum ipsorum perditionem » faciunt : quo enim sese obstrinxere crimine qui prophetas et apostolos occiderunt, eodem sese obstringunt, qui eorum verba pervertendo e medio tollunt. Nam et illi eos occiderunt, ne, qui ab ipsis salutari doctrina imbuebantur, juvari ab eis possent : et isti eorum verba similiter pervertunt, ne aliqui per illa salutem æternam consequantur. Per propriam autem firmitatem fidem in Dominum intelligit. Ac demum sicut aliam Epistolam precatione absolvit, ita et in hac augmentum in fide Domini eis postremo loco apprecatur.

Finis Epistolæ secundæ sancti apostoli Petri, vers. 154.

[31] Rom. v, 20.

A εἰς μετάνοιαν ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία ἄγει, σωτήριος δὲ ὑμῖν [*f.* ἡμ.] ἡ μετάνοια· πάντως ἐπὶ συμφέροντι ἡμῶν, καὶ εἰς σωτηρίαν, ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία. « Δυσνόητα » δὲ λέγει, ἃ καὶ ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν φησιν ἐνδιαστρόφως ἐξαγγέλλεσθαι. «Τοῦτο γὰρ τὸ « στρεβλοῦσθαι » σημαίνει· καὶ ἵνα ἐξ ἑνὸς τούτων παραστήσωμεν τὸ πᾶν, οὕτω τοῦ θείου Παύλου εἰρηκότος· « Ὅπου ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις· » αὐτοὶ διαστρέφοντες εἶπον, ὅτι τοῦτό φησιν ὁ Παῦλος· Ἁμαρτήσομεν [*f.* -τήσωμ.] πλέον, ἵνα πλέον συγχωρηθῶμεν. Τοῦτο δὲ ποιοῦσιν ἐπ' ἀπωλείᾳ ἑαυτῶν. Ὡς γὰρ οἱ τοὺς προφήτας ἀποκτείναντες καὶ τοὺς ἀποστόλους, οὕτω καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν διὰ τῆς διαστροφῆς ἀναιροῦντες, τῷ αὐτῷ ὑπόκεινται κρίματι. Ἐπεὶ κἀκείνους ἀπέκτειναν ἀποπαύοντες αὐτοὺς τοῦ μὴ [τοὺς] B τὰ σωτήρια ὑπ' αὐτῶν [μαθητευομένους] ὠφελεῖσθαι, καὶ τοὺς λόγους ὁμοίως στρεβλοῦσι, τοῦ μή τινας δι' αὐτῶν δράττεσθαι σωτηρίας. Ἴδιον δὲ στηριγμόν φησι τὴν εἰς τὸν Κύριον πίστιν. Ὥσπερ δὲ ἐν τῇ ἄλλῃ Ἐπιστολῇ εἰς εὐχὴν ἀποτελευτᾷ, οὕτω καὶ ἐν ταύτῃ, τὴν ἐν τῇ πίστει τοῦ Κυρίου αὔξησιν αὐτοῖς ἐπευχόμενος.

Τέλος τῆς δευτέρας Ἐπιστολῆς τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Πέτρου· στίχων ρνδ'.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

THEOPHYLACTUS BULGARIÆ ARCHIEPISCOPUS.

Expositio in Epistolam I ad Timotheum. 9
Expositio in Epistolam II ad Timotheum. 90
Expositio in Epistolam ad Titum. 142
Expositio in Epistolam ad Hebræos. 186
Præfatio Bonifacii Finetti in tomum tertium Theophylacti edit. Venet. 406
Sectio I. — De Commentario in Acta apostolorum edito a Sifano. 407
Sectio II. — De Commentario in Acta apostolorum erulo ex bibliotheca Vaticana. 410
Sectio III. — De Commentario in Epistolas catholicas. 415
Sectio IV. — De Oratione in adorationem S. Crucis. 425
Sectio V. — De Oratione in Præsentationem B. Mariæ Virginis in templo. 425
Sectio VI. — De martyrio quindecim martyrum Tiberiopoli, imperante Juliano Apostata. 426
Sectio VII. — De Allocutione ad Familiarem circa ea quorum incusantur Latini. 442
Sectio VIII. — De Institutione regia, ad Constantinum Porphyrogenitum. 466
Sectio IX. — De Encomio in imperatorem Alexium Comnenum. 467
Sectio X. — De Epistolis viginti erutis ex bibliotheca Vaticana. 470
Sectio XI. — De postrema parte homiliæ undecimæ, In resurrectionem. 471
Sectio XII. — De Commentario in Acta apostolorum ex bibliotheca Florentino-Medicea. 472
Nuncupatio Sifani. 478
Nuncupatio altera ejusdem. 482
Argumentum libri Actorum una cum capitulis eorum. 485
Expositio in Acta apostolorum. 495
Expositionis ejusdem textus alter ex codice Vaticano. 850
Expositionis ejusdem textus tertius ex codice Florentino, sed mere Græcus. 1062
Argumentum Epistolæ catholicæ S. Jacobi, cum indice capitum. 1131
Expositio in Epistolam catholicam S. Jacobi. 1134
Argumentum Epistolæ I S. Petri, cum capitulis ejusdem. 1190
Expositio in Epistolam I S. Petri. 1191
Argumentum Epistolæ II S. Petri cum capitum indice. 1254
Expositio in Epistolam II S. Petri. 1255

FINIS TOMI CENTESIMI VICESIMI QUINTI.

Parisiis. — Ex Typis J.-P. MIGNE.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Acts xx. 28 τοῦ κυρίου cod. 1115^{c}.

Digitized by Google

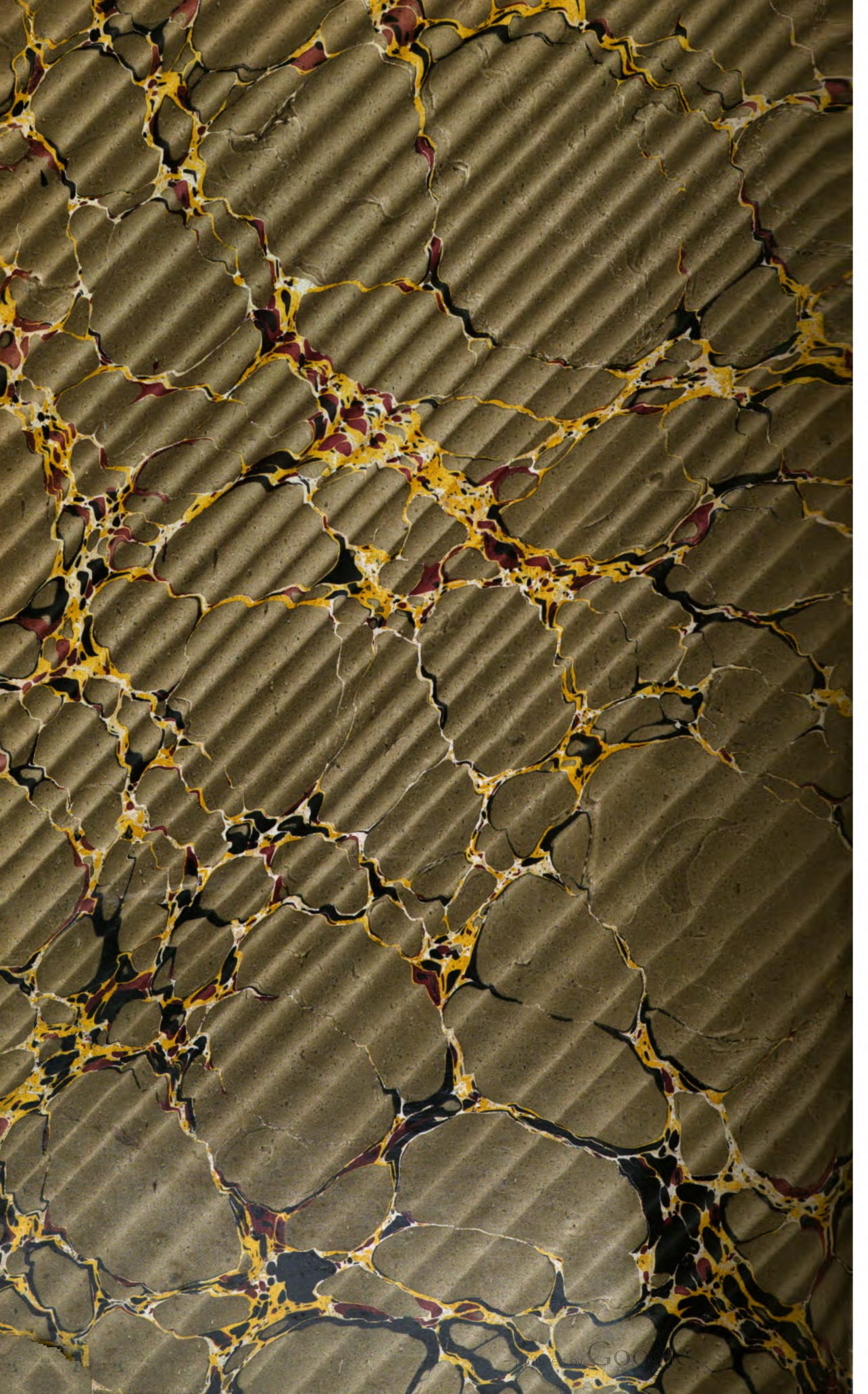

3 2044 019 208 214

Digitized by Google

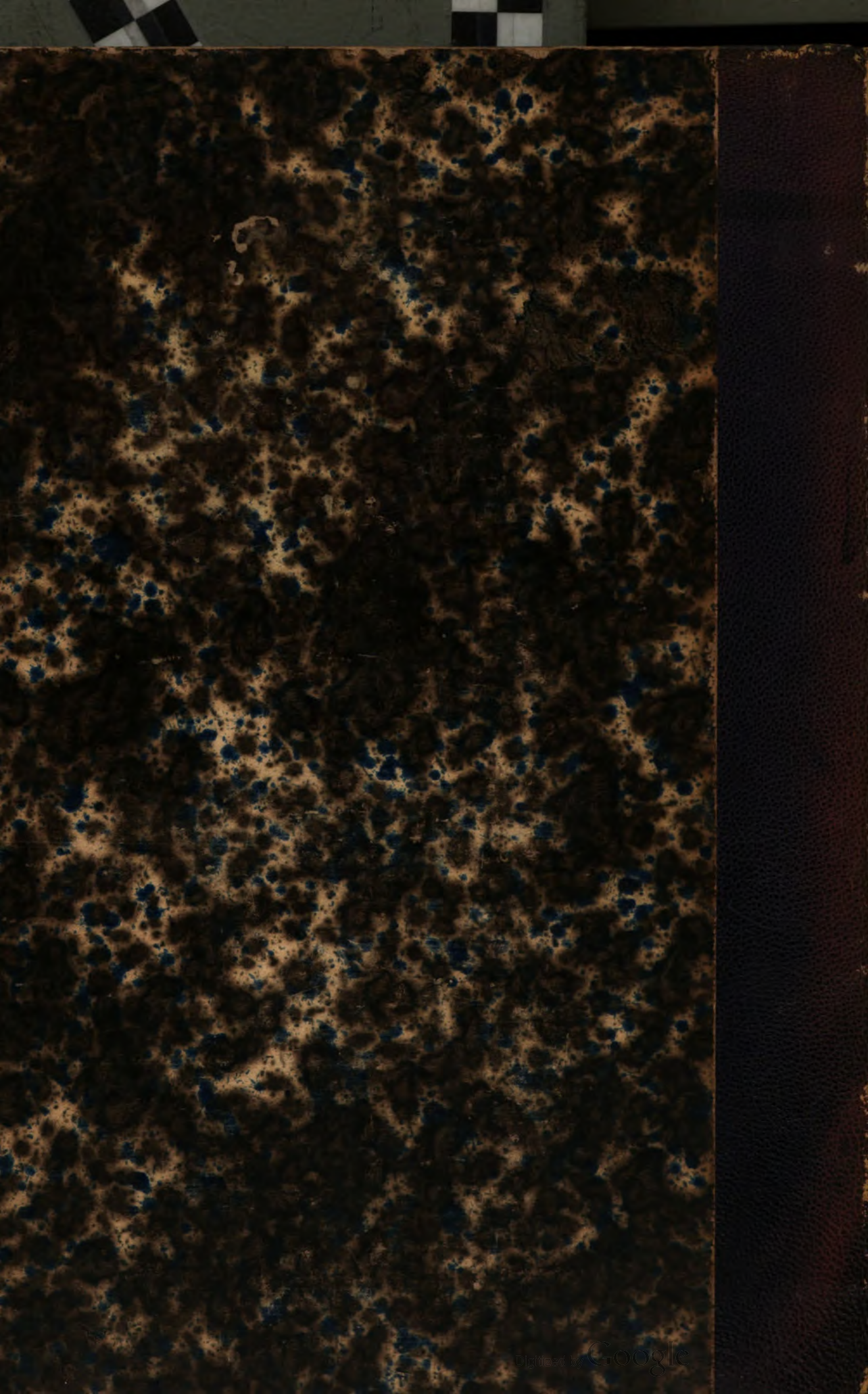
Digitized by Google